

fazekas.csaba_266_24

Prohászka Ottokár közszereplései a Horthy-korszakban, 1919–1927.

Fazekas Csaba

Akadémiai doktori értekezés

2024

fazekas.csaba_266_24

Köszönetnyilvánítás

Levéltári kutatásaimhoz sok segítséget kaptam székesfehérvári kollégáimtól, Czetz Balázstól, Csurgai Horváth Józseftől és Mózessy Gergelytől. Egyes levéltári iratok másolatainak megküldésével könnyítette meg a munkámat Bakó Balázs, Nagy Szabolcs és Kelemen Dávid, általában levéltári kutatásaimat Esztergomban Hegedűs András, Egerben pedig Horváth István. Egy 1924-es konferencia jegyzőkönyvének másolatát az ENSZ genfi könyvtárából Cristina Gior-dano juttatta el hozzám.

Valamennyiük közreműködését hálásan köszönöm!

Megjegyzés: Jelen kötet anyaggyűjtését 2023. december végén zártam le.

Miskolc, 2024. szeptember.

Fazekas Csaba

I. Bevezetés

Prohászka Ottokár (1858–1927) első alapos életrajza már nem sokkal halála után megjelent,¹ ezt követően számos méltatás, az életút elemeit feldolgozó tanulmány készült. 1945 után személye a Horthy-korszak pártállami megítélésének hullámveréseit követte, majd a rendszerváltás után az életműve iránti érdeklődés széles körben kibontakozott.² A katolikus egyháztörténet-íráshoz kötődő kutatócsoport alakult, életútját és tevékenységét számos konferencia elemezte, összefoglalások, dokumentum-kiadások és tanulmánykötetek (például a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár 2009 óta eddig öt kötetben megjelent *Prohászka-tanulmányok* sorozata) mutatja az élénk érdeklődést, miközben megítélése nem egyszer váltott ki emlékezet-politikai diskurzust. Kétségtelen, hogy a Horthy-korszak általános megítélését gyakran kifejező, „szimbolikus jelentőségű” történelmi személyiség,³ akinek a neve aligha hiányzik a Horthy-rendszer első időszakával foglalkozó feldolgozásokból. Prohászka 1905-től a székesfehérvári római katolikus egyházmegye püspöke, de emlékezete csak részben (alighanem: kisebb részben) egyháztörténeti természetű. Az 1890-es évektől aktívan részt vett a közéletben, különböző színtereken és szerepekben „politizált”, így igazából azt a kérdést kell feltennünk, hogy 1919 után volt-e annyira fontos figurája a magyar közéletnek, hogy újabb életrajzi monográfia (pontosabban ahhoz hasonló vállalkozás) témájául válasszuk. Ha abból indulunk ki, hogy az utóbbi időszak lexikonai és a korszakot érintő életrajz-gyűjteményei szinte kivétel nélkül foglalkoznak vele, akkor azt gondolom, az előző kérdésre határozott igen-nel válaszolhatunk.⁴ De nemcsak erről van szó, Prohászka életműve és 1919 utáni tevékenysége nagyon is alkalmas arra, hogy egy sajátos megközelítésű életrajz-típus alanyaként tekintsünk rá. Kétségtelenül elfogadhatónak tartom, hogy Prohászka Ottokár jelentős püspök volt, továbbá „egyetemes gondolkodású szellem, akinek eszméi az absztrakt teológiai kérdésektől az erkölcsbölcseleten és a társadalomfilozófián keresztül a konkrét politikai problémákig ívelnek”,⁵ – ezúttal arra teszek kísérletet, hogy közéleti tevékenységét állítsam az elemzés középpontjába.

I.1. *Public intellectual* / értelmiségi közszereplő a modern politikában

A nemzetközi humán- és társadalomtudományi szakirodalomban sokan foglalkoztak a „public intellectual” („public actor”, „public figure” stb.) jelenségével, vagyis azokkal az értelmiségi közszereplőkkel, akik nem vagy nem csak politikusok, hanem úgy válnak közéleti személyiséggé, hogy saját koruk közvéleményének formálói és/vagy értelmezői is egyben. A jelenséget alaposan elemezték, alábbiakban csak utalni tudok néhányukra, a teljesség igénye nélkül igyekszem összefoglalni a „public intellectual” értelmezési kereteit.⁶

Nemcsak az angol nyelv elterjedtségével függ össze, hogy a „public intellectual”-nek nincs igazán jó és kifejező magyar megfelelője, hanem azzal is, hogy a sajátos értelmiségi szerepkört sokáig az Egyesült Államok politikai kultúrájában értelmezték.⁷ Nemcsak magyarul, de más nagy világnyelveken is körültekintő magyarázatokra volt szükség a public intellectual értelmezéséhez,⁸ ugyanakkor az Egyesült Államokon kívüli országokban, eltérő korok eltérő politikai rendszereiben is van létjogosultsága az ilyen irányú elemzéseknek,⁹ már csak azért is, mert a globalizáció az értelmiség és politika kapcsolatának alakulására is kiterjedt.¹⁰

Magyarul talán a „közszerelő értelmiségi” adná vissza a „public intellectual” lényegét, de ez meglehetősen nehézkes, továbbá a „közszerelő” / „közszerelés” jelentését az utóbbi évek politikai diskurzusaiban a jogi megközelítés foglalta el, vagyis az, hogy milyen, jogszabályok által körülírt jogok illetik meg mindazokat, akik a nyilvánosság előtt megjelennek. A jogi megközelítésben is érdemes azonban arra figyelni, hogy definíciója szerint a közszerelő – akár tudatosan, akár akaratlanul, például származása folytán került pozíciójába – befolyással van (lehet) a politikai döntéshozatalra, a társadalom egészére és tagjainak személyiségére.¹¹ A „public intellectual” utóbbi években elterjedt, egyre gyakrabban használt magyar nyelvű visszaadási kísérlete a „közértelmiségi”,¹² amely azonban mégsem teljes egészében feleltethető meg annak.¹³ A definíciós dilemma áthidalható úgy is, hogy megpróbáljuk erősíteni a magyarban nem túl elterjedt „intellektuel” („entellektüel”) kifejezés használatát, mint azt a kérdés elemzője a public intellectual lényegét megragadó körülírásában teszi: „Intellektuelként definiáljuk az értelmiségnek azt a csoportját, amely a széles nyilvánosságban (a médiában) a közügyekről való véleményformálás képességével és befolyásával rendelkezik. Az intellektuelek csoportjába azonban jelen esetben nem értjük bele a »hivatásos« véleményformálókat, azaz a közéletnek azokat a szereplőit, akik a közügyek kommentálását foglalkozásszerűen, politikai kommentátorként, publicistaként űzik. Az intellektuel fontos jellegzetessége, hogy a közéleti részvételt, valamely más hivatás, szakmai tevékenység mellett valósítja meg. Az a tekintély, mely a közügyekhez való hozzászólását legitimálja, szakmai teljesítményéből, elismertségéből származik.”¹⁴ Más alkalommal hozzátette még, hogy ez a „politizáló értelmiség [...] a közvélemény formálásának és a politika feletti kontroll gyakorlásának igényével” lép fel, s „a »politizáló értelmiség« kifejezés ebben az összefüggésben nem feltétlenül pártpolitikai értelmű – bár a gyakorlatban így is megjelenhet –, hanem a köz ügyeivel való foglalkozást, nyilvános okoskodást, valamint a tudománynak egy nem szigorúan szaktudományos felfogását jelenti.”¹⁵

Minden public intellectual értelmiségi, de nem minden értelmiségi public intellectual, hanem annak bizonyos – általánosan elfogadott kritériumok alapján – szűkített, jól körülírható csoportja, mintegy foglalkozási kategórián belüli foglalkozás, vagy legalábbis szerep.¹⁶ Van

egy konkrét „szakmája”, tudományos vagy művészi foglalkozása, de emellett „folyamatosan kontemplál, kételkedik, időről időre megkérdőjelezi az őt, illetve a társadalmat körülvevő világot, az intézményeket, azt is, ami már evidensnek tűnik. Egyfajta kritikai attitűddel rendelkezik, különösen a hatalommal és a tekintéllyel szemben.”¹⁷ További szűkítő kritériumok: írástudóként nemcsak szűk szakmai közege, hanem a széles nagyközönség előtt is megnyilatkozik, bevallott és felvállalt szándéka, hogy saját kora közéletét az általa helyesnek tartott irányba befolyásolja, vagyis ír, beszél, „politizál”, miközben nem visel hatalmi pozíciót (legalábbis jelentőset), ezáltal politikai felelősséget sem, „reflektál a történésekre, kérdéseket vet fel, vitákat generál, azaz tudást hoz létre, terjeszt és közvetít”.¹⁸

A public intellectual-ként való nyilvános szerepléshez nem elég a meggyőző és hiteles szakmai ismeretek (a tudás) birtoklása, a tudás alapján kialakított bölcsességgel is rendelkezni kell, azzal a képességgel, hogy a társadalom és a politika működéséről kialakított nézetek átvihetők legyenek a politika világába, vagyis a politikai döntéshozatali folyamat valamely szegmensére.¹⁹ A tudás ebben az értelemben az összetett fogalmak és jelenségek értelmezési képességét jelenti, a bölcsesség azonban mindezt ítélőképességgel, a nyilvánosság megszólításának küldetéstudatával, komplex, de világos megértetésének szándékával párosítja. A public intellectual érzékeny kora társadalmi és politikai problémáira, nem egyszerűen elitként kezelhető, hanem „felkent elitként”, ezen elit tagjainak többé-kevésbé meggyőződése, hogy a problémákra megoldási lehetőséget tudnak kínálni.²⁰ Posner „kritikus kommentátornak” nevezte a public intellectual-t, aki az „elme dolgai”, vagyis a közéletet meghatározó eszmei hátterek iránt érdeklődik, és az ilyen igénnyel nem rendelkező, szakmája által biztosított keretei közül ki nem lépő értelmiségit nem public, hanem „private” jelzővel illette,²¹ amihez persze hozzátehetjük, hogy a két csoport közötti kapcsolat esetenként nagyon is szoros.²² Az elemzők egyébként nem fukarkodtak más esetekben sem a public intellectual-ek jól hangzó jelzőkkel való leírásával, Lightman – Ralph Waldo Emerson nyomán – „a világ szemeinek” („world’s eye”) nevezte az értelmiségieket, Sowell következetesen „eszmemunkásoknak” („idea workers”) minősíti ezeket a közszereplőket.²³

Maria Todorova szellemesen jegyezte meg, hogy a public intellectual meghatározásakor mindkét elem (a public, vagyis a nyilvánosság) és az intellectual (vagyis az értelmiségi szerepkör) egyaránt és egyszerre fontos.²⁴ Az „akadémikus” szféra (különösen a felsőoktatási intézmények, de a kutatóintézetek,²⁵ közgyűjtemények stb.) is rengeteg értelmiségit foglalkoztatnak, akik szakmai közönségük szemében mértékadónak, kutatási eredményeik tudományáguk szempontjából meghatározónak számítanak. A szakmai teljesítményük és a nyilvánosságnak szánt üzeneteik között ingázó public intellectual-ek²⁶ régóta nemcsak a humán értelmiség soraiból

kerülnek ki, jóllehet a filozófusok, szociológusok, történészek²⁷ jellemző módon hajlamosabban a fennálló rendszerek köz- és társadalompolitikájának formálására, de számos részletes példa áll rendelkezésünkre, amikor ebbe a szerepbe régész,²⁸ antropológus,²⁹ vagy éppen – az utóbbi időszakban jellemzően növekvő számú – közgazdász lépett.³⁰ Külön témakör lehet, amikor a public intellectual-ként való feltűnés kiindulópontja nem tudományos, hanem művészi háttérű, hiszen a közvélemény figyelmének megragadására, akár értékorientálására közismerten alkalmasak az írók, színészek, zenészek, filmrendezők stb. Úgy gondolom, esetük annyiban al- vagy speciális kategóriája a public intellectual-nak, hogy tekintélyük kialakulásában intézményi háttér nem játszott szerepet olyan értelemben, mint például egy tudósnek az egyetemi katedra által nyújtott pozíció.³¹ Egyesek szerint nem is az intézményi háttér a meghatározó, hanem a belső motiváció, vagyis az, hogy az értelmiséginek van-e elég bátorsága ahhoz, hogy megtalálja saját hangját és megszólaljon azon a nyilvánosság előtt.³²

Nagyon nem új, viszont folyamatosan újraértelmezett jelenségről van szó, hiszen az amerikai politikában megjelenő értelmiségi szerepkört évtizedekkel ezelőtt kezdték vizsgálat tárgyává tenni.³³ Beszélhetünk egyfajta (fontos és jellemző) historiográfiai kísérletezésről is, mert a társadalom véleményét meghatározó értelmiségiek (például az ókorban, középkorban a filozófusok) mindig is voltak, a filozófia a kritikus, elemző gondolkodás legősibb, integratív tudományának tekinthető³⁴ – a public intellectual jelensége mindazonáltal nagyon is a modernizáció terméke. Ugyanis csak akkor tudott fellépni, amikor – a modern felsőoktatási intézmények értelmiségi utánpótlás-képző szerepének kiterjedése mellett³⁵ – téziseit a nyilvánosság gyors és hatékony eszközeivel tudta megismertetni a széles nagyközönséggel, ezért lételeme a modern sajtó. A nyomtatás és a terjesztés technológiája először a felvilágosodás korában tette ezt lehetővé,³⁶ s alighanem igaza van az elemzőknek abban, hogy a modern értelmiségi szerepvállalás mérföldkövének – legalábbis Európában – a 19–20. század fordulóját, különösen a Dreyfus-ügyet tekinthetjük, amikor értelmiségiek határozott és erőteljes fellépése a politika és a társadalom értékvilágát polarizáló, hosszú távon meghatározó hatást tudott kiváltani, de magát az értelmiséget is új útkeresésre sarkallta: az elefántcsonttoronyból való kilépésre, a munkájuk időről időre történő megszakítására azért, hogy közügyekkel foglalkozzanak.³⁷ A 19. század végén – 20. század elején nyílt meg a public intellectual-ek egyfajta „aranykora”,³⁸ s a közszereplő értelmiségiek ilyenén szerepvállalásának fontossága eltérő politikai rendszerekben is egészen az ezredforduló koráig húzódik, alapvetően az sem változtatta meg, hogy a nyomtatott sajtó mellett új médiafelületek nyíltak a tájékozódás és ezáltal az értelmiségi véleményformálás számára (rádió, televízió),³⁹ vagy éppen az értelmiségi szerepkör vált sokkal tartalmasabbá az

új tudományágak (műszaki és természettudományok, közgazdaságtan) professzionális művelőinek nyilvánosságra gyakorolt hatásával.⁴⁰

A rádió és a televízió jelentős, de alapvető fordulatot nem eredményező 20. századi hatásával ellentétben az internet elterjedésével hozható összefüggésbe, hogy a 21. században a public intellectual szerepkörök teljes átalakulásának időszakában élünk.⁴¹ Az internet ugyanis nem a meglévő értelmiségi szerepkörök magasabb szintre emelkedését (újabb „aranykort”), hanem éppen e szerepkörök teljes és nem feltétlenül előnyös változását hozta el, a legmodernebb technológia és a társadalomformáló eszmék „házassága” – egyelőre legalábbis – nem váltotta be az ahhoz fűzött hurraóptimista reményeket.⁴² Épp az internetnek köszönhetően új szerepkör jelent meg a nyilvánosságban: az influencer / thought leader („véleményvezér”), aki – Daniel W. Drezner alapos elemzése szerint – kizorító hatást gyakorol a public intellectual-ekre, utóbbiak csökkenő jelentőségét az elit-ellenesség erősödésével is összefüggésbe hozta.⁴³ Az influencer is lehet értelmiségi – fejtegeti tovább –, de közéleti megnyilvánulásaiban ennek nincs jelentősége, ráadásul influencer bárkiből lehet, ellentétben a public intellectual-lel, nem a problémák összetett voltára világít rá, hanem leegyszerűsítéseket alkalmaz, ezáltal radikalizmusra még inkább hajlamos, az internet által pedig többekhez el is jut a véleménye.⁴⁴ Ezzel párhuzamosan az egyetemek tekintélye sem a régi, továbbá e hanyatlás felerősítette az ideológiai szembenállást, mondván a konzervatívok egyre inkább a (neo)liberális eszmék újratermelődési terepeként tekintenek a tudományos intézményekre, melyek belterjessé váltak, a szakmájukban jeles tudósok pedig görbe szemmel tekintenek az elefántcsonttornyukból a nyilvánosság új, rohamosan népszerűsödő fórumaira.⁴⁵ A public intellectual-ek befolyásának csökkenésével emelkedett a „médiaértelmiségi” jelentősége, akiknél a nyilvános szereplések dinamikája már a tartalmi mondanivaló rovására ment, nem is beszélve a „celebkultusz” jelenségéről, összességében a mindig is megosztott értelmiség egyre kevésbé szemlélhető egységes társadalmi csoportként.⁴⁶ Sokan úgy vélték, a 2000-es években már annyira háttérbe szorultak a korábbi politikai eszmék társadalomra gyakorolt hatásai, hogy nem is beszélhetünk a public intellectual hagyományos szerepéről,⁴⁷ mások viszont a folyamatot újratermelődésként szemlélve „new public intellectual”-ekről értekeznek,⁴⁸ vagy épp arra figyelmeztetnek, hogy hiába akarják sokan „temetni” az értelmiség közéleti szerepvállalásának fontosságát, mindez újra felértékelődhet, hiszen nem kevés példa volt már a múltban az értelmiség-ellenes korszakok elmúlására, arra, hogy public intellectual-ek új eszméket fogalmazzanak meg, új társadalmi mozgalmakhoz járuljanak hozzá kezdeményező módon.⁴⁹ Magyarországon is számos elemzés született a „közértelmiségi”, „közírói” szerepek válságáról,⁵⁰ vagy arról, hogy a kritikai értelmiség Magyarországon „légüres térben mozog”.⁵¹

Mindazonáltal bizonyos, hogy a public intellectual-ek szerepe létezik, és bizonyosan létezett a 20. században, ezért néhány további jellemzőjük felvillantása távolról sem haszontalan. Az elkötelezett értelmiségi – bár mozgástere és jelentősége lehet relatív – mindig fontos közszereplő volt, hiszen megszólalásaival akaratlanul tükröt tart a mindenkori közélet szereplői és a társadalom egésze elé. A célja nem kevesebb, mint hogy megváltoztassa a „világot” az általa pozitívnak vélt irányba,⁵² ezért az erőteljes önkifejezés (enyhe formájú vagy fokozottabb exhibicionizmus) igénye mindenkor jellemző rá,⁵³ sőt akad olyan sarkos értelmezés is, miszerint az értelmiségi részéről valamiféle gyávaság jele, ha nem foglal állást nyilvánosan a közéletet illető kérdésekben.⁵⁴ A public intellectual rendszerint kritikus véleményt fogalmaz meg, ugyanakkor kizárólag eszmei alapokról, mintegy útmutatásról beszélhetünk megnyilatkozásai kapcsán, ami ráadásul gyakran nem is világos, hanem „egyrészt–másrészt” érvelésen alapul,⁵⁵ máskor akár uszítóan egyértelmű. Tekinthetők a tömegek lélektani tükörképeinek, álláspontokat artikulálni képes szócsöveknek is, akik akár százazrek szemében is hitelessé, elfogadhatóvá vagy követhetővé nemesítenek bármilyen ideológiát.⁵⁶ Csak néhány további elem a public intellectual jelenségének értelmezéséhez:

Bonyolult viszony a public intellectual és a politikus (értelmiségi elit – politikai elit) kapcsolata. Előbbi fontos jellemzője az, hogy saját véleménye alapján, az adott politikai rendszer döntéshozóitól, pártoktól független, sőt, a politikáról azoktól elkülönülten alakítja ki saját véleményét (tegyük hozzá: ettől az még megegyezhet pártokhoz kötődő, hatalmi pozícióval rendelkező közszereplőkével, de a lényeg az önálló indíttatás). Márpedig a függetlenség gyakran ad alapot olyan vélekedésre, hogy az értelmiségi csak absztrakciókban képes gondolkodni, elrugaszkodik a valóságtól (utóbbira a napi politikával foglalkozók reagálhatnak hitelesebben), elvont megfogalmazásai – különösen a konzervatív kötődésű ideológiai mezőben – nemcsak hiteltelennek, hanem akár veszélyesnek is feltűnhetnek.⁵⁷ De számos példát tudunk arra, hogy public intellectual politikai szerepet vállalt, elméleteiből maga próbált gyakorlatot formálni.⁵⁸ Csizmadia Ervin is amellet érvel, hogy a „profik” és a „mindent tudó” értelmiségiek folyamatosan hatnak egymásra, és „sehol nincs megírva a nagykönyvben, hogy a profi politikusból egyszer nem lehet értelmiségi és fordítva: az értelmiségi nem vállalhat pártvezetői vagy miniszteri szerepet”.⁵⁹ Az értelmiségi mindig jelen van a politikában, és a „policy elite” mindig nyitott a public intellectual-ek befogadására vagy éppen eltávolítására.⁶⁰ A téma külön alfejezetét képezheti, hogy az értelmiségiek – kilépve az egyetemi előadótermek, vagy tudományos konferenciák keretei közül – nyilvánosság elé tárt véleményükkel gyakran váltak politikai álláspontok propagandistáivá, szegődtek akár akaratlanul is pártok, kormányzati vagy ellenzéki törekvések nyomatékositásának szolgálatába.⁶¹ Pók Attila írja meggyőzően: Ha „egy közéleti

elkötelezettségű, de politikai pozícióval nem rendelkező értelmiségi (public intellectual) váratlanul sok ember sorsát befolyásolni képes döntéshelyzetbe kerül, korábban pusztán elméleti megfontolásai gyakorlati cselekvése vezérfonalává válhatnak. Ez vezethet a politika megújulásához, de katasztrófát eredményező doktrinerséghez is.”⁶² Sowell arról is írt, hogy a public intellectual-ek „indokolatlan befolyása” a társadalomban gyakran vezetett katasztrofális következményekhez.⁶³

Sokak szemében a public intellectual csak pozitív kicsengésű elméletekkel állhat a nyilvánosság elé, igazat mond, leleplezi a hazugságot, a „hatalom nélküliek”, hátrányos helyzetűek, elnyomottak hangját szólaltatja meg az igazságtalansággal, zsarnoksággal szemben, tevékenysége így felszabadító, igazságos hatású.⁶⁴ Mások azonban joggal hívják fel a figyelmet arra, hogy ez nem így van, illetve nem feltétlenül. Alapjelentésében persze az értelmiséginek rendelkeznie kell a hatalom létjogosultságát megkérdőjelezni, vagy akár a tekintélyt lerombolni kész attitűddel,⁶⁵ illetve az is igaz, hogy saját aktuális jelenében a public intellectual meg van arról győződve, hogy a jó oldalon áll, és jóra ösztönöz – de más kortársak és különösen az utókor ítélőszéke előtt már nem állja meg a helyét, értelmiségi körből szélsőséges esetben akár háborús bűnösök, vagy azok tetteit helyeslők is kikerülhettek.⁶⁶ (A 20. század számos olyan diktátort tud felmutatni, akiknek nemcsak saját országukban, hanem a demokratikus rendszerekben is voltak csodálóik, védelmezőik, apológétaik, nem is kicsi „értelmiségi holdudvaruk” alakult ki, mely ezeket volt képes meggyőzni arról, hogy a modern zsarnokok valójában felszabadítók, és megfelelő perspektívából nézve az elkövetett bűneik valójában nemes, de legalábbis igazolható cselekedetek.⁶⁷) Az sem állja meg a helyét, hogy a public intellectual ab ovo ellenzéki, hatalomkritikus magatartással volna jellemezhető, ide sorolhatók ugyanis egy adott politikai rendszerben a kormányzat tevékenységét támogató (attól ugyanakkor egzisztenciálisan független) értelmiségi közszereplők is.⁶⁸ Utóbbiak számára nem feltétlenül a hatalomtól érkező anyagi, vagy pozicionális jutalmak rendelkezhetnek motiváló erővel, hanem akár a nyilvánosság előtti nagyobb mozgástér kihívása, az eszmék hatalom részéről történt felkarolása által sugallott visszaigazolás is, az annak nyomán kialakuló „szédülés” pedig az értelmiségit akár a társadalomra vagy más országokra veszélyes figurává is alakíthatja.⁶⁹

A legtöbb elemző egyetért abban, hogy a public intellectual mindenkor szoros kapcsolatban áll azzal a politikai rendszerrel, amelyben él, mintegy annak „termékeként” és tükröként jelenik meg a nyilvánosság előtt. Ha hatásait elemezni akarjuk bármely térben és időben, az állam (politikai rendszer) és a társadalom viszonyának koordináta-rendszerében kell értelmeznünk,⁷⁰ demokratikus rendszerekben a „pluralizmus és a társadalmi differenciálódás elvei érvényesülnek”, nem demokratikus rendszerekben azonban az értelmiségi megnyilatkozása óhatatlanul

rendszerkritikának felel meg.⁷¹ (Továbbgondolva: az egyes konkrét kérdésekben pozitív, megerősítő értelmiségi megnyilvánulás pedig a rendszer támogatásaként, propagandista-pozícióként jelenik meg.)

A public intellectual-ek bizonyos témakörök kapcsán különösen nagy hatást tudnak elérni, ilyenek például a közösségi tudatformálásra irányuló eszmefuttatásaik, például a nemzeti eszme, a nemzeti értékek és önképek kialakítása (amely szintén átsaphat kirekesztő nacionalizmusba).⁷² A nemzeti-nemzetiségi hovatartozás mellett a public intellectual-ek sajátos csoportját alkotják a vallásos/egyházi elkötelezettségűek, ezáltal speciális társadalmi küldetést is maguknak tulajdonítók. (Lásd erről alább.)

A public intellectual szerepvállalása mindig önkéntes, őt a nyilvános fellépésre, eszméinek megfogalmazására kizárólag belső indíttatás sarkallja, esetében az intézményes kötelezettségből fakadó, vagy épp megfogalmazott politikai elvárásnak való megfelelés kizárt. (Erre csábítja őt a tudat, hogy a politikát irányító erőket, illetve a társadalom egészét befolyásolni képes.⁷³) Sajátos kapcsot is képez múlt és jelen között: amikor megoldást javasol egy társadalmi vagy politikai kérdésre, felidéz korábbi, meghaladott vagy újraéleszteni kívánt eszméket, közvetíti azokat a jelenbe, ezáltal új eszméket hoz létre.⁷⁴

Nagyon fontos (bár kétségtelenül vitatható) Thomas Sowellnek az a megállapítása, miszerint a public intellectual számára az eszmék kialakítása (vagy erre irányuló ötletek megfogalmazása) egyszerre ok és cél, nem feladata az elméleteinek gyakorlatba való átültetését kipróbálni, és alapvetően nem tehető felelőssé azért, hogy eszméi mennyire bizonyultak mások kezében hatásosnak. Az viszont bizonyos, hogy a gyakorlati megvalósítás kísérlete a mindenkori (vagy épp az adott személyt időben később követő) politikai elit dolga. A public intellectual megítélését elsősorban a belső motiváció feltárásával és nem az eredményesség oldaláról érdemes kezdeményezni.⁷⁵ Az ellenőrizhetőség és az elszámoltathatóság lehetőségei a közszereplő értelmiségiek esetében nagyon is korlátozottak, általában nincs is ilyesmire alkalmas értelmezési keret. A public intellectual-ek előrejelzései gyakran bizonyultak tévesnek, ettől azonban még az eszme – nyilvános elhangzása idején – lehetett nagyon is koherens, önmagában logikusan építkező és mások viselkedését hatásosan befolyásoló gondolatsor.⁷⁶

A public intellectual által megfogalmazott eszmék hatása általában nagyon is jelentős, amelyet két alapvető irányban fejthetnek ki: a politikai döntéshozókra és/vagy a társadalomra.⁷⁷ Vitára okot adó, ugyanakkor általánosságban aligha eldönthető kérdés, hogy a tömegek által átélt, megtapasztalt valóság befolyásolja jelentősebb mértékben a társadalom értékválasztását, vagy egy népszerűvé vált (akár valóságallappal nem is rendelkező) elmélet⁷⁸ – a múlt mindketőre tud példát szolgáltatni.

A public intellectual-eket jellemzi még mindenkor az a meggyőződés, hogy speciális (szakmai) tudásuk alapján feljogosítva érzik magukat mások életét befolyásoló programok megfogalmazására, a „hozzaértés vélelme” hitelessé teszi őket a társadalom szemében,⁷⁹ továbbá ehhez a „verbális virtuozitás” széles körű tárházát alkalmazzák. Utóbbi alatt érthetjük, hogy gyakran élnek frappáns megfogalmazásokkal, homályos eufémizmusokkal, szellemes párhuzamokkal, az ellenkező nézetek leegyszerűsítő elutasításával és megbélyegzésével, valamiféle „váltás” absztrakt követelésével.⁸⁰

I.2. Prohászka Ottokár, mint *public intellectual* – történeti életrajz és közszereplés-kutatás

A jelen elemzés tárgyát képező Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök 1927-ben bekövetkezett haláláig a Horthy-korszakban kétségtelenül fontos közszereplő értelmiségi,¹ a fenti definícióknak sokoldalúan megfelelő „public intellectual” volt – a kijelentéshez természetesen azonnal hozzá kell tenni, hogy: számos sajátosság figyelembevételével.

Annak igazolásához, hogy Prohászka Ottokárt modern értelemben vett „public intellectual”-nak tekintsük, és ekként tegyük történettudományi vizsgálat tárgyává, az is elegendő volna, ha rámutatunk, hogy Prohászkát életében is gyakran nevezték a „magyarság lelki vezérének”, „tanítómesterének”, „apostolnak” stb., vagyis már kortársai is a közvéleményt befolyásoló, az iránt kiemelten érdeklődő, napi politikai kérdésekben és átfogó politikai folyamatok értelmezésében egyaránt rendszeresen állást foglaló személynek tekintették. Akkor is, ha a „közszereplő” / „közszereplés” terminusai a 20. század első felében kevésbé ismert és alkalmazott, vagy más keretek között alkalmazott kifejezések voltak.² Halála után az ilyen, Prohászkát meghatározó közvélemény-formáló (egyházi) személyiségnek tartó minősítések már-már elmaradhatatlan jelzői voltak, és hatását a későbbi történetírás képviselői is – értékelésétől függetlenül – kivétel nélkül jelentősnek minősítik az 1920-as évek magyarországi közéletében. A közszereplő és politikus Prohászkával foglalkozó korábbi kutatások (mind az átfogó életrajzok,³ mind az esettanulmányok⁴) eredményei, mind az előző alfejezetben ismertetett szakirodalmi elemek áttekintése alapján, egyértelműen kijelenthető, hogy Prohászka Ottokár saját kora közszereplő értelmiségije (public intellectual-je) volt:

– Közszerepléseit más „munkakör” mellett végezte, egy római katolikus egyházmegye püspöke volt (ez biztosította az említett „intézményi háttérét”⁵), továbbá rendelkezett azzal a szakmai tekintéllyel, amelyet jelentős tudományos (teológiai és filozófiai) munkásságával alapozott meg. (1911-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1920-ban rendes tagjává választotta.)

– A Horthy-korszak politikai rendszerében rendelkezett a közvélemény megszólítására és befolyásolására alkalmas nyilvánosság fórumaival, egyértelműen birtokában volt azoknak a képességeknek,⁶ melyeken e fórumokon keresztül társadalmi és politikai kérdésekben megfogalmazhatta véleményét. Kétségtelenül érzékeny volt a saját korában jelentkező társadalmi problémákra, valamint átfogó nemzetpolitikai kérdések iránt (Magyarország politikai rendszere, a trianoni békeszerződés következményei, a társadalmi igazságtalanság megszüntetése, a magyar kultúra helye Európában stb.), és ezekre saját válaszok megfogalmazásával kísérletezett, küldetészerűen hitt saját igazságában.⁷ Ugyanilyen hozzáállással érdeklődött a magyar történelmi múlt értelmezése, tanulságai, meghaladása irányában is, igyekezett – saját szemszögéből persze – „kijavíttatni” a korábbi politikai rendszerekben elkövetett hibákat.⁸

– Prohászkaiban már az 1890-es évektől megvolt az igény arra, hogy utóbb említett kérdésekben részben elemző, részben azt meghaladó, útmutató álláspontot alakítson ki, nyilvánosság előtti megjelenéseinek gyakorisága önmagában igazolja, hogy nagyon is erőteljes igénye volt a „köz ügyeivel való foglalkozásra”, „nyilvános okoskodásra”.⁹ A „megvolt az igény” alighanem finom megfogalmazás, a közszereplések gyakorisága és tartalma alapján nagyon is erőteljes belső motivációról, a nyilvános véleményformálás iránti folyamatos és elkötelezett késztetéről beszélhetünk. (Balogh Margit Mindszenty-monográfiájának konklúziója egyértelműen vonatkoztatható Prohászka-ra is, amikor arról írt, hogy „közszereplése során soha nem vezette semmiféle egyéni érdek. Személyében teljesen feloldódott, egyesült a köz- és a magáncél, ugyanakkor egyéni és egyedi emberi karaktere meghatározta, hogy miként kívánta megvalósítani közcéljait.”¹⁰) Ugyancsak finom megfogalmazás az „útmutató álláspont” igénye, Prohászka-t sokkal inkább az erőteljes mozgósítás motivációjával jellemezhetjük. A közszereplő értelmiségivel kapcsolatosan igaz, hogy nem (pontosabban nem csak, illetve nem elsősorban) szakmai közegében nyilvánul meg, ami a püspök esetében egyértelműen az egyház által biztosított fórumokon (szószéken, egyházi hitéleti lehetőségeken, vallásos sajtón, valamint a tudományos publikációkon stb.) való túllépéssel egyenértékű. Pontos arányt felállítani nyilván nem lehetséges, de egy olyan becslés mindenképp megkockáztatható, hogy az 1920-as években Prohászka valamivel inkább ismert volt „világi” közszereplései, mint püspökként végzett tevékenységei okán. (Úgy is fogalmazhatunk, hogy megkülönböztethetünk a közélet iránt kiemelten érdeklődő, „politizáló” főpapokat, illetve inkább egyházkormányzati és főpásztori teendőikre koncentrááló püspököket. Prohászka egyértelműen az előbbibe tartozik, az 1920-as években feltűnően sokat szerepelt még a közéletben Ravasz László református, illetve Raffay Sándor evangélikus püspök is.¹¹) Miközben hagyományos értelemben vett értelmiségi szerepkörének is megfelelt, vagyis szakmai folyóiratokba írt, tudományos igényességű tanulmányokkal is folyamatosan

jelentkezett, ilyen jellegű egyesületek rendezvényein szerepelt előadóként stb. Prohászkanak már pályafutása korábbi szakaszában erőteljes igénye volt arra, hogy a „világi” színtereken, sajtóban, társadalmi és politikai egyesületekben jelenítse meg véleményét.

– A politikáról való diagnózisait és útmutatásait úgy tárta folyamatosan a nyilvánosság elé, hogy közben nem viselt közhatalmi funkciót.¹² (Nem lett belőle miniszter, mint például az egyházban hasonló karriert befutó Vass József, aki 1924-től kalocsai nagyprépost, 1920–1930 között előbb vallás- és közoktatásügyi, majd a Bethlen-kormányokban népjóléti és munkaügyi miniszter.) Ugyanakkor igaz, hogy Prohászka az 1919-től haláláig terjedő periódusban a közszereplő értelmiségi mindkét említett minőségében megnyilvánult: 1920–1922 között parlamenti képviselő (közben hét hónapon keresztül a leginkább jelentős politikai párt elnöke) is volt, ezt követően ilyesmiről nem beszélhetünk, „csak” folyamatos közszereplésekről, amelyek egyébként a Horthy-rendszer első éveiben a politikai pozíciókkal párhuzamosan (sőt, azokat háttérbe szorítva is) jellemezték.¹³ (Rövid napi politikai szerepvállalásától függetlenül 1919–1927 között egyértelműen elmondható róla a „szabadon lebegő”, vagyis független értelmiségi pozíciója,¹⁴ még csak valamiféle „hibrid” csoportba sem sorolhatjuk.¹⁵) Prohászka helyi képviselői szerepvállalása (Székesfehérvár város és Fejér megye helyhatóságaiban¹⁶) alapvetően nem befolyásolták a hatalmi és pártpolitikától való függetlenségét, ahogyan a számos társadalmi egyesületben viselt vezető pozíciója, tagsága sem. 1919 után (a századforduló időszakával ellentétben) nem beszélhetünk arról, hogy ő maga lépett volna fel valamely, a társadalmat vagy a politikát befolyásoló szervezet, mozgalom alapítójaként. A korábbi vagy mások által alapított szervezetekbe viszont 1919 után is bekapcsolódott, vagy azokhoz adta a nevét.

– Egyértelműen olyan figura volt, aki felismerte és felhasználta kora modernizációs vívmányait, nem véletlen, hogy az új társadalmi és politikai konstrukciókat egyháza szemüvegén át értelmező üzeneteit a közszereplő értelmiségiek „aranykorát”¹⁷ meghatározó két csatornán keresztül juttatta el a társadalom különféle csoportjaihoz: a nyomtatott sajtón, valamint tömegrendezvényeken keresztül. (Utóbbi fórumokon elhangzott beszédeinek hatását is a sajtó erősítette fel.) Vagyis pont abban az időszakban, amikor a nyomtatott sajtó egyeduralkodó volt a közvélemény formálása tekintetében, a további technikai vívmányok (például a rádió) által nyújtott közszereplési lehetőségekkel Prohászka már nem élhetett.

– A püspök 1919 utáni pályafutása esetében is hangsúlyosan igaz, hogy értelmiségi szerepvállalása erőteljesen ideológiai töltetű volt,¹⁸ mind egykorán, mind az utókorban közhelyszerűen emlegetetté vált, hogy a Horthy-korszak „keresztény-nemzeti” ideológiájának egyik formálójaként és nagy hatású propagandistájaként értékelhető. Egy részleteiben (is)

megragadható politikai eszmerendszert tudott artikulálni, széles körben propagálni, annak megnyilvánulásai mentén támogatókat és kritikusokat egyaránt mozgósítani.¹⁹

– Prohászka közszerepléseinek hatása elvitathatatlan a politikai élet szereplőire és a társadalom egészére,²⁰ bár kétségtelen, hogy utóbbira nagyobb mértékben. Ami a politikai élet figuráit illeti, Prohászka közszerepléseinek hatása kevésbé ragadható meg a konkrét politikai döntéshozatalban (nem tekinthetjük a Horthy-rendszert irányító politikusok valamiféle „tanácsadó-jának”, kormányzati „agytröszt” tagjának), viszont mindettől való függetlenségi periódusaiban nagyon is jelentősnek mondható a „keresztény-nemzeti” jelszót valló mozgalmak, különösen a radikális jobboldal köreiben. Azok közé sorolható (hasonlóan Szekfű Gyulához, Szabó Dezsőhöz stb.), akik „alapvetően meghatározták e nemzedék [a Horthy-korszak], főként a középosztály világlátását, a magyar történelemhez, a tradíciókhoz, a politikához, a kultúrához és a zsidósághoz való viszonyát. Olyan szellemi alapot, fogalomkészletet, attitűdöt adtak [...], amelyek hatásai napjainkig kimutathatók.”²¹ Ez a hatás – pro és kontra értelemben egyaránt – nemcsak Prohászka saját korában, hanem halála után két másik korszakban: a Horthy-rendszer második felében,²² illetve az 1990-es évektől szintén erőteljes,²³ és nem kétséges, hogy valóságos kultuszáról is beszélhetünk.²⁴

Alan Lightman elmélete szerint a „public intellectual”-eknek három szintjét lehet elkülöníteni, ahol az elsőbe azok az értelmiségiek tartoznak, akik csak szakterületükről írnak és beszélnek (a közgazdászok az árfolyamokról vagy az államadósságról, az orvosok a járványokról stb.), a másodikba sorolhatók már keresik azokat a pontokat, amelyek szakmájukat a körülöttük lévő társadalmi vagy politikai valóság problémáihoz kötik, a harmadikba tartozók pedig „szimbólummá, olyan személyiséggé emelkednek, akik valami sokkal nagyobbat képviselnek”, mint az a konkrét szakmai vagy értelmiségi háttér, amelyhez tartoznak.²⁵ Prohászka Ottokárt egyértelműen ebbe a harmadik kategóriába sorolhatjuk, hiszen nemcsak katolikus püspökként, vagy teológusként nyilatkozott meg a nyilvánosság előtt, hanem folyamatosan részt vett a napi politikai eseményekben, politikai helyzetértékeléseket és programokat fogalmazott meg.

Érdemes elméleti alapként azt is leszögezni, hogy Prohászka a public intellectual-ek speciális alcsoportjába is sorolható, mert értelmiségi háttérét a katolikus egyház adta. Ráadásul Prohászka nemcsak egyszerűen katolikus értelmiségi, hanem egyházi személy, sőt, püspök is volt, s mindez nyilván további kérdéseket is felvet. A bármilyen vallási-felekezeti elkötelezettségű public intellectual-eknek az üzeneteiket mindenkor az egyházuk társadalmi tanítására kell építeni (vagy vállalni azzal a kritikus szembefordulást), mintegy egyszerre kívülről és belülről szemlélni az egyházat, tudomásul venni, hogy az egyház része a mindenkori „világi” politikának, vagy éppen az egyetemes világmagyarázatot konkrét társadalmi és politikai szituációra

kell értelmezni.²⁶ Prohászka közszereplései alapján megállapíthatjuk, hogy nagyon is tudatosan vállalta ezt a szerepet, sőt, vallásossága kifejezetten inspirálta őt abban, hogy a magyar nép számára politikai helyzetértékeléseket, vagy éppen megvalósítandó programot fogalmazzon meg. A politikatudományi irodalomban sokat foglalkoznak a „közösség érdekében való cselekvés” belső indíttatásával, mint motivációval, amely a közszereplőket nyilvános fellépésre, cselekvésre sarkallja,²⁷ a püspök esetében a keresztény meggyőződéséből fakadó missziós lendülete nyilvánvalóan a közélet színtereire is elvitte.

Prohászka Ottokár akkor (az 1890-es években) vette fel ezt a sajátos public intellectual magatartását, amikor – mint említettem – ez a szerepkör egyáltalán létrejött. XIII. Leó pápa *Rerum novarum* enciklikájának sajátos hatásaként is értelmezhetjük, hogy Prohászka kezdettől megpróbálta a modern világ kihívásaira a válaszokat a katolikus vallásban megtalálni, és azok tradicionális elemeinek felhasználásával újrafogalmazni. (Egyesek szerint a katolikus értelmiségnek általában a modernizáció valamennyi fázisában is az a feladata, hogy a negatív közérzet, illetve társadalmi állapotok megoldásához szükséges eszközöket a teológia világában keresse.²⁸) A modernizáció valamennyi kérdéséhez való egyházi viszony igényli a széles körű tájékozottságot, megismerést, párhuzamosan a katolikus hit értékeinek védelmével, továbbá az „elefántcsonttoronyként” is értelmezhető egyházi intézményrendszerből a „világba” való kilépéssel²⁹ – e leírás pontosan ráilleszthető Prohászka Ottokár mintegy évszázaddal ezelőtti tevékenységére.³⁰ Az egyházban mindig is voltak arról viták, hogy összeegyeztethető-e egyáltalán a hitvalló katolikus magatartás a közszereplő értelmiségi „világi” szerepével.³¹ Ez persze lehet az egyház belső diskurzusa is, a kívülállók szempontjából azonban kétségtelen, hogy a történelem folyamán nagyon sok egyházi személy volt (akár Szent Ágostontól kezdve), akik munkássága egyértelműen értelmiségi feladatkörként értelmezhető, a modernizáció korában pedig a hit és a tudomány összeegyeztethető voltáról éppen elég sokan értekeztek.³² A vonatkozó véleményekből az az összkép rajzolódik ki, hogy a 20–21. századi katolikus értelmiségi egyfajta missziós feladatként is értelmezheti saját szerepét a világban,³³ és ez utóbbi diagnózis Prohászka Ottokárral kapcsolatosan mindenképp elmondható.

Richard A. Posner szerint a sajátos eszmei tartalmú értelmiségi szerepkör „egyszerre szűkíti és élesíti az elmét”,³⁴ vagyis a közszereplő értelmiségi számára létezhet egy nagyon is speciális, ugyanakkor rendkívül motiváló szellemi tartalom, márpedig jelen esetben az erőteljes kötődés a katolikus hithez és az egyházhoz mindenképp felfogható ilyennek. A public intellectual-nek mindenkor vannak eszméi (ha kiforrott, vagy nyíltan megfogalmazott ideológiája nincs is), és az értelmiségi tulajdonképp ezen eszmékkal mintegy „kereskedést” folytat (távoli hasonlatként: ahogy a mérnök gyakorlatban teszteli az elméleti konstrukcióit),³⁵ eszméinek a

valóságához való viszonyáról gondolkodik, megpróbálva ideológiai meggyőződésének megfelelő irányba befolyásolni a valóságot, az általa vélt igazság megvalósulását elérni a társadalmi viszonyokban, valamint a politikai döntéshozatal szintjén. Thomas Sowell arról is írt hosszabban, hogy a public intellectual-ek tevékenységének és teljesítményének megítélésakor nem szabad abból kiindulni, hogy megfogalmazott elméleteik, vagy akár azokból fakadó jobbító szándékú javaslataik (politikai programjaik) mennyiben voltak megvalósíthatók a későbbiekben.³⁶ Fontos, de a közszereplés-kutatásban igazából csak egy második (vagy következő) feladat annak megítélése, hogy a közszereplő értelmiségi mennyiben találkozhatott azzal, hogy állásfoglalását egyfelől a politika, másfelől a társadalom jutalmazza, vagy éppen – ellene fordulva – szankciókkal bünteti.³⁷

Prohászka Ottokár szempontjából is azt tartottam fontosnak, hogy saját korában mit tudott és akart a nyilvánosság elé tárni, hogyan értékelhetjük azt a befogadó közeg, vagyis az 1919 utáni magyar társadalom és politika szempontjából.

* * *

A történetírás régi, folyamatosan felbukkanó módszertani kérdése a történeti életrajz műfajához, azt megújítani hivatott vállalkozásokhoz, a biográfia speciális típusaihoz kapcsolódik.³⁸ Logikus kérdésként merül fel, hogy – értelemszerűen a forrásadottságok mint kiindulópont áttekintése mellett – egy teljes életutat milyen szempontból, milyen részletességgel és hangsúlyokkal teszünk elemzés tárgyává, vagyis hogyan „tematizáljuk” az életrajzt.³⁹ Milyen hangsúlyokat teszünk származására, családi hátterére, iskoláira vonatkozóan, mennyiben próbáljuk a később valamiért fontossá váló személyiség gyökereit, mozgatórugóit kijelölni, mennyiben törekszünk a közszereplések mellett a magánélet eseményeinek bemutatására, a kettő közötti kapcsolatok keresésére stb. Kövér György is írt a „politikai életrajz” és a „totális biográfia” közötti műfaji különbségekről, a kronologikus szemlélet problémáiról, a „pszichobiográfiai” kísérletekről,⁴⁰ más helyen arról, hogy a biográfiának önmagában kritikus pontja az életív megalkotásának, a személyiségvonások kialakulásának és fejlődésének problémája stb.⁴¹ Megnehezíti a kiindulópont kijelölését, ha a történelmi személyiség tevékenységének több színtere is mutatkozott (például író volt és politikus stb.), egy katolikus püspök esetében pedig ez már „önmagában is összetett vállalkozás”.⁴² Ha az életút összefoglalása érdekében nem a teljesség igényével próbál a biográfus fellépni,⁴³ vállalkozásának elengedhetetlen módszertani kelléke a nézőpont kijelölése. Ez elmondható a Horthy-korszak politikus-elitjének kiváló életrajzairól, külön-külön is tanulságos módszertani megközelítéseiről,⁴⁴ mind az egyházi személyekről

készült életút-áttekintésekről.⁴⁵ (A főpap-életrajzok esetén külön módszertani szempont, hogy a feldolgozás mennyiben helyezi előtérbe a szűkebben vett egyház-, vagy egyházmegye-történeti szempontot, és mennyiben koncentrálnak inkább a személyiségre. Prohászka esetében megoszlanak a vélemények egyházkormányzati tevékenységéről, egyes vádak szerint elhanyagolta a püspökség gazdálkodásával, adminisztrációjával járó teendőket, mások szerint éppen ennek ellenkezője igaz.⁴⁶ Ebben állást foglalni nem kívánok, vizsgálatom Prohászka Ottokár közéleti tevékenységére irányul, jóllehet, ennek elemzése gyakran összekapcsolódott a székesfehérvári egyházmegye irányításával.)

A biográfia műfajának átfogó historiográfiai áttekintése helyett csak Gyáni Gábor elemzésére utalok, aki a történeti életrajz lehetséges középpontjába a „cselekvő egyént”, a „cselekvőség” fogalmát és annak elemeit (a cselekvő egyén motivációit, kényszereit, meghatározottságát, felelősségét stb.) állította.⁴⁷ Leginkább ez kínálkozik kiindulópontul abban az elemzésben, amelyben az egyén történeti közszerepléseit, közszereplő- (public intellectual-) mivoltát szeretném középpontba állítani Prohászka Ottokár példáján keresztül. Egyrészt személye és tevékenysége nagyon is alkalmas arra, hogy a public intellectual-jelenséget a múltba visszavetítve, történelmi példán keresztül értelmezzük, másrészt e nézőpont alkalmas lehet arra, hogy a számos eredményt felmutató, intenzív Prohászka-kutatásokat ennek segítségével próbáljuk tovább – elsősorban a közszereplőn keresztül a kor bemutatása irányába – vinni. (Prohászkanak két életrajzi monográfiája is készült az elmúlt évtizedekben,⁴⁸ amelyek leginkább hagyományos életút-összefoglalásnak tekinthetők, kronologikus rendben, bizonyos kérdéseket, mint csomópontokat előtérbe helyezve.)

Prohászka közszerepléseinek összefoglalása kapcsán az alábbi módszertani elveket fogalmaztam meg:

- Az életrajz középpontjába a közszerepléseket állítottam, vagyis azokat az eseményeket, amikor Prohászka Ottokár megjelent a nyilvánosság előtt. Kisebb részben tartottam ebből a szempontból fontosnak a közszereplésre sarkalló belső motivációját (szó sincs arról, hogy teljesen negligáltam ezt a szempontot, épp ellenkezőleg), inkább arra próbáltam fókuszálni, hogy milyen volt az adott közszereplés aktuális kontextusa: egy állásfoglalásának vagy megnyilatkozásának tartalma, színtere, hatása, fogadtatása, illeszkedése az adott időszak konkrét közéletébe.

- Fentiekből következően a legfontosabb forráscsoportot a sajtó adta. Egyes közszerepléseinek olykor csak a ténye ismert, az ottani tevékenysége kevésbé dokumentált, bár Prohászka esetében inkább az egyes közszerepléseinek több oldalú megörökítése jellemzőbb. Ahol lehetőség adódott, igyekeztem az egykorú nem nyilvános forrásokból (magánlevelekből,

naplókából, hivatali iratokból) is tájékozódni, de a közszereplés jellegére való tekintettel a hangsúlyt a nyilvánosságra helyeztem, előbbi dokumentumokat inkább a közszereplés több oldalú bemutatására, árnyalására igyekeztem felhasználni. A „lelki arcél” vagy a belső motiváció lehetséges bemutatását fontosnak tartottam, de elsősorban abból a szempontból, hogy mi és hogyan tükröződött a nyilvánosság felé. (A teljességre törekvő életrajzok forrásbázisában természetes módon nagyobb szerepet kapnak a levéltári források.⁴⁹) A sajtóban megjelent közszereplés-dokumentumok, a támogató vagy kritikus kommentárok kapcsán meg kell jegyezni, hogy azok egy része forráskiadványokban is megjelent. A Prohászka-kutatást sokáig döntően meghatározta, és némiképp féloldalassá is tette a Schütz Antal által 1928–1929-ben kiadott *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Művei* c. 25 kötetes sorozat,⁵⁰ amelynek válogatási szempontjaiban – érthető módon – az egykori sajtó alá rendező nem a közszereplések kronologikus vagy tematikus dokumentálását tekintette feladatának, egyes köteteinek összeállítása inkább sietős esetlegességet sugall. A monumentális és valóban tiszteletet parancsoló Schütz-sorozat távolról sem volt „Prohászka-összes”, ami alapján teljesebb képet lehetne alkotni „a katolikus renaissance hazai prófétájáról”,⁵¹ az elmúlt években felkutatott dokumentumok modernebb szemléletű forráskiadásokban való publikálásai ezen a helyzeten enyhítettek.⁵² Schütz Antal – kisebb, a munkája nagysága miatt aligha felróható következetlenségek mellett – törekedett arra, hogy csak általa hitelesnek tekintett szövegeket vegyen fel a gyűjteményébe,⁵³ viszont egyet kell értenem azzal a megállapítással, miszerint gyakran „érdekes módon az összkiadáson kívül rekedt beszédek közvetlenebbnek, elevenebbnek tűnnek”.⁵⁴ Jelen kötet szövegközléseinél a *Válogatás Prohászka Ottokár közszerepléseiből, 1919–1927* c. gyűjteménynél követett elveket tekintettem irányadónak.⁵⁵

– Mint fentebb is kitértem rá, a közszereplő / közszereplés jelensége elsősorban egy adott politikai rendszeren belül értelmezhető, ezért – s nem pusztán terjedelmi okokból – nem kívántam Prohászka Ottokár teljes életpályája alatti közszerepléseit vizsgálat tárgyává tenni. Önmagában is szerteágazó és alapos kutatómunkát igényel, hogy egy értelmiségi közszereplő tevékenységét a Horthy-rendszer keretei között elemezzük. A politikai rendszer által alkotott keretek irányt szabnak a közszereplő megszólalásait illető tartalomnak, de az általa felhasználható lehetőségeknek is. Anélkül, hogy részletesebben hozzászólnék a Horthy-rendszer jellegével kapcsolatos diskurzushoz,⁵⁶ néhány lényegi elem felmutatása is elegendő ahhoz, hogy a public intellectual szerep értelmezhetővé váljon: bár a rendszer egyszerűen, a versengő pártok részvételével tartott parlamenti választások útján nem volt leváltható, 1922 után a kormánypárt nyomasztó túlsúlya mellett is többpártrendszer működött; továbbá teljes körű sajtószabadságról nem,⁵⁷ de a sajtó folyamatos sokszínűségéről vitathatatlanul beszélhetünk – s e két tényező elég

ahhoz, hogy a nyilvánosság előtt különböző politikai álláspontok megjelenhessenek, vitathatóvá váljanak,⁵⁸ vagyis az értelmiségi közszereplő szerepe egyáltalán megvalósulhasson. A rendszerrel szemben, vagy éppen annak oldalán megfogalmazódó értelmiségi magatartásra nagyon is nyíltak lehetőségek, és sokakhoz hasonlóan például Prohászka Ottokár is igyekezett ezekkel élni. (Sőt, épp Prohászka példája mutatja, hogy akár sajátos álláspont is kialakítható volt, a rendszer nemcsak az elkötelezett propagandistáknak egyfelől, vagy az üldözött értelmiségieknek másfelől adott lehetőséget. Prohászka 1919-től egyértelműen és következetesen a Horthy-rendszer fenntartása mellett kötelezte el magát, ugyanakkor számos konkrét kérdésben fogalmazott meg elégedetlen vagy kritikus álláspontot.) Ezért – bár ezúttal tényleg csak a Horthy-korszak közszerepléseit tartottam fontosnak – egy előzmény-fejezetben utalok néhány fontosabb, 1916–1919 közötti közszereplésre, ami a püspököknek az eltérő politikai rendszerekben való megjelenését is megvilágítja valamelyest, de a közszereplés-történet folyamatát alapvetően 1919 augusztusától a püspök haláláig kívántam megrajzolni.

– A Horthy-rendszer korlátozott, de létező pluralizmusa nemcsak arra adott lehetőséget, hogy a közszereplők különböző álláspontokat fogalmazzanak meg, hanem arra, hogy maga a közszereplő is eltérő vélemények ütközőpontjába kerüljön. (Bár a Prohászka iránti lelkesedés uralta általában a közvéleményt, azért kritikusai is akadtak.) Vagyis Prohászka megnyilatkozásainak lettek következményei, beszélhetünk hatásról és ellenhatásról, amelyek a korszak közéleti vitáinak sajátos tükröződéseit alkotják.

– Alapvetően közszereplésnek tekintettem minden olyan eseményt, amikor Prohászka Ottokár a nyilvánosság előtt megjelent, vagyis amikor kommunikációjával kapcsolatos szituáció keletkezett.⁵⁹ Több tucat interjút adott közéleti kérdésekről a korszakban, számos publicisztikát írt, a beszédeinek száma pedig meghaladja e két kategóriát összesen. (Részletesen ld. V.1. alfejezet.) E három műfajba tartozó megnyilatkozásai között vannak kevésbé jelentősek, de sokakról elmondható, hogy útmutató szerepet játszottak az abban elmondottak a politikai élet aktorai (döntéshozók, képviselők, pártok és egyéb szervezetek) számára, alkalmasak voltak arra, hogy értelmiségi körökben vagy a sajtóban vitát generáljanak stb. Közszereplésnek (ha nem is jelentős közszereplésnek) minősítettem továbbá, ha Prohászka pusztán protokolláris teendőket látott el egy közéleti rendezvényen (például levezető elnök volt), de azt is, ha egyszerű résztvevőként megjelent, mert önmagában az is közéleti állásfoglalás, hogy milyen rendezvényen volt résztvevő valaki. „Vétlen közszereplésnek” tekintettem, ha Prohászka maga nem vett aktívan, kezdeményező módon részt egy nyilvánosság előtti eseményen, például, ha valamilyen összefüggésben felmerült a neve, példája, a személye iránti támogató, vagy éppen kritikus vélemény. Az aktív közszereplések (beszéd, publicisztikai írások) esetében nem könnyű elválasztani

Prohászkanak – mondjuk úgy – a „munkaköréből” fakadó beszédeit és cikkeit, vagyis például a prédikációkat, vagy a püspöki működésével összefüggő pásztorleveleket, vallásos elmélkedéseket. Utóbbiakat akkor tekintettem közszereplésnek, ha először is abban a vallási tartalom (Szentírás-magyarázat, vallási buzdítás, vigasztalás stb.) mellett közéleti mondanivaló (például az ország vagy a társadalom aktuális állapotával összefüggő gondolat) is szerepelt, továbbá, ha épp ez utóbbiak miatt a „világi” sajtó érdeklődését is felkeltette, hírt adtak róla, akár közölték is például a vonatkozó beszédet részben vagy egészben. Ami a „munkakört” illeti, fontos megjegyezni, hogy Prohászka nem az egyházi hierarchiában elfoglalt helye tette közszereplővé, már 1905 előtt is annak volt tekinthető, a főpapi mivolta csak felerősítette, illetve bizonyos vonatkozásokban más megvilágításba helyezte értelmiségi közszereplő pozícióját.

– A közszereplések elemző bemutatását tekintettem jelen dolgozatban vállalt feladatomnak. Vagyis önmagában fontos ezeknek a beszédeknek, interjúknak, cikkeknek a felkutatása, a közszereplések tartalmának, helyszínének, recepciójának, továbbá gyakoriságának (dinamikájának) ismertetése – de ezt önmagában még nem éreztem Prohászka közéleti tevékenységének bemutatására megfelelőnek. Ezért két eltérő szemléletmód alkalmazása mellett döntöttem: mintegy a „horizontális”, illetve a „vertikális” bemutatás mellett, vagyis a kronológiai szemlélet érvényesítése (IV. fejezet), előtt egy olyan (III.) fejezet kidolgozását, melyben Prohászka által gyakran érintett közéleti témakörök tematikus, átfogó igényű bemutatásai kapnak helyet. A kronológiai szemlélettel kapcsolatosan sem a merev időrend pontos követését, hanem egy-egy időszak jellemzően fontosabb és kevésbé fontos közszerepléseinek számba vételét tekintettem feladatomnak. Ezáltal persze előfordul, hogy egy közszereplés a tematikus és a kronologikus részben egyaránt bemutatásra, vagy legalábbis említésre kerül, továbbá szükségessé teszi gyakori utalások használatát. A közszereplések bemutatásának jellemzője, hogy nemcsak az adott eseményről és a szónokról, vagy publicistáról „szól”, hanem tágabb értelemben kapcsolódik a kor valamely konkrét közéleti-politikai eseményéhez, jelenségéhez, hátteréhez – ez olykor terjedelmesebb, ezt a hátteret felvázoló magyarázatokat is szükségessé tett, amelyeket jórészt jegyzetekben helyeztem el.

Összességében E.H. Carr értelmezését tekintetem irányadónak, aki a történeti életrajz-írás kapcsán az alábbiakat állapította meg: a jelentős történelmi személyiség, a „nagy ember” „egyszerre terméke és cselekvő részese a történelmi folyamatnak, egyszerre képviselője és teremtője azoknak a társadalmi erőknek, melyek megváltoztatják a világ arculatát és az emberek gondolkodását”.⁶⁰

Értelmezésem szerint e megállapítás vonatkoztatható Prohászka Ottokárra is.

II. Előzmények, 1916–1919

Prohászka Ottokár közszerepléseinek áttekintésekor logikusan merülhet fel a kérdés, hogy az életút mely pontján is érdemes az „előzményeket” elkezdni, hiszen a Horthy-korszak kezdetén Prohászka már elmúlt 60 éves, és több évtizedes közszereplői múlt állt a háta mögött.

Tudományos, teológiai és filozófiai érdeklődése, tanulmányai mellett az 1890-es évek elejétől tekinthetjük őt „public intellectual”-nek, aki közéleti témákban is termékeny publicistának, majd ismert közéleti szónoknak is bizonyult.¹ Prohászka tájékozódása a modern világ, például a természettudományok felé fordult, a társadalmi kérdések irányába is kora tudományos felismerései és az egyházi-vallási világkép összeegyeztetésének igénye vezette, a századfordulón kifejezetten nyitottnak mondható, a politikai katolicizmus leginkább rugalmas áramlatát képviselte.² A „haladás csillagzata” alatt képzelte el egyháza jövőjét, konzervatív alapon, de modern szemlélettel fogalmazta meg a kora problémáival szembenező kritikáit,³ és vált alapvető meggyőződésévé, hogy a katolikus egyház társadalmi tanítása (ezáltal az ország felemelkedése) alapjává a szociális kérdést kell tenni, amelyhez ekkor a demokratikus kibontakozás (a politikai modernizáció) igényét is társította.⁴ Prohászka számára a tradíció (értelemszerűen elsősorban a katolikus egyház által képviselt hagyomány) kiemelten fontos értéket jelentett, azonban nem múltba révedést, hanem olyan értéket, amely „idő és tér felett álló, Istenben gyökerező szellemi valóságot” hivatott képviselni.⁵

Az egyházpolitikai küzdelmek nyilván jelentős szerepet játszottak Prohászka közéleti elkötelezettségének kialakításában, s ekkor foglalkoztatta az aktív politikai szerepvállalás lehetősége is, olyannyira, hogy 1896-ban a Néppárt jelöltjeként az országgyűlési választáson is elindult, amelyen nagyon is távol maradt a mandátumszerzés lehetőségétől.⁶ A pártpolitikai szerepvállalás epizódja alatt felismerte, hogy az adott politikai rendszerben számára nem az ilyen típusú közvetlen politizálás a megfelelő terep (ráadásul még egyházi előjárói is a kormánypárti jelöltet támogatták, a Néppárt nem tudott jelentős parlamenti képviselőre szert tenni), inkább az egyesületi, mozgalmi jellegű formációk, konkrétan a keresztényszocializmus alapvetése és szervezése irányába fordult.⁷ A modern politika eszközeként ismerte fel a sajtó jelentőségét (fogalmazta meg a sajtó szabadságával, szerepével, feladataival kapcsolatos, élete végéig vallott téziseit),⁸ amelyről részben sokat cikkezett, részben pedig aktív szervező munkát is kifejtett, például az 1907-ben létrehozott Katolikus Sajtóegyesületben, amely pénzt gyűjtött a keresztény szemléletű közéleti tartalmakat megjelentető orgánumoknak, továbbá szorgalmazta, hogy a papok a szószékről is figyelmeztessék híveiket a „rossz” sajtó veszélyeire.⁹ Az általa képviselt szociális gondolat gyakorlati megvalósítását az ún. patronázs mozgalom támogatásával, és különösen a később is nagy jelentőségű Szociális Missziótársulat felkarolásával, egyházi

védnökségének ellátásával nagy elkötelezettséggel segítette elő.¹⁰ De lelkesen támogatott olyan kezdeményezéseket is, mint például a magyar ipart – „védegyletihez” hasonló elvek alapján – segíteni hivatott ún. Tulipán mozgalom is.¹¹ Közéleti aktivitása ennek megfelelően fokozódott, amelyet nem zökkentettek ki egyházi előjáróinak „felfelé buktatására” irányuló lépései sem, 1904-ben egyetemi katedrát kapott Budapesten (amely elhíresült szónoklatai nyomán tovább növelte ismertségét), 1905-ben pedig székesfehérvári püspök lett.¹²

Közzserepléseinek újabb iránymódosítására 1911-ben kényszerült, amikor is túlzottan modernistának tartott szemlélete miatt Rómában három művét is a tiltott könyvek jegyzékére (indexre) tették.¹³ Ez átmenetileg valóban visszafogta a püspök közéleti aktivitását,¹⁴ de valóban csak rövid időre, átmeneti jelleggel – az 1914-ben kitört világháború nemcsak tanulságaival gondolkottatta el Prohászka, hanem újabb közéleti szerepvállalásokra is sarkallta,¹⁵ ekkor rögzült véglegesen, hogy személyében a katolikus püspöki kar sajátos figurája, – Hatos Pál találó kifejezésével – „fenegyereke” tevékenykedett a magyar közélet színpadán.¹⁶

Ami bizonyosan elmondható a századforduló időszakának közzserepléseire általános jellemzőként, az Prohászka diskurzusra való nyitottsága.¹⁷ (Ellentétben a Horthy-korszakkal, ld. erről III.2. fejezet.) Elszánt dialógusokat folytatott a polgári radikálisokkal, szabadgondolkodókkal, vállalta az eszmék harcának a kihívásait, nem törődve azzal, hogy saját katolikus közegében ez gyakran találkozott rosszallással.¹⁸ Nevezetesen voltak 1904-es, vagy az antiklerikalizmus szószólójával, Fáber Oszkárrel folytatott 1912-es vitái,¹⁹ illetve később is sokat emlegették az 1907. évi pécsi „szabad oktatási” konferencián való aktivitását.²⁰ De kész volt írásait olyan kötetben is publikálni, amelyben tőle nagyon is különböző felfogású gondolkodók szerepeltek.²¹ A közvéleményben kialakult egy olyan – 1919 után is sokat emlegetett – vélekedés, miszerint a „modernista” Prohászka nemcsak saját közegében, hanem vitapartnereiben (polgári radikálisok, szociáldemokraták, szabadkőművesek, vagy az általánosságban emlegetett „zsidók” körében) is népszerű személyiség volt, akit érdeklődéssel, sőt, szimpátiával kísértek. (Bangha Béla később jellemzően úgy fogalmazott, hogy amit Prohászka a szószékről elmondott, „azt nagyrészt akár egy protestáns vagy egy zsidó is elmondhatta volna”, illetve a „zsidó és szabadkőműves sajtó ujjongott s tapsolt” a püspöknek, aki el tudta érni, hogy az egyházon kívüliek figyelmét is fel tudta kelteni a katolicizmus iránt.²²) Ez nagyrészt bizonyosan igaz is volt, a képet némiképp árnyalja, hogy a közzsereplésekre már ekkor is feltűnően vágyó Prohászka alkalmasint „mímelt radikalizmusának” inkább csak a liberálisok és baloldaliak megosztása, elbizonytalanítása volt a célja, sokan utóbbiak körében inkább csak nem tudtak mit kezdeni a különös megnyilatkozásairól elhíresült püspökkel.²³ (Az is igaz, hogy a századforduló értelmiségében kialakult „generációs szolidaritás” még a zsidó származásúakban is képes volt

szimpátiát kelteni Prohászka közszereplései iránt, akár antiszemita kirohanásai ellenére is.²⁴⁾ Abban viszont kétségtelenül igaza volt Bangha Bélának, hogy Prohászka elsődleges célja nem a „másik oldal”, hanem a katolikus közvélemény megszólítása és mozgósítása volt, „kényszerítette a templomtól elszokott társadalmat arra, hogy felfigyeljen a katolikus pap és püspök szavára, hogy újra elkezdjen érdeklődni a nagy kérdések iránt, amelyeket ő egyelőre burkoltan, de mégis csak szőnyegre hozott s észrevétlenül új nimbuszt, tekintélyt, népszerűséget font az egyházi igehirdető homloka köré”.²⁵ Márpedig ezt a célját bizonyosan elérte, már csak azért is, mert a személyére és közszerepléseire irányuló tartós figyelmet sikeresen alapozta meg a századfordulón, és fent is tudta tartani 1919 után. Szekfü Gyula írta később, hogy 1919 előtt „a barokk katholicizmustól elforduló és szociális gondolatokat, valamint a lélek megtisztulását hirdető Prohászka Ottokárt a nemzeti társadalom ekkor még visszautasításra sem igen méltatta, hatása a háború előtt tisztán egyházi színezetű volt és szűk körre terjedt ki”,²⁶ ami ebben a formában túlzás, hiszen már ekkor is ismert és sokoldalú közszereplő volt – legfeljebb a neves történetíró a későbbi Prohászka-hatással való összehasonlításban fogalmazhatott ilyen leegyszerűsítő módon.

Alábbiakban az első világháború időszakától, különösen annak második felétől 1919 augusztusáig foglalom össze Prohászka közszerepléseinek irányait, még hozzá – ellentétben a későbbi időszakokkal – valóban a teljesség igénye nélkül. Inkább csak azokra a csomópontokra, témákra, jellegzetességekre szeretném előzményekként ráirányítani a figyelmet, amelyek a Horthy-kori Prohászka közszerepléseire nézve is tanulságosak, akár azért, mert változott, akár azért, mert nem változott a magatartása.

II.1. Prohászka az első világháború második szakaszában

Prohászka a háborúról

Prohászka különösen a háború kitörését követő időszakban számos közszereplést szentelt magának a háború által felvetett vallási–erkölcsi, illetve társadalmi kérdéseknek, a világméretűvé szélesült fegyveres konfliktus értelmezésének.²⁷ Minden hadviselő fél számára fontos volt a modern háborúhoz modern propagandát társítani, folyamatosan emlékeztetni a haza védelmének fontosságára, a győzelembe vetett hit erősítésére, a szemben álló hadseregekkel való negatív érzelmek, valamint a katonákat hadba küldő állam és vezetői iránti tisztelet fenntartására²⁸ – és ebben minden ország többé-kevésbé számított az egyházak mozgósító tevékenységére is. Az állam által elismert, azzal intézményes kapcsolatot fenntartó nagy („történelmi”) egyházak ennek az elvárásnak – szintén többé-kevésbé – eleget is tettek, különösen a háború első szakaszában.²⁹

Prohászka elsőként tartott nagy hatású előadást 1914 novemberében a „hadi beszédek” rendezvénysorozatában, amely jól összefoglalta a püspök később is következetesen képviselt álláspontját a háború értelmezéséről.³⁰ Bár hallgatósága és a beszéd szövegével később megismerkedő szélesebb nagyközönsége igényeire tekintettel a háború tényének elfogadására, tudomásul vételére figyelmeztetett, szövegének mondanivalója sokkal inkább az általános erkölcsi tanulságokra fókuszált. Vagyis arra, hogy bár a háborús szenvedések Isten büntetéseként, a romlott világot megtisztítani hivatott (vagy legalábbis arra képes) jelenségnek láttatta, fontosnak tartotta a vérontás és a szenvedés határozott elítélését, továbbá a buzdítást, a hősiességet, az áldozatvállalás magasztalását, valamint az öldöklést követő „jobb világba” vetett hit fontosságának, az addig szükséges kitartásnak a felmutatását. A háborút egyfajta „spirituális tesztként”³¹ méltatta, és a gyűlölködés helyett a vallásos lélek jóra való fogékonyságának megőrzését, valamint a vigasztalást és a hátszínben maradtak számára a segítségnyújtás és a remény motívumait próbálta kidomborítani. A háború erkölcsnemesítő hatásainak ecsetelése is visszatérő motívum, Prohászka egy háborús imát is készített, melynek alapvető motívuma a bűnökért való vezeklés és az Isten által teremtetendő béke utáni sóvárgás volt.³²

Prohászka Ottokárnak a háborúhoz való viszonyát több tanulmány mélyrehatóan elemezte, többnyire *A háború lelke* c. 1915-ben megjelent cikk- és beszédgyűjteménye, néhány további publicisztikája, valamint naplójegyzetei alapján körültekintően rekonstruálták a már 1914-es beszédében ismertetett tanulságokat.³³ Prohászka szövegeinek a háborút történelem- és morálteológiai, valamint lelkipásztori szempontból körüljáró elemzései arra is ráirányítják a figyelmet, hogy mennyire eltért a püspök nyilvános beszédekben megfogalmazott véleménye a magán feljegyzéseiben rögzített gondolatoktól, vagyis a háború mélységes és határozott elítélésétől. Nyilván magas rangú egyházi méltóságként nem tehetette meg, hogy teljes nyíltsággal kiálljon a háború elítélése mellett, meg kellett hagyni a szavainak olyan értelmezési lehetőségét is, hogy az még beleférjen az állami propaganda elvárásainak keretei közé. Például azáltal tudta ezt elérni, hogy amennyire lehetett, tartózkodott a háború konkrét eseményeinek, csatáinak említésétől és méltatásától,³⁴ vagy megpróbálta az olyan pozitívumokat hangsúlyozni, mint hogy a háborús szenvedések közelebb hozzák egymáshoz az embereket, elősegítik a nemzeti együvé tartozás gondolatát,³⁵ igyekezett feloldani az olyan ellentmondásokat, mint hogy a front mindkét oldalán imádkozó keresztények álltak szemben egymással³⁶ stb.

Jászi Oszkár Prohászka háború-felfogásáról szóló kritikájában éppen ezeknek az ellentmondásoknak, a háború általános elítélésének, ugyanakkor a nagyon is konkrét hadi eseményekben való állásfoglalás megkerülésének adott hangot.³⁷ Schöpflin Aladár úgy vélekedett, hogy összességében Prohászkanak sikerült feloldania a keresztény hitből fakadó békevág,

illetve „a háború tényével s a belőle következő érdekekkel és kötelezettségekkel való számolás kötelessége” közötti feszültséget, s hogy ne kelljen a háború valóságát hallgatósága elé tárni, a püspök leginkább csak erkölcsi szempontból szemléltette a történeteket, s így el tudta érni legfőbb célját, a vigasztalást.³⁸ Az ekkor még a *Nyugat*-ban publikáló Lendvai István viszont kívülről állónak minősítette Prohászka, aki összességében „veszedelmes és szomorú módon” hozzájárult a háború legitimációjához, az ahhoz fűződő propagandaszólalomok mentegetéséhez,³⁹ de volt olyan részletesebb kommentár is, amely egészében „a hivatalos egyházi keresztény lelkiismeret” iskolapéldájának, „csupa színes, csengő-bongó szó, egymásnak sokszor ellentmondó teológiai és metafizikai ócskaságok” sorozatának minősítette *A háború lelke* c. művet.⁴⁰

Összességében az a benyomásunk alakulhat ki, hogy Prohászka – miután egyértelműen és őszintén elítélte a fegyveres konfliktusokat, értelmetlen és minden szempontból káros dolognak tartotta a vérontást – közszerepléseiben a háború általános elítélésére törekedett, mindeközben igyekezett minél kevesebbet beszélni az akkor éppen zajló világháború konkrét eseményeiről. (Igaz, erre is van példa, 1916 januárjában, a keszthelyi tartalékkórház ünnepségén így kezdte a beszédét: „Máskor is tapasztalhatta már a magyar nemzet, hogy dicsőségét csak tengernyi szenvedések árán érthette el, mert a szenvedés, a könny, a vér e második esztendejében is hajmeresztő véráldozatok árán, fényes dicsőség háramlott a magyar névre, midőn a szibériai farkas éhségével reánk törő orosz áradatot viasszaszorította a Kárpátoktól, s a hitszegő olaszokat megállította az Isonzónál.”⁴¹ Beszéde túlnyomó részében azután a fronton „dicsőségesen helytálló” katonákkal szembe állította az itthon felvonuló „fekete hadakat”, a hadirokkantakat, szegényeket, árvákat és özvegyeket, s az ő sorsukat, s a megsegítésükre vonatkozó kötelességeket részletezte. Ld. erről alább.) Így joggal alakulhatott ki a kortársaknak és az utókor elemzőjének az a benyomása, hogy a nyilvánosság előtt Prohászka minden erkölcsi fenntartása, Isten akaratát kereső keresztény lelkipásztori meggyőződése,⁴² vigasztalása és a hősi áldozatvállalás értelmének keresésére irányuló igyekezete mellett „a hazai háborús erőfeszítés és áldozathozatal termékeny tollú propagátora” volt.⁴³

További, a háború alatt tanúsított közszereplései is arra utalnak, hogy a vérontással kapcsolatos általános elítélő magatartása mellett Prohászka másik szerepének is eleget akart tenni egyidejűleg, vagyis nem tért ki minden esetben a háború konkrét propagandájának való megfelelés kihívásai elől. Például amikor 1915 májusában (egykorú becslések szerint bő százezres tömeg részvételével) Budapesten nagyszabású katolikus körmenetet tartottak „fegyvereink győzelméért”, a rendezvénynek Prohászka volt a fő szónoka.⁴⁴ Szentbeszédében élénk színekkel ecsetelte a harctereken folyó öldöklő küzdelmet, a háttérben élők megpróbáltatásait, de azért hangsúlyozta, hogy mindannyiunk kötelessége „leimádkozni a győzelmet a fegyvernek, a

békét a nemzetnek”. Magyarország felvonultatta a „győzelmes karoknak és energiáknak erőit” – fejtegette, és úgy vélekedett, hogy a magyarságnak mind a fegyvereinek ereje, mind lelki tartása a régi dicsőséget idézi. A háborút ezúttal is Isten – bűneink miatt kimért – büntetésének nevezte, de bízott abban, hogy a keresztény bűnbánat és imádság elhozza a megérdemelt, győzelmes megbékélést, továbbá történelmi példázatok (őseink tatárral, törökkel stb. vívott küzdelmei) alapján úgy vélte, a magyar nép „a múltban viselt harcaival és a mostani harcával rászolgált az igazi, a tartós békére”. Ugyancsak a magyarság hősiességét, a fegyvereink által kivívott igazságos győzelembe vetett reményét fejtette ki egy, a háborús eseményeket összefoglaló reprezentatív album előszavában.⁴⁵ Arról írt, hogy az elvesztett életek mellett figyelmünket azokra kell irányítani, akik „a magyar néplélek igénytelen mélységeiből” jöve tettek tanúságot a lelkükben izzó hazaszeretetről, s akiknek serege „a Kárpátok övezte hegyvidéket s a négy folyó öntözte rónát a dicsőség új menyországával tudja beboltozni”. „Áldozatos és biztató nagy történelemnek” nevezte a háború kitörése óta eltelt időszakot, s a frontokon meghozott áldozatokat, veszteségeket „a sebzett szívek vigaszának” minősítette. A háborús erőfeszítéseket Prohászka egyértelműen a magyarság „nemzeti ereje” megnyilvánulásának, világtörténelmi szerepre feljogosító áldozathozatalnak tartotta, melynek el kell nyerni győzelme jutalmaként egy „jobb hazát, mely szabadsággal s boldogulással kárpótolja a hősök fiait”, s ezért nemzeti egységet, a frontokon és a hátszágban harcolók lelkes összefogását szorgalmazta. (A béke eljövételének kívánatos célját nem a minden oldali azonnali fegyverletétellel, hanem a Monarchia katonai céljai sikeres elérésével kapcsolta össze.⁴⁶)

1916-ban egy, a háború lényegét firtató újságírói körkérdésre Prohászka tulajdonképp elmondta a hivatalos állami politika narratíváját: „Istennek nemcsak vértanúi, hanem vértanú népei is vannak. Ilyen vértanú nép a magyar nemzet, mely nem önzésből, nem terjeszkedési vágyból, hanem nagy kultúrhivatásból harcol – harcol mint határőr nagyhatalmak határmesgyénjén.”⁴⁷ E nyilatkozatával lényegében egy időben került sor az elhunyt Ferenc József temetésére, ahol a gyászszertartáson Prohászka szónokolt,⁴⁸ ekkor nemzetét szerető, bölcs magyar királyként mutatta be az uralkodót, akit békevágya ellenére az európai nagyhatalmak háborúra kényszerítettek, és aki nem tehetett mást, mint hogy fegyveres elégtételt vegyen a monarchiát ért sérelmekért. (Prohászka közszereplése és a naplójában foglalt őszinte véleménye ebben a kérdésben sem fedte egymást, bár privát feljegyzésében ezúttal nagyon is talányosan, kétértelműen fogalmazott.⁴⁹)

1915 szeptemberében Prohászka fő szónok volt a székesfehérvári „nemzeti áldozatkészség szobra”, a köztudatban „vértés vitézként” elhíresült emlékmű felavatásakor,⁵⁰ egy évvel később szintén beszédet tartott és egyfajta „házigazdai” szerepet is játszott az emlékműnél tartott

ünnepeken.⁵¹ A szobor egy nagy, országos emlékműkampány részeként a központi hatalmak katonai szövetségét erősítette, Törökország és Németország diplomatái, valamint a német hadsereg képviselői üttették be az első, közös áldozatvállalást szimbolizáló szöveget az emlékhelybe.⁵² A püspök köztéri emlékműveknél tanúsított közszereplései mindenképp a monarchia háborús céljai mellett – jóllehet nem elsődleges fontosságú – állásfoglalásnak tekinthetők.

A háborúhoz kapcsolódó, főpapi mivoltával összefüggő reprezentatív szerepvállalásai is tanulságosak. Az orosz fronton hősi halált halt – egyébként polgári radikális, Ady Endrével szoros barátságot ápoló – Bányai Elemér temetésén szónokló Prohászka a hazáért elesett katonának (mintegy „megkonstruálva vallásosságát”) úgy is krisztusi életet és áldozatvállalást tulajdonított, hogy az elhunyt nem volt éppen vallásos.⁵³ Más alkalommal egy súlyosan sérült, rokkant katona esküvői szertartásán látott el reprezentatív feladatot.⁵⁴ Modern technika iránti érdeklődésével függhet össze, hogy 1917 áprilisában elvállalta (másokkal együtt) a Budapesten tartott hadirepülőgép-kiállítás tiszteletbeli elnöki tisztségét,⁵⁵ ez sem éppen pacifizmusról árulkodó megnyilvánulás. Érdekes továbbá, hogy a püspök mennyire keveset foglalkozott a béke megteremtésének konkrét politikai kérdéseivel, a szemben álló háborús felek közötti konfliktushelyzet megszüntetésének gyakorlati problémáival. 1917-ben Fraknói Vilmos, a neves történétíró (és egyébként a háború időszakában gyakori politikai elemző) nyílt levélben szólította meg őt és Giesswein Sándort, hogy – kapcsolódva XV. Benedek pápa béketervéhez – a törvényhozás két házában terjesszék elő javaslatát egy általa kidolgozott, a nemzeti parlamentek által létrehozott nemzetközi békekonferencia összehívására.⁵⁶ Prohászka a nyilvánosság előtt nem is reagált Fraknói felhívására, amit a történészhez intézett magánlevelében azzal indokolt, hogy Csernoch János esztergomi érsek a katolikus egyház nevében már tolmácsolta a pápa békeszövegét, így az ő felszólalására már szerintem nem is volt szükség.⁵⁷ (A történet azért is tanulságos, mert a közéletben feltűnően aktív Prohászkanak nemcsak azok a közszereplései voltak jellemzőek, amelyek megvalósultak, hanem azok is, amelyek – különböző okok, ezúttal a püspök érdektelensége miatt – nem.)

A háború történetében az 1916-os esztendőhöz köthető egy lassú átmenet, a társadalmi attitűdök átrendeződése. Az 1914-es háborús eufória elmúlt, az állóháborús frontok megmerevedése ekkor hozta magával a „nagy háború” kifejezést, inkább a kiábrándulás lett a meghatározó, a katonák ethosza is megváltozott, ahogy a hátszországban élők is (a nélkülözésekkel, veszteségekkel párhuzamosan), és általánossá vált a béke iránti igény, a frontokról való hazavágyódás.⁵⁸ Mindez Prohászka figyelmét, közszerepléseinek hangsúlyait is átrendezte,⁵⁹ 1915 végétől – 1916 elejétől a püspök a háború lényegéről (a vigasztalásról, Isten akaratának kereséséről, a vérontás befejezésének szükségességéről stb.) szóló beszédeit egyre inkább kiegészítette a

háború utáni társadalmi és politikai változásokra való felkészülés igénye. Jellemző példa lehet erre 1918. februári böjti szózata, melyben egyértelműen a háború után a magyar társadalomra váró feladatokról beszélt, például a lelki károk helyrehozataláról, a felforgatástól és erőszakos újításoktól való tartózkodásról (ez egyértelműen a bolsevizmustól való félelemre irányult), továbbá a mezőgazdasági és az ipari munkások viszonyainak rendezéséről (különös tekintettel a rokkantakra, hadiárványokra és özvegyekre), egyáltalán egy jobb és igazságosabb világ megteremtésének szükségességéről.⁶⁰

Prohászka agrárpolitikai indítványai

A háborús viszonyok között, a háború utáni megújulás útjait kereső Prohászka számára az egyik új szakpolitikai kitörési pontot az agrárpolitika, pontosabban a szegény, vidéki, mezőgazdaságból élő lakosság földhöz juttatásának gondolata jelentette. Már a századfordulón megfogalmazta azt a felismerést, hogy a társadalmi megújulás legfontosabb tényezője a földkérdés, bátran szóba hozta az egyházi birtokok felosztásának gondolatát is.⁶¹ Nem sokkal azt követően, hogy a háború gyors befejezésének reménye széles tömegek számára bizonyult illúzióknak, már 1915 végén – 1916 elején is erőteljesen foglalkoztatta a háború végének egyik legfontosabb várható társadalmi problémája: a veteránok és családtagjaik földhöz juttatása, amelyet nemcsak társadalompolitikai szempontból tartott szükségesnek, hanem általában az ország szempontjából erkölcsösnek és igazságosnak. 1916. január 15-én például így beszélt: „Ha valakinek jár rög, annak jár, aki azt a vérével megöntözte. Nincs az a gróf, nincs az a herceg, nincs az a püspök, kinek annyi joga volna az ősi földhöz, a hazai kenyérhez, mint annak a hősnek, aki a saját vérével küzdötte ki azt. [...] Mikor tehát visszajönnek, akkor azoknak az embereknek élet, kenyér, otthon, boldogulás, szent jogok kellenek, mert a haza egy absztrakt fogalom, a konkrét valóság: a ház és a hon. Senkinek nincs hazája, akinek nincs háza, senkinek nincs hona, akinek nincs otthona.”⁶²

Mégis amikor 1916 áprilisában a Magyar Gazdaszövetség közgyűlésén előadta – a korábbiaknál visszafogottabb formába öntött, de alaposan felépített – birtokreform-javaslatát, a közéletet jelentős mértékben tematizáló, kidolgozott reformterve feltűnést keltett, sőt, a Horthy-korszak földreform-elképzeléseire is hatást gyakorolt.⁶³ A tervezet nem saját ötletéből alakult ki, az ún. telepítési terv eredetileg a kormány püspöki karral is előzetesen tárgyalt elképzelése volt, amelyet Prohászka továbbfejlesztett,⁶⁴ bizonyos báró Malcomes Gyula gondolatait öntötte formába, felhasználta Adolf Damaschke német közgazdász agrárreform-kezdeményezéseit is.⁶⁵ Indítványának lényege az ún. örökbérleti rendszer kialakítása lett volna, vagyis az, hogy a „hitbizományok, egyházi javak és közalapítványi birtokok 10.000 holdon felüli” földterületeit

örökbérletbe adják, s azokon 15–35 holdas kisbérleteket alakítottak volna ki, különösen a frontokat megjárta, rokkant katonák és hadiárvaik részére. Prohászka jól érzékelte, hogy a háború csak felgyorsította a birtokszerkezet már korábban is rossz arányait (az elszegényedett népesség által olcsón áruba bocsátott és felvásárolt birtokok kapcsán különösen), ezért égetően szükségessé vált a nagybirtokrendszer lebontására, a „föld nacionalizálására” irányuló kezdeményezés.⁶⁶ Alighanem igaz az utólagos kritika, miszerint a Prohászka-javaslat „részleteiben ugyan kevésbé állja ki a szakszerű bírálatot”,⁶⁷ mégis mozgásba hozta a közéletet,⁶⁸ támogatónak foglalkozott vele a baloldali sajtó, a kisgazdamozgalom, de elutasította Tisza István miniszterelnök, mélyen ellenezték a nagybirtokosok és különösen a katolikus püspöki kar. Csernoch János érsek rosszállóan jegyezte meg, hogy Prohászka nem egyeztetett egyházának vezetőivel, amikor nyilvánosság elé lépett a javaslattal, és nem is támogatta azt, túlzásnak, felforgatónak tartotta a székesfehérvári püspök kezdeményezését.⁶⁹ Nem is annyira a nyílt ellenzés, hanem inkább a közöny volt a jellemző reakció a leginkább érintett nagybirtokosok és politikai képviselőik számára.⁷⁰ Prohászkanak alighanem csalódnia kellett, önmaga számára írt feljegyzésében ugyanis úgy értékelte fellépését, hogy „igazán nagy követ” dobott „ebbe a széles, sekély vízbe”, vagyis a magyar közéletbe, de hitt abban, hogy a felmerült különböző kifogások ellenére „el kell ismerni, hogy a népet magyar keresztény irányban kell földdel megtámogatni, no és a latifundiumok igazán megérték a megosztásra már nálunk is”.⁷¹

Az egyháznak, illetve a nagybirtokosoknak túl sok, a földosztást pártoló baloldali és kisgazda csoportoknak túl kevés Prohászka-javaslat megvalósulásának így nem lehetett egykorúan realitása, a püspök mindazonáltal ragaszkodott annak alapelveihez, és földosztással kapcsolatos elképzeléseit későbbi közszerepléseiben is napirenden tartotta. Nem sokkal a Magyar Gazdaszövetség rendezvényét követően, 1916. május 3-án Kecskeméten tartott nagy előadásában beszélt a háborús vérontás szörnyűségéről, de arról is, hogy a világégésből egy „új világ” fog megszületni, amelyben első dologként kell földhöz juttatni különösen azokat (és utódaikat), akik a frontokon szolgáltak, hosszan részletezve a földreform szükségességét és elemeit.⁷² Úgy tűnik, ekkor még nagyon is bizakodóan tekintett javaslatának megvalósítására.

1916 őszén adott interjújában először a háború lehetséges társadalmi következményeiről beszélt.⁷³ Például arról, hogy a vérontás sokakban „vadító és eldurvító” hatást fog kiváltani, ugyanakkor reményét fejezte ki, hogy a történelem hatására szintén sokan lesznek, akik elgondolkoznak az okokon, és nyitottá válnak a változtatásra, méghozzá az egyenjogúság alapján, és bízott abban, hogy „a háború után az egész emberiségben [...] a tízparancsolat – a legmagasabb erkölcsi elv – mégis győzedelmeskedni fog”. (Bár nem is volt nagyon optimista, gyorsan hozzátette, hogy a háború után sem jön el a társadalmi megbékélés,⁷⁴ „a radikálisok nem lesznek

kevésbé radikálisok”). A Magyar Gazdaszövetségben elhangzott indítványáról azt mondta, „még mindig tárgyalás alatt áll”, és folyamatosan egyeztet az ügyben, a gazdaszövetség által kijelölt bizottság sem végzett akkor még a javaslata értékelésével, és Prohászka érezhetően bántották a sajtóban megjelent kritikák, „akadékoskodó” „mellékkérdések” feszegetése, még azt is mondta, hogy nem ragaszkodik az örökbérlet-rendszerhez, ha valaki tud jobbat, akkor mondja. Az egyházzal kialakult konfliktushelyzetről úgy nyilatkozott, hogy nem hogy gyengíteni a földreform az egyházat, hanem szerinte kifejezetten megerősíti a „nép érdekében” hozott áldozat. Javaslatainak elvi alapjairól így beszélt: „Az én célom különben is az indítvánnyal nemcsak az volt, hogy a rokkantak és a magyar nép e nagy szociális kérdését megoldjuk, hanem hogy rátereljem a figyelmet a nagybirtok kérdésére, hogy megmozgassam, fölrázzam az erőket és megindítsam a múlhatatlanul szükséges folyamatot ennek a nagy kérdésnek tökéletes rendezésére. Szubjektív megoldások, bármily tiszteletre méltóak és örvendeteseek is, nem elegendők.” (Már ekkor tervezte a székesfehérvári egyházmegye birtokaiból parcellák bérletbe történő kiosztását, de ekkor inkább negatívan ítélte meg az efféle önálló akciót, mert fennállt a veszély, hogy rossz termés esetén a bérletfizetésre halasztást kérnének, s úgy látta, hogy „a magyar paraszt sok nagyszerű tulajdonsága mellett ez a lekunyorolási hajlandóság is meghúzódik”). A földművelők földhöz juttatásához szükséges tőke és hitel kérdését megoldhatónak tartotta az állami garancia biztosításával, és ekkor is hangsúlyozta, hogy a földtulajdon-viszonyok rendezése mellett mennyire fontos a falusi iskolahálózat, a gyakorlatias gazdasági ismeretek elsajátíttatása a gazdálkodók számára. Komoly társadalmi problémának nevezte a kivándorlást is, tartott attól, hogy a tengeren túlról nem sok magyar fog hazatérni a háború után.

Ez utóbbi témával más közszereplésében is foglalkozott. 1916 karácsonyán az *Amerikai Magyar Népszava* részére írt ünnepi gondolatmenete 1917 elején Magyarországon is megjelent,⁷⁵ melyben főleg a kivándorolt magyarokat szólította meg, abban a bizalomban, hogy majd közülük sokan visszatérnek az óhazába, hozzájárulva az emberéletben, munkaerőben meggyengült ország talpra állásához. Mint fogalmazott, „vér- s nemzeti érzés-importra” lesz szükség, s ezt nem „piszkos, gyülevész galíciaiaktól”,⁷⁶ hanem a visszavándorló magyarságtól várta. Márpedig ez – fűzte tovább Prohászka – csak megfelelő földbirtok-szerkezet mellett hozhat eredményt, ebből is az átfogó és alapvető földbirtokreform szükségességét vezette le. A cikkből érezhető, hogy a meggazdagodott amerikai magyarok hazatérésének csábítása csak egy tényező volt Prohászka földreformra vonatkozó igényeit alátámasztó érvek közül, de ezt sem akarta kihasználatlanul hagyni. (Más kérdés, hogy egy mégoly átfogó földreform mennyire csábította volna visszavándorlásra az „amerikás” magyarokat.)

1917 áprilisában adott interjújában kissé optimistábban fogalmazott,⁷⁷ Ghillány Imre földművelésügyi miniszter akkor készült törvényjavaslatát „kicsi és óvatos lépésnek” minősítette, de nagyra értékelte magát a tényt, hogy végre előrelépés történt, mert „az egész törvényhozás figyelmét a magyar föld nagy problémájára tereli”.⁷⁸ Csupán a háború egyes következményeit orvosolni hivatott tervezetről volt szó, ezért Prohászka hangsúlyozta: „Magyarországnak azonban egy mindent átfogó nagy demokratikus földbirtokreformra van szüksége, amely a dolgozó népet juttatja földhöz. Ezt előbb-utóbb meg kell csinálni.” Így az aktuális tervezetet legfeljebb ennek a célnak az érdekében tett első lépésként értékelte, pozitívan méltatta a fokozott állami beavatkozásra irányuló szándékot, és részletkérdésekben kritikai észrevételeket is megfogalmazott, például a bankok, pénzüzetek irányából a földművelőket fenyegető potenciális veszélyekről. A bankok által biztosított hosszú lejáratú bérletektől azért tartott, mert „megmerevítik földbirtokrendszerünket”, továbbá akadályai lesznek az általa óhajtott „későbbi demokratikus földbirtokreformnak”. A banktőke mezőgazdaság iránti érdeklődését új és káros jelenségnek tartotta, úgy vélte, éppen elég, ha a pénzüzetek ipari és kereskedelmi beruházásokat támogatnak, a földbirtok-piacon való megjelenésük a nép földéhségének kielégítését veszélyeztette szerinte. Kritikusan szemlélte azt, hogy egyházi nagybirtokokat is bankoknak adtak bérbe, a háborús következmények okozta kényszerrel magyarázta, és burkoltan ugyan, de ezúttal is az egyházi birtokok felosztása mellett foglalt állást. Általában elítélte a nagytőke szerepvállalását a mezőgazdaság- és élelmiszeriparban, mint mondta, „a magyar népnek az a kenyér kell, amelyet maga gyúr és maga süt a maga lisztjéből”, vagyis a többlettermelésre való hivatkozást sem fogadta el, mert fennállt a veszélye, hogy „a magyar parasztot mezőgazdasági proletárrá változtatja”. A nagyüzemi mezőgazdálkodás helyett a kisparaszti birtokok Magyarországot vizionálta, mert véleménye szerint a parasztság érzelmileg is másként viszonyult a földműveléshez, mint például a munkás a gyárakhoz, „neki a föld a lelkéhez tartozik, a magáénak érzi, és azt hiszem, ma már a magáénak követeli”. A „mi a teendő?” kérdésre egyértelmű, programszerű választ adott: „A népet kell a földhöz hozzá juttatni. A háború után a népnek számban, erőben meg kell újhodni, meg kell erősödni, erre csak akkor lesz képes, ha a maga földjén áll.” Az idő sürget – vélte Prohászka –, sőt, úgy vélte, hogy „már most meg kell tenni az előkészítő lépéseket a háború után végrehajtandó demokratikus reformra”, és kilátásba helyezte, hogy jó példával fog előljárni a székesfehérvári egyházmegye egyes birtokrészeinek tervezett felosztásával. Az 1916. áprilisi indítványának sorsát firtató kérdésre azonban maga is elismerte, hogy „elintézték”, vagyis a különböző érdekek összeegyeztetésére hivatkozva a Magyar Gazdaszövetség jelentősen szűkítette eredeti javaslatait. Érezhető csalódottsággal, de a célt továbbra is fenntartva így fogalmazott: „Én nem jelszavakat kiáltottam bele a világba ezzel az indítvánnyal, hanem

azt az ígét, amit mindenkinek meg kell hallani: A magyar népnek föld kell... Persze ma még sokan vannak, sajnos, akiket ennek a világháborúnak a tanulságai se tanított[ak] meg a dolgok felismerésére.” (Hogy Prohászkanak az 1916-os indítványával történetekkel kapcsolatosan a valódi véleménye jóval keserűbb és kritikusabb volt az interjúban megjelenteknél, azt a riportot jegyző újságíró püspökhöz intézett levele alapján bizonyosra vehetjük: „Szorosan ragaszkodtam Méltóságod szavaihoz, és a bizalmas jellegű közléseket természetesen ezúttal nem adtam át a nyilvánosságnak, és igyekeztem ott, ahol az indítvány sorsáról került szó, Méltóságod kívánsága szerint a mondottakból csak azt közreadni, ami a jószándékú vezetőségnek rosszul nem esik.”⁷⁹)

Prohászka kevesebbet foglalkozott közszerepléseiben konkrétan az egyházi birtokok sorsával, jól tudhatjuk azonban, hogy élénken foglalkoztatta, különösen másik fontosnak tartott programja, a katolikus autonómia megteremtése vonatkozásában. Magánlevelében határozottan foglalta össze nézeteit: „Nehézségek bizony mindig vannak s a kezelést illetőleg igazán én sem látok más expedienst, mint az autonómiát. Apponyi gróf könnyebbnek találná az egész ügy rendezését, ha a püspöki kar autonómia nélkül ütné valahogy ezt nyélbe, v.i. [vagyis] alakítana valami központot. Ő csak a pápára s a királyra akarná ezt bízni, azok indítsák meg, mondják ki: ezentúl így lesz s punctum.”⁸⁰ Az autonómiától talán e kérdést a sok szenvre, ellen- és rokonszenvre s beállható kavarodásokra való tekintetből félti. Annyi bizonyos, hogy »proximus ardet Ucalegon«.⁸¹ Tenni kell, mert különben elviszi a birtokot az ár!”⁸² Utóbbi megjegyzés egyértelműen mutatja, Prohászka mennyire tisztában volt egy akár demokratikus, akár különösen diktatórikus politikai fordulat veszélyeivel, az egyházi nagybirtokok aktuális rendszerének fenntarthatatlanságával.

Visszatérve az általános földtörvény ügyére, Ghillány Imre nem sokáig maradt a földművelési tárca élén, ezért a mégoly finomított kormányzati kezdeményezésnek sem lett folytatása, legalábbis az átfogó és demokratikus birtokreformot szorgalmazó Prohászka számára. Ez is lehetett a motivációja annak, hogy a földreform ügyét kiemelten fontosnak tartó püspök 1918-ban tanulmány méretű írást szentelt a témának, mely legalaposabb összefoglalása a földbirtokpolitikával kapcsolatos nézeteinek.⁸³ Mielőtt a címben feltett kérdésre válaszolt volna, a püspök hosszan értekezett arról, hogy a háború után új és jobb világnak kellene következni, azonban azt nem a fogyasztás korábbi szintet meghaladó mértékével, hanem a boldogabb családokkal, magasabb általános életszínvonallal kívánta azonosítani. Márpedig Prohászka úgy látta, sokkal nagyobb volt saját korában a szegénység, mint évtizedekkel korábban, a társadalom alapegységét képező családok helyzetét pedig a háború súlyosan lerontotta. „Ne kevesellje senki, ha én azt az új, a mai világrengeből s égszakadásból előálló világot csak olyannak szeretném,

melyben minél több embernek lakályos otthona volna” – írta, s leszögezte, hogy a boldogabb új világ megteremtésének két feltételül a lakás- és a földkérdés megoldását jelölte ki. (Előbbivel általában kevesebbet foglalkozott közszereplései során, ebben a nagyobb merítésű tanulmányában egyszerre akart a városi és a falusi népesség legfontosabb problémáira reflektálni. „A lakáskérdés és a birtokmegosztás időszerű és okos elintézése magával hozza az egész életreformot” – vallotta, de sokkal többet és részletesebben írt utóbbiról, nyilván fontosabbnak is tartotta.) A háború szörnyűségei mellett lehetséges pozitív következményként említette, hogy „elhárítja az akadályokat, szabad teret nyit, [...] s érvényesülési szabadságot juttat a tehetségeknek, felszabadítja az erőket s mérföldekkel viszi előbbre a jogok határköveit és sokszor rohamban oldja meg a gazdasági és kultúrkérdéseket”. Általános demokratizálódást vizionált a háború utáni időszakra, és ebből a gondolatkörből vezette le a demokratikus földreform szükségességét is.

„Az emberi élet a földön terjeszkedik, ott alakul ki a maga sajátosságában. Földben gyökerezik, onnan veszi erejét s alakját is. Minden családi, társadalmi s nemzeti létnek a föld az alapja” – jelentette ki emelkedett stílusban, de nagyon is konkrét, tényszerű mondanivalóval. A „német földreform-mozgalom átcsapott közénk is” – írta, és bár nem említette saját személyét, nyilván az 1916-os reformjavaslatát járta körül, majd meg kellett állapítania, hogy „sajnos, ez a mozgalom semmiféle intézményes vagy törvényhozási eredményt nem mutatott fel”, amelynek okát a földbirtok- és lakáspolitikai iránti tájékozatlansággal és érdektelenséggel magyarázta. Majd hosszú érvelésbe kezdett, lényegében korábbi reformjavaslatait részletezte újra (elsősorban az örökbérletre vonatkozóan), beszélt a tervezet kisebb anyagi erőforrás-igényéről, a súlyos földéhség kielégítésének leginkább kézenfekvő módjáról, a nagybirtokosok és földigénylők érdekeinek összehangolhatóságáról stb., továbbá arról, hogy a tőke uralmát és a spekulánsok megjelenését el kell kerülni a mezőgazdaságban, és a földművelő egyén felemelkedésére kell koncentrálni. A földreformról többször is hangsúlyozta, hogy ez a legnagyobb „szociális érdek” („a nemzet belegyökerezék a földbe s hogy minél szélesebb rétegekben érintkezzék vele”), és a földből élők jólétét a nemzet egésze jólétével állította párhuzamba. Óvott az elvont gazdaságpolitikai elméletektől, melyekkel szemben határozottan szögezte le a maga meggyőződését, miszerint nem igaz, hogy „a földnek legbecsesebb terméke az arany, a búza, a bor, a marha; mi meg azt tartjuk, hogy az ember az, s hogy az ember miatt van a gazdagság is!”

A korábbiaknál részletesebben szólt a földreform szociális vonatkozásairól is, mondván, a birtokviszonyok optimális megváltoztatása a feltétele a megfelelő családi otthonok kialakításának, ezáltal az erkölcsi züllés szörnyű folyamata megállításának. („Az otthonon át kapcsolódnak a nemzedékek a tisztább érzések[be] s a társadalom magasabb javainak kultuszába. Az

otthon által lesznek jobb emberekké s hazafiakká; viszont pedig leromlanak, ha nélkülözik a családi otthont.”) A földbirtok- és lakásviszonyok változatlan fenntartása az „ember-, család- és gyermekellenes” állapotok fenntartását jelentette ekkor Prohászka szemében, az anya- és gyermekvédelemre irányuló minden jószándékú kezdeményezés megfelelő otthonok és életszínvonal nélkül értelmetlen. „Segíteni csak alapos reformmal lehet; márpedig a társadalmi s nemzeti lét főbenjáró alapja, elsőrendű föltétele s hordozója a föld; azt kell tehát jól kezelni s az élet számára lefogni. Bármely oldalról vetjük is föl hát a reformok kérdését, mindig a föld, a telek lesz az a fenék, melyre bukkanunk, s melyen túl fölösleges kutatnunk. Ha enélkül akarjuk a reformot eszközölni, csak foltozó munkát végzünk, míg ellenben, ha a földbirtokreformon fogjuk meg a kérdést s a magántulajdon tagadása nélkül a földjövedelmet következetesen a közösség számára hasznosítani igyekszünk, akkor kilátásunk van, hogy a helyes gazdasági elvek erejében fejleszthetjük népünk anyagi s erkölcsi boldogulását” – zárta eszmefuttatását, s hosszú fejtegetései minden pontján érződött, hogy mennyire nagy jelentőséget tulajdonított a földreform megvalósításának. (1918 tavaszán újra bekapcsolódott a Magyar Gazdaszövetség munkájába,⁸⁴ ez is annak lehet a jele, hogy – bár 1916-os reformjavaslata nem nyert támogatást – továbbra is lehetségesnek tartotta a földreform ügyének az agrár-érdekképviselteken keresztül való sikerre vitelét. 1917-ben már sokat foglalkozott az egyházmegye tési birtokainak jövőjével,⁸⁵ 1918-ban pedig komolyan készült arra, hogy a székesfehérvári egyházmegye sárkeresztúri birtokain földhaszonbérletet adjon hadirokkantoknak.⁸⁶ Gazdasági érdekvédelmi szervezetek és egyesületek iránti elkötelezettsége révén is országos hírnévre tett szert, távolról is megkeresték, hogy ilyen ügyekben tájékoztassák.⁸⁷)

Ezt a lendületét Prohászka megőrizte az őszirózsás forradalmat követő időszakra is, sőt, 1919 végén – 1920 elején is hasonló vehemenciával követelte az immár „keresztény-nemzeti” programjába illesztett földreformtervet is – utána azonban tulajdonképp „elhallgatott” a témáról. (Ld. erről III.5., ill. IV.1–2. alfejezetek.)

A választójog kérdése

A dualizmus-kori Magyarország utolsó időszakában egyre többször merült fel a választójog elavult rendszerének kiszélesítése, illetve az általános választójog követelése. Prohászka Ottokár kifejezetten szimpatizált az ilyen irányú kezdeményezésekkel, többször is hangot adott azon meggyőződésének, hogy a lakosságot nagyobb arányban kell bevonni a képviselői rendszer kialakításába. (A főrendi házban püspöki tisztségénél fogva helyet foglaló Prohászka parlamenti képviselőként nem volt különösebben aktív, a jegyzőkönyvek alig néhányszor örökítették

meg a nevét, nyilvánvalóan nem ezt a fórumot tartotta politikai közszereplései legfontosabb színterének.)

1917-ben egy alkalommal egyetlen közbeszólása adott alkalmat a választójoggal kapcsolatos nézeteinek kifejtésére. Tisza István miniszterelnökségről történt lemondása után újra aktivizálódtak a választójogi reformot követelők (például a Választójogi Blokk),⁸⁸ ebben a légkörben a főrendi ház június 28-i ülésén gróf Festetics Sándor beszélt a választási rendszerről, és szóba hozta, hogy egyes vélemények szerint a magyar nép nem is akarja az általános választójogot, amit egy közbeszóló (gróf Zselénszky Róbert) helyeselt, Prohászka ekkor annyit szúrt közbe: „Rá kell nevelni!”⁸⁹ Később újságírói megkeresésre arról beszélt, hogy reagálnia kellett képviselőtársa állítására, ugyanis nagyon úgy vélte, hogy a választójog kiterjesztése fontos és szükséges, viszont együtt kell megvalósítani a nép megfelelő felvilágosításával, „népnevelési reformokkal”.⁹⁰ Kijelentette: „Az új választójogot demokratikus alapon kell megteremteni és végre szembe kell szállni az antidemokratikus néperzéssel”, mert elismerte, hogy a demokráciával szembeni felfogás a társadalom széles köreiben jellemző attitűd, viszont megfelelő előkészítéssel úgy vélte, ezen lehet és kell változtatni. „A hiba ott van, hogy sokan önérdéket látnak ezekben a demokratikus törekvésekben és a népet inkább démonnak, mint démosznak tartják” – jelentette ki, és bár a reform több tényezőn múlt (a széles körű választójogot ellenzőket, illetve a választójoggal megajándékozni kívánt népet egyaránt meg kell győzni), bízott abban, hogy a jövő parlamentjébe a lakosság érdekeit helyesen felfogó képviselők fognak bekerülni. A parlament előtt lévő, az általános választójog irányába mutató, bár ezt követően többször átalakuló kezdeményezés⁹¹ támogatását helyezte kilátásba, és alaptalannak nevezte a korábbi miniszterelnök „demagógiától és hecckáplánoktól” való félelmét. (Valójában Tisza merev ellenzését alapvetően a nemzetiségi kérdés motiválta.) Kifejtette, hogy a korhatár meghatározásánál is fontosabb volt számára a magyar anyanyelv-tudás feltételének rögzítése, mindazonáltal fenntartásainak is hangot adott, például a falvakban ellenezte a titkos szavazást, veszélyesebbnek gondolta a szavazatszámláló bizottságok befolyásolhatóságát, mint nyílt szavazáskor a választókét. Az általános választójogot az „osztálygőg kiirtásával” tartotta elképzelhetőnek, és úgy vélte, hogy a gyakorlat mindenképp el fogja hozni a változást.

A Vázsonyi Vilmos nevével fémjelzett, többször módosított, lényegi reform-elemekből megfosztott választójogi törvényjavaslatot 1918 nyarán a képviselőház, majd a főrendi ház is megszavazta, utóbbi egyetlen erre szánt, július 31-i ülésén, amikor Prohászka is beszédet tartott.⁹² Kijelentette, hogy elfogadja a képviselőházi viták során alaposan kilúgozott javaslatot (például teljes egészében kivették a nők választójogáról szóló részeket⁹³), és beszédét arra alapozta, hogy az általános választójogot nem szabad olyan csodaszernek tekinteni, ami megoldja

a társadalom valamennyi problémáját, és önmagában demokráciát teremt. Kijelentette, hogy egyháza elkötelezte magát az „igazi demokrácia”, ő maga személy szerint az általános és titkos választójog eszméje mellett. (Az állítás első fele bizonyosan árnyalásra szorult volna.) Prohászka kifejtette, hogy két fontos szempontot jelölt ki: „kitágítani a választójogot, megőrizni és biztosítani a nemzeti államot”. Magasnak tartotta a választójogosultság feltételének a 6 elemi osztály elvégzését, és elsősorban azért kritizálta a törvénytervezetet, mert e feltételek közé nem vették be a kötelező magyar nyelvismeretet. Utóbbi Prohászka számára kiemelten fontos feltétel volt, és a nemzetiségi aggodalmakkal szemben a magyar államnemzet fontossága mellett érvelt. Élesen bírálta a szociáldemokratákat, akik szerinte a nemzetiségeket bujtogatták és erőszakos párthatalmi ambíciókat tápláltak, jellemzően azzal vádolta őket, hogy csak a keresztény vallást támadják, az izraelitát soha. Ezen ponton tért ki legfőbb kritikájára, miszerint a törvény szerinte nem tiltotta elég határozottan „az északkeleti vármegyékbe beszüremelő galíciai elemek választójoggal való felruházását”. Nem nyugtatta meg Wekerle Sándor miniszterelnök közbeszólása sem, miszerint a választójog állampolgársághoz kötött. Mivel ez a parlamenti vita épp a Prohászka cikkei által felkorbácsolt zsidókérdés légkörében zajlott, a püspök szükségét érezte, hogy visszautasítsa az antiszemita címkét, ugyanakkor jogot formáljon a zsidóság által jelentett „nemzeti veszedelem” elleni védekezés meghirdetésére.⁹⁴ Mielőtt bejelentette volna, hogy – kifogásai ellenére, mint egy későbbiekben kiteljesedő jogalkotás első lépését – elfogadja a törvényjavaslatot, felszólalt a női választójog mellett is, hibának nevezve, hogy ezt a törvény nem biztosította volna.⁹⁵

Wekerle miniszterelnök Prohászka kritikáira válaszolva elmondta, hogy a több irányból támadott választójogi törvénytervezetből szerinte kihozták a maximumot, illetve a „galíciaiakkal” kapcsolatosan burkoltan, de érthetően kifejezésre juttatta reményét, hogy a püspök továbbra sem felekezeti, hanem „társadalmi és politikai” szempontból fogalmazza meg programját, mint hozzátette: „Azt hiszem, hogy tényleg ez az a határ, ameddig a kérdés elbírálásánál mehetünk, mert felekezeti szempontból elbírálni, azt soha nem lesz szabad.”⁹⁶ (Ez ebben a közegben Prohászka zsidóellenes megnyilatkozásaitól való udvarias, de jól érthető elhatárolódásnak minősült.)

Prohászka beszédének sajtóvisszhangjából érdemes megemlíteni egy kommentárt, amely a püspök demokratikus elkötelezettségét emelte ki, az általános és titkos választójog melletti érvelését pedig a szociáldemokraták és a polgári radikálisok elleni vádemeléssel társította.⁹⁷ A későbbiek szempontjából is helyesen állapította meg, hogy Prohászka felfogása az „először lenni, aztán liberálisnak lenni” gondolatot tükrözi, amelyben a demokratikus választási rendszer olyan távlati cél, amelyben a nemzet létét „ködös teóriákért” nem szabad kockáztatni. A liberális

sajtó azonban ekkor már egyáltalán nem kímélte Prohászka, ezt a parlamenti felszólalását is, amelyből „nemzeti vérvád” megfogalmazását, felekezeti és sovíniszta izgatást olvastak ki.⁹⁸

Prohászka utolsó felsőházi beszéde kapcsán két, általa szóba hozott elemet érdemes még megvizsgálni, mint ekkori és későbbi közszerepléseit jobban megvilágító tényezőt. Az egyik a magyar nemzeti államért és területi integritásáért való aggodalom, melyet az idézett beszéde előtt nem sokkal elhangzott közbeszólásával érdemes összevetni. Berzeviczy Albert beszélt arról, hogy „ennek a háborúnak jelenségeivel szemben olyanok, akik magukat magyaroknak nevezik, összeállanak, vagy legalább közeledést tanúsítanak azokhoz, akik az országot szétdarabolni kívánják, vagy ezen szétdarabolásra irányuló törekvéseket elősegítik”, amikor Prohászka félreérthetetlen éllel közbekérdezett: „Kik azok?”⁹⁹ Beszédében megválaszolta saját kérdését, amiből kiderül, hogy mélyen elítélte a polgári radikálisok konföderációs elképzeléseit, ki-mondva Jászi Oszkár nevét, kimondatlanul a hozzá kötődő „Keleti Svájce” programot. Magyar-ország integritására nézve nem is annyira a nemzetiségeket tartotta veszélyesnek (sőt, kifejezte meggyőződését, hogy néhány év alatt a nem magyar ajkú lakosok is megtanulnak majd magyarul, például megfelelő oktatási rendszer alapján és el is magyarosodnak),¹⁰⁰ hanem sokkal inkább a magyar politika tényezőit, a radikális demokratákat és a baloldali munkásmozgalmat, pontosabban utóbbi vezetőit. (Megjegyzem, ez utóbbival kapcsolatosan akár „látnokinak” is nevezhetjük Prohászka kitérőjét, ugyanis arról is beszélt, hogy az „osztályharccal visszaélő” szociáldemokratáknak csak addig van szükségük a polgári pártok szövetségére, amíg egyedül is erősek lesznek a hatalom megragadásához, amibe – kis megszorításokkal – a Tanácsköztársaság létrejöttének jóslatát is láthatjuk.¹⁰¹)

A másik ilyen elem a női választójog ügyének felkarolása, amely logikusan következett a Prohászka által már a századfordulón támogatott keresztény nőmozgalmak tevékenységéből is.¹⁰² A választójogi vitában (különösen annak 1917 nyarától való fellángolásában) Prohászka többször adott hangot azon meggyőződésének, hogy az általános választójog követelése mellett fontos társadalompolitikai program a nők szavazati jogának biztosítása is. Az utóbbiért folytatott küzdelemben óhatatlanul foglalkoznia kellett a nők társadalmi egyenjogúságának kérdéseivel, a feminizmus jelenségével is. Keresztény politikai meggyőződése a női választójog követelése kapcsán viszont a nők egyenjogúságával kapcsolatosan több alkalommal is korrekcióra, pontosítása kényszerítette a püspököt. Vonatkozó nézeteire alighanem Gyertyánffy István pedagógiai szakíró 1917 tavaszán megjelent *Levelek a feminizmus és nőnevelés kérdései köréből* c. írása gyakorolt hatást.¹⁰³ Gyertyánffy ugyan (Prohászkaival ellentétben) ellenezte a nők szavazati jogát, de kiállt amellett, hogy a nők számára azon életpályákat is meg kell nyitni, amely addig a köznevelésben csak férfiak számára voltak elérhetők, viszont a nőnevelésben a

hangsúlyt a hagyományos női (anyai, családi) szerepekre való felkészítésre helyezte, ellenezte a nők számára a tudományos karriert, úgy vélte, a nők sem biológiai, sem társadalmi szempontból nem alkalmasak „természetük” korlátainak átlépésére.¹⁰⁴

Prohászka – ismét bizonyosságát adva diskurzusra irányuló nyitottságának – előadást tartott 1917 júliusában a Feministák Egyesületében.¹⁰⁵ A nők által megjelenített szeretet és igazságság olyan értékek, melyeken „az új világnak” kell felépülnie – mondta, ezért szerinte a modern államban jogot kell adni a nőknek a közéletben való szerepvállalásra, akár magas politikai pozíciók betöltésére is. A női választójog gondolatát különösen vidéken tartotta még idegen vagy épp nevetséges dolognak, aminek okát a parasztság közélet iránti érdektelenségében jelölte meg, de reményét fejezte ki, hogy a türelem és a kitartó küzdelem meg fogja teremteni a nők választójogát is. Kijelentette, hogy „Isten országát építjük, amikor a haladás útján dolgozunk, s az emberiség színvonalát emeljük. A nők választójogával több erkölcsiséget vihetnénk bele a közéletbe, a törvényhozásba.” Kicsit talán túl messzire is ment saját szempontjából a kompromisszum keresésében, amikor kijelentette, hogy számára ebben az ügyben nem számít a feministáktól a hívő keresztényeket elválasztó világnézeti különbség, „bajtársi kezet nyújtunk egymásnak, hogy együttes erővel haladhassunk előre, hogy a kötelességüket híven teljesítő nőknek kikezdjük a választójogot”.¹⁰⁶

Ezt a feltűnő nyitottságot és együttműködési készséget jelentősen árnyalja, hogy amikor Prohászka később, novemberben, immár „saját közegében”, vagyis a Szociális Missziótársulat nagygyűlésén tartott előadást, a női egyenjogúsággal kapcsolatosan már erőteljes korlátokat alkalmazott abból a szempontból, hogy mit is értett a feministák körében elhangzott „kötelességüket híven teljesítő nők” alatt.¹⁰⁷ Ekkor is az volt az elméleti alapvetése, hogy a női választójog a kor által diktált követelmény, „a politikai jogok követelése a nők gazdasági munkatelljesítésével jár együtt”, és a nőknek helyük van a törvényhozásban. Ezután azonban keményen „nekiment” a feminista mozgalomnak, amelynek meghatározó vonulata szerinte tagadta az általánosan elfogadott közerkölcsöket, követelte a nők számára a válás kezdeményezése, illetve az egyedülálló nők számára a párkapcsolat jogait, „a mértéktelen nemi fölvilágosítást”, általában a férfi–nő egyenjogúság alapján a szexualitás modern kultúráját képviselte. Ezért a női választójogot Prohászka csak a „keresztény etikai alap megtartásával” tartotta elfogadhatónak, és csak az „arra érdemes” nőknek akarta biztosítani – ami a politikai jogok kiterjesztését egyúttal ideológiai korlátozásokkal is összekapcsolta.¹⁰⁸ (Az, hogy eltérően fogalmazott a feminista, illetve keresztény nőszervezet fórumán, arra utal, hogy mondanivalójának stílusát és hangsúlyait hozzá tudta úgy igazítani a hallgatósághoz. A feministák így a társadalmi

kérdésekben nyitott katolikus közszereplőt, a missziós nővérek pedig a harcos főpapot láthatták – vagyis mindkét közegben meghatározó személyiségnek tekintették.)

A Szociális Missziótársulatot Prohászka amúgy is a keresztény női szerepek népszerűsítésére és érvényesítésére az egyik leginkább alkalmas közösségnek tartotta, folyamatosan igyekezett instruálni tagjait a szerinte megfelelő közéleti álláspont kialakítására, vagyis azt, hogy követelni kell a női választójogot, de azt is, hogy megfelelően (keresztény alapon) értsék a nők „minden irányban” való elhelyezkedését, az önrendelkezés jogát, a nőnevelést és a férfiakkal szemben jogtalan helyzetük felszámolását.¹⁰⁹ 1918 júniusában a hasonlóan keresztény szellemiségűnek tartott Országos Nőképző Egyesület díszközgyűlésén beszédében ugyanígy vélekedett, mint mondta, „a múlt század nagyasszonyai nem indultak valami egészen új női típusnak a keresésére. Ők nem voltak radikális feministák, hanem feminák, nők a szónak legnemesebb értelmében.”¹¹⁰

A modern női szerepekkel szemben Prohászka egyébként ebben az időben máskor is fogalmazott meg kritikát, 1916-ban például azt írta, hogy „a női életművészet körül a kontárság a divat”, és a nők megfelelő társadalmi helyének elfoglalását „nem emancipációval, nem tudománnyal s paragrafusokkal, hanem lélekkel, életművészettel” kell segíteni.¹¹¹

A „hungarizmus” programhirdetése

„Hungarizmus, ez volt a tüzes szó, melyet politikai programként égetett bele Prohászka püspök a nemzet lelkébe” – írta Prohászkaról kortársa, híve és méltatója, és a megfogalmazás egyértelműen utal arra, hogy az ilyen elnevezésű és zsidóellenes tartalmú ideológia alapvetése a püspöktől származott, s ez egyértelmű volt saját korának közvéleménye előtt.¹¹²

Az első világháború időszakában Prohászka jelentős aktivitást fejtett ki a közéletben, de – mint megjelent politikai állásfoglalásai számának növekedése mutatja – mindezt 1918-ban magasabb szintre emelte,¹¹³ és – bár nem szorultak háttérbe közszerepléseiben a háború utáni politika olyan ügyei, mint a föld-, vagy a választójogi reform – 1918 tavaszától októberig egyértelműen a szélsőjobboldali radikalizmus tematizálása állt publicisztikai tevékenysége középpontjában.¹¹⁴ (Nem előzmények nélkül, 1917-ben feltűnt *A Cél* c. jobboldali radikális folyóirat átalakult szerkesztő bizottságában, mely egyértelmű jele volt a püspök korábbi – például polgári radikálisokkal való diskurzusban megmutatkozó, viszonylagos – nyitottsága feladásának, a „jobboldal frontjához” való csatlakozásának.¹¹⁵) Ebben minden bizonnyal a háború kultúrára gyakorolt általános „mellékhatását”, az antiillektualizmus térnyerését kell keresnünk, melynek épp Prohászka lett a leginkább emblematisztikus személyisége, vonatkozó írásainak népszerűsége pedig valóban „válságtünetnek” tekinthető.¹¹⁶ Prohászka először sajtóvitát generált, majd a

politika jóval szélesebb körében hirdetett új nemzetfelfogásra alapozott, egyértelműen zsidóellenes tartalmú politikai programot, amelyet hungarizmusnak nevezett el. (A hungarizmus kapcsán ezen a helyen nem akarok a püspök halála utáni kisajátítási kísérletekkel, áthallásokkal foglalkozni, közismert, hogy az 1930-as években Szálasi Ferenc tőle vette át a „hungarizmus” kifejezést a mozgalmát meghatározó ideológiára, pártját megkülönböztető elnevezésre, majd 1944 októberétől a nyilasok uralta magyar állam megjelölésére.¹¹⁷ Egyetérttek azzal a véleménynyel, hogy Prohászka és Szálasi hungarizmusa között közvetlen összefüggést, megfelelést keresni értelmetlen megközelítés.¹¹⁸ Különösebben azzal sem kívánok foglalkozni, hogy e kapcsolatot sokan boncolgatták, mind az eszmei örökséget hangoztató szélsőjobboldalon, mind pedig azok körében, akik a nyilasokkal szemben tartották követendőnek Prohászka Ottokár életművét. Úgy vélem, a „hungarizmus” terminusának genezise önmagában, a következményektől függetlenül is érdekes probléma, s a Prohászka halálát követően megfogalmazódott áthallások, mintakövetések, illetve cáfolatok nem teszik feleslegessé annak vizsgálatát, hogy mit értett e fogalmon maga a nagy hatású püspök, épp ellenkezőleg, továbbá hogyan értelmezték abban az időszakban, amikor még élt, sőt, aktív közéleti tevékenységet is folytatott.¹¹⁹)

A „hungarizmus” kifejezés forrásvidéke egyértelműen összefügg az első világháború végén megerősödő, új funkciókat kapó zsidóellenességgel. Kétségtelen, hogy az ekkoriban „radikalizálódó antiszemita közhangulat magával ragadta Prohászkát is”,¹²⁰ és 1918 tavaszától egyre erőteljesebben fogalmazott meg zsidóellenes nézeteket, melyek népszerűvé váltak a háborús pszichózistól sújtott országban, új, radikális irányt adva a jobboldali politikának.¹²¹ (Vagyis a fordítottja is igaz lett, és a püspök közéleti fellépése rendkívül mozgósító erejűnek bizonyult.) A zsidókérdés Prohászka általi tematizálása pillanatok alatt az egyik legismertebb és legnépszerűbb közéleti személyiséggé avatta az amúgy is rendkívül aktív püspököt, akinek minden bizonnyal az ebben az időszakban kifejtett tevékenysége emelte a Horthy-rendszer első éveiben a „keresztény-nemzeti” ideológia megkérdőjelezhetetlen „prófétájának”, emblematisztikus vezető személyiségének pozíciójába. A témában megjelent sajtócikkek, Prohászka kezdeményező, illetve meghatározó szerepét, az antiszemita nézetek gyors terjedését a szakirodalom már körültekintően bemutatta,¹²² alábbiakban csak röviden utalok a „hungarizmus” fogalom születését megelőző néhány hónapos folyamatra.

A sajtóban 1916-tól beszélhetünk érezhetően erősödő antiszemita fordulatról, vagyis azon közéleti magatartás fokozódásáról, mely a háborús szenvedésekért a zsidóságot tekintette felelősnek.¹²³ 1917-ben jelent meg Radisics Elemér: *A magyar középosztály jövőjéről. Tekintettel a zsidóság térfoglalására* c. röpirata, amely a „történelmi középosztály” helyére nyomuló zsidóság víziójával foglalkozott, és jelezte, hogy a háború középső időszakában milyen mély árkok

alakultak ki a magyar társadalomban.¹²⁴ Prohászka bizonyosan ismerte a szerző munkáit,¹²⁵ és hatással is lehetett rá, legalábbis a középosztállyal kapcsolatos későbbi tézisei szoros rokonságot mutatnak Radisicsével. 1918 tavaszán ez már erőteljesen tematizálta a közéletet, melyet erősített, hogy például az 1918 februárjában a különböző keresztényszocialista irányzatokat egyesítő, Prohászka által is aktívan támogatott Keresztény Szociális Néppárt erőteljesen anti-kapitalista és antiszemita programmal jelentkezett.¹²⁶ A Katolikus Népszövetség márciusi gyűlésén Huszár Károly szónoklatának is az volt a vezérgondolata, hogy a háborús szenvedések okát „idegen elemek káros befolyásában” jelölte meg, amely szintén egyfajta nyitánya volt az antiszemita agitációnak.¹²⁷ Bangha Béla a keresztény sajtó népszerűsítésére tartott előadásain pedig folyamatosan emlegette, hogy a zsidók a felelősek a háborúért, ami bizonyosan fontos szerepet játszott abban, hogy Prohászka 1918 tavaszán – miután hosszú évekig kevésbé foglalkozott a zsidókérdéssel – alapvetésnek szánt cikkben foglalkozzon a hazafiatlannak minősített zsidó, illetve a hazafiasnak tartott keresztény fiatalok magatartásának szembeállításával, a következmények végiggondolásával, és ebből politikai program kovácsolásával.¹²⁸

Prohászka nagy visszhangot kiváltó cikke 1918 májusában jelent meg.¹²⁹ Ebben a „katolikus ifjúságért” való aggodalmát arra a népszerű antiszemita tézisre építette, miszerint a háborús frontokon sokkal több keresztény fiatal szolgált, illetve halt hősi halált, miközben a zsidóság kivonta magát a honvédelem feladata alól, sőt a frontszolgálatot teljesítő keresztények helyét az egyetemek padjaiban zsidók foglalták el. (Ez lett a numerus clausushoz vezető érvelés kiindulópontja is, ld. III.1. alfejezet.) Prohászka cikke jelentős sajtóvitát váltott ki, nem túlzás azt állítani, hogy „robbanást idézett elő, és már leplezetlen formában, a vádakát nyíltan hangoztatva indította el az antiszemita hullámot”.¹³⁰ A cikket a baloldali és liberális lapok (*Népszava*, *Világ*, *Pesti Napló*) megütközéssel utasították vissza, az antiszemita agitációt általában káros dolognak tartották, és csodálkozásuknak adtak hangot, hogy pont a korábban modernistaként ismert Prohászkától származnak, és olykor igen hevesen fogalmaztak. (A *Népszava* például „mocskos szájúnak” minősítette Prohászkát.) A baloldali és liberális lapok mellett az izraelita felekezeti sajtó reagált élesen, s miközben azt próbálták bizonygatni, hogy a Prohászka által a frontokról „lógó” zsidókról hozott statisztikái hamisítványok, tendenciózusan beállított koholmányok,¹³¹ gyakran tértek ki Prohászka antiszemitizmust tematizáló, mozgósító, a folyamatban meghatározó szerepvállalásának elítélésére.¹³² A szerveződő radikális keresztény jobboldal lapjai ugyanakkor cikkek sorozatában ünnepelték a püspök „szókimondását”, a zsidóellenes agitáció megfogalmazását.¹³³

Maga Prohászka előbb egy sajtócikkben, majd a választójogi reform kapcsán a főrendi házban elmondott beszédében utasította vissza az antiszemitizmus vádját,¹³⁴ ugyanakkor

határozottan fenntartotta a zsidósággal kapcsolatos állításait. Megerősítette a katonai szolgálattal tudatosan kijátszó zsidósággal, a „térfoglalással” kapcsolatos téziseit, a sajtótámadások nyomán hangja is határozottabbá, erőteljesebbé vált, a zsidóság megkülönböztetésével kapcsolatos meggyőződése erősödött. (Utóbbi értelemszerűen rohamosan növelte a jobboldali körökben tapasztalt népszerűségét, a „keresztény” sajtóban való ünneplését.) Az antiszemitizmus vádját Prohászka egyrészt azzal utasította vissza, hogy elismerte egyes zsidók pozitív tulajdonságait, másrészt megfogalmazta a jó zsidó – rossz zsidó közötti különbségtételt. E két elem később is többször felbukkan az antiszemita címkétől való elhatárolódások során. Ugyanakkor ezekben az 1918. nyári megnyilatkozásaiban Prohászka nem hagyott kétséget afelől, hogy csak a dehonasztáló minősítés ellen tiltakozott, valójában továbbra is a zsidóság kollektív megkülönböztetésére és velük szemben a keresztény magyar társadalom mozgósítására helyezte a hangsúlyt. A jobboldali közvélemény számára például az antiszemitizmus deklaratív tagadásánál sokkal vonzóbbak voltak az olyan egyidejű kijelentések, mint például: „Nem akarom az én magyar népemet feláldozni más hatalmas fajtának és annak erőszakban, vagy pedig intelligenciában túltengő erejének.” Vagy: „Vigyáznunk kell nekünk, nehogy az antiszemitizmus vádjától félve behunyjuk szemünket nemzeti veszedelmek előtt.”¹³⁵

Az éles hangú sajtóvita mellett fontos, hogy Prohászka zsidóellenes programhirdetése jelentős mértékben mozgósító hatásúnak bizonyult. „Mozduljon meg az egész ország Prohászkaért és Prohászkaiban a keresztény Magyarországért!” – adta ki felhívását *A Szív* c. katolikus folyóirat, arra kérve a „keresztény társadalmat”, hogy minden módon fejezze ki szimpátiáját az „igazságot kimondó”, „a zsidó förtelmességekkel” harcba szálló püspök iránt.¹³⁶ A Prohászka-tól elvárt vezér-szerepet így fogalmazták meg: „Mi azt kérjük Prohászka püspök úrtól, hogy vegye elő legalább egyszer Krisztus korbácsát is, mert az Ő szentséges kezében az kétszer is suhogott a zsidók hátán. A mi műveltségünk az evangéliumi műveltség, nem a zsidó.” Mind erre a felhívásra, mind a spontán szimpátia megnyilvánulásaiként a sajtó számos rendezvényről tudósított, amelyek egyrészt felmagasztalták Prohászka személyét, elvárták további közéleti-politikai útmutatását (vezető szerepét), másrészt tudatosították és elmélyítették az antiszemita politikai magatartás lényegét, egyszerűbben szólva, fokozták az „ébredésnek” tekintett zsidóellenes légkört.¹³⁷

Az egyre élesebb sajtópolémia, pro és kontra álláspontok megjelenése után¹³⁸ Vázsonyi Vilmos volt igazságügy-miniszter sokatmondó *Elég volt!* c. cikkében utasította vissza a Prohászka-tól származó, illetve az ő útmutatását követően növekedő zsidóellenes hisztériát.¹³⁹ A növekvő kritikák, illetve bátorító támogatások együttes hatására a püspök a korábbiaknál is jelentősebb hatású cikkben foglalta össze a zsidósággal kapcsolatos gondolatait.¹⁴⁰ Ez azért

különösen érdekes, mert Prohászka itt használta – tudomásom szerint – először nyilvánosan a „hungarizmus” kifejezést. Prohászka keményen utasította vissza, hogy bárki is gerjesztené a zsidóellenességet, a terjedő antiszemitizmust a magyar nép természetes reakciójaként írta le (vagyis lényegében a zsidókat tette érte felelőssé). A püspök három pontban jelölte meg, miért merülhetett fel vele és követőivel kapcsolatosan az antiszemitizmus vádja: meg akarták akadályozni „a keresztény társadalom letörését”, „Magyarország elzsidósodását”, továbbá meg akarták nyerni „a jóakarátú s nemzeti érzésű zsidóságot a nemzeti, keresztény társadalommal való összeforrásra”.¹⁴¹ A zsidóság egyértelműen veszélyt jelent a magyarságra – állapította meg Prohászka, így az ő programja nem más, mint a nagy veszedelemmel („végpusztulással”) fenyegetett „öntudatos faj” reakciója. Részletesen foglalkozott a Magyarországot fokozatosan „Zsidóországgá” változtató, a keresztény középosztály kiszorulását alátámasztó statisztikai adatok idézésével (például a felsőoktatás, illetve bizonyos foglalkozási ágak vonatkozásában), melyek nyomán arra látott lehetőséget, hogy a lakosság 5 %-a (vagyis a zsidóság) „ellepje a magyar nemzet testét, hogy lefoglalja a hatalmat, hogy az alkossa az intelligenciát, az vegye kézbe a kormányt”. Prohászka visszautasította, hogy ezek a zsidóellenes nézetei antiszemitizmusnak volnának nevezhetők. Ezt egyrészt jellemző módon személyes elemekkel próbálta elhárítani (miszerint ismerősei körében vannak zsidók, akikkel nincs semmi problémája¹⁴²), továbbá így fogalmazott: „Antiszemitizmus-e, hogy ha azt akarjuk, hogy Magyarországon a magyar keresztény nemzet tartsa meg hegemoniáját? Ez nem antiszemitizmus, hanem ez hungarizmus, ez nem hajsza, nem felekezeti széthúzás, [...] hanem ez nemzeti önvédelem.”

Első és később részletesen kibontott hungarizmus-fogalmának megalapozásakor a püspök szavaiból az alábbiak emelhetők ki: 1. A hungarizmus alapvetően a zsidóellenességgel összefüggésben létrejött fogalom, a „zsidókérdés” annak kezdettől központi, meghatározó eleme. 2. A fogalom alatt jelölt politikai tevékenységet válaszreakciónak tekintette a zsidóság – úgymond – szervezett magyarellenes hatalmi törekvéseire, a keresztényeket kiszorító magatartására. 3. Visszautasította az „antiszemita” minősítést. 4. A hungarizmus pozitív színben való feltüntetését azzal próbálta elérni, hogy elsősorban „nemzeti önvédelemként”, „szociális ellenerőként”¹⁴³ határozta meg. (Kiegészítve azt új társadalomszervezési elképzelésekkel.) Ezzel kapcsolatosan szükséges leszögezni, hogy egy politikai álláspont tartalmának megítélésakor fontos, de nem elegendő az önmeghatározás. Vagyis annak, hogy Prohászka többször is kijelentette, miszerint ő nem antiszemita, lehettek más motivációi is. Álláspontom szerint ez a deklaráció elsősorban taktikai szempontokkal magyarázható, csak azért utasította vissza a címkét, mert politikai programját nem akarta negatív hatású megnevezéssel ellátni. Ugyanez a helyzet a nagyon is pozitív kicsengésű „nemzeti önvédelem” koncepciójával. Prohászka megnyilatkozásaiból ugyanis

világosan kitűnik, hogy nem védekező, hanem a zsidóság egyenjogúságával szemben megfogalmazott támadó pozíció felvételéről volt szó, függetlenül az öndefiníciótól. (Amit ő a zsidóság magyarsággal szembeni „támadásának” minősített, az a hazai társadalomtörténeti folyamatok tudatos összeesküvésként, szervezett akcióként való beállításának eredménye volt.) A keresztény magyarság „önvédelmének” koncepcióját továbbá az is leleplezte, hogy megnyilatkozásaiban szó sem volt a történelmi Magyarország más nemzetiségeiről vagy a magyar anyanyelvű közösség védelméről – a nemzeti veszélyt kizárólag a zsidóságban jelölte meg. (Nem mellékes továbbá, hogy a közélet befogadó közege egyértelműen zsidóellenes – antiszemita – programként kezelte Prohászka szavait.) A „hungarizmus” meghirdetésekor érdemes megjegyezni, hogy voltaképpen a magyar nacionalizmus átalakulásának, radikális megújításának kezdeményezéséről volt szó. Ennek két fontos vonatkozása szembetűnő: egyrészt a nemzeti önmeghatározás szinte teljes egészében vallási (átfogóan keresztény, vagyis nem katolikus vagy protestáns) alapra helyeződött, másrészt a magyar dominancia megőrzését nem más etnikumokkal, hanem egy „fajként” leírt felekezettel, az annak tulajdonított szellemiséggel szemben definiálta, miközben használta az etnikai diskurzus más vonatkozásokban alkalmazott elemeit. (Például a „térfoglalást”, az „összeesküvést” stb.)

Az *Elég volt-e?* cikk körül kibontakozott sajtóvitában megfogalmazódott „hungarizmus” kifejezés a jobboldalon nagyon népszerű lett. Jellemző, hogy a kifejezést értelmező egyik gloszsa¹⁴⁴ első mondata így szólt: „A magyarországi zsidók felettébb idegesek.” Majd Prohászka nyomán azt fejtegette, hogy a zsidók egységes tömbje azt hitte: büntetlenül folytathatják a 19. század második felében megkezdett, majd a háború alatt „orgiává fejlődött” nemzetellenes tevékenységüket. A „kiuzsorázott, vérző keresztény magyarság” háború utáni feladatai között első helyre a hungarizmus gyakorlati megvalósítását, vagyis a zsidóság visszaszorítását állította, és lelkesen ünnepelte Prohászka „leleplezését”, útmutatását. Prohászka hatására jellemző, hogy Vass József mennyire magáévá tette a püspök zsidóellenes útmutatásait,¹⁴⁵ sőt, protestáns oldalról az evangélikus Raffay Sándor kiállítását is lelkesen üdvözölték Prohászka hívei.¹⁴⁶ A korábbiakhoz hasonlóan érkeztek reflexiók az izraelita felekezeti sajtó részéről is.¹⁴⁷

A közvéleménybe bedobott és gyorsan népszerűvé vált „hungarizmus” jelszó tartalmát Prohászka egy, az *Alkotmánynak* adott interjúban fejtette ki részletesebben.¹⁴⁸ A riportot Anka János újságíró, szerkesztő vezette be, kifejtve, hogy lényegében két háború zajlik: a népnek nemcsak a frontokon kell helytállnia, hanem a hátszágban is, az „országfenntartó magyarságnak destruktív gazdasági hatalommal kell küzdenie”. Ez utóbbi küzdelem tétjét úgy jellemezte, hogy már az ország keresztény jellege is veszélybe került. Prohászka személyében azt a központi figurát jelölte meg, akinek a cikkei erre a veszedelemre ráirányították a figyelmet,

felráztak és öntudatra ébresztettek, melyek nyomán a nép lelkében addig „öntudatlanul hullámzó” gondolatok egységes értelmezési keretbe foglalhatókká váltak. Prohászka nemcsak diagnosztizálta a nemzetre leselkedő veszélyt – fogalmazott az újságíró –, hanem jól érthető „munkaprogramot” is kínált a magyarságnak, melyet a „hungarizmus” eszmerendszerébe foglalt össze, passzív védekezés helyett az aktivitásra helyezve a hangsúlyt. Az *Elég volt-e?* cikk hatása jóval nagyobbak bizonyult egyszerű „sajtólármánál”, a hungarizmus új jelszavában a keresztény magyarság megmentésének programja vált megragadhatóvá. A hungarizmus hatását elsőként abban érzékelte, hogy felbátorította a közvéleményt, „már a katolikus táboron belül is megmozgatta a lelkeket”, főleg azokat, akik addig féltek az „antiszemitizmus koholt vádjától”.

E felvezetésből is nyilvánvaló, hogy a prohászka hungarizmus kizárólag a zsidóellenesség révén tudta a politikai közvéleményt tematizálni – jóllehet, az interjúban Prohászka részletesen kifejtette, hogy ez számára nagyon fontos, de csak a kiindulópontot jelentette. A továbbfejlesztésben, gyakorlatias és komplex társadalompolitikai program kialakításában gondolkodott. A hungarizmus alapvetését ugyanakkor ő is a zsidóellenességben jelölte meg. Mint mondta, a sajtótámadások, a végletesen elfogult zsidóktól érkező fenyegetések nem kedvetlenítették el, épp ellenkezőleg, motiválóan hatottak rá – állapította meg a püspök, majd újra leszögezte, hogy a magyar társadalom állapotának lényegét a két teljes mértékben eltérő faj, a zsidóság és a magyarság antagonisztikus küzdelmének vizionálta. („A véleményem az, hogy a zsidó, ha be nem olvad, mindig bomlasztó erejű, külön faj marad.”) A zsidókérdés megoldását kizárólag a teljes asszimilációban látta. Erőteljes alapvetését csak azzal a megjegyzéssel árnyalta, hogy elismerte a zsidók – közelebbről meg nem nevezett – „értékes tulajdonságait”, viszont tovább erősítette annak hangsúlyozásával, hogy e jellemzők csak a „keresztény magyarság életérdekeivel harmóniában érvényesülhetnek”. Szavaiból egyértelmű, hogy egyedül a zsidók keresztény hitre térésével és a keresztény egyházakba (ezáltal a magyar nemzeti közösségbe) való betagolásával tartotta elképzelhetőnek a probléma megoldását.

A következő pontból kiderül, hogy a hungarizmust nem egyszerű ideológiaként, hanem egyúttal jól szervezett mozgalomként is definiálta, melyben a hangsúlyt a parlamenti intézményrendszer (nyilván: politikai pártok, parlamenti többség által hozandó törvények) helyett társadalmi, valóságos népmozgalom szervezésére helyezte. („A hungarizmus alatt a keresztény magyarság védelmének, szervezésének munkáját értem. Nem gondolok semmiféle parlamenti felvonulásra, hanem kulturális és gazdasági akciót sürgetek.” A mozgalom céljainak törvényhozás útján való támogatását kívánatosnak, de nem a legfontosabbnak tekintette.) A társadalom újjászervezésének neuralgikus pontjaként emlegette a vidék magyar népének apátiából való felrázását, mozgósítását. Prohászka szemében a hungarizmus társadalmi bázisát egyértelműen a

falvak magyar keresztény társadalma jelentette (nyilván szembeállítva a szociáldemokraták által szervezett ipari munkássággal, illetve az erkölcstelen városi kultúra jelenségeivel). Két társadalmi csoportot nevesített, melyek gondjait a leginkább égetőnek tartotta. Az egyik a középosztály megerősítése, anyagi biztonságának megteremtése, a másik pedig a jövő nemzedéket alkotó keresztény magyar ifjúság pozicionálása. („Ez a kérdések kérdése. A hungarizmust itt kell kezdeni.”) Kitérőként megjegyzem, hogy ezt a két elemet az 1919 utáni politikai szerepvállalásában is mindig elsőrendű feladatok között emlegette, már csak azért is, mert mind a kettő a zsidósággal szemben fogalmazódott meg: az „elzsidósodott” középosztályba a földművelő keresztény magyarság felemelését ugyanúgy alapvető feladatnak tekintette, mint a – numerus clausus révén – a felsőoktatásban a keresztény fiatalok arányának növelését, a zsidóké csökkentését.

A népvédelemre irányuló hungarista mozgalmárszervezésnek három közvetlen gyakorlati lépését fogalmazta meg: 1. „Fajegészségügy rendezése”, amely alatt nemcsak a vidék egészségügyi ellátórendszerének fejlesztését (a falvak orvosokkal való ellátását) értette, hanem az erkölcsnevelést is, tekintettel a nemi betegségek aggasztó terjedésére. 2. Erőteljes, országos propagandatevékenység, melyet akkor elsősorban a Társadalmi Múzeum¹⁴⁹ által nyújtott „eszmellátásban”, továbbá az aktivizálódó papság „szociális missziójában” jelölt meg. 3. Birtokreform, mely Prohászka szemében a háború által nyilvánvalóan megérlelt és a jövő kulcskérdéseként aposztrofált lépés volt. („A háborút követő új korszakot ezzel vezetjük be.”) Mindehhez hozzátette, hogy a stabil mezőgazdaság jelenti a magyarság valódi erejét, mondván: „A hungarizmusnak is a földben van a gyökere.” (Vö. fentebb, az agrárpolitikával kapcsolatos rész.) Az interjú záró gondolata a hungarizmussal szemben felvethető vád elhárítása volt, vagyis azt hangoztatta, hogy ez az ideológia nem mások gyűlöletére, hanem a legtisztább szeretetre épül. Az újságíró is lelkendezve rögzítette konklúzióját, miszerint „a szeretet apostola hirdeti a hungarizmus igéit”.

A fogalom fogadtatására és értelmezésére jó példa az a vezércikk, amely Győr megye hivatalos – Prohászka a sajtótámadásokkal szemben messzemenő támogatásáról biztosító – határozatát kommentálta.¹⁵⁰ Elsősorban a „néma közvélemény hangos közvéleménnyé” alakulását, a püspök kezdeményező, iránymutató szerepét méltatta. („A Prohászka által felröppentett hungarizmus csodálatraméltó gyorsasággal ejtette meg a lelkiismereteket.” „A magyar közvélemény ezer háborús gondja és aggodalma közepett felocsúdva a magyar nyelvű sajtó okozta kábulatból magára eszmélt, s a Prohászka hungarizmusában végre talán egyetlen frontra tudja kényszeríteni azokat, akik ma még történetileg tudnak gondolkodni.”) Gyorsan hozzá is tette, hogy a hungarizmust új szemléletű politikai mozgalomként értelmezi, mely „nem akarja

egyetlen rozsdás fegyverét sem használni a régi romantikus antiszemitizmusnak”, a „zsidó szellem” visszaszorítását, a teljes asszimilációt szorgalmazta.¹⁵¹ Az ügy kapcsán érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy nem pusztán magánszemélyek, vagy társadalmi és politikai csoportosulások, hanem Győr kapcsán egy törvényhatóság foglalta hivatalos állásfoglalásba Prohászka zsidóellenes nézetei melletti kiállását, jelezve, hogy az „antikapitalista köntösbe csomagolt antiszemitizmus egyre virulensebbé vált. Már nem elégedtek meg a gazdasági és társadalmi visszasságokat zsidó jelenségnek titulálni, hanem a zsidók közötti differenciálással elfogadható és üldözendő csoportot hoztak létre.”¹⁵² A válaszcikkek is a korábbi reflexiókat ismételték, például arról, hogy Prohászka hungarizmusának megfogalmazásakor lényegében kizárta, hogy a zsidók egyben jó magyarok is legyenek: „A zsidó küzdhet és áldozhat hazájáért, győzelmes munkát teljesíthet a nemzeti életnek és a közjónak minden területén, az ő vizionárius szemében mindig idegen marad, ameddig belépőjegyet a nemzeti egységhez az egyedül üdvözítő anyaszentegyház keresztvizével meg nem váltja. [...] Prohászka a sovinszta magyar, a nemzeti egység megfogalmazásában abszolúte nem ismeri a modern állampolgárság fogalmát, amelynek első kelléke, hogy a felekezeti különbségeket számba nem veszi.”¹⁵³

Prohászka 1918 októberében a jobboldali körökben talán a legnépszerűbb közéleti személyiség lett, amelynek kihangsúlyozására jó alkalmat adott, hogy a püspök épp ekkor töltötte be 60. életévét. A születésnapját ünneplő laudációk között jellemzőek a későbbi keresztény-nemzeti Magyarország másik kiemelkedő teoretikusának, a jezsuita „sajtóapostol” Bangha Béla szavai, aki a metafizikai magasságokba emelkedő Prohászka-pályafutás aktuális szakaszáról úgy vélekedett, hogy a főpap visszatért a leginkább aktuális társadalmi és politikai problémák megoldásához: „megsanyargatott, kiuzsorázott, félrevezetett nemzetének kesergése visszavonta őt a felhőkből [...] a keresztény magyarság élére. Mert ő a mi vezérünk. Ő hirdeti a létharcot, annak a hungarizmusnak és krisztianizmusnak nevében, amelyet ellenfeleink számításból antiszemitizmusnak szeretnének lefokozni.”¹⁵⁴

A későbbi közszereplések szempontjából fontos, hogy a magyar közéletben az antiszemitizmus nem 1919 augusztusa után váratlanul lett az egyik legfontosabb kérdéssé, hanem már az első világháború időszakában meghatározó volt az a vélemény, hogy a frontokon zajló küzdelem mellett a keresztény magyarságnak a hátszágban is élet-halál harcot kell folytatnia a kiszorítására törekvő zsidósággal szemben.¹⁵⁵ A fajvédelem antiszemita tézisei már 1919 előtt is meghatározóak voltak a hazai közbeszédben, felerősödésük 1918 szeptember-októberében elválaszthatatlan attól, hogy Prohászka, „egy, a korabeli társadalomban komoly hírnévnek és köztiszteletnek örvendő személy tűzte zászlajára és vállalta képviselőjét, sőt kidolgozta annak részletes ideológiáját”, az eredetileg katolikus értelmiségiek által képviselt nézeteket nemzeti

programmá, a közvélemény meghatározó felfogásává tudta fokozni, így nem igaz, hogy a Horthy-korszak létrejöttét átszövő antiszemitizmus a háborús vereség, a trianoni országvesztés és a kommunista diktatúra sokkhatásaira adott pánikreakció – a zsidóságot bűnbakká és ellenséggé minősítő attitűd 1918 elejétől meghatározó jelentőségű,¹⁵⁶ 1919 őszén „csak” újra fellángolt a köztársaság és a diktatúra idején háttérbe szorult ideológia. Szabó Miklós történész találoan „preventív ellenforradalomnak” nevezte az első világháborúnak azt utolsó időszakát, amelyben a radikális jobboldal szerveződött,¹⁵⁷ s amelyben Prohászka Ottokár közszerepléseinek kulcsszerepe volt. A hungarizmust illetően pedig egy másik történész pontos definíciója szerint az nem volt más, mint „az új jobboldal ultranacionalista és fasisztoid programja »a magyar faj szükséges védelmére«”.¹⁵⁸

Adalékok további közszerepléseihez 1918. október 31. előtt

Ha Prohászka 1918 októbere előtti közszerepléseiből szemezgetünk, kultúrához való viszonya szempontjából érdemes felidézni, hogy 1916 elején ő is bekapcsolódott a Babits Mihály ellen irányuló támadás-sorozatba. (*A Játszottam a kezével* c. vers, annak is különösen a vége váltott ki felháborodást: „szívesen halnék azután / nagyobb örömmel ontanám / kis ujjáért a csobogó vért, / mint száz királyért, lobogóért!”) A Babitsot hazafiatlansággal, érzéketlenséggel vádoló sorozatos támadások miatt a költőnek tanári állásából is távoznia kellett,¹⁵⁹ s az ügyben Prohászka is – finoman szólva – határozott véleményt alakított ki a Pázmány Egyesület 1916. januári közgyűlésén.¹⁶⁰ Az egyesület elnöki tisztségét betöltő püspök a Babits-vers ügyét tágabb kontextusba helyezte, amikor arról beszélt, hogy a háborúban álló ország viszonyai között olyan emberekre van szükség, „akik a zászlóban a nemzetnek és az emberiségnek valamiféle eszményi szimbólumát látják és többre becsülik azt a kis babájuk kisujjából serkedő vércseppnél”. A nemzetért és szimbólumaiért élő és lelkesedő irodalmat állította fejtegetései középpontjába, élesen megkülönböztetve az eszményekért élő, hazafias írókat és költőket azoktól, akik „csak unatkozni és ásítozni tudnak magyar földön, s kik [...] elmennek Párizsba, a Szajna partjára”. (Utóbbi célzás nyilván a püspök által élesen elítélt Ady Endrére vonatkozhatott, vö. III.6. alfejezet.) Mély megvetéssel beszélt azokról, akik a magyar népdalokban, Petőfiben és Aranyban megmutatkozó „magyar génusz” helyett a francia irodalmat (Baudelaire-t, Verlaine-t) olvasták, szerinte ez a magatartás „nem meglátás, hanem elvakulás s ugyancsak nem megértés, hanem félreértés és bolondgomba”. A költőktől és íróktól az adott korban nemzeti és keresztény érzéseket várt el, és szomorúan konstataulta, hogy vannak „meghódolt”, „dekadens” irodalmárok, bár úgy vélte, a hazafias és keresztény irodalomnak azért még erősek a pozíciói a nyugati divatokkal szemben. Ady és Babits költészetét az „eszménytagadó, blazírt” áramlathoz sorolta,

melyet múlandónak ítélt a „valódi” magyar kultúrához képest, utóbbiban látott ugyanis csak olyan természetes életerőt, „mellyel ki tud gyűjtani új eszményeket, elő tud csalni új értékeket, mely kinyilatkoztatja magát a nemzeti lélek sajátosságaiban”, a magyar és keresztény elkötelezettség elmélyítésében. A kultúra jövője és megújulása Prohászka szerint csak ilyen alapon történhet meg, és kifejezte vágyát, hogy a technikai és társadalmi modernizáció újdonságainak, az új (például nagyvárosi) életformának is a régi tradíciók megőrzésén kell alapulnia. Prohászka-nak a modern nyugati kultúrával, szépirodalommal való ilyen határozott szembefordulását, a Babits elleni támadás színvonalát egyes kommentárok egyszerűen méltatlannak ítélték.¹⁶¹

A kultúra társadalmi és közéleti szerepéről formált véleményt később a *Magyar Színpad* c. lapnak adott nyilatkozatában.¹⁶² Az irodalom és a sajtó mellett később is élénken érdeklődött a társadalmi ízlés befolyásolásában kiemelkedő szereppel bíró színház iránt. Úgy vélte, a színházi előadásokat is két részre lehetett bontani, egyik csoport „a szenzációt, a reklámot, az üzletet hajszolja”, míg velük szemben „van több olyan írónk is, akinek magasabb és szebb a célja, sőt igazi művészet célja, amely felfelé tör”. Leszögezte, hogy ezen a problémán a közönség „nevelésével” lehet igazán segíteni, és sajnálattal állapította meg, hogy „a közönség ízlése kényszeríti a színházakat és az írókat”, hogy a nekik tetsző stílusú és tartalmú darabokat állítsák színpadra. A dilemmából kivezető utat abban jelölte meg, hogy ha a társadalom jelentős része példamutatóan, jobban és kultúrára igényesebben él, akkor a szélesebb nagyközönségnek is más, magasabb minőségű elvárásai lesznek a színházakkal kapcsolatosan. („Mert nincs író, aki a közönség ellenére erkölcstelent és csúfat írjon, ha tudni fogja, hogy ez nem kell senkinek.”)

A kultúrához való viszonyának fontos adaléka lehet, hogy amikor egy kiadvány a kor magyar közszereplőit kedvenc olvasmányaikról kérdezte, Prohászka főleg a katolikus teológia alaptermékait sorolta fel (Loyolai Szent Ignác, Kempis Tamás, Rodriguez Alfonz, Ludovicus de Ponte, Aquinói Szent Tamás, Pázmány Péter), a Bibliából csak az Újszövetséget említette, továbbá Paul Sabatter Assisi Szent Ferenc életrajzát, a magyar szépirodalomból név szerint Vörösmartyt, Petőfit és Aranyt, a világirodalomból Goethét, Shakespeare-t és a 19. századi útirajzairól, valamint egyház- és vallásvédő apológiáiról elhíresült Alban Stolz-ot.¹⁶³ A filozófiából, mint rá átmenetileg nagy hatást gyakorló, de „ellentmondást ébresztő” Schopenhauer és Nietzsche nevét említette, a természettudományok közül pedig Hans Hörbiger osztrák mérnök és feltaláló – áltudományos megközelítésű, de még a két világháború között is rendkívül népszerű – „világjég”-elméletét, valamint a fajelméleti alapvetése miatt különösen nagy hatású Houston Stewart Chamberlain *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts* c. munkáját.¹⁶⁴

A kultúra mellett – a korábbiakra és a későbbiekre egyaránt jellemző aktivitással – fordult a sajtóügy felé is. Számos beszédében pártolta a keresztény sajtót, és igyekezett mozgósítani a

társadalom véleményének befolyásolásában kulcsszerepet játszó lapok, illetve a szervezett sajtómozgalom érdekében. Ellátta például a Katolikus Sajtóegyesület elnöki teendőit,¹⁶⁵ és bekapcsolódott Bangha Béla szervező munkájába, a Központi Sajtóvállalat (KSV) létrehozásába. Bangha 1917-ben alapította meg a részvénytársaságot, és Prohászka is elkötelezetten támogatta egy olyan sajtóvállalat létrehozását, mely a helyi lapoktól az országos sajtóig a jobboldali, nacionalista és keresztény médiával próbálja ellensúlyozni a liberális, illetve baloldali sajtó olvasottságát és népszerűségét.¹⁶⁶ Bangha a sajtópalettát már 1917-ben „zsidóságuk” szerint osztotta két szemben álló táborra,¹⁶⁷ és Prohászka is osztotta ezt a harcias nézőpontot. A sajtó szerepével és várható küldetésével foglalkozó közszereplései közül érdemes például felidézni egy írását, amely közvetlenül a KSV 1918. június 12-i alakuló közgyűlése után keletkezett.¹⁶⁸ Prohászka mindenekelőtt örömét fejezte ki, hogy a KSV Rt. részvényjegyzése fél év után a 9 millió koronát is meghaladta, s a siker úgy interpretálta, hogy „végigsöpör a hazugság s vakmerőség piszkos rakpartjain, végig a szellemtelenség s erkölcstelenség lapályain, hol idegen faji érdek s pénz hatalom garázdálkodik s sajtót tart fönn”. Egyre nagyobb nak nevezte a veszélyt, amit „idegen szellemű művészek s a szeméremből kivetkőzött irodalom” terjedése és pusztítása jelentett a szemében, saját sajtóvállalatuk küldetését a magyar társadalom megtisztításában jelölte meg. Úgy vélte továbbá (ennek máskor is hangot adott), hogy fel kell „szabadítani” azokat az írókat, akik csak egzisztenciális okokból álltak a „dekadens sajtó” szolgálatába, sorsukat úgy jellemezte, hogy „ez az írói függés a rabszolgaság legszomorúbb neme”. A valóban szabad, anyagi érdekektől mentes újságírás Prohászka szerint csak az ő keresztény sajtóvállalatuk lapjaiban nyilvánulhat meg, de a céljuk eléréséhez a továbbiakban is sok pénzre van szükségük. 1918 nyarán a püspök rendkívül lelkes és optimista volt, hogy a közeljövőben elérhetik kívánatos céljaikat, majd így hirdetett programot: „Hozzuk tető alá a művet, mely a kereszténységnek s a magyarságnak a hitetlenséggel s idegenfajtasággal szemben háza s bástyája leszen.”

A sajtó iránti elkötelezett érdeklődésének, egyben a modern technikai eszközök felismerésének jele volt, hogy Prohászka már 1916-ban határozottan támogatta egy – a hozzá közel álló *Zászlónk* c. lap szerkesztőségéből elindult – keresztény mozivállalat létrehozását is,¹⁶⁹ a püspök éles szemmel vette észre, hogy a nyomtatott sajtó mellett a mozgókép lesz a jövő közéletének is fontos hírközlítő, illetve propagandaeszköze.

Az őszirózsás forradalom előtti időszakban jellemzőek voltak – és 1919 után megint azok lesznek – Prohászka vidéki (úgy értem, Budapesten és Székesfehérváron kívüli) előadásai, vagyis már ekkor is fontosnak tartotta, hogy közszerepléseinek üzeneteit közvetlenül vigye el az ország különböző településeire. 1918 májusában például Szatmárnémetiben járt, ahol a helyi Karitás Egyesület alakuló közgyűlésének szónokaként a háború hatásairól beszélt.¹⁷⁰ Ekkori

beszédének középpontjába egyértelműen a háború utáni újjáépítést, és – a későbbiek szempontjából érdekes módon – a teljes nemzeti összefogás szükségességét hirdette: „Most van itt az ideje, mikor humanizmusnak, szocializmusnak, filantrópiának, kultúrának, s főleg a mélységes krisztusi hitnek össze kell fogni, hogy pokolra szállván a háború fúriája, enyhíttessenek az emberek példátlan gyötrelmei.” A keresztény kultúrát minden vonatkozásban elhatárolta a háború brutalitásától, a pénz szeretetétől és a korrupció minden formájától.

Foglalkoztatta másik, 1919 után szintén gyakran hangoztatott eszméje, a jövő nemzedékeért érzett aggodalom is. Már ekkor hangoztatta, hogy az országnak sok erkölcsös, hazaszeregetre nevelt fiatalra van szüksége, olyanra, aki megtalálja az utat „az öntudatában rejlő egyéniséghez, s tegyen, alakítson magából embert”, a fiúkból így olyan férfiak lesznek, akiket az Isten kedvel – írta egy alkalommal.¹⁷¹

De ebben az 1919 előtti időszakban kijutott Prohászkanak a „vétlen közszereplések” hálátlan szerepéből is, vagyis amikor személye szándékaitól függetlenül került a közéleti érdeklődés középpontjába, s értelemszerűen lehetett pozitív vagy negatív tartalmú, amikor mások az ő különösebb konkrét közszereplése nélkül hozták szóba a személyét. A legkellemetlenebb ilyen ügy alighanem egy korábbi és zavaros történet sajtóban való felbukkanása lehetett számára, amikor egy, később elmeegógyintézetbe került író nő állítólag szerelmes levelekkel zaklatta és intim viszonyral is megvádolta.¹⁷² A Prohászka által tagadott, különösebben nagy vihart azért nem kavart esetből nem lett jelentős botrány, nem befolyásolta a püspök közszerepléseinek megítélését, még kritikusai, ellenfelei oldaláról sem,¹⁷³ ami azért megkérdőjelezi a történet valóságtartalmát, és nehezen egyeztethető össze a legtöbb forrás tanúsága szerint puritán, egyházának és közéleti tevékenységének élő püspök személyiségével.¹⁷⁴

Általánosságban érdemes megjegyezni, hogy Prohászka 1918 októbere előtti közéleti aktivitása egyszer sem párosult a dualista rendszer megkérdőjelezésével, háborúellenessége sosem azonosult a pacifizmussal, vagy a monarchia katonai vagy külpolitikai lépéseinek elítélésével, mégoly kritikus társadalompolitikai programjait is az adott politikai rendszer keretei között, azok elfogadásával fejtette ki. 1918 tavaszán kapta meg a főpapoknak általában járó „valóságos belső titkos tanácsos” címet.¹⁷⁵ Érdekes ezzel kapcsolatosan Prohászka saját értékítéletét is felidézni, amikor Székesfehérvár köszöntötte a püspököt a „v.b.t.t.” cím odaítélése alkalmából, többek között így válaszolt: „A királyi kitüntetés is csak akkor teljes értékű az én szememben, ha azt polgártársaink elismerése helyesli s öröme kíséri.”¹⁷⁶ Jellemző továbbá, hogy az elismerés kapcsán is kifejtette, hogy a továbbiakban is tettekben megmutatkozó aktivitással akar részt venni a közéletben, „főleg a vallásosság kimélyítése s az erkölcsi energiák fölébresztése által”.

Közszereplései hozadékaként kérték fel bizonyos pozíciókra is, például Budapest főpolgármestere az ún. Népjóléti Központ tagjai sorába,¹⁷⁷ neve feltűnt az Országos Hadigondozó Tanács propaganda szakosztályának névsorában¹⁷⁸ stb. A katolikus szervezetek megerősítették, meg- vagy újraválasztották tisztségeiben,¹⁷⁹ ezekben aktivitása 1918 őszéig nem, hogy csökkent volna, inkább nagyon is fokozódott.

Érdemes 1918 szeptember – októberi aktivitását kicsit közelebbről is megnézni, egyrészt már ez az időszak is a közszereplések nagy munkabírásról árulkodó sűrűségét mutatják, másrészt az őszirózsás forradalom utáni időszak közvetlen előzményeinek tekinthetők. Szeptember elején egy hétig látott el elnöki teendőket a Katolikus Népszövetség által szervezett ún. „szociális hét” programjain, első napon jelentős megnyitó beszédet is tartott.¹⁸⁰ Beszédében nyoma sem volt optimizmusnak, sőt, a témája a „magyarság szomorú elmaradottsága”, és okainak boncolgatása volt. Utóbbiakat három csoportra osztotta: 1. A szakmai, gazdasági ismereteket szinte teljesen nélkülöző iskolarendszer, amely nem készíti fel sem az értelmiséget, sem a dolgozó embereket a kor kihívásainak megfelelő munkavégzésre. Prohászka szerint ennek oka, hogy a korábbi évtizedek oktatási reformjai során a magyarságtól idegen kultúrájú országok mintáit vették át, „importált, gyors tempóban ránk erőszakolt formák komplexuma”. Általában is úgy vélte, hogy „intézményeink, törvényeink, jogalkotásunk mind idegen mintát majmoló csinált dolog”, és sokkal inkább Magyarország sajátos viszonyaira kell alkalmazni, különösen a szakmai oktatást. 2. A háború miatt lépett fel a munkaerő szervezetlensége, és súlyosbodott a birtokrendszer aránytalansága. Óva intett attól, hogy ennek orvoslásába bevonják a bankokat, „mert ez nem egyéb, mint a nemzetközi tőke hizlalása a nép kikapcsolásával”. A termelés újraindításához a gépesítés és a terményértékesítés szövetkezeti formában való megszervezésére van szükség. 3. A nép védtelensége, aminek okát abban jelölte meg, hogy hiába telt el fél évszázad a kiegyezés óta, a rendiség viszonyai az emberek lelkében szerinté még mindig éltek. További súlyos válságtünetként nevezte meg a nép alacsony műveltségét, a népegészségügy „borzalmas” színvonalát, valamint az amerikai kivándorlás meg nem akadályozását a korábbi kormányok részéről. Beszéde végén újra határozottan a nép földhöz juttatását szorgalmazta.

Ami az első pontot illeti, a szakmai oktatás kérdése különösen foglalkoztatta – oly sok egyéb dolog mellett – Prohászka, amint ezt a Gazdasági Szaktanítók Országos Egyesületének október eleji közgyűléséhez intézett nyilatkozatában is kifejtette.¹⁸¹ Az egész népoktatás kulcskérdésének nevezte a szakmai képzés reformját, kijelentette, hogy a falusi népiskolákat mindenhol gazdasági iskolákká kell átalakítani. Kritizálta az iskoláztatás alsó (12 éves) korhatárát, amelyet 16-ra kívánt emeltetni, és a szeptembertől júniusig tartó tanéveket november–április közötti ciklusokra módosította volna, indoklusként felhozva: „Ha alkalmazkodni akarunk a

magyar nép igényeihez, a földművelési tudást, a gazdasági hozzáértést véve, akkor alkalmazkodjunk életmódjához s szükségleteihez is a beiskolázásra vonatkozólag.”

Az említett közgyűlés előtt egy nappal Székesfehérváron a Keresztény Nők Szövetségének szociális estéjén beszélt a szociálpolitikai reform és a karitás szükségességéről, konkrétan szóba hozva a közmunkások nyugdíjának biztosítását.¹⁸² Nem sokkal később a székesfehérvári ún. Hindenburg-ezred katonái előtt tartott beszédet az ezred árváinak megsegítését célzó jótékonsági eseményen.¹⁸³

1918 októberét Prohászka számára meghatározta, hogy ekkor (egész pontosan 10-én) töltötte be 60. életévét, ami alkalmat adott a személye mellett közéleti programjaira történő figyelem felkeltésére is.¹⁸⁴ Pont a születésnapjára időzítették a csobánkai Ottokár Hadiárvaház ünnepélyes megnyitását, amely nemcsak a Szociális Missziótársulat, hanem személyesen a püspök szegényeket támogató, felkaroló szociális programjának is sikerét, illetve visszaigazolását jelentette.¹⁸⁵ Megnyitó beszédében Prohászka megköszönte a születésnapra köszöntéseket, és arról beszélt, hogy a hadiárvák felkarolása az egész nemzet, az egész társadalom kötelessége és tartozása azok felé, akik életüket adták a hazájukért. „A hősök életét akarjuk feltámasztani az árvákban” – jelentette ki, az intézmény programját pedig szép gondolatban foglalta össze: „Mi is leszúrtuk a véres kardot az anyaföldre és a hála, a szeretet virágindája fonódik rája.”

Számos lap közölte Prohászka, mint a magyar kereszténység vezérét, tudóst, költőt, főpapot stb. méltató cikket,¹⁸⁶ de érdemes külön kiemelni az *Élet* folyóirat október közepén megjelent, külön a püspök köszöntésére szentelt lapszámát, amely nemcsak a laudációk sorozatát tartalmazta (Sík Sándor versét, Andor József, Némethy Ernő, Vass József, Izsóf Lajos, Nagy Lajos és Brisits Frigyes életpályát, illetve egyházi és közéleti tevékenységet méltató cikkeit), hanem Prohászka több nyilatkozatát is. A „katolikus írókhoz” intézett rövid üzenetében egyrészt elhárította az ünneplést („ne dolgozzunk reklámmal senki mellett, ne üzzünk személyi kultuszt”), másrészt arra figyelmeztetett, amire fentebb említett júliusi cikkében is: „Ne tartsuk sastollnak a lúdtollat, de annál inkább iparkodjunk fölszabadítani az aranytollakat az aranynak láncaitól, melyeket a megélhetés kényszere s az üzlet vet rájuk.”¹⁸⁷ Vagyis óvott attól, hogy a katolikus írók egzisztenciális kényszernek, vagy karriervágyanak engedve eltérjenek az egyház társadalmi tanításából fakadó iránytól, arra biztatott, hogy elkötelezett keresztény irodalmat és újságírást műveljenek. Más helyen is arról nyilatkozott a lapszámban, hogy a kozmopolita irány előntötte az irodalmat, megromlott a közízlés, de a „nemzeti irodalom szálai nem szakadtak el”, és örömének adott hangot a keresztény sajtó kibontakozása, a „visszahódítás” első sikerei láttán.¹⁸⁸ Hasonló gondolatokat fogalmazott meg a spanyolnáthában váratlanul elhunyt Andor Józsefre, a „katolikus irodalom harcosára” emlékező cikkében, mondván, Andor is cikkeivel a magyar

közéletre rakodó szennyeződéseket tisztította, példát mutatott a valódi keresztény újságrírásra.¹⁸⁹

A közszereplések szempontjából érdemes még megemlíteni a Prohászka-ról készült, alighanem legalaposabb elemzést, amelyet a kerek évforduló kapcsán nem egy híve, hanem egy kritikus írt, a püspök tevékenységével később is gyakran foglalkozó Szász Zoltán 1918 szeptemberében.¹⁹⁰ Szász először is érdekes módon pontosan körülírta Prohászka személyén keresztül a „public intellectual” fogalmi definícióját,¹⁹¹ részletesen írt a püspök sokoldalú személyiségéről, sokrétű, kortársaira gyakorolt hatásairól, az általa felvetett témák fontosságáról és aktualitásáról. A katolikus vallás megújításának, a modern tudományos világképpel való egyeztetésének kísérletéről is elismerően szólt, és ismertette Prohászka munkáinak legfontosabb filozófiai alaptételeit. Következtetéseivel azonban kritikusan viszonyult a szerző, szerinte a püspök túlzóan leegyszerűsítette a modern világ elfajulásának, romlásának mértékét, azt, hogy a modern irodalomban csak a dekadenciát és a veszélyeket látta és láttatta. Szász továbbá kételyeit fogalmazta meg azzal kapcsolatban, hogy a Prohászka által követelt kereszténység valóban boldogsághoz juttatja-e az egyént és a közösségeket, mint írta, tisztában volt a modern kultúra veszélyeivel, de szerinte ezeket Prohászka indokolatlanul eltúlozta és felnagyította. Korának liberális és szociáldemokrata eszmeáramlatait pedig szerinte a püspök leegyszerűsítő túlzásokkal ítélte el, és kifogásolta, hogy Prohászka nem fogalmazott meg körültekintőbb kritikát a számára nem szimpatikus irányzatok vonatkozásában. Elismerte továbbá, hogy Prohászka nagyon is kilógott a katolikus egyházi elitből, egyesítette magas pozícióját közírói tehetségével. „Az összbemérés, amit Prohászka nyújt, egy rendkívüli tudású és elmeerejű, de egyben rafináltan ravaszkodó és diplomata módon óvatossággal felemás lényé” – írta Szász, aki számára nyitott kérdés volt, hogy mit hoz a jövő, úgy látta, a püspökből lehet „egészen szabad lélek”, de „tömegmaszlagoló” is. Prohászkanak a zsidósággal szembeni, akkor nagyon is friss támadásai alapján igazolva látta, hogy a püspök minden modernizmusra való nyitottsága ellenére alapvető fenntartásokat hordoz a haladással és a humanitással szemben, s nem fog neki sikerülni „a tudás és a művelődés munkájának feltartóztatása s a maradiság és sötétség számára visszahódítani a mai magyar társadalom immár felvilágosodott rétegeit”.

Prohászkanak 1918 őszén mind sűrű programjai, mind a spanyolnátha-járvány miatt ekkoriban le is kellett mondania egyes közszerepléseit, például október elején három előadást is elvállalt Zomborban a sajtó kérdéséről,¹⁹² amire nem került sor. Illetve igent mondott Rákosi Jenő megkeresésére, hogy tartson előadást az érdekesen hangzó „Feladatok a magyar kultúra szolgálatában” címmel a Dunántúli Közművelődési Egyesület október 27-i székesfehérvári gyűlésén,¹⁹³ a rendezvényt a világjárvány terjedése miatt törölték.¹⁹⁴

1918 október közepén került a könyvforgalomba Prohászka korábbi cikkeinek önálló politikai esszévé formált változata *Kultúra és terror* címmel¹⁹⁵ – a püspök közszereplései szempontjából alighanem kedvezőtlen időpontban. A kötetbe foglalt írások együttese ugyanis alkalmas lehetett volna, hogy egyfajta elméleti alapvetésként jelentős hatást gyakoroljon a közéletre és a politikai gondolkodásra, azonban az őszirózsás forradalom és az azt követő események nyomán ez lehetetlenné vált, s bár 1919 augusztusa után gyakran emlegették, ugyanazt a szerepet már nem tudta betölteni, ami 1918 előtt elvárható lett volna. A kötet alapos és részletes bemutatásától el kell tekintenem,¹⁹⁶ de főbb gondolatait érdemes felidézni, ezek ugyanis – az első köztársaság és a Tanácsköztársaság tapasztalataival kiegészülve – megjelennek a püspök 1919 utáni tevékenységében is. A fő irányvonalában a szociáldemokrácia ellen irányuló esszében nyoma sincs már a korábbi, párbeszédre irányuló hangvételnek, Prohászka – nyilvánvalóan látva a baloldali munkásmozgalom hazai és európai radikalizálódását, a bolsevizmus térnyerését – ekkor már határozottan ellenséges az egyébként kompromisszumokat szintén egyre kevésbé kereső szociáldemokratákkal szemben. A *Kultúra és terror* tulajdonképp esszenciális összefoglalása mindazoknak az elemeknek, amelyek Prohászka közszerepléseiben 1916–1918 folyamán megjelentek. Írt például részletesen a háború következtében a kultúrában bekövetkezett leromlásról, a „régí eszmények” újbóli felfedezésének és népszerűsítésének szükségességéről, a nép életszínvonalának emeléséhez szükséges intézkedésekről, a kultúra megújításának külső és belső tényezőiből keletkező „tüzelő eszményről”.¹⁹⁷ Óvott a túlzások csábításától, pedig a szociáldemokráciával való szembenállását ezúttal is azzal indokolta, hogy tulajdonképp utóbbi is egy „vallás”, pontosabban a kereszténységgel szemben álló ideológia, de a „természettudományos gondolat” alapján álló szociálpolitikából egészen más irányú következtetéseket fogalmazott meg.¹⁹⁸ A szemében szép jelszavakkal operáló, valójában állatias ösztönöknek teret engedő, erőszakos francia forradalom példája alapján óva intett a szegény néprétegek radikalizálásától, s ugyanezt az erőszakra (különösen a kereszténységgel szembeni gyűlöletre) való hajlamot jelölte meg kora szociáldemokratáinak fő jellemzőjeként is.¹⁹⁹ Prohászka nem tudta és nem is akarhatta kikerülni az 1918-ban általában a közélet jellemzőjévé vált durva, támadó és türelmetlen hangnemet, például amikor előhozta ekkoriban gyakran tematizált gondolatait a zsidóságról. Meg volt arról győződve, hogy a Magyarországon különösen „elzsidósodott” szociáldemokraták és liberálisok kivételeznek az izraelitákkal, s csak a keresztény egyházakat és vallásokat teszik erőszakos propagandájuk céltáblájává.²⁰⁰ Részletesen szembeállította a pozitív, értékteremtő keresztény gondolatot az erkölcstelennek bélyegzett szociáldemokratákkal, de fontosnak tartotta a keresztények önvizsgálatát, önnevelését is, mert meg volt arról győződve, hogy csak hívő, öntudatos keresztényekkel lehet az erőszakos úton hatalomra törő baloldallal

szemben felvenni a küzdelmet.²⁰¹ A *Kultúra és terror* gondolati kidolgozottsága, felépítése révén mozgósító erejű lehetett volna a jobboldali, keresztény politikai mezőben, és felidézése a Horthy-korszak első időszakában részben az is lett.²⁰² A *Kultúra és terror* egykorú kritikusainál is megjelenik ez a „jövendölés”, az egyik legalaposabb például arról írt, hogy „a keresztényszocializmus vékony leplével takarja a tőke természetes hatalmi törekvéseit”, és egyoldalúan beállított, „majdnem igazságok” sorozatát is Prohászka fejére olvasta.²⁰³

Az október 20-án még Csepelen jelentős tömeg előtt bérnáló,²⁰⁴ október 25-én Székesfehérváron tartózkodó, de már nagyon Budapestre készülő,²⁰⁵ és hamarosan utazó Prohászka ismét feladni készült közszereplő értelmiségi státusát és a gyorsan pergő események közepette direkt politikai tevékenységre is vállalkozott. Miután Tisza István október 17-én bejelentette a parlamentben a háború elvesztését, és a Károlyi-pártból, a polgári radikálisokból és a szociáldemokratákból megalakult a Magyar Nemzeti Tanács, utóbbira reagálva, mintegy azzal párhuzamosan a keresztény jobboldal csoportosulásai is megpróbálták a kezükbe venni a hirtelen összeomlással zajló események irányítását, ezért Bangha Béla gyors szervezőmunkája nyomát október 29-én megalakították a Nemzetvédelmi Szövetséget, amelynek Középponti Bizottsága nevében kiadott, *A nemzethez!* címzett kiáltványt Prohászka Ottokár is aláírta.²⁰⁶ Arra figyelmeztettek, hogy a Magyar Nemzeti Tanács képében egy „idegen kisebbség” készül átvenni a hatalmat, melynek – ígérték – a Nemzetvédelmi Szövetség akadályát fogja képezni, és (reagálva a tömeg hangulatára) békevágyukat nyilvánították ki, miután „négy évig álltuk a ránk kényszerített önvédelmi harcot”. A pártérdekek teljes félretételét, a „valódi magyar közvélemény” megszólaltatását szorgalmazták, elítélték a sajtó és a Budapest utcáin tüntetők „felforgató” tevékenységét, a nemzetrontó elemek törekvéseinek megakadályozását ígérték. Bár egyetlen nap alatt sokan csatlakoztak a szövetséghez,²⁰⁷ A *Cél* szerkesztőségében megalakult jobboldali-konzervatív formációnak nem volt sem ideje, sem támogatottsága a forradalmi hullám megakadályozásához, az viszont fontos, hogy a Károlyi Mihállyal szemben a keresztény polgárságot mozgósítani akaró szövetségben „gondolatilag mindaz megtalálható volt, amely 1919 után uralkodó nézetté vált Magyarországon”.²⁰⁸

II.2. Prohászka az első köztársaság korában

Október utolsó napjait Prohászka Budapesten töltötte, október 31-én vonattal, mint írta, „somo-gyi bakák” társaságában tért vissza Székesfehérvárra. Erről is beszámoló november 1-jei leve-lében, és már a forradalom első pillanataiban megfogalmazta azt, amit a megfelelő követendő közéleti magatartásnak tartott, és eleinte közszerepléseiben is érvényesített: „Majd meglátjuk, hogy mit lehet tenni, mit nem. Most egyelőre csak csendben, provokálás nélkül végezzük a jót, amint tőlünk telik!”¹ Az első köztársaság korában Prohászka közszerepléseit – a korábbiakban megfogalmazott egyes elveinek fenntartásával, mások háttérbe szorításával – alapvetően az mo-tiválta, hogyan lehet gyorsan és rugalmasan reagálni egyházának és a jobboldali keresztény politikának a hirtelen megváltozott viszonyokra, a háború elvesztésére, a forradalomra és a demokratikus köztársaság berendezkedésére.²

A fordulat értékelése, 1918. november

Minden vonatkozó feldolgozás hangsúlyozza, hogy a katolikus egyház intézményesen, és ve-zetői útján külön-külön is elismerte a Károlyi-kormányt, valamint bejelentette csatlakozását a Magyar Nemzeti Tanácshoz.³

Prohászka két egymást követő, különösen lelkes, biztató hangvételű körlevelet intézett egyházmegyéje papjaihoz és híveihez, egymást követő nyilatkozatokban üdvözölte a forradal-mat, és hangsúlyosan óvott a szélsőséges megnyilvánulásoktól, valamint az erőszaktól.⁴ „Most nem rövid őszi napokat, hanem korszakokat élünk, melyekben új világ alakul ki. E történelmi idők Magyarország függetlenségét s demokratikus vágyát váltják valóra. Sokáig vártunk erre a nagy történelmi korszakra; vártunk s nem hiába!” – írta, hozzátéve, hogy mindenkinek el kell ismerni az új kormány legitimitását, tartózkodni kell a szélsőségektől, biztosítani a közbizton-ságot. „Álljanak mindnyájan a magyar nemzet önrendelkezésének s a nemzeti kormánynak alapjára” – intette követőit, s külön szólt a fegyveresen hazatérő katonákhoz, keményen óvott az önbíráskodástól és arra figyelmeztetett, hogy a fegyvereket szolgáltatassák be, a katonák pedig segítsenek a közrend fenntartásában, főleg pedig féken tartani az „ifjú kamasz népet, mely az élet komolyságát még meg nem tapasztalhatta”. Üdvözölte az „új világ” eljövételét, a „nemzet feltámadásának nagy napját”, a független Magyarországot, és kijelentette, hogy nem nevezhető kereszténynek, aki a négy évnyi háború után honfitársaira támad, „fosztogatni, rabolni, ölni kész”. Külön kitért a birtokreform szükségességére is, úgy tűnik, a demokratikus fordulat egyik legkedvezőbb potenciális hozadékának, a kibontakozás első feltételének ezt tartotta. A püspöki kar egészéhez hasonlóan Prohászka a köztársaság államformáját is készséggel elfogadta.⁵ Pro-hászka külön körlevelet intézett az egyházmegyei tanítókhoz is, amelyben a fenti alapelemeket

részletezte (Magyarország önálló, független állam lett a Magyar Nemzeti Tanács legitim irányítása alatt, az új rendszer nemcsak elfogadható, de kívánatos is stb.), hanem azt az elvárását is, hogy „a most lezajlott események korszakalkotó fontossága és jelentősége a tanuló ifjúságnak köztudatába bevitessék”, és elrendelte azt, hogy „lelkes tanítás vagy előadás formájában az ifjúsággal megismertessék”.⁶

A forradalom első napjaiban Prohászka ismét közvetlen politikai szerepet vállalt, vagyis nem pusztán a szellemi útmutató pozíciójában képzelte el önmagát, legalábbis átmeneti időre. Székesfehérvár és Fejér vármegye is csatlakozott a Nemzeti Tanácshoz,⁷ Prohászka – a püspökök közül egyedülként – a Fejér vármegyei tanács tagságát is elvállalta.⁸ Ebben a minőségben legfontosabb feladatának magánlevelében a rend fenntartásában való szerepvállalást tartotta, s úgy gondolta, a forrongó kedélyek 2–3 hét alatt lecsillapodnak.⁹ Fontos részlet, hogy már ekkor is egy jelentős keresztény sajtóorgánus szükségességét említette, méghozzá abból a célból, „majd később irányítsa a szabadsági lelkesülést keresztény irányban”. Prohászka élni akart a demokratikus kormány által kilátásba helyezett, általános választójog alapján felépítendő rendszernek a keresztény politikai pártok irányába is nyitó lehetőségével, ezért azonnal bekapcsolódott egy helyi keresztényszociális párt szervezésébe, amely főleg a függetlenségekkel és a kizsákmányoltakkal való összefogásban kívánta ellensúlyozni a baloldal előretörését, továbbá a várható parlamenti választásokra való felkészülést is megkezdtek.¹⁰ A jobboldali egységfront megteremtése iránti igényt kifejezte az a székesfehérvári Vörösmarty-körben tartott gyűlés, amelyen Prohászka is megjelent, támogatta az összefogást, illetve azt, hogy a falusi lakosság körében erőteljesen kell szerveződniük, ahol sokkal jobbak a baloldallal szembeni esélyeik,¹¹ az azonos érdekeltségű pártok összefogásában és nem összeolvadásában gondolkodott, ekkor rágaskodott az önálló keresztényszocialista alternatíva megtartásához.¹² De nemcsak a helyi, hanem az országos pártpolitikába is be akart kapcsolódni, hathatós közreműködésével került sor például 1918. december 5-én arra az egyházi vezetők bevonásával tartott értekezletre, amelyen felekezeti határokon átívelő keresztény egységes pártot akartak szervezni.¹³ Ezt ugyan nem tudták megvalósítani, de az együttműködés igénye egyértelműen megfogalmazódott. Bangha Béla egy keresztény koncentrációs pártot akart szervezni, amelynek az élére Prohászkát akarta megnyerni.¹⁴ Aligha túlzott, amikor azt írta a székesfehérvári püspöknek, hogy ő „az egyetlen, aki ma tömörítheti a keresztény középosztály óriási tömegeit, férfiakat, nőket, katonát, civilt, mindenkit”, és hívó szavára ezreket lehetne megmozgatni, ami nélkül „mindent elsöpör az ár”. Prohászka mérlegelte az országos keresztény párt (vagy pártszövetség) vezéri pozícióját, de ekkor ezt még nem vállalta, alighanem az ideológus és nem a pártelnök szerepében képzelte el közéleti szerepvállalását.¹⁵

Ennek folytatása előtt érdemes felidézni, hogyan értékelte Prohászka a forradalom nyomán létrejött új államot és a Magyar Népköztársaság – meglehetősen súlyos körülmények között megkísérelt – berendezkedését. Jóllehet a katolikus közélet számos szereplőjét jellemző aggodalmat maga is osztotta,¹⁶ a nyilvánosság előtt 1918 novemberében nem a kételyekre vagy ellenérzésekre helyezte a hangsúlyt. Két programcikket is publikált, amelyben a forradalom utáni helyzet elemzését nyújtotta.

Előbbi már címével is azt fejezte ki, hogy Prohászka ekkor nem a veszteségek foglalkoztatták, hanem olyan keretként értelmezte a forradalmat, a köztársaságot és a demokráciát, amely a leginkább alkalmas arra, hogy a magyarság kilábaljon a válságból, és valóra váltsa a felemelkedéssel kapcsolatos régi vágyait.¹⁷ Az inkább filozofikus, elmélkedő hangvételű cikkben a „rég” világhoz való ragaszkodás értelmetlenségéről, az „új világ” ahhoz való szerves kapcsolódásáról és a bizonytalanság érzésén való továbblépés szükségességéről írt, nagyon is költői emelkedettségű sorokat. „A világtörténeti káoszok fölött a hitnek szeme mindig az Isten lelkét látja” – írta, és arra biztatta keresztény olvasóit, hogy lássák meg „a világviharodás szélvészében [a] pünkösdi szélrohamokat”, „melyek szétszakítják a sötétséget, s az emberiséget méltányosabb, igazságosabb s igazabb életvirányok felé terelik”. Új hajnal hasadását látta, sőt ünnepelte Prohászka, amelyben azonban megszólaltatta a kereszténység sorsáért való aggodalom hangját is, „a nyers materializmus térfoglalásától”, „új osztályuralom brutalitásától” való félelmeit. Lehetséges alternatívának látta – immár a konkrétumokra térve – az állam és az egyház elválasztását, a hitoktatás kiszorulását az iskolákból, „a pogány állam” rémképének megvalósulását. Elítélte azokat, akik filozófiai elméleteket akartak ráerőltetni a társadalomra, de eltökélten hangoztatta, hogy a keresztények ki fognak tartani a megpróbáltatások között, mert az új viszonyok számukra is megadják a közéletben való érvényesülés lehetőségét. „Ébresztő s lelkesítő hangokat” is hallani vélt, s úgy látta, a közelmúlt megpróbáltatásai a valódi vallásosság újbóli elterjedését, a kizárólag hagyományokon alapuló vallásos magatartás háttérbe szorulását is elhozhatják. Bibliai példázatok alapján alázatra és Isten akaratának megértésére buzdított a háború lelket torzító szörnyűségei után. „A világháború rettenetes tanulsága elriasztott minket minden idegen istentől; riassza el az idegenkedést az élő Istentől is, hogy kijózanodva mámorainkból s lázadásainkból, megtaláljuk őt s tőle való vallásos függésünkben megtaláljuk magunkat, s a jövődönnek boldogabb emberét s emberiséget” – zárta elmélkedéseit.

Másik, politikai lapban megjelent publicisztikája több konkrétumot, kevesebb patetikus megfogalmazást, vallási elemet tartalmazott,¹⁸ pedig ennek alapgondolata is az volt, hogy az egyháznak el kell fogadni a történeteket, s „az új, demokratikus világban való elhelyezkedés” módját kell keresnie. Nem a jogszabályokhoz való merev alkalmazkodást tartotta fontosnak,

hanem az új viszonyok adta lehetőségek „megérzését”, azt, hogy meglássák „az új elhelyezkedés lehetőségei közül azt a reális alakulást, melynek aztán testet adunk”. Nem szabad foglalkozni a szenvedélyek által felkorbácsolt túlzásokkal, illetve a kaotikus viszonyok közötti minden nehézséggel – javasolta, s inkább arra koncentrált, hogy „a megvalósulás stádiumába rohanó problémákat jól megfogjuk s azoknak célszerű s időszerű alakot adjunk”. Stratégiára vonatkozó tanáccsal is szolgált, mint írta, először annak tisztázása szükséges, hogy mi az az „elvi jelentőségű” tartalom, amihez ragaszkodnak, másodszor pedig „annak történelmi beöltöztetéséhez s ideiglenes formájához ne ragaszkodjunk”. Előbbit egyértelműen a kereszténység alapvető tanításaihoz való hűséggel azonosította, a történelemben egymást váltó különböző politikai rendszereket pedig csak olyan levethető ruhákhoz hasonlította, melyek csak merev formalitások, és változásaik közepette azokba a kereszténység változatlanágát át lehet öltöztetni.¹⁹ A politikai rendszer és az államforma átalakulásai közepette ugyanakkor erőteljes aktivizmust szorgalmazott: „Most tenni, teremteni, alakítani kell, bele kell állnunk szívvel-lélekkel az új idők igényeibe s dagadó vitorlákkal kell beveznünk az új kurzus sikló vizeire,” már csak azért is, mert „mindaz, amit az emelkedő osztályoknak az új világrendezés ígér, megfelel az evangélium szellemének”. A szorgalmazott tettekben óvott a kapkodástól, gyors, de megfontolt lépéseket szorgalmazott. Az egyik legfontosabb kérdésnek a katolikus autonómia megteremtését nevezte, frappánsan így fogalmazott: „Sohasem volt oly szüksége a katolikusoknak e szervezetre, mint most; de sohasem volt oly könnyű azt meg is teremteni, mint éppen most.” Azzal indokolta, hogy a demokratikus köztársaság aligha fog főkegyúri jogokat követelni, s inkább az állam részéről megmutatkozó érdektelenségtől tartott, s azt is elismerte, hogy „kevés a remény, hogy előmozdítja majd a keresztény érdekeket, vagy hogy éppen államhatalmi funkcióval kooperálni akarna az autonómiával”. Viszont ezt ki kell használni, és ha az egyház belügye az autonómia, akkor semmi akadály, hogy meg is valósítsák – vélte.²⁰ Alighanem a régi viszonyokhoz ragaszkodó pap- és főpaptársainak üzent, amikor azt írta, hogy nem szabad megijedniük „a maradi szepegőktől” sem. Azt persze határozottan kijelentette, hogy az autonómia csak az egyház dogmáinak és hierarchikus szervezetének érintetlenül hagyása mellett valósítható meg, s lelkesen várta, hogy „az egyháznak az államhatalom vontató köteléről eleresztett intézményeit s a krisztusi kultúrának megvédését törekvéseinek gyúponjtába helyezi”. Kifejezetten optimista volt, úgy gondolta, 50 nap elég az autonómia megteremtéséhez. Az egyház órája eddig lassan és vontatottan telt, most pedig gyors ütemben forog – ehhez akart alkalmazkodni Prohászka.

Prohászkanak az új rendszer melletti kiállása olyan hatásos lehetett, hogy korábbi hívei a személye iránti bizalmat, vagy éppen rajongást az új viszonyok között is hangoztatták. A magyar kereszténységnek a forradalmi időkben „vezérférfia” csak az lehet – írta róla jellemzően a

Fejérmegyei Napló publicisztikája –, aki „a demokratikus eszméknek már régóta apostola, akit nem a forradalom tett jog- és földosztóvá”, „meggyőződéses demokratává”.²¹ A cikk a püspök demokrácia iránti elkötelezettségét emelte ki, a demokratikus köztársaságot pedig annak a kíváncsú államformának, amelyben az általa korábban is képviselt politikai eszmék megvalósulhatnak. A kaotikus viszonyok közüli kimenekülésből ő képes a kibontakozás útját mutatni – folytatódott a méltatás, amely reményét fejezte ki, hogy megszűnik a szociáldemokrácia egyház elleni fellépése, és jellemző módon Prohászkanak azt a *Modern katolicizmus* c. művét tekintette 1918 novemberére mutató próféciának, amely 1911-ben indexre került, ennek alapján még az állam és az egyház elválasztása sem félelemmel, hanem alkotásra, tettekre sarkalló inspirációval töltötte el.

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy Prohászka közszerepléseinek – sok egyéb mellett – az első köztársaság korában két olyan kiemelten fontos területe volt (a földbirtokreform és a katolikus autonómia megteremtése, ezekről ld. alább), amelyekkel 1918. novembere előtt is nagyon sokat foglalkozott, és egy olyan, amellyel viszont egyáltalán nem, ez pedig az 1918 tavasza óta éppen általa tematizált zsidókérdés. Utóbbit egyáltalán nem említette még a katolikus társadalmat megszólító vagy mozgósító üzeneteiben sem, magatartása nyilvánvalóan összefüggött azzal, hogy a demokratikus köztársaság korában ez inkább visszatetszést keltőnek, támadásra okot adónak, kontraproduktivitással fenyegetőnek tűnhetett számára. A zsidósággal kapcsolatos véleménye mindazonáltal nem változott, amint ezt néhány magán feljegyzése is mutatja. 1918 karácsonyán írott leveléből kiderül, hogy (legalábbis ekkor már) lesújtó véleménnyel volt a Károlyi-kormány teljesítményéről, amikor a katolikus autonómia kapcsán így fogalmazott: „Hogy a tehetetlen kormány mit csinál, az már igazi komédia, de így fest a zsidó uralom. Az a szertelen, buta szellem, mely doktriner elveket tűz ki, azt gondolja, hogy az minden. Teljes csődbe fog jutni s hegyibe elveszik a pénzünk, de ez megint csak a zsidó manipulációt jellemzi.”²² Bizonyosan figyelmesen olvasta továbbá Radisics Elemér *Reflexiók az októberi forradalomhoz. A középosztály és a zsidóság szerepe* c., 1919 elején megjelent munkáját, széljegyzeteinek tanúsága szerint nagyon is osztotta a szerzőnek a zsidóság „térfoglalásával” kapcsolatos gondolatmenetét, miszerint a magyar középosztályt kiszorították a zsidók, bár erre a társadalmi pozícióra a dzsenti lett volna hivatott, az azonban – Prohászka szerint – „birtokos maradt v.[agy] hivatalokba menekült”.²³ De egyetértett a szerzővel abban is, hogy a magyar középosztály „kardcsapás nélkül átengedte másoknak az ország szellemi és kulturális életének irányítását” is – vagyis mindazokat a zsidóellenes téziseket továbbra is vallotta, amelyek 1919 augusztusától majd újra jellemezték közszerepléseit. (Ld. III.1–2. alfejezetek.) A zsidóellenes megnyilvánulások kapcsán azért előkerült ebben az időszakban is a neve, illetve a hungarizmus

Prohászka által megfogalmazott programja, abban az értelemben, hogy a jobboldali, ellenforradalmi megnyilvánulásokból ekkor sem hiányzott az antiszemitizmus.²⁴

Prohászka és a földbirtokreform

Hogy mennyire fontos volt 1918-ban is Prohászka számára a földbirtokreform ügye, már az a történet is mutatja, hogy amikor 1918. október 30-án értesült Hadik János miniszterelnöki kinevezéséről, egy szemtanú szerint egyből annak esedékes földbirtok-politikája felől érdeklődött, és örömét fejezte ki a földosztás megvalósítására vonatkozó tervek hallatán.²⁵ (A Hadik-kormány mindössze 17 órát volt hivatalban, 1918. október 31-én, a hajnali órákban lemondott.) A későbbiek tekintetében kétségtelen, hogy Prohászka 1918–19-ben látott lehetőséget a földbirtokreform általa kedvezőnek tartott formája megvalósulására, már csak azért is, mert a földosztás iránt a köztársasági kormányok is elkötelezték magukat.²⁶

Az agrárpolitika iránti kiemelt érdeklődése, az 1916 óta a személyét a földreformmal összekapcsoló közvélemény ellenére nem kapott meghívást a november 20-án kezdődött, Buza Barna földművelésügyi miniszter által tartott nagy értekezlet-sorozatra, ahogy egyébként más, az egyházat képviselő személy sem.²⁷ Ugyanezen a napon volt a püspöki karnak is – az új rendszerhez való viszonyát tisztázni hivatott – értekezlete, melyen a földreform ügye is szóba került.²⁸ A testület kifejezte támogatását és felajánlotta birtokait a kormány terveihez, azonban azt kérte, hogy a döntés előkészítésébe vonják be az egyház képviselőit is. A püspöki kar három tagját bízta meg a földreform ügyében a kormánnyal való kapcsolattartással, de Prohászkat nem delegálták erre a feladatra – minden bizonnyal a püspöki karban nagyon is kisebbségének számító reformtervei miatt.²⁹ Pedig Prohászka az egyházi birtokokkal kapcsolatos elképzeléseinek alakításában hajlott a kompromisszumra, sőt maga próbálta egyeztetni az egyházon belüli különböző elképzeléseket. Javasolta például, hogy az alapok és a nagyjavadalmak kerüljenek át ugyan az autonómia tulajdonába, de az egyházmegyékben létrejött katolikus tanácsok kezeljék azokat (ezzel nem változna a főpapok joga a jövedelmek ellenőrzésére), továbbá a nagyjavadalmasok földreform után megmaradó 2–300 holdas birtokai megmaradhattak volna a tulajdonukban az egyházmegyei autonómia ellenőrzése mellett.³⁰

A székesfehérvári egyházmegye egyes (Tés községben található) birtokainak felosztásával kapcsolatos, az őszirózsás forradalom előtt megfogalmazott terveit már novemberben elővette. Sürgette az új kormánynál a megvalósítást, mint egy magánlevelében írta, feltett szándéka volt, hogy a helyiek számára biztosítsa azt, mint hozzátette, ez csak a földekre vonatkozott, az erdőbirtokokra nem, „mert az erdőt még meghagyják – legalább ez idő szerint – az egyháznak”.³¹ Szintén a forradalom előtti programját idézte, amikor a földosztás előkészítését szociális

segítségnyújtással is meg akarta alapozni, az ősi és sárkeresztúri birtokok lakóinak gabonát osztott, kedvezményesen biztosította a kukoricatörést, és tervezte az uradalmi cselédek cipővel, ruhával való ellátását is.³²

Általános agrárpolitikai programját egy november végén megjelent interjúban fejtette ki a legrészletesebben.³³ Először az általános benyomásairól beszélt, és a forradalom nagy eredményei fölötti örömét fejtette ki, konkrétan megnevezve a független államiság helyreállítását, illetve számos régi struktúra megszűnését, azt, hogy „tisztul a levegő és lélegzethez jut a magyar nép”. A politikai helyzetet is optimistán ítélte meg, nem tulajdonítva nagy jelentőséget annak sem, hogy a nép „itt-ott elragadtatta magát, az se baj, majd lehiggad” – mondta, főleg akkor, ha magáénak tudhatja a földet. A földreformra utalva, úgy fogalmazott, hogy „a magyar népnek az egész ország adósa”. A magyar történelem legsúlyosabb adósságának nevezte a nép földéhségének kielégíthetlenségét, és ismét kemény szavakkal illette a nagybirtoktól fuldokoló, kíváncsiára kényszerülő parasztság helyzetét. (Ezúttal is úgy vélte, hogy földosztás esetén az „amerikás” magyarok visszatérésére komoly esély lett volna.) Hangsúlyozta, hogy a püspöki kar egészével együtt „fenntartás nélkül” elfogadták a kormány demokratikus birtokpolitikáját, mint mondta, „felajánlottuk a birtokainkat, földjeinket, és csak azt akarjuk, hogy a föld ésszerűen, helyesen az egész köz érdekének megfelelően kerüljön szétosztásra”. A földosztás legfontosabb alapelveként a célszerűséget nevezte, vagyis olyan mértékben és olyanoknak akarta juttatni, hogy biztosítható legyen az optimális művelés és termelés. Ezúttal is kikelt a doktriner elméletek, „az ideológusok” ellen, és fontosnak tartotta, hogy akkor, a földosztás küszöbén ne íróasztalok mellett elmélkedő döntsön, hanem az, „aki érzi és érti a barna rög misztériumát”. A birtokaprozódást nevezte még nagy veszélynek, vagyis a cél szempontjából elhibázottnak, ha a nagybirtokokat 10 holdas törpebirtokokra osztják, mert ezzel meg lehet nyugtatni a lakosságot, viszont nem biztosítható a megfelelő mezőgazdasági termelés. „Csak az szóljon hozzá, csak az akarjon intézkedni benne, aki már látta szántani a csöndesen ballagó parasztot és hallotta énekelni a pacsirtát a szántóföld felett” – jelentette ki. Elkötelezte magát a magántulajdon alapelveinek fenntartása mellett, azonban megfelelő mértékű – az élelmiszerellátás magas színvonalát biztosítani tudó – állami szerepvállalással kiegészítve. „Ha a nagybirtokot teljesen kiirtjuk, ahelyett, hogy kellő korlátok közé szorítanók, ha nem biztosítjuk a termelés állandóságát és a köz-élelmiszer zavartalan ellátását, akkor a szép ideológiák mellett a köznek felkopik az álla és a városok éhen maradnak” – fogalmazta meg aggodalmát. A megfelelő birtokreformot ezúttal is az ország sorskérdésének nevezte.

Arról 1919 tavaszán már nem beszélt Prohászka, hogy mi volt a véleménye az 1919 februárjában elfogadott, „a földművelő nép földhöz juttatásáról” szóló, 1919. évi 18. sz.

néptörvényről, mely kártalanítás mellett az 500 holdon felüli nagybirtokok és a 200 holdon felüli egyházi birtokok felosztásáról, 5–20 holdas családi birtokok, illetve 1–5 holdas családi kertek kialakításáról rendelkezett.³⁴ Elégedetlensége csak sejthető, mind fent idézett korábbi földreform-elképzeléseivel, mind az 1920 őszén, a Nagyatádi-féle földtörvény kapcsán elmondott (bár ekkor már az első köztársaság rendszerének általános elítélése miatt is befolyásolt) közszerepléseire való tekintettel.³⁵

Érdemes továbbá megemlíteni, hogy Prohászka foglalkoztatta a parasztság sorsa mellett a munkáskérdés is, bár közszerepléseiben csak szórványos utalásokat fogalmazott meg. Méhely Kálmánnak *A munkáskérdés háborús fejlődése* c. korábban megjelent könyvét megköszönő levelében például így fogalmazott: „[A] munkaadók és munkásszervezetek gazdasági érdekképviseletek; mindkettőre szükség van; de míg a munkásokban ez a belátás s a túlzásoktól ment psziché kifejlik, addig bizony még sok víz folyik le a Dunán, s még nagyon is visszafelé kell hajlítanunk az erejében túlbizakodó s egyoldalú munkás-aspirációkat.”³⁶ Vagyis úgy vélte, hogy a munkásság nagyon is a szociáldemokraták befolyása alá került, és a későbbiekben szükségesnek tartotta „a munkásság javára is kamatoztatni a szervezkedés erőit s áldásait”, ellenkező esetben attól félt (mint kiderült, nem is teljesen alaptalanul), „nehogy a szocialista állam megszűnjék szociális lenni”.

A katolikus autonómia kezdeményezése és a Papi Tanács

A katolikus autonómia égető szükségességét, az egyház vagyonának és intézményeinek ilyen keretek között való megőrzését Prohászka már korábban is látta, s 1918 szeptemberében úgy vélte, Hanuy Ferenc *A katolikus autonómia főbb problémái* c. írását „alkalmasabb időben” meg sem jelentethette volna.³⁷

Ennek megfelelően, ahogy a földreform kapcsán, úgy az autonómia kérdésében is a leginkább elszánt, határozott lépéseket sürgető főpapnak bizonyult. 1918. november 24-én Budapesten kiáltották ki az önrendelkezés elve alapján a Katolikus Tanács megalakítását, a gyűlés legtekintélyesebb személyisége Prohászka volt.³⁸ Miután Haller István üdvözölte a független magyar köztársaságot (!), az önmagát a püspöki kar küldöttként bemutató Prohászka arról beszélt, hogy a magyar főpapok testülete is hozzájárulását adta a megalakítandó autonómiához.³⁹ „Örvendezzünk, hogy a teljes összhangnak e nagy napját megértük” – jelentette ki, az intézmény majdani feladatának pedig azt tartotta, hogy főleg az egyház vagyoni ügyeinek és a főkegyúri joggal kapcsolatos kérdéseknek az intézését vegye kezébe. „Az egyháznak nincs forradalma se királysággal, se köztársasággal” – jelentette ki az államforma miatt bizonytalankodóknak, és arról győzködte hallgatóságát, hogy a köztársasági berendezkedés is teljesen megfelel az

egyház számára, sőt, szorgalmazta, hogy az egyház tűnjön fel úgy, mint a változások egyik tényezője. („Minket ne érjen szemrehányás, hogy a forradalmat nem mi csináltuk.”) Úgy vélte, hogy a forradalom által létrehozott új Magyarországnak a katolikus egyház ad „plaszticitást”, a forradalom a szántás, viszont a magvető legyen a katolikus egyház – fogalmazott.

Prohászka az autonómia szervezésének elméleti és aktuális politikai kérdéseit egy cikkben is összefoglalta.⁴⁰ „Az új idők forгатaga a magyar katolikusokat is az önrendelkezési jog alapjára állította” – szögezte le, az autonómiát pedig „az önrendelkezésnek s az önvédelemnek nélkülözhetetlen szerveként” definiálta. Az autonómia nem pusztán az egyházi birtokok változatlan fenntartásának eszköze – igyekezett eloszlatni egy közkeletű vélekedést –, „hanem igenis magának a vallásnak, s a vallásos intézményeknek megvédéseiről s biztosításáról” intézkedni hivatott testület. Prohászka ekkor elsősorban az egyházi intézmények finanszírozását lehetővé tevő alapokat féltette, nehogy idegen kezekbe kerülve „saját fegyvereiket” fordítsák a katolikusok ellen, „hogy eredeti rendeltetésüknek szolgáljanak ezentúl is, s ne váljanak prédájává a szekularizáció, s az erőszakoskodó hitellenesség tatárjárásának”. Arra hivatkozott, hogy a szekularizáció szerint minden alkalommal a tulajdon elleni erőszakos fellépéssel párosul. (Többször visszatért Heltai Viktor különítményes parancsnok ügyére, aki a forradalom napjaiban Budapest parancsnoka volt, azonban már néhány nappal később jelentős összegű sikkasztáson érték, amit a *Népszava* – a nagyjavadalmasok jövedelmeihez képest – „tyúklopási” mértékű ügynek nevezett,⁴¹ ez Prohászka nagyon felháborította.) Az autonómiának két közvetlen feladatát jelölte meg: Egyrészt a szervezet koordinálja az egyházi birtokok felparcellázását, azért, hogy megfelelő kezekbe kerüljenek, s ne a bankok nyereszkeskedjenek a földosztáson. Másrészt pedig megvédi a hitet és a vallást, különösen az iskolai oktatás addigi jellegét. Összességében Prohászka szerint az autonómiában az egyház és a krisztusi tanítások védelme fejeződik ki, melyet „vallástalanok” és a keresztény erkölcsöt érvényesnek nem tartó politikai erők veszélyeztettek. Az egyházon és képviselőin kívül az ügyekben minden illetéktelen beavatkozási kísérletet visszautasított, azért, hogy birtokaik és intézményeik továbbra is a nép hasznára szolgáljanak. Végül a katolikusok bizalmát kérte az új, autonómiai szervezet létrehozásával kapcsolatosan. Az autonómia mozgalomban az egyházon belül is egyértelmű volt Prohászka kezdeményező szerepe, illetve a szervezésben kifejtett aktivitása.⁴²

A székesfehérvári egyházmegye autonómiai tanácsának december 8-i megalakulásakor Prohászka a fenti gondolatokat öntötte mozgósító beszéd formájába.⁴³ Két újabb elemet is beleszórt szónoklatába, először is az autonómiát olyan „gyűjtő medenceként” definiálta, amely képes hatékonyan összefogni a katolikus magyarságot, továbbá hangsúlyozta, hogy intézményük nem a protestánsok ellen irányul. Az egyházmegyei autonómiai tanácsának létrejöttét

lelkesen támogatta a vármegye politikai elitje (például az alakuló ülésen részt vevő Károlyi József és Széchényi Viktor⁴⁴), valamint levélben Batthyány Tivadar, a Károlyi-kormány – a katolikus autonómia ügye iránt határozottan elkötelezett – belügyminisztere is.⁴⁵ Prohászka eleinte optimista volt a szervezkedés ügyében, mint idézett levelében írta: „Teljesen egyetértek Kegyeddél, úgy a bajok rémes, nagy volta, mint a kat.[olikus] autonómia megteremtésének szüksége iránt. Úgy hallom, hogy az országos tervezetbe be is vették, hogy az egyházi birtokot az autonómiának átadják. Ez a legjobb!”⁴⁶ 1919 január elején viszont már keserűen állapította meg, hogy késlekednek, mivel „az autonómia ez idő szerint még nincs szervezve”,⁴⁷ s alighanem érezte a Katolikus Tanácson belüli reformer, illetve konzervatív irányzatok közötti erősödő megosztottságot is.⁴⁸ 1919 januárjában véglegesítették a Katolikus Autonómia szabályzatát, a hónap végén Apponyi Albertet választották a szervezet világi elnökévé, Prohászka nem kapott tisztséget (nem került be például az Intéző Bizottságba), de tagja lett a tanács február elején Vass János vallásügyi miniszternél járt delegációjának.⁴⁹ (Utóbbi azért érdekes, mert Prohászka nem sokkal később – Fejér megye bizalmatlansági indítványa miatt – már a miniszter szemében ellenszenves figurának számított, ld. erről alább.)

Időközben megszerveződött a Papi Tanács radikális mozgalma is, melyet eleinte a püspöki kar is hajlandó volt tudomásul venni, persze szigorú feltételek mellett, mint például, hogy egyházmegyénként, a püspökök felügyelete alatt választott képviselők útján szerveződik és betartja az egyház törvényeit.⁵⁰ A bizalmatlanság és a távolságtartás idővel csak erősödött a püspökökben a testülettel kapcsolatosan – kivéve ismét Prohászkat, aki inkább az élére állni, jó irányba befolyásolni akarta a dogmatikai kérdéseket is határozottan feszegető (például demokratikus egyházreformot, a püspökök választását, a cölibátus eltörlését stb. követelő) papok szerveződését. Tudomásul vette például november közepén a Papi Tanács székesfehérvári egyházmegyei szervezetének létrejöttét Potyondy Imre püspöki titkár vezetésével,⁵¹ melyben szintén az volt az alapvető gondolat, hogy a demokrácia nem ellensége az egyháznak, hanem ellenkezőleg, éppen, hogy alkalmas a vallásos világnézet és értékrend terjesztésére. A vonatkozó nyilvános programpontok nem voltak éppen összeegyeztethetlenek a Prohászka közszerepléseiben megfogalmazott értékelésekkel az egyház és a forradalom, valamint az egyház és a demokrácia vonatkozásában.⁵²

A püspökök szerették volna elérni, hogy a Papi Tanács országos szervezetébe „a helyzet komolyságára” tekintettel mérsékeltebb, és a hierarchiát tiszteletben tartó lelkipásztorokat delegáljanak,⁵³ ez – mint a január 15–16-i alakuló kongresszuson kiderült – többé-kevésbé sikerült csak, többen voltak, akik magukévá tették a forradalmi eszmék nyomán a radikális egyházreform programját.⁵⁴ Prohászka volt az egyetlen püspök, aki részt vett ezen a kongresszuson, és

beszédével megpróbált egyszerre érvelni az egyháznak az idők kihívásaihoz igazodó reformja, valamint a papi radikalizmus leszerelésének programja mellett.⁵⁵ A radikálisok szemében például olyan gondolatokkal próbált kedvező színben feltűnni, miszerint elismerte, hogy az egyházban is nyilvánvalóan vannak idejét múlt intézmények, s hogy az egyház megérzi „az új idők járását”, továbbá természetesnek nevezte a katolicizmus átalakítására irányuló, elemi erővel felszínre törő szándékokat, a hierarchia feudális gyökerein való továbblépés igényét. Nyomatékkal figyelmeztetett ugyanakkor arra, hogy minden, alsópapságból érkező reform „krisztusi szellemben történjék”, s hogy köreikben senki nem akarhatja az egyház hierarchikus működési rendjét megbénítani, mint mondta, csak ez lehet a feltétele a „morális leszakadás” elkerülésének. „Nem a szabadság megkívánásáról van szó, hanem az egyház szellemében a papi rend megbecsültetéséről, az egész egyház megszilárdításáról” – mutatott rá, s elvárta, hogy az alsópapság mozgalma ne főpapjai elleni irányuljon. Ez az aktuális állapotokat konzerválni akaró, egyúttal a radikálisok igényeit is kielégíteni próbáló beszédmod végül is minden résztvevőnek elnyerte a tetszését, s alighanem igaz volt, hogy „gyülekezet ily lángoló, szívből fakadó beszédet aligha hallott valaha”.⁵⁶ A Papi Tanács alakuló kongresszusa végül is jelentősebb botrányos jelenet nélkül ért véget, s az elfogadott határozatok összességében kifejezték Prohászka 1918-ban többször megfogalmazott programjának pontjait: az egyházi birtokok és alapítványok haladéktalan átadását az autonómia ideiglenes szervezetét betöltő Katolikus Tanácsnak, jövedelmeit fordítsák a papság megsegítésére, kulturális és szociális egyesületek, intézmények támogatására stb. A püspöki kar január 28-án tartott értekezletén (melyen Prohászka is jelen volt) azonban inkább botrányosnak minősítették a Papi Tanács alakuló kongresszusát, ahol „meghasznált lelkű papok nyíltan izgattak a cölibátus, a breviárium, a püspöki tekintély ellen”, ugyanakkor nem akartak volna olajat önteni a tűzre azzal, hogy haladéktalanul feloszlatták a tanácsot.⁵⁷ Összességében Prohászka ekkor is el tudta érni, hogy – legalábbis a katolikus egyházban és a jobboldali közvéleményben – mindenki el tudja fogadni vezető, iránymutató szerepét, a Papi Tanácsban vállalt szerepéért nyilvánosan őt nem kifogásoló püspöktársai, és a demokratikus egyházreform hívei egyaránt. Az egyház hierarchiájának erősítésére szolgáló megnyilatkozásai ellenére sokan tartották „radikális demokratának”, mások az egyházban bizalmatlanok voltak közszerepléseinek túlzott intenzitása és a demokratikus köztársaság viszonyainak túlzott kihasználása miatt, amint ez a pápai nuncius 1918 őszi jelentésében is megfogalmazást nyert: „Ő már évek óta hirdeti a magyarországi egyházszervezet teljes reformjának szükségét, legalábbis meglehetősen kétes mondatokat és kifejezéseket használva. Könnyed beszédével beférköztött a budapesti felsőbb körökbe, s a jelek szerint nem lehet munkásságát esküvőkön, találkozókon stb. nélkülözni. Azt mondta, hogy a Papi Tanács rokonszenves számára és azt várja

tőle, hogy megvalósítsa régi elképzeléseit. Nem csoda hát, hogy a fiatal papság mintegy apostolnak tekinti őt, s eszméiből nem várt következtetéseket von le.”⁵⁸

Prohászka fordulata az első köztársaság rendszerének megítélésében

1919 elejétől azonban Prohászka – alapvetően fenntartva november óta képviselt nézeteit – egyre többször viszonyult kritikusan a politikai helyzet alakulásához, érzekelte Károlyi Mihály és a demokraták visszaszorulását, a szélsőségek (különösen a radikális baloldal) fokozódó térnyerését. 1919 elején két írásában is foglalkozott a helyzet értékelésével, és a két hónappal korábbi publicisztikáihoz képest ezekben sokkal erősebb a kormányzatot alkotó pártok ellen intézett támadása.

Nevéhez fűződött a *Fejérmegyei Napló* 1919. évi első vezércikke.⁵⁹ Ennek lényege, hogy mind a szociáldemokrata, mind a polgári radikális pártot azzal vádolta, hogy ugyan nagyon sokat beszélnek haladásról és demokráciáról, valójában azonban egyikük sem tekinthető hitelesnek és követendőnek ebből a szempontból, mert hiányzik belőlük – Prohászka értékelése szerint – a valódi belső tartalom, amelyet csak a kereszténység adhat. („Sajátos végzete a kultúrának, hogy úgy a szociáldemokrácia, mint a radikális párt, édeskevés érzékkel bír az igazi lelkiesség, a vallásos s erkölcsös lelkivilág iránt, amiben áll a tulajdonképpeni kultúra, az akarat nevelése s a kedély bensősége.”) Úgy látta, hogy egyre inkább elragadja őket a tömeg indulata, „amely alacsony szenvedélyek élesztésével s sötét előítéletek terjesztésével akar propagandát csinálni a kultúra mellett”. A kereszténység elleni támadásaikkal – folytatta – el akarják tántorítani az embereket a vallásos hit által nyújtott valódi kultúrától, ezért a szemében már nem is voltak demokratáknak tekinthetők. Prohászka a *Kultúra és terror*ban megfogalmazott korábbi téziseit fogalmazta újra, például amikor kijelentette, hogy „a szociáldemokraták keresztényellenes szektát alkotnak”, és mozgalmuk lényegét valójában nem a társadalmi igazság megteremtése, hanem a vallásellenesség adja. Ugyanezt vetette a polgári radikálisok szemére is, úgy gondolta, hogy a szabadkőművesség gyökereiből táplálkozva legfőbb gondjuk a „vallástalan erkölcs, a vallásoktatás nélküli iskola, az egyház s állam elválasztása”. „Gyülölködés, szektárius elvakultság fészeleg itt, de nem demokrácia” – értékelte a kormányon lévő pártok politikai magatartását, de nem volt jó véleménnyel a szerinte szintén a demokrácia jelszavát hirdető, valójában elnyomást megvalósító nyugat-európai országokról és az Egyesült Államokról sem. A társadalom és a gazdaság érdekében hozandó intézkedéseknek nincs közük a valláshoz és az egyházhoz – vallotta, s úgy vélte, ha előbbiekkal foglalkoznának a demokraták, akkor nem tekintenék ellenségnek a kereszténységet, és valóban a népek felszabadítására, a korrupció felszámolására törekednének, mert így csak „elnyomás és néprontás” következik be.

A helyi sajtóban érkeztek reflexiók Prohászka írására, amelyek visszautasították, a püspökhöz közel álló sajtóban pedig megvédték állításait, különösen az iskolákban az egyház majdani jelenlétével kapcsolatos alternatívák tekintetében.⁶⁰

Másik írása hasonló gondolatokat fogalmazott meg, nagyobb terjedelemben, elméleti igényességgel és finomabb megfogalmazásokkal.⁶¹ Prohászka még ekkor is pozitívan értékelte a forradalmat, és elismerte, hogy az a polgári radikálisok és a szociáldemokraták műve volt, a keresztény jobboldal abban nem vett részt. Mintegy a „győzteseket” igyekezett ebben a cikkében megszólítani, és kérni, hogy legyenek tekintettel a társadalom és a politika más eszmei alapokon álló közösségei iránt. Nagyon körülírtan, de kirekesztéssel vádolta meg a Károlyi Mihály köré tömörült pártokat. Maga is leszögezte, hogy két gondolatot akart kibontani: először azt, hogy mi a forradalom érdeme, másrészt, hogy hogyan lehetne megvalósítani szerinte a forradalommal létrejött állam konszolidációját. Az 1920-as években sokszor vették elő Prohászkanak ezt a szövegét, amelyben – úgy tűnik – őszintén és részletesen sorolta a forradalom általa is üdvözölt érdemeit. („Feltétlenül elismerem, hogy a forradalom letörte azt, ami avult és korhadt volt alkotmányos világunkban, s hogy újat hozott, aminél jobbat s dicsőségesebbet nem hozhatott, meghozta a szabadságot és függetlenséget. Pusztító viharoként vonult el fejünk fölött, mely elsöpörte a királyi trónt, rombadöntötte az alkotmányt, a képviselőtestületet, a törvényhozást, hogy helyet teremtsen az új rendnek, a magyar demokrácia kiépítésének.”) Készséggel elismerte az államforma megváltozásának legitimitását is, valamint azt, hogy a kormány a jogrend, a politikai intézményrendszer és a társadalmi viszonyok demokratikus átalakítására készül. „Ez elismerés a forradalmi erők s pártok iránt csepp lehangoltságot sem ébreszt bennünk, s nem búsulunk el attól a gondolattól, hogy íme, ezt a nagy dolgot nem mi csináltuk, a szabadság kolosszusait nem mi söpörtük el s nem mi robbantottuk szét a fejlődés torlaszait” – folytatta, és odáig is elment, hogy Isten – általa korábban fel nem ismert – eszközének láttatta a forradalmat és az azt létrehozó politikai erőket is. Majd arra tért rá, hogy a forradalom erői még csak az első lépéseket tették meg, az „új világot” még nem építették fel – márpedig Prohászka arról volt meggyőződve, hogy ezt nem is tehetik meg az egyház és a vallásos tömegek nélkül. Tulajdonképp arról győzködte a forradalmi pártokat, hogy adják fel radikális egyház- és vallásellenességüket, s az új politikai rendszer alapvető tényezőjeként tekintsenek a vallásra és az egyházra. „Az emberiség boldogítására a forradalom nem elég, hanem kell ahhoz más is: kellenek hit és erkölcsi erők, kell bizalom és szeretet, megértés és béke, rend és fegyelem, önmegtagadás és munkakedv. Honnan fogja ezeket a forradalom venni?” – tette fel a nyilvánvalóan megválaszolható kérdést, s arról beszélt, hogy a nélkülözhetetlen erkölcsi alapokat, a szociális érzékenységet csak a vallás és az egyház tudja nyújtani az embereknek. Tévesnek minősítette a „külső

egyenlősítésre” irányuló politikai szándékot az alsó néposztályok erkölcsös életre nevelése, kulturális fejlődése nélkül. „A demokrata osztályok éretlen földjét a forradalom vasekéje fölfelé fordította, ez éretlen földet azután összekeverte a humusszal, s így a kultúra földjét silányabbá, vagyis a társadalmat a kulturális életre alkalmatlanabbá tette” – vádolta a „forradalmi párt(ok)” politikáját, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy a keresztény egyházak és politikai tényezők új, demokratikus államban való helyét biztosítani tudja.

Ez az esszéje az országos sajtóban is visszhangot kapott, az ekkor kormányon lévő radikálisok és szociáldemokraták nem fogadták el Prohászka téziseit, az egyház hatalmának átmentési kísérleteként értékelték, már csak azért is, mert a lebontásra szánt „régí világ” megszűnése egyben a régi állam–egyház viszony lebontását is jelentette,⁶² a Károlyi-kormány első belügyminisztere, Batthyány Tivadar később azt jegyezte meg, hogy Prohászka sokkal inkább forradalmi nézeteket vallott, mint ő.⁶³

Prohászka fenti magatartását nemcsak cikkeiben képviselte, de január 20-i templomi beszédében is a demokratikus rendszer és a várható reformok elfogadását, ugyanakkor a keresztény meggyőződéséhez való elszánt ragaszkodását hangoztatta.⁶⁴ (Egy szemtanú szerint ilyen gondolatokat fogalmazott meg: „Nem bánom, ha elveszik az egyházi birtokokat, az úgyis csak kolonc, de osszák szét a földtelen népnek, elvehetik a püspöki palotámat, nem ragaszkodom hozzá, de a hitemet azt nem adom oda semmiért. Legyen demokratikus az egyház, azt kívánom, hogy ne legyen különbség püspök és egyszerű hívő között.” Valamint úgy nyilatkozott, hogy ő „maga is szocialista, testvére a népnek”).

1919 januárjában Prohászka nemcsak a közszereplésekre, hanem a politikai szervezkedésre is jelentős hangsúlyt fektetett. Részt vett például olyan (részleteiben egyelőre nem tisztázható) háttértárgyalásokban, amelyek a nyugati nagyhatalmak politikusainak és közvéleményének Magyarország iránti szimpátiáját lettek volna hivatottak kiváltani. Egy levelében arra kérte („egy érdekes budapesti eszmecsere” eredményeként) a jó angliai kapcsolatokkal rendelkező Festetics herceget, hogy lépjen érintkezésbe ismerőseivel, hátha „az ő terveinek tulajdonítanak fontosságot a kibontakozás s nevezetesen Magyarország integritásának kérdéséről”.⁶⁵ Bármennyire is kritikus volt Prohászka a polgári radikálisokkal és a szociáldemokratákkal szemben, Károlyi Mihály rá is számított, legalábbis az országról az antant szemében való jó képének kialakítása tekintetében. Amikor január közepén az Archibald Cary Coolidge által vezetett amerikai béke delegáció Budapestre látogatott, Prohászka is meghívást kapott a miniszterelnökségen tartott estélyre, mások mellett ő is hosszasan beszélgetett a diplomáciai megbízatásban eljáró amerikai professzorral.⁶⁶ (Feltételezhető, ám bizonytalan, hogy az említett két esemény valamilyen módon összefüggött egymással.)

De a püspök folytatta nyilvános, pártpolitikával kapcsolatos szereplését is, egyre inkább látva esélyt arra, hogy a Keresztény Szociális Párt (Néppárt) képes lesz a forradalmi átalakulás szélsőséges irányát feltartóztatni, ha indul a majdani választásokon és erőteljesen szerveződik.⁶⁷ Prohászkanak a keresztényszocializmus érdekében történő mozgósítások már korábban és 1919 elején is elnyerték a támogatását. Pécsi főiskolai hallgatók például megalakították keresztényszocialista csoportjukat, akik köszöntötték Prohászka, a püspök válaszában nagyra értékelte „a keresztény magyarság érdekében” kifejtett zászlóbontásukat.⁶⁸ „Ne hagyjuk legalább lefaragtatni lelkünket, az ősi keresztény szellemet. Ez talán majd még újjászervez, kialakít és lábbaállít bennünket. Dolgozzanak ez irányban” – instruálta fiatal követőit, akiket óva intett a „doktriner, »nagy tudású« és mégis képtelenségeket elhívó világkonstruktőröktől”, mint mondta, nem elvont fogalmakból, hanem a magyar társadalom valóságából lehet csak megvalósítható politikai programot alkotni.

A – különösen a szociáldemokraták balszárnya által képviselt – egyházellenes radikalizmus térnyerését látva szánhatta el magát Prohászka is arra, hogy konkrét politikai szerepet játszva, a kezdeményezők és a tekintélyes támogatók egyikeként kiálljon Fejér vármegye elhíresült bizalmatlansági indítványa mellett, melyet gróf Károlyi József nyújtott be a Berinkey-kormány-nal szemben 1919. február 3-án.⁶⁹ Új Fejér megyei és székesfehérvári kormánybiztosok kinevezésével a kormány hamar úrrá lett a politikai válságon, a Fejér megyei „ellenforradalom” esete így az első köztársaság kora utolsó időszakának felgyorsuló eseményei között egy jellegzetes, de rövid epizód lett.⁷⁰ Prohászka támogatta a bizalmatlansági indítványt, bár külön nem exponálta magát (nem szólalt fel mellette nyilvánosan, legalábbis egyelőre ilyen nem ismert), viszont sokatmondó lehet, hogy Károlyi József későbbi nyilatkozata szerint a püspök azon négy személy egyike volt, akiket előzetesen és bizalmasan tájékoztatott a tervéről, vagyis még február 3. előtt tudomása volt róla, s nyilván egyet is értett azzal.⁷¹ Prohászka részvétele kapcsán érdekes volt Vass János vallásügyi miniszter nyilatkozata, akit meglepett a püspök állásfoglalása, mint rámutatott, tőle azért más magatartást várt volna el, ellentétben általában a főpapokkal, akiknek a rendszerrel szembeni bizalmatlansága elleni határozottabb fellépést is kilátásba helyezett.⁷² A bizalmatlansági indítvány nyomán Fejér megyében is ekkor a kormány melletti kiállás, és az „ellenforradalmi” kezdeményezés elítélése volt a meghatározó, például egyes települések (Bicske, Mór, Lovasberény stb.) nemzeti tanácsai is elhatárolódtak „a grófok, bérlok és főpapok, és szolgalelkű lakóik” kezdeményezésétől, az „ellenforradalmárokkal” szembeni fellépést követeltek, némelyikük nagyon is kemény szavakkal.⁷³ Az indítvány kapcsán nagyon sok téves információ is szárnyra kelt, például arról, hogy vissza akarták állítani a királyságot, mobilizálni a régi hadsereget, vagy Prohászka kapcsán, hogy a püspök „reakciós” pásztorlevelet

adott ki, amelyben a papokat ellenállásra szólította fel,⁷⁴ ő maga csak „mosolygott”, amikor az erről szóló híreket hallotta. Február 7-i levelében általában szigorúan ellenőrzött közállapotokról (utcai jelenlétről, telefon-lehallgatásokról), személyére irányuló különleges hatósági figyelemről (például hozzá érkező levelek esetleges felbontásáról) írt.⁷⁵ Prohászka – mivel addig nem tett hivatalos nyilatkozatot – másokkal együtt február 20-án kizárták a helyi Nemzeti Tanácsból,⁷⁶ személye akkor lett valamelyest elfogadhatóbb ismét a kormányzat számára, amikor március 4-én Tolnay Lajos főispán-kormánybiztos előtt letette a hűségesküt az egyházmegyei káptalan tagjaival együtt.⁷⁷ A vármegye bizalmatlansági indítványában való szerepvállalását követően Prohászka személyével kapcsolatosan is felerősödtek a radikális baloldal támadásai, olykor teljesen alaptalan híresztelések, vádaskodások formájában is. Velinszky László (a helyi Nemzeti Tanács szociáldemokrata tagja) például azért támadta, mert a korábbi nagy földosztó beszédei nyomán szerint elvárható lett volna Prohászkatól a földnélküli agrárproletárok melletti nagyobb kiállása;⁷⁸ más alkalommal a püspökség gépkocsijai miatt támadták (holott a köztudottan puritán életvitelű Prohászkanak nem volt autója, mindig gyalog, illetve vasúton járt)⁷⁹ stb., továbbá egyre többször kellett személyes benyomást szereznie a baloldali radikálisok egyházellenes megnyilvánulásairól, vallási események megzavarásáról vagy azok elleni támadásokról,⁸⁰ amelyek megerősítették korábbi meggyőződését a szociáldemokrácia lehetséges elfajulásáról.

Március elején úgy tűnt, Prohászka szeretne visszahelyezkedni a korábbi közszereplő értelmiségi, de legalábbis közéleti személyiség pozíciójába. Január eleji írásainak gondolatmenetét vette fel újra konkrétan az iskolai hitoktatás kérdésében egy újabb nagy hatású publicisztikában.⁸¹ A hitoktatás helyébe az iskolákban bevezetni tervezett laikus erkölcsstant képtelen, „doktriner” elképzelésnek nevezte, amelynek semmi köze a gazdasági vagy társadalmi reformokhoz, és vitatta, hogy egyáltalán bármilyen államnak lenne joga ezt a kérdést oktatáspolitikai jogalkotással szabályozni, mint fogalmazott, „egy világnézeti bálványról s annak esetleg törvény útján követett megvallásáról volna szó”. A vallástalan iskolát ugyanúgy ideológiai megfontolásból levezetett intézménynek tartotta, mint a vallásost, de míg utóbbit a közerkölcsiség alapjának, előbbit veszedelmes értékvesztésnek minősítette. Leginkább az a szövegrész keltette fel a közszereplők és politikusok figyelmét, sőt, az állami és egyházi vezetőkét is, amikor Prohászka arról írt, hogy „a mai felfordult világban” fakultatív jelleggel megengedhetőnek tartotta, ha a nem vallásos szülő nem tartott volna igényt a gyermekei vallásoktatására. „Próbálja ezt meg az állam, ha úgy tetszik neki, hogy fel kell szabadítania a lelkiismereteket a vallási kényszer alól; de ne próbálja meg a másikat, hogy a »vallási kényszer« helyett vallástalansági kényszer hoz be; mert ez már nemcsak kényszer, de farizeizmus is lenne s karikatúrája s paródiája

mindannak a szabadságnak, mely nélkül bálványok elé kényszerülnénk s szabadsági látszatokkal zsarnokok ülnének nyakunkba” – fogalmazott, és határozottan tiltakozott az iskolai hitoktatás kötelező megszüntetésének terve ellen. Konklúzióként például egyértelműen kijelentette: „Lelkekről a hatalom ne intézkedjék, világnézetek felett ne rendelkezzen, ha nem akarja közénk csempészni az állami mindenhatóságot, mely a modern állam viszonyai s keretei közt a legelviselhetetlenebb autokráciává válnék.”

A kormány közoktatásügyi minisztere, Kunfi Zsigmond számára nagyon is kedvező volt Prohászka cikke, pontosabban annak a fakultatív vallásoktatás elfogadhatóságára vonatkozó passzusa. A miniszter fő célnak azt nevezte, hogy a vallásoktatás az iskolából az egyházba kerüljön át, és Prohászka gondolata összekapcsolható volt a hitoktatás reformjának átmeneti, lépcsőzetes megvalósításával.⁸² Ez a fajta kompromisszumos megoldás ugyanakkor két tűz közé szorította Prohászka. Egyfelől a katolikus püspöki kar adott ki olyan határozott hangú körlevelet, amelyben a kötelező iskolai vallásoktatáshoz való merev ragaszkodását fejezte ki.⁸³ (A testület készséggel elfogadta a köztársasági államformát, lojalitásáról és törvénytiszteletéről biztosította a kormányt, ugyanakkor minden állam kötelességének nevezte a vallás tiszteletben tartását és az egyház munkájának segítségét, a híveket pedig felszólította, hogy keményen ragaszkodjanak a kötelező iskolai vallásoktatáshoz, ne hagyják magukat megtéveszteni – ami a kormány politikai törekvéseinek való határozott szembeszegülést jelentett.) Másfelől Fejér megyei katolikus tanítók egy csoportja gyűlésén olyan határozati javaslatot fogalmazott meg, miszerint nem elnökölhet többé pap a tanítók gyűlésén, és nem ismerik el sem az iskolaszékek, sem a plébánosok fennhatóságát, viszont szorgalmazták az iskolák államosítását, a szabad igazgatóválasztás jogát és a hittan iskolai oktatásból való kiküszöbölését.⁸⁴ Prohászka megdöbbenve értesült a katolikus tanítók radikális követeléseiről, megpróbálta őket az állásfoglalás visszavonására rábírni, azonban már nem hallgattak rá, az állami beavatkozástól remélték programpontjaik teljesítését. A *Népszava* Prohászka „vereségéért” értékelte a saját egyházmegyéjében dolgozó tanítók radikális állásfoglalását,⁸⁵ de igazából nem sejthető, hogy ha nem kerül sor március 21-én a Tanácsköztársaság kikiáltására, mi lett volna az iskolai hitoktatás kérdésében az egyház és a kormány egyértelműen egymással szembeforduló álláspontjai közötti konfliktus kimenetele. Prohászka későbbi naplójegyzete szerint március 19-én tartott beszédében határozottan szembeszállt Kunfi Zsigmond „zöldségeivel”, kereszténység elleni támadásaival – ebből sejthető, hogy alighanem a keményebb közéleti fellépés stratégiáját választotta volna, ha a kormány ragaszkodik az állam–egyház elválasztásának radikálisabb megvalósításához.⁸⁶

Ekkor már Prohászka élénken foglalkoztatta a keresztény politikai erők szereplése a várható parlamenti választásokon. Prohászka egy Raffay Sándorhoz írott levelében sajnálattal

állapította meg, hogy az említett, december 5-i értekezleten nem született megállapodás egy közös keresztény párt létrehozásáról, de hangsúlyozta a keresztényszocialisták nyitottságát.⁸⁷ A meglévő, keresztény és nemzeti alapon álló, a szociális és gazdasági reform gondolatát elfogadó, meglévő politikai pártot a keresztényszocialista párt potenciális szövetségesének nevezett, viszont minden új pártalakítást „idéltlenségnek” tartott. Levele végén talányosan fogalmazva arról írt, hogy nem kívánczik közéleti pályára, de nem is zárta ki: „A szeszélyes s jellemtelen, legalábbis nem jellemképző politizálástól lehetőleg távol tartom magam, de a polgári kötelességemet e részben is teljesíteni kívánom.” A püspök ingadozó magatartást tanúsított a nyilvános pártpolitikai szerepvállalás kérdésében, éppen az ő közszereplései nyomán fellelkesült keresztény jobboldal (különösen a Keresztény Szociális Párt) vezért látott benne és szorgalmazta fellépését, akiről március 10. körül már azt híresztelték, hogy indulni akar a választáson.⁸⁸ Kétségtelenül igaz, hogy Prohászka már a *Kultúra és terror*ban is szimpatizált azzal az ötlettel, hogy – a szociáldemokraták példáját átvéve – a keresztény-nemzeti erőknek is egy modern tömegpárt útján kellene a hatalom részesévé válni.⁸⁹ Huszár Károly beszámolója szerint március 20-án a Keresztény Szociális Párt (Néppárt) jelölőgyűlést tartott Székesfehérváron, ahol a pártpolitikust Prohászka is vendégül látta, s a püspök is nagyon készült az esedékes parlamenti választásokra, osztotta azt a félelmet, hogy a szociáldemokraták szétverhetik a parlamentet, ha nem ők nyernek.⁹⁰

Adalékok Prohászka további közszerepléseihez

Fentiek mellett Prohászka Ottokár 1918. november – 1919. március között is a korábbi intenzitással vállalt további közszerepléseket.

Például védnökséget vállalt az olaszországi hadifogságban lévő foglyok hazahozatalára szerveződött mozgalomban,⁹¹ illetve tagja lett – az egyébként Károlyi Mihályné elnökletével újjáalakult – Vöröskereszt Egylet igazgató tanácsának is.⁹² 1918 karácsonyán – mint minden esztendőben – vallásos elmélkedést is írt, az ebben megfogalmazott pozitív reménységnek ezúttal is a kor adott különleges hátteret.⁹³ 1919 februárjában elhunyt Csáky Károly váci püspök és Prohászka vezette a temetési szertartását.⁹⁴ A püspök ellátta az általa vezetett társadalmi egyesületekkel kapcsolatos tisztségeit is, 1919 februárjában a Pázmány Egyesület tiszteletbeli tagjává nyilvánította az egyébként elnöki tisztséget betöltő Prohászkát,⁹⁵ Kodolányi János visszaemlékezése szerint pedig részt vett a székesfehérvári gimnázium önképzőkörének 1919. március 15-i ünnepségén.⁹⁶ De nem rendelkezünk további információkkal például arról sem, hogy 1918 decemberében – nyilván politikai célzatú – nagygyűlést tartott a helyi szemináriumban.⁹⁷

II.3. Prohászka a Tanácsköztársaság korában

Az 1919-es proletárdiktatúra időszaka témám szempontjából a legrövidebb időszak – a Tanácsköztársaság viszonyai ugyanis lehetetlenné tették a közszereplő értelmiségiek számára, hogy nyilvánosság előtt fogalmazzák meg a közélettel kapcsolatos véleményüket, az ideológiailag elkötelezett diktatúra viszonyai között a közszereplés jelensége egyszerűen nem, vagy csak erős megszorításokkal értelmezhető. Az állam által szigorúan ellenőrzött és szankcionált nyilvánosság keretei között csupán arról lehet rövid, vázlatos összefoglalást adni, hogy mi lehetett volna például Prohászka álláspontja, ha „megszólalhat”.¹ Személyében ráadásul a Tanácsköztársaság egyik (minimum potenciális) politikai ellenfelét látták a diktatúra ateista kommunizmust megvalósítani akaró irányítói,² esetében az egyházak vezetőit is alighanem meghaladó mértékben.

1919. március 21. után Prohászka számára egyik napról a másikra megszűntek azok a fórumok, amelyek számára a közszereplés lehetőségeit biztosították, a cenzúrázott, pártállami sajtó az írást, a jobboldali, keresztény társadalmi és politikai egyesületek betiltása a nyilvános előadásokat, szónoklatokat tette számára lehetetlenné. Korábban gyakran utazott (főleg Budapestre), ekkor erre sem nyílt lehetősége, Székesfehérváron, sajátos „tétlenségben” kellett töltenie a diktatúra időszakát. (Maga is hasonlóan gondolhatta ezt, néhány nappal a diktatúra bukása előtt így fejezte ki állapotát: „Én megvagyok, dolgom ugyan kevés, de hát nem tehetek róla, amiről nem tehetek, arról nem felelek.”³) Nyilvánvalóan érezte, hogy szűkebb pátriájában a proletárdiktatúrának nincs komolyabb társadalmi bázisa,⁴ számíthatott arra, hogy a Tanácsköztársaság nem lesz tartós berendezkedésű rendszer – mindazonáltal nagyon is az aktuális jelenben próbálta megkeresni az ahhoz való leginkább optimális viszonyulás lehetőségeit. Személyes sorsával, megpróbáltatásaival keveset törődött, március 21. után tulajdonképp házi őrizetbe helyezték (nem hagyhatta el püspöki rezidenciáját, de fogságba nem hurcolták),⁵ és fontos, hogy később Prohászka a proletárdiktatúra minősítésekor nem, vagy alig emlegette a személyével történeteket.

Ahogy 1918. október 31. után, úgy a Tanácsköztársaság első pillanataiban is az új rendszer tudomásul vételének, az ahhoz való kényszerű alkalmazkodásnak az alapelveire építette felfogását. (Mint épp március 21-én kelt levelében írta, a legfontosabb az, hogy megmaradjon a keresztények „bizalma s nagy hite a forradalmak által is a haladást szolgáló Istenben”.⁶) Amikor a diktatúra egyik első intézkedéseként betiltották az iskolai hitoktatást, Prohászka a minél hatékonyabb „átmentésre” koncentrált, előírta, hogy a hitközségeknél, vagy ha más megoldás nincs, a templomokban alakítsanak ki ilyen oktatásra alkalmas körülményeket, és fontosnak tartotta, hogy minden ilyen foglalkozás „az adott viszonyok között fokozott buzgósággal

tartandó meg, bármily áldozatok árán is”.⁷ Az egyháznak nagyon is szűkösek maradtak a lehetőségei annak elérésére, hogy „a hitigazságok a tanulók szívébe begyökerezzenek”, de erre látott megragadható lehetőséget, előírta továbbá, hogy – mivel látta, hogy pénzügyi lehetőségeik végletesen beszűkülnek – az iskolaszékek alakuljanak át egyházközségi tanácsokká, ismét csak a „menteni a menthetőt” gondolat jegyében.⁸ Az alulról szerveződő, a vallásos nép támogatására épülő egyházközségeknek ugyanakkor a diktatúra utáni kibontakozásban is jelentős szerepet tulajdonított.⁹ Július végén például így írt erről naplójában: „Hitközségek – nekem formák, vagy mondjuk orgánumok az istenes élet célszerűbb művelésére. A jog adja, csinálja; de a lélek használja, a léleknek a lelki életnek céljaira.”¹⁰

Április 23-án betörték a püspöki palotába az ún. Fabik-különítmény fegyveresei, ott alakítottak ki főhadiszállást, pár nappal később a részegeskedő, garázdálkodó különítményesek elől Prohászka az egyik kanonokházba költözött, és ottani „Avignonjában” vészelte át a diktatúra időszakát.¹¹ Később Velinszky László, a pártállam helyi vezetője is a püspöki palotában alakította ki irodáját, de egyébként a kommunista hatalom sokféleképpen zaklatta a püspököt, aki igyekezett ellenállni, határozott önbizalommal és „sztoikus nyugalommal” viszonyulni a megpróbáltatásokhoz.¹² Egyik ilyen megpróbáltatása Nagy Károly sárosdi, majd zámolyi papjának ügyéhez kapcsolódik, az összeférhetetlen, lelkipásztorhoz több szempontból méltatlan figurával Prohászkanak a korábbi időszakban is meggyűlt a baja.¹³ A diktatúra periódusában Nagy a Tanácsköztársaság propagandistája lett, egy alkalommal a forradalmi törvényszék elé is idézték emiatt a püspököt.¹⁴

Nem tekinthető közszereplésnek, de fontos, hogy Prohászka – bármennyire is kereste a diktatúra rendszeréhez való kényszerű alkalmazkodás lehetőségeit – a durva jogsértéseket nem hagyta szó nélkül, legismertebb az a memorandum, amelyben az egyház vagyonának „likvidálása” ellen tiltakozott Mayer Károly nagypréposttal együtt.¹⁵ Az egyházi birtokok felosztása iránt amúgy közismerten elkötelezett Prohászka részletes köz- és magánjogi érveléssel vezette le a diktatúra intézkedésének törvénytelen, ráadásul teljesen haszontalan és értelmetlen jellegét, s bár tiltakozásának nyilván nem volt fogamatja, jelzi, hogy a püspök továbbra is kész volt megalapozott elvei alapján állást foglalni fontos politikai kérdésekben.¹⁶ Prohászka számára nyilván keserű pirula volt még, hogy – mint ebben a memorandumban is hangoztatta – az egyházmegye egyes birtokainak hadiárva és özvegyek részére történt felajánlásával már jóval korábban bizonyította szociális érzékenységét, a földművelő nép igényei iránti megértését, a diktatúra mindezt figyelmen kívül hagyva „elkommunizálta” minden birtokát.

A Tanácsköztársaság alatti egyetlen, majdnem megvalósult közszereplése az a nagybőjti körlevél lett volna, amely a diktatúra rendszerének elfogadása mellett a keresztény hithez és az

egyházhoz való ragaszkodásra buzdította volna a papságot, illetve nyilvánvalóan a híveket is.¹⁷ Kiadására egyetlen, de jelentős szó miatt nem került sor, a „tartsuk meg a forradalmi rendeleteket, míg azok hitünket s erkölcsi törvényeinket nem sértik” mondatban Velinszky a „míg” szót „mert”-re akarta cseréltetni, az eredeti értelméből kiforgatott szöveget viszont Prohászka nyilván nem fogadhatta el, így épp a diktatúra szűklőkörűsége miatt nem kaphatott nyilvánosságot a Tanácsköztársaság melletti egyetlen egyházi kiállítás.¹⁸ Pedig a tervezett körlevél első részében Prohászka meglepő határozottsággal részletezte, hogy a diktatúra mennyi eleme hozható kapcsolatba az egyház szociális tanításaival, például a társadalmi egyenlőséggel, sőt, önmagában az államosítás elvét is ide sorolta. A későbbiek ismeretében különösen érdekesek voltak egyes megfogalmazásai, például: „Helytelen volna azonban az egész forradalmat a pokol felbukkanásának tartani, vagy e nagy gazdasági elváltozásban csak átmeneti reakciót s doktriner fanatikusok küzdelmét látni.” (Prohászka későbbi proletárdiktatúra-értelmezései pont ilyen jellegűek voltak.) Vagy így kérlelte a híveit: „Ne lássunk agyrémeket, hanem törekvéseket, melyek szélesebb társadalmi rétegeknek több szabadságot, magasabb fokon álló háztartást és jobb sorsot akarnak biztosítani.” A várható pozitív fejlemények a körlevél szövegének jóval nagyobb részét teszik ki, mint az egyház vagy a magyar társadalomért érzett aggodalom, s joggal merülhet fel a kérdés, hogy Prohászka miért ment ennyire messzire a Tanácsköztársaság elfogadásában, miért gondolhatta, hogy a proletárdiktatúra idővel annyira meg fog szelídülni, hogy abban a keresztény közéleti magatartásnak helye legyen. Alighanem arról lehet szó, hogy egyrészt minden politikai rendszerben meg akarta látni a keresztény társadalmi tanítások alapján megvalósítható „új világ” lehetőségét, másrészt feltehetően kísérletezni akart, meddig tart a Tanácsköztársaság tűrőképessége. (Hamar szembesülnie kellett azzal, hogy egyáltalán nem tartanak igényt a keresztény szellemiségű szocializmusra sem.) Továbbá motivációi között fontos szerepe volt a katolikus lakosság és a papság megnyugtatójának, bátorításának, vigasztalásának is.¹⁹

Prohászka – ha már ki volt rekesztve a nyilvánosság fórumaiból – terjedelmes naplójegyzeteket írt a Tanácsköztársaság időszakában, amelyek inkább arról tanúskodnak, mit mondott volna el abból, ami a politikai rendszer kapcsán foglalkoztatta, ha lett volna rá módja.²⁰ Ezek jelentős részben vallásos elmélkedések a krisztusi tanítások saját helyzetében való értelmezéséről, de sokat foglalkoztatta a diktatúra létrejöttének és működésének konkrét kérdésköre is. „Az 1919. évről van szó, mikor minden háborúnál nehezebb idők szakadtak nyakunkba az úgynevezett forradalom következtében” – írta egyik részletesebb feljegyzésében, és itt lejegyzett gondolatai pontosan köszönnek vissza a diktatúra bukása utáni közszerepléseiben.²¹ Ekkor is megfogalmazta az 1918 októbere óta felgyorsult hanyatlás diagnózisát, miszerint egyre lejjebb

és lejjebb csúszott a magyar társadalom („az Isten-káromló s zsidóságtól tönkretett magyarság”) egészen az aktuális jelen tragikus körülményei közé. A kommunizmust következetesen „orosz-zsidó agyrémeknek” nevezte, amelynek hatalmát a szociáldemokraták készítették elő – vélte, s még azt is feltételezte, hogy a bolsevizmusban kivezető utat látóknak is hamar csalódniuk kellett. („Azután kiütt köztünk a szocialista tovafejlődés, a szocializmus gubóját átrágták az orosz zsidók, s kirepült nagy kecsesen, s piszkosan a kommunizmus.”) Többször és hosszan értekezett arról, hogy a diktatúra létrejöttét és embertelen intézkedéseit a „zsidó szellemiség” bomlasztó hatásának tulajdonította, például: „A zsidó idegenség, melynek semmi köze nemzethez s hazához, visszhangot s teljes megértést talált a gyűlölet s irigység által szétrepesztett nemzet alsó rétegében.”²² Ostorozta például a zsidók európai keresztény népek közé beilleszkedni képtelen „idegen test” jellegét, a pénzre és hatalomra vágyódásukat, további zsidó sztereotípiákat (a többségi társadalom kizsákmányolása, uzsorázás stb.), s mindezt a püspök szerint az európai szellem „blázirtsága” és meglazult erkölcei tették lehetővé, „e miliőben erkölcstelenek, élvhajászók, perverzek, s skrupulusok nélküli szabadúszók és szabadgarázdálkodók lettek”.²³ Ugyanitt annyira elragadta saját gondolatmenete, hogy mintegy megszólította a „zsidóvá lett”, a zsidóság hatására elzüllött keresztény értelmiséget is: „Zsidók lettetek érzésben s lelki ismeretlenségben s a zsidók szolgái!” Vagy más alkalommal: „Lehet-e valami még magyar és nem zsidó? A magyar népszellem csődjét jelenti ez a gyalázat, mely a magyarságot a zsidó üzelmekben és hóbortokban érte.”²⁴ Július végén a kibontakozás lehetőségéről elmélkedve úgy fogalmazott, hogy a „keresztény reneszánszot” addig nem lehet remélni, amíg a szociáldemokraták meg nem szabadulnak „a zsidó anarchiában vergődő kommunizmus abszurdumaitól”, bár lehetségesnek nevezte a rendszert megbontó társadalmi elégedetlenség kialakulását, azt, hogy a nép megelégedi „a zsidó szellem cinizmusát, indifferentizmusát, blázirtságát és terméketlenségét”.²⁵

„Vétlen” közszereplésből azért kijutott Prohászkanak, a Tanácsköztársaság sajtójában érték őt támadások, mint katolikus főpapot, amelyek a diktatúra egyházellenes propagandájának képezték részét.²⁶

Összességében a terjedelmes naplójegyzetekből az 1919 augusztusa utáni időszakra nézve egyfajta felkészülést olvashatunk ki:²⁷ Prohászka mintegy megalapozta az ország romlásával, abban a zsidóság és a zsidó szellemiség bomlasztó hatásával kapcsolatos felfogását, továbbá a kereszténység megújításának, mozgósításának programját is. A néptől „fallal” elválasztott papságot²⁸ a magyarság vezető szerepére akarta fejleszteni, nemkülönben a keresztény népet felrázni és az újabb romlás előtti önvédelemre felkészíteni. („Az új világba a régi isteni erőt, az istenemberi, az igazán emberségi s egyenlőségi hitet s energiát beállítani! Ellenségesnek látszik

ez az új világ; érzület szerint, ahogyan a sok kampós orrú képviselője azt kigondolta, kereszténységtipró világ akar lenni” – vélekedett.) A kereszténységet a forradalmakkal, forradalmi irányú változásokkal ekkor már nem tartotta összeegyeztethetőnek, s abban bízott, hogy kedvező politikai fordulat esetén sem egyik pillanatról a másikra, hanem a történelmi tradíciók alapján újjáépülve fogják a keresztény tanítások felemelni és megjavítani a társadalmi viszonyokat: „Előttem az tisztán áll, hogy a katolikusok forradalmat nem csinálhatnak s nem csinálnak s nem fognak csinálni. [...] A katolikus érzés tehát a hatalmat tiszteli, szokta a körülményekben Isten akaratát látni s a forradalmat elítélni. [...] Az egyházi tan a maga statikus, örök elveivel inkább a meglevőt nézi, s új, állami, gazdasági rendnek felforgatás általi megteremtésére nincs páthosza, agilitása és – tág lelkiismerete.”²⁹ Ugyanakkor a forradalmak alapvető követeléseit (például a szabadság – egyenlőség – testvériség elvet) a kereszténység is magáénak ismerte el – írta a püspök. Bizonyos kérdésekben ugyanakkor Prohászka olyan elveket is megfogalmazott, amelyeket 1919 augusztusától már nem, vagy nem ugyanabban a formában. Ilyen volt például a demokrácia, amelyet nagyon is el tudott ekkor képzelni, mint a diktatúrát váltó politikai rendszert (mintegy fenntartotta az első köztársaság korában megfogalmazott gondolatait, ld. II.1. alfejezet), úgy vélte, ahhoz, hogy az egyház teljesíteni tudja küldetését, a demokratikus politikai rendszer nagyon is alkalmas: „Nekünk szabadság kell. Az miliője a szellemnek, enélkül légüres a tér, megfúlunk. Tehát szabadságot az egyháznak, s ne kombináljuk az egyházat nagyon a nemszabadság elvével, a hatalommal.”³⁰ Ilyen értelemben gondolkozott feladataikon is: „Azon dolgozzunk, hogy legyen keresztény demokráciánk, hogy népünk keresztény legyen! S szabadsággal telíteni mindent, az egyházközséget is! Nem erőszakkal, ököl-lel dolgozni, soha, sehol.”³¹ A hatalommal szövetkező egyház helyett a nép kereszténységének erősítésére akart ekkor nagyobb hangsúlyt helyezni.

A naplójegyzetek tanúsága szerint Prohászka a Tanácsköztársaság korát mintegy az „alámerülés és kibekkelés” stratégiájával kívánta túlélni, egyben felkészülni a diktatúra utáni restaurációra, ebben személyének és az általa képviselt keresztény politikának a határozott megjelenítésére. Utólag a korábbi nézeteit részben megerősítő, részben új elemekkel kiegészítő időszaknak tűnik ez a valamivel több, mint négy hónap, nem véletlen, hogy az 1919 utáni „keresztény-nemzeti” gondolat formálása során gyakran tért vissza a Tanácsköztársaság történelmi tanulságainak felidézésére.

III. Tematikus rész

A tematikus részben olyan nagyobb témaköröket igyekeztem körüljárni, melyek meghatározó, illetve rendszeresen visszatérő kérdései voltak Prohászka Ottokár Horthy-korszakbeli közszerepléseinek. A témakörök kiválasztásánál fő szempontnak tekintettem, hogy melyek voltak a közszereplésekben leginkább meghatározóak, egyben talán saját korában is fontosabbak, valamint a közéleti pályafutás mérlegeléséhez leginkább jellemzőek. A további fontos témakörök (például a kor egyéb jogalkotása, szociális kérdések, közerkölcsök, egyház és társadalom stb.) a kronologikus rész közszerepléseinél kerülnek részletes ismertetésre.

III.1. Prohászka Ottokár és a numerus clausus

Prohászka életművének egyik leginkább érzékeny pontja, emlékezetpolitikai diskurzusok vissza-visszatérő eleme, hogy a püspök zsidósággal szemben vitathatatlanul megfogalmazott kritikái elérik-e azt a szintet, hogy álláspontját antiszemitizmusnak lehessen nevezni. A kérdésnek nagy szakirodalma (pontosabban, legalább ennyire: vitairodalma) van,¹ és a püspök közszerepléseinek alapvető elemzésekor a fontos és érzékeny kérdés nyilván nem kerülhető meg. Az antiszemitizmus-vád cáfolatára felhozott érveket alábbiak szerint foglalhatjuk össze: Prohászka maga többször tagadta nyilvánosan, hogy antiszemita lett volna; az 1920-as évek elején más (nem a „keresztény-nemzeti” oldalon álló) közszereplők is fogalmaztak kritikusan a zsidósággal szemben; a püspök zsidósággal szembeni észrevételei nem általánosságban, hanem csak egyesekkel, illetve egyes csoportokkal szemben fogalmazódtak meg; utóbbi érvek alapvetően kapitalizmus-, vagy éppen kommunizmus-kritikájának keretei között értelmezhetők; a püspök egyéb tevékenységei között ez a téma csak az egyik, ráadásul nem is meghatározó; teológiai indíttatású antijudaizmusa nem volt antiszemitizmus; továbbá Prohászka csak reagálni akart a háborút és 1918–19-et követő társadalmi problémákra (például az értelmiségi pályákon való túlszűfoltyságra). Az antiszemitizmust állító vitairatok mindennek ellenkező tételeit állították fel, vagyis arról írnak, hogy az öndefiníció ellenére Prohászka a magyartól alapvetően eltérő „fajként” tekintett a zsidóságra; zsidókérdésben vallott álláspontja szempontjából nem meghatározó, hogy mások is mondtak az izraelitákról kritikus véleményt; távolról sem csak „egyes” vagy „rossz” zsidókról, hanem többnyire „zsidóságról”, „zsidó fajról” beszélt (tény, hol így, hol úgy); a kapitalizmus vagy a kommunizmus bűneit a zsidók szellemiségével vagy faji jellemzőiből vezette le; vonatkozó megszólalásainak mennyisége alapján nyilvánvaló, hogy nem marginális, hanem nagyon is központi jelentőségű témának tekintette; ráadásul többnyire nem valószínű, teológiai szövegkörnyezetben, hanem nagyon is közéleti, politikai fórumokon fejtette ki nézeteit stb.

Alábbiakban nem a vitairat-irodalom módszereivel kívánok ezekre a pontokra reagálni, hanem Prohászka közszerepléseinek részletesebb felidézését, a források újbóli áttekintését kínálom a kérdéses pontokra való reflexiókként. Vagyis nem gondolom, hogy mondjuk „Prohászka és a zsidókérdés” címmel kellene újabb átfogó elemzésbe bocsátkozni, a közszereplések konkrét jellegéből fakadóan célravezetőbb a kérdés megítéléséhez az általános összefoglalás igénye helyett, illetve mellett „alulról”, vagyis konkrétan kijelölhető kapcsolódási pontokon keresztül keresni a választ, méghozzá két pontosan megragadható kapcsolat kibontásával közelebb jutni a konklúzióhoz. Ezért először Prohászka és a numerus clausus (vagyis a magyarországi zsidóság adminisztratív eszközökkel való korlátozására irányuló politikai törekvés), majd Prohászka és az 1920-as évek szélsőjobbaldali mozgalmaival és eszméivel való kapcsolatait próbálom összegezni. (Tekintettel arra, hogy a magyarországi szélsőjobbaldalnak az antiszemitizmus alapvető ideológiai bázisát alkotta.) A konkrét témaválasztásokra (numerus clausus, illetve a szélsőjobbaldali radikalizmushoz való viszony) tekintettel azt azért előre kell bocsátani, hogy a szakirodalom alapján meggyőződéssel szögezhetjük le, hogy Prohászka eszmerendszerében a modernizáció és a szociális kérdés mellett a zsidókérdés meghatározó jelentőséggel bírt,² valamint a püspöknek „jelentős szerepe volt abban, hogy az antiszemitizmus az állami politika részévé vált, és hogy a közgondolkodásban a társadalmi jelenségek könnyen fogyasztható értelmezési sémáival bővült”.³ Mindezt egyébként egyszerű logikai okfejtéssel is meggyőzőnek érzem: ha elfogadjuk, hogy Prohászka a két világháború közötti Magyarország ideológiai arculatára jelentős, sőt, meghatározó mértékben rányomta bélyegét, akkor miért ne volna ez igaz pont a zsidókérdésben lépten-nyomon megfogalmazott álláspontjára. Márpedig ezt az álláspontot leginkább konkrétumok mentén ismerhetjük meg.

„A tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról” szóló 1920/25. tc.-et 1920. szeptember 21-én szavazta meg a nemzetgyűlés. A törvény keletkezésének és utóéletének történetéről alapos feldolgozások születtek,⁴ s ezekben kivétel nélkül említik, hogy Prohászka Ottokár képviselőtársával, Bernolák Nándorral benyújtott módosító indítványa nyomán került be a szövegbe a zsidóság felsőoktatásban való részvételét korlátozó passzus. A sokat elemzett folyamatban alábbiakban Prohászka közszerepléseinek a törvény megalkotásában és eszmetörténeti háttérben mutatott szerepére vonatkozó elemeket igyekeztem kiemelni.

Prohászka véleménye a zsidókérdésről 1919 őszén

Prohászkanak már az 1890-es években és a századfordulón keletkezett közszerepléseiben is markánsan megjelent a zsidókérdés, pontosabban a magyarországi zsidóság asszimilációját

kétségbe vonó, viszont mind a magyar társadalomra, gazdaságra, kultúrára és közerkölcsökre egyaránt „zsidó veszélyt” regisztráló álláspont, a zsidók iránt érzett különböző irányú ellenérzéseiből, „intellektuális gerjedelmekből és védekezésekből őszinte, de kompromisszumot és megértést alig ismerő, vitriolos és fulmináns cikkek születtek”.⁵ Nagyjából a püspöki kinevezése (1905) és az első világháború kezdete közötti időszakban a zsidókérdés emlegetése háttérbe szorult a közszerepléseiben, a háború utolsó időszakában azonban rendkívüli erőteljességgel jelentkezett,⁶ azzal a fontos, lényegi elemmel, hogy a magyar társadalomban – álláspontja szerint – háttérbe szorult keresztény elemek (középosztály, gazdasági szféra, kultúra, felsőoktatás) újra-pozicionálását a zsidók ki- vagy háttérbe szorításával kell megvalósítani. Minderről az első köztársaság és a Tanácsköztársaság korában értelemszerűen nem beszélt, azonban már 1919 őszén markáns, zsidóellenes álláspontot alakított ki és ezt a nyilvánosság előtt is megfogalmazta. Mindez annyiban különbözött a korábbiaktól, hogy a zsidók „térfoglalásának” okait és következményeit taglaló megállapítások mellett egyre nagyobb teret alkottak az utóbbiakat elhárító, a magyar törvényhozástól, illetve kormányzattól elvárt zsidóellenes rendszabályokra történt utalások. A Tanácsköztársaság élménye határvonalnak is tekinthető, Prohászka számára ugyanis a korábbi antiszemita álláspont igazolását és elmélyítését, illetve a zsidókat korlátozó tettekre való sarkallást jelentette.

Szórványos megnyilatkozásai is utalnak arra, hogy nemcsak osztotta azt a közvélekedést, hogy a proletárdiktatúra a zsidóság valamilyen összeesküvése, szervezett akciója volt – e propaganda terjesztésében maga is kulcsszerepet játszott. Prohászka 1919. augusztus–szeptemberében az újjáépítés, az új rend iránti elkötelezettséget hangoztató, ugyanakkor a fehérterror szélsőségeit határozottan elítélő nyilatkozatokat tett. (Ld. IV.1. alfejezet.)

Egyik 1919 októberében adott interjú során az ország „legégetőbb kérdésének” tekintett zsidókérdés ügyében a tudósító azt tudakolta, hogy a proletárdiktatúra valóban „egy faj uralmi törekvésének” volt-e tekinthető, mire a püspök leszögezte: „Azt hiszem, igen. A kommunizmust a zsidók csinálták, felhasználva az akkori zűrzavart és elégedetlenséget. [...] Ahol ilyen nevek [Pogány, Landler, Kun, Szamuely] szerepelnek, ott azt hiszem, elég világos, hogy csak a zsidók uralmáról lehet szó. Ez a faj általában hajlik erre. Egyszerűen ráült a szociáldemokráciának nevezett engedelmes elefántra, és nagyon visszaélt Magyarország helyzetével.”⁷ Kifejtette azt is, hogy nem szabad „akárhogy” megoldani ezt a problémát, és ugyan nem mondta ki a numerus clausus alkalmazásának szükségességét, de egyértelműen utalt erre: „Az ország csak annyi zsidót tűr meg, amennyit elbír. Ez az álláspont nem antiszemitizmus, hanem védelem, amely meg akar felelni a méltányos humanizmusnak és a felebaráti szeretetnek.” Óvott a „vad antiszemitizmustól”, ugyanakkor rögzítette a később is következetesen hangoztatott, és a radikális

jobboldal által önigazolásnak felfogott álláspontját: „Ez egy okos nemzetvédelem, mely a méltányos humanizmusnak és a felebaráti szeretetnek is meg akar felelni.” A tudósítás szerint ugyanis Prohászka „sok keresztény ember vívódását” mondta ki: „Olyan felebaráti szeretetet én nem ismerek, amely az önmaga vesztére diktálna rá az emberre, nem tudom, miféle helyzeteket.” Ugyanerről szólt október végi nyilatkozatában is, amikor arról beszélt, hogy „politikailag a törvényhozásban kell biztosítani, hogy a szellemi pályára a magyarság és a zsidóság csak számarányának megfelelő mennyiségben mehessen”.⁸ A szokatlanul éles hangú nyilatkozatban egyébként már ekkor a numerus clausus kiterjesztéséről is beszélt („ugyanaz áll minden engedélyhez kötött foglalkozási ágban”), több irányú „ellentámadás” szükségességét hirdette az egyértelműen önálló, a magyartól különböző fajnak minősített zsidósággal szemben.

Részletesebben tért ki a témára a *Das Neue Reich*-ben megjelent kétrészes cikkében,⁹ melyekben körültekintőbben diagnosztizálta a zsidó-problémát, továbbá a megoldási kísérleteket, konkrét politikai programokat is megfogalmazta, a numerus clausust már ekkor nevesítetten javaslatba hozta. Prohászka Magyarország legsúlyosabb problémájának („végzetének”), minden más megoldandó feladatot háttérbe szorító feladatának a zsidókérdés megoldását tekintette. Hosszas történeti értekezésében kitért a forradalmak előzményeire, amelyben központi jelentőséget tulajdonított a „zsidó szellem szétáradásának” Budapesten, mely szellem a magyarosodás álarca mögé rejtette – a keresztény és nemzeti értékekkel antagonisztikus ellentétben álló – magatartását. A szabadkőművességet is kizárólag a zsidóság művének tekintette, Hock Jánost és Károlyi Mihályt pedig a zsidók által mozgatott, tehetségtelen és ügyefogyott figuráknak látatta, nem is beszélve a – következetesen „Kohn-Kun”-nak nevezett – Kun Béla „hóhérdiktatúrájáról”. Alaptételként szögezte le, hogy nem vezérli gyűlölet a zsidókkal szemben, és az alkalmazandó eszközök között elutasította az erőszakot és a pogromokat. A megoldást gyors és erőteljes törvényalkotásban, zsidókat korlátozó jogszabályi környezet kimunkálásában látta, ami a „nemzeti tényező” felemelkedését jelenti a zsidók rovására. Külön szólt a bevándorolt zsidók kiutasításának szükségességéről, valamint részletesen foglalkozott az egyetemi kérdéssel, leszögezve: „Magyarország tovább nem viselheti el, hogy az egyetemeit ilyesféle idevándorolt zsidó fiatal emberek árasszák el.” A zsidók és a magyarok közötti társadalmi különbségeket (előbbieik javára) Prohászka értelmezésében az oktatási rendszer felerősítette, amelyre ekkor határozottan a felvételi korlátozás eszközének alkalmazását követelte: „A zsidó a gyermekeiben, tehát az első generációban már a középosztályhoz tartozik és elkezd az értelmiségi pályafutást. Ezt a nyavalyát csak úgy lehet szabályozni, ha numerus clausust állapítanak meg, még ha ez olyan antidemokratikusan is hangzik.” (Vagyis teljesen tisztában volt a szorgalmazott szabályozás jogkorlátozó jellegének.)

Cikkében továbbá a legtöbb későbbi zsidóellenes érvét is felvonultatta. Először is hangsúlyozta, hogy senki nem hivatkozhat a demokráciára vagy a humanizmusra, mert ezeket – valotta a püspök – vissza kell utasítani, ha a nemzet valamiféle veszélyeztetéséről van szó. A korábbi kormányok tétlenül nézték a „zsidó hódítást”, melyet csellel, ravaszsággal és szorgalommal hajtottak végre, továbbá képtelenségnek nevezte az asszimiláció bármely formáját, ez olyan „ábránd”, amiből ki kell józanodni – írta. A magyarság és a zsidóság közé éles, áthatolhatatlan falat állított, melyet csak a kikeresztelkedés, a származás teljes megtagadása oldhat fel: „Világos a számunkra, hogy ameddig a zsidó zsidó marad, ameddig nem fordít hátat a zsidóságnak, mint vallási és törzsi közösségnek, addig az asszimilációról szóló fecsegés hiú locsogás csupán. [...] Asszimilált csak akkor lehet a zsidóság, ha a magyarságban és a kereszténységben maradéktalanul feloldódik; amíg valakit, bármilyen szempontból is, zsidóként tartanak számon, addig ő nem magyar. A magyar zsidók magyarországi zsidók, akik magyarul beszélnek.” (Utóbbi mondata különösen súlyos tétel-mondatnak minősíthető.) Korábbi antiszemita publicisztikájából ezúttal is elővette az „amíg a magyar a fronton vérzett, addig a zsidó üzletelt” felfogást, tényként állítva, hogy a forradalmak a zsidók összeesküvései voltak, továbbá erőteljes képekkel igyekezett mozgósítani: „A fejlődés folyamatos elzsidósodásról is tanúskodik, amely az elmúlt 5–6 évben óriási léptekkel haladt előre. Magyarország félig elvérzett a világháborúban, mialatt a zsidó nép csak a legkisebb áldozatot hozta, mivel minden módon átsalta és előtérbe tolta saját magát. Aztán átlépett a tömegsírokon, hogy forradalmat csináljon, és hogy a kereszténységet eltíporja a szociáldemokrácia által.” Prohászka szerint elérkezett az idő, hogy nyilvánosan ki kelljen jelenteni, amit a magyarok mindig is tudtak, miszerint a zsidóság „faj, nemzetiség, nem pedig felekezet”. Márpedig ez a faj Prohászka szerint a magyarság legnagyobb veszedeleme, amellyel szembe kell szállni. A püspök vízióiban a kérdés leegyszerűsödött: a zsidók obskúrus összeesküvéssel el akarják venni a magyaroktól az országukat és a sajátjukévá tenni, a többséget leigázni, amelyhez jogaik elismertetése volt az első lépcső. Ezért (mondván: „nem vitatkozni kell, hanem cselekedni”) szükséges a zsidóellenes törvénykezés megindítása. Sarkítottan, mozgósító jelleggel fogalmazott: „Mi Magyarországon nemzetiségként állunk szemben egy másik, még ha magyarul is beszélő, de a nemzeti alkatot és a saját, zárt közösségét minde nekfölött nagyra tartó zsidó nemzetiséggel, és azt kérdezzük: »Kié legyen az ország, a miénk vagy az övék?«” Prohászka kijelentette továbbá, hogy ezt – a Magyarországon általános – felfogást senki nem nevezheti antiszemitizmusnak és reakciónak, hanem csak „kereszténységnek és hungarizmusnak”. Szenvedélyesen szögezte le, hogy a kereszténységnek részét képezi a zsidó „uralommal” szembeni fellépés követelése, a „megfáradt liberalizmussal” szembeni ellenállás, amely a magyarság pusztulását eredményezi, illetve ide sorolta azt a „hazaáruló

liberalizmust”, amelyről úgy vélte, hogy „az nem liberalizmus, hanem rabszolgasorba taszító butaság, ha hagyjuk, hogy Galícia és Lengyelország minden gettója Magyarországon kössön ki és hogy ezek a vérszívó, kártékony rovarok az ártatlan nép testére támadjanak.”

Prohászkanak ez a gondolatmenete valamivel szelídebb formában fogalmazódott meg a püspök 1920-ban írt munkájában.¹⁰ Ez a füzet azonban még inkább a külföld tájékoztatására, meggyőzésére készült, mint fent ismertetett cikkei, és csak részben tükrözi Prohászka zsidókérdésről vallott nézeteit. Leginkább önigazoló diagnózisnak tekinthető, a konkrét cselekvési program, szükségesnek vélt intézkedések (például a numerus clausus) említése nélkül. (Csak általánosságokat jegyzett meg, például: a kialakult állapoton „finom módszerekkel, »kesztyűs kézzel« nem lehet egykönnyen változtatni” stb.) A füzet részletesen összefoglalja Prohászka zsidókérdésben korábban kialakított, és később is következetesen képviselt antiszemita álláspontját: Eszerint a zsidóság olyan, a magyarságtól idegen „fajnak” tekinthető, mely a 19. század második felének emancipációs jogszabályi környezetével visszaélt, óriási számban telepedett az országba, ügyessége, pénzügyi tehetsége révén elfoglalta a gazdaság és a kereskedelem legfontosabb pozícióit. Az egyetemeken is csak azt említette, hogy „ijesztő számban szereztek orvosi és jogi diplomát” – de nem mondta ki, hogy ezen hogyan akart változtatni. Alaptétele továbbá, hogy a károsnak ítélt liberalizmus kedvezett a zsidóság térhódításának, megszerezték az irodalmi élet és a sajtó kulcspozícióit, mindeközben a keresztény magyarság folyamatosan visszaszorult. Prohászka továbbá fejtegette a középosztály megerősítésének és az asszimiláció lehetetlenségének alaptézisét, a zsidóságnak a társadalmi integráció eszközei útján el nem tűnethető faji öntudatával kapcsolatos meggyőződését, továbbá azt, hogy a történelmi Magyarország 1918–1919-es összeomlásáért csak és kizárólag a zsidók felelősek, összeesküdtek minden hagyományos magyar érték elpusztítására. Hogy a pamflet mennyire a külföld meggyőzésére készült, mutatja, hogy „égető világkérdésnek” nevezte a zsidó-problémát, melynek megoldására csak két utat tartott járhatónak: a teljes kikeresztelkedést vagy a cionizmust (zsidók kivándorlását saját nemzeti államukba).¹¹

„Csak etikai alapon” – Prohászka-töprengés a numerus claususról, 1920. február

Prohászka egy magánlevelébe foglalt megfogalmazása arra utal, hogy képviselővé való „választása” (ld. IV.1. alfejezet) és a nemzetgyűlés 1920. februári megnyitása közötti időben maga is töprengett a zsidóellenes küzdelem hangsúlyainak áthelyezéséről. Így írt ismerősének: „Írjon nekem néhány adatot arra nézve, hogy mit felelne az ilyen kifogásra: miért van 90 % zsidó? Mert a keresztények nem akarnak dolgozni! Miért van a kereskedelem zsidó kézben? Mert a keresztények nem mennek erre a pályára. Csak etikai alapon lehet a zsidókérdést megoldani,

tehát numerus clausus nélkül.”¹² A szöveg arra utal, hogy Prohászka – szemben az 1919-es cikkeiben megfogalmazott, határozottan numerus clausust követelő álláspontjával és későbbi közszerepléseivel – legalábbis elgondolkodott a zárt szám alkalmazásának elvetéséről, ehelyett „etikai alapú” megoldáson töprengett, vagy legalábbis megfogalmazódott benne egy ilyen gondolat. Utóbbi mibenlétét nem részletezte, csak gyaníthatjuk, hogy a „keresztény társadalom” aktivizálását, a kereskedelmi (és egyéb „elzsidósodott”) foglalkozási ágakban való térfoglalásra irányuló ösztönzését érthette ezen. A szövegből egyébként nyilvánvaló, hogy a zsidóság visszaszorítását továbbra is a legfontosabb társadalompolitikai célok közé sorolta, a módszer tekintetében azonban voltak – bár csak átmeneti és nyilvánosság elé nem tárt – dilemmái. Viszont alighanem ekkor is erősebbek voltak benne a korábbi liberális korszellem elutasításával, egy új tartalmú nemzetfogalom meghonosításával kapcsolatos diagnózisa, a „válságban lévő, megcsönkített kisállam frusztrációinak” lenyomatai.¹³

Kitérő: Prohászka hasonló, magán feljegyzéseiben megörökített dilemmája volt már 1919 őszén, hogy az egyház és a hívő ember hogyan viszonyuljon a vallás tanításainak és erkölcsi elveinek a jog eszközeivel való érvényesítése kérdéséhez. Helyesnek tartotta, hogy az állammal együttműködő egyház „a rossznak szabadságát erőszakkal is korlátozza vagy ha lehetséges, letörje”, ugyanakkor tisztában volt azzal, hogy a modern korszellem számára ez nem elfogadható, és feloldhatatlannak gondolta az ellentmondást az erkölcsi elvek hirdetésével megvalósuló keresztény világrend, illetve az azt „paragrafusok fütyköseivel” érvényesíteni hivatott vélemények között.¹⁴ – Azután maga is az utóbbi álláspont mellett kötelezte el magát.

Prohászka első nemzetgyűlési beszéde

Prohászka első jelentős parlamenti beszéde 1920. február 26-án az „alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről” szóló törvényhez (a későbbi 1920/1. tc.-hez) kapcsolódott.¹⁵ A Horthy mellett teljes mellszélességgel kiálló, az erős, rendteremtő államot – demokratikus alapelvek, a jogrend feladása árán is – szorgalmazó beszédnek két vonatkozására érdemes felhívni a figyelmet. Egyrészt szenvedélyes hangon ecsegtelte a romhalmazzá vált, kisemmizett országot és bélyegezte meg a korábbi, az ország végromlását eredményező rendszereket, az 1918-as forradalmat és a Tanácsköztársaságot. Másrészt különleges szónoki teljesítményről tett tanúbizonyságot azáltal, hogy folyamatosan utalások, szónoki kérdések formájában tüzelte hallgatóságát a zsidóság ellen – úgy, hogy egyszer sem mondta ki a „zsidó”, „izraelita” stb. szót. Viszont körülírásaival kiprovokálta, hogy hallgatói a zsidókra asszociáljanak. (Például: „Kérem, miféle forradalmi kategóriába állítsuk be ezt a magyar forradalmat?” Erre: „Felkiáltások a baloldalon: Zsidó-forradalom!” Vagy, amikor arról

beszélt, hogy „ne tűrjük ezt a mérget, amellyel bennünket folyton beoltanak”, jött a reakció: „Zsidó sajtó!”) Ügyes szónoki technikával ügyelt arra, hogy a zsidóságot úgy láttassa a legfőbb társadalmi veszélyforrásnak, hogy mintegy véletlenül hozta fel egy jelenségre a legkézenfekvőbb példát, és mégis mindenki értsen belőle. Így szólt: „Ez a forradalom beleállított minket idegen eszmemenetekbe, [...] egészen új meglátásokat nyitott nekünk. De azt mondhatnám, hogy ha Magyarországon keresztülvonulna egy tarnopoli cionista karaván, amely a Szentföldre iparkodik, és valami faluvégén megállna, és ott főzne, tisztálkodna. [...] A magyar népnek a felfogásától épp olyan messze volt ez a forradalom, mint amilyen messze volna a falusi népnek a gondolkozásától, érzésétől az ilyen karavánnak felfogása és érzése.”¹⁶ Vagy: „Mindenféle göndör vagy nem göndör fejekben alakult koncepciók [...] megtévesztették a közérzéseket.” A hallgatóság ezekből az utalásokból egyértelműen arra következtethetett és következtetett is, hogy a létrehozandó új politikai rendszer keresztény-nemzeti jellegének szorosan kell kapcsolódnia a zsidóság intézményes kirekesztéséhez.

Az elkötelezettség kialakulása 1920 első felében

Nemzetgyűlési képviselőként (és később is) gyakran hangot adott azon meggyőződésének, hogy az új Magyarország felépítésében fokozottan számít a fiatalságra, melyet nem „rontottak meg” az 1918 előtti világ liberális és baloldali ideológiái. Különösen szoros lett a kapcsolata a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Országos Szövetsége (MEFHOSz) vezetőivel, akikben a zsidóság korlátozását hatásosan támogató egyik társadalmi háttérter ismerte fel.¹⁷ 1920. március 15-én a szervezet megemlékezésén tartott ünnepi beszédet,¹⁸ melyben nem kevesebbet, mint a „honfoglalás munkáját” tulajdonította az egyetemi ifjúságnak, és – ugyan kissé körülírt formában – de elkötelezte magát a numerus clausus mellett: „Öngyilkosság volna fajunkat kiszorítani engedni az értelmiségi pályákról. Hiába mondják nekem, hogy az egyetemen annak van helye, aki dolgozik! A magyar egyetemen annak van helye, aki dolgozik – és a nemzet szempontjából megbízható!” Utóbbit pontosította is a „fajunkkal” szemben álló, „nem keresztény egyetemi hallgatókban”, amit a beszédét tombolva ünneplő fiatalok nagyon is jól értettek. A radikális diákszervezetek egyetemi jelenléte és tevékenysége valóban súlyosan nyomasztó antiszemita légkört teremtett. Doleschall Alfréd, a jogi kar dékánja 1920 januárjában keserűen jegyezte meg, hogy megszállt területeken nem lehet egyetemi előadásokat tartani, „márpedig egyetemünk megszállott terület, mert az Egyetemi Karhatalmi Zászlóalj állandóan megszállás alatt tartja”.¹⁹ Az említett zászlóalj mellett a Turul Szövetség és az Ébredő Magyarok Egyesülete tagjai nemcsak az egyetemi hallgatókat, hanem még oktatókat is igazoltattak, zsidókat nem engedtek be az egyetemi épületekbe, gyakoriak voltak az inzultusok, ráadásul volt olyan

professzor (Tuzson János), aki maga is helyeselte, hogy az igazoltatást az egyetemi diákszervezetek végezzék.²⁰ A numerus clausus ügyének a beiratkozások előtti határozott elintézését már csak ezért is határozottan sürgette.²¹ Május 28-án a műegyetemi hallgatók küldöttsége kereste fel Prohászka, arra kérték, hogy támogassa a numerus clausus ügyét, a püspök erre határozott ígéretet tett.²² A szervezett és erőszakos „keresztény” diákszervezetek mellett teljesen háttérbe szorult azoknak a zsidó diákoknak a kezdeményezései, akik szerettek volna beiratkozni, „de ebben az igazoló bizottságok által érdemtelenül megakadályoztattak”, és hiába hivatkoztak arra, hogy „a tudományegyetemek túlsúlyosságát korlátozó legradikálisabb szellemű törvénytervezetek sem szándékoznak megakadályozni az egyéneket mindenképpen megérdemelt jogaitól”.²³

Az egyetemi ifjúság, pontosabban a radikális diákszervezetek mellett a numerus clausust erőteljesen és nagy hangon követelő másik jelentő csoportot egyértelműen a szélsőséges antiszemitizmust képviselő Ébredő Magyarok Egyesülete jelentette.²⁴ A püspöknek ekkor kezdett szorosabb kapcsolata alakulni a radikálisok gyorsan gyarapodó közösségével (ld. III.2. alfejezet), akik nemcsak a sajtóban, hanem a törvényhozásra irányuló nyomásgyakorlással igyekeztek elősegíteni a zsidóság korlátozására irányuló kezdeményezéseket. Programjuk kezdettől fogva fontos helyen tartalmazta a kvóta alkalmazását (a felsőoktatásban, illetve azon kívül is), és elég egyértelmű, hogy jelentős részben ők álltak a parlamentet elárasztó beadványsorozat első hulláma mögött.²⁵ Az 1920 március–áprilisban érkező táviratok jó része az ÉME-től érkezett (a szövegek hasonlósága és időzítése alapján egyértelműen szervezett kampányról volt szó), továbbá a KNEP helyi pártszerveitől, önkormányzatok és keresztény társadalmi egyesületek (Katholikus Leányok Országos Szövetsége, Szent Imre Kör, Hangya Szövetkezet stb.) tömkelegétől. Ezekben általában követelték a zsidókérdés megoldását, de olvashatunk olyan megfogalmazást is, hogy a nemzetgyűlés „szabadítson meg bennünket legnagyobb ellenségünktől, a zsidóktól” (ÉME törökszentmiklósi gyűlése), az 1867 utáni emancipációs jogszabályok eltörlésén túl mondja ki törvény, hogy „a zsidó nem vallás, hanem faj” (ÉME, Debrecen), a „semita fajtól” tisztítsák meg Magyarországot (ÉME, Kenderes), „keresztény anya csak saját gyermekét táplálhassa, a zsidó gyereket szoptassa az anyja, mert nem tűrjük tovább, hogy magyar anyatejen neveljék a gaz zsidókat, ez nem antiszemitizmus, de nemzetvédelem” (ÉME, Szeged) stb. Sőt, aláírásgyűjtő ívek is készültek, például „az újpesti keresztény magyaroké”, akik így fogalmaztak: „kérjük, követeljük a nemzetgyűléstől a középiskolákban, az összes főiskolákon s az egyetemeken a numerus clausus törvényes behozatalát, hogy ezzel a magyar faj kizárólagos és feltétlen hegemoniája törvénnyel is védve és biztosítva legyen a tudományos pályákon is a destruktív, internacionális zsidó fajtával szemben”.

Prohászka 1920 tavaszán nem tudta, és nagyon úgy tűnik, nem is nagyon akarta magát kivonni az erősödő antiszemita közhangulat hatása alól. (Ő maga is kapott antiszemita leveleket, amelyekben például zsidóellenes kiadványok támogatására kérték, olyan, számára is jól hangzó indoklással, hogy például „evvel a veszedelmes, mindenre kész és mindenre képes elszánt fajtával szemben minden téren és minden irányban fel kell venni a küzdelmet”²⁶ stb.) Mintha magáévá tette volna azt a gondolatot, miszerint „az antiszemita botrányok és erőszakosságok révén az ébredők, a movésok fokról fokra olyan helyzetet, közhangulatot alakítottak ki, amelyben az önkényes terrortól megszabadított, törvényes keretek közé fogott antiszemitizmust már mint a konszolidáció, a jogrend eredményét lehetett feltüntetni”.²⁷ Júniusban a diákok több ezres gyűlése követelte a kormánytól, hogy térjen át „intézményes nemzetvédő politikára”, és Prohászka Ottokárnak június 4-én küldöttség útján hozták tudomására, hogy a numerus clausus megalkotása nélkül megakadályozzák az új tanév elkezdését, aki teljes körű támogatását ígérte a hallgatóknak.²⁸ (A püspök és a MEFHOSz egyre szorosabbá váló kapcsolatára utal, hogy a hallgatói szervezet Prohászka útmutatása és irányítása alatt indította meg diáknyomor-nyihító akcióját.²⁹ A szociális akciót – a nehéz helyzetű diákok olcsó élelmiszerekkel való megsegítését – a szervezet szorosan összekapcsolta a numerus clausus ügyével.) Június 9-én még úgy fogalmazott, hogy az egyetemeken „ne az legyen a jelszó: »ki a zsidókkal«, hanem »be a keresztényekkel«”,³⁰ bár elég nyilvánvaló volt, hogy nem gondolta ezt komolyan, hiszen előbbiek korlátozása nélkül a felsőoktatásban a zsidó-keresztény arány a felsőoktatásban önmagában nem lett volna javítható.

A június 29-én tartott gólyavári nagygyűlésen vezető egyetemi professzorok is a zsidókvóta mellett tartottak beszédeket, tovább radikalizálva a hallgatói szervezeteket.³¹ A numerus clausus iránt ugyanis nemcsak utóbbi egyesületek, hanem az azokkal szimpatizáló egyetemi oktatók és vezetők irányából is fokozódott a már 1919 őszétől meglévő nyomás,³² és az antiszemita, fajvédő megnyilatkozásairól ismert Méhely Lajos professzor 1920. július 5-én kelt egyetemi előterjesztésében – a kvóta melletti elkötelezett érvelésében – többek között Prohászka útmutató példájára hivatkozott.³³

1920. július 27-én került sor az ébredők egy csoportjának nagykörúti vérengzésére (betörték egy kávéházba, sokakat megsebesítettek, két személyt meggyilkoltak), másnap pedig a szintén az ébredők hangadói közé tartozó Budaváry László benyújtotta a nemzetgyűlésnek a zsidókérdés átfogó megoldását szorgalmazó törvényjavaslatát, mely nemcsak az oktatásban, hanem az élet minden területén szigorú kvótát kívánt alkalmazni, sőt, a javaslatcsomag számos pontja a zsidóságnak teljesen vagy jelentős részben a jogoktól és vagyonuktól való megfosztását indítványozta.³⁴ Budaváry azt is szóba hozta, hogy a magyarországi zsidóságot 24 óra alatt el

kellene távolítani az országból, de „amíg ez nem lehetséges”, legalább a meghatározó társadalmi pozíciókból (például lapszerkesztői állásokból) kell kitiltani őket.³⁵

Az elkötelezettség megszilárdulása, 1920. augusztus

Prohászkaiban 1920 nyarán megerősödött a korábbi zsidóellenes meggyőződés, a közélet eseményei mellett ebbe az irányba tolta a radikális diákszervezetek tevékenysége is. 1920. június 30-án írta naplójába azt a sokat idézett bejegyzést, miszerint a „keresztény kurzus” „kereszténység s keresztények nélkül” alakult.³⁶ Értelmezésem szerint ez nem a kurzussal való „szembefordulás” jele volt a püspök részéről (több méltatója vélekedett ekként³⁷), csalódottságát sokkal inkább az motiválta, hogy a kurzus nem hozta az általa várt eredményeket, nem tette gyorsan és határozottabban „kereszténnyé” az országot. Vagyis nem kiábrándult a keresztény kurzusból, hanem úgy érezte, hogy ami történik, az (még) nem az, s fokozott erőfeszítéseket kell tenni a megteremtésére – a felfogás később erősödő radikalizmusának forrása lett. Ostorozta a „névleges keresztényeket”, akik bár hivatkoznak a vallásra, „de tettekben nem vallják” azt. Nem véletlenül adott hangot a „kurzus” lényegéhez tartozó zsidóellenes intézkedések hiányolásának: „Zsidónak adnak ki mindent. Így van ez mindenfelé; a zsidók megcsinálják az üzleteket, s a keresztény kurzus lobogója csattog a levegőben. A levegő az övé, de a gseftet más viszi el.” (Vagyis Prohászka számára a közéletben a „kereszténység hiánya” elsősorban zsidóellenes intézkedések hiányát jelentette ekkor.)

Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszternek a felsőoktatási beiratkozások szabályozása tárgyában készült törvényjavaslata 1920 júniusában készült el, közvetlenül Teleki Pál miniszterelnöki bemutatkozó beszéde után,³⁸ a nyár amúgy is felfokozott belpolitikai légkörét e tervvel kapcsolatos állásfoglalások, különösen a zsidóság ellen irányuló értelmezésének előtérbe kerülése terhelte. A Bernolák–Prohászka-féle módosító indítvány közvetlen előzményének, a püspök véleménye megszilárdulásának és inspirálójának tekinthetjük a MEFHOSz 1920. augusztus 5-én tartott gyűlését. A radikális hallgatói közösség által szervezett esemény fontos állomása volt a numerus clausus mederbe terelése folyamatában, jegyzőkönyve, ha nem is egyidejűleg, de nem sokkal később napvilágot látott.³⁹ A diákszervezet csak a nemzetgyűlés megalakulása és a kormányzóválasztás után kapott határozott kormányzati ígéretet a numerus clausus megvalósítására, ehhez képest nagyon késeinek és elégtelennek tartották a Haller István kultuszminiszter által július 22-én benyújtott – konkrét zsidókvótát nem tartalmazó – törvényjavaslatot.⁴⁰ Az augusztus 5-i ankétára a nemzetgyűlés képviselőit is meghívták, sokan (Slachta Margit, Patacsi Dénes, Schandl Károly, Sokorópátkai Szabó István, Széchényi Viktor stb.) meg is jelentek.⁴¹ Fontos részlet a későbbiek szempontjából, hogy a gyűlés elnöki teendőit maga

Prohászka látta el, akinek amúgy is jelentős tekintélyét erősítette, hogy ekkor már a kisköz- és kereszténypárt fúziójából megalakult egységes kormányzópárt elnöki tisztségét is betöltötte. (Ld. IV.2. alfejezet.) Megnyitó szavai egyértelműen arra utalnak, hogy az egyetemi reform irányának meghatározását várta a fórumtól, vagyis, hogy milyen mértékben érvényesítsenek antiszemita szempontokat elsősorban: „A magyarság egyik legsúlyosabb belső kultúrkérdésének, az egyetemi problémának törvényhozási szabályozását kell megbeszélni, hogy az kielégítse a szóban forgó óriási jelentőségű nemzeti érdeket, az ifjúság követelményeit, és a jelenlegi kül- és belpolitikai helyzet taktikai szükségleteit.” A hozzászólások egyértelműen az antiszemita fellépés első és hatékony eszközének tekintették a zsidók egyetemi részvételének korlátozását, „nagy zsidóveszedelemről” (Széchényi Viktor), a zsidók elleni öntudatos harc fontosságáról, „két faj” küzdelméről szóltak, valamint arról, hogy „ennek a küzdelemnek kedvező kilátásait kell intézményesen biztosítani”, de általában egymásra licitálva adtak hangot zsidóellenes nézeteiknek. Prohászka álláspontját néhány közbevetése is jelezte. Amikor Patacsi Dénes államtitkár arról beszélt, hogy a zsidók milyen gazdagok, a püspök megjegyezte: „Weiss Manfréd most is hárommilliót adott zsidó kultúrcélokra.” (Ebben a kontextusban nyilvánvaló, hogy két szemben álló, magyarokból, illetve és zsidókból álló tábornak látta a társadalmat, amelyben az ellenfél nem sajnálja az anyagi támogatást.) A felszólalások első körének végén a püspök azt állapította meg, hogy „megismerték az ifjúság véleményét”, és kifejezte készségét annak határozott felkarolására. Saját törvényhozói feladatukat abban jelölte meg, hogy „találjanak egy olyan formát, mely ezt a kényes kérdést megfelelően és közmegegyezésre oldhatja meg”. A megfelelő forma mibenlétét – általános és élénk helyeslést kiváltva – maga határozta meg, amikor felvetette: „Nem lehetne-e úgy szövegezni, hogy a fajok és nemzetiségek számaránya szerint történjék a felvétel?” (Ez pontosan megfelelt a későbbi parlamenti módosító indítványuknak.) Amikor pedig Schandl Károly ugyanezt a megfogalmazást használta, Prohászka ismét közbeszólt: „Nem volna jobb csak zsidókról és keresztényekről beszélni?” Ez fejezte ki ugyanis pontosan, hogy mit is szeretnének, Schandl válaszában azonban a püspöknél is óvatosabb volt, mondván, mivel nehéz eldönteni, hogy pontosan ki is tekintendő zsidónak, ezt valahogy óvatosan meg kellene kerülni. Sokorópataki Szabó István ezt azzal vélte megelőzhetőnek, ha a törvény „a faj és felekezet” fogalmait használja, akkor mindenki érti, hogy miről van szó, és a gyakorlatban is alkalmazható. A fórumon egyébként részt vett Vasadi Balogh György is, aki a többiektől eltérően pedagógiai szempontból közelítette meg a kérdést, és abszurdumnak nevezte a Haller-javaslatot, mert „határozott utasítást nem ad, és a zsidóellenes akció végrehajtásáért a felelősséget az egyetemi tanári karokra hárítja”. Szorgalmazta, hogy a kormány tegye nyilvánvalóvá álláspontját és ne ködösítsen.⁴² A gyűlést Prohászka rekesztette be, ismét ígéretet

téve az ifjúságnak, hogy felkarolják törekvéseiket, a hallgatók pedig lelkesen magukévá tették a Prohászka által kidolgozott, a kvóta szöveges formájára irányuló javaslatát, és elhatározták, hogy a MEFHOSz aktivistái egyenként keresik fel a képviselőket, hogy a javaslat támogatását szorgalmazzák.⁴³ „Így nyerte meg” a MEFHOSz az első zsidóellenes csatát – emlékezett Nagy Iván,⁴⁴ és annyiban bizonyosan igaza volt, hogy a hallgatói fórumnak komoly szerepe volt az egyetemi felvételik kérdésének zsidóellenes irányban való befolyásolásában, de Prohászka Ottokár elszántságának fokozásában is.

A Prohászka vezette kormánypárt először augusztus 11-én, majd 24-én tárgyalta a törvényjavaslatot.⁴⁵ Előbbi alkalommal – miután Haller István bemutatta a tervezetét – Bernolák Nándor jogászprofesszor felvetette, hogy a „nemzetiségi és vallási arányszámokat” figyelembe vevő törvényre van szükség, amit a miniszter ekkor még ellenzett, és úgy vélte, a célnak az eredeti törvénytervezet sokkal inkább megfelel.⁴⁶ A második kormánypárti értekezleten már egyértelműen kialakult az a stratégia, hogy a kvótára is vonatkozó módosító indítványt Bernolák terjessze elő a nemzetgyűlésben. Ezeken az értekezleteken az elnöki teendőket ismét Prohászka látta el. A két „frakcióülésnek” megfelelő értekezlet nyomásgyakorló szerepet is játszott, mert a kormány továbbra sem gondolkodott kvóta-szerű megoldásban, továbbá a nemzetgyűlés pénzügyi és közoktatási bizottságának augusztus 9-i együttes ülésén is csak annyi módosítást tartottak elképzelhetőnek, hogy „csak oly egyének iratkozhatnak be, kik nemzethűségi s erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók”.⁴⁷ A numerus clausus iránt elkötelezett Prohászka bizonyosan szerepet játszott abban, hogy a kormánypárt végül nem ezt az utat választotta, hanem követték az általuk kialakított eljárásrendet, szeptember 3-án Bernolák benyújtotta a javaslatot, amely tartalmazta, hogy a nemzethűségi előírásokon felül „arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalább kitegye annak kilenczted részét.”⁴⁸ Beszédében Bernolák nem hagyott kétséget afelől, hogy a módosító indítványnak egyértelműen a zsidóság korlátozása jelenti a motivációját.⁴⁹

Prohászka és a módosító indítvány „szerzőségének” kérdése

Ezt követően került sor a módosító indítvány parlament elé terjesztésére, amely szintén hozzásegít tisztázni, hogy mennyiben tekinthetjük Prohászka Ottokárt a numerus clausus törvény szellemi atyjának, kezdeményezőjének. Formailag a 3. §-t módosító indítványt Bernolák Nándor képviselő nyújtotta be, melynek nyomán a szakirodalomban rendszerint olyan megfogalmazással találkozunk, mely szerint Prohászka csupán ezt karolta fel, támogatta⁵⁰ stb. Több körülmény is arra utal, hogy a kezdeményezés, a módosító indítvány parlamenten történő

átvezetése mégis elsősorban nem Bernolák, hanem a püspök nevéhez fűződik.⁵¹ Feltűnő például, hogy az egyetemi beiratkozások zsidókvóta szerinti korlátozását augusztusban felkaroló Bernolák egy június közepén tartott nagygyűlésen hosszan beszélt a zsidókérdés megoldásának szükségességéről, a lánckereskedelemtől az erkölestelenség megnyilvánulásain át az uzsorázásig – de a felsőoktatást nem említette.⁵² Abban, hogy a nemzetgyűlés asztalára végül csak Bernolák tette le a szöveget, sokkal inkább taktikai megfontolást sejthetünk. Egyértelmű például, hogy a törvénymódosításhoz készült aláírásgyűjtő ív eredeti példányának⁵³ szövegét Bernolák és Prohászka együtt készítették (azonos tinta, íráshasználat, az első két – jobb és bal oldalra rendezett – aláírás), továbbá az egykorú összesítő ívre a beadványt úgy vezették fel, mint „Prohászka Ottokár és t[ár]sai” (!) módosító indítványát a törvényjavaslat „3. §-ának 2-ik bekezdéséhez”.⁵⁴ Ezt megerősíti, hogy a sajtóban Prohászka kormánnyal szembeni állásfoglalása keltett feltűnést, s a módosító indítványt egyébként is „Bernolák–Prohászka-javaslatként” emlegették,⁵⁵ továbbá hangsúlyosan erre utal a két képviselő augusztus végi sajtónyilatkozata is.⁵⁶ A cikk már ekkor beszámolt arról, hogy a kormánypárt „liberális” szárnya megelégedett volna a kisebb módosításokkal a nyílt numerus clausus helyett, s beharangozta, hogy az ekkor kibontakozó vitához később többen hozzá fognak szólni, a kezdeményezőkön kívül Schandl Károly, Rupert Rezső stb. Bernolák elmondta, hogy ő maga nem is akarta volna a módosítást kezdeményezni (e kitétel is Prohászka „rábeszélését” valószínűsíti), maga a püspök pedig pártelnökként így nyilatkozott: „A nyílt numerus clausus tárgyában nem én teszek indítványt, hanem Bernolák Nándor képviselőtársam, akinek a felfogását ebben a tekintetben csak helyeselni tudom. Ez természetesen nem bizalmatlanság akar lenni a kormány és annak javaslata iránt, hanem csupán arról van szó, hogy a magyarság érdekeit az egyetemi beiratkozásokat korlátozó törvényjavaslat keretein belül is biztosítva lássuk. Állásfoglalásomban kizárólag a védekezési szempont vezet, amely mindenféle jogfosztást kizár. Éppen ezért nem is szeretném, ha ez az elvi kérdés – a magyarság jogos védekezése – az erőszak és az antiszemitizmus felé kanyarodna el.” A kezdeményezéstől való óvatos távolságtartás mellett feltűnő, hogy Prohászka már ekkor is nyomatékosította a módosító indítvány „önvédelmi” jellegét, továbbá a következményekért (zsidóellenesség fellángolásáért) való felelősség elhárítását. Arról nem is beszélve, hogy ezúttal is egyértelműen a zsidóellenességben jelölte meg a jogalkotás célját, vagyis azt, hogy a későbbi szövegbe került „népfajok és nemzetiségek” csupán eufemisztikus körülírás.

Ugyanezt erősítette egy másik ekkori nyilatkozata is,⁵⁷ melyben igyekezett elhatárolódni az antiszemita kilengésektől, ugyanakkor nyilvánvalóvá tette, hogy az egész módosító javaslat lényege a zsidóellenesség, a – semmilyen módon nem differenciált – zsidóság visszaszorítása. Így beszélt: „Az az álláspontom, hogy ne evezzünk ki e kérdéssel a közönséges antiszemitizmus

indulataira és utcai árjára. Mi nem antiszemitizmust akarunk, hanem igenis biztosítani kívánjuk a zsidóknak a jogát a felsőbb műveltségre éppúgy, mint a keresztényeknek. Ezt a jogot a lakosság számarányának részén merítjük. A szellemi proletariátus árjával szemben le kell eresztetni a zsilipeket, az ifjúságot ki kell válogatni, nemcsak tehetség, szorgalom, hanem megbízhatóság, hazafiasság és erkölcsi sajátságaik szerint. Történhetik a kiválogatás tehát felekezet szerint és történjék – mondjuk ki világosan – kereszténység és zsidóság szerint. Ezt akarjuk, hogy ne legyen a magyar főiskola olyan emeltyű a zsidóság kezében, mellyel a keresztény Magyarországot kiemelje és szegénnyé, földönfutóvá tegye.” Vagyis Prohászka ekkor is egyértelműen olyan tömegnek látta és láttatta a zsidóságot, mely a keresztény Magyarország potenciális ellensége. A radikális diákszervezetekkel pedig nagyon is mély, bensőséges kapcsolata alakult ki, melyek Prohászkát szellemi vezérükként tisztelték, akként is hivatkoztak rá.⁵⁸

1920. augusztus végén a numerus clausus kormánypárton belüli megosztó hatásáról cikkezett a sajtó is, amelyet Haller István kultuszminiszter is lényegében elismert.⁵⁹ Volt olyan sajtótörténet, miszerint Prohászka fogja bejelenteni a zsidósággal szembeni kvóta-javaslatot, amit Haller egyértelműen ellenzett, már csak azért is, mert álláspontja szerint a trianoni békeszerződés értelmében nem lehetett nemzeti vagy vallási kisebbségekre nézve korlátozó jogszabályt alkotni, márpedig a numerus clausust ilyennek találta.⁶⁰ Haller később is úgy vélte, hogy a törvény szövegében nem szükséges direkt korlátozás a „fajra, vallásra” nézve, a felvételi kérdését pedig az egyetemi autonómia keretein belül intézzék. Mint elmondta, ezzel szemben csak „egyesztés” érkezett, a Prohászka-Bernolák-féle javaslat.⁶¹ Augusztus végén – szeptember elején a „javaslat vitájának legfőbb szenzációjának” az ígérkezett, hogy Prohászka, mint a nyílt numerus clausus híve „a kormány javaslata ellen foglal állást, és [...] teljesen magáévá tette Bernolák Nándor álláspontját, a vitába vett álláspontot ő fogja elsősorban képviselni”, míg Haller ragaszkodott ahhoz, hogy az egyetemekre bízsa a döntést.⁶² Ekkor még az látszott valószínűbbnek, hogy Haller javaslatát fogja támogatni a kormánypárti többség, és a korlátozó elemek legfeljebb a törvény végrehajtási utasításában jelennek majd meg.⁶³

A jobboldali radikálisok irányából fokozódott a nyomás a numerus clausus irányában. A Budaváry említett indítványát is támogató Gömbös Gyula már augusztus elején sem hagyott kétséget afelől, hogy a faji és gazdasági kérdésként felmerülő társadalmi probléma megoldását első számú feladatnak tekintette, mondván, „legkisebb mértéke a megoldásnak az lesz, ha a zsidók állampolgári jogaik épségben tartása mellett az öt százalék-szabta határok közé mindenütt visszazsorítjuk”.⁶⁴ Általánosnak mondható az a vélemény, miszerint a szélsőjobboldalon a numerus clausus törvénybe iktatását valamiféle minimumként, kezdetként fogták fel, amelyben csak Prohászka indítványa „mértó a keresztény kurzushoz”.⁶⁵ A *Nemzeti Újság* több vezércikkét

is szentelt a kvóta követelésének,⁶⁶ és folyamatosan napirenden tartotta a követelést a *Szózat* is.⁶⁷

Az antiszemita közbeszéd, illetve általában zsidóellenes hangulat felerősödését fokozta még szeptember 7–9. között az Ébredő Magyarok Egyesülete II. Országos Elnöki Konferenciája (ld. III.2. alfejezet), továbbá az újabb – az ÉME részéről ismét nagyon összehangoltnak tűnő – röpirat- (falragasz-) és táviratkampány.⁶⁸ A nemzetgyűlést, a Vallás- és Közoktatási Minisztériumot, illetve Horthy Miklós kormányzó hivatalát kérvények árasztották el, melyek a numerus clausus támogatását, erőteljes életbe léptetését szorgalmazták, és sok esetben nem voltak függetlenek Prohászka személyétől.⁶⁹

Prohászka parlamenti beszéde a numerus claususról

A Prohászka-beszéd felépítése

Prohászka Ottokárnak a numerus clausus ügyében elmondott nemzetgyűlési beszédét a parlamenti napló mellett számos hozzáférhető szövegkiadás közli,⁷⁰ idézi hosszabb-rövidebb terjedelemben vagy (eltérő részletességgel) ismerteti.⁷¹ A teljes szöveg ismertetésétől ezért eltekintettem, néhány főbb gondolat kiemelése mellett áttekintésére, illetve értékelésére törekedtem. A beszéd tartalmi elemeit több szakirodalmi utalás is kiemeli, kevés kísérlet történt viszont a retorikai konstrukció megrajzolására. Prohászka beszédének szerkezeti felépítése – utólagosan rekonstruálható vázlata alapján – így foglalható össze:

I. A törvényjavaslat általános célja. Ellentétpár: az ország előtt álló nagy feladatok – látszólag kisebb jelentőségű konkrét törvényjavaslat. A törvény „valódi” jelentőségének bejelentése: szociális irányú – cél: a középosztály talpra állítása. Bejelenti, hogy támogatja Bernolák módosítását.
II. Indoklás
II.1. Az ifjúság szerepe Ifjúság: jövő nemzedék, és a most politizáló ifjúság iránya helyes, őket támogatni kell. Ifjúság: legérzékenyebb a nemzeti veszedelmekre, nem „fertőződött” a korábbi korszakban.
II.2. A numerus clausus indoklása: – A diplomás munkanélküliség veszélye. – Magyar középosztály elhelyezkedése. – Szelekciónak lenni kell – hazafias alapon is. – A destruktív irányzatok veszélye nem múlt el.
II.3. Az ellenérvek elhárítása: – Nem jogfosztás! (Destrukció = jogeljárás, közérdek – egyéni érdek szembeállítás. A jogfosztással szemben a jogkiterjesztés – középosztály kezébe adott eszköz – hangsúlyozása.) – Nem ellentét a korszellemmel! (Ellenkezőleg: A korszellem valóságos kényszer.) – Nem korlátozza a szabadságot! (Ellenkezőleg: A szabadság-fogalom relativizálása és átértelmezése: a szabadság csak forma, nem tartalom!) – Nem antiszemitizmus! (Ellenkezőleg: önvédelem.)

II.4. A szónok a „lényegre” tér: a „zsidóság” arculatának megrajzolása: – Zsidók érdemeinek elismerése, elsősorban a kereskedelem területén. (Ellentét: zsidók felemelkedése – a magyar középosztály leromlása.) – Zsidóság túlsúlyba kerülésének részletezése. – Visszatérő elem: Nem antiszemitizmus! (Ellenkezőleg: a „dekrisztianizáció” megállítása.) – Visszatérő elem részletezése: zsidó túlsúly az ügyvédi pályákon, irodalomban. Ellentét: magyarság leromlása. – Magyar kultúra megvédése az elzsidósodás – például Ady Endre – ellen. – A zsidókat asszimilálni kell!
II.5. A következmények felvázolása, védekezési mechanizmus: – Nemzet kipusztulásának rémképe. (Fegyverrel, illetve „csendesén”, a lelkek elvesztése által.) – Liberalizmus elítélése, megbélyegzése. – Külföldi példák: bevándorlás-ellenesség. A magyarság védelme, zsidó bevándorlás megállítása. – A cionizmus, mint egyetlen alternatíva felmutatása és támogatása.
II.6. Zsidóellenesség fokozása: – A háborúban a zsidók hazafiatlan magatartása, statisztikai adatok sorolása. – A magyarságot fel kell rázni! – Julius Caesar párhuzama: meg kellett ölni, amikor a köztársaság ellen támadt.
III. Zárszó, mozgósítás: – Tiszteli a zsidókat, de ha ellene támadnak, védekezni fog.

A Prohászka-beszéd elemeiről, érvelés- és hatásvizsgálatáról

Prohászka beszédének fontossága nemcsak az általa elmondottakban, hanem azok ilyen gondolati konstrukcióba, mintegy logikai láncolatba való állításában, valamint az ahhoz kapcsolódó érzelmi hatásban ragadható meg. A kor zsidóellenes közvéleményében ekkor látványosan jelentkező elemeket szelektíven, de határozottan válogatta ki mondanivalója alátámasztására. A korabeli zsidóellenes jogalkotásnak rendszerint kétfajta – egymással összefüggő – motivációját különíthetjük el: a forradalmakban való részvételért vélelmezett büntetés, illetve a kialakult társadalmi szükséghelyzetből fakadó kizsorítás gondolatát.⁷² Bár Prohászka ekkoriban és később is többször hangoztatta, hogy a zsidóságnak tulajdonította a köztársaság és a proletárdiktatúra rendszereit, valamint a történelmi Magyarország összeomlását, a numerus claususról szóló parlamenti beszédében egyértelműen az utóbbira, vagyis a társadalmi szükséghelyzetből levezetett intézkedésre helyezte a fő hangsúlyt. A bizonyos társadalmi vagy foglalkozási ágakban való túlsúly kialakulásából egyértelműen azt a következtetést vonta le, hogy a zsidóság és a keresztény magyarság együttélése lehetetlen, amelyből csak két módon látta lehetségesnek a kiutat: vagy az asszimilációval, vagy a zsidóság kivándorlásával. Ami előbbit illeti, Prohászka az antiszemita érvrendszerre jellemzően önellentmondásba bonyolódott, mondván, nem akar senkit „megtériteni”, de a zsidóságnak „kooperálnia” kell az asszimilálódáshoz. (Márpedig ez a vallásváltoztatás, vagyis kikeresztelkedés nélkül értelmetlen állítás.) A cionizmus kapcsán Beregi Árminnak, a Magyarországi Cionista Szervezet elnökének 1917-es álláspontjára hivatkozott annak alátámasztására, hogy a zsidóság sajátos, és mások kultúráját átlényegíteni képes szellemiséggel rendelkezik⁷³ – ez a fajta érvelés pedig különösen hatásos volt a zsidóellenes

korlátozások indoklására. Már korábban, 1918-as közszerepléseiben (ld. II.1. alfejezet) használt egy ezúttal is alkalmazott, az antiszemitizmusra fogékony közvélemény számára jól fogyasztható érvet, a „politikai demográfia” eszköztárát.⁷⁴ Ez egyrészt a bizonyos foglalkozási ágakban, társadalmi és életkori csoportokban regisztrált „térfoglalásból” vezette le az egyetemi hallgatók előzetes szelekciójának szükségességét, másrészt (és ezen a ponton alkalmazta a fent említett „büntetés” érvkésztetét) statisztikai adatokat sorolt arra vonatkozóan, hogy a zsidók számarányukhoz képest sokkal kevésbé vették ki részüket a magyar társadalom háborús erőfeszítéseiből és áldozatvállalásából. (Mint később kiderült, hamis, és tendenciózusan eltorzított statisztikákra hivatkozott.⁷⁵)

Prohászka beszédének általános retorikai méltatásakor feltűnő a szenvedélyes képek, színes jelzők halmozott alkalmazása, az erőteljes, néhol kifejezetten indulatos stílus. Összesen 12 alkalommal fordult szónoki kérdésben a hallgatósághoz (ebből 4 mindjárt a beszéd bevezető szakaszában, annak mintegy megalapozásaképp), mindig olyan esetben, amikor a hallgatóság egyetértő reakciója – a kérdésre adandó válasz – eleve feltételezhető volt. A beszéd retorikai szerkesztettségére utal önmagában, hogy egy-egy gondolatsor végén megállt, határozott kijelentéseket tett, szenvedélyesen fogalmazta meg a konklúziót, majd jól érzékelhető hatásszüneteket tartott. A parlamenti többség eleve elkötelezett volt az eltérő mértékben, de a kormánypárti és a szélsőjobboldalon egyaránt igényelt zsidóellenes törvényalkotás, illetve Prohászka személye iránt, s e kettős szimpátiát a szónok többször is kihasználta mondanivalója hangsúlyozása céljából. A szónoklat mozgósító erejét mutatják a hallgatóság reakciói, amelyek nagy száma különösen azért feltűnő, mert csak azokat rendezhettem statisztikai adatsorba, amelyeket a parlamenti jegyzőkönyv megörökített, vagyis biztosan elhangzottak az ülésteremben. Ezeket a reakciókat két csoportra oszthatjuk, aszerint, hogy egyszerűen az érdeklődés vagy a szónok mondanivalójával való egyetértés – különböző mértékű – megnyilvánulásairól volt-e szó:

I. Érdeklődés megnyilvánulása	
Egyszerű érdeklődés („Halljuk! Halljuk!”)	6
Fokozott érdeklődés („mozgás”, „zaj”)	6
Felfokozott érdeklődés („nagy zaj”)	5
II. Tetszésnyilvánítás	
Egyszerű tetszésnyilvánítás („helyeslés / általános helyeslés”)	4
Egyetértés kinyilvánítása („úgy van, úgy van”)	59
Határozott egyetértés kinyilvánítása („élénk/zajos helyeslés” / „éljenzés” / „taps”)	17

Az összesen 97 esetben történt megnyilvánulás túlnyomó többsége a határozott egyetértés kifejeződése, és ebbe nem számoltam bele a konkrét, szöveges formában is megőrzött

bekiabálásokat. Utóbbiakból 48 a napló tanúsága szerint biztosan elhangzott. Ezek többsége (40) a numerus clausust támogató, zsidózó bekiabálás volt (például Kun Béla zsidóságára, az országból „Palesztinát csinálókra”, a zsidók kétkezi munkások közötti alulreprezentáltságára, a „fajjal” szembeni kötelezettségekre stb. vonatkozóan), vagy egyszerűen visszhangozta Prohászka egyik korábbi megállapítását. (Prohászka elkötelezett, lelkes hívei elsősorban a nemzetgyűlés antiszemita megnyilvánulásokról ismerté vált képviselői – Ereky Károly, Hornyánszky Zoltán, Hegedűs György, Meskó Zoltán stb. – közül kerültek ki.) Érdekes, hogy a szónok az őt támogató beszólásokra egyszer sem reagált, inkább hagyta, hogy a bekiabáló megerősítve, győztesnek érezze magát, fokozza a képviselőkben a zsidóellenes álláspontban való elmélyedésüket – akár gunyoros, akár indulatos beszólásról volt szó. Viszont egyszer sem hagyta válasz nélkül a numerus clausust ellenző, mindössze 8 beszólást. Az ezekre adott reflexiók ugyanis további alkalmakat adtak mondanivalója megerősítésére, az antiszemita érvelés képviselőiben történő megerősítésére, személyes népszerűségének emelésére. Például, amikor a püspöknek a magyar kultúrával kapcsolatos eszmefuttatása közbe Pető Sándor képviselő odaszúrta, hogy „mi nem vagyunk ellenségei a magyar kultúrának”, Prohászka így reagált: „Kegyetek nem ellenségei a magyar kultúrának. De kegyetek megváltoztatják a magyar kultúrát.” Pető újabb megjegyzésére, miszerint a zsidók is részesei akarnak lenni a kultúrának, a szónok azzal válaszolt, hogy erre csak az asszimiláció kínál lehetőséget számukra. Prohászka ráadásul nem egyszerűen riposztózott, hanem a szóba hozott téma (például az említett esetben a kultúra) fogalma köré újabb, egyetértésre sarkalló eszmefuttatást fűzött. (Például Sándor Pálnak a cionizmus lehetetlenségével kapcsolatos közbeszólása kapcsán is.)

Prohászka szónoki eljárása lehetővé tette, hogy a hallgatósággal folyamatos, élénk kapcsolatban maradjon, ugyanakkor a T. Ház reakciói egyszer sem kellett, hogy kizökkentsék gondolatmenetéből. Beszéde így is összefüggő egészet alkotott, ami csak fokozta mondanivalójának hatását. (Az elnök ráadásul csak 4 alkalommal figyelmeztetett a beszéd közben csengetéssel, a képviselőket csendben maradásra intő rövid felszólítással, vagyis lényegében nem is avatkozott közbe.) A beszéd komolyságát jelzi, hogy Prohászka mindössze egyetlen alkalommal próbálta humoros eszközzel lazítani mondanivalóját, „pihentetni” a hallgatókat, amikor arról beszélt, hogy amikor a nyugati politikai értékrendszer szóba kerül, meg kell különböztetni a Nyugatot (vagyis Nyugat-Európát) és a „mi volt Nyugatunkat, azt a papírosnyugatot”. Ez önmagában arra utal, hogy Prohászka beszéde közben sokkal inkább a feszültség folyamatos fenntartása, fokozása eszközeinek alkalmazásában volt érdekelt.

A képviselőházban a beszéd hatása valóban elementáris volt, nemcsak a tomboló ünneplés mutatta ezt, hanem az is, hogy a házelnök szünetet rendelt el a végén.

A Prohászka-beszéddel kapcsolatosan érdemes kitérőként megjegyezni, hogy a másnapi sajtóban megjelent beszédközlések néhány ponton – rendszerint a bekiabálások, valamint az azokra adott szónoki feleletek tartalmában – eltérnek a nemzetgyűlés hivatalos naplószövegétől.⁷⁶ Ezek teljességének feltárása talán nem is indokolt, csak a példa kedvéért említem, hogy Prohászkanak az a mondata, mely a nemzetgyűlési naplóban így hangzott: „A numerus clausust a közvélemény általában antiszemitizmusnak ítéli, azt mondhatnám, bélyegzi sok tekintetben.” – *Az Est* hasábjain így jelent meg: „A közvélemény a numerus clausus behozatalát antiszemitizmusnak tartja, ez tény is sok tekintetben.” (Egész más a tartalma, hiszen előbbi a közvélemény, utóbbi Prohászka álláspontjának tünteti fel az állítást.) Amikor Pető Sándor képviselő közbeszólt, és azt mondta, hogy „Mi is részesei akarunk lenni a nemzeti kultúrának!”, Prohászka – a hivatalos szöveg szerint – így válaszolt: „Kegyetek akkor lesznek részesei a nemzeti kultúrának, ha igazán asszimilálódnak.” Prohászka riposztja azonban másként jelent meg a *Bécsi Magyar Újság* („Akkor asszimilálódjanak!”); az *Új Nemzedék* („Csak azok kellene, akik asszimilálódnak!”) vagy a *Szózat* hasábjain („Ez csak akkor következik be, ha teljesen asszimilálódnak.”) – a különbség ezúttal sem csak stiláris.⁷⁷ A *8 Órai Újság* arról is beszámolt, hogy Prohászka beszéde alatt Sándor Pál folyamatos – kivehetetlen tartalmú – szópárbajt folytatott a szélsőjobboldalt képviselő Friedrich-csoporttal.⁷⁸

A Prohászka-beszéd közvetlen következményei

Prohászka numerus claususszal kapcsolatos beszéde széles körű visszhangokat váltott ki. A reakciók jó része nyilvánosan fogalmazódott meg, kis túlzással úgy is mondhatnánk, hogy nem akadt olyan, a keresztény-nemzeti kurzus iránt elkötelezett közéleti tényező, aki ne érezte volna kötelességének a püspök beszédével kapcsolatos laudációt. Ezek többnyire nyilvánosan is megjelentek, de gyakran hivatkoztak a személyére az 1920. szeptember közepén az országgyűléshez címzett beadványok, illetve visszhangozták a beszédéből átemelt paneleket.⁷⁹ Magát a püspököt is megkeresték egyes társadalmi csoportok, jellemző például annak a levélnek a hangvétele, amelyet újpesti főiskolai hallgatók gyűlésén szövegeztek számára.⁸⁰ Mint írták, meg voltak győződve arról, hogy ettől az indítványtól függ a magyarság jövője, a „sorsdöntés kínos közelsége” ezért figyelmüket „fajunk, nemzetünk legkiválóbbjai, s elsősorban Nagyméltóságod felé” irányította. Nem mulasztották el megköszönni, hogy Prohászka mindig kiállt a radikális ifjúság mozgalmai mellett.⁸¹ Prohászka beszédét ekképp méltatták: „Úgy hatott lelkünkre, mint harmat a kietlen mezőre. Lelkünk felfrissült, igazságunk bebizonyosodott.” A „közönyösség, fásultság sivító hideg szelében lelkünk fázik, melegítő szóra, tettekre vár” – írták, Prohászka példáját pedig a továbblépésre irányuló lelkesítésnek tekintették, kérték, hogy a püspök vezesse őket, s

kinyilvánították: akár „a halálba rohanni” is készek Krisztus országáért, a keresztény Magyarországért.⁸²

A parlamenti képviselők hivatkozásai (ld. alább) mellett érdemes megemlíteni, hogy Teleki Pál miniszterelnök is Prohászka példáját tartotta szem előtt, amikor a numerus clausus ügyét október elején szóba hozta.⁸³ Szegedi látogatása alkalmával tartott beszédében a Prohászkaéra kísértetiesen emlékeztető gondolatmenetet vallott magáénak (a magyarság felemelkedésének programja, a „középosztály visszaállítása és a faji géniusz eredetiségének megóvása”, a gazdaságba való erőszakos beavatkozás elutasítása stb.), és név szerint is hivatkozott a püspök parlamenti beszédére a zsidóság érdemeinek méltatásakor, amivel a „betolakodott” és hazafiatlan zsidókkal szembeni intézkedések jogosságát is indokolni akarta.⁸⁴

„El is van döntve.” A Prohászka-beszéd hatása a parlamenti döntéshozatalban

Visszatérve a szeptember 16-i ülésre, a Prohászka-beszédet követő szünet után Hermann Miksa képviselő szólalt fel, aki annyira a püspök beszédének hatása alatt állt, hogy lényegében csak folyton visszautalt az általa elmondottakra. A szeptember 17-i, majd az azt követő három tárgyalási napon elhangzott felszólalások Prohászka beszédének támogatását demonstrálták vagy azzal próbálták vitába keveredni.⁸⁵ A püspök nevének említésekor a nemzetgyűlés naplója rendszerint „éljenzés”-t vagy egyéb tetszésnyilvánítást rögzített.

Dinich Viktor képviselő Prohászka szavainak hatására tovább is akart lépni, az a meggyőződése alakult ki, hogy legjobb volna a zsidóságot tíz évig mindenfajta egyetemre járástól eltiltani.⁸⁶ Ezt követően Ugron Gábornak, a parlament többségével és a közvéleménnyel szembe forduló beszéde heves szópárbajt váltott ki.⁸⁷ Prohászka – mint mondta – hadat üzent a liberalizmusnak, pedig utóbbiból a tanszabadság elvének tiszteletben tartása kiemelten fontos alapérték. Elutasította a Prohászka-beszédben Ady és Heinrich Heine „nemzetietlenként” történt megbélyegzését. Amikor pedig arról beszélt, hogy hamis Prohászkanak a „zsidó fajjal” szembeni védekezésésként beállítani a törvényjavaslatot – úgy vélekedve, hogy a keresztényeknek minden lehetőségük megvan arra, hogy kiválóbbak legyenek a zsidóknál az oktatásban, gazdaságban, közéletben egyaránt – számos bekiabálást kapott. Sok későbbi felszólalóhoz (például a 20-án szónokló Rupert Rezsőhöz) hasonlóan „lecsapott” a Prohászka-beszédet záró Julius Caesar – Brutus példázatra, abszolút nem helyénvalónak minősítve a párhuzamot. Mint mondta, Julius Caesart Brutus „leszúrta az előjogaikat [...] féltő gazdag, ős-nemes római patríciusok tapsviharja közepette. Nem a szabadság védője volt tehát Brutus, hanem az osztály-előjogok védője és Cézárban a demokrácia hatalmas képviselője esett el. [...] Cézár, mint a demokrácia képviselője halt meg, de az általa hirdetett eszmék élnek, élnek ma is és feltétlenül

győzedelmeskedni fognak.”⁸⁸ Ugront a Prohászkaival teljes nézetazonosságot demonstráló Gömbös Gyula követte, aki így kezdte felszólalását: „Azt hittem, hogy Prohászka Ottokár t. képviselőtársam tegnapi felszólalásával a numerus clausus kérdése véglegesen el lesz döntve [Usetty Ferenc közbeszólt: »El is van döntve.«], hogy tovább erről a kérdéstről vitatkoznunk nem kell, az a mód azonban, ahogyan a ma reggeli liberális lapok ezt a kérdést tárgyalják és különösen Ugron Gábor t. képviselőtársam felszólalása mégis arra késztet, hogy ismét visszatérjek arra a momentumra, amelyet nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy itt tulajdonképpen a magyar faj védelméről van szó.” Ugron kritikáját pedig igyekezett ellenkezőjére fordítani, tipikus – Prohászka által is használt – antiszemita érvelés keretében: „Ugron Gábor t. képviselőtársam azt mondotta, hogy a demokrácia és a liberalizmus azt jelenti, hogy védeni kell a gyengét, a beteget és a szegényt. Hát igenis, t. Nemzetgyűlés, gyenge, beteg és szegény a magyar faj, ezt kell tehát védenünk!” Mint volt katonatiszt, teljes mértékben hitelesnek minősítette Prohászkanak a fronton harcoló katonák felekezeti összetételével (a zsidóság hazafiatlanságát bizonyítani hivatott statisztikákkal) kapcsolatos – tendenciózusan torzító, vagy kifejezetten hamis – adatait.⁸⁹

A vita során számos képviselő rajongással vegyes tisztelettel nyilatkozott Prohászkaról és méltatta beszédének jövőt meghatározó jelentőségét. Illusztrációként Kovács Emil képviselő szavait idézem: „Sokáig, órák hosszáig lehetne, t. Nemzetgyűlés, beszélni ezekről a kérdésekről, de én azt hiszem, egyetlenegy elfogulatlan ember sem juthat más konklúzióra, mint arra, amire Prohászka Ottokár mélyen t. képviselőtársam jutott a nemzeti génuszt ideális magaslatra emelő fenomenális beszédében [sic!], amelyben konstataulta, hogy mi felé emelt fővel és keresztény indulattal is törvénné tehetjük ezt a javaslatot, mert hiszen ez az egész vita tulajdonképpen önvédelmi harc, a mi nemzeti létünk és génuszunk megmentése és a sír széléről való visszahozása érdekében. Nem támadó harc ez, hanem védő harc és az önvédelmi harc mindig jogosult, azt minden törvény, igazság és morál a világon mindig elismerte.” Később azzal is „udvarolt” Prohászkanak, hogy az ő szavai nyomán a magyarság zsidókkal szembeni toleranciájával egészítette ki az „önvédelmi harc” ideológiai alátámasztását.

Különösen érdekes volt, hogy a numerus clausus ellenzői között szólalt fel Giesswein Sándor, a Prohászkatól gyakran – demokratikus irányban – eltérő véleményt megfogalmazó, keresztényszocialista politikus. Igazságtalannak tekintette a zárt szám bevezetését, a problémát az iskolarendszer fejlesztésével tartotta megoldhatónak. A 20-i ülésnapon több vita is kibontakozott a képviselők között. A numerus clausust elítélő Rupert Rezsőnek először Gömbös igyekezett visszavágni, ismét arra hivatkozva, hogy a háborús „vérvészteség arányaiból a keresztény társadalom többet vett ki, mint a zsidó társadalom [...] a mögöttes országrész

ellenállóerejét miképp ásta alá éppen a zsidó túltengés, és épen ezt akartam bebizonyítani [...] száraz számokkal, amelyeken nem lehet változtatni”. Rupertnek valósággal nekiesett továbbá Dánér Béla képviselő, mondván, képviselőtársa „helytelenül” értelmezte Prohászka szavait a zsidó géniusszal, értékteremtő képességeikkel kapcsolatosan: „Átolvastam figyelmesen a beszédet, és ennek semmi nyomát nem találtam. Nem találtam semmi egyebet, mint néhány lovagias, nemes, elismerő szót a zsidósággal szemben, ami éppen a mi természetünkéből következik, hogy t.i. az ellenséggel szemben is mindig elismerőleg és lovagiasan viselkedünk.” A megnyilatkozás jó példája annak, hogy Prohászka beszédéből könnyen ki lehetett eltérő vélekedéseket is olvasni, ezúttal például a képviselő antiszemita magatartásában érezhette magát – a püspök által – megerősítettnek. Mindehhez hozzáfűzte, hogy a „hálátlan” zsidók visszaéltek a magyarok jóindulatával és „ellenünk” támadnak. Később, szintén Prohászka tézisei alapján olyan társadalomképet rajzolt, amelyben a gazdatársadalom és a középosztály közé befurakodott zsidóságról szólt, és utóbbi kiszorításának szükségességét hirdette.

A 20-i és a 21-i ülésnapok leghevesebb vitájára az izraelita Sándor Pál felszólalásai kapcsán került sor. A numerus clausus értelmetlenségét, igazságtalanságát, a zsidósággal szembeni vádak hamisságát taglaló beszédet számos antiszemita közbekiabálás tarkította. Szempontunkból csak azt idézem, hogy Sándor Pál – miközben tételesen igyekezett visszautasítani a zsidók háborús szerepvállalásával kapcsolatos adatokat⁹⁰ – a legudvariasabban nyilatkozott Prohászka körül, amitől érveinek respektálását is várhatta – sikertelenül: „Prohászka igen t. képviselőtársam felszólalását a legnagyobb érdeklődéssel követtem. Én ismerem a régi időből az ő működését, előbb voltam neki tisztelője, mint sokan mások ebben az országban. Abban, amit ő itt mond, igen sok osztó igazság van. Kemény dolgokat mondott nekünk, zsidóknak, sok tekintetben azokkal ellentétben vagyok, azonban sok igazságot és jogosat mondott. Az én t. képviselőtársamnak azt mondom, hogy igenis az ő beszéde megadja a fonalat arra, hogy ezekről a dolgokról tárgyaljunk. Megadja a fonalat arra, hogy végre mi a nemzetgyűlésnek és a nemzetnek egyetemes érdeke, arra nézve bizonyos programot alkossunk magunknak, hogy voltaképpen mit akar a nemzetgyűlés és mit akar a ma vele szembeállított zsidóság. Ezt a fonalat nézetem szerint ki lehet tágítani.” Másnap Ereky Károllyal keveredett személyeskedő vitába, és arra is sor került, hogy amikor arról beszélt, hogy senkit nem akart képviselőtársai közül megbántani, az amúgy is gyakran közbeszóló Taszler Béla még azt is a fejéhez vágta, hogy „Prohászka is ki akarta végezni”. Sándor Pál erre – a nemzetgyűlés hangulatára jellemző módon – igyekezett a nagy tekintélyű Prohászka személyét érintő megjegyzést kikerülni: „Prohászka az általam legtiszteltebb egyén az egész világon. (Zaj.) Ezt kikérem magamnak. (Zaj a baloldalon.) A

legelső egyéniség az országban. Nincs ebben az országban, aki jobban tisztelné őt, mint én. (Zaj.)”

A vitát lezáró felszólalásában Haller István kultuszminiszter is sokat utalt Prohászka beszédére. (Haller egyébként a vita során igyekezett az eredetileg általa benyújtott törvényjavaslattól a numerus clausus iránti szimpátiáját demonstráló irányba elmozdulni, magát a zsidóság korlátozását szorgalmazó politikusok élvonalába helyezni.⁹¹) Hivatkozott például a Prohászka által szorgalmazott (Sándor Pál által elutasított) cionizmus alternatívájára, vagy a püspök nyomán jelentette ki, hogy „mindenütt a nemzeti ébredés nagy mozgalma köszöntött be” stb.

A végszavazáskor a Bernolák–Prohászka-féle módosító indítvánnyal együtt a törvényt 57:7 arányban szavazta meg a nemzetgyűlés. Mindez azért is érdekes, mert a zsidóság korlátozását célzó módosító indítványon eredetileg 75 képviselő aláírása szerepelt,⁹² és még a radikális diákszervezetek is korábban 63 képviselő biztos támogatását bírták.⁹³ A nem-mel voksolók szűk (és az ellenzők valamivel tágabb) köre egyébként szintén két csoportra oszlott: a demokraták túl soknak, a szélsőségesek túl kevésnek ítélték a jogkorlátozó paragrafust.⁹⁴ A parlamenti szavazás kapcsán érdemes még megemlíteni, hogy Hornyánszky Zoltán képviselő megfogalmazott még egy módosító indítványt, melyben – Prohászka korábbi felvetéseivel is összhangban – konkretizálni akarta a paragrafust ezzel a betoldással: „a zsidóknál azonban a nemzetiség arányszámát meg nem haladhatja”. Ez azonban már nem kapott támogatást, mivel a zsidóság konkrét említése nélkül is világos volt a jogalkotói szándék.⁹⁵ Utóbbi egyébként pontosan megjelent a törvény végrehajtási utasításában, amely konkrétan megemlítette az izraelitákat, mint nemzetiséget.⁹⁶

A Prohászka-beszéd hatása a sajtóban. A szimpatizánsok⁹⁷

Ha a Prohászka-beszédet közvetlenül követő korabeli sajtótudósításokat átlapozzuk, világossá válik, hogy az egyetemi beiratkozásokkal kapcsolatos törvény antiszemita programmá való átértelmezésében nem a javaslatot hivatalosan jegyző Bernolák Nándor, hanem Prohászka beszéde jelentette a legfontosabb, legnagyobb visszhangot kiváltó eseményt. A másnapi lapok hosszabb-rövidebb ismertetésekben számoltak be a beszédéről, rendszerint kommentárokat is fűztek ahhoz. Ha ezek arányait megnézzük, a zsidóellenes törvénykezést ünneplő megjegyzések száma jóval több és hangsúlyosabb, mint a Prohászka-hoz kritikusan viszonyuló megállapításoké – de a püspök beszédének központi jelentőségét a sajtó lényegében egyöntetűen tárja az utókor olvasója elé is.⁹⁸

A jobb- és szélsőjobboldal tollforgatói tomboló ünneplésben próbálták egymást túllicitálni, és ez nemcsak az országos, hanem a helyi sajtóról is elmondható. Székesfehérvári hívei büszkék

voltak arra, hogy püspökük ennyire központi szerepet játszik a nemzetgyűlésben, így fogalmaztak: „Prohászka beszéde mindig esemény, de az a csütörtöki beszéde több volt az eddigi beszédekénél. Ezen a beszéden keresztül látjuk a mai helyzetet s tudjuk, hogy a mi képviselőnk egyéni varázsa, mindent megértő és megérző bölcsessége fogja össze ezt a különös összetételű nemzetgyűlést, amely Prohászka nélkül régen szétesett volna.”⁹⁹ (A püspök személyének tulajdonított kohéziós erő alapos túlzás volt, mint ez 1921 elejére kiderült, ld. erről IV.2. alfejezet.) Egy másik székesfehérvári tudósító is azt emelte, hogy a Prohászka által szorgalmazott törvénynek kell „az egyetem génuszává” válnia.¹⁰⁰ A debreceni *Hajdúföld* publicistája a tudatos és megalapozott zsidóellenességet ünnepelte Prohászkaiban: „A politikai beszédek ez arany korszakában, [...] amikor minden ember, ha egy antiszemita beszédet tud kivágni, a jövő politikusának képzele magát: jólesett hallanunk egy igazán okos beszédet.”¹⁰¹ Kifejtette, hogy a püspök szavai nem tekinthetők antiszemitizmusnak, annak ellenére, hogy a numerus clausus egyértelműen csak a zsidók ellen irányult. Az ellentmondást úgy „oldotta fel”, hogy Prohászka nyíltan faji kérdéssé emelte a törvényjavaslatot, mint a „honszerző és honfenntartó keresztyén fajnak önvédelmi harcát a zsidó faj ellen”. Míg a zsidók által „megfizetett és fajbeli külföldi sajtóban” a numerus clausust Európa szégyenének nevezték, a lap szerint a magyarságnak éppen hogy büszkének kell arra lennie. Prohászka szavait úgy interpretálták, hogy a püspök eredetileg nem is volt ellensége a zsidóságnak, de a közelmúlt történései miatt azzá vált. Prohászka beszéde nyomán helyt adott továbbá annak a közkeletű antiszemita vélekedésnek, hogy a magyarság barátként tekintett a zsidókra, utóbbi azonban visszaélt a keresztyén magyarok jóindulatával, ezért ellenségként kell kezelni, így Magyarország a bolsevizmus bukása után már nem beszélhet zsidó vallásról, csak zsidó fajról és nemzetiségről. Hasonlóan ünnepelte a zsidókérdés „lényegére rámutató” Prohászka egy másik vidéki tudósítás is, örömmel tapasztalva a „zsidó körökben” mutatkozó riadalmat, mondván: a püspök által szorgalmazott törvény végre gátat vet az „egyetemek kapui előtt vészesen fenyegető zsidóözönnék”.¹⁰² Prohászka beszédéből azt olvasták ki, hogy a magyarság minden nációval keveredve meg tudta őrizni („faji”) sajátosságait, a zsidósággal azonban más a helyzet, ellenük a hazafiasság és „az izzó vallásosság” – zsidók által elvetett – eszközeivel fel kell venni az önvédelmi harcot. Akadtak olyanok is, akik a kevésbé bonyolult zsidóellenes érveket emelték ki Prohászka beszédéből, például a zsidók alulreprezentáltságát mutató katonai statisztikát hangoztatták.¹⁰³ Más vidéki szerkesztőségek is hasonló szellemben kommentálták, illetve kivonatossan közölték Prohászka beszédét.¹⁰⁴

Ritka volt az olyan sajtóorgánus, amely nem a címlapon és bőséges terjedelemben foglalkozott a szónoklattal.¹⁰⁵ Az országos lapok közül értelemszerűen a Központi Sajtóvállalathoz tartozó, illetve egyéb „keresztyén” orgánusok foglalkoztak hosszasan a beszéddel. A *Nemzeti*

Újság másnapi vezércikke hangsúlyozta például, hogy a numerus clausus lényegét valójában Prohászka „nagy elvi magaslatról” indult beszéde tette egyértelművé az ország számára.¹⁰⁶ A publicista szerint Prohászka kristálytisztá logikai fejtegetése juttathatja el valamennyi hallgatóját a magyarság fennmaradásának, a magyar faj érvényesülésének politikai programja igenléséhez. Mindezt több oldalról is körüljárta, mondván, sokan azt hihették az egyetemi beiratkozások kérdéséről, hogy nem is olyan jelentős kérdésről van szó. A témát Prohászka „varázsoltá élővé”, ő győzött meg mindenkit valódi jelentőségéről: „Sivár, rideg, igazságtalan papirostörvénynek hirdették, amíg be nem bizonyult róla, hogy a magyarság jövő sorsa van letéve benne, a magyar faj védelme, a magyar jövő biztosítéka.” A vezércikk fenyegető hangvételű mozgósítással zárult, nem hagyva ki annak említését, hogy Prohászka személyében „az egységes kormányzópárt vezére kiáltotta oda: állunk elébe, ha valaki osztályok vagy fajok érdekét többre meri tartani a magyarságénál”, a püspökben pedig e magatartás megalkuvást nem ismerő iránymutatóját tisztelte. A lap egyébként teljes terjedelemben közölte a „a magyar fajvédelem egyik leghathatósabb eszközét” igenlő beszédet, melynek „meggyőző ereje elől nem térhettek ki, még a kérdés elvi ellenségei sem”.

Rövidebb terjedelemben, hasonló szellemben született tudósítást tett közzé az *Új Nemzedék* is,¹⁰⁷ a lap kapcsolódó publicisztikai írását Kosztolányi Dezső írta.¹⁰⁸ A költő és publicista Prohászka beszédében elsősorban a kultúra fogalmának és eltérő értelmezéseinek kérdéseire tért ki a „magyarság és a zsidóság” ekkor zajló „nagy viadala” kapcsán. A „ragyogó elméjű és pompás egyéniségű” Prohászka „tündöklő beszédéből” azt emelte ki, hogy a püspök a zsidóság „szellemi fölényének” megállapításával is foglalkozott. (A zsidóság érdemeinek méltatása Prohászka részéről elsősorban szónoki fogás volt, amellyel a magyarság felrázását, saját kultúrája iránti küzdelemre sarkallását kívánta előmozdítani.) Kosztolányi is úgy vélte, hogy „mióta a magyarság emancipálta a zsidóságot, békés és egyedül nekik kedvező évtizedek múltak el, melyek alatt végrehajtották országunkban a honfoglalást”. Ennek kapcsán kétféle minőségű kultúráról beszélt, a zsidóságnak tulajdonítva az alacsony színvonalú, értéket nélkülöző, szórakoztató, könnyű (például kabaré) műfajok elterjesztését, a magyarságnak ezzel szemben a küzdelmes munkával létrehozott, időtálló irodalmi, sőt tudományos teljesítmények megalkotását. A cikkben Prohászka beszédének ezt az egyetlen elemét emelte ki és elemezte végig Kosztolányi.

Nem fukarkodott a szuperlatívuszokkal az *Új Barázda* c. lap sem, mely – már címválasztásában is jelezve, hogy valójában mi a numerus clausus lényege – különszámban közölte Prohászka beszédének teljes szövegét.¹⁰⁹ A lap egyébként azok közé tartozott, melyek a beszéd napján is „ráhangoló” cikket közöltek,¹¹⁰ a kisebb súlyú kritikai megjegyzésekkel szemben az egységes fellépést szorgalmazva, továbbá hangsúlyozva, hogy a kormányzópárt elnöki tisztét

betöltő Prohászka „beszédét az egész Ház osztatlan érdeklődése előzi meg”, biztosra véve, hogy a módosító indítvány nagy többséget kap a nemzetgyűlésben. A szeptember 17-i számban két hosszabb kommentárt is szenteltek az előző napon történeteknek.¹¹¹ Hosszú időre kiható, jelentős eseménynek minősítették Prohászka „magyar fajunk védelméről és a zsidókérdésről” elmondott beszédét, mely „száz tettel ér fel”, továbbá nagy magaslatba emelve a témát, végleg eldöntötte a vitát. Úgy vélték, a numerus clausus ügyében tartott szónoklat nem csupán egy konkrét törvényjavaslatához való hozzászólás, abban a püspök „évtizedekre szóló munkatervet állított a nemzet elé és kijelölte az utakat, amelyen a keresztény nemzeti kurzusnak haladnia kell”. Ünnepezték, hogy Prohászka megsemmisített minden potenciális ellenérvet, például a tanszabadság elvére való hivatkozást, azáltal, hogy a zsidóellenességet általános politikai programmá emelte. Az antiszemita közhangulatra jellemző módon megjegyezték a „keresztény nemzeti újjászületés apostoli vezérének” minősített Prohászkaról, hogy „megdőbbséget hiteles számadatokat sorolt fel” a háborúban a zsidók szerepvállalásáról. A beszédet kommentáló másik publicisztika arról számolt be (egyetértőleg), hogy egy – névtelen – parlamenti képviselő szerint Prohászka beszédével jelent meg először a keresztény kurzus a nemzetgyűlésben. A „fáját féltő magyar génusz a maga teljes méltóságában beszélt belőle” – írták, sokak véleményének hangot adva, miszerint a parlamentben ekkora sikere még szónoklatnak korábban nem volt. Ebben a megfogalmazásban azért érezhető némi túlzás, mint ahogy abban is, hogy a lap szerint a liberalizmus szószólói egymás után törölték magukat a felszólalni kívánók sorából, annyira megsemmisítő erejű volt a püspök beszéde. Sőt, a „demokrata párt” egyik meg nem nevezett képviselője a tudósító szerint így nyilatkozott: „Nem beszélek! Megtántorodtam! A zsidóság lelkiismeretét, ha valaki, ma Prohászka felrázta. Adatai sújtottak, szavai gyújtottak. Tetemrehívás volt.” Bár a megjegyzés tükrözi a T. Ház képviselőinek hangulatát, azért később több, a numerus claususszal szemben kritikus vélemény is elhangzott. Az *Új Barázda* e kritikus hangokkal szemben előre leszögezte, hogy Prohászka „eldöntötte a csatát”, a zsidóság által megváltoztatott magyar kultúra újjászületésének, a zsidók által arra nyomott „faji bélyegtől” való megszabadulásnak minősítette az elhangzottakat. A cionizmus kapcsán tovább is fűzte a Prohászka által elmondottakat, mint kifejtette, ennek szorgalmazásában nem a zsidókról, hanem a nemzet sorsáról van szó.

Más lapokban is bőségesen megjelent hasonló kommentár, a törvény elfogadását követően például a szélsőségesen antiszemita *A Nép* így írt: „Végre tető alá hoztak egy törvényjavaslatot, amelynek a kereszténységhez néminemű köze van.”¹¹² A zsidók „teleordították a világot”, hogy itt diszkrimináció történik, pedig – a lap szerint – éppen ellenkezőleg, most szűnhet meg a valódi diszkrimináció, s mindezt mozgósító erejű támadással fejezték meg: „Az egész csak annyi,

hogy a keresztény magyarság nem hajlandó magát tovább is orránál fogva vezetetni azoktól, akik az országot majdnem végpusztulásba vezették. Elég volt a zsidókból! A gyomrunk nem bír többet.”

A későbbi fajvédők lapja szintén bőséges terjedelmet, illetve Prohászka személyét ünneplő vezércikket szentelt a beszédnek.¹¹³ Úgy fogalmazott, hogy Prohászkanak kezdettől vezető szerepet kellett volna vállalnia a „keresztény irányzatban”, mert ő tekinthető a leghitelesebb fajvédelmi politikát szorgalmazó közéleti személyiségnek. Sőt, úgy vélték, már rég győzelmet aratott volna a „keresztény kurzus”, ha Prohászka lenne a vezérük, mert az eszméihez töretlenül ragaszkodik, és csak a szent célok motiválják, nem bármilyen pozíció megszerzése. Más keresztény politikusok úgymond „nem voltak annyira érintetlenek a pártpolitika mellékcéljaitól, mint Prohászka püspök”, és ebben jelölhető meg a kurzus sikertelensége. Viszont – figyelmeztetett a publicista – még nem késő ahhoz, hogy Prohászka valódi vezéregyenységként tekintsenek, aki még akkor is erre van predesztinálva, ha a „valódi” keresztény (vagyis következetesen antiszemita) irányzat esetleg ellenzékbe kerülne. A lap egyébként Prohászka és Gömbös teljes nézetazonosságára is többször felhívta a figyelmet.¹¹⁴

A keresztény diákszervezetek lapjai is ünnepelték Prohászka beszédét azok között, akik „nagyszabású felszólalásaikkal fölényes győzelemre vitték a javaslatot”, és ezért az egyetemisták „örök hálájukról” biztosították.¹¹⁵

A Prohászka-beszéd hatása a sajtóban. A kritikusok

A numerus claususszal, illetve általában a „keresztény kurzussal” szemben ellenzéki vagy mérsékelt álláspontot elfoglaló lapok közül több csak rövid, a beszéd főbb pontjait kiemelő ismertetést közölt Prohászka szónoklatáról, lényegi kommentárt nem.¹¹⁶ A nemcsak az antiszemita közéletben „zsidó lapoknak” minősített orgánumok, vagyis az izraelita felekezeti sajtó határozottan, de visszafogott stílusban utasították el Prohászka szavait. Az *Egyenlőség* részletesen kitért a zsidóság háborús embervesztésének kérdésére.¹¹⁷ A Prohászka-beszéd közben Hornyánszky Zoltán azt kiabálta, hogy „Itt a statisztika! A számok nem hazudnak! A szám beszél!”¹¹⁸ – mire az *Egyenlőség* azzal reagált, hogy a számok tényleg beszélnek, csak az elvakult antiszemitizmus hívei nem akarják meghallani, hogy milyen arányban szerepeltek a hazai zsidók a hadsereg különböző statisztikaiban. A lap másik kommentára részletesen foglalkozott Prohászka személyével.¹¹⁹ Ennek szerzője (minden bizonnyal Szabolcsi Lajos) lényegre törően mutatott rá, hogy a sok antiszemita politikai megnyilatkozás után Prohászka beszéde más minőséget képviselt: „Az első irodalmi formába foglalt, áttekinthető és teljes programja a mai politikai irányzatnak.” A „keresztény-nemzeti” kommentárokhoz hasonlóan nagyra értékelte,

központi jelentőségűnek nevezte – értelemszerűen ellenkező előjellel – a püspök fellépését. Prohászka 1919 előtti antiszemita cikkeit, megnyilatkozásait is felidézve rámutatott, hogy ő nem változtatott harcmódorán azáltal, hogy 1920 tavaszán új, önmagát kereszténynek nevező kurzus került hatalomra. Szavainak, így a zsidóság visszaszorításának igényét átfogó programba szervezni akaró törekvéseinek súlyát pedig a szerző szerint a püspök óriási tekintélye adta: „Prohászka Ottokár nem egyszerű közkatonája a nemzetgyűlésnek. Ő az egyesült kormányzópartok vezére, a parlamenti porond hőse, az uralkodó irányzat vezéralakja. [...] Az ő nyilatkozatai talán hivatalosabbak a kormánynyilatkozatoknál, mert az ő szava az uralmon lévő többség szava. Prohászka Ottokár kezében van a néphangulat irányítása. Amit ő mond, az közvéleménnyé dagad. Ő irányítja ma a zsidók helyzetét Magyarországon.” A cikk rámutatott továbbá arra, hogy Prohászka programja egyértelműen a magyarok és a zsidók megkülönböztetésére, éles elhatárolására irányult, az asszimiláció lehetőségének elutasításával minden beilleszkedési kísérletet értelmetlen, sőt a magyarságra veszélyes vállalkozásnak tart: „Elismer bennünket. Nem ócsárol, de eltaszít magától.” A zsidóság magyarságból való kitaszításának igénye – a lap szerint – Prohászka beszédében nyert programszerű megfogalmazást, mely „súlyos és különös helyzetbe juttatott bennünket. Ki vagyunk rekesztve, ki vagyunk taszítva a magyarság köréből. [...] A nemzetfenntartás feladata szükségképpen harcot jelent ellenünk.”¹²⁰ A Prohászka-beszéd hasonló következtetések levonására indította a még különlegesebb helyzetű erdélyi magyar zsidóságot is,¹²¹ egy nagyobb elemzés például keserűen állapította meg, hogy az egykor nyitottságáról ismert főpap a jogrendet is feláldozni kész „kurzusvezér” lett, aki „a tudományosság és tárgyilagosság finom fátylába burkoltan kínálja a régi márkájú árut”, s különösen azt kifogásolta, hogy a püspök beszéde bátorítást jelent a szélsőségeseknek.¹²² Az izraelita felekezeti sajtóban a Prohászka által szóba hozott cionizmus kérdése váltott még ki diskurzust, az irányzat folyóiratának írása ugyanis általában elítélte a püspök zsidóellenességét, de örömet fejezte ki azért, mert a zsidóság jövőjét az önálló nemzetállam koncepciójában jelölte meg.¹²³ Az *Egyenlőség* ezzel nagyon nem értett egyet, s inkább attól tartott, hogy a zsidóság ellenségeiként jellemzett politikusok (Prohászka és Haller István) olyan utat jelöltek számukra, amelyre akár rá is kényszeríthetik őket.¹²⁴ Az antiszemita jogalkotás ily módon megosztotta a zsidóságot is, a cionisták ugyanis elfogadták a nemzetként való meghatározás pusztá gondolatát.¹²⁵

A *Budapesti Hírlap* parlamenti tudósításában megerősített olyan elemeket, melyeket fentebb az *Új Barázda* kapcsán említettem.¹²⁶ A „nemzetgyűlés egyik oszlopos tagja” eszerint valóban úgy nyilatkozott, hogy Prohászka beszédével „megszületett Magyarországon az antiszemitizmus”, és a „volt kereszténypártiaknak” tulajdonította azt a magatartást, melyet szintén a

folyosón így fogalmaztak meg: „A beszéd lelket öntött a keresztény kurzusba, és a legnagyobb mértékben felfokozta a keresztény öntudatot.” Hangsúlyozta továbbá, hogy a nemzetgyűlés csak kényszerből, az antiszemita közhangulat hatására nyúlt a numerus clausus kérdéséhez, de kétségtelen, hogy a liberalizmus érvei egyszerűen teljesen hatástalanok a döntéshozókra. Az egyéb, numerus claususszal kapcsolatos kritikák közül kiemelkedik Rákosi Jenő e lapban közölt vezércikke.¹²⁷ A tekintélyes zszurnaliszta úgy fogalmazott, hogy Prohászka összességében tulajdonképp liberálisnak is minősíthető beszédet tartott az illiberális törvényjavaslatot pártolva. „Liberális” – mondta, mert úgy osztotta el a fényt és az árnyékot, hogy előbbiből adott a zsidóknak is, elismerve érdemeiket, ezért vonhatta le azt a következtetést, hogy nem antiszemitizmusról, hanem „faj- és kenyérvédelemről” van szó a numerus clausus javaslatában. Ha viszont ebben Prohászkanak igaza van – fejtegette Rákosi –, akkor nem lehet igaz a következtetése, mert akkor a zsidók nagy része valójában keresztény-nemzeti alapon áll, különben nem lehetne jó magyar zsidó. „Sándor Pálunk” (vagyis tisztességes zsidó közéleti személyiség) pedig nem csak egy van – szögezte le. Rákosi egyébként mentgetni is próbálta Prohászkat, amikor arról írt, hogy a püspök képes a finom megkülönböztetésre jó és rossz zsidók között, míg a numerus clausus hangoskodó hívei általában nem. Igazat adott abban is Prohászkanak, hogy a numerus clausus eredetileg nem volt azonos a zsidókérdéssel, de – gondolta tovább épp ellentétesen a székesfehérvári püspökkel – a megerősödött antiszemitizmus sodorta a törvényhozás elé. Nem vitatta a zsidóság jelentős számarányát a Tanácsköztársaságban, azonban – Prohászkaival ellentétben – óva intett attól, hogy ebből a tényből politikai program („generális antiszemitizmus”) váljon. Két okot is felhozott állítása alátámasztására: Egyrészt arról írt hosszan, hogy a magyar zsidóság undorodott a forradalmaktól, különösen Kun Béla rendszerétől, és – más eszköze nem lévén – igyekezett minél nagyobb arányban kikeresztelkedni. („A nagyérdemű magyar zsidók száma sem kicsiny [...] mi mégis a pogrommal fűszerezhető antiszemitizmus kénköves esőjét bocsátanók az összességre? Ez keresztény dolog és okos dolog se volna.”) Másrészt pedig úgy vélte, a numerus claususnak pozitív következménye nem lehet, negatív viszont annál több. A keresztény magyarok ettől nem lesznek többen a jogászai vagy más értelmiségi állásokban, különösen nem lesznek ettől sikeresebbek, sok izraelita lesz képes arra, hogy magánúton vagyont, illetve közéleti, gazdasági pozíciót szerezzen. A zsidókérdés megoldását Rákosi okos társadalompolitikától, a protekció és a korrupció kiirtásától, a tudatlanság és „henyeség” elutasításától várta, nem a numerus clausustól.

Több szempontból érdekes *Az Újság* tudósítása, illetve kommentárja.¹²⁸ Előbbi címválasztása is mutatja, hogy elsősorban azokat a beszédrészeket domborította ki Prohászka szavaiból, amelyek a zsidóságra nézve pozitívak voltak, és szinte háttérbe szorulnak a szöveg azon –

egyébként sokkal inkább lényegi – elemei, melyek a zsidósággal szembeni korlátozásokat szorgalmazták és igyekeztek alátámasztani. (A beszédközlést tagoló, a szerkesztő által adott és a kövérités nyomán szembetűnő fejezetcímek is tanulságosak: „óriási haladás 1867 óta”, „a liberalizmus dicsérete” stb.) Az eljárás világos példája annak, hogy teljesen mást akart kiemeltté tenni Prohászka beszédéből az újság, mint amire a püspök a valódi hangsúlyt fektette. A numerus clausust követelő beszéd élessége így sokkal kevésbé tűnt támadónak a lap olvasói számára, ugyanakkor igazolta Prohászka azon nyilvánvaló szándékát, hogy szélesebb körhöz juthassanak el üzenetei. (A többes olvasati lehetőségekről ld. még alább.) A tudósításból érdemes kiemelni még a Prohászka szónoki technikájával kapcsolatos megfigyelés rögzítését: „Aki megfigyelte őt e beszéd alatt, az észrevehette, hogy a különösen iskolázott szónok minden eszközét felhasználja arra, hogy amúgy is kitűnően felépített beszédének nemcsak hatást adjon, de egyéni simpatiókat is szerezzen. Mikor a zsidóságot dicséri, mikor az antiszemitizmus vádját hárítja el magától, akkor a demokraták felé fordul. Mikor a zsidóság bűneit akarja megállapítani, akkor hirtelen megfordul a Friedrich-párt felé. És amikor a parasztnak kedves dolgokat mond, akkor a kisgazdák felé beszél. Szavainak meg is van az a hatása, mellyel ebben a Házban csakis ő dicskedhetik.” Az *Újság* elemző vezércikke alig foglalkozott Prohászka személyével, sokkal inkább a numerus clausus lényegére koncentrált. Szerzője nem titkolta, hogy csak kénytelen-ségből írtak a témáról, mert egyébként „kerülni kellett volna” a kedélyeket feleslegesen felzaklatónak minősített kérdést. A Prohászka személye elleni kritikát érezhetően kerülni akarta (ez nyilván a püspök széles körű támogatottságával, népszerűségével függött össze), általánosságban jegyezve meg, hogy értelmetlen a társadalom 95 %-át 5 %-ával ilyen alapon szembefordítani. A numerus claususban nem zsidóellenes gyűlöletkeltést, hanem az önvédelem igényét megfogalmazó Prohászkaról kétértelműen állapította meg, hogy „lehet vele vitatkozni, de nem érdemes”. Leszögezte azonban, hogy a numerus clausus propagálói épp a lényegről hallgattak, vagyis arról, hogy az antiszemitizmus eredendően szociális, illetve gazdasági indíttatású, ekként az egyetemi beiratkozások korlátozásával a kérdés aligha megoldható. Elutasította továbbá a zsidóság megbélyegzését és még azt is megértéssel fogadta, ha ezek után a zsidók sem tudnak objektívan ítéletet mondani az ellenük támadó „keresztény” társadalomról. Arra is rámutatott, hogy azokat a pályákat foglalták el, amelyeket a keresztény magyarság „gazdátlanul” hagyott, s mint írta: egyetlen keresztény íróval vagy tudóssal sem lett kevesebb a zsidók mellett, mint lehet a törvény elfogadása után a zsidók nélkül.

Élesebben kommentálta a történeteket a szintén kritikus hangvételű, később Bethlen Istvánhoz közel álló *8 Órai Újság* vezércikke.¹²⁹ Vitriolosan jegyezték meg, hogy „Aquinoi Szent Tamás logikájának mesterei tanítványa” alig hozott fel komolyan vehető érveket állításai mellett,

továbbá felhívta a figyelmet arra, hogy Prohászka nyíltan kimondta: itt zsidókérdésről van szó, így a törvény célja és papírra vetett tartalma között alig van lényegi kapcsolat. (Mint írták, jellemző, hogy a paragrafusok szövegében a „zsidó” szó elő sem fordult, a vita pedig csak a zsidóság körül forgott.) Egyértelműen fogalmaztak: „A kétlakiság érthető. Elvégre példátlan a huszadik században, hogy egy állam a gettó régóta ledőlt falait felépítse a szellem számára.” Liberális érveléssel leszögezték továbbá, hogy a tanulás szabadsága nem az állam által nyújtható adomány vagy kegy, hanem alapvető emberi jog, s ha a társadalom bármely egyénétől ezt elvitatják, úgy az egész közösséget éri sérelem. Prohászka pedig „legtudósabb és legékezőbb tagja pártjának képtelen volt akár tételes, akár erkölcsi törvényt felhozni álláspontja mellett”. Éles hangon fogalmazva írta, hogy Prohászka jellemzően Julius Caesar és Brutus történetére hivatkozott, nem Krisztus ígéire – utóbbiak ugyanis nem ismerték a numerus clausust, sem a pogánnyal, sem a zsidóval szemben. A katolikus főpapot nyilván érzékeny ponton támadó kritika egyben az egyenlőség alapelvének tiszteletben tartását is számonkérte a püspöktől, illetve híveitől.

A hazai lapok közül talán a legerőteljesebb, legszélesebb igényű kritikát a német nyelvű sajtó jelentette meg. A *Pester Lloyd* részletesen közölte és elemezte a beszédet.¹³⁰ Az antiszemita indulatokat leplezni hivatott fügefalevélnak minősítették, hogy Prohászkaék módosító indítványa „népfajokról és nemzetiségekről” beszélt, holott nyilván nem a németekről, szlovákokról stb. volt szó, hanem kizárólag a zsidókról.¹³¹ Rámutatott a lap arra is, hogy a tervezett intézkedés ellentétes az – ekkor már aláírt, de a nemzetgyűlés által csak november 13-án becikelyezett – trianoni béke rendelkezéseivel, amely akár nemzetközi bonyodalmakhoz is vezethet. Az egyenlőség jegyében azt is olvasói figyelmébe ajánlotta, hogy az immár határon túli, kisebbségi sorba került magyarsággal ugyanúgy bánhatnak, mint itthon a zsidókkal – vagyis az új magyar állam döntéshozói semmiféle erkölcsi alapot nem fogalmazhatnak meg a kisantanttal szemben. A Prohászka-beszéddel kapcsolatban éles támadásnak számított, hogy lényegében „pogánynak” nevezték a püspököt, aki a kereszténység tanításaival szembefordult. Élesen elítélték, hogy a cionizmus pártolására akarta ösztönözni mind a kisebbségi zsidókat, mind a többségi társadalmat, hogy utóbbi megszabaduljon a zsidóságtól. A tanszabadság alapvető emberi jogát igyekeztek védelmezni Prohászkaival szemben, elutasították a zsidóság kollektív felelősségre vonását Kun Béláék diktatúrája miatt, és felemlgették a magyar nemzeti-liberális hagyományok (például Eötvös József) zsidókkal kapcsolatos emancipációs politikáját. Hasonlóképp írt a „retrográd irányzatok előharcosáról” a többi német lap (*Neues Politisches Volksblatt*, *Neues Pester Journal*, *Neue Freie Presse*) is.¹³² Prohászka kihozását például, mint a „felekezeti pszichózis” megnyilvánulását emlegették, beszédét bizonyítékokat nélkülöző,

vádaskodó kirohanásnak értelmezték. Utóbbi különösen sérelmes volt azért, mert Prohászka tudós ember létére állt ezek mellé az irányzatok mellé. Felemlegették a különbséget a magyarországi és a nyugat-európai katolikus egyházak között, utóbbiakról elmondva, hogy már sokkal inkább szakítottak az antiszemitizmussal, mint itthoni hittestvéreik. Prohászka – szögezték le – „a középkorba akarja lökni Magyarországot”, „visszaforгатni a történelem kerekét”. A beszédet egyszerűen csak úgy minősítették, mint „demagóg frázisokat, bármennyire ékesszólóan vannak körítve s a tömeg ösztöneihez igazítva”. Úgy vélték, hogy a Prohászka által képviselt „beteges és ártalmas” program, bármennyire is népszerű volt az aktuális jelenben, egyáltalán nem mutatott kivezető utat az ország nehéz, válságos helyzetében, a demagógia által keltett nyugtalanságot pedig először éppen az egyházaknak kellett volna orvosolniuk, nem pedig szítaniuk, ez – írták – „az államunk gyógyulásának első feltétele”.

Hasonló gondolat egy-egy vidéki lapban is megfogalmazódott, például arról, hogy „a kurzus megtéveszt egy ilyen nagy koncessziójú embert is”, a püspök pedig engedelmeskedve a zsidóellenes közvélemény nyomásának, mintegy próbált annak élére állva, korábbi magatartásával is szembefordult: „Prohászka is nagy befolyással van tehát a ma impressziója, pedig eddigi működése során mást tudtunk róla.”¹³³ Az egyébként Prohászkaival szimpatizáló székesfehérvári sajtóban is megjelent olyan cikk, miszerint nem a numerus clausus a megoldás az egyetemi ifjúság valódi problémáira, a diákok megélhetési körülményein kellene inkább javítani, és a kontraszelekció, a protekció gyakorlatát száműzni a magyar felsőoktatásból, a lap szerint a zsidókvóta bevezetése csak ezekről terelte el a figyelmet.¹³⁴

Érdemes megemlíteni az 1919 után emigrálni kényszerült demokraták lapjának érdekes hangvételű tudósítását és kommentárját.¹³⁵ A jobboldali sajtóban kivétel nélkül nagy formátumú beszédéről úgy vélekedtek, hogy tulajdonképp nem is volt valami jó szónoklat. (Ez azért is érdekes, mert a lapban később Prohászka, mint a keresztény kurzust megtestesítő személyiség megnyilatkozásaival éles hangú kommentárokból foglalkoztak.) Úgy írtak róla, mint „ide-oda kacsintó, rosszul összetoldott és egy kicsit értelmetlen”, illetve „nem nagyon szerencsés, de érdekes” beszédéről. Úgy vélték, hogy Prohászka taktikai okokból számos ponton tompított antiszemita meggyőződésén, és olyan elemeket is felvonultatott, amelyek lényegében minden igényt kielégíthettek, főleg a numerus clausustól idegenkedő kispapok képviselőkre célozva. Prohászka – írták – megmutatta korábban is, hogy „tud így is, de úgy is, tud mindenféleképpen”. A püspököt az „extatikus sváda emberének” minősítve elismerték, hogy – például a zsidóság érdemeinek méltatásakor – törekedett a tárgyilagosságra, de a „pár jó szó”, amit ezzel kapcsolatosan elmondott, az inkább a külföldnek szólt, valamint azoknak az ingadozó képviselőknek, akik számára a liberalizmus szidalmazása önmagában nem volt szimpatikus. Emellett a lap

megállapította, hogy legjobban mégis a numerus clausus hívei érezhették igazolva magukat azáltal, hogy Prohászka határozottan követelte a zsidók korlátozását. A beszéd logikai felépítéséről – ellentétben a jobboldal kristálytisztá érvelést ünneplő kommentárjaival – úgy vélték, hogy „kacsaringós utat járt be”. Elismerte például, hogy a kikeresztelkedés a magyar nemzetbe való asszimiláció lehetséges útja, és „ezzel bizony lecsúszott a faji alapról, amelynek hirdetése a kurzus egyetlen eszmei támasza”. Az pedig csak „kisebb szellemi tornaművelettel” volt lehetséges a püspök számára, hogy innen újra visszatérjen a zsidó és magyar génusz közötti antagonisztikus küzdelem hangoztatásához. (Erre az ellentmondásra valóban kevesen figyeltek fel.) A keresztény kurzus hívei – állapította meg – önmagában nem szeretik a zsidó szellemre való hivatkozást, mert kevésbé megfogható. Összességében nem tulajdonított akkora jelentőséget Prohászka fellépésének, mint a magyarországi lapok, sőt a csapongó gondolatmenetet kommentálva még azt is feltételezte, hogy emberibb, liberálisabb arcot is mutathat a kurzus – bár leszögezte, hogy a numerus clausus elfogadása ennek éppen hogy ellentmond.

A későbbi sajtótudósításokban gyakran állapították meg, hogy a szónoklatok Prohászka „tematizálása” mentén születtek, egyikük úgy is fogalmazott, hogy a „nagy ágyú” már 16-án elsült, ahhoz képest újat mondani nem tudtak.¹³⁶

A szórványos kritikai megjegyzések további sajtókommentárokat indukáltak a jobboldali lapok részéről, amelyek így már nemcsak Prohászka védelmében, hanem újabb fronton, a „zsidó sajtó” elleni fellépéssel igazolhatták elkötelezettségüket. Bár a nemzetgyűlést és általában a közéletet egyértelműen antiszemita (numerus clausust pártoló) hangulat jellemezte, a sajtóban megjelent ellenvéleményekre éles, ingerült riposztokkal feleltek. A *Nemzeti Újság* két, a *Szózat* egy élesen antiszemita cikkben reagált a Prohászkával szembeni kritikákra.¹³⁷ Előbbi szerkesztője, Túri Béla így fogalmazott: „A súlyos beszéd, de még ennél is inkább Prohászka nagy tekintélye úgy ütötte fejbe a hallgató zsidóságot, hogy beleszédült és szóhoz nem jutott.” A mindenféle differenciálás nélkül „zsidónak” minősített sajtó – Túri véleménye szerint – „késve ocsúdott” Prohászka lesújtó fellépésétől és taktikázgatva próbálja erőtlenné tenni „a keresztény nemzeti szervezkedésnek új lendületet adó beszéd hatását”, lejáratni a „faji öntudatra ébredést”, a „nemzeti létért való harcot” stb. Különösen a német nyelvű lapokban megjelentekre reagáltak élesen, mondván, a külföld előtt így akarják lejáratni az országot a vagy zsidó, vagy a zsidók szolgálatában álló tollforgatók. A felmerült érvekre ritkán feleltek konkrét ellenérvekkel, inkább saját antiszemita sztereotípiáikat ismételték. Előbbiek közé tartozott, hogy például a trianoni békére való hivatkozást eleve hiteltelennek és lényegtelennek nevezték a zsidók magyarellenes küzdelme szempontjából – csak arra jó ez a hivatkozás, írta Turi, hogy még jobban felszítsa a magyarok „nemzeti érzését”, vagyis az antiszemitizmust. A cikkét „volt filoszemita”-

ként jegyző szerző a *Nemzeti Újság*ban végigvette a kritikus – fent ismertetett – cikkeket, és olyan következtetéseket vont le, hogy például *Az Újság* ugyan tárgyilagos akart lenni, de mivel ellenzi a numerus clausust, ezzel „bizonyította”, hogy zsidó lap. Már azt is nemzetellenes magatartásnak, „körmönfont támadásnak” minősítette, hogy a *Világ*, a *Pesti Napló*, *Az Est*, a *Magyarország* és a *Népszava* csak megkurtítva, érdemi kommentár nélkül közölte a Prohászka-beszédet, pedig az szemében a magyarság legfontosabb eseményének számított. (A *Népszavá*-ról csak úgy nyilatkozott, hogy a gazdag zsidók mellé állt a munkásokkal szemben.) A *Buda-pesti Hírlap*ban megjelent Rákosi Jenő-írás ebben a kommentárban csak „zsidó fiúk titkos szerelmében fogant vezércikknek”, a *Pester Llyod* a „nagyzsidók lapjának” minősült, utóbbi nem átalította „elővenni a rozsdás fegyvert”, vagyis az egyenjogúságot megtestesítő magyar politikai hagyományokra való hivatkozást. Élénk, lelkes színekkel ecsetelte, hogy a „legnagyobb magyar szónok”, vagyis Prohászka „ostort ragadott népünk megrontói ellen”, harcra kelt a „magyarság halálos vergődésével” szemben stb. Ezeket a sajtókommentárokat egyöntetűen annak igazolásaként láttatta, miszerint a zsidók az elnyomók, a végre öntudatra ébredt magyarok az elnyomottak, ezért előbbiek nem hivatkozhattak semmiféle felebaráti szeretetre. A konklúziót abban jelölte meg, hogy a magyar sajtó továbbra is „zsidó faji érdekek szolgálatában áll”. A *Szózat* szintén a *Pester Llyoddal* szállt vitába, amikor arról írt, hogy a német, a szlovák stb. „fajok” asszimilációja egész más kérdés, mint a zsidóságé, mert előbbiek „honfönn tartó” népek, hasonló erkölcsi mentalitás jellemzi őket, mint a magyarságot. Egész odáig eljutott, hogy még a magyarsággal ellentétes kisantant népei (például a románok) is sokkal közelebb álltak szerinte a magyarokhoz, mint a zsidók. A cikk annak a jobboldali sajtóban gyakran megfogalmazott igénynek a rögzítésével zárult, hogy a nemzetellenes, „zsidó” lapokkal szemben a kormánynak kell fellépni.

E kommentárok egyértelműen mutatják, hogy a numerus clausus, illetve Prohászka személyének kritikátlan és lelkes támogatása a jobb- és szélsőjobboldalon 1920 végén a nemzeti elkötelezettség szinonimájának számított.¹³⁸

Prohászka és a numerus clausus 1920 szeptembere után

A numerus clausus „kiterjesztésének” ügye a parlamentben

Prohászkanak a numerus clausushoz való viszonyát éles megvilágításba helyezik a nemzetgyűlés 1920. december 1-jei ülésén történtek.¹³⁹ A szélsőséges, antiszemita nézeteiről már korábban ismertté vált Ereky Károly képviselő ekkor terjesztette módosító indítványait a parlament elé, az ún. Pénzügyi Központrol szóló vitában.¹⁴⁰ (Az 1916-ban a gazdasági és bankszektor feletti állami felügyeletet biztosító intézmény újjászervezése a pénzügyi konszolidáció

jegyében fogalmazódott meg.) Ereky, akinek számos – személyeskedésig, párbajig fajuló – konfliktusa volt korábban is Korányi Frigyes pénzügyminiszterrel, a törvényjavaslatnak a központ igazgatótanácsa összetételével foglalkozó 6. §-ába be kívánta foglaltatni, hogy „az igazgatóság tagjai között legfeljebb két zsidó foglalhat helyet”. Ereky úgy vélte, ez egyenesen következik a szeptemberben elfogadott 1920/25. tc. logikájából, mint mondta: „a numerus clausus nem az egyetemen fontos, hanem itt, meg az italmérési jog, trafikjog adományozásánál és hasonlóknál”.¹⁴¹ A javaslat egyértelműen a numerus clausus kiterjesztése szándékának felelt meg, a szélsőjobboldal – például az Ébredő Magyarok Egyesülete – széles körben követelte, hogy a zsidók az élet minden területén (különösen a gazdaságban, a sajtóban stb.) csak országos számarányuknak megfelelően jelenhessenek meg.¹⁴² Korányi Frigyes pénzügyminiszter abszurdnak nevezte Ereky javaslatát (mint mondta, az a „nemzetgyűlés komolysága szempontjából” mellőzendő), és az elrendelt szavazáskor az indítvány nem is kapott többséget.

Fontos azonban, hogy Prohászka Ottokár is Ereky támogatói között szavazott. A parlamenti jegyzőkönyv is megörökítette voksolását, nyilvánvalóan azért, mert a szélsőjobboldal meg is éljenezte ezért a püspököt. Prohászka tehát nemcsak az egyetemi beiratkozások kapcsán kötelezte el magát a jogkorlátozó álláspont mellett, hanem azokkal értett egyet, akik a gazdaságban (illetve a közélet más területein is) a zsidóság minél teljesebb körű visszaszorítását kívánták megvalósítani. Nem tudjuk pontosan, hogy a Pénzügyintézeti Központról szóló (a Corpus Jurisba 1920/37. tc.-ként becikkelyezett) törvény további passzusaihoz fűzött Ereky-javaslatokról személy szerint hogyan szavaztak a honatyák, azonban biztosan állíthatjuk, hogy Prohászka ezeket is támogatta. A 16. §-nál ugyanis megfordult az arány, a pénzügyminiszter előterjesztését a többség leszavazta, minek nyomán Korányi lemondott, kisebb kormányválságot idézve ezzel elő.¹⁴³ Prohászka így a kormánypárt elnökeként vett részt a kormány leszavazásában (kis híján az egész Teleki-kabinet megbuktatásában), ami egyértelműen mutatja elvi alapú, szélsőséges politikai felfogását. (Az ügy kapcsán egyébként kínos magyarázkodásra is kényszerült.¹⁴⁴) A sajtótudósítások és kommentárok egyértelműen Prohászka központi szerepét emelték ki a történetekben, az antiszemita Ereky-javaslat támogatásával kiváltott megéljenzése szinte minden cikkben központi szerepet kapott.¹⁴⁵ Rámutattak, hogy nem Ereky, hanem ő volt az, akinek a Pénzügyintézeti Központ igazgatóságában a zsidók számának maximalizálására irányuló törekvése elmélyítette a Korányi elleni hangulatot: „Prohászka olyan súlyos és jelentős egyéniség, a politikán kívül is olyan jelentős tényezője nemzeti életünknek, hogy fontossága van még a kisujja megmozdításának is.”¹⁴⁶ A jobboldalon ehhez hozzátették, Prohászka nemcsak a kisujját mozgította, „hanem mind a két kezét, mind a két sújtó karját fölemelte, s egész testével odarohant szorongatott fajtája védelmére”.¹⁴⁷

A történet egyik legfontosabb tanulsága, hogy Prohászka egyáltalán nem zárkózott el a *numerus clausus* kiterjesztésétől.¹⁴⁸ Későbbi parlamenti szereplésében is következetes maradt a *numerus clausus* beszédének téziseihez. 1921 májusában például Andaházy-Kasnya Béla azt fejtegette, hogy a „*numerus clausus* nem más, mint egy fajnak a favorizálása, mert így van beállítva védelmezői részéről”, és hiteltelennek, sőt szégyenletesnek nevezte, hogy a 95 %-nyi magyar „faj” elnyomottnak tekinti magát 5 %-ot kitevő kisebbsége által. Prohászka ekkor bekiabált képviselőtársa beszédébe: „Elég szomorú, de így van.”¹⁴⁹ Ez is bizonyítja, hogy a püspök következetesen hitt abban, hogy a magyarságon a zsidóság uralkodik, vagy legalábbis uralkodni akar – ami pedig nyilván újabb cselekvésekre kell, hogy sarkallja az ún. „önvédelemre” kényszerített keresztény többséget.

Prohászka a *numerus clausus*ról 1920 után

A zsidóság felsőoktatásban való korlátozását kimondó törvény elfogadásában játszott meghatározó szerepe nem az utolsó volt Prohászka témában tanúsított közszerepléseinek. Maga is olyan alkotásnak tekintette, amihez későbbi megnyilatkozásaiban is folyamatosan ragaszkodott. A zsidókérdésben kialakított álláspontjának számos alkalommal hangot adott, s ebben többször szóba hozta a *numerus clausus* ügyét. A bethleni konszolidáció első éveiben (1922–1924 között) a miniszterelnök nem támogatta a kvóta eltörlésével kapcsolatos kezdeményezéseket, később azonban egyre nyitottabbá, majd támogatóbbá vált a módosítás tekintetében, amely összefüggött az évtized közepén megerősödő – nemcsak baloldaltól érkező – kritikákkal.¹⁵⁰ A kormánypártban háttérbe, majd onnan kiszoruló szélsőségesek számára a „keresztény” identitásnak, valamint a kabinet kritikájának egyik fontos, szimbolikus kifejezője lett a *numerus clausus* megvédésének programja.¹⁵¹ Prohászka következetesen ez utóbbi álláspontot osztotta.¹⁵²

Éppen a kormánypárt elnöki tisztségétől való megválása (pontosabban az egységes kormánypárt megszűnése) idején adott interjút a cionizmusról a *Zsidó Szemlének*,¹⁵³ amelyben a *numerus clausus* iránti határozott elköteleződését „a magyarság és a kereszténység érdekei” melletti kiállással azonosította.

Nem sokkal az első nemzetgyűlés 1922. február 16-i berekesztése után a *Szózat* kérdezett meg több politikust, illetve közéleti személyiséget arról, hogy szükségesnek vagy elfogadhatónak tartanák-e az 1920 szeptemberében alkotott törvény módosítását, illetve eltörlését.¹⁵⁴ A megkérdezettek (köztük Haller István, Vass József, Teleki Pál stb.) kivétel nélkül erőteljesen kiálltak a *numerus clausus* mellett, a magyarság ellenségeinek tekintették a kérdés felvetőit is, sőt, inkább a kiterjesztést, a korlátozások erőteljesebbé tételét szorgalmazták. Prohászka

szokatlan élességgel kelt ki a módosításnak még az ötletével szemben is, és úgy vélte, az ilyen ötlet csak fokozná a társadalom zsidóellenes indulatait. „Ennek a lebzselő fajnak mindene megvan, csak a szíve hiányzik” – jelentette ki, hozzátéve, hogy nem a zsidóság fogja eldönteni, milyen „fajvédelmi intézkedéseket tart szükségesnek” az ország lakosságának többsége. A hatóság közreműködésével született törvényt a „rideg statisztikák” által kikényszerített „súlyos és mélységes meggondolásnak” nevezte, a visszavonását vagy módosítását pedig teljesen elfogadhatatlannak.¹⁵⁵

Néhány hónappal később egy interjúban részletesebben is kifejtette a ragaszkodásának okait,¹⁵⁶ az őt kérdező újságíró a püspököt úgy minősítette, mint aki „hatalmas súlyú érveivel ezt a fajvédelmi alkotást kiérlelte”. A törvény módosítására irányuló kezdeményezéseket „málasztó folyamatnak” minősítette, melyekkel szemben feltétlenül fontosnak tartotta felvenni a küzdelmet. Óva intett attól, hogy a társadalom gondolkodásában teret engedjenek a numerus claususszal szembeni kritikáknak, amúgy is veszélyesnek ítélte a liberalizmus még akkor is meglévő „csírát” „a magyar intelligencia lelkében”. Erőtéljes liberalizmus-kritikát fogalmazott meg, mondván, az mindig „idegen befolyás alatt állt”, amely antagonisztikus ellentétben állt szerinte a magyar nemzeti érzéssel, és a zsidó szellemiségnél (sőt, a szocializmusnál és a kommunizmusnál is) veszedelmesebbnek tartotta. „A numerus clausus – erőteljes nemzeti irányzat. Annyit jelent, mint nemzeti, keresztény öntudat” – jelentette ki, és úgy vélte, hogy 1920 szeptembere óta „a nemzetvédelmet illetőleg állapotaink határozottan romlottak, mert a nemzeti önérzet csökkent”, és a Horthy-rendszer kezdetén tapasztalt lendület megtorpanását érezte. „Semmiféle módosítást, szűkítést nem látok időszerűnek” – jelentette ki, változatlanul aktuálisnak nevezve a törvény alkotásakor hangoztatott „elkerülhetetlen nemzetvédelmi szempontokat”. Továbbá ismét határozottan állást foglalt a numerus clausus kiterjesztése mellett és leszögezte: „Nem lehet azonban megállanunk a tanulmányi szabadság korlátozásánál.” A szükséges teendőket pedig abban jelölte meg, hogy „a szellemi kultúra minden terén folytonosan résen kell lennünk, éppen a nemzeti egységet bomlasztó irányzatok ellen. A társadalmi öntudatot minden erővel és minden eszközzel nemzeti érzésekkel kell alátámasztani.” Mindezt összekapcsolta a zsidóságot illető általános kritikáival: „Azt látom, hogy a zsidó szellemnek bomlasztó, hazug, nemzetközi irányzatok felé való orientálódása egyáltalán nem gyengült, sőt erősödött. Ez a tény pedig változatlanul súlyos veszedelmeket jelent ránk nézve. A baj az, hogy a zsidók meggondolás nélkül, sokszor szinte öntudatlanul ezeket az irányzatokat követik. Ezáltal kétszeresen ellenségesek maradnak velünk szemben: először, mert idegenek, másodsor, mert nemzetköziek. Ilyen platform szerint pedig egyezkedésről nem lehet szó. Nem tudom elképzelni,

milyen egyezkedés legyen materializmus és Istenhit között, keresztény morál és zsidó immoralitás között.”

Az 1922-ben megválasztott nemzetgyűlésben több alkalommal került szóba a numerus clausus törvény módosításának igénye, minden esetben sikertelenül.¹⁵⁷ Ezek egyikét 1923 januárjában a szociáldemokrata Györki Imre kezdeményezte, amelyet a legitimista Rakovszky István is támogatott, az ügy kapcsán Prohászka a szélsőjobboldali *A Népnek* adott nyilatkozatot.¹⁵⁸ A püspök soha nem volt jó véleménnyel a parlament színvonaláról, a numerus clausus módosítására irányuló előterjesztés megerősítette ezt a meggyőződését, az ötlet támogatóit pedig súlyos felelőtlenséggel vádolta meg. „A nemzeti élet biztosítására” hozott kevés, igazán fontos intézkedések közé sorolta a numerus clausust, „zsidó áradattal” szemben állított szerény „zsilipet”, a szociáldemokratákról pedig úgy vélte, az ilyen ötletekkel elárulják a munkásság valódi érdekeit. Ekkor úgy nyilatkozott, hogy a „nemzetsértő” kezdeményezés kontraproduktív lesz, abban bízott, hogy csak még jobban meg fogja erősíteni „a nemzetmentő munka” iránt elkötelezetteket a „belső ellenségekkel” szemben, s a numerus clausus olyan stabil alapot jelent, amelyet nem tudnak megingatni.

Mintegy egy évvel későbbi cikkében újra kifejezte ragaszkodását a numerus clausushoz.¹⁵⁹ A törvény változatlan fenntartását továbbra is a magyarság és a keresztény kultúra egyik legfontosabb problémájának tartotta. Megismételte azt a már 1920-ban is hangoztatott álláspontját, hogy nem szabad „a közönséges antiszemitizmusnak indulatos utcai árjára” kievezni, s elismerte a zsidóknak is a tanuláshoz való jogát is – de leszögezte, hogy ezt a jogot csak a lakosság számarányának megfelelő mértékben gyakorolhatja. A numerus clausust ezúttal is szükséges „zsilipnek” minősítette, mely feltartóztatja a túlszűfoltnak minősített értelmiségi pályákra érkező zsidóságot. „Az ifjúságot ki kell válogatni nem csak tehetség s szorgalom, hanem megbízhatóság, hazafiság, erkölcsi sajátosságok szerint is” – s ez utóbbi kategóriákat összeegyeztethetetlennek tartotta a zsidósághoz való tartozással. Az 1920-as parlamenti beszédéhez képest fontos különbség, hogy nem írta körül a „kiválogatás” szempontjait a nemzetiségek s felekezetek szerinti szemponttal, hanem így fogalmazott: „mondjuk ki világosan – kereszténység és zsidóság szerint”. Ismét szóba hozta a zsidóság „térfoglalásával” kapcsolatos tézist, amelyből egyértelműen következtetett arra, hogy 40–50 év múlva a zsidó értelmiség teljesen ki fogja szorítani a keresztényeket, „s Magyarország azon túl nem magyar, hanem zsidó lesz, – ez idegenszerű arc alatt nem magyar, hanem idegen lélek, idegen szellem fog lakni, – emberek sajátítják ki majd a magyar földet, s a magyar kultúrát, kik ha magyarul is beszélnek, de el nem tüntethetik az évezredes zsidó lélek jellegeit, át nem hidalhatják azt a szándékot, melyet a zsidó-liberális emancipáció ignorált, de melyet a tapasztalat rettenetes szenvedések által hozott

megint öntudatunkra.” A numerus clausus annak intézményes biztosítója – írta –, hogy a keresztény magyarság legyen az ország vezető ereje, s hogy senki ne uralkodhasson fölötte, különösen az ilyen szándékokkal felruházott zsidóság, melynek kezében a magyar felsőoktatás lehet egy olyan „emeltyű a zsidóság kezében, amellyel a keresztény magyarságot kiemelje s szegénnyé s földönfutóvá tegye”.

Érdemes megemlíteni, hogy a numerus clausus törvény 1928. évi – vagyis a püspök halála után bekövetkezett – módosításának¹⁶⁰ időszakában Prohászka neve, mint a törvény eredeti szándékának megőrzésére irányuló törekvés szimbóluma lett. Túri Béla képviselő például hosszan idézte az egykori székesfehérvári püspök zsidóellenes érvrendszerét,¹⁶¹ és a korabeli sajtó is arról cikkezett, hogy vajon mit szólna Prohászka a nevével összeforrott numerus clausus törvény szándékának és intézkedésének korlátozásához.¹⁶² (Kitérőként említem, hogy Prohászka az 1930-as évek zsidótörvény-vitáiban is rendszeresen megjelent, mint a numerus clausust kezdeményező viszonyítási pont.¹⁶³)

A zsidókérdéssel kapcsolatosan Prohászka is beszélt olykor megengedőbben (például a zsidóság érdemeinek méltánylása, a „jó zsidók” szerepének elismerése kapcsán), hol pedig a „zsidó faj” kollektív megbélyegzésének adott hangot, az arányokat tekintve mindenképp az utóbbi túlsúlyáról beszélhetünk. Mindez alkalmat adhat az utókor értékelőinek hol ilyen, hol olyan szavainak egyoldalú kiemelésére. Ha azonban összességében (a püspök megnyilatkozásainak minél teljesebb körét áttekintve) akarjuk Prohászka szerepét méltatni, egyértelműen mondhatjuk, hogy az árnyaltabb megfogalmazásokra elsősorban a mindenkori hallgatóság összetételéből fakadó szónoki fogások alkalmazása sarkallta, a lényegi mondanivalót (például a zsidók korlátozásának igényét) csupán eltérő érveléstechnikai eljárásokba csomagolta. Az továbbá kétségtelen, hogy a püspök szándékai szerint, az ő meghatározó közreműködésével 1920-ban egy olyan, a zsidóságot kollektíven sújtó törvény született,¹⁶⁴ mely komoly viszonyítási pontja lett a Horthy-korszak közéletében tapasztalható antiszemitizmusnak, másrészt pedig magasabb szintre emelte a közszereplő Prohászka személyével kapcsolatos attitűdöket, egykorú és későbbi megítélését.

III.2. Prohászka Ottokár és a jobboldali radikalizmus

Prohászka Ottokár részt vett a Horthy-korszak első időszakának szélsőjobboldali, radikális titkos társaságainak szerveződéseiben – katolikus püspöktől, de még vezető katolikus értelmiségitől is szokatlan mértékben, kicsit úgy tűnik, mintha a legtöbb ilyen mozgalomban szerepet akart volna vállalni.¹ (Hasonló aktivitás alighanem csak Zadravecz Istvánról, kisebb mértékben az evangélikus Raffay Sándor és a református Ravasz László püspökökről mondható el.²) Prohászka belépett például a Kettőskereszt Vérszövetségbe,³ és az ún. „Feltámadás” csoportba is, melynek legális fedőszervét az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga (EKNL) alkotta.⁴ (Utóbbiról ld. alább.) Maga Zadravecz írta, hogy feltűnő volt Prohászka kettős tagsága, ugyanis a püspök „esküdt” volt az Etelközi Szövetségben (EX) is, mely egyébként „testvéri” viszonyban, szoros együttműködésben tevékenykedett az EKNL-val.⁵ A Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE) kebelében működő Magyar Tudományos Fajvédő Egyesület elnökségi tagjai között is találkozhatunk a nevével (Gömbös Gyula, Altenburger Gyula, Eckhardt Tibor, Zadravecz mellett), mely egyesület egyébként a titkosan működő EX fedőszervét jelentette.⁶ (Az utóbbiról szóló egyik rendőrségi összefoglaló jelentés 1926-ban készült, ami azt is jelenti, hogy a titkos társaságok iránti vonzalom – másokkal ellentétben – Prohászka részéről nem csupán az 1919 utáni gyors fellángolásnak volt tulajdonítható.) Arról nincsenek adataink, hogy a püspök kifejtett-e valami komolyabb tevékenységet ezekben a titkos társaságokban (a közszereplések vizsgálata szempontjából ez nem is fontos, hiszen nem nyilvános aktivitásokról van szó), az önmagában jelzésértékű, hogy élénken érdeklődött a tevékenységük iránt.

A radikális (ébredő, fajvédő stb.) gondolat hívei az 1920-as években három nyilvánosan működő, nagy társadalmi egyesületet tartottak számon, mely nézeteiket képviselte és terjesztette, ezeket ajánlották tagjaik számára, hogy rendszeresen vegyenek részt a munkájukban: az Ébredő Magyarok Egyesületét (ÉME), az ENKL-t és a MOVE-t.⁷ Az EKNL-t 1919 december végén alakították meg azzal a céllal, hogy „a magyarság Magyarországot” a keresztény-nemzeti ideológiával termékenyítsék meg, mintegy „mindent áthálózó társadalmi szervezetként”, mely „elnyúlik a közületeken és családokon keresztül az egyéni életig s a keresztény magyar szervezettség erejével minden erőt a közös nagy cél szolgálatába állít”.⁸ Prohászka Ottokár egyik elnöke lett a szervezetnek, s 1922 után tucatnyi alkalommal tartott a szervezet céljának megfelelő, mozgósító előadásokat, amelyek ideológiai felfogásának aktuális összefoglalásait is jelentették.⁹ A MOVE-val is szoros kapcsolatban állt, részt vett jótékony akcióikban, sajtójukban, egy-egy rendezvényük szónokaként is, továbbá 1920 júliusában az egyesület elnöki tanácsának tagja lett.¹⁰ Utóbbi szervezetekkel kapcsolatos közszerepléseit részletesebben a kronologikus részben (ld. IV. 1–7. alfejezetekben) mutatom be, alábbiakban a szélsőjobboldali radikalizmus és

Prohászka viszonyának megragadására az Ébredő Magyarok Egyesületével való kapcsolatait tekintem át, már csak azért is, mert ezt a szervezetet a püspök különösen fontosnak tartotta, nemcsak egy-egy beszéddel tisztelte meg rendezvényeiket, hanem a közélet – számára kívánatos – átformálásának fontos intézményeként is tekintett arra.

A Prohászka tevékenységével foglalkozó, jelentős számú tanulmányban, életrajzi feldolgozásban ez a kapcsolat nem, vagy csak érintőlegesen, olykor apologetikus megközelítésben jelenik meg. A Prohászka-életrajz kétségtelenül érzékeny pontjainak számító kérdéseket (az antiszemitizmus megítélését és a korabeli szélsőjobboldallal való kapcsolatot) monográfiái gyakran azzal zárják le, hogy az 1927-ben elhunyt püspök nem tudhatta, hogy saját korának szélsőjobboldalát milyen irányzatok követték a harmincas években, így „nem tehetett” arról, hogy a „keresztény-nemzeti” ideológia kirekesztésbe, zsidótörvényekbe, majd a holokausztba torkollott. Például egyik legfontosabb életrajzi monográfiájában a kevés említések egyikeként olvasható, hogy Prohászka „beszért a fajvédők összejövételén is, és írt Cél [helyesen: *A Cél*] c. újságjukba. [...] Nyilván nem láthatta előre, hová fajul az ÉME.”¹¹ Túl azon, hogy az ÉME nyilvánvalóan nem Prohászka halála után „fajult el” (sőt, annak radikalizmusa az 1920-as évek második felétől átrendeződött, új elemként jelentek meg a pártta szerveződő fajvédők stb.), ennek ellenkezőjét nyilván nem kívánom állítani, már csak a spekulációk értelmetlen volta miatt sem. A püspöknek az 1920-as évek szélsőjobboldalával, különösen az Ébredő Magyarok Egyesületével való kapcsolata azonban megítélésem szerint jóval mélyebb és összetettebb volt annál, minthogy azt pusztán felületes vagy véletlen érintkezési pontoknak tekintsük, és legfeljebb a következmények relativizálása oldaláról közelítsük meg. Nem tudok kitérni továbbá részleteiben a Horthy-korszak első időszakát jellemző további szélsőjobboldali egyesületek tevékenységének és ideológiájának részletesebb elemzésére, a szakirodalom számos tételét idézhetjük, melyek között vannak régebbi, szemléletükben és forrásbázisukban ma már meghaladható összefoglalások,¹² de az utóbbi években megjelent alapos munkák jelzik, hogy a téma egyértelműen a fontos és kutatott témakörök közé került.¹³ Konkrétan az Ébredő Magyarok Egyesületére nézve rendelkezünk egy – a téma szempontjából gyakran idézhető – monográfiával is,¹⁴ és szintén jelen alfejezet témaválasztására tekintettel említem, hogy a szélsőjobboldali egyesületek ideológiai háttéréről, antiszemitizmusáról is vannak alapos összefoglalások.¹⁵

Prohászka közszerepléseit középpontba helyezve tényként szögezhetjük le, hogy az Ébredő Magyarok Egyesületének legfontosabb, összetartó ideológiai elemét az antiszemitizmus jelentette.¹⁶ A számos ébredő megnyilatkozás (rendezvény, szónoklat, politikai kezdeményezés, plakát, sajtócikk stb.) egyike sem nélkülözte azt az alapvetést, hogy Magyarország tragédiáját (háborús vereség, forradalom, proletárdiktatúra, Trianon) a zsidóság korábbi korszakban tanúsított

térfoglalásának tulajdonították, a kibontakozást pedig egyedül az önálló fajnak tekintett zsidóság erőteljes jogkorlátozásával és jogelvonásával, kirekesztésével tartották megvalósíthatónak. Az ébredők ideológiájában a „kereszténység”, a „keresztény-nemzeti” ideológia lényegében pontosan lefedte a zsidóellenességet,¹⁷ nem voltak tekintettel arra, hogy a kereszténység, mint politikai jelszó teljes mértékben elszakadt a kereszténység valláserkölcsei tartalmától.¹⁸ Az antiszemitizmusnak az ébredők kétségtelenül nem a „kifinomult” formáját vallották, hanem a zsidóság megfélemlítésével párosuló, radikális változatát, amely a folyton elégtelennek vallott jogalkotási folyamat mellett a társadalmi és politikai nyomásgyakorlás eszközeit is összességében elfogadhatónak, alkalmazhatónak tekintette, a gyakorlatban alkalmazta is, illetve annak jogosságát igazolni próbálta, agresszivitása folytán pedig a közéletre és a társadalom rendjére általában veszélyes, fenyegető volt,¹⁹ a „Horthy-rendszer szélsőjobboldali egyesületei közül a legantiszemitább, a legbrutálisabb és a legnagyobb tömegbázissal rendelkező egyesület volt. Országos tevékenysége 1919–1923 között a legtöbb vitát, szenvedélyt váltotta ki és vért ontotta. Parlamenti, sajtó- és utcai csaták jelezték működését”,²⁰ és az is igaz, hogy folyamatosan emelni próbálta antiszemita mozgósításának dinamikáját, „szüntelenül élezte az amúgy is meglévő feszültséget a zsidókérdés körül”.²¹

Alábbiakban, Prohászka püspök és a radikális szervezet kapcsolatait szemlélve, az alábbi kérdésekre vonatkozó válaszelemeket próbáltam megfogalmazni, pontosabban csokorba foglalni a sokfelé elágazó szálakat: 1. Hogyan vélekedett Prohászka Ottokár az Ébredő Magyarok Egyesületéről? 2. Hogyan tekintettek az ébredők Prohászka Ottokárra? 3. Fentieket összegezve, általában: Mennyiben állíthatók párhuzamba Prohászka nézetei az ébredők programjaiban, rendezvényein elhangzott megnyilatkozásokban kimutatható elméleti és gyakorlati pontokkal?

Az alfejezet utolsó részében az 1920-as évek szélsőjobboldali radikalizmusa (a „fajvédő gondolat”) áttekintésére teszek kísérletet, pontosabban arra, hogy abban Prohászka Ottokár helye kijelölhető vagy legalább körülírható legyen. A radikalizmushoz való viszony szempontjából szükségesnek tartom általánosabb igénnyel áttekinteni, mit értett Prohászka a magyar nemzet, a keresztény-nemzeti ideológia, a demokrácia fogalmai alatt, s nézetei mennyiben feleltek meg kora szélsőjobboldali eszméinek.

Az ébredők „keresztény” közéleti tevékenységéről általában

Az Ébredő Magyarok Egyesülete az 1920-as évek elejének talán legnagyobb tömegszervezete volt. Taglétszámáról különböző adatok jelentek meg (saját egykorú nyilatkozataik nyilván túlzottak), de az bizonyos, hogy több tízezer embert tudtak hatókörükbe vonni és ott megtartani,

jelentősen befolyásolták az ország politikai közvéleményét.²² Általános, áttekintő jelleggel az ÉME működésének alábbi fontos elemeit tartom a leginkább jellemzőeknek és fontosaknak:

1. Politikai kommunikációs tevékenységük szembetűnő vonása az agresszív, gyakran ismétlődő köztéri *plakátozásban* öntött testet. Az ébredők gyakran árasztották el mozgósító, zsidóellenes szimbolikájú, illetve szövegezésű falragaszokkal az utcákat, amelyeken a zsidók visszaszorítását, antiszemita sztereotípiákat fogalmaztak meg, ilyen célból akartak mozgósítani rendezvényeik, illetve helyi és országos közéleti események (történelmi évfordulók, választások stb.) alkalmával.²³ Ezzel szorosan összefügg élénk érdeklődésük a sajtó iránt, erőteljesen törekedtek arra, hogy saját lapjaikat, illetve az őket támogatókat (*Ébredő Magyarország, Hazánk, Gondolat, A Nép, Szózat* stb.) minél szélesebb körben és példányszámban terjesszék, a számukra ellenséges, „zsidónak” minősített újságokat mind propagandájukkal, mind adminisztratív korlátozásokkal visszaszorítsák vagy ellehetlenítsék.

2. Az ÉME tevékenységének kedvelt színterei a *nagygyűlések* (propagandagyűlések) voltak a fővárosban és vidéki helyszíneken egyaránt. Ezeken a rendezvényeken a szónoklatok mozgósították a tömegeket „keresztény” politikai magatartásra, az esetek túlnyomó többségében a zsidóság károsnak vélt múltbeli és jelenbeli tevékenységéről, visszaszorításának szükségességéről.

3. Az alapvetően, folyamatosan mozgósító ébredő propaganda következtében az ÉME tag-ságát erőteljes *aktivizmus* jellemezte, amelynek célja egyrészt bizonyos közhatalmi jogkörök önkényes kisajátítása, illetve arra irányuló kísérletek voltak (például helyhatóságokat rábírnivalamilyen hatósági engedély zsidóktól való elvételére és keresztényeknek történő átadására, országos szinten zsidóellenes rendelkezések megvalósításában való részvétel kikényszerítése stb.²⁴), másrészt pedig a megfélemlítést célzó garázda eseményekben öltöttek testet. (Utóbbiak között látványos, halálos kimenetelű terrorista akciók is voltak, amelyek nagy közéleti hullámvéréseket okoztak,²⁵ de a zsidók „hétköznapi” fizikai bántalmazása, megfélemlítése,²⁶ az egyetemi „zsidóverések” stb. is feltűnően kapcsolódtak az ébredőkhöz és propagandájukhoz.)

4. Az ÉME fontos jellemzője volt még a *szervezettség*. Mind vertikális, mind horizontális szervezeti hálózatot kialakítottak (vagyis létrejöttek hierarchikusan építkező települési csoportok, valamint foglalkozás szerinti alapszervezetek – például közlekedési dolgozóké, postásoké stb. – egyaránt), és folyamatos kapcsolattartással igyekeztek ezek munkáját az országos központi szerveikkel összehangolni, a szervezet tagjainak elkötelezettségét folyamatos továbbképzésekkel magas szinten, az állandó mozgósítottság állapotában tartani.²⁷ Az ÉME-hez további szerveződések, vállalkozások is kapcsolódtak, valamennyi esetben (legalábbis az 1920-as években) a folyamatos összehangolásra, az országot átfogó mozgósításra, állandó közéleti jelenlét

sugallására törekedtek, továbbá arra, hogy beépülve a pártokba, rendvédelmi szervekbe tudják megvalósítani elképzeléseiket, még a Nemzeti Hadsereggel is fokozni akarták az intézményes együttműködésüket.²⁸

Kétségtelenül igaz, hogy az ébredők szervezettségét, mozgósító képességét fokozta, hogy tulajdonképpen kidolgozott eszmerendszer nem jellemezte tevékenységüket. Az egyetlen összefogó elemet a „kereszténységként” definiált, azzal azonosított radikális antiszemitizmus jelentette, amely minden programszerű megnyilatkozásukból,²⁹ illetve szabályzatukból is megragadható. Alapszabályuk például kimondta, hogy az ÉME nem politikai, hanem társadalmi célokat követett, hogy „ezáltal a keresztény, magyar faj társadalmi, kulturális és gazdasági érvényesülését, uralmát a törvényes rend keretén belül teljesebbé tegye”, tagjuk pedig csak olyan lehetett, akinek felmenői között sem volt zsidó.³⁰ A vidéki szervezetek is megalkották hasonló programjaikat, amelyek változatos antiszemita követeléseket tartalmaztak. Például a Prohászka környezetében alakult székesfehérvári és Fejér megyei szervezetet is – mint írták – az 1919 augusztusi „újjászületés” lázában hozták létre, miután „szervezett zsidó bandák dézsmálták nemzeti létünk kincseit”. Programjuk szinte minden pontja a zsidóság ellen irányult, a numerus clausus mellett követelték, hogy az iskolákban igazolási eljárásokat folytassanak, azokban csak „született keresztény tanerőt” alkalmazzanak, újságíró kamarákat állítsanak fel, az irodalomban és a sajtóban erőteljes keresztény-nemzeti szellemet érvényesítsenek (a nem ilyen jellegű lapokat szüntessék be), a hatósági engedélyhez kötött (például ipari és kiskereskedelmi) tevékenységeket csak keresztények folytathassák, a „galíciaiakat” toloncolják ki, a zsidó földbirtokokat sajátítsák ki stb.³¹ Míg 1919–1920 fordulóján az ÉME radikalizmusát a közéletben jórészt elfedte az új politikai rendszer létrejöttével kapcsolatos bizonytalanság,³² 1920 tavaszától egyre világosabbá vált, hogy a kormánytól radikális jobboldali irányban elkülönülő szervezetről volt szó, amelynek a stabilitás megteremtése érdekében egyre kevésbé volt szüksége a szélsőségek „rendteremtő” vagy megfélemlítő akcióira, fokozódó határozottsággal fel is léptek fel azokkal szemben, az ébredők így Bethlen István konszolidációs politikájával pedig egyre gyakrabban konfrontálódtak.

Dániel Sándor, az ÉME egyik vezetője, ügyésze 1921 tavaszán szomorúan állapította meg, hogy a kormány szinte semmit nem tett a zsidók ellen,³³ és egyértelműen fogalmazta meg az ébredők fontos közéleti feladatát: „Az ÉME-nek elsősorban arra kell törekednie, hogy erős társadalmi szervezetével az államhatalmat szükség esetén kényszerítse is, hogy ezeket az állami adományozástól függő jogokat, jogosítványokat keresztényeknek adja. Ez az első, amit legkönnyebben el tudunk érni.”³⁴ Mint elmondta, a helyi ébredő szervek értek is el sikereket, például a Prohászka-hoz közel álló székesfehérváriak, akik kiharcolták, hogy a városi színház

bérleti joga keresztény kézbe került, a polgármester mellett öt ébredő városatyából álló sajtóbizottságot alakítottak, valamint pénzbüntetés terhe mellett betiltották az idegen táncokat.³⁵ A székesfehérvári ébredők aktivitását mutatja, hogy dísztáviratban köszöntötték *Az Est* megjelenését átmenetileg felfüggesztő belügyminisztert,³⁶ sőt, úgy tűnik, néha túlbuzgónak is bizonyultak.³⁷ 1920 márciusától az ébredők lényegében a kormány szélsőjobboldali, radikális ellenzékének pozíciójában álltak.³⁸ Ezt mutathatja, hogy amikor a belügyminiszter 1920 novemberében felfüggesztette a budapesti központ tevékenységét,³⁹ a vidéki szervezetekhez intézett, szigorúan bizalmas levélben közölték, hogy a kormánnyal szembeni ellenállás útjára lépnek: „Az ébredő magyarok táborának egységét ez az intézkedés nem bonthatja meg. A csoport vezetését felhívjuk, hogy működését rendíthetetlenül folytassa. [...] A kereszténynek nevezett kormány [sic!] ezen elhibázott lépése bennünket el nem tud némítani.”⁴⁰ A székesfehérvári ébredők ennek megfelelő rendíthetatlenséggel jártak el, a hatósági vizsgálat csak fokozta elszántságukat és a „zsidók” ellenük („keresztények” ellen) irányuló hadjáratával kapcsolatos meggyőződésüket.⁴¹

Az Ébredő Magyarok Egyesülete gyakran kommunikált önmagáról két nyilvánvalóan a valóságnak nem megfelelő, propagandisztikus állítást: Először is azt, hogy a keresztény Magyarországért elkötelezett társadalmi egyesületként nem foglalkoznak pártpolitikával, másodszor azt, hogy a garázdaságokhoz, terror-akciókhoz, zsidóverésekhez és egyéb zaklatásokhoz az egyesületnek nincs köze. Előbbi képtelenségét mutatja, hogy nagyon is határozottan akarták befolyásolni a nemzetgyűlési és helyhatósági választásokat, számukra megfelelő jelölteket támogattak, másokat megfélemlíteni vagy az ébredők programjának felvállalására kényszeríteni igyekeztek. A vidéki csoportoktól folyamatosan jelentéseket kértek a közszereplők pártállásáról és próbálták megszervezni a nekik nem tetsző személyek kiszorítását a választási versengésből,⁴² agresszív plakátkampánnyal győzködtek az embereket arról, hogy az 1922 tavaszán leköszönő nemzetgyűlés képviselői „megcsalták választóikat, a zsidóság védőinek csaptak fel hitvány egyéni érdekeik kielégítése végett”, és éppen a választásoktól várták, hogy „a két évig gúzsba kötött ébredő magyar erő az önrendelkezés szabad pillanatában talpra szökkenjen”.⁴³ Ami pedig a második szempontot illeti, az ÉME története lényegében megfelel a folyamatos elhatárolódó magyarázkodásnak, amellyel azt bizonygatták, hogy egyes tagjaik által elkövetett cselekedetekért nem felelős az egyesület egésze. Ez önmagában igaz is lehetett volna, viszont pont az ÉME esetében olyan sok garázda heccpolitizálás, kifejezetten erőszakos bűncselekmény történt, hogy a jelenséget nem lehetett marginálisnak tartani, továbbá nyilvánvaló volt az összefüggés a plakátokon, szónoklatokon megnyilvánuló folyamatos antiszemita uszítás (mai kifejezéssel: nyilvánvaló gyűlöletbeszéd) és a megvalósult események között.⁴⁴ Az ÉME ezeket

a kritikákat az ellenük irányuló összehangolt támadásokkal, saját kiválasztottságukkal magyarázta, a felelősséget el- és áthárító, önigazoló és önkép-erősítő módon reagált.⁴⁵

További kutatások témája lehet az, hogy az ÉME mozgósításában, az első évek szellemi és szervezeti aktivitásában milyen mértékben vettek részt, milyen módon hitelesítették a szélső-jobboldal „kereszténységét” az egyházak, illetve egyházi személyek.⁴⁶ Kétségtelenül hozzájárultak ahhoz, hogy az antiszemita radikalizmus hiteles kereszténységként tűnhessen fel a közvélemény egy része előtt, illetve szerepet játszottak a zsidóellenes mozgósításban. Az ébredők országos rendezvényein gyakran feltűntek antiszemita szónoklatokkal egyházi személyek, például Zákány Gyula (eleinte),⁴⁷ Kmoskó Mihály egy időben székesfehérvári egyházmegyes pap (orientalista, klasszika-filológus),⁴⁸ az ÉME mozgalmában, sajtószervezésében is aktív Turchányi Egon stb. A helyi szervezetekben is vezető posztokon tűnnek fel egyháziak, a soproni csoportot a bencés Gerecs Szaléz és Arany János vezette,⁴⁹ a nagykanizsai a ferences Hédly Jeromos,⁵⁰ a Prohászka érintettsége folytán érdekes székesfehérvárit a ciszterci Marosi Arnold és Mátrai Rudolf, az izsákit Kis Gábor plébános,⁵¹ a battonyait Törzsök Vilmos plébános,⁵² a paksit Hauser Imre segédlelkész⁵³ stb., de volt példa arra is, hogy helyi plébánosoktól szervezett formában tanultak valláserkölcsei ismereteket ébredő szervezetek.⁵⁴

Az ÉME Prohászka Ottokár közéleti tevékenységében

A székesfehérvári ÉME-csoport programnyilatkozatait a szélsőséges, antiszemita hangvétel és aktivizmus jellemezte,⁵⁵ és 1920 elejétől hamar feltűntek köreikben a helyi kezdeményező, meghatározó személyiségek is. A székesfehérvári ébredő közvélemény a szélsőséges, antiszemita magatartást kezdettől igyekezett Prohászka személyével összekapcsolni, például szégyennek tartották, hogy a püspöki palota előtti újságárusnál „nemzeti eszméket kivigyorgó zsidó és vörös lapokat” is lehetett kapni. Az ÉME ezt „szemtelen provokálásnak” minősítette, és követelte, hogy a baloldali és liberális lapokból álló „rothasztó sajtószemétdombot”, „zsidó sajtóasztalt” távolítsák el Prohászka ablakai alól (mondván, az ébredők sem visznek keresztény lapokat a rabbi lakóhelye közelébe), és kilátásba helyezték, hogy maguk intézkednek, ha a hatóságok nem teszik meg.⁵⁶ A hónapok óta tartó szervezkedés után első nagy szabású, nyilvános összejövetelüket 1920. július 25-én tartották, az antiszemita kiadványokkal tarkított rendezvényt – a más elfoglaltsága miatt személyesen megjelenni nem tudó – Prohászka is jókívánságokkal üdvözölte.⁵⁷ A püspök augusztus 1-jén nagy beszédet tartott a helyi „keresztény sajtónapon”, különösen a szélsőséges *A Nép* c. lapot propagálta, a napilappá fejlesztése iránt lelkesített.⁵⁸

1920. szeptember 7–9. között tartotta az ÉME II. „elnöki konferenciáját”. Az elhangzott beszédek, programok szinte kivétel nélkül a zsidóság szerepét ostromozták, antiszemita jogalkotást követeltek.⁵⁹ Prohászka személyes részvételéről nincs adatunk, szimpátiája ugyanakkor egyértelmű, a konferencia összefoglaló kötetének ugyanis a püspök írta az előszavát.⁶⁰ A rövid szöveg teljes közösséget vállalt az az ébredőkkel (mondván, ugyanúgy ébredtek rá ők is „a nemzet szégyenére, a keresztény középosztály tehetetlenségére, s a zsidó söpredék [sic!] képzetet felülmúló garázdálkodására”, mint ő), a mozgalmat pedig a nemzetmentés munkájának hiteles és követendő irányzataként aposztrofálta. Támogató szavaiban védelmébe vette az ébredőket (mondván, nem igaz, hogy erőszakos eszközökkel kívánják érdekeiket érvényesíteni), általános tartalmú, lelkesítő gondolatait az ÉME tagjai és szimpatizánsai kizárólag Prohászka lelki-szellemi útmutatásaként, támogatásként értelmezhatték.⁶¹ Az előszóval Prohászka tudatosan „adta a nevét” a Kmoskó Mihály, Héjjas Iván, Zákány Gyula, Budaváry László stb. által képviselt antiszemita programokhoz.⁶² Az ünnepélyes bevezető szöveg ezt ki is mondta, például a „rothadás ellen” mozgósító, lelkes és hatékony szervezetnek látta az ÉME-t, kiemelte a szervezetnek az erő, a hatalom, a tömegmozgalomba szervezett magyarság iránti lelkes elkötelezettségét, illetve főleg azt, hogy az egyesület tagjai „a keresztény öntudat, társadalmi közérzés s az erkölcsi erők hordozói”. A püspök az antiszemita agitációt nemzetmentő küldetéstudattal ruházta fel: „Az ilyen ébredés a nemzeti lélek igénye, s az ilyen hajnal a boldogság napját gyújtja ki az új Magyarország egén!” (Az ÉME konferenciájára éppen a numerus clausus parlamenti vitája idején került sor, egyértelműen nyomásgyakorló hatással bírt, vö. III.1. alfejezet.) A II. elnöki konferencia határozatait egy több ezres nagygyűléssel is nyomatékosították.⁶³ Az ÉME küldöttségét fogadó Teleki Pál miniszterelnök elismerte az ébredők energiáit és elszántságát, de óvatos kritikával próbálta szelídebb irányba terelni őket (mondván, a mozgalom akkor megy helyes irányba, „ha az általa képviselt erőt beállítja az egyetemes magyar akarat funkciójába”).⁶⁴

A székesfehérvári ébredők számára különösen megerősítő és mozgósító volt a II. elnöki konferencia, illetve Prohászka beszéde a numerus claususról. A helyi elnök meg volt arról győződve, hogy „politikai életünk hiányzó reménycsillagát van hivatva pótolni az ÉME”,⁶⁵ a szeptember 19-i nagygyűlésükön pedig nemcsak a szokásos antiszemita kirohanások hangzottak el, hanem Prohászkanak szóló üdvözlés („Székesfehérvár keresztény magyarsága a keresztény politika meg nem alkuvó nagy harcosát hódolattal köszönti”), valamint köszönet a nemzetgyűlésben elmondott „magyar fajvédő hatalmas beszédéért”.⁶⁶ Az egyre erősödő szélsőséges hangulatot próbálták meg kihasználni, Prohászkanak az ÉME-hez való kötődését szorosabbra fűzni azáltal, hogy a székesfehérvári csoport választmánya díszelnökévé választotta a püspököt,

utóbbi pedig ünnepélyesen nyilatkozott arról, hogy vállalja a tisztséget.⁶⁷ Be is jelentették, hogy november 7-én nagygyűlésen iktatják be Prohászka a díszelnökségbe, a rendezvényt a dunántúli ébredők nagy demonstrációjának szánták, az ÉME országos méltóságainak részvételével. Október végén – november elején a helyi sajtóban egymást követték a rendezvényre való készülődés hírei, miszerint Prohászka, „a keresztény magyarság büszkesége, a lángszavú apostol, a keresztény nemzeti mozgalom vezére” vállalta a helyi ébredők munkájának vezetését,⁶⁸ az ünnepélyes díszelnöki beiktatáson való részvétel pedig valósággal elvárás volt, amellyel megmutatható, hogy akik eljönnek, azok méltó utódai „Szent István népének, meg nem alkuvó, elszánt harcosai a keresztény eszmének és hálás tisztelői Prohászka Ottokárnak”. Mindez kiegészült az ébredők magabiztos társadalmi pozíciószerzéséről szóló nyilatkozatokkal, például arról, hogy milyen élet-halál harcot vív az ÉME „a világ koncentrikusan hazánk ellen támadó zsidai” ellen.⁶⁹

A felfokozott várakozást váratlanul lehűtötte, hogy Prohászka az utolsó pillanatban táviratban kérte az ÉME-t a rendezvény elhalasztására. A nagygyűlést, a 170 fős díszvacsorával együtt teljes egészében törölték, az ébredők pedig nagyon átlátszó indokokkal próbálták mindezt megmagyarázni. A budapesti főméltóságoknak váratlan programja jött közbe – mondták (ez máskor nem jelentette akadályát egy ébredő gyűlés megtartásának), Prohászka kapcsán pedig csak annyit jegyeztek meg, hogy „díszelnökünket bizonyára az országkormányzás gondjai készítették ezen elhatározásra”.⁷⁰ Nyilvánvaló, hogy valójában nem erről volt szó, hanem arról, hogy a kormány – megelégedve az ébredők botrányos, garázda cselekedeteit – éppen ekkor döntött az ÉME elleni újabb hatósági vizsgálat megindításáról,⁷¹ és Prohászka annak már nem merte vállalni a politikai kockázatát, hogy ilyen helyzetben is a radikálisok mellé álljon, ráadásul nagyon is demonstratív módon. (Meglehetősen kínos lett volna, ha az egységes kormányzópárt elnöke egy olyan szervezet díszelnöke lesz egyben, amelynek működését a kormány épp felfüggesztette.) Jellemző lehet a hivatalos belügyminiszteri indoklás, miszerint a „legutóbbi tapasztalatok szerint a rendzavaró és a közbiztonságot is veszélyeztető események előidézésében és a hatósági jogkört bitorló cselekmények elkövetésében az Ébredő Magyarok Egyesülete tagjai, sőt vezetősége néhány tagja is tevékenyen résztvettek”, amiért felfüggesztették az egyesület autonómiáját.⁷² Prohászka egyébként nagyon készült a székesfehérvári ÉME-demonstrációra, egyértelműen az ébredőket látta a keresztény-nemzeti eszme iránt leginkább elkötelezett, tettekre is kész politikai tényezőnek. Készülhetett egy ilyen értelmű beszédre is, legalábbis egy hagyatékában fennmaradt beszédvázlat szerint leszögezte: „Ébredő magyarság = a veszélyt látó magyarság, ellentálló magyarság, agresszív magyarság.”⁷³ Prohászka ÉME iránti szimpátiájának szintjét mutatja, hogy egy cikkében elítélte ugyan „az antiszemita hangulat által inspirált

erőszakoskodásokat is, melyeket felelőtlen elemek és sokszor valóságos gonosztevők követtek el”, továbbá az ÉME gyűlésein elhangzó „szikrázó kiszólásokat” is – azonban mindezért végső soron a zsidókat tette felelőssé.⁷⁴ (Mondván, az erőszakos megnyilvánulások csak „elkeseredett visszahatásai mindannak a gazságnak, melyet a zsidó csőcselék mint vezető eleme a vörös forradalomnak, elkövetett” – s ez pontosan megfelelt az ébredők önfelmentő, önigazoló magatartásának.) Az „ébredő magyarok” és a kormányzat közötti első nagy összecsapás időszakában (melynek tétje akár egy ÉME által kivitelezhető puccskísérlet is lehetett, a hatósági jogkörök bitorlását a kormány különítményes telepek felszámolásával torolta meg, az ÉME közlekedési szakcsoportjai figyelmeztető sztrájkokat tartottak stb., vagyis nagy volt a tét és feszült a helyzet⁷⁵) Prohászka egyértelműen a szélsőséges egyesület mellett kötelezte el magát. (Az is szimpatikus lehetett a püspök számára, hogy az éppen működésében korlátozott, de azért utcai demonstrációkat tartó ÉME volt talán a trianoni békeszerződés novemberi parlamenti ratifikációjának leghangosabb ellenzője is.⁷⁶)

Ezt kifejezték Prohászka későbbi, az ÉME autonómiájának helyreállítását követő közszereplései is. 1920. november 21-én Debrecenben, december 11-én Nagykanizsán tartott nagy hatású szónoklatokat, melyeket ugyan nem az ÉME szervezett, azonban nagyon is „rácsatlakoztak” Prohászka látogatásaira. Előbbi esetben Prohászka a magyar és a zsidó kultúrát élesen elhatároló szavai kelthettek feltűnést,⁷⁷ és jellemző, hogy beszédét 1925-ben a helyi ÉME-szervezet azért közölte újra, „hogy öt esztendő kárbaveszett ideje után újból felrázza és megtermékenyítse a trespdő magyar lelkeket”.⁷⁸ Nagykanizsai beszédében⁷⁹ már egyértelműen megszólította az ébredőket, a magyarokat – úgymond – jellemző fásultság, elszunnyadás ellen: „Ráz-zuk fel az elaltatott, elbódított közönséget és értessük meg vele, hogy itt két kultúra harcáról van szó. Dolgozhatunk ezekkel együtt, de a körmükre vigyázzatok! Ébredő magyarok legyetek!” Az ÉME-t azért tartotta hitelesnek, mert a szervezet nem az ébresztgetés szelíd módozatait választotta, ő maga is úgy vélte, hogy ennyire „tohonya, lomha, érzéketlen” népnek, mint a magyar „a csípőjébe a lelkesedés sarkantyúját kell belevágni”. Egyetlen félmondattal utalt a közelmúlt ÉME-tagokhoz köthető erőszakos akcióira („elítéljük fiatalemberek meggondolatlan cselekedeteit”), de a lelkes és szikrázó szónoklatban a résztvevők sokkal inkább az ÉME céljai iránti fanatikus mozgósítást hallhatták, különösen, ha azt is akarták kihallani belőle. A zsidósággal kapcsolatosan a püspök szokatlan egyértelműséggel fogalmazott: „Antiszemiták vagyunk abban az értelemben, hogy nem akarjuk magunkat meggyilkoltatni, hogy végre is ismerjék meg a határt a jövevények, hogy meddig illik terjeszkedni egy vendégnek, aki nálunk ott-hont talált s jegyezze meg, hogy a keresztény kultúra boltjai alatt lakik, melyeket nem ő épített.” A keresztény magyarság önvédelmeként beállított antiszemitizmus a szélsőjobboldali

radikálisoknak ugyanúgy kedvelt panelje volt, mint Prohászkanak.⁸⁰ A nagykanizsai ÉME-szervezet külön felhívást is megfogalmazott,⁸¹ melyben Prohászka lelkes kereszténységre és zsidóellenességre sarkalló beszédét útmutatásnak minősítették, nem mulasztva el nyomatékosan hangsúlyozni: „ő is ébredő magyar, amint ezt büszkén be is vallotta”, továbbá „egyazon személyben főpap és a politikai élet vezére”.

Prohászkanak az ébredők iránti reménysége és elkötelezettsége ekkor nemcsak nyilvánosan hangoztatott álláspontja volt, nemcsak propagandisztikus célból képviselt ilyen nézeteket, ez volt személyes meggyőződése is, amint egy magánlevelében is kifejtette, mondván: „nehézes és közönyös” a magyar nép, s „ezt a népet folyton kell ébresztetni, nem arra, hogy üsd a zsidót, hanem arra, hogy ne felejts el magyarnak lenni. Ezt akarja az »Ébredő Magyarok« egylete. Jól teszi!”⁸²

Az egységes kormánypárt 1921. február elején bekövetkezett széthullásához bizonyosan Prohászka pártelnöki tevékenysége is hozzájárult, hiszen a püspök egyértelműen a jobboldali radikalizmus irányába akarta terelni a kormányzat politikáját, vezető politikusi tevékenysége így nem fért össze a konszolidáció útját kereső Teleki-, majd különösen Bethlen-kormányokkal, a „középkori hangvételű”, harcias keresztény-nemzeti politika 1922 elejétől végképp nem számított szalonképesnek.⁸³ 1921 tavaszán elterjedt a híre, hogy Prohászka elkedvetlenedett, kivonul a politikából. A „keresztény-nemzeti eszme vezére” iránti aggodalomból sokan kivették a részüket, leginkább pont az ÉME, ami számára nagy kihívást jelentett a Bethlen-kabinet hivatalba lépésével kezdődött konszolidációs – a radikálisokat egyre inkább marginális helyzetbe hozó – belpolitikai irányvonal.⁸⁴ Általában jellemző a szélsőjobboldali politikai kommunikációra a folytonos fenyegetettség-érzés, önmaguk „ostromlott várként” való pozicionálása, ami az ébredők Prohászkaéhoz intézett nyílt levelének⁸⁵ is alaphangja. Prohászka volt a keresztény-nemzeti ébredés kezdeményezője és meg nem alkuvó vezére – állapítja meg a szerző hízeltőn, amit azzal nyomatékosított, hogy a zsidókérdésben is a püspökben jelölte meg azt, aki „felnyitotta a szemünket”. Külön érdeként részletezte az antiszemita sztereotípiák – például a háborús szolgálat elől a hátszágban bujkáló zsidók stb. – Prohászka általi hangoztatását, érdeként azt, hogy a püspök volt, akit „a szívenszűrt zsidóság e kemény igazságokért legélesebben megtámadott” és aki a numerus claususért vállalt kezdeményező szerepet. Szükség van Prohászka a zsidókérdés végleges megoldásában, a liberalizmus és a sajtó letörésében – vélte –, melyben „az ébredő milliók hisznek és bíznak, ezt üzenik Székesfehérvár lángelkű püspökének, emberfeletti álomszép, minden makula nélkül való Eszményképüknek, utat jelző Ideáljuknak”. Prohászka válaszában megnyugtatta az ébredőket, hogy szó sincs elkedvetlenedéséről és visszavonulásáról,⁸⁶ épp ellenkezőleg, továbbra is hasonló hozzáállással akar részt venni a

közéletben, amit a szerkesztői kommentár nagy örömmel fogadott, nem mulasztva el megkülönböztetni Prohászka azoktól a keresztény politikusoktól, akik a „zsidók” érdekeit szolgálják.⁸⁷

1921 őszén – 1922 tavaszán Prohászka újra és több alkalommal is fontosnak érezte, hogy személyével és közéleti felfogásával az Ébredő Magyarok Egyesülete mellett demonstráljon.⁸⁸ Még nyáron az ő kezébe tette le „keresztény-nemzeti” esküjét 30, ÉME-hez tartozó nemzetgyűlési képviselő,⁸⁹ de ennél egyértelműbb közszerepléseket is vállalt az egyesület érdekében. Ő volt a főszónoka a Vigadóban tartott nagygyűlésnek október 22-én.⁹⁰ Az elkötelezettség hangoztatása mellett („mi, ébredő magyarok...”) az ÉME radikális antiszemitizmusát alátámasztó beszédet tartott, melyben egyetlen központi feladatként „a keresztény Magyarország talpra állítását” és megvédését jelölte meg. Ostorozta a zsidó szellemiséget (amely „melegágya minden forradalmi eszmének”), megkülönböztette a csak magyarul beszélő és a magyarul is érző embereket, egyértelmű antiszemita programoknak is adott hangot: „A mi ébredésünk nem teljes, ha a kisebbségek el nem tűnnek; ehhez hódító kultúra kell. Hogy ez az ország nem volt egységes, annak legfőbb oka a zsidók korlátlan beözönlése volt.” Antiszemitizmusának lényegi eleme, hogy elismerte: vannak „derék zsidók”, de az egységes fajként értelmezett zsidóságot „nemzeti veszedelemként” aposztrofálta, mely ellen a magyarság egészének kell harcot hirdetnie. Hallgatósága tomboló ünnepléssel fogadta szavait. A püspök maga is lelkesen, a „keresztény hajnalhasadásra” készülve kommentálta az eseményt.⁹¹

Hasonló hangvételű és fogadtatású eseményre került sor november 6-án Szegeden, ahol a helyi ÉME-csoport meghívásának tett eleget.⁹² A meghívók óriási várakozással tekintettek Prohászka látogatása elé, és ő nem is okozott csalódást, például „ébredő testvéreként” köszöntötte a fogadására egybegyűlteket, és az ébredőket (különösen Szegeden) „a magyar gondolat” iránt elkötelezetteknek tekintette. A Prohászka kísérő szónokok (Kmoskó Mihály, Hegedűs György, Budaváry László) mindannyian a zsidók által jelentett veszedelemről, és az ébredők harcáról beszéltek, ahogy maga a püspök is. Nyilvánosan és magán feljegyzésében egyaránt elégedettségének adott hangot, még feltűnő aktivitásuk ellenére sem tartotta elég lelkes keresztényeknek a szegedi ébredőket.⁹³ (A közönyösség ostorozása Prohászka gyakori szónoki fordulata, állandó meggyőződése volt, soha nem volt eléggé elégedett a kereszténység mértékével, ezt a véleményt egyébként kora szélsőjobboldali radikálisai is gyakran hangoztatták.)

Prohászka ÉME melletti aktivitásának lehetett elismerése, hogy a decemberben tartott nagygyűlésen bekerült az egyesület Országos Központi Választmányának tagjai közé,⁹⁴ és újra napirendre került Székesfehérváron a helyi csoportban különleges, reprezentatív funkcióval való felruházása. A fehérvári ébredők Prohászka személyétől új lendületet vártak, ezért

felkérték egy beszéd megtartására is „a magyarságban oly nagyon meggyengült faji öntudat, önérzet szükségességéről”.⁹⁵ Az 1922. január 15-re összehívott rendezvény előkészítése kapcsán azt remélték, hogy „fajunk megmentése kérdésében oly hivatott szónoktól vehetünk leckét”, és azt hangoztatták, hogy a helyi ébredőknek ki kell használni a püspök jelenlétét a városban. Majd jellemzően így fogalmaztak: „Egyúttal az ő részvétele az Ébredők munkájában fényes cáfolata azoknak a vádaskodóknak, akik csak komolytalan, antiszemita hecceket látnak az ÉME működésében. Ezenkívül erős biztosíték amellett, hogy a politizálás nem fogja az egyesületet eredeti hivatásától eltéríteni.” A rendezvényre készülő felhívások hangsúlyozták a Prohászka és az ÉME közötti szoros kapcsolatot, folyamatosan mozgósítani igyekeztek.⁹⁶ Mátrai Rudolf, a helyi ciszterci gimnázium tanára egyenesen úgy fogalmazott, hogy a betlehemi csillag által vezérelt (!) Prohászka, „az ország első ébresztője az ÉME tagjaihoz szól”. Kifejezetten az ÉME inspirálóját jelölte meg a püspökben, szellemi értelemben mindenképp: „Azok hívták meg, kiknek lelkében szunnyadó, szent tüzet az ő gyújtó szavai lobbantották lánggra. Hallani akarjuk azt, kinek lelke az egyesület születését inspirálta. Hallani óhajtjuk a leghatalmasabb szavú ébresztőt, a cselekvővé lett legnagyobb gondolkodót, a legszorgalmasabb munkást.” A zsidókérdés kapcsán is kiemelte, hogy még az 1918-ban született antiszemita írásaival Prohászka „programot adott a magyar fajvédelemnek”.

Marosi Arnold a helyi ÉME egyik vezetője a január 15-i rendezvény köszöntőjében Prohászka a „magyar kereszténység tündöklő csillagának”, a keresztény-nemzeti restauráció mintaképének nevezte, akinek fellépését azért tartotta fontosnak, mert a helyhatóságok szintjén még mindig veszélyesnek tartotta a számukra nem kívánatos politikai erők és a zsidóság jelenlétét, amiért fokozott mozgósításra buzdított.⁹⁷

Prohászka ezt követően tartott nagy beszédével igyekezett megfelelni a várakozásoknak.⁹⁸ Elköteleződését nemcsak azzal fejezte ki, hogy közönségét folyamatosan „bajtársaknak” szólította, hanem abban is, hogy a közéleti kereszténység eszméjének megtestesülését az ÉME-ben jelölte meg. A beszéd terjedelmes és részletes összegzése Prohászka zsidóellenes felfogásának: megkülönböztette a magyar fajt a zsidó fajtól, s elkülönítésük szorgalmazása közben tagadta, hogy antiszemita volna, mozgalmát önvédelemként igyekezett definiálni, elismerte, hogy vannak jó zsidók, de gyorsan hozzátette: „a jók azonban védik a gazembereket. És ez nagy baj.” A zsidók és magyarok együttélését össze nem keverhető szomszédságként jellemezte, sőt – egyik később sokat idézett hasonlata szerint a zsidókat görényekhez, a keresztény magyarokat tyúkokhoz hasonlítva – lehetetlennek tartotta a két népcsoport együttélését.⁹⁹ Óva intette az ébredőket a gyűlölködéstől, de ezek a tompító kitételek a beszéd egészében sokkal inkább az antiszemita mozgósítás szolgálatában álltak. Erőteljesen szorgalmazta az ébredők szervezkedését,

a mozgalom energiáinak fokozását, az egységes és elkötelezett keresztény magyarság aktivitását, különösen a zsidónak tekintett szellemiség, és a zsidóság egésze ellen, például annak érdekében, hogy a kereskedelemből kiszorítsák a zsidókat, a sajtópiacon a jobboldali keresztény lapokat pozicionálják stb. Még sajátos szónoki technikákkal is fokozta ezt a hatást, például, amikor csak célozgatott a zsidóságra („azt már tudják kegyetek, honnan”), és ezzel mintegy kiprovokálta az ébredők „a zsidók!” közbekiabálásait. A radikális kommentárok örömmel konstataáltak, hogy Prohászka személye mintegy legitim, a hiteles közéleti kereszténység képviselőjévé avatta az ÉME-t.¹⁰⁰

Ugyanezeket a gondolatokat (például a görény–tyúk hasonlatot) fogalmazta meg pár nappal később az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga balassagyarmati nagygyűlésén is,¹⁰¹ ami arra utal, hogy Prohászka nem egyedül az Ébredő Magyarok Egyesületét tartotta a keresztény-nemzeti mozgalmatszervezés bázisának, még ha többször kiemelten foglalkozott is azzal. Január 29-én a püspök nem szólalt fel, csak mintegy házigazdai szerepet játszott a székesfehérvári ÉME következő, uszító hangulatú nagygyűlésén,¹⁰² majd elköteleződésének nyomatékosítására elfogadta a székesfehérvári ÉME-csoport díszelnökségre irányuló felkérését.¹⁰³ Prohászka lépését így értékelték az ébredők: „Fényes igazolása ez a destruktív sajtó részéről oly gyakran megvádolt egyesületnek, amely pedig lényegében nem más, mint a fajukért és kereszténységért nyílt sisakkal harcoló magyarok védelmi tömörülése.” Hogy mit is jelentett ez a „védelmi tömörülés”, azt a székesfehérvári ébredő gyűlés szokásosnak mondható „zsidózása” is egyértelművé tette, például amikor így beszéltek: „Levetköztetve förtelmes valóságában áll előttünk a mételeyező bacilus, mely eddig titkos utakon haladva rombolta az emberek lelkét és tette koldussá hazánkat.” Ezt nyomatékosította a helyi ÉME-szervezet március 12-i, szélsőséges és hazafias hangulatú gyűlése,¹⁰⁴ illetve az, hogy Prohászka mind helyi, mind országos szinten igyekezett az ÉME melletti agitációba bekapcsolódni. Az ébredés és föltámadás motívumait kibontva írt közéleti eszmefuttatást húsvétkor az ébredők lapjába,¹⁰⁵ amelyben a zsidók idegensége melletti gondolatait sorakoztatta fel, kifejtve azt a szintén gyakori tézist is, hogy az emberi jogok és az alkotmányos berendezkedés tiszteletben tartása helyett számára fontosabb a magyarság megvédelme a zsidókkal („horgas orrúakkal”) szemben.

Minderre abban a belpolitikai légkörben került sor, amikor a választási kampányban az ÉME mindenütt nyomást próbált gyakorolni a jelöltekre, agresszív, antiszemita plakátakcióikat a kormány helytelenítette és önmérsékletre szólította fel az ébredőket, sor került falragaszaik bírói úton történő lefoglalására, izgatás címén eljárás indítására és a közterekről való eltávolításra is.¹⁰⁶ Az ébredők február végén tartott, több ezres gyűlésén Budaváry László arról beszélt, hogy a választásokig még hajlandóak várakozni, de „ha most is csalódunk, utoljára

csalódunk. [...] „Mi többé csalódní nem akarunk és ha mégis kell, meglesz az erőnk és elszántságunk hozzá, hogy a zsidó szellemtől mételyezett árulókat korbáccsal verjük ki az országból.” Ereký Károly pedig arról, hogy a zsidók megvásárolták a szavazókat és a képviselőket is, és megfenyegette a zsidóságot, hogy hagyják abba a keresztény magyarság „provokálását”, különben súlyos következményekkel kell számolniuk.¹⁰⁷

A keresztény közéletiség értelmezése kapcsán érdekes konfliktushelyzet alakult ki, amikor az 1920-as évek antiszemita mozgalmaiban (az ÉME-ben is) igen aktív Kádár Lehel és Lendvai István újságírók nyílt levelet intéztek Prohászka-hoz,¹⁰⁸ amelyben az ellen tiltakoztak, hogy a Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesületében alelnöki tisztséget viselő Bonitz Ferenc, ekkor a *Nemzeti Újság* szerkesztője részt vett a polgári liberális Otthon Írók és Hírlapírók Köre (röviden: Otthon Kör) március 15-i ünnepségén. Kádár és Lendvai számára ez elfogadhatatlan megalkuvást, a keresztény-nemzeti eszme lábbal tiprását jelentette, ezért bejelentették, hogy megszakítják kapcsolataikat a szemükben keresztény hitelét elveszített Pázmány Egyesülettel. A nyílt levél bizonyosan kellemetlen helyzetbe hozta Prohászka-t, aki a katolikus sajtóegyesületnek is elnöke volt, és gyakran szónokolt szélsőjobbaldali rendezvényeken arról, hogy igazi keresztény újságíró semmilyen kapcsolatot nem tarthat a „zsidónak” nevezett liberális sajtóval, sőt a keresztényeknek olvasniuk sem szabad ilyen „mérgező” lapokat. A nyílt levél szerzői rá is játszottak a püspököknek az ébredőkkel való szoros kapcsolatára, amikor antiszemita fordulatok közben például így akarták kisajátítani Prohászka-t: „Az ilyen összetételű jellemek [ti. Bonitz] akadályozzák meg az igazi, a nemes, a prohászka-i értelemben értett magyar katolicitás kialakulását, másfelől pedig folyton bővítik és biztosítják a zsidóliberalizmusnak azt a kereszténynek született segítő csapatát, amelynek asszisztenciája nélkül Magyarország összeomlasztói a nagy fölcsumás után nem juthattak volna akkora hatalomra.” Az Ébredő Magyarok Egyesületének vezetői külön határozatban üdvözölték Kádár és Lendvai nyílt levelét, és durván elutasították a Pázmány Egyesület választmányának Bonitz Ferenc közszereplését tudomásul vevő, a szélsőségesek vádjait visszautasító álláspontját.¹⁰⁹ Az ÉME-ben úgy vélték, e magatartásban „nem a Pázmány Egyesület nagynevű elnökének, Prohászka Ottokár püspök úrnak és az egyesület tagjai egyetemének szelleme nyilatkozott meg”, és szokásos hangvételi fenyegetések keretében álltak ki az intranzigens, valódi keresztény magatartásának tekintett, sajtópert is fontolgató Kádárék mellett: „Az ÉME ennek következtében országos szervezetének egész erejével melléjük áll és a keresztény sajtó erkölcsi tisztasága érdekében semmiféle szólammal meg nem engedi tántorítani magát a könyörtelen ellenőrzés és szükség esetén a megtorlás munkájában.” A Pázmány Egyesület – aligha véletlenül, épp Prohászka távollétében tartott – ülésén kiállt Bonitz mellett (mint írták, Lendvai azért nem léphetett ki az egyesületből,

mert sosem volt tagja, Kádár Lehel pedig Bonitzhoz képest a katolikus újságírás marginális figurájának minősítették, akinek távozása nem okozott számukra veszteséget), és maga Bonitz is az ÉME súlyos szereptévesztéséről, a Pázmány Egyesület céljainak teljes félreértéséről nyilatkozott.¹¹⁰ Az ébredők és a katolikus sajtóegyesület közötti éles konfliktusban alighanem mindenki Prohászktól várta, hogy neki adjon igazat, a püspök azonban sokáig, illetve nyilvánosan nem állt sem a megalkuvó, „zsidóbérencnek” beállított katolikus újságíró, sem a radikálisok mellé, feltűnően került a nyilvános állásfoglalást, minden bizonnyal inkább az ügy háttérbe szorulását várhatta. (Később arról írt a sajtó, hogy Prohászka bizalmas értekezleten nehezményezte a Pázmány Egyesület határozatát és kemény szavakkal ítélte el Bonitzot, mert Kádárban és Lendvaiban „a keresztény zszurnalisztika két leghivatottabb képviselőjét és sok érdemet szerzett ébredő bajtársait” látta, viszont a Pázmány Egyesületben „a püspöki dorgatórium ellenére” a többség Bonitz mellé állt.¹¹¹ Valóban úgy tűnt, minden érintettnek jobb, ha nem erőltetik tovább ezt a kínos helyzetet, magának Prohászkanak is, akinek – ha tovább forszírozzák – még azt is felrőhették volna, hogy a Bonitznak ekkor felrótt súlyos „bünt” korábban maga is „elkövette”, amikor 1916-ban részt vett az Otthon Kör jubileumi ünnepségén, sőt, még lelkes beszédet is mondott.¹¹²) Így a püspök a nyilvánosság előtt az elkendőzés és a beszédes hallgatás stratégiáját választotta, mert sem az általa vezetett katolikus sajtóegyesületet, sem az ÉME-t nem akarta megsérteni, sőt, mindkét felet meg akarta tartani abban a meggyőződésben, hogy rá, mint a keresztény-nemzeti mozgalom apostoli vezetőjére tekintsenek, mint egy interjújában utalt is erre.¹¹³ Kijelentette: „Jómagam, amennyiben lehetséges, ezután még fokozottabb mértékben veszem ki részemet a keresztény társadalmi egyesületek nemzeti energiákat felhalmozó munkájából.” Utóbbi célzás egyértelműen az ÉME-re volt vonatkoztatható.

Mindez kiderült Prohászkanak a székesfehérvári ÉME-díszelnökségre történt április 30-i beiktatása alkalmával is.¹¹⁴ Az ébredők – fogalmazott köszöntőjében Marosi Arnold helyi ÉME-elnök – „gyémántot foglalnak egyesületük gyűrűjébe”, és feladatuk, hogy méltóak legyenek a püspök szellemiségéhez. Prohászka díszelnökségét az ÉME-vel szembeni bizalmatlanságot eloszlató fontos eseménynek tekintette, és nyíltan kimondta, hogy ettől fogva nem kérdőjelezhető meg a magyar közéletben az, hogy az ÉME képviseli a hiteles és egyedül elfogadható közéleti kereszténység alternatíváját: „Ha mi mától fogva fel leszünk jogosítva arra, hogy Prohászka Ottokár nevével élünkön folytassuk működésünket, akkor csak a legkonokabb elfogultság tagadhatja zászlónk szeplőtelenességét, és ha valaki kereszténynek mondja magát, [és] mégsem akar soraink között küzdeni, annak a kereszténység csak álarc.” A kereszténység lényegét pedig az aktív nacionalista (sőt, sovinszta) elkötelezettségben, a „zsidó plutokrácia” elleni megalkuvást nem tűrő harcban jelölte meg. Kérte Prohászkt az ÉME zászlájának

megragadására, és azt ígérte: az ébredők követni fogják. A püspök nem maradt adós a lelkesítő válasszal. Saját díszelnöki megtiszteltetését „a nemzeti szellem megnyilvánulásának” nevezte, az ÉME-hez tartozást pedig az adott helyzetben hazafias kötelességének. A zászlóhordozásra, vezető szerepre való felkérést – a hallgatóság élénk helyeslésétől kísérve – elfogadta, mint mondta, azért, mert „ez a zászló fehér, mocsoktalan”. Vagyis ő maga is a leghitelesebb, a keresztény szellemiséghez leginkább közel álló (sőt, azzal azonos) mozgalomnak látta az Ébredő Magyarok Egyesületét, és újra megismételte a „zsidósággal” szemben folytatott harc szükségességét, annak tudatosítását és el nem felejtését, hogy milyen katasztrófába sodorta ez az idegen szellemiség Magyarországot. Ünnepeles szavait a jövőre vonatkozó reménység ígéretével, a szoros összefogás és egységes szervezkedés sikerébe vetett hitének kinyilvánításával zárta. Prohászka díszelnöki szerepvállalásának hatását alighanem jól illusztrálja, hogy amikor nem sokkal később Miskolcon sor került egy újabb keresztény-nemzeti formáció rendezvényére, akkor a vezetője (Görgey László) azzal hárította el az ÉME-tagságával kapcsolatos kritikákat, hogy a székesfehérvári püspök is büszke ébredő magyarnak vallotta magát, és példája nyomán ő maga is így gondolta.¹¹⁵

A képviselőségről leköszönő Prohászka díszelnökké választása lendületet adott a székesfehérvári ébredőknek. A tavaszi választások kapcsán például – hasonlóan más vidéki szervezetekhez – nagygyűléssel kívántak nyomást gyakorolni azért, hogy a megválasztott képviselő tegye magáévá a „fajvédelem programját”.¹¹⁶ Mint ismeretes, Prohászka nem akart indulni a választásokon, ennek okai között megemlítték, hogy a kormánypárti érzelmű választók féltek a szélsőséges tendenciák térnyerésétől, inkább azt fékező jelölttel szimpatizáltak. Az ébredőket országosan mozgósító esemény volt a hírhedt különítményes vezér, az ÉME-ben vezető szerepet vállaló Héjjas Iván letartóztatása, majd szabad lábra helyezése.¹¹⁷ A kormányzat számára egyre kényelmetlenebb szélsőjobboldali radikalizmus újabb erődemonstrációi voltak a Héjjas melletti szimpátia-megnyilvánulások, amiből a székesfehérvári ébredők is tüntetéssel vették ki részüket.¹¹⁸ A rendezvény erőteljesen kormányellenes hangvételű volt, a kabinettől például azt várták, hogy a „keresztény nemzeti eszme nagy bajnokának” vegzálása helyett törje le a „destrukciót”, például szüntesse be a baloldali és liberális lapokat. Héjjast, „a magyar fajiságnak és integritásnak e törhetetlen lovagját”, a „zsidók ostorát”¹¹⁹ az ébredők várták október 1-jei nagygyűlésükre is Székesfehérvárra, de akkor váratlanul lemondta a részvételt. Az ÉME részéről Kágyi Aladár és Lendvai István tartottak antiszemita beszédek (még a „zsidómentes Magyarország” programja is elhangzott, az antiszemitizmust a magyarság természetes magatartásának nevezték stb.), Prohászka első soros jelenlétével emelte „az integer, keresztény Magyarország mellett fanatikus hittel zászlót bontó” rendezvény fényét, a szónokoknak pedig „meleg

szavakkal fejezte ki elismerését”.¹²⁰ Az ébredők és Prohászka közötti szoros kapcsolatot mutatta, hogy amikor Héjjas Iván pár nappal később mégis elutazott Székesfehérvárra, hogy „szemlét tartson az ottani ébredőkön”, először a püspöknél tett tisztelgő látogatást, azután ment az ÉME-be.¹²¹ Az Ébredő Magyarok Egyesülete november 19-én tartott országos gyűlése „dísztaggá” nyilvánította Prohászkaét.¹²² Ezt követően Prohászka számos alkalommal kapott felkérést az ÉME központi és vidéki szervezeteitől útmutató szónoklatokra, illetve reprezentatív funkciók betöltésére (védnökségre, zászlószentelésre stb.) nem is tudott mindnek eleget tenni, de az esetek többségében nem tért ki a megkeresések elől,¹²³ általában intenzívebbé vált az ÉME szervezetével való kapcsolattartása is,¹²⁴ valamint személyes kapcsolataiban is figyelemmel volt az ébredő mozgalomban aktív személyek támogatására.¹²⁵ Mintha a parlamenti képviselő-ségtől való megszabadulás után belátta volna, hogy az általa kínált keresztény-nemzeti ideológiai konstrukció már nem a kormány (vagy az állam) számára jelent eszmei alapot, hanem inkább az azt szélsőjobbról folyamatosan lelkesíteni akaró radikalizmus számára.¹²⁶

A püspök pozitívan méltatta és útmutatásokkal látta el az ÉME-t 1922. augusztus végi és októberi nyilatkozataiban (ld. ezekről alább), s a folyamatot, ha lehetséges, még tovább fokozta Prohászka szereplése az Ébredő Magyarok Egyesületének ceglédi nagygyűlésén 1922. november 22-én.¹²⁷ A püspök saját szerepét már megérkezésekor definiálta: „Mi ébredők ébreszteni jövünk és nem izgatni.” Beszédében Magyarország „beteg lelkéről” szónokolt, amelynek okát a nemzetet körülvevő „rettenetes idegenségben”, „rettenetes, rémületes, rémséges hatalomban” jelölte meg. A tömeg könnyen beazonosította a zsidóságot, s bár a szónok próbálta azzal tompítani szavai életét, hogy nemcsak a zsidók ellen fogalmazta meg gondolatait, hanem azok ellen általában, akik a sok bajt a magyarságra hozták. Prohászka próbált túllépni az antiszemita kli-séken, amikor arról beszélt, hogy ne csak ellenezzenek valamit (a zsidóság által képviselt ne-gatívumokat), hanem törekedjenek az elkötelezett, hívő keresztény életre. Az eszményképet pozitív megközelítésben definiálta („az ébredő magyar igazán keresztény, igazán nemzeti, ha-zafias, igazán dolgozó munkás tagja legyen a magyarságnak, hogy a föld hasznát más el ne vigye”), ugyanakkor mindig vissza-visszatért a zsidósággal kapcsolatos negatív sztereotípiákra. Legerősebb képe ezúttal az volt, amikor az ébredő magyarokat gáta-hoz hasonlította, melyek az idegenséget, a zsidóságot feltartóztatják. Ha szabad a folyókon a pusztító áradások ellen gátakat, töltéseket építeni – mondta –, akkor a zsidók ellen is lehet és kell hasonló óvintézkedéseket hozni. Az „ébredő magyarság” feladata Prohászka szerint: „intézményesen megsegíteni a magyarságot a zsidóság ellen”, ahogy iskolákat létesítünk a tudatlanság, egészségügyi háló-zatot a betegségek stb. leküzdésére. A legérdekesebb a szóhasználatban az „intézményesség” kiemelése, vagyis az, hogy az államtól – hasonlóan a szélsőjobboldal egészéhez – továbbra is

zsidóellenes intézkedéseket, jogszabályokat várt, amelynek legfőbb szervezeti hátterét az Ébredő Magyarok Egyesületében látta. Beszédében újra „hungarizmusként” definiálta saját ideológiai elkötelezettségét: „A zsidók folyton azt emlegetik, hogy az emberek megfélekeztek a krisztusi szeretetről, és a gyűlöletet teszik eszméiké. Nem így van, mert mi nem antiszemiták, hanem hungaristák vagyunk. Szégyen, gyalázat egy nép számára, ha a vezetést idegennek adja át saját otthonában, és saját maga ásta meg sírját, maga állítja ki és pecsételi le saját szégyenének bélyegével azt a bizonyítványt, hogy életképtelen. Mi akarjuk a magyar hazát szeretni, mi dolgozni akarunk, mi azt akarjuk, hogy itt elsősorban a magyarságé legyen a vezetés, legyen azé az uralom.”) Elismerte, hogy a teljes asszimiláció révén a zsidóság is része lehet az új magyar államnak („ha a zsidó tényleg dolgozni akar”), azonban fontosnak tartotta, hogy „Magyarországon nem az idegenség, hanem a magyar föld, a magyar vér, a magyar testvériség üljön a nyeregben és az tartsa meg a maga számára a hatalmat és az uralmat”. Ennek keretében az „idegen szellem” visszaszorítását a zsidóságnak az egyetemeken történő előzetes szelekciójával nyomatékosította.

A szokásos ovációval fogadott beszéden kívül a rendezvény további eseményei is figyelemre méltóak. Az ÉME-rendezvényeken gyakran antiszemita kirohanásokat tartó Lendvai István, Budaváry László itt is fellépett, ahogyan Héjjas Iván is, aki arról beszélt, hogy erőszakkal fogják a fejébe verni a keresztény összefogás fontosságát az azt felismerni nem akaróknak.¹²⁸ A nagygyűlés utáni fogadáson az ébredők helyi elnöke Prohászka óriási hódolattal ünnepelte, a püspök pedig Héjjas Iván és utóbbi apja, Héjjas Mihály egészségére ürítette poharát, akiket „a szebb és boldogabb magyar jövő támaszainak és biztosítékainak”, „a magyar nemzeti gondolat két kiváló reprezentánsának” nevezett. Prohászka ezzel egyértelműen azokhoz a szélsőjobboldali körökhöz való csatlakozását demonstrálta, akik az egykori különítményes vezérekben nemcsak a keresztény magyarságért kiálló ébredőt, hanem – korábbi letartóztatása okán – annak mártírját tisztelték.¹²⁹

Érdemes megjegyezni, hogy 1922 folyamán két időszakban is kiéleződött a kormány, illetve az ÉME viszonya: a tavaszi választási kampány (az ÉME-tagokhoz köthető atrocitásokkal együtt), illetve a nyári Héjjas elleni hatósági fellépés időszakában, és Prohászka mindkét alkalommal kiállt az ébredők mellett, pontosabban nem mutatta jelét semmilyen elhatárolódási szándékának, épp ellenkezőleg. A választási kampányban még nagyon is aktív szervezet erőzőjét Bethlen politikája fokozatosan, de határozottan le tudta érni, részben a szerveződés egyes csoportjait integrálni is.¹³⁰ 1922–1923 folyamán Bethlen konszolidációs politikája egyre többször és egyre határozottabban lépett fel a szélsőségekkel szemben, válogatott módszerekkel szerelte le az ébredők aktivitását, az antiszemita törvényjavaslatokat és központi rendelet-

kezdeményezéseket elsüllyesztette, 1923 októberében pedig jogszabályban írta elő, hogy az állami alkalmazottak „távol álljanak minden olyan társadalmi szervezkedéstől, amely elfogultlanságukat és pártatlanságukat bármely irányban befolyásolhatná, illetőleg ennek látszatát keltethetné, vagy őket kötelességeik rovására az állam törvényes rendjének követelményeivel ellentétbe állíthatná” – utóbbi a MOVE-ra és az ÉME-re mért súlyos csapásnak felelt meg, az év végére a fegyveres csoportokat is lényegében felszámolták.¹³¹ Egy elemző úgy fogalmazott, hogy az 1919–1922 közötti „dinamikus antiszemitizmus [...] statikussá” alakult, „mert a magyar gazdaságnak és társadalomnak egyaránt érdeke volt a különítményesek és az ébredők garázdálkodásának a megfékezése”,¹³² Prohászkanak a zsidókérdéssel kapcsolatos megnyilatkozásaiban azonban nem mutatható ki ilyen törés vagy tartalmi átrendeződés,¹³³ legalábbis ekkor, vagy a kormányzat ÉME elleni fellépésének hatására nem történt ilyesmi. (Az 1920-as évek szélsőjobboldali radikális alakulatai – fasiszta pártkísérletek, ÉME, fajvédők – az évtized végére teljesen marginalizálódtak, jórészt meg is szűntek, az 1930-as években új formákban és tartalommal jöttek létre, vagy születtek újjá.¹³⁴)

Prohászkanak az ébredőkkel való kapcsolattartásában ez azonban nem okozott törést, bár a szervezetben közvetlen szerepvállalása mérséklődött, de továbbra is gyakran megragadta az alkalmat, hogy üzenjen az őt folyamatosan vezérüknek minősítő ébredőknek, például azt, hogy „valamennyi lépésüket nagyon megfontoltan, nagyon szervezeten és nagy helytállással tegyék meg”.¹³⁵ (Sőt, a püspök nagy figyelemmel kísérte az ÉME székesfehérvári csoportjának tevékenységét, amelyben egy jelentősebb belviszályt is az ő beavatkozásával tudtak csak elsimítani, az országos elnökség kérte is további szerepvállalását „bölcs és az egyesület szeretetétől áthatott információinak birtokában és további segítsége reményében”).¹³⁶ Az egyetlen óvatos kritikának az Ébredő Magyarok Egyesületével kapcsolatosan Prohászka 1924 nyarán adott hangot.¹³⁷ A kapkodás és a „céltalan gyermekségek” kiküszöbölését várta az ébredőktől (alighanem a tagok által elkövetett garázdaságokra célozhatott), de kifogásainak oka elsősorban az lehetett, hogy az ÉME egyre többször mutatta a közéletből kiszoruló, teret vesztő szerveződés képét, ahogy a püspök fogalmazott, nem találták „a tényleges helyzethez kapcsolódó munkalehetőségeket”. A „közélet legjobbjait” az ÉME-nek meg kell győznie arról, hogy „erre a testületre szükség van, hogy a nemzeti felszabadulás és felszabadítás művelete ezt a szervezetet nem nélkülözheti” – mondta. Vagyis továbbra is bízott az ébredőkben, de elégtelennek ítélte tevékenységük sikerességét, inkább a másik általa kedvelt szervezetről, az Egyesült Keresztény Nemzeti Ligáról mondott pozitív dolgokat.¹³⁸

De ez csak rövid ideig tartó bizonytalankodás volt részéről, mert 1924 végén nagy beszédet vállalt az ÉME országos kongresszusán a nacionalizmusról.¹³⁹ (Ld. részletesen alább.) Az

„ébredő” megjelölés helyett ezúttal már gyakrabban a „fajvédelem” kifejezést használta (ld. erről alább), vélhetően azzal összefüggésben, hogy időközben megalakult a Gömbös Gyula vezette fajvédő párt az ÉME-vel való szoros együttműködésben. Nagy ívű, színes képekkel operáló szónoklatát összességében az ÉME ismét önigazolásként, megerősítésként értelmezhetette. A kongresszus nem nélkülözte a szélsőséges mozgósító beszédeket (például Eckhardt Tibor elnök szerint a világháborút is a zsidók robbantották ki, Méhely Lajos a „fajbiológiáról” beszélt,¹⁴⁰ Héjjas pedig csak annyit mondott, hogy torkig van a beszédekkel, tetteket szorgalmazott stb.), és a zsidósággal szembeni nemzetközi összefogás melletti elköteleződést jelezte, hogy táviratban köszöntötték Hitlert fogságból való szabadulása alkalmából („amelybe árulás és zsidó erőszak taszította”), továbbá felszólalt az NSDAP küldötte, Kurt Lüdecke is.¹⁴¹

Prohászka később is kiállt a „fajvédő” mozgalom, konkrétan az ébredők mellett is, például 1925 januárjában Miskolcon tartott beszédében. (Ld. alább, ill. IV.6. alfejezet.) Még jellemzőbb talán, hogy határozottan egyetértett az ősszel Budapesten tartott nemzetközi antiszemita kongresszus tevékenységével.¹⁴² Annak ellenére, hogy az Eckhardt Tibor vezette ébredők kapcsán közéleti botrány tört ki a magyar szélsőségeseknek a magyarellenes román nacionalistákkal való együttes fellépése miatt, amelyben a közös (és első számú fontosságú) platformot az antiszemitizmus jelentette. Prohászka úgy fogalmazott, hogy „a zsidóság valamennyi európai és egyéb országból a nemzeti típust akarja száműzni. Következőleg helyesnek tartom, hogy a szemitizmust, mint »közös gyökérproblémát« ugyancsak az erők egyesítésével intézzék el. Megéri, hogy a szent cél jegyében más-más államok, fajták fiai találkozót adjanak egymásnak.” Ez pedig pontosan megfelelt az ébredőknek a rendezvénnel kapcsolatos elvi stratégiájának. (Ld. még alább.)

Prohászka – az ébredők szemében

Nézzünk néhány példát arra, hogyan vélekedett az Ébredő Magyarok Egyesülete Prohászka püspökről! Hogy mennyire iránymutatónak tartották a szélsőségesek Prohászka megnyilatkozásait, önmagában mutatja, hogy az ébredő rendezvényeken tartott beszédeit nemcsak lelkes kommentárok kíséretében közölték, hanem még a püspök életében újra is megjelentették, ugyanez volt a helyzet a cikkeivel is.¹⁴³ Az 1920. novemberi felfüggesztés után új lendületet kapó ÉME például előírta vidéki szervezeteinek, hogy hetente legalább 2 propaganda előadást tartsanak a zsidókérdés radikális megoldása érdekében, mert megerősödtek szervezetük célkitűzését illetően: „Mondjuk ki magyarul, félelmet nem ismerve, hogy életünk árán is, de megte-remtjük a keresztény zsidómentes Magyarországot!”¹⁴⁴ Ugyanitt Prohászka-idézetekkel illusztrálták a keresztény Magyarország még el nem ért céljával, és az ellenzéki pozícióban lévő

ébredő mozgalommal kapcsolatos meggyőződésüket. Prohászka ébredőkre gyakorolt hatásának példája volt az ÉME egyik alelnöke, Hegedűs György képviselő érdekes eljárása is 1922 februárjában. Az új választási rendszerrel kapcsolatos cikkében¹⁴⁵ Hegedűs a szélsőjobboldalra jellemző sarkítással foglalkozott a választások tétjével („ha ez a nemzet élni akar, akkor végleg választania kell a liberális, vagy a nemzeti érzéstől izzó keresztény politika között” stb.), írásának konklúziójaként pedig szöveghűen átvette Prohászkanak az ÉME 1920. évi elnöki konferenciakötetének bevezetőjében írott gondolatait. A kissé átírt, viszont szerkezetében és szövegelemeiben világosan felismerhető, bekezdésnyi Prohászka-szöveg sajátként való („forrásmegjelölés” nélküli) közlésében nem is a plagizálás, a felvethető etikai szempontok elsősorban érdekesek, hanem az, hogy mennyire magáénak vallotta az ÉME egyik alelnöke a püspök gondolatait. Jobbnak, kifejezőbbnek érezte a szélsőjobboldali közéleti tartalom kinyilvánítására, mint a sajátjait. Összességében bizonyos, hogy „az ÉME népszerűségében vitathatatlanul nagy szerepe lehetett annak, hogy országosan ismert személyek vettek részt rendezvényein, és vállaltak védnökséget vagy tartottak előadást, beszédet”, különösen Prohászka, de más közszereplő értelmiségiekről (Szabó Dezsőről vagy Méhely Lajosról) is ugyanez elmondható.¹⁴⁶

A szélsőségesek több alkalommal is összehasonlították Prohászka-t más egyházi személyekkel, s mindig azzal a konklúzióval, hogy a székesfehérvári püspök határozottan mellettük áll. Az önmagában még kevésbé meglepő, hogy a demokrácia értékeit hangoztató Giesswein Sándort a zsidókkal való „lepaktálásért” támadták,¹⁴⁷ de az már feltűnést keltett, hogy 1921 őszén a korábban zsidóellenességéről ismertté vált Bangha Bélát is megbélyegezték – Prohászka-val szembeállítva. Először csak azt ítélték el hevesen, hogy a Bangha-vezette Központi Sajtóvállalat lapjainál a szélsőségesek a megalkuvás jeleit tapasztalták,¹⁴⁸ az viszont már kemény támadásra ragadtatta őket, amikor Bangha 1921. november 1-jén arról beszélt, hogy a faji érdek tulajdonképp másodlagos a vallással szemben, s a kikeresztelkedett zsidók magyarságba való beolvadását pozitív folyamatként kell segíteni, továbbá a zsidóság – keleti gyökereire tekintettel – közel is áll a magyarsághoz.¹⁴⁹ Az „ébredő” kommentár elképesztőnek tartotta, hogy a korábban útmutató antiszemita úgymond feladták a harcot, s ezt a következtetést vont le: „Az áruló Bangha arcélével szemben feltűnik egy nemesebb, szebbrajzú profil, egy merészebb homlok, egy nemesebb egyéniség: Prohászka Ottokár”, aki sokkal szélesebb látókörű, „nemes költészet cseng szavából, mint a messzirelátó harangütés. [...] Ma, amikor Bangha elhagyja az antiszemitizmus frontját, mikor a vezéraniszemita kezdenek arra mosolyogni, amerre Miklós Andor és Krausz Simon ábrázata feketéllik, Alba Julia nagy püspöke kiáll az ébredők elé a Vigadó termében és imígyen beszél: Mi ébredők! [...] Vajon kimondaná-e Prohászka azt, amit Bangha, hogy Galícia söpredéke fajrokonunk?” Ha választani kell a nemzetköziséget elítélő Prohászka

és Bangha között, nem lehet kétséges, az ébredők kit fognak követni: „A magyar nemzet fiai egylélekkel haladnak az után, ki az egyetlen fajhigiénia törvényére, a magyar fajvédelem ígéire esküszik.” A megvetésre és felejtésre méltónak titulált Banghával szemben Prohászka egyértelműen a fajvédelem meghatározó, követendő példájának kezelte.¹⁵⁰

Prohászka az ébredők gyakori propagandagyűlései is biztosították szimpátiájukról. Pécsi nagygyűlésük 1923. február 25-én úgy döntött, hogy két személynek fejezi ki bizalmát és hódolatát: Horthy Miklós kormányzónak és Prohászka püspöknek.¹⁵¹ Az ÉME-demonstrációk valószínűleg rituális elemének számított ez a nyilvános bizalom-kifejezés, amiben arra is érdemes felfigyelnünk, hogy még a püspöki székvárosokban (például Pécsen) tartott demonstrációk sem a helyi egyházi vezetőkben, hanem Prohászkaiban látták a valódi kereszténység képviselőjét – nyilvánvalóan az ahhoz kapcsolódó szélsőjobboldali politikai tartalom miatt. Az ébredők pécsi vezetője, Förster Jenő így kapcsolta össze a két személyt: „A háború után, mikor ránk szakadt a végzet, a Gondviselés olyan embereket adott, mint Horthy Miklós és Prohászka püspök: Ők voltak azok, akik a sír szélén ragadták meg a nemzetet. Egyik kezükben a nemzeti lobogó, másikban a kereszt volt.” Ezt követően a nagygyűlés szónokainak (Kádár Lehel, Budaváry László) indítványai kizárólag antiszemita jogalkotás szorgalmazására irányultak. (Például a numerus clausus által Budapestről kizsárolt zsidókat ne vehessék fel a pécsi egyetemre, 50 évre visszamenőleg vizsgálják felül és tiltsák a névmagyarosításokat, a büntető törvénykönyvet revideálják a „magyar fajra káros” paragrafusok kiszűrésével, zárják be a tőzsdét stb.)

Az ébredők részéről a Horthy iránti, visszatérő szimpátia-megnyilvánulások abból a szempontból érthetőek, hogy az államfőtől várhatták a fajvédő program irányába történő elmozdulást, a személye iránti tisztelettől a rendszer iránti alapvető lojalitásuk vált hihetőbbé, a kormányzó esetleges kritikája az ÉME elszigetelődését, hatósági zaklatását vonhatta volna maga után.¹⁵² A Prohászka iránti szimpátia-megnyilatkozások mögött azonban ilyen taktikai, politikai szándékot nem lehet feltételezni, a püspököt, mint a „valódi” kereszténység képviselőjét tekintették, aki ugyanazt a szélsőséges közéleti magatartást tanúsítja, mint ők. (Ellentétben Horthyval, aki ekkor már inkább tartózkodott attól, hogy például az ébredők szimpátiájára nyilvánosan reagáljon.)

Az ébredő nagygyűlések Prohászka iránti szimpátia-demonstrációi minden esetben a püspök zsidóellenes magatartásával kapcsolódtak össze. Például az Egerben 1923 májusában tartott ÉME-nagygyűlésen Tasnádi Kovács József így szónokolt: „Nekünk nem püspökünk a hazafiatlan Baltazár. Nekünk olyan papok kellenek, akik magyarok és keresztények. Nekünk Prohászka Ottokár a püspökünk.”¹⁵³ Az eset azért is figyelemre méltó, mert Tasnádi Kovács tisztántúli református volt (ő hozta az egri ébredőknek a „kálvinista Róma üdvözlését”), aki súlyos

kritikával illetve Baltazár Dezső debreceni református püspököt (utóbbi egyébként az antiszemitizmussal szembeni kiállása miatt gyakori céltáblája volt a szélsőjobbnak¹⁵⁴), Prohászka hiteles keresztény vezetőként való interpretálása a radikálisok felekezeti határokon átvélő, antiszemita alapon megvalósuló keresztény egység-gondolatának felelt meg. (Tasnádi egyébként úgy folytatta beszédét, hogy az „antiszemitizmus a magyar faj megmentésének egyetlen tényezője”.) Lendvai István ceglédi képviselői beszámolójakor szintén Tasnádi javasolta, hogy táviratban üdvözljék Prohászkát, Raffayt és Ravaszt, a „három keresztény püspököt”.¹⁵⁵ Korábban egy hajdúböszörményi rendezvényük döntött úgy – Lendvai javaslatára –, hogy táviratban köszöntik Prohászkát és Ravasz Lászlót, már csak azért is, hogy „csapást mérjenek” a „zsidósággal barátkozó” Baltazár püspökre és politikai irányvonalára.¹⁵⁶ Alig volt olyan ébredő esemény, ahol valamilyen formában ne foglalkoztak volna útmutató püspökük tevékenységével. Több vidéki rendezvényen is idézték például híressé vált hasonlatát a zsidóság természetének a görényhez, a magyarságét tyúkokhoz hasonlítva.¹⁵⁷ Ez a beállítás nemcsak az ébredők „fénykorában”, hanem az 1920-as évek közepén is jellemző volt. Például amikor Gulyás Béla, a MEFHOSz egyik vezetője egy 1925. februári ÉME-gyűlésen arról beszélt, hogy az ébredők serege hasonló Hannibáléhoz (mondván, a had ugyan megfogyatkozott, de harci erejét és győzelmi esélyeit nem veszítette el), a numerus clausus elleni támadásokkal szembeni további határozott kiállásokra kérte „Prohászka püspököt és az ébredők többi patrónusát”.¹⁵⁸ A numerus clausus elfogadását a Bethlen-kormányzat a szélsőjobboldali radikalizmus irányába tett maximális, a radikális diákszervezetek pedig minimális, kezdeti lépésnek tekintették, ezért a kormányzat számára a Turul, a MEFHOSz és egyéb egyesületek radikalizmusa „a konszolidáció előrehaladtával egyre inkább terhesebbé vált”¹⁵⁹ – Prohászkaival való viszonyuk azonban nem változott, sőt, a numerus clausus „megvédésére” irányuló kezdeményezéseik során egyre szorosabbnak tűnt.

Az ÉME országos kongresszusai is mindenkor köszöntötték Prohászkát, amikor személyesen nem tudott megjeleni. Ilyenkor beillesztették abba a sorba, amely különböző okokból fontos volt az ÉME legitimitásának igazolására. 1922-ben például Horthy és József főherceg, valamint az ébredők nemzetközi horizontjának és kapcsolatainak megjelenítésére a magyar szélsőjobbal párhuzamba állított személyiségek (Mussolini és Kemal Atatürk) kaptak köszöntést – továbbá Prohászka Ottokár.¹⁶⁰ 1925 decemberében Mussolini külön díszokiratban is részesült az ébredő kongresszustól, valamint az ekkor (Raffay Sándor evangélikus püspök által) felavatott zászlóba Eckhardt Tibor elnök dísz-szöveget is vert Horthy, Habsburg József és Albrecht főhercegek, valamint – a kongresszus fővédnöki teendőit ellátó – Prohászka püspök neveivel.¹⁶¹ (Prohászkát felkérték a fővédnökség mellett beszéd tartására is, mivel „eszméink és

egyesületünk iránti együttérzésének és kegyes jóindulatának eddig számos tanújelét adta”, kihangsúlyozták, hogy a püspököt a „magyar keresztény nemzeti társadalom legtiszteltebb vezérének tekintik”,¹⁶² de ekkor a felkérésnek nem tudott eleget tenni.)

Jellemző volt továbbá, hogy amikor Budaváry Lászlót egy alkalommal bíróság elé állították sajtó útján elkövetett izgatás vétségével (azt írta, hogy „a valódi hatalmat Magyarországon idegen fajzat és annak aljas szolgálai tartják kezükben”), ügyvédje Prohászka tanúkénti meghallgatását kérte Budaváry hazafiasságának és kereszténységének igazolására.¹⁶³ Hasonló történt Lendvai Istvánnal is, amikor védőügyvédje (a már említett Hegedűs György) arra építette védekezését, hogy Lendvai csak ugyanazt mondta, mint Prohászka, utóbbit mégsem vádolhatja senki izgatással.¹⁶⁴ (Az 1920-as évek eleje – mondta – nem más, mint „a kereszténység küzdelmének egyik fázisa. Ezt a hőskölteményt mutatta meg Lendvai, de hiszen Prohászka Ottokár, a magyar génusz legnagyobb élő megtestesítője is, cikkeiben semmivel sem gyengébb hangon szól erről a tragédiáról.”) Gyakran tüntették fel a püspököt annak bizonyítékeként, hogy az ÉME nem szélsőséges, ellenkezőleg: a hiteles, konzervatív kereszténység képviselője, ezáltal az ébredőknek is azoknak kell lenniük. Például egy miskolci ébredő gyűlés kapcsán: „Hamis beállítás az is, hogy az ébredők szélsőséges, extrém irányzatot képviselnek és ezzel a kormányzati konzervativizmust szokás szembeállítani. Vajon ki fogja elhinni, hogy Prohászka Ottokár, Ravasz László, Wolff Károly s megannyi súlyos ébredő egyénisége a magyar glóbusznak híjával volnának a konzerváló etikának, a tartalmi felsőbbbségnek, a történelmi folytonosság ébrentartásának. Az ifjabb nemzedék temperamentuma nem diszkreditálhatja az öntudatra ébredés gondolatláncolatát.”¹⁶⁵

1924 október végén a jobb- és szélsőjobboldali keresztény politikai szervezetek nagy szimpátia-tüntetést tartottak Prohászka mellett, mert az *Esti Kurír* hasábjain megjelent egy, a püspökkel szemben kritikus hangvételű publicisztika. (Ld. IV.5. alfejezet.) Az ÉME teljes erőbedobással képviselte magát a rendezvényen, továbbá olyan szónoklat is elhangzott, mely Prohászka kapcsán „ébredő katolicizmusról” beszélt (Krüger Aladár), Lendvai pedig talán a korábbiaknál is radikálisabban szónokolt, például arról, hogy „sakterkés” akarta szétszaggatni a püspök papi ruháját, és ez a „sakterkés” – úgy gondolta – minden keresztényt meg akar gyilkolni.¹⁶⁶ „Ma ott tartunk, hogy keresztény szövetségesek védelme alatt minden piszkos tintazsidó neki-mehet Prohászka püspöknek” – jelentette ki, elkötelezve magát, hogy „e hatezer éves sátáni fajjal” fel fogják venni a küzdelmet, hasonló szellemben üzent a parlamentnek, Prohászkaiban pedig „az apostolok utódját, a bátor, harcos magyart, az ébredő eszme küzdőjét” köszöntötte mély hódolattal. Lendvai a nemzetgyűlés 1924. október 17-i ülésén Prohászkaét „nagynevű

ébredő bajtársamként” méltatta, akitől azt tartotta fontosnak idézni, hogy a polgári radikális sajtó „galíciai vérbajt” hozott Magyarországra.¹⁶⁷

„Íme a mi nagy főpásztorunk!” – jelentette ki az ébredők évkönyvének Prohászka húsz éves püspöki jubileumát köszöntő cikke, amely az ÉME hódolatát és büszkeségét fejezte ki az éjszakában tüzet gyújtó, „lánglelkű vezérük” iránt, továbbá egy összeállítást is közölt az ébredő rendezvényeken tartott Prohászka-beszédekből és az egyesületet méltató írásokból.¹⁶⁸

Az ÉME igazán keresztény jellegének nyilvános reprezentációját szolgálták a gyakori zászlószentelő ünnepélyek, amelyek lényegében nem különböztek az ébredők más propagandagyűléseitől, csak az egyházi személyek jelenlétében és tevékenységében. Prohászka („politizáló” püspöktársaihoz, Ravaszhoz és Raffayhoz hasonlóan) gyakran vett részt személyesen az ilyenek lebonyolításában, vagy „adta a nevét” például védnökként.¹⁶⁹ Az antiszemita uszítás nemcsak az elhangzott beszédekben, hanem már a toborzó plakátokon is feltűnt, ami arra utal: nem nagyon akarták burkolni a véleményüket még egy annyira egyházi kötődésű rendezvényen sem, mint egy zászlószentelés.¹⁷⁰

Az ébredők és a fajvédők Prohászka hitelesítő szerepét nemcsak azzal domborították ki, hogy önmagában tartották a közéleti kereszténység számukra útmutató apostolának, hanem más katolikus főpapokkal való összevetésben is. A katolikus püspöki kar tagjai ritkán és esetlegesen álltak csak ki konkrét politikai pártok vagy mozgalmak mellett, épp ehhez képest feltűnő Prohászka folyamatos és erőteljes demonstrációja az Ébredő Magyarok Egyesülete mellett.¹⁷¹ Friedrich István például egy alkalommal úgy fogalmazott, hogy a fajvédők nem a Mikes János szombathelyi püspök által képviselt konzervatív kormánypolitikát támogatják, hanem „a Prohászka püspök-féle keresztény intranzigens politikát fogják követni”,¹⁷² továbbá szerinte Prohászka „a harcias kereszténység meg nem választott, de tényleges vezére Magyarországon”.¹⁷³ (Mikes püspök a *Reichspost* c. lapnak adott interjújában határolódott el a fajvédők politikai irányvonalától, amelyet ez utóbbiak részéről ért éles bírálat, szomorúan konstatálták, hogy a keresztény egységet épp egy katolikus főpap támadja meg, s az ellenpólust egyértelműen Prohászka-ban jelölték meg.¹⁷⁴)

Egy 1925 elején kitört botrányban az ébredők még Csernoch János esztergomi érsekkel szemben is durva hangot használva demonstráltak Prohászka mellett. Csernoch egy bécsi lapnak adott interjújában beszélt arról, hogy nem tesz különbséget ember és ember között felekezeti szempontból, jó viszonyt igyekszik ápolni a budapesti főbissal, és egyházát elhatárolta az antiszemita akcióktól, amelyeket mélyen elítélt: „Aki antiszemita agitációban bűnös, az nemcsak semmirekellő rossz ember, hanem rossz keresztény is” – mondta.¹⁷⁵ A baloldali és liberális lapok publicistái egyetértéssel kommentálták a nyilatkozatot,¹⁷⁶ a szélsőjobboldal viszont úgy

reagált, hogy Csernoch nem adott, és nem is adhatott ilyen interjút, a bécsi lapot „kommunista zsoldban álló bécsi zsidó újságnak” minősítették, felemlegetve újságírójának zsidó származását is.¹⁷⁷ Az esztergomi érseki hivatal olyan nyilatkozatot adott ki, miszerint Csernoch nem interjút adott, csak háttérbeszélgetést folytatott a hírlapíróval, de az érsek nem vonta vissza szavait,¹⁷⁸ a radikális sajtó pedig sokáig nem tudott napirendre térni az eset fölött.¹⁷⁹ Szempontunkból a nyilatkozatok és kommentárok között legfontosabb, hogy az ébredők egyik budapesti gyűlésén Ulain Ferenc élesen szembeállította Csernochot és Prohászka, mondván, a hercegprímás megfélemedezett arról, hogy „a mi sorainkban van egyik püspöke”.¹⁸⁰ „Ha tehát nekünk választani kell a két főpap közül, igenis kimondom, hogy mi azzal a semmirekellő püspökkel megyünk és nem a hercegprímással”, „ha ugyanis a hercegprímás őminenciája tényleg azt mondotta, hogy az antiszemita semmirekellők, akkor ez azt jelenti, hogy a mi fénylő vezérünk, Prohászka Ottokár, az ország legdicsőbb főpapja, szintén semmirekellő” – fogalmazott egyértelműen, a hallgatóságból Prohászka éltető felkiáltások mellett az is felhangzott, hogy az esztergomi érsek inkább „menjen el zsidó rabbinak”. Továbbá Prohászka-val együtt a robbantásos merényletekben központi szerepet játszó Márfy Józsefet is éltették.¹⁸¹ Ulain még azt is hozzátette, hogy a magyar főpapságnak tudnia kell: „a keresztény erkölcsök gyakorlati újraéledése, de saját tevékenységük, vagyoni helyzetük is biztosítékot csak a keresztény nemzeti mozgalmakban talál”, továbbá – az ébredők kereszténység-felfogására éles fényt vető módon – azt is, hogy a püspökök többségével szemben az alsópapság nagyon is szimpatizál az ÉME-vel, és „mi a klérussal akarunk győzni, de ha nem lehet, akkor győzünk a klérus ellen”. (Az epizód azért érdekes, mert rávilágít arra, hogy a szélsőségesek saját – antiszemita – politikájuk hitelesítésére használták a „keresztény” öndefiníciót, akár a „történelmi” keresztény egyházakkal szemben is.¹⁸²)

Az ÉME jelentős mértékben kivette részét Prohászka halála után az országot elborító gyászban is. A fővárosban elhunyt püspököt az ébredők testületileg, saját zászlajuk alatt felvonuló menettel tisztelték meg a budapesti gyászmeneten és a székesfehérvári temetésen is.¹⁸³ Prohászka halála után számos egyházi és társadalmi szervezet tartott megemlékező gyűlést a püspökről. Az ÉME pünkösdi hétfőjére (1927. június 6.) időzítette külön rendezvényét, amely a gyász kifejezése mellett annak demonstrációja is volt, hogy az ébredők magukénak vallják, megőrzik és útmutatónak tekintik az elhunyt püspök politikai hagyatékát.¹⁸⁴ Benárd Ágoston bevezető szavaiban az iránt fejezte ki reményét, hogy az ébredő mozgalmat továbbra is áthatja „Prohászka lelke, mert csak így lehetünk igazi emberek, igazi magyarok, igazi ébredők”. A központi szónoklatot a Prohászka-hoz közel álló Zadravec István püspök tartotta, aki az egyesület nevéből fakadó (máskor is kihasznált) szófordulattal „ébresztőnek” nevezte Prohászka – ezzel mintegy az Ébredő Magyarok Egyesületének szellemi atyjának, kezdeményezőjének

minősítette, mondván, ő „nem aludt soha”, és mint egy nagy sas röptült körbe, éles szemével észrevette az ellankadást, a csüggedést, az elalvást, s „akkor csattanással csattogtatta nagy, hatalmas szárnyait és belevijjogott a tömegekbe, ébresztvén azokat”. Így folytatta: „Élükön járt az ébredő és felébredt magyaroknak és szavával, kenetteljes, tartalmas szavával kidörgölte az álmat a félig-meddig alvóknak szeméből és tele-telítette a lelkeket a lélekkel és felébredtek az alvók, életerősek lettek a tehetetlenek és hősökként állottak a magyar porondra azok, akik azelőtt félhalottak voltak.” Prohászkaiban jelölte meg a szélsőjobboldal kívánatos vezetőjét, aki „egy oltárra helyezte a szent bibliát és a megcsúfolt magyar igazságot”, vagyis helyes módon kapcsolta össze a keresztény és nemzeti gondolatot. Szellemi hagyatékát az ébredők számára el nem téveszthető, egyetlen útmutatásnak nevezte, s ezt fejezte ki beszédében Kontra Aladár országgyűlési képviselő is.

A szélsőjobboldali sajtó közvetlenül Prohászka halála után, és az 1930-as években egyaránt a nagy útmutatót méltatta a püspök közszerepléseiben, konkrétan az Ébredő Magyarok Egyesületével való kapcsolatáról ugyanazt a szoros összetartozást állapították meg, ugyanabban a radikális, kirekesztő stílusban, mint életében. Például: „Az Ébredő Magyaroknak pozitív programjuk van: a Hungarizmus, a magyar nemzeti és faji öntudat ébrentartása. Nem kisebb történelmi fényű egyéniség, mint éppen néhai Prohászka Ottokár püspök fogalmazta meg az Ébredő Magyarok Credoját. Ő hagyta örökül reánk, hogy ne személyeket, de elveket támadjunk. Ő írta az Ébredő Magyarok hivatalos lapjában, hogy a magyarság legnagyobb ellensége az a világnézet, amelynek szolgálatában a vörös sajtó a maga komitácsi-ízű emberhajszeját végzi. Mi hangozunk, hogy a liberálizmus ellen küzdünk; vallják be odaát is ilyen nyíltan, hogy a hungarizmust akarják felporlasztani, hogy ébredő magyarok helyébe álmos magyarokat szeretnének nevelni, akik a turáni szellemi restség egész súlyával dőlnek be a liberálizmus ópiumcsárdáiba.”¹⁸⁵ Az ÉME következő évkönyve közölte a Szociális Missziótársulat elnöknőjének Prohászka-nekrológját, valamint méltó megemlékezésként és az ébredőknek szánt útmutatásként a püspök 1920. szeptemberi parlamenti beszédét a numerus claususról.¹⁸⁶

Prohászka szélsőjobboldalra tett rendkívüli, inspiráló hatásáról még vidéki szervezetek létrejötté kapcsán is megemlékeztek. A gyöngyösi fajvédők például kifejezetten az ő példamutatása nyomán döntöttek a titkos összeesküvésszerű működés helyett külön helyi lap indításával a nyilvánosság előtti kiállásról, eszményük a „püspök fajvédelme, hungarizmusa volt, amely nem a kor, az idők hangulatából fakadt, hanem a zsidóság lényének felismeréséből származó, azon a meggyőződésen alapult, hogy minden, a zsidó szellemtől átítatott társadalomra a biztos pusztulás vár”.¹⁸⁷

„Volt-e az ébredőknek más mondanivalója is a magyar társadalom számára, mint a zsidóké?”¹⁸⁸ – teszi fel a kérdést a fajvédők monográfusa, majd meg is válaszolja: „Azt mondhatjuk, hogy volt, de minden más témát, társadalmi-gazdasági problémát ezen a szemüvegen keresztül néztek, azaz a zsidókérdés jelentette számukra azt a kályhát, amelytől elindultak, de amelytől elszakadni sohasem tudtak.” Bár Prohászka Ottokár kétségkívül sokkal szélesebb látókörű, műveltebb és kifinomultabb volt az ébredő „átlagnál”, az idézet második mondatrésze alighanem az ő ébredők körében tapasztalt közszerepléseire is vonatkoztatható. Pritz Pál is úgy foglalta össze a magyar fajvédelem felfogását, hogy alapjaiból „nagyon könnyen el lehetett jutni egy végletes antiszemitizmusig, és nagyon sokuk számára a fajvédő álláspont ki is merült a zsidóság elleni küzdelemben. Az igényesebben politizáló része számára azonban nem az antiszemitizmuson, hanem a magyarság érdekeinek (vélt) védelmezésén volt a hangsúly.”¹⁸⁹ Prohászka ebben a felosztásban az „igényesebben politizálók” közé kell sorolnunk, mert jóllehet nála is a magyarság „önvédelmének” hangoztatásán volt a hangsúly, ezt a védekezést alapvetően a zsidósággal, és a zsidóság által képviselt „nemzetköziséggel”, valamint „destrukcióval” szembeni küzdelemként jelenítette meg.

Prohászka radikalizmussal kapcsolatos politikai nézetei és a keresztény egyházfők

A Prohászka által is hangoztatott „fajvédelem”, „ébredő” program jóval több elemet tartalmazott, mint a zsidóellenesség, jóllehet a közvélemény számára elsősorban az utóbbit jelentette, ezért a püspök felfogását érdemes röviden abban az egyházi vezetői körben meghatározni, amelynek közszereplőként maga is tagja volt. A szélsőségesek körében feltűnően kedvelt Prohászka-tól eltérően a püspökök inkább idegenkedtek az ÉME-től és az antiszemita akcióktól.¹⁹⁰ A katolikus püspöki kar nyilvánvalóan a Horthy-rendszerrel való együttműködés és támogatás álláspontját vallotta, az 1919 utáni Magyarország „keresztény” valláserkölcsei alapra való helyezésének programjával következetesen egyetértett. Csernoch János esztergomi érsek Horthy kormányzóvá választásakor örömét fejezte ki, hogy az „egész magyar nemzet óhaját követve” ebben a formában megtörtént a szuverenitás helyreállítása, és így fogalmazott: „Az egyház a vallás erejével a lelkeket a természetfölötti célhoz irányítván megtisztítja azoktól a szenvedélyektől, amelyek az állami és társadalmi rendnek is megbontói. Ugyanazért a vallás az állam szempontjából is megbecsülhetetlen szolgálatot teljesít.”¹⁹¹ Horthy udvariasan viszonzta az érsek jókívánságait, és már ekkor elkötelezte magát az új politikai rendszerben az állam–egyház szoros együttműködése mellett: „A magyar állam mindig, a legválságosabb órákban leginkább, érezte az egyházzal való együttműködés szükségességét. A valláserkölcsei alap, amelynek az Eminenciád által vezetett egyház mindenkoron hű ápolója volt, az egyedüli bázisa a szegény

hazánk újjáépítésének.”¹⁹² Ez az együttműködő felfogás, a „keresztény-nemzeti” ideológia iránti elkötelezettség lényegében az egész korszakban jellemző maradt. A katolikus püspökök rendszertámogató, a keresztény-nemzeti ideológiát valló álláspontot alakítottak ki, de a minimálisan elvárhatónál élénkebb közéleti tevékenységet nem, illetve nem jellemzően folytattak, a szélsőjobboldali egyesületekkel való kapcsolatuktól feltűnően tartózkodtak.¹⁹³ (Általában a közéleti aktivitásról is elmondható ez, legfeljebb néhány kirívó esetről beszélhetünk, például Mikes János szombathelyi püspök aktív részvételéről IV. Károly 1921. évi visszatérési kísérleteiben.¹⁹⁴) Prohászka Ottokár ebből a szempontból teljes mértékben kivételesnek számított. Közéleti-politikai érdeklődése feltűnően élénkebb volt püspök-társainál, ezért is sorolom őt a korszak „politizáló főpapjai” kategóriájába, a hasonló attitűdökkel és igényekkel jellemezhető Raffay Sándor evangélikus és Ravasz László református püspökökkel együtt.¹⁹⁵ Fontos, hogy ez nem pusztán utólagos konstrukció, a kortársak között is sokan így tekintettek közszerepléseikre. Bajcsy-Zsilinszky Endre például Ravasz püspökké választásakor, „a magyar belső átalakulás” főpapjait méltatva így írt: „A magyar katolicizmus lelki vezére, Prohászka püspök, évek óta szánt, vet és boronál, ezt teszi a magyar lutheránusok gránitlelkű püspöke, Raffay Sándor is; úgy érezzük, a magyar reformátusság is megtalálja a maga hivatott vezérét Ravasz Lászlóban: kész a nagyszerű triász. E három férfiúra hárul a történelmi föladat, hogy megépítsék a hidat a magyar lelkek között, és előkészítsék a magyar milliókat: fajtánk és nemzetünk most csírázó diadalmas előretörésére.”¹⁹⁶

Prohászka radikalizmusának tartalma szempontjából érdemes röviden, – a fentiekben jelzett intenzív ÉME-kapcsolatokon túl – utalni arra, hogy katolikus püspök-társai hogyan viszonyultak az általa gyakran tematizált kérdésekhez, például a szélsőjobboldal számára legfontosabb zsidókérdéshez. Csernoch János esztergomi érsek már 1920 szeptemberében is tett olyan nyilatkozatot, miszerint nem tartotta kívánatosnak és ezért nem is szorgalmazta a zsidók kikeresztelkedését (Prohászka Ottokár ezzel éppen ellentétes álláspontot foglalt el¹⁹⁷), viszont azt kívánta az izraelitáktól, hogy „legyenek jó zsidók, éljenek Mózes törvényei szerint”. Kifejtette, hogy személy szerint ellensége „a mai gyűlölködő irányzatnak” és hogy számíthatnak az ő, valamint a katolikus papság részéről megmutatkozó védelemre.¹⁹⁸ Csernoch egyértelműen elkötelezte magát a felekezetek békés együttélésének, a társadalom nyugalmanak elve mellett, és nemhogy nem használta a „zsidó” kifejezést megbélyegzően, kifejezetten elhatárolta magát az ilyen megnyilatkozásoktól. Sőt, a székesfehérvári püspök-társát elítélte a zsidózásért, mondván: a gyűlölködők „tudják meg, hogy ők nem jelentik Magyarországot és a magyar népet. Sem a katolikus egyházat. Prohászka sem, akármennyit beszél!”¹⁹⁹ A hercegprímás szavainak különös súlyt adott, hogy mindez épp a numerus clausus nemzetgyűlési vitája időszakában, a

belpolitika felfokozott antiszemita légkörében került nyilvánosságra, épp akkor, amikor Prohászka Ottokár a zsidóságot korlátozó törvény elfogadásának élharcosa, a radikális jobboldal emblemikus figurája volt. A numerus clausus nemzetgyűlési tárgyalásai időszakában az antiszemitizmus megítélésében a két főpap közötti különbség élességére utal, hogy a cenzúra töröltette az izraeliták lapjának *Csernoch és Prohászka* c. cikkét.²⁰⁰ Csernoch érsek az antiszemita közhangulat közepette is igyekezett differenciáltan, visszafogottan fogalmazni, és jóllehet, maga is elkötelezetten vallotta, hogy az új Magyarországot keresztény alapon kell felépíteni, s ezért szükség van a közéletben a kereszténység értékeinek minél erőteljesebb megjelenítésére, a zsidóság szerepét összességében pozitívnak, az 1919-es kommunista diktatúrától elválasztandónak ítélte.²⁰¹

Csernoch máskor is állást foglalt a nyilvánosság előtt, például 1921. június 7-én, szentendrei bérmaútja során köszöntötték a helyi izraelita hitközség vezetői, akiknek kifejtette, hogy ő mindig a zsidók ügyének szószólója volt és nyíltan vállalta az antiszemitizmus elítélését.²⁰² Még tovább ment június 8-án Mikes János szombathelyi püspök, zalalövői bérmaútján kifejtette, hogy a zsidóknak volna okuk igazán panaszkodásra, „mert sokat kellett szenvedniük az antiszemitizmus miatt”. Mikes határozottan elítélte mindig a zsidóellenességet, úgy vélte, „az antiszemitizmus árt az egyháznak és a nemzetnek is. Az antiszemitizmus se nem keresztény, se nem nemzeti.” Felhívta a figyelmet arra, hogy nemcsak rossz zsidók, hanem rossz keresztények is vannak, akik között nem tett morális vagy minőségi különbséget. A zsidó származású kommunistákra utalva rámutatott, hogy ezek „a rombolók már rég elrúgták maguktól a vallást, ezek már csak a zsidóság életerős fájának lehullott rothadt gyümölcsei voltak”, nem is tekinthetők zsidónak, mert utóbbiak a tízparancsolat alapján élnek. Mikes püspök a zsidók és keresztények közötti űr áthidalására, megbékélítésére törekedett. Május végén Rott Nándor veszprémi püspök a devecseri izraelita hitközség elöljárói előtt kijelentette, hogy a keresztény vallás a zsidóságon alapul, ezért a vallásos zsidóságot tisztelte, megkülönböztette az „idegen tanok” szolgálatába szegődött, a hittől és erkölcsösségtől elszakadt zsidóktól. A katolikus papokat az egymás iránti szeretet hangoztatására szólította fel.²⁰³ Hanauer Á. István váci püspök először az ócsai izraelita hitközségnek fejtette ki a szeretet alkotó, illetve a gyűlölet romboló erejével kapcsolatos nézeteit, illetve azt, hogy papjainak a szeretetet kell hirdetniük. Bérmaútja albertirsai állomásán a keresztény kurzus antiszemitizmusa ellen tiltakozó zsidók beszédére válaszolva kijelentette, hogy az ő egyházmegyéjének templomaiban nem hirdetnek gyűlöletet, nem politizálhatnak, csak vallásos tanításokat hirdethetnek.²⁰⁴ A váci püspök elhatárolódott az antiszemitizmustól: „Ilyen bűnbakot keresnek mindig az emberek. Most a bűnbak a zsidóság, de hiszem,

hogy a zavaros hullám lecsendesedik, és a zsidóság újból el fogja foglalni régi »álláspontját« a társadalmi és gazdasági életben.”

Szintén az antiszemita közhangulat közepén történt, hogy Szmrecsányi Lajos egri érseknek 70. születésnapján köszönetet mondott az egri izraelita hitközség: „Amikor ugyanis a közel-múltban annyi méltatlan támadás, gyűlölködés, inzultus, sőt üldözés érte ártatlanul hittestvéreinket, Eger városában, sőt az egész egri egyházmegyében a zsidóknak bántódásuk nem esett, ami Kegyelmes Urunk minden ember iránt egyformán érző meleg szívének köszönhető.”²⁰⁵ Bár Szmrecsányi nem lépett véleményével a nyilvánosság elé, sőt válaszleveléből kihúzott egy fontos mondatrészt, álláspontja érdekes: „Bizonyára nem személyemnek szól ez a megemlékezés, hanem annak az állásnak, amelyet egyházam és hazám szolgálatában betöltök. Figyelmök bizonyosság reá, hogy törekvéseimmel együttéreznek, amint a jóézésű zsidóság nem is akarhat mást, mint istenfélő s hazafias szellemben újjáépíteni romokká zúzott szegény hazánkat. Legyünk egyek ebben az igyekezetben, és ez igyekezetünket koronázza a Mindenható sikerrel!”²⁰⁶ Hogy miért került sor e gondolatok törlésére – ezáltal a válaszlevél hivatalos, udvarias köszönetnyilvánítássá alakítására – nem tudjuk, talán Szmrecsányi nem akarta, hogy túlbecsüljék közéleti szerepvállalásának súlyát. Már csak azért sem, mert az egri izraeliták is így tettek, túlzás volt ugyanis, hogy az antiszemita atrocitások elmaradását fokozott udvariasságból kifolyólag kiemelten az érseknek tulajdonították. (Kétségtelenül lehetett mérséklő szerepe Szmrecsányi fellépésének, az azonban túlzás, hogy az egri főegyházmegyében „a zsidóknak bántódásuk nem esett”.²⁰⁷)

A lényeg azonban, hogy Prohászka Ottokár kapcsán – főpap-társaival ellentétben – semmi hasonló, zsidóságot védő, az antiszemita akciókat nyíltan elítélő megnyilatkozásról nincs tudomásunk, sem a nyilvánosságra hozott, sem a privát természetű dokumentumokban.²⁰⁸ Pedig Prohászka is nagyszabású bérmaúton vett részt 1921. május–június folyamán,²⁰⁹ mégsem fogalmazott meg papjai vagy hívei számára hasonló, a zsidók és keresztények társadalmi megbékélését szorgalmazó felhívást. (Illetve nincs ilyenről tudomásunk.) Ő maga nem tett erről említést privát körben sem, és a sajtóban sem jelent meg ilyen híradás, pedig élénk figyelemmel kísérték bérmaútját is.²¹⁰ Sőt, privát feljegyzéseiben is a szélsőjobbboldali, határozott zsidóellenességet képviselte (továbbá annak kifejezetten durva antiszemita sztereotípiáit, szóképeit is használta), vagyis közszerepléseinek kialakítására készülve belső meggyőződését fogalmazta meg. 1921 júliusában például így írt: „A zsidók nyelvöltögetéseit az amerikai magyar sajtóban azzal honoráljuk, hogy nagy-füleseknek képzeljük azokat a magyar olvasókat, kiknek ilyesmit föltálatni lehet. Mennyivel realisabb a keresztény egyházakat követő nép, melynek ez a

hepciáskodás nem imponál. Hirdess mindenütt: itt minálunk van rend, s a zsidó, míg rávágunk, behúzza a farkát. Ezt meg kell tenni hébe-korba.”²¹¹

Prohászka esetében az 1919 utáni időszokról nincs olyan adatunk, amely akár csak protokolláris rendezvényeken, vagy különösebb tartalommal nem bíró, formális közszereplésekben a zsidóság iránti elfogadását vagy toleranciáját demonstrálta volna.²¹² (Míg a zsidóellenes Ébredő Magyarok Egyesülete melletti kiállítását folyamatosan fenntartotta.) Például Csernoch János viszont ezzel szemben több alkalommal is kifejezésre juttatta nemcsak nyilatkozataival,²¹³ hanem gesztusaival is az antiszemitizmust elítélő álláspontját. (Az 1925. januárjában egy oszt-rák lapban megjelent incidensre ld. fentebb.) Hevesi Simon pesti főrabbi harminc éves jubileumára rendezett ünnepségen például Csernoch is részt vett, amit Hevesi így köszönt meg: „Hódolatomat fejezem ki a Főpap előtt, aki mindenkor a felekezetek közötti békét hirdette és az álladalmi életben mindenkor az igazság uralmát követelte és sürgette.”²¹⁴ A két főpap a nyilvánosság előtt is kölcsönös tiszteletéről tett tanúbizonyságot,²¹⁵ az izraelita hitközségek lelkesen köszöntötték Csernochot 1924 novemberében aranymiséje alkalmából.²¹⁶ Hogy a meg nem valószínűlt közszerepléseknek is mennyire komoly üzenet-értéke lehetett, jól mutatja, hogy a fenti gesztusokkal szemben Prohászka tüntetően nem ment el Hevesi Ferenc székesfehérvári rabbi (az említett Hevesi Simon fia) beiktatására 1922. szeptember 28-án, indoklása pedig nagyon is egyértelmű volt: „Nem jöhetek el, mert nekem az az elvem, hogy minden pásztor maradjon meg a maga nyájánál.”²¹⁷

Prohászka egyértelműen, és a korabeli egyházi vezetés által is érzékelt módon egészen másként (támogatólag és/vagy szimpátiával) viszonyult a politikai szélsőségekhez, mint a katolikus egyház. Lorenzo Schioppa nuncius jelentését érdemes felidézni, amelyben kifogásolta, hogy „az országban a »keresztény–keresztény« jelző a »magyar« szónak egyfajta szinonimájaként a zsidóság ellen irányuló fokozott ellenszenv megfogalmazására szolgált”,²¹⁸ mint látható volt, Prohászkatól és az őt tisztelő radikálisoktól ez a fajta nemzetfelfogás nem állt éppen távol.

A „keresztény-nemzeti” ideológia és szélsőjobbboldali változata általában

A Prohászka Ottokár közszerepléseit meghatározó szellemi háttér feltérképezéséhez röviden utalni kell a püspök által is használt, a kort meghatározó „keresztény-nemzeti” eszmerendszerre, illetve annak szélsőjobbboldali változatával való viszonyra. A „keresztény-nemzeti” gondolat alapjai már 1919 őszén kialakultak, és bár egykorúan is használtak egyéb kifejezéseket (az 1918–1919-es események tagadásaként az „ellenforradalmi” jelzőt, vagy a Nemzeti Hadserg létrejöttével összefüggő „szegedi gondolatot” és másokat), tartalmában a magyar nemzeti eszme, illetve a kereszténység összefonódó politikai tartalmának ily módon történő kifejezése

mindig meghatározó maradt.²¹⁹ Több tanulmány foglalkozik a „keresztény-nemzeti” gondolat, megnyilvánulási formáival és elágazásaival, s a vonatkozó elemzések alapján az eszme-rendszer kontúrjai jól megrajzolhatóak.²²⁰ Egykorúan nem foglalták kanonikus, „zárt rendszerbe”,²²¹ már csak azért sem, mert így lényegi tartalma könnyen megragadható volt szélesebb tömegek és konkrét politikai programalkotások számára egyaránt, és tény, hogy a gyakori használat következtében a fogalmak „egyre inkább közhelyszerűen használt jelszavakká degradálódtak”, amelyet mindenki különösebb tartalmi körülírás nélkül hangoztatott.²²² Ormos Mária azt illetően is szkeptikusan fogalmazott, hogy egyáltalán ideológiának nevezhető-e, szerinte „a Horthy-korszak eszmei rendszere voltaképpen reklám jellegű címszavakból állt”, és nem tekinthető egységes, körülírható szisztémának, bár azt elismerte, hogy „valamiféle részben hivatalos, részben nem hivatalos szellemiség körüllegte a rendszert”.²²³ Turbucz Dávid is találóan fogalmazott, amikor arról írt, hogy „a lassan kialakuló, majd Bethlen István miniszterelnöksége idején stabilizálódott autoriter politikai berendezkedés [...] inkább egyfajta mentalitással, mintsem ideológiával rendelkezett”.²²⁴

A valóban diffúz, jel- és címszóként emlegetett „keresztény-nemzeti” gondolat valamennyi képviselőjét áthatotta az a meggyőződés, melyben a dualizmus időszaka egy hanyatlási, bomlási folyamatként tűnt fel, s e folyamatot beteljesítette a háborús vereség, továbbá a Károlyi Mihály vezette köztársaság és a Tanácsköztársaság időszaka, majd a Trianonban bekövetkezett országvesztés sokkoló hatása. A hanyatlás és a bomlás ebben a dimenzióban a kereszténységtől való elfordulásnak, illetve a nemzethez való ragaszkodás ellaposodásának következményeként tűnt fel, így a talpra állás és kilábalás alternatíváját az úgymond mindezt kiváltó, előidéző liberalizmussal szemben határozták meg. A „keresztény-nemzeti” gondolat alapja így az antiliberalizmus lett, melynek tartalmát nem egyszerűen a politikai kereszténység és a nacionalizmus adta, hanem ennek közvetlen, szerves kapcsolattá való eszmei átlényegítése, amelyben teljesen háttérbe szorult a kereszténység valláserkölcsei tartalma (vagyis a felebaráti szeretetre, a megbocsátásra és az elfogadásra irányuló attitűd, a belső szellemi tartalomra építő egyén erkölcsös életvitele), és dominánssá vált kifejezetten azzal ellentétes (kirekesztésre és a nemzeti közösség egységét külső jegyekben, tömegek által demonstrált) jellege.²²⁵ A Horthy-rendszer születésének időszakát új, a 19. századi liberális felfogástól gyökeresen eltérő nemzetfogalom kikristályosodásával is jellemezhetjük.²²⁶ Míg a korábbi időszakot egy alapvetően és általánosságban befogadó, a nemzetet anyanyelvi és kulturális közösségként értelmező attitűd jellemezte, a „keresztény-nemzeti” ideológiában a magyarság szellemi tartalmát az elkötelezett keresztény vallásosság testesítette meg.²²⁷ Egyszerűen szólva: a jó magyar egyben jó keresztény is, és fordítva, vagyis az eszme képviselői nem elsősorban annak meghatározására törekedtek, hogy ki számít

a nemzet fejlődését szolgáló magyarnak, hanem arra, hogy ki nem az, vagy ki jelent potenciális veszélyt a nemzet közös céljaira, anyanyelvi hovatartozástól függetlenül. A liberális egyházpolitikai reformokkal jellemzett korábbi időszak helyébe az állam és az egyház (pontosabban a keresztény egyházak, még pontosabban: elsősorban a római katolikus egyház) szoros együttműködését, kimondva-kimondatlanul megvalósított összefonódásának politikai programját tették. A keresztény társadalmi tanítások nemcsak programelemek hangoztatása révén valósultak meg, hanem a „történelmi” egyházak valóban beépültek az új politikai rendszerbe, ezáltal a mindenkori gyakorlatban is hitelesítették a „keresztény-nemzeti” ideológia által képviselt elveket.²²⁸

A „keresztény-nemzeti” eszme tartalmát nemcsak az antiliberalizmusra épülő konzervatív nemzetfelfogással és kereszténységgel jellemezhetjük, hanem államközpontúsággal (a „rend” megteremtésének és biztosításának állandóan hangoztatott igényével), továbbá a baloldali töltetű munkásmozgalom (a bolsevizmus mellett a szociáldemokrácia) elutasításával is. Lényegi vonás még az – esetenként eltérő tónusú – antiszemitizmus is, tekintettel arra, hogy a zsidóságot a magyarságtól „idegen”, integrációra képtelen, valamint a liberális korszakban bekövetkezett „bomlasztásért” elsősorban felelős tényezőnek tekintették, a „ki a keresztény?” kérdésre a kor közhangulatában leginkább a „nem zsidó” válasz született,²²⁹ s az „idegenséget” leginkább az országba beköltöző, főleg galíciai zsidóságra való hivatkozás tette még látványosabbá.²³⁰ A papok, lelkészek olykor hangoztatták, hogy a kereszténységnek a „nem zsidó” származás mellett, illetve azon túl aktív hitéletet kellene jelenteni, maga Prohászka gyakran intézett fulmináns szónoklatokat a hitük megvallásában és gyakorlásában feltűnően passzív tömegek felé – ugyanakkor ő is tudomásul vette, hogy még a rendszer meghatározó politikai figurái számára a kereszténység politikai tartalmú címke, és nem az egyéni vallásosság kifejezése.²³¹

A „keresztény-nemzeti” ideológia elemeinek összeforrásában és kikristályodásában döntő szerepe volt a trianoni béke által okozott sokkhatásnak, elsősorban a nyugati típusú modernizációban való csalódás kollektív érzésének.²³² A keresztény-nemzeti gondolat antiszemitizmusa szempontjából fontos, hogy az 1918 előtti rendszer alatt megfigyelhető zsidóellenes eszmék az első világháborúban új tartalmat kaptak, s az 1918–19-es események sokkoló következményei nyomán váltak az 1920-as évek elejére durván képviselt, kirekesztő ideológiává. Ennek jellemzője még, hogy a zsidóellenességhez kapcsolódó közéleti magatartást a teljes párbeszéd-képtelenség is jellemezte, az antiszemita tartalom elemei nem valamiféle, a magyar zsidóság társadalmi és politikai szerepéről folyt közéleti diskurzus konklúziója következtében alakultak ki, hanem a frusztrált indulatok manifesztációjaként jelent meg. A magyarországi zsidóság képviselői hiába próbálták érvekkel, adatokkal cáfolni az antiszemiták által hangosan súlykolt

elemeket, elhatárolódni a Tanácsköztársaság zsidó származású vezetőitől stb., azok összességében teljesen visszhangtalanok maradtak.²³³ Vagy hiába érveltek többen is amellett, hogy a keresztény kurzus „nem antiszemitizmusból áll”,²³⁴ a társadalom széles rétegei számára elsősorban ez jelenítette meg a keresztény-nemzeti gondolatot, s ezt például Prohászka közszereplései sem éppen árnyalták vagy ellensúlyozták. Közszerepléseinek utóbbi elemei (a zsidóság érdemeinek elismerése, a „jó zsidók” méltatása stb.) a fogadó közegben teljesen háttérbe szorultak beszédeinek és cikkeinek a zsidók idegen faji tulajdonságaival, a kirekesztés szükségességével, a múltbeli szerep sablonos megítélésével, általánosító kiszólásokkal stb. foglalkozó szövegrészek mögött.

Miben tért el mindettől (a keresztény-nemzeti gondolat fő áramlatától) az 1920-as évek szélsőjobboldali radikálisainak ideológiája? Nemcsak stílusbeli eltérésről van szó, bár a leginkább szembetűnő különbség kétségtelenül az, hogy a radikálisok harsány, többnyire kifejezetten uszító propagandát fejtettek ki, már csak azért is, hogy ezáltal juttassák kifejezésre a szemükben hiteltelenné vált, megalkuvó, szélsőséges esetben „zsidóbérencnek” minősített kormányzattal szembeni önmeghatározásukat.²³⁵ Kétségtelen továbbá, hogy „jobbról akartak előzni”, vagyis ugyanazokat az elemeket hangoztatták, mint a Horthy-rendszer hatalmi centruma (liberalizmus elutasítása, antikommunizmus, területi revízió, „rendteremtő” erős kéz, a „destrukció” és a „nemzetköziség” elítélése, és különösen: az antiszemitizmus stb.) – csak sokkal erőteljesebben és határozottabban képviselték. A jobboldali radikálisok azonban nemcsak stílusban, hanem fontos tartalmi elemekben is eltértek a „keresztény-nemzeti” ideológia elemeit szintén hangoztató – 1921 után egyértelműen Bethlen István politikája által dominált – kormányzattól. Egyrészt ilyen volt a gyors és határozott cselekvés igényének állandó hangoztatása és annak megvalósítására irányuló törekvések. Az ébredők által is képviselt aktivizmus²³⁶ továbbá erőteljesen propagandisztikus jellegű volt, vagyis nagy hangsúlyt fektettek nézeteiknek a sajtó, köztéri plakátkampányok, illetve nyilvános (például utcai) demonstrációk útján történő terjesztésére. Másrészt a legfontosabb tartalmi különbség, hogy a szélsőségesek sokkal inkább önkényesen használták a keresztény-nemzeti jelszót, lényegében önkényes kereszténység-fogalmat használtak, aminek jó bizonyítéka, hogy – ellentétben a „mainstream” kormánypártisággal – alig foglalkoztak az állam–egyház viszonytal, vagy éppen a „történelmi” keresztény egyházak valódi érdekeivel.²³⁷ Ha arról volt szó – mint fentebb látható volt –, akár magas rangú egyházi személyekkel szemben is durva hangot engedtek meg maguknak, sajátos kereszténység-értelmezés, és nem az egyházak valláserkölcsei tanításai alapján alakították ki közéleti állásfoglalásaikat, és fokozottan igaz volt, hogy a keresztényt a „nem zsidó” fogalmával azonosították, ezért voltak erőteljesen kritikusak minden zsidó vagy akként jellemezhető személlyel,

intézménnyel, sajtótermékkel szemben. Továbbá igaz az is, hogy a szélsőjobboldal hívei jóval fogékonyabbak voltak az összeesküvés-elméletekre is.

Mielőtt Prohászka Ottokár vonatkozó állásfoglalásaira térnék, érdemes röviden utalni a szélsőjobboldali szervezetek (a fentebb már részletesebben ismertetett ÉME) öndefiníciói mellett a kor vonatkozó ideológiai áramlataira is. Ahogyan a keresztény-nemzeti ideológiával kapcsolatosan megállapítható, hogy nem egységes, „kanonizált” rendszert alkotott, annak szélsőjobboldali változatával kapcsolatosan is igaz, hogy nem jellemezhető egyetlen, mindent átfogó kifejezéssel, a jobboldali radikalizmus sem jellemezhető „egységes, közös tulajdonságokkal”, inkább „családi hasonlóságokról” beszélhetünk.²³⁸ Az egykorúan használt kifejezések (ébredő, fajvédő, nemzeti radikális stb.) közül kétségtelenül a „fajvédelem” adja a legpontosabb definíciót, és az is igaz, hogy ezeket a korszakban szinonimaként használták. Hogy mennyire, annak illusztrálására elég a korszak közszereplőinek megnyilatkozásait fellapozni, különösen azt követően, hogy az 1920-as évek elején fellépett olasz fasiszták nyomán nálunk is meg akarták honosítani a fasizmus magyar változatát,²³⁹ amelynek (legalábbis a pártszervezés, a fasiszta kifejezés használata és a kapcsolódó külsőségek tiltása vonatkozásában) a Bethlen-kormányzat határozottan gátat szabott. Ettől még az ébredők szívesen tetszelegtek a fasizmus magyarországi képviselőinek pozíciójában, illetve aposztrofálták Mussolini olasz követőit az ottani ébredőknek.

Prohászka nézetei a Horthy-rendszer első időszakának politikai gondolkodásában

Az 1919 augusztusától rendkívüli aktivitással politizáló püspök a „keresztény-nemzeti” ideológia alapvetése közben újra teljes nyíltsággal képviselte azokat a nézeteket, amelyeket 1918-as közszerepléseiben megfogalmazott, majd felfüggesztett. Sőt, a forradalmak (Prohászka gyakori interpretációja szerint: magyarellenes zsidó lázadások) csak megerősítették, illetve újabb öngazoló érveléssel egészítették ki a püspök megnyilatkozásait. Feltűnő, hogy az általa alkotott új, kirekesztő nemzetfogalmat, a „hungarizmust” említette ugyan néhányszor 1919 után, de ritkábban, ami mögött alighanem az húzódott, hogy szívesebben operált a szélesebb körben is érthető és mozgósító (például a kereszténységet kiemelő) kifejezésekkel. De nem is negligálta teljesen, például 1919 októberében a Székesfehérvárra bevonuló Nemzeti Hadsereget köszöntő beszédében az előző időszak „antihungarikus” folyamatait ostromozta, mely „meghamisította a magyarságot és internacionális elemekkel megalkudott”.²⁴⁰ A „keresztény” jobboldal számára természetes dolognak tűnt a prohászkai hungarizmus újfogalmazása, például egy kapcsolódó vezércikk így írt: „Prohászka emlékezetes jelszavát, a hungarizmust eleveníti fel emlékezetünkben a magyar fajiség megmentésének mindennap felvetődő gondolata [...] minden nemzetnek

önmagával szemben való kötelessége, hogy a reánézve fajilag káros elemeket eliminálja. [...] mi lesz a magyarság jövője, ha azokra a helyekre, melyek a jövő vezérembereit hivatottak nevelni, valódi magyar ifjnak bejutni nem lehet?”²⁴¹ Ugyanilyen értelemben visszhangozták Prohászka gondolatait – miszerint a zsidóellenes intézkedések követelése „nem antiszemitizmus, hanem hungarizmus” – az 1919. december 3-i protestáns nagygyűlés szónokai, köztük a katolikus Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter.²⁴²

A nemzetgyűlési képviselővé választott Prohászka 1920. januári programbeszédében²⁴³ ismét arról beszélt, hogy ő nem antiszemita, „mert Krisztus szolgája antiszemita nem is lehet. De igenis hungarista, magyar vagyok, a keresztény kultúrának kapása, és ha méltó vagyok rá, apostola is.” A hungarizmus zsidóellenességtől való elhatárolása azonban ezúttal is nyilvánvaló taktikai fogás volt, hiszen ugyanakkor határozottan leszögezte, hogy „a zsidó is faj, a magyar is faj”, továbbá a szociáldemokraták vezetői „zsidótlán zsidók”, akik a kommunizmusba vitték az országot. Püspöktől szokatlan módon még azt is kijelentette, hogy „az úristen nem népet teremtett, hanem nemzeteket”, szóhasználatát alighanem a nacionalista politikai szerepvállalás előtérbe helyezése indokolta.²⁴⁴

Prohászka gyakran beszélt a „keresztény-nemzeti Magyarország” megteremtéséről, a zsidóság háttérbe szorításának, a destrukció „letörésének” szükségességéről, magát a „hungarizmus” kifejezést azonban kevesebbet emlegette. Számos beszédének, hírlapi cikkének tartalma és hangvétele nem változott az 1918. októberi forradalom előtti időszakéhoz képest, a „hungarizmus” ritkább hangoztatását minden bizonnyal az indokolhatta, hogy ő nem kívánt ilyen címen mozgalmat indítani, pártpolitikai jellegű programot kínálni, sokkal inkább az iránymutató nemzeti apostol szerepe volt számára szimpatikus. Prohászkanak alighanem a tartalom, a keresztény–zsidó szembenállásból fakadó társadalmi mozgósítás számított fontosabbnak. De az általa köztudatba emelt kifejezést továbbra is magáénak vallotta, annak tartalmával együtt. 1920 karácsonyán egy amerikai magyar lelkésznek írt magánlevelében a hungarizmust határozottan a zsidóellenesség mentén értelmezte és egyértelműen fogalmazott: „Erős, szép Magyarországot! Ez a jelszó, – az természetesen zsidó nem lehet. Vagy a zsidó megszűnik zsidó lenni. Ez nem antiszemitizmus, hanem hungarizmus, s ezt talán megértik Amerikában is.”²⁴⁵

Prohászka 1918-as fogalom-teremtése azonban nem merült feledésbe az 1920-as évek elejének közéleti vitáiban, a jobboldali radikalizmusra az ő útmutatása alapján aggatták nem is ritkán a „hungarista” jelzőt. Például *A Nép* egyik vezércikkében ünnepelte a radikálisok politikai sikereit, vagyis azt, hogy a „keresztény erők áttörhetetlen hadsorokkal tartják a frontot”.²⁴⁶ A Bethlen-kormányzatot jobboldalról előzni akaró álláspontnak megfelelően elfogadták a kabinet „keresztény” jellegét, viszont sokkal határozottabb intézkedéseket szorgalmaztak,

elsősorban a zsidókérdésben. A szöveg Prohászka álláspontját visszhangozta: „Ez nem antiszemitizmus, hanem hungarizmus: a magyar nép történelmi útja, életprogramja. Ezzel az akarattal és szervezett erővel szemben hiábavaló minden aknamunka. Békét akarnak ama bizonyos oldalon? Tessék utógondolat nélkül elfogadni a magyar nacionalizmust, tessék feltétel nélkül lemondani a semita fajszolidaritásról, tessék elismerni, hogy Magyarország a keresztény magyaroké.” Ugyanekkor Kiss Menyhért az ÉME alelnöke úgy nyilatkozott, hogy a keresztények zsidósággal szembeni szervezkedése tulajdonképp fajvédelem, „amelyet méltán és joggal nevezhetünk hungarizmusnak”.²⁴⁷ (Kiss szerint ugyanis a fajvédő szervezkedést a keresztényeknek el kell tanulni a zsidóktól, hiszen utóbbiak kezdték, amikor a háborúban – úgymond – tudatosan és szervezeten lezüllesztették a hadsereget, a kommunizmus pedig a zsidó politikusok és újságírók műve volt.) Kiss erre való hivatkozással a numerus clausus széles körű – felsőoktatást meghaladó, gazdasági és társadalmi – kiterjesztését szorgalmazta, továbbá reményét fejezte ki, hogy ez a „hungarizmus” végre tettekben is testet ölt majd.

Maga Prohászka 1922. augusztus végi, említett interjújában nem használta a „hungarizmus” kifejezést, viszont aktualizálva újrafogalmazta annak tartalmát, és határozottan kiállt az ÉME mellett.²⁴⁸ „Az Ébredő Magyarok szempontjából a régi eszmény a helyes ma is, az alapgondolatok nem változtak” – szögezte le, és különösen a vidéki szervezkedésre, a „nemzetközi törekvések” „gyakorlati ellensúlyozására” hívta fel az ébredők figyelmét. A kormányzat támogatásának fontosságát hangoztatta, de inkább az arra való radikális nyomásgyakorlás hangvételével. Hangoztatta a magyar és a zsidó „fajok” teljes elkülönülését (következetesen használva a „mi és ők” beszédmodot), bármilyen, a „keresztény morál és zsidó immoralitás közötti” párbeszédnek a látszatát is elutasítva. „A nemzeti érzés megvédelmezésére” szólított fel, melyre a legjobb példát a meg nem alkuvó, „jogrendre” való hivatkozással meg nem ingatható olasz fasisztákban látta. Utóbbiakat lelkesítőnek és követendőnek vélte itthoni hívei, az ébredők számára is, elsősorban azért, mert imponáló nacionalista elkötelezettségük mellett bennük azt látta, hogy szavak helyett készek végre a tettek mezejére lépni. Fontos, sokak által észrevett eleme volt nyilatkozatának, hogy ezúttal nem határolódott el egyértelműen az erőszak lehetséges politikai célú alkalmazásától, mondván, „az erőszaknak is vannak néha történelmi föladatai”. E burkolt megfogalmazásban sok szélsőséges fedezhette fel az önigazolást. (Fontos megjegyezni, hogy Prohászka ÉME-vel kapcsolatos felfogását akkor hangoztatta, amikor az 1922. évi választások eredményei, az ébredők kormánypártiakkal szembeni sikertelensége után újra felerősödött a szélsőségesek Bethlen-kabinettel szembeni kritikája, jelentős mértékben radikalizálódtak.²⁴⁹)

Hasonló gondolatokat fogalmazott meg nem sokkal később, amikor „keresztény népfelkelés” szükségességét hirdette meg.²⁵⁰ Az olasz fasizmus előretörésével szemben a magyar ébredő mozgalom jóval mérsékeltebb sikereinek okát abban jelölte meg, hogy inkább a szavak és nem a tettek jellemezték utóbbi működését. Ha vidéken el is érnek részleges sikereket az ébredők, és ennek nyomában fellángol a helyeslés, az hamar kialszik – mondta –, s úgy gondolta, „a nemzeti fölháborodásnak fuvallata vagy éppen viharja szükséges hozzá, hogy az lánggra lobbanjon”. A „zsidó előnyomulással” szemben úgy vélte, hogy „a társadalmi értelemben vett fasizmusnak kell ellene frontot képeznie, és az idegen próbálkozást csírájába fojtania”. A „társadalmi” értelemben itt egyértelműen a politikai pártoktól és a parlamentarizmustól való elhatárolódás kifejezése, Prohászka szerint olasz típusú társadalmi mozgalomnak kellett volna átvennie a kezdeményezést. Eredeti hungarizmus-konceptiója fogalmazódott újra, amikor – hangsúlyosan – az aktív szervezkedés, sőt, „népfelkelés” szükségességéről beszélt, ezúttal már határozottan hivatkozva a fasizmus útmutatására: „A magyar nemzeti és keresztény népfelkelést a sok aknamunka között sem kell [...] féltünk. [...] A fascizmusnak okvetlenül társadalmi szervezetnek kell lennie, amely szervezet a különböző pártok egyedeit egységes organizációba foglalja, s amely ezt az erősebb nemzeti irányvételt a mindenütt jelentkező ellenséges próbálkozásokkal szemben is konkrét gyakorlati érvényesülésbe állítja bele. Nem késem kijelenteni, hogy a mi ébredő mozgalmunknak is éppen az okozza sorvadását, hogy a tettek mezején nem érvényesül.” Érdekes módon a riportban Prohászka ezúttal sem tiltakozott az „antiszemita” minősítés ellen. Ellenkezőleg, annak „helyes” értelmezése szükségességét hangoztatta, annak kapcsán, hogy a szélsőjobb oldali lapok (*A Nép, Szózat*) véleménye szerint a zsidósággal kapcsolatos „tényekkel” mintegy felrázzák, mozgósítják keresztény olvasóikat: „Az antiszemitizmusnak ez a helyes útja, és nincs annál hálásabb, eredményesebb antiszemitizmus, mint amikor a magyarság szörnyű gazdasági elnyomatását és elnyomorodását a maga igazi méreteiben és borzalmasságában állítjuk a tömegek elé, ha azt a nagy igazságtalanságot, amely ma az idegenek javára, a magyarság kárára folyik, kellő bátorsággal és szívóssággal vetítjük a milliók szemébe.” Szavaiban nemcsak az az érdekes, hogy az említett lapok durva antiszemita stílusát a kíváncsú és tárgyilagos újságírás mintapéldájaként méltatta, hanem az is, hogy a zsidók keresztények rovására történő gyarapodását minden korábbinál fenyegetőbb veszélyként írta le. (Egyébként majdnem minden közéleti megnyilatkozását ez a vészjósló, fenyegető hangvétel jellemezte.)

A Prohászka által kiemelten kedvelt Ébredő Magyarok Egyesületében már 1921-ben is erős volt a szimpátia Mussolini fasiszta mozgalma iránt, és megfogalmazódott a két mozgalom eszmei rokonságával, sőt azonosságával kapcsolatos gondolat, ami 1922 folyamán egyre

meghatározóbb lett.²⁵¹ A „marcia su Roma”, vagyis Mussolini olaszországi hatalomra kerülése jelentősen felerősítette ezt a folyamatot mind az országos, mind a helyi sajtóban.²⁵²

Mussolini sikere rövid idő alatt felgyorsította a magyarországi radikális jobboldal szervezkedését, a szervezeti keretek illetve öndefiníciók keresésének igényét.²⁵³ Amikor Rakovszky Iván belügyminiszter útján a kormány először tiltotta be az ébredők, fajvédők és más szélsőjobboldali figurák fasiszta szervezkedését, *A Nép* körkérdest intézett néhány prominens személyiséghez az olasz események után felbátorodó radikálisok útkeresése kapcsán.²⁵⁴ A Prohászka-hoz igen közel álló *A Nép* szerkesztősége hangsúlyozta: a magyar viszonyok mások, mint az olaszországiak, de a fasiszmus eszmerendszere hazánkban is terjed: „Nem más, mint a magyar lelkekben élő energia, elolthatatlan vágy egy tiszta erkölcsű, nemzetileg magyar és keresztény Nagy-Magyarország megteremtése iránt.” Érezve azt, hogy a mozgalomnak valami, a magyar viszonyokra sajátosan reflektáló, ám a fasiszmus tartalmát hordozó frappáns elnevezést kell választani, indítványozták: „S mivel A NÉP minden érzésével és gondolatával a magyarságot akarja szolgálni, legyünk mi az elsők, akik e gondolatnak új nevét megadják, amely egymagában kifejezi céljainkat, törekvéseinket és küzdelmünk irányát, mától fogva ne fascista legyen a meg nem alkuvó harcos magyarok neve, hanem: Hungarista!”²⁵⁵

A Bethlen-kormány már november elején erőteljesen fellépett a fasiszta párt szervezkedésével szemben (mint Rakovszky belügyminiszter mondta, azért, mert „a magyar fascisták a kormány hatalmát akarják aláásni”),²⁵⁶ sor került rendőrségi vizsgálatra is, amire Friedrich István úgy reagált, hogy a hatósági fellépést csak bátorításnak tekintik a szervezkedésük folytatásához.²⁵⁷ Nem tudjuk, mennyi szerepe volt a hungarizmust is favorizáló sajtócikkeknek abban, hogy az 1922. december 17-én megalakuló szélsőséges – igaz, később rövid életűnek bizonyult – csoportosulás egyesületi formában hivatalosan a „Magyar Fascista (Hungarista) Tábor” nevet választotta.²⁵⁸ A formáció eredetileg tervezett elnevezése nem tartalmazta a zárójeles „hungarista” szót,²⁵⁹ nyilvánvaló, hogy az előkészítés során ezzel a jelzővel vélték pontosíthatónak a fasiszmus magyar változatának mibenlétét.²⁶⁰

Bizonyára nem véletlen, hogy a fasiszta tábor zászlóbontását követően *A Nép* karácsonyi száma újraközölte Prohászka 1918-as cikkeit, tudatosan összekapcsolva ezzel a radikális politikai mozgalmat, illetve a püspök személyét.²⁶¹ Érdeemes kiemelni a szerkesztői bevezető szóhasználatát. A – minden bizonnyal Anka Jánostól származó – szöveg leszögezte, hogy Prohászka hungarizmus, valamint a „fajvédelmi politika egész rendszere” még az őszirózsás forradalom előtt alakult ki, s „a nemzeti politika új irányának útját” akkor jelölték ki, „amikor a magyar életet egy idegen faj nemzetköziségének irdatlan bozótja verte fel”. Érezhető büszkeséggel töltötte el a szerzőt, hogy ami 1922-ben népszerű szélsőjobboldali, fajvédő ideológiának

és diadalmas politikai programnak számított, annak alapvetését az *Alkotmány* cikkei még a forradalom előtt kijelölték. A hungarizmusról megállapította, hogy „ma hódító csillagzatként ragyog az égen, akkor még kevesek lelkében világító fénysugár volt csupán”. Nem akármilyen képzettársítást jelentett, hogy az 1918-as *Alkotmányt* a betlehemi jászolhoz hasonlította (!), ahol megszülettek „az idegenség lélekrontásainak bűneiben elsüllyedt magyarságot” megváltó gondolatok.

A fasizmus magyar változataként aposztrofált hungarizmust, és annak elindítóját ünnepelte a lap *A zsidókérdés útja 1918-tól 1922-ig* c. elemzésében is.²⁶² Rámutatott, hogy a hungarizmus gondolatát Prohászka még 1918-ban fogalmazta meg, vagyis nem tekinthető „kurzustermékek”, ellenkezőleg: szoros kapcsolatban állt általában a „zsidókérdés fejlődésével”. („A nagy magyar gondolkodónak, a hungarizmus magvetőjének, Prohászka Ottokár püspöknek minden sora vitathatatlan igazságok erejével világít át a múlt időkből a mai Magyarország életébe.”) Alighanem túlzó megfogalmazás volt a bécsi emigránsok lapjában megjelent minősítés, amely Prohászka a „magyar fasiszták szóvivőjeként” méltatta, de a püspök által használatba vett és a radikális jobboldal által felkarolt „hungarizmus”, valamint a hazai szélsőjobboldal fasizmussal szimpatizáló útkeresése alapot adhatott a feltételezésre.²⁶³ A fasizmussal kapcsolatos elemzésekben később is felbukkan Prohászka említése, az író és publicista Nagy Lajos például egy humoros kommentárjában a Krisztus hegyi beszédében foglaltaknak pont az ellenkezőjét tulajdonította a püspök fasizmus-értelmezésének (a szélsőjobboldali Lendvai István és Friedrich István társaságában).²⁶⁴

Bár 1923. január elején a Magyar Fascista (Hungarista) Tábor küldöttsége tárgyalt Horthy Miklós kormányzóval is, aki Hornyánszky Zoltánnak a programjukról szóló előadását „jóakarrattal fogadta”, valamint maga is „a nemzeti erők összefogásának szükségességét” hangoztatta²⁶⁵ – a párt sorsát Bethlen István miniszterelnök álláspontja hamar megpecsételte. Bethlen már a pártalakítást megelőzően félreérthetetlenül üzent a fasizmus magyar változatát megteremteni akaróknak: „Ez a kormány keresztény alapon áll és marad is minden körülmények között. Nincs tehát itt szükség semmiféle fasizmusra, egy idegen intézményre, amely beválhat más államban, de mi maradjunk meg magyaroknak.”²⁶⁶ A pártot ebben a formában a belügyminisztérium nem engedélyezte, ezért február elején Szittyák Tábora néven alakultak újjá,²⁶⁷ ugyanazzal a vezető garnitúrával, ugyanazzal a programmal, változatos öndefiníciós kísérletezéssel. Szempontunkból az az érdekes, hogy a névkereséssel kapcsolatos kálvária közepette a „hungarizmus” kifejezés is markánsan előkerült. 1923-ban a magyar fasiszta, ébredő, fajvédő stb. elnevezések pontos tartalmi megfelelőinek számított a hungarista elnevezés is, ezeket felváltva, egymás szinonimáiként használták,²⁶⁸ amit az is bizonyít, hogy a szélsőjobboldali

figurák is ezek változataival határozták meg önmagukat, illetve mozgalmukat. A „hungarizmus” ismertségére utal, hogy a sajtóban nemcsak a szélsőjobboldali *A Nép* használta lelken-dezve, hanem például a *Népszava* is, értelemszerűen ellenkező előjellel, kritikusan.²⁶⁹

1922 végén – 1923 elején az ébredők és a fajvédők az olasz példa követésében látták az egyik továbblépési lehetőséget a lassan, de észrevehetően teret veszítő mozgalmuk számára. A példa követése azonban a kor közéletében egyáltalán nem volt problémamentes, elsősorban az alábbi pontok vonatkozásában: A kormányzathoz való viszony (nyilvánvaló volt, hogy a rendszer valamiféle puccsszerű megdöntésére a szélsőségeseknek sem lehetőségük, sem elképzelésük nem igazán volt, Bethlen határozott fellépése ezt amúgy is hamar kizárta); a katolikus egyházhoz és a kereszténységhez való viszony (az olasz fasiszták sokkal kevésbé építették ideológiájukat a kereszténységhez kötődő eszmékre, legalábbis az első időben, ezért a magyar szélsőjobbnak sulykolni kellett, hogy a fasiszták mennyire keresztények²⁷⁰); az antiszemitizmushoz való viszony (Mussolini hívei nem voltak radikálisan zsidóellenesek, az olasz nemzeti eszmében a zsidósággal szembeni kirekesztés gondolata sokkal kisebb teret foglalt el).²⁷¹ Mussolini ugyan tett olyan nyilatkozatot, miszerint örömmel látja a radikális nemzeti mozgalom magyarországi terjedését,²⁷² összességében ekkor nagyon is az volt a véleménye, hogy a fasizmus sajátosan olasz tulajdonságokkal rendelkezik, más országba nem lehet exportálni.²⁷³ A baloldali és liberális körökben a fasizmussal és magyarországi adaptációjának kísérletével kapcsolatosan erőteljes kritikák fogalmazódtak meg,²⁷⁴ de még az itthoni sajtóban is felbukkantak olyan szkeptikus vélemények, miszerint „a magyar fascizmus ideái szépek, – de nem szépek az eszközök, melyekkel elérni vélik a nemzeti fascista megújítást”, és erőszakos fellépéssel nem lehet helyreállítani a Trianon okozta gazdasági és egyéb sérelmeket.²⁷⁵ De még a szélsőjobboldalon is megjelent a bizonytalan toporgás azzal kapcsolatosan, hogyan viszonyuljanak magyar viszonyok között az olasz példához. Jellemző lehet, hogy a „fajvédelem” folyóirata 1923. évi első számában bizalmatlan volt ebben a tekintetben, fenntartásait hangoztatta, sőt, odáig ment, hogy a fasiszták igazából megosztják a hazai keresztény-nemzeti erők táborát, szervezkedésük stílusában pedig a zsidó jellegű, szabadkőműves jegyeket is felfedezni véltek.²⁷⁶ Későbbi számukban viszont szerkesztőségi nyilatkozat korrigálta ezt a felfogást: „fajunk szeretetétől áthatott sacroegoismusunk téves következtetésre indított a magyar fascisták (szittyák tábora) működésével szemben. Ebbeli tévedésünket azzal igazítjuk most helyre, hogy a magyar fascisták (szittyák tábora) eddigi működésével az önzetlen, nemes, hazájáért, fajtájáért aggódó akaratának adták tanújelét.”²⁷⁷ Különösen a vidéki ébredők radikális köreiből a fasizmust a tiszta nemzeti politika kívánatos megnyilvánulásaként ünnepelték, és nem zárkóztak volna el akár a Mussoliniéhoz hasonló módszerek alkalmazásától sem, minden bizonnyal a magyar nemzet

zsidóellenes élethalál-harcáról 1919 óta hallott szélsőséges uszítások hatására.²⁷⁸ Bár utóbbiak nem vették át a kezdeményezést az ÉME-n belül sem (a közvetlen hatalomátvételi szándékok csak epizódyszerű elemei voltak a szélsőséges szervezetek korabeli történetének), a radikálisok folyamatosan tombolva ünnepelték Mussolini rendszerének további épülését, önmagukat tekintve magyarországi párhuzamaiknak.²⁷⁹ Az ébredők az olasz fasizmustal való illetén párhuzamaikat a későbbiekben is igyekeztek felmutatni, illetve ápolni, egész odáig, hogy 1925-ben felmerült a fasiszták mintájára az ÉME-tagok egyenruha-viselésének előírása, illetve a fascieshez hasonló jelkép (a magyar hagyományokhoz illeszkedő fokos) rendszeresítése is,²⁸⁰ ami azután – az ébredő mozgalom visszaszorulásával párhuzamosan – lekerült a napirendről. *A Nép* c. lap továbbá gyakran közölt beszámolókat (az 1923. novemberi müncheni „sörpuccs” előtt és után) a német nemzetiszocialisták szervezkedéséről, Hitlerrel készült riportokat, amelyek ugyanazt a célt szolgálták, mint az olasz fasiszták esetében: felmutatni a magyarországi ébredők és fajvédők lehetséges nemzetközi párhuzamait, illetve potenciális szövetségeseit,²⁸¹ amelyek a különbségek ellenére megegyeztek a magyar radikálisokkal a zsidókérdés megoldásának fontosságában, a parlamentarizmus elutasításában, sőt, (ekkor még, deklarációszerűen) a kereszténység megítélésében is.²⁸²

Prohászka Ottokár közszerepléseiben többször, határozottan kiállt az ébredő magyarok mozgalma, a „fajvédelem” ideológiája mellett, és elismerően szólt a Mussolini vezette olasz fasiszták sikereiről – ugyanakkor nem kommentálta a magukat magyar fasisztáknak minősítő csoportok tevékenységét. Alighanem azért, mert magyar gyökerű és hátterű mozgalommal tudott csak igazán szimpatizálni, amelyben aligha tetszett neki az, hogy pártként kezdtek szerveződni, és alighanem maga is tisztában volt azzal, hogy – ellentétben a jelentős tömegeket megmozgatni képes, mozgalmi jellegű „ébredőkkel” – marginális jelenségről volt szó, amelynek a katolicizmushoz való viszonya sem volt egyértelmű.²⁸³

Prohászka – mint fentebb említettem – határozottan kiállt az 1925. október 3–6. között Budapesten tartott, az Ébredő Magyarok Egyesülete által szervezett „nemzetközi antiszemita kongresszus” célkitűzései mellett.²⁸⁴ Az eset azért tanulságos, mert önmagában rávilágít a szélsőjobbaldali radikalizmus sajátos természetére, vagyis arra, hogy erőteljesen nemzeti alapon határozták meg önmagukat, ezáltal automatikusan ellenségei más országok hasonló, szélsőségesen nacionalista mozgalmainak, így lehetséges együttműködésüknek közös platformot kellett találniuk, mely az 1920-as években egyértelműen az antiszemitizmusban volt megjelölhető.²⁸⁵ Az esetből belpolitikai vihar lett Magyarországon, különös tekintettel arra, hogy a „kongresszuson” román nacionalisták is részt vettek, akik az erdélyi magyarok jogfosztását legalább annyira célkitűzésüknek tekintették, mint a zsidóságot.²⁸⁶ Feltűnő volt, hogy még egyes

jobboldali radikálisok is vagy zavarodottan, vagy óvatos kritikával méltatták a budapesti találkozót, bár a fajvédő pártot vezető Gömbös Gyula is – Prohászkaéhoz hasonlóan – kiállt az Ébredő Magyarok Egyesülete mellett.²⁸⁷ A heves sajtópolémiában a *Szózat* próbálta leginkább védeni az ÉME-t, felidéztek például, hogy a zsidók tiltakozása a „nemzetközi fajvédelmi sajtóorganizmusnak” is megágyazó kongresszus megtartását indokolta, valamint így összegezték elkötelezettségüket: „E tekintetben különben is nekünk sokkal fontosabb a Prohászka Ottokárok és más igazán fennkölt politikusok véleménye, mint a zsidóságé.”²⁸⁸ Prohászka említett nyilatkozatában nem próbálta meg feloldani a magyar nacionalizmus és a nemzetközi kooperáció közötti ellentmondást, amihez érdekes adalék, hogy 1922. évi közszerepléseiben gyakran hivatkozott az ír Sinn Fein mozgalomra, amelyről mindig elmondta, hogy azt jelenti: „mi magunk”,²⁸⁹ annak igazolására, hogy a magyar nacionalisták is csak önmagukra számítva, saját szervezkedéseik révén tudják elérni a keresztény-nemzeti céljaikat. Bár a Bethlen-kormány határozottan ellenezte a „fehér internacionálé”-ra irányuló radikális elképzeléseket,²⁹⁰ a keresztény-nemzeti gondolat „nemzetköziesítésére” irányuló törekvések az ÉME mellett, a Prohászka által kedvelt másik egyesületben, az Egyesült Keresztény Nemzeti Ligában is megfogalmazódtak, legalábbis az első időszakban.²⁹¹ (Prohászkaival kapcsolatosan is vannak olyan adatok, hogy élénken érdeklődött a „nemzetközi antibolsevista propaganda” ügyei iránt.²⁹²) Mindezen hasonlóan érződik a magyar nacionalista törekvések nemzetközi összefogasba történő ágyazásának kísérlete, amely csak a „közös ellenség” kijelölésére irányuló törekvésben, vagyis a nyugati demokráciák és a parlamentarizmus elutasításában, és különösen az antiszemitizmusban juthatott kifejezésre.²⁹³

Az Ébredő Magyarok Egyesületével kapcsolatosan fentebb részletezett megnyilatkozások mellett, a kor háttérének felvillantásán túl érdemes további részletekben felidézni, hogyan gondolkozott Prohászka az 1920-as évek politikai eszméiről és mozgalmairól. Itt nem sorolhatom fel valamennyi közszereplését, csak illusztratív példákat, tekintettel arra, hogy a témát nagyon gyakran, kis túlzással majd minden alkalommal érintette. 1922-es sajtónyilatkozatai még Mussolini hatalomra kerülése előtt születtek,²⁹⁴ azt követően is gyakran beszélt a radikálisokhoz való viszonyáról. 1923 márciusában, számos témát átfogó nyilatkozatában²⁹⁵ például az olasz fasizmushoz nagyon hasonlóan ítélte meg a parlamentáris alapon álló politikai rendszereket, s nyíltan kifejtette, hogy általában tartja elítélendőnek, nemcsak az akkori viszonyok között: „Mélységes pesszimizmussal vagyok nemcsak a nemzetgyűléssel, hanem a parlamentarizmus egész intézményével szemben. Ez az új bábeli torony, ahol hovatovább két ember sem fogja érteni egymást. A szociáldemokrácia és a zsidódemokrácia egyébként lényegi egység, nem különös tehát, hogy most taktikából és ökonómiából is együtt vannak.”²⁹⁶ Irigylésre méltónak

találta Olaszország helyzetét Mussolini miatt, aki megítélése szerint „megrendítő” nemzeti egységet tudott teremteni. A lelkesítő olasz példából azt a következtetést vont le, hogy „csak nemzeti formában képzelhető el a modern állam, s hogy a szociáldemokráciát ki kell kapcsolni az állami szervezet tényezői közül. Csodálatos és örömdetes felébredés ez.” Mussolinit „bűvös politikai lángelmének” nevezte, de kisebb fenntartásokat is megfogalmazott, amikor arról beszélt, hogy nem derült még ki, az olasz diktátor milyen politikát akar Magyarország vonatkozásában folytatni.

Ekkoriban számos beszédében foglalkozott utalásszerűen Mussolini példamutatásával, például többször beszélt arról, mennyire tetszik neki az olasz fasiszta induló ifjúságot előtérbe helyező „Giovinezza” refrénű éneke,²⁹⁷ vagy tartotta rendkívül jellemzőnek, hogy a baloldali és liberális sajtó úgymond támadta a sikeres és önfeláldozó „nemzeti” elkötelezettségű politikusokat, konkrétan Hitlert és Mussolinit.²⁹⁸

Az ezt követő időszakból leginkább talán egy, kifejezetten a témának szentelt interjút érdemes felidézni.²⁹⁹ A nyilatkozatot terjedelmes újságírói felvezetés előzte meg, amely Prohászka szellemiségének megfelelően költői képekkel vázolta a nyomorgó, letiport magyarság helyzetét, illetve a „világító fáklyaként”, „vezérlő csillagként” aposztrofált püspököt, aki a tiszta hit és erkölcs erejével emeli ki hazáját szörnyű állapotából, a „haza és fajszeretet diadaláért” fáradhatatlanul, emberfeletti energiával küzd, számára a „visszahódított lelkek ezrei fontak győzelmi babért”. A terjedelmes és barokkos képekkel tűzdelt laudációból ezúttal sem hiányoztak a fákat kicsavaró vihar, az ostromlott vár, a romok felett szálló keselyűk, a kálvária, a letarolt vetés stb. érzékletes képei sem. Aktuális utalás volt viszont, amikor a nemzet lelki vezérének tekintett Prohászka küzdelmét a korabeli Európa szélsőséges mozgalmával állította párhuzamba. („Olaszországban és Bajorországban már felvirradt a vihar utáni napsugár. A magyar szívekben a hamu közt parázslék a remény, hogy el fog jönni az idő, amikor nálunk is [...] felragyog a feltámadás hajnala.”) Prohászkanak ez a szirupos, rajongó ünneplése pontosan adja vissza a követői körében róla kialakult képet.

Nyilatkozatát Prohászka helyzetértékeléssel kezdte, amelyben Magyarország aktuális állapotát a lelki és gazdasági szempontból egyaránt „legválságosabb krízisként” írta le. A krízis súlyosságát az alábbi tényezőkkel érzékeltette: az ellenséges kisantant államainak fojtogató gyűrüje, a bécsi (oktobrista) emigráció aknamunkája és külföldi rágalmozó tevékenysége, belöldön pedig a „titkos kezek” által szított belviszály. (Vagyis a magyar társadalom megosztottságát is az ellenség által tudatosan előidézett jelenségként értékelte.) A „nemzet gerincének” nevezett középosztály megélhetési nehézségeit, a nemzeti élet „pangását” is kidomborította, a magyar kultúráról pedig változatlanul úgy nyilatkozott, hogy annak „falait idegenek döngetik”.

E megtépzott, kiszolgáltatott helyzet következményeként úgy látta, hogy Magyarországot a lelki depresszió és a kiszolgáltatottság jellemzi. Mondataiból úgy tűnik, hogy az irigylet példaképnek tekintett olasz fasiszták sikere mögött Prohászka azok szerencsésebb viszonyait feltételezte: „Mussolini külső ellenségtől mentes, egy vérből és lélekből való és egy eszmétől áthatott népben vitte diadalra fenséges nemzeti mozgalmát. Tettekre kész gárdája hűségesen követte vezérét.” Ugyanezeket a számára pozitív tényezőket mutatta ki a német nácikban is. Bár nemzeti jellegű mozgalmukról elismerően nyilatkozott, Prohászka egy ponton határozott kritikát is megfogalmazott velük szemben: „a túlhajtott nemzeti érzés a szertelenségbe csapott át, amikor a »Votan« tisztelettel az őskori pogányságot keverték az eszmei küzdelembe”. Nyilvánvaló, hogy a püspök számára a radikális nemzeti eszme kizárólag a kereszténységgel való kombináció formájában volt elfogadható, a kereszténység előtti germán istenek okkult kultuszaitól viszolygott és óvott.

De hazája helyzetét az olasz és bajor „nemzeti ébredéseknél” is súlyosabbnak ítélte meg, mégpedig azért, mert hasonlóan radikális politikai mozgalmat (különösen a hatalom megragadásában testet öltő esélyt) Magyarországon nem tapasztalt. A szélsőséges politikai fordulat (szavaival: „az életképes megmozdulások”) elmaradását a közönyösségnek, illetve a csak szavakban megmutatkozó nemzeti lelkesedésnek tudta be. („Elálmodozunk a letűnt századok dicsőségén és a jogigények bék[ly]óit verjük a nemzeti jelszavak megmozdulásaira.”) A magyar társadalmat szűk sziklafalak közé szorított folyóhoz hasonlította, mely keresi a megnyugvásra lehetőséget adó sík területet. Az aktuális sziklafalakat a nyomorban jelölte meg, mely folyamatosan szorítja a felgyűlt, erőteljes folyóvizet, ezt pedig „medrében csak úgy tarthatjuk meg, [...] ha szerves munkával, összetartással építjük ki partjait”. Erőteljesen szorgalmazta, hogy ebben az építkezésben „eggyé kell forrasztani az egy célért törekvőket”. A társadalom totális mozgósítását, egy közös, nemzeti akaratnak való alárendelését tartotta a legfontosabbnak, még azt is kijelentette, hogy „házzól házzra járva kell megszervezni az életerős magyar társadalmat”. (Buzdító példaként egyházmegyéje egy sváb lakosságú falujára hivatkozott, amelyben a község elöljárói, a pap, a jegyző, a tanító és lakosai egy közös akarattal ápolták nemzeti kultúrájukat.)

Fontos felfigyelni arra, hogy Prohászka kijelentette: az általa ekkor keresztényszocializmusként meghatározott nemzeti mozgalom céljait nem ígéretéssel és szép szavakkal kell elérni, „hanem erős kézzel, megalkuvás nélkül azt arra kell vinnünk, amerre a lelkek megnyugvása és a gazdasági jobblét kívánja – ha kell – harc árán is”. A „harc” pontos mibenlétét nem részletezte,³⁰⁰ a cikk egészéből azonban nyilvánvaló, hogy az olasz fasizmus tetteiben is megnyilvánuló, gyakorlati politikáját szorgalmazta, legalábbis ezt a radikális jobboldal bizonyosan így értelmezhetette. Külön kitért a szociáldemokratákra, akikkel kapcsolatosan meg volt arról

győződve, hogy mozgalmukat csak a vezetőik terrorja képes egyben tartani, akik csak a munkavállalók nyomorát és kilátástalanságát gátlástalanul kihasználó demagógiát folytatnak. Ha „önzetlen apostolok” foglalkoznak a munkásokkal és a „bizalom aranyzálaival fűzik össze a magyar dolgozót” – fejtegette, „akkor könnyű lesz letépni a demagógok hazug álarcát, és akkor, mint Olaszországban, hazánkban is felragyog a jobb kor hajnala”. Kitartásra és „az isteni igazságban és a magyar faj őszerejében” való bizalomra buzdított. Bár konkrétumot nem árult el arról, hogy mit is jelentene a magyar munkásokat a szociáldemokrataktól elfordító magatartás, rendkívül lelkesedéssel fogalmazta meg diagnózisát, a tudósító szerint „titokzatos tűz, a hitnek és a fajszeretetnek gyújtó szikrája” csillogott a szemében.

A szélsőjobboldali radikalizmushoz való viszonyal foglalkozott 1925. januári, Miskolcon tartott beszédében is,³⁰¹ amelynek gondolatmenetét az 1920 óta általa keveset hangoztatott hungarizmus fogalma köré rendezte, melyet így határozott meg: „A hungarizmus a múlt, jelen, jövő, magyar sors. A hungarizmus vér, faj, történelem, öröm, bánat. Hungarizmus: a Mátyás király, Rákóczi, Bethlen, Bocskai, Kossuth lélekjárása. Hungarizmus: magyar élet, magyar lélek, magyar levegő, magyar sajátosság. Hungarizmus: Isten gondolata magyar kiadásban, hungarizmus: magyar kultúra!” Úgy vélte, a 20. századra a magyarság súlyosan eltávolodott a nemzeti eszményektől, a „destrukció” áldozata lett, melynek veszélyei szerinte nem múltak el, sőt, „ez a destrukció, ez a nemzetellenes gondolkodás, érzés, tovább űzi játékait.” Majd így folytatta: „Csak nézzék meg: ahol moccan valami, ami nemzeti egész Európában, ami nemzeti akar lenni, hogy pergőtűz alá veszi a zsidó sajtó! És varangyméreg fecskendezés alá veszi mindazt, ami nagy a nacionalizmus értelmében, legyen az akár Mussolini, akár Hitler, akár Ludendorff, legyen nálunk a magyar fajvédelem, ébredő magyarság, mindent lemángorolnak, lecsempülnek. Miért? Mert nagy érdekszövetségük érdekkörei ellen van!” A hungarizmusként értelmezett magyar nemzeti eszme Prohászka előadásában pontosan párhuzamba volt állítható a német és olasz radikálisok, a magyar ébredők és fajvédők gondolatvilágával.

Ekkoriban egyre többet emlegette ő maga is a „fajvédelem” fontosságát, önmagát is ebbe a körbe sorolva. (Ld. erről még alább.) A fajvédelem eszméit egy az év novemberében, a Magyar Tudományos Fajvédő Egyesületben tartott előadásában is fejtegette.³⁰² A fajvédelmet kritizáló „bizonyos köröket” azzal vádolta, hogy a társadalom alapjait jelentő fogalmakat (család és nemzet) akarják feláldozni az általuk tévesen értelmezett „egyetemes emberi értékek” oltárán. A baloldali és liberális eszmék képviselőit „ellenségeinknek” minősítette, s az általa értelmezett nemzeti és keresztény fogalmakat tartotta egyedül képviselhetőnek és megvalósíthatónak. Határozottan kijelentette, hogy „a nemzeti eszme helyett sohasem lesz az egyetemes emberi célok hangoztatása a kultúra hajtóereje”, sőt, az ilyen eszméket képviselőket úgy

minősítette, hogy „maguk sem tesznek egyebet, mint legsajátabb nemzeti faji céljaik védelmét munkálják”. Volt egy érdekes „kiszólása” is a püspöknek, amikor arról beszélt, hogy szemében kétséges a fajok biológiai meghatározhatósága (ez alighanem a hallgatóság soraiban helyet foglaló Méhely Lajosnak szólt, ld. alább), Prohászka számára a nemzetet több tényező kovácsolja egységessé, az anyanyelv, a közös történelmi múlt, a hagyományok, a nemzeti kultúra mellett a „közös célokat”, valamint „a közös öntudatos törekvéseket” is hangsúlyozta, mint „talán nem egészen homogén elemeket”, melyek „a közös sors, közös öntudat, közös célok és törekvések útján nemzeti lélekke” kovácsolódnak. E ponton utalt saját szlovák származására, mint példára, melyből a megfelelő lelki tartalommal a magyar nemzeteszme harcos hirdetőjévé vált (kiváltva a hallgatóság tetszését).

„Minden, ami ennek a közösségnek még szorosabb egybekovácsolását elősegíti, fajvédelem” – jelentette ki, majd elismerte, hogy „a nacionalizmusnak is vannak kinövőesei és ártalmas megnyilvánulásai”, de ezeket más népekben fedezte fel (a cári Oroszország, valamint saját jelenkorában a kisantant államok sovinizmusában), a magyar nacionalizmust ezektől teljesen megkülönböztethetőnek tartotta, azon az alapon, hogy lényegét a „belső ellenségekkel” szembeni önvédelem alkotja. Többször határozottan tagadta, hogy a nemzeti közösség alapja az anyanyelv használata volna, amit azzal igazolt, hogy a „nemzetietlen” sajtó és irodalom művelői is ezen a nyelven beszélnek, de ezekkel szembeni éberségre figyelmeztetett, mondván, csak magyarul terjesztik „a maguk legsajátabb faji eszméit”. Ezek – figyelmeztetett Prohászka – „nagyobb ellenségeink, mint más nemzetek, kik nyílt harcban állanak a mi nemzeti létünkkel. Ezek ellen harcolni szent kötelességünk.” Nem kértelt, a zsidóságot értette a magyarul beszélő idegen faj alatt, s ki is jelölte a fajvédelem szerinte helyes krédóját: „Nem azt jelenti a fajvédelem, hogy a zsidóságot egyénenként, mint ördögi rosszat kell tekintenünk és pusztítanunk, hanem azt, hogy a nemzeti öntudatot akkorára kell nevelnünk, hogy az kivesse magából a zsidó szellemet, mely nem képes a nemzeti szellemben felolvadni.” Az ilyen szellemnek való ellenállást nevezte meg további fontos fajvédelmi feladatnak, valamint azt, hogy „ne engedjünk közel magunkhoz semmi olyat, ami gyengítheti bennünk a magyar lélek erejét, de halmozzunk fel mindent, ami a nemzeti kultúra erősítéséhez segít”, ezt szerinte a megfelelő magyar nyelvhasználat, a valódi magyar kultúra (irodalom, dalok, a „néplélek megnyilatkozásai”) fogyasztásával érhetik el a magyarok.

Az egyetemes emberi értékeket és politikai intézményeket (jogrend, szabadságjogok, egyenjogúság stb.) csupán abból a szempontból tartotta fontosnak, hogy elvben erősíthetik a nemzet közösségét, de alapjában véve másodlagosnak tartotta a fő cél, a nemzet öntudatos megmaradása és megerősödése szempontjából. Ennek mentén értelmezte a kereszténységet is, s úgy

vélte, nem tagadják meg Pál apostol intelmeit, „ha a szeretet helyébe a harcot helyezzük”. E ponton hivatkozott ismét az olasz fasizmus példájára, amelyben a kívánatos nemzeti egységet, „az egy-vér, az egy-religió valóságát” fedezte fel. Végezetül az ifjúságba, valamint azok bajtársi egyesületeibe, a levante- és cserkészmozgalomba vetett bizalmáról, mint a jövő reménységéről beszélt, „akik meggátolják a nemzeti eszme kösziklájának további rombolását”.

Utolsó interjújában Prohászka ismét részletesen foglalkozott az olasz fasizmushoz való viszonyal,³⁰³ amit már akkor adott, amikor tudta, hogy Bethlen István küszöbön álló római látogatásával megvalósul Magyarország diplomáciai elszigeteltségből való kitörése, épp Mussolini Olaszországa segítségével. A püspök ekkor is csodálattal és azonosulással beszélt Mussoliniról és az olasz fasizmusról, s ezt részletesen meg is indokolta. A fasizmusban elsősorban a „rend” megjelenését látta a korábban inkább zavaros belpolitikájáról elhíresült Olaszországban. „Az olasz állam, geográfiai helyzetéhez stílusosan, többnyire »vulkanikus talajon« nyugodott” – fejtegette, s ehhez képest különösen hangsúlyozta, hogy „ilyen körülmények között még nagyobb, még történelmibb érdeme Mussolininak, hogy ezen az ingatag alapon szilárd és eszmei irányzatot tudott diadalra juttatni, egy óriási, fenséges felszabadulást – és pedig olyan erénnyel és az élet veszedelmeinek olyan heroikus semmibevevésével, ami kell, hogy bámulatunkat kivívja”. Prohászka számára a fasizmus a „nemzeti öntudat” megnyilvánulását és sikeres hatalomra jutását jelentette, ilyen szempontból tartotta követendőnek a többi európai nemzet számára.

A püspök beszélt arról is, hogy az olasz fasizmus diktatórikus jellegű, amelyet megértően kommentált. Leszögezte, hogy a diktatúra ugyan nem az az államforma, mely hosszabb távon, „évszázadokon keresztül” tudja biztosítani egy állam, egy nemzet fejlődését, de nem is utasította el a diktatúra létjogosultságát. Épp ellenkezőleg, elfogadhatónak és szükségesnek tartotta, hogy rendkívüli, akár puccszerű körülmények között alakuljon ki a diktatórikus hatalomgyakorlás („eruptív, pillanatnyi szükségesség hozza létre, amely valósággá válik”), és építő, pozitív szerepet játszik, amíg más rendszernek adja át a helyét. „Így is – az olasz példa lélekemelő tűzpróbáját tekintve – tisztelet, becsület adassék ennek az »átmeneti« államformának” – jelentette ki a diktatúráról, és megértően viszonyult ahhoz is, hogy Mussolini kezében rendkívüli hatalom összpontosult. Pál apostolt is lehet cezaromániával jellemezni, fejtegette, és a párhuzamot azzal is nyomatékosította, hogy utóbbi „egyik leghatalmasabb jelensége volt az emberi kultúrának”. Nem tartotta kifogásolhatónak a fasizmus újszerűségét, vagyis azt, hogy még nem született meg az olasz rendszer elfogadott definíciója, ironikusan arról beszélt, hogy a nyugati politikai elemzők még nem alkották meg a megfelelő jellemzést. Prohászka számára a legfontosabb az volt, hogy Mussolini rendszere sikeres, és példakép-jellegű kora Európája számára:

„Hogy még nem illik bele a nyugati intellektualizmus fogalmai kataszterébe és egyelőre csupán, mint az államerkölcs új formája, meglepő vetülete jelentkezik, és virágzik, ez végeredményben nem mond semmit, mert hiszen a világ örökös változásoknak van alávetve, és sohasem a forma, hanem a lényeg dönti el, milyen szemmel nézzük a meglepetéseket.” Prohászka számára Mussolini rendszere egy átfogó rend kívánatos példáját jelentette, amely egyszerre öltött testet a világnézeti kérdések elrendezésében (ez kimondatlanul a katolikus egyház közéleti szerepvállalásának felkarolására utalt), illetve az életszínvonal emelésében, méghozzá úgy hogy „kiküszöbölte” a „közéleti bajokat” (vagyis a terméketlen és értelmetlen politikai vitákat), és ezt a székesfehérvári püspök csodálattal kommentálta, mondván, az olasz vezér a „a közéleti és világnézeti erkölcstelenség hidrájának nyakára hágott”. A szélsőséges politikai nyelvhasználatra jellemző gúnnyal említette meg, hogy a tiszta, nemzeti mozgalomnak számító fasizmust sokan kritizálják cezaromániája, diktatórikus hajlamai miatt, pedig ezek a jellemzők pont a velük szemben álló nemzetközi „szabadkőművesekkel” kapcsolatosan lennének jogosan használhatók. (A radikális jobboldal gyakori érveléstechnikája volt, hogy a kirekesztő attitűdöt igyekezett a vele szemben álló, demokratikus alapon álló politikai erőknek tulajdonítani.)

Prohászkanak a fasizmus állammodelljével kapcsolatos szimpátiájára egykorúan Szekfű Gyula is felfigyelt, amikor egy szerkesztői jegyzetében arról írt, hogy Mussolini állama felfogható a középkori rendiség „bizonyos mértékben demokratizált” változataként, ami szerinte – az akkor már elhunyt – székesfehérvári püspöknek is a szeme előtt lebegett.³⁰⁴ Nemcsak Szekfű vélekedett úgy, hogy Prohászka a kívánatos állami berendezkedés modelljét az osztrák paramilitáris mozgalom, a Heimwehr számára is ideológiát nyújtó Othmar Spann: *Der wahre Staat* c. 1921-es munkájából merítette, vagy legalábbis volt rá nagy hatással.³⁰⁵ Tény, hogy Spann és követőinek elvei pontosan visszaköszönnek Prohászka közszerepléseiben, például: „A pártpolitikába süllyedt parlamentarizmus helyett rendi szervezését kívánják a nemzeti és állami erőknek [...] az új, minden társadalmi osztályt magában foglaló rendi államideál [jegyében].”

A nemzet fogalma Prohászkanál

Prohászka, mint katolikus teológiában rendkívül jártas személy természetesen többször beszélt arról, hogy a történelem eseményeiben (így a nemzetek életében is) Isten akarata nyilvánul meg, ugyanakkor egyes elemek arra utalnak, hogy vallásosságát többször „rugalmasan”, világi politikai szempontok szerint is értelmezte, ha közéleti megnyilatkozásainak tartalmi kialakításához szükségesnek érezte.³⁰⁶ Ha hihetünk Klebelsberg Kunonak a püspök halála után keletkezett emlékezésének, Prohászka az isteni gondviselés mellett gyakran emlegette a „buta véletlent”, vagyis az előre nem látható és nem tervezhető, a nemzetek sorsát mégis alapvetően befolyásoló

események bekövetkeztét.³⁰⁷ Ez mindenestre adalékot szolgáltathat annak megértéséhez, hogy Prohászka nemzet-fogalmának kialakításában miért foglalkozott többször a teológiai helyett (vagy mellett) sokkal többet történetpolitikai érveléssel az 1919–1920-ban kialakult magyarországi helyzet értelmezésekor.

Prohászka többször beszélt a nemzet fogalmáról, az általa képviselt értelmezésről,³⁰⁸ legpontosabban és részletesebben talán az 1924. decemberi, említett ÉME-kongresszuson fejtette ki,³⁰⁹ amely minden elemében (nemzetfogalom általános jellemzői, erkölcsi megközelítés, a történelmi múlt értelmezése, modernizációhoz és liberalizmushoz való viszony, kultúra meghatározása, antiszemitizmus stb.) pontosan, tézisszerűen foglalta össze a fajvédők ideológiáját,³¹⁰ mely bizonyos pontokon túlhangsúlyozta, illetve kiegészítette az 1919 után általánosnak mondható keresztény-nemzeti gondolatot, „a politikai jelenben szétválasztott, de múltjával, kultúrájával és virtuális politikai reményeivel együvé tartozó magyar nemzet”³¹¹ eszméjét.

Az eszmék és kultúrák általános értékvesztésének diagnózisából a püspök arra jutott, hogy bizonyos esetekben ez érthető (például a nyugati kultúrába és fejlődésbe vetett hit kapcsán nagyon is logikusnak gondolta a hanyatlás érzékelését), viszont hevesen tiltakozott az ellen, hogy „az eszme-lemorzsolódással kapcsolatban [...] e túlzásokkal egy kalap alá fogják a legtermészetesebb s azt mondhatnám az életösztön közvetlenségéből kinőtt hatalmas eszményeket s szükségleteket is, milyenek a nemzeti eszme, a fajvédelem, a nemzet önállósítása s érvényesülésének követelése”. Malomkövek között őrlődik a fajvédelemként leírt nemzeti eszme is – folytatta a püspök –, melyek például a „zsidó sajtó”, az „antikrisztusi világnézetek”, s a nemzeti gondolat ezekkel szembeni meghatározását és megvédést tekintette elsődleges „életfeladatnak”. A nemzeti gondolat értékvesztése mögött „valami nagy érdekszövetség” tudatos aknamunkáját gyanította, és – általa gyakran használt párhuzammal – terjedését a fertőző betegségekhez hasonlította. Szónoki kérdések és természeti képek sorozatával jutott arra a konklúzióra, hogy a nemzethez tartozás az ember legtermészetesebb és legfontosabb tulajdonsága, amelyet – vélekedett – el akarnak venni valakik a magyarságtól. A nemzet fogalmának meghatározásakor nem elégedett meg azzal, hogy „a nemzet éppen olyan természet-adta s történelem-alkotta közület széles értelemben, mint amilyen a család”, hanem azt az alaptételt állította fel, hogy a nemzetek Isten akaratából jöttek létre, „az Isten teremtettségi gyökérnek törzsekbe szökellései, [...] típusok, melyekben testet öltenek a vér s a lélek sajátosságai, világnézetek s felfogások, hajlamok és szenvedélyek, hangulatok s az életmód és életakarás ezer és egy lehetőségei” – vagyis meg sem említette az anyanyelv-használat által teremtett közösséget, sokkal inkább egy bonyolult körülírást alkalmazott, melynek számos elemét felsorolta, a nemzetek elkülönülését faji tulajdonságokkal magyarázta. Általánosságban elismerte, hogy a nacionalizmusnak is

lehetnek túlzó formái, és hangsúlyozta, hogy mindenkor el kell ismerni más nemzetek kiválóságait. A nemzeti és az egyetemes emberi értékek viszonyát úgy írta le, hogy a nemzetek nem lehetnek bálványok („bármily lelkes fajvédők vagyunk is”), de a nemzeti tulajdonságokon keresztül érvényesülhetnek csak általános emberi értékek.

Szinte valamennyi beszédéhez hasonlóan, Prohászka ekkor is minduntalan vissza-visszatért nemzet-fogalmának egy sajátos elemére, mégpedig a fenyegetettségre, a folyamatos, megújuló gyűlölettel támadásokra („valóságos tatárjárásokra”), vagyis beszédében a valódi, igazi magyar nemzetet ezeknek a vélt támadásoknak a sorozata tette számára igazán láthatóvá és értelmezhetővé.³¹² A radikális, fajvédő nemzetfogalom fontos jellemzője ez (Prohászkanál, de másoknál is³¹³), ami a püspöknek ebben a beszédében is egyből rácsatlakozott az antiszemita felfogásra. A nemzetnek léteéhez való jogára irányuló szónoki kérdései sorozatából zsidóellenes érvelést bontott ki, miszerint „másokat” fenyeleg a magyarság nemzetéhez való ragaszkodása, utóbbi millióinak ráébredése a saját hazájában egy 600 ezer fős kisebbség általi elnyomatására. Ügyes szónoki technikával sokáig nem nevezte meg konkrétan a zsidóságot, de olyan erős körülírást használt, hogy mindenki értette – pláne az Ébredő Magyarok Egyesülete kongresszusán. A magyarságot saját hazájában elnyomó kisebbséget úgy jellemezte, mint „kik manapság is elszigeteltségben, sajátos szokásaik fönntartásával élnek itt mi köztünk, s maguknak ügyeinkben mégis döntő befolyást követelnek”. A magyarságra támadó veszélyeket „a magyar fajvédelem ellen intézett pergőtűz és varangyméreg-fecskendezés”-ként jellemezte, amely „egy más faj érdekében történik”, s bizonyos volt abban, hogy mindezt „hatalmi érdek sugalmazza” – vagyis a magyar nemzet megsemmisítésére irányuló, valamiféle szervezettséget is alaposan körülírt.

A nemzetfogalom részletesebb kibontását is arra alapozta, hogy „a magyar faj megizmosítására s e hazában vezető polcra való rásegítésére szolgáló törekvéseinknek kik az ellenségei”. Elsőként azokat az eszméket nevezte meg, melyekért a liberálisok hajlandóak voltak – úgy mond – feladni a nemzetbe, mint legfontosabb, létező valóságba vetett hitüket.³¹⁴ Ide sorolta azokat az értelmiségieket, akik valamely külföldi országhoz vagy néphez képest Magyarország lemaradását emlegették, s e tendencia szerinte „főleg a gyökértelen s hazátlan, vagy mondjuk, kozmopolita zsidóság térfoglalása következtében lett járvánnyá”. (Tipikusan fajvédő érveléssel hozzátette, hogy nemcsak zsidók képviselnek ilyen magatartást, hanem megkereszteltek is, akik az „erős s természetes érzésre képtelenek” – vagyis a „zsidó” fogalma nagyon is általánosítható, tágítható volt a szemében mindenkire, aki nem osztotta felfogását az általa azonosságként szemlélt politikai közösség és magyar nemzet kapcsán.) Érzéketlenséggel vádolta a liberális gondolatok híveit a nemzet sorsával kapcsolatosan, és még a radikális nézőpontot is szélsőségig

fokozta, amikor arról beszélt, hogy a zsidóság „térfoglalása” következtében a magyaroknak (különösen a keresztény magyar értelmiségieknek) kell majd kivándorolniuk hazájukból. Ez a szélsőséges megközelítés nem egyszerűen vetélkedésként, vagy befolyásért való versengésként, hanem a magyar és a zsidó faj élethalál-harcaként definiálta kora aktuális állapotait, ezért is használt éles és szemléletes képeket, valamint érezte feladatának az állandó, heves mozgósítást. Az absztrakt elvek hívei lehet, hogy műveltek – mondta Prohászka –, de érzéketlenek azzal kapcsolatosan, hogy „mitől csikorog s szikrázik a szenvedő jelen”.

Beszéde következő részében a „fajvédelmi mozgalom” kíváncsú kibontakozásának útjában álló következő akadályról, a demokrácia fogalmáról beszélt. Az 1919 előtt demokratikus programpontokkal (például a választójog kiterjesztésével) is kacérkodó Prohászka ekkor már élesen elhatárolta magát a demokratikus elvektől és intézményektől, szerinte ugyanis az nem volt egyéb üres frázisnál, amely valójában „nem egyéb tarka spanyolfalnál, mely mögött [...] antidemokratikus szörnyek lapulnak”.³¹⁵ A nép valódi érdekeivel, így a fajvédelemmel is éles ellentétben álló demokráciát szélsőjobboldali érveléssel igyekezett „leleplezni”, amikor azzal a gyakori homályos váddal illette, hogy valójában a pénz uralma áll minden demokratikus rendszer irányítása mögött, ez pedig szerinte „nemzeti érzésre képtelen”.³¹⁶ A nyugati típusú demokráciát és magyarországi híveit a magyar néplélektől idegen, ezért rendkívül kártékony elemeknek minősítette, nem hagyva említés nélkül a Galilei-kört, Jászi Oszkárt, valamint az 1918-as forradalomban szerepet vállaló értelmiségieket. Megrázó képekkel és hasonlatokkal vetette el a demokrácia lehetőségét (például azért, mert korábban „nem hallották meg a csendítést, mely az agóniában gyötrődő magyar nemzet felé ez éretlen fickók demokrata berkeiből hangzott”), híveinek pedig erős leegyszerűsítéssel a zsidóság bálványozását, a magyarság lenézését és megvetését tulajdonította. Az „öntudatot megrendítő”, „az erős nemzeti érzést elfojtó” „idegenség bacilusai” a demokrácia engedékenysége miatt terjedhettek el a magyar népben – vonta meg a konklúziót, „nagy életreakciókat”, a méreg önmagunkból való határozott kivetését szorgalmazta, amelyet a magyar nemzeti érzés szeretetével és megbecsülésével azonosított.

Mint mondta, a reális nemzeti célokhoz eszmékre van szükség, „legyünk reális idealisták” – fogalmazta meg a különösen, de frappánsan hangzó programját, ami alatt azt értette, hogy a politikai programot a kereszténység eszméire kívánta alapozni. „Az eszmény mögött meg kell éreznünk a magyar valóságot, a magyar vért, a magyar földet és életet, a magyar érzés stílusát, s nemcsak éreznünk, de meg kell élnünk a magyar sorsot” – fogalmazott, remélve, hogy a magyar társadalom felismeri a kereszténységre alapozott nemzetfogalom fontosságát, és hétköznapi gyakorlattá teszi. Beszéde végén – szintén Prohászka jellemző módon – az elégedetlenségét, a nemzeti érzés nem megfelelő lelkesültségi szintjének bírálatát, ebből fakadó biztatást

fogalmazott meg: „Ne zavarjon meg minket az a körülmény, hogy még nem vagyunk igazán nemzetiek s hogy a kompakt egység s a nemzeti sovinizmus még csak a vágyak országában honol. Vigasztalódjunk azzal, hogy még nem volt időnk öntudatosan magyarokká lenni, úgy értve azt, nem volt idő rá, hogy a nemzet nagy tömeget átjárja az ellentállni tudó s a magyar értékeket kiemelni akaró érzés.” A lelkesítéssel kapcsolatosan egyszerre hivatkozott múltbeli példákra (II. Rákóczi Ferenc korát a „nemzeti akarás” és az „idegenség” konfliktusaként írta le), valamint az elszakított területek irányából érkező impulzusokra, s így összegzett: „Most volna itt az idő a nemzeti élet szítására, a nemzeti társadalom megszervezésére s a nemzeti típus kialakítására. [...] Föl akarunk támadni az önlebecsülés, az önelhagyás, a magunkról való lemondás dicstelen dekadenciájából s lendületben akarjuk megtartani a fajvédelem mozgalmát.”

Asztalos Miklós már nem sokkal Prohászka halála után is úgy értékelte ezt a beszédet, hogy a püspök „nacionalista elgondolása a fajvédelmi gondolat szolgálatában állt”,³¹⁷ és a mai értékelések szerint is egyértelmű, hogy Prohászka nézetei kiérlelt, koncepciózus formában feleltek meg a fajvédelem eszméinek, tartalmi elemei és üzenetei szempontjából egyaránt.³¹⁸

Prohászka nemzet-fogalma továbbá erős párhuzamokat mutat Bangha Béla értelmezésével, aki szerint a nemzeti közösségnek is csak a kereszténység adhat tartalmat, például a nemzeti tudat „emberi és pogány alapon nem egyéb, mint a földrajzi és történelmi, esetleg faji és nyelvi összetartozásnak érzete”, viszont teológiai összefüggésben a nemzet „egymásra utaltaknak és egymáshoz tartozóknak Isten akaratán nyugvó erkölcsi egysége”, és a püspökhöz hasonlóan károsnak és elvetendőnek ítélte a szekularizált, 19. századi nemzetfogalmat.³¹⁹

Prohászka és a fajvédelem

Gyurgyák János magyar fajvédőkről szóló monográfiájában – ellentétben Szabó Dezsővel, Bangha Bélával, Méhely Lajossal, Gömbös Gyulával stb. – nem szentelt külön fejezetet Prohászka Ottokárnak,³²⁰ ugyanakkor a püspök megnyilatkozásai, illetve hatásai gyakran felbukkannak ebben az összefoglaló kötetben, illetve általában a fajvédők szövegeiben egyaránt, az összegző személyiségek között pedig gyakran találkozunk a nevével.³²¹ Tekintettel Prohászka közszerepléseinek intenzitására és a püspököknek a szélsőjobbaldali körökben tapasztalható általános népszerűségére, joggal vetődhet fel a kérdés, tekinthetjük-e nézeteit azon eszmerendszer részének, amelyet az 1920-as évek magyar fajvédelmi gondolkodásaként írt le az említett monográfus, illetve mások is. Persze a „fajvédelem” pontos fogalmi körülírása sem egyszerű (ahogy a keresztény-nemzeti gondolatrendszeré sem, ld. fentebb), de bizonyos fogódzókat nyújtanak a korabeli források, illetve Gyurgyák János idézett monográfiája egyik módszertani elemének átvétele. A korban számos olyan sajtócikk, pamflet, útmutató készült, amely nem elvont

ideológiai vagy nagyívű történetpolitikai eszmefuttatások mentén próbálta összefoglalni a „fajvédelem” lényegét, hanem a társadalom széles körei számára, közérthető, pontokba szedett (vagy szedhető) formában, jól követhető megfogalmazásokkal és stílusban.³²² A *Cselekedjünk!* címet viselő „magyar fajvédelmi útmutatót” Gyurgyák monográfiája olyan összefoglalásként mutatja be, mint amely valóban esszenciáját nyújtja a szélsőjobboldali irányzatnak,³²³ érdemes ennek pontjaival összevetni a Prohászka által közszerepléseiben hangoztatott gondolatokat:

– A fajvédelem elkötelezett, cselekvő magatartás, nem passzív szemlélete a társadalmi és politikai folyamatoknak. (Prohászka gyakran ostromozta a passzivitást, nemtörődömséget, folyamatosan mozgósítani, aktivizálni akarta a keresztény magyar társadalmat.³²⁴)

– Mivel céljuk a keresztény magyar faj által irányított és meghatározott nemzeti állam volt, erőteljesen kárhoztattak minden megosztó, széthúzó tényezőt a politikai jobboldalon. (Az egysegre, összefogásra Prohászka nemcsak 1919–20-ben, hanem egész későbbi pályafutásában is folyamatosan emlékeztetett.³²⁵)

– A fajvédőknek tanulmányozni és ápolni kell a magyar kultúra nemzeti hagyományait (konkrétan a kiadvány Petőfit és Jókait említette), és a tiszteletnek nemcsak külsőségekben kell megnyilvánulnia. (Prohászka kiemelt érdeklődéssel fordult az általa értelmezett nemzeti hagyományokhoz, pontosabban azok nyilvános hangoztatásához, ami különösen Petőfi születésének centenáriuma nyilvánult meg, ld. III.6. alfejezet.)

– Az igazi fajvédő családcentrikus, vallja és ápolja az egészséges, keresztény család értékeit, tartózkodik a bármilyen (akár baloldali, akár kapitalista) zsidóval való vegyes házasságtól. (Prohászka katolikus meggyőződéséből fakadóan is sokszor beszélt a keresztény családi értékekről, a gyermeknevelés fontosságáról.³²⁶)

– A fajvédőktől elvárható, hogy támogassa az eszmerendszerhez kapcsolódó szervezeteket (EKNL, MOVE, ÉME) és sajtót.³²⁷ (Az ÉME-ben és EKNL-ben tartott előadásában az erre való buzdítás szinte elmaradhatatlan eleme volt Prohászka beszédeinek.³²⁸)

– A fajvédőknek törekedni kell megfelelő életszínvonal kialakítására, akár a zsidóktól is eltanulva (!) a vállalkozói és üzleti életben való sikerességet, amelyhez a pamflet felsorolta konkrét intézményekhez való csatlakozás lehetőségeit, például a Nemzeti Hitelintézet, a Hanga, az Első Keresztény Biztosító Intézet, Országos Központi Hitelszövetkezet esetében. (Prohászka az említett – jórészt az 1919 utáni keresztény-nemzeti fellángolásban alapított – pénzügyi vállalkozásoknak vagy maga is alapító tagja volt, vagy buzdított az ilyenekben való szerepvállalásra beszédeiben és cikkeiben.³²⁹)

– A magyar ipar és kereskedelem támogatása azáltal, hogy ilyen szolgáltatásokat vesznek igénybe, ilyeneknél vásárolnak stb. (Ez is gyakori eleme volt a püspök közszerepléseinek.³³⁰)

– A „fajvédelmi útmutató” pontos tanácsokkal látta el az eszme követőit azzal kapcsolatosan, hogyan tájékozódjanak a közéletben, ami ekkor még egyértelműen a nyomtatott sajtóhoz való viszonyt érintette. Nemcsak azt írta elő, hogy ne olvassanak „zsidó” lapot, hanem arra is, hogy ennek tilalmára másoknak is hívják fel a figyelmét, beszéljenek rá akár az utcán is leszólítva embereket, hogy ne baloldali és liberális, hanem „valódi” keresztény lapokat, valamint „valódi” magyar szépirodalmat olvassanak.³³¹ (Prohászka különös érdeklődéssel fordult a sajtó felé, a nem kívánatos újságoktól való tartózkodásra a fajvédő kiadvány álláspontját visszhangozva figyelmeztette mindenkori hallgatóságát.³³²)

– A fajvédők a hétköznapi életben is fejezzék ki a keresztény magyar kultúrához való ragaszkodásukat, például díszítsék a lakásukat ilyen külsőségekkel, továbbá ne hallgassanak idegen zenét és ne táncoljanak modern, nyugati táncokat. (Prohászka különösen az utóbbi kapcsán mutatott aktivitást, gyakran és határozottan kárhoztatta a modern kultúra ilyen megnyilvánulásait.³³³)

– A fajvédők szemében a parasztság képviselte leginkább a „magyar fajiságot”, amelyből a kívánatos középosztály kialakulhat, ezért támogatni kell, de arra is figyelmeztetett, hogy a munkásokra is figyelemmel kell lenni, mert csak a szélsőséges liberalizmus kergette őket a „kommunista zsidók” karjaiba 1919-ben. (Prohászka ugyanígy vélekedett a vidéken élő földművesekről, ld. III.5. alfejezet.)

– A fajvédők legfontosabb társadalompolitikai célkitűzése a zsidókérdés megoldása, méghozzá a numerus clausus „minden vonalon” történő behozatalával, a zsidók bevándorlásának megtiltásával, új sajtótörvénnyel, a kávéházi és éjszakai élet megrendszabályozásával, a keresztény ünnepeken mulatozás- és alkoholtilalommal, a zsidó névmagyarosítások visszavonásával. (Az utóbbi két elem nem bukkan fel Prohászka közszerepléseiben, a zsidóság kirekesztésének – numerus claususra épülő – programját, a sajtó szabályozását azonban maga is kiemelten vallotta, ld. III.1. alfejezet.)

– A fajvédőknek három kérdésben kell különös türelmet és visszafogottságot hirdetniük: a keresztény történelmi egyházak közötti villongások, a királykérdés, és az utódállamokból érkező menekültek kapcsán. (Prohászka ez utóbbival nyilvános közszerepléseiben az általános nyomorúsághoz képest kevésbé, de foglalkozott,³³⁴ a katolikus–protestáns viszony nagyon is foglalkoztatta, és a nyilvánosság előtt szinte mindig az összefogást, a keresztény erők egyesítését vallotta,³³⁵ a királykérdést pedig feleslegesen megosztó hatása miatt egyszerűen kikapcsolta volna a közéletből, ld. erről III.3. alfejezet.)

– A fajvédők általában elítélték az erőszakot, és elismerték, hogy a garázda cselekmények, gyilkosságok a jogrendet sértő bűncselekmények, de mindezért a felelősséget a zsidókra, illetve

a megfelelő törvények meghozatalát úgymond halogató parlamentre próbálták hárítani, összességében az elkeseredett indulatok érthető motivációból történt, megvalósulásában elfogadhatatlan akcióinak minősítve az eseteket. (Ez is megfelelt az erőszakot elítélő, a konkrét eseteket sajnálatos, de az indulatokkal magyarázható esetekként méltató Prohászka felfogásának.³³⁶)

Hogy ez a füzet valóban esszenciális összefoglalása az 1920-as évek elejét jellemző fajvédelmi gondolatnak, az is mutatja, hogy más vonatkozó kiadványok szinte pontosan ugyanezeket az elemeket sorolták fel. A szintén 1923-ban, az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga által megjelentetett *Magyar fajvédelem* c. füzet ugyanazt a célt szolgálta, mint a fentebb idézett nyomtatvány.³³⁷ A fajvédelmi programot ugyanazzal indokolták (Magyarország szörnyű állapotából való felemelkedésre és a területi revízió megvalósításához szükséges megerősödésre csak a radikális keresztény-nemzeti, fajvédő magatartás jelent garanciát), és majdnem pontosan ugyanazokat a célokat fogalmazták meg. (Keresztény erkölcsök érvényesülésének „intézményes biztosítása”, a nemzeti szellem ébren tartása, a kereskedelmi jogok fokozott ellenőrzése, az irodalom és a művészetek „magyar jellegének” megvédése, fajvédő szervezetek támogatása, elkötelezett keresztény életvitel, hatósági engedélyhez kötött jogosultságok zsidóktól való megvonása, a zsidóság „éles faji elkülönözésével” szembeni hazai és nemzetközi fellépés, sajtó szabályozása stb.³³⁸) Volt néhány további pontjuk is, amelyek szintén nagyon is megfeleltek Prohászka közszereplései általános tanulságainak:

– A magyar állam „keresztény” jellegének biztosítása, különösen az oktatásügy területén, a keresztény-nemzeti eszmével össze nem egyeztethető társadalmi és politikai szervezetek betiltása, közéletből való kiszorítása. (Prohászka gyakran nyilatkozott ebben az értelemben, például a szociáldemokrata párt nem kívánatos voltáról³³⁹ stb.)

– „Sovinizshta magyar érzéssel együtt bele kell oltani az ifjúságba a hazaszeretetet szent érzelmét.” (Prohászka kiemelt figyelmet fordított az ifjúságra, mint a korábbi, liberális időszak által meg nem fertőzött, épp ezért a jövő reményét hordozó csoportra, amely nagyobb tömegben lesz képes magáévá tenni a keresztény magyar fajvédelem értékeit és elkötelezetten képviselni azokat.³⁴⁰)

– Az egyházaknak jelentős szerepet kell vállalni a radikális nemzeti mozgalomban, még a templomi szószékeket is fel kell használni hazafias célokra, az utóbbi eszméit az egyházak tekintélyével, útmutatásával, kommunikációs csatornáival kell erősíteni. (Prohászka nem is egyszer használta fel például a püspöki körleveleit arra, hogy a keresztény-nemzeti sajtó, vagy az ilyen mozgalmak céljai mellett agitáljon.³⁴¹ A fajvédelmi útmutató azt is tanácsolta, hogy a püspököknek erőteljesen oda kell figyelniük lelkészeik politikai beállítódására.)

Számos példát lehetne még idézni a szélsőjobboldali radikálisok sajtócikkeiből, pamfletjeiből arra vonatkozóan, hogy fentebb ismertetett ideológiai konstrukcióik meghatározó elemei mennyire pontosan jelennek meg Prohászka közszerepléseiben is.³⁴²

Mint fentebb is látható volt, Prohászka gyakran beszélt fajvédelemről, önmaga fajvédőként és különösen ébredőként történő meghatározásáról (a befogadó közege is ekként tekintett rá), közszerepléseiből leszűrhető mégis az a tanulság, hogy úgy igyekezett radikális nézeteit megfogalmazni, hogy azokkal soha ne intézzon támadást a Horthy-rendszer berendezkedésével, és 1921 után a Bethlen-kormányzattal, meghatározó személyiségeivel (különösen Bethlen miniszterelnökkel és Klebelsberg kultuszminiszterrel) szemben. Ez már számára is fontos határvonalnak számított az ébredőkkel és fajvédőkkel kapcsolatosan. Beszédeiből és cikkeiből megállapítható, hogy valóban a keresztény-nemzeti politikai oldal egészének, minden irányzatának egyszerre próbált megfelelni, helyzetértékelést és útmutatást adni.³⁴³ Ezt olyan következetességgel és aktivitással (illetve tagadhatatlan: sikerességgel) képviselte, hogy fordítva is működött: a keresztény-nemzeti politika – akár egymással is vitatkozó – különböző belső irányzatai, mérsékeltek és radikálisok egyaránt igyekeztek kisajátítani Prohászkát, mint szellemi atyjukat.³⁴⁴ Kiváló szónoki és publicisztikai érzékének, valamint egyházi és társadalmi tekintélyének köszönhetően ezt összességében sikeresnek is kell tartani, a fajvédelem képviselte Prohászka esetében nem párosult nyilvános ellenzéki (sem kormányhoz képest nyíltan pártpolitikai, sem rendszer-ellenzéki) pozícióval, még ha utóbbi csoportok részéről fel is merült ilyen értelmezés.³⁴⁵ 1923. októberi interjújában például így fogalmazott a „szeretettel” emlegetett, általa nagyon is támogatott fajvédelmi mozgalomról: „Úgy veszem észre, hogy a fajvédelem eszményi s egyben reális programja még mindig kissé a személyi és pártpolitikával keveredik, s így a közönség gyanakszik, hogy esetleg ismét kisebb érdekek szolgálatát fogják kívánni tőle. Ha ma még nem egészen a fajvédelemé az egész csonka haza, ez csak innen jöhet, hiszen a magyar közönségben nőttön-nő a faj tagadóival szemben való elkeseredés és ugyanígy szaporodik a fajvédők tábora. Tehát minden csírájában mutatkozó torzsalkodást az egyetlen érdeknek alárendelni!”³⁴⁶

A nemzet fogalmának értelmezésekor Prohászka is elsősorban a magyar néplélektől való idegenség (egész konkrétan: a zsidóság) általi fenyegetettséget állította a központba, s ez a jogos önvédelemre hivatkozó attitűd meghatározó volt a fajvédők további teoretikusainak közszerepléseiben is, ahogyan a faj és a nemzet fogalmainak azonosítása is.³⁴⁷ A fajvédelem Prohászka által képviselt változatáról írt az *A Cél* c. folyóirat 1923-as évfolyamába két alkalommal is (ld. részletesebben IV.4. alfejezet),³⁴⁸ és az 1926-os katolikus nagygyűlésen a kereszténységgel kapcsolatos buzdításait egyértelműen a fajvédelem gondolkörébe ágyazta. (Ld. IV.7.

alfejezet.) Ha felvetjük azt a kérdést, hogy melyek voltak a fajvédő gondolat prohászkaai változatának sajátosságai, érdemes a másokkal való markáns különbségek, a fajvédelmi gondolat korlátai oldaláról megközelíteni, például a fajvédelemben már az 1920-as években is meghatározó egyéniséggel, Méhely Lajossal történő összehasonlításban.³⁴⁹ (Mindketten a fajvédelemnek az ideológiai vonulatához tartoztak, és kevésbé a konkrét szervezőkhöz, továbbá mindketőjükre igaz lehetett, hogy eltérő tudományos – filozófiai, illetve biológiai – alapokon álló, cizellált fejtegetéseiket aligha tudták pontról pontra követni az egyszerű fajvédő mozgalmárok, „leszámítva természetesen antiszemita jellegű megfogalmazásait és kiszólásait” a szónoklati iknak, illetve cikkeiknek.³⁵⁰) A radikális jobboldalon mindkét közszereplő megkérdőjelezhetetlen tekintélynek, a fajvédelemben útmutató személyiségnek számított, *A Nép* említett, 1923. januári cikke³⁵¹ egyenesen úgy interpretálta Méhely 1922-ben írt esszéit, hogy azokkal mintegy beérett Prohászka 1918-as alapvetése, s a zsidósággal szembeni hungarizmus diadalmas előretörését vizionálta. Már ez az összefoglaló is megállapította, hogy Méhely Prohászka 1918-as nézeteit korrigálandónak is tartotta abban a tekintetben, hogy az asszimiláció teljes lehetetlenségének határozottabb (soha nem ingadozó) álláspontját képviselte. Prohászka 1926-ban írt levelében „vezérnek” nevezte a tekintélyes zoológia professzort, a fajvédők táborában pedig olyannak minősítette, „aki a nagyharangot veri félre, mi csak a csilingeket rázzuk”.³⁵² Prohászka nyilván pontosan ismerte Méhely közszerepléseit (a püspökhöz hasonlóan igen aktív volt a sajtóban, nyilvános előadásokban, az ÉME, a MOVE rendezvényein), továbbá munkásságát is. Abban az évben például Méhelynek két olyan tanulmánya is megjelent, amely nyíltan rasszista alapon, biológiai leszármazással magyarázta a fajok létrejöttét és fejlődését, támasztotta alá a zsidósággal való keveredés (például a szerinte kizárólag zsidó utódokat eredményező vegyes házasságok) veszélyességét.³⁵³ Ha felidézzük Méhelynek az ÉME 1924-es kongresszusán elmondott beszédét (ezen Prohászka is előadást tartott),³⁵⁴ azt láthatjuk, hogy számos megfogalmazása megfeleltethető a püspök által is hangoztatott nézeteknek. Például Méhely is úgy gondolta, hogy „a világháború borzalmainak kellett bennünket arra megtanítaniok, hogy a fajiság a tengely, mely körül a népek élete forog”, ezért minden közszereplőnek pontosan tisztában kell lennie azzal, hogy mennyire fontos kérdésről van szó, önvédelemből kell zsidóellenes jogszabályokat alkotni stb. Méhely azonban azt is kifejtette, hogy a kereszténység felvétele tulajdonképp helytelen „vérkeveredéssel” járt, s a „kereszténység nem fajvédelmi vallás”, vagyis ő nem elégedett meg csak a keresztény vallással, mint a fajvédelem alapjával, utóbbi nála biológiai kategóriát jelentett, ahogy „vérközösségnek” tekintette a zsidóságot is, kiemelten fontosnak tartotta ezért a vegyes házasságok tiltását, s a „büszke magyar vértudat” gondolatának erősítését.³⁵⁵ Prohászka számára mindezek általában nyilván elfogadhatatlan gondolatok voltak (bár a

„vérközösséget” olykor maga is emlegette, alkalmazott ilyen értelmű megfogalmazást³⁵⁶), hiszen számára a keresztény vallási-erkölcsi alap jelentette a nemzet és a faj fogalmának a lényegét is – mégis közösséget vállalt Méhelyvel, alighanem azért, mert az eltérő kiindulópont ellenére a célokban (vagyis a zsidóságnak a magyar társadalomban való háttérbe szorításában) alapvetően, illetve többnyire egyet tudott érteni. Az alapok és az értelmiségi háttér különbözőségével magyarázható további eltérésként kettőjük között, hogy míg Méhelynek a tudományos világban kemény kritikákkal is szembe kellett néznie, Prohászka „a saját közegében nem szembesült komoly bírálattal”.³⁵⁷ Ha abból indulunk ki, hogy a modern antiszemitizmusnak alapvetően megkülönböztethető egy „kulturális” (az asszimiláció lehetőségét elvben elfogadó), illetve egy „biológiai” (az asszimiláció lehetőségét elvben is tagadó) változata,³⁵⁸ akkor Méhely egyértelműen az utóbbit, Prohászka pedig az előbbit képviselte, jóllehet, a radikálisok rendezvényein tartott szónoklataiban a püspök gyakran fogalmazott a zsidó és a magyar fajok elválasztásáról olyan általánosítással, amit az ébredők és a fajvédők értelmezhettek a zsidóság teljes kirekesztésének igényléseként is. Összességében mégis az a benyomás alakulhat ki bennünk, hogy Prohászka egyértelműen a „kulturális” antiszemitizmus vonulatát képviselte, legfeljebb a „keresztény egység” minden mást felülíró szempontja miatt tett a zsidóktól való teljes elhatárolódásra irányuló utalásokat, kiszólásokat. (Az „egyházias” antiszemitizmus és a teljes kirekesztésre irányuló fajvédelem megkülönböztetését Bibó István is regisztrálta, valamint feltűnő, hogy Méhely a „zsidótérítés” miatt támadta Bangha Bélát, utóbbi pedig elutasította a „gyűlölködő fajvédelmet”.³⁵⁹)

A tisztán fajbiológiai és a keresztény szellemiségű fajvédelem koncepciói közötti összeegyeztetési kísérletnek tekinthetjük a ciszterci tanár, székesfehérvári ÉME-vezető, Marosi Arnold tanulmányát,³⁶⁰ amely egyszerre próbálta részletezni az átöröklésből fakadó genetikai következményeket, és a nemzetekkel azonosított fajok lelki-szellemi determináltságát. (Konklúziója ugyanúgy a keveredés elkerülésének, a „fajtisztaság” megőrzésének fontossága volt, amelyet ő is elsősorban zsidóellenes éllel öntött formába.) Marosi szerint a „faji öntudat [...] mind annak megismerése, ami a magyar nép származására, az őshazából magával hozott és a történelem folyamán kifejtett, sajátos lelki tulajdonságaira vonatkozik”, és „Magyarország határai között a fajmagyarságot illeti az elsőség”; s egy fontos ponton éppen Prohászka alapozta az érvelését, amikor arról írt, hogy a nemzetfenntartó tényezők között az első helyen a családi élet megerősítése áll, mert „a nemzeti társadalom ellenségei szándékuk megvalósítására a család tervszerű megrontásán kezdik titkos munkájukat és pedig a családi szentélyt, az otthon tisztaságát és békéjét kigúnyoló irodalom szennycsatornáin keresztül”, továbbá „a család jelentőségével versenyez az erkölcs, de csak akkor, ha az Istenben való hiten, vagyis valláson épül fel”.

Ennek megfelelően – Prohászka érvelésére emlékeztető módon – vonta meg a vonatkozó konklúziót is: „Ha él bennünk a kereszténység alapgondolata, Isten és a halhatatlanság hite, akkor ideális emberekké leszünk, akkor tudunk dolgozni, fáradni, engedelmeskedni nem a parancs kényszeréből, hanem kötelességérzetből, becsületből, akkor tudunk meghalni nemcsak magunkért, hanem valami felsőbbért, a közért, a hazáért is.”³⁶¹

Prohászka Ottokár radikalizmussal való kapcsolatának összegzésekor érdemes röviden kitérni azokra az elméletekre, amelyek a korabeli kereszténységre alapozó szélsőjobbaldali mozgalmak európai modelljeire vonatkoznak (és ebben próbálni elhelyezni Prohászkát is), már csak azért is, mert ezek nacionalizmusainak legfontosabb lényegi elemét szinte mindenhol a zsidókérdés jelentette.³⁶² Az egyházi személyeknek és egyházi értelmiségieknek a radikalizmus világi ideológiáival való együttműködését, „keresztény” alapokra való helyezését, tágabb értelemben a két világháború közötti nacionalizmusok vallási tartalommal való vegyítését régebben Roger Griffin írta le a „clerical fascism” elnevezéssel,³⁶³ amelynek nincs igazán jó magyar fordítása,³⁶⁴ és Magyarország esetében csak számos sajátosság figyelembe vételével alkalmazható. A Horthy-rendszer nyilvánvalóan nem volt fasiszta,³⁶⁵ ugyanakkor a tekintélyuralmi-autoriter rezsim keretei között a kereszténység, mint ideológiai és mint szervező elem egyaránt játszott olyan fontos (sőt, kiemelten fontos) szerepet, hogy a „clerical fascism” elméletet ebben az esetben is végig kelljen gondolni. Az erre sikeres kísérletet tevő Bodó Béla Griffinhez kapcsolódó tanulmánya főleg a rendszer születésében és a fehérterrorban fontos szerepet játszó milíciákról meggyőzően állapította meg, hogy nem voltak sem fasiszták, sem – a szó egyházas értelmében – keresztények,³⁶⁶ bár utóbbi mivoltukra sokat hivatkoztak. Az egyház prominens személyiségei (hangsúlyosan Prohászka is) nyilvánosan többször elítélték az erőszak alkalmazását, vonatkozó közszerepléseik arról tanúskodnak, hogy annyira nem határolódtak el attól, hogy ez a szélsőjobbaldali radikalizmus (erőszakos és nem erőszakos) formáinak viszonyát jelentősen befolyásolta volna.³⁶⁷ Visszatérve Griffin – sok továbbgondolást, részletesebb elemzést kiváltó – problémafelvetésére, fontos, hogy a „clerical fascism” jelenséget először csak a Mussolinit támogató katolikus papok közszerepléseire értelmezték, de a jelenség egyértelműen végiggondolható minden olyan európai (szélső)jobbaldali autoriter rezsim esetében is, amelyekben az egyház(ak) és a politikai kereszténység fontos szerepet játszottak,³⁶⁸ márpedig ebbe a sorba a Horthy-rendszer Magyarországa kétségtelenül beletartozik. A kereszténység szerepet játszott a rendszer önmeghatározásában, a keresztény egyházak pedig annak működésében, s a templomokat, illetve vallásos jellegű rendezvényeket látogató tömegek elfogadták a rendszert, vagy annak szélsőjobbaldali irányváltására irányuló igényt,³⁶⁹ a kereszténységben fontos szerepet játszó figurák (a fő- és alsópapság mellett az egyházi intézmények alkalmazottai, továbbá

keresztény értelmiségiek stb.) a rendszer meghatározó közszereplői voltak.³⁷⁰ Utóbbiak pedig a kereszténység „nacionalizálásával”, a politika tartalmának és formáinak újraalkotásával a jobb- és szélsőjobboldal számára létrehoztak egy sajátosan „szakralizált” változatot, amelyet ha a „clerical fascist” címkével nem, de tartalommal nagyon is jellemezhetünk Magyarország esetében. Prohászka Ottokárra is igaz, hogy a magyar szélsőjobboldali radikalizmus céljait „szentesítő” (úgy értem, keresztény jelleggel és tartalommal felruházó, hitelesítő) egyházi személy, katolikus közszereplő volt,³⁷¹ tevékenysége nagyon is belefért a Griffin, illetve más, a témával foglalkozó történészek által felállított modellbe, magyarul talán „keresztény fajvédelemként” lehetne az általa képviselt eszmerendszert leírni, a „clerical fascism” általa képviselt változatát értelmezni. Vagyis Prohászka – bár nagyon is a Horthy-korszak Magyarországnak viszonyai között, azokhoz alkalmazkodva, annak részben irányt is szabva tevékenykedett – beleillett a két világháború közötti Európa egyik szellemi-politikai irányzatába. A kereszténység és a szélsőjobboldali radikalizmus közötti alapvető ellentmondásokat (egyéni megváltás – nemzeti és/vagy faji közösség eszméje, befogadás – kirekesztés, megbocsátás – bosszúállás stb.) a szemében is felülírta mindaz, ami a 20. század elején a politikában közös platformot teremtett számukra: Adottak voltak a közös ellenségképek (a modernizáció és a liberalizmus által képviselt fordulat a 19. század végén, a baloldali munkásmozgalom különböző formáinak térnyerése, a homogén nemzeti közösség erejének és az egyházak társadalmi szerepének elvesztésétől való félelem stb.), amely megteremtette a szélsőjobboldali radikalizmus és a politikai kereszténység számára az összefonódás esélyét,³⁷² kifejlődését pedig közös gyakorlati és szimbolikus elemek tették lehetővé. A szélsőjobboldal (Magyarországon az 1920-as években különösen a fajvédők) fontosságot tulajdonítottak az egyéni életmódváltásnak, továbbá a háború utáni „nemzeti újjászületés” számára a kereszténység nyújtott párhuzamokat a heroikus elbukás vagy önfeláldozás, a feltámadás, az újjászületés motívumaival. (Elég csak arra gondolni, hogy a revíziós törekvéseket milyen gyakorisággal állították párhuzamba, vagy épp kapcsolták össze a keresztény üdv-történet eseményeivel, Krisztus születésével, a halállal és feltámadással, vigasztalással stb. – Prohászka is nagyon gyakran élt az ilyen képzettársítással.³⁷³) Úgy is mondhatnánk, hogy mindkét eszme (a kereszténység és a radikalizmus) erős egymásra hatást fejtett ki, ebben a politikai értelmezésben az egyén helyébe a nemzeti közösség (bűnei, megváltása, feltámadása stb.) került, sőt, ez elmondható arról az elképzelésről is, hogy valamiféle konzervatív-nemzeti forradalom, mint a megváltás eseménye vezeti őket győzelemre. Az összefonódást végül az a jobboldali közvéleményben nagyon is népszerű meggyőződés tette teljessé, hogy a radikális, vagy legalább elkötelezetten keresztény-nemzeti politikát folytató mozgalmak háttérbe szorítják, vagy akár teljesen fel is számolják a tradicionális kereszténységre legnagyobb veszélyt jelentő

liberalizmust és a baloldali eszméket (a vallási közömbösséget és az ateizmust), az egyházi érdekek védelmére pedig garanciát nyújtanak.³⁷⁴

Prohászkanak a szélsőjobbaldali ideológiához való viszonyában szólni kell a halála előtt írott, kéziratban maradt *Zsidó testvéreimhez* c. munkájáról, melyet – úgy tűnik – a püspök közszereplésnek szánt, de csak 1929-ben, összegyűjtött munkáiban jelent meg.³⁷⁵ (Saját munkáját „kis füzet”-nek minősítette, vagyis minden bizonnyal a publikálás szándékával írta.) Antiszemitizmusának mérlegelésekor ez a szöveg valóban említést érdemel, mert bár alapvető fordulatot nem lehet kiolvasni belőle, kétségtelen, hogy a szöveg más tónusú, mint a korábban, különösen az 1920-as évek elején írott és mondott, zsidósággal kapcsolatos megnyilatkozásai. Utóbbiakról jellemző módon 1927-es szövegében egy szóval sem tett említést, vagyis nem beszélhetünk elhatárolódásról, fordulatról, új nézőpontok kijelölésének szándékáról³⁷⁶ – mégis fontos, hogy lényegében ez az egyetlen szövege, mellyel közvetlenül a zsidóságot próbálta megszólítani, nekik üzeni. Tagadta ugyan felvezető szövegében, hogy „térítési szándék” vezérelte volna, de valójában a vezérlő gondolat nagyon is az: meggyőzni a zsidókat arról, hogy Jézus Krisztus az általuk várt Messiás. Prohászka írását egyértelműen az motiválta, hogy ekkor nem az elválasztó különbséget, hanem az összekötő kapcsolatokat kereste zsidóság és kereszténység között (lényegében csak a Szentírásban találta meg), amelyeket hosszan bemutatott az első, zsidóságból kivált keresztényekben, a Római Birodalom üldöztetéseiben és azok következményeiben (mikor „a zsidóság nemzeti aspirációi gyökerekben megrendültek”, ezért a zsidóság befelé zárkózó magatartásba kényszerült), s leginkább abban a vissza-visszatérő gondolatban, hogy a zsidók ószövetségi várakozásai Krisztusban már beteljesedtek. Korábban ismertett nemzet-fogalmának csak egy-egy elemét vette elő újra, például akkor, amikor elítélően írt arról a korról, „melyben a faj és vér volt túlsúlyban szellem és lélek fölött”, s levonta azt a következtetést, hogy „az Istent lélek s nem vér szerint kell imádni”. Ezt a „biológiai antiszemitizmustól” elhatárolódó megfogalmazást bontotta ki, amikor rosszállóan állapította meg, hogy „a mi műveltebb zsidaink nem akarnak zsidó nemzetiségűek lenni, hanem bele akarnak olvadni a nyugati nemzetekbe”, vagyis például Magyarországon a magyarságba. (Jellemzően nem szólt a középkortól saját koráig ívelő, kereszténységből kiinduló antiszemitizmusról, de az újabb kori – nem vallási alapú – asszimilációt is lényegében szó nélkül hagyta, nehéz lett volna beilleszteni az alapvetően bibliai alapokra épülő érvelésébe.) A hívő, vallásukat gyakorló zsidókat igyekezett tehát megszólítani, azáltal is, hogy igazán következtetéseknél ezúttal is csak az önmagukat nemzetként meghatározó cionistákat nevezte, s hosszan értekezett arról, hogy az ószövetségi Messiás-várás már mennyire nem időszerű. Konkrétan megszólítva a Messiás-váró zsidókat, felszólította őket, hogy ismerjék fel (az egykor szintén zsidó) Krisztusban az ószövetségi

jövendölések beteljesülését, sőt, korábbi fajvédelemmel kapcsolatos tézisein is enyhítve így fogalmazott: „Nem a faj végett él az ember, nem azért, hogy a fajban, amennyiben az csak múlt, elmerüljön; hanem azért él, hogy benne, hitében s szeretetében az egész nemzet lelkiisége magasabbra emelkedjék. A zsidóság nem azért volt az Isten választott népe, hogy nemzeti vallásában örökre elszigetelődjék, hanem hogy ebből a nemzeti-vallási keretből a Messiás lépjen elő, aki vezesse az emberiséget.” Vagyis összességében a vallását gyakorló, hívő zsidóságot próbálta rávezetni a kereszténység felvételének útjára, kimondatlanul is hitet téve az asszimiláció kikeresztelkedés útján történő megvalósítása, a zsidókérdés – cionizmust leszámítva – egyetlen lehetséges megoldása mellett. Kicsit Bangha Béla 1921-es megnyilatkozásaira emlékeztető Prohászka 1927-es szövege (ld. fentebb), és persze értelmetlen dolog feltételezésekbe bocsátkozni, hogy „mi lett volna” a püspök későbbi állásfoglalása³⁷⁷ – az utolsó epizód azonban tanulságosan illusztrálja, hogy az antiszemitizmus valóban nagyon is eltérő módon szötte át a közbeszédet a Horthy-korszak különböző fázisaiban.³⁷⁸ Prohászka egészen eddig az utolsó szövegéig következetesen vallotta a zsidó és magyar „fajok” kibékíthetetlen szembenállásának tézisé,³⁷⁹ az asszimiláció lehetőségét illetően hol így, hol úgy nyilatkozott, és szélsőjobboldali radikalizmusának tételeit halála előtt sem vonta vissza, csak a vallását gyakorló zsidóság számára mutatta fel a kikeresztelkedést, mint a magyar nemzeti közösségbe való bekapcsolódás egyetlen lehetséges alternatíváját. (Nem szólt azokhoz a zsidókhoz, akik nem gyakorolták a vallásukat, vagy akik zsidóként akartak volna a magyar nemzet integráns részeivé válni. Az asszimiláció útkeresései a püspök számára ekkor is csak a kereszténység keretei között voltak elképzelhetőek.) Lehet, hogy Prohászka tervezett, de meg nem valósult közszereplése jele lehetett annak a folyamatnak, miszerint a bethleni konszolidáció keretei között a „biológiai antiszemitizmus” nyilvánvalóan háttérbe szorult a korszak egészét jellemző „kulturális antiszemitizmus” térnyerése mögött,³⁸⁰ legalábbis az 1920-as évek végéig.

Prohászka Ottokár és a további eszmeáramlatok

Érdemes még röviden utalni a szakirodalomban egyébként jól dokumentált, a politikai gondolkodás Prohászka közszerepléseit meghatározó további elemeire, irányzataira.

A demokráciával kapcsolatos felfogását fentebb említettem, ebből a szempontból 1919 valóban határozott fordulathat tekinthető a püspök közszerepléseiben. A századfordulót követő közszerepléseiben, de az első köztársaság korában is hangsúlyozta, hogy a katolikus egyháznak nem elutasítani, hanem ellenkezőleg, nyitni kell a haladásként definiált demokrácia irányába, sőt, azt kívánta, hogy „az újkori egyház nőjön bele a demokráciába”,³⁸¹ a politikai rendszerben pedig alapvető demokratikus fordulatot sürgetett, például a földbirtok- és a választójogi

rendszer vonatkozásában. (Ld. II.1–2. alfejezetek.) Prohászka számára viszont már a Horthy-rendszer első időszakában is elfogadhatatlannak számított, hogy a demokrácia az általa „destruktív” minősített közéleti tényezőknek (pártoknak) is szabadságot, a szervezkedés és a közszereplés jogait biztosítsa; a nemzeti és keresztény értékek megvalósítására, az egyház társadalmi befolyásának biztosítására a demokráciát alkalmatlannak, az autoriter rendszereket pedig nagyon is alkalmasnak tartotta.³⁸² Giesswein Sándorral élesen elváltak az útjaik, utóbbi ugyanis ragaszkodott a demokratikus rezsimek alapelveihez, a polgári jogegyenlőség eszméjéhez és a fajvédelem elutasításához, szemben Prohászkaival, aki a szociális igazság megvalósítását a szélsőjobboldali fajvédelemhez kötötte.³⁸³ 1920–21-ben Prohászka frusztrálta a felismerés, hogy az általa vizionált keresztény-nemzeti ellenforradalom nem hozott azonnali, gyors sikereket, a társadalmi igazságosság jegyében nem alakította át a magyar társadalmat, sőt, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy minden igyekezete ellenére a keresztény-nemzeti jelszavak és külsőségek mögött Bethlen lényegében korszerűbb formában restaurálta az 1918 előtti állapotokat a nagybirtokosok és az úri középosztály Magyarországot.³⁸⁴ De ez a felismerés sem vezette vissza valamiféle demokratikus fordulat igenléséhez, ellenkezőleg, haláláig kitartott az az autoriter, vagy akár a diktatórikus vonásokat is felmutató rezsimek vélt előnyeibe vetett meggyőződéséhez.

Jelentős tartalmi áthangolódás figyelhető meg Prohászka keresztényszocializmussal kapcsolatos felfogásában is, párhuzamosan ennek az eszmeáramlatnak a Horthy-rendszer első időszakában történt átrendeződésével. Bár a püspök gyakran hangoztatta önmaga keresztényszocialista elkötelezettségét (1919–20-ban sokszor, később ritkuló, de teljesen meg nem szűnő intenzitással), az 1918 októberétől egymást váltó politikai rendszerek traumája nyomán³⁸⁵ a századfordulón általa is indított és képviselt eszmeiséggel való viszonya is átalakult. (A keresztényszocializmus a 19. század végén – 20. század elején Giesswein Sándor és Prohászka útmutatásai alapján szerveződött mozgalommá, a katolikus egyház megújuló társadalmi tanítása, a pápai szociális enciklikák alapján. Prohászka például úgy összegezte lényegét, hogy a kíváncsok társadalmi berendezkedés alapjának a keresztény vallást tekintette, az arra épülő, közérkölciséget garantáló házasság intézményével, továbbá a magántulajdon garantálásával együtt, s mindennek alapján a munkavállalók életszínvonalának folyamatos gyarapodásának, az elnyomottak felemelkedésének víziójával, erős szervezettséggel, az állam beavatkozó–irányító szerepének igénylésével.³⁸⁶) A baloldali szocializmus gondolatától hevesen igyekezett elhatárolódni (ld. erről IV.1–2. alfejezetek), ahhoz képest a keresztény szocializmus eszméjét egyre nehezebben tudta volna a tömegek számára definiálni. Ez a folyamat alapvetően azzal függ össze, hogy 1919 előtt a keresztényszocializmus ellenzéki, még hozzá többszörösen (egyházon belül,

illetve a politikai rendszeren belül egyaránt) ellenzéki pozícióban lévő mozgalomból a rendszer-párti tényezők kényelmetlen pozíciójába került.³⁸⁷ (Amikor 1919 őszén a különböző keresztény párti kezdeményezésekből egy közös párt jött létre.) A liberális kapitalizmus dualizmus-kori modellje eltűnt, de a Horthy-rendszer sem valósította meg a keresztényszocialisták által korábban vágyott társadalmi reformokat. (1919–1921 között még láthattak lehetőséget minderre, Prohászka Ottokár is, később azonban nyilvánvaló volt, hogy sem az ipari munkás-ság, sem a parasztság életviszonyait nem fogja az állam az általuk korábban kívánatos irányba befolyásolni.³⁸⁸) 1919 szeptemberében még a püspök bizakodott abban, hogy az új politikai rendszerben meginduló szerveződés végrehajtja a keresztényszocializmus programját,³⁸⁹ de nagyon hamar rájött, hogy erre nem kerül sor, s a keresztényszocialisták előtt lényegében három alternatíva kínálkozott: vagy a nagy keresztény pártba tagolódva jelentősen visszafognak szociális követeléseikből, vagy az ellenzékiesség demokratikus, vagy pedig radikális jobboldali útjára lépnek.³⁹⁰ A második utat lényegében csak Giesswein Sándor választotta, Prohászka egyértelműen a harmadik alternatíva mellett köteleződött el, különösen, amikor látta a szélsőjobboldali radikálisok szervezeteinek gyors gyarapodását és vehemens közéleti jelenlétét, a már 1918-ban is azonos bázis kiteljesedését.³⁹¹ Az ÉME eleinte csak szorosan együttműködött a keresztényszocialistákkal, majd valósággal integrálta a mozgalmat, az fel is oldódott benne (például a sajtóját is az ÉME vette át³⁹²), melynek korábbi kapitalizmus-kritikájából lényegében csak az antiszemitizmus maradt, az viszont jelentősen felerősödve.³⁹³ Prohászka a 19. század végén megfogalmazódott keresztényszocialista meggyőződését általánosságban ekkor is vallotta,³⁹⁴ a társadalomban kialakult vagyoni egyenlőtlenségek felszámolását vagy mérséklését nem a baloldal egy része által vallott „osztályharc” ideológiája, hanem a kereszténység alapján tartotta megvalósíthatónak. 1921 utáni közszerepléseiben a keresztényszocializmusra való hivatkozás háttérbe szorulásában alighanem szerepet játszott, hogy nem akarta még egy megosztó hatású irányzat emlegetésével a „keresztény egység” koncepcióját veszélyeztetni, az ÉME-ben pedig saját keresztényszocialista bázisának integrációját is felismerhette. 1924 őszétől hangoztatta ismét egy ideig többször a keresztényszocializmus fontosságát (ld. IV. 5–6. alfejezetek), ebben vélhetően a Haller István vezetése alatt újjászervezett Országos Keresztényszocialista Párt tevékenysége iránt feléledő szimpátiát sejthetjük. Az 1922-es választásokon még nem helyeselte az ellenzéki keresztényszocialista politikát,³⁹⁵ és amikor később újra határozottan kiállt a keresztényszocializmus, illetve az azt felvállaló párt mellett, akkor sem támadta a rendszert vagy a kormányt, hanem az eszme iránti elkötelezettségére, illetve a keresztény egységre helyezte a hangsúlyt. Számos ilyen közszereplése volt, talán a legfontosabb ebből a szempontból az 1925 januárjában a keresztényszocialista pártban tartott előadása tekinthető.³⁹⁶ Áruklodó

lehet, hogy 1924. novemberi, a „nyugat alkonyáról” szóló előadásában – egy sajtótudósítás szerint – annyira elragadta a szocializmus bírálata kapcsán a saját gondolatmenete, hogy mindenféle szocializmust (még a keresztényt is) elutasította, ha az akár csak bizonyos pontokon is érintkezett baloldali ideológiával.³⁹⁷

Bár 1919 után Prohászka közszereplései számos kérdés kapcsán mutatnak tartalmi átrendeződést, igen sok olyan vonása volt korábban is képviselt felfogásának, amelyeket a Horthy-korszakban is változatlan intenzitással képviselt. Ilyen volt leginkább a szociális kérdés, a szegényekről, elesettekről való intézményes gondoskodás szorgalmazása, melyet Prohászka már a századfordulón az egyház egyik alapvető magatartásává kívánt emelni,³⁹⁸ s továbbra is hangoztatta, hogy a változó társadalom kihívásaihoz folyamatosan alkalmazkodó, organikusan építkező szociális reformpolitikára van szükség.³⁹⁹ Számos beszédet és útmutató cikket szentelt a témának, különösen a Szociális Missziótársulat és a székesfehérvári Keresztény Nők Szövetségének rendezvényeit és fórumait használta erre a célra, de azoknak a társadalmi egyesületeknek a gyűléseit is, amelyekben vezető szerepet játszott, például a Magyar Egyesület a Leánykereskedelem Ellen, az Országos Gyermekvédő Liga stb. „A keresztény és nemzeti reformmunkának mindenekelőtt erős és egészséges szociálpolitikában kell megnyilatkoznia” – írta Bangha Béla alapművében,⁴⁰⁰ és Prohászka közszerepléseit is gyakran tematizálta az a gondolat, hogy az elszegényedés erkölcstelenséghez, illetve a társadalom rendjét felbomlással fenyegető radikalizmushoz vezethet, ezért minden eszközzel segíteni kell az alsóbb rétegek életszínvonalának javítását.

III.3. Prohászka Ottokár és a legitimizmus

Prohászka Ottokárról terjedelmes életrajzi irodalmának számos darabjában leszögeznek, hogy – ellentétben a magyar katolikus püspöki kar többségével – nem volt legitimista, vagyis nem kötelezte el magát a Habsburgok magyar trón iránti igényének elismerése mellett.¹ A megállapítás kétségtelenül megfelel a püspök 1919 utáni közéleti magatartásának általános jellemzésére, ugyanakkor egyes részletek tekintetében pontosításra szorul. Alábbiakban a püspök legitimizmus-értelmezésének, a királykérdésben elfoglalt álláspontja változásainak ismertetésére teszek kísérletet Prohászka és a Magyar Királyság Pártja (Royalista Párt) kapcsolatának bemutatásával. A püspök 1920 márciusa után mintegy két esztendőn át egyike volt a párt elnökeinek, ami persze önmagában nem meglepő, hiszen a Tanácsköztársaság bukása után alig alakult olyan, keresztény-nemzeti alapon szerveződő kulturális, gazdasági stb. egyesület vagy mozgalom, amelybe a közéletbe feltűnő aktivitással bekapcsolódó Prohászka ne vett volna részt.²

A Magyar Királyság Pártjának létrejötte

1919 őszének zavaros viszonyai között, a helyreállítás politikai programjai már erősen kapcsolódtak az államforma majdani megválasztásának ügyéhez is, bár elég egyértelműnek tűnt, hogy a köztársaság gondolata erősen kompromittálódott az első köztársaság és a Tanácsköztársaság hónapjaiban. Mindenesetre az első királyság-párti (royalista) kezdeményezések már ősszel megfogalmazódtak, olyannyira, hogy a formálódó pártot köztársasági oldalról kritizálták, mondván, a demokratikus konszolidáció ügye összefügg az államforma kérdésével.³ Október közepén a párt már olyannyira létezett, hogy Friedrich István miniszterelnök is találkozott a küldöttségükkel, és biztosította őket, hogy maga is a monarchia visszaállításának elvi alapjait vallja, bár ekkor még úgy érezte, hogy a köztársaságot kényszeríthetik ki a külső körülmények, ezért is fontosnak tartotta és üdvözölte a royalisták propaganda tevékenységét.⁴ A Magyar Királyság Pártja (Royalista Párt) november elején hozta nyilvánosságra programját,⁵ eszerint fő célkitűzésük volt „Szent István koronáját újból felszentelt királyi fejre helyezni”. Leszögezték, hogy nem konkrét uralkodói személy, hanem a monarchia eszméje, valamint „új, nemzeti, keresztény erkölcsi alapon nyugvó demokratikus alkotmány” mellett indítottak kampányt. Megalakulásától különleges párt volt, hiszen már ekkor kijelentették, hogy nem kívánnak részt venni a hatalom megszerzéséért folyó politikai küzdelemben, hanem felekezeti, vallási, társadalmi hovatartozástól függetlenül a királyság mellett elkötelezettek gyűjtőpártjaként akarnak dolgozni. A „nemzeti, keresztény” jelleg ugyanakkor már jelezte, hogy mely politikai oldalra sorolják magukat, annak hangsúlyozásával együtt, hogy a társadalmi békét, a jogbiztonságot, és a történelmi Magyarország területi integritását összekapcsolták a királyság gondolatával.⁶

Az 1919. október 20-i előkészítés után november 6-án formálisan létrejött, de még kialakulatlan szervezeti struktúrát mutató pártnak a motorja kezdettől fogva Neményi Imre pedagógus, művelődéspolitikus, a Vallás- és Közoktatási Minisztérium korábbi államtitkára volt, aki – mai kifejezéssel szólva – egyfajta „pártigazgatóként” fáradhatatlanul szervezte a pártot, melynek első vezetői között feltűnt az ismertebb közszereplők közül gróf Bánffy Miklós és Andaházi-Kasnya Béla is.⁷ Az október 20-i tanácskozást követően Somssich Tihamér gróf úgy nyilatkozott a pártról, hogy mivel csak a királyság tudja megállítani a lejtőn Magyarországot, olyan pártok feletti pártot akartak létrehozni, mely egységesíteni képes „az összes monarchisztikus frakciókat”, s ezerszer inkább kívánt Habsburgok uralta királyságban, mint „nemzetet sorvasztó” köztársaságban élni.⁸

A királyság melletti általános, keresztény-nemzeti jelszavakkal operáló politikai kampányba kezdtek, amely 1919 végén – 1920 elején két típusú akcióban öltött testet: 1. Mozgósítás és tagtoborzás, amelynek keretében kibontakozott tevékenységeket ismét két csoportra oszthatjuk. Egyrészt országos hálózat kiépítésébe fogtak, törekedtek arra, hogy minden településen létrejöjjön egy, a királyság gondolatát propagáló helyi szervezetük (ld. erről alább), másrészt pedig – mondhatni, a kor új pártjaira, politikai és társadalmi szervezeteire jellemző módon – éltek a politikai kommunikáció egyik újszerű eszközével, az utcai plakátok, falragaszok elhelyezésével.⁹ 2. Konkrét politikai terveket fogalmaztak meg, melyek iránt igyekeztek megnyerni a kormányzat döntéshozóit, még az új nemzetgyűlés megalakulása előtt.

Ami a plakátokat illeti, ezek egy része a párt üzeneteit szöveges formában megfogalmazó falragaszok voltak, a másik csoportot a minimális, csatlakozásra felhívó szöveggel, a párt nevével és székhelyével ellátott, viszont egyszerű, figyelemfelkeltő képi eszközökkel ellátott plakátok alkották. Ezekben a Szent Korona szimbólumával, angyalokkal, magyar népviseletbe öltözött, erőt sugárzó figurákkal, rövid mozgósító üzenetekkel (például: „Sorakozzatok az ezer éves Szent Korona köré!”) ellátott plakátokkal valóban mintegy elárasztották a főváros és a vidéki városok utcáit.¹⁰

A konkrét akciók közül érdemes megemlíteni, hogy Nemes Antal c. püspök, a budavári Mátyás-templom plébánosa vezetésével a párt küldöttsége felkereste a budapesti antant-missziót irányító Sir George Clerk-et, hogy tájékoztassák őt a magyar királyság helyreállításának programjáról,¹¹ majd részt vettek Horthy november 16-i budapesti bevonulásának eseményeiben.¹² (Bánffy Miklós a Szent István bazilika előtt fejezte ki a fővezér előtt a nemzeti királyságba vetett reményét, Horthy udvarias válaszában ekkor még megkerülte a konkrét megnyilatkozást a kérdésről.) Ezt követően keresték meg a kormányt azzal a kezdeményezéssel, hogy a Szent Korona szimbólumát helyezzék vissza a hivatalos állami címerekre (ahonnan „a

törvénytíprás és a piszkos terror számúzte”), továbbá, mivel a köztársaság kikiáltása álláspontjuk szerint 1918-ban törvénytelenül zajlott, a hivatalos iratokban a „Magyar Állam” elnevezést használják, a bíróságok is ennek nevében hirdessenek ítéletet, amíg népszavazás nem dönthet az államformáról.¹³ Az ezt tartalmazó memorandumot átadták Huszár Károly miniszterelnöknek, aki kifejezte saját monarchista elkötelezettségét, de nem tartotta sürgősnek az intézkedést, hiszen pár héten belül az új nemzetgyűlés dönteni fog ezekben a kérdésekben.¹⁴ (Azt is elmondta, hogy az antant nem akadályozna meg egy államforma ügyében tartandó népszavazást.¹⁵) A kormány egyébként tárgyalta a párt memorandumát, és úgy vélte, hogy azt „a jelen körülmények között általános politikai indokból nem tartja kívánatosnak”, és egyelőre nem döntött a tartalmáról.¹⁶ A párt küldöttségét Horthy is fogadta, a fővezér sikert kívánt a royalisták törekvéseihez, az összefogás és az önzetlen munkavégzés fontosságáról beszélt, mondván, a „külső ellenség szorongatásain kívül a még mindig nagyszámú belső ellenségeink is útjában állnak a gyors regenerálódásnak”.¹⁷

A párt szervezésével kapcsolatosan fontos, hogy ismert közéleti személyiségek is csatlakoztak a mozgalomhoz, például egyidejűleg Bethlen István és Mikes János szombathelyi püspök, ami arra utal, hogy 1919 végén a királyság eszméje még önmagában mozgósító erejű volt, hiszen csak az említett két személyiség is később eltérő álláspontra helyezkedett.¹⁸ (Bethlen miniszterelnökként háttérbe tudta szorítani az élesen megosztó királykérdést, Mikes püspök viszont határozott legitimizmusmal, IV. Károly melletti elkötelezett kiállással hívta fel magára a figyelmet.) A pártnak a helyi csoportjai mellett sajátos szervezetei is létrejöttek, így például Főiskolai Diákszövetsége,¹⁹ amelynek küldöttsége szintén felkereste Horthyt a memorandumban foglaltakkal, a fővezér őket is általános, bátorító szavakban részesítette.²⁰ A párt programjainak szervezéséből kivette a részét továbbá egy „hölgyszövetség” is.²¹ 1920. január elején pénzdíjas (10 ezer koronás) pályázatot írtak ki egy olyan törvénytervezet megírására, „amely a magyar nemzeti királyság jogi alapköveit legyen hivatva lefektetni”. A nemzet és a király közötti jogviszonyokat kidolgoztatni kívánó pályázattól azt várták, hogy „a magyar nemzeti királyság alkotmánybiztosítékai teljesen megfeleljenek az ezeréves magyar nemzet jogforrásainak és tisztán magyar nemzetiek legyenek”,²² bár nyilvánvaló, hogy a Magyar Királyság Pártjára irányuló figyelemfelkeltés is a kezdeményezés fontos okát jelentette.

A párt kiépítését és propagandájának kifejtését egy váratlan körülmény is nehezítette, konkrétan az, hogy a királyság eszméje körüli politikai pártszervezés egyidejűleg másnak is eszébe jutott, konkrétan megalakult egy Magyar Nemzeti Királyság Pártja nevű szervezet is, amely ugyanazokkal a szimbólumokkal kezdett plakátkampányba. (Szent Korona körüli mozgósítás, az ország területi felosztását ellenző, magyar népviseletű figurák megjelenítése, a

„honalapítók” megszólítása stb.²³) A Magyar Királyság Pártja (Royalista Párt) székhelye a budapesti Esterházy u. 25. sz., a másik párté ugyanott a 30. sz. alatt volt, vagyis a két szervezet több szempontból is könnyen összetéveszthetőnek bizonyult, így előbbi pártnak folyamatos elhatárolódó kampányt is folytatnia kellett. A két párt elnevezése között egyetlen, de fontos különbség volt, a „nemzeti” jelző, ennek a királysághoz való összekapcsolása rendszerint a szabad királyválasztókkal való szimpátiát sugallta, ezzel szemben a Magyar Királyság Pártja a Habsburgok uralmának visszaállításával volt kapcsolatba hozható, bár bonyolította a helyzetet, hogy használták a „nemzeti királyság” szerkezetet is, szándékosan homályban tartva annak pontos értelmezését. Ekkori ügyvezető igazgatója, Sándor Oszkár úgy nyilatkozott, hogy nem örülnek a konkurens királyság-pártnak, mert széthúzást eredményez, ugyanakkor az alkalmat megragadva, újra leszögezte, hogy a royalisták pártja nem konkrét uralkodói személy mellett foglal állást, „csupán a szent korona köré kívánja tömöríteni azokat, akik royalista érzelműek”.²⁴ Hamar kiderült, hogy a két királyság-párt közül a hasonló intenzitással indított plakátkampány ellenére a royalisták voltak komolyabban vehetőek, a Magyar Nemzeti Királyság Pártját ugyanis a kalandor politikus hírében álló Bartha Ábel hozta létre, akinek összes közéleti ténykedése kimerült abban, hogy mintegy két hétig Károlyi Gyula első, aradi ellenkormányának belügyminisztere volt, „nullánál is kevesebb” befolyással,²⁵ a pártszervezés pedig leginkább az ő egyéni ambícióiból táplálkozott. A két királyság-párt megosztottságában az ekkoriban különösen nem ritka antiszemita máris a „furfangos zsidóság” titkos aknamunkáját, „héber csapda” állítását fedezték fel.²⁶ A monarchia iránt elkötelezett politikai hetilap rezignáltan határolódott el mindkét királypárttól, melyek között apró különbségeket vélt felfedezni csupán.²⁷

Ami pedig az országos szervezetséget illeti, 1919 végén a royalisták minden helyhatóságot megkerestek, hogy támogassák a Szent Korona címerre való visszahelyezésével kapcsolatos, a királyság helyreállítását előkészítő indítványukat, melyhez számos helység csatlakozott, úgy tűnik, a kezdeményezés valóban mozgósító erejűnek bizonyult.²⁸

1920 januárjában lezajlottak a nemzetgyűlési választások, ennek kapcsán a párt ismét halatott magáról, és csak olyan jelöltek támogatását szorgalmazta, akik határozottan képviselik a magyar nemzeti királyság helyreállításának programját.²⁹ Prohászka Ottokár Székesfehérvár egyedüli képviselőjelöltje (így választás nélkül delegált képviselője) lett, választási programbeszédének vonatkozó gondolatai nagyon is egybecsengtek a párt programjaiban megfogalmazottakkal: „Kimondom nyíltan, hogy Magyarországnak királyságnak kell lenni. [...] nézem a magyar tradíciót, s mert tudom, hogy olyan államforma kell, amely összepántol minket: a szent koronát ott akarom a címerpajzson látni. Nem kell a köztársaság, amelyet a dotrinér okoskodók akartak nálunk megvalósítani, de amely nem a köz érdekeinek tiszteletét, hanem a közlazulást

jelentette. Nekünk erő, bátorság, nemesség és magyar tradíció kell. A magyar szent korona jelenti ezt az erőt, mert magában foglalja az igazság, a jog, a hatalom, az alkotmány közösségét minden magyar ember számára, és ebben van benne a közérdekkel szemben minden magyar ember felelőssége is, amely biztosítja a nemzetet arról, hogy történetének nincs vége a békekötéssel, hanem élni fog minden ármány ellenére.”³⁰

1920 elején aligha volt kérdéses, hogy a kompromittálódott köztársasági államforma helyett a királyság helyreállítását minden jelentős, a választásokon induló politikai párt támogatja, vagy legalábbis elfogadja. A Magyar Királyság Pártja a királyi trón betöltéséig a kormányzói poszt létesítését favorizálta (mások felvetették a nádori méltóság helyreállítását is³¹), és határozatot is hoztak arról, hogy kormányzóként József főherceg személyét tartják leginkább alkalmasnak.³² (Erről értesítették Huszár Károly miniszterelnököt és Horthy fővezért is.) Ez a körülmény arra utal, hogy bár a párt folyamatosan azt hangoztatta, hogy nem foglal állást konkrét uralkodó-személyek kérdésében, a Habsburgok iránti szimpátia erős volt a párt vezetésében. Ezt erősítette két további körülmény is. Egyrészt ugyanekkor a konkurens Magyar Nemzeti Királyság Pártja is állást foglalt a kormányzóság kérdésében, és ők egyértelműen Horthyt támogatták, hosszú beadványban érveltek e lehetőség mellett,³³ a szöveg antiszemita kitételei miatt zsidó szervezetek is tiltakoztak, a royalistáknak pedig alkalmat adott a tőlük való újabb elhatárolódásra.³⁴ Másrészt a Habsburgok iránti szimpátiát, vagy legalábbis a jogfolytonosság el nem utasítását erősítette a párt legnagyobb demonstratív fellépése is, a március 10-én az Operaházban tartott nagyszabású kulturális rendezvény is. A párt népszerűsítését szolgáló rendezvényen bemutatták Rákosi Jenő: *A Szent Korona varázsa*, Szigligeti Ede: *Mátyás király lesz* és Herczeg Ferenc: *Az árva korona* c. színműveit, a színészek között Bajor Gizi és Jászai Mari is fellépett számos zenei és énekkari produkció mellett.³⁵ A párt legitimizmus iránti burkolt vonzalmára utal, hogy az est egyik legérdekesebb produkciójának azt szánták, hogy ugyanazok az előkelőségek, ugyanabban a díszruhában és ékszerekkel vonuljanak fel, akik és ahogy 1916. december 30-án IV. Károly megkoronázásakor megjelentek, így téve tiszteletüket az új, egyelőre személyében jelen nem lévő uralkodó előtt.³⁶

Prohászka Ottokár 1920. február 26-i nemzetgyűlési szónoklatának oroszlánrésze volt abban, hogy a nemzetgyűlés megalkotta az alkotmányosság helyreállításáról és a jogfolytonosságról szóló 1920/1. tc.-et.³⁷ Ennek nyomán az 1920. március 18-i, „Az állami hatóságok, hivatalok és intézmények elnevezéséről, és az állami címereken a szent koronának alkalmazásáról” szóló 2394/1920. ME. sz. rendelet a törvény szövegéből tényszerűen vezette le, hogy a királyság intézménye jogilag „érintetlen” maradt, így Magyarország államformája királyság.³⁸

Mindez azt jelentette, hogy a Magyar Királyság Pártjának egyik legfontosabb célkitűzése megvalósult.

Még a nemzetgyűlés megnyitása előtt Prohászka egyik vonatkozó nyilatkozata nagyon is talányosra sikeredett: „Bárki üljön is a trónon, a magyar nemzetnek új egyezséget kell kötni, amelyben a maga életét, szabad, független fejlődését és a valódi népakaratnak mindenkori érvényesülését biztosítja. A legitim gondolatot tisztelem, bizonyos szempontból el is fogadom, tehát nem is vitázom vele, de egyet igenis mondok: a régi világot nem lehet folytatni többé.”³⁹ Az elméleti alapú legitimizmus, illetve új király választásának elfogadása egyaránt kiolvasható volt ezekből a szavakból, feltételezhetjük, hogy a püspök már ekkor sem akart állást foglalni a később oly sok belpolitikai vihart kiváltó „királykérdésben”, vagy legalábbis mindkét álláspontot elfogadhatónak tartotta, az bizonyos, hogy egyáltalán nem erre a kérdésre, hanem a keresztény-nemzeti állam határozott intézkedésekkel való megteremtésére koncentrált.

Prohászka Ottokár és a Magyar Királyság Pártja 1920-ban

1920 márciusa a Magyar Királyság Pártja életében fordulópontnak tekinthető. Az államforma és az államfői méltóság, Horthy kormányzóvá választása új helyzetet teremtett, amit a párt vezetői úgy értelmeztek, hogy nem tette okafogyottá közéleti aktivitásukat, épp ellenkezőleg, még fokozni is igyekeztek a királyság, mint a magyar nemzetet egységbe kovácsoló eszme melletti kiállásukat és propagandájukat. Ugyanakkor egyre kevésbé volt hitelesen fenntartható a király személyét megkerülni akaró állásfoglalásuk, különösen az ún. királykérdés egyre élesebb belpolitikai vitákat generáló problémája, majd 1921-ben IV. Károly visszatérési – gyakran „királypuccsoknak” nevezett – kísérletei kapcsán. A királykérdés lényegét a legitimisták és a szabad királyválasztók szembenállása jelentette, utóbbiak szerint IV. Károly uralkodói jogainak 1918. októberi felfüggesztésével a magyar királyi trón megürült, amelynek konkrét személlyel való betöltéséről a független magyar állam törvényhozásának kell állást foglalni, míg a legitimisták a Habsburgok folyamatos és törvényes trónbetöltési jogának álláspontját képviselték. Bár a királykérdésben elfoglalt álláspontok nem fedték le pontosan az 1920-as évek elejének politikai pártjait, a KNEP, a katolikus klérus, a nagybirtokosok, arisztokraták és a konzervatív középrétegek inkább a legitimizmus, velük szemben a protestánsok, a kisgazdapárt, a szélsőjobboldal (fajvédők) inkább a szabad királyválasztás mellett köteleződtek el.⁴⁰ Az ellentét olykor nem is volt igazán éles, gyakori volt közszereplők részéről a hol így, hol úgy történő, vagy nem egyértelmű állásfoglalás.⁴¹ A kérdés későbbi háttérbe szorulásához egyszerre volt szükség a Horthy által betöltött – eredetileg ideiglenesnek szánt – kormányzói méltóság stabilizációjára, valamint annak a – Bethlen István által képviselt és miniszterelnökként megvalósított – koncepciónak az

érvényesülésére, mely nem eldönteni akarta a királykérdést legitimista vagy szabad királyválasztó irányba, hanem egyszerűen „kikapcsolni” a tulajdonképpen megoldhatatlan politikai dilemmát.

1920 tavaszán azonban még távolról sem ez volt a helyzet.⁴² A Magyar Királyság Pártja 1920. március 20-án újjáalakult, új öttagú elnökséget választott, ekkor került az elnöki pozícióba Prohászka Ottokár, mellette Raffay Sándor evangélikus püspök, gróf Ráday Gedeon, Pest vármegye főispánja, Herczeg Ferenc, ekkor az MTA alelnöke és a már említett gróf Bánffy Miklós. A tekintélyes közéleti személyiségek biztosították a közélet figyelmének fenntartását (a gyakorlatban a párt életének szervezője továbbra is Neményi Imre volt), a megfogalmazott célkitűzésekben lényegében nem történt változás 1919 ősze óta: a királyság eszméjének propagálása, politikai, társadalmi és felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül a magyarság egységének kimunkálása, a trón betöltésének kérdésében a konkrét állásfoglalás elutasítása, „az ország keresztény, nemzeti alapon nyugvó ősi alkotmányának fejlesztése”, stb.⁴³ A tisztújító rendezvény után tartott első elnöki tanácsülésen Neményi a „gyermekbetegségek” időszakának nevezte a párt megalakulása óta eltelt fél esztendőt, és bizonyos volt abban, hogy „labilitásának ezen kíméletet igénylő ideje alatt odaadással gondoztuk, szeretettel ápoltuk és óvatosan körültekintő előrelátással igyekeztünk kivezetni a kezdet nehézségeinek Scylla és Caribdisi közül.” Bizonyos volt továbbá abban, hogy „a magyar királyság pártja mint megizmosodott, megerősödött, életképes intézmény áll szemünk előtt”.⁴⁴

Elnöktársai nevében Prohászka Ottokár is beszédet tartott, sajnos csak nagyon kivonatos formában ismerjük, de így is megvilágítja a püspöknek a párthoz és a királykérdéshez való aktuális viszonyát: „A magyar koronát, a dicső magyar koronát mi nemcsak ezzel a tavaszi aranyos napsugárral akarjuk körülfonni, hanem körül akarjuk fonni buzgó lelkesedéssel, körül akarjuk fonni kitartó energiával, hogy azt a koronát egy olyan fejre iparkodjunk rátenni, amely fej a magyar népnek, a magyar nemzetnek öncélúságát, a magyar gondolatot, a magyar függetlenséget reprezentálja, hogy az nemcsak mint eddigi írott malaszt legyen, hanem ezentúl majd a magyar nemzetet boldogító és a magyar nemzeti büszkeséghez illő legyen.”⁴⁵ Bár nagyon általánosan fogalmazott, a királykérdés kiéleződésekor a „nemzeti öncélúság”, a „függetlenség reprezentálása” inkább a magyar nemzet saját jogaként való királyválasztással, és nem a Habsburgok jogfolytonos trónigényének elismerésével vált rokoníthatóvá. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy Prohászka ekkor teljes mértékben osztotta a párt pártokon felül álló, össznemzeti és a monarchia gondolatát előtérbe helyező filozófiáját: „Igaz, hogy minket egy külön pártnak néznek, úgy gondolom, hogy mi valamiféle külön pártot alakítani nem igen fogunk.” (Vagyis nem indulnak választásokon és nem köteleződnek el egy politikai vezető mellett sem.) A

keresztény magyar társadalom mozgósításával kapcsolatos gondolatokat a püspök több alkalommal is kifejtette, ekkor így folytatta: „Mi inkább azt a szellemi hazafias áramlatot, amely a most dolgozó pártokat hordozza, akarjuk erősebb szervvé, erősebb hullámmá fokozni. Mi azt akarjuk, hogy ez egy közérzés legyen, egy szent, egy magasztos közérzés legyen. Akármilyen pártban legyen valaki, ez az érzés, ez a magasztos cél az egész nemzetet párton felül, párton kívül és párton belül is erős energiával éltesse.”

Az elnökség összetételét egyébként a sajtóban általános elismerés fogadta, monarchista körökből kaptak viszont érdekes kritikát azért, mert az alelnökök között feltűnt Bartha Albert neve, aki 1918 őszén Károlyi Mihály kormányában a honvédelmi tárcát vezette, és hiteltelennek tartották, hogy egy köztársasági kormány minisztere a királyság pártjában kerüljön vezető pozícióba.⁴⁶ Ugyanitt arról is írtak, hogy a tisztújítással egyébként új erőre kapott a szemükben már lanyhulásnak indult párt, amelytől elvárták, hogy nevezze meg végre, kit akar a trónon látni. De Neményi szavait elismeréssel idézték, miszerint a Szent Korona „a magyar nemzet történelmi hivatásába vetett fanatikus hitnek, az állameszme jövőjében és teremtő erejében bízó reménységnek nemes inkarnációja”.⁴⁷

Közvetlenül a párt újjáalakulását követően épp Prohászka személye kapcsán kínos „bakira” is sor került. A már említett konkurens párt, a Magyar Nemzeti Királyság Pártja szintén felkérte a püspököt, vállalja el a párt elnöki tisztségét, Prohászka a „szent cél” érdekében örömmel tett eleget a megkeresésnek, mondván: „Nem nézzük, hogy mennyire vagyunk a céltól, de arra fektetjük a súlyt, hogy naponkint közelebb jussunk hozzá.”⁴⁸ Pár nappal később kínos magyarázkodás közepette visszavonta ezt a nyilatkozatát, amit azzal indokolt, hogy észre sem vette, hogy a felkérés egy másik királyság-pártból érkezett.⁴⁹ Elképzelhető, hogy így volt, de az is, hogy Prohászka nem látott kivétnivalót abban, ha több pártnak is az elnöke, őt valóban a „szent cél” érdekelte, amelynek szolgálatát rivalizálás nélkül mindenkitől elvárta, s csak utólag szembesült az egyes csoportok közötti érdeksérelem tényével. A Magyar Nemzeti Királyság Pártja egyébként távolról sem fejtett ki olyan átfogó tevékenységet, mint riválisa, ráadásul vezetőjét, Bartha Ábelt 1920 augusztusában letartóztatták, a pártját a belügyminiszter feloszlatta.⁵⁰ Később zászlót bontott még egy rivális párt, a Független Nemzeti Királyság Pártja 1920. október 1-jén, Haller István, Lukachich Géza és Pekár Gyula vezetésével, akik a royalistákkal való fúzióról is tárgyalni akartak,⁵¹ a kezdeményezésnek azonban nem volt érdemi folytatása. Prohászka 1920 áprilisában választmányi taggá választotta a Szent Korona Ligája elnevezésű (különösebben aktívnak nem mondható) szerveződés is, ami arra utal, hogy a közéletben népszerű püspököt mások is szerették volna a királyság eszméjét (ezúttal annak katolikus, legitimista változatát) hatásosan propagáló szerepben megjeleníteni.⁵²

1920 folyamán folytatódtak a Magyar Királyság Pártjának népszerűsítő rendezvényei, Esztergomban például a párt egésze alatt június 12-én lépett fel a királyság eszméjét propagáló kulturális esten a Palestrina kórus (a rendezvény fővédnöke Csernoch János esztergomi érsek volt),⁵³ de a párt külön képviseltette magát a Ludovikán a Tanácsköztársaság-ellenes felkelés egy éves évfordulóján tartott koszorúzáson,⁵⁴ és rendszeresen tartottak népszerűsítő előadásokat. Például a párt kulturális bizottságának elnöke, Tetétleni Ármin június végén arról beszélt, hogy „a magyar faj az erő nemzete, ebből kell fakadnia annak a harckészségnek, amellyel a jövő küzdelmeire megyünk”,⁵⁵ később egy elnöki tanácsülés külön határozatban csatlakozott Rákosi Jenő köszöntéséhez⁵⁶ stb.

1920 tavaszán a korábbinál is jóval energikusabban folytatta a párt országos hálózatának kiépítését, elsősorban Neményi Imre aktivitásának köszönhetően. Előfordult, hogy egyes törvényhatóságok testületileg csatlakoztak a Magyar Királyság Pártjához,⁵⁷ illetve reprezentatív gyűlések keretében került sor nagyobb városi szervezetek megalakítására Miskolcon, Pápán, Szekszárdon, Békéscsabán, Rákosszentmihályon, Szegeden⁵⁸ stb. A megyei szervezetek élére rendszerint a főispánokat igyekeztek megnyerni, azután az ő tekintélyükre is apellálva a helyhatóságokat.⁵⁹ A Prohászka szűkebb páttriájának számító Fejér megyében is így történt, az egyébként legitimizmusáról ismert Károlyi József főispán áprilisban kapott táviratot az elnökségtől, amelyben felkérték a megyei szervezet vezetésére,⁶⁰ Károlyi ezt el is vállalta. Neményi következő – öt pártelnök által is aláírt – levelében részletes intézkedéseket kért a főispántól, egyben visszatekintett a párt múltjára is.⁶¹ Az említett 2394/1920. sz. kormányrendeletet egyértelműen a párt mozgósító, felvilágosító tevékenységének tulajdonította, amely szerinte magasabb szintre emelte a „royalisták” közéleti fontosságát, egy republikánus, baloldali vagy liberális politikai csoport előtérbe kerülésének megakadályozásában pedig felértékelte a szerepüket: „A királyság eszméjét győzelemre juttató kormányrendelet után pártunkból az egész országot betöltő, nagy intézményt akarunk létesíteni, mely a királyság gondolata felett állandóan őrködni legyen hivatva, hogy ne csak a fegyverek erejével, hanem társadalmilag is preventíve intézkedhessünk a múlthoz hasonló esetleges szélső kilobbanások ellen.” A települések jegyzőihez intézett, szintén május 5-i, sokszorosított körlevélben is visszatekintettek 1919 szeptemberére, amikor a válságos helyzetből kivezető útkeresés közben hitüket a „Szent Korona megváltó erejébe” fektették, s azóta is úgy gondolják, hogy a magyar nemzet, a hazafiasság, az erkölcsösség és a konszolidáció eszméi a királyság gondolatában foglalhatók össze.⁶² A királyság pártok feletti, integráló eszméjét továbbra is népszerűsíteni akarták, úgy vélték, meghatározó szerepük lehet helyi szinten is a „nemzet energiáit” megosztó, szétforgácsoló viták megelőzésében. Saját sikerként hangsúlyozták az említett Clerk-misszió „helyes” felvilágosítását, valamint a

szentkoronás magyar címer és a királyság államformájának helyreállítását. A királyság, mint „az egyetlen, magyarságunkkal összenőtt intézményünk” nem tekinthető ideiglenes kurzusnak, szimpla politikai programnak – hangsúlyozták –, hanem a „keresztény magyar öncélúság kifejezése, az ország jövődjét mozgató lélek, mely Nemzetünknek mindig a leghatalmasabb energiáit teremtette”.

A települések jegyzői alig láttak munkához (a legtöbb helyen formálisan létrejött a Magyar Királyság Pártjának helyi csoportja), Fejér megyében Károlyi József főispán újabb levelet kapott, mellékelteként számos újabb plakátot, alapszabályt, eladásra szánt pártjelvényt küldtek, és kérték, hogy szervezze továbbra is a pártot, mozgósítson, ahogyan csak tud, mert meggyőződésük szerint ez a párt „akadálya lesz mindig bármilyen hangzatos jelszavakba burkolt, felbukkanó köztársasági mozgalomnak, amely ezeréves múltunkat kitöltő, és nemzeti lelkünknek alkotó részét képező magyar királyságunkat veszélyeztetni próbálja”.⁶³ Ami a helyi alapszervezetek létrehozása iránti elkötelezettséget jelenti, jellemzőek lehetnek egyes Fejér megyei esetek. 1921 februárjában Füle község jegyzőjétől a fővárosi pártközpont azt a választ kapta, hogy a településen a királyság kérdésével nem kívánnak foglalkozni, így pártszervezetet sem alakítanak. A pártvezetés erre Károlyi József főispánhoz fordult, kérve, hogy személyes fellépésével segítse elő a községben helyi szervezet létrehozását. Annyira fontosnak tartották ezt, hogy még a tagdíj elengedését is kilátásba helyezték, csak jöjjön létre a fülei csoport. Nagyjából havonta írtak újabb leveleket ebben az ügyben, sürgetve Károlyi fellépését.⁶⁴ Ugyanez történt Tác község esetében is, ahol a falu jegyzője hiába próbált azzal érvelni, hogy a helyi lakosok a Nagyatádi Szabó István vezette kisgazdapárt tagjaiként és szimpatizánsaiként a királyság elkötelezett hívei, sem a Neményi Imre vezette pártközpont, sem Károlyi főispán nem nyugodott addig, míg 1921. július 18-án meg nem alakult a Magyar Királyság Pártjának helyi szervezete.⁶⁵ A párt népszerűsítésének minden bizonnyal egyfajta fokmérője, hogy ősszel egyes vidéki helyeken a párt nevében szélhámosok adományokat is gyűjtöttek, ami ellen a vezetőség igyekezett erélyesen fellépni.⁶⁶

Mindennél is fontosabb, hogy rendszeressé váltak a párt közéleti kérdésekben kiadott, sajtóban és falragaszokon is propagált állásfoglalásai aktuális politikai kérdésekről, melyekben Prohászka is részt vett, vagy legalábbis adta azokhoz a nevét. 1920 májusában például rendkívüli elnöki tanácskozáson szólították fel a kormányt, hogy ne írja alá a „jogtipró” békeszerződést, hivatkozzon arra, hogy ezt nem teheti meg azért sem, mert az ország jelentős területei idegen megszállás alatt állnak, továbbá közös tiltakozó akciókat helyeztek kilátásba a Területvédő Ligával való együttműködésben.⁶⁷

A trianoni béke aláírását követően pedig *A magyar nemzethez!* címzett kiáltvánnyal léptek a nyilvánosság elé.⁶⁸ A szöveg koncepciója élénk jelzőkkel fogalmazta meg a Horthy-rendszerre általában jellemző történetpolitikai narratívát a Trianonhoz vezető folyamatokról. Kijelentették például, hogy a „mi” katonáink az összes ellenségüket legyőzték a háborúban, majd „egy egész ellenséges világ szövetsége kicsavarta kezünkől a győzedelmes fegyvert”, így kerülhettek „Szent István birodalmának virágzó országrészei ma idegen zsarnokok igája” alá, s mindez nem következhetett volna be, „ha belső ellenségeinek árulása nem dolgozik a külső ellenség kezére”. A válság óráiban a legnagyobb szükség lett volna a „királyi tekintély irányító és egyesítő erejére” – állapították meg, s pont ekkor került sor a köztársaság kikiáltására, ekkor a belső ellenségek többek között „a vallástalanság és a nemzetköziség jelszavaival meggyöngítették a magyarság ellenállóképességét”, a nemzeti egység helyett osztályharcot szítva „az ellenség tehetetlen prédájává tették az országot”. Ezek a gondolatok pontosan megfeleltek a keresztény-nemzeti ideológia (Prohászka Ottokár által is képviselt) diagnózisával, amelyből ezúttal a royalista párt, valamint az ahhoz való tömeges csatlakozás szükségességét következtették. „Az utat a jobb jövő felé a magyar szent korona fénye mutatja meg nekünk” – szögezték le, kijelentve, hogy a királyság jelenti az egyetértést, a rendet, az istenfélelmet, a hazafiasságot, „az ezeréves állam erejét és tekintélyét”, ebből következően a területi revízió egyet jelent a királysággal, s aki ezt akarja, „az sorakozzék a Magyar Királyság Pártjának zászlója alá”. Megismételték állandó öndefiníciójukat, vagyis azt, hogy nem hagyományos értelemben vett, választásokban, politikai harcokban részt vevő politikai pártnak tekintik magukat, hanem minden magyar egyesítését tartják céljuknak. Jellemző módon ismét határozott, de kitérő álláspontot fogalmaztak meg a királykérdésben is: „Mi nem készítjük a talajt senki számára: ha üt az óra, akkor a nemzet bölcsessége majd eldönti, ki legyen a legméltóbb arra, hogy fejét Szent István koronája ékesítse.”

Egy hónappal későbbi elnökségi állásfoglalásukban aggodalmuknak adtak hangot a királyi trón betöltésével kapcsolatosan felerősödött, konkrét személyekre irányuló kombinációk miatt, és a kormány fellépését kérték a kíváncsodó nemzeti egységet megbontó, „személyes irányú mozgalmak” ügyében.⁶⁹ Az elnökségi vélemény utolsó mondata viszont burkoltságában és általánosságban is találgatásokra adott okot: „A Magyar Királyság Pártja tagjainak százezreivel a törvényes jogtisztelet alapján áll és csakis úgy látja a nemzet békés jövődjét biztosítva, ha a királyi trónnal kapcsolatos függő kérdések rendezéséig minden egyéni mozgalmától tartózkodunk.” Kézenfekvő volt ugyanis e mondatnak az az olvasata, hogy a „királyi trónnal kapcsolatos függő kérdések” alatt IV. Károly tisztázatlan lemondását, vagyis nem lemondását, hanem trónöröklésének jogosságát értik. Egy kapcsolódó publicisztika szóvá is tette a párthatározat

ködösítését, és egyaránt óva intett a királykérdés elkapkodott, illetve halogató megközelítésétől.⁷⁰ Ugyanakkor ez az állásfoglalás is inkább legitimista sugalmazást olvasott ki a szövegből, mondván, „nem vagyunk újdonsült nép, melynek királyt kellene kalandos utakon, vagy alkukkal fogni. Nekünk ezeréves alkotmányunk, nemzeti tradíciónk, koronánk van.” Persze szándékosan nyitva hagyták a szövegnek a szabad királyválasztó olvasatát is, de azért jelzésértékű, hogy a parlamentben már úgy vélekedett egy képviselő, hogy a Magyar Királyság Pártja elköteleződött egy király személye mellett.⁷¹ A legitimizmus erősödését a kormány is érzékelte és veszélyesnek tartotta, a belügyminisztérium 1920. októberi leirata szerint „az ebben a kérdésben [ti. a királykérdésben] való idő előtti állásfoglalás és hangulatkeltés a legveszedelmesebb játék állami létünknek ezzel a nagy horderejű és nagy kihatású ügyével”,⁷² és Horthy épp Székesfehérváron ugyanerre határozottan rámutatott: „Akik a király személyének kérdését idő előtt bolygatják, a nemzet egységét bontják meg, az ország polgárainak lelkét forradalmasítják, megakasztják a belső konszolidációt, és ezzel bénítják külpolitikai cselekvőképességünket.”⁷³

Prohászka Ottokárnak különösen nehéz lehetett ezekben az időkben az állásfoglalás megkerülése. 1920. július 31-től az egységes kormányzópárt elnökeként sokan tőle várták a keresztény-nemzeti politikai erők összehangolását, és utólag mondhatjuk, ez több szempontból is eleve kudarcra ítélt elképzelés volt. (Ld. IV.2. alfejezet.) A Magyar Királyság Pártjának egy éves évfordulóján még arról emlékeztek meg, hogy a párt jelentős szerepet játszott a monarchia eszméjének elfogadottságában, a konszolidáció útkeresésében, a magyar történelmi hagyományok életben tartásában⁷⁴ – de ez a vélemény még akkor fogalmazódott meg, amikor a „királykérdés” nem éleződött ki végletesen. 1920 decemberére a kormánypártban ez is bekövetkezett, ugyanis a legitimista (jórészt a KNEP-hez tartozók), valamint a szabad királyválasztók (jórészt a kisgazdák) szembefordultak egymással és Teleki miniszterelnök sem tudott a vitatkozók felé kerekedni. Prohászka az egész királyvitát értelmetlen, a nemzeti erők szükséges egységét feleslegesen megosztó eseménynek látta, ez tükröződik privát feljegyzésében is: „Megint kifordultunk a kormánnyal. Most a királykérdésről van hascsikarásunk. De ilyen pártban az nem is lehet másképp.”⁷⁵ Érdeemes megjegyezni, hogy a párt elnöke volt lesújtó véleménnyel a kormánypártról, a „kifordultunk” kifejezés itt egyértelműen a kabinet és a mögötte álló párt közötti feszültségről, a „hascsikarás” pedig a királykérdés értelmetlenségéről árulkodik. E bejegyzés előtti napon volt a kormányzópárt viharos értekezlete, amelyen Prohászka elnökölt, és ő terjesztette elő az intéző bizottság határozati javaslatát is, ami egyértelműen a szabad királyválasztók álláspontját fogalmazta meg: „Mondja ki a párt, hogy miután a *pragmatica sanctio* megszűnt, az országra visszaszállott a szabad királyválasztás joga és mondja ki a párt egyben azt is, hogy csak olyan kormányt támogat, amely programjában a legteljesebb határozottsággal

kijelenti, hogy a független nemzeti önálló királyság álláspontján áll és egyben leszögezi azt a tényt is, hogy a nemzetet a legteljesebb értelemben megilleti a királyválasztási jog”.⁷⁶

Vagyis, ha nem is támogatta, de bizonyosan (nyilvánosan) nem is ellenezte a legitimizmust határozottan elítélő állásfoglalást. De tett ilyen értelmű nyilvános kinyilatkoztatást is, amikor december 7-én fogadta a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége (MEFHOSZ) küldöttségét. (A szervezettel egyébként a püspöknek már a numerus clausus előkészítése során is jó kapcsolata alakult ki, ld. III.1. alfejezet.) A küldöttség memorandumot adott át Prohászkanak, amelyben a diákok arra kérték a nemzetgyűlést, nyilvánítsa ki: a szabad királyválasztás joga visszaszállt a nemzetre.⁷⁷ (Még a legitimista kifejezést is elutasították, mert azt sugallta, mintha a szabad királyválasztók törvénytelenek lennének.) Prohászka megilletődött a történelmet átélő és alakító diákok hazafias felbuzdulásának kinyilvánításán, határozottan kijelentette, hogy a hallgatók bízhatnak a kormányzópártban, továbbá kifejezte reményét, hogy „vállvetett munkával sikerülni fog az egységes nemzeti magyar királyságot elérni”. „Nemzeti” királyságról beszélt tehát, elfogadta a nemzetre visszaszálló királyválasztói jog értelmezését, szóba sem hozta a Habsburgokat. Sokkal visszafogottabb és ünnepélyesebb formában fogalmazta meg ugyanezt a december 10-i Horthy-ünnepélyen, ahol a Nemzeti Hadsereg fővezérének nem kevesebbet tulajdonított, mint hogy 1919 őszén „a romokból a régmúlt, fölséges, független, nemzeti Magyarország, a független magyar királyság kelt föl”.⁷⁸ Prohászka beszédében egyértelműen kiállt nemcsak Horthy Miklós személye, hanem a kormányzói intézmény mellett is, amelyben a királysággal kapcsolatos viták feloldásának hatékony módját jelölte meg.

A szabad királyválasztókkal való óvatos szimpátiaként értelmezhető magatartás bizonyára feszültséget keltett a Magyar Királyság Pártjában, erre utal, hogy az említett Horthy-ünnepély előtti napon az események hatására újabb közös állásfoglalást fogalmaztak meg és írtak alá a párt elnökei. (Vagyis Prohászka is.) Kijelentették, hogy a királykérdés „ötletszerű” felvetését rendkívül károsnak tartották, továbbá maga a szöveg lényegében újraismételte a nyári állásfoglalásokat, annak érezhetően legitimista kontextusával együtt, miszerint a párt „a közjogi folytonosság elve alapján áll és a királykérdést addig megoldhatónak nem tartja, míg az alkotmányosan megkoronázott királynak a nemzethez való viszonya tisztázva nincs”.⁷⁹ („Alkotmányosnak” minősítették IV. Károly megkoronázását, és ennek alapján képzelték el a „nemzethez fűződő viszony” tisztázását.) Nem tudjuk, volt-e szerepe ennek az állásfoglalásnak abban, hogy Károlyi József Fejér megyei főispán határozottan legitimista beszédet tartott, amely parlamenti interpelláció témáját is szolgáltatta, mindenesetre Teleki Pál miniszterelnök válaszát a királyság-párt az ő álláspontjuk elfogadásaként értékelte.⁸⁰ A székesfehérvári törvényhatóság az ügy kapcsán rendkívüli közgyűlésén úgy foglalt állást, hogy Károlyi azért is tarthatott legitimista

beszédet, mert a kormányzó pártnak nem volt világos az álláspontja a kérdésben, tehát a főispán véleménye nem lehetett sértő, ezért Fejér vármegye és Székesfehérvár városa is kiállt mellette, s arra kérte a város díszpolgárait (Apponyi Albertet és Prohászka Ottokárt), hogy ők is támogassák ilyen értelmű, a miniszterelnökhöz intézett állásfoglalásukat.⁸¹

A Magyar Királyság Pártjában a Bánffy Miklós elnökletével zajló értekezlet sajtóhírek szerint „egyhangúlag a legitimista álláspontra helyezkedett és kimondotta, hogy szerinte a királykérdést csak Károly királlyal való egyetértésben lehet eldönteni”.⁸² A jelen lévő Prohászka a határozathozatal előtt azonban gyorsan eltávozott, arra hivatkozva, hogy a kormánypárt elnökeként „nem akart állásfoglalásával elébe vágni a kormányzópárt döntésének”. Vagyis a kormánypártban kialakult Károly-ellenes hangulat ismeretében nem akart asszisztálni a legitimista jellegű royalista párti határozathoz, azután viszont mégis aláírta – kicsit úgy tűnik, hogy minden elvárásnak egyszerre akart megfelelni ekkoriban is, de lehet, hogy egyszerűen csak teljesen tanácstalan volt. Ugyancsak a *Pesti Napló* cikke írt arról, hogy e nézetkülönbségek miatt felmerült, hogy Prohászka lemond a Magyar Királyság Pártjában viselt elnöki tisztségéről. (Erre nem került sor.) A pártpolitikai állásfoglalásban bizonytalannak mutakozó püspök számára felüdülés lehetett, hogy december 11–12-én nagykanizsai szervezetek (főleg az Ébredő Magyarok Egyesülete) előtt fejthette ki a keresztény-nemzeti megújulás radikális programját, érezhetően ez a szerep sokkal közelebb állt Prohászkaéhoz.⁸³ Prohászka állásfoglalását bizonyára nagyon nem könnyítette meg, hogy a katolikus püspöki kar 1920 őszén egyértelműen a legitimizmus álláspontját vallotta, és IV. Károly határozottan számított az egyház vezetőire és papjainak mozgósítására a visszatérésének előkészítésében, ami egyértelműen kiderül Csernoch János esztergomi érsek és az uralkodó levelezéséből.⁸⁴ Az érsek levelének egyik mondata azt sejteti, hogy a püspöki kar nem nézte jó szemmel Prohászka szerepvállalását a royalista pártban, így fogalmazott: „Igaz ugyan, hogy vannak itt egyesületek, amelyek felszínen tartják a királyság eszméjét, de ezekben nézetem szerint nincs nagy köszönet, sőt, ezek inkább ártanak az ügynek, mintsem használnak.”

Prohászka Ottokár és a Magyar Királyság Pártja 1921-ben

Az állásfoglalás elkerülésének szándékát tükrözheti, hogy a királyság-párt 1921. januári közgyűlésén – néhány új alelnöki és választmányi tagi posztot érintő tisztújítás mellett – nem történt semmi különös.⁸⁵ (Prohászka részvételéről nincs konkrét adat.) Viszont az 1921-es esztendő egyértelműen IV. Károly két visszatérési kísérlete határozta meg, amelyek komoly próbatételek elé állították a pártot, újabb vélemény kialakítására készítették Prohászka Ottokárt – és a kettő nem feltétlenül fedte egymást.

IV. Károly első visszatérési kísérlete 1921. március végén – április elején zavarba hozta a Magyar Királyság Pártját. Ennek nyilvánvaló jele, hogy az eseménnyel kapcsolatos elnökségi döntésüket kétfajta szövegezésben is elkészítették, az egyikből, amelyet a főispánok útján a helyi szervezeteknek küldtek,⁸⁶ kihagyták a legitimista hatású szövegrészeket, így csak a korábbi megállapításait ismételték, amelyek nyilván az előállt új helyzetben már nem érték el egy karakteres politikai nyilatkozat szintjét. Az egyetlen új elem az volt, hogy burkoltan, de megállapították, hogy nem tartották megfelelőnek a visszatérési kísérlet időzítését: „[A párt] a magyar királyság teljes helyreállításáért és megalapozásáért küzd, de a személyi kérdés megoldását a magyar törvényhozástól várja. E kérdés csupán törvényesen oldható meg, az összes körülményeket mérlegelő bölcsességgel, mert minden idő előtti kísérlet megingatná azt a jogalapot, amelyen a magyar állam fennállása nyugszik.” Kifejezték továbbá köszönetüket Horthynak a helyzet gyors és bölcs megoldásáért. A sajtóban közölt párthatározatban viszont megjelentek olyan mondatok, hogy a párt hűségesen ragaszkodik „a közjogi jogfolytonosság alapján nyugvó” elveihez, továbbá felháborodásuknak adtak hangot amiatt, hogy IV. Károly visszatérési kísérletét a „külső erőszak” akadályozta meg, vagyis idegen hatalmak korlátozták az országot „a legközvetlenebb belügyét jelentő királykérdésnek szabad megoldásában”.⁸⁷ Nem is kell nagyon a sorok között olvasni a legitimista megközelítés felismeréséhez.

Prohászka Ottokár – mint személyes feljegyzései bizonyítják – nem így értékelte a helyzetet, az egész visszatérési kísérletet elhibázott és felesleges akciónak minősítette, és IV. Károly uralkodói kvalitásairól sem volt épp a legjobb véleménnyel. Naplójában úgy fogalmazott, hogy „a szegény király is bejött”, a szerencsétlen és rosszul elsült vállalkozásért pedig az uralkodó rossz tanácsadóit tette felelőssé.⁸⁸ A püspökben a rosszul időzített és kivitelezett akció ekkor megerősítette a Horthy kormányzóságába vetett, korábban is képviselt legteljesebb bizalmát, ami egyébként valóban esetében feltűnően erősebb volt, mint püspöktársaiban.⁸⁹ Magánlevelében így írt erről: „Ott ült másfél órát [ti. a király a kormányzónál] – képzelem, mily gyötrelem lehetett Horthynak, aki bizonyára legitimista, de most velünk együtt meg van győződve, hogy a »lex« a nagy »necessitas« előtt, melyben élünk, háttérbe lép. Úgy is kell; mi történnék velünk s a nemzetgyűléssel, ha a királykérdést, melyet aligha lehet sokára elcsendesíteni, ilyen gesztussal hagynók elintéztetni? Azután itt a nyakunkon a kis-entente; gondolom, megtámadna s azután igazán Lengyelország sorsára jutnánk.”⁹⁰ Elég egyértelműnek tűnik, hogy Prohászka teljesen azonosult a Horthynak tulajdonított véleménnyel („velünk együtt meg van győződve”): alapvetően el tudta volna fogadni a királyi trón IV. Károllyal való betöltését, az aktuális helyzetben ezt ugyanakkor kivitelezhetetlennek és károsnak tartotta, már csak a nyilvánvaló külső fenyegetettség miatt is.

A király első visszatérési kísérlete után Bethlen István első kormányába a Magyar Királyság Pártjának két elnökét is felkérte, Bánffy Miklóst a külügyi, Ráday Gedeont a belügyi tárca vezetésére, ezért ők távoztak is a royalista párt elnökségéből. Ennek ellenére a parlamentben a kormánnyal szembeni kritikaként elhangzott, hogy a királyság-pártnak két minisztere is van a kabinetben, pedig nem is parlamenti párt, a Bánffynak szóló nevetés pedig arra utalt, hogy néhány hónapja már nem tudta igazán komolyan venni a royalistákat.⁹¹

A második „királypuccs” után sem javult a helyzet, a Habsburg-ház trónfosztását kimondó 1921/47. tc. után gyakorlatilag üres formulákkal ismételték meg a korábbi nyilatkozatokat. Tiltakoztak a külső hatalmaknak Magyarország belügyeibe, a királykérdés eldöntésébe való beavatkozása ellen, az új helyzetben, „a nemzetre kényszerített keretek között” a párt kijelentette, hogy folytatja munkáját, és „fokozott munkássággal kíván az ország fennállását veszélyeztető köztársasági irányzat ellen küzdeni és a maga részéről mindent el fog követni, hogy a Szent Korona nemzetfenntartó nimbusza sértetlenül kerüljön ki a mai idők viharából”.⁹² A párt érezhető identitás-válságba került, nem tudott azonosulni a detronizációs törvénnyel, és sajnálták a második visszatérési kísérlet kapcsán történeteket, jellemzően elszólták magukat, amikor hozzátették, hogy a király visszatérése „az ország érdekében” nagyon is kívánatos fejlemény volna.⁹³

Prohászkaiban semmiféle ilyen illúzió nem volt, sőt, amikor először hallott IV. Károly újabb kísérletéről, magánkörben elhangzott első szavai azok voltak, hogy „nagy bajok lesznek ebből”.⁹⁴ A Székesfehérváron átvonuló IV. Károly fogadásától Prohászka távol tartotta magát.⁹⁵ Naplójában is azt írta a visszatérő királyról, hogy „inkább otthon maradt volna a kápolnájában”, ahelyett, hogy vasúti sínek mentén a szabad ég alatt vett részt szentmisén. A püspök számára a budaörsi csata halottaira való megemlékezés fontosabb volt, mint a király melletti állásfoglalás.⁹⁶ Prohászkanak ezek az – igaz, csak magán feljegyzésekben megörökített – gondolatai finoman szólva nem fedték a Magyar Királyság Pártjának egyre inkább leplezetlenül legitimista megközelítéseit. (Ez ismét elhangzott a parlament padsoraiban is, amikor decemberben Ráday Gedeonhoz és Bánffy Miklóshoz szólva a legitimistákhoz való nyílt csatlakozást kérték számon.⁹⁷) A püspök ugyan nem ítélte el a legitimistákat, és nem is üdvözölte, hogy az említett törvény szerint a királyválasztás joga visszaszállt a nemzetre, viszont egyértelműen magáévá tette Bethlen István miniszterelnök álláspontját, aki az Egységes Párt zászlóbontásakor, majd a detronizációs törvény indoklásában is határozottan a királykérdés „kikapcsolása” mellett kötelezte el magát.⁹⁸ Egy november eleji interjúban az őt kérdező újságíró szavába vágva, „bizonyos heveséggel” jelentette ki a királykérdésről, hogy „azt el kell feledni, azt el kell egy időre temetni, azt ignorálni kell”.⁹⁹ Kicsit részletesebben is kifejtette mindezt a *Szózat* tudósítójának, mint mondta, a királykérdés nem más, mint „minket folyton ellentétekbe hajtó, vak

szenvedély”, amely az összefogást és a kibontakozást akadályozza.¹⁰⁰ Úgy vélte, ha a különböző pártok nyugodtan elemzik a kialakult helyzetet, „a hit biztos ösztönével belátják”, hogy csak a királykérdés „kikapcsolása” jelentheti a kiutat, mert ha könnyelműen bárki szóba hozza, „új kavarodás kiindulópontjává” válik. Prohászka elutasította azt a vélekedést, miszerint a legitimista – szabad királyválasztó ellentét megfelelne a katolikus – protestáns szembenállásnak, és cáfolta, hogy a katolicizmus érdekei azonosak volnának a KNEP-ével, és különösen a „királypuccsokban” kompromittálódott legitimistákkal. (Minden bizonnyal ifj. Andrássy Gyulára és Rakovszky Istvánra célzott.) Ugyanakkor jelzésértékű is lehetett, hogy november elején a legitimista képviselők (Friedrich István, Lingauer Albin, Szmrecsányi György, Turi Béla, Slachta Margit stb.) demonstratív módon részt vettek a Szent István bazilikában a IV. Károly tiszteletére rendezett névnapi misén – Prohászka Ottokár nevét viszont nem találjuk a névsorban,¹⁰¹ bár ebben szegedi utazása miatt lehet, hogy amúgy is akadályoztatva volt.¹⁰²

Prohászka érintettsége folytán érdemes ugyanakkor megemlíteni, hogy a szellemi irányítása alatt álló, szócsövének is tekinthető *Fejérmegyei Napló* erőteljesen legitimista szellemiséget képviselt. IV. Károly második visszatéréséről nyilvánvaló reménységgel tudósított, a detronizációs törvényt viszont gyászkeretes címlapba foglalt *A magyar szent korona porba esett* című cikkel ismertette.¹⁰³ Az „Éljen a király!” zárómondat egyértelműen IV. Károlynak szólt, s a sikertelen királypuccs kapcsán azt fejtegette, hogy a „számkivetésbe hurcolt fogoly király sorsánál nem jobb a magyar nemzet sorsa”. De nemcsak a sajtó révén vette körül legitimista környezet Prohászkat, az első királypuccs után például bizalmas „karlista” értekezletre került sor a székesfehérvári egyházmegye kanonokjánál, Klautz Györgynél, más alkalommal helyi plébánosok is kiálltak IV. Károly visszatérése mellett, Horthyval szemben.¹⁰⁴

Prohászka fogalmazta a püspöki kar 1921. november 16–17-i értekezletén elfogadott körlevelet is, amely a „királypuccsok” utáni társadalmi megbékélés ügyét volt hivatott szolgálni.¹⁰⁵ Ebben értelemszerűen nem foglaltak állást egyértelműen a legitimizmus kérdésében, általánosságban próbáltak vigasztalást nyújtani az amúgy is ezernyi bajtól gyötört Magyarország katolikusai számára, határozottan elítélték a „pártviszályokat”, a széthúzást és a gyűlölködést.

Prohászka Ottokár és a Magyar Királyság Pártja 1922-ben, illetve később

Fentiekhez képest meglepő, hogy 1922. február 23-án, a királyság-párt éves közgyűlésén elmondott beszédében Prohászka elnöki megnyitó beszéde sokkal inkább a legitimista körök fülének volt hízeltő.¹⁰⁶

Először arról beszélt, hogy a Magyar Királyság Pártja alapítása óta folyamatosan és következetesen hű volt az elveihez, melyeket sem a legitimisták, sem a szabad királyválasztók

törekvései egyszer sem ingattak meg. (Mint láttuk, ez azért legalábbis árnyalásra szoruló kijelentés volt.) Majd tőle megszokott módon, határozottan kiállt Horthy és a fennálló rendszer mellett: „Mi [...] oly párt keretében állunk, mely a királyhűséget vallja, de amely az eszmények megvalósítását s e hűség aktualitását a fennálló törvények keretében, a magyar sorsot intéző kormányzóval és kormánnyal egyetértésben akarja teljesíteni.” Udvarias szavakkal nevezte megtisztelőnek, hogy a párt egyik elnöke lehet, azután elítélte azokat a politikusokat, akik az elveiket „néha ignorálni, sőt némaságra kárhóztatni is szeretik”, szálnalmasnak nevezte a „politikai taktikázást”. (Tegyük hozzá, az önkritikára utaló legkisebb jelek nélkül.) A párttal azonosulva kijelentette: „Kimondtuk bemutatkozásunkkor, s kimondjuk ma is, hogy legitimisták vagyunk, valljuk, hogy a királyságnak a magyar alkotmányban letéteményezett hagyományaiért síkra szállunk, s hogy a magyar törvények keretében teljesen alkotmányos úton érvényesítjük jogainkat a király érdekében!” Szavai alighanem szorosán összefüggtek hallgatóságának inkább legitimista szimpátiáival, és ezúttal nem a királykérdés „ignorálásáról” beszélt, hanem arról, hogy legitimista meggyőződésüket csak a fennálló törvényes rend keretei között, azt tiszteletben tartva szabad megfogalmazniuk. Vagyis nem feladni kell a királyság jogfolytonosságába vetett hitüket, hanem azt összeegyeztetni az aktuális – a trónfosztás következtében kialakult – jogi helyzettel. „Mi tiszteljük s megtartjuk a törvényt, még akkor is, ha az felfogásunkkal ellenzök” – fejtegette, s a dilemmát úgy látta feloldhatónak, ha figyelmüket a törvényekben képviselt világ helyett „az erkölcsi világra”, a „hagyományok világára” koncentrálnak, „ahogy a lelkünkben ápolt legitimizmus kívánja”. A „lelkünkben ápolt legitimizmus” sikeresnek ígérkező kísérlet volt a királyság-pártot érintő különböző politikai elvárásoknak való megfelelésre, amiből Prohászka tovább is lépett annak megfogalmazására, hogy pártjuk továbbra sem kívánt nehézségeket okozni Horthynak vagy Bethlennek, a „társadalmi akció talaján” marad, nem szaporítja a parlamenti pártok számát. A legfontosabb a kormány konszolidációs politikájának aktív, elkötelezett támogatása – szögezte le, mert ez vezethet el majd a királyság ügyének megoldására is. „Ezeréves hagyományok szítják e lelkesülésünket; szítják azt a magyar élet s érzések százados, meg nem szakított folyama, melynek nem szabad elszikkadnia a sikertelenség s a kedvetlenség sivatagában” – mondta lelkesülten, és úgy látta, ez a hozzáállás hatja át a Magyar Királyság Pártját, ad új energiákat a párt munkájának sikeres folytatásához.

Prohászka ismét beválasztották a megújult elnökségbe, rajta kívül csak Raffay Sándor és Neményi Imre ügyvezető elnök maradt a korábbi vezetőségből, új elnökök Lukács György (az 1905-ös „darabont”-kormány kultuszminisztere, 1922-től kormánypárti képviselő), gróf Somsich Tihamér és gróf Teleki József lettek.¹⁰⁷ Ennek ellenére a későbbiekben nincs semmiféle adatunk arra, hogy Prohászkanak bármilyen kapcsolata lett volna az egyre egyértelműbben

legitimista irányba forduló királyság-párttal. A püspök nem vállalt újabb képviselői mandátumot, közéleti szereplésében egyre inkább a mozgalmi jellegű, határozott keresztény-nemzeti politikát képviselő szervezetek, például az Ébredő Magyarok Egyesülete felé fordult, ilyen fórumokon fejtette ki politikai programját. (Ld. pl. III.2. alfejezet.)

A királyság-párt közgyűlésének megnyitójában képviselt elveit pontosan megismételte pár héttel később, amikor egy székesfehérvári küldöttség szerette volna rábírní, hogy induljon újra a nemzetgyűlési mandátumért.¹⁰⁸ Talán kicsit egyértelműbben is fogalmazott, arra kérve a választókat, hogy „kapcsolják ki a felesleges szétválasztó kérdéseket. Ő [ti. Prohászka] is legitimista, megvallja, hogy Magyarországnak koronás királya van. De viszont törvényeink is vannak, melyeket ugyan kényszerítettek ránk, de épp ugyanazon kényszer hatása alatt tiszteletben kell tartanunk. Ez ne válasszon szét bennünket. A kormány jót akar, intencióiban tiszta, tisztelnünk kell, ha más felfogáson van is valaki.”¹⁰⁹

A királyság-párt működése talán egyébként is ellaposodott volna, de e folyamatot mindenképp új megvilágításba helyezte IV. Károly 1922 április elején váratlanul bekövetkezett halála, mely sajátos módon mozgósította újra a hazai legitimista tábor. Az még önmagában nem tekinthető radikálisan legitimista politikai demonstrációnak, hogy a Magyar Királyság Pártja gyászistentiszteletet tartott IV. Károlyért,¹¹⁰ egyébként a többi főpaphoz hasonlóan Prohászka is így járt el Székesfehérváron, ahol megyei gyász-közgyűlésre is sor került.¹¹¹ A halálhír kapcsán a *Fejérmegyei Napló* ismét gyászkeretes címlappal jelentkezett, és a „király ravatalánál” úgy értékelte a történeteket, hogy IV. Károly „fejéről a szabad királyválasztók leütötték Szent István koronáját”.¹¹² A vezető legitimista körök ekkor gyűltek össze ifj. Andrássy Gyula lakásán (Apponyi Albert, Rakovszky István, Zichy János, Haller István stb.), és egyetértésre jutottak abban, hogy „a legtisztább legitimizmus szerint a magyar trón Károly elsőszülött fiát, Ottó trónörököszt illeti meg”. Proklamációt is intéztek a magyar nemzethez, amelyben II. Ottót magyar királynak nyilvánították, Zita királynét pedig az uralkodó törvényes képviselőjének, követelték, hogy IV. Károlyt Magyarországon temethessék el, és a királyi család térhessen haza.¹¹³ A kormány határozott ellenlépéssel válaszolt az újabb legitimista zavargással fenyegető akcióra, úgy ítélte meg, a proklamáció törvénybe ütközik, ezért betiltotta a közzétételét, röpcédulákon vagy falragaszokon való terjesztését, és elrendelte az azt közlő lapok elkobzását.¹¹⁴ A második királypuccs után Károlyi Józsefet a főispáni székben váltó felsőőri Nagy Pál sajnálattal válaszolta, hogy a *Fejérmegyei Napló* azt már az intézkedés előtt kinyomtatta, nem lehetett megakadályozni, ugyanakkor úgy vélte, hogy a hatósági intézkedés (a lapszám betiltása és elkobzása) csak rontott volna a helyzeten.

Prohászka érintettsége miatt érdemes megemlíteni, hogy a lap erőteljesen legitimista irányvonala IV. Károly halála után jelentősen enyhült, s ehhez a püspökök bizonyosan köze volt. „Keresztény irányzata Prohászka Ottokár püspök önmagyméltósága közvetlen befolyása mellett feltétlenül biztosítva van” – jelentette a lapról a Fejér megyei főispán, melyet magas színvonalúnak és kifejezetten kormánytámogatónak minősített 1922 nyarán.¹¹⁵ Ugyanezt állapította meg októberben is, hozzátéve, hogy a választások óta a *Fejérmegyei Napló* teljesen kormánytámogató, a királykérdést nem erőlteti, és ez Prohászka személyes fellépésének, valamint a főispán vezetésével alakult sajtóbizottság munkájának eredménye, a megyei lapok közül csak ezt tartotta anyagi támogatásra érdemesnek.¹¹⁶

Prohászka IV. Károly halála kapcsán is tett egyértelműen legitimista elkötelezettségű nyilatkozatot. 1922 decemberében a Szociális Missziótársulat közgyűlésén beszélt arról, hogy a magyarságot ért számos csapás közül a legnagyobb „koronás királyunk” áprilisi elvesztése volt.¹¹⁷ IV. Károly uralkodásának elismerésében lendületes szónoklata során tovább is ment: „A magyar szíveket nem kell buzdítani a királyhűségre, a szent korona tiszteletére, mert az utolsó kunyhóban is ott él a király iránt való ragaszkodó szeretet. A szenvedésnek bármilyen hamva szállja meg a magyar tűzhelyeket, a sűrű hamu alatt is ott izzik utolsó szikra gyanánt a nemzet reménye Magyarország boldogulása iránt, s szerető hűsége a szent felséges korona és annak viselője iránt.” A legitim uralkodónak minősített IV. Károly elvesztése miatt őszinte gyászát juttatta kifejezésre, és a legitimisták iránti gesztusokban még tovább is ment, az ő javaslatára küldött a közgyűlés üdvözlő táviratot – a szintén rendkívül pozitívan méltatott – Horthy mellett az özvegy Zita királyné részére is. (Alighanem egyaránt fontos volt számára a Horthy-rendszer iránti lojalitásának kifejezése és a legitimistáknak címzett gesztusok sora.) Később, egy alkalommal, Csernoch János hercegprímást – első miséjének 50. évfordulóján – „királykoronázó esztergomi érseknek” nevezte, amit bizonyára a legitimisták ismét csak jól értettek.¹¹⁸

A Magyar Királyság Pártja folytatni akarta korábbi felvilágosító, társadalmi tevékenységét, például újra pénzdíjas pályázatot írtak ki „A magyar nemzeti királyság alkotmányjogi jelentősége jogtörténeti megvilágításban” címmel,¹¹⁹ tanulmányi ösztöndíj-programot indítottak különösen hadiárvak és közalkalmazottak fogyatékkal élő gyermekei részére,¹²⁰ a tankerületeken keresztül ajánlották a tanulóknak a párt klubhelyiségét és könyvtárát,¹²¹ stb. De később a párt tevékenysége tulajdonképp kimerült ünnepélyes legitimista tiszteletadásokban, például gyászmiséket tartottak IV. Károly halálának évfordulóin,¹²² sőt mondattak ilyeneket Ferenc József emlékére, valamint Zita királyné névnapjára ünnepi miséket.¹²³ (Legitimista körökben különösen a gyermek trónörökös, Ottó kultusza erősödött, a születésnapja előkészítésére alakult külön bizottság Prohászkat is meg akarta hívni az 1924. november 20-ra tervezett, „örökös királyunk,

II. Ottó” tiszteletére tartandó ünnepi misére,¹²⁴ a püspök feltételezésem szerint egyszerűen kitért a hasonló megkeresések elől.)

A royalista párt politikai megnyilvánulásai megritkultak és alig tartottak számot közérdeklődésre. 1925-ben Lukács György elnök beszélt arról egy társas vacsorán, hogy a királyság-párt még mindig létezik, és tevékenysége azért fontos, mert a királykérdést – bár megoldása nem aktuális – felszínen kell tartani, és felül kell vizsgálni a detronizációs törvényt.¹²⁵ Mindennek azonban már egyszerűen nem volt következménye. A párt hitelességének csökkenéséhez nagy mértékben hozzájárult, hogy 1922 márciusától egyre gyakrabban cikkeztek a lapok arról, hogy a Károly krt. 3. sz. alatti székhelyük egyik helyiségében, az ún. „Royalista Klubban” kártyabarang működött.¹²⁶ A pártnak és/vagy valamely tisztségviselőjének anyagi hasznot hozó vállalkozás nyilván nehezen volt összeegyeztethető a Szent Korona magasztos eszméinek hirdetésével, különösen, hogy sor került razziákra, a klub bezárására, majd más néven történt újraindítására.¹²⁷ Prohászka Ottokár és a Magyar Királyság Pártja közötti viszonyról – 1922. februári közgyűlési megnyitó beszéde után – további nyilvános információ nem ismert, vélhetően a szórakozóhelyként működő párthelyiségről szóló hírek a püspököt végleg eltávolították a párttól és az általa képviselt propagandától. 1925 elején (közelebbről nem tudjuk, mikor) formálisan is szakított a royalista párttal. Legalábbis ez derül ki Neményi Imrének Prohászka-hoz írott leveléből,¹²⁸ valamint az is, hogy a párt által bérbe adott helyiségért a bérlő nem fizetett, ami miatt pereskedésre is sor került, s a végrehajtásba a püspököt (mint papíron a párt egyik elnökét) is be akarták vonni. A royalista párt sajnálja, hogy Prohászka a kilépést választotta – fejtegette Neményi –, továbbá azt is bizonygatta, hogy neki sem volt ínyére a játékbarlagként való hasznosítás, de nem tudta megakadályozni, s ő csak azért tartott ki a párt mellett, mert olyan sokat dolgozott a királyság eszméjéért. A Magyar Királyság Pártja történetének dicstelen végjátéka hátterében alighanem az is meghúzódik, hogy a bethleni konszolidáció – ha teljesen „ignorálni” nem is tudta – sikeresen háttérbe szorította, a közéletet meghatározó kérdések első sorából kiiktatta a legitimista – szabad királyválasztó táborok vitáit, rövidebben szólva, a „királykérdést”.¹²⁹

Prohászka ingadozásának összetevői a legitimizmus kérdésében

Mint a fejezet elején jeleztem, a szakirodalom rendszerint Prohászkanak a legitimizmustól való elhatárolódását állapítja meg, s ezt erősítik egyes visszaemlékezések, például egy fehérvárkursói kastélyban rendezett díszebéden a „csupa legitimista főúr” között különként helyet foglaló, „szabad királyválasztónak” minősített püspökről.¹³⁰ A Prohászka-t, mint közéleti-politikai szereplőt elemző tanulmányok is megállapítják, hogy a püspök „soha nem volt legitimista”, a

kisebbséget képviselő függetlenségek híve volt,¹³¹ vagy „eltérően a főpapság és a klérus többségétől, soha nem volt aulikus, és 1918 után sem lett legitimista”.¹³² Ezzel szembeállítható, hogy már kortársai között is volt, aki szerint nem igaz, hogy a püspök elfordult volna a legitimizmustól,¹³³ 1923-ban Lorenzo Schioppa nunciusnak is voltak olyan – ebben a formában nyilván egyoldalú és túlzó – értesülései, hogy Prohászka legitimizmusa miatt törekszik érseki bábókra.¹³⁴ Más alkalommal a nuncius úgy fogalmazott, hogy Prohászka „egykor a legitimistákkal tartott, időközben állítólag a nemzeti monarchia és Horthy mellé állt”,¹³⁵ vagyis a kortársak számára sem volt egyértelmű, hogy hogyan is viszonyul a püspök valójában a királyi trón betöltésének kérdéséhez.

Az mindenképpen bizonyos, hogy nem illeszkedett a püspöki kar elkötelezetten legitimista főpapjainak sorába,¹³⁶ de tőlük nemcsak ez, hanem feltűnő politikai aktivitása és radikalizmusa is megkülönböztette őt. 1920–1922 közötti vonatkozó megnyilatkozásai hol így, hol úgy értelmezhetők, az a benyomása is kialakulhat az utókor olvasójának, hogy az államforma egyszerűen sokkal kevésbé volt fontos Prohászka számára, mint a keresztény-nemzeti Magyarország megteremtéséért (abban a szociális igazság érvényesüléséért, a szegények felemelkedéséért stb.) vívott, legalább annyira szellemi, mint politikai küzdelem. Ennek következtében hajlamos volt a királykérdésben gesztusokat tenni éppen aktuális hallgatósága szimpátiájának elnyerése vagy fenntartása, az egységes keresztény táborba való bekapcsolása érdekében. Kitérőként érdemes megjegyezni, hogy ugyanez a Prohászka Ottokár 1918 őszén – túlteljesítve a püspökök Magyar Nemzeti Tanácshoz való csatlakozásának szintjét – arról beszélt, hogy a katolikus egyháznak minden államforma megfelel („az egyháznak nincs forradalma se királlyal, se köztársasággal”¹³⁷), jogosnak ismerte el a királyság megszűnését és a köztársaságot. („Ami 900 éve, hogy fennállt, a magyar királyság, most mint villámcsapásra, gyökerestől kifordult s a felszabadult nép most már maga döntött az államforma fölött, s maga választja meg a népköztársaság elnökét.”¹³⁸)

Ingadozónak, taktikusnak, az éppen aktuális körülményekhez igazodni próbálónak is tartjuk ezért Prohászkat, aki viszont következetes volt a Horthy-rendszer fenntartása és a kormányzó személye iránti feltétlen bizalom tekintetében. A királykérdésben egyértelműen az 1921 őszén megfogalmazott „ignorálás” volt számára a legszimpatikusabb, minden más megosztottságot eredményező politikai kérdést egyszerűen háttérbe akart szorítani. Prohászka Ottokár 1922 februárjában elmondott „lelkünkben élő legitimizmus”-konceptiója megfeleltethető annak az állapotnak, amelyet nevezhetünk „konszolidált legitimizmusnak” is,¹³⁹ a lényeg, hogy ez tulajdonképp nem más, mint a Habsburg-házból származó uralkodóval kapcsolatos várakozások – aktuális politikai körülmények miatti – elodázása. Valamelyest különbözik a politikai

folyamatokat ekkor már egyértelműen kézbentartó Bethlen István koncepciójától, aki elvben szintén elfogadta a jogfolytonosság gondolatát, ugyanakkor a „nemzeti királyság” gyakorlatias megközelítésében nem tekintett különösebb várakozással a trón betöltése felé, nem véletlenül alakultak ki éles konfliktusai az intranzigens legitimistákkal.¹⁴⁰

Prohászka felfogása viszont párhuzamba állítható a jobboldali radikálisok (ébredők, fajvédők) királykérdésben vallott koncepciójával, amelyet az ÉME 1921. áprilisi, vagyis az első „királypuccsot” követő elnökségi határozata foglalt össze, ezt az egész szervezet számára iránymutatásnak szántak.¹⁴¹ A dokumentum leszögezte, hogy az 1918 novemberében alakult egyesület következetesen képviselte a „destrukció” folytán mélypontra jutott keresztény magyar nemzet felemelkedésének programját, és önmagukat tekintették a nemzeti királyság legfőbb biztosítékának, továbbá az egyes konkrét politikai kérdésekben álláspontjukat mindig az irányította, hogy annak „mikénti megoldása egyetlen nagy ügyünket, az antiszemitizmust megnyíben mozdítja elő”. IV. Károly visszatérési kísérlete az ÉME-n belül is megosztottságot szült, ezért leszögezték, hogy az ÉME nem foglalt állást sem a király személye mellett, sem ellene, egyszerűen nem aktuálisnak minősítették a trón betöltésének problémáját, és erőteljesen tiltakoztak az ellen, hogy akár „karlistának”, akár szabad királyválasztónak tartsák őket. (Az egyesületen belüli feszültséget fokozta, hogy az ekkor elkötelezett radikális nézeteket valló Szmrecsányi György elnök többször tett legitimista nyilatkozatot, ami miatt lemondásra is felszólították, de erre csak hosszas huzavona, alapszabály-értelmezéssel párosult belső vita után volt hajlandó.) Az ÉME vezetői határozottan úgy döntöttek, hogy elhatárolódnak a királykérdés minden egyoldalú értelmezésétől, ezt olyan másodlagos közéleti kérdésnek tekintették, amely igazából csak háttérbe szorítja a keresztény-nemzeti politikájuk valódi célkitűzéseit, konkrétan: „Az egyesület sem a múltban, sem a jövőben nem tekintheti a királykérdésben vallott nézetét olyan körülménynek, mely a zsidókérdésben folytatott harcunkban akármily csekély meg hasonlást is okozhatna.” (Tiltakoztak az ellen is, hogy bármely politikai párt szolgálatába szegődtek volna.¹⁴²) A királykérdés közéletből való kikapcsolására irányuló igény, s annak rendkívül határozott követelése általában jellemző volt a radikális jobboldalra, a fajvédelmi gondolat híveire,¹⁴³ s Prohászka ebben a kérdésben nagyon hasonlóan viselkedett (vö. III.2. alfejezet), úgy gondolta, az államfői poszt betöltésével kapcsolatos viták terméketlenek, feleslegesen vonják el a társadalom figyelmét sokkal fontosabb kérdések megoldására irányuló erőfeszítésektől.

A későbbiekben is kitérni igyekezett az állásfoglalás elől. Ennek lehetett a jele, hogy amikor 1926-ban megalakult a Magyar Nők Szent Korona Szövetségének székesfehérvári szervezete (vagy később Károlyi József vezetésével a Magyar Férfiak Szent Korona Szövetsége), nem tanúsított érdeklődést ezen – alapvetően legitimista, II. Ottót magyar királyként méltató stb. –

szervezetek iránt.¹⁴⁴ 1926 augusztusában a neve felbukkan a IV. Károly emlékünnepeket előkészíteni hivatott bizottság (mintegy 200 tagot számláló) névsorában, de ez alighanem protokollárisnál is kisebb jelentőségű közszereplés volt a szemében.¹⁴⁵

III.4. Prohászka és a turanizmus

A magyar jobboldali radikalizmusnak mindig is különleges vonulatát jelentette a turanizmus, vagyis a „kelethez”, az ősi, honfoglalás vagy államalapítás előtti magyar gyökerekhez való vonzalom kérdése. Prohászka Ottokár és a turanizmus kapcsolatai leginkább Gödöllőhöz kapcsolódó közszereplésein keresztül ragadhatók meg, amit különös megvilágításba helyez, hogy a járás első számú tisztviselője Endre László volt, aki már Prohászka életében is meggyőződéses szélsőjobboldali, antiszemita közszereplő, egyben a püspök odaadó tisztelője volt.

Endre László Gödöllője az 1920-as években és Prohászka Ottokár

A Pest megyei nagyközség több szempontból is fontos helyszínnek bizonyult a Horthy-korszakban, „Horthy Miklós kormányzó rezidenciájaként és Endre László főszolgabíró erős váraként” gyakran szerepelt a hírekben.¹ Endre László 1919-től szolgabíróként, majd 1923-tól főszolgabíróként „az ország legnagyobb, és – tekintettel a Grassalkovich-kastélyban évente hónapokat időző Horthyra – legfontosabb járásának élére került”,² az 1920-as évek radikális antiszemita mozgalmainak meghatározó személyisége, Gödöllő a szélsőjobboldali radikálisok egyfajta központja, találkozóhelye lett.³ Míg Prohászka katolikus főpapként, az „igazi” kereszténység propagandistájaként vált az 1920-as évek szélsőjobboldalának ikonikus figurájává, Endre László ugyanezt képviselte a közigazgatás gyakorlatias világában, nem véletlenül alakult ki mindkettőjüknek szoros – bár pozíciójukból fakadóan eltérő tartalmú – kapcsolata a kor legnagyobb radikális és antiszemita tömegszervezetével, az Ébredő Magyarok Egyesületével,⁴ és a kor más szélsőséges egyesületeivel.⁵ (Vö. III.2. alfejezet.) Endre László „a zsidósággal szembeni fellépés gyakorlati specialistájává nőtte ki magát”, akár a jogszabályokon is túllépve zaklatta a járásban élő zsidó kereskedőket, vállalkozókat, tevékenységére nagyon is találó a „bürokratikus antiszemitizmus” kifejezés használata.⁶ Egyes adatok szerint Prohászka és Endre László szoros kapcsolatot ápolt, levelezésben is álltak egymással, a püspök halála után a gödöllői főszolgabíró Prohászka szellemi örökösének számított a szélsőjobboldalon.⁷ Bár az 1920-as évek közepére Endrének – erősödő felsőbb nyomásra – enyhítenie kellett a leplezetlen antiszemita intézkedések gyakorlatán, ettől még (éppen Prohászka 1925. évi gödöllői látogatásának idején) igaz volt, hogy a főszolgabíró tevékenysége nyomán Gödöllő „a magyarországi

antiszemita mozgalom fellelégvárásával, egyfajta »tudományos központjává« vált», sőt „a magyar antiszemita mozgalom egyik fő erőközpontjaként működött”.⁸

Gödöllő, mint a turanizmus egyik szellemi műhelye

A nagyközség, különösen a helyi művésztelep révén a turanizmus iránt vonzódó művészek, értelmiségiek találkozóhelye is lett. Itt telepedett le a Székelyföldről Magyarországra menekült Szépvízi Balás Béla költő, író, fáradhatatlan szerkesztő és szervező.⁹ Bár lapindítási tervei nem voltak hosszú életűek, számos kapcsolatra tudott szert tenni, melyek révén folyóirataihoz és könyveihez rendszeresen meg tudott nyerni újabb támogatókat.¹⁰ Radikális jobboldali, meggyőződéses antiszemita volt, bár munkáinak visszhangja finoman szólva viszonylagos, lapindítási kísérletei pedig rövid életűek voltak, a szélsőjobboldalon ismertté tette magát, különösen a turanizmus ideológiájának sajátos értelmezése révén, szoros kapcsolatban állt a munkáját gyakran támogató Endre Lászlóval, és tanulságos viszonyt alakított ki Prohászka püspökkel is.

A turanizmus, turáni eszme – nagy általánosságban – a turáninak nevezett közép-ázsiai (jórészt török/türk, de más ázsiai, perzsa stb.) népek közösségének elvéből indult ki, számos válfaja alakult ki a tudományos megalapozottság, a politikai elkötelezettség és radikalizmus tekintetében.¹¹ Szépvízire pontos az a meghatározás, hogy „termékeny, de igen tehetségtelen” szerző volt, a dilettáns, „sikertelen és rosszkedvű vidéki lapszerkesztők” közé tartozott.¹² Radikális antiszemitizmussal próbálta magára felhívni a figyelmet, például azzal, hogy első között tagadta Jézus zsidó származását (szerinte magyar, sőt székely volt), szorgalmazta a bevándorolt zsidók kitelepítését, sőt, a távozni nem akarók kivégzését is.¹³

Szépvízi 1921-ben *Székely Szó*, 1925-ben *A Magyar Vidék*, 1927-ben *Napsugár*; 1932-ben *Székelység* címmel indított rövid életű lapokat, közben megszervezte a Napsugár Turáni Irodalmi Vállalatot, mely az intézményi háttérrel adta turanista felfogásának terjesztéséhez. 1921-ben jelentette meg a szélsőjobboldal (ébredők, fajvédők) köreiben népszerű *Kánaán pusztulása* c. ókori témájú ponyvaregényét,¹⁴ mely a zsidó térfoglalás – nem is annyira áthallásos, inkább egyértelmű – témájával ekkor még a „sajtóapostol”, Bangha Béla elismerését is kiváltotta.¹⁵ Virulens antiszemitizmusa mellett a „turáni gondolat” foglalkoztatta elsősorban Szépvizit. A hazai szélsőjobboldalnak ahhoz a leginkább populáris vonulatához tartozott, mely a keresztény alapú antiszemitizmust vegyítette az ősmagyar kultuszok, a hun-magyar rokonság (sőt: azonos-ság) felfogásával, a turanizmus gondolatát leginkább ápoló szervezetek (például a Turáni Társaság, vagy az abból 1920-ban kivált Magyarországi Turán Szövetség¹⁶) azonban jellemző módon inkább távol igyekeztek tartani magukat a zavaros és kalandor természetű Szépvizitől.¹⁷ Utóbbi a turanizmust a „hanyatló nyugatot” meghaladni hivatott ideológiának tekintette, úgy

vélte, a „szeretet, értelem és igazság” talaján álló turáni népeké a jövő,¹⁸ s ebben nem okozott számára problémát a pogány hun és ősmagyar vallásoknak a kereszténységgel való azonosítása, sőt, azokba erőteljes spirituális és ezoterikus vonásokat is vegyített. Finoman szólva kétes hitelességű történeti és nyelvészeti emlékekből, valamint saját felfogásából gyúrt „magyar nemzeti vallást”, amelynek valóságos hitrendszerét is rekonstruálni (valójában inkább: megalkotni) akarta, próbálta a magyarság múltját és jövőjét „ősi jóslatok” megszólaltatásával népszerűsíteni.¹⁹

Míg a *Kánaán pusztulása* c. regénye inkább elismeréssel, következő, 1923-ban megjelent *Attila urunk. Régibb középkori regény* c. három kötetes regényfolyama inkább súlyos kritikával találkozott. A hunokat dicsőítő, emlékezetüket a magyarság története szerves részeként értelmező regényben ugyanis rendkívül kritikusan mutatta be a középkori katolikus egyházat, különösen a pápaság intézményét, és a keresztény-nemzeti sajtó (különösen az *Új Nemzedék*) erősen megtámadta Szépvizit, vallásgyalázásról és az amúgy is inkább ponyva jellegű regény színvonaltalanságáról cikkezett, a „fércmunka” még a legenyhébb kifejezés volt, amellyel illeték.²⁰ A botrányt fokozta, hogy Budapest főváros tanügyi igazgatósága megrendelte a könyvet az iskolák részére (aztán az erről szóló döntést gyorsan vissza is vonták). Okot adott a történet taglalására az a körülmény is, hogy az egyébként magán kiadásban finanszírozott regényt a Stádium Rt. nyomdájában készítették, amely pedig kifejezetten egyházi háttérrel működött, Prohászka Ottokár volt az egyik alapítója, és a kritikák sorában ezért az ő felelősségét is felvették. A szélsőjobboldal ezúttal inkább óvatosan védte, vagy inkább csak tompítani próbálta a kritikák élet, például azzal, hogy a Stádium csupán a nyomdai háttérrel biztosította, a könyv tartalmával nem foglalkozott.²¹ Az egészen bizonyos, hogy Szépvizi a hunok dicsőséges múltjának hangoztatásával arányt tévesztett, a szélsőjobboldal is inkább a katolicizmus elleni (már számukra is elfogadhatatlan) támadásként értékelte a regényt. A szerző által vélelmezett „turánizmusból” jóval több lett az ősi pogány kultuszok iránti szimpátia, mint a kereszténység. Szépvizi a tőle megszokott módon reagált: igyekezett beszerezni őt támogató véleményeket, amelyeket egy külön füzetben is kiadott. Bár hivatalosan az „Attila Társaság” kiadványaként jelent meg, elég egyértelmű, hogy Szépvizi rendezte sajtó alá (Szépvizi a társaság főtítkára volt), s magáról állapította meg, hogy a több irányból érkező, durva támadások ellenére e füzettel akarta elérni, hogy a „napisajtó ellenére is megnyilatkozhassék a nemzet lelke, akarata” egy olyan művel kapcsolatosan, amelyet álszerényen úgy minősített, hogy „Jókai regényei óta ekkora munka nem jelent meg”.²² A szimpátia-nyilatkozatok kapcsán ugyanakkor feltűnő, hogy a szerzők jórészt Szépvizi baráti-ismerősi körét reprezentálták, neves irodalmi vagy tudományos közszereplő nem akadt közöttük. (Prohászka vagy más egyházi személy sem.) Az *Attila*

urunkban Szépvizi nem egyszerűen kritikus volt a katolicizmussal kapcsolatban, hanem a zsidóság „métélyével” mérhető veszedelemnek láttatta a középkori egyházat a valódi dicsőséget hordozó „turáni” népek kultúrájára és hagyományaira nézve.

Több egyházi személy sürgetett határozottabb fellépést az ősmagyarkodó, tudománytalan és a kereszténységgel szemben álló pogányság kultuszával szemben, amit utóbbiak hívei az antiszemitizmussal próbáltak elfogadtatni. A bencés filozófus és teológus Kühár Flóris például így írt: „A fajvédelmi irányzat furcsán szolgálja céljait. Nekimegy a zsidóságnak ott is, ahol semmi oka sem volna rá és diszkreditálni akarja a zsidóság ősi monotheisztikus vallását. A Szépvizi Balázs Bélák [...] módszere sem nem igazságos, sem nem tudományos. A kereszténységnek nincs szüksége arra, hogy hamisságokkal támadjuk a zsidóságot.”²³ A Bangha Béla szerkesztésében megjelenő folyóirat szerkesztőségi nyilatkozatban kelt ki a protestánsok és a zsidók mellett Szépvizi és társai ellen is, akik „a fajvédelmi eszme pogány megtévelyedettjei, minden nyugati kultúráérték leszólásával, élők és holtak lekáromlásával, fehér ló híján valószínűleg fehér macska áldozásával s beteges megalomániájuk mulattató gesztusaival vélik szolgálhatni a nemzeti fejlődést”.²⁴ A protestánsok sem voltak épp jó véleménnyel általában a fajvédelemből fakadó turanizmus egyre jobban elharapózó kereszténység-ellenességéről.²⁵

1925-re – amikor Prohászka bizonyosan kapcsolatban állt Szépvizivel (ld. alább) – teljesen elmérgesedett a viszony a gödöllői turanista író és szerkesztő, valamint a keresztény-nemzeti sajtó között, utóbbi gyakran igyekezett elhatárolódni előbbitől. Szépvizi lapjában az *Új Nemzedék* csak „a paródia-hírlapirodalomnak a Bangha-bagolyvár délutáni lapjaként” interpretálta,²⁶ és a kritikusokkal szemben tudományosan megalapozott igazságokként próbálta védeni az ősmagyarok vallásával kapcsolatos téziseit.²⁷ A Bangha vezette Központi Sajtóvállalat lapjai vitriolos kritikákkal illették Szépvizi tevékenységét, az említett cikk után például egy glossza úgy fogalmazott, hogy Szépvizi „nemcsak Erdélynek, hanem inkább az irodalmi tehetségnek ösztönös és örökös menekültje”, „akár írónak, akár újságírónak, még vidéki értelemben véve sem elég tehetséges”, „a gödöllőiek csak annyit mondanak, hogy jó lenne, ha abbahagyná ősvallásos mániáit”.²⁸ Korábban Szépvizi jellemzően támadta Hegedűs Lóránt közgazdásznak azt a cikkét, amelyben arról értekezett, hogy kevés megbízható történeti ismeretünk maradt az ősmagyarok hitvilágáról az ilyesmit világszemléletük középpontjába állító, délibábos turanisták meggyőződésével ellentétben.²⁹

Mielőtt arra próbálnánk választ keresni, hogy hogyan és miért került kapcsolatba a pogány ősmagyar kultuszokat kereszténységgel vegyítő Szépvizi Prohászkaival, és utóbbit mi motiválhatta erre, kitérőként érdemes egy általánosságra utalni. A saját keresztény elkötelezettségét mindenkor hangoztató (antiszemitizmusát azzal rendszerint szorosan összekapcsoló) magyar

szélsőjobboldal egész történetében mindenkori képviselőinek gondot okozott, hogy ideológiájukban milyen szerepet szánanak az ősmagyarok kultuszának, illetve az ahhoz kapcsolódó járulékos, olykor például kifejezetten szubkulturális elemeknek. (Például az ősi viseletek, az ősmagyar pogány vallás elemeinek, a hun-magyar eredetközösség kidomborításának, a rovásírás kultuszának stb.) Kétségtelen tény ugyanis, hogy a radikális jobboldal nagyon ritkán jutott el a kereszténység tagadásához, sőt, szinte minden esetben a radikális mozgalmak kifejezetten a kereszténység társadalmi tanításán állónak minősítették önmagukat.³⁰ Az viszont már az első világháború után is kísértette a szélsőjobboldali radikálisokat, hogy az ősmagyarsághoz kapcsolódó, ideológiailag vonzó és kiaknázható, említett szubkulturális elemeket megpróbálják egybegyűrní a kereszténységgel. A kérdés monográfusa így írt erről: „Folyamatosan létezett az igény a réveteg, ám annál inkább keblet dagasztó múltértelmezésekre, a magyar szélsőjobboldali politikusok többsége kitartott a hagyományos kereszténység mellett.”³¹ Az egészen biztos, hogy a szélsőjobboldali radikálisok közül is a politikai kereszténységgel kapcsolatosan is tájékozatlan, műveletlen, viszont elkötelezett antiszemita aktivisták voltak fogékonyak az „ősmagyarkodásra”, talán nem véletlen, hogy az Erzsébetvárosi Demokrata Kör ellen elkövetett 1922. áprilisi bombamerénylet vádlottjaival kapcsolatosan felmerült, hogy nézeteiket Szépvízi Balás (és a hozzá hasonló) könyvei radikalizálták.³²

Szépvizit a támadások csak megerősítették saját igazában és küldetés-tudatában. Jelentősebb visszhangot váltottak ki „Napsugár” kiadvállalatának 1925-re és 1926-ra megjelentetett *Napkönyv. Turáni képes naptár és évkönyv* c. kiadványai, amelyek az energikus szerkesztő turanizmus-felfogásának is sajátos tükörképei. Az 1925. évi kiadványban megfért egymással a Horthyt dicsőítő nyitóvers, a *Kánaán pusztulásából átvett Pogányimádság* c. költemény,³³ rengeteg elszórt, „Attila urunknak” tulajdonított (nyilván Szépvízi által fantáziált) útmutató idézettel, továbbá „ősmagyar naptár”, csillagjóslások,³⁴ a turáni gondolattal kapcsolatos körkérdés,³⁵ vagy éppen tudományoskodó, térképpel hitelesített tanulmány a turáni népekről, köztük a magyarokkal azonosított hunokról,³⁶ de közölt rovásírás-ábécét is.³⁷ Bizonyos történelmi témák nagyon foglalkoztathatták Szépvizit: a Habsburg-ellenes éllel interpretált 1848–49-es szabadságharc, az iszlám – „turáni szempontból” – pozitív megközelítése stb.³⁸ Az egyik kortárs kritika élesen tette szóvá a kereszténység és az ősi pogány kultuszok összeegyeztetésének kísérletét, a „turáni népekkel” kapcsolatos tudománytalan fantáziákat, és azt, hogy mit szólnak mindehhez a kereszténységet politikai ideológiaként hangoztató – ráadásul „turáni” származásúnak nehezen minősíthető – közszereplők, például Wolff Károly, Eckhardt Tibor, vagy éppen a konkrétan is nevesített Prohászka Ottokár.³⁹ Szépvízi *Egy vagy több Istent hittek-e pogány őseink?* c. cikke például azt fejtegette, hogy a bolygókban és természeti tényezőkben hívő

ősmagyarok hite mintegy átlényegült kereszténységgé a honfoglalást követően.⁴⁰ („Őseink vallása természeti igazságokon alapuló gyönyörű költemény volt, gyakorlása pedig nemzetfenntartó életmód” – vallotta például.) A szépirodalmi részt is leginkább ilyen szemléletű költemények képviselték.⁴¹

A tudománytalansággal vádoló kritikákban Szépvizi inkább bátorítást és önigazolást, koncepciójának erőteljesebb képviselőjére sarkalló megnyilatkozásokat látott. Az 1926-ra kiadott naptárban nagy horoszkópot is közölt, csillagjegy-számításai alapján például biztosra vette, hogy 1927-re összeomlik a világháborút lezáró Párizs környéki békerendszer,⁴² vallási szinkretizmusát pedig egy-egy idézet is jól megvilágítja, például amikor arról írt, hogy a pogány hitvilágban fontos szerepet játszó fehér ló nem más, mint „csodás szimbóluma a keleti lélek szeplőtelen Egy Igazi Isten hívésének”.⁴³ Jellemző szóhasználatával utasította vissza Hóman Bálint kritikáját, aki többször is „délibábos nyelvészkedésként” ítélte el, és dilettánsnak minősítette a magyarok és az ókori civilizációk (például Zarathustra) – Szépvizi által meggyőződéssel vallott – közvetlen kapcsolatait.⁴⁴ A szélsőjobboldal történelmi fantáziáit és áltudományos elméleteit védelmező attitűddel arról beszélt, hogy a tudományos intézményekből (különösen a Magyar Tudományos Akadémiából) erőszakosan kirekesztik az „igazságot” leleplező történeti és nyelvészeti álláspontok autodidakta képviselőit, elhallgattatják a „valódi” magyarságot megszólaltató ellenvéleményeket. („Egyébként is, valamit megállapítani csak ők, a tudósok hivatottak, sőt, hivatásukat ki is merítik” – írta gúnyosan, és „nekiment” még a Turáni Társaság – szerinte nem eléggé és nem eléggé igaz módon „turáni” – vezetőinek is.)

Tevékenységeinek hitelesítésére közölt ugyanakkor egy csokorra valót a jelentős közszereplők (például miniszterek) hozzá intézett leveleiből, bár kénytelen volt megállapítani, hogy például Apponyi Albert úgy köszönte meg az 1925. évi *Napkönyvet*, hogy teljes mértékben el is határolódott annak tartalmától. Szépvizi fontosnak vélte, hogy fakszimilében közölje Prohászka Ottokár szűkszavú, teljesen hivatalos hangvétellű és semleges tartalmú köszönetnyilvánítását – vagyis a püspökre való hivatkozás különösen fontos lehetett a sokak által „hóbortosnak és kótyagosnak”⁴⁵ tartott szerkesztő számára.

Prohászka Ottokár turanizmus-fogalma

Előre bocsáthatjuk, hogy Prohászka Ottokár első életrajz-írója pontosan állapította meg, hogy a püspök „a pogányságba hajló turánkodást [...] sohasem helyeselte, és ahol módja kínálkozott, tapintatosan, de határozottan elítélte”.⁴⁶ Ha összegyűjtjük, Prohászka hol és milyen értelemben emlegette a turanizmust és az ősmagyar hagyományokat, összességében helytálló, hogy egyrészt nem foglalkozott annyit a témával, mint más kérdésekkel (például a legitimizmussal),

másrészt egyáltalán nem abban az értelemben, ahogy azt Szépvízi Balás Béla és a hasonló pogányság-rajongó szélsőségesek tették.

Prohászka számára – úgy tűnik – a „turáni” jellemzők inkább a kereszténységet nem ismerő, nem alkalmazó, a krisztusi tanok iránt érzéketlen magatartással hozhatók kapcsolatba. Már 1919 előtt is hangot adott ilyen nézeteknek a naplójában,⁴⁷ később a turáni lélek számára missziós kihívást jelentett (ez az egyik „ingere” – írta), mert az ilyen felfogású magyarság „valami fatális érzéketlenséggel viseltetik a kereszténység iránt”, a turániak „bamba létben, elszigeteltségben, lelki sivatagban” élnek – vagyis legfeljebb emlegetik, de nem gyakorolják a kereszténységet.⁴⁸ A püspök rendkívül fontosnak tartotta a magyar falu – romlatlannak és a nemzeti jellegzetességeket leginkább hordozónak vélt – paraszti népességének „valódi”, vagyis keresztény kultúrával való megismertetését, már csak azért is, mert attól tartott, hogy a tudatlan vidéki lakosság kultúráját – a városok, különösen Budapest „elzsidósodása” után – az erkölcstelen és világias, „nemzetközi” zsidók fogják meghatározni.⁴⁹ A turanizmus számára egyértelműen a kereszténységnek ellenálló, kemény pogányság jelzője, amelynek megtérítésében a katolikus papság felelősségét hangoztatta.⁵⁰

Nyilvános megszólalásaiban ugyanezeket a nézeteket képviselte, s bár ritkán foglalkozott a témával részletesebben, egyszer-egyszer pontosabban is igyekezett körüljárni. Már 1920-ban is megfogalmazott koncepciója szerint a kereszténység felvétele a magyarság szempontjából azt jelentette, hogy „belejött a keresztyén, krisztusi kultúrába, a kultúra itt volt, a Turán belelépett a nyugat-európai kultúrába”. Ezáltal pedig a magyarság el is fordult az eredeti „turáni” hagyományoktól, a keresztény kultúra hordozója lett, így került szembe szükségszerűen a zsidó kultúrával, a „kereszténység nyílt tagadásával”.⁵¹ Erőteljesebb, elkötelezettebb kereszténységre sarkallta olvasóit és hallgatóit: „Oly tohonya, lomha, érzéketlen ez a magyar nép, hogy ezt nemcsak ébreszteni, hanem a csípőjébe a lelkesedés sarkantyúját kell belevágni, mert különben a turáni paripa itt Európában vén gebe lesz.”⁵² 1922-ben arról írt, hogy a „magyarság a turáni szellemi restség egész súlyával dőlt bele ez eszméknek”, vagyis a liberalizmusnak,⁵³ egy évvel később fájdalmasan állapította meg, hogy a magyarság „állig felfegyverkezett ellenségeinek” vezetői (konkrétan: Kossuth Lajos és Jászi Oszkár), valamint a zsidók által képviselt nézetek elhomályosították, elbódították a magyar nép „turáni agyát”.⁵⁴

Prohászka számára a turanizmus missziós kihívást jelentett az elmaradott és/vagy az idegenség veszélyét hordozó zsidók számára kiszolgáltatott magyarság számára, de nemcsak ilyen értelemben. Beszélt arról is (s ez már sokkal inkább találkozott a turanizmus elkötelezett híveinek felfogásával), hogy a turáni népek felé a magyarságnak isteni küldetése, missziós elkötelezettsége van: „De a testvériséget a nemzetekre is át kell vinnünk. Nemcsak emberek, hanem

nemzetek is éljenek s kapcsolódjanak testvérként egymással, s először is azok érvényesítsék egymással szemben a krisztusi testvériséget, melyek tényleg vér és faj szerint is testvérek volnának. Nem moccan-e meg valami karácsonyi érzés a magyar nép szívében, mikor krisztusi testvériségről akar élményt s a turáni eszme villan meg lelkében. Ezek a turáni népek vér szerint testvéreink volnának; de mit tettünk értük, hogy lélek szerint is testvéreink legyenek? Van-e misszió-házunk Turán részére? Küldtünk-e már ki hittérítőket hozzájuk, kik nekik a jó hírt az Istenfiúságról s a nagy testvériségről megvigyék? Volt-e már e népekkel szemben karácsonyi élményünk? Ráébredtünk-e arra a tudatra, hogy a nagyobb részben katolikus magyarnak – a finn, az észt rokon ugyan, de protestáns – kellene a szent kereszténység áldásaiban részesítenie a turánságot?”⁵⁵ 1924-ben önálló cikket is szentelt a témának, amelyben többek között így írt: „Íme az új turáni-magyar s katolikus gondolat: Térítsük meg Turánt! Sokat beszélnek a turáni atokról, cáfoljuk meg ezt a hagyományt: vigyünk atok és széthúzás helyett áldást és örök szeretetet a vérközösségbe!”⁵⁶ A turáni népek megtérítését a magyarság „kultúrfölényéből” fakadó, valamint a trianoni béklyóból kiutat kínáló kötelezettségként értelmezte. Pontosabb turanizmus-értelmezését olvashatjuk 1925. február 12-én egyházmegyei körlevelében: „Sokat beszélnek most nálunk turanizmusról s az alatt azt értik, hogy a magyar lépjen közelebb fajrokonaihoz, a törökhöz, mongolhoz, tatárhoz, a kínaihoz és japánhoz; ezáltal majd elvész elszigeteltsége s árvasága, s jobban megvédheti majd érdekeit. Erről a turanizmusról sok szó folyik, de ha a sok szép szó helyett e téren tettet akarunk, akkor arra igazán mi vagyunk hivatva. Karoljuk föl – mondom én is – a turanizmust, s közöljük azokkal a népekkel azt, ami legjobb bennünk, a hitet, az Úr kegyelmét, a katolikus egyház intézményét.”⁵⁷ Utóbbi gondolat egyértelműen utal arra, hogy a turanizmus Prohászka számára missziós kihívást jelentett, a katolicizmus üzenetének eljuttatását az azt nem ismerő vagy el nem fogadó népekhez. „Turáni” missziós terület alatt értett eszerint még nem keresztény keleti népeket, illetve ilyennek látta a kereszténység belső tartalmától elfordult magyarság egyes csoportjait is.

Prohászka számára az egészséges „magyar faj” lényegét a kereszténység adta, s nem az ősi, pogány (a kereszténység által meghaladott, azzal ellentétes) hagyományok. Elutasította a nemzet fogalmának vérségi, leszármazási alapon történő meghatározását (ellentmondva ezzel a népeket biológiai alapon rokonító ekkori és – főleg – későbbi délibábos történészkedéssel foglalkozó nézeteknek), 1922-ben például arról beszélt, hogy a népek folyókhoz hasonlóan más vízfolyásokat is integráltak: „A nemzet folyton lesz, mert tiszta vérű nemzet nincs, olyan, mint a folyam. Nem az a fontos, hogy turánilag nem tiszta, egységbe olvadt, aki belekerül, annak egységességi érzéssel kell a nemzetben önmagát feltalálnia – a haza sorsának egy része lesz.”⁵⁸ 1925-ben a Magyar Tudományos Fajvédő Egyesületben tartott előadásában saját példáján is

illusztrálta akarta ezt, mondván, neki sem „turáni ősfarmájú a koponyája és kissé tótos is az akcentusa, [...] ebben a közösségben [ti. a keresztény magyarságban] olvad fel magyarrá. Minden, ami ennek a közösségnek még szorosabb egybekovácsolását elősegíti, fajvédelem, de mindenki fajvédő, aki ennek a közösségnek gyengítését gátolja”.⁵⁹ A püspök szóhasználatában sokkal fontosabbnak számított a kereszténységgel áthatott (eredetileg turáni) magyarság és a zsidóság szembeállítása, utóbbival szembeni küzdelem fontossága, mint erre például 1922-es beszédében nyíltan is utalt: „Hát itt most a szíriai [értsd: zsidó] egye meg a turánit, egye meg a szíriai a magyart? A magyar a gyengébb, a szíriai az erősebb, de a magyar nemzet nem engedi magát felfaladni.”⁶⁰

Nyilvánvaló tehát, hogy Prohászka egészen másként viszonyult a turanizmushoz, mint például Szépvízi Balás Béla, vagy más, ősi hagyományokat hangoztató szélsőséges turanisták, számára a pogány kultuszok, vagy a vérségi alapon történő nemzet-meghatározások elfogadhatatlanok voltak. Prohászka korára jellemző sajátos, a fajvédők és ébredők nézeteinek pontosan megfelelő kereszténységet vallott (vö. III.2. alfejezet), amelybe a pogány kultuszok elemeinek integrálása nem férhetett bele. Ugyanakkor kapcsolatot tartott ilyen személyekkel és körökkel (előadást is tartott a Turán Szövetség részvételével szervezett tanfolyamon⁶¹), de többnyire nem élezte ki a közöttük feszülő ellentmondásokat. (Az egyetlen ilyen esetre, a „hadúr” kérdésében ld. alább.) Határozottan elítélte viszont egy nyilatkozatában a német nácizmust, annak határozottan kereszténység-tagadó, ősi pogány kultuszokra alapozó jellege miatt.⁶² Érdekes módon ugyanezt Szépvízi Balás Béla is kifejtette,⁶³ nem zavartatva magát attól, hogy ő ugyanúgy követendő mintának tekintette (bár a kereszténységgel vegyíteni próbálta) az ősi hun és pogány magyar hitvilág elemeit.

A gödöllői turanisták és Prohászka Ottokár

Prohászka Ottokár 1924 végén már bizonyosan valamilyen kapcsolatban állt Szépvízzel. Erre utal, hogy a gödöllői szerkesztő által 1925 elején megindított, *A Magyar Vidék* c. hetilapjában gyakran megjelenik Prohászka, Szépvízi bizonyosan rajongva tisztelte a püspököt (ami egyébként is jellemző volt a szélsőjobboldal különböző reprezentánsaira). A lapnak már a bemutatkozó számában Prohászka volt az egyik hivatkozási alap, amikor Szépvízi a vidéki Magyarország és a mezőgazdaság fejlesztését nevezte meg politikai irányvonala alapvetéseként,⁶⁴ és érezhetően Prohászka hatását tükrözte az a későbbi antiszemita programnyilatkozat is, amelyben a zsidókérdés minden vonalon történő megoldását szorgalmazta, az „ébredőknek, fajvédőknek s a titkos antiszemitáknak” azt javasolta, hogy átfogó törvényekkel végleges megoldást keressenek a zsidók megkülönböztetésére és kirekesztésére.⁶⁵

Januári indulását követően a lap részletes beszámolót jelentetett meg Prohászkanak az Ébredő Magyarok Egyesülete országos kongresszusán 1924 decemberében elhangzott beszédéről,⁶⁶ illetve a Miskolcon megjelenő szélsőjobboldali lap, a *Magyar Jövő* székházának avatásán elhangzott szónoklatáról is.⁶⁷ 1925 februárjában örömmel adott hírt arról, hogy Prohászka értesítette Endre Lászlót, miszerint hivatalosan a „Gödöllői Járási Közművelődési Egyesület” (Endre főszolgabíró által közvetített) meghívására a püspök Gödöllőre látogat.⁶⁸

A rendezvényre március 8-án került sor, Prohászka beszédére legfontosabb forrásunk Szépvizi lapjának tudósítása.⁶⁹ A szerkesztő sajnos nem pontos szöveget adott közre, inkább csak egy-egy fontosabb tételmondat megörökítésére törekedett, melyek azonban minden bizonnyal pontosan adják vissza a püspök mondanivalóját. Utóbbit támasztja alá, hogy a megörökített szöveg számos eleme Prohászka más korabeli beszédeiben is felbukkant, másrészt Szépvizi aligha akart volna a püspökétől eltérő mondatot neki tulajdonítani, még azokban az esetekben sem, amikor egyébként eltérő véleménye volt (különösen a végén, a turanizmus esetében). Szépvizi amúgy is lelkes rajongóként inkább Prohászka bizalmának megnyerésére törekedett, erre utalnak a beszédvázlatot megörökítő szöveg bevezető gondolatai: „Természetesen az estély fénypontja Prohászka beszédje volt. Ragyogó szellemkezekkel csak úgy szórta elméjének színes, tarka drágagyöngyeit. Mint bőségszaruból úgy omlott a töméntelen aranyszínű aforizma. Mert aforizmák sorozata volt egész előadása. Még cérnára sem fűzte, csak szórta, szórta két kézzel, teli marékka, hihetetlen pazarlással. Mi is szerencsésen elkaptunk a nagy gyöngyszüretben néhány szemet.”

Prohászka beszéde ugyanakkor aligha felelt meg maradéktalanul Szépvizi várakozásainak. Azzal még alighanem egyetértett, hogy a püspök elmondta a szélsőjobboldali radikalizmus általa máshol is megfogalmazott alaptételeit (ld. erről III.2. alfejezet), viszont alig szólt a turáni gondolatról, akkor is csak a beszéde végén és negatív kontextusban.

Ami előbbieket illeti, Prohászka kijelentette, hogy szerinte változatlanul az Ébredő Magyarok Egyesülete a legfontosabb, a magyarság valódi érdekeit közvetíteni hivatott társadalmi-politikai mozgalom, s hogy „a magyar öntudathoz nem kell zsidósajtó”. Gyengének minősítette a magyar nemzeti érzés aktuális állapotát, amivel szemben a dicső történelmi múltat állította szembe („a régi kor a nagy magyar akarás volt”), mozgósítani akart a letargia, a passzivitás ellen, és ismét elítélte Ady Endrét és követőit, akik szerinte mindent megvetettek, ami magyar volt. (Hatásukat „kiütéses tifuszhoz” hasonlította. Vö. III.6. alfejezet.) Elítélően szólt a szociáldemokratákról, majd sokat beszélt a zsidókérdésről, pontosabban a „zsidó faj” elleni harc fontosságáról: „Nem vagyok antiszemita, csak azt szeretném, hogy álljon mindenki a maga helyén, és ne legyen több amazokból, mint amennyi – elég. [...] Egy zsidó egy keresztény

biztosító intézet igazgatójának azt mondta: A fajom ellen nem biztosítok! Mélyen tisztelt Curia! A fajom ellen nem biztosítok! Mélyen tisztelt parlament! A fajom ellen nem biztosítok! És tagadják, hogy a zsidó: faj!” Ezúttal is elmondta, hogy a zsidóság visszaszorításának programját „önmagunk szeretetével”, a magyarság ilyen felemelkedését Isten akaratával azonosította. Feltűnő volt, hogy külön (viharos tapsot és éljenzést kiváltva) elismeréssel szólt Endre László közigazgatási tevékenységéről: „A magyar öntudat kialakításáért mennyit tehet a jó pap, a jó tanító, a jó közigazgatás, egy olyan főszolgabíró, mint akit itt tisztelhetünk.” Prohászka Ottokár közszerepléseiben ez volt a második alkalom, hogy radikálisok rendezvényén egy jelen lévő személyt „szembe dicsért”, vagyis nyilvánosan ismerte el tevékenységét, a másik Héjjas Iván volt 1922-ben. (Ld. III.2. alfejezet.) Prohászka gyakran hivatkozott az ír nemzeti mozgalom elnevezésére (Sinn Fein, ami azt jelenti: „mi magunk”), mint követendő példára,⁷⁰ vagyis úgy vélte, a magyar nemzeti mozgalomnak önmagára támaszkodva kell elérnie a felemelkedést (elsősorban a zsidósággal szemben).

Beszédét a keresztény-nemzeti gondolatba vetett bizalommal, és – nyilvánvaló szándékkal – a turanistáknak való üzenettel zárta: „Mi sem akarunk mást: mi magunk! – Ne bízzunk senkiben, még turánban sem, mert az messze van!” Vagyis Prohászka nem állt ki a turanizmus (különösen annak Szépvizi által képviselt formája) mellett, sőt, bár nagyon udvariasan és óvatosan (éppen ezért félremagyarázható módon), de el is határolódott attól, amikor kizárólag a keresztény magyarság önmagában való bizakodását szorgalmazta. Ezt Szépvizi nem is hagyhatta szó nélkül, és a Prohászka-előadásról szóló tudósítása végén megpróbálta a kritikát feloldani, önmaga számára igazolhatóvá tenni, kommentálni: „Az óriási hatással elmondott aforizmák után megjelentek a turáni regösök festői öltözetükben s jelentették, hogy itt van Turán! A lelkes főpapnak tehát a messzeségi aggodalma is el kellett, hogy oszoljék, már csak azért is, mert bensejében bizonyára ő is érezte, amit mi is éreztünk, hogy: Turán bennünk van!”⁷¹

Úgy tűnik, a Gödöllői Járási Közművelődési Egyesület képes volt előadóként megnyerni a „fajvédelem” országosan ismert, meghatározó személyiségeit, akik folyamatosan biztosították a szélsőjobboldali, antiszemita radikalizmus iránt fogékony hallgatóság lelkesedését, de a turanizmus Szépvizi által képviselt eszméit már nem akarták propagálni.⁷² De nem hozott szóba ilyesmit Endre László sem, például amikor a sajtóról nyilatkozott.⁷³ Kifejtette, hogy van „igazi” keresztény sajtó is, nemcsak országosan, hanem vidéken is (legjobb példaként a miskolci *Magyar Jövőt*, országosan *A Népet* említette), és arról beszélt, hogy fontos kérdéseket kell tárgyalni a lapoknak, nem olyanokat, amelyek „gyengítik az egyetemes nemzeti tudat kiépítését, pedig ez az, amitől én az egész keresztény sajtó megerősödését várom”. (Kimondatlanul is a zsidókérdésre célzott.)

Visszatérve Prohászka előadására, a gödöllői egyesület abban a reményben köszönte meg a püspök látogatását, hogy a továbbiakban is számíthatnak a támogatására.⁷⁴ Nem is kellett ebben csalódniuk, Prohászka a turanizmus ügyében kialakult nyilvánvaló nézetkülönbség ellenére kapcsolatban maradt a gödöllőiekkel, magával Szépvizivel is. Április elején például válaszolt a lapjának arra a közszereplőkhöz intézett körkérdésére, hogy „mikorra, kitől vagy mitől várják a magyar feltámadást?”⁷⁵ (Ld. IV.6. alfejezet.) Szépvizi Balás Béla nemcsak megköszönte Prohászkanak a lapjához való hozzájárulását, de a püspökhöz intézett levelében pártfogását, segítségét is kérte.⁷⁶ Többfrontos harcról, általános meg nem értettségről panaszkodott, mondván, nemcsak a zsidóság részéről érik szervezett támadások, de nem érti meg őt a keresztény értelmiség sem. Mint mondta, azért indította *A Magyar Vidék* c. lapját, hogy eloszlassa a személyével és nézeteivel kapcsolatos félreértéseket, előmozdítsa azok jobb megértését. „Én »Kánaán pusztulásával« fajunk egyik ellenségét, a zsidó faji törvényeket aposztrofáltam. »Attila urunk«-kal szintén ezt és a német világtörekvést, a kereszténység köpönyegében, mint szintén a magyar nemzeti cél akadályát. A zsidóság a legtökéletesebb formában bojkottál” – írta Prohászkanak. (Kiemelés az eredetiben.) Arra panaszkodott, hogy rendszeresen támadják, pedig a *Kánaán pusztulásával* jelentős csapást mért a zsidóságra, ugyanez volt a célja az Attilával foglalkozó regényével is, amit szerinte el sem olvastak a kereszténység nevében őt kritizálók. Nem az egyház ellen szólt, és nem vallási céllal írta a könyveit – győzködte Prohászkat, s szavátette, hogy „vallási térre sodort a Bangha páter erőszakos vaksága”. Mivel ő a „fajáért” akar dolgozni, kérte, hogy Prohászka segítsen neki elsimítani a keresztény sajtóval és közszereplőkkel kialakult konfliktusát, mondván: „A keresztény sajtótól nekem elégtétel jár. És avval a keresztény ügy is jól jár.” Mint fejtegette, ez valóságos apostoli munka, amivel már-már nyomást is akart gyakorolni Prohászka.

Nem tudjuk, Prohászka tett-e valamilyen lépést Szépvizi kedvéért, ennek egyszerűen – egyelőre – nincs nyoma. De nem is tarthatjuk valószínűnek, hogy a különc, a hun-ősmagyar vallásosság iránt elkötelezett Szépvizi érdekében fellépett volna, különösen azok után, hogy a keresztény-nemzeti sajtó folyamatosan és vitriolosan kritizálta a saját igazához makacsul ragaszkodó gödöllői lapszerkesztőt. Viszont Prohászka nem is szakított vele, sőt, tartotta a kapcsolatot, nyilatkozott Szépvizi lapjának, amit a szerkesztő bátorításként is felfoghatott. A legfontosabb kérdés a témában tehát egyszerűen az, hogy a politikai kereszténység iránt elkötelezett, sőt annak önmagát rendszeresen központi pozícióba kormányzó vezetője miért „állt szóba” a nyilvánvalóan áltudományos és délibábos nézeteket képviselő figurával? A válasz – véleményem szerint – alapvetően Prohászka politikai alkatában rejlik, vagyis abban, hogy a keresztény-nemzeti eszmét valló táboron belül a püspök szinte minden esetben inkább került a

konfliktusokban való állásfoglalást, fontosabbnak tartotta a közös („fajvédelemben”) megfogalmazódó célok melletti egység (látszatának) fenntartását. (Ld. III.2. alfejezet.) Prohászka konfliktuskerülő magatartása nyilván összefüggött azzal, hogy a püspököt a keresztény-nemzeti ideológia valamennyi árnyalata (a kormánypárt híveitől a szélsőjobboldal különböző csoportjaiig) iránymutató vezérnek tekintette, és Prohászka igyekezett is fenntartani az olykor egymással is programvitákba keveredő irányzatok egyöntetű bizalmát. Még az olyan nyilvánvaló szélsőségeseket is, mint az ősi pogány hagyományokat kereszténységgel kombináló gödöllői turanistákét. Szépvízi esetében sem beszélhetünk ekkor éles (pláne nyilvános) elhatárolódásról, és a püspök stratégiáját erősíthette a gödöllői lapszerkesztő Endre Lászlóhoz fűződő kapcsolata, aki Prohászka szemében – nyilván gyakorlati antiszemitizmusára tekintettel – a kívánatos közéleti magatartás egyik pozitív példája volt.

Prohászka elhatárolódása a szélsőséges turanizmustól

1926 nyarán Prohászka is elérkezettnek látta az időt, hogy feladja tartózkodását és határozottabban szót emeljen az ősmagyar pogány kultuszok térnyerésével szemben. Ebben vélhetően a katolikus püspöki kar 1926. március 17-i értekezletén történtek játszottak döntő szerepet, amikor Cesare Orsenigo pápai nuncius határozottan kifogásolta a magyar katolikusok „túlságos és veszedelmes közösködését a más vallásúakkal”, valamint a nemzeti múlt hangoztatásának eltúlzott térnyerését a katolikusok körében, és szorgalmazta a püspöki kar fellépését a károsnak vélt jelenségekkel szemben.⁷⁷ Kritikája többféleképpen is értelmezhető, hiszen úgy fogalmazott, hogy nem szabad „helytelen politikai megnyilatkozásokat és gyűléseket egyházi szertartásokkal összekötni, politikai ízű énekeket énekelni a templomban”. Az utóbbi mondatrész még egyértelműnek is mondható, a „politikai megnyilatkozások” „egyházi szertartásokkal való összekötését” azonban minden bizonnyal tágabban értelmezték, mint a nuncius, mert ilyen váddal szinte valamennyi egyházi kötődésű szervezet rendezvényét lehetett volna illetni, még a nagyszabású katolikus nagygyűléseket is. A püspökök elfogadták a nuncius kritikáját, de nem osztották a jelenség súlyával kapcsolatos aggodalmait, nem tapasztalták, hogy „veszedelmes közösködés vagy kifogásolható politizálás” lenne a katolikus egyházban.⁷⁸ A püspöki kar értekezlete után 1926 nyarán Mikes János szombathelyi püspök pásztorlevelet intézett egyházmegyéje papságához, amelyben megtiltotta a „fogalmak összezavarására” vezető közös istentiszteleteket és zászlószenteléseket.⁷⁹

1926. augusztus 20-i székesfehérvári szentbeszédében Prohászka határozottan elítélte az ún. „hadúr”-szertartásokat, amelyek szerinte teljesen idegenek a magyar történelmi hagyományoktól, és egyértelmű üzenetet fogalmazott meg a Szépvízi által is képviselt tanok követőinek,

amikor elítélte, hogy „már azt is tervbe vették nálunk, hogy fehér lovat fognak áldozni Gödöllőn hadúr tiszteletére. Természetesen ez tiszta ostobaság, s éppen ezért fel kell világosítani mindenkit, hogy a magyar népnek nincs mit kérnie hadúrtól, hanem egyedül csak Istentől kérhet valamit.”⁸⁰

Prohászka külön nyilatkozatban fejtette ki ezzel kapcsolatos nézeteit,⁸¹ egyértelműen rámutatva: „Szent István a magyar nemzetbe beleoltotta a kereszténység oltó ágát, és nem kell megbánnunk, hogy ezt megtette, bármennyire is lelkesüljünk régi nagyságunk szellemi tartalmáért és emlékeiért. Szent István cselekedete a »magyarok istenétől« Krisztushoz vezetett, és ez a körülmény nagy fejlődést és haladást jelentett.” Igyekezett pontosan kijelölni az ősi vallások és a kereszténység viszonyát, elismerve, hogy előbbiek is tartalmaztak „valami igazságot”, de ezek emberi kreálmányok voltak csupán, ellentétben a kereszténység isteni eredetével és kinyilatkoztatásával. Mint mondta, minden népnek (római, görög, germán stb.) volt valami régi (ősi) vallása vagy kultúrája, amelyet elhagyott a kereszténység felvételekor.⁸² „Kijegecesedett véleményem, hogy a magyar nemzetnek semmi köze ehhez a bizonyos Hadúrhoz – fejtegette – , tehát ne eskessük föl a vitézeket Hadúrra, hanem a magyarok istene mindig a Krisztus legyen.” A gödöllői turanisták által pártolt fehér ló szertartások ügyében is egyértelműen fogalmazott, amikor a hasonló megnyilvánulásokat „a magyar történelem és fejlődés teljes félreismerésével” azonosította, képviselőiket pedig maroknyi kisebbséget alkotó „extravagáns” figuráknak a keresztény magyarság többségével szemben. Utóbbit felfoghatjuk Szépvízinek címzett üzenetként is, hiszen korábbi tartózkodó álláspontja helyett Prohászka ekkor már egyértelműen elítélte az ősmagyarkodó, pogány kultuszok elemeit és azok követőit.

Prohászka tehát határozottan elutasította a Hadúr kultuszát, sőt, még a szóhasználatot is. (Utóbbit nemcsak vallási-teológiai okokból, hanem a kifejezés anakronisztikus jellege miatt is, az eredetileg skandináv eredetű kifejezést ugyanis a 19. században „magyarosították” erre a jól hangzó elnevezésre.⁸³) A dolog azért érdekes, mert Prohászka a nyilvánosság előtt mindig felétel nélkül tisztelte és támogatta Horthyt, a „hadúr” szó és a kapcsolódó jelenség kritikája burkoltan és kimondatlanul ugyan, de egyértelműen a kormányzóra is vonatkozott. Bár a püspök esetében – feltételezésem szerint – inkább arról lehetett szó, hogy nem a hadsereg főparancsnoki tisztének régies elnevezését kifogásolta, hanem a magyar seregeket irányító, pogány istenség emlegetése miatt utasította el a szóhasználatot. Prohászkanak ugyanakkor jól tudnia kellett, hogy a Nemzeti Hadsereg vezéréként a Horthy iránti tisztelet már 1920 elejétől összekapcsolódott a „Legfelsőbb Hadúr” pozíciójának emlegetésével,⁸⁴ a vitézzé avatás szertartásának koreográfiájában pedig azonosították „az igaz Istent” az őseink által tisztelt Hadúrral, „a vitézi esküben sajátosan keveredett a kereszténység fogalomkészlete [...] és a Hadúr említésének

köszönhetően az újpogányság értékrendszere”,⁸⁵ s maga Horthy is „a Hadúr nevében vitézzé ütlek/avatlak” formulával avatta a vitézeket minden évben.⁸⁶ A magyar hadsereget (tágabb értelemben a magyarságot) természetfeletti erővel győzelemre vezérlő „hadúr” gondolata ugyanakkor nagyon népszerű volt szélsőjobboldali körökben. 1924 decemberében az Ébredő Magyarok Egyesülete kongresszusán (ahol Prohászka is jelen volt, ld. III.2. alfejezet) Eckhardt Tibor elnök is beszélt arról, hogy „ma még kevesen vagyunk, de a Hadúr velünk van”.⁸⁷ Sőt, lehet, hogy még Prohászka maga sem tudta korábban kivonni a jól csengő és tiszteletet parancsoló kifejezés használata alól magát, vagy nem tulajdonított annak jelentőséget, legalábbis egy 1921-es ünnepségen elhangzott beszédének egyik változata szerint „hadúr”-ként hivatkozott Horthyra.⁸⁸ Minden bizonnyal a püspöki kar 1926. márciusi ülésén elhangzottak, vagy az Apostoli Szentszék lapjában a vitézzé avatásokkal kapcsolatosan megjelent kritikák⁸⁹ érlelték meg a gondolatot, hogy nyilvánosság elé lép az ősmagyar(kodó) hadúr-kultusz és a keresztény hit összeférhetetlenségének megfogalmazásával.

Volt olyan sajtókommentár, mely teljesen igazat adott Prohászkanak, és leszögezte, hogy semmi ellentmondást nem lehet kimutatni a Horthy-rendszer sajátos koreográfiájú ünnepségei (a vitéz-avatások) és a kereszténység tanításai között.⁹⁰ Mások számára viszont az ügy alapot adott olyan pikírt véleményekre is, miszerint Prohászka Ottokár – úgymond – csak 1926-ban figyelt fel a Horthy-rendszer kezdete óta ápolt hadúr-kultusz és a kereszténység ellentmondásaira.⁹¹ A *Népszava* cikke általánosságban a „kurzus” képmutató jellegére, valamint a keresztény-nemzeti ideológia felszínességére igyekezett felhívni a figyelmet.

III.5. Prohászka, a falu és az agrárkérdés

A Horthy-korszak keresztény-nemzeti ideológiája felerősítette azt a modernizáció folyamatában már a 19. században is meghatározó vitakérdést, hogy mely társadalmi réteg hordozza a nemzet „valódi” karakterét, jelenti az ország felemelkedéséhez legfontosabb bázist. Egyszerűbben szólva a falu–város közötti vitáról volt szó, különösen az után, hogy a modern európai nagyvárossá fejlődő Budapest (továbbá más nagyobb vidéki városok) és a falvak közötti élet-színvonal- és életmódbeli változások egyre inkább szembetűnőek lettek.¹ Ebben az alfejezetben általában a falu képéről, és ebben Prohászka Ottokár értelmezéséről szólok, valamint igyekszem áttekinteni az agrárpolitika legfontosabb, Prohászkaéhoz is szorosan kötődő problémája, a föld-birtok-kérdés vonatkozó kapcsolatait.

A falu képe a Horthy-rendszer születését meghatározó művekben

A korszakkal foglalkozó irodalom lényegében egységesnek tekinthető abban, hogy a keresztény-nemzeti ideológia kialakulásában és elterjedésében három, különböző műfajú és indítástú könyvnek óriási szerepe volt: Szabó Dezső 1919 tavaszán megjelent regénye (*Az elsodort falu*) mellett a jezsuita Bangha Béla *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*, valamint a történész és történetpolitikai gondolkodó, Szekfű Gyula *Három nemzedék* című műveinek.² (Szekfű munkája egyébként nagy hatással volt Prohászkaéra, nemcsak egyes gondolatai köszönnek vissza a püspök közszerepléseiben, hanem személyes feljegyzések is megerősítik, hogy egyik gyakran forgatott, kedvenc olvasmánya volt.)³

Általánosságban elmondhatjuk, hogy már a 19. század első fele óta elterjedt és divatos volt az a nézet (különösen a szépirodalom népi vagy népies alkotásaiban), mely a paraszti életformában, a faluban, mint tradicionális településformában és a vidéki életben valamiféle idillt, romlatlanságot, ősi és ideális társadalmi viszonyokat, erkölcsi állapotokat és együttélési formákat vélt felfedezni. A falusi élet tisztaságába vetett romantikus meggyőződésnek jóval régebbiek gyökerei, a Trianon környéki szellemi és politikai útkeresés során azonban ezek elemi erővel jutottak újra kifejezésre, és lettek a hanyatlás-elméleteket megalapozó antiliberális és idegenellenes (antiszemita) panelek forrásai.

A fentebb, általánosságban említett ideológiai konstrukciónak kifejezetten a falu és a parasztság értelmezésére vonatkozó részeit emelem ki. Szabó Dezső regényéből persze nem is nagyon „emelhető” ki, hiszen az egész mű a magyar falu hanyatlástörténetének, az „idegen” (zsidó mellett német) befolyás alatti felmorzsolódásának megrázó erejű leírása.⁴ Az 1919–1920-as szellemi alapvetésekben ennek hangsúlyozása párosult az ideális paraszti világ megromlásának víziójával, mely különösen Szabó Dezső művében jelentkezett erőteljesen. A 19.

század második felében felerősödő urbanizációt (hasonlóan a később említésre kerülő szerzőkhöz) a város és a falu antagonisztikus ellentétbe kerülése jelenségeként értelmezte, előbbi a magyar néplélektől „idegen”, utóbbi az egészséges magyar lelkület szinonimájaként fogalmazódott meg. Szabó Dezső az összeomlás nyomasztó élményei alatt fogalmazta meg azt a markáns véleményét, miszerint a parasztság az „ősi magyar lélek letéteményese”, amelyet megrontottak az „urak” és az értelmiségiek, s így lelkiségében összezavarodva kiszolgáltatott prédája lett az „idegenek” (zsidók és németek) által képviselt szellemiségnek.⁵ Saját korában a magyar nemzet sorskérdését két faj (a magyar és a zsidó) élet-halál harcaként azonosította (ez később is alapgondolata volt a keresztény-nemzeti gondolatkör megszólaltatóinak).⁶ A magyarság felemelkedését az ősi, paraszti életformához és az „idegen” (városi, zsidó) befolyástól mentes állapothoz való visszatérésként határozta meg. Egyfajta politikai hitvallásként és programalkotásként ezt így adta *Az elsodort falu* egyik hősének szájába: „A parasztságra építem be magam, mint egy bevehetetlen várba. Mert a parasztságban van a magyarság, az egyetlen menedék, az egyetlen jövő. Az arisztokrácia és ez a középosztály akár ma jobblétre szenderülhetne. Akkor kezddhetnénk mindent alulról.”⁷ Szabó Dezső szerint bár sok megpróbáltatás érte a magyar parasztságot, csak ez a társadalmi réteg és csak a falu őrizte meg romlatlanul a nemzetet fenntartó és éltető jellegzetességeket, sőt a magyarság csak a parasztságban élheti meg nemzeti identitását, a politika pedig csak erre a társadalmi rétegre építhet mindenki mással szemben.⁸

A méltán „sajtóapostolnak” is nevezett Bangha Béla munkája nem a szépirodalom, hanem a politikai kereszténység publicisztikai eszközeivel próbálta értelmezni a Trianonhoz vezető összeomlás történetét, mint maga írta, rá akart mutatni „a helyes útra, a keresztény politika és szociálpolitika szükségességére”.⁹ Az „ellenforradalom egyik legfontosabb szellemi alapvetésének” számító művében¹⁰ többször foglalkozott a falu és a parasztság értelmezésével. Szabóhoz hasonlóan ő is fontosnak tartotta a parasztság „idegen” befolyásoktól való megóvását, adminisztratív eszközökkel való megvédését. („A falu lehetőleg ne is lásson zsidót; ez volna a legjobb.”¹¹) *A falu népe* címmel önálló fejezetet szentelt könyvében a kérdésnek, és a parasztsággal kapcsolatos definíciója pontosan megfelelt a keresztény-nemzeti ideológia alapvetésének: „[a falu népe] az országnak ma is legnagyobb számú s népi és erkölcsi erőiben nagyrészt még romlatlan rétege s nemzeti megújulásunknak kiapadhatatlannak tartott ősforrása”, s bár az idegen ideológiák (a liberalizmus és a szociáldemokrácia) főleg a városi társadalom, a munkásság, illetve az értelmiség rendszerei, a rombolást szerinte készek kiterjeszteni a falura is.¹² Bár a falu alapvetően még romlatlan és a bolsevizmus is inkább a paraszti ellenállást fokozta – vélte Bangha –, a tulajdonviszonyok erőszakos megváltoztatására való készség a parasztság lelkének leépülése folytán valós fenyegetésnek tűnt számára. Ezért első számú feladatnak a falusi nép

felvilágosítását, erkölcsi nevelését tekintette, vagyis azt, hogy a falut nem szabad magára hagyni a keresztény-nemzeti újjáépítés folyamatában. Vagyis Bangha nemcsak „a magyar földműves lelkében rejtőző megbecsülhetetlen kincseket és ősi jó tulajdonságokat” látott a parasztságban, hanem potenciális veszélyforrást is, ha nem végzik el a szellemi felvilágosító (helyreállító) munkát a köreikben. A földéhség, a meggazdagodási vágy és az úrgyűlölet rossz utakra vezetheti a magyarság felemelkedésének letéteményesét, vagyis a parasztságot – figyelmeztetett. Bangha a parasztság megnyerése érdekében szükségesnek tartotta a földreformot, de legalább olyan fontosnak azt is, hogy a parasztság elégedjen meg annak majdani mértékével, ne váljon a „destrukció apostolainak” áldozatává, ne lépjen fel túlzott követelésekkel. „Erkölcsi szempontok bevonása nélkül nyugalmat s egyensúlyt teremteni a faluban sem lehet” – szögezte le, és fontosnak vélte, hogy ne csak az ipari munkásságot védjék a marxizmus mótelyétől, hanem a parasztságot is óvják meg az „osztálygőg” és „diktatúravágy” veszélyétől.¹³ Vagyis Bangha nemcsak idilli állapotokat, hanem potenciális veszélyeket is látott az – „idegenek” és a „zsidószocializmushoz” hasonló eszmék által még mindig befolyásolható – faluban, s ennek elkerülésére leginkább az ősi erkölcsiség megerősítését, vagyis az egyház és a vallásosság falusi értékeinek biztosítását tartotta célravezetőnek. A falu anyagi és erkölcsi felemelésének egyszerre kell megvalósulni – szögezte le: „Aki földműves és gazdanépünket, általában a falut megőrizni s megmenteni akarja, ne az osztálygőgöt és osztályérdekhajszát szítsa benne, hanem gazdasági érdekeinek védelme mellett gondoljon a falu ősi, tradicionális kincseinek: a hithűségnek, tiszta erkölcsnek, önzetlen hazaszeretetnek és társadalmi együttérzésnek ápolására is, s ezeket a mindennél drágább nemzeti kincseket ne rendelje alá pillanatnyi politikai érdekeknek.”¹⁴ Hangsúlyos elemek mind ebben a művében, mind későbbi megnyilatkozásaiban a falusi „agitáció” szorgalmazása, vagyis az, hogy ezen ősi magyar erkölcsösséggel rendelkező, de gazdasági érdekei miatt könnyen befolyásolható és radikalizálható parasztságot folyamatosan tájékoztassák a helyes társadalmi magatartásról, valódi érdekeiről, s a felvilágosító munkában a keresztény egyházak papjainak szentelt kulcsszerepet.¹⁵

A történész Szekfű Gyula művét a Horthy-rendszer konzervatív ideológiai alapvetéseként is szokták jellemezni, melynek magyar „hanyatlástörténeti” keretében többször is foglalkozott a faluval és a parasztsággal.¹⁶ Szekfű is úgy vélekedett, hogy a parasztság a „magyarság ősi medencéje”, amelyből a nemzet fel tud frissülni,¹⁷ és nála is megjelenik a falu, mint a romlatlan, egészséges közösség leírása, szembeállítva a romlott, egészségtelen városokkal, amelyek a falura is bomlasztó hatást gyakorolnak.¹⁸ Míg a közép- és kora újkorban a zsidók falun laktak, a hanyatlás egyik elindítója volt a városokba költözésük – fejtegette,¹⁹ s a magyar középosztály, illetve politikai elit bűneként rótta fel, hogy nem figyelt fel a veszélyre, így „a magyar

paraszság megmaradt naiv politikátlanságban és összefüggéseket ignoráló önzésben”.²⁰ A magyar agrárnépesség kreativitásának és teremtő erejének megnyilvánulásait látta a sikeres mezőgazdasági termékekben (alföldi gyümölcsök, szegedi paprika stb.), és a keresztény-nemzeti ideológia képviselőihez hasonlóan ebben a társadalmi rétegben látta meg a felemelkedés zálogát – ugyanakkor azt diagnosztizálta, hogy e folyamat még nem indult el, és ebben segíteni kell a falusi népet: „A magyar talajon szétvetett lábakkal álló öntudatos paraszt még nem ideális nemzeti egyéniség, még nem feltétlenül értelmes tényezője a nemzeti közösségnek, de mindenképp olyan, miből lehet az.”²¹ Ahhoz, hogy az lehessen, vélte Szekfü, két fontos dologról kell gondoskodni: a földreformról, valamint a paraszság művelődésének megszervezéséről, ami nagyjából megfelelt mindannak, amit Bangha Béla a felvilágosító agitációval kapcsolatosan írt.²² A letűnt, liberális korszak bűneként rótt fel, hogy a földművelő nép kivándorlásra kényszerült kilátástalan helyzetében, továbbá „halhatatlan lelke csak véletlenségből nemesedett”. Ráadásul – vélekedett – a paraszti művelődés „incidentális” jellegű volt, vidékre a városi kultúra egészségtelen hatású sajtótermékei jutottak el, „agrárszervezetek helyett budapesti kapitalista vállalatok” terjesztettek olyan lapokat, melyek „nem a magyar földből kinőtt ideákat, hanem Budapest levegőjét terjesztették el a gyermeki könnyedséggel befogadó parasztok közt”. „A magyar paraszt hazáját vérrel és a béke kézi munkájával, de nem gondolattal és akarattal szolgálja, még mindig magával tehetetlen óriásgyermek, készen befogadni mindent, mi egészséges önzésével ellentétben nincsen. A korszak vége felé Budapest kultúrája már a falusi házakba is megérkezett” – zárta lesújtó történelmi eszmefuttatását Szekfü Gyula.²³

A kor közszereplői, publicistái szintén gyakran foglalkoztak ilyen értelemben a parasztsággal, helyzetükön javítani akartak a kormányzatot támogató konzervatívok (jellemző erre a Nagyatádi Szabó-féle földbirtoktörvény parlamenti vitája 1920 szeptemberében²⁴), de markánsan megjelent a fajvédők programjában, Bajcsy-Zsilinszky Endre és mások publicisztikájában,²⁵ Gömbös Gyulánál²⁶ stb. Sőt, 1919 novemberében, közvetlenül Budapestre való bevonulása előtt Horthy Miklós is úgy fogalmazott, hogy a „megtévelyedett városnak” általában vissza kell térni Istenhez és a magyar vidékhez, ki kell vetnie „lelketlen, idegen vezetőit”, s a romlatlan, ideális falu akkor megbocsáthat a „városnak” az ellene elkövetett bűnökért, azért, hogy az ipari munkásság egy része le akarta uralni a „magyar fajt” megtestesítő parasztságot.²⁷ A legtöbb elemzés is egyetértett abban, hogy az 1918–19-es események súlyosan kiélezték a falu és a város között amúgy is meglévő ellentéteket, s hogy az új politikai rendszer nehéz feladata lesz a magyarság értékeit őrző falvak, illetve az „idegen” kultúra által meghatározott városok közötti bizalmatlanság eloszlatása.²⁸

Prohászka Ottokár felfogása a magyar faluról és a parasztságról

Prohászka már közéleti pályafutása korábbi szakaszaiban, 1919 előtt is élénk érdeklődéssel fordult a parasztság felé. Élete végén is emlegette, hogy Gárdonyi Géza *Az én falum* című 1898-as elbeszélése, az idealizált népi élet egyik legjobban megformált megörökítése milyen nagy hatással volt rá.²⁹ Prohászka politikai publicisztikájában már az 1890-es években ostromozta a magyar parasztok zsidók általi „kizsákmányolását”, az elszegényedő, alkoholizmusba menekülő falusiakon „élősködő” idegeneket.³⁰ A háború utolsó szakaszában, a „hungarizmusnak” nevezett politikai programjában is komoly szerepet szánt a parasztság felemelkedésének. A falusi keresztény magyar lakosság megszervezését sürgette, továbbá a „fajegészségügy rendezését”, vagyis a vidéki lakosság egészségügyi ellátórendszerének megszervezését, de a földbirtokreformot is, hangsúlyozva: „A falvak népét földhöz kell juttatni. A magyarság ősi erejével ragaszkodik a földhöz, s ha megveti rajta a lábát, semmiféle veszedelem nem fogja kimozdítani. A hungarizmusnak is a földben van a gyökere.”³¹

Prohászkanak ezek a – falusi magyarság megszervezésével, felvilágosításával, mozgósításával kapcsolatos gondolatai – találkoztak a Tanácsköztársaság bukása után alakuló (Friedrich István, majd Huszár Károly által vezetett) kormányok elképzeléseivel. A háborús vereségbe torkolló dualizmus korában, valamint az 1918–1919-es eseményekben sokan (Prohászkaéhoz hasonlóan) nemcsak a liberalizmus és a magyar néplélek, a kereszténység és a zsidóság szembefordulását vélték felfedezni, hanem a város és a vidék konfliktusát is. A Nemzeti Hadsereg még be sem vonult Budapestre, amikor például a dunántúli központi kormánybiztosság már arról is intézkedett, hogy a helyi hatóságok segítsék elő a „város és vidék közti ellentét enyhítését” szolgáló keresztény propaganda-előadások, népgyűlések megszervezését.³²

Prohászka is részt vett azon a december 18-i székesfehérvári gyűlésen, melyet Pallavicini György kormánybiztos hívott össze abból a célból, hogy a Dunántúl férfi lakossága, különösen a fiatalok rendszeres testedzésben és katonai szolgálatra felkészítő foglalkozásokon vegyenek részt, abból a célból, hogy „kialakuljon a falun is az egészséges közszellem, felébredjen a falusi földműves elemben a társulási hajlam, s így kiaknázza ez a réteg is az egyesülésben rejlő erőt, megkapja a szellemi fejlődéshez szükséges eszközöket”.³³ A részletesebb indoklásból már kitűnik a keresztény-nemzeti ideológia falu-fogalmának néhány meghatározó eleme: a forradalmakat és az összeomlást követő, az állam által koordinált keresztény-magyar restauráció az akkor még szervezetlen falusi lakosságra épült, amelynek azonban nem szabad megengedni, hogy a (fő)várost meghatározó bomlasztó, zsidóság által terjesztett ideológia befolyása alá kerüljön. A falvakban élő magyarság megszervezésének gondolata így kapcsolódott össze az antiszemitizmussal, vagyis a városi szellemiséggel azonosított „destruktív” eszméssel, a

liberalizmussal és a szociáldemokráciával. („Az ország túlnyomó többségét tevő falusi lakosság a városokból, a vidéki városok pedig Budapestről kapták az irányítást nemcsak a kulturális kérdésekben, hanem a politikai és gazdasági életben is. Ez nemcsak azzal a veszéllyel járt, hogy a nép széles rétegeiben gyökérrel nem bíró, az ország valódi szükségleteit nem ismerő áramlatok kerülhettek felszínre, hanem azt a vészterhes következményt is maga után vont, hogy a központi elhelyezkedése, szervezőképessége révén annyira erős idegen faj lett hazánk igazi urává.”) Prohászka maga is részt a rendezvényen, határozottan támogatta mind a parasztság „felébresztését”, vagyis a szervezkedést, mind pedig annak eszmei alátámasztását. „A felébresztés csak úgy sikerülhet, hogy ha felkutatjuk azokat a tényezőket, melyek a néplélekben már benne vannak, más szóval nem lehet ez valami idegen import, hanem csakis a meglévőnek a kifejtése” – mondta, hozzátéve, hogy a vidéki magyarságban természettől fogva rendelkezésre áll a „nemzeti irány”, „csak ki kell fejleszteni”, még hozzá határozottan és erélyesen, mert „a magyar népnek erőre van szüksége, a foghatót kedveli”.³⁴ Felszólalásának gondolatait naplójegyzetében is megörökítette, melyben mindehhez hozzátette, hogy a testedző klubok mellett nagyon fontosnak tartotta a hazafias felvilágosító rendezvények megtartását is. Mindennek pedig elő kell készíteni a falusi népoktatás átfogó (értelemszerűen keresztény szellemű, mozgósító hatású) átalakítását, amitől a püspök azt várta, hogy egy új generáció megalapozását szolgálja: „Mást nem lehet, míg a közoktatást a falun meg nem fogjuk elevenjén, s 16 évig nem tartjuk valamiképp nevelés alatt az ifjúságot! Keressük azt, ami a népet megéri, a lelkét megszólaltatja: legyen az lant, ha csak egy húrú is.”³⁵

Prohászka a rendszer első időszakában élénken foglalkoztatta a falu kérdése, nemcsak közszereplései, de magán használatra szánt feljegyzései is erről tanúskodnak. 1920 decemberében például a magyar falut egyszerre nevezte „az igazi Balkán és Turán”-nak, s mintegy önmaga számára is kiadta a jelszót: „Emelni a falut s megtartani erkölcsét!” A letűnt, tragédiába torkolló korszak és saját jelene közötti különbséget pedig így ragadta meg: „Eddig Budapestet emelték – a zsidók, a falut pedig zsebelték!” Úgy vélte, a falu felvirágoztatása a legsürgetőbb feladat, mert csak így vélte elkerülhetőnek a (felülről korábban „a zsidó” által irányított) középosztály és a parasztság közötti elszigetelődés nemzeti veszélyét.³⁶

Bár, mint említettem, Prohászka nem írt olyan átfogó jellegű „alapművet”, mint Bangha Béla vagy Szekfű Gyula, a zsidókérdéssel foglalkozó, külföldön megjelent, nem elsősorban a magyar nagyközönségnek szóló munkája kapcsolatba hozható ezzel az igénnyel. Ebben a radikális keresztény-nemzeti ideológiára jellemző érveléssel kapcsolta össze a magyar falu pusztulását, illetve azt a korban általa is gyakran hangoztatott antiszemita toposzt, miszerint a Galíciából beáramló zsidóság a parasztságot pénzügyi praktikákkal kiforgatta a vagyonából.³⁷

Prohászka szemében a falusi életforma még a tragikusan leromlott állapotában is az egyetlen, nemzeti kibontakozást lehetővé tevő tényező volt, egyik nagy hatású cikkében így írt erről: „Ilyen meg nem fertőzött, bár elfojtott s létében veszélyeztetett, de még ki nem pusztult élet-elem van még sok a magyar népben. Ezt a lelket megőrizte Magyarország agrárius jellege; ezt megóvta a pusztá, a tanya, a falu; ezt ápolta a keresztény család és templom, ez a két szentély, melyet még el nem árasztott a vándor mocsár. A keresztény népben [...] megvan még a hit, mely a lelki halált legyőzi, megvan az az erkölcs, mely isteni benyúlások által lesz erős. A keresztény öntudatnak megvan még az a tüze, mely a népielekből kiégeti a mótelyt, s mely a társadalmi szervezetekből is ki fogja vetni a mérget.”³⁸ Egyik 1921. júniusi kampánybeszédében a falun élő magyar keresztény népet és a nemzeti érzést nevezte annak a két „erőtartaléknak”, mely képes felemelni a Trianonban szétszakított magyarságot.³⁹

Hogy mit is jelentett a falu Prohászka Ottokár keresztény-nemzeti felfogásában, legjobban talán a „Falu” Szövetséggel való 1920–1921-es kapcsolatán keresztül tanulmányozhatjuk. A püspök ugyan szinte minden ekkoriban indult, a kurzus jelszavait hangoztató egyesülettel kapcsolatba került (többnek lett vezetője, tagja, pártolója, ezek között több volt gazdaságfejlesztéssel kapcsolatos⁴⁰), eszméihez a falukérdésben leginkább a Falu Országos Földműves Szövetség néven 1920 májusában alakult szervezet állt.⁴¹ A társadalmi egyesület célja anyagi és kulturális fejlesztésekkel a minél inkább élhető falvak megteremtését tekintette, mely kiterjedt az egészségügyi ellátórendszer javítására, erkölcsnevelésre, a szórakozási lehetőségek (sajtótermékek, mozik stb.) biztosítására, számos előadást, kiállítást, propaganda-eseményt szervezett, külön szakosztályai is működtek, a közművelődési szakosztálynak Prohászka volt az elnöke. A Falu Szövetség 1921-es alapszabályai leszögezték, hogy céljuk a falvak „erkölcsi, anyagi és kulturális jólétének gondozása és emelése, a hagyományok, ősi szokások ápolása, megőrzése”, amelyet 1926-ban még azzal is nyomatékosítottak, hogy mindezt a „vallás erkölcsi alapelvei alapján” kívánják megvalósítani, „a nemzetfenntartásra hivatott nép lelkében ébren tartani a nemzeti öntudatot, hogy feladatának betöltésére alkalmas legyen”.⁴² Mindezt hatékony állami támogatással is tették, a Belügyminisztérium például 1920. december 4-én körrendeletben szólította fel a hatóságokat a szövetség céljainak támogatására, szervezőmunkájuk elősegítésére, például a keresztény-nemzeti szemléletű sajtótermékek terjesztésére stb.⁴³ Jellemzőek továbbá Rakovszky Iván belügyminiszter főispánokhoz intézett 1925-ös leiratának megfogalmazása: „A falu gazdatársadalmának egységes tömörítése a mind jobban felburjánzó hazafiatlan és nemzetietlen törekvésekkel szemben az állami konszolidáció egyik legfontosabb eszköze. Ezért van különös jelentősége annak a sajtónak, amely a nemzeti erőket szétforgácsoló törekvésekkel a gazdatársadalom szervezett erejét állítja szembe, s a tekintélyek lerombolása helyett a

hatóságok és a nép között megértő harmóniát igyekszik teremteni.” Ezért felszólított az *Új Barázda* és a *Vasárnap* című kisgazda lapok terjesztésének elősegítésére, a Falu Szövetség közreműködésének igénybe vételére a vármegyék területén található községek irányába.⁴⁴

Visszatérve Prohászka, a püspök 1920 karácsonyán a Falu Szövetség lapjába írt cikkében foglalta össze a faluval kapcsolatos gondolatait.⁴⁵ Leszögezte, hogy olyan élhető falvakat szeretne Magyarországon, amely nem irigykedik a városokra, különösen pedig Budapestre. „Falut akarunk, mely tiszta, lakályos, egészséges, s ha nem is aszfaltos, de ne vendégmarasztalóan sáros legyen. Falut akarunk, melynek népében a magyar érzés, a nemzeti öntudat, a kereszténység s a tiszta erkölcs lakozzék, s mi, kik ilyen falut akarunk, tudjuk azt is, hogy az elmaradt, mai faluban is mérhetlen jó, nagy tisztesség, becsületesség, szorgalom s munkaszeretet lakik” – írta. A zsidóságnak ezúttal is odaszúrt egyet, amikor összehasonlította a boldogsággal megtölthető „szalmazsupos vagy palatetős falusi házakat” „a fővárosnak galíciaiakkal telt palotáival”. A karácsonyi angyal által hirdetett „jó akarat” Prohászka számára 1920-ban az „új Magyarországot teremteni akaró és tudó lelket” jelentette, pedig szomorúan konstataulta, hogy kortársait „a békekötés szomorú magyarjaiként” kellett aposztrofálnia. A falu kérdését így közvetlen összefüggésbe hozta a trianoni béke revíziójával, mondván, nemzedékének szeme előtt „a régi Magyarország újraalkotásának célja lebeg, melyért élnünk-halnunk kell”. A 19. század eszményének tekintette a nagyvárosok építését, az urbanizáció folyamatának azonban súlyos hibájaként rótta fel a falvak elhanyagolását. E folyamat megfordítását, a falvak rendbetételét alapvető nemzeti célként határozta meg: „Mert a falu a magyar nép hazája, a nemzeti erő forrása, a magyar szellem és sajátosság otthona. Ezekben a nádfedeles, zsindelyes és palatetős házakban él a nemzeti lélek, itt beszélnek s imádkoznak s itt értenek és éreznek magyarul, itt fonnak és szőnek, itt hímeznek és faragnak magyarul.” Prohászka arról győzködte olvasóit, hogy nem szabad csüggedni „Csonka-Magyarország sorsa miatt”, és meg volt arról győződve, hogy „megmenti majd a falu Magyarországot”.

1921 márciusában konkrét vidékfejlesztési ötletek megfogalmazására az a felismerés vezetett, hogy a falu népét új jelenségekkel kell megismertetni, különösen a kultúra, pontosabban a művelődés, felvilágosítás terén.⁴⁶ Egyszerűen fel kell ébreszteni a vidéki lakosság érdeklődését – jelentette ki, például a modern háztartási eszközök, technológiák és intézmények életszínvonal-javító hatására gondolt, például a gyermekágyas anyákat látogató védőnői, tanácsadói szolgálat kialakítására és fejlesztésére. A Falu Szövetség vándorkiállításait például a vásárokkal kellene összehangolni – javasolta, valamint a vidékfejlesztésre több anyagi ráfordítást szorgalmazott, mint mondta, „anyagi fedezetet arra, hogy a falusi kultúrát gyakorlati alapon plántáljuk az ugaron heverő reneteg lélekbe”, például „népházak” kialakítása révén.

1921. december 7-én a Falu Szövetség Közművelődési Szakosztályában tartott beszédében megismételte ezeket a gondolatait, még nagyobb hangsúlyt fektetett a faluprogram kulturális, művelődési vonatkozásaira.⁴⁷ Megdöbbenőnek nevezte, hogy a „falvakból álló” Magyarország épp a falvai iránt bizonyult a korábbi időszakban érzéketlennek. Így folytatta: „A falu a magyar jövőnek a legszilárdabb alapja, mert mi lesz belőlünk, ha a falu ott marad, ahol van, vagy ha fel nem segítjük a kultúra útjaira és irányára, a keresztény kultúra irányába.” Prohászka óvott a paraszti élettel kapcsolatos üres romantikától, és a bajokat reálisan felmérő szemléletet sürgetett. Kulturális intézmények, programok kellenek a falusi népnek, hogy öntudatos, egészséges és ne unatkozó nép lakja a községeket – mondta.⁴⁸

A parlamenti képviselőséggel való, 1922. tavaszi szakítását követő közszerepléseiben is gyakran formált véleményt a falu vonatkozásában is. Az Ébredő Magyarok Egyesületében például egy ízben arról beszélt, hogy a falu és a város közötti ellentétek kiélezése a magyarságot megosztani szándékozó erők (itt éppen kimondatlanul: a zsidók) érdeke volt, ezért a „néplélek” további elkötelezett felvilágosítását sürgette, s úgy vélte, a különböző lakóhelyen élő különböző társadalmi csoportokat pedig a keresztény-nemzeti eszme alapján kell rábírní az együttműködésre.⁴⁹ A falu „kulturális színvonalának” emelését hangoztatta 1922. augusztus végi interjújában, jó nép- és gazdasági iskolák vonatkozásában, különösen a gyakorlati oktatás terén.⁵⁰ Hasonló gondolatokat fogalmazott meg később is, hozzátéve, hogy véleménye szerint nem a vagyoni különbségek okozták a falu és a város közötti feszültségeket, sőt, szerinte utóbbiakat erősen tompítja, ha a „falun jó emberek tartják kezükben a lelkek kormányzását”, vagyis a helyi pap, jegyző, tanító, földbirtokos falusi elit-szerepét hangoztatta.⁵¹ Szóba hozta a paraszti élet egyik leglátványosabb válságjelenségét, az „egyke” kérdését is, s kijelentette: „Meg vagyok győződve, hogy amint népességünk fogyása a keresztény erkölcsiségünk meggyengüléséből származott, úgy lehet bizonyos szociális közbenyúlásokkal siettetni az egyke megtorpanását, az igazán gyökeres egykeorvoslat azonban az isteni törvények, a moralitás helyreállításától függ.” Vagyis Prohászka minden tekintetben komolyan gondolta, hogy a nemzeti felemelkedés csak a falusi magyarság hitvalló keresztény életmódjával valósítható meg.⁵²

Meglepő nyíltsággal fogalmazta meg más alkalommal, hogy szerinte „ha valaki a falu lelkéhez megfelelő eszközökkel és kitartóan férkőzik, akkor a falu ideálisabban nemzeti a városnál”, és elégedetten konstataálta, hogy tapasztalatai szerint vidéken egyre több fiatal és szülei kerülnek bele „az igazán lelkes, keresztény nemzeti érzésnek áramlásába”. Óvott az anyagiasságtól, és úgy ítélte meg, hogy a kitartó falusi szervezés előbb-utóbb megteremti a politikai rendszerrel azonosuló, keresztény erkölcsiségen alapuló vidéki magyarság elkötelezett tömegeit.⁵³ Máskor viszont ugyanazon az alapon épp pesszimizmusának adott hangot („rémséges

állapotok vannak falun”), amikor úgy vélte, hogy az irány továbbra is a „keresztény-nemzeti feltámadás”, de a sok befektetett energia ellenére nem történt meg mindenütt az áttörés, a föld-reform ellenére a parasztság nem tudott még élni a kapott lehetőségekkel, s ezért a falvakban élő papokat és tanítókat szólította fel erőfeszítéseik fokozására.⁵⁴

A falut, mint a városnál „ideálisabban nemzeti” jellegű lakóhelyet úgy közelítette meg, hogy a vidékről városba költöző, az iparban munkát vállaló ember törvényszerűen elszakad azoktól a keretektől, melyek között „házasan, erkölcsösen s vallásosan élhetett”, s megkeresett jövedelmének elköltésében már nem kötik lelki természetű korlátok. Prohászka úgy vélte, a városban lényegében nincs meg az a szellemi megtartó erő, ami a falunak sajátja, s értelmezésében a falu nem más, mint a tradicionális vallásosság, valamint a nemzeti elkötelezettség természetes, éltető közege: „Sőt, ahogy kiszakad falujából, úgy eltávolodik a templomtól s az egyházának felfogásától is, vallási tekintetben nulla, aki hivatását, a munkát is csak rabszolgaságnak nézi; nemzeti tekintetben gyökerét vesztett egzisztencia, akinek semmi köze ahhoz, ami a nagy összességet érdekli, családi tekintetben is nihilista, kinek már semmit sem mond az atya tekintélye, az anya szeretete s a gyermek kegyelete, ezekből lesz az a tehetetlen, önmagán segíteni nem tudó tömeg, mely mint óriási daganat s mint üszkösödő fekély ékteleníti el s veszélyezteti a társadalom testét.”⁵⁵

Prohászka és a földbirtok-politika 1919 után

Egy közszereplő megnyilatkozásainak gyakorisága egy adott témában nagyon fontos és jellemző abból a szempontból, hogy ő maga mennyire tartotta a témát központi jelentőségűnek – de legalább ennyire jellemzőnek gondolom, ha ezek a megnyilatkozások egy idő után hiányossá válnak, vagy teljesen el is maradnak. Márpedig ez a helyzet figyelhető meg Prohászkanak a földbirtokreformmal kapcsolatos megnyilatkozásaiban. Látható volt, hogy 1916-ban vitát kiváltó földbirtok-programmal lépett a nyilvánosság elé (ld. II.1. alfejezet), és meggyőződése volt, hogy az új Magyarország megteremtéséhez szükséges társadalmi és politikai reform elképzelhetetlen a földbirtokviszonyokba való határozott állami beavatkozás (földosztás) nélkül, amely a vidéki agrárnépesség társadalmi mobilizációja, középosztály-képző szerepének elindítása szempontjából kulcskérdés.⁵⁶ A Tanácsköztársaság bukása után a személyére irányuló nagyobb figyelmet is kihasználva feltűnően sokszor beszélt a földreform szükségességéről, majd 1920 nyarától feltűnően kevesebbet.

A *Das Neue Reich*ben megjelent kétrészes cikkében 1919 őszén annak a meggyőződésének adott hangot, hogy az összeomlás bizonyosan nem következett volna be, ha a magyar politikai elit hamarabb végrehajtja a földreformot.⁵⁷ A nemzeti tragédiát – sok kortársához hasonlóan –

Prohászka is a középosztály gyengeségében, illetve idegenségében látta (utóbbi Prohászkanál egyértelműen zsidót jelentett), „az életerős keresztény középosztály megteremtésének” első feltevéletét így fogalmazta meg: „az erőteljes, a földreform talaján felvirágzó paraszti rend, amelyből az életrevaló elemek felemelkedése lehetségessé válik”. Többször is visszatért arra, hogy a többször elhalasztott földreformot meg kell alkotni, jelszóként is kiadta: „A földreformnak jönnie kell!” Erős, parasztságra épülő középosztályban látta a háború végén összeomló magyar társadalom felemelkedésének zálogát. Magyarország két legfontosabb, az újabb nemzeti katasztrófát elhárító politikai feladatát pontosan és határozottan kijelölte: „Ennek a két kérdésnek, a földreformnak és a zsidókérdésnek a megoldásától függ Magyarország sorsa.” A magyar keresztény és az azzal szerinte össze nem egyeztethető zsidó szellemiség összebékíthetetlenségére, az asszimiláció lehetetlenségére később is gyakran élt azzal a hasonlattal, hogy a magyar és a zsidó együttélése a szemében olyan, „mint ahogy idegen a falutól az a beduin vagy tarnopoli karaván, amely sátrat rak a faluvégén”.⁵⁸ (A falu itt az ideális magyar közállapotok szimbóluma volt, nem véletlen, hogy a püspök ezzel a fordulattal élt.)

A már említett, 1919 végi székesfehérvári gyűlésen a Fejér megyei nagybirtokosok közös határozatot hoztak a földreform ügyében is,⁵⁹ ezen Prohászka támogatta az állásfoglalást, mely kimondta, hogy a magántulajdon tiszteletben tartása elvén épülő földreformban érdekeltek a jelenlévők. A közös határozat tartalmazta még, hogy meg kell előzni a kisbirtokok életképtelen parcellákra való aprózódását, vagy „nemzetietlen destruktív elemek kezére” jutását, továbbá modernizálni a gazdasági iskolákat és a szakoktatást. Igazán Prohászka korábbi szándékai szerint való gondolat volt a szövegben: „Óhajtják ezenkívül [a jelenlévők], hogy elsősorban azok részesedjenek a magyar föld tulajdonából, kik a fronton küzdő honvédő vitézeink közül annak megvédelmezésében legjobban kitűntek, viszont kizárassanak a magyar föld tulajdonából mindazok, akik a kommunizmus nemzetrontó munkájában részt vettek.”

A keresztény-nemzeti ideológia formálódásának 1919 végi – 1920 eleji hónapjaiban Prohászka gyakran hangot adott földosztást sürgető véleményének, többször kibontva, hogy földreform alatt nem egyszerűen a parasztság földhöz juttatását érti, hanem egy komplex gazdasági és kulturális reformot, vagyis a falusi iskoláztatás teljes körű megszervezését, az agrárnépesség gyermekeinek korszerű gazdasági ismeretekkel való felvértezését, továbbá az együttműködés, a szövetkezet megteremtésének lehetőségét.⁶⁰ Egy 1919. novemberi interjújában erről így beszélt: „A föld! A föld és megint a föld, amely drága magyar népünk minden erejét adja és ezért kell ezt a földet a magyar nép kezébe adni, hogy ő szántsa, ő vesse és ő arassa. Nem a népbőlondítók és nem a szobatudósok birtokreformjaira gondolok, hanem egy olyan becsületes birtokrendezésre, amely a földet a paraszt tulajdonába adja, de egyszerre meg is teremti ezeknek

a kis birtokoknak együttműködését is. Parcellázással és szövetkezettel, s egy komolyan átgondolt, a magyar természettel számoló földreformmal a nép becsületes gazdasági nevelése mellett egy emberöltő alatt gazdag és boldog Magyarországot teremthetünk.”⁶¹ Hozzátette még: „Egyeszerre kell emelnünk a nép gazdasági és szellemi színvonalát. Ezért épp oly fontos az iskola átalakítása, mint maga a földreform.” Amikor 1920 januárjában Székesfehérvár képviselőjeként bekerült az első nemzetgyűlésbe, több alkalommal hirdetett politikai programot, amelyben a komplex földreform, mint nemzeti és társadalmi alapvetés fontosságát többször is nyomatékkal hangoztatta. (Például: „A szociális program magában foglalja a földreformot is. Magyarország agrárállam és erőteljes népe minden államiság ideálja. De erőteljes a nép csak úgy lesz, ha földhöz jut. De természetes az is, hogy a földnek nem szabad parlagnak maradnia kezében, hanem a modern technika színvonalán álló termelési eszközzé kell válnia.”⁶²) 1920. január 11-i választási programbeszédében határozott elköteleződését fejezte ki választói felé: „Az összeülő országgyűlésnek minél előbb kezébe kell vennie a földreformot. Annak kell földet adni, akinek kell, és ott, ahol van föld.”⁶³ De a földosztás komplexitásával kapcsolatos meggyőződésének ekkor is hangot adott, kijelentve: „Arról is gondoskodni kell, hogy ne csak megkapják az emberek a földet, hanem meg is tarthassák, és ne kerüljenek uzsorás kezekbe. Ezért meg kell szervezni a hitelt és a szövetkezeteket. Rendkívül sürgős a mezőgazdasági kamarák felállítása, mert tarthatatlan az az állapot, hogy Magyarországon, ebben a földművelő államban mindenféle kamara legyen, csak mezőgazdasági nem.”

A nemzetgyűlés megnyitását közvetlenül megelőző időszakban – mint maga mondta – „csökönyös régi meggyőződéssel” követelte a földosztást, mint a törvényhozás első számú feladatának megvalósítását.⁶⁴ Óvott ugyan a kapkodástól, a fokozatosság elvét hangoztatta (például előkészítő bizottságok formájában), de úgy érezte, nincs ennél sürgetőbb teendő. Ekkor is kiemelte, hogy meg kell hagyni a nagybirtokrendszert, de konkrétan megnevezte, hogy 20 ezer holdnál nagyobb területet egy tagban hagyni nem szabad, ezáltal vélte biztosíthatónak a nagybirtokosok társadalmi pozícióját, illetve a termelés szempontjából optimálisan kielégíthetőnek a kisparaszti gazdálkodók földéhségét is.

A nemzetgyűlés megnyitását követően határozott cselekvést, gyors intézkedéseket sürgető, 1920. február végi cikkében kitért a földreform ügyére is, és nem kevesebb jelentőséget tulajdonított az ügynek, mint hogy „a nemzetgyűlés becsülete forog itt kockán”.⁶⁵ Az 1919 előtti közszerepléseiben, illetve az 1920. januári „kampánybeszédeiben” tapasztaltakhoz hasonló vehemenciával bizonygatta, hogy a háború és más megpróbáltatások miatt elszegényedett, reményvesztett vidéki lakosság számára az új rendszer iránti bizalmat csak a földkérdés megnyugtató megoldásától remélhetik. Ugyanezt hangoztatta a földosztás sajátos szociálpolitikai

kérdését elemző, április eleji írásában,⁶⁶ azonban a rokkantak földhöz juttatását általános agrárpolitikai programba igyekezett ágyazni. Reálisan jegyezte meg, hogy „a vezető gondolat ebben a földreformban az, hogy mindenkit lehessen házhoz s földhöz juttatni, s azt számára biztosítani egész életére nézve, még pedig lehetőleg olcsón”, ez azonban az aktuális viszonyok között kivitelezhetetlen, ezért újra szóba hozta az örökbérleti forma általa egyszer már kidolgozott formáját. Az örökbérlet ugyan nem ad teljes tulajdonjogot, viszont sokkal olcsóbb az államnak, és jelentős állami garanciával képes biztosítani a munkavállalók igényeinek kielégítését. Nem csupán erkölcsi kötelességnek, hanem a háború nyomán nélkülöző társadalmi rétegek felemelkedése érdekének tekintette a rokkantak földhöz juttatását, és reményét fejezte ki, hogy ez az örökbérleti forma a földtörvény megalkotásának folyamatában nem merül feledésbe. (Ez a reménye később nem vált valóra.) 1916-os birtokpolitikai javaslata hivatkozási alapot jelentett a „nemzeti és demokratikus” földreform hívei számára.⁶⁷

Ezzel egy időben tavasszal Prohászka személyes példaadással próbált mintegy „elébe menni” a földreformnak, amikor felajánlotta a székesfehérvári egyházmegye két birtokát földosztás céljaira (a Veszprém megyei Tésén 200, a Fejér megyei Sárkeresztúron 300 holdat kívánt ekkor felosztani), és felvette a kapcsolatot Sokorópátkai Szabó István miniszterrel.⁶⁸ A püspöknek nem voltak különösebb feltételei, azon túl, hogy a plébániákhoz közelebb eső területekre külön megállapodást kössenek, valamint a vételár tekintetében a helyi lehetőségeket és igényeket vegyék figyelembe, továbbá, hogy „a felosztandó birtokok kizárólag arra szoruló nincsteleknek, elsősorban hadirokkantak és hadiözvegyek kezébe kerüljenek és hogy a földreform ezeknek az elidegeníthetőségi formáit is megfelelően kösse meg”. Mindezt Prohászka 1920-ban, még a földreformtörvény előtt meg is valósította, Tésén végül a tervezettnél jóval többet, 1041 hold földet osztott ki törpebirtokos, illetve föld nélküli igénylőknek az egyházmegye birtokai-ból.⁶⁹ Segítő kezet nyújtott a Keresztényszocialista Magántisztviselők Országos Szövetsége megkeresésére 15 állás nélkül maradt tisztviselőnek, két 24 holdas birtokot engedett át részükre Ősi és Sárkeresztúr községekben, hogy háztáji műveléssel kertgazdaságot tudjanak létrehozni.⁷⁰ Ezek a gyakorlati lépései is bizonyítják, hogy ekkor rendkívül elkötelezett volt a földreform radikálisabb, demokratikusabb megoldása iránt is, akár az egyház általában jóval visszafogottabb birtokreform-elképzeléseivel (vagy éppen a reform általános ellenzésével) szemben is, igyekezett jó példaadással ilyen irányba terelni a várható törvényjavaslat sorsát.

1920. május 12-től kezdődően tartották Rubinek Gyula földművelésügyi miniszter vezetésével azt az értekezlet-sorozatot, amelynek legfőbb feladata a földreform-törvény alapelveinek kidolgozása volt,⁷¹ ezen azonban Prohászka Ottokár nem vett részt. (Távolmaradása azért különösen érdekes, mert Rubinek külön kiemelte, hogy nemcsak Csernoch János esztergomi

érseket, hanem Prohászka is meghívta a rendezvényre.⁷²⁾ A katolikus egyház álláspontját így csak Csernoch képviselte, aki felszólalásaiban több fontos részletkérdésben nem a Prohászka által képviselt elveket fogalmazta meg.⁷³ Kijelentette például, hogy az egyház elfogadja a miniszter földreform-tervezetét,⁷⁴ sőt, maga a püspöki kar is elkötelezett annak végrehajtása iránt, de kevesellte az állami garanciavállalást, és annak az elvnek az érvényesítését, miszerint „pénz nélkül senki földet nem vehet”. Később Csernoch a kegyúri terhek kapcsán elegendőnek vélte kimondatni, hogy „kegyúri díj és egyéb terhek, amelyek a birtokot addig terhelték, váltassanak meg”, viszont feleslegesnek tartotta a megváltás módjának pontosabb szabályozását, végrehajtási utasításba kívánta foglaltatni azzal együtt, hogy a kegyúri terhek ügyét minden parcellázás előtt pontosan rendezni kell.

A földreform előkészítése során Prohászkanak a püspöki kar többségétől eltérő álláspontja bizonyára többször is szóba került, s a püspökből 1920 nyarán még alighanem erős volt az elhatározás, hogy személyes fellépésével segíti az általa olyan fontosnak tartott kérdés megvalósítását. Július végén (még az egységes kormányzópárt elnökévé történt megválasztása előtt) azzal tért ki egy más ügyben – a választójog reformját illetően – véleményét kérő újságírói kérdés elől, hogy nem tud érdemben nyilatkozni, mert minden idejét a földbirtokreform ügyének kell szentelnie.⁷⁵ Ha felidézzük 1920. januári nyilatkozatait, melyek során többször is a zsidókérdés és a földkérdés rendezését jelölte meg politikusi szerepvállalása legfontosabb feladatainak, feltűnő, hogy előbbiben milyen határozottan, a törvényalkotásnak irányt szabva lépett fel, utóbbiban pedig gyakorlatilag egyáltalán nem. A kormányzó pártot, sőt, az egész politikai életet irányítani kívánó, a közvélemény jelentős része által ezt elváró szerepvállalását⁷⁶ a numerus clausus ügyében Prohászka elkötelezetten érvényesítette, a földreform ügyében pedig teljesen mellőzte. Utóbbi egyszerűen nem érezte magáénak, nem tudott érte felelősséget vállalni.⁷⁷ Rubinek Gyula 1920. augusztus közepén nyújtotta be a földtörvényt a nemzetgyűlésnek (gyakorlatilag már másnapról Nagyatádi Szabó István volt a földművelésügyi miniszter, akinek a nevével az utókor összekapcsolta a földreformot), parlamenti vitájára 1920. november 4–11. között került sor, 13-án szavaztak róla, kihirdetésére december 7-én került sor.⁷⁸ A dátumok azért lehetnek fontosak, mert ekkor Prohászka (pártelnöki pozíciója miatt is) a tőle tapasztalt sűrűségnél is több közszereplésre vállalkozott, a földreform ügyéről viszont nem fogalmazott meg útmutató, iránymutató nyilatkozatot, sőt, feltűnő hallgatásba burkolózott. Mint több példa is mutatja, Prohászka készséggel ment szembe a kormányzó párt elnökeként a kormánnyal is, ha úgy ítélte meg, ebben az esetben azonban nem tette.

Csak feltételezni tudjuk, hogy ebben két körülmény játszhatott döntő szerepet. Egyrészt az, hogy a törvényjavaslat erőteljesen tükrözte a nagybirtokosok érdekeit védő Rubinek,⁷⁹ másrészt

a katolikus egyház nagybirtokait határozottan védő püspöki kar álláspontját – és Prohászka sem egyikkel, sem másikkal nem akart, és nem is igazán akarhatott konfrontációt. Az egyház számára a földbirtok jelentette a társadalmi és politikai hatalom alapját,⁸⁰ ezért a rendszer átfogó reformjának gondolata elől határozottan elzárkóztak. Ez kiderült a püspöki kar 1920. október 27-i értekezletén, amikor Csernoch János arról beszélt, hogy Rubinek eredeti javaslata összességében jónak volt mondható (bár az egyház mindig is ellenezte a felosztásra kerülő földek kategóriákra osztását és az igényjogosultak megjelölését, viszont követelte a parcellázandó birtokokon a kegyuraság rendezését és a méltányos ár megfizetését), azonban úgy vélte, hogy Nagyatádi Szabó javaslatai számukra kedvezőtlen, radikális irányt vettek, annyira, hogy már Schioppa nuncius is aggodalmát fejezte ki az egyház érdekei miatt.⁸¹ Szempontunkból különösen érdekes, hogy ugyanekkor a püspöki kar felkérte Prohászka Ottokárt, hogy a „nemzetgyűlési tárgyalásokban az egyház méltányos érdekeit megvédje”.

Ezt közszereplés formájában Prohászka Ottokár nem tette meg, pontosabban csak egyetlen részletkérdésben, a törvényjavaslat 44. §-hoz fűzött egy egymondatos módosító indítványt: „A kegyúri terhektől való mentesítésről gondoskodni kell, különösen ott, ahol a megváltott földbirtok számos kisbirtokos kezébe kerül.” Alig pár perces felszólalásában csak erről az egy kérdésről beszélt,⁸² magától értetődőnek nevezve az indítványt, tekintettel arra, hogy a felparcellázás után a kegyúri jogokat is gyakorolhatták volna az új tulajdonosok. Példaként hivatkozott viszont saját, Tésen foganatosított földosztására, ahol holdankénti megváltási ár mellett megszabadult a földterület a kegyúri tehertől. Az országgyűlés elfogadta Prohászka módosító indítványát.⁸³

A püspök azonban nem tartott átfogó beszédet a földreform-törvényről, jóllehet, ezúttal is azon képviselők között volt, akik a házszabály alapján a törvényjavaslat sürgősséggel való tárgyalását kérték a nemzetgyűléstől.⁸⁴ Más jelentős politikusok sem kértek szót (Nagyatádi Szabó Istvánon kívül, de nem szólt hozzá a törvényhez Teleki Pál, Bethlen István, Klebelsberg Kuno, Rassay Károly stb. sem), ezért az utókor elemzőjében joggal alakulhatott ki az a vélemény, „mintha a képviselők nem vették volna igazán komolyan az előttük fekvő javaslatot”,⁸⁵ viszont Prohászka esetében más megvilágításba helyezik a földreform ügyét a püspök korábbi, témával elkötelezetten foglalkozó közszereplései. Még csak közbeszólását sem jegyezték fel a parlamenti jegyzőkönyvek, akkor sem szólalt meg, amikor például a földreformot a szélsőjobboldali képviselők (Budaváry László, Tasnádi Kovács József) a zsidókérdéssel próbálták összekapcsolni, zsidóellenes álláspontokat is bevinni a törvénybe.⁸⁶ Pedig a vita folyamán többen is megszólították vagy megnevezték Prohászkát, ezzel próbálva alátámasztani érvelésüket.⁸⁷ Egyetlen egy közbeszólásáról van csak adatunk, azt sem a hivatalos jegyzőkönyv, hanem egy

sajtótudósítás örökítette meg: Amikor Kenéz Béla, a törvényjavaslat előadója arról beszélt, hogy a liberális korszak volt felelős a földbirtokszerkezetben kialakult problémákért, a püspök közbekiáltott: „Úgy van!”⁸⁸

Prohászka egyetlen fontosabb nyilatkozatot tett a földreform-törvény vitája idején, az is már közvetlenül a parlamenti szavazás előtt, egy osztrák lapban jelent meg.⁸⁹ Ebben Prohászka először is leszögezte, hogy teljesen azonosítja magát a kormány által beterjesztett törvényjavaslat alapelveivel, bár jellemző, hogy csak keret-szabályozásnak tekintette a törvényt, amelyet a kormány intézkedései tölthetnek meg majd megfelelő tartalommal. Ezen kívül általánosságokat hangoztatott, például, hogy olyan megoldást kell alkalmazni, amely a magyar társadalom valós igényeivel találkozik; nem elméleti alapokról, hanem a valóság pontos ismeretéből kiinduló birtokpolitikára van szükség; elhatárolódott az 1918-as köztársaság teljesíthetetlennek nevezett földosztási terveitől és a Tanácsköztársaság által erőltetett termelőszövetkezetekről; kiállt a magántulajdon mellett stb. „Ki akarjuk elégténi az emberek földéhségét és helyre akarjuk állítani a termelést” – szögezte le, és a földreformtól egy olyan paraszti réteg kialakulását várta, melynek tagjai nem kiszolgáltatottak az államnak, ugyanakkor biztosítani képes az élelmiszerellátást. (Legfeljebb átmeneti visszaesést feltételezett.) Alighanem a külföldi olvasókhoz szólt, kissé propagandisztikusan fogalmazott, amikor „demokratikusnak” minősítette a tervezett földreformot, amelyet az egyházi és a világi nagybirtokosok egyaránt támogatnak, kijelentette továbbá, hogy a földet igénylők Magyarországon rendelkeznek megfelelő anyagi háttérrel. (Másikor, itthoni fórumokon éppen a parasztság pénztelenségét vagy pénzhétségét említette ő is.) Az viszont már korábbi nyilatkozataiban is előfordult, hogy szorgalmazta a földművelők hitelképességének biztosítását, valamint a gazdasági szakoktatás, tanácsadás stb. által a mezőgazdasági termelésnek és a vidéken élők életszínvonalának a növelését.

A püspök földtörvénnyel kapcsolatos véleményét megörökítette továbbá Lorenzo Schioppa nuncius 1920. december 1-jei jelentése, bár ebben leginkább az átfogó földreform Prohászka részéről felmerült igényét és a vonatkozó jogalkotás kényszerét, valamint az egyház érdekeit mindezzel egybegyűrt próbáló megfogalmazást olvashatunk.⁹⁰ Eszerint Prohászka meg volt győződve a földreform társadalmi szükségességéről, és arról, hogy értelmetlen volna azt az egyháznak ellenezni, már csak azért is, mert a törvény megalkotásában minden politikai párt egyetértett. Prohászka ekkor úgy nyilatkozott, hogy nincs értelme elkülöníteni az egyházi birtokokat a világiaktól, előbbieket amúgy sem érinti alapvetően a reform, illetve általában „az agrárreform nem ellensége az egyházi birtokoknak”.

A Nagyatádi Szabó-féle, „a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről” szóló 1920. évi 36. tc. több passzusa is találkozhatott Prohászka felfogásával (például, hogy

a szétosztandó földeknél elsőbbséget élveznek a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvák, igényelhettek a háborút megjárt föld nélküli mezőgazdasági munkások stb.),⁹¹ azonban Prohászka aligha gondolta úgy 1920 decemberében, hogy ez a földtörvény megfelelő alapot adhat a vidéken, földművelésből élő lakosság tömegeinek a középosztályba való emelkedés előmozdításához. A nagybirtokrendszeren épülő hazai földtulajdon-szerkezet alapvető megbolygatásától való tartózkodásnak a Horthy-rendszer kezdetén nagyon is aktuális társadalompolitikai okai voltak (stabilitás biztosítása, a hektikus változások elkerülése mellett érezhető tulajdonviszony-korrekció),⁹² és még az egyház pozícióit sem rengette meg, hogy birtokainak mintegy 20%-ától kellett megválnia, de jelzésértékű, hogy Prohászka maga saját egyházmegyéjében, saját kezdeményezésével túllépett ezen az arányon.⁹³

Bár alapvetően az Országos Központi Hitelszövetkezet tevékenységét méltató gondolatoknak szentelte egyik 1920. karácsonyi elmélkedését,⁹⁴ reményét fejezte ki, hogy „új korszak küszöbén állunk a földbirtok rendezése terén”, vagyis bízott a Nagyatádi Szabó-féle földtörvény-nel megindult folyamat folytatásában. Vezető gondolata ekkor is a falvakba és lakóikba vetett bizalom meghatározó jellege volt: „Magyarországot elsősorban a falu van hivatva megmenteni. Mert falu és föld, föld és haza, haza és nemzet úgy sodródnak egymásba, mint az elszakíthatlan kötél három sodra.” Ebből indította máskor is gyakran hangoztatott gondolatát, miszerint „a falu csak akkor fogja győzni a honmentő munkát, ha a korszakalkotó társadalmi és gazdasági feladatok küszöbén szövetkezeti keretekbe tömöríti népét”, s a hitelszövetkezet mellett különösen a „Hangya” által képviselt szövetkezeti formában látta a mezőgazdasági munkások életfeltételeinek biztosítását.⁹⁵ Bár maga óvott attól, hogy elvont eszmék alapján próbálják a falu életviszonyait javítani, maga is azt szögezte le tájékoztató pontként, hogy el kell határolódnia a fő ellenfélnek tekintett „liberális szópuffancsoktól”. A szövetkezeti mozgalmat főleg a szabad versenytől féltette Prohászka, és úgy próbált irányt mutatni, hogy „nekünk a bevált szövetkezeti intézményeket a szabad verseny fölé kell helyeznünk, nekünk a kisemberek gazdasági érdekeit a szabad kereskedelemmel, vagy más nemzetközi tőkeuralommal agyonütni nem szabad”. Úgy gondolta, a hitelszövetkezet alkalmas arra, hogy összefogja és megfelelő módon segítse a vidéki lakosság érdekeit, s bizalmát fejezte ki, hogy ennek megfelelően lesz pénz földvásárlásra, beruházásokra, csak megfelelően lelkes és dolgozó falusi emberekre van ehhez szükség.⁹⁶

Visszatérve a földtörvényhez való viszonyra, 1920 decembere után a püspök továbbra sem nem nagyon emlegette kritikusan, sőt, pozitívan nyilatkozott arról 1922 februárjában székesfehérvári választóihoz intézett nyílt levelében.⁹⁷ (Ebben persze a műfaj is szerepet játszhatott, hiszen saját törvényhozói munkáját próbálta pozitívan méltatni a nyilvánosság előtt.) 1922-ben azt fejtegette, hogy semmi módosítani valót nem tart szükségesnek a korábban meghirdetett

falupolitikai elveiből: a vidéki népoktatás megszervezésének és színvonalának emeléséről, a falu és a város közötti ellentéteket potenciálisan kielező gazdasági és erkölcsi problémák (a „pénzszomj”) kiküszöböléséről beszélt.⁹⁸ Később már – szintén feltűnően ritkán, és nagyon is óvatos megfogalmazással – fenntartásainak is hangot adott. 1923 márciusában a földreform végrehajtásának vontatottságát tette szóvá, amit az sem ellensúlyozott a szemében, hogy „igenis forró szívű igyekezet tapasztalható a nincstelenek kielégítésére”, bízott a felmerült, technikainak minősített akadályok elhárulásában.⁹⁹ Később – a törvényről való véleményalkotás nyilvánvaló szándékával – kijelentette azt is: „Hogy a földreform milyen eredményt hozott, nem tudom.”¹⁰⁰ Kitérő fejtegetésében inkább arról beszélt, hogy a föld csak azok kezében válik értékteremtő tényezővé, akik megfelelően tudják használni, s ebben a falusi értelmiségnek (papnak, tanítónak) meghatározó szerepét fejtegette. 1922 tavaszán egy Orosházán megjelenő, leginkább az agrárszocialista gondolathoz közel álló lapban jelent meg egy kritika, mely szóvá tette többek között, hogy az egykor olyan nagy hangon földosztást sürgető Prohászka „elhallgatott”, megalkuvásával mintegy beállt a kizsákmányoló, a föld népét nyomorban tartó nagybirtokosok sorába.¹⁰¹

Prohászka földreform-törvénnyel kapcsolatos „elhallgatásának” okai között lehetett, hogy nem kívánta az egyháza érdekeivel szemben álló korábbi gondolatait újra hangoztatni, de alighanem ebben is szerepet játszott, hogy a Bethlen István-féle konszolidáció a földbirtokviszonyok megváltoztatására irányuló radikális törekvéseket is háttérbe szorította. A kereszténynemzeti alapon megfogalmazott programok nyilvánvalóan kevésbé érték el céljukat: a magyar vidék általános felemelkedése összességében illúzió maradt, az agrárnépesség életviszonyai pedig nem javultak.¹⁰²

Bár Prohászka közszerepléseiből szinte teljesen eltűnt az agrárpolitika 1920 után, nem zárható ki, hogy később újra elővette volna a nyilvánosság előtt is a témát, a szövetkezeti mozgalom iránti érdeklődését több alkalommal is demonstrálta.¹⁰³ 1923 januárjában a Magyar Gazdaszövetség székesfehérvári rendezvényén vett részt, beszédéről csak annyit tudunk, hogy az „agrárgondolat nemzetépítő fontosságáról” szónokolt, illetve azt, hogy a gazdatársadalmat sújtó adóterhek miatt kialakult feszült, tiltakozó hangulatot igyekezett tompítani.¹⁰⁴ 1923-ban ő állt a püspöki karnak a vagyonváltság és a kegyuraság viszonyát tisztázni hivatott kezdeményezése mögött,¹⁰⁵ és 1926-os források is arról tanúskodnak, hogy újra élénken érdeklődött a földreform iránt, jóllehet, nyilvánosság elé nem lépett a régebbi örökbérlettel, földosztással és szövetkezeti mozgalom támogatásával 1916–1920 között hangoztatott programjával. Hegedűs Lórántnak írott 1926. júniusi levelében mindezt részletesen kifejtette, például: „Az állam szorítsa rá a nagybirtokot, bárkié, hogy ahol szükséges, kisbérleti szövetkezeteknek adja a földet, így

könnyebben jut hozzá a tőkeszegény nép, így meg van kötve, hogy a tőke össze ne vegye ismét (ez volt egyik fő indítóokom az örökbérlet elgondolásánál), s így kellő helyen meg kell akadályozni, hogy a nagybirtokokat egyes bérlők vegyék ki, nekem u.i. [ugyanis] a fejlődés szempontjából mindegy, vajon a nagy nemzeti célokat Esterházy herceg, vagy Rosenzweig Salamon köti meg – értem, köti gúzsba.”¹⁰⁶ Nem sokkal halála előtt is adatokat kért a Magyar Gazdaszövetségtől a földreformmal kapcsolatosan, hogy külföldi ismerőseivel azokat közölhesse, alighanem azzal a céllal, hogy az általa kívánt irányba terelje a földreformot.¹⁰⁷

1924-től megfigyelhető az agrárpolitikához való fokozódó visszatérési kísérlete, bár annak csak egyetlen vonatkozásáról értekezett ünnepi alkalmakkor a Hangya Szövetkezet lapjában: a mezőgazdasági szövetkezetek fontosságáról. Úgy tűnik, az adott birtokviszonyok között az általa már a századfordulón is pártolt szövetkezeti eszmében látta a kitörés, fejlődés lehetőségét, ha már a kívánatosnak tartott földreform teljes egészében nem valósulhatott meg.

1924 húsvétján „rossz politikájú országnak” nevezte Magyarországot, amely szerinte évtizedek óta nem használta ki jól kivételes mezőgazdasági adottságait, és le is vonta a következtetést: „Hazafias széttekintésemben s eszmélődéseimben fontosabb tettet, mint a szövetkezeti mozgalmat nem ismerek.”¹⁰⁸ A falu gazdasági megerősödését nevezte a legfontosabb nemzetstratégiai célnak, amelynek garanciáját elsősorban a Hangya által nyújtott szövetkezeti modell felkarolásában jelölte meg. „A nemzetet s a nemzetben megint a falu népét kell feltámasztanunk, nem mondom, [hogy] a halálból, de haldoklásból; feltámasztani az önzés s a nemtörődés sírkövei alól. A falusi népet kell megelevenítenünk s kivezetnünk a fásultságból és elmaradottságból” – írta, vagyis a vidéken mezőgazdaságból élő lakosság társadalmi viszonyai szempontjából mintha ugyanúgy vélekedett volna, mint 1919–1920-ban, mintha nem érzékelt volna átfogó változást, kivéve a sikeresen működő szövetkezetekben, amelyet szerinte a pap és a tanító népnevelő tevékenységével kellett volna még határozottabban kiegészíteni. Ezt az álláspontját fokozta abban az évben írott karácsonyi jegyzetében,¹⁰⁹ amelyben a „liberalizmus korszakával” való összehasonlításban sokkal jobbnak ítélte meg a helyzetet, a szövetkezeti gondolat lényegét pedig úgy definiálta, hogy „a gyengéket nem szabad az erőseknek kiszolgáltatni, hanem felvértezve kell őket a küzdőterre léptetni, mert csak így vehetik fel bizvást a harcot azokkal, kikkel érdekellentétben vannak”. A szövetkezeti eszme létrejöttét – érzékelhető túlzással – olyannak minősítette a magyar társadalomban, mint Jézus születését az emberiség szempontjából, a magyar falu felvirágzásának zálogát jelölte meg az ilyen típusú szervezkedésben. Erőteljesen buzdított a mozgalom támogatására, amelyet nem egyszerűen anyagi érdekektől vezérelt szükségletnek, hanem – ismét érezhető túlzással – „krisztusi szolgálatnak” is minősített.

1925-ben csak a karácsonyi ünnepre időzítve szólította meg a Hangya szövetkezetet és ügyfeleit, a karácsonyi reménységet összekapcsolta a szövetkezeti mozgalom megerősödésébe vetett bizalommal.¹¹⁰ Nem kevesebbet állított ekkor is, mint hogy „a Hangya karácsonyában is valamiképpen a Krisztus-arc felénk-sugárzását vesszük”, vagyis, hogy a szövetkezetnek olyan szerepe van Magyarország közéletében, mint Krisztus születésének a keresztény üdvtörténetben. Viszont a korábbi inkább optimista hangsúlyokkal szemben ezúttal a negatívumokból álló környezetről írt többet, mint mondta: „A leromlás, a dekadencia, a kishitűség s a korrupció sírgödrei fölött kell meglengetnünk a Hangya zászlaját, akkor, amikor a keresztény s nemzeti öntudat s a nemzeti kereskedelem legyöngyítésével szemben úgy a keresztény nemzeti öntudatnak, mint a keresztény gazdasági életköröknek megerősítésére van szükségünk. Ennek a keresztény nemzeti öntudatnak, nemkülönben a keresztény gazdasági erők összefogásának sok az ellensége s ezektől az ellenségektől kell azt megvédenünk.” Úgy ítélte meg, súlyos veszély fenyegette a keresztény gazdasági érdekeket, különösen a közönytől, a fásultságtól, valamint a sajtó útján terjedő ellenséges propagandától. Erős szavakkal ostorozta a „tyúkeszű”, könnyen befolyásolható (jelen esetben a keresztény szövetkezeti mozgalom ellen hangolható) közvéleményt, és erőteljes éberségre, mozgósításra vonatkozó gondolatoknak adott teret: „Mi oly népet szeretnénk a Hangya karácsonyfája alá gyűjteni, mely tisztában van érdekeivel, s mely ugyanakkor a szövetkezeti eszmében a nagy karácsonyi szeretetnek köztünk való gyakorlati meggyökeresedését szemléli s büszke rá!” A szövetkezeti mozgalom lényegét magasabb szintre is emelte, egy szinten említette a vallásos élettel és a nemzeti öntudattal, s úgy látta, kora Európájában (a „vértivó” Szovjetunió kivételével) mindenütt az ilyen nemzeti alapú együttműködés útját keresik. „Mi is ott tartunk; mi is arra felé haladunk” – váltott ismét bizakodóra a hangja, s a mögöttük hagyott fél évszázad tapasztalata alapján is úgy látta, hogy „a keresztény érzés s a vele lépést tartó nemzeti öntudat meggyőződött, hogy a gyakorlati kereszténység egyik óriási tere a gazdasági szövetkezés!”

1926. április elején húsvéthoz igazítva, hosszas elmélkedést publikált a mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom fontosságáról.¹¹¹ A földművelést a nemzetgazdaság kiemelten fontos ágazatának nevezte, és cáfolni próbálta azokat a véleményeket, miszerint a mezőgazdasági munkavállalók csupán „eltartatják” magukat az állammal, melynek bevételei főleg ipari és kereskedelmi tevékenységből származnak. Nem a mezőgazdaságból élők adóterheinek csökkentése lenne az egyetlen állami segítség – jelentette ki, hanem a termelés mennyiségének fokozására, minőségének és az értékesítési lehetőségeknek a javítására irányuló kezdeményezések felkarolása. Éppen itt volt Prohászka szerinte megragadható a szövetkezeti mozgalom fontossága, e célok eléréséhez ugyanis szerinte csak azon keresztül lehetett eljutni. A mozgalmat ezúttal

nem elsősorban gazdasági hatékonyság, hanem politikai-közéleti szempontból tette vizsgálat tárgyává, s úgy gondolta, hogy ez képes egységes platformot teremteni a földművelésből élők érdekérvényesítéséhez. (Tett súlyos és általános kijelentéseket is, például azt, hogy Magyarországon nem beszélhettek igazi közvéleményről, továbbá: „A mi társadalmunk nem egységes s nem kompakt nemzeti test.”) Lényegében az akkorinál sokkal erősebb agrár-érdekképviselőt szorgalmazott, azért, hogy „a beruházások elsősorban a mezőgazdasági érdekek előmozdítására történjenek”, legyen szó értékesítési hálózatokról, vagy akár a vasutak nyomvonalának kialakításáról. Karácsonykor pedig megismételte, illetve folytatta a Hangya Szövetkezet fontosságáról korábban már kifejtett téziseit.¹¹² Prohászka számára a szeretet konkrét megnyilvánulásának számított a szövetkezeti mozgalomban való összefogás: „Értem a szövetkezésben rejlő szeretetet, értem az összetartásban megnyilvánuló, a szövetkezeti ügyet felkaroló hűséget és kitartást. Ezt kell magunkba szívunk a karácsonyfa alatt. Csakis ez a szeretet lesz hathatós és teremtő s Magyarországnak szép jövőt biztosító hatalom. Nagyot kell alkotnunk mindnyájunknak; de ezt csak akkor és úgy alkothatjuk, ha a szövetkezeti ügynél, annak zászlaja alatt híven kitartunk. Higgyétek el, Magyarországon a »Hangya«, a »Hitelszövetkezet«, s ami van még ilyen, a földszabadulás s a boldogulás irányát jelenti; zászlórudjaik karácsonyfák, melyek a Megváltás gyertyáival világítanak nekünk, s melynek alja is meg van rakva, nem gyerekek való játékkal, hanem a magyar nép boldogulásának áldásaival.”

Kitérőként meg kell még említeni, hogy Prohászkanak a kortársak által nagyra értékelt saját földreform-kezdemenyezései mennyiben is bizonyulhattak sikereseknek – a kor, konkrétan a Nagyatádi-féle földreform végrehajtásának keretei között. 1920-ban, még a törvény elfogadása előtt Rubinek Gyula földművelésügyi miniszter is támogatta Prohászka földosztási terveit a székesfehérvári egyházmegye birtokain, ami meg is történt, több mint ezer hold felparcellázásával. (Ld. erről fentebb.) Prohászka azt az ígéretet kapta, hogy a törvény végrehajtása során a vagyonváltsági eljárás keretében ezt figyelembe veszik, de nem így történt, ami igazából csak a püspök halála után derült ki, amikor Shvoy Lajos átvette az időközben súlyosan eladósodott egyházmegyei birtokok irányítását.¹¹³ Prohászka közéleti megítélése szempontjából az ügy azért érdemel említést, mert 1928–1929-ben erőteljes kormányzati beavatkozással lehetett csak a kialakult helyzetet kezelni. Az ügy tétjét Shvoy így foglalta össze: Mielőbb rendezni kell a püspökség ügyeit, „mielőtt valami botrányos összeomlás bekövetkeznék, de főleg Ottokár püspök emlékét szeretném menteni, mert a püspökség anyagi romlása az ő nevéhez fűződik”, a várható pereskedés pedig „nagy szégyene lesz a magyar katolicizmusnak”. Illetve: „Adja a jó Isten, hogy sikerüljön áldott emlékű Ottokár püspök halhatatlan emlékének evvel áldoznunk, mert hisz a hagyatéki csőd, mely egyre veszedelmesebben fenyeget, elsősorban az ő nagy

emlékére vetne árnyékot.”¹¹⁴ Mint Klebelsberg kultuszminiszter megállapította, Prohászka után „nagyösszegű adóhátralékok, jelentékeny váltóadósságok, kifizetetlen és kellemetlenül nyomasztó kisebb-nagyobb számla- és cselédbér-tartozások mutatkoztak, az uradalmi pénztár pedig jóformán teljesen üresen maradt”, sőt az 1927. évi mezőgazdasági termékeket is előnytelesen értékesítették.¹¹⁵ „A püspökség anyagi helyzete valóban szanálást igényel” – írta Klebelsberg, aki Shvoy püspök előterjesztése nyomán intézkedési tervet készített, amitől remélte, hogy „a püspökséget botrány vagy összeomlás veszélye” már nem fogja fenyegetni, s az egész eljárás „Ottokár püspök úr emlékének védelmét” szolgálja. Bethlen a vallásalap ellenőrző bizottságára is nyomást gyakorolt, hogy ne ellenezzék a szükséges eljárást,¹¹⁶ végül sikerült a püspökség gazdálkodását feltűnés nélkül rendezni. Az ügy arra világíthat rá, hogy bár Prohászka elkötelezetten érdeklődött a földosztás kérdései iránt, a birtokgazdálkodás gyakorlati kérdéseivel nem, vagy nagyon keveset foglalkozott, talán hozzáértő vagy megfelelő hatáskörrel rendelkező munkatársai sem voltak. Kormányzati (Klebelsberg és Bethlen részéről nyújtott) mentőövre volt szüksége még püspök-utódjának is, így menekítve meg Prohászka emlékét a rossz gazdálkodás miatt várható lelepleződéstől és botránytól. (Nem ez volt az első alkalom, hasonló okokból hasonló eljárásra Prohászka életében is sor került.¹¹⁷)

III.6. Prohászka és az irodalom

Prohászka Ottokár élénken érdeklődött az irodalom iránt, hatalmas életművének több eleme is bizonyítja, hogy érzéke is volt hozzá. Még az 1890-es években írt egy színvonalas novellát,¹ általában mondhatjuk, a századforduló környékén keletkezett írásaiból 1923-ban kiadott kötet is bizonyítja, hogy az olvasó figyelmét felkelteni és fenntartani képes irodalmi szövegeket tudott írni.² Konkrét szépirodalmi alkotással ettől eltekintve nem nagyon kísérletezett, mégis sajátos helyet alakított ki magának a magyar irodalomtörténetben. Ilyen vonatkozású nagyságának egyik legfontosabb méltatója, Sík Sándor szerint Prohászka nem is olvasott szívesen verseket („csak amit eléje raktak”),³ a szépirodalmi alkotások iránti érdeklődése nagyon is egyoldalú vagy viszonylagos volt, viszont tény, hogy a közszerepléseiben használt irodalmi hivatkozások jelentős olvasottságról és tájékozottságról árulkodnak. Pontosan foglalja össze Prohászkanak az irodalomhoz, különösen a magyar nemzeti irodalomhoz való sajátos viszonyát, illetve Prohászka recepciójának ellentmondásosságát egyik elemzője: „A magyar faj és a nemzeti kultúra élharcosa több ezer oldalon bizonyítja kivételes, öt nyelven szerzett olvasottságát, de egyszer sem említi Balassit, Csokonait, Berzsenyit, Kölcseyt, Katonát; Vörösmartyt vagy Arany Jánost is csak elvétve. Ennek visszasságát a pályáját középiskolai irodalomtanárként kezdő Schütz Antal is érezhette, mert Prohászka legismertebb művét [ti. a *Diadalmas világnézet* c. könyvét] abban a nemzeti irodalmi hagyományban helyezte el, amelyről a püspök még említést sem tett.”⁴

Ha Prohászka verseket és hagyományos értelemben vett prózai alkotásokat (például „világi témájú” novellákat) nem is írt, két műfajban kétségtelenül helyet követelt az irodalomtörténetben: a vallásos széppróza, illetve az irodalmi szónoklat területein.⁵ (A két műfajt összekapcsolva, Rónay László „lirikoretorikusnak” nevezte Prohászkat.⁶) Egyrészt költői emelkedettségű eszközöket (szóképeket, hasonlatokat stb.) használt jelentős gyakorisággal, másrészt prózái némelyike olyan lüktető ritmusú szöveg, hogy akár prózaversként is felfogható.⁷ Ezen a helyen nincs tér arra, hogy művészetfilozófiai felfogását kellő alaposággal vizsgálat tárgyává tegyem,⁸ és szövegeinek esztétikai, irodalmi vonatkozásait is csak érinteni tudom.⁹ Nem sokkal halála után Pethő Sándor jellemző leírást adott szónoklatairól: „Nagy egyházi szónok volt, mestere a retorikai művészetnek. Senki sem ismerte nála jobban az oratori hatáskeltés titkait és senki sem tudta annyira felbokrétázni a költői szóvirágok eleven és nehéz illatú pompájával szónoki megnyilatkozásait, de mégse ezek a vonások árulták el beszédeinek pazar frázisain a halhatatlanság ujjlenyomatát. Ezek a beszédek izzó hatásúak voltak, az élő hit rengeteg kalóriája forrt bennük, hőfokának kisugárzásától senki se menekülhetett.”¹⁰ A modern retorikai irodalom összegző véleménye sem változott, rámutatnak arra, hogy Pázmány Péter mellett

valóban Prohászka volt az egyházi szónoklatnak az a mestere, akire jellemző volt „az érzelmi ráhatás erőssége, de egyúttal a kristálytisztaság szerkezete is”, megválogatott szókészlettel, közvetlenséggel, ugyanakkor „a körülöttünk lévő, érzékeinkkel felfogható világ szemünk elé állításával” alkotott retorikai remekműveket.¹¹ Másik összegző vélemény: „Prohászka számára [...] az írás retorikai vázlat, s akik hallották beszélni, azt tanúsítják, hogy szívesen rögtönzött, magával ragadta saját szavainak sodra, akusztikátlan térben ezért lesz stílusa egyenetlen.”¹² Nagyon sok természetből vett képet rajzolt hallgatósága elé („úgy indáznak a növények, mint egy szecessziós festményen”), monumentalitást sugalló érzelmi áradással.¹³ Nemcsak szónoklataiban, írásművészetében is jellemző a hatást fokozó monumentalitás, a dinamikus, eleven szóhasználat, összességében a leginkább a barokkra, illetve a szecesszióra jellemző stílusesszéközök alkalmazása.¹⁴ Prohászka saját retorikai ars poeticáját így fogalmazta meg: „A szónoki léleknek az aktusban kell produktívnak, termelőnek lenni, s szónokolni nem annyit tesz, mint szónoklatot írni. A szónoklat a szó-akcióban van. De jó előkészület, jó anyag és anyagkezelő tudás kell hozzá; azután pedig a szónoki érzéket s lelket szabadjára kell bocsátani; alakítson, teremtsen, szórjon tüzet s szórja magát. Non ex penna, sed ex penu-nak [nem tollból, hanem észből] kell lennie minden szónoklatnak; egy darab életnek, élő műnek; a szónoki léleknek alakítania kell; s azt érezni kell. Aki recitál vagy olvas és pislog az írásba, az nem szónokol.”¹⁵

Prohászkanak már életében is komoly hatása volt kora irodalmi közéletére.¹⁶ Önmagában mutatja ezt, hogy több irodalmi társaság is a tagjai sorába választotta, vagy legalábbis törekedett erre, és hasonló a helyzet az 1919 után induló folyóiratok szerkesztőségeivel is. (Azok mellett, mint például az *Élet*, amelyben korábbi befolyása folytatásáról, erősödéséről is beszélhetünk.) 1920-ban a Magyar Nemzeti Reneszánsz Társaság *Magyar Reneszánsz* c. tervezett (végül meg nem valósult) folyóirata szerkesztőségébe akarták felkérni Pekár Gyula, Szabó Dezső, Kosztolányi, Babits és mások mellett.¹⁷ 1920 tavaszán Prohászka védnöke lett a Dunántúli Irodalmi és Művészeti Egyesületek Szövetségének, melynek kapcsán Rákosi Jenő jellemzően így fogalmazott: „Szerencsés ötlet, mint védőt Prohászka püspököt megnyerni, ő egy kivételes egyéniség. Dísze minden széknek, amelybe beleül. De úgy kell a dolgot csinálni, hogy aktív részvétele legyen a dologban.”¹⁸ (Hozzáteve, hogy az evangélikus Kapi Bélával együtt kérték fel erre a szerepre, ami a felekezeti kiegyensúlyozottságot is biztosította.) 1921-ben Klebelsberg Kuno a *Nyugat* ellensúlyozására indítandó folyóiratban feltétlenül számított volna Prohászka (valamint Szekfű Gyula, és az előző esethez hasonló okokból Ravasz László) bevonására.¹⁹ A *Kelet Népe* c. folyóirat 1920. évi lapszámainak címlapján a lap munkatársai között említették Prohászka nevét, mint fontos személyiségét, jóllehet a püspök nem publikált benne.²⁰

Alábbiakban nem a püspök irodalomtörténeti helyének keresésével, vagy művészetelméleti munkásságával foglalkozom, hanem azokkal az esetekkel, amikor beszédeiben vagy írásiban szépirodalmi alkotásra vagy alkotóra, mint politikai magatartást illusztráló vagy hitelesítő tényezőre hivatkozott. Prohászka a szépirodalmat, a művészeteket (tágabb értelemben a kultúrát) a társadalom lelkiállapotát tükröző tényezőnek is tekintette, hasonlóan a sajtóhoz, ezért a közvélemény keresztény-nemzeti gondolatok számára való megnyerésére tekintettel kiemelt figyelemmel kezelte. Számos ilyen utalást kiemelhetünk közszerepléseiből, ezeket igyekeztem csokorba gyűjteni, s azzal a két költővel részletesebben foglalkozni, akiket Prohászka is unostalan emlegetett: Ady Endre és Petőfi Sándor. Mindkettőjükre történt hivatkozásainak, illetve további irodalmi példáknak a megidézése sajátos szempontból mutatja be Prohászka Ottokár helyét az 1920-as évek közéletében. 1919 után Prohászkanál a szépirodalom, az esztétika gyakran bírt közéleti funkcióval, a magyarság közéleti-politikai sorskérdésének tekintette a művészet által ábrázolt és közvetített értékeket.

Önmagában talán az is jellemző lehet a kérdés fontosságára nézve, hogy Prohászka Ottokár irodalomtörténeti helye már a Horthy-korszakban is alapot adott eltérő, alapvetően ideológiai megközelítésű szembenállás kifejezésére. Amikor 1937-ben megjelent Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században* c. kötete, a katolikus értelmiségi, Rónay György – alapvetően elismerő kritikájában – „egyetlen megdöbbentő hiányt” hozott fel Schöpflin munkájával szemben: „Prohászkát kifelejtette, őt pedig nem lehet kihagyni még akkor sem, ha csak irodalomról és irodalomra vonatkozó könyvekről írunk. Prohászka irodalom is, a legmagasabb irodalom, életműve és egyre növekvő hatása egyaránt.”²¹ A Prohászka-hoz közel álló Pintér Jenő irodalomtörténész másként járt el, mint Schöpflin, terjedelmes fejezetet és számos méltatást közölt Prohászkaról irodalomtörténeti monográfiájában.²² Az irodalmi élet politikai értelmezése (vagyis éles kettéválasztása egyfelől „jó és nemzeti”, másfelől a „romboló és nemzetközi” irodalomra) egyébként nagy hatást gyakorolt az 1920-as évek irodalomtörténet-írására is. Például Alszeghy Zsolt már nagyon korán, 1923-as irodalomtörténetében Prohászkanak tulajdonította ezt a szerepet, illetve azt, hogy a magyar szellemi élet egy része szembe tudott fordulni a modernizáció által felszínre hozott, dekadenciának minősített irányzataival.²³

Prohászka a századfordulótól következetesen képviselt egy olyan művészetfilozófiai felfogást, mely az alkotások megítélésében az alkotó világnézetének, személyiségének tulajdonított nagy jelentőséget, amelyet jellemzett többek között a „tükrözés”- (vagyis a sima és homorú-domború tükörök által közvetített képek különbözőségéből kiinduló) elmélet.²⁴ Prohászka ugyan nyitott volt a modernitásra, aminek azonban korlátot képezett a keresztény tradíció, így a századfordulótól a modern irodalomban (különösen a *Nyugat* indulásától, Ady hatásaitól²⁵) egyre

inkább a dekadencia megnyilvánulásait vette észre, 1919 után tulajdonképp kizárólagosan. Az irodalomtól is elvárta a keresztény erkölcsiség és eszmeiség közvetítését, ezért a modern költészetet először csak szellemi értelemben utasította el, 1919 után már társadalompolitikai értelemben is bomlasztó, veszedelmes jelenségként aposztrofálta, melyet felelőssé tett az 1918–1919-es összeomlásért és Trianonért. A dekadencia és a pesszimizmus már nem csupán negatív emberi magatartás volt a szemében, hanem a nemzet jövőjét veszélyeztető közéleti állásfoglalás is.²⁶ Mintha egyre élesebben választotta volna el a számára nemcsak „külső” és „belső”, hanem az „igazi”, illetve legalábbis potenciálisan káros világi alkotóművészeteket, egyértelműen utalva arra, hogy a valódi művészet lényegét és erkölcsi tartalmát csak a keresztény vallás adhatja.²⁷ Ennek alapján Prohászka sok jelentős alkotót tagadott ki az európai és a magyar kultúrából, néha „túl nagy ágakat” is levágott a kultúra fájáról, hogy saját álláspontját érvényesíteni tudja.²⁸ Hajlamos volt kevésbé tehetséges írókat, költőket is elismerni, ha megfelelő világnézetéről tettek tanúbizonyságot. Már 1919 előtt folytatott irodalmi levelezésében is lelkesen üdvözölt például egy szerzőt, aki ugyan tárgyi tévedéseket ejtett a munkájában, de az „inspiráló lelkületre” való tekintettel ezt is elnézhetőnek tartotta,²⁹ vagy több alkalommal jelezte, ha igazi értékeket olvasott egy vallásos költeményben „a sok mocsár között”.³⁰ A kizárólag vallásierkölcsi alapú irodalom, mint értékes irodalom elismerése Prohászka esetében a színdarabokra is vonatkozott, egy kortárs értesülés például arról szólt, hogy a püspök kedvenc színdarabja Erdős Renée: *János tanítvány* c. műve volt.³¹

1919 után irodalom-értelmezésének lényegét „a mi irodalmunk” – „az ő irodalmuk” éles megkülönböztetésének igénye hatotta át,³² ami szorosan összekapcsolódott a keresztény-nemzeti gondolat (vö. III.2. alfejezet) térnyerésével. Prohászkanál is „jó” irodalomnak akkor minősült valami, ha összeegyeztethető volt a keresztény politikai magatartással (vagy legalább abba beleilleszthetőnek tűnt), ennek következtében, amikor a püspök közszerepléseiben a jó és a rossz irodalom példáját emlegette, akkor már nemcsak az alkotások tartalma, hanem az alkotó személye szerint is megkülönböztetett, egyértelműen a „zsidó” (vagy zsidó szellemiségű, vagy annak tartott) és az attól eltérő „magyar” írók csoportjának elkülönítésekor.³³ Prohászka Herczeg Ferenchez írott magánlevelében 1923-ban úgy fogalmazott, hogy 1919 után sor került egy fordulatra, amelyben „megmagyarosított új irodalomról” beszélhettek, vagyis a korábbi dekadensnek minősített irodalmi irányzatok mellett megjelent a keresztény-nemzeti gondolatot kifejező irodalom is,³⁴ nyilván utóbbi ápolását és erősítését tartotta fontosnak.

A forradalmakban és a Trianonban átélt összeomlás egyik okaként Prohászka a sajtó és az irodalom korábbi „elzsidósodását” jelölte meg. 1919 novemberében – egyelőre csak magánfeljegyzésben – úgy látta, hogy egyik oldalon volt a nagy „nemzeti” költők (Petőfi, Arany,

Vörösmarty) magyarság-szeretete, másik oldalon a zsidók által képviselt – általa „szellemtelenségnek” nevezett – pusztító nihilizmus.³⁵ Alig bő egy héttel a Tanácsköztársaság bukása után Prohászka díszelnökséget vállalt (többek között Ambrus Zoltánnal, Gárdonyi Gézával, Herczeg Ferencsel stb. együtt) a Szabó Dezső elnökletével, Kosztolányi Dezső tevékeny részvételével megalakított Magyar Írók Szövetségében; a magyar irodalom és a sajtó teljes erkölcsi megújítását célul kitűző szerveződésben az antiszemitizmus egyértelműen fontos szerepet játszott.³⁶ A már megalakulásakor is megosztó, Szabó Dezső radikális természete miatt a szervezeten belüli és kívüli feszültségeket is generáló írószövetség díszelnökségére például Rákosi Jenő először igent mondott, aztán ezt – épp az erőteljes antiszemita tendenciák miatt – visszavonta,³⁷ a tagságba vagy akár vezető pozícióba is hívott Babits Mihály pedig visszautasította a részvételt, mondván, csatlakozása „tisztán politikai jellegű, konjunkturális cselekedetnek látszanék”.³⁸ Szabó Dezső miatt megtagadta a csatlakozást Fülep Lajos is,³⁹ de visszalépett a szervezettől Móricz Zsigmond is, utóbbit a Szabó Dezső-féle kezdeményezés mellé álló Gárdonyi Géza rosszallóan vette tudomásul.⁴⁰

Feltűnő, hogy Prohászka mindezen történések mellett is határozottan kiállt az egyesület mellett, méghozzá nagyon is jellemző politikai indoklással: „Íróinknak külön szövetségbe való tömörülését faji szempontból és keresztény szempontból legmelegebben üdvözlöm, mert hiszem, hogy tisztító hatása igen nagy lesz a felfogásra, a gondolkodásra, az egész magyar közérzésre.”⁴¹ Nemcsak a destruktív sajtót, hanem az azzal való „örökös kacérkodást” is elítélte, és remélte, hogy „a magyar írók és újságírók különállásának feltétlenül meglesz az ellenkező, tehát nemzeti hivatású nagy hatása”, sőt, még „bajtársi üdvözlését” is küldte Szabó Dezsőnek és az írószövetségnek.⁴² Később sem adta jelét kritikus észrevételnek a Magyar Írók Szövetségével kapcsolatosan, Szabó Dezsőről sem fogalmazott meg elítélő véleményt, sőt, kapcsolatban is álltak,⁴³ a viszony azonban nem volt kölcsönös, Szabó Dezső ugyanis elismerte a püspök nagyságát, de több ponton már kritikusan viszonyult hozzá.⁴⁴

A „mi irodalmunk” vs. „ő irodalmuk” tézisért Prohászka világosan kifejtette 1920. október 25-én, a XIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen a „keresztény nemzeti kultúráról” tartott nagy hatású, szenvedélyes szónoklatában.⁴⁵ Antagonisztikus ellentétet vizionált a magyarságot végromlásba dönteni akaró „zsidó” és az építő, nemzetmegtartó „keresztény” kultúra között. Többek között így definiálta – egyértelműen közéleti-politikai és nem vallási tartalmú – szónoklatának tárgyát: „A magyarság lelke a keresztény nemzeti kultúra! [...] A nemzeti kultúra az a meglátás, az a világnézet, az az értékelés, az az erkölcsi világ, az az érzés, az a hagyomány, az a szeretet, amely magyar és keresztény, amely magyar és nem nemzetközi, amely keresztény és nem hitetlen!” Éles szavakkal bélyegezte meg a „zsidóságot”, mint a magyarellenest,

nemzetidegen kultúra jellemzőjét, és az antiszemitizmust jogos nemzeti reakciónak nevezte, ugyanakkor szorgalmazta, hogy a magyar keresztények haladják meg annak akkori szintjét. Hallgatóságának lelkes tetszését kiváltva az irodalmi életet is két kibékíthetetlen táborra osztotta: „Keresztény magyarok! Embereljétek meg magatokat, lássátok, ott a galileistáknak, a szabadkőműveseknek más az irányzatuk, más az irodalmuk. A mienk Petőfi, Vörösmarty, Arany, Gárdonyi, Herczeg. Az ő irodalmuk Molnár Ferenc. Az ő irodalmuk, a Fidibusz alapítója, a malacságok mentora, Heltai, Szomori [sic! helyesen: Szomory] Dezső és társai. Nekik még a történelmük is más. Azt hirdetik, hogy a mi történelmünkben a nagyok és dicsők voltak éppen kapcabetyárok, vagy várban lakó zsidók csupán. Felfedezték, hogy a Shylockok díszmagyarban jártak, hogy a magyar történelem csak népnézés. De most jön a mentor, a szociológiai tudomány a XX. század [sic!], a Galilei Kör zászlaja alatt.”⁴⁶ Kitért Ady Endre kritikájára (erről ld. alább), illetve később konkrétan elítélte, hogy Egerben színpadra állították Lengyel Menyhért darabját.⁴⁷ Feltűnő, hogy a negatív példákat a zsidó származású irodalmárok köréből merítette, a pozitíveknek pedig kizárólag nemzeti elkötelezettségét hangsúlyozta. Előbbieknél durva és lényegében alaptalan általánosítással mindenféle negatív, magyarelles sztereotípiát tulajdonított. Prohászka beszédének nagy szerepe volt abban, hogy a „mi (magyar) íróink” versus az „ő (zsidó) íróik” szemlélet széles körben elterjedt az országban.⁴⁸

Prohászka-hoz hasonlóan, a radikális jobboldal számára is fontos volt a „megfelelő” kultúra fogyasztása (ld. III.2. alfejezet), ami az ébredők és a fajvédők számára általában a zsidó szerzők munkáitól való tartózkodásban, vagy a kevésbé színvonalas, de populáris hazafiasságban nyilvánult meg.⁴⁹

Prohászka hivatkozásai Ady Endrére

Irodalomtörténet-írásunkban sokan foglalkoztak már Ady Endre értékelése kapcsán a költőnek Prohászka-hoz fűződő viszonyával. Több publikációban párhuzamosan méltatják munkásságukat, még Szerb Antal irodalomtörténete is kiemelte, hogy amilyen felszabadítója volt Prohászka a katolikus egyházi életnek, olyan megújító szerepet játszott Ady a szépirodalomban.⁵⁰ A századfordulót követő szellemi áramlatok, gondolkodástörténet elemzői joggal foglalkoznak mindkét személyiséggel.⁵¹ Egymáshoz való viszonyuk Ady Endre életében nyilvánvalóan szembenállásként írható le. Ady újságcikkekben kritizálta Prohászka közéleti tevékenységét, s már akkor éles bírálatokkal illette a püspököt, amikor utóbbi még „modernizmusa”, a hagyományos egyházi életet megújítani kívánó aktivitása miatt népszerűnek számított liberális körökben is.⁵² Prohászka gyakran indított heves támadásokat a *Nyugat* illetve a modern szépirodalom képviselői és megnyilvánulásai ellen, már az első világháború időszakában is az

általában az erkölcstelenség terjedésével, az elvallástalanodással hozta összefüggésbe tevékenységüket.⁵³

A Horthy-korszakban Prohászka Adyval kapcsolatos megnyilatkozásait nem csak az különböztette meg a korábbiaktól, hogy a költő és publicista már nem élt, hanem a politikai rendszer alapvetően átrendeződött szerkezete is, amelyben a püspök a keresztény-nemzeti ideológia meghatározó, útmutató, rendszerteremtő egyéniségének számított.

Kettőjük viszonyára, a 20. század első évtizedei szellemi-kulturális világában való értelmezésére vonatkozóan a máig meghatározó narratívát Sík Sándor fogalmazta meg a legkidolgozottabb formában a püspök halála után megjelent monográfiájában.⁵⁴ Ez röviden úgy foglalható össze, hogy ugyanazt a belső tüzet, a magyarság jövőjéért való égető aggodalmat tulajdonította mindkettőjüknek, hozzátéve, hogy ezt a késztetést más-más formában élték meg, más-ként juttatták kifejezésre. Sík például jellemzően fogalmazott: „A világháború konvulzióiban vonagló magyar lélek képét két könyv örökítette meg az utókor számára. Az egyik a *Halottak élén*, Ady utolsó nagy könyve, a magyar tragikum véres sikoltása, a másik a *Háború lelke*, Prohászka háborús írásainak egységes koncepcióba formálódó gyűjteménye. Igazságban, mélységben egyformán nagy mind a kettő. Két oldalról, két jóformán minden tekintetben ellenséges lélek világításában, mégis egyet rajzol elénk mind a kettő: az »embert az embertelenségben«.”⁵⁵ A Prohászka életműve iránt pozitívan elfogult – jórészt katolikus egyházi értelmiséghez kötődő – elemzőknek is értelmezni kellett valamiképpen a századforduló meghatározó költőjének, Ady Endrének a szerepét, és a két nyilvánvalóan ellentétes felfogású közéleti személyt valamiféle közös méltatásban részesíteni, összeegyeztetni.⁵⁶ Ezt a törekvést nemcsak ellentétes felfogásuk, szembenállásuk nehezítette, hanem a kettőjük közötti műfaji különbségek is. Ady elsősorban költő, illetve publicista volt, Prohászka irodalmi alkotásai viszont szónoklataiban, vallásos elmélkedéseiben ragadhatók meg.⁵⁷

A Sík Sándor által felállított (természetesen előzményeket sem nélkülöző) modellt sokan követték illetve átvették, már az 1930-as években is.⁵⁸ Értékelését – miszerint Ady és Prohászka életműve a lelki hozzáállásnak ugyanabból az erejéből fakad, csupán más formában ölt testet, sőt Sík valósággal „a katolicizmus számára igyekezett bebalzsamozni Ady Endre tetemét”⁵⁹ – későbbi irodalomtörténeti elemzések is magukénak vallották.⁶⁰ Ugyanakkor már egykorúan is megfogalmazódtak olyan kritikák, amelyek erőltettnek tartották a költő és a püspök életművének összekapcsolását vagy párhuzamba állítását, olyan értelmezést nyújtottak, miszerint Sík és a hozzá hasonló szerzők narratívái csupán nem tudtak illetve nem akartak negatívumokat felróni Ady Endrének, elismerték költészetének irodalomtörténeti jelentőségét, viszont Prohászkaét is ugyanúgy vallani, a püspök példakép-jellegét is erősíteni akarták.⁶¹

A problémakör elemzését többek között Ferencz Győző is elvégezte Radnóti-monográfiájában.⁶² Úgy véli, Sík értelmezésében Ady és Prohászka ellentétes felfogásai „nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő ellentétek”. Sík nézőpontját minden bizonnyal meghatározta, hogy Prohászka irodalmi és közéleti tevékenységét egyaránt rajongással követte, sőt a magyar szellemi panteonban a püspök helyét nagyság tekintetében Pázmány Péter, Zrínyi Miklós, Kazinczy Ferenc és Széchenyi István mellett jelölte ki.⁶³ Az Ady–Prohászka-probléma másik részletes elemzője, Szénási Zoltán arra hívta fel a figyelmet – más idézett méltatókkal ellentétben –, hogy a „20. század eleji keresztény-konzervatív szemléletmód képviselői számára Ady és a Nyugat nem jelentett mást, mint botrányt, az évezredes keresztény magyar kultúra elleni támadást”. Vagyis nagyon fontos a kiindulópont, az egykori szereplők saját valóság-értelmezése, amelyben Prohászka és Ady összevetését sem lehet kizárólag irodalmi–esztétikai mezőben szemlélni, sokkal inkább domináns az éles világnézeti–erkölcsi szembenállás.⁶⁴ A katolikus egyház képviselői (különösen a „harcos”, közéleti katolicizmust képviselő Prohászka) számára utóbbi nyilván egykorúan is sokkal fontosabbnak számított. A püspök felfogását az Ady névvel fémjelezhető irodalmi és szellemi áramlatokkal kapcsolatosan abból eredeztette, hogy számára mindezek dekadensnek, pesszimistának, rombolónak voltak tekinthetők, így a „nyugatosok” legfontosabb jellemzői az erkölcs- és vallástalanság, a hazafiatlanság lettek, amelyekkel szemben a teljes és merev elutasítás lehetett az egyetlen reakció, az új szépirodalmi áramlatok bármilyen fokú recepciója egyszerűen nem férhetett bele a mégoly modern irányzatú katolicizmusba sem.⁶⁵

Az Adyval kapcsolatos Prohászka-megnyilatkozások felidézése előtt érdemes megemlíteni, hogy a két személyiség közötti kapcsolatokat kimutatni akaró, párhuzamokat kereső, mindkettőjüket együttesen pozitívan értékelő attitűd mellett már egykorúan is felbukkant az Ady költészetét határozottan elítélő (ezzel együtt értelemszerűen Prohászkát magasztaló) megközelítés is. A Horthy-rendszer Magyarországa keresztény-nemzeti ideológiájának képviselői (különösen a radikálisok) egyértelműen elítélték Ady költészetét és – előrebocsátom: Prohászka-hoz hasonlóan – benne jelölték meg a magyarság szellemi állapotainak leromlásáért, így a nemzeti tragédiáért felelős egyik legfőbb tényezőt. A Horthy-korszak felfogását jelentős mértékben megalapozó, nagy hatású történetpolitikai esszéjében Szekfű Gyula is így vélekedett Adyról, a „hitét veszített magyarról”: „Ady költészetének, míg élt, kétségtelenül romboló, anarchiaterjesztő hatása volt. Azon pártok érdekkörébe tolatott, melyek a fennálló viszonyokat szétzülleszteni törekedtek, de asszimilálatlan voltuk miatt nem lévén egyenes útjuk a magyar lélekhez, Adyt, a »fajmagyart« használták szócso gyanánt felforgató ideáik terjesztésére.”⁶⁶ Kisebb lélegzetvételű, tudományos és publicisztikai hangvételű írások⁶⁷ mellett ezt a narratívát

képviselte a kor reprezentatív irodalomtörténeti monográfiája is,⁶⁸ illetve az Ady–Prohászka párhuzamra általában a konzervatív oldalon vagy hallgatással vagy megbotránkozással reagáltak.⁶⁹ Jellemző példaként felidézem, hogy az – egyébként Prohászka Ottokárt is szerzőinek és szellemi útmutatóinak sorában tudó – szélsőjobboldali, „fajvédelmi” folyóirat úgy vélekedett, Ady költészete „a zsidó-radikalizmus és a hazátlan szocializmus verses kifejezése, telítve osztálygyűlölettel, nemzeti hagyományaink lebecsülésével, intézményeinket felforgató szándékkal és a magyar fajtánk megvető lekicsinylésével”.⁷⁰ Zulawski Andor említett műve valósággal száműzni akarta Ady úgymond „erkölcsi bolsevizmust” terjesztő köteteit az iskolai és családi könyvtárakból. Tanulságosan fogalmazó recenzensének következtetése pedig – elismerve Zulawski vehemenciáját és helyenként naiv indulatait – abban foglalható össze, hogy mindenki, akinek minimális érzéke van az esztétikumhoz, a magyarsághoz illetve bármi pozitív érzelmi tartalomhoz, annak „gyűlölnie és megvetnie kell Ady úgynevezett költészetét”.⁷¹ Mint kifejtette, „az egész Ady-ügy csak csekély részben irodalmi kérdés; felfújtságát, napirenden tartását, körülharsonzását jelenünk politikai és morális dekadenciájának köszöni mindenekfelett: a politikai radikalizmusnak és egyéni hedonizmusnak, mely amikor ravaszul Adyban a költőt magasztalja, annak világfelfogását akarja mindenekelőtt terjeszteni, s általa a maga erkölcsi rothadtsága létjogosultságát igazolni”. Tagadta, hogy Ady költészetének bármilyen komoly esztétikai értéke vagy egyáltalán pozitív vonatkozása volna, ily módon elhatárolódva a két személy közötti párhuzamokat, ugyanakkor ellentmondásokat is hangsúlyozó, relativizáló (a fentebb Sík Sándor kapcsán említett) Ady–Prohászka-felfogástól. Ennek az értelmezésnek is voltak későbbi követői, akik elítélték Ady Endrét és közéleti-ideológiai felfogását, abban jelölve meg az első világháborút követő összeomlás fő kiváltó okát.⁷²

Rátérve Prohászka Ottokár saját, Ady személyét és költészetét méltató közéleti megnyilatkozásaira, feltűnő, hogy azok többségét a püspök nem irodalomtudományi, esztétikai fejtegetéseibe, hanem kifejezetten közéleti-politikai beszédekbe ágyazta. (Hasonlóan – a pozitívan méltatott – Petőfi Sándorral, illetve ellentétben Madách Imrével, akinek a munkásságát szakmai-tudományos fórumon illetve bírálattal. Ld. alább.) Ez önmagában arra utal, hogy Ady tevékenységének nem elsősorban művészeti vonatkozásai foglalkoztatták, hanem költészetének a magyar társadalomban kifejtett súlyosan negatív hatásokat, az irodalmi értékelésnél összetettebb következményeket tulajdonított.

Elsőként idézhető szövege Prohászka egyik legnagyobb szónoki és egyben politikai sikeréhez, a numerus clausus törvény elfogadásához kapcsolódik. (Ld. III.1. alfejezet.) A nemkívánatos, nemzetellenes „zsidó” szellem megnyilvánulásainak elemzése közben az alábbiakat fejtegette: „Ha az ember Heinét összehasonlítja Ady Endrével, bámulatos hasonlóságot találunk.

[...] Amint Heine lekicsinyel mindent, ami német, úgy Ady lekicsinyel mindent, ami magyar. Ahogy Heine a kereszténységet csakis karikatúrákban tudja meglátni, úgy Ady Endre a mi nagy magyar tradícióinkat és a mi nagy érdekeinket valamiképpen karikatúrákban, valamiképpen hamis látószög alatt látja. Azt fogják kegyetek mondani, mi közünk ehhez, vagy pedig azt, hogy mi ennek az oka. Én ezt felhozom példaképpül, hogy a zsidóság szelleme miképpen járja át és miképpen hamisítja meg a magyar érzést, a magyar szellemet, a magyar kultúrát, és nem azért, hogy kegyeteknek a kultúrája vagy szelleme rossz.” Vagyis a püspök úgy vélekedett, azáltal, hogy Ady mindent megvetett, ami magyar, egyfajta totális nemzetellenességet képviselt, de Prohászka tovább is ment: mindezt a „zsidóság szellemének” tulajdonította. Vagyis közvetlen ok-okozati feltételezést valósított meg a „zsidó” szellemiség, az azt kisugárzó Ady Endre költésze, illetve az ország bekövetkezett tragédiája között. Prohászka egyáltalán nem irodalmi vonatkozásban méltatta a költőt, hanem munkásságát tágan értelmezett politikai-ideológiai mezőbe helyezte és ítélte el.⁷³

Nemcsak a parlamenti többség, de a jobboldali, keresztény-nemzeti sajtó is lelkesen ünnepelte Prohászka, illetve útmutatásait (általában további antiszemita jogalkotást szorgalmazva), az Adyval kapcsolatos megfogalmazásai is beépültek ebbe az ünneplésbe. Csak kevés önálló kritikai észrevétel fogalmazódott meg ezzel kapcsolatosan. A parlamentben csupán a numerus clausust ellenző Ugron Gábor képviselő kifogásolta Prohászka Adyval kapcsolatos szavait,⁷⁴ az akkori közelmúlt szépirodalmát védő gondolatait is inkább Haller István kultuszminiszter elmentéses véleményével kapcsolatban fogalmazta meg.

Önálló cikkben ítélte el a püspök gondolatmenetét a Horthy-rendszerrel általában kritikus emigránsok lapja.⁷⁵ A szerző úgy fogalmazott, hogy Prohászka a „förtelem tengeréből” akarta besározni Ady emlékét, vagyis a püspök numerus clausust szorgalmazó beszédét a rendszerből fakadó természetes és szörnyű következménynek tekintette, ahol „Héjjas és Horthy dögkeselyűi keringenek a magyar síkságon”. A cikk megemlítette, hogy a keresztény-nemzeti *Új Nemzedék* szeptember 11-i vezércikke – nem tudván tagadni Ady nagyságát – Tisza Istvánnal hozta közös platformra a költőt. (Hasonlóan az Ady–Prohászka párhuzam híveihez.) Prohászka viszont azáltal, hogy frivol rövidséggel megbélyegezte Adyt, még a „kurzust” támogató, jobboldali lap vezércikkén is túltett. A püspökről ennek kapcsán lesújtó véleményt fogalmaztak meg, mondván, nem koherens személyiség, „a viszonyok lendülésének ingájába kapaszkodó lélek, aki, ha azt hiszi is, hogy bejárt Eget és Földet, voltaképp mindig önmaga körül utazott”. Okos, de rossz papnak nevezték, aki jó politikusnak és irodalomtudósnak hiszi magát, pedig egyiknek sem tekinthető. Nem mulasztotta el felemlíteni, hogy Prohászka 1918 őszén lelkesen támogatta az ősirózsás forradalmat, vagyis – ellentétben a személyét körülvevő kultikus tisztelettel –

valójában egyszerű karrierista, akinek nincs joga megbélyegzően beszélni a magyarországi zsidóságról. Prohászka durván kirekesztő nemzetfelfogásával szemben a humánus, befogadó álláspontot védelmezték. A polgári radikálisokhoz köztudottan közel álló költőről pedig megállapították: „Ady nekünk a magyarságunk, keleti múltjával, nyugati jövőjével, végzetes, lobbanó sorsával.” Ironikus hangvétellű cikkben foglalkozott az Adyt a „zsidó szellem” szálláscsinálójaként beállító Prohászka-beszéddel az izraeliták hetilapja is.⁷⁶ Megjegyezte például, hogy a parlamenti ülésterem, ahol a beszéd elhangzott, nem tudományos vagy művészeti fórum, ezért a szerző eleve értelmetlennek nevezte az Ady költészetét zsidóellenes törvényalkotáshoz alapul vevő Prohászka-gondolatmenetet. A költőnek joga van dicsérni a szépet, ostromozni a rosszat, „a költő többet tud és mélyebbről érez”. Adyban – írta – „a magyar génusz ritka fénnel és perzselő tűzzel izzott, a nemzetét és népét javító, a bajokra orvosságot tudó szellem pallosával hadakozott. Ady még túlzásaiban, elragadtatásaiban is magyar volt. Magyar a szíve gyökeréig, magyar még dekadens mivoltában is, ami a magyarságon a múlt század végén, a Nyugattól való elmaradottságán érzett fatalista fájdalmában vett erőt.” A költő és életműve melletti kiállást gunyorosan azzal egészítette ki, hogy a „szépszavú és tudós Prohászka Ottokár a zsidóknak ajándékozta Adyt. Odatesszük a többi ajándék mellé. Nem utolsó sorban leszünk rá büszkék.” Megjegyzés: A cikk kitételei azzal is összefügghettek, hogy nyilvánvaló volt az ellentét Prohászka és Ady zsidóság-értelmezése között. Míg Prohászka az asszimilációt egyszerűen lehetetlennek, a „fajok” egybeolvadását elképzelhetetlen és káros dolognak tartotta, addig Ady eredeti, ideálisnak gondolt elképzelése a magyarság és a zsidóság teljes egybeolvadásáról szólt, amellyel sikeresen ötvöződhetek volna a két népcsoport előnyös tulajdonságai.⁷⁷

1920 októberében a XIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen tartott, idézett beszédében Prohászka a kétféle („magyar” és „zsidó” irodalom szembenállását fejtegető tézisében Adyról azt mondta: „Az a szociológiai tudomány, amely kisajátította magának Ady Endrét, akiről tudom, hogy fajmagyar költő volt, de a lelke galilei-zsidó szérummal volt beoltva.” Érdemes megjegyezni, hogy ezúttal valami halvány jót Adyról is mondott, amikor elismerte a költő „fajmagyar” származását (konkrétan zsidónak nyilván nem minősíthette),⁷⁸ illetve amikor – a mélyen elítélt, dekadensnek és nyugatosnak tekintett szociológia – által kisajátítottak nevezte. Ugyanakkor mindezt bőven ellensúlyozta is azáltal, hogy Ady lelkét „galilei-zsidó szérummal” beoltottak (ezáltal nyilván ezt a „fertőzést” terjesztőnek) is nevezte. (Prohászka számára egyértelmű volt a polgári radikalizmus és a zsidóság azonossága és velejéig romlott mivolta.)

Prohászka véleményétől aligha függetlenül a radikális jobboldali lapok éles Ady-kritikákat fogalmaztak meg, példaként a *Virradat* glosszája hozható fel.⁷⁹ Valósággal „nekiment” azoknak a keresztény-nemzeti orgánumnak, amelyek ilyen-olyan mértékben elfogadták Ady költői

nagyságát vagy valamilyen megértéssel fordultak irodalmi teljesítménye fel. Durva stílusban hozta összefüggésbe Adyt a szabadkőművességgel, és tevékenységét illetően csak a merev, hátrózott elutasítást, elvetést tartotta elfogadhatónak. Ezzel szemben például egy szegedi lap publicistája – minden bizonnyal a költő, Juhász Gyula – védelmébe vette Adyt.⁸⁰ Prohászka korábban igen jó véleménnyel volt,⁸¹ az 1920. októberi katolikus nagygyűlés után ugyanakkor maró gúnnyal jegyezte meg, hogy a püspök „kedvenc témája az irodalom”, egykori költőtársát ért rágalmak kapcsán pedig keserűen, hogy „be kevesek vagyunk mink Ady megvédésére”. A formálódó Horthy-Magyarországon szomorúan konstataulta, hogy tomboló tömegek ünneplik Prohászka sekélyes és agresszív kirohanásait Ady ellen, miközben a költőt külföldön egyre nagyobb elismerés övezi. (Legalább ennyire élesen utasította vissza Petőfi Prohászka általi kisértési kísérletét és torz beállítását, mondván, a francia forradalomért rajongó, liberális költőből csak durva hamisítással lehet a konzervatív, tekintélyelvű kurzus példaképét kifarangni, ehhez a nemzeti jelleg és elkötelezettség kevés. Ld. erről alább.)

1920-ban született a püspöknek egy másik politikai írása is, amelyben említette Ady Endrét.⁸² Prohászka kiindulópontja ebben a szuggesztív, radikális jobboldali szervezkedést szorgalmazó cikkében is annak elemzése volt, hogyan következhetett be a „magyar nemzet lehanyatlása”. Úgy vélte, aki meg akarja érteni, hogy a magyar nemzet hogyan merült „a szégyen feneketlenségébe” (vagyis az 1918–19. évi forradalmakba), „annak a megelőző éveknek szellemi világát s munkáját kell szemügyre vennie”. A püspök ennek kapcsán a századfordulót követő időszakra totális keresztény- és nemzetellenes szellemi offenzívát, a magyar hagyományokat teljesen kiirtani akaró szervezett támadássorozatot vizionált. A szépirodalomról tragikusan le-sújtó képet rajzolt: „Az utolsó két-három évtized alatt a mi szellemi életünk a progresszívnek nevezett, pökhendi irodalom, s a lelkiismeretlen, a pennát átlag csak üzletből forgató zsidó sajtó hatalmába került, mely következetesen lekicsinyelte azt, ami keresztény és magyar, s mely ugyanakkor túlságosan megcsodáltatta jámbor olvasóival azt, ami idegen, s főleg, ami zsidó.” Az antiszemitizmus erőteljes paneljeiből, a „magyar” és a (minden idegennel, liberálissal stb. azonosított) „zsidó” antagonisztikus szembenállásából, utóbbi titokzatos összeesküvésekre épülő rendszeréből táplálkozó érveléséből azt a következtetést vont le, hogy „a magyar génusz így háttérbe szorult, s az irodalom és a művészet elzsidósodott”. Az ilyen alapvetéssel kialakított szellemi körképbe illesztett példái között említette Ady Endrét is: „Így voltunk a szegény, kiforgatott s megbecstelenített magyar génusszal, így a ker.[esztény] nemzeti kultúrával, szó még csak folyt róla, lagymatag, nyálas szó, de a szárnyait letépték. Amit Ady Endre szintén így megtévesztett s fizetett költő mondott a nyugatos eszméről, hogy Magyarország az a hely, hol »a szárnyakat lenyesték, s hol halottasak az esték«, azt mi szemrehányásképpen nem az idegen

kultúráról, de a nemzeti eredményekről mondhatjuk, mert ha valaki panaszkodhatik köztünk szárnylenyírásról, azt elsősorban a magyar géniusz teheti.”⁸³ Vagyis Prohászka nemcsak arról volt meggyőződve, hogy Adyt megtévesztették, illetve „valakik” (nyilván a „zsidók”) megfizették magyarellenes tevékenységéért, hanem el is határolódott a költő nézőpontjától, hangsúlyozta, hogy véleményének ő a leghatározottabban pont az ellenkezőjét képviseli. Nemcsak, hogy megértést, a korszellemben található valamiféle magyarázatot nem keresett Ady tevékenységére (ezáltal valamiféle összekötő kapcsot feltételezve kettőjük között), hanem teljes egészében elítélte a költőnek a magyarság sorsával és szellemi állapotával összefüggő diagnózisát.

Prohászka a későbbiekben sokáig nem említette Ady Endre nevét, de az irodalommal kapcsolatos, a *Nyugat* nemzedékére vonatkoztatható álláspontját gyakran hangoztatta. Egy alkalommal a „magyar irodalom eljudaizálódásával” kapcsolatos kérdésre továbbra is a merev, antagonisztikus elhatárolódást, az éberséget hangsúlyozta: „Mindig azt kell szem előtt tartani, hogy amikor szellemi alkotásokról van szó, akkor csupán az igazi értékek előtt hajoljunk meg. A tendenciával odakevert idegenséget, mint a pelyvát szórjunk ki a valódi értékek búzájából. Arra volna elsősorban szükség, hogy ennek az elvnek a vezetése alatt a magyar írók, a magyar kultúrtényezők tisztító munkát végezzenek, és az idegen szellemtől mételyezett művekre sohase szégyelljenek, habozzanak, restelljenek rámutatni. Kell, hogy erős ellenakció induljon az irodalmi bomlasztás ellen. Meg kell éreztetni és ki kell seprűzni a beszűröngődött idegenséget a tisztuló magyar érzés javára.”⁸⁴

Néha hosszabb ideig nem foglalkozott a költő emlékezetével, néha többször is visszatért a személyére, Prohászkat aligha hagyta nyugodni, hogy a nagy hatású Adynak – a püspök kereszténységhez való fundamentalista ragaszkodásával épp ellentétesen – saját istenképe volt, költészte az örök kételkedés és lázadás megszólaltatása volt.⁸⁵ Ady Endrével kapcsolatos álláspontjának 1924-ben adott újra hangot, az év folyamán több alkalommal. Egy lapinterjúban – rá jellemző módon – a magyarság aktuális állapotát súlyos krízishelyzetként jellemezte, melyből a keresztény magyarságot éberségre és aktivitásra sarkallta az „idegenséggel” szemben.⁸⁶ A szélsőséges nacionalista összeesküvés-elméletek mozgósító elemeiből táplálkozó, a társadalom egészének egy totális, nemzeti akaratba való összeforrasztását célzó megnyilatkozások közepette hozta szóba a költő példáját: „Ady Endre fél emberek számára készült szégyen kalodának mondotta nemzetünket. Ebben a gúnyos, lealázó kijelentésben benne izzik kultúránk elfajulásának tragédiája. Ezt a szégyen kalodát idegenek kultúránkra erőszakolt nyomása idézte elő. Fajunk öserejét hangos utánczó elnémították, letiporták és a pénz rablancára fűzték. Ezek szabnak irányt most kultúránknak, de ezek nyűgözik le kül- és belpolitikánkat.”⁸⁷

A „szégyenkalodát” Prohászka nyilvánvaló módon pont Adyval ellentétes értelemben, azt eredeti értelméből teljesen kiforgatva használta mondanivalója alátámasztására, hiszen a püspök „idegenek kultúránkra erőszakolt nyomásáról” beszélt. Ezúttal a zsidóság konkrét nevesítése nélkül, de jól beazonosíthatóan sorolta az ismert antiszemita érveket, számos korábbi és későbbi megnyilatkozásában tette ugyanis egyértelművé, hogy a „fajunk őszerejét” elnémitő, idegeneket utánzó, a magyarokat a „pénz rabláncára fűző” jelenség mögött kiket gyanított. Prohászka nyilván elégedetlen volt a keresztény magyarság 1920 óta elért eredményeivel, hiszen még mindig az „idegenség” nyomasztó jelenségét érzékeltette, mely az egész politikai életet meghatározta. (Burkoltan, de érezhetően osztotta a szélsőjobboldal Bethlen-kormányval kapcsolatos kritikáját is.)

Nem sokkal később az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga kultúrestjén tartott előadást a *(A) Közérkölcsök hanyatlása és megújítása* címmel.⁸⁸ Prohászka úgy vélte, a nagy lezülles, a szörnyű erkölcsi válsághelyzet nemcsak Magyarországot, hanem általában az európai kultúrát jellemezte akkoriban. A keresztény kultúrától való eltávolodás mértékét ijesztő méretűnek, a dekadencia terjedését katasztrofálisnak minősítette. Ideálisnak a középkori kereszténységet tekintette, a reneszánsz korát már úgy jellemezte, hogy „az igazság helyébe tette a szépséget, a tartalom helyébe a formát, és a jóság helyébe a hatalmat. A mai kornak dekadenciája racionalizmus, a hóbortnak, a képtelenségnek logikáját ültette el. Szadisztikus járvánnyá lett mindent bemocskolni.” Ezen a ponton – nyilván nem véletlenül – kanyarodott gondolatmenete saját kora szörnyű viszonyaira, amit a minden korábbinál durvább jelzőkkel illetett Adyval illusztrált: „A mai korszakot végtelen szubjektivizmus jellemzi. Minden le van mocskolva. Ezt köszönhetjük részben a szerencsétlen Ady Endrének, aki mindent bemocskolt. Hogy a magyar parlagnak ereje van meg benne, dehogy is akarnám tagadni. Azonban, hogy az ő virágai – penészflóra, amellyel a nyugatosok ugyan jóllakhatnának, de nekünk, ép gondolkodásúaknak nem kell, az bizonyos.” Az egyetlen árnyalatnyi pozitívum Ady magyar mivoltának, valamint erőteljes, szuggesztív egyéniségének elismerése volt a püspök részéről, de ez ismét valósággal eltörpült a beteg gondolkodású „nyugatosokat” „penészvirágokkal” etető költő durva képzettársítása mellett. Prohászka egyébként beszéde konklúziójaként feltétel nélküli engedelmes életre, tekintélytiszteltetre figyelmeztette a fiatalokat, óvott a szabadság túlzó értelmezésétől, és lendületes képekben nem szűkölködő beszéde végén az elkötelezett keresztény életvitelből fakadó sikerről beszélt: „Felséges, új nyitány zúg bele a lelketekbe: a nemzeti erő és a keresztény lelki megújulás akkordjait hozza.”

A baloldali illetve liberális publicisták nem is hagyták szó nélkül az Adynak címzett durvaságot.⁸⁹ Az egyik kommentár elismerte Prohászka aktivitását, de gunyorosan szólt arról, hogy

menyire megkérdőjelezhetetlen tekintély lett kortársai előtt.⁹⁰ Visszautasította Prohászka faragatlan jelzőkkel operáló, durva stílusát, amely épp a szónok fejére hullott vissza, hiszen a „nemzetietlen”, „idegen” baloldalt és a liberálisokat vádolta tiszteletlenséggel: „Ady Endre költői érdemei és emléke nem szorul a védelmünkre. Csak azért tesszük szóvá ezt a kifakadást, hogy rámutassunk arra, ki terjeszti a mocskolódást és a tiszteletlenséget a közéletben. Ilyen hangon és ilyen modorban nyilatkozni nagy költőről, akinek munkássága nemcsak a hazai, hanem a világirodalomban is örökkön megmaradó értékeket termelt ki, még a mucsai kis kocsmában sem volt eddig divatos, ha csak ezután Prohászka Ottokár úr kijelentései példáján fölbuzdulva, nem válik divattá.”

Ebben az időszakban Prohászkat különösen a közerkölcsök foglalkoztatták. Ez jutott kifejezésre nagyszabású esszéjében,⁹¹ amelyben – a fentieknek pontosan megfelelő ideológiai konstrukció keretei között – többször is kitért Ady Endre szerepére. A szöveg lényegében az előbbi előadásának tanulmány-méretűre bővített változatának tekinthető, amelyben az elkötelezett keresztény életvitelt és erkölcsösséget tekintette mintának, melyhez képest a saját koráig vezető történelmi utat hanyatlástörténetként, romlott dekadenciaként jellemezte. Konklúziója jól tükrözi felfogását: „Az erkölcsi dekadencia, mely Istent tagad s magát törvényei alól emancipálta, megtalálta urát: a terror s a zűrzavar s a kényuraság ördögét.”⁹² Vagyis a keresztény erkölcsöktől való elszakadás, illetve a vallástalanság Prohászka szerint közvetlenül vezetett a társadalmi viszonyok felbomlásához, továbbá az erőszakos, embertelen diktatúrák létrejöttéhez. Adyt és költészetét meghatározó jelentőséggel illesztette az erkölcstelenség és a dekadencia általános térnyerésének általa vizionált folyamatába: „A dekadenciának harmadik jellege az a blázirtság és cinizmus, mellyel minden nagy eszmét és eszményt és szellemi valóságot bepiskítanak s profanizálnak. [...] úgy látszik, hogy mióta Nietzsche s a német Wotan-imádók s Ady Endre s a budapesti Fidibus-faragók s a hamburgi s párizsi pornográfok megjelentek az irodalom mezején, azóta a reneszánsz cinizmusának is akadt párja. A reneszánsz ugyanis többé-kevésbé a felső tízezernek volt a kultúrája s nyilvánosságát nem lehet összehasonlítani a mai káromkodás s piszkítás óriási nyilvánosságával.” Vagyis a korábbi évszázadokban a kereszténység erkölcsétől való eltávolodásban saját korában új, magasabb szintet, a széles körű nyilvánosságot állapított meg. Ady Prohászkanak ebben az értelmezési keretében ugyanazt a romboló, mocskoló munkát végezte, mint Nietzsche individualizmusa, a keresztényellenes (a német nemzeti szocialisták által képviselt) germán őskultusz és a pornográfiával azonosított erotika. Később, konkrétan és durvább formában is visszatért Ady személyére: „De van nálunk is egy bestiális káromkodó s a Fölségessel szemben teljesen blázírt költő, Ady Endre, aki minden eszményt lehúzott s bemocskított: Istent, a Szentháromságot, a Szentlelket, Krisztus Urunkat, Szűz

Máriát, a hazát, a nemzetet, a nőt; [...] S nemcsak nőstényszag után iramodik, hanem valóságos szadizmus üzi mindennek, ami szent és nagy, bemocskolására.”⁹³

Vagyis a püspök Ady költészetét egyszerűen blaszfémianak, káromkodásnak minősítve tette felelőssé a kialakult tragikus állapotokért, súlyos szavakkal bélyegezve meg szerelmi-erotikus líráját, valamint szadista ösztönlénynek minősítve magát a személyét is.⁹⁴ Mindezt később az önzőség, öncélúság vádjával is kiegészítette, hozzátéve, hogy Adyt illetve követőit nem szabad félvállról venni, éppen ellenkezőleg: az általuk okozott károk általános romláshoz vezetnek: „Az önimádás cinikus örületté fokozódott, s a régi szofisták fecsegése piaci kofálgodássá lesz költőink s fiatal óriásaink ajkán, kik mérhetlen oktalanságban kalatyolják Ady Endre vezetése mellett azt, hogy »Mit helyeslek, csak az igaz, / S mit kedvelek, az a jó. / Megtelvén buzgó áhítattal, / Szent Magamhoz imádkozok.«⁹⁵ Amilyen fura szent az a »Szent Magam« olyan buzgó az az áhítat is, s oly szuverén az a világdiktálás is, hogy mi az igaz s mi a jó. Csupa nyegleség s bárgyúság; de egyszersmind nagy logikai, pszichológiai, etikai, lelki, szóval emberi leromlás is, mely az emberiséget minden értelmi s erkölcsi kapcsolatból kiakasztja s feneketlen fertőbe sülyesztí. S az a tulajdonképeni dekadencia.”⁹⁶ Nyilvánvaló, hogy Prohászka oly mértékig megvetette Ady verseit, hogy munkásságát lényegében nem is költészetként értelmezte. A költőt mocskosnak, undorítónak tekintette, aki csak romlást, bomlasztást terjesztett maga körül. Ady Prohászka számára nem költőnek, hanem a társadalmi állapotok leromlásáért felelős közéleti tényezőnek számított.

Prohászka foglalkozott Ady Endrével 1924 októberében, a katolikus nagygyűlés közönsége előtt elhangzott beszédében is.⁹⁷ A püspök ezúttal is a közerkölcsök tragikus romlásáról beszélt, a korábbiaknál is részletesebben, már-már naturalisztikus aprólékossággal elemezte a keresztény erkölcsöktől eltávolodó, szexuális vágyaktól megrészegült emberiség helyzetét, istentelenségét. Minden olyan tevékenységet súlyosan megbélyegzett, ami ellentétes volt a katolicizmus szexuáletikai tanításaival, vagyis nemcsak a prostitúciót, a nemi betegségek terjesztését és a leánykereskedelmet, hanem a fogamzásgátlást, a házasságon kívüli (gyereknemzésen kívüli célt szolgáló) nemi életet, illetve a házasságok válás útján történő felbontását is. Mindezek a püspök szemében ugyanannak az erkölcsstelenségnek, „őrült szertelenségnek” a különböző megnyilvánulási formái, így egyformán valósággal kiirtandó tevékenységek voltak. Nemcsak a keresztény erkölcsöknek megfelelő életet sürgetett, hanem erőteljesen szólított fel az önmegtartóztató életmódra, kemény szavakkal követelte a prostitúció teljes betiltását és hatósági üldözését is. A korának erkölcsi állapotát idéző diagnózisában többször is súlyos szavakkal bélyegezte meg Ady Endrét (valamint Friedrich Nietzscht is), a romlott állapotok terjesztésével és népszerűsítésével vádolva: „E szimptómák is különfélék aszerint, hogy amint az erkölcsi élet

más-más teréről valók. Ilyenek az élet ijesztő materializmusa, önzés, a pénzvágy, [...] az üzleti szellem, a bírvágy szenvedélye és tüze, mely minden ideált háttérbe szorít, és Istenem, törvényen, érzésen keresztül vágat. Ilyen a blázirtság és hitetlenség, valamint az az eszményeket éjszakába s feledésbe meríteni vágyó gyűlölet. Ilyen az a világvégi nyegleség, a génusz vérba-jossága, hányavetisége Ady Endre s más csörtető óriásban. Mindenekelőtt pedig a nagyvárosi kultúra hevenyfertőzöttsége a sexuális életben. Ilyen jelenség a plutokráciának és a pauperizmusnak szikrázó uszítása. Ilyen jelszó: munka rogyásig, élvezet rothadásig. Ilyen az élet kevélysége, amely Nietzscheben, Ady Endrében s más hasonló szertelen elmékben töri, zúzza az egész felséges tradicionális világot.” Eddig sem volt túl jó véleménnyel Ady személyéről, a költő betegségére való személyeskedő utalástól azonban korábban még tartózkodott, ezúttal már nem. Nemcsak verseit tekinti undorítónak és bomlasztónak, hanem személyiségének egészét a kialakult tragikus erkölcsi állapotok mozgatórugói közé sorolja.

A Prohászka szokás szerint szirupos lelkesedéssel ünneplő jobboldali lapok mellett a beszéd következménye volt, hogy az Ady Endre elleni durva kirohanást a polgári és a baloldali sajtó ezúttal a korábbiaknál is határozottabban utasította vissza. Az egyik kommentár egyértelműen a költő emlékének maradandóságát hangoztatta a püspökkel szemben: „Istenem, szálljunk perbe a tudós és költői hajlamú egyháznaggyal, aki pár év előtt, minden kárhoztatás mellett is, gyönyörködni tudott Nietzsche individualizmusának művészi ragyogásában?! Ízlés dolgában nem lehet disputálni. Prohászka püspök nyilván nem érti, nem érzi, nem szereti, s ezért nem is olvassa Adyt, különben nem sorozhatná a legnagyobb magyar lírikust a képzelt óriások közé. Az Idő azonban majd igazságot szolgáltat a költőnek. S akkor majd a püspök úr állításával szemben az is kiderül, hogy a »képzelt« óriás igazi, valóságos óriás, a legnagyobb magyar zsenik közül való, akinek költészetében sokkal inkább a magyar génusz fejezi ki magát, mint Prohászka Ottokár irodalomtörténeti megállapításaiban.”⁹⁸

Az Adyval foglalkozó legrészletesebb kommentár⁹⁹ – a püspöknek való szarkasztikus viszálgatás nyilvánvaló szándékával – „tót Génusz”-nak nevezte Prohászka, akinek „kebléből kitör a fájdalom” az általa dekadensnek vélt események kapcsán. A szerző szerint Prohászka személyeskedő, durva kirohanásának mozgatórugója egyértelműen az Ady Endrével szemben érzett nyomasztó kisebbségi komplexus volt: „A tót Génusz okosan beszél. De mindazt, ami szépet, jót, megszívlelni valót mond, az utolsó betűig a vérbajos magyar Génusztól hallotta és tanulta el.” (Még Ady tiszta magyaros nyelvhasználatát is szembeállította Prohászka „tótos akcentusával”). Leginkább az Ady betegségére utaló személyeskedést kifogásolta, ennek kiváltó okát pedig a püspök gyűlölködő, radikális személyiségében jelölte meg: „Csak a gyűlölet tud ennyire a hibákban, gyarlóságokban és bűnökben kéjelegni, csak a gyűlöletnek esik jól,

hogy mód adatott neki a bűnös lelket a maga szennyében meghempergetni.” Ahelyett, hogy egy keresztény főpaptól elvárható megértéssel fordulna a beteghez, szenvedőhöz, a „tót génusz [...] a gyűlölködők brutális erejével markol bele a sebbe, feltépi, mintha nemcsak lelki, de testi fájdalmat is akarna szerezni a betegnek”. Arról elmélkedett még, hogy a szexualitással kapcsolatos egyházi (Prohászka által radikális formában kifejtett) álláspont szerint büntudatot, rosszabb esetben öngyűlöletet válthat ki mindenből, sőt megundorodhatott hallgatósága mindentől, amire „Ottokár püspök ráterítette a gyűlölet széjjelmarcangolt lepedőjét”. A bűnösség ilyen erőteljes szuggerálása mély és értelmetlen büntudathoz, sőt a bűnnel együtt a bűnös ember megvetéséhez, gyűlöletéhez vezet – fejtegette, hozzátéve: ez a gyűlölködés sokkal veszélyesebb, mint a „magyar génusz” vérbaja volt egykor.

A szélsőjobboldali radikálisok Prohászkanak az *Esti Kurír* (szóhasználatukban általában a „zsidó lapok”) általi „megtámadását” önmaguk és törekvéseik demonstrálására, a székesfehérvári püspök vezérüként való hangsúlyozására használták fel és nagyszabású, Prohászka melletti szimpátiatüntetést tartottak Budapesten. A rendezvény szónokai durva antiszemita beszédek tartottak, Prohászkat és eszméit éltették.¹⁰⁰

Még az 1924. októberi vita során jelent meg egy humoros, Prohászkanak az irodalomhoz való viszonyát karikírozó glossza, ami azon viccelődött, hogy milyen lehet Ady, Petőfi és Jókai mennyországbeli beszélgetése.¹⁰¹ Eszerint Petőfi és Jókai arról beszélt Adynak, hogy Prohászka mennyire nem szereti őt, mire Ady annyit reagált csak, hogy az nem olyan nagy baj. Prohászka Adyval kapcsolatos – ezek szerint a kortársak előtt jól ismert – kritikáját Szabó Dezső is bele szőtte az 1925-ben megjelent *Segítség!* c. regényébe, amikor a „Habina püspökként” megjelent Prohászka szájába az alábbi mondatokat adta a könyvben ábrázolt költő számára: „Versein még nagyon érzik annak a szegény, rothadt, pogány Adynak a hatása. Ebben a szerencsétlen alkoholistában beszélte ki magát legteljesebben magyarul az ördög. Lássá, nem véletlen ám, hogy ezt az embert a magyar kálvinizmus termelte ki magából. Tagadásból nem lehet élni. Ahol nincs pozitív krisztusi tartalom, ott nincs morál, nincs termés, nincs élet.”¹⁰²

Prohászka utolsó éveiben sem módosított vagy árnyalt Adyval kapcsolatos megnyilatkozásainak irányán. 1925 márciusában, Gödöllőn tartott beszédében így fogalmazott: „Mit mondanak az Adyak? Ami magyar, az mind silány, rongy... Ma ebből a kiütéses tifuszból kinőtünk.”¹⁰³ – Vagyis ugyanarról és ugyanúgy beszélt Ady kapcsán, mint 1919 óta folyamatosan.

Nem sokkal halála előtt, Pécsen tartott lelkigyakorlata alkalmával Adyt és Széchenyi Istvánt, mint a társadalmi problémákra való reakció két, szöges ellentétben álló példáját említette.¹⁰⁴ E két történelmi személyt tekintette a jót és a rosszat kifejezésre juttató szimbólumoknak, amit látványos képekkel illusztrált: „Széchenyi égő szemekkel, lelkesedéssel és

rajongással nézi a magyar ugart, a nyugatosok, Ady Endre csak sápítoznak és szitkozódnak. Az egyiknek a szeméből lelkes fény, a másikéből sötét fénysugár ragyog.”¹⁰⁵

Összegzésként csak azt állapíthatjuk meg, hogy mind Ady, mind Prohászka életműve sokrétű volt, az utókor számára pedig kézenfekvő a kihívás, hogy ezeket összemérje, megpróbálkozzon együttes értelmezésükkel. Az utókor értékeléseiben azonban csak ritkábban vette figyelembe, hogy hogyan is vélekedett maga Prohászka Adyról, kettőjük összehasonlítását rendszerint inkább valami absztrakció keretében végezték el. Tény, hogy 1919 után a püspök nemhogy párhuzamot keresett volna valaha önmaga és a költő között, megpróbálta volna megértően értelmezni Ady költészetét – hanem épp ellenkezőleg, durva elutasítással reagált Ady tevékenységére és emlékezetére. Ady verseit nem is költészetként, hanem a magyarság és a kereszténység általános romlásában meghatározó szerepet játszó bomlasztás részeként értelmezte, lényegében egy jó szót nem tudott róla mondani, még az idézetek önkényes, kiforgatott értelmezését is megengedhetőnek tartotta. Az Ady-verseket általában mocskosnak, visszataszítónak, pornográfának tekintette, amelyek fontos szerepet játszottak az első világháborút követő forradalmakba, Trianonba torkolló magyar hanyatlástörténetben. (Mindennek ellenpontját, vagyis a bajok orvoslását, a felemelkedést a harcos közéleti kereszténységben jelölte meg.) Prohászka közéleti kérdésekben a keresztény-nemzeti eszmerendszer radikális változatát képviselte, Ady Endrével kapcsolatos véleménye is sokkal inkább az 1920-as évek szélsőjobboldali narratívájával állítható párhuzamba.

Prohászka hivatkozásai Petőfi Sándorra

A politika világában gyakran elhangzik az a mondas, miszerint, amit a hatalom nem tud vagy nem akar megakadályozni, annak igyekszik az élére állni. A megállapítás sok vonatkozásban elmondható a Horthy-korszak emlékezetpolitikájáról is, aminek jó példái lehetnek Petőfi Sándor születésének centenáriumi ünnepségei 1922 végén – 1923 elején. A legismertebb magyar költő születésének kerek évfordulóján a jobboldali-konzervatív, ekkor már egyértelműen stabilizálódó rendszer prominensei nem tehették meg, hogy elítélően, vagy akár semlegesen viszonyuljanak a nagy költő emlékezetéhez (nyilván nem is akartak), inkább igyekeztek kisajátítani, és a Horthy-rendszer keresztény-nemzeti ideológiájának keretei közé illeszteni – bármennyire is nehéz, olykor magyarázkodásokba torkolló feladat is volt ez.

A centenáriummal kapcsolatos összegzéseket irodalomtörténet-írásunk már több alkalommal megtette. Például: „A XX. század lázas ideológiai szembeállításai [...] a kultuszt, az ünneplést rendre úgy működtették, úgy szervezték meg, hogy elsősorban nem is afirmatív, hanem inkább konfrontatív, szembenálló (az aktuális ideológiai ellenféllel aktívan szembeszálló)

jellege domborodjék ki. Látványosan mutatkozik meg ez a kisajátító és felhasználó attitűd pl. az 1923-as Petőfi-centenárium nagy konzervatív, hatalmi pozícióból felhangzó beszédeiben, ahol a szónokok Petőfiről beszélvén, Petőfi példáját dicsőítvén, egyre arról szólnak, miféle nem kívánatos tendenciákat kell vagy kellene Petőfi jegyében kiküszöbölni a magyar ideológiai vitaterről.”¹⁰⁶ Vagy más szavakkal: „A Petőfi-centenárium megünneplésére és az ünnepség politikai felhasználására készülő hivatalosság a maga legitimációs bázisának növelését akarta elérni az évforduló megünneplésével, s ennek megfelelően szervezte meg a Parlamentben tartott emlékülést [...] és a külföldi emlékünnepeket.”¹⁰⁷ A kortárs, Móricz Zsigmond valamivel később vitriolosan jegyezte meg, hogy Petőfit aligha választották volna be az 1920-as években – a hivatalos megemlékezésekben fontos szerepet játszó – Petőfi Társaságba, mert az utóbbi elnöki tiszttét ellátó Pekár Gyula aktuális, illetve a nagy költő egykori nézetei annyira kizárták egymást.¹⁰⁸ Gyarmati György jellemzően Petőfi nagyszabású „újrasminkelési” kísérletének nevezte a Horthy-korszak emlékezetpolitikáinak és irodalomtörténészeinek erőfeszítéseit, és találóan mutatott rá arra, hogy Petőfi emlékezete heves parlamenti szócsatákban és utcai rendbontásokkal járó demonstrációkban is milyen megosztó hatásúvá vált.¹⁰⁹ A nemzetgyűlés 1922. december 22-én ünnepélyesen megemlékezett Petőfi születésének – akkor még közelgő – évfordulójára, Klebelsberg Kuno kultuszminiszter mondott méltató szavakat a nagy költő hazafiságáról, aminek a végén Cserti József ellenzéki képviselő felkiáltása nyomán („Éljen Petőfi szelleme! Éljen a népköztársaság!”) botrány tört ki a T. Ház falai között.¹¹⁰

A rendszer ideológusainak, politikai, illetve irodalomtudományi közszereplőinek valóban nem volt könnyű dolga. Petőfi egyik legismertebb jellemzője, hogy a francia revolúció hagyományaiért lelkesedő forradalmár volt – miközben a Horthy-rendszer önmagát határozottan ellenforradalminak nyilvánította. Petőfi meggyőződéses republikánus volt – a Horthy-rendszer egyik első intézkedése volt a királyság helyreállítása és a monarchiának a magyar nép „természetes” államformájaként való hangoztatása, valamint jellemző lett nemcsak a Tanácsköztársaságnak, hanem a Károlyi Mihály vezette 1918-as köztársaságnak is a magyar történelem mélypontjaként, kiiktatandó korszakaként való értelmezése. A költő a „világforradalom” prófétájaként értelmezte saját szerepét – Trianon után a „nemzetköziség” a destrukció, a magyar nemzeti érdekek elárulásának szinonimája lett. Továbbá Petőfi élesen szemben állt a Horthy-korszakban a társadalmi és politikai elit pozíciójában újra megerősödő arisztokráciával, illetve a katolikus pappal. Vagyis alig maradtak olyan meghatározó pontok Petőfi életművében, amelyeket kiemelve a Horthy-rendszer hitelesítőjének, példaadó előzményének lehetett feltüntetni, persze azért két ilyen elemet lehetett találni: Egyrészt Petőfi népies költészete jól összhangba volt hozható az idealizált magyar falu romlatlanságát képviselő politikai álláspontokkal (vö. III.5.

fejezet), másrészt a költő hazaszeretete, magyar nacionalizmusa is beilleszthetőnek bizonyult a keresztény-nemzeti ideológia keretei közé. A különböző emlékezetpolitikai narratívák összeegyeztetésére talán Szekfű Gyula tette az egyik leginkább színvonalas kísérletet, de még ő is úgy fogalmazott, hogy „Petőfi magyarságánál izzóbb tűz ezer év óta nem lángolt magyar földön és nincs is abban semmi kétség, hogy a mai ünnep akkor is eléri célját és megszerzi a nemzet egészének az – erkölcsileg szólva – tiszta pillanatát, ha Petőfit kizárólag mint magyarságunk hőforrását, a hon- és szabadságszeretet ritka szépségű típusát ünnepli.”¹¹¹ Kimondva-kimondatlanul ő is arra buzdított, hogy Petőfi életművének csak egyik feléről beszéljenek (de arról nagyon sokat), a másíkról pedig inkább ne is vegyenek tudomást.¹¹²

Prohászka vonatkozó közéleti magatartásán keresztül a Horthy-rendszer emlékezetpolitikai dilemmáinak is pontos illusztrációját kapjuk. Prohászka többször tanúsított olyan értelmű magatartást, mely szerint nagy tisztelője volt Petőfi költészetének, 1908-ban Szendrey Júlia és Petőfi Zoltán hamvainak újratemetésekor mondott gyászbeszéde ezt önmagában bizonyítja,¹¹³ 1918-ban kevés számú kedvenc irodalmi olvasmányai között is említette Petőfit.¹¹⁴ 1910-ben tiszteletbeli tagjává választotta a Petőfi Társaság, amelyben a püspök a nemzeti elkötelezettség, a szónoklatban és az irodalomban elért sikereinek elismerését fedezte fel: „Nagy tisztelet nekem ott taggá választatnom, hol a nemzeti génusz az irodalom munkásai közül toborozza híveit s annak a biztosítéknak kidolgozására s becsebbé tételére ösztönzi, melyet a reális kor is elismer, mikor mondja, hogy nyelvében él a nemzet! S minél szebb s zengzetesebb, s minél ritmikusabb s énekesebb a nyelve, annál erőteljesebb s lendületesebb az érzete a biztosabb létre.”¹¹⁵ Székfoglalóját 1913-ban tartotta *Mekkora mélység az üres madárfészek?* címmel,¹¹⁶ amelyben szó sem volt Petőfiről, sodró erejű vallásos elmélkedése viszont nagy hatásúnak bizonyult.

1920-ban, március 15-höz kapcsolódó ünnepi beszédében a hazaszeretetre való buzdítás közben Petőfiben egyértelműen a magyar hazafi típusát jelölte meg, szembeállítva a „világpolgárokkal”.¹¹⁷ Ekkor, és később gyakran idézte Petőfi *Távolból* c. költeményét, a Duna mentén álló „kis lakhoz”, mint a hazához, továbbá annak falusias idilljéhez való visszavágyódás példáját. 1920 augusztusában például így fogalmazott: „A mi hazánk bölcsőnk s sírunk helye; menyegzőink és temetéseink dalai zsonganak fölötte. Szeretjük az emberiséget, lelkesülünk haladásért és világszabadságért, de azért szeretjük a kis lakot a nagy Duna mentében, hová szívünk, bárhol járunk, Petőfivel visszavérzik. A magyar haza a mi ezeréves munkánknek virága. Tiszteljük azt, s szeressük azt; szeressük azt munkánkkal, s azzal a hittel, hogy csak itt lehetünk erősek, s hogy sírba dönt, ki a haza becsmélését oltja belénk.”¹¹⁸ 1921 végén több írásában és beszédében is idézte a *János vitéz*nek azt a jelenetét, amikor a főhős furulyaszót hallva szeretett falujára gondol¹¹⁹ – mindezt Prohászka a magyar parasztság romlatlanságának,

hazaszeretetének jeleként interpretálta. Kitérőként megemlítem, hogy terjedelmes munkásságában Prohászka nem nagyon hivatkozott Petőfi-versekre. A magyar nép erejének, érdekérvényesítő képességének illusztrálására idézte máskor a *Föltámadott a tenger...* kezdetű költemény jól ismert záró sorait („Habár fölül a gálya, / S alúl a víznek árja, / Azért a víz az úr!”), értelemszerűen nem a forradalom eredeti értelmében.¹²⁰ A *Nemzeti dalra* tudomásom szerint egyszer hivatkozott, amikor – jellemzően – politikai mondanivalóját, vagyis a nemzeti törekvéseket keresztény köntösbe igyekezett öltöztetni, és úgy fogalmazott, hogy valójában a Petőfi lelkében rejlő Isten tüze nyilvánult meg 1848. március 15. emblematiszta költeményének megírásakor.¹²¹

Prohászka viszonya a Petőfi-centenáriumhoz meglehetősen ambivalensnek mondható. A kor ünnepelt szónokaként, közszereplőjeként nem tudta, és nyilván nem is akarta megkerülni a rendezvényeken való szerepvállalást, ugyanakkor magatartását több esetben is inkább távolságtartással jellemezhetjük. Feltűnő például, hogy 1922 őszén visszautasította, hogy előadást tartson az évfordulóra való felkészülés jegyében a Petőfi Társaságban,¹²² holott szinte minden közéleti, szépirodalmi vagy társadalmi egyesület felkérésére, rendszeresen szónokolt. A társaság vezetősége a november 26-i nagy Petőfi-ünnep megnyitására akarta felkérni Prohászka, aki leterheltségre, különösen a vasárnapi elfoglaltságaira hivatkozva utasította el az egyébként országos jelentőségű rendezvényen való szerepvállalást. A Petőfi Társaság jelentős szervező tevékenységet folytatott, hiszen mintegy ezer, a centenáriumhoz kapcsolódó rendezvényt kellett koordinálnia, ebből a társaság mintegy húsz esetben volt egyedüli lebonyolító.¹²³ Prohászka nem volt jelen az említett november 26-i ünnepségen (a megnyitó beszédet végül Pekár Gyula elnök mondta), viszont a püspök ugyanezen a napon a Regnum Marianum Egyesület éves közgyűlésén tartott nagy szónoklatot, az ifjúságot buzdította a „gyakorlati kereszténység” megélésére.¹²⁴ Egy katolikus főpaptól önmagában nem lenne meglepő, hogy a vallási egyesületben való közszereplést előbbre valónak tartja egy irodalmi társulaténál – Prohászka esetében azonban feltűnően sok kifejezetten politikai közszereplésről beszélhetünk, alig két héttel korábban például az Ébredő Magyarok Egyesülete ceglédi nagygyűlésének volt szónoka.¹²⁵ Talán inkább a Petőfi-rendezvény egyes meghívott íróinak (Juhász Gyula, Móra Ferenc) társaságában nem kívánt mutatkozni.¹²⁶

A nagyszámú és folyamatosan tartott Petőfi-rendezvényekből viszont nem is akart kimaradni, tagja lett például az országos központi ünnepséget előkészítő bizottságnak, melyet Scitovszky Béla, a nemzetgyűlés elnöke vezetett, de tagjai voltak Bethlen István miniszterelnök, Pekár Gyula, az író Herczeg Ferenc, továbbá más, Prohászka-hoz hasonlóan „politizáló” püspökök, a református Ravasz László, az evangélikus Raffay Sándor stb.¹²⁷ E bizottság titkára egy

radikális újságíró, Farkas Sándor lett, aki interjút kért Prohászka-tól – többek között – Petőfivel és a centenáriummal kapcsolatos nézeteiről.¹²⁸ A püspök néhány héttel a Petőfi-évforduló előtt azt várta az ünnepségektől, hogy „azok az óriási nemzeti értékek, amelyek Petőfi műveiben a mi számunkra le vannak téve, a megbotlott és kisreményű magyar közéletnek a fellendítésére használatnak fel”. Az évfordulót lehetőségként értelmezte, hogy Petőfi emlékének felhasználásával a keresztény-nemzeti eszmerendszer népszerűsítését és stabilizációját lehessen elősegíteni, vagyis a szabadságot és a progressziót közismerten valló költő emlékét úgy felmutatni, hogy annak hatása „a magyar alkotmány és a magyar történelem keretein belül érvényesüljön”. Különösebben nem is titkolta, hogy Petőfi teljes újraértelmezésének szükségességét vallja, például úgy gondolta, hogy a 19. század nagy költője „teljesen haladó és ugyanakkor egészen nemzeti, konzervatív szellem”. Nyilvánvaló, hogy Petőfi nemhogy konzervatív nem volt, de a liberalizmusnak is radikális, forradalmi nézeteit vallotta, Prohászka ezt azonban vagy nem említette, vagy arra helyezte a sokkal nagyobb hangsúlyt, hogy a szabadság, a haladás és a fejlődés programját „nemzeti alapon, az öröklött hagyományok és a hazaszeretet génuszának sugallatai szerint” képviselte. Prohászka úgy gondolta, hogy a kizárólag elkötelezett hazafiként feltüntetett Petőfi emlékének jelentős lehet a keresztény-nemzeti rendszer melletti társadalmi mozgósító hatása, amelyet valóságos kötelezettségként értelmezett a közszereplők számára. Mindezt fokozta is azzal, hogy különösen a falvak népének mozgósításában tartotta fontosnak a rendszer iránti lojalitást erősítő Petőfi-kultusz terjesztését. „Ha valaki a falu lelkéhez megfelelő eszközökkel és kitartóan férkőzik, akkor a falu ideálisabban nemzeti a városnál” – vallotta, hozzátéve, hogy a vidéki emberek ily módon „valamennyien belékerülnek az igazán lelkes, keresztény nemzeti érzésnek áramlásába”. Végezetül Petőfi verseinek idegen nyelvű fordításait és külföldi terjesztését is szorgalmazta, ezzel is erősítve a magyar hazafias üzenetek népszerűsítését.

Érdemes megemlíteni, hogy az országos ünnepséget előkészítő bizottság titkári teendőit ellátó Farkas Sándor nagy híve volt Prohászkanak, szemében a püspök „jelenünk első magyarja” volt, és nézeteit is igyekezett magáévá tenni, propagálni. Petőfi ünneplésére nem a költő szempontjából van szükség – fejtegette egy alkalommal –, hanem „saját magunk, esett és mind mélyebbre esendő magyarok” számára útmutatásként.¹²⁹ Miközben határozottan szóvá tette, hogy a centenáriumra a Petőfi Társaság (a „költő szellemének őrgárdája”) milyen szűkös anyagi forrásokkal rendelkezik, egyértelműen úgy fogalmazott, hogy a költő emlékét nagyon is aktuális kül- és belpolitikai célokra kell felhasználni, hogy az ország „Petőfivel melegíthesse fel a velünk szemben támasztott közönyt, és oldhassa széjjel a gyűlölet jegét, másrészt pedig, hogy Petőfi megtanítsa magyarságra a félrebillent nemzeti lelket”.

Prohászka összességében inkább tartózkodó magatartást tanúsított a Petőfi-centenárium rendezvényein, vagy csak kifejezetten a keresztény-nemzeti eszmeiségnek megfelelő fórumokon vállalt szerepet. Bár tagja volt az országos ünnepséget koordináló testületnek és a Petőfi Társaságnak is, utóbbiakat talán túlságosan nyitottnak és „nem megfelelő” szellemiségűeket is megszólító – ezért számára nem elfogadható – testületeknek gondolta. Egy meghívó szerint decemberben elfogadta a Keresztény Munkásifjak Országos Szövetségének felkérését Petőfi-ünnepükön beszéd tartására,¹³⁰ erről azonban sajnos semmilyen további adatunk nincs, arról sem, hogy egyáltalán ott volt-e.

1922 decemberében Prohászka külön Petőfi-imádságot írt,¹³¹ amelyben a költő minden pozitív tulajdonságát („énekes lelket, dalos ajkat, őserős nyelvet, [...] lángoló szenvedélyt”, az izzó hazaszeretetet) Isten ajándékának tulajdonította. Szólt ugyan arról, hogy Isten „förgeteges időben” küldte a magyaroknak Petőfit, amikor „a szabadság vágya forradalmakba kergette Európát” (jellemző a tartózkodó, a forradalmat és a költő személyét elválasztani igyekvő megfogalmazás), azonban a hangsúlyt sokkal inkább arra helyezte, hogy a magyar nép magára maradt az „etnikai pusztaságban”, s Petőfi isteni küldetése az volt, hogy „a népet magyarságához fordítsa, s azt, ki nagy önkívületben van, önmagához jutni segítse”. Nagyon is a korai Horthy-rendszer szélsőjobboldalára jellemző szóhasználatul úgy vélte, Petőfi valójában Isten akaratának végrehajtójaként a „faji öntudatra ébredés” prófétája volt. Az imádság legfontosabb, költői képekkel mozgósító üzenete a magyarságért való harcos kiállásban foglalható össze.¹³²

A Petőfi Társaság 1922. december 31-i díszközgyűlésén¹³³ való megjelenéséről sincs adatunk, igaz, túl közel volt az újévi székesfehérvári megemlékezéshez. (Ld. alább.) Viszont az is igaz, hogy a díszközgyűlésre felkérést kapott versének elmondására például Móra Ferenc is, illetve az a Rákosi Jenő is felolvasta tanulmányát, akit ekkor a radikális keresztény-nemzeti oldal éppen hevesen támadott, mert hangot adott azon nézetének, hogy „a fajvédelmi gondolat-tal szemben” a magyar anyanyelv-használat határozza meg a nemzethez való tartozást.¹³⁴

1923. január 1-jén számos Petőfi-ünnepséget tartottak, Prohászka a székesfehérvári főreáliskolában rendezett kiállítás megnyitóján szónokolt.¹³⁵ „Petőfi a magyar génusz, a nemzeti érzés tiszta lángjának köpenyében, mint az akkori idők ragyogó üstököse jelent meg a magyar égbolton. Hazájáért lángoló életét kioltotta egy kozák dárda a segesvári csatásíkon, de a köpeny, a ragyogó magyar génusz itt maradt közöttünk, ennek ünneplésére jöttünk ma össze, és ezt ünnepli a Petőfi-centenárium alkalmával Csonkamagyarország, a Nagymagyarország és az egész világ” – kezdte, majd szójátékhoz folyamodott, mondván nemcsak irodalmi értelemben volt „költő”, hanem abban is, hogy „felkeltette a magyar faji öntudatot, a nemzeti öntudatra ébredés eszméjét”. Azután gyorsan és határozottan az új emlékezetpolitika hangsúlyozása

mellett kötelezte el magát, kifogásolva, hogy a szociáldemokraták magukénak akarják vallani Petőfit, amiért „világszabadságot és vörös lobogót említett meg verseiben”.¹³⁶ Kelletlenül elismerte, hogy Petőfi forradalmár volt („ha már ezen szavakkal élünk”), de határozottan hozzátette, hogy „az ő forradalma nem a Károlyi-korszak nemzetietlen destruáló revolúciója volt”, „az ő lobogója nem az ártatlanok vérébe mártott erőszak zászlója volt, hanem a lángoló szív szimbóluma, a hazáért való halni akarása, és az izzó hazaszeretet jelképe”. A forradalmak elnevezésének azonosságát, valamint az 1848-as és 1918-as események párhuzamait azzal próbálta feloldani, hogy a 19. század közepén „a lelkek még elnyomatásban éltek”, s a bilincsbbe szorított érzelmek robbanásszerű kitörése vitte „Petőfi lelkét a tiszta és nemes érzelmek lángján át a felszabadulás, a szabadságharc viharába”. Prohászka tovább is gondolta a Petőfi által írt vörös zászló képét, mondván, ahhoz hozzá kell érteni „a tiszta becsület fehér színét, és a magyar nép felszabadulási reményének zöldjét”. Petőfi nem lehetett a köznapi értelemben vett forradalmár – vallotta, mert „az otthon, a család tisztaságáról oly eszményi finomsággal írt”, „bűvös finomságú költeményeiben” az anya iránti szeretet és az apa iránti tisztelet érzése izzott.¹³⁷ Petőfi verseit olyan „gyűjtő lángnyelvekként” értelmezte, melyek feladata – „helyes” értelmezése szerint –, hogy „felébresszék bennünk a magyar fajiségünkért való megalkuvás nélküli harcot”. Más tudósítások szerint ekkor is beszélt Petőfi „isteni küldetéséről”, és arról, hogy a *Nemzeti dal* költője „semmi esetre sem [lehetett] az 1918-as országveszejtő gyászmagyarok tündöklő fényben elsuhant előhírnöke”.¹³⁸

Feltűnő, hogy a püspök megjelent a központi Petőfi-ünnepséget előkészítő bizottság utolsó egyeztetésén január 18-án, amelyen megállapították az országos jelentőségű centenáriumi megemlékezés január 21-i programját¹³⁹ – magán a reprezentatív ünnepi ülésen azonban nem. Érdekesebb, hogy Farkas Sándor fontosnak tartotta megírni, hogy Prohászka is nagyon készült az ünnepségre, azok közé sorolta, akik idős koruk ellenére „csakugyan nem gondoltak törődéssel, időáldozattal és feltétel nélkül adták oda magukat a legjobb magyar szellemért való kultuszért”.¹⁴⁰

A „magyar társadalom együttes és országos Petőfi-hódolásának” programja,¹⁴¹ az elhangzott beszédek bizonyára találkoztak Prohászka értékvilágával (Scitovszky Béla házelnök, a Bethlent helyettesítő Rakovszky Iván belügyminiszter, Herczeg Ferenc író, a radikális egyetemi ifjúságot képviselő Nagy Iván, illetve Pekár Gyula), és jelentős közszereplők (maga Horthy is) feltűntek az ünnepélyen.¹⁴² Prohászka távolmaradásának tényéről és okáról sem nyilvánosan, sem naplójában nem ejtett szót, pedig ekkoriban hosszú vallásos elmélkedéseket rögzített önmaga számára.¹⁴³ Az egyetlen felbukkant magyarázat, miszerint „vasúti zavarok” miatt maradt távol, ami azért különös, mert a vonatkozó híradás arra is kitért, hogy Prohászka helyett

Zadravecz István tábori püspök vett részt az ünnepségen.¹⁴⁴ (Nehéz feltételezni, hogy ekkor hirtelen meg lehetett szervezni Zadravecz „beugrását” a vasúti közlekedés miatt akadályoztatott Prohászka helyére.) Valóban lehet, hogy a sűrű programjai is magyarázatot adnak, hiszen január 27-én az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga estjén tartott nagy hatású szónoklatot, két nappal később pedig már a Pázmány Egyesület közgyűlésén beszélt az általa károsnak tartott sajtó elleni küzdelem fontosságáról.¹⁴⁵ Az is tény, hogy a január 21-i rendezvénynek nem lett volna szónoka, bár az esemény kiemelt volta, és az előkészítő bizottságban vállalt szerepe indokolták volna jelenlétét. Csak feltételezhetjük, hogy távolmaradásában a Petőfi Társaság belső vitái is szerepet játszhattak, az elnökséggel szemben kisebbségbe kerülő kritikus tagok (a radikális nézeteket valló Kiss Menyhért és Koroda Pál) ugyanis korábban Prohászka lelkes támogatói voltak.¹⁴⁶ Az országos ünnepséget előkészítő bizottság márciusi záró értekezletének résztvevői között ismét találkozunk a püspök nevével.¹⁴⁷

Prohászka 1906 óta volt elnöke a Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesületének, amely eleinte nem akart komolyabban foglalkozni a Petőfi-centenáriummal, amiben vélhetően a költő életművének az egyesület eszméivel való nehéz összeegyeztetése is szerepet játszott. Az 1922. december végi – egyébként Prohászka távollétében tartott – választmányi ülésen ugyanis úgy döntöttek, hogy az egyesület (anyagiak hiányára hivatkozva) nem tart külön Petőfi-ünnepséget, de „kegyeletes megemlékezéssel hozzájárul az egész országban folyó és készülő ünnepségekhez. A választmány kegyelettel adózik az ülésen is a nagy költő emlékezetének.”¹⁴⁸ Később meggondolták magukat, vélhetően azért, mert minden valamire való társadalmi egyesület megemlékezett Petőfi születésének századik évfordulójáról, egy magát irodalmi társaságként definiáló egyesület egyszerűen nem maradhatott ki ebből a sorból. Február 21-én a Pázmány Egyesület is megtartotta ünnepi műsorát (összefogva a Központi Katolikus Körrel),¹⁴⁹ melynek középpontjában Prohászka beszéde állott.¹⁵⁰ Elismerte, hogy a költő forradalmár volt, de ezt életművében kevésbé fontos elemnek minősítette azzal szemben, hogy „mindenáron fel akarta támasztani a magyar szabadságot és azt trónra ültetni”, a „magyar társadalmi rekonstrukció gondolatát hozta és azt a fenséges alkotó szellemet, amely meglátta, felcsókolta az igazi magyar földet”. (A „társadalmi rekonstrukció” gondolata a keresztény-nemzeti ideológia egyik gyakori szófordulata volt, Prohászkanál is.) Ekkor már nem tudta megállni, és nagyon burkoltan ugyan, de kritikát is megfogalmazzon Petőfivel szemben, amit azzal próbált feloldani, hogy „csak a nagy szentek” voltak tökéletes emberek. Így fogalmazott: „Tudom, hogy Byron nagy költő volt, de nem tagadom le, hogy lumpolt. [sic!] Rásütöm Wilde Oszkára a bélyeget az etika nevében, de megkoszorúozom a költészet nevében. Petőfi fiatalember volt és sok tekintetben kiforratlan. Meglehet, ha olyan sokáig élt volna, mint Vörösmarty, ő is kihozta volna a mélyebb

regisztereket, amelyek elnyelik a forradalmi sasvijjogásokat. Adjunk hálát Istennek, hogy a magyar talajból ilyen szellem nőtt ki, amelyben az egész kultúremberiségnek öröme van.” Vagyis ismét a lángoló hazafiságot állította a középpontba, a Horthy-rendszer ideológiájával össze nem egyeztethető, „kényelmetlen” elemeket (forradalmár, köztársaság-párti, a papság és a nemesség kritikusai) pedig úgy igyekezett lehántani az emlékezetéről, hogy azokat forrófejű fiatal koriból botlásokként aposztrofálta, amelyeket szerinte Petőfi a kor előrehaladtával biztosan levetkőzött volna.¹⁵¹ A bécsi emigráció baloldali-liberális lapja gúnyos glosszát is szentelt annak, hogy Prohászkanak sikerült a Horthy-rendszer kurzusfigurájává átmaszkírozni az azzal ellentétes életművet hátrahagyó Petőfit.¹⁵²

Prohászka nyilvános megszólalásai Petőfiről vagy egyes elemeket (hazafiságot, önfeláldozást) kiemelő és abszolutizáló gondolatok, vagy az életművel ellentétes, a Horthy-rendszerbe való illesztését szolgáló, illetve relativizáló értékelések. Valójában a püspöknek nagyon rossz véleménye volt már ekkor Petőfiről, amelynek a nyilvánosság előtt – tekintettel a költő ismertségére, népszerűségére – egyszerűen nem adhatott hangot. A Pázmány Egyesület ünnepélyének estéjén viszont ezt írta naplójába: „Hát még valamit! Petőfit ünnepeljük. Ez a génusz a magyar szabadság hullámain fölviijogott mint a vízimadár a háborgó tengeren s pompás akcentust adott az érzésnek. De mélység nincs benne. A családi érzés is olyan hausbacken [= házisütésű, értsd: lapos, átlátszó, primitív] jófiúság! Hát az Eucharisztia körül vijjogó s villámló sasokkal szemben mi ez a kiskőrösi szindarabjelentéskihordó?! Herr in deinem Reich! Da muss ich auch juhajzen! Hiszen az Oltáriszentség zsenialitása mint a tenger a kiskőrösi pocsolyákhoz! Io triumphe!”¹⁵³ Itt az egyetlen Petőfihez társítható pozitívum csak a szabadság iránti radikális elkötelezettség, de a püspök hiányolta belőle a „mélységet”, ami egyértelműen annak elítélése, hogy a költő nem volt éppen vallásos, pláne egyházas személyiség. (Ráadásul nem is katolikus.) Prohászka mintegy megvetően írt a vidékiségről (nyilvánosan, mint láttuk, ezt éppen pozitívumként emlegette, itt inkább a parlagiasság szinonimája), továbbá Petőfi családjáról¹⁵⁴ (talán a szerelmi lírája keltett ellenérzéseket a püspökben), és egyértelművé tette, hogy számára csak a katolikus vallásosság jelent értékmérőt, amelyhez képest Petőfit gúnyos jelzők kíséretében a „valódi” (vagyis vallásos) költőkhöz képest jelentéktelennek és színvonaltalannak minősítette. Saját kortársai között gyakran nevezte kártékonnak, veszélyesnek a zsidó származású költők, írók mellett (illetve velük együtt) azokat is, akik nem a katolikus vallás erkölcsi alapjain állottak, például Ady Endrét is (ld. fentebb), a jóval korábban elhunyt, mindenki által a nemzet nagy költőjeként tisztelt Petőfivel ezt már nem tehette meg, különösen a születésének századik évfordulóján.

Később – tudtommal – egy alkalommal hozta kapcsolatba Petőfit közéleti mondanivalóval, a székesfehérvári egyházmegye katolikus tanítóegyesületének gyűlésén tartott beszédében, akkor is csak abban az értelemben, hogy a 19. század költője a magyar hazafiasság szimbóluma.¹⁵⁵

Összességében úgy tűnik, Prohászka nem is annyira a régmúlt Petőfije, hanem a közelmúlt forradalma foglalkoztatta inkább, túl nyilvánvalónak tűntek ekkor 1848 márciusának és 1918 októberének párhuzamai. A korai Horthy-korszak ideológusainak az egyik legnehezebb feladata a két forradalom radikális megkülönböztetésére irányult: az egyiket a nemzeti kánonba fő helyre emelni, a másikat pedig a magyar történelem mélypontjaként sulykolni. Prohászka, nem sokkal a centenárium után, a „fajvédelem folyóiratába” írott tanulmányában újra megkísérelte ezt, és élesen elítélte, hogy az „októbrizmus” (a szemében: „buta nemzetgyilkosság”) hívei 1848 örökségébe akarták helyezni magukat, szerinte ez a hamis beállítás a „zsidó radikalizmus s a zsidó szociáldemokrácia” veszedelmes téveszméje.¹⁵⁶

Úgy is fogalmazhatunk, hogy Prohászka saját politikai nézeteit akarta beleláttni és belelátatni Petőfi életművébe. Prohászka hatására jellemző, hogy ezt el is tudta hitetni követőivel, első életrajzírója már azonosnak is látta a püspök és az egykori költő jelentőségét a hazaszeretet szempontjából.¹⁵⁷

További példák a közszerepléseiben megjelenő irodalmi utalásokra

Mint jelen alfejezet bevezetőjében említettem, Prohászka különösen 1920. októberi beszédében fogalmazta meg nyilvánosan a magyar irodalom politikai ideológia mentén kialakult kétosztatúságáról vallott tézisért (de máskor is hangoztatta ugyanezt), alábbiakban nézzünk meg néhány példát az általa „kiszónokolt” írók és költők reakcióira, valamint a közszerepléseiben példaként emlegetett további irodalmárookra.

A Prohászka által „megszólított”, „másik” irodalomhoz sorolt alkotók reakciói nem feltétlenül voltak direkt a püspöknek címzett válaszok. Molnár Ferencet Prohászka többször is elítélte, aki – nyilván nem konkrétan a püspök kritikái, hanem általában az ellene irányuló támadások miatt – az irodalom kínálta eszközökkel „válaszolt”: 1920-ban bemutatott *A hattyú* c. színdarabjának rezonőre egy olyan szerzetes figurája volt, aki toleráns, elfogadó magatartást, a türelmet és a józanságot képviselte.¹⁵⁸

Prohászka 1920 nyarán, először egy balassagyarmati beszédében nevezte Bródy Sándort (és különösen *A tanítónő* c. regényét) a szerinte súlyosan beteg, leromlott magyar irodalom látványos jelének,¹⁵⁹ majd a püspök bábáskodásával létrejött, ifjúsági irodalmat kiadó Magyar Jövő nevű szervezet zászlóbontó, propaganda gyűlésén intézett támadást az író ellen: „Az élet útjait ne technikával, hanem a csillagok vezetésével keressük, mert a csillagok eszményeket

jelentenek. Az eszményeket nem lehet Bródy Sándor-féle istállólámpásokkal keresni, ide magából letörő napsugarak és sólyomszárnyak kellene.”¹⁶⁰ Ennek híre eljutott az ekkor Padovában tartózkodó Bródyhoz, aki ezt nem hagyta szó nélkül Gárdonyi Gézához 1921 elején intézett nyílt levelében.¹⁶¹ (Bródy úgy értesült, hogy Gárdonyi, korábbi közeli barátja lett a Magyar Írók Szövetségének elnöke,¹⁶² ezáltal a nevét is adta egy számára ellenszenves, antiszemita kurzushoz.) Bródy erőteljes stílusú, terjedelmes nyílt levelében a püspökkel kapcsolatosan az alábbiakat írta: „És ha Prohászka püspök úr az elmúlt évben egyszer-kétszer kiszónokolt, azt egyenesen alázatos tisztelettel fogadom. Ajkára vette a nevemet és azt mondta, hogy az ifjúság ne nézze úgy a dolgokat, az embereket, mint ahogy én az istálló-lámpással megvilágítom. Ó, főtisztelendő szent atyám, ki tudja jobban, mint ön, hogy az istálló szent hely és azzal a szerény lámpásával a legszebb határokat lehet megvilágítani. A teljes világosság, az igazság, csak egy kézben vagyon, azéban, aki mindennek fölött való. A távolból meg kell tehát köszönnöm a bírálatot, mert az anyám kékszemű, szőke zsidóasszony volt és keresztényi alázatosságra tanított. Az atyám pedig, ha élne, még büszke is volna rá, hogy a fiát egy valóságos egyházfejedelem nyilvánosan acélszájára vette. Az nem hiba, hogy nyilván azért, mert a szép szónoki logika úgy kívánta és hátha – fejbe is koppintanak érte.” Bródy nyílt levele először egyébként a bécsi emigráns *Új Könyv* c. lapban jelent meg, itthoni fogadtatása pontosan megfelelt a Prohászka által kialakított felosztásnak. A *Nemzeti Újság* 1921 februárjában értelemszerűen a kereszténysége mellett „nyíltan hitvallást” tevő Gárdonyi mellé állt a zsidó származású Bródyval szemben, akit útszéli kifejezésekkel konjunktúralovagnak minősített.¹⁶³ Prohászka később, 1921 nyarán is durván kikelt Bródy ellen, amikor arról beszélt, hogy nem bízhatná a „lélekmérgező”, „eszmény- és gondolateltolódásban” vétkes íróra (valamint a szintén megbélyegzett, egyébként szintén zsidó származású Szomaházy Istvánra) Assisi Szent Ferenc életrajzának megírását, mert az említettek „képtelenek rá. Képtelenítik önmagukat ezeknek a nagy gondolatoknak felértécsére, ezeknek a felséges értékeknek átérzésére.”¹⁶⁴ Az emigrációba kényszerült művészek között nemcsak Bródy vélekedett így Prohászkaról, Kernstok Károly festőművész is „az egész magyar közélet” iránt érzett utálatát jelentős részben Prohászka és Zadravec püspökök közszerepléseire vezette vissza.¹⁶⁵

Prohászka rendkívül jó véleménnyel volt viszont Gárdonyi Gézáról, nyilván nem függetlenül attól, hogy az Egerben élő író szorososan elkötelezte magát a keresztény-nemzeti eszmerendszer radikális változatával,¹⁶⁶ a korábbi időszakban kapcsolatban is állt a püspökkel.¹⁶⁷ 1925 novemberében Szegeden tartott előadásában Gárdonyit rendkívül pozitívan méltatta, elmentetben a destruktívnak minősített Móricz Zsigmonddal, és – ekkor már – Szabó Dezsővel.¹⁶⁸ Gárdonyinak ideális keresztény-nemzeti íróként való kezelése megmutatkozott abban is, hogy

a Prohászka irányítása alatt álló Magyar Jövő ifjúsági kiadványát is kiadta, s ekként méltatta a műveit.¹⁶⁹ Gárdonyi kapcsán ugyanakkor érdekes megjegyezni, hogy már az 1920-as években ismert volt a kereszténység tanításaival össze nem egyeztethető vallási és szellemi irányzatok, illetve a spiritizmus iránti vonzalmáról, illetve a keresztény-nemzeti ideológia szempontjából kifogásolható munkáiról.¹⁷⁰ Prohászka azonban Gárdonyi esetében mindez nem zavarta (legalábbis soha nem adott hangot ilyen kifogásának), vagyis ez az epizód is azt erősíti, hogy a szemében az író, költő személye, keresztény-nemzeti ideológiához való viszonya volt a döntő, nem feltétlenül csinált ügyet az írói munkásság valamely, a kereszténységgel egyébként össze nem egyeztethető eleméből. Herczeg Ferencet csak érintőleg említette egy-egy közszereplésében (ld. pl. alább), de hogy jó véleménnyel volt az író személyéről és munkásságáról, annak több jelét is mutatta.¹⁷¹

Petőfi Sándor 1923-as centenáriuma mellett más 19. századi klasszikusok évfordulóira is sor került Prohászka életében, ezekkel azonban közszerepléseiben kevesebbet foglalkozott. A szintén 1823 januárjában született Madách Imre kapcsán megfogalmazott véleménye nem elsősorban politikai-közéleti síkon jelent meg és gerjesztett vitát, hanem az irodalomtörténet mezén, bár utószövegében előbbiben is felbukkant. 1923-ban Prohászka terjedelmes tanulmányt írt Madách legismertebb művéről,¹⁷² amelynek lényege, hogy számára elfogadhatatlan volt a bibliai parafrázisból táplálkozó mű szellemisége, a kereszténység alapvető üzeneteivel ellentétes mondanivaló drámai megformálása. Összességében alighanem az zavarta Prohászka, hogy az emberi lét értelmét kereső Ádám küzdelme nem a keresztény üdvtörténet igazságainak felismerésére jut el, a püspök számára így ez a küzdelem értelmetlen, sőt – egyik kedvenc kifejezésével élve – blazírt magatartások kialakításához vezet. (Műve végén például így fogalmazott: „Küzdeni csak akkor lehet, ha a küzdelemhez lélek s lelkesülés van; azt pedig nem meríthetjük kijózanító, de blazírt belátásokból az emberiség alávalóságába s hóbortjaiba, hanem a nagy valóságoknak meglátásaiból, melyek az örök szeretetet s a belőle való emberiséget s a történelemben érvényesülő isteni terveket a jónak végleges győzelmével koronázzák.”) Bizalmatlanságot, lehangoltságot tapasztalt Madách művének olvasásakor (például nyilván a bizánci szín által sugallt kereszténység-kép különösen ellentétes volt felfogásával¹⁷³), de Prohászka nézeteit illetően a lényegét alighanem abban jelölhetjük meg, hogy a püspök esszéjének csak kisebb része foglalkozott magával *Az ember tragédiájával*,¹⁷⁴ sokkal inkább a 19. század keresztény eszményektől eltávolodó, a modernizáció által felvetett, általa pesszimizmusra sarkallónak tartott korszellemmel volt problémája. Ez pedig pontosan beleillik abba, ami Prohászka az 1920-as években sokat foglalkoztatta, vagyis a kereszténységtől való elfordulásban látta az emberiség, és benne különösen a magyar nemzet tragédiáját, amelyet Madách műve is kifejezésre

juttatott számára. A hívő keresztények számára nem fogadható el a Madách által kínált történelem-értelmezés, illetve a jövőt illető magatartás sem – vélekedett Prohászka, ezért a keresztény világnézetre alapozott politikai rendszer szempontjából a közvéleményt káros irányba is terelni képes műnek látta Madách drámai alkotását.

Az irodalomtörténészek közül leginkább Pintér Jenő osztotta Prohászkanak *Az ember tragédiájával* kapcsolatos felfogását,¹⁷⁵ és bár több katolikus irodalomtörténész foglalkozott megértőbben Madáchcsal, Prohászka esszéje kapta saját korában is a legnagyobb visszhangot.¹⁷⁶ A Prohászkaéhoz eszmeileg közel álló Ravasz László is megvédte Madáchot a pesszimizmus vádjával szemben.¹⁷⁷ Ravasz minden bizonnyal Sebestyén Károly irodalomtörténész kritikáját is tanulmányozta,¹⁷⁸ utóbbi egyébként úgy vélte, hogy Prohászka rosszállását az váltotta ki, hogy *Az ember tragédiája* nyilván nem illeszkedett az 1920-as évek hazai politikai rendszerének ideológiájába, de annál sokkal maradandóbb alkotása a magyar irodalomnak.¹⁷⁹

Míg a polgári és a mérsékelt sajtó megelégedett afféle kommentárokkal, hogy Prohászka esszéje tulajdonképp csak egy szigorúan egyházasan gondolkozó főpap érthető reakciója Madáchra,¹⁸⁰ a baloldali és liberális lapok publicistái felhívták a figyelmet Prohászka Madáchkritikájának „áthallásaira”. A *Népszava* például arról írt, hogy a gúnyosan „székesfehérvári órákolumnak” nevezett püspök számára alighanem kényelmetlen volt a történelem forradalmainak, általában a lezajlott társadalmi változásoknak a felidézése.¹⁸¹ („A mai idők főpapja helyesen vélekedik arról, hogy a Madách költészete nemigen alkalmas ama kereszténység számára, amelyet a legújabb magyar reneszánsz óta hirdetnek. Sőt szemben áll velük; komor, kietlen, engesztelhetetlen humanista, már szinte eretnek, sőt destruktör.”) Mások is szóvá tették, hogy Madách művének szellemisége valóban nem volt összeegyeztethető a keresztény-nemzeti kurzussal,¹⁸² sőt, volt, aki úgy fogalmazott, hogy a politikai rendszer és a vallásos emberben a hitet megrendíteni képes *Az ember tragédiája* közötti összeclapást előbbi nyerte, ha csak ideiglenesen is.¹⁸³

Madách kapcsán is megfigyelhetünk továbbá Prohászka közszerepléseiben egy, Petőfi megítélése kapcsán említett kettős beszédet, miszerint teljesen mást mondott propagandisztikus okokból, mint amit valójában gondolt. (Madáchcsal jóval kevesebbet foglalkozott.) 1922. októberi, említett interjújában¹⁸⁴ röviden csak annyit mondott, hogy nagyon szeretné, ha a magyar kultúrpolitika elérné a nagy külföldi színházaknál, hogy ünnepi előadásokat tartsanak Madách művéből, s ha „a külföldi magyar társaságokat föl lehetne szólítani, hogy minden erejükkel hassanak oda, hogy az idegen nemzetek figyelmét erre a két nagy magyarra [ti. Petőfire és Madáchra] ráirányítsák”. (Vagyis Madách esetében is az egyetlen igazán hangsúlyozható, keresztény-nemzeti eszmerendszerrel összeegyeztethető elemnek a magyar hazaszeretet

kiemelése bizonyult.¹⁸⁵) Naplójában pár hónappal korábban viszont kemény kifejezésekkel bélyegezte meg *Az ember tragédiáját* és alkotóját: „[1921-ben] jól levágtam a káromkodó Madáchot, akiben a pietásnak s a Fölség tiszteletének egy szikrája sincs. Ez olyan stílszerű »Divina Commedia«, melyet káromkodó ember írhat – tele szemrehányással az Úr ellen s lepocskondiázásával az ég s föld Teremtőjének.”¹⁸⁶

Még ennél is kevesebbet foglalkozott Jókai Mórral. 1924 novemberében tagja lett (egy tekintélyes társelnöki grémium tagjaként) a Jókai-centenáriumot előkészítő országos bizottságnak,¹⁸⁷ de jóval kevesebbet foglalkozott a nagy író említésével közszerepléseiben. Egy több közszereplőt megkérdező interjúban¹⁸⁸ is Jókai külföldi népszerűsítésének szükségességével kezdte válaszát, különösen azoknak a regényeknek az esetén, „amelyeknek speciális magyar ízük van”, és szorgalmazta, hogy „mentől kevesebb tósztot és beszédet”, vagyis üres lózungokat mondjanak az irodalom ünnepekt nagyjairól. 1925. február 18-án a székesfehérvári főreáliskolában rendezett Jókai-kiállítás megnyitóján mondott beszédet.¹⁸⁹ Rövid beszédében először azt idézte fel, hogy Herczeg Ferenc „magyar szarkának” nevezte Jókait, „aki minden csillogót, amely a nemzet életében csak előkerült, összeszedett”, majd azzal egészítette ki, hogy a nagy író az általa begyűjtött drága gyöngyöket „mesébe szötte, hogy bennünket buzdítson és gyönyörködtessen”. Jókai kapcsán (ahogy Petőfi kapcsán is) „a felséges, magyar élet tükröződését” emelte ki az író munkásságából – alighanem a hazafiasságnak ez a megnyilvánulása volt, amely a keresztény-nemzeti ideológia és rendszer keretei között felmutathatónak bizonyult. A püspök privát véleményét ebből az időszakból nem ismerjük Jókairól, viszont feltételezhetjük, hogy évtizedekkel korábbi naplóbejegyzésében foglaltakat aligha gondolhatta nagyon másként. (Ebben Jókait parlagias, durva, káromkodó magatartással vádolta, s úgy vélte, a tájékozatlan fiatal olvasójában, „a meg nem állapodott lelkekben a vallási gondolatot beteges halványsággal futtatja be, erőtlensíti, hülyéket nevel”.¹⁹⁰)

A világirodalmi példák között sokat hivatkozott Goethe műveire, bár esetében is gyakran ostromozta – Madáchhoz hasonlóan – a *Faustban* megjelenő pesszimizmust, a kereszténységtől eltávolodó világmagyarázatot.¹⁹¹ A világirodalom másik olyan alakja, akit Prohászka kiemelten fontosnak tartott ebben az időszakban (nemcsak teológiai vagy tudományos munkáiban) az Dante volt, vele sokat foglalkozott, bár kicsit azt mondhatjuk, „fordított igényességgel”, mint a fent említett magyar irodalmi példák esetén, vagyis nem politikai közszereplésekben használta a Dantéra való hivatkozást, hanem irodalomtörténeti, filozófiai, tudományos munkáiban alkalmazta közéleti párhuzamok felvillantására.

A Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választott Prohászka 1921 májusában Dante munkásságából tartotta székfoglaló előadását, de 1922. január–március folyamán egy

nagyobb esszét és két további előadást is szentelt a költő munkásságának. 1921-ben volt Dante halálának 700. évfordulója, a munkásságát mindig is nagyra értékelő Prohászka számára fontos volt, hogy a megemlékezések sorába bekapcsolódjon. Továbbá a Trianon utáni Magyarország sajátos háttérrel is adott az évfordulós írásokhoz és előadásokhoz, Prohászka meglátta és ki is használta a Dante munkássága és saját kora közötti kapcsolatokat saját közéleti meggyőződése számára.¹⁹²

Az akadémiai székfoglaló beszédében viszonylag kevesebb politikai-közéleti párhuzamot sorakoztatott fel,¹⁹³ de időről-időre hallgatójának az lehetett az érzése, hogy Dante életműve Prohászkat a saját korára való aktualizálásra sarkallja. Például: „A nagy tragikum, hogy az ember ideálokat hordoz lelkében s a nyomorult, bűnös világ keserves útjain bukdácsol, ingerli őt, s ennek folytán számon kéri észtől, tudománytól, hittől s kegyelemtől az élet értelmét. A nyugat-európai néplélek veti föl Dantében a problémát, s Dante a feleletet rá a kereszténység öntudatából meríti.” De szóba hozta az olasz nemzeti egység kérdését is, nyilvánvaló utalással az 1920-ban szétszabdalt Magyarországgal való párhuzamként, de ilyen értelemben emlegette az állam és a társadalom rendjét megbontó belső pártharcokat – ez utóbbiban sem volt nehéz felismerni a „nemzeti egység” gondolatát sokat hangoztató Prohászka meggyőződését. Beszéde végén ezt egyértelműen ki is mondta: „Ha pedig arra gondolok, hogy [Dante] a szétszaggatott Itáliának öntudatára hozta nemzeti föladatát, egységes nemzeti föltámadását, akkor úgy érzem, hogy ez ihletett lapokról felénk is a nemzeti föltámadás páthosza száll” – jelentette ki, nyíltan kimondva az *Isteni színjáték* politikai tanulságát: „Boldog lesz Magyarország, ha nem hagyja magát elszakíttatni ezredéves alapjairól, ha megtartja kereszténységét s megőrzi nemzeti geniusát.” A székfoglalóban Prohászka sarkított (Goethét és Madáchot vallásosságához való viszonyuk miatt elmarasztaló, Dantét piedesztálra emelő) megközelítést a sajtókommentárok általában negatívan fogadták,¹⁹⁴ Dante-képét pedig olykor erőltetetten aktualizálónak.¹⁹⁵ De nem hiányoztak a pozitív méltatások sem a jobboldalról, volt, amelyik kifejezetten a rendszer keresztény-nemzeti gondolata melletti demonstrációt is látott Prohászka akadémiai székfoglalójában.¹⁹⁶

1922-ben tagja lett a Szent István Akadémia keretein belül alakult Dante-bizottságnak (elnöke Apponyi Albert volt, tagjai mások mellett még Fraknoi Vilmos, Klebelsberg Kuno, Tormay Cécile, Gárdonyi Géza stb.¹⁹⁷), ez készítette elő az az év február 12-én tartott nagyszabású konferenciát. E nap délelőttjén tartottak ünnepélyes szentmisét a budavári Mátyás-templomban az ekkor beiktatott XI. Piusz pápa tiszteletére, ezt is Prohászka celebrálta,¹⁹⁸ majd délután megtartotta Dante-előadását,¹⁹⁹ melynek gondolatisága hozzávetőlegesen az MTA-székfoglalót

követte. Szónoklatát ezzel a gondolattal zárta: „Vigye ez a Dante-ünnep is a letiport magyarságot a krisztusi mennyország s a földi boldogság s az egységes Magyarország csillagai felé.”

Arányaiban a legtöbb közéleti utalás talán a Dantéről írott 1922. januári cikkét alkotja,²⁰⁰ ahol nemcsak a kereszténység mindenkor példaadó, iránymutató magatartását, kultúraformáló küldetését domborította ki az *Isteni színjáték* alkotójának életművéből, hanem saját kora Magyarországaival való gyakori megfeleltetéseket is, például: „[Dante] Láta, hogy az akkori kis és nagy hatalmasságok egymást gyötörték s ölték, s hogy az emberek sötétben bolyongnak, mert levették szemeiket az égről, s mikor függetlenek s szabadok akartak lenni s kivonták magukat a vezető nagy tekintélyeknek, az egyháznak s a törvényes világi hatóságnak keze alól, vesztükbe rohantak.” (Nyilvánvalóan utóbbiaknak való engedelmisségben látta az egyetlen helyes és kívánatos magatartást.) Dante jellemzői közül hangsúlyozta, hogy a „vesztükbe rohanó” kortársait látva, keresztény meggyőződésétől hajtva nem restellett közéleti-politikai szerepet vállalni a megmentésükért. Továbbá kiemelte a költő izzó hazaszeretét is, mint a keresztény hite melletti másik motivációt. A nemzetek sorsával kapcsolatosan egészen aktuális gondolatoknak is teret adott: „Manapság is ezen törik fejüket a nemzetek kiváló képviselői, népszövetséget szeretnének teremteni. Népszövetséget, melyben nem ármány és hatalmaskodás, nem a gyöngék elnyomása s csak az erősnek érvényesülése legyen napirenden, hanem melyben érvényesüljön mindegyik, s egyik se nyomja el a másikat. Ez Dante hazafisága s nemzetközisége. Ő szerette hazáját, de tisztelte mindegyiknek jogát.” Mindezt Magyarországra vonatkoztatva úgy folytatta, hogy hazája „száz sebből vérzik s teljes Idegenségben, szinte kitagadva áll a nemzetek közt, tisztelettel tekint föl a »sacro poema«, a szent ének dalnokára. Ez kell neki, amit énekelt: nagy hit Istenben s nagy szeretet népe, koronája s alkotmánya iránt.” Ez utóbbi elemek voltak Prohászka világnézetének is meghatározó pillérjei, írása végén az éppen ekkoriban népszerűvé váló *Magyar Hiszekegyet* („hiszek egy hazában, hiszek egy isteni örök igazságban, hiszek Magyarország feltámadásában”) azonosította a Dante által említett „szent énekként”.

Rövidebb, nyilván a helyi közönség igényeihez szabott székesfehérvári előadásában is Dante elkötelezett katolicizmusáról beszélt, „amelynek magasba lendülő tüze mellett eltörpül Goethe Faustja kölcsönként katolicizmusával és Madách Ember tragédiája is nagystílusú szkepticizmusával”,²⁰¹ vagyis ezúttal sem hagyta ki utóbbiak negatív minősítését – szembeállítva az *Isteni színjáték* számára minden szempontból tökéletes üzeneteivel. Korábban még egy megyei tanítógyűlésen is emlegette Dantét, mint olyan személyiséget, aki ugyan politikai ellenfele volt egyháznak (három pápát is a pokolban helyezett el), viszont mégis joggal ünnepelték a katolikusok, mert – mint mondta – „Dantében megvolt az igazi kultúra után való örök vágyakozás és mert, mint művész, nagy szolgálatot tett az egyháznak, a kultúrának és hazájának”.²⁰² Úgy

tűnik, Dante iránti vonzalmát erősítette, hogy kissé saját pozícióját is felfedezni vélte a 13–14. század olasz költőóriásában. A népéért és közösségéért élő és alkotó, akár saját egyházával szemben is kritikus (saját egyháza által is kritikusan szemlélt) személyiség a politika eszközeivel nem tudott segíteni hazáján, de „rámutatott a nagy eszmékre, melyek a barbarizmussal való viaskodásban győzelemre segítenek”. 1921–1922-ben ez az érzés Prohászkaiban is megerősödhetett: a gyakorlati politika világában sikertelen, ugyanakkor a kor negatív szellemi áramlataival a keresztény hitből eredeztetett ideológiát hirdette saját kora társadalmának.

IV. Kronologikus rész

IV.1. 1919. augusztus 1. – 1920. március 1.

„A kommunizmus bukása után, az entente-bizottságok nyomasztó atmoszférájában, ösztönszerűen feléje fordult minden szem; politikusok és nép benne látták a titkos tájékozási közép-pontot” – írta Schütz Antal arról, hogy a Tanácsköztársaság bukása után hogyan tekintettek Prohászka a kortársak.¹ Az elfogult életrajz-író megfogalmazása viszont ezúttal aligha volt túlzás,² a háború, az első köztársaság és a proletárdiktatúra utáni közéletben felértékelődött az olyan közszereplők pozíciója, akik korábban is igényt formáltak arra, hogy útmutató személyiségek legyenek, és sokat is tettek azért. Maga a püspök pedig az összeomlásban és az azt követő kaotikus viszonyok között nemcsak valamiféle „istenítéletet” látott az addigi eseményekért való büntetésként, hanem a lehetőséget is az általa képviselt keresztény-nemzeti politikai program megvalósítására. Utóbbira bátoríthatta az is, hogy az összeomlás következményeinek felszámolása mellett az azokhoz – szerinte – vezető okok megismétlődését is el akarta kerülni, s ebben kereshető kivételes aktivitásának mozgatórugója.³ Prohászka ebben az időszakban már csak részben „public intellectuel”, különösen az év végétől közéleti megnyilatkozásaiban és vállálásaiban már gyakrabban keveredtek az útmutató ideológus és a gyakorlati politikus szerepei. (Ezért választottam – hangsúlyozom, nem éles, sokkal inkább elmosódó – periódus-határnak 1920. március 1-et, Horthy kormányzóvá választásának napját, mely az új politikai rendszer stabilizációjának fontos dátuma.) Prohászka számára nem volt kényelmetlen, hogy – legalábbis 1919–1920 folyamán – sokan útmutatóként tekintettek rá, összességében úgy tűnik, elfogadta és képviselni próbálta ezt a szerepkört. Jellemző, hogy szinte mindenki elismeréssel, pozitívan méltatta személyét, tőle várt megértést és támogatást, Drozdy Győző például jellemzően a Tanácsköztársaság bukása utáni magyar közélet „magnetical man”-jének nevezte, akihez mindenki vonzódott.⁴

Helyzetértékelés és cselekvési tervek, 1919. augusztus

A gyakorlati politikában való szerepvállalása már közvetlenül a proletárdiktatúra bukása után felmerült. Naplójában arról írt, hogy a szegedi kormány tagjaival Budapestre utazott, találkozott Habsburg József főherceggel, aki az egyház támogatását kérte, továbbá közölte a püspökkel, hogy a vallás- és közoktatási minisztériumot szeretnék tá bízni.⁵ (A püspök nem vállalta.) Jellemző és fontos továbbá, hogy Prohászka ugyanekkor egy átfogó földreformról próbálta meggyőzni Csernoch János érseket, aki hallani sem akart az egyházi birtokokról való lemondásról. Az egyházra megnyugtatóan, sőt, Prohászka esetében inspirálóan hatottak az olyan

intézkedések, mint amelyben a Friedrich-kormány kinyilvánította, az 1918. október 31. előtti állapotok és jogviszonyok visszaállítását.⁶

1919 augusztusában Prohászka óriási elánnal vetette magát a munkába, mintegy maga is úgy érezhette, hogy az ország újjáépítésében meghatározó szerepet kell játszania. Először a katolikus egyház talpraállítását, és megerősítését tartotta fontosnak, elsőként az egyházmegyéjéhez intézett augusztus 17-i körlevélből ez tűnik ki, majd az augusztus 22-i püspökkari konferencián elfogadott pásztorlevelet is ő szövegezte.

Mindkét főpásztori megnyilatkozás gyors helyzetértékelést és a katolikusok helyes közéleti magatartására – az aktuális helyzetben – vonatkozó útmutatást tartalmazott.⁷ Az egyházmegyéjéhez intézett nyilatkozatot érdekes magyarázattal vezette be, azzal kapcsolatosan, hogy a Tanácsköztársaság idején miért nem szólhatott híveihez ebben a formában (felemlítve a kommun helyi funkcionáriusa által nem engedélyezett körlevél ügyét és a diktatúra szólásszabadságot nem ismerő körülményeit), miért csak magán levelezésben tarthatta papjaival is a kapcsolatot. A proletárdiktatúrát köztörvényes bűncselekményeket elkövető „lelkiismeretlen emberek” erőszakos uralmaként írta le, majd arra tért rá, hogy az aktuális jelenben nem a felelősök keresése és felmutatása a legfontosabb, hanem a társadalmi összefogás azért, hogy „az igazság s a keresztény Magyarország alapján kifejtessük a népjólét s a szabad s művelt élet áldásait”. Első számú feladatnak nevezte a proletárdiktatúra propagandájának középpontjába állított munkássággal szembeni megértést, a másodiknak a szenvedélyek csillapítását jelölte meg. „Hangoztatni akarom, hogy ennek a bolsevizmust legyőző magyar nemzeti iránynak mindenképpen tartózkodnia kell erőszaktól, durvaságtól s elnyomástól” – szögezte le körlevelének talán legtöbbet hangoztatott üzenetet: az önbíráskodástól és az erőszaktól való határozott tiltást. „Igazságot s nem népdühöt akarunk” – mondta, s nyilvánvalóan komolyan is gondolta, hogy a politikai viszonyok konszolidációját, az állam működőképességének helyreállítását tartotta a legfontosabbnak.⁸ Felszólított, hogy senki ne emlegesse föl a diktatúra vezetőinek erőszakos tetteit (megjegyzés: ez azért érdekes, mert később ő maga sem tartotta ezt be), majd ezt követte a későbbiekben legtöbbet idézett mondata: „Nekünk zsidó Lenin-fiúk helyett nem kellene katolikus Lenin-fiúk.” (Később ez vörös, illetve fehér jelzőkkel is elterjedt, ebben a szövegben a Tanácsköztársaság végrehajtó figuráinak zsidó származását említette.) „Nekünk elszánt, jellemes, keresztény magyar társadalom kell, mely az ilyen elfajulást lehetetlenné teszi s az ilyen fajta embert örökre száműzi kebeléből” – fogalmazott, s megjelölte a következő célt is: a szervezkedést, vagyis a keresztény magyar társadalom egyesületeinek, intézményeinek létrehozását és megerősítését. Hangsúlyosan felemlítette a diktatúrát elfogadó vagy támogató értelmiség súlyos szereptévesztését, és felszólította tagjait a helyes magatartásra, valamint elégedetten

részletezte a vallás- és egyházüldözés megszűnésének összetevőit. A papságtól elkötelezett, felelősségteljes és aktív szerepvállalást várt el az adott helyzetben.

A püspökkari körlevél lényegében ugyanezt a gondolatmenetet követte részletesebb formában. Kitért például arra, hogy a történetek legfontosabb tanulsága a vallásos érzés, a hit megerősítésének szükségessége, vagy arra, hogy „szocialista testvéreinknek” (!) is meg kell érteni a valláshoz és a magántulajdonhoz való ragaszkodás fontosságát. Fontos társadalmi veszélyforrásnak minősítette az akkori közelmúltban tapasztalt erkölcsi züllés folyamatát, feladatnak a megállítást, s mindenekelőtt felszólított: „Vezessük be az igazi, a gyakorlati kereszténységet mint társadalmi igazságot, mint testvériséget s méltányosságot a társadalmi osztályok érdekeinek s egymáshozí viszonyának rendezésébe.” Ismertette a háborúban vesztes ország súlyos helyzetét és kiszolgáltatottságát, ugyanakkor a szebb magyar jövő ígéretével biztatott, és a keresztény magyarság elszánt támogatását kívánta felkelteni. A püspöki kar augusztus 22-i értekezlete egyébként elkötelezte magát a keresztény politikai erők összefogása, sőt egyesítése iránt, méghozzá keresztényszocialista program alapján.⁹

Prohászka és a fehérterror

Augusztus 1. után az első fontosabb közéleti megjelenése egyébként az volt, amikor 13-án felkereste Székesfehérvár tanácsának küldöttsége, amely örömét fejezte ki, hogy a püspököt „jókedvben, férfias tettekkészsége teljében találta a felszabadulás”, és „a hatalmas elme termékenyítő támogatását kérte” a helyhatóság munkájának segítéséhez.¹⁰ Prohászka ezt meg is ígérte, s kijelentette, hogy az igazság győzelmébe vetett hittel várta a proletárdiktatúra bukását, és már ekkor nyomatékkal kijelentette: „Az igazság győzelme után ne a bosszúállás vezesse tetteinket, ne állítsunk fegyver mellé fegyvert, hanem öleljük keblünkre az igaz embereket.”

A két püspökkari körlevél között került sor az augusztus 20-i szentbeszédére, amely a politikai körülmények folytán felértékelődött, a Szent Istvánhoz kapcsolódó államalapítás és a kereszténység felvétele kevesebb, mint három héttel a Tanácsköztársaság után különös aktualitást is kapott. Prohászka beszédének pontos szövege egyelőre nem ismert. A sajtó részletesebben írt az ünnepség külsőségeiről, és a püspöki szónoklatnak a résztvevők lelkére gyakorolt buzdító hatásáról, de tudhatjuk, hogy beszéde elején Prohászka Vörösmarty *Szózatának* nemzethálára vonatkozó versszakát idézte, majd „izzó magyar érzését, szociális világfelfogását, a keresztény világmegújulás sürgetését elragadó hévvel” beszélt az átélte megpróbáltatásokról, a tragikus jelenről és a jövő érdekében kifejtendő teendőkről.¹¹ A szentbeszéd után sok ezres ünneplő tömeg sorfala között, lábai elé szórt virágokon térhetett vissza a püspökségre. Hogy mégis miről szólhatott még ez a szentbeszéd, arról áttételesen egy későbbi vezércikkből is

értésülhetünk,¹² melynek szerzője még két nappal később is Prohászka szavainak hatása alatt állt. Lelkesedése kifejezése mellett csak néhány részletre engedett következtetni, például: „a legnemesebb hazaszeretettől átítatott, minden egyes lelket betöltő, de egyben könnyet fakasztó igazságnak a súlyát, mellyel nemtörődömségünk ijesztő rémét állította szemeink elé, reá mutatva a jövőben egyedül helyes útra. Bár hallotta volna püspökünket minden megtévelyedett, s az internacionálé téveszméitől megkötyagosodott ember is, hogy helyes útra térve tanulja meg azt, »hogya a magyar nemzet színeit többé el nem hagyjuk, inkább meghalunk, mintsem azokat holmi piros ronggyal elcseréljük«.” Utalások alapján minden bizonnyal beszélt még Prohászka a proletárdiktatúra vezetőinek erőszakos és korrupt természetéről, a középosztály tragikus lecsúszásáról és a társadalmi elit felelősségéről a bekövetkezett eseményekben. Alighanem a püspök beszéde ihlette azt a konklúziót is, miszerint: „Ma nem lehet paragrafusokon nyargalni, ma azokat teljes szigorral és gyorsan kell alkalmazni, ha nem akarunk poltronok [= gyávák] lenni.” A szentbeszéd fontos következménye volt, hogy egy sajtótudósítás következtében országosan ismertté vált Prohászkanak a fehérterror elítélő gondolata, miszerint nem akart „zsidó Lenin-fiúk helyett katolikus Lenin-fiúkat” látni.¹³ Roboz Imre, a rövid életű (mintegy egy hónapig megjelent) *Pesti Élet* szerkesztője fontosnak tartotta a fehérterror eseményeiről való híradást, s azokkal szembeállítani az erőszakot elítélő Prohászka (a „legnagyobb magyar pap, a katolikus közvélemény igazi vezére”) nyilatkozatait, például arról, hogy „megbotránkozásának adott kifejezést, és keményen elítélte a fehér báránybőrbe bújt dühöngők cselekedeteit”.¹⁴ Augusztus végén – szeptember elején e megnyilatkozásának köszönhetően Prohászka nemcsak a „keresztény-nemzeti” ébredés hívei, hanem az annak elfajulásától félők is a püspökben látták a folyamatok megfelelő mederben tartásának garanciáját. Juhász Gyula például arról írt, hogy a „keresztény vezér” ugyanúgy elítélte a fehér és a vörös terror, így fogalmazott: „Kereszténység: kiabálják tele tüdővel és tele torokkal, és amíg a kereszténységet hajtogatják, tulajdonképpen a lelkük mélyén szívük szerint bizony klerikálizmust, reakciót, fehér terror, pogromot, politikát, koncot értenek alatta.”¹⁵ A költő és publicista bízott abban, hogy Prohászka meg tudja akadályozni „a konjunktúrázás és politizálás álkeresztényei és álmagyarjai” pozíciókba kerülését. Később is Prohászka volt a hivatkozási alap számára, aki „energikusan kikelt nemcsak a pogromok, de egyáltalán a felekezeti gyűlölet hirdetése ellen”.¹⁶

Juhász Gyulához hasonló reakciót váltott ki Prohászka megnyilatkozása a fiatal Szabó Lőrincből is.¹⁷ Jellemző továbbá, hogy Juhász Gyula cikke a szegedi keresztény-jobboldali közvéleményből sem az egyetértést váltotta ki, és a püspökben saját politikai táboruk potenciális vezérét látták. A *Szegedi Új Nemzedék* például arról írt, hogy Juhász Gyulának („Szeged

elkereszténytelenedett újságírójának”) mintegy nincs joga egyetérteni Prohászkaival, mert „mi vagyunk, akik Prohászkaival azonos elvi alapon állunk”.¹⁸

Az ellentétes megítélés bizonyára azzal függ össze, hogy már a fehérterror tombolása idején megindult a vérengzések jelentőségének bagatellizálása, az igazolás vagy relativizálás kísérlete. A szeptember elején dunántúli körútra induló Friedrich István miniszterelnök (miközben Székesfehérváron meglátogatta Prohászkaét, közös vacsorán is részt vettek) arról beszélt, hogy ő sem akarta a fehérterrort, de azt meg lehet érteni, mert a jogosnak elismerhető népharag nem zsidók, hanem a kommunisták ellen irányul, utóbbiak pedig szinte kivétel nélkül a zsidóság soraiból kerültek ki.¹⁹ Tagadta továbbá, hogy a keresztény jobboldal politikusai antiszemiták lennének,²⁰ ez bizonyára pontosan megfelelt Prohászka felfogásának, aki ugyan elmondta, hogy nem akar „fehér Lenin-fiúkat látni”, de amikor nyilvánvalóan értesült a fehérterror eseményeiről (vagyis „láthatott” fehér Lenin-fiúkat), nem ítélte el nyíltan a konkrét eseményeket. Augusztus elején – naplójegyzetei szerint – amúgy is megerősödött zsidóellenessége, jóllehet, ezt eleinte nem hangoztatta. Bízott például abban, hogy a „zsidó szellemmel” megrontott kapitalizmusnak végleg vége lesz, a Tanácsköztársaságot pedig következetesen a zsidóság uralmi kísérletének minősítette.²¹ (Az egyháziak valóban inkább mérsékelni próbálták – az ország külföldi megítélésére tekintettel – a fehérterror súlyosságával kapcsolatos híreket.²²)

A fehérterrorral kapcsolatos, szeptember eleji sajtóhírekben fontos szerepet kapott Szabó Dezső augusztus 31-én Székesfehérváron tartott előadása, amelyen Prohászka egyszerű hallgatóként vett részt, de bizonyosan hatással volt rá, és a kaotikus viszonyok között az eseménynek országos visszhangja is volt. Az író ugyanis uszítóan erőteljes antiszemita beszédet tartott, már előzetes híradása is arról szólt, hogy a propaganda előadás arról fog szólni, hogy a „bolsevizmust s annak szülőanyját, a kereszténytelen s hazátlan szellemet gyökerében pusztítsa ki”.²³ A püspök naplójegyzete szerint is Szabó nemcsak „szidta a zsidót”, hanem arról beszélt, hogy „minden baj e rettenetes fajtól vagy kooperációjától van”, s felsorolta az összes zsidóellenes sztereotípiát a háborúban való hazafiatlanságtól az ország idegeneknek való kiárúsításán keresztül a Tanácsköztársaság büneiig bezárólag,²⁴ s még arra is felhívta a figyelmet, hogy a zsidóságot teljes egészében el kell tüntetni Magyarországról (egyes megfogalmazások szerint „ki kell irtani” vagy „le kell gyilkolni”).²⁵ Prohászka nem ítélte el nyilvánosan később sem Szabó Dezső szavait, pedig országos ügy lett belőle, és egykori súlyára alighanem jellemző, hogy a pesti izraelita hitközség a székesfehérvári gyűlöletbeszéd-előadást felvette a fehérterror során elkövetett súlyos atrocitások (zsidók ellen elkövetett gyilkosságok, erőszakosságok, rablások, elűzések stb.) 48 esetet felsoroló, szeptember elején készült listájára.²⁶ A belügyminisztérium októberben indított csak vizsgálatot a „Dunántúlon állítólag elkövetett zsidóüldözési esetek

kivizsgálása” ügyében, melyben az szerepelt, hogy Szabó Dezső „felhívta a lakosságot, hogy gyilkoljanak le minden zsidót”.²⁷ A székesfehérvári rendőrkapitányság több hónappal később, sürgetésre reagált csak a megkeresésre, amikor már nyilvánvalóan okafogottnak tűnt az eset, s azt válaszolta, hogy mivel Szabó Dezső budapesti lakos, így Fejér megyében nem indítható ellene eljárás, továbbá „hitelt érdemlő tanúk állítása szerint nevezett szónoklataiban az inkriminált kifejezést nem használta”.²⁸ A közhangulatot általában lehet úgy is jellemezni, mint a Prohászka-hoz közel álló sajtó egyik publicisztikája, mely szerint a zsidók elleni néphangulat érthető ugyan, de nem erőszakkal, hanem a keresztény társadalom megszervezésével kell az idegen „fajjal” szembeni keresztény magyar érdekeket érvényesíteni.²⁹ A jobboldali sajtó cikkeiben általános volt a tendencia, hogy nem fehérterrorként, hanem egyéni akciókként, jogos vagy legalábbis igazolható népitételként ismertették az eseményeket, más beállítást hazugságnak, sőt, a nemzet érdekeire veszélyes, ellenséges magatartásnak minősítettek, s az öngazolást abban is megtalálhatták, hogy – bár konkrét utasítására nincs példa – Horthy is gyakran beszélt az ellenséges elemek megbüntetésének szükségességéről.³⁰

Prohászka 1919 elején az őszirózsás forradalommal létrejött politikai rendszer elemzésekor első gondolatként azt írta le, hogy „a forradalmi idők nem igen ismernek mérsékletet”,³¹ a korszak egyik monográfusa jellemzően (és szellemesen) tette hozzá 1919 őszére utalva: „az ellenforradalmi idők sem”.³² A fehérterror átfogó elemzését, értelmezését ezen a helyen nem érzem feladatommak, annak megállapítását viszont igen, hogy bár Prohászka – hasonlóan 1919 őszének legtöbb közszereplőjéhez – általában elítélte az erőszakot, még hozzá határozottan és többször is, az erőszakot kiváltó okokról (antiszemita közhangulatról), valamint mindennek a garázdaságokhoz, gyilkosságokhoz, önbíráskodásokhoz való viszonyáról nem beszélt, ahogy a fehérterror konkrét eseményeinek elítéléséről sem. A zsidóságnak a forradalomban és a proletárdiktatúrában való szerepéről alkotott és hangoztatott prohászka közszereplésekben pedig a fehérterror végrehajtói is találhattak igazolást tetteikre, nem is beszélve azokról, akik erkölcsi dilemmákat ugyan szóba hozva, de az eseményeket a túlzó, viszont megérthető reakciók körébe sorolták.³³

Prohászka fehérterrorral kapcsolatos álláspontjának még távol, az amerikai magyarság soraiban is volt visszhangja. Utóbbiak Verhovay Egyesület nevű közösségének elnöke, bizonyos Daragó József az ottani sajtóban élénken felemelte a tiltakozó szavát a magyarországi törvénytértek és zsidóüldözések ellen,³⁴ továbbá táviratban kérte Prohászka, hogy nyíltan álljon ki a magyar zsidók megvédéséért.³⁵ Az ottani katolikus magyarok lapja azonban tiltakozott az akció ellen, mondván, Magyarországon nincs is fehérterror, Prohászka ilyen nyilatkozatra felszólítani pedig a magyarság ügyére nézve káros, provokatív és jogtalan akció. A lap később úgy

vélte, Prohászka *Nemzeti Újság*ban megjelent nagy hatású publicisztikája (melyben tagadta a fehérterroret és a magyar jobboldalon kizárólag nemzetmentő politikai folyamatokat látott) felfogható volt erre adott feleletnek is.³⁶ Maga Prohászka Daragónak küldött válaszában arra kérte az amerikai magyarokat, hogy ne üljenek fel a fehérterrorról szóló híreknek, Magyarországon ilyesmi nem történt, csak a bolsevikokat üldözik, felekezetre való tekintet nélkül.³⁷

Programcikkék és nyilatkozatok, 1919. szeptember – október

A nyilvános előadások mellett 1919. szeptember elejétől érzékelhető, hogy Prohászka programcikkében próbálta megfogalmazni a keresztény-nemzeti újjáépítés általa kívánatosnak tartott politikai alapvetését, különböző társadalmi csoportokra vonatkozóan konkretizálva, illetve azok mellett mozgósítva.

Püspöki székhelyére, Székesfehérvárra augusztus 9-én vonultak be a román csapatok, október 7-én távoztak,³⁸ de Prohászka ebben az időszakban is tudatosan készült az önálló magyar állam keresztény-nemzeti alapon történő újjáépítésére, jóllehet az idegen katonai megszállás őt is félelmekkel töltötte el.³⁹

Egyik első ilyen írása arra irányult, hogy a Keresztény Szocialista Párt önálló székesfehérvári csoportjának megalakulása kapcsán az önálló keresztényszocialista program megvalósíthatósága és sikeressége mellett érveljen.⁴⁰ Az ateista baloldaltól való elhatárolódás jelentette a kiindulópontot, s annak határozott állítása, hogy a szociális gondolat hiánya, a társadalmi igazságtalanság megoldatlansága vezetett tévutakra sokakat a korábbi időszakban. „A szocializmus és a kereszténység a mi programunkban tehát ki van egyenlítve, s nincs ellenségesen s irányzatosan egymás ellen kiélezve. Mi nem állítjuk egymással szemben a szociális haladást s a gazdasági bajokból való kibontakozást a keresztény nemzeti kultúrával, s nem üjtük fejbe a vallást, a nemzeti érzést, a keresztény erkölcsi alapot, a házasságot, a nevelést egy gazdasági, fejlődéstani elmélettel” – írta tézisszerű alapossággal, hozzátéve, hogy a keresztényszocializmus nem tett teljesíthetetlen, bár vonzó ajánlatokat, nem ígért azonnali és jelentős életszínvonal-emelkedést, hanem a fokozatosság (például a munka és a tőke viszonyának optimális kiegyenlítése) elvét vallotta: „[A keresztényszocializmus] Nem akarja túrni, hogy a vállalkozás, a tőke, a munkásság idegen, sőt ellenséges, s egymást kihasználni s megtéveszteni kész hatók álljanak egymással szemben, hanem mint egymásra utalt, szerves tényezők, s arra akar törekedni, hogy a három tényezőnek szerves kooperációjában a munkás lehetőleg, mint részvényes is szerepeljen, – mondjuk, hogy a munka s a tőke egy kézben egyesüljön.” A keresztényszocialisták mozgalmának erőteljes szervezkedését szorgalmazta, majd azokat a pontokat próbálta meg összegezni, amelyek a keresztény alapú munkásmozgalmat megkülönböztetik a szociáldemokráciától. A

keresztényszocializmus egyik legfőbb problémája általánosságban az volt, hogy hogyan tudják élesen elhatárolni magukat a munkavállalók érdekképviselőit, a kapitalizmus társadalmi igazságtalanságait szintén felszámolni akaró baloldaltól – ez 1919 őszén (a Tanácsköztársaság bukását követő helyzetben) jelentette talán a legnagyobb kihívást. Prohászka ezúttal határozottan újraismételte korábbi téziseit: a szociáldemokraták „doktrinerségét”, vagyis megvalósíthatatlan elméletekhez való merev ragaszkodását, erkölcsi alapjaik teljes hiányát (utóbbit a vallás nyújtotta a püspök szerint), és azt a téveszmének minősített marxista álláspontot is, miszerint a kereszténység volna részben okozója a munkásosztály elnyomásának. Kitért a zsidókérdésre is, a marxista szociáldemokráciát sommásan „fajilag színezett agyvelők váladékának” minősítette, és soraiból egyértelmű, hogy a baloldali munkásmozgalmat „zsidó” politikai szervezkedésnek minősítette, mellyel szembeállította a katolikus egyház szociális tanításaiból táplálkozó keresztényszocializmust. Határozottan hitet tett a munkásosztály igazságos szociális követeléseinek a keresztény erkölcsökkel és egyházas vallásossággal való összeegyeztethetősége mellett. Mint írta, a helyes politika „eszménye a keresztény magyar munkás, erős szakszervezeti s politikai összetartásban”.

Másik szeptemberi írásában a bukott proletárdiktatúrára adott válaszlehetőségek, a „reakció” mibenlétét elemezte.⁴¹ Az erőszaktól, az önbíráskodástól elhatárolódó korábbi álláspontját (ld. fentebb) ismételte el újra, felszólított, hogy a vörös helyett fehér terrort „ne is emlegessen senki”, mert számára teljesen méltatlannak és elfogadhatatlannak számított. A keresztény alapokon álló politikai rendszer proletárdiktatúrától való különbségét éppen az erős erkölcsi alapokban jelölte meg. „Minél mélyebben süllyedt az ország, annál magasabban kell állniuk azoknak, kik segíteni akarnak rajta! Minél lerongyoltabb s lealázottabb a nemzet, annál önzetlenebb s testvéribb összetartásra van szükség! Minél alacsonyabb s koldusabb lett a közérzés a jellemhez, a hősiességhez, a valláshoz, a nemzeti eszméhez való ragaszkodás tekintetében, annál magasabb célokból kell vennünk inspirációkat” – írta, és hangsúlyozta, hogy a keresztény erkölcsösségen alapuló testvéri gondolatot elsősorban a munkásosztály irányába kell érvényesíteni. A bolsevizmus rémtetteire a méltó válasz Prohászka szerint a keresztény-nemzeti alapokon álló társadalom felépítése, a bosszúvágytól és a megtorlástól való tartózkodás lesz. „Nem is állna hivatása magaslatán sem társadalom, sem kormány, ha érdekeit erőszakoskodással akarná előmozdítani, s ha a véres erőszakra nem olyan reakcióval felelne, melyet a társadalmi igazság s az erkölcs inspirál. Ez hozzánk méltó reakció, mely a számban megfogyatkozott magyarságban az erkölcsi erőket ébreszti s neveli naggyá” – vont meg következtetését. Az erőszaktól és a megtorlástól óvó felszólításokat Prohászka nyilvánvalóan komolyan gondolta, más kérdés, hogy mindazok, akik tőle vártak szellemi és politikai útmutatást, nem elsősorban ezeket a

gondolatokat hallották meg programjában, vagy épp másodlagosnak tekintették, a fehérterrort pedig marginális, egyéni akciók megnyilvánulásainak minősítették.⁴²

Októberben két olyan programcikket is megjelentetett, melyek általa fontosnak tartott célközönségeket szólítottak meg: a nőket és az ifjúságot.

Előbbiek, vagyis a nők bekapcsolását a keresztény-nemzeti újjászületés munkájába kiemelten fontosnak tartotta, s elkötelezte magát egyik legfontosabb célkitűzésük, a választójog nőkre való kiterjesztése mellett.⁴³ A keresztényszocializmus alapvető érdekének, a politikai élet megújítása mérföldkövének minősítette a női képviselők megjelenését a törvényhozásban. Így fogalmazott: „Annyi bizonyos, hogy a parlamentbe a népképviseletnek már elkoptatott és senkit ki nem elégitő sablonjaiba új életet, új színeket s hajlékonyságot kell belelopunk. Ne mondja senki, hogy ezt egy-két nőképviseelő nem bírja megtenni s kerré nem változtathatja el a parlament porondját; mert a parlamenti életben jelentkező ez a nagy újdonság nem is a számon fordulna, hanem azoknak az új értékeknek s annak az új iránynak a beállításán, melyet a nőképviselek bevonulása jelentene.” A parlament „szellemét és irányát” megváltoztató nagy eseménynek tekintette, és a keresztényszocialista párt programját alkotó alapvetésnek tekintette a valóban történelmi jelentőségű reform felkarolását és megvalósítását.

Ehhez a témához egy nagyobb szónoklata is kapcsolódott, melyet október 19-én a székesfehérvári Keresztény Nők Szövetségében tartott.⁴⁴ Nem a nők parlamenti képviseletéről, hanem általában a nők társadalomban elfoglalt helyéről, a modernizáció nyomán megváltozott nemi szerepekről fejtette ki gondolatait, az egyenjogúságért folytatott küzdelmet az élet természetes velejárójának, a társadalmi átalakulás logikus következményének, és nem a nőjogi mozgalmak „boglyas, fésületlen fejéből” kipattant kezdeményezésnek nevezte. A női lélek finomságáról, erkölcsök iránti érzékenységről beszélt, melyet a modernizáció, és különösen a világháború új szerepvállalásra kényszerített, s ennek kapcsán kitért a választójog ügyére is. „Ki disputál most erről? Ezen túl vagyunk” – jelentette ki, kifejezésre juttatva elköteleződését a női választójog, mint alapvető társadalmi igény megvalósulása, illetve megvalósítása mellett. Olyan új erőforrást látott a nők társadalmi és politikai mozgalmaiban, melyekre az új Magyarországnak is alapvető szüksége volt, s ebben látta a székesfehérvári keresztény nőegylet konkrét feladatainak érvényesülését is. Szervezkedni kell, sőt, fokozni a szervezettséget – fejtegette, különösen a szociális egyenlőtlenségek tompítása szempontjából, még olyan konkrét példákkal is alátámasztva mondandóját, hogy a nők is megérdemlik az üdülést, kikapcsolódást. (A tési egyházmegyei birtokon lévő épületet fel is ajánlotta erre a célra.) Ezután tért rá arra, hogy a szervezkedésnek a keresztény elvek és „nagy érdekeknek” a felkarolását jelölte meg célként, vagyis erre az alapra kell állítani a nőegylet tevékenységét is. „Nincs társadalom tisztesség, becsület,

hit nélkül; nincs emberiség, konyha, kenyér, nincs család, nincs gyermek” – jelentette ki, érzékelte, milyen sokrétű feladatokat tartott szükségesnek a keresztény valláserkölc, mint „mindennek a sziklaalapja” révén megvalósítani. Megköszönte a nőegylet addig kifejtett politikai agitációját is, biztatva a hallgatóit a folytatásra: „Mindenki hivatva van kiállni és amit most a férfiak már nem bírtak, a keresztény ügy zászlaját diadalra vinni, segítsék azt megcsinálni a nők. Ha minden nő törekszik megütni a keresztény és nemzeti törekvések mértékét, ha mindenki helyén állónak akar bizonyulni, és én meg vagyok győződve, hogy ez az akarat hatja át az egész keresztény nők szövetségét, ha ily szellemmel átitatott sorok állnak a keresztény férfi mellé, nem kételkedem, hogy a győzelem ölkébe hull s evvel az áldással: hogy úgy legyen” – zárta lelkesítő szónoklatát a püspök.

A jobboldali fiatalok mozgósítását szolgáló, kimondatlanul is a keresztény-nemzeti eszme „utánpótlásának” céljából indított *Zászlónk* c. folyóirat programcikkében Prohászka az ifjúság új politikai rendszerben vállalt szerepéről írt.⁴⁵ „A keresztény magyar ifjúságra nagy hivatás vár: jobb, különb nemzedékké kell válnia, mely a kivénült, kiégett középosztály helyébe lépni s a dicstelen közelmúltnak tehetetlenségével szakítva a magyarság rendeltetésének megvalósítójává lenni tudjon” – határozta meg a „fölséges” küldetés célkitűzését, majd végigvette az előző nemzedékek által elkövetett hibákat, és a nemzeti katasztrófába torkolló bűnök sorozatát. Alapvetésnek tekintette, hogy a háborús vereség sem a katonai túlerő miatt következett be: „Mi a világháborút meg nem ingatott csatasorokban álltuk, de belülről támadt veszedelmünk. Nem a magyar katona lett áruló, hanem a belső ellenség.” A „kivénült, megmérgezett nemzedék” helyébe új, krisztusi erkölcsű és vallásos generációnak kell lépni – ez Prohászka egyik leghatározottabban képviselt gondolata volt, s ezúttal is meggyőződéssel hangoztatta: „Egységet a magyar fajba s egészséget a vérébe csak a kereszténység alapján, a keresztény világnézet erejében teremthetünk.” Szenvedélyes szavakkal biztatta az „új honfoglalásra” küldött fiatalságot, mely keresztény erkölcsökkel vérteli fel magát a társadalmi és politikai mozgalmak küzdelmében, továbbá a hétköznapi életben is.

Nemcsak önálló cikkekben, hanem nyilatkozatokban is hangot adott azoknak a kérdéseknek, amelyek megvalósítását fontosnak tartotta. Október közepén a *Szózat* tudósítója kereste fel a püspököt, „akit harcias katolikus volta és emberszerető gondolkozása emelt az ország vezető elméi közé”.⁴⁶ Ekkor főleg az újjáépítéshez kíváncsi nemzeti egységről beszélt, kissé ellentmondásosan is indítva szavait, ugyanis hangsúlyozta, hogy kerülni kell mindent, ami elválaszt és keresni mindent, ami összeköt – majd leszögezte, hogy az ezer éves hagyományok alapján „az új Magyarországnak is kereszténynek kell lennie, nemcsak intézményében, de sokkal inkább az erkölcsében és világszemléletében”. Bízott ugyanakkor abban, hogy előbb-utóbb

mások is belátják, hogy a „kommunizmus mocsarából” a nemzetet kiemelni hivatott keresztény lelkesedés nem átmeneti fellángolás, hanem a közéletet alapjaiban meghatározó jelenséggé válik. Ekkor is elhatárolódott az erőszak – keresztényektől alapvetően idegen – eszközének alkalmazásától, majd örvendetesnek minősítette a zsidóság érezhetően emelkedő tendenciát mutató kikeresztelkedési hullámát. Ezek egy része – mondta – a fehérterrortól való – „alaptalan” – rettegésnek tudható be, de az áttértek többségének szerint egy régen dédelgetett terv megvalósítása volt a motivációja. A kikeresztelkedők a kommunista diktatúrától akarnak elhatárolódni – vallotta, s az egyház nagy feladatának nevezte, hogy az áttérteket „keresztényiesen gondolkozó igaz keresztényekké avassa”, bár kételyének is hangot adott, hogy „némely esetben ez csak a következő nemzedékben válhat komoly valósággá”.

A zsidókérdés magán beszélgetéseiben, feljegyzéseiben nagy jelentőségre tett szert, lényegében újfogalmazta az 1918 októbere előtti zsidóellenes nézeteit (ld. erről III.1. alfejezet), s ebben megerősítést is nyert.⁴⁷ A nyilvánosság előtt ekkori nézeteit két interjúban is kifejtette.⁴⁸ Az elsőben tételesen leszögezte, hogy a proletárdiktatúrát a zsidóságnak tulajdonította, „a kommunizmust a zsidók csinálták”, „faji uralom” megnyilvánulásának tekintette a történeteket. A szerint változatlanul fennálló probléma megoldását a nemzetvédelem eszméjéből kiinduló – a humanizmus és a felebaráti szeretet gondolatával párosuló – intézkedésektől várta, majd többször hangoztatott tézisének fogalmazta meg arról, hogy az említett szeretetet is az önmagunk szeretetének elsődleges elvére kell alapozni. Elégedettségét fejezte ki az újonnan indult nemzeti szellemiségű irodalmi mozgalmakkal, újságokkal (például az őt meginterjúvoló *Új Nemzedékkel*) kapcsolatosan, további „acélos egyenesség” elvárását is megfogalmazta.⁴⁹ Másik riportjában lényegében megismételte a zsidósággal kapcsolatos gondolatait, határozottabban állást foglalva amellett, hogy az akkori közelmúlt eseményeiben a magyarság és a zsidóság élethalálharcát vizionálta, sőt, fokozta is: „Az a keresztény, aki most nincs a harcos keresztények táborában, az ellenünk van, rosszabb, mint a zsidó, áruló.” Visszautasította az „antiszemita” címkét, véleményét a „hungarus” öntudat megnyilvánulásának tekintette. A háború idején a háterszágban bujkáló zsidóság kollektív elítélése mellett ekkor is szólt a zsidósággal „folytonos társadalmi érintkezésben” állt, ezért megrontott, korrumpált tisztekről is. A zsidók által pozícióikból „kitúrt” keresztény intelligencia jelenségét szörnyűnek tartotta, mert az ügyvédek, orvosok, tanárok és újságírók szerint nem asszimilálódtak, nem vetették le „fajiságukat”. Más megnyilatkozásaihoz képest szokatlan nyíltsággal mondta ki, hogy a zsidósággal szemben nem védekezni, hanem támadni kell (máskor ezt a harcot öngazoló módon rendszeresen „nemzeti önvédelemnek” minősítette), és annak a véleménynek is hangot adott, hogy a zsidóság szervezett közösséget alkotott, ellentétben az épp ezért az antagonisztikus küzdelemben átmeneti

vereséget szenvedett (mert szervezetlen) keresztény magyarsággal. A kikeresztelkedés ügyében sarkosabban fogalmazott, mint korábbi nyilatkozatában. Úgy vélte, legalább három generáción át kell „figyelemmel kísérni” a zsidóságból keresztény hitre térteket, mondván, „házassággal, vérkeveredéssel lehet csak beolvasztani a kereszténységbe, de a kimért időre szükség van, legalább ennyi ideig vigyázni kell rájuk, hogy fajuk rossz tulajdonságai még önhibájukon kívül se uralkodjanak el rajtuk”.⁵⁰ Máskor Prohászka is beszélt arról, hogy vannak „jó” és „rossz” zsidók, vagyis egyénenként voltak elfogadható közéleti magatartású izraeliták,⁵¹ s bár ekkor is óvott az általánosítástól, ezúttal leszögezte: „Ilyen nagy fontosságú kérdésekben, mint a haza, a nemzet és a jövő, nem lehet szentimentálisnak lenni [...], azért van szükség az elvre. Az elv takarója alatt ezek a kicsinyes nézőpontok eltűnnek. Nem lehet egy problémát úgy megoldani, hogy nekem, neked, mindenkinek van egy jó zsidaja, tehát minden marad a régiben...”

Prohászka zsidókérdésben kifejtett álláspontjának egyik érdekes lecsapódása volt, amikor egy publicisztika azt ünnepelte, hogy a püspök zsidóellenességgel azonosított korábbi hungarizmus-koncepciója nem merült feledésbe, sőt, annak újjáéledése és aktualizálása volt tapasztalható.⁵² Prohászka az interjúktól függetlenül is élesen antiszemita nézeteket vallott, például arról is meg volt győződve, hogy az első világháborút lezáró béketárgyalásokat a zsidók irányítják, ahogyan az Egyesült Államok és Nagy-Britannia döntéshozóit is, a Magyarországra látogató, George Clerk vezette antant-misszió valódi küldetése pedig az, hogy zsidókat is be kelljen venni a magyar végrehajtó hatalomba.⁵³ A Prohászkaival ekkor is jó személyes kapcsolatot tartó Hadik János grófról is meg volt győződve a püspök, hogy azért nem lehetett miniszterelnök, mert nem akarta kormányát „az internacionálé zsidó-szocialista gárdájával” kiegészíteni. Bár ilyesmiről közszerepléseiben ekkor nem beszélt, fontos, hogy a püspök a legképtelenebb összeesküvés-elméleteknek is képes volt hitelt adni a saját keresztény-nemzeti programjának megfogalmazásakor.⁵⁴

Prohászka és a Nemzeti Hadsereg bevonulása Székesfehérvárra, 1919. október 12.

Prohászka országosan ismert közszereplő volt, az újjászerveződő magyar állam minden tényezője számított a megnyilatkozásaira és a személyére, vagy legalábbis odafigyelt rá. A püspöknek e közéleti pozíciója megerősítésében tulajdonképp még szerencséje is volt, hiszen a román csapatok távozása után Horthy Siófokról Budapestre vonuló Nemzeti Hadseregének püspöki székhelye még útba is esett a „városlátogatások” sorozatában,⁵⁵ ami lehetőséget adott a stabilizáció legfontosabb elemének tekinthető katonai alakulat és parancsnoka melletti demonstrációra. Indulása előtt, még Siófokon Horthy így hirdette meg közvetlen feladatait: „Pesti bevonulás esetén a hadsereg a teljes törvényes rendet minden eszközzel fenn fogja tartani. Destruktív

elemek megmozdulását eltaposom. A destrukciót szolgáló szennysajtó pedig, amint közeledünk, magától el fog hallgatni.”⁵⁶

„Nemzeti hadsereg, Isten hozott!” – fogalmazott előzetes kiáltványában Károlyi József főispán, aki a nemzeti megpróbáltatásokat az őszirózsás forradalmat, illetve a tanácsköztársaság rendszerét kiváltó „romlott szellemnek” tulajdonította, s még a románok bevonulását is a nagyobb „szabadság” időszakának tartotta a korábbiakhoz képest.⁵⁷ Károlyi sem kevesebbet várt a Mátyás fekete serege, az 1848-as honvédek utódainak tekintett Nemzeti Hadseregtől, mint hogy: „Legyetek olyanok, mint a keresztes hadjáratok lovagai: igazságosak, bátrak, istenfélők és engedelmesek.” Az esemény ünnepélyessége, koreográfiája Horthy budapesti bevonulásának egyfajta „főpróbájaként” is hatott, amely egyszerre volt hivatott szimbolizálni a háborús vereség, az első köztársaság és a proletárdiktatúra nyomasztó hagyatékától való elhatárolódás, valamint az újrakezdés, sőt, újjászületés iránti elkötelezettséget, s az abban központi szerepet vállaló Horthyt és katonáit, lehetőséget adva a Fejér megyei és székesfehérvári politikai elitnek az elkötelezettségük hangsúlyozására.⁵⁸ Az egész esemény azt volt hivatott demonstrálni, hogy Horthy nemcsak erős kezű katonatiszt, hanem tekintéllyel rendelkező államférfi is, s ebben nagy szerepe volt a – Prohászka által megjelenített – katolikus egyház kiállásának, a fehérterror miatt felzaklatott közvéleményre nyugtatólag ható fellépésnek is.⁵⁹ A szónoklatok, köszöntők, azokra adott válaszok sorozatában feltűnt (Károlyi Józsefnek Horthy szerepét nagy történelmi tablón elhelyező, nemzetpolitikai jelentőségét méltató beszéde⁶⁰ mellett) Prohászka két közszereplésének is: először a Nemzeti Hadsereg zászlajának ünnepélyes felszentelésekor, majd a tisztikar méltatásakor is pohárköszöntőt tartott.⁶¹

A zászlószenteléskor Prohászka nem hagyta említetlenül, hogy az volt a független magyar állam önálló hadseregének első hadi lobogója, továbbá összekapcsolta a helyszínnel is, vagyis Székesfehérvárnak a magyar államiságban betöltött történelmi szerepével. Ő is beillesztette Horthy hadseregét a Szent Istvántól Hunyadin és Kapisztránon át a Rákócziakig húzódó történelmi sorozatba (mondván, „ugyanez” a zászló vezette a korábbi dicsőséges magyar seregeket is), remélve, hogy nemcsak katonai sikereknek, hanem a „a magyar vitézség, a magyar jogtisztet, a magyar tisztesség, a magyar hűség fényes szimbóluma” is lesz a lobogó. A Nemzeti Hadsereg zászlaja a magyar reménységnek is szimbóluma volt Prohászka szemében, és konkrétan szóba hozta a jogfolytonosságot és a magyar koronát is, ezzel burkoltan állást foglalva abban a kérdésben is, hogy nem tekintette legitim időszaknak az első köztársaság, illetve a proletárdiktatúra időszakait. A díszebédnél elhangzott pohárköszöntőben jó érzékkel sorolta fel az aktuálisan fontos hatalmi tényezőket, Károlyi Józsefnél például megemlítve az 1919. februári bizalmatlansági indítványt (ld. II.2. alfejezet), Friedrich Istvánt és kormányának tagjait,

valamint különösen Horthy Miklóst, „kinél ősi magyar tradíciót s vitézséget látunk, kinek génusza nyomában kifejlett egy lelkes tisztikar és legénység”. Majd arról beszélt, hogy a Nemzeti Hadsereg nem egy mesterségesen felállított katonai alakulat, hanem olyan, amelyet a nemzet megmentéséért érzett felelősségérzet hozott létre. Kitért a nemzetet megrontó „idegenség” jelenségére, s gyorsan konkretizálta is, hogy nemcsak az Ausztriával való együttélésre, hanem a zsidóságra is gondolt, a bolsevizmust külön is „orosz zsidó koponyák vérbajos agyváladékának” minősítette, melyhez – véleménye szerint – a Galilei Kör adta a muníciót. „Horthy az eszményiség híve s a destruktív irány letiprója” – fogalmazott, saját politikai programját is kifejezésre juttatva, azt kérve a tisztektől (és nyilván elsősorban parancsnokuktól), hogy „támaszkodjanak bizalommal a magyar keresztény társadalomra”. Horthy köszönettel és egyetértéssel reagált Prohászka szavaira, s a püspök tetszésével bizonyosan találkozott, amikor a fővezér a destruktíóról, a becstelen és hazafiatlan sajtóról beszélt, s biztatóan tette hozzá: „Ez csírájában akarja megfojtani a nemzeti hadsereget, de még torkukra forrasztjuk a szót!”⁶²

Amúgy mások is ütöttek meg radikális hangot, Friedrich például kijelentette, hogy mire Budapestre ér a hadsereg, megszűnik a destruktív sajtó nemzetellenes tevékenysége (ezzel Horthy álláspontját visszhangozta, ld. erről fentebb), és ismét elmondta, hogy ők a kommunistákat üldözik, és nem tehetnek arról, hogy azok zsidók voltak. Az esti fáklyás felvonulás alkalmával pedig – a később is radikális antiszemitizmusáról ismert – Ereky Károly miniszter hangsúlyozta, hogy a zsidókérdést meg kell oldani, még hozzá parlamentáris úton, majd esküre szólította a több ezres tömeget, hogy kitartanak a keresztény Magyarország mellett. A tudósítások szerint Prohászka is részt vett ebben az eskütételben kifejezésre jutott demonstrációban, vagyis azonosult a felszólításban elhangzottakkal.

Horthy Nemzeti Hadseregének be-, majd továbbvonulása jelentősen megerősítette a helyi közéletet abban, hogy már nem lesz visszaút a korábbi politikai rendszerekbe, és az őket meglátogató katonai alakulat, annak fővezére, valamint a vele együtt Székesfehérvárra látogató politikusok irányzata biztosítja a stabilizációt és a továbblépést. Ez juthatott kifejezésre a helyi önkormányzat pár nappal későbbi döntésében, amely emlékoszlop felállítását határozta el azon a helyen, ahol a város és a megye küldöttsége fogadta Horthyt.⁶³

Programcikkek és nyilatkozatok, 1919. november – december

Az év vége felé haladva, Prohászka fokozta közszereplési intenzitását, egyre inkább az elméleti alapvetés igényével akarta kiegészíteni a konkrét politikai eseményekkel foglalkozó kommentárjait. November végétől közszerepléseit kissé más megvilágításba helyezte, hogy a Prohászka által is támogatott Friedrich-kormányt az immár az antant által is elismert Huszár-

kabinet váltotta, melyről sejthető volt, hogy jó eséllyel elvezeti az országot az új politikai rendszer alapjainak lerakásához.⁶⁴ Huszárt a püspök szemében bizonyára még elfogadhatóbbá tette a keresztényszocializmus iránti elkötelezettsége.

Az öszirózsás forradalom egy éves évfordulóján nem az akkori eseményekről, hanem csak azok egyikéről, Tisza István alakjáról és meggyilkolásáról emlékezett meg.⁶⁵ Úgy értékelte, a volt miniszterelnök „tragikus halála a magyar tragikumnak főséges keretezése”, jelképesnek tartotta, hogy épp az összeomlás kezdete jelentette az ő életének a végét. Elkötelezett hazafinak, reálpolitikusnak, ugyanakkor nagy víziókkal rendelkező államférfinak nevezte Tiszát, és a történetek kapcsán az aktuális üzenetekre próbált koncentrálni. A nemzet iránti elkötelezettséget állította kortársai számára követendő példaképként, s Tisza István kapcsán azt a vágyát juttatta kifejezésre, miszerint „e megrendítő történelmi mozzanat, mely belevilágít a magyarság sorába, nekünk e nagy embernek áldozatos halála által még jobban öntudatunkra hozná, hogy valótlanágok helyett milyen valóságokra s a politikai, csinált nagyhatalmi állás helyett milyen erőteljes, bár lekisebbedett nemzeti életre kell törekednünk”.

Pár nappal később teoretikus igényű, a keresztény-nemzeti ideológiát programszerűen megfogalmazni kívánó vezércikket is publikált.⁶⁶ A proletárdiktatúra bukása óta eltelt időszakot a „magyar léleknek” a „letörés és pusztulás” elleni reakcióként értelmezte: „Nem folyik itt más, mint a fölriasztott s felkorbácsolt magyar lélek küzdelme a nemzetvég ellen. Aki mást lát s mást hirdet, az nem lát s félrebeszél” – jelentette ki, és határozottan visszautasított minden, a magyarságra nézve negatív vélekedést. Alaptalan vádnak minősítette, hogy Magyarországon a zsidóság, vagy a munkások üldözése történne, de azt is, hogy a magyarság ne akarná tudomásul venni más népek jogos igényeit, ne törekedne harmonikus együttélésre a nemzetközi kapcsolatai kialakításakor. (Ez utóbbi később nyilván nem felelt meg a trianoni igazságtalanságra adott, Nagy-Magyarországot helyreállítani akaró – Prohászka által is képviselt – irredenta felfogásnak.) A magyarság alapvető létfeltételeit érte átfogó támadás, s ilyet csak legelszántabb ellenségek cselekszenek, akik a nemzetet karakterétől akarták megfosztani, pedig szerinte a magyar nép csak saját nemzeti érdekeit akarta mások sérelmei nélkül megvalósítani – jelentette ki. De a magyar nép – értékelte Prohászka az aktuális helyzetet – öntudatára ébredt, ennek egyik, bár szerinte nagy fontosságú jele volt, hogy Farkas Edith a Szociális Missziótársulat gyűlésén kezdeményezte a parlament épületén egy kereszt felállítását.⁶⁷ Az apró, de a püspök szerint sokat mondó indítvány nagy és általános közvéleményt szököltetett meg, amelyet Prohászka lényegre törően és nyilvánvaló zsidóellenes éllel öntött szavakba, eszerint „a magyar magyar akar lenni és úr a saját földjén, hogy itt akarja tovább élni történelmi életét karakterje s belső valósága szerint, s hogy e törekvéseiben szembeszáll mindenkivel s mindennel, ami mint idegen hatalom,

mint érzéseit s lelkét meghamisító, irodalmát, s művészetét kisajátító – magyarnak mondott, de nem magyar – fajiság s hatalmaskodás fészkelődik körülötte”. Élénk stílusban fejtette ki, hogy szerinte az „idegen szellem hódítása” „a katasztrofális önfeledésnek s elnemzetlenedésnek örvényébe” taszította a magyarságot, s a folyamat mögött a kereszténység, illetve a keresztény kultúra ellen intézett átfogó és szervezett támadást vizionált. Kemény szavakkal utasította vissza azt a felfogást, miszerint a társadalmi és politikai modernizáció eredménye volna mindez, és a gazdasági, illetve politikai liberalizmusról fogalmazott meg lesújtó véleményt. Alapvetően más a keresztény-nemzeti felfogás – szögezte le, mely a 19. századi liberalizmusban a magyarság anyagi és szellemi erőforrásainak pusztulását, a bolsevizmusban pedig a „faji imperializmus őrjöngéseit” és a küszöbön álló nemzethalált vélte felfedezni. Nemcsak jogos, hanem egyedül járható útnak az elkötelezett, a zsidó szellemiséggel, illetve a zsidósággal szemben aktív keresztény közéleti magatartást nevezte, s még nemzetfelfogásához is sajátos adalékot nyújtott, amikor a nemzetek karakterét saját keresztény egyházaik által determinált jelenségnek nevezte. (Nem foglalkozott azzal, hogy a magyar kereszténységet nem egy – katolikus – vallás, hanem történetileg kialakult és jelentős létszámú protestantizmus is jellemezte.) Prohászkanál a magyar nemzetet meghatározó keresztény szellemiség egyben vérségi köteléket is jelentett: „Vér és lélek együvé váló, s amint nem szabad a nemzetnek vérért lecsapolni, úgy tilos a lelkét kioltani.” Visszautalt a parlament épületére kezdeményezett keresztállításra, mely szerinte „hitvallás volt a vér s a lélek mellett, hitvallás amellett, hogy a nemzet lelke keresztény, s hogy e lelkét meg nem tagadja”. A kereszt így a szövegében már nemcsak vallási, hanem nemzeti jelképnek minősült, mely a magyarság „idegenséggel” szembeni összefogásának szimbóluma lett. A következő időszakról pedig a magyarság „élni akarásának” nagy tettekben megnyilvánuló kifejeződését remélte. (Naplójegyzetében saját írásának jelentőségét a zsidósággal szembeni ellentét, és az az ellen vívott küzdelem dimenziójában értelmezte. „Meg kell fognunk a nemzeti gyökerességnél a szétbomló, mert megbomlasztott magyarságot. Mindenéből kifosztják; mint ahogy a parasztot az élelmes Icíg, úgy szellemi javakból, kultúrájából, zenéjéből, költészetéből a zsidó szellemtelenség. A zsidó szellemet szellemtelenségnek kell hívnom, mert tagadása az eszményinek, levigyorgása a fölségesnek. Mindenütt kinullázza azt, ami nem profit, haszon, érdek. Szellemtelen, mert lapos és piszkos.”⁶⁸)

E cikkéhez hasonló gondolatokat fejtett ki november végén adott interjújában,⁶⁹ amikor a nagy megrázkódtatásokat követő „önmagunkra eszmélés” időszakaként, „nagy reneszánsz kapujában álló” magyar nemzetről fejtette ki gondolatait. Tisztában volt az országra váró tragikus békefeltételekkel, de ebben is a nemzeti felemelkedés lehetőségét próbálta megragadni. („Lehet, hogy kicsinyek leszünk, de erősek! Lehet, hogy megkevesbedünk, de

egységesek maradhatunk!”) A reneszánsz – mondta – keresztény-nemzeti irányban bontakozik ki, amelyet nem valami új jelenségnek, hanem a magyarság ősi szellemi erőforrásaihoz, mintegy eredeti önmagához való visszatérésként definiált. A magyar nemzetkarakternek megfelelő – tehát értelmezésében: a kereszténység tanításain nyugvó – gazdaságot és kultúrát vizionált, valamint konkrétan kitért a várható földreform pozitív hatásaira is.⁷⁰ Égetően fontosnak tartotta a katolikus autonómia megteremtését, ahhoz szorosan kapcsolódva „az egyházi vagyon hovafordításának és rendezésének új módjait”. Mindehhez – mondta – széles körű társadalmi összefogás szükséges, „el kell takarítani a nemzet útjából a szemetet és az összedőlő romokat, meg kell gyógyítani a háború sebeit és a forradalom betegségeit és újra kell építenie a magunk házáat új szűkös viszonyainkhoz képest, kicsit, de kényelmeset és tisztát”. Határozottan kijelentette továbbá, hogy aki ezt a programot nem vallja magáénak, azt a nemzet ellenségének, és a nemzeti közösségből kirekesztendőnek tartotta.

A történelmi múlt, különösen a közelmúlt értelmezését, és az aktuális politikai helyzet áttekintését írta meg kétrészes, német nyelven megjelent tanulmányában.⁷¹ Három olyan kérdéssel is részletesen foglalkozott, melyek későbbi közéleti megnyilatkozásainak is meghatározó témaköröit adták: a földreformról, a szociáldemokráciáról és a sajtó szerepéről. Mindegyik kapcsán lépten-nyomon visszatért a zsidókérdésre. Az átfogó földreform elmaradását tette felelőssé a vidéki lakosság radikalizmusra való hajlamának kialakulásáért, még a földosztás gondolatától tartózkodó főpapokat is kritikával illette. A földosztás ugyanis – álláspontja szerint – hozzájárulhatott volna egy életerős paraszti középosztály megszerveződéséhez, ez pedig nélkülözhetetlen a keresztény-nemzeti ideológia érvényesüléséhez. Prohászka gondolataiban a zsidóság (a magyarral szemben álló „galíciai elem”) pedig teljesen ellenérdekelt volt a parasztság gazdasági talpra állásában és megerősödésében. A szociáldemokráciáról vallott lesújtó kritikájában szerepet kapott az irányzat általános elítélése és 1918–1919-es – még önmagát is meghazudtoló – magatartása. A szociáldemokráciát „buta elefántnak” nevezte, melyre felült „5–6 abnormális zsidó frígiái sapkával a fején”, és ez tette lehetővé a Tanácsköztársaságot. Az MSZDP-nek zsidósággal való azonosságát már pusztán a vezetők névelemzésével bizonyítottnak látta. Mindez azonban csak úgy tudta kifejezni pusztító hatását, hogy a „zsidó szellem” áthatotta a teljes magyar sajtót is – szögezte le –, mely mindent nevetségessé tett és elítélt, ami keresztény vagy nemzeti volt. Ha a zsidóságot nem korlátozzák – fejtegette Prohászka – „Magyarország elveszett”. A továbbiak részletesebb ismertetését ld. III.1. alfejezetben,⁷² a zsidóság magyartól eltérő, önálló fajként való meghatározása, a magyarság ellen intézett „támadásai”, „idegen szellemiségével”, valamint a gazdaság, a kultúra ilyennek minősített képviselőivel (általában a zsidósággal) szembeni intézkedések kiemelten fontos igénylése mellett ezekben a cikkeiben is

foglalkozott a nyugat-magyarországi kérdéssel is. (Utóbbit illetően úgy vélekedett, hogy a térséget a magyar állam fennhatósága alatt kell megtartani, mely széles körű nyelvhasználati jogokat biztosítana a német ajkú kisebbségnek. Prohászka a wilsoni önrendelkezési elvre hivatkozott, ami azért érdekes, mert más vonatkozásban ezt nem tette meg.)

Prohászka a közelmúlt történetpolitikai értékelésével és programalkotásával nemcsak országos fórumokon, hanem kisebb közszereplési lehetőségek alkalmával is ugyanazokat a gondolatokat fogalmazta meg, jó példa erre a Fejér megyei egyetemisták Széchenyi Szövetségében tartott beszéde,⁷³ melyben nem a világháborút, nem is Károlyi Mihály „árulását”, és még csak nem is a proletárdiktatúrát, hanem a nemzet 1867 óta bekövetkezett „belső romlottságát” nevezte meg a legfőbb bajnak. Ekkor is az „új honfoglalás” programját hirdette, mely élesen szakít a liberalizmussal, s annak egyik legfőbb bűnével, a középosztály lerontásával. Utóbbi fő okát az „elzsidósodásban” jelölte meg, és még Eötvös József emancipációra irányuló koncepcióját is szembeállította a Széchenyinek tulajdonított, a zsidóság által a magyarságra jelentett veszélyt megállapító gondolataival. „Megtörtént a recepció, s a romlott szellem átszüremlett hozzánk, a mi középosztályunkba, mely a dzsentrí sok rossz s jó tulajdonsága mellett gazdasági életrevalóságra nem tett szert” – folytatta a liberalizmus kritikáját, mert szerinte ebben az időszakban „a zsidóság elárasztotta a legjobb jövedelmet hajtó vállalatokat, állásokat, és csak későn kaptak észbe a legjobb hazafiak”. A hitvalló keresztény magyar ifjúságba helyezte bizalmát, mely képes újjáteremteni a középosztályt, és mentes lehet a liberalizmus „elbűvölésétől”.

Év végén két további, a fentiekhez hasonló tartalmú és gondolatmenetű cikkben is megfogalmazta helyzetértékelését, amelyeket a kor népszerű és sok emberhez eljutó műfajában, a szinte minden háztartásban megtalálható naptárakban publikált. Az egyik a *Fejérmegyei Keresztény Nemzeti Naptár*ban jelent meg nem sokkal 1919 karácsonya előtt,⁷⁴ ez a naptár egyfajta hivatalos felvilágosító, agitációs pamfletnek felelt meg, s a megye politikai elitje – különösen Károlyi József főispán – nagy jelentőséget tulajdonított annak a „keresztény-nemzeti propaganda terjesztésében”.⁷⁵ Prohászka ebben az írásában is a küszöbön álló nemzetpusztulás tételéből indult ki, amikor is az utolsó pillanatban a nemzet felismerte valódi szükségleteit és tennivalóit. Röviden csokorba gyűjtötte, mi mindenre is volt szerinte aktuálisan szüksége a magyarságnak: Elsőként a hitet, az eszmények tiszteletének fontosságát említette, de nem akármilyen, hanem kifejezetten elkötelezett, szélsőséges formában („mindennel megküzdő s mindent elviselni tudó lelkesedésre [van szükség]”), még hozzá azért, mert meg volt arról győződve, hogy „a nemzetek is faji lelkük erejében győznek és élnek”. A történelem szerinte az Istenben elszántan hívő uralkodók és hadvezérek (Szent István, IX. Szent Lajos francia

király, Hunyadi János és Szkander bég) példáit igazolta, mint írta, „ez volt erejük, hogy a feldúlt világra egy Istenben magát föltaláló lélekkel néztek, s a sötétségbe hitük fényét sugároztták”. A proletárdiktatúrát olyan rendszerként értelmezte, mely a hitet akarta kiirtani az emberek lelkéből, s ezzel állította szembe azt, hogy „ki kell feszítenünk a nemzet feje fölé az ideálok mennyországát, el kell oszlatnunk a nébutítás s üres szólamok ködét, ki kell dörzsölnünk szemeinkből a mámort, hogy lássuk megint azt a fölséges, lelki világot, melyben eszményeink ragyognak s vezetnek”. Majd ismét a nemzeti egység megteremtését hangoztatta, a társadalmi csoportok közötti bizalmatlanság felszámolását, melynek alapját a vidéki magyarságban jelölte meg, mint írta, nemcsak élelmiszerekkel kell ellátni a nemzetet, hanem „ideget, kedélyt, lelket kell a nemzeti társadalom számára följánlania”, mert „a nép a nemzeti erők forrása”. Ennek kapcsán a földosztást konkrétan megnevezte, mint fontos feladatot, melytől a földművelő nép felemelkedésének, középosztállyá válásának megvalósulását remélte. Cikkét a mozgósítás gondolatfüzérével zárta: „Eszméljünk hivatásunkra, dobbantsuk meg a földet úgy, hogy érezzük, hogy a mienk, s legyen fejünk fölött mennyországunk, telve hittel, napsugárral s végtelen távlatok kékségével!”

Másik, szintén naptárban megjelent programcikke ugyanezeket a gondolatokat fogalmazta újra,⁷⁶ ebben viszont részletesebben foglalkozott a nemzetre végveszélyt hozó szociáldemokráciával, pontosabban azzal, hogy utóbbi „gyöngelméjűségében fokról-fokra süllyedt, s végre is nem szégyellte a kormányt öt-hat zsidónak” átjátszani. A zsidó nevek felsorolása nyomán szónoki kérdéssel fordult olvasóihoz: „A magyar nép szabadságharca-e vagy nem inkább örülete s tébolya volt-e az a rémuralom s kapkodó kegyetlenkedés, melynek élén ily nevek görbélnek?” A kereszténység gyűlöletét állapította meg a bolsevizmus fő jellemzőjének, amelyet a proletárdiktatúra egyházellenes intézkedéseinek felsorolásával támasztott alá. A zsidóságot általában a mások iránti érzékenység teljes hiányával ruházta fel, amellyel szemben azt állította, hogy keresztény főpap soha nem beszélt volna úgy a zsinagógáról, ahogy a népbiztosok és kommunista zsidó agitátorok a templomokról. Imádságba is átcsapó szenvedélyes sorokban remélte a nemzeti egység megteremtését. („Az egész népnek, mint egy férfinak föl kell állnia s védekeznie!”) Az ehhez szükséges teendőket hosszabban részletezte, mint előbbi írásában, folyton visszatérve arra, hogy a szociáldemokrácia, illetve a kommunizmus nem a valódi szociális igazságtalanságot akarta megszüntetni, hanem a szabadkőművesség és a zsidóság nemzet- és vallásellenes programját végrehajtani. Fontos továbbá, hogy Prohászka nem rejtette véka alá, hogy elégedetlen a magyar társadalom kereszténységének mértékével, elítélte a csupán hagyománykövetés által motivált vallásgyakorlást, elkötelezett, hitvalló életet, valamint a kereszténység „ős-erejének” az iskolákba, intézményekbe, különösen a törvényhozásba való beállítását (hitvalló

keresztények képviselővé választását) szorgalmazta. Továbbá az 1867 óta kibontakozott, általa álságosnak nevezett liberalizmustól való teljes elszakadást a gazdasági és a politikai életben, nem is beszélve az ekkor is szóba hozott szervezkedés fontosságáról. Elhatárolódott az erőszaktól, az önkényes megtorlástól, hangoztatta az egyéni emberi jogok tiszteletben tartását, mint írta, nem fogadható el efféle „reakció”. (Nyilvánvalóan más értelemben használta ugyanezt a kifejezést, mint korábbi írásaiban, bár olvasói számára nem biztos, hogy egyértelmű volt a „reakció” helyes értelmezése, hiszen máskor Prohászka épp a reakció „helyes” formája mellett érvelt.⁷⁷) Sorait a nemzeti feltámadásba vetett hit megvallásával zárta.

Írt továbbá egy tematikus cikket is a *Keresztény Nők Naptára* számára is,⁷⁸ melyben folytatva a már említett beszédében és cikkében foglaltakat (ld. fentebb), a feminizmus helyes értelmezését kívánta nyújtani olvasóinak. Ekkor is részletezte, hogy a nők új társadalmi szerepvállalását a modernizáció folyamata kényszerítette ki, amelyet egyébként a püspök a korábbiaknál is határozottabban helyeselt, még – az előbbiekkal ellentétben – a szüfrazsett mozgalom akár utcai kirakatok betörésével járó tüntetéseivel is azonosulni tudott. Viszont a következtetését ezúttal is határozottan kifejtette: a keresztény-nemzeti megújulás munkájába határozottan be kell vonni a nőket, az általuk képviselt lelkiséget, érzékenységet – írta –, a férfiak által uralt (és ekképpen gyakran tévútra, a barbár erőszak útjára vitt) politikát ki kell egészíteni, ezáltal teljessé tenni a nők által megjelenített értékekkel. („Nem barbárok kellenek manapság a kultúrának, hanem finom lelkierők, erkölcsi hatalmak, megérzések, tiszta lelkiségek. Ezeket kell beállítanunk a régi kompromittált politika, annak fondorlatai s hazudozásai s az államélet erőszaka helyébe.”)

December folyamán több nagyobb beszédben is foglalkozott közéleti kérdésekkel. Az *Új Nemzedék* szerkesztősége nagy szabású kulturális rendezvényt tartott december 7-én az Urániában, melynek fővédnöke Horthy Miklós és felesége voltak, a bevételt az Erdélyben internált Székely Hadosztály katonái részére ajánlották fel. A püspök ugyan kicsit kedvetlenül, betegeskedve utazott Budapestre, de szónoklatával és annak sikerével utólag nagyon elégedett volt.⁷⁹ A világháborút beszéde felvezetésében az erdő fáinak kivágásához hasonlította, hozzátéve, hogy a kivágott fának a földben megmaradtak a gyökerei, s „amíg a gyökér az ősi föld rögébe tudott fonódni, a pusztulás nem jelentette az erdő halálát”, viszont az azt követő „vörös, szőrös szörnyetegnek” nevezett proletárdiktatúra a gyökereket is ki akarta égetni a földből. Viszont még az sem járt az erdő fáinak teljes elpusztulásával – folytatta hasonlatát –, ezt a folyamatot csak az idézhette elő, amikor „titkos belső férgek” szétrágták a gyökereket és a fák egyéb részeit. Vagyis kimondatlanul, de jól érthetően a zsidóságban jelölte meg a nemzet belső tartását felemésztő tényezőt, „amely magyarul beszélt, de idegenül szólt hozzánk, aki idegen szemmel

nézte Kárpátjainkat és Balatonunkat, aki idegen lélekkel olvasta nemzeti történelmünket s értetlenül állott meg a magyar Génusz megnyilatkozásai előtt”. A zsidóságnak idegen a magyar kultúra minden megnyilvánulása – jelentette ki, s lehetetlennek tartotta, hogy az ilyen „idegek” képesek legyenek megérteni és életben tartani a magyarság nagyszerű kulturális és egyéb teljesítményeit. („A tölgyfa csak tölgylevelet hajt, soha hagymaszárat” – mondta.) Alighanem Horthyra való tekintettel hosszabban beszélt a „nemzet karjaként”, a cselekvőképesség egyetlen tényezőjeként jellemzett Nemzeti Hadseregről,⁸⁰ és kemény szavakkal bélyegezte meg a „pacifizmus nyávogását”, a „csüggedés sorvasztó szövegét”, majd a nemzeti politika határozott érvényesítésének szükségességét hangoztatta: „Magyar célt, magyar reményt, magyar erőt, magyar igent, magyar öklöt akarok, nemzeti politikát, nem olyat, mint a múltban volt, amely csak azt nézte, hogy begyűljön az adó, de nem nézte azt, kik az adózók. Nem olyan politikát, amely a nemzeti vagyon szaporítására gondolt csak, de nem törődött, kinek a kezébe került a vagyon.” (Utóbbiak kimondatlanul ismét a zsidóságra vonatkozó elemek voltak, továbbá alighanem a szónoki hév ragadta el Prohászka, például nem fejtette ki, mit is értett pontosan a „magyar ökl” kíváncsi tevékenysége alatt.) Ezt követően visszatért a várható békefeltételek, vagyis az elcsatolt területek kérdésére, és kifejtette, hogy ha a Kárpátokban és Erdélyben ki is vágják a fákat, „a mi földünk maradt”, reményét fejezte ki, hogy az ország ezeket vissza is fogja szerezni. Beszéde végén a katolikusok és protestánsok testvéri összefogását is méltatta, ekkor használt egy később töle sokat idézett gondolatot: „Szeretném, ha Pannonhalma és Debrecen közt a szeretet szivárványhídja húzódnék, amelyen a megértés angyalai járnának, s ez a híd egy új délkör lenne, egy új magyar meridián.”⁸¹ A keresztény felekezeti közti együttműködést szépen kifejező gondolatot árnyalja, hogy a protestánsokkal való együttműködés azon témák közé tartozott, amelyről Prohászka nagyon másként fogalmazott nyilvánosan és magán feljegyzésekben. Ami a közéleti összefogást illeti, Prohászka mogorván jegyezte meg naplójában: „Nekem különben az »atyafiakkal« többé nem lesz dolgom.”⁸² Felidézte, hogy az első köztársaság korában, valamint a proletárdiktatúra bukása után is tervezték (például Raffay püspökkel) a közös keresztény politikai erő szervezését, de Prohászka felháborította, amikor a protestánsok sérelmeiket is megfogalmazták, például a vegyes házasságok ügyében, s a reformátusokat és evangélikusokat irigységgel vádolta a katolikus egyház birtokai miatt. A püspök ekkor úgy érezte, hogy neki „elég volt az atyafiságból”.

Két nappal az Urániában tartott előadást követően a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja női tagozatának nagygyűlésén is fő szónokként lépett fel.⁸³ Prohászka nemcsak a nők helyzetével és küldetésével foglalkozott, kapcsolódó gondolatait nagyobb ívű történeti-közéleti diagnózis kereteibe ágyazta, talán azzal is összefüggésben, hogy a közönség soraiban Horthy

fővezér, illetve más közszereplők is helyet foglaltak. A nemzet végveszedelembe jutott – állapította meg, nem először és nem is utoljára, amit ezúttal azzal is fokozott, hogy 1919 őszén Magyarország szerinte tragikusabb helyzetbe jutott, mint a korábbi történelmi megpróbáltatások (tatárjárás, törökdúlás stb.) idején, utóbbiak legfeljebb „kakasviadaloknak” voltak tekinthetők. Mindezt úgy indokolta, hogy a jelenkorban „az embereknek elveszett a lelkük, mikor vízzé vált a vérük, mikor gondolatok nem ütköznek össze többé, s az eszmék lelohadtak és kialudtak: ez a mi nagy veszedelmünk!” A magyar parasztságra nézve a legnagyobb veszélyt az önzőség, különösen a pénzhőség attitűdjében jelölte meg, s még annál is nagyobb problémát látott a városok lakóiban, és a magyar középosztályról fejtette ki történeti érvelésbe ágyazott diagnózisát: „A magyar középosztály felmorzsolódott a parasztkapzsiság és a kapitalizmus két malomköve között, s ami erő volt még ebben a középosztályban, hát az régen porrá és semmivé lett. Legnagyobb bajunk mindig az maradt, hogy nincs és nem volt igazi középosztályunk. A magyar nemesség csak addig volt igazi középosztály, míg a kiváltságok védték. Mihelyt azonban elvesztette ezt a kiváltságát, azóta ez a középosztály inkább cifra nyomorúság lett, de nem az igazi, nemzeti kultúrának fegyverhordozója.” Külön kitért a munkásosztályra is, melyet szerinte a szegénység és a nyomor vitt a baloldali ideológiák bűvkörébe, s úgy vélte, ha megfelelő életszínvonalat biztosítanak a munkavállalóknak, „majd szegre akasztják a vörös elveket”. A fokozás jó szónoki technikájával felépített beszéd végén visszatért arra, hogy a magyar társadalom a nyílt sírhely „omladozó partjain” áll, s a megújuláshoz elengedhetetlen keresztény elvek elterjesztéséhez és alapértékké válásához szükség van a nőszervezetek mozgósításához. Újabb történelmi párhuzammal a feladatot a véres kard körbe hordozásának középkori hagyományához hasonlította, és lelkes zárszavában a kereszténység belső parancsolatainak való engedelmességre, azoknak társadalomszervező erővé tételére, tettekre buzdított.⁸⁴

Hazatérve Székesfehérvárra, ott is tartott három nagyobb beszédet. Először a Magyar Képzőművészek Nemzeti Szövetsége kultúrestjét nyitotta meg 10-én, s a kultúra és a művészetek nemzeti megújulásban töltött szerepéről szónokolt.⁸⁵ „Művészet ott van, ahol a lélek ünnepel” – jelentette ki, s bár fontosnak tartotta, hogy a nemzetnek sok természeti erőforrás (például ásványkincs) álljon rendelkezésére, de a közösség boldogulásához, „a síkságban lakó tömegeknek” szerinte igazán a nemzeti génusz adhatott csak perspektívát, melyet – mondta – a kultúra minden területén érvényesíteni kell. Magyarországon nagy „fogasolás” történt – utalt a közelmúlt történelmi eseményeire, és reménykedéssel várta, hogy 1919 őszének „széttört göröngyeiből” milyen tavaszi növényzet fejlődik ki. A rendezvény előadója egyébként Szabó Dezső volt, aki ezúttal sokkal visszafogottabb beszédet tartott, mint augusztus végén (ld. fentebb),

„a keresztény eszme harcának lankadatlan továbbküzdésére buzdított”, és ostromozta a szerinte máris tapasztalt lankadás jeleit.⁸⁶ Hosszú és elszánt küzdelmet vizionált, amelyben a nők szerepének fontosságát is hangsúlyozta. (Szabó Dezső beszédének elemei nagyon is hasonlóak voltak Prohászka diagnózisaihoz, s ezek, valamint a rendezvényen való közös szerepvállalásuk egyben arra is utalt, hogy a püspök ekkoriban nem minősítette vállalhatatlannak az író közszerepléseit.)

Pár nap múlva a Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE) tartott díszközgyűlést Székesfehérváron, amelynek Prohászka volt a fő szónoka.⁸⁷ „A lerombolást siratjuk” – kezdte beszédét a püspök, gyorsan hozzátéve, hogy „nem magyar kéz csinálta” a nemzet végromlás szélére történt taszítását, magyar közreműködés csak „a felbérelt betyár” formájában történt. Konkrétan utalt arra, hogy a vörös terrorban való szerepvállalásért 1919 decemberében kivégzett 14 fő között csak három zsidó volt, a többiek elmenekültek a felelősségre vonás elől, ezt is mintegy jellemzőnek tartotta az akkori közelmúltban történtek jellemzésére. A szervezkedés fontossága volt beszédének a témája, melyben konkrétan a MOVE szerepét részletezte. A „katonás szellem” felélesztésében és fenntartásában tulajdonított nagy szerepet a szervezetnek, a rend és fegyelem megteremtését az ország talpra állításához elengedhetetlennek nevezte: „Rend vezet a nagy célok felé. Anarchiával szemben a szervezett uralmat követeljük.” A bekövetkezett nemzeti tragédia okai között ezúttal is felsorolta a hadsereg megszüntetését (ezzel nyilván az őszirózsás forradalmat követő, Linder Béla elhíresült „nem akarok több katonát látni” szavaival jellemzett folyamatra utalt), valamint a „nemzetközi téboly” nyomán „a magyar szellem megrendülését”. Ezúttal külön kitért a „túlzó pacifizmus s humanizmus” megbélyegzésére, értelmetlen és veszélyes álláspontnak minősítette a halálbüntetés eltörléséről és valamiféle „világbékéről” szóló, álmodozó véleményeket. Nem hagyta szó nélkül a „nemzetköziség bacilusaival” fertőzött (a bekiabáló hallgatóság által zsidókként azonosított „idegen elem” által vezetett magyar szociáldemokrácia ostromozását sem, s kijelentette: „Nemzeti érzés kell, mely áthatja a magyar ifjúságot és a társadalom minden rétegét.” Felszólította hallgatóit, hogy a kávéházakban is követeljék a keresztény-nemzeti sajtó termékeit, és valósítsák meg a MOVE céljait a közélet minden területén.

Négy nappal később került sor a Pallavicini György dunántúli kormánybiztos által Székesfehérváron szervezett tanácskozásra, melyen a térség társadalmi és politikai elitje vitatta meg a szükséges teendőket, és magától értetődőnek számított, hogy erre Prohászka Ottokárt is meghívják. (A dunántúli kormánybiztosságot november 10-én helyezték át Fejér vármegye székhelyére.) A rendezvény célja annak egyeztetése volt, miként lehet „a Dunántúl férfínépességét, elsősorban az ifjúságot szabad szervezetekben, egyesületekben” tömöríteni,

abból a célból, hogy testi edzettségük fejlesztésével a katonai szolgálatra alkalmassá váljanak, valamint ehhez megfelelő elméleti felkészültséggel, elkötelezettséggel rendelkezzenek.⁸⁸ Prohászka hozzászólásában kiemelte, hogy „a tulajdonképpeni program a magyar köznép apátiájának legyőzése”, a még „szunnyadó lelkének” felébresztése. A vidéki, falusi fiatalság lelkesítését és mozgósítását Prohászka kulcskérdésnek tekintette a kívánatos társadalmi változások elindításához, és nyomatékosította, hogy a lelkesítő szellemi tartalom nem lehet semmiféle „idegen import”, hanem csak a meglévő értékek és néplélek feltámasztása és fejlesztése. Kifejtette, hogy leginkább falusi torna egyletek szervezésében látta a legalkalmasabb eszközt a fiatal férfiakban a testi erőt, mint értéket amúgy is nagyra értékelő szemléletének fokozására. E folyamatban fontos szerepet szánt a katonaviselt férfiak között kialakult bajtársiasság, összetartozás érzésének is („az ifjúság szívesebben sorakozik olyan zászló alá, amely sok csatát dicsőségesen megnyert, és amely körül a világháború hősei tömörülnek”), és ebben szerinte fel kell használni a meglévő egyesületek (gazdaszövetség, tűzoltó egylet stb.) bázisát. Más kérdés, hogy a nyilvánosan elmondott beszéde ellenére Prohászka nagyon is szkeptikus volt a vidéki lakosság egyesületekbe való szervezésének sikerességét illetően, fontosnak tartotta volna ezzel együtt (vagy ezt megelőzően) a falusi közoktatás színvonalának emelését, a legalább 16 éves korig tartó tankötelezettséget, és annak tartalommal (célirányos neveléssel) való megtöltését,⁸⁹ de ezeket a gondolatait nem fűzte bele elhangzott beszédébe, a kitűzött cél melletti demonstrációt részesítette előnyben.

Év végén megjelent még egy iránymutatónak szánt írása a keresztény magyar nők kéthetilapjaként indult *Harangszó* c. folyóirat beköszönő programcikkeként.⁹⁰ Ezt a cikkét is a bekövetkezett történelmi események – ezúttal szántáshoz hasonlított – ismertetésével kezdte, mint fogalmazott, a fagyos rögökből reménye szerint új tavaszi vetés fog sarjadni. A fiatal nők lelkéhez próbált szólni, mely „megérzi az új időket, melyekbe belebimbózik az élet, s vidám, alkotó kedvvel tette hívja őket”. A természet adta, tradicionális női szerepek elfogadására biztatta női olvasóit, hogy „ne akarják a természetet megmásítani, s az életet adó ősi erőket megreformálni, hanem hogy az új életet is természetük igényei, mértékei s szükségletei szerint stilizált műveltségben kell keresniök”. Bízott abban, hogy a keresztény magyar nők megértik, milyen eszközökkel kell lelkeségüket az emberiség új, nagy céljai szolgálatába állítaniuk, az alapnak tekintett „mély és gyakorlati vallásosságot” a hétköznapiakban megélniük. „A leánylelkek ne akasszák le szemeiket a vallás-erkölcsi eszményekről, s az élet szakadékaival s örvényeinek zúgásával szemben hallgassanak lelkük mélységeinek szózatára” – szorgalmazta. A női lélek valódi igényeinek „világgá kiáltásával” tehetnek eleget az igazi kulturális

küldetésüknek – írta –, ezért azt várta, hogy legyenek buzgó, vallásos emberek, s ne engedjenek a modern („blazírttá tevő”) kultúra csábításainak.

Karácsonyi publicisztikák, 1919.

Mint szinte minden keresztény lelkipásztor és egyházi értelmiségi, esetében, Prohászkanál is megfigyelhető (sőt, nála talán még inkább), hogy a nagyobb egyházi ünnepek kapcsán szívesen élt az ahhoz kapcsolódó elmélkedés műfajával. 1919 karácsonyán a korábbiaknál is inkább kínálta magát a lehetőség, hogy a Megváltó születésének eseményéhez Magyarország sorsát elemezve, annak aktuális állapotából fakadó reményeket fogalmazzon meg.⁹¹

Még kifejezetten vallási jellegű folyóiratba szánt elmélkedését is a „világbékét” hirdető politikai szólamok és a Magyarországot jellemző „füstölgő romok” és „feldúlt tűzhelyek” ellentétpárjával kezdte.⁹² Vigasztaló gondolatmenetét arra építette, hogy Krisztus születésekor is milyen ellentét volt a szegényes betlehemi jászol és a külvilág csillogása között. Szűz Mária szeretetének és óvó karjainak világi fejedelmek gazdagságát felülmúló fontosságáról írt szép gondolatokat, és a szegénységben, háborús nyomorban szenvedő magyarság számára is a vallás jelentette vigasztalást részletezte. „Legyen ez a karácsony ez egyszer igazi karácsony!” – szólította fel olvasóit, s meggyőződéssel vallotta, hogy úgy is lesz, ha a valódi hitbeli értékekre koncentrálnak a világias értékek helyett.

Majdnem ugyanez a gondolatmenet jellemezte nem egy kisebb példányszámú egyházi lapban, hanem a *Nemzeti Újság*ban megjelent elmélkedését is,⁹³ értelemszerűen kevesebbet beszélt ezúttal a betlehemi jászol vallási jelképeiről és Szűz Máriáról, jóval többet a barátságtalan környezetben megszülető, nemzeti létre értelmezett reménységről. A lehangolóan negatív környezetben Prohászka meglátta az élet első, bizonytalan megnyilvánulásait, érezte, hogy „valami mély megérzés és felbuzdulás tölti el a nemzeti megalázást mélyen átérző lelkeket”. Lelkesítette olvasóit, hogy tegyék ők is „az Isten karácsonyi kegyelmét életté, nemzeti tudattá, hazát foglalo s azt fölvirágoztató hatalommá”, és nem fukarkodott a szenvedélyes, mozgósító gondolatokkal, például: „Sürgessük s élesszük s szítsuk viharzó hatalommá a nemzeti öntudatot, a nemzeti életerőt!” Ezúttal is annak a véleményének adott hangot, hogy nem a proletárdiktatúra volt az igazi nemzeti veszedelem, „hanem a nemzetközi, hitetlen, vallástalan szennyes ár”, melyben mintegy majdnem megfulladt a magyar nemzet. Majd megállapította, hogy mint a felszínre törő fuldokló, „mély lélegzetet vettünk, a mi lelkünket szívtuk fel és kiköptük az idegent. Ez volt az életerő nemzeti reakciója!” Arról írt sokat, hogy nem szabad lankadni és enyhülni, mert „érezzük az idegen szellem macskakarmos belénk-csimpaszkodását, érezzük a lelki fertőzés gyulladáso helyeit, ahol a méreg már beleette magát csontig és velőig”, sőt,

Prohászka érezni vélte „a zsidó szellem félszázados hódoltságát” is, utóbbi alatt nyilvánvalóan a liberalizmus korszakát értve. Fontosnak tartotta részletezni a szeretet ünnepének szerinte „helyes”, az aktuális helyzetben irányadónak érzett értelmezését, például így írt: „Igaz, hogy az evangélium szeretet és béke; de oly szeretet, mely tüzet hozott a földre s a tűz mellé kardot és korbácsot; kardot s korbácsot a petyhüdt, blázirt erkölcstelenség és árulás ellen, s tüzet a bűn bozótjaira, a csúszómászó, nemzetek lelkét megmászó patkány-exisztenciák s üzelmeik ellen.” A szeretet hétköznapi, elfogadó értelmezését üres udvariaskodásnak, „cukros és erőtlen”, épp ezért magyar keresztényhez méltatlan hamisságnak tartotta, a karácsony üzenetében kemény és határozott közéleti magatartást fogalmazott meg: „A szeretet nem arra való, hogy elpaklizza az igazságot, szegre akassza az elveket s örök álomba ringassa a keresztény nemzetet. A szeretet nem hűny szemet az erkölcs vesztére, s nem fojtja el sikolyát nemzetgyilkolások láttára.” Következésképp nem szabad arról elfeledkezni – írta –, hogy aki a békét hozta, az a kardot sem felejtette el. Talán jellemző karácsonyi vezércikkének hatására és Prohászka személyének megítélésére, hogy egy helyi kommentár szerint Jézus Krisztus bizonyára egyetértett a székesfehérvári püspökkel, mert nemcsak a szeretetet hirdette, hanem ha kellett, ostorral kergette ki a templomból a kufárokat.⁹⁴

Székesfehérvári sajtóban megjelent karácsonyi gondolatmenete a háborút lezáró béketárgyalásokból indult ki,⁹⁵ mint írta, Versailles-ből nem karácsonyi angyali ének, hanem magyar nemzetet megalázó diktátum hangjait lehetett hallani. Az útszéli koldusok kiszolgáltatottságával áll a magyar nemzet ebben a helyzetben – írta, s mivel mástól nem kapja meg, magának kell a békét megteremtenie önmaga számára. Némiképp önigazolásként is fogalmazott: „Nálunk minden politikává lesz: politikává a kultúra, politikává a gazdasági élet, politikává a szociális gondoskodás.” Ezt a püspök ekkor túlzásnak is érezte, sokkal inkább az életszínvonalat javító gyakorlati intézkedéseket hiányolt, a szociális törvényhozást tartotta égetően fontosnak, valódi eredményeket hozó közéleti magatartásnak. „Az országnak birtokos uralkodó osztályai eddig a divatos kormányok liberális politikáját, a szocialisták az idegen érzésű marxista ideológiát, s az osztályharcot harsogtatták”, amiből semmi jó nem származott, ezért új, keresztény alapú szociális programot szorgalmazott, s elvárta, hogy „dolgozzon azon kormány, közigazgatás s az egész társadalom. Amely program azt nem szolgálja, az pusztuljon!” Hangsúlyozta továbbá, hogy ki kell ábrándulni a liberális eszmék szép szavaiból, mint írta, „a szabadság szép, azt senki se bántja, de a szabadság csak keret, s minden attól függ, hogy mit állítunk bele”. Hasonlóan szólította fel a szociáldemokratákat is, hogy ábránduljanak ki „a fogyatékos ideológiából, azokból a nemzetköziségi, világfelforgatási, osztályharci

mámorokból. Ne uszítsanak embert ember ellen!” Társadalmi összefogás kell a keresztény szociális program mellett, ez lehet a magyar jövő záloga – vélekedett.

Kisebb közszereplések 1919 utolsó hónapjaiban

Nem nyilvánosság előtt zajló közszereplés, de Prohászka személyének fontosságára utal, hogy mennyien fordultak hozzá segítségért 1919 őszén és telén. A Tanácsköztársaságban viselt tisztségük és tevékenységük miatt letartóztatott, vagy csak egyéb módon vegzált személyek győzködték arról, hogy egyáltalán nem volt veszélyes a korábbi működésük, megbánták, amit tettek, jó keresztények stb. Más keresztény főpapokhoz is érkeztek ilyen megkeresések,⁹⁶ Prohászka-hoz azonban alighanem több az átlagnál,⁹⁷ nemcsak privát megkeresések útján, hanem nyílt levél formájában is.⁹⁸ A – Prohászka-tól eltérő politikai nézeteket valló, ám a püspököt minduntalan feltétlen tiszteletéről biztosító, őt a „legkrisztusibb kereszténynek” tartó – Drozdy Győző is neki ajánlotta a személyét ért támadásokkal szemben írott röpiratát.⁹⁹ Voltak olyan esetek – mint például a kommün alatt közszereplést vállaló kántortanítók – akiknek Prohászka közbenjárása eszközölte ki a megbocsátást.¹⁰⁰

A Tanácsköztársaság különítményeseinek távozása után hetekig tartott a püspökség épületein eredeti rendeltetésének megfelelő visszaállítása, bizonyára Prohászka számára sem ez volt ekkor a legfontosabb, így csak szeptember 30-án költözött vissza a püspöki palotába, ami alkalmat adott arra, hogy hívei zenés felvonulással köszöntsék a rezidenciájára visszatérő főpapot.¹⁰¹ Prohászka beszédet intézett a tiszteletére felvonulókhoz, melyben Széchenyi István hazaszeretetének mintakövetésére, pontosabban az ország újjáépítésében való aktív szerepvállalásra szólította fel a magyar ifjúságot.¹⁰² Maga Prohászka egyébként a nyilvános ünneplés mellett nagyon is vegyes érzésekkel viseltetett régi-új otthonához, amint naplójában írta: „No hát, itt vagyok; de nem otthon; nekem otthonom, ahol úgy volnék, mint kedves, egyetlen körben, nincs.”¹⁰³

Két beszédet is tartott az általa fontosnak tartott hitközségi szervezkedésről. Szeptember elején a székesfehérvári, jelentős részben vasúti alkalmazottak által lakott Búrtelepen támogatta az önálló hitközség létrehozását, mert az – mint mondta – az „evangélium levezető forrása a lelkekhez”.¹⁰⁴ A székesfehérvári egyházközség október 5-én történt megalakulásakor szintén az alulról építkező, társadalmi támogatottsággal rendelkező egyházi intézmények fontosságáról beszélt: „Egyházi hierarchia az alap, a hívek egyezsége, közössége az épület.”¹⁰⁵ Magyar és szent egyház legyen egész Magyarország – fejezte ki a püspök elvárását és célkitűzését. November 9-én iktatták be az egyházközségi tanácsot, a püspök ekkor is rövid, a hívekre épülő egyházzal szóló beszédben buzdított.¹⁰⁶ A hitközségi szervezkedés állt Prohászkanak az 1920.

januári egyházmegyei körlevelének középpontjában is.¹⁰⁷ Azt fejtegette, hogy a keresztény társadalomnak egymásra épülő struktúrákban kell megvalósulni: a család, az iskola és a hitközség adhatják a stabil szerkezetét a majdani boldog és sikeres országnak. A püspök nagyon nem volt elégedett a csak jelszavak szintjén mutatkozó elkötelezettséggel: „Manapság a magyarok mind keresztényeknek vallják magukat s még a politikai pártok is egybe fogták a magyarságot s a kereszténységet s csak ez alapon reméljük, hogy felépíthetjük a boldogabb Magyarországot. De hogy ez a kereszténység ne csak szép szó, hanem tett és erő és élet legyen, azt nemcsak ajkon hordozni, hanem életben megvallani kell, vagyis a magyaroknak hitből kell élniök s a vallásosságnak betömött vagy elhagyott s eliszaposodott forrásait újra eleven, áradó életforrásokká kell fakasztanunk.” A lelkészeknek a hívekkel való intenzív kapcsolattartását nemcsak egyházi, hanem kifejezetten nemzeti, társadalmi érdeknek minősítette.¹⁰⁸

Prohászka Ereky Károlynak, a Friedrich-kormány közéleti miniszterének papsághoz intézett megkeresését is továbbította, a sajtó útján is ismertté tette, és felkarolta.¹⁰⁹ Ereky felhívásának lényege az volt, hogy társadalmi összefogással kívánta enyhíteni a háború és a „származás, erkölcsi felfogás és érzületvilágra nézve a nemzettől egyaránt idegen elemek által felidézett rettenetes országégés” következtében keletkezett súlyos közellátási nehézségeket, a fűtőanyag-, ruházati cikk- és élelmiszerhiányt. „A magyar kormány e sikolyával, e vészkiáltásával fordulok a tiszt.[elendő] papsághoz” – kezdte felhívását Prohászka, arra bátorítva a lelkipásztorokat, hogy aktívan vegyenek részt a gabonafeleslegek összegyűjtésében és a kormány számára való értékesítésében. Az akcióban Prohászka nemcsak a nyomor enyhítésének eszközét látta, hanem a nyereszkeskedés lehetőségének korlátozását is. Felvilágosító, lelkes prédikációkat is elvárt a papoktól, amelyekben tematikai kapocsként javasolta a karácsony közeledtét, az éhezés drámai képeit („elcsenevészedett nemzedékek, vérszegény gyermekek, a tüdővészeselek beláthatatlan sora támolyognak sírjuk felé”), a gabona felhalmozásának erkölcstelenségét („ez vérszopás és borzasztó uzsora”), a készpénz várható elértéktelenedését, sőt, még azt is, hogy „igazság ellen vétenek s nemzetgyilkolást követnek el” akik érzéketlenül nyereszkeskedni akarnak a gabonafeleslegen.

Prohászka nemcsak elméleti útmutatásokkal, hanem személyes jelenlétével is igyekezett az egyéni jótékonyság akciói mellett kiállni. December 21-én például megjelent a Szociális Missziótársulat dunántúli élelmiszersegély-osztó rendezvényén, amelyen beszélt a „lélek karácsonyáról” és az ahhoz kapcsolódó jóakarati megnyilvánulásainak fontosságáról, s maga is részt vett az adományok szétosztásában.¹¹⁰

Decemberben megjelent még egy nyilatkozata, amelyben a Tanácsköztársaság időszakában a székesfehérvári püspökségben történeteket tekintette át.¹¹¹ Elmondta az egyházmegye

megpróbáltatásait, a nép ellen elkövetett fosztogatásokat és erőszakosságokat, de érdekes történelmi kitekintésre is alkalmat adott számára a nyilatkozat. Prohászka ekkor arról beszélt, hogy az őszirózsás forradalmat még valamelyest rokonszenvvel fogadta a Dunántúl népe, mert a köztársaság még el tudta hitetni az emberekkel, hogy „nemzeti jellegű”, de hamarosan ennek ellenkezőjéről kellett meggyőződnie, a proletárdiktatúra marxista rendszerével kapcsolatosan már ilyen illúziók sem voltak. (Ez a fajta fokozatosságot sugalló értékelés különbözött a „forradalmakat” általában összemosó – Prohászka által is képviselt – felfogásnak.) Elmondta továbbá egyértelműen, hogy őt nem tartóztatták le, csak szabad mozgásában (utazási szándékaiban) korlátozták.¹¹²

Nemcsak a korszellem hatását sejthetjük abban, hogy Prohászka még a kifejezetten vallásos témájú publikációiban is érintett fontos közéleti kérdéseket, ez általában és a későbbiekben is jellemző volt rá. Viszont 1919 őszén kétségtelenül felfokozottak voltak az ilyen irányú várakozások. Viszonylag hosszabb terjedelmű például Prohászkanak az az előszava, amelyet egy 19. századi misztikus, Louise Lateau életét bemutató kötethez készített, s 1919 őszén jelent meg.¹¹³ (Dátuma szerint júliusban, vagyis a Tanácsköztársaság alatt írta, vagyis a püspök bízott a vallásos irodalom megjelenésében, akár a diktatúra alatt, akár annak bukására várva.) Az előszóban Prohászka a modern világ elvallástalanodását az isteni csodatételekkel állította szembe, s utóbbi győzelmének bizonyítékait látta a 19. századi belga misztikus esetében, a nyilvánosságban való fogadtatásában, nem hagyva ki azt sem, hogy ostromozza a régi „liberális, de még el nem zsidósodott” sajtót. Prohászka a modernitás térhódításával gyakran állította szembe a vallásos (katolikus) hitet, és erőteljes propagandát folytatott utóbbi megújításáért, a tömegek ilyen irányú mozgósításáért, melynek ez a szövege is szép példája. Hasonló hangvételű a kifejezetten az ifjúság vallásos buzgalmát felélesztetni hivatott kötet bevezetése,¹¹⁴ mely 1919 novemberében Tóth Tihamér fiataloknak szánt erkölcsi útmutatásait jelentette meg második kiadásban. A kíváncsú „férfiasságot” az elkötelezett vallásosságban megjelölő Prohászka-szöveg beillik azoknak a korabeli megnyilatkozásoknak a sorába, melyek a háború, az első köztársaság és a Tanácsköztársaság utáni kiszolgáltatott helyzetet a „halál portájaként” jelenítették meg, s egyértelműen a vallási elkötelezettség fokozásában látták a tragikus helyzetből való kiutat. A nagy célokért való lelkesedést keresztény hitre alapozni akaró, szépirodalmi szempontból is igényes előszóban az eszményeket, törvénytiszteletet, erkölcsösséget és mértékletességet követelt, melyeket szeretni kell „tisztelő, ragaszkodó s lelkesülő szeretettel”, hogy a fiatal férfiak hitelesen teljesíthessék az önmaguk és közösségük iránti kötelezettségeiket.

Kitérőként említem, hogy ez a fajta közéletiség még az olyan kifejezetten vallási jellegű beszédeiben is felbukkant, mint például a Szociális Missziótársulat tagjai részére tartott rendszeres konferencia-beszédek, 1919. október 29-én például a vallásos buzdítás mellett megemlítette, hogy „nem haza a föld, ha nincs felette mennyország”, kritizálta a liberalizmust („nekem hiába fuvoláznak a Rousseauk”) stb.¹¹⁵

A Nemzeti Hadsereg Budapestre történt november 16-i bevonulásának estéjén Friedrich István miniszterelnök díszvacsorát adott, amelyre – szinte a teljes társadalmi és politikai elittel együtt – Prohászka is hivatalos volt, egyes tudósítások szerint meg is jelent.¹¹⁶ Bizonyosan elment továbbá a KNEP „hölgységi bizottsága” által szervezett teaestire, ahol megjelent Huszár Károly miniszterelnök, Horthy Miklós fővezér, és még sokan mások.¹¹⁷ A fővezér és felesége társaságában vett részt december 7-én a miniszterelnöknek az antant tiszteletére adott estélyén.¹¹⁸ Bizonytalan, hogy részt vett-e december 21-én a Területvédő Liga nagygyűlésén, az előzetes programban szerepelt, de más adat erről egyelőre nem áll rendelkezésre.¹¹⁹

Ha nem is hevesen és látványosan, inkább óvatosan, de ősszel érdeklődött a pártpolitika iránt is, az önálló keresztényszocialista párt elnöki tanácsában október elején még találkozunk a nevével,¹²⁰ a Keresztény Nemzeti Párttal való október 25-i fúzió után létrejött, egységesnek és keresztény arculatúnak szánt Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának (KNEP) vezérkaráiban azon nem.¹²¹ A KNEP több keresztény irányzat összeolvadásával jött létre, de laza és belső vitáktól sem mentes konglomerátum maradt, a keresztényszocialisták – Giesswein markáns kivételével – általában elfogadták a pártfúziót.¹²² Prohászka bizonyára komoly dilemma elé került, hiszen egyformán fontosnak tartotta a keresztényszocializmus programjának megvalósítását,¹²³ illetve az egységes keresztény politikai tábor megszervezését is, azonban már ekkor nyilvánvaló volt, hogy utóbbi a jobboldali politika jóval szélesebb körét fogja felölelni, mint hogy a szociális tanításokkal lehessen annak átfogó karaktert biztosítani. Giesswein Sándor következetesen kiállt az önálló keresztényszocialista politika szükségessége mellett,¹²⁴ Prohászka azonban, mint a keresztény-nemzeti politika „szócsöve és megfogalmazója” nem vállalhatta, hogy a keresztényszocialista eszmeiség marginális támogatottságú politikai csoport által képviselt irányzat legyen, inkább abban bizakodhatott, hogy sikerül a nagy keresztény jobboldali összefogást ilyen tartalommal megtölteni, vállalva a keresztényszociális gondolat marginalizálódásának kockázatát,¹²⁵ ami amúgy hamarosan be is következett. Naplójában gúnyorosan emlékezett meg a nála egyébként csak két évvel idősebb „Giesswein apó” különutas álláspontjáról, „fél-igazságaról”, és a pártfúziót az adott helyzetben jobb megoldásnak tartotta: „A keresztényszocializmusnak kell külön munkáspárttá lennie; de ha már fuzionáltak, üsse a kő; most ne zavarjuk a vizeket!”¹²⁶ (Giessweint azért is kritizálta, mert szerinte zsidó érdekek

szolgálatába állt.) A pártfúziót a katolikus püspöki kar támogatásával, vagy inkább nyomására hozták létre, és az egységre hivatkozó frázisok sem tudták elfedni, hogy „ez a régi néppárti politizáláshoz való visszatérést és a keresztényszocialista, demokratikus elvek feladását jelentette”.¹²⁷

Székesfehérváron azonban megmaradt a két keresztény párt szervezeti önállósága, és elképzelhető volt, hogy egymás ellen is jelöltet állítanak a választásokon. A keresztényszocialisták rendkívül aktívnak bizonyultak, októberben például olyan nagygyűlést tartottak, amelyen Prohászka személyesen nem vett részt, a szónoklatok – különösen a zsidókérdésnek nem erőszakkal, hanem szervezkedéssel, jogalkotással való, de kiemelten fontos megoldása, a gazdasági-társadalmi viaszorítás tekintetében – nagyon is az ő nézeteit visszhangozták.¹²⁸ Az év végére egyre égetőbbé vált a következő év elejére tervezett választásokon induló helyi jelöltek és az őket delegáló pártok kérdése. Felmerült például, hogy a Keresztény Nemzeti Párt jelöltjeként a korábbi miniszterelnök, ekkor már a Huszár-kormány hadügyminisztere, Friedrich István a Fejér megyei székhelyen indul,¹²⁹ a keresztényszocialisták pedig ragaszkodtak az önálló jelöltállításához, ami kiélezte a feszültséget a pártok, különösen a két helyi keresztény formáció között.¹³⁰ Ez a megosztottság is szerepet játszhatott abban, hogy Prohászka 1919 karácsonya előtt nem készült országos politikai szerepvállalásra, mint magánlevelében írta: „Sok dolgunk van itt errefelé is, B.[uda]pesten pedig elég az okos ember.”¹³¹ Alighanem ekkor fontosabb volt számára az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga megalakulása, és abban egyik elnökként való szerepvállalása.¹³²

Prohászka képviselővé „választása”, lehetséges motivációk, kampány és politikai programhirdetés

Az 1920. januári nemzetgyűlési választásoknak jelentős volt a szerepe a stabil, a háborúban győztes antant országok számára is elfogadható politikai rendszer kialakítása szempontjából. Minden korábbinál szélesebb, nőkre is kiterjesztett választójog alapján választották meg az új nemzetgyűlést, azonban ezt a voksolást – a történelmi körülmények miatt – számos sajátosság jellemezte, például az, hogy csak az idegen megszállás alá nem került területeken tudták 1920. január 25–26-án végrehajtani (a tiszántúli kerületekben csak nyáron tudtak választásokat tartani, voltak csonka választóközetek), kialakulatlan és bizonytalan pártrendszer előzte meg,¹³³ bár január elején még a szociáldemokraták is indulni akartak,¹³⁴ végül az ellenük irányuló terrorisztikus légkör miatt ettől elálltak stb.

A pártprogramok meghirdetését és a kampányt ezek a súlyos körülmények jelentős mértékben befolyásolták, bár azzal a régi-új politikus gárda is tisztában volt, hogy a

választásoknak lehet komoly tétje abból a szempontból, milyen irányba indul el az ország. Jól kifejezték ezt például Huszár Károly miniszterelnök gondolatai, amikor így fogalmazott a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának anyagi és erkölcsi támogatását egyaránt kérve: „Az ország jelenleg a legsúlyosabb és legválságosabb viszonyok között él. A közeledő nemzetgyűlési választásokkal a válságból kivezető utat keressük, és a forradalmi állapotnak véget akarunk vetni. Természetesen oly nemzetgyűlésre van szükség, mely ezen feladat elvégzésére képes leend. Keresztény elvű többséget szeretnénk a jövő nemzetgyűlésben, mely az ország újjászervezési munkájában a keresztény elvekhez ragaszkodik. A kereszténység mindig a legfontosabb tényező volt a nemzet életében, a nemzet válságos óráiban pedig csak ez a tényező adhat a nemzetnek irányt, erőt és reményt.”¹³⁵ A miniszterelnök úgy vélte, fenyeget a széthúzás, a „lappangó polgárháború” veszélye, vagy olyan nemzetgyűlés létrejötte, amely lehetetlenné tenné „a nemzet megmentését” szolgáló legfontosabb törvények megalkotását. A választásra buzdító egyházi felhívásokban is központi szerepet kapott a gondolat, hogy „csak keresztény” jelöltet szabad támogatni, „minden pártoskodást és testvérharcot el kell távolítani”, ez szerepelt a székesfehérvári egyházmegye választási körlevelében is.¹³⁶

Székesfehérváron 1919 utolsó napjaiban egyre jobban kiéleződött a nemzetgyűlési választásokra a jelöltállítás kérdése, a külön keresztényszocialista, illetve Keresztény Nemzeti Párthoz tartozó jelöltek mellett ilyen igénnyel lépett fel helyben a kisgazdapárt, a 48-as Függetlenségi Párt, sőt, a Prohászka-hoz közel álló Keresztény Nők Szövetsége is fontolgatta az indulást.¹³⁷ A jelöltállítás körüli huzavona megoldására felmerült a lehetőség, hogy az országosan ismert és helyben is megkérdőjelezhetetlen népszerűségű Prohászka indulásával elmaradhat a pártok közötti versengés, lényegében a kampány is, és ez a megoldás minden érintett számára kedvező lehetőséget jelentene.¹³⁸ A vonakodást mutató püspök magán feljegyzésében azzal indokolta (vagy inkább önmagát győzködte) a jelöltség vállalása kapcsán, hogy „különben a keresztényszocialisták csillaga itt alkonyul”.¹³⁹ (A magyarázat azért különös, mert pont az önálló keresztényszocialista politika lehetőségeit szűkítette le végletesen egy nagy közös politikai tábor jelöltjeként való fellépés, de a püspök úgy gondolta, a székesfehérvári keresztényszocialisták hangadója, Ketskés Elek főszékesegyházi kántor nem tudná a keresztény társadalom széles köreit megszólítani, sőt, a keresztényszocializmus szempontjából kontraproduktív lehetne a fellépése.)

A helyi városházán Károlyi József főispán és Zavaros Aladár székesfehérvári polgármester kezdeményezésére január 3-án tartott értekezleten a pártok képviselői abban állapodtak meg, hogy küldöttség keresse fel a püspököt, kérje fel a jelöltség elvállalására. A küldöttség szónoka a helyben népszerű, idős ügyvéd, Nagy Ignác lett, aki a Prohászka iránt lelkesedő tömeg élén

vonult a püspöki palotához, és Prohászka kisebb hezitálás után igent mondott,¹⁴⁰ azzal a nyilvánvaló feltétellel, hogy senki más nem állít képviselőjelöltet.¹⁴¹ Rövid beszédet is intézett a hozzá forduló lelkes tömeghez,¹⁴² amelyben először arról beszélt, hogy mindig is irtózott a politikától, nem akarta magát beleártani „a politikai élet zűrzavarába, a pártok tülekedésébe”, s érezhető frusztráltsággal beszélt arról, hogy a Katolikus Néppárt jelöltjeként az 1896. évi képviselőválasztáson nem szerzett mandátumot.¹⁴³ Végül a kelletlenségét, ugyanakkor a sorsdöntő órában a nemzeti érdekek parancsoló kötelességét hangoztatva bejelentette, hogy elfogadja a jelöltséget, csak annyit kért, hogy „a keresztényszocialistákkal intézzék el az ügyet”.¹⁴⁴

A képviselőség elvállalása irányában befolyásolhatta a püspököt, hogy lépten-nyomon szembesült a személyével kapcsolatos, meglehetősen felfokozott várakozásokkal. 1919 végén a székesfehérvári keresztény politika megosztottságára jellemző volt, hogy a közéletben aktív, ekkor a Keresztény Nemzeti Pártot képviselő ciszterci tanár, Mátrai Rudolf „keresztény kommunistának” tartotta a keresztényszocialista Ketskés Eleket. Mivel mindketten nagy vezérüknek tekintették Prohászkát, a püspök alighanem csak személyes képviselői szerepvállalásával tudott átmenetileg az ellentétek fölé kerekedni, még azon az áron is, hogy az 1919 szeptemberében nagy ambíciókkal és támogatottsággal indult helyi keresztényszocialista párt nemsokára szét is hullott,¹⁴⁵ pedig 1920. január elején még hatékonyan működött.¹⁴⁶ De nemcsak a helyi politika miatt érezhette a közéleti szerepvállalás nyomását Prohászka. Január 12-én Horthy kérette magához, és felkérte az új kormány miniszterelnöki pozíciójának elvállalására, amit Prohászka a megismételt érvelés ellenére visszautasított, mint önmagának megfogalmazta, tisztában volt azzal, hogy nem alkalmas erre a feladatra. („Nem értek én ahhoz; nem tudok én emberekkel tárgyalni, tanácskozásokat vezetni, parlamentben elnök szerepében minden tárcába vágó ügyekben felelni, nem értem én a parlamenti életet; szóval, fogjanak maguknak hozzáértő embert s ne hajdút harangöntőnek.”¹⁴⁷) Az ilyen felkérés hatására Prohászka úgy érezhette, hogy bár a parlamenti képviselőség is általa nem kívánatos közéleti-politikai pozíció, még mindig az a számára kevésbé elfogadhatatlan.

A választási „kampány” viszont lehetőséget adott arra Prohászkának, hogy röviden és tartalmasan kifejtse azt a politikai programot, amelynek megvalósulásától a keresztény-nemzeti Magyarország létrejöttét remélte. A *Nemzeti Újságnak* adott interjújában ezt részletesen ki is fejtette.¹⁴⁸ Először döntésének indokairól beszélt, nem rejtve véka alá, hogy „beugratták a dologba”, és azért vállalta, mert Székesfehérváron „legáldatlanabb párttusák dúltak a különböző pártfrakciók közt”, például a helyben erős kiscgazdák, az „igen elszánt, igen harcias keresztényszocialista párt” és a függetlenségi párt között. A keresztény politikai erők összefogásának szándéka, a régi politika meghaladásának és megújításának igénye vitte rá a képviselőjelöltség

elfogadására – mondta, hangsúlyozva, hogy nem akar profi politikus lenni. „Az én programom a nemzeti keresztény irányzat programja” – jelentette ki, feladatának tartva, hogy a társadalom ilyen irányú átnevelésében játsszon kulcsszerepet, továbbá a keresztény-nemzeti gondolat tapasztalt fellángolásának állandósításában, az irányzat „egységes, kompakt történelmi alapokon továbbépítő, erőteljes irányzattá” válásában. Határozottságot, a „kesztyűs kéz politikájának” lehetetlenségét, a „darázs-fészek” szétmorzsolását ígérte, nemcsak a bolsevizmussal, hanem az országot szerinte 1867 óta megrontó „antikeresztény áramlattal” (vagyis a liberalizmussal) szemben is. A keresztényszocializmus sikerre vitelére, ennek, valamint a „romboló” szociáldemokrácia közötti alapvető különbség társadalommal való megértetésére igyekezett nagy hangsúlyt fektetni: „Mi akarjuk is a harcot a szociális eszmékért, mi igenis akarjuk a harcot a tőke ellen, de nem osztályharcot, hanem egy olyan harcot, amely több igazságosságra vezet” – mutatott rá, s még az államosítás gondolatát sem tartotta elvetendőnek, amennyiben az például az ásványkincs-vagyonra irányul. Határozottan vallotta a földreform szükségességét,¹⁴⁹ továbbá közoktatási és kulturális törvényalkotást és a hadirokkantakról való gondoskodást. Érdekes módon az interjú végén Prohászka arról beszélt, hogy az új magyar nemzetgyűlésnek tükröznie kell az egész magyar társadalom összetételét,¹⁵⁰ illetve szóba hozta a képviselőktől elvárható elkötelezett hozzáállást is.

Bár a választási eljárásról szóló jogszabály („a nemzetgyűlés tagjainak választásáról” szóló 5988/1919. M.E. sz. rendelet 23. §) értelmében nyilvánvaló volt, hogy Prohászka ellenjelölt és így tényleges szavazás nélkül, automatikusan elnyeri a székesfehérvári választókerület mandátumát,¹⁵¹ a rendelet által előírt ajánlásokat a püspököt támogató politikai pártok képviselői összegyűjtötték. A több mint 500 ajánló névsorából kitűnik, hogy a püspök valóban élvezte a legkülönbébb életkorú és foglalkozású székesfehérvári polgár támogatását, aláírói között vannak szép számmal földművesek és kisiparosok, feltűnő számban állami alkalmazottak (tisztviselők, tanítók, vasutasok stb.), egyházi intézményekben dolgozók, és a listák a helyi politikai elit meghatározó figuráit is tartalmazzák.¹⁵² Az ajánlások alapján január 18-án vette nyilvántartásba Prohászkát Noszlópy Ferenc székesfehérvári választókerületi biztos, 20-án pedig közleményt adott ki arról, hogy a püspök megválasztott jelöltnek tekinthető és a szavazás ezért elmarad.¹⁵³ A választásokkal kapcsolatos hivatalos iratok (aláíróívek, jegyzőkönyvek, megbízások) érdekessége, hogy teljes változatosságban Prohászka pártállását hol keresztényszocialistának, hol KNEP-jelöltnek tüntetik fel, ami önmagában arra utal, hogy tartalmi szempontból az előbbi, a parlamenti „frakció”-logika alapján az utóbbi volt irányadó.¹⁵⁴

Mind Prohászka, mind a hívei fontosnak tartották valamiféle választási programbeszéd tartását, amelyre január 11-én került sor.¹⁵⁵ Hosszú és lelkesítő szónoklatában saját

szerepvállalását említette először, mint mondta, „a nemzeti küldetésnek” tekintett képviselő-séget épp oly elszántsággal fogja ellátni, mint a keresztény lelkipásztori kötelességeit. Külpoliti-kai tényezőket is felemlített, mondván, a magyarság érdekeit senki nem vette figyelembe, kri-tikus szavakkal illette a nyugati országokat is, de a nemzet magára hagyottságánál is nagyobb bajnak nevezte az emberek között pusztító „szellemi vérbajt”, vagyis erkölcstelenséget, mert megrendült a bizalom a kereszténység, a haza és a társadalmi igazságosság iránt. Ennek hely-reállítására „új honfoglalásra” van szükség – jelentette ki. Békére és az államforma kérdésének eldöntésére volt szükség – határozta meg a közvetlen feladatokat, majd a végrehajtó hatalom és a fegyveres erő stabilizációját említette, amelyek a „területi integritás” elengedhetetlen fel-tételei. („Ha el is lanyhult a magyar lélek egy időre, a magyar lélek él, és ha kell, meg fogja hódítani magának az egész fenséges Magyarországot” – mondta.) A békét illetően fontosnak tartotta, hogy nemcsak azt kell emlegetni, hogy Párizsból a magyarság nem várhat semmi jót, hanem belső konszolidációt is sürgetett, az államformát pedig ehhez kapcsolódóan a királyság-ban jelölte meg.¹⁵⁶ Részletesen szólt a keresztény-nemzeti gondolat szükségességéről, a libera-lizmust annak „doktrinersége” miatt utasította el, mely nem az élet valódi szükségleteiből, ha-nem ideológiából indult ki. A zsidókérdésről az volt a véleménye, hogy „nem lehet Magyaror-szágon a német nemzet római császársága mintájára a zsidó nemzet magyar birodalmát megal-kotni”, vagyis úgy vélte, hogy a magyarságtól teljesen különbözőnek nevezett „zsidó faj” min-den országot a saját uralma alá kíván hajtani. A liberalizmus „a magyar faj végpusztulását je-lentené” – fogalmazott vészjóslóan és a zsidók számára a magyarok rovására biztosított „elő-nyök” politikáját bírálta. Erőteljes és elkötelezett („igazi, mély és belülről jövő”) kereszténysé-get várt el a követőitől, és ekkor határozottan állást foglalt a „keresztény felekezetek egysége”, összefogása és együttműködése mellett, amely kellő ellenállást fejthet ki a bolsevizmussal és a zsidósággal szemben, utóbbit durva jelzőkkel is felruházva. (Mondván, a „fajilag is zsidók” ki akarják „vetköztetni”, vagyis anyagi javaiból kiforgatni a magyarságot, ezért a zsidóknak azt tanácsolta, hogy menjenek más országokba nyereszkeskedni.)

Kijelentette, hogy nem közjogi, hanem gazdasági pártokra van szükség, „amelyek keresztény nemzeti alapon igyekeznek előmozdítani a jólétet és a haladást”. Elég volt a „szabadság, egyenlőség, testvériség” elméletéből – tért vissza a liberalizmus kritikájára, majd arról beszélt, hogy az embereknek nem elvekre, hanem jó életszínvonalra, ahhoz szükséges munkahelyekre stb. van szüksége. Ennek kapcsán részletesebben szólt az elengedhetetlen és igazságos földreform fontosságáról, s arról, ne kerülhessen uzsorások kezébe, a hitelképesség és a szövetkezeti mozgalom mellett érvelt. A mezőgazdasági munkavállalók mellett az ipari munkásságra is kitért, megfelelő nyugdíjbiztosítást, általában jobb életfeltételeket

szorgalmazott. Az iparban a szakmai képzés, a tanoncoktatás reformját említette, majd a hadviselték ügyéről való gondoskodást hozta szóba. A munkáskérdésben ezúttal nemcsak bírálta a szociáldemokráciát, hanem reményét is fejezte ki, hogy rá fog találni a helyes útra, ha kiveti magából a marxizmust. „Itt minden párt a keresztényszociális program alapján álló jelöltet jelölte, és ez a nagy egyetértés győzni fog mindenekfelett” – fogalmazott önmaga és politikai programja kapcsolatáról.

Prohászka beszédét szinte percenként szakította meg tetszésnyilvánítás, a végén pedig óriási ovációban tört ki hallgatósága, amely valóságos szimpátiatüntetés keretében kísérté vissza a főpapot palotájába. Aznap másik választási beszédet tartott kifejezetten – az általános választójognak köszönhetően először szavazó – nők részére.¹⁵⁷ A nők fontos küldetéséről beszélt, hasonlóan a korábbi közszerepléseiben kifejtett elveket ajánlotta figyelmükbe, és a politika megtisztítását várta a női szavazóktól. „A mi programunk, nemzeti, keresztény és szocialista” – jelentette ki, s mindhárom elemet részletezte, az első két esetben felismerhető antiszemita jellemzőkkel („magyarul beszélő, de nem magyarul gondolkozó ideológusokról”, a kereszténység kigúnyolásáról szökö), a szociális alatt pedig a munkalehetőséget, jólétet, nő- és gyermekvédelmet biztosító jogalkotást értette. A kifejezetten nőkhöz közel álló témaköröket ajánlotta figyelmükbe, például a közegészségügy terén való tevékenységük hasznosságát ecsetelte. A gyűlésen részt vett Slachta Margit is, aki kijelentette, hogy 50 ezer női szavazó üdvözlét adja át Prohászkanak, s kérte, hogy karolja fel a nők jogait a nemzetgyűlésben.¹⁵⁸ Slachta számára Prohászka neve a „tiszta erkölcsi programot” jelentette, és elégedetlen volt az általános választójog egyszerű deklarálásánál, mondván: „A választójogunk azt a jogot jelenti, hogy jogunk van arra szavazni, akit a férfiak kijelölnek.” Prohászkatól e jog kiterjesztését is várták, vagyis, hogy nőképviseelő is bejuthasson az országgyűlésbe.¹⁵⁹

Prohászka választási programbeszédeinek volt visszhangja, az országos sajtóban is kiemelt téma volt, hogy a püspök képviselőként fog megjelenni az új nemzetgyűlésben, ebben a *Nemzeti Újság* járt élen. Már az első hírekre reagálva azt írták: „Gyönyörű ígérete a kétséges jövőnek, hogy bekerül a magyar nemzetgyűlésre a leglángolóbb hitű magyar, a legköltőibb lelkű filozófus, az isteni szeretettől átitatott lelkű ember, a szó hatalmának remekbe dolgozó mestere s a keresztényszociális eszmei haladás tántoríthatatlan vitéze. Az a magyar parlament, amelyre ilyen nagy egyéniség nyomja rá a bélyegét, bizonyára egy jobb jövőnek, egy boldogabb, becsületesebb magyarságnak lesz záloga.”¹⁶⁰ Egy héttel később részletesebb méltatást közöltek, amelyben felidéztek első világháború alatt mondott beszédét, földreform-tervezetét (erős túlzással azt írták, hogy ha az megvalósult volna, Tisza István még mindig élne), a küszöbön álló földreform és más keresztényszocialista reformok garanciáját látták a püspökben.¹⁶¹ A

későbbiek ismeretében aligha meglepő, hogy az Ébredő Magyarok Egyesülete is lelkesen üdvözölte, hogy Prohászka nemzetgyűlési képviselő lesz.¹⁶² Volt, aki a zsidókérdésben megfogalmazott álláspontját támogatta, sajnálva, hogy a *Huszdik Század* 1917-es vitájában Prohászka zsidóellenes álláspontja nem jelent meg.¹⁶³ Ennek kapcsán egy kritika is megfogalmazódott, Prohászka ugyanis azt mondta, hogy a zsidók uralkodni akarnak az európai országokból álló birodalmon, de a püspök szerint ezt maguk a zsidók sem akarták volna – a nyilvánvaló ellentmondás kapcsán a publicista feltette a kérdést, hogy akkor miért is a nagy félelem a zsidó térfoglalás gondolatától.¹⁶⁴ Egy másik ellentmondásról is írtak annak kapcsán, hogy Prohászka beszédében egyaránt erőteljesen fellépett a múlttal való gyökeres szakítás, illetve a történelmi jogfolytonosság eszméje mellett is, bár kétségtelenül előbbi mellett határozottabban szóno-
kolt.¹⁶⁵ A publicista azt tette szóvá, hogy a püspök úgy próbált jövőképet festeni, mintha az gyökeres ellentéte lehetne a múltnak, pedig ez a valóságban nyilván lehetetlen, s inkább a folyamatosság hangsúlyozásának jogossága mellett érvelt, mondván: „Az igazság, a keresztény kurzusnak szükségessége csak nyer azzal, ha nem forradalmi produktumképp lép be a magyar történelembe, hanem ősi, ezeréves, megszakítatlan léttörténelem folytatásaképp szerepel.” A *Népszava* örömdetesnek tartotta, hogy Prohászka hangoztatta az „osztályelnyomástól” mentes keresztény-nemzeti állam megteremtését, de erős kétségei voltak afelől, hogy ez megvalósítható lesz-e a gyakorlatban.¹⁶⁶

Legnagyobb visszhangja Horthy Miklós Károlyi József főispánhoz intézett január 14-i levelének volt, a fővezér ugyanis különösen meleg szavakkal üdvözölte a képviselőségre készülő „apostol embert”, akiről úgy gondolta, hogy „elejétől fogva hirdette az igazi keresztény nemzeti irányzatot és mindig rámutatott azokra az elvekre, melyekért annyi hősünk életet áldozta és amelyektől mindnyájan a jobb jövőt várjuk. Hálás és büszke lehet az ország, hogy Prohászka püspök lelke szövétnekének fényével bevilágít a magyar történelem viharos, sötét éjjelébe, melynek csillagai alig vannak”.¹⁶⁷

A január 4-i interjújának egy gondolatából kisebb vihar is támadt, a kispazda Rubinek Gyula földművelésügyi miniszter ugyanis egy kampánybeszédében kifogásolta, hogy Prohászka még a szocializálás gondolatát is elfogadhatónak tartotta, Rubinek szerint ez rendkívül veszélyes volt, a miniszter mindenféle államosítást elutasított, s úgy vélte, hogy ezzel a püspök „oly lejtőre lépett, ahol nincs megállás”, és Károlyi Mihály is ilyen megengedő megfogalmazásokkal kezdte, aztán milyen baj lett belőle.¹⁶⁸ A riportnak helyet adó *Nemzeti Újság* védelmébe vette Prohászkát, mondván, a püspök nem a mezőgazdasági birtokok, hanem az ásványkincs-lelőhelyek (bányák) állami tulajdonba vételéről beszélt, maga a miniszter is nyílt levelekben igyekezett tisztázni álláspontját.¹⁶⁹ Utóbbiakban elismerte, hogy Prohászka

nem a földbirtokokról beszélt, viszont fenntartotta, hogy mindenféle államosítást elfogadhatatlannak tartott, mint mondta, „bármely korlátolt mérvű szocializálástól” idegenkedett, mert az állam nem tudja megvédeni a munkást a munkáltatótól, ha maga az állam a tulajdonos, és az államot általában nem tartotta alkalmasnak erre a feladatra. Egy kommentár szellemesen jegyezte meg, hogy a kiscgazdapártra gyakran rásütötték, hogy zsidó érdekeket is szolgál, pedig pont annyira nem „zsidó párt”, mint amennyire Prohászka sem szocialista.¹⁷⁰

A választás eredményének (vagyis Prohászka ellenjelölt nélküli képviselővé nyilvánításának) kihirdetésére január 25-én került sor, ami alkalmat adott arra, hogy újabb nagy beszédben foglalja össze politikai programját.¹⁷¹ Lényegében megismételte a korábbi szónoklatában elhangzottakat, talán még emelkedettebb, lelkesítőbb stílusban. Jó szónoki érzékkel a beszéd elején arról szólt, hogy a képviselő valójában az őt küldők gondolatvilágából és érzéséből táplálkozik, mintegy tudja, hogy mit vár el tőle a nép, s ő csak azt akarja a törvényhozásban megjeleníteni: „Én tisztelettel hajlok meg az önök akarata és megbízása előtt, mert ez a bizalom felemel. Én nagy kötelességtudással hajlok meg, és oda állok a nagy feladatok elé, melyek előtt most e nemzet áll. A nép szeretete, szenvedése és joga küld engem. Hiszem, hogy amit a nép most akar, azt Isten is akarja.” Ezt követően sorolta fel programjának korábban is szóba hozott elemeit: a gazdasági helyreállítást a földművelés, az ipar és a kereskedelem terén egyaránt, az életszínvonal javítását, az elméletek helyett a határozott tetteket, az elnyomás és az osztályuralom elutasítását, „szociális” irányú törvényalkotást, s mindezek összefoglalásaként: erőteljes keresztény-nemzeti politikát Magyarország újjászületésére. Ennek kapcsán újra határozottan rámutatott, hogy az országban „az idegenség dominál”, amely a kultúrában és általában a közéletben szerinte még mindig meghatározó volt, következtetése pedig: „A káros idegen elemek érvényesülését kell megszüntetni. Magyarország legyen magyar s keresztény!” A korábbiakhoz képest szóba hozta, hogy Magyarországnak nincsenek külső szövetségesei, sőt, szerinte a külföldi közvélemény is a liberális elveket hangoztató, nemzetét eláruló magyarok „gyalázkodásának” hatása alatt áll. „Szervezett erőre van szükségünk, mely rendet teremt a patkányok ellen” – mondta, de óvott a fehérterrortól, a rend megeremtésének zálogát pedig a Nemzeti Hadsereg megerősítésében jelölte meg. „Magyarországot most szaggatják szét s most akarják felfalni. Fegyverkeznünk kell, nem azért, hogy ölünk, hanem hogy erőt sugározzunk a világba, hogy pipogya, gyáva népségnek ne mond hassanak minket” – hangoztatta,¹⁷² kiegészítve a szervezkedés szükségességének kiemelésével. Szavait lelkesítő felszólítással zárta: „Bátran, tetterekészen a honmentés nagy munkájára fel! Így ránk köszönt majd a boldogabb, szebb jövő, – mert ezt akarjuk!”

A képviselőséggel kapcsolatos személyes dilemmái nem szűntek meg, mint magán feljegyzésében írta: „Hát bizony én is ezt »Istennyilával üttetném, fenével etetném, ördöggel bujtatnám«, hogy erre rászántam magamat; most azonban a kolompot fölöttem, hát megyek! Hogy aztán miképp találom ott föl magamat, az más kérdés; mindenesetre ott ki kell lépni s az akcióban részt kell venni! Támadni is kell, mégpedig csattanósan, hogy megérezzék s össze ne zavarják simogatással s valamiféle doktrinér disszertációval.” Önmaga számára legfontosabbnak a liberalizmus visszatérésének megakadályozása célját jelölte meg, mintegy saját magát állította ennek meghatározó szerepkörébe. A képviselőséggel kapcsolatos kényszeredetten elfogadott szerepvállalásáról írt magánlevelében is, indoklásként azt említve, hogy a székesfehérvári „párttöredékek igen szétszaladtak”, neki kellett áthidalnia a politikai csoportok konfliktusait, s minden bizonnyal őszintén látta az előtte álló feladatot: „A politikához nem értek, de tisztos érdekeket látok, s azokat megvédeni kész vagyok!”¹⁷³ A politikai viszonyok rendezésében úgy érezte, neki is szerepe lehet, mint egy másik levelében írta: „Valahogy szépen s fakadva kell mindennek történnie!”¹⁷⁴

A nemzetgyűlés első napjai és további közszereplések, 1920. február

Január végén – február elején Prohászka igyekezett messzemenőig támogatni a háborús pusztítások nyomán elszegényedett és nélkülöző lakosság megsegítését célzó jótékonyági akciókat. Elsősorban a Huszár Károly miniszterelnök által indított gyermeksegélyezés ügyét,¹⁷⁵ rendkívül nagyra értékelve a kormányfő szociális érzékenységét, amellyel nyomorgó gyerekek számára gyűjtést hirdetett. Huszár felelősségérzetét dicsérte, amelynek át kell hatnia az egész magyar társadalomra, és ő maga személyesen is osztozott az érzésben. A felesleges élelmiszerek, ruhaneműk, fűtőanyagok adakozására irányuló felszólítást nagyra értékelte, és tovább is gondolta: érdemes volna a legszegényebb gyermekeket olyan családoknál elhelyezni, akik jobban tudnak róluk gondoskodni. A Szociális Missziótársulat korábbi hasonló „telepítési” akciójának példáját ajánlotta, különösen a nyomorban élő városiak gyermekeinek falusi családoknál való elhelyezését. A missziótársulat mellett a MOVE-t, a református Lorántffy Zsuzsanna Egyesületet is felszólította, hogy vegyenek részt a miniszterelnök által indított akció megvalósításában.

Ugyanezeket a célokat, a társadalmi szolidaritás felébresztését fejtegette egy másik vezércikkében is.¹⁷⁶ Ezúttal a Szociális Missziótársulat és a MOVE nőcsoportjának akciója mellett érvelt, mely arra irányult, hogy magánszemélyek által beszolgáltatott arany- és egyéb ékszerek értékesítésével segítsenek a rászorulóknak. „Előbb lehetett aranyunk, mert volt kenyérünk; most nem tarthatjuk meg aranyunkat, míg nincs kenyérünk!” – állapította meg, és

a legfontosabb közvetlen feladatnak a lakosság élelmezési gondjai megoldását tekintette, mert éhező társadalommal nem volt elképzelhető a felemelkedés előkészítése. Az adakozási kedv, és ennek nyomán a nyomorgókkal való szolidaritás felébresztésének ügyét általános nemzetpolitikai dimenzióba emelte: „Ez az arany- s kincsgyűjtési mozgalom a végső »népfelkelés« a csaták s forradalmak nyomában járó belföldi ellenség ellen! S ez ugyancsak annak a lelkesen hirdetett keresztény nemzeti kurzusnak leghatásosabb bemutatkozása is lenne!” Az élelmiszerellátás fontosságát egyrészt a társadalmi viszonyok stabilizációja szempontjából nevezte kulcskérdésnek („A haza és a ház is kell, hogy kenyeres haza és ház legyen; mert ha a kenyeret kilopják vagy kirabolják belőle, akkor kihazudják az országból a hazát s a házból az otthont. A kenyértelen haza és ház romba dől. Az éhes tömegek gyűlölködve, s átkozódva vonulnak el e hideg eszmények alatt. Mire való nekik ország, társadalom, jog, rend és kormány, ha kenyeret adni nem tudnak?!”), de egyben a keresztény-nemzeti irányba forduló Magyarország tesztjének is minősítette, amikor arról írt, hogy az új rendszerhez méltó társadalmi megmozdulás volna a szegények megsegítése a tehetősebbek részéről. Az aranyához, felhalmozott vagyontárgyaihoz ragaszkodókat a nemzeti ügy elárulóinak, vagy legalábbis súlyosan veszélyeztetőeknek tekintette. Kitérőként megjegyzem, hogy az „aranyat kenyérért” akció támogatását Prohászka később is igyekezett fenntartani, nem állt le a jótékonyág szorgalmazásában, mint ezt áprilisban megjelent cikke is igazolja.¹⁷⁷ Örömmel konstataulta ugyan, hogy folyik az akció népszerűsítése, de az elért eredményeket kevésnek tartotta, sőt, úgy fogalmazott, hogy január óta „ez a jelszó sikító vészkiáltássá lett, melyet, ha most sem hallunk meg, hát meghalunk!” A magyar fizetőeszköz elértéktelenedése, a külföldről behozott termékek magas árai mellett irreálisnak tartott néhány állami kiadást, különösen az éhező tömegek helyzetével való összehasonlításban. Érezhetően bántotta Prohászka szociális érzékenységét a magyar társadalom válságos helyzetben mutatkozó adakozó kedvének alacsony szintje: „De kérdem: hát nincs már aranyunk Magyarországon? Nincsenek láncaink, gyűrűink, ékszereink? Dolgozzék-e továbbra is a bankóprés, mely értéktelen papírbankókkal csak a drágaságot emeli, s az elkeseredést szítja?” Felszólította a tehetősebbeket, hogy vegyék le aranyláncaikat és ékszereiket, s adják a MOVE által szervezett segélyakció részére. A püspök amúgy személyes példával igyekezett elől járni, többször jelent meg hír arról, hogy adományokat juttatott el jótékonyági célokra,¹⁷⁸ azonban sokan voltak szkeptikusok azzal kapcsolatosan, hogy milyen sikere lehet a hasonló, egyéni jótékonyásra építő kezdeményezéseknek, vagy legalább lehet-e érzékelhető módon enyhíteni a háború és az 1918–19-es események utáni magyar társadalom leginkább rászoruló rétegeinek kiszolgáltatottságán.¹⁷⁹

Február 15-én ismét nagy hatású beszédet tartott a budapesti Urániában a fővárosban tapasztalható, főleg gyermekeket sújtó nyomorról, ezzel is megpróbálva segíteni az említett Huszár-akciót.¹⁸⁰ Magyarország „pusztaságba vesző útját gyermeknyomor szegélyezi” – kezdte beszédét a püspök, és az emberi szenvedések között a gyermekek éhezését különösen megrázónak és tragikusnak nevezte. Szemléletes és súlyos képekkel ecsetelte a gyermeknyomor szörnyűségeit („nézni, hogy a vérszegény, átlátszó gyermektesteik mint lehelik ki párájukat, az lelkünk kínja és szégyene”), erőteljesen megbélyegezte az érzéketlen, „egyenlőtlen, ellentétekkel átvárt, nem szociális világunkat”. Élesen szembeállította a „fényűzés és nyomor”, a „tobzódás és éhség” jelenségeit, a cukrászdában tortáért nagy pénzeket fizető tehetősöket azokkal, akiknek kenyérre sem tellett. „A gazdagság arannyá fagyott vér és verejték” – mondta, s a szegényekből újra a gazdagok aranya lesz. Hangsúlyozta, hogy a nincstelenség nem emberi minőség, nem azt jelenti, hogy csupán vagyoni helyzetük miatt jobbakká lennének a tehetőseknél, majd arra figyelmeztetett, hogy az éhezés és a nélkülözés radikalizáló hatású, a gyűlölködés és a bosszúvágy melegágya lehet – ezért is kell adakozni, hozzájárulni a nyomor enyhítéséhez. (Prohászka megrázó előadását Tábori Kornél fotóiból és filmjéből álló vetített-képes bemutató követte, amely nemcsak illusztrálta, hanem még inkább átélhetővé tette a püspök által leírt állapotokat.¹⁸¹)

Prohászka nagyszabású előadással vette ki a részét a Nemzeti Hadsereg fővezérsege által a tisztek számára szervezett „védelmi tanfolyam” tíznapos képzéséből,¹⁸² melynek keretében egy-egy neves szaktekintély beszélt nemcsak a hadseregfejlesztéssel, háborúval kapcsolatos témákról, hanem pszichológiáról, közgazdaságról, pedagógiáról, egészségügyről stb. is.¹⁸³ Mind a nemzethez való ragaszkodást, mind a vallásosságot a lélekből feltörő, leginkább természetes emberi érzésnek nevezte, illetve olyan hasonlatot használt, hogy a vallás olyan a nemzetnek, mint az emberi testnek a csontváz, vagy mint a Föld bolygó és a Nap viszonya. Az életet a vallásba kell „beleakasztani” – mondta, még hozzá nem valami absztrakt, elmosódott formában, hanem határozottan. Különösen fontosnak tartotta ezt saját korában, amikor szerinte a közélet tele volt zavaros, relativizáló filozófiákkal, amiből azt a következtetést vonta le, hogy igazán erős, tartós személyiséget csak elkötelezett vallásosságra lehet építeni: „Nekünk azért kell vallás, mert ezek a látszólagos metafizikai tengelyek, melyek csak be vannak húzva, mázolván az erő színeivel, ezek csak vályogból vannak. Pedig ahogy nekem alap kell, mert különben nincs egyensúlyom, éppen úgy, ha a föld, a világ reng, és akkor nekem nincs hazám, és nincs alapom, és nem építhetek nemcsak templomot, hanem egy kis házat, tűzhelyet sem.” A nemzeti megújulás ezért Prohászka szerint csak vallásos alapokon építhető fel, mint ahogy szerinte erkölcs sem létezhet egész egyszerűen a vallásos hit nélkül, márpedig az erkölcs a

tekintély tiszteletét hordozza magával. Stílusa ebben a beszédben – a politikai fórumokon elmondott szónoklatokhoz képest – inkább iskolai oktatásra emlékeztetett, részletezően, kicsit talán „szájbarágósan” ismertetett olyan dolgokat, mint az ember lelkét veszélyeztető relativizmus vagy a nihilizmus, melyet a bolsevizmus melegágyának is nevezett. Minduntalan a keresztény vallásra, mint az élet minden területének legbiztosabb alapjára tért vissza, illetve az Isten akaratában való bizakodásra, mint a legmagasabb rendű erkölcs biztosítékára, amely a megpróbáltatásokban is megőrzi a vallásos hithez való állhatatos ragaszkodását. „A vallás adja nekünk azokat a motívumokat, melyek az egész életet, a nemzeti művelődést, a tudományos élet kifejlesztését csak hosszú időn át tudják megszilárdítani” – folytatta a vallásnak, mint az élet minden területére kiható biztos alap elemeinek felsorolását, óvott a tudományokban való feltétlen bizakodástól, és a tekintélyek tiszteletének fontosságát is részletezte. A kereszténységtől eltérő ideológiák követőit a rombolás igényével jellemezte, akiket a művészeti alkotások elpusztítóihoz hasonlított: „Itt is nagy képrombolás ment végbe, mely még lappang most is, ahogy ez a nagy képrombolók összetörnek oltárt, tűzhelyet, otthont, házat, Istent, királyt, nemzetet, mindent. Nem engedjük és ezekkel szemben az eszmék tisztelete éljen bennünk. És ezért vallásos impulzusok kell, hogy legyenek bennünk.” Végül különösen fontosnak minősítette a fegyveres testületekben az általa elmondottak (vallás, erkölcs, tekintélytisztelet) megvalósítását.

A nemzetgyűlésbe készülő Prohászka január–február folyamán jelentős figyelem irányult, kis túlzással mondhatjuk, hogy „mindenki” odafigyelt a megnyilvánulásaira, sőt, magáénak akarta érezni az iránymutatónak, „vezérnek” tekintett püspök támogatását, a törvényhozás megnyitását követően joggal jelent meg a sajtóban, hogy Prohászka „a nemzetgyűlés pártkülönbség nélkül ismételt ünnepelte”,¹⁸⁴ pártjának „legnagyobb jelentőségű embere”¹⁸⁵ stb. Haller István büszkén említette, hogy Prohászka a KNEP vezetői között található, ettől is úgy érezte, hogy erősebbek lesznek a kisgazdapártnál,¹⁸⁶ utóbbi párt egy névtelenül nyilatkozó vezetője pedig úgy fogalmazott, hogy a püspököt az ő pártjuk is magáénak vallja, már csak azért is, mert Székesfehérváron támogatták a képviselőségét.¹⁸⁷ Friedrich István is úgy nyilatkozott, hogy „Prohászka Ottokár keresztény Magyarországnak” megteremtésében fog közreműködni.¹⁸⁸

A nemzetgyűlés február 16-i megnyitása időszakában a püspök további nyilatkozatokban, foglalta össze a törvényhozás általa elvárt feladatait. A *8 Órai Újság*ban régi újságíró ismerőse, Tóth László méltatta úgy, mint aki „kiemelkedik a a magyarság önmagát marcangoló, gyűlölködő harcából s a próféták ihletével és a bölcsék jóságával nézi a nemzet messzevezető útjait”, majd a törvényhozás feladatairól érdeklődött.¹⁸⁹ Prohászka elsőként a földrengés után

megrogyott házat összetartó pántok megerősítéséhez hasonlította a „tekintély” helyreállítását, ami alatt a régi–új közjogi rendszer stabilitását értette, és már ekkor egyértelművé tette az államfői posztal kapcsolatos álláspontját: „Ezért örülök és ezért kívánom Horthy Miklós fővezér kormányzóságát, mert férfi kell a gátra, erős kéz és magyar szív.” Nem tartotta szükségesnek teljesen új alkotmány elfogadását, kiemelte a történelmi tradíciókhoz való visszatérés fontosságát, viszont – tekintettel arra, hogy a régi alaptörvény „eltört” – az aktuális közjogi viszonyok figyelembevételével történő felülvizsgálatát tartotta célravezetőnek. „Nemzeti életet” kell vinni a törvényhozásba – jelentette ki, ami alatt nemcsak azt értette, hogy fel kell hagyni a terméketlen közjogi vitákkal, hanem azt is, hogy a valóban fontos kérdésekkel kell foglalkozni, például a földreformmal, és az ipari munkások életszínvonal-javító intézkedéseivel. Utóbbit egyfajta munkavállalói résztulajdonosi rendszer formájában képzelte el: „Akarom, hogy a munkásnak magának lehetővé tegyünk a tőkeszerzést és belevonjuk kis vagyonkáját a termelő tőkékbe. Azt akarom, hogy minél több munkásnak legyen háza, kertje, megtakarított pénze. Azt akarom, hogy megszűnjék a tömeglakás rendszer és a nyomornak és a bűnnek minden okozója és alkalma, amit a múltban az oktalan és közömbös gazdasági politika előidézett.” (Hasonlóan a földreformhoz, ezzel kapcsolatosan is „hallgatott” a későbbiekben, vagyis közszerepléseiben nem hozta szóba, hogy a munkásokat a termelőüzemek fenntartásába be akarta volna vonni valamilyen konkrét formában.) Találóa n úgy fogalmazott, hogy nem „proletarizálni akar lefelé, hanem civilizálni felfelé”, vagyis fontosnak tartotta az ipari munkásság felemelkedését és jólétét. Jelszó-szerűséget is megfogalmazott: „Munka és szeretet, ez a kereszténység!” A keresztény politikai lényegét pedig abban jelölte meg, hogy minden társadalmi csoportnak juttatni valamit az új rendszer kezdetekor és fenntartásakor, mindennek garanciáját pedig a lakosság keresztény vallásosságának fokozásában jelölte meg. Pár nappal később rövidebb formában ismételte meg mindezt,¹⁹⁰ megállapítva, hogy az első alapkövek elhelyezése megtörtént, de a neheze ezután jön: „felépíteni rá az új hajlékot, és megtölteni az új világ helyes szellemével”. Az „újjászületés szellemét” méltatta, mely a nép lelkéből fakadt, és a honatyák feladatának azt jelölte meg, hogy kibővítsék a néptől kapott lelkületet „szociális, demokratikus gondolatokkal”. A „szociálist” még ki is fejtette, elsőrendű feladatnak tekintette a fővárosi nyomor megszüntetését, a „demokratikust” csak találgatni lehet, alighanem társadalom széles rétegei iránt megmutatkozó keresztény politikát érthetett alatta.

Az első törvények megalkotását követően, melyekben Prohászka is szerepet játszott (ld. alább), a püspök a fenti gondolatokat újabb, mozgósító szándékú programcikkben fejtette ki,¹⁹¹ úgy tűnik, valósággal égett a tettvágytól és a nemzetgyűlésben minden perc késlekedést végzetesnek tartott. Azonnal a „gyakorlati teendők mezejére” akart lépni, és indoklása

sokatmondó: „Nekünk ugyanis a jog, az alkotmányosság s az állami hatalom mindmegannyi pillér, de csakis pillér, melyeken hidat verve a szociális nyomorúság enyhítéséhez férhessünk. Mi nem jogi disputák s alkotmányjogi disszertációk hosszú lére való eresztése végett jöttünk ide, hanem tenni, segíteni jöttünk; azért jöttünk s gyűltünk össze, hogy a nyomorba fulladó társadalmon segítsünk.” Az alkotmánnyal, a politikai intézményrendszer kialakításával kapcsolatos folyamatoknak egyértelműen másodrangú fontosságot tulajdonított, úgy vélte, a „tetteket és kenyeret” váró magyar társadalom nem csalódhat újra, ezúttal a keresztény-nemzeti kurzusban. A program készen áll – jelentette ki, csak a gyors megvalósítás várat magára, és különösen a földreformot minősítette halasztást nem tűrő tettnek,¹⁹² s a szociális célú jogalkotás mellett minden mást a „fecsegés” kategóriájába utalt.

A stabilizáció kérdésével, a fehérterrorral kapcsolatos kérdésekben (ld. fentebb) különösen fontos volt még az a rövid nyilatkozata, melyet a nemzetgyűlés megnyitását súlyosan beárnyékoló Somogyi–Bacsó-gyilkosság kapcsán tett. A parlament folyosóján és az ülésteremben is a gyilkosságok határozott elítélése volt a meghatározó hangulat, a püspök is osztotta ezt a véleményt, ekkor is hangoztatva, hogy a gyilkosokat „fehér Lenin-fiúknak” tartotta.¹⁹³ Érdekes, és talán jellemző módon azonban az ügy kapcsán inkább arra helyezte a hangsúlyt, hogy az eset súlyosan veszélyeztette az ország külföldi megítélését, éppen akkor, amikor a stabilitást és a jogbiztonságot igyekezett önmagáról kommunikálni: „Ez a büntett erkölcsileg rettentő és megbotránkoztató, politikailag sajnálatos és leverő. Fölkelti bennünk kultúrfokunk féltésének az érzését, mert ez a kultúrfok ilyen esetekkel még jobban leszáll a külföld előtt. Különösen káros és megdöbbentő most, amikor úgy hallom, hogy Angliában a kedélyekben megnyilatkozik valami felénk való hajlam.”

Prohászka nemzetgyűlési beszéde az alkotmányosság helyreállításáról és szerepe Horthy kormányzónak a választásában

A nemzetgyűlés első, alakuló ülése kapcsán Prohászka kiemelt figyelemmel kísérték: „fejedelmi tekintéllyel ül az első sorban” – olvasható,¹⁹⁴ nevének minden elhangzásakor megélték, és a parlament elnökének megválasztásakor is kapott 3 szavazatot, jóllehet, a pártok konszenzusaként kijelölt, egyébként mellette ülő Rakovszky István többségéhez nem fért kétség, továbbá nagyon is kétséges, hogy a püspök elvállalt volna-e egy ilyen közjogi méltóságot.¹⁹⁵ Prohászka tevékeny részt vállalt az ekkor legfontosabb alkotmányjogi-politikai kérdés, az államfő (kormányzó) jogkörének kibővítéséről döntő pártközi értekezleten is,¹⁹⁶ minden bizonnyal a kiterjesztés mellett érvelt, a plenáris ülésen tartott beszéde alapján ez egyértelmű, s

alighanem megfelelt számára a legitimistákat is kielégítő megoldás, mely nem a királyság, hanem csak addigi gyakorlata megszűnését rögzítette.

Az új politikai rendszer kialakításának sarkköve az 1920/1. tc. elfogadása volt, melyben Prohászka jelentős, támogató szónoklattal vette ki részét.¹⁹⁷ A remekül felépített beszéd elején leszögezte, hogy a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja elfogadja a törvényjavaslatot, és ő azért kért szót, hogy az ezt támogató érveket felsorakoztassa. A függetlenné vált, háborús vereséget és rendszerváltásokat átél, illetve elszenvedett ország helyreállítására a magyarság történeti múltjára, hagyományaira, illetve több évszázados jogrendjére alapozott érvelést épített fel, például így szólt: „Mi, mélyen tisztelt nemzetgyűlés, a mi reményeinket, intuícióinkat nem kultúrtörténetíróknak filozófiájából, hanem a magyar vérnek lelkéből, a magyar élni-akarási erejéből és a magyar történelemnek ezeréves energiájából merítjük, és azt akarjuk, hogy ezzel az erővel állítsuk szembe magunkat minden tagadással és a nemzeti politika szakadécai fölé is, mert reméljük, hogy az a tisztességes keresztény nemzeti irányzat igazán képes lesz a széthúzás, a visszavonás és a félreértés sötét éjszakáit is eloszlatni, és hogy ezen a keresztény nemzeti alapon majd csak kezdet fogunk és megértjük egymást, a közös programnak legalább nagy vonásaiban való megvalósítása terén.” Részletesen foglalkozott azzal, hogy az 1918. október végi események nem voltak forradalomnak tekinthetők (kitérőként érdemes megemlíteni, hogy akkor ezt éppen ellenkezőleg minősítette), mert definíciója szerint a „forradalom rohamos fejlődés valamely szisztémában, mely vagy a belső elveket és intézményeket fejleszti ki gyorsan, robbanásszerűen, vagy pedig szakít minden elvvel, mint valami pántot lepattantja azokat magáról és új elveknek alapjára áll. Az elsőre példa az angol forradalom, a másodikra a francia forradalom. Kérdelem, miféle forradalmi kategóriába állítsuk be ezt a magyar forradalmat? Ez a forradalom teljesen idegen a magyar ideológiától, teljesen idegen minden magyar érzéstől.” 1918 Prohászka szerint azért nem lehetett forradalom, mert „valamiféle szellemi vérbajt hozott ránk”, a magyarságtól idegen erkölcsi elveket és politikai ideológiákat akart a magyar népre ráerőltetni, főleg azért, mert a kereszténység tanításaival ellentétes értékeket állított előtérbe. A magyar állam középpontjába a kereszténység állítását, valamint a történeti alkotmányhoz való visszatérést nevezte valódi forradalomnak, ellentétben 1918–1919 rendszerváltásaival: „A magyar népet nem a forradalom ébresztette öntudatra, hanem a világháború.” A forradalom által megváltoztatott hagyományos értékek háttérbe szorulásával magyarázta, hogy sokan megzavarodtak a háború elvesztésének időszakában, ezért a nemzetgyűlés feladatának nevezte, hogy mint valami mentőcsónak, a keresztény és hazafias eszméket átmentve az újrakezdés alapjait lerakja. Érdekes, hogy a nemzetgyűlési napló hivatalos szövegében nem szerepel Prohászkanak az a megfogalmazása, amely viszont sok másnap

sajtótudósításba is bekerült,¹⁹⁸ miszerint az 1918-as és az 1919-es után „harmadik forradalomnak”, vagyis a korábbiakkal szemben igazinak nevezte az alkotmányosság helyreállításáról szóló törvényt, vagyis az azzal megindult folyamatot. Prohászka tehát nem tagadta a forradalmak (hektikus, hirtelen jött, széleskörű társadalmi támogatottsággal megvalósuló gyors rendszerváltások) történelmi szerepét, viszont annak sajátos, a „konzervatív forradalmakra” emlékeztető értelmezést próbált tulajdonítani. Beszédében körülírtan, de egyértelműen kifejtette, hogy rugalmasan, szelektíven (egyes elemzők szerint kifejezetten ironikusan¹⁹⁹) értelmezte a régi jogrendszer kontinuitásának kérdését, és igazán csak azokat a jogszabályokat tartotta megtartásra érdemesnek, amelyek a keresztény-nemzeti kurzus céljait szolgálják, a többin kész volt egyszerűen túllépni, és a felesleges, sőt akadályozó „aggályos jogtisztelet” káros elve alá sorolni. Így beszélt többek között: „Én hiszem, vallom, hogy a jog nagy hatalom, hogy a jog szent, felséges érték, és minden államban, minden népnek a jogot tiszteletben kell tartania. [...] Nekünk következőleg tiszteletben tartva a jogot, sőt, a lexnek [írott jognak] hívei lévén, épen a lex fölött álló célok kultuszából kell követelnünk azt, hogy írott jog nélkül igényeinknek, a nemzeti élet igényeinek érvényt szerezzünk.”

A nemzetgyűlés küldetésével, a jogrenddel kapcsolatos gondolatok mellett részletesen foglalkozott az új közjogi rendszerben az államfő pozíciójával, a felszólalók közül alighanem a legmarkánsabb kiállás keretében.²⁰⁰ A törvényhozás esetleges gyarlóságait, lassúságát egy erős kezű, határozott vezetőnek kell megfelelően kézben tartani – jelentette ki, mondván: „Nekem egy olyan államfő kell, amely nem lárva, nem álarc, olyan államfő kell, amely hatalom és erő.” Nyíltan bejelentette, hogy az államfői jogkörökkel kapcsolatos vitákban ő a minél inkább kiszélesítendő kormányzói hatalmat preferálta, mert a nemzetnek „erős karral” kormányzó vezetőre volt szüksége. Nem látott semmiféle veszélyt, semmiféle szabadságjogkorlátozást abban, ha minél szélesebb jogkörrel ruházzák fel az államfőt, vagyis – ezt sem titkolta – Horthy Miklóst, sőt, ezt kifejezetten a nemzeti kibontakozás egyetlen alternatívájaként mutatta be, mivel a Nemzeti Hadsereg fővezérében a politikai folyamatokat erősen kézben tartani képes személyiséget látott, akinek történelmi párhuzamát Hunyadi Jánosban jelölte meg. A történelmi közelmúltat az „önfeledés” korának minősítette, amikor ellopták a magyar szívekből a keresztény-nemzeti érzéseket, helyébe a „blazírtság” korszakát ültették, ezért az új alkotmány – mondta a püspök – csak „keresztény nemzeti szellemmel telített” lehetett. Üres és veszélyes frázisoknak nevezte a nyugat, a gunyorosan emlegetett „fenséges nagy demokrácia” értékeit, melyek szerinte csak romlást hoztak a magyarokra. Beszéde végén a legfontosabbnak azt minősítette, hogy a keresztény szellemiségű alkotmányt olyan jogszabályok megalkotásának és gyakorlati tetteknek kell követni, melyek a magyar társadalom valódi

szükségeit, a szociális igazságosság elvének megvalósítását szolgálják. Prohászka beszédét egyetértő, támogató felszólalások követték, bár Ugron Gábor február 27-én kritizálta, hogy csak negatív színben tüntette fel a nyugat-európai demokráciákat, és fontos a püspök felfogására, hogy ezt a beállítást támogató „úgy van, úgy van” közbeszólással reagált.²⁰¹ Prohászka beszédének jelentős sajtóvisszhangja volt, nemcsak a szónoklat nagyszerűségét, hanem a püspök beszédében foglalt politikai rendszer sikerességének reményét is méltatták.²⁰²

Március 1-jén, a nemzetgyűlés Horthy kormányzóvá választó ülésén érte Prohászkát az egyik legfontosabb, inkább reprezentatív, de tényleges szerepvállalásra is alkalmat adó közszereplés lehetősége, ugyanis őt választották azon parlamenti küldöttség elnökének, mely felkereste a Nemzeti Hadsereg fővezérét a Gellért Szállóban és felkérte az államfői méltóság elvállalására.²⁰³ Prohászka Horthyhoz intézett szavaiban udvariasan tájékoztatta a nemzetgyűlés államfői (ideiglenes kormányzói) méltósággal kapcsolatos határozatáról, beleszöve a gondolatot, hogy nem kevesebbet várnak tőle, mint „az anarchia megakadályozását”.²⁰⁴ A delegációt váratlanul érte, hogy Horthy feltételekhez kötötte a kormányzói méltóság elfogadását (elsősorban a parlament feloszlatása, a törvények szentesítése, a hadügyek stb. kérdésében), Prohászka állítólag oda is súgta Huszár Károly miniszterelnöknek, hogy legyenek óvatosak, mert a fővezér „különös követeléseket forgat a fejében”.²⁰⁵ A parlamentbe visszatérő, katonai díszsorfal között bevonuló delegáció próbálta csillapítani a Horthy váratlan követelései miatti felzúdulást, a püspök részt vett azon a külön megbeszélésen, ahol eldöntötték, hogy teljesítik a leendő államfő igényeit (egyik aláírója lett a vonatkozó szándéknyilatkozatnak), kötelezték magukat az államfői jogkörök kibővítésére.²⁰⁶ A kormányzó választásakor a nemzetgyűlés megéljenezte Prohászkát, amikor Horthyra adta szavazatát.²⁰⁷

További közszereplések, 1920. január – február

Politikai programjának egyes elemeit egy, a választásoktól függetlenül fogalmazott cikkben is megírta az év elején, amelyet az Országos Központi Hitelszövetkezet útján juttatott el az olvasókhoz, egyben kérve is a szövetkezet támogatását.²⁰⁸ „A mi földi menyországunkat támadta meg az orosz-zsidó bolondgombáktól megőrzített proletárdiktatúra” – határozta meg a bolsevik rendszer és az ideális nemzeti állam közötti óriási különbséget, majd ezúttal is kiadta a jelszót: „Íme, itt az ideje a nemzetmentésnek!” Az ország gazdasági talpra állításához tőkére van szükség, amelynek természetét Prohászka sem kedvelte („piszkos s véres annak a története”), de az adott helyzetben nélkülözhetetlennek és a kívánatos irányba megreformálhatónak tartott. A magyar nemzet megújulásának munkához magyar és

tisztességes tőke kell – szögezte le, és arra kérte az érintetteket, hogy fogadják el „a szövetkezeti tőke felénk nyújtott kezét”.

Prohászka kivette a részét a békefeltételek nyilvánosságra kerülését követően elrendelt nemzeti gyászból is.²⁰⁹ Január 16-án hirdette meg ő is, 21-én Székesfehérváron is kitűzték a fekete zászlókat, a püspök gyászistentiszteletet tartott, papjainak küldött rendelkezésében meghagyta, hogy rövid egyházi beszédek keretében mutassanak rá a magyar nemzetet ért súlyos veszteségekre.²¹⁰ Februárban a limanovai elesettek tiszteletére tartott gyászistentiszteleten beszélt arról, hogy a nemzet a hősök iránti háláját a keresztény hittel juttatja kifejezésre.²¹¹

Január 30-án elnöki teendőket látott el a Regnum Marianum egyházközség közgyűlésén, beszédet is mondott.²¹² Február 19-én a Budai Katolikus Körben tartott előadásában kifejezetten a katolikusok mozgósítását állította a középpontba.²¹³ Mint mondta, a győztes nagyhatalmak nemcsak megalázó békekötésre, hanem „szegénységre, kulturátlanságra kárhoztatják”, és a magyar kultúra megmentése érdekében úgy gondolta, hogy „minden erőt csatasorba kell állítani, elsősorban a lelkieket”. A helyi katolikus közösségeknek, egyesületeknek nagy jelentőséget tulajdonított „a lelkiek mozgásba hozatalában”, a kereszténységet ezúttal „fertőtlenítő szerhez” hasonlította, mely a magyar lelket megbetegítő, Nyugat-Európából érkező betegségekkel (relativizmussal, intellektualizmussal) szemben védelmet és lelkesítő erőt adjon a társadalomnak.

Február végén Prohászka nyilatkozata is megjelent – a „keresztény-nemzeti” oldal által egyébként túlzottan szabadosnak tartott, ám nagyon népszerű – *Színházi Életnek* abban a nyolc oldalas összeállításában, melyben a magyar közélet számos személyiségét kérdezték a színház társadalmi szerepéről.²¹⁴ Prohászka a „lezüllés” folyamatának megállításáról beszélt, ebben az erkölcsi értékeket és a nemzeti érzést előtérbe helyező „magyar színház” szerepének fontos küldetést szánt, sorai mögött egyértelműen a számára ideológiailag elfogadható színdaraboktól és közízléstől várta az „erkölcsi reneszánszok” eljövételét.

Prohászka egyik legfontosabb, későbbi közszerepléseit is meghatározó vállalkozása a Magyar Jövő Ifjúsági Irodalmi Rt. megalakításában való kezdeményező szerepvállalása volt. Február 28-án tartották az alakuló közgyűlést, a szervezet az ifjúságnak megfelelő szellemiségű irodalommal való ellátását tűzte ki célul, és ambiciózus, jelentős anyagi háttérrel megmozgató célokat tűztek maguk elé.²¹⁵ Prohászka lett a részvénytársaság igazgató elnöke.

Kisebb, leginkább társadalmi reprezentáció szempontjából fontos közszerepléseivel sem hagyott fel, február 1-jén volt például Kristóffy József (Prohászka 1905-ös püspöki kinevezése idején) volt belügyminiszter fiának házasságkötése, ahol a püspök végezte az egyházi szertartást,²¹⁶ s hasonló szerepben járt a hónap végén az elhunyt Günther Antal kúriai elnök

végtsztességének egyházi ceremóniáján is,²¹⁷ megjelent az író és zeneszerző Zichy Géza február végi matinéján.²¹⁸ Fontos továbbá, hogy ebben az időszakban is folytatta a Szociális Misz-sziótársulat tagjai részére tartott konferencia-előadásait.²¹⁹

IV.2. 1920. március 1. – 1922. március 31.

Prohászka az első nemzetgyűlési ciklus képviselőjeként részt vett a parlamenti életben, 1920. július vége és 1921. február eleje között pártelnökként is tevékenykedett, vagyis felvethető a kérdés, hogy feladta-e, akár csak átmenetileg is a „public intellectual” szerepkörét, esetleg mennyire kell árnyalni az e szerepkörökkel kapcsolatos megfogalmazásokat. Meggyőződésem, hogy bár Prohászka valóban képviselő és pártelnök volt (s a közvéleményben e funkcióit léptenyomon emlegették is, mint személyének különleges súlyt adó elemeket), összességében ezen közéleti szerepvállalásai mellett is döntően, elsősorban a politika világa iránt kiemelten érdeklődő, arról önálló véleményt megfogalmazó és folyamatosan hangoztató közszereplő értelmiségi maradt. Nemcsak azzal bizonyította ezt, hogy mennyire tartotta ő maga fontosnak a képviselőséget és a pártelnökséget (nem nagyon, ld. erről részletesen alábbiakban), hanem azzal is, hogy közéleti szerepvállalásait (a közvéleményt megszólítani hivatott beszédeit, írásait, nyilatkozatait) ugyanúgy fontosabbnak tartotta a gyakorló politikustól elvárható megjelenéseknél, mint a megelőző, illetve követő időszakokban.

Jelen alfejezetben először a „politikus” tevékenységét igyekszem összefoglalóan áttekinteni, ezt követően térek rá a parlamenten, illetve a pártpolitikán kívüli közszerepléseinek ismertetésére. Mivel utóbbiak voltak számára igazán fontosak, az alfejezetet záró dátum természetesen nem merev határvonal, a képviselőségről leköszönő püspök 1922 márciusában vett részt utoljára pártpolitikai jellegű eseményekben, jóllehet, ilyen irányú tevékenysége 1921 februárja után jelentősen háttérbe szorult.

Prohászka Ottokár, mint politikus, 1. A parlamenti képviselőség

Mint az előző alfejezetben látható volt, a püspök nagyon is kénytelen-kelletlen, mintegy szükséges kellemetlen kötelezettségként vállalta a parlamenti képviselőséget,¹ amiben nemcsak aktuálisan felmerült személyes averziói játszottak szerepet. Prohászka általában rendkívül elítélő volt a többpárti parlamenttel, mint intézménnyel kapcsolatosan, s nagyon fontos, hogy ez a vélemény nem nemzetgyűlési képviselőként gyűjtött tapasztalatain alapult, hanem azoktól függetlenül is így gondolkozott. (Ezek az élmények viszont megerősítették abban a meggyőződésében, hogy a parlamenti viták során születő döntéshozatal inkább potenciálisan káros, fékező hatású a kíváncsú politikai folyamatokkal szemben, mint produktív.²) 1920. január végén írta naplójába (vagyis képviselői tevékenységét megelőzően), hogy az intézmény a cirkuszra, a képviselők cirkuszi fellépőkre, főleg bohócokra emlékeztették.³ („Most meg képzeld el, hogy minden ilyen szellemi felfűjt béka, honatya és alkotmányos puffancs mögött, a nagyzó pofák mögött az őrangyalok égi arca, tele gyötrellemmel és kábulattal; főleg pedig, ha

szólásra emelkedik az ilyen honvédő, azt gondolom, hogy az angyala a padra üti fejét s fel se néz, de az ember érzi rajta, hogy szégyenben ég” – írta maró gúnnyal, pedig személyes tapasztalatokat csak főrendi házi tagként szerezhette korábban.) 1922 áprilisa után pedig folyamatosan kifejezésre juttatta a törvényhozással (és nemcsak annak kifogásolható hatékonyságával és színvonalával) kapcsolatos meggyőződését.⁴ Alapvető dilemmája lehetett, hogy egyházi ember egyáltalán vállalhat-e ilyen direkt politikai szerepet, és Raffay Sándor példája – visszaemlékezése szerint – később arra a felismerésre indította, hogy a két szerep igazából nem összeegyeztethető.⁵ (1920-ban ezen a dilemmán még könnyen túllépett, mert úgy érezte, hogy van érzéke és tehetsége a gyakorlati politikához.)

Kevesebb, mint két hónapja volt csak parlamenti képviselő, amikor olyanokat írt naplójába, hogy a nemzetgyűlés „a kis koponyák s a nagy akarnokok gyülekezete”, a képviselők általában tehetségtelenek, önhittek és korruptak, vagy arról, hogy számára „egyre kiállhatatlanabb” a parlamenti üléseken való részvétel, képviselőtársait csak a hatalmi játszmák érdeklik stb.⁶ Magánlevelében már ekkor ilyen érzései voltak: „Testem-lelkem unja azt a sok szóhabarékot, melyet a nemzetgyűlés produkál, néha úgy érzem magam, hogy végleg elbutulok a sok beszéd-től, amit ott hallok.”⁷ Márpedig ezekre a következtetésekre nem juthatott ilyen rövid idő tapasztalatai alapján, inkább csak meglévő álláspontjának megerősítéseként fogta fel az őt a nemzetgyűlésben ért impulzusokat. Emellett minden bizonnyal arról is szó lehetett, hogy Prohászka nagyon lassúnak találta a törvényalkotás tempóját, a keresztény-nemzeti Magyarország megteremtését illetően – mint látható volt – valósággal égett a tettvágytól, minden napot elvesztegetett időnek, minden parlamenti vitát időt pazarló szócséplésnek és a magyarságra nézve ellenséges erők visszatérése lehetőségének érezhetett. (Ugyanakkor egyes megjegyzései arra utalnak, hogy a feladat nehézségeivel maga is tisztában volt: „Várom s lesem, hogy mit tehetünk, de bizony a kezénél s lábánál megkötött nyomorék nemzet nem sokat tehet.”⁸)

Mégis érdemes röviden áttekinteni és mérlegelni képviselőségének egész időszakát. Prohászka a parlament alakulásakor három bizottságba is beválasztották (közgazdasági, külügyi és közoktatási bizottságok),⁹ előbbi kettőben viselt tagságáról szeptember végén lemondott.¹⁰ A nemzetgyűlési testületek 1921. februári újraválasztásakor ismét a közgazdasági és a közoktatásügyi bizottságba került,¹¹ előbbiben ideiglenesen elnöki teendőket is ellátott,¹² nem is beszélve bizonyos eseti bizottsági tagságokról¹³ stb. (A bizottságokban tett hozzászólásai egyelőre nem ismertek, bár néhány adat arra utal, hogy ezeken a fórumokon is megszólalt.¹⁴)

Számos társadalmi egyesület, párt képviselőt is ellátta a parlamentben, például azáltal, hogy vállalta egyes kezdeményezéseik törvényhozás előtti megjelenítését. A nemzetgyűlés jegyzőkönyvei több ilyen indítvány nyilvántartásba vételét említik,¹⁵ 1921 februárjában a

Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségének kérvényét nyújtotta be a nemzet szabad királyválasztása, illetve a Védő Ligák Szövetségének március 15. emléke törvénybe iktatása és nemzeti ünneppé nyilvánítása tárgyában, az év végén pedig a Magyar Királyság Pártja átíratát, a parlamenti ciklus végén a nyugdíjas tanítók és özvegyeik székesfehérvári szervezetének esélyegyenlőséget szorgalmazó beadványa mögé állt.¹⁶ A parlamenti képviselőséget Prohászka valóban a nemzetért (a körülmények kényszere hatása alatt) vállalt szolgálatnak érezhette, puritán életmódjára, személyiségére, illetve a nemzetgyűléssel kapcsolatos felfogására egyszerre utal, hogy képviselői tiszteletdíját teljes egészében jótékony célokra (felét iskolai oktatás, felét hadiárvak napközi otthona támogatására) fordíttatta.¹⁷ Olvashatunk a lapokban arról is, hogy ha indítvány, vagy parlamenti felszólalás formáját nem is öltötte, Prohászka érdeklődött valamely politikai esemény iránt, ez történt például a korábbi bécsi ellenforradalmi központ pénzügyi hátterével kapcsolatosan felmerült kérdésre vonatkozóan, a püspök ekkor is azok között volt, akik az ügy tisztázását sürgették.¹⁸

Parlamenti képviselőként két nagy szónoklatot tartott, és két kisebbet (egy törvénymódosító korrekciót, illetve egy interpellációhoz való csatlakozást jelentett be), ami önmagában arra mutat, hogy – az említett két nagyobb eset kivételével – nem tartotta igazán fontosnak, hogy a plenáris üléseken a rendszert alapvetően meghatározó jogszabályok megalkotásából kivegy a részét.¹⁹ A két nagy téma az alkotmányosság helyreállítása és a numerus clausus voltak (részletesen ld. III.1. és IV.1. alfejezetekben), a két kisebb hozzászólása közül az egyik a földbirtokpolitikai törvény egy paragrafusa (részletesen ld. III.5. alfejezetben), a másik az oroszországi magyar hadifoglyok ügyében született.²⁰ Utóbbiban 1921. július 14-én is arról beszélt, hogy Huszár Károlynak az ügyben tartott interpellációja arra adott számára példát, hogy „a mi pártvillongásaink, a mi apró-cseprő egyéni érdekeink szűk köréből felemelkedve felértsük a magyar gondolatot, felértsük azt a nagy feladatot, amelyet nekünk mindnyájunknak teljesítenünk kell”. A háborúban elesettek és hadifogságba kerültek szenvedéseiről, a nemzet irántuk viselt kötelezettségeiről beszélt hosszabban, majd keserűen arról, hogy az árvák, özvegyek, hadirokkantak számára 1920 elején indított jótékonyági akciókból („arany-akcióból”) ő maga is igyekezett kivenni a részét, de a kezdeményezést sikertelennek ítélte.²¹ Nem a magyar társadalom adakozási hajlandóságának hiányosságát, hanem a szörnyű gazdasági állapotokat okolta ezért, s úgy érezte, joggal apellálnak a külföldi nemzetek érzékenységre, például azokéra, akik a török elnyomástól szenvedő örmények ügyében határozottan állást foglaltak. „Hát legyen egy magyar fogoly-kérdése az emberiségnek! Érezze át, hogy ez egy kínzó gondolat; érezze át, hogy ez az emberi léleknek a kínja; szabaduljon fel, mert felszabadíthatja önmagát ettől a megalázó, szégyenteljes kintól és

gyötrelemtől!” – mondta, már csak azért is, mert úgy érezte, számos országot egy forradalmi hatású szociális mozgalom kezdi áthatni, s a Huszár-féle kiáltványt nemcsak a magyar nemzetgyűlés, hanem az egész emberiség becsületébe vágó ügynek minősítette. Ez a Prohászka-beszéd lelkes kiállítás volt egy szociális és nemzetpolitikai irányú kezdeményezés mellett, de nem konkrét törvényalkotáshoz, vagyis parlamenti képviselői „alapfeladatához” kapcsolódott, akár más fórumon is ugyanígy előadhatta volna – amúgy rá jellemző remek szónoklat formájába öntött – gondolatait. 1920–21-ben az új nemzetgyűlés előtt számos, szerteágazó probléma tornyosult, például: az államfői jogkör, a hatalmi ágak egymáshoz való viszonya, a jogrend helyreállítása, a házszabályok reformja, a főrendiház kérdése, a közigazgatási és a választójogi reform stb.²² – Prohászka ezek közül csak néhány iránt tanúsított egyáltalán valamiféle érdeklődést, nyilvánvaló, hogy a törvényhozó testület tagjaként is inkább közszereplő értelmiségi maradt.

Prohászka beszédeken kívüli parlamenti közszerepléseit aktív és passzív típusokba sorolhatjuk, előbbibe elsősorban a – beszédek mellett – közbeszólásait, illetve a szavazások alkalmával tapasztalt magatartását, utóbbiba pedig azokat az eseteket, amikor a személyére irányuló hivatkozás valamilyen kontextusban mások felszólalásaiban elhangzott. Ami előbbieket illeti: Egyetértően szólt közbe akkor, amikor képviselőtársa arról beszélt, hogy a fővárosi tanítók nagy része a kommunizmus szolgálatában állt, „szégyen gyalázat”-ot kiáltva.²³ Amikor Friedrich István a liberális és baloldali sajtót ostromozva arról beszélt, hogy a fővárosi lapkiadók 1919 őszén a román megszállóktól akartak segítséget kérni a Nemzeti Hadsereggel szemben, Prohászka bekiabált („Kik azok?”), egyértelműen azzal a céllal, hogy konkrétan neveztessenek meg.²⁴ Más alkalommal a református Kovács J. István – a protestánsok számára sérelmes reverzálisok ügyében – a katolikus főpapok fellépését szorgalmazta, Prohászka közbeszólt: „Meglesz! A primás maga megy le Rómába!”²⁵ (A bekiáltás egyértelműen annak szólt, hogy a püspök nyilvánosan akarta demonstrálni a protestánsokkal való együttműködési készséget.) 1920 nyarán helyeslését kiabálta be, amikor képviselőtársa arról beszélt, hogy a munkások nem alkalmazhatnak bármilyen eszközt sztrájkjukuk érvényesítéséhez,²⁶ Gömbös Gyula beszédébe pedig a MOVE 1919. januári nacionalista irányú fellépésének időpontját pontosító kérdést szűrt,²⁷ a radikális Zákány Gyulát is megerősítette egy másik beszólásával, amikor az arról beszélt, hogy az egyéni szabadságjogokat a kíváncsok nemzeti célok érdekében lehetséges és szükséges korlátozni.²⁸ 1921-ben nemcsak parlamenti beszédei ritkultak, illetve szűntek meg, de közbeszólásai is, egy alkalommal azért bekiáltásaiban vitatta, hogy bárki is meg akarná vonni a munkások érdekérvényesítésének jogát, vagy hogy a szociális alapú jogalkotást csak a felebaráti szeretet kényszerítené ki (a társadalmi szükségletek mellett),²⁹ de

a parlamenttől való erősödő elfordulását egyre ritkább és kelletlenebb szerepvállalások jellemezték 1921 tavaszától.³⁰

Akad azután olyan – nagyon is árulkodó – közbeszólása Prohászkanak, amelyeket a nemzetgyűlési naplóban nem is rögzítettek, viszont a jelen lévő újságírók tudósítottak róla. 1920 augusztusában Szilágyi Lajos képviselő Gömbös Gyulát kritizáló felszólalásakor a hivatalos napló csak általános mozgolódást rögzített, Szilágyi csípősebb megjegyzésekor Prohászka „Ez személyeskedés!” beszólással állt Gömbös mellé.³¹ 1921. július 7-én pedig Sréter István képviselő (az első Teleki-kormány honvédelmi minisztere 1920 decemberéig) olyan határozati javaslatot terjesztett elő, amelyben egy átfogó, a hadsereg megbízhatóságával kapcsolatos felmérést indítványozott.³² A felmérés kérdőpontjai olyasmikre vonatkoztak, minthogy szolgáltak-e a régi hadseregben, a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében, milyen a magyar nyelvtudásuk stb. Amikor a kérdőív pontjainak felsorolásakor a zsidók belső arányait firtató kérdéshez ért („hány az izraelita és a kikeresztelkedett izraelita ezek között?”), a nemzetgyűlési napló csak annyit örökített meg, hogy „egy hang jobb felől” közbevágtott: „Az mindegy!” A sajtóból tudhatjuk, hogy a közbeszóló Reischl Richárd keszthelyi képviselő volt, a bekiabálásra Prohászka reagált ekként: „Nem mindegy!”³³ A kis epizód arra utal, hogy ekkor Prohászka számára nagyon is fontos volt a zsidók egyes foglalkozási ágakon (jelesül a hadseregben) belüli számaránya, illetve annak finom megkülönböztetése, hogy kikeresztelkedettekről van-e szó. Mindez arra utal, hogy valószínűleg jóval többször fejezte ki tetszését vagy kritikáját, mint amennyit a parlamenti jegyzőkönyv megörökített.³⁴ Emlékezetes maradt egy-két, parlamenti folyosón folytatott beszélgetése is, például, amikor meghallotta, hogy egy liberális képviselő „keresztény kurzust” emlegetett, odalépett hozzá és elmondta, hogy Magyarországon ezer éve van keresztény kurzus, és kifejezte reményét, hogy ezer évig az is marad.³⁵

A „véetlen” parlamenti közszerepléseit felsorolni sem könnyű, hiszen nevének bármilyen kontextusú elhangzásakor a ház minden oldalán taps és éljenzés tört ki. Hivatkoztak rá a radikális jobboldallal szimpatizáló, vagy oda tartozó képviselők, amikor a zsidókérdés megoldásának fontosságát hangoztatták,³⁶ vagy a földreform iránti elkötelezettségének példázataként.³⁷ Az is előfordult, hogy a numerus clausust ellenző Vasadi Balogh György később a püspök beszédének egyik elemét úgy idézte, mintha egyetértene, valójában épp az ellenkezőjét sugallta. (A radikális diákszervezetek által elkövetett zsidóellenes atrocitások ismertetésekor beszélt arról, hogy Prohászka is óvott a zsidókérdés elfajulásától.³⁸) Hasonló élel említette később a parlamentben Giesswein Sándor is Prohászkat, amikor arról beszélt, hogy ha a szélsőségesek minden „faji szempontból” nem magyart el akarnának távolítani a közéletből, ezt őrá és a püspökre egyaránt vonatkoztatni kellene.³⁹ Giesswein később is megengedett hasonló „odaszúrás”,

amikor az 1918 előtti közszerepléseit (például a polgári radikálisokkal való kapcsolatát) firtató kérdésre úgy reagált, hogy Prohászkaival együtt vettek részt ilyen rendezvényeken.⁴⁰ Drozdy Győző is pozitív példaként hivatkozott – az általa ismét dicsérő jelzőkkel elhalmozott – Prohászka 1919. márciusi, fakultatív vallásoktatással kapcsolatos cikkére,⁴¹ jóllehet, ennek emlegetése ekkor a püspök számára már inkább kényelmetlennek számított. (Később Giesswein, és a beszédébe beleszóló Drozdy egyaránt az „akkori”, vagyis 1918 előtti Prohászka-t dicsérték az autonómia-mozgalommal kapcsolatos, demokratikus nézeteiért.⁴²)

Ami pedig a voksolásokat illeti, Prohászka határozottan támogatta a numerus clausust, illetve Ereky Károly zsidóellenes módosító indítványát 1920. december elején, a Pénzügyi Központtól szóló törvény esetén.⁴³ De igen-nel szavazott a „botbüntetésként” elhíresült paragrafusok esetén is,⁴⁴ s amikor az 1920. augusztus 26-i ülésnapon Bernolák Nándor arról beszélt, hogy a köztörvényes bűnözők testi fenyegetéssel való büntetése nem áll ellentétben a keresztény világnézettel, éppen Prohászka törvény melletti kiállására hivatkozott, a püspök támogató közbeszólásai mellett.⁴⁵ Egy sajtónyilatkozatában Prohászka kemény, de a jobboldali radikálisoknak tetszetős érveléssel támasztotta alá a „botbüntetést”: „Olyan időköt élünk, amikor sokakat fizikai fájdalommal kell erkölcsi öntudatra ébresztenünk. [Sic!] Esmékkel és eszméknek a hangoztatásával gyakran hiába dolgozunk. A botbüntetés ellenzői annak állatiasságával érvelnek. De aki süket, arra hiába ordítok: ember! Ha az érzék alszik, akkor előbb ezt az érzéket kell alkalmas eszközzel – akár a botbüntetéssel is – felébreszteni!”⁴⁶ A büntetési forma melletti kiállásával Prohászka ezúttal is az antiszemita radikálisok felé húzott (a „lánckereskedők”, árdrágítók stb. elleni fellépés szorosán összefüggött a zsidóellenes sztereotípiákkal), ez a követelés az Ébredő Magyarok Egyesülete programjaiban is rendszeresen felbukkant.⁴⁷

Összességében fontos megemlíteni, hogy az első nemzetgyűlés időszakában vezető, meghatározó politikusnak tartották kortársai, rendszeresen részt vett (pártelnöksége előtt, alatt és után) a kormányzó, vagy a miniszterelnök által kezdeményezett megbeszéléseken, sőt, az is előfordult, hogy a kormányfő Székesfehérváron látogatta meg.⁴⁸

Mindeközben a parlamentarizmussal és a demokráciával kapcsolatos elítélő (magán) véleménye folyamatosan erősödött. Olyanokat állapított meg, hogy „a nemzetgyűlés az ösztönösség, az önteltség, az elkapatottság s a neveletlenség kirakata”, a képviselőtársait „kiszámíthatatlan indulatok vízfelületén libegő papírhajócskákhöz” hasonlította,⁴⁹ a demokráciáról pedig súlyosan elítélő szavakat fogalmazott meg, pártelnöksége végén egyenesen úgy vélte, hogy egyike a legnagyobb hazugságoknak.⁵⁰ A nemzetgyűlés 1922. február közepén történt feloszlását óriási megkönnyebbüléssel fogadta.⁵¹ („Hál’ Istennek, megszabadultam a nemzetgyűléstől.”) Az alkalom számára egyben a demokrácia és a parlamentarizmus iránti kritikájának

megfogalmazására is lehetőséget adott. Egy év alatt másodszor rögzítette naplójában azt a Démoszthenésznek tulajdonított mondást, miszerint Pallasz Athéné istennő a három legcsúnyább állatot választotta kedvencének: a baglyot, a kígyót és a démoszt.⁵² „Ez az utóbbi egy dekadens piszkos társaság, konglomerát minden szenvedélyből, butaságból és komikumból” – vélte 1922-ben, és kemény szavakra is fakadt: „Ó demokrácia, te buta ördögpofo, mikor fordulsz majd föl? De mit helyette? Aztán még egyet sajnálok, azt a szép, gót palotát [ti. a Parlament épületét], melybe beleállítják a makói zöldségpiacot.”

Prohászka Ottokár, mint politikus, 2. A választójog kérdése

1918 októbere előtt, sőt, 1919 végén – 1920 elején a Prohászka által kiemelten fontosnak tartott jogalkotás két eleméről szoltam részletesebben (a zsidókérdés ügyében feltűnő aktivitást, a földkérdés kapcsán feltűnő passzivitást mutatott a nemzetgyűlésben, ld. erről III.1. illetve III.5. alfejezeteket), érdemes ehhez kapcsolódva a választójog kérdését is körbejárni, mert az említett korábbi időszakokban úgy tűnt, a püspök ezt is a kiemelten fontos közéleti témakörök közé sorolta.⁵³ Ennek a felfogásának 1920-ban is többször hangot adott. Márciusban személyesen nem tudott részt venni Slachta Margit kampánygyűlésén (a Budapest I. kerületében kiírt pótválasztáson aztán Slachta – a magyar parlament első női képviselőjeként – elnyerte a mandátumot), de a résztvevőkhöz intézett levelét a KNEP jelöltje ismertette a megjelentekkel.⁵⁴ Ebben Prohászka a „szociális fejlődés törvényei” alapján hitet tett a férfi–nő egyenjogúság mellett, elítélte a „főzőkanál”-elméletet, vagyis a nők társadalmi szerepének szigorú, tradicionális értelmezését, s úgy vélte, a kor embere „öntudatosan szembeszállva azzal, tanúságot tesz a haladás mellett, s a nők egyik legkiválóbbjára bízta családjának s ezzel önmagának boldogabb jövőjét”. Slachta választási röplapján is szerepelt Prohászka nyilatkozata, melyben a „keresztény nemzeti kurzus” dicsőségének, az „idők jele” megértésének nevezte az első nőképvisező megválasztását, különösen a szociáldemokratákkal szemben.⁵⁵

E határozott és következetes kiállás mellett feltűnő volt, hogy 1920 nyarától egyre inkább kitért a női választójog kérdésében való nyilvános állásfoglalás elől, sokkal inkább „lebegtette” a témával kapcsolatos álláspontját, mintsem következetesen képviselte volna azt. Az egységes kormánypártban a keresztény- és kigazdapárti képviselőket ez a kérdés is megosztotta,⁵⁶ s Prohászka még nem is volt pártelnök, amikor egy sajtónyilatkozatában feltűnően megkerülte az állásfoglalást.⁵⁷ (Több megszólaltatott, például Giesswein Sándor vagy Rubinek Gyula határozottan véleményt nyilvánított, előbbi elutasította, utóbbi pártolta a választójogi rendszer átalakítását.) Prohászka arra hivatkozott, hogy minden idejét a földbirtokreform ügye kötötte le,

ezért nem tudott véleményt mondani. Bár elismerte, hogy ez fontos kérdés („mert az a látszata a dolognak, mintha egy új osztályuralom felé vágtatnánk, amit sürgősen meg kell akadályozni”), hosszas magyarázkodásba fogott a választójog korlátozása vagy általánosságának fenntartása kapcsán, mondván, az „ország pacifikálása” szempontjából az egyik, alkotmányjogi szempontból a másik eljárás számára a célravezetőbb. Ködösítő nyilatkozatát alighanem mindenki úgy értelmezhetette, ahogy saját szempontjából akarta.

Az ősszel még nyilvánosan is kiállt az általános, nőkre is kiterjesztett választójog intézménye mellett, igaz, a Keresztény Nők Szövetségének 1920. októberi közgyűlésén tette ezt (vagyis vele nagyon egyetértő közegben), élénk színekkel ecsetelte a nők által képviselt „egészséges szellem” közéletben való megjelenítését.⁵⁸ Ekkoriban a keresztény női szervezetek (például elsősorban a Slachta Margit vezette Keresztény Női Tábor irányításával) aláírásgyűjtő mozgalmat is indítottak a női szavazatjog mellett, Prohászka ezt több alkalommal is felkarolta. A számos aláírásgyűjtő ív között megtaláljuk a székesfehérvári női egyesületek 1920. október 20-án kelt beadványát, melynek szerzői megdöbbenésüknek adtak hangot, hogy a kormánypárt egyes csoportjai a törvényhatósági választások kapcsán korlátozni akarták a női szavazatjogot, és nemcsak követelték a választójogi rendszer változatlan fenntartását, hanem indoklásként azt is leszögezték, hogy a „keresztény irányzat” öngyilkosságot követne el, ha a legmegbízhatóbb, korábban az irányzatot győzelemhez segítő szavazótáboruk jogait csorbítanák.⁵⁹ A beadványt a parlamenthez Prohászka Ottokár nyújtotta be, illetve ajánlotta megfontolásra. (Megjegyzem, az érvelés pontosan megfelelt a Prohászka által is támogatott politikai szervezetek, például az Ébredő Magyarok Egyesülete, valamint az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga – Wolff Károly ügyvezető elnök által készített – ekkori beadványaival.⁶⁰) De ugyanezt külön levélben Prohászka is felvállalta. A Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen nevű szervezet elnökeként úgy vélte: „Nincs a magyar társadalomnak égetőbb sebe, mint a leánykereskedők, lélekkufárok aknamunkája, [...] művelt nemzet nem nézheti tovább, hogy a nő árucikknek tekintessék. Amennyire becsüli egy állam a nőt, annyira érdemli meg a művelt népek becsülését.”⁶¹ Ebből pedig azt a következtetést vont le, hogy a nemzetgyűlésben kell, hogy legyen szószólója a kizsákmányolt, kiszolgáltatott szegény magyar nőknek, az egész társadalmat érintő „népvédelmi törvények” megvalósítása csak az ő tevékeny közreműködésükkel képzelhető el. E beadvány keletkezése napján egyébként a Slachta Margit vezette női választójogi mozgalom nagyszabású fórumot tartott, melyen Prohászka is részt vett a keresztény politika számos reprezentánsával (Teleki Pál, Apponyi Albert, Haller István, Huszár Károly, Benárd Ágoston, Wolff Károly stb.) együtt. Az előzetes tervekkel ellentétben azért nem tudott beszédet tartani, mert pár nappal

korábban, a katolikus nagygyűlésen teljesen berekedt, megnyitó gondolatait (mint „a püspök úr torka”) Slachta Margit tolmácsolta.⁶²

1921. augusztus végén frankfurti beszédében viszont általánosságban elítélte a demokráciáknak azt a vonását, hogy arra szerinte értelmetleneknek is választójogot biztosítanak (ld. erről alább), illetve általában megfigyelhető, hogy ekkor már nem foglalt állást a választójog szűkítésével kapcsolatos kormányzati tervek ügyében. 1922 elején a vonatkozó heves vitákban nem vett részt, nem foglalt állást nyilvánosan.⁶³ A női választójog mellett ekkor már csak oly módon állt ki, hogy újra nevét adta az – ismét Slachta Margit aktív szerepvállalásával kibontakozó⁶⁴ – tiltakozó levélkampányhoz, ugyanazon székesfehérvári női szervezetek beadványát nyújtotta be a parlamenthez „helyeslőleg és pártolólágg”, amelyek ezt korábban is kezdeményezték.⁶⁵

Prohászka összességében 1920 végétől – 1921 elejétől elfordult a korábban általa is többször tematizált, általános (azon belül különösen: nőkre is egyenjogúan kiterjesztett) választójog eszméjétől, hasonlóan a földreform ügyéhez, ebben is inkább „hallgatás” jellemezte a közszerepléseit. Kissé előreugorva érdemes felidézni, hogy 1922. augusztusi (vagyis képviselőségének megszűnését követően adott) interjújában már lelkesen üdvözölte a kormánynak a választójogot szűkítő intézkedéseit.⁶⁶ A valóságtól elszakadó „extravagáns és irreális” felfogásnak minősítette, ha nem válogatják meg, kik szavazhatnak és kik nem, mert – érvelt – csak „hozzáértő”, megbízható emberekre lehet bízni, hogy részt vegyenek a közéletben. (Ez a megfogalmazása lényegében az általános választójog eszméjének megtagadását jelentette.) 1922 decemberében pedig az egykor a nők választójogáért harciasan kiálló püspök már kifejezetten előírta a Szociális Missziótársulat tagjainak, hogy ne politizáljanak, „mert csak pártpolitika van”, a választójogi küzdelmet folytató nőkről pedig elég egyértelmű (lesújtó) véleményt fogalmazott meg: „Isten ments, hogy a politika undorító alakjaivá, suffragettekké legyenek!”⁶⁷

Prohászka Ottokár, mint politikus, 3. A pártelnökség

1920 folyamán a politikai rendszer stabilizációjának két kiemelten fontos vonatkozása is érintette Prohászkát: Egyrészt 1920–21-ben a kormányfői poszt háromszori változása során gyakran felmerült a neve miniszterelnökként, de minden alkalommal hozzátették a jól értesültek vagy azt, hogy ez csak találgatás, vagy azt, hogy a püspök úgysem vállalná a végrehajtó hatalom irányítását.⁶⁸

Másrészt viszont – mint többször említettem – 1920. július végén ő lett a július 12-én az Országos Kisgazda és Földműves Párt, illetve a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja fúziójából

létrehozott Egyesült Keresztény Nemzeti Kisgazda és Földműves Párt nevű egységes kormánypárt elnöke.⁶⁹ A pártfúzió kérdése az 1920. januári nemzetgyűlési választások óta folyamatosan a közélet egyik fontos kérdése volt, a nagyjából azonos mandátum-aránnyal (összesen a 208 képviselői helyből 180-nal) a parlamentbe került kisgazda és keresztény párti frakciók kényelmes koalícióban kormányozhattak volna, mégis sok kérdésben súlyosan megosztottak voltak, a klerikális pártfúzióval kapcsolatosan kezdettől kérdéses volt, hogy meddig képes az egységnek legalább a látszatát fenntartani.⁷⁰ A kormány mögötti stabil parlamenti többség fenntartása az egyik legnagyobb kihívás volt a Simonyi-Semadam- és a Teleki-kormányokra nézve egyaránt.⁷¹ Általánosságban elmondható, hogy minden nagyobb politikai rendszerváltozást követően természetes módon kialakulatlan a politikai pártok rendszere, gyakoribbak a szakadások, frakcióharcok, kilépések, „átülések”, nem volt ez másként 1920 első felében a magyar politikában sem.⁷² A két kormánypárt közötti, illetve azokon belüli feszültségek elsimítása érdekében, a „keresztény kurzus” stabil megalapozásához hamar felmerült a pártok fúziója, és Prohászka már márciusban tett olyan nyilatkozatot,⁷³ miszerint nagyon is tudna támogatni egy kormánypártok közötti szorosabb kooperációt, ha nem is egyesített párt formájában. A gondolatot a kisgazdák a parlamentben is üdvözölték,⁷⁴ bár jellemző, hogy közben Rubinek Gyula arról is beszélt egy alkalommal, hogy jobb lett volna, ha a kisgazdapárt egyedül tudott volna kormányt alakítani, a folyamatossá vált viták, személyi ellentétek és koalíciós kényszerek nélkül.⁷⁵ A nyárra eljutottak odáig, hogy már Horthy is a pártok szorosabb együttműködését, akár egységesítését szorgalmazta, a KNEP-ben meghatározó lett a vélemény (Prohászka is osztotta), hogy a trianoni béke aláírásával stabilizálódott az ország helyzete, teljes egészében helyreállt a jogrend (ez azért megalapozatlan túlzás volt még ekkor), és az ország elindulhat a „gyógyulás útján”.⁷⁶ Június végén például Gömbös Gyula is a pártprogramok harmonizációjáról, mint kézen fekvő alternatíváról nyilatkozott, mivel sem a földreform ügyében, sem a „keresztény irányzat intézményes biztosítékaiban” nem látott áthidalhatatlan különbségeket a pártok között.⁷⁷ Csak a keresztényszocialistákat nem tudta volna beilleszteni ebbe a képletbe, viszont hangsúlyosan szerepet szánt volna az egységes pártban Prohászkanak, ami arra utal, hogy a püspök ekkor már a keresztényszocializmus elvi alapjainál fontosabbnak tartotta a minél szélesebb körű „keresztény” összefogás gondolatát, bár felröppent olyan hír is, hogy az egységes kormányzópárt esetén ellenzéki keresztényszocialista párt is létrejöhet Prohászka vezetésével.⁷⁸ Utóbbi nyilván nem haladta meg az ilyen esetekben szokásos találgatások szintjét, talán annyi alapja mégis lehetett, hogy a püspök ingadozhatott a két politikai alternatíva (következetes, de kisebbségi keresztényszocialista politika, vagy átfogó jobboldali összefogás) között, az bizonyos, hogy maga a püspök július 9-én a KNEP pártértekezletén (miután Horthyt követően

Bethlen István tárgyalásokat folytatott a keresztény párt vezetőivel, vele is) határozottan az egységes párt mellett foglalt állást.⁷⁹ A pártfúziót a trianoni béke aláírását követő válságos helyzettel indokolta („a haza veszélyben van” – jelentette ki, hozzátéve, hogy Szovjet-Oroszország mellett az ellenséges kisantantban zajló események is erre figyelmeztetnek), és Bethlen miniszterelnöksége mellett foglalt állást. Fellépése minden bizonnyal a pártok egyesítésének híveit erősítette, illetve bátorította, hatására a KNEP-ben mindenki feladta a fúzióval kapcsolatos ellenérzéseit, mindezt a pártprogramok harmonizációja is igyekezett kifejezésre juttatni,⁸⁰ minden pontja olyan volt, amely különböző hangsúllyal, de szerepelt Prohászka politikai elképzelései között. Bethlen végül nem vállalta a miniszterelnökséget, Teleki Pál július 19-én lett kormányfő, és talán ez is hatással volt arra, hogy az egységes kormányzópárt elnökének is a KNEP-ből kellett érkezni, márpedig erre a vitathatatlan tekintélyű Prohászka alkalmasnak látszott,⁸¹ s a püspök nyilván égett is a tettvágytól, hogy végre meghatározó közéleti pozícióból segítse az általa kívánatosnak tartott politikai folyamatok megvalósítását. Július 30-án választották meg az egységes kormányzópárt 26 tagú Intéző Bizottságát, az elnöki tisztségre pedig Prohászkát. Köszönő beszédében azt hangsúlyozta, hogy a formális pártegységet követően lelki egységgé kell formálni az ország vezető politikai közösségét („a haza javára eredményes munkát csak úgy fejthet ki a párt, hogyha alkotó elemei nemcsak a külsőségekben, hanem a lelkekben is összeforrva munkálkodnak” – mondta), a kormány cselekvőképességének zálogát csak a „homogén gondolkodásban”, a „bajtársiasság” érzésében jelölte meg.⁸²

Elvben jó esély mutatkozott 1920 nyarán arra, hogy a Teleki-kabinet stabil parlamenti háttérrel kezdjen neki a konszolidáció megvalósításának,⁸³ a pártfúzió a hosszúra nyúlt kormányválság megoldásának is fontos eleme volt.⁸⁴ Prohászka 1921. február elejéig töltötte be az elnöki tisztséget, s ez alatt a fél év alatt közszerepléseinek megjelenítésekor szinte elmaradhatatlan volt, hogy ő egyben a kormánypárt elnöke is, a hozzá közel álló sajtó ezt olykor látványos formában is kifejezésre juttatta.⁸⁵ A stabil pártpolitikával kapcsolatos várakozásokat azonban sem az egységes kormánypárt, sem Prohászka elnöksége nem igazolta, épp ellenkezőleg, összességében nagyon is kifejező Gergely Jenő megállapítása, miszerint a püspök „sok mindenben zseniálisnak mondható, de ekkori politikai szerepléseiben aligha”,⁸⁶ álláspontom szerint ez részben a püspök személye miatt alakult így, részben pedig tőle független, objektív körülmények következtében.

Már 1920 augusztusában történtek kilépések a kormánypártból,⁸⁷ a jelenség később egyre gyakoribbá vált,⁸⁸ és egész egyszerűen nem sikerült a pártot egyben tartani.⁸⁹ Igaz, Prohászka – minden jel erre mutat – nem is nagyon tett erre kísérletet. Kétségtelen, hogy az elsietett, kierőszakolt pártfúzióról kezdettől sejteni lehetett, hogy rendkívül törékeny alakzat, nem tudta

feloldani a különböző politikai csoportok (a keresztény politika radikális és/vagy keresztényszocialista áramlatai, a kiskgazdák sajátos törekvései által meglévő) megosztottságát.⁹⁰ De nem tudjuk felmutatni annak a jelét sem, hogy Prohászka elnökként igyekezett volna az elégedetlenkedőket leszerelni, belső kompromisszumokra bírni vagy készíteni, kölcsönös előnyöket kiállításba helyező megállapodásokat tető alá hozni az egységes párt platformjai és meghatározó személyiségei között. Rendszeresen elnökölt a párt értekezletein, de legtöbbször a sajtóból csak egyfajta „levezető elnöki” szerepkör rajzolódik ki,⁹¹ legfeljebb olyan felszólalásairól tudhatunk, amikor – egy alkalommal a gabonaforgalommal kapcsolatos ügyek tárgyalásánál – általánosságban szólította fel párt- és képviselőtársait az ellentétek félretételére, illetve az egységes fellépésre.⁹²

Néhány hónapos pártelnöksége alatt ráadásul Prohászka inkább öntörvényű vezetőként viselkedett, mintha azt várta volna, hogy a parlamenti képviselők, a párt prominens személyiségei egy emberként, mint egy hű sereg követik a keresztény-nemzeti kurzus felépítése iránt tett programjait, de döntései kulcskérdésekben inkább zavaró hatásúak voltak. (A keresztény-nemzeti kurzus fő ideológusának, útmutatójának, szellemi „vezérének” pozícióját mintegy nem tudta a pártelnökség gyakorlati feladatainak megvalósítására alkalmazni.) Vezetése alatt a kormánypárt nem tudott a kormány pártjaként működni, több olyan megnyilvánulása volt a püspöknek, amikor a Teleki-kabinet törvényalkotásával inkább szembe ment, mint segítette volna azt. Ilyen volt például – talán leglátványosabb formában – a numerus clausus esete (ld. III.1. alfejezet), de feltűnő volt „hallgatása” a korábban nála és a párt programjában is kiemelt fontosságú földreform ügyében (ld. III.5. alfejezet), és olyan fontos kérdésekben is, mint a „botbűntetés” (ld. fentebb). Az ún. Ereky-ügyben mindez éles formában mutatkozott meg,⁹³ amikor is annyira fontos volt neki egy, zsidósággal szembeni korlátozásokra irányuló kezdeményezés támogatása, hogy lényegében ő robbantott ki egy kormányválságot. (Feltételezhető persze, hogy Prohászkanak a pénzügyminiszterrel szemben, a szélsőjobboldali radikálisokat támogató szavazata nélkül is kialakult volna válsághelyezettel fenyegető feszültség, konkrétan Korányi Frigyes miniszter már szeptembertől „lebegtette” a lemondását a súlyos gazdasági helyzetre való tekintettel, magas költségvetési deficittel és inflációval küzdött, ehhez képest a Pénzügyintézeti Központról szóló törvény az adott helyzetben másodlagosnak tűnt.⁹⁴)

A többféle nyomás alatt álló Teleki-kormánynak mindenesetre roppant kellemetlen volt, hogy a szélsőjobboldal tombolva ünnepelte a kormányzó párt elnökének a kormánnyal szembeni nyílt állásfoglalását, Korányi egyből be is jelentette a kabinetből való távozását, amit a kormány lemondása követett.⁹⁵ (Más kérdés, hogy Horthy nem fogadta el Teleki visszalépését,

december 16-án hivatalba lépett újabb kormánya, a pénzügyminiszteri széket Hegedűs Lóránt, a vallás- és közoktatásügyi tárcát pedig Haller István helyett Vass József foglalta el.⁹⁶⁾ Visszatérve a december eleji kormányválságra, Prohászka magyarázatai inkább kínosaknak tűnnek. Például így nyilatkozott: „Egyszerűen az történt, hogy nem voltam tájékozva a dolgokról, nem tudtam, hogy komoly kérdéssel állunk szemben. Különben is a miniszter beszédét alig tudjuk megérteni és én magam ezt az egész ügyet csip-csup dolognak néztem. Ez egy tragikum, amelyről nem tehetek.”⁹⁷ Máshol úgy jelentek meg a szavai, hogy nem volt tisztában azzal, hogy a pénzügyminiszter leszavazásával vét a pártfegyelem ellen,⁹⁸ (ez egy pártelnök esetében legalábbis kellemetlen), arról nem is beszélve, amikor azt hozták fel védelmében, hogy Korányi rossz orgánuma miatt nem is értették pontosan, hogy mit beszél a parlamentben.⁹⁹

Hogy Prohászka tisztában volt-e a lépésének súlyával, kétséges, ellene szól, hogy egymás után kétszer is a kormány ellen voksolt (egy még lehetett volna véletlen),¹⁰⁰ továbbá jellemző lehet, hogy az aznapi válságtanácskozásra összeülő kormánypárti értekezleten nem vett részt. Távolmaradásával csalódást okozott még közvetlen híveinek is, mint egy sajtókommentár meg is jegyezte: „Prohászka püspök jónak látta, hogy más üljön az elnöki székbe abban a pártban, amelynek fegyelmi alapját éppen ő döntötte meg ma délelőtti szereplésével a parlament üléstermében. Ereky Károly büszke lehet a sikerére: ellenzéki képviselő létére elérte azt, hogy a kormányzópárt elnöke, Prohászka Ottokár püspök az ellenzék padsoraiból jövő módosítás mellett szavazott annál a törvényjavaslatnál, amely voltaképpen nem is Korányi Frigyes báró pénzügyminiszter javaslata, hanem az összkormány javaslata.”¹⁰¹ A lap emlékeztetett arra, hogy az inkriminált törvényjavaslatot a kormánypárt előkészítő értekezlete már megvitatta, és akkor a püspöknek nem volt észrevétele, a parlamenti nyilvánosságot így váratlanul érte a fellépése, „csak a mai ülésen jutott arra a válaszútra, ahol a bomlást megindította.” Valóban ironikusnak tűnhetett, hogy éppen a kormány mögötti nemzeti egységet máskor oly határozottan követelő Prohászka hozta ilyen helyzetbe a kabinetet. Más kommentár is éppen az erkölcsi vonatkozásokra emlékeztetett, megértve Korányi lemondását, mert „nem lehet olyan kormánypárttal dolgozni, amely hátba támadja miniszterét és ledöfi a nyílt színen”.¹⁰² Ugyanez kiemelt egy másik elemet is, miszerint Korányi nem ideológus, hanem közgazdasági szakember, a kialakult konfliktus így felfogható volt a keresztény-nemzeti kurzus eszmeiségéhez való ragaszkodás és a pénzügyek szakmai ismeretek alapján való megközelítése közötti választásnak is.

A december 2-án tartott kormánypárti értekezleten már megjelent Prohászka, aki megnyitó beszédében kijelentette, hogy a legfontosabb a királykérdés megoldása (miközben azon az állásponton volt, hogy éppen azt nem kellene szóba hozni¹⁰³), de azért utalt a korábbi

eseményekre is.¹⁰⁴ Sajnálatos félreértésnek és tájékozatlanság következményének nevezte a nemzetgyűlésben két nappal korábban történeteket, és saját felelősségét igyekezett tompítani: „Ezernyi ezer kontroverzió volt igen lényeges, lappangó kérdésekben, s ez okozta a pártnak csoportokra való szakadását. Ez a zűrzavar esedékessé tette a kormányválságot és a pártválságot egyaránt.” Prohászka részt vett a kormányválság megoldását célzó, Horthy által kezdeményezett egyeztetéseken,¹⁰⁵ majd két közszereplésével is igyekezett enyhíteni a kormányzó párt nyílt szakadással fenyegető válságát.¹⁰⁶

Először is részt vett, sőt, elnökölt az új pénzügyminiszternek, Hegedűs Lórántnak a kormánypárt értekezlete keretében tartott parlamenti bemutatkozó előadásán, és lelkes szavakkal méltatta a „zseniális” közgazdász programját, külön hangsúlyozva, hogy szakmailag mennyire megalapozottak az elképzelései.¹⁰⁷ De azért nem hagyott kétséget afelől, hogy e szakmaiság támogatását is csak akkor tudta elképzelni, ha az ideológiai célkitűzésekkel párosul, mint mondta: „A keresztény nemzeti kurzus nem érzi, hogy bármikép is elgyöngült volna, mert a keresztény politikát az új finansziális tájékozásaiban egyformán akarja érvényesíteni.” (Prohászka javaslatára a kormánypárt egyhangúan támogatta a pénzügyminisztert.¹⁰⁸)

A másik ilyen alkalom – érezhetően a „menteni a menthetőt”, valamint saját álláspontja megfogalmazása szándékával – egy újévi vezércikk volt, amely a politikai (benne a kormánypárti) válsággal kapcsolatos gondolatait foglalta össze.¹⁰⁹ Az írásra az indíthatta, hogy az egységes kormányzó pártból való kilépések egyre növekvő számát már ő sem hagyhatta szó nélkül, bár azzal indította sorait, hogy a „keresztény kurzus” „gárdája” nem változott, a kilépéseket igyekezett úgy feltüntetni, hogy a párt eredeti célkitűzései nem kerültek veszélybe. A kormányzópárt „nem teljes egyensúlyát” említette (ez alighanem finomkodó megfogalmazás volt már ekkor), de az ország ekkor is részletezett súlyos helyzete ellenére igyekezett optimista hangot megütni: „Megyünk utunkon bizvást s tétovázás nélkül.” A keresztény-nemzeti Magyarország megteremtésének nincs alternatívája – szögezte le határozottan az alapvető célt, amelyből, úgy gondolta, semmilyen negatív körülmény hatására nem szabad lemondani, sőt, úgy gondolta, bármilyen, például a gazdasági talpraállást szolgáló intézkedést is csak az eszmei alap rendíthetetlen képviselőjével együtt szabad megvalósítani. („Mi oly gazdasági életet kívánunk, mely a keresztény magyarság eszméinek sugárzatában áll, s ha akarunk aranyat, azt is úgy akarjuk, hogy a keresztény eszményiség tükröződjék rajta.”) A kormányzó pártból való kilépések motivációját azzal intézte el, hogy az ilyen döntést hozóknak sem az elvi alapokkal, hanem a gyakorlati megvalósítás lassúságával volt problémája. (Amit nyilván maga is folyamatosan képviselt.) Sem a kisgazdákat, sem a keresztény pártiakat nem úgy ismerte meg – írta –, mint akik érzéketlenek volnának más társadalmi csoportok szükségletei iránt. A

hónapokkal korábbi pártfúzió elvi alapjait ismételte újra, amikor a nemzetgyűlésben a „több pozitív munka és kevesebb interpelláció” elvét vallotta, és szigorúan óvott a liberális eszméktől, de a régi Magyarország iránti üres nosztalgiáktól is. Utalt azokra a véleményekre, miszerint Hegedűs Lóránt pénzügyminiszerségével az elvi alapok helyett a szakmai munkára helyeződött a hangsúly, s „inog már a keresztény elvek zászlaja”. Prohászka ezzel nem értett egyet, a keresztény-nemzeti eszméhez való szigorú ragaszkodást jelölte meg a válságból kivezető útnak. („A keresztény elvekből élő, de igazán élő magyarság tudni fogja majd a veszedelmekkel szemben is kötelességét; de e kötelességek közt nem foglal helyet sem a rémlátás, sem a vaklárma, legkevésbé pedig a bizalmatlanság terjesztése!”) Prohászka újránál cikkének sajátos visszhangja volt, hogy a *Borsszem Jankó* élclap vicces versben tette szóvá, hogy a püspök úgymond nem tud magyarul, nyilvánvalóan kétértelműen fogalmazva.¹¹⁰ Kosztolányi Dezső az *Új Nemzedék* rovatában komolyan vette a viccelődést, és arról írt, hogy akik korábban nagyra értékelték Prohászka irodalmi stílusát, nem humorizáltak vele addig, amíg „nem állt a vérző és koldusbotra jutott magyarság mellé”.¹¹¹

A kormánypárt decemberi válsága szorosan összefüggött Prohászka személyével, így fennállt a veszély, hogy nemcsak ő kompromittálódik, hanem az általa képviselt keresztény-nemzeti kurzus egész politikai programja is. Ezt kifejezésre juttatta néhány, jóllehet a személyére csak célzó, de nagyon is érthető kritika, mint például a *Budapesti Hírlap* vezércikke.¹¹² „Szebb dologgal csúnyább visszaélés még talán elő nem fordult, mint nálunk a keresztény szóval” – írta (minden bizonnyal Rákosi Jenő), s kijelentette: „A politikának kereszténynek kell lenni Magyarországon, de a kereszténység nem lehet politika. Ez azt jelenti, hogy a Szent Korona, az apostoli király országait keresztény szellemben, keresztény erkölcsökkel, keresztény világnézettel kell kormányozni; de a kereszténységet nem szabad politikai szenvedelmek, cselszövények, visszaélések, pártosság, hatalmaskodás, ambíciók, szállítások és állami megrendelések kétes erkölcsű cselédjévé lealjasítani.” Ironikus üzenetet is tartalmazott a cikk azzal kapcsolatosan, hogy az országnak aktuálisan nem hangzatos ideológiai programokra, hanem gyakorlatias politikára volt szüksége: „Nagyszerű lesz, ha nem püspökök és papok, hanem pénzügyminiszterek terelnek bennünket vissza az igaz kereszténység útjára.” (Elég egyértelmű célzás Prohászka felé.) A *Pesti Napló* is kiemelte: „A mai Korányi-szavazásnál [...] a keresztény kormány tagja ellen szavazott Prohászka Ottokár, a keresztény kormányzó párt elnöke.”¹¹³ Nem lenne meglepő – írta –, ha az emberek elutasítanák azt a „keresztény” politikát, amikor a kormánypárt elnöke sem veszi komolyan saját kormányát, s a hangzatos nyilatkozatok helyett a politikai élet régi alapszabályait ajánlotta a közszereplők figyelmébe: „A rendes parlamenti élet kezdődik a pártfegyelemmel, miniszteri tekintéllyel, a kormánypártnak tulajdon

kormányára iránti feltétlen bizalmával.”¹¹⁴ Prohászkanak a kormányválságban való szerepe még olyan vicces glosszákban is megjelent, mint például az, amelyikben arról ironizáltak, melyik politikusnak mit hoz a karácsonyi angyal, a püspöknek „hálás köszönetet – Korányi Frigyesztől”.¹¹⁵

A decemberi politikai válság elmélyítette Prohászkanak a parlamenttel, illetve általában a politikai élettel kapcsolatos vélekedését, mint ezt hosszan fejtegette egy magánlevelében.¹¹⁶ „Szűkkeblű s önérdékeket hajkurászó politika” – írta sommásan, de önfelmentésbe átcsapó sorokban részletezte is, hogy a kispapok szabad királyválasztáshoz ragaszkodó tagjai csak a zavarteremtéshez értenek. Őszintén fogalmazott a kormánypárt rendkívül vegyes politikai összetételével kapcsolatban, de mint írta, bízott abban, hogy „ha köztünk nem volnának régi intrikusok s gyerekes felnőtt emberek, akkor meg lehetne egymást értenünk”. Bár a nyilvánosság előtt elfogadta a Teleki-kormány decemberi átalakítását, magában mégis az „intrikusok” rossz tanácsának tulajdonította Haller István miniszterségének megszűnését. Hegedűs Lóránt pénzügyminiszterségéről is olyan értelemben írt, hogy jobb lett volna, ha a kényes tárca vezetője a párt embere, de végül is elfogadhatónak minősítette a külső szakembert, amennyiben képes lesz a pénzügyi konszolidációra.¹¹⁷ Antiszemita sztereotípiákkal fogalmazott, mondván, a keresztény kurzusnak a „pökhendi és tolakodó” zsidó újságírók az ellenségei, akik külföldön „ordítanak” az egyébként nem létező magyarországi fehérterror súlyosságáról, s e magatartásnak tulajdonította az – idegen érdekek hazug kiszolgálására adott jogos erkölcsi magatartásként jellemzett – antiszemitizmus erősödését.¹¹⁸ („A faji pszichéből érthető folytonos fészkelődés a legnyugalmasabb polgárt is izgatja.”) Továbbá így fogalmazott: „Máris ordítja minden Jaketz és harsog a sok jerikó-kürt, hogy vége a ker.[esztény] kurzusnak. (Istenem, csak lett volna már eleje, nemhogy vége.)” Utóbbi megjegyzés arra utal, hogy Prohászka súlyosan elégedetlen volt az új politikai rendszer által egy év alatt elért eredményekkel.¹¹⁹

Visszatérve Prohászka újévi programcikkére, annak tézisei a püspök részéről egy utolsó, vagy inkább utolsó utáni kísérlet volt az általa vezetett egységes párt megmentésére. Figyelmeztető jel lehetett számára is ugyanakkor, hogy sokan nem köszöntötték a pártelnökök újév alkalmából, ami egyértelműen a párt súlyos megosztottságára, széthúzásra utalt.¹²⁰ A korábban a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjához tartozó 34 képviselő január 20-án már a kilépésről tanácskozott (Prohászka ezen nem vett részt).¹²¹ Két nappal később már teljes volt a zűrzavar a keresztény pártban, a keresztényszocialisták a kilépés mellett foglaltak állást, de nem akartak semmit tenni Andrássy Gyula, Vass József és főleg Prohászka állásfoglalása nélkül.¹²²

1921. február elejére nyilvánvalóvá vált az egységes kormányzópárt széthullása, amit szimbolikusan jelezhetett, hogy maga Prohászka is rajta volt azon a hosszú névsoron, amely a

kilépési szándékukat bejelentőket tartalmazta.¹²³ A kisgazdák kilépése mellett a KNEP újjászervezésekor egy többségi és egy kisebbségi (keresztényszocialista) pártalakulás körvonalazódott, Prohászka még részt vett utóbbiak előkészítő értekezletén,¹²⁴ de végül a többségi csoporthoz csatlakozott,¹²⁵ pontosabban annak munkájában vonakodott részt venni. (Ld. erről alább.) A legtöbb sajtókommentár a párt felbomlását törvényszerűnek nevezte, legfeljebb azt állapították meg, hogy az a meglepő, hogy erre csak 1921 február elején került sor,¹²⁶ viszont a radikális jobboldal egyértelműen a kívánatos nemzeti egység súlyos veszteségeként könyvelte el a történeteket, amely szerintük a zsidók, a liberálisok és a szabadkőművesek malmára hajtotta a vizet, és súlyosan megbélyegezték a Prohászka által vezetett pártba beállni nem akaró képviselőket.¹²⁷ A kormánypárt széthullásával párhuzamosan a kormány szélsőjobboldali ellenzékében is törésvonalak léptek fel, jól mutatta ezt Friedrich István február elején Székesfehérváron tett látogatása, amikor is az antiszemita kirohanásokkal tarkított beszédek sem arattak olyan átütő sikert, mint más alkalommal.¹²⁸ A keresztény egység hangoztatása éppen ekkor hiteltelenül is hangozott, hiába hivatkozott Friedrich arra, hogy a város lakossága „szinte egyértelmű lelkesedéssel helyesli nagynevű püspökének és keresztényszocialista képviselőjének állásfoglalását, melynek jegye nem a kritika, hanem a munka”.

A pártelnökség megszűnése Prohászka közszerepléseiben fontos fordulatot hoztak, olyan értelemben, hogy ekkor véget ért a pártpolitikával, s – bár parlamenti mandátumát kitöltötte – a parlamenti politikával való közvetlen kapcsolata, teljes egészében visszatérhetett az értelmiségi közszereplő közéleti pozíciójába. Érdemes még az összegző kérdést feltenni: Miért nem sikerülhetett az egységes kormányzópárt létrehozása 1920–1921-ben, s miért lehetett sikeres Bethlen István erre irányuló törekvése alig több, mint egy évvel később? A válasz az eltérő körülmények (elsősorban az új politikai és pártrendszer első időszakban jellemző kialakulatlansága) mellett Prohászka személyiségében és pozíciójában rejlik. Minden jel arra mutat, hogy valóban sokkal egyszerűbbnek képzelte el ezt a tevékenységet, egyfajta vezérként, akinek csak annyi a feladata, hogy vezesse az amúgy önmagától is egy irányba induló, egységben fellépő keresztény-nemzeti politikai tábor. Az egységes kormányzópárt létrehozása a kiváló politikai érzékkel rendelkező Bethlen Istvánnak is csak hosszú előkészítés, következetes pártépítő tevékenység nyomán sikerült.¹²⁹ S talán a legfontosabb, amivel a püspök nem számolt 1920 nyarán: a parlamentben nemcsak kényelmes, hanem az ellenzékét marginális helyzetbe hozó, nyomasztó többségű kormánypárt („kormányzó típusú, állampárti sajátosságokat mutató nagy konglomerátum”¹³⁰) megteremtéséhez a pártelnöki és a politikai rendszert ténylegesen irányító miniszterelnöki pozíciónak egy kézben kellett volna összpontosulnia. Tisza Kálmán korábbi Szabadelvű Pártjának és Bethlen későbbi Egységes

Pártjának példái – hasonlóan az utóbbiból építkező 1932-es Nemzeti Egység Pártjához és az 1939-es Magyar Élet Pártjához – ezt egyértelműen igazolják, értelemszerűen a folyamathoz szükséges erős kezű, elkötelezett politikai vezető személyisége, mint alapfeltétel mellett.¹³¹ A Prohászka elnökségéhez kötődő első egységes párti kísérlet mindezen feltételek hiánya miatt nem lehetett sikeres.

Kováts J. István emlékiratában megörökített egy történetet az egységes kormánypárt élén álló Prohászkaról: „Ez a nemes lélek sokszor azt sem tudja, mit csináljon az elnöki székben? Mint a párt egyik alelnöke ott ülök közelében. Hányszor néz rám zavarában, szinte azt kérdezve: most mit csináljak?”¹³² Bár a történet megbízhatóságát árnyalja, hogy az egyébként református Kováts J. a legtöbb kérdésben nem volt egy platformon Prohászkaival (ráadásul a jóval később megírt memoár szerzője a püspökre, mint a Bethlen-féle Egységes Párt elnökére emlékezett – tévesen), a pártelnökként bizonytalankodó, döntésképtelen Prohászka megörökítése beillik az ekkori közszerepléseiről kialakítható összképbe.

Közszereplések a parlamenti képviselőség mellett – pártelnökség előtt, 1920. március – július

1920-ban, egészen 1921 februárjáig beszélhetünk egy olyan időszakról, amikor a közszerepléseit befolyásolták a gyakorlati politikával (parlamenti és pártpolitikai szerepvállalással) összefüggő elfoglaltságok, mégis mindezek mellett ugyanolyan intenzitással folytatta az azokon kívüli tevékenységeit, beszédek tartását, cikkek írását stb.

1920 márciusában jelent csak meg a Katholikus Középiskolai Tanáregyesület folyóiratának 1919. évi összevont száma, amelyben benne volt Prohászkanak a kereszténység kulturális küldetéséről írott esszéje.¹³³ A cikket a püspök még az első világháborús vereség után, az első köztársaság korában írta, de aktualitását 1920 tavaszára is megőrizte, sőt talán számára még fokozta is, hiszen általánosságban írt arról, hogy az európai kultúra elveszítette keresztény jellegét és tartalmát, s ugyanúgy ostromozta az irodalom, a színház és a sajtó erkölcstelenségét és züllöttségét, mint mindenkor. A kereszténységet megtagadó, „pszeudo-keresztény” kultúráról elmélkedett, s arról, hogy a világháború által felkavart barbárság kultúrája helyett a kereszténység valódi erkölcsi és vallási tartalmának kell áthatnia az emberek gondolkodását és mindennapjait.

Horthy kormányzóvá választása után is ugyanazon lendülettel írta buzdító, bátorító cikkeit. Március elején a helyi sajtóban jogosnak nevezte az emberek türelmetlen kérdését, hogy mikor tesz már valami érzékelhetőt a kormány az infláció megfékezéséért, a munkavállalók életszínvonalának emeléséért.¹³⁴ Főleg a háborúban látványosan meggazdagodott emberek és a

társadalom általános szegénységének ellentéte foglalkoztatta, szintén jogosnak ismerte el az előbbieket vagyonának megadóztatását, hozzátéve, hogy mindezt a keresztény szeretet alapelveivel összhangban képzelte el. Elismerte, nem elegendő önmagában, ha csak ráirányította a figyelmet a bajok valódi okozóira (vagyis „a legköltségesebb forradalomra”, a „vörös, varangyos proletárdiktatúrára” és a megszálló románok fosztogatásaira), mint írta: „A nemzet azért emberelte meg magát s azért vágott végig a népakarat ostorával a patkányhadon, hogy oly kormány jöjjön, mely segít, s oly korszak jöjjön, mely legalább az egyszerű megélhetést hozza s biztosítja nekünk.” A felizgatott kedélyek haragját tehát jogosnak ismerte el, ugyanakkor csillapítani is próbálta, mondván, a jóakarátú kormánynak és a nemzetgyűlésnek nagyon is korlátozottak a lehetőségei. Kivethetne ugyan jelentős vagyonadót a gazdagokra, de – vélekedett a püspök – azt az antant úgyszemint lefoglalná jóvátételi kötelezettség címén, s ezáltal az ország még szegényebbé válna. Ezt a választ adta arra a kérdésre, hogy a kormány miért nem segít, mintegy azt tolmácsolva az olvasóknak, hogy a politikai elit érti a nép problémáját, de az aktuális helyzetben (legalább az antant „szerető öleléséből való kibontakozásig”, vagyis a békeszerződés aláírásáig) a lakosság türelmét kérte, hogy a kormány és a parlament visszanyerje a teljes önrendelkezés és cselekvőképesség lehetőségét. Hasonló gondolatokat fejtegetett egy másik vidéki lapban megjelent publicisztikájában,¹³⁵ mely nem annyira a bekövetkezett nemzeti tragédia feletti kesergés, hanem a vigasztalás és bátorítás gondolatait helyezte előtérbe. A tragédia bekövetkeztét és súlyosságát nem vitatta, ugyanakkor arra biztatott, hogy a magyar emberek vegyék észre a jót is a rosszban. „A szenvedésnek a nemzetek életében mentő szerepe van, a fájdalom nyomában éledés, a megalázás nyomában öntudatos ébredés jár” – írta, különösen azoknak, akik hisznek „a nemzeti lélekben”. Márpedig – fejtegette a püspök – utóbbiak tudják, hogy a „nemzeti élet régi formáinak letöréséből izzóbb, erőteljesebb élet fakad”, és a megpróbáltatások nyomán nagyobb hőfokú hazaszeretet keletkezik. „Azért szenvedtünk, hogy a szenvedésben megtisztulva s megnemesbülve s megifjulva új életre keljen a nemzeti lélek!” – állapította meg. Keresztény erkölcsökön alapuló politikát sürgetett szenvedélyes szavakkal, s meggyőződését fejezte ki, hogy bár „a történeti s állami s társadalmi hamis istenek letörhettek, az mind vérbe, könnybe s szenvedésbe került”, hanem tanuljanak az elődök hibáiból, és lelkesen bizakodva vágjanak az új politikai rendszer megvalósításába.

Húsvétra időzített programcikkében a feltámadás – akkor nagyon is aktuális – képzettársításának lehetőségével élt,¹³⁶ Krisztus sorsának feleltetve meg Magyarország akkori állapotát, mely szintén büntetlenül, romlatlanul vált ellenségeinek áldozatává, de feltámadt a halálból, mint ahogy az ország is megdicsőülve születik újjá a megpróbáltatásokból – írta. Teljes elszántságot és elkötelezettséget szorgalmazott a társadalom részéről („s ha e folyamatban, amit

keresztény kurzusnak hívunk, ezidőszent még sok mindenféle szenny és piszok kavarg, hát annak mind az áramban le kell csapódnia, mert nekünk halálos ellentétbe kell állnunk mindazzal, s mindazokkal, kik az erkölcsi métellyel bármiképpen is kapcsolatban állnak”), továbbá a keresztény kurzusnak nemcsak külsőségekben, hanem gyakorlatban, tettekben való megvalósítását szorgalmazta. Nemcsak az ország tragikus állapota miatt sürgette ezt, hanem általános célokért is, mondván, szemben állottak az Európát elborító rothadással, blazírtsággal, „perverz és vérbajos étellel”, s megnyílt a lehetőségük a keresztény erkölcsi alapon álló politikai rendszer kiépítésére. Tagadta, hogy – bár az „ellenség” jelentős erőket képviselt – ne lettek volna meg a társadalmi feltételei egy ilyen nagyszabású, rendszerépítő kezdeményezésnek. „Ilyen meg nem fertőzött, bár elfojtott s létében veszélyeztetett, de még ki nem pusztult élet-elem van még sok a magyar népben” – írta, s konkrétan meg is nevezte a falvakban élő parasztság romlatlanságát, valamint „a vándor mocsár” által meg nem fertőzött keresztény családokat és az egyházat. „A keresztény öntudatnak megvan még az a tüze, mely a néplélekből kiégeti a mételyt, s mely a társadalmi szervezetekből is ki fogja vetni a mérget” – fogalmazta meg, mintegy önmagát is bátorítva, és bizonyos volt abban, hogy a lázas és elszánt programhirdetést gyakorlati tettek sorozata követi majd. Bizalmát fejezte ki a konkrétan meg nem nevezett, de jól felismerhető, kormány mögött álló két párt iránt, hogy képviselőiket ugyanez a lelkesedés, ugyanez a szent buzgalom járja át, kivétel nélkül keresztény erkölcsi alapokon álló, elkötelezettség által motivált politikusokat remélt és feltételezett. Ilyen hozzáállással nemcsak keresztény kurzust fognak csinálni – biztatott tovább –, hanem „keresztény uralmat”, vagyis az állam és a társadalom egészét irányító és átható új rendszert.

Cikkezett még konkrét ügyekről is (például a földreformról és a kormány által indított jótékonyági akcióról¹³⁷), jellemzőek voltak rövidebb sajtónyilatkozatai is: egyik a földosztás – személyét is érintő – ügyéről szólt,¹³⁸ a másik pedig a keresztény politika mibenlétét firtató körkérdésre adott válasza volt.¹³⁹ A „keresztény politikai világ vezéreihez” (többek között Huszár Károlyhoz, Friedrich Istvánhoz, Kovács J. Istvánhoz, Giesswein Sándorhoz) intézett körkérdés arra irányult, hogy rövid definíciójuk szerint mit is jelent pontosan az akkoriban lépten-nyomon hangoztatott „keresztény politika” és a „keresztény kurzus”. Prohászka válaszában először a „keresztény alapelvekre felépített állami lét” általánosságát fogalmazta meg, mely kulturális és gazdasági téren az erkölcsi elvekből formál államépítő ideológiát. Hangsúlyozta, hogy a keresztény politika gyakorlatias, a konkrét társadalmi, gazdasági és politikai kihívásokra adott válaszok összessége. („Mert a tárgyi szükségletek diktálnak. Ezeket az elveket a lehetőség szerint kell megvalósítanunk, de sohasem az elvek elhomályosításával!”) A keresztény politika aktuális lényegét a liberális kihívásra („a keresztény erkölcsi alapról való” általános

„lesiklásra”) adott reakcióban jelölte meg, és érdekes módon ekkor nem a szociáldemokráciát állította be legfőbb ellenségképnek, hanem a természettudományok által kivívott „filozofálást”, kimondatlanul a tudományos haladásba vetett meggyőződést. Ennek kapcsán kárhoztatta a tan-szabadság eszméjét, valamint a kulturális életben is a szabadságot, mert ezek keretei között szerinte a keresztény gondolat kevésbé tudott érvényesülni, és nem tudott beépülni a politikai és gazdasági életbe. A keresztény politikáról összességében nem kevesebbet állított, minthogy az „az emberi életet elveiben és alapjaiban érintő és reformáló irányzat”.¹⁴⁰

Sorozatosan tartott különböző közönségek előtt közéleti-politikai témájú beszédeket is, március 14-én például kettőt is. Először – folytatva a gyermeknyomor elleni, korábban tartott előadásait – a gyermekvédelemmel foglalkozó rendőri szervezet rendezvényén lépett fel.¹⁴¹ A gyermekvédelmet elhanyagoló társadalmat kegyetlennek nevezte, a züllésnek indult, állami gondozásból kikerült gyermekek sorsát a magyar közélet „mélységes sebének”, „kegyetlen tragikumnak”. Úgy gondolta, hogy az államnak ezekben az esetekben át kell vennie a család szerepét és feladatkörét. A nyomorgó gyermekekről való gondoskodást osztársadalmi feladatnak, a társadalom megbecsülése fokmérőjének minősítette, feladatukat „a tevékeny szeretet” kultúrája kialakításában jelölte meg, és elismerően szólt a rendőrség ilyen irányú erőfeszítéseiről. A második előadására a MÁV gépgyári munkások körében került sor,¹⁴² ahol egyébként meglátogatta a gyárat, beszélgetett a munkásokkal, majd a helyi önképzőkör rendezvényén lelkes szónoklatban szólította fel a munkásokat a haza szeretetére. Érezhetően a szociáldemokrata befolyást akarta ellensúlyozni, amikor szép gondolatokkal győzködte a munkásokat arról, hogy a haza, a lélek és a nemzet szorosan összetartozó fogalmak. Bár általában nagyon elítélően szólt a „világpolgárságról”, ebben a közegben nemcsak a magyarsághoz, hanem az emberiséghez való együttes tartozásról beszélt, hozzátéve, hogy „csak a saját földünkön lehetünk erősek”. A munkásság nemzeti elköteleződését kiemelten fontosnak tartotta, és felszólította hallgatóságát: „Úgy szeressétek hazátokat örömeivel és bánatával, úgy szeressétek nyelvét, ahogy édesanyátok altatódalát, a haza napvilágotok, a haza nyughelyetek, bölcsődalotok és búcsúztatótok. Adjátok karotokat, adjátok munkátokat, művelésre vár ez a kert, hol egyedül fakad számotokra a boldogság.”¹⁴³

Jelentős volt a MEFHOSz egyetemi diákszervezet március 15-i ünnepségén elmondott beszéde,¹⁴⁴ melyben az „igazi” március 15-ről beszélt, és határozottan kiállt a radikális ifjúság szervezkedése mellett, kijelentve, hogy nem antiliberális eljárás a zsidó hallgatók korlátozása az egyetemeken, és reményét fejezte ki, hogy a „keresztény” fiatalok lesznek a boldog jövő zálogai. Pár nappal később a kormányzó pártok közös rendezvényén lépett fel, melyet a kispapok kezdeményezésére, Kossuth Lajos halálának évfordulóján tartottak.¹⁴⁵ Szónoklata

abból a szempontból is érdekes volt, hogy szinte szóra sem méltatta konkrétan Kossuthot, ebben az esetben foglalkoznia kellett volna a nagy 19. századi politikus liberalizmushoz való viszonyával, ezt egyszerűen megkerülte, és általában a nagy közéleti személyiségek történelemformáló szerepéről beszélt az aktualizálás igényével: „A magyar népnek a múltban voltak ily nagy emberei, de óriás életigénye, szükséglete a népnek, hogy legyenek ma is férfiak, akikben az eszmék csengő ércce, pengő tetté váljanak.” Ilyenek vannak ma is – jelentette ki –, hozzátéve, hogy azokat különösen meg kell becsülni, és azzal a hasonlattal élt, hogy „a nagy férfiak” olyanok, mint a kazánt fűteni és működtetni képes energia. „Legyünk a vasmarokkal összetartó kazán, amelyben a mi vezető férfiaink hatalmas ereje a haladást biztosító erővé válik. Nekem és az egész magyarságnak ez a szívünk vágya” – fogalmazott, és Rubinek Gyulára mondott pohárköszöntőt, ezzel minden bizonnyal elsimítani akarta pár héttel korábbi nyilvános nézeteltérésüket,¹⁴⁶ a miniszter válaszában azért kicsit „visszaszűrt”, mert arról beszélt, hogy a püspök 1918 őszén még üdvözölte az őszirozsás forradalmat, de azután kiábrándult abból, elsősorban azért, mert felismerte a magyar történelmi hagyományokkal való szembefordulást. A forradalom győzelmének elmaradását egyrészt azzal magyarázta, hogy nem volt előkészítve, másrészt az „olyan apostoloknak s nagylelkű, nagy szellemű férfiaknak”, mint Prohászkanak a tevékenységet tette szerinte lehetetlenné.

A későbbi időszakból két jelentősebb, Székesfehérváron tartott beszédét érdemes még kiemelni. Elsőként a Tormay Cecile vezette Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének székesfehérvári gyűlését,¹⁴⁷ mely nemcsak Prohászka megnyitó beszéde miatt volt érdekes, hanem azért is, mert adalékot szolgáltat a püspöknek az egymással is rivalizáló keresztény politikai szervezetekhez való viszonyához. A MANSz által Székesfehérvárra küldött Ritoók Emma emlékezéséből tudjuk, hogy a helyiek rendkívül csalódottak voltak, amiért nem Tormay és Raffay Sándorné érkezett a fővárosból, hanem ő,¹⁴⁸ ráadásul nem éppen jókor, mert ekkoriban a MANSz kritizálta Slachta Margit képviselői szerepvállalását, s a helyi Keresztény Nők Szövetsége is határozottan Slachta mellett állt. Prohászkat az egymással rivalizáló nőszervezetek egyaránt apostoli vezetőjüknek tekintették, és a püspök igyekezett is minden érintett szimpátiáját fenntartani.¹⁴⁹ A MANSz-gyűlés megnyitásakor óvatosan úgy fogalmazott, hogy „érthető” egyeseknek a Tormay-szervezettel szembeni álláspontja, majd gyorsan a kialakult politikai helyzet általános ismertetésére tért, fenyegető veszélynek nevezte a bolsevizmust, a „mam-mont” („mely szerint uzsora szívja a haldokló nemzet véré, és sajtójával szuggerálja belénk gondolkodását, és heccel a keresztény irányzat ellen”), a társadalmat sújtó általános szegénységet és a széthúzást, megosztottságot. E négy veszély ellen indult meg a keresztény-nemzeti újjászületés – szögezte le, melyben elismerően szólt a MANSz tevékenységéről, úgy látta,

ebben a szervezetben is erőteljesen megnyilvánult a nők „honmentő” elkötelezettsége. Ugyanúgy ecsetelte a nők szerepét a keresztény-nemzeti irányzat győzelemre segítésében, a keresztény kurzus megerősítésében, mint más nőszervezetek rendezvényein tartott beszédeiben,¹⁵⁰ majd helyesnek nevezte, hogy Slachta Margit indult a választáson és nemzetgyűlési képviselő lett. Szólt pár kritikus szót a parlamentről, mint mondta: „Azt mondják, sok gyermekbetegség van a nemzetgyűlésnek. Nem gyermekbetegség ez, hanem a régi politikusok megrögzött bűne kezd életre kelni a parlamentben.” Ennek megakadályozásában számított a keresztény nők által képviselt politikai magatartásra. Vagyis Prohászka ezúttal is igyekezett minden érintett szimpátiáját elnyerni, s bár mind a MANSz, mind a Keresztény Nők Szövetsége továbbra is lelkesen fogadta el a püspök szellemi útmutatását, a közöttük kialakult feszültség továbbra is fennmaradt. (Ritoók Emma például arról beszélt Székesfehérváron, hogy a Slachta-ellenes vélemény csak a MANSz egyik szakosztályának álláspontja, amellyel nem nyugtatta meg a helyieket, épp ellenkezőleg.¹⁵¹)

Május 2-án Prohászka résztvevőként ment el a Baross Szövetség székesfehérvári gyűlésére, az első beszédek nyomán azonban maga is szót kért és hozzászólt.¹⁵² A szövetség helyi vezetői előtte arról beszéltek, hogy a keresztény-nemzeti állam felépítéséhez a gazdasági életben vissza kell szorítani a zsidóságot, az iparkamarai választmányban meg kell fordítani a 70–30%-os a zsidó-keresztény arányt, és utóbbiak túlsúlyát kell megvalósítani. Prohászka hozzászólásában teljes egyetértését fejezte ki, s azt az örömét, hogy nemcsak lelkesítő elvekre, hanem tettekre van szükség, „hogy az ipar- és kereskedelem erőteljes, életképes magvát biztosíthassuk”. Szolidaritásra, a keresztény vállalkozások támogatására szólított fel, „hogy elveinket egyesült erővel diadalra vigyük”. A Baross Szövetséget olyan mának minősítette, „melyből a keresztény kereskedelemnek s keresztény iparnak viruló lombkoronás fája” fog kifejlődni. A radikális, antiszemita hangvételű gyűlésről a főispánnak címzett jelentés szerint a Baross Szövetség „az erős keresztény nemzeti Magyarország megteremtéséhez feltétlenül szükséges szervezkedésként” definiálta önmagát, mely felszólított, hogy árukat és szolgáltatásokat a lakosság csak a hozzájuk tartozó vállalkozásoktól vásároljon, illetve vegyen igénybe.¹⁵³ A szövetség deklarálta: „A zsidóságot, annak hatalmát ugyanis nem hangos jelszavakkal, nem gyűlölettel izzó s a helyenként fellépő zsidóüldözéssel tehetjük tönkre, hanem annak kereskedelmi és ipari téren való teljes mellőzésével.”

A trianoni békeszerződés június 4-i aláírása – mint minden korabeli közszereplőt – nyilvánvaló módon Prohászka is foglalkoztatta,¹⁵⁴ az esemény részben korábbi, közelmúlt eseményeivel kapcsolatos álláspontjának megerősítését, részben a békeszerződéssel szembeni határozott tiltakozás vágyát juttatta kifejezésre. Ennek formáját a Fejér vármegyei

Törvényhatósági Bizottságban tett előterjesztésben találta meg, melyet az 5-én tartott rendkívüli közgyűlés elé terjesztett.¹⁵⁵ Prohászka az „új Magyarország legfájdalmasabb péntekjének” nevezte június 4-ét, és felidézte Apponyi győztes nagyhatalmak előtt tartott januári beszédét, keserűen állapította meg, hogy a magyar delegáció érveit nem fogadták el. Kényszerhelyzetbe került a magyar kormány – jelentette ki, amely ebben a helyzetben nem tehetett mást, mint tiltakozását fenntartva aláírta a győztesek diktátumát. „A gúzsbakötött nemzet gúzsbakötött kormányának átadták a geológiai is körülhatárolt országunk szétdarabolását... Stratégiai határaink, vasunk, sónk, sőt koporsódeszkánk sincs. Ellenben egy vasgyűrű fog körül bennünket... Ily körülmények között a kényszerhelyzetbe jutott kormány nem tehet mást, mint hogy a diktálást tiltakozva elfogadja” – mondta. Óva intett attól, hogy a megalázó helyzet meggondolatlan cselekedetre ragadtassa az ország vezetését vagy társadalmát, mint fogalmazott, „nekünk nem szabad meggondolatlanul, vak szabadságvágyból nemzeti öngyilkosságba rohannunk”. A megalázó kényszerhelyzet átmeneti elfogadását, tudomásul vételét javasolta, persze „nem a végső lemondás apátiájával”, hanem az ellenállásra való felkészülés megfontoltságával. „Részünkről nincs jogfeladásról s lemondásról szó, hanem egy papírdarabról, melyet nemzeti daccal, önérzettel s nagy elhatározással aláírtunk” – értékelte a békekötést, és hangsúlyozta, hogy ez valójában nem béke, hanem „új harcnak, az irredenta harcának kikezdése. E béke seb a nemzet testén, mely égetésével nemzeti öntudatra serkent, s arra a nagy kötelességre buzdít, hogy a széttépett Magyarországot össze kell forrasztanunk” – vélte, és úgy gondolta, hogy ha az ő nemzedéke nem is lesz ebben sikeres, testamentumként hagyja a következő generációkra, hogy ők állítsák vissza régi fényébe „Szent István koronáját”. Prohászka a továbbiakban is mindent megtett, hogy felfogásának megfelelően emlékeztesse mindenkori hallgatóságát a trianoni békekötéssel kialakult tragikus helyzetre, mintegy öntudatlanul eleget téve annak a belügyminiszteri leiratnak, amely a békeszerződés reális, de folyamatos emlékeztetéssel napirenden tartására figyelmeztette a közszereplőket.¹⁵⁶

Minden bizonnyal ugyanazon a napon Prohászka tanúként jelent meg az első köztársaság korában meghatározó székesfehérvári orvos, Pajzs Pál ellen indított per tárgyalásán,¹⁵⁷ melynek egyik fő célja volt, hogy rábizonyítsák az 1919. február 3-i Fejér megyei bizalmatlansági indítványt követő erőszakos fellépésben való részvételét. Prohászka tanúvallomásának tartalmáról alig közölt információkat a sajtó, a lényeg, hogy a püspök szerint Pajzsot nem annyira politikai meggyőződés, mint „szereplési viselkedés” sodorta az események első vonalába. Arról viszont írtak, hogy amikor a tárgyalás elején a bíró a protokoll szerint megkérdezte a tanút, hogy nincs-e rokonságban a vádlottakkal, Prohászka (a tárgyalóteremben derűtséget kiváltva) végignézett rajtuk, és így nyilatkozott: „Ki van zárva!”¹⁵⁸

A Pázmány Egyesület közgyűlésének megnyitó beszédében a sajtószabadságról szólt,¹⁵⁹ s úgy vélte, „az igazi értéket nem a szabadság adja meg a sajtónak, hanem az emberek, akik azzal a szabadsággal élnek”. Reményét fejezte ki, hogy a keresztény sajtó szervezkedni fog, abból az egyesület hatékonyan kiveszi a részét, és az elkötelezett újságírókat nem keríti hatalmába a pesszimizmus.

Ahogy a korábbi időszakban is, Prohászka nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy Székesfehérváron és Budapesten kívül más vidéki helyszíneken is kifejtse gondolatait és mozgósítson politikai irányvonala követése érdekében. 1920 első felében erre kevesebb lehetősége nyílt, de a balassagyarmati keresztény nőegylet felkérésének eleget tudott tenni, ahol nagyon várták a püspök érkezését, mint a helyi sajtó írta: „Méltán fűződik Prohászka nevéhez a magyar keresztény újjászületés.”¹⁶⁰ A június 9-i „Prohászka-napon” tartott előadást maga a püspök úgy tekintette, mint üzenetet az „ellenséggel szembeszállni tudó értelmiségnek”.¹⁶¹ Prohászka beszéd-indító gondolata az volt, hogy méltatta a helyi karitatív szervezetek jótékonyasági akcióinak jelentőségét, majd arról beszélt, hogy aki leginkább rászorul a jótékonykodásra, az maga az egész Magyarország, mert – mint mondta – „a haza leszakadt ezeréves piedesztáljáról, lerántva saját lázadó fiainak, a csöcseléknek dühe által, megbecstelenítve fetreng előttünk és Európa előtt.” Kihasználta az akkor nagyon is friss, a nógrádi megyeszékhelyen nagyon is érzékeny új, trianoni határ közelségét, mint mondta, az Ipoly-túlparti hegyek is „imperialisztikus hidegséget sugallnak”. Magyarország baját a szegénységben, kifosztottságban, továbbá az európai szellemi betegségek (nihilizmus, kételkedés) fertőző hatásában jelölte meg, amivel szemben a kereszténység által kínált stabilitást és reményt állította. Utalt a Csehszlovákiához került Losoncra, ahová maga is járt iskolába, majd arról beszélt, hogy a középosztály letörése tetézte be a bolsevizmus pusztításait. Utóbbit kritikával is illette, amiért zsidók kezére adták a birtokait, és téves képzeteket tettek magukévá, például arról, hogy az állami hivatalokban való munkavállalás jelent anyagi és társadalmi biztonságot, „a gazdasági részt majd hadd végezze el a zsidó. No, hát elvégezte. Megmérgezte a magyar psychét, faji lelket” – vont következtetést. Még a magyar nyelvet is mérgezte a zsidóság – folytatta – „a zsidó psyché hatása alatt átváltozott budapesti zsargonná”. A biztonság és a jogrend zálogát a Nemzeti Hadseregben, a veszélyt a – különböző megközelítésekben értelmezett – zsidóságban jelölte meg, mint mondta: „A nemzeti hadsereg fenntartja az élet- és vagyonbiztonságot, de ezzel a zsidót le nem győzzük.” Kijelentette, hogy nem szabad a „kútmérgező” destruktív sajtó termékeit olvasni, a magyar tanítók között ki kell válogatni a nemzeti szempontból megbízhatóakat, a korrupció fészének nevezett Budapesttel szemben a vidéket dicsérte, és szólt a cserkészetről is, melynek szerepét így méltatta: „Munkaszeretetre kell nevelni a jövő generációt, fajszeretetre, s ha kell,

kényszeríteni a fegyelemre. Ezt segíti a cserkészlet.”¹⁶² (Ebben különösen a fegyelemre való kényszerítés eleme az érdekes, arra utal, hogy Prohászka a keresztény-nemzeti ébredés érdekében elvben nem zárkózott el azoktól az eszközöktől sem, amelyek meghaladták az önkéntes missziók által kiváltott eredmények szintjét.) Végül mindenkit lelkesen felszólított az elkötelezett keresztény életvitelre, és arra, hogy követői legyenek áthatva „a nemzet végveszedelmének érzetétől, hördüljünk fel a sír szélén, tűz legyen bennünk, tűz legyen minden, amihez nyúlunk, láng a hitünk, láng a faji érzésünk, láng a kötelességtudásunk”. A nagy ovációval fogadott előadását követően Mailáth Géza grófnál vendégeskedett, másnap utazott vissza püspöki székhelyére.¹⁶³

Június 20-tól három napon át minden nap tartott beszédeket, saját politikai értékrendje szempontjából más területeket érintő, de egyaránt fontos kérdésekben. A Magyar Jövő Ifjúsági Irodalmi Rt. 20-i nagyszabású propaganda rendezvényén tartott beszédét így kezdte: „Csatát vettünk, békét is kötöttünk, de meg nem nyugodtunk. Elvették még a kerítésünket, a Kárpátokat is, és hazánkat ma szabadon pusztíthatják a vadkanok.”¹⁶⁴ Sorolta a magyar történelem szempontjából fontos elveszített területek (Erdély, Felvidék) kulturális jelentőségét, s azt a következtetést vonta le, hogy „rémületes idegenség veszi körül ezt a szerencsétlen országot s a nyugati kultúra belefojtana bennünket egy kanál vízbe, ha tehetné”. De az „idegenség” nemcsak külső veszély – vélekedett, nagyobb veszélynek tartva a „közöttünk bujkáló idegen elem” jelenlétét, mely meg akarja fosztani a magyarságot a földjétől, nemzeti elkötelezettségű politikai elitjétől, és mint mondta, meghamisítani igyekszik a valódi magyar kultúrát is. (Kimondatlanul nyilvánvalóan „idegenség” alatt a zsidóságot, „igazi” kultúra alatt a kereszténységet értette.) „Új életet csak új nemzedék adhat” – szögezte le, és bizalmát fejezte ki az erős erkölcsi alapokkal, keresztény világnézettel rendelkező új irodalmi elit létrejötte iránt, majd tettekre buzdította a hallgatóit és általában a követőit: „Magyarországot az ellenkezőjével kell visszafoglalni annak, amivel elvesztettük: munkával. Nem Isten kardjával, hanem kaszával. Ez legyen ezentúl kultúránk szimbóluma.” Prohászka nagy fontosságot tulajdonított az ifjúság világnézetének keresztény-nemzeti irányba való terelésében és az általa kitűzött hazafias és keresztény célkitűzések sokak, még törvényhatóságok támogatását is megmozgatták, amiért a püspök igyekezett köszönetét is kifejezésre juttatni.¹⁶⁵

Másnap a Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen nevű szervezet elnöki megnyitó beszédében azt fejtegette, hogy a nők szexuális kizsákmányolása és a prostitúció ellen jogi eszközökkel is folytatni kell a küzdelmet, de legalább ilyen fontosnak nevezte „annak oka és gyökere” elleni harcot, vagyis az erkölcsös társadalom megteremtésére irányuló erőfeszítéseket.¹⁶⁶ Beszéde végén Prohászka úgy fogalmazott, hogy az egyesület korábbi, 1918-

ban meggyilkolt elnökének, Tisza Istvánnak az állhatatosságával harcoljanak a céljaikért, amit a *Pester Lloyd* publicisztikában kritizált,¹⁶⁷ felidézve Tisza egy 1911-es parlamenti beszédét, amiben liberális alapon elítélte a felekezeti izgatást és az antiszemitizmust, s mindezt 1920-ban szembe lehetett fordítani Prohászka nézeteivel. A püspökhöz lojális sajtó éles kritikával reagált az összehasonlításra.¹⁶⁸

1920. május 23-án jött létre Kalocsán a jezsuita Csávossy Elemér kezdeményezésére az ún. Zrínyi Gárda, azzal a céllal, hogy harcot hirdessen az erkölcstelen társadalmi jelenségekkel, megnyilvánulásokkal szemben,¹⁶⁹ mely ünnepélyes alakuló közgyűlését június 22-én tartotta, Prohászka díszelnöknek választották, aki lelkes szónoklatban méltatta a kezdeményezést.¹⁷⁰ Fontosak az erkölcsöket védő jogszabályok, hatósági tiltások, de nem elegendők – mondta a püspök, így fogalmazott: „A törvény csak kerítése a kultúrának, de hogy a kultúra az igazi élet virágát hajtsa, azt a kerítésen belül kell megművelni”. A rövid női ruházattal, kihívó hajviselettel szembeni ellenérzések mellett különösen az erkölcstelen, például szexualitásra is utaló irodalmi alkotásokat, színdarabokat, mozifilmeket kifogásolták, és különösen kikeltek az éppen ekkor népszerűvé vált modern táncok ellen.¹⁷¹ Továbbá – mint egy kommentátor fogalmazott – Prohászka „bátor és apostoli láng pallosával lesújtott ezen piszkos táncokra”, melyekben „arc az arcon, mell a mellen, has a hason, lábszárak lábszárak között, comb a combon”, a Zrínyi Gárda feladatának tartotta az erotikus kisugárzású modern táncok elleni engesztelhetetlen küzdelmet.¹⁷² A püspök később is határozottan kiállt a „gárdisták” mellett, akik tevékenysége szerint „szítja lelkükben a szent tüzet, mely érzékennyé is tesz a közromlás észlelésére s bátorrá, mert tüzessé tesz e nagy bajokkal való szembeszállásra”.¹⁷³

Később részt vett még az 1919. júniusi ellenforradalmi megmozdulás évfordulóján rendezett ünnepségen is, ahol nagyobb tömeg előtt „a magyar vér, a keresztény munkásság és a jövő hősök ünnepének” fontosságáról beszélt.¹⁷⁴

Esszék és programcikk

1920 tavaszán, illetve kora nyarán Prohászka fentiek mellett több, nagyobb lélegzetvételű írást is publikált, amelyekben a közelmúlt értékelését, illetve a követendő politikát próbálta összefoglalni, mintegy folytatva és újrafogalmazva 1919-ben már megjelent cikkeit. (Ld. IV.1. alfejezet.)

Ide sorolható a zsidókérdésről írott, külföldön több nyelven (először angolul *The Jewish Question in Hungary* címmel) megjelent tanulmánya,¹⁷⁵ melyről pontosan állapította meg az elemzője, hogy „lényegében a hazai antiszemita kurzus politikai apológiájának tekinthető”.¹⁷⁶ A zsidóság „idegenségének”, „térfoglalásának” fentebb már ismertetett gondolkörét továbbá

erőteljes liberalizmus-kritikába ágyazta. „A liberalizmusnak nincsenek gátlásai” – szögezte le, és hamisnak nevezte az eszmerendszer hívei által hangoztatott szabadság, egyenlőség, testvériség gondolkörét, mert szerinte a gyakorlatban mindez a magyar nemzet önfeladásához vezetett a gazdaságban, a politikai intézményrendszerben, a kultúrában, a sajtóban, vagyis az élet minden területén. A liberalizmus által teremtett 19. század végi válsághelyzetet mélyítette el Prohászka szerint a világháború, mely meggyőződése szerint fokozta a zsidóság térnyerését, a magyarság visszaszorulását, sőt, pusztulásának folyamatát. Az 1918-as köztársaságot, és az 1919-es proletárdiktatúrát olyan rendszereknek igyekezett láttatni, amikor a zsidóság a gazdasági és kulturális monopolhelyzet mellé a politikai hatalmat is igyekezett megragadni. Nemcsak az asszimiláció lehetőségét tagadta határozottan, hanem részletesen foglalkozott a magyar (keresztény) középosztály zsidóktól és zsidó szellemiségtől való megtisztulásának programjával is. („Saját sírjának szélén döbrent rá ez az ország, hogy mily veszély fenyeget egy népet, mely olyan idegen fajt fogad be magába, melyet nem tud asszimilálni. A zsidók növekedtek számban és hatalomban, befolyásban és vagyonban, míg a magyarok csak kisajátításnak, megaláztatásnak és gúzsbakötésnek voltak kitéve saját hazájukban.”) Az asszimilációtól a nemzet létét látta fenyegetettnak, és nemzeti önfeladásnak minősítette a hasonló gondolatok megfogalmazását.

Nagyobb terjedelmű tanulmányt publikált a Huszár Károly által szerkesztett, *A proletárdiktatúra Magyarországon* c. tanulmánykötet számára is,¹⁷⁷ melyben részletezte, illetve részben kiegészítette a fentebb említett gondolatmenetét. Ennek felütésében érdekes módon részben megkülönböztette az 1918-as és az 1919-es rendszerváltozásokat, előbbiben ekkor fel tudta fedezni ugyanis a nemzeti függetlenség iránti vágyakozás motivációját. utóbbiban már csak a magyar nemzetkaraktertől teljesen idegen ideológia, a marxizmus tobzódását tudta kimutatni. Tatárjárásnak, azaz szavaival „orosz zsidójárásnak” minősítette a proletárdiktatúrát, és hosszan fejtegette, hogy az nem volt más, mint egy minden szempontból a magyarságtól idegen faj erőszakos uralmának megvalósítása. Egészen a marxizmus gyökereitől indította magyarázatát, mely – értelmezése szerint – az emberi lélek és szellem materialista tagadásával követte el az eredendő bűnt, mely úgy tudott politikai hatalomra szert tenni, hogy kihasználta a dolgozó rétegek elégedetlenségét, a „szociális érzék nélküli” kapitalizmus által teremtett igazságtalanság és kizsákmányolás következményeit. Prohászka hosszan részletezte a kapitalizmus kritikáját is, amely épp igazságtalan, kizsákmányoló természetével, továbbá a „zsidó szellemtől” befolyásolt pénzimádat révén tudott olyan elviselhetetlen körülményeket teremteni, amely a bolsevizmus kezére játszott. Tulajdonképp ugyanazokat a vádakot írta le a proletárdiktatúrával szemben, amit korábban például a *Kultúra és terror* c. munkájában (ld. II.1. alfejezet) a szociáldemokratákkal szemben megfogalmazott: társadalmi egyenlőség teremtése

materialista alapon, erkölcs és jobbító szellemiség nélkül, erőszakos eszközökkel. Tagadta a marxizmusban kiemelt szerepet játszó osztályharc létét a magyar történelem különböző történelmi korszakaiban, és hangsúlyozta, hogy a proletárdiktatúra sem következhetett volna be az elvtelen és erőszakos kommunista vezetők fellépése „ezen banditák osztályharca” nélkül. Sőt, igazi osztályharcnak és osztályuralomnak épp a kommunisták által megvalósított, állami erőszakkal létrehozni próbált rendszert tartotta, és – stílusára jellemző szófordulatokkal – „az ránk borította a kloákákat, s ránk uszította nemcsak vérebeit, de patkányait is, kik mindent megmáztak, mindent kikezdték és elrondítottak”. Az osztályharc mellett górcső alá vette a „társadalmi termelés”, vagyis a köztulajdonon alapuló állami újraelosztás rendszerét is, amellyel kapcsolatosan ismét az volt a fő kifogása, hogy kimaradt belőle az emberi lélek kiemelten fontos tényezője. Logikusnak nevezte, hogy nem a kapitalizmus leginkább előrehaladott nyugati államaiban jöttek létre a bolsevik gazdasági és politikai rendszerek, hanem két agrárállamban, Magyarországon és Oroszországban. Végigvette még a kommunistáknak a társadalom, az oktatás és a kultúra átalakítására, az új „embertípusra” irányuló erőfeszítéseit, amit képtelenségnek és súlyos károkat okozó próbálkozásnak minősített. „A proletár világnézetet, a durvaságot s tiszteletlenséget az ifjúságba is átültették; a vallásoktatást eltörölték, a történelmet kiforgatták, »nemi« s mindenféle egyéb fölvilágosítással lázba s lázadásba kergették az éretlen ifjúságot, s a lélekrontást annyira vitték, s az általános rendetlenséget is annyira fokozták, hogy művüktől maguk is megijedtek, s az általános fegyelmetlenségnek ha nem is elvi, legalább gyakorlati gátakat iparkodtak emelni” – sorolta a kommunisták bűneit, a marxizmust összességében értelmetlen, „nagyképűsködő filozófiának” minősítve.¹⁷⁸

1920 májusában jelent meg a Prohászka korábbi, fiataloknak szánt írásait egy füzetben megjelentető kötet, melyhez a szerző iránymutatásnak szánt publicisztikát készített,¹⁷⁹ ez több mondatban, szövegrészben újraismételte a *Zászlónk* 1919. októberi programcikkét.¹⁸⁰ A püspök sokat foglalkozott az ország talpra állításában az új, romlatlan nemzedékre váró feladatokkal, ez az egyik leginkább teoretikus összefoglalása erre irányuló törekvéseinek, amint már első sorában keményen kijelentette: „A keresztény magyar ifjúságra nagy hivatás vár: jobb, különb nemzedékké kell válnia, mely a kivénült, kiégett középosztály helyébe s a dicstelen közelmúltnak tehetetlenségével szakítva, a magyarság rendeltetésének megvalósítójává lenni tudjon.” Nemcsak a háborút veszítette el Magyarország – írta, mert azt még szerinte könnyen ki lehetett volna heverni, de a frontokat megjárt katonákat egy elszegényedett ország, továbbá a teljes összeomlás szélére sodródott állapot fogadta. Mint fogalmazott, a háború alatt „a belső romlás ráült a hazára, s letörte alkotmányát s pajzsát, bemocskolta zászlaját”, az

„elnemzetietlenedés” lett jellemző, mely a vallás elutasításával párosult. Tényként fogalmazta meg azt az elterjedt, jobboldali narratívát, miszerint a háborúban a magyarság „meg nem ingatott csatasorokban” állt, miközben a veszedelmet a belülről bomlasztó ellenség hozta a házára, mely a kommunizmus „hit- és fajtagadó örületében” teljesedett ki. Megrázó költői képekkel ecsetelte a Tanácsköztársaság alatt kibontakozott viszonyokat a „nemzetköziség” konjunktúralovagjaitól a középosztály gyenge ellenállásának ostromozásáig, „hogya a kerge bölcsek és gyilkos bérenceik szabadon élhették világukat s pusztíthatták a mienket”. Ilyen körülmények között nemzedékváltásra van szükség – jelentette ki a püspök, méghozzá új, elkötelezetten keresztény magyar fiatalokra. Hosszan részletezte, milyennek kell az új, keresztény magyar fiataloknak lenniük: buzgó, tetőtől talpig kereszténynek, erkölcsösnek, a „magyar fajt” egységbe kovácsolónak, feddhetetlennek és becsületesnek. Prohászka őszinte lelkesedéssel bízott abban, hogy eljött az „új honfoglalás”, s ebben a fiatal „új honfoglalók” időszaka, sodró lendületű költői képeket sorakoztatott állításait alátámasztó érvekként. (Például: „Ifjak, dobbantsátok meg lábaitokkal a hazai földet, kong-e, mint a kriptá, mint a sírűreg, vagy úgy dobog, mint a televény föld, a kenyeret adó mező azzal a megnyugtató, alig hallatszó dobbanással, mintha mondaná: anyád vagyok, barázdás keblemből fakad életed, lángliszted – tarlóim »tisztos füvéből« serken mézed –, hímes részeimből sárgás-fehér tejed; el nem hagylak, de fogj meg te is; táplállak, de neked kell szívnod keblemből tejemet, életedet!”) Szívós, kitartó, „acélos karral” végzett munka megkezdésére szólította fel a fiataiságot, s az így mindenképpen bekövetkező – dicsőséges nemzeti hagyományokra alapozott – boldog magyar jövő ígéretével biztatott, és nemcsak a fiatalok kötelességéért, hanem a nemzet egészének reményeként összegezte: „Ma azt gondoljuk rólatok, hogy a nemzet végveszedelme és végzete mint fölördítő szükséglet, mint hódító, hajthatatlan akarát száll meg titeket új világ teremtésére, a fáradt, vénhedt Magyarországnak ifjú, szép Magyarországgá való megifjítására.”

A helyzetértékelő programcikkek között különleges szerepet tulajdoníthatunk a *Nemzeti Újság* június 20-i számában megjelent vezércikkének.¹⁸¹ Prohászkanak a nemzetgyűlés megalkulásakor tapasztalható tettvágya, a gyors és átfogó változások életbe léptetése iránti elkötelezettsége ekkor már egyértelműen türelmetlenségbe csapott át. E cikkének felütése a nemzetgyűlésben hallgatott, például a különítmények törvénytelenégeit szóvá tevő interpellációk nyomán támadt dühe volt, mélyen elítélte, hogy ilyenekkel fecsérlik a törvényhozás idejét, ráadásul a „Göndörök s Kacérok” külföldön rossz hírét kelthetik Magyarországnak.¹⁸² Mesterségesen szított és a háttérből irányított Magyarország- és kurzus-ellenes összeesküvést vizionált, s antiszemita alapon feltételezte, hogy mindehhez a lejárató kampány „rendezői” megtalálták az általa lenézően említett „interpelláló jogállam-mentőket”. Prohászka nemcsak az

országimázs szempontjából tartotta veszélyesnek az általa felállított elméletben szereplőket, hanem tagadta, hogy törvénytelenések történtek volna Magyarországon, vagy legalábbis szörványos kilengéseknek, marginális eseteknek minősítette a zsidókat ért atrocitásokat. Számára alighanem ennél is fontosabb volt, amikor megállapította: Az a kép alakulhatott ki a szemlélőben, „hogyan keresztény nemzeti kurzust, megújítást és reformot hirdetünk s minden a régiiben van és marad. A kormány beszédek tart, már amikor, de keresztény nemzeti kormánytetteket alig produkál.” A püspök elégedetlen volt, maga is arról írt, hogy „a keresztény nemzeti kurzus a zsidók politikai, társadalmi s gazdasági túltengő térfoglalását panaszolja”, mégis vezető állásokban foglalkoztat izraelitákat, akik ráadásul külföldön keltik rossz hírét az országnak a rémuralomról, a különítményesek garázdálkodásaival kapcsolatos információk terjesztésével. „S a mi jeles politikusaink hűségesen felülnek nekik” – panaszolta, s úgy látta, az ilyen tevékenység súlyosan gyengíti Magyarország felemelkedésének esélyeit. Nem történtek a keresztény Magyarország irányában érdemi lépések – vélte, amelynek nyomán Prohászka jogos társadalmi elégedetlenséget állapított meg, és érthető természetes következménynek tartotta, ha ezért zsidóellenes atrocitások történnek. Utóbbiak nemzetgyűlésben való szóvá tételét súlyos és veszélyes szereptévesztésnek tartotta. Így írt: „Az elégedetlenség a nagy ellentétből szívja erejét, mely a program s a valóság, az országot felforgató gazok s enyhe bűnhődésük, az éhező kereszténység s a dözsölő hadiszállítók, a pénzemberek kasztja közt tátong. Erről szólaljanak föl napirend előtt s erről interpelláljanak napirend után; de nem arról, hogy Magyarországon az elgyötrött elégedetlenség itt-ott kitör s tévutakra téved.” Általánosságban elítélendő dolognak nevezte ekkor is az erőszakot, de azzal magyarázta, hogy nem az erőszakoskodókat kell elítélni, hanem „az erőszakoskodás s a jogvesztélyeztetés gyökerét” kell kitépni. A keresztény magyarság védelmében hozandó (vagyis értelmezésében: a zsidókat a gazdaságban, a társadalomban és a kultúrában háttérbe szorító) intézkedéseket sürgetett, s úgy vélte, az „ébredők” és/vagy a különítményesek által alkalmazott zsidóellenes erőszak eseteinek felemlegetése és elítélése ugyanazon „hazug politikának” a folytatása, mely a szemében tönkretette Magyarországot. Kemény, zsidóellenes gondolatokat fogalmazott meg, amikor kérdésként rögzítette: „Lehetséges tehát ezután, hogy a keresztény kurzus fölösleges zsidóvédelemben utazzék s filozemitizmusban virágozzék ki. Ez igazán világraszóló komédia volna, melytől csak az egész szenvedő, éhező, szavazó és politizáló társadalom öntudatra-ébredése s ez öntudatnak a politikára is gyakorolt nyomása menthet meg.” Felesleges és a valódi feladatokról a figyelmet elterelő nagylelkűségnek nevezte a köztörvényes erőszak áldozataival való szolidaritást, „juttassunk abból elsősorban magunknak” – írta. Cikkének záró mondatát („nem a jogrendet kell most megmenteni, hanem a keresztény magyarságot”) később sokan idézték, s alighanem

joggal, mert pontosan kifejezte Prohászka közéleti-politikai prioritásait. Egyértelmű: (az első sorban a zsidóság korlátozásával, valamint a társadalmi egyenlőtlenségeket csökkentő szociális törvényhozással megvalósuló) keresztény-nemzeti Magyarország Prohászka számára sokkal fontosabb volt, mint a jogállamiság, annak korlátozását vagy háttérbe szorítását is „a cél szentesíti az eszközt” alapon szemlélte, a „jogrendre” való emlékeztetést pedig a cél megvalósulását aktuálisan hátráltató, negatív közéleti magatartásnak tartotta. Amikor az idézett cikke megjelent, már megkezdődtek az egységes, a nemzetgyűlésben leszavazhatatlan kormánypárt iránti tárgyalások – minden bizonnyal a célok megvalósítása iránt érzett türelmetlensége, a számára nemkívánatos politikai megnyilvánulások miatti fenyegetettség-érzés is arra sarkallta, hogy később maga álljon az élére a kormánypártnak. A jobboldali sajtóban fontos figyelmeztetésként, követendő magatartásként méltatták Prohászka cikkét, az antiszemitizmus „érthető” fellángolásának tézisével is egyetértve.¹⁸³

Ekkor írta naplójába a püspök a tőle később sokat idézett, az egyháztörténeti irodalomban szinte közhelyesen idézett¹⁸⁴ mondatokat arról, hogy „kereszténység s keresztények nélkül” alakult a politikai rendszer, s hogy „e pártnak” (ekkor ez a KNEP-et jelentette) nincs alapja, vagyis a tagjai és az elitje szerint nem volt kereszténynek minősíthető, különösen a zsidóknak tett engedmények és gesztusok miatt.¹⁸⁵

Kisebb közszereplések 1920 első felében

Kisebb közszereplései között érdemes megemlíteni, hogy március 17-én az Aquinói Szent Tamás Társaság szociális kurzusának megnyitó előadását Prohászka tartotta, és nem hagyta említés nélkül a „forradalmi” jellegű fordulatok jelentőségét a történelemben, a művészetekben, az irodalomban és a sajtóban, hangsúlyozta, hogy az emberi tudásnak a társadalom jobb életkörülményeinek ügyét kell szolgálnia.¹⁸⁶ Néhány nappal később a püspök által kiemelten fontosnak tartott Regnum Marianum Egyesület közgyűlésén, mint egyik újraválasztott elnök méltatta az új plébánia alapításának társadalmi szempontból hasznos és fontos küldetését.¹⁸⁷ Zsúfolt márciusi programjaira jellemző, hogy mindeközben, március 16-án tagként vett részt a Magyar Tudományos Akadémia egyik bíráló bizottságában, mely pályamunkák és jutalmak odaítélése tárgyában döntött.¹⁸⁸ Prohászka társadalmi pozícióit, értelmiségi szerepvállalásának elismerését erősítette, hogy 1920. május 9-i közgyűlésén a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választotta a – főtitkári jelentés szavaival – „sokoldalúan művelt, meleg kedélyű és megragadó szónoki lendülettel megáldott bölcselő főpapot”.¹⁸⁹ Június 29-én felszentelte a ferencvárosi keresztényszocialisták zászlaját, ünnepi misét celebrált, s kijelentette: „a felszentelendő zászló nem egy pártnak, nem egy mozgalomnak a jelképezője, hanem az öntudatra

ébredt kereszténységnek, krisztusi szellemnek a hordozója”.¹⁹⁰ Később az újpesti pamutgyár – szociáldemokratából keresztényszocialista szakszervezeti és párttagokká vált – munkások béremelés iránti igényének felkarolását is elvállalta.¹⁹¹

Egy, a zsidókérdés megítélése szempontjából érdekes, bár bizonytalan megnyilatkozásáról Friedrich István számolt be. A volt miniszterelnök egy áprilisi KNEP-rendezvényen állt elő olyan javaslattal, hogy az állami papírelosztásnál is érvényesíteni kellene a zsidók országon belüli számarányát (mint később a numerus claususnál), vagyis 95%-át a keresztény, 5%-át a zsidó sajtó kapná, továbbá utóbbi lapoknak héber betűkkel kellett volna a címlapjukon feltüntetni, hogy zsidó lapról van szó.¹⁹² Friedrich szerint Prohászka „el volt ragadtatva” a javaslatától, s azt kérte, hogy ha napirendre kerül, elsőként szólhasson hozzá. (A püspök az elhangzottakat nem erősítette meg, és nem is cáfolta, egyéb, a zsidóság korlátozásával kapcsolatos szereplése alapján feltételezhető, hogy az eset valóban megtörtént, bár Friedrich később a nemzetgyűlésben ilyen indítványt nem terjesztett elő, csak „ötletelt”.) Friedrichhez kapcsolódó eset, hogy amikor márciusban nagy vitába keveredett Huszár Károllyal a KNEP-en belül, a párt – korabeli kifejezéssel – „zsűri” (vagyis döntőbíró) felállítását kezdeményezte Prohászka elnökletével, de a püspök ilyen feladatra nem vállalkozott.¹⁹³ (A felkérés mögött mindazonáltal a közéletben kivívott feltétlen tekintélyét kell sejtenünk.) Prohászka annak ellenére fenntartotta a kapcsolatos Friedrichhel, hogy utóbbi a kormány szélsőjobboldali ellenzékének vezetői szerepében igyekezett mutatkozni, pedig a volt miniszterelnök elvetélt hatalmi terveit, az ellene indított kirakatpert követően, 1920 augusztusától nem számított komoly közéleti tényezőnek.¹⁹⁴ Még 1921 nyarán is Friedrich – saját elmondása szerint – a püspökkel beszélt meg az aktuális politikai helyzettel kapcsolatos állásfoglalásait.¹⁹⁵

Prohászka általános közéleti ismertségének tudható be, hogy 1920 áprilisában az *Új Nemzedék* által feltett „Ki a legnagyobb élő magyar?” körkérdésre Ódry Árpád színész Prohászka nevezte meg, sokan mások Horthyt, Apponyit, vagy konkrét személy helyett általános, illetve kitérő válaszokat adtak.¹⁹⁶

Áprilisban megjelent egy érdekes nyilatkozata is a korban divatos (és a püspök által később is sokat érintett¹⁹⁷) jelenségről, a spiritizmusról, amelyet sok híve vallási jellegű, és a Szentírással is összeegyeztethető tevékenységnek tartott. (Persze sokféle válfaja volt az asztaltáncoltató szenánszoktól a szellemekben és különböző lélek-energiákban hívőkig.) Raffay Sándor evangélikus püspök mellett a szintén megszólaltatott Prohászka határozottan óva intett az ilyen jellegű, a természetfeletti folyamatokba beavatkozni vagy belelátni akaró spirituális tevékeniségtől.¹⁹⁸ Az ember az isteni kinyilatkoztatáson túl nem ismerheti a természetfelettit, nem

tudhatja, „mi lappang a ködön túl, mi a szellemvilág” – fejtegette, épp ezért teljes mellszélességgel kiállt a katolikus egyház spiritizmust elutasító álláspontja mellett.

Május második felében, június elején nagyobb bérmaúton vett részt, mindenütt nagy ünneplésben részesült, ennek keretében került sor Nagyperkátán Blaskó Mária: *Isten kardja* c. színdarabjának bemutatására, melyet követően a püspök „buzdító szavakat intézett a szereplőkhöz, hogy ily darabok előadásával mint lehet szórakoztatni s egyúttal nemesíteni a jó falusi népet”.¹⁹⁹

Külön említést érdemelnek Prohászkanak az Egyetemi templomban tartott rendszeres konferencia-előadásai, melyek – minden bizonnyal a püspök képviselővé és politikussá történt előlépése miatt is – a sajtóból is az átlagosnál nagyobb érdeklődést váltottak ki, illetve a püspök is mintha többször tett volna azokban közéleti-politikai utalást a Szentírás-magyarázatok, buzdítások, vigasztalások mellett. Március 21-én például arról beszélt, hogy az egyén és a nemzeti közösség helyreállításához egyaránt a krisztusi parancsolatok pontos követése szükséges, mert „Krisztus nem emberi embert akar, hanem isteni embert, akiben hit van”.²⁰⁰ Kijelentette: „Ha minden magyar akarna magyar lenni, az lenne igazi nemzeti regeneráció! De még erősebb magyarság lesz, ha keresztény magyarság lesz! Hogy láttuk a poklokat, az anarchiát, az csak növelje, de növeli is a vágyat az archia, az istenire alapított rend után.” Március 28-án így szólt: „Azt mondják, hogy a keresztény kurzus regeneráció, azt mondják, hogy áldicsőség. Édes testvéreim, ez a kurzus tele van piszokkal.”²⁰¹ Feltételezésem szerint ezt ekkor nem elsősorban politikai véleményként fogalmazta meg, hanem azért, hogy ráirányíthassa a figyelmet az ember számára adatott két „tisztá” helyre: a templomra és a családra. Arról is szólt, hogy „a világnak még az Istene is meg van fertőzve. Művészet, irodalom álkultúrák, szégyenletes kultúrák”, ezért nagyot, szentet és tökéleteset kell alkotni az embernek a magánéletében, hogy olyan állapotok legyenek, amelyekben nem megvesztegethető emberek a meghatározóak, amely szentebb és tisztább. Prohászka és Bangha Béla (szintén ekkor megkezdett) konferencia-előadásait egyébként a jobboldali politika a megújuló keresztény hitélet jeleként méltatta Budapesten.²⁰²

Számos társadalmi akciót is felkarolt, illetve biztosított támogatásáról. A numerus clausus ügyében hozzá közel álló egyetemi diákszervezetek mellett segítséget ígért a női hallgatók azon kérelmének támogatásához, hogy ők is felvételt nyerhessenek a felsőoktatási intézmények karhatalmi egységeibe, szociális és karitatív munkát végezzenek, számukra is indult adománygyűjtő akció.²⁰³ Hasonló volt a helyzet a szintén hallgatók által létrehozott Keresztény Főiskolai Hallgatók „Centrum” Fogyasztási Szövetkezetével, amely a Turulból indult kezdeményezés volt, a Hangya fogyasztási szövetkezet részeként.²⁰⁴ Márciusban Székesfehérváron fogadta a

felvidéki menekültek egy csoportját és segítséget ígért nekik,²⁰⁵ később ugyanígy részt vett az orosz hadifogságból hazatértek fogadásán,²⁰⁶ de szerepet vállalt a hollandiai nyaralásra szervesen szállított magyar gyermekek ügyében is.²⁰⁷ Az elesett vagy rokkant katonák gyermekeit nevelő egyesület választmánya tagjává választotta.²⁰⁸

A keresztény-nemzeti alapon ekkoriban alakult író- és képzőművészeti egyesületek is vezetőségük soraiban akarta tudni Prohászka,²⁰⁹ ennek kapcsán jellemző, hogy a már létező Magyar Képzőművészeti Társulat is választmányi tagjaként akarta üdvözölni a püspököt, azért mert ő „mindenki jelöltje”, vagyis a legszélesebb kör is támogatta a tagságát.²¹⁰

Mint említettem, csak egy vidéki közszereplésére került sor, pedig májusban szó volt arról, hogy *Erkölc és irodalom* címmel a szegedi Fáklyatartók Egyesületében is tart előadást, de le kellett mondania, s ugyanez volt a helyzet a Területvédő Liga szegedi rendezvényével kapcsolatos meghívással is.²¹¹ Bizonytalan, hogy részt vett-e a KNEP pestújhelyi szervezetének jótékonyági rendezvényén április 18-án, az előzetes programhirdetésben még szerepelt a neve,²¹² illetve arról is szó volt, hogy ő vezeti a budapesti férfiak májusi máriabesnyői zárándoklatát.²¹³

Ebben az időszakban is részt vett a társadalmi elit számára fontos események lebonyolításában, ismert földbirtokos, gyártulajdonos stb. gyermekeinek reprezentatív esküvőin végezte az egyházi szertartást.²¹⁴

Közzszereplések a parlamenti képviselőség mellett – pártelnökség alatt, 1. 1920. augusztus – október

A kormányzópárt elnökévé választott Prohászka közzszerepléseit ebben az időszakban jelentősen meghatározták az új politikai funkciójával összefüggő elfoglaltságok, például elnöki teendők ellátása a törvényalkotással összefüggő ügyekben, általában a pártpolitikában,²¹⁵ de ekkor mélyült el igazán a kapcsolata az Ébredő Magyarok Egyesületével,²¹⁶ ezekkel kapcsolatos közzszerepléseit jórészt a korábbi fejezetekben ismertettem, alábbiakban csak utalni tudok ezekre.

Pártelnökségének legelején, augusztus 1-jén több programja is ütközött egymással, lehetett volna a budai Vérmezőn a Tanácsköztársaság bukásának első évfordulóján rendezett nagyszabású, radikális hangvételű ünnepség szónoka,²¹⁷ de a püspök a Székesfehérvárra szervezett „sajtónapot” részesítette előnyben.²¹⁸ Prohászka számára a sajtó jelentette az egyik legfontosabb közéleti problémát, soha nem volt elégedett a nyilvánosságban megjelenő jobboldali-keresztény véleményekkel, és mindig a legnagyobb veszélyek közé sorolta, ha nem megfelelő szellemiségű, vagyis (az ő megfogalmazásában is) „zsido” lapokat olvasnak az emberek. A

politikai vélemények kialakulásában óriási jelentőséget tulajdonított a sajtó kérdésének, erről beszélt ezen az augusztusi sajtónapon is, melynek konkrét célja volt a radikális, antiszemita, eredetileg keresztényszocialista *A Nép* hetilapból napilappá fejlesztésének elősegítése. Prohászka kijelentette, hogy a sok beszéd ideje lejárt, „tett kell, cselekedet kell”. A valódi keresztény-nemzeti szervezkedéshez ilyen ideológiai alapon álló sajtó kell, főleg a munkások számára, hogy kivonják magukat a káros (nyilván baloldali és liberális) eszmék hatása alól – mondta, amihez az anyagi áldozatvállalást is szorgalmazta, legalább annyiban, hogy a keresztény magyarok ne vásárolják az „ellenség” lapjait. Nagyon fontosnak tartotta a témát, mert egyházmegyei körlevélben is felhívta a papság és a katolikus hívek figyelmét a „keresztény” sajtó, konkrétan pedig *A Nép* támogatására.²¹⁹ „A hitetlen s hazátlan mozgalmakkal szemben áll az anyaszentegyház, s ahogy védi az oltárt, úgy őrzi az otthont is” – kezdődött Prohászka üzenete, s a hazafias kötelességek között kiemelten foglalkozott azzal, hogy a „vörös rémuralom” tanulságainak felismerése nem elég, „hanem rá kell nevelni népünket a keresztény érzésre, a keresztény életre, s ebben a munkában nagy segítségünk a sajtó”. Elismerte, hogy történtek pozitív lépések ezen a téren, de az áldozatvállalást mértékével elégedetlen volt, márpedig úgy látta, „halogatni való időnk pedig nincs egy percünk sem, mert az ellenfél óriási erőfeszítéseket tesz, hogy a keresztény irányzatot megroppantsa”. Súlyos gondnak nevezte a munkásság és a középosztály leromlott anyagi helyzetét, de a kiemelten fontos cél érdekében arra kérte a papokat, hogy buzdítsák adakozásra a híveiket, mert aki „e célra áldoz, az megbecsülhetetlen áldásban részesíti úgy az egyházat, mint a hazát”. (*A Nép* céljaira szánt adományok gyűjtéséből az egyházmegye is kivette a részét.²²⁰)

Ahogy korábban egy gödöllői, augusztusban egy nagykanizsai helyi lapban is kifejtette politikai helyzetértékelését.²²¹ A püspök közéleti témájú írásai közül ez abba a típusba tartozik, amelyben a nemzeti és keresztény politikai program iránti mozgósítás igényét kifejezetten helyi, regionális szempontokkal próbálta nyomatékosítani, erőteljesen zsidóellenes érvelés kíséretében. „Elbuktunk, mikor világpolgárok s pacifisták akartunk lenni, mikor a daliák kezéből kidisputáltuk a fegyvert, viszont feltámadunk, ha erők leszünk, ha a keresztény nemzeti öntudaton semmiféle elméletért és szóhabarcsért túl nem adunk” – tekintett vissza a múltra és értékelte az aktuális helyzetet. Azt fejtegette, hogy a legyőzött népek számára „a nemzeti öntudat eleven ereje” képes reményt, majd győzelmet elérni, és határozottan felhívta a figyelmet a magyar történelmi hagyományok teremtő és megújító erősségére. Mutatott fel pozitív példákat is, örömmel tolmácsolva, hogy „a vörös farsang nem bódította el mindenütt a fejeiket; a véres eszmék gőze nem borult rá minden szemre, s a nemzetközi tudáskosság maszlaga nem mérgezett meg minden szívet”, s ezen a ponton tért rá a vidéki magyarság öntudatos

ellenállását, a megőrzött keresztény-nemzeti elkötelezettség megtartó erejét dicsérő gondolatokra. Az általa vizionált keresztény-nemzeti gondolattól nem kevesebbet remélt, minthogy nemcsak politikai program lesz, hanem „országfoglaló, országhódító s a nemzetet gazdaságilag s erkölcsileg is felvirágoztató hatalom”. Aki pedig nem osztotta ezt a meggyőződést, a püspök kemény szavakkal illette, szerinte az ilyen ember veszettséget terjeszt, s ha ismeri is a magyar nyelvet, „de annak lelke idegen, s a vére – ha volt is magyar valamikor – hát a sok nemzetközi zsidótól vízzé lett”. A keresztény-nemzeti gondolattal szemben álló „idegenség azért mégis itt kujtorog, itt kísért köztünk” – jelölte ki az ellenségképet, és konkretizálta is: „Ne keressük messzire, hiszen minden zsidó érdeket szolgáló újság ezt a hullaszagot terjeszti.” Ezúttal nem nyíltan támadnak a magyar népre, mint a forradalom idején – írta, hanem titkos és alattomos eszközökkel furakodott „a mit sem sejtő magyar nép szívébe”, így fertőzte és gyengítette meg a magyarságot. Súlyos bűnnek nevezte, ha bárki fizeti „a nemzetközi most lapuló, de belső vörösségét soha meg nem tagadó sajtót”, a keresztény magyar lelkiületet szerinte megbetegítő lapokat. Lelkesen üdvözölte a *Zalai Közlöny* irányvonalát, mely megőrizte keresztény elkötelezettségét „a két zsidó forradalom” (!) időszakában is, s ezért a proletárdiktatúra alatt üldöztetést is szenvedett. Nagykanizsa a magyarságért folytatott küzdelemben különleges hely – vélekedett –, mert „nemcsak végvára az országnak, hanem fészke a zsidóságnak is”, épp ezért ott különösen fontosnak tartotta a két szembenálló fél (a zsidóság és a magyarság) küzdelmének kimenetelét. Távol kell tartani maguktól az embereknek a „nemzetközi és nemzetietlen” szellemet, – adta ki a jelszót –, s e szellemiséget a Dávid-csillaggal és a sakterkéssel jellemezte, nyilván a jól ismert antiszemita toposzokat a legegyszerűbb olvasója is megértette. Saját céljait pedig így összegezte: „Az államot akarjuk kiépíteni új, nemzeti állammá, erőssé és hatalmassá, s népboldogító közösséggé. Ez állam fejlesztője csakis a keresztény nemzeti öntudat s az öntudattól átitatott munka és küzdés lehet.”

Szeptember hónapban Prohászka közszerepléseit meghatározta, mintegy az időszakot mintegy „leuralta” a numerus clausus ügyében tartott beszéde. (Ld. erről részletesen a III.1. alfejezetben.²²²)

Ekkor jelent meg a megfogalmazásában született püspökkari körlevél, mely a trianoni békeszerződés utáni helyzetben igyekezett eligazítást és bátorítást nyújtani a magyar katolikusoknak.²²³ Az országnak „kevés a jó barátja és töméntelen az ellensége. Bent az országban, e megcsonkított hazában is sok a szenvedés és baj, s mialatt a bolsevik fergeteg a határon torlódik, addig az országban egyrészt a drágaság s a nyomában járó szegénység és szenvedés, másrészt az egyenetlenség s a széthúzás, a kegyetlen pénzvágy és megvesztegethetőség” demoralizálja a lakosságot – adott hangot az egyébként a püspök más közszerepléseiben is

gyakorta visszatérő gondolatnak. Ebben a helyzetben a körlevél a valláshoz és az egyházhoz való kötődést, a hit és erkölcs elveihez való ragaszkodást jelölte meg kiútként, és az Istenhez intézett, és részletes javaslatban megfogalmazott imádság gyakorlását ajánlotta.

Október 8-án tartott beszédet a székesfehérvári Keresztény Nők Egyesületében,²²⁴ melynek alapvető gondolata a női választójog melletti állásfoglalás volt (ld. erről fentebb), és az elmúlt időszak egyik legnagyobb eredményeként méltatta, hogy a történelmi fejlődés vívmányaként „az általános választójog ívei alatt” már a magyar nők is voksolhattak a választásokon. Az új korszakba lépett európai fejlődésben viszont Prohászka nemcsak az eredményekre, hanem az adott helyzetből adódó feladatokra is koncentrált, első helyen említve a nők szociálpolitikai iskolázását, és a nők közéleti szerepének erőteljesebb megszervezését. Egyenjogúnak, ugyanakkor más természetűnek nevezte a nőket, mint a férfiakat, akiknek sajátos tulajdonságait határozottabban akarta a politikában érvényesíteni. („A nők nem lázadók, hanem új hivatással felkent bajnokai a nép és az emberiség boldogulására vívott harcoknak. Nekik bele kell vinniök a rátermettséget, amellyel új otthont tudnak csinálni, az állam háztartásába; bele kell vinniök azt a lelket, amely egész sajátos kvalitásokkal érvényesül befelé otthon, az állami életbe.”) Kritikusan fogalmazott a keresztény kurzus aktuális állapotáról (mint mondta, nem eléggé keresztény, és nem „pozitíve nemzeti”), viszont a helyzet pozitív irányba való megváltozását a nők közéleti szerepvállalása fokozásának tulajdonította: „Magyarországnak szüksége van a női lélekre, a női politikai szervezkedésre, hogy azt a munkát, amelynek alapját megvetették, folytassák, hogy azokat a nagy feladatokat, amelyeket csak éppen, hogy kikezdtek, végleges megoldás elé vigyék.”²²⁵ A közgyűlést megnyitó beszédét buzdításokkal, áldáskívánással, valamint a helyi szervezetet vezető Sréter Istvánné (ekkor a honvédelmi miniszter felesége) tevékenységének méltatásával zárta.

A katolikus nagygyűlésen való fellépései mellett (ld. erről részletesen alább) voltak még említésre érdemes közszereplései a hónapban, illetve olyanok is, amelyeken bizonyosan részt vett volna, ha nincs akadályoztatva. Ilyen volt például október 18-án, amikor a Nemzeti Hadsereg székesfehérvári bevonulása egy éves évfordulója tiszteletére rendezett ünnepségen Horthy is megjelent, Prohászka celebrálta volna a tábori misét, de betegsége miatt nem tudott megjelenni, Zadravecz István tábori püspök helyettesítette.²²⁶ (Ezt a püspök bizonyosan nem hagyta volna ki, ha nem lett volna betegsége miatt komolyan akadályoztatva.) A katolikus nagygyűlés után került sor 30-án a Székesfehérvár díszpolgárává választott Apponyi Albert ünnepélyes köszöntésére, amelyen a püspök is részt vett, nemcsak mint törvényhatósági bizottsági tag, hanem mint díszpolgár is.²²⁷ Az ünnepélyes közgyűlésen sokoldalúan méltatták a város és a megye vezetői Apponyinak a magyarság érdekében kifejtett sokoldalú

tevékenységét, amiért a kitüntetett hálás köszönetet mondott. (Volt olyan felszólalás, Bilkei Ferenc törvényhatósági bizottsági tagé, aki még Apponyi köszöntésébe is beleszötte Prohászka méltatását: „Szinte minden attól függ, hogy kik a vezéreik [ti. a tömegeknek], Kun Bélák vagy Horthy Miklósok, Prohászka Ottokárok és Apponyi Albertek.”) A püspök látta vendégül az ünnepély után a megjelenteket, itt mondott köszöntő beszédet Apponyira, szavaiba óvatosan beleszötte az általa vezetett – ekkoriban már erősödő belső vitáktól tagolt – egységes kormánypártért való aggodalmat is, de ebből ügyes szónoki fogással kanyarodott a díszpolgár méltatására: „Úgy hallottuk, Apponyi Albert gróf Székesfehérváron új pártnak fogja zászlóját kibontani. Hát igen, eljött Székesfehérvárra és nem bontott sem zászlót, sem mást. Nem bontott, hanem amit csak lehet itt nálunk Magyarországon egybekötni, azt egybekötötte és egybe forrasztotta. A társadalomnak nem politikára van szüksége, mert ebből elég van, hanem oly etikai és kulturális magasságban álló férfiakra, akik az ő magasságukból tudnak nekünk irányt mutatni.”²²⁸ Prohászka egyébként az ünneplés kifejezése mellett meglehetősen szkeptikus volt Apponyival kapcsolatosan, magánvéleménye elég lesújtó volt róla: „Kiváló tehetségű, finom kultúrájú, nemes s teljesen katolikus életű ember; de aki a liberalizmusban született s élt s abban fog meghalni.” Különösen azért ítélte meg negatívan, mert Apponyi nem lelkesedett annyira a katolicizmusért, és különösen a Prohászka által képviselt radikális keresztény politikáért.²²⁹

Közzszereplések a parlamenti képviselőség mellett – pártelnökség alatt, 2. 1920. október (Prohászka a XIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen)

Ahogy a szeptember havi közzszerepléseket a numerus clausus törvény nemzetgyűlési vitái, az október hónapot a püspök számára a felfokozott várakozások mellett, 1913 óta elsőként tartott katolikus nagygyűlés határozta meg. A nyilvános gyűlésen elmondott beszéde, sőt, a mellékrendezvényeken való fellépései erősítették Prohászkanak a korábban is jellemző közéleti pozícióját: egyértelműen a keresztény-nemzeti ideológia ekkor legnagyobb hatású közzszereplője, „apostola”, iránymutató személyisége volt.

Az első világháborút követően alapvető fordulat állt be a katolikus nagygyűlések, mint az egyház közéleti-politikai erődemonstrációjának eszköze szempontjából, „itt már nem egy liberális politikai kurzussal vitatkozva, hanem az ún. keresztény-nemzeti kormányzattal mintegy karöltve, annak támogatásával kerültek megrendezésre a programok”.²³⁰ A nagygyűlés szervezője a püspöki kar ellenőrzése mellett működő Országos Katolikus Szövetség (OKSz) volt, melynek vezetője, Zichy János gróf 1920 nyarán fordult Csernoch János esztergomi érsekhez, és javasolta a nagygyűlés újbóli megtartását, melynek fontosságát a formálódó keresztény-nemzeti kurzus melletti kiállás, továbbá a radikalizmus elutasításának hangoztatása

adta.²³¹ A szervezők nagy célokat tűztek ki a nagygyűlés elé, mely hivatott volt az egyház talpra állását, sőt az új politikai rendszerben betöltött vezető szerepét, a keresztény-nemzeti ideológia támogatását is demonstrálni. Felhívásukban így fogalmaztak: „Magyar Katolikusok! Hétesztendei hallgatás után ismét szóhoz akarunk jutni. 1913-ban jöttünk utoljára össze, holott a parancs minden évre szólt. Fölöttünk álló erők megakadályozták, hogy hangunkat hallassuk, a háború, a gyalázatosak árulása, majd a vörös rém dühöngése nem engedte, hogy tanácskozásainkat megtartsuk. Végre mégis itt az alkalom, hogy a XIII. országos katolikus nagygyűlésre beharangozzunk és valamennyi testvérünket arra meghívjuk. Sok megbeszélni, de még több tennivalónk van. A borzalmas visszafejlődés nyomainak eltakarításán kívül előttünk állanak a gyönyörű feladatok, amiket az Egyház dicsósége és a porig alázott Haza jövője szab elénk.”²³² A főpapokhoz címzett meghívók, felkérések is hangsúlyozták, hogy az OKSz vezetői rendkívül fontosnak tekintették a háború miatt abbamaradt katolikus nagygyűlések sorozatát: „Szemeinket felhős látóhatár takarja el, amin – hitünk szerint – csak azok a fénysugarak tudnak áthatolni, amelyek az Anyaszentegyház fényszóróiból lövellnek ki.”²³³ Az 1920. évi nagygyűlés különlegességét nemcsak az egyház megváltozott közéleti-politikai pozíciója jelentette, hanem az is, hogy csak a trianoni Magyarország katolikusai vehettek rajta részt. Nyilvánvaló volt, hogy az egyházi (vallási) állásfoglalás mellett a nemzeti kérdésben is a nagygyűléstől vártak sokan markáns véleménynyilvánítást és iránymutatást az egyház részéről.

A nagygyűlés időzítésével kapcsolatosan ugyanakkor merültek fel az egyházon belül is komoly kételyek. Az egri érsek például – amellet, hogy nagyon örült a nagygyűlés összehívásának – így fogalmazott: „nem hallgathatom el azokat az aggodalmakat, melyek a tervvel szemben lelkemben felébrednek. Bár kétségtelen, hogy a katolikusok egyetemének az új viszonyok közötti megnyilatkozására szüksége van, és nem csekély hátránnyal jár, hogy az annyi év óta nem történhetett meg.”²³⁴ Attól félt, a nagygyűlés nem lesz elég népes, vagyis hogy a korábbinál kisebb tömeg nem járhatja-e le a szervezőket, végső soron magát az egyházat. Nemcsak arról volt szó, hogy az elszakított területek katolikusai elmaradtak,²³⁵ a rendkívül rossz közlekedési viszonyok, az általános szegénység is távolmaradásra készíthette az érdeklődő híveket. Az egri érsek így összegezte véleményét: „Kérdés, vajon nem nagyobb kár-e, ha a nagygyűlés megtartása most sürgettetik, mint ha még egyelőre elmarad.”

Általában a nagygyűléstől a keresztény-nemzeti sajtó nem pusztán (sőt, nem elsősorban) a vallásosság felélesztését és erősítését remélte, hanem a jobboldali kurzus melletti tömegdemonstrációnak tekintette azt.²³⁶ Jellemző szóhasználat, kifejezetten a „magyar fajiságnak az irodalomban és művészetben való győzelmét” is várta a rendezvénytől egy „ébredő” publicista,

alig leplezett utalással Prohászka Ottokár várható, kultúrával kapcsolatos beszédére.²³⁷ A *Szózat* publicistája (egyébként evangélikus esperes, ekkor a nemzetgyűlés képviselője is) már az impozánsnak ígérkező katolikus nagygyűlés ötletének a protestánsokra való kiterjesztését, a győzelmet aratott „keresztény kurzust” stabilizálni, a „destrukciót” egyedül megtörni képes protestáns-katolikus összefogást szorgalmazott.²³⁸ Az első világháború előtti katolikus nagygyűlésekhez képest megváltozott várakozásra, a politikai szerepvállalás előtérbe kerülésére utal még, hogy a papság képviselői között és mellett markáns közéleti személyiségek is a szónokok között voltak. (Zichy János, Apponyi Albert, Bangha Béla és természetesen Prohászka.)

A nagygyűlés megnyitása előtt került sor a Szent István Társulat közgyűlésére, amelyen Prohászka is részt vett.²³⁹ Az első napon az előadások sorában Prohászka szószerű lépését – mint minden sajtótudósítás²⁴⁰ kiemelte – a több tízezres tömeg tomboló éljenzéssel fogadta, majd elnémult, s a püspök „halotti csendben” kezdhette előadását. A püspök kedvelt szónoki fogása volt beszédét eleven színekkel rajzolt, szélsőséges képpel indítani, máskor is gyakran élt egyfelől az – általa egyébként egyháziembernek, egyaránt „zsidó” jellegűnek tekintett – 1918–1919-es forradalmak, mint a nemzethalál szimbóluma, valamint másfelől a Horthy-rendszer formálódása, mint a feltámadás szembeállításával. Utóbbit nem egyszerűen politikai rendszerváltásként aposztrofálta, hanem „hatalmas láznak”, „szenvédélyes szerelemnek”, az „égető nemzeti lelkesülés” megnyilvánulásának. Hallgatóságát már beszéde elején mozgósította egy, Istenhez közvetlenül forduló szenvédélyes köszönetnyilvánítással. Beszédének központi gondolatát – az amúgy tipikusan proházkai – kultúra-fogalom meghatározása adta. A magyar nemzeti kultúra lényegét a kereszténységben jelölte meg, és lényegében kétfajta, antagonisztikusan szemben álló kultúra képét vázolta fel: az egyik pozitív, egyszerre keresztény és nemzeti, a másik negatív, így egyszerre tagadja a keresztény hitet és nemzetközi. Utóbbiból hallgatóságának sem volt nehéz a zsidóságra asszociálni, majd Prohászka a közéleti megnyilvánulásait rendszeresen átható antiszemita felfogást pontosította. Hangsúlyozta, hogy az antiszemitizmus a keresztény kultúrának integráns részét képezi, azonban arra hívta fel a figyelmet, hogy jóval több is annál. A zsidóellenességet a (kereszténységgel azonosított) nemzethez való hűség kifejeződéseként értékelte, olyan reakciónak, mely logikusan nyilvánul meg azok részéről, akik féltik a hazájukat, népüket. Az antiszemitizmust, mint reakciót Prohászka érthetőnek és elfogadhatónak tekintette, szorgalmazta azonban, hogy hallgatósága ne álljon meg a zsidóellenesség addigi megnyilvánulásainál, hanem igyekezzen azoknál tovább lépni. (Egy alkalommal érezhetően elragadták az indulatai, amikor úgy fogalmazott, hogy „ezekben a zűrzavaros időkben [ti. a

forradalmak korában] Izrael nyomorult és degenerált népe mohón halászott potykák után a városban”).)

Ezt követően tért át az ország romlásáért felelőssé tett liberalizmus bírálatára, melynek központi elemét a zsidóság integrációját illető szándékban jelölte meg, és elsősorban a magyar kultúrára gyakorolt károsnak minősített hatásait ostromozta, színes képek (például a tudományos, irodalmi, színházi életre fröcskölt méreg) keretében.²⁴¹ A liberalizmus fő irányát az egyházellenességben jelölte meg, amely így – felfogása szerint – a magyar kultúra elleni frontális támadást is jelentett. Prohászka ezután tért rá a következtetések levonására, melyet – a beszéd jellegének megfelelően – mozgósító erejű szónoklattá emelt. (Figyelemre méltó például a hallgatóság gyakori megszólítása – „Testvéreim!” – illetve a felkiáltások, felszólítások.) Prohászka – kiváltva hallgatósága lelkes ünneplését – a Horthy melletti kiállásra is felszólított, továbbá arra emlékeztetett, hogy nem szabad megállni („elaludni”) a megkezdett úton, folyamatosan „mozgalmi” állapotban kell lenni a keresztényeknek. Maga is úgy fogalmazott, hogy „az erős nemzeti érzést” akarja „egész vonalon beoltani”, szorgalmazta továbbá a magyar nyelvhez való hűséget, a protestáns-katolikus összefogást stb. Jó érzékkel beszédét a jövőbe vetett hit képeivel zárta, a kormányzatot Noé bárkájához, saját korát pedig a lassan apadó özönvíz időszakához hasonlítva.²⁴²

A lelkes beszéd magával ragadta hallgatóságát. A sajtótudósításokban megfogalmazott „viharos éljenzés”, „percekig tartó taps”, az ováció leírása bizonyára nem újságírói túlzás, mint ahogy az sem, ahogy a közéleti személyiségek, a kormányzat jelen lévő tagjai egymást megelőzve igyekeztek köszönteni a „nagy szónokot”.

A nagygyűlés általánosságban igazolta az előzetes terveket (ebben Prohászka beszédének központi jelentősége volt), mint az OKSz vezetői fogalmaztak: a rendezvény „méreteiben és jelentőségében a hozzáfűzött várakozásokat is túlhaladóan folyt le [...] a tábor lelkesnek és elhatározottnak bizonyult”.²⁴³ Egy 1920 novemberében „a magyar katolicizmus helyzetéről” készült kormányzati összefoglaló is úgy fogalmazott, hogy „a háború kezdete óta tartó szünet után az év októberében tartatott meg a XIII-ik kath. nagygyűlés, mely bizonyos seregszemle jellegével bírt”, és kiemelte a nagygyűlésnek a társadalmi egyesületek kezdeményezésében betöltött szerepét.²⁴⁴ A siker a korábbi kétkedőket is felbátorította, az említett Szmrecsányi egri érsek például egy évvel később már úgy fogalmazott: biztos benne, hogy az OKSz „a mai viszonyok között is a siker biztos reményében vállalja a katolikus nagygyűlés rendezését”.²⁴⁵

A rendezvény tanulságait legpontosabban talán a „keresztény-nemzeti ébredés” másik központi személyisége, Bangha Béla foglalta össze.²⁴⁶ Felidézte, hogy a nagyszabású rendezvényel kapcsolatosan kétféle szélsőséges értékelést hallott, egyesek szerint a nagygyűlések „üres

vakparádék, cifra kiöltözködések, sallangos, de meddő szavakat”, míg mások egyenesen „ősi hadgyakorlatoknak” tekintik azokat. Bangha úgy vélte, az igazság a kettő között található, hiszen kétségtelenül „erő, lelkesedés és számos gyakorlati gondolat fakad a nyomukban”, viszont túlzás lenne azt hinni, hogy a szónoklatok, határozatok egyből be is épülnek hétköznapi katolicizmusba. „Baja nagygyűléseinknek, hogy inkább demonstrációk, mint tanácskozások” – fogalmazott, és fontosnak vélte, hogy a gyűlésről hazatérő papok továbbra is hasonló lelkesedéssel munkálkodjanak, szorgalmazta továbbá a katolikus közéleti mozgalmak szorosabb összehangolását.²⁴⁷ Hasonló kritikát fogalmazott meg a kívülálló oldaláról egy sajtóelemzés,²⁴⁸ mely a „keresztény” politika 1919 utáni alapvető paradigmaváltására hívta fel a figyelmet. Az „erkölcsi megújulás” feletti örömet osztotta egy, a lapnak névtelenül nyilatkozó „régí”, nyilván az egykori Néppárthoz kötődő politikus, a radikális irányba forduló közéleti program elemei azonban – mint mondta – köreikben „kesernyés hangulatot hagytak hátra”. Felhívta a figyelmet, hogy a Horthy-kor kezdeti szakaszának „keresztény politikusai messze eltávolodtak azoktól az alapoktól, amelyre a keresztény politikát annak idején gróf Zichy Nándor lefektette”, és ez érzékelhető feszültségek forrása volt a nagygyűlésen illetve lehet a későbbiekben is.

Prohászka beszédének fogadtatása a hozzá közel álló, jobboldali lapokban a nagygyűlésen tapasztalt hangulatot tükrözte. Mint minden Prohászka-megnyilatkozás kapcsán, ekkor sem fukarkodtak a szuperlatívuszokkal, például: „keresztény vezér”, „magyar-keresztény kultúra [sic!] hatalmas képviselője”²⁴⁹ stb. Mások a nagy és győztes „seregszemle” során úgy ünnepelték a püspököt, hogy „igéi mind ismereteseek, de azokat folyton frissen tudja permetezni a szomjas lelkekre”.²⁵⁰ A beszéd nyomán a hallgatóságban és a befogadó közvéleményben levont következtetéseket egy vidéki „keresztény” lap ekként foglalta össze: „A magyar katolikusság két hatalmas oszlopa [vagyis Prohászka és Apponyi Albert] is hallatta szavát a nagygyűlésen. Dr. Prohászka Ottokár, a zseniális tehetségű püspök mondott meglepő beszédet és rámutatott az igazi bajra, a volt liberalizmusra, mely rombadöntötte Magyarországot.”²⁵¹

Voltak ugyanakkor kritikus kommentárok is. Rákosi Jenő lapjának vezércikke²⁵² például kiemelte, hogy „ez a gyűlés igazán katolikus volt, egyetemes”, s lenyűgöző volt látni az óriási tömeget, hallgatni a tündöklő szónoklatokat stb. Az OKS elnöke, Zichy János beszédét egyértelműen pozitívnak értékelte, melynek tanulsága az volt, hogy a „keresztény szellemet nem a keresztény uralom csinálhatja meg helyesen, hanem megfordítva: a keresztény szellemnek kell megcsinálnia a keresztény uralmat”. Márpedig – vélte a szerző – ebbe a hibába a székesfehérvári püspök is beleesett: „A tanulságot Zichy János gróf premisszájából, fájdalom, az ünnepi szónokok nem vonták még le. A leghatalmasabb, legfényesebb: Prohászka püspök sem, aki a kormányt mondotta merészen csonka országunk bátyjának.” „Rosszul állunk”, ha

ez igaz, vagyis hogy a kormányban jelölhető meg elsősorban a keresztény szellemiség győzelmének biztosítéka – vélekedett, s Banghát már sokkal szélesebb látókörű közéleti személyiséggént méltatta. Prohászkanak címezte kritikáját, amikor arról is írt, hogy nem keresztény politikai hatalom, hanem a társadalmat átható keresztény szellemiség kell (ezek szerint a püspök ilyen irányú szavait épphogy nem érezte meggyőzőnek és inkább a kormánypárt-elnök politikust látta benne), mert úgy vélte, hogy a destruktív szellemet nem a „beteg liberalizmus” szülte, hanem a hitélet meglazulása, ami nélkül a galileisták sem tudtak volna egykor jelentős népszerűsége szert tenni.²⁵³

A második napon is nagy beszédet tartott a Szociális Missziótársulat kongresszusán, amelyen számos közéleti személyiség, többek között Horthy Miklós kormányzó felesége is megjelent.²⁵⁴ Beszédének alaptétele az általa magyar „szent hegynek” nevezett Pilis méltatása volt, ahová a középkori magyar szentek zarándokoltak.²⁵⁵ A keresztény hitet védő közéleti személyek és szervezetek példájának, különösen a magyar alapítású pálos rendnek saját korában a Szociális Missziótársulatban láttatta a megfelelőjét,²⁵⁶ abban szerinte „egy oly intézményt tisztelhetünk, melyhez hasonló sehol sincsen, mely magyar földön nőtt, és magyar földön, magyar névnek, a magyar kereszténységnek és a magyar katolicizmusnak dicsőségére válik”. A hagyományokat tisztelő, ugyanakkor modern közösség – mondta Prohászka –, mert már nem remeteségbe vonul, hanem kilép a világba, hogy a szociális igazságtalanságon enyhítsen, „ennek a nyomorult, szegény, szomorú társadalomnak [...], amely háborog, támasza és szolgálja akar lenni”. A modern nők közéleti és társadalmi szolgálata tökéletes példájának láttatta a missziótársulatot, a keresztény-nemzeti kurzus céljait tökéletesen megtestesítő és szolgáló közösségnek, amely a női lélek minden finomságát a keresztény erkölcsösséggel párosítva járul hozzá a nemzeti célok megvalósításához.

A nagygyűlés egyik további „mellék” rendezvényeként került sor a Pázmány Egyesület ülésére, amelyet az egyesület névadója születésének 350. évfordulója emlékének szenteltek, s ahol az elnök, vagyis Prohászka méltatta a magyar katolicizmus nagy alakját, helyenként kifejezetten aktualizáló áthallásoknak is teret adva.²⁵⁷ Pázmány nem trubadúr volt – jelentette ki Prohászka –, „hanem inkább nagy harcok harsogatója és megvívója és szintén egy olyan csonka és olyan sötét Magyarországon élt és küzdött, amelyben mi nyögünk most”. Olyan korban harcolt, amikor „nagy lélekrianás szakította szét akkor is a lelkeket” – utalt egyértelműen, de kimondatlanul a reformációra, s úgy vélte, a 20. századi megpróbáltatásokban könnyebben úrrá lehetnek, mint a 16. században, csak egy különbséget tudott utóbbi előnyére megnevezni, hogy volt egy olyan egyéniség Pázmány személyében, aki világosságot tudott gyújtani a sötétségben. Érdekes eszmefuttatással tulajdonképp vitatta, hogy lett volna igazán

reneszánsz Magyarországon, illetve azt állította, hogy a reneszánsz általában nem volt igazán keresztény, sokkal inkább pogány gyökerű szellemi mozgalom, s az igazi reneszánsz teológusnak Pázmányt nevezte meg. Dicsérte Pázmányt és általában a jezsuiták „fundamentális, mondhatni radikális szellemét”, amellyel a katolicizmust minden eszközzel megvédeni igyekezett. Továbbá Pázmányban látta meg „a hamisítatlan magyar faj reprezentánsát” is, aki nem állt sem a törökhöz, sem az osztrákokhoz, hanem csak a magyar érdekeket képviselte. Úgy vélte, az egykori esztergomi érsek nem a „puha”, engedékeny, „nyavalygós” szeretetet képviselte, s meggyőződéssel vallotta, hogy a 20. században is „Pázmány Péter keménységére, Pázmány Péter elszántságára van nekünk nélkülözhetetlen szükségünk”, s nem olyan szeretetre, amitől az emberek csak gyávák lesznek, s veszni hagyják a nemzeti és vallási értékeiket. A radikális jobboldali sajtó elsősorban ezt a keménységet, határozottságot üdvözölte a püspök beszédében,²⁵⁸ míg a baloldali kritikusok sokkal inkább azt hallották ki belőle, hogy Pázmány példája alapján vallási türelmetlenséget hirdetett.²⁵⁹

A püspök részt vett további, kapcsolódó rendezvényeken is, a Szociális Missziótársulat rendezvényét követő eucharisztikus kongresszuson rövid zárszót is mondott,²⁶⁰ illetve megjelent a kormányzó által a püspöki kar tagjai részére tartott díszvacsorán is.²⁶¹ Később üzenetet intézett továbbá az Országos Katolikus Kántorszövetség nagygyűlés keretében tartott közgyűlésének résztvevőikhez,²⁶² melyben a szakmai szervezet célkitűzései mellett hangsúlyozta, hogy nagyra értékelte a katolikus kántorok bolsevizmussal szembeni korábbi kiállását, ezért további támogatását is kilátásba helyezte a kultusztárca és a püspöki kar irányába egyaránt.

Közzsereplések a parlamenti képviselőség mellett – pártelnökség alatt, 3.1. Cikkek, 1920. november – 1921. január

November hónapot is számos, már érintett közzsereplése jellemezte az Ébredő Magyarok Egyesületével, a földreformmal stb. kapcsolatosan,²⁶³ de azért továbbiakra is tudott időt szakítani a pártelnök-püspök.

A trianoni béke ratifikációjának november első felében zajlott közéleti, különösen nemzetgyűlési vitái jól mutatták, hogy a kormány és a képviselők is kényszerhelyzetben voltak, az antant elvárta, hogy a magyar törvényhozás becikkelyezze a békeszerződést, amit így is csak az utolsó pillanatokban tettek meg.²⁶⁴ Prohászka kapcsolódó véleményét egy rövid beszédrészletéből ismerhetjük, amelyet a kormányzópart ún. iparos bizottsága ratifikáció ellen tiltakozó gyűlésén tartott.²⁶⁵ Az iparosokat a magyar középosztály fontos tényezőjének nevezte, ezért is értékelte nagyra a nemzeti gyászban való osztozásukat, majd – hasonlóan a kormányzat valamennyi politikusához – a helyzet kényszerű tudomásul vételét javasolta: „Ne vezettessük

magunkat mindenféle végletektől, érezzük át a helyzetet, legyen irányadónk a bölcs mérséklet, mert – úgymond – egy törpe kezében egy emelőrúddal hatalmasabb, mint minden hős malomkövek között.”²⁶⁶

Néhány fontosabb cikket is publikált az év hátralévő időszakában, melyek közül időben az első, és talán a legnagyobb a Raffay Sándor evangélikus püspök vitacikkére írott válasza.²⁶⁷ Raffay november közepén publikált egy esszét, amelyben – a katolikus nagygyűlés tapasztalatait értékelve – arról írt, hogy a keresztény kurzus leginkább gyenge pontja az, hogy a vezető katolikusok a rendszer építésében mellőzni igyekeznek a protestánsokat, ami azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a protestantizmust „előbb-utóbb önálló utakra fog[ja] kényszeríteni”.²⁶⁸ A radikális jobboldali, szintén a „politizáló” püspökök meghatározó alakjának számító Raffay úgy vélte, a keresztény kurzus számára a katolicizmusnak a kereszténység konzervativizmusát, a protestantizmusnak pedig a kereszténység progresszivitását kellene nyújtani, s a kettő testvéri együttműködése hozhatná el a kívánt eredményt.²⁶⁹ A meglehetősen elméleti fejtegetésben Raffay nem kritizálta konkrétan Prohászka, ellentétben a katolikus nagygyűlés más, „egy akol és egy pásztor” elvet képviselő szónokaival, például Mikes János szombathelyi püspökkel. A cikkben szó volt arról is, hogy a keresztény kurzus aktuálisan csak a zsidóellenességben tudott eredményeket felmutatni (a kapcsolódó, ÉME-hez nagyon is közel álló nézeteket amúgy Raffay is vallotta), s az evangélikus püspök attól félt, ez az irány marad a kizárólagos.

Prohászka válaszcikkében méltányolta, de alaptalannak nevezte Raffay aggodalmait a keresztény kurzussal kapcsolatosan. Elismerte, hogy sokan a keresztény kurzus sikerére vágyakozva túlzottan türelmetlenek voltak, akik a keresztény gazdasági és kulturális érdekeltségeket „máról-holnapra szeretnék a nyakukra nőtt zsidóság összes pozícióiba behelyezni”, akik erőszakos cselekedetekre és lármás antiszemitizmusra ragadtatták magukat. Prohászka ezeket a túlkapásokat érthető reakcióknak tartotta a szerinte a proletárdiktatúrát vezető „zsidó csöcselék” magyar nép ellen elkövetett tetteiért.²⁷⁰ Igyekezett elhatárolódni – az általa egyébként „az ilyen indulatos időkben felforrst szenvedéllyel” magyarázott – erőszakos cselekedetektől, de leszögezte, hogy a keresztény kurzust nem szabad azonosítani az antiszemita radikálisok tetteivel. A politikai rendszer lényegét ugyanis egy sokkal átfogóbb reakcióként értelmezte, a liberalizmus gazdasági és kulturális politikájának általános ellenhatásként, anti-korszakként. A keresztény kurzus fő vonásainak számba vételekor viszont ő maga is folyamatosan antiszemita paneleket használt (például arról írt, hogy a magyarságra törő merényleteket „idegen fajú, idegen érzésű” vezetők irányították), de a lényegét a nemzet megmentésére irányuló, átfogó erőfeszítések összességéként próbálta definiálni. Makacsul

bizonygatta, már-már sulykolta, hogy az „idegenség” helyett az „önszeretetre”, „fajszeretetre” épülő új politikai rendszer nem veszített eredeti célkitűzéseiből, sőt, „a keresztény kurzus lármás, utcai antiszemitizmussá nem fajult; hanem igenis erős a faji érzése, élénk a szimatja a zsidóliberális és szabadkőműves csáp-eregetések s próbálkozások iránt”. Vagyis határozottan azt a véleményt képviselte, hogy a keresztény kurzus nem „fajult el”, tiszta és követendő mozgalomként tekintett rá, az antiszemita megnyilvánulásokat pedig vagy szükségeseeknek, vagy erkölcsileg kifogásolható, de a politikai körülményekkel igazolható, marginális jelenségeknek, egyfajta „üzemi baleseteknek” tekintette. Alaptalannak tartotta Raffay másik aggodalmát is, miszerint a katolikusok háttérbe akarnák szorítani a protestánsokat, sehol nem látta ennek jeleit, még a katolikus nagygyűlésen sem vett észre ilyen tendenciát. A „testvériesülés” nem dogmatikai kérdés – válaszolta Raffaynak, hanem a nemzeti célokért való együttműködés kényszere, és hosszan igyekezett győzködni arról az evangélikus püspököt, hogy mennyire elfogadó a kereszténység közös erkölcsi alapjain álló protestánsokkal kapcsolatosan a „közös ellenséggel” szembeni küzdelemben. Megint a harc hagy tétjét, a nemzettel szemben álló „idegenek” (vagyis a zsidók és ilyen szellemiségűek) bel- és külföldi bomlasztását ecsetelte, mondván: „Más se kell a zsidóliberális s szabadkőműves lesbenállóknak, mint a felekezeti szétkülönbözés.” A folytatásban megerősítette azt a tézist, hogy a jogrend és jogbiztonság a szemében másodlagos fontosságú volt a keresztény alapú politikai rendszer működésével kapcsolatosan, s előbbieket pusztán felemlegetését is a bomlasztás jeleként értékelte. („Ők, kik most már nem is az antiszemitizmust, hanem csak a jogrendet s Magyarország jó hírnevét panaszolják fel, hogy gyöngítsenek ezzel minden nekik itt nem kedvező irányt, mennyire fújnák a jeremiádokat, melyekkel a felekezeti béke s összetartás hiányát siratnák el a művelt nyugatnak. Tartsuk magunktól távol azt a veszedelmet, hogy a mi zsidaink itt bent s a mi Göndöreink²⁷¹ ott kint megsajnáljanak minket s kacagva bevonuljanak a megbontott keresztény testvériesülés résein a keresztény nemzeti Magyarország várába.”)

Turi Béla már Prohászka cikke előtt hozzá hasonló szellemben válaszolt Raffay felvetéseire, részletezte, hogy a „zsidóság” hogyan alkot egységes „frontot” a keresztény kurzus bomlasztására, továbbá ő sem fedezett fel a kurzus vezetőinek szintjén semmilyen elhajlást vagy következetlenséget.²⁷² Raffay közös cikkben válaszolt mindkettejüknek,²⁷³ és fenntartotta álláspontját, végül is örömmel töltötte el, hogy a vita mindhárom szereplőjét a keresztény politikai rendszer erős alapokon történő felépítésének vágya mozgatta. Végül is összességében az arányokról vitatkoztak, Raffay úgy vélte, az antiszemitizmus szélsőséges megnyilvánulásai és a protestánsokkal szembeni kirekesztő katolikus nyilatkozatok nagyobb mértékűek, minthogy arra a keresztény kurzus marginális jelenségeként lehetett volna tekinteni. Bizonyos

jelek arra mutatnak, hogy ezeket Prohászka maga sem tudta igazán pontosan meghatározni, júniusi, *A keresztény kurzus kisiklása* c. cikkében (ld. fentebb) még a túlzott filoszemitizmustól óvott, úgy érezte, afelé „siklik ki” a kurzus, hogy túl engedékeny, az év végén pedig már arról írt, hogy jó irányba tartanak a folyamatok, nem estek át a zsidóellenességben a másik végletbe. Igaz, ekkori véleményét már befolyásolhatta, hogy a kormányzópárt elnökeként is nyilatkozott, s úgy érezte, mindent el kell követni – az egyébként gyorsuló ütemben omladozó – kormánypárti egység fenntartására. A pozíció bizonyára jelentősen befolyásolta Prohászka véleményét, nem lehetett volna úgy az elért eredményeket hitelesen keveselleni, hogy maga is a politikai elit prominense volt – a független értelmiségi helyzetéből ezt megtehetette volna, és meg is tette pártelnöksége előtt, illetve azt követően.

Karácsonyra, illetve az év végére időzített publicisztikái 1920 decemberében kifejezetten „politikusra” sikeredtek, vagyis ekkor Prohászka különösen szükségét érezte annak, hogy a keresztény kurzus aktuális állapotáról kialakított nézeteit igazítsa a kereszténység ünnepéhez. Az „egységes frontról” írott elmélkedésében elismerte ugyan, hogy még nem valósult meg a keresztény kurzus, bár annak jelszavait számos politikai csoportosulás, egyesület és közszereplő folyamatosan hangoztatta.²⁷⁴ A sikerben való biztos meggyőződését fejezte ki, ugyanakkor a lakosság életszínvonalát, a gazdaság és a pénzügyek leromlott állapotát mindezt leginkább akadályozó tényezőknek nevezte. Minél szélesebb körű keresztény összefogást hirdetett, amelynek alapját ezúttal nem a vallási és erkölcsi értékekben, hanem a keresztényszocializmus gazdasági programjában, mint potenciális közös platformban jelölte meg. (A közterhek arányosításában, a nagy vagyoni-jövedelmi különbségek tompításában, a „tőkének a munkával való párosításában” – bár ez utóbbiak megvalósíthatóságának módjairól ezúttal sem szólt.²⁷⁵) Ismét úgy tűnik, mintegy önmaga számára is bizonygatta, hogy „a keresztény kurzus nem gyöngült; tudja, hogy mit akar”, s ezt igaznak gondolta a gazdasági program, illetve a szellemi-kulturális vonatkozások tekintetében is. A Teleki-kormány új összetételét illetően (vagyis a nem ideológiai, hanem szakmai alapon álló új miniszterek belépésével²⁷⁶ kapcsolatban) is azt igyekezett sulykolni, hogy ezzel nem gyengült a keresztény kurzus, és visszatartotta az erre vonatkozó találgatásokat. (A kurzussal szemben kritikus megnyilatkozásokkal ekkor is a „jerikói kürt” vagy „jerikói lárma” kifejezést használta, ez ekkoriban visszatérő szófordulata volt.) Mint meggyőződéssel vallotta, szó sem volt a „keresztény front” megbontásáról – ami december második felében különösen hangzott, hiszen egyre nyilvánvalóbb volt, hogy a kormányzópárt válságba került, töredezett, s maga Prohászka sem tudta, illetve akarta feltartóztatni a folyamatot. A kormányzó párt egységével, a „keresztény kurzus” további sikeres előrehaladásával kapcsolatos magabiztosságát egy rövid karácsonyi sajtónyilatkozatban is

megerősítette, mondván: „A keresztény frontot ne gondolják nemcsak áttörve, de bármiképpen is meglazítva azok, akik ezt szeretnék” – és ismét a pénzügyi szféra és a bankszektor rendbetételéről beszélt általánosságban.²⁷⁷

Népszerűsítő formában, szélesebb néptömegek számára készült írásaiban is kifejtette ezeket a keresztény kurzussal kapcsolatos öntudatos, valamint az amögött álló tábor ideológiai egységével kapcsolatos nézeteit. A Fejér megyei keresztény naptár számára írott összegzésében azzal indított, hogy az 1918–19-es „lehanyatlást” a liberalizmus korszaka, annak hazafias elkötelezettséget nélkülöző szemlélete készítette elő.²⁷⁸ Különösen a magyar néplelek hanyatlásáról, a lelketlen és anyagias „zsidó sajtó” befolyásáról írt élénk szavakkal, konkrétan megnevezte a *Nyugat*, illetve a *Husadik Század* folyóiratokat, amely – Prohászka szerint – mintegy öntudatlanul elhitette az olvasókkal és a színházba járókkal, hogy a zsidóság kultúrája jó, pedig valójában súlyosan veszedelmes az azzal való keveredés. („Csodálkoznom kell azon a bűbájon, melyet a tunya magyar intelligenciára gyakoroltak, s az infekciónak azon a romboló munkáján, mely megmérgezte a közérzést, s félrevezette a közvéleményt.”) A veszedelmes, „zsidó” kultúrát olyannak írta le, mint amely „faji mivoltában” fenyegeti a magyar néplelket, s amelytől teljes mértékben el kellett volna határolódni, a püspök úgy vélte, hogy Szent István óta működött ez az idegenséggel szembeni „nemzeti összetartás”, csak a liberalizmus tudta azt megbontani. A „szegény, kiforgatott, megbecstelenített magyar géniusszal” kapcsolatos konkrétan Ady Endre példájára hivatkozott (súlyosan leminősítő szavak kíséretében),²⁷⁹ majd programszerű ismertetésbe fogott: „De ennek most már vége van; kell, hogy vége legyen.” A magyar nemzet – vélte Prohászka – öntudatra ébredt, nem hagyhatja, hogy továbbra is a romlás útjain vezessék, vissza kell állítani a „valódi” magyar kultúrát, persze egy tágabb kurzusteremtő program keretében, „az élet egész vonalán, az irodalom, a sajtó, az akadémiák s egyetemek, az ipar s művészet, a munka s a kereskedelem terén egyaránt”. Vidéki olvasóit arra biztatta, hogy vegyenek részt a közvélemény irányításából, kapcsolódjanak be a keresztény-nemzeti szerveződésekbe, hálózatszerű mozgalom-építésbe, „s e háló fonalain áradjanak végig az életre ébredt, nemzeti érzésnek villamos ütései s váltsák ki milliókban a lelkesülés izgalmait”. Utalt arra, hogy ez nem pusztán alulról szerveződő mozgalom (fontosnak tartotta a megfelelő irányítás biztosítását), de meggyőződését fejezte ki, hogy csak így lehet a való magyar nemzeti kultúrát újra közízléssé tenni az országban.

A keresztény-nemzeti eszme iránti mozgósítás igénye jellemezte egy másik, 1921-es naptárba szánt írását, amely a kiadvány jellegének megfelelően a mezőgazdaságból élő, vidéki lakosságot célozta.²⁸⁰ Az anyagias, pénzközpontú világban a lelki értékek fontosságára, valamint a munkavégzésbe, vagyonteremtésbe való belefáradás veszélyeire figyelmeztetett.

Nagyon érdekes volt, hogy – szöges ellentétben más megnyilatkozásaival²⁸¹ – ekkor a világháború egyik fő tanulságának azt nevezte, hogy „az emberiség érdekeit előbbre tegyük a nemzetek érdekeinél”. Ritka megnyilatkozás volt ez a püspöknél, könnyen elképzelhető, hogy sietségében csak valami nagyon jól hangzó gondolatot akart megfogalmazni, különben is inkább arra koncentrált, hogy a kétkezi munkát végző ember is érezze át a lelki dolgok fontosságát, ne csak „földműves és mesterember, hanem a szív s a lélek embere” legyen.

Két további, kifejezetten karácsonyi témájú írása közül az egyik a mezőgazdasági hitelszövetkezetekkel, a másik viszont általában a faluval, mint a „valódi” Magyarország lakóhelyével és a vidéki életformával foglalkozott.²⁸²

Nagyobb vezércikkben kommentálta Horthy 1920 karácsonyán kibocsátott amnesztia-rendeletét, mely az 1918–1919-ben kisebb súlyú bűncselekmények elkövetői, a „megtévesztettek” számára biztosította az államfői kegyelem lehetőségét.²⁸³ Prohászka arra használta az amnesztia-rendelet ügyét, hogy újabb hódolat-nyilvánítást és feltétlen támogatást demonstráljon a kormányzó felé. Államfői bölcsessége, az erős kézzel párosult megbocsátani képes szív már 1919. novemberi fővárosi bevonulásában is megmutatkozott – vélekedett. (Prohászka ekkor nemes egyszerűséggel „zsidó Budapestnek” minősítette a magyar főváros proletárdiktatúra alatti magatartását.) A kommunisták által megfertőztetett emberek iránti elfogadásról, utóbbiaknak a jog- és közrend helyreállása folytán a társadalomba való reintegráció sikerességéről elmélkedett. Hangsúlyozta, hogy az amnesztia nem megbocsátás, nem a tettekről, hanem a tettesekről szóló intézkedés, „soha a vörösség, hanem csak a volt vörösök számára” nyit szabad utat. A bolsevizmus által megzavart fejű emberek számára Prohászka is egyetértett az újabb esély megadásával, illetve azzal, hogy a társadalom is visszafogadja őket. Határozottan figyelmeztetett azonban a potenciális visszaesőkkel szembeni éberségre, mint írta, „kígyókat nem akarunk melengetni keblünkön, s melegágyainkat nem patkányoknak, hanem virágos flórának akarjuk berendezni”. A keresztényi megbocsátás nagyvonalú gesztusait demonstrálta Prohászka ebben a cikkében, miközben magát a bolsevizmust kemény szavakkal bélyegezte meg. (A fehérterror során elkövetett bűntettekről egy szót sem szólt.) Kitérőként említem, hogy ugyanakkor éles ellentét feszült Prohászkanak az amnesztia-rendeletekkel kapcsolatos elvei és gyakorlata között. 1921 decemberében került a nemzetgyűlés elé a liberális nézeteiről ismert, eredetileg kigazdapárti Kerekes Mihály mentelmi ügye, akit három hónap szabadságvesztésre ítélték egy 1920 februárjában elmondott kampánybeszéde miatt. A képviselők között Kerekes számára amnesztiát kérő aláíróívet köröztettek, több mint százán támogatták, s a parlament alig néhány radikális figurája nem írta azt alá – köztük Prohászka Ottokár.²⁸⁴ A baloldali és liberális sajtó mélyen elítélte a püspök

magatartását, Kerekes ügyét ugyanis valóban pártállásra való tekintet nélkül támogatták a képviselők, és az eset valóban arra utalt, hogy az amnesztiában megtestesülő keresztényi megbocsátás a püspök szemében nem erkölcsi kötelezettség, hanem politikai szimpátia alapján, selektíven alkalmazott eljárás volt csupán.²⁸⁵ Az ügy azért is érdekes, mert nem sokkal korábban mentelmi ügyekben Prohászka még a kompromisszumos megoldás mellett nyilatkozott, és azt hangoztatta, hogy „a nemzetgyűlésnek törvényt hozni és nem törvényt ülni a kötelessége”,²⁸⁶ Kerekes ügyében pedig épp ellentétesen foglalt állást. (Elvi szilárdság helyett tehát nagyon is gyakorlatiasan közelített a mentelmi ügyekhez, attól függően, hogy kiről volt szó.)

A társadalmi megbékélés volt a központi gondolata Prohászkanak a hó végén egyházmegyéjéhez intézett püspöki körlevelének is.²⁸⁷ A gyűlölködéstől, megosztottságtól óvta híveit, figyelmeztette őket a tisztelet fontosságára, úgy a gyermekek részéről a felnőttek, mint a társadalom részéről Isten, az egyház intézménye, valamint az egyházi és világi előljárók irányába.

Közzsereplések a parlamenti képviselőség mellett – pártelnökség alatt, 3.2. Beszédék, 1920. november – 1921. január

1920. november végét és decembert nemcsak cikkeinek megnövekedett száma, hanem a szinte egymást követő budapesti és vidéki előadások (előadás-sorozatok) is jellemezték, amit külön ki kell emelni, hiszen minderre abban az időszakban került sor, amikor – különösen az Erekly-ügy által felszínre jutott kormányválság (ld. fentebb) nyomán – Prohászka a politikai történések középpontjába került. Kicsit úgy tűnik, mintha a püspök a „nagy” politika, ráadásul számára a sikertelenség érzését sugalló parlamenti politika világa elől mintha „menekült” volna abba a szerepbe, amiben leginkább otthon érezte magát: szónokként állni egy vele szimpatizáló vagy épp érte rajongó tömeg előtt, és nagyívű szónoklatokban biztatni a keresztény-nemzeti ideológia iránti elkötelezettségre. Ez a szerep nemcsak egyéniségéhez állhatott közelebb, a folyamatos siker inspiráló tapasztalatát is közvetítette számára.

E „nagy” sorozat első állomása november 21-én Debrecenben volt, ahol a Katolikus Népszövetségi Otthon meghívásának tett eleget, és tartott jelentős beszédet a helyi színházban. (Októberben betegsége miatt elhalasztott útját pótolta.) A helyi sajtó egy része csak röviden említette látogatását,²⁸⁸ a radikális jobboldal azonban különösen kiemelkedő eseménynek tekintette fellépését, sajtójuk beszédét is teljes egészében közzétette.²⁸⁹ Gondolatai középpontjában ezúttal is a kultúra meghatározása, illetve a sajtó kérdései állottak. Az európai kultúrát először a nagyszerűnek épített, mégis jéghegynek ütközött Titanic sorsához hasonlította, majd a kultúra fogalmának sajátos körülírását követően („a kultúra egy belső lelki élet, amely magának

köröskörül fészket csinál”) a nagy emberi civilizációk sorsával foglalkozott. Hangsúlyozta, hogy a kultúra mindig az emberi lélekből fakad, nem anyagi természetű, ezért folyamatos megújulásra van szüksége, lankadása pusztulást von maga után. A nagy ívű felvezetést követően tért rá arra, hogy az európai civilizáció keresztény eredetű (Magyarország kultúrája így nem etnikai értelemben vett magyar kultúra, hanem az európai keresztény kultúra hordozója), s az elmúlt történelmi események (háború, forradalom, proletárdiktatúra) nyomán már érezni vélte a kultúra pusztulásának előszelét. A borzongást lelkes elhatározás („dobbantás a sír szélén”) követte, amelyből program született: a keresztény nemzeti Magyarország megteremtése, mivel őseinkhez méltóan „Szent István kardjának és keresztjének őrzői akarunk lenni”. Az egyre emelkedettebb stílusú gondolatokat hatásos kijelentésekkel erősítette, mondván: a kereszténység és a nemzet közt „junctimnak” kell lenni (vagyis olyan szoros kapcsolatnak, mint például két törvényjavaslatnak csak egyszerre, egymással való összefüggésben való megvalósíthatósága), a kereszténység nem felekezetieskedés, „nem felekezet, hanem vallásos metafizika” stb.

A keresztény kultúra mibenlétét ezután azzal határozta meg, hogy mi nem tekinthető annak, vagyis áttért a zsidókérdésre. A magyar nemzeti kultúrájának semmi köze nem lehet a zsidó és szabadkőműves kultúrához – mondta, utóbbiakat a kereszténység nyílt tagadásának minősítette. Éles ellentétpárokat vonultatott fel, például arról beszélt, hogy a kereszténység öntudat, fölséges művészet, az ezzel szembe állított zsidóság maga a nemzetköziség, a téboly. Csak felvetette, de feloldani nem tudta azt az ellentmondást, hogy ilyen értelemben a kereszténység is nemzetközinek volt tekinthető (a magyarság belépett a nyugat-európai kultúrába), inkább arra tért át hosszasan, hogy a kereszténység lényegét a belső, lelki átélés nyújtja. Sajnálattal állapította meg, hogy a kereszténységtől idegen szellemiség változatlanul pusztít („már a nemzetgyűlésben is kezd mozogni”), és a magyarságba beszüremkedett „idegen anyagot” – bármilyen differenciálás nélkül – a „zsidó, liberális sajtóban” jelölte meg. Ezen a ponton még emelkedettebb, mozgósító gondolatoknak adott hangot: „A keresztény és nemzeti Magyarországon lehetséges még ma is, hogy eszményeinket naponta megcsúfolja egy idegen sajtó és az ügyész nem lép közbe, a közönség pedig a zsebébe nyúl és fizeti ezeket a zsidóbérenceket. Félre az idegen, a magyar génuszt üldöző hatalmakkal, félre ezekkel!” A „zsidó” sajtóval szembeni hatósági fellépés követelését – hasonlóan a numerus clausushoz – ezúttal is a középosztály problémáinak felvetésével támasztotta alá. Ez a társadalmi réteg – mondta – a kultúra hordozója, most azonban megroppant, „idegen lett saját hazájában”, körülötte a bankok és a világ kozmopolita hatalmai ütöttek tábor. (Utóbbi elemek ismét a korabeli antiszemita érvelés paneljeinek feleltek meg.) Beszéde végén azonban próbált optimista, mozgósító hangot megütni, mondván, kellő kitartással a keresztény nemzeti

szellemet a politikai és kulturális intézményekben (parlamentben, sajtóban, színházakban) lehet, illetve kell megerősíteni. (Ehhez értelemszerűen a „zsidóság” visszaszorításán keresztül vezet az út.) Szavait az ekkoriban általa szinte mindig alkalmazott anekdotával zárta. („Önök megértettek, mert magyarul beszéltem.”²⁹⁰)

November végén Kaposvárra utazott, ahol többnapos lelkigyakorlatokat tartott, a fennmaradt előadás-foszlányok szerint nemcsak vallásos, lelki buzdításra használta ezeket az alkalmakat, hanem közéleti álláspontjának kifejtésére is.²⁹¹ Beszélt például arról, hogy a modern társadalom „mindent megrendítő világhatalom” átélője, megtapasztalója volt „az egyén halálától, az emberhaláltól, a nemzetek halálán keresztül a nyugati kultúra haláláig”, s mindezt az emberi kultúra haldoklásának általa részletezett folyamata még továbbiakkal is veszélyeztette. „A nyugati kultúra elpusztulhat, de a kereszténység soha” – vont le a következtetést, s ebből kiindulva buzdított a kereszténység értékeinek felismerésére és elmélyítésére, mert szerinte az jóval több, mint kulturális örökség, sokkal inkább „világfölnyes öntudat”, az egyén és a társadalom boldogulásának egyedül sikeres megvalósításának lehetősége. Nem fellángolásnak, hanem folyamatosan magas hőfokon égő lelkesedésnek, az eljövendő győzelem biztos tudatának kell a hívő embert jellemeznie – mondta.²⁹²

Az Ereky-ügy december elejei viharai után a MEFHOSz memorandumát vette át, és tartott a diákszervezet képviselői előtt a szabad királyválasztók álláspontját méltányoló beszédet.²⁹³ Magyarország „életigényeiért”, „öncélúságáért” folytatott küzdelmében rendkívül meleg szavakkal emlékezett meg az egyetemi ifjúság tevékenységéről, és ígéretet tett arra, hogy „mi iparkodunk ennek a legfőbb magyar célnak szolgálni és a magyar politikát ebbe az irányba terelni”. Bizalmat kért a politikusoknak az egyetemisták részéről, s ő is kifejezte bizalmát, hogy a diákszervezetek „nem kortes-politikában és utcai tüntetésben akarják erejüket kimutatni”, továbbá büszkeségét hangsúlyozta az életüket is a keresztény-nemzeti eszmékért feláldozni kész fiatalokkal kapcsolatosan.

Két előadása is volt 8-án: Gödöllőn, illetve a postásoknak a pesti vármegyeházán, de ezekről csak naplójegyzeteiből tudunk, az elhangzottakról, a rendezvények jellegéről egyelőre nincs további információ,²⁹⁴ a gödöllőiről csak annyi, hogy a helyi Katolikus Kör Immaculata ünnepére érkezett, „nagy koncepciójú, másfél órás” beszédében a „kiváló tudós és pártvezér” aktuális politikai kérdésekről, közérkölcsoiról, és Magyarország tragikus helyzetéről szónokolt, mely a jelenlévők számára „feledhetetlen” élményt jelentett.²⁹⁵

Nagyobb visszhangot váltott ki viszont az az ünnepi megemlékezés, amelyet a Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulása évfordulója tiszteletére tartottak, tulajdonképp az ekkor már államfői méltóságba emelkedett fővezér személyének szóló tisztelgés fóruma lett, Prohászka

nagyobb beszéddel járult hozzá a megemlékezésekhez.²⁹⁶ A nagy tragédiák nagy heroikus erőfeszítésekkel járnak – jelentette ki, és érdekes eszmefuttatással az 1918 előtti Magyarországot is „csonka” országnak minősítette a nemzeti függetlenség korlátozottságára (elsősorban az önálló hadsereg hiányára) való tekintettel. Kiemelte viszont, hogy a közjogi függetlenséggel párosult nemzeti tragédiából győztesen kerülhetnek ki, mert Horthynak köszönhetően létrejött az önálló magyar haderő. „Magyarország nem provincia többé, mert Magyarország nem eszköz már egy úgynevezett felsőbb monarchikus egység szolgálatában” – mondta, s rátért az eltelt egy esztendő vívmányainak méltatására. A szent korona dicsőségének helyreállítása megtörtént – értékelte, hozzátéve, hogy a korona csak a karddal együtt biztosítja a nemzet életképességét, és ez utóbbi zálogát jelölte meg a Nemzeti Hadseregben. Beszélt a „Magyarország a nyugat védőbástyája” gondolatról is, bár ezt ezúttal azzal egészítette ki, hogy a nyugat „most, sajnos, Balkánná süllyedt, hiába minden aranyos szó, minden hivalkodás, minden mentegetődzés nyugat népeinél”. A magyarság értékeit is költői képekben méltatta, mondván, a magyar olyan harcos nemzet, mely a történelem folyamán „keresztet, kardot és lantot tudott egyesíteni”. Beszédének utolsó része Horthynak címzett lelkes laudáció volt, történelmi szerepét Hunyadi Jánossal állította párhuzamba, részben megismételve a februárban, a nemzetgyűlésben elmondott indoklását a kormányzói hatalomról és a Horthy személye által biztosított stabilitásról.

Prohászka egyik kedvelt vidéki városa volt Nagykanizsa, december 11–12-én az ottani keresztény egyesületek meghívására tett látogatást, és tartott nagy, programadó, a helyiek által sokáig emlegetett hatású beszédeket. Először a Polgári Egylet nagytermében a kultúra problémáit részletezte,²⁹⁷ a válságjelenségekből, sőt, a letűnt civilizációk tanulságaiból jutott el arra a következtetésre, hogy fel kell ráznia a keresztény közvélemény lelkiismeretét, és valódi keresztény kultúrát kell kezdeményeznie. „Minden kultúra, ha igazi, Isten kegyelméből való kultúra. Ha ezt elfelejti az európai emberiség, vége a kultúrájának, mert elfelejtette a tervet, amely szerint felépítheti azt” – jelentette ki, s a kereszténység eszményei nélküli kultúra szerinte maga a „bolsevizmus, kelet tébolya, a szibériai puszták lehelete”. Egy rövid utalásban megvilágította a keresztény felekezetek közötti viszonyt kapcsolatos általános véleményét, miszerint nem tett különbséget a katolikus, református és evangélikus kultúra között, vagyis vallotta a keresztény kultúra egységét, de hangsúlyosan hozzátette, hogy az „igazi” kereszténység a szemében a középkori katolicizmus volt, a reformációt attól való elszakadásként értelmezte.²⁹⁸ (A kettő közötti ellentmondást nem próbálta meg feloldani, így tett eleget annak az igénynek, hogy mindenkinek tetsző, ugyanakkor a katolicizmushoz ragaszkodó álláspontot alakítson ki.) Konkrétabban is utalt erre a felfogására: „Ha igazán akarjuk a nemzeti kultúrát, benn kell maradnunk a középkori hitben. Nem kell gondolni, hogy

ez idejét múlta. Középkori kereszténység az igazi kultúrának lelke, és amíg az él bennünk, ne féljünk még a szibériai tébolytól [vagyis a bolsevizmustól] sem.” Legalább ennyire fontosnak, és az „idegenség” által veszélyeztetettnek nevezte a nemzeti kultúrát is, főleg azoktól, akik „nyelvünkön beszélnek ugyan, de ha szellemüket beszívják, romlásunkat szívjuk be”. Ezúttal is a „mérgezés”-elméletét osztotta meg hallgatóival, vagyis a betegséghez, fertőzéshez hasonlított zsidó szellemiség szerinte észrevétlenül szivárgott be a magyarságba. Tagadta, hogy antiszemita volna, majd arról beszélt, hogy mégis csak annak tekinthető a szó „önvédelmi” értelmében, mert felfogása szerint a zsidók rátámadtak és megsemmisítéssel fenyegették a magyarságot. Éberséget, valamint az ébredő magyarok támogatását szorgalmazta lelkes szónoklata végén.

Prohászka nagykanizsai látogatása második napján a reggeli szentmise után a város társadalmi egyesületeinek vezetőivel találkozott. A katolikus hitközség vezetője mellett köszöntötték a helyi református és evangélikus közösségek lelkeszei, valamint az egyesületek közül az Ébredő Magyarok Egyesülete és a Keresztényszocialista Egyesület helyi elnökei is. Valamennyien a személyes találkozástól lenyűgözve áradoztak Prohászka nagyszerű közéleti teljesítménye előtt, fogadkoztak, hogy követik útmutatásait az „idegen faj” elleni harcban, a keresztény magyarságért. Prohászka „magas szárnyalású beszédben” köszönte meg a szíves fogadtatást.²⁹⁹ „Reneszánszra”, „újjáépítésre” és összefogásra szólította fel hallgatóit, valamint arra, hogy segítsenek belenevelni a keresztény-nemzeti ideológiát az emberekbe. Külön kitért az 1919-ben létrehozott Népszövetségre, és nagy veszedelemnek („jégverembe” eséshez hasonlónak) nevezte az ahhoz való magyar csatlakozás gondolatát, mondván: „ha ide belépünk, nemcsak fegyvereinktől fosztanak meg, hanem gúzsba kötik a kezünket is, hogy ne mozdulhasunk”.³⁰⁰ A háború utáni nemzetközi viszonyok el nem fogadásának kijelentése mellett beszélt arról, hogy szükséges, de piszkos dolognak tartja a politikát (ekkoriban, a kormányzó párt válsága idején volt alkalma elfordulni attól), majd két szembenálló félként értelmezte a politikai gondolkodást: a demokratikus értékekre (éles szavakkal úgy gondolta, azok elpusztítják az embereket) és a „reakciósokra” (vagyis a pusztulás ellen védekező mechanizmust kifejtőkre). Mint mondta, nem szabad megijedni utóbbi, határozottságot sugalló kifejezéstől, fel is szólította követőit, hogy legyenek reakciók, illetve ezzel együtt erőteljesen nemzeti elkötelezettségűek. „Több nemzeti érzést, több igazi sovinizmust akarunk” – jelentette ki, és meggyőződését fejezte ki, hogy a magyar népnek önmaga képviselőjét meghaladó, missziós jellegű küldetése is van, mégpedig a nyugat-európai országok „megmentése” az általuk teremtett liberalizmustól és következményeitől, az alacsonyabb rendű kultúra eluralkodásától. Prohászka fesztett

nagykanizsai programjába belefért még a *Zalai Közlöny* nyomdájának meglátogatása, majd elutazott a városból.³⁰¹

1921 januárjában jóval visszafogottabbak voltak a közszereplései, talán valóban egyfajta „hullámvölgybe” került a pártpolitikai szerepvállalásának sikertelenségét egyre jobban érzékelve. Január 2-án beszédet tartott a székesfehérvári Iparoskörben, főleg a munka és a tőke keresztény elméletéről fejtette ki gondolatait.³⁰² Vázlatos történeti áttekintés után saját korára térve az iparosodás (gépek elterjedése) nyomán a bér munkás létet „modern rabszolgaságnak” minősítette, amely magával hozta a szociális kérdést.³⁰³ Utóbbit – mondta Prohászka – lehetett helytelenül értelmezni, ahogy a szociáldemokraták tették, és lehetett helyesen, ahogyan ő. Bírálta a liberalizmust is, melynek – mint mondta – „sarkpontja a korlátlan önzés”. Ez, illetve a szociáldemokrácia vezetett Prohászka szerint a munkásmozgalom olyan modern formáihoz, „melyek felfordították a világot, de gazdasági javulást nem hoztak”. Utóbbit szerinte csak a kereszténységre alapozott szociális elvek hozhatnak. Közönségének hallgatóit, vagyis a helyi kisiparosokat nevezte meg a gazdaság optimális formájának, olyan szempontból, hogy leginkább érvényesült benne a tőke és a munka egysége. Szorgalmazta viszont a kisiparosok szövetkezését, a sikerebb tanoncoktatást, melyek révén a kisiparosok egy új magyar középosztály alapjait vethetik meg.³⁰⁴

Kisebb közszereplések 1920 második felében

Ide kell sorolnunk azokat az eseteket, amikor Prohászka felvállalta valamely társadalmi vagy foglalkozási csoport érdekeinek – elsősorban a nemzetgyűlés fóruma előtti – képviselését. A MEFHOSz memorandumáról már szóltam (ld. fentebb), de a püspök vállalta a szónok szerepét, amikor a Közszolgálati Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége (KANSz) a kormányfő és a pénzügyminiszter előtt jelent meg követeléseik tárgyában,³⁰⁵ jogosnak nevezve a nyugdíjuk megállapításánál addig figyelembe nem vett szempontok miatti tiltakozásukat. Ugyanez történt, amikor a nemzetgyűlés lelkes tagjai küldöttségének kérését karolta fel, mely arra irányult, hogy a papok a közalkalmazottakhoz hasonló kedvezményekben részesüljenek.³⁰⁶ A püspök fogadta a Védőligák Országos Szövetségének küldöttségét is, akik a trianoni béke parlamenti ratifikációja ellen gyűjtöttek aláírásokat,³⁰⁷ és felkarolta a Katholikus Patronage Egyesület kormányhoz intézett kérelmének ügyét is.³⁰⁸ Mindezeknek minden bizonnyal Prohászka tekintélyén túl pártelnöki pozíciója is súlyt adott. Pártelnöksége idején protokolláris okokból, de alighanem belső meggyőződését is kifejezve köszöntötte az ebben az időszakban beiktatott új főispánokat, jókívánságok mellett számítva a vezető tisztviselőknek az új rendszer kiépítésében való szerepvállalására.³⁰⁹ Vállalt védnökségeket is, például a Déli Vasút Dalegylet jubileumi

ünnepsége és egy katonai sportünnepély esetében is.³¹⁰ (Kitérőként említem, hogy számos közszereplését olykor szintén sok idejét és energiáját felemésztő egyházkormányzati teendői mellett valósította meg.³¹¹)

Prohászka ebben az időszakban is számos köszöntést és jókívánságot kapott, amelyekre adott nyilvános válaszait felhasználta politikai program-elemeinek hangsúlyozására is. Szeptemberben például egy újonnan indult, jobboldali radikális lapnak fejezte ki jókívánságait: „Örülök az új napilap megindításának, azért is, mert a mi keresztény nemzeti magyarságunk zászlóját lobogtatja, s azért is, mert egyesült erővel állnak a zászló alá s izmos karokkal fogják meg a zászló rúdját. Összetartás biztosítja a legfölségesebb elvek győzelmét – széthúzásban van minden vereségnek oka és átka.”³¹² A kaposvári Katolikus Kör elnökének novemberi látogatása előtt írt arról, hogy az ottaniak meleg hangú köszöntésében a „haldokló magyarság” „bátor élni akarásának” megnyilvánulását látta, s konkrétan kitért arra, hogy a keresztény-nemzeti megújulás legfőbb ellenségét az „idegen”, vagyis zsidó szellemiség visszaszorításában látta: „Nekünk újabb megalázásra, lehanyatlásunk újabb megtapasztalására nincs szükségünk, mi látjuk a gazdasági és szellemi szolgaságot, melyet az idegenség magyar nyelven szólva hozzánk sodort, továbbra is sodorni akar! Kiérettük, hogy a szó magyar, de a szellem idegen, szemita. Rázzuk le a gáncsot, s menjünk a mi utunkon, a keresztény nemzeti öntudat útján!”³¹³

Sűrű közszereplései mellett decemberben is tartott konferencia-előadásokat, a korábbiakhoz hasonlóan ezekbe is beleszólt olykor közéleti mondanivalót, decemberben például így szónokolt: „Én a legtöbb kereszténységet látom a jó családokban és látom végtére is a templomban. A templom szentélyében, az Isten és a család szentélyében.”³¹⁴

Kisebb közszereplései között érdemes megemlíteni, hogy tósztot mondott Teleki Pálra a miniszterelnök tiszteletére rendezett vacsorán,³¹⁵ állítólag részt vett Sréter István honvédelmi miniszterrel együtt Székesfehérváron egy harci játékokat bemutató látványosságon,³¹⁶ voltak események az általa kedvelt egyesületi életben is, például alapító tagja volt az egyházi énekkultúrát ápoló Palestrina Egyesületnek,³¹⁷ 1921 elején a Magyar Vöröskereszt Egyesület alelnöki pozícióját foglalta el³¹⁸ stb.

Volt aztán jónéhány előkészített, de feszített programja miatt meg nem valósult közszereplése. Felfokozott várakozással tekintettek például Kecskeméten az október elejére tervezett látogatása elé, és csalódással vették tudomásul, hogy – bár halasztották az időpontot – nem tudott részt venni a helyi művelődési egyesület rendezvényén (tervezett előadása „a művészet szociális vonatkozásait” elemezte volna),³¹⁹ és elmaradt október 1-jei salgótarjáni látogatása is, amelyre egy időközi választás kampányrendezvénye keretében került volna sor.³²⁰ Kulturális rendezvényre is hívták Sopronba szeptemberben, de azon sem tudott végül részt

venni,³²¹ ahogyan a Tolna megyei Mözs községben a Falu Szövetség helyi szervezetének alakuló gyűlésén sem.³²²

December elején több alkalommal is társadalmi szempontból fontos esküvők egyházi szertartását végezte a budai Mátyás-templomban, nagy beszédekben méltatva a keresztény házasság és család szentségét.³²³

Fontosabb gazdasági és kulturális vállalatokban és egyesületekben való szerepvállalás, 1920

Mielőtt az 1921-es esztendő további, pártelnökséget követő közszerepléseire továbblépni, érdemes áttekinteni azoknak a főleg gazdasági társaságoknak a listáját, amelyekben Prohászka a „keresztény kurzus” első időszakában szerepet vállalt. Ez nem is egyszerű feladat, mert kicsit az a benyomás alakulhat ki az összesítéskor, hogy a püspök minden kezdeményezésbe be akart kapcsolódni, amely valamilyen módon a keresztény magyarság érdekeinek előtérbe helyezésének szándékával alakult meg. Mintha valóban úgy gondolta volna, hogy a hitelszövetkezetektől a bankszektoron át a biztosítási piacig meg lehet társadalmi összefogással teremteni azokat az intézményeket, amelyek a keresztény-nemzeti ideológia szolgálatában álltak, vagy abba legalábbis beállíthatók, ezáltal alkotni az egész ország számára valamiféle új gazdasági modellt.

Az Agricola Export és Import Rt.-t azért hozták létre, hogy a termelőtől azonnal a fogyasztóhoz juttassa el a legkülönbébb fogyasztási cikkeket, például energiahordozókat stb. A keresztény-nemzeti alapon szerveződő cég a közvetítő kereskedelem, az árdrágítás és a lánc- (házaló) kereskedelem visszaszorítását célozta. (E tevékenységeket a korban gyakran hozták összefüggésbe a zsidókkal.) Az alapító részvényesek között találjuk Prohászka nevét is, elsősorban kigazdapárti politikusok (Sokorópátkai Szabó István, Rubinek Gyula), valamint Széchényi Viktor mellett.³²⁴ Prohászka alapító tagja és részvényese volt a „nagy nemzeti és keresztény alapon álló pénzügyintézetnek” szánt Nemzeti Hitelintézet Rt.-nek is 1920 elején.³²⁵ Az „igazán öntudatra ébredt és megerősödésre váró ország újjászületését célzó”, „magyar nemzeti keresztény” szövetkezetek hálózatát megalapozni hivatott szervezet felhívását a püspök mellett Horthy Miklós kormányzó, Csernoch János hercegprímás, Huszár Károly, Friedrich István és sok más közszereplő is aláírta. A keresztény nemzeti irányzatú bankrendszer létrehozásának és a keresztény kisvállalkozásoknak a megsegítésére szánta 197 alapító (az első, illetve a legnagyobb részvényjegyzők között Prohászka) a Nemzeti Kereskedelmi és Közgazdasági Bank Rt. létrehozását is,³²⁶ de a püspök 40 ezer koronával vette ki részét a Magyar Nemzeti Gazdasági Bank („a keresztény nemzeti szellemben való gazdasági újjászületés nagybankja”)

20 milliós jegyzéséből is, melynek támogatói között főleg jobboldali szervezetek (Területvédő Liga, Baross Szövetség stb.) vettek részt.³²⁷ De keresztény-nemzeti alapú biztosító intézet (Első Keresztény Biztosító Rt.) is létrejött, amelynek alapító tagjai között szintén találkozhatunk Prohászka nevével.³²⁸ A keresztény-nemzeti elkötelezettség sok esetben nélkülözte a közgazdasági alapon átgondolt gazdasági-pénzügyi modell fontos elemeit, és sok esetben bebizonyosodott, hogy az ideológiai megalapozottsággal fűtött, társadalmi mozgalom-szerű szerveződés nem biztosítja hosszabb távon az adott vállalkozások működőképességét.³²⁹

A gazdasági egyesületek mellett az ideológiai-politikai indíttatású kulturális egyesületekből is kivette részét, például a mozik, könyvkiadó és könyvterjesztő cégek létesítésével, kiállítások rendezésével foglalkozó, részvénytársasági formában alakult ún. Magyar Kultúrház megszervezésének is kezdeményezője volt.³³⁰ E kezdeményezés folytatásának tekinthető a pontosan ugyanezeket a célokat maga elé tűző Magyar Génius Rt. létrehozása, a kezdeményezők között Prohászka személyével,³³¹ és a mozgóképkultúrát keresztény-nemzeti szellemben megújítani kívánó Petőfi Filmvállalat Rt. előkészítésekor is a püspök támogató hozzáállását kérték.³³² (A püspök számára kiemelt fontossággal bírt, a fiatalokat keresztény szellemiségű olvasnivalóval ellátni hivatott Magyar Jövő Irodalmi Rt. ügyére ld. fentebb.) Érdeemes megjegyezni, hogy a „keresztény-nemzeti újjászületés” lázas hónapjaiban szinte gombamód szaporodtak azok a szakmai, társadalmi, érdekvédelmi stb. egyesületek, melyek legfőbb, sőt, többnyire egyetlen motivációja a keresztény (vagyis nem zsidó) potenciális tagság szervezése volt, Prohászka minden esetben üdvözölte ezeket a kezdeményezéseket.³³³

A kormányzó párt felbomlása, kiábrándulás, „visszavonulás” – a közszereplés útkeresése, 1921. február – március

Az egységes kormányzópárt megszűnése előtt közvetlenül Prohászka nagy beszédet mondott a Magyar Jövő Ifjúsági Irodalmi Rt. támogatására létrehozott (szintén a püspök elnökletével működő) Magyar Jövő Szövetség alakuló közgyűlésén.³³⁴ A szervezet társadalmi mozgalomszervezéssel kívánta előmozdítani a kiadóvállalat célkitűzéseit, a keresztény-nemzeti szellemiségű fiatal generáció megszólítását és mozgósítását. Prohászka a történelmi példaképek között az 1848-as márciusi ifjak emlékére hivatkozott, bár kritikusan fogalmazott, amikor azt mondta, hogy – szerinte – Petőfiék generációját nem annyira az eszmék, mint inkább érzelmek irányították. A 19. század második felének fiatal generációiról is azt mondta, hogy azok megelégedtek a politikai szabadsággal, nem értették a társadalom működésének gazdasági és ideológiai alapjait. Nyilván azért utalt így a múltra, hogy szembeállíthassa saját kora fiatalságával, a velük kapcsolatosan megfogalmazható elvárásokkal. „Nekünk olyan ifjúság

kell, amely önuralomra termett. Olyan ifjúság, amely erő kifejtésre van beállítva” – fogalmazott, s kijelentette, hogy ennek hátterét az iskola és az otthon tudja biztosítani. Majd egy történetet is elmesélt arról, hogy Attila megtalálta Isten kardját, ezért tudott győzni, a letűnt világháborúban ezt a kardot a magyarság nem találta, ezért vesztett. A példázatból Prohászka az alábbi tanulságot bontotta ki: „A világháború már elmúlt, de kardra nekünk szükségünk van, hogy győzzünk. Az új magyar kard a kasza, dolgozni, lelkesülni, hódítani az új magyar karddal, Isten kardjával lehet.”

A számára testhez álló szónoki szerephez képest szinte azonnal vissza kellett zökkennie, igaz, utoljára, a pártelnöki pozícióba. Február 3-án elnökkölt a kormányzó párt értekezletén, ő tette fel szavazásra azt, hogy a királykérdést kikapcsolni akaró Teleki Pál, vagy az azt legitimista irányban eldönteni akaró Simonyi-Semadam Sándor javaslatát támogatják-e a megjelentek, a szavazáson a többség utóbbi mellé állt.³³⁵ Teleki a politikai fiasco után több miniszterrel együtt kilépett a kormányzó pártból, példájukat több, mint harminc képviselő is követte – köztük maga Prohászka is, ezzel a párt felbomlása ténylegesen megtörtént, a kisgazda- és a keresztény párti formációk gyorsan megkezdték az önálló újjászervezésüket. Prohászka nem ment el a nemzetgyűlés február 4-i ülésére,³³⁶ majd egészségügyi okokból öt heti szabadságot kért.³³⁷ A kormánypárt felbomlása miatti nyilvánvaló csalódottság-érzés időszaka így ténylegesen egybeesett azzal, hogy a lábában súlyos kötőszövet-gyulladás alakult ki, műtétre is szüksége volt.³³⁸ A március közepéig tartó időszakban közszerepléseinek a műtét és az azt követő lábadozás jelentette legfontosabb korlátját, viszont az is kétségtelen, hogy pont ez volt az az időszak, amikor visszatért a pártelnökség előtti közszereplő értelmiségi szerepköréhez. A gyakorlati politikával valóban szakított, s bár alig szerepelt a parlamentben, mandátumát egészen a nemzetgyűlés felosztatásáig megtartotta. Ebben az időszakban is volt nyilvános megjelenése, de a közvéleményt ekkor mintegy másfél hónapig nem a püspök közvetlen, hanem közvetett (róla szóló információkban testet öltő) közszereplései jellemezték.

Például csak úgy röpködtek a pártok (újja-)alakulása kapcsán a személyi kombinációk, volt olyan értesülés, hogy Andrássy Gyulával összefogva a püspök lesz az új keresztény párt elnöke, mások ezt tényként közölték, elnökségi tagságot tulajdonítottak neki stb.³³⁹ Prohászka azonban nem vett részt a KNEP újjáalakuló értekezletén (betegsége miatt, bár lehet, hogy egyébként is távol maradt volna),³⁴⁰ majd az keltett rendkívüli feltűnést, hogy a KNEP újjáalakult Intéző Bizottságában sem kapott helyet.³⁴¹ Maga a püspök erről március közepéig nem nyilatkozott, de a sajtó hozzá közel álló források alapján megírta az okokat. Eszerint a KNEP vezetéséből való kimaradása a püspök döntése alapján született, s az volt az általános indoklás, hogy Prohászka „visszavonulni készül a mindennapi politikai szerepléstől [mert] az az egyházi

méltóság, amelyet magas állásánál fogva betölt, nem engedi meg a hétköznapi politikában való állandó foglalkozást”. (Ez azért érdekes, mert ugyanezek a körülmények korábban nem befolyásolták az aktív szerepvállalását, vagyis inkább a gyakorlati politikában való sikertelenség burkolt beismerésének foghatók fel az indokai.³⁴²) Prohászka ugyanakkor azt is „megüzente”, hogy háttérbe vonulását ideiglenesnek szánja, „de nagyobb események felhullámzásánál [...] tetterejével, minden gondolatával ott lesz a bástyán, ahol a keresztény nemzeti Magyarország kiépítésében az ő hatalmas egyéniségére szükség lesz”.

A fenti hírek hallatán valóban az lehetett a közélet iránt érdeklődők benyomása, hogy Prohászka tényleg visszavonul a politikától, inkább egyházi és tudományos tevékenységére fog koncentrálni.³⁴³ Maga a püspök először egy márciusi interjúban igyekezett tisztázni a helyzetet, szavaiból úgy tűnik, inkább csak „lebegtette” a visszavonulását, de nem erről volt szó, sokkal inkább a gyakorlati politikából a közszereplő értelmiségi, az ideológiai útmutató pozíciójában való újrakezdésről, pontosabban abba való határozott és lelkes visszatérés szándékáról.³⁴⁴ Egy-értelműen leszögezte: „Szó sem lehet arról, mintha elkedvetlenedtem volna, még kevésbé a »visszavonulásomról«.” A változatlan intenzitású közszerepléseket, az elvhűségének további kinyilvánítását kötelességének, a visszavonulásáról megjelent híreket rosszindulatú újságírói találgatásnak nevezte. Csupán a lábfájdalmára panaszkodott, ami miatt kivonta magát egy kis időre a közéletből, sőt, azt is hozzátette, hogy a nemzetgyűlés munkájából is teljes mellszélességgel ki akarja venni a részét. (Erre azután nem került sor, bár a parlamenti üléseken részt vett, a törvényalkotásban sem kezdeményező, sem egyéb szerepet ezután már nem játszott. A képviselőség folytatásának hangsúlyozását a visszavonulás-teória cáfolataként is hangoztatta.) Az interjúban válaszolt két konkrét kérdésre is. Először régi vitapartnere, Vázsonyi Vilmos hazatérésével kapcsolatban elmondta, hogy nincs ezzel semmi problémája, „választott képviselőnek joga van küldői megbízatásának eleget tenni”. Különben is – mondta – jobban kedvelte a nyílt konfliktushelyzeteket.³⁴⁵ (Ez azért érdekes, mert az 1920-as években senkivel nem bocsátkozott nyílt vitába, legfeljebb közszerepléseken keresztüli „üzengetésbe”). A másik kérdés az „állami és társadalmi rend hatályosabb védelmét” célzó, később 1921/3. tc.-ként elfogadott törvényre vonatkozott – Prohászka teljes mellszélességgel támogatta társadalmi és politikai berendezkedés szigorú biztosításáról szóló paragrafusokat.³⁴⁶

A jobboldali sajtó megkönnyebbüléssel, sőt, ünnepléssel fogadta Prohászka cáfolatát a visszavonulásával kapcsolatos híreket illetően, a baloldali és liberális politikusok, illetve sajtójuk vereségeként tálalták a történeteket, mondván, „ezzel a keresztény front gyengülésének hitét akarják a lelkekbe belopni”.³⁴⁷ A *Nemzeti Újság* ezzel kapcsolatosan a közelmúltat is „színezte” kissé, amikor arról írt, hogy a visszavonulás-hír már csak azért is alaptalan, mert egyrészt a

püspök újra megjelent a nemzetgyűlésben,³⁴⁸ másrészt eleve nem azzal a céllal vállalt mandátumot, hogy részt vegyen a napi politikában, vagyis nem történt semmi változás. (Ez alapos túlzás volt, Prohászka képviselősége és pártelnöksége 1920-ban nyilván szorosan összefüggött azzal, hogy részt vegyen a konkrét politikai döntések alakításában.) Maga Prohászka is úgy nyilatkozott, hogy az egész visszavonulás-ügy a „destruktív”, „faji sajtó” dezinformációs próbálkozása, amelyet azért találtak csak ki, hogy elkedvetlenítsék őt és zavart keltsenek, de nem jártak sikerrel.³⁴⁹ Pedig alighanem csak a februári sajtóhírek nyomán kialakított feltételezés jelent meg néhány lapban, amikor a püspököt ért keserű csalódások, konfliktusok miatt érthető is lett volna a visszahúzódása, a vezető szereptől való elhatárolódása, akár az „eszmék világába” való távozás felvetődése is.³⁵⁰

A visszavonulás, a közélettől való elfordulás vélelmezése ugyanakkor nemcsak a mögöttes okokat kutató baloldali és liberális sajtóban fogalmazódott meg, a februári hírekből egyszerű tisztelői,³⁵¹ illetve szélsőjobboldali közszereplők is ugyanezt a következtetést vonták le, legalábbis a legnagyobb visszhangot kiváltó véleménycikket (a püspököt direkt megszólító nyílt levél formájában) az „ébredők” ekkoriban rendkívül aktív újságírója készítette.³⁵² A szerző élénk színekkel ecsetelte, milyen fontos, útmutató vezére volt Prohászka a zsidóság ellen folytatott közéleti harcoknak, s milyen örömmel töltött el minden szélsőjobboldali radikáliss, hogy képviselői mandátumot vállalt, lelkesen ünnepelte, hogy az antiszemita jogalkotás sikere (a numerus clausus) is a püspökhöz kapcsolódott. Költői túlzásoktól sem mentes, de jellemző gondolatokat fogalmazott meg arról, mit jelentett ő a radikálisoknak: „Prohászka Ottokár csak egy van, s amit ő ír, beszél, vagy tesz, az előttünk a szentírás, a kinyilatkoztatás [...] Kegyelmes uram az úri huncutság nélküli, politika feletti Politika, melyben a nép, az ifjúság, a milliók, az ébredő milliók hisznek és bíznak, ezt üzenik Székesfehérvár lánglelkű püspökének, emberfeletti álomszép, minden makula nélkül való Eszményképüknek, utat jelző Ideáljuknak.” Válaszában Prohászka ismét cáfolta az elkedvetlenedés és a visszavonulás teóriáit, mindezt a zavarkeltésben érdekelt „másik oldal” taktikájának minősítette, és biztosította Kiss Menyhértet, hogy továbbra is elszántan teljesíteni fogja a keresztény-nemzeti Magyarország megteremtésére irányuló küldetését.³⁵³ Szellemesen úgy fogalmazott, hogy átmeneti visszahúzódásának oka nem „a kedv szárnyai”, hanem „a test lábai”.

A betegeskedés, illetve a személyét újra középpontba állító visszavonulás-vita mellett voltak további érdekes közszereplései is. Februárban megjelent például egy érdekes nyilatkozata a cionizmusról.³⁵⁴ A cionizmus Prohászka által gyakran emlegetett, és szimpátiával kísért mozgalomnak számított, mert népnek (nemzetiségnek, „fajnak”) tekintette a zsidóságot, s a keresztény magyarságtól való elkülönítés lehetőségét látta meg benne. Ezt ebben a riportban

is megerősítette, mondván: „A zsidó, addig, míg bármely címen zsidónak vallja magát, még a legnyugatibb viszonyok között sem vetkőzhet ki őszintén orientális tradícióiból.” Hosszan beszélt arról, hogy lehetetlenségnek tartja a zsidó vallású, de magyar nemzetiségű egyének és közösségek létezését, s ennek feloldását vagy a cionizmusban, vagy a feltétlen (tehát a kikeresztelkedéssel létrejövő) asszimilációban látta. A zsidóságnak is be kell látnia, hogy az asszimiláció egy tévút, zsákutca – fejtegette, és nem látta értelmét a több ezer éves (általa is elismert, például szociális gondoskodásban testet öltő) izraelita tradíciók feladásának sem. A magyarországi zsidók – Prohászka diagnózisa szerint – el is szakadtak történeti gyökereiktől, sokaknak „lelkén ferde törekvések elmosták a kontúrokat” (finom utalás a liberális és baloldali mozgalmakban aktivizálódó zsidókra), és a püspök szerint egyenesen nevetséges volt, hogy ezek magyarságukat hangoztatták. Prohászka határozottan a kikeresztelkedésben megvalósuló teljes asszimilációt, a zsidósággal való minden kapcsolat megszakítását szorgalmazta, és tagadta, hogy antiszemita lenne, sőt, arról beszélt, hogy eljött az az idő, amely a zsidóságnak a teljes szabadságot biztosítja. Azt értette ez alatt, hogy a zsidóság hivatalosan is nemzetiségnek nyilváníthatja önmagát és megkezdhetette a Szentföldre költözést.

Március második felében Prohászka – úgy tűnik – valóban visszatalált ahhoz a közszereplő értelmiségi szerephez, amely igazán közel állt hozzá. Interjúban fejtette ki a falvak kulturális fejlesztésével kapcsolatos gondolatait,³⁵⁵ majd húsvéthoz kapcsolódóan két újabb alapos vezércikket is publikált. Az egyikben – szenvedélyes stílusban, imádság-szöveg keretei között – a liberális eszmékkal szimpatizálókat figyelmeztette, hogy térjenek vissza a kereszténységhez.³⁵⁶ („Ti, kik az egyenlőség eszméje után futtok, álljatok meg a keresztnél!” „Ami szép és nemes eszmét az emberi társadalom boldogítására felhasználhatunk, azt a Megváltó lelki örökségéből, a keresztény vallás tiszta forrásából meríthetjük.”) A másik, nagyobb gondolati ívű írásának³⁵⁷ kiinduló hasonlata a föld volt, mely egyszerre otthona az elhunytakat befogadó síroknak és az életet adó növényi magvaknak egyaránt, s úgy vélte, a magyar föld („nemzeti s társadalmi rétegek talaja”) az aktuális jelenben ehhez volt hasonló: „Ez a talaj is föld, itt is nyílnak sírok, de nyílnak s nyúlnak barázdák is, melyekből a nemzeti szellem, a gazdasági irányzatok, a faji öntudat, a nemzeti kultúra szeretete fakad.” Haszontalannak ítélte, ha az emberek csak jelszavakban bíznak, s nemcsak a letűnt liberális kor jelszavait ítélte ilyennek, hanem az újakat is, amelyeket az ismét (Prohászka számára elviselhetetlenül) sokszínűvé vált pártstruktúra egyes csoportjai hangoztattak. Egyértelműen elítélte a politikai pártok út- és népszerűség-kereső jelszavait és megnyilatkozásait, ebből szerinte ugyanúgy ki kell törni, mint az egyre nyomasztóbb „gazdasági rabságból, melyet a nemzetközi nagytőke uralma jelent; de ez a föltámadás nem a tavaszi bimbópattanás gyorsaságával, hanem kitartó s folytonos munka lassúságával megy

végbe”. Cikkének vége a munkakedvvel foglalkozott, úgy vélte, annak kell kialakulnia a magyar emberekben, amelyet nemcsak megfelelő jövedelmek, hanem megfelelő általános élet-színvonal tud kialakítani. Nem hagyott kétséget afelől sem, hogy a „munkát jókedvűvé avató tényező” nem más, mint a vallásos hit, s azt szerette volna, hogy a magyar emberek a munkájukat Isten szolgálatának tekintsék, mert szerinte ez elvezet ahhoz, hogy jó közérzettel dolgozzanak. (Kicsit talán naivnak tűnő megközelítés, de jól mutatja, hogy Prohászka mennyire elkötelezetten, a keresztény hit alapján képzelte el a társadalom boldogulását.)

Fontosabb közszereplések, 1921. április – június

Március végén – április elején Prohászka közszerepléseit is beárnyékolta IV. Károly első visszatérési kísérlete.³⁵⁸

Ezt követő időszakban sor került néhány fontosabb, nagyobb visszhangot kiváltó közszereplésére, például fokozódott az érdeklődése, így állásfoglalásainak száma is a sajtó kérdésében. A miniszterelnöki széket Bethlen István foglalta el, aki áprilisban elkészítette a sajtótörvény tervezetét, ezzel párhuzamosan megélénkült a szélsőjobboldali radikálisoknak a lappiacon amúgy is határozott „örségváltást” követelő tevékenysége. Radikális szervezetek, továbbá szerkesztőségek (*Szózat*, *Magyarság*) megalakították a „Magyar Nemzetvédelmi Sajtónagybizottságot”, új, keresztény-nemzeti szellemű újságírók kinevelését, a „destruktív” lapokkal szembeni bojkottfelhívásokat szorgalmaztak.³⁵⁹ A sajtó kérdésében nagyon is szélsőjobboldali, radikális nézeteket képviselő Prohászka különösen a sajtótörvény tervezete foglalkoztatta, többször állást is foglalt, például egy publicisztikában.³⁶⁰ Prohászka a jobboldali radikálisok sajtóellenes szervezkedését nemzetmentő, hazafias akciók sorozatának látta, a jogrendre és a szabadságra való hivatkozást pedig megtévesztő és veszélyes magatartásnak, pontosabban úgy gondolta, hogy utóbbiakat a liberálisok teljesen helytelenül értelmezik. Úgy gondolta, utóbbi jelszavak csupán „holdkóros frázisok”, s nagyon helyesnek tartott volna egy olyan szabályozást, mely keményen megbünteti az állammal, a vallással és általában „a renddel” szembeni bomlasztó sajtótevékenységet, mert – mint fogalmazott – ez utóbbiak miatt történt a „patkányforradalom”, különben is a püspök szerint az 1918–1919-es tragédiák sorozata „csak a lelkiismeretlen, zsidó sajtó révén szakadt ránk”. A szóba hozott sajtókamara ötletét nagyon pártolta, szerinte sem lett volna szabad olyanok gondolatait nyomdafestékhez juttatni, akik a számára fontos értékeket nem tisztelik. (Prohászkanak ezek a gondolatai párhuzamosak voltak az Ébredő Magyarok Egyesülete szigorú sajtórendsabályok életbe léptetésére vonatkozó követeléseivel.) Sőt, Prohászka szóba hozta, hogy az általa kifogásolt szerkesztőségek és kiadóvállalatok esetleg jogi kifogásokkal, „jogászkodással” akarják megakadályozni a sajtó

erőteljesebb szabályozására irányuló törekvéseket, melyek megelőzésének, a kívánatos sajtótörvény társadalmi nyomással való kikényszerítésének fontosságára figyelmeztetett.

De a sajtószabadságot a keresztény-nemzeti sajtó érdekében, szigorúan korlátozó jogszabály megalkotásánál is fontosabbnak tartotta, hogy a nép tömegei megfelelő hozzáállást tanúsítsanak a sajtóhoz, egyszerűbben szólva: ne vásároljanak „destruktív” irányzatú lapot, sőt, ne is érdeklődjenek az azokban megjelenő tartalmak iránt. Prohászka úgy vélte: „A sajtó ugyanis, mint a sajtószabadság maga, természeténél fogva inkább erkölcs, mint jog, s következésképpen annak kezelése s ellenőrzése, kárhóztatása és bűnhődése nem annyira a törvény, mint a társadalom kezébe van letéve. Haszontalan, többé-kevésbé szabados, izgató, vallás- s államellenes sajtóorgánumok mindig lesznek, [...] melyeket a jog s a törvény meg nem foghat.” A mégoly szigorú paragrafusok, a sajtókamara felállítása sem oldja meg a problémát, az kell, hogy se anyagilag, se erkölcsileg a keresztény magyarok ne járuljanak hozzá e lapok (*Világ, Népszava, Az Est*) olvasótáborához, s a teljes elzárkózó magatartásra másoknak is példát mutassanak – szorgalmazta. A betiltás önmagában semmit nem ér – folytatta a püspök –, „holnap más cím alatt ugyanazok a patkányok rágják majd tovább a magyarság gyökereit”. (A patkányhoz hasonlított újságírók gyakori emlegetése jellemző szóhasználat volt részéről, arról, hogyan gondolkodott a zurnalisztákról.) Felfogását az egyedül tisztességes és erkölcsös eljárásnak tekintette, és határozottan figyelmeztetett, hogy csak keresztény lapot vásároljanak és olvassanak az emberek.³⁶¹ (Prohászka pályafutása kezdetétől nagy jelentőséget tulajdonított az újságírásnak, sőt, kifejezetten a modern lelkipásztorkodás fontos feladatkörének minősítette a közélet ily módon való megszólítását, s ez a felfogása nagy hatással volt kortársaira.³⁶²)

Május első felében inkább a tudományos előadásai kerültek előtérbe. Az Aquinói Szent Tamás Társaság közgyűlésén tartott megnyitó beszédében az intuíció lényegéről foglalta össze gondolatait és kutatásait, reflektálva például Alexander Bernát álláspontjára, ebben valóban csak a filozófiai tudományokra koncentrált, közéleti mondanivalóra nyilvánvalóan nem is akart kitérni.³⁶³ Csak néhány ilyen gondolatot szőtt bele pár nappal később Dantéről tartott akadémiai székfoglaló beszédébe.³⁶⁴ Megtette viszont mindezt összefoglaló jelleggel pünkösdi vezércikkében,³⁶⁵ melyben a keresztény kurzus leáldozásával kapcsolatos vélekedésekre reagált erőteljesen. Az előttük álló közéleti kihívásoknak csak „pünkösdi lélekkel” felelhetnek meg a közszereplők – fogalmazott Prohászka, amiben természetesen az is benne volt, hogy sikertelenség esetén lehet magyarázatot keresni a nem eléggé elkötelezett kereszténység színvonalában. „Én is tüzet s pünkösdi lelket kívánok a magyarságnak s a magyar nemzetgyűlésnek; én is úgy szeretném, ha az országház kupolás termében pünkösdi tüzek járnának” – írta, és elismerte, hogy az 1919–1920 fordulóján tapasztalt nagy keresztény-nemzeti nekibuzdulás már nem jellemző,

számos reményükben (például abban, hogy a „nemzetgyűlés tűzhelye lesz a közös elszántságnak, mely az egységért föláldoz minden önérdeket”) csalódniuk kellett.³⁶⁶ De ebből a püspök azt a következtetést vonta le, hogy az irány helyes és jó, csak újra fel kell lelkesíteni a keresztény-nemzeti közvéleményt, és tudatosítani, hogy a programjuk elemei az egyedül járható utat képviselik Magyarország számára. Szónoki kérdések sorozatában részletezte mindezt: a Horthy kormányzósága melletti változatlan kiállást, a kis- és nagy antanttal szembeni stabil helytállást, a nemzetgyűlés által meghozott törvények szükséges és üdvöztető jellegét, a megindult gazdasági stabilizációt, az áldozatvállalást, a „királylátogatás” alatti bölcs és realitásokkal számoló magatartást, a konzervatív értékekhez való ragaszkodást stb. Óva intett a hiányosságok és elkövetett hibák felnagyításától, az alapvető értékekre koncentrálni – a Szentlélek és a keresztény-nemzeti ideológia közötti, általa vélelmezett párhuzamosság alapján – üzent a közvéleménynek: „Ne szomorítsátok meg – mondom én is – a keresztény nemzeti éledésnek pünkösdi lelkét, hanem tiszteljétek s szeressétek! Itt van köztünk; látjuk műveit s áldásait; köszönjük meg neki azokat, s legyünk továbbra is önzetlen s lelkes apostolai.”

Május végén Prohászka kivette a részét az Apponyi Albert 75. születésnapja tiszteletére tartott ünnepségekből is, beszédet is mondott a Szent István Bazilikában, Csernoch János érsek által celebrált szentmise után.³⁶⁷ Az Apponyi személyével és politikai karakterével szembeni kritikáinak egy ilyen ünnepélyen érthetően nem adott hangot, viszont arról beszélt, hogy az ünnepelt a dualizmus kor liberális viszonyai között is megőrizte kereszténységét, s nagyra értékelte nemzeti elkötelezettségű miniszterségét (Apponyi 1906–1910 között volt vallás- és közoktatásügyi miniszter, a nemzetiségek iskolai oktatáshoz fűződő jogait korlátozó törvény megalkotója), és az 1920. januári, béketárgyalásokon tanúsított szerepvállalását. „Apostolnak” és „világító embernek” nevezte Apponyit, aki elkötelezetten hitt „a Kárpát környezte terület politikai hivatásában, a természeti valóságok politikát intéző erejében”. Szenvedélyes laudációját a székesegyház fénycsőiben „a régi Magyarország letört dicsőségének árnyait” felmutató, a nemzet egészének háláját tolmácsoló szavakkal zárta. A püspök részt vett június 3-án azon a parlamentben tartott pártközi értekezleten, amely Apponyi csehszlovákiai útlevélkérelmének megtagadásával foglalkozott, Prohászka is csatlakozott a tiltakozó felszólalásokhoz.³⁶⁸ Az Apponyit nyilvánosan köszöntő fellépései mellett továbbra is érdemes megemlíteni, hogy a püspök egészen másként vélekedett róla valójában.³⁶⁹

Pártelnökségből való távozása után Prohászka fontosnak tartotta, hogy ne csak radikális fórumokon jelenjen meg, hanem demonstrálja a kormányzó pártokkal való együttműködési készségét is, már csak azért is, mert szimbolikus személyiségére utóbbiaknak is szüksége volt. Ilyen alkalmakkor tartott beszédeiben tulajdonképp a keresztény-nemzeti ideológiának

ugyanazt a radikálisabb változatát képviselte, mint például az ÉME-gyűléseken, azonban mindezt a fennálló rendszer iránti lojalitásának demonstrációjával kiegészítve tudta megfogalmazni.

Jó példa erre a KNEP egyik budapesti választókerületében tartott, 1921. júniusi gyűlésen elmondott beszéde.³⁷⁰ A gyűlést a kerület országgyűlési képviselője, Benárd Ágoston vezette, más nemzetgyűlési képviselők is jelen voltak (például Slachta Margit), s Prohászkanak nem okozott gondot együtt mutatkozni a szélsőségesen antiszemita Budaváry Lászlóval sem. Benárd a folyamatos támadásnak kitett „keresztény egység” fenntartása és erősítése, a keresztény szellemű sajtótörvény szükségessége mellett arról is beszélt, hogy a numerus clausus aktuális formája nem elegendő, tovább kell „fejleszteni”, ki kell terjeszteni a középiskolákra, valamint elérni, hogy az „a közélet minden vonalán végrehajtsák”. Mindezzel nyilván Prohászka is egyetértett, már csak azért is, mert – a szokásos ovációk közepette tartott – beszédét Benárd közéleti szereplésének sokoldalú méltatásával kezdte.³⁷¹ Azután hosszan ismertette Horthyval való teljes azonosulását, a kormányzó iránti hűségét. Saját szerepét is érintve így tekintett vissza a Horthy-rendszer formálódásának időszakára: „Mi kitűztük a keresztény nemzeti gondolat zászlaját. Hova? Mondhatom, kitűztük, nem a sírunkra, mert hála Istennek, még nem temettek el, hanem kitűztük a nyílt sírnak felhányt hantjára.” Amikor a magyarok megéreztek a „végrettenetes borzalmát” – mondta – a keresztény nemzeti gondolatban összpontosították erejüket. „Keresztény frontról” beszélt, amelybe a kiscigányt is beleértette – vagyis Prohászka ezúttal is a merev pártkeretek feletti egységes keresztény politikai mozgalom szükségességét vizionálta. A politikai élet aktuális feladatai között sorolta fel a magyarság talpra állítását, a „magyar királyságnak a szent korona felséges büvkörébe való beleállítását” (csak találgatni lehet, hogy pontosan mit is értett ez alatt, talán a legitimistáknak tett gesztusként fogalmazott így), a magyar haza restaurációját, a szociális élet reformját, a munkáskérdés megoldását, a „félreértések füstfellegének” eloszlatását stb. Ismét jól felépített, mozgósító erejű szónoklattal hatott hallgatóságára. A keresztény egység szükségességét említő szónoki kérdésére maga adott választ: „Látjuk, hogy a liberalizmus és a zsidó liberalizmus hogyan szivárog be a politikába, hogyan emeli fel a fejét – az ember szinte termométerrel mutathatja ki – egyre szemtelenebbül a parlamentben.” Indulatos antiszemita megjegyzések mellett – nyilván tekintettel a rendezvény jellegére – gyakrabban élt a humorosnak szánt kitérőkkel, érezhetően a hallgatósággal való együtt-gondolkodás elmélyítése céljából. Például amikor gúnyosan arról beszélt, hogy a liberálisok azokat a szegényeket védik, akik egy részvénnel sem rendelkeznek, majd a hallgatók derűtségét kiváltva megjegyezte: „Szóval az az áldott nép, mely a kultúrának vértanúja.” A humorosnak szánt, zsidóellenes kiszólások után váratlanul komolyabbra fordította a szót, s e hangulatváltó retorikai fogások csak fokozták szavainak hatását. Lesújtó

képet rajzolt a magyar értelmiségről, mely szerinte változatlanul meg volt fertőzve a „zsidó liberális újságok titkos tatárjárásával”. (A halmozott képzavar – amennyiben nagyjából így hangzott el előszóban is – arra utal, hogy a szónokot ezúttal is elragadták saját indulatai.) Megrázó szavakkal ecsetelte a magyar nyelv és a kultúra zsidó liberalizmus általi veszélyeztetését, mint mondta, a „lélekmérgezés” elképesztő méreteket öltött, ez ellen pedig úgy vélte, tenni kell. A magyar kultúrából ezúttal is határozottan rekesztette ki a zsidó, vagy általa „zsidó szellemiségűnek” vélt szerzőket.³⁷² Indulatosan tiltotta el a keresztényeket ezek olvasásától és követésétől (megfogalmazásában: attól, hogy „ilyen blazírt gondolatemlőkön, tintazsidóknak kalamárisán éljenek”), mert az efféle kultúra fogyasztója – mint mondta – magát teszi képtelenné az erkölcsös, keresztény élet megértésére.

Hosszan kitért a sajtó kérdésére is, fentebb ismertetett cikkének gondolatmenetét ismételte újra, illetve egészítette ki. A sajtószabadság korlátozását törvényes úton, illetve az újságolvasók mozgósításával egyaránt szorgalmazta. („A sajtótörvény az én zsebem, az én adóm, a sajtótörvény az én tisztességes hűségem, hogy egyetlenegy fillért sem adok annak, aki megmérgezi a lelkemet.”) Beszéde végén azt ecsetelte, hogy a keresztényeknek azért is kell egységbe tömörülni, mert az „ellenség” egységes, továbbá Magyarország ügyét nagyobb magasságokba emelte, mondván, nemcsak nálunk jelent problémát a „zsidó liberalizmus”. („Frontokban áll az egész világon a szociáldemokrácia, mely okvetlenül a kommunizmus sátorában ül, és okvetlenül a magántulajdont tagadja.”) A magyarságnak egyetemes küldetést tulajdonított ebben az – „akár zsidó, akár nem” – hitetlenségbe tömörült front elleni harcban, mely mindentől, főleg a hazától és a vallástól akarja megfosztani az embereket: „Mi az egész világ harcát vívjuk, amikor a letört Magyarország területén a keresztény zászlót lobogtatjuk.” A liberalizmus alapvető értékeiről elítélően beszélt. A szabadság csak akkor érték – fejtegette – , ha a keresztény politikai szempontból elfogadható közélet dominál, vagy éppen kizárólagossá válik, még meghökkentően egyértelmű megfogalmazásokkal is élt: „A szabadságjog emeltyű, amellyel az egész jogrendet tönkre lehet tenni.” A sajtó szabadsága például Prohászka számára elítélendő dolog volt, mert – álláspontja szerint – a „szenny ömlését” is lehetővé tette. (Az indulatai súlyos képzavar megfogalmazására is ragadtatták: „Nézzék azoknak a szegény kuli rabszolgáknak a verejtékét, amely ebben a sajtószabadságban ott rejlik, amely voltaképpen mindnyájunk malomköve.”) A KNEP melletti kiállással, az összefogás és a hit fontosságának hangsúlyozásával zárta szavait, összefogás nélkül ugyanis szerinte „a keresztény nemzeti kurzus csak kurzus lesz, csak váz”.

A nyíltan radikális jobboldali beszédet, illetve a rendezvényt a liberális sajtó erős kritikával illette, egyik megfogalmazás szerint Prohászka beszéde a püspök „hecc-káplánná züllését”

mutatta,³⁷³ míg a keresztény-nemzeti jobboldal a püspök újabb szónoki sikerét ünnepelte, például azáltal, hogy rámutatott a „zsidó liberalizmus” politikába való beszívargásának veszélyeire.³⁷⁴

Kisebb és véetlen közszereplések 1921 első felében

A fenti nagyobb cikkek és beszédek mellett fontosak voltak Prohászka kisebb közszereplései is, március 15-én például a tiszteletére szerenádöt adó cserkészeket köszöntötte a püspöki palota előtt, méltatta a cserkészek munkáját, kitartásra és hazaszeretetre buzdított.³⁷⁵ Április elején a budafoki katolikus napon jelent meg, a többi szónokhoz (Huszár Károly, Frühwirth Mátyás) hasonlóan a „destruktív sajtó” elleni küzdelemről beszélt.³⁷⁶ Pünkösöd vasárnapján a székesfehérvári Vörösmarty Körben a Magyar Nemzeti Irodalmi Társaság rendezvényén szólt a magyar írók feladatairól: „Az idegen bálványok ledöntésére, úgymond, minden irodalmi erőnknek össze kellett fognia, de ezzel még csak az első mozzanata van elvégezve feladatunknak, míg az igazi főfeladat az igazi magyar tehetségek szerinti alkotás, termő és építő munka.”³⁷⁷ Volt hírértéke annak is, amikor májusban a törökbálinti bérnálás alkalmából német nyelvű beszédet is tartott, és a német ajkú magyarországi katolikusok elkötelezettségét méltatta,³⁷⁸ a Szociális Missziótársulat új tagjainak fogadalmötletén pedig a szervezetben való munkálkodás jelentőségéről beszélt,³⁷⁹ részt vett a székesfehérvári ciszterci gimnázium március 25-i rendezvényén,³⁸⁰ volt az esztergomi Szent Imre Kör vándorgyűlésének védnöke³⁸¹ stb.

Ez a néhány hónap egyébként olyan időszak volt Prohászka közszerepléseinek történetében, amikor legalább annyira jellemzőek voltak „véetlen” közszereplései, mint a tudatosak, vagyis legalább annyira foglalkoztatta a püspök személye a közéletet, mint az, amit akkor éppen tett vagy mondott.

A „visszavonulás”-ügy kapcsán született véleménycikkek közül az egyik leginkább markáns véleményt a bécsi emigrációban Prohászka tevékenységének régi elemzője, Szász Zoltán írta.³⁸² Úgy vélte, a Horthy-rendszer első időszakának nem is a fehérterror különítményesei, az antiszemita tüntető és garázda figurák voltak igazán jellemzői, és nem is a kurzus jellegtelen politikusai, hanem a számukra ideológiát gyártó Prohászka Ottokár. Előbbiek tetteit – vélekedett – lehetett mentegetni a háborús erőszak lelkeket deformáló hatásával, alacsony származásukkal és műveletlenségükkel, de a püspök által képviselt uszítás enyhítésére ilyesmit nem lehetett felhozni. Központi jelentőségűnek nevezte a püspök megnyilatkozásait az emberek származás szerinti megkülönböztetése (a „fajvédelem”) ideológiája közvéleménnyé válásában: „Ez a keresztény kurzus elkeseredett kísérlet, hogy a klerikalizmus s mindaz a sötétség, maradiság és erőszakosság, ami vele együtt szokott járni, a magyarság sorsának irányítójává váljék.”

Hiú reménynek nevezte a szélsőjobbboldaliaknak, így Prohászkanak azt az – önmaguknak erkölcsi fölényt tulajdonító – véleményét is, miszerint a dekadens Nyugat-Európa keresztény megújulásának Magyarország lesz a kiinduló pontja,³⁸³ s ennek nyilvánvaló elmaradását látta a püspök átmeneti „visszavonulása” mögött is. A keresztény-nemzeti sajtó hevesen és olykor durva jelzők, zsidózás keretében utasította vissza Szász Prohászkaról kialakított véleményét.³⁸⁴

A liberális sajtó egyébként is sokat foglalkozott az egykor szabadelvűségéről ismert püspökből a kurzus politikusává vált Prohászkaival. Gyakorivá vált a liberális lapokban, hogy felidéztek az első köztársaság korában írt cikkeit a forradalom melletti kiállásáról, vagy a fakultatív vallásoktatásról, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy rámutassanak a keresztény radikalizmust hirdető püspök véleményének gyors megváltozásaira,³⁸⁵ amelyre rendszerint az a riposzt érkezett, hogy Prohászka 1918-ban elfogadta ugyan a forradalommal létrejött új politikai rendszert, de nem lett sem destruktív, sem forradalmár, egyháza és a magyarság érdekeit igyekezett akkor is szem előtt tartani, a kritikusokat pedig valójában a püspök aktuális politikai ideológusi, vezető közéleti szerepvállalását lejáratni akaró szándék motiválja.³⁸⁶

Prohászka közszerepléseinek sajátos kortárs elemzését olvashatjuk a Magyar Tudományos Akadémia ún. Bródy-jutalomról előterjesztést megfogalmazó eseti bizottságának 1921 tavaszán készült, a magyar publicisztikai irodalom 1918–1920 közötti „termését” áttekintő jelentésében.³⁸⁷ Foglalkoztak az őszirózsás forradalom előtt megjelent *Kultúra és terror* c. kötetével, amelyet nagyra értékelték, „prófétai előrelátásról” írtak, illetve arról, hogy a püspök „a társadalmi szerkezet mélységeit a világi szociálpolitikus teljes tájékozottságával járva” alkotta meg munkáját, főleg annak kimutatását méltatták, hogy a szociáldemokrácia nem tudott választ adni a tőke nélküli gazdasági rendszer működésének alapkérdéseire, illetve, hogy szükségszerűen nyúltak a terror eszközehez. A proletárdiktatúra bukása utáni Prohászka-publicisztikát azonban érdekes kritikával illették, úgy vélték, a püspök irányváltást hajtott végre, ekkor már „nem tükröződik Prohászka hatalmas, az ellenfelet nemcsak elítélő, de amiben igaza látszik, megértő szózatának szelleme”. Felfigyeltek Prohászka írásaiban a zsidóság szerepének gyakori tematizálására, a rendkívüli szenvedélyességre és olyan egyoldalúságra, amit – a bizottság szerint – épp a püspök által folyamatosan kritizált szociáldemokrata sajtó sajátjának lehetett nevezni, nyilván ellenkező tartalmi következtetésekkel. Regisztrálták, hogy Prohászka azonosította a baloldali rezsimet radikalizmusát a liberalizmussal, és ebben a püspök „a nemzetközi zsidóság keresztény- és nemzetellenes törekvéseinek harci berendezését”, mint mozgatórugót igyekezett kimutatni. A bizottság konklúziója az volt, hogy Prohászka olyan egyoldalúsággal és radikalizmussal vetette fel a politikai és társadalmi problémákat, hogy szinte maga zárta ki a megoldások reális számbavételének lehetőségét, ilyen megközelítés csak hangulatkeltő

filippikákat eredményezhetett. „Amily erős a tüzelés általában a nemzeti, a keresztény irány mellett, épp oly gyérek a pozitív javaslatok akár az állami, akár a szociális bajok orvoslására, pedig ezeken fordul meg az irány életrevalósága” – írták, és bármilyen reformot is vetett fel például a falu, a munkásság, a sajtó, a közerkölesök stb. vonatkozásában, „az iratok szenvedelmes hangja túlharsogja őket”. Indokolatlan túlzásnak minősítették Prohászka átfogó kapitalizmus-kritikáját, mondván, a liberalizmus heves és kategorikus elutasítása lehetetlenné teszi a modern gazdaság és társadalom bajainak reális felismerését, a püspök szövegeiben „így önnön elve ellen is hadakozik a liberalizmus, a kapitalizmus egyetemes kárhoztatásával”. Erős és a korszakban valóban szokatlanul éles (nem baloldali vagy liberális publicisztikában megfogalmazott) kritika volt ez Prohászka politikai felfogásáról. Mint egy akadémiai bizottság szűk körében ismertté vált véleménye, nem is válhatott valódi közéleti diskurzus részévé, mindazonáltal ideológiai elfogultság nélkül, a püspök szövegeinek belső logikáját és koherenciáját, valamint stílusát tették vizsgálat tárgyává és alkották meg összességében negatív véleményüket, miközben nem vitatták a püspök kiemelkedő tehetségét és a társadalmi problémák iránti élénk érdeklődését.

Ekkoriban folyamatosan előkerült a személye az első köztársaság korának kormánybiztosa, Persián Ádám és a katolikus *Magyar Kurír* szerkesztője, Malcsiner Emil közötti pereskedés során is. Persián gyakran hivatkozott arra, hogy Prohászka mennyire kiállt a köztársaság mellett, „új idők új hangjáról”, az egyházi személyek nagyobb szabadságáról, a „feudális tekintélyek” ellen beszélt, elképzelhetőnek tartotta a fakultatív vallásoktatást (miközben Persián is a kötelező hitoktatás megtartásában gondolkodott) stb.³⁸⁸

Az is előfordult, hogy a *Világ* viccesnek szánt ál-interjút közölt Prohászkaival, amelyben a zömében liberalizmussal kapcsolatos ál-újságírói kérdésekre Prohászka 1918–19-es cikkeiből idézték a válaszokat, vagyis ironikusnak szánt formában ütköztették egykori véleményével.³⁸⁹ Bár a cikk végén jelezték, hogy – modern kifejezéssel – „trollkodásról” volt szó, vagyis megjelölték Prohászka „válaszainak” pontos forrásait (az *Alkotmány* 1918. november 19-i, illetve 1919. március 6-i cikkeit,³⁹⁰ s nyilvánvaló volt, hogy nem önkényesen kiragadott idézetekről volt szó), a tréfa abból a szempontból „túl jól” sikerült, hogy egy kassai magyar lap komolyan vette, és azzal közölte újra az ál-riportot, hogy a püspök a kurzus politikai ideológusa volt, meg hasonlott, majd végül „a hajdan liberális Prohászka megint megtalálta önmagát”.³⁹¹ Egy másik rivális kassai lap le is csapott az ügyre, megkeresték levélben a püspököt, aki felháborodottan tiltakozott az ál-interjú ellen, s csak egy mondatot ismert el magáénak (miszerint azt mondta, hogy vörös Lenin-fiúk helyett nem akar fehér Lenin-fiúkat látni), a többi viszont úgy kommentálta, hogy az egész nem más, mint „zsidó-firkász agyváladék”.³⁹² Vagyis

Prohászka úgy tett, mintha nem ő írta volna az ironikus ál-interjú keretében szereplő gondolatokat, nem tett kísérletet arra, hogy megmagyarázza 1918–19-es magatartását, az azóta bekövetkezett vélemény-módosulást, inkább letagadni próbálta az egészet. (Ironikusan foglalkozott Prohászkaival egy másik – nagyon is bizonytalan hitelességű – történet is, amiben arról számoltak be, hogy a püspök egy magánbeszélgetésben elismerte, hogy zsidó boltosnál vásárolt, miközben a zsidó kereskedelem ellen szónokolt.³⁹³)

Ebben az időszakban is vállalt védnökségeket, például a Falu Szövetség márciusi székesfehérvári kiállítása,³⁹⁴ a Magyar Nemzeti Reneszánsz Társaság május 14-i estélyéje kapcsán,³⁹⁵ egyik díszelnöke lett a „pornográfiától mentes családi színház létesítésén s az ifjúság és katonaság nemzeti szellemű irodalmi és művészeti nevelésén” fáradozó Magyar Irodalmi és Színházi Szövetségnek.³⁹⁶ Szokásától eltérően nem tudott részt venni a Pázmány Egyesület tisztújító közgyűlésén június 26-án, így is megerősítették elnöki pozíciójában.³⁹⁷ Márciusban Prohászka 31 hold földet ajánlott fel a Vitézi Szék számára az egyházmegyei birtokokból,³⁹⁸ illetve jótékonykodott is a székesfehérvári szegény diákok javára,³⁹⁹ továbbá tekintettel arra, hogy egy egyházi személyből lett miniszterről volt szó, annak is volt közéleti jelentősége, hogy Vass Józsefet Prohászka javaslatára nevezte ki a pápa apostoli protonótáriussá.⁴⁰⁰ Ebben az időszakban is voltak előkészített, de meg nem valósult közszereplései, a ceglédi Katolikus Kör meghívásának többszöri halasztás ellenére, műtétje miatt nem tudott eleget tenni.⁴⁰¹

Fontosabb közszereplések, 1921. július – augusztus

Az év második felében már egyértelmű, hogy Prohászka elemében érezte magát a politika világát értelmiségi (illetve katolikus egyházi) pozícióból elemző, abban állásfoglalást és útmutatást kialakító szerepkörében. Ennek egyik leginkább látványos jele volt, hogy hosszú idő után újra „nagyinterjút” adott,⁴⁰² vagyis olyan riportot, amelyben nem csak egy-egy témakörben nyilatkozott, hanem a közélet különböző kérdéseiről fejtette ki átfogó gondolatait. (Ettől fogva ez többé-kevésbé rendszeressé is vált a keresztény-nemzeti, főleg radikális lapok részéről.)

Aligha meglepő módon, legalaposabban az ekkoriban élénk vitatás alatt álló sajtótörvénytervezetről fejtette ki a gondolatait. „Erőteljes sajtóreformra van szükségünk” – adta meg az alaphangot, amelynek szerinte egyszerre kell erkölcsi szempontokat szem előtt tartania, de ekkor legalább olyan fontosnak tartotta azon jogszabályok megalkotását, melyekkel a jogalkotó „akarja a dekadenciát kiirtani a sajtóvilágból”. Arról beszélt, hogy a „kulturális tényezőket”, ezúttal konkrétan a lapokat kiadó vállalkozásokat a tőkések uralma alá hajtották, vagyis a tulajdonosok által diktált területté változott, amelyet a sajtószabadság korlátozásának nevezett. Utóbbi alatt azt értette, hogy szerinte biztosítani kellett volna „a tőke uralmával szemben az

írók szabadságát”, majd kicsit nyakatekert érveléssel arról beszélt, hogy a sajtószabadság megvalósulását szolgálja, ha a korlátozó paragrafusokkal olykor „végigütnek” a sajtó munkásain, egyéb szereplőin és intézményein. A sajtó szabadságát az „erkölcsi kvalitások”, a „magas erkölcsiség” érvényesítésével együtt kell megvalósítani – szögezte le, bár azt csak sejteni lehet, hogy ezt hogyan tartotta volna megvalósíthatónak, vagyis kinek kellett volna megmondani, ki vagy mi képviseli a magasabb erkölcsi értékeket. Mindenesetre az, hogy a „mai dekadens világot”, „a kapitalizmus nyomását” és az „önzés túlhatalmaskodását” említette, arra utal, hogy a jobboldali, keresztény-nemzeti eszmék terjesztését akarta büntetőjogi védelemben és előnyben részesíteni, még ha ezt ennyire konkrétan nem is fogalmazta meg.

Reagált arra is, hogy 1921 nyarán az ún. vagyonváltsággal kapcsolatos törvény tartotta izgalomban a társadalom jelentős csoportjait. (A Hegedűs Lóránt vezette pénzügyi tárca gazdasági stabilizációs csomagjának jelentős eleme volt az államháztartás egyensúlyának biztosításához egy egyszeri, az ingatlanok, ipari üzemek, vállalkozások stb. után beszedett „vagyondézsmá” kivetése, amely a kormányon belül is vitákat szült.⁴⁰³) Prohászka különösen a mezőgazdasági kisbirtokosok nyomasztó adóterhektől való félelmét osztotta,⁴⁰⁴ és pártolta, hogy földbirtok esetén a természetbeni megváltás lehetőségét is biztosítsák. (Ez utóbb meg is történt.) A parasztság mellett állást foglalt a munkások ügyében is, támogatását és egyetértését fejezte ki a munkásbiztosítási bíraskodásról szóló (később 1921. évi 31. tc.-ként elfogadott) javaslat iránt. A kormány éppen aktuális törvényalkotó munkáját tehát támogatta, s legfőbb problémának ezúttal a pénztelenséget nevezte, vagyis azt, hogy az ország erőforrásai további szociális irányú jogalkotást és reformot nem tettek lehetővé.

Ugyanekkor megjelent egy rövidebb nyilatkozata is a sajtótörvényről, amelyben nagyjából ugyanazokat a gondolatokat mondta el, mint az interjúban, néhány további észrevétellel kiegészítve.⁴⁰⁵ A tervezett sajtótörvény támogatását kissé sarkosabban indokolta, a „felburjánzott visszaélések ellen” szükséges „megtorló intézkedéseként” méltatta a tervezetet, illetve elmondta azt is, hogy a megjelent tartalmakért a felelősséget nemcsak az újságíróknak és szerkesztőknek, hanem a kiadóknak is viselniük kell. Elégedett volt a szigorúság mértékével, de a sajtó megrendszabályozásának eszköztárával nem. „A destrukció ellen ezzel is kell küzdeni, de ennek intézkedésein kívül sürgősnek tartom a többi között a sajtókamara felállítását is” – mondta, egyben állást foglalt a keresztény radikálisok részéről megfogalmazott egyik legfőbb igény mellett.⁴⁰⁶

Augusztusban egy akkor induló vidéki keresztény-nemzeti lapban, Szent István ünnepéhez igazítva fejtette ki aktuális gondolatait,⁴⁰⁷ amelyek már előrevetítették, hogy 1921 utolsó hónapjaiban Prohászka egyre gyakrabban a szélsőjobboldali radikalizmus álláspontját igyekezett

előtérbe helyezni. „Szent István király napja az ébredő és élni akaró magyarok ünnepe” – kezdte cikkét, majd megállapította, hogy az államalapító király emlékezete előtt pironkodnia kellene a kortárs magyaroknak, mert – vélte Prohászka – még nem múlt el a nemzethalál veszedelme, amelyet „a világháború fűriái, s a Kunok–Kohnok, Jásziak s Galileista pribékek”, valamint a kisantant akartak megvalósítani. (E ponton megjegyzem, Prohászka gyakran váltogatta azt a két nézőpontot, miszerint még nem múlt el az 1918–19-es időszak visszatérésének veszélye, illetve azt, hogy már megtörtént, de a regenerálódás folyamata még nem elegendő.) Ezzel a nemzethalál-vízióval szegezte szembe a magyarság élni akarásának Szent Istvánra visszavezetett programját, és három dologban összegezte az államalapító uralkodó szellemi hagyatékát, aktuális jelennek címzett üzenetét. Az első a kereszténység, ekkori olvasatában „a vallás gyökeréből fakasztott erkölcs diktálta törvények” megteremtése, amelyet egyértelműen antiszemita felhangokkal értelmezett, mondván, a krisztusi alapú állam-építés ellentéte „az a másik szellem, melyet a destrukció rádiuma sugároz szét zsidó egyetemi tanárok katedrájáról, akár a szabadsajtó lelkeket mételyező orgánumaiból”. A magyar értelmiségtől meg kell követelni az „elfogulatlan s bátor kereszténységet” – írta, ezt olyan alapnak tekintette, amelyhez szigorúan ragaszkodni kell. A második Szent István-i üzenet – folytatta –, hogy a vért nem szabad megtagadni, amit úgy értett, hogy „nemzeti alapon kell az országnak fölépülnie”, s ezt is ellenségkép keretében értelmezte. A nemzetköziség gondolatát Prohászka szerint azok terjesztik, „kiknek sehol sincs hazájuk”, vagyis ezt sem volt nehéz aktuálisan a zsidóságra vonatkoztatni. (Már csak azért sem, mert a hazátlanságot Isten büntetéseként azonosította.) Forró, történelmi hagyományokra alapozott büszke hazafiasságot várt el a püspök kortársaitól. A harmadik tényezőt pedig a boldogabb magyar jövő szolgálatában jelölte meg, akár megszokott dolgok reformját is értve ez alatt. „Magyarországnak magyar kézen, megbízható kézen kell lennie, s a nemzetből nem szabad Sajlok- [sic! helyesen Shylock-] késsel sem húst, sem érzést, sem faji gondolatot kioperálni” – adta ki a jelszót, és ezúttal sem véletlenül használta a Shakespeare *Velencei kalmár* c. darabjában szereplő gonosz zsidó uzsorás figuráját, az antiszemita közbeszédben a szívtelen és pénzéhes zsidó szinonimáját. Folytatta ugyanis azzal, hogy nem lehet magyarnak tekinteni azt, aki, ha magyarul is beszél, de a „nemzetközi nagy idegenséghez húz”, mert a magyarságot nem a nyelv, hanem a lelki elköteleződés jelentette a püspök számára. A magyar közélet arculatán változatlanul „az idegenség ijesztő vonását” vélte felfedezni, ezért a Szent István emlékeztetéhez és a hagyományokhoz való ragaszkodást, „öntudatos magyar reakciót” szorgalmazott az „idegenség” helyett a magyarság szempontjainak érvényesüléséért.

Hasonló gondolatok hangozhattak el augusztus 20-i szentbeszédében, de ennek pontos szövege sajnos nem ismert, naplójában örökített meg pár gondolatot,⁴⁰⁸ például arról, hogy a

világban két szemben álló erő küzd, a kereszténység és a bolsevizmus, utóbbi pedig a püspök szerint „a kultúra halála, a nyugat halál-maszkja”. Maga örökölte meg másik témáját eképpen: „Óvtam a zsidóságtól; megesh titeket.” (Arról is írt, hogy egyik híve szégyenkezve vallotta be a mise után, hogy anyagi okokból kénytelen volt zsidó orvos szolgáltatását igénybe venni – vagyis Prohászka prédikációjában bizonyára a zsidóságtól való elhatárolódás szükségességéről is beszélt, amit egy egyszerű ember a személyes kapcsolatok megszakítására való isteni parancsolatként értelmezhetett.)

Ebben az időszakban Prohászka egyik legfontosabb, a politikai nézeteit összefoglaló közszereplésére nem is Magyarországon, hanem a német katolikusok Frankfurtban tartott nagygyűlésén került sor, ahol a püspök augusztus 29-én tartott nagy hatású beszédet,⁴⁰⁹ mely arra is lehetőséget adott, hogy a magyar viszonyokkal – nyilvánvalóan az ő értelmezése szerint – megismertesse a külföldi hallgatóságot, illetve mintegy hazafelé is „üzenjen”. Az első világháború után, a weimari köztársaság politikai viszonyai között újjászerveződő német „keresztény”, illetve jobboldali radikális politikának a katolikus nagygyűlések ugyanúgy fontos demonstrációs fórumai voltak, mint magyarországi megfelelőjének. Közvetlenül a nagygyűlés előtt gyilkolták meg egy nacionalista szervezet radikálisai a Centrum Párt politikusát, a korábbi pénzügyminisztert, Mathias Erzbergert, s a rendkívül feszült belpolitikai helyzetben a német baloldal, különösen a szociáldemokraták elítélték, hogy a magyarországi fehérterrort igazolni próbáló, keresztény-nemzeti politikusok (a püspök mellett Huszár Károly, Turi Béla, Ernszt Sándor) vettek részt egy ottani nagygyűlésen.⁴¹⁰

Prohászka beszédét – érdekes és különös módon – egy ószövetségi párhuzammal kezdte, mondván a katolikus egyház hasonlít a régi Júda prófétáihoz, amennyiben azok is figyelmeztették a népet a csüggedés, illetve másfelől az elbizakodottság veszélyeire, de amikor a népnek száműzetésbe kellett vonulnia, szellemi vezetőik követték őket, „előkészítették azt a jobb jövőre”. A katolikus egyháznak pont ilyen szerepet tulajdonított, az ószövetségi babiloni fogságot pedig a katolicizmustól elszakadt Európának feleltette meg. Arról beszélt, hogy az európai népek először a reformáció korában fordultak szembe az európai kultúra lényegét adó kereszténységgel (ebből az egy mondatrészéből később nagy vihar támadt, ld. alább), s a saját koráig húzódó évszázadokat egy folyamatos hanyatlási folyamatként ábrázolta a francia forradalmon, a 19. században a liberalizmus térhódításán át a „világháború örvényébe” való zuhanástól, ahonnan két irányú mélypont felé vezetett tovább az út: Nyugaton a Párizs környéki békeszerződések „barbarizmusába”, Keleten pedig a bolsevizmusba. Súlyos szavakkal bélyegezte meg a liberalizmust, mely szerinte tönkretette a világot, s új korszak eljövetelét szorgalmazta, melyben a szabadságot az igazság és a tekintély helyreállításával rekonstruálják

helyes, az európai kultúra eredeti (középkori) irányvonalában. A zabolátlanul áradó liberalizmus pusztítását ecsetelte a kultúra mellett a gazdaságban, az oktatásban és a politikában egyaránt, utóbbi esetében külön kritikával illette az általános választójogot (ld. erről fentebb), illetve a népképviselési alapú törvényhozásokat is, amelyek szerint nemcsak folyamatosan csökkenő színvonalat produkáltak, hanem egyre inkább a végrehajtó hatalmat birtoklók egyszerű eszközévé süllyedtek. Azáltal, hogy megjelentek a politika színpadán a szociáldemokraták (illetve az általa azokkal azonosított kommunisták), „a szabadság szolgasággá” alakult, „az állítás tagadásba virult”. Saját korszakát így egy nagy (európai) kultúra pusztulása utolsó periódusaként határozta meg. (Hozzátette, hogy nem a szabadság fontosságát kívánta vitatni, csak azt állította, hogy a katolicizmus által determinált „valódi” szabadság helyett a liberalizmus az azzal való visszaélést valósította meg.)

Ettől a ponttól szónoklata a kiút, a pozitívumok ismertetésébe fordult, kijelentette: „Egy új korszak jön most, amelyben a szabadságot nem fogja a féktelenség kompromittálni.” Határozottan kijelentette, hogy az igazi, valódi szabadságot a katolikus egyház hirdeti és képviseli a leghitelesebben, s ezért annak értékeit „kellene megtartani az állami és polgári életben is” – mondta. Nem az államformát tartotta lényegesnek (ennek kijelentése nyilván összefüggött azzal, hogy Németország köztársaság lett, Magyarországon aligha mondott volna ilyet), hanem a katolikus tanításokra alapozott társadalmi program megvalósítását. Gyorsan hozzátette, hogy ez nem vonatkozhat a liberalizmus elfogadására, sőt, büszkén említette, hogy IX. Piusz pápa azt pestisnek nevezte. A szabadság nem terjedhet odáig – fejtegette tovább Prohászka –, hogy az emberek gondolkodását és cselekedeteit megpróbálják elválasztani „az isteni tekintély mindenhatóságától és az egyház vezetésétől”. Ha ugyanis az egyén minden kötöttségtől mentesen hozhatott döntést, azzal „nagyon sok baj szakadt a világra”, és „az individuális önistenítéssel nőtt naggyá a csalárdság, a hitetlenség, az istentelenség és a materializmus; másrészt az individualizmussal együtt burjánzott föl az egoisztikus életfölfogás, az elvhajhász testiség bojtorjánja”. (Prohászka itt az egyik legrégebbi, leginkább elterjedt liberalizmus-kritikát sarkította ki, amikor nem vette figyelembe, hogy a liberalizmus klasszikusai szerint is egy egyén szabadsága nem korlátozhatja más szabadságát, illetve annak kollektív megvalósulását.) Érthetőnek és jogosnak nevezte az egyház mindenkori liberalizmus- és forradalom-ellenességét, mert utóbbiakkal a vallás és az egyház megkérdőjelezése is többnyire együtt járt, de legalább ennyire igazolhatónak tartotta a katolicizmusnak a modern demokráciákkal szembeni fenntartásait is. A demokrácia csak addig fogadható el, ameddig az a nép „valódi” (egyház által megalapozott) érdekeit szolgálja, de a kortárs demokráciákat a

tőkések uralmának, a sajtót a korrupció és az emberek rabságban tartása intézményeinek látta, illetve láttatta.

Még inkább elfogadhatatlannak tartotta „a demokrácia legújabb fejlődési foka” minősített esetét, vagyis azt a magyarországi példát, hogy szerinte „a szociáldemokrácia kommunizmusban és bolsevizmusban végződött”. Borzalmasnak nevezte nemcsak a proletárdiktatúrát, hanem Nyugat-Európa közömbösségét is, és az okok felmutatása között elsőként „a zsidó sajtót” nevezte meg, majd a Tanácsköztársaság zsidó származású vezetőinek felsorolásával nyomatékosította mondanivalóját. Szörnyűnek nevezte azt is, hogy Kun Béla diktatúrájának bukását követően a fehérterror eseményeit a sajtó egyáltalán megírta, szavaival „a »demokrata« lapok az egész világot telesírták fájdalomakkal”. Ezeket mind hazugságnak nevezte, és felszólította hallgatóit, hogy ne higgyék el a fehérterrorral kapcsolatos híreket, Magyarországon rend és jogbiztonság van – jelentette ki határozottan –, aminek legfőbb garanciáját a nép által lelkesen követett Horthy kormányzóságában jelölte meg.⁴¹¹ Terrort kizárólag a vörösök követték el – jelentette ki, s fontosnak nevezte, hogy a német katolikusok megfelelően tájékozódjanak a magyarországi helyzetről, „ne engedjék magukat félrevezetni a zsidó-liberális demokrácia sajtójától, amely minden hazugságot világgá kürtöl, és ami elhallgat olyasmit, ami Izrael érdekeivel ellenkezik”. Beszéde végén elkötelezett kereszténységre, munkára szólította fel a német katolikusokat is, és meggyőződését fejezte ki, hogy „a boldog és alkotás-vágygal telített szabadság és erős tekintélytisztelet” képes megoldani a nagy feladatot: „egy új világ megalkotását és a kultúra keresztényesítését”.

A magyarországi sajtóvisszhangok közül a jobboldalon ismét azt emelték ki, hogy Prohászka mennyire helyes diagnózist adott az itteni jogbiztonságról, és arról győzte meg a külföldieket, hogy nincs fehérterror,⁴¹² míg a liberálisok szerint az egykor népszerű püspök már egyértelműen „gyűlölködő” beszédet tartott, amikor arról szólt, hogy az európai kultúrát a liberalizmus tette tönkre.⁴¹³ Beszédének egy eleme viszont elhúzódó, a kor felekezeti viszonyaira jellemző vitát hozott a felszínre, a protestánsok, különösen az evangélikus egyház ugyanis sérelmezte, hogy Prohászka a reformációt nevezte meg az európai keresztény kultúra hanyatlása első nagy állomásának, amelyet a liberalizmussal folytatott és végül a kommunizmussal fejezett be. Geduly Henrik, a tiszai evangélikus egyházkerület püspöke felháborodottan tiltakozott e beállítás ellen, a „protestáns lelkiismeret és történelmi öntudat nevében” visszautasította „a protestáns hitfelfogást és világszemléletet felháborító módon sértő kijelentéseket”.⁴¹⁴

Az evangélikus püspök markáns nyilatkozatára reagáló visszhangok közül érdemes illusztrációnak két székesfehérvári lap vitáját felidézni, amelyek egyébként szellemiségüket tekintve nem álltak messze sem egymástól, sem Prohászkaétól, ezúttal mégis személyeskedő

cikkpárbajt folytattak, amelynek tétje nagyjából az volt, hogy melyikük lojálisabb a püspökhöz. A *Fejérmegyei Napló* arról írt, hogy Prohászka nem is mondott olyat, hogy eszmei kapcsolat állna fenn a reformáció és a kommunizmus között, pedig – a lap szerkesztője, Hajós József szerint – a katolikusok mindig is a nemzet érdekében tevékenykedtek, ellentétben a protestánsokkal, amit laptársuk tudósításából kiolvasni vélt.⁴¹⁵

E ponton érdemes kicsit kitérni arra, hogyan értelmezte Prohászka a protestánsok szerepét a keresztény-nemzeti ideológián belül. A püspököt mind saját korában, mind az utókor értelmezésében gyakran tartották toleráns, a protestáns egyházakkal kapcsolatot kereső és fenntartó, sőt, az ökumenikus gondolat, vagy a II. Vatikáni Zsinat egyfajta előfutárának.⁴¹⁶ Tény, hogy nem először beszélt arról, hogy a reformációt az európai keresztény kultúra első nagy válságának, pontosabban egy nagy hanyatlás első és nagy hatású jelenségeként értelmezte,⁴¹⁷ bár csak a frankfurti beszéd kapcsán lett belőle nagyobb vita. Az 1920-as évek elején (sőt, tulajdonképp az egész Horthy-korszakban) a történelmi egyházak között beszélhetünk egyfajta folyamatos féltékenységről és rivalizálásról, a katolikus egyház gyakran vizionálta a protestánsok (reformátusok és evangélikusok) túlsúlyát a keresztény-nemzeti politikai rendszerben, míg utóbbiak gyakran érzékelték úgy, hogy a nagyobb számarányú katolikusok részéről az elnyomást és a megkülönböztetést tapasztalják, miközben mindkét fél a keresztény összefogást, sőt, a szekularizációval és a liberalizmussal szembeni egységes fellépést (az iránti elkötelezettségét) hangoztatta.⁴¹⁸

Bizonyos ügyek kapcsán ez látványos formában is felbukkant, éppen 1921-ben borzolta a kedélyeket, hogy Zadravecz István tábori püspök minden követ megmozgatott azért, hogy Kapisztrán Szent Jánost nyilvánítsák a magyar Nemzeti Hadsereg védőszentjévé, ami a protestánsok élénk tiltakozását váltotta ki.⁴¹⁹ Maga Zadravecz ezt azzal indokolta, hogy Kapisztrán kora hasonló volt a sajátjához, „Európa-szerte szinte égbekiáltó módon zsarolták a zsidók a keresztényeket”, s a török invázióhoz hasonlóan „ma újból a kereszténység ellen folyik a harc”, a bolsevizmus pedig a „liberalizmusnak és szabadkőművesi zsidóságnak természetes gyermeke”.⁴²⁰ Prohászka – Zadraveczcel való szoros kapcsolata ellenére – ezúttal maga is úgy foglalt állást, hogy nem kellene a védőszent-ügyet erőltetni, bár elvi szinten egyetértett a tábori püspökkel, az aktuális körülmények között feleslegesnek és zavart keltőnek tartotta emiatt sérelmet okozni a protestánsoknak, kifejezetten aktuális politikai érdekek miatt kérte, hogy ne foglalkozzon ezzel az üggyel.⁴²¹ Prohászka nyilvánosan az összefogást, együttműködést, a „keresztény egység” liberalizmus elleni közös fellépését szorgalmazta közszerepléseiben, nem véletlenül emlegették annyiszor 1919. decemberi, „szivárványhíddal”, vagy később a katolikus–protestáns szellemi központok közötti „aranyhíddal” kapcsolatos szemléletes hasonlatát.⁴²²

Mint egy-egy elszólása (különösen a frankfurti beszédben), illetve egy-egy naplójegyzete világosan mutatja, igazából nagyon is rossz véleménynel volt a protestánsokról, úgy vélte, valójában nem keresztények álltak szemben a destruktív irányzatokkal (szocializmussal), hanem csak a katolicizmus, „mert a revolúció, az ősi szakadás voltaképp a katolicizmus elleni támadás, a kereszténység elleni támadás volt”, a protestánsokkal a keresztény kurzus megteremtésére irányuló összefogás pedig csupán a kor által megkívánt taktikai eszköznek volt tekinthető a szemében.⁴²³ A protestánsokkal való együttműködés felszínes és kizárólag bizonyos közös érdekek diktálta jellegét őszintén meg is fogalmazta: „Én is szoktam a katolikus és protestáns kooperációját hirdetni, amennyiben ezidőszert ezzel is megvédhetőnek gondolok egy-két pozíciót. De erre a kooperációra egy percre sem támaszkodom, mert hogy mást ne említsek, a kath.[olikus]-nak nem lehet támaszára a prot.[estáns] és viszont.” Szilárd meggyőződése volt, hogy a reformáció ugyanúgy a katolikus egyház elleni lázadást jelentett, mint minden későbbi „revolúció”.

Nem véletlenül foglalkozott az alighanem év közben írt, de csak év végén megjelent önálló cikkében is azzal, hogy a keresztény-nemzeti ideológiában a katolikus–protestáns viszonyt értelmezni próbálja.⁴²⁴ Ebben Prohászka először is azt tette szóvá, hogy szerinte Magyarország sorsába elfogadhatatlan módon avatkoztak bele az antant hatalmai, a bojkottot hirdető nemzetközi munkásszervezetek, a külföldi magyar emigráció, de úgy vélte, a francia szabadkőműves páholyok is, ezzel szemben a nemzeti szuverenitás kinyilvánításának minősítette, hogy a magyar kormány „az aknavető s elszidósodott szabadkőműves páholyokat” feloszlatta. A különböző módokon megnyilvánuló Magyarország-ellenes támadásokat Prohászka számára közös nevezőre hozta, hogy szerinte mindegyik ilyen „támadó” szemében a keresztény-nemzeti irányzat volt szálla, s szemléletes képekkel írta le, hogy a legváltozatosabb módokon („akár a hatalmak medvetalpával, akár a patkány rágesáló fogával”) akarták a kereszténység ügyét Magyarországon tönkretenni. Ezzel, a „közös ellenség elleni” együttes fellépés szükségességével magyarázta a keresztény történelmi egyházak összefogás-kényszerét. „Én hiszek az összefogás s együttműködés lehetőségében, s mindenütt hirdetem s sürgetem, hogy fogjon kezét minden, ami keresztény vagy keresztény a szabadkőművesség, a zsidóság s a bolsevizmus világfrontja ellen [...], ez a kereszténység harca a destrukció s a fölözslás s a rothadás ellen” – szögezte le. Nem volt kétséges számára, hogy ebben az óriási küzdelemben a kereszténység fog győzni, de figyelmeztetett, hogy elhúzódó és kemény „csatákat” kell megvívni, s ezért van szükség együttműködésre. A protestáns–katolikus viszonyt „bajtársiasságnak” nevezte, s örömmel regisztrálta az ilyen együttműködés megvalósulásának első jeleit. Az egyes egyházak alaptanításaikhoz való ragaszkodását azonban

nagyon fontosnak tartotta, s nyíltan meg is fogalmazta: „A felekezeteknek a politikai téren való ez az egyetértése s állásfoglalása egy percig sem jelent lehűlést a buzgalomban, vagy éppen hitközönyt a dogmákkal szemben.” Az együttműködés „politikai” jellegét többször kiemelte (sőt, „politikai frontnak” minősítette), s úgy gondolta, ez akkor lehet sikeres, ha minden résztvevő fél buzgón érvényesíti a kereszténység vallási és erkölcsi parancsolatait: „Világító hitet s gyakorlati életet kívánunk küzdőinknek, enélkül nem bízunk bennük, tehát győzelmükben sem.” Minden megosztás félretételét, a történelmi keresztény egyházak elszánt, harcos összefogásának alapelvét fogalmazta meg.⁴²⁵

A jobboldali radikálisok 1921 őszén hasonlóan gondolkodtak a magyarországi katolikusok és protestánsok együttműködéséről, Bajcsy-Zsilinszky Endre például arról cikkezett, hogy a történelmi múltban hol az egyik, hol a másik kereszténység volt a nemzeti eszme zászlóvivője, és Prohászka, Ravasz és Raffay püspökök „belső lényegében” azonos kereszténysége mellett érvelt, amelyet a különböző felekezetű főpapok elkötelezett közéletisége juttatott kifejezésre.⁴²⁶

Kitérőként említem, hogy a katolikus–protestáns ellentétek IV. Károly második visszatérési kísérlete kapcsán különösen kiéleződtek, Horthy például arról írt Csernochnak, hogy az amúgy is feszült belpolitikai helyzetet „egyesek még súlyosbítják azzal, hogy a kormánynak az ország megmentése érdekében tett és eminenciád által is bizonyára méltányolt intézkedéseiben felekezeti indító okokat és a katolicizmus ellen irányuló tendenciát keresnek, ama tény alapján, hogy a minisztérium tagjai túlnyomó számban protestánsok.”⁴²⁷ Kérte az érseket, hogy lépjen fel a protestáns dominanciával kapcsolatos rágalmak eloszlatása érdekében, amelyet a tervezett katolikus nagygyűlés csak még jobban felerősíthetne. Csernoch válaszában igyekezett az egyházat elhatárolni IV. Károly visszatérési kísérletétől, arról győzködte a kormányzót, hogy a püspöki kar arra kérte a volt uralkodót, „kalandra ne ragadtassa magát”, és az egyháznak semmi köze nem volt a „királypuccshoz”.⁴²⁸ Túlzottnak minősítette a katolikusokra nehezedő protestáns dominanciával kapcsolatos vélekedéseket, ezáltal Horthy aggodalmait is, de azt azért szóvá tette, hogy szerinte a katolikusok „sokkal szelídebben és halkabban” adtak hangot a problémának, mint ahogy a protestánsok hangoztatták „az ő vélt sérelmeiket”. A levél egyben alkalmat adott Csernochnak, hogy az egyház és a politika viszonyát átfogó jelleggel próbálja meg körüljárni: „Főméltóságodat biztosíthatom, hogy amíg élek, soha sem fogom megengedni, hogy valaki a magyar katolikus egyházat, mint ilyent valamely politikai irányhoz lekösse. Bármily csábító is valamely irány támogatása, az egyház a napi politika kérdéseiben, amelyek nem érintik az egyház hitbeli és erkölcsi tartalmát, mindig tartózkodóan viselkedik, mert a politika nem az egyház hivatása. A politika támogathatja és üldözheti az egyházat. Azért egyes katolikusok, mint állampolgárok kötelesek odahatni, hogy a politika az egyház szabad

erőkifejtését ne akadályozza, sőt lehetőleg elősegítse. Egyéb kérdésekben az egyház érdektelen a politikában.”

Az érsek ilyen távolságtartó véleménye azért is lehetett érdekes, mert Prohászka ezt nyilvánvalóan egészen másként gondolta. Mint ekkori közszerepléseiből egyértelműen kitűnik, a székesfehérvári püspök a vallás szabad gyakorlásának biztosításán túl szinte minden „egyéb kérdésben” az egyház, és az általa képviselt ideológia illetékességét vallotta, s mindent elkövetett, hogy azt a közélet által biztosított eszköztár igénybevételével érvényesítse.

Fontosabb közszereplések, 1921. szeptember – december

Az év hátralévő időszakában Prohászka közszerepléseiben egyre inkább előkerültek felfogásának szélsőjobboldali radikális vonásai. Feltűnően aktív volt a közélet fórumain, számos szónoklatot tartott, cikkei és interjúi jelentek meg a lapokban, s mindezekben markáns véleményt formált a politika világáról, a legfontosabb társadalmi kérdésekről. Mindez azért érdekes, mert saját feljegyzéseiben ekkor a politika világtól való mélységes undorodását örökítette meg.⁴²⁹ „No és a politika! Azoknak föl a fejük! Sokkal többre becsülöm a krumpli-kapálást, mint ezt a szószátyár, ideges s ösztönös kapkodást, amit politikának hívnak!” – írta, és lesújtó véleményt fogalmazott meg a gyakorló politikusok személyéről, illetve sajtóban megjelent nyilatkozatairól, Simonyi-Semadam Sándort például „penészszakállúnak” nevezte, a IV. Károly által miniszterelnöknek kinevezett Rakovszky Iván tevékenységét „paprikajancsikodásnak” stb. A politikai élet színtereit (kimondatlanul egyértelműen a nemzetgyűlést is) „csúnya világnak”, „hepciáskodó politikus kakasok kis udvarának” látta, amellyel szembeállította kápolnájának isteni békességet és színességet árasztó hangulatát. Mindazonáltal nyilvánvaló, hogy nem kívánt csak utóbbiba visszatérni, és kizárólag vallásos elmélkedésekkel foglalkozni. E naplóbejegyzés a püspök saját maga számára megörökített érzelem-kitörése volt, és abból fakadhatott, hogy a gyakorlati politika világa valóban távol állt a személyiségétől, a társadalomformáló politikai eszmék világa azonban nagyon is közel. Ez magyarázhatja, hogy miközben számára visszataszítónak minősítette a politizálást, a különböző fórumokon kifejtett, mozgósító, iránymutató gondolataitól várta az emberek gondolkodásának általa helyesnek vélt irányba való terelését, így tartotta összeegyeztethetőnek saját intenzív közéleti szerepvállalását az általa megvetett (őt kifejezetten untató és bosszantó) napi politika befolyásolásának igényével, az azon való felülemelkedéssel.

Szeptember elején vidéki lapokban publikált programcikkében a sötét és kilátástalan óceánon túlélést kereső hajótöröttekhez hasonlította a magyarokat, de megismételte az európai keresztény kultúra megszűnésével kapcsolatos, frankfurti beszédben is érintett diagnózist:

„Manapság ugyanis nem vesztett háborúról, nem is csak Magyarország megcsonkításáról, hanem kultúrkorszakok végzetéről s talán végéről is van szó.”⁴³⁰ Megismételte markáns liberalizmus-kritikáját is, a hanyatlási folyamat kezdetét azonban ezúttal már a francia felvilágosodás korától indította, de ugyanúgy a bolsevizmus pusztításában jelölte meg a mélypontot. A Nyugat-Európát is pusztulással fenyegető bolsevizmussal („az orosz zsidó-ázsiai csőcselékkel”, „a keresztény kultúra funerátoraival”, „az antikrisztusi kereszt-letöréssel”) szemben Prohászka szerint Magyarországon bontakozott ki először az Európa számára is reményt nyújtó keresztény politikai és társadalmi ellenállás. (Vagyis a magyar keresztény-nemzeti ideológiának önmagán, a magyar nemzeten túlmutató küldetést is tulajdonított.) Ezt az ellenállást Prohászka szerint az váltotta ki, hogy ők és követői ismerték fel, hogy az ország „teljesen elzsidósodott s hogy a magyar címerre rémséges árnyat vet a pentagramm, a mógendóved”. (A szabadkőművesség, illetve a zsidóságot jelentő Dávid-csillag szimbólumainak emlegetése erőteljes szélsőjobboldali szóhasználatot mutat.) Az „elzsidósodással” szembeni ellenállás eszméjének kell a keresztény-nemzeti program alapjául szolgálni – jelentette ki, s megismételte korábbi közszerepléseiben már ismertetett, elért eredményeket (a kis- és nagy antanttal való dacos szembenállás vízióját, valamint a Horthy személye által biztosított erős és határozott vezetés tényét), harcos ellenállásra, kitartásra, „intranszigenz keresztény politikára” buzdított, megrázó felszólítással tetéztve mindezt: „Magyarok, keresztények, ne felejtsetek, hogy végeztekről van szó!” Szeptember 18-án a rákosszentmihályi templomban tartott jótékony célú hangversenynek is szónoka volt, akkor kissé finomítottabb formában, de a frankfurti beszédében szereplő gondolatokat adta elő újra.⁴³¹ A keresztény életvitel fontosságát hangsúlyozta, elmondott – valóban visszatérőnek tekinthető – elemeket a liberalizmus kritikájáról, viszont a szokásosnál talán kicsit keményebben korholta a helyi keresztény társadalom érzéketlenségét (igaz, a szegediekről is ez volt a véleménye, ld. erről alább), például nagy erdő előtt álló favágóhoz hasonlította magát: „A keresztény társadalom, kivált Pest és periferiája ez az erdő, honnan kemény, elgörbült, csomós, vagy szuvas fákból, emberekből kell kitermelni a Krisztus világában hasznos egyedeket.”

Harcos, antiszemita alapozottságú mozgósítás jellemezte újra október végén – november elején Prohászkanak az Ébredő Magyarok Egyesületében (Budapesten, illetve Szegeden) tartott beszédeit. A budapesti Vigadóban október 22-én tartott ébredő gyűlésen, a korabeli szélsőjobboldal számos prominens személyisége jelenlétében lényegében megismételte a nyugat-európai keresztény kultúra hanyatlásával és pusztulásával, ebben a liberalizmus és a zsidóság szerepével kapcsolatos téziseit.⁴³² Óvatosan célzott arra, hogy más összetételű (akár szélsőjobboldali) kormány is jöhet az országra, de inkább azt tartotta lényegesnek, hogy a hosszabb távon, kitartással megoldandó legfontosabb feladatuk („a keresztény Magyarország

talpra állítása és megvédése a veszedelemtől”) nem változott és nem is változhat. Nemcsak a zsidókra, hanem mindenkre ellenséggként tekintett, akit megfertőzött a „zsidó szellem”, és azt is határozottan leszögezte, hogy az új politikai rendszer nem lehet „a kikeresztelkedettek kurzusa”, a kereszténység pedig „nemzetközi”. Óvott a „testvérharctól”, zsidóellenes keresztény összefogást sürgetett.⁴³³

Az Ébredő Magyarok Egyesülete Prohászka által november elején meglátogatott szegedi csoportja a szélsőséges antiszemita megnyilatkozásokat, kezdeményezéseket is képes volt tovább fokozni. 1920. április 28-i nagygyűlésük – a frissen alakult parlamentnek címzett, zsidókérdést „megoldani” kívánó levelek, táviratok között – úgy foglalt állást, hogy a szervezet „minden reményét a nemzetgyűlés alkotó munkájába helyezi, bízván abban, hogy a zsidók tarthatatlan kihívó magatartása végre a nemzetgyűlést is megmozdítja”.⁴³⁴ A szegedi ÉME radikalizmusa, antiszemitizmusa másfél évvel később sem volt alacsonyabb intenzitású. Prohászka látogatása elé felfokozott várakozással tekintettek,⁴³⁵ ennek a püspök messzemenőig igyekezett is megfelelni. Megérkezésekor tartott beszédében az ÉME stílusának megfelelő, mozgósító erejű szavakat használt. Nemcsak teljes szimpátiájáról biztosította meghívóit (az ő „ébredő testvéreit”, ahogy mondta), hanem a személyével kapcsolatos helyi várakozásokat is ki akarta elégíteni, jó érzékkel kapcsolva össze politikai meggyőződését Szeged városának az ellenforradalom születésében betöltött szerepével: „Tűzet hoztunk, de ezt a lángot nem azért hoztuk Szegedre, hogy gyűjtsunk vele, hanem hogy az itteni magyar lelkek lángjával egyesítve bevilágítsunk ebbe a magyarság mostani ködös novemberi éjszakájába. A magyar gondolat mindig talajt talál Szegeden és tudom, hogy az Ébredők lelkében is állandóan ott ég.”⁴³⁶ A szegedi ÉME-gyűlést bevezető szentmisét Prohászka tartotta, az ekkori, illetve este, a Tisza-szálló nagytermében tartott kultúresten mondott szónoklatok pedig pontosan illeszkedtek a szélső-jobboldali mozgalom profiljába.⁴³⁷

Prohászka mozgósító erejű szónoklatában szélsőségesen antiszemita kijelentéseket is tett.⁴³⁸ Először arról beszélt, hogy a demokratizmus gondolata fontos, a magyarság sem vonhatja ki magát a hatása alól, ugyanakkor nem vallhatjuk magunkénak, mert „éhalált jelent”, és a demokráciában a sajtó „minden gazságra” felhasználható. (Érvelése annak a szónoki technikának felelt meg, mely elvben elfogadott egy demokratikus alapelveket, azonban azt kirekesztő, szélsőséges tartalommal töltötte meg.) Majd arról beszélt, hogy saját korában mindenki érezte Európa új berendezkedésének igazságtalanságait, és egy igazságos, „új világrend” szükségességét, s szerinte ez kellett, hogy felébressze a „keresztény és nemzeti életösztönt”, arra buzdítva az „ébredőket”, hogy a hétköznapi életben is legyenek jó keresztények, mert ez ad erkölcsi alapot arra, hogy a hit ne elvont dogma, hanem gyakorlati valóság legyen. A kereszténység

azonban számára egyértelműen zsidóellenességgel kellett, hogy párosuljon: „A világ akkora, amekkorának az ember a saját lelkével látja. Krisztusi távlatból a lelkem a világ sivataga, vagy a lelkem édenkertje lehet. Ideáлизм nélkül nem ér az élet semmit. A zsidó fajban ez az ideáлизм nincs meg, és belőlünk is cinikus blázirtsággal ki akarja ölni. A zsidó degenerált faj és legalkalmasabb a miazmák befogadására. Ezek ellen a miazmák ellen kell nekünk védekezni a kereszténység ősi ellenálló erejével.” Szavaiban ezúttal sem volt nyoma a zsidóság érdemei bármilyen méltánylásának, a „jó zsidók” megkülönböztetésének, egyértelműen a kereszténységre veszedelmes fajként ítélte el a zsidóság egészét, osztva az ÉME szélsőséges antiszemitizmusát. Beszédében kitért még arra, hogy az „ébredők” ne engedjék magukat félrevezetni, őrizték meg közéleti harcosságukat, ne felejtsék el, hogy a magyarságot ellenségei „megnyomorították”.⁴³⁹ A nemzeti érzést Prohászka ismét egybekapcsolta a keresztény-nemzeti gondolkörrel és az antiszemitizmussal való azonosulás igényével. A jobboldali közvéleményben komoly hatása volt Prohászka látogatásának, nem véletlenül fogalmaztak úgy köszönetnyilvánításukban az „ébredők”, hogy a püspöknek „minden szava fényesen világító fáklya volt a mostani homályos, borongós időkben”.⁴⁴⁰

Prohászka szegedi tartózkodása kapcsán egyébként általános politikai helyzetértékelést is adott.⁴⁴¹ Érdekes, hogy a riport szerzője – a püspökkel kapcsolatos általános közvélekedést erősítve – milyen bámulattal és hódolattal idézte fel a vele való találkozást. Prohászka kifejtette álláspontját a „királykérdés” „ignorálásáról”, illetve a szegediek közömbösségéről, az „ébresztés” és a „közöny felzavarása” szükségességéről beszélt.⁴⁴² Hangsúlyozta, hogy a tradicionális vallásosság helyett a gyakorlati, mélyebb átélést eredményező kereszténységet kell erőltetni, mivel csak ez lehet a megfelelő közéleti aktivitás forrása. „Egységes nemzeti és kompakt keresztény társadalom kialakítására kell törekednünk” – szögezte le, amelyhez az önmegtagadás és az értelmiség fokozott szerepvállalása is szükséges. Érdekes továbbá, ahogy a „keresztény irányzat” ellankadásának (egyébként lépten-nyomon megfogalmazódó⁴⁴³) veszélyére is reflektált: „Amit kurzusnak hívnak, annak az ösztönös, lázas jellege eltűnőben van. De ez természetes is, mert az inkább csak a nagy reakciónak lázas szimptomája volt. De a keresztény nemzeti kurzust nem féltsem, mert az a mi végveszedelmünkben való meglátásainkon és az új szükséges orientáció felismerésén alapult.” Ez azért érdekes, mert ő maga többször is ostromozta „az ösztönös, lázas jellegű”, mozgalmi keresztény politizálás eltűnését, és annak fenntartásában volt érdekelt, a reakciónak értelmezett „keresztény nemzeti kurzus” fennmaradásával és erősödésével kapcsolatosan pedig éppen, hogy eltérő, szkeptikus véleménynek adott hangot. Hangsúlyozta továbbá, hogy a lényegi veszélyt nem annyira a liberalizmusban vagy a demokratikus államformában látta (máskor épp ezek ellen emelte fel leginkább a szavát), hanem a gazdasági

rendszerben, mondván: előbbiek legyőzése mutatkozik könnyebb feladatnak a nehezebben mozduló gazdasági struktúrákkal szemben.

Több témában fejtette ki véleményét a *Szózat*nak adott november végi nagyinterjújában.⁴⁴⁴ A radikális jobboldalon ekkor általában téma volt a keresztény kurzus „megtorpanása”, vagyis az, hogyan reagáljanak a Bethlen-kormány első időszakában már megindult konszolidáció folyamatára. Olyan időpontban került sor Prohászka nyilatkozatára, amikor még nem múltak el teljesen a frankfurti beszéde által keltett hullámok, a közéletet pedig erőteljesen foglalkoztatta a „királykérdés” IV. Károly második sikertelen visszatérési kísérletét követően. A „keresztény egység vonalától” „lassú elhajlást” érzékelt – kezdte válaszait a püspök, amelyben utalt arra, hogy az ő személye is előtérbe került, ezért nyomatékkal megerősítette az „egységes front” mindenek előtt való fontosságát. Sem a katolicizmus, sem a protestantizmus szellemét nem szabad csorbítani – jelentette ki, szerinte ez alapfeltétele az „igazi harcképesség” megőrzésének, amelyre a „közös ellenséggel” szemben szükség volt, éberséget hirdetett a titokban mesterkedő bomlasztással szemben, és elhatárolódott minden felekezetek közötti súrlódástól. A németországi kultúrharcot is az idézte elő – utalt az általa sajátosan interpretált múltra –, hogy ott és akkor a protestáns államhatalom akarta a katolikusok jogait korlátozni, s ezzel szemben bontakozott ki ellenállás. Magyarországon ilyesmire utaló jel nincs – jelentette ki, s még azt is hozzátette, hogy a katolikusoknak nincs okuk attól félni, hogy a protestánsoknak számárányukhoz képest jelentősek a pozíciói „a hivatalokban, állásokban, miniszteri székekben”. A katolikusok részéről gyakran fogalmazódtak meg ezzel kapcsolatos kritikák ekkoriban, de Prohászka úgy foglalt állást, hogy a keresztény kurzust nem veszélyeztette, hogy ekkor a kormányzó és a miniszterelnök is református volt. „Van egy közös ellenségünk, amely a kereszténységet, magát az egész keresztény kultúrát felforgatni akarja, ennek ellensúlyozására egyesülünk” – fogalmazott ekkor is, s nem látta akadályát a „közös ellenséggel” szembeni sikeres összefogásnak. (Az ellenség mibenlétét illetően csak célozgatott a zsidókérdésre, de ekkor sokkal finomabban fogalmazott, mint az ÉME-gyűléseken tartott beszédeiben.) Részletezte a királykérdés „kikapcsolásával” kapcsolatos véleményét,⁴⁴⁵ illetve arról is beszélt, hogy sokkal fontosabb problémáik vannak, elsősorban a szociális kérdések („a tisztviselőnyomor, a magyar közéletmezőség, a magyar lakásügy”) megoldásával, valamint a nemzetgyűlés kritikájával kapcsolatosan. Úgy vélte, képviselőtársai „nincsenek kapcsolatban ezzel a szenvedő világgal, és valóban egy nemzeti képviselő sem távolodhatna el annyira a szenvedő nemzet testétől”, a teljesítményt illetően pedig a „sok beszéd és kevés tett” konklúzióját fogalmazta meg.

A „destruktív sajtó” elleni küzdelmet is folyamatosnak értékelte, a „keresztény sajtónak” szerinte csak az alapjait sikerült megteremteni, további kitartó küzdelmet és ellenállást szorgalmazott. Tőle általában ritkán tapasztalható konkrétsággal beszélt nemcsak Horthyról (akiről ezúttal is minden pozitívumot felsorolt), hanem Bethlen István miniszterelnökségéről is.⁴⁴⁶ Bátor, határozott, nemzeti elkötelezettségű kormányfőnek nevezte, akinek megvoltak az elméleti víziói a kibontakozásról, ugyanakkor kellően gyakorlatias személyiségnek láttatta. Bízott abban, hogy „szebb napok hajnala virrad reánk”, Magyarország ismét elismerten a Nyugat védőbástyája lesz, ehhez azonban Prohászka szerint „előbb még kőszirtté kell összekovácsolódnia”, és teljesen ki kell vetnie magából a Nyugatról érkező eszmei áramlatok „át nem rostált, kritikátlan imádatát”.

Érdemes még a fontosabb közszereplések között említeni a székesfehérvári Keresztény Nők Szövetsége szokásos évi közgyűlésén elmondott megnyitó beszédét.⁴⁴⁷ Ebben ezúttal már nem szólt a választójog kérdéséről, érdekes módon szóba hozta viszont – pozitív hasonlatként méltatva – a római kori diktátorok intézményét. Hozzátette, hogy nem a rendkívüli hatalom szempontjából mondta ezt, hanem azért, mert akkor volt egy személy, aki a nagy bajban, ha rövid időre is, képes volt összefogni a társadalom erőit a közös fenyegetettséggel szemben. Magyarországon nincs ilyen intézmény – szögezte le –, de úgy vélte: „Hanem a diktátorságnak a nagy szelleme, az igen megvan, vagy szükségünk van rá; szükségünk van arra a meggyőződésre, hogy ha az egész közösség bajba van, akkor az egyes hallgasson, és az egyes a maga érdekét a közös érdeknek rendelve alá.” A keresztény nőszervezetet az egységes összefogás fontos láncszemének nevezte, hosszan ismertette szerepét a társadalmi rend megőrzésében, a szenvedőknek nyújtott vigasztalásban, és a „női léleknek” a társadalmi folyamatok katalizálásában. Élesebben elhatárolódott a feminizmustól, mely szerinte férfiasítani akarta a nőket, pedig szerinte a helyes épp a nők férfiaktól különböző természetének közös célok iránti kiaknázása volt. Ahogy fentebb idézett interjúiban említette a „lankadás” jelenségét, a keresztény nőmozgalomban is úgy látta, a hétköznapi gondok egyre inkább távol tartották e mozgalom tagjait a társadalmi szerepvállalástól, de kitartásra és lelkesedésre buzdított, arra, hogy „szellemi, társadalmi hatalmas frontot alkossunk minden veszedelem ellen”.

Decemberben nagy beszédet tartott a Falu Szövetség közművelődési szakosztályában,⁴⁴⁸ s érdekes, hogy ekkoriban mintha újra – igaz, nyilvánvalóan csak átmenetileg – felébredt volna benne a pártpolitika iránti érdeklődés. Tavasszal, a „visszavonulás”-vita időszakában úgy tűnt, valóban teljesen hátat fordított a pártoknak és a parlamenti frakcióknak is, teljes egészében közszereplő értelmiségiként kívánta kitölteni a mandátumából hátralévő időt.⁴⁴⁹ De úgy tűnik,

az egységes párti elnökség korábbi kudarca ellenére nem tudott ellenállni annak az igénynek, hogy tevékeny módon vegyen részt a politikai folyamatok alakításából, és erre alighanem kortársai (különösen a KNEP-ben) erőteljesen igényt is tartottak. Már júliusban részt vett a nemzetgyűlés – első királypuccsban kompromittálódott – elnökének, Rakovszky Istvánnak a lemondatásával kapcsolatos háttér-tárgyalásokban,⁴⁵⁰ később a második Bethlen-kormány létrejötte előtti, Horthy által kezdeményezett egyeztető megbeszéléseken,⁴⁵¹ sőt, érdekes módon, később állást foglalt egy újabb pártfúzió előkészítését illetően is. Egyik nyilatkozatában kifejtette, hogy mindig is az egységes párt eszméje mellett állt, mondván: „A mai külső és belső kényszerhelyzetünkben nincs más mód, mint minden erőt összefogni a nemzet érdekében való munkára. Véleményem szerint egységes nemzeti kormányzat, egységes párt nélkül lehetetlen a megfelelő politikai iskolázás és gyümölcsöző parlamentáris munka is.”⁴⁵² Hozzátette, hogy még azzal sem szabad törődni, hogy csak ideiglenes lesz-e az egységes párt, azt meg kell valósítani, mert „ez a mai politikai helyzet parancsszava”, továbbá reményét fejezte ki, hogy az új pártban meglesz a működéshez szükséges harmónia, vezetői pedig széles látókörű politikusok lesznek. Részt vett a KNEP pártértekezletén, s azt az álláspontot képviselte, hogy az egységes pártra feltétlenül szükség van („anélkül kitesszük a bárkát a hányattatásnak”), s a keresztény párt ne várja meg a kispapok döntését, épp ellenkezőleg, nyilvánítsák ki Bethlen melletti egységes felsorakozásukat, így a KNEP lesz az egységes kormánypárt bázisa, fő ereje.⁴⁵³ Sőt, figyelmeztető üzenetet intézett Bethlenhez, hogy a kispapok megosztottsága szerint veszélyeztette az egységes párti törekvéseket, Prohászka egyértelműen a KNEP-re akarta alapozni az új, egységes kormánypártot.⁴⁵⁴ Még olyan hír is megjelent, hogy a nemzetgyűlés plenáris ülésén újabb beszédre készül,⁴⁵⁵ de erre nem került sor.

Kisebb, meg nem valósult és vétlen közszereplések 1921 második felében

Prohászka ebben az időszakban is – sűrű és a közéletet „tematizáló” közszereplései mellett – egyéb kérdésekben és fórumokon is megnyilatkozott.

Prohászka minden egyházi, vallási szervezetet igyekezett támogatásáról biztosítani, nyáron egy cikkében így tett az Országos Katholikus Kántorszövetség ügyében is.⁴⁵⁶ A tagjait anyagiilag is segíteni próbáló egyesületről is azt gondolta, hogy a megélhetési gondoktól általában sújtott tanítók életszínvonalának emelése („eszményi célok és érdekek szolgálata” révén) beleillik a keresztény-nemzeti kurzus társadalomformáló programjába: „Az új program az legyen: adjatok megelégedett, keresztény s nemzeti tanítói gárdát; ez majd végrehajtja a magyar nép újjászületési munkáját” – írta, s ennek nyomán alakulhat ki szerinte a tanítók lelkében „a nevelésre s a tanításra alkalmas kedélyesség s melegség”. Az egyházi énekművészetet általában a

vallásos társadalom jó érzését emelő tényezőnek, „nagy, istenes munkának” nevezte, miközben elégedetlenségének is hangot adott az általa máskor pártolt Cecília-egyesületek eredményességével kapcsolatosan. Hasonló gondolatoknak adott hangot szeptemberben a Fejér megyei katolikus tanítók közgyűlésén elmondott beszédében.⁴⁵⁷ Voltak, akik felültek a tanítók közül is oly sok „ostoba, véres áramlatnak” – mondta, de örömmel konstata, hogy „a nagy tradíciók ereje felülkerekedett”. Nem a politika, hanem a kultúra mentheti meg Magyarországot – mutatott rá, s mint mondta, a kultúra ápolására leginkább a tanítók hivatottak, akiktől elvárta az elkötelezett és keresztény erkölcsiséget közvetítő magatartást, annak missziós jelentőségű küldetést tulajdonítva.

Cikket írt a Szociális Missziótársulat szeptemberben induló új évadának köszöntésére, amelyben amellet érvelt, hogy a nemzetnek az akkori időkben nem nagy áldozatokra, látványos teljesítményekre, hanem egymás iránti megértésre, elfogadásra van szüksége.⁴⁵⁸ (Nyilván abban az értelemben, hogy a keresztény-nemzeti gondolatot amúgy is vallóknak kell egymást elfogadniuk, mert másokkal kapcsolatosan a püspök egyáltalán nem elfogadó, jóindulatú attitűdről tett bizonytságot.) Így fogalmazott: „Mennyire kell ez [ti. a jóindulat] különösen nekünk most, mikor megtörve, meggyalázva az élet lázas küzdelmeiben állunk? Mikor oly sokat veszítettünk, amit most jobban megismerve, megsóhajtunk, de a lelkünket el nem veszítettük, hogy a Csonka-Magyarországon egymás iránt jobb indulattal viseltessünk, egymáson könnyítsünk, s egymást megvédeni, fejleszteni s nemesbíteni törekedjünk.”

Októberben beszédet tartott még Kalocsán, a volt jezsuita intézet növendékeinek találkozóán.⁴⁵⁹ Az intézményben kapott jezsuita neveltetést olyan „szent forrásnak” nevezte, amelyből Magyarország újjáépítéséhez szükséges erőt és erkölcsi tartást meríthették, amely feljogosította őket, hogy „támaszai legyenek a társadalomnak”. Kalocsát a 20. században is olyan végvárnak nevezte, ahol „mellük sziklájával feltartóztatják a pogány áradatot”, és ekkor épp bizakodásának próbált hangot adni: „A liberalizmusnak kitekertük a nyakát, és ha vannak is a küzdelmünknek sötét napjai, azért mégis biztató a jövő.” Nemcsak földrajzi értelemben kell helyreállítani az országot – figyelmeztetett, hanem erkölcsi állapotait tekintve is, s felszólította az intézményhez kötődőket, hogy „egész Magyarország egy frontot képezve induljon harcba ezért az erkölcsi integritásért”.⁴⁶⁰ Részt vett a Keresztény Iparosok Országos Szövetsége zászlószentelési ünnepélyén,⁴⁶¹ decemberben – egy sajtóhír szerint – beszédet tartott a Szociális Missziótársulat ún. Nagyasszonyunk estjén is.⁴⁶² Az 1921 novemberében alapított Magyar Külügyi Társaság Népszövetségi Osztályának tagjai között (melynek elnöke Apponyi Albert volt) szintén találkozhatunk a püspök nevével.⁴⁶³

1921-ben Prohászka előszót írt Altenburger Gyula vallásos elmélkedéseit tartalmazó kötethez.⁴⁶⁴ Nagyra értékelte és példaként méltatta a szerző hitvalló elkötelezettségét, de ebben nyilvánvalóan szerepet játszott a szerző személye is, vagyis az, hogy Altenburger a kor szélsőjobb-oldali, fajvédő közszereplője is volt,⁴⁶⁵ s ennek a háttérnek Prohászka a bevezető gondolatokban is hangot adott. „Turán szellemi világának főnnsíkjain ez a virág ritkán nyílik” – állapította meg a szerzőről, aki keresztény hitének megélése által diadalt aratott „az individualizmus és kritizmus fegyelmezetlen, öntelt zűrzavara fölött”.

Az év második felében talán több volt a nyilvános beszédre való (előkészített, de végül is meg nem valósult) felkérése, mint amennyinek ténylegesen eleget tudott tenni. Szó volt arról, hogy Prohászka részt vesz a MEFHOSz Szegeden tartott kongresszusán,⁴⁶⁶ ő celebrálja a szentmisét a Keresztényszocialista Nemzetnevelők Országos Egyesülete közgyűlésén,⁴⁶⁷ vagy a keresztényszocialista iparosok októberi ünnepélyén,⁴⁶⁸ de egyikből sem lett semmi. Beharangozták, hogy augusztusban az újpesti zászlószentelési ünnepen, később keresztényszocialista színházi rendezvényen fog szónokolni, de ez mindkét esetben elmaradt.⁴⁶⁹ Tovább kellett halogatni régóta húzódó kecskeméti útját is, pedig a helyi sajtóban ismét konkrét időpontok, majd azt visszavonó cáfolatok jelentek meg,⁴⁷⁰ de megfogalmazódott egy hír potenciális csepeli látogatásáról is, ami ekkor szintén nem valósult meg.⁴⁷¹

A folytatódott Persián–Malcsiner-perben továbbra is gyakran volt Prohászka személye hivatkozási alap az 1918-as köztársaság egyházpolitikájának megítélésekor. Egy ízben felmerült, hogy a perben Prohászkát tanúként kellene meghallgatni, de erre végül nem került sor.⁴⁷² Persián többször emlegette, hogy Prohászka élesen szemben állt püspöktársaival, demokratikus egyházreformot, az egyházi vagyonról való lemondást stb. szorgalmazott.⁴⁷³ Ugyanilyen értelemben említették személyét a Batthyány Tivadar és Pallavicini György között kibontakozott pereskedésben is.⁴⁷⁴

Amíg véglegesen (a második királypuccs közelségére tekintettel) le nem fűjták az országos katolikus nagygyűlést, az előkészítő értekezleteken folyamatosan számoltak Prohászka plenáris, illetve egyéb (például a Szociális Missziótársulat kongresszusán) tartandó beszédeivel, konkrét időpontokkal együtt.⁴⁷⁵

Sajtóhírnek számított, hogy Prohászka is megtekintette a kurzus kedvelt színdarabja, Herczeg Ferenc: *Bizánc* c. drámájának előadását Székesfehérváron,⁴⁷⁶ vagy az, hogy részt vett a püspöki székhelyére látogató Schioppa nuncius fogadásán,⁴⁷⁷ decemberben pedig a helyi cserkész-avató ünnepségen.⁴⁷⁸

„Vétlen” közszereplései között ekkoriban a nemzetgyűlésben kevésbé emlegették a személyét, viszont még Budapest főváros közgyűlésében is vita bontakozott ki róla, mint a valódi keresztény társadalompolitika hitelesnek tartott figurájáról.⁴⁷⁹

Ebben az időszakban is bekerült társadalmi egyesületek reprezentatív testületeibe, tiszteletbeli elnökségi tagja lett például a Magyar Nemzeti Szövetség és a Területvédő Liga fúziójából létrejött szervezetnek,⁴⁸⁰ illetve kuratóriumi tagja az Erzsébet Egyetem Barátai Egyesületnek.⁴⁸¹

Karácsonyi cikkek, 1921.

1921 adventi időszakában jelent meg püspöki körlevele, mely híveit igyekezett buzdítani és bátorítani a mindenkor, de ekkor különösen aktuálisnak élt „megpróbáltatás napjaiban”.⁴⁸² Részletesen, bibliai és egyházi útmutatások alapján szólt például a hit megtartó erejének fontosságáról, amire a katolikusoknak legnagyobb szüksége volt „a mostani önző, pénzsóvár, szeretetlen s kegyetlen világban”. Kiemelten foglalkozott a „gyakorlati szeretet” fontosságával, vagyis azzal, hogy a keresztény hitnek cselekedetekben kell megnyilvánulnia, már csak azért is, mert „a köznyomor ugyancsak fölszántotta a földet, s törésföld, durva szántás lett ez az egész Magyarország”, mely nem nélkülözhetette a keresztények áldozatos és önzetlen magatartását. Részletesen kitért a hitben való megnyugvás, az isteni akarat és megpróbáltatások elfogadásának fontosságával, valamint a keresztény magyarság összefogására való emlékeztetéssel, s ennek során gyakran élt közéleti utalásokkal. Beszélt például „a minket környékező nagy idegenségről”, „a közös szenvedés” összekovácsoló hatásáról, s arról is, hogy a külső ellenségnél is veszélyesebb a belső megosztottság. Talán nem túlzás a pártpolitikai fiaskó hatásait keresni abban, hogy püspöki körlevelében is gyakran említette a „pártviszály” által keltett aggodalmakat, a „jóindulat, bizalom és összetartás” fontosságát. Megnevezte továbbá az aktuális bajok között a trianoni békeszerződés következményeit, „államiságunk megsértett függetlenségét”, a falu és a város ellentéteit, és a „felekezeti érzékenykedést” is, majd leszögezte: „Átkot hoz a magyarságra, ki annyi vész és baj után még most is csak pártviszályokba s gyűlölködésbe kergeti. Minden széthúzással szemben föl kell ébresztenünk magunkban az elszánt s törhetlen akarást, hogy a pártviszálynak s meghasonlásnak minden üszkét összetapossuk s mindent megteszünk, hogy a békességet s a megértést köztünk előmozdítsuk.” Az alkotmányhoz való hűséges ragaszkodás, valamint a magyar történelem nagy alakjainak (különösen a katolikus szent királyok) inspiráló példáinak felidézésével viszont pozitív üzenetekkel biztatott. Az „egyház és a haza” azt kívánja a katolikusoktól, hogy tegyenek

félre minden belső megosztottságot, s akkor meggyőződése szerint meg lehet gyógyítani a „beteg világ” által okozott sebeket és sérelmeket.

1921 végén a megszokottnál is több ünnepi cikket publikált, amelyeknek a karácsony adta az indíttatását.⁴⁸³ Ezek között több, kifejezetten vallási jellegű elmélkedés is található, melyek a szeretet ünnepének meghitt megélésére, Krisztus születésének biztató üzeneteire koncentrált.⁴⁸⁴ De a karácsony üzeneteit több esetben is „szakpolitikai” állásfoglalásokra is megpróbálta alkalmazni, a *Magyar Tőzsde* ünnepi elmélkedésében például a magyar társadalom sajátosságairól is kifejtette gondolatait.⁴⁸⁵ Miközben elismerően szólt az adventi időszakban a könyörületesség megnyilvánulásairól, s az adakozó készségről, elítélte „a régi, rendi Magyarország alsóbb köreinek tradícióit, amelyek csak a sopánkodásra, a kéregetésre, mondjuk, koldulásra voltak beállítva”. A külföldi missziókkal és segély-akciókkal szembeni bizalmatlanság összefügg azzal, hogy Magyarország tehetős emberei érzéketlenek saját szegényeikkel szemben – állapította meg, s a jelenség kapcsán azt szorgalmazta, hogy „a belföldi tehetőség [...] enyhítse a magyar télnek kemény hidegét és enyhítse sokféle szenvedéseit”.

A Keresztény Pénzügyi Tisztviselők Országos Szövetségének szaklapjában is publikált egy karácsonyi cikket,⁴⁸⁶ mely csak lazán kapcsolódott az ünnephez, inkább a „keresztény kurzus” eltelt két esztendejének egyfajta összegzése, illetve helyzetértékelése olvasható ki belőle. 1919 őszét a hajnalhasadás és az összefogás időszakaként jellemezte, sőt, a nemzet életében olyannak tekintette, mint Krisztus születését az emberiség történetében: „Az ige a magyar nemzeti létről, a beléje vetett hitről testté lett.” A keresztény-nemzeti érzés behatolt minden szerveződésbe – emlékezett Prohászka, viszont azt is megállapította, hogy azóta ezen a téren sokminden történt, mint írta, „a kétéves hánykolódás, szegénykedés és szenvedés megviselte csonka országunk szélverte hajóját”, ráadásul – jellemzően a jobboldali radikalizmus érvelésére – a keresztény-nemzeti gondolatot minden irányból érő támadás-sorozat vizionált, melynek következtében sokan elfáradtak. A következmény lehangoló volt a püspök számára: „Itt is, ott is közöny, részvétlenség és blázirtság ült ki a lelkekre tűz, hév és lelkesülés helyett.” Ugyanakkor a régi keresztények bibliai és egyháztörténeti példájára emlékeztetett, akiken az első pünkösöd után szintén úrrá lett időnként a csüggedés a megpróbáltatások következtében, aztán újult erővel hirdették az evangéliumot. A politikai helyzetet pedig így értékelte: „Az első hév e szenvedélyessége mutatkozott a keresztény-nemzeti feléledésben is, ezen azonban már túlvagyunk, s most már a hazát s nemzetet mentő szeretetnek tiszta öntudatával, de annál elszántabb kitartással és apostoli buzgalomával látunk a térhódításnak s tömörülésnek neki!” Ebben pedig a püspök számított az olyan egyesületekre is, mint a keresztény politikai alapon szerveződő pénzügyi

alkalmazottak szövetsége. Mondhatni, tipikusan „prohászka” gondolatmenet: a keresztény-nemzeti lelkesedés aktuális szintjével örökké elégedetlen, az ellenséges környezetet mindenkor hangoztató, ugyanakkor fáradhatatlanul kitartásra buzdító programot öntött karácsonyi cikke formájába.

Nem a karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódott, de ekkoriban jelent meg egy Assisi Szent Ferencről szóló kötet, benne Prohászka egyik írásával.⁴⁸⁷ Ebben úgy fogalmazott, hogy a középkori szent két fontos útmutatást adott a modern korban élőknek, „kik csak problémákon rágódunk s dacára tudományosságunknak: mindennemű intézményeinknek, a társadalmi bomlást megakadályozni nem tudjuk”: Egyrészt nem szabad a tudomány fejlődésétől elvárni a társadalmi megújulást, mert a modern világnak is arra van szüksége, hogy „megélje s megtapasztalja saját lelkét”, másrészt minden munkáját az embernek sajátjának kell éreznie, például nem szabad a gépekre hagyatkozni. A modernizáció káros jelenségének tartotta, hogy az emberek általában negatívan, elutasítóan gondolkodtak magáról a munkáról, a dolgozó embernek egyben alkotónak is lennie kell – vélekedett.

A parlamenti képviselőség és a pártpolitika utolsó időszaka, 1922. január – március

A nemzetgyűlés február 16-ig ülésezett, az ezt követő időszakban a püspök még részt vett egy-egy pártpolitikai jellegű tevékenységben is, amelyet egy újabb, az 1921. február–márciusihoz hasonló, „visszavonulásával” kapcsolatos diskurzus követett. Ezúttal sem merev periódus-határról van szó, de 1922 első hónapjai egyértelműen a közszereplő értelmiségi szerepköréhez való visszatalálás átmeneti időszakaként értelmezhetők. Erre az időszakra esett a Dante tevékenységét méltató több előadása, illetve cikkének megjelenése,⁴⁸⁸ ami arra utal, hogy a közélettel párhuzamosan tudományos munkásságára (illetve teológiai-filozófiai fejtegetések közben „áthallások” keresésére) is nagy hangsúlyt fektetett. (Márciusban az Aquinói Szent Tamás Társaságban tartott megnyitó előadása is erre az igényre utal,⁴⁸⁹ ebben is beszélt a keresztény, illetve szocialista filozófiák, illetve társadalomtudományi megközelítések közötti alapvető különbségekről.)

Ezekben a hetekben Prohászka különlegesen intenzív közéleti szerepet vállalt, amelynek meghatározó eleme volt a jobboldali radikalizmus, a Horthy-rendszer keretei között maradó, de a keresztény-nemzeti ideológia szélső vonulatát előtérbe helyező magatartás, melyek főleg a jelentősebb beszédeiben öltöttek testet. A rendszer prominens személyiségeivel – radikális hangvételű szónoklatai ellenére – igyekezett fenntartani a kapcsolatot, s ez alighanem kölcsönösnek is mondható. Január 15-én részt vett például a Bethlen miniszterelnök által Thomas Mann tiszteletére rendezett vacsoraesten,⁴⁹⁰ s annak is lehetett jelzésértéke, hogy a

nemzetgyűlés egyik utolsó ülésén a belügyminiszteri posztot ekkor betöltő Klebelsberg Kuno beszédét követően a püspök feltűnően sietett gratulációját kifejezésre juttatni.⁴⁹¹

Voltak kisebb közszereplései is, például már az év első napján megjelent egy nyilatkozata az „egykézés” ügyében, az újságíró számos közéleti személyiséget (Vass József, Huszár Károly, Ravasz László stb.) megkérdező sorozatában.⁴⁹² A születésszámok 1908–1913 közötti visszaesésének okait firtató kérdésre Prohászka az egyház és a papság fokozott szerepvállalásának szükségességével reagált, a „bűnbánó ember szíve-lelke” iránti nagyobb figyelmet hangsúlyozta. A családi élet értékeinek megváltozását összefüggésbe hozta „a szociáldemokrata és kommunista tévtanok” elterjedésével, valamint azt hangsúlyozta, hogy az egyke elleni küzdelem nem egyszerűen valláserkölcsi, hanem legalább annyira „fajvédelmi munka is”.

Jelentős sajtóvisszhangot kapott továbbá az a Vízkereszt ünnepére időzített püspöki körlevele is, amelyben a hadsereg fejlesztésével, a katonai szolgálat népszerűsítésével foglalkozott.⁴⁹³ Abból indult ki, hogy Magyarország ellenségei „folytatják ellenünk a háborút és hiába kötünk békét, azért mégis tovább folyik ellenünk a meggyalázás, kizsebelés és kiuzsorázás, a védtelenné s életképtelenné való tevés szörnyű hadjárata”. Prohászka felháborították a trianoni békeszerződésnek a magyar hadsereget súlyosan korlátozó rendelkezései, például az, hogy csak hivatásos és meghatározott létszámú katonaságot engedélyeztek az országnak. A Nemzeti Hadsereg helyébe lépő toborzott haderőt veszélyesnek tartotta abból a szempontból, hogy „a rend és a megbízhatóság garanciáit” még bele kellett nevelni a kiválasztandó katonákba, hogy „tisztességes, jó erkölcsű és nemzeti érzületű” véderő álljon az ország rendelkezésére. Példaként ezúttal is az ír Sinn Fein mozgalmat állította, mely értelmezése szerint önmagában képes volt ellenállni a hódító törekvéseknek, megőrizni a nép sajátos nemzeti karakterét. Közvetlen – és papjai számára is meghatározott – feladatnak a toborzás népszerűsítését minősítette, melynek fontosságáról a magyar népet meg kellett győzniük. „Fegyveres erő kell, arra szükségünk van, de soroznunk nem szabad, jelentkezzenek hát, akik tehetik, hogy olyan kezekbe legyen a fegyver, akik magyarok és megbízhatók” – írta. A jobboldali sajtó a lelkes hazafiasság megnyilvánulásaként ünnepelte Prohászka körlevelét, a liberális kritika pedig értetlenségének adott hangot a püspöknek a hadsereg és a fegyverkezés iránti lelkesítése miatt.⁴⁹⁴

Január 15-én tartott nagy beszédet az Ébredő Magyarok Egyesülete székesfehérvári gyűlésén, mely – a korábbi előzményeket is meghaladó mértékben – juttatta kifejezésre a püspök jobboldali radikalizmus iránti elkötelezettségét.⁴⁹⁵ Az ÉME-t tulajdonképp a keresztény-nemzeti ideológia leghitelesebb, követésre leginkább méltó egyesületnek, az általa kívánatosnak tartott „népfölkelés” és a magyarságnak a „nemzeti végpusztulás” ellen szervező

reakciója bázisának nevezte. Keserűen állapította meg, hogy saját korában minden és mindenki kereszténynek nevezi önmagát, arra hivatkozik, de véleménye szerint ez távolról sem volt igaz, sőt, szavai szerint „ez azonban nem keresztény kurzus, hanem a kereszteltek kurzusa”. A valódi tettekben meg nem mutatkozó, erőtlén, külsődleges kereszténységet, a parlamenti és a pártpolitikát mélyen elítélte, a zsidókérdéssel kapcsolatosan pedig részletesen fejtegette az antiszemitizmust nemzeti „önvédelemként”, az ÉME-t támogató szellemiségét pedig a valódi és helyes „szeretet” megnyilvánulásaiként értelmező álláspontját. Az ÉME helyes közéleti magatartásának minősítette, ha elérik, hogy minél több italmérést vegyenek el a zsidóktól, illetve, ha nem olvasnak „zsidó” lapot az emberek, viszont az ébredő sajtót anyagilag is támogatják. A beszédet leginkább az az eleme tette ismertté, amikor Prohászka – ismét keményen bírálva a társadalmi egyenjogúság elvére hivatkozókat – a zsidókat görényekhez, a keresztény magyarokat tyúkokhoz hasonlította, ezzel demonstrálva a két „faj” együttélésének lehetetlenségét. A hasonlat nemcsak Prohászka baloldali és liberális kritikusaikat háborította fel, hanem a rendszerint mérsékeltebb kommentárok megfogalmazóit is. „Csak úgy önti magából a csodaszép metaforákat” – írta gúnyosan *Az Újság*, amely arra hívta fel a figyelmet, hogy a püspöki kar tagjai általában társadalmi megbékélésről, megbocsátásról beszélnek, Prohászka ezzel szemben a szélsőjobboldal lázítóinak sorában tűnt fel.⁴⁹⁶ Volt, aki minimum érthetetlennek minősítette a püspök durva szóhasználatát,⁴⁹⁷ mások az ÉME-vel való azonosulására, önmaga szélsőjobboldalon való exponálására hívták fel a figyelmet.⁴⁹⁸ *Az Est* publicistája is arra figyelte fel, hogy míg a rendszer meghatározó politikusai (Bethlen, Klebelsberg, Apponyi, Nagyatádi stb.) is a konszolidáció útkeresését, a jogrend biztosításának fontosságát hangoztatták 1922 elején, Prohászka épp ekkor indult el látványos formában a szélsőjobboldal irányába, magas társadalmi presztízsét az uszító radikalizmus szolgálatába állította.⁴⁹⁹

Hasonló tartalmú és mozgósítási szándékú beszédet tartott pár nappal később Balassagyarmaton, az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga helyi szervezetének megalakulásakor.⁵⁰⁰ A közöny leküzdését, az „önvédelmi harc” fontosságát állította a középpontba, és utóbbit illetően a szokásosnál egyértelműbben fogalmazott: „Igenis a zsidósággal, szabadkőmű[ve]sekkel, a nemzetköziséggel szemben állunk, ezt lehetetlen letagadni, szépíteni, elmázolni. Hiába beszélnek az emberi jogok egyenlőségéről, minket frázisokkal meg nem tévesztenek.” A tyúk-görény hasonlatot itt is kifejtette, hozzátéve: „Görény számára nincs jog-egyenlőség!” Balassagyarmati beszédéről készült jegyzetek alapján világosan látszik, hogy még egyszerűbb, a köznép számára is érthető antiszemita paneleket igyekezett használni, például „Icigekként” emlegette a zsidókat, anyagiasságukra utaló mozdulatokat tett beszéde közben, egyébként szinte ugyanarra a gondolati vonalra építette szónoklatát, mint az ÉME-ben.

Nemzetgyűlési képviselőisége utolsó heteiben a közszerepléseiben egyértelműen túlsúlyba kerültek a radikalizmushoz nyíltan vonzódó megnyilatkozások. A fentiek mellett ilyen értelemben nyilatkozott a numerus clausus eltörlésével vagy „felpuhításával” kapcsolatos kezdeményezésekről,⁵⁰¹ és egy kereskedelmi folyóiratban megjelent írásában is a „keresztény irányzat” melletti állásfoglalásában.⁵⁰² Ebben – miután röviden kifejtette a kereskedelmi tevékenység bibliai elvekkel, a modern gazdaságban az agrárérdekekkel való összehangolhatóságát – a 19. századi liberalizmus „hígvelejűségéről” írt, majd arról, hogy alapvetően nem veszítette el azóta sem a magyar néplélektől való „idegenségét”, vagyis zsidó befolyás alá kerülését. „A nemzeti élet e veszedelme ellen csinál frontot a keresztény kurzus, s nem elégszik meg a szomorú s tarthatatlan állapot fölött való kesergéssel, hanem irányítólag kíván belenyúlni a kereskedelmi élet elzsidósodásának meggátolására s intézményesen kívánja megvédeni a keresztény nemzeti kereskedelem törekvéseit” – jelentette ki, s a cél érdekében üdvösnek tartotta a kereskedelmi vállalkozásokban is a zsidósággal szemben a keresztény vállalkozások pozicionálását. Bizalmát fejezte ki e tendencia megerősödésével kapcsolatosan, s azért is, hogy a magyar kormány védelmébe veszi „a magyar faji kereskedelmet, s ezáltal utat nyit s módot ad a magyar faj érdeklődésének a kereskedelem iránt, s lehetőséget arra, hogy az erős és szervezett zsidó kereskedelem azt csirájában el ne fojtsa.” Prohászka a gazdaság valamennyi ágazatában a „nemzet érdekének” elsődlegességét hangsúlyozta, ami olvasatában egyértelműen a liberalizmust kifejezésre juttató zsidó vállalkozások háttérbe szorítását jelentette.

Képviselői szerepétől való búcsújának (de tulajdonképp a pártpolitikai szerepétől valónak is) összefoglaló dokumentuma a székesfehérvári választókhoz intézett nyílt levele volt.⁵⁰³ Visszatekintett a két évvel korábbi időszakra, amikor a keresztény-nemzeti megújulás jegyében nagy munkába kezdett, hogy meghatározó módon járuljon hozzá a közelebbi és régebbi politikai rezsimek tévútjait korrigáló, azokat meghaladó, az ország berendezkedését, gazdasági és társadalmi rendszerét új alapokra helyező politikához. Konstatálta, hogy a nagy erőfeszítések és a részleges sikerek ellenére az akkori célkitűzést nem érték el. Az okok között felsorolt külső kényszereket (az antant nyomását, az igazságtalan trianoni békét, a „nemzet gúzsbakötését”), és belső problémákat, például a „politikai pártok konstrukcióját” (ez alighanem az egységes kormánypárt sikertelenségét jelentette), a megosztottságot, az egymást váltó kormányok „erélytelenségét”. A nemzetgyűlés teljesítményét összességében mégis pozitívnak minősítette a megalkotott törvények számát és tematikai sokszínűségét tekintve. Ő mindent megtett, amit tehetett – vélekedett, de az volt a keserű konklúziója, hogy a törvényhozást nem hatotta át eléggé a kereszténység és a hazafiasság tettekben is megnyilvánuló szellemisége. „Bármennyire hirdették a pártok a nemzeti irányt, igazán erős, nemzeti érzés nem mindig vezette a

közhangulatot; ahelyett mindenféle kiadásban hallottuk a jogrend s a közbiztonság hiányáról unos-untalan legajdolt panaszokat” – írta indulatosan, és szová tette a politikai viták kíváncsú egységet erodáló hatását. „Nem az elvnek, nem a keresztény nemzeti irányzatnak, hanem a nem-keresztény életű s érzelmű elv-elhagyóknak kell tulajdonítanunk” a sikertelenséget – vont újabb konklúziót a radikális jobboldali érveknek megfelelő megfogalmazásnak, amit azzal is folytatott, hogy titkos aknamunkát vizionált a keresztény-nemzeti politikát folytató politikusok és közszereplők tevékenységével szemben. „Ily körülmények közt egyre jobban meggyőződtem, hogy a lassanként fölszaporodott ellenzéknek más célja sincs, mint a kormány s a kormányzó megbuktatása; sőt a zsidóbarátoknál a cél természetesen rendszerbuktatás is volt. Ezt a politikai könnyelműséget mindig elítéltem, mert nem értettem, hogy nyílt sír szélén, a nemzet nyílt sírja fölött lehessen kukoricázni” – írta, és újra elítélte a „felforgató elemek” aktivizálódását, valamint azt is, hogy szerinté azok új erőre kaptak. (Például a proletárdiktatúra általa „Kun-Khón Bélának” nevezett egykori vezetője, a szociáldemokraták és a nemzet érdekeivel szemben értetlenséget mutató liberálisok.) Székesfehérvári választóit Horthy Miklós, a kormányzat és a keresztény-nemzeti ideológia melletti határozott kiállásra biztatta.

Prohászka nem vett részt a választójog átalakítására tervezett kormányzati tervek vitájában, és a választási kampányban sem,⁵⁰⁴ sőt, mindezt ekkor nem is véleményezte. A fenti „búcsúzó” levél szövegében is arra utalt, hogy valóban készült a parlamenti és pártpolitikával való teljes szakításra, azonban ez vagy nem volt teljesen határozott döntés részéről, vagy nem tudott teljesen kitérni a személyével kapcsolatos elvárások elől. Március 7–8-án ugyanis még ő elnökkölt a KNEP pártértekezletén, ahol végül bekövetkezett a párt három irányzatra történt szakadása.⁵⁰⁵ A Bethlen István által képviselt konszolidációs folyamat, a miniszterelnök által határozottan felvállalt új választójogi rendszer és a február 22-én hivatalosan megalakult egységes kormánypárt⁵⁰⁶ a KNEP-et az ellenzékiiség–kormánypártiság, valamint az önálló keresztény politika szükségessége mentén feszítette szét. Két ellenzéki formáció (Andrássy és Friedrich vezette legitimista, valamint Haller által képviselt keresztényszocialista), illetve egy önálló, „többséginek” nevezett kormánytámogató párt jött létre – vagyis a keresztény párt Prohászka pár héttel korábbi reménysége ellenére nemhogy az egységes kormányzópárt bázisává nem tudott válni, de a saját egységét sem tudta megőrizni, a keresztény-nemzeti ideológia elégtelennek bizonyult a különböző platformok összefogására.⁵⁰⁷ Prohászka ebben a folyamatban még aktív szerepet játszott, aláírta a többségi párt létrejöttét kezdeményező nyilatkozatot, az ő fővárosi szállásán tartották meg az előkészítő megbeszélést, felröppent a hír, hogy ő lesz a párt elnöke,⁵⁰⁸ feltűnt a párt „Prohászka-pártként” való emlegetése⁵⁰⁹ stb. Alighanem fontosabb mindennél, hogy az újonnan tervezett, önmagát a KNEP eredeti szellemiségét képviselő csoportnak

minősítő párt nyilatkozata pontosan tükrözte a püspök felfogását: az Egységes Pártba be nem olvadó (tehát szervezeti önállóságát megtartó), ugyanakkor a kormányt kívülről támogató pártként jött létre, a se nem ellenzéki, se nem kormánypárti, viszont rendszerpárti arculat, markáns keresztény-nemzeti nyilatkozatokkal és programokkal éppen szimpatikus lehetett Prohászka-nak.⁵¹⁰ (Az Egységes Párt létrehozása Bethlen részéről az ideológiai alapoktól való távolodás, a pragmatikus konszolidációs politika kifejezője is volt, a nagy kormányzó pártot nem szigorú elvi alapokra, hanem a kormány működőképességének gyakorlati szempontjára építette. Az így „némileg kocsonyaszerű alakulattá vált” kormánypárt mellett Bethlen mintegy meghagyta az ideológiát a keresztény pártnak, pontosabban – platformok mentén széthasadt – pártoknak.⁵¹¹ Prohászka alighanem pontosan belátta, hogy a konszolidáció folyamatában az általa képviselt vehemens keresztény-nemzeti szellemiség nem lesz egy, a kormányzat irányát meghatározni képes politikai erő alapja.)

Prohászkaról már februárban olyan információk jelentek meg, hogy nem vállal újabb mandátumot a helyi hívei kapacitálása ellenére sem,⁵¹² illetve, hogy nem tudta még rászánni magát a döntésre,⁵¹³ de nyilvánvalóan ő sem halogathatta sokáig ezzel kapcsolatosan a nyilvános állásfoglalást. A székesfehérvári politikai csoportok között fel is merült az igény, hogy újra valamiféle pártközi összefogás jelöltjeként Prohászka induljon a választáson (ekkor már nyilvánvaló volt, hogy – ellentétben az 1920. januári állapotokkal – több jelölt közötti versengés lesz⁵¹⁴), ezért egy küldöttséget is alakítottak, amely március 15-én felkereste a püspököt, felkérték, hogy vállalja a megmérettetést. Prohászka már a képviselői munkájáról írt februári beszámoló cikkében is kifejezte elégedetlenségét a nemzetgyűléssel kapcsolatosan, ezért nem meglepő, hogy majdnem egy hónappal később megköszönte, de elhárította a delegáció képviselőjelöltségre irányuló felkérését.⁵¹⁵ Fontos részlet a nyilatkozatában, hogy a képviselőjelöltséget nem azért hárította el, „mintha torkig volna a politikával, hogy megunta vagy kiábrándult az emberekből”, mint mondta, „ez nem lehet motívum férfi részére, ki ügyet és eszmét akar szolgálni”. A nemzetgyűlés pártoskodó szenvedélyeiről beszélt, valamint – érdekes érveléssel – arról, hogy „püspök, pap ilyen ütközésekbe nem való, mert püspök nem lehet párt ember. Nem vállalhatom, bármennyire hív is az eszme szolgálata, mint embert.” (Ez azért érdekes, mert Prohászka ugyan 1920 januárjában is vonakodott vállalni a képviselőséget,⁵¹⁶ de akkor nem merült fel, hogy püspöki pozíciója lehetne ennek gátja, 1922-ben nyilván ez volt számára a legjobban kommunikálható ellenérv.⁵¹⁷) Javasolta önmaga helyett azt a „méltó jelöltet” (ekkor még kimondatlanul gróf Károlyi Józsefet), aki alkalmas a „szétválasztó kérdések” kikapcsolására, viszont meggyőződéses legitimista. Ez a két utóbbi elem egyébként nyilvánvaló ellentmondásban volt, viszont a püspök ezt abban próbálta feloldani, hogy a kormány támogatását

tartotta a legfontosabbnak. „Oly jelölt kell, kiben a többség akarata megnyugszik, és a kisebbség tegye félre szimpátiájának emberét” – jelentette ki.

Februári beszédei közül érdemes még megemlíteni, hogy a Regnum Marianum egyházközség templomépítő bizottsága által szervezett estély szónoka is volt, beszédének középpontjába az új, keresztény szellemiségű ifjúság kinevelését állította.⁵¹⁸ A „nemzeti regeneráció szempontjából” a legfontosabbnak nevezte az ifjúság megfelelő szellemi orientációjának megszervezését, különösen „a minduntalan elharapódzó rothadás” körülményei között. A magyar nemzetet egy olyan kivágott fatörzshöz hasonlította, melynek gyökereiből tud csak új élet sarjad. Pár nappal később hasonló gondolatokat fejtett ki a Szent Imre Kollégium fiataljai előtt, számukra a „reális idealizmus” útját (vagyis a nagy eszmék alapján, de megvalósítható célokért való lelkesedést) ajánlotta követendőnek, „amely a tudományos törekvések szolgáltatában álló embert egyaránt megóvjá úgy az elbizakodottság szertelenségeitől, mint az elcsüggesztő kétségbeeséstől”.⁵¹⁹ Elfoglaltságaira jellemző volt, hogy ugyanezen a napon tartott nagy beszédet a Magyar Királyság Pártjának gyűlésén, amelyben a királyság államformája és a Horthy-rendszer stabilitása mellett a legitimizmus irányába hajló gondolatokat fogalmazott meg.⁵²⁰

Kisebb, meg nem valósult és vétlen közszereplések, 1922. január – március

Prohászka aktivitásáról, valamint a személye iránti kiemelt figyelemről is árulkodik, hogy az ebben az időben tartott konferencia-előadásával a sajtó is sokat foglalkozott. Március végén – április elején hallgatóságát olyan gondolatokkal bátorította, mint például, hogy az embernek szüksége van a hitre a sötét és kilátástalan világ körülményei között, s hogy csak az isteni parancsolatok tudják segíteni helyes tájékozódását, az egyén számára „nagy gondolatokat” és célokat csak a keresztény vallásból meríthet.⁵²¹

Korábban püspöki körlevélben emlékezett meg XV. Benedek pápa elhunytáról is, tiszteletére gyászmisét is tartott,⁵²² illetve az új pápáért Székesfehérváron és a budai Mátyás-templomban is misézett,⁵²³ továbbá ő szövegezte az Országos Katolikus Szövetség XI. Piusz pápához intézett, Magyarország helyzetét ismertető memorandumát.⁵²⁴ Nem sokkal később Pázmány Péter emlékére is tartott gyászsistentiszteletet,⁵²⁵ nyilvánosan üdvözölte az ún. Szív-gárda tevékenységét⁵²⁶ stb.

1922 elején is megjelent egy olyan publicisztika, mely rendkívül kritikusan elemezte Prohászka közéleti szerepvállalását, alkalmat adva különösen a szélsőjobboldal számára a püspök melletti demonstrációra. A *Múlt és Jövő* izraelita folyóiratban megjelent elemzés a püspök vehemens közéleti aktivitásának okait boncolgatta.⁵²⁷ Az ÉME gyűlésén és

Balassagyarmaton elmondott beszédei (ld. erről fentebb) alapján megkockáztatta a feltételezést: „Ahogyan azonban az ő különös kvalitásait püspöki díszes trónusáról érvényesíti, azt lehetne gondolni, hogy talán ő maga sem tartja a püspöki hivatást neki valónak, inkább nyűgnek érzi, úgy a gondolkozó, mint a művészi lényére nézve.” Úgy vélte, mióta a katolikus magyarság szellemi útmutatójaként tekintenek rá, azóta „egyre fokozódó kitörésekkel közeledik az útszéli agitátorsághoz, a közönséges tömegszenvedélyek hajszolásához”. A szerző szerint Prohászka „ott áll, mint a kurzus inspirált és inspiráló főpapja, mint az »ecclesia militans« legszilajabb harcosa, aki a demagógia teljes fegyvertárát használja fel a klerikális hatalmi célok biztosítására. A keresztény evangélium tanításait nemigen halljuk tőle, annál inkább hirdeti a fajmagyarság kultuszát, melyen a felekezeti gyűlölködés máglyáját gyújtja föl.” Elismerte Prohászka kivételes szónoki képességeit, az őt hallgató tömeg manipulálására felhasznált eszközök sokaságát, „nem veti meg a nagyobb pillanatnyi hatásnak, a színházi sikernek selejtesebb eszközeit sem”. Mindeközben viszont – szolt a konklúzió – az „egyedül üdvözítő fajiság” tanításához eljutó Prohászka már paptól, sőt, keresztény hívőtől elvárható erkölcsiségtől is eltávolodott a közéleti szerepvállalás kedvéért. Különösen elítélte antiszemita megnyilatkozásait, a kikeresztelkedésben megmutatkozó asszimiláció lehetőségének felmutatását (közben emlékeztetett arra, hogy a legnagyobb méretű kikeresztelkedési hullámot a proletárdiktatúra alatt szenvedte el a magyar zsidóság), és elítélte az erőszakot elvben elfogadó (vagyis az erőszakos cselekedetekre is hajlamos szélsőségeket bátorító) attitűdjét.

Ami pedig a szélsőjobboldali demonstrációt illeti, a Mezei Ernő cikkére számos válasz született. A *Nemzeti Újság* több publicisztikában is reagált, először például úgy, hogy a magyar zsidóság Prohászka elleni „támadásának” valódi oka a püspök keresztény-nemzeti öntudat ébresztése melletti kiállásában jelölhető meg,⁵²⁸ de közölték és kommentálták a *Múlt és Jövő* szerzőjének hozzájuk intézett levelét is, amelyben arról írt, hogy nem Prohászka személyét akarta bántani, csak felhívni a figyelmet arra, hogy a püspök „legutóbbi agitacionális irányzata, amely a magyar zsidóság szenvedélyes támadását a fajmagyarság védelmével és a faji exkluzivitás cégérével kapcsolja össze, a kereszténység lényegével ellenkező tanítás”.⁵²⁹ A *Szózat* is „a zsidóságnak mind tolakodóbban és mind szemérmetlenebből megnyilvánuló agresszivitása” jelének látta a szóban forgó cikket, és durva antiszemita gondolatok keretében utasította vissza a „harcos zsidók” „piszkolódását”, egyáltalán azt, hogy kritizálni merték Prohászkat.⁵³⁰ A lap azonban ennél is tovább ment, mert nyilatkozatot kért Prohászkatól, hogy fog-e reagálni Mezei Ernő cikkére.⁵³¹ A püspök fölényesen, teljes érdektelenségét juttatta kifejezésre, és arról beszélt, hogy csak túlbecsülné a személyének címzett kritikát közreadó lap jelentőségét, ha kommentálná. („Őszintén szólva, csupán közvetett úton értesültem a zsidó szaklap cikkéről. Nem tudom,

ki írta s aziránt sem érdeklődtem, mit állít rólam a kis írásmű. Arról azonban tudomásom van, hogy nem magyar ember vett a tolla hegyére s általában olyan helyen hangzott el a támadás, amelyet nem vagyok hajlandó reflexióimmal megtisztelni.”⁵³²) A szegedi keresztényszocialisták Prohászka-hoz intézett szolidaritási nyilatkozatukban is azt fejtették, hogy „ez a támadás az evangéliumi keresztényszocialista eszmének szól, amelynek e hazában Méltóságod a legelső képviselője és amely talán sohasem érte volna mai fényét és ragyogását, ha Nagyméltóságod végtelen nagy tudásával, apostoli lelkével, szónoki erejével és költői szépségű nyelvével megvilágítójává nem lett volna a katolicizmusra és az egyetemes kereszténységre a legválságosabb időben”.⁵³³ Az Ébredő Magyarok Egyesülete pécsi gyűlése táviratban fejezte ki együttérzését a „megtámadott” Prohászka-ával.⁵³⁴

Mezei Ernő az *Egyenlőség*ben próbált védekezni,⁵³⁵ arról írt, hogy senki nem állhat minden felett, Prohászka-t is lehet kritizálni, majd egy újabb publicisztikában tették szóvá a püspök legutóbbi közszerepléseinek durva „zsidózását”.⁵³⁶ Az ügytől részben függetlenül megjelent más, Prohászka-ával kapcsolatos kritika is, mely megütközéssel konstataulta, hogy a püspök mennyire eltávolodott egykori önmagától, és milyen népszerűségnek örvend „numerus clausus rajongóinak satnya csapatában”.⁵³⁷ Ekkoriban helyezték vád alá Szász Zoltánt sajtó útján elkövetett izgatás miatt, s már az első szakaszban a vádlott arra kérdezett rá, hogy Prohászka egyes megnyilatkozásai (főleg a zsidók görényekhez való hasonlítása) nem minősül-e izgatásnak.⁵³⁸ A vádat képviselő Miskolczy Ágost ügyész külföldi sajtópropaganda útján Magyarország ellen elkövetett „támadásoknak” minősítette Szász (és a bécsi emigráció más tagjai) által írott cikkeket. Ezek súlyosságát egy Prohászka-t kritizáló írással is illusztrálta, melyben Szász úgy fogalmazott, hogy a püspök „a maradiság és sötétség számára vissza akarja hódítani a már-már fölvilágosodott néptömegeket”, úgy gondolta, hogy ez Magyarországon megengedhetetlen.⁵³⁹

Kisebb közszereplései között érdemes megemlíteni a protokolláris üdvözléseket, például a Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispánjává kinevezett, addig pomázi főszolgabíróként tevékenykedő Almásy Sándor búcsúztató ünnepségén is beszédet mondott,⁵⁴⁰ de számára alighanem fontosabb volt a Fejér megyei és székesfehérvári főispáni széket Károlyi Józseftől átvevő Nagy Pál köszöntésén való részvétele és beszéde.⁵⁴¹ Az új főispánt, mint a „felülről jövő hatalom” képviselőjét üdvözölte, aki megjelenítette számára a magyar vármegye történelmi tradícióit, a régi szabadság bástyájaként működő közigazgatást, s ekkor a püspök különösen a vidék fejlesztését domborította ki, bízva abban, hogy Nagy Pál vezetésével a „magyar falu ne az elmaradottság kirakatban való szomorú képe, hanem a fejlődés útján járó közület, s egy boldogabb Magyarország erőforrása legyen!”

Az év első időszakában is voltak meg nem valósult közszereplései, a kecskemétieknek megint csak a megígért előadása halasztását kellett tudomásul venniük,⁵⁴² de hirdetése ellenére nem vett részt Kovács Emilnek, a XV. kerület nemzetgyűlési képviselőjének beszámolóján,⁵⁴³ és az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga közgyűlésén és pécsi szervezetének alakuló ünnepélyén sem.⁵⁴⁴ Úgy volt, hogy a március 15-i ünnepekhez kapcsolódva előadást tart a Magyar Cserkész Szövetség otthona javára tartandó, nagy szabásúnak hirdetett rendezvényen, „a cserkészlet emelése érdekében hatalmas beszédet intéz az ifjúsághoz”, de az esemény elmaradt.⁵⁴⁵

Az 1922-es választások előtt több vonatkozásban is említették a nevét, például akkor, amikor kiderült, hogy Slachta Margit nem indulhat újra a nemzetgyűlési képviselőségért, mert a Szociális Missziótársulat főnöke, Farkas Edith, „a női Prohászka” ezt nem engedélyezte számára.⁵⁴⁶ Griger Miklós ügyében is kérdéses volt, hogy Prohászka engedélyezi-e számára a választásokon való megmérettetést, erre végül is sor került, azzal a kitételrel, hogy a „többségi” KNEP-frakcióhoz fog csatlakozni.⁵⁴⁷

IV.3. 1922. április 1. – 1922. december 31.

„Visszavonulás”, újrakezdés és folytatás, közszereplések 1922. április – augusztus

A Prohászka-életrajzokban fontos cezúrának számít a nemzetgyűlésből való távozása, rendszerint jelentős irányváltásként, a politikától való teljes elfordulásként, egyházi (püspöki) tevékenysége előtérbe helyezéseként interpretálják.¹ Más megfogalmazás szerint a fordulat oka az volt, hogy Prohászka rájött: a politika „kiveti magából az idealistákat”, így „visszavonulása” után folytathatta „egész országot átható pasztorációs tevékenységét”,² „mondhatni menekült a politikától, és vigaszt könyvei és buzgó hívei között keresett és találhatott”,³ „visszavonul a napi politikától, és egyre inkább a belső világ szépsége felé fordul”,⁴ „utolsó éveiben visszavonult a politikától, a közélettől”⁵ stb. Mindezek a gyakran visszatérő életrajzi elemek azonban csak részben, vagy kifejezetten sarkított formában fejezik ki a püspök pályafutásában bekövetkezett fordulatot, arról ugyanis szó sincs, hogy a politikának hátat fordító püspök kizárólag egyházi, teológiai tevékenységei felé fordult volna. Értelmezésem szerint a közszereplő értelmiségi („public intellectual”) kizárólagos szerepéhez való visszatéréséről kell inkább beszélnünk, a kétségtelenül számos elfoglaltságot jelentő egyházi (püspöki) és tudományos tevékenységei mellett továbbra is meghatározóak maradtak a közszereplései, vagyis a közéleti kérdésekben (beszéd, cikkek és interjúk formájában történt) nyilvános állásfoglalások megfogalmazása. Ezek intenzitása lehetett kisebb-nagyobb mértékben hullámzó, de olyan sok közszereplését regisztrálhatjuk, hogy az pontosan megfelel a korábbi időszakokban tapasztalt buzgóságnak és elkötelezettségnek. Mintha nem tudott, és nem is akart volna „leállni” a politikai nyilvánosságban, saját és hívei által is erősített szerepfelfogása, küldetéstudata ezt nem is nagyon tette volna lehetővé. Az kétségtelen, hogy 1922 tavaszán Prohászka addigi közszereplői tevékenységét értékelte és átértékelte, mintegy kimondatlanul is beismerte a politikus-szerep sikertelenségét,⁶ épp ezért érdemes felidézni azt az interjút, amelyben a püspök maga értelmezte a pályafutásában bekövetkezett fordulatot.⁷

A *Szózat* újságírója elhalmozta Prohászkát a legkülönbébb minősítésekkel: „a volt nemzetgyűlés dísz- és a keresztény ébredés apostoljának nagy vezére”, „ezt a kivételes lelket faji ereje mondhatni a felekezetek fölé emeli” stb. Prohászka részben megismételte a március közepén kifejtett gondolatait arról, hogy „püspök semmi körülmények között nem lehet pártember”, majd nyíltan elismerte, hogy több képviselőjelölt versengésében nem akar részt venni.⁸ (Arra hivatkozott, hogy híveit nem oszthatja meg pártpolitikai szembenállás szerint – de alighanem arról is szó volt, hogy nem akarta megkockáztatni egy rosszabb szereplés, pláne választási vereség népszerűségromboló lehetőségét.) A parlamentből való távozását illetően nem szerénykedett, elfogadta a riport készítőjének azt az értékelését, miszerint „a nagyelmeű

és szuggesztív erejű parlamenti szónok úrt hagy maga után a nemzetgyűlésen s a törvényhozás mindenképp veszt elmaradásával”. Prohászka beszélt arról is, hogy reményei szerint „a kereszténypárt megembereli magát”, ebben a megfogalmazásban alighanem benne volt, hogy pártpolitikai szerepet semmiképpen nem akart játszani, valamint megerősítette Bethlen iránti bizalmát és a „többségi” KNEP pozícióját is: „Gróf Bethlen Istvánt mindenképpen nagyra tartom és úgy gondolom, hogy őt támogatni kell. Hiszen az egység nemcsak úgy jöhet létre, ha egyik párt a másikba olvad, hanem kooperál. A fő parlamenti párton kívül álló párt valahogyan a hatalomtól közvetlenül független marad és olykor inkább alkalmat talál kereszténységének pregnánsabb kifejtésére. [...] Nagyon jó, ha van párt, amely nem kormányzó párt és egyes kérdések fölmerülése, megoldásuk aktualizálódása esetén magának a kormányzópártnak és a közügynek is megtesz némely szolgálatot.” A kabinetet kívülről támogató keresztény pártra szükség lehet olyan ügyekben, amikor a kormányt más érdekek is szorítják, ezért azokat nyíltan nem vállalhatja fel, de „lelkében tapsol neki” – mondta.⁹

Saját közéleti szerepvállalását illetően arról beszélt, hogy „újabb elhelyezkedésében” is támogatni fogja a számára szimpatikus, keresztény-nemzeti egységet képviselő politikai pártokat, nem kívánt mindenáron való „ellenzékieskedést” képviselni, vagyis szavaiból ezúttal is inkább rendszer-párti, és nem elsősorban kormánypárti magatartás rajzolódott ki, továbbá egyértelművé tette, hogy a közéletben továbbra is aktív szerepet kívánt játszani. Megismételte a keresztény történelmi egyházak politikai együttműködésével, az azt akadályozó tényezők kiküszöbölésével kapcsolatos nézeteit, és arról is beszélt, hogy a „keresztény felekezeti közti egység munkálását” már az iskolai oktatásban is fontos szemponttá tenné. („A kereszténységet ne akként állítsuk be, mint ütköző feleknek a problémáját” – mondta.) Hangsúlyozta, hogy nem szabad foglalkozni „a zsidók reprezentáns szellemi képviselője, a sajtó” részéről a keresztény politikát érő kritikákkal, csak önmagukra, „a közös veszedelem” felismerésére kell koncentrálniuk. Végül kifejtette, hogy nemhogy a közéletből való távozásra készült volna, ellenkezőleg, „amennyiben lehetséges, ezután még fokozottabb mértékben” akart abba bekapcsolódni, még hozzá társadalmi egyesületekben való tevékenysége formájában,¹⁰ mint mondta, a parlamenti és pártpolitikából való távozásakor az „egyházi és társadalmi ember” szerepvállalásával akarta szolgálni a magyar „fajt”.

Áprilisban két jelentősebb közszerepléssel is igazolta, hogy mit értett utóbbiak alatt. Először is cikket írt az ÉME lapjába,¹¹ amelyben a húsvéti ünnepet valóban csak apropónak használta radikálisan jobboldali nézeteinek újbóli kifejtéséhez. „Csak az a nemzet éledhet s támadhat új életre, melynek életerős nemzeti öntudata van, s mely a nagy pusztulásban az életnek ezt a szikráját megmentette jövődősége számára” – írta, majd kemény szavakkal bírálta

a magyar nemzeti öntudat aktuális állapotát. A különböző idegen befolyások közül a zsidóság „hipnotizálta” legnagyobb mértékben a magyarságot – vallotta, melynek hatására a magyarság feladta nemzeti azonosságát, sőt, le is mondott saját lelkiességéről. Erőteltjes liberalizmus-kritikát fejtegetett, melyet „nemzetrontónak”, „életölőnek” minősített, és kárhoztatta, hogy még jelentős magyar személyiségek is behódoltak annak. A liberalizmus és a zsidóság térhódítását a tatárjárás pusztításával állította párhuzamba, és ismét súlyosan megbélyegezte azokat, akik a jogrend és az egyenjogúság elveit képviselték. A liberalizmustól való teljes szembefordulástól, lelkes, nemzeti elkötelezettségtől várta az ébredés, a feltámadás bekövetkeztét.

A másik április végén az ÉME székesfehérvári díszelnökségébe való beiktatásakor elmondott beszéde volt.¹² Hosszan beszélt az ÉME célkitűzéseivel és szerveződésével való teljes azonosulásáról, és felszólította hallgatóit „a nemzeti keresztény kötelességtudásra”, valamint arra, hogy lelkesen kapcsolódjanak bele a szervezet munkájába, „hogy ez a hullám tovább is gördüljön, hogy a nemzet öntudatra ébredjen”. Óva intett a közelmúlt eseményeinek „felejtésétől”, attól, hogy „a zsidóktól vezetett szociáldemokrácia” bűnei az emberek gondolkodásában háttérbe szoruljanak. Arra is figyelmeztetett, hogy a keresztény-nemzeti ideológia hívei ne hagyják magukat megtéveszteni, megosztani, ne higgyenek a nemzetköziségnek és a szociáldemokráciának, amely szerinte Ausztriában és Németországban is alkalmatlan volt a háborút lezáró békeszerződések következményeinek orvoslására. „Nagy hittel kell hinni, hogy a magyar nemzet ereje, munkája építheti csak újjá Magyarországot” – mondta, majd ennek némileg elmentmondva, arról is beszélt, hogy kell külső segítség valamikor később, amikor más országok is hasonló nemzeti ébredés útjára lépnek. Szoros nemzeti összefogásra, lelkes közéleti aktivitásra való felszólítással zárta a „kedves ébredő bajtársakhoz” intézett szónoklatát.

Április 23-án tartott nagyobb beszédet Vácon is,¹³ amelyben kevésbé közéleti kérdésekre koncentrált, sokkal inkább a vallásos hit elmélyítését célozta. A modern ember és a modern kultúra kiüresedéséről, „blazírtságáról” beszélt, mellyel szembeállította a nagy célokat és távlatokat nyújtó keresztény világfelfogás nagyszerűségét. „Senki nem ember, amíg nem krisztusi ember. Addig lehet tudós, művész, politikus, addig megütheti az emberi mértéket, de nem egész ember” – jelentette ki, és arra biztatott, hogy a „világfölnyes” keresztény szellemiségből merítsenek erőt. Beszéde végén azért utalt az aktuális közállapotokra is: „Ennek a megnyomorított Magyarországnak férfiakra van szüksége, nem emberaprólékokra, nem törpe, nyomorult, blazírt, szkeptikus, – de okvetlenül erkölcsében elgyengült és kilúgozott emberekre.” Az ország kisebb lett – mondta –, de amíg ebben az állapotában van, addig is lakóinak „virágzó, világító, nemes embereknek” kell lenniük, vagyis elkötelezett hívő élettel tudják leginkább a nemzeti célokat szolgálni.

Két nappal később az Ottokár Hadiárvaház megsegítésére szervezett estélyen is szónokolt, meleg szavakkal méltatta a háborúban elesett hősök emlékét, árván maradt gyermekeik megsegítését pedig a társadalmi összefogás, az állam és az árvaház támogatói közös sikerének.¹⁴ („A mai önző, hitetlen világban a hadiárvaház a szeretetnek és hitnek legyen mély-séges szimbóluma, és tanítson meg bennünket elesett hőseink véráldozatának megbecsülésére és az utánuk maradt kis árvák gondozására.”)

Májusban megjelent kisebb cikkében támogatásáról biztosította a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége által az erkölcsös öltözködés támogatása iránt indított akciót.¹⁵ A MANSz többször szót emelt az erkölcstelen női viseletek ellen, lapjuk, *A Magyar Asszony* divattal foglalkozó mellékletében folyamatosan népszerűsítette az erkölcsösnek tartott, „magyaros” ruházatot.¹⁶ Prohászka az erkölcstelen ruhaviseletek ügyét tágabb dimenzióban értelmezte, mint írta, „a meztelenkedési s a levetkőződési divat [...] minden dekadens társadalomban fölüti a fejét, hol az eszmények csillagai kialusznak, s az erkölcsi fölfogás nemcsak lazul, hanem az ösztönösségnek dobja oda a gyeplőt”. A kihívó öltözködés Prohászka szerint a „prostituált társadalomra” jellemző magatartásforma volt, és maga is érezhette, hogy erős kifejezést használt, de azért fenntartotta a jogosságát, mondván, a „szemérmetlen” öltözködés ugyanúgy a nő kiszolgáltatását (prostituálódását) jelenti, mint a pénzért nyújtott szexuális szolgáltatások, nem látott különbséget a kettő között. Nemcsak erkölcstelennek, de a nemzeti kultúrával ellentétesnek is minősítette a kihívó öltözködést, és óvni igyekezett a „nemzet leányait”, hogy ne álljanak a „prostituáció stílusában s a dekadencia szolgálatában”.

Május 25-én Apponyi Alberttel együtt nyitott meg egy népegészségügyi kiállítást Székesfehérváron,¹⁷ júniusban pedig a Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen közgyűlésén tartott megnyitó beszédet.¹⁸ Úgy fogalmazott, hogy a háború is szörnyű következményekkel járt a nők kiszolgáltatottságára, de a háború utáni időszak még súlyosabb viszonyokat eredményezett. „Nem lehet belenyugodni abba, hogy az erkölcstelenségnek ez a fajtája szükséges rossz” – fogalmazott Prohászka, s arról beszélt, hogy egyesületük nemcsak erkölcsöt, hanem jogokat is véd a nők melletti kiállásával, de a prostituáció elleni küzdelemben további elszánt munkára is buzdított: „Bíznunk kell a jobb ösztönök felébredésében és nem szabad azt néznünk, hogy mit akarunk tenni, hanem azt, hogy mit kell tenni.” Júniusban a székesfehérvári Zrínyi Cserkészcsapat zászlószentelési ünnepélyén tartott „gyűjtő hatású” beszédet,¹⁹ majd később az egyházmegye katolikus tanítóinak évi rendes közgyűlését nyitotta meg, vallásos tartalmú, lelkesítő szavakat mondott arról, hogy az igazságokat Krisztus tanításaiból kell meríteni az iskolákban dolgozó pedagógusok fontos, nemzetmentő munkájához.²⁰ A nyár folyamán egy egyházmegyéjéhez intézett körlevelet is készített, mely nem közéleti témájú, az

oltáriszentséggel kapcsolatos katolikus tanítások elsajátítására buzdított, ezáltal erősítve a katolikus híveknek egyházukhoz való helyes ragaszkodását.²¹

Prohászka Ottokár a május végén – június elején lebonyolított nemzetgyűlési választásokon nem vett részt, a kampányban nem foglalt állást nyilvánosan, bár a sajtó korábban megírta róla, hogy Károlyi József volt főispánt támogatja.²² A neve ugyan elhangzott egy-egy kampánybeszédben, mint a keresztény politika iránymutató személyiségéé,²³ de a püspök feltűnő érdektelenséget mutatott az új nemzetgyűlés összetétele, pártpolitikai arculata iránt. Híveinek szimpátiáját sem akarta egyértelműen a kormánypárt irányába terelni, pedig Bethlen miniszterelnök a főpapok felé megfogalmazott ilyen elvárásokat.²⁴ Székesfehérváron az Egységes Pártnak nem volt komoly a támogatottsága, nem véletlenül léptek vissza az itteni jelöléstől olyan nagyobb nevek, mint Vass József, vagy Ernst Sándor, a kormánypárti jelöltet az sem tudta népszerűbbé tenni, hogy a keresztényszocialisták is mögé álltak.²⁵

Prohászka augusztus 20-án Székesfehérváron tartott ünnepi beszédéről sajnos csak töredékes információk jelentek meg, az bizonyos, hogy beszélt Szent István kardja megbecsülésének fontosságáról. Az ezt közreadó helyi lap továbbgondolta a püspök által mondottakat, és durva szavakkal a kard mellé „kötelet” is követelni kezdett „a gyűjtogatóknak, felbujtóknak és sztrájkvezéreknak, kötelet a rémhírterjesztőknek és a nemzet rágalmazóinak, kötelet a »jogrend« után kiabálóknak”, az „idegen faji érdekek zsoldjában álló lapok és az érdekképviselőknek”.²⁶ Utóbbiakat Prohászka minden bizonnyal nem mondta, de például *A Nép* tudósítása alapján erre is lehetett következtetni, érdekes módon a *Népszava* tisztázta ezt a félreértést, és ismertette, hogy a durva és erőszakos követelés ezúttal nem a püspöktől, hanem a szélsőjobboldali sajtótól származik.²⁷

Bár 1922 április – augusztus közötti időszakban is számos közszereplését jegyezhetjük fel, érezhetően ez az időszak a püspök számára a nemzetgyűlési képviselőség utáni útkeresés, a „public intellectual” szerepkörhöz való visszatalálás lassú periódusa is volt,²⁸ amit jól mutatnak a nyár végétől felszaporodó és felerősödő fontosságú megnyilatkozásai.

Prohászka-nagyinterjú, augusztus 31.

A tavasszal az Ébredő Magyarok Egyesülete melletti demonstrációi után – mint látható – kicsit „csendesebb” időszak következett Prohászka közszerepléseiben, augusztus végétől azonban kiemelkedő jelentőségű beszédek és interjúk sorozatát figyelhetjük meg. A sort egyik legalaposabb, a *Szózat*nak adott interjú formájában kifejtett politikai elemzése, eszméinek összefoglalása nyitotta meg.²⁹

Először az 1922 tavaszán megválasztott új nemzetgyűléssel kapcsolatos kérdésre azt fejtette ki, hogy rendkívül bizalmatlan volt az újra parlamenti képvisellel rendelkező szociáldemokrata párt miatt. Kétkedett abban, hogy ez valamiféle konszolidációhoz vezethetne, mert szerinte a munkások politikai képviselete változatlanul rossz irányítás alatt, veszélyes szellemiség keretében működött. Továbbra is potenciális kommunistákat látott a szociáldemokratákban, ami csak akkor változhatott volna szerinte, ha teljesen feladják a marxizmust és a nemzetköziséget. Prohászka elítélte a kapitalizmus igazságtalanságát, de a szociáldemokraták jelenlétében azt látta elsősorban, hogy „a kommunizmusnak hol elhalkuló, hol erősülő rezgéseit ma is állandóan érezzük”. Míg korábban nem volt azzal problémája, hogy Vázsonyi Vilmos visszatért az emigrációból,³⁰ ekkor súlyos aggodalmának adott hangot a Bécsbe menekültek hazajövetelével kapcsolatosan. „Én tolaodóbb és nemtelenebb erőszakoskodást el sem tudok képzelni, mint aminőt ezek a hivatlan prókátorok gyakorolnak az emigráció érdekében” – fejtette, majd arról beszélt, hogy „a magyar kormánynak és a magyar társadalomnak ezekkel újból szóbaállani egyenesen öngyilkosság volna”.

Beszélt szociálpolitikai kérdésekről is, nemcsak a kormány nyomorenyhító akciójáról (közadakozás útján gyűjtött összegek rászoruló közötti szétosztásáról), hanem arról is, hogy reményei szerint a tehetősebb társadalmi rétegek politikai megfontolásokból is segíteni fogják a szegényebbeket. (Azért, hogy ne szítsanak társadalmi feszültséget, valamint az ország külföld felé mutatott pozitív képe szempontjából is. „Nem is gondolják a dőzsölők, hogy a saját maguk sorsát is minő borotvaélre állítják, ha ezt a képtelen pöffeszkedést tovább is folytatják” – mondta.) Szorgalmazta továbbá a munkahelyteremtést, az infrastrukturális beruházások (útépítés, csatornázás) fokozását is a társadalom életszínvonala és közérzete szempontjából egyaránt. Üdvözölte a kormány legutóbbi rendeletét az árdragítókkal és a spekulánsokkal szembeni szigorúbb fellépése miatt,³¹ mert úgy vélte, hogy „ahol egyszer az erkölcs lekerül talapzatáról, ott a törvények öklének van már csupán helye és semmi másnak”, de bízott a társadalom ilyen gazdasági törekvésekkel szembeni józan összefogásában is. Azért nyomatékosította, hogy üdvözli a jog szigorúságát, mint mondta, elérték azt a szintet, amikor „ki kell húzni a kardot, mégpedig a törvény kardját és faji különbség nélkül rá kell ütni vele a bűnösökre”.

A falvak fejlesztését, különösen a kulturális színvonal emelését kiemelkedő fontosságú feladatnak látta, melyet a „rettenetes pénzsomj” jelensége veszélyeztetett szerinte elsősorban. Kritikusan viszonyult továbbá Scitovszky Béla nemzetgyűlési elnöknek a régi hagyományok új köntösbe öltöztetésével kapcsolatosan kifejtett gondolatairól,³² mint mondta, nagyon vigyázni kell, hogy a folyton felmerülő új nézőpontok ne érintsék a tradíciók által kiérlelt lényegét, mint

mondta: „Bárki jóhiszemű ember beszél hagyományok új »beöltöztetéséről«, a tartalmat, a belső igazságokat nem bánthatja. Semmiféle interpretálás nem homályosíthatja el magukat a hagyományokat.” Bármilyen új körülmények is adódnak a világpolitikában vagy a politikai gondolkodásban, „a magyar nemzeti gondolat érintetlenségének, ősi alapjainak nem szabad meginogniok” – szögezte le.

Az új választójogi rendszert, vagyis a választójog szűkítését lelkesen üdvözölte, és bízott abban, hogy „ebből a frázisos, ostobán demokratikus – mert nem is igazán demokrata – lázból kifelé megyünk”,³³ majd hosszan fejtegette a „numerus clausus elleni sorozatos támadásokat” elítélő gondolatait. Óva intett az (ekkor még a szocializmusnál és a kommunizmusnál is általa veszedelmesebbnek gondolt) liberalizmus újraéledésétől, és a numerus clausust az első nemzetgyűlés olyan alapvető és maradandó alkotásának minősítette, melyet „a nemzeti iránynak csak bizonyos mértékig való intézményesítése” körébe sorolt. Számára a zsidóság egy részének az egyetemekről való kizorítása a „nemzeti, keresztény öntudat” megnyilvánulásával volt egyenértékű, sőt, úgy vélte, hogy a zsidóság felsőoktatási korlátozásával megindult folyamat nem a kívánatos irányban és sebességgel folytatódott. „A nemzetvédelmet illetőleg állapotaink határozottan romlottak, mert a nemzeti önérték csökkent, s lelohadt a visszafoglalásnak az a rohamos, iramos tempója, amely a kommün utáni időkben megindult” – fejtegette, és mindenféle módosítást vagy változtatást veszélyesnek, indokolatlannak nevezett, és meghirdette a numerus clausus kiterjesztésének, „a szellemi kultúra minden terén” és a gazdaságban való érvényesítésének igényét is.

Határozottan fogalmazott a zsidókérdésben is, az idegen, magyartól különböző „fajjal” kapcsolatosan meg volt arról győződve, hogy ellenségei a magyar nemzetnek, ezért velük az együttműködés bármely formáját elképzelhetetlennek nevezte, valamint határozottan kiállt az Ébredő Magyarok Egyesülete mellett. Fokozott éberségre, tettekben megnyilvánuló hazafiasságuk folytatására biztatta az egyesületet, az olasz fasiszták példájának követésére buzdított, valamint megfogalmazott egy olyan gondolatot, amely – nem véletlenül – jelentős visszhangokat váltott ki: „Én az erőszakot nem védem és nem istápolom, de az erőszaknak is vannak néha történelmi föladatai.” (Fontos megjegyezni, hogy ezt az ébredők és az olasz fasiszták vonatkozásában említette, és nem a köz- és jogrend védelme érdekében az állam által esetleg alkalmazható eszközökkel kapcsolatosan.) Végül Bethlen István kormányába vetett bizalmát is hangoztatta. Utóbbi azért érdekes, mert 1922 őszén tovább éleződött a kormánynak a szélsőjobboldali radikálisokkal való viszonya. Bethlen például októberben határozottan kijelentette, hogy a valódi keresztény politikának egyetlen komoly ellenfelét a meggondolatlan antiszemitizmusban látta,³⁴ aminek a radikálisok önértékesen ellentmondtak.³⁵ Prohászkanak

azonban összességében sikerült a „bravúr”: miközben többször és nyíltan állt ki a szélsőjobboldali radikálisok antiszemita politikája mellett (ld. még alább), arra mindig óvatosan ügyelt, hogy ne tűnjön fel a rendszer, illetve a konszolidáció miniszterelnökének ellenzéki pozíciójában.³⁶

A Prohászka-interjú lelkes üdvözléseket váltott ki a keresztény-nemzeti, különösen a radikális sajtóban. Még az erőszak „történelmi feladataival” kapcsolatos gondolatokat is elismerően támogatták,³⁷ talán annak jeleként is, hogy a politikai jobboldalon Prohászka személye és bármilyen megnyilatkozása elismerést, mintakövetést vont maga után. A baloldali és a liberális sajtóban ugyanilyen vehemenciával támadták a püspök kijelentését, gyűlölködőnek, az erőszakot potenciálisan igazolni képes megnyilatkozásnak tartották a gondolatait.³⁸ A *Pester Lloyd* tovább is ment ennél, Prohászka kijelentéseit az ország érdekeire veszélyesnek tartották, és feltették a kérdést, hogy a magyar kormány miért nem határolódik el a szélsőséges nézeteket képviselő püspöktől.³⁹ A bécsi emigráció lapjában röviden Jászi Oszkár is foglalkozott a Prohászka-interjúval, és mélyen elítélte, hogy a magas egyházi pozícióval bíró akadémikus „nemcsak teoretikus antiszemitizmust hirdet, hanem ébredői számára a fascisták módszereit hozza javaslatba”.⁴⁰

Az izraelita sajtóban hol gunyorosan, hol komolyan ítélték el Prohászka kijelentéseit. Az *Egyenlőség* arra hívta fel a figyelmet, hogy Prohászka már 1918-ban is mindent elkövetett, hogy szétválassza a magyarságot és a zsidóságot, felégette „maga mögött azt a hidat, melyen át egykori világfelfogásából rátért a gyűlöletet és romboló szenvedélyeket hirdető apostolkodásának útjára”.⁴¹ Ostobaságnak nevezte Prohászka (az „antikrisztianizmus püspöke”) azon alaptételét, miszerint a liberalizmus és a magyar nemzeti érzés kizárná egymást (ennek igazolására 19. századi példákra, Kossuthra, Deákra hivatkozott), s úgy vélte, nyilatkozatával „így lesz a kereszténység tagadó szellemévé, rosszul értelmezett kurzushazafiságból”. A *Múlt és Jövő* pedig ironizált egy sort azon, hogy a szlovák származású püspök beszélt ennyire elkötelezetten a magyar „fajról”, majd arra hívták fel a figyelmet, hogy amennyiben a numerus clausus jelenti a kereszténység és a hazafiasság lényegét, akkor Európa más nemzetei rossz keresztények és rossz hazafiak, mert máshol nem hoztak ilyen korlátozó törvényt.⁴² Erkölcstelenséggel és hiteltelenséggel vádolta a Prohászka által képviselt keresztény kurzust, és különösen azt, hogy a zsidóságot tette felelőssé a kialakult állapotokért. („A zsidó teszi ki kísértésnek és viszi kárhozatba az ártatlan, istenes cselekedetű, tiszta szándékú ólombunkós és gumibotos kis tévelygőket” – írta.) A lap egy későbbi számában Prohászka-hoz intézett nyílt levél jelent meg, mely megállapította, hogy a püspök – saját személyéről szóló kommunikációjával ellentétben – nem vonult vissza a parlamenti képviselősége után, majd

emlékeztetett arra, hogy 1912-ben javasolták, hogy a vallásos világnézet védelmére, a természettudományos-vallásellenes eszmék ellensúlyozására hozzanak létre olyan szövetséget, melyben a közös valláserkölcsei értékeket magukénak valló zsidók is helyet kaphatnának.⁴³ Prohászka akkor kitért egy ilyen szerveződés ötlete elől – emlékeztetett a szerző, vagyis szerinte a püspök nem a valódi „destrukció” ellen akart küzdeni, hanem a zsidóság ellen. Erre is érkezett válasz Prohászka környezetéből,⁴⁴ amely azon túl, hogy mindenben igazolva látta a püspök mindenkori eljárását, a megváltozott „miliővel” magyarázta, hogy nem akart vallásos zsidókkal a vallásos világnézet védelmére irányuló szerveződésben együttműködni. A zsidók ravaszkodó természetének tulajdonított minden ilyen megnyilvánulást, és egyszerűen próbálta megoldani a felmerült nézeteltérést: „Nekünk ez a probléma nem probléma. Sőt, nagyon egyszerű tény: a zsidó – zsidó. Fúj az a száján egyszerre hideget is, meleget is.” (Vagyis nem a kritika érdemi részére válaszolt, hanem azt megkerülve próbálta zsidóellenes álláspontját igazolni.)

Ugyanekkor Prohászka egy kisebb, konkrét tartalmú nyilatkozat formájában megjelent *A Népben* is, a szerkesztőség már csak azért is kereste, mert sajnálattal konstataálták, hogy az „első nemzetgyűlés díszé mostanában alig hallatja hangját”.⁴⁵ Konkrétan az augusztus 28–30. között Bécsben tartott ún. interparlamentáris értekezlet jelentőségéről kérték, hogy fejtse ki gondolatait.⁴⁶ Prohászka az ilyen nemzetközi tanácskozásoknak általában nem tulajdonított nagy jelentőséget, a konkrét eset kapcsán viszont annak a reményének adott hangot, hogy a magyar képviselők személyes kapcsolatfelvétele segíthet az országról jobb képet kialakítani. („Azt tapasztaltam, hogy a kölcsönös és szemtől szembe való felvilágosítás igen sokat használhat a mi igaz ügyünknek.”) Bizalmát fejezte ki azzal kapcsolatosan is, hogy a kormánypárti delegáltak beszédei „kétségkívül hatással lesznek a világ előtt való megítélésünkre. Legalábbis oldani segítenek a jégkérget, amely a magyar kérdést nemzetközi vonatkozásban körülveszi.” A püspök nem méltatta figyelemre, hogy a magyar ellenzék és a nyugati, oktobrista emigráció az alkalmat a Horthy-rendszerrel szembeni nemzetközi kritika megfogalmazására igyekezett felhasználni, csupán üdvözölte a jelentős számú nemzetközi küldöttség kiutazását, és remélte, hogy fellépésük nyomán pozitívan változni fog az ország külföldi megítélése.

Jelentős közszereplések időszaka, különös tekintettel a XIV. Országos Katolikus Nagygyűlésre – október

Október 1-jén egyszerű résztvevőként jelent meg a székesfehérvári ÉME – ha lehet azt mondani – a megszokottnál is durvább antiszemita szónoklatokat hozó rendezvényén,⁴⁷ és teljes szimpátiájáról biztosította a résztvevőket.

Ezt követően feltűnően megszorodtak Prohászka jelentősebb súlyú közszereplései. Október 6-án, az aradi vértanúk napján Prohászka nagy beszédet tartott egyetemi hallgatói egyesületek emlékünnepeén,⁴⁸ mely egyben betetőzése is volt a radikális ifjúság előző napokban kibontakozott erőteljes fellépésének.⁴⁹ Az október 6-i rendezvényt ebben a légkörben, szinte teljes egészében az irredenta gondolat jegyében szervezték, a köszöntők és a szavatok (Kiss Menyhért: *Magyar Hiszekegy 1921-ben c. verse*) is ehhez kapcsolódtak. A MEFHOSz elnöke, Nagy Iván az ünnepségen arról is beszélt, hogy „ebben az országban tulajdonképpen semmi sem a magyarságé” és „idegenek” kezében van az irodalom, a tudomány, a gazdaság – mindez szintén közel állt Prohászka meghatározó politikai felfogásához. A püspök először az aradi vértanúk emlékét méltatta, beillesztve Magyarországot a „vértanú nemzetek” sorába, és üdvözölte, hogy ezt a gondolatot az egyetemi ifjúság, „a mindhalálig való hűség, rendületlenség és kitartás” jegyében „az erkölcsi győzelem diadalának szimbólumává” avatta. A magyar zászló piros színe nemcsak a háborúban kiontott vért, hanem a magyar nemzetet ért szégyent is jelképezi – mondta, majd arról beszélt, hogy 1919 őszének lázas felbuzdulása után „visszatért az egész magyar nemtörődömség és nembánomság”, „meglazultak azok a sziklaszilárd alapkövek, amelyek akkor állottunk”. Élesen szembeállította a liberális korszakban felnőtt nemzedéket az új fiatal generációval, előbbiről, a „liberális szellem mérgétől megmételtyezettokről” lényegében lemondott („ebben a mai hanyatló nemzedékben ne bízzatok!”), utóbbi iránt viszont lelkes bizalmát juttatta kifejezésre. Bízott abban, hogy a kereszténység és a magyar hazafiasság eszmei alapjára álló fiatalok képesek lesznek új magyar jövőt teremteni, mely nélkülözi a liberalizmus minden elemét.

A szabadság gondolatát ugyan tiszteletre méltónak minősítette, de óvott attól, hogy „a szabadság szabadosság legyen”; méltatta a nyugati kultúra értékeit, amennyiben annak „lelke a szent kereszténység”. Vagyis azt a tézist bontotta ki újra, miszerint a keresztény-nemzeti gondolat hívei is vallják a liberalizmus alapértékeit (szabadság, egyén jogai stb.), de mindezt csak a kereszténység elveivel való kombinációban tartotta képviselhetőnek és a nemzeti érdekek szempontjából célravezetőnek. (Például: „Nekünk az erkölcsöt a szent kereszténység adja. De ezt a keresztény erkölcsben magát kiművelt ifjúságot a hazai föld alapjára akarjuk állítani, és azt akarjuk, hogy ez a Magyarország a mienk legyen, és ezt a magyar földet ne csak politikai uralommal, ne csak ideológiákban bírjuk, hanem ez a Magyarország a maga gazdaságos voltában a keresztény magyarságé legyen.”) A „magyar nép és a magyar faj politikai hatalmának” megteremtéséről, az ahhoz szükséges gazdasági alapok kialakításáról beszélt, amiért az ifjúságtól nagy munkát várt, kiemelve, hogy „a haza szülőföld, a haza vérközösség, testvériség, a haza lélekrezgés, de a haza egyszersmind verejték is, amelyet belegyúrunk a

földbe, amelyet belekovácsolunk az ekevasba”.⁵⁰ A beszédek helyett tetteket szorgalmazott, melyektől a „rettenetes és borzalmas válság” megszűnését remélte, és azt, hogy a haza végre a „mienk” legyen.

Beszéde következő részében ezúttal is az „önszeretet” fontosságáról, elsőbbségéről beszélt,⁵¹ amikor a fiatalokat a gyűlölködés elkerülésére és a szeretet fontosságára, valamint az „idegenek” szeretetének sajátos értelmezésére is figyelmeztette. „Szeretjük magunkat jobban, mint az idegent, és szeretjük azért jobban, mert az evangélium is azt mondja: szeresd felebarátodat, tehát az idegent is, de úgy, mint magadat. Vagyis magadat jobban, mert a te szereteted az önmaga-szeretet a zsinórmértéke minden más szeretetnek” – mondta, majd kifejtette azt az elméletét is, hogy a keresztény-nemzeti ideológia híveinek (ellentétben a liberalizmussal) nem mindegy, ki dolgozik, ki tanul, nekik meg kell nézni, hogy ki az, és csak a „megfelelő” elemeknek biztosítani ezt a lehetőséget. „Wekerle azt mondta, hogy mindegy, hogy ki fizeti az adót, akár magyar, akár zsidó. Hát nekünk nem mindegy” – szögezte le, majd a nemzet fennmaradása feltételének nevezte, hogy a „szíriai” ne falhassa fel a „turánit”, ahogy fogalmazott, hallgatósága a „magyar” és a „zsidó” kontextusában értesülhetett minderről, vagyis bizonyosan könnyű volt számukra dekódolni a püspök felszólításait.

A beszéd korábbi elemzője szerint az „önszeretet” – korabeli sajtóban talán legnagyobb visszhangot kapott – elemét Aquinói Szent Tamás filozófiájából kölcsönözte,⁵² álláspontom szerint ez, mint eredeti forrás kétségtelenül igaz lehet, azonban a beszéd elhangzásának kontextusában a hallgatóság (radikális egyetemi diákszervezetek tagsága) bizonyosan nem erre a középkori klasszikustól eredő teológiai okfejtésre, hanem a püspök által kifejtett magyar–zsidó együttélésre, vagyis utóbbival szemben az önvédelem gondolata jegyében, a zsidósággal szemben fogalmazódott meg. Ezt könnyen igazolhatja Prohászka ekkori többi közszereplése is, mely az „elzsidósodással” szembeni védekezést hangoztatta, valamint az is, hogy elhangzásának helyszíne nem teológiai előadásnak, hanem nagyon is közéleti fórumnak számított.

A Prohászkaival szimpatizáló jobboldali sajtó ezt a beszédet külön kevésbé elemezte, inkább a szónoklat közlésére koncentráltak, a kommentárok elmaradásában alighanem közrejátszott, hogy nagyon közel volt a katolikus nagygyűlés, amelyről bővebb terjedelemben számoltak be.⁵³ Az elítélő kommentárok viszont több vezércikknek is témát szolgáltattak, ezekben főleg a vehemens és következetlennek minősített liberalizmus-kritikát, valamint a kereszténység szeretettel kapcsolatos közismert tanításának „felülvizsgálatát” tették szavá.⁵⁴ Ez utóbbiakra azonban már érkeztek riposztok a jobboldali sajtóban is, az *Új Nemzedék* például a *Budapesti Hírlap*nak intézett támadásában közölte, hogy méltatlan módon írtak Prohászka beszédéről, és visszautasította a „filoszemitizmus” megnyilvánulását,⁵⁵ a *Szózat* pedig fölényesen kijelentette,

hogy nem kérnek *Az Újság* „talmudbölcseinek” kereszténységből való kioktatásából.⁵⁶ Az izraeliták lapjai élesen utasították vissza Prohászka beszédének mondaivalóját. Az *Egyenlőség* rabbi beszédeinek ismertetésével reagált, akik nagyon is jól értették, hogy a püspök rájuk vonatkoztatta a „szíriai” megjegyzést, valamint azt, hogy az „önszeretet” alatt a zsidókkal szembeni megkülönböztetést értette.⁵⁷ A *Pester Lloyd* azt elemezte, hogy bár „szíriaiakról” beszélt a püspök, mindenki értette, hogy „zsidózott”, szavait a hallgatósága egyértelműen tudta dekódolni.⁵⁸ Prohászka „violaszín püspökruhába öltözött hecckáplánnak” nevezte, a durva megfogalmazást hasonló stílusban többek között a *Fejérmegyei Napló* utasította vissza.⁵⁹

Az elmaradt 1921. évi országos katolikus nagygyűlés után 1922-ben a rendezvényt ismét nagy várakozás előzte meg,⁶⁰ amelyben Prohászka első napon (két nappal az október 6-i, fiataloknak szóló szónoklata után) tartott plenáris előadását jelentős érdeklődés kísérte.⁶¹ Kiindulópontja a katolikusok egységének megteremtésével kapcsolatos kérdésfeltevés volt, állítása szerint ugyanis aktuálisan ilyen egységről nem lehetett beszélni. „A világ bomlófélben van, a nyugati kultúrának meghúzták a lélekharangot” – fogalmazta meg ismét a nyugat válságos helyzetével kapcsolatos tézisét, az erkölcsi értékek rohamos háttérbe szorulásának, a liberalizmus romboló hatásainak víziójával együtt. Mindezért ekkor nem a liberalizmust és a zsidóságot tette elsősorban felelőssé, hanem a keresztény hittől való tömeges elfordulás jelenségét. (Máskor az okot és a következményt fordítva, vagy épp egymást erősítő hatást feltételezve fogalmazta meg.) A modernizáció az egészséges és normális – Prohászka szerint a középkorban még meglévő – Isten-hitet számos kisebb isten hitére, vagyis ideológiai, szellemi irányzatra váltotta fel. A felbomlott és megzavarodott világban vissza kell térni az egyetlen stabil és biztos ponthoz: a katolikus egyházhoz – adta ki a jelszót, és úgy vélte, három év után ismét súlyos támadásoknak van kitéve a katolicizmus. („Az a blazírt nézet, hogy a katolicizmus értelmi inferioritással jár, a mi liberális, szabadkőműves, vagy éppen szabadgondolkodó polgártársaink kultúr-garnitúrájának egy leltári darabja, ismét feltálatódik a liberális körökben.” Éles szavakkal kelt ki a szabadkőművesség ellen, mely szerinte jótékonyági akcióival, emberbarátinak beállított tevékenységével elleplezte, hogy valójában „egy internacionális, defetista banda, mely gyűlöli az egyházat, [...] tárt kaput nyit a zsidó invázióknak és tapossa a keresztény nemzeti tradíciókat”. Prohászka ezúttal is két, egymással szemben álló szellemi erő antagonisztikus harcaként értelmezte a világot, de ezúttal az egyik oldalon a római katolikus egyházat, a másikon a bolsevizmussal szövetséget kötött szabadkőművességet nevezte meg. Megemlítette, hogy kiáltását meg kellene hallani a protestánsoknak is, és úgy látta, hogy különböző utakon a feloszlott szabadkőműves páholyok szellemisége újra visszaszivárgott, érzékletes képekkel próbálta felkorbácsolni „a szektárius patkányhaddal” szembeni éberséget. Külön figyelmet fordított a pápa és az Apostoli

Szentszék iránti feltétlen tiszteletre és engedelmességre, majd úgy vélte, a felvilágosodástól a liberalizmuson át a bolsevizmusig az isteni rend ellen „lázado mocsár”, „sok szervezett szenny” piszkítja a kultúrát, a művészeteket, a sajtót, és mindezt a katolikus egyház elleni lázadás hozta a szemében közös nevezőre.

A világ beteg erkölceiről máskor is sokat beszélt, szörnyű víziókat osztott meg az erkölcstelenség térnyerésével kapcsolatosan, mindehhez ekkor hozzátette, hogy az „általános akarati betegséget” legalább ennyire súlyos problémának látta. „Az európai kultúrának az erkölcsöt, szemérmet, lelkiismeretet, erőt és kedvet csak az a hatalom adhatja vissza, mely azt neki először adta: az édesanyja” – jelentette ki, s mivel szerinte „az európai kultúra lelke a keresztény katolikus hit és erkölcs volt”, többször is, valósággal sulykolta a következtetését, miszerint „igazi regenerációra csak az anyaszentegyház van hivatva”.⁶² Minden erkölcstelenségnek, szabadosságnak a forrását az egyháztól való eltávolodásban, következésképp minden helyreállításnak a lehetőségét az ahhoz való visszatérésben és ragaszkodásban jelölte meg. „Íme a mi nagy, isteni misszióink, melyben mindnyájan részt vehetünk” – adott újabb irányt, mert a tét szerinte óriási volt: „Egy világ süllyed el és rothad el körülöttünk, egy kultúra züllik el és nem találja meg etikai angolkórának leküzdésére az erőt.” A katolicizmusnak óriási „kulturkihatást” tulajdonított más keresztény egyházakkal szemben is, statisztikákat is sorolt, miszerint katolikusoknál kevesebb a felbomlott házasság és az egyke jelensége, s úgy vélte, ebből a kulturális misszióból nemcsak a papoknak, katolikus tanítóknak kell kivenni a részüket, hanem minden hívőnek is kötelessége.

Az okok és gyökerek ismertetésekor nem ragadtatta magát olyan sarkos kijelentésre a reformációval kapcsolatosan, mint 1921-ben a frankfurti beszédében (ld. erről IV.2. alfejezet), de azért homályosan utalt arra a meggyőződésére, miszerint „az európai szellem a XVI. század óta a szubjektivizmus bomlasztó behatása alatt áll”, amely utána a liberalizmusban, a kapitalizmusban, majd a szocializmusban továbbfejlődve fokozatosan a hanyatlás útján vezette az európai gazdaságot, társadalmat és kultúrát. A feladatokat illetően erős szónoki eszközökkel élt: „Sürgősebb feladatunk, égetőbb munkánk nem lehet, mint a társadalmi rend reorganizálásába beállítani a katolikus egység erőit és meghallani azt a kiáltást, melyet a végveszedelem présel ki a halálra ijedt nyugat-európai kultúra torkából.” Gazdasági téren ideálisnak nevezte a „munka és a birtok középkori kapcsolatát”, valamint a kamatszedés tilalmát, és úgy gondolta, ezt az elvet kell valamilyen módon a modern világban újra meghonosítani. („A mi feladatunk a felszabadult pénzhatalmat megfosztani egyeduralmától, s azt a munkának alárendelni. Itt dolgozzanak a katolikusok egyesült erővel, mert az igazi világháború itt dúl, és a világ sorsa itt dől el.”)

A katolikusok szoros, és elkötelezetten vallásos egységbe tömörülését nemcsak Nyugat-Európa súlyos gazdasági és erkölcsi állapota miatt szorgalmazta, hanem Magyarország helyzete miatt is, beszéde végén ezzel foglalkozott. A trianoni béke következményeinek súlyosságával egy sorban említette a magyar társadalom liberalizmustól fertőzött, „beteg” lelkületét, különösen a hitük gyakorlásában formális vallásosságot képviselő katolikusokat, utóbbiakat „gerincteleneknek és megalkuvóknak” minősítve így beszélt: „Ez a templomba s a szentségekhez nem járó, Krisztussal közösséget nem tartó léhaság, ez az ásítozó üresség s tudatlanság a hit s az egyház dolgában, ez a gyáva nembánomság erkölcsi s nemzeti hanyatlásra alkalmas közeg lehet, de nemzeti felkelésre képtelen.” Az egyetemi ifjúság előtt elmondott beszédéhez hasonlóan különösen az új, romlatlan nemzedékbe vetett bizalmát hangsúlyozta, és határozott, lelkesítő szózatában minduntalan egységre, a keresztény elvekhez való szigorú ragaszkodásra figyelmeztetett.

A jobboldali sajtóban nagyon pozitív volt a Prohászka-beszéd visszhangja,⁶³ közéleti vitára leginkább az adott alkalmat, hogy a protestánsok megint sértve, kirekesztve érezték magukat. Prohászka beszédében ugyan többször is utalt arra, hogy a protestánsoknak is elkötelezett keresztény életet kell élniük, így résztvenni az európai kultúra és Magyarország helyreállításában, ugyanakkor a katolikus egyház kizárólagosságával kapcsolatos kitételei ezzel minduntalan – fel nem oldott – ellentmondásba kerültek. Geduly Henrik evangélikus püspök ismét hangot adott annak, hogy Prohászka (illetve más nagygyűlési szónokok) beszédében a katolikus többségre való féltékeny hivatkozást vélték felfedezni, kijelentéseik pedig „nem egyebek, mint a nemzeti erő konszolidációjára éppen nem alkalmas felekezeti exclusivitás bántó jelenségei. Ezek az ultramontanizmus jól ismert hangjai a történelem tanúsága szerint sohasem váltak eszközeivé a nemzetek naggyá fejlődésének.”⁶⁴ A jobboldali sajtó kiállt Prohászka mellett, ezeket a megnyilatkozásokat a protestánsok részéről megnyilvánult félreértésnek, túlérzékenységnek minősítették.⁶⁵ Prohászka ekkor valóban inkább tompítani akarta a protestáns-katolikus bizalmatlanságot, nem értett egyet például Zadravecz Istvánnak azzal a tervével sem, amely egy erős felhatalmazással bíró katolikus központi szervezet felállítását szorgalmazta, sőt, hihetetlennek, de legalább is túlzásnak tartotta a tábori püspök „protestáns előretörésekről és hatalmaskosokról” szóló beszámolóit, fontosabbnak tartotta, hogy ne rontsák el „a szépen megindult keresztény nemzeti összmunka” esélyeit.⁶⁶ Prohászka egyértelműen Zadravecz tudomására hozta, hogy a katolikus nagygyűlés szellemiségének érvényesítésére elegendőnek tartotta, ha annak határozatait „minden kath.[olikus] körben s minden erre összehívott gyűlésben egy-két beszéd keretében ismertetik”, s a felmerülő konkrét ügyek mentén

mozgósítják a katolikus szervezeteket,⁶⁷ a továbbiakat a protestánsokkal való felesleges feszültség-keltésnek tartotta.

Prohászka nagygyűlési beszédének hatása abban is lemérhető, hogy egy vidéki katolikus esten szónokló plébános szinte teljes egészében magáévá tette a püspök nagygyűlési szónoklatát, és mondta el újra annak fontosabb téziseit,⁶⁸ de inspirálóan hatott például a szabadkőművesség-ellenes, összeesküvés-elméleteket terjesztő szélsőjobboldali pamflet-irodalomra is.⁶⁹

A katolikus nagygyűlés kísérő rendezvényeként a második napon került sor a Pázmány Egyesület irodalmi estjére, Prohászka zárszót mondott a végén, azt a vágyát fejezte ki, hogy „a sáron és piszkon át is csillagokat látó” katolikus írók vágyai teljesülnének.⁷⁰ Részt vett ezen kívül a Magyar Katolikus Diákszövetség, valamint az Országos Katolikus Szövetség hitbuzgalmi és karitatív szakosztályainak üléseire is,⁷¹ valamint az utolsó napon a püspöki kar tagjai részére József főherceg által adott fogadáson.⁷²

Mind az egyetemisták részére tartott beszédében, mind a nagygyűlési szónoklatában határozottan jobboldali radikális nézeteket képviselt, s ezeket erősítette egy október közepén megjelent nagyobb interjújában is.⁷³ „Prohászka Ottokárban a nemzeti politikus és a kultúrvezér szorosan hozzátartozik a lelkészhez és a tudóshoz” – vélekedett cikkének bevezetőjében a szélsőjobboldal lapjának újságírója. Úgy vélte, Prohászka épp ezeket az összetett adottságait használta a magyarság javára, és szeretne volna, ha a püspök a közéletben még gyakrabban szolgált volna szellemi útmutatással, ezért valódi „közszükséglet kielégítésének” érezte, hogy Prohászka véleményét kérdezze. A riport jó része a magyar kultúrával kapcsolatos álláspontjának kifejtése volt,⁷⁴ az 1923-ban esedékes Petőfi-centenáriumról, valamint a magyar irodalom „elzsidósodásának” súlyos helyzetéről, az Adyt és a *Nyugat*-nemzedéket ellensúlyozó keresztény írók fellépésének szükségességéről beszélt. „Nem szabad optimizmusunkat elveszítenünk a judaizáló iránnyal szemben, hiszen úgyszólván a szellemi életnek minden terén látok kitűnő keresztény, nemzeti kritikai kiindulásokat, tiszta ítéleteket, erős és biztos állásfoglalásokat” – állapította meg, és a keresztény szellemiségű íróktól nem újabb irodalmi egyesület, hanem a „kibontakozást” elősegítő személyes kapcsolatok fokozását tartotta kívánatosnak.

Részletesen beszélt még a „keresztény koncentráció” helyzetéről is, súlyos problémának tartotta, hogy az összefogásnak, egységnek nem találták meg azt a kívánatos formáját, amely győzelemre vezethette volna „a magyar nemzeti és keresztény népfölkelést”, ellentétben az általa példaértékűnek tekintett olasz fasiszta mozgalommal.⁷⁵ Megismételte a katolikusok és protestánsok együttműködésével kapcsolatos gondolatait, s külön bosszantónak minősítette, ha ezekben a kérdésekben a „zsidó sajtó”, mint fogadatlan prókátor állást foglalt. „A kölcsönösen

felmerülő félreértéseket valahogyan »házilag« kellene kezelni és eloszlatni” – vélekedett, s arról is beszélt, hogy meg kellene beszélniük a történelmi keresztény egyházaknak, melyek azok a közös témák, amelyek mindannyiukat érintik, jogosnak ismerte el Raffay Sándor evangélikus püspök azon kritikáját, miszerint a katolikus nagygyűlésen nem merült fel igény a protestánsok igényeinek megvitatására. (Ebben a riportban nagyon is messzire ment a protestánsokkal való együttműködés hangoztatásában, alighanem így próbálta meg tompítani a katolikus nagygyűlések után egyébként rendszeresen megfogalmazódó protestáns kritikákat.)

Beszélt további kedvelt témájáról, a sajtóról is, ezúttal arról, hogy nagy különbséget velt felfedezni „a magyar és a zsidó olvasók között”. A „zsidó sajtóban” (ahogy fogalmazott: „odaát”) erős céltudatosságot, a problémaérzékenység képességét fedezte fel, a kereszténynemzeti lapok pedig szerinte kevésbé éreztek rá a „a magyar közönség felrázásában” viselt felelősségükre. Dicsérte *A Nép* és a *Szózat* határozott fellépését, ezúttal üdvözölve az „eredményes antiszemitizmus” terén felmutatott sikereiket.⁷⁶ Küldött még egy gesztust a radikális egyetemi diákszervezetek felé is, az október elején tüntetéshullámot kiváltó kérdésben a hallgatókkal való teljes egyetértését juttatta kifejezésre. (Arról volt szó, hogy a MEFHOSz szervezetei többször követelték a külföldi diplomák honosításánál a numerus clausus érvényesítését, mert a korlátozó rendelkezés miatt más országokban diplomát szerzett oklevelek magyarországi elismertetésének igénylésével a zsidók „a numerus clausust kijátsszák”, a követelések például arra irányultak, hogy húsz ily módon elismert külföldi diplomás közül csak egy zsidó lehessen.⁷⁷)

Tovább a jobboldali radikalizmus útján, Prohászka Ottokár Cegléden

Az időszak egyik legfontosabb, a jobboldali radikalizmus szolgálatában álló közszereplése Cegléden volt november 12-én, amikor az Ébredő Magyarok Egyesületének nagygyűlésén lépett fel.

Az ÉME ceglédi szervezete egyébként még a szélsőséges mozgalmon belül is feltűnően aktívnak, kezdeményezőnek minősült. 1919 után évekig a városi közélet legbefolyásosabb szervezetének számított, nyomás alatt tartotta nemcsak a helyi politikai pártokat, hanem a város önkormányzatát is.⁷⁸ A már 1919. december 14-én megalakult helyi szervezet nemcsak a felsőoktatásban szorgalmazta a numerus clausus bevezetését,⁷⁹ hanem azt is, hogy szüntessék meg a zsidók földbirtokszerzési jogát, a zsidó kézen lévő földeket az állam sajátítsa ki és juttassa keresztényeknek, a ceglédi boltokat bérlő zsidókat fosszák meg bérleti joguktól, a köztisztviselői állásokból bocsássák el az izraelitákat. Cegléd városi közgyűlése – szintén az ÉME nyomására – később azt is határozatba foglalta, hogy a magyar országgyűlés fossa meg polgári

jogaiktól a zsidókat, megtiltotta a „zsidó” lapok utcai árusítását, bizalmat szavazott a Duna–Tisza közti ellenforradalom emblematikus figurájának, Héjjas Ivánnak,⁸⁰ sőt a Horthy-rendszernek is egyre kényelmetlenebb különítmények felosztatása ellen is tiltakozott.⁸¹ A harmincas évek végének zsidótörvényeit, sőt az 1944-es jogfosztást is mintegy megelőlegező helyi intézkedések sorában kirívó volt a zsidók kitiltása a városi közfürdőből.⁸² Az ÉME ceglédi szervezete 1921-ben külön „ébredő magyar takarékpénztár” szervezésébe is fogott, hogy ezzel is megpróbálja a „zsidó” érdekeket ellensúlyozni.⁸³ A ceglédi „ébredők” harcos és durva antiszemitizmust képviseltek, a befolyásuk alá vont helyi sajtótermékek (*Ceglédi Keresztény Újság*, *Ceglédi Keresztény Hírlap*) lényegében csak zsidóellenes uszítással foglalkoztak. A radikalizmus iránti helyi elkötelezettséget fokozta, hogy Raffay Sándor evangélikus püspök – a város szülötteként is – többször részt vett ceglédi rendezvényeken.⁸⁴ 1920-ban a későbbi tekintélyes katolikus értelmiségi, Mihelics Vid uszító beszédet tartott a Központi Sajtóvállalat ceglédi sajtógyűlésén: a zsidóság rohamos térfoglalásáról, a sajtó elzsidósodásáról beszélt, a Tanácsköztársaságot „kommunista zsidó forradalomnak” nevezte, amikor a zsidóság „tervszerűen irtotta a keresztényeket”. Mihelics beszédében hangsúlyozta Prohászka Ottokár útmutató szerepét.⁸⁵

Cegléd jobboldali érzelmű helyi politikusai korábban is próbálták Prohászkaát megnyerni, hogy tartson beszédet a városban.⁸⁶ Amikor a püspök el tudta fogadni a meghívást, a helyi radikálisok óriási izgalommal készültek a látogatásra.⁸⁷ A helyi sajtó részletesen beszámolt Prohászkanak az egyetemi ifjúság előtt tartott október 6-i budapesti beszédéről, támogatták a tanulmányi szabadság erőteljes – numerus claususban kifejeződő – korlátozását, a zsidóság jogainak gyakorlását nem egyszerűen kockázatosnak, hanem „végzetes nemzeti veszedelemnek” minősítették.⁸⁸

Prohászka nagyszabású, mozgósító beszédet tartott.⁸⁹ Szónoklatának felütése a magyarság aktuális, szörnyű állapotát érzékeltette költői képekkel; a „vértanú sors” kapcsán gyorsan rá is tért a tragédia lényegi okára: a magyar nemzetre úgymond „rátapadt” idegenségre. Körülírásában nem hagyott kétséget afelől, hogy kiket értett „idegenek” alatt, a következtetést – ügyesen alkalmazott szónoki fogással – azután hallgatóságával mondatta ki: a nemzet számára a legnagyobb veszélyt, a „rettenetes, rémületes, rémséges hatalmat” a zsidóságban jelölte meg. Beszédének lényegét ugyanakkor nem elsősorban a „bajok gyökerét” felmutatni akaró diagnózis, hanem az „ébredők” mozgósításának, lelkesítésének szándéka adta. A zsidókat érintő megfogalmazások (például „belehemperegtek” minden keresztényellenes tanításba) egyértelművé teszik, hogy Prohászka számára mit jelentett a zsidóság, hogyan értelmezte a két „faj” (a keresztény magyarság és a zsidóság) antagonisztikus szembenállását. A püspök azonban továbblépett, és az „ébredők” számára a zsidóságtól való teljes, öntudatos elkülönülést

tekintette követendőnek; ez egyben az aktív, elkötelezett keresztény életvitel megtestesülését is jelentette szerinte. Az amúgy is antiszemita érületű hallgatóságot több ponton, mintegy visszatérő jelleggel igyekezett meggyőződésében megerősíteni, például amikor leszögezte: „A zsidóság határozottan terjed, a zsidóság hatalmas folyton tért foglal ma, a zsidóság rettenetes, égető és mótelyező befolyást gyakorol a lelkekre.”⁹⁰ Az általánosító sztereotípiákkal egyértelműen és határozottan, többnyire különösebb árnyalás nélkül élt. „A zsidó” jellemzői például: Krisztus-ellenes, nemzetközi, materialista, „a keresztény” pedig mindennek ellentéte, hangsúlyozta továbbá a szervezett munkásság megnyerésének, a „zsidó nemzetközi agitátorokkal” szembeni fellépésnek a szükségességét. Ceglédi beszédében is megismételte erőteljes liberalizmus-kritikáját, és megosztotta félelmét, hogy a magyarság tönkremehet a liberális gazdaság- és társadalompolitika gyakorlatán, ezért új, keresztény szellemiségű jogszabályokat, „intézményes megoldásokat” követelt.

Prohászka beszédeire csakúgy, mint a hasonló szélsőjobboldali politikusok megnyilvánulásaira jellemző volt egyfajta elhárító mechanizmus. A püspök visszautasította, hogy ő antiszemita volna, illetve, hogy nézeteit antiszemitizmusként lehessen megbélyegezni. (Nyilvánvaló, hogy ezúttal is a címkét, és nem a tartalmat próbálta elhárítani magától.) Kiegészítette ezt az ekkoriban más beszédeiben (ld. fentebb) kifejtett sajátos szeretetfogalommal is, miszerint az „idegenekkel” szembeni tolerancia nem a krisztusi szeretet helyes értelmezése, éppen ellenkezőleg. Hallgatósága így vele együtt megnyugtathatta önmagát, hogy amikor a zsidóság kirekesztését szorgalmazza, az tulajdonképp összeegyeztethető a kereszténység alaptanításának, a szeretet parancsának tiszteletben tartásával. Hangoztatta ugyan a minden emberre kiterjedő szeretet szükségességét, a zsidóság és a magyarság antagonisztikus szembeállításának tételét ugyanakkor következetesen fenntartotta, arra többször visszautalt, vagyis a szeretettel kapcsolatos frázisok egész egyszerűen súlytalanná váltak beszéde közben. Például az ilyen markáns kitételek kapcsán: „Legyetek tehát erősen meggyőződve, hogy igazán keresztény nép vagytok, de igazán rettenetes sorsával harcbanálló nép, mely harcolt mostanáig egy idegen fajjal, amely nem olvadt belétek, hanem inkább felettetek egy idegenség titeket elfojtó fészket alkotta meg.” (A zsidók befogadását a magyar társadalomba továbbá egyszerűen az „öngyűlölettel” azonosította.) A beszédet az „ébredők” egyértelműen az antiszemitizmusra való felhívásként értelmezték, s a hungarizmus deklarálása ugyanilyen visszhangot váltott ki.⁹¹ (A jobboldali sajtó Prohászka ceglédi beszédében általában az útmutatást, a pontos helyzetértékelést és a követésre hívó lelkesültséget ünnepelte,⁹² az izraelita és a liberális lapok határozottan elítélték a beszéd hangvételét és tartalmát egyaránt.⁹³) A püspök közszereplései szempontjából fontos eleme volt ceglédi látogatásának Héjjas Iván

melletti kiállása,⁹⁴ illetve említést érdemel, hogy részt vett a Ceglédi Keresztény Leányegylet hangversenyén is, ahol szintén „nagy sikerű” beszédet tartott.⁹⁵

Akarva-akaratlanul a ceglédi szónoklatra érkezett reakciónak is tekinthető, hogy az Ébredő Magyarok Egyesületének országos kongresszusa pár nappal később Prohászka a szervezet „dísztagjává” választotta, és a rendezvényen sokoldalúan méltatták a püspöknek a radikálisokhoz fűződő szoros kapcsolatait.⁹⁶

További fontosabb közszereplések, október – december

Október utolsó napján nyitotta meg – korábbi évek hagyományának megfelelően – a Keresztény Nők Szövetsége közgyűlését Székesfehérváron,⁹⁷ beszédének középpontjába a „szociális érzés energiáinak” felélesztését állította. A közösség javát odaadóan szolgáló nőszervezetet is a magyar társadalmon szerinte lassan eluralkodó közönyösség veszélyeire figyelmeztette, azért, hogy személyes példamutatásukkal másokat is a fásultság felismerésére és cselekvésre buzdítsanak. „A szociális érzés az, hogy valakinek legyen érzéke nemcsak a maga kisebb körének érdekei iránt, hanem a nagyobb sugárral megírt érdekkörök iránt is” – állapította meg, majd a közösséget hasonlónak nevezte az egyénhez, ahogy utóbbi is testből és lélekből áll, úgy a „testületnek” is szellemiségre van szüksége. A társadalmi egyenlőtlenségek felismeréséről, a szervezet tagjainak különösen az anya- és csecsemővédelemben vállalt szerepéről szólt, és ezúttal is elítélte a szociáldemokraták irigykedéssel és gyűlölettel telinek minősített szociálpolitikáját. A szegények, elesettek kiszolgáltatottságát ezúttal is határozottan a társadalom közös ügyének, megoldását összefogással megvalósíthatónak nevezte, melynek kulcsát abban látta, ha a résztvevők „keresztények és igazán testvérek” lesznek. „A magyar társadalomban sokszor lehet hallani ezt a panaszt, hogy az emberek megbízhatatlanok. Én azt kívánom, hogy ebben a szociális együletben meglegyen a megbízhatóság erénye” – jelentette ki, a tagoktól határozottságot, elkötelezettséget, és jó értelemben vett „keménységet” kívánó gondolatok keretében. „A magyar ember jellemében több keménységet kell belevonni. Acélveretű csigolyák, gerincek kellenek Magyarországnak” – vélekedett, mert mint mondta, „a szociális érzés uralma, a szeretet hegemoniája nélkül nincsen társadalmi reneszánsz!”

Egy novemberi, székesfehérvári előadása, melyet a helyi múzeum egyesületben tartott, sajátosan foglalta össze Prohászka történelemszemléletét.⁹⁸ A helytörténet iránti érdeklődés fontosságát méltatta, de gyorsan leszögezte, hogy szűkebb lakóhelyünk múltjának jelentőségét csak a „világtörténeti környezet” megismerésével és abban való elhelyezésével lehet megérteni. Hangsúlyozta továbbá, hogy minden földrajzi helyszín rendelkezik sajátos szellemiséggel („genius loci”-val), a történelmi múlt megismerését is Prohászka szerint lelki alapokra kell

fektetni. Székesfehérvár múltjában is szerinte „a magyar történelem világának kell megszólalnia”, továbbá a magyar értelmiségi számára általában fontosnak tartotta a helyes történelemszemléletet, „önmagáénak kell tartania a múltat”. Utóbbihoz pedig elengedhetetlen, hogy a múltat szemlélő embernek a haza nemcsak földrajzi fogalom, a nemzet nemcsak egyszerű közösség – mindkettőnek lelki-szellemi alapokat kell teremteni és felismerni – mondotta. E beszéde alapján is úgy tűnik, hogy Prohászka gyakran, a helyszínnek, a rendezvény jellegének és a hallgatóság összetételének megfelelően hol így, hol úgy nyilatkozott. Míg radikális jobboldali szervezetek fórumain többször szóba hozta, hogy a nemzet „vérközösség”, a „fajok” keveredése elképzelhetetlen,⁹⁹ ezúttal azt fejtegette, hogy „tisztá vérű nemzet nincs, [a nemzet] olyan, mint a folyam. Nem az a fontos, hogy turánilag nem tiszta, egységbe olvadt, aki belekerül, annak egységességi érzéssel kell a nemzetben önmagát megtalálnia – a haza sorsának egy része lesz.” A nemzettel, mint integráló tényezővel kapcsolatosan ez utóbbi olyan liberális gondolat volt, mellyel szemben máskor határozottan tiltakozott, sőt, ekkor még a magyar nyelv tisztaságának, idegen (latin, német, francia) behatásoktól való megóvásának fontosságáról is beszélt. Beszéde további részében is a történelem erősen nemzeti látószögű értelmezését adta, például arról, hogy a közös múlt, közös sors a nemzetet egységbe kovácsoló tényezők egyike. A „dicső múltat” „munkás jelennel” kell kiegészíteni a múlt helyes ismerete szempontjából – mondta. Szólt továbbá Székesfehérvár ősi történelméről, nevezetes épületeiről és egyházi kötődéséről, s összességében felszólított: „Ébresszük fel az ősi helyek ihletével magunkban az igazi magyar lelkületet, és ha székesegyházunk harangját halljuk kongani, mely a tatárjárás óta oly sok érzelm kifejezője volt, fakassza az lelkünkben a keresztény érzés és magyar lelkesedés összhangját!”

November végén sokat foglalkozott a Foederatio Emericana Katolikus Egyetemi Hallgatók Szövetsége szerveződésével, az új egyetemista mozgalomban egy hozzá még inkább közel álló (a MEFHOSz-nál vagy a Turulnál sokkal inkább katolikus szellemiséggel működő) közösséget látott, és Szent Imre emlékének megjelenítését is fontosnak tartotta.¹⁰⁰ Először beszédet tartott a katolikus diákszövetség közgyűlésén november 22-én,¹⁰¹ a katolikus öntudat fontosságára hívta fel a fiatalok figyelmét. Az öntudat lényegét abban jelölte meg, hogy „erejének emberfeletti emelésével, a fanatizmus lázával küzd a katolikus egyház érdekeiért, amelyik, talán lerogyva katolikus öntudata által ráparancsolt teljesítmények terhe alatt, de hősen elbukva, szívesen lesz mártírja egyházának”. Problémának nevezte, hogy a katolikus középiskolák diákjaiban még jobban kialakul ez az öntudat, amely az egyetemi évek alatt háttérbe szorul, ezért a felsőoktatásban is minél szélesebb körben érvényesíteni kell, sőt, beleállítani a „magyar katolikus nemzeti munkába”. Beszélt még az előljárók iránti tisztelet fontosságáról, és arról is, hogy bár a püspök elismerte minden felekezet igényét saját lelkiségének hirdetéséhez, igazi

bizalmat csak a „katolikus gondolat” iránt táplált. Egy vezércikket is publikált, melyben a főiskolai ifjúság szociális helyzetével kapcsolatos aggodalmait fogalmazta meg.¹⁰² A Szent Imre Főiskolai Internátus Egyesület fontosságát méltatta, mely mintegy ötszáz katolikus hallgatónak adott otthont és biztosította valláserkölcsei szempontokból megfelelő életvitelét. Mindezt azonban nagyon kevésnek, a szükséges társadalmi fordulathoz legfeljebb jelkép-értékű intézménynek minősítette, és felemelte panaszos szavát az ilyen kollégiumi elhelyezéshez nem jutó katolikus diákok szociális helyzetének javítása iránt. Prohászka általában fontosnak tartotta a diákság elleni küzdelmet,¹⁰³ a jelenséget „a nemzeti génusz sikolyának” minősítette, „mely kell, hogy lelkébe vágjon annak a katolikus társadalomnak, mely még mindig nem tesz s nem áldoz eleget a katolikus ifjúságért”. (Főleg a protestánsokhoz képest érzékelt elenyészőnek a diákokért hozott katolikus áldozatokat.) Nagy veszélynek tartotta, hogy a diákság kiábrándul a nemzetért – például a háborúban és 1918–19-ben – hozott áldozatait eléggé nem méltányoló katolikus társadalomból, továbbá azt is, hogy máshová fog fordulni életszínvonalának emelése érdekében, s eltávolodva az egyháztól, a diákok „a szép parolák helyett a könnyebb életet választják”. Az ifjúságról való gondoskodást kiemelt nemzeti feladatnak, a keresztény-nemzeti jövő megalapozásának nevezte, ezért felszólította olvasóit, hogy adakozzanak a Szent Imre Kör javára, mely megfelelő helyre juttatja el a katolikus diákoknak szánt adományokat.¹⁰⁴

November 26-án az ő megnyitó beszédével kezdődött a Regnum Marianum Egyesület éves közgyűlése,¹⁰⁵ amelyben a szervezet „nemzetfenntartó jelentőségét” méltatta az ifjúság keresztény nevelésében. Az egyházpolitikai törvényeket követő időszakban minden intézmény „a szellemi érlelőszedés” veszélyének volt kitéve – mondta, az ifjúság lelkéhez való hozzáférésben a Regnum Marianum példáját pedig nagyszerűnek és követendőnek minősítette.

December 10-én a Szociális Missziótársulat közgyűlésének megnyitó beszédét tartotta, mely elsősorban a tavasszal elhunyt IV. Károly emléke iránti, a legitimizmus iránt komoly gesztusokat tevő gondolatai miatt keltett figyelmet.¹⁰⁶ De beszélt arról is, hogy Magyarországon és a nagyvilágban változatlanul érezte a szellemi „hidegséget”, amelynek feloldását a közösség fontos feladatának minősítette, mint mondta: „Minél jobban érezzük, hogy reakciókra van szükség, annál inkább hivatást érzünk arra, hogy a legjobb tehetségünk szerinti legőszintébb akarásunkkal, leghivatottabb fölkelő energiáinkkal álljunk bele a munkába.” Meleg szavakkal köszöntötte Vass József népjóléti minisztert, akinek személyén keresztül a kormány iránti lojalitását is kifejezésre juttatta, a szociálpolitikában a kabinet és a Szociális Missziótársulat azonos eszméi alapjait méltatta.

Az adventi időszakra időzítve jelent meg, év végén a sajtóban is nyilvánosságot kapott Prohászka egyik nyíltan „politizáló” hangvételű püspöki körlevele is.¹⁰⁷ Prohászka hatékony és

energikus lelkipásztori munkára biztatta a papokat, hogy látogassák a közösségük tagjait, főleg a betegeket és rászorulókat, érdeklődjenek utánuk, szervezzenek rendezvényeket, hogy a tunyasággal, az unalommal és a fásultsággal (valamint az annak következtében fellépő kocsmalátogatással) fel tudják venni a versenyt „a falu lelki elmaradottsága” leküzdésében. Volt azonban a körlevélnek egy olyan része, amely a *Szózatban* azzal a közléssel jelent meg, hogy „Prohászka fajvédelemre biztatja papjait”, és ez nem is tekinthető túlzásnak. Az egyházi körlevélben szereplő buzdítás bármely radikális hangvételű közszereplésében is helyet kaphatott volna. Például így írt: „Figyelő szemmel kísérve a napi eseményeket, akarva-akaratlan meglátjuk, hogy a félrevezetésnek, az elnevelésnek, a lejtőre terelésnek újból szolgálatába szegődött a destruktív sajtó. Lärmájától hangosak ma újból a berkek s a magyar véren táplálkozó, liberális cégérrel idegen erkölcsön épült zsidó faj világ hatalomra törő politikájának lett szemérmetlen szócsöve.” Hazafias és keresztény kötelességteljesítésnek nevezte a keresztény sajtó támogatását, sőt, „minden áldozattal való fenntartását”. Úgy fogalmazott, hogy a folytonos harcra kényszerítő „rossz sajtó” úgy terjeszti a hazugságot és a félrevezetést, mint valami bakteriális fertőzést, ezért a papoknak fáradtságot nem kímélve kell rávenni az embereket, hogy „jó sajtót”, vagyis keresztény-nemzeti szellemiségű lapokat olvassanak. Pontos, és az egyszerűbb emberek számára is jól érthető, konkrét útmutatással is élt, mondván, ha „jó sajtót” olvasnak, „az emberek fölocsúdnak a nyomtatott szó bűvöletéből s elképzelik maguknak, hogy kik ülnek a rossz sajtó lapszerkesztői asztalai mellett, s ki az, s hogy néz ki, aki a népnek a mértelyt s mérget lelki eledel alakjában nyújtja”.¹⁰⁸

Ünnepi cikkek 1922 végén

Még októberben jelent meg egy Mindenszentek ünnepére szánt vallásos elmélkedése, melyben a halál utáni életről, a mulandóságról osztotta meg gondolatait,¹⁰⁹ a keresztény hit szerint a mennyország reménységével biztatta a hívő olvasókat.

Két karácsonyi cikkét is inkább vallásos elmélkedés, a testvériség gondolatának fejtegetése jellemez. Az egyikben az egyén „megtestesült Igével” való kapcsolatáról írt, amely a valódi testvéri érzés, a másik ember elfogadásának az alapja.¹¹⁰ Lelkes szavakkal örökítette meg az isteni élményben való személyes részesülését, és annak a gondolatnak is szentelt néhány mondatot, miszerint a keresztény hitből fakadó testvériség eszméjét „a nemzetekre is át kell vinnünk”, mondván: „Nemcsak emberek, hanem nemzetek is éljenek s kapcsolódjanak testvérként egymással, s először is azok érvényesítsék egymással szemben a krisztusi testvériséget, melyek tényleg vér és faj szerint is testvérek volnának.” Főleg a „turáni” (kelet-európai, illetve közép-ázsiai) népek felé érzett missziós jellegű vonzalmat, s szerette volna a

testvériség eszméjét, vagyis a kereszténységet kiterjeszteni. Úgy vélte, utóbbiak számára a nyugati értékek és kultúra kevésbé lehet vonzó közvetítő elem, mert „faji alapkarakterüket semmiféle más irodalomban meg nem találják úgy, mint a magyarban”. (Hangsúlyozta, hogy ezúttal nem faji politikáról vagy gazdasági kérdésekről állapította ezt meg, hanem a Krisztus tanításából fakadó testvériségről.) Másik, helyi sajtóban megjelent cikke hasonló testvéri gondolatokat a magyarországi keresztény hívőkkel való összefogásban, a szegénységben vagy kiszolgáltatottságban lévő honfitársak irányában fejtegette.¹¹¹

Egy országos napilapba írott elmélkedése már erőteljesebben közéleti megközelítésű, pontosabban történelmi háttérrel is felvázoló gondolatfüzérnek tekinthető.¹¹² „Szent testvériség s testvéri összetartás kell most a magyarnak!” – írta, s úgy vélte, erre az összefogásra a török hódoltság alatt sem volt olyan nagy szükség, sőt, akkor sem, „mikor a magyar szabadság rongyos kurucok sátoraiban húzódott meg”. Magyarországot a betlehemi hideg, rideg istállóhoz vélte hasonlatosnak, de ezzel szembeállította: „Krisztus azért jött, hogy a magyar se legyen testvér nélkül, hogy a magyar se mondhassa, hogy árva s nincs segítője! Ha a világ el is hagyott, akkor is segítünk a mi elsőszülött testvérünk, a mi Istenünk, a mi Urunk Jézus Krisztus.”

Karácsonyi cikkei közül általános közéleti vonatkozásai miatt figyelemre méltó a Hangya Szövetkezet lapjának küldött elmélkedése.¹¹³ A békés ünnepi hangulatú írásai mellett szokatlan keménységgel fogalmazott, és Krisztus születésének körülményeiben sem azt fedezte fel ekkor, amit egyébként általában az ilyenkor szokásos cikkek. „A betlehemi barlang is harcra s szembeszállásra hív fel, sőt, gazdasági szervezkedésre s kereskedelmi akcióra is sürget, de ezt nem milliók összeharácsolása, hanem az erkölcsi alapok biztosítása végett” – írta, s hasonló szellemben folytatta: „Ezt a harcias térfoglalást akarja az Úr tőlünk.” A szent éj motívumában ekkor a keresztény-nemzeti gazdaságpolitika iránti mozgósító elkötelezettséget vélt felfedezni, mert úgy vélte, különben „magunkat nyúzni, csalni s patkánysorba szorítani engedjük”. Figyelmeztetett, hogy akik a magyarság gazdasági pozícióinak megrendítésére törnek, „azok erkölcsünkben s kereszténységünkben is tönkretesznek”. Az ellenségekkel szembeni küzdelem leginkább hatékony formájának a szorgalmas, méhekhez hasonló munkát nevezte, s a szövetkezeteket hasonlóaknak a méhkaptárakhoz, melyek egyszerre táplálnak és védenek. A karácsony erre a szorgalmas munkára, harcos kiállásra készíteti a magyarságot – vélekedett, a szövetkezetek fejlesztését pedig hazafias és keresztény elkötelezettségű hozzáállásnak, még azt is hozzátette, hogy a „kaptárakból” a méz hasznát is így a dolgozók és nem „mások” fogják élvezni.

Kisebb, meg nem valósult és vétlen közszereplések, 1922. április – december

Az év folyamán a közéletben megjelenő interjúk és országos ismertséget biztosító beszédek mellett több kisebb fellépésére is sor került. November 5-én például megjelent a Magyar Turista Egylet székesfehérvári csoportjának alakuló ülésén, elvállalta a szervezet védnökségét, és örömét fejezte ki a társadalmi egyesület működése felett, már csak azért, mert maga is nagyon szerette a túrázást, a természetjárást.¹¹⁴ Nem sokkal később jelenlétével tisztelte meg a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete által Székesfehérváron is tartott, jótékony célú propaganda estélyt, de ekkor beszédet nem tartott.¹¹⁵

Ősszel tagja lett a miniszterelnökség által létrehozott ún. Népgondozó Tanácsnak, melynek feladata volt a téli nyomor enyhítése érdekében javaslatok megfogalmazása, jótékonyági akciók koordinálása (Csernoch János érsekkel, Ravasz László és Raffay Sándor püspökökkel, Huszár Károllyal, Bernolák Nándorral és másokkal együtt), megjelent a testület október 7-i alakuló ülésén is.¹¹⁶ Prohászka egyébként ebben az időszakban is bőkezű adakozónak bizonyult, az általa sokszor hangoztatott szolidaritásból maga is bőségesen igyekezett kivenni a részét.¹¹⁷ Az adakozásra, különösen a nyomorenyhítő kezdeményezésekben való részvételre irányuló felszólítása októberi, Szociális Missziótársulat tagjainak szóló konferencia-előadásain is elhangzott, miközben a felebaráti szeretet és az együttérzés fontosságáról beszélt.¹¹⁸ Utóbbi konferenciák mellett ismertté váltak az egyetemistáknak tartott konferencia-előadásai is, amelyeken a kereszténység átélését, a hétköznapi nehézségei ellenére szükséges kitartás fontosságát, az életben való férfias helytállást hangoztatta a diákoknak.¹¹⁹

1922 tavaszán Prohászka Zulawski Andor vallásos elmélkedéseihez írt lelkesítő előszót.¹²⁰ Az elmélyült vallásosságra figyelő és figyelmeztető Prohászka alighanem azért is részesítette a szerzőt az előszó megtiszteltetésében, mert Zulawski is nagyon hasonló nézeteknek adott hangot például Ady Endre szépirodalmi szerepének és közéletben elfoglalt helyének megítélésében.¹²¹ Később rövid nyilatkozatban méltatta Geosits Lajos: *Szociális világnézet* c. könyvét, a szerző nemcsak az Ébredő Magyarok Egyesülete pécsi szervezetének volt meghatározó személyisége, hanem Prohászka lelkes követője is.¹²²

Az 1922-ben megválasztott új nemzetgyűlésben Prohászka már nem vett részt, ennek ellenére „vétlen” közszereplőként gyakran megidézték a személyét pozitív és negatív hivatkozásként egyaránt. A szociáldemokrata képviselők kezdettől gyakran emlegették például Prohászkanak az első köztársaság korában tanúsított közszerepléseit, a forradalom és a demokrácia melletti kiállását.¹²³ Velük szemben egy alkalommal például a KNEP többségi frakciójához tartozó Láng János képviselő beszélt hosszabban, követendő példaként Prohászka liberalizmus-kritikájáról.¹²⁴

Májusban a krisztinavárosi plébános ünnepségén felolvasták köszöntő levelét,¹²⁵ ahogy később Prohászka, mint a Pázmány Egyesület elnöke meleg hangú nyílt levélben gratulált Keményfy Kálmán (Keményfy K. Dániel) harminc éves írói jubileumához is.¹²⁶

A sajtó ezen kívül hírt adott ebben az időszakban is arról, amikor egy-egy társadalmi szempontból fontos személyiség esküvőjén végezte az egyházi vagy éppen temetési szertartást,¹²⁷ de főpapi feladataival összefüggően értesülhetett arról a nagyközönség, hogy ő iktatta be a hozzá egyébként közel álló Wolkenberg Alajos egyetemi tanárt protonotáriusi megbízatásába,¹²⁸ vagy amikor egy Mária-kongregáció tagfelvételét bonyolította.¹²⁹

A meg nem valósult közszereplések között érdekes helyet foglalt el 1922 szeptemberében a BEAC sportpálya avatási ünnepsége, amin úgy volt, hogy „három püspök fogja megáldani a testi kultúra templomát” (Prohászka, Raffay és Ravasz),¹³⁰ ők „kérik majd a magyarok Istenének segítségét ama ifjúság számára, mely nyomorában, elhagyottságában, hazátlanságában sem feledkezik meg arról, hogy mivel tartozik bilincsbe vert nemzetének” – de Prohászka nem tudott személyesen részt venni a rendezvényen.¹³¹ Ezúttal sem tudott Kecskemétre látogatni, az ottani Nővédő Misszió közgyűlése szerette volna szónokának felkérni.¹³² Decemberben elfogadta a Keresztény Munkásifjak Országos Szövetségének felkérését Petőfi-ünnepükön beszéd tartására, de nem tudott megjelenni.¹³³ Lemondott egy kőszegi, férfiaknak szánt buzdító előadásra invitáló meghívást is.¹³⁴

Továbbá ebben az időszakban is számos társadalmi egyesületben vállalt reprezentatív feladatokat, mintegy „nevét adta” egyes kezdeményezésekhez.¹³⁵

1922 végén, 1923-as évszámmal jelent meg Prohászka 1880–90-es években készült szépirodalmi írásainak gyűjteménye *Elbeszélések és útirajzok* címmel, saját korában népszerű olvasmányának számított, egy recenziója találó megfogalmazásával „egy fejlődő nagy lélek megkapó megnyilatkozásai, de igen tanulságos és friss az a rész, amelyben Amerikáról ír személyes tapasztalat alapján”.¹³⁶

IV.4. 1923

Az 1923-as év első időszakában meghatározóak voltak Prohászkanak az irodalmi centenáriummokkal (Petőfi- és Madách-évfordulókkal) kapcsolatos megnyilatkozásai.¹ A korábban nem említett, szépirodalmi jellegű beszédeit és tanulmányait ki kell még egészíteni az ebben az időszakban Aquinói Szent Tamásról tartott, alapvetően vallási, teológiai jellegű, a keresztény hitről és a középkori katolicizmus fontosságáról 1923 első felében megfogalmazott szövegeivel.² Az év első időszakát olyan fontos, de a „közszerelő” püspököt csak közvetetten érintő kérdések is meghatározták, melyek foglalkoztatták a közvéleményt és a politikát, de Prohászka maga azokban csak érintőlegesen foglalt állást.

A közszereléseket közvetetten érintő, fontos ügyek 1923 első felében (a helyi sajtó átalakulása, a kalocsai érsekség betöltése és a Szociális Missziótársulat szakadása)

Három olyan ügy is zajlott majdnem egy időben, melyek súrolták a „vértlen” közszerelések kategóriáját, mégis Prohászka személye azokban központi jelentőségűnek bizonyult.

Az első ilyen a székesfehérvári sajtóban bekövetkezett átrendeződés folyamata volt, amelynek jelentőségét Prohászka sajtó iránti kiemelt érdeklődése is felértékelte. A kérdéshez néhány előzmény: a helyi sajtóban meghatározó szerepet játszó *Fejérmegyei Napló* kezdettől Prohászka szócsövének számított, felügyelete alatt működött, kiadója is az egyházmegye volt, vagyis megbízható, intranzigens keresztény lapnak számított, ettől független, de szintén rendszerpárti irányvonalat képviselt a *Fejérmegyei Friss Hírek*, míg a „másik” (liberális) oldalt a városban a *Székesfehérvári Friss Újság* képviselte.³ A Bethlen-kormány hivatalba lépését követően úgy látták, hogy a vidéki sajtóban veszélyes mértékben jelennek meg rendszerkritikus (például októbrista hangvételű), vagy kényes politikai ügyeket feszegető írások, melyekkel szemben indokolt a szigorú ellenőrzés.⁴ A szigor helyben főleg a *Székesfehérvári Friss Újság* ellenőrzésére irányult, a helyi ÉME is többször akarta betiltatni a lapot.⁵ 1922 tavaszán a kormány úgy akarta megrendszabályozni a szerkesztőséget, hogy a későbbi támogatást Károlyi József volt főispánnak a választásokon való támogatásától, általában a kormánykritikus arcukat visszafogásától tette függővé, ám ugyanekkor (IV. Károly halálát követően) a *Fejérmegyei Naplóval* kapcsolatosan is gondok merültek fel szélsőséges legitimista tartalma miatt.⁶

A miniszterelnökség és a vármegye sajtóval kapcsolatos levelezésében számos alkalommal jelezték, hogy a sajtóügyek rendezésébe be kell vonni Prohászka püspököt is, aminek az lett a következménye, hogy – Nagy Pál főispán jelentése szerint – a *Fejérmegyei Napló* nem „fixírozta” tovább a királykérdést, továbbá Prohászka lemondatta a korábbi legitimista cikkekért felelős Hajós József szerkesztőt, és Monory-Kovács Ferencet, az egyébként anyagi gondokkal

küszködő, csökkenő példányszámú *Fejérmegyei Friss Hírek* vezetőjét állította a helyére.⁷ Prohászka bábáskodásával 1923. január 6-án kötöttek megállapodást a két keresztény lap egyesítéséről, pontosabban a *Fejérmegyei Friss Híreknek* a *Fejérmegyei Naplóba* való beolvadásáról, mely egy teljesen Prohászka szellemi felfogásának megfelelő orgánum létrejöttét jelentette, vagyis „intranszigenst”, de a különböző felekezetek közös érdekeit képviselő, a „destrukció” ellen harciasan kiálló keresztény politikai irányvonalat.⁸ Ezzel párhuzamosan némiképp változott a *Székesfehérvári Friss Újság* arculata és pozíciója is. Megkapták a kedvezményes papírvásárlás lehetőségét, és míg 1920 szeptemberében a főispáni sajtójelentés „destruktív” lapnak minősítette, szóvá tette szerkesztőjének zsidó származását, három évvel később hivatalos besorolása „kormányt támogató liberálisra” változott a „kimondottan kormánypártinak” minősített *Fejérmegyei Napló* mellett.⁹ (Megjegyzem, a székesfehérvári eset beleillik a jobboldali, keresztény sajtó átrendeződési folyamatába, melyet a bethleni konszolidáció első időszakában megfigyelhetünk.¹⁰)

A másik ilyen ügy 1923-ban a kalocsai érseki szék betöltésével volt kapcsolatos. A főkegyúri jog gyakorlása, a püspöki kinevezések kérdése az önálló magyar állam számára amúgy is számos egyházi és diplomáciai kérdést vetett fel, ezért nem volt meglepő, hogy a Bethlen-kabinet már 1922 őszén elkezdte a kombinációkat a kalocsai érsekség várható új főpásztora személyét illetően, pedig ekkor Várady L. Árpád érsek még élt.¹¹ A magyar kormány jelöltje kezdettől fogva Prohászka lett volna a magyar egyházi hierarchia második legfontosabb pozíciójának betöltésére, helyére Székesfehérváron Vass József népjóléti és munkaügyi minisztert szánták.¹² Várady 1923. február 18-án bekövetkezett halálával nemcsak a diplomáciai gépezet, hanem a politikai találgatások sora is kezdetét vette. Prohászkaival kapcsolatosan kezdettől nyilvánvaló ellenérvnek számított, hogy 1911-ben az Apostoli Szentszék indexre tette a műveit, ezért aligha számíthatott vatikáni támogatásra. (Továbbá aktív közéleti-politikai szerepvállalása is inkább az ellenérvek sorát erősítette.) Ezzel szemben állt viszont Horthynak és a kormánynak a határozott szándéka, hiszen a katolikus főpapok közül ő számított a rendszer leginkább elkötelezett, és ezt folyton hangoztatni is kész támogatójának, nem is beszélve a „keresztény-nemzeti” közvélemény különböző irányzatainak egyöntetű szimpátiájáról, akik nagy sikernek tartották volna Prohászkanak a ranglétrán való feljebb emelkedését. A hosszadalmas találgatásoknak április végén – május elején vetett véget a hír, hogy Prohászka az egyházi ellenkezések miatt biztosan nem lesz kalocsai érsek.¹³

A magyar sajtót betöltő találgatás-sorozatból érdemes felidézni a hazai közvéleménynek a püspök esetleges kalocsai érsekségével kapcsolatos egy-egy szempontját. A Prohászka-hoz közel álló sajtó már Várady L. Árpád temetése után arról írt, hogy a kormányban „osztatlan

akarattal” támogatják kalocsai érseki kinevezését, már csak azért is, mert az „országos közóhajnak” is így akarnak eleget tenni.¹⁴ Magasabb pozíciójában még sokkal inkább érvényesülne „egyéniségének lánggyújtó varázsa”, „csodálatos tavaszt teremthet a lelki életben” – írták. Az ország és a nemzet érdekének tartották Prohászka érseki kinevezését, és már azt elemezték, hogy Székesfehérvárt milyen veszteség fogja érni. A rivális székesfehérvári sajtó is kész tényként írt Prohászka Kalocsára távozásáról,¹⁵ majd arról is ugyanolyan szilárd, „megbízható” értesülés alapján, hogy Rott Nándor veszprémi püspök lesz a kalocsai érsek, később ugyanígy arról, hogy Vass József.¹⁶ Más kommentár szerint az egyháznak kifejezetten érdeke (népszerűség-javító lépése) lett volna Prohászka feljebb léptetése, aki „a kereszténységnek magyar földön éppen olyan ékes dísze, mint világviszonylatban”.¹⁷ Március végén lehetett olyat is olvasni, hogy Prohászka már lényegében elfoglalta a kalocsai érseki széket, s felmerült a székesfehérvári egyházmegye megszüntetésének gondolata is, azzal a kombinációval, hogy akkor a Zadravecz István vezette tábori püspökség költözik Fejér megye székhelyére.¹⁸ Találgatták, hogy Prohászka azért nem lesz kalocsai érsek, mert ő maga nagyon nem akarta, alkalmatlannak tartotta magát, vagy egyáltalán nem is akart megválni Székesfehérvártól.¹⁹ A találgatások és kombinációk ilyen esetekben megszokott hullámát Prohászka esetében tovább fokozta a várakozás, hogy milyen hatással lenne addig tanúsított közéleti tevékenységére az érseki pozíció – egyrészt nyilván jelentette volna egyházon belüli elismertségét, másrészt valóban létező társadalmi igényt elégített volna ki. Hogy erre nem került sor, abból alighanem a püspök is azt a következtetést vont le, hogy folytatnia kell és érdemes az addigi tevékenységét.²⁰

A harmadik pedig a Prohászka által talán leginkább kedvelt egyházi szervezet, a Szociális Missziótársulat ügyéhez kapcsolódott. Hosszas előkészítés, huzavona után ugyanis Slachta Margit kivált a társulattól és 1923. május 12-én Szociális Testvérek Társasága néven alapított új közösséget. Az ügy elsősorban azért lehetett kínos Prohászka számára, mert olyan gyakran hangoztatta a keresztények összefogását, szoros együttműködését, és ez még egy olyan, az ő szellemi irányításával működő kongregáció esetén sem tudott megvalósulni, amelynek tagjait ugyanaz a fogadalom, ugyanaz a tevékenység és elkötelezettség határozta meg. A szakadásnak semmiféle hitbeli, vagy a missziós célok megvalósításához szükséges stratégiai eltérésbeli okai nem voltak, az nyilvánvalóan a közéleti magatartással függött össze.²¹ 1922-ben Farkas Edith nem engedélyezte számára a nemzetgyűlési választáson való indulást, távolítani akarta a szociális gondoskodás iránt elkötelezett társulatot a politikától, továbbá nyilvánvalóan politikai el-lentét is feszült közte és Slachta között, utóbbi legitimista, míg Farkas Edith egyértelműen Horthy melletti álláspontot vallott.²² A szakítás apropója a Szociális Missziótársulat szabályzatának megújítása volt,²³ Slachta és követői ezt nem fogadták el, ez vezetett a kiválásukhoz, ami

nyilvánvalóan váratlanul érte Farkast és Prohászka is. Prohászka – a korabeli sajtó megfogalmazásával – „revideált legitimizmusa” állt szemben Slachta elvi alapú legitimizmusával, utóbbi valószínűleg már nem tudott megelégedni a püspök minden keresztény politikai irányzatnak megfelelni akaró hozzáállásával. (Pedig korábban Prohászka is határozottan támogatta Slachtát a politikai és parlamenti tevékenységében, ld. erről IV.2. alfejezet.) Még a Szociális Missziótársulat hivatalos kiadványa is úgy fogalmazott, hogy „Slachta Margit a mellé beosztott nővérekkel együtt a szociális munka elengedhetetlen feltételének tartván a parlamenti működést”, döntött a szakítás mellett.²⁴ Utóbbi súlyosságát – nyilván saját szempontjaik figyelembevételével, a szakadás miatti felelősség elhárításával – mindkét fél igyekezett tompítani, vagy nem sokat beszélni arról. Slachta később is csak arról írt, hogy az 1923-as szétválás nem jelentett többet, mint azt, hogy „az addig egy keretbe foglalt gondolattömeg differenciálódott és két keretbe helyezkedett el”, vagyis ugyanannak a szociális munkának más és más aspektusait helyezték előtérbe.²⁵

Mint általában minden egyházi közösségen belüli szakadás esetén, a kiváltak arra hivatkoztak, hogy az eredeti alapokhoz való ragaszkodás vezetett a kilépéshez és új szervezeti forma kialakításához, míg a másik oldal azzal érvelt, hogy a „szakadárok” véleményével szemben nem történt eltérés az eredeti célkitűzésektől. Prohászka későbbi hívei úgy fogalmaztak, hogy a püspök tartott ki a Szociális Missziótársulat alapvető célkitűzései mellett,²⁶ Slachta másként értékelt, s egykorúan a Szociális Testvérek Társaságát engedélyező Csernoch érsek is úgy fogalmazott, hogy az új közösség „azon testvérekből [jött létre], akiket a Szociális Missziótársulattól elküldöttek, mert az eredeti irányzatot óhajtották követni”.²⁷ Az új közösség megalakulásakor Slachta azt hangsúlyozta, hogy ugyanazon az alapon akarnak állni, amelyre „főnöknő anyánk és püspök atyánk” (vagyis Farkas és Prohászka) a Szociális Missziótársulatot eredetileg állította, sőt, azt is hozzátette, hogy mindig alapító, iránymutató főnöknőként fogja tisztelni Farkast, még ha akkor el is váltak útjaik.²⁸

A szociális gondoskodás nőmozgalmában bekövetkezett konfliktus Prohászka közszereplései szempontjából is kínos intermezzonak számítottak, hiszen a püspöknek fenn kellett tartani azt a látszatot, hogy minden, útmutatása alá tartozó közösség egységesen, ugyanazon célokért, ugyanazzal a lelkesedéssel küzd. Mivel a szakítás bekövetkeztekor úgy tűnt, Slachtáék szimpatizánsai vannak többen, Prohászkanak magánúton agitációba kellett kezdeni, hogy a Szociális Missziótársulat közösségei is megmaradjanak. Levelekben biztatott erre, és kérte, hogy a címzettek is agitáljanak a maradás mellett: „A missziói zűrzavar megszűnt. Slachtáék kiléptek. Kegyetek csak maradjanak a Szoc.[iális] Misszió mellett híven, s írjanak erről egy lev.[elező] lapon, hogy igen, fel a Misszióba.”²⁹ Más nőismerősének is arról írt, hogy ne idegeskedjen, és

főleg, ne akarjon elszakadni missziótól, még ha valami nyomasztja is, a püspök azt tanácsolta ilyen esetre: „Bocsásson ki lelkéből mindannyiszor meleg, lelkes szeretethullámokat a fagyos s lehangoló benyomások ellen.”³⁰ A Szociális Missziótársulat kaposvári közössége azután döntött a maradás mellett, hogy megkapták Prohászkanak a régi társulathoz való hűségre felszólító levelét.³¹

Az ügy ráadásul egyházon belüli konfliktushoz is vezetett, mivel Mikes János szombathelyi püspök befogadta egyházmegyéjébe a Szociális Testvérek Társaságát, és kitiltotta onnan a Szociális Missziótársulatot. Prohászka keserű hangú levélben tette szóvá a durva, és személye ellen is irányuló eljárást, mire Mikes azzal válaszolt, hogy régóta rossz véleménnyel volt a Szociális Missziótársulat tevékenységéről, „túlságosan belekapcsolódott a földi hatalmasságokba”, nem akart egyházmegyéjében versengést, és szívesebben adott menedéket Slachta híveinek, akiknek a szakítás után úgyis mindent előlről kellett kezdeni (se pénzt, sem infrastruktúrát nem vittek magukkal), különben is egyházmegyéjében utóbbiak voltak többségben.³² Prohászka válaszában arról írt, hogy épp a politizálás iránti igény kényszerítette ki Slachtaék kilépését, akik iránt egyébként nem táplált rossz érzéseket, mint írta, „bár azt sürgettem, hogy a döntés megtörténjék, s a folytonos izgalmaknak s széthúzásnak vége vessék”.³³ A két főpap rideg hangvételű levélváltása mögött is nyilván eltérő politikai szándékok húzódtak meg, a meggyőződéses legitimista Mikes és a Horthy mellett pragmatikusan kiálló Prohászka nézeteltérésének lecsapódása volt, amikor a szombathelyi püspök Slachtaék mellé állt a Prohászka-követő Farakással szemben.³⁴

Fontosabb közszereplések, 1923. január – augusztus

Januárban beszédet tartott a Magyar Gazdaszövetség kerültkégyülésén Székesfehérváron, a falu és a mezőgazdasági munkavállalók érdekvédelméről, az ágazatban kialakult feszültségek tompításáról beszélt.³⁵

Legnagyobb szabású beszédét ekkoriban az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga előadás-sorozatának keretében tartotta,³⁶ melyben azt az általa gyakran feszegetett kérdést igyekezett teoretikus igénnyel körüljárni, hogy mitől lesz a kultúra keresztény, és egyáltalán beszélhetke-e még keresztény kultúráról az 1920-as években a korábbi időszak válságjelenségeire való tekintettel. Alapvetésként szögezte le, hogy a nyugati civilizáció alapja a kereszténység volt, sőt, értelemezése szerint „voltaképpen az egész világ a keresztény kultúrnap energiájából él”. Más-kor is élt azzal a hasonlattal, hogy az emberiség kulturális és civilizatorikus teljesítményei (a technikai találmányok, az életkörülmények fejlődése, a kulturális alkotások stb.) olyan „külső kultúrát” jelentenek, mint a csigának a csigaház, amelyet a belső, eleven életforma

„verejtékezett ki” magából, márpedig, ha a csiga meghal, a csigaház megmarad, mint ahogy a „külső kultúra” alkotásai is, de immár éltető erő nélkül. „A keresztény kultúra is elsősorban sajátos lelkvilág, melyet magunkban hordozunk” – mondta, vagyis a hit központi jelentőségét hangsúlyozta a kultúra létrejöttében és fejlődésében. Azt állította, hogy Istennel való bensőséges, személyes viszony nélkül a kultúra alkotásait sem lehet megteremteni, vagyis ezt a sajátos, lelkeséget visszaállítani eredeti funkciójába. A kereszténység létrejöttének és terjedésének folyamatát a Krisztus utáni évszázadokban így írta le: „Az evangélium lelkvilága, mint egy hegyvidék masszívuma emelkedett fel a gyatra filozófiák és mitológia mondái, meséi s fecsegéseinek ezer apró együgyűségei közül.” A belső vallási meggyőződésből fakadó kultúra Prohászka szerint mintegy „ráomlott a barbárságra”, és lelkeségével inspirálta új kulturális és művészeti irányzatok, társadalmi formációk és politikai rendszerek kialakulását. A keresztény kultúra kulcsa az újszövetségi tanítások szerint újjászületett ember – szögezte le újra és újra, számos példával, és nagyívű, természetből vett hasonlattal, hivatkozással alátámasztva.

Ezt követően tért rá arra, hogy a „nyugat-európai nemzetek mostanában tévútra kerültek, mert a filozófiai hóbortok, a felvilágosultság, a szabadkőművesség s a zsidóság kezét fogva kereszténységellenes irányba terelik a lelkeket”.³⁷ A bomlási folyamat évszázadait gyakran próbálták reakciók megállítani – vélekedett – s ebbe a sorba illesztette az 1919 őszétől Magyarországon kibontakozó „keresztény kurzust” is. Egyúttal kritikát is megfogalmazott, mondván, az ősz kereszténység lelkeséget képviselt, mély vallásosságot, míg a kurzus „programokat s gyönyörű beszédek, tehát teóriát” a kereszténység élő valóságával szemben. „A mi reakciónk keresztelt embereket hívott zászlói alá, kikben kevés volt a kereszténység” – fogalmazott megéles kritikát, s hiányolta az ősi kereszténység „tisztaságát s tisztességét”, s felszólította hallgatóit, hogy értsék meg ezt a különbséget, s kezdjék előlről, méghozzá az elvi alapok tisztázásával, önvizsgálattal és keresztény elköteleződéssel ezt a folyamatot. „Csak ez a lélek, csak ez az irány győzhet manapság is, amint győzött régen s győzött s teremtet eddig” – jelentette ki, s végzetes félreértésnek minősítette, ha az európai népek bármilyen más, főleg szekularizált kultúrafelfogással akarnának kísérletezni.

Majd a magyar nép és kultúra kialakulásáról kezdett beszélni, ismertetve a „nemzeti gyökér” ázsiai eredetét, hozzátéve, hogy „az oltóág a kereszténység lett, s azóta az nem kettő, hanem egy, egységesen magyar nemzeti s keresztény élet lett”. Minden, a magyar történelemben pozitív szellemi vagy kulturális teljesítmény a keresztény és nemzeti elemek összeolvadásának sikerét demonstrálta – állította, s ugyanez volt a véleménye a honvédő vitézségről, valamint a hazaszeretet megnyilvánulásairól is. Nagy Lajos királyban, a Hunyadiakban, Rákócziakban stb. a „magyar lelkesülés” által gyűjtött, „keresztény páthosszal” kiegészült lelkeséget méltatta.

Szónoki kérdések sorozata után megfogalmazott következtetése egyértelmű és határozott volt: „A kereszténység lett a magyar nemzet lelke, s kultúrája lett a vére. E lelkeségből élt; e lelkeséggel csatázott s dolgozott, e lelkeséggel nézte tanyáját, rónáit s hegyeit, e lelkeséggel nótázott, ringatta bölcsőit és temette halottait.” Közös keresztény kultúráról beszélt, amibe hangsúlyozottan beleértette a protestánsokat is, „baráti kezet” nyújtott felénk, nem hagyott olyan „támadási területet”, mint korábban (például az 1921-es frankfurti beszéde esetén), viszont erőteljesen hangsúlyozta: „Nincs magyar kultúra, mely nem keresztény. E kultúra gyökere a hit, ágai-
nak erdeje pedig a keresztény eszményiség, élet és művészet, tökéletesség és szeretet.” A végén pedig megismételte, nyomatékosította, hogy csak az aktív hitéletet élő egyénekre épülhet a keresztény-nemzeti Magyarország sikere.

Január végén fontos közszereplése volt a Pázmány Egyesület közgyűlésének megnyitó beszéde, melyben főleg a keresztény sajtó szétforgácsoltságának veszélyeire próbálta felhívni a figyelmet, de hangsúlyozta, hogy az egyesület szellemiségét képviselő tagság ki fog tartani igazságának hirdetésében.³⁸ Megjelent még egy erőteljes nyilatkozata a numerus clausus ügyéről,³⁹ amelyben határozottan tiltakozott minden, az 1920-as törvényt módosítani vagy erőltetni akaró kezdeményezéssel szemben, továbbra is fenntartotta álláspontját, hogy a „zsidó áradattal” szemben a „zsilip” szerepét betöltő törvény nélkülözhetetlen alapját képezi a magyar jogrendnek, és valósággal hadat üzent az ezt másként gondoló „belső ellenségnek”. Prohászka nyilvánosság előtt finomabban fogalmazott a zsidókérdésben, ekkori magán feljegyzései viszont arról tanúskodnak, hogy súlyos, általános elítélő véleményt vallott. Naplójában így – különösebb kommentárt aligha igénylő egyértelműséggel – fogalmazott: „Egyre jobban látom, hogy a nyomorék s aposztata kereszténység rombadöntésére szolgál a zsidóság. A zsidóság hozza a kereszténységtől meg nem lelkesített, már nem is pogány, hanem elmiazmásított érzületet. Emberileg szólva: kár volt a kereszténységben eltérni akarni a nem-keresztényt, a kereszténység-tagadást. Annyi ez, mint az organizmusban eltérni a hulla-vért, az üszköt. Ez az üszök most terjed. De erre azt kell felelni, hogy ez az üszök csak a kereszténységtől aposztatált gondolat s érzés repedéseibe hatol, s ha nem lennének repedések, a poloska csak fönt bűzlenék, s az organizmus megküzdene vele.”⁴⁰

Februárban a székesfehérvári cserkészek ünnepélyén fejtette ki újra gondolatait a számára oly kedves cserkészetről, valamint a magyar ifjúság hivatásáról.⁴¹ Magyarországot is megrontották „a destrukció, a forradalmi mozgalmak” – mondta, de látta a romlásban az új, egészséges generáció tagjait is, különösen az „életvágytól ragyogó szemű, fürge, friss, istenfélő cserkész ifjúságot”, amelynek „lelkét nem üli meg a pesszimizmus és hitetlenség éjszakája”. Militáris hasonlatokkal is élt, mondván, a cserkész fogadalomtételével „a nemzeti érzés és a vallás

katonájává avatja fel magát”. De ennél konkrétabb katonai célkitűzést is felvázolt a fiatalok előtt a területi revízió megvalósításában: „Ti cserkészek, akiknek az antant kényszerűségéből csak szűk hazátok van, vissza kell szereznetek Kolozsvárt, Pozsonyt, a Garamot, az Oltot.”

Március elején Sopronban tartott konferencia-előadásokat, néhány nap alatt feszített programot bonyolított le a városban, külön férfiaknak és nőknek tartott vallásos, buzdító tartalmú beszédeket. Minden vidéki látogatásához hasonlóan a helyi keresztény közvélemény óriási várakozásokkal, a részvételre buzdító felhívásokkal, mozgósítással fogadta a vizitet.⁴² Előadásai-ban alapvetően azzal foglalkozott, hogy az egyén életének a keresztény vallásosság, a buzgó hitélet ad értelmet, a destruktív világiasság kihívásait csak így lehet legyőzni.⁴³ A helyi bencés templomban tartott egyik előadásában például arról beszélt, hogy az egyént olyan veszély fenyegeti, mint a nyersvasat szállító hajót, amikor a rakomány el tudja téríteni az iránytűjét a helyes iránytól, zátonyok felé vezethetik „vad szenvedélyek, testi vágyak, világias ösztönök, kevély tervek”. Különösen az ifjúságot figyelmeztette ennek veszélyeire, kijelentve például: „A mai kor azért dekadens, azért destruktív, mert nem tud hinni, mindenben kételkedik, mindent kritizál, mindent leront” – és az 1920. szeptemberi, numerus clausus-beszédéhez hasonlóan ismét Heinrich Heine negatív példáját hozta fel, bár megemlítette, hogy a nagy német költőt – minden szkepticizmusa ellenére – lenyűgözték az antwerpeni dóm csodálatos építészeti és szobrászati alkotásai, vagyis a kereszténység még őrá is hatással volt. A modern ember lába alól a „szilárd talaj” hiányzik – jelentette ki, amelyet szerint csak az elkötelezett Isten-hit, az Istennel való személyes kapcsolat képes biztosítani. Ismét kritizálta a liberális gondolkodók kételkedését, és ezek helyett a Szentírás tanulmányozását ajánlotta a fiataloknak. A hitet a hagyományokhoz való ragaszkodással kell kiegészíteni – folytatta a magyarságra térve (ez ekkoriban megszokott beszéd-felépítés volt nála, a kereszténység evangéliumi gyökereitől a modern világ osztorozását követően tért rá a hazai állapotokra, ld. például fentebb), megismételve, hogy kereszténység és magyar hazaszeretet nem két külön, hanem a felfogásában egymást kiegészítő, feltételező elemeknek számítottak.

Sopronban voltak további programjai, 3-án látogatást tett például a bencés gimnáziumban,⁴⁴ a helyi cserkészek csapatnaplójába buzdító sorokat írt (a cserkészlet szerint a „lerágott magyarság erejének fakadása és új tavasza akar lenni”⁴⁵), részt vett a főiskolások Petőfi-ünnepélyén is.⁴⁶ Látogatásának hatására jellemző, hogy a helyi keresztény lap szerint „a lánglelkű püspök itteni tartózkodása fordulópontot jelent az aluszékony soproni hitéletben, s reméljük, hogy azok a mély gondolatok, melyeket nagyszámú hallgatóinak szívébe plántált, termékeny talajra találtak”.⁴⁷ Szintén a vidéki fellépéseire jellemző elemnek mondható, hogy a helyi sajtóban vita bontakozott ki azzal kapcsolatosan, hogy ki mennyire lelkesedett a püspök

látogatásáért. A *Soproni Hírlap* a látogatás „elhallgatásával” vádolta a *Sopronvármegyét*, amely ezt önérzetesen utasította vissza,⁴⁸ bár utóbbi valóban szóvá tette, hogy a helyi Szociális Missziótársulat diszkriminatív módon válogatta meg, hogy kit engednek be a püspök beszédeinek meghallgatására és kit nem.⁴⁹

Soproni látogatását felértékelte, országosan is ismertté tette egy, a helyi keresztény lapnak adott interjúja.⁵⁰ Több témát is érintett, de összefoglalta előadásai legfontosabb gondolatait is, kijelentette például, hogy „amint erdő is csak a maga talaján élhet, úgy ez az ország is csak a keresztény nemzeti kultúra egyedül szilárd alapján állhat fönn”, s felhívta a figyelmet a csüggedéstől való tartózkodásra, a liberalizmus által okozott dekadencia veszélyeire. Utóbbi kapcsán nemcsak a lelkiekben és a vallásosság számára okozott „károkról” beszélt, hanem arról is, hogy a liberalizmus helytelen gazdasági és társadalmi modellt kívánt megvalósítani, ehelyett a püspök szerint olyan gazdasági intézkedések kellettek volna, melyek újra egységbe kovácsolják a szabadelvűség által szétvert belső, összekapcsoló tényezőket. „Elsősorban is megélhetést kell adnunk: földet és munkát. S ehhez a földhöz és ehhez a munkához műveltséget” – szögezte le, s különösen a szövetkezeti mozgalmat pártolta, melyet nemcsak gazdasági hatékonysága, de kulturális hatásai (például a tanoncoktatás bővítése stb.) miatt is fejlesztésre ajánlott. Kitért a munkásság kérdésére is, megismételve régebbi alapelvét, miszerint a munka és tőke „összhangját” kell megteremteni a magántulajdon elvének tiszteletben tartásával.⁵¹ A keresztény szellemiség társadalomban való elmélyítését a gazdasági bajok megoldásához, az életszínvonal növeléséhez is elengedhetetlen feltételnek minősítette, és ismét kitért a keresztény sajtó fontosságára és felelősségére: „Hármas feladata van a keresztény sajtónak: a keresztény, nemzeti irányzat képviselése a hitetlenséggel és nemzetköziséggel szemben; a társadalmi megélhetés, a gazdasági fejlődés szolgálata a pusztán közjogi szörszálhasogatásokkal szemben, és harmadszor a szociális problémák megnyugtató megoldása, a szocietás gondolatának érvényesítése.” Végül a riporter rákérdezett az ekkor sokakat foglalkoztató kérdésre a kalocsai érsekség betöltésével kapcsolatosan (ld. fentebb), Prohászka válasza azért is érdekes, mert ő maga egyébként nem nyilatkozott az egyházi hierarchiában való feljebb lépése kérdésével, ekkor is homályosan fogalmazott: „Még semmi pozitívum. Tudja, ez nem is főka, hanem bálna, és arra igen sok az eszkimó.” – Vagyis arra utalt, hogy tisztában volt azzal: a jelentős pozícióra mások is pályáznak, illetve esélyesek, s szavai mögött talán meghúzódott az is, hogy ekkor maga is tisztában volt a jelöltségével szemben felvetődő ellenérvekkel.

Soproni nyilatkozata mellett fontos nagyinterjút adott *A Népnek* is, amelynek újságírója ismét úgy érezte, hogy a „gazdasági iga alatt nyögő” magyar társadalomnak újra hosszabb ideig kellett nélkülöznie Prohászka útmutatásait.⁵² Ennek felvezetéséből is kiderült, hogy a püspök

olyan személy volt a szélsőjobboldali radikálisok szemében, aki „az államférfi szemével néz, a költő szívével érez, és a legvilágosabb magyar aggyal bontja szét elemeikre a kusza dolgokat”, továbbá aki „teremtő zsenijének híján nem tudunk ellenni”.

Az első kérdés a „keresztény sajtó ellen mostanában oly vakmerőséggel ismétlődő támadások” iránt érdeklődött. Prohászka válaszában természetesnek nevezte, hogy a baloldali és liberális sajtó kemény kritikákat fogalmazott meg a keresztény-nemzeti mozgalommal szemben, szerinte ennek oka az volt, hogy „mi magyarok voltaképpen a faji imperializmus gyűlölet-vulkánjának oldalában élünk, és sohasem tudjuk, hogy a szennykráter hol fog kitörni”. Reményét fejezte ki, hogy az élethalálharcnak tartott politikai vitában a keresztény irányzatú lapok a továbbiakban „sem változtatnak ébresztő politikájukon”. Kifejezetten örömmel konstataálta, amikor „ez a világnézeti ellenzék tajtékzik és izgatásnak minősíti a magyar önvédelmet”, mert a kibékíthetetlen ideológiai szembenállás szerinte folyamatos konfliktushelyzetet teremtett, és a keresztény-nemzeti oldallal szembeni minden kritika csak a küzdelem értelmét és folytatásra való biztatást erősített meg számára.

Részletesen beszélt ekkor arról, mennyire elfogadhatatlan volt számára a nemzetgyűlés politikai összetétele, a parlamenti viták stílusa és tartalma, valamint a parlamentarizmus egész intézményrendszere általában. A „szociáldemokrácia és a zsidódemokrácia” „lényegi egységéről”, vagyis a baloldal és a liberalizmus számára egylényegű, ellenséges csoportot, „szörnyű klikket” jelentett. Reményét fejezte ki a munkásság „megvilágosodását” illetően, vagyis azzal kapcsolatosan, hogy el fognak szakadni a szociáldemokraták által aktuálisan kínált társadalmi és politikai programtól, amit egyébként „kiszáradt ideológiának”, „kiélt doktrínának” minősített, s szerinte a munkások kiábrándulása előbb-utóbb be fog következni. Határozottan hozzátette ugyanakkor, hogy a szociális gondolat elévülését viszont nagyon is ellenezte volna, csak annak helyes (keresztény-nemzeti) irányba való terelését tartotta szükségesnek. A „szociális igények végsőkéig való kielégítése” a keresztény-nemzeti politika számára is elengedhetetlen – mondta, vagyis ezúttal is megpróbált éles különbséget rajzolni a kapitalizmus igazságtalanságait felszámolni akaró szociáldemokrata, illetve keresztényszocialista elméletek közé.

Konkrét példákat is hozott, először a tisztviselők kérdését, amellyel kapcsolatosan burkolt elégedetlenségének adott hangot. Elismerte, hogy a kormányt jó szándék, „legteljesebb emberbaráti érzület” vezérelte szociálpolitikájának alakításakor, nyilvánvalóan azért is, mert a hozzá egyébként közel álló Vass József vezette a Bethlen-kormányban a Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumot, amelyre jogos az a megállapítás, miszerint ebben az időszakban egyértelműen „a keresztényszocialista politikai mozgalom hitbizománya volt”.⁵³ Prohászka ugyanakkor óvatos bírálatnak, elégedetlenségnek is hangot adott: nagyobb állami felelősségvállalást várt volna el,

a létszámcsökkentések nyomán elbocsátott tisztviselők új elhelyezkedési lehetőségeihez juttatásában való fokozott szerepvállalást, mert úgy vélte, az egyéni, filantróp megoldások nem elegendőek. „Ellenben [abban] a tekintetben az államnak felismerhetetlen erővel és határozottsággal kellene fellépnie, és kötelezném a bankokat, a vállalatokat, birtokokat, hogy meghatározandó számú tisztviselőt alkalmazzanak” – mondta. Elvben elfogadta az állami apparátus leépítésének szükségességét, de nagyon fontosnak tartotta a szociális szempontok érvényesítését, például családfenntartó férfiak esetében. Prohászka továbbra is nagyra értékelte és támogatásra javasolta a nyomorenyhítő jótékonyági akciókat, és ismét figyelmeztetett a leszakadó rétegek nyomorából, illetve a tehetősök és rászorulóik között nyíló jövedelmi ollóból fakadó veszélyekre. Így fogalmazott: „Ezeknek a bőségben úszóknak ajánlatos volna arra figyelni, hogy ha egy családot sikerült megnyugtatnom, ezzel éppen ama bizonyos szociális olajcseppekből bocsátottam a társadalom bonyolult kerékszerkezetébe, amely szociális olaj az ország testének legdrágább nedve.”⁵⁴ Erre a szempontra később is visszatért, amikor az egyetemi ifjúság megsegítésére indított kezdeményezések támogatását hangsúlyozta: „A nemzet színe-virágát megmenteni főbenjáró kötelessége nem csupán a törzsökös lakosságnak, hanem kiváltképpen azoknak, akik aránytalanul nagyobb hasznot könyvelhetnek el javukra, mint aminő kötelességet ellenszolgáltatásként vállalni szoktak.”

Szólt a földreform végrehajtásának elégtelennek talált „tempójáról”, a megvalósítás útjában álló technikai akadályok elhárításának fontosságáról, a vidékfejlesztésről, valamint a szintén ekkoriban aktuális közigazgatási reformról is. A jegyzők tehermentesítése mellett szóba hozta „a községi választójog megszűrését”, a megfelelő „irányvételt”, mondván: „Itt tehát gondosan ügyelni kell a nemzeti és keresztény szempontok felszínen maradására” – ami ebben az esetben a közigazgatási apparátus megfelelő ideológiai alapokon álló személyekkel való feltöltésének igényét jelentette.

Új családpolitikai szemléletet is szorgalmazott, az egyke jelenségét ezúttal is „a keresztény erkölcsiségünk meggyengülésével” magyarázta, és az ellene való küzdelmet is csak részben állami szociálpolitikai feladatnak, sokkal inkább „az isteni törvények, a moralitás helyreállításától függő” tényezőnek tartotta. A „lelki struktúra megváltoztatását” nevezte a családok helyreállítása kulcsának is, a tízparancsolat „tisztelt apádat és anyádat” pontját ki kívánta egészíteni a szülőknek a gyermekeik iránti tiszteletére vonatkozó kötelezettséggel. Újra szóba hozta és támogatta a „rendtörvény” néven elhíresült jogszabályt,⁵⁵ és támogatta további hasonló intézkedéseket, mint mondta meggyőződése szerint „a fegyelmezetlen erőket le kell küzdeni”, és bízni a törvény alkalmazójának tárgyilagosságában, továbbá úgy vélte, hogy aki ellenzi a

szigorú hatósági fellépést a társadalmi rend ilyen formájú biztosítása ellen, az azért teszi, mert félnivalója van.

Kulturális téren határozottan elítélte az állami színházak bérbe adására irányuló kezdeményezéseket, úgy vélte, a művelődési intézményeket („a nemzeti művelődésnek ezeket a bástyáit”) megfelelő szellemi irányítás, az állam ellenőrző szerepének érvényesítése alatt kell tartani, és továbbra is indokoltnak tartotta kulturális intézmények és egyesületek „szeparációját”, vagyis az ideológiai alapú önállóságának megerősítését.

Az interjú végén fejezte ki csodálatát és irigykedését az olasz fasizmusban, Mussolini vezetésével megvalósult nemzeti egységgel kapcsolatban, például azért, mert kikapcsolta a szociáldemokráciát „az állami szervezet tényezői közül”, s bár volt benne bizonytalanság, összességében követhető alternatívának tartotta az új olasz állam legtöbb elemét. Végül pozitívan méltatta a fajvédelem irányzatát és kitartásra buzdította az annak céljaiért tevékenykedő Ébredő Magyarok Egyesületét. „Idáig szól az élet nagy mesterének tanítása” – összegzett a Prohászka-val riportot készítő újságíró, s úgy vélte, minden szavát meg kell szívlelni és valóra váltani a püspök követőinek.

A tavasz folyamán ugyanezeket a politikai (társadalom-, gazdaság- és kultúrpolitikai) programpontokat, valamint azok ideológiai alapjait két publicisztikában is kifejtette. A húsvétra időzített, címében is „keresztény nemzeti feltámadással” foglalkozó írásának⁵⁶ érdekessége, hogy ugyanezen a címen három évvel korábban már megjelent egy írása,⁵⁷ 1923-ban ugyanannak a mondanivalónak újrafogalmazásáról, aktualizálásáról beszélhetünk. A Horthy-korszak kezdetéhez képest a „feltámadás” motívuma még mindig hangsúlyosnak, pontosabban magyarázatra szorulóknak bizonyult számára, és nem nélkülözhetette a közelmúlttal való számvetést sem. A kereszténység feltámadással kapcsolatos tanításából azt emelte ki, hogy az nem pusztán Jézus Krisztus szavaiban, jóslataiban mutatkozott meg, hanem ténylegesen megtörtént eseményekben is: „A feltámadásból ismerték meg a Messiást s hasonlóképpen, a keresztény nemzeti irányzatnak keresztény élet s keresztény lelkiület szellemében való feltámadásából ismerjük majd meg mi is, hogy a nagy valósággal s nemcsak szavakkal állunk szemben.” A keresztény-nemzeti gondolat születésével kapcsolatos történeti diagnózist azért újra ismertette, mint mondta: „Kezdetben tényleg úgy indult minden, mintha feltámadásunk volna: a vörösök szétszaladtak, a szocialisták tüdővérzést kaptak, a zsidók szégyenkeztek, a liberálisok elvonultak, s biztos s bátor pózban léptek elő, kik magukat kereszténynek vallották, [...] a halál mintha meghátrált volna.” Örömmel konstataulta, hogy a szociáldemokraták által kínált marxizmusból már nem kért a magyar társadalom, továbbá „a szabadkőművesség patkányhada úgy tűnt el, mintha kámfor lett

volna”. Akkor a legjobbat remélte a keresztény magyarság – mondta Prohászka, s hogy nem így lett, annak két okát jelölte meg.

Az egyik – régebbi, rendszeresen újraismételt, jól hangzó definíciója szerint –, hogy „keresztény nemzeti kurzust akartunk csinálni keresztény emberek nélkül”. Nem élték meg magukat kereszténynek nevező és tekintő kortársai, vagy legalábbis csak részben, felszínesen a krisztusi életet – vélekedett, s arra figyelmeztetett, hogy addig a keresztény-nemzeti feltámadás nem is fog bekövetkezni, amíg tömegek nem érik el a hitélet és a hitbuzgóság általa kívánatosnak tartott szintjét. (Megjegyzem, úgy tűnik, Prohászka valóban mindig elégedetlen volt a keresztények vallásos buzgóságának mértékével, s ezzel a jól hangzó magyarázattal indokolta az ország felemelkedésének mindenkor vélelmezett elmaradását.) A másik – ezzel összefüggő – okot pedig abban jelölte meg, hogy „selejtes s jellemtelen firmák maradtak hivatalokban a keresztény nemzeti kurzus alatt is, olyanok, kik, ha kell, kalapot emelnek a templom előtt, de azért tudnak cincogni a patkányokkal s üvölni a farkasokkal is”. A megalkuvó, a világgal vagy más ideológiákkal kompromisszumot keresztényeket mélyen elítélte, „szóbeli keresztényeknek”, sőt, erősebb kifejezéssel, „hulla-keresztényeknek” titulálta, s úgy vélte, ezek továbbra is „mint idegen test állnak útjában az egységes keresztény nemzeti konszolidációnak”. Cikke végén azért a lassú, de biztos előrehaladás reményének adott hangot e két tényező kiküszöbölését illetően.

Nagyobb lélegzetvételű, a fajvédők folyóiratában megjelent tanulmányában ezeket a gondolatokat részletesebben, még erőteljesebben fejtette ki.⁵⁸ Már első tételmondatával erre utalt, amikor tényként szögezte le: „Magyarországon a zsidó szabadkőművesség s a radikalizmus által képviselt s nagyüzemmé fejlesztett társadalmi s nemzeti bomlasztás tovább folyik.” Az okot abban jelölte meg, hogy – ellentétben más európai nemzetekkel – a bolsevizmus és a „destrukció” által terjesztett fertőzésnek nem alakult ki erős, nemzeti alapokon álló ellensúlyozó tényezője. Hosszan ostromozta a „nemzeti közérzésben” szerinte ki nem fejlődött egység hiányát, s az abba kialakult résekbe benyomuló destrukció jelenségét vélte felfedezni. Írt arról, hogy a nemzetköziség jelensége terjedt, amiből a „nemzeti jelleg megvetése” keletkezett, s hogy ne kelljen olvasóinak dekódolni, meg is magyarázta, hogy a „magyar társadalom túlságosan elzsidósodott” voltát értette ez alatt. A sok „idegenséget” az emberi testben lévő bacilusokhoz hasonlította, amelyeket a szervezet egy ideig el tud viselni, de ha túlsúlyba kerülnek, pusztító hatásúakká válnak. Erős hasonlaltat arról beszélt, hogy a halott testben is lehetnek még élő organizmusok, maga az egész azonban már nem él, s ehhez hasonlónak látta a magyar nemzetet is.

„Tehetetlen passzivitásról”, a keresztény kurzus magyarságát „végveszedelemben” is jellemző doktrinerségről, frázisok puffogatásáról, „jogrendi skrupulusok spanyolfalainak” állítgatásáról írt, s bár tapasztalt pozitív jeleket (például az ifjúság „életösztöntől” vezérelt vagy társadalmi egyesületekben tapasztalható ellenállást), de meg volt arról győződve, hogy „ezt az irányzatot nevelni s fokozni kell”. Prohászkanak a közönyösséget, beletörődést vizionáló állandó elégedetlenségének vehemens formában adott hangot, például ahogyan részletezte az „idegenség térfoglalásának s a zsidó szellem felülkerekedésének” okait. Tragikusnak látta például, hogy a liberalizmus mindössze 60 év alatt mekkora pusztítást végzett a „nemzeti pszichében”. Példaként hozta fel az egyetemi katedrákon elharapózott liberális eszmeiséget, amelyet általános állam- és nemzetagadással azonosított, a tudomány szabadságával való veszedelmes visszaélések sorozatáról értekezett. Mélyen elítélte, hogy nem tudtak kortársai közül is sokan különbséget tenni 1848 és 1918 forradalmi között, pedig Prohászka szerint az egyik dicsőséges és nemzeti jellegű, a másik a nemzeti erők szétforgácsolásához vezető tragikus történelmi esemény volt. De azért elítélő véleménye volt Kossuthról is, Jászi Oszkár személyiségével állította egy sorba, és felsorolta az őszirózsás forradalommal kapcsolatos sztereotípiákat, a pacifizmust, az ország feldarabolásának előkészítését stb. „A szabadság nem arra való, hogy doktriner zsonglőrök vagy nemzetközi érzésű nemzetgyűlési képviselők félrevezessék a tömegeket s tönkretegyék az országot” – fogalmazott, s úgy vélte, ahogyan az egyes ember meggyilkolása bűn, úgy a nemzet elpusztítására való törekvés is az, majd folytatta: „Mihelyt valamely irányzat a haza tönkretételére, az ország megcsönkítésére s nemzetgyilkolásra vezet, az bűn s gaszág lévén, annak számára sem tudományos, sem politikai szabadság nincs.” (Az más kérdés, hogy Prohászka jól hangzó hasonlata képzavarra alapult, hiszen míg az egyén esetében a gyilkosság tényállása könnyen megállapítható volt, ideológiák esetén ennek előzetes megállapítása csak legalábbis önkényes felfogáson alapulhatott.)

A magyar nemzeti érzés vélt meggyengülése következő okaként a liberalizmus ostromozása után ekkor az erős kezű politikai személyiségek hiányát említette, akik nem tudták és nem is akarták megvédeni a „nemzeti életet s lelket”. E ponton a múltra utalva érdekes feltételezésnek is hangot adott, mondván, a „szabadkőművesek s a zsidó intellektuelek” tudatosan tették tönkre Magyarországot, a liberalizmus időszakában az 1918-as összeomlás tudatos szellemi előkészítését végezték, amit a püspök szerint erős kezű politikusoknak határozottan fel kellett volna számolni, csak bizonyosan pozitív eszméket szabadott volna hirdetni, s még kortárs politikusokat is hibáztatott azért, hogy ennek veszélyét 1918 előtt nem ismerték fel és nem cselekedtek. Szó sem lehet középút- vagy kompromisszum-keresésről – jelentette ki határozottan, mert a keresztény-nemzeti gondolat és ellenfelei viszonyát Isten és Beliál (az őszövétségi szövegek

szerint maga a Sátán, vagy legalábbis ártó, gonosz, istentelen szellem), a nemzet életét és halálát akaró erők konfliktusaként értelmezte.

Még ott vannak mindig a magyar közélet minden szintjén azok a „patkányok”, akik akadályozzák a keresztény-nemzeti ébredés kibontakozását – jajdult fel valósággal Prohászka, és hosszan sorolta, hol látja ezeket a kártevőket: a hadseregben, a minisztériumokban, a közigazgatásban, a rendvédelmi szervezetekben stb., s azok minden szintjén. „Egységes a magyar nemzet s a magyar állam csak akkor lesz, ha egy test, egy lélek lesz, s ha intézményei a nagy nemzeti testnek helyesen beilleszkedett szerveivé lesznek” – jelentette ki, ezzel kimondatlanul is alapos tisztogatást, kizárólag a keresztény-nemzeti ideológia iránt lelkesen elkötelezett személyek pozíciókba ültetését szorgalmazta, mint vélte, ellenkező esetben tovább terjedhet az „izgatás” és „a nemzeti erők felőrlődése”. A veszedelem felismerése a társadalomban megtörtént – fejtegette tovább Prohászka –, de úgy vélte, hogy a végrehajtást a hagyományos magyar passzivitás és nemtörődömség akadályozza. Szigorú és kemény büntetések szorgalmazott (bár kijelentette, hogy nem az akasztófák mellett akart érvelni), de jogosnak tartotta, hogy például a franciák kivégeztek a háború alatt ellenséges sajtópropagandát folytató személyeket. Prohászka egyből le is csapott arra a potenciális ellenérvre, hogy ilyen rendkívüli intézkedésre háborús körülmények között került sor, mert úgy vélte, 1923-ban is háború folyik a magyar nemzet ellen, a „megsemmisítésünkre irányuló gazdasági harc”. A belső és külső ellenségek (vagyis a nem elkötelezetten keresztény-nemzeti oldalon állók) elleni kíméletlen önvédelmi harcot, de elsősorban éberséget követelt.

A terjedő és bomlasztó destruktív erőkkel szemben igyekezett számba venni a konstruktív, nemzetépítő tényezőket is, ilyenek voltak szerinte a család, a nemzet, az állam és az egyház. Arra biztatta olvasóit, hogy legyenek lelkes hívei mind a négynek, ezáltal a konstruktív nemzetépítés szolgálatába szegődnek. Ezek egymásra épülnek – fejtegette a püspök –, a keresztény hiten és tekintélytiszteleten alapuló család otthona a szülőföld, a „falu vagy városka”, ugyanis érdekes, sarkos véleménye szerint „a nagyváros már nem szülőföld”. (Nyilván arra célzott, hogy a természettől elidegenedett nagyvárosokhoz nem tudott úgy érzelmileg viszonyulni az ember, mint a tájtól el nem szakadt kisebb települések esetén.) A hazát olyan házhoz hasonlította, amelyben a családok laknak, s innen látta az igazi társadalmat felépíthetőnek a nemzet, az állam és az egyház irányába, utóbbiakat „a fejlődés igényelte s Isten-adta alakulatoknak” minősítve. Külön részletezte még nemzetfogalmát,⁵⁹ büszke és öntudatosan megvallott hazafiságra figyelmeztette olvasóit, s arra, hogy „ijesztő mérvben dagadt föl az önfeladásnak s leki-csinylésnek szennyes árja a háború előtti időben, ez volt a zsidó szellem dagályának s mozgó

mocsarának fénykora”. „Nagy nemzeti reakciót” hirdetett és szorgalmazott az általa hosszan részletezett, főleg a liberalizmus kritikájában kifejeződött írása végén.

Prohászka aktív és mozgósító erejű közéleti állásfoglalásait nemcsak vezércikkekben, vagy folyóiratba szánt esszé formájában örököltette meg ekkoriban. Az 1920-as évek elején az országos katolikus nagygyűlések mellett, azokkal mintegy párhuzamosan tartottak regionális (ld. erről alább), illetve kifejezetten egy-egy helyszínre (például püspöki székhelyre) koncentráló ún. „katolikus napot”. Ezek ugyanúgy egyházi háttérrel és szervezéssel megvalósult, tartalmukban azonban legalább ennyire közéleti-politikai fórumok voltak, mint az országos nagygyűlések, szerepük ugyanúgy a katolikus politikai tábor nagyságának és erejének nyilvános, utcai demonstrációja, valamint közéleti útmutatás voltak. Nem volt véletlen, hogy az egyik ilyen nagyszabású rendezvényre Prohászka szervezésében került sor. A székesfehérvári katolikus napot beharangozó cikkek is egyértelműen utaltak erre, például amikor arról írtak, hogy a katolikus nap nem a papok, hanem minden katolikus világnézetű magyar ember öntudatra ébresztő fóruma lesz, mert „világnézeti harcot vívni, eszmeáramlatokat legyőzni csak a kath.[olikus] hit és vallás képes. [...] A katolikusok a világnézeti harc gránátosai.”⁶⁰ Majd – aligha függetlenül Prohászka hatásától – arról írt, hogy ádáz világnézeti harc zajlik az országban, sőt, a „kirobbanás, a végső elkeseredett harc közel van már. A végső elkeseredett harcban vagy mi, vagy ellenségeink semmisülnek meg, vagy mi, vagy ők, kegyetlen harc nélkül egyiké sem lesz a győzelem, a készülő leszámolás végleges lesz.” Ezért kell a hívőket „harcra” lelkesítő katolikus napot tartani – indokolta a lap. Maga Prohászka is hasonló lelkesültséggel írt a rendezvényről.⁶¹ A rendezvénytípus továbbá alkalmas volt arra, hogy országosan ismert közéleti személyiségek mozgósítsanak a jobboldali, keresztény társadalmi és politikai törekvések mellett. Természetesnek tekinthető, hogy nem sokkal egy Debrecenben tartott demonstráció után május 13-án Székesfehérváron is sor került egy ilyenre, amelynek védnökei Prohászka mellett Esterházy Miklós Mór, Zichy Aladár és Károlyi Imre voltak. A rendezvényen szónokolt Wolff Károly és Huszár Károly is, sor került szentmisére, továbbá társadalmi szempontból specifikus mellékrendezvényekre (nő-, földműves-, iparosgyűlés), utóbbiaknak is olyan ismert személyek voltak a főszereplői, mint Bangha Béla SJ, Ernst Sándor, Fröhlich Mátyás. A fő és leginkább várt üzeneteket mégis Prohászkanak tulajdonították a kortársak is, mint egy országos lap általános érvényre emelve, az ő közszerepléseinek hatása messze túlnőtt püspökségének határain, „elsősorban azért, mert Székesfehérvár püspökének szavai még akkor is országos visszhangra számítanak, amikor csak egyházmegyéjének híveihez szól”.⁶²

A rendezvényt, és a szónoklatok sorát megnyitó beszédében Prohászka a katolikusok utcai demonstrációját militáris hasonlatokkal ruházta fel, úgy fogalmazott, hogy „csapatavatás”

résztvevői voltak a megjelentek.⁶³ Valóban harcias, elkötelezett keresztényekre van szükség az „ország romlásának” megállítására – mondta, és egyértelműen megállapította, hogy ennek a közéleti kihívásnak csak a katolikusok által vezetett mozgalom tud megfelelni. „Magyarország nem egységes nép, hanem liberalizáló nép” – állapította meg keserűen, felidézte a „zsidó veszedelmet” fel nem ismerő liberális politikai elit emlékét, a Galilei-kör iránt lelkesedő egykori fiatalokat, s úgy vélte, „egységesítő erőt” kell a liberalizmus veszélyeivel szemben felsorakoztatni, azt „beállítani a magyar korona, a magyar integritás szolgálatába”. A katolikus nap estéjén az egyházmegyei papság is gyűlést tartott, ahol Ernszt Sándor és Bangha Béla az egyházi személyeket további szervezkedésre buzdította a püspökséghez tartozó falvakban és városokban, Prohászka is arról beszélt, hogy az egyházközségek a társadalmi szerveződések alkalmas kiindulópontjai, hitbuzgalmi egyesületek működtetésére bátorította papjait.⁶⁴

A székesfehérvári katolikus napon elmondott beszédéhez hasonlóan radikális hangvételt választott húsvét után pünkösdre időzített elmélkedéséhez is.⁶⁵ Már cikke elején leszögezte, hogy nemcsak az egyénnek, hanem nemzeteknek is egyformán van lehetőségük a Szentlélek ünnepén megmutatkozó a „teremtő lélek” erejére (ez legalábbis sajátos teológiai értelmezése volt az újszövetségi történetnek), s különösen igaznak vélte ezt a „letaposott magyarok” „rombadőlt országa” esetében. Persze, gyorsan hozzátette, hogy először a keresztény embernek kell vennie a Szentlelket, „meglelkesednie” attól, s ezáltal lesznek a nemzetek is keresztények. A Szentlélek „vétele” alatt elkötelezett hívő, erkölcsös életet és magatartás kialakítását értette, majd megismételte korábban ismertetett elvét a család, a nemzet, az állam és az egyház egymásra épüléséről és fontosságáról. Megállapította, hogy az igazi közösség-összetartó erőt csak „az apostoli kereszténység” tudott felmutatni, s ennek példáját ajánlotta kortársai számára is.

A „konstrukciónak a közeljövőben fölveendő munkájáról” beszélt, vagyis azt engedte sejtetni, hogy a keresztény-nemzeti társadalomformálás munkáját igazából akkor kellett elkezdni, vagy legalábbis annak új lendületet adni. A folyamatot veszélyeztető tényezőket sorolta ezt követően, érdekes módon első helyen ezúttal nem a liberalizmust, hanem a „teljesen zsidó befolyás alatt álló” szociáldemokráciát említette, mely szerinte „kegyetlenül irtja a nemzeti gondolatot”, s annak egyik formájaként nevesítette a bolsevizmust. Megrendítik a hitet a tömegekben – vádolta a szociáldemokratákat, s miközben veszélyeztetik a magyar „faji összetartást, addig a maguk faji érdekeinek az uralmát biztosítják”. Talán azzal összefüggésben, hogy a püspök cikke a szélsőjobboldali radikális *A Népb*ben jelent meg, ebben tágabb teret adott nyílt antiszemitá sztereotípiáknak, például azt, hogy a szociáldemokratáknak „minden nemzet idegen, de a zsidófaj, az kiváltságos”. Azzal is vádolta a baloldalt, hogy nemcsak a nemzetet, hanem a „keresztény gondolatot”, illetve az azt leginkább hitelesen képviselő katolikus egyházat is ki akarja

irtani, méghozzá azért, hogy az emberekben „az ugyanakkor meg nem gyöngített, hanem csak palástolt zsidó faji gondolat s érzés” kerekedjen felül.

Ezért Prohászka értelmezésében a Szentlélek saját korában elsősorban az „elzsidósodott szociáldemokráciával” szembeni ellenállásra szólította fel a hívőket, de legalább ennyire fontosnak nevezte a nemzeti célok érdekében a teljes társadalmi összefogást. Prohászka arra figyelmeztette a hívőket, hogy a zsidó szociáldemokrácia meg akarja tévesztetni az embereket, és a keresztény-nemzeti gondolattól eltérő megoldásokat kínál a társadalom bajaira. Utóbbiak veszélyességét a tatárjárás pusztításához tartotta hasonlatosnak: „A szociáldemokrácia, a szovjet zsidó kiadásban s egyáltalában a zsidó vezetés alatt, bármely országban, végleges tatárjárás, a keresztény és nemzeti lét tagadását és lerontását jelenti, zsarnokságot s butaságot jelent” – fogalmazott a pünkösöd ünnepén nem éppen vallásos hangvételű gondolatfüzérében.

Kisebb közszereplések, 1923. január – augusztus

Sűrűn írott cikkei, és nagy formátumú útmutató beszédei mellett ebben az időszakban számos egyéb alkalommal is szónokolt, illetve megjelent fontos fórumokon.

Április 19-én például – az előző évhez hasonlóan – az Ottokár Hadiárvaház megsegítésére szervezett estélyen mondott megnyitó szavakat,⁶⁶ egy mesébe csomagolt példázatot arról, hogy a tavasszal árván maradt virágokból a gyümölcsöket a nyár nevelte fel, s ilyeneknek nevezte a háborúban szüleiket elveszített magyar gyermekeket is. „A világháború rettentő viharai után, ezeket is egy nagyobb melegű nyárnak, a keresztény, szociális, a nemzet jövőjében bízó, erősíthető szeretetnek kell felnevelnie” – hangoztatta. Pár nappal később az Országos Szent Gellért Egyesület előadás-sorozatának keretében szónokolt,⁶⁷ az egyesület névadó szentjének példáját ajánlotta hallgatói figyelmébe, „ki a magyar keresztény kultusz egyik megalapítója volt”. Emelkedett stílusban és költői hasonlatokkal, de nagyon is közéleti témájú beszéddel lépett fel, például arról beszélt, hogy „ezt az egész kis rongyos, szétszakított országhoz” csak „magyar lélekkel” lehet viszonyulni, nem úgy, mint földrajzi egységhez, vagy mint egy nemzetközi közösség egy országához. Magyarországot ezúttal fecskefészekhez hasonlította, amelyet – mondta – nem lehet „egy ántánt-seprűvel leseperni”. Szent Gellért történetéből a „magyarok énekét” munka közben éneklő lány esetét emelte ki, mondván, nemcsak énekelni kell magyar dalokat, „hanem keresztény, magyar kultúrát kell csinálni és erre másokat is megtanítani, hogy itt e földön magyar inspiráció, jellem, erény domináljon”. Beszédében helyet kapott a liberalizmus kritikája, a szerinte annak nyomában járó, csak rombolni és pusztítani képes szociáldemokrácia megrázó képeivel. Mint mondta, a keresztény kultúra ezzel szemben teremteni akar egy „új, igazabb világot”.

Május 6-án beszédet tartott az irgalmasrendi nővérek ún. Ranolder Intézetében rendezett zászlószentelési ünnepélyen,⁶⁸ ahol egyébként Schioppa pápai nuncius is megjelent. Prohászka beszédét a zászló szimbólum jelentőségére fűzte fel, így fogalmazott: „A zászló harcot, küzdelmet jelent, de egyszersmind intő jel, ostromzó jel, csattogó jel.” Mint mondta, szélcsendben a zászló nem tud kibontakozni, annak szél kell, szavai szerint legalábbis „reményeknek, bátorságnak, kitartásnak a szellője”. Még egy ilyen, lánynevelő intézetben tartott, az intézmény volt és jelenlegi növendékeit tömörítő iskolatárs-szövetségének megalakulása érdekében tartott ünnepélyén tartott szónoklatát is az elkényelmesedés veszélyére való figyelmeztetésre, és a keresztény-nemzeti mozgósításra igyekezett felhasználni: „Ez a zászló nekünk a lelkünkbe csattog bele, ostromozza tunyaságunkat, maradiságunkat, érzéketlenségünket, ezt akarja. Talpra magyar, hí a haza, hí az élet, hí a jövő, fel, csonka, rab Magyarország szabad lelkű, krisztusi inspirációjú leányai! Fel harcra, lélekharcra, mely inkább munka, inkább lélek, mely nem vért, hanem verítéket akar, mely bennünket szebb, jobb, boldogabb Magyarországot teremtő nemzedékké avat.” Miután a szónokot magát is elragadták saját szavai, igyekezett arról is beszélni, hogy elkötelezett hívő életet kell élni az intézet leány növendékeinek, továbbá méltatta az iskola keresztény szellemiségű nevelő munkáját, ahová a végzett diákok évtizedek múlva is szívesen visszalátogattak. A keresztény oktatási intézmény sikerét viszont hazafias alkotó munkával kell teljessé tenni – mondta Prohászka, és a nemzet iránti elköteleződésre figyelmeztetett: „A hazaszeretetet fogjuk be a zászló szárnya közé, a hazaszeretetet, mint a tenger leheletét, mint az Adria leheletét, mint a hegyek, a Tátra, Fátra, Mátra leheletét, mint a dunántúli lombok leheletét.”

Három héttel későbbi vasárnapon, két programja is volt, először – érdekes módon – csak egyszerű résztvevőként jelent meg a Szociális Missziótársulat új székházának avatásán,⁶⁹ talán azért, hogy pusztá jelenlétével demonstrálja, a közösségben bekövetkezett szakadás után is kitart Farkas Edithék mellett, és azonosul a sikereikkel. A másik programja szerint egy lányneveléssel foglalkozó intézmény, az ún. Erzsébet Nőiskola jubileumi ünnepségén tartott nagy beszédet.⁷⁰ A magyar tanítóképzés történetében fontos intézményt 1873-ban alapították, fennállásának fél évszázados jubileumán két napos ünnepséget rendeztek, amelynek első programjaként hálaadó istentiszteletekre került sor (a katolikus egyházat Prohászka, a reformátust Ravasz László képviselte), ekkor tartotta a püspök köszöntő szentbeszédét. A május 27-i ünnepségen egyébként számos egyházi és világi előkelőség jelent meg, Klebelsberg Kuno, Vass József és Rakovszky Iván miniszterek, Sipőcz Jenő polgármester, Berzeviczy Albert, Tormay Cecile, továbbá közéleti személyiségek (Bethlen István, Apponyi Albert, Raffay Sándor, Zichy Rafael) feleségei.⁷¹ Prohászka beszédében – az intézmény tevékenységének és az évfordulónak a

méltatásán túl – arról beszélt, hogy „a keresztény nemzeti kultúra az Úr Jézuson, a Közbenjárón és Megváltón fölkúszó s gyökereiből kivirágzó emberi s nemzeti élet”, s e nemzeti elemekkel átszőtt keresztény kultúra egyik fellelegvárának nevezte a tanítóképzőt. Ezúttal is arra helyezte a hangsúlyt, hogy „igazi keresztény kultúrája csak annak lesz, ki a kereszténységet nem a könyvekből olvassa, hanem aki azt éli s megtapasztalja”, s ebben kiemelkedő szerepet tulajdonított a keresztény szellemiségű tanítónők képzésének. Fontosnak tartotta, hogy ezt a szellemiséget őrizték meg a diplomaszerzést követően is, és érvényesítsék munkájukban és magánéletükben. Lelkes szónoklatban figyelmeztetett arra, hogy az ötven évvel korábbi alapításkor megtapasztalt isteni indíttatásra nagy szükség van „most, romlásunk szomorú korszakában”, amelyre várakozása szerint az „új Magyarországot” is fel lehet építeni. Egy későbbi visszaemlékezés szerint sokatmondó szójátékkal arról is beszélt, hogy a keresztény Magyarországnak nem nagy „feministákra, hanem nagy feminákra”, vagyis nagyasszonyokra, tekintélyes női személyiségekre van szüksége.⁷²

Közben május 17-én is két programja volt egy napon, részt vett a Szent István Társulat közgyűlésén, majd a Pázmány Egyesület 25 éves fennállásáról megemlékező gyűlésen is.⁷³ Inkább ünnepi frázisokban, mint a fentiekhez hasonló közéleti útmutatásokban gazdag megnyitó szavaiban az egyesület alapításakor fáradozók érdemeit és elszántságát méltatta, különösen a keresztény sajtónak „ha nem is kultúrnevelő, de kultúrvédő” szerepét, valamint fontosságát a keresztény-nemzeti irányzat érvényre juttatásában. Egyes sajtókommentárok felhívták a figyelmet arra az évforduló kapcsán, hogy Csernoch János érsek a szeretet parancsolatát állította legfontosabb követendő példának a katolikus írók elé,⁷⁴ erről *Az Újság* így fogalmazott: „Mit szól Prohászka, a gyűlölet intézményes szítója s a gyűlöletnek, mint nemzeti erénynek propagálója ehhez? Bizonyára semmit, mintha nem is hallotta volna. S úgy is fog írni és szónokolni továbbra is, mintha sohasem hallotta volna.” Az *Új Nemzedék* erőteljesen utasította vissza a két főpap újabb összehasonlítására irányuló kísérletet, igaz, a társadalmi békesség szorgalmazásával kapcsolatosan egyértelműen Prohászka határozott keresztény-nemzeti álláspontját helyezte.⁷⁵

Június elején a Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen elnökeként Prohászka nyitotta meg a szervezet éves közgyűlését, röviden, de tartalmasan foglalta össze erkölcsöket védő tevékenységük lényegét.⁷⁶ A biztató jelek, elért eredmények nem jelentik a győzelmet – jelentette ki, s bár üdvözölte a Népszövetség legfrissebb, a külföldi nők kereskedelmének tilalmát szorgalmazó állásfoglalását, figyelmeztetett, hogy „a művelt világban pénzahajászó és erkölcstelen emberek fehér rabszolgaságot üznek” továbbra is, valamint a „hungara”, vagyis a magyar nők más országokba való, prostitúció céljából való utaztatásának jelensége nem mérséklődött. Rámutatott, hogy „a leánykereskedelem ellen folyó nemzetközi küzdelem ennek az állapotnak a

jogtalanságára mutat rá, de a jogi kérdés mögött már, amint sok jel mutatja, az éthosz is ébredzik”. Méltatta a belügyminisztérium erőfeszítéseit a pornográfia elleni küzdelemben, és további kitartó munkálkodásra biztatott, munkájuk nehézsége és az erkölcstelenség elleni küzdelem erőviszonyai ellenére. Így fogalmazott: „Mocsárban dolgozunk, de a mocsár rossz szagát eloszlatja Krisztus képének illata.” Prohászka beszédét a *Népszava* kritizálta, szép ábrándnak nevezve a „székesfehérvári gladiátorként” aposztrofált püspöknek a prostitúció megszüntetésével kapcsolatos, keresztény világnézeten alapuló elképzeléseit, és arról írt, hogy a külföldi prostitúcióra kényszerített, illetve kényszerülő magyar nők kiszolgáltatottságát éppen az a magyarországi társadalompolitika okozta, amelynek Prohászka is a támogatója.⁷⁷

Július 1-jén került sor – helyi társadalmi egyesületek összefogásával – a csepeli kultúrház avatására és felszentelésére, ahol Prohászka mondta az ünnepi beszédet, számos közszereplő (például Horthy képviseletében Preszly Elemér, a vármegye főispánja, a Baross Szövetség, a keresztényszocialista szakszervezetek, a Magyar Nemzeti Szövetség stb. vezetői) jelenlétében.⁷⁸ A csepeli közművelődési intézményt – mint ez több köszöntőben elhangzott – a település „vörös” múltjával való szembefordulás szimbólumának is tekintették. Prohászka a kultúrház valódi hivatásáról beszélt, amelyet – az általa kedvelt militáris hasonlatok jegyében – „a magyar nemzeti erő kaszányájának” minősített. Álláspontja szerint az intézmény új értelmet nyert az-
 al, hogy a „keresztény nemzeti kultúra génusza” fogja betölteni, az általa óhajtott „új világ” egyik letéteményesének, amelyet reményei szerint „új emberek” fognak azzá tenni. Saját korában – fogalmazott – férfiakra, „keresztény magyar emberekre” volt szüksége az országnak, s „ezzel a szellemmel kell innen is hódításra indulni”. A kereszténység és a magyarság évezredes hagyományai alapján szólított fel a nemzetet felemelkedéshez segítő munka megkezdésére az új kultúrház keretei között is. Augusztusban az ő egyházi közreműködésével a kultúrházban szentelték fel a csepeli Iparoskör zászlaját is.⁷⁹

Visszatérve az erkölcstelenség elleni küzdelem – ekkor Prohászka számára kiemelten fontos – kérdésére, az év első időszakában különösen fontosnak tartotta a megfelelő szexuális magatartás, továbbá ahhoz kapcsolódóan a modern táncokkal szembeni állásfoglalása kiemelését. Januárban püspöki körlevelet bocsátott ki,⁸⁰ melyben a hangsúlyt a nemi étellel kapcsolatos keresztény tanításokra helyezte. Leszögezte, hogy a hatodik parancsolat nemcsak a házasságon kívüli szex tilalmát jelenti, az erkölcsös élet ennél felfogása szerint többet jelentett. Mélyen elítélte a párkapcsolatokkal kapcsolatos, a kereszténységnél modernebb felfogás híveit, akiknek megfogalmazása szerint „az ösztönök kielégítése körül forgott minden igyekezetük, e körül lihegték s loholtak, itt e ponton üvöltött föl az állati ember a krisztusi fölség és törvény ellen, mintha életük összes tartalmát csak a nemiség képezné, s mintha minden vágyuk, éhségük és

szomjuk csak a nemi életösztönök kielégítésére irányulna”. Kemény szavakkal bélyegezte meg a csak „ösztöneinek” engedelmeskedő, „állatias” magatartást, amellyel szemben egyedül az evangélium szerinti tisztaságot állította alternatívaként. Püspöki körlevéltől talán szokatlan mértékben és stílusban, részletesen foglalkozott a szexualitással, amikor például elismerte, hogy a nemi vágy alapvetően Isten adománya, viszont leszögezte, hogy annak elsődleges célja a gyermekáldás, és értelemszerűen szex csak a házastársi kapcsolatban volt számára elképzelhető. Ráadásul ennek a témának is azonnal felvázolta a nemzeti dimenzióját, amikor arról írt, hogy szerinte csak a keresztény házasság intézményét tisztelő népek lehetnek sikeresek, mert „ahol a tisztaságot meg nem tartották s a házasság intézményét egykével befertőzik vagy csélcsap elválásokkal lazítják, ott romlás s hanyatlás jelzi a népek történeti útját, mely lefelé lejt a vérbaj mocsarába s szibarita vázak vagy haldokló nemzetek erkölcsi nihilizmusába”.

A házasságban nem élő embereknek az önmegtartóztatás parancsát írta elő, s különösen a fiatalságot óvta a keresztény erkölcsöknek nem megfelelő szexuális élettől, a „paráználkodástól”. Hasonlóan kemény kifejezésekkel illette a nőket elcsábító férfiakat, és mindenfajta szemérmertlenséget, a nem megfelelő öltözködéstől az érzékiségre bátorító tekintetekig. Mindenkinél el kell telni ezekkel az érzésekkel – szögezte le, és szigorú keresztény életvitelnek „közelkiismeretűvé kell válnia”. Felhívta a papok, hitoktatók és szülők figyelmét, hogy világosítsák fel, főleg a fiatal fiúkat az „önfertőzésnek”, „néma bűnnek” nevezett, és alaposan körülírt önkielégítés szigorú tilalmára, mert legyengíti és megbetegíti az egyén erkölcsi érzékét, majd „végmorlásba visz”, s ezen a ponton sem hagyta említés nélkül, hogy az ilyen magatartás „rendkívül gyöngíti a nemzet s a keresztény társadalom életét”. E bűnnel szembeni hatékony ellenállás formáinak nevezte a gyakori gyónást és áldozást, valamint a Mária-kongregáció és a cserkészmozgalom által képviselt nevelési elveket.

Különös élességgel fogalmazott az erkölcstelenséget és a szexuális szabadosságot terjesztő szépirodalom, színházi darabok és mozielőadások vonatkozásában: „Isten legyen irgalmas mindama mocskos firkásznak s annak a förtelmes, úgynevezett művésznek, ki mást sem tesz, mint hogy folyton az emberiség nemiségét babrálja s sertéscsordaként az élet szent forrásait fölkorja! Óvakodjanak ezektől a mételyektől mindnyájan, a színházba járók, a regényolvasók, az újságot járatók, a táncolók, – vigyázzon mindenki magára s saját könnyen tüzet fogó lelkére!” A színdarabokkal kapcsolatosan nemcsak a távolmaradást, hanem az azokkal szembeni aktív tiltakozást is javasolta, például, hogy fütyüljék ki a keresztény erkölcsöknek nem megfelelő előadásokat. (Az „érzéki tekintetek” felkorbácsolására a színdarabok mellett nyilván különösen az ekkoriban hódító mozikkal szemben is állást foglalt.⁸¹) Foglalkozott a férfiak és nők közös fürdőzésével is, mint írta, „a nemileg ingerlékenyek mégis kárt szenvednek s az ifjúság

az ilyen fürdés után piszkosabb, mint volt, s a fölketort érzékiség pocsolyszaga van rajta”.⁸² Elismerte, hogy sok család lakásviszonyai nem teszik lehetővé a nemek és korosztályok elkülönülését, ezzel is kiszolgáltatva magukat szexuális jellegű kihívásoknak, kérte a szülőket, tegyenek meg mindent az érzékiségre okot adó szituációk elkerülésére. Szorgalmazta a megfelelő öltözködést, általában a szemérmesség érzésének erősítését, továbbá „az állatias ösztönökkel” szemben az önérzetesség, önmegtartóztatás fontosságát, valamint a további testi élvezetektől (mértéktelen evéstől, italozástól) való tartózkodást hangoztatta. Hosszú és dörgedelmes körlevele végén határozottan kijelentett és felszólított: „Ez az igazság! Álljunk mindnyájan e hitnek, az Isten törvényének s a nemes természetességnek alapján! Tartsuk s neveljük magunkat e törvény követelményei s a keresztény neveléstudomány eligazításai szerint. Használjuk föl az anyaszentegyháznak erőforrásait. Térdeljen le minden fiatalember minden reggel s este s imádkozzék.”⁸³

A másik, erkölcsökkel kapcsolatos megnyilatkozása a táncokkal kapcsolatos állásfoglalása volt február közepén.⁸⁴ A székesfehérvári Margit-kongregáció már korábban megtiltotta tagjainak a „one step” nevű táncot, melyet az „erkölcsi lecsuszamlás” folyamatában mérföldkőnek minősített, és az 1923. februári báli időszak tapasztalatai újra felszínre hozták a táncolás módjával kapcsolatos erkölcsi vitákat. Olyannyira, hogy Prohászka szükségét érezte, hogy megszólaljon a kérdésben, a Margit-kongregáció vezetőjéhez intézett levelét (alighanem eredetileg is nyílt levélnek szánt felhívását) jelentette meg a *Fejérmegyei Napló*. Prohászka ezúttal is kérmény szavakkal és hasonlatokkal bélyegezte meg a modern táncok kapcsán megfigyelhető erkölcsstelenségeket (legalább a „kultúrvégi züllöttség s az erkölcsi érzés eldurvulása” részének minősítette), részletezte, mennyire elfogadhatatlan számára a bálók kapcsán az alkoholfogyasztás, az érzékiség megnyilvánulásai, s le is vonta a következtetést: „Itt igazán nagy öneszmélésre, s a szó igazi értelmében keresztény nemzeti reakcióra van szükség!” Elismerte a Margit-kongregáció erkölcsök védelmére irányuló elszánt küzdelmének hasznosságát,⁸⁵ viszont főpásztori hatalmánál fogva feloldotta az „one step” tilalmára vonatkozó rendelkezést – viszont sokkal szigorúbb, általános előírásokat hozott hívei tudomására. Mint írta, azért oldotta fel az egy, konkrét tilalmat, hogy „minden táncban minden illetlenséget s szemérmegtleniséget minden hívemre nézve tilalmazzak, s ezáltal a küzdelmet a visszaélések ellen kiszélesítsem.” Általában megtiltotta minden táncolásban a „szemérmegtlen figurákat”, s ennek betartásáért a bálók, táncestélyek szervezőit tette felelőssé. Külön felszólította a nőket, hogy határozottan utasítsanak vissza minden erkölcstelen táncolással kapcsolatos felkérést, persze azon véleményének is hangot adott, hogy a keresztény-nemzeti Magyarországon nem is lehetne olyan férfi, akikkel szemben „a női frontnak ily föllépésre szüksége” lehetne, „kikre a fölháborodott női öntudat s

azerkölcsi megvetés ostorával kellene rávágni”. A püspök kérdésfelvetése mögött persze ott bujkált a burkolt kritika, miszerint a magyar keresztény férfiak többsége egyáltalán nem zárkózott el az efféle táncoktól, vagy alkalmi párkapcsolatok lehetőségétől, legalábbis nem azzal a határozottsággal, ahogy az egyházi elvárások ezt megkívánták. Prohászka tehát az eredeti kongregációs határozatnál jóval szigorúbb, ugyanakkor általánosabb – s ezért alighanem nehezebben betartható előírást fogalmazott meg a bálók, táncestélyek szervezőivel, férfi és női résztvevőivel szemben egyaránt. Más keresztény-nemzeti közéleti elkötelezettségű főpapokat is foglalkoztatott ez a kérdés, Ravasz László Prohászkaéhoz nagyon hasonlóan foglalt állást az erkölcstelen táncokkal szemben.⁸⁶

Különösebben központi szerepet nem játszott, de részt vett a június 3-án Székesfehérvárra látogató Horthy impozáns köszöntő ünnepségein, a zászlószentelést ugyan Zadravecz tábori püspök végezte, viszont Prohászka adott díszebédet a helyi és országos elit tagjai részére.⁸⁷

Az időszakban Prohászka számos egyéb fórumon is megjelent, május 9-én a Magyar Tudományos Akadémia közgyűlésén,⁸⁸ korábban ő tartotta a székesfehérvári rendőr-főkapitányt ünneplő hálaadó istentiszteletet,⁸⁹ májusban a Székesfehérvári Jótékony Nőegylet vezetőjét köszöntő hasonló rendezvényen látott el ugyanilyen feladatot.⁹⁰ Egyházi feladataival összefüggő, de érdekes megjelenése volt a csobánkai Szentkút-kápolnánál, ahol több ezer hívő előtt nemcsak magyarul, hanem németül és szlovákul is elmondta szentbeszédét.⁹¹ Tartott tagavatást különböző kongregációk részére,⁹² Székesfehérváron – miután Szűz Máriát ábrázoló éremmel tüntette ki a jelentkezőket – a kongregációkat érdekes és egyértelmű utalással „keresztény szakszervezeteknek” nevezte. Fontosnak számított Prohászka hitoktatással kapcsolatos rendelkezése, az év elején ugyanis előírta, hogy egyházmegyéjében csak pap készítheti fel a középiskolák magántanulóit is a hittani vizsgákra.⁹³ Aktívan kivette a részét az ősze tervezett országos katolikus nagygyűlés előkészítő munkálataiból, egyrészt többször megjelent és elnöki teendőket látott el az Országos Katolikus Szövetség értekezletein, különösen a hitbuzgalmi és közművelődési szakosztályok előkészítő munkájában,⁹⁴ másrészt ebben az időszakban vitatták meg a katolikus nagygyűlések határozatainak hatékonyabb végrehajtására vonatkozó előterjesztéseket, köztük Prohászkaét és Zadravecz Istvánét.⁹⁵

Népszerűek voltak ebben az időszakban is a különböző társadalmi csoportoknak (külön férfiaknak, külön nőknek) tartott konferencia-előadásai. Márciusban például Krisztus követéséről, a keresztény emberek megszentelődéséről, az egyház személyválogatás nélküli támogató és befogadó hozzáállásáról,⁹⁶ máskor a keresztény életért meghozott áldozatok fontosságáról, a szenvedés helyes értelmezéséről beszélt.⁹⁷ Csak érintőlegesen hozott olyan közéleti témákat, amelyeket más fórumokon elmondott beszédeiben és cikkeiben részletezett, például arról, hogy

„Európa nagyszerűen fejlődött, de csak külsőségekben, mert lelki életét elhanyagolja, a belső emberrel nem törődik”,⁹⁸ vagy arról, hogy „a társadalom élete elmerül a materializmusban, a társadalomnak nincs lelke, tehát elsősorban az szükséges a társadalom restaurálásához”.⁹⁹ A konferencia-előadásainak hatásáról egyik – igaz, irányában elfogult – méltatója azt állapította meg, hogy a zsúfolt templomokban tartott prédikációinak, „lélekébresztő szónoklatainak” nagy hatása volt a fővárosban, egy-egy ilyen rendezvény után érezhető a keresztény lelkesedés, vagy legalábbis annak külsődleges kifejezése, például a tömegközlekedésben utazók körében a keresztvetés gyakorlata stb.¹⁰⁰

Ebben az időszakban is végzett esketési szertartást, július elején egy törvényszéki jegyző vezette oltár elé menyasszonyát Prohászka közreműködésével Budapesten a krisztinavárosi templomban.¹⁰¹

Ekkoriban is ismertté vált a vitézi címmel rendelkezők részére történt telekfelajánlásokról és a földreform végrehajtásához szükséges nagylelkű juttatásokról,¹⁰² s ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy 1923 elején döntött úgy Tés község helyhatósága, hogy a korábbi, a települést érintő „földosztó” tevékenysége elismeréseként utcát neveznek el Prohászka Ottokárról.¹⁰³

Vétlen közszereplések, 1923. január – augusztus

A püspök 1923-ban is előkerült szociáldemokrata képviselők parlamenti felszólalásaiban, rendszerint ők is 1918-as tevékenységét vették elő,¹⁰⁴ de volt olyan ügy is, amely a nemzetgyűlés üléstermén kívül is hullámokat vert. 1922 nyarán tért vissza Székesfehérvárra az 1918–19-es első köztársaság korában a város egyik meghatározó politikai vezetője, a mindezért 1920-ban elítélt Pajzs Pál orvos, sőt, a praxisát is újraindította,¹⁰⁵ és több híradás szerint is elégedettek voltak a munkájával, viszont a politikai múltjára tekintettel később a budapesti orvosi egyetem érvénytelennek nyilvánította a diplomáját, tulajdonképp eltiltotta a hivatása végzésétől. Az esetet a parlamentben a liberális Rupert Rezső egy, a vallás- és közoktatásügyi miniszterez intézett interpelláció formájában tette szóvá, tiltakozott az ellen, hogy bárkitől ilyen módon tudományos címét meg lehessen vonni.¹⁰⁶ Rupert is hosszan ismertette Prohászka 1919. januári cikkét, amelyben a püspök lelkesen nyilatkozott a forradalmi vívmányok és a köztársaság melletti kiállásáról, és azt mondta: tulajdonképp Pajzs sem tett mást (nem kompromittálódott a Tanácsköztársaságban, nem kapcsolódott erőszakos eseményekhez stb.), és gúnyosan többek között így fogalmazott: „Nem a büntetés és a bírói eljárás diffamál [= rossz hírbe hoz] és diszkreditál valakit, hanem a tények, s ezért semmi különbség Pajzs Pál és Prohászka Ottokár között nem vonható csak azért, mert viszont Prohászkaival szemben kegyesebb volt az igazságszolgáltatás rendje, ellene izgatásért nem indították meg az eljárást.” Vagyis azt állította, hogy Pajzs és

Prohászka 1918–19-es politikai megnyilatkozásai között nem mutatható ki érdemi különbség, és igazságtalan, hogy az egyiket meghurcolják, a másik pedig – Horthy-rendszer iránti lojalitása miatt – ünnevelt közszereplő.

Az ügy majd egy hónappal később került ismét elő a nemzetgyűlésben, amikor Reischl Richárd képviselő (a kormánytámogató, ekkor Wolff-pártnak is nevezett „többségi” KNEP-frakció tagja) visszatért Rupert felszólalására, és határozottan védelmébe vette Prohászka, igyekezett az ő és Pajzs 1918-as szerepvállalása közötti különbségeket kimutatni,¹⁰⁷ tiltakozott egyáltalán az összehasonlítás gondolata ellen is. Rupert interpellációja – a korábbi és későbbi Prohászka-kritikákhoz hasonlóan – aránytalanul nagy válasz-lavinát indított el, a keresztény-nemzeti oldalon indult egyfajta versengés, mintha mindenki demonstrálni akarta volna politikai elkötelezettségét a püspök melletti kiállással. Reischl felszólalása után jelent meg „leleplező” cikk arról, hogy Rupert Rezső valójában kikeresztelkedett zsidó, aki hatalmas birtokokkal rendelkezik és eladta magát a szociáldemokrata pártnak,¹⁰⁸ annak – különösen a radikális jobboldalon – tipikus példaként, amikor nem egy közéleti felvetésre igyekeznek reagálni, hanem a felvető személyét lejáratni. A Keresztény Nők Szövetsége állásfoglalásában úgy fogalmazott, hogy „a liberális eszmék csahosai a [kereszténység] zászlajára írt makulátlan eszméknek alatomos elgáncsolását tervezik”, amikor Pajzs Pál diplomától való megfosztása ügyében Prohászka-t támadták.¹⁰⁹ Mint fogalmaztak, Prohászka, a „vezércsillag” nem szorul védelemre, felül emelkedik az ilyen „alatomos” támadásokon, de a keresztény-nemzeti eszme megóvása érdekében fontosnak tartották deklarálni, számukra elfogadhatatlan, hogy a püspök „szeplőtelen és minden emberi indulatok felett álló személye, bármely formában vagy vonatkozásban együtt említettessék” Pajzs Pállal. Gyűlést tartott az ügyben az Ébredő Magyarok Egyesülete is, teljes szolidaritást vállalva díszelnökökkel.¹¹⁰

A téma előkerült Székesfehérvár városi közgyűlésében is, amely végül határozatban ítélte el Prohászka Rupert általi megtámadását (azt, hogy „a város fennkölt lelkű díszpolgárát ilyen galád vádakkal illethessék, és azzal a Pajzs Pállal említsék egy lapon, akinek bűnlajstromát a független magyar bíróság állította egybe”), valamint a *Székesfehérvári Friss Újság* szerkesztőségét is, a lap ugyanis leköszölte Rupert interpellációjának szövegét.¹¹¹ A közgyűlés egyébként először is üdvözölte a budapesti tudományegyetem Pajzs ellen irányuló határozatát, mivel az orvost a bíróság elítélte „a magyar nemzeti állam megsemmisítésére törekvő bolsevista rendszer hathatós támogatása által elkövetett esküszegése miatt”, és utasította a városi tiszti főorvost, hogy Pajzst töröljék az orvosok nyilvántartásából.¹¹² Nemcsak Prohászka, hanem általában a „keresztény-nemzeti” politika 1918-hoz való viszonya szempontjából tanulságos volt ahogy a helyi ciszterci gimnázium igazgatója, a helyi közéletben aktív Mátrai Rudolf nagy beszédben

állt ki Prohászka mellett. Élesen visszautasította a Rupert-interpelláció alapállítását, miszerint Pajzs és a püspök ugyanolyan mértékben és hasonló közéleti magatartás alapján lettek volna forradalmárok 1918 novemberétől. Mátrai beszélt arról, hogy Pajzs milyen korrupt orvos volt, de érdekes módon azt is állította, hogy Prohászka 1919 januárjában megjelent, sokszor a fejére olvasott, forradalom mellett kiálló cikke valójában az október végén történtek „szokatlanul bátor hangú, lesújtó kritikája”, csak akkor és azóta mindenki félreértelmezte, továbbá a cikk esetlegesen a forradalom támogatásaként értelmezhető gondolatai nem is a püspök saját, hanem másoktól idézett meglátásai. A *Katolikus Szemlében* megjelent Prohászka-írás¹¹³ ismeretében ezek finoman szólva merész és sarkított kijelentések voltak, de Mátrai tovább is ment, azt állította: „Prohászka Ottokár nem hogy pártolta a forradalmi eszméket, hanem már a forradalom első heteiben felemelte tiltakozó szavát a terror és a szenny uralma ellen, és először adott hangot az ellenforradalom gondolatának.” Nem más volt ez, mint az aktuális politikai körülmények között az 1918-as események teljes átértékelése, pontosabban letagadása, amikor a (közel)múltbeli szerepvállalásra az 1920-as évek elején kialakított, attól ekészen eltérő magatartást igyekeztek visszavetíteni, anélkül, hogy a fordulatra bármilyen módon utaltak, vagy azt magyarázni akarták volna. A dolgot még érdekesebbé teszi, hogy 1918 őszén Mátrai Rudolf sem volt épp a „keresztény-nemzeti ellenállás” képviselője, épp ellenkezőleg: aktívan kivette a részét a demokratikus köztársaság székesfehérvári közéletéből, akkor még az általa 1923-ban mélyen elítélt Pajzs Pállal is szoros kapcsolatban állt.¹¹⁴

A közgyűlésen elítélt helyi lap fölényesen utasította vissza a vádakát, illetve a Pajzs Pál-ügyben közölt tudósítása nyomán támadt, Prohászka-t vehemensen védelmébe vevő kritikákat.¹¹⁵ Közltek, hogy egyrészt csak annyit tettek, hogy megjelentették a parlamenti interpelláció szövegét, biztosították a püspököt a tiszteletükről, és megvolt a véleményük a keresztény-nemzeti oldal felháborodásáról is: „Prohászka Ottokárnak, a magyar katolicizmus díszének mi mindenesetre nagyobb tisztelői vagyunk, mint azok, akik az ő fennkölt személye elleni képzelt sértés kivédése kapcsán két kézzel markoltak az utca szemetjébe, sarába, hogy minket szennynezzenek be vele.” Ugyanakkor azt is leszögezték, hogy nem nézhették tétlenül az elkövetett bűnéért vezeklő Pajzs meghurcolását.

A „vétlen” közszereplések között ebben az időszakban is meg kell említeni azokat a pereket, amelyekben Prohászka, mint potenciális hitelesítő tanú került szóba. Folytatódott az *Egyenlőség* sajtópere is, amely azért indult, mert a lap 1921 májusában arról írt, hogy Koródi-Katona János adta Prohászkanak a hamis, illetve kiforgatott adatokat a zsidók első világháborús szerepvállalásáról, amelyeket a püspök a numerus clausust alátámasztó beszédéhez használt fel,¹¹⁶ illetve a Szabó Dezső 1919. augusztus 31-i, székesfehérvári beszéde nyomán indult eljárás is.¹¹⁷

Utóbbiban ismét felmerült Prohászka tanúkénti meghallgatásának szükségessége, de a püspök kimentését kérte az eljárásban való részvétel alól. Az ekkor szintén folyó, Károlyi Mihály elleni perben, a távollévő vádlott ügyvédje, a köztársasági eszme korábbi híve, Nagy Vince beszélt arról, hogy a katolikus püspöki kar önként csatlakozott a forradalmi kormányzathoz, kényszer nélkül vette tudomásul a köztársaság kikiáltását, és különösen Prohászka lépett fel a demokratikus politikai rendszer védelmében.¹¹⁸ Ugyanerről beszélt a köztársasági mozgalomban való részvétele miatt bíróság elé állított Veér Imre perében – az 1918-as kormányzatban miniszteri szerepet vállalt – Buza Barna ügyvéd is.¹¹⁹ Prohászkanak valóban, feltűnően sokszor akarták a fejére olvasni az első köztársaság korában tett, a demokratikus rendszert támogató megnyilatkozásait, mivel szöges ellentétben álltak (ezért könnyen szembefordíthatóak voltak) 1919 utáni értékeléseivel. Az öt éves évfordulóra készült gyűjteményben például epésen írtak arról, hogy Prohászka „ki tudja, milyen nyomás alatt” írt a forradalmat támogató cikkeket, például az akkori *Alkotmány*ba, mivel az 1920-as évek elején talán nem is volt Magyarországon a Károlyi-rezsimnek a püspöknél vehemensebb ellensége.¹²⁰

Nemcsak a püspök közszereplésének kritikusai, hanem hívei is megragadtak alkalmakat, hogy konkrét közszereplése nélkül méltassák Prohászka tevékenységét. A KNEP képviselője, Csilléry András például a nyáron az ún. Fehér Ház egyesület összejövetelén dicsérte a püspököt, mint a „keresztény gondolat kifejtőjét”, a „szociális munka világába” vezető út iránymutatóját.¹²¹

„Vétlen” közszereplései között említést érdemel, hogy Prohászka alakja is megjelent Dudits Andor festőművész 1923. május 13-án, a Magyar Nemzeti Múzeum kupolacsarnokában kiállított, *Eskü a Vérmezőn* c. monumentális (kilenc méteres) tablóján.¹²² A festmény a rendszer propagandájának megfelelően az 1920. április 11-én történeteket volt hivatott megörökíteni, amikor a Nemzeti Hadsereg Horthy Miklós kormányzó előtt esküt tett a helyreállított magyar alkotmányra. A festmény nem annyira a történetek tényszerű megörökítésére, hanem a Horthy mellett felsorakozó politikai elit nemzeti összefogásának allegorikus megjelenítésére törekedett, a megfestett személyiségek egy része bizonyosan nem is volt ott az eseményen,¹²³ Prohászka részvétele bizonytalan.

Nagygyűlési beszédek, 1923. szeptember – október

A csepeli kultúrház július elején történt avatását követően arról jelent meg híradás, hogy Prohászka hosszabb időre elutazott Székesfehérvárról, talán csak egy-egy napra (például a Fejér vármegye július 30-i közgyűlésére) látogat haza, augusztus 20-ig nem kívánt senkit fogadni.¹²⁴ A sajtós „nyári szünet” persze nem jelentette, hogy ne jelent volna meg a közéletben (ld. erről

a néhány alkalomról fentebb), augusztus végétől azonban újabb, talán a korábbiakat is meghaladó intenzitással vetette magát a közéletbe.

Prohászka meghatározó személyisége lett a szeptember 8–9. között, Kecskeméten lebonyolított II. Alföldi Katolikus Nagygyűlésnek.¹²⁵ Az 1922-től induló regionális gyűlések az országos nagygyűlések elemeit (mozgósító erő, tömeges támogatottság) el tudták juttatni vidéki helyszínekre is, vagyis mintegy „decentralizálták” az évente egy országos gyűlés jellemzőit és tartalmi elemeit, ugyanakkor azok egyfajta konkurenciájaként, vagy „funkcióváltás” nyomán is elmaradt reformjai kritikájaként is megjelentek.¹²⁶ Prohászka – bár élénken részt vett az Országos Katolikus Szövetség nagygyűléseket előkészítő munkájában – úgy tűnik, nem tulajdonított mindennek nagyobb jelentőséget, mind az országos, mind a regionális katolikus nagygyűléseket „komolyan vette”, pontosabban ugyanúgy kezelte: fontos fórumot a keresztény társadalom megszólítására és mozgósítására. Bár a rendezvénnyel kapcsolatosan az egyházon belül is szóltak meg kritikus hangok, összességében mégis csak a sikeresség, a mozgósítás fórumaként méltatták, s ebben Prohászkanak is fontos szerepe volt.¹²⁷

A püspök először kisebb beszédet tartott az ún. karitatív szakosztályban.¹²⁸ Örömet fejezte ki, hogy Magyarországon is megtapasztalható volt a valódi krisztusi szeretet megnyilvánulása, a karitás szelleme, vagyis az, hogy a katolikusok nemcsak hívők, hanem jellemezte őket az „áldozatos tettekkel” való megnyilvánulás vágya. Mivel zárszót mondott a szakosztály-ülésen, összegezni is próbálta az elhangzottakat, a különböző problémák megfogalmazását, de mindent egybevéve, inkább elégedettnek tűnt. A karitást „szervezett szeretetként” definiálta, vagyis a különböző profillal rendelkező egyházi szervezetek lényegét ugyanabban az egyházias vallássságban jelölte meg. Fontosnak tartotta, hogy a valódi jótékonykodást és felebaráti segítségnyújtást a katolikus egyház ne engedje át másoknak, még az állami szociálpolitika térnyerése és eredményei ellenére is őrizték meg ezen tevékenységek iránti elkötelezettségüket. „A karitás a jólétnek, az egyenlőségnek a megteremtő szelleme. Ez az evangéliumi szabadságnak, egyenlőségnek, testvériségnek a lelke” – fogalmazott, érezhető parafrázist nyújtva a liberalizmus által kínált jelszavaknak. Mint elmondta, ő is elkötelezett az olyan dolgok felé, mint a jó törvények, jó közigazgatás, a nők parlamenti képvisellete stb., de hangsúlyosan tette hozzá: „A fődolog itt mindig a szellem és lélek.” Vagyis fontosnak tartotta a jó szociálpolitikai törvényeket, az arra irányuló politikai tevékenységet, de lényegesebbnek, hogy mindet megfelelő (katolikus) szellemiséggel párosuljon. „A karitás nem állami feladat, a karitás társadalmi feladat és egyéni feladat” – jelentette ki. Ilyen szellemiségű embereket kívánt a jogalkotásba, és meggyőződése szerint megfelelő hozzáállással el lehet érni, hogy erős legyen az állam és a társadalom.

A kétnapos rendezvény záróeseménye volt Prohászkanak a helyi színházban tartott nagy beszéde.¹²⁹ Szavait óriási érdeklődés előzte meg, a felvezetésében például olyanok hangzottak el, hogy Prohászka „új prófétáink prófétája, a magyar katolicizmus lángszellemű, ragyogóan ékesszóló vezére”, akitől epedve várják az „élet és halál roskatag peremén kábultan támo­lygó”, „nemzeti ingoványon tévelygő” magyarok a szellemi útmutatást. Prohászka igyekezett eleget tenni a várakozásnak, és valóban az ő sajátos keresztény-nemzeti gondolatait heves szónoklat formájában, és a széles tömegek számára is jól érthetően foglalta össze.

Beszéde elején drámai jelzőkkel fogalmazta meg a nyugat-európai kultúra és civilizáció tragikus elpusztulásának vízióját, amelyet szerinte a világháború tett egyértelművé és befejezetté. Az 1920-as évek elején is úgy látta, „hullafoltok” borítják Európa testét, amelyet főleg a bolsevizmus ökolcsapásai okoztak. Hogy lecsapott ez az ököl a kapitalizmusra, azt nem siratjuk – mondta Prohászka, sőt, kifejezetten örömmel konstata­lta, viszont rátért lendületes szónoklatának központi gondolatára: „De bármilyen világromlás s világ­vég szakadjon is ránk, azt nem engedjük, hogy a keresztény elvek s a nemzeti alapok földül­lassanak.” Különösen a bolsevizmust már megtapasztalt magyarság számára nevezte kötelezettségnek a bolsevizmussal való harcot egyedül felvenni képes keresztény-nemzeti mozgalomba való bekapcsolódást, Magyarországot Krisztushoz is hasonlította, mondván, elszenvet­te az ország az ostromozást, a tövissel való koronázást, s „reánk már csak a keresztre feszítés jöhetett volna”. Európa népeit érzék­lenséggel, „bam­basággal” vádolta amiért nem tartották olyan veszedelmesnek a helyzetet, mint ő és általában a jobboldali, keresztény radikálisok, csodálkozott azon, hogy „nem kapunk észbe; a látvány nem őri­jt meg; nem indít szá­alomra”. A „hullafolt” hasonlatot tovább is gondolta, mert úgy vélte, ezek az európai kultúrát éktelenítő foltok belső betegséget, elöregedést, és cső­döt tükröztek. Kemény szavakkal bírálta az ész, a tudomány mindenhatóságát valló elméleteket, mint mondta, „a múlt század egyetemi katedráiról a felfűjt intellektualizmus békarotyogása és breke­gése hallatszik”. Ezúttal sokkal burkoltabban, de megismételte azon elméletét, hogy az európai szellem nagy hanyatlási folyamata a 16. században kezdődött, nem utalt konkrétan a reformációra, csak arra, hogy Európa „a hitvitákban kimerülve tompa rezignációba merült a kereszténységgel szemben”, és ezt az eltompulást, blázirtságot, „rokkantságot” saját korának állapotaival rokonította.

Magyarországra térve, az ezúttal is „patkányforradalomnak” minősített 1918–19-es eseményeket követő fellángolást szerinte a felejtés és a békülés – szerinte szavakkal alig elítélhető – jelensége váltotta fel. Súlyos hibának vélte, hogy a szociáldemokrata és októbrista emigránsok újra bekapcsolódhattak a magyar közéletbe, továbbá azt is, hogy azokat, „kik a sulykot nagyon elvetették, de a keresztény nemzeti irányzatnak hűséges s odaadó hívei, s minden

törekvéseikkel, a balkezesekkel is, ez irányzat kitartó s lelkes harcosai voltak, azokat vád alá fogni engedték”. (Ez a célzás alighanem a szélsőjobboldali radikálisokkal, az „ébredő magyarokkal” szembeni jogi eljárásokra vonatkozhatott.¹³⁰) A „jogrend vizes pokrócát” szerint nem az ilyenekre, hanem „ellenségeinkre” kellett volna teríteni – vélekedett, s mélyen elítélte „a mi málé közönségünket”, hogy hagyta a keresztény-nemzeti reakció nagyszerű megindulását „a politizálás, a középutak, a kompromisszumok holt tengerébe” fullasztani. (Ez megint csak felfogható volt a Bethlen-kormánynak a konszolidáció jegyében fogant első intézkedései burkolt kritikájának.) Az igazi keresztény-nemzeti elkötelezettségűeknek e szörnyű jelek nyomán egyre radikálisabban kellene harcolniuk a kishitűség, a letargia és a haldoklás ellen – adta ki a jelszót. Különösen a fiatal generációt szólította meg, megismételve szónoklatai gyakori paneljeit a le-tűnt liberális politikus generáció hazafiatlanságáról és hibáiról, a IX. Piusz pápa által pestisnek nevezett liberalizmusról, arról, hogy a liberális kormányoknak (konkrétan Wekerlének) mindig volt, ki fizet adót, és ki tanul az egyetemen, magyar-e vagy zsidó – s mindennek konklúzióját tipikusan szélsőjobboldali diagnózissal zárta: „[A] tehetetlen emberségességtől szolgák letünk a szabadságban s idegenek otthon.”

Mindennek indoklását „messziről” indította, mondván, az isteni törvények magasabb rendűek az emberek által alkotott írott és íratlan jogszabályoknál, ami Prohászka szerint mindent felülírt és megmagyarázott, például szerint a liberalizmus fő bűne is az volt, hogy helytelenül alkalmazta a szabadság gondolatát, elsősorban azért – célzott a zsidókérdésre –, mert „a magyarság fejlődőfélben levő gazdasági szárnybontogatását, ipari próbálkozásait, nemzeti kultúráját s irodalmát is legázolta a szabadsággal visszaélő, kíméletlen s erősebb idegen”. A liberalizmustól „megtévesztett őszülő nemzedékről” ekkor Prohászka egyértelműen lemondott, bizalmát csak az új, romlatlan, a „nagy regenerációt” keresztény-nemzeti szellemben megújító ifjúságba helyezte, vállalkozását pedig a „harmadik honfoglalás” hangzatos jelszavával illette. (Szavaiból úgy tűnt, hogy szerint ez a honfoglalás még nem kezdődött meg, legalábbis nem igazán.) A „szellemi világ” sziklaszilárd alapjait felforgatta a „szabadsági, forradalmi áramlat” – vallotta, megrajzolva ismét a liberalizmustól szociáldemokrácián át a bolsevizmusig ívelő destrukció elméletének kontúrjait, amely szerint „lelki járványt és őrülést” eredményezett. Radikális nemzeti érzést, és fáradtságot nem ismerő munkálkodást követelt a fiatalságtól, s példaként az olasz fasizmus elkötelezettségét és elszántságát állította a magyar ifjúság elé,¹³¹ amelyet szerint az is hangsúlyosabbá tett, hogy Magyarország a háborút követően legyőzött, megcsónkított ország lett.¹³²

Végezetül – talán ismét kerülni akarva a beszédét követő konfliktus-helyzet kialakulását – határozottan, barátokként és atyafiakként megszólította a protestánsokat a közös keresztény-

nemzeti harcban való részvételre (bár meg nem nevezte, konkrétan elítélte a zsidókkal és szabadkőművesekkel „paktáló” Baltázár református püspököt), színpadiasan felszólítva őket: „Testvérek, álljatok hozzánk a nemzeti érzés által vezetett harcban. Álljatok mellénk. Mondjuk nektek többször, hogy építsük föl azt a magyar hidat Pannonhalma és Debrecen, Esztergom és Eperjes között.”¹³³ A beszédet kommentáló helyi sajtó is a protestánsokkal való összefogásra és az ifjúságra vonatkozó elemeket emelte ki a püspök beszédéből, mint megfontolandó és követendő dolgokat.¹³⁴

Az 1923. október 7–9. között lebonyolított XV. Országos Katolikus Nagygyűlésnek (az ekkor már széles körben „a katolikusok nagy őszi hadgyakorlatainak” nevezett demonstrációnak¹³⁵) – kis túlzással – Prohászka volt a főszereplője, hiszen az iránymutatónak tekintett nagy beszéde mellett több kisebb fórumon is fellépett, sőt, annyira feltorlódtak a programjai, hogy például az általa elnökölt Pázmány Egyesület összejövetelére el sem tudott menni.¹³⁶ A nagygyűlés előestéjén díszelnökként vezette például a Zrínyi Gárda közgyűlését, hosszan méltatva az egyesület „rendkívül nagy jelentőségű erkölcsi és hazafias” hivatását.¹³⁷ A szemérmetlennek tartott plakátok eltávolításában, táncok betiltásában jeleskedő harcias erkölcsvédők tevékenységét Prohászka – nyilvánvaló túlzással – ahhoz hasonlította, „mint termékenyítette meg Helász tiszta emberi harmóniák szépségét megtestesítő művészetét a keresztény szeretet tüzével s emelte a legtisztább eszményiség fenségére”.

A nagygyűlés megnyitását jelentő szentmise részeként Prohászka tartotta az egyik köszöntő beszédet.¹³⁸ A rendezvény lényegét így fogalmazta meg: „Krisztust áhítva, Krisztust magunkba véve szent érzésünk lángoszlop formájában emelkedjék az égre, amely Magyarország útjait megvilágítja és új konstruktív munkára lelkesít.” A katolikus hitben való elmélyülés megélését (oltáriszentséghez járulást, szent áldozást) úgy minősítette, hogy ezáltal „a lángok tűzoszloppá válnak, hogy az világítson Magyarország második tökéletes leromlásánál”. (A pálos rendet alapító Boldog Özséb látomására hivatkozott, aki a Pilis hegyén imbolygó fényekben fedezte fel az ország romlását, majd felemelkedését.)

A nagygyűlésen tartott, legnagyobb érdeklődéssel várt, s azt ki is váltó beszédében tulajdonképp megismételte és újra rendszerbe foglalta a politikai helyzettel kapcsolatos diagnózisait, a rá jellemző, sodró lelkiületű szónoklat keretében.¹³⁹ A maguk mögött hagyott évtizedet „apokaliptikus látomások gyűjteményének” minősítette, és három olyan, az egész világot meghatározó folyamatot vázolt fel, melybe Magyarország sorsát igyekezett illeszteni. Ezek: „a nyugat-európai keresztény kultúrának rémséges földrengése”, a liberalizmus csődje, továbbá „a szociális struktúra szétomlása”. (Utóbbi alatt a társadalmi viszonyok alapvető átrendeződését értette.) A szörnyűségek között említette a liberalizmus pusztítását, sőt, meglehetősen sarkítással

az állam „marxizálódását”, amit elsősorban az elvallástalanodással, a tömegek egyháztól való eltávolodásával azonosított. A bekövetkezett leromlás „száz-százötven évvel korábbi előkészítéséről” beszélt, s ebben az értelmiségi elit mellett a szabadkőművesség felelősségét hangsúlyozta. Máskor is foglalkozott a szabadkőművesekkel, talán ebben a beszédében a legrészletesebben, arról szólt, hogy a páholyok tevékenységét alapvetően „a kereszténység lerontására” irányuló tevékenység motiválta, az emberbaráti tevékenységet, filantrópiát, adományokat csupán a valódi céljukat leplező és megtévesztő álságos munkásságnak minősítette.¹⁴⁰ (A szabadkőművesség kereszténység-ellenességének bizonyítékát látta abban is, hogy a páholyok vezetői és tagjai szerint jelentős részben zsidók voltak.) A szabadkőműveseket és a zsidókat láttatta a szociáldemokráciában is, továbbá Nyugat-Európa érzéketlenségét ostromozta, amiért hagyta, hogy Oroszországban a bolsevikok átvegyék a hatalmat. A keresztény alapú politikát mindezen „leromlással” szembeni spontán reakciónak minősítette, és megfogalmazta reményét, miszerint Európában ez a fajta kereszténység népszerűvé és meghatározóvá fog válni. Kora Németországban például a Richard Wagner által képviselt (a német vért megtermékenyítő keresztény) ideológia térhódítását vélte kibontakozni.

Hosszan ostromozta a szerinte a szabadságot helytelenül, szélsőségesen értelmező liberalizmust, mely vallástalansághoz, a házasság intézményének és a gyermekáldás helytelen értelmezéséhez (a válás szabadságához és az „egykezéshez”) vezetett. Ehelyett ezúttal is azt ajánlotta, hogy a szabadságot a kereszténység által képviselt elvekkel és a tekintély tiszteletével kell kombinálni. Sorolta a magyar liberális kormányok bűneit: a felsőoktatásban az erkölcstelen liberális elvek propagálásának lehetőségét, a Kárpátok úgymond „felnyitásával” az idegenek tömegeinek beengedését, a gazdasági liberalizmust, valamint azt, hogy a dualizmus kori magyar államnak mindegy volt, hogy ki fizeti az adót és ki tanul az egyetemeken. A keresztény politikának nem mindegy – jelentette ki, és az önvédelem és a nemzeti túlélés zálogának minősítette a hazafias és keresztén alapú szelekció kötelezettségét.

Beszéde utolsó részében a „szociális érzéssel” foglalkozott, s bár ezúttal elismerte, hogy a szociáldemokrácia a társadalmi igazságosság követelésével eredetileg jót akart, de a kereszténység átható szellemisége nélkül – utóbbi már súlyos bűn volt Prohászka szemében. A „katolikus kereszténység igazságaihoz” való elkötelezett ragaszkodásra szólított fel, amelynek alapján a „szociális érzést” szerinte be kell vezetni a magyar társadalomba, iskolai oktatásba, családi nevelésbe, a munkaerőpiacra, a lakásviszonyokba, vagyis érvényesíteni „az egész vonalon”. A nagygyűlés résztvevőinek figyelmét nyomatékkal hívta fel a katolikus hit elmélyítésére, megvallására (a liberalizmussal és a destrukcióval szemben), valamint a szociális érzékenység érvényre juttatását. Nyomatékkal akart felszólítani a protestánsokkal való együttműködésre, s

Szent Ágoston alapján úgy fogalmazott: „Üldözzétek és tegyétek tönkre, ha lehet a tévelyeket, de szeressétek a tévelygőket!” Nem volt épp szerencsés megfogalmazás „tévelygőknek” minősíteni a protestánsokat, bár érezhető volt a püspöknek az a szándéka, hogy a katolikusokban oszlatni kívánta a felekezeti bizalmatlanságot, még azt is hozzátette, hogy kezet kell fogni azokkal, akik „a kereszténységet védelmezni”, „a magyar hazát talpra állítani” akarják. A jelenlévő nunciusra is hivatkozva magyarázta tovább, hogy a katolicizmus doktrínáinak megőrzése is nagyon fontos, illetve a nem katolikusokkal való antiliberális célú együttműködés is.¹⁴¹ Ahogy Kecskeméten, ezúttal is kimondatlanul, de egyértelműen Baltazár Dezső püspöknek üzent: „Legyenek meggyőződve a mi atyánkfiai ott túl, itt nem lesz püspök, aki a szabadkőművesekkel egyesül!”

A „címzett” annyira nyilvánvaló volt, hogy Baltazár mintegy „visszaszólt” Prohászkanak, amikor a protestantizmust „magyar vallásnak” minősítette, ezt a Prohászka támogató jobboldali sajtó mélyen elítélte, a kíváncsú keresztény egység megbontásának tartotta.¹⁴² De nemcsak Debrecenben tiltakoztak a katolikus nagygyűlés protestánsokkal szembeni kiszólásai ellen (több szónok fogalmazott úgy, hogy a protestánsok bontották meg a magyar nemzet egységét, például Hanauer váci püspök és Károlyi József is), a reformáció október 31-i emléknapján Miskolcon tartott gyűlésen több református személyiség (Révész Kálmán püspök, Révész Imre ekkor debreceni lelkész) is határozottan visszautasította ezt a narratívát.¹⁴³ Szóba került a Prohászka által interpretált Szent Ágoston-idézet is, és értetlenségüknek adtak hangot (sőt, inkvizíciós logikájúnak minősítették), ha a tévelygést ki akarják irtani a tévelygők iránti tolerancia mellett, és büszkén hangoztatták a protestantizmusnak a magyar nemzeti gondolat megőrzésében felmutatható történelmi érdemeit.¹⁴⁴ A protestáns tanítóegyesület lapja szokatlan nyíltsággal kritizálta Prohászka beszédét.¹⁴⁵ A szerző arról írt, hogy „ésszerűtlen s mindenféle vakon csapkodó beszéd” indította hozzászólása megírására, amelyet „Prohászka Ottokár ontott ki magából”, aki nem más, mint a „szónak hatalmas (tánc)mestere, mint vulkán robbant ki”. A szabadkőművességgel kapcsolatosan csípősen jegyezte meg, hogy katolikusok, sőt, papok is tagjai voltak a mozgalomnak. Következetlennel, a felebaráti szeretet tanítását megtagadó szónokoknak nevezte Prohászka, akit szerinte „átkozódás és valótlanosság, sértési szándék” vezérelt, amit sokmindennek lehetett nevezni, de kereszténységnek aligha, a katolikus egyházat reprezentáló püspöknek végképp nem. Kitért a protestantizmussal kapcsolatos állásfoglalásra is, és a püspök elfogadással, békejobb-nyújtással kapcsolatos gondolatait valójában becsapásnak, az általa hirdetett elvekkel pont ellentétes tartalmú utalásnak minősítette: „Sajnáljuk a tolerancia köpönyegével bevont emez ütésre szánt bomba kilövetését, mert ez a legkevésbé igazolja azt, hogy

óhajtáná, akarná megszilárdítani, megerősíteni az ebben a szerencsétlen Csonka-Magyarországon annyira kívánatos felekezeti békességet.”

A Prohászkaival szimpatizáló jobboldali sajtó ünnepelte a püspököt,¹⁴⁶ mint írták, „tyűk-szemére lépett” a liberalizmusnak, a püspök útmutatása nyomán a keresztényeknek el kell taposni a liberalizmus maradványait („bokrok alján el nem tiport gombokat”), és ünnepelték a protestánsokkal való összefogás ajánlatát. Mások a századforduló koráról Prohászka által mondottakat méltatták.¹⁴⁷ A bíráló hangok között volt, amely általában azt tette szóvá, hogy a nagygyűlés szónokai a kelleténél többet „politizáltak” felszólalásaikban, vagyis a rendezvényt sokkal inkább jellemezte a közéletiség, mint a vallásosság.¹⁴⁸ Ugyanez Prohászka kapcsán a püspök megkérdőjelezhetetlen tekintélyét, kultikus személyiségét említette, amelyet azonban megfelelő felelősségérzettel kellett volna tudnia egy egyházi személynek kordában tartania. („Ki tudta magát valaha kivonni Prohászka püspök beszédeinek hatása alól? De mentül nagyobb az ereje, annál jobban van kötelezve a gyöngédségre, keresztényi szeretetre, krisztusi jóságra és emberi megértésre.”) Az erőteljes liberalizmus-kritika kapcsán gúnyosan említette, hogy a sokat ostromozott 19. századi szabadelvűség Kossuthot, Széchenyit, Deákot adta a nemzetnek, Prohászka ezek helyett olyan ébredőket ajánl mintának, mint Kiss Menyhért, Budaváry László, Lendvai István, s a püspök különben sem hiteles személy, hiszen régen maga is kacérkodott a liberális gondolatokkal. A Prohászka által képviselt közéletiséget az egyház és a vallás teljes félreértésének minősítette. („Férfiakra, apostolokra, szentekre van az egyháznaknak szükségük és nem politikusokra; szeretetre és nem gyűlölködésre; a szabadság szellemére, nem az üldözésre.”) Hasonlóan írt *Az Újság* is,¹⁴⁹ ami szerint Prohászka egyszerűen félreértette a 19. századi liberalizmust (annak nem a vallásellenesség volt a lényege, hanem az egyén felszabadítása, például a jobbágyság kötelékeiből), ráadásul álságosnak nevezte a liberalizmus ostromozását, amikor 1919 óta az semmilyen szerepet nem játszott a közéletben, ellentétben a társadalom alapvető bajait szintén megoldani képtelen, hatalmi pozícióba került keresztény-nemzeti politikával. Például így fogalmazott: „Konstatálnunk kell, hogy Prohászka püspök úr nem a katolikus ügy mellett száll síkra, hanem politikai hadjáratát folytatja az elfogultság és gyűlölet eszközeivel egy irány érdekében, melynek sem a katolicizmushoz, sem a vallásossághoz köze nincs. Ahogy a gyűlölet propagandája és a rikító ferdítés módszere ezeknek a céloknak szolgálására nem is volnának alkalmasak.” Megjegyezték továbbá, hogy korábban többször Prohászka „visszavonulása” tematizálta a sajtót, és nyilvánvaló, hogy a püspöknek esze ágában sem volt visszavonulni, ugyanolyan energikus és radikális, mint volt. Prohászka radikalizmusát mások is szóvá tették,¹⁵⁰ a *Népszava* több publicisztikában is foglalkozott a nagygyűlésen elhangzott Prohászka-beszéddel.¹⁵¹ Az *Egyenlőség* már rezignáltan állapította meg, hogy újra

Prohászka beszédével kell foglalkozniuk, mint 1919 óta olyan gyakran, s kritizálta a püspök által mondottakat, például a liberalizmus által zsidóknak biztosított egyenjogúságról.¹⁵²

További, a nagygyűlés mellék-rendezvényein elmondott beszédei nem kaptak ekkora visszhangot, pedig azokban is bőségesen utalt kora közállapotaira. A Katolikus Népszövetség rendezvényén tartott beszédek (például Czettler Jenőé) egyébként a Bethlen-kormánnyal szembeni óvatos kritikákat is megfogalmaztak, Prohászka beszéde inkább az egyesület hivatását méltató, a plenáris szónoklatának elemeit újraismétlő eszmefuttatás volt.¹⁵³ A Katolikus Népszövetség tagjait (melynek egyik alelnöke egyébként Prohászka volt) a püspök „Isten hadseregének a gyalogságaként” aposztrofálta, amely a katolikus igazságokat felmutatni képes, továbbá „ezek harcoss térfoglalásának ütemet kölcsönöz”. Úgy kapcsolódott korábbi nagy beszédéhez, hogy a keresztény elvek társadalomba való integrálására, a liberális és pacifista elvek közvéleményben való ellensúlyozására az olyan szövetségeket különösen alkalmasnak látta, mint amelynek fórumán felszólalt. Majd kijelentette, hogy rendkívüli aggodalom töltötte el a liberalizmus által szerinte súlyosan veszélyeztetett Magyarország jövőjéért, s az ellensúlyt a katolikus szerveződéstől, „izzó bajtársak szövetségétől” remélte. A tudósítások szerint mondott még beszédeket a Szociális Missziótársulat tagjai részére tartott szent áldozást követően,¹⁵⁴ valamint a – résztvevők unszolására – a nagygyűlést záró díszvacsorán is,¹⁵⁵ e beszédek tartalmáról azonban nem közöltek részleteket.

A nagygyűlést követően jelent meg a magyar püspöki kar Prohászka által fogalmazott körlevele, amely hosszan és részletesen bontotta ki a püspököket ekkor különösen foglalkoztató erkölcsi kérdések közül a keresztény házasság intézményének megóvását célzó, a válások számát csökkenteni hivatott gondolatokat.¹⁵⁶ Korábbi közszerepléseihez képest ebben Prohászka részletesebben kitért az 1894-ben törvénybe iktatott (ezért szemében az általában megvetett liberális korszakot fémjelző) kötelező polgári házasságra, mely megfogalmazása szerint felelőssé volt tehető a házastársi kapcsolatok „szabados” értelmezésének elterjedéséért.¹⁵⁷ Részletekbe menő okfejtése arra irányult, hogy az emberek gondolkodásában helyreállítsa a házasság szentségi jellegének fontosságát. A születések és a válások számának növekedését a modernizáció által hozott nemzeti és társadalmi bajok egyik legsúlyosabb elemének minősítette. Keresztény lelkipásztori kötelességének érezte „e pusztító árral s e mótelyező, erkölcsstelen gondolkozással s gyakorlattal”, valamint „bűnös s végzetes járvánnyal” szembefordulni, a házassággal kapcsolatos katolikus alapelveket újra a társadalom integráns részévé tenni. Az isteni rendeltetés, a házasság bibliai elvei hangoztatása mellett társadalompolitikai érveket is felsorakoztatott, például a válások nyomán megromlott emberi kapcsolatokkal, az ilyen családokban felnövéő gyermekek sorsával összefüggésben. Külön hangsúlyozta a férfiak és a nők, az apák és az anyák

felelősségét, kitért a vegyes házasságok egyházi tilalmára, ilyen esetekben a születendő gyermekek katolikus neveltetését biztosító reverzálisok alapvető fontosságára, és terjedelmes részt szentelt a keresztény erkölcsöknek megfelelő (vagyis csak házaselet keretében engedélyezett) szexualitásra, az ezzel bármilyen módon ellentétes (tehát házasság előtti stb.) nemi ösztönök elfojtásának szükségességére. A híveket arra szólította fel, hogy ne a világi törvények által biztosított kiskapukkal, szabadossággal éljenek, hanem pontosan kövessék és szigorúan tartsák be az egyház tanításait.

Prohászka-nagyinterjú, október 14.

Ebben az időszakban is több cikket írt, illetve tartott további beszédeket (ld. ezekről alább), viszont közszereplései szempontjából fontos, hogy az 1923. évi katolikus nagygyűlés időszakában Prohászka terjedelmes interjút is adott az *Új Nemzedék*nek.¹⁵⁸ A riport apropóját az adta, hogy a – lap szerint – a magyarság sokkal több dologban kíváncsi Prohászka véleményére, mint amennyiről a közgyűlésen kifejtette gondolatait. Maga a riport ténye és hangvétele egyaránt amellet tanúskodott, hogy a püspök továbbra sem csupán főpapként, hanem közéleti kérdésekben is aktív, véleményformáló személyiségként tekintett önmagára, készséggel fogadva ezt a neki felkínált szerepet.

Elsőként a nagygyűlési beszéd alapgondolatát is adó szociális érzékkel kapcsolatos álláspontját foglalva össze. Definíciója szerint a szociális érzék annak kifejezésre juttatása, hogy „az erkölcsi rend az egész életben érvényesüljön”. „A munkának és a tőkének egyformán meg kell adni a maga igazát” – fogalmazott, szavaiból egyfajta korporatív modell iránti elkötelezettség csendült ki.¹⁵⁹ Kíváncsnak nevezte „egy jobb társadalmi rend kierőszakolását”, elítélte a pusztán a tőke és a „bankuralom” szempontjainak egyoldalú érvényesülését. Aktuálisan lehetetlen az átmenetel „olyan gazdasági, termelési módra, amely keresztülvihetné a tőke és a munka merev szétválasztását”, utóbbi kettő egymásrautaltságát hangoztatta. Az orosz példára hívta fel a figyelmet, amelyet épp azért kifogásolt, mert a gazdasági fejlődés során figyelmen kívül hagyták az emberi természet adottságait, sőt éppen azzal szemben valósították meg törekvéseiket. „Az emberi természet függvénye a gazdasági rendnek. [...] A feladat az, hogy közvetlenül az emberi jellem titokzatos ösztönútjain oldjuk meg a kielégítőbb társadalmi rend kívánságait.” Képtelenségnek minősítette viszont, hogy a szociális érzék általa definiált lényegét össze lehessen egyeztetni olyan „üres doktrínákkal, amelyek eddig csak robbantani tudtak, teremteni nem”, s utóbbiak sorában első helyre a marxizmust állította.

A következő gondolatsort a „keresztény öntudat szilárdításának” szentelte, és arról beszélt, hogy az emberek (különösen Magyarországon) hajlamosabbak feltétlen tisztelettel fordulni a

nagy elméletek, eszmék felé, de nem szentelnek elég figyelmet arra, hogy kik hirdetik azokat az elveket. Prohászka ezzel magyarázta, hogy a „keresztény kurzus is inkább fogalom”, és nem gyakorlati valóság, továbbá azt is, hogy miért tapasztalható lankadás az 1919–20-as állapotokhoz képest. „E néhány esztendő alatt nem ivódott vérükké a cselekvő áldozatos kereszténység, vagy legalábbis hidegen állanak a csodálatos felújulás tüzeiben” – fogalmazott. A maguk mögött hagyott pár év keserű tapasztalatának minősítette, hogy – diagnózisa szerint – jellemzővé vált a „keresztény liberalizmus” jelensége, amit egyszerűen „humoreszknak”, „elvi zűrzavarnak” minősített. A „keresztény félemberek” – mondta –, kapcsolatba kerültek a természeténél fogva destruktív jellegű liberalizmussal, valamint a szociáldemokráciával, s úgy vélte utóbbiak nyilvánvalóan megbuktak Európában máshol is, az igazán sikeres országok azok, amelyekben semmiféle baloldali mozgalomról nincs szó, Prohászka ezúttal Kemal Atatürk Törökországát és Mussolini Olaszországát hozta fel példaként. Az értelmiség „destrukciótól” való megóvásával kapcsolatosan sajnálkozásának adott hangot, hogy a „felséges keresztény elvek” nem hatották át eléggé a gazdaságot, így sok értelmiségi nehéz anyagi körülmények között élt, ami erőt meghaladó áldozatvállalást igényelt tőlük, de ezt a „heroizmust”, „mártíromságot” nem vállalhatta mindenki, és nem várható el mindenkitől – mondta. Ismét bizalmát fejezte ki az ifjúsággal ellenállóképességével kapcsolatosan, és programszerűen jelentette ki: „Hogy ez a tömörebb, aktívabb, elszántabb magyar élet kiteljesedjék, ahhoz a legszigorúbb keresztény lélek szükséges, amely mindig és mindenütt csak az ideált, az igazságot ismeri. A gyakorlati keresztény világfelfogás kell ide.” Vagyis konklúziójában megint csak oda jutott, hogy nem eléggé keresztény a magyar társadalom, nem annyira lelkes a való életben, mint az – Prohászka szerint – elvárható lett volna. Riportjának ez a része (a „liberális kereszténységnek” nevezett jelenség elterjedéséről, valamint az értelmiség megélhetési nehézségeinek megoldatlanságáról mondott gondolatai) értelmezhetők voltak a Bethlen-kormánynak címzett nagyon burkolt elégedetlenségnek is.

Ezt erősíthette, hogy Prohászka „szeretettel beszélt” a fajvédő mozgalomról, amely iránt kifejezte elkötelezettségét, mint mondta, „csügg a gondolon, hogy ezt a munkát siker kísérje”. A fajvédőkkel kapcsolatosan kifejezetten bátorító kritikát fogalmazott meg. (A nyilatkozatnak különös aktualitást adott, hogy a Gömbös Gyula vezette fajvédő csoport és a Bethlen-kormány között nem sokkal korábban került sor szakításra, az önálló, szélsőjobboldali ellenzéki pozíciót elfoglaló „fajvédő párt” kiválására és önálló pártként való megalakulásának előkészítésére.¹⁶⁰) A püspök világosan fogalmazta meg politikai pártállását, amikor a fajvédelem programját „eszményinek”, egyben „realisnak” minősítette. Kifogásolta viszont, hogy e program még mindig túlzottan keveredik személyi ambíciókkal és a pártpolitikával, vagyis úgy tűnik, mintha a fajvédő mozgalom kormánypárttól való eltávolodását helyezte, párttá alakulását feleslegesnek

tartotta volna. Ezt ennyire nyíltan nem mondta ki, de így fogalmazott: „A közönség gyanakszik, hogy esetleg ismét kisebb érdekek szolgálatát fogják kívánni tőle.” (A pártpolitikában való kompromittálódás mindazonáltal aligha csak a „közönség”, legalább ennyire a püspök félelme volt, csak így juttatta kifejezésre gondolatait.) A fajvédők politikája iránti teljes elkötelezettséget várt el, továbbá e politika követőitől az eszmének való teljes alárendelődést. (Ahogyan egyébként a kereszténység céljainak elérését is minden alkalommal e magatartás teljes megvalósulásával kötötte össze.) Kizárólag a személyi ambíciókkal és a pártpolitikai helyezkedés jelenségével magyarázta, hogy „ma még nem egészen a fajvédelemé az egész csonka haza”, pedig úgy érezte, hogy egyre nagyobb a társadalmi igény az elkötelezett fajvédő politika maradéktalan megvalósulásával kapcsolatosan: „A magyar közönségben nőttön nő a faj tagadóival szemben való elkeseredés és ugyanígy szaporodik a fajvédők tábor.” Szavaiból egyértelmű, hogy változatlanul távolodott a pártpolitikától és a parlamentarizmustól, azon nemzeti mozgalomtól várta a felemelkedést, amelyben az egyének teljesen alárendelik magukat a közös politikai hitvallásnak, és úgy tűnik, abban is bízott, hogy az Egységes Párttól elkülönülő fajvédők domináns formációt hoznak létre, talán a kormánypártot is magukkal „húzzák”. A zsidókérdésre külön nem tért ki, azonban a közvéleményt egyértelműen annak mentén osztotta ketté, hogy kik tulajdonítanak elsőrendű fontosságot a „fajhoz” való tartozásnak s kik nem. (Az interjú egészéből következik, hogy a magyar fajt a kereszténységgel azonosította.) Ennek felelt meg a gondolatfüzért záró, vehemens hangvételű felszólítás: „Tehát minden csírájában mutatkozó torzsalkodást az egyetlen érdeknek alárendelni!” Ennek a kívánatos (ugyanakkor nyilvánvalóan illuzórikus) állapotnak a bekövetkeztéig önmagát sem érezhette nyugodtnak.

Az interjú végén az ínségakció kapcsán fogalmazta meg gondolatait. Érdekes, rendszeres és következetes szociálpolitikával kapcsolatos hitvallásának is hangot adott: „Bármennyire is ellenzője vagyok annak, hogy mintegy rendszeresítsük a nyomorenyhítést, ez most mégis kell, mert a nyomorúság csakugyan rémséges”, rövid távon az ilyen rendkívüli akciókat kifejezetten helyesnek minősítette. A nemzetgyűlést ezúttal pozitív kontextusban is említette, elismerve, hogy a „szeretet, a segítségre való hajlandóság kijelentése” a törvényhozás részéről is fontos. A téma kapcsán azonban Prohászka tovább is lépett, s abból kiindulva, hogy a nyomorenyhítő kezdeményezések nemcsak a fővárosra, hanem vidékre is kiterjedtek, megállapította, hogy „két elem szenved napjainkban Csonka-Magyarországon: középosztály és a foglalkozás nélkül álló mezei munkás”. A földnélküli, sokgyermekes cselédek kétségbeejtő sorsának megértését kérte a városi lakosságtól.

Visszatérve Prohászkanak a kormánypárt és a fajvédők konfliktusában kialakított álláspontjára, az – interjúja alapján úgy tűnik – leginkább Klebelsberg Kunoéhoz állhatott közel.¹⁶¹

A kormány meghatározó személyisége úgy fogalmazott közvetlenül a konfliktus kirobbanása után (privát feljegyzésben), hogy számára érthetetlen volt Gömbös Gyula, Eckhardt Ferenc, Bajcsy-Zsilinszky Endre és mások Bethlennel való szembefordulása, és leginkább politikai járatlanságukkal magyarázta, hogy „turbulens fellépéssel igyekeztek kormánypárti politikát csinálni”. Gömbös és Bethlen konfliktusa egyébként nem kisebb hasonlatot, mint a Kossuth–Széchenyi vitát juttatta a kultuszminiszter eszébe, majd így írt: „Bethlen és én is azt mondjuk, hogy a célok tekintetében Gömbössel egészében véve egyetértünk, keresztény szellemtől áthatott Magyarországot akarunk, és úgy a kultúrában, mint a gazdasági életben a magyar faj erősödését, de azt a modort, azt a politikai metodikát, azt a taktikát, melyet Gömbös és társai követni akarnak, az agresszivitást, a lármát, a terveknek előre való kifecsegetését gyermekesnek tartjuk, amely csak egyre vezethetne: arra, hogy a keresztény irányzatot a legrövidebb idő alatt lejárassák, és egy baloldali radikalizmus eljövételének útját egyengessék.” Megírta azt is, hogy Gömbössel együtt összesen hat képviselő távozott a kormánypártból, amely továbbra is keresztény-nemzeti alapú politikára törekedett. Prohászka nem viselt kormányzati funkciót, nem volt tagja az Egységes Pártnak, viszont elkötelezett híve a Horthy-rendszernek, emellett többször adott hangot olyan véleményének, mely a szélsőjobboldal határozottsága, gyors megoldásokat ígérő politikai nyilatkozatai iránti szimpátiára utalnak. Úgy tűnik, a püspök is – Klebelsberghez hasonlóan, de a minisztertől elvárható döntés kényszere nélkül – két álláspont között lavírozott, fenti nyilatkozatát a fajvédők bátorító kiállásnak foghatták fel, miközben nem sértette a kormánypárti politika Bethlenhez lojális híveit sem. Ahogy Klebelsberg sem képviselte ezt a véleményét a nyilvánosság előtt, úgy Prohászka sem fogalmazott ennél egyértelműbben a kormány és a szélsőjobboldali ellenzéke konfliktusában, viszont ő megtehetette, hogy a közszereplő értelmiségi pozíciójában kifejezésre juttassa a fajvédelem eszméjét gyakorlati tettekre váltani akarók bátorítását. 1923 őszén a „fajvédők” kifejezés használata egyértelműen a Gömbös-féle ellenzéki alternatíva iránti szimpátiát jelentette,¹⁶² amelyet a püspök általánosságban a pártpolitikától való elhatárolódással próbált tompítani. Fontos továbbá, hogy Gömbös és csoportja – különösen az első időszakban – szoros együttműködést alakított ki Prohászka kedvenc politikai-közéleti formációjával, az Ébredő Magyarok Egyesületével.¹⁶³

Kitérőként érdemes megemlíteni, hogy Prohászka ekkoriban nem kommentálta a Bethlen-kormánnyal szembeni másik jobboldali ellenzéki alternatíva, a keresztényszocialista politika önálló útkeresését. 1923 májusában alakult meg az új, Országos Keresztényszocialista Párt nevű ellenzéki, decemberben a Zichy János vezette Keresztény Nemzeti Gazdasági Párt kormánypárti (kormányt kívülről támogató) formáció.¹⁶⁴ Utóbbi a katolikus püspöki karnak többnyire pontosan megfelelő irányzatot és politikát valósított meg,¹⁶⁵ Prohászka

keresztényszocializmus iránti különutas vonzalmának ekkor nem adott hangot, feltételezhetjük, hogy kivárt a hol összeálló, hol platformjai szerint szétváló keresztény párti politikában való állásfoglalásával.¹⁶⁶ A Keresztény Nemzeti Gazdasági Pártban, mint az egykori „többségi” KNEP politikai utódában egyébként volt, aki Prohászka útmutatásának megvalósulását látta,¹⁶⁷ vagyis a püspök elérte megszokott célját: a keresztény politika különböző (mérsékelt, radikális, keresztényszocialista stb.) platformjai egyaránt magukénak vallották ekkoriban is.

További közszereplések, 1923. szeptember – október

A nagygyűlési beszédek „árnyékában” született cikkei nem elsősorban politikai lapokban, hanem tematikus keresztény-nemzeti folyóiratokban jelentek meg, és egy-egy, a püspököt ekkor foglalkoztató kérdés ismétléseinek, vagy részletesebb kibontásainak feleltek meg.

A Tormay Cecile vezette Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége lapjában megjelent írásában a katolikus öntudat értelmezésére és elmélyítésére tett kísérletet.¹⁶⁸ Amikor az ember elbizonytalanodik (és saját korában, a „világrend” idején ez fokozottan igaz), szüksége van arra, hogy felismerje a „romlás” természetét, másrészt tudnia kell, miért van igaza – kezdte írását. A keresztényeknek pontosan tudatában kell lennie annak, hogy belül krisztusi világot hordoznak, és ismerniük kell a magyar nemzet dicsőséges múltját is, majd újra leszögezte, hogy a nyugat-európai kultúrát a kereszténység teremtette meg, az adta a lelkeségét, erejét, sikerességét, „mely nélkül vagy önkény, vagy anarchia uralkodik a tömegek fölött” – vélekedett. Ilyen szempontból a római császárokat, XIV. Lajos abszolutizmusát, a jakobinusokat és a kommunistákat egy kalap alá vette, létrejöttüket a keresztény tekintélytisztelt hiányával magyarázta. A kereszténység olyan magaslat, amelyről a püspök letekintett a szociáldemokrata, kommunista és egyéb, kereszténységet nélkülöző „hancúrozásokra”, és sajátos történelem-értelmezés keretében arról írt, hogy „a kereszténység az egyszerű, igénytelen, önzetlen s munkás élet szellemét árasztotta a világra s kultúrát teremtett”, s bár az ideálisnak tekintett (kereszténység által áthatott) középkori Európában is voltak szegények, alávetettek, kiszolgáltatottak, de szerinte „a gazdasági s ipari munka úgy volt szervezve, hogy a termelés ne a pénzt, az uzsorát, az egyre növekvő gazdagságot, hanem a közjólétet szolgálja”. Ez nyilván meglehetősen sarkított értelmezése volt a középkornak, de Prohászka fokozta azzal, hogy kereszténységet nélkülöző modern gazdaságot a „pénzhatalom, a finánc-spekuláció, a mondvacsinált papirosértékek óriási vámpírhada”, az „új rabszolgaság” korának láttatta. Majd kinyilvánította: „Az egész társadalmi és gazdasági fejlődést a vallásos erkölcs hordozza. Erkölcs és élet az egész vonalon összetartozandónak ítéltetett, s az élet az erkölcs, még pedig a vallásos erkölcs gyökeréből táplálkozott.” Ennek megfelelően a keresztény erkölcsöknek kell áthatni a gazdaságot, a társadalmat, az

emberi kapcsolatokat, a házasságokat, gyermeknevelést, mert különben a „dekadens társadalmak” feltűrik az élet tiszta forrásait.

Ugyanezeknek a gondolatoknak adott hangot a Katolikus Népszövetség 1924. évi naptárába írott, 1923 októberében már meg is jelent cikkében.¹⁶⁹ A középkori, katolikus egyház által uralt Európát dinamikusan fejlődő, harmonikus világnak írta le, és a gazdaság és a kultúra valamennyi sikerét a katolicizmussal azonosított kereszténység dominanciájával magyarázta. Krisztus a „világosságot az újszövetség nagy arany gyertyatartójára, az anyaszentegyházra tűzte” – fogalmazott, majd leszögezte: „A katolikus egyház a nagy fáklavivő.” Minden negatívumot az emberiség történetében az egyháztól való elfordulással magyarázott, egyes korszakokat a tűzhányók időnkénti pusztító kitöréséhez hasonlított, a Kr. u. 3., a 18. és a 20. századokat hozva példának, amikor tömegeket idegenített el az egyháztól „a hóbortok, az elvetemültség, a káromlás és eszeveszettség” folyamata, amelyek következtében a kor, mint vulkán „az erkölcsi leromlás, frivolság s trágárság piszokárját önti s ontja ki magából”. A cikk címében szereplő kérdésre, miszerint mit köszönhet az emberiség a katolikus egyháznak, Prohászka azt válaszolta, hogy lényegében mindent. Nemcsak az egyén köszönheti neki megváltását, boldog és szabad életét itt és a túlvilágon, hanem a közösségek is, az állam és a társadalom rendje akkor harmonikus – mondta –, ha pontosan követik az egyház előírásait. Csak az egyház képes megóvni a felforgató és hamis ideológiáktól, a „barbárságtól”, s Prohászka véleménye szerint a vallásos engedelmisség képes egyedül biztosítani a társadalmi békességet, a hatalom tiszteletét és működőképességét. Cikke végén Prohászka pontokba szedte, milyen kötelezettségeket kell teljesíteni az egyházukhoz ragaszkodó katolikusoknak: Először azt említette, hogy hálás tisztelettel kell felnézni az egyházra, nem törődve semmilyen kritikus véleménnyel, továbbá védelemnie kell azt, végül az igaz katolikus „munkálkodva küzd s áldozatokat hozva” segíti az egyház működését, s tudnia kell, hogy ez a tevékenység kötelesség, becsület és öröm is számára.

A meglehetősen idealizált egyház-képet hangsúlyozta két olyan cikkében is, amelyek ennél jóval konkrétabb céllal íródtak, főleg a Szociális Missziótársulat tagjai és szimpatizánsai számára. Bár Prohászka korábban is igyekezett pontos instrukciókkal ellátni a társulat tagjait, 1923 őszén útmutatásainak fontos dimenziót adott az, hogy a szakadás nyomán az eredeti közösséget az eredeti szellemiség alapján próbálja mozgósítani. Első programcikkében az igazságos társadalmi berendezkedést egyszerre kapcsolta össze az egyéni jótékonyossággal, valláserkölcsi alapon megfelelő egyéni életvitellel és a kíváncsatos jogszabályi környezet megteremtésével.¹⁷⁰ Cikkében nagy hangsúlyt fektetett a társadalom alapegységének tekintett család erkölcsösségének megőrzésére, mint a devianciák megelőzésének legfőbb biztosítékára. „Sok szociális baj nem onnan van, hogy a szükséges új törvények még meg nem hoztak s az új intézmények még

meg nem alkottatnak, hanem onnan, hogy nagyon is sokan a tényleg már fennálló törvényeket meg nem tartják s hogy a társadalom legfontosabb intézményeit durva szabadossággal s ösztönösséggel gyöngítik” – fogalmazott többek között. Ilyen intézmények között említette a házasságot, a családot, a gyermeknevelést, mindezzel kapcsolatosan újra hangsúlyozva a püspökkari körlevélben is megfogalmazott valláserkölcsi alapvetéseket, s kiemelte: „Ahány boldog házasság, annyi támpillére van az állami rendnek s a nemzet boldogulásának.” De szerinte ez fordítva is igaz volt, mint írta: „Ahol a házasság szentségi jellegét tagadják, hol a házassági elválás járványa a divat, ott a könnyelműség, az erkölcstelenség és a ledérség foglal tért s ezzel a szociális romlás.” A válás elleni harcot társadalmi „missziónak” nevezte, s ugyanígy vélekedett a gyermekek vallásos nevelésével, az egészséges életmód propagálásával kapcsolatosan. Bármennyire fontos, hogy megfelelő szociálpolitikai törvények szülessenek, akár a Szociális Missziótársulat aktív közreműködésével, elsőrendű feladatukat az alábbiak szerint határozta meg: „Végezzük mindig s mindnyájan azokat a legfontosabb munkákat, melyekkel a főnállót védeni s a nagy szociális intézmények áldásait minél többekre kiárasztani akarjuk. Kapcsoljuk bele minden munkánkat a vallás, erkölcs, tisztesség, honszeretet meggyökerezésébe s az ezek körül jelentkező bajok orvoslásába.”

Másik cikke ennek a gondolatmenetnek szerves folytatása volt,¹⁷¹ az egyéni jótékonytságot, felebaráti segítségnyújtást végző egyént a sejtekhez vagy testrészekhez hasonlította, amelyek csak egymáshoz egészségesen kapcsolódva tudják az egész szervezetet működtetni. Hasonlatát azzal is kibontotta, hogy a testnek folyamatos, higiénikus gondoskodásra van szüksége, hogy élő organizmusként működjön. Még a korábbinál jobban igyekezett tisztába tenni és elmagyarázni a szociális célú jogszabályok megalkotása és a karitás közötti viszonyt. Például így fogalmazott: „Az igazságosság és a jog a társadalom konstrukciójára vonatkozik, tehát a rendre, a létfeltételek s a természetes igények kielégítő gondozására, azután a hivatások, foglalkozások, törekvések jó kombinációjára s azok összefoglaló kapcsolatára. [...] Míg ellenben a karitás már föltételezi a társadalmi konstrukciót, föltételezi a munka és hivatáskörök s a társadalmi rétegek egymáshoz való jogviszonyát.” Egyik sem pótolhatja a másikat – figyelmeztetett Prohászka, bátorítva azokat, akik „úgy látszik belefáradtak a szerveződésekbe”, és más vonalon próbálnak érvényesülni, amit a püspök helytelenített. Figyelmeztetett továbbá a modernizáció következtében kialakult életforma-váltásra, az ipari munkára faluról városban költözők megpróbáltatásaira, az erkölcsi alapjaikat érő kihívásokra.¹⁷² A feladat – fogalmazott Prohászka – „a tömegek organizálása”, az átalakuló társadalom egyes alkotó elemeinek egészséges szervezetté való összekapcsolása, és újult erővel való munkálkodásra ösztönözte esetleg megfáradt, kiégett, motivációját veszített munkatársait, hogy „minden művükbe állítsák bele a karitást”.

Témaválasztását tekintve ezekhez az írásokhoz kapcsolódott, hogy a Szociális Missziótársulat októberben megindította a „szociális iskolának” nevezett előadás-sorozata újabb évfolyamát, melynek megnyitó előadását Prohászka tartotta.¹⁷³ Beszédében a szociális igazság és a szociális tanítás viszonyával, egymásra utaltságával foglalkozott, s kiemelte, hogy a szociáldemokráciának szerinte nem volt joga „a gazdasági jobblétért vívott harcot helytelen ideológiával a maga számára kisajátítani”. De hasonló gondolatokat rendezett szép füzérbe a székesfehérvári Keresztény Nők Szövetsége közgyűlését megnyitó beszédében is,¹⁷⁴ például a test és a végtagok viszonyának, mint az egyén és a közösség kapcsolatát célzó – ezúttal Szent Pál útmutatására hivatkozó – megfogalmazásában. Egyébként szinte pontosan ugyanazt az útmutatást és buzdítást intézte hallgatóságához, mint idézett programcikkében a Szociális Missziótársulat részére.

A katolikus valláserkölcst, mint megkérdőjelezhetetlen alapot állította a katolikus tanítók elé is szeptember 27-i szövegében.¹⁷⁵ Mint mondta, így munkájuk nyomán „mély valláserkölcstű emberek” kerülnek ki az iskolapadból, „s ezzel Magyarország megújítása be fog következni”. Ennek a meggyőződésnek a tanítók számára a mozgatórugó erejével kell hatni – mondta, s akkor nem lehet kétséges „a keresztény Magyarország föltámadása”. Egy hónappal később a székesfehérvári helyőrség népfőiskolai tanfolyamán beszélt,¹⁷⁶ s bár a hangsúlyokat érezhetően igyekezett máshová helyezni, a keresztény valláserkölcsi alap, és az elkötelezett hazaszeretetre való buzdítás ebben a beszédében ugyanúgy megjelent, mint a szociális nővérek vagy a tanítók esetében. A beszéd jellegére tekintettel (egy népiskolai tanfolyam keretében hangzott el) beszélt még a tudás és az ismeretszerzés fontosságáról, valamint a történelmi (helytörténeti) múlt fontosságáról úgy, mint korábban (ld. fentebb) is. „Így juttok ti is, fiaim, a tudás és tanulás által finomabb gondolkodás és nemesebb érzésvilág magasságába. És e tanulásnak nemesíteni kell az erkölcsöt is. Elsősorban a tekintély tiszteletét, ezért mondjuk a tekintélyt tisztnek. Ne csak az emberi tekintélyt tiszteljétek! Tiszteld a legnagyobb tekintélyt, a világ Urát és Istenét, Krisztus Urunk szent nevét és ne káromkodjál” – intette a megjelent tiszteteket, és Isten áldását kívánta munkájukra, tanulmányaikra.

Beszédet intézett még a Budapest–Herminamezői egyházközség jótékony célú hangversenyének hallgatóságához,¹⁷⁷ a tudósító szerint „még tőle is szokatlan erővel beszélt” a kor társadalmi problémáiról, a társadalmi viszonyokat felbomlással fenyegető internacionalizmusról és erkölcstelenségről, melyekkel szemben – mint mondta – „egyetlen orvosság a katolikus igazságok és tények idealizmusa”.

Tovább a radikalizmus útján, vagyis fontosabb közszereplések, 1923. november – december

Novemberben és decemberben is legalább három-három olyan, kifejezetten közéleti fórumon tartott beszéde volt Prohászkanak, mellyel a keresztény-nemzeti gondolat radikális változata mellett foglalt állást, valamint amellel igyekezett mozgósítani. (Miközben számos további közszereplésre is sor került, ld. erről alább.) Néha naponta követte egymást egy-egy fellépése, szóval mindenképp intenzív időszak volt ez a püspök életében, mintha ekkor különösen igyekezett volna azon, hogy minél több fórumon képviselhesse saját, politikával kapcsolatos nézeteit, fellépéseinek leggyakoribb szervező intézménye az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga (EKNL) valamely helyi szervezete volt.¹⁷⁸

Az első ilyen, az EKNL „kultúrestjeként” meghirdetett rendezvényen tartott beszédére a kistérségi moziban került sor november 22-én.¹⁷⁹ Beszédét ismét a „felejtés” veszélyeinek bírálatával kezdte, és 1918–19-et ismét úgy jellemezte, mint az „oktalan lázadást”, a „csőcselék uralmát”, „félrevezetett emberek forradalmát”, s úgy fogalmazott, hogy a területi veszteségek feletti fájdalomra a „magyar földbe gyökerező keresztény nemzeti érzés” folytonosan emlékezteti a magyarokat. „Érzelmű feszítő erőket” érzékelt az EKNL tagságában, és bízott abban, hogy helyt fognak állni a „világnézetek nagy ütközésében”. A kereszténység belső, mozgósító erejének fontosságáról beszélt, és bízott a materializmussal azonosított marxizmussal, valamint a liberalizmussal szembeni küzdelem sikerében. Ahogy ekkoriban szinte minden fórumon, a szörnyű erkölcsi állapotokat is ostromozta, ekkor éppen az egyetemi hallgatók körében terjedő nem betegségek magas aránya miatt kongatta a vészharangot. „Nézzék, én azt akarom megállapítani, hogy a kereszténység szellem és élet, mint az evangélium mondja, nem pedig meghazudtoltsági téma, amely most annyira rengeti a lelki világot. A társadalom nagyon kevés van még átgúnyra” – készített újabb diagnózist, és a társadalmi válság jelének nevezte, hogy míg az elit agárvetényeken vesz részt, a lakosság jelentős része nélkülözni kénytelen, a kereszténységgel ellentétes magatartásnak, szociális érzéketlenségnek minősítette a gazdagok szórakozását.¹⁸⁰ Újra megfogalmazta vízióit a titkos aknamunka keretében a magyarságra támadó belső ellenségről, a szabadkőművesekről, valamint bírálatát az olyan magukat kereszténynek nevező emberekről, akik valójában szerinte nem azok, hanem „antikrisztianus elemek” voltak. Mint jobboldali radikális rendezvényeken, nyíltabban beszélhetett a zsidókérdésről is (mint például egyházi fórumon), s megismételte félelmeit a magyarságot legyűzni akaró zsidókról, „a lélek öntudat alatti nemzetietlenségével szemben” szükséges küzdelemről. A liberalizmus alapos bírálatát ezúttal a végére hagyta, családelellenességgel, önfeladó pacifizmussal vádolta az irányzat híveit, a munkásokról pedig ismét megállapította, hogy a vezetőik „idegenek”, akik szerinte

érzéketlenek a magyar múlt dicsőségével kapcsolatosan. Az 1890-es évek liberalizmusát erőszakosnak, az időszakot a dekadencia és az „agylágyulás” korának nevezte. Érdekes volt, hogy konkrétan elítélte azokat, akik bíralták Mussolini és Hitler politikáját, hiszen a kislesti beszédre alig két héttel a sikertelen müncheni náci puccskísérlet után került sor, vagyis Prohászka egy nagyon is konkrét aktuálpolitikai kérdésben foglalt állást, fejezte ki szimpátiáját a szélsőjobb-oldali radikális akcióval.¹⁸¹ Jellemzőnek minősítette az Egyesült Államokban élő Jászai Oszkár szervezkedését a Horthy-rendszerrel szemben, és élénken tiltakozott az emigránsok hazatérése ellen. „Ne csüggedjünk el azon, hogy mi éppen ma oly kevésbé vagyunk sovíniszták, amikor körülöttünk a sovínizmus örülete tombol, oláhoknál, cseheknél, mindenütt” – mondta, és felszólította hallgatóit, hogy kötelességtudatuk jegyében csináljanak „nemzeti felkelést, népfelkelést”. (Hogy utóbbit lehetett-e valódi puccsra való felszólításként, annak helyesléseként értelmezni, a sajtóban megjelent szövegek alapján nem egyértelmű, korábbi nyilatkozatai alapján úgy gondolom, Prohászka a „népfelkelést” inkább keresztény-nemzeti gondolat és értékrend rohamos térnyerésének igényével azonosította.¹⁸²)

A kislesti beszéd fogadtatásából a *Pesti Hírlap* kommentárját érdemes felidézni, amely érdekes módon először arról írt, hogy a korábbiakhoz képest szokatlanul visszafogottnak találta a szónoklatot.¹⁸³ („Egy árnyalattal mérsékeltebbre hangszerelte a beszédét, amivel nem mondtunk még sokat, mert ez érdemes főpapnak az utóbbi évek alatt mondott szónoklatai mindig úgy harsogtak, mint az új gyűlölködésre és izgalomra hívó harci trombita.”) Azután részben (a szociális kérdések megoldatlanságára, a pacifizmus elutasítására stb. vonatkozó diagnózis tekintetében) egyet is értett a püspökkel, de attól a ponttól, hogy éles válaszfalat akart felállítani „egy haza egyformán magyar polgárai között”, már elítélte a gondolatmenetét. Elfogadhatatlan volt a magyar nemzeti közösségből a zsidóság teljes kirekesztése, melyet Prohászka a beszédében képviselt, s a publicista arról írt, hogy az ország érdekeinek igazából a szélsőségesek, a radikálisok az igazi ellenségei, s a püspöknek épp a differenciált szemlélettel, és nem az általánosítással kellene példát mutatnia. Komoly elemzés helyett gúnyos hangon kommentált a *Népszava*, amikor arról írt, hogy „a »fajvédelem« nehézsúlyú bajnoka” harcias beszédet intézett hallgatóihoz, de igazából értelmetlen a küzdelme, mert a dolgozó társadalmi rétegek érzéketlenek efféle mozgósítás iránt, a „nemzetköziség” emlegetését pedig egy katolikus püspök részéről kifejezetten viccesnek minősítette.¹⁸⁴ Érdemes megemlíteni azt a kommentárt is, melynek szerzője észrevette Prohászka-beszédében a müncheni sörpuccshoz hasonló kalandor ügyektől (kimondatlanul, az Ulain-féle vállalkozáshoz) hasonló akcióktól való elhatárolódást, a püspök „puccsok helyett a nemzeti akarat” megszervezéséről beszélt.¹⁸⁵

Prohászka már a kislesti beszéd másnapján Székesfehérváron lépett a nyilvánosság elé, az ún. „sajtódélutánon” tartott beszédével.¹⁸⁶ A székesfehérvári Szent István teremben november 23-án a Katolikus Kör és a Központi Sajtóvállalat közös szervezésében tartottak nagygyűlést, amelyen megjelent még például Tóth László, a *Nemzeti Újság* felelős szerkesztője is.¹⁸⁷ (Arról beszélt, hogy a „keresztény” sajtó szerinte nem kapott elég támogatást, pedig nagyobb volna rá a társadalmi igény, a szükségletek pedig nemcsak anyagi téren mutatkoztak, hanem hiányérzete volt az ideológiailag azonos oldalhoz tartozó lapok számára befutó hírek mennyiségével és minőségével is.)

Prohászka a „keresztény” sajtó feladatairól és az ifjú nemzedékek politikai felelősségéről tartott nagy visszhangot kiváltó előadást. A modernizáció okozta nyomort – Hans Hörbiger inkább fantasztikus, mint tudományos „világjég”-elmélete alapján¹⁸⁸ – ahhoz hasonlította, mint mikor a Föld belsejében hosszú évszázadokon át gyülemlik a vulkán kitöréséhez szükséges robbanás, és egyszer csak pusztító kitörés keletkezik. De ehhez hasonlónak vélte az eszmék, „magasabb rendű mozgató erő” megnyilvánulásait is, példaként a francia forradalmat említette, s gyorsan hozzátette, hogy abban is volt pozitívum, a szabadság és egyenlőség – megfogalmazása szerint evangéliumi ihletésű – gondolata. „Nekünk is volt egy forradalmunk; nem értem ezalatt a patkányforradalmat [vagyis 1918–19-et], hanem a magyar kereszténység lábra állását” – folytatta, „népfelkelésnek” minősítve a magyarság elemi erejű követelését 1919–20-ban azért, hogy „a magyar keresztény és nemzeti eszme ne csak frázis legyen sokak szájában, hanem egy hatalmas és szent valóság”.

Rátérve a sajtó kérdésére, először az ideális „sajtómunkás” ismérveit sorolta, első helyen említve, hogy megalapozott ideológiával, a keresztény-nemzeti iránti szenvedély, következetesség és cselekvés jellemezze. Legyenek „az élet apostolai” – fogalmazott, ne csak elvont fogalmak iránt elkötelezettek, akik tudnak áldozatokat hozni az eszméikért: „Legyen bennük a krisztusi világnézet legalább oly erős, mint a gonosz emberek szenvedélye, mint egy alkoholistá élvezetvágya, mint egy tőzsdés aranyláza!” Kizártnak nevezte, hogy egy újságíró két világnézet felé is nyitott legyen, „nem lehet magyar keresztény író, aki egyszer a zsidó felfogásnak hódol, máskor a keresztény világnézetnek” – mondta, konkrétan is említve, hogy a *Nemzeti Újság* munkatársa képes legyen írni például *Az Estbe* vagy *Az Újságba*. Rendelkeznie kellett továbbá Prohászka szerint valamiféle missziós elkötelezettséggel, tudnia, hogy „csak az élet s az igazság érdekeit szolgálhatja”.

Ugyanezt a szellemiséget, elkötelezettséget várta el a magyar ifjúságtól is, amelyben „krisztusi tűznek kell égnie”, hogy hivatását teljesíteni legyen képes, a püspök úgy gondolta, csak ebben az esetben lehet jövője a magyarságnak. „Ha eltér az ideáltól [az ifjúság], akkor

nemcsak ennek a társadalomnak, hanem Magyarországnak vége, vége gazdaságilag, geográfia-
ailag, vége politikailag, s vége főképp erkölcsileg” – mondta. Majd az újságírókkal konkrétan
és a fiatalokkal általában megfogalmazott eszmei elvárások rögzítése után arra tért rá, hogy az
anyagi kiszolgáltatottság jelenti számukra a legnagyobb morális veszélyt. „Megélhetésre, ke-
nyérre van szüksége” mindenkinek, s ez könnyen megingathatja az elkötelezett erkölcsi alapo-
kat, s a „jó sajtó” felvirágoztatásához pénzre, adakozásra van szükség, amelyre fel is szólította
a szerinte mindig áldozatkész magyar középosztályt. Elismerően szólt a kormányzat és a társa-
dalom erőfeszítéseiről egyaránt, de konkrétan leszögezte, hogy ez nem elég. „Ezen ügyért ál-
dozni érdemes; mert ez az akció a magyar nemzetnek élni akarása, egy öntudat alatti törekvés,
mely kitör belőlünk, mert számunkra akarja a jövőt, a magyar földet biztosítani” – ecsetelte az
áldozatvállalás tétjét, kitartásra, a megfelelő hozzáállás esetén a siker biztos elérésére biztatott.
„Küzdjünk, szenvedjünk s hozzunk áldozatot a magyar keresztény sajtóért s keresztény magyar
ifjúságért!” – zárta szenvedélyes szavakkal a szónoklatát.¹⁸⁹

Alig két nappal később ismét az EKNL meghívásának tett eleget, ezúttal a kőbányai szer-
vezetük felkérésére tartott előadást egy iskolai tornateremben.¹⁹⁰ Magyarország szépségét sze-
mével a külföldi is megtapasztalhatja, a „magyar sorsot szívvel látni” – erre a magyarok mind-
egyike sem képes, pedig ez utóbbi nemzeti-hazafias kötelesség – mondta Prohászka. A szociál-
demokratákat ítélte el, amiért szerinte álnok célokkal biztatják a munkásokat a jobb élet remé-
nyével, de ettől a magatartástól elhatárolni igyekezett az igazi magyarokat. A szociáldemokra-
ták társadalomképét a dinamithoz hasonlította, amely jelentős energiaforrás, de rossz kezekben
pusztító fegyver. „Ezeket az igazságokat milyen természetesenek találjuk a fizikai világban és
mennyire bátoratlanul honoráljuk a szellemiekben” – vélekedett, majd újra a zsidókérdésre te-
relte mondanivalóját: „Én, mint egyén, minden zsidót a lelkembe zárok, de jól tudom, hogy az
ő nemzeti lelkük velem ellentétes lélek, más a zsidó erkölcs és megint más a magyar erkölcs,
más a zsidó történelem és más a magyar történelem” – fejtette ki a magyar és a zsidó „fajok”
közötti antagonisztikus különbséget feltételező elméletét. Még azt is hozzátette, hogy az „ide-
gentől” nem is lehet elvárni, hogy átérezze a magyarság sorskérdéseit, viszont veszélyesnek
minősítette, hogy „a magyar kultúrát már idehaza is mintegy ki kell bányászni a többi másféle
kultúra gomolyából”. Ezért úgy vélte, hogy a „magyar ügy” csak teljesen elkötelezett, nyilván
keresztény-nemzeti lelkesedéstől fűtött személyekre bízható.

Kisebb, s persze nagyon is viszonylagos szünetet követően december 10-én tartott jelentő-
sebb beszédet Hódmezővásárhelyen, ahol a helyi Katolikus Nőegylet meghívásának tett ele-
get.¹⁹¹ Udvariasan elismerte a dél-alföldi város lakosságának hazafias elkötelezettségét, de mint
elmondta, a keresztény-nemzeti érzés további elmélyítése céljából érkezett. A legnagyobb

folyóknak is a forrását kell táplálni, hogy ki ne száradjanak – mondta a kultúrát fenntartó kereszténységről, és a hódmezővásárhelyieket is hazaszeretetre, a keresztény hit aktív megélésére buzdította. „Szeressük a hazát, amelynek minden egyes röge meg van szentelve a fájdalom misztériumával” – fogalmazott, és arra biztatott, hogy ne csak beszéljenek magyarul, hanem érezzenek is úgy. A haza által reánk rótt nagy feladatot „csak keresztény nemzeti érzéssel teljesíthetjük, mert csak az a nemzet életképes, amely céljának tekinti a nemzeti eszmék és vallássság ápolását” – vallotta beszéde végén. Hódmezővásárhelyen tartott még több templomi konferencia-beszédet is, mielőtt elutazott.¹⁹²

1923-ban ünnepelte 25 éves fennállását a Regnum Marianum egyesület, melynek tiszteletére december 16-án impozáns ünnepséget szerveztek, egyik fő szónoka a közösséget mindig is határozottan pártoló Prohászka Ottokár volt.¹⁹³ A püspök – olyan illusztris vendégek előtt, mint Horthy Miklós kormányzó és felesége, Habsburg József főherceg, Lorenzo Schioppa pápai nuncius stb. – először egy régi cikkére emlékezett vissza, amelyben a nagyváros sivár talajában meggyökerező akácfához hasonlította a Regnum Marianumot, és kissé nosztalgikusan idézte fel az „elkapatott liberális társadalmi irány”, illetve „a katolikus reneszánsz” akkori küzdelmeit. Az egyesületi élet, az annak keretei közötti ifjúsági munka volt az, amely a katolikus megújulás bázisát adta – méltatta Prohászka az évforduló jelentőségét. Az apáik liberalizmusának csődjét belátó fiatalokat tekintette az élniakarás, a megújuló Magyarország szimbólumának. Mussolini olasz fasisztáit ebből a szempontból, az ifjúság megbecsülése és társadalmi bázissá tétele szempontjából is példaértékűnek nevezte, és lelkes szónoklata végén a közönsége tomboló ünnepelésbe fogott, különösen, amikor a magyar hagyományokat megtestesítő személyeket (például Horthy feleségét, aki „fenn a Várban nemcsak a magyarságnak, hanem a katolikus törekvéseknek is odaadó istápolója”, vagy a magyar katolicizmustól elválaszthatatlan Habsburg-főhercegeket) konkrétan üdvözölte.

December 19-én a Katolikus Unió nevű fővárosi egyesület kulturális estjén szónokolt,¹⁹⁴ a „keresztény önvédelmi harc módjait” állította gondolatai középpontjába, s azt hangsúlyozta, hogy a kereszténységnek „erősen bele kell kapcsolódnia a nacionalista mozgalmakba”, továbbá erőteljes szociális tartalmat kell képviselnie. A kereszténységre leselkedő veszélyeket három csoportra osztotta, a keresztény kultúra mellett megfigyelhető „idegen kultúrára” (ezt rendszerint „zsidónak” minősítette), a keresztény hitélet meggyengülésére és a szociáldemokráciára. Elkötelezte magát a kereszténység „nagy, közös érdekeinek a tömegekbe való beleszuggerrálása” iránt, s alapelveként szögezte le, hogy a „nemzeti kultúra lelke a kereszténység”, ezért minden, a keresztény felfogást az emberekre erőltető tevékenységet „önvédelemként”, egyben a nemzet iránti köteleesség teljesítéseként értelmezett.

December 21-én pedig az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga terézvárosi szervezetének felkérésére tartott nagyon is hasonló tartalmú beszédet a helyi „keresztény kaszinónak” nevezett intézményben.¹⁹⁵ Arról beszélt, hogy a keresztény-nemzeti eszmerendszer hívei élethalálharcot vívnak, a különböző keresztény felekezeteknek félre kell tenni minden különbséget, és „zárt sorokban” felvonulni a „zsidósággal” szemben. Ha ez nem következik be, a kereszténység halálra van ítélve – fejtegette. Sokszor megfogalmazott felfogása szerint a kereszténység a pozitív, alkotó szellemiséget képviseli, a zsidóság pedig („ez a szellemileg rokkant társaság”) a dekadenciát, a rombolást, a hitetlenséget, melynek célja a „társadalmi és állami rend” felbomlása. A „keresztény romlás megállítását” és a különböző keresztény felekezetek összefogását tekintette közvetlen feladatnak, hogy elő lehessen segíteni az „idegen” fertőzéstől szenvedő keresztények gyógyulását. (Az „idegen”, zsidónak nevezett kultúra elemeit máskor is hasonlította a testi egészséget felemészítő és elpusztító bacilusokhoz.) „A nemzet álljon síkra, nem meghalni, élni akarunk és rossz álmából ébredjen fel! Aki ellenáll itt az álmokornak és a halálos veszedelemnek, az a legszentebb kötelességét teljesíti!” – lelkesítette hallgatóságát az ebben az időszakban talán leginkább radikális hangvételű szónoklatában.

Ekkor jelent meg egy, szintén rendkívül heves stílusban írott cikke, melynek tartalmi elemei pontosan megfeleltek a herminamezői egyházközségi hangversenyen tartott szónoklatának, az is lehet, hogy annak önálló tanulmánnyá formált változata, vagy az ott elmondottak későbbi formába öntése volt.¹⁹⁶ A címében és tartalmában is „harcot” hirdető írás alaptézise, hogy Prohászka szerint – az Antonio Rosmini 19. századi olasz katolikus filozófustól származó „az egyház öt sebe” koncepció továbbgondolásával – a modern társadalom is „öt sebtől” szenved, melyek közül az egyik az erőszak, a másik négy „a belső föloszlás szomorú és rút kelevénye”. Az elsőt nem is kellett nagyon magyaráznia, a bolsevizmus kegyetlenségét jelentette, amely csak a társadalommal szemben, tömegesen alkalmazott állami erőszak eszközével tudta szétverni a hagyományos (elsősorban nemzeti és vallási) értékeket. A bolsevik kísérlet Magyarországon nem számított halálos sebnek – folytatta gondolatát Prohászka –, sőt, szerinte inkább a nemzeti ellenállás életerejét mozgósította. Viszont a további négy „fertőzés” nyomán előállott sérülés mindegyike halálos veszedelemmel fenyeget – írta a püspök –, s fel is sorolta azokat: „A szellemi világ föloszlása, az erkölcsi világ bomlása, a társadalmi struktúra romlása s a nemzeti egyéniség megrokkánása.”

Az első alatt a nyugat-európai civilizáció romlásának folyamatát értette, azt, hogy a „racionalizmus és intellektualizmus” ideológiái megkérdőjelezték, és a püspök véleménye szerint lerontották az európai kultúra keresztény alapjait, lakonikus véleménye szerint a filozófiai gondolkodás egyszerűen csődbe jutott. Az erkölcsi romlással kapcsolatosan ismét kifejtette, hogy

a szabados gondolkodás, a tekintélytisztelet hiánya vezetett a kortárs szörnyű állapotokhoz, a társadalmi viszonyok felbomlásáért pedig főleg a szociáldemokrácia „gyűlöletre és lelketlenségre” biztató tanításait tette felelőssé. A „talán legutálatosabb” fekélynak ezúttal a nemzetköziséget nevezte, amely bármilyen szépen hangzik önmagában, Prohászka értelmezésében a nemzeti hovatarozás feladását és megvetését jelentette.

„Ezeket a nézeteket csak, mint veszedelmes s oktalan tébolyokat kell néznünk, mint járványokat, melyekben nyavalyognak egy darabig a nemzedékek, hogy aztán megundorodjanak tőlük” – vonta meg a konklúziót, a négy veszedelmes tünettel szemben a kereszténységhez való visszatérést és szoros ragaszkodást tekintette ellenszernek, s bár tényként rögzítette, hogy „a világ fölöslóban van”, bízott abban, hogy erőteljes társadalmi ellenállással a romlás folyamata lassítható, vagy talán meg is állítható, de ehhez csak a vallásos hit erőteljes megvallásával, a társadalom széles tömegei általi elsajátításával nyílhat mód.

További közszereplések, november – december

A nagy, iránymutató, a keresztény-nemzeti ideológia harcias megélésére buzdító beszédek és cikkek mellett ebben az időszakban is voltak kisebb jelentőségű fellépései. Aquinói Szent Tamás szentté avatásának 600. évfordulójára novemberben két fórumon is előadást tartott, egyszer a központi, egyszer pedig a szentről elnevezett társaság gyűlésén.¹⁹⁷ A rendelkezésre álló információk alapján ezeken kevésbé érezte az aktualizálás szükségességét, szép, méltató szavakban szólt a nagy filozófus-szent életéről, s arról, „milyen csodálatos szemlélője volt az igazságnak s mennyire áttüzesítette egész valóját a megismert isteni igazság”.

Ahogy októberben, novemberben is vállalt egyházközségi, jótékony célú hangversenyek előtti bevezető előadásokat, ezúttal november 25-én a Külső Váci úti (tripoliszi) egyházközség rendezvényén.¹⁹⁸ Advent negyedik vasárnapján Székesfehérvár-Felsővárosban vett részt harangszentelési ünnepen, „Fejéregyházmegye fejedelmeként” arról beszélt, hogy harangot – nem véletlenül – csak a kereszténység templomaiban használnak, mert a fémcsengésben Isten embereket megszólító szavát lehet meghallani, a misén való részvétel kötelezettségét ezáltal átérezni.¹⁹⁹

1923 végén írt előszót Vargha Damján imádságos és énekes könyvéhez, a püspök nagyra értékelte az ilyen kiadványoknak a gyermekek vallásos nevelésében betöltött szerepét.²⁰⁰

Volt jónéhány esemény, ahol csak egyszerű résztvevőként jelent meg, így például a Budapest főváros létrejöttének (egyesítésének) 150. évfordulója tiszteletére rendezett központi ünnepségen (a tudósító meg is jegyezte, hogy feltűnően a hátsó padosorokban foglalt helyet),²⁰¹ megjelent Széchényi Miklós nagyváradai püspök temetésén,²⁰² a Magyar Külügyi Társaság és a

Magyar-Amerikai Társaság közös felolvasó ülésén (Apponyi Albert tartott előadást),²⁰³ illetve abban a társadalmi és politikai elitet felvonultató csoportban, melynek tagjait Horthy Miklós kormányzó december 19-én villásreggelin látta vendégül.²⁰⁴ November 18-án alakult meg a Keresztény Iparosok Országos Szövetségének székesfehérvári szervezete, Prohászka a testület védnöke lett.²⁰⁵ Prohászka minden ilyen, keresztény szellemiségű társadalmi egyesületnek, kezdeményezésnek szívesen vállalta ekkor is a védnökségét, ezt kilátásba helyezte a székesfehérvári középiskola zenekarának tervezett koncertjeivel kapcsolatosan, ha a szervezők megteszik a szükséges előkészületeket.²⁰⁶

Ebben az évben is több írást jelentetett meg karácsonyra. Ezek között vannak kifejezetten csak vallásos elmélkedések, amelyek Krisztus születésének örömhírére hívják fel a hívők figyelmét, emlékeztetnek a megpróbáltatások idején a Megváltó születésének, az ahhoz kapcsolódó lelki megújulásnak a fontosságára.²⁰⁷ Másik eszmefuttatásában felidézte az 1921. évi karácsonyt, amikor maga is tanúja volt a börtönben fogva tartottak számára kihirdetett amnesztia eseményének,²⁰⁸ és ezt az ember bűnökből való szabadulása lehetőségének és egy új élet reménységének általában feleltette meg szép, biztató gondolatok keretében. A Hangya Szövetkezet lapjába szánt, szokásosnak mondható karácsonyi gondolatait a békebeli, régi karácsonyoknak az aktuális év háború utáni lehangoló, rideg körülményeinek összevetésével kezdte.²⁰⁹ Krisztus születésének ünnepét sajátos „karácsonyi lelkiség” gondolatával társította, s ennek szükségességéről próbálta meggyőzni olvasóit. Ezt a képet azonban ki is tárgította: nemcsak az egyén, hanem a közösségi, társadalmi élet színterei (iskolák, intézmények, az – írást publikáló szervezet szempontjából említett – szövetkezetek) számára is kívánta, s így zárta gondolatait: „A karácsonyt is a karácsony lelke teszi, melyet épen mert lélek volt, a környezet sivársága tönkre nem tehetett. Nekünk is, sivár környezetünk dacára, lelkünk, karácsonyi, keresztény, nemzeti lelkünk van; no, akkor igazán lehet ünnepünk: legyen is!” Még inkább közéleti eszmefuttatásra használta az ünnepet az egyetemi ifjúság részére írott fejtegetésében.²¹⁰ „Nagy hit és remény kell a magyar Karácsonyba is, hogy lélekkel győzzük annak keménységét s kegyetlenségét és sötétségét” – írta, és a magyar embert körülvevő világ ridegségét a betlehemi jászol szegénységéhez, egyszerűségéhez hasonlította. „Csatavesztésnek” minősített minden egyes, nyomorúságban töltött esztendőt, súlyos veszteségnek a „lelki fegyverzet” megkopása nyomán erőre kapó csüggedést. Fontosnak nevezte az állam és a társadalom erőfeszítéseit, a szegénység mérséklését szolgáló jótékonysági akciókat, de igazán lényegesnek a „belső hév”, vagyis a keresztény hit és reménység megőrzését és erősítését tartotta „nemzeti bajainkkal s feladatainkkal szemben” is. A nemzeti eszme iránti lelkesedést, elhatározást remélte kortársai részéről, és nagyobb víziókat is megfogalmazott, például: „Nemzeti eszmének s érzésnek azt mondom,

melytől az egész nemzet, mint egy ember, megremeg, mely a milliókat áthatja, mint közvetlen közös gondolat és érzés.” Ilyennek nevezte a revíziós gondolatot, mely egységes lelkesedést támaszt a társadalom egészében, és ezúttal is a „népfelkelés” kifejezést használta, mint a keresztény-nemzeti magyarság győzedelmes, közös, lelkesítő vállalkozását. Végül újra a fiatalokkal kapcsolatos reménységét fogalmazta meg. („Járja át a magyar ifjúságot a tudat, hogy a nemzetnek s a magyar reménynek szüksége van az ifjúságra. Ha az ifjúság szétesik, s beadja derekát a destrukciónak, akár az éhségnek s lakásínségnek, kialszik a magyar hit s a magyar remény mécsese.”)

Meg nem valósult és véetlen közszereplések 1923 utolsó időszakában

Mint Prohászka közszerepléseinek valamennyi időszakában, ebben az évben is számos olyan felkérés volt, amelynek nem tudott eleget tenni. Még tavasszal várták Vácon, hogy a „katolikus férfiapostolok ligája” szervezésében megismétli az egy évvel korábbi sikeres látogatását, de le kellett mondania, helyette az érdeklődők P.Bíró Ferenc jezsuita atya – sokkal kisebb figyelmet keltő – előadását hallgathatták.²¹¹ Nagy várakozásokkal hívták szeptember végén Nagykanizsára, az ottani katolikus nap díszelődjaként, ezt alighanem az utolsó pillanatban kellett lemondania, mert minden beharangozóban szerepelt, sőt, utólag olyan hír is megjelent, hogy a püspök jelenléte „emelte az ünnep színvonalát”,²¹² pedig bizonyosan nem volt ott.²¹³ Nem tudott eleget tenni a soproniak újabb, november 3-ra vonatkozó felkérésének sem,²¹⁴ de nagyon várták Gyöngyösön az antiszemita radikálisok is nagygyűlésükre, nagyon sajnálták a püspök távol maradását, pedig a fajvédők igazán illusztris vezérkarral (Gömbös, Ulain, Eckhardt stb.) jelentek meg,²¹⁵ Hatvanban feltűnt a püspök neve a decemberben indított „szabad líceumi” előadássorozat részeként,²¹⁶ de azon sem tudott részt venni.

Ami pedig a további, „véetlen” eseteket, vagyis Prohászka tematizáló – fentebb nem említett – cikkeket és nyilatkozatokat illeti, szép számmal előfordultak az év utolsó hónapjaiban is. A szegedi ébredők gyűlésén Lendvai István antiszemita szónoklatában idézte meg Prohászka azt a beszédét, amelyben a zsidókat görényekhez, a magyarokat tyúkokhoz hasonlította, így illusztrálva a két „faj” együttélésének lehetetlenségét.²¹⁷ A sajtókommentárok azonban nemcsak Lendvaival, hanem a radikális szónoklatairól a közéletben ekkor is elhíresülő Prohászka-val is foglalkoztak, például azért, mert megdöbbenőnek tartották, hogy a püspök „ilyen citátumokat kínál ma a demagógiának”, amelyet méltatlannak tartott Prohászka korábbi tevékenységéhez, a „nagy apologétához, költői lelkű szónokhoz s Krisztus igaz papjához”, s amelyek azt mutatták, hogy „döbbenetes irammal” tette meg az utat a keresztény közéletet megújító régi énjétől az antiszemita uszításig.²¹⁸ Liberális körökben sok megemlékezés született az őszirózsás

forradalom ötödik évfordulójára, az egyik publicisztika felidézte Prohászkanak azt az 1918-as cikkét, amelyben a püspök úgy fogalmazott, hogy „dagadó vitorlákkal kell beveznünk az új kurzus sikló vizeire”.²¹⁹ Majd ironikusan jegyezte meg, hogy a „kurzus” változott, csak Prohászka energikus közéleti aktivitása nem: „Elfakultak ezek a sorok úgy, amint elfakultak Ottokár püspöknek ennél tüzeesebb vallomásai is az októberi forradalom korszakában. Csak egy fordulat nem fakult el: dagadó vitorlákkal bevezni az új kurzus vizeire... Hányan voltak, akik így dagadó vitorlákkal eveztek be minden új kurzus vizére.” Egy másik cikk szintén gunyorosan írt arról, hogy a fővárosban a kormányzati propaganda és a valóság közötti viszonyt Prohászkaival kellene elmagyaráztatni, hogy az emberek el is higgyék – ez nyilván nem túl hízalgő, de elismerő megfogalmazása volt a püspök szónoklatai tömegre gyakorolt hatásának.²²⁰ De volt olyan viccelődés is, amely a nemzetközi szélsőjobbaldali összefogás elképzelt szituációjához bigygyesztette: „A jól végzett mozgalom után Prohászka Ottokár mond pohárköszöntőt.”²²¹ Tárgyalótermekben továbbra is elhangzott a neve, mint hivatkozás, továbbá a kor egy érdekes adaléka, hogy egy Prohászkat nyilvánosan (vonaton) szidalmazó postást feljelentettek és elítéltek izgatás vétsége miatt.²²²

IV.5. 1924

Prohászka 1924 első felében, mondhatni, megőrizve az előző év végén megfigyelhető aktivitását, számos alkalommal foglalt állást társadalmi és politikai kérdésekben, folytatva a keresztény-nemzeti ideológia radikális változata szellemében megfogalmazott útmutatásait. Általában – különösen az év második felére vonatkozóan, de egy-egy közszereplésében korábban is – elmondható, hogy különösen foglalkoztatták a társadalom erkölcsi viszonyai, az erkölcstelen életmód elleni küzdelem, úgy tűnik, valóban komolyan gondolta, hogy a „keresztény társadalmat” csak elkötelezetten vallásos, és az egyház tanításai szerinti magánéletet élő emberekre lehet felépíteni – még ha ez a szélsőséges vágyakozása nyilvánvalóan túlzó, és a társadalom igényeit is alaposan meghaladó elvárást is jelentett.

Fontosabb közszereplések 1924 első felében, január – június

1924 elején közérkölcsökkel kapcsolatosan, konkrét társadalmi kérdésekben is kifejtette álláspontját. Az egyébként id. Bibó István szegedi egyetemi könyvtárigazgató szerkesztésében megjelenő *Társadalomtudomány* c. folyóirat az „egyke” ügyében többek között (például Kovács Alajos statisztikus, Ravasz László református püspök, Tormay Cecile, Ritoók Zsigmond stb. mellett) Prohászka is megszólaltatta, azért, mert úgy vélte, „nem szabad bevárunk, hogy a ma még elszigetelt magyar egyke is országos nyavalyává fajuljon”.¹ A püspök – mintegy sarkosabb formában megismételve 1922-es téziseit² – abból indult ki válaszában, hogy nem az egygyermekes családmodell az egyetlen probléma, hanem általában a gyermekszületések alacsony száma, vagyis a két- és három utódot felmutató családok problémájától az „egyke” szerinte elválaszthatatlan. A gyermekvállalási kedv visszaszorulásának okait Prohászka nem csupán a gyakran hangoztatott erkölcsi-vallási tényezőkben, hanem társadalmi körülményekben is megjelölte. A kis- és középbirtokosoknál a birtokaprózódástól való félelemre, vagyis gazdasági szempontra hívta fel a figyelmet. Ezekről a tényezőktől alapvetően elválasztotta viszont a kisgazdatársadalom és a középosztály soraiban visszafogott születéseket, s úgy vélte: köreikben a fő problémát a „léhaság”, a természetellenes könnyelműség, erkölcsi lazaság, züllés jelentette. Erős kifejezésekkel bélyegezte meg ezt az „Istentől vett természetet ignoráló, arcátlanul áthágó” magatartást, az anyaság szerepének relativizálását. Kritizálta a hagyományos nemi szerepek felbomlását, pontosabban a nők elférfiasodását. Számára a modern nő elfogadhatatlannak számított, szemében az nem más volt, mint „intellektuell irányzatban fölényesnek induló, de tulajdonképpen elfajult némbér, mely élni, élvezni s szép lenni akar”. Bár korábbi pályafutásában hajlandó volt támogatni bizonyos női szerepek átértékelését (például választójogban való részesítésüket), életének ebben az utolsó szakaszában minden ilyen kezdeményezéstől mereven

elzárkózott. Érdekes továbbá, hogy élénk színekkel ecsetelte az „egyke” okozta társadalmi problémákat, viszont itt megfogalmazott megoldási javaslatai túlzottan erőtlennek, teoretikusnak tűnnek. A törvényhozás részéről szorgalmazta a birtokfelosztás határozott tiltását, ezáltal vélte elérhetőnek a földtulajdon-aprózódás születésszabályozó hatásának mérséklődését. További (erkölcsi természetű) megoldásokat a papság szerepének növelésében, erősítésében tudott megjelölni, csak nekik tulajdonította a „métely” felszámolásának lehetőségét. A megszokott módon ostromozta a materialista gondolkodás társadalmi jelenlétét is, melyet ugyan az értelmiségből eredeztetett, viszont úgy vélte, hogy onnan átsugárzik ez a káros magatartás a nép szélesebb tömegeibe. Lesújtóan vélekedett az erkölcstelen nézeteket képviselő, sőt terjesztő (hitetlen, illetve lelkiismeretlen) egészségügyi dolgozókról, bábákról és orvosokról is. („Azt ezek a szószátyár emberek meg nem gondolják, hogy a természeti ösztönöket folyton ingerlő s ugyanakkor elfojtó életmód mély hatással kell, hogy legyen az idegzetre, s a női organizmusra.”)

Külön cikkben foglalkozott az általa már korábban is gyakran érintett kérdéssel, a nők helyével a modern társadalomban.³ Ebben a nők férfiakkal történő egyenjogúsítását jogos, igazságos, teljesítendő törekvésnek minősítette, de gyorsan hozzátette: „Nem hiszem, hogy ezen új beállítással nagyobb hasznára lesznek a világnak, mint eddigi szerepükkel.” A nők kötelességüket teljesítették addig is – fogalmazott –, méghozzá jogok nélkül, s a püspök szerint „e jogok nélküli kötelességteljesítésből adtak fölséges, páratlan leckéket”. Biztatta a nőket, hogy vegyék ki részüket a „politikából s törvényhozásból”, s hogy az előző tételével való összevetésből származó ellentmondást feloldja, olyan üzenetet fogalmazott meg, hogy a nők „lelkiségükkel” járuljanak hozzá a társadalomban a munka megbecsülésének közvéleménnyé válásához. Ebben a formában ez szép, de lényegében inkább a hagyományos női szerepek elfogadására és megbecsülésére irányuló biztatásnak, azt értékként elfogadásra ajánló attitűdnek számított.

Január 22-én az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga ferencvárosi szervezetének felkérésére tartott előadást,⁴ amelyben megismételte korábban már kifejtett téziseit a magyarországi keresztény politika aktuális állapotáról. Regisztrálta például az 1919 végén – 1920 elején megtapasztalt „tüzes iramhoz”, lobogó „lelki feszültséghez” képest általa diagnosztizált visszaesést, megtorpanást, fő okként azt nevezve meg, hogy „a magyar mentalitás nem értette meg, hogy itt nem politikai, hanem világnézeti küzdelemről van szó”. Vagyis szerinte a magyar társadalom nem kapaszkodott bele eléggé a kereszténység által kínált nagy eszmékbe, mint szorgalmazta: „Több önérzetre, több sovinizmusra van szükségünk, csak így tudunk erős frontot alkotni.” Felszólított ezúttal is a nemzeti egységre, valamint annak felismerésére, hogy a magyar felemelkedés elsősorban az önmagunkra való hagyatkozás elfogadásából bontakozhat ki.

Néhány héttel később a nők társadalmi szerepéről egy részletesebb, útmutatásnak szánt cikkében is foglalkozott.⁵ Az „összetört ország” és a „lelkében is megrendült nemzet” viszonyai között Prohászka úgy látta, hogy „a keresztény tartalom kevés s a nemzeti érzés mégis csak nagyon gyöngye”, amit ezúttal is a keresztény-nemzeti gondolattal szembeni „aknamunkával”, illetve „fertőzéssel” magyarázott. Írásának programszerűségét azzal is nyomatékosította, hogy pontokba szedte a keresztény magyar nőktől elvárható közéleti magatartást. Első helyen említette, hogy jó példával (vagyis elkötelezett keresztény életvitellel) kell példát mutatniuk a nőknek a családban, illetve általában szűkebb és tágabb környezetükben, majd rá jellemző módon a jogrend, a szabadság és a demokrácia másodlagos jelentőségét (vagyis pontosabban inkább: jelentéktelenségét) hangoztatta a magyar népet s keresztény társadalmat pusztító jelenségek elleni küzdelemmel szemben. Nem szabad mindezzel foglalkozni – fejtegette Prohászka, mert szerinte a „kereszténységet, nemzeti gondolatot, tisztességet s hagyományokat” elgáncsoló jelenségeknek minősültek a szemében. További pontokban a nacionalizmus ápolását „erkölcsi kötelességnek” minősítette, s elkötelezett hazafiasságot, valamint annak kinyilvánítását várta a nőktől „kulturális s gazdasági téren”, valamint hozzátette: „Minden erőt s minden fillért kizárólag a keresztény kultúra s a magyar elem erősítésére kell fordítanunk.” Érdekes, Prohászkanál ritkán megfigyelhető élességgel fogalmazta meg követelményként „az úgynevezett Nyugatnak imadásából, abból a szégyenletes mániából” való kiábrándulás szükségességét. A magyar nyelv, magyar szellemiség primátusát hirdetve a nemzeti történelem és „sajátos élet” megbecsülésére szólított fel. Végül a nőket a „szociális szükségletek” kielégítésében, vagyis a karitatív munkában való részvételre buzdította. Feltűnő, hogy egy szót sem szólt a nők választójogáról, politikai képviseletükről, a férfiakkal való egyenjogosításért korábban oly sokat hangoztatott elveiről, a követésre méltó keresztény nőideál hangsúlyozása ekkor már nála kizárólag a szilárd vallás-erkölcsi alapokon álló, az „idegenség” ellen hozzá hasonló vehemenciával harcba induló magatartással volt azonos.⁶

Hasonló, a keresztény-nemzeti radikalizmust általánosságban kifejező gondolatokat az év elején egy vezércikkében is megfogalmazott.⁷ Szinte nosztalgikusan idézte fel a Tanácsköztársaságot követő időszak nagy, keresztény-nemzeti lelkesülését (olyan gyakorisággal tette ezt, hogy már nyilvánvalóan alaposan el is túlozta ennek az egész társadalmat mozgósító érzületnek a mértékét), és ezt a lelkesedést ezúttal is a két nagy világnézet közötti harc kollektív felismerésének tulajdonította. Ezúttal egyértelműbben fogalmazott: „Akkor azt láttuk, hogy itt nem politikáról s pártharcokról, hanem világnézetek s nagy hitek ütközéséről, a szent kereszt s mógendoved [= Dávid-csillag] ellentétéről van szó.” Panaszosan említette, hogy azóta sokakban elhomályosult a kereszténység zsidósággal szembeni élethalál-harcának tudata, erőre kapott a

liberalizmus stb. Mindezt azzal tetézte, hogy egyértelmű keserűséggel szögezte le: nemhogy nem biztatóbbak az irányzat kilátásai, „sőt, minden rosszabbra változott”. Úgy látta, 1924 elején továbbra is az jellemezte a magyar közéletet, hogy folyamatosan háttérbe szorul a társadalomban az „eszményi gondolkozás”, fogyatkozik a valódi tekintélyek iránti tisztelet, a család és az állam iránti engedelmesség, terjed az üzleties szellem mindenben (egészségügyben, kultúrában stb.), „s a közéletet fönt s lent egyaránt ellepi a mocsár” – fogalmazott, az egyértelműség kedvéért hozzátette: „A zsidó sajtó megint vígan destruál; a magyar föld meg csúszik magyar kézből idegenbe.” Megértését hangoztatta, ha ilyen szörnyűnek lefestett, úgymond ellenséges környezetben sokan elveszítették a lelkesedésüket „a nemzeti szent ügy iránt”, ezért kötelességének érezte a csüggedők felrázását és mozgósítását. A szélsőjobb oldali radikalizmusra jellemző módon valamiféle egészséges életösztönt hiányolt kora magyar társadalmából, mert úgy vélte, súlyos támadások sorozata érte a nemzetet, amely nem az ilyenkor elvárható határozottsággal vette fel a küzdelmet támadóival szemben. Nem az egészséges szervezetre jellemző ösztönszerű védekezést vette észre kortársaiban. „Tegye meg mindenki a maga helyén kötelességét, s tegye azt azzal a tudattal, hogy megmenti nemzetét” – szólította fel olvasóit, külön kiemelve a nemzetgyűléstől, a kormánytól és a politikai pártoktól elvárható nagyobb éberséget és aktivitást, megemlítve, hogy a keresztény magyaroktól olyan szervezettséget és elszántságot szorgalmazott, mint amelyet a másik oldalon, vagyis a nemzetre támadó zsidóságban vizionált. „Mi nemcsak buzdítást várunk abban az irányban, hogy tanuljunk a zsidóktól, hanem azt is, hogy megvédessünk a zsidóktól, s oly törvényhozásnak örülhessünk, mely a keresztény nemzeti irányt, a nemzeti egyéniség kifejtését s nem annak nivellálását s elmázolását szolgálja” – fogalmazott. Aki nem ilyen elszántsággal áll a nemzet ügyéhez, azt a nemzetnek „ki kell löknie magából s az országból” – írta, s nyílt kritikája szokatlan, de a korabeli szélsőjobb oldalra (fajvédőkre) jellemző, a Bethlen-kormánnyal szemben is elégedetlen álláspontnak felelt meg. Cikkének konklúziója az volt, hogy a radikális magatartást nem egyszerűen kívánatos elvárásként fogalmazta meg, hanem „becsületbeli kötelességnek” is minősítette. Külön cikket szentelt a numerus clausus témájának, továbbra is szigorúan ragaszkodva az 1920-ban elfogadott törvény megtartásához, és nyíltan hangsúlyozta, hogy annak célja a zsidóság korlátozása a felsőoktatásban.⁸

Nem ismerjük pontosan annak a megnyitó beszédének a tartalmát, amelyet február 26-án tartott a Várszínházban, a városmajori plébániatemplom belső berendezésének felújítása javára tartott színházi előadáson, Környey Paula: *Claudia* c. darabjának bemutatója előtt.⁹ A fennmaradt rövid tudósítások szerint a Krisztus idejében játszódó három felvonásos színművel kapcsolatosan a „keresztény nemzeti művészet kifejlesztésének, ápolásának és felkarolásának

szükségességéről” beszélt, vagyis a színház társadalmi feladataival kapcsolatosan más alkalommal megfogalmazott gondolatait osztotta meg a közönséggel.¹⁰

Márciusban, megismételve egy évvel korábbi látogatását, ismét Sopronba utazott. Aquinói Szent Tamás ünnepén, március 9-én a Szociális Missziótársulat és a helyi cserkészek szervezésében tartott előadást.¹¹ A katolikus egyház szentjének nagyságát Hunyadi Jánossal, a „felséges gubernátorral” állította párhuzamba, mondván, Arisztotelész – arab és zsidó közvetítéssel Európában terjedő – filozófiája a középkori Európára ugyanolyan veszedelmet jelentett, mint később az oszmán-török hódítás. „Ez szellemi szempontból ugyanaz, mint ami Hunyadi János működése volt politikailag, aki a törökök támadását tartotta fel, és így védte meg nyugatot” – mondta, azt is hozzátéve, hogy a veszedelem nagysága és jellege a zsidóság modern kori „támadásának” is megfeleltethető. Részletesen szólt Aquinói Szent Tamás filozófiájáról (egy tudósítás meg is jegyezte, hogy a jelenlévők többsége vélhetően nem nagyon értette szónoklatának elvont, tudományos kifejezéseit), de igyekezett aktuális példákhoz is kapcsolni gondolatait. Például akkor, amikor a magyar kultúra keresztény gyökereiről hozott példázatot, hozzátette: „A magyar hit és keresztény világnézet mindenfelé utat tör magának, reszketve várja és fél tőle az ellenséges világ, ezt kell életfelfogásunkba belegyökereztetni, és hinni, hogy élni fogunk, nem fogunk elpusztulni. Mert aki hisz, az üdvözülni, üdvözülni, mint magyar is.” (Utóbbi elem – vagyis az egyén mellett a nemzeti „üdvözülés” lehetősége – ismét sajátos tovább gondolása volt a keresztény teológia alapvető tanításainak, bár közönsége alighanem ezzel az aktualizálással tudta igazán magáévá tenni.)

Hasonlóan az előző évhez, soproni tartózkodása alatt ismét interjút adott a helyi keresztény lapnak,¹² melynek riportere el volt ragadtatva attól, hogy az „aranszájú püspök, Csonkagyarország ma élő legnagyobb filozófusa és legmagyarabb, legapostolibb püspöke” a városban járt, bár jóval rövidebb időre, mint korábban. (Dicsérte apostoli kiállását, sem hírnévtől, sem pozíciótól meg nem tántorodó, útmutató egyéniségét.) Az interjú alapgondolataul „a keresztény szellemben való” nemzeti megújítást választotta, s elmondta, hogy szerinte abban fejeződtek ki a magyar nép tradíciói és nagysága. Óva intett a kereszténység iránti buzgóság meglankadásától, mint mondta, mindenkinek tudnia kell, hogy „a keresztény irányt megtagadva nem boldogulhatunk”, és nemzeti összefogást, egységet sürgetett. A lankadást főleg a gazdasági nehézségek okozhatják – fejtegette, de kitartó keresztény életvitelre buzdított e nehézségek mérséklődésének időszakáig. Ezúttal nem zárkózott el attól, hogy Magyarország más országok segítségét is igénybe vegye a talpra állásához. Alighanem burkolt célzás és egyetértés lehetett ez a Bethlen-kormány által igényelt népszövetségi kölcsön ügyével, mert Prohászka hozzá is tette, hogy számára az efféle segítség csak akkor fogadható el, ha nem gyengül „a mi nemzeti,

tradicionális szellemünk, sajátos kultúránk”, ha lelkesülünk a „magyar sajátosságokért”, „a külön magyar fajiságért” – vagyis a keresztény-nemzeti ideológia sarokpontjai határozottan érvényesüljenek. Az interjú második részében Sopron város fontosságáról azt mondta, amikor ott járt, mindig megérezte „ezen a történelmi helyen az új magyar akarás lüktetését”, „a nagy nemzeti megindulást”, nyilvánvaló célzással az 1921. évi népszavazásra. De Prohászka nem ez utóbbit emelte ki, hanem a város tradícióiban a hazafias ifjúság meghatározó szerepét, amelyet ebben a riportban is dicsért, és „sajátos kultúrmissziójának” folytatására buzdított, hogy váljon belőle „a friss nemzeti élet gárdája”.

Prohászka politikai horizontja, eszmeisége szempontjából különösen fontos interjúbán foglalta össze áprilisban, hogy hogyan látta a „keresztény közéleti mozgalmak” helyzetét, az újságíró tőle várta, hogy „nyújtson hitet fakasztó világosságot az útra, amely a magyar megújulás felé vezet”.¹³ Részletesen szólt az olasz fasizmusról, kifejtette gondolatait a német nemzeti szocializmusról (utóbbit illetően kritikusan említette a germán pogány kultuszokkal való kapcsolatát), de összességében kora szélsőjobbboldali radikalizmusában, Mussolini sikeres, illetve Hitler sikertelen hatalomátvételi kísérleteiben az egész népet magával ragadó nacionalizmus magyarság számára is követendő példáit említette. Egy áprilisi cikkében a szövetkezeti mozgalom helyét jelölte ki a magyar keresztény-nemzeti ébredés folyamatában,¹⁴ ismét elégedetlenségét juttatva kifejezésre a „nép és a vezetők” hazafias lelkesültsége, nemzeti elköteleződése alacsonynak vélt szintje miatt. Másik, húsvétra időzített eszmefuttatását is a keresztény-nemzeti mozgósítás szolgálatába kívánta állítani.¹⁵ Az 1918 előtti világot „hazánk haldoklása” korának nevezte, az 1919 óta tartó időszakot a tél utáni tavaszhoz hasonlította, és örömét fejezte ki, hogy a magyar politika „erősen reagál a destruktív, tehát életfonnyasztó irányokra”. Szorgalmazta a „közélet tisztulását”, a „leketlen liberalizmus nyugdíjasainak csendes elvonulását”, s azt, hogy helyüket „a karakteres keresztény magyarság képviselői foglalják el”. Szkeptikusan fogalmazott arról, hogy a társadalom világnézetének átalakítása lassan kibontakozó folyamat, és az idősebb (a liberalizmus „nagy rothadásának” korában felnőtt) nemzedék helyett igazából csak a kortárs fiatalokba helyezte a reménységét.

Május 6-án két beszédet is tartott, az elsőt az Országos Gyermekvédő Liga közgyűlésén.¹⁶ A püspök azzal kezdte beszédét, hogy néha a legnagyobb dolgokat veszik észre az emberek a legkevésbé, pedig az emberi nyomorúság mélységei felülmúlták a nagy hegységek szakadékait. Helytelennek nevezte a francia forradalom által meghonosított testvériség-fogalmat, mert szerte annak egyedül helyes megközelítése a keresztény felebaráti szeretet, amelyet a gyermekvédő liga is magáénak vallott. „Ha felkaroljuk a magyar gyermekeket, ezzel a magyar érdekeknek tesszük a legjobb szolgálatot, ezzel magyar nemzeti munkát végzünk, melynél fontosabb

közfunkciót elképzelni sem lehet” – vallotta. A közélet legfontosabb színtereit (parlamentet, irodalmat) a szavak, frázisok világának minősítette, a karitatív egyesület által képviselt és megvalósított tettekkel való összevetésben. Mint mondta, Magyarország kalodába (még hozzá a kis-antant kalodájába) zárt ország, ezért a magyaroknak maguknak kell olyan viszonyokat teremteni, hogy „ebben az országban sok meleg otthon legyen, telve boldog családokkal, hogy a magyar rabságot a szent otthon melege, a szent tűzhely áldása ellensúlyozza”. A püspök baloldali kritikusi üres frázisok sorozatának minősítették Prohászka gyermekvédelemmel kapcsolatos beszédét és tevékenységét, s úgy vélték, épp a katolikus püspökök közéleti magatartása gátolta az érdemi szociálpolitikai intézkedések meghozatalát.¹⁷

Másik beszédére az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga központi előadás-sorozata keretében került sor. A Czettler Jenőt, Ravasz Lászlót, Wolff Károlyt felvonultató sorozatban Prohászka kifejezetten egy erkölcsökkel kapcsolatos útmutatás megfogalmazására kérték, amelynek tartalmát füzetek formájában ingyenes iskolai osztogatásra szánták, még a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot is igénybe kívánták venni a szülők mozgósítására.¹⁸ Prohászka eredetileg *A közerkölcsök hanyatlása és megújulása* című előadás megtartására kapott felkérést, szónoklatának írott – attól több szövegrészben is eltérő – változata a *Katholikus Szemle* hasábjain látott napvilágot.¹⁹ Beszéde elején közismertnek minősítette a nyugat-európai országok súlyos válságát, és szavaiból úgy tűnik, úgy érezte, hogy soha nem volt olyan nagy szükség az okok feltárására, mint éppen akkor. A dekadencia szó jelentéséből, a „leesésből” indult ki, mondván, az európai kultúra a „keresztény eszményiség magasságaiból” zuhant le.²⁰ A kereszténység által az emberiségnek nyújtott valamennyi szellemi érték (fenséges és stabil világmagyarázat, tekintélyek tisztelete és a „pompázatos öntudat”) háttérbe szorult és válságba került – vélte a püspök. Kritikával illette a szofisták bölcsességét (az erkölcsi értékek rombolását tulajdonította nekik), és a reneszánsz világát is, amely szerinte „az igazság helyébe tette a formát és a jóság helyébe a hatalmat”. Szép és tetszetős formák erkölcsi tartalom nélkül – ez volt Prohászka számára a reneszánsz, saját megfogalmazásában: „A reneszánsz a kereszténység igazi szégyene, csupa méreg, csupa hűtlenség, erkölctől, kiváló fogalmaktól való ellökődés.” Úgy vélte, ettől a korszaktól kezdve Európa különböző korszakainak szellemi irányzatait – a 18. századi racionalizmustól a modern liberalizmusig – egyaránt a „bemocskítás” szándéka jellemezte, vagyis mintha minden eszmeáramlatot az a közös szándék hozta volna egy nevezőre, hogy lejárássák, bepiszkolják, nevetségessé és meghaladottá tegyék a kereszténység egyedül értelmet és kultúrát adó gondolatait. „Szinte szadisztikus járvánnyá vált minden bemocskítani” – fogalmazott, majd illusztrációként Ady Endrét és a *Nyugat* köré tömörült irodalmárokat hozta fel.²¹

A szabadság korlátlan megélésének vágyát a modern irodalomban és a modern életformában „agylágyultságnak” minősítette a kapitalizmussal és a „sajtó rettenetes züllöttségével” együtt. Konklúziója egyértelműen a kereszténység tanításaiban való feltétlen bizalomban fejeződött ki, s így szól hallgatóihoz: „Felséges, új nyitány zúg bele a lelkekbe: a nemzeti erő és a keresztény lelki megújulás akkordjait hozza.” A *Katholikus Szemlé*ben megjelent tanulmányban részletesen sorolta az erkölcsi züllöttség megnyilvánulásait, ide sorolta (Ady Endre költészete mellett) a pornográfia, a modern színház, a szociáldemokrácia és mindazon jelenségek „blazirtságát”, amelyek szerinte az egyént a „felségestől”, vagyis a kereszténységtől való eltávolítás útjára vitték. Ehhez hasonlóan pontokba szedte az erkölcsi tartást, törvény- és hagyománytiszteletet szerinte egyedül megteremteni hivatott keresztény hit értékeit, melyek a „dekadenciától, a lélek- és nemzethaláltól” képesek megvédeni az embert és a társadalmat.²² Szinte pontosan ugyanennek a gondolatmenetnek és ugyanezen példák felsorakoztatásának adott hangot egy másik cikkében is,²³ vagyis Prohászka ekkoriban rendkívül élénken foglalkoztatta az európai kultúra „züllési” folyamata felett érzett aggodalom, továbbá a kereszténységen alapuló erkölcsi értékek helyreállításának fontossága. Az év második felében közszerepléseinek középpontjába több alkalommal is hangsúlyosan állította a keresztény-nemzeti ideológiából fakadó szigorú erkölcsi állapotok megteremtésének szükségességét. (Ld. erről alább.)

Nagyinterjúk napja, június 8.

A pünkösdi ünnephez kapcsolódva Prohászka két nagyobb interjút is adott az őt felkereső újságíróknak (érdekes módon egy napon jelentek meg), melyek tartalma között vannak átfedések, de külön-külön is megfelelnek a püspök aktuális politikai helyzetértékeléseinek.

Az *Új Nemzedék* szerkesztősége úgy vélte, hogy Prohászka „társadalomfilozófiájának elemi erejét és diadalmas világosságát nem nélkülözheti a magyar közélet, vannak a mi sötét korunknak zugai, amelyek számára talán csak az Ő zsenije képes fényt gyújtani”, ezért kérték több kérdésben is a nyilatkozatát.²⁴ Prohászka helyzetértékelését annak megállapításával kezdte, hogy a politikai programalkotás kora tulajdonképp elmúlt, a keresztény-nemzeti oldal közszereplői már jól tudták, mit akarnak, inkább a megvalósításhoz szükséges személyek és elkötelezettségek hiányát állapította meg. Az ilyen elkötelezettségű társadalmi egyesületek Prohászka szerint nagyobb hangsúlyt fektettek a beszédekre, szövegek hangoztatására, önfenntartó adminisztrációra, mint tényleges cselekvésre és mozgósításra. Konkrétan elismeréssel szólt a MOVE vidéki sportéletet fejlesztő munkájára, mondván: „Az ifjúság egészségét gyökeresebb alapra vetni a legcsodálatosabb és a leghűségesebb feladat, az ifjúság egészsége a nemzet egészsége, a tiszta szervezetű ember hajlamosabb a természetes elvek befogadására, mint a beteg,

ezzel pedig azt is mondom, hogy aki testileg degenerált, az közel van hozzá, hogy lelkileg is visszafejlődjék.”²⁵ Nélkülözhetetlennek nevezte az Ébredő Magyarok Egyesületét a „nemzeti felszabadulás” folyamatában, bár óvatos kritikával is illette meggondolatlan lépései miatt, s elismerően szólt az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga tevékenységéről.²⁶ Utóbbira vélhetően nemcsak az indította, hogy rendszeresen tartott szónoklatokat az egyesület felkérésére, hanem az is, hogy megfelelőbbnek látszott az egyháziak mozgósítására, és a közös keresztény politikai tábor kialakítására, mint az ÉME. Az EKNL vidéki fórumaival kapcsolatosan kijelentette: „Igenis, szerepeljenek egyházi emberek is, sőt főpapok, hogy a nagy belső értékeket itt szintén erőre váltsák, ne röstelkedjenek, és ne fontolgassanak, hanem dolgozzanak másokért a társadalmi életben is.” A saját egyháza püspökeinek és papjainak címzett finom kritikát kiegészítette a Ravasz László és Raffay Sándor pozitív példájára való hivatkozással „az ellenséges kultúrával vívott közös harc” során, valamint a Csernoch János által 1923 őszén megfogalmazott „Keresztények egy táborba!” jelszó említésével.²⁷

Kiemelt jelentőséget tulajdonított a helyi önkormányzati választásoknak, különösen Budapest főváros vonatkozásában. Mint elmondta, számára ezek a választások sokkal többet jelentettek a helyhatóságok összetételét meghatározó voksolásoknál, „nemzeti és népesszenciális kérdésnek” minősítette, méghozzá azért, mert „a zsidók szociális mesterkedéseit” vélte a háttérben felfedezni, akik szerinte a régi, letűnt rendszer restaurálására törekedtek. Akár a zsidók, akár a szociáldemokraták többsége érvényesül a fővárosban – mondta –, annak országos következményei lesznek, méghozzá a „destrukció” erőinek ad lendületet. Ebből a szempontból nem tartotta elegendőnek az új, helyhatóságokat szabályozó törvény biztosítékait a keresztény-nemzeti erők számára a helyi önkormányzatokban kiépített hatalmi pozícióik megtartásához.²⁸

Külön kitért a zsidókkal szembeni „harc” irányára, s úgy gondolta, hogy elsősorban a szociális kérdések megoldásával, a kereszténység tanításain alapuló szociálpolitikával lehet sikereket elérni. A zsidókérdést összekapcsolta „a kapitalizmus irtózatossá váló rabszolganevelő rendszerének” igazságtalansága elleni küzdelemmel, s ismét megfogalmazta a munka és a tőke érdekeinek összehangolásával kapcsolatos téziseit,²⁹ s meggyőződéssel hangoztatta, hogy „a munkást a tőke jövedelméből kell megfelelő arányok szerint részesíteni”. Hogy ennek számára komoly „zsidó” dimenziója volt, azzal juttatta kifejezésre, hogy szerinte az ideális munkavállaló–munkaadó viszonyt „az atavisztikus, hatezer éves mohóság” veszélyeztette, amit keresztény szemlélettel akart felváltatni. Különben is úgy vélte, a „kurzus” kritikussai általában a kereszténység gyűlöllői, még ha el is ismerte, hogy a „keresztény kurzus” nem váltotta be a hozzá fűzött valamennyi reményt, „egyoldalú, inaktív antiszemitizmusban tombolta ki magát”, ezért Prohászka a törvényszerűen bekövetkezett lankadás után nemcsak keresztény-nemzeti

lelkesedést, hanem a zsidóellenes intézkedéseket követő „pozitív munkát” is szorgalmazta. Kemény gondolatokat fogalmazott meg a sajtó jelentőségéről is, nem kevesebbet állítva, mint hogy „a keresztény sajtó Magyarország élete, [...] a keresztény ember rendes napi lélegzetvétele, világunk elengedhetetlen alkotórésze”. A jobboldali újságírók helyzetének javítását, a „bomlasztó” sajtóval szemben „nemzeti ellenállási alap” teremtését tartotta szükségesnek, és ebben az állam szerepvállalását is szorgalmazta, tekintettel a „jó sajtó” nemzetpolitikai jelentőségére.

Másik, *A Népnek* adott interjújában hasonló gondolatokat fogalmazott meg, esetenként más hangsúlyokkal, illetve témaválasztással.³⁰ Mintegy ott kezdte a gondolatmenetét, ahol fentebb ismertetett interjúja véget ért, vagyis a sajtó kérdésénél, és először a nem keresztény lapok súlyos, bomlasztó munkáját kifogásolta. „A dolgoknak valami beteges részletmegvilágító módszere uralja a sajtó többségének gondolkodását, úgyszólván alig látok valamit az újságban, amit a magam józan eszével helyrebillenteni szükséges ne lenne” – fejtegette, és azt a vélekedését osztotta meg, hogy szerinte Magyarországon hiányzott a társadalom gondolkodásából egy erős, a „lelkek orientációját” meghatározó, közös eszmei alap. Ennek hiányával magyarázta a magyar sajtó minden oldalának durva hangvételt (megjegyzem, ennek elterjedésében az ő közszerepléseinek is komoly szerepe volt), a lapok hasábjait eluraló személyeskedő támadások stílusát, a negatív „sajtószellemet” és a sajtó üzletiessé válását. A problémán való felülemelkedés útjának nevezte, ha nem „kicsinyes kérdésekkel” foglalkoznak a nyilvánosság előtt, hanem a „kereszténységnek erőteljes egységbe foglalása” szempontjának rendelnek alá mindent.

Az általános erkölcsi állapotokkal kapcsolatosan örömmel konstataulta, hogy a tehetetlenség és tanácstalanság érzése sokkal inkább jellemezte szerinte ekkor a „szabadgondolkodó világnézet” híveit, mint a keresztény alapon állókat (máskor épp fordítva gondolta), de a lankadás veszélyeire ekkor is határozottan figyelmeztetett, ahogy az anyagi nehézségeken való áttörés fontosságára, az eszmei alapok megerősítésére is. Méltatta az olyan társadalmi kezdeményezéseket, mint a cserkészlet, mely „az ifjúság zsenge akarati energiáit valami határozott, pompás gyakorlatiasságba fejleszti belé”. Fentebbi interjújához hasonló gondolatokat fejtett ki a középosztály és az értelmiség megélhetési problémáiról (melyek szerinte a megfelelő szellemi elköteleződést veszélyeztették), a kapitalizmus kritikájáról, az ifjúságba vetett hitéről, és a Mussolini által megvalósított „hatalmas erőtenyező” sikeréről stb. Utóbbi európai ellenpontját a Szovjetunióban jelölte meg, amelynek létrejöttét az orosz parasztságnak a földesurakkal szembeni engesztelhetetlen gyűlöletével magyarázta, amelyet egyben figyelmeztető jelnek is szánhatott.

Június második felében közszerepléseit rövid időre megszakította a székesfehérvári egyházmegyei zsinat. A zsinat az egyház belső tanácskozási fóruma volt, mégis számos olyan nem csupán egyházi belügynek számító kérdéssel foglalkozott, melyek szorosan összefüggtek

Prohászka közéleti szerepvállalásával. Már a zsinatot összehívó püspöki körlevélben is írt a háború szörnyű erkölcsi hatásairól, a „léha korszellem” következményeiről, a meggyengült tiszteletről, vagy arról, hogy a közéleti események sorozata „sár- és szennyözönt árasztott ránk, megmételyezte a családot, az ifjúságot, a társadalmi és gazdasági tisztességet”.³¹ Prohászka zsinati beszédei,³² valamint az elfogadott dekrétumok egy része pontosan megfelelt a püspök közszerepléseiben megfogalmazott eszmék belső, egyházi használatra szánt változatának.³³

Kisebb, vétlen és meg nem valósult közszereplések az év első felében

Az előzőekhez képest kisebb jelentőségű közszereplései is voltak Prohászkanak. Januárban a pestvidéki fogház Szociális Missziótársulat által kialakított kápolnájának felszentelésekor beszélt a letartóztatottakhoz és elítéltekhez,³⁴ illetve közreműködött a Foederatio Emericana székesfehérvári csoportjának tagavató ünnepségén.³⁵ Beszédet tartott az Adalbertinum katolikus főiskolai menza javára rendezett kulturális esten is.³⁶

Március 6-án – mintegy megelőlegezve pár nappal későbbi soproni beszédét, ld. erről fentebb – az Aquinói Szent Tamás Társaság közgyűlését nyitotta meg, beszédében az ünnepelt középkori filozófusnak a keresztény világnézet rendszerezéséért tett erőfeszítéseit, és teológiai egységesítő magyarázatainak fontosságát méltatta.³⁷ Ezúttal is elfogadott felkérést egyházközségek jótékony célú kulturális rendezvényein ünnepi beszéd tartására, a Budapest-Felsővízvárosi közösség hangversenye előtt tartott – kifejezetten „politikus” hangvételű – beszédet.³⁸ Bár egész más volt a közönség, mint korábbi közszereplései esetén, a tőle ekkoriban megszokott gondolatmenetet vezette le az 1919–1920-as lelkes keresztény-nemzeti ébredésről, az azóta szerte bekövetkezett ellankadásról és a megújulás, mozgósítás szükségességéről. „Azóta csak a felséges programot kifejező üres szavak vannak előttünk. Aki nemzeti, az magyar és nem idegen ebben a hazában, aki nemzeti, az szereti a magyar színházat, a magyar dalt, a magyar művészetet, a magyar irodalmat, de nem azt az elidegenített és elidegenedett szellemi szennyet, amely annyira elhatalmasodott felettünk” – fogalmazta meg elvárását, és sajátos történelmi eszmefuttatásnak is teret engedett, mondván, a Habsburg Birodalmat a magyar nép szenvedései árán hozták létre, Nyugat-Európa pedig csak a magyarok vérért áldozva őrizhette meg kultúráját. Lendületes szónoklatát „Éljen Magyarország!” felkiáltással zárta.

Később a Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen közgyűlését nyitotta meg, lendületes szónoklatban emlékeztetve az egyesületet a nagyvárosi emberben eltompuló erkölcsi érzék, a pornográfia veszélyeire.³⁹ A fő okot a sajtóban, „minden gonosztett nyilvántartójában” jelölte meg, véleménye szerint a lapok között a kultúra fontos intézményei, de „halálmadarai” is voltak, s további kitaró küzdelemre szólított fel a „nemzet arcát” éktelenítő szégyenfolt, a magyar

nők külföldi prostitúcióra kényszerítése/kényszerülése ellen. Április 2-án a Székesfehérvár és Fejér vármegye Iskolánkívvüli Népművelési Bizottsága katonai népfőiskolai tanfolyamának záróünnepélyén tartott beszédet a Vörösmarty Színházban.⁴⁰ A valamennyi magyar lelkében élő, ezért ápolásra és fejlesztésre szoruló nemzeti öntudatról beszélt. Szaboleska Mihály hazafias versét idézte, majd elmesélt egy történetet egy fogságba esett magyar tisztről, aki a magyar zászlót testére csavarva, titokban megőrizte, s ezt a példázatot bontotta ki belőle: „Nekünk ezt az ösztönt, ezt a nemzeti öntudatot nemcsak érezni, hanem tudni is kell. Mi igenis tudjuk, mit jelent a zászló – mi tudatosan vagyunk magyarok. Igazi kultúrát akarunk látni a Nemzeti Hadsereg katonáiban.” Nemcsak a katonákhoz címezte gondolatát, miszerint a hazafiaknak a magyar kultúra minden szegmensében, „a kedélyben, a nótában, a táncban, mindenben magyar” érzelmeket kell vallania. Április 10-én részt vett a Szent István Társulat szervezésében Csernoch János által tartott előadásán, majd megnyitotta a Pázmány Egyesület szokásos évi közgyűlését. Beszédében az egyesület előtt álló „kultúrfeladatok” fontosságát, és a megvalósítás iránti elkötelezettséget hangoztatta.⁴¹ Prohászka ugyanezen a napon részt vett továbbá a hozzá közel álló Vass József miniszter kalocsai nagypréposti tisztségbe való beiktatási ünnepségén, valamint a nuncius által adott ünnepélyes ebéden is.⁴² Egyházi tekintélye is szerepet játszott abban, hogy június végén az ő vezetésével tartották – állítólag több tízezres tömeg részvételével – a budapesti Jézus Szíve körmenetet.⁴³

Május 12-én a Ranolder Intézeti Iskolatársak Szövetségének második találkozóján is központi szerepet játszott, ő tartotta a szentmisét, a rendezvény megnyitó- és záróbeszédét.⁴⁴ Május 25-én Prohászka szentelte újra Móron a korábban, sztrájkoló bányászok garázdálkodása nyomán megrongált, majd helyreállított helyi keresztet, és nagy beszédben méltatta a történeteket.⁴⁵ Prohászka beszédében megbocsátást kért a szerinte megtévedt, félrevezetett emberek irányába, mert – bibliai idézet alapján – úgy gondolta, hogy „nem tudták, mit cselekszenek”. Az esemény lehetőséget adott a kereszténység veszélyeztetett voltának kidomborítására, a vallásos bányászok közös demonstrációjára a keresztény-nemzeti gondolat mellett.⁴⁶ A Pázmány Egyesület júniusi díszvacsorája előtt Vass József tartott nagy előadást a keresztény-nemzeti gondolatról, leginkább a nehézségekről, a szükséges egységről beszélt – Prohászka helyeslése mellett.⁴⁷ A püspök pohárköszöntőt is tartott Vass tiszteletére, nem kisebb hasonlattal élt, minthogy a miniszter „méltó letéteményese Pázmány Péter eszméinek”. Prohászka nem is elsősorban a politikust látta a miniszterben, hanem a keresztény-nemzeti gondolat bátor harcosát, és bízott abban, hogy általa még inkább kereszténnyé fog válni a magyar közélet. Másnap a Szociális Miszsiótársulat kültagjainak avatási ünnepségén vett részt.⁴⁸

Tavasszal Prohászka sorozatban tartotta megszokott konferencia-előadásait, s úgy tűnik, a közéleti kérdések ekkor mintha gyakrabban kerültek volna bele a vallásos buzgóságot felkelteni hivatott prédikációiba.⁴⁹ Március végén tartott beszédeiben például szinte ugyanazokkal a példázatokkal ruházta fel a kereszténység különlegességét „az egyiptomi rabszolgaságtól, a tobzódó Rómától, végig a szociáldemokráciáig és a mostani gazdasági lezülleszig”. Az „önutáltságban, vérbajban és gyermektelenségben szenvedő” európai kultúrában kialakult állapotokat ugyanúgy tragikusnak minősítette, mint kifejezetten közéleti szónoklataiban, s a klasszikus liberális elveket (szabadság, egyenlőség, testvériség, demokrácia) keresztény gyökerű, de a modern korokban eredeti értelmükből kiforgatott gondolatoknak nevezte. Sorolt nagy történelmi személyiségeket (Szemirámisztól és Periklésztől Julius Caesaron át II. József és Mária Teréziáig), akik ugyan nagy tetteket vittek végbe, de – mint mondta – ez semmit nem jelentett, mert nélkülözték a Krisztusban való megváltás eszméjét. Voltak kifejezetten közéleti „kiszólásai” is, például: „Az első keresztények nem alkottak Korintusban, Alexandriában szakszervezeteket, nem tömörítették ilyen szakszervezetekbe a zsákhordókat, valamint nem igyekeztek lezülleszteni, destruálni a római légiókat, valamint nem voltak spartakusok, forradalmárok sem.” De szólt a francia forradalom vallásellenességéről is, összességében konferencia-beszédei jelentős részében vallásos, erkölcsös, elkötelezett hívó életre buzdított.

Az év első felében két olyan rendezvényre is sor került, mely a püspöknek a sporttal kapcsolatos viszonyára utal. Prohászka számára fontos volt az ifjúság egészsége, a testnevelés, ez jutott kifejezésre az Alba Regia Atlétikai Klub (ARAK) 1924. március végén történt zászlóbonatásával kapcsolatos állásfoglalásában. A püspöki székhelyén már működő Székesfehérvári Torna Club (SZTC) mellett kifejezetten keresztény-nemzeti alapon kezdeményezett ARAK azal vádolta riválisát, hogy „zsidó befolyás alatt áll”, a helyi ÉME és a MOVE ezért szorgalmazta az elkülönülést.⁵⁰ Az ARAK kezdeményezői úgy nyilatkoztak, hogy olyan magyar fiataloknak akarnak sportolási lehetőséget biztosítani, „akikre nem volt erkölcsi lezüllesztő hatással Magyarország leromlása. Olyan ifjúságot, amelynek lelkét nem fertőzték meg a magyar lélektől idegen eszmék, akik azért erősítik testüket, hogy nemzetüket és fajukat megvédhessék, hogy edzett testük temploma lehessen egy tiszta léleknek, lovagvára egy becsületére mindenkinek felett büszke jellemnek. Olyan ifjúságot, mely férfi eszményképeit a nemzeti hősök között keresi, nem pedig a gárdát toborzó siberhad világában.”⁵¹ A körülírás nyilván annak szólt, hogy zsidó sportolót nem vesznek fel tagjaik közé, ami a megnyitó ünnepség szónoklataiban is kifejezésre jutott.⁵² Az ügyben Prohászka oly módon foglalt állást, hogy levélben kifejezésre juttatta, hogy ezúttal a szervezők túllóttek a célon, mert szerinte az SZTC tiszteletre méltó múltú sportegyesület, a keresztény-nemzeti irány pedig – legalábbis ebben az ügyben – szerinte megfelelően

biztosítva volt a helyi sportéletben.⁵³ Május 11-én nagy sportünnepre került sor Székesfehérváron az akkor 15 éve működő Délivasúti Előre Testedző Kör rendezésében, melyen úgy volt, hogy Prohászka tartja a zászlószentelést, de egyéb elfoglaltságai miatt erre nem kerülhetett sor, viszont az országos jelentőségű sportversenyek fővédnöki tisztségét elvállalta.⁵⁴ Bár beszédet és nyilvános közszereplést nem tudott tartani, a rendezvényt megelőző este a Délivasúti Dalárda szerenádot adott tiszteletére a püspöki palotánál.⁵⁵

A Bencés Diákok Szövetsége esztergomi csoportja április 27-én alakult, a szervezet választmányi tagjai között volt Prohászka,⁵⁶ de megerősítették tagságát a Magyar Külügyi Társaság Elnöki Tanácsának április 6-i újraválasztásakor is.⁵⁷ Az Ébredő Magyarok Egyesülete Budapest VI. kerületi szervezete június 1-jén tartott zászlószentelési ünnepet, a védnöki tisztséget Prohászka, Raffay és Ravasz püspökök, a zászlóanyai szerepet Tormay Cecile töltötte be.⁵⁸

Ebben az időszakban is ellátott egyházi funkciókat esküvőkön és temetéseken, illetve résztvevőként jelent meg Zircen az elhunyt Békefi Remig apát búcsúztatásán.⁵⁹

Volt bőven olyan esemény, amelyen – a szervezők felkérése és előzetes tervek alapján – szintén nem tudott részt venni. Felmerült például, hogy beszédet mond a Magyar Asszonyok Nemzeti Pártszövetsége nevű szervezet alakuló ülésén február 10-én, de kénytelen volt lemondani.⁶⁰ Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga több rendezvényén is szónokolt, a pécsiek felkéréseit azonban nem tudta teljesíteni.⁶¹ Nem tudjuk, hogy – az előzetes tervek szerint – részt vett-e a Lisieux-i Boldog Teréz tiszteletére az angyalföldi karmelita templomban tartott rendezvényeken.⁶²

„Vétlen” közszereplései között kell említeni, hogy a személyével és közszerepléseinek tartalmával szemben kritikus sajtóban ekkoriban szóvá tették, hogy a vörösterroiban szerepet vállalókat a rendszer igyekezett felkutatni és megbüntetni, ellentétben a fehérterror elkövetőivel, pedig Prohászka egykor egyenlőségjelet tett a két különböző ideológia nevében, de egyaránt önbíráskodó, erőszakos bűnözők megítélése közé.⁶³ Prohászka 1918. novemberi, a forradalom és a köztársaság melletti kiállásának emlegetése ekkoriban sem maradt el,⁶⁴ mint a rendszer prominens szereplőit jellemző elvtelenség illusztrációja. A zsidóság lapja antiszemita megnyilatkozásait ítélte el, például a Bethlen-kormány konszolidációs politikájával összefüggésben.⁶⁵ A *Nép* májusban önérzetesen vette védelmébe az 1918-ban alakult Nemzetvédelmi Szövetséget,⁶⁶ hangsúlyozva annak keresztény és nacionalista jellegét, amelyet az aláírók között megemlített Prohászka Ottokárral is alá akart támasztani, továbbá azzal, hogy a szövetség felhívását „a katolikus és kifejezetten antiszemita Alkotmány és Új Lap közölte”.

Fontosabb közszereplések július – augusztus folyamán, különös tekintettel a III. Alföldi Katolikus Nagygyűlésre

Július 3-án nyitotta meg a Szociális Missziótársulat a nőnevelés reformjával foglalkozó konferenciáját, melyen Prohászka látta el az elnöki teendőket, és a zárszóban a téma fontosságát és összetettségét, az „értelmi, valláserkölcsi, esztétikai, nemzeti, szociális életre képesítő nevelés” elemeinek fontosságát.⁶⁷ A sajátos nevelési szempontokat helyezte előtérbe, mondván: „Gyöngéd, de nem gyöngye erkölcsű nőket akarunk.” Illetve: „Mi nem kicsinosított babákat, nem játékszereket, hanem egyéniségeket akarunk.” A nőnevelés helyes (keresztény) szemléletét – mint mondta –, „bele kell lehelni” a társadalomba, mert Prohászka szerint „új világ” volt kialakulóban, mely Magyarország felemelkedéséhez is vezet. Másnap szintén beszédet intézett a résztvevőkhöz, amelyen már konkrétabban a Szociális Missziótársulat feladatairól is szólt, elsősorban azt szorgalmazta, hogy feladataikat az ország egész területén lássák el, a „szociális érzés”, és az erők gyengék iránti felelősségvállalása hassa át a résztvevőket.⁶⁸ Így zárta szavait: „Jöjjön el a szociális érzés országa, legyen ez a kis ország igazi kultúrfőlény, ami nem egyéb, mint a keresztényszociális szeretet!” Az ekkor tartott lelki gyakorlatai végeztével a Szociális Missziótársulat a püspök vezetésével kiránduláson vett részt, melynek célja az Ottokár Hadiárvaház meglátogatása volt. Prohászka idegenvezetést is tartott, megköszönte a személyéhez intézett köszöntéseket, hazaszeretetre, vallásosságra és összefogásra buzdító szavakat intézett a résztvevőkhöz.⁶⁹

Júliusban Kiskunfélegyházára látogatott, ahol a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium népművelők részére szervezett továbbképző tanfolyamának záró előadását tartotta.⁷⁰ A püspök 19-én este érkezett az alföldi településre Pogány Frigyes államtitkárral (a vasútállomáson ekkor is impozáns fogadtatásban részesült), másnap reggel szentmisén vett részt, azután tartotta a tanítóképző tornatermében előadását „a világot mozgató mai társadalmi és filozófiai állapotokat főlényes szellemi magaslatról bíráló főpásztor”. Hasonló szónoki szituációban (vagyis tanítók, tanárok részére tartott előadásain) Prohászka előszeretettel kezdte gondolatmenetét a kultúra mibenlétének definíciójával, amelyet ezúttal is az ember önmeghatározásával egészített ki. Az „igazi ember” önmagát teszi azzá, méghozzá azáltal, hogy tudatosan törekszik a „szellem uralma” alá állítani egyéniségét – jelentette ki, hozzátéve, hogy ezt a szellemiséget egyértelműen a kereszténység képes a legmagasabb szinten biztosítani. „Az európai kisded kultúra majdan naggyá leendő fájának egyetlen élőképes gyökere: az evangélium” – fogalmazott, hozzátéve: „Ez a fundamentum, az egyéniségnek öntudatra ébredése.” Ismét megállapította, hogy csak a kereszténység volt képes maradandó és értékes kulturális teljesítményeket létrehozni: „Ha valaha a költészet, festészet, a muzsika, építészet nagyot alkotott, nézzük csak meg, mind,

mind végeredményében az evangélium inspirációjában leli gyökerét” – osztotta meg ismét művészetelméletének sajátos sarkkövét, s hogy még egyértelműbbé tegye álláspontját, hozzátette: „Először csak szentképeket festettek, mert mást nem tartottak érdemesnek arra, hogy formát kapjon. Amikor mást is festettek már, az aberráció volt, ha a művészi szépnek nem is, de az erkölcsi szépnek, vagy az igaznak fogalmától. Ez pedig már destrukció.” Prohászkanál a művészetek és általában a kultúra oka és célja egyaránt (szerinte az igazságot kizárólagosan hordozó) kereszténység volt, melyről ezúttal is elmondta, hogy az európai civilizáció alapja, továbbá: „Aki pedig az igazság elsőségét ledegradálja, és mást tesz helyébe, az az emberi kultúrát lefejezte. Ezen a gondolon tört meg minden kultúrdivata a múltnak, a racionalizmus, az enciklopedizmus, a reneszánsz kor ferde divathóbortjai, egészen a mai ostoba liberalizmusig, lett legyen bár akárki nagynak mondott filozófus is a vezetője.” A nagy, jelentős, de nem keresztény alapú eszméket és művészeti irányzatokat szörnyetegekhez hasonlította, melyek lehetnek ugyan erősek és hatalmasak, de valódi természetük pusztító. Többször visszatért előadásának alapgondolatára: „A kultúra lélekfölkelés. Amint az evangélium megadja az irányt: öntudatra ébredés.” Újra szóba hozta az „önszeretet” gondolatát, s ebből a nép, a faj, a „nép lelkének” szeretetére vonatkozó parancsolatot vezetett le, amelynek elemeit is sorolta: a magyar dalt, magyar költészetet, magyaros ruhaviseletet, „a romlatlan magyar vallásosságot, a tiszta magyar tradíciókat, a magyar karaktert és a kereszt szeretetét kínáló magyar fájdalmat”. Szépen hangzó, tetszetős gondolatokkal is buzdította hallgatóit: „Szeresd a hont, ha csonka is, és szeresd a népet, ha koldus is.” A magyarságot a kalitkájába, vagyis otthonába visszavágyó madárhoz hasonlította, mondván, hiába vagyunk „az antant durva vasrácsával körülvevett rab magyarok”, a hazaszeretet ehhez az országhoz köt bennünket.

A nyáron két publicisztikája is megjelent. Az *Új Lapba* írt vezércikkében a magyarság magára hagyottságának gondolatából indult ki, mondván, a trianoni békeszerződést olyanok készítették, akiknek semmi ismeretük nem volt a Kárpát-medence etnikai viszonyairól, és a magyarság sorsáról.⁷¹ Tudatlanságot, elfogultságot és könnyelműséget fedezett fel a trianoni határokat meghúzó „állítólag kultúrfölényes nemzetek” eljárása mögött, de a bölcsesség és körültekintés hiányát a magyarság sorsát illetően nemcsak a külföldi, ellenséges országok első embereiben, hanem Magyarország korábbi vezetőiben is ki akarta mutatni. Az 1918 előtti liberális kormányokat a magyar nemzet valódi karakterét és gazdagságát adó mezőgazdaság elhanyagolásával, a fővárosi zsidó vállalatok elfogult támogatásával vádolta, de folytatta a „tökkelt gondolatlanúság s önfeledés” megnyilvánulásainak felsorolását. Példaként a magyarok külföldre való utazásának szokását (szóhasználatában: „örületét”) hozta fel, amelyet nagyon elítélt, mert a külföldi utazásokon elköltött pénzeknek – szerinte – itthon jobb helye lett volna a gyermekek,

a szegények megsegítése, továbbá a keresztény sajtó és más intézmények támogatása formájában. A példa nyomán a magyar sorshoz való hozzáállásban is szemléletváltást sürgetett, különösen a tehetőseket figyelmeztette elhanyagolt hazafias kötelességükre: „Gyámolítsuk intézményeinket; tápláljuk gyermekeinket; fogadjunk nyaraltatásra véznákat s uradalmakra szegény egyetemi ifjakat. Segítsük intézeteinket. Fizessünk elő elsősorban a kimondott katolikus lapokra. Szépítsük templomainkat, s jöjjünk azáltal segítségére a műiparnak s művészetnek.” A keresztény-nemzeti társadalom „önfeledésével s bambaságával” szemben Prohászka szerint ez a hozzáállás volt csak képes a magyarság megmentésére.

Augusztusi, vidéki lapokban megjelent publicisztikája a szociáldemokrácia ostromozásával indult, ezúttal főleg azt rótt fel a baloldalnak, hogy mást se csinálnak, csak toldozzák-foldozzák eredendően is hibás ideológiai alapvetésüket.⁷² (Szellemesen fogalmazott: „Marx úr malaclopóján több folt találtatván, mint varrás a legtarkább palóc-ködmenen.”) Gúnyos kommentárokkal illetve a szociáldemokrácia társadalmi programját, amely kevesebb munkával nagyobb jövedelmeket ígér, az állami tulajdonban lévő nagyvállalatokban „passzióból” dolgozó embereket vizionál stb. Ezzel szemben – írta Prohászka – a keresztény politika által kínált gazdasági és társadalmi programot a realitások jellemzik, „a javak s a jogok igazságosabb elosztását”, és a társadalom egészének felemelkedését ígéri, s mindezt nem forradalmi úton, hanem folyamatos, organikus fejlődés révén fogja biztosítani. „Mi nem puffasztjuk fel vadállattá az embert, hogy a testvérmunkást is fejbeüsse, ha mást mer gondolni, mint Jakhecz Jákó” – fogalmazott antiszemita ízzel a szociáldemokrácia általa erőszakosnak tartott természetére utalva, viszont a veszéllyel szemben mozgósítani kívánt: „Mi az egész nemzetnek s az egész emberiségnek szociális lelkiismeretét akarjuk fölkelteni s nem osztály ellen, hanem rendszer ellen küzdünk. A társadalmi munkába nem egy osztálynak, hanem az egész társadalomnak kell beállania.” Cikkének utolsó gondolata figyelemre méltó, amikor arról írt, hogy a szociáldemokráciától elhatárolódva „a mi összetartásunk a keresztényszocializmus”. Ekkor már jó ideje alig használta az 1920-ban még sokat hangoztatott öndefiníciót, s ez annak volt a jele, hogy újra politikai fókuszába került a – nem sokkal később újra gyakran emlegetett – keresztényszocializmus. (Ld. erről alább.)

A nyár legfontosabb közszereplései Prohászka számára az augusztus 15–17. között tartott III. Alföldi Katolikus Nagygyűléshez kapcsolódtak, amelynek – az előző évi kecskeméti rendezvényhez hasonlóan – a püspök meghatározó, központi személyisége volt.⁷³ Prohászka ezúttal is két beszédet tartott, az elsőt augusztus 16-án külön nők részére szervezett gyűlésen, amelyen részt vett Farkas Edith, a Szociális Missziótársulat főnöke és Glattfelder Gyula csanádi püspök is, utóbbi külön megköszönte Prohászka („mint a magyar lelkiismeret legnagyobb

szószólója”) szavait.⁷⁴ Az ekkoriban különösen sokat tematizált erkölcsi süllyedés okai közül a család intézményének tekintély-csökkenését emelte ki, amelynek helyreállításáért a keresztény hittal felvértezett nők tehetnek a legtöbbet – mondta. Úgy vélte, a „a feminista és hasonló nőmozgalmak” már el is tűntek a magyar közéletből, szerinte azért, mert a magyar nőknek nincs ilyenekre szükségük, ellentétben a Szociális Missziótársulat által képviselt nőideállal, mely egyedül képes a helyes női szerepek társadalomban való érvényesítésére. Kijelentette: „Ne higgyük, hogy a politikai egyenlőség jelenti a szabadságot. Az igazi szabadság a szociális egyenlőség. Nincs erkölcs vallás nélkül, minden ország alapja az erkölcs, a dogmai erkölcs, amely az Istentől ered.” Kifejezte meggyőződését, hogy „a zsidók terjesztik a tévtanokat”, melyek mértelkeznek a családot és különösen a gyermekeket, ezért utóbbiakat „katolikus hitre és irredenta magyarnak kell nevelnie minden katolikus anyának”. Fontosnak tartotta, hogy tartsanak távol minden káros, a keresztény szellemiségtől és erkölcsiségtől idegen olvasmányt a fiataloktól, de általában is fokozott éberségre figyelmeztetett. Nagyon foglalkoztatta ekkor a szociáldemokrata Weltner Jakab emigrációból való hazatérése, és kifejezte örömét, hogy akadt „egy derék magyar ügyész”, aki vádat emelt ellene. A püspök dörgedelmesen ítélte el a baloldali sajtót, amely úgymond „károgó rikácsolással szállt harcba” Weltnerért.⁷⁵ A magyar nőket hazafias kötelezettségeik teljesítésére és a „destruktív” sajtó olvasásától való teljes tartózkodásra szólította fel.

A nagygyűlés augusztus 17-i záró napján részt vett Lorenzo Schioppa pápai nuncius, akinek beszéde szintén érdeklődésre tartott számot, de a legnagyobb várakozás Prohászka rendezvényt záró szónoklatát előzte meg.⁷⁶ Magyarországot vér- és lélekveszteség érte – jelentette ki, előbbi alatt a trianoni béke által az utódállamokhoz került magyarok tömegeit értette, de beszédében főleg utóbbi kérdéssel, nem kisebb veszedelemmel, mint a nemzethalállal fenyegető folyamatokkal akart foglalkozni. A veszedelemmel szemben „ideális szellemvilágunk van” – jelentette ki, gyakorlatilag hívőkre és nem hívőkre osztva az embereket, melyek közül az előbbieket a legfőbb erkölcsi törvény alkotójának alárendelt személyeknek nevezte, utóbbiak pedig szerinte nem mások, mint „szegény ördögök, nagy pofával, de üres szívvel. Nagyképű emberek álarcával, mely mögött az élet undora, az élet megvetése van.” Az Európát meghatározó keresztény kultúra háttérbe szorulásának folyamatát az eltelt három–négy évszázad hanyatlástörténeteiként írta le (jó érzékkel ezúttal sem nevezte meg konkrétan a reformációt, alighanem tanulva a korábbi vitákból), de a 16–20. századot összegzően úgy jellemezte, mint az „óriási zűrzavar” korát, amelynek általános jellemzői voltak a krisztusi tekintély és az egyház „megrendítésére” tett sorozatos kísérletek, melyeket általánosságban kísért a „világi tekintély megrendítése” és a „kultúrintézmények bomlasztása”. A biztos (katolikus egyháztól származó) útmutatás

elvesztését leginkább a liberalizmussal hozta összefüggésbe, amit azzal egészített ki, hogy nem a 19. századi szabadelvű klasszikusokat akarta ostromozni, hanem azt, amelyik „faji judeizmusánál fogva gyűlöletet liheg felénk”, s amelynek általános jellemvonása a kételkedés és a tekintélyek tiszteletéről való lemondás. Márpedig ezzel szemben kíméletlen harcot kell folytatni – jelentette ki.

Az ellenállás színtereit is megjelölte, elsősorban a keresztény-nemzeti ideológia bázisainak (keresztény házasság, családmodell, nemzet, iskolai oktatás stb.) elszánt védelmezését, és különösen a sajtóval foglalkozott. „A kereszténység által kijelölt úton megyünk, haladunk, és vereszsünk, mert kell, hogy kegyetek mind harcosokká váljanak és a lelkeket fagyasztó lehelettel szemben fényesen megállják helyüket” – fogalmazott, konkrétan említett baloldali és liberális lapokat (*Népszava, Világ, Az Est, Pesti Napló*), amelyek szerint „mérget csepegtetnek” az ajkakra – vagyis öntudatos keresztény magatartásnak az számított a szemében, ha az emberek tudomást sem vesznek ezekről, illetve bármilyen, általuk megírt tartalomról. Kitért a protestánsokkal való együttműködés helyesnek vélt tartalmáról, és ezúttal konkrétan is kijelentette, hogy a katolikusok „nem keverednek” a tanítások tekintetében, nem tartanak közös istentiszteleteket a reformátusokkal és evangélikusokkal, „de a tiszta fölséges, minket egységesítő elveket tartsuk és küzdjük értük”. Elmondott egy tetszetős hasonlatot is, amikor egy településen egy protestáns gazda adott kötelet a katolikusok harangjához, s szerint ez jól kifejezte az együttműködés helyes formáját.⁷⁷ Így fogalmazott: „Kálvinisták harangozzatok velünk, harangozzatok a közös katolikus régi hitet Jézusban, Megváltóban, kegyelemben, örök életben.” A keresztények közös „harangozásától”, a közös ellenség elleni együttes fellépéstől – érdekes megfogalmazással élve – a „katolikus front” rendíthetlenségét, megerősítését is remélte. A szabadságot csak az egyház tanításainak keretei között szabad megélni – figyelmeztetett, kijelentve, hogy az emberek a szigorú erkölcsi szabályok nélkül tönkremennek. Dörgedelmes beszédét a hallgatóság kedélyes megszólításában igyekezett feloldani, jó szónoki érzékkel kiváltva a folytatás igénylését közönsége részéről. Végül reményét fejezte ki, hogy a nagygyűlés valóban lelki feltöltődést hozott, és a résztvevőkben „a nagy gondolatok testet öltenek”.

Gyulai tartózkodása alatt megtekintette Hevesi Sándor ekkoriban nagy sikerrel játszott *Császár és komédiás* c. színdarabjának előadását,⁷⁸ valamint a záró rendezvény utáni díszében mondott köszönetet a szervezőknek,⁷⁹ majd sietve távozott, augusztus 20-án már Székesfehérváron vezette a Szent István napi körmenetet.⁸⁰ Ami pedig beszédeinek fogadtatását illeti, a legerőteljesebb kritikát ezúttal is a szociáldemokratáktól kapta, a *Népszava* vitriolos stílusban tette szóvá, hogy Prohászka politikai programhirdetésre használta a katolikus nagygyűlést (szerintük „kiragyogott a krisztusi szeretet cégére alól a gyűlölet magasra korbácsolt lángja”),⁸¹

valamint arra, hogy Weltner Jakab ellen intézzon politikai támadást.⁸² Utóbbiakat a kereszténynemzeti sajtó igyekezett visszautasítani, és általában ünnepelték az újabb politikai útmutatást megfogalmazó, lelkesítő közszerepléseket.⁸³

Prohászka Ottokár beszéde Grazban

Szeptemberben kisebb közszereplései mellett (ld. erről alább) kiemelkedő volt Prohászka erkölcsökkel, illetve általában politikai arcélének tanulságai szempontjából Grazban tartott beszéde. 1919 augusztusa után második alkalommal fordult elő, hogy külföldön került sor Prohászka közszereplésére, 1924 szeptemberében a prostitúció visszaszorításáért küzdő nemzetközi szervezetek kongresszusán. Prohászka fellépésén túl a szöveg és az annak helyet adó rendezvény felidézése a kiszolgáltatott nők és gyerekek, valamint a prostitúció történetéhez is szolgáltathat érdekes adalékokat. Ausztriába vezető útján először Szombathelyre utazott, ahol Mikes János püspöknél vendégeskedett, 18-án még felkereste a nevezetes jáki templomot, innen folytatta útját Grazba.⁸⁴

1924 szeptemberében Graz két, témájában egymáshoz szorosan kapcsolódó kongresszusnak adott helyt egyidejűleg. A Fédération Abolitionniste Internationale („nemzetközi abolicionista szövetség”) kifejezetten a prostitúció megszüntetéséért, az International Bureau for the Suppression of the Traffic in Women and Children pedig – ahogy elnevezése konkrétan tartalmazta – „a nő- és gyermekkereskedelem felszámolásáért” alakult nemzetközi szerveződés, lényegében az e célokért létrejött nemzeti egyesületeket koordináló, a Népszövetség támogatását is élvező hálózatként működött. A nők és gyermekek szexuális kizsákmányolása ellen a 19. század második felében számos mozgalom indult (például a fentiek számára is előképnek tekinthető angol National Vigilance Association 1885-ben), s a súlyos társadalmi probléma különböző egyházi és világi szerveződések létrejöttét is ösztönözte. A női egyenjogúságért folytatott, a nők szexuális kizsákmányolása felszámolásának ügyével is szorosan összekapcsolódó küzdelem a századforduló Magyarországon is fontos közéleti kérdéssé vált.⁸⁵ 1905-ben merült fel egy, az ügyet felkaroló egyesület létrehozásának gondolata, s hosszas előkészítés után 1909-ben jött létre a Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen (MELE), melynek első elnökei Prohászka Ottokár és Tisza István voltak. Tisza később miniszterelnökként is támogatta az egyesület munkáját, 1918-as halála után Prohászka egyedül látta el az elnöki feladatkört élete végéig.⁸⁶

Az első világháború súlyos veszteségei és nélkülözései (melyekhez hozzájárultak főleg a vesztes országokban kibontakozott forradalmi hullámok, polgárháborúk) súlyosbították a prostitúció helyzetét is. Az árván maradt fiatal lányok, a megélhetési gondokkal küszködő nők

gyakran kényszerültek testük áruba bocsátására, amelyet szervezett bűnözői körök még inkább kihasználtak. A leány- és gyermekkereskedelem ellen harcoló nemzeti és nemzetközi szervezeteknek (például a fentebb említetteknek) fokozott munkát adott, hogy megpróbálják gátolni a kiszolgáltatottak bel- és külföldi bordélyokba utaztatását és prostitúcióra kényszerítését.⁸⁷ A háborút lezáró békeszerződésektől a Népszövetség égisze alatt működő nemzetközi szervezetek rendszeresen tartott tanácskozásokon próbálták összehangolni tevékenységüket, közösen kialakított alapelveiket az egyes országok egyesületein keresztül a gyakorlatban is érvényesíteni. 1910-ben Párizsban fogadták el a leány- és gyermekkereskedelem felszámolására tett egyik legfontosabb kísérletet, melyet megerősített és kiterjesztett a háború után, 1921-ben megalkotott genfi egyezmény.⁸⁸

A háború utáni időszak nemcsak az elszegényedés prostitúciót súlyosbító hatásai, hanem az erkölcsi értékek általános megváltozása miatt is fokozta a szexuális kizsákmányolás lehetőségét. Egyben felerősödött az a prostitúcióval kapcsolatos régebbi keletű vita, amely nagyjából az ún. reglementáció és az abolíció híveinek összecsapásaként jellemezhető. Előbbi lényege úgy foglалható össze, hogy a pénzért nyújtott szexuális szolgáltatásokat nem lehet teljesen kiirtani a társadalomból, ezért tudomásul kell venni a létezését, viszont szigorúan szabályozni kell; utóbbi szerint viszont semmiféle szabályozottsággal nem lehet kibékülni, a jelenség teljes felszámolását kell megvalósítani. A reglementáció elvét vallók egy része elfogadottnak tartotta a hatóságok által ellenőrzött bordélyházak létesítését, amelyek így a 19. század végén, a 20. század elején számos európai országban megjelentek és működtek. (Így Magyarországon is, különösen fontos volt ezzel kapcsolatosan az 1909. évi szabályozás.⁸⁹)

A Prohászka által vezetett Magyar Egyesület a Leánykereskedelem Ellen kezdettől fogva ellenezte a bordélyházak rendszerét, hiszen utóbbiak – „utánpótlásra” irányuló szükségleteik miatt – lényegében a leánykereskedelem intézményeiként is működtek, különösen a vidékről a nagyvárosokba csábított, kiszolgáltatott fiatal nőkre tekintettel. Az 1919-től kialakuló, Prohászka által megfogalmazott és erőteljesen képviselt keresztény-nemzeti ideológia szemében a reglementáció beleilleszkedett a korábbi, Magyarország romlásáért felelőssé tett „liberális” korszakról alkotott képbe, amely azáltal, hogy bár szabályozta, de eltűrte az erkölcstelenséget, a kíváncs, keresztény Magyarország felépítését is gátolta.⁹⁰ A MELE közgyűlésein elnöklő és az erkölcs-, valamint nővédelemben útmutató beszédek tartó Prohászka elvei meghatározták a szervezet, valamint a hasonló, zömmel egyházi háttérű társadalmi egyesületek tevékenységét. Például a püspököknek az az elve is, miszerint nagyon fontos, hogy az egyén magánéletében stabil, keresztény erkölcsökre támaszkodó, egyházi útmutatásokat szem előtt tartó magatartást

valósítson meg, de az is, hogy a keresztény erkölcsi tanításokat a magyar állam intézményein keresztül ültesse át a gyakorlatba.

Az 1920-as évek elején a közerkölcsök védelmére irányuló erőfeszítések a közélet egyik fontos problémakörét alkották, maga Prohászka is lényegesnek tartotta, hogy ezekben a kérdésekben állást foglaljon. (A Trianon utáni gazdasági, társadalmi és a politikai rendszert illető újjáépítést korábban is gyakran a keresztény erkölcsök újjáélesztésének igényével kapcsolta össze.) Azok közé a keresztény-nemzeti ideológia iránt elkötelezett közszereplők közé tartozott, akik folyamatosan szorgalmazták az elveiket érvényesítő törvények elfogadtatását, illetve miniszteri vagy éppen helyhatósági rendelkezések kieszközlését. Így az említett genfi egyezmény elfogadása által előidézett helyzetben kézenfekvőnek tűnhetett, hogy a MELE nemzetközi ernyőszervezetének kongresszusán előbb-utóbb nemcsak a hazai egyesületet, hanem egész Magyarországot, sőt, az annak érdekeivel azonosított katolikus egyházat is képviselje. Az egyház nemcsak a kongresszus témakörét, hanem magát a rendezvényt is fontosnak tartotta, Zichy Gyula (ekkor még hivatalba nem lépett, csak kinevezett) kalocsai érsek például már 1924 áprilisában főegyházmegyeje papsága figyelmébe ajánlotta a szeptemberben Grazban tartandó, „a kath.[olikus] egyház szempontjából, de országos érdekből is felette fontos kongresszust”.⁹¹

A grazi tanácskozáson 25 ország képviseltette magát, a küldötteket vagy az adott kormányzat, vagy a leánykereskedelem ellen küzdő helyi egyesület delegálta, illetve az egyes delegációk mindkét minőségű személyeket is magukba foglaltak, például Magyarország kapcsán is ez volt a helyzet. A téma fontosságát és a kérdésben a nemzetközi együttműködés iránti igényt mutatta, hogy különböző politikai berendezkedésű európai országok is elküldték képviselőiket (a nyugati nagyhatalmak és a házigazda, Ausztria mellett például a kisantant országai, de még a Szovjetunió is), az európaiak mellett ott volt például Argentína, Kína, India, Kanada, az Egyesült Államok és Uruguay küldöttsége is.⁹²

A magyar állam képviseletében Schäffer Jenő rendőrfőtanácsos utazott Grazba, aki 1911-től egészen 1933-ig a rendőrség erkölcsrendészeti osztályának vezetője volt. A MELE-t Prohászka mellett Latinovits Róza főtitkár képviselte, valamint részt vett még a tanácskozáson Rosenberg Augusztá, a Magyarországi Nőegyletek Szövetsége elnöke. Magáról a kongresszusról, és Prohászka szerepvállalásáról a hazai sajtó szeptember elején is hírt adott,⁹³ kiemelve, hogy ott a püspök központi jelentőségű beszédet fog tartani. A kongresszus több napos tanácskozásának lényegét a különböző országok ismertető előadásai és közös állásfoglalások kialakítása alkotta. Schäffer Jenő és Latinovits Róza a leánykereskedelem ellensúlyozására hozott magyarországi intézkedéseket ismertették, amelyek részben megfeleltek a többi országban tapasztalható kezdeményezéseknek, részben bizonyos sajátosságokat is felmutattak. A trianoni béke

egyik sajátos következménye volt például, hogy az elszakított területekről menekültként Magyarországra érkező, vagy éppenséggel innen továbbinduló nők különösen ki voltak szolgáltatva a prostitúcióra kényszerítés veszélyének, ezért a MELE 1923-tól megszervezte a pályaudvari figyelő- és segítő szolgálatát, melyet a rendőrhatóságok is határozottan támogattak.⁹⁴ Latinovits Róza beszélt továbbá az erkölcstelenséget terjesztő sajtócikkek, képes folyóiratok és plakátok elleni küzdelemről is, hangsúlyozva, hogy törekvéseiket az erkölcsrendészeti hatóságok határozottan támogatják.⁹⁵ Utóbbiak tárgyában a kongresszus külön határozatot is hozott,⁹⁶ részben a magyar fellépés felkarolásával. A MELE a magyar nők külföldre szállítását különösen súlyosnak és aggasztónak tekintette, adataik voltak arról, hogy nemcsak a nyugat-európai bordélyokat árasztották el velük, hanem sokan dél-amerikai leánykereskedők áldozataivá váltak.⁹⁷ Sürgette az ilyen bűnözői körök nemzetközi összefogással való felszámolását. A küldöttek felszólalásaiból és a kongresszus határozataiból összegző benyomásként két tendencia emelhető ki: Egyrészt a leánykereskedelem és a prostitúció számos irányba elágazó, összetett problémakör volt, melynek kiemelték egy-egy jelenségét (például a rendőrhatóságok szerepét, az erkölcsökre veszélyes kulturális termékeket, a higiéniát stb.), melynek megoldását egyöntetűen az abolicionista felfogás érvényesítésében, vagyis a prostitúció szabályozott mederben tartása helyett annak szigorú felszámolásában jelölték meg a kapcsolódó tevékenységekkel együtt. (Más kérdés, hogy alkalmasint kevesebbet foglalkoztak azzal, hogy a testüket áruló nők jórészt maguk nem bűnözők, hanem áldozatok voltak.) Határozat született továbbá az erkölcstelenséget, vagy közönséges szexuális tartalmakat közvetítő kiadványok visszaszorításáról, továbbá arról, hogy a leánykereskedelemnek a bordélyházak mellett a vendéglátóipar, a mulatók is célpontjai voltak, ezért azokban limitálni akarták a külföldi női alkalmazottak arányát. Másrészt próbáltak magyarázatot találni a modern kori prostitúció kiváltó okaira, gyökereire.⁹⁸

A modern kori erkölcstelenség okainak feltárása állt a középpontjában Prohászka Ottokárnak a rendezvényt lezáró díszközgyűlésen elmondott beszédének is, amelyet a grazi Stephaniensaal-ban tartott 1924. szeptember 21-én.⁹⁹ Előtte került sor a kongresszus résztvevőinek ünnepléses fogadására, amelyen Michael Hainisch Ausztria köztársasági elnöke üdvözölte a küldötteket. Úgy ítélte meg, hogy országa jó úton jár a prostitúció visszaszorításában, amely azt is bizonyítja, hogy alapvetően a gazdasági talpraállás, az életszínvonal emelkedése segít leküzdeni ezt a súlyos társadalmi problémát. Szólt a résztvevőkhöz Anton Rintelen, Stájerország kormányzója, és Vinzenz Muchitsch, Graz polgármestere is.

Prohászka nagy ívű beszédében¹⁰⁰ a tőle megszokott lendületes szónoklat keretében, élénk képekkel festette le a prostitúció káros társadalmi hatásait, beszédének középpontjában a kultúra, az európai civilizáció tragikus leromlása állt. Ennek egyik súlyos jelét mutatta ki a

szexualitás elfajulásának jelenségében, megrázó szavakkal írta le a nemi betegségben sínylődők, különösen az ilyen családokban született gyermekek sorsát, és leszögezte: „Kötelességünk, hogy merjünk csapást mérni a bordélyházak egész intézményrendszerének, a prostitúció szabályozásának, a leánykereskedelemnek, a fertőzések és a romlottság okozta nyomornak az alapjaira, amely ebből az erkölcstelen és egészségtelen fekélyből származik.” Részletesen beszélt a különböző civilizációk és kultúrák szexualitáshoz való káros viszonyáról (értelemszerűen a kereszténységben jelölte meg az egyetlen ideális erkölcsi-kulturális alapot), és különösen a modernizációnak az erkölcsökre gyakorolt negatív hatásait elemezte. Az egészségvédelemmel foglalkozó szervezetek munkáját nagyon jónak, de távolról sem elegendőnek tartotta, és semmilyen, a prostitúciót eltűrő, de azt állami szabályozás alatt tartó rendszert nem tudott elfogadni. Erkölcsi alapon tartotta elfogadhatatlannak, hogy az állam tudomásul vegye a bordélyházak létezését. Más beszédeihez hasonlóan a szexuális elfajulásért, az erkölcsök megromlásáért felelőssé tette a szépirodalomban, társasági lapokban, színházi darabokban, mozifilmekben ábrázolt tartalmakat, a divat és a szórakozás (például a modern táncok) erkölcstelenségét, kimondatlanul is utalva a nyilvánosságra kerülő tartalmak hatósági szabályozásának szükségességére. Bár elismerte, hogy a keresztény kultúrát hangoztató országokat is megfertőzte az erkölcstelenség, lendületes szónoklatának konklúziójaként mégis azt fogalmazta meg, hogy csak a keresztény erkölcsi alapok megerősítése jelenthet garanciát a nemkívánatos társadalmi folyamatok felszámolására. „Nem kétséges, a dekadencia korában élünk” – jelentette ki, majd pontosított: „Nem a kereszténység dekadenciája ez, mert a kereszténység erőteljes és stabil, de az értelem dekadenciája, az apátia és a hit elvesztése azok, amelyek miatt az emberek magukévá teszik a materializmus hitvallását és a vágy kielégítését. Ez a társadalom erkölcsének, a morális nevelésnek, a szellemi és szexuális kultúrának a destrukciója.” Statisztikákat is idézett a nemi betegségek robbanásszerű terjedéséről, a kizsákmányolt és modern rabszolgaságba taszított nőkről. Követelését egyértelműen és hatásosan fogalmazta meg: „Semmilyen formában nem szabad támogatnunk a romlottságot; fel kell számolnunk a bordélyházakat és a szabályozásokat, azért, mert azok közbotrányt és erkölcsi tévelygést képviselnek. Meg kell szabadulnunk mindentől, ami gyengíti, irritálja vagy megöli az erkölcsi érzéket; el kell vetnünk mindent, ami a cinizmus, a képmutatás ízlelgetése, vagy amely tompítja az emberi értelmet.”

A magyar közéletben Prohászka grazi beszédének a visszhangja mérsékelt maradt. Volt olyan tudósítás, mely pár gondolatot közölt a szövegből,¹⁰¹ érdekes módon megemlítve azt, hogy a társadalom leromlásának ecsetelésekor Nietzsche is hivatkozott. (Ez az utalás egyébként nem szerepelt a kongresszus összefoglaló kötetében megjelent szövegben.) A sajtókommentárok közül volt, amely üdvözölte, hogy Prohászka bátran hozzá mert nyúlni a szexualitás

kényes kérdéséhez,¹⁰² és a nemi betegségekkel kapcsolatos felvilágosító munka fokozását szorgalmazta. Mások a MELE tevékenységének ismertetését tartották fontosnak a grazi kongresszus kapcsán, például a Belügyminisztérium utasítására a rendőrhatalóságok által támogatott, pályaudvarokon és határátkelőknél kialakított missziókat, különösen az elszakított területekre irányuló leánykereskedelem visszafogására.¹⁰³

Érdekes és egyben jellemző, hogy a grazi kongresszusról – Prohászka beszédét is beleértve – a leginkább terjedelmes formában nem valamely keresztény-jobboldali sajtótermék, hanem a liberális *Világ* közölt tudósítást.¹⁰⁴ Ennek oka (és a hazai jobboldali sajtónak az esemény kapcsán tanúsított inkább tartózkodó hozzáállása) egyértelműen azzal függött össze, amit a *Világ* tudósítója a grazi rendezvény kapcsán a „valódi népszövetség” megnyilvánulásaiban látott. A kongresszuson ugyanis nemcsak a nyugati hatalmak, de még a Magyarországgal ellenséges kisantant országai is megjelentek, s a rendezvény összességében éppen azt demonstrálta, hogy a különböző nemzetek, politikai rendszerű államok nemzetközi együttműködésével lehet eredményesen fellépni a kizárólag nemzeti hatáskörű, vagy egy-egy vallásfelekezetre koncentráló kezdeményezések helyett, illetve mellett. Feltűnő volt például, hogy a magyar katolikus püspök mellett az osztrák evangélikusok vezetője és egy izraelita rabbi is kifejtette, közösségeik mennyire elkötelezettek az erkölcstelen tendenciák visszaszorítása iránt. Az említett Rintelen kormányzó továbbá az osztrák keresztényszocialista pártban, Muchitsch grazi polgármester pedig a szociáldemokrata pártban politizált, és nyilvánvaló volt, hogy Magyarországon elképzelhetlen lett volna, hogy Prohászka például utóbbival közös rendezvényen lépjen fel. Johannes Ude katolikus teológus, az osztrák keresztényszocialista mozgalom később „grazi Savonarola”-nak nevezett tagja által a különböző nemzetek és vallásfelekezetek „kívánatos harmóniájaként” jellemzett rendezvény prostitúcióellenes céljai teljesen egybecsengtek a Prohászka által is képviselt magyar keresztény-nemzeti politikával, a megvalósulás körülményei azonban inkább kényelmetlennek tűnhettek számukra.

Prohászka közéleti aktivitása Grazból történő hazaérkezését követően sem csökkent, sőt, ekkoriban mintha a leánykereskedelem és a társadalmat fertőző erkölcstelenség elleni küzdelem az átlagosnál is jobban foglalkoztatta volna. Október 9-én újra feltűnt egy szociális munkával foglalkozó nemzetközi rendezvényen.¹⁰⁵ A Nemzetközi Gyermeatmentő Szövetség ugyanis Budapesten folytatta korábban Bécsben megkezdett tanácskozását, melynek a genfi egyezmény ratifikálása is témája volt. Ennek a leány- és gyermekkereskedelem felszámolásáért küzdő szervezethez hasonló nemzetközi szövetségnek a hazai Országos Gyermekekvédő Liga jelentette a magyarországi egyesületét, melynek munkájában Prohászka szintén elnöki teendőket látott el. Itt azonban más minőségben (a Magyar Vöröskereszt Egyesület alelnöki minőségében) vett

részt. A rendezvényen – más prominens személyiségek mellett – Habsburg Albrecht főherceg és Apponyi Albert is a genfi nyilatkozat ratifikációját és a gyermekvédelem ügyének erősítését hangsúlyozták. A püspök Apponyit követő, német nyelvű felszólalása szempontunkból azért is érdekes, mert Prohászka arról beszélt, hogy a „mindenféle internacionális szervezkedés közül leginkább szívünkhöz nőtt a genfi szózat”.¹⁰⁶ (Az alapvető gyermekjogokat deklaráló dokumentumot előző évben fogadta el a Népszövetség, vagyis Prohászka – körültekintően ugyan, de – a versailles-i békerendszertől való elhatárolódását is kifejezésre juttatta.) A szózatról egyébként azt is elmondta, hogy „fajnevelő törekvést” fedezett fel abban, „amely éppen a finomabb kötelességtudást akarja a nemzetben nagyobb mértékben kifejleszteni”. (Sikerült ezt olyan körültekintően fogalmaznia, hogy a vele inkább kritikus sajtó elégedetten konstataálta, miszerint Prohászka „elfelejtette kurzus múltját, a szeretetnek azt a nemes példáját magasztalta, amely faji, nemzetiségi és hitbeli eltérésektől mentesen akar minden gyermeknek segíteni”.¹⁰⁷ A katolikus püspöki kar október 15-i tanácskozásán örömmel rögzítették, hogy Prohászka a „püspöki kar megbízásából” [!] részt vett Grazban a „nyilvános erkölcstelenség ellen tartott nemzetközi gyűlésen, s ott fényes beszédet mondott”.¹⁰⁸

Ezután a grazi kongresszussal kapcsolatos következő közszereplése a MELE október 22-i közgyűlése volt a pesti vármegyeházán, ahol elnöki teendőket látott el.¹⁰⁹ A prostitúció és a reglementáció végleges megszüntetése, a „nemzet erkölcsi színvonalának emelése érdekében tett intézkedések” mellett Latinovits Róza és Rosenberg Augusztina beszámoltak a Grazban hozott határozatokról, a nemzetközi kongresszus eredményeiről. Terjedelmesebb sajtókommentár a MELE értekezlete kapcsán ezúttal a szociáldemokraták lapjában látott napvilágot.¹¹⁰ Ha hihetünk a tudósításának, amikor elhangzott, hogy a Szovjetunió is képviseltette magát Grazban, Prohászka közbeszólt: „A szovjet megbízottat ki kellett volna dobni.” Ami pedig magát a prostitúció elleni harc témáját illeti, a *Népszava* kifejezte egyetértését a nemes céllal, de úgy vélte, az igazi „nagy nyilvánosház” maga a korabeli magyar társadalom, s a nők szexuális kizsákmányolását nem a MELE és a hozzá hasonló egyesületek fogják megszüntetni, hanem egy igazságosabb társadalmi berendezkedés. „De addig is némileg élni kell, némileg élni kell, s talán lehetne a szükséges rosszat csöndesíteni, veszélytelenebbé tenni” – vélekedett. A „gondolatszabadság egyetemes megfojtását” magában hordó, veszélyes tendenciának tartotta, hogy az erkölcsvédők hatósági cenzúrát követeltek az irodalmi és bulvárlapok, a színházak, valamint a mozik vonatkozásában. (Főleg utóbbiak esetében volt érdekes, hogy a MELE-nek is jelentős bevételei származtak a mozgófilmek forgalmazásából.) A nyilvánosházakban és a vendéglátóhelyeken a külföldi nők alkalmazásával kapcsolatosan bevezetni tervezett létszámkorlát okán pedig úgy vélekedett: „Ez még jobban tetszett: védővámokat a honi ipar számára, a hungara-

tenyésztés maradjon Hungáriában, és büszke intézményünket, a numerus clausust ivarszervi irányban is ki lehetne fejleszteni.”

A magyar politikai döntéshozatal azonban ezzel ellentétes irányba, a reglementáció megszüntetése, és a prostitúció minden formájának hatósági szankcionálása felé mozdult el. Nyilván a grazi kongresszusnak, a MELE és Prohászka fellépésének is komoly szerepe volt abban, hogy az országgyűlés ratifikálta az 1921-es genfi egyezményt (1925. évi 19. tc.), a belügyminiszter rendeletet bocsátott ki a 12–40 év közötti nők külföldi államokba szóló útlevélekérelmek különleges elbírálásáról, az igazságügyi tárca pedig a leánykereskedelem elleni nemzetközi egyezmények szigorú végrehajtásáról, és általában a hatóságok erőteljesebben felkarolták a prostitúció elleni egyesület tevékenységét.¹¹¹

Prohászka a XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésen – erkölcstelenség elleni küzdelemben és a szélsőjobboldal védjegyeként

Az 1924. évi nagygyűléssel kapcsolatos várakozások messzemenőig kedvező légkört teremtettek Prohászka számára. A rendezvény előtt borítékolható volt, hogy nemcsak a nagy tömegek fogják demonstratív módon igazolni a katolikus egyház társadalmi befolyását (a sajtóhírek szerint az eucharisztikus körmeneten mintegy 200 ezer ember vett részt!), hanem a nagygyűlés közéleti-politikai vonatkozásai is. Csernoch János esztergomi érsek nagygyűlést előkészítő gondolataiban elsősorban a lelki vonatkozások kerültek előtérbe.¹¹² Meg volt arról győződve, hogy a rendezvény nem kevesebbet jelent a magyar katolikusok számára, mint egyszerre a „vigasztalódás és megnyugvás erőforrását, mely fölébreszti boldogságunk öntudatát, amiért katolikusok vagyunk”, továbbá „apostoli szellemet hevíti”, a testvéri szeretet ápolását szolgálja. A részletes program valóban sokrétű volt, és – az előkészületekkel együtt – négy napon keresztül a nagygyűlés nemcsak a tömegdemonstrációknak, hanem valamennyi katolikus társadalmi egyesület és szervezet tanácskozásának, a szerveződésnek is tág teret adott.¹¹³ A nagyszabású nyilvános előadások közül (Prohászkaé, illetve a megnyitó szavakat tolmácsoló Apponyi Alberté mellett) két szónoklat keltette fel leginkább a közvélemény figyelmét: Lorenzo Schioppa pápai nuncius és Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszteré. Előbbi (egyébként olasz nyelvű) beszédét egy magyar mondattal vezette be: „Hiszek Magyarország feltámasztásában.” A tomboló ünneplés nemcsak a gesztusértékű magyar szavaknak, hanem a „magyar Hiszekegy” utolsó sorából merített – nemzeti és keresztény közéleti törekvéseket összekapcsoló – megnyilatkozásnak is szólt.¹¹⁴ Klebelsberg pedig nyíltan kijelentette, hogy egyrészt az iskolai oktatás továbbra is döntően a történelmi keresztény egyházak kezében marad, sőt, e szerepvállalásukat erősíteni kívánja, másrészt pedig elvi alapon is „ellensége az állam és egyház

elválasztása tanának” és a szekularizációnak, tekintettel arra, hogy „az állami eszközök nem elégségesek a lelki rekonstrukcióra”.¹¹⁵

Őt követte Prohászka beszéde.¹¹⁶ Valamennyi sajtótudósítás kiemelte már beszéde kezdetén is a felfokozott várakozást, a püspök személyének népszerűségét. (Például: „majd hirtelen formális tapsorkán tört ki, amidőn a gyűlés publikuma megpillantotta az előadói emelvényhez lépő Prohászka püspököt”, „a lelkes szeretet oly tombolással fogadta, aminő az ébredő kereszténység kiváló vezéralakját illeti” stb.) Beszédét gyakran szakították meg lelkes helyeslések, zajos tetszésnyilvánítások, s a vasárnapi előadások sorát záró beszédet, „a nagygyűlések népszerű szónokát” percekig tombolva ünnepelték.

Pedig Prohászka beszéde – a felfokozott érzelmi állapot kiváltása ellenére – meglehetősen sötét színezetű, tragikus képet rajzolt a korabeli erkölcsi állapotokról. A világi élvezetek iránti szenvedélyek sorra vételén át fokról-fokra jutott el az erkölcsöket legsúlyosabban fenyegető szexuális kicsapongások bírálatahoz. Szenvédélyesen kiállt a katolikus egyház házasságról és párkapcsolatokról való tanítása mellett, ennek fontosságára – mint az erkölcsös társadalmi berendezkedés egyetlen biztosítékára – hívta fel hallgatói figyelmét. Az erkölcsi elfajulás, az emberi és közösségi értékek tagadása szimbólumaként Friedrich Nietzsche és Ady Endre nevét említette, utóbbinak felemlgetve nemi betegségbe torkolló, élvhajász életmódját.¹¹⁷ Prohászka szenvédélyesen kelt ki a prostitúció ellen, nemcsak megindokolta e jelenség társadalmi veszélyességét, hanem erőteljes állami beavatkozást, a nyilvános házakkal szembeni hatósági fellépést is sürgetett. Fontos elem volt beszédében, hogy a prostitúció kapcsán nemcsak a nőkről, hanem az azt igénybe vevő férfiakról is elítélően nyilatkozott, egyformán felelőssé téve őket az egészségügyi és társadalmi szempontból káros jelenségekért. Az általa alkalmazott szónoki eszközök együttesen fejtették ki hatásukat. Mondanivalóját például statisztikai adatokkal illusztrálta, szónoki kérdést tett fel („Mit kell ezekkel az állapotokkal szemben tenni?”), hatás-szünetet kiváltó megállapításokban összegzett („A mi kultúránk barbársága a szexuális élet nyomában fakad.”) stb. Nem tartotta elfogadhatónak a társadalmi kényszerhelyzetekkel (szegénység stb.) való magyarázatokat, a káros jelenségek felületi (egészségügyi) szempontú kezelését, és a tehetetlenség álláspontját. (Sőt, hangsúlyozta, hogy a keresztény tanítások sikerében elkötelezetten hinni kell.) Beszédének konklúziója az ifjúság védelmére, a divatjelenségek elítélésére és a következő generációk erkölcsös nevelésének előkészítésére futott ki. (Érdekes még, hogy a külföldi összehasonlításban példaként protestáns államokra hivatkozott, ami megerősíti, hogy Prohászka az erkölcsi kérdésekben is interkonfesszionális, felekezeti határokon felülemelkedő, keresztény álláspontra helyezkedett.)

A püspök más-más hangsúlyokkal, példákkal és gondolatmenettel, de lényegében ugyanazzal a tartalommal töltötte meg a magyar katolikusok seregszemléjén elmondottakat, mint két héttel korábban a teljesen más körülmények és közönség előtt tartott grazi beszédét. A nyilvános erkölcstelenséggel, a túlfűtött és bűnökbe torkolló szexuális magatartással való szembefordulásának célja ezúttal nyilvánvalóan a társadalom közéleti indíttatású mozgósítása, a kereszténynemzeti politika erkölcsi megalapozásának szándéka volt, ellentétben a prostitúció elleni küzdelemben „szakmainak” számító nemzetközi kongresszussal. Utóbbin inkább csak utalásszerűen foglalkozott a számára egyedüli megoldást jelentő keresztény erkölcsöknek a társadalom és az állam alapjává tételével, az októberi nagygyűlésnek ez sokkal inkább központi gondolatává vált. Prohászka azt sem rejtette véka alá, hogy nemzetközi és hazai közszereplése számára fontossági sorrendet is jelentett. „Sok minden megmozdult ez ellen” – mondta a prostitúció elleni küzdelemre utalva, majd így folytatta: „Történtek tiszteletreméltó internacionális fellépések. Ott van a Leánykereskedelem Elleni Nemzetközi Egyesület. Ott van a pornográfia elleni küzdelem, ez is internacionális. A gondolat az állami törvényhozásba is föl van véve. Ott [...] van a Grácból kiindult mozgalom a nyilvános erkölcstelenségek ellen.” Konklúzióját ezekről a nemzetközi kezdeményezésekről nyilvánvalóvá tette: „De mindezek csak feljajdulások, holott valóságos rémkiáltássá kellene fokozódniok. Megremegések ezek, amelyeknek megrendüléssé kell növekednie. Nekünk katolikusoknak elsősorban kötelességünk, hogy mind e törekvésekből kivegyük részünket. Nekünk elsősorban feladatunk, hogy ezzel a rémséges nemzeti és emberi [sic!] veszedelemmel szemben gátat emeljünk, annak az etikai, gazdasági és szociális okait kutassuk, hogy azután kezet fogva mindenkivel, képesek legyünk – nem mondom, letörni, de töltést, hatalmas bástyát építeni a végveszedelemmel szemben.”

Prohászka beszédének komoly közéleti következményei, utóhatásai voltak. (Mozgósító hatására példa, hogy az Országos Szent Gellért Egyesület már a nagygyűlés idején tartott rendezvényén Prohászka beszédének hatására szólította fel a hatóságokat a prostitúció elleni harcra.¹¹⁸) A püspökhöz közel álló, keresztény-nemzeti sajtó rendkívül pozitívan nyilatkozott általában a katolikus nagygyűlés sikereiről, benne Prohászka beszédéről is. Egyikük szerint a nagy tömeg által támogatott rendezvény valóságos bizonyítéka a magyarság élni akarásának, motorjává válik a keresztény-nemzeti megújulásnak, azonban felhívta a figyelmet a közéletre gyakorolt – kíváncsúnak tartott – következményekre is: „Az évről évre mind nagyobb méretekben megújuló és visszatérő katolikus nagygyűlések nagyszerű bizonyítékai annak, hogy a magyar keresztény eszme nem lanyhult el és nem senyved, akármennyire is szeretnék ellenfelei ezt elhitetni. A katolikus nagygyűlések nem csupán lelkes tüntetések a magyarság keresztény volta mellett, hanem az újjáépítés munkájának hatékony tényezői is. A rajtuk elhangzott tervek

és kívánságok átmennek a köztudatba és megvalósulásuk útján évről évre új és új javaslatokban, tervekben és törekvésekben nyernek támaszt.”¹¹⁹ A vezércikket író publicista (talán a szerkesztő, Bajcsy-Zsilinszky Endre) le is vonta azt a tanulságot, hogy a „magyar fajvédelem” alapja a kereszténység, így a nemzeti mozgalomnak szükségképpen kell kapcsolódnia a vallássosság reneszánszával. A „szeretet és tiszta erkölcsös élet boldogító és megváltó erejéről” szóló „gyönyörű” beszédek kapcsán egyes kommentárok felhívták a figyelmet a kereszténység sajátosan értelmezett (a krisztusi szeretetet harcias nemzeti önvédelemmel párosító) bemutatására, s ebben nem nehéz a Prohászka-ra való utalást sem felfedezni: „Az ékesszavú és nemes szellemtől áthatott mesterek azonban nem a tétlen és lemondó szeretetre, hanem a védő harcra is edzett szeretet alkalmazására tanítottak.”¹²⁰

A jobboldalon talán Turi Béla foglalta össze legigényesebben a nagygyűlés tanulságait.¹²¹ Úgy vélte, a rendezvény méretei, tömegtámogatása önmagáért beszél, mutatja a magyar katolicizmus erejét, és a „gáncsvetésekkel” (a „radikális” sajtó támadásaival) szemben szó sem volt támadó fellépésről. Turi szerint a nagygyűlés egyértelműen a katolicizmus belső megújulását és világméretű küldetését demonstrálta: „A katolicizmusban mutatkozik be a legerősebb fundamentum, melyre egységesebb, erkölcsösebb, ideálisabb emberiséget felépíteni lehet.” A nagygyűlési beszédek (így értelemszerűen Prohászkaé is) pedig azt bizonyították, hogy „a katolicizmus az egész életet átfogja, [...] az emberi lét minden kérdésének területén”. E hatalmas erkölcsi erőnek a nemzet érdekében való konstruktív hasznosulását igazolták Klebelsberg szavai – írta –, s a legfőbb tanulságot abban állapította meg, hogy alapvetően a közélet csak két részre osztható: a katolicizmus által belülről átformált, „új, jobb világot” építő keresztényekre illetve azokra, akik elszakadtak a vallástól. Ez pedig mozgósító feladatokat ró mindarra, „aki hitével, műveltségével, értelmeivel, világszemléletével a kereszten csüng” – vélekedett.

A Bethlen-kormányt támogató, a „fajvédő” szélsőjobboldaltól elhatárolódó kommentárok¹²² inkább a nagygyűlés erkölcsi, a szeretet elmélyítésében megmutatkozó üzenetére helyezték a hangsúlyt, mely társadalmi békét és felemelkedést teremthet. Hasonló hangot ütött meg Rákosi Jenő lapja is vezércikkében, felsorolva a szónokokat, akik „emlékezetessé tették e napot szónoklatukkal”, kiemelve, hogy az egyházak és a „magyar rabsors” közötti szoros kapcsolatot mindegyikük érintette valamilyen módon.¹²³

Érdekes módon az egyházi közvéleményben a nagygyűlés sikerével kapcsolatosan kétkedő hang is megfogalmazódott, félve attól, hogy az ünnepélyes „gyönyörű beszédekből” mi valósul meg a hétköznapi valóságában.¹²⁴ A szerző úgy vélte, az aktuális helyzetben nem katolikus pártra, vagy a meglévő (a nagygyűlésen demonstratív módon fellépett) hitbuzgalmi és társadalmi szervezetek fejlesztésére kell a hangsúlyt fektetni, beleértve a szervező Országos

Katolikus Szövetséget is, hanem a főpapság irányítása mögött felsorakozó egyházközségekre. (Az egyház egyetlen jogi reprezentánsa a hierarchia – írta –, „ez kétségbevonhatatlan alaptétel”). Bizalmas feljegyzésében a pápai nuncius is inkább elégedetlen, kételkedő hangot ütött meg: „Azt, sajnos, mindenki tudja, hogy gyakorlatilag mennyit érnek ezek a nagygyűlések általában. Különösen itt, ahol nem vitatják meg a kongresszus elé vitt témákat, nincs napirend, nem foglalják össze a nagygyűlések javaslatait, hanem csak egyszerű, ha úgy tetszik, nagyszerű, tapsvihart kiváltó szónoklatok vannak, amelyeknek nem csupán gyakorlati hasznuk nincs, de olykor még ártanak is.”¹²⁵ Ez utóbbira volt példa szerinte Prohászka beszéde, főleg azért, mert a püspök olyan nyíltan beszélt az erkölcstelenségekről és a szexualitásról, ami katolikus rendezvényen elfogadhatatlan, mint írta, nemhogy a fiatal nők, de „még a falak is belepirultak”.¹²⁶

A későbbiek szempontjából legfontosabb, kritikus kommentárok azonban a liberális és baloldali sajtóban jelentek meg, egyesek magát Prohászkát is tollhegyre vették. *Az Újság* rövid glosszájában arra figyelt fel, hogy Prohászka az erkölcsi állapotok megközelítésekor és a következtetések megfogalmazásakor ezúttal egy szót sem szólt a zsidóság szerepéről, s ez fontos újdonsága, az erkölcsi problémák felekezeti szempontoktól mentes megközelítése volt szavainak: „Végre egy erkölcsrajz, melyet Prohászka Ottokár püspök úr zsidó-kréta nélkül rajzol meg. A blázirtság, a féktelen materializmus, a szerelmi túlfűtöttség zsidóság nélkül is konstatálható, persze nem a hordón, hanem a katolikus nagygyűlés tiszteletreméltó emelvénnyel. Itt a püspök nagyon jól tudja, mi az igazság, ott azt, hogy mitől döglök a légy. Vagy nem is a légy?”¹²⁷ Több szerkesztőségi jegyzetében is foglalkozott a szónoklatokkal a szociáldemokraták sokat támadott napilapja.¹²⁸ Úgy vélekedtek, hogy a hitéleti tevékenység csak ürügyet jelentett, sokkal inkább „politizálás folyt az idei katolikus nagygyűlésen, aminthogy nem panaszkodhatott a politizálás hiánya miatt az idei nagygyűlésnek tizenöt másik elődje sem”. A publicista úgy fogalmazott, hogy nincs is kifogásuk a politizálás ellen, csak ezt nem egyházi köntösben, egyházi zászlók alatt kellene tenni, ráadásul a hangzatos jelszavak (elsősorban a szeretet) csak frázisok. („Szép szavak kábító tömjénfüstje felhőzött a vasárnapi gyűlésen is, ámde ezen az illatos felhőn keresztül úgy meredt ki az ecclesia militans [= harcos egyház] komor és kíméletlen arca, mint a szépség és jóság rózsacsokrából a sziszegő viperafej.”) Politikai demonstrációnak tartották az eucharisztikus körmenetet is, mondván, csak a templomi zászlókat hozták ki az utcára, miközben a „jogfosztás és kurzusgyakorlat kitiltotta a munkásosztályt az utcáról”. Külön kritizálták Klebelsberg beszédét, aki „föllépett a harcos egyház pódiumára”, és nem foglalkozott a dolgozó emberek igényeivel (például a földkérdéssel), s a szép jelszavak kapcsán kilógott a tömjénfüst alól az „aranyba kovácsolt lóláb”. Kifogásolták a legitimista agitációt (a nagygyűlés valóban külön táviratban köszöntötte Horthy Miklós kormányzó és a pápa mellett a királyi családot is),

a beszédek fölényes magabiztosságát, a pompázatos külsőségekkel körített hatalmi mámort, a felvonulás közben keresztény lapokra való előfizetés-toborzást, valamint az elvek és a gyakorlat közötti különbséget. („A krisztusi kereszténység semmiesetre sem az ecclesia militans kereszténysége.”) Prohászkaát illetően így fogalmazott a lap: „A székesfehérváriak közismert »aranyaszájú« püspöke megint jól eldörögte jól ismert szólamait a nemi életéről, materializmusról, erről-arról. (Sőt, még Ady Endre nevét is a szájába merte venni.)” A nagygyűlésen szintén felszólaló Wolff Károly erőteljesen mozgósító szónoklata kapcsán arról írtak, hogy a szeretet szava „idegenül hangzó jelszóvá senyved” a katolikusok körében. Összességében a *Népszava* úgy ítélte meg, hogy „három nyílt sebe a magyar életnek világolt meg a katolikus nagygyűlésen: a földreform, a kiengesztelődés, a magyar állam oktatási jogainak teljes épsége – a múlt sötét hatalmaival szemben a magyar nép demokratikus erejére vár...”

A nagygyűlés általánosságain túl, konkrétan a Prohászka-beszéddel kapcsolatos legélesebb kritikát alighanem az *Esti Kurír* publicisztikája fogalmazta meg.¹²⁹ Rendkívül gunyoros stílusban „tót Génusz”-ként aposztrofálta Prohászkaát, akinek „kebléből kitör a fájdalom” az általa dekadensnek vélt események kapcsán. Felháborodásának alapját az Adyval kapcsolatos Prohászka-megjegyzés adta, s úgy vélte, hogy a püspök azért utálta ennyire az elhunyt költőt, mert utóbbi szellemi fölényét soha nem bírta elviselni. Ady a „legmagyarabb magyar nyelven” fogalmazta meg jóslatait hazánkról – írta –, amivel szembeállította Prohászka „tótos akcentusát”. De a leginkább visszataszítónak Ady betegségének felemlegetését tartotta: „Csak a gyűlölet tud ennyire a hibákban, gyarlóságokban és bűnökben kéjelegni, csak a gyűlöletnek esik jól, hogy mód adatott neki a bűnös lelket a maga szennyében meghempergetni.” Úgy vélte, a „tót génusznak” szeretettel kellene fordulni a vérbajban szenvedőhöz, nem pedig fölényeskedő megvetéssel, és kifogásolta a Prohászka-beszéd kapcsán esetleg sokakban felmerülő öngyűlölet lehetőségét.

Volt egy-két közvetlen reakció is ezekre a sajtócikkekre,¹³⁰ melyek azzal vádolták a szociáldemokráciát, hogy azért támadják keserűen a keresztény vallást (nem is az egyházat!), mert nem bírják elviselni 1919-es sikertelenségüket stb. Így vélekedett a *Fejérmegyei Napló* is: „A forradalom újraéledt szirénái búgnak a romboló sajtó hasábjairól.”¹³¹ A *Világról*, *Az Estről* és az *Esti Kurírról* úgy fogalmaztak, hogy vallásellenesek, lapjaikon „ólombetűkön át méregkigyók siklanak ki”. (Ez azért is érdekes, mert az *Esti Kurír* ugyan valóban kommentálta az elhangzottakat, a másik két lap nem foglalkozott a katolikus nagygyűléssel, talán csak egyfajta „reflexből” emlegették őket az „eltaposandó”, „forradalmi”, „zsidó” sajtótermékek között.) A lap foglalkozott Prohászka ügyével is: „Megyéspüspökünk ellen is próbáltak gyűlöletnyilatkozatokat leadni. Jól tudjuk, hogy Prohászka püspökünknek, a nemzet homlokterében álló nagy

egyéniségéhez ezeknek az apró sajtó sakálóknek a vinnyogása fel nem ér. De mégis ökölbe szoríttatja a kezünk a vakmerő és arcátlan arrogancia, amilyen tónussal a forradalom újraéledt csahosai írnak.”

A kommentárok indulatainak elszabadulásához hozzájárulhattak Csernoch János esztergomi érseknek a nagygyűlés zárónapján mondott szavai.¹³² A hercegprímás – osztva a jobboldali politikában rendszeresen felbukkanó félelmet, viszonylag kevés kifejezetten közéleti megnyilatkozása részeként – a kezdeti, 1919–1920 körüli keresztény fellángolás helyett újra a „balratolódás” jeleit vélte felfedezni, sőt így fogalmazott: „Nem vagyunk messze attól az időtől, amikor ismét felüti fejét az agitáció az Egyház ellen, melynek következménye volt a bolsevizmus kitörése. Hogy ez így van, látjuk az úgynevezett destruktív lapokból.” A liberális és baloldali lapok ostromozása a leginkább központi eleme volt a kor keresztény-nemzeti politikai kommunikációjának, ezt erősítve Csernoch szerint úgy írtak az egyházzal szemben kritikus orgánuk, mintha nem is teltek volna el évek az új kurzus jegyében. Konkrétan megemlítette, hogy megtámadták Prohászka, „a mi egyik legnagyobb büszkeségünket”. A hercegprímás így minősítette a székesfehérvári püspököt és nagygyűlési beszédét: „Ő is oly bátor szavakat használt, mint Keresztelő Szent János Heródes előtt, akit Heródes lefejeztetett, de mivel őt nem tudják lefejeztetni, sárral dobálták meg, ez azonban visszapattant az ő tiszta melléről és azóta még nagyobb a mi szemünk előtt.” Szintén visszatérő elemnek számított e politikai oldalon, hogy soha nem voltak eléggé megelégedve a keresztény sajtó támogatásával, erre az érsek is felszólította hallgatóságát, valamint arra, hogy vegyenek részt a keresztény közéleti szervezkedésekben.

A politikai táborok között 1924 októberének második felében éleződő feszültségre a Prohászka-beszéd hullámverései is ürügyet adtak. Liberális oldalról élesen bírálták a fajvédők aktivitását, különösen Rassay Károly és a szélsőséges Lendvai István nemzetgyűlési képviselő között alakultak ki szópárbajok, előbbi gyakran hangoztatta, hogy a krisztusi szeretet pont azokból hiányzik a leginkább, akik a keresztény politika frázisait legtöbbet hangoztatják.¹³³ A már amúgy is ingerült jobboldali sajtó is egyre radikálisabb hangot ütött meg.¹³⁴ A közelmúlt talán legfontosabb eseményének minősítették, hogy a baloldali sajtó Prohászka „szeplőtelen, nemes alakjára próbált sarat dobálni”, amivel szembeállították a szintén ekkoriban tartott izraelita kongresszust, és fölényesen említették, hogy a keresztény lapok nem piszkolják be vitriolos kommentárokkal ezt az egyébként gyanúsan „titkos” rendezvényt.¹³⁵

Bár távolról sem beszélhetünk nagyszabású sajtótámadásról (az említett egy-két újságcikk kritizálta csak Prohászka), a püspökhöz közel álló, nemcsak személyét emblematikusan tisztelő, de közéleti meggyőződését is követő társadalmi és politikai szervezetek úgy döntöttek:

szimpátia-tüntetést tartanak a Prohászka, illetve a római katolikus egyházat ért „támadások” ellen. A rendezvény ötletét az Országos Keresztényszocialista Párt, a szakszervezetek, illetve a Mária-kongregációk karolták fel és október 30. este fél 7-re tűzték ki időpontját a régi, Sándor utcai Országház nagytermébe.¹³⁶ A tiltakozó gyűlést a keresztény-nemzeti sajtó felhívásai igyekeztek alaposan előkészíteni. A vonatkozó sajtóhírekben visszatérő elem volt, hogy az ellenséges, liberális és szociáldemokrata („forradalmi”) sajtó milyen aljas támadásra vetemedett Prohászka, a „nemzet géniusza”, illetve általában a római katolikus egyház ellen. E hírek rendszerint mély felháborodásról, az elemi erővel megnyilvánuló társadalmi tiltakozás kifejezésének szükségességéről, az „egyre arcátlanabb” liberális újságírók tevékenységének ellensúlyozásáról beszéltek.¹³⁷ Jellemző a *Fejérmegyei Napló* szóhasználata: „Az egész ország keresztényeinek impozáns megmozdulása lesz a válasz a minősíthetetlen támadásra.” A lap arra bátorította a székesfehérváriakat, hogy szálljanak vonatra, és „minden keresztény, akinek szívében a fajunk életösztone, a nemzeti érzés és a hit világa ég, legyen ott”. (Külön küldöttség képviselte is őket a fővárosban.) A felhíváshoz számos keresztény-nemzeti csoport, szervezet csatlakozott. Az Ébredő Magyarok Egyesülete külön közleményben szorgalmazta tagjainak és szimpatizánsainak megjelenését: „Ébredők! A Prohászka Ottokár püspököt ért támadások ügyében tiltakozó gyűlés lesz [...] Az ébredő magyarok tartoznak azzal Prohászkanak, hogy minél többen vegyenek részt a gyűlésen és megjelenésüket kéri a rendezőség.”¹³⁸

Prohászka nagygyűlési beszéde, illetve az *Esti Kurír* arról írott kritikája egyszerre volt a szervezők számára saját fontosságukat kifejező ürrügy, illetve a demonstráció valódi oka, mely végül felfokozott hangulatban, a radikális keresztény politika szólamai és stílusa keretében került lebonyolításra.¹³⁹ A sajtóhírek több tízezer főről szóltak, ami bizonyára túlzás akkor is, ha a nagyterembe be nem férő tömeg az utcán tüntetett Prohászka mellett. Kétségtelen, hogy a hasonló szélsőjobbpoliti demonstrációk nagy tömegeket mozgattak, ezek sorában is kiemelkedett az október 30-i rendezvény, melyet demonstratív módon támogattak további szervezetek, elsősorban a katolikus nagygyűléseket jegyző Országos Katolikus Szövetség, továbbá a keresztény főiskolai és egyetemi egyesületek, vidéki keresztényszocialista, „ébredő” csoportok, de még iparoskör stb. is.

A felszólalók mindegyike kiindulópontként emlegette Prohászka nagygyűlési beszédét, azonban arra hivatkozva általános (radikális hangvétellű, a Bethlen-kabinetnél jobbra álló, „fajvédő”) politikai programot hirdettek. A hallgatóság pedig egyre felfokozottabb állapotban hallgatta a mozgósító szónoklatokat, melyeket gyakori a „destruktív sajtót” elítélő, illetve antiszemita bekiabálások tagoltak. Koródi-Katona János (volt nemzetgyűlési képviselő, ekkor keresztényszocialista pártfőtitkár) az „újabbban rendszeres” Prohászka-ellenes támadásokról beszélt,

„a véreskezű”, a Tanácsköztársaságért felelőssé tett *Népszavát* ostromozta, melynek egyetlen hivatása „keresztény testvéreink lelkének megmételtyezése”. Koródi-Katona határozati javaslatot is előterjesztett, melyben egyrészt – vállalva a büntetőjogi felelősséget – „megvetését fejezi ki” Rassayval szemben (nevének említését a tömeg „zsidóbérenc” felkiáltással fogadta), továbbá „kötelességévé teszi minden öntudatos katolikusnak” a szociáldemokraták és a *Népszava* elleni küzdelmet, a papságot pedig ilyen irányú szószéki agitációra kérte. Teljes bojkottot hirdettek a „keresztényellenes” sajtótermékekkel szemben.

Prohászka, „a magyar keresztény megújulás vezére” nagygyűlési beszédét oly módon igyekeztek magukévá tenni, hogy csatlakoztak a keresztényszocialistáknak a prostitúció elleni akciójához, a belügyminisztert pedig az utcai kéjelgés elleni erélyes fellépésre, a mozik műsorainak fokozott ellenőrzésére szólították fel, a nemzetgyűléstől pedig követelték, hogy csak népszavazás útján megváltoztatható „alaptörvénnyé” emeljék az iskolai vallásoktatás állandó fenntartását. Felszólalt továbbá az egyik fő kezdeményező keresztényszocialista, Lóskay István, mondván: „Nekem Prohászka Ottokár reverendája többet ér, mint Kun Béla kaftánja.” Az őt köszöntő szónok Prohászka a „legnagyobb élő magyarnak” nevezte, és kinyilvánította: nem tűrik, hogy „mindenféle galíciai söpredék szabadon piszkolja”, akik arra vetemedtek, hogy beszennyezzék „a legtisztább, legbecsületesebb magyar püspök hófehér köntösét”. Az egyre szélsőségesebb hangulatban már nemcsak Orgoványt, Héjjas Ivánt éltető, hanem Bethlen-ellenes jelszavakat is skandáltak. A keresztény sajtó iránti agitációt képviselte Anka János, *A Nép*, illetve Krüger Aladár, az *Új Nemzedék* szerkesztőjének felszólalása. Utóbbi hangsúlyozta, hogy Prohászka a nagygyűlésen „kemény igazságokat mondott”, amire felhőrdültek egyes zurnalisták, majd – sajátosan interpretálva a püspök szavait – így értékelt: „Mert az [volt] a beszéd lényege, hogy ki kell seperni minden szemetet az országból.” Utóbbi azonban már nem az erkölcstelen jelenségekben, hanem a nem keresztény sajtóban jelölte meg, a katolikusokat is hibáztatva azért, mert „ellenséges” lapokat vásárolnak. Anyagi áldozatvállalásra szólított fel, számítása szerint százezer katolikus és feleannyi protestáns havi tízezer koronája elég volna ahhoz, hogy „tervszerű munkával feltámadjon a keresztény Magyarország”. (Szavai nem is maradtak hatástalanok, a gyűlésen több millió koronát adakoztak „a keresztény ébredő eszme propagandájának céljaira”.) Krüger szerint már nem elegendő a felszólítás: „ide fertőtlenítés, ide bot kell”, és korbáccsal kell kiűzni a „zsidókat”, mint Krisztus a kufárokat. A tüntetés zárszavát tartó Anka János pedig arról beszélt, hogy ha nem kapnak megfelelő elégtételt a „szennysajtótól”, elmennek a *Népszava*, illetve a „gettólapnak” nevezett *Esti Kurír* szerkesztőségéhez és „kiráncigáljuk szobájukból a tintazsidókat, de még inkább hitvány, keresztény bérenceiket és megtanítjuk őket tisztességre!” Anka úgy vélte, hogy Prohászkaról korszakot fognak elnevezni,

ezért fogadalmat kell tennie a követőinek, mondván: „Mi Prohászka Ottokár kemény magyarjai maradunk és küzdünk a végső diadalig.”

A Keresztény Női Tábor képviselő Istvánffy Gyuláné Prohászka iránti hódolatát tolmácsolta, és még az „ellenségnek” is köszönetet mondott, amiért újból felrázta a katolikus öntudatot, mondván: „minden támadás fokozza az erőt”. A tüntetés legradikálisabb szónoklata Lendvai István nevéhez fűződik, aki úgy fogalmazott, hogy Prohászka („a keresztény ébredő bajtárs”) elleni támadás szerinte részét képezte „az egész keresztény magyarság megsemmisítésére irányuló harcnak”, és párhuzamot vont a Tremmel Mátyást elpusztító „sakterkés”¹⁴⁰ illetve a „Prohászka püspök papi ruháját” szétszaggatni akaró mozgalom között. Éles szavakkal bélyegezte meg Rassay (szavai szerint: „a mai kor felbérelt Cserni Jóskája”) politikáját és lapját. Prohászka hivatkozva Lendvai élesen elítélte az „aranyközéputas” keresztényeket, s csak a „100 %-os” katolikus elkötelezettséget tartotta elfogadhatónak. A tüntetést végül a Prohászkanak, illetve a nemzetgyűlésnek intézett távirat felolvasása, valamint a pápai himnusz közös eléneklése zárta.

Röviden érdemes utalni a Prohászka melletti tüntetésnek a sajtóban, illetve a közéletben mutatkozott további hullámveréseire. A radikális keresztény lapok szuperlatívuszokban magasztalták Prohászkát, olyan jelzőkkel, mint „az új Magyarország megalapítója”, „a magyar faj védője”, „az első, aki az új magyar élet útját megjelölte a hungarizmusban”.¹⁴¹ A tüntetés a lap szerint az életöszön látványos megnyilvánulása, amikor „a magyarság mai tiltakozó gyűlésén elsöpri az útból a támadásokat, amelyeket az erkölcsileg rogyant radikális–liberális–szociáldemokrata gyűlölködés Prohászka személye ellen a maga sajtójában felhalmozott”. Újra felidézték Prohászkanak a nagygyűlésen elmondott beszédét, amelyen „azzal a jogával élt, amely a lelkek orvoslására hivatott püspököt a társadalmi élet vezetésére hivatott gondolkodót megilleti”. Elkötelezték továbbá magukat, hogy megvédjék Prohászka „presztízsének arany páncélzatát”, az „apostol” becsületét a továbbiakban is nyilvános fellépésekkel. Pár nappal később egy másik lap Prohászka névnapját használta fel a püspök iránti elkötelezettség demonstrálására.¹⁴²

A leginkább érintett *Esti Kurír* rövid jegyzetben reflektált a Prohászka-tüntetésre.¹⁴³ A Rassay álláspontját tükröző publicisztika leszögezte, hogy Prohászkát, a püspököt nem támadták soha, de támadták Prohászkát, a politikust, aki „elhagyta rezidenciáját és a politikai arénába ereszkedett”. A püspöki tekintélyt részükről is feltétlen tisztelet illeti – fejtegették –, amíg le nem veti a reverendát és nem cseréli harci páncélra, márpedig Prohászka ezt tette, „lilakesztyűs kezébe kardot fogott”. Márpedig közéleti személyiségeknek (így a püspöknek is) túrnie kell a kritikákat, s ha Prohászka elválasztotta az evangéliumot a politikától, akkor ők is

megkülönböztethetik a püspököt a politikustól. A tüntetésről csak ekként vélekedtek: „A csőcselék tajtékzásával eddig sem sokat törődtünk. Nem törődünk vele ezután sem.” A *Népszava* megállapította, hogy a szélsőségesek számára Prohászka („a harcos apostol tudvalevően a leg-sikeresebb agitátora a gyűlölködésnek”) ügye csak az apropót jelentette egy újabb gyűlöletet felkorbácsoló demonstráció megtartásához, s főleg azzal foglalkozott, hogy a tüntetésen a „rossz” sajtó elleni mozgósítás volt a fő téma.¹⁴⁴ Arról írtak, hogy ha a fajvédők tudnának olvasható, a nagyközönség számára „fogyasztható” sajtót megjelentetni, akkor nem kellene állandóan önmaguk mellett agitálni, pénzt gyűjteni stb., eltartanák őket az olvasók.

Az események további következménye az egyrészt Rassay, másrészt Lendvai és Koródi-Katona között elmérgesedő viszont lett, kölcsönös sértegetések, illetve bocsánatkérésre való felszólítások, megbízottak küldése stb. követte egymást.¹⁴⁵ A *Nemzeti Újság* jellemzően úgy fogalmazott, hogy Rassaynak azért is bocsánatot kellene kérni Prohászkától, mert olyan személyt kritizált a lapja, akit egyszerűen nem lehet így kérdőre vonni, „személyénél és főpapi méltóságánál fogva nem vonható lovagias eljárás alá”,¹⁴⁶ vagyis mintegy a közéleti vitákban érinthetetlennek tekintették. Hogy maga Prohászka hogyan vélekedett a nagygyűlési beszédét követő közéleti eseményekről, nincs tudomásunk. A témával kapcsolatosan nem szólalt meg nyilvánosan, és nem foglalkozott az üggyel naplójeljegyzéseiben sem. Egyetlen ismert megnyilatkozása a Székesfehérvár törvényhatóságának szolidaritást kifejező határozatára adott válasz volt, amelyben így fogalmazott: „Adja Isten, hogy vállvetve dolgozva siettessük ránk hasadni a magyar kikeletet, s ezzel s ebben városunk boldogulását is.”¹⁴⁷

Visszatérve a XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésre, Prohászka több „mellék” rendezvényen is fellépett szónokként. A Szociális Missziótársulat szokásos díszközgyűlését megnyitó beszédében a „szociális gondolatot” az éltető napsugárhoz hasonlította, a társulatot pedig olyan közösségnek, amely képes a szeretetet tettekre változtatni a bomló és beteg magyar társadalom viszonyai között is.¹⁴⁸ Ugyanezen a napon beszédet mondott a Katolikus Tanítóegyesületek Országos Szövetségének kongresszusán is, melynek hatását leginkább talán egy korabeli résztvevő beszámolója érzékelteti: „Megcsendül Prohászka ajkán a szó. Tanítótestvérek! Apostol szólt hozzánk. Tüzes lélekkel hirdeti az igazságot, a nagy, hatalmas elme kincseket szórt elénk. Fölséges magyar nyelven szikráztak gondolatai és mi hallgattuk nagy áhítattal, visszafojtott lélekzettel, szavának nagy csillanását sem akartuk elveszteni. Nagy élvezet, ritka boldogság egy ilyen magasröptű, emelkedett, tüzetszóró lélek közelében néhány pillanatot tölteni. Sajnálhatják, akik nem lehettek ennek részesei.”¹⁴⁹ A közgyűlés megnyitásakor Kocsán Károly főtitkár és a szövetség elnöke, Öveges Kálmán köszöntötte a résztvevőket, s külön hódolattal fordult a rendezvényt megtisztelő Prohászkához. A püspököt úgy jellemezte, mint „a tanítóság jóakarátú

barátját, aki fönkelt [sic! feltehetően: fölkent] lelkének egy-egy villámló sugarával bizonyára enyhíteni fogja homlokunkon a mindennapi gondok fellegeinek sötétlő komorságát és lelkesedést, erőt önt a tanító lelkekbe”.

Prohászka beszéde első felében pontosan meg kívánt felelni ennek a felkérésnek.¹⁵⁰ A pedagógus-lét általános jellemzésében a tanítókat olyan mesterekhez hasonlította, akik valamiféle anyagot formálnak, jelen esetben ezt az „anyagot” maga az ember, az ifjú nemzedék alkotta. Emellett – nyilvános beszédeinek egyébként gyakori felütéséhez hasonlóan – a modern ember fáradtságát, a civilizáció ürességét ecsetelte. A korábbi időszak nagy eszméiből való kiábrándulást szellemesen a másnapos állapothoz hasonlította. Ezeket a szellemi mozgalmakat hiábavalónak, az azokban való buzgólkodást feleslegesnek minősítette, az emberi szellem alaptulajdonságának nevezve a világ megjavításának vágyát. „A szellemiekben nagy fáradtság, az anyagiakban, a társadalmiakban és a jogiakban belül van feszülés és ropogás, s egyik-másik oldalnak kifeszülése, erjedése. Ez a mi korunk szellemének jellege” – vonta le a konklúziót, majd – szintén a Prohászka-szónoklatok szokásos fordulataival – kérdésekkel fordult hallgatóságához, melyek a kultúra mibenlétére, az általános fáradtság-érzet leküzdésének módjára irányultak.

Ezen a ponton tért rá a püspök a katolikus tanító hivatásának lényegére, amelyet érzékletesen komponált költői képekkel egyenesen a misszionárius feladatához hasonlított. Ugyanolyan krisztusi hivatásnak tekintette a tanítói feladatkört, mint a népeket térítő misszionáriusokét, az anyaszentegyház papjaiét. Ezúttal is hangot adott a tanítóság anyagi megbecsülése szükségességének, ugyanakkor a pénzben ki nem fejezhető értékek iránti elkötelezettséget hangsúlyozta. Arra hívta fel a „népnevelés apostolai”, „a nemzetnek igazán elsősorban napszámosai” figyelmét, hogy teljes erőbedobással a hivatásukra kell koncentrálniuk, és nem arra a lenézett pozícióra, amelyet esetleg a helyi közösség hierarchikus viszonyai (falusi előljárók, sőt: a papok!) kijelölnek számukra. Szenvedélyesen adott hangot a magyar társadalomban megfigyelhető kiközösítésekkel szemben, a különböző vagyoni és foglalkozási csoportok összefogásának, nemzeti egységének gondolata mellett kötelezve el magát. Ezt az összefogást minden szempontból a nemzeti felemelkedés elengedhetetlen feltételének is tekintette. Beszéde végén – a magyar falu lehangoló, reményvesztett állapotát is felvillantva – arra szólított fel, hogy a tanítók legyenek elkötelezett, buzgó keresztények, mert ebben látta a magyar nemzet kulturális és társadalmi felemelkedésének egyetlen biztosítékát. A papokat és a vallásos tanítókat valóságos küldetéssel ruházta fel, mondván: csak ők tudják megteremteni a társadalom felső és alsó rétegei között a nemzet teljes egységét. Prohászkanak a tanítóegyesület kongresszusán elmondott beszédére is érkezett baloldal kritika, amelynek szerzője például arról írt, hogy a püspök kifogásolta az alacsony iskolázottságot, miközben a magyar alsófokú oktatásban a felekezeti iskolák domináns

szerepet játszottak, továbbá annak a véleménynek is hangot adott, hogy az egyházi iskoláztatás nem folyhat az adófizetők terhére.¹⁵¹

A radikalizmus teoretikusaként – kiemelt közszereplések novemberben és decemberben

Az egyébként is sűrű naptárral dolgozó Prohászka számára ez az időszak szinte napi rendszerességgű közszerepléseket hozott. Ezek között volt néhány olyan beszéd és interjú, amelyek elméleti igényessége miatt kiemelten fontosak Prohászka politikai arculatának megrajzolásához.

A püspököt az 1920-as években (ekkoriban különösen) foglalkoztatta Oswald Spengler *Der Untergang des Abendlandes* (magyarul *A Nyugat alkonya* címmel) 1918-ban, illetve 1922-ben megjelent munkája. Az európai civilizáció hanyatlástörténetével kapcsolatos fejtegetés alaptéziseit Prohászka is osztotta, illetve nyilvánvalóan hatással is volt rá, ugyanakkor több ponton kritikusan viszonyult hozzá. (Spengler művének általában jelentős volt a visszhangja, ugyanis nem fogadta el a történelem addigi korszakolását, a haladás értelmezését, illetve egészen más következtetéseket vont le az európai civilizáció tanulságaiból, mint ahogy korábban tették, és e nyugati civilizáció végső stádiumához vezető válságjelenségekről értekezett.) Spengler művével Prohászkanak már korábban is az volt a problémája, hogy bármilyen érzéketlenül írta le az európai civilizáció hanyatlását, nem foglalkozott kellő súllyal a kereszténységgel, pláne nem, mint egyedül lehetséges megoldással. Ismerősének írt levelében Prohászka a válságelméletek fő hibáját abban jelölte meg, hogy keresztény hit nélkül szerinte „nem konstruálható meg a lelki egyensúly, ez nem fog sikerülni Einstein-nak, a zsidónak [sic!] s nem fog sikerülni Oswald Spenglernek, a »fausti« világekorszak fogalmi kötéláncosának. Ezekben az emberekben hiányzik a lélek egészséges struktúrája, s azért vetítéseik is torzképek! Élünk ezzel szemben a nagy intuíciók s tradíciók világában s örülünk annak az örök szép életnek, mely nemcsak a napsütötte tőke pajzsos levelében, hanem azoknak a venyigéknek lombjában s zamatos nedűjében nyilatkozik meg, amelyek Krisztustól, a »tőkéből« fakadnak. Ez alapon kös-sön össze minket a régi kat.[olikus] hit s a testvéri szeretet.”¹⁵²

Prohászka előadására a Turán Szövetség és más jobboldali társadalmi egyesületek által működtetett (leginkább ismeretterjesztő vagy tanfolyam jellegű újságíróképzést jelentő) „sajtó-főiskolán” került sor a Magyar Hírlapírók Egyesületének felkérésére november 19-én.¹⁵³ Prohászka betegeskedve (halk, rekedtes hangon) kezdte előadását, de szónoki képességei hamar feledtették ezt a körülményt hallgatóival. Az előadáson részt vett Habsburg József főherceg, Cholnoky Jenő, a Magyar Hírlapírók Egyesületének elnöke és más prominens személyiség is.

Beszédét Spengler művének ismertetésével, illetve sokkal inkább elemzésével kezdte. A német filozófus által vizionált haldoklás folyamatán alapvetően nem változtathatunk –

állapította meg meglepő fatalizmussal –, viszont szerinte kötelességünk e haldoklás tüneteit, állomásait pontosan regisztrálni. Méltatta Spengler művének erényeit, például ilyennek nevezte, hogy az emberiség nagy kultúráit az ókortól kezdve fákhoz hasonlította, melyek kis magból hatalmassá nőnek, majd elpusztulnak és elkorhadnak, viszont fel is hívta a figyelmet a hasonlat egy hibájára, miszerint a fák létezésének nincs olyan értelemben vett célja, mint az embernek. Kategorikusan jelentette ki, hogy az európai kultúra az aktuális jelenben korhadó, pusztuló fához volt hasonlatos, s ennek a pusztulásnak a legnyilvánvalóbb jelét a szocializmus megjelenésében mutatta ki, s ezen a ponton nagyon nem értett egyet Spengler megközelítésével, mely a szocializmust a sajátos „porosz szellemből” vezette le, és Prohászka szerint teljesen torz képet vizionált a kereszténységről is.

Prohászka érezhetően felháborította Spenglernek a középkori kereszténységről alkotott leújtó véleménye, amit az elemzett mű szerzője ugyanolyan, az egyenlőségre irányuló romantikus tévútnak vélt, mint a liberalizmust vagy a szocializmust. A püspök éppen ellentétes konklúziókat próbált megfogalmazni, amikor arról beszélt, hogy az európai kultúra épületének csak egyik része romlott le, de az egész lebontása és pusztulása helyett a teljes újjáépítés (vagyis a kereszténység dominanciájának helyreállítása) programját fogalmazta meg. Konkrét teendőinket nem látjuk világosan – ismerte el –, de tudatosítani akarta a negatívumokat, például a tőke és a munka viszonyának keresztény alapú újratervezésének szükségességét, és biztosra vette, hogy „a történelmi fejlődés bizonyosan le fogja csiszolni ennek a rendszernek a kinövéseit is és lassanként át fog alakulni valami olyan formává, amely azután életképes lesz”, s az igazságtalan, embertelen kapitalizmus mellett a szovjet bolsevizmus is el fog tűnni. Spengler művének fő kritikáját annak alapvetően elméleti („szobatudósi”) megközelítésében jelölte meg, amely nem vette figyelembe a kereszténység által kínált – Prohászka szerint egyedül életképes és hatékony – gyakorlati megoldásokat. „A katolikus igazságok megdönthetetlenek” – jelentette ki, ezzel adva útmutatást hallgatóinak Spengler nagy hatású művének értelmezéséhez.

December elején Prohászka a Turul Szövetség által szervezett tudományos est előadója volt, Méhely Lajossal együtt.¹⁵⁴ Előadásának szövegéről csak kevés, ám sokatmondó információval rendelkezünk, eszerint „a magyar hazafiságot és a keresztény eszméért való rajongást kitörülhetetlenül vési be az ifjúság lelkébe”. Másnap már a Szociális Missziótársulat „szociális iskolájának” tartott iránymutató előadást.¹⁵⁵ A keresztény szellemiségű szociális munkás-képzésben részt vevőknek a szociális gondolat helyes értelmezéséről beszélt, élesen megkülönböztetve a baloldali, marxista megközelítéseket saját felfogásától, kijelentve: „Az igazi keresztényszocializmus sohasem jöhet ellenkezésbe a krisztusi ideákkal.”

Ugyanezen a napon volt egy másik előadása is, az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga – a püspököt máskor is sikeresen felkérő – ferencvárosi szervezetének ünnepi estjén a Ferencvárosi Keresztény Társaskör helyiségében, amelynek – kulturális műsorszámok, magyar dalok stb. mellett – Prohászka volt a szónoka.¹⁵⁶ Ekkor érdekes módon elméleti szinten elfogadta a gondolatot, miszerint „a nemzetek sem élnek örökké”, azonban nyomatékkal figyelmeztetett, hogy ebből nem azt a következtetést kell levonni, hogy míg bekövetkezik „Spengler fantasztikus látomása” Európa haldoklásáról, addig nincsenek a nemzetek tagjainak kötelezettségei önmagukkal szemben, épp ellenkezőleg: „Az eszményekből, nagy elvekből kikapcsolódni tehát nemcsak gyalázat, bűn, hanem a legbotorabb öngyilkosság is.” Kizártak tartotta, hogy a nemzetért folytatott küzdelmet „dicsőséggel ne koronázza a történelem”, és ezúttal is a nacionalista gondolatot fenyegető veszélyek súlyosságáról szónokolt: „Mi igenis véres realitások kellős közepén élünk és nekünk sziklákat lehordó, hegyeket tépő zsidó, szabad kőműves, destruktív hatalmakkal kell megküzdenünk.” Éppen ez kell, hogy a küzdelemre sarkalljon bennünket – mondta, melynek fontos, gyakorlati megnyilvánulásai, hogy szokásainkban is a nemzeti hagyományokat kell tovább vinni, és nem más népek kultúrájának elemeit átvenni. Például az idegen táncok helyett csárdást kell a magyar fiataloknak táncolniuk,¹⁵⁷ különben – mint mondta – „leköpjük” „a rögöt, amely nekünk a kenyeret adja”.

„Aki velünk világnézeti ellenség, annak nem lehet pardon” – mondta, és teljesen kizárta, hogy az ember egyszerre magyar és a liberalizmus szimpatizánsa legyen. Legalább ennyire hazafias kötelességnek tartotta a „megfelelő” sajtó olvasását, statisztikákra hivatkozva, szörnyülködve állapította meg: „A keresztények közül is még a nagyobb százalék olvas zsidó újságot és csak a kisebb keresztényt. Az ellenségeink megesznek bennünket és önök ezt az ellenséget még mindig hajlandók pénzelni? Gratulálok az önök önfenntartási ösztönéhez” – korholta hallgatóságának potenciálisan érintett részét. Ezúttal is kifejtette az „önszeretet” fontos ösztönét, ami alatt ekkor is azt értette, hogy a nem keresztény sajtó olvasása számára egyenlő volt az emberre gyilkos ösztönrel támadó személlyel szembeni önfeladással. „Mindenkinek így kell éreznie ebben az országban” – jelentette ki, majd Hunyadi János példáját ajánlotta követői figyelmébe, és óva intett attól, hogy visszajöjjön az a kor, amikor a „törökverő” hős – úgymond – egyedül állt a magyar főnemesek között a nemzetért végzett kötelességének teljesítésével. Lendületes szónoklatát az Egyesület Keresztény Nemzeti Liga méltatásával és optimista meggyőződéssel zárta: „Megyünk, állunk, küzdünk, vagyunk. Valamennyien egész emberekként, és higgyék el, akkor a világnak a túlsó partra tévedt egyensúlya úgy lendül vissza eredeti helyzetébe, ennek a hatmillió karnak a feszülése alatt, mint a pehely.” A *Népszava* kritikája azt emelte ki, hogy Prohászka nem mondott újat sem az „önszeretet”, sem a „helyes sajtó” olvasása kapcsán, utóbbit

illetően annak a véleményének adva hangot, hogy a püspök nyilván azért erőlteti ezt a tézist, mert a „keresztény” lapok olvasottsága minden felszólítás és propaganda ellenére alacsonynak volt mondható.¹⁵⁸

A karácsony előtti napokban is sor került Prohászkanak két egymást követő előadására. Az elsőt a MÁV gépgyár keresztényszocialista munkásainak felkérésére tartotta.¹⁵⁹ Beszédét a közelgő karácsonyi ünnep gondolata köré fonta, és arra hívta fel a figyelmet, hogy nem pusztán spirituális szempontból fontos Krisztus születésének megünneplése, hanem a kereszténység által sugallt gazdasági rendszert, igazságos társadalmi, politikai és tulajdonviszonyokat is az emberek eszébe juttatja. „Ma jogokat adni könnyebb, mint javakat” – élt kifejező erejű szójátékkal, majd minden érzékelhető nehézség ellenére leszögezte, hogy a modern világ súlypontja is Betlehemben található, vagyis minden kérdésre a kereszténység adja meg a kíváncsi választ. A történelemből a reneszánsz korát jelölte meg, mint a keresztény kultúrától való eltávolodás nagy mérföldkövét, azóta, ahogy mondta, „minden újabb eszmeáramlat iszapos hulláma a kereszténység szikláját szagattja”. Ahhoz képest, hogy rendszerint mennyire súlyosnak találta a francia forradalommal az európai szellemi állapotokban bekövetkezett romlást, úgy vélte, hogy a forradalom „kismiska” a keresztény szellemiség által képviselt nagysághoz képest. Közönségére való tekintettel különösen a munkásság szempontjából tartotta fontosnak a keresztény világnézet elsajátítását, hogy örömet találjanak a munkavégzésben és tisztában legyenek azzal, hogy ezt a megfelelő lelki alapokkal tudják magukévá tenni. Főleg a marxizmus tanításait osztorozta, tette nevetségessé, például ilyen megfogalmazásokkal: „A világ nem vakondtúrás és békabrekegés, amit holmi Engelsek és Marxok akarnak bizonyítani, a világ az Isten diktatúrája.” Ha az embernek több esze van, mint egy csirkének – fogalmazott –, akkor az általa képviselt keresztény értékrendet fogja vallani, mert abban találhatók meg csak szerinte az igazi értékek és szépségek. A *Népszava* ismét kritikus kommentárt fűzött Prohászka beszédéhez,¹⁶⁰ bár ezúttal inkább a gúnyolódást akarták visszaadni, például arról írtak, hogy amikor a püspök a világ súlypontját Betlehemben jelölte meg, talán Bethlent akart mondani.

December 22-én került sor nagy szónoklatára az Ébredő Magyarok Egyesülete éves kongresszusán.¹⁶¹ Fontos volt ez a közszereplés nemcsak azért, mert a nacionalizmusról tartott beszéde meghatározó volt a szélsőjobboldal számára, hanem azért is, mert újra kiállt a társadalmi befolyását lassan elvesztő, ugyanakkor harcias nacionalista és antiszemita arculatát hangoztatni kívánó szervezet mellett.¹⁶² Bár az ÉME kongresszus hivatalos kiadványa csak 1925 májusában jött ki a nyomdából,¹⁶³ a jobboldali sajtó nagy, iránymutató beszédként tekintett Prohászka szónoklatára. Az *Új Nemzedék* azt emelte ki, hogy „a demokrácia nagyon gyanús valami”, azt tanulták meg a püspöktől, hogy a demokratikus berendezkedések valamilyen

nemzetellenes szervezkedés álarcát mutatják csak.¹⁶⁴ A *Szózat* felfigyelt Prohászka fellépésének a radikálisok számára való jelentőségére: „Jelenléte egymaga bizonyítéka annak az erkölcsi tartalomnak, amelyet az ébredő magyarság programja képvisel. Prohászka Ottokár az opportunizmusnak e süppedt korszakában meg mert jelenni annak az egyesületnek kongresszusán, amely egyesületet a politikai hatalom és a zsidóság hatalma meg szeretne semmisíteni.”¹⁶⁵ Büszkén méltatták Prohászkanak „az üldözötteknél” tett látogatását, és 1919 óta szélsőjobboldali kiállásának következetességét. (A megható ünneplés, az ÉME és a püspök kapcsolata valóban a Horthy-rendszer szélsőjobboldali ellenzékének tett gesztus volt, bár a püspök a kormány kritikája mellett lojalitását is igyekezett kifejezésre juttatni ekkoriban, ld. alább, interjúja kapcsán.) A szociáldemokrata napilap ezúttal is csak rövid glosszára méltatta az ÉME-kongresszuson Prohászka szereplését, és arra hívta fel a figyelmet, hogy amikor a keresztény kultúra egyetemességéről („nemzetköziségéről”) beszélt, zavart okozhatott néhány kevésbé tájékozott radikális számára.¹⁶⁶

Az év végén két interjút is adott *A Népnek*, egy rövidebbet és egy átfogó, értékelő jellegűt. Előbbi még novemberben külpolitikai kérdésekben kérte Prohászka álláspontját.¹⁶⁷ Első riporteri kérdés az éppen ekkor zajló ausztriai kormányválsághoz kapcsolódott,¹⁶⁸ a püspök az őt is foglalkoztató események elvi hátterének megfogalmazására törekedett. Mint mondta, szerinte az osztrák keresztényszocializmusnak nem eléggé erősek az ideológiai alapjai, ami egyéni érdekek dominanciáját vonta maga után, és „a vezető szerepek körüli versengés nagyon csökkenti, hátráltatja a szociális erők előretörését és az összefogó gondolatok uralomra jutását” – fogalmazott. Az Ausztriában történeteket figyelmeztető jelnek vélte arra nézve, hogy „a mai korban ezek az individuális tünetek mennyire megrendítik magának a társadalomnak egészséges fejlődését is”. Nagyobb empátiát, határozottságot várt el a keresztény politika formálójától a „megértetlenséggel” szemben – ez nyilván egyfajta üzenet volt az irányzat magyarországi képviselői számára is. A második kérdés a román szenátusban Lorenzo Schioppa nunciusnak a budapesti katolikus nagygyűlésen elmondott beszédét követő vitára vonatkozott,¹⁶⁹ amivel kapcsolatosan Prohászka értetlenségének adott hangot, s az egészet annak tulajdonította, hogy a román politikusok csak a szereplés lehetőségét keresik, vagy talán úgy érezték, „igen meggyengült a lábuk alatt a talaj”. A román nacionalisták nem tudták elfogadni a püspök szerint, hogy már nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi közélet szereplői is átérzik a trianoni béke igazságtalanságát, és úgy vélte, nem lehet azon csodálkozni, hogy „Magyarországnak önhibáján kívüli, szörnyű katasztrófája, nagy-nagy igazsága, sok szeretetreméltósága egy nem magyar emberből is a részvét hangjait hozza fel”. Teljes támogatásáról és megértéséről biztosította a

nunciust, úgy vélte, a diplomata főpap kötelességének érezte a magyarok bizakodásának megerősítését, továbbá csak reagált az utódállamok erőszakos nacionalizmusára.¹⁷⁰

A második az inkább szokásosnak mondható „nagyinterjú” a szélsőjobboldali lap karácsonyi számában jelent meg.¹⁷¹ Az újságíró cikke bevezetésében a 66 éves Prohászka korát meghazudtoló fiatalságát, energikusságát dicsérte, s azt, hogy a legzordabb időjárási körülmények ellenére gyakran utazott a fővárosba, számos vidéki előadótat vállalt, és a Horánszky utcai kongregációs otthon fűtetlen szobájában, télikabátban ülve „rőja, rajzolja a legszebb, legmelegebb bölcsélet tüzes vonalait emberlelkek ezreibe”. A riport elején a „kommunisták” emigrációból való „hazaözönlése” feletti felháborodásának adott hangot,¹⁷² és élesen kritizálta a kormány „tragikomikus vergődését, tétovázását” az emigránsok hazaköltözésével kapcsolatosan, úgy vélte, a kabinet „nem a fajta, a nemzet létparancsai alapján” hozza intézkedéseit, és tehetetlen a „nemzeti, faji értelmű fellépésekkel” szemben megmutatkozó tendenciákkal kapcsolatosan. Megértően szólt viszont a köztisztviselői kar leépítésével kapcsolatos kormányzati lépésekről, az ekkoriban a közéletben jelentős témát adó „b-listák” ügyéről,¹⁷³ maga is úgy vélte, az államháztartás egyensúlya érdekében szükséges a tisztviselők létszámának csökkentése. Fontos és kritikus észrevétel volt ugyanakkor a részéről, hogy ebben a folyamatban szerinte számos nagy fizetést húzó alkalmazott helyett „sok szegény, tengő-lengő egzisztenciát, bőscládú apákat” bocsátottak el, vagyis a püspök szerint nem érvényesítették kellőképpen a törvény szociális vonatkozásait. Kifejezetten fontos – és Prohászka felfogására jellemző – elem volt a nyilatkozatában, hogy szerinte a b-listázást a parlamenten kellett volna kezdeni, megítélése szerint ugyanis feleakkora nemzetgyűlés is elegendő lett volna, mint lemondóan fogalmazott, „akkor sem volna kevesebb a szószátyárkodás, a hozzánemértés, a demagógia, az izgatás”. (Vagyis, ha lehet, még lesújtóbb véleményt alkotott a parlament működéséről, mint korábban.¹⁷⁴)

Határozottan megerősítette a bordélyházak eltörlésével kapcsolatosan a katolikus nagygyűlésen is kifejtett álláspontját,¹⁷⁵ és egész Európában szörnyű állapotokról beszélt a nemi betegségek terjedésével kapcsolatosan, ami szerinte nem tűrte a szigorú erkölcsvédő intézkedések halogatását, mint mondta, az azonos volna „az állati sors, a jövőnélkülvalóság helyesésével”. Aztán az október 31-én váratlanul elhunyt Nagyatádi Szabó Istvánra terelődött a szó, akiről Prohászka csupa pozitív gondolatot osztott meg, egyetértett például Ravasz László Nagyatádi temetésén megfogalmazott véleményével, miszerint az elhunyt kisközpolitikus „nagyobb volt az erők megfékezésében, mint felidőzésében”.¹⁷⁶ Burkoltan célozgatott arra, hogy a föld-reform mérsékelt formájú megvalósításáért is dicséret illette, bár ez a vélemény alighanem az elhunyt iránti tiszteletével függött össze.¹⁷⁷ Művészetpolitikai kérdésekről is beszélt, megerősítette, hogy a konzervatív ízlés dominanciáját tekintette kívánatosnak, és a politikai rendszert

meghatározó ideológiának való alárendelését hangsúlyozta: „Ahol – legalábbis hozzávetőleg – a keresztény és nemzeti irányzat él a politikában, ott nem lehet destruktív, rothadó, dezorganizált és nemzetellenes a művészet.” Mindezt azzal is nyomatékosította, hogy „az erkölcs, a fajiság” művészeti definíciója persze nem egyszerű, de meg volt arról győződve, hogy az ilyen ideológiai elkötelezettségű alkotóknak nagyobb teret kell biztosítani.

A budapesti helyhatósági választások is foglalkoztatták Prohászkaét,¹⁷⁸ s meg volt arról győződve, hogy a liberálisok képviselték az erőszakos kampányt a „keresztény fronttal” ellentétben, ő értelemszerűen utóbbiak győzelmében reménykedett, és érdekes módon kritizálta az utcai „plakátharc” korlátozását, azt „természetellenes állapotnak” nevezte – a követelés feltehetően összefüggött a szélsőségesek (például ÉME) plakatozásban megmutatkozó aktivitásával. A „destrukció” elleni küzdelemben örömeinek adott hangot a szabadkőművesség külföldön is tapasztalható visszaszorulása miatt, valamint nagyra értékelte annak a sajtófőiskolának a működését, amelynek kereteiben korábban a Spenglerrel kapcsolatos előadását tartotta. „Én a magam részéről végtelenül fontosnak érzem, hogy olyan sajtógárdát tudjunk kiállítani, amely mentől teljesebb fegyverzettel mehessen bele a jelen és a jövő rettentő világnézeti küzdelmeibe.” Elismerte, hogy „tehetséget a sajtófőiskola nem adhat”, viszont nagyon fontosnak tartotta a jobboldali újságírók eszmei-ideológiai felkészítését a keresztény-nemzeti eszme szolgálatában.

További fontosabb közszereplések, szeptember – december

Fenti, kifejezetten fontos és jellemző közéleti eseménynek számító közszereplései mellett volt néhány olyan megjelenése is Prohászkanak, amelyek más időszakokban talán nagyobb figyelmet is kiváltottak volna, 1924 utolsó hónapjainak jelentősebb fellépései mellett esetenként inkább háttérbe szorultak.

Szeptember 7-én nagyszabású zászlószentelési ünnepséget tartottak a keresztényszocialisták Csepelen. Az egyre inkább szerveződő keresztényszocialista párt és szakszervezeti mozgalom számára kiemelt jelentősége volt a ténynek, hogy épp a szociáldemokrata munkásmozgalom egyik hazai fellegrárában, mintegy a „vörös Csepel” ellenpontját felmutató rendezvényként került rá sor. Prohászka részvétele kapcsán pedig az eset azért is fontos, mert több jel mutatott arra, hogy 1924 második felében a korábbinál nagyobb nyitottságot mutatott a Bethlen-kormány jobboldali ellenzéki alternatívái (a fajvédők és a keresztényszocialisták) iránt, értelemszerűen ezúttal is a rendszer keretei között, a kormány határozottabb bírálata nélkül. 1924 tavaszán Székesfehérváron nagyszabású rendezvény demonstrálta az Országos Keresztényszocialista Párt helyi szervezetének újjáalakulását. A május 4-én megtartott rendezvény előkészítése, és különösen az elhangzott szónoklatok pontosan megfelelték Prohászka politikai

programjának – a püspök mégsem mutatott érdeklődést iránta, nem vett részt, de nem is üdvözölte vagy köszöntötte a városba érkező, személyére mindenkor irányító vezérként hivatkozó szónokok fellépését.¹⁷⁹ A szociáldemokrácia kommunistákként való megbélyegzésére, háttérbe szorítására, a keresztényszocializmus munkavállalók tömegei számára egyedül megvalósítható társadalompolitikai programjának hirdetésére, az elmaradhatatlan antiszemita kirohanásokra irányuló politikai program Prohászkanál is több ízben megfogalmazódott ekkor – hogy mégis távol tartotta magát a kezdeményezéstől, leginkább kivárással magyarázhatjuk. A nyár folyamán ez alighanem feloldódott benne, és több formáját is választotta, hogy újra közszereplései egyik hangsúlyát a keresztényszocializmus hangoztatására helyezze. Csepeli beszédében az „Istenbe kapaszkodó lelkület” megnyilvánulásának minősítette a zászlóbontó rendezvényt, és határozottan kijelentette, hogy a keresztényszocializmus az a politikai irányzat, mely a leginkább alkalmas a társadalmi problémák megoldásának helyes útját felmutatni.¹⁸⁰ Sőt, leszögezte: „Más program nincs.” Mivel Krisztus maga az igazság, és a keresztényszocialisták a vallásos hit talaján állnak, logikus, hogy csak nekik lehet igazuk – fejtegette, majd a zászló szimbólumának jelentőségéről szólt: „Ne legyen csak egy lomhán leeresztett szövetdarab. Lobogjon a pünkösdi szélben hittel, lelkesedéssel, testvéri összetartással egy szebb jövő reményében. Ha ilyen lélekkel lobogtatjuk ezt a zászlót, ha nehéz utak felett suhog is, de győzelemre vezet.” A zászló felszentelését követően pedig harciasan jelentette ki: „A zászló jel. Jelenti a sereget, összetartást, hűséget. Jelent sereget, mely[nek feladata, hogy] előretörjön és építsen.” A csepeli beszédre a *Népszava* úgy reagált, hogy bármilyen impozáns is volt a zászlószentelési ünnepség, a Budapest melletti, ipari munkások lakta településen a baloldali munkásmozgalom erős pozícióit nem fenyegette veszély.¹⁸¹ 1924 októberében 40 ezer példányban jelent meg az Országos Keresztényszocialista Pártot és programját népszerűsítő naptár, melyben Prohászkanak is megjelent egy írása, ebben a szociáldemokraták hasonló kiadványában megjelent cikkekre reflektált.¹⁸² Prohászka maró gúnnyal kommentálta – az általa „Kóhn úrnak” nevezett – Kelen Józsefnek az életismeretről szóló írását, összevisszaságot, a valóság ismeretének teljes hiányát, és propagandisztikus hajlamokat is tulajdonított neki. A püspök gondolatmenetének a lényegét a materializmus kritikája adta, mellyel szemben felsőbbrendűnek minősítette a lelkeséget, belső tartalmat, szellemiséget sugárzó keresztény hitet. „Lélek az, aminél fogva az ember, szemben a világgal, mint én, mint valaki, mint olyan, aki megkülönböztetett az egész világtól, s azt a nagyot állíthatja, hogy a világ és én” – fejtegette, hozzátéve, hogy a belső lélekből fakadó életismeret teszi képessé az egyént a valóság reális megismerésére. Elismerte a technológiai haladás óriási vívmányait, de akármilyen nagyszerű teljesítményeket is mutatott fel például a gépgyártás, ez nem lehet elég az ember számára – fogalmazott –,¹⁸³ keresnünk kell azt, ami szépséget

és harmóniát jelent az egyén életében, márpedig Prohászka szerint ezt csak az Istenben való hit képes nyújtani. Természetfeletti, felsőbb hatalomtól származó megerősítés nélkül az ember számára minden csak „fecsegés és locsogás”, a materialista világmagyarázat csak annyit ér, mint vaknak a szemüveg – írta. Prohászka szerint a „szabad gondolkodás” mégoly divatos eszméje sem teszi szabaddá az embert az Isten által kinyilatkoztatott, egyház által megjelenített igazságnak való alárendelődés nélkül. Szükségeseinek tartotta, hogy a szociáldemokraták helyett „a keresztény életirányzat hívei teremtsék meg a jobb földi világot, hogy annál inkább biztosíthassák a szellemi világ s a tisztességes s harmonikus élet megvalósulását a földön”.

Kitérőként említem Vass József 1924. december közepén Prohászka-hoz intézett levelét, amelyben a püspököt részletesen tájékoztatta – a kormánypárt szemszögéből – a politikai pártok és irányzatok erőviszonyairól.¹⁸⁴ Ebben beszámolt például arról, hogy a szociáldemokraták erőteljesen elhatárolódnak igyekeztek a kommunizmustól (Prohászka ezt nem így gondolta ekkoriban, ellenkezőjéről győzködte hallgatóit), sőt, Vass éppen attól tartott, hogy a bolsevizmustól mentes, mérsékelt szociáldemokraták népszerűek lehetnek a munkavállalók körében. Más kérdésekben viszont hasonlóan ítélték meg a közéletet. Vass gyengének és megosztottnak látta az ellenzékét, stabilnak és érdekei érvényesítésére képesnek a kormányzatot. Vass megerősítette Prohászka azon meggyőződését, hogy „roppant hatóereje van az úgynevezett nyugati demokráciának”, amit nemcsak azért ítélt el, mert „felkapaszkodott ügyvédek korrupt demagógiája” és a tehetős nagyvállalatok (a pénz) által irányított rendszernek látta, hanem azért is, mert a magyar politikai berendezkedésen folyton számon kérték az antidemokratikus vonásokat, ami érezhetően őt is bosszantotta. (Prohászka is sokat ostromozta a jogrendre való hivatkozásokat.) Vass így írt: „Ezzel a szemita demokráciával – sajnos – számolnunk kell, akár akarjuk, akár nem. Ezért lehetetlen ma »intranszigenz« ker.[esztény] alapon kormányozni, de ezért nem bánhatunk el egészen szívünk szerint a szociáldemokráciával sem.” Ezek a megfogalmazásai pontosan találkoztak Prohászka közszerepléseiben kifejtett gondolataival, mind a nyugati típusú demokráciák romlottságát és „zsidó” jellegét, mind a „valódi” keresztény-nemzeti politikai megvalósítása előtt álló korlátokat illetően. Vass nyíltan megírta továbbá, hogy kormányzati nyomással sikerült megakadályozni ekkoriban Andrássy Gyula új legitimista pártjának kibontakozását, s alighanem találkozott Prohászka véleményével, amikor arról írt, hogy a legitimizmust egy szűk csoport ideológiájává kellene „átkalapálni”, hogy ne okozzon országos méretekben politikai zavarokat.

Szeptemberben Prohászka megtartotta szokásos beszédét a székesfehérvári egyházmegye katolikus tanítóinak gyűlésén,¹⁸⁵ melyen – hasonló gondolatmenet keretében, mint később az országos katolikus nagygyűléshez kapcsolódó tanítókongresszuson – arról beszélt, hogy „munkát

szerepet játszaniuk. „Küzdelmünkben ne rettentsen vissza még az anyagi gond sem, a hazának, amely olyan szegény, olyan nyomorult, szüksége van most minden fillérre s így a tanítónak is csak a legszükségesebbet nyújthatja” – választa a pontos helyzetképet, mégis a tanítók összefogására, munkálkodásra szólított fel, úgy vélte, tevékenységük „olyan közérzést, közszellemet teremt, melynek minden tagja új munkás lelkek csiszolásában és idomításában leli örömét”.

Az ősszel több, Prohászka részvételével tartott egyházi rendezvény jelentősége is elérte a közéleti fontosság küszöbét. Augusztus végén először a fehérvárcsurgói templom két új harangját szentelte fel, és arról beszélt, hogy az embereknek meg kell érteniük a harangok szavát,¹⁸⁶ majd egy héttel később Máriaremetén vett részt ugyanilyen rendezvényen.¹⁸⁷ Itt is arról a metaforáról beszélt, hogy „nem a fülünkkel kell hallani a harangot, hanem a lelkünkkel”, és meggyőződését fejezte ki, hogy a harangszó a hívőket az Isten szavára kell, hogy emlékeztesse. Gondolatainak közéleti tartalmat is adott: „Ha Richard Wagner akármilyen felséges operát írt is, benne a legnagyobb mégis az a keresztény gondolat, amelyre ez a szociáldemokraciából kivedlett genie a harangszó útján tett szert.” Érteni is kell a harang szavát, mintha Isten szólna hozzánk, „belső érzék kell hozzá” – figyelmeztette hallgatóit, továbbá arra is, hogy erősen meg kell tartani a katolikus meggyőződésüket, mert úgy vélte, „vannak emberek, akiknek elég egy kis Népszava, valami tárca és az ember szegreakasztja a hitét”. Októberben újra visszatért Máriaremetére, mert a templom felszentelésének 25. évfordulójára rendezett ünnepségnek is központi szónoka volt.¹⁸⁸ Az egyház nagyszerűségét és kultúrateremtő erejét méltatta, a templom épületéről pedig szemléletesen fogalmazva úgy szólt, hogy az nem más, mint „kőbe gyúrt hit”. Talán ebben a beszédében mondta ki legnyíltabban, hogy számára az ideált a középkor jelentette, akkor volt szerinte igazán eleven és éltető a keresztény hit. A katolikus hit gyakorlásának elemeit (például az olvasó használatát) szorgalmazta, és az eltelt negyedszázad kapcsán azt a vágyát fogalmazta meg, hogy újabb 25 év elteltével térjenek vissza, idézzék fel az évfordulót. Október végén Székesfehérvár, zömmel munkások lakta Búrtelep nevű városrészének templomi harangját szentelte fel, és ekkor is ilyen gondolatokat osztott meg: „Az egyház, mikor harangot szentel, tulajdonképp lelkeket szentel. A harang a magasság szavával szól hozzánk, hogy hívja, szólítsa az embereket a magasságok, eszmények felé. A harangok csengő, zengő hangja, ha hívó szózatát követjük, életünkbe is csodálatos harmóniát, édes örömet fog vinni.”¹⁸⁹

Szeptemberben a városligeti Hermina-kápolnából megalakult egyházközség búcsúján vett részt, ahol szintén lelkesítő beszédet intézett az egybegyűltekhez.¹⁹⁰ Október 6-án ún. missziós házat avattak Budatétényben, az ünnepségen Prohászka valószínűleg nem tudott személyesen megjelenni, viszont több lapban is megjelent cikkben köszöntötte az intézményt.¹⁹¹ A püspök

lelkesen üdvözölte „a pogány népek megtérítésére szolgáló missziósház” megnyitását, ebben is a keresztény magyarság újabb sikerét, a háborús és egyéb megpróbáltatásokat követően az egyház valódi küldetésére való koncentráció megvalósulását látta. „Valami felséges vigasztaló és biztosító látvány ez!” – örvendezett, és a nyelvrokon népeket Európában nélkülözni kénytelen magyarság fontos missziós lehetőségét látta meg a turáni népek keresztény hitre térítésében. Az „oly keresztény és magyar” intézmény támogatására szólított fel. A részvételéhez kötődő zászlószentelések sora sem zárult le, október 19-én az I. kerületi Iparoskör 20 éves fennállására rendezett ünnepség szónoka is volt.¹⁹² Mint más hasonló alkalmakkor, ezúttal is a zászló jelentőségéről, összetett („jobb jövőre” utaló) szimbólumáról beszélt. A „viharzó szélben” is kifejezi az általa megjelenített csapat győzelmi vágyait, kitartásra buzdít stb. – mondta a zászlóról, majd az iparosokhoz fordulva az „örömtelen munka” helyett „daloló munkára” biztatta hallgatóit, melyet szerinte a vallás és a nemzet szeretete tud kiváltani az emberekben. Októberben – szokásával ellentétben – nem tartott beszédet az Aquinói Szent Tamás Társaság felolvasó estjén, csak résztvevő volt.¹⁹³ December elején a fővárosi papság részére tartott értekezleten is elnöki teendőket látott el, pasztorációval kapcsolatos előadásra és megbeszélésre került sor.¹⁹⁴

Több olyan rendezvény is volt az őszi és téli folyamán, amikor a püspökök protokolláris eseményen vett részt, esetenként a politikai elit képviselőivel (például miniszterekkel, Székesfehérvár vagy Fejér vármegye elöljáróival stb.) együtt. Szeptember 11-én adták át a székesfehérvári Szent György kórház új gyermekosztályát Vass József jelenlétében, az ünnepi beszédet is a miniszter tartotta, Prohászka egyszerű résztvevő volt.¹⁹⁵ Októberben az új pedagógiai módszereket bevezető Új Iskolába látogatott, ahol a püspökhöz közel álló Kriegs-Au Emil volt a lelkipásztor, Prohászka méltatta az intézmény pedagógiai munkáját, a gyermekek munkáiból készült kiállítást, és megáldotta az újonnan épített épületrészeket.¹⁹⁶ (Az intézmény iránti megbecsülését fejezte ki, hogy az iskola karácsonyi ünnepségén is beszédet mondott, a betlehemi jászol erkölcsi jelentőségéről.¹⁹⁷) Rövid beszédben köszöntötte november elején Adonyban a szegény sorsú gyermekágyas anyák segítésére létrehozott ún. Livia-ház átadását, melyet egyébként a Zichy-család adománya tett lehetővé.¹⁹⁸ (A püspök az önzetlen emberbaráti segítségnyújtás fontossága mellett a nemzeti összefogás jelentőségét is méltatta.) Novemberben pedig Székesfehérváron került sor nagyszabású ünnepségre a helyi ciszterci Szent István Gimnázium kétszáz éves fennállása tiszteletére, ahol Klebelsberg Kuno miniszter is tiszteletét tette, az ünnepi beszédet Prohászka tartotta.¹⁹⁹ Nemcsak az egyházmegye püspökeként, hanem a város polgáraként is büszkeséggel töltötte el az intézmény pedagógiai munkája, illetve a ciszterci rend magyarságért sokoldalú kifejtett erőfeszítése. Az 1720-as években saját kora párhuzamát fedezte fel, amikor arról beszélt, hogy akkor is újra kellett építeni a lerombolt várat, a Rákóczi-

szabadságharc után a nemzeti függetlenséget súlyos fenyegetések érték stb., de a konklúziót világosan megfogalmazta: „A várhoz új kövek, a szabadsághoz új emberek kellettek. Új emberekre, új lelkekre és új eszményekre van most is szükségünk. Ezek azok a kövek, melyekből az új Magyarországot fel kell építenünk. Azt mondom, hogy nekünk egy új magyar nemzeti kultúráramlat kell, mely a régi Magyarországot meghozza.” Ennek forrását pedig a „krisztusi magyar vér” adja a nemzetnek – fogalmazott, és példaértékűnek nevezte a ciszterci rend, az oktatási intézmény és a város együttműködését. (Beszédéből világosan kitűnt, hogy egy ilyen iskolai évforduló ügyét is átfogó keresztény-nemzeti gondolatokkal tudta megfogalmazni.) Az ünnepséget díszebéd követte, amelyen a püspök a ciszterci rend főapátja és Klebelsberg társaságában vett részt.

Októberben szokások szerint beszédet mondott a székesfehérvári Keresztény Nők Szövetsége közgyűlésén.²⁰⁰ Minden kornak megvolt a vezérlő eszméje, például a 15. századnak a reneszánsz – fejtegette, majd a 20. századra térve arról beszélt, hogy a modern idők legfontosabb eszméjét a szenvedők megsegítésének kötelezettsége jelentette, amelyből a székesfehérvári nőszervezet nem hangzatos jelszavakkal, hanem buzgó munkálkodással vette ki a részét. December elején lelkesítő beszédet intézett a székesfehérvári kongregációk együttes fogadalomtételi ünnepélyének résztvevőihöz, majd részt vett a gimnázium Mária-ünnepi kulturális műsorán.²⁰¹ Hasonló feladatot látott el nem sokkal korábban az Erzsébet Nőiskola Mária-kongregációjának tagavató ünnepélyén.²⁰²

November 18-án Prohászka mondta az ünnepi beszédet Csernoch János esztergomi érsek aranymiséjén.²⁰³ Magyarország és a katolikus egyház számára egyaránt nagy ünnepet jelentett Prohászka szerint Csernoch papi és főpapi pályafutására való megemlékezés. Az érsek pályafutásának felidézése Prohászka számára főleg az irredentizmus gondolatát jelentette, hangsúlyozta például, hogy nemcsak a trianoni, hanem Nagy-Magyarország minden katolikusa számára fontos Csernoch lelki- és főpásztori szolgálata: „Ünnepel az a szép nagy Magyarország, amelyet most elszakítottak tőlünk, ünnepel az a Csonka-Magyarország és mint egy rongyos rokkant, felemeli csonka karjait az égre, hogy kegyelmet, az Isten irgalmát, az Úr Jézus áldását esdje a királykoronázó főpapra.” Azután a határon túlra került folyóknak, mint könnyeknek a Duna folyamában való egyesülésének képeivel ugyanezt érzékeltette. Beszéde végén is így szólt Csernochhoz: „Haladj, küzd le, vidd az élet keresztjét mindnyájunk örömére és annak az egyszer újra egységessé összeforradó Magyarországnak javára!”²⁰⁴ A hercegprímás aranymiséjének élményei impulzust adtak Prohászka számára adventi időszakra időzített elmélkedéseinek megfogalmazásához.²⁰⁵ A püspök a személyek és Isten iránti tisztelet gondolatát igyekezett kibontani a karácsony misztériuma, illetve a Csernoch-aranymise tükrében. Utóbbit illetően

megilletődve írt arról, hogy Horthy is részt vett a misén („ki a nagy érzések s a szentelt tradíciók tiszteletében elől jár”), a kormány tagjaihoz, általában a politikai elit szinte egészéhez hasonlóan. A katolikus istentiszteletben a görög egyházatyák óta meglévő folytonosságot is igyekezett hangsúlyozni, cikke végén a tisztelet legszükségesebb irányát „a testet öltött Igében”, vagyis Krisztusban jelölte meg.

További kisebb, vétlen és meg nem valósult közszereplések az év második felében

Bármennyire sűrűek is voltak Prohászka közszereplései, továbbra is rendszeresen megtartotta konferencia-előadásait,²⁰⁶ és a kortársak is felfigyeltek arra, hogy ezekbe olykor az ekkoriban őt foglalkoztató közéleti-politikai mondanivalót is beleszötte. November 20-i prédikációjában például úgy fogalmazott, hogy az Istenhit által kiváltott lelkesedés fogja megakadályozni Spengler jóslatának beteljesedését, illetve újra felidézte a Csernoch János aranymiséjén átélt élményeket, amelyeket egyaránt az egyház és az ország alapjának nevezett.²⁰⁷

Csak részben kapcsolódott Prohászkanak „vétlen” közszereplése a történész, akadémikus egyházi személy, Fraknói Vilmos november 20-án bekövetkezett halálához. A betegeskedő történést Prohászka már nyáron is meglátogatta kórházi ágyán, Fraknói egyik legutolsó interjújából az derül ki, hogy a püspök nagyon közel állt hozzá, annak ellenére, hogy közélettel kapcsolatos felfogásuk között igen fajsúlyos különbségek is voltak.²⁰⁸ Utolsó pillanataiban Fraknói Prohászkaival akart volna még beszélni, de mire a püspök a kórházhoz ért, Fraknói már nem tért eszméletére.²⁰⁹ Az eset megviselte Prohászkat, a kettőjük közötti kapcsolatra tekintettel, a Magyar Tudományos Akadémia felkérésére Prohászka végezte Fraknói temetési szertartását, tartotta az egyik búcsúbeszédet.²¹⁰

Ekkor is közreműködött ismert közéleti szereplők (banktisztviselők, nagyvállalkozók stb.) esküvői szertartásain, egy alkalommal a menyasszony a *Magyar Asszony* folyóirat szerkesztője, Novotny Margit volt.²¹¹

1924-ben két vallásos munkája is megjelent, *A bűnbocsánat szentsége*, illetve az *Elmélkedések az evangéliumról* c. munkája negyedik kiadása, s ugyanekkor Prohászka ismét előszóban ajánlotta Vargha Damján egyik imádságos könyvének újabb kiadását az olvasók figyelmébe.²¹² Az imádságnál „szükségesebb nincs a világon” – írta, amely szerinte az egyház tanításának megértéséhez is vezet.

Az év végén – szokásai szerint – több karácsonyi cikket is publikált, volt, amelyik a tisztelet keresztény értelmezését, másik a szentév jelentőségét állította középpontba,²¹³ egy további a mezőgazdasági szövetkezeti mozgalmon keresztül fogalmazott meg éles liberalizmus-kritikát.²¹⁴ Írt egyértelműen vallásos elmélkedést Krisztus születéséről, a keresztény ember

örömről, az ünnep értelméről,²¹⁵ viszont kifejezetten politikai jellegű a *Fejérmegyei Napló* számára készült karácsonyi jegyzete.²¹⁶ Ebben a baloldali munkásmozgalomban tapasztalható vallásellenességgel vitába szállva írt arról, hogy az ilyen tettek motivációja a kereszténység iránti gyűlöletből fakad. Az igazi keresztényeknek Krisztus születése ünnepén nem ezzel kell foglalkozni – vallotta, aztán mégis a munkások gyűlölete mögött álló okokat próbálta felderíteni. Arra jutott, hogy az „erénynek és a lelakiségnek a hiánya” következtében teret nyert züllés, „az önzés s az élvezetvágy” vált a társadalom meghatározó lelakiségévé, továbbá ostromozta a „modern gazdasági berendezkedést”, a kapitalizmus által teremtetett viszonyokat. Utóbbival kapcsolatosan megosztotta már többször kifejtett nézeteit, ezúttal szemléletes hasonlattal is élt: „Az emberiség [...] örült is a haladásnak: de mikor már engedelmeskedtek neki tűz, víz, villám, gőzök, gázok, tengeráramlatok s levegő, akkor azon vette magát észre, hogy gazdasági rendszerében egy tűrhetetlen baromigát konstruált magának, s sorsa kocsisául s szenvedései ostromául pedig kiválasztotta a legbutább, s magához méltatlan hatalmat, a pénzt.” Az alacsony életszínvonal okozta nyomort és társadalmi következményeket az evangélium szellemével ellentétnek minősítette, mint írta, az egyenlőtlenséget és igazságtalanságot Isten soha nem helyeselte. Még azt is megértette, hogy a nyomorúság megpróbáltatásai hatására az emberek kérdőre vonják, vagy akár el is ítélik a keresztényeket. Prohászka az összefüggést is világosan felmutatta: „A vallási nyomorúság nem szűnik meg addig, míg a szociális bajokon nem segítünk.” Kijelentette, hogy nagyon fontos az egyéni jótékonyság, segítőkészség, de távolról sem elegendő, új társadalmi és gazdasági modell megteremtésére van szükség – vélekedett a püspök. „A termelést kell másképp szervezni, s a tőke egyeduralmát száműzni” – írta, a keresztények feladatának nevezve, hogy harcos hozzáállással vegyék ki részüket a szociális küzdelmekből, egy alapvető társadalompolitikai reform megteremtéséből.

A vértlen közszereplések között érdemes megemlíteni, hogy a szociáldemokrata képviselők ekkor is előszeretettel emlegették fel a parlamentben Prohászka 1918-as forradalmat és köztársaságot éltető megnyilatkozásait,²¹⁷ de volt, aki konkrétan az alföldi katolikus nagygyűlésen elmondott, „faji judaizmus sajtóját” emlegető beszéde ellen tiltakozott,²¹⁸ és megszólaltak a jobboldalon Prohászka pozitív társadalmi és politikai útmutatásaira való hivatkozások is.²¹⁹

A Károlyi Mihály ellen indított vagyonelkobzási perben a volt köztársasági elnök (pontosabban inkább jogi képviselői) – többek között – azzal érveltek, hogy 1918-ban a főpapok nem kényszerből álltak a forradalom mellé, s álláspontjukat Prohászka és Vass József cikkeivel igyekeztek alátámasztani.²²⁰ A püspöknek egykor a zsidó katonákról hamis adatokat szolgáltató, ekkoriban keresztényszocialista pártvezető Koródi-Katona János megnyerte az *Egyenlőség* ellen indított sajtóperét, Prohászka ebben az ügyben is a folyton felbukkanó hivatkozás szerepét

játszotta.²²¹ Az első nemzetgyűlési ciklus idején antiszemita radikalizmusa nyomán elhíresült képviselője, Dánér Béla az ellene folyó rágalmozási perben védekezett azzal, hogy 1920-ban a hajdúszoboszlói választókerületben Prohászka ajánlása segítette őt a mandátum megszerzéséhez.²²² Dánér később jogásként szolt hozzá a felekezeti izgatásért elítélt Kádár Lehel védelméhez, azt bizonygatva, hogy a zsidóság nem felekezet, hanem faj, és ennek alátámasztását Prohászka 1920-as, numerus clausus melletti beszédére építette.²²³ Nemcsak konkrét közszereplései, hanem például névnapja kapcsán is születtek lelkes, köszöntő írások róla,²²⁴ az egyes útmutatásait felemlető szövegek pedig kifejezetten gyakoriak voltak ekkoriban.²²⁵ Az *Új Nemzedék* október 31-i, őszirózsás forradalomra emlékeztető vezércikke például Prohászka hivatkozva fogalmazta meg reményét, hogy a magyar főváros nem kerül többé a „vörösök” kezére.²²⁶ A püspök személyére nemcsak hívei és rajongói hivatkoztak, érték durva és egyes ügyekben nyilván túlzó támadások a *Népszavában*, például amikor szociális érzéketlenséggel, ilyen téren következetlenséggel vádolták,²²⁷ több felvethető kritika volt a fajvédelemhez való vonzalmát kifogásoló cikkekben.²²⁸

1924 őszén Prohászka furcsa ügyben lett érintett, ami abból indult ki, hogy Gombos Lajos református lelkész erős kritikával illette kiskunhalasi lelkésztársa, Ván Benjámint *Napra forgok* címmel megjelent vallásos elmélkedés-kötetét.²²⁹ Prohászka két vonatkozásban is érintette az ügy, egyrészt ugyanis Gombos azzal vádolta Vánt, hogy megtagadva a kálvinizmus alapvető értékeit, kifejezetten a katolikus teológia elveit vallotta, azon belül is nagyon erős Prohászka-hatást tudott kimutatni. Másrészt azt is szóba hozta, hogy Ván könyvét a székesfehérvári püspök nemcsak szellemiségében inspirálta, hanem 15 millió koronás anyagi támogatást is adott a megjelentetéséhez. A kritika miatt Ván pert indított Gombos ellen, és az ügyet részletező sajtócikkekben számos találgatás indult arról, hogy milyen szerepe volt Prohászkanak a felekezetközi kapcsolatokat kínosan érintő ügyben.²³⁰

Vétlen, de nagyon is jellemző közszereplésének tekinthető, hogy a Turul Szövetség novemberi zászlószentelő ünnepélyén a szervezet „tisztetleltbeli dominusává” választották Raffay evangélikus és Ravasz református püspökökkel együtt,²³¹ decemberben pedig a Keresztény Munkásifjak Országos Szövetsége kongresszusának volt egyik védnöke.²³²

Fontos vétlen közszereplése volt év végén, hogy a *Színházi Élet* c. folyóirat szavazást tartott arról, hogy ki az ötven legismertebb élő magyar személyiség, Prohászka a 13. legtöbb szavazatot kapta,²³³ ami nagyon magas ismertségre utal. (Az már csak érdekesség, hogy a listán a püspököt általa különböző okok miatt nagyon nem kedvelt személyek előzték meg, Vázsonyi Vilmos és Molnár Ferenc.)

Az 1924-es év (különösen a második fele) nagy sikereket hozott a Prohászka-hoz kötődő Magyar Jövő Ifjúsági Irodalmi Rt.-nek. Az év folyamán mintegy 200 ifjúságnak szóló irodalmi művet kínáltak, kiadott példányaik száma elérte az ötmilliót, a terjesztő állomásaik száma pedig az 1500-at, és a könyvkiadás mellett „hatalmasan megsokszorozódott erővel” folytatták az iskolai füzetek forgalmazását is.²³⁴ Nagy sikerrel rendezték meg a III. Országos Középiskolai Diákdaloshangversenyt (Prohászka mellett védnöke volt Vass József, Klebelsberg Kuno, Sipőcz Jenő stb.), melynek nem kisebb jelentőséget tulajdonítottak, minthogy: „Meggyújtottuk újra a magyar jövő hitének lángját!”²³⁵ Bár a Magyar Jövő Rt. kapcsán többnyire sikerekről lehetett olvasni a sajtóban, megjelentek olyan hírek is, miszerint a vállalkozás anyagilag csak úgy működik, hogy nem kereskedelmi alapon (hanem például az iskolákra vagy a helyhatóságokra irányuló kormányzati támogatás miatt²³⁶) forgalmazták a füzeteiket, magából az irodalmi művek megjelentetéséből nem tudták volna fenntartani a vállalkozást. Az éppen 1924-ben megjelent, magyar ifjúsági irodalmat összefoglaló kötetből kiderül, hogy számos nagyobb és üzleti alapon vezetett könyvkiadó (Franklin, Athenaeum, Lampel, Singer és Wolfner stb.) sikeresebben juttatta el az ifjúságot érdeklő szépirodalmat az olvasókhoz, a Magyar Jövő ugyan kiadott klasszikusokat (például Gárdonyi Géza műveit), de igazán nem tudott erre a könyvpiacra betörni.²³⁷ A keresztény és hazafias küldetéstudattól áthatott vállalkozásról szóló propagandisztikus beszámolók elfedték a piaci működés belső problémáit, 1924 májusában egy ilyen hurrá-optimista sajtócikk arról szólt, hogy a Magyar Jövő Rt. megvalósította a keresztény szemléletű irodalom országos hatást gyakorló terjesztését, ezért a vállalat „munkássága túlnő az egyszerű kereteken: Igazi jövőt hozó, nemzetépítő munka! Érdemes, méltó arra, hogy minden jó, magyar ember hálás elismeréssel tudomást szerezzen róla.”²³⁸ A sikerpropaganda megnyilvánulásai nem nélkülözték soha a Prohászka személyével való összekapcsolást sem, például: „Talán egy nemzet életében sem volt olyan végzetesen fontos az irodalom szerepe, mint nálunk. A magára hagyott magyar örökösén léteért küzd, és ebben a küzdelemben az irodalom hadvezérei vezetnek. Minden magyar könyv fölér egy jó karddal, puskával, ágyúval a magyar létért való kegyetlen küzdelemben. A Magyar Jövő alapítói és irányítói, akiknek élén Prohászka püspök áll, helyes nyomon járnak, mert a toll erejével rendezik a jövő generáció életét.”²³⁹ Az elért csatlóka sikereket a vállalkozás vezetői (Prohászka is) alighanem félreértették, 1924 decemberében impozáns épületben alakították ki a Magyar Jövő székházát Budapesten a Rákóczi úton, ami végképp meggyőzhetett arról mindenkit, hogy jól áll és anyagilag is gyarapodik a részvénytársaság. Prohászka és Horthy Miklósné elfoglaltságaik miatt nem tudtak megjelenni a székház december 21-i ünnepélyes avatásakor, de Vass József miniszter nagy beszédben méltatta az ifjúság nevelésében vállalt központi szerepet.²⁴⁰ Vass úgy fogalmazott a vállalkozás mozgatórugójáról:

„Izzó fanatizmusoktól táplált lelkesedésünk folyammá dagadt, amely felememelte a Magyar Jövő gályáját.” Valóban semmi nem utalt arra, hogy néhány hónappal később kiderül, hogy nem a lelkesedéssel volt a baj, s a Magyar Jövő Rt. története csúfos bukással végződik.²⁴¹

A püspök feszített programjára jellemző, hogy ekkoriban különösen sok közszereplése – nyilván időbeli ütközések, elfoglaltságok miatt – nem valósulhatott meg, annak ellenére, hogy az eredeti programot még Prohászka nevével hirdették.²⁴² Nem tudott részt venni sem a szekszárdi, sem a mosonmagyaróvári katolikus nap rendezvényein,²⁴³ nyíregyházi harangszentelő ünnepen,²⁴⁴ a Szent Gellért Egyesület Diósdra hirdetett búcsúja idején például Grazban tartózkodott.²⁴⁵ Októberben a Szociális Missziótársulat óbudai hazafias ünnepélyének fővédnökségét elvállalta, de beígért beszédét nem tudta megtartani,²⁴⁶ ahogy korábban a Nemzeti Munkavédelmi Hivatal felkérésére hirdetett „propaganda előadást” sem.²⁴⁷ Nem is beszélve a személyesen hozzá érkezett felkérésekről, nem tudott részt venni Zsámbékon szerzetesi közösség ünnepén,²⁴⁸ a keresztényszocialista szakszervezetek december 7–8-án tartott kongresszusán sem²⁴⁹ stb. Alighanem jellemző, hogy a Regnum Marianum plébánia vezetői 1924 november elején már 1925. márciusi látogatásának időpontját szerették volna egyeztetni.²⁵⁰

IV.6. 1925

1925 elején Prohászka több jelentős visszhangot kiváltó közszereplést vállalt, amelyek politikai nézeteit tartalmas formában juttatták kifejezésre. Először a hungarizmus – általa jó ideje nem említett – témakörét állította a középpontba, majd egy nagyobb és egy kisebb rendezvényen a keresztényszocialista gondolattal foglalkozott, amelyet szintén kevesebbet emlegetett az 1920-as évek elejéhez képest. Mindkét témakör-választás arra utal, hogy Prohászka ekkor ellenzéki-nek számító eszmékkel, illetve csoportokkal való szimpátia, a konszolidáció óvatos jobboldali kritikája is foglalkoztatta.

Prohászka Miskolcon, 1925. január

Magyar Jövő címmel 1919 óta Miskolcon jelent meg a keresztény-nemzeti radikálisok legjelentősebb vidéki napilapja, mely 1924-ben eljutott oda, hogy a szerkesztőség és a kiadóhivatal önálló székházba költözzön, Prohászka ennek avató ünnepségére érkezett 1925. január 18-án. Kétségtelenül országos jelentőségű esemény volt, Prohászka személyes jelenléte csak ennek hatásait erősítette.

Más vidéki központokhoz hasonlóan, a helyi sajtóban is kialakult a Horthy-rendszerrel kapcsolatosan elfogadó vagy semleges, illetve azzal szemben kritikus baloldali-liberális, továbbá radikális jobboldali közvélemény megosztottsága. (Prohászka szűkebb pátriájában, Székesfehérváron például a püspök saját szócsovének a *Fejérmegyei Napló* számított, mellyel ellentétes politikai irányvonalat a *Székesfehérvári Friss Újság* képviselt.) Miskolcon az 1920-as évek elején a polgári napilap pozícióját a jól szerkesztett, sokoldalú *Reggeli Hírlap*, a jobboldali radikálisokét pedig a *Magyar Jövő* foglalta el.¹ S ahogy a helyi lapok szembenállása rendszerint tükrözte az országos sajtó megosztottságát és profiljait, úgy az is jellemző volt, hogy keresztény-nemzeti lapok rendszerint erőteljesen antiszemita álláspontot képviseltek a „zsidó szellemiségűnek” nevezett illetve a zsidóság kollektív érdekeinek védelmével vádolt lapokkal szemben.² A keresztény-nemzeti lapok oldalán komolyabb megosztottság a Bethlen István miniszterelnök nevével fémjelezhető konszolidációs politika nyomán keletkezett, ekkor ugyanis szembetűnően szétváltak a kormánytámogató jobboldali lapok, illetve a kormányt a radikális jobboldal ellenzéki pozíciójából támadó „fajvédők” útjai.

A Horthy-korszak sajtóviszonyairól, sajtóirányításáról, a modernizációban és a közéletben a hírlapok való szerepéről számos feldolgozás született,³ többnyire azonban országos hatáskörű kérdésekkel foglalkoznak, a vidéki sajtótörténeti feldolgozások máig jóval kevésbé foglalkoztatták a kutatókat.⁴ Pedig épp az 1920-as években a vidéki sajtóviszonyok jelentősége gyakran jóval túlnőtt a lokális, regionális fontosság szintjénél. Az 1920-as évek elején a „keresztény

kurzus” számára volt rendkívül fontos, hogy a fővárosi lapok helyett vagy mellett inkább helyi „keresztény” orgánumok híreit fogyasszák az olvasók, ezáltal élesíteni az egészségesnek vélt magyar vidéki öntudatot szemben a „bűnös”, romlott Budapest destrukciójával. A bethleni konszolidáció idején pedig a kormányzat számára is elemi érdeké vált, hogy a nemzeti egység megteremtése jegyében tompuljon a főváros–vidék ellentét, valódi decentralizáció induljon meg a kultúra egész területén, amint azt például 1928-ban Szekfű Gyula egy *Magyar Szemle* ankéton részletesen kifejtette.⁵

Miskolc esetében bár kezdettől nagy volt a verseny a *Reggeli Hírlap* és a *Magyar Jövő* között, a „nemzeti és keresztény alapon álló jobboldali politika sajtóorgánum [...] a megindulás nagy fellobbanása után súlyos belső válságokkal küzdött, s ezekből csak nehezen tudott kivergődni”, a viszonylag stabil munkatársi gárda kialakítása után a *Magyar Jövő* valódi fellendülését 1924-re tehetjük, bár profilja nem változott, kezdettől a „hangja erős jobboldali hang, antiszemita színezettel és mindenkor éles támadásra kiélezve”.⁶

A *Magyar Jövő* első száma 1919. október 5-én jelent meg, a lapindítást a Magyar Nemzeti Szövetség, illetve a MOVE kezdeményezte.⁷ A kezdeti hőskorban egy kis szobában működött a szerkesztőség, eleinte kevés munkatársa volt, de a lap stabilizálni tudta pozícióját a miskolci lappiacon, elsősorban a radikális jobboldali ideológia iránt fogékony olvasótáborban. Sőt, országos ismertségre is szert tett, például akkor, amikor 1924 áprilisában a budapesti nyomdászsztrájk idején a radikális *Magyarság* helyett a miskolci lapot szállították az előfizetőknek és az olvasóknak.⁸

A szélsőjobboldalon addig is jelentős lapot az önálló székház létrehozása tette még ismeretebbé. A „hőskorban” korábbi gyakori szerkesztőváltások után 1923. január 5-én Puskás Jenő került a lap élére, segédszerkesztője Hubay Kálmán lett.⁹ Ebben az időszakban a *Magyar Jövő* a „fajvédő” radikálisok fontos orgánuma lett. A Miskolcon emelt háromemeletes sajtóház azt is volt hivatott demonstrálni, hogy a szélsőjobboldali „keresztény” sajtó alkalmas arra, hogy életképes, rentábilis lapokat, kiadványokat hozzon létre. A hivatalos pénzügyi adatok szerint az 1920-as évek közepén, vagyis a székházavatást megelőző és követő években a „Magyar Jövő Lapkiadó Vállalat Rt.” (1924-től: „Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadó Vállalat Rt.”) is eleinte veszteségesen működött, de újabb tevékenységi körökből és a hitelezők bizalma folytán meg tudta őrizni pozícióit,¹⁰ újabb terjeszkedési lehetőségeket kért és kapott a helyhatóságtól.¹¹ A vállalkozás vezetői között feltűntek a helyi radikális jobboldal személyiségei, különösen Borbély-Maczky Emil.¹²

A *Magyar Jövő* székházavatásának hátteréhez szorosan hozzátartozik Miskolc politikai klímája 1924 második felében. 1924. október 29-én meghalt Szentpáli István, Miskolcnak több

ízben ismert és jelentős polgármestere, ekkor egyik országgyűlési képviselője. Ennek következtében időközi parlamenti választást kellett Miskolcon tartani. Az 1924-es miskolci pótválasztás, illetve az azt megelőző kampány a Gömbös-féle „fajvédő” párt egyik országos jelentőségű erőpróbája is volt. Időben egybeesett a *Magyar Jövő* székházavatására való készülődéssel, s mindez tovább erősítette a szélsőjobboldali radikálisok közéleti aktivitását, melynek célja a baloldali és liberális erők megtörésén, a zsidósággal szembeni intézkedések és közhangulat fokozásán túl a Bethlen-kormány „jobbról való előzése” is volt. Vagyis az, hogy a konszolidálódó konzervatív kormányzatot képesek-e háttérbe szorítani a fokozott antiszemitizmussal és radikalizmussal fellépő fajvédők, valamint az olyan agresszív antiszemitizmust képviselő, önmagukat „igazi”, „intranszigenst” keresztényeknek hirdető szervezetek, mint az Ébredő Magyarok Egyesülete.

Az időközi választás küzdelmeit a szélsőjobboldal túlzás nélkül háborúként, a „fajok harcaként” definiálta, úgy vélték, hogy a destruktívnak tekintett „zsidó faj” a polgári ellenzék jelöltjében, Huska Vilmosban találta meg kollektív érdekképviselőjének felvállalását. Vele szemben a „fajvédők” jelöltje, Borbély-Maczky Emil nemcsak a „keresztény” (vagyis: „nem zsidó”) magyar társadalom sikerét kívánta reprezentálni, hanem azon belül is a szélsőjobboldal előretörését.¹³ A *Magyar Jövő* hasábjai megteltek a „miskolci magyarok” és „miskolci zsidók”, mint két szembenálló faj közötti erőpróbát részletező, apokaliptikus hangvételű, mozgósító cikkekkel és beszámolókkal, és számos nagygyűlést tartottak a fajvédők országosan ismert személyiségeinek (Bernolák Nándor, Gömbös Gyula, Wolff Károly, Csilléry András, Ulain Ferenc stb.) bevonásával.¹⁴ A radikálisok hangvételét jól példázza a napokig Miskolcon tartózkodó Gömbös Gyulának a választás második fordulójára időzített sajtónyilatkozata: „Szerintem a miskolci zsidóság is abba a hibába esik, mint mindenütt az országban: hisztérikusan nyúl a hatalom után, mintha hangsúlyozni akarná, hogy nekünk honfoglaló és honfenntartó magyaroknak kevesebb jogaink vannak, mint nekik, a »kiváltságosoknak«. [...] Ez az álláspont [...] kell, hogy minden önérzetes magyarban azt a meggyőződést ébressze, hogy a zsidósággal kibékülni nem lehet, hogy a zsidóságot teljesen a földre kell teperni.”¹⁵ A megszokott élesen antiszemita paneleket tartalmazó nyilatkozat lényegét az alkotta, hogy Gömbös szerint a zsidók – már pusztán létükkel is – valósággal „provokálják” a keresztényeket. A politikai paletta másik oldalán Huskát határozottan támogatta a *Reggeli Hírlap*. Talán csak abban az egyben értettek egyet politikai és sajtóbeli riválisaikkal, hogy a miskolci pótválasztásnak országos jelentőséget tulajdonítottak.¹⁶ A demokratikus oldalon is országosan ismert személyiségek szólaltak meg, például Vázsonyi Vilmos is üzenetet küldött a miskolci választópolgároknak, melyben a szabadelvűség és a demokrácia értékeinek védelmére (így Huska támogatására) szólított fel.¹⁷ Később

szociáldemokrata (Peidl Gyula, Farkas István) és liberális (Pakots József, Rupert Rezső) képviselők közös nyilatkozatban fejezték ki szolidaritásukat Huskával,¹⁸ melyben mélyen elítélték a fajvédők gyűlölködését, uszítását, és a kereszténység valódi tartalmát „meggyalázó” magatartását. Sőt, még Rakovszky Istvántól is megjelent egy olyan nyílt levél, amelyben Miskolc legitimista érzelmű polgárait is a Huska melletti kiállásra buzdította, mondván: „a legitimista érdekekre nézve a legkárosabbnak tartom, ha valaki olyan jelöltet támogat, aki az Eckhardt-Gömbös-féle fajvédő csoport programjával lép fel, mert a legitimizmus nem a gyűlölködést akarja a polgárok között”.¹⁹ A választás december 13–14-én tartott második fordulójában a féktelen fajvédő kampány ellenére Huska Vilmos győzött Borbély-Maczký előtt.²⁰

A *Magyar Jövőt* gondozó lapkiadó vállalat önálló székházának elképzelése Puskás Jenő főszerkesztősége idején, 1923 végén – 1924 elején nyert konkrét formát.²¹ A rendkívül energikus Puskás Jenő időszakában tovább erősödött a lap radikális jobboldali elkötelezettsége. A lap gyakran megalkuvásként, a „keresztény” eszme feladásaként bélyegezte meg a Bethlen-kabinet konszolidációs politikáját.²² Saját szerepfelfogását a lap tudatosan hangsúlyozta, s az új székházba való beköltözés csak megerősítette a szerkesztőségnek „magyar faj feltámadásába vetett szent fanatizmusát”, a „megalkuvást nem ismerő, dacosan magyar újságírók egész seregét”.²³ A székházépítés ügyét Puskás és a szélsőjobboldal országos áttörésnek tekintették, mint azt a felelős szerkesztő Ravasz László református püspökhöz intézett felkérő leveléből is kiderül: „Büszkén hivatkozhatunk arra, hogy székházunk az első ilyen centralizált üzemű, tőkeerős, életképes sajtóintézmény a vidéken. A MAGYAR JÖVŐ székházát a miskolci keresztyén társadalom építette.”²⁴ Akár meghökkentőnek is nevezhető, hogy Puskás leszögezte: „ünnepünk teljesen politikamentes lesz” – mikor az egész sajtószékház-avatás kezdettől a keresztény-nemzeti (valójában: radikális jobboldali) politika erődemonstrációjának számított.

A református püspök egy másik levelet is kapott Puskáséval együtt, Balázs Győzőtől, a miskolci református gimnázium tanárától, aki ekkor a lap munkatársaként is dolgozott.²⁵ „A keresztyén magyarságnak örömnapja lesz ez” – szögezte le, majd Ravaszt szintén az esemény politikai fontosságának hangsúlyozásával győzködte: „Miskolcon, ezen a rettentő vörös területen, a jóságos Isten segedelmével sikerült egy háromemeletes sajtópalotát emelni. Gigászi küzdelem ez, amelyet a szörnyű bűnös városban mi magyarok vívunk. Megsegít a jó Isten, diadalmas lesz harcunk.” A két jelentős főpap párhuzamba állításával is erősítette kérését: „A magyarság e nagy napján katolikus testvéreink láthatják Prohászka-jukat, hadd nézzünk mi is kálvinista magyarok a mi Ravasz Lászlónkra.” A *Magyar Jövő* részletesen foglalkozott Prohászka felkérésével is, és rendkívül fontos hírként ismertette: a püspök elfogadta a miskolci meghívást.²⁶ November 21-én Budapesten, magánkihallgatáson fogadta Puskás Jenőt és Hubay

Kálmánt, örömmel vállalta az előadás megtartását, amelynek témáját már ekkor a hungarizmus, a kultúra és a sajtó kapcsolataiban jelölte meg.²⁷

Prohászka 1925. januári látogatása a helyi közélet (pontosabban a jobboldali és radikális politikai erők) számára megtiszteltetésnek, valóságos ünnepnek számított. A helyi katolikus sajtóból tudjuk,²⁸ hogy január 18-án reggel Prohászka Szikszóról érkezett Miskolcra. A *Magyar Jövő* székházavatásának délutáni és esti rendezvényei mellett a püspök már reggeltől zsúfolt programot bonyolított le. 9-kor a Mindszenti templomban celebrált ún. diákmisét, „gyújtó hatású exhortációt intézve az ifjúsághoz”. 11-től a katolikus főgimnázium tornatermében az Úrleányok Mária-Kongregációjának matinéján vett részt, ahol Árpád-házi Boldog Margit példáján az ifjúsági kongregációk fontosságáról tartott – nagy ovációval fogadott – előadást.²⁹ Ebédjét a plébánián költötte el, ahol szintén nagy beszédet tartott. Délután 3-kor már a Hunyadi utcai sajtószékházba látogatott, ahol személyesen győződött meg a kiadóhivatal, a nyomda, a szerkesztőség minden helyiségének állapotáról és tapasztalatairól nagyon elismerően nyilatkozott. Innen indult a helyi Nemzeti Színházban tartandó rendezvényre.

A szervezők sajnálatára Ravasz László „családi betegsége” hivatkozva nem tudott részt venni az eseményen, a többi tervezett szélsőséges közszereplő (Borbély-Maczky Emil, Eckhardt Tibor, Gömbös Gyula, Wolff Károly) azonban igen, továbbá a keresztény-nemzeti sajtopaletta valamennyi fontosabb orgánuma (*Magyarság*, *Nemzeti Újság*, *Új Nemzedék*, *A Nép*, *Szózat*) szerkesztői, főszerkesztői szinten képviseltette magát, a vidékiek közül a *Hajdúföld* (Koloszváry-Borcsa Mihály révén), a *Somogyi Újság*, továbbá a Pázmány Egyesület, Pátia Klub stb. képviselői.³⁰

Maga a székházavatás hasonló légkörben, ünnepélyes keretek között zajlott a miskolci Nemzeti Színházban.³¹ Prohászka beszéde egyik legtümörebb összefoglalása „hungarizmus”-konceptiójának, melyből egy, lényegében öncélú nemzetfelfogást lehet kihámozni. Prohászka a magyar nép érdekeinek való feltétel nélküli alárendelődés szükségességét nevezte hungarizmusnak, amelyben a magyarság történelmi sorstragédiái, jelene és jövője egyaránt összefoglalható. „Isten gondolata magyar kiadásban” – mondta találóan, és hungarizmus alatt értette a magyar történelem nagy alakjainak minden megnyilvánulását. Utóbbiakat kizárólag nemzeti-etnikai keretben értelmezte. A dicsőséges (mert a magyarság sikerét felmutatni képes) múlttal élesen szembeállította a jelent, s az első világháború utáni tragédia okát a „valódi” nemzetfogalomtól való elfordulásban jelölte meg. Prohászka szemében a hungarizmus legfőbb ellenfele a liberalizmus, mely kiforgatta eredeti értelméből a nemzeti hovatartozás jelentőségét is. Prohászka hungarizmus-fogalma ugyanakkor nemcsak a pozitív nemzeti érzés megnyilvánulásait tartalmazza, annak integráns részét képezi a világ és a közélet kétpólusú értelmezése. Vagyis –

a kor szélsőjobboldali ideológiáinak megfelelően – két, egymással antagonisztikusan szemben álló világként értelmezi a társadalom életét, egyik az egészséges, nemzeti, konstruktív, a másik a bomlasztó, nemzetietlen, destruktív. Utóbbiakat Prohászka gyakran illette a „zsidó” kifejezéssel, akár politikai pártokról, rendszerekről, akár a sajtóról volt szó. Ebben a leegyszerűsítő, antiszemita megközelítésben a püspök úgy vélte: az egészséges, nemzeti megnyilvánulásokat a zsidóság nemzetközi összeesküvése hol nyilvános „pergőtűz” alá veszi (például a sajtón keresztül), hol pedig titokban („varangyméreg-fecskendezéssel”) bomlasztja a nemzeti megnyilvánulásokat. Prohászka ebben az időben gyakran fejtegette, hogy az egészséges nemzeti szellem megnyilvánulásainak tartotta Mussolini olasz és Hitler német fasizmusát (vö. III.2. alfejezet), melyeknek magyarországi párhuzamát az általa mindenkor favorizált szélsőjobboldali, „fajvédő”, „ébredő” mozgalmakban jelölte meg. Leegyszerűsítő világképében a „zsidó sajtó” kül- és belföldön egyaránt az egészséges nemzeti öntudatot bomlasztó tevékenységet folytatott, amelyet kiegészített az antiszemita összeesküvés-elméletek tipikus kellékével: a gazdasági érdekeltségeken és a bankokon uralkodó zsidó tőke obskúrus, ám nyomasztó hatalmának vélelmezésével. (Mellyel szemben például a magyar kormány is – úgymond – tehetetlen.) Vagyis Prohászka hungarizmusában nemcsak a magyarság önvédelme, a pozitív nemzeti érzés jutott kifejezésre, hanem az is, hogy mindennek ellensége a zsidóságban jelölhető meg, vagyis kirekesztő nacionalizmust próbált formába önteni.

Hungarizmusának lényeges eleme, hogy a magyarságra egyetlen és legnagyobb veszélyként a zsidóságot jelölte meg, mint a „végzetünk”-et. Prohászka hungarista nemzetfogalmának lényeges eleme tehát nemcsak az, amely benne van, mint alkotórész, hanem amivel (a nemzettől idegen, nem keresztény, „zsidó” ellenséggel) szemben határozza meg önmagát. Beszédének következő része a szemben álló világok harcának aktuális helyzetére vonatkozott, amelyet rendszerint sötét színekkel ecsetelt. A végveszély előtt álló magyarság tragikus helyzetét a „nemzeti szervezatlenség” képeivel nyomatékosította, amely csak egyfajta felvezetése volt a mozgósítással kapcsolatos gondolatainak. Előbb még egy történelmi ívet is rajzolt, sajnálattal állapítva meg, hogy a nemzeti önállóságért folytatott évszázados küzdelmek miatt igazán „magyar” történelemről nem is lehetett beszélni. Utóbbi alatt Prohászka a nemzeti nagyságot, az európai nagyhatalmi pozíciót értette, mely szerinte a Habsburgok uralkodása alatt teljesen háttérbe szorult, megszűnt.

Prohászka beszédeiben tipikusnak mondható mozgósító gondolatok alkotják szövegének utolsó harmadát. A nemzet fogalmát a hungarizmusban érzelmi alapon próbálta újradefiniálni, és nemcsak azt várta el hallgatóságától, hogy értelmileg fogadja el kétpólusú világképét, hanem azt is, hogy ez lelkesültséget, érzelmi azonosulást („szenvedélyt”) váltson ki belőlük. Szónoki

kérdésekkel, klasszikus idézetekkel nyomatékosította mindezt, végkövetkeztetésként megállapítva, hogy nem ismer semmilyen középutat: számára vagy a nemzeti dicsőség újbóli feltámasztása, vagy a totális nemzeti összeomlás képezték csak a lehetséges alternatívákat. Az is kiderül szövegéből, hogy a nemzethez való tartozást Prohászka a kereszténységgel azonosította, a magyarság lényegét az elkötelezett buzgó vallásosságban jelölte meg. Több beszédében hangot adott sajátos „méreginjekció”-elméletének, ezt Miskolcon is hosszan fejtegette. Eszerint „a zsidó sajtó az infekció hordozója, az, amelyből maláriás infekcióknak felhői emelkednek és szállnak a magyar nemzeti, keresztény gondolatnak, érzésnek világára”. A védekezést Prohászka csak úgy tudta elképzelni, ha az igaz nemzeti ügyért harcolók tudomást sem vesznek a „másik oldal” véleményéről, sőt újságjukat sem vásárolják, mert annak olvasásán keresztül mintegy észrevétlenül kerül a „méreg” az egészséges magyar szervezetébe. Beszédét a hungarizmus melletti elkötelezett mozgósítással, a nehéz küzdelemben való állhatatos helytállás képeivel zárta. Ez a fajta hungarizmus-koncepció pontosan megfelelt az 1918-as alapvetésének (vö. II.2. alfejezet), és a közben eltelt időszak közszerepléseiben kifejtett világnézetének. (Vö. III.2. alfejezet.)

A megnyitó ünnepség estéjén nagyszabású díszvacsorára is sor került, és mint a helyi, mind az országos nyilvánosságban nagy visszhangot kaptak az ünnepélyes alkalomhoz kapcsolódó pohárköszöntők. A legnagyobb feltűnést a Prohászka által éltető Farkas István református esperes keltette. Először Magyarország sorsát Jézus Krisztuséhoz hasonlította, mondván, Júdás is pénzért árulta el mesterét, az ezeréves hazát – mint vélekedett – szintén pénzért árulták el. E sajátos interpretációt úgy fűzte tovább, hogy a pénz nem tarthat örökké, s abba vetette bizalmát, hogy amint a „magyar faj ősi erényei” újra fellángolnak, a „magyar igazság” is felszínre tör majd. A nagy idők bekövetkezését mindig próféták fellépése előzi meg – fejtegette, és Farkas esperes ilyennek látta az általa rajongva tisztelt Prohászka, akinek hungarizmussal kapcsolatos eszmefuttatásait tekintette valóságos próféciaírásnak. A székesfehérvári püspök ökumenikus gondolatait így interpretálta: „Magyar ember nem feledheti el Prohászka Ottokár intelmét: Keresztények ne gyűlölködjete, hanem szeressétek egymást. Én ezt a prófétát csak imádni tudom, csak hódolni tudok előtte.” A lelkes tapsot kiváltó hódolat gondolatait Farkas úgy fűzte tovább, hogy kifejtette: mivel a magyar népet Isten különlegesen szereti, megtanítja a „fajszerepre”, mint a jövőbeni kibontakozás alapjára is. De Farkas nemcsak Prohászka-ról szólt rajongással, felszólalása végén „Isten választottjának” nevezte Horthy Miklós kormányzót is, akit a gondviselés a magyarság megmentésére küldött.

A nagy ovációt kiváltó pohárköszöntőre Prohászka hasonló szellemben reflektált. A Farkas által neki tulajdonított prófeta-szerepet – érdekes módon – nem udvarias elhárítással, hanem

egyetértéssel, azonosulással vette tudomásul: „Az esperes úr prófétának tüntetett fel engemet. Próféta leszek, pusztába kiáltó szó, ha ez a szó a pusztából visszhangzik, meghallgatásra talál és eljön egy fölséges virágos erdőbe, a nemzeti élet, a nemzeti szellem erdejébe.” Az önmagát Keresztelő János pozíciójában értelmező, az üdvösség állapotát pedig az általa vizionált „nemzeti életként” leíró szemléletet az előadásából is ismert „zsidó” befolyás elhárításának, a zsidóság visszaszorításának képeivel bontotta ki, melyben nagyon pozitív szerepet szánt miskolci elvbarátai kezdeményezésének. Szavait nyilván nemcsak a vendéglátók iránti udvariaskodás inspirálta: „Még épülünk itt Miskolcon, mi tudjuk, micsoda város Miskolc. Mi tudjuk, mi a konstrukciója ennek a városnak. Mi nagyon jól tudjuk mindezt. Tudjuk, majdnem túltesz Budapesten. De ha Budapestről azt mondják, hogy nemzetietlen, ezt ne merje senki se mondani Miskolcra. Miskolc nemzeti város. Nem abban a tekintetben, nem arról az oldalról, amelyet kifogásolnak gazdasági konstrukció szempontjából, hanem a nemzeti érzés fölséges kézfogása szellemében, amelyet szívesen elfogadok esperes úrtól, elfogadom szívesen az esperes úr kezét. Isten minket úgy segítsen, hogy a nagy szeretetnek ezt a fölséges sugallatát megértjük, és ha vannak közöttünk történelmi örvények, amelyeket a szellemi világban nem lehet áthidalni, hivatkozunk a hazafias részére.”³² Prohászka rámutatott továbbá, hogy gondolatait nemcsak a maga nevében, hanem a városba érkezett vendégek képviselőjében is tolmácsolta. Amúgy is patetikus felszólalása végén egyre emelkedettebb hangulatban fejtette ki, hogy a magyarság ugyan a statisztika szerint legyőzött ország (ez nyilván az első világháborús veszteségekre és a trianoni békére utalt), lélekben azonban a „keresztény” magyarság öntudatra ébredt szelleme, mint „égbenyúló lángoszlop” legyőzhetetlen. Diogenész példáját idézte, aki arról beszélt, hogy nem filozófust vagy szónokot keresett, hanem olyan polgárt, akinek szíve van. Remek szónoki fordulattal Prohászka ezt a példázatot Miskolcra vetítette, mondván: ilyen emberre van szükség a helyi és az országos közéletben egyaránt. A főpapot érezhetően itt is lelkesítette a helyi társadalom, mely helyesen fogja fel a közösség érzését (vagyis az általa értelmezett kereszténynemzeti alapon áll), ennek jegyében ürítette poharát: „Miskolc emlékét a szeretet emlékébe foglalva elvisszük magunkkal.” Egyes adatok szerint – viccesen kihasználva a miskolci református esperes családnevéből adódó szójátékot – később így fogalmazott: „Sose hittem, hogy ilyen szelídek ezek a kálvinista farkasok.”³³ A nagy ovációval fogadott felszólalását további pohárköszöntők is követték, a radikális jobboldali irányvonalat képviselő hozzászólásában Eckhardt Tibor és Milotay István is lelkesítette a miskolciakat a további elkötelezett, „keresztény” politikát támogató fellépésre.

Beszédek a keresztényszocializmusról, 1925. január–február

Miskolcra visszatérve, pár nappal később, január 21-én szintén nagy hatású beszédet tartott *Szükség van-e Magyarországon keresztény szocializmusra?* címmel az Országos Keresztényszocialista Párt budapesti központjában.³⁴ A párt a KNEP 1922-es szakadását követően próbált ellenzéki, jobboldali, a keresztényszocializmus eredeti gondolatát újragondoló alternatívát felmutatni,³⁵ s ebben kapóra jött számukra a tekintélyes, az irányzat egyik legnagyobb hatású alapítójának számító Prohászka fellépése és útmutatása. Beszédének alapvetését a szociáldemokrácia kritikája jelentette, mondván, a munkásmozgalomnak két alternatíva (a kapitalizmus keresztény, illetve „önzés” megtestesítő baloldali változata) között kell választania. Elismerve ugyanakkor, hogy a kapitalizmus által létrehozott igazságtalanságokat a keresztényszocializmus sem tudta felszámolni, viszont példákat sorolt arról, hogy az általa ismert vasúti dolgozók milyen elkötelezett keresztények, és arra a konklúzióra jutott, hogy „Az igazi keresztényszocializmus nem más, mint az evangélium követése”. A legfontosabbnak az elkötelezett, hívő keresztény életet tartotta, és ebből jutott arra a következtetésre, hogy amíg a nemzet nincs „áthatva az evangélium szellemével”, addig feltétlenül szükség van a keresztényszocializmusra, sőt, az azt a politikában megjelenítő pártra is (Haller István pártja alighanem ezt akarta elsősorban hallani a püspöktől), melynek feladata, hogy „Justitia szellemében alkotandó jó törvényekért küzdjön”. Az előadást követően a keresztényszocialista párt díszvacsorát adott Prohászka, a „keresztény mozgalom lánglelkű harcosa” tiszteletére, amelyen mintegy 120-an vettek részt.³⁶ Köszöntő beszédet mondott Bernolák Nándor, aki üdvözölte a püspököt, „mint annak a titáni harcnak vezérét, amely az elbizakodott, túlzó reakció és a forradalom elhárítására folyik”. Prohászka válaszában kifejtette: „látjuk, hogy éjszaka van, de már biztat a hajnal”, majd további kitartó munkára biztatta a keresztényszocialista pártot, amelyben maga részéről „kutyakötelességnek” tartotta a részvételt. Még 14 köszöntés hangzott el különböző társadalmi és foglalkozási csoportok (vasutasok, iparosok, pedagógusok, tisztviselők, fiatal papság, nők stb.) képviselői részéről, és a jobboldali sajtó-fogadtatás is arra utal, hogy a püspök továbbra is élvezte a radikális jobboldal töretlen bizalmát.³⁷ Ugyanezeket a gondolatokat megismételte február közepén a budai keresztényszocialisták pártkörében, ahol nagy díszvacsorát is adtak a tiszteletére.³⁸ Ezúttal is Bernolák köszöntötte, aki azt emelte ki Prohászka munkásságából, hogy a természettudományok összeegyeztethetők a katolicizmussal, a püspök válaszában ezúttal is határozottan kiállt a keresztényszocialista párt mellett, és a kibontakozás ígéretével biztatott.

Témakörében ide sorolhatjuk Prohászkanak az előző hétvégén Budapesten és Nagykanizsán egymást követő napokon tartott beszédeit is. Előbbi alkalommal ezúttal is saját jelenkorának a dekadencia térnyerésével való azonosítását hangoztatta, amikor a „nagy eszmék”

elvesztették vonzerejüket, és a püspök szerint változatlanul heves támadások alatt álltak az olyan intézmények is, mint a haza és a család.³⁹ Hangoztatta ezúttal az egyház intézményrendszerének fontosságát is, annak a véleményének adott hangot, miszerint „minden eszmének csak addig van tartalma és hódító ereje, amíg a hierarchiába belekapcsolódik”, és mivel a hierarchia közvetlenül Istentől kapja „az életető erőt”, a dekadencia elleni küzdelemben is központi szerepet kell játszania.

Nagykanizsa egyik kedvelt helyszíne volt Prohászkanak, 1920 után látogatott ismét a városba, ahol ezúttal is óriási várakozással fogadták.⁴⁰ (A helyi katolikus férfiliga és női kongregáció tagjai arra vártak, hogy „kincsekben gazdag lelkének tárházából széjjel árássa az örök üdvösség tanait, a természetfölötti boldogság ígét s békét, vigaszt és balzsamot csepegtessen az 1925. év felzaklatott lelkű, támaszt kereső katolikus lelkekbe”.) Prohászka próbált megfelelni a várakozásoknak, már a vasútállomásra való megérkezésekor azt mondta, hogy „karácsonyi hangulatot, karácsonyi ünnepet akar hozni Zrínyi városa katolikusainak”. A házigazda ezúttal is Hegedűs György volt, aki Prohászka beszédének felvezetésében nem fukarkodott a püspöknek címzett hangzatos jelzőkkel, például amikor arról beszélt, hogy amerre a püspök jár, nyomában „Szent István, Mátyás és Zrínyi magyarjainak léptei kezdenek felrengeni és útjaink egyesülni”. Prohászka hosszú és szenvedélyes szónoklattal hálálta meg a nagykanizsaiak bizalmát. Saját korát ezúttal a 16. századhoz, az ország három részre szakadása korához hasonlította, amikor szintén feldarabolták Magyarországot, és Nagykanizsa akkor is végvár-szerepet töltött be. A régi eszményeket, a kereszténységet kell újra a középpontba állítani, hogy megszabaduljunk az új hódoltságtól – fejtegette, majd megismételte előző napi téziseit arról, hogy a dekadencia korában élnek, sőt hozzátette egyik gyakori szóképeként: „levegőnk tele van lázas baci-lusokkal. Ez egy kultúrbetegség. Betegség, amelytől a fejek fáradtak lesznek”. A kereszténység aktuális állapotát ezúttal is kritikus szavakkal illette, főleg azért, mert vélekedése szerint hiányzott belőle „a tűz, az ígélet, a varázs, a magnetizmus”, viszont nagyon is törekedett arra, hogy hallgatóságából ez a diagnózis ne apátiát, hanem ellenkezőleg, megfelelő „orientációt” tudjon kiváltani. Ismét hitet tett amellett a meggyőződése mellett, hogy a jogrend másodlagos jelentőségű a keresztény magyarság társadalmi és politikai vezető szerepének megteremtése mellett. („A magyarságnak is kellene reális eszmék. Nem a jogrend, nem a törvény, hanem a magyar vér.”) Hosszan beszélt még a tisztelet hiányáról, amelyet az ország romlása egyik okának minősített, és az elszántság fontosságára figyelmeztette hallgatóságát (egyenesen „radikális tekintélytiszteletre szólított fel), mivel úgy vélte, hogy a blázirtságot, a kereszténység és a nemzeti múlt tekintélyét aláásni hivatott sajtó (konkrétan is említette a *Világot*, a *Pesti Naplót* és a *Nép-szavát*), „maláriás”, „miazmás” levegőt terjeszt, amit észrevétlenül belélegezve az ember

megmérgezi önmagát. Beszéde végén úgy fogalmazott, hogy a magyarság pusztulását kívánó erőkkal szemben – a keresztények elszántsága esetén – a magyar nemzeti érzés győzelmet fog aratni, ahogy egész Európa, sőt, az egész világ hódolni fog Krisztus előtt.

Az Országos Keresztényszocialista Párt melletti kiállása mellett fontos kiemelni, hogy ha a pártpolitikában nem is, de az annak eszmeiségét ápoló (a párttal jelentős személyi átfedést is mutató) társadalmi egyesületben szerepet vállalt: az 1925 márciusában megalakult Keresztényszocialista Szövetség társelnöki testületének tagja lett, többek között Bernolák Nándorral, Czettler Jenővel, Turi Bélával, Milotay Istvánnal stb. együtt.⁴¹

Közszerelések 1925 tavaszán

Február 12-én kelt egyházmegyei körlevele, amely a katolikus missziókkal foglalkozott, a keresztény hit terjesztésének fontosságáról győzködte híveit, illetve anyagi áldozatvállalásra sarkallta őket.⁴²

Március elejétől Prohászka több fórumon is szónokolt változatos témákban, de minden témakör kapcsán a keresztény-nemzeti megújulás és az arra leselkedő veszélyek álltak a középpontban. Március 3-án például a Budapest-Országúti plébánia Rákócziánium nevű templomigazgatósága felkérésére – az új templomuk építésére forrásokat is gyűjtő – böjti estélyen elsősorban az ifjúság nevelésével kapcsolatos kérdéseket boncolgatta.⁴³ Az iskola és a család egymást kiegészítő és feltételező szerepének hangoztatása mellett azt emelte ki, hogy mindkettőnek a keresztény hit elmélyítése a célja, s csak az így felnövő generáció tudja helyreállítani a régi Magyarországot, egyben megteremteni az újat. Az európai „kereszténytelen nevelés” tendenciája mögött a szabadkőművesség nemzetközi háttérhatalmának munkáját jelölte meg, s a jobboldali körökben divatos összeesküvés-elméletet azzal egészítette ki, hogy szerinte a történelem évszázadaiban csak a kereszténység tudta az állam és a társadalom kaotikus viszonyaiból a kívánatos rendet megteremteni. Hangoztatta, hogy meg kell óvni a fiatalokat „a szabadkőművesség üres és igaztalan ideáljaitól”, s ezzel szemben csak a keresztény eszmeiségre szabad építeni a jövő nemzedékek gondolkodását. A szabadkőművességet, mint fő veszélyforrást lényegében szinonimaként használta az ezúttal is ostromozott liberalizmussal, melynek romboló hatását a családi nevelésben is felfedezte, például: „Az ifjúság fejlődésében a szexualizmus az a zátony, amelyen a nevelés megakad [...] a liberális levegő a serdülő gyerek számára posvány.” Nem elég, ha csak beszélnek a fiataloknak a kereszténységről, annak megélését kell látniuk a tanáraikban és a szüleikben – szorgalmazta, találóan fogalmazva meg a két tényező viszonyát: „Kombinálódjék az iskola idealizmusa az otthon tradícióival.”

A középiskolai tanárokkal foglalkozott egy 1925 elején megjelent, körkérdésre adott válaszában is.⁴⁴ Fontosnak tartotta, hogy a kormány gondoskodjon a tanári fizetések emeléséről, viszont úgy vélte, hogy nem az alacsony bérezés volt az oka annak, hogy a tehetséges fiatalok nem akarták a tanári mesterséget választani. A fő okot erkölcsi természetűnek látta, az önzés emberi természetében jelölte meg, vagyis abban, hogy a kedvezőtlen „korszellem” hatása alatt nem elég vonzó a lemondással járó, nehéz hivatás. A középiskolai tanárok feladata a magyar „kultúrfölény” biztosítása, s ha nem tudnak a bérükből megfelelő egzisztenciát kialakítani, nem lesz érzékük „semmilyen kultúrérdék” szolgálata. Prohászka az ügyben megragadta egyházának társadalmi szolgálatát is, mert a szerzetesrendi tanárok előnyét abban látta, hogy küldetésükből fakadóan nem nyomasztják őket a megélhetési problémák („materiális életigényeik biztosítva vannak”), s mivel nagy munkakedvvel is rendelkeznek, „egészen a nagy keresztény nemzeti cél szolgálatában” állnak. A világi tanárok elé ugyanezt a szemléletet állította követelményként, ugyanezt az elvárást fogalmazta meg feléjük. A közéleti tényezők feladatát pedig jellemzően úgy foglalta össze, hogy „az idealizmust hordozó anyagi alapot számukra” meg kell teremteni.

Visszatérve március 3-i, Rákócziánium-esten tartott beszédére, a szabadkőművesség ostorozása alkotta egy másik beszédének vezérfonalát is, már csak azért is, mert március 19-én a Szociális Missziótársulat böjti estjének a MOVE díszterme adott otthont.⁴⁵ (Az épület 1920 májusáig a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy székházaként működött.⁴⁶) „Átkozott, gonosz helyen vagyunk” – kezdte a püspök, de gyorsan hozzátette, hogy isteni kegyelem folytán immár a helyiség „Krisztus szózatának hirdetőjeként” funkcionál. A szabadkőművességet a „nemzeti lét alapjait”, vagyis a családot és a vallást támadó, sőt, megdönteni akaró mozgalomnak jellemezte, melynek célja, hogy „a nemzetet a gonosz zsidó szociáldemokrácia és végül a radikális, zsidó kommunizmus uralma alá hajtsa”. Annak az – egyébként a radikális jobboldal sajtójában terjedő, ám ebben a formában alaptalan – híresztelésnek is teret adott beszédében, miszerint a szabadkőművesség székhelye már nem Párizs, hanem Prága, vagyis a kisantant egyik fővárosa méghozzá Beneš külügyminiszter vezetése alatt. Kemény szavakkal bírálta az Isten által teremtett családot és nemzetet szerinte megtagadó „utcai, romlott szociáldemokráciát”, Marx követőit, akinek egyébként nem mulasztotta el megjegyezni zsidó származását. Különös módon megemlítette, hogy nem akar politizálni, ehhez képest végig vaskos politikai mondanivalót fogalmazott meg, még kemény szónoki kérdések formájában is. („Anyák, családanyák! Engednétek-e, hogy csecsemőiteket a gonoszság elrabolja kebleitekről, mint azt a kommunizmus nálunk is akarta, és odadobja a szülőtlen, erkölcstelen kommunista állami nevelésnek?”) Magyarország is megtapasztalta a kommunizmus szörnyűségeit – utalt a Tanácsköztársaságra –, de megszabadult attól, ellentétben Oroszországgal, amely „ez idő szerint az ottani

zsidóság képében valósággal a gonosz uralma alatt áll”. Szenvedélyes, a zsidóságot minden rossz politikai mozgalommal kapcsolatba hozó beszédében a kereszténység melletti elkötelezett kiállást szorgalmazott.

Ezen az esten egyébként a kulturális program keretében fellépett Jászai Mari színésznő is, ahogy pár nappal korábban, a Szociális Missziótársulat március 15-i ünnepélyén is.⁴⁷ Prohászka a hazaszeretetről beszélt, amelyet a gyermek szeretetéhez hasonlított, akinek akár a hiányosságait vagy esendő voltát is elnézzük. „Magyarország a világtörténelem tévetege, alig serdülő gyermeke, a nagy kezdeményezéseknek még jóformán előtte van, ezért is úgy kell őt szeretnünk, akár a gyermekünket” – jelentette ki, majd a magyar zászló által jelentett szimbólumot elemezte: „Akármilyen rongyos is manapság, nekem szent szín-zuhatag, amelybe belé van göngyölítve a magyar múlt és a magyar jövő.” Végül arról beszélt, hogy akármilyen erő is kényszeríti a hazáját szerető magyart, visszatér otthonába, és akármilyen történik, szívében hordozza a hazáját, „ahonnan semmiféle kisantant vagy nagy-antant azt ki nem tépheti”.

A két fent említett esemény között, március első felében két vidéki útjára is sor került. Március 8-án először délelőtt 11-től Budapesten, az Országos Magyar Katholikus Diákszövetség Aquinói Szent Tamás tiszteletére tartott díszgyűlésén tartott előadást,⁴⁸ a nagy ívű, az antik görög gondolkodás hagyományait részletező filozófiatörténeti elemzésnek annyiban volt és lehetett sokak számára áthallása, amikor arról beszélt, hogy Aquinói Szent Tamás olyan elszánt-sággal védelmezte a kereszténység tanításait az idegen vallásoktól, mint ahogyan a frank lovagok szembe fordultak a muszlimok előnyomulásával. (Később, április 22-én nagyon hasonló gondolatokat fogalmazott meg az Aquinói Szent Tamás Társaság közgyűlésén tartott megnyitó előadásában is.⁴⁹) Március 8-án délután már Gödöllőre utazott, ahol az Endre László irányításával működő Gödöllői Járasi Közművelődési Egyesület rendezvényén tartott előadást.⁵⁰ A szélsőjobboldali radikalizmus, konkrétan az Ébredő Magyarok Egyesülete és Endre László politikája melletti kiállásán túl érdemes kiemelni azt, ami a korábban idézettekén kívül egy sajtótudósító figyelmét felkeltette: „Végzetesnek mondotta a mai szétfolyó magyar politikát, amelyben elposványosodik a nacionalizmus. Ez a meddő, sőt veszélyes politizálás teljesen kimeríti a magyarság vezető férfiainak minden erejét. Megmentőnk csak az ÉME-ben és más nacionalista szervezetekbe való tömörülés lehet.”⁵¹ Március 9-én Békéscsabára utazott a Szociális Missziótársulat zászlószentelési ünnepélyére, illetve lelkigyakorlatok tartására, a vasútállomásra való megérkezésekor nagyszabású fogadtatásban volt része, a helyi „keresztény társdalom” jelentős számban képviseltette magát.⁵² Aznap nyilvános előadásában elsősorban a lelki megújulásra, a kereszténység belső értékeire koncentrált „világos és meggyőző okfejtéseivel, leírásának páratlan színdússágával, hasonlatainak találásával és igazságának kézenfekvőségével”.⁵³

Háromnapos lelkigyakorlatai végeztével március 13-án este a helyi színházban a tiszteletére bemutatták a *Jairus leánya* c. három felvonásos darabot, másnap pedig a helyi elittel közösen eltöltött reggelin vett részt, és még az is belefért a feszített napjába, hogy gépkocsin Gyulára látogasson, ahol fogadta Apor Vilmos köszöntését, a tiszteletére rendezett kis ünnepségen beszélt a közélet nehézségeiről, a középosztály súlyos helyzetéről kitartásra és a csüggedéstől való tartózkodásra buzdított, majd visszautazott Budapestre.⁵⁴

Hasonló tartalmú és koreográfiájú utazást bonyolított le Prohászka április 26–30. között Szolnokon.⁵⁵ Több lelkigyakorlatot tartott férfiak és nők részére, minden esetben az Isten utáni vágyakozás felkeltését és erősítését célozták a beszédei. Óvott például attól, hogy saját vallást csináljanak maguknak az emberek, a templom és az egyház iránti tisztelet fontosságát hangsúlyozta. Néha tett csak közéleti utalásokat, amikor például arról beszélt, hogy „a hitetlenség nem meggyőződés, hanem neveltlenség, rossz divat”, és emlékeztette hallgatóit egy állítólagos franciaországi felmérésre, ahol a legnagyobb franciának nem Napóleont, hanem a katolikus hitét megvalló Louis Pasteurt választották.⁵⁶ Személyes történeteket is mesélt, például arról, hogy egy Tolsztoj hatása alá került magyar művésznek is a püspök mutatta meg a helyes vallásos világnézetet.⁵⁷ A helyi katolikusokra nagy hatással volt „az aranyszájú főpásztor” látogatása.⁵⁸ Prohászka szolnoki programjába belefért még több találkozás a város politikai elitjével (Almássy Sándor főispánnal többször is), az akkor nemrég elhunyt polgármester holttestének beszentelése, látogatás a helyi ferenceseknél, illetve felkereste a vasúti dolgozók műhelyét is, ahol szintén lelkesítő szavakkal szólt a munkásokhoz.⁵⁹ Utóbbi alkalommal tartott beszédében foglalkozott legtöbbször közéleti kérdésekkel, lényegében újra elmondta az év elején más fórumokon kifejtett nézeteit a keresztényszocializmusról. A „munka és a tőke” közötti harc eredetéről, az arra adott marxista, illetve keresztény (XIII. Leó pápától eredő) válaszok különbségére, előbbinek tulajdonítva minden rosszat, utóbbinak minden jót. Prohászka nem fukarkodott a szónoki túlzásokkal sem annak érdekében, hogy a vasúti dolgozók körében erős szociáldemokrata szimpátiát tovább gyengítse, például így beszélt: „Ez [ti. a marxizmus] földülja elveivel a társadalmat, a családot, a hazát eltörli, a gyermeket állami nevelőintézetbe küldi, míg a pápai bulla [XIII. Leó *Rerum novarum* enciklikája] a haza, a család, a meleg családi otthon szentségeit hirdeté.” Csak utóbbi követésétől várható, hogy egyáltalán megmaradjanak a gyermekek emlékei és a magyar haza – fejtegette. A *Népszava* publicistája – amellet, hogy pontosan ismertette Prohászka találkozását és ünnepélyes fogadtatását a szolnoki vasutasokkal – kommentárt fűzött az eseményhez, amelyben azt írta, hogy a püspök súlyosan félreértette, leegyszerűsítő túlzásokkal hamisította meg a marxizmust.⁶⁰ Szóvá tette továbbá, hogy Prohászka szolnoki

látogatásán autójának sofőrje (bizonyos Sefcsik György) korábban különítményes tiszt volt, aki részt vett a fehérterror kegyetlenségeiben és gyilkosságokban is bűnrészes volt.⁶¹

Prohászka kifejezetten vallási tartalmú közszereplései és közéleti-politikai megnyilatkozásai változatos rendben, sűrűn követték egymást. Ami előbbieket illeti, március 23-án kezdte a budapesti Egyetemi templomban férfiak részére tartott lelkigyakorlatait, március 26-án a Foederatio Emericana tagjai részére, április 5–8. között pedig a Szociális Missziótársulat tagjainak.⁶²

1925 márciusában jelent meg Székesfehérváron Raics Károly volt katonatiszt négy kötetes emlékirata, mely számos eszmefuttatást tartalmazott a nemzeti felemelkedés ügyének a honvédelmi neveléssel, valamint a katonai erényekre való figyelemfelkeltéssel való kapcsolatáról. Prohászka hosszabb előszót írt a kötethez,⁶³ amelyben például arról értekezett, hogy a magyar népet nem lehet addig „magyar nemzetnek” nevezni, amíg meg nem valósul „a nemzeti érzés kompakt és csengő egysége”. Példaként Olaszországot hozta fel, ahol a nemzeti öntudat és lelkesedés, valamint „a gazdasági erőknek nemzeti kezekben való összefogása” (Mussolini hatalomátvételét követően) szerinte a leginkább példamutató mértékben megvalósult. A magyar népből akkor lesz nemzet, vélekedett a püspök, ha az erkölcsi alapokat és a keresztény hitet megerősítik a magyarságban, s a magyar dicsőséget megteremteni hivatott hadseregünk ilyen társadalmi viszonyokra építhet. A keresztény hit képes egyedül felemelni a magyarságot, nem szabad bízni politikai tényezőkben, „sem Trianonban, sem Genfben, sem Népszövetségben, vagy angol, francia szimpátiákban, még a turáni távlatokban sem”, hanem egyedül a keresztény magyarság lelkesedésében és élni akarásában. „A nagy kötelességet” – fejtegette tovább, „úgy határoznom meg, hogy mindenki közülünk küzdjön a nemzeti fegyelmezetlenség, társadalmi nevelatlenség s szervezetlenség ellen, s működjük közre, hogy ha már túl soká tengődtünk, mint nép és tömeg, ébredjünk s támadjunk föl végre valahára fiatalosan, duzzadó karokkal; ébredjünk föl évszázados öntudatlanságunkból öntudatra; legyünk nemzet!” Prohászka hangsúlyozta, hogy Magyarországnak nem a nemzetközi politikában, szövetségi rendszerekben kell keresnie felemelkedésének mozgatóját, hanem elsősorban önmagára kell hagyatkoznia, a magyar nép lelkesítésére, erős keresztény alapjaira kell építenie.

Március 17-én elnöki teendőket látott el a Magyar Egyesület a Leánykereskedelem Ellen előadássorozatának első napján, ahol megnyitó beszédében nagy sikerként számolt be az 1921. évi genfi egyezmény magyar parlament általi ratifikálásáról.⁶⁴ (Ld. erről Prohászka 1924. évi grazi beszéde kapcsán, IV.5. alfejezet.) Azonban nem az elért eredményre, hanem a prostitúció felszámolásáért teendő további lépésekre koncentrált, különösen az erotikus és pornográf tartalmak elleni küzdelemre szólított fel, és nagyon rossznak látta a magyar főváros erkölcsi

állapotait: „Budapest ma a kerítők Bakonya; ahány szál fa van a Bakonyban, annyi itt a kerítő.” A leánykereskedelem és a pornográfia elleni mozgalom sikerét csak úgy tartotta megvalósíthatónak, ha jelentős társadalmi igény, illetve nyomás kényszeríti a jogalkotókat a szigorításra.

Április elején egy nyilatkozatban és egy publicisztikában igyekezett a feltámadás bibliai üzenetének Magyarország sorsára való alkalmazását. Előbbit Szépvízi Balás Béla gödöllői lapjához intézte (ld. erről III.4. alfejezet), amelyben az önmagában érdekes, hogy a püspök kapcsolatban maradt a szerkesztővel a turanizmus ügyében kialakult nyilvánvaló nézetkülönbségük ellenére.⁶⁵ Arra a kérdésre, hogy kitől vagy kiktől várja a feltámadást, Prohászka több választ is adott: először is azoktól – írta –, „akik egészen magyarok”, továbbá azoktól, akik nem vásárolnak külföldi árut, nyaralni sem külföldre utaznak, hogy ezáltal se vigyék ki pénzüket az országból, valamint azoktól, akik takarékosan bánnak a megtermelt jövedelmeikkel. Utolsó válaszeleme a radikális jobboldal antiszemita alapvetését is megfogalmazta, miszerint „minden magyartól [várja a feltámadást], ki a földet, a házát, az otthonát tartja, s ha van neki, a nagybirtokot zsidónak ki nem adja”. (Vagyis Prohászka nemcsak zsidóellenes nézeteinek adott hangot, hanem az igaz magyarságot a magyar áruk vásárlásával, a magyar piaci és pénzügyi érdekek védelmével azonosította.) A „mikor?” kérdésre kitérő választ adott, viszont hangoztatta, hogy sürgetni kell a feltámadást, és addig ki kell tartani, mert bizonyosan meg fog történni.

A *Társadalmi feltámadás* c. cikke egyszerre több lapban is megjelent.⁶⁶ A keresztény hit és a hazaszeretet iránti lelkesedés magas hőfokát egyaránt elvárta a nemzeti kibontakozás megindulásához, főleg a bomlás jeleit mutató aktuális jelent elemézve: „Erre az életre állító, s élni akaró, bátor lelkületre főleg akkor van szükség, amikor a leromlás, a dekadencia, a kishitűség s a korrupció sírgödrei fölött kell meglelgetnünk a húsvéti zászlót, – akkor, amikor a keresztény és a nemzeti öntudat letöréseivel szemben a keresztény-nemzeti öntudatot, életet kell fölfrissítenünk. E keresztény-nemzeti öntudatnak sok az ellensége, az ellenségektől kell nekünk megváltás” – írta, és sorolta a teendőket is: „Meg kell váltatnunk a tömegek tudatlanságától, a közönytől és fásultságtól, a betű és a frázis varázslatától, a hamis prófétáktól és a könnynehívóségtől, a társadalmi széthúzástól, a tömeglélek járványaitól, s a minden jó kiindulásnak koloncától, a gazdasági nyomortól.” Ekkor is szomorúan konstataulta, hogy fatalizmus kerítette hatalmába a magyar társadalmat, a gazdasági bajokba való beletörődés, mely sokakat fogékonnyá tett „lágylelejű ígére”, vagyis a kereszténységgel ellentétes megoldásokat kínáló ideológiák számára. Ezt a jelenséget nemcsak magyarországi, de valamennyi európai népek számára is diagnosztizálta, de örömmel látta, hogy ebből a „járványból” már szinte mindenki kezd gyógyulni, és Európában a nemzetek ébredésének jeleit is tapasztalta. (Mint írta, „a vértívó szovjet” kivételével. A megjegyzés elsősorban az olasz fasizmusra vonatkozhatott.) Ez a cikke

nem annyira a negatív jelenségekre, hanem az általa vélt biztató jelekre koncentrált Magyarországon is: „Aki ötven év óta ismeri Magyarországot, annak azt kell mondania, hogy keresztény hit s a vallásos élet tekintetében óriási a haladás, s hogy ezzel tart valamiképpen lépést a nemzeti öntudat. Nem beszélhetünk ugyan csodákról, de a haladás kétségbevonhatatlan.” Még a szociáldemokraták soraiban is biztató jeleket, a marxizmustól való elfordulás megnyilvánulásait vélte felfedezni, amit azáltal tartott erősíthetőnek, ha a keresztény jobboldal valósítja meg a szociális igazságtalanságok enyhítésének programját, például bérlakás-építéssel, az életszínvonal emelésével stb. A húsvét hangulatában bizonyos volt abban, hogy eljön Magyarország feltámadása is, költői emelkedettséggű sorokban írt erről: „Tartsunk lelkiismeretvizsgálatot a föltámadás ünnepén! Nemzetről, annak egységesítéséről, a nemzettestnek kompakt kiépítéséről, a keresztény kultúráról, ami sokat szenvedett, s elgyötört magyar életünkről van szó. Szó van egy szép, fölséges múltnak, mint inspirációnak s erőnek fölkinálásáról a szomorú jelen számára, – nagy kiirthatatlan nemzeti vágyakról, melyek a jelen küzdelmein át a jobb jövőjé- nek, a hőiesen helyét megálló s kétségbeesni nem tudó s nem akaró magyar génuszunk cser- fakoszorújába s pálmájába kívánkoznak kifesleni.”

Kisebb, főleg Székesfehérvárhoz és környékéhez kötődő közszereplések 1925 első felében

1925 januárjában elhunyt Eszterházy Miklós Móríc (1855–1925), az 1918-ban rövid ideig miniszterelnöki feladatokat is ellátó Eszterházy Móríc édesapja, Fejér megyei birtokos. A január 23-án, Csákváron tartott gyászszertartáson Prohászka mondta a búcsúbeszédet.⁶⁷ Arról beszélt, mit jelent a katolikus hit szerint az elmúlás, de méltatta az elhunyt érdemeit is: nemcsak régi magyar család tekintélyes sarjának, „a nemzet igazán nagy fiának” nevezte, hanem megtisztelte azzal, hogy – tekintettel az elhunyt korábbi szerepvállalására a Néppártban – „a keresztény nemzeti irányzat nemes vezéréként” méltatta, aki nemcsak közéleti tevékenységet folytatott, de „a népbarát törekvéseket” is felmutatta.⁶⁸ (Prohászka kifejezetten jó kapcsolatban volt az elhunyt fiával, a volt miniszterelnökkel, pár hónappal később meglátogatta majki birtokán.⁶⁹)

Mint említettem, az ekkori Jókai-emlékévvél kapcsolatosan Prohászka kevésbé volt aktív, mint Petőfi Sándor 1923. évi centenáriumaival kapcsolatosan (ld. III.6. alfejezet), de egy sajtónyilatkozatot és egy székesfehérvári kiállítás megnyitását szentelte az ügynek.⁷⁰ Február 1-jén tartotta a helyi Katolikus Legényegylet közgyűléssel egybekötött, az új tagokat felavató rendezvényét, amelyen Prohászka is beszédet tartott.⁷¹ Az egyesület munkáját a püspök rendkívül nagyra értékelte olyan időben, amikor „a lélek forr, szárnyát bontogatja, nagy tettek- re készül”. Felszólította a fiatal férfiakat, hogy kövessék a kereszténység által kínált nagyszerű víziókat, bátran vallják meg vallásos hitüket, főleg a szellemi kútmérgezőkkel, az emberi lét

„gránitköveit” (a családot, a nemzetet és a vallást) támadó szociáldemokratákkal szemben, mert a gazdasági felemelkedést csak ilyen szilárdságú alapra, és nem a baloldali ideológiák által kínált „sárra” lehet építeni. Hasonló üzenete volt május 10-én, a székesfehérvári keresztény ifjómunkások fogadalomtételének is, ahol megjelent Vass József népjóléti miniszter, „a keresztény ifjak a fogadalmat lelki vezérünk, Dr. Prohászka Ottokár kezébe” tették le.⁷² A rendezvénytől azt várták a szervezők, hogy „új munkásgárda indul a nemzeti megújulás felé”, tovább gyengül a munkások marxizmustól való „fertőzöttsége”, erősödik a keresztény és nemzeti gondolat népszerűsége. (Székesfehérváron egyébként ekkor is szinte egymást követték a keresztény-nemzeti ideológiát erősítő, sulykoló rendezvények, márciusban például Zadravecz István tábori püspök tartott ünnepi misét, amely a hadsereg politika felett álló, nemzeti jellegét hangsúlyozta.⁷³) Februárban Prohászka dísztagja lett az Alba Regia Sportegyletnek.⁷⁴

Május elején a Pázmány Egyesület konferencián emlékezett meg Fraknói Vilmosról.⁷⁵ Az elnöklő Prohászka méltatta a hozzá közel álló történetíró jelentőségét, különösen azt, hogy Fraknói tolmácsolásában ismerhették meg az olasz és a magyar reneszánsz nagy főpapjait, köztük elsősorban Pázmány Pétert, de a magyar múlt dicsőségét felmutató Mátyás királyt is. Május 10-én Székesfehérváron tartotta kilencedik díszülését a Magyar Külügyi Társaság, melynek küldötteit Prohászka püspök is vendégül látta. (A társaságban egyéb tevékenységet nem fejtett ki, sőt, amikor felkérést kapott, hogy írjon a Magyar Külügyi Társaság tanulmánykötetébe, azal hárította el, hogy nem foglalkozik külpolitikai kérdésekkel.⁷⁶)

Szólnokról hazatérve Prohászka részt vett a székesfehérvári cisztercita főgimnázium Ifjúsági Segélyező Egyesülete és Ifjúsági Zenekara ötven éves fennállására rendezett ünnepségen (különösebb szerepe nem volt),⁷⁷ majd látogatást tett Rákospalotán, ahol a helyi Leánynevelő Otthont kereste fel, annyit lehet erről tudni, hogy „kápolnában rendkívül kedves és megható beszéddel vigasztalta meg az elhagyott leánykákat”.⁷⁸

Május közepén a püspök – talán a modern technika iránti érdeklődése jeleként – részt vett a budapesti Nemzetközi Automobil Kiállításon,⁷⁹ majd hívei körében nagy várakozással övezett bérmaútra indult,⁸⁰ de pár nappal később már arról jelentek meg híradások, hogy súlyos orrvérzése miatt orvosi rendelkezésre pihennie kell, két hétig senkit nem fogadhat, és orvosi előírásra hónapokig tartózkodnia kell minden nyilvános szónoklattól, illetve egyéb közszerepléstől.⁸¹ Ezt eleinte bizonyára be is akarta tartani, legalábbis betegségére (orvosi tilalomra, „erős vesztégre”) hivatkozva hárította el Kosztolányi Dezső épp ekkor érkezett megkeresését, aki tíz olyan emberről akart portrét készíteni, akik az akkori Magyarországot „lelki mozgalmak” szempontjából számára megjelenítették,⁸² pedig a feladat igazán Prohászka szerepfelfogásához és egyéniségéhez illett volna. Ehhez képest az orvosi tiltás ellenére, alig egy héttel később már részt

vett a VOGÉ (Magyarországi Keresztényszociális Vasutasok Országos Gazdasági Egyesülete) zászlószentelési ünnepségén, sőt, ő maga szentelte meg a zászlót és helyezte el az első zászlószöveget.⁸³ Mint Prohászka ekkor beszédében elmondta, a vasúti dolgozók keresztényszocialista egyesülete mindig elszántan harcolt a „haza, király eszméje mellett”, küzdött a „vörös destrukció és a nemzetköziség ellen”, amelyet felszentelt zászlaja is kifejezett: „E zászló fölé mennyország borul.”

Június 18-án egyszerű résztvevőként jelent meg a székesfehérvári ciszterci templomban Horthy Miklós születésnapjára szentelt ünnepi misén.⁸⁴

Meg nem valósult, egyéb és végtelen közszereplések 1925 első felében

Prohászka tagja lett a Széchenyi István akadémiai felajánlásának centenáriuma alakult országos emlékbizottságnak (többek között Raffay Sándor és Ravasz László püspökök mellett),⁸⁵ védnökséget vállalt a Falu Szövetség április 26–28. között Zsámbékon tartott gazdasági kiállítás előkészítésében,⁸⁶ a Magyar Jövő Szövetség szokásosnak mondható éves dalversenyén.⁸⁷ (A dalversenyek egyébként a Magyar Jövő Rt. népszerű országos rendezvényei voltak, a vállalat csődje után – ld. erről alább – sokan hiányolták.⁸⁸) A Magyar Cserkészszövetség Székesfehérvári Cserkészkerülete díszelnökké választotta.⁸⁹ 1925. január 25-én alakult meg a Magyar Társadalomtudományi Társaság (a sajtóban gyakran: Társulat), amelynek mintegy 70 tagú választmányába Prohászka is beválasztották, egyébként Raffay Sándorral és Ravasz Lászlóval együtt.⁹⁰

Meg nem valósult közszereplése volt április 13-án, húsvét hétfőn az Országos Gyermekvédő Liga közgyűlése, elfoglaltságai miatt nem tudott elmenni, de áldását küldte a rendezvényre, amely egyébként örökös tiszteletbeli tagjává választotta.⁹¹ (A közgyűlésen a gyermekszegénységről Ravasz László tartott nagy hatású beszédet.) Márciusban nem vett részt az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga közgyűlésén sem, ahol viszont Raffay Sándor beszédében megemlítette, hogy a felekezetek egymáshoz való viszonya kérdésében Prohászka minden bizonynyal ugyanazt mondaná, amit ő.⁹² (A protestánsokkal való jó kapcsolatot Prohászka igyekezett is ekkoriban maga is demonstrálni, például június elején találkozott a Székesfehérvárra látogató Antal Géza református püspökkel.⁹³) Január végén – február elején tartotta a MEFHOSz VI. országos diákkongresszusát, amelyen számítottak Prohászka részvételére, de erre nem tudott időt szakítani.⁹⁴ Betegsége miatt nem tudott megjelenni június elején a Pázmány Egyesület közgyűlésén sem.⁹⁵ Gyengélkedése miatt kénytelen volt lemondani július elejére tervezett újabb vidéki, Kőszegen tartandó többnapos lelkigyakorlatait is,⁹⁶ később azt az ígéretét sem tudta tartani, hogy felkeresi a Szociális Missziótársulat veszprémi egyházmegyében megnyílt új rendházát.⁹⁷

A vétlen közszereplések közül év elején kiemelkedtek az Ébredő Magyarok Egyesületének Prohászka melletti demonstrációi, az, ahogy a püspökben hangzatosan jelölték meg a hiteles keresztény vezetőjüket, például Csernoch János esztergomi érsekkel szemben.⁹⁸ Hivatkoztak a püspökre ekkoriban is a tárgyalótermekben, például az Ébredő Magyarok Egyesülete és Felek Gyéza között zajló sajtóper tárgyalásán utóbbi arra hivatkozott, hogy 1919–20-ban Prohászka is fehérterrornak nevezte a fehérterroret, tehát akkor az ő esetében sem kifogásolhatják a szóhasználatot.⁹⁹ Az *Egyenlőség* még az 1920-as évek elején indított pert a Prohászka numerus claususszal foglalkozó parlamenti beszédében lévő hamis, eltorzított katonai statisztikák ügyében (ld. III.1. alfejezet), amelynek ekkor is zajló tárgyalásán Koródi-Katona János elismerte, hogy ő adta 1918-ban Prohászkanak a cikkei és beszédei alapjául szolgáló, a zsidók frontokról való távolmaradását illusztrálni hivatott statisztikát.¹⁰⁰ A szociáldemokraták lapja ezúttal sem hagyta szó nélkül Prohászka nekik címzett, ekkor is gyakori kritikáit, egy publicisztika a régi, „haladó, modernista” szerepben feltűnt Prohászkat idézte meg, akinek azután lett átmenetileg szelídebb a közéleti hangja, miután püspök lett.¹⁰¹ Lényegében azzal vádolta Prohászkat, hogy minden politikai rendszerhez kész volt alkalmazkodni a vélt egyházi érdekek védelme érdekében. Nem úszott meg a püspök egy további viccelődést sem, neve bekerült azon nem magyar származású és hangzású politikusok listájára (Friedrich István, Wolff Károly, Eckhardt Tibor, Ernszt Sándor, Frühwirth Mátyás stb.), akik radikális nacionalizmusukkal hívták fel magukra a figyelmet.¹⁰²

A parlamentben Haller József méltatta a numerus clausust határozottan támogató Prohászkat, de a szociáldemokraták ekkor sem hagyták ki, hogy fel ne emlegessék 1918–19-es, forradalmat pártoló megnyilatkozásait.¹⁰³

Prohászka és az 1925. évi szentév

A püspök többször foglalkozott a katolikus egyházban rendszerint negyedszázadonként hirdett jubileumi év (szentév) jelentőségével, és a spirituális emlékév üzeneteit is gyakran helyezte aktuális közéleti mondanivalója szolgálatába. A Katolikus Népszövetség 1925. évi naptárába írott elmélkedése középpontjában a jubileum által a belső megújulásra, a vallásosság elmélyítésére helyezte a fő hangsúlyt,¹⁰⁴ a *Magyar Kultúra* első számába írott cikkében már több aktualitást is szóba hozott.¹⁰⁵ Párhuzamot vont például a száz évvel korábbi, 1825. évi jubileumi esztendővel, s azt írta, hogy az azt megelőző fél évszázadban „a francia forradalom vér- és bűnözöne árasztotta el a földet, s Napóleon győzelmes seregei gázoltak végig minden fönnállón. Akkor is dőltek a trónok s izgult képtelenségekre a népek szenvedő s kimerült pszichéje”. Úgy vélte, akkor is a „szabadkőműves politikai szekták” akartak diadalt ülni, továbbá „a

liberalizmusnak szertelenségei nyílt kapukat találtak mindenfelé”. Saját korát is hasonló, hosszú szenvedéseket lezáró időszaknak láttatta, melyben a „kultúrönhittségben tobzódó” Európa a fejlődés csalóka ábrándjait kergette, a bekövetkezett tragédiák miatt viszont a püspök abban bízott, hogy sokan a vallásos hit felé fordulnak. A szentévet meghirdető pápai megnyilatkozásokból, és a zarándoklatok szervezéséről 1925 elejétől érkező hírektől azt várta, hogy fel fog lendülni a vallásosság, a hívő tömegek pedig meggyőződnek arról, hogy például a béke valójában nem az, melyet „kikényszerített szerződések és kötések akarnak garantálni” (nyilvánvaló utalás az első világháborút lezáró békekötésekre, különösen Trianonra), hanem a vallás által teremtetett békesség, és ezt kell a népek egymáshoz való viszonyában uralkodóvá tenni.

1925 elején elterjedt a híre, hogy a szeptemberben Rómába induló negyedik magyar zarándok-utat Prohászka fogja vezetni,¹⁰⁶ és hónapokig ez jelent meg a sajtóban,¹⁰⁷ csak augusztus végén derült ki, hogy mégsem ő, hanem Glattfelder Gyula csanádi püspök vezeti a csoportot.¹⁰⁸ Hogy Prohászka miért nem vállalta a római utat, pontosan nem tudhatjuk, összességében úgy tűnik, ő maga sem erőltette ezt (sokirányú leterheltsége, egészségi állapota játszhatott ebben szerepet, illetve püspöki kinevezésének közeledő 20. évfordulója mellett talán az index-ügye miatt sem volt a legalkalmasabb a személye), a zarándoklat így az ő szerepvállalása nélkül valósult meg. Viszont később nagyon is meleg szavakkal emlékezett meg a szentév jelentőségéről, a Rómában járt zarándokok lelki megújulásáról.¹⁰⁹ A római zarándokokat a gyógyvízforráshoz járuló, egészségre, megújulásra vágyó emberekhez hasonlította, s remélte, hogy a lelki felfrissülés esztendője nyomán „testvéribb összefogás s küzdelmes győzniakarás” hatja át a lelkeket, s hasonló hatása lesz a közéletre is, „dacára vigasztalan nemzeti helyzetünknek s közgazdasági nyomorúságunknak, mégis béke s megadás telítse lelkünket”.

1925 októberében adott interjújában¹¹⁰ örömeinek adott hangot, hogy a magyarok adták a szentév legnépesebb zarándok-csoportját. Bár, mint mondta, eleinte idegenkedett a tömeges római utazásoktól, méghozzá azért, mert a vallási turizmus nyomán sokan külföldre viszik a pénzüket, de aztán megnyugodott, látva, hogy igazából nem is voltak olyan költségesek ezek az utazások. A visszatérő zarándokokban pedig a hitbeli megerősödést, valamint a kulturális élmények által kiváltott gazdagodást látva arra a meggyőződésre jutott, hogy „ezek a tömeges felvonulások minden áldozatot megérnek”.

A szentévet – rá jellemző módon – arra is ki tudta használni, hogy ösztönözze a Központi Sajtóvállalat szentévi levelezőlapjainak terjesztését, melyből a befolyó bevétel egy részét a Pázmány Egyesületen keresztül szegény újságírók és családjuk megsegítésére fordította.¹¹¹

Közszerelések, 1925. nyár

Fentebb említett betegségei, gyengélkedései ugyanakkor nem akadályozták nyilvános szerepvállalásait, bár azok száma nyáron feltűnően visszaesett a korábbi időszakokhoz képest. Június első felében valóban visszavonult a nyilvánosság elől, június 28-án Budakeszin viszont már ő szentelte fel a község három új harangját.¹¹² Júniusban jelent meg két cikke is, a *Katholikus Szemében* megjelent írása a kultúra lényegével foglalkozott,¹¹³ s ezúttal is azt boncolgatta, hogy a tudományos megismerést a lelki tartalommal kell társítani, értve utóbbi alatt a kereszténység tanításainak elsajátítására irányuló igény szükségességét. Például így írt: „Bele kell állítanunk a szívet először is a gondolatok világába, hogy megnőjön a súlyuk s az értékük s hogy kitüzesedjék a fényük. Mert a gondolatok hidegek s értéktelenek lehetnek, míg az életbe bele nem hatolnak, míg az érdekekbe, a lélek világába bele nem vágnak s míg fontosakká vagy éppen mázsásokká nem válnak éltünk s sorsunk eligazításában.”) Úgy vélte, az európai kultúra már jórészt kiheverte a 19. századi „intellektualizmus heveny fertőzését”, de azért jelenlétét még érzékelt a közvéleményben. Továbbra is fontosnak tartotta, hogy végleg az értelmiségiek végleg elforduljanak a hitetlenkedés „divatjától”, amelyet a kultúra teljes félreértésével azonosított, s a kereszténység ideáljaitól eltávolodókat (írókat és művészeket) fölényességgel, a valódi (keresztény) kultúra megvetésével vádolt. „Nagy munkára van szükségünk, míg e lápokból kiemelkedünk” – írta, s az értelmiséget tudatosságra akarta sarkallni, hogy minden tevékenységét alapozzon a belső lelki tartalomra, a keresztény hit által nyújtott eszményekre. Másik cikkében ehhez hasonlóan az emberi élet értelmét, a szükséges küzdelmek megvívásához szükséges tényezőket elemezte.¹¹⁴ A szabadság ösztönének megfelelő kezelésére, kordában tartására figyelmeztetett, valamint arra a kötelező szerénységre, amellyel a nagy célokat, ideálokat el lehet érni. „Legokosabban bizonyára az tett, aki alázattal s nagy szerénnyel, legalább a saját személyére nézve, meggyújtotta lámpását a Krisztus mécsesén” – írta ismét csak legfontosabb tanulságként a világias magatartás kritikájaként, melynek hívei szerint törvényszerűen kudarcot vallottak. Ami pedig a szerinte kötelező szerénységet illeti, a vallásos alázatot Isten fogja megjutalmazni – vélekedett.

Június végén megjelent Fejér vármegye, majd Székesfehérvár törvényhatósági bizottságainak ülésein, ahol minden bizonnyal támogatta a helyhatóságok azon határozatát, amellyel kiálltak Horthy Miklós kormányzó mellett az őt ért kritikákkal szemben.¹¹⁵ Június 30-án elnökként vett részt a székesfehérvári egyházmegye katolikus tanítóinak reprezentatív tanévzáró gyűlésén,¹¹⁶ ahol a tanítók feladataival kapcsolatos, hatásos megnyitó beszédet is tartott.¹¹⁷ A megjelenteket nyomtatékkal figyelmeztette az egyház és a nemzet iránti kötelességük teljesítésére, arra, hogy ezt a munkát csak megfelelő lelkesedéssel és elkötelezettséggel lehet végezni.

(„Legyen a lelkünk, egész életfelfogásunk kedvvel telítve s akkor világító, sugárzó, melegíteni, lelkesíteni tudó lelkünk megilleti, megtermékenyíti az egész társadalom életét.”) A lelkesedést csak a „legszentebb eszmények” iránti elkötelezett tisztelet képes kiváltani – folytatta, melynek eredményeként „levegőt teremtünk, amelyben terjed a fölséges szellemi ragály, a lélek ragálya, az átélt szellemiség”. De nem elég, ha a tanító maga lelkesedik – tűzte tovább a gondolatot, arra is rámutatott, hogy a tanítónak a tanulókat lelkesíteni, előttük jó példaadással megjelenni is fontos szükséglet. „Kívánom a magyar hazának – ennél jobbat úgy sem kívánhatok –, hogy minden tanító a kath.[olikus] egyház, a nagy eszmények tiszteletében égő, élő és világító lélek legyen” – zárta gondolatait a püspök. Külön kifejezte elismerését azon tanítók iránt, akik „a nehéz körülmények között is nemcsak az iskolában állják meg derekasan a helyüket, hanem az egyre szaporodó iskolán kívüli munkában is élénken tevékenykednek”.

Szintén a neveléssel, pedagógiával összefüggő közszereplés volt, amikor Prohászka elnökként vett részt a Szociális Missziótársulat július elején tartott II. Nőnevelési Reform-ankét nevű rendezvényén, amely a vonatkozó törvényalkotással kapcsolatos katolikus igényeket próbálta áttekinteni, például határozatban követelték a hittan érettségi tárgyként való elismertetését.¹¹⁸

Szinte szokatlanul mondható, hogy a következő időszakban, mintegy hat hétig nem beszélhetünk a püspök közszerepléséről, legfeljebb közvetett formában. Feltételezhetjük, hogy egészségi állapota nem tette lehetővé, hogy személyesen vegyen részt a keresztényszocialisták július 26-i székesfehérvári nagygyűlésén, amelyen megjelent többek között Haller István, Koródi-Katona János és Bernolák Nándor is.¹¹⁹ Utóbbi beszédében hosszan ecsetelte, hogy Székesfehérvár az a város, ahol „Magyarország egyik legkimagaslóbb, lánglelkű püspöke hirdeti a mély, keresztény igazságokat”, lelkesíti és orientálja a magyar népet; később pedig Ketskés Elek terjesztett elő egy olyan határozati javaslatot, mely nemcsak Prohászka („Magyarország büszkesége, a keresztényszocialisták vezére”) melletti demonstratív kiállást tartalmazott, hanem azt is, hogy „Székesfehérvár keresztény népe” a numerus clausus „sértetlen fenntartásához az utolsó csepp véreig ragaszkodik”, továbbá tiltakozást a magyar keresztényszocialisták elleni csehszlovákiai intézkedések ellen.

Vidéki meghívásait továbbra is lemondta, az előző évekkel ellentétben nem fogadhatta el az ezúttal Szentesen tartott IV. Alföldi Katolikus Nagygyűlésre vonatkozó felkérést,¹²⁰ és csupán védnökként adhatta nevét a júniusban keresztény-nemzeti szervezetek Nyíregyházán tartott zászlószentelési ünnepségéhez.¹²¹

Maga Prohászka legközelebb augusztus 20-i beszédével keltett figyelmet, melyet Székesfehérváron tartott.¹²² Nagy hatású beszédében először Szent István művét méltatta, beleillesztve azoknak a szentté avatott uralkodóknak a sorába, akik keresztény királyságokat alapítottak a

középkorban. A magyarok között is a kereszténység felvétele teremtette meg a törzsi viszonyok között nem létező összetartozást – jelentette ki sajátos és nyilvánvalóan túlzó történelem-értelmezését, amelyre azt a gondolatmenetet építette, hogy tulajdonképp minden civilizációs vívmányt a keresztény állam teremtett meg. Szent István erős kezű, határozott uralkodó volt, aki a pusztá földön teremtett új országot, amire a keresztény hite sarkallta őt – folytatta a püspök, kijelentve azt is, hogy számára a középkori kereszténység jelentette a legnagyobb és legideálisabb rendszert, amikor az embereket még nem zavarták össze különböző filozófiák és vallási irányzatok, saját korát pedig úgy jellemezte, amikor az emberek szemétől hályog takarja el a valóságot. „Szent Istvánban nem volt hályog, a nagyszerű keresztet, mint egy hatalmas emelőrúdját látta a világnak, valóságban!” – mondta. Erőtéljes túlzásokra épített hasonlatokkal is szóba hozott a múltból (például, hogy Szent István szerint áruházban éjjel a szegényekhez járt – ez nyilvánvalóan sarkított legenda lehetett csak), továbbá a jelenből is (például amikor azt említette, hogy a Szovjetunióban szobrot emeltek a Krisztust eláruló Júdásnak), és ezek alapján úgy vélte, hogy „mikor mi Szent Istvánt koszorúzzuk, mi nem csak emberi gondolatok és emberi piedesztálra emeljük őt és úgy hódolunk; hanem hódolunk Isten oltárának, mert ő az oltáron áll”. Lelkes, imádságba átcsapó szónoklata végén Szűz Mária országának helyreállítását a területi revízió igényével is azonosította.

Másnap, augusztus 21-én már a Budapesten tartott, katolikus missziókkal foglalkozó egyházi kongresszus elnökeként tevékenykedett,¹²³ itt jelentősebb beszédet nem tartott.

A Magyar Jövő Ifjúsági Irodalmi Rt. csődjének ügye

Az 1925-ös esztendő őszének elsősorban Prohászka húszéves püspöki jubileumáról kellett volna szólnia, az ünneplésre és előkészületeire azonban súlyos árnyékot vetett a Magyar Jövő ügye.¹²⁴ A „Magyar Jövő Ifjúsági Irodalmi Rt.”-t 1920-ban hozták létre abból a célból, hogy megfelelő (keresztény-nemzeti) szellemiségű szépirodalommal lássák el az ifjúságot. A nagy hírveréssel indult és 1920–1925 között így is működő vállalkozás kezdeményezője és elnöke Prohászka Ottokár volt, a sok hasonló, a püspök részvételével ideológiai alapon létrehozott számos gazdasági és társadalmi egyesület közül talán a legjelentősebb, ha arra gondolunk, Prohászka milyen nagy fontosságot tulajdonított a „romlatlan” fiatalság kulturális szocializációjának a keresztény-nemzeti „újjaszületés” folyamatában. 1925 májusában még a megszokott hírek jelentek meg például a Magyar Jövő által negyedik alkalommal meghirdetett országos középiskolai diákdalosverseny sikereiről, hazafias nevelésben betöltött szerepéről,¹²⁵ majd nyáron kezdtek először arról cikkezni a lapok, hogy a vállalkozás súlyos adósságokat halmozott fel, olyan mértékben, hogy felszámolása elkerülhetetlenné vált. A vállalkozás 1920-as létrejöttékor

tekintélyes személyiségek is beléptek az igazgatóságba (Andrássy Béla, Pintér Jenő, Shvoy Lajos, Tormay Cecile stb.), és pénzügyi mérlegeik alapján nem tűnt úgy, hogy működési problémáik lennének.¹²⁶

Számos olcsó kiadású kötetet jelentettek meg, illetve – a vállalkozáshoz kapcsolódó Magyar Jövő Szövetség égisze alatt – olyan terjesztő hálózatot is kialakítottak (különösen az elemi és középiskolai tanárokból), akik jutalékért árusították azokat. A szervezet – úgy tűnt – valóban erőteljes és hatékony munkát fejtett ki, a terjesztésben részt vevőkről pedig azt kommunikálták, hogy nagyon szoros, lelki elkötelezettségű kapcsolat fűzi egybe „munkatársainak hatalmas táborát”.¹²⁷ 1923 végén elégedetten állapította meg az igazgatóság beszámolója, hogy ők képviselik a legnagyobb példányszámú és hatású ifjúsági könyvkiadó vállalkozást Magyarországon, ezért továbbra is buzdítottak, hogy magánszemélyeket és könyvtárakat bírjanak rá a kötetek megvásárlására, például így: „Magyar nemzeti hivatásuk van ezeknek a könyveknek! Kérve kérjük terjesztőinket, de minden érző magyar szívet is, méltányolják a Magyar Jövő buzgalmát s súlyos áldozatait, és terjesszék, vásároltassák, vásárolják könyveinket!”.¹²⁸ A következő évben is arra biztatták a terjesztő hálózat tagjait, hogy támogassák „a magyar keresztény ifjúság lelki neveléséért folytatott munkánkat”,¹²⁹ pontos instrukciókkal látták el őket, hogyan kell a pénzt beszélni, átutalást bonyolítani stb. Ekkor már feltűnő volt, hogy a szépirodalmi alkotások mellett egyre nagyobb tételt tett ki a tanszer-forgalmazás, vagyis füzeteket, tanulási segédleteket is nagy számban állítottak elő, és folyamatosan a vállalkozás nyereségeiről számoltak be.¹³⁰ A vállalkozás Prohászka által megfogalmazott küldetése, és az annak fontosságába vetett hit 1924-ben is erőteljesen működött, nem lankadó buzgalommal hirdették, hogy az egészséges nemzeti lelkület biztosító az ifjúság olvasmányainak céltudatos irányítása, de – mint írta a szervezet kiadványa – a vállalkozás „felhasznál minden olyan egyéb módozatot is, amely a nemzeti lelkületet, a magyar bizalmat, reményt az ifjúságban fenntartja, növeli”.¹³¹ 1924-ben ötmillió példányra becsülték a kiadványaik, mintegy 1500-ra a „terjesztő állomások” (elsősorban iskolák és könyvtárak) számát, és legalább 100 ezresre az olvasó táborukat.¹³² Folyamatosan hirdettek kedvezményes akciókat, adtak ajándékokat a megrendelőknek, a Papírkereskedők Szövetsége emiatt be is panaszolta a kiadót a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, amit a Magyar Jövő Rt. azzal utasított vissza, hogy terjesztőiket nem anyagi érdek, hanem a „nemzetnevelő munka” iránti elkötelezettség motiválja (ezért természetesnek tartották, hogy a minisztérium a kiadványaikat az iskolákban népszerűsíti¹³³), a vállalkozásuk pedig közelebb áll a „jótekmény intézmény” fogalmához, mint valami üzlethez.¹³⁴ Önérzetesen jelentették ki: „A Magyar Jövő ügye – akár könyvet, akár irkát terjeszt – mindenkor a jobb, szebb magyar jövőt megteremtő hit jegyében történik, s a magyar lelkiség, a magyar nemzet ellensége az, aki a

Magyar Jövőt munkájában elgáncsolni akarja!” 1924 decemberében volt a Magyar Jövő Központ hivatalos és nagyszabású megnyitója Budapesten a Rákóczi út 15. sz. alatt, amely a megkezdett munka folytatása iránti biztatást jelentett, mint Gyomlay László ügyvezető alelnök meg is állapította: „Lássák meg a Magyar Jövő Isten szándékai szerint való küldetését, hogy a mai sok erkölcsi és anyagi megpróbáltatás közt, amikor ebben a csonka országban a leépítés, az összezsugorodás a jelszó, a Magyar Jövő minden erejét megfeszítve hittel, akarattal, tettel újra felépít!”¹³⁵ Pedig ekkor már lehetett sejteni, hogy a hangzatos jelszavak, küldetéstudat, sőt – a kritikusokra tekintettel – a vélt igazukért üldözött közszereplők magabiztossága mögött súlyos pénzügyi gondok húzódnak, mert 1925 júniusában rendkívüli közgyűlésen egészítették ki az igazgatósági tagokat, bekerült például Hanauer Á. István váci és Glattfelder Gyula csanádi püspök, Lepold Antal esztergomi kanonok, Szörtsey József kormányfőtanácsos stb. mellett Balla Géza, a Hungária Bank vezérigazgatója is.¹³⁶ Pedig ekkor már sejthető volt, hogy a vállalkozással valami nincs rendben, mert egy hónappal később a kormány ülésén Vass József népjóléti és munkaügyi miniszter már beszámolt arról, hogy a Magyar Jövő Rt. anyagi válságba jutott, és Prohászka Ottokár részére egyes pénzügyintézetek (köztük az igazgatóságba – eszerint bizonyára nem véletlenül a vezérigazgatóját delegáló – Hungária Bank) hajlandóak lettek volna kezességet vállalni a Pénzügyintézeti Központ által folyósítandó 2,5 milliárd koronányi hitel törlesztésére, ha ezt a Pénzügyminisztérium is engedélyezi.¹³⁷ Vass azzal indokolta az előterjesztését, hogy a Magyar Jövő Rt. „jelentős közművelődési intézmény”, megszűnése a magyar kultúra vesztesége volna. (A kormány hivatalos ülésein később nem foglalkozott a kiadóvállalat ügyével, minden bizonnyal azért, mert mégis egy magán vállalkozás közpénzzel való kisegítéséről lett volna szó.)

Visszatérve az 1925. augusztusi cikkekre, arról számoltak be, hogy miközben a keresztény ifjúsági irodalom terjesztése nem volt sikeres (Prohászka *Iránytű* c. kötete, és egy-két klasszikus mellett például Gyomlay László vagy a szerkesztői teendőket is ellátó Radványi Kálmán jóval kisebb érdeklődésre számot tartó írásait, Pintér Jenő versválogatásait stb. adták ki), egyre nagyobb figyelmet szenteltek a képeslapok, naptárak, iskolai füzetek kiadására, nyilván a vállalkozás nyereségének növelése érdekében.¹³⁸ Erre utal, hogy fokozták a terjesztői hálózat aktivitását, 10% jutalékot fizettek, és próbáltak nagyobb nyomást gyakorolni az iskolákra is. (Érdemes megjegyezni, hogy a vállalkozásban aktív Pintér Jenő irodalomtörténész ekkor egyben a budapesti tankerület főigazgatója is volt.¹³⁹) Az iskolai füzetek terjesztéséért odáig fajult a helyzet, hogy a Magyar Jövő még a Központi Sajtóvállalattal is konfliktusba keveredett, mivel utóbbi is meg akart jelenni az iskolai irka-piacon. Gyomlay azt írta, hogy az ő módszereikkel, az ő terepükön akarnak pénzt keresni, amit a kereszténységgel ellentétes, zsidókra jellemző

módszernek minősített. Összességében sem ez, sem a Klebelsberg-vezette VKM ajánlásaira való hivatkozás sem segített, a mintegy 6 milliárdos kinnlevőség jó részét a kifizetetlen nyomdászamlák idézték elő. Elkerülhetetlenné vált a vállalat szanálása, amit Prohászka, illetve az általa felkért Bernolák Nándor próbálták kezükbe venni, az adósságok felhalmozásáért felelős Gyomlayt felmentették pozíciójából. Az *Est* hasonló eredményeket felmutató oknyomozása után már feltette azt a kérdést is, hogy hogyan fordulhatott elő egy magán vállalkozás VKM általi felkarolása, és ha így történt, hogyan mehetett csődbe,¹⁴⁰ mások pedig a „kurzus” botrányaként minősítették a történeteket.¹⁴¹

Prohászka először megpróbálta a vallásalap ellenőrző bizottságának ülése elé terjeszteni az ügyet, és anyagi segítséget kérni a Magyar Jövő Rt. szanálásához, de a testület úgy foglalt állást, hogy egy magán vállalkozás pénzelése ilyen esetben nem fér össze a megbízatásukkal.¹⁴² Még a botrány kirobbanása előtt, de már annak bizonyos bekövetkezte tudatában Prohászka megpróbálta először egyházi kapcsolatait mozgósítani. Mikes János szombathelyi püspököt felkérte, hogy az egyházmegyéje intézményeivel rendeltesse meg a Magyar Jövő kiadványait, bízott abban, hogy egy ilyen nagyobb megrendelési kampánnyal sikerül jelentősen csökkenteni a vállalat hiányát.¹⁴³ (Aztán már „csak” kétmilliárd kell – írta Prohászka, s úgy vélte, „az az ügyvédek gondja”. Fontos viszont, hogy Mikesnek így magyarázta a Magyar Jövő Rt. gazdasági bukásának okait: „Az adósság könnyelműségből, nagyzásból, névhamisításból, uzsorakölcsönökből támadt – tudtom s aláírásom nélkül. Most aztán nekem kell fizetnem, hogy miből, nem tudom.”) Prohászka – a vállalat elnökeként nyilvánosan is elismerve felelősségét és azt, hogy neki kell megoldani a helyzetet – levélben keresett meg minden iskolaigazgatót, arra kérve őket, hogy „minél tömegesebb és sürgősebb megrendeléssel” segítsék megmenteni a csődbe jutott vállalkozást, az anyagiaknál jóval nagyobb dimenziót adva a történeteknek: „A gazdasági érdeken kívül sürget minket a keresztény nemzeti irányzat tiszteletreméltó érdeke is, amelyet a Magyar Jövő gazdasági bukásával ismét egy szégyenletes kudarc és veszteség érne.”¹⁴⁴ A hitelezőkkel tartott első értekezlet is kudarcba fulladt, az adósságok átütemezése nem sikerült, és az idézett Prohászka-levél is inkább haragot keltett a papírkereskedelmi vállalkozásokban, de a vállalat csődjét a tanulók irkavásárlásával megváltatni akaró iskolákban is.¹⁴⁵ A papírkereskedők országos érdekvédelmi szövetsége sem fukarkodott a nyilvános kritikával, amikor úgy kommentálták Prohászka iskolaigazgatókhoz írott levelét, hogy az ilyen akciókkal és propagandával épp a keresztény vállalkozóknak okozott kárt.¹⁴⁶ Így folytatták: „A bukás nem szégyen, csak kellemetlen. Az óriási deficit nem lesz eliminálható, ezt a csalódás számlájára kell majd írni. Ahol a kezdet nem jó, ott a vég is csak rossz lehet! A papírkereskedő nem kíván püspök lenni, de kéri a püspököket, hogy ők se legyenek papírkereskedők.”

Az elhúzódó megoldás-keresés közben kibontakozott sajtóvita már egyértelműen politikai természetű volt, hiszen a Magyar Jövő Rt. csődjével a keresztény-nemzeti gondolat „apostola”, ezáltal a személyén keresztül megjelenő mozgalom hitelessége került rendkívül kínos helyzetbe. A baloldali és liberális közvélemény a „kurzus vállalkozás” tanulságait elemezte (általában tárgyilagosan, néha a káröröm hangján is), míg Prohászka hívei hazafias kötelességüknek, a keresztény-nemzeti magatartás megnyilvánulásaként értékelték a Magyar Jövő Rt. megmentését.

Amikor a sajtóban megjelentek az első híradások a Magyar Jövő Rt. pénzügyi összeomlásáról, és a vállalkozás horribilis tartozásairól, a radikális jobboldali kötődésű Gödöllői Járasi Közművelődési Egyesület (ld. III.4. alfejezet) hangzatos felhívással fordult az ország valamennyi törvényhatóságához, társadalmi és közéleti szervezetéhez, egyesületéhez és magánszemélyekhez, hogy gyűjtsenek adományokat a vállalat és Prohászka jó hírének megmentése érdekében.¹⁴⁷ A hazafias szövegekkel teletűzdelt felhívás egyben Prohászka melletti demonstráció is volt, a gödöllői egyesület (egyértelműen Endre László közreműködésének köszönhetően) országos koordináló szerepet kívánt játszani: „Testvérek, nyíljék meg szívetek, a magyar ifjúságról van szó, s ne felejtsetek: a »Magyar Jövő« házában otthonra talált s fog találni minden magyar ifjú, valláskülönbség nélkül. Munkára fel, a dolog sürgős! [...] Hadd érezze a vezér [sic!], hogy nem hagyjuk cserben és ősz fejét borítsa el a tettekben megnyilvánuló szeretet dicsőkoszorúja. Testvérek! E koszorúból ki ne maradjon a Ti babérleveletek sem.” S bár a gödöllőiek 20 millió koronát gyűjtöttek, volt olyan helyi leventeoktató, aki egy éves tiszteletdíját ajánlotta fel, még a keresztény-nemzeti közvélemény sem tette egyöntetűen magáévá a kezdeményezést, arra pedig különösen kevésbé volt hajlandó, hogy „életét és vérét” áldozza a csődbe ment vállalkozásért, ahogy azt a gödöllői egyesület felhívása kérte. Feltűnő volt például, hogy Szeged város vezetői elhatárolódtak attól, hogy egy magán vállalkozás szanálására szánják az adófizetők pénzét, ráadásul ilyen nagyságrendben.¹⁴⁸ A szegedi keresztény-nemzeti jobboldal egyes csoportjai azonban rossz néven vették, hogy a törvényhatóság nem támogatta a vállalkozás megmentését, ezért később november végére meghívták Prohászkat, hogy a külön erre a célra rendezett „Magyar Jövő estélyen” tartson előadást, s a bevételt a csőd enyhítésére ajánlották fel.¹⁴⁹ (Ld. alább.) A Magyar Jövő Ifjúsági Irodalmi Rt. sorsa azonos a magyar ifjúság sorsával – vélte a szegedi katolikusok lapja, ezért minden keresztény társadalmi szervezetnek, és minden kereszténynek kötelessége, hogy a Prohászka-előadásra jegy vásárlásával fejezze ki a keresztény-nemzeti gondolat melletti elkötelezettségét, és segítsen letörölni a Szeged becsületén esett foltot, amelyet a helyhatóság elzárkózása okozott.¹⁵⁰ A gödöllői felhívást viszont magáévá tette Kecskemét városa, egymillió koronás támogatásról döntött és helyi keresztény szervezetek is

gyűjtöttek,¹⁵¹ Fejér vármegye a vállalat „hazafias hivatására” tekintettel ötmilliót utaltatott ki az alispánnal a megyei közéleti alap (!) terhére¹⁵² – ellentétben például Debrecennel, amely szintén megtagadta a támogatást.¹⁵³ A katolikus társadalmi és politikai egyesületek is igyekeztek felsorakozni a Magyar Jövő érdekében szervezett gyűjtésbe,¹⁵⁴ magánszemélyek is indítottak ilyen kezdeményezéseket,¹⁵⁵ összességében azonban úgy tűnik, nagyon azért nem mozgatta meg a keresztény-nemzeti társadalmat a gondolat, hogy a felelőtlenül vezetett gazdasági vállalkozás megmentésére fordítsa a pénzt.

Visszatérve a gödöllői kezdeményezésre, jellemző, hogy azt a *Szózat* c. radikális lap közölte, mint kiemelten fontos keresztény-nemzeti ügyet, ugyanerre a Prohászka iránt mindig is rajongó, szélsőségesen antiszemita *A Nép* szerkesztősége már nem volt hajlandó.¹⁵⁶ Inkább a kivárás stratégiáját választották, mondván, lehet, hogy közben megoldódott az ügy, másrészt pedig még ők is annyira kényesnek találták a gödöllői kezdeményezést, hogy nekik is kétségeik támadtak: érdemes-e felvállalni a komoly pénzügyi válságba került vállalkozás és Prohászka melletti pénzgyűjtő akciót, mint írták: „nem tudhatjuk e pillanatban, hogy vajon az ügynek szolgálatot teszünk-e nyilvános pertraktálásával”. (Más kérdés, hogy *A Nép* bő egy héttel később, október elején – szintén finanszírozási nehézségek miatt – megszűnt, az elzárkózásnak ez is oka lehetett.)

A jobboldali sajtóban szeptemberben úgy interpretálták a Magyar Jövő ügyet, hogy az nem más, mint a „zsidó sajtó” Prohászka lejáratására szánt akciója, amellyel a magasztos célt, az ifjúság keresztény irodalommal való ellátását akarják megbénítani.¹⁵⁷ „Székesfehérvár püspökéről tudják, hogy fölötte van minden szennynek, minden gyanúnak, de egy hatalmas faji érdek parancsolja, hogy megrohanják szennyükkel, mocskukkal, mert Prohászka Ottokár a keresztény magyar gondolat egyik hatalmas tényezője, vezére annak a lelki megújulásnak, amely a múlttal szakítani akar” – írta a *Szózat*, és azt a tipikus antiszemita vádat hozta fel, hogy zsidó vállalkozás vagy bűnöző esetében a baloldali és liberális sajtó elnéző, vagy épp támogató álláspontot foglal el.¹⁵⁸ Ugyanezt konkrétabban is megfogalmazta az *A Szív* publicisztikája, amely szintén a „zsidó sajtó” Prohászka elleni összevont támadásaként értékelte a Magyar Jövő csődjét ismertető cikkeket, és kifogásolta, hogy bezzeg a pénzhamisítási ügybe keveredett olaszliszkai rabbi ügyéhez nem így álltak hozzá.¹⁵⁹ Pedig a Magyar Jövő ügyében született cikkek többnyire inkább megértőek voltak a püspök jóhiszeműségével, pénzügyi vállalkozások irányításában való tapasztalatlanságával és felelősségérzetével kapcsolatosan, ugyanakkor nem rejtették véka alá, hogy az efféle „kurzus vállalkozások” erkölcsi, politikai és üzleti szempontból is kifogásolhatóak, az ideológiai megfontolások miatti erőltetésben pedig Prohászkanak is volt felelőssége.¹⁶⁰ Például jellemzően írt a *Magyarország*: „A püspök úr, mint a kurzusvállalatok többi rövidlátó

elnöke és igazgatósági tagja, nem vette észre, hogy őt egy lehetetlen üzlet cégérül használják fel s nevüknek meg nem fontolt odadobásával lehetővé tették a különben lehetetlen vállalatok létrejövetelét. A vállalatok alapgondolata rossz volt. Üzletet közönségre lehet csak alapítani, semmi egyéb s minden oly vállalatnak, mely könyöradományokból akar talpraállni és élni, az egyre gyéribben csurranó-cseppenő adományok elfogyásával ki kell múltia.”¹⁶¹ A *Világ* is fontosnak tartotta megjegyezni, hogy Prohászkanak még az egyházmegyei vagyon zár alá vétele sem jelentene személyes problémát, mert köztudott, hogy „Prohászka aszkétikusan szigorú életet él”.¹⁶² A történeteket pedig így összegezte: „Ha a kirándulás a politika területére nem is volt szerencsés fejezete Prohászka pályájának, nem lehet tagadni, hogy Prohászka a magyar katolikus egyház legtudósabb méltóságai és legnagyobb szónokai közé tartozik. És nem lehet tagadni azt sem, hogy volt egy olyan határ, ahol Prohászka mindig megállt a politikában is, így az emberi élet szentségét mindig elismerte”, és külön hangsúlyozta, hogy elítélte a fehérterror erőszakos cselekedeteit.

Prohászka magára vállalta a Magyar Jövő Rt. megmentésének ügyét, szeptemberben ez nagyon sok idejét és energiáját felemésztette. (Mint egy levelében írta: „Alig vagyok itthon; fel kell hajtanom harmadfél milliárdot! Úgy-e ez nem csekélység!”¹⁶³) A szeptember végén tartott hitelezői értekezleten elismerték Prohászka jóhiszeműségét, de a hitelezők bizalmatlanságát nem sikerült teljesen eloszlatni, és a püspöknek kellett volna mintegy kétmilliárdos fedezetet előteremteni.¹⁶⁴ Prohászka az értekezlet előtti napon kereste fel Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatási minisztert, s ugyan nem lehet tudni, hogy miről tárgyaltak, a távozó püspök annyit mondott az újságíróknak: „Sok mindenféle bajom van vele, de azért én bízom a »Magyar Jövőben«. Majd ismét különös nyomatékkal ismételte: »Én bízom a magyar jövőben!«”¹⁶⁵

A hitelezői értekezlet után komolyan felmerült, hogy zárgondnokság alá kerülnek a székesfehérvári egyházmegye birtokai azért, hogy Prohászka kölcsönt vehessen fel a Magyar Jövő Rt. szanálására, erre végül nem került sor, mert egyrészt bonyolult kánonjogi probléma lett volna a püspök magánvagyonának elkülönítése, a káptalan is ellenezte, hogy a püspökséget egy magánvállalkozás pénzügyi zavarai miatt megterheljék, továbbá fokozta volna az amúgy is kínos helyzetbe került Prohászka nehezedő nyomást.¹⁶⁶ Ráadásul Prohászka magára maradt, a vállalat igazgatósági tagjai (Tormay Cecile, Pintér Jenő, Shvoy Lajos) lemondtak, és a sajtóban feszegették az állami szervek felelősségét is, hiszen a VKM rendeletei, illetve az ahhoz tartozó szervezetek bátorították, illetve tették lehetővé azt, hogy a hangzatos jelszavakkal operáló vállalat súlyos pénzügyi károkat idézett elő.¹⁶⁷ Október közepén végül a kormány lépett a botrány elkerülése érdekében, gyakorlatilag mentőövet dobott a vállalatnak és Prohászkanak is: Klebelsberg Kuno kultuszminiszter intézkedett a Magyar Jövő teljes könyvvállományának az

Egyetemi Nyomda részére történő felvásárlásáról, ami lényegében a „kurzus vállalkozás” megszűnését is jelentette.¹⁶⁸ Az október 14-i püspökkari értekezlet már megkönnyebbülten vette tudomásul, hogy a kormánynak sikerült „az ártatlan igazgatóságot – Prohászka püspökkel az élen – a további kellemetlenségekből kimenteni”, s ezt Csernoch János érsek külön meg is köszönte a miniszternek.¹⁶⁹

Maga a püspök a nyilvánosság előtt inkább kerülte a témát (megnyilatkozásaira ld. alább), viszont tudhatjuk, hogy nagyon is hálás volt és megkönnyebbült a kormányzat által nyújtott segítség miatt. Klebelsbergnek írt levelében (melyben megköszönte a húsz éves püspöki jubileumra kapott jókívánságokat) így írt: „Észrevétni azoktól, kik a magyar kultúra ügyét intézik, s ezek közt első sorban Tőled, magában véve nagy jutalom, de azon fölül oly elismerésben részesülni, milyenben, Kegyelmes Uram, Te részesítettél, nagyon ritka siker. Köszönöm e nagy erkölcsi jót, melyet a Magyar Jövő megsegélyezésében nekem juttatott nagy gazdasági jóhoz fűztél; mindkettőért örökké hálás leszek imáimban s sz[en]t. miséimben is.”¹⁷⁰ Másik magánlevelében már maga is politikai dimenzióba helyezte a történeteket: „Klebelsberg gróf igazán nagylelkű gesztussal szabadított ki a M.[agyar] Jövő katasztrófájából. Hála Istennek s Neki! Ha a R. Társaság meg is szűnik, de a dolgot magát megmentjük, s ez a fő. Ne kacagjanak a zsidók.”¹⁷¹ Vagyis Prohászka – ha nem is a nyilvánosság előtt – maga is meg volt arról győződve, hogy a Magyar Jövő Rt. pénzügyi csődjének potenciális valódi haszonélvezői (vagyis a keresztény-nemzeti kultúra terjesztésének valódi ellenfelei) „a” zsidók voltak, és nem szólt egyszer sem a keresztény-nemzeti jelszavakkal kihasznált iskolai könyv- és irkaterjesztőkről, vagy épp a kiadványokat megvásárló fiatalokról, általában a vállalkozás csődjének további tanulságairól.

A sajtó persze foglalkozott utóbbiakkal is. (Nem a keresztény-nemzeti jobboldalon, ahol nem vagy alig kommentálták a kínos, ám nagyobb botrány nélkül lezárhatónak bizonyult történetet, és helyeselték, hogy a kormány kimentette Prohászka-t a bajból, továbbra is a „keresztény magyarság vezérének” pozíciójában maradhatott.) Pedig a Magyar Jövő Rt. ügye általában mutatott rá arra, hogy a keresztény-nemzeti vállalkozások mögött nem, vagy csak az alapítást követő fellángolás időszakában állt valódi társadalmi támogatottság, s az emberek tömegesen nem vásároltak csak azért valamit, vagy vettek igénybe valamilyen szolgáltatást, mert amögött a keresztény radikalizmus iránt elkötelezett személy vagy szerveződés állt. A Magyar Jövő Rt. nem is az egyetlen „halvaszületett ötlettől vezérelt” és csődbe ment kurzusvállalkozás volt, amely a keresztény-nemzeti politikai rendszer segítségével akarta a normális piaci folyamatokat befolyásolni.¹⁷² Mások is arról írtak, hogy terméket vagy szolgáltatást pusztán politikai mozgósító jelszavakkal „az Ébredő Magyarok Egyesületén kívül” nem lehet eladni, a piaci viszonyokba való durva hatósági beavatkozás nélkül.¹⁷³ Mindezt nyomatékosabbá tették az olyan

oknyomozó cikkekből ismertté vált részletek, mint a Magyar Jövő központjába vásárolt nagy értékű bútorok, csokoládégyár felé történt eladósodás stb., ami felelőtlen gazdálkodásra utal, hiszen a „fajvédő szellemű ifjúsági iratok”, füzetek és képeslapok értékesítéséből minderre nem telhetett volna, de a Magyar Jövő Rt. vezetői (elsősorban Gyomlay) meg voltak arról győződve, hogy ezt is megtehetik.¹⁷⁴

Kitérőként emlitem, hogy a nem kifejezetten „kurzus vállalkozások” esetében is előfordult, hogy keresztény-nemzeti jelszavak hangoztatásával akartak pénzügyi előnyökre szert tenni, olyanok is, akik az adott vállalkozást nem tudták azután hatékonyan működtetni. 1925-ben például a Fejérmegyei Kőszénbánya Rt. mondott köszönetet Prohászkanak, amiért 1923-ban – egyébként Gömbös Gyula közvetítésével – a püspök megakadályozta, hogy a Nagygyón környéki szénlelőhelyet a külföldi egyházi érdekeltséget is képviselő Magyar Általános Hitelbank konzorciuma kaphassa meg, és nekik juttassák, így is történt, de a szerződés lejártának közeledtével egyre valószínűbb volt, hogy nem fogják azt meghosszabbítani.¹⁷⁵ A bányavállalat ismét Prohászka („az igazi ker.[esztény] lélek és magyar nemzeti eszme” vezére) intervencióját kérte, azért, mert szerintük a „mai politika a keresztény vállalkozásokat teljesen elhagyta”. (A valódi ok nem ez volt, hanem a vállalat által 1924-re felhalmozott 144 milliós hiány.¹⁷⁶) Az intranzigens kereszténységre való hivatkozással akarták meghosszabbítani a bányakoncessziójukat, s ezt is általános közéleti-politikai magasságba emelték, amikor azt kívánták, hogy Prohászka, a „kereszténység kösziklája és utolsó bástyája hatalmas tudásával és lánglelkével továbbra is gátat vethessen a destrukciónak, amely a lelkek Egyházát (a külső keretek megmaradásával nem törődve) nagyon kikezdte”. (Nem tudjuk, csak feltételezhetjük, hogy Prohászka ezúttal már nem tett lépéseket a bányavállalat érdekében, de bizonyára nem ezért, hanem a rossz hatékonyság miatt nem folytathatták a szén kitermelését ebben a térségben.)

Prohászka végül nem jött ki rosszul a csődbe ment Magyar Jövő Rt. ügyéből, hívei és rajongói számára nem jelentett törést vagy komolyabban levonható tanulságot az eset.

Közéleti interjúk, 1925. szeptember–október

Prohászka szeptember végén, illetve október közepén nagyobb interjúkban fejtette ki közéleti-politikai felfogását. A Magyar Jövő Rt. csődje ellenére (amellyel egyébként nagyon is érintőlegesen, kitérően foglalkozott) nem változtatott politikai felfogásán, közéleti stratégiáján.

Első, szeptember végi riportjában a „keresztény gondolat hanyatlásáról” beszélt, melynek okát a keresztény meggyőződés gyengeségében, „sekélyességében” jelölte meg.¹⁷⁷ Prohászka mindig, mindenkor elégedetlen volt a magyar nép kereszténységének színvonalával, a hitbéli odaszánás alapjainak erősségével. Ekkor is arról beszélt, hogy „keresztény társadalmat és

politikát felbuzdulással nem, hanem állandó buzgalommal, gyökeres meggyőződéssel, és főleg a sikerben való rendületlen hittel és kitartással lehet csinálni.” De nemcsak a népben, a társadalmi-politikai elitben is hiányolta az erős meggyőződést, amely – szerinte – oda vezetett, hogy a „destrukció” beférkőzhetett az emberek gondolkodásába. (Magánvéleménye ekkoriban jóval sarkosabb volt a nyilvánosság előtt megfogalmazottnál, október 9-én így írt ismerősének: „Különben visszafelé megyünk a ker.[esztény] fronttal, már nem is megyünk, hanem szaladunk. A »Nép« megbukott, s most a »Szózat« a sor. De azért a zászlót el nem hagyjuk, sőt folyton suhogtatjuk. Ez is tett a magyar feladásban s lajhároskodásban!”¹⁷⁸ A „magyar fajtának a zsidóság és a magyarországi zsidó kapitalizmus elleni harcban” elfoglalt pozícióira vonatkozó kérdésre azt felelte, hogy az „igaz” kereszténység erősítésével, a keresztény felekezetek összefogásával, „céltudatos munkával” lehet ezt a – továbbra is éles – küzdelmet megvívni, de jóval nagyobb odaszánást, több munkát tartott kívánatosnak. A „zsidóság szellemi szupremáciáját” illető kérdésre megismételte, hogy szerinte „a szellemi szupremáciáért való versengés sohasem volt olyan heves, mint manapság”, s bár meg volt arról győződve, hogy ezt a felsőbbiséget „a magyar vérbeliek” képviselik, ez akkor válhat valósággá, „ha kultúránkat a magyar fajnak érdekei szerint irányítjuk”. (A „vér” és „faj” emlegetése pontosan megfelelt a magyar fajvédelem ideológiai alapvetésének, ld. erről III.2. alfejezet.) Érdekes módon a magyarság szellemi felsőbbrendűségét a kisantant országok többségi nemzeteivel kapcsolatosan is kifejezésre juttatta. Ami pedig a kívánt cél eléréséhez szükséges eszközöket illeti, a hitélet fejlesztését, a vallás-erkölcsi alapok erősítését nevezte meg, melyre legalkalmasabbnak a cserkész- és levente-mozgalmakat tartotta, továbbá a még mindig erőteljesen hiányolt, az életszínvonalat javító szociális reformokat: „A tisztviselőknek, a munkásoknak és általában a dolgozóknak nyomorúságán kell segíteni, mert nyugalmas élet és rendezett szociális viszonyok a társadalmi jónak alapjait erősítik.” A családok vallásosságának fokozásában, valamint a „puritán tisztesség fogalmának életre hívásában” nagy a felelőssége a társadalmi elitnek – mondta, s amikor az ilyen jó példák hiányáról beszélt, a Horthy-rendszer elitjéhez is intézett kritikát, igaz, csak óvatos és általános formában. A zsidókérdésre a riport során rendszeresen visszatért, például a „keresztény magyar sajtó” „zsidóság ellen való küzdelmét” illető érdeklődésre. A keresztény sajtót az egyik legerősebb fegyvernek nevezte e harcban, és súlyos hiányosságokat vélt felfedezni, nem is annyira az anyagiakban, mint a keresztény lapok terjesztésének szervezetlenségében. „Ötletességben és jóirányú értelmességben” van mit tanulni az ellenféltől – vallotta, hozzátéve: „nem mindig az ellenség a hibás, ha keresztény lapjaink bukácsolnak”. Elismerte ugyan a keresztény lapok érdemeit, de elégedetlen volt a népre gyakorolt hatásukkal. Beszélt az irodalomról is (vö. III.6. alfejezet), hangot adva azon meggyőződésének, hogy a legnagyobb hibája a keresztény kultúrát

képviselni akaró alkotóknak, miszerint „a legjobb magyar tehetségek is a destruktív iránytól elrontott ízlést akarják kielégíteni, a ma népszerűségét hajszolják, s végre is belefutnak ebbe az ízlésbe”. Végül a Magyar Jövő Rt. ügyében (ld. fentebb) a személyes felelősségét feszegető sajtótámadásokra kérdésére kitérő választ adott: „A Magyar Jövő jelene – szomorú, de majd csak felvirrad ennek is!”

Október 18-án – a katolikus nagygyűlést követően – a *Magyarság* közölt vele hosszabb interjút,¹⁷⁹ melynek végén foglalkozott a Magyar Jövő Rt. ügyével, kicsit hosszabban. Kifejtette például, hogy (már tudatában annak, hogy Klebelsberg intézkedése nyomán elhárult a csőd-helyzet) „a vállalat megalapításának gondolata: az ifjúság »tisztá szellemi étellel« való ellátása, amelyet bizonyos körök oly dühvel néztek, nem fog elbukni”, sőt, kilátásba helyezte, hogy a kiadó tevékenységét más formában újjászervezik.¹⁸⁰

Az interjút készítő újságíró egyébként nyomát sem látta Prohászkan a fáradtságnak, vagy korábbi betegeskedésének,¹⁸¹ megállapította, hogy a püspök „frissebb és inkább optimista, mint valaha”, „tele tervvel, tüzzel szolgálja tovább nagy álmát, a kereszténység egyesítését, s magyar földön való úrrátételét”.

Ezúttal először a kereszténység szociális tartalmáról beszélt, s a kapitalizmus kialakulása-hoz szerinte az vezetett, hogy annak „a kíméletlen zsidó észjárás szomorú ösztönzést [adott], példát mutatott minden rendű és rangú tőkének”. A munka és a tőke szükséges tényezőinek együttéléséhez azonban szerinte a kereszténységnek kellett volna az erkölcsi tartalmat nyújtani, s úgy vélte, erre a továbbiakban is megvan a lehetőségük. A kapitalizmus társadalmi igazságtalanságára a szegények és szenvedők megsegítésére létrehozott intézmények erősítését tartotta célravezetőnek, természetesen amellet, hogy „a kereszténység siettesse az immanens erők vajdó átmenetének minél gyorsabb lepergését”. „Bizonyos, hogy a krisztusi lélek motorjai sokkal többre képesek tőke és munka összeegyeztetésében, mint a szociáldemokrácia spekulatív doktrínája” – szögezte le, szembeállítva a marxizmus egyre keményebb, egyre szárazabb elméletét a kereszténység folyton megújulni képes valóságával, és azzal vádolta a szociáldemokratákat, hogy valójában nem enyhítik, hanem fokozzák a munkavállalók kiszolgáltatottságát. Visszatért az év elején keresztényszocializmusról tartott előadásainak téziseihez is, sürgetve annak jobb „megszervezését”, és elutasítva minden kompromisszumot a baloldallal vagy a liberálisokkal, akiknek sajtója mögött – a külső tetszetősség ellenére – ördögi erőket vizionált.

Foglalkozott az ekkoriban nagy port felvert „nagyszakácsi csoda” esetével,¹⁸² amely mögött az egyszerű falusi nép misztikumra való hajlamát, ugyanakkor a megfelelő (egyházi) tekintély iránti tisztelet hiányát állapította meg. Az egyházban való bizalom képes „ezeket a misztikus lelkű tévelygőket öntudatuknak visszaadni”, és a kor viszonyai által keltett lelki zavarokat,

bizonytalanságokat ítélte el. A korszellemet, a „hedonizmust” tette felelőssé azért is, hogy a papi pálya egyre kevésbé volt vonzó, különösen a vidéki fiatalok számára. Kíváncsúnak tartotta a keresztény felekezetek összefogását, valamint különböző országok szélsőjobboldali radikálisainak (antiszemitizmusban megvalósuló) együttműködését is.¹⁸³ Szóvá tette még a szexuális játékok terjedését, „elszörnyedve” kommentálta a Budapestre tervezett nemzetközi kaszinó ötletét, ami szerinte csak a fővárosban élő nagyszámú egyetemista fiatal elzüllesztését tette volna lehetővé. Határozottan követelte a kormányzattól a kaszinó-terv megakadályozását, mondván, „a játékbarlang felállítása valóságos erkölcsi járványfészekké aljasítaná a magyar fővárost”, vagy legalább vidéki üdülőhelyre való eltávolítását.

Fontosabb közszereplések, 1925. szeptember – december

A XVII. Országos Katolikus Nagygyűlésen – egyetlenként az 1920-as évek megtartott nagygyűlései között – Prohászka nem tartott nagy, iránymutató, „plenáris” előadást,¹⁸⁴ mégis jelentős részben az ő püspöki jubileumáról szólt a magyar katolikusok reprezentatív seregszemléje. Úgy is fogalmazhatunk, hogy nem Prohászka szólt a nagygyűlésen, a rendezvény „szólt” róla. Volt olyan sajtókommentár, amely a püspök beszédének elmaradása kapcsán már arról írt, hogy Prohászka „letűnő meteor”, aki nagy utat tett meg a progresszív katolicizmustól a fajvédelemig, de alapvetően leáldozott a csillaga.¹⁸⁵ Épp a nagygyűlés eseményei is igazolták, hogy ez nem volt igaz, a katolikus közvélemény változatlan hódolattal és rajongással viszonyult a személyéhez.

A nagygyűlésen kisebb beszédekért tartott Prohászka három alkalommal, minden esetben a Szociális Missziótársulat nagygyűléshez kapcsolódó rendezvényein. Püspöki beiktatásának 20. évfordulójának tiszteletére tartott, illusztris személyiségek (Horthy Miklós, Klebelsberg Kuno, Csernoch János, Ernst Sándor stb.) által is felkeresett gyűlésükön a püspök megköszönte a személyének címzett laudációkat.¹⁸⁶ A köszöntésekben elhangzó méltatásokra reflektált, például úgy, hogy nem ő az a mágnes, amely vonzotta az embereket a katolikus hithez, „hanem az, amelynek az isteni kegyelem és a kereszténység energiaáramlata adott erőt”, személyes hitvallását pedig úgy fogalmazta meg, hogy mindig arra törekedett, hogy „Magyarország egységes legyen a kereszténységben és ne ismerje az ellenségeskedést”. A kereszténység megélésének és mások tiszteletének a fontosságára figyelmeztetett. Október 12-én, először a Szociális Missziótársulat kültagjainak fogadalomtételén a szociális érzés, a mások felé irányuló szolgálat fontosságáról beszélt,¹⁸⁷ majd egy következő rendezvényen (matinén) ugyanezt a gondolatot bontotta ki.¹⁸⁸ A kereszténység sikerességének feltételét annak egységében jelölte meg, és a magyar nép aktuális állapotát ahhoz hasonlította, mintha a Dunán úszó szalmaszálakat

valaki hajórajnak nevezné. Kétségtelenül erős képet alkalmazott, de azt akarta vele hangsúlyozni, hogy ne külső tényezőkben lássák a kereszténység gyenge állapotának okát, például a „zsidóval megfajelt szociáldemokráciában”. (Ez azért érdekes, mert nagyon sok közszereplésében maga vádolta a baloldali munkásmozgalmat, mint a keresztény egységet bomlasztó tényezőket.) Inkább azt hangsúlyozta, hogy hallgatói „kereszténybe oltott szociális emberek” legyenek, akik a társadalmi viszonyok javítására (intézmények támogatására, törvények sürgetésére) törekednek.

A nagygyűlésről szóló sajtóbeszámolók bő terjedelemben tudósítottak arról, hogy milyen sokféleképpen méltatták Prohászka, mint korának jelentős püspökét, apostolát stb.,¹⁸⁹ a püspök igyekezett ezekre köszönetet is mondani.¹⁹⁰ Az évforduló lehetőséget adott a közéletben életútjának, tevékenységének összegző áttekintésére is, amelyek szintén nem fukarkodtak a dicsérő, magasztaló méltatások gondolataival.¹⁹¹ Prohászka politikai ellenfelei sem hagyták szó nélkül az évfordulót, a *Népszava* például szokatlanul tiszteletteljes stílusban, de kritikusan viszonyult a püspökhöz, felemlgették a „régit” (radikális, választójogot, földosztást követelő), majd a „reakció” szolgálatába állt közszereplései közötti ellentmondást, hiányolták a nagy szavak és prédikációk mellett a valódi tetteket.¹⁹² Tévedtek, akik azt hitték, próféta lesz – vélekedett a baloldali publicista, mondván, „csak” püspök maradt.

1925 októberének egyik érdekes, bár Prohászka személyéhez csak közvetetten kapcsolódó közszereplése volt, hogy a püspöki kar megbízásából ő készítette el a testület közös pásztorlevelét a „különböző szektákról”.¹⁹³ Prohászka mindig is élénken foglalkoztatta a kereszténység megosztottságának problémája, az egység – kizárólag a katolikus egyházba való visszatérésével és abban való megmaradással történő – megteremtése. A különböző kisegyházi missziók terjedésében is a modern „korszellem” káros mellékhatását látta, ezért a pásztorlevélben részletesen végigvette, miért kell a katolikusoknak szilárdan kiállniuk az egyházuk mellett. A kisegyházakon való gúnyolódás stílárís eszközeit is latba vetve arról írt, hogy az egyetlen, Krisztusra és az apostolokra visszavezethető egyház a katolikus, és minden bibliai idézetéből azt mutatta ki, hogy ahhoz képest minden más tanítás tévelygésnek számít. Tájékoztatóra is biztatta a katolikusokat („Hallgassátok meg a sokféle tant s azt látjátok, hogy mindegyik mást tanít. Óriási vásár ez, hol mindenki a maga portékáját kínálja s dicséri.”), és a vallásukhoz való ragaszkodásra intette őket. Prohászka – mint mélyen elkötelezett katolikus teológus – különösen viszolygott az eredetinek vallott egyházától való elszakadástól, már említett, Aquinói Szent Tamással foglalkozó előadásaiban¹⁹⁴ is a katolikus hit hőseinek a hitetlennel és a más tanokat hirdető szektákkal szembeni harcait emelte ki. Feltűnő ugyanakkor, hogy ez a pásztorlevél nem foglalkozott a történelmi protestáns egyházakkal (pedig egykor azok is elszakadtak a

katolicizmustól), minden bizonnyal nem akartak újabb „frontot nyitni”, egyébként is az újabb keletű kisegyházi missziókban („szektákban”) közös társadalmi veszélyt láttak a nagy, tradicionális felekezetek.

Október végén két nagyobb előadást tartott, először a Rákócziánum „Templomépítő Hölgybizottsága” felkérésének tett eleget, ahogyan korábban is.¹⁹⁵ Beszéde témája a modern kor dekadenciájának elemzése volt, a püspök szerint ugyanis az emberiség látványosan eltért az egészséges kultúra világától, amelynek általános szellemi fáradtság, kimerülés lett a következménye. „A mai világnak nincs atmoszférája, úgy értem, hogy nincs meg a végtelenségnek fölséges távlata” – jelentette ki, a világot egy fülledt, fullasztó helyiséghez, illetve Budapest szűk, friss levegőáramlástól elzárt utcáihoz hasonlítva. A „budapesti kultúrával” szemben az egészséges alternatívát a „nemzeti keresztény kultúrirányzatban” jelölte meg, amelyet az egyház, a megfelelő iskolák terjesztenek. „Ezért kell egész szívvel, sok akarattal és nagy áldozatkészséggel dolgozni minden templomért és minden új, építendő templomért” – fogalmazta meg az aktuális hallgatósága számára legfontosabb üzenetet. Lelki egyensúlyt csak a katolicizmus adhat – szögezte le, csak az képvisel minőségi, az emberi életnek értelmet adó kultúrát, végül ismét a nevelés fontosságára tért rá, mert továbbra is fontosnak tartotta, hogy „ifjainkban erkölcsi gyökeret kapjon a tisztelet a nagy és nemes dolgok iránt”, így tehetik majd nagygyá az utódok Magyarországot – vélekedett.

Három nappal később Székesfehérváron, a Keresztény Nők Szövetségében tartotta meg szokásos évi beszédét.¹⁹⁶ Hasonlóan a nagygyűlésen, a Szociális Missziótársulat tagjainak tartott előadásához, ezúttal is a „szociális érzés” mibenlétét boncolgatta. A keresztényeknek kell „transzformálni” a világot meghatározó szociális eszméket és törekvéseket, valamint a tudományt és a haladást is – mondta, kijelentette, hogy szocializmusra van szükség, ami alatt a szociális problémák (lakáshelyzet, gyermekhalandóság, közegészségügy) megoldását értette. Elismerte, hogy a szociáldemokraták által hangoztatott társadalmi problémák valóságok, de más, evangéliumi megoldást kell azokkal szemben felmutatni. Társadalmi szolidaritást sürgetett, a szegénység felszámolását pedig nem egyik pillanatról a másikra remélni, „nekünk fokozatos, kitartó munkával kell törekednünk a jobb világ felé” – jelentette ki. A Keresztény Nők Szövetsége lelkesen megünnepelte a püspököt, az egyesület „vezérszellemeként” köszöntötték őt.¹⁹⁷

November 5-én tartotta félévszázados jubileumi közgyűlését a Fejérmegyei Tanítóegyesület, amelyen Prohászka beszédet is tartott az őt egyébként lelkes fogadtatásban részesítő hallgatóságnak.¹⁹⁸ Prohászka határozottan beszélt a nemzeti elkötelezettség fontosságáról, és bár korábban sokszor nyilatkozott inkább negatívan a tanítók kilátásairól, ezúttal inkább optimista volt, úgy látta, a tanítók egyre jobban fel tudnak emelkedni a középosztályba, de azért továbbra

is nagyon segíteni és támogatni kell őket. „Az országot nemcsak munkával, hanem osztálytudattal is kell építeni. A kultúrát senki nem hordozza, csupán a magyar középosztály” – jelentette ki, majd élesen megkülönböztette a szerinte magyartalan és nemzetietlen, pénzcentrikus Budapest kultúráját a keresztény-nemzeti magyarságtól, amelyet a lelki tényezők mozgatnak, a tanítókat pedig ez utóbbi kultúra „apostolainak” nevezte.

Novemberben került sor Prohászka egyik legfontosabb, programadó, elméleti összegző közszereplésére a Magyar Tudományos Fajvédő Egyesület rendezvényén. (Ennek részletes ismertetését ld. III.2. alfejezetben.¹⁹⁹) Az önmagát a magyar fajvédelem mellett elkötelező, annak téziseit rendszerbe foglaló szónoklatának jelentős visszhangja volt. A radikális jobboldal hívei például azt olvasták ki belőle, hogy a fajvédelem nem szélsőséges ideológia, nem pártprogram, hanem „egy mindent átfogó és mindenkit kötelező egyetemes magyar program, amelyet magáévá tenni minden magyarnak fajával szemben teljesítendő kötelessége”.²⁰⁰ Mint a publicista fejtegette, lehet, hogy valaki nem tudja teljesen magáévá tenni a Gömbös-vezette fajvédő párt, vagy az ekkor Eckhardt Tibor által vezetett ÉME politikai programját, de a Prohászka által megjelenített fajvédelmi gondolatokat minden igaz magyarnak követni kell, „egy azonban minden magyarra kötelező: felvenni az önvédelmi harcot a faj legnagyobb ellenségével szemben a faj diadaláért. Ez nem pártpolitika, hanem magyar kötelesség.” (Más kérdés, hogy Prohászka beszéde és az említett szervezetek programnyilatkozatai között nem tartalmi, hanem műfaji különbségek mutatkoztak.) A liberális sajtó kommentárjai a beszédnek főleg azokat a részeit kifogásolták, amelyekben Prohászka a jogrend másodlagosságát hangoztatta a nemzeti érdek érvényesítésével szemben.²⁰¹ („A jogrendben, ha az valódi jogrend, semmi sincs a pusztulás elemeiből s a szabadság, ha valódi szabadság, nem destruktív, hanem a leghatalmasabb konstruktív erő.”) A *Népszava* pedig a keresztény magyar fajvédelem egyik logikai ellentmondására próbálta felhívni a figyelmet, miszerint a nacionalisták által sokat ostorozott „nemzetköziségre” épp a katolikus egyház mutat példát, vagy feltették a kérdést, hogy mit szólnának a zsidó származású Szent Pálhoz a korabeli Magyarországon.²⁰²

1925 novemberében volt a száz esztendő évfordulója Széchenyi István akadémiai felajánlásának, amely több nagyszabású megemlékezést is kiváltott. Prohászka hallgatóként vett részt a Magyar Tudományos Akadémia ünnepi közgyűlésén,²⁰³ szűk két héttel később ugyanilyen minőségben a Szent István Akadémia rendezvényén.²⁰⁴ November 22-én viszont már maga is tartott szónoklatot az általa különben is mindenkor nagyra értékelt Széchenyiről a Fejérmegyei Széchenyi Szövetség ünnepségén.²⁰⁵ Általános szavakkal méltatta Széchenyi nagyságát, „páratlan, semmiféle íróval, költővel vagy államférfival össze nem hasonlítható óriás embernek” nevezte a „legnagyobb magyart”, akit szerinte a Gondviselés rendelt a magyarság számára.

„Hármas szeretetet” emelt ki Széchenyi életművéből, a nemzet, az „ideális realizmus” és az „energikus munka” szeretetét – mindez jellemző összefoglalása volt a Horthy-kor Széchenyi-képének, amely az emlékezetéből rendszerint a hazafias elköteleződést, saját kora igényeinek gyakorlatias felismerését és fáradhatatlan alkotó elhivatottságát hangsúlyozta.

November 28-án a szegedi keresztény szervezetek meghívására tartott nagy előadást a dél-alföldi városban, a Tisza szálló nagytermében.²⁰⁶ (Eredetileg a csődbe jutott vállalkozás megsegítésére szervezett „Magyar Jövő estnek” szánták a rendezvényt, és borsos jegyárakat is kértek a végül telt házat megtöltő hallgatóságtól, de magán a rendezvényen erről már szó sem volt,²⁰⁷ minden bizonnyal azért, mert közben okafogyottá vált.) A mintegy másfél órás, sodró lendületű, mozgósító szónoklata egyike volt Prohászka kiemelkedő retorikai teljesítményeinek. Beszéde elején Széchenyit illetően megismételte a pár nappal korábbi székesfehérvári gondolatait, hozzátéve még Széchenyi hitének, belső meggyőződésének fontosságát, a Magyarország jövőjébe vetett bizalmát. Ezen a ponton kanyarodott Magyarország aktuális állapotára, tényként vette tudomásul, hogy Trianonban az „idegenséget” képviselő nemzetiségeket levágták az országról, de a jelenség a püspök szerint nem szűnt meg, kijelentette, hogy „Magyarországban van más nagy idegenség is, amelytől a magyar embernek szenvedni kell”. Kijelentette, hogy ezúttal nemcsak a (furcsa módon ekkor „cionizmusnak” nevezett) zsidóságot értette idegenség alatt, hanem a nép és az „úri osztály közötti” elidegenedés veszélyét is. Hozott történelmi példákat más népek esetén az asszimilációra, de lehetetlennek vélte Magyarországon azt, hogy a „magyar psziché” feloldja magában az idegenséget (ez megint a zsidóságra való utalás volt). Azután újra Széchenyiről beszélt, akinek főleg azt az érdemét részletezte, hogy gyakorlati alkotásokkal akarta a magyarságot felzárkóztatni Európához. Azt is hozzátette, hogy Széchenyi nem volt megszállottja kora eszméinek, például „helyesen” értelmezte a szabadság fogalmát is. („Nem adok szabadságot olyannak, aki lelkében nem tudja azt felszívni. Csak az bírja el a szabadságot, aki önmagát szabaddá tette. A sajtószabadság is nagyszerű vívmány, de gyilkos gyilkoknál és gyújtogató kanócnál veszedelmesebb, hogy ha nem értelmes, ideális ember, hanem rosszlelkű ideológus kezében van.”) Az általa képviselt „ideális realizmust” javasolta saját kora magyarságának is követendő példaként, amely elkötelezett hazafisággal párosul. Például a magyar nyelv védelmével, amelyet Prohászka szerint vidéken (vagyis előadása helyszínén is) tisztán beszélnek anyanyelvüket az emberek, viszont szerinte „a budapesti kávéházakban, orfeumokban valami sajátos új jiddis-nyelvet kotyvasztanak össze, amely nagyon távol áll a magyar pszichétől”. A magyar nyelv védelmét összekapcsolta a „magyar lélek” védelmével, amelyet elsősorban a „destruktív újságok” olvasásától való tartózkodással lehet elérni – vallotta. „Mocárszellemet” árasztó veszedelemnek tartotta a nem keresztény-nemzeti alapon álló

sajtótermékeket, és a több irányú tájékozódás igényét is helytelen magatartásnak nevezte, „mert az ellenség erősítése a mi frontunk áttöréséhez vezethet”. A nemzet elleni halálos bűnnek minősítette más lapok és irodalom olvasását, mert azon keresztül a magyar emberek lelkébe az „idegenség” gondolatai szüremkednek, s ez felbomlasztja a nemzeti egységet – vélte. Ha a szegediek így járnak el – szólította meg hallgatóságát, akkor városuk magyar város lesz, ellenkező esetben martalékává válik „annak a budapesti »kultúrának«”. Ugyanezt várta el a keresztény elkötelezettséggel kapcsolatosan is, a krisztusi életvitel fontosságára figyelmeztetett, és a magyar nemzeti érzést is egy sajátos vallásnak minősítette, mint mondta, úgy is kell viszonyulni hozzá. A helyi keresztény-nemzeti sajtóban lelkesen ünnepelték és példamutatóként kezelték a püspök beszédét.²⁰⁸

1925. december elején újabb vidéki lelkigyakorlat-sorozatot vállalt, ezúttal Kaposváron.²⁰⁹ A korábbi vidéki lelkigyakorlatokhoz hasonlóan ezúttal is a vallásos életről, a lelki megújulásról osztott meg gondolatokat az egymást követő előadásaiban. „Azt szeretném, ha mindenkiben előidézhetném a lélek ébredését” – fogalmazta meg első szónoklatában. Beszédeiben csak néha utalt a közélettel kapcsolatos gondolataira, de mondott például olyanokat, hogy „a kultúrát a keresztény lélek tette meg keresztény kultúrává”, vagy hogy „Krisztus arca” látható a bálványimádók között, sőt, a Szovjetunióban is, azonban a magyarok a kereszténység kulturális impulzusát a katolikus egyháznak köszönhetik, ezért a művészeknek is keresztény lelkülettel kell elkészítenie alkotásaikat. Prohászka látogatása a kaposváriak számára is meghatározó élményt, inspirációt jelentett.²¹⁰ Kaposvárról visszatérve nagy templomi beszédet tartott a szentté avatott 19. századi misztikus apáca, Lisieux-i Szent Teréz tiszteletére rendezett ünnepségek keretében.²¹¹ Hosszú, elsősorban vallásos eszmefuttatásban, számos természet-ihlette költői kép keretében részletesen elemezte a katolikus egyház szentekkel kapcsolatos tanításait, a szentek útmutató szerepét és példáját. Egy alkalommal, a nem a középkorban, hanem a modern időkben élt Szent Teréz nagyságának bemutatását azzal támasztotta alá, hogy „a blazírt, önmagára ráunt világ” önmagunk szeretetére, „a legfelségesebb önzésre” sarkallja az embereket, s ezt ajánlotta követendő példának hallgatói előtt.

December 10-én Székesfehérváron impozáns ünnepség keretében leplezték le az első világháború fontos katonai eseménye, a limanovai csata évfordulóján a 10-es honvédek emlékművét. A városi és a vármegyei előkelőségek, volt katonatisztek és katonák mellett megjelent és koszorúzott a kormányzó megbízásából Horthy István lovassági tábornok, megjelent Németország magyarországi nagykövete is. Prohászka pontifikálta a szentmisét, majd később beszédet is mondott – az ünnepségen személyesen megjelenni nem tudó, de annak egyik többször megidézett személyiségét jelentő – Mackensen tábornagy tiszteletére.²¹² „Lélekben és

képviselőjében ő is jelen van ma körünkben s hőseinkkel együtt őt is ünnepeljük” – mondta Mackensenről, és neki, illetve a megjelent német közéleti személyiségeknek „a magyar fajnak nagyrabecsülését és őszinte háláját” fejezte ki, és hosszan sorolta a tábornok világháborús érdemeit a magyarok területének védelméért. Közben nem hagyta említés nélkül a háború végével és az őszirózsás forradalommal kapcsolatos magyar jobboldali narratívát, mint mondta, „egy idegen szellem destrukciója tombolt akkor e szegény ország felett, s amit vele tettek, azt nem vele tették, hanem a nemzettel tették, vagyis a magyar nemzetet alázták meg”. Tragikusnak mondta, hogy „a világháború véres küzdelmeiben elenyészett erőink nem tudták megfékezni ezt a belső betegséget”. Az ünnepséget követő fogadáson németül köszöntötte a megjelent vendégeket, nagy sikert aratva pohárköszöntőjével.²¹³

Az év utolsó nagy közszereplése a *Budapesti Hírlap*nak adott interjúja volt.²¹⁴ Bár a beszélgetés apropóját a karácsonyi ünnep adta, számos közéleti kérdésben is kifejtette összegző véleményét. Először arra a reformátusok irányából megfogalmazódó javaslatra reflektált, hogy a történelmi egyházak alakítsanak közös bizottságot a hitetlenség, általában a „romboló irányzatok” elleni közös fellépés érdekében,²¹⁵ de Prohászka ezt nem tartotta szükségesnek, mert szerinte ezt a feladatot a különböző felekezeteket egyaránt reprezentáló Egységes Keresztény Nemzeti Liga már ellátta, és ebben személyes közreműködését is felajánlotta. A nagyobb baj – mondta – nem a szervezetek hiánya, hanem a belső motiváció, elszántság a keresztényekben: „Több lendületet, leleményt, kitartást szeretnék látni a romboló, nemzetellenes, vallásellenes irányzatokkal szemben.” Élesen kikelt a szociáldemokraták aktuális megnyilatkozásai ellen,²¹⁶ amelyeket „szánalmas közhelyeknek”, „roncs elméleteknek” minősített, hiányos műveltséggel, elfogultsággal és korlátoltsággal illette a baloldaliakat, akikkel szerinte vitatkozni sem érdemes. A kereszténységgel kapcsolatosan kijelentette, hogy csak azért van sok szenvedés és igazságtalanság a világon, mert „ez a felséges eszme, ez a kolosszális program még nem tudott kiteljesedni, uralkodóvá, kormányzó hatalommá lenni az élet minden viszonylataiban”. Vallási meggyőződésével kapcsolatos teljes félreértésnek minősítette, ha bárki azt a passzív lemondással, beletörődéssel, a szenvedés öncélú vállalásával azonosította, ellenkezőleg, a kereszténységet harcosnak, az erő felmutatására és alkalmazására képes hitnek nevezte. „Hamis logika, amely azt hirdeti, hogy mert keresztény vagyok, tartsam oda az arcom jobbfelét is” – jelentette ki. A közismert bibliai parancsot sajátos értelmezéssel emelte közéleti dimenzióba, mondván, „a téves beállítás néhol közhitté lesz”, és szerinte ez tette lehetővé az 1918-as forradalmat követő pacifista gondolatot, de az azt követő összeomlást és a bolsevizmust is. Utóbbiban és a francia forradalomban is azt tartotta súlyos tévedésnek, hogy előbbi a testvériség, utóbbi a szabadság eszméjét nem társította a tekintély tiszteletével. Érdekes történelmi eszme-futtatásra is ragadtatta

magát, amikor a bolsevikokhoz hasonlította a 13. századi albigens eretnekeket, az ellenük indított pápai hadjáratot pedig „kultúrharcnak” nevezte. (Ez elég elfogult beállítást, az albigensek távolról sem jelentettek olyan erőszakos mozgalmat, mint a kommunisták, a felszámolásukra indított inkvizíciós hadjárat pedig nyilván nem felelt meg valamiféle szelíd „kultúrharcnak”.) Viszont a püspök következtetése egyszerűen érthető és határozott volt: „Kereszténynek lenni = organizálni, bolsevistának lenni = dezorganizálni.” A társadalom keresztény alapon való megszervezése jelentette Prohászka számára a legfőbb megvalósítandó közéleti célkitűzést. Erőteljesen hiányolta kora magyar társadalmából „az aktív kereszténység fenntartó erejének”, a kihívásokkal való keresztény ellenállásnak a megnyilvánulásait. Felszólított a „hazug és gyáva gyengeség” kiküszöbölésére a magyarság lelkéből. Összességében úgy tűnik, Prohászkaiban 1925 végén megint a harcos, az elkötelezettség szintjével örökké elégedetlen katolicizmus hangja volt meghatározó.

Kisebb közszereplések 1925 második felében

Szeptember 20-án – miután pár napot a Felvidéken töltött – tett eleget a Szent Gellért Egyesület felkérésének, és a diósdai búcsújáráhelyen (úgy is, mint az egyesület védnöke) zászlószentelési ünnep keretében tartott beszédében méltatta a szentekre és vértanúkra való emlékezés fontosságát.²¹⁷ Kiemelte, hogy utóbbiak emlékének felelevenítése „hazafias, vallásos és áldozatos tettek inspirálnak”, különösen abban a korban, amikor nagy, nemzetmentő és megtartó tetteket akarnak véghezvinni. 1925. október 4-én ünnepelte a székesfehérvári Katolikus Legényegylet hatvanéves fennállását, ahol Prohászka tartotta a szentmisét és megáldotta az egyesület zászlaját.²¹⁸ A fiatalok számára a zászlót a kereszténységben megtartó és feltörő erő jelképének nevezte, és azt kívánta, hogy a szimbólum „égesse szívetekbe a nemes törekvések lángját”. Beszédében a legényegylet küldetését abban jelölte meg, hogy a fiatalokat ki kell vonni a züllésből és az „elpusztulás veszedelméből”, a hagyományok ápolására, lelkes kereszténységre és hazafiasságra buzdított. A püspök október elején lelkesen üdvözölte az ekkor indított *Schönere Zukunft* c. osztrák katolikus folyóirat megjelenését,²¹⁹ a nézeteihez közel álló orgánumban később maga is közölt tanulmányokat. (Ld. IV.7–8. alfejezetek.) Decemberben beszédet tartott a tanítóképzőt és iskolát működtető Szatmári Irgalmas Nővérek székesfehérvári rendezvényén, amelyen az ő püspöki jubileumának köszöntését azzal viszonyozta, hogy a gyermekek („a jövő nagy és boldog Magyarországnak hídfői”) nevelésében kifejtett munka folytatására buzdított.²²⁰ Ekkor tartotta ünnepségét a Pázmány Egyesület is, amelyen Sziklay János ötven éves írói jubileumát köszöntötték, az elnöklő Prohászka olyan „bátor hitvallónak” nevezte az író, „aki félszázad előtt maga elé tűzött eszményéért elvhűséggel tartott ki”.²²¹

Prohászka Ottokár különös figyelmet fordított az ifjúság, azon belül is a legkisebbek erkölcsi, vallásos nevelésére. Ezért szívesen vállalt kifejezetten gyerekkönyvek elé szánt előszókat, például 1925 őszén egy, Jézus gyermekkorát népszerűsítő, tartalmas kötethez.²²² A püspök nagyra értékelte a hosszú tanári pályafutást maga mögött tudó szerző, Czike Imre gyermekekért érzett aggodalmát, és fontosnak nevezte, hogy a keresztény életet gyermekkorban (például a gyermek Jézus történeteinek keresztül) kell megismerni. Írt ekkoriban elmélkedést a keresztény szegénygondozást összefoglaló kötetbe,²²³ a szeretet helyes keresztény értelmezését próbálta összefoglalni. „E szeretetnek jellemvonása, hogy reális és gyakorlati akar lenni, nem pedig rajongó és elméleti” – szögezte le, mely tudomásul veszi, hogy a szegénységet és nyomorúságot nem lehet egyik pillanatról a másikra felszámolni, s amely tudja, hogy „a szeretet nemcsak érzelmes, hanem türelmes” is. Nem a bajokon és a jövő kilátásain való merengés a helyes keresztény magatartás, hanem a munka és a munkában való kitartás – állapította meg. De igyekezett népszerűsítő formában összefoglalni a kereszténység társadalomra nézve áldásos, az egyént megnevelő szerepével kapcsolatos gondolatait is,²²⁴ bár az sokkal inkább annak drasztikus felsorolása lett, hogy milyen szörnyűségeket követtek el a Szovjetunióban és a magyarországi Tanácsköztársaságban az ateista bolsevizmus képviselői. Fájóan állapította meg, hogy ennek az irányzatnak, a „véresszájú s üresfejű” embereknek Magyarországon is voltak és vannak hívei. Utóbbiakkal szemben tette fel szónoki kérdését, ami arra irányult, hogy mit adtak a kommunisták az embereknek nélkülözéseken, szenvedéseken, istenkáromláson és kiszolgáltatottságon kívül. Majd arról beszélt, hogy a keresztény hit pedig ezzel szemben egy mennyivel jobb, gazdagabb világot kínál, tudományt, művészetet, kultúrát – mindent, ami a bolsevizmusból megállapítása szerint szembetűnően hiányzott. A bolsevizmus képviselői (például a „zsidó hősként” aposztrofált Szamuely Tibor) csak erőszakot és megfélemlítést tudtak alkalmazni, végül pedig felszólította olvasóit, hogy válasszanak a két alternatíva: kereszténység és kommunizmus szélsőségei között, úgy, mint az újszövetségi történetben Krisztus és Barabás között. Tett a cikkben olyan megállapításokat is, amelyek a kommunizmus által kiváltott jogos indulatok következményeit is igyekezett végiggondolni: „Igazán nem csodálnám, ha a tisztességes keresztény emberek tömegharagja kigyulladna, mint a villogó máglya a sötét éjszakában, nem ugyan azért, hogy tűzbe dobjuk őket – akkor majdnem olyanok lennénk a türelmetlenséget véve, mint ők – hanem hogy szétrebentsük a sötétség e porkolábjait s pribékjeit s szétkergethessük őket – mert lábuk győzi s főerejük az inuk.”

Tudomásom szerint négy cikket is írt karácsonyra, ebből három tekinthető hagyományos értelemben vett ünnepi elmélkedésnek,²²⁵ amelyek a hitben való megújulásra, a Krisztus által a világba hozott remény és öröm felismerésére buzdítanak, szép, költői képekkel. *A Fejérmegyei*

Hírlapban utalt csak egy alkalommal jelenkori párhuzamra, amikor arról írt, hogy sem az ókori istenek és vallások, sem a klasszikus művészetek, sem a törvények nem tudtak erkölcsi megújulást hozni az emberiségnek, majd így folytatta: „Nem segít ezen az új pogányság: nem a nagyipar s az új rabszolgaság, nem cionizmus s a plutokrácia. Ez mind nem segít az erkölcsi világon, hanem csak az a váltság segít, melyet az Úr Jézus tett s Isten elfogadott.” Negyedik karácsonyi írása a *Hangya* szövetkezet lapjában jelent meg.²²⁶

Meg nem valósult, egyéb és véetlen közszereplések 1925 második felében

Egyéb közszereplései között említhető, hogy Lukács György volt vallás- és közoktatásügyi miniszter és felesége ezüstmenyegzőjén mondott áldást a Nógrád megyei (ekkor már Csehszlovákiához tartozó) Nagyhalmon.²²⁷ Ez azért is érdekes, mert az esemény előtt pár nappal vett részt „Az Ember” címmel 1926-ra tervezett nagyszabású „embervédelmi” kiállítás előkészítő bizottságának ülésén, amelyre Lukács Györgytől kapta a felkérést.²²⁸ Részt vett még a martonvásári, valamint a székesfehérvári új harangok megáldásában, a székesfehérvári Ipariskola karácsonyi kiállításán,²²⁹ és személyesen nem tudott megjelenni Budafokon az Ifjak Mária-kongregációjának zászlószentelésén, de a védnökséget ezúttal is vállalta.²³⁰ Zadravecz István egy szikszói zászlószentelési ünnepen – a részvételt vállalni nem tudó – Prohászka nevében is beütötte a zászlószöveget.²³¹ A salgótarjáni keresztényszocialisták zászlószentelésén is csak védnöki teendőket tudott ellátni, de a helyiek így is nagyon hálásak voltak.²³² 1924-ben nagy igénnyel indult keresztény szemléletű irodalmi folyóiratként *A Nemzet*, amely egy év után már nem tudta biztosítani a megjelenését (Prohászkanak folyamatosan újraközölte régebbi írásait), a megsegítésére alakult „A Nemzet Irodalmi Társaság”-nak a püspök is védnöke lett Rákosi Jenő, Herczeg Ferenc, Apponyi Albert és mások mellett.²³³ November 21-én úgy volt, hogy részt vesz a Szociális Missziótársulat új leányklubjának megnyitó ünnepségén,²³⁴ de nincs arról biztos adat, hogy valóban ott tudott-e lenni. Szerepelt Prohászka neve a Canisius Szent Péter szentté avatása alkalmából tartott budapesti ünnepségek december 7-i programjában is, valószínűleg ott volt, de az ott elhangzottakról sincsenek egyelőre további forrásaink,²³⁵ ahogyan azt az előzetes sajtóhírt sem erősíthetjük meg, miszerint elnöki teendőket látott volna el a Regnum Marianum december 20-ra hirdetett közgyűlésén.²³⁶

A „véetlen” közszereplései közül kiemelkedtek azok az esetek, amikor az Ébredő Magyarok Egyesülete demonstratív módon állt ki Prohászka mellett az év elején Csernoch János sajtónyilatkozata ügyében (az érsek „semmirekellőnek” nevezte az antiszemitékat), és vallották saját vezérüknek, „püspöküknek”, a decemberben tartott nagyszabású ÉME-kongresszus külön is hangsúlyos üdvözlését küldte számára.²³⁷ A jobboldali sajtóban Prohászka, mint a keresztény

fajvédelem meghatározó személyiségére hivatkoztak a továbbiakban is, több alkalommal is Raffay és Ravasz püspökökkel együtt bennük látták a kereszténységük hitelesítő személyiségeit.²³⁸ Az év végén jelent meg a magyar sajtóban a hír, hogy a francia katolikus főpapok (köztük Párizs érseke) is nyilvánosan elhatárolódtak az antiszemitizmustól, a nemzet fogalmát a felekezetek fölött állónak minősítették – ennek kapcsán feszegette egy-egy publicisztika, hogy mit szólhatnak ehhez a radikális jobboldali nézeteket valló magyar katolikusok, főleg Prohászka Ottokár.²³⁹ Több cikk is született az év második felében a numerus clausus elfogadásának ötödik évfordulója kapcsán, és többen felhívták a figyelmet arra, hogy Prohászka kiemelt szerepet játszott a törvény megalkotásában.²⁴⁰ A szélsőjobboldali sajtó ezt elismerte, sőt, öröndetes és iránymutató tényként kezelte, és a numerus clausushoz való ragaszkodást azonosította a Prohászka iránti tisztelet kifejezésével.²⁴¹ Rákosi Jenő novemberben az Országos Szabadelvű Klubban, Rassay Károly köszöntésén beszélt az 1918 előtti Prohászka felekezeti türelmességéről és nyitott természetéről, egy akkori „gyönyörű beszéde” kapcsán említette: „Ma már az ember el sem hinné, hogy milyen kitűnő beszédet tudott mondani.”²⁴²

1925-ben jelent meg Szabó Dezső: *Segítség!* c. regénye, amelyben korának közszereplőit is igyekezett saját szemszögéből megörökíteni. (Vö. III.6. alfejezet.) „Habina püspök” sajátos figurájában nem volt nehéz Prohászka-ra ráismerni, ami ekkor már egyértelmű elutasítást váltott ki a püspök keresztény-nemzeti oldalon álló, őt feltétlenül tisztelő híveiből. Sőt, az *Új Nemzedék* azt is tudni vélte, hogy a *Népszava* állt a regény mögött, amely „igen előkelő uraktól kezdve Prohászka püspökön át a keresztény, nemzeti Magyarország minden egyes harcosát meghempergette Szabó Dezső tintája iszapjában”.²⁴³

Lendvai István (miután Drozdy Győző beperelte a fajvédő publicistát) azt kérte a tárgyalásán, hogy közéleti működésük megítéléséhez hallgassanak ki tanúként olyan közszereplőket, mint Prohászka, Klebelsberg vagy Gömbös Gyula.²⁴⁴ A Ván Benjámín-féle per újabb tárgyalásán az érintett református lelkész kijelentette, hogy a sajtóhírekkel ellentétben nem kapott pénzügyi támogatást Prohászka-tól a katolicizmus mellett kiálló könyve megjelentetéséhez.²⁴⁵ Egy újabb perben is előkerült a neve, még 1923-ban egy székesfehérvári postaaltiszt vasúti utazáson szidalmazta a politikai állapotokat, konkrétan Prohászka-t is, izgatás miatt elítélték.²⁴⁶ A parlament novemberi ülésein is említették, egyszer a szociáldemokraták, mint 1918-as „forradalmárt”, egyszer pedig a radikális jobboldaliak, akik szerint egyszerűen sokan azért nem szeretik hallgatni Prohászka-t, mert határozottan képviselte az igazságot.²⁴⁷ Ha nem is sokat, foglalkoznia kellett az összeférhetetlen volt papjának, Nagy Károlynak az ügyével is, híreket kapott arról, hogy továbbra is járja az egyházmegyéket, hogy ügyéhez támogatókat keressen.²⁴⁸

Belekeveredett a püspök egy különös ügybe is, a reform-életmódot, és táplálkozást, valamint az emberi életet kiteljesítő sajátos filozófiai rendszert hirdető, ekkoriban rendkívül népszerű Bicsérdy Béla egy debreceni híve arról beszélt, hogy Prohászka támogató, Isten áldását kérő, mozgalmát „szent célokként” jellemző levelet írt Bicsérdynek. A hírt már tavasszal felkapta a sajtó, és később még a „bicsérdisták” lapja is közölte azt.²⁴⁹ Jelenleg nem tudhatjuk, hogy ebből mennyi lehetett igaz, mert cáfolat vagy egykorú komolyabb kritika nem fogalmazódott meg az ügyben, a lapok is „állítólagos” levélről írtak. Könnyen elképzelhető, hogy félreértésről, vagy egyszerűen kacsaról volt szó (a „bicsérdisták” is Prohászka nevével akarták eloszlatni a mozgalmukat érő gyakori kritikákat), ugyanis a püspök közismerten elítélte minden, a katolicizmussal össze nem egyeztethető, bármilyen divatos vagy veszélytelen spirituális mozgalmat és irányzatot, épp ekkor fogalmazott püspökkari körlevelet a „szekták” ellen, ítélte el a „nagyszakácsi csodát” stb.

A *Borsszem Jankó* is viccelődött – más közéleti személyiségek mellett – Prohászkaival, arról írtak, hogy ha az egyház politikamentesnek hirdeti magát, „miért politizál még mindig Prohászka püspök”.²⁵⁰

1925 végén újabb átrendeződés következett be a helyi sajtóban. A *Fejérmegyei Napló* a kormány kritikáját illetően néhányszor annyira túllőtt a célon, hogy felmerült a lap betiltása is, továbbá az év folyamán Székesfehérvár helyhatóságával támadtak konfliktusai, ami november-től egy új lap, a *Fejérmegyei Hírlap* indításához vezetett.²⁵¹ A püspök úgy ítélte meg, hogy az 1923 elején kialakult helyi sajtó portfólió nem váltotta be a reményeit, főpásztori tevékenysége egyik nagy hibájának tartotta.²⁵² A kormánypártiság arculatának elvesztésével Prohászka is érdekelt volt egy új, keresztény-nemzeti hangvételű, de a kormánnyal kapcsolatosan sokkal rugalmasabb lap létrehozásában, mely a püspök haláláig tartó időszakban kiegészítette, majd egyre inkább át is vette a vezető napilap és a „püspöki szócső” szerepét a *Fejérmegyei Naplótól*.

IV.7. 1926

Prohászka 1926 elején több alkalommal is felhívta magára az ország közvéleményének figyelmét, és az év folyamán – bár az előző évhez hasonlóan betegeskedett – számos közszereplésére került sor.

Prohászka püspöki beiktatásának 20. évfordulója

Alig három hónappal azt követően, hogy az országos katolikus nagygyűlés milyen sorozatos ünneplésben részesítette, a püspöki beiktatásának 20. évfordulója is nagy ünnepekre adott alkalmat, amelyeknek ezúttal Székesfehérvár került a középpontjába. Érdekes volt egy kisebb jelentőségű látogatása a városi árvaházban, a gyerekek köszöntésére adott válasza ugyanis arra utalt, hogy szerinte is kicsit már túlzásba vitték az ünneplését.¹ („Kiemelte kedves humorával, hogy a kis Gysuzinak igaza van, mert ilyen sok jóval megáldott püspök nincs, s ő csak azt jegyzi meg magának, hogy neki ilyennek kell lennie.”)

Január 20–21-én a tiszteletére rendezett ünnepségsorozat valóban fárasztó hatású, többnyire már egymást ismétlő laudációk füzérét jelentette. Prohászka két alkalommal válaszolt a köszöntésekre önálló beszéd formájában, az első tulajdonképp felfogható saját életút-összegzési kísérleteként is.² A feléje áradó dicséretnek elhárítása – legalábbis a szöveg alapján úgy tűnik – nem csupán szerénységének kinyilvánítása volt, alighanem komolyan gondolta, hogy nem az ő személyére, hanem az általa képviselt közéleti magatartásra, értékekre akart ezúttal is koncentrálni: „A dicséretet nagyon köszönöm, és azt valamiképp eltávolítani, magamtól távol tartani szeretném, mert tetszik tudni, annak, aki ilyen misszióba jár, az majd ott, az átértékelés küszöbén, a nagy valorizálás portája alatt – amelyet majd az Örök Bíró hajt végre –, ott fogja megtudni, hogy mennyit ér és mit ér.” Egyik méltatója, Mátrai Rudolf ciszterci iskolaigazgató nem folyóhoz, hanem vulkánhoz hasonlította Prohászkat, amelyet a püspök el is fogadott magára nézve. „Az én hegyeim az én nagy eszméim, az én hegyeim az én nagy hitem, az én hegyeim óriási súlyok, az örökkévalóságnak súlyai; ahol azok a súlyok érvényesülnek, ott új világok támadnak, és ha mi ezeket az életbe, a magyar közéletbe, az európai közéletbe beállítjuk, akkor nem járunk lapályon, és azok a gravitációk, amelyek a kereszténységben megvannak, azok felemelkedést hoznak” – fogalmazott. Két nagy misszióról beszélt, amelyek meghatározták az életét, az egyik a kereszténység, a másik a hazaszeretet, mindkét irányban elkötelezettségét, belső motivációját hangoztatta. Magyarországon saját korában pusztasághoz hasonló állapotokat, „az aranyborjú imádását” látta, ami így még jobban kiemelte az ő saját nemzetmentő munkásságába vetett meggyőződését. Sőt, a kétfajta misszióját össze is igyekezett kapcsolni: „A hazát vallásosan kell szeretnem, a hazát vallásos hevületté fokozott szeretettel kell

átkarolnom.” Amikor pedig a kultúra megújítását, az ehhez szükséges intézmények pártolásának fontosságát hangoztatta, mondanivalója nem is különbözött attól, amit más közszerepléseiben is folyamatosan hangoztatott, mintegy az ünnepi magasságokból a hétköznapokra akarta irányítani hallgatói figyelmét.

Másik, rövidebb beszédét a tiszteletére rendezett színházi ünnepélyen mondta, megköszönve a helyi diákok által előadott műsort,³ kedvelt témájáról, a jövő nemzedékbe vetett hitről osztotta meg ezúttal is a gondolatait. „Nekem mindig kedves az az erő, legyen az testi, lelki vagy erkölcsi, amely az ifjúságban megnyilvánul. Bármilyen legyen az erő, meg tudom becsülni, ha ennek a szegény, meggyötört magyar nemzetnek győzedelmét segíti elő” – mondta, „a nemzet eszményekért hevülő ifjúságát” jelölve meg számára is az egyik legfontosabb inspirációnak. A színházi rendezvény után még a püspöki palota előtt zenés köszöntést is rendeztek a tiszteletére, amelyet meghatottan köszönt meg, de fontosnak tartotta ekkor is hangsúlyozni, hogy neki igazán a „krisztusi fényre” van szüksége, s ha az őt köszöntők is így érznek – mondta –, akkor arra kérte hallgatóságát, hogy álljanak mellé „a nagy célok megteremtésében”, hogy „Magyarországon ez a fény, ez a harmónia, ez a testvériség élet, erő, öröm legyen egy szebb, boldogabb Magyarország feltámadására”.⁴

A nyilvánosság előtt nem adta jelét, de Prohászka nagyon fárasztotta a köszöntéseknek és hódolat-nyilvánításoknak a sorozata. A számára már kényelmetlen ünneplés-sorozatról így írt ismerősének: „Itt bizony nagy ünnep esett; fáklyás zene, zenebona, lampionos menet, ének, beszéd s nagyszerű illuminatio. Másnap ünnepélyes közgyűlés és hódolat, délután a színházban az ifjúság hódolata. Szóval, bizony ezt nehéz volt mind lenyelni.”⁵

A püspöki beiktatás húsz éves jubileuma nemcsak a hozzá intézett levelek újabb hullámát, hanem a sajtóban ismét megszorozódó méltatásait is hozta.⁶ „Isten után elsősorban Prohászka érdeme, hogy ma megint reneszánszról beszélhetünk” – írta egyik méltatója, aki különösen a katolikus hitélet fellendítésében, különösen konferencia-előadásában jelölte meg a „reneszánsz” legfőbb kiváltó okát, és nagyon udvariasan, de kritikával illette a katolikus papi (főpapi) tevékenységén kívüli szerepvállalásait: „A gyakorlati élet, ez a nem mindig tiszta és nemes törtetés itt ezen a sárteken, nem az ő terrénuma. A zsenik is véges, korlátolt lények. [...] Prohászka az utóbbi évek rendkívüli eseményei belevitték a mindennapi élet sodrába és ez – mi tagadás benne – nem gyarapította babérjait.”⁷

Prohászka Ottokár és a frankhamisítási botrány

1925 decemberében pattant ki a Horthy-korszak egyik legnagyobb közéleti botránya, a frankhamisítás ügye.⁸ Már az első leleplező újságcikkekben felmerült, hogy esetleg Prohászka is –

meglehet, csupán közvetett módon – érintett lehetett az összeesküvés-szerű akcióban,⁹ ez nem volt igaz, legalábbis semmilyen jel nem utalt erre. Más kérdés, hogy a püspököt nagyon foglalkoztatta az ügy, már csak azért is, mert a hozzá közel álló Zadravecz István viszont bizonyosan részt vett benne, és kezdettől feszegették újságcikkek azt a kérdést, milyen erkölcsi alapokon is áll a magát keresztény-nemzetinek nevező politikai rendszer, illetve milyen súlya van abban az erkölcsöket másokon folyton számon kérő püspököknek (Prohászkanak magának is), ha abban ilyen köztörvényes bűncselekmények megtörténhetnek, a közönsége pénzhamisítást nemesnek tartott célok szolgálatába állítják.¹⁰ Prohászka teljes mértékben úgy gondolta, hogy Zadravecz semmi kifogásolni valót nem követett el, amikor megköszönte neki a tábori püspök jubileumi üdvözlését, Zadraveczet a „haza confessorának [hitvallójának]” nevezte, s úgy gondolta, elképzelhetetlen, hogy „egy kis árny esnék jellemére a mai herce-hurcában”, örömét fejezte ki, hogy Zadravecz „kimenekült az oroszlánveremből”.¹¹

1926-ban az egyik legfontosabb közszereplése Fejér vármegye Törvényhatósági Bizottságában a frankhamisítás ügyében tartott beszéde volt.¹² A gyűlés Prohászka köszöntésével kezdődött, többen is megemlékeztek püspöki beiktatásának 20. évfordulójáról, melyeket a megszólított hálásan fogadott: „A vármegye köszöntése nekem nem jégvirág, nem is kerti, meleg-házi virág, hanem az üde, harmatos mezők vadvirágának felséges koszorúja.” Úgy tűnik, a jegyzőkönyv alapján, hogy a püspök hamar túl akart lépni a hódolatnyilvánításokon, és rögtön elő is terjesztett egy határozati javaslatot: „Fejérvármegye közönsége mélységes megbotránykozással s komoly hazafias aggodalommal szemléli a nemzetgyűlésen lejátszódó botrányokat, melyeket annak a nemzeti eszmét s jogrendet támadó, felelősségérzet nélküli elemei provokálnak. Ugyancsak fölháborodva elítéli azokat a lelkiismeretlen üzemeket, melyekkel egy neveletlen s féktelen sajtó Magyarország belső rendjét felborítani, a jó hírnevét tönkretenni igyekszik. A szomorú körülmények közt Fejérmegye közönsége mai közgyűléséből annál nagyobb tisztelettel üdvözli a kormányelnököt a féktelen, hazaáruló elemek elleni bátor, kitartó s hál’ Istennek sikeres harcában, neki a nagy nemzetnevelő küzdelemben eddig elért sikereihez szerencsét kíván, s őt a nemzet érdekeit védő, s Magyarország fennállását biztosító munkájában bizalmáról s támogatásáról s lelkes közreműködéséről biztosítja.”

Hosszú és szenvedélyes beszéde ennek a határozati javaslatnak az indoklása, egyben a frankhamisítási ügyben elfoglalt véleményének összegzése volt. Utóbbit már első mondatában határozottan kijelentette: „Az egész frankhamisítás körül egy kaotikus kánkántáncot látunk, amelyet a zsidó sajtó provokál. Ez annak a magyar sorsnak valamiképpen az új kiadása, amely abból áll, hogy az országot nem a külső, hanem a belső ellenség teszi tönkre, azok az elemek, amelyek mindig találkoztak, ha a hazát árnyékba, ha a haza becsületét kockára és veszélybe

kell taszítani.” Vagyis felvezetésében egy szóval sem foglalkozott a pénzhamisítási ügy erkölcsi és politikai vonatkozásával, felelőseinek keresésével, számára az egész történet a kereszténynemzeti ideológia érvényesítése szempontjából bírt jelentőséggel. Elismerte, hogy a „nem discsőségesen levitézlett keresztény kurzus elbukott”, de mint mondta, bízott abban, hogy maga az eszmei tartalom megmarad, és felsorakozik mögötte a magyar társadalom, vagy legalábbis túlnyomó része. Abban bízott, hogy „nem hagyjuk magunkat uszítani, nem hagyunk a szemünkbe port hinteni, hanem állunk egy férfi, egy magyar akarat, egy magyar erő gyanánt az igazi, a keresztény kurzustól inkább csak megpendített és meg nem valósított elvek megtestesítésének szolgálatába”. Csak ezt követően tért ki arra, hogy a frankhamisítás elkövetőinek cselekedetei nem védhetők, viszont sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított annak, hogy a Horthy-rendszer ellenzéke nem állt a kormány mellé, még a jobboldali magyar közvéleményben pozitív fogadtatásúnak épp nem nevezhető Clemenceau francia miniszterelnököt is példának állította, mert – mint mondta –, neki „nem volt ilyen hazaáruló társasága Párizs közepén, mint itt nálunk Budapesten, annak nem voltak emigránsai, és nem küzdött ellene egy sajtó”. Prohászka szerint az igazi bűnösök azok az ellenzéki politikusok és újságírók voltak, akik nem átaláltak a saját kormányuk intézkedései miatt külföldi nyilvánosság fórumaihoz is fordulni. Utóbbiak szerinte nem is a – szerinte is védhetetlen – frankügyet támadják, hanem csak fel akarják használni a helyzetet a kormány destabilizációjára, sőt, Bethlen miniszterelnök megbuktatására és a „nemzeti egységet elfojtani és azt a másik gondolkozást nyeregbe segíteni”. A liberálisok és a szociáldemokraták, valamint a „zsidó sajtó” Prohászka szerint a parlamentben is provokációk sorozatát követte el, szavaival a hazaáruló ellenzéki összeesküvés „a parlamentben is terjeszti a tisztességtelenségnek, a betyárságnak, a rágalmazásnak, a magyar nép lelke eldurvításának a propagandáját”.¹³ Aztán Prohászka érdekes módon arról beszélt, hogy általában nincs éppen jó véleménnyel a Bethlen-kormány teljesítményéről, értelmetlen és megalkuvó „paktumpolitikával” vádolta a kabinetet (ez a szélsőjobboldali ellenzék, főleg az ekkor magát nagyon erősnek érző fajvédő párt gyakori vádja volt, a püspök ritkán nyilatkozott ennyire kritikusan), viszont az aktuális helyzetben Prohászka Fejér vármegye kormány melletti határozott kiállását javasolta a szerinte a társadalmi és politikai viszonyok – következményekkel nem számoló – felforgatására, zavargások szítására törő ellenzékkel szemben. Beszéde végén elragadta saját szónoki hevülete: „Nézzétek a hazaáruló elemeket, ők vindikálják maguknak a demokráciát, amely nem a nemzet, hanem az utca uralma akar lenni.” Konkretizálta is, hogy szerinte Vázsonyi Vilmos frankhamisítással foglalkozó külföldi cikkében azok mellé a franciák mellé állt, „akik a magyar nemzet szuverenitását lábbal akarják tiporni”.¹⁴ „E cikk vádlevelé a keresztény magyarság, a keresztény gondolat ellen” – bélyegezte meg Vázsonyi írását, és többször is

kemény szavakkal tért arra vissza, hogy a „zsidó sajtó” követte el az igazán szégyenletes bűnt, amikor nem a történetek elhallgatására, hanem külföld előtti kiteregetésére törekedett. Ezek voltak azok a megnyilvánulások Prohászka felfogásában, „amelyek kockára teszik az egész magyar jövőt”, és megbotránkozásának adott hangot, hogy az ellenzéki sajtó szerinte irányítja a magyar közvéleményt. Célzott azokra a külföldi újságírókra, akikről úgy vélte, hogy élen jártak Magyarország lejáratásában, sőt, még hamis beállításban is tálaltak információkat.¹⁵ Konklúziója az volt, hogy bár általánosságban a kormány politikájától való távolságtartást, a konkrét ügyben a Bethlen melletti határozott szolidaritás kifejezését vallotta. („Itt nem arról van szó, mélyen tisztelt közgyűlés, hogy az ember mindenestől szankcionálja a kormány ténykedéseit. De azért a magatartásért, amelyet Bethlen kifejtett az egész világ előtt, azért megérdemli a mi üdvözlésünket, s akkor pedig méltán vágunk rá arra a szóval eléggé meg nem bélyegezhető akcióra, amellyel a szociáldemokrácia, radikális párt, és a vele egyesült zsidó sajtó Magyarországon történt olyan híreket leplez le magyar számára, amelyekről a kormány nem tehet.” A „meggyőződés erejével” kell mindenkinek beállnia „a magyar nemzeti gondolat tiszteletében a nemzeti eszme védelméért küzdő táborba” – vallotta, és beszéde legvégén fontosnak tartotta hangoztatni, hogy ezt a véleményét is adják hozzá a püspöki beiktatása jubileumán elhangzott dicsérekhez. A közgyűlés az indítványt egyhangúlag elfogadta, megküldték Bethlen miniszterelnök számára, aki később külön megköszönte Fejér vármegye kormány melletti kiállítását.¹⁶

Prohászka Fejér vármegyei indítványa jelentős sajtóvisszhangot kapott. A jobboldali lapok lelkesen visszhangozták a püspöknek azt a gondolatát, hogy nem a frankhamisítás magas hazai körökig elérő (erkölcsileg és jogilag egyébként nem elfogadható) ügye a lényeg, hanem az, hogy a „belső ellenség” (a zsidónak minősített sajtó és az ellenzéki pártok) jelentik a valódi veszedelmet a magyar nemzetre nézve.¹⁷ A megtámadott ellenzéki lapok között volt, amelyik azt tartotta fontosnak a jobboldal figyelmébe ajánlani, hogy a sajtónak nem az a feladata, hogy takargassa a politikusok bűneit, hanem hogy tájékoztassa a közvéleményt, ne leplezzen, hanem leleplezzen.¹⁸ Többnyire arról cikkeztek, hogy Prohászka is azok közé a szélsőjobboldali figurák közé került, akik „nemzeti ügyé akarták nemesíteni” a frankhamisítást, pedig a valódi nemzeti érdek az a történeteknek („hitvány kalandorságnak”) pontos feltárása és nem eltussolása volna,¹⁹ vagy gunyorosan, de világos éllel jegyezték meg, hogy „ezúttal nem az egyházatyákból merítette meggyőződését, hanem a fajvédő sajtó szelleme volt az, amely Prohászka Ottokárt meghihlette. Egy szavunk sem lehet ez ellen, mindenki onnan merít, ahonnan tud, vagy akar.”²⁰ A Prohászka által név szerint megszólított Vázsonyi Vilmos határozottan visszautasította, hogy tisztázást sürgető, politikai felelősséget firtató cikke a „keresztény Magyarország elleni vádirat” volna, ahogy a püspök említette, sokkal inkább a hamisítás eltussolását minősítette ilyennek.²¹

Vázsonyi megemlítette, hogy Prohászka milyen lelkesen kiállt 1918-ban Károlyi Mihály forradalma mellett, miközben ő emigrációba kényszerült, de a jelenről is szólt: „Prohászka püspök ama keresztény férfiak közé tartozik, akik önmaguknak mindent megbocsátanak, de ellenfeleiknek még erényeiket sem nézik el.” Elismeréssel szólt viszont Károlyi Imre szintén akkor megjelent cikkéről, amely Vázsonyi véleményéhez hasonlóan teljes tisztázást és átláthatóságot követelt a kormánytól, hangsúlyozva, hogy ez tekintendő a nemzet valódi érdekének.²² Vázsonyi számára ez azért volt fontos, mert – Prohászka véleményével ellentétben – demonstrálta, hogy nemcsak a „szocialisták és a zsidók hánytorgatják a frankhamisítási affért”, hanem a konzervatív, de a jogrendhez és a törvényességhez ragaszkodó arisztokrata is bizalmatlan volt a Bethlen-kabinet elhárító manővereivel, a frankhamisítás elkövetőinek kapcsolataival szemben. Az erre érkezett jobboldali reakció a Vázsonyi cikkének helyt adó *Neue Freie Presse* „zsidó vezérorgánumnaként” való minősítése, valamint Prohászkanak a „hazafiatlan sajtóval” szembeni szónoklatának helyeslése volt.²³

A frankhamisítás konkrét ügyébe Prohászka csak érintőlegesen keveredett bele. Például azáltal, hogy január elején jelent meg az a hír, miszerint a székesfehérvári nagyprépostságot erőteljesen Zadravecz Istvánnak szánta, s az ilyen irányú ambíciókat az éppen akkor kirobbant botrány (s abban a tábori püspök érintettsége) tette lehetetlenné.²⁴ A jobboldali riposztok eleve találgatásnak minősítették a hírt, és azt hangoztatták, hogy a nagypréposti poszt betöltésébe Prohászkanak alig van beleszólása, a valódi döntést az Apostoli Szentszék hozza.²⁵ (Más kérdés, hogy ha a nagypréposti pozícióval nem is tudott imponálni, Prohászka felajánlotta Zadravecznek, hogy végezze helyette a béráltatást az egyházmegyében, ha betegsége – ld. erről alább – akadályozná.²⁶ Levelében azt is írta a frankhamisítási ügyről, hogy sokat gondolt Zadraveczre „a nagy szorongatásban [...], hiszen tele volt nevével az ország, s nem a férgese volt, mely követ dobott Önre!” Megismételte örömét afelett, hogy Zadravecz „kimenekült az oroszlánveremből”. Ebből is látszik, hogy Prohászka hogyan értékelte a kor legnagyobb közéleti botrányát. Az ügy kapcsán Persián Ádám írt arról, hogy szerinte Zadravecz valóságos Prohászka-kultuszt igyekezett teremteni, amit mind a ferencesek, mind a püspöki kar tagjai túlzásnak tartottak.²⁷) Prohászka másik közvetett érintkezése a franküggyel az volt, hogy abba belekeveredett az a Szörtsey József kormányfőtanácsos, a Magyar Nemzeti Szövetség és más keresztény-nemzeti szervezetek prominens figurája is, aki nem sokkal korábban Prohászka felkérésére tagja volt a Magyar Jövő Rt. megmentésén fáradozó bizottságnak.²⁸

Nem sokkal később a Prohászka-indítványt követően Székesfehérvár város Törvényhatósági Bizottsága olyan határozatot hozott, melyben a kormánynál a *Világ* c. lap betiltását kezdeményezték, és egykorú kommentárok ezt egyértelműen összefüggésbe hozták a püspöknek

ugyanezen helyhatóság előtt a frankhamisítás kapcsán elhangzott sajtóellenes beszédével.²⁹ (Ebben valószínűleg volt is valami, a *Világ* betiltására azonban nem emiatt kerülhetett sor, a székesfehérvári kezdeményezés legfeljebb erősítő, katalizátor szerepet játszhatott abban, hogy május elején a belügyminisztérium végleg megtiltotta a lap megjelentetését és terjesztését,³⁰ jóllehet a helyi sajtó hangsúlyozta, hogy a lap ellehetetlenítéséhez vezető folyamat ott vette kezdetét.³¹)

További közszereplések 1926 elején

Az említett Fejér megyei közgyűlést követő napon Prohászka már a fővárosban vett részt a középiskolások Mária-kongregációjának zászlószentelési ünnepélyén.³² Szónoklata elején a püspök gyakran használt természeti képéből (a kártékony kigőzölgésekkel fertőző mocsár és a virágos mező ellentétéből) indult ki, majd így folytatta: „A fiatalság tehát iparkodjon menekülni a nagyvárosok miazmatikus megrontásától” – mondta, és elvárta, hogy ugyanúgy dugják be füleiket a bűnre csábító szirénhangok elől, mint ahogy Odüsszeusz tette, így lehet „a fiatalság a magyar hazának vasoszlopa, amelyet semmiféle külellenség megdönteni nem tud”. Beszédében arra figyelmeztette a fiatalokat, hogy a megszentelt zászló nem csak kedves ereklyének számít, hanem az egyház és a haza iránti elkötelezettség kifejezője. A fiatal nemzedéket ekkor is a keresztény magyarság jövője legfőbb letéteményesének nevezte: „A magyar ifjúságnak meg kell értenie, hogy rája nagy és felelősségteljes hivatás vár, melyet azonban, csak akkor tud igazán teljesíteni, ha Krisztus evangéliuma szerint él és büszke öntudattal tud meghalni, ha az egyház és a haza szent ügye ezt úgy kívánja.”

Az ifjúsággal volt kapcsolatos Prohászka januári püspöki körlevele is, mely főleg a falusi ifjúság lelkigondozásával foglalkozott.³³ Az egyház számára „elhagyatott s nehezen megközelíthető lelki pusztának” nevezte a falusi fiatalokat, akiknek az egyház és a keresztény élet számára való megnyerését különösen fontos lelkipásztori feladatnak minősítette, és megemlékezett egyesek sikertelen próbálkozásairól is, hogy falusi hitbuzgalmi egyesületet hozzanak létre, „akik kezeiben az ifjúsági egylet lassanként úgy olvadt el, mint az áprilisi hó”. E munka folytatására biztatott, valamint különösen kiállt a levante egyesületek mellett, arra biztatva a papokat, hogy karolják fel az állam által szervezett intézményeket, kifejezetten támogatta, hogy akár a „hatósági nyomással” létrehozott szerveződések útján akarjanak véget vetni „a falusi fiatalság nevelatlenségének”.

Február 8-án (feszített programjára jellemző módon) Budapestről éppen csak visszaért Székesfehérvárra, ahol beszédet tartott az Urak Mária Kongregációjában.³⁴ A kongregációt – mint a hasonló keresztény, hitbuzgalmi egyesületeket általában – olyan közösségként jellemezte,

amely képes tartalommal megtölteni a vallás által nyújtott fogalmi kereteket. Fontosnak nevezte, hogy a vallásos hiten keresztül közelítsenek Krisztushoz, ellentétben a zsidókkal, szociáldemokratákkal és ateistákkal, akik szerint csak észérvek alapján közelítenek a hithez. A tudomány eredményeit legfeljebb egy poros istállólámpa fényéhez hasonlította, amellyel nem lehet megvilágítani az élet nagy kérdéseit. A hit – mondotta – „belekapcsolódás a mindenütt jelenlévő Végtelenbe; feltétlen maga-odaadás a világ Alkotójának; leborulás a Mindenható akarat előtt”. A hívő, elkötelezett kongreganisták Prohászka szerint képesek ellenállni a modern világ erkölcstelensége által terjesztett lelki betegségek baktériumainak, s elkötelezett keresztény magatartásuk „tartalmat önt a hideg fogalmakba, éltető napsugárrá varázsolja a sápadt holdfényt, megneemesíti az eldurvult világot és boldog jövőt ígér ennek a szegény, meggyötört nemzetnek”.

Február 18-án nyitotta meg Budapesten a Szociális Missziótársulat ún. állampolgári kurzusát, ahol beszédének középpontjába a megfelelő népjóléti intézkedések és jogszabályok szorgalmazását állította.³⁵ A megfelelő szociális politikának három összetevőjéről beszélt: a politika által hozott megfelelő jogszabályokról (melyek sorozata „a törvény parancsszavai szerint a munka minden problémáját a helyes útra tereli és intézi”), az ilyen célkitűzéseket magáénak valló egyesületekről, továbbá a karitásról, mely „az egyént karolja fel a törvény parancsa és intézmény nélkül is”. Ez utóbbit tartotta kiemelten fontosnak, és érdekes módon ekkor szólt saját demokrácia-felfogásáról is, amelynek kívánatos formája szerint az, „amely a népnek jogot ad, amely a népnek belső és külső konstrukcióját előmozdítja, ha szükség van rá, megváltoztatja, de mindenestre fejleszti és végül a népet az élet javaiban részesíti”. Fontosnak nevezte, hogy ez a demokrácia „egészséges” legyen, és védekezzen a külső behatások ellen, ezzel nyújtva „hasznos politikai nevelést” a fiataloknak.

Február 21-én, vasárnap két beszédet is tartott, az egyiket a Magyar Egyesület a Leánykereskedelem Ellen közgyűlésének megnyitójaként.³⁶ Prohászka, mint az egyesület rendezvényein mindenkor, ezúttal is a modern kor erkölcstelenségéről beszélt, továbbá arról, hogy a jog által nyújtott eszközök mennyire nem elegendőek a pornográfia és a prostitúció elleni küzdelemben. „Céltudatosan nevelő munkával kell megteremteni a lélek és a test szintézisét” – vallotta, s e szintézisre egyedül alkalmasnak a keresztény vallás által kínált példákat mutatta fel. A gyűlésen köszöntötte a megjelent Tomcsányi Kálmán belügyminisztériumi tanácsost is, akitől nagyon sokat várt az erkölcstelenségek elleni hatósági fellépés terén.³⁷ Zárszavában fontosnak tartotta kifejteni, hogy a modern divat elleni fellépést ő nem tartotta a nők korlátozásának vagy elnyomásának, nem „a férfi értelemben vett szabadszerelem statuálásáról van itt szó, hanem az utcák megtisztításáról”, és kifejezésre juttatta ezirányú elszántságát. A közgyűlési beszéd kapcsán a baloldali sajtó számára úgy tűnt, hogy Prohászka mintegy beismerte a prostitúció és az

erkölcstelenség ellen folytatott harcának sikertelenségét, ami nem is csoda, mert a szociáldemokraták a keresztény-nemzeti rendszer által konzervált kapitalizmusban látták a nők kizsákmányolásának legfőbb kiváltó okát.³⁸

Kisebb közszereplései közül érdemes megemlíteni, hogy előadást tartott a Budai Polgári Kaszinó rendezvényén *Szent helyek és szent idők* címmel,³⁹ egy nappal később pedig Zelliger Vilmos apátplébános köszöntésén vett részt, a Budapest-Krisztinavárosi egyházközség ünnepélyén, ahol a papi hivatásról és az egyház iránti elkötelezettség fontosságáról beszélt.⁴⁰

Betegség, átmeneti visszavonulás és „megtámadásának” ügye

Március elején jelentek meg olyan hírek, miszerint Prohászka súlyos betegséggel, lábfájdalommal küzd, és bár emiatt több programját is törölni kellett, hívei hamar megnyugodhattak, orvosi márciusban hosszabb (mármost az ő esetében hosszabbnak számító) pihenésre fogták.⁴¹ Április közepén már arról jelentek meg híradások, hogy újra munkába állt, és folytatja közszerepléseit is, illetve arról, hogy májusra tervezett bérmakörútja demonstrálja egészségét.⁴²

Betegsége ellenére az írással nem hagyott fel, egyik húsvéti vezércikkében például érdekes közéleti kérdés boncolgatására helyezte a hangsúlyt, mégpedig a közvélemény jelenségét próbálta értelmezni.⁴³ Még az ünnepi órákban is „az ellenséges hatalomként” tekintett közvéleményre tudott gondolni, „mely a Krisztus dicsőséges s Magyarország szomorú sírja körül settenkedik, s a hitet Krisztusba s a reményt Magyarország föltámadásába gáncsolni, tagadni s tönkretenni akarja”. Krisztus megfeszítésekor ez a jeruzsálemi utcának a megváltó halálát kívánó tömegét, saját korában pedig Nyugat-Európa, „no meg a bennrekedt idegenség közvéleményét” jelentette számára. Krisztus kereszthalálát az akkori közvélemény követelte, melynek a Pilátus által képviselt állam is szolgálatába állt – írta, s következtetésként állapította meg: „A közvélemény hatalom, akár igaz, akár nem, neki nincs köze az igazsághoz, hanem az érdekekhez s a szenvedélyekhez.” Párhuzamot vont az ókori rabszolgatartással, mely akkor korbáccsal, a modern időkben pedig a „cikkek és riportok hangulatkorbácsaival dolgozik”. A sajtót illető lesújtó véleményét fogalmazta újra, és bár elismerte, hogy vannak jó újságok és újságírók is, alapvetően a közvéleményt negatív jelenséggként értelmezte. Krisztus nem foglalkozott a közvéleménnyel, sőt, annak vélekedése ellenére támadt fel a halálólból – írta, s úgy vélte, erre a krisztusi nemtörődömségre van szüksége az egyénnek és a nemzeti közösségnek egyaránt, a biztos eligazodási ponthoz (vagyis a kereszténység tanításához) való következetes ragaszkodással együtt. A lelkeket fertőző (vagyis nem a keresztény-nemzeti gondolatokat valló) közvélemény-formálók csak fertőzik a lelkeket – vélte, a Krisztusba vetett hittel kapcsolatosan megállapította: „Szükségünk van most, mikor a régi, láncon járó rabszolga sereg helyett a szellemi

járomnak, a tudatlanságnak s a betűigézetnek rettenetes rabszolgahadai handabandáznak s akarnak világot intézni.” Magyarországot Krisztushoz hasonlította, akire azonnal lesújtanak korbácsukkal a „nem jó” sajtó képviselői és nem keresztény politikai csoportjai, amint megpróbál feltápaszkodni. „Az emigránsok s a belföldi vörös politikusok s azok sajtóorgánumai impertinens s arcátlan módon hozzák folyton a tudtunkra” a közvélemény súlyát, de Prohászka cikke végének igyekezett optimista kicsengést adni, amikor a feltámadásba vetett hitet, a kereszténységhez következetesen ragaszkodó erkölcsök és jogszabályok győzelmét vizionálta.⁴⁴

Egy további húsvéti elmélkedésében hosszan részletezte Krisztus feltámadásának tanulságait, de cikke végén fontosnak tartott elmesélni egy állítólag a Szovjetunióban történt esetet, amikor egy pap a feltámadás tényének egyszerű bejelentésével szégyenítette meg egy kommunista agitátornak a bibliai történet lehetetlenségével foglalkozó hosszas beszédét.⁴⁵ Másik húsvétra időzített írásában a mezőgazdasági szövetkezetek ügyéről foglalta össze a gondolatait,⁴⁶ az Úrnapja tiszteletére pedig egy vallásos elmélkedése jelent meg egy osztrák katolikus folyóiratban.⁴⁷

Április 11-én már megjelent a székesfehérvári ún. missziós nap rendezvényén, amelynek célja például az ázsiai katolikus misszionáriusok iránti figyelem és adakozókedve felkeltése volt,⁴⁸ ahol például olyan kijelentést is tett, miszerint a missziós gondolat összefüggésbe hozható az irredentizmussal, ezért barbárságnak nevezte, ha bárki mindezt összetévesztené „egy nemzet letörésének” kísérletével.

Április hónapban került sor egy jellemző, bár közszereplésnek csak közvetetten nevezhető eseményre, miután a *Pesti Napló* hosszú cikket közölt Prohászkaról.⁴⁹ Részletesen ismertette közéleti pályafutását, a századfordulón tapasztalt népszerűségétől, puritán egyéniségétől az 1918-as forradalom helyeslésén át egészen az 1920-as évek elejéig. Közéleti működéséről azt írta, hogy „belesodródott a politikába, sőt képviselő is lett, ébredő gyűlésen elnökölt a Vigadóban”. A cikk kritikusan, de visszafogottan fogalmazott, például nem nevezte antiszemitának a püspököt, csak körülírta azt. („A zsidók, akik e kérdés megítélésére legilletékesebbek, azt mondják, hogy az antiszemitizmus propagálásában a püspök úr működése megdőbbsentette őket.”) A cikk foglalkozott Prohászka betegségével, elmaradt egyházi és közszerepléseivel, és megállapította: „Most ne mint püspököt, hanem mint embert nézzük őt. Egy ember, aki maga volt az izgékonyosság. Aki három napnál hosszabb időt ritkán töltött egyhuzamban a rezidenciájában. Aki folyton jött-ment s mindenütt jelen akart lenni, ahol azt hitte, hogy hivatását teljesítheti.” Szörnyű lehet számára a betegség okozta tétlenség, hogy nem utazhat, nem tarthat előadásokat. Írt még a Magyar Jövő Rt. ügyéről is, különösen annak ismeretében, hogy sokáig nem nyílhatott meg a székesfehérvári egyházmegye szemináriuma, mert nem volt rá pénz – az

összehasonlításból egyértelműen kitűnt, hogy Prohászka számára melyik jelentette a prioritást, és hogy az intézmény újra működjön, a papságnak is kellett anyagi áldozatokat vállalnia.⁵⁰

A cikk valóban kritikusan viszonyult Prohászka közéleti működéséhez, de egyáltalán nem állított valótlanságokat, stílusában is inkább kimértnek mondható, nem használt sértő kifejezéseket. (Konklúzióként is csupán felidézett egy olyan gondolatot, amelyet keresztény-nemzeti okdalon is emlegettek, amikor azt írta, hogy Prohászka számára „a »lánglelkű« nevet adományozta már életében a liberalizmus fertőjéből végre kiemelt keresztény közvélemény”.)

A cikk viszont óriási vihart kavart a püspök egyházi és közéleti szimpatizánsainak oldalán, durva megtámadásként, a nagy apostol elleni, jogos undort és elemi erejű felháborodást kiváltó akcióként tekintették. Magának Prohászkanak is érdekesek a reakciói, de a személye iránt mintegy két hónapig tartó látványos szimpátiahullámnak a tartalma is. Az önmagában nem volt új, hogy egy Prohászkaival szemben kritikus publicisztikai írás aránytalanul nagy ellencsapást váltott ki, hogy a keresztény-nemzeti (különösen szélső-) jobboldalon nagyon sokan érezték szükségességét a püspök melletti nyilvános kiállásnak (a történet nagyon hasonló volt 1924 októberéhez, ld. erről IV.5. alfejezet), a túldimenzionált reakciók sorozata újra sajátosan tükrözte a Horthy-korszak közállapotait vagy közhangulatát, és bemutatta, hogy Prohászka személye mennyire szimbolikussá vált.

Prohászka mellett számos keresztény szervezet, illetve rendezvény állt ki demonstratív módon,⁵¹ és a jobboldali sajtóban is vehemensen vették védelmükbe a „megtámadott” püspököt. Például arról írtak, hogy a „piszoksajtó” csak gyűlölködik, mert fáj neki, hogy van, aki világító utat mutat, de megtapasztalhatták azt is, hogy „nagyszerű erejű és félelmetes fegyverzetű hadsereg ez a mi keresztény magyar társadalmunk!”⁵² A *Magyarság* erkölcstelen, alávaló akciónak tekintette, hogy éppen betegsége idején érte „durva” támadás Prohászkat a liberálisok részéről, akik „ortodox-liberális agyvelővel” képtelenek voltak felfogni, milyen nemes szándékok vezették a püspököt a Magyar Jövő Rt. megmentésére tett erőfeszítéseiben.⁵³ („A régi, olthatatlan és kielégítetlen bosszúvágy, jobban, mint valaha, lobog bennük.” „A keresztény magyar közvéleménynek ezúttal újból tudomásul kell vennie, hogy nincs szünet és nincs semmiféle tekintet abban a harcban, amely mindig folyt a magyarság legjobbjai ellen, és amely folyik tovább mindig, ha akad valaki, aki idegen érdekek érvényesülésének, idegen erők hatalmi vágyának útjába csak egy tollvonással is akadályt merészel állítani ebben az országban.”) A *Pécsi Katholikus Tudósító* arról értekezett, hogy Prohászkat a „magyar fajta védelme” miatt érte példátlanul minősített támadás, továbbá: „A liberális sajtó, mely idegen vérű [!] tömegeinek háttérbe szorításától a maga uralmának és érdekeinek bealkonyulásától is fél, persze minden alkalmat megragad, hogy tajtékzó dühvel támadjon neki a keresztény gondolat képviselőinek.”⁵⁴ (Arról is

írtak, hogy Prohászkaiban a „magyar feltámadás legigazibb gondolatát” akarják elfojtani, de utóbbi hívei is megmutatják erejüket, ébresztő hatású számukra az ilyen támadás, továbbá: a püspök „rámutatott a magyarság életfáján rágódó gondok legsötétebbikére, a zsidóságnak gazdasági és kulturális téren való rohamos térfoglalására”, „igazi gettócinizmussal, oromba ízléstelenséggel” estek neki az „igazságot” nyíltan kimondó főpapra, aki az elsők között mutatott rá a zsidók hazafiatlanságára stb.) A „másik” oldal minderre általában annyit válaszolt, hogy Prohászka nem papi vagy püspöki, hanem közéleti-politikai tevékenysége miatt érte kritika, s az egyházi pozíció nem adhat felmentést, amikor a papi talár viselője „kimegy az utcára, a napi politikába, hogy hangadója és zászlóvivője legyen [...] a vallással ellenkező jelszavaknak, a gyűlölködésnek, a türelmetlenségnek, a jogfosztásnak”.⁵⁵

Az ügy kapcsán igazán érdekes, hogy – ellentétben a korábban személye körül keletkezett botrányokkal – maga Prohászka is reagált a kialakult helyzetre. Először a székesfehérvári egyházközség nála tisztelgő, őt támogatásáról biztosító, Kövess Emil törvényszéki elnök által vezetett delegációjának fejtette ki, hogy reagálhatna passzivitással is, de szerinte az „ellenség támadása mindig dicsérete az eszme harcosának”, s elégedettséggel töltötte el, hogy a támadás nyomán „hőssé és vezérré” válhatott, valamint biztatta híveit, hogy ezáltal ők is csak erősebbek és elszántabbak lesznek.⁵⁶ „Az ilyféle támadások azonban egyébként sem ártanak, mert a magyarnak természetében rejlik, hogy lelkesedésének szalmalángját állandóan fűjni, elhatározásának erejét folytonos ostorcsapásokkal kitartássá fokozni kell” – fejtegette a küldöttség előtt, amely egyébként úgy vélte, hogy a *Pesti Napló* cikkével „mintha a pokolbeli sátánokat szabadították volna reá erre a szerencsétlen országra”.⁵⁷ A székesfehérvári keresztény szervezetek először szimpátiatüntetést, fáklyás felvonulást akartak szervezni Prohászka mellett, aztán erről letettek (valószínűleg ebben szerepet játszott, hogy időben közel volt az ugyanilyen, januárban tartott rendezvény), de arra fel akarták hívni a figyelmet, hogy az illetékesek „intézményesen gondoskodjanak arról, hogy szennylapok többé Székesfehérvárra be ne jöhessenek”, a keresztény magyarok pedig ne vásároljanak „pestist terjesztő” destruktív újságokat, és ne csak felháborodjanak, hanem cselekedjenek is.⁵⁸

Székesfehérvár Törvényhatósági Bizottsága is akcióba lépett, Zavaros Aladár polgármester harcias hangvételű határozati javaslatot terjesztett elő 1926. április 29-én.⁵⁹ A *Pesti Napló* cikkét nemcsak Prohászka elleni támadásként, hanem általában Magyarország ellen intézett nagy és átfogó akció megnyilvánulásaként értelmezte: „Bűn bűnhődés nélkül nem maradhat! A magyar nemzet, melynek fiai az egész világ csodálatára a hősiességnek, a poklok tüzétől sem retentő bátorságnak oly gyönyörűséges példáit mutatták és százezrével nyugosznak észak, kelet, dél, nyugat harcmezőinek jeltelen hősi sírjaiban, ugyanennek a hősi nemzetnek fiai a véres

harcok után gyáván túrték, hogy Szent István országának tartó oszlopait romba döntik, bűnös könnyelműséggel nézték, hogy országunk legerősebb pillérje: a tekintély sárba tiportassék. Ezért a bűnért, ezért a gyávaságért keservesen bűnhődtünk. A magyar Kánaánból a siralom völgyébe jutottunk.” A kétségtelenül „messziről” indító felvezetést így is folytatta, mondván, a nemzet ellenségei ki akarják használni az egység hiányát, és fegyverrel a kézben vesznek körül bennünket, ezért nem szabad meglankadni, mozgósítani és ellentámadást indítani szükséges, mert különben „a siralom völgyéből gyászos sírbolt leend”. Prohászka szerepét úgy értelmezte ebben a folyamatban, miszerint „árva Magyarországunknak rettenetes küszködések árán újból emelkedő oszlopait, pillérjeit egyes gonosztevők aláássák a legbűnösebben”, véleménye szerint a sajtószabadsággal való súlyos visszaélés, ha a püspököt kritizálják. Az említett lap Zavaros szerint „szennyos tollára vette” a betegeskedő Prohászka-t, sőt, „a sátánt is megcsúfoló gonosz-sággal szegény magyar nemzetünk nagy kincsének pusztulását szerette volna látni”, majd ugyanilyen emelkedett stílusban mondta ki ítéletét: „Átok legyen azon, aki a magyar nemzet élethalál harcában ily aljasság sugalmazására vetemedett!” A határozatba emelt indítványt másnap húsz tagú városi küldöttség vitte a püspökhöz, aki megköszönte a törvényhatóság kiállását, és arról beszélt, hogy még a rossz dolgoknak is örülni kell, ha abból valami jó származik, márpedig az eset azt üzenete számára, hogy „az igazi keresztény nemzeti kultúrának a szolgálatában, azoknak az eszméknek a tiszteletében” egy platformon állók összefogását a történelem megerősítették.⁶⁰ „Az elvekért való küszködés” összetartó erejét méltatta, majd – a szélsőjobboldal által gyakran használt elemet megszólaltatva – arról beszélt, hogy a baloldali és liberális kritikusai a kereszténység melletti kiállása miatt támadják, mondván, azok a zsidókat mindig feltűnően védelmezik: „Hogy pedig engem egy csöppet sem izgat ez a hercehurca, azt mondhatom. Ha egy Bacher volnék, vagy olaszliszka-i csodarabbi,⁶¹ akkor rólam sem írnának. Minthogy én nem vagyok azok közül való, és olyan, mint azok, tehát írnak rólam. Hogy írnak, az feltétlenül neveletlenség, kegyetlenség, az egyáltalában eszeveszettség, amely a mai zszurnalisztikát jellemzi; de öröm látni azt az összetartást s nekilendülést, melyet a támadás sorainkban kivált.” Beszédét a kitartásra, egységes fellépésre, lelkesedésre való felszólítással zárta.

Székesfehérvár városához Fejér vármegye is csatlakozott, ott is olyan határozat született, miszerint mélyen elítélték a Prohászka ellen írott kritikus cikket, és meggyőződtek arról, hogy az „arcátlan és piszkos támadás azonban nem rendíti meg a nemzetet hitében és csak a megvetést váltotta ki a vármegye közönségéből”.⁶²

Egyéb, meg nem valósult és véetlen közszereplések 1926 első felében

Januárban jelent meg az első hír arról, hogy Prohászka javasolták a Kisfaludy Társaság tagjának, első ajánlása Kozma Andor író, költő nevéhez fűződik, bár a leginkább elkötelezett támogatója kezdettől Ravasz László volt.⁶³ Érkezett még egy ajánlás Hevesi Sándorral kapcsolatosan, akiről azt is írták a lapok, hogy kész visszavonni a jelölését Prohászka javára, de Hevesi cáfolta ezt.⁶⁴ A hír kapcsán elhangzottak olyan vélemények, miszerint „Prohászka Ottokárral a magyar közélet egyik legérdekesebb, legszínesebb egyénisége vonult be a Kisfaludy Társaságba”,⁶⁵ a jobboldali sajtó szerint a püspök megérdemelte a tagságot, tekintettel arra, hogy „a keresztény filozófia költői lendületű íróművésze, egyike a legkiválóbb magyar gondolkodóknak s a legválasztékosabb stilisztáknak”.⁶⁶ Még a távolságtartásra törekvő kommentárok is fontosnak tartották megállapítani, hogy „nem politikai érdemeiért” érte Prohászka a megtiszteltetés, nem is érthette volna, tekintettel „politikai működésére”, azt kiváló szónoki tehetsége jogos elismerésének minősítették.⁶⁷

Részt vett még egy akkoriban igen népszerű karmester, Fricsay Richárd hazafias hangvételű beszédekkel kísért székesfehérvári ünnepi koncertjén.⁶⁸ Egy másik kulturális rendezvényt is megtisztelt jelenlétével, a Benczúr Társaság székesfehérvári kiállításának megnyitóján vett részt február elején.⁶⁹ Ugyanez volt a helyzet januárban a budapesti Természettudományos Kongresszussal,⁷⁰ később az ún. Embervédelmi Kiállítással is, megjelent a Horthy Miklós kormányzó által tartott megnyitón.⁷¹

1926 tavaszán előszót írt két székesfehérvári, de országosan ismert óvónő, Lintnerné Fittler Vilma és Héjj Erzsébet gyermekmeséket, történeteket tartalmazó kötete elé.⁷² Utóbbi szerző, ismert óvodapedagógus közel állt Prohászka-hoz, választmányi tagja volt a püspök fennhatósága alatt működő székesfehérvári Keresztény Nők Szövetségének, az egyházfő nézetei komoly hatással voltak pedagógiai felfogására. Prohászka azt tartotta a gyermekmesék, történetek világát bemutató kötet legfőbb erényének, hogy nem a „nagyok nyelvén”, hanem valóban gyermekközpontú megközelítésben fogalmazták meg munkájukat. „Akinek alkalma van óvodákban, alsófokú elemi iskolákban, árvaházakban többször megfordulni, az sajnálkozhatik azon a gondolatszegénységen s azon az idegen szóbeszéden, mely a kicsinyeknek semmit sem tud adni, a hallgatóságot pedig alaposan untatja” – írta a püspök, s jó szívvel ajánlotta a gyermekek „csodavilágát” bemutató kötetet kis és nagy olvasóinak.

Betegsége miatt ez az időszak bővelkedett meg nem valósult közszereplésekben, például nem vett részt a püspöki kar értekezletén, a Pázmány Egyesület közgyűlésén,⁷³ lemondták előzetesen meghirdetett szokásos konferencia-előadásait stb. is,⁷⁴ de előzetes vállalásával szemben nem tudott megjelenni és beszédet tartani Vecsey Ferenc hegedűművész székesfehérvári

hangversenyén sem.⁷⁵ Szóba került, hogy márciusban Veszprémben tart lelkigyakorlat-sorozatot,⁷⁶ sőt, felröppent az a hír is, hogy elutazik a Chicagóban megrendezett eucharisztikus világkongresszusra⁷⁷ – mindebből semmi nem valósult meg. Betegágyából köszöntötte a pécsi püspökké kinevezett Virág Ferencet is.⁷⁸ Korábban említettem, hogy Prohászka jó személyes kapcsolatban állt a szélsőjobboldali, korábbi különítményes parancsnokkal, Héjjas Ivánnal és családjával (ld. IV.2. alfejezet), amikor év elején Héjjas Mihályt kórházban ápolták, a püspök jókívánságait fejezte ki neki.⁷⁹ Aligha a betegségével függ össze viszont, hogy a pártpolitikai eseményektől inkább távolságot akart tartani, ennek lehetett a jele, hogy nem vett részt Károlyi József képviselői beszámolóján június 7-én, pedig számos közéleti személyiség (Apponyi Albert, Czettler Jenő, Pallavicini György) igen.⁸⁰ (Prohászka nem mutatott számottevő érdeklődést továbbá – az 1922-ben többségi keresztény-, illetve kisebbségi keresztényszocialista pártra felbomló, majd azok változatos formációiból újjáalakult – Keresztény Gazdasági és Szociális Párt iránt sem.⁸¹)

Prohászka-hoz közel álló személyiség volt a székesfehérvári törvényszék elnöke, a katolikus egyházközség világi elnöki tisztségét is betöltő, fentebb említett Kövess Emil, akinek január 9-i esküvőjén a püspök végezte az egyházi szertartást.⁸² Egy alkalommal biztosan tudhatjuk, hogy elnökként vett részt Székesfehérváron a város fiatakorúak felügyelő hatóságának ülésén.⁸³ Védnöki tisztségeket is ellátott, például a január 5-i, Sopronban tartott Katolikus Bál,⁸⁴ vagy a csepeli Mária-kongregációk zászlószentelési ünnepélye esetén.⁸⁵ Júniusban a Magyar Külügyi Társaság újraválasztotta elnöki tanácsának tagjait, Prohászkat is.⁸⁶ Felkérést kapott a Gárdonyi Géza szobrát felállítani hivatott bizottságba is, Vass József, Herczeg Ferenc, Pekár Gyula és Rákosi Jenő mellett.⁸⁷ Az „egyebek” között érdemes megemlíteni, hogy a püspök jelentős (6 millió koronás) adománnyal járult hozzá a budapesti Szabadság téren felállítandó irredenta szoborcsoport és zászlótartó megvalósításához.⁸⁸

Minden bizonnyal a betegségéből való felgyógyulással függhet össze, hogy a szokottnál is nagyobb terjedelemben számolt be a sajtó májusi bérma-körútjáról és az ahhoz kapcsolódó eseményekről.⁸⁹

Vétlen közszereplésből is volt bőven, a *Pesti Napló* fentebb ismertetett ügyén kívül. Márciusban több lap is cikkezett arról, hogy megjelent Müller Lajos SJ: *A Római Index* c. összefoglalása a katolikus egyház által a tiltott könyvek jegyzékére tett műveknek az ismertetésével, és ennek kapcsán foglalkoztak Prohászka 1911-ben erre a sorsra jutott írásával is.⁹⁰ Egyikük például arra hívta fel a figyelmet, hogy „az akkori Prohászkat alig másfél évtized választja el a maitól”, s az egykori „modern” püspök az 1920-as évekre már a harcos közéleti katolicizmus mintapéldája lett.⁹¹ A *Pesti Napló* részletesebben vette végig Prohászka pályáját, és abban az

indexre tétel ügyének szerepét, s úgy vélekedett, hogy a püspöknek kiváló újságírói vénája van, de íróként kevésbé tehetségesnek minősítette, aki írásaival meg tudta fogalmazni a kora fiatal papjai által érzett szellemi szükségleteket, s szélesebb körben („előbb a fiatal emberek, s aztán a kevésbé fiatal hölgyek között”) rohamosan nőtt a népszerűsége, bár rajongói „szavainak nem értelmét, hanem egyedül csak szavainak tüztét fogták fel”.⁹² „A hamar kifejlett Prohászka-kultusz nagy ártalmára volt Prohászkanak, a teológusnak” – vélekedett, s teológiai eltévelyedésével magyarázta, hogy heves érdeklődése támadt a politizálás iránt, amelyben dilettánsnak bizonyult, sőt, azt a tanulságot fogalmazta meg, hogy „működése nélkül a politikai, társadalmi és felekezeti béke már régen helyreállott volna ebben a kurzus által súlyosan megmérgezett országban”.

Személye szóba került a parlamenti ülésteremben is, a fajvédő Lendvai István egy alkalommal álláspontjának hitelesítésére Prohászkaival folytatott „bizalmas beszélgetését” említette arról, hogy „szép és nagy dolog az az erkölcsi világrend, az emberek nagy többsége számára, azonban anyagi szubsztrátum nélkül meg nem áll”.⁹³ A szociáldemokrata Pikler Emil említette, hogy Prohászka 1918 végén a forradalom és a köztársaság támogatója volt.⁹⁴

A közéleti publicisztikákban is gyakran emlegették a nevét, például azzal kapcsolatosan, hogy Hevesi Simon budapesti főrabbi a pészach ünnepén tartott beszédében felszólította a keresztény magyar politikusokat és közvéleményt, hogy töröljék el a numerus clausust.⁹⁵ A jobboldali lapok vehemens, a numerus clausust a magyar kereszténység fundamentális érdekeként azonosító reakciókkal válaszoltak, s így természetes módon kerültek elő a Prohászka-ra való hivatkozások. Volt olyan, amely elsősorban az ellenzéki sajtót támadta, mondván, hogy a „megsértett” keresztény társadalom részéről jogos reakció volna, ha „kutyakorbáccsal” vernék a Prohászka-t támadó cikkek íróit,⁹⁶ az erre rátromfoló másik kommentár is „egész rútságában akarta leleplezni azt a sajtóhadjáratot, amelyet e nagy egyházi férfiú ellen hónapok óta folytatnak már a radikalizmus lapjaiban”.⁹⁷ Kettős mércéről beszélt, azt a megszokott vélekedést hozva elő, hogy a baloldali és liberális lapok védelmükbe veszik a zsidóságot, és tiltakoznának, „ha a hithű zsidóság bármelyik kis rabbiját” a Prohászka-ra mért támadásokhoz hasonló ért volna.⁹⁸

A *Népszava* elítélte a Baltazár Dezső református püspök ellen meg-megújuló jobboldali támadásokat, és úgy vélte, ő tekinthető igazán keresztény főpapnak, „ama kevés püspökök egyike, aki nem egy csónakban evez Zadraveccekkal, Prohászka-kkal, a Raffayakkal, a gömbösi fajvédelem hangosszavú püspökeivel, hanem külön csónakba szállt”.⁹⁹ Gyakran említették ebben az időszakban is a jobboldali radikalizmushoz való vonzalmát, a *Világ* egyik 1919–1920-as időszakra visszaemlékező publicisztikájában szóba hozta, hogy „feltűnik Prohászka püspök reverendája, amely a jobboldali szélsőségeket teljes hévvel hangoztató politikust takar”.¹⁰⁰

Később, amikor a már a választásokra készülő fajvédő párt erősíteni akarta kereszténységvédő arculatát, és Gömbös Gyula ilyen nyilatkozatot tett, a *Pesti Napló* arról írt, hogy ezzel bizonyosan tovább erősödött Prohászka püspök fajvédők iránti szimpátiája.¹⁰¹

Közzereplések 1926 nyarán

A nyári időszakban a püspök a megszokottnál jóval ritkábban jelent meg a nyilvánosság előtt, akkor is többnyire egyházi jellegű rendezvényeken szónokolt, és talán az is jellemző, hogy ebben az időszakban egyetlen cikket sem jelentetett meg a sajtóban. Mintha valóban kicsit visszavonult volna, szokásával ellentétben hosszabb szabadságra is ment.¹⁰²

Június elején beszédet tartott a székesfehérvári Urak Kongregációja – lelkigyakorlatos ház céljaira gyűjtő – műsoros estjén,¹⁰³ ahol a tervezett intézmény jelentőségét a jezsuita Csávossy Elemér abban jelölte meg, hogy három területen (az állami életben, a sajtóban és a gazdaságban) kell majd öntudatos katolikus férfiakat kinevelnie. Prohászka kulturális műsort követő zárszavában úgy érezte, hogy a „magyar lelkesedés [...] párosult a katolikus megindulással”, és örömet fejezte ki, hogy a lelkes székesfehérvári katolikusok főpásztora lehet. A lelkigyakorlatok céljaira szolgáló intézmény támogatását kötelezettségnek nevezte, majd az európai kultúra mi-benlétéről foglalta össze a gondolatait. A Balkán és Ázsia között lévő Magyarországot nemcsak a múltban, hanem az aktuális jelenben is az európai kultúra „végváraként” értelmezte, amely „ennek a két merőben ellentábornak a határvonalán, küzdőporondján” áll, mintegy védőbástyaként, ha „megtépve, szétszaggatva” is, de missziójaként feltartóztatja a káros irányzatok terjedését. Hozzátette, hogy az igazi veszély – a múlttal ellentétben – nem keletről fenyeget, hanem azt a Nyugat-Európában tapasztalható káosz és zavar testesíti meg (minden bizonnyal elsősorban a liberalizmusra és a laicizálódásra célzott), s ezekkel szemben szerint csak az elkötelezett kereszténység veheti fel a harcot. („A kereszténység, mint egy hajó jár a káosz felett, és zúgva hömpölyög körülötte az ár.”) A középf- és kora újkori „kereszténység védőbástyája” szerepet így értelmezte saját korában: „Építsük fel a keresztény nemzeti kultúrának, a katolikus meggyőződésnek azt a nagyszerű bizonyosságát, amely kelet felé bástya, nyugat felé pedig intő jel lesz. Ezzel egy felséges védelmi pozíciót teremtünk nemcsak a katolikus meggyőződés, hanem önmagunk számára is.”

Június 6-án bérmaútja egyik állomásán pápai kitüntetést adott át Schindele Józsefnek, a budatétényi egyházközség elnökének, beszédében méltatta és példaképnek állította a helyi katolikusok életét szervező személyiséget,¹⁰⁴ előtte egyszerű résztvevőként jelent meg a székesfehérvári Árpád-házi Boldog Margit Leánygimnázium 50 éves fennállásának tiszteletére szervezett ünnepségen.¹⁰⁵ Június 24-én pedig a máriaremetei új harang impozáns szentelési

ünnepségén szónokolt, többek között ilyen gondolatokat tolmácsolva hallgatósága felé: „Ahhoz, hogy valójában elérjük céljainkat, gárdára van szükségünk, amely bátran meri felemelni és előrevinni a zászlót. Hogy ezt elérjük, ehhez szükséges, hogy kitartó, Krisztusért mindenre kész emberek legyünk. Bátor hitvallóknak kell lennünk, mert csak így tudjuk megvédeni hazánkat és feltámasztani Nagymagyarországot.”¹⁰⁶ A rendezvény utolsó eseményeként a Katolikus Népszövetség feladatairól beszéltek, Prohászka továbbra is az aktív szervező, mozgósító tevékenységre biztatott. A hónap végén volt a felsővízvárosi Szent Anna plébánia lelkipásztorának, Molnár Lászlónak az ezüstmiséje, egyben a plébánia alapításának 200. évfordulós ünnepsége.¹⁰⁷ Prohászka köszöntő szavaiban a papi hivatásról beszélt, amelynek alapját szerinte az isteni elhivatottságról való teljes belső meggyőződés képezi, különösen „ebben a rettenetesen örülő és örült világban”.

Nyáron a legnagyobb visszhangot kiváltó nyilvános szereplése az augusztus 20-i Szent István-ünnephez kapcsolódott. Az ünnepi szentbeszédében ugyanis nagy figyelmet keltettek az ún. „hadúr”-szertartásokat, vagyis az ősmagyar hagyományok felélesztésére tett kísérleteket elítélő mondatai, ostobaságnak és a kereszténységgel ellentétes tanok térhódítása jelének nevezte a pogány istenekre utaló szóhasználatot, és külön sajtónyilatkozatban erősítette meg, illetve részletezte álláspontját.¹⁰⁸ A „hadúr”-interjúban Prohászka további érdekes mondatokat is megfogalmazott, mint elmondta, nem akar még egyszer képviselő lenni, „elég volt belőle”, sőt egyáltalán nem érdekelte a módosított választójogi, illetve a főrendi házzal kapcsolatos törvény sem. (Mindez annak fényében érdekes, hogy 1927 elején részt vett a felsőház alakuló ülésén, ld. minderről alább, illetve IV.8. alfejezet.) Továbbá az 1926-os parlamenti választásokkal kapcsolatban az egész eljárás értelmetlenségéről beszélt, amit azzal a homályos megfogalmazással indokolt, miszerint „a vidéki közvélemény tudatában van az elkövetett hibáknak”. Szavaiból ekkor valóban a politikai élettől való határozottabb elfordulás igénye csendült ki, feltevésem szerint csak ideiglenes (például a betegeskedése miatti) elkedvetlenedésről lehetett szó.

Augusztus végén született egy kisebb, színházakkal kapcsolatos írása is, amely az 1923-ban alapított Országos Kamaraszínház jubileumi előadását méltató kötetben kapott helyet.¹⁰⁹ A kultúra terjesztésében, a közízlés formálásában kiemelt szerepet tulajdonított a színháznak, s hangsúlyozta a mindebben vállalt felelősség fontosságát is. Elítélte az erkölcstelenséget terjesztő, vagy kizárólag üzleti megfontolásokat szem előtt tartó színházi vállalkozásokat, s az azok darabjait „habzsoló” közönség jelenségét. Meglehetősen elítélő véleményt fogalmazott meg általánosságban kora színdarabjairól: „A mai színház nem szolgál ideált, hanem alacsony-ságot s lelki mételty, nem szolgál se művészetet, se kultúrát, se irodalmat, hanem ellenkezőleg, destruálja mindezeket. A mai színháznak még ennél is nagyobb a bűne, mert hivatása volna

tömegeket vezetni, szépre és nemesre, s vezeti is azokat, de nem föl, hanem lefelé, s folyton alkalmat ad arra, hogy a tömeglélek valósággal tobzódjék az erkölcstelenségek s az alávalóságok habzsolásában.” A közönség felelősségét is hangoztatta, vagyis azon a véleményen volt, hogy a színházi kínálat alacsony és elítélendő színvonaláért a nézők igénytelensége legalább annyira felelős volt, mint „a profitvadász vállalkozóké”. Nem tudomásul kellene venni és realitásként kezelni az igénytelenséget, hanem küzdeni ellene – vallotta, de úgy gondolta, hogy vannak olyan színházak is, amelyek beálltak ebbe a „dekadencia s infekció elleni” küzdelembe és a „magyar génuszt” tisztelő, pozitív üzeneteket közvetítő darabokat állítanak színpadra.

A sajtóban megjelent, hogy augusztus folyamán a Szociális Missziótársulat Szent István hete című lelkigyakorlatait Prohászka részvételével tartják.¹¹⁰ Védnökségeket vállalt ekkor is, például a Gödöllői Járási Közművelődési Egyesület és a Falu Szövetség augusztusi kiállításának testületében, olyan nevek mellett, mint Bethlen István, Klebelsberg Kuno, Raffay Sándor,¹¹¹ továbbá a püspök a Falu Szövetség Adonyban tartott kiállításának is védnöke lett.¹¹² Kifejezetten egyházi-vallási rendezvények kapcsán is: a Magyarországi Mária Kongregációk Országos Kongresszusának, valamint az Országos Magyar Cecília Egyesületnek is ebben az időszakban lett védnöke.¹¹³

A nyáron is volt része néhány vétlen közszereplésben, az ekkor zajló Rákosi-perben a vádlott ügyvédje az erőszaktól 1919 őszén történt elhatárolódás példajaként emlegette a püspököt.¹¹⁴ Régi politikai ellenfele, Fényes László július elején a Fővárosi Közgyűlésben említette Prohászkat, aki egykor arról beszélt, hogy nem akar az utcán kolduló embereket látni, márpedig azóta is vannak ilyenek, és a nyomor társadalmi felforduláshoz vezethet.¹¹⁵ De pozitív méltatására is bőven van példa, Kapi Béla evangélikus püspök egy interjúban nagyon elismerően szólt róla,¹¹⁶ illetve akadt olyan jobboldali publicisztika, amely a közömbösséggel és a liberalizmussal folytatott harcban tapasztalt lankadás elleni mozgósítás legfontosabb személyiségeként méltatta Prohászkat, „a legelevenebben keresztény magyar főpapot”,¹¹⁷ Komárom és Esztergom vármegye gyűlésén is dicsérték, mint a „keresztény magyarság meg-megingó lelki egyensúlyának egyik hatalmas oszlopát”¹¹⁸ stb. (Ugyan nem számít közszereplésnek, de Prohászka értékrendje szempontjából érdemes megemlíteni, hogy 1926. július 3-án kelt a végrendelete, amelynek értelmében az Ottokár Hadiárvaházra és a Regnum Marianumra 20-20 milliót hagyott, a budatétényi missziós házra és a jezsuiták tervezett lelkigyakorlatos házára 10-10-et, a székesfehérvári szegényeknek – a Keresztény Nők Szövetsége által szétosztandó – 4, portásának 3 milliót, a maradék pedig szintén a szegényeknek volt szánva, utóbbi a rokonai által szétosztandó formában.¹¹⁹)

Fontosabb közszereplések 1926 utolsó hónapjaiban, különös tekintettel a XVIII. Országos Katolikus Nagygyűlésre

Szeptembertől ismét gyakoribbak lettek a közszereplései, nagy hatású beszédet tartott például szeptember 21-én, a Vass József népjóléti miniszter hathatós segítségével létrejött székesfehérvári hadiárvaház alapkövetelési ünnepségén.¹²⁰ „A nemzetek mostohája és árvája a letört Magyarország, bár sokat vesztett, szeretetét éppen hadiárvái iránt nem vesztette. Kit szeretne jobban, mint árvaország árvavérét?!” – írta az intézet emléksorai között Prohászka, és beszédének középpontjába is ezt a gondolatot állította. Élénk hasonlatot bontott ki az alapkövetelés eseménye, valamint a kövekből emelt épület, és az abban lakozó lelkeség motívumai között. „Mi tehát házat akarunk alapítani, mi a ház alapkövét meg akarjuk szentelni, hogy ezen az alapon emelkedjék a magyar reménynek, a nagy magyar hitnek, a magyar akarásnak, a magyar munka új nemzedékének háza, egy igazán magyar és keresztény ház. A ház tele legyen istentisztelettel és istenfélelemmel” – fogalmazta meg az intézmény célját és küldetését. A magasztos célok megvalósításához szeretetteljes és fáradhatatlan vezetőkre van szükség – mondta, és külön kiemelte az ilyen kezdeményezések nemzetpolitikai jelentőségét. Majd – tekintettel az ünnepség szeptemberi időpontjára – az őszi vetéshez hasonlította a rendezvényt, hogy „ha a szebb magyar tavaszba serken, ezt a vetést az eljövendő, felviruló magyar nyárban, a magyar örömök lángoló pipacsai tarkítsák, s ez a vetés erőt, kenyeret, örömet és kitartást adjon”. Áldást mondott a résztvevőkre, különös tekintettel Vass miniszterre és segítő társaira.

A XVIII. Országos Katolikus Nagygyűlésre készülődve Prohászka interjút adott, amelyben személyes sorsáról és az őt aktuálisan foglalkoztató kérdésekről beszélt.¹²¹ Elmondta, hogy jó részt Csobánkán töltötte a nyarat, gyógyult és szellemileg fel is töltődött. Augusztusi nyilatkozatához hasonlóan ekkor is feltűnően került a konkrét közéleti-politikai témákat, beszélt viszont az erkölcstelen divatról (ez ekkoriban nagyon foglalkoztathatta), és kifejezte azt a reményét, hogy a keresztény magyar nők mozgalma fogja majd például az öltözködési szokásokat megfelelő mederbe terelni. Ezúttal is hangoztatta a keresztény sajtó fontosságát, részben utóbbi sikerének tudva be az akkor lezajlott fővárosi helyhatósági választás sikerét. (A liberálisok és a baloldal által is támogatott Bárczy Istvánnal szemben minimális fölényrel ismét a jobboldal által indított Sipőcz Jenő lett Budapest főpolgármestere.¹²²) „A harcos keresztény sajtó kitartó munkája, s a mindjobban megnyilvánuló, már nem hangos, de annál mélyebb megnyilvánulása, íme, máris meghozta gyümölcsét. Csak így tovább is!” – mondta. A terveit firtató kérdésre egy közelebbiről nem részletezett „nagy teológiai munka”, illetve a Kisfaludy Társaságban tartandó székfoglaló beszédének megírását nevezte meg – vagyis nem említett egyéb, közéleti vonatkozású elképzelést.

Az interjú ugyanazon a napon jelent meg, amikor a katolikus nagygyűlésen Prohászka nagy beszédet tartott.¹²³ A katolikus hit és öntudat rekonstrukciójának és megerősítésének szükségességéből indult ki, s azt állapította meg, hogy a 19. századi laicizálódástól kezdve sok támadás érte az egyházat, próbálta megrendíteni társadalmi pozícióit. „Ami az intellektuel világ tudományos hadi állását, azt mondanám, az ellenséges front tüzéségét illeti, arra nézve valami új orientációra nincs szükség” – állapította meg, úgy véelve, hogy a vallással szemben kritikus vagy tagadó filozófiai irányzatok és politikai mozgalmak támadásaival szemben a katolicizmus már jó felkészültséggel rendelkezik. Sikertelennek minősítette a tudomány felsőbbrendűségével kapcsolatos megnyilatkozásokat, és a hit és tudás sikeres összeegyeztetéséről, együttműködéséről, sőt, szintéziséről beszélt: „Mi a vallást egybekötjük a tudománnyal, sőt, mi a modern ideálokat is az egyházban szeretnők realizálni s a katolikus hitvallást egybekötni a modern műveltségnek minden elemével.” Saját korában két fenyegető irányzatra mutatott rá, melyeket a katolikus hitre veszedelmesnek gondolt, az egyik az intellektualizmussal együtt járó szkeptikus (lemondással, beletörődéssel párosuló) felfogás, a másik pedig az álmisztikában, spiritizmusban testet öltő, de a katolikus kereszténységtől idegen szellemi áramlatok térhódítása. Utóbbit illetően gyakorlatilag egy kalap alá vette a (szektáknak nevezett) protestáns kisegyházakat a szellemidéző, spirituális, vagy valóban kifejezetten spiritiszta tevékenységekkel. Minden ilyen mozgalmat mélyen elítélt, és az egyház által képviselt katolikus tanításhoz való szigorú ragaszkodásra figyelmeztetett. A spiritizmus megbízhatatlanságáról és veszélyességéről hosszan értekezett, majd innen egy gondolattal tovább lépett a szociáldemokrácia bírálataira, amelyet ezúttal azzal vádolt, hogy a hittől való elfordulás, a hitehagyás modern jelensége a baloldali munkásmozgalomból indult ki. A szociáldemokrácia ereje nem a marxizmus frázisaiban, de nem is a szervezettségében rejlik – jelentette ki (némileg ellentmondva korábbi önmagának, amikor a veszélyt épp utóbbi tényezőben jelölte meg), hanem a munkásosztály szegénységében, kilátástalan nyomorában, reménytelen társadalmi helyzetében. A „vagyon, föld, ház, otthon, remény nélküli proletáriátus, az emberhez méltó lét anyaföldjéből kiszakított, gyökérvesztett tömegélet és tömeglélek” jelentette Prohászka szerint a baloldali munkásmozgalom folyamatosan megújuló utánpótlását, ezért a kereszténység feladatának nevezte annak felszámolását. A szociáldemokráciát egy mocsaras terület fölé épített cölöpépülethez hasonlította, amely alól, ha lecsapolják a vizet, értelmetlenné válik az építmény létezése is.¹²⁴ Lényegében a keresztényszocializmus alapvetését fogalmazta újra, hangsúlyozva a magántulajdon elvének tiszteletben tartását, viszont szorgalmazva a munka és a tőke új, igazságos viszonyának megteremtését.¹²⁵ „A katolikus konstrukció tehát a nagy aposztáziával szemben az lesz, hogy nemcsak nem hangoztatjuk a kooperációt a kapitalizmussal, hanem ráállunk a [XIII. Leó] pápa által hangoztatott

természetjogi s tulajdonreformi alapra, s onnan világítsunk rá s követeljük az állapotokon a változtatásokat” – mondta, s a szociális érzék felébresztését és erősítését nevezte a legfontosabb feladatnak ebben a folyamatban, amit kiegészített az Európa keresztény gyökereire vonatkozó emlékeztetéssel. (Prohászka valóban messzire ment, amikor e beszédében a fennálló kapitalizmust nemcsak bírálta, hanem teljesen elvetendőnek és új, a munkás és a tőkés „közösségére” épülő rendszerrel való felváltásának szükségességéről beszélt,¹²⁶ amelyben – kimondatlanul – az olasz korporatív rendszer egyes alapelemei mutatkoztak meg.) Elégtelennek minősítette továbbá a kereszténység állapotát, a papságét és a világi híveket egyaránt, főleg azt, ahogy az elkötelezett, hívő meggyőződés áthatotta az egyének világnézetét és otthonait. „Kurta tekintetű, lelketlen kereszténységről” beszélt, s persze nem akarta az igazán hívőket megbántani, de több ilyen férfit és nőt, hatékonyan működő keresztény, lakóhelyek, foglalkozási és életkori csoportok stb. szerint szerveződő hitbuzgalmi és társadalmi egyesületet akart látni a magyar társadalomban. Kitért a nemzeti eszme kérdésére is, megpróbálta összeegyeztetni a hazafias gondolatot a nemzetek fölött álló kereszténységgel, s azt sikerült kihozni belőle, hogy a középkor egyház–állam viszonyainak modernizálása a leginkább kívánatos, vagyis a keresztény nemzetekből összeálló, mintegy „krisztianizált” Népszövetség formájában. Elégedetten regisztrálta az európai nacionalizmusok erősödését, s úgy vélte, „a szupernacionális katolikus egyház bizonyára nem idegenkedik e törekvéstől, föltéve, hogy ez a szövetség az igazság alapján épül, s a nemzeti követelményeket kielégíti”. (Nem tért ki arra, hogy éppen ez utóbbi jelentette elképzelése – és általában a jobboldali radikalizmus – gyenge pontját, vagyis az egymással szemben álló nacionalizmusok együttműködésének megvalósíthatósága.) Hangoztatta a magyar nemzetfogalom keresztény gyökereit és jellegét, tagadta, hogy az valami világi vagy pogány dolog volna.

A laicizált kultúra elleni küzdelemben egészen gyakorlatias elemeket is nyíltan szóba hozott, például azt, hogy ő főpapi, illetve lelkipásztori kötelességeként értelmezte, hogy bizalmi embereivel ellenőriztesse, ki hogyan szavaz a választások alkalmával. (A kereszténység szociális programját olyan fontosnak tartotta, hogy megvalósítása érdekében úgy érezte, erre is fel van jogosítva.) Beszéde végén a keresztény-nemzeti ideológia melletti elkötelezettségét domborította ki, mondván: „A nacionalizmust is meg kell keresztelni. Ha Krisztus sírt Jeruzsálem felett, az ő könnye az én nemzeti és fajvédő felavatásom.”

Ez utóbbi gondolat azért csengett érdekesen, mert a Gömbös Gyula által vezetett fajvédő párt erőteljesen készült a választásokra, az, hogy Prohászka épp a kampány első szakaszát megelőzően egy ilyen nagy fórum előtt definiálta önmagát ismét fajvédőnek, nyilván kapóra jött számukra. Nem is hagyták kihasználatlanul, pár nappal később Gömbös miskolci kampányeseményén két epizódot nevezett meg, mint a fajvédőket erősítő eseményt: Sipőcz Jenő

budapesti főpolgármesterségét, és Prohászka nagygyűlési beszédét, amikor „bejelentette, hogy ő is fajvédő. Ez a kijelentés a fajvédő gondolatnak rendkívül sokat használt” – hangoztata büszkén a pártelnök.¹²⁷ Hozzátette azt is, hogy a „megszentelt fajvédelem” Prohászka által képviselt programjában a szociális kérdést is teljesen magukévá tették. (Tény mindenesetre, hogy Prohászka ennél nyíltabban nem állt Gömbös Gyulának a választásokon áttörésre, vagy legalábbis sikerre készülő fajvédő pártja mellé, s ez alighanem egyszerre volt a fajvédők valódi erejével számoló pontos politikai diagnózis, valamint azon igény megnyilvánulása, hogy a kereszténynemzeti tábor minden irányzata magáénak vallhassa őt, mint szellemi útmutatót.¹²⁸)

Másként vélekedett erről Rassay Károly az újpesti demokrata körben tartott beszédében, s azt tette szóvá, hogy utópia abban bízni, hogy az egyszerű munkás majd újra vallásos lesz, ha nő az életszínvonala, viszont nem részesítik az őt megillető jogokban.¹²⁹ Kijelentette, hogy „a tőke és a munka harmóniájához a szabadelvűség útja vezet és ennek végső állomása a demokrácia. [...] A társadalom nagy ellentéteit csak ez tudja kiegyenlíteni. Nem félek, ha a szabadelvűség és demokrácia frontján szakadékok is támadnak, mert mindennél inkább bízom e két gondolat erejében.” (Rassay beszédében kifogásolta még a nagygyűlés gyakran kirekesztő hangvételét is, és kijelentette, hogy nemcsak a zsidók, hanem a protestánsok irányában sem akar numerus clausust.¹³⁰)

Prohászka beszédének hatására jellemző, hogy abban sokan mások is megtalálhatták a dicsérni vagy épp kritizálni valót. A jobboldali sajtó nem fukarkodott a püspök magasztalásával, dicsérték például, hogy „a nacionalizmus új alapjait” fektette le,¹³¹ máshol „a magyar katolicizmus zengő szavú apostolának [...] sötétségbe behasító fáklya ragyogásként” ható szavait, a szociális feladatok egyház általi megoldását emelték ki, melynek nyomán „a magyar katolicizmus ráeszmélt nemzetmentő és történelmi hivatására”.¹³² Szintén az *Új Nemzedék* írta, hogy Prohászka beszéde számukra „a krisztusi szeretetnek kormányzati valósággá való átömlesztését” jelentette.¹³³ A *Magyarság* költői szárnyalású köszöntőt írt, például Prohászkanak „a mérhetlenség azúrját tükröző ékesszólását” dicsérte, a beszédről pedig azt állapította meg, hogy „a toll aranyfényű tintába kívánczik, amikor követni akarja Prohászka géniuszának gyönyörű és vakmerő röptét”.¹³⁴ Megszólaltak jóval tárgyilagosabb hangvételű kommentárok is, például annak kapcsán, hogy meg lehet-e a valóságban egyáltalán teremteni a tőke és a munka – Prohászka által kívánatosnak tartott – együttműködését, vagy annak elemzésével, hogy a vallástalanodás oka a kapitalizmusban keresendő.¹³⁵ A Prohászka által leginkább „megszólított” szociáldemokraták lapja kolumnás vezércikkben foglalkozott a nagygyűlésen elhangzott szónoklattal.¹³⁶ „Gyülölködő és szenvedélyes” beszédnek nevezte Prohászka szociáldemokráciával foglalkozó gondolatfüzérét, és összességében hiteltelennek minősítette a püspök kapitalizmus-

kritikáját, a proletariátus megmentésére pedig a katolicizmust teljesen alkalmatlannak, már csak a történelmi példák alapján is. „Itt mindenki tudja, aki lát és egészséges lélek lakozik benne, hogy a proletariátus megmentésére, a szenvedő Ember megváltására az Egyház elvesztette minden képességét. Tíz és egynéhány évszázad története a tanú rá, hogy mindenhol várhatjuk a megváltást, a jövőt, a reményt, a hitet: csak onnan nem, ahonnan ezt a legtöbbször hirdetik. Sötét századok koronatanúsága bizonyítja, hogy ahányszor az Ember ki akart szabadulni a dogmák, a tudatlanság és a nyomor börtönéből, mindannyiszor szembetalálta magát a nagy akadállyal, Róma materiális és szellemi hatalmával” – írta a lap. Liberális oldalon azt tették szóvá, hogy Prohászka vélekedésével ellentétben a „keresztény kurzus” nem csökkentette, hanem az erőltetett kereszténység inkább növelte a szkeptikusok, a spiritiszták, a turanisták és egyéb irányzatok iránti érdeklődést.¹³⁷ Kicsit kiforgatva, de gunyorosan jegyezte meg a cikkíró a végén: „Bizony, nem ment minden humortól Prohászka óhaja, hogy a keresztény és nemzeti irányzatot meg kellene keresztelni. De viszont, ha ez megtörténik, hol maradna akkor az egész irányzat?” *Az Újság* egyik publicistája a Prohászka-beszéd azon tételével vitatkozott, miszerint a kapitalizmus hozta volna a nyomort és a laicizálódást, mint írták, az volt korábban is, a papok és nemesek uralkodása idején.¹³⁸ „Érthetetlen, a szentéletű püspök miért rohamozza meg annyira a kapitalizmust, mely pillére minden egyháznak és a maga világnézetébe beleépítette a vallási gondolatot éppúgy, mint a nemzetit” – tette fel a kérdést, a választ pedig abban valószínűsítette, hogy „a püspök úr rajongó antiszemitizmusa zsidónak érzi a kapitalizmust, mert annyit hallott a zsidó tőkérről”. A lap egy másik eszmefuttatásában a vallásosság ugyanolyan megnyilvánulásának tekintette a Prohászka által megbélyegzett spiritizmust, mint a katolicizmust.¹³⁹ Ugyanígy vélekedtek a Prohászka-beszéd kapcsán a sajtóban megszólaló spiritiszták is, akik nem akarták, hogy csak az asztaltáncoltatással azonosítsák őket, valódi vallásosságnak, „szellembúvárlatnak” minősítették saját tevékenységüket, amit ugyanúgy ki lehet egészíteni a társadalom egészére hasznos szolgálatokkal (szegénygondozással stb.), mint a katolikus vallás esetében.¹⁴⁰ Prohászka spiritizmussal kapcsolatos felvetései mellé állt viszont az író, Herczeg Ferenc, aki leszögezte, hogy nem hisz az ilyesmiben, s – megerősítve a püspök diagnózisát – úgy vélte, hogy nagy társadalmi megrázkódtatások (mint amilyen a háború volt), vagy egyéni válsághelyzetek teszik fogékonnyá az embereket az effajta spiritualitás iránt, és azt is felvetette, hogy az érzékenyebb női lélek esetén ez a hajlam még inkább elmondható.¹⁴¹

A katolikus nagygyűlésre visszatérve, Prohászka számos kisebb rendezvényen is fellépett, kis túlzással azt mondhatjuk, úgy tűnik, mintha „mindenhol” ott lett volna. Még a rendezvény-sorozat előtt tartotta kongresszusát a Szociális Missziótársulat, amelynek zárszavában a szociális munka lényegét foglalta össze.¹⁴² „A törvényhozás magában még nem szociális munka,

mert a törvényeknek a szükségleteket kell fedniök” – mondta, és kiemelte, hogy a szociális igényeket kell felmérni és felébreszteni, az emberekkel foglalkozni, őket nevelni kell. A nagygyűlés zárónapján került sor a Farkas Edith vezette közösség kültagjainak fogadalomtételére, szintén Prohászka vezetésével; a püspök megjelent az ekkor rendezett egyházművészeti kiállítás megnyitásán (a megnyitó beszédet Klebelsberg Kuno tartotta, a püspöki kar minden tagja egyben védnöke is volt a tárlatnak), valamint a Katolikus Népszövetség gyűlésén is részt vett, itt beszédet nem tartott.¹⁴³ A nagygyűlés után 20-án Horthy Miklós látogatást tett a Szociális Missziótársulat új székházában, a kormányzó fogadásán értelemszerűen Prohászka is részt vett.¹⁴⁴ A Horthy-látogatás napján folytatta a Szociális Missziótársulat tagjai részére tartott konferencia-beszédeit is, ahol szintén a katolikus egyház nemzetek feletti jellegéről, és a katolikus szentek példájának követéséről beszélt.¹⁴⁵

Megtartotta szokásos őszi előadását a székesfehérvári Keresztény Nők Szövetségében,¹⁴⁶ amelyben mintegy folytatta az országos katolikus nagygyűlésen elmondott gondolatait a „szociális” szó jelentésével kapcsolatosan. Nemcsak annyi, hogy „társadalmi” – mondotta, és az alábbi definíciót adta: „érzés, érzék az egész társadalom jogos igényei, kívánságai, bajai iránt”. Történelmi távlatba helyezve a kérdést, úgy látta, hogy a modern korban jött el az ideje annak, hogy mindenki egészségével és jóllétével foglalkozni lehessen, a „köznek a baja az én bajom is”, és úgy vélte, a „régmúlt barbarizmusából” való felemelkedés bekövetkezett. Három szintet különített el az embertársaink megsegítésében: a karitás (egyéni jótékonyosság), szociális gondolat (a nélkülözők intézményes megsegítése), szociálpolitika (megfelelő jogszabályok alkotása). Fontosnak nevezte, hogy a Keresztény Nők Szövetsége tovább haladjon ezen az úton, elkötelezetten szolgálja a szegények és a nélkülözők ügyét, mint mondta, „a mi feladatunk a garázda élet által megrontott társadalom pusztító forrásait betömni”. A rendezvény végén Prohászka megköszönte Sréter Istvánnénak, a szövetséget addig irányító elnöknek a keresztény társadalmi erők összefogására irányuló munkáját, s a püspök tekintélyére alighanem jellemző, hogy az általa javasolt utódot egyhangúlag meg is választották.

Ezt követően került sor egy újabb, sokkal inkább közéleti témájú beszédére, az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga ferencvárosi szervezete meghívásának tett eleget, már nem első alkalommal.¹⁴⁷ A nagygyűlési beszédében is érintett nemzetfogalmat igyekezett pontosabban kibontani és definiálni. A magyaroknak „friss, tüzes és bátor nacionalizmusra” van szüksége – mutatott rá, mert szerinté csak ez vezethet el Nagy-Magyarország visszaállításához, de kiegészítette a különböző nemzetek egymás iránti megértésének és harmóniájának tézisével, amit szupernacionalizmusként definiált, és amelyben mindenki birtokolhatja az ő jogos tulajdonát, vagyis nemzeti önazonosságát és területét. A kettő közötti ellentmondás lehetőségével – úgy

tűnik – ezúttal sem foglalkozott, vagyis annak meghatározásával, hogy ki dönti el, mi egy nemzet jogos tulajdona. Egyértelmű, hogy Prohászka a Trianon előtti Magyarországot tekintette megvalósítandó célnak, s nem foglalkozott azzal, hogy a korábbi nemzetiségeknél hogyan lehetett volna elérni, hogy azt a magyarok jogos birtokaként, „harmonikus” együttélésnek tekintsék. A hallgatóság hazafias érzéseinek felkeltésére és erősítésére mindazonáltal bizonyára hatott ez a beszéde is.

Következő fontosabb közszereplése is a Keresztény Nők Szövetségéhez kapcsolódott, az egyesület ún. Magyar Estet szervezett Székesfehérváron, amelynek Prohászka *A magyar gondolat a társadalomban* címmel tartott szónoklata volt a fénypontja.¹⁴⁸ A világ, és benne a magyar világ is blázírsággal fertőzött – állapította meg, s a magyarság nagy küzdelmet folytat a magyar világba beszüremkedő „nemzetközi dekadens betétek” ellen. A Magyar Est jelentőségét abban jelölte meg, hogy erre a folyamatos küzdelemre felhívják a figyelmet. A háború előtt „dekadens, világpolgári” szellem uralkodott el a magyar lelkekben is, amikor Prohászka szerint a modernitás hívei szégyellték, hogy magyarok és lebecsülték a magyar kultúrát. Széchenyi és Eötvös József hazafiassághoz való ragaszkodását említette példaként, és új múlt-szemlélet meghonosítását szorgalmazta, miszerint nem szabad a régi Magyarországot „a nemzetiségek kalodájának” tekinteni, s általában a jelenben pozitívumoknak tartott dolgokat kell a múltban is felmutatni. Miközben jóleső érzésekkel nézte a magyar táncosok, énekesek, regösök produkcióit, az járt a fejében, hogy hogyan tudta időnként a „dekadens világpolgári szellem” megszállni és megrontani a magyarságot. Saját kérdésére a választ „az intellektuális műveltségben” jelölte meg, vagyis a valóságtól elrugaszkodott, attól elválasztó fogalmak előtérbe kerülésében. Olyan fogalmakra gondolt, mint emberiség, haladás, szabadság, testvériség – amelyekről elismerte, hogy „szép dolgok”, de szerinte gyakran helytelenül értelmezték, s ez vezetett a bajokhoz. Az emberiségért szerinte csak akkor volt értelme lelkesedni, ha az forró magyar hazaszeretettel párosult, s az egyenlőséget is Prohászka szerint csak úgy szabad értéknek tekinteni, ha közben az egyes emberek között tudunk különbséget tenni. Mint mondta, nehogy „az állampolgárság ideológiájába úgy bele lelkesüljünk, hogy azt tartsuk, Bethlen István is, Rothenstein Mór is állampolgár, következőleg a kettő egyenlő”. A valóságban meg kell tudni különböztetni őket – vallotta, és ezt nemcsak a zsidósággal való példával támasztotta alá, hanem az erős és a gyenge megkülönböztetésével is. Az állampolgári jogegyenlőség liberális alapelvét és az egyenjogúság gondolatát – finoman szólva sajátosan értelmező, alapjaiban sokkal inkább megkérdőjelező – eszmefuttatást a magyar föld és a magyar táj iránti ragaszkodás képeivel fűzte tovább. „Nekem Európa tiszteletreméltó, de jobban szeretem Magyarországot” – fogalmazott, s a hazaszeretetet a legdrágább emberi értéknek minősítette. „Nekünk semmiféle tudomány, intellektuális

műveltség ne imponáljon, ha elsikkasztja fajunk, nemzetünk s a hazai rög szeretetét” – adta ki a célkitűzést, és a haza szeretetét a szülők iránti szeretettel azonosította. A hazaszeretet helyes gyakorlásával kapcsolatban szenvedélyesen beszélt a magyar népdalokhoz, a magyar táncokhoz, sőt, a magyar sportsikerekhez való ragaszkodásról. Egy magyar színésznő amerikai sikerit nem tartotta olyan fontosnak, mint azt, hogy a székesfehérvári keresztény nőszövetség kulturális estjein „a magyar érzést” terjesztették, s úgy gondolta, a saját kultúránkhoz való ragaszkodással érhetjük csak el a külföldiek elismerését.

December közepén bevezető előadást tartott Dienes Valéria: *A nyolc boldogság* címmel színpadra állított misztérium-játékának bemutatója előtt, melyet a városmajori egyházközség vallásos estjének keretében mutattak be.¹⁴⁹ Prohászka alapvetően a bibliai történetet felidéző vallásos beszédet tartott, de azért kitért arra, hogy az európai keresztény kultúra legértékesebb darabjának a Szentírást, s annak „etikai legszebb kinyilatkoztatását, a hegyi beszédet tartotta”, miközben sajnálkozott azon, hogy Európában többre becsülik ennél Shakespeare-t, de Tolsztojt is. (Mint mondta, szerinte nem tudtak világos, pozitív példát mutatni az európai embereknek, ellentétben az evangéliummal.)

Ezt követően Komáromba indult, december 14–16. között itt tartott lelkigyakorlatokat.¹⁵⁰ A vidéki helyszínen tartott lelkigyakorlat-sorozat műfaját Prohászka fontosnak tarthatta élete utolsó szakaszában, 1925-ben (IV.6. alfejezet) három ilyen is szerveztek, 1927 első hónapjaiban is ugyanennyit (IV.8. alfejezet), 1926-ban csak a komáromit, azt is az év végén – ebben az év folyamán vissza-visszatérő betegeskedését gyaníthatjuk. Napi két prédikációja mellett gyóntatott, betegeket látogatott, fogadta a város egyházi és világi előkelőségeit, illetve részt vett egy érdekes látogatáson Fiedler János gyárában, a modern technológiájú üzem nagy hatással volt rá,¹⁵¹ de közéleti témájú külön beszédre itt nem került sor. (Az érdemel még említést, hogy külön meglátogatta Antal Géza református püspököt.¹⁵²)

Prohászka korábban bekapcsolódott a Joseph Eberle osztrák katolikus közíró által szerkesztett, 1925 őszen új évfolyammal indult folyóirata munkájába. (Ld. IV.6. alfejezet.) 1926 végén két részben megjelent eszmefuttatása lényegében a katolikus nagygyűlésen elmondott beszédének németre fordított és cikkek formált változata.¹⁵³ Az első azt a szövegrészt foglalta össze, amelyben a püspök a kapitalizmus természetéről fejtette ki a nézeteit, megállapította, hogy a szociáldemokrácia egyházellenességének gyökere valójában a proletariátus nyomorában keresendő, s a katolikusoknak a társadalmi igazságtalanság anarchikus formái ellen kell felvenniük a küzdelmet. A második részben pedig a különböző vallásos ideológiák és az „igazi” kereszténység kapcsolatára vonatkozó gondolatok fordítása, illetve kisebb átdolgozása volt olvasható. Például az, hogy idegen szellemiségek igenis léteznek, azok az ördögtől valók. Krisztus

csodatételeit (például a kenyérszaporítás történetét) meg kell különböztetni a spiritiszták szé-
 ánszain, a „szektás” közösségekben történt gyógyulásoktól, levitációtól és hasonlóktól, ame-
 lyek az „ellenőrizhetetlen manipulációk” termékei. A külföldi katolikus olvasóknak is felkelt-
 hette a figyelmét, hogy az indifferentizmus veszélyét a társadalmat eluraló kétkedés motívumá-
 ból vezette le, mely az intellektuális értékek iránti igények csökkenéséhez fog vezetni, mellyel
 szemben a „beteg lelkeket gyógyító” egyházas vallásosság erősítését szorgalmazta.

1926-ban egyik karácsonyi vezércikkének középpontjába az emberiség lenyűgöző techno-
 lógiai fejlődésének alapgondolatát állította.¹⁵⁴ Az orvostudomány, a technológia fejlődése érez-
 hetően lenyűgözte a püspököt, azonban mindezt érzelmes fohász keretében állította szembe a
 krisztusi megváltás ember számára ki nem eszközölhető vívmányaival: „Uram, mi tudunk vas-
 sal, villámmal s bacilussal bánni s azokkal elbánni, de új embert teremteni nem tudunk. Tudunk
 gyógyítani, azaz, hogy tudjuk a természetet a maga titokzatos rekonstrukciós munkájában se-
 gíteni, tudunk tanítani, értelmet felvilágosítani, tudjuk a villamos hullámokat felfogni, s rádión
 távoli operákat hallgatni, s ki tudja, mit fogunk még tudni, de az emberiséget megváltani s
 megszentelni s a lelkükbe napsugárt, békét és harmóniát teremteni nem tudunk!” Az óriási tech-
 nikai fejlődés képeit hosszan részletezte. („A huszadik század büszke lehet az ő fiaira. A csodák
 korszakát éljük. Csodákat vált valóra az ember, melyek nap-nap után óriási léptekkel viszik
 előbbre a világot, s melyek új irányt szabnak az emberiség életének. A legmerészebb álmok
 valósulnak meg. A tudomány és a technika ledöntötte a lehetetlenség korlátjait, és úrrá lett a
 négy őselem: a föld, a tűz, a víz s a levegő fölött.”) Úgy látta, minden nap egy megvalósult
 Verne-regény, különösen a repülés csodája nyűgözte le. Az imponáló technikai fejlődés ugyan-
 akkor – vélekedett – az emberiség szellemi, erkölcsi állapotának stagnálásával, illetve romlásá-
 val párosult. („Valósággal ijesztő az az erkölcsi romlás, s borzalmas az a sötétség, amely a népek
 erkölcsi és szociális visszamaradottságából, majd meg hanyatlásából árad felénk.”) Az emberi
 élet minőségét alapvetően megváltoztató találmányokat Prohászka figyelmeztetésnek tekintette
 arra, hogy mindez eltereli az emberek figyelmét a valódi értékekről, melyek helyzetét kataszt-
 rofálisnak látta, a valódi haladást az Istenhitből fakadó változásokként értelmezte: „A szenvedé-
 délyek nevetlensége, a bűnök posványa, a kultúrmáz alatt rejlő állatiasság teljesen meggyőző-
 nek minket arról, hogy az embert nem az ész váltja meg, s hogy az akaratnak, a lelki embernek
 nem elég a belátás, hanem más erőforrásokra van szükségük.” „Nem azok a nagy idők, ame-
 lyekben nagy gépek teremnek, [...] nagy idők azok, amelyekben nagy emberek teremnek” –
 foglalta össze konklúzióját, s ezért saját korát felemás, kétarcú időszakként definiálta. (Az ért-
 elem, a tudás emelkedő, a lelki, erkölcsi tényezők süllyedő állapotát diagnosztizálta.)

Prohászka Ottokár Szent Ferencről 1926-ban

1926 októberében volt 700. évfordulója Assisi Szent Ferenc halálának, ami a katolikus egyházban megemlékezések sorozatához vezetett, és Prohászka is igyekezett kivenni a részét az általa is nagyra értékelt szent életművének méltatásából. Bár vonatkozó megnyilatkozásai túlnyomó többségükben a vallásos hit oldaláról közelítettek,¹⁵⁵ a püspök élt a rá jellemző aktualizálás lehetőségeivel is. Már korábban is tett olyan nyilatkozatot, miszerint Szent Ferenc olyan volt a világnak, mint a vesztébe rohanó szekeret kordában tartó eszköz.¹⁵⁶

Nagy beszédet tartott a székesfehérvári ferences templomban, ahol megemlékezett a bodajki zarándoklaton részt vett mintegy háromezer hívőről, megnyugtatta őket, hogy így ugyanabban a pápai áldásban részesültek, mint azok, akik Rómába zarándokoltak.¹⁵⁷ Beszéde középpontjába a szegénység helyes megítélését és aktuális üzenetét állította, mint mondta, a modern ember nem akkor követi helyesen Szent Ferenc példáját, ha lakását otthagyva valami szegényes vityillóba költözik és kámzsát hord, hanem akkor, ha megéli „az igazi, egyszerű, igénytelen krisztusi keresztény életet, az élet örömeinek helyes élvezését, a szent, lelkes, boldog szeretetet.” Hosszabban részletezte mindezt egy októberben megjelent cikkében, illetve a Szent István Akadémián tartott előadásában.¹⁵⁸ Előbbiben Szent Ferencet „a katolikus lélek egyik őseredeti s semmihez sem hasonlítható kibuggyanásának” nevezte, és felhívta a figyelmet arra, hogy a nagy szent látta saját korának igazságtalanságát, az alsóbb néprétegek lázadásra bujtogató nyomorát, és evangéliumi lelkülettől vezérelve kínált krisztusi megoldást. Beszédében szintén a korszellem által mutatott rossz példák közötti krisztusi útkeresést látta Prohászka, és többek között arról beszélt, hogy a nyomorból az egyház ellen lázadó eretnekmozgalmak keletkeztek, míg Szent Ferenc az egyházhoz való ragaszkodást választotta. „Szent Ferenc oly szegény, mint Krisztus s azért szegény, amiért Krisztus. Krisztus nem szociálreformer, Szent Ferenc sem. Krisztus nem a rabszolgák s helóták miatt, nem osztályok szegénysége miatt lett szegény, hanem világfölny miatt s lélekfölny végett” – fejtegette, kiemelve, hogy sem Jézusnak, sem Szent Ferencnek nem volt „szociális programja”, hanem megmutatták a valódi, hitbeli értékeket, amelyeknek alá kell rendelni a világi javakat és hatalmi tényezőket, „ennek az igazságnak nyomósítására s ennek a lelkületnek a fölnevelésére”. A saját koráig ható üzenetet pedig Prohászka úgy összegezte, hogy minden társadalmi kérdést csak az evangéliumon keresztül lehet és kell megközelíteni.

1926 végén, 1927 elején került a könyvesboltokba az a Szent Ferencről szóló kötet, mely Prohászkanak is tartalmazta egy írását.¹⁵⁹ Ebben konkrétabb párhuzamot vont a 13. és a 20. század között, mondván, Szent Ferenc is megértette kora „kiáltó szavát, vajúadását, szociális elkeseredettségét, a tömegek eretnek elzárkózottságát”, s ő „a sok panasza, gyűlöletre,

lázongásra nemcsak visszakiáltott, hanem visszaénekelt”, éneke pedig belső áhítatból, imádságos lélekből fakadt. Szent Ferenc fellépését egyenesen az új pünkösöd eljövételével azonosította, mert valósággal a mennyországot hozta le a földre. Prohászka egyébként a ferenci áhítatnak három vonását elemezte: a nagy kincses tudatot (melyet eredetileg az evangélium hozott, de az elvilágiasodott egyház és a világ anyagiak utáni vágyakozása elfojtotta), a szent kereszt tisztelét, kitüzesedését, valamint a szent örömet és énekes lelkületet.

Kisebb, egyéb és vétlen közszereplések 1926 utolsó hónapjaiban

Bármilyen különös, az egyéb, illetve a vétlen kategóriába kell sorolnunk Prohászkanak az 1926. decemberében tartott parlamenti választásokkal kapcsolatos szerepvállalását, ugyanis szinte alig beszélhetünk ilyesmiről, konkrétan került a vonatkozó megnyilatkozást, a katolikus nagygyűlésen elmondott beszédének fajvédőkre való kitételeit is leginkább Gömbös Gyula és hívei értékelték megerősítésnek. Prohászka nyíltan nem foglalt állást, ugyanakkor nem volt kérdéses, hogy a párton kívülként induló, erőteljesen legitimista, de kormánytámogató gróf Károlyi Józsefet tartotta Székesfehérváron a legalkalmasabb jelöltnek.¹⁶⁰ Az 1926-os választásokon egyébként a pápai nuncius még a korábbinál is nagyobb nyomást próbált helyezni a püspöki karra, hogy ne engedjék, illetve korlátozzák a katolikus papság politikai tevékenységét.¹⁶¹ Prohászka nem gördített akadályt papjai politikai szerepvállalása elé, sőt, a kormányon kívüli keresztényszocialista tábor erősítő Griger Miklós sóskúti plébánosnak is engedélyezte (kevesebb vonakodással, mint 1922-ben), hogy képviselőjelöltként lépjen fel.¹⁶² Demonstratív lépés volt, hogy a püspök (a „megyebeli összes keresztény, nemzeti és keresztényszociális mozgalmak vezére”) elsőnek írta alá Károlyi József ajánlási ívét,¹⁶³ viszont egyetlen kampányeseményen sem vett részt, pedig püspöki székhelyén is volt ilyenből bőven, s mivel nyílt szavazású választókerületben élt, az sem maradhatott titok, hogy maga is a nagy fölényrel győztes Károlyira adta le a szavazatát.¹⁶⁴ Bár a nyilvánosság előtt Prohászka inkább érdektelenségével keltett feltűnést, azért papjait igyekezett útmutatással ellátni, a lovasberényi körzetben például a kormánypárt támogatását ajánlotta a hozzá forduló plébánosnak: „Karolja fel ügyét, mert ha nem fognak össze, a rosszabb fog győzni” – írta.¹⁶⁵ Mindez annak fényében érdekes, hogy Bethlen István miniszterelnök, illetve az Egységes Párt igyekezett nagyon odafigyelni arra, hogy a választások során jelöltjeik megfelelő egyházi támogatást kapjanak,¹⁶⁶ és Bethlen nem csinált különösebb titkot abból sem, hogy az erős, nyomasztó többségű kormánypárti frakció létrehozását, a szélsőjobboldali ellenzék marginalizálását az általa kívánatosnak tartott irányú konszolidáció alapfeltételének tekinti.¹⁶⁷

A helyi közélet szempontjából érdekes, hogy 1926. december 16-án iktatták be hivatalába ünnepélyes keretek között Fejér vármegye új főispánját, Széchényi Viktort. Prohászka részvételéről nincs konkrét adat, bár jó viszonyban volt a gróffal, ekkor talán nem kívánt előtérbe kerülni, illetve ekkor komáromi lelkigyakorlatai miatt akadályoztatására is hivatkozhatott.¹⁶⁸

Kisebbségi közszereplései elsősorban egyházi rendezvényeken való szerepvállalásaihoz kötődtek. Szeptember elején részt vett a római Germanico-Hungaricum volt növendékeinek székesfehérvári találkozóján (Rott Nándor veszprémi püspökkel együtt),¹⁶⁹ a rákövetkező héten az ő vezetésével avatták fel a bodajki kálvária megújult stációit,¹⁷⁰ de hasonló szerepet játszott a Szent Gellért Egyesület diósdai zárándoklatán is szeptember 12-én.¹⁷¹ Novemberben felszentelte a Jézus Szíve templomot, ekkori beszédében azt emelte ki, hogy sok szent hely veszi körül az embert (otthon, ház, család, munkahely), de a legszentebb a templom, és – egy akkor történt gyilkossági ügy kapcsán – megrendülve beszélt az emberi élet értelméről.¹⁷² Később részt vett még egy másik alapkövetelési ünnepségen is (szeptemberben már volt egy, az árvaházé, ld. erről fentebb), a székesfehérvári Ferenc József nevelőintézet keretei között egy új, polgári leányiskola indítását határozták el, melyet a Klebelsberg Kuno vezette kultusztárcán keresztül a kormány jelentős összeggel támogatott.¹⁷³ Nem véletlenül hangsúlyosan mondott köszönetet Prohászka a beszédében Klebelsbergnek, továbbá arról beszélt, hogy az intézmény helyén régen mocsár volt, ezután „tisztá vizű forrás” lesz, s nemcsak pénzösszeget kaptak, hanem „lelket, szellemet, szívet, áldást, hogy ez a föld itt szent föld legyen”, s kifejezte vágyát, hogy mire az ifjabbok nagyszülők lesznek, lehessenek újra a történelmi Nagy-Magyarország lakói.

Néhány hónappal a halála előtt Prohászka bevezető sorokat írt a radikális jobboldal ekkor még kevésbé ismert figurája, Böszörmény Zoltán: *A gályá prédikátora* c. verseskötete elé. Az ekkor íróként, újságíróként érvényesülni próbáló Böszörmény (később az 1930-as években az általa alapított ún. „kaszáskeresztes” párt vezetője) az 1920-as évek közepén búskomor hangulatú, ugyanakkor erőteljes hazafias érzelmekről árulkodó verseket írt, ez ragadta meg – előszavának tanúsága szerint – Prohászka figyelmét is.¹⁷⁴ A kortárs kritikák is erre a lemondó, peszsimizmust árasztó hatásra figyeltek fel,¹⁷⁵ s míg Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád vagy Móra Ferenc inkább semleges távolságtartással minősítették Böszörmény költészetét,¹⁷⁶ Prohászka kifejezetten pozitívan méltatta. A versek színvonalának utólagos megítéléséről véleményem szerint az is sokat elmond, hogy nem véletlenül került Böszörmény egyik költeménye a dilettáns magyar költők antológiájába, az „Ady uszályába ragadt”, azt sikertelenül utánózni próbáló epigonok egyikeként.¹⁷⁷ Szépirodalmi ajánlásnak tekinthető még, hogy Schmidt Attila: *A lőcsei fehér asszony várkastélya és más egyebek* c. akkor megjelent novelláskötete kapcsán elismerő és támogató levelének gondolatai megjelentek a sajtóban.¹⁷⁸ Magánleveleiben ebben az

időszakban is igyekezett reflektálni az irodalmi és művészeti élet számára fontos alkotóinak, például Reményik Sándornak.¹⁷⁹

Két olyan karácsonyi vallásos elmélkedést is írt, melyek a gyermeki lélekhez kapcsolódva fejtegették az ünnep értelmét,¹⁸⁰ melyekben a béke és szeretet üzenetét hordozó karácsonyfa, illetve az inkább melegítő, mint világító gyertyák szimbólumairól írt. A hívő állapotot a gyermekséghez hasonlította, hiszen kicsi korában az embernek nincs semmije, de Isten gazdaggá teszi: „Az igazi újság, s az igazi kikezdés nálunk, embereknél az, ha gyermekké leszünk, s ha fölfrissült életerővel indulunk a krisztusi tökéletességnek s formáinak bennünk való kialakítására.” Az evangélium lényege, hogy Krisztus emberré lett, az embereknek pedig „istenülniük” kell – vélekedett. Továbbá, húsvéthoz hasonlóan, karácsonykor is megtisztelte a Hangya szövetkezet lapját egy mezőgazdasággal kapcsolatos írásával.¹⁸¹

Püspöktársai egyébként gyakran felkeresték a többször betegeskedő püspököt, például Zichy Gyula kalocsai érsek,¹⁸² vagy Mikes János szombathelyi püspök. Utóbbinak ezt levélben is megköszönte, ami azért érdekes, mert Mikessel komoly feszültség alakult ki közöttük annak kapcsán, hogy utóbbi megtiltotta egyházmegyéje területén a Szociális Missziótársulat tevékenységét.¹⁸³ Prohászka – kissé sértett hangú – levelében pedig arról is igyekezett biztosítani püspöktársát, hogy a missziótársulat tagjai „nem politizálnak”. Úgy tűnik, sikerült elsimítani a feszültséget, mert következő levelében Prohászka sokkal békülékenyebb stílusban, köszönetnyilvánítással írt, még személyes ügyben segítséget is kért.¹⁸⁴

Októberben is betegeskedett, október 24-én – hosszas kérlelés ellenére sem – vállalta a keresztényszocialista vasutas szakszervezet (VOGE) országos zászlószentelési ünnepén való részvételt, egészségi állapotára hivatkozott.¹⁸⁵ Nem tudott eleget tenni a salgótarjáni Katolikus Kör meghívásának sem november 21-én.¹⁸⁶

Szeptemberben felkereste a súlyos állapotba került, általa mindig tisztelt Jászai Mari színésznőt, aki rajta kívül keveseket fogadott (például Bajor Gizi színésznőt, Hegedűs Lóránt volt pénzügyminiszter-közigazdászt), és nem vett igénybe élete utolsó szakaszában orvosi segítséget.¹⁸⁷ Prohászka adta fel a haldoklónak az utolsó kenetet, közreműködéséért az elhunyt színésznő rokonai köszönetet is mondtak.¹⁸⁸

Nevezetesebb megnyilvánulása volt még, hogy püspöki körlevélben tiltotta meg a gyermekekre nézve nagyon károsnak ítélt iskolai táncmulatságokat.¹⁸⁹

Prohászka különös érdeklődéssel fordult a modern technika vívmánya, a rádió felé (ld. erről IV.8. alfejezet), épp ezért érdekes, hogy több lap rádióműsor rovatában megjelent, miszerint az október 4-i adásban az ő előadása hangzott el Pázmány Péterről,¹⁹⁰ azonban valószínűleg

egy téves információ hullámszórt végig a sajtón, mert a hivatalos rádióújságban nem Prohászka (hanem a piarista Balanyi György) neve szerepelt rádiós előadóként.¹⁹¹

Több védnökséget is elvállalt ekkoriban is (Baross-telepi Polgári Kör templomépítést pártoló szeptember 5-i hangversenye, Budafoki Keresztény Ifjak Egyesületének házszentelési ünnepe november 14-én, később az egyik ferencvárosi egyházközség templomépítő bizottsága¹⁹²), illetve a Turul radikális diákszervezet tiszteletbeli dominusszá kívánta avatni november 20-i rendezvényén, de Prohászka nem tudott személyesen megjelenni a kitüntetés átvételére, Nemes Antal c. püspök ment el a képviselőjében. A numerus clausus melletti kiállást demonstráló diákgyűlés ugyanilyen kitüntetésben részesítette Ravasz László református és Raffay Sándor evangélikus püspököket.¹⁹³ A Turul mellett az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga országos közgyűlése is külön köszöntését tolmácsolta Prohászkának (valamint Tormay Cecile-nek), elsősorban a „destruktív sajtó” elleni küzdelem kontextusába ágyazva.¹⁹⁴ Ekkor is cikkeztek Prohászka körül, példaként említhetők egy, az antiszemitizmust csupán a megtámadott keresztény-nemzeti magyarság jogos önvédelmi reflexiójaként tálaló (s az értelmezésben Prohászkára, mint forrásra hivatkozó) publicisztikát.¹⁹⁵

IV.8. 1927

Prohászka élete utolsó hónapjait ismét megélénkült közéleti tevékenység jellemezte, közszereplései a korábbi időszakhoz képest gyakoribbá váltak, az 1920-as évek elejére emlékeztettek.¹

Újságcikkek, egyéb írások 1927 elején

Egy év eleji vallásos elmélkedésében Krisztust a világi királyokkal hasonlította össze.² Szellemes felütésben vont párhuzamot a bibliai jelenet és saját kora magyarsága között, mondván, a zsidók azt kiáltották, hogy nincs királyuk, hanem császáruk van, a magyarok pedig azt mondták sokáig: „Nincs császáruk, hanem csak királyunk, de akivel szemben az a bajunk, hogy ritkán érez velünk.” A keresztény hívőnek tudnia kell, hogy van királya – szögezte le, „kit nem választás s koronázás, nem alkotmány, vagy népakarat tett azzá”. (Egyúttal elhatárolva vallásos elmélkedése tárgyát valamennyi evilági állami berendezkedéstől.) Krisztus ugyanakkor nem zsarnok, hanem szeretettel uralkodik, viszont uralmát az egyénnek magának kell elismernie. E ponton visszatért az említett cikkében vázolt gondolatmenetre (ez úgy látszik, nagyon foglalkoztatta ekkoriban): „Ezt úgy értem, hogy minél jobban is föl akarom használni értelmemet, s akarok kutatni és látni, akarok tudományt s műveltséget, s örülök a haladásnak s fejlődésnek, de örülök annak is, hogy ezt az én kis lámpásomat a lét éjszakájában, s a végeesség korlátjánál meglóbalhatom.” Kívánta, hogy az egyén maga akarjon korlátokat felállítani önmaga számára, saját felismerése legyen az isteni uralkodás előtti hódolat, mert ez a valódi érdeke, a szépség és a szentség valódi forrása.

A katolikus szentek tiszteletével is sokat foglalkozott. A középkor vallásos eszményeit ideálisnak tekintő cikkében³ például úgy vélte, az Isten iránti önfeláldozás még az Árpád-házi magyar királyi családba is utat talált. Elsősorban Árpád-házi Boldog Margit példáját említette, aki még a legnagyobb világi gazdagságról, királyi pompáról is lemondott: „Ez Magyarország Margaritája, vagyis gyöngye. Kifejlik, virágzik, s elhervad. De fiatal élete mégsem vész el, sőt a fiatalság emlékében örökös, örök-tavaszban áll, arca bájaiból az örök szépség vonásait nyolc század el nem törölte. Szelleme erő, szinte erőszak, de csak a szeretet erőszaka. Iránya meredek, az örökkévalóság sarkcsillaga felé tart. Életet nem becsült, hírt nem keresett, tenni, alkotni nem kívánt. Rejtőzött, s élete mégis tett, kihatás, áldás, dicsőség egyben.”⁴

A *Schönere Zukunft*ban megkezdett sorozatát is folytatta, 1927 január végén megjelent tanulmányában a keresztény apostolkodás kérdésével foglalkozott, szintén érintve korabeli társadalmi, illetve közéleti kérdéseket.⁵ Hermann Bahr osztrák íróra és kritikusra hivatkozva fejtegette, hogy terjed az elvallástalanodás (laicizmus), a vallási értékek egyre inkább kiszorulnak az emberek gondolkodásából, egyre kevésbé határozzák meg erkölcsi értékeiket,

magatartásukat. A püspök úgy vélte, a kereszténység missziójához már nem elegendő, ha csak papok képviselik a keresztény értékeket és magatartást, olyan világi hívőknek kell segíteni a munkájukat, akik elkötelezettek, „lángoló hitükkel” ösztönzik vallásos életre a környezetüket. Ezáltal ingatható meg a közöny, és bizonytalaníthatók el a hitetlenek. Prohászka úgy vélte, saját korában főleg a nagyvárosok szellemi légkörében van szükség ilyen „laikus apostolokra”, akik bár vannak, de kevesen. A kereszténység társadalmi missziójában kiemelte a vallásos egyesületek, kongregációk szerepét, méltatta az erősödő cserkészmozgalom, keresztény diákszervezetek tevékenységét. (Példaként egy magyarországi város – nyilvánvalóan Székesfehérvár – férfi kongregációjának sikereit hozta fel.⁶) Az emberiség számára egyedül a kereszténységet tekintette elfogadható, a társadalmat boldogító szellemi irányzatnak, a többi ideológiát nevében hasznos, valójában azonban káros jelenségnek tekintette saját hitével való összevetésben: „Bonaparte száz évvel ezelőtt a világot franciává akarta tenni – a szabadság nevében, az egyesült szovjetköztársaságok a mai világot szeretnék bolsevizálni – a testvériség nevében, de a katolikusok azt szeretnék, hogy a világ keresztény, szabad és művelt, és legalább valamivel boldogabb legyen a legrégebbi jog, Krisztus királyi címének nevében.”

Ebben az időszakban ünnepelte 60. évfolyamának megjelenését a katolikus tanítók folyóirata, melynek ünnepi számában Prohászka is írt köszöntőt.⁷ Prohászka az évfordulót ahhoz a magaslati ponthoz hasonlította, melyről jól be lehet látni a tájat, a magyar tanítók helyzetének megpróbáltatásokkal teli múltját, de észre lehet venni „a haladásra való készséget s a több s jobb munkateljesítés utáni vágyat is”. A hazai iskolaügyet általános történelmi helyzetképbe állítva így fogalmazott: „Mert hiszen mi magunk megtapasztaltuk ez idő alatt a magyar nemzet küzdelmeit s fásultságát, majd erőszakos elnyomatását s a kommün utáni újraéledését, láttuk a magyar nemzet demoralizálódását s porbasújtását, hogy azután tanúi legyünk lassú felemelkedésének is. Nekünk az Úr Jézus fekete s véres képekben nyújtotta az elvek illusztrációit.” A kommunizmus elveinek gyakorlatba való átültetési kísérlete a püspök számára két fontos tanulságot jelentett: Egyrészt azt, hogy a bármily szépen megfogalmazott eszméket csak a megvalósítás minősége hitelesítheti, továbbá „ha a megvalósítást nem az elvektől, hanem a cselekvő egyéniségektől várjuk s e megvalósítást kötelességükké tesszük”. Elítélte az emberiség korábbi szépen hangzó eszményeit, a „szabadság, egyenlőség, testvériség” híveit, később a munkásmozgalom (kimondatlanul: marxista) eszméinek hirdetőit, mert elhitették az emberekkel, hogy ez hozza el a határtalan boldogulást, aztán pedig kiderült, hogy „nem elég az eszmények állócsillagos szférája, hanem izzó energiák napja kell közénk és fölénk és belénk, melytől az akció, a tett, a cselekvés kiindul. A cselekvés által testesül meg azután az eszmény; általa lesz a miénk.” Márpedig – folytatta – a szépségben testet öltő eszményt a cselekvésben kifejeződő

„életnek kell fölszívnia, különben semmit sem ér”. Ez pedig véleménye szerint csak a kereszténységből vezethető le, minden más ideológia, „modern akciósürgetés” erre alkalmatlan. A másik évfordulós tanulság, amelyet Prohászka a tanítóknak üzent, hogy a nevelésben az irracionális elemre legalább olyan súlyt kell fektetni, mint a racionálisra. Vagyis a tanítóknak nem csupán ismeretátadásra kell törekedniük, hanem a természetfeletti eszményeket is közvetíteniük kell tanítványaiknak. (Definíciójában az irracionális elemekhez tartoznak: az akarat, az érzés, a kedély, a vér, az egyéniség, a miliő, a szokások, a társadalmi állapotok, utóbbiakhoz pedig: az értelem, a fogalmak, az ítéletek, a tudás és az emlékezés. A felosztás azért érdekes, mert azonos jellegűnek minősítette például az akaratot, az érzelmeket az egyént körülvevő társadalmi viszonyokkal, a „vérrel”, vagyis nyilvánvalóan a származás, nemzeti hovatartozás kérdésével, az ítéletalkotást – feltehetően „következtetés” értelemben – azonban inkább a racionalitások közé számította.) Veszélyesnek minősítette kora közvéleményének az ész fontosságáról kialakult „megbabonázottságát”, amelynek okát a rossz elméleti megközelítésben és korlátozottságban jelölte meg. Az elméleteket a realitásokhoz, a valósághoz kell szabni – hangsúlyozta, hozzátéve, hogy a kiindulópontnak a kereszténységet kell tekinteni, amely megbecsüli a tudást, az ismereteket, „de irányzata inkább az, hogy az élet súlypontját az akaratba s az élet kivirágzását a szeretetbe helyezi”. Ennek felismerését és alkalmazását kívánta kora tanítóinak azokkal az erőlködőkkel szemben, akik e felismerésre csak „vargabetűkön” és szenvedéseken át jutnak el.

Prohászka a felsőházban

Már az 1922-es ciklus elején megfogalmazódott a rendszer stabilizációja szempontjából a két-kamarás törvényhozás bevezetése,⁸ az 1926. évi 22. tc. vissza is állította az országgyűlés felsőházát, amely tisztségénél fogva minden római katolikus püspöknek is helyet biztosított a törvényhozásban. Ismerve Prohászka korábbi, törvényhozásban tanúsított aktív politikai szerepvállalását, feltételezhető, hogy Prohászka élénken érdeklődött a számára megnyíló új közszereplési lehetőség iránt, ebben azonban halála megakadályozta.

A sajtó nagy képes beszámolókat is közölt az 1918 után újra ülésező felsőház tagjairól,⁹ az összesen 244 képviselő egy része a delegáló testület, intézmény, hatóság választása útján nyerhette el a pozíciót. Így például a Magyar Tudományos Akadémia három tagot delegálhatott, akiket a tudós testület január 3-án választott meg, az ülésen Prohászka is jelen volt.¹⁰ A püspök nem került a választható tagok közé, hiszen azok közé tartozott, akik „hivatali állásuk vagy társadalmi rangjuk” folytán már rendelkeztek felsőházi mandátummal. A felsőházi tagok megválasztása kapcsán Fejér vármegyében is szerepelt, a helyi Törvényhatósági Bizottság január

11-én választotta meg a felsőházba delegált két küldöttét (Nagy Pált és Jankovich Bélát), a választásban közreműködő öttagú bizottság vezetője Prohászka volt.¹¹

A felsőház január 28-i alakuló ülésén megjelent, azok között emlegették, akiknek a jelenléte fokozta az esemény ünnepélyességét.¹² Ekkori közszereplése inkább a sajtóban megjelent tudósítások hangsúlyai miatt érdekesek. Egyik lap arról számolt be, hogy a folyosón Prohászka Herczeg Ferenc íróval, Lyka Károly festőművésszel és Hubay Jenő zeneszerzővel alkotott egy beszélgető csoportot,¹³ más alkalommal pedig valóságos tömörülés alakult ki körülötte (ott voltak Rott Nándor veszprémi, illetve Glattfelder Gyula csanádi püspökök), és Prohászka feltűnő szívéllyességgel köszöntötte Ravasz László református püspököt.¹⁴ Apró adaléka lehet ez Prohászka és Ravasz egyébként is szoros együttműködésének, közéleti kérdésekben való együttműködésüknek. Nem sokkal később megválasztották Prohászkát a felsőház közoktatásügyi bizottsága tagjának,¹⁵ értelemszerűen ebben már nem tudott részt venni.

Beszédek Székesfehérváron, január

Prohászka ekkoriban különösen gyakran szerepelt társadalmi és kulturális egyesületek szónonakaként, ahol rendszerint az aktuális politikai kérdéseket érintve fejtegette az általa értelmezett „keresztény” közéleti álláspontot. A helyi Iparoskör felkérésére is vállalt ilyen szerepet, amely éppen ekkor indított minden második vasárnapra szervezett ismeretterjesztő előadássorozatot. Ennek első előadója volt Prohászka, akit Szentes János elnök mellett a nagyszámú közönség lelkes figyelemmel követett.¹⁶

Saját szerepkörét a püspök már beszéde elején leszögezte, mondván azért vállalta az előadást, hogy közreműködjön „azoknak a társadalmi kapcsolatoknak a megerősítésében és annak a társadalmi rétegnek emelkedésében és felsegélyezésében, amelyet ma az iparosság mutat”. Reális, objektív elemzést ígért hallgatóinak figyelemfelkeltő bevezetésében, és feltűnően optimistán ítélte meg a magyar ipar felvirágzásának lehetőségeit. Az nem meglepő, hogy a város keresztény kisvállalkozóinak körében erőteljesen biztatott kitartásra, jó reménységre a jövő lehetőségeit illetően, az azonban igen, hogy összességében mégsem nagyon tudta alátámasztani ezt az optimizmust. „A mai gazdasági depresszió után okvetlen jön egy korszak, amelynek egét nem a sötét gondok felhői takarják, hanem amikor a biztató hajnal sugarai festik rózsaszínűre jövőnket” – szögezte le, majd beszédének gondolatmenetét az emberi munka folyamatos fejlődésének, újabb és újabb emelkedésének tézisére alapozta. Próbálta elhárítani a modernizáció, a nagyipari gépesítés miatt a kisiparosok körében egyre jobban elharapózó aggodalmakat. Próbálta mindezt azzal enyhíteni, hogy a gépek elterjedésétől való félelmet réginek minősítette, „amikor a munka és a tőke, a munkás és a gyáros nyílt harcban álltak egymással”. „Ez átmeneti

zsörtölődés” – szögezte le, és azt próbálta sulykolni hallgatóságába, hogy a gépesítéstől való egzisztenciális félelem alapja érzelmi, indulati jellegű, nem pedig tényekkel alátámasztható, megalapozott aggodalom. Érvelését azonban pusztán arra alapozta, hogy a kéziszerszámok (olló, tű, gyalu) szintén „gépek” voltak a történelmi korokban, s a fejlődés, a haladás feltartóztathatatlan jellegéről, a korábbi technológiai színvonalra való visszatérés lehetetlenségéről beszélt. Nem a nagyipar sorozatgyártásra alkalmas gépeivel van probléma, és oktalanság volna adminisztratív eszközökkel a nagyipar termelésének lehetőségeit korlátozni – szögezte le.

Nem tudjuk, szavai mennyire nyugtathatták meg a helyi szabókból, asztalosokból, cipészekből stb. álló közönséget, már csak azért is, mert Prohászka azzal próbálta oldani az iparosok egzisztenciális félelmét, hogy áttért a kapitalista nagyvállalkozások embertelen, kizsákmányoló jellegének ostromozására. A bajok kizárólagos forrását az embertelen, kizárólag profitra koncentrááló gyárt tulajdonosok felfogásában jelölte meg: „Annak a felfogásnak, társadalmi rendszernek a kiküszöbölésére kell törekednünk, amely a munkás embert csak gépnek nézi, s benne csak a profitot, a nagyobb kamatot, az uzsorát tekinti, s az emberek véréből is anyagot akar préselni.” Élénk szavakkal bélyegezte meg a tőkés nagyvállalkozók kizsákmányoló attitűdjét („embervért isznak szép, gyönyörű irodák, üzletek asztalain”), azonban az igazságtalanság megszüntetésének módját, a kisvállalkozások felvirágzásának konkrét okait érezhetően alig tudta megjelölni. Inkább szónoki felkiáltások, lelkesítő frázisok keretében az emberi fejlődés csodálatos, biztató távlataira tért át. („Bízzunk abban, amit a történelmi fejlődés is igazol, hogy mindig jobb és jobb lesz. Istenem, hány ember betört hátán vonszolódik a történelem diadalmas szekere! Mennyi gond, lélek, test, ideg, eszme elszáradásából keletkezik mai kultúránk!”)

Prohászka a társadalmi és gazdasági jeleségek sokoldalú elemzésének fontosságára hívta fel a figyelmet, de ezen a ponton inkább belebonyolódott mondanivalójába. Érezhető csodálattal kezdett el ugyanis arról beszélni, hogy nem sokkal korábban Komáromban meglátogatta Fiedler János nagyvállalkozó lenfonógyárát,¹⁷ ahol a legújabb gépsor 273 szövőő kézi munkáját váltotta ki. Elítélte ugyan a gyári munkafolyamatok egészségkárosító hatását (a lenfeldolgozás nyomán a levegőből belélegzett anyagok miatt), de csak azt hangsúlyozta, hogy a kézi munkához való visszatérés erőltetése oktalanság volna. A megoldást általánosságokban tudta megjelölni, mondván, az csak „az erkölcs, a lovagias, tiszta nézetek, az emberséges szándék érvényesülése lehet”. A gyári munkavállalók emberi megbecsülésének fontosságáról beszélt, idézte Ford amerikai autógyáros mondását, miszerint „náluk a vezető gondolat a munkás”, abból van az érték, nem az embertelen nyereszkeskedésből. Az evangélium szellemének megfelelő magatartást abban jelölte meg, ha a legfőbb értéknek az embert tekintjük. Ezzel ugyanakkor nem adott választ a munkaadó és munkavállaló közötti kapcsolatok jellegére, viszont visszatért

az emberiség nagyszerű technológiai fejlődésének részletezéséhez, mondván, a római császárok sem utazhattak olyan kényelmes kocsin, mint a 20. század átlagembere, és a középkorban a gazdagoknak sem volt több 1–2 ruhadarabnál, Nagy Károly pedig analfabéta volt, míg manapság minden gyerek tud írni és olvasni. Sajnálattal konstataálta viszont, hogy az emberek – bár sokkal fejlettebb viszonyok között élhetnek – ugyanolyan barbárok maradtak, melyre példaként az alkoholfogyasztást, a szivarozást, és az egyéb világi élvezetek keresését hozta fel. „Mindezek idővel okvetlenül másképp lesznek” – bizakodott.

Amikor végre áttért a kisiparosok helyzetére, el kellett ismernie, hogy a pénztelenség (tőke- és vásárlóerő-hiány) nagyon komoly fenyegetést jelent a szektorra, és kijelentette, hogy azon nem is lehet rövid távon segíteni. Biztatott azonban a kormány néhány újabb intézkedésével, például a tanoncoktatás körülményeinek javítása tekintetében, azt ecsetelve, hogy évtizedekkel korábban a tanoncok kiszolgáltatott, műveletlen rétegnek számítottak, mostanra pedig székesfehérvári példák alapján is látható, hogy „emelkedik az iparos ifjúság nívója, gyakorlati és elméleti tudása”. „Ezekből egész más emberek lesznek” – hangsúlyozta, majd (nyilván hallgatóságára való tekintettel) arra mutatott rá, hogy „Csonka-Magyarországon a kisipar egy óriási társadalmi réteg, a legmegbízhatóbb osztály, amely a régi erkölcsösségnek, vallásosságnak a hordozója”. Ostorozta e társadalmi csoport korábbi elhanyagolásában (is) bűnös, megbukott liberális korszakot, s a tanoncoktatást kizárólagos és fontos kormányzati feladatnak tekintette, államérdeknek pedig, hogy „ezt a hatalmas réteget [az állam] ne bízsa holmi profitvadászok lelkiismeretére”. A kisipar „első teendői” közé sorolta továbbá az iparendedélyek kiadásának szigorú minőségi feltételekhez kötését, a kontármunka szankcionálását (ennek kapcsán elégetlenségének adott hangot), továbbá az iparosok nyugdíjbiztosításának megteremtését. Utóbbi kapcsán élénk színekkel ecsetelte ugyan az öregedő kisiparosok megérdemelt nyugdíjának biztosítását, de közbeszúrta, hogy „természetesen ahhoz magának a kisiparosnak is hozzá kell járulnia”.

A Bethlen-kormány konszolidációs intézkedései örömmel töltötték el, a Klebelsberg Kuno nevéhez kötődő tanyai iskolaprogramról¹⁸ nagyon elismerően szólt, s bizakodott abban, hogy „most egy másik tárca, a népjóléti s munkaügyi tárca lesz megspékelve a magyar küzdelem, a magyar vér értékeivel”, vagyis költségvetési támogatással.¹⁹ Azt kívánta a kisiparosoknak, hogy a tanoncnevelés és a nyugdíjügy kapcsán legyenek bizakodóak a kormány intézkedései iránt, ez hozza el számukra a biztos társadalmi felemelkedés lehetőségét.

A „Székesfehérvári Áll. Ybl Miklós Főreáliskola Volt Növendékeinek Egyesülete” a vármegyeház nagytermében rendezett művész tagjainak képeiből kiállítást. A vármegye és a város politikai elitje által is megtisztelt kiállítás megnyitásán Prohászka beszédet tartott a

művészetekről.²⁰ A művészeti alkotások értelmezéséhez szükséges, hogy az értelmezők „behatoljanak a mű mélységeibe” – kezdte beszédét –, ahogy például a zeneértők egy Beethoven-vagy Chopin-zenemű interpretálásához kezdenek. Neki most a kiállítás értelmezése kapcsán nincs erre szüksége – folytatta, tekintettel arra, hogy minden résztvevő pontosan tisztában van a kiállítás értelmével: A kezdeményező egyesület és a reáliskola tanári kara „meg akarják hajtani zászlójukat ama nagy, felséges köteleességteljesítés előtt, amely fizikailag a gödörbe hajlik, etikailag a halhatatlanság felé tör, s a nemzeti öntudatban magának koszorút fon, melynek véres nefelejcei a nemzet, a haza földjéből hajtanak ki, s amelyet letaposni nem lehet, mert újra kihajtanak.” Elismerően szólt arról az iskoláról, ahol ennyi tehetséges művész tanult, akiknek üzenete, hogy nem feledkeztek meg egykori intézményükről, tehetségükkel, anyagi hozzájárulásukkal szolgálják felemelkedésének ügyét. Eljátszott azzal a gondolattal, hogy sokan talán nem is értik, hogyan fér meg egymással a reáliskola alapvetően természettudományos profilja a képzőművészetekkel, de ő ebben nem látott ellentmondást. „Mi valljuk, hogy annak az aranykalászos búzatáblának a gondozása éppen olyan fontos, mint a művészet virágtábláinak gondozása.” Tisztelettel szólt az iskoláról, amely megbecsüli az ilyen tehetségeket, és a művészekről, akik „ideálokat szolgálnak, s alkotásaik útján bennünk a hűség, remény, odaadás érzetét táplálni akarják.” A művészi alkotások fénye most visszatükröződik az iskolára, ezáltal utóbbit is „az ideálok fényébe állították”. Meggyőződésének adott hangot, hogy az ilyen tárlatok „a magyar kultúra s a magyar hazának szeretetében minél nagyobb fénnel és dicsőséggel” szolgáljanak.

Következő érdekesebb közszereplésére már másnap sor került.²¹ A székesfehérvári Urak Mária Kongregációja ekkor döntött úgy, hogy havonta a hitélet elmélyítését szolgáló előadásokat szervez katolikus férfiak számára, első alkalommal Prohászkt kérték fel szónoknak. A Szent István teremben tartott előadásra jelentős tömeg volt kíváncsi, a város társadalmi elitjéből is, amire nyilván nemcsak az előadás témája, hanem a neves szónok személye is mozgósító hatással volt.

A vallásos embernek mély kapcsolatai vannak az élettel, ezeket folyamatosan öntudatunkban kell tartani – mondta, így folytatva: „A vallás alatt mi azt értjük, hogy kapcsolódunk a metafizikai valósággal és lényeggel, amit úgy hívnak, hogy Isten. A vallás a világ periferiáin túl való kapcsolódás.” A természetfölötti világ központjával való kapcsolatteremtés a vallás lényege, amely rendkívül stabil („mintha faragott kövekből épült volna”), továbbá „szigorú logika tartja össze”. És mint az őserő forrása, hiába próbálják betemetni, úgyis utat tör magának. Elismerte továbbá, hogy vannak keresztények, akikben „nincs kifejlődve a vallásosság iránti hajlam”, de mégis szüksége van arra, hogy képességei és tehetsége szerint fejlessze ezt a hajlamot. „Aki ettől elzárkózik, az saját magához kegyetlen – fűzte tovább gondolatait –, saját magát

szárítja ki, saját termőföldjét teszi sivataggá, saját magát fejezi le, és fosztja meg a neki járó nemességtől.”²² A hallgatóságot lenyűgözte az elkötelezett hitérettel kapcsolatos eszmefuttatás, aminek végén Prohászka arra biztatta a résztvevőket, hogy járjanak el a későbbi előadásokra, továbbá bátran szóljanak hozzá az elhangzottakhoz, vagy kérjenek útmutatást, ha valami nem volt világos számukra.

A püspök papjaihoz, illetve híveihez intézett pásztorlevelei nemcsak vallásos iránymutatások, a keresztény erkölcsöknek megfelelő buzdítások voltak, hanem gyakran közéleti, társadalmi kérdésekben való állásfoglalások is. Az utolsó ilyen dokumentumot Prohászka 1927. január 30-i dátummal látta el, a nagybőjti időszakra szól. ²³ A kezdő gondolatsora megismételte a Krisztus királyságával kapcsolatos, idézett cikkében is szereplő eszmefuttatást. ²⁴ A gondolatot továbbfűzve, arról beszélt, hogy ezt a királyságot az egyénnek magában kell megteremteni és elismerni, amihez gyakorlati útmutatót akart nyújtani. Például azt, hogy a krisztusi életnek belülről kell fakadni, az élet részévé kell válni, s azért is nagy a keresztény ember felelőssége, mert ha eltávolodik a kereszténységtől, nemcsak egyénileg szenved kárt, hanem kihat az emberi közösségre is, mondván, „ha Úr Jézus nélkül Istentávolban vagyunk, ott fölfordul aztán minden intézmény, a család, az állam is, s lesz a földön új pogányság, vagyis a féktelen, kegyetlen s ostoba embernek világa”. Krisztus nem egyenrangú a többi vallásalapítóval (Mózesrel, Mohameddel stb.), és ebből következően a katolikus egyház is felette áll minden más felekezetnek – fejtegette. A „szektáknak” nevezett kisegyházi mozgalmaknak ezúttal is keményen odaszúrt, ²⁵ az igaz kereszténynek szerinte nem az a fontos, hogy mások (baptisták, nazarénusok, Üdvhad-sereg) mit hirdetnek, „hanem nála az dönt, hogy mit mond az anyaszentegyház”. A katolikus egyházat egyedül üdvözítőnek, és példamutatónak tekintette, majd arra a felelősségre figyelmeztette híveit, ami a világnak való iránymutatásból, apostolkodási kötelezettségből fakad. ²⁶

A keresztény embernek, szögezte le, külön buzgólkodni kell abban, hogy „a maga körében az emberekben a jót szolgálja s a bűnt elfojtsa”. Minden emberi viszonyt ilyen „apostoli értelemnek” kell jellemeznie – mutatott rá, különösen az alá-fölérendeltségi viszonyokban, mint a szülő és a gyermeke, az uraság és a cseléd, a gyártulajdonos és a munkás, a katonatiszt és a katona stb. Minden ilyen viszonyban, mondta a püspök, a magasabb pozícióban lévők a velük függő viszonyban lévők erkölcsére is felelősen oda kell figyelni, és erről konkrétan ki is fejtette nézeteit a szülői példaadás fontosságáról a gyermekeik, az iparosoknak tanoncaik irányában, ²⁷ de még a vezető tisztviselők beosztottaik felé való felelősségét, mondván akadályozzák meg a szexuális kapcsolatokat, kicsapongásokat, adósságcsinálást. Mindez olyan apostolság – mondta, melynek pozitív hatásai lesznek a társadalom egészére és az államra. Utóbbi felelősségét külön kiemelte, erélyes intézkedéseket szorgalmazott: „Áldás fakad a hatóságoknak

keresztény intézkedéseiből, a korcsmák, a mulatozások, a tivornyák, a színházak, a nyilvános erkölcstelenség körül, s rengeteg bűnt akadályozhatnak meg bölcs és elszánt rendszabályaikkal s segítségére lehetnek számtalan léleknek.”²⁸

A katolikusoknak be kell vonzani a kívülállókat az egyházba – mondta, s ennek az apostolkodásnak akadályát jelölte meg abban, hogy sokan egyházi intézményektől távoli lakóhelyeken (például tanyákon) éltek, számukra azonban az „ólombetűk lelkes apostolságának”, vagyis a keresztény sajtótermékeknek a támogatását ajánlotta. Jó szónoki érzékkel konkrét, élénk színekkel ecsetelt helyi bűncselekményt is szóba hozott (egy Székesfehérvár környéki szőlőműves részegen megölte családtagjait), s az efféle tragédiák kapcsán fejtegette a keresztény társadalom felelősségét. A térbeli távolságnál is nagyobb bajnak a lelki távolságot, vagyis az egyháztól való elidegenedést említette, amely szerinte főleg az urbanizálódó életmód terjedése miatt alakult ki. A tipikusan városi munkahelyek, azok légköre hozta létre a „hencegő fiatalságot” – mondta, „mely szabadlábra eresztve éli világát s nélkülözi a rend és fegyelem áldását s a jó befolyásokat”. A katolikus egyház minden hívét egyben apostoloknak is nevezte, s figyelmeztetett az ebből fakadó erkölcsi, környezetüket befolyásolni hivatott felelősségre. Pozitívan méltatta a vallásos egyesületek, kongregációk tevékenységét, mint a kor kihívásainak megfelelően szervezett apostoli missziókat. Az apostoli munka körülményeiről is hosszan értekezett, mondván, „az embereket először emberekké s azután keresztényekké kell tennünk”, vagyis biztosítani az egészséghez és a lakhatáshoz való alapvető feltételeket, mert csak akkor lehetnek fogékonyak az evangéliumi életmódra.²⁹ A hatósági tiltás hangoztatása mellett felfigyelt arra, hogy a bűnös életmódhoz vezető körülményeket is meg kell szüntetni.

Konkrétan kitért az egyik legsúlyosabb társadalmi problémára, az alkoholizmusra. A tüdővész ellen sikerebben lehetett fellépni – mondta, és elégtelennek tartotta az egyháznak az alkoholizmus elleni küzdelemben tett lépéseit. A legnagyobb sikert ebben a kérdésben is a sokkal szigorúbb hatósági fellépéstől várta. Sajnálkozva írt arról, hogy a kormány nem tilthatja be teljesen a kocsmázást, de azt elvárta, hogy erőteljesen korlátozza: „Ha a fiatalságot a korcsmától távoltartaná s istentiszteletek alatt a korcsmabezárást, mely már el is van rendelve, erélyesen keresztül vinné. Lehetetlenné kell tenni a munkás embernek, hogy keresetét eligya, hogy szombat este késő éjjeli órákban testét-lelkét a gyilkos itallal tönkre tegye. [...] Ez volna egy nagy emberbaráti s felebaráti tett, ha a hatóságok a bűnözésre való alkalmat is megvonnák s nemcsak intelmekkel s az emberek lelkére való beszéléssel, hanem az alkalmak megvonásával tennék lehetetlenné a bűnözést.” Hasonló elvárásokat fogalmazott meg a világiás szórakozás korlátozásával, a valláserkölcsei értékeknek megfelelő szabadidő-eltöltés támogatásával kapcsolatosan.

A következőkben kora legújabb tömegkommunikációs vívmányának, a rádiónak a fontosságáról beszélt. Mai szemmel érdekes, hogy híveinek ekkor még meg kellett magyaráznia, hogy mi is tulajdonképp a rádió („készülék, melyen a villamosság által távoli zenét s éneket meg lehet hallani”), de már ekkor felfigyelt az egyház társadalmi missziójában való felhasználhatóságára. Tartalmasabbá teszi az otthoni családi estét a közös rádióhallgatás – mondta Prohászka, s ettől a kocsmázásra hajlamos férfiak életmódváltozását is remélte, olyan helyeken különösen, ahová legfeljebb a nyomtatott könyvek vagy sajtótermékek juthattak el. („Lehetetlen, hogy az iszákos s korcsmás embereket is ne fogná meg ez a modern csoda!”) A rádió kapcsán megszólította papjait is, biztatva őket, hogy ne féljenek a modern kor e nagyszerű találmányától, épp ellenkezőleg, éljenek az általa nyújtott lehetőségekkel: „Ezt az eszközt a lelkipásztorkodás keretébe is be kell állítani, s ha valahol ezzel is visszaélne az önzés s a testiség s az erkölcsi romlás, abból nem következik, hogy a dolog az ördögé, hanem csak az, hogy a rossznak ott is ellent kell állnunk.”³⁰

Körlevele utolsó szakaszában a házasság szentségének megőrzésére figyelmeztetett, a tőle megszokott erőteljes képek kíséretében. Élesen kikelt az elváltak újraházasodása, és a csak polgári házasságkötés ellen, utóbbiról így szólt: „Az nem szentség, s a katolikusoknak nem érvényes házasság, s aki így köt házasságot, az ki van közösítve az egyházból.” Ugyanilyen élénk szavakkal bélyegezte meg a reverzális nélküli vegyes házasságokat is, az ilyet kötő katolikus féltől elhangzó kifogásokat pedig elfogadhatatlannak tartotta.³¹

A végén ismét a világi apostolkodásra való buzdítást fogalmazott meg, s úgy vélte, minden hívőnek van lehetősége arra, hogy mások üdvösségét szolgálja a hétköznapi életben tanúsított üdvöztető cselekedeteivel, legyen szó „nagy betegekről s azok meggyógytatásáról, akár elhagyottak segélyezéséről, verekedő házastársak kibékítéséről, züllő gyermekek nevelésének biztosításáról, cselédleányok kihelyezéséről s embertársaink testi-lelki bajainak enyhítéséről”. „Ilyenek mindenütt, a legkisebb faluban is találkoznak s így az apostoli lelkületnek mindenütt nyílik tere s az apostoli közreműködésnek mindenütt van sok alkalma” – írta. Az erre való felszólítással zárta valóban költői hevülettel megírt, mozgósító szándékú körlevelét.

Kisebb közszereplések, január

Január elején tagja lett annak a tekintélyes közéleti szereplőkből álló emlékbizottságnak, mely előkészítette a Rákosi Jenő személyét és munkásságát középpontba állító évfordulós ünnepséget.³² (Rákosi 60 évvel korábban kezdte meg írói tevékenységét. A bizottságban helyet kaptak még Ravasz László református, Raffay Sándor evangélikus püspökök, Vass József népjóléti, Klebelsberg Kuno kultuszminiszter, Berzeviczy Albert, Apponyi Albert stb.) Ekkoriban azok

közé tartozott, akik külön köszöntötték az 50 évvel korábban alapított Petőfi Társaságot.³³ Személyes jelenléte akkor is hírértékkel, az adott kulturális és/vagy egyházi rendezvény felértékelődésével járt, ha egyéb meghatározó szerepet nem játszott. Így például januárban részt vett a helyi dalárda vízkereszt hangversenyén a székesfehérvári Szent István teremben,³⁴ január 13-án Tabódy Tibor, a Regnum Marianum egyházközség világi elnökének a Máltai Lovagrend lovagjává avatási ünnepségén,³⁵ január 30-án pedig Budapesten a Lipótváros-Lőportárdülői Árpád-házi Boldog Margit egyházközséget támogató koncerten, utóbbin az esemény jelentőségét méltató beszédet is tartott.³⁶ A rendezvény védnökei között voltak Horthy Miklósné, Csernoch János esztergomi érsek, Sipőcz Jenő polgármester stb. Vállalta a hó végén Székesfehérváron a helyőrség altiszti báljának védnöki szerepét is.³⁷ Mindeközben reprezentatív társadalmi eseményekhez is hozzájárult, 1927. január 25-én Székesfehérváron egy kecskeméti illetőségű huszárkapitány és bárói családból származó menyasszonya házasságkötési szertartását vezette.³⁸

Ennyiből is megállapítható, hogy igen sűrű lehetett a naptára, pedig később még több feladatnak kellett eleget tennie. (Ráadásul ebben az időszakban egyes visszaemlékezések szerint betegeskedett,³⁹ későbbiekben magánlevelekben viszont arról írt, hogy jól érzi magát, egészségeről és munkakedvről pozitívan nyilatkozott.⁴⁰)

A közszereplések mellett tanulságos, hogy Prohászka ismét érdeklődést mutatott titkos politikai akciók iránt, január végén határozottan támogatta Zichy Gyula kalocsai érsek kezdeményezését, amelyet azért indított, hogy Pest vármegye közgyűlésében az általa vélelmezett protestáns szervezkedést és a katolikusokat háttérbe szorító tevékenységet ellensúlyozza.⁴¹ Prohászka támogatásáról biztosította a tervezett katolikus szervezkedést (mondván, „nem támadó, hanem védekező szerepre vállalkozunk”), elfogadta az annak irányítására kiszemelt Kolossváry Mihály váci prelátus személyét is.

A Kisfaludy Társaság tagjává választása és beiktatása, február 6.

A nevezetes irodalmi társaság tagjának Ravasz László református püspök ajánlotta Prohászkat még 1925 végén, mondván: „Nemcsak a legnagyobb magyar egyháznak kimagasló főpapja, nemcsak a katolikus keresztyénségnek, az emberi művelődés emez egyik legnagyobb szellemi irányzatának Európa-szerte ismert vezéralakja, hanem [...] ízig-vérig művész is, aki a mai Magyarország egyik legértékesebb írója.”⁴² A beiktatási ünnepsége és székfoglaló előadása fontos közéleti esemény volt, bár értekezéséből elsősorban szépírói képességei, és nem közéleti állásfoglalásai kerültek előtérbe.

A társaság ülésén Berzeviczy Albert mondott bevezető szavakat,⁴³ amelyből kisebb polémia is keletkezett, egyes sajtókommentárok ugyanis szóvá tették az elnök Ady Endréről

mondott, túlzottan is kritikus szavait.⁴⁴ Prohászka előadása nagy sikert aratott.⁴⁵ Költői képekkel hasonlította össze a középkori nagy, az egyházat megújító szerzetes egyéniségek tevékenységét, különösen szépek a vallási eszmék beágyazásai a szemléletesen megrajzolt természetképek sorába, a kolostoroknak otthont adó nyugat-európai hegyek, illetve a magyarországi Pilis hasonló hangulatának, inspirációs légkörének költői képekkel való megörökítései. (Például: „Nekem a Pilis szent hegy, s szívesen merülök el beszédes s megigéző csendjébe. Ha Pomáz felől iparkodom a pilisszentkereszti völgyön fölfelé, egyre mélyebb csendbe és embertelen magányba jutok. Erdőkoszorúzott hegyek sorfala szegélyzi az utat, s kúpjaik, mintha csak szélesen fölépített románstílusú gyertyatartók volnának, strázsát állnak jobbra-balra. A kúpokon mintha lángok lobognának, melyeket a történelem, a genius loci gyújtogat, tiszteletére a dachsteini mészkőből természet-építette 750 m magas oltárnak, mely a Pilis hegye. A völgyet s a hegyet a mennynek óriási barokk boltozata íveli, téralkotó s a fehér felhők közt végtelen távlatokat nyitó művészetével.”) Szépen megfogalmazott kérdései egyébként Prohászka szónoki képességeibe is bepillantást engednek: „Mi is történt hát ott Nyugaton, s miféle szellemi áramlatok mormolását hallom én meg a Pilisen?” A kora középkor barbárságában égő „hit mécsese” azután erőre kapott a szerzetesek munkája nyomán, mely a kereszténység felvirágzásához vezetett. Clairvaux-i Szent Bernát reformmozgalmát nem sokkal követte a pilisi erdők mélyén alapított kolostorok világa, amelyet Prohászka jó érzéssel, mindig személyes élményekkel fűzött át: „Szeretek a régi apátság csalittal benőtt romjai közt járni, mint aki érzi azoknak a régi mozgalmaknak földalatti lökéseit, s szeretek az erdők csendjében úgy járni, mint akit Abaelard, a XII. század Faustja, s a híres magister, Petrus Lombardus, s a magyar párisi diákok, Anonymus és társai kísérnek.” A középkori nyugati kereszténység „kultúrlüktetéseit” érezte meg a szerző a Pilisben, ahogyan az elvilágiasodó egyházzal szembeni hitvédő reformmozgalmak rezdüléseit is.

Az emelkedett hangvételű elmélkedésbe csak egy ponton szőtt közéleti állásfoglalást, amikor úgy érezte, saját elvilágiasodott korának vissza kell nyúlnia a 12–13. századok szerzetesi eszményeihez, amelynek nemcsak társadalomlélektani, hanem kifejezetten politikai, területi revíziós következményei is lesznek: „Ha valaha, hát most lenne szükség ezekre a meglelkesített meglátásokra s ezekre a meleg megérzésekre. Egész Magyarországnak, minden hegy-völgynek, minden romnak, várnak és városnak, minden talpalatnyi földnek meg kellene elevenedni és lelkünkben feltámasztó erővé válnia. A lelkekben föltámadt Magyarország támaszhatná csak föl, csak az állíthatná talpra a területi Magyarországot!” Ezzel kapcsolatosan történelemszemléletére is utalt, amikor arról beszélt, hogy „mennyi még a holt betű s mennyi a rideg, lehadart adat a magyar történelemben”, s Prohászka számára a múltból fennmaradt száraz adathalmazokban is „életet s lelket” kell keresni, akkor is, ha „alig találunk egy csepp vizet az emlékek

kiszáradt árkában”. A természeti környezet nyújtotta misztikus csend az Istennel való kapcsolat ideális állapotaként, a nagy felismerésekhez szükséges légkörként kerül nála meghatározásra. Beszédét azzal zárta, hogy pilisi élményei rádöbbenették: „A múlt a jelenben lüktet, s hogy az az igazi s gazdag élet, melyben a múlt is, a hagyományok is, az idők s a helyek története is mint bátor, erős s jelenvaló öntudat él.”

A valóban sodró lelkületű beszédet zajos siker fogadta. Berzeviczy laudációjában arról beszélt, hogy „a társaságnak szüksége volt arra az új hódító erőre, melyet Prohászka Ottokár személye reprezentál”, hiszen az írók nagy generációja elhunyt (Jókai Mór, Gyulai Pál, Lévy József, Beöthy Zsolt), de most a püspök személyében „új hang csendült most meg először körünkben, de reméljük, bele fog vegyülni hathatósan irodalmunk jövő szimfóniáiba, egy új hang, amely midőn mégis a régi nagyok megszokott varázsaival hat. Az új hang és a régi varázs találkozásában példázza nemzeti géniuszunk halhatatlanságát.”⁴⁶ Hasonló gondolatokat fogalmazott meg köszöntő vezércikkében Rákosi Jenő is, aki a „nemzeti irodalom” megteremtésének folyamatában kiemelt szerepet szánt Prohászkanak, akit ekkor „költői lelkű papnak” nevezett.⁴⁷ A közgyűlésen egyébként Herczeg Ferenc és Hegedűs Lóránt is beszédeket mondtak, a végén pedig Pekár Gyula intézett külön pohárköszöntőt Prohászka Ottokárhoz.⁴⁸

A Szociális Missziótársulat rendezvényein, február

Hó elején adott hírt arról a sajtó, hogy Szakách Ernő kormányfőtanácsos, tolnai földbirtokos alapítványt hozott létre elhunyt öccse emlékére, amelyet Dunaföldváron a Szociális Missziótársulat működtetésében szegény sorsú gyerekek gondozására, illetve egyéb szociális célok megvalósítására szánt. Az alapítvány kezelését a Szociális Missziótársulat – Prohászka jóváhagyásával – vállalta.⁴⁹

Fontos rendezvénye volt a társulatnak az alapító, vezető Farkas Edith szerzetesnő 50. születésnapjának ünnepe február 16-án. A rendezvényen nemcsak egyházi vezetők és méltóságok, hanem közéleti személyek és szervezetek is köszöntő szavakat intéztek az ünnepelthez. (Például a Magyar Országos Véderő Egylet, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége képviselőiben Tormay Cecile, Czettler Jenő, Wolff Károly stb.) Prohászka szentmisét és ünnepi beszédet is mondott.⁵⁰ Ezúttal is arról beszélt, hogy kora embertípusává a „szociális embert” kell megtenni, amit a technikai fejlődés – szintén máshol is kifejtett – állapotából levont következtetésekkel társított: „A mai világot a technikának a művészettel határos megfogása jellemzi, s a természetnek nemcsak lépcsőzetű, hanem trónul való elfoglalása.” Áttekintette a magyarországi patronázs mozgalom történetét, ami minden ponton összekapcsolódott az ünnepelt tevékenységével az óvodáktól a rabsegélyező kezdeményezésekig széles skálán. Érdekes gondolat

volt, ahogy megemlékezett a mozgalom „legnagyobb jótevőiről”, Tisza István volt miniszterelnökről és Balogh Jenő korábbi igazságügyminiszterről, akik mindketten „jó kálvinisták, de jó magyar emberek” is voltak, akik tudták, mire van szüksége a társadalomnak.

Prohászka a jubileum alkalmából külön cikkben is áttekintette a társulat történetét, amelyben általános történelmi és közéleti kérdésekkel is foglalkozott.⁵¹ A 19. századból a 20. századba „átömlő” szellemi irányzatot, mely minden társadalmi problémára felhívta a figyelmet és megrázta a politika világát, Prohászka „szociális szellemként” definiálta, „új és ébredező érzéknek az ember, a testvér iránt, annak java s baja iránt”, továbbá olyan érdeklődésként, mely nem elégszik meg a saját rendjével és nyugalmaival, hanem „segítő szeretettel” fordul mások iránt. Emberközpontú szellemi áramlatnak tekintette ezt a mozgalmat, mely megjelent az oktatásban, a törvényhozásban, a büntetőjogban, a gyermekvédelemben és más területeken. Ez a szellem Amerikában keletkezett – mutatott rá érdekes módon Prohászka –, s átjött az óceánon, de nem a rombolás, hanem az építés szándékával.⁵² A „pütkösdí tüzsként leírt” szociális szellem magyarországi felkarolásában Farkas Edithnek óriási szerepe volt – mutatott rá, különösen azért, mert megmutatta, hogy ezt a szellemiséget az evangélium alapjaira épülő szervezkedésbe kell foglalni, ami a Szociális Missziótársulat létrehozásához vezetett. Az unikálisnak minősített egyesületnek dicsérte elkötelezettségét, és természetesnek vette, hogy ahol ilyen erővel fognak hozzá a társadalom bajainak keresztény szellemiségű orvoslásához, akkor nemcsak szimpatizánsokkal, hanem kritikusokkal és közönyösséggel is találkozhatnak. Isten által létrehozott és megáldott testületnek tekintette a társulatot, az alapító főnöknőt pedig az isteni akarat lelkiismeretes végrehajtójának. Ismét kitért Tisza Istvánra és Balogh Jenőre, akik hathatósan támogatták a társulat célkitűzéseit, de a sikereket az „isteni kéz” vezetésének tulajdonította.

A magyar társadalomnak a Szociális Missziótársulat által mutatott úton való felépítését állította február 13-i zalaegerszegi látogatásának a középpontjába is. Ezt a gondolatot már megérkezésekor hangsúlyozta, a meghívás apropóját egyébként a helyi társulat fennállásának 10 éves jubileuma adta, jelentőségét pedig a későbbiekben felértékelte, hogy a kezdeményezés Pehm (később: Mindszenty) József apátplébánostól származott.⁵³ Prohászka két beszédet is tartott, egyet délelőtt, egyet este a helyi Katolikus Házban tartott hangverseny előtt. A délelőtti társulati közgyűlésen Pehm nagy tisztelettel köszöntötte Prohászkát, ismertette a helyi szervezet tevékenységét, létszámaikat stb. Prohászka válaszában nagy örömét fejezte ki a „szociális munka” zalaegerszegi sikerei hallatán, s nem mulasztotta el a helyi hatóságok támogatásáért is köszönetét kifejezni. Belátták, mondta a püspök, hogy a társadalmi problémák megoldásában az állami (városi, vármegyei) hatóságok lehetőségei végesek, szükségük van a karítaszra, vagyis a vallásos társulatok szerepvállalására. E ponton érdekes módon a „demokrácia”

fogalmát is szóba hozta, nem annyira politikai, mint inkább a társadalmi egyenlőséget kifejező értelemben. Ahhoz, hogy „szociális” emberek legyünk – vette elő fentebb említett fogalomhasználatát – nincs szükségünk semmiféle képzettségre, egyszerűen társadalmi érzékenység, együttérzés szükséges. Szociális missziója ugyanis az anyának is van a családjá felé, ahogy mindenkinek a környezetében, s el is kell hinni, hogy erre minden egyén képes. Zalaegerszegről megállapította, hogy a város „szociális áramlatban van”, majd beszédét a keresztény társadalmi és politikai program sikerébe vetett bizalommal zárta: „Lesz itt majd egyszer világ, amikor a szociális érzés következtében oly szociális törvényhozás, oly szociális szolgálat lesz, hogy amiért most veszekszünk, megvalósul. Higgyünk benne!” Pehm (Mindszenty) József számára különleges megerősítést jelentett, hogy a közgyűlést követően Prohászka „született elnök”-nek nevezve ismerte el a zalaegerszegi apátplébános tevékenységét.⁵⁴

Esti beszédében egy saját fiatalkori élményét idézte fel, amikor Zürichben egy lelkesítő feliratot látott, amelyből Széchenyi Istvánra vezette beszéde fonalát, miszerint ő írta fel a magyarság falára: „Munka, szorgalom, iparkodás.” Szónoki kérdést tett fel, s meg is válaszolta: „Mi a magyar sors? Magyar sors a parlag, a nyomor, az úttalanság, a magyar falu, a vályog, a tömött fal, a közegészségügy hiánya, a nagy halandóság.” Nem az a nagyobb baj, ha a magyarság vért veszít, hanem ha lelket – fejtegette, mert akkor a nemzet nem érzi a Széchenyi által is megfogalmazott küldetését. A 19. század második felében újfogalmazódtak a magyar falra írt alapelvek – mondta, ezek pedig: „Szeretet, szociális érzés, a néphez való közeledés: a magyar szociálpolitika!” Ismét arra hívta fel a figyelmet, hogy ezekre a jelszavakra épített szellemet kell bevinni a gazdasági életbe, az igazságszolgáltatásba, a törvényhozásba. Ennek a küldetésnek pedig megfelelhet a magyarság – bizakodott, mert „mi impregnálva vagyunk a szociális szükségletekkel, minket a szociális munka öltöztet, minket a szociális baj ijeszt”. A saját mondanivalója okozta lelkesedés érezhetően elragadta a szónokot, mert egyre élénkebb képeket használt, például akkor, amikor a színpad deszkáit vérből ácsolt alkotásoknak nevezte, vagy amikor azt mondta: „A kultúra vért és agyvelőt eszik. Kegyetlen a kultúra szekere.” „Mert ha nem építünk a nélkülözőknek lakást, építünk magunknak börtönt, építünk magunknak sírt.” A társadalomnak meg kell értenie a szociális gondolatot – mondta, saját szerepét pedig az erre való ráébresztésben jelölte meg. Újra nyomatékosította, hogy a demokrácia fogalma nála olyan társadalmi egyenlőséget jelent, ami biztosítja a tisztességes megélhetést, és nem azt, hogy mindenkinek egyforma birtoka legyen. Széchenyi híres idézetét („Magyarország nem volt, hanem lesz”) aktualizálva váltotta ki hallgatósága tapsviharát: „Én nem bírom a szociális világot megteremteni, de szeretem hinni, hogy nem lesz Magyarországon vérivó és emberevő kultúrtársadalom, hanem jobb, mint most.”

A Szociális Missziótársulat tagjainak tartott havi konferencia-beszédei iránt egyébként nagy volt az érdeklődés, a sajtóban rendszeresen jelentek meg az előzetes felhívások, különösen, ha valami rendkívüli dolog is történt.⁵⁵

Kisebb közszereplések, február

Február 15-én a budavári Mátyás-templomban került sor Nemes Antal c. püspök, pápai prelátusnak a Szuverén Máltai Lovagrend papjává való beiktatási ünnepségére, ahol Prohászka mondta az ünnepi beszédet. Miközben reményét fejezte ki, hogy Nemes megtartja a lovagrend hagyományait, arról beszélt, hogy saját korában is ugyanúgy szükség volna a lovagi erényekre, mint a középkorban.⁵⁶ (Prohászka több előkelőség társaságában részt vett a ceremóniát követő díszebéden gróf Karátsonyi Jenő, a lovagrend rendkívüli követe palotájában.) Ugyanezen a napon délután a Pázmány Egyesület megemlékezést tartott Assisi Szent Ferencről. Prohászka itt csak a megnyitó és a záró szavakat mondta, elsősorban a szent költői lelkületét, a megpróbáltatásokban való Isten-keresését méltatta.⁵⁷

Az ún. Falu Szövetség rendezvényeit a korábbi években is támogatta a püspök. 1927 februárjában a szervezet a „falu és város közötti intenzívebb társadalmi és kulturális kapcsolat megteremtése” céljából magyarországi városok történetét bemutató vetítettképes előadásokat indított, az elsőre éppen Székesfehérváron került sor. Számos előkelőség sorában Prohászka is részt vett az előadáson.⁵⁸

Kifejezetten közéleti állásfoglalásnak számít továbbá, hogy felkereste Prohászka a Székesfehérvári Keresztény Kereskedelmi Alkalmazottak Körének küldöttsége a helyi politikában jól ismert Ketskés Elek vezetésével, azzal a kéréssel, hogy támogassa a szervezet törekvéseit a vasárnapi munkaszünet kötelezővé tétele érdekében. (A szervezetnek egyébként 1906 óta a püspök a fővédnöke volt.) Prohászka teljes támogatásáról biztosította a kezdeményezést, csodálkozott is azon, hogy vannak, akiknek egyáltalán eszébe jut megszenteltleníteni a vasárnapot, és örömet fejezte ki, amiért a kereskedők elítélik az alkalmazottak kapzsiságból fakadó dolgoztatását, elmondta, hogy továbbra is küzdeni fog a vasárnapi munkavégzési tilalom törvénybe iktatásáért.⁵⁹

Székesfehérvár katolikus egyesületei közül az egyik legdinamikusabban fejlődő a Legényegylet volt, így 1927. évi közgyűlése délelőtt, és új tagjainak felavatása a délutáni órákban jelentős eseménynek számított.⁶⁰ Utóbbi alkalommal Prohászka nemcsak a felavatandó új tagokhoz szólt, hanem saját korának ember-eszményéről is kifejtette gondolatait. Egy korábban Budapestén járt német gróf mondásával indította beszédét, aki szerint a középkor eszményképe a lovag, a 19. századé a burzsoá, a 20. századé pedig a sofőr. Prohászka azonban nem értett egyet

az automobil térhódítását illusztráló szellemességgel, arra utalt, hogy a száguldás iránti vágy miatt ez a foglalkozás inkább csak a gyerekek számára vonzó, s arról beszélt, hogy a valódi eszménykép a „szociális ember”, vagyis az, „akinek nagy szíve van és szimpátiával viseltetik mások iránt”. E ponton a Bethlen-kabinet szociálpolitikájáról szólt rendkívül támogató gondolatokat, mondván, annak köszönhető, hogy Magyarországon már nincs elhagyatott gyermek, „a kormány maga gondoskodik védelmükről”. E nyilvánvaló túlzó kormánytámogató megnyilatkozást az iparostanoncok helyzetének méltatásával folytatta, mondván, ők azok, „akik önálló életre utaltak már akkor, mikor még támogatni, segíteni, irányítani kell őket”. Ezt a feladatot a középkorban a céhek látták el, saját korában – Kolping eszméje nyomán – a katolikus Legényegyletek végzik – mondta, ami érdekes párhuzam volt Prohászka részéről, hiszen máskor maga is arról beszélt, hogy a tanoncok korábban kiszolgáltatottak, a művelődés lehetőségeitől megfosztottak voltak, ellentétben a 20. századdal.⁶¹ A legényegyleteknek nem kisebb szociálpolitikai küldetést kell teljesíteniük a püspök szerint, mint a fiatal férfiak a kor eszményének szánt „szociális emberekké” való nevelését. (A helyi vezetők ilyen irányú munkáját külön meg is köszönte.)

A hó végén, 28-án tartotta igazgatósági ülését a Magyar Egyesület a Leánykereskedelem Ellen Prohászka elnökletével.⁶² A hasonló szervezetek londoni nemzetközi kongresszusára készülve, Prohászka nézeteivel teljes összhangban úgy döntöttek, hogy követelni fogják a külföldre utazó nők útlevelellenőrzésének szigorítását, továbbá, hogy új sajtótörvényben kívánják megtiltatni „a nemzet jó hírnevét veszélyeztető felelőtlen, szenzációt hajhászó, valótlan, kerítésről és gyermekrablásról szóló újsághírek közlését és terjesztését”.

Utóbbihoz kapcsolódva érdemes megemlíteni, hogy Prohászka véleménye élete utolsó szakaszában egyáltalán nem változott a sajtóval kapcsolatban. Egy lelkipásztori jelentésre reagálva kifejtette, hogy látott biztató jeleket vidéken, de inkább a feladat nagyságát és a lakosság közönyösségét ostromozta: „Főleg pedig látok kitartó, s természetfölötti motívumokból kiinduló műveket, s ez a legfontosabb. Látnivaló máris, hogy vannak keresztény ébredők, s ez így lesz majd továbbra is. Arról ne kételkedjék! Istenem, van-e nehezkesebb tuskó, mint a gondolatlan tömeg? Míg az megmozdul, ahhoz sok munka kell, s úgy-e, ezt még nem fektették bele a kath.[olikus] tömegbe?”⁶³ Majd így folytatta: „Hanem, ami még sajátságosabban mutatja a kath. [olikus] maflaságot, az a sajtóstatistika. Teljesen zsidó, s kimondott antikeresztény lapok” – utóbbiak alatt *Az Újságot*, a *Pesti Naplót* és a „nagyon kétes erkölcsű” *Színházi Életet* nevezte meg, és reményét fejezte ki, hogy nem katolikusok járatták ezeket.

Prohászka társadalmi kérdésekről, február közepe

Prohászka Ottokár 1927 februárjában felkért hozzászólója volt a Magyar Statisztikai Társaság ankétjának, mely két súlyos társadalmi problémával, a válásokkal és az öngyilkosságokkal foglalkozott.⁶⁴ A kétnapos vitaülésre Prohászka személyesen nem tudott elmenni (hasonlóan Raffay Sándor evangélikus püspökhöz), de részletes levélben fordult a szervezőkhöz, amely a vitaösszefoglaló kötetben is megjelent.⁶⁵ (Távolmaradását „gyengélkedésével” mentette ki, ami – feszített életmódjára tekintettel – minden bizonnyal igaz is volt. Érdeemes megjegyezni, hogy Prohászka mellett Ravasz László református püspök is hozzá hasonló álláspontot alakított ki.)

Prohászka konzervatív katolikus teológusra jellemző véleményt fogalmazott meg, amikor mélyen elítélte a házasságok felbontását, és annak törvényben biztosított lehetőségét. Úgy gondolta, hogy a házasságkötéssel kapcsolatos döntést nem lehet kizárólag az egyéni szabadságra bízni, az emberek magatartását – mint írta – „komoly erkölccsel és törvényekkel” kell körülbástyázni. Figyelemreméltó, hogy egyforma súlyt fektetett az erkölcsi értékek társadalmi felvilágosítással történő védelmére, valamint a jogszabályokba foglalt szigorú szankciók érvényesítésére. Sőt, utóbbinak mintha nagyobb jelentőséget tulajdonított volna. A püspökre amúgy is jellemző liberalizmus-kritikának erőyes formában adott hangot: bűnösnek nevezte a szabadelvűséget, amiért törvénybe iktatták a kötelező polgári házasságot, ezáltal lehetőséget adtak a házasság felbontására,⁶⁶ s ostromozta a sajtót, illetve a szépirodalmat, amiért minderről a közvélemény is széles körben értesülhetett, mintegy mérgezést terjesztettek. Hasonlóan vélekedett az öngyilkosságok növekvő számát illetően is, megállapítva, hogy hiányoznak a „hit és a törvény” gátló pszichikai tényezői. Vagyis itt is a belső meggyőződés és a külső, jogszabályi tiltás együttes hiányát vetette fel, melyhez szintén a sajtó negatív szerepét társította, mondván: az öngyilkosságok terjedésének fő oka az ilyen esetekről beszámoló tudósítások „esztelen szabadossága”. „Az erkölcsi züllésnek úgy az elválások, mint az öngyilkosságok terén útját kell vágni törvények segítségével” – szögezte le, és szigorú erkölcsrendészeti jogalkotást szorgalmazott. Az 1894–95. évi törvények megszüntetését követelte, visszaállítva a korábbi állapotot, vagyis a templomi esküvő állami érvényességének elismerését: „Változtassa meg a törvényhozás az egyházpolitikai törvényeket, s ismerje el a templomban kötött házasságot érvényes házasságnak s kezelje azt a házaspár hitelvei szerint. Ne ismerje el a vallásváltoztatást elválással kapcsolatban, vagyis, hogy valaki vallást változtasson azért, hogy könnyebben elválhassék.” (Prohászka nem fejtette ki, hogyan lehetett volna biztosítani „a házaspár hitelvei szerinti” jogalkalmazást, például vegyes házasságok esetén, illetve mennyiben felelt volna meg a jogegyenlőség követelményének a különböző egyházi házasságjogi rendszerek állami törvények rangjára emelése.) De nemcsak ezzel kapcsolatosan kevesellte kora jogszabályainak szigorúságát,

határozottan követelte a sajtó megrendszabályozását, hogy bulvárhírek tálalásával ne gyengíthessék a közerkölcsöket. (Itt megint csak találgathatjuk, hogy Prohászka szerint mi minősült felfogásában az erkölcsökre veszélyes szenzációkergetésnek. Mindenesetre soraiból a sajtóval szembeni általánosan negatív megítélés tűnik ki, kizárólag a vallási ideológiának – keresztény társadalmi tanításoknak – alárendelt nyilvánosságot tartott elfogadhatónak.) Mindezt pedig nem érezte ellentétesnek a sajtószabadság eszméjével: „Ne féltsék a sajtó szabadságát attól, hogy nem szennyez, és nem mérgez szabadon. s hogy az igazság és jólneveltség terjesztése helyett nem hazudik és nem ront szabadon.”

Kisebb közszereplések március elején

Prohászka – Fejér megye egyházi és világi előkelőségeivel együtt – részt vett a székesfehérvári Urak Mária Kongregációja által szervezett március 5-i misztériumjáték-előadásán, a Szent István teremben Pedro Calderon de la Barca *A szentmise titkai* c. művét mutatták be, a zenei kompozíció az említett Ketskés Elek székesegyházi főkantort munkáját dicsérte.⁶⁷

Március 6-án, vasárnap este már a Szociális Missziótársulat Budapest II. kerületi szervezetének böjti estjén vett részt és tartott előadást, melyet szintén megtiszteltek világi előkelőségek (József Ferenc főherceg), valamint a társulat elnöke, Farkas Edith is.⁶⁸ A vallásos témájú előadásban először arról a jelről beszélt, mely a szellemi áramlatok kavalkádjában képes rendet, egységet teremteni, mely „népeket nemzetekké formál át és végül is megteremtett egy hatalmas világot”, melynek legfőbb tekintélye a római pápa. Prohászka a német Abendland-ról, vagyis a nyugati civilizációról beszélt, nyilvánvalóvá téve, hogy ezt a középkori katolicizmussal hozta összefüggésbe. További vallási eszme-futtatásában Krisztus vérééről szólt („hogy a fogalmakból eszmények, ideálok lehessenek, vér kell” – mondta), amely a szentek vérével együtt az örök eszményekhez kötik az embereket. Példaként ismét Árpád-házi Boldog Margitot említette,⁶⁹ és – ismét visszatérve az európai civilizáció katolikus gyökereire – reményét fejezte ki, hogy „a történelmi képekből, a nagy tényekből megérthetjük a XII. század Abendlandjának hatalmas lángoló pietását [= kegyességét], amely az eucharisziát helyezi középpontba, ötszáz év múlva az isteni vér lángba csap át és a Szent Szív kultusza lesz vezető motívuma az Abendland áhítatának”. Úgy vélte, az európai civilizációnak a katolikus egyházi szimbólumokkal való kapcsolata a nemzetek kialakulásában is megragadható, és erre a legjobb példát éppen Magyarorszában jelölte meg. A magyarok őrizték meg a legtöbb ilyen szimbólumot – mondta, példaként utalva a „Szent Korona fényes korongján ragyogó keresztre”, melynek nemcsak a király, hanem minden magyar ember hordozója, mert „alkotmányunk szerint egy test vagyunk a fejjel”. A vallásos elmélkedésbe szőtt történetpolitikai alapvetés szerint Prohászka elkötelezte magát a

Szent Korona tannal, az annak szimbolikáján túl a magyarság „ősi” alkotmányához kapcsolódó nemzetfogalommal, kihangsúlyozva belőle a katolicizmushoz kötődő elemeket. Ezt azzal is nyomatékosította, hogy a Szent Korona mellett példaként említette a Szűz Mária képével ellátott zászlóhasználatot, a magyar címeren található kettős kereszt motívumot is. Ebben, vagyis a katolikus és nemzeti eszmék összekapcsolásában látta meg az egyén és az ország felemelkedésének programját egyaránt: „Ha lelkünkben él a kereszt, a leperzselt tarlóról üde virág szökell a magasba, és boldogulunk valamennyien szeretett hazánkkal együtt.”

Prohászka elnöki teendőket látott el az Aquinói Szent Tamás Társaság március 7-i közgyűlésén is.⁷⁰ Prohászka a domonkos rend létrejöttéről beszélt, gondolataiban érezhető aktuális áthallásoknak is teret engedve. Párhuzamot vont aközött, hogy a 16. században is egy spanyol, Loyolai Szent Ignác vette fel a harcot az „igazi” hitet megtámadó protestantizmussal, úgy a 13. században is egy spanyol, Szent Domonkos szállt szembe a manicheusok és az iszlám által megfogalmazott kihívásoknak. (Megjegyezzük, a párhuzam nem volt épp hízelgő a protestánsokra nézve.) Kitekintésként megemlítette, hogy a muszlimok között már ekkor voltak „minden tekintélyt s minden felsőbbiséget tagadó szekták, [...] s csak a külső körülményeken múlt, hogy a bolsevikieket 700 évvel meg nem előzték”, ami szintén Prohászka gyakran megfigyelhető aktualizáló hajlamára utal egy-egy történelmi párhuzam kapcsán. „Szent Domonkos a hit és filozófia pallosával küzdött” – szögezte le, majd magyarországi párhuzamot vonva „aranyhidakat” vizionált a Margit-sziget és Párizs, vagyis Szent Tamás és kortársa, Árpád-házi Margit között, amit továbbgondolt Szent Tamás és a róla elnevezett társaság kapcsolatára, vagyis arra utalt, hogy pontosan kell követni az egykori szent magatartását a 20. században is.

Prohászka előadásai és lelkiyakorlatai márciusban

„Veszprémben voltam, s most Pápára, majd Pécsre megyek. Jól vagyok s örülök” – írta egy március 13-án kelt magánlevelében,⁷¹ és e havi programját valóban jórészt ez a három vidéki lelkiyakorlat, előadássorozat tette ki. Március 9–12. között tartózkodott Veszprémben, 14–18. között Pápán, 21–25. között pedig Pécsen, amelyek közé még beillesztett 19-én egy budapesti lelkiyakorlatot, majd a hó végén, 28-án kezdett konferencia-sorozatát már nem tudta befejezni. Prohászka az 1920-as években már bizonyította, hogy valódi „utazó püspök”, egyházi és világi közszereplései rendkívül népszerűek voltak a keresztény, illetve jobboldali érzelmű lakosság körében, hírértékkel bíró eseménynek számítottak.⁷² Az élete utolsó heteiben való utazásai mégis szokatlanul feszített ütemű – a szó pozitív értelmében vett – „roadshow”-nak tűnnek, mintha maga is arra törekedett volna, hogy minél több helyen, minél gyakrabban megjelenessen. Számos előadást, prédikációt tartott ezeken az alkalmakon, de protokolláris felkéréseknek

is eleget tett.⁷³ E vidéki körútján tartott lelkigyakorlatainak szövegei egykorúan, illetve egy esetben forráskiadványként megjelentek, hozzáférhetőek,⁷⁴ ahogy részletesebb feldolgozásukra is van példa a szakirodalomban.⁷⁵ A beszédek műfajából fakad, hogy alig találkozunk bennük Prohászka politikai, közéleti megnyilatkozásaival, tisztán vallási szövegeknek tekinthetők, amelyek a keresztény életvitel egyes vonatkozásait elemezték, bibliai példázatok, természetből vett párhuzamok, egyháztörténetből merített tanulságok nyomán buzdított az erkölcsös, istenfélő életmódra, elkötelezett kereszténységre. Rendszeresen visszatér a bűn, a megigazulás kérdésére, a keresztény élet nehézségeire, de az akadályok leküzdésének lehetőségeire is, az élet és a halál értelmére, jelentésére. Gyakran használt természettudományos párhuzamokat, nemcsak katolikus szentek, hanem filozófusok, tudósok és művészek (Szókratész, Schopenhauer, Beethoven, Pasteur, Newton stb.) példáit is a keresztény életvitel népszerűsítésének szolgálatába állította. Figyelemre méltó, hogy a helyiekhez közel álló példákat is említett, Pápán például arról beszélt, hogy életében akkor járt ott először, Pécsen a székesegyház szépségét használta példázatul stb.

Közéleti jellegű utalások leginkább pécsi lelkigyakorlataiban bukkannak fel, ami azzal is magyarázható, hogy itt az egyetemi ifjúság előtt tartott beszédeket. Érdekes és tanulságos gondolatfüzér, amikor az említett székesegyház-képből egy természetből vett hasonlaton át a tisztelet, konkrétan a haza iránti tisztelet fogalmának a kibontásához, a hazaszeretet fontosságának hangsúlyozásához jutott el: „Kedves Pécsiek! Nem is gondoltok arra, hogy nektek milyen kincsek van. Sírtam a gyönyörű Székesegyházban. Ó, ezek a fölséges román bazilikák! Amint a tengerről mondja valaki, hogy szenteket és hősöket nevel, olyan ez a Székesegyház is: a tiszteletnek természetfölötti fényét sugározza. Ó, ha a magyar nép ilyen tisztelettel viseltetne saját hazája iránt, és nem menne külföldre, hanem saját verejtékével dolgozna itthon!” A fogalomnál maradva nemcsak a szülők, házastársak és tanítók iránti tisztelet fontosságát említette, hanem ezekkel egy sorban a „felsőbbség”, vagyis az állam, a világi hatóságok, konkrétan a kormányzó iránti tiszteletet is. Vagy más helyen a fiatalok hívő életre való figyelmeztetésének gondolatába szötte bele a történelmi múlt tanulságait: „Megint érdekes kilátást mutat a történelem: hogyan tűnnek el a régi kultúrák: mi lett Rómából? A germán világból?” Ennek kapcsán a fennálló társadalmi viszonyok elfogadását, mint keresztény magatartást hozta szóba, mondván, „az egyház nem forradalmat csinál”, arra emlékeztetett, hogy Pál apostol nem lázította fel az embereket a rabszolgaság ellen, sőt, éppen az adott társadalmi állapot elfogadását, és a belső, lelki értékekre való koncentrációt írta elő a hívőknek. Sokkal direkter közéleti utalás volt szövegében, amikor szembeállította a romlatlan fiatalság által képviselt, reményteli jövő képével a pusztulás, romlás világát, és előbbi példajaként az olasz fasiszták indulóját hozta fel: „Ha hallom a fasiszta

ifjúság himnusát: ...a »bellezza« mellett mindig ott látom a rothadást, a csúnya elfajulását a léleknek.”⁷⁶ A fejlődést, a világ pozitív irányú változását „mind a szent kereszténységnek” tulajdonította, ami megint csak egyértelműen utal arra, hogy a közéletben milyen eszmerendszer gyakorlati megvalósulásától remélte a politikai és társadalmi viszonyok tökéletesedését.

Utolsó pécsi napján Prohászka egy kulturális esten is részt vett, itteni beszédének már sokkal inkább közéleti tartalma volt.⁷⁷ Saját korát nagy változások előtti időszakként határozta meg, melyben „érezzük a történelmi idők hatalmas malomkerekeinek csikorgását, amelyekben emberszívek és embersorsok zúzódnak”. Hogy mi lesz az alapvető változásokat hozó történelmi átalakulásnak az alapeszméje, azt még nem tudhatjuk – szögezte le a püspök, de abban bízott, hogy a kereszténységre alapozott „szociális érzés” fogja az új, boldogító és sikeres politikai rendszert létrehozni. Pozitív történelmi példaképnek Széchenyi Istvánt állította hallgatói elé, aki „égő szemekkel, lelkesedéssel és rajongással nézi a magyar ugart”, akiben a fényt látta, ellenpontját pedig Ady Endrében és a Nyugat nemzedékében, akiket a sötétséggel azonosított. (Vö. III.6. alfejezet.) A társadalmi problémák iránti érzékenység – mondta – „az a jövőendő eszme, amelyen az új állam felépülhet, ez hozza majd el Magyarország reneszánszát”. Megfogalmazásából az is világosan következett, hogy ez a reneszánsz ekkor még nem jött el, a Horthy-korszak aktuális állapotát legfeljebb kiindulópontnak tekintette, de még mindig nem érezte elég „kereszténynek”, hozzátehetjük, ez az elégedetlenség Prohászka szinte minden megnyilatkozásában jellemző volt.

A pápai és a pécsi lelkigyakorlatok között került sor még Prohászka még egy konferenciabeszédére, amelyet a Szociális Missziótársulat keretei között tartott.⁷⁸ Az alapvetően vallásos szöveg Szent József napja apropóján a munkások, egyszerű emberek világát idézte meg, akik a maguk egyszerű nyelvén megértik az evangélium üzeneteit. „A nagy filozófiák sohasem komplikáltak, minden roppant egyszerű, csak meg kell fogni, meg kell érteni, meg kell élni.” A kereszténységet sem szabad túlbonyolítani – mondta, és Szent József kapcsán a csendes, visszahúzódó élet példáját ajánlotta, amely munkavégzéssel párosul, amely egyszer nagy sikerekhez vezethet.

A vidéki körútjáról március 26-án visszatérő Prohászka másnap, vasárnap reggel újra a szószerűkre lépett a missziótársulat Krisztina-körúti székházának kápolnájában.⁷⁹ Vallásos elmélkedését a kenyérszaporítás bibliai példázatára építette, illetve arra, hogy testünk táplálására is olyan ételt fogyasztunk, mely hosszú előkészítő fázisokon megy keresztül, mire asztalunkra kerül, s a lelki táplálékokkal ugyanaz a helyzet. (A gabonaörlés technológiájának fejlődése kapcsán ismét hangot adott a műszaki találmányok iránti csodálkozásának.) Isten arra tanít bennünket – mondta, hogy tudjunk rácsodálkozni az élet egyszerű dolgaira. „Az hülye, üres

ember, aki csodálkozni nem tud” – fogalmazott szokatlanul nyersen, és a kenyér előállításának csodájára, annak a krisztusi tanításokkal való párhuzamaira igyekezett felhívni hallgatói figyelmét.

Beszéd a Vasvári Pál emlékünnepségen, március 27.

Prohászkanak ez az utolsó olyan közszereplése, mely jelentős nyilvánosság előtt zajlott. Az áprilisi ifjak egyike, az 1849-ben szabadcsapatokat szervező és román népfelkelők által megölt Vasvári emlékére centenáriumi emlékbizottság alakult, mely a Nemzeti Múzeum lépcsőjénél emléktáblát emelt, ennek avató ünnepségére kérték fel szónoknak Prohászka.⁸⁰

Beszédének középpontjába itt az ifjúságot állította, amely kedvelt témája volt, többször kifejtette, hogy mennyire bízik a következő nemzedék sikerességében, az előző generációk hibáinak meghaladásában. A püspök a 48-as márciusi ifjak nemzedékében a „nép pszichéjének a némaságból való felébresztését” látta meg, s külön kitért Vasvári görögkatolikus származására, annak a papságnak a méltatására, melyet ugyan „orosznak” neveztek, de „magyar volt s magyar szellemet sugárzott” még idegen ajkú közegben is. Ahogy korábban Petőfi kapcsán, Prohászka ezúttal sem szólt a márciusi ifjak nemzedékének liberalizmusáról, bár óvatosan kritizálta a – fiatal életkorral magyarázott – „szertelenséget”, viszont dicsérte a Vasvárinak tulajdonított önmérsékletet (ez inkább utólagos konstrukciónak tűnik), és visszatérően hangoztatta a nemzet iránti elkötelezettséget, azt, hogy az „ifjú Magyarország” forradalmi lelkesültsége ragadta magával az országot. Egyenesen úgy vélte, a „lélek küldte” Pestre tanulni, 1848-ban pedig – szerinte – „lelkesedik, de nem izgat”. (A saját korában a liberálisok radikális szárnyához tartozó márciusi ifjakat nyilván csak így voltak Prohászka számára példaképként felmutathatóak.) Beszéde végén a püspököt egyre inkább elragadták saját érzelmei, szólt Vasvári kapcsán a márciusi ifjakról, mint a „nemzet elementáris életéről”, majd a saját korának szóló példamutatásra tért rá: „Nekünk is ez az önérzetes, dacos ifjúság kell, az az ifjúság, amely a jelenben él, a jövőbe néz és a múltból veszi öntudatának hatalmas motívumait. Olyan ifjúság, amely nem felejt, nem felejt soha a múltat, azok ármánykodását, akik a nemzet érdekeit századokon át háttérbe szorították.” „Nekünk tüzes, lelkes ifjúság kell, amely a mártírok máglyáinak fényénél látja feladatait és készül áldozatokra, odaadásra. Ez az ünnep a márciusi ifjúságnak tüzét, lelkesedését ébreszti, szítja. Nem aluszékony, közömbös közérzet kell nekünk, hanem olyan, mint a pesti márciusi ifjúságé volt. Mikor őket idézzük, a régi eszméket új tartalommal kell megtöltenünk. Ez az új tartalom, az új fájdalom. Trianon, a csonkaország, a mi fájdalmunk. Vérvesszeségünk fájdalma töltse meg új tartalommal a magyar öntudatot” – mondta, majd felhívta a magyar ifjúságot, hogy legyen méltó a 48-as elődökhöz, és ne feledje Trianont, „az

új fájdalmat”. Az emléktábla leleplezésekor egészen magával ragadta saját szónoklata, amikor Vasvári haláláról, áldozatáról beszélt: „Vérvirágos magasság. Minden csepp vér, amely pirosra festett, tűz, tűz, nem szalmatűz, elementáris tűz, amely rombolni tud, de csak azért, hogy építsen, mert alkotó energiája a nemzetnek, tűz, amely egyedül méltó a magyar ifjúsághoz és a vértanúk áldozattételével örök életre hivatott nemzetnek.”

Március 27. valóban mozgalmas napja volt a püspöknek, este ugyanis még részt vett egy társasági eseményen is, Vass József népjóléti miniszter és Dréhr Imre államtitkár teaestélyén, amelyet az Egységes Párt klubhelyiségében rendeztek, a politikai és kulturális elit jelentős számban megjelent.⁸¹ (Bethlen miniszterelnök, a Habsburg főhercegek, Wlassics Gyula házelnök, több miniszter, több püspök, köztük Ravasz László is, művészek stb.)

Prohászka utolsó interjúja

Tudomásunk szerint Prohászka valódi „hattyúdala”, vagyis utolsó közszereplése egy régi ismerősének, Farkas Sándornak adott hosszú interjú. Farkas a március végi nagybőjti konferencia-előadások közben kereste fel Prohászkát, hogy közéleti kérdésekben kikérje a véleményét, a püspök váratlan elhunytja miatt azonban az interjú csak a *Magyar Újságnak* abban a lapszámában jelenhetett meg, amelyben maga a halálhír és az első nekrológok is napvilágot láttak.⁸² A beszélgetést a vasárnapi lapszám „díszének” szánta a szerkesztőség, a váratlan haláleset miatt azonban mint Prohászka „politikai végrendelete” jelent meg.⁸³ A lap a „politikusi” Prohászkát igyekezett megszólaltatni, s ha abban nem is kereshetünk szimbólumot, hogy éppen ez (vagyis egy közéleti helyzetértékelés) lett a püspök utolsó nyilvános közszereplése, az mindenképp tanulságos, hogyan értékelte saját korának politikai eseményeit 1927 tavaszán.

Az újságíró először az országgyűlés felsőházával kapcsolatosan kérdezte Prohászkát, aki ezúttal is kifejtette teljes egyetértését a kétkamarás törvényhozás helyreállításával és annak módjával, „hiszen a törvényhozás arra való, hogy a nemzeti akarat mentől teljesebb, mélyebb kizengését adja”. Ugyan idézőjeles formában, de ezúttal pozitívan használta a „demokratikus” jelzőt az országgyűlés tagozódására, mivel „a társadalom valóban manapság annyira sokrétű, száz és száz színe, sokféle »kristálytörése« van, kíváncsok ezeket méltó szintézisbe foglalni”. Részletesen foglalkozott az egyházi vezetők felsőházban való megjelenésével, és magától értődőnek nevezte a különböző felekezetek közéleti együttműködését, jellemző szóhasználatával azért, hogy ezáltal „a hitetlenséggel, a szerteágazó, roppant aposztáziával szemben egységes front alakuljon”. Óvatosan elhatárolódott a részletek kifejtésétől (mondván, nem tudni, milyen konkrét ügyek mentén kell az egyháznaknak állást foglalni), de összességében nagy reménységgel tekintett a felsőház, és abban értelemszerűen saját politikai szereplési lehetősége elé, mert

felfogása szerint a „kiegészített törvényhozás” az állampolgárok számára útbaigazítással tud szolgálni, a törvény „rideg parancs” jellegét meghaladó „jótékony irányítás” szerepét tudja betölteni. (Az interjúban az olasz fasizmussal kapcsolatos gondolatokra ld. III.2. alfejezet.⁸⁴)

Prohászka mély elismeréssel beszélt a magyar kormány, különösen Klebelsberg Kuno választás- és közoktatásügyi miniszter sikereiről. (Véleményéből ekkorra már teljesen hiányzott a kormány burkolt kritikája.) A magyar-olasz kapcsolatkeresés 1926 végén élénkült meg, a két ország külpolitikai céljainak összehangolása céljából.⁸⁵ (Magyarország számára az elszigeteltségből való kitörés, Olaszország számára a Jugoszláviával szembeni szövetségkeresés játszott ebben fő szerepet.) Klebelsberg 1927. március 15–18. között tartózkodott Olaszországban, melynek során tárgyalásokat folytatott a római Collegium Hungaricum beindításáról és előkészítette Bethlen István miniszterelnök római útját, melynek legfontosabb eredménye az április 5-én aláírt barátsági szerződés volt.⁸⁶ Prohászka így értelemszerűen csak előbbi eredményeiről értesülhetett, melyet őszinte örömmel kommentált: „Nem közönséges dolog, amikor egy ilyen kicsiny, összetört ország számára, mint amilyen Csonka-Magyarország, nagy kultúrnemzetek rokonszenvét sikerül megszerezni, hiszen még ma is az a helyzet, hogy a külföld úgyszólván alig tud rólunk valamit.” A miniszter tevékenységét „áldott kultúrdiplomáciaként” interpretálta, és annak kibontakozó eredményeiről így vélekedett: „Klebelsberg útját nemcsak úgy nézem, mint külpolitikai szenzációt, tüntetést, nagysúlyú és vérbeli nemzetsegítés az ilyen és a magyar nép általa legjobb oldaláról, kulturális arculatával mutatkozik be.”

Klebelsberg kultúrpolitikájáról általánosságban is nagyon jó véleménnyel volt, miniszterségének minden vonatkozását sikerként értékelte. Az általánosságokon túl külön kiemelt két, addig szerinte elhanyagolt területet: a tanyai iskolák szervezését és az egyetemek működésének támogatását. Helyeselte a fokozatos, körültekintő kultúrpolitikát, mely a lehetőségek figyelembevételével orvosolta az oktatásügy egy-egy szeletét, először a felsőoktatást.⁸⁷ Ennek kapcsán még – feltűnő mosoly kíséretében – annak a véleményének is hangot adott, hogy mindenki elismeri Trefort Ágoston miniszterségének eredményeit, melyhez képest Prohászka szerint „Klebelsberg legalábbis »plüfort« [erősebb]”. A tanyai iskolák fejlesztésének⁸⁸ fontosságára a püspök részletesebben is kitért, hangsúlyozva, hogy az nem pusztán a kultusztárca illetékességebe tartozó kérdés, sokkal komplexebb jelenség: „Hiába jutottunk el oda, hogy most már két-három kilométeres körzetben épül egy-egy új tanyai iskola, ha az utak annyira rossz állapotban vannak, hogy a nagycsizmás tanyai apróságok a térdig érő sárban nem tudnak az iskoláig jutni. Meg kell tehát javítani az utakat. Gondoljon a kormány arra, hogy a római kultúrának is egyik legkülönb létesítménye az úthálózat kiépítése volt.” Feltűnő gyorsasággal tette hozzá, hogy ezt

a megjegyzését nem a kormány kritikájának szánta, hiszen a Bethlen-kabinet programjának nagy részét megvalósultnak látta, az egész teljesítményéről elismerően szólt.

Korábbi közéleti megnyilatkozásai ismeretében nem meglepő, hogy ezúttal is kitért a szociáldemokraták éles bírálatára, e tekintetben határozottsága nem változott, talán fokozódott is. Ebben a kérdésben már hangot adott elégedetlenségének, a kormány erőteljesebb fellépését szorgalmazva. Arról beszélt, hogy egyes budapesti gyárakban a szociáldemokraták „merényleteket” követnek el a keresztényszocialistákkal szemben, például évekkel korábban egy vitézzé avatott munkást állítólag kidobtak a munkahelyéről. Prohászka rosszállóan vette tudomásul, hogy az eset utáni felháborodás nagyon hamar elcsendesedett, következtetését ezért határozottan fogalmazta meg: „Ez bizony szociálpolitikánk legelhanyagoltabb pontja és csodálkozni kell, hogy amikor a közigazgatás ereje egyes területeken szinte fölös odaadással dolgozik, éppen itt, ahol a munkaszabadságnak egyszerű törvénybeiktatásával az egész ügyet meg lehetne oldani, az állam szinte semmit sem tesz.” A szociáldemokrata szervezkedéssel szembeni erőteljesebb fellépés szerinte nemcsak a munkások egzisztenciális érdeke (!), „hanem nagy nemzeti és nemzetársadalmi kulturális értékek védelméről van szó”. „Nagyobb szigorúságot”, „intézményes lépéseket” követelt a „vörös anarchia” ellen, és szavait érezhetően nemcsak a kommunista izgatók, hanem minden baloldali munkásszervezkedés ellen irányozta. A hatósági fellépés mellett úgy gondolta, hogy „a munkásrétegeket társadalmilag is nevelni kellene jobb belátásra, magasabb önérdekre, a felebarát tiszteletének érzetére”. (Hogy a munkásosztályt hogyan lehetett volna ilyen intézményes formában a keresztény erkölcsi tanítások elsajátítására rávenni, azt nem fejtette ki.)

A beszélgetés végén a szovjet kommunizmus került szóba, Prohászka véleménye ezzel kapcsolatosan nem különbözött korábbi megnyilatkozásaitól. Érdekes volt viszont, amikor azt fejtegette, hogyan tudott a bolsevik rendszer életképes maradni, hosszú távra berendezkedni. A püspök ennek okát abban látta, „hogy az orosz muzsik nagyon meggyűlölte az orosz urakat”. Vagyis a cári rendszerben olyan mértékben kiéleződtek a társadalmi feszültségek a parasztság, illetve a földbirtokosok között, hogy az oroszok a kommunizmus megpróbáltatásait annál kevésbé érzik elviselhetetlennek. (Ez burkolt utalás volt arra, hogy Prohászka szerint tompítani kell a munkavállalók és a munkáltatók közötti érdekellentéteket.) Érdekes (és Kína kapcsán később tévesnek bizonyuló) diagnózis volt Prohászka részéről, hogy kizártnak tartotta a kommunizmus megjelenését a Távol-Kelet nagy birodalmaiban: „A sárga fajok annyira igénytelenek. és a nemzeti felfogás ott annyira az emberek vérében van – mondta –, hogy osztályharcos izgatásokkal, nézetem szerint, tisztára lehetetlenség azon a földrészen eredményt elérni. A szenvedésnek egészen más formái élnek Kínában és Japánban, mint nálunk, az úgynevezett nyugat-

európai demokrácia viszonylatai ott majdnem teljesen ismeretlenek.” Ez az utolsó megjegyzés megerősíti Prohászka az 1920-as években képviselt politikai gondolkodását. A nacionalizmust tekintette a legfőbb és legerőteljesebb politikai irányzatnak, amelyre felfogása szerint a legnagyobb veszélyt a dekadensnek tekintett nyugati demokráciák jelentették. A demokrácia, a pluralizmus nézete szerint az állam erejét alkotó nemzeti elkötelezettséget gyengíti, így nyitva teret a „nemzetközi”, destruktív ideológiáknak, például a szociáldemokráciának vagy a kommunizmusnak.

Prohászka vétlen közszereplései 1927-ben

Érdekes és jellemző módon a *Népszava* egyetlen lapszámában kétszer is foglalkoztak vele. Az egyik publicisztika negatív kontextusban említette *A háború lelke* c. 1915-ös írását, kiemelve a fegyveres harc pozitív méltatását.⁸⁹ A másik elemzés azonban inkább pozitívan, egyetértőleg hivatkozott rá, mondván, Prohászka is úgy vélte, az embereknek először tisztességes életfeltételeket kell biztosítani, azután lehet arról beszélni, hogy higgyenek valamilyen ideában, és ez önmagában megfelelt a szociáldemokrácia felfogásának is.⁹⁰ A felsőházi tagsága kapcsán szintén januárban jelent meg róla több vicc is a *Borsszem* Jankó élclapban, abból az elképzelt szituációból, hogy a püspök együtt fog tanácskozni az ortodox rabbival, ami nyilvánvalóan utalt Prohászka gyakori zsidóellenes közszerepléseire.⁹¹ Az ellenkező irányú hivatkozás is gyakran felbukkant a sajtóban, például egy, az említett erkölcsvédelmi jogszabályokat védelmébe vevő publicisztikában.⁹²

Januárban folytatódott egy Lukács Lóránt nevű, volt Ostenburg-különítményesnek a pere, akit még 1925 végén jelentettek fel kormányzósértés vádjával.⁹³ (Egy kocsmában beszélt becsmélően Horthyról.) A per során a zsebéből leveleket húzott elő, s azt állította, hogy azokat Prohászka írta neki, ezzel akarván bizonyítani hazafiságát. Hogy valóban a püspök levelei voltak-e, nem tudjuk, az epizód inkább azért érdekes, mert Prohászka nevének említésétől a vádlott feltételezhette személyének pozitív megítélését, nemzeti elkötelezettségének bizonyítását, ezáltal a felhozott vád súlyának csökkentését. Egészen más irányú váddal került a bíróság elé Kiss György, aki a Jehova Tanúi kisegyház tanait hirdette (ekkoriban a közösséget még „millenistának” nevezték), ügyvédje kérte az általa képviselt vallási felfogás veszélyességének megítéléséhez Ravasz László és Prohászka Ottokár püspökök tanúkénti meghallgatását.⁹⁴ A dolog azért érdekes, mert Prohászka többször adott hangot a „szekták” társadalmi veszélyességével kapcsolatos nézeteinek, mégis annyira tekintélyesnek számított a személye kora közéletében, hogy ilyen irányú állásfoglalása egyáltalán felmerülhetett. (A bíróság az indítványt elutasította, Kisst „izgatás” büntette miatt egy hónap fogházra ítélték.⁹⁵) Folytatódott Ván Benjámint is, a

református lelkészt „kriptokatolikus” elhajlással vádoló, Prohászkanak jelentős anyagi támogatást tulajdonító Gombos Lajos nem tudta állításait kellőképpen bizonyítani, ezért pénzbüntetésre ítélték, a bíróság úgy vélte, hogy „erősen túllépte a tárgyilagos kritika kereteit”, kimerítette a sajtó útján elkövetett rágalmazás büntetettét.⁹⁶

Megemlítette a püspököt nyílt levelében Nagy Lajos gyúrói evangélikus lelkész is, aki arra panaszkodott, hogy *Magyar Zsoltárok* címmel megjelent kötetéről nagyon sokan pozitívan vélekedtek, Prohászka mellett Apponyi Albert és Rákosi Jenő is. (A könyvében közölte is Apponyi támogató levelét.) Mivel rosszindulatúnak tartott egyházi főhatóságai megfosztották javadalmaitól, Nagy arra kérte az olvasókat, hogy rendeljék meg második kiadásban is megjelent könyvét, enyhítve így ő és családja anyagi gondjait, nélkülözéseit.⁹⁷

Az újonnan összeülő országgyűlés képviselőházában is elhangzott egyszer, a március 9-i ülésen a neve. Griger Miklós képviselő említette, hogy Prohászka a szociáldemokráciát „internacionális sündisznónak” nevezte, amely tüskéivel és éles törökkel, „a hatalom minden kíméletlenségével” van felszerelve, és megsebzí azokat, akik hozzá akarnak nyúlani.⁹⁸ A felszólalásra azért került sor, mert a szociáldemokrata Kéthly Anna korábban a felekezeti iskolákat kritizáló gondolatokat fogalmazott meg, a Griger-beszédbe közbekiabáló baloldali képviselők pedig arról beszéltek, hogy a krisztusi kereszténység sokkal közelebb áll a pártjuk által képviselt értékekhez, mint az arra hivatkozó jobboldaléhoz.

Prohászka munkatempójára és a közszereplései iránti érdeklődésre jellemző, hogy életének utolsó heteiben egyes programjait le kellett mondania. Így például – a korábbi időszakokkal ellentétben – nem vett részt a Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesülete évi rendes közgyűlésén március 31-én,⁹⁹ illetve korábban a Katolikus Vallás- és Tanulmányi Alapokra Felügyelő Bizottság értekezletén sem. Máskor a székesfehérvári sajtóban megjelent, hogy résztvevője a helyi Ferenc József Nőnevelő Intézetben tartott március 15-i ünnepségnek, miközben ő Pápán tartózkodott, valószínűleg korábban jelezte részvételi szándékát, de nem volt ideje vagy lehetősége lemondani.¹⁰⁰ (A Magyar Statisztikai Társaság ankétjáról való távolmaradására ld. fentebb.) Ebben nemcsak a rendkívül feltorlódt teendőit gyaníthatjuk, hanem azt is, hogy utolsó heteiben érzékelhetően a konferencia-előadásokra, lelkigyakorlatokra koncentrált.

Prohászka március végén is vállalt közszerepléseket, például a székesfehérvári Beethoven-ünnepség fővédnöki teendőit,¹⁰¹ de nagyon foglalkoztatták a Szociális Missziótársulat gondozásában éppen megjelenés alatt álló, *Élő vizek forrásai. Elmélkedések Jézus szentséges szívéről* c. kötetének nyomdai munkálatai is.¹⁰² Élete utolsó napjaiban a sors furcsa fíntoraként még megjelentek a sajtóban a megszokott beharangozások Prohászka Ottokár következő

programjaira, például arról, hogy folytatja lelkigyakorlatait április 4–6. közötti napokon,¹⁰³ vagy arról, hogy április 3-án, vasárnap délelőtt a nélkülöző egyetemi hallgatók megsegítésére szervezett matiné és hangverseny alkalmával beszédet fog mondani a ciszterci gimnázium dísztermében, az egyetemisták „Kis Teréz” menzája szervezésében.¹⁰⁴ A Szociális Missziótársulat nagykanizsai szervezetének március 25-i megalakulásakor bejelentették, hogy nemsokára kultúrdélutánt rendeznek, amelynek szónoka „Székesfehérvár lánglelkű püspöke” lesz.¹⁰⁵

Minderre azonban nem került sor, Prohászka az Egyetemi templom szószékén kapott agyvérzés következtében április 2-án elhunyt. A lapokat a nekrológok hosszú sora töltötte meg, melyek elemzése már kívül esik a püspök közszerepléseinek vizsgálatán, sokkal inkább az emlékezet- és hatásvizsgálat dimenzióiban értelmezhető, további kutatások tárgya lehet.

V. Prohászka Ottokár közszerepléseinek katalógusa

V.1. Lista

Prohászka közszereplési listájának összeállítása nem könnyű feladat, különösen abból a szempontból, hogyan húzzuk meg annak műfaji határait. Alapvető szempontoknak a „public intellectual” szerepből fakadó kritériumokat tekintettem. (Ld. erről I.1. alfejezet.) Vagyis azokat minősítettem elsősorban közszereplésnek, amikor a közszereplő értelmiségi nem „munkakörének” részeként, hanem amellet, azon túl fogalmazta meg a nyilvánosság előtt politikával kapcsolatos gondolatait. Prohászka esetében a „munkakör” a katolikus egyházi személy (sőt, magas rangú egyházi személy) pozícióját jelentette, vagyis nem vettem figyelembe a lista összeállításánál azokat az eseteket, amikor ez a „munkaköri” szerep határozottan megnyilvánult. Vagyis a prédikációkat, lelkigyakorlatokon elhangzott beszédeket (a fontosabbak ismertetését a kronologikus részben megtettem), legfeljebb akkor tettem kivételt, ha az ilyen jellegű beszédei felkeltették a sajtó érdeklődését, „tematizálták” a közvéleményt. (Vidéki lelkigyakorlatokai különösen ilyen hatásúak voltak, olykor a budapesti Egyetemi templomban tartott prédikációi is.) Hasonlóan próbáltam eljárni a püspöki körlevelekkel kapcsolatosan is, hiszen nyilván nem volt minden körlevele közszereplésnek tekinthető (belső egyházi ügyekben való részvételre irányuló buzdítások stb.), azok viszont igen, amelyekben közéleti-politikai kérdésekben igyekezett orientálni a híveit, illetve vonatkozó gondolatai más formában (beszédekben, cikkekben) is megfogalmazódtak. De közszereplésnek minősítettem, ha valamely közéleti eseményen résztvevőként (nem „munkaköri kötelesség”, hanem személyes elkötelezettség következtében) megjelent. Ugyancsak eltekintettem az egyházi funkciójából fakadó, bár a sajtó által is megjelenített aktivitásoktól, például esketési szertartásoktól, de ide illőnek gondoltam, ha a sajtó is foglalkozott például egy nevesebb személy temetésén elhangzott gyászbeszédével. Az egyszerű részvételek eseténél a „munkakör” részének tekintettem a katolikus püspöki kar vagy a Vallás- és Tanulmányi Alapokat Ellenőrző Bizottság ülésein való megjelenését, viszont fontosnak tartottam azon társadalmi egyesületek értekezletein való feltűnését, amelyen vezető pozíciót töltött be, akkor is, ha nem tartott útmutató jellegű (megnyitó vagy záró) beszédet. (Utóbbiak voltak a ritkább alkalmak.

Előfordult, hogy ugyanaz a közszereplése két formában is nyilvánosságot kapott, vagyis amikor egy beszédét önálló cikk formájában is megjelentette, ebben az esetben ezt két megnyilvánulásnak vettem (tekintettel a potenciálisan eltérő fogadó közönségre és műfaji sajátosságokra),¹ ha ugyanannak a cikknek változatáról (például más nyelven való publikálásáról), akkor egynek.² Külön problémát jelent, ha egy sajtóban megjelent írását újraközlötték (ez nem volt ritka eset), ez előfordulhatott 1919 utáni írásai esetén közvetlenül a megjelenés után,³ de akár

évekkel később is aktuálisnak érezték egyes szerkesztőségek, hogy újra felhívják valamely iránymutató közszereplésére a figyelmet.⁴ Ezeket az eseteket egy közszereplésnek tekintettem (még ha figyelemre méltó is, hogy miért érezték évekkal később is aktuálisnak egyes megnyilatkozásait), az 1919 előtti szövegeinek rendszeres és gyakori újraközléseit viszont nem minősítettem új közszereplésnek. (Persze ennek motivációi is érdekesek lehetnek, de szinte minden esetben bizonyos, hogy az újraközlések Prohászka szándékaitól függetlenül születtek.) Egyes szerkesztőségeknek valósággal gyakorlatává vált, hogy rendszeresen elővettek és közöltek régebbi Prohászka-szövegeket annak feltüntetése nélkül, hogy másodközlésről volt szó, ami egyszerre jelenti azt, hogy a püspök korábbi gondolatait aktuálisnak tartották 1919 után is, továbbá az ismert közszereplő cikke nyilván növelte a lap presztízsét. (Talán szívesen közöltek volna friss Prohászka-írásokat, ha hozzájutottak volna, az így is termékeny tollú püspöknek nyilván nem volt ideje minden vonatkozó kérés teljesítésére.) Így járt el például rendszeresen *A Nemzet*,⁵ illetve a *Zászlónk* szerkesztősége,⁶ de sokan mások is.⁷ Különösen „divatosnak” mondható a püspök régebbi ünnepi (karácsonyi) elmélkedésének újraközlése.⁸ A vallásos szövegek nyilván nem veszítették el aktualitásukat, de nagyon érdekes, amikor korábbi közszerepléseit érezték egyes szerkesztőségek az új körülmények között is aktuálisnak. Többször is előfordult, hogy a *Kultúra és terror* 1918-as gyűjteményéből vett szemelvényeket érezték aktuálisnak,⁹ vagy a szélsőjobboldalon 1918-as, zsidókérdéssel kapcsolatos írásaira emlékeztették az olvasókat.¹⁰ Megjegyzem, előfordult olyan eset is, ahol az újraközlésnek politikai tanulságai, következményei is lettek, például amikor egy erdélyi lap számát a román hatóságok irredenta tartalom vádjával tiltottak be, holott Prohászkanak egy 1912-ben megjelent karácsonyi elmélkedését jelentették meg ismét.¹¹ Ezeket a – teljesség igényével fel nem tárt, csupán a jegyzetekben illusztrációként felsorolt – eseteket nem tekintettem új és önálló közszerepléseknek, ahogy értelemszerűen a „véetlen” közszerepléseket sem.

Összességében úgy gondolom, hogy bár egy ilyen közszereplés-lista összeállításának nem jelölhetők ki merev módszertani határvonalai, a következő lapokon szereplő felsorolás minden soráról elmondható, hogy Prohászka önálló közszerepléseit tételen tartalmazza 1919 augusztusától a püspök haláláig.¹²

Magyarázat: **A.** = sorszám; **B.** = Közszereplés műfaja (B = beszéd; C = cikk; I = interjú, sajtónyilatkozat; E = egyéb); **C.** = Közszereplés besorolása (KFK = kiemelten fontos közszereplés; FK = fontos közszereplés; EK = egyéb – reprezentatív, általában csak személyes megjelenésében mutatózó, vagy korlátozott nyilvánosságot érintő – közszereplés)

A.	Dátum	Közszereplés jellege, tartalma	Vonatkozó elsődleges forrás	Beszéd, cikk, interjú kiadása	B.	C.
1.	1919. aug. 13.	Nyilatkozat a városi küldöttség látogatásakor, Székesfehérvár	SZFÚ 1919.08.14. 1.		I	FK
2.	1919. aug. 17.	Püspöki körlevél (<i>A kommunizmus bukása után / Főpásztori szózat papsághoz s hívekhez</i>)	FN 1919.08.17. 1–2.	POÖM IX. 260–264.	E	FK
3.	1919. aug. 20.	Beszéd Szent István ünnepén, Székesfehérvár	FN 1919.08.22. 1.		B	FK
4.	1919. aug. 22.	Püspökkari körlevél (<i>Gyakorlati kereszténység / A Tanácsköztársaság leverése után</i>)	CLD 1919.	POÖM IX. 265–272.; Prohászka-napló, 1997. 351–363.; Gergely J., 1984. 320–324.; Frenyó, 2005. 468–477.; Frenyó, 2020. 121–130.	E	FK
5.	1919. aug. 31.	Előadás a hitközségi szervezkedésről, Székesfehérvár	FN 1919.09.02. 1.		B	EK
6.	1919. aug. 31.	Részvétel Szabó Dezső előadásán, Székesfehérvár	Prohászka-napló, 2013. (1919.08.31.)		E	FK
7.	1919. szept. 1.	Beszéd a hitközségi szervezkedésről, Székesfehérvár	FN 1919.09.02. 1.		B	EK
8.	1919. szept. 7.	Cikk (<i>Zászlóbontásra</i>)	SZFÚ 1919.09.07. 1.	VPOK 31–33.	C	FK
9.	1919. szept. 10.	Találkozás Friedrich István miniszterelnökkel, Székesfehérvár	REH 1919.09.12. 1–2.		E	EK
10.	1919. szept. 23.	Cikk (<i>Reakció!</i>)	MN 1919. 8. sz. 1.	POÖM XXII. 205–207.	C	FK
11.	1919. szept. 30.	Beszéd a püspöki palotába történő visszaköltöztetésére rendezett ünnepségen, Székesfehérvár	ÚN 1919.10.04. 6.		B	EK
12.	1919. okt.	Cikk (Előszó <i>Az oltárszentség élő csodája</i> c. könyvhez)	Donin, 1919. 3–5.	Toldy, 1927. II. 167–168.; Fazezas Cs., 2023/b. 121–122.	C	EK
13.	1919. okt.	Cikk (Előszó Tóth Tihamér: <i>Levelek diákjaimhoz</i> c. könyvéhez)	Tóth Tihamér, 1919. 3–5.	Fazezas Cs., 2023/b. 122–123.	C	EK
14.	1919. okt. 5.	Beszéd a hitközségi szervezkedésről, Székesfehérvár	FN 1919.10.09. 1–2.		B	EK
15.	1919. okt. 8.	Cikk (<i>Nőket a parlamentbe!</i>)	MN 1919. 9. sz. 1.	POÖM XXII. 210–211.	C	KFK
16.	1919. okt. 12.	Interjú a zsidókérdésről	ÚN 1919.10.12. 3.	VPOK 33–35.	I	KFK
17.	1919. okt. 12.	Beszéd a Nemzeti Hadsereg zászlajának felszentelésékor, Székesfehérvár	FN 1919.10.14. 1–2.	VPOK 35–36.	B	KFK

18.	1919. okt. 12.	Beszéd a Nemzeti Hadsereg tiszteinek köszöntésére, Székesfehérvár	FN 1919.10.14. 3.	VPOK 36–37.	B	FK
19.	1919. okt. 15.	Cikk (<i>A magyar ifjúsághoz</i>)	ZÁ 1919.10.15. 1.	POÖM XXII. 207–210.	C	KFK
20.	1919. okt. 15.	Interjú aktuális politikai kérdésekről	SZ 1919.10.15. 5.		I	KFK
21.	1919. okt. 19.	Beszéd a Keresztény Nők Szövetségének közgyűlésén, Székesfehérvár	FN 1919.10.23. 1–2.	VPOK 37–41.	B	FK
22.	1919. okt. 30.	Interjú a zsidókérdésről	FLH 1919.10.30. 6–9.	VPOK 43–46.	I	KFK
23.	1919. nov. 1.	Cikk (<i>Tisza</i>)	ÚN 1919.11.01. 1.	POÖM XXII. 211–212.	C	FK
24.	1919. nov. 9.	Beszéd az egyházközösség tanácsának megalakulásakor, Székesfehérvár	Prohászka-napló, 2013. (1919.11.09.)		B	EK
25.	1919. nov. 12.	Cikk (<i>Mi, magyarság és kereszténység</i>)	NÚ 1919.11.12. 1.	POÖM XXII. 213–216.	C	KFK
26.	1919. nov. 16.	Részvétel a Nemzeti Hadsereg bevonulása tiszteletére adott misztiszerelnöki diszvacsorán, Budapest	BH 1919.11.18. 6–7.		E	EK
27.	1919. nov. 23.	Cikk (<i>Das Schicksal Ungarns</i>)	DNR 1919.11.23. 115–117.	VPOK 46–52.	C	KFK
28.	1919. nov. 27.	Részvétel a KNEP műsoros estélyén, Budapest	ÚN 1919.12.11. 2.		E	EK
29.	1919. nov. 29.	Interjú aktuális politikai kérdésekről	8Ó 1919.11.29. 1.	Fazezas Cs., 2021/a. 39–42.	I	KFK
30.	1919. nov. 30.	Cikk (<i>Felhívás a gabonabeszolgáltatással kapcsolatosan</i>)	FN 1919.11.30. 1.	VPOK 53–54.	C	EK
31.	1919. nov. 30.	Beszéd a Fejér megyei egyetemisták egyesületében, Székesfehérvár	TÖR 1920. jan. 2–3.	VPOK 55–57.	B	FK
32.	1919. dec.	Cikk (<i>Életpötlételeink</i>)	FKNN 1920. 35–37.	VPOK 41–43.	C	KFK
33.	1919. dec.	Cikk (<i>Magyarország éledése</i>)	KNSZN 1920. 11–13.	VPOK 57–60.	C	KFK
34.	1919. dec.	Cikk (<i>A nők modern hivatása</i>)	KNN 1920. 2–3.	POÖM XXII. 219–221.	C	KFK
35.	1919. dec.	Cikk (<i>Szép karácsony csúnya világban</i>)	NA 1919.12. 50.		C	FK
36.	1919. dec. 7.	Cikk (<i>Die Judenfrage in Ungarn</i>)	DNR 1919.12.7. 150–152.	VPOK 60–63.	C	KFK
37.	1919. dec. 7.	Beszéd az Új Nemzedék matinéján, Budapest	ÚN 1919.12.09. 1–2.	VPOK 64–65.	B	KFK
38.	1919. dec. 9.	Beszéd a KNEP női tagozatának gyűlésén, Budapest	ÚN 1919.12.11. 2.		B	FK
39.	1919. dec. 10.	Beszéd a Képzőművészek Nemzeti Szövetsége estélyén, Székesfehérvár	FN 1919.12.12. 1.		B	FK
40.	1919. dec. 14.	Beszéd a MOVE díszközgyűlésén, Székesfehérvár.	FN 1919.12.16. 1.	VPOK 66–67.	B	KFK
41.	1919. dec. 18.	Beszéd a dunántúli politikai elit gyűlésén, Székesfehérvár	MNL FML IV.401. 31. dob. 33. t.		B	KFK
42.	1919. dec. 19.	Nyilatkozat a Tanácsköztársaságról	DT 1919.12.19. 2.		I	FK
43.	1919. dec. 21.	Beszéd a Szociális Missziótársulat élelmiszerosztó rendezvényén, Székesfehérvár	NÚ 1919.12.23. 4.		B	EK

44.	1919. dec. 25.	Cikk (<i>Magyar karácsony</i>)	NÚ 1919.12.25. 1.	POÖM XXII. 216–219.	C	FK
45.	1919. dec. 25.	Cikk (<i>A magyar békeesség</i>)	TSZFÚ 1919.12.25. 1.	VPOK 67–69.	C	FK
46.	1920. jan.	Cikk (<i>Ami örök minden kultúrában</i>)	HAR 1920.01.01. 1–2.		C	FK
47.	1920. jan. 3.	Beszéd képviselővé jelölésekor, Székesfehérvár	FN 1920.01.03. 1.	VPOK 69–70.	B	KFK
48.	1920. jan. 4.	Interjú képviselőjelöltségeről	NÚ 1920.01.04. 3.	VPOK 70–72.	I	KFK
49.	1920. jan. 4.	Cikk (<i>Szózat a magyar nemzethez</i>)	BH 1920.01.04. 3.	VPOK 72–73.	C	EK
50.	1920. jan. 6.	A székesfehérvári egyházmegye választási felhívása	FN 1920.01.06. 1.		E	EK
51.	1920. jan. 11.	Beszéd a választókhoz, Székesfehérvár	NÚ 1920.01.13. 3.	VPOK 73–79.	B	KFK
52.	1920. jan. 11.	Beszéd a női választókhoz, Székesfehérvár	TV 1920.01.13. 4.	VPOK 79–80.	B	KFK
53.	1920. jan. 21.	Beszéd a nemzeti gyásznapon, Székesfehérvár	8Ó 1920.01.16. 5.		B	FK
54.	1920. jan. 21.	Cikk (<i>Nyílt levél Magyarországnak miniszterelnökéhez</i>)	NÚ 1920.01.21. 1.	POÖM XXII. 221–222.	C	EK
55.	1920. jan. 25.	Beszéd a választókhoz, Székesfehérvár	FN 1920.01.27. 1–2.	VPOK 80–82.	B	KFK
56.	1920. jan. 28.	Püspöki körlevél (<i>A katolikus élet megszervezéséről</i>)		POÖM IX. 273–279.	E	EK
57.	1920. jan. 30.	Beszéd a Regnum Marianum egyházközösség közgyűlésén, Budapest	NÚ 1920.02.02. 11.		E	EK
58.	1920. febr. 1.	Cikk (<i>Aranyat kenyérért</i>)	NÚ 1920.02.01. 1.	POÖM XXII. 222–225.	C	EK
59.	1920. febr. 11.	Beszéd a Nemzeti Hadsereg tisztjei számára rendezett „védelmi tanfolyamon”, Budapest	Védelmi tanfolyam, 1920. 1–16.	VPOK 82–90.	B	FK
60.	1920. febr. 12.	Beszéd a limanovai hősök emlékére tartott gyászistentiszteleten, Székesfehérvár	8Ó 1920.02.13. 5.		B	EK
61.	1920. febr. 15.	Beszéd a gyermeknyomorról, Budapest	NSZ 1920.02.17. 5.		B	FK
62.	1920. febr. 15.	Interjú aktuális politikai kérdésekről	8Ó 1920.02.15. 3.		I	KFK
63.	1920. febr. 19.	Beszéd a Budai Katolikus Kör estélyén, Budapest	BUN 1920.02.21. 2.		B	FK
64.	1920. febr. 19.	Nyilatkozat a nemzetgyűlés feladatairól	MO 1920.02.19. 3.		I	FK
65.	1920. febr. 20.	Nyilatkozat a Somogyi-Bacsó-gyilkosságról	AÚ 1920.02.21. 2.		I	FK
66.	1920. febr. 26.	Beszéd a nemzetgyűlésben (az alkotmányosság helyreállításáról)	NN. 1920–1922. I. 62–65.	POÖM XXII. 225–233.; Boros, 2006. I. 161–167.; Barlay–Kiss, 2006. 27–32.	B	KFK
67.	1920. febr. 28.	Részvétel a Magyar Jövő Ifjúsági Irodalmi Rt. alakuló közgyűlésén, Budapest	ÜN 1920.03.02. 7.		E	EK
68.	1920. febr. 29.	Nyilatkozat a színházról	SZÉ 1920.02.29. 6.		I	FK
69.	1920. febr. 29.	Cikk (<i>Nem fecsegett, hanem tetteket</i>)	ÜN 1920.02.29. 1.	POÖM XXII. 234–236.	C	KFK
70.	1920. febr. 29.	Részvétel Zichy Géza matinján, Budapest	BH 1920.03.02. 7.		E	EK
71.	1920. márc.	Cikk (<i>A kereszténységnek sajátos kultúrhivatása</i>)	MKÖZEP 1919. 1–12. sz. 3–10.		C	FK

72.	1920. márc. 1.	Beszéd Horthy Miklóshoz kormányzóvá választásakor, Budapest	MO 1920.03.02. 2.	VPOK 90.	B	KFK
73.	1920. márc. 10.	Cikk (<i>Miért nem segít a kormány?</i>)	FN 1920.03.10. 1.	POÖM XXII. 237–238.	C	KFK
74.	1920. márc. 14.	Beszéd a rendőrség gyermekvédelmi ankétján, Budapest	BH 1920.03.16. 6–7.		B	FK
75.	1920. márc. 14.	Beszéd a MÁV gépgyári munkások ünnepségén, Budapest	NÚ 1920.03.16. 5.		B	FK
76.	1920. márc. 15.	Beszéd a MEFHOSz ünnepségén, Budapest	BH 1920.03.16. 5.	VPOK 91.	B	KFK
77.	1920. márc. 17.	Beszéd az Aquinói Szent Tamás Társaság rendezvényén, Budapest	PLL 1920.03.18. 4.		B	EK
78.	1920. márc. 20.	Beszéd a Kossuth Lajos halálára emlékező rendezvényen, Budapest	BH 1920.03.21. 2–3.	VPOK 92–93.	B	FK
79.	1920. márc. 23.	Beszéd a Regnum Marianum egyesület közgyűlésén, Budapest	ÚN 1920.03.24. 6.		B	EK
80.	1920. márc. 23.	Beszéd (helyett felolvasott levele) Slachta Margit kampánygyűlésén, Budapest	NÚ 1920.03.24. 3.		B	FK
81.	1920. márc. 25.	Beszéd a Magyar Királyság Pártja elnöki tanácsülésén, Budapest	BH 1920.03.27. 7.		B	FK
82.	1920. márc. 27.	Nyilatkozat a földreformról	NÚ 1920.03.27. 3.		I	KFK
83.	1920. márc. 31.	Cikk (<i>Szenvedtünk sokat, de bízunk nagyon</i>)	GH 1920.03.31. 1.	VPOK 93–94.	C	FK
84.	1920. ápr.	Cikk (<i>A marxizmus csödjé a tények világánál</i>)	Huszár, 1920. 212–219.	VPOK 97–104.	C	KFK
85.	1920. ápr. 4.	Cikk (<i>Keresztény nemzeti feltámadás</i>)	NÚ 1920.04.04. 1.	POÖM XXII. 238–241.	C	KFK
86.	1920. ápr. 8.	Cikk (<i>Rokkantgy és földreform</i>)	FN 1920.04.08. 1.	POÖM XXII. 241–243.	C	KFK
87.	1920. ápr. 11.	Beszéd a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége gyűlésén, Székesfehérvár	FN 1920.04.13. 1.		B	KFK
88.	1920. ápr. 18.	Nyilatkozat a keresztény politikáról	AÚ 1920.04.18. 2.	VPOK 94–95.	I	FK
89.	1920. ápr. 18.	Nyilatkozat a spiritizmusról	PH 1920.04.18. 5.		E	EK
90.	1920. ápr. 25.	Cikk (<i>Aranyat a haza oltárára</i>)	MOVE 1920.04.25. 1.	VPOK 95–97.	C	EK
91.	1920. máj.	Cikk (<i>Az új honfoglalókhöz</i>)	Prohászka, 1920/a. 4–5.	Barlay, 2006/a.; VPOK 104–106.	C	KFK
92.	1920. máj.	Önálló röpirat (<i>The Jewish Question in Hungary</i>)	Prohászka, 1920/b.; Prohászka, 1921/a.	Barlay, 2003.	C	KFK
93.	1920. máj. 2.	Beszéd a Baross Szövetség gyűlésén, Székesfehérvár	FN 1920.05.04. 1.		B	KFK
94.	1920. máj. 20.	Részvétel a Magyar Cserkész Szövetség díszelőadásán, Budapest	BH 1920.05.21. 4.		E	EK
95.	1920. máj. 26.	Beszéd a jó szándarabokról, Nagyszerkát	ASZ 1920.06.12. 4.		E	EK
96.	1920. jún. 5.	Beszéd és indítvány Fejér vármegye Törvényhatósági Bizottságában a trianoni békeről, Székesfehérvár	FN 1920.06.06. 1.		B	FK
97.	1920. jún. 5.	Tanuskodás Pajzs Pál perében, Székesfehérvár	FN 1920.06.06. 1.		E	FK
98.	1920. jún. 8.	Beszéd a Pázmány Egyesület közgyűlésén, Budapest	NÚ 1920.06.09. 2.		B	FK
99.	1920. jún. 9.	Beszéd a keresztény nőegylet rendezvényén, Balassagyarmat	NH 1920.06.13. 1–3.		B	FK

100.	1920. jún. 20.	Cikk (<i>A keresztény kurzus kisiklása</i>)	NÚ 1920.06.20. 1.	POÖM XXII. 243–245.	C	KFK
101.	1920. jún. 20.	A Magyar Királyság Pártja kiáltványának aláírója	NAK 1920.06.20. 1.		E	EK
102.	1920. jún. 20.	Beszéd a Magyar Jövő propaganda gyűlésén, Budapest	ÚN 1920.06.22. 3.		B	KFK
103.	1920. jún. 21.	Beszéd a Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen közgyűlésén, Budapest	NÚ 1920.06.22. 3.		B	FK
104.	1920. jún. 22.	Beszéd a Zrínyi Gárda alakuló gyűlésén, Budapest	ÚN 1920.06.24. 3.		B	KFK
105.	1920. jún. 24.	Beszéd a Ludovika ellenforradalmi lázadásának évfordulós ünnepségén, Újpest	8Ó 1920.06.25. 2.		B	FK
106.	1920. jún. 29.	Beszéd a ferencvárosi keresztényszocialisták zászlószentelő ünnepélyén, Budapest	NÚ 1920.07.01. 3.		E	EK
107.	1920. júl. 9.	Beszéd a KNEP pártértekezletén, Budapest	ÚN 1920.07.10. 1.		B	FK
108.	1920. júl. 25.	Nyilatkozat a választójogról és aktuális feladatairól	VIR 1920.07.25. 2.		I	FK
109.	1920. júl. 25.	Üdvözlő az ÉME székesfehérvári gyűlése résztvevőinek	FN 1920.07.27. 1.		I	FK
110.	1920. júl. 29.	Részvétel a Magyar Királyság Pártja elnökségi ülésén	BH 1920.08.01. 2.		E	EK
111.	1920. júl. 30.	Beszéd az egységes kormányzópart elnökévé történt megválasztásakor	PH 1920.07.31. 2.		B	FK
112.	1920. aug.	Cikk (<i>Leiket s szívet mindenbe!</i>)	ÚBN 1921. 27–28.	VPOK 131–132.	C	FK
113.	1920. aug. 1.	Beszéd a keresztényszocialista sajtónapon, Székesfehérvár	FN 1920.08.03. 1.	VPOK 109–110.	B	KFK
114.	1920. aug. 5.	Elnök a MEFHOSz numerus claususzt követelő ankétján	ÚÉ 1925.01.28. 9–11.		E	EK
115.	1920. aug. 11.	Elnök a kormányzópart numerus claususszal foglalkozó értekezletén	NÚ 1920.08.12. 2.		E	EK
116.	1920. aug. 15.	Nyilatkozat a botbüntetésről	VIR 1920.08.15. 5.		I	FK
117.	1920. aug. 20.	Cikk (<i>Ami kell Zalának s Magyarországnak</i>)	ZK 1920.08.01.	VPOK 110–112.	C	FK
118.	1920. aug. 24.	Beszéd a kormányzópart numerus claususszal foglalkozó értekezletén, Budapest	AÚ 1920.08.25. 1.		B	EK
119.	1920. aug. 28.	Nyilatkozat a bottörvényről és a numerus claususról	VIR 1920.08.28. 3.		I	FK
120.	1920. aug. 31.	Nyilatkozat a numerus claususról	ÚS 1920.08.31. 1.		I	FK
121.	1920. szept. 16.	Beszéd a nemzetgyűlésben (a numerus claususról)	NN. 1920–1922. V. 344–351.	POÖM XXII. 245–259.; Barlay–Kiss, 2006. 33–43.	B	KFK
122.	1920. szept.	Püspökkari körlevél (<i>Az ország nehéz helyzete</i>)	CLD 1920. Melléklet.		E	EK
123.	1920. szept. 17.	Üzenet az egyházmegyei papsághoz a sajtóról	FN 1920.09.17. 1.	VPOK 112–113.	E	FK
124.	1920. szept. 19.	<i>Az Új Magyarország</i> c. lap üdvözlése	ÚMO 1920.09.19. 2.		E	EK
125.	1920. okt. 8.	Beszéd a Keresztény Nők Szövetségének közgyűlésén, Székesfehérvár	FN 1920.10.10. 1.	VPOK 113–116.	B	FK
126.	1920. okt. 23.	Részvétel a Szent István Társulat közgyűlésén, Budapest	BH 1920.10.23. 2.		E	EK

127.	1920. okt. 24.	Beszéd a XIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen, Budapest	NÚ 1920.10.26. 2–3.	VPOK 117–120.; Gianone-Klestenitz, 2016. 49–51.	B	KFK
128.	1920. okt. 25.	Beszéd a Szociális Misszióársulat kongresszusán, Budapest	MN 1920. 10. sz. 3.	VPOK 120–123.	B	KFK
129.	1920. okt. 26.	Beszéd a Pázmány Egyesület ünnepségén, Budapest (<i>Pázmány Péter születésének 350. évfordulóján</i>)	REL 1920. 1. sz. 1–6.	POÖM XII. 303–308.; VPOK 123–125.	B	FK
130.	1920. okt. 27.	Részvétel a Keresztény Női Tábor választójogi fórumán, Budapest	PN 1920.10.28. 1.		E	FK
131.	1920. okt. 30.	Beszéd a diszpolgárrá választott Apponyi Albert köszöntésén, Székesfehérvár	FÚ 1920.10.31. 1		E	EK
132.	1920. nov.	Cikk (<i>Az Ébredőköröz!</i>)	ÉME II. Eln. 1920. 1.	VPOK 116–117.	C	KFK
133.	1920. nov. 3.	Beszéd a kormányzópárt iparos bizottságában a trianoni békéről, Budapest	IP 1920.11.15. 3.		B	FK
134.	1920. nov. 4.	Elnök a kormányzópárt értekezletén, Budapest	AÚ 1920.11.05. 2.		E	EK
135.	1920. nov. 7.	Üzenet a Zrínyi Gárda női tagjaihoz	FEH 1920.11.07. 3.		E	EK
136.	1920. nov. 11.	Nyilatkozat a földreformról	DIB 1920.11.11. 18.		I	KFK
137.	1920. nov. 12.	Beszéd a nemzetgyűlésben (földbirtokpolitikai kérdésben)	NN. 1920–1922. VI. 519.	Barlay–Kiss, 2006. 44.	B	FK
138.	1920. nov. 14.	Beszéd Teleki Pál tiszteletére rendezett díszvacsorán, Budapest	Prohászka-napló, 2013. (1920.11.14.)		E	EK
139.	1920. nov. 21.	Beszéd a Katolikus Népszövetségi Orthonban, Debrecen	ÚMO 1920.11.23. 1–2.	VPOK 125–131.	B	KFK
140.	1920. nov. 27.	Cikk (<i>Válasz Raffay Sándor püspöknek</i>)	NÚ 1920.11.27. 1.	POÖM XXII. 260–264.	C	KFK
141.	1920. nov. 27–30.	Lelkigyakorlatok, Kaposvár	ÚS 1920.11.28. 2.; ÚS 1920.11.30. 1.		B	KFK
142.	1920. dec.	Cikk (<i>Segítsük az ébredő magyar öntudatot!</i>)	FKNN 1921. 21–23.	VPOK 107–109.	C	KFK
143.	1920. dec. 1.	Nyilatkozatok az Ereky-ügyről és a pénzügyminiszter megbuktatásáról	8Ó 1920.12.02. 2.		I	KFK
144.	1920. dec. 2.	Elnök a kormányzó párt értekezletén	VI 1920.12.03. 3.		E	EK
145.	1920. dec. 5–7.	Cikk (<i>A vallás mint a nemzet megújulásának tényezője</i>) [Meg-egyezik az 1920. febr. 11-én Budapesten tartott beszédével]	FN 1920.12.5. 1., 12.6. 1., 12.7. 1.		C	EK
146.	1920. dec. 7.	Beszéd a MEFHOSz küldöttségének fogadásakor a parlamentben, Budapest	SZ 1920.12.08. 1.		B	FK
147.	1920. dec. 8.	Beszéd Gödöllőn	Prohászka-napló, 2013. (1920.12.12.)		B	EK
148.	1920. dec. 9.	Beszéd a postásoknak a vármegyeházán, Budapest	Prohászka-napló, 2013. (1920.12.12.)		B	EK

149.	1920. dec. 9.	Részvétel a Magyar Királyság Pártja Elnöki Tanácsának ülésén, Budapest	8Ó 1920.12.10. 6.	E	EK
150.	1920. dec. 10.	Beszéd a Horthy tiszteletére rendezett ünnepségen, Budapest (<i>A gubernátor hivatása</i>)	Ünnepi harangszó, 1921. 5–10.	B	KFK
151.	1920. dec. 11.	Beszéd Nagykanizsán	ZK 1920.12.12. 1–2.	B	KFK
152.	1920. dec. 12.	Beszéd Nagykanizsán	ZK 1920.12.15. 2.	B	KFK
153.	1920. dec. 20.	Elnök a kormányzó párt értekezletén	MG 1920.12.21. 3.	E	EK
154.	1920. dec. 20.	Cikk (<i>Tündér és karácsonyi angyal a faluban</i>)	AF 1920.12.20. 121.	C	FK
155.	1920. dec. 25.	Cikk (<i>Az egységes keresztény front</i>)	NÚ 1920.12.25. 1.	C	KFK
156.	1920. dec. 25.	Nyilatkozat karácsony alkalmából a kormányzó párttól	PH 1920.12.25. 1.	I	EK
157.	1920. dec. 25.	Cikk (<i>Jó karácsonyt a hitelszövetkezeteknek!</i>)	OKHÉ 1920.12.25. 2–3.	C	FK
158.	1921. jan. 1.	Cikk (<i>Se nem félni, se meg nem ijedni!</i>)	ÚN 1921.01.01. 1.	C	KFK
159.	1921. jan. 2.	Beszéd az Iparoskörben, Székesfehérvár	FN 1921.01.04. 2.	B	FK
160.	1921. jan. 16.	Cikk (<i>Kétféle amneszia</i>)	NÚ 1921.01.16. 1–2.	C	KFK
161.	1921. jan. 31.	Püspöki körlevél (<i>A fegyelem szentelke</i>) [Megegyezik a <i>Fekete-vasárnapi világozás</i> c. cikkével]		E	EK
162.	1921. febr. 2.	Beszéd a Magyar Jövő Szövetség közgyűlésén, Budapest	MO 1921.02.04. 6.	B	FK
163.	1921. febr. 3.	Elnök a kormányzó párt értekezletén	BH 1921.02.04. 3.	E	EK
164.	1921. febr. 11.	Interjú a cionizmusról	ZSSZ 1921.02.11. 2–3.	I	KFK
165.	1921. márc. 1.	Üzenet a katolikus kántorkongresszus résztvevőikhez	KAK 1921.03.01. 2–3.	E	EK
166.	1921. márc. 13–14.	Cikk (<i>Feketevasárnapi világozás</i>) [Megegyezik az 1921. január 31-i püspöki körlevelével]	FN 1921.03.13. 1., 03.14. 1.	C	FK
167.	1921. márc. 15.	Beszéd a cserkészek ünnepélyes köszöntésén, Székesfehérvár	FN 1921.03.16. 1–2.	B	EK
168.	1921. márc. 16.	Interjú az országgyűlésbe való visszatéréséről	ÚB 1921.03.16. 2.	I	KFK
169.	1921. márc. 20.	Cikk (<i>Hűvét hangok</i>)	AF 1921.03.20. 49.	C	FK
170.	1921. márc. 23.	Nyilatkozat a visszavonulásával kapcsolatos találgatásokról	ÚB 1921.03.23. 1.	I	FK
171.	1921. márc. 23.	Interjú a vidék fejlesztéséről	ÚB 1921.03.23. 2.	I	KFK
172.	1921. márc. 27.	Cikk (<i>Felelet Kiss Menyhért nyílt levelére</i>)	HA 1921.03.27. 1.	C	KFK
173.	1921. márc. 27.	Cikk (<i>Magyar föltámadás</i>)	ÚB 1921.03.27. 1.	C	KFK
174.	1921. ápr. 3.	Beszéd a katolikus napon, Budafok	NÚ 1921.04.06. 5.	B	EK
175.	1921. ápr. 30.	Cikk (<i>Destruktív sajtó és magyar tisztesség</i>)	MN 1921. 4. sz. 1.	C	KFK

176.	1921. máj. 5.	Beszéd az Aquinói Szent Tamás Társaság rendezvényén (<i>Az intuitívó lényege</i>)	REL 1921. 1. sz. 1–7.	POÖM XIV. 271–277.	B	FK
177.	1921. máj. 8.	Székkfoglaló értekezés (MTA, <i>Dante</i> címmel)	AÉ 1921.09–12. 234–254.	POÖM XII. 309–331.	B	FK
178.	1921. máj. 15.	Beszéd a Vörösmarty Körben, Székesfehérvár	NÚ 1921.05.18. 5.		B	EK
179.	1921. máj. 16.	Cikk („ <i>Ne szomorítsátok meg a Lelket</i> ”)	ÚN 1921.05.15. 1.	POÖM XXII. 274–276.	C	KFK
180.	1921. máj. 28.	Beszéd Apponyi Albert 75. születésnapján	BH 1921.05.29. 2.	VPOK 144–146.	B	FK
181.	1921. jún. 3.	Beszéd a parlament pártok értekezletén Apponyi Albert ügyében	8Ó 1921.06.04. 2.		B	EK
182.	1921. jún. 28.	Beszéd a KNEP választókerületi gyűlésén, Budapest	MTL NH 1921.06.28. 11.	VPOK 146–149.	B	KFK
183.	1921. júl. 3.	Interjú aktuális politikai kérdésekről	AN 1921.07.03. 1.	VPOK 149–150.	I	KFK
184.	1921. júl. 3.	Nyilatkozat a sajtótörvényről	ÚN 1921.07.03. 4.		I	KFK
185.	1921. júl. 14.	Beszéd a nemzetgyűlésben (a hadifoglyok ügyéről)	NN. 1920–1922. XI. 515–517.	POÖM XXII. 276–280.; Barlay–Kiss, 2006. 45–47.	B	FK
186.	1921. júl. 15.	Cikk (<i>A kántorok nemes ügyekezete</i>)	KAK 1921.07.15. 53.		C	FK
187.	1921. aug. 17.	Cikk (<i>Szent István nemzedéke</i>)	TMN 1921.08.17. 1.	VPOK 152–154.	C	KFK
188.	1921. aug. 20.	Beszéd Szent István ünnepén, Székesfehérvár	Prohászka-napló, 2013. (1921.08.20.)		B	EK
189.	1921. aug. 29.	Beszéd a német katolikus nagygyűlésen, Frankfurt	AN 1921.09.3. 1–2.	Klestenitz, 2015/b. 155–165.; VPOK 154–160.	B	KFK
190.	1921. szept.	Beszéd a székesfehérvári egyesületek központi bizottságának ülésén, Székesfehérvár	EL 1921.10.01. 204.		B	FK
191.	1921. szept. 4.	Cikk (<i>Sötétben biztos út</i>)	ZÚ 1921.09.04. 1.	POÖM XXII. 280–282.	C	FK
192.	1921. szept. 10.	Cikk (<i>A jóindulatról</i>)	MN 1921. 9. sz. 1–2.		C	FK
193.	1921. szept. 15.	Beszéd a Fejér megyei katolikus tanítógyűlésen, Székesfehérvár	FN 1921.09.17. 1.		B	FK
194.	1921. szept. 18.	Beszéd jótékony célú templomi hangversenyen, Rákosszentmihály	RÁV 1921.09.25. 1–2.		B	FK
195.	1921. okt. 9.	Beszéd a volt jezsuita intézmény diákjainak találkozásán, Kalocsa	KÉV 1921.10.12. 1.		B	EK
196.	1921. okt. 15.	Beszéd a Keresztény Nők Szövetségének közgyűlésén, Székesfehérvár	FN 1921.10.16. 1–2.	POÖM XXII. 282–286.	B	FK
197.	1921. okt. 16.	Részvétel a Keresztény Iparosok Országos Szövetsége zászlószentelő ünnepélyén, Budapest	KÉK 1921.10.25. Címlap.		E	EK
198.	1921. okt. 22.	Beszéd az Ébredő Magyarok Egyesülete gyűlésén, Budapest	HA 1921.11.06. 6–7.	VPOK 160–162.	B	KFK
199.	1921. nov. 6.	Beszéd az Ébredő Magyarok Egyesülete gyűlésén, Szeged	SZÚN 1921.11.08. 2.	VPOK 162–164.	B	KFK
200.	1921. nov. 6.	Interjú aktuális politikai kérdésekről	SZÚN 1921.11.06. 3.	VPOK 164–165.	I	KFK
201.	1921. nov. 25.	Interjú aktuális politikai kérdésekről	SZ 1921.11.25. 1–2.	VPOK 166–169.	I	KFK

202.	1921. nov. 30.	Nyilatkozatok az egységes pátról	NÚ 1921.11.30. 3.; FN 1921.12.01. 1.	I	KFK
203.	1921. dec.	Cikk (Előszó Altenburger Gyula: <i>Magyar Hiszekegy</i> c. könyvéhez)	Altenburger, 1921. 9–11.	C	FK
204.	1921. dec.	Cikk (<i>Keresztény felekezetek együttműködése</i>)	FKNN 1922. 33–34.	C	FK
205.	1921. dec.	Cikk (<i>A hazahívó karácsonyi furulyaszó</i>)	AMA 1921. 5. sz. 1–2.	C	EK
206.	1921. dec.	Cikk (<i>Élni, nem okoskodni, – tenni, nem nyögni</i>)	Emléksorok, 1921. 31–32.	C	EK
207.	1921. dec.	Cikk (<i>Karácsonyi lelket a Szövetségnek!</i>)	KPT Közl. 1921.12.15. 109–110.	C	FK
208.	1921. dec. 7.	Beszéd a „Falu” Szövetség közművelődési szakosztályában	AF 1921.12.19. 263–264.	B	KFK
209.	1921. dec. 10.	Beszéd a Szociális Missziótársulat Nagyasszonyunk estjén, Budapest	NÚ 1921.12.11. 9.	B	EK
210.	1921. dec. 13.	Püspöki körlevél (<i>Élő hit, gyakorlati szeretet, Istenben való megnyugvás</i>)	FN 1921.12.13. 1.; 1921.12.14. 1.; 1921.12.15. 1.	E	EK
211.	1921. dec. 14. 1.	Nyilatkozat mentelmi ügyekről	ÜN 1921.12.14. 1.	I	EK
212.	1921. dec. 20.	Részvétel cserkészavató ünnepélyen, Székesfehérvár	NÚ 1921.12.21. 5.	E	EK
213.	1921. dec. 24.	Cikk (<i>Betlehemi furulyaszó</i>)	FN 1921.12.24. 1.; GKT 1921.12.25. 1.	C	EK
214.	1921. dec. 24.	Cikk (<i>Adjunk... ne kérjünk</i>)	MTÖ 1921.12.24. 1.	C	FK
215.	1922. jan.	Cikk (<i>Dante</i>)	KNSZ 1922. 1. sz. 1–4.	C	FK
216.	1922. jan. 1.	Nyilatkozat az egyke kérdéséről	ÜB 1922.01.01. 2.	I	FK
217.	1922. jan. 3.	Felhívás a papsághoz a hadsereg ügyében	MG 1922.01.04. 5.	E	FK
218.	1922. jan. 6.	Cikk (<i>A legszebb ajándék</i>)	FN 1922.01.06.	C	FK
219.	1922. jan. 15.	Beszéd az Ébredő Magyarok Egyesülete gyűlésén, Székesfehérvár	FN 1922.01.18. 1–2.	B	KFK
220.	1922. jan. 15.	Részvétel a miniszterelnök által Thomas Mann tiszteletére tartott vacsoraesten	VI 1922.01.17. 9.	E	EK
221.	1922. jan. 20.	Beszéd az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga gyűlésén, Balassagyarmat	NH 1922.01.22. 3.	B	KFK
222.	1922. jan. 29.	Részvétel az ÉME gyűlésén, Székesfehérvár	VI 1922.01.31. 8.	E	EK
223.	1922. febr. 11.	Nyilatkozat ellene irányuló sajtótámadásról	SZ 1922.02.11. 3.	I	FK
224.	1922. febr. 12.	Cikk (<i>Magyar keresztény irányzat a kereskedelemben</i>)	MKK 1922. 5–6. sz. 1–2.	C	KFK
225.	1922. febr. 12.	Beszéd a Dante emlékünnepeken (<i>A középkori szellemi élet összefoglalása a Divina Commediában</i>)	Reiner, 1924. 7–21.	B	FK

226.	1922. febr. 13.	Ünnepélyes szentmise celebrálása XI. Pius pápa megkoronázása alkalmából	8Ó 1922.02.14. 5.		B	EK
227.	1922. febr. 19.	Cikk (<i>Székesfehérvár választó közönségéhez</i>)	FN 1922.02.19. 1.	POÖM XXII. 292–294.	C	KFK
228.	1922. febr. 19.	Nyilatkozat a numerus clausuról	SZ 1922.02.19. 6.	VPOK 175.	I	KFK
229.	1922. febr. 21.	Beszéd a Regnum Marianum templomépítő bizottsága estélyén, Budapest	NÚ 1922.02.22. 5.		B	FK
230.	1922. febr. 23.	Beszéd a Magyar Királyság Pártja közgyűlésén, Budapest	MKP (RP), 1922. 3–6.	VPOK 176–177.	B	KFK
231.	1922. febr. 23.	Beszéd a Szent Imre Kollégiumban, Budapest	NÚ 1922.02.25. 5.		B	FK
232.	1922. márc. 8.	Elnök a KNEP pártértekezletén	KÚ 1922.03.08. 1–2.		E	EK
233.	1922. márc. 11.	Beszéd Almásy Sándor volt főszolgabíró búcsúztató ünnepélyén, Pomáz	BH 1922.03.12. 9.		B	EK
234.	1922. márc. 13.	Beszéd az Aquinói Szent Tamás Társaság rendezvényén (<i>A tudomány immanens korlátjai</i>)	REL 1922. 1. sz. 1–7.	POÖM XIV. 278–284.	B	FK
235.	1922. márc. 15.	Beszéd a képviselőjelöltség ügyében küldött delegációhoz, Székesfehérvár	FN 1922.03.16. 1.	VPOK 177–178.	B	KFK
236.	1922. márc. 16.	Beszéd Dantéről a Katolikus Kör kultúrestjén, Székesfehérvár	ÜN 1922.03.18. 7.		B	FK
237.	1922. ápr. 1.	Interjú aktuális politikai kérdésekről, „visszavonulásáról”	SZ 1922.04.01. 3.	VPOK 179–181.	I	KFK
238.	1922. ápr. 16.	Cikk (<i>Ébredő s föltámadó magyarság</i>)	HA 1922.04.16. 1.	POÖM XXII. 297–299.	C	KFK
239.	1922. ápr. 23.	Beszéd a váci keresztény szervezetek rendezvényén, Vác	VKÚ 1922.05.14. 2.; 1921.06.04. 2.; 1922.06.11. 3.; 1922.06.18. 2–3.		B	FK
240.	1922. ápr. 25.	Beszéd az Ottokár Hadiárvaház megsegítésére rendezett estélyén, Budapest	PH 1922.04.26. 8.		B	EK
241.	1922. ápr. 30.	Beszéd az Ébredő Magyarok Egyesülete díszközgyűlésén, Székesfehérvár	FN 1922.05.03. 1.	VPOK 181–184.	B	KFK
242.	1922. máj.	Cikk (<i>A divatfőrtelenről</i>)	AMAD 1922. 2. sz. 2.	VPOK 184–185.	C	FK
243.	1922. máj.	Cikk (Előszó Zulawski Andor: <i>Anyák a Mester lábainál</i> c. könyvéhez)	Zulawski, 1922. 5.	Fazezas Cs., 2023/b. 124–125.	C	EK
244.	1922. máj. 23.	Beszéd a Népegészségügyi kiállításon, Székesfehérvár	MG 1922.05.27. 5.		B	EK
245.	1922. jún. 7.	Püspöki körlevél (<i>Az Oltárszentség</i>)		POÖM IX. 295–302.	E	EK
246.	1922. jún. 9.	Beszéd a Magyar Egyesület a Leánykereskedelem Ellen közgyűlésén, Budapest	PN 1922.06.10. 7.		B	FK
247.	1922. jún. 25.	Beszéd a cserkészkerület zászlószentelő ünnepélyén, Székesfehérvár	SZFFÚ 1922.06.27. 1.		B	EK
248.	1922. júl. 4.	Beszéd a Fejér megyei katolikus tanítógyűlésén, Székesfehérvár	FN 1922.07.08. 1.		B	FK

249.	1922. aug. 20.	Beszéd Szent István ünnepén, Székesfehérvár	FN 1922.08.22. 1.		B	FK
250.	1922. aug. 31.	Interjú általános politikai kérdésekről	SZ 1922.08.31. 1–2.	VPOK 185–190.	I	KFK
251.	1922. szept. 1.	Nyilatkozat a bécsi interparlamentáris értekezletről	AN 1922.09.01. 1.		I	FK
252.	1922. okt. 1.	Résztétel az Ébredő Magyarok Egyesülete nagygyűlésén, Székesfehérvár	FN 1922.10.03. 1–2.		E	EK
253.	1922. okt. 6.	Beszéd az egyetemisták és főiskolások gyűlésén, Budapest	AN 1922.10.07. 1–2.	VPOK 190–194.	B	KFK
254.	1922. okt. 7.	Résztétel a Népgondozó Tanács alakuló ülésén, Budapest	SZ 1922.10.08. 6.		E	EK
255.	1922. okt. 8.	Beszéd a XIV. Országos Katolikus Nagygyűlésén, Budapest (<i>A katholicizmus ideáljai alapjai a katolikus egységnek</i>)	NÚ 1922.10.10. 4.	POÖM XIII. 260–272.; Frenyó, 2005. 315–330.; Gianone-Klestenitz, 2016. 74–77.	B	KFK
256.	1922. okt. 9.	Beszéd a Pázmány Egyesület közgyűlésén, Budapest	NÚ 1922.10.10. 7.		B	EK
257.	1922. okt. 15.	Interjú aktuális politikai kérdésekről	AN 1922.10.15. 1–2.	VPOK 194–198.	I	KFK
258.	1922. okt. 22.	Cikk (<i>A novemberi temető-járóknak</i>)	ÉL 1922. 22. sz. 524–525.	POÖM XIX. 215–218.	C	FK
259.	1922. okt. 31.	Beszéd a Keresztény Nők Szövetségének közgyűlésén, Székesfehérvár	FN 1922.11.01. 1.; 11.03. 1.	VPOK 198–202.	B	FK
260.	1922. nov. 5.	Résztétel és köszöntő beszéd a Magyar Turista Egylet helyi szervezetének megalakításakor, Székesfehérvár	TUL 1922. 12. sz. 125.		B	EK
261.	1922. nov. 7.	Beszéd a megyei múzeumi egyesületben, Székesfehérvár	FN 1922.11.09. 1.	VPOK 202–204.	B	FK
262.	1922. nov. 12.	Beszéd az Ébredő Magyarok Egyesülete gyűlésén, Cegléd	AN 1922.11.14. 3–4.	VPOK 204–208.	B	KFK
263.	1922. nov. 12.	Beszéd a Ceglédi Keresztény Leányegylet hangversenyén, Cegléd	CZKÚ 1922.11.19. 1.		B	EK
264.	1922. nov. 18.	Résztétel a Székely Est-en, Székesfehérvár	SZFFÚ 1922.11.20. 1.		E	EK
265.	1922. nov. 22.	Beszéd az Emericana Katolikus Egyetemi Hallgatók Szövetsége gyűlésén, Budapest	NÚ 1922.11.23. 3.		B	FK
266.	1922. nov. 26.	Beszéd a Regnum Marianum Egyesület közgyűlésén, Budapest	NÚ 1922.11.28. 3.		B	FK
267.	1922. nov. 29.	Cikk (<i>Pro juventute catholica!</i>)	NÚ 1922.11.29. 1.	Rónay, 2012. 39–41.; VPOK 208–210.	C	KFK
268.	1922. dec.	Cikk (<i>Imádság Petőfi születésének centenáriuma</i>)	AMA 1922. 11–12. sz. 1–2.	VPOK 211–212.	C	EK
269.	1922. dec.	Püspöki körlevél (<i>1922 adventje</i>)	SZ 1922.12.30. 3.	POÖM XX. 232–233. (részben)	E	FK
270.	1922. dec. 10.	Beszéd a Szociális Misszióársulat közgyűlésén, Budapest	ÜN 1922.12.12. 5.		B	FK
271.	1922. dec. 24.	Cikk (<i>Karácsonyi testvérség</i>)	ÉL 1922. 26. sz. 610–611.	POÖM XXV. 182–185.	C	FK
272.	1922. dec. 24.	Cikk (<i>Világfoglalás, testvérsülés</i>)	FN 1922.12.24. 1.	POÖM XXV. 185–187.	C	KFK
273.	1922. dec. 24.	Cikk (<i>Karácsony a „Hangvár”-ban</i>)	HG 1922.12.24. 1.		C	FK
274.	1922. dec. 24.	Cikk (<i>A mi karácsonyunk</i>)	ÜL 1922.12.24. 1.		C	KFK

275.	1923. jan. 1.	Beszéd a főreáliskola Petőfi-ünnepségén, Székesfehérvár	FFH 1923.01.03. 1.		B	FK
276.	1923. jan. 14.	Beszéd a Magyar Gazdaszövetség területi gyűlésén, Székesfehérvár	FN 1923.01.16. 1.		B	FK
277.	1923. jan. 16.	Püspöki körlevél (<i>A szent tisztságról</i>)		POÖM IX. 303–314.	E	EK
278.	1923. jan. 18.	Részvétel az országos Petőfi-ünnepség előkészítő bizottsága ülésén	8Ó 1923.01.19. 7.		E	EK
279.	1923. jan. 27.	Beszéd az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga rendezvényén (<i>A kereszténység és a belső élet</i>), Budapest	EKNL-előadások, 1925. 25–49.	POÖM XX. 298–311.	B	KFK
280.	1923. jan. 29.	Beszéd a Pázmány Egyesület közgyűlésén, Budapest	NÚ 1923.01.30. 5.		B	FK
281.	1923. jan. 30.	Nyilatkozat a numerus clausuráról	AN 1923.01.30. 1.	VPOK 211–212.	I	KFK
282.	1923. febr. 3.	Beszéd a cserkészek ünnepén, Székesfehérvár	FN 1923.02.04. 1.	VPOK 212–213.	B	FK
283.	1923. febr. 18.	Cikk (<i>Fölvívás a keresztény társadalomhoz</i>)	FN 1923.02.18. 2.	POÖM XXI. 288–290.	C	FK
284.	1923. febr. 21.	Beszéd a Pázmány Egyesület Petőfi-ünnepségén	PN 1923.02.22. 4–5.		B	KFK
285.	1923. febr. 28. – márc. 3.	Lelkiyakorlatok, Sopron	SOH 1923.03.01. 1.; 1923.03.03. 2.; 1923.03.04. 2.		B	EK
286.	1923. márc. 2.	Interjú aktuális politikai kérdésekről	SOH 1923.03.02. 1.		I	KFK
287.	1923. márc. 7.	Részvétel az országos Petőfi-ünnepséget koordináló bizottság záró ülésén	SZ 1923.03.08. 4.		E	EK
288.	1923. márc. 7.	Beszéd az Aquinói Szent Tamás Társaság rendezvényén (<i>Lélek-keresés és lélek-megtapasztalás</i>)	REL 1923. 2. sz. 85–96.	POÖM XIV. 285–296.	B	EK
289.	1923. márc. 18.	Interjú aktuális politikai kérdésekről	AN 1923.03.18. 5.	VPOK 213–217.	I	KFK
290.	1923. ápr.	Cikk (<i>„Az ember tragédiája” és a pesszimizmus</i>)	KSZ 1923. 4. sz. 193–202.	POÖM XII. 340–347.	C	FK
291.	1923. ápr. 1.	Cikk (<i>Keresztény nemzeti fölámadás</i>)	ÜL 1923.04.01. 1.	VPOK 217–219.	C	KFK
292.	1923. ápr. 19.	Beszéd az Ottokár Hadiárvaház megsegítésére rendezett estélyen, Budapest	MG 1920.04.20. 7.		B	EK
293.	1923. ápr. 23.	Beszéd az Országos Szent Gellért Egyesület rendezvényén, Budapest	NÚ 1923.04.25. 5.		B	EK
294.	1923. máj.	Cikk (<i>Harc a magyar halál ellen</i>)	AC 1923.05. 131–138.	POÖM XXII. 303–313.	C	KFK
295.	1923. máj. 6.	Beszéd a Ranolder-féle leánynevelő intézet zászlószentelő ünnepségén, Budapest	8Ó 1923.05.08. 7.		B	FK
296.	1923. máj. 13.	Beszéd a katolikus napon, Székesfehérvár	FN 1923.05.15. 1.	VPOK 219–220.	B	KFK
297.	1923. máj. 17.	Beszéd a Pázmány Egyesület közgyűlésén, Budapest	NÚ 1923.05.18. 1–3.		B	FK
298.	1923. máj. 20.	Cikk (<i>Világfejlesztő piunkód</i>)	AN 1923.05.20. 1.	POÖM XXV. 218–222.	C	KFK
299.	1923. máj. 27.	Részvétel a Szociális Missziótársulat székházának avatásán, Budapest	NÚ 1923.05.29. 5.		E	EK

300.	1923. máj. 27.	Beszéd az Erzsébet Nőiskola jubileumi ünnepségén, Budapest	AMA 1923. 5–6. sz. Melléklet. 2–5.	VPOK 220–223.	B	FK
301.	1923. jún. 3.	Részvétel Horthy Miklós köszöntésén, Székesfehérvár	FN 1923.06.05. 1–2.		E	EK
302.	1923. jún. 4.	Beszéd a Magyar Egyesület a Leánykereskedelem Ellen rendezvényén, Budapest	PN 1923.06.05. 4.		B	FK
303.	1923. júl. 1.	Beszéd kultúrház avatásán, Csepel	BH 1923.07.03. 4.		B	FK
304.	1923. júl. 1.	Cikk (<i>Aquinói sz. Tamás hatszázados emlékünnepe</i>)	ÉL 1923. 13. sz. 290–291.	POÖM XII. 181–185.	C	EK
305.	1923. aug. 12.	Részvétel zászlószentelése ünnepélyen, Csepel	MG 1923.08.14. 5.		E	EK
306.	1923. szept.	Cikk (<i>Főlényes öntudatunk</i>)	AMA 1923. 9–10. 193–195.	POÖM XXV. 260–262.	C	KFK
307.	1923. szept. 9.	Beszéd a II. Alföldi Katolikus Nagygyűlésen, Kecskemét	II. Alföldi katolikus nagygyűlés, 1923. 126–128.	VPOK 223–225.	B	KFK
308.	1923. szept. 9.	Beszéd a II. Alföldi Katolikus Nagygyűlésen, Kecskemét	II. Alföldi katolikus nagygyűlés, 1923. 130–136.	VPOK 226–233.	B	KFK
309.	1923. szept. 20.	Cikk (<i>Eligazítás a szociális munka körül</i>)	KNÓ 1923.09.20. 1.	VPOK 233–235.	C	FK
310.	1923. szept. 27.	Beszéd a Fejér megyei katolikus tanítógyűlésen, Székesfehérvár	NNN 1923. 10. sz. 167.		B	FK
311.	1923. okt.	Cikk (<i>Mit köszönünk a katolikus egyháznak?</i>)	KNSZN 1924. 20–24.	POÖM XX. 311–316.	C	FK
312.	1923. okt. 6.	Beszéd a Zrínyi Gárda közgyűlésén, Budapest	NÚ 1923.10.07. 3–4.		B	KFK
313.	1923. okt. 7.	Köszöntő beszéd a XV. Országos Katolikus Nagygyűlésen, Budapest	ÚN 1923.10.09. 1.	VPOK 236–237.	B	KFK
314.	1923. okt. 7.	Beszéd a XV. Országos Katolikus nagygyűlésen, Budapest (<i>Katolikus orientáció a világháború után</i>)	NÚ 1923.10.09. 4.	POÖM XIII. 273–279.; Frenyó, 2005. 331–339.; Gianone-Klestenitz, 2016. 100–105.	B	KFK
315.	1923. okt. 7.	Beszéd a Katolikus Népszövetség rendezvényén, Budapest	ÚN 1923.10.09. 6.	VPOK 237–238.	B	FK
316.	1923. okt. 8.	Beszéd a Szociális Missziótársulat szentáldozása után, Budapest	NÚ 1923.10.09. 7.		B	EK
317.	1923. okt. 9.	Beszéd a katolikus nagygyűlést záró díszvacsorán, Budapest	NÚ 1923.10.10. 6.		B	EK
318.	1923. okt. 10.	Püspökkari körlevél (<i>A házassági elváltak ellen</i>)	CLD 1924. Melléklet.	POÖM IX. 315–326.; Frenyó, 2005. 400–414.; Frenyó, 2020. 55–68.	E	EK
319.	1923. okt. 14.	Interjú aktuális politikai kérdésekről	ÚN 1923.10.14. 3.	VPOK 239–241.	I	KFK
320.	1923. okt. 20.	Cikk (<i>A szociális munka, mint szervezet</i>)	KNÓ 1923.10.20. 1.	VPOK 242–244.	C	FK
321.	1923. okt. 21.	Beszéd a Szociális Missziótársulat szociális iskolájában, Budapest	SZ 1923.10.23. 7.		B	FK
322.	1923. okt. 21.	Beszéd a herminamezői egyházközség hangversenyén, Budapest	NÚ 1923.10.24. 7.		B	FK
323.	1923. okt. 28.	Beszéd a Keresztény Nők Szövetségének közgyűlésén, Székesfehérvár	FN 1923.10.30. 1.	VPOK 244–245.	B	FK

324.	1923. okt. 31.	Beszéd a hadsereg népfőiskolai tanfolyamán, Székesfehérvár	FN 1923.11.01. 1.	VPOK 246–247.	B	FK
325.	1923. nov. 17.	Részvétel Budapest főváros évfordulós ünnepségén, Budapest	8Ó 1923.11.18. 5.		E	EK
326.	1923. nov. 18.	Beszéd az Aquinói Szent Tamás tiszteletére rendezett ünnepségen, Budapest	NÚ 1923.11.20. 5.		B	EK
327.	1923. nov. 22.	Beszéd az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga kultúresztjén, Kispest	ÚN 1923.11.23. 3.	VPOK 247–250.	B	KFK
328.	1923. nov. 23.	Beszéd a „sajtódélutánon”, Székesfehérvár	FN 1923.11.25. 1–2.	VPOK 250–253.	B	KFK
329.	1923. nov. 24.	Beszéd a tripoliszi egyházközség hangversenyén, Budapest	NÚ 1923.11.27. 7.		B	EK
330.	1923. nov. 25.	Beszéd az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga ünnepélyén, Budapest	SZ 1923.11.28. 6.		B	KFK
331.	1923. nov. 28.	Beszéd az Aquinói Szent Tamás Társaság közgyűlésén, Budapest	NÚ 1923.11.29. 5.		B	EK
332.	1923. dec.	Cikk (<i>Az ifjú nemzedékhez</i>) [Megegyezik az 1923. szept. 9-én Kecskeméten tartott beszédével]	AC 1923.10–11–12. 306–310.	POÖM XXII. 313–318.	C	EK
333.	1923. dec.	Cikk (Előszó Vargha Damján: <i>Adoremus Dominum</i> c. könyvéhez)	Vargha D., 1926. 3.	Fazekas Cs., 2023/b. 125.	C	EK
334.	1923. dec.	Cikk (<i>Karácsonyi öröm, édes íz</i>)	AMA 1923. 11–12. sz. 233–234.	POÖM XIX. 63–64.	C	EK
335.	1923. dec. 8.	Részvétel a Magyar Kültügyi Társaság ülésén, Budapest	BH 1923.12.11. 1.		E	EK
336.	1923. dec. 10.	Beszéd a Katolikus Nőegylet Kultúresztjén, Hódmezővásárhely	VRÚ 1923.12.12. 1.		B	FK
337.	1923. dec. 15.	Cikk (<i>Harc a társadalmi föloszlás ellen</i>)	NTL 1923. 48–49. sz. 1–3.	POÖM XXII. 299–303.	C	KFK
338.	1923. dec. 16.	Beszéd a Regnum Marianum ünnepségén, Budapest	ÚN 1923.12.18. 3.	Rónay, 2012. 92.; VPOK 254–255.	B	FK
339.	1923. dec. 19.	Részvétel a Horthy által adott villásreggeli, Budapest	BH 1923.12.20. 4.		E	EK
340.	1923. dec. 19.	Beszéd a Katolikus Unió kultúresztjén, Budapest	NÚ 1923.12.20. 6.		B	KFK
341.	1923. dec. 21.	Beszéd az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga rendezvényén, Budapest	SZ 1923.12.22. 3.		B	KFK
342.	1923. dec. 23.	Beszéd harangszentelési ünnepen, Székesfehérvár	FN 1925.12.25. 1.		B	EK
343.	1923. dec. 23.	Cikk (<i>Az igazi karácsony</i>)	HG 1923.12.23. 647.	POÖM XXV. 187–189.	C	FK
344.	1923. dec. 23.	Cikk (<i>A karácsonyi öröm, karácsonyi fények</i>)	ÉL 1923. 13. sz. 545–546.	POÖM XIX. 60–62.	C	FK
345.	1923. dec. 25.	Cikk (<i>Die Weilmacht der Muttergottes</i>)	KST 1923.12.23. 1.		C	EK
346.	1923. dec. 25.	Cikk (<i>Karácsonyi hit és remény</i>)	FN 1923.12.25. 1.	VPOK 255–257.	C	FK
347.	1924. jan.	Nyilatkozat az egykezés okairól és ellenszereiről	TT 1924. 1. sz. 27–28.	VPOK 257–258.	I	KFK
348.	1924. jan.	Cikk (<i>A magyar nőkhöz</i>)	AMA 1924. 1. sz. 18.	Belláné, 2006. 241.	C	KFK
349.	1924. jan. 22.	Beszéd az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga kultúresztjén, Budapest	NÚ 1924.01.23. 5.		B	KFK

350.	1924. jan. 23.	Beszéd a pestvidéki fogház kápolnájának felszentelésekor, Budapest	ÚN 1924.01.24. 7.	B	EK
351.	1924. jan. 27.	Cikk (<i>Magyar becsület, magyar kötelesség</i>)	ÚL 1924.01.27. 1.	C	KFK
352.	1924. jan. 30.	Részvétel a Magyar Vöröskereszt Egyesület közgyűlésén, Budapest	SZ 1924.01.31. 8.	E	EK
353.	1924. febr. 2.	Cikk (<i>A numerus clausus</i>)	SZÚN 1924.02.02. 1.	C	KFK
354.	1924. febr. 14.	Beszéd jótékony célú kulturális estélyen, Budapest	NÚ 1924.02.15. 6.	B	EK
355.	1924. febr. 26.	Beszéd színházi előadás előtt, Budapest	NÚ 1924.02.27. 8.	B	FK
356.	1924. márc. 6.	Beszéd az Aquinói Szent Tamás Társaság közgyűlésén, Budapest	NÚ 1924.03.07. 8.	B	EK
357.	1924. márc. 9.	Beszéd a Szent Tamás Akadémia rendezvényén, Sopron	SOH 1924.03.11. 2.	B	FK
358.	1924. márc. 11.	Interjú aktuális politikai kérdésekről	SOH 1924.03.11. 1.	I	KFK
359.	1924. márc. 17.	Beszéd a felsővízvárosi egyházközség hangversenyén, Budapest	ÚN 1924.03.18. 6.	B	FK
360.	1924. márc. 21.	Beszéd a Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen közgyűlésén, Budapest	8Ó 1924.03.23. 10.	B	FK
361.	1924. ápr. 1.	Cikk (<i>Magyar nő – magyar hivatás</i>)	KNÓ 1924. 4. sz. 1.	C	KFK
362.	1924. ápr. 2.	Beszéd a hadsereg népfőiskolai tanfolyamán, Székesfehérvár	FN 1924.04.03. 2.	B	EK
363.	1924. ápr. 10.	Beszéd a Pázmány Egyesület közgyűlésén, Budapest	NÚ 1924.04.16. 7.	B	FK
364.	1924. ápr. 13.	Részvétel az Országos Gyermekvédő Liga rendkívüli közgyűlésén, Budapest	SZ 1924.04.15. 7.	E	EK
365.	1924. ápr. 20.	Nyilatkozat a keresztény közéleti mozgalmak helyzetéről	FN 1924.04.20. 3.	I	KFK
366.	1924. ápr. 20.	Cikk (<i>A húsvét és a szövetségek</i>)	HG 1924.04.20. 240.	C	FK
367.	1924. ápr. 20.	Cikk (<i>Jobb magyar jövő</i>)	PÉE 1924.04.20. Melleklet. IV.	C	FK
368.	1924. máj. 6.	Beszéd az Országos Gyermekvédő Liga közgyűlésén, Budapest	AN 1924.05.07. 2.	B	KFK
369.	1924. máj. 6.	Beszéd az Egyesült Keresztény Nemzeti Ligában, Budapest	AN 1924.05.08. 7.	B	KFK
370.	1924. máj. 12.	Beszéd a Ranolder Intézeti Iskolatársak Szövetségének találkozóján, Budapest	ÚN 1924.05.13. 8.	B	EK
371.	1924. máj. 25.	Beszéd egy ledöntött kereszt újraállításakor, Mór	FN 1923.05.27. 1.	B	EK
372.	1924. jún.	Cikk (<i>Az erkölcsi válság</i>)	KSZ 1924. 6. sz. 321–331.	C	KFK
373.	1924. jún. 1.	Cikk (<i>A kereszténység s a renaissance májusa</i>)	ÉL 1924. 10. sz. 181–183.	C	FK
374.	1924. jún. 8.	Interjú aktuális politikai kérdésekről	ÚN 1924.06.08. 1–2.	I	KFK
375.	1924. jún. 8.	Interjú aktuális politikai kérdésekről	AN 1924.06.08. 1–2.	I	KFK
376.	1924. jún. 12.	Beszéd a Pázmány Egyesület díszvacsoráján, Budapest	NÚ 1924.06.13. 5.	B	EK
377.	1924. júl. 3–4.	Beszéd és elnöki teendők a Szociális Missziótársulat konferenciáján és közgyűlésén, Budapest	BH 1924.07.04. 7.; BH 1924.07.05. 6.	B	FK

378.	1924. júl. 5.	Beszéd a Szociális Misszióársulat kirándulásán, Margitliget	SZ 1924.07.08. 8.		B	EK
379.	1924. júl. 10.	Cikk (<i>A magyar sors főintézője</i>)	ÜL 1924.07.10. 1.		C	KFK
380.	1924. júl. 20.	Beszéd a népművelési előadói tanfolyamon, Kiskunfélegyháza	FEH 1924.07.27. 1–2.	VPOK 273–275.	B	FK
381.	1924. aug. 10.	Cikk (<i>Amit mi akarunk</i>)	KÖR 1924.08.10. 1.	VPOK 271–273.	C	KFK
382.	1924. aug. 16.	Beszéd a III. Alföldi Katolikus Nagygyűlésen, Gyula	III. Alföldi katolikus nagygyűlés, 1924. 82–83.	VPOK 275–276.	B	FK
383.	1924. aug. 17.	Beszéd a III. Alföldi Katolikus Nagygyűlésen, Gyula	III. Alföldi katolikus nagygyűlés, 1924. 110–115.	Rónay, 2012. 85–86.; VPOK 277–281.	B	KFK
384.	1924. aug. 24.	Beszéd harangszentelési ünnepen, Fehérvárcsurgó	FN 1924.08.27. 1.		B	EK
385.	1924. aug. 31.	Beszéd a máriaremetei harangszentelő ünnepen	OSzKPKNy Kny.C 13.693.		B	EK
386.	1924. szept. 11.	Részvétel kórházi gyermekosztály átadó ünnepségén, Székesfehérvár	FN 1924.09.12. 1.		E	EK
387.	1924. szept. 14.	Beszéd a herminamezei egyházközség búcsúján	MG 1924.09.16. 8.		B	EK
388.	1924. szept. 7.	Beszéd a keresztényszocialisták zászlószentelési ünnepélyén, Csepel	ÜN 1924.09.10. 5–6.		B	KFK
389.	1924. szept. 21.	Beszéd a leány- és gyermekkereskedelem elleni nemzetközi kongresszuson, Graz	Congress, 1924. 152–157.	Fazezas Cs., 2022/a. 154–160.	B	KFK
390.	1924. szept. 25.	Beszéd a Fejér megyei katolikus tanítógyűlésen, Székesfehérvár	NNN 1924. 20. sz. 230.		B	FK
391.	1924. okt.	Cikk (<i>Életismeret, mely nem fecsegés</i>)	KSN 1925. 17–20.	VPOK 296–299.	C	KFK
392.	1924. okt. 5.	Cikk (<i>A budatényi világtótorony!</i>)	NÚ 1924.10.05. 10.	Rónay, 2012. 93–94.; VPOK 281–282.	C	FK
393.	1924. okt. 5.	Beszéd a máriaremetei templom felszentelésének évfordulós ünnepségén	OSzKPKNy Kny.C 13.694.		B	EK
394.	1924. okt. 9.	Részvétel a Nemzetközi Gyermekmentő Szövetség rendezvényén, Budapest	VI 1924.10.10. 9.		E	EK
395.	1924. okt. 12.	Beszéd a XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésen, Budapest	NÚ 1924.10.14. 7.	VPOK 283–286.; Giano-ne-Klestenitz, 2016. 147–149.	B	KFK
396.	1924. okt. 13.	Beszéd a Szociális Misszióársulat kongresszusán, Budapest	ÜN 1924.10.14. 9.		B	FK
397.	1924. okt. 13.	Beszéd a katolikus tanítógyűlésen, Budapest	NNN 1924. 21. sz. 237–238.	VPOK 287–290.	B	FK
398.	1924. okt. 15.	Részvétel az Aquinói Szent Tamás Társaság rendezvényén, Budapest	NÚ 1924.10.16. 8.		E	EK
399.	1924. okt. 18.	Látogatás az Új Iskolában, Budapest	MG 1924.10.19. 14.		E	EK
400.	1924. okt. 19.	Beszéd az I. ker. Iparoskör zászlószentelő ünnepségén, Budapest	MG 1924.10.21. 4.		B	FK

401.	1924. okt. 22.	Részvétel és elnöki teendők a Magyar Egyesület a Leánykereske- delem Ellen közgyűlésén, Budapest	NÚ 1924.10.23. 8.	E	EK
402.	1924. okt. 25.	Beszéd a Keresztény Nők Szövetségének közgyűlésén, Székesfe- hérvár	FN 1924.10.26. 1.	B	FK
403.	1924. okt. 26.	Beszéd harangszentelő ünnepen, Székesfehérvár	FN 1924.10.29. 1.	B	EK
404.	1924. nov. 2.	Beszéd az ún. Livia-házak átadási ünnepségén, Adony	ÚN 1924.11.04. 8.	B	EK
405.	1924. nov. 9.	Beszéd a ciszterci Szent István Gimnázium évfordulós ünnepsé- gén, Székesfehérvár	FN 1924.11.11. 1-6.	B	FK
406.	1924. nov. 18.	Beszéd Csemoch János első miséjének 50. évfordulóján, Buda- pest (<i>A hercegprímás aranymiséjén</i>)	NÚ 1924.11.19. 7-8. POÖM XXV. 267-272.	B	FK
407.	1924. nov. 19.	Beszéd a sajtófőiskolán, Budapest (<i>Reflexiók Spengler „Unter- gang des Abendlandes” című művéről</i>)	BH 1924.11.20. 7. VPOK 290-296.	B	KFK
408.	1924. nov. 22.	Beszéd a Mária-kongregáció fogadalomtételén, Budapest	NÉL 1924. 41-42. sz. 24.	B	EK
409.	1924. nov. 22.	Beszéd Fraknói Vilmos temetésén, Budapest	MO 1924.11.23. 12.	B	EK
410.	1924. nov. 23.	Interjú aktuális politikai kérdésekről	AN 1924.11.23. 5.	I	KFK
411.	1924. dec.	Cikk (<i>A tisztelet levegőjében</i>)	AMA 1924. 12. sz. 293-295. POÖM XX. 237-239.	C	FK
412.	1924. dec.	Cikk (<i>Az ezidei szentén</i>)	KNSZN 1925. 20-22. C	C	EK
413.	1924. dec.	Cikk (Előszó Vargha Damján: <i>Kis Jézusom, örömm</i> c. könyvé- hez)	Vargha D., 1924. 3. Fazezas Cs., 2023/b. 125.	C	EK
414.	1924. dec. 8.	Beszéd a kongregációk együttes fogadalomtételén, Székesfehé- vár	FN 1924.12.10. 2.	B	EK
415.	1924. dec. 9.	Beszéd a Turul Szövetség tudományos esztén, Budapest	SZ 1924.12.10. 10.	B	EK
416.	1924. dec. 10.	Beszéd a Szociális Misszióársulat szociális iskolájában, Budapest	FN 1924.12.12. 2.	B	FK
417.	1924. dec. 10.	Beszéd az Egyesült Keresztény Nemzeti Ligában, Budapest	ÚN 1924.12.12. 3.	B	KFK
418.	1924. dec. 19.	Beszéd az Új Iskola karácsonyi ünnepségén, Budapest	MG 1924.12.21. 12.	B	EK
419.	1924. dec. 21.	Cikk (<i>A falu karácsonyfája</i>)	HG 1924.12.21. 765-766.	C	FK
420.	1924. dec. 21.	Cikk (<i>Dicsőség – békeség</i>)	ÉL 1924. 24. sz. 465-466. POÖM XXV. 191-193.	C	FK
421.	1924. dec. 21.	Beszéd a MÁV gépgyári munkások gyűlésén, Budapest	AN 1924.12.23. 7.	B	KFK
422.	1924. dec. 22.	Beszéd az Ébredő Magyarok Egyesülete kongresszusán, Budapest (<i>A nacionalizmusról</i>)	Eckhardt-Prohászka, 1925. 51-61. POÖM XXII. 331-337.	B	KFK
423.	1924. dec. 25.	Interjú aktuális politikai kérdésekről	AN 1924.12.25. 1.	I	KFK
424.	1924. dec. 25.	Cikk (<i>Bellehem és a mi kötelességünk</i>)	FN 1924.12.25. 1-2. VPOK 304-307.	C	FK
425.	1925. jan.	Cikk (<i>A szentén szelleme</i>)	MK 1925. 1. sz. 1-7. POÖM XII. 14-21.; Frenyó, 2005. 52-61.	C	EK
426.	1925. jan. 4.	Nyilatkozat a Jókai-centenáriumról	ÚN 1925.01.04. 2.	I	FK

427.	1925. jan. 18.	Beszéd a <i>Magyar Jövő</i> székházának avatásán, Miskolc	MG 1925.01.20. 4–5.	VPOK 307–311.	B	KFK
428.	1925. jan. 21.	Beszéd az Országos Keresztényszocialista Pártban, Budapest (<i>Szükség van-e Magyarországon keresztény szocializmusra?</i>)	FN 1925.02.01. Melléklet. 1–2.	VPOK 311–314.	B	KFK
429.	1925. jan. 23.	Beszéd Esterházy Miklós Mór gyászszertartásán, Csákvár	NÚ 1925.01.24. 7.	POÖM XVIII. 281–282.	B	EK
430.	1925. febr. 1.	Beszéd a Katolikus Legényegyletben, Székesfehérvár	FN 1925.02.04. 2.		B	FK
431.	1925. febr. 7.	Beszéd a ferencvárosi katolikus egyházközség kultúrestjén, Budapest	NÚ 1925.02.08. 12.		B	FK
432.	1925. febr. 8.	Beszéd helyi keresztény szervezetek kulturális estjén, Nagykanizsa	ZK 1925.02.10. 1–2.	VPOK 314–317.	B	KFK
433.	1925. febr. 12.	Püspöki körlevél (<i>A katolikus missziók</i>)		POÖM IX. 327–334.	E	EK
434.	1925. febr. 15.	Beszéd a budai keresztényszocialista pártkörben, Budapest	MG 1925.02.15. 15.		B	KFK
435.	1925. febr. 18.	Beszéd a Jókai-kiállítás megnyitóján, Székesfehérvár	FN 1925.02.19. 2.		B	FK
436.	1925. márc.	Cikk (Előszó Raics Károly: <i>A nemzeti feltámadás felé</i> c. könyvéhez)	Raics, 1925. 3–4.	VPOK 320–321.	C	FK
437.	1925. márc. 3.	Beszéd a Rákócziánium estjén, Budapest	BH 1925.03.04. 5.	VPOK 317–320.	B	KFK
438.	1925. márc. 8.	Beszéd az Országos Magyar Katolikus Diákszövetség Aquinói Szent Tamás tiszteletére tartott díszgyűlésén (<i>Aquinói sz. Tamás teológiája</i>)	REL 1925. 2. sz. 97–112.	POÖM XII. 186–202.	B	FK
439.	1925. márc. 8.	Beszéd a Gödöllői Járási Közművelődési Egyesületben, Gödöllő	AMV 1925.03.15. 3.		B	KFK
440.	1925. márc. 9–14.	Lelkigyakorlatok, Békéscsaba	BMK 1925.03.11. 2., 03.13. 2., 03.14. 2., 03.15. 3.		B	EK
441.	1925. márc. 15.	Beszéd a Szociális Missziótársulat ferencvárosi szervezetének ünnepségén, Budapest	AN 1925.03.17. 12.		B	FK
442.	1925. márc. 17.	Beszéd a Magyar Egyesület a Leánykereskedelem Ellen rendezvényén, Budapest	8Ó 1925.03.20. 6.		B	FK
443.	1925. márc. 19.	Résztétel a Szent István Társulat közgyűlésén, Budapest	NÚ 1925.03.20. 6.		E	EK
444.	1925. márc. 19.	Beszéd a Szociális Missziótársulat estjén a MOVE székházában, Budapest	FN 1925.04.05. 5.	VPOK 321–322.	B	KFK
445.	1925. ápr. 12.	Nyilatkozat a „magyar feltámadásról”	AMV 1925.04.12. 1.		I	KFK
446.	1925. ápr. 12.	Cikk (<i>Társadalmi feltámadás</i>)	FN 1925.04.12. 1.	VPOK 323–325.	C	KFK
447.	1925. ápr. 22.	Beszéd az Aquinói Szent Tamás Társaságban, Budapest	NÚ 1925.04.24. 8.		B	EK
448.	1925. ápr. 26–30.	Lelkigyakorlatok, Szolnok	SZOV 1925.04.30. 1–2.; 1925.05.03. 1–3.		B	EK
449.	1925. máj. 3.	Résztétel a ciszterci gimnázium intézményeinek fél évszázados emlékünnepeén, Székesfehérvár	NÚ 1925.05.07. 8.		E	EK

450.	1925. máj. 6.	Látogatás a Leánynevelő Otthonban, Rákospalota	NÚ 1925.05.07. 8.	E	EK
451.	1925. máj. 10.	Beszéd a keresztény ifjúsunkások fogadalomtételén, Székesfehérvár	FN 1925.05.10. Vasárnapi melléklet. 1.	B	FK
452.	1925. máj. 19.	Beszéd a Pázmány Egyesület Fraknoi Vilmos emlékülésén, Budapest	AN 1925.05.21. 3.	B	FK
453.	1925. máj. 31.	Beszéd a VOGÉ zászlószentelő ünnepségén, Székesfehérvár	FN 1925.06.03. 3.	B	FK
454.	1925. jún.	Cikk <i>(Ész és szív)</i>	KSZ 1925. 6. sz. 321–329.	C	FK
455.	1925. jún. 7.	Cikk <i>(Szerénység és hősiesség)</i>	ÉL 1925. 12. sz. 225–227.	C	FK
456.	1925. jún. 28.	Részvétel harangszentelési ünnepen, Budakeszi	MG 1925.07.01. 10.	E	EK
457.	1925. jún. 30.	Beszéd a Fejér megyei katolikus tanítógyűlésén, Székesfehérvár	NNN 1925. 14. sz. 194.	B	FK
458.	1925. júl. 3.	Elnöki teendők a Szociális Missziótársulat II. Nőnevelési Reformmankóján, Budapest	MG 1925.07.07.14.	E	EK
459.	1925. aug. 20.	Beszéd Szent István napján, Székesfehérvár	KNŐ 1925. 9. sz. 1.	B	FK
460.	1925. aug. 21.	Elnök a missziós kongresszus rendezvényén, Budapest	NÚ 1925.08.22. 7.	E	EK
461.	1925. szept.	Nyilatkozat a középiskolai tanárok helyzetéről	OKTK 1925. 1. sz. 2–3.	I	KFK
462.	1925. szept. 13.	Részvétel „Az Ember” Nemzetközi Embervédelmi Kiállítás előkészítő bizottságának ülésén, Budapest	AN 1925.09.15. 8.	E	EK
463.	1925. szept. 20.	Beszéd a Szent Gellért Egyesület zászlószentelési ünnepélyén, Diósd	8Ó 1925.09.22. 7.	B	FK
464.	1925. szept. 27.	Interjú aktuális politikai kérdésekről	SZ 1925.09.27. 3.	I	KFK
465.	1925. okt. 4.	Részvétel a Katolikus Legényegylet zászlószentelő ünnepélyén, Székesfehérvár	FN 1925.10.06. 2.	E	EK
466.	1925. okt. 10.	Beszéd a Szociális Missziótársulat ünnepségén, Budapest	NÚ 1925.10.11. 24.	B	KFK
467.	1925. okt. 12.	Beszéd a Szociális Missziótársulat ünnepségén, Budapest	NÚ 1925.10.13. 21.	B	KFK
468.	1925. okt. 12.	Beszéd a Szociális Missziótársulat matinéjén, Budapest	NÚ 1925.10.13. 22.	B	KFK
469.	1925. okt. 14.	Püspökkari körlevél <i>(A szektákról)</i>	CLD 1925. Melléklet.	E	EK
470.	1925. okt. 18.	Interjú aktuális politikai kérdésekről	MG 1925.10.18. 5.	I	KFK
471.	1925. okt. 27.	Beszéd a Rákócziánium estjén, Budapest	BH 1925.10.28. 5.	B	FK
472.	1925. okt. 30.	Beszéd a Keresztény Nők Szövetségének közgyűlésén, Székesfehérvár	FN 1925.10.31. 1.	B	FK
473.	1925. nov. 3.	Részvétel az MTA Széchenyi István tiszteletére tartott ünnepi közgyűlésén, Budapest	BH 1925.11.04. 3.	E	EK
474.	1925. nov. 5.	Beszéd a Fejér megyei Tanítóegyesület jubileumi közgyűlésén, Székesfehérvár	FN 1925.11.08. 1.	B	FK

475.	1925. nov. 15.	Részvétel a Szent István Akadémia Széchenyi István tiszteletére tartott ünnepségén, Budapest	BH 1925.11.17. 4.	E	EK
476.	1925. nov. 20.	Beszéd a Magyar Tudományos Fajvédő Egyesületben, Budapest	SZ 1925.11.21. 2.	B	KFK
477.	1925. nov. 22.	Beszéd a Fejérmegyei Széchenyi Szövetség ünnepségén, Székesfehérvár	FH 1925.11.24. 1.	B	FK
478.	1925. nov. 28.	Beszéd társadalmi egyesületek estélyén, Szeged	SZÚN 1925.12.01. 1–2.	B	KFK
479.	1925. dec.	Cikk (Előszó Czike Imre: <i>Jézus születése és gyermekkor</i> c. könyvéhez)	Czike, 1925. 5.	C	EK
480.	1925. dec.	Cikk (<i>Karácsonyi hit</i>)	AMA 1925. 12. sz. 409–411.	C	FK
481.	1925. dec.	Cikk (<i>Mit ad nekünk a vallásos hit?</i>)	KNSZN 1926. 29–31.	C	FK
482.	1925. dec.	Cikk (<i>A tűrő és kitartó szeretet</i>)	Egy darabka kenyérért, 1926. 4–5.	C	FK
483.	1925. dec. 1.	Részvétel az Ipariskola karácsonyi kiállításán, Székesfehérvár	FH 1925.12.03. 1.	E	EK
484.	1925. dec. 2–5.	Lelkiyakorlatok, Kaposvár	ÚS 1925.12.03. 1.; 1925.12.05. 3.; 1925.12.06. 4.	B	EK
485.	1925. dec. 6.	Beszéd Lisieux-i Szent Teréz tiszteletére, Székesfehérvár	FH 1925.12.08. 3.	B	FK
486.	1925. dec. 10.	Beszéd a limanovai hősök szobrának leleplezésekor, Székesfehérvár	FH 1925.12.11. 1–2.	B	KFK
487.	1925. dec. 18.	Beszéd a Sztálin Irgalmas Nővérek tiszteletére tartott ünnepségén, Székesfehérvár	FN 1925.12.20. 1.	B	FK
488.	1925. dec. 19.	Beszéd a Pázmány Egyesületben Sziklay János köszöntésén, Budapest	BH 1925.12.20. 17.	B	FK
489.	1925. dec. 20.	Cikk (<i>A Hangya betlehemi jénye</i>)	HG 1925.12.20. 847.	C	FK
490.	1925. dec. 20.	Cikk (<i>A Krisztus-arc most és régen</i>)	ÉL 1925. 26. sz. 505–506.	C	EK
491.	1925. dec. 25.	Interjú aktuális politikai kérdésekről	BH 1925.12.25. 3–4.	I	KFK
492.	1925. dec. 25.	Cikk (<i>Nagy hit, új erő</i>)	FH 1925.12.25. 1.	C	KFK
493.	1926. jan.	Püspöki körlevél (<i>Az ifjúság neveléséről</i>)	KNEV 1926.02.01. 2. sz. 68.	E	EK
494.	1926. jan. 3.	Részvétel a Természettudományi Kongresszus megnyitóján, Budapest	8O 1926.01.05. 5.	E	EK
495.	1926. jan. 16.	Részvétel az árvaháznak az ő tiszteletére rendezett ünnepségén, Székesfehérvár	FH 1926.01.17. 3.	E	EK
496.	1926. jan. 21.	Beszéd a tiszteletére rendezett ünnepségén, Székesfehérvár	FH 1926.01.22. 8.	B	FK

497.	1926. jan. 21.	Beszéd a tiszteletre rendezett ünnepségen és az azt követő zenés közönségen, Székesfehérvár	FN 1926.01.22. 5.; BH 1926.01.22. 7.	VPOK 361–362.	B	FK
498.	1926. febr. 1.	Beszéd a Fejér vármegyei Törvényhatósági Bizottságban, Székesfehérvár	MNL FML IV/402.a. 1926.02.01. 6–10.	VPOK 362–366.	B	KFK
499.	1926. febr. 2.	Beszéd a középiskolai Mária-kongregációk zászlószentelési ünnepén, Budapest	NÚ 1926.02.04. 9.		B	FK
500.	1926. febr. 8.	Beszéd az Urak Mária Kongregációjában, Székesfehérvár	FN 1926.02.10. 2.	VPOK 366–367.	B	FK
501.	1926. febr. 18.	Beszéd a Szociális Misszióársulat közgyűlésében, Budapest	FN 1926.02.20. 5.	VPOK 368.	B	EK
502.	1926. febr. 20.	Beszéd a Budai Polgári Kaszinó rendezvényén, Budapest	PH 1926.02.21. 9.		B	FK
503.	1926. febr. 21.	Beszéd a krisztinavárosi plébános köszöntésén, Budapest	BH 1926.02.23. 8.		B	EK
504.	1926. febr. 21.	Beszéd a Magyar Egyesület a Leánykereskedelem Ellen közgyűlésén, Budapest	NÚ 1926.02.23. 7.		B	FK
505.	1926. ápr. 4.	Cikk (<i>A feltámadás s a közvélemény</i>)	FH 1926.04.04. 1–2.		C	KFK
506.	1926. ápr. 4.	Cikk (<i>Ányámfiai! Krisztus föltámadott!</i>)	ÉL 1926. 7. sz. 121–122.	POÖM XIX. 124–126.	C	FK
507.	1926. ápr. 4.	Cikk (<i>A mezőgazdasági szövetkezetek egyik föladata</i>)	HG 1926.04.04. 2–3.	POÖM XXII. 337–339.	C	FK
508.	1926. ápr. 11.	Beszéd a missziós napon, Székesfehérvár	UN 1926.04.13. 7.		B	FK
509.	1926. ápr. 30.	Beszéd a támogatását kifejező városi küldöttség előtt, Székesfehérvár	FH 1926.05.04. 2.		B	KFK
510.	1926. máj.	Cikk (<i>Az engesztelődésk világtünnep</i>)	Paulovits, 1926. 13–14.		C	EK
511.	1926. máj.	Cikk (Előszó Lintnerné Fittler Vilma – Héjj Erzsébet: <i>Gyermekek-lek virágai</i> c. könyvéhez)	Lintnerné-Héjj, 1926. 5.	Fazezas Cs., 2023/b. 126–127.	C	EK
512.	1926. máj. 29.	Részvétel az Embervédelmi Kiállítás megnyitóján, Budapest	BH 1926.05.30. 9.		E	EK
513.	1926. máj. 30.	Cikk (<i>Fronleichnam</i>)	WKB 1926.05.30. 16–17.		C	EK
514.	1926. jún. 2.	Beszéd az Urak Kongregációja kulturális estjén, Székesfehérvár	FH 1926.06.05. 1.		B	FK
515.	1926. jún. 5.	Részvétel az Árpád-házi Boldog Margit Leánygimnázium 50 éves jubileumi ünnepségén, Székesfehérvár	FH 1926.06.08. 3.		E	EK
516.	1926. jún. 6.	Beszéd kitüntetés átadása alkalmából, Budatétény	NÚ 1926.06.10. 6.		B	EK
517.	1926. jún. 24.	Beszéd máriaremetei harangszentelő ünnepén	MG 1926.06.29. 5.		B	FK
518.	1926. jún. 29.	Beszéd a felsővízvárosi plébános ezüstmiszején, Budapest	UN 1926.07.01. 7.		B	EK
519.	1926. aug.	Cikk (<i>Ván tisztesseges színház is</i>)	Alapi, 1926. 196–198.	VPOK 371–372.	C	KFK
520.	1926. aug. 20.	Beszéd Szent István ünnepén, Székesfehérvár	MG 1926.08.22. 2.		B	KFK
521.	1926. aug. 23.	Nyilatkozat a „hadúr”-kérdésről	AR 1926.08.23. 3.	VPOK 368–371.	I	KFK
522.	1926. szept. 4.	Látogatás Jászai Mari betegágyánál	8Ó 1926.09.05. 7.		E	EK
523.	1926. szept. 8.	Beszéd a kálvária felszentelésekor, Bodajk	NÚ 1926.09.10. 8.		B	EK
524.	1926. szept. 12.	Beszéd a Szent Gellért zarándoklaton, Diósd	NÚ 1926.09.14. 10.		B	EK

525.	1926. szept. 21.	Beszéd a hadiárvaház alapkö-letéti ünnepségén, Székesfehérvár	FH 1926.09.22. 1–2.		B	FK
526.	1926. okt. 2.	Beszéd Szent Ferencről, Székesfehérvár	FH 1926.10.05. 1.		B	FK
527.	1926. okt. 3.	Cikk (<i>Szent Ferenc jubileumára</i>)	ÉL 1926. 20. sz. 393–396.	POÖM XII. 147–153.	C	EK
528.	1926. okt. 8.	Beszéd a Szociális Missziótársulat kongresszusán, Budapest	NÚ 1926.10.09. 5.		B	FK
529.	1926. okt. 9.	Részvétel az Egyházművészeti Kiállítás megnyitáson, Budapest	NÚ 1926.10.10. 5.		E	EK
530.	1926. okt. 9.	Részvétel a Katolikus Népszövetség diszgyűlésén, Budapest	NÚ 1926.10.10. 7.		E	EK
531.	1926. okt. 10.	Interjú aktuális politikai kérdésekről	MÚ 1926.10.10. 2.	VPOK 372–373.	I	KFK
532.	1926. okt. 10.	Beszéd a XVIII. Országos Katolikus Naggyűlésen, Budapest (<i>Idősebb katolikus konstrukciók</i>)	MKA I. 1927. 437–448.; NÚ 1926.10.12. 15–16.	POÖM XIII. 280–292.; Frenyó, 2005. 340–356.; Gianone-Klestenitz, 2016. 216–221.	B	KFK
533.	1926. okt. 20.	Részvétel Horthy Miklós Szociális Missziótársulatnál tett látogatásán, Budapest	NÚ 1926.10.22. 7.		E	EK
534.	1926. okt. 22.	Beszéd a Keresztény Nők Szövetségének közgyűlésén, Székesfehérvár	FN 1926.10.24. 1.	VPOK 374–375.	B	FK
535.	1926. okt. 23.	Beszéd az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga rendezvényén, Budapest	NÚ 1926.10.24. 8.		B	KFK
536.	1926. nov. 8.	Beszéd a Jézus Szíve templom felszentelésén, Székesfehérvár	FN 1926.11.09. 1.		B	EK
537.	1926. nov. 14.	Beszéd a Budafoki Keresztény Ifjak Egyesületének otthonsteltő ünnepségén, Budapest	NÚ 1926.11.16. 10.		B	EK
538.	1926. nov. 18.	Beszéd a Ferenc József Nevelőintézet polgári leányiskolájának alapkö-letéti ünnepségén, Székesfehérvár	FH 1926.11.18. 2.		B	EK
539.	1926. nov. 19.	Beszéd a Keresztény Nők Szövetsége által szervezett Magyar Esten, Székesfehérvár	FH 1926.11.21. 1–2.		B	KFK
540.	1926. nov. 21.	Beszéd a Szent István Akadémia Szent Ferenc ünnepségén (<i>Hűlő világ</i>), Budapest	–	POÖM XII. 154–167.	B	EK
541.	1926. dec.	Cikk (Előszó Böszörmény Zoltán: <i>A gályá predikátora</i> c. könyvéhez)	Böszörmény, 1926. 3.	Fazezas Cs., 2023/b. 127.	C	EK
542.	1926. dec.	Cikk (<i>A karácsonyi mosoly</i>)	AMA 1926. 12. sz. 337–339.	POÖM XIX. 74–76.	C	EK
543.	1926. dec.	Cikk (<i>Szent Ferenc áhitata</i>)	Szent Ferenc nyomdokain, 1926. 35–39.		C	EK
544.	1926. dec. 5.	Cikk (<i>Christentum, Kapitalismus und Sozialismus</i>) [A XVIII. Országos Katolikus Naggyűlésen tartott beszédének átdolgozása, fordítása, 1. rész]	SCHZ 1926.12.05. 193–194.		C	FK

545.	1926. dec. 12.	Beszéd Dienes Valéria misztériumjátéka előtt (<i>A nyolc boldogságról</i>), Budapest	Nyolc boldogság, 1927. 18–21.	POÖM XVIII. 282–287.; Fuchs, 2013. 120–123.	B	EK
546.	1926. dec. 14–16.	Lelkiyakorlatok, Komárom	KOL 1926.12.18. 9.		B	EK
547.	1926. dec. 19.	Cikk (<i>Christentum, Indifferenz, Sektiererei und Geisterglaube</i>) [A XVIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen tartott beszédének átdolgozása, fordítása, 2. rész]	SCHZ 1926.12.19. 238–239.		C	FK
548.	1926. dec. 25.	Cikk (<i>A Hangya karácsonyfája</i>)	HG 1926.12.25. 3.	POÖM XXV. 195–197. (Más címmel: <i>A szövetkezős karácsonyfája</i>)	C	FK
549.	1926. dec. 25.	Cikk (<i>Jézus, az Irgalmas Szamaritánus</i>)	FH 1926.12.25. 1.		C	FK
550.	1927. jan.	Cikk (<i>Karácsonyi ajándékok</i>)	KNŐ 1927. 1. sz. 1.	POÖM XIX. 77–79.	C	FK
551.	1927. jan.	Cikk (<i>A mi királyunk</i>)	BSZEEN 1927. 29–31.		C	EK
552.	1927. jan.	Cikk (<i>Pretiosa Margarita</i>)	AKNL 1927. 1–2. sz. 1–2.		C	EK
553.	1927. jan.	Cikk (<i>Jubiláris reflexiók</i>)	NTL 1927. 1–2. sz. 10–11.		C	EK
554.	1927. jan. 3.	Részvétel az MTA felsőházi tagot választó ülésén	NÚ 1927.01.04. 2.		E	EK
555.	1927. jan. 11.	Részvétel Fejér vármegye Törvényhatósági Bizottsága felsőházi tagot választó ülésén	FH 1927.01.11. 1.		E	EK
556.	1927. jan. 12.	Részvétel a Regnum Marianum egyházköztség lovagá avatási ünnepségén, Budapest	ÜN 1927.01.13. 5.		E	EK
557.	1927. jan. 16.	Beszéd az Iparoskörben, Székesfehérvár	FH 1927.01.18. 1–2.	VPOK 376–380.	B	KFK
558.	1927. jan. 23.	Beszéd képzőművészeti kiállítás megnyitóján, Székesfehérvár	FH 1927.01.25. 1.		B	KFK
559.	1927. jan. 24.	Beszéd a székesfehérvári Urak Mária Kongregációjában	FH 1927.01.26. 2.		B	FK
560.	1927. jan. 28.	Részvétel az országgyűlés felsőházának alakuló ülésén	ÜB 1927.01.30. 1.		E	EK
561.	1927. jan. 30.	Püspöki körlevél (<i>Krisztus királysága</i>)		POÖM IX. 335–344.	E	EK
562.	1927. jan. 30.	Cikk (<i>Laizismus und Laienapostolat</i>)	SCHZ 1927.01.30. 353–355.		C	KFK
563.	1927. jan. 30.	Beszéd a Boldog Margit egyházköztséget támogató koncerten, Budapest	NÚ 1927.02.02. 11.		B	FK
564.	1927. febr.	Cikk (<i>A Szociális Misszió Társulat hajnala</i>)	KNŐ 1927.02. 35–36.		C	FK
565.	1927. febr. 6.	Beszéd, székfoglaló előadás a Kisfaludy Társaságban, Budapest (<i>Pilis hegyén</i>)	BSZ 1927. 596. sz. 1–17.	POÖM VIII. 78–92.	B	KFK
566.	1927. febr. 13.	Beszéd a Szociális Missziótársulat ünnepségén, Zalaegerszeg	ZÚ 1920.02.15. 1.	VPOK 380–382.	B	KFK
567.	1927. febr. 13.	Beszéd a Szociális Missziótársulat hangversenye előtt, Zalaegerszeg	ZÚ 1927.02.15. 1.		B	FK
568.	1927. febr. 15.	Beszéd Nemes Antal lovagá avatási ünnepségén, Budapest	NÚ 1927.02.16. 8.		B	EK
569.	1927. febr. 15.	Beszéd a Pázmány Egyesületben Assisi Szent Ferencről, Budapest	BH 1927.02.16. 12.		B	FK

570.	1927. febr. 16.	Beszéd a Szociális Misszióársulat Farkas Edit tiszteletére rendezett ünnepségén, Budapest	KNÖ 1927.03. 68–71.	B	FK
571.	1927. febr. 17.	Nyilatkozat a válások és az öngyilkosságok okairól	Laky, 1927. 37–39.	I	KFK
572.	1927. febr. 20.	Beszéd a kereskedelmi alkalmazottak gyűlésének küldöttsége előtt, Székesfehérvár	FN 1927.02.22. 1.	B	FK
573.	1927. febr. 23.	Részvétel a Falu Szövetség város történeti előadásán, Székesfehérvár	ÚB 1927.02.24. 5.	E	EK
574.	1927. febr. 27.	Beszéd a Katolikus Legényegyletben, Székesfehérvár	FH 1927.03.01. 1–2.	B	FK
575.	1927. febr. 28.	Részvétel a Magyar Egyesület a Leánykereskedelem Ellen igazgatósági ülésén, Budapest	NU 1927.03.04. 9.	E	EK
576.	1927. márc. 5.	Részvétel az Urak Mária Kongregációja misztériumjáték-előadásán, Székesfehérvár	PH 1927.03.09. 16.	E	EK
577.	1927. márc. 6.	Beszéd a Szociális Misszióársulat böjti estjén, Budapest	NU 1927.03.08. 10.	B	FK
578.	1927. márc. 7.	Beszéd az Aquinói Szent Tamás Társaság rendezvényén, Budapest (A középkori skolaszticizmus keletkezéséről)	REL 1927. 1. sz. 1–4.	B	FK
579.	1927. márc. 9–12.	Lelkigyakorlatok, Veszprém	Prohászka, 1927. (Veszprém)	B	EK
580.	1927. márc. 14–18.	Lelkigyakorlatok, Pápa	Barlay, 2006/b.	B	EK
581.	1927. márc. 19.	Beszéd a Szociális Misszióársulatban, Budapest	NU 1927.03.19. 8.	B	FK
582.	1927. márc. 21–25.	Lelkigyakorlatok, Pécs	Prohászka, 1927. (Pécs)	B	FK
583.	1927. márc. 25.	Beszéd a Szociális Misszióársulat ünnepségén, Pécs	DT 1927.03.27. 4.	B	FK
584.	1927. márc. 27.	Beszéd a Szociális Misszióársulatban, Budapest	KNÖ 1927.04. 99–100.	B	EK
585.	1927. márc. 27.	Beszéd a Vasvári Pál emlékünnepségén, Budapest	Prohászka, 1927. (Vasvári)	B	KFK
586.	1927. márc. 27.	Részvétel az Egységes Párt teasteélyén, Budapest	8Ó 1927.03.29. 4.	E	EK
587.	1927. ápr. 3.	Interjú aktuális politikai kérdésekről	MÚ 1927.04.03. 1–2.	I	KFK

V.2. Prohászka Ottokár közszerepléseinek dinamikája – Összegzés

Prohászka Ottokár kivételes munkabírási és közéleti aktivitású személy volt az 1920-as években, közszerepléseinek – meglehet, nem is teljes körű – listája alapján ez elég egyértelmű. Életrajzírói is joggal állapították meg róla, hogy szinte állandóan égett a tettvágytól, mintha a nap 24 órájában folyamatosan meg akart volna felelni választott küldetésének. (Hozzá kell tenni, hogy jelen munkában csak a közszereplésekről beszéltem, Prohászka a folyamatos szereplések mellett ellátta püspöki, lelkipásztori teendőit is, egyházi fórumokon is prédikált,¹ a nyilvánosságra került cikkei mellett naplót vezetett, egyházmegyei körleveleket szerkesztett stb., és közben hihetetlenül kiterjedt magánlevelezést folytatott.²) Közszereplések tekintetében nyilván ritka aktivitást mutathatott fel, bár tegyük hozzá, hogy egyes időszakokban ez ekkor nem is volt teljesen egyedülálló.³ (Értelemszerűen magyarázható ez az akkori közelmúlt hektikus rendszerváltozásaival, az új határok közé kényszerített országban az új politikai rendszer útkeresésével összefüggő lázas közéleti érdeklődés általánosan magas szintjével.) Ami viszont fontos, hogy Prohászka esetében – ha beszélhetünk is „sűrűbb” és „ritkább” időszakokról – 1919 augusztusától haláláig folyamatosan magas intenzitású közszerepléseket regisztrálhatunk. A közszereplések kutatásakor természetes dolognak tekinthetjük, hogy bizonyos („izgalmasabb”) időszakokban a közszereplők gyakrabban érzik szükségességét annak, hogy nyilvánosság elé lépjenek, máskor az a benyomásuk alakulhat ki, hogy a politika eseményei kevésbé motiválják őket,⁴ bár a teljes, hosszabb időre történő „elnémulás” nem jellemző, a „public intellectual”-t folyamatos belső készítés fűti.

Így volt ez Prohászka esetében is. Érdemes összesíteni a püspök közszerepléseit évekre bontva, műfaj szerint megvizsgálni (értelemszerűen 1919-ben az utolsó öt, 1927-ben az első három hónap adatai):

	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	Össz.
Beszéd	16	47	22	30	40	46	37	31	21	290
Cikk	17	24	19	14	18	18	12	15	6	143
Interjú	6	15	10	7	4	7	6	2	2	59
Egyéb	6	26	6	9	10	7	13	9	9	95
<i>Összesen</i>	<i>45</i>	<i>112</i>	<i>57</i>	<i>60</i>	<i>72</i>	<i>78</i>	<i>68</i>	<i>57</i>	<i>38</i>	<i>587</i>
Közszereplések gyakorisága / nap	3,40	3,27	6,40	6,08	5,07	4,69	5,37	6,40	2,42	4,77

Néhány tanulságos adat szembevetendő: 1919–1920-ban valamivel sűrűbb, utána valamivel ritkábbak voltak a közszereplései, de ez meglehetősen viszonylagos, hiszen az utóbbi (aktív politikai – képviselői és pártelnöki – szerepvállalást követő) időszokról is elmondható, hogy minden hétre jutott legalább egy nyilvános fellépése. (1919–1920-ban átlagban heti kb. 2.) Érdekes, hogy az 1927-es esztendőben kevesebb, mint 2,5 naponta jutott egy ilyen alkalom,

kétségtelen, hogy utolsó hónapjaiban feltűnően megnőtt az aktivitása, bár általában véve igaz, hogy a nyári hónapokra jutó jóval kevesebb alkalom nem rontotta az év első hónapjainak „sűrűbb” statisztikáját. Az összesen 587 közszereplés alig 16%-a (95 eset) tekinthető csak „egyéb” (jobbára reprezentatív) megjelenésnek, vagyis a valóban aktív (beszéd tartásában, cikk írásában stb. megmutatkozó) szerepvállalása jelentős. Volt időszak, amikor többet publikált az átlagosnál, de minden évről elmondható, hogy a Prohászka-hoz leginkább közel álló „műfaj” mégis az életrajzi beszéd volt (a közszereplései majdnem pontosan fele ide tartozik), melyeknek jelentőségét a sajtóközlések felerősítették. Feltűnő rendszerességgel adott interjúkat is, amelyek közül, ha kivesszük a kisebb, konkrét sajtónyilatkozatokat, akkor is összesen 28 jelentős, átfogó, többnyire „nagy” interjúról beszélhetünk, vagyis évi átlagban legalább 3 olyan esetről, amikor a közélettel kapcsolatos sokrétű, átfogó és elméleti igényű véleményét ebben a formában közzé tette. Publicisztikai munkásságának dinamikájára is jellemző, hogy minden évben a havonta írott cikkeinek átlagos száma 1–2 között mozog.

Az 1920-as esztendőben kiugróan magas közszerepléseket a politikus funkció önmagában magyarázza, vélhetően a pártpolitikai szerepvállalás általában is a „public intellectual” szerepkört erősítő hatású. Bármennyire is önkényes a közszereplések fontosság szerinti kategóriákba sorolása, a 199 „egyéb” eset csak mintegy egyharmadát teszi ki az eseteknek, ráadásul évente egyenletes eloszlásban, a többi vagy fontos, vagy kiemelten fontos besorolást kaphat:

	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	Össz.
Kiemelten fontos	16	37	20	18	22	26	20	10	8	177
Fontos	17	40	20	25	25	24	27	19	14	211
Egyéb	12	35	17	17	25	28	21	28	16	199
Összesen	45	112	57	60	72	78	68	57	38	587

Vagyis megállapítható, hogy Prohászka gyakori közszereplései valamilyen (kevésbé vagy többé) jelentőséggel bírtak, akár egy vidéki szónoklata is kiváltott valamilyen visszhangot, megerősítette a püspök valamely ismert véleményét, mozgósított, emlékezetes maradt stb. A „kiemelten fontos” kategóriába sorolt közszereplések folyamatosan magas aránya megerősítheti a Prohászka-életrajzokból ismert összegzéseket, amelyek egyetértenek abban, hogy jelentős hatású, a Horthy-korszak első éveinek jellegadó közszereplőjéről volt szó, akire – különböző irányzatokhoz sorolható – hívei és kritikusai egyaránt odafigyeltek.

fazekas.csaba_266_24

Visszatérve a beszédeire,⁵ érdemes röviden áttekinteni azok helyszíneit is:

	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	Összesen
Székesfehérvár	14	11	8	11	9	6	12	14	5	90
Budapest	2	29	9	14	25	28	16	11	10	144
<i>Vidéki helyszínek:</i>										
Adony						1				1
Balassagyarmat		1		1						2
Békéscsaba							1			1
Bodajk								1		1
Budafok			1					1		2
Budatétény								1		1
Cegléd				2						2
Csákvár							1			1
Csepel					1	1				2
Debrecen		1								1
Diósd							1	1		2
Fehérvárcsurgó						1				1
Gödöllő		1					1			2
Gyula						2				2
Hódmezővásárhely					1					1
Kalocsa			1							1
Kaposvár		1					1			2
Kecskemét					2					2
Kiskunfélegyháza						1				1
Kispest					1					1
Komárom								1		1
Margitliget						1				1
Máriaremete						2		1		3
Miskolc							1			1
Mór						1				1
Nagykanizsa		2					1			3
Pápa									1	1
Pécs									2	2
Pomáz				1						1
Rákosszentmihály			1							1
Sopron					1	1				2
Szeged			1				1			2
Szolnok							1			1
Újpest		1								1
Vác				1						1
Veszprém									1	1
Zalaegerszeg									2	2
<i>Külföld:</i>										
Frankfurt			1							1
Graz						1				1
Összesen	16	47	22	30	40	46	37	31	21	290

54 beszédet tartott „vidéken”, vagyis Budapesten és püspöki székhelyén, Székesfehérváron kívül, ami még akkor is jelentős, „országjárásra” utaló igényt mutat, ha kivesszük azokat a dunántúli vagy főváros-környéki településeket, ahová valamilyen kevésbé jelentős, vagy

egyházi jellegű esemény (templom- vagy harangszentelés, emlékhely-avatás stb.) szólította. (Diósd, Fehérvárcsurgó, Máriaremete stb.) A székesfehérvári 90 mellett a 144 budapesti beszédhelyszín arra utal, hogy Prohászka valóban erősen koncentrált az országos hatáskörű és jelentőségű fellépésekre, miközben az olykor valóban lokális jelentőségű helyi egyesületek felkéréseinek is igyekezett azért eleget tenni, és nem volt ritka, hogy Székesfehérváron tartott szónoklata, vagy helyi sajtóban megjelent nyilatkozata országos ismertséget váltott ki. A beszédek helyszíneinek statisztikáját befolyásolja továbbá, hogy voltak olyan egyesületek, ahol rendszeresen szónokolt, például minden évben tartott közgyűlésen (Pázmány Egyesület, Keresztény Nők Szövetsége, Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen, országos katolikus nagygyűlések stb.), volt ahová eseti jelleggel hívták, ez a kétféle megnyilvánulás pontosan kiegészítette egymást Prohászka közszerepléseiben.

Joggal merülhet fel az összegző kérdés, hogy egyáltalán érdemes-e Prohászka Ottokár közszerepléseit ilyen részletességgel, a teljesség igényét súroló alapossággal áttekinteni és elemezni. Úgy gondolom, egyrészt a nagy munkabírásból és energikusságból fakadó közszereplések gyakorisága ezt szükségessé teszi az életút pontos értelmezése kapcsán, másrészt mégis csak a 20. századi magyar történelem egyik megosztó emlékezetpolitikai hatású személyéről van szó.⁶ A közszereplés-kutatás – mint arra a bevezető fejezetekben kitértem – egyben korrajz is, a Horthy-korszak első időszakának háttér-rajzához a közszereplések teljes sorozatának áttekintése, a tematikus és a kronologikus szemlélet együttes alkalmazása – véleményem szerint – elengedhetetlenül fontos.

Összegzésképpen elmondható, hogy Prohászka 1919–1920-ban tevékeny részese volt az új politikai rendszer kialakításának, 1920–1922 között Székesfehérvár képviselőjeként a nemzetgyűlés tagja, 1920. július – 1921. február között az Egyesült Keresztény Nemzeti Kisgazda és Földművespárt néven fuzionált kormánypárt elnöke, de ezt követően („visszavonulásának” nem annyira deklarálása, inkább „lebegtetése” után) is aktív közszereplő maradt, s az egész 1919–1927-es időszakra igaz, hogy folyamatosan jelen volt a közéletben. Talán szimbolikusnak is tekinthető, „mi lett volna, ha” típusú kérdések feltételére indító körülmény, hogy halála különös véletlen vagy sorsszerűség folytán éppen akkor következett be, amikor a Bethlen István nevével fémjelzett konszolidáció fordulóponthoz ért, a külpolitikai nyitás és a felsőház helyreállítása a „bethleni politika fordulatokban gazdag első szakaszát lezárta, s a nyugalmi másodikat megnyitotta”.⁷ Tényleg csak találgatni lehet, hogy mindegy Prohászka hogyan reagált volna.

Így tulajdonképp meg kell azzal elégednünk, hogy az 1919–1927 közötti időszak általános jellemzőit próbáljuk újra, immár az áttekintés igényével csokorba gyűjteni. Az mindenképp szembetűnő, hogy Prohászka, mint közszereplő is rendkívül energikus, tiszteletet parancsoló

munkabírással megáldott személyiség volt. Az utókor elemzőjének az a benyomása, hogy állandóan „pörgött”, maga is kereste a közszereplés lehetőségeit, hogy felhívja mondanivalójára a magyar társadalom figyelmét. Különösen beszédeiben azonban az is megfigyelhető, hogy energikussága mondanivalójának megformálására is igaz volt: állandóan mozgósítani akart, mintha soha nem lett volna elégedett valamiféle elért eredménnyel, a magyar társadalmat az 1920-as években is úgy látta, hogy a keresztények soha nem eléggé keresztények, szinte mindig az ellankadást, elfáradást, csüggedést regisztrálta, amely mögött a magyarság lelkét megbontó „idegen” elemek aknamunkáját vizionálta. Állandóan az elszánt, buzgó keresztény életet kérte számon, illetve javasolta hallgatóságának. Mindez abból fakadhatott, hogy 1919–1920-ban az összeomlás hátterében a kereszténységtől való elfordulást, az „idegen” szellemiség térnyerését feltételezte, és bár megnyílt a lehetőség az „újjászületésre”, az mintha szerinte csak folyamatosan elodázódott volna. Nem fukarkodott olyan megfogalmazásokkal, amelyekben „népfelkelésre”, a keresztény magyarság egy emberként történő fellépésére szólított fel. Küldetéstudattal bíró személyiség volt, hitt abban, hogy „apostolkodását” a közéletben kell ilyen energikus módon folytatnia.

Prohászka nem írt olyan alapművet, mint amilyen Szekfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története* vagy Bangha Béla: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység* c. művei, mégis markáns történetpolitikai narratívát alakított ki az 1918–1920 közötti időszak értelmezéséről, jóllehet azokat publicisztikákban, beszédekben, kisebb röpiratokban „szórta” szét, nem is törekedett átfogó, monografikus szemléletű munka írására. (Még csak olyan cikkgyűjteményre sem, mint amilyen az 1918-as *Kultúra és terror* volt.) Úgy tűnik, közszereplő alkatához inkább a kisebb terjedelmű, de a sajtóban folyamatosan publikált cikkek és beszédek műfajai közelebb állottak hozzá. Felfogása mindazonáltal legalább annyira markáns volt, mint Szekfűé és Bangháé, amikor Magyarország akkori közelmúltját egy nagy hanyatlás történeteként értelmezte, a háborús veszteségeket, az 1918-as őszirozsás forradalmat és a proletárdiktatúrát pedig e hanyatlási folyamat utolsó, nemzethalál előtti stációiként. Prohászka az említetteknel – talán a műfaji sajátosságok miatt is – liberalizmus-kritikájában erőteljesebb hangsúlyt helyezett az „idegenség” beszüremkedésére, mely a 19. században elgyengítette a magyar lelket, és ebben a zsidóság szerepét mind a társadalmi osztályokat felforgató, mind pedig szellemi szempontból súlyosan kárhoztatta. Nem véletlenül beszélt sokat kora ifjúságába vetett reménységéről, úgy vélte, hogy csak egy, a korábbi időszakban meg nem „fertőződött”, új és „megtisztult” generáció tudja majd valóra váltani a nemzeti felemelkedés keresztény alapozottságú programját, nem véletlenül szónokolt szívesen diákszervezetek rendezvényein, szánta nekik útmutatásait stb. Prohászka összekapcsolta a nemzeti és az egyetemes hanyatlás-elméleteket:

többször kifejtett meggyőződése szerint az európai civilizáció fénykora a középkori keresztény államok időszaka volt, a reneszánsz, illetve a reformáció korától általános hanyatlást állapított meg, melynek lépcsőfokai a francia forradalom, a felvilágosodás, a liberalizmus, a szociáldemokrácia voltak, mintha mindegyik egy-egy újabb nagy csapást jelentett volna a kereszténységre, ezáltal az emberiség jövőjére. Magyarország keresztény alapokon való helyreállítása így nála egy nagy európai regeneráció részét is képezte, amelyet elsősorban erős nacionalizmusok Európájaként fogalmazott meg.

Prohászka konzervatív közszereplő volt, méghozzá a konzervatív katolicizmus egyik leginkább markáns vonulatát képviselte. A kereszténységet – annak vallási, spirituális tartalma mellett – nyilvánvalóan közéleti magatartásként, politikai ideológiaként is tekintette, az általa értelmezett vallási tanoknak politikai eszközökkel való megvalósításáért küzdött. Ebből fakadt egyrészt szociális elkötelezettsége, az elesettek, a szegények megsegítésére, a társadalmi felzárkóztatásra irányuló tevékenysége. 1919 után a „harcos kereszténység” propagandájának alapvetően változtak meg a pozíciói a korábbi időszakhoz képest, hiszen a dualizmus korában a konzervatív keresztény politika „ellenzékiességnek” számított. A Horthy-rendszernek azonban ez ideológiai alapul szolgált, ami Prohászkat hol a rendszer támogatójának, hol pedig annak jobboldali, elégedetlen és gyorsabb ütemre sarkalló kritikusának helyzetében tüntette fel. Liberalizmus-ellenessége egészen más dimenzióba került, mint korábban, hiszen a liberalizmus az 1920-as években nem volt számottevő közéleti-politikai erő, mégis Prohászka gyakran és hevesen ostromozta, hiszen csak így válhatott a keresztény-nemzeti gondolat mozgósító tényezőjévé. A keresztény-nemzeti politikai rendszer magasra emelte Prohászkat, ezzel függhet össze, hogy – ellentétben a századforduló időszakával – a püspök a közélet magaslatáról intézte programhirdetéseit híveihez, nem vállalt semmilyen vitát az ellentétes eszmei talajon állókkal. Mintha nem lett volna szüksége arra, hogy vállalja a népszerűség-csökkenés kockázatát, a nemzeti „apostol” szintjén állva lényegében szóba sem állt, tudomást sem vett a kritikusairól, azoknak legfeljebb csak üzeneteket fogalmazott meg.

1919 utáni politikai nézetei a haláláig tartó kevesebb mint nyolc esztendő minden periódusában pontosan kifejezésre juttatták a keresztény-nemzeti ideológiát, valamint annak szélsőjobboldali radikális értelmezését, a fajvédelemnek is nevezhető irányzat lényegét. A közéletben a „keresztény feltámadás” állandó hangoztatása, a nemzeti elkötelezettség túlhangsúlyozása mind a rendszer kiépülésével azonosítható „keresztény kurzus” 1919–1921 közötti periódusára, mind a Bethlen István miniszterelnök nevével fémjelvezhető későbbi szakaszára igaz. Legelszántabb hívei, a nevét már életében zászlajukra tűző radikálisok („ébredők”, „fajvédők”) hozzá

hasonlóan mindenkor elégedetlenek voltak a nemzet és a kereszténység iránti elkötelezettség szintjével, a megtörtént intézkedésekkel és azok hozadékaival.

Az 1919–1920-as rendszerépítési periódusban azt hitte, az általa szorgalmazott kereszténynemzeti politikai berendezkedés iránt minden közszereplő, különösen a politikai elit tagjai, az első nemzetgyűlés képviselői stb. ugyanannyira elkötelezettek, mint ő, és így egy csapásra a „keresztény” politikai rendszer meg is valósítható (ezért is vállalt képviselőként és pártelnökként aktív politikai szerepet), de politikai törekvéseinek egyetlen igazi, jogszabályba öntött „sikerét” csak a zsidók felsőoktatásba való jelentkezését korlátozó numerus clausus keresztülvitelében jelölhette meg. Alig néhány hónapja alakult meg 1920-ban az új nemzetgyűlés és választotta Horthy kormányzónak, amikor Prohászka már elégedetlen volt az átalakulás túlzottan lassúnak tartott tempójával, sőt, irányítvesztése miatt kesergett,⁸ azt állapította meg, hogy a „keresztény kurzus” csak névlegesen keresztény, mert a zsidóságnak még mindig túl erősek a gazdasági pozíciói⁹ stb. (Kétségtelen, hogy 1919 végén, 1920 elején alkotott, nagyon is komplex politikai programtervei nem, vagy csak időben elhúzódva váltak valóra, ami frusztrálóan hathatott közéleti szerepvállalására.) Később is gyakran ostorozta az elgyengülést, például a numerus clausus tompítására irányuló törekvéseket (ennek fenntartásához végig ragaszkodott, sőt kiterjesztését szorgalmazta). A korszakban nem egyszer terjedt el annak a híre, hogy Prohászka megcsömörlött a politika stílusától, ezért visszavonul, aztán tényleges visszavonulás egyszer sem következett be, továbbra is aktív közszereplő maradt, legfeljebb más fórumokat keresett a korábbiak helyett vagy mellett. Ezek a hírek azonban jók voltak arra, hogy személyére, politikai felfogására irányítsák a figyelmet, egyben lehetőséget adtak híveinek is arra, hogy kinyilvánítsák vezető szerepe, útmutatása iránti igényüket.

Számára a nemzeti elkötelezettség jelentette a legfőbb értéket, meggyőződése volt, hogy Magyarország felemelkedése csak a lakosság forró, aktív keresztény hitérettel párosult nacionalista lelkesedésével érhető el. E nemzetfogalom azonban egyáltalán nem befogadó jellegű volt, mert annak tartalmát – a „keresztény-nemzeti” ideológia alapvetésének megfelelően – a kereszténységgel azonosította.¹⁰ Fontosnak tartotta a nemzeti kultúra és a hagyományok ápolását, azonban azzal önmagában nem elégedett meg, következetesen megkülönböztette azokat, akik „magyarul éreznek” és akik csak beszélnek magyarul. A nemzeti egységet tehát nem pusztán a magyar nyelvi-nemzeti közösség összefogásával, hanem a „nem eléggé” magyarok hátérbe szorításával képzelte el, s úgy gondolta, hogy egy ilyen nemzeti összefogás lehet képes elérni az ország háború után elveszített európai pozícióinak visszaszerzését.

Prohászka többször beszélt elítélően általában a politikáról, mint valami piszkos, folyton megalkuvásra készítő jelenségről – ennek ellenére mindig igényt formált arra, hogy beleszól-

jon, véleményt alkosson arról. Nemcsak a nyugati típusú demokráciákat szemlélte görbe szemmel, hanem általában a parlamentarizmust is, nemcsak a karrierista politikai magatartást ítélte el, hanem általában a plurális törvényhozást felesleges, időrabló szócséplésnek minősítette, a nem „keresztény-nemzeti” alapon álló politikai erőknek (szociáldemokratáknak és liberálisoknak) már a pusztá közéleti jelenlétét is kifogásolta. Sokkal szimpatikusabbak voltak számára a gyors, határozott megoldásokat követelő vagy megvalósító, mozgalmi jellegű szerveződések. Nem véletlenül szimpatizált a pártok helyett a szélsőjobb oldali mozgalmakkal, különösen az Ébredő Magyarok Egyesületével, amelyek szintén a feleslegesnek tartott politikai alkudozások helyett a kemény kezű, gyors megoldásokat szorgalmazták.

Mindehhez hozzátartozik, hogy Prohászkanak kifejezetten politikusi pályafutását nem lehet egyértelműen sikeresnek minősíteni, sőt, több alkalommal is inkább bizonytalannak tűnt, saját politikai irányvonala szempontjából is hibákat követett el, következetlenségről tett bizonyosságot. Például: mint a „keresztény-nemzeti” politika mindenki előtt nagy tekintélynek örvendő, népszerű személyisége lett 1920 júliusában a kisgazdapártból és a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjából létrehozott egységes kormányzópárt elnöke, személyétől azt várhatták, hogy az egységes párt tekintélyes vezetőjeként hozzájárul a belső frakcióharcok lecsendesítéséhez, a kormányválságok helyett a stabilizálódást segíti elő. Prohászka azonban inkább öntörvényűnek tűnt, pártelnökként többször is szembe ment saját kormányával.¹¹ Ugyanarról a konkrét politikai kérdésről is olykor eltérően nyilatkozott. 1919–1920-ban a választójog kiterjesztésének ismert szószólója volt (például a nők választójoga kapcsán), 1922-ben pedig már úgy nyilatkozott, hogy nagyon is támogatja a választójog szűkítését;¹² 1920 elején a keresztényszocializmus iránti elkötelezettségét hangoztatta, aztán az irányzatot és helyi képviselőit valósággal cserben hagyta, majd 1923 után újra tematizálta a keresztényszocializmus – ekkor már inkább ellenzéki – alternatíváját;¹³ a számára korábban kiemelten fontos földreform ügyében valósággal „elhallgatott” 1920 nyarat követően;¹⁴ 1926-ban a felsőház visszaállításával kapcsolatosan szkeptikusan és érdektelenül nyilatkozott, miután nem sokkal halála előtt maga is tagja lett, már nagyon is pozitív, fontos intézményként jellemezte¹⁵ stb. Vagyis, bár közéleti tevékenységének nagyon sok következetes elemét lehet felmutatni (elsősorban politikai gondolkodása tekintetében), nehéz volna azt kizárólag „egységes egészként”¹⁶ kezelni. Úgy tűnik, mind az 1919 előtti időszakkal való összevetésben, mind az 1919–1927 közötti periódusban beszélhetünk olyan témákról, amelyekben következetes volt, viszont akadt több is, amelyekben álláspontja egyértelműen ingadozóként jellemezhető. A választójog kiterjesztése, a női választójog kérdése és a földreform egyértelműen olyan témák voltak, amelyekben „visszatáncolt” még 1919–1920-ban is megfogalmazott programalkotásaihoz képest. Következetesnek mondató továbbá a liberaliz-

mus-ellenessége, heves szociáldemokrácia-kritikája, valamint – bár új tartalmi elemekkel is bővült – zsidóellenessége területein. Szónoklatainak és cikkeinek gyakori témája volt a szociális gondolat, ebben a tekintetben is következetesen hangoztatott, továbbá nagyon is elkötelezett véleményét regisztrálhatjuk. A nyomorban élők, nélkülözők sorsa iránt kiemelten érzékenynek mutatkozott, a háborús események következtében elszegényedettek, árvák sorsa különösen megindította, mint ahogy valósággal harcolt a gyermekvédelem ügyéért, a leánykereskedelem és a prostitúció ellen, a nehéz anyagi helyzetben lévő (közép- és felsőoktatásban) tanulók megsegítéséért stb.

Több alkalommal is leplezetlen szimpátiával beszélt Mussoliniról és az olasz fasizmusról, amelyben a nemzeti jellegű politikai összefogás megnyilvánulását látta, ráadásul mindezt a kereszténység közéleti tartalmára alapozva. Hasonlóan a „rend” megteremtésére irányuló, nemzeti elkötelezettségű mozgalomnak látta saját korában a bajor nemzeti szocializmust, de erősen kifogásolta annak pogány vallási hátterét, ahogyan az ősmagyar (pogány) szimbolika elemeinek magyar jobboldali politikában való megjelenését is elítélte. Olykor megértően nyilatkozott a tekintélyuralmi vagy éppen diktatórikus törekvésekről, s többször is szót emelt az erőszak alkalmazása ellen, ugyanakkor úgy vélte: a „keresztény magyarság” felemelkedésének ügye fontosabb, mint az emberi jogok tiszteletben tartása, az erőszaknak is „lehetnek történelmi feladatai” stb. Prohászka politikai programja, a keresztény-nemzeti gondolat általa képviselt értelmezése nem volt nyitott a demokrácia irányába. Nemcsak arról volt szó, hogy 1919 után folyamatosan bírálta a parlamentarizmust, általában a politikai pártok által dominált képviseleti rendszert, és szinte soha nem volt egy jó szava vagy gondolata a demokráciáról, hanem arról is, hogy kifejezetten az autokratikus, tekintélyuralmi rendszerekkel szimpatizált, elsősorban a Horthy névvel fémjelzett berendezkedéssel, amelyet a magyarság nemzeti érdekeinek képviselete szempontjából az adott helyzetben leginkább optimálisnak tartott.

Prohászka számára – úgy tűnik – fontos volt az országot vezető személyek tekintélye, elismerte és fontosnak tartotta irányító szerepüket, mintha a vezető személyiségében erőteljesebben bízott volna, mint az államot megtestesítő intézményrendszer működésében. Ez magyarázhatja, hogy mindig nagy tisztelettel beszélt Horthy Miklós kormányzóról és Bethlen István miniszterelnökről is, mintha az ő irányító szerepüktől, személyes döntéseik befolyásolásától várta volna a számára kívánatos politikai irányvonal érvényesülését. Ezzel együtt megfigyelhető, hogy folyamatos elégedetlenségével, a keresztény elkötelezettség alacsony szintjének hangoztatásával a szélsőjobboldal kormánykritikus magatartását is erősítette. (A konszolidáció sikerei, például az oktatáspolitikában vagy a külpolitikában csak élete legvégén váltottak ki belőle kifejezetten elismerő szavakat.)

Úgy is fogalmazhatunk, hogy Prohászka rendkívül sikeresnek bizonyult, mint a „keresztény-nemzeti” ideológia szellemi iránymutatója, „apostola”, a „keresztény” politika iránt lelkesítő szónok, de inkább sikertelen, mint tényleges, gyakorlati politikus. (Ennek ellenére, különösen interjúiban részletesen véleményt formált konkrét aktuál- vagy társadalompolitikai kérdésekről, az egykézéstől a házasságjogon és az erkölcsrendészen át a vidékfejlesztésig a legkülönbözőbb témákról.) 1922 tavasza, vagyis a nemzetgyűlési képviselőségtől való megszabadulás után folyamatosan megmaradt annak, aki 1919 óta (illetve az 1890-es évek elejétől folyamatosan) volt, vagyis a „keresztény-nemzeti megújulás” közélet felett álló apostolának. Továbbra is kereste például a kormánykritikus jobboldali szervezetekkel való kapcsolatot, az Egyesült Keresztény Nemzeti Ligával, az „ébredőkkel”, a „fajvédőkkel”, de az ellenzéki pártként újjászerveződő keresztényszocialistákkal is.

Közzszerepléseinek egyik leggyakoribb témája a zsidókérdés volt. Meggyőződésem szerint a püspök zsidósággal kapcsolatos nézetei pontosan megfeleltek a saját kora szélsőjobboldala által képviselt antiszemitizmusnak. Vonatkozó megnyilatkozásai olyan nagy számúak, rendszeresen visszatérők és részletesek, hogy azokat nem lehet közéleti szereplésében marginálisnak, az antiszemita gondolatokat szöveggörnyezetükből kiragadottaknak minősíteni. E témakört tekintve valóban nem lehet következtetlenséggel vádolni a püspököt, 1919-től haláláig hangoztatta azt a meggyőződését, miszerint a zsidókat magyarul beszélő, de a magyarságtól idegen, sőt veszélyes szellemiséget közvetítő etnikumnak tekintette. 1919 után nem egyszerűen a Tanácsköztársaság zsidó származású vezetőiről beszélt, de úgy tekintette a proletárdiktatúrát, mint a zsidó „faj” magyarelles uralmi törekvéseinek megnyilvánulását, osztotta és propagálta az ekkoriban széles közvéleményre szert tevő antiszemita sztereotípiákat, például a háborús frontok előtt a hátszágban bujkáló zsidókról, magyarelles összeesküvésekről stb. Beszédeiben és írásaiban megkülönböztette a zsidó és a magyar „fajt”, előbbi a destrukcióval és a nemzetköziséggel, utóbbit a kereszténységgel és nemzeti elkötelezettséggel azonosítva. Úgy tűnik, nála nem egyszerűen csak szlogen volt például a baloldali és liberális lapok „zsidó sajtóként”, a számára nem szimpatikus politikai irányzatok „zsidó liberalizmusként” vagy „zsidó szociáldemokráciaként” való emlegetése. Következésképpen harcolt a zsidóság jogainak korlátozásáért, ami nemcsak a numerus clausus kapcsán mutatkozott meg. Gondolatainak alapvetően antiszemita konstrukcióját igazolja az is, hogy a zsidóellenességet („a magyar faj védelmét” stb.) nyíltan propagáló szervezetek számára igazolást és bátorítást jelentettek Prohászka szónoklatai, saját közléte egyöntetűen a zsidóság korlátozására irányuló jobboldali radikalizmus nézeteit fedezte fel a püspök közéleti megnyilatkozásaiban. „Időnként patetikus nyelvét alig-alig értették a fajvédők” – írja szellemesen a kérdés monográfiája,¹⁷ de Prohászka nemcsak értette, hanem

ha úgy látta jónak, használta is a szélsőséges szervezetek tömegeinek leegyszerűsítő, mozgósító antiszemita beszédmódját.

Gyakran fejtegette például, hogy azért nem szabad „zsidó” lapot olvasni, mert az úgy fertőzheti meg a keresztény magyar lelket, mint egy vírus, úgy pusztíthatja el, mint valami szervezetbe fecskendezett mérget. Gyakran és erőteljesen kelt ki a számára nem szimpatikus sajtótermékek ellen, folyamatosan harcolt a „keresztény” (jobb- és szélsőjobboldali) lapok terjesztéséért, s ugyanezt képviselte például a szépirodalommal kapcsolatosan is. Meg volt arról győződve, hogy az igazi magyar kultúra nemzetnevelő hatását nem tudja kifejteni, ha zsidó szellemiségű (vagy származású) író vagy költő műveit olvassák a magyarok, ilyen, az erkölcstelenséggel kapcsolatba hozott színházi előadást látogatnak stb. A legtöbb közéleti eseményből is képes volt annak szélsőjobboldali radikális értelmezését kidomborítani, például a frankhamisítás ügyében az igazi és fontosabb bűnöst a „magyarellenes” sajtóban, és nem a pénzhamisítókban vagy politikai hátszágukban jelölte meg. Zsidóellenességét kiegészítette kora radikálisainak további ellenségkép-elemeivel is, a szabadkőművességgel, illetve az ateista szociáldemokráciával.

A sokrétű tevékenységet kifejtő püspök egy vonatkozásban bizonyosan sikeresen lavírozó közszereplő volt: a Horthy-korszakban egészen haláláig a teljes, önmagát „kereszténynek” minősítő politikai jobboldal iránymutató apostolként tekintett rá. A kormánytámogató, mérsékelt konzervatívok ugyanúgy, mint az őt lelkesen ünneplő szélsőjobboldali radikálisok, utóbbiak iránti szimpátiájának kinyilvánításával mindig csak addig a pontig ment el, ami nem sértette a Horthy-rendszer stabilitása iránt elkötelezett kormánypárti közvéleményt. Ez is arra utal: valóban a szó kiváló mestere, remek rétor és lenyűgöző képekben fogalmazó publicista volt – kortársai számára minden lehetőséget megadott arra, hogy „Magyarország apostolaként és tanító-mestereként”, a „keresztény-nemzeti” eszme alapvető ideológusaként tekintsenek rá.

A „public intellectual” szerepkörnek megfelelően tudta mondanivalóját mindenkori hallgatóságának igényei szerint fogalmazni, ebben valóban kivételesen tehetségesnek bizonyult. Az ébredő magyarok gyűlésein radikális antiszemita, a Magyar Királyság Pártjában legitimista, a katolikus nagygyűléseken a harcos katolicizmus stb. irányába tett gesztusokat, formálta úgy mondanivalóját, hogy elnyerje hallgatóságának szimpátiáját és kiváltsa a keresztény-nemzeti gondolat iránti mozgósítást. Ugyancsak a „public intellectual” szerepkörrel hozható összefüggésbe az is, hogy több közéleti kérdésben más volt a magánvéleménye, mint amit nyilvánosság előtt képviselt, vagyis képes volt akár nem vagy nem teljesen őszinte politikai értékelésről is tanúbizonyságot tenni, ha azt programja szolgálatába állíthatta. (Ilyen volt Petőfi Sándor, vagy a kortársai esetén Apponyi Albert megítélésekor, de sokkal visszafogottabbak voltak nyilvános

kormánykritikái is, mint a magán véleménye.) Más esetekben a magán feljegyzésekben rögzített álláspontja és annak nyilvános kifejtése fedte egymást, ilyenek voltak például a nemzet fogalmi elemei, a zsidókérdés stb.

Nagyon fontos volt az általa képviselt keresztény-nemzeti elkötelezettség intenzitásával kapcsolatos elvárása. Kora közéletének egyik legfontosabb negatívumát a keresztény életvitel „lankadásában” látta, méghozzá folyamatosan, úgy vélte, a társadalom elkötelezett, lelkes keresztényeivel megvalósítható lesz az erkölcsében szigorú, egységes nemzet, mely egyben a felemelkedés, Magyarország helyreállítása és régi dicsősége egyetlen alternatívája. Alighanem olyan lelkes elköteleződést várt el minden kortársától, amely irreálisnak is bizonyult (sokan szimpatizáltak vele és lelkesedtek közszereplései nyomán, de nem követték olyan fanatikusán a kereszténység erkölcsi és szociális tanításait), ez okozhatott számára gyakran csalódást, egyben újabb és újabb fellépésre sarkallta.

Maga Prohászka is gyakran nevezte „katolikus reneszánsznak” saját korát, mivel a kereszténység – ha nem is az általa elvárt mértékben – de a közélet meghatározó jelensége, eszmei alapja lett.¹⁸ A személyéért lelkesedő hívei meggyőződéssel vallották, hogy az első világháborút és a „forradalmakat” követően útmutató jelentőséggel bírt,¹⁹ figyelemre méltó ugyanakkor Szekfű Gyula Prohászka hatásával kapcsolatos összegzése. Arra hívta fel a figyelmet, hogy halála után sokkal többen hangoztatták, hogy ismerik Prohászka „rendkívül komplikált” egyéniségét, mint ahányan ezt joggal tehették, majd így folytatta: „Ehhez képest érzései és gondolatai útján nem is igen követték őt mindvégig, s a szegénység lángszavú apostolának az agrárlakosság és ipari munkásság érdekében folytatott izgatásai szinte teljesen hatás nélkül maradtak a társadalom széles köreiben: benyelte azokat a neobarokk hangfogója.”²⁰ Szekfű sikertelennek minősítette Prohászkat „a világnézetnek az életbe átvitele s ott intézményes megvalósítása” téren, ezt alighanem konklúzióként is megfogalmazhatjuk, hiszen Prohászka valóban sokakat szólított meg a kereszténység üzeneteivel, de a magyar társadalom és a politika távolról sem lett annyira keresztény, amennyire ő szerette volna átformálni, kortársai is inkább megelégedtek a kereszténység külsőségeivel, formaságaival, jelszóként való használatával.²¹ Végezetül úgy gondolom, talán megfontolható Vonyó József Gömbös-életrajzának egyik összegző gondolatmenete Prohászka esetében is, amikor arról írt, hogy a politikust „nem alantas és gonosz célok, hajlamok – inkább nemesnek vélt törekvések vezérelték. Hite szerint mindazzal, amit tervezett és amit tett, a magyar nemzet/faj üdvét szolgálta.”²² Ez a motiváció nyilvánvalóan Prohászka esetében is elmondható, véleményem szerint a folytatás is: „Egy politikust azonban nem csak szándékai, tervei minősítenek, sokkal inkább politikájának – tetteinek, intézkedéseinek és pozíciójából adódó hatásai miatt: szavainak – következményei.” Az 1930-as években Prohászka

emlékezete, útmutatása a legkülönbébb irányokba ágazott el,²³ vélhetően többen hivatkoztak rá, mint ahányan valóban alaposan tanulmányozták útmutató munkásságát, mindez alighanem a püspöknek azzal a közszereplő attitűdjével függ össze, hogy a keresztény-nemzeti ideológia minden irányzatának egyszerre akart megfelelni. Bár meggyőződése szerint a szélsőjobboldali radikalizmus jellemezte leginkább eszmei arculatát, tény, hogy kivételes szónoki képességei, írásban és szóban alkalmazott lehengerlő stílusa képes volt megerősíteni meggyőződésében a keresztény-nemzeti ideológia mérsékeltebb híveit, kiemelni belőle elemeket (például a szociális gondolatot) stb. is. Saját vallási és a valláson alapuló politikai nézeteiben, mint igazságban elszánt meggyőződéssel hitt, amit egykori követői nem kérdőjeleztek meg, de azt hiszem, az utókor történésének ennél kritikusabbnak kell lennie,²⁴ aminek egyik lehetséges megnyilvánulása például a közszereplő püspök tevékenységének aprólékos felidézése.

Mellékletek

Fontosabb társadalmi egyesületek, amelyekben Prohászka Ottokár 1919–1927 között vezető szerepet töltött be

– Országos egyesületek¹

Ébredő Magyarok Egyesülete – dísztag
Aquinoi Szent Tamás Társaság – elnök, díszelnök
Országos Katolikus Szövetség Közművelődési Szakosztálya – elnök
Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesülete – elnök
Magyar Egyesület a Leánykereskedelem Ellen – elnök
Magyar Vöröskereszt Egylet – alelnök
Magyar Jövő Ifjúsági Irodalmi Rt. – elnök
Magyar Jövő Szövetség – elnök
Országos Gyermekvédő Liga – elnök
Regnum Marianum Egyesület – elnök
Szociális Missziótársulat – védőelnök
A magyar vallás- és tanulmányi alapokra felügyelő és azok kezelését ellenőrző időleges bizottság – tag
MTA Bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok osztálya – rendes tag
Petőfi Társaság – tiszteletbeli tag
Kisfaludy Társaság – tag
Társadalomtudományi Társaság – választmányi tag
Katolikus Patronage Egyesület – védnök
Magyar Külügyi Társaság Elnöki Tanácsa – tag
Balatoni Társaság Irodalmi, Művészeti és Tudományos Egyesület – védnök
Magyar Gazdászövetség – igazgató választmányi tag

– Székesfehérvári egyesületek²

Ébredő Magyarok Egyesülete – díszelnök
Székesfehérvári egyházmegyei római katolikus iskolák tanítóinak egyesülete – védnök
Székesfehérvári Katolikus Kör – védnök
Katolikus Legényegylet – védnök
Fejérmegyei és Székesfehérvár szab. kir. városi tuberkulózis ellen védekező egyesület – tiszteletbeli elnök
Székesfehérvári oltáregyesület – védnök
Keresztény Nők Szövetsége – védnök
Szent István temetkezési társulat – védnök
Magyarországi keresztényszocialista vasutasok országos gazdasági egyesületének (VOGE) székesfehérvári csoportja – díszelnök
Alba Regia Sportegylet – díszelnök
Székesfehérvári Múzeum Egyesület – dísztag
Székesfehérvári Cserkészkerület – díszelnök
Magyar Turista Egyesület székesfehérvári csoport – fővédnök
Székesfehérvári Keresztény Kereskedelmi Alkalmazottak Köre – fővédnök

Prohászka Ottokár részvétele a magyar katolikus püspöki kar értekezletein, 1919–1927.

(*Dőlt* szedéssel: Prohászka nem jelent meg, a többi dátum a püspök személyes részvételére utal.)

1919.08.22.
1920.03.17.
1920.10.27.
1921.02.10.
1921.11.16.
1922.03.22.
1922.10.11.
1923.05.16.
1923.10.10.
1924.04.09.
1924.10.15.
1925.03.18.
1925.10.14.
1926.03.17.
1926.10.08.

Prohászka Ottokár részvétele a Katolikus Vallás- és Tanulmányi Alapokra Felügyelő Bizottság ülésein, 1922–1927.³

(*Dőlt* szedéssel: Prohászka nem jelent meg, aláhúzott szedéssel: nincs adat Prohászka részvételéről. A többi dátum a püspök személyes részvételére utal.)

1922.02.10.
1922.05.12.
1922.06.20.
1922.07.17.
1922.08.29.
1922.10.15.
1922.12.15.
1923.02.12.
1923.03.20.
1923.04.11.
1923.05.15.
1923.06.06.
1923.06.27.
1923.08.28.
1923.10.11.
1923.11.16.
1923.11.19.
1924.01.18.
1924.04.08.
1924.06.05.
1924.07.15.
1924.10.16.
1925.02.10.
1925.07.02.
1925.09.10.
1925.10.15.
1925.12.12.
1926.03.19.
1926.08.19.
1927.03.29.

A kötetben említett fontosabb személyek

Altenburger Gyula (1866–1945) matematikus, biztosítási szakember és egyetemi tanár, már 1918 előtt is szélsőjobboldali publicisztikai tevékenységet folytatott, később is termékeny tollú antiszemita, fajvédő közszereplő, *A Cél* c. „fajvédelmi” folyóirat szerkesztője.

Andrássy Gyula, ifjabb (1860–1929) a dualizmus időszakában több miniszteri tárcát viselt, a Monarchia utolsó külügyminisztere is volt, 1920–1926 között nemzetgyűlési képviselő, elkötelezett és határozott legitimista politikát képviselt.

Apor Vilmos (1892–1945) katolikus pap, 1918-tól gyulai plébános, 1941-től haláláig győri püspök, szociális katolicizmusa közel állt Prohászkaéhoz. (1945-ben szovjet katonák gyilkolták meg. 1997-ben a katolikus egyház boldoggá avatta.)

Apponyi Albert (1846–1933) az 1918 előtti időszaknak is fontos politikai személyisége (1906–1910, illetve 1917–1918 között vallás- és közoktatásügyi miniszter), legismertebb, és legfontosabb közéleti megnyilvánulása a magyar béke delegáció vezetőjeként Párizsban elmondott beszéde volt 1920. január 16-án, a Horthy-korszak ünnepelt, tekintélyes közéleti személyisége.

Bacsó Béla (1891–1920) újságíró, a *Népszava* munkatársa, fehérterrort leleplező írásai miatt különítményesek gyilkolták meg.

Bahr, Hermann (1863–1934) osztrák író, drámaíró, színházi rendező.

Bajcsy-Zsilinszky (1925-ig: Zsilinszky) Endre (1886–1944) az 1920-as években szélsőjobboldali közszereplő, a *Szózat* szerkesztője, Gömbös fajvédő pártjának támogatója, az 1930-as években előbb a saját Nemzeti Radikális Pártjában, majd a Független Kisgazdapártban politizált, a németek és a nyilasok elszánt ellensége volt, 1944 karácsonyán kivégezték.

Balogh Jenő (1864–1953) jogász, a büntetőjog egyetemi tanára, Tisza István második kormányában igazságügyminiszter (1913–1917).

Baltazár Dezső (1871–1936) református lelkész, 1911-től a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke, következetesen és határozottan elutasította az antiszemitizmust, ezért gyakran vált a szélsőjobboldali radikálisok támadásainak középpontjába.

Bangha Béla SJ (1880–1940) jezsuita szerzetes, teológus, korának ismert hitszónoka, a Mária kongregációk szervezője. Neve leginkább „sajtóapostolként” vált ismertté, kiemelten fontosnak tartotta a modern sajtónak a katolikus politika szolgálatába állítását. E célból alapította a Központi Sajtóvállalatot, elkötelezett sajtószervező, szerkesztő, számos cikke és kötete jelent meg.

Beneš, Eduard (1884–1948) az első csehszlovák köztársaság külügyminisztere, politikájának meghatározója volt, 1935-től 1938-ig, a müncheni paktumig, majd 1945-től 1948-ig a totális kommunista hatalomátvételig köztársasági elnök.

Benárd Ágoston (1880–1968) orvos, keresztény radikális politikus, a Tanácsköztársaság után több kormányban a népjóléti és munkaügyi tárcát viselte, volt *A Nép* szerkesztője, ő írta alá 1920. június 4-én a trianoni békeszerződést, mint a magyar kormány delegáció vezetője. 1920–1926 között, 1935–1939 között képviselő.

Bernolák Nándor (1880–1951) jogász, egyetemi tanár, 1920–1922 között nemzetgyűlési képviselő, rövid ideig népjóléti és munkaügyi miniszter, 1920-ban Prohászka vele közösen terjesztette be a numerus claususra vonatkozó törvénymódosítást.

Bernstein, Eduard (1850–1932) német szociáldemokrata politikus, a Karl Marxszal is híres programvitát kiváltó revizionista irányzat alapítója, 1920–1928 között német parlamenti képviselő.

Berzeviczy Albert (1853–1936) történész, 1905-től haláláig a Magyar Tudományos Akadémia, 1923-tól a Kisfaludy Társaság elnöke, mindkét szervezet az ő elnöksége alatt választotta tagjává Prohászka Ottokárt.

Bonitz Ferenc (1868–1936) újságíró, szerkesztő, minisztériumi tisztviselő, 1920-tól a miniszterelnökség sajtóirodájának vezetője, szerkesztette a *Nemzeti Újságot* és a *Neues Politisches Volksblattot*.

Borbély-Maczkó Emil (1885–1945) nemzetgyűlési képviselő, 1922-től és 1930-tól Borsod megye főispánja, 1926-tól újra képviselő, a MOVE elnöke, szélsőjobboldali politikus, 1939-től országmozgósítási kormánybiztos.

Bosnyák Zoltán (1905–1952) szélsőjobboldali, radikális, író, újságíró, számos antiszemita röpirat és cikk szerzője, 1942-ben a „Zsidókérdést Kutató Intézet” kezdeményezője, háborús bűnösnek kivégezték.

Böszörmény Zoltán (1893–1945 után) író, újságíró, az 1930-as években az általa alapított, majd betiltott Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt (későbbi „kaszáskeresztes” párt) vezetője.

Budaváry László (1889–1962) eredetileg tanító, 1920-ban a KNEP jelöltjeként nemzetgyűlési képviselő, harcos antiszemitizmus jellemezte, az ÉME meghatározó személyisége, önálló szélsőjobboldali párt alakításával is kísérletezett. Az 1930-as években a nyilasokhoz is csatlakozott, de kiábrándult Szálasi programjából, szembefordult velük, és egy röpiratában „zöld bolsevizmussal” vádolta a pártot.

Cholnoky Jenő (1870–1950) korának ismert földrajztudósa, a társadalmi életben is aktív szerepet játszott, például a turanizmus iránti elkötelezettsége folytán, a jobboldali Magyar Hírlapírók Egyesületének elnöke.

Cuza, Alexandru C. (1857–1947) román szélsőjobboldali, antiszemita politikus, 1923-tól 1935-ig a román Nemzeti Keresztény Védelmi Liga alapító elnöke, az 1930-as években a náci Németország támogatója.

Czike Imre (1865–1932) pedagógus, pedagógiai szakíró, író, 1905–1929 között a Mayer Ferenc Fiúárvaház igazgatója.

Czettler Jenő (1879–1953) jogász, közgazdász, egyetemi tanár, akadémikus, parlamenti képviselő, agrárpolitikus, nézetei közel álltak Prohászka Ottokáréhoz.

Csernoch (1852–1927) 1874-ben szentelték katolikus pappá, a századforduló után először csanádi püspök, majd kalocsai érsek, 1912-től haláláig az esztergomi főegyházmegye érseke.

Damaschke, Adolf (1865–1935) német közgazdász, a földreform ügyével kiemelten foglalkozó agrárpolitikus.

Eberle, Joseph (1884–1947) osztrák katolikus közíró, újságíró, szerkesztő, a politikai katolicizmus szélsőjobboldali radikális, zsidóellenes irányzatának képviselője.

Eckhardt Tibor (1888–1972) a Horthy-korszak aktív közszereplője, 1922–1926, majd 1931–1944 között parlamenti képviselő, az 1920-as években szélsőjobboldali politikus, az ÉME elnöke, 1930-tól kisgazdapárti politikus.

Endre László (1895–1946) 1919-től szolgabíró, majd 1923-tól 1938-ig főszolgabíró Gödöllőn, utána a német megszállásig Pest vármegye alispánja, számos szélsőjobboldali mozgalom tagja, illetve vezetője, elkötelezett antiszemita, az 1930-as években szélsőjobboldali politikus, a német megszállás után belügyi államtitkárként a zsidóüldözés egyik fő szervezője.

Erekly Károly (1878–1952) műegyetemi oktató, 1919-ben a Friedrich-kormány élelmezésügyi minisztere, 1920–1922 között nemzetgyűlési képviselő, radikális, antiszemita politikus, később visszavonult, az 1930-as évek végén a nyilasok oldalán aktivizálta magát.

Ernszt Sándor (1870–1938) pápai prelátus, 1908-tól a Katolikus Népszövetség elnöke, 1918 után a keresztény pártpolitika szervezője, több ízben parlamenti képviselő, a kormánytámogató keresztény párt híve, rövid ideig miniszteri tárcákat is viselt.

Esterházy Miklós Móric (1855–1925) a dualizmus korában a Néppárt politikusa, a katolikus nagygyűlések egyik első szorgalmazója. Temetésén Prohászka tartotta a gyászbeszédet.

Farkas Edit (1877–1942) tanítónő, szerzetesnő, író, a Szociális Missziótársulat alapítója és nagy hatású elnöke.

Fényes László (1871–1944) újságíró, 1917-től parlamenti képviselő, a polgári radikálisokhoz állt közel, tagja lett 1918-ban a Magyar Nemzeti Tanácsnak, a Nemzetőrség kormánybiztosa és hadügyi államtitkár. Tiltakozott a fehérterror ellen, 1919. november végén letartóztatták azzal a váddal, hogy felbujtóként részt vett Tisza István meggyilkolásában, csak 1921-ben szabadult. A *Népszava* újságírója lett, nem sokkal később emigrációba kényszerült.

Friedrich István (1883–1951) 1919. augusztus 15. – november 24. között miniszterelnök, a Huszár-kormányban hadügyminiszter, 1920-tól parlamenti képviselő, ekkoriban szélsőjobboldali, gyakran a kormányt támadó közéleti tevékenységet folytatott, ilyen szervezeteket hozott létre.

Frühwirth Mátyás (1889–1949 után) a Katolikus Népszövetség titkára, 1920-ban a KNEP képviselője és igazgatója, később is a kormánytámogató keresztény párt képviselője, lapszerkesztő.

Giesswein Sándor (1856–1923) pápai prelátus, a keresztényszocializmus egyik magyarországi megalapítója és szervezője. Prohászka-val ellentétben azt vallotta, hogy a keresztényszocializmusnak önálló politikai iránynak kell maradni, s nem szabad hatalmi pozíció érdekében pártfúzióba belemenni, ragaszkodott a polgári-liberális értékekhez. Az irányzat demokrata változatának képviselője, ezért elszigetelődött, illetve a rendszer demokratikus ellenzéke felé volt nyitott, elítélte a szélsőjobboldali radikalizmust.

Gömbös Gyula (1886–1936) katonatiszt, 1918 októbere után is a katonai ellenállást képviselte, 1919. január 19-én létrehozta a MOVE-t. 1920-ban a kisgazdapárt színeiben nemzetgyűlési képviselő, 1922-ben Bethlen Egységes Pártjában alelnök, majd eltávolodott a kormányzattól és létrehozta a fajvédő pártot. A párt sikertelen választási szereplését követően 1928-ban ismét a kormány szolgálatába állt államtitkárként, majd honvédelmi miniszterként. 1932-től haláláig miniszterelnök.

Griger Miklós (1880–1938) a székesfehérvári egyházmegye papja, plébános, 1920-tól nemzetgyűlési képviselő, 1926-ban a csornai választókerületben kormánytámogató kereszténypárti programmal került be a parlamentbe, de gyakran (keresztényszocialista alapon) bírálta is a Bethlen-kabinetet.

Györki Imre (1886–1958) szociáldemokrata politikus, 1922–1939 között Debrecen egyik parlamenti képviselője.

Hadik János (1863–1933) nagybirtokos, politikus, 1918. október végén kijelölt, de – az őszirózsás forradalom miatt – hivatalba nem lépett miniszterelnök. A Horthy-korszakban jelentős közéleti szerepet nem vállalt, de számos gazdasági egyesület vezetője, tagja.

Hajós József (1885–1967.): karmelita szerzetes, 1912-től a székesfehérvári egyházmegye papja, 1918–1922 között a *Fejérmegyei Napló* szerkesztője, erőteljes legitimizmus jellemezte. Később plébános, majd 1939-től kanonok és szemináriumi igazgató.

Haller István (1878–1964) eredetileg újságíró, keresztényszocialista politikus 1919–1920-ban több miniszteri tárcát is viselt, ő terjesztette be – a Prohászka által zsidóellenes módosító indítvánnyal ellátott – numerus clausus törvényt, amelyet később magáénak vallott, 1922 után a kormánykritikus keresztényszocialista politika szervezője.

Hegedűs György (1883–?) ügyvéd, a *Zalai Közlöny* szerkesztője, 1920-tól kisgazdapárti, később kormánytámogató páronkívüli programmal a letenyei választókerület képviselője. Radikális nézeteket vallott, az Ébredő Magyarok Egyesületének is fontos vezetője volt, 1922-ben rövid életű saját szélsőjobboldali pártot is létrehozott.

Hegedűs Lóránt (1872–1943) közgazdász, akadémikus, 1920. december – 1921. szeptember között a Bethlen-kormány pénzügyminisztere.

Hevesi Sándor (1873–1939) író, műfordító, kritikus és színházi rendező, 1923-tól a Nemzeti Színház nagy hatású, iskolateremtő igazgatója.

Héjjas Iván (1890–1950) az első világháború végén tartalékos főhadnagy, Kecskemét környékén ellenforradalmi fegyveres osztagokat szervezett, nevét elsősorban az Orgovány mellett a fehérterror során elkövetett kivégzések tették hírhedtté. 1921-ben a nyugat-magyarországi felkelés egyik vezetője, különösen az ÉME tevékenységében vett részt, 1927–1931 között a fajvédő párt programjával képviselő. A második világháború idején újra félkatonai akciókat vezetett, Németországba, majd Spanyolországba menekült.

Hir György (1888–1926) gazdálkodó, az első világháborúban tiszthelyettes, részt vett a nyugat-magyarországi harcokban és kapcsolatba hozták a különítményesekkel is. 1920-ban a kisgazdapárt, 1922-ben az Egységes Párt színeiben nemzetgyűlési képviselő, a frankhamisítási ügy koronatanúja lehetett volna, de váratlanul elhunyt.

Hubay Kálmán (1902–1946) miskolci újságíró, a *Magyar Jövő* felelős szerkesztője 1925 után. 1932-től a Gömbös-kormányt támogató *Függetlenség* szerkesztője, majd a Nyilaskeresztes Párt egyik létrehozója, parlamenti képviselője. Szálasi Ferencsel voltak nézeteltérései, de elkötelezett nyilas (nemzetiszocialista) politikusként részt vett a nyilas diktatúrában, ezért a háború után kivégezték.

Huszár Károly (1882–1941) eredetileg tanító, keresztény politikus, 1919. novemberétől 1920. március 15-ig miniszterelnök, később jobboldali politikai mozgalmak támogatója, képviselő.

Jászi Oszkár (1875–1957) a liberalizmus megújításán dolgozó polgári radikalizmus fontos alakja, 1918-ban a Magyar Nemzeti Tanács tagja, Károlyi Mihály kormányában a nemzetiségi ügyekért felelős miniszter, a Tanácsköztársaság idején emigrált, társadalomtudományi munkássága jelentős.

Kádár Lehel (1884–1935) író, újságíró, 1919 előtt inkább polgári, liberális, 1919 után jobboldali és szélsőjobboldali lapok munkatársa.

Károlyi Imre (1873–1943) gróf, földbirtokos, egyben több bank igazgatótanácsának elnöke is volt, 1918 előtt Tisza István híve, konzervatív gondolkodású közszereplő.

Károlyi József (1884–1934) földbirtokos, Károlyi Mihály féltestvére, 1919 februárjában a köztársasági kormánnyal szembeni, Fejér megyei bizalmatlansági indítvány vezető személyisége, 1919-től 1921 októberéig Fejér vármegye főispánja, elkötelezett legitimista politikus, 1922-től nemzetgyűlési képviselő.

Károlyi Mihály (1875–1955) 1916-tól lett ismert politikus, amikor megalapította Függetlenségi és 48-as Párt (vagy ismertebb nevén: Károlyi-párt) nevű formációját. Demokratikus reformokat (választójogot, a nemzetiségek jogainak kiterjesztését), valamint a háború befejezését követelte. 1918-ban az őszi-rózsás forradalom meghatározó alakja, miniszterelnök, az 1918. november 16-án kikiáltott népköztársaság elnöke. A Horthy-rendszerben belőle alakították ki a trianoni békéért leginkább felelős bűnbakot.

Kiss Menyhért (1880–1934) elsősorban nacionalista és irredenta témákkal foglalkozó költő, író, újságíró, az Ébredő Magyarok Egyesületének és a fajvédő pártnak is tagja, 1920–1922 között nemzetgyűlési képviselő.

Ketskés Elek (1876–?) énektanár, kántor, a keresztényszocialista mozgalom agilis székesfehérvári szervezője, vezetője.

Klebensberg Kuno (1875–1932) 1921–1922-ben előbb belügyminiszter, majd a bethleni konszolidáció korának nagy hatású vallás- és közoktatásügyi minisztere, kultúrpolitikusa.

Kmoskó Mihály (1876–1931) katolikus pap, 1923-tól a székesfehérvári püspökséghez tartozó Pusztázámor plébánosa, klasszika-filológus és orientalista, az ókori nyelvek tudósa, vallástörténész. Emellett radikálisan antiszemita röpiratok és cikkek szerzője, ilyen közéleti fórumok gyakori szónoka.

Kolozsváry-Borcsa Mihály (1896–1946) újságíró, szerkesztő, szélsőjobboldali, antiszemita politikus, a német megszállás után és a nyilas diktatúra idején nagy hatalmú államtitkár, a háború után kivégezték.

Kontra Aladár (1877–?) református lelkész, több szélsőjobboldali mozgalomban is részt vett, 1920-ban és 1922-ben a KNEP jelöltjeként lett nemzetgyűlési képviselő, 1926-ban pártonkívüliként, a fajvédő párt támogatásával.

Koroda Pál (1858–1933) jogász, postai tisztviselő, író, költő, szerkesztő.

Koródi-Katona János (1890–1961) tisztviselő, Szatmár vármegye alkalmazásában is állt 1920–1922 között nemzetgyűlési képviselő, az ÉME-ben is aktív radikális keresztényszocialista politikus.

Kunfi Zsigmond (1875–1929) újságíró, irodalmár, szociáldemokrata politikus, 1918-ban a Károlyi-kormány minisztere, a Tanácsköztársaságban népbiztos, de már 1919 júniusában lemondott és szembefordult a diktatúrával, Bécsbe emigrált.

Kováts J. István (1880–1965) református teológus, tanár, kisgazdapárti politikus, 1920–1922 között nemzetgyűlési képviselő, rövid ideig a kultusztárca államtitkára, a református közélet ismert egyénisége.

Kozma Miklós (1884–1941) az 1919 utáni ellenforradalom fontos politikai személyisége, 1920-tól a Magyar Távirati Iroda elnök-vezérigazgatója.

Lendvai István (1888–1945) tanító, költő, újságíró, az első világháború után a szélsőjobboldal egyik leginkább aktív személyisége, a radikális „keresztény-nemzeti” szervezetek (főleg az ÉME) szervezője és antiszemita propagandistája, 1923-ban fajvédő programmal nemzetgyűlési képviselő. Az 1930-as évek végén szembefordult a szélsőjobboldallal, bírálta a nyilasokat, letartóztatták, börtönben halt meg.

Lingauer Albin (1877–1962) legitimista nézeteket valló újságíró, lapszerkesztő, az 1920-as években nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő.

Luddendorff, Erich Friedrich Wilhelm (1865–1935) német katonatiszt, a nácizmus híve, az 1923. novemberi „sörpuccs” vezetője, később zavaros vallási nézetek kialakítója.

Mackensen, Ludwig Friedrich August von (1849–1945) német tábornok, az első világháborúban az orosz és a szerb fronton is sikeres tábornagy. A háború után felajánlotta, hogy szembefordul a románokkal, azonban a Károlyi-kormány a fegyverszüneti egyezmény értelmében leszereltette hadseregét. A weimari köztársaság rendszerével nem szimpatizált, a háborús vereség okát ő is a hátszágban zajlott „bomlasztásban” jelölte meg.

Malcsiner Emil (1882–1941) újságíró, a katolikus sajtómozgalom fontos alakja, 1921-től a *Magyar Kurír* szerkesztője.

Marosi Arnold (1873–1939) ciszterci szerzetes, régész, tanár, az Ébredő Magyarok Egyesületének vezetője Székesfehérváron.

Martinovich Sándor SJ (1880–?) katolikus pap, 1896-ban lépett a jezsuita rendbe, az 1910-es évek végén számos társadalompolitikai röpiratot is publikált, melyek közül különösen az 1918-ban megjelent (Bangha és Prohászka zsidókérdésben vallott nézeteit tükröző) *A zsidókérdés* kapott jelentős visszhangot. 1921-ben az Egyesült Államokba távozott.

Mátrai Rudolf (1870–1935) ciszterci szerzetes, tanár, 1915-től a székesfehérvári gimnázium igazgatója, a helyi közélet aktív személyisége.

Meskó Zoltán (1883–1959) nemzetgyűlési képviselő, szélsőjobboldali közszereplő, az 1930-as években az első nyilas náci mintájú párt szervezője.

Méhely Kálmán (1882–1923) közgazdász, egyetemi tanár, 1920–1922 között nemzetgyűlési képviselő.

Méhely Lajos (1862–1953) zoológus, egyetemi tanár, a magyar turanizmus, illetve „fajvédelem” teoretikus képviselője, *A Cél* folyóirat szerkesztője. Szélsőjobboldali nézeteit „fajbiológiának” nevezte, az 1930-as években is képviselte, 1945 után elítélték.

Mihelics Vid (1899–1968) szociológus, szociálpolitikus, katolikus közszereplő, 1923-tól jobboldali lapok rendszeres szerzője, az 1930-as években a katolikus szociálpolitikai gondolkodás jelentő alakja, folyóiratok szerkesztője.

Mikes János (1874–1975) 1899-ben szentelték katolikus pappá, 1911–1935 között a szombathelyi egyházmegye püspöke.

Milotay István (1883–1963) radikális jobboldali újságíró, 1920-ban alapította a *Magyarság* c. radikális jobboldali lapot. 1920–22-ben nemzetgyűlési képviselő, később is többször bejutott a parlamentbe. Az 1930-as években is szélsőjobboldali nézeteket képviselt, *Új Magyarság* címmel újraindította lapját, Gömbös Gyula, majd Imrédy Béla híve is volt, 1939 után a kormánypárt képviselője.

Nagy Pál, felsőöri (1874–1935 ut.) eredetileg gépészmérnök, Fejér vármegyei politikus, 1922–1926 között Fejér, 1932–1935 között Győr vármegye főispánja.

Nagyatádi Szabó István (1863–1924) gazdálkodó, 1910-ben a magyar országgyűlés első földműves származású képviselője, a kisgazdapárt vezető és népszerű politikusa, 1919 után több alkalommal is földművelésügyi miniszter, Bethlen István kormányában az első nagyszabású földreform kidolgozója, 1922-től az Egységes Párt elnöke.

Neményi Imre (1863–1942) pedagógus, művelődéspolitikus, a Vallás- és Közoktatási Minisztérium korábbi államtitkára, a Magyar Királyság Pártja (Royalista Párt) szervezője.

Persián Ádám (1877–1934) 1918 előtt katolikus újságíró, az első köztársaság korában a katolikus ügyek kormánybiztosa, 1919-ben Bécsbe emigrált.

Prónay Pál (1874–1945 ut.) katonatiszt, 1919 után különítményes parancsnok, a fehérterror és a nyugat-magyarországi események meghatározó személyisége, a „Lajtabánság” vezetője, később szélsőjobboldali szervezetekben, paramilitáris szervezetekben is részt vett.

Puskás Jenő (1885–1944) szélsőjobboldali radikális újságíró, szerkesztő, 1919 után a debreceni *Fehér Újság*, 1923–1925 között a miskolci *Magyar Jövő* szerkesztője, ezt követően Szegedre került, ottani lapok (*Szegedi Új Nemzedék*, *Szegedi Hírlap*) munkatársa, dolgozott kaposvári és kassai lapoknál is.

Raffay Sándor (1866–1947) evangélikus lelkész, teológus, 1918-tól a bányai egyházkerület püspöke. A közéletben a keresztény-nemzeti politika radikális változatát képviselte. Az 1930-as években elítélte a jobbratolódást, 1944-ben a zsidóüldözés ellen is fellépett.

Rakovszky István (1858–1931) a katolikus Néppárt egyik alapító és a dualizmus utolsó szakaszában meghatározó politikusa. 1920-ban az első nemzetgyűlés elnöke, 1921 nyarán lemondott, IV. Károly ki-nevezte miniszterelnökké, ezért rövid időre fogságba is került. 1922–1926 között legitimista program-mal ismét képviselő.

Rakovszky Iván (1885–1960) több alkalommal parlamenti képviselő, 1922–1926 között a Bethlen-kormány belügyminisztere.

Rassay Károly (1886–1958) ügyvéd, liberális politikus, 1920–1926 között nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő, több liberális pártot is létrehozott a Horthy-korszakban, 1923–1944 között az *Esti Kurír* szerkesztője.

Ravasz László (1882–1975) 1921-től a Dunamelléki Református Egyházkerület nagy hatású püspöke 1948-ban bekövetkezett lemondatásáig. Kivételes aktivitású közszereplő, a keresztény-nemzeti politika protestáns vonulatának képviselője.

Rákosi Jenő (1842–1929) író, újságíró, szerkesztő, a századforduló korának és a 20. század első évtizedeinek sajtójában meghatározó személyiség, 1881-től negyven éven át a *Budapesti Híradó* szerkesztője.

Rott Nándor (1869–1939) 1896-ban szentelték katolikus pappá, 1917-től a veszprémi egyházmegye püspöke.

Rubinek Gyula (1865–1922) gazdasági író, szerkesztő, 1901-től parlamenti képviselő, a Tanácsköztársaság bukása után a kisgazdapárt szervezője, 1919–1920-ban földművelésügyi miniszter.

Rupert Rezső (1880–1961) ügyvéd, 1919-től a *Veszprémi Napló* szerkesztője, 1919 után először kisgazdapárti politikus, majd liberális nézetei miatt Rassay Károlyhoz csatlakozott, 1920–26 között nemzetgyűlési képviselő.

Scitovszky Béla (1878–1959) 1910-től parlamenti képviselő, 1922–1926 között a nemzetgyűlés elnöke, majd 1931-ig a Bethlen-kormány belügyminisztere.

Simonyi-Semadam Sándor (1864–1946) ügyvéd, katolikus politikus, 1920-ban rövid ideig Magyarország miniszterelnöke.

Sipőcz Jenő (1878–1937) 1920-tól 1935-ig Budapest polgármestere, több helyhatósági választás után is megerősítették pozíciójában, a „keresztény-nemzeti” jobboldalon a liberális és „elzsidósodott” fővárossal szembeni politikai vezetőnek tekintették.

Slachta Margit (1884–1974) tanítónő, a Szociális Missziótársulat tagja, keresztényszocialista politikusként, lapszerkesztőként is aktív, 1920–1922 között a magyar parlament első női képviselője. 1923-ban a missziótársulattól kilépett társaival megalapította a Szociális Testvérek Társaságát. A Keresztény Női Tábor vezetőjeként aktívan szembefordult a fasizmussal és a zsidóüldözéssel. 1949-ben külföldre menekült.

Sokorópátkai Szabó István (1878–1938) gazdálkodó, 1918-ban a kisgazdapárt szervezője, 1919–1920-ban a kisgazda ügyekért felelős tárca nélküli miniszter, majd nemzetgyűlési képviselő.

Somogyi Béla (1868–1920) tanító, író, újságíró, a *Népszava* szerkesztője, fehérterrort leleplező írásai miatt különítményesek gyilkolták meg.

Spann, Othmar (1878–1950) osztrák filozófus, szociológus és közgazdász, konzervatív gondolkodó, erőteljes liberalizmus-kritikája hozzájárult a 20. század elején a politikai katolicizmus megújulásához.

Spengler, Oswald (1880–1936) német filozófus, az 1918-ban és 1922-ben megjelent kétkötetes *A Nyugat alkonya* c. munka szerzője, amelyben az európai civilizáció hanyatlásának történetét foglalta össze. Nacionalista és konzervatív gondolkodó, aki a náciizmust bírálta, de az olasz fasizmussal szimpatizált.

Sréter István (1867–1942) tábornok, 1919 augusztusától a Dunántúl katonai parancsnoka, majd Horthy kinevezte a székesfehérvári hadosztály parancsnokává, az első nemzetgyűlésben képviselő, 1920-ban néhány hónapig az első Teleki-kormány honvédelmi minisztere.

Szász Zoltán (1877–1940) újságíró, több meghatározó polgári, liberális lapnak (*Nyugat*, *Pesti Napló*, *A Toll* stb.) is munkatársa volt.

Szépvizi Balás Béla (1871–1934) székely író, újságíró, szerkesztő, történetkutató, a délibábos turanizmus aktív képviselője Gödöllőn.

Szmrecsányi Lajos (1851–1943) 1873-ban szentelték katolikus pappá, 1912-től haláláig az egri főegyházmegeye érseke.

Teleki Pál (1879–1941) földrajztudós, 1920–1921-ben első miniszterelnöksége idején sok fontos jogszabály született (a földreform, a numerus clausus stb.), közéleti személyiség, a cserkészlet nagy pártolója, 1939-től másodjára is miniszterelnök, feloldhatatlan politikai dilemmái miatt öngyilkosságba menekült.

Tisza István (1861–1918) a dualizmus második szakaszának egyik legfontosabb magyar politikai személyisége, 1903–1905, illetve 1913–1917 között Magyarország miniszterelnöke. Erőskezű, határozott politikai vezető volt, már az országgyűlés elnökeként, illetve a kormánypárt Nemzeti Munkapárt néven való újjászervezésekor. 1914-ben először ellenezte, majd határozottan pártolta a Monarchia háborús szerepvállalását. A politikai jogok kiterjesztését (nemzetiségek jogainak vagy a választójognak a szélesítését) és a társadalmi reformokat ellenezte. 1918. október 31-én katonák gyilkolták meg budapesti villájában.

Tormay Cecile (1875–1937) író, legismertebb a Horthy-korszak egyik szellemi alapvetésének is számító *Bujdosó könyv* c. műve. 1919 januárjában hozta létre a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége nevű szélsőjobboldali szervezetet, mely a Horthy-korszakban a „keresztény-nemzeti” politikát, a numerus clausus fenntartását képviselte.

Tóth László (1889–1951), író, újságíró, számos lapnál dolgozott, 1922–1944 között a *Nemzeti Újság* szerkesztője, 1949-ben a Mindszenty-per vádlottjaként elítélték.

Turi Béla (1875–1936) katolikus pap, újságíró és szerkesztő, 1906–1919 között az *Alkotmány*, majd a *Nemzeti Újság* szerkesztője, a katolikus sajtómozgalom meghatározó személyisége, 1920-tól a KNEP, 1922-től a KGSZP nemzetgyűlési képviselője, a későbbi parlamenteknek is tagja volt.

Ulain Ferenc (1881–?) ügyvéd, újságíró, szélsőjobboldali radikális közszereplő, az ÉME aktív vezetője. 1922–1926 között nemzetgyűlési képviselő, Gömbös Gyula fajvédő pártjának tagja, 1931-től országgyűlési képviselő, később a nyilasok támogatója. 1923-ban kalandor akciót szervezett a német nemzeti szocialisták megsegítésére, de nem ért célta.

Vass József (1877–1930) katolikus pap, 1924-től kalocsai nagyprépost, 1922-től haláláig a Bethlen-kormány munkaügyi és népjóléti minisztere, nevéhez fűződik 1927–28-ban a konszolidációhoz jelentősen hozzájáruló szociálpolitikai törvények megalkotása.

Weltner Jakab (1873–1936) szociáldemokrata politikus, újságíró, 1918-ban a Magyar Nemzeti Tanács tagja, a Tanácsköztársaságban a *Népszava* felelős szerkesztője. 1919. augusztus 1. után külföldre menekült, 1924-ben tért vissza Magyarországra, bár bűnvádi eljárás alá fogták, kegyelmet kapott. Később újra a *Népszava* vezető újságírója lett, 1931-től haláláig az MSZDP országgyűlési képviselője.

Wolff Károly (1874–1936) a „keresztény” politika meghatározó figurája, 1922-től képviselő, a Prohász-kát is soraiban tudó Egyesült Keresztény Nemzeti Liga ügyvezető igazgatója, alapítója és elnöke a főváros meghatározó jobboldali pártjának, a Keresztény Községi Pártnak.

Zadravecz István OFM (1884–1965) ferences szerzetes, 1919-ben a szegedi ellenforradalom meghatározó személyisége, 1920–1926 között tábori püspök, a frankhamisítási botrányban érintett volt, de a bíróság felmentette.

Zichy Aladár (1864–1937) a dualizmus utolsó szakaszában több miniszteri tárcát is viselt, 1919 után legitimista politikus, 1925-től a Hangya Szövetkezet vezetője.

Zichy Gyula (1871–1942) Zichy János testvére, katolikus pap, 1895-ben szentelték pappá, 1905–1925 között pécsi püspök, majd haláláig kalocsai érsek.

Zichy János (1868–1944) a dualizmus utolsó időszakában két alkalommal is vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Tanácsköztársaság idején Bécsbe emigrált, majd visszavonult, 1922-ben lett ismét aktív, megalapította a Nemzeti Összetartás Társaskörét, később a rendszert többnyire kívülről támogató „keresztény” politika fontos alakja, 1925-ben létrehozta a Keresztény Gazdasági és Szociális Pártot, több alkalommal képviselő.

Zichy Nándor (1829–1911) a dualizmus korában a politikai katolicizmus meghatározó személyisége, parlamenti képviselő, 1895-től a Néppárt alapító és szervező politikusa.

Zichy Rafael (1877–1944) gróf, 1925-ben elvált feleségétől, Pallavicini Eduardina grófnőtől, és nyilvánosan támadta volt nejét annak Tormay Cecile-hez fűződő viszonya miatt.

Zulawski Andor (1904–1951) fővárosi tisztviselő, irodalomtörténeti és publicisztikai munkák szerzője.

A kötetben említett fontosabb egyesületek és pártok

Társadalmi, közéleti, egyházi és kulturális egyesületek:

Egyesült Keresztény Nemzeti Liga: 1919. december 28-án létrejött jobboldali társadalmi szervezet. Egyfajta reprezentatív, széles körű mozgalomként alakították meg, amely a különböző keresztény felekezetek politikai együttműködését volt hivatott szolgálni, a „keresztény nemzeti” ideológiát elterjeszteni. Több osztálya, vidéki szervezete is aktívan működött. Első ügyvezető igazgatója Wolff Károly, első elnöke Teleki Pál lett, a társelnökök között volt Prohászka Ottokár, de Bethlen István, Tormay Cecile és mások is.

Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME): 1918 őszén létrejött szélsőjobboldali társadalmi egyesület, mely elsősorban antiszemita propagandával akarta befolyásolni a közéletet. Számos demonstratív akciót, plakátkampányt szerveztek, de tagjaikhoz garázda események, merényletek, zavarkeltések is kötődtek. Az egyesület célja volt a „keresztény magyarság” mozgósítása a zsidósággal szemben. 1923 után tényleges akcióik radikalizmusa csökkent, hangvételük és a demonstratív fellépés iránti igényük nem. Prohászka Ottokárt a székesfehérvári szervezetük díszelnökké, később országos kongresszusuk dísztaggá választotta. Az egyesület meghatározó személyiségei közé tartozott Eckhardt Tibor, Kiss Menyhért, Lendvai István, Budaváry László, Héjjas Iván stb. is.

Falu Szövetség (hivatalosan: A Falu Országos Szövetség): 1920-ban létrejött társadalmi egyesület, célja, hogy a kistelepülések (falvak) élhetőségét anyagi és kulturális fejlesztésekkel előmozdítsa. A falusi lakosság egészségügyi ellátása, erkölcsnevelése, szórakozása (például sajtótermékekkel, mozival való ellátás stb.) egyaránt vállalt tevékenységi körébe tartozott. Számos előadást, kiállítást, propaganda-eseményt szervezett, külön szakosztályai is működtek, a közművelődési szakosztálynak Prohászka volt az elnöke.

Galileli Kör: Szabadgondolkodó egyetemi hallgatók egyesülete 1908–1919 között. A liberális szabadságjogok kiterjesztéséért, szociális reformokért, demokráciáért küzdöttek, az egyházak akkori társadalmi és politikai szerepvállalását elutasítva az állam-egyház elválasztását propagálták, antiklerikálisok voltak. Előadásaik nagy népszerűsége tette szert, polgári radikálisokhoz közel álló magatartásuk miatt a Horthy-rendszerben általában az őszirózsás forradalom, az azzal összefüggésbe hozott összeomlás előidézőjeként kezelték a „galileistákat”, Prohászka is ilyen értelemben hivatkozott rájuk számos alkalommal.

Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesülete: 1898-ban hozták léte, elsősorban a katolikus újságírók érdekvédelmi szervezeteként. Prohászka Ottokár 1906-tól haláláig betöltötte az elnöki posztot, ebben az időszakban az egyesület is a sajtó útján történő „keresztény”, jobboldali tudatformálást propagálta.

Keresztény Nők Szövetsége: Székesfehérváron működő, kezdetben a női jogokért (különösen a választójogért) harcoló, feminista jellegű egyesület, később elsősorban a karitatív akciók szervezése állt a középpontjában, szervezettségére jellemző, hogy több önálló szakosztálya is volt. Prohászka fontosnak tartotta, hogy folyamatosan támogassa a szervezetet, közgyűlésein szinte mindenkor megjelent, és iránymutató beszédet tartott a szociális munka terén. Fejér megyében több helyi szervezete is létrejött.

Központi Sajtóvállalat Rt. (KSV): 1918 júniusában alapított, igazán csak 1919 őszétől működő média-vállalkozás, létrehozása elsősorban a „sajtóapostolnak” is nevezett Bangha Béla SJ tevékenységéhez kötődik. A keresztény (katolikus) szellemiségű politikai lapok és más periodikák kiadásával igyekezett közvéleményt teremteni a „keresztény-nemzeti” szellemiség mellett, kiadásában jelent meg például az *Új Nemzedék*, a *Nemzeti Újság*, az *Új Lap* stb.

Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSz): 1918 novemberében létrejött, a keresztény-nemzeti ideológiát valló és propagáló női szövetség, az 1920-as évek elején a trianoni béke igazságtalanságára igyekezett felhívni a figyelmet, a Horthy névvel fémjelzett új politikai rendszer iránti elkötelezett támogatásáról volt ismert. Vezetője Tormay Cecile volt.

Magyar Egyesület a Leánykereskedelem Ellen (MELE): 1909-ben alakult társadalmi egyesület Tisza István és Prohászka Ottokár elnökletével, mely a prostitúció elleni szigorú hatósági fellépésért, azt korlátozó jogszabályok alkotásáért, valamint a nők prostitúcióra kényszerítése, külföldre vitele ellen fejtette ki tevékenységét.

Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége (MEFHOSz): 1920 februárjában létrejött országos diákszövetség, a különböző hallgatói szervezetek összefogásával alakult meg. Diákjóléti intézkedések szorgalmazása, a hallgatói érdekvédelem mellett aktív közéleti szerepet is játszottak, a „keresztény-nemzeti” ideológia melletti elkötelezettség jegyében harcoltak a numerus claususért, illetve annak következetes fenntartásáért, a zsidó diákok helyett a keresztények érdekeinek érvényesítéséért. Prohászka nagy szimpátiával kísérte és támogatta a tevékenységüket, velük való együttműködésből alakult ki a numerus claususnak az a koncepciója, amelyet a püspök a parlamentben képviselt és törvényalkotását előmozdította.

Magyar Jövő Ifjúsági Irodalmi Rt.: 1920-ban létrejött vállalkozás, mely olcsón és nagy tömegben közölt, ezért a fiatalok számára elérhető, „keresztény-nemzeti” ideológiai szempontból elfogadható, erkölcsös szépirodalom kiadásával és terjesztésével kívánta elérni, hogy a diákkorban lévő ifjúságot megkíméljék a „káros” eszmei befolyásoktól. Prohászka Ottokár elnöke volt a vállalkozásnak, amely rossz gazdálkodása miatt 1925-ben súlyos pénzzavarba került, csak kormányzati beavatkozással mentették meg a csődtől a céget, illetve a botránytól a püspököt. Ugyanezen a néven (Magyar Jövő Szövetség), szintén Prohászka elnökletével működött egy társadalmi egyesület is, a könyvkiadó vállalkozással együtt.

Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE): Gömbös Gyula vezetésével, főleg korábbi katonatisztek közül 1918 őszén alakult radikális szélsőjobboldali egyesület. Prohászka szimpatizált a tevékenységükkel, a MOVE ún. elnöki tanácsába is beválasztották.

Magyar Tudományos Fajvédő Egyesület: A jobboldali radikálisok körében hangoztatott „fajvédelem” népszerűsítésére és elemzésére 1920 szeptemberében létrehozott egyesület, mely a rendszerint antiszemita alapon értelmezett „magyar faj” erényeinek méltatását és „idegen” befolyástól való megóvását célozta. Eszméit előadásokban, kiadványokban népszerűsítette. Az egyesület fedőszerve volt az Etelközi Szövetség nevű titkos társaságnak. A „tudományos” fajvédelem egyik meghatározó alakjának ebben az időszakban Méhely Lajos számított.

Országos Gyermekvédő Liga: 1906-ban létrehozott, elsősorban a gyermeknyomor enyhítésére, az intézményes gyermekvédelem megszervezésére létrehozott egyesület, minden évben gyermeknapon nagy gyűjtést szervezett, amelyből nevelőintézetek, árvaházak, anya- és csecsemőotthonok fenntartását, a gyermeküldötést stb. támogatták. Prohászka Ottokár gyakran látta el az elnöki teendőket a szervezet éves közgyűlésein, egyébként is határozottan támogatta szociális tevékenységüket.

Petőfi Társaság: 1876–1944 között működő kulturális egyesület, mely Petőfi Sándor emlékének ápolásán túl a nemzeti szellemiségű szépirodalom pártolását tekintette feladatának. Prohászka Ottokár tiszteletbeli tagja volt az egyesületnek.

Szociális Missziótársulat: Női szerzetesi intézmény, kongregáció, egyházi szociális munkások egyik legfontosabb szervezete. 1908-ban Farkas Edith hozta léte, Prohászka Ottokár kezdetől elkötelezett támogatója, szellemi vezetője, majd egyházi felügyelője volt a női szerzetesi közösségnek, mely főleg karitatív akciókat folytatott, szegények, nélkülözők, bántalmazottak, árvák stb. irányába. Az 1920-as években egyre bővülő országos intézményhálózat tartozott a szervezethez, melynek beltagjai (missziós nővérei) és kültagjai egyaránt voltak.

Szociális Testvérek Társaság: 1923-ban Slachta Margit vezetésével a Szociális Missziótársulathoz kivált csoport magánfogadalmas, szerzetesi közössége, szociális és karitatív tevékenységük mellett közéleti és politikai aktivitás jellemezte munkájukat.

Turul Szövetség: Egyetemi és főiskolai hallgatók által alapított jobboldali radikális diákszervezet. Szervezettségével, különösen az 1920-as évek elején az egyetemi életre gyakorolt befolyásával gyakran szerepelt a közéletben.

* * *

*Pártok:*⁴

Keresztény pártok:

Keresztény Szocialista Párt: radikális keresztényszocialista csoport, 1919. augusztus 7–25. között működött, a püspöki kar szorgalmazására fuzionált a Huszár Károly vezette Egyesült Keresztény Gazdasági Párttal, felvette a Keresztény Szociális Gazdasági Párt elnevezést.

Keresztény Szociális Gazdasági Párt (KSzGP): 1919. augusztus 25. – október 25. között működött, rövid időre megvalósította a különböző keresztény irányzatok integrációját.

Keresztény Szociális Gazdasági Párt: A KNEP létrehozása után, 1919. októberétől 1922-ig Giesswein Sándor önálló, mérsékelt keresztényszocialista pártja.

Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP): 1919 októberében a KSzGP fuzionált a Friedrich István vezette Keresztény Nemzeti Párttal, létrehozva ezáltal az 1920-as választások egyik sikeres formációját. Több személy, illetve csoport is kivált, önálló alakulatokkal kísérleteztek. A KNEP egyik bázisa lett továbbá az 1920. július – 1921. február közötti egységes kormánypártnak. 1921. február 10-én újjáalakult, legnagyobb pártszakadása 1922. március 7-én történt: a párt egyes csoportjai az Egységes Párthoz csatlakoztak, nagyobb (kormánytámogató, konzervatív, legitimista) része megtartotta a KNEP elnevezését, és kívülről támogatta a Bethlen-kabinetet, a kisebbik (keresztényszocialista) csoport ellenzéki pozíciót vett fel, 1923-ban létrehozták az önálló keresztényszocialista pártot.

Országos Keresztényszocialista Párt: Az 1922–1923-as kisebbségi KNEP pártból (Keresztény Szocialista Párt) 1923-ban Haller István vezetésével önálló keresztényszocialista pártot szerveztek, mely rendszerint a Bethlen-kormányt bíráló, ellenzéki álláspontot foglalt el.

Keresztény Nemzeti Gazdasági Párt: Az 1922–1923-as többségi KNEP pártból 1923-ban elősorban Wolff Károly bábáskodásával létrehozott, a Bethlen-kormányt kívülről támogató, konzervatív párt.

Keresztény Gazdasági és Szociális Párt: 1926-ban a fenti két párt fúziójából létrehozott, a kormányt kívülről támogató, integratív keresztény politikai szövetség, melyből ugyan történtek kiválások, de egészen 1937-ig működött.

Keresztény Községi Párt: 1920-ban létrehozott, egészen 1939-ig működő konzervatív, jobboldali párt, mely a fővárosban szerveződött, nagy tekintélyű vezetője Wolff Károly volt.

Egyesült kormánypártok:

Egyesült Keresztény Nemzeti Kisgazda és Földműves Párt: 1920. július 12-én alakították meg a kisgazdapárt, a KNEP és az ún. „disszidensek” fúziójából. A párt elnökévé Prohászka Ottokárt választották. A pártot 1920 végén súlyos belső törésvonalak jellemezték, egysége egyre inkább fikció volt, 1921. február 10-én felbomlott.

Keresztény-Keresztyén Kiszgazda-, Földmíves és Polgári Párt („Egységes Párt”): Bethlen István sikeresen valósította meg a kiszgazdapárt és a KNEP egyes csoportjai (valamint további kisebb formációk) fúziójával a tekintélyes parlamenti támogatottságú kormánypártot. Formális létrejötte 1922. február 22-én történt, megszűnésére (átalakulására) 1932 októberében került sor.

Kiszgazdapártok:

Országos Kiszgazda- és Földmíves Párt: Az 1919 augusztusa után alakult kiszgazda szervezetek közül Nagyatádi Szabó István tudott jelentős pártot létrehozni, elsősorban azért, hogy 1919 novemberében fuzionált az Egyesült Kiszgazda- és Földmívespárttal (1919–1920).

Keresztény Kiszgazda és Földmíves Párt: Az egységes kormánypárt 1921. februári felbomlása után létrejött, legnagyobb támogatottságú kiszgazdapárt, melybe később belépett Bethlen István miniszterelnök is, ennek alapján hozták létre az Egységes Párt nevű kormánypártot.

További pártok:

Magyar Királyság Pártja (Royalista Párt): 1919 augusztusától szerveződő, hivatalosan 1920 márciusában létrejött, a választásokon nem induló, kizárólag a monarchikus államforma népszerűsítéséért küzdő párt, például olyan kérdésekben, mint a korona visszahelyezése a magyar címerre, a közintézményeknél a „m.kir.” jelölés használata stb. A királypuccsok idején került az állásfoglalást, leginkább a „közjogi jogfolytonosság elvét” és az országgyűlés felelősségét hangoztatta. Prohászka a párt első, öt főből álló elnökségének tagja volt.

Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt („Fajvédő Párt”): Hosszas előkészületek után a Bethlen-kormányval szembe forduló szélsőjobboldali politikusok Gömbös Gyula vezetésével hozták létre 1924-ben, kifejezetten radikális („fajvédő”) ellenzéki programmal. Az 1926. évi választásokon az előzetes várakozásokat alaposan alulmúlva, rosszul szerepeltek, különösen Bethlen Egységes Pártjához képest, ezért 1928-ban Gömbös visszalépett a kormánypártba, ezzel a „fajvédő” párt felbomlását is előidézte.

Jegyzetek

I. Bevezetés

I.1. *Public intellectual* / értelmiségi közszereplő a modern politikában

¹ Schütz, 1929.

² Ld. erről 2005-ig: Gergely–Szabó–Vadász, 2007.; Koncz, 1999.; Szabó F., 2006/b.; általános összefoglalás: Mó-zessy, 2015/a.; ill. Mó-zessy, 2015/b.

³ Hanebrink, 2013. 272.

⁴ Életrajzi szócikkei és méltatásai pl.: Gergely J., 2002.; Földesi–Szerencsés, 2011.; Paksa, 2019/a.; Frenyó, 2021/a.; Ujváry, 2021. stb. Ezek némelyikében, valamint a korszakkal foglalkozó tanulmányok Prohászka utaló jegyzeteiben – a szövegek rövideje ellenére – gyakran bukkannak fel pontatlanságok. Például sokszor eltévesztik annak a kormánypártnak a nevét, amelynek a püspök 1920–1921-ben az elnöke volt, vagy pártelnökségének idő-tartamát is, pl. Földesi–Szerencsés, 2011. 153.; Frenyó, 2021/a. 383. stb. A további említett szócikkek ebből a szempontból pontosak. Vö. IV.2. alfejezet 69. sz. jegyz. Van, ahol az első nemzetgyűlés elnökének titulálják (nem volt az, vö. Balogh–Tóth, 2001. 439.), vagy pártelnökségét 1922 utánra teszik (Csiffáry, 2005. 641.; Somorjai, 2021. 152.) stb. Általában igaz továbbá, hogy az életrajzi ismertetésekben gyakran bukkannak fel bizonyos sztereotip elemek, például, hogy „csalódott” a politikai rendszerben, 1922-ben „visszavonult” a közélettől. (Vö. IV.3. alfejezet 1–6. sz. jegyz.) Ilyen pontatlanságok általános lexikonokban is találhatók, pl. Kenyeres, 2001.; Viczián–Szabó, 2006.; a Prohászka-ról szóló wikipedia-szócikk stb. A témával kapcsolatosan meg kell jegyezni, hogy van olyan tematikus életrajz-gyűjtemény, amelyből viszont Prohászka ismertetése kimaradt: Petrás, 2019. (Giesswein Sándorral, Slachta Margittal vagy épp Barankovics Istvánnal ellentétben, amely persze e kötet szerkesztői koncepciója alapján igazolható, az ugyanis a kereszténydemokrácia legfontosabb előfutárait és képviselőit volt hivatott megörökíteni, és Prohászka nem sorolták ezek közé.) Kimaradt egy másik fontos, a jelenkori konzervativizmus értékvilágát, útmutató olvasmányélményeit reprezentáló esszékötetből is: Botos–Fekete, 2022.

⁵ Frenyó, 2021/a. 384.

⁶ A témakör általános ismertetéséhez az alábbi monográfiákat használtam: Posner, 2003.; Sowell, 2012.; Drezner, 2017. A vonatkozó elméleti megközelítéseket, „public intellectual”-definíciókat csokorba gyűjtötte és ismertette: Pires, 2009.; Desch, 2016.; Todorova, 2015. Külön kiemelhető Michael C. Desch írása, aki a definíciós kísérletek mellett historiográfiai áttekintéssel is szolgált, valamint a „public intellectual” jelenség legfontosabb csomópont-jait, specifikus kérdéseit is rendszerezni próbálta, például azt, hogy a politikaformálók és a közvélemény mennyi-ben fogadta/fogadja meg az értelmiségi szférából érkező véleményeket, milyenek utóbbiak hatásai, hogyan kapcsolódnak a közpolitika gyakorlati küzdelmeibe, mennyiben támaszkodnak a felsőoktatási intézményekre, melyek tevékenységük erkölcsi vonatkozásai stb. Ami a vonatkozó szakirodalom áttekintését illeti, Tamás Pál vonatkozó tanulmányának megállapítását érzem irányadónak: „A közértelmiségi szerepek vizsgálatánál tudatosan nem keveredünk bele a kutatásoknak, adatoknak, programoknak és spekulációknak [...] a bozótjába, [...] az érintőlegesen idesorolható irodalom együttesen akkora, hogy még legfelületesebben sem lehet itt akár csak nagy vonalakban is bemutatni.” Tamás P., 2018. 176.

⁷ Small, 2002. 9.

⁸ Said, 2002. 20–21.

⁹ Posner, 2003. 12.; Desch, 2016. 1, 11–12, 22–23. (Az utóbbi tanulmányt magába foglaló kötet írásai pont erre irányuló kísérletet valósítottak meg.)

¹⁰ Abdi, 2016. 115–116.

¹¹ Barzó, 2020. 12–15.

¹² Gerő András történész ekként tekintett önmagára (Gerő, 2011/a.; Gerő, 2011/b.), egyes életművek elemzői is ezt használják (például: Trádler, 2019.; Molnár, 2020. 569.), a kérdéssel teoretikusan foglalkozó történész is így fordította „az értelmiségi szerepkör új dimenzióját”: Szabó T., 2018.

¹³ Jellemzőnek gondolom azt a megfogalmazást, miszerint a szerző a public intellectual-ra „jobb híján” alkalmazta a „közértelmiségi”-t: Palló, 2010. 474. Elterjedt még Magyarországon a „közíró” fogalom is, amellyel az a probléma, hogy az adott közszereplő „író”, és nem a tágabb „értelmiségi” funkcióját sugallja.

¹⁴ Kristóf, 2011. 84.

¹⁵ Kristóf, 2015. 97.

¹⁶ Sowell, 2012.

¹⁷ Sztás, 2020. 12.

¹⁸ Sztás, 2020. 12. A magyar szakirodalomból a fogalmi definícióra ld. még: Kristóf, 2015. 15–39.; Bozók, 2019. 25–58, itt külön. 27–28.

¹⁹ Sowell, 2012. 3–7., 13., 203.; Desch, 2016. 9.

²⁰ Sowell, 2012. 94.

- ²¹ Posner, 2003. 5., 17., 170.; Desch, 2016. 3.
- ²² Posner, 2003. 27.; Abdi, 2016. 127–128.
- ²³ Lightman, 1999.; Sowell, 2012.
- ²⁴ Todorova, 2015. 708.
- ²⁵ Posner, 2003. 34.
- ²⁶ Tompson, 2022. 50.
- ²⁷ Utóbbiakra ld. pl.: Pók, 2013.; küln.: Berger, 2019.
- ²⁸ McDavid, 2011.
- ²⁹ Whitfield, 2010.
- ³⁰ Hubbard, 2004.; Forget–Goodwin, 2011.
- ³¹ Utóbbiakra: Stern, 2009.
- ³² Wolfe, 2003. 576.
- ³³ Ld. Lipset, 1959., majd: Chomsky, 1967.
- ³⁴ Posner, 2003. 329.
- ³⁵ Said, 2002. 20.; Posner, 2003. 6.
- ³⁶ Posner, 2003. 26.; Pires, 2009. 118–119.; Mah, 2016. 15.
- ³⁷ Pires, 2009. 117.; Balayan, 2011. 236.; Conner, 2014. 43–44., 50., 137., 175.
- ³⁸ Conner, 2014. 236.
- ³⁹ Posner, 2003. 26.
- ⁴⁰ Aronowitz, 1990. 19. Posner kifejezetten hangsúlyozza is, hogy a public intellectual szerep kiszélesítése szükséges minden tudományág művelője irányába. Posner, 2003. 396.
- ⁴¹ Balayan, 2011. 239.
- ⁴² Drezner, 2009. 50.
- ⁴³ Drezner, 2017. 193.
- ⁴⁴ Drezner, 2017. 9., 60., 214.
- ⁴⁵ Drezner, 2017. 43., 64–67.
- ⁴⁶ Pires, 2009. 122., 127.
- ⁴⁷ English–Kenny, 2001. 260–261.; Jennings, 2002.; Posner, 2003. 41.; Sowell, 2012. 508–511.; Abdi, 2016, 123–125.
- ⁴⁸ Tompson, 2022. 59–69.
- ⁴⁹ Baumgardner, 2020. 118–119.
- ⁵⁰ Pl.: Tamás P., 2015.
- ⁵¹ Csizmadia E., 2008. 138.
- ⁵² Posner, 2003. 170.; Thijssen–Weyns–Timmerman, 2016. 9.
- ⁵³ Gerő, 2012.
- ⁵⁴ Lightman, 1999.
- ⁵⁵ Drezner, 2017. 9–10.
- ⁵⁶ Small, 2002. 10.; Bozóki, 2019. 40.
- ⁵⁷ Mah, 2016. 17.
- ⁵⁸ Részletesen pl.: Talshir, 2005.; vö. Gerő, 2011/b.
- ⁵⁹ Csizmadia E., 2003. 9–10.
- ⁶⁰ Csizmadia E., 2008. 136–137.
- ⁶¹ Patai, 2009. 135.
- ⁶² Pók, 2013. 206–207.
- ⁶³ Sowell, 2012.
- ⁶⁴ Ld. pl.: Lightman, 1999.; Thijssen–Weyns–Timmerman, 2016. 5.; Verovšek, 2022. 1–2.
- ⁶⁵ Kleisz, 2011. 63.; Abdi, 2016. 114.
- ⁶⁶ Drakulic, 1999. 271.; Baumgardner, 2020. 109–110. Az „ítélőszék” elé állítás egyébként az utókorban mindenképp minden public intellectual számára bekövetkezik. Wolfe, 2003. 368.; Posner, 2003. 396.
- ⁶⁷ Mark Lilla és Thomas Sowell munkái alapján: Ehret, 2011. 113.
- ⁶⁸ Posner, 2003. 30–31.
- ⁶⁹ Hendrix, 2012. 55.
- ⁷⁰ Pires, 2009. 121.; Abdi, 2016. 119.; Desch, 2016. 21–22.
- ⁷¹ Bozóki, 2019. 28.
- ⁷² Pusey, 2010.; Kleisz, 2011. 62. A nacionalizmus térnyerése különösen alkalmasnak bizonyult a romboló hatású értelmiségiek színre lépésére és politikára gyakorolt hatásuk felerősödésére. Drakulic, 1999. 273.
- ⁷³ Sowell, 2012.
- ⁷⁴ Lightman, 1999.
- ⁷⁵ Wolfe 2003. 364.; Sowell, 2012.
- ⁷⁶ Sowell, 2012.

⁷⁷ Posner, 2003. 52., 135.; Sowell, 2012. 15.; Desch, 2016. 7–8.

⁷⁸ Posner, 2003. 335; Sowell, 2012. 17–20., 521.; Desch, 2016. 7.

⁷⁹ Sowell, 2012.; Desch, 2016. 11.

⁸⁰ Sowell, 2012.

I.2. Prohászka Ottokár, mint *public intellectual* – történeti életrajz és közszereplés-kutatás

¹ Ennek korábbi említésére: Szabó I., 2010. 39.

² Bár megjegyzem, a közszereplő értelmezésének a korszakban már voltak olyan megfogalmazásai, amelyek pontosan megelőlegezik a 21. századi definíciókat. Például a „tudományos fajvédelem” ügyének számos közszereplést szentelő zoológia professzor, a Prohászkaival is kapcsolatban álló Méhely Lajos így definiálta önmagát (egy publicisztikáját Bethlen István miniszterelnök figyelmébe ajánló levelében): „Talán érdeklő Nagyméltóságodat, miként vélekedik nemzeti létünk függő kérdéseiről egy minden politikától elvonatkoztatott biológus.” Méhely Lajos Bethlen Istvánnak. Bp., 1925.03.18. – MNL OL K 468. 1. cs. 1925. sz.n. (A „minden politikától elvonatkoztatott” itt egyértelműen arra utal, hogy az illető nem viselt politikai-közhatalmi tisztséget, nem folytatott pártpolitikai tevékenységet stb.) Vö. Paksy, 2013/a. 49–52. (Méhelyhez – politikai nézeteiben is – hasonló közszereplő értelmiségi pályafutásra ld. még pl.: Kund, 2020. 139–145.) Prohászka nem adott önmagáról hasonló definíciót, de érdemes megemlíteni, hogy munkásságának egyik gyakori elemzője már 1918 őszén megfogalmazta róla a közszereplő értelmiségi modern definícióját: Eszerint azok közé a „vezető egyéniségek” közé tartozott, „akik a magyar közszellem terén elől járnak, akik folytonos szellemi kapcsolatban állva a nagy nyilvánossággal az egész közgondolkodásra hatnak s jelentékeny csoportok állásfoglalását társadalmi, politikai, irodalmi és világnézeti kérdésekben irányítják, akik nemcsak olvasótábort, de hitközséget is gyűjtöttek maguk köré, akik nemcsak szórakoztatói, de mesterei is a nemzet széles rétegeinek, akik nemcsak rakéták, hanem vezércsillagok is”. Szász Zoltán: Prohászka Ottokár. ESZ 1918.11. 93.

³ Gergely J., 1994. 180–231.; Szabó F., 2007. 225–256.; Sármási, 2020.

⁴ Gergely J., 1982.; Gergely J., 1996/a.; Markó, 2006. (majdnem ugyanez: Markó, 2010.); Frenyó, 2009.; Orvos, 2009/a.; Markó, 2012.; Frenyó, 2018/a. (a szerző korábbi tanulmányainak újraközlése); Tefner, 2020.

⁵ Ld. I.1. alfejezet 14. sz. jegyz.

⁶ Ld. I.1. alfejezet 14. sz. jegyz.

⁷ Ld. I.1. alfejezet 20. sz. jegyz.

⁸ Ld. I.1. alfejezet 74. sz. jegyz.

⁹ Ld. I.1. alfejezet 15. sz. jegyz.

¹⁰ Balogh M., 2015. 21–22.

¹¹ Ld. erről III.2. alfejezet 155., 169., 195–196. sz. jegyz. (Megjegyzem, visszatérő vitatéma, különösen a közszereplők jogállásával kapcsolatos rendelkezések alkalmazásakor, hogy az egyházi vezetők közszereplőnek minősülnek-e vagy sem. A kérdés modern, jogi vonatkozásait nem érzem irányadónak ebben a kérdésben, magától értetődőnek tekintem, hogy egy jelentős társadalmi támogatottságú, továbbá intézményfenntartó egyház vezetőinek nyilvános szereplései általában jelentősen alkalmasak a közvélemény befolyásolására.)

¹² Ld. III.1. alfejezet 18. sz. jegyz.

¹³ Ld. IV.2. alfejezet.

¹⁴ Bozóki, 2019. 26–27., 47.

¹⁵ Bozóki, 2019. 44–45.

¹⁶ Farkas G., 1980. 64.

¹⁷ Ld. I.1. alfejezet 38. sz. jegyz.

¹⁸ Ld. I.1. alfejezet 56. sz. jegyz.

¹⁹ Ld. I.1. alfejezet 61. sz. jegyz.

²⁰ Ld. I.1. alfejezet 37. sz. jegyz.

²¹ Gergely A., 2016. 92.

²² Karsai L., 2009.; Veszprémy, 2019. (Az 1920-as évekből például nem Bangha Bélát, hanem Prohászkaót jelölték meg előképnek. Veszprémy, 2017/a. 461.; hatására példa: Gyurgyák, 2001. 301.; Horváth Sz., 2004. 113–114.; Udvarvölgyi, 2004. 21., 24.; az 1945 utáni szélsőjobboldali emigrációban megítélésére: Tóth T., 2008. 152–153. stb.)

²³ Hanebrink, 2013. 272–273.

²⁴ Mózesy, 2016/b. 383. (Ehhez hozzátehetjük, hogy Prohászkaónak már életében volt olyan kultusza, amely a személye iránti kiemelt érdeklődés következménye volt, például portréinak szentképekhez hasonló használata kapcsán, egy ilyen utóbbi esetről ld. pl. MG 1923.10.14. 8.)

²⁵ Lightman, 1999.

²⁶ Ehret, 2011. 110, 114–115, 120.

²⁷ Ld. pl. Boda Zs., 2013. 40.

²⁸ Volf–Croasmun, 2019.

²⁹ Heft, 2005. 3–4, 7–8.; Keane, 2016.

³⁰ Mint egy művelődéstörténeti összegzés szerzője megállapította: „Prohászka alkalmazza először a vallásos szellemet újjáalakító írásaiban a technika fejlődésének, a társadalmi és gazdasági fejlődés mérhetetlen arányú fellendülésének tanulságait.” Tóth L., 1942.

³¹ Cloutier, 2016.

³² Kaczor, 2022.

³³ Uo., ill. Kamel, 2021.

³⁴ Posner, 2003. 54.

³⁵ Sowell, 2012.

³⁶ Sowell, 2012.

³⁷ Posner, 2003. 146–147.

³⁸ Megjegyzés: A témában különösen inspirálónak tartom a Magyar Történelmi Társulat 2016. évi, Zamárdiban tartott konferenciájának előadásait és az összefoglaló kötet elméleti vonatkozású részeit: Vonyó–Csukovits–Gyarmati, 2017.

³⁹ Kövér, 2014. 17–19.

⁴⁰ Kövér, 2014. 9–10., 20–23.

⁴¹ Kövér, 2000.

⁴² Tóth K., 2015/a. 14. Az egyházi személyek életrajzainak problémái tekintetében hasznosnak bizonyult: Bakó, 2013. 9–12.

⁴³ A teljességre törekvő életút-feldolgozásra az újabb magyar egyháztörténet-írásban talán a legsikeresebb vállalkozás: Balogh M., 2015. E munka módszertani alapvetése volt olvasóját végigvezetni Mindszenty József életén. Uo. 21. A szerző az életút egyes részei kapcsán ugyanezt a szemléletet tudta érvényesíteni: Balogh M., 2019.

⁴⁴ Jelen munkához irányadóként használt további életrajzok: Romsics I., 1999.; Ablonczy, 2000.; Ormos M., 2000.; Gergely J., 2001.; Vonyó, 2018.; Bartha, 2019.; Klestenitz, 2020/a.

⁴⁵ Utóbbira ld. konkrétan: Bakó, 2013. 9–10.; Csíky, 2018. 11.

⁴⁶ Vö. pl. Juhász A., 2009. 24.; illetve: Mózes, 2006. küln. 86–87.; Szabó F., 2007. 112–117.

⁴⁷ Gyáni, 2017/a. küln. 49–50.; L. Balogh, 2022. 289.

⁴⁸ Gergely J., 1994.; Szabó F., 2007.

⁴⁹ Balogh M., 2015. 18–20.

⁵⁰ Mózes, 2015/a. 31–32.; Mózes, 2019. 289. A Prohászka szövegeit tartalmazó forrásgyűjtemények már az 1930-as években a POÖM-ből merítettek (Rudai, 1938.), későbbi terjedelmes összeállításokat is ösztönzött (Anthologia Musica Sacra. Prohászka Ottokár összegyűjtött munkáiból. Összeállította és magyarázta: Serényi Antal. Bp. é.n. – PMKL IV.53. 1–2. dob.), de a rendszerváltás után megindult – nagyon is eltérő motivációból született – Prohászka-újrakiadások is tulajdonképp csak erre a sorozatra támaszkodtak: Koncz, 1990.; Frenyó, 2005.; Frenyó, 2020.; illetve: Tompó, 2003.; Szakács, 2023., karácsonyi cikkeinek gyűjteményét is ebből válogatták újra: Kindelmann, 2020. 132–160. (= POÖM XIX. 57–79.)

⁵¹ Szász, 2005. 107.

⁵² Ld. pl. a jelen kötet forrásanyagának egyik bázisát alkotó dokumentum-kiadást: VPOK; továbbá pl.: Klestenitz, 2015/b.; Veszprémy, 2017/a.; Szalay, 2017.; Szalay, 2022. stb. Vö. VPOK 19.

⁵³ POÖM XIII. VI–VII. (Az újabb kutatások derítették fényt a Schütz-féle kiadás egyes kisebb pontatlanságaira is, például eltévesztett dátumokra – vö. III.2. alfejezet 98. sz. jegyz. –, amelyek olykor a POÖM alapján született újrakiadásokba is átkerültek, pl. Frenyó, 2020. 163–170. Az egyik cikk 1921-es évszáma tévesen jelent meg Schütz kiadásában a tartalomjegyzékben és a szövegközlésnél is, csak a jegyzetekben a pontos 1911-es dátum. Vö. POÖM XIX. VII., 137., 305. Korábbi újraközlés pontos forrásmegjelöléssel: Frenyó, 2005. 567.)

⁵⁴ Adamik–A. Jászó–Aczél, 2005. 171.

⁵⁵ VPOK 20–27.

⁵⁶ Ld. erről pl.: Püski, 2002.; Püski, 2006. 257–280.; Boros, 2006. 109–122.; Boros, 2008. 373–386.; Romsics I., 2022. 365–381. stb. Átfogóan felhasználtam Püski Levente *A Horthy-korszak politikai rendszere* c. 2020-as előadásának, valamint a kapcsolódó hozzászólásoknak (Kerepeszki Róbert, Ignác Károly, Paksa Rudolf referátumainak) anyagát. A Horthy-korszak vitatott kérdései, 2020. 55–94.

⁵⁷ Sipos B., 2011. 127–142.

⁵⁸ Püski, 2006. 213–215.; Sipos B., 2011. 107–109. Részletesebben: Turbucz D., 2007.

⁵⁹ A nyilvános beszédek, interjúk és egyéb kommunikációs szituációk elméleti megközelítésére pl.: Németh E., 2006.

⁶⁰ Idézi: L. Balogh, 2022. 289.

II. Előzmények, 1916–1919

II.1. Prohászka az első világháború második szakaszában

¹ Gergely J., 1994. 46–63.; Szabó F., 2007. 95–106. Részletesen pl.: Gergely J., 1999.; Tauber, 2001.; Tauber, 2002.; Bertényi, 2009. 53–54.; Szabó Miklós, 2015. 297–307.

² Máté-Tóth, 1993. 47.; Horváth P., 2016. 292–295.; Arany, 2017. 229. stb.

- ³ Hatos, 2018/b. 287.; Juhász A., 2009. 18. S.Szabó, 2003. 182–183. (Utóbbi találó leírásával: „Céljai elérésére Prohászka sajátos módszert használt; kora természettudományos, kulturális, művészeti eredményeinek, társadalomfilozófiai, szociális és politikai eszméinek az ő szélesre nyitott érdeklődésével befogható részét hagyta átáramlani saját világnézete, értékrendje, személyisége sajátos »szinképelemző prizmáján«.”)
- ⁴ Gergely J., 2001/b. 61.; Gergely J., 2007/a. 116–123.; Gyurgyák, 2007. 150. (Pethő Sándor találóan úgy fogalmazott, hogy Prohászka programja szerint a „feudális egyháznak szociális egyházzá kell alakulnia”. Pethő, 1929. 128.)
- ⁵ Szász, 2005. 108.
- ⁶ Gergely J., 1994. 61–62.; Gergely J., 2007/b. 47.
- ⁷ Ld. pl. Zachar, 2018. 261–262.
- ⁸ Kókay, 2006.
- ⁹ Szabó Miklós, 2015. 308., 313.; Klestenitz, 2013. 73–92.; Klestenitz, 2018. 272.
- ¹⁰ Juhász A., 2009. 38–41.; SZMT, 1928. 8–11.; Belláné, 1998.; Bíró Aurél: A Szociális Missziótársulat. In: Beke, 2013–2019. IV. 722–731.
- ¹¹ Juhász A., 2009. 24. Prohászka cikkei a Tulipán-mozgalomról: POÖM XIII. 334–337.; POÖM XXV. 248–252. A témáról: Bajzik, 2015.
- ¹² Gergely J., 2007/b. 50. Prohászkát nagyon is sajátos időszakban érte a püspöki kinevezés, éppen a Fejérváry- (közismertebb nevén: darabont-) kormány volt hatalmon, s ennek is szerepe lehetett abban, hogy az inkább tudományos és közszerepléseiről, „modernista” nézeteiről, s nem annyira egyházon belüli tevékenységéről ismert személyiséget egy egyházmegye élére nevezzék ki, amelyért egyébként főleg Mailáth G. Károly erdélyi püspök „lobbizott” sokat. Bíró, 1940. 126–127.
- ¹³ Frenyó, 1998/a.; Adriányi, 2002.; Szabó F., 2007. 175–204.; Frenyó, 2011.
- ¹⁴ Gergely J., 2007/b. 50–52.
- ¹⁵ Gergely J., 2002. 277.
- ¹⁶ Hatos, 2018. 75.
- ¹⁷ Szénási, 2011. 12.; Szabó Miklós, 2015. 300.
- ¹⁸ Gergely J., 1977. 25–26.; Szász, 2005. 114.
- ¹⁹ Bihari, 2008. 42.; Csunderlik, 2017/a. 229–230.; Jánosi, 2022. 110. Balázs Bélával folytatott 1905-ös vitáját részletesen: Kozák, 2012. Ld. még 105–106. sz. jegyz.
- ²⁰ Móricz, 1929. I. 223–226.; Agárdi, 2015. 75–76.; Csunderlik, 2017/a. 98–99. Utolsó pécsi hozzászólásában Prohászka például hitvallásszerűen fogalmazta meg: „Nekünk a vallás nem az a hódolat, mellyel a jobbagy hajlott meg a feudális úr előtt, hanem a lélek élete. [...] A mi szocializmusunk tehát koránt sem éri be szeretettel, hanem mindennek előtt igazságot sürget.” Németh, 1964. 59. A pécsi kongresszus Prohászkában is mély nyomot hagyott, 1919 őszén is emlékezetébe idéződött, igaz, ekkor már „kulturvásár és zsidóiskola” néven emlegette a fórumot, ahol „csakis a keresztényszocialista irányzat tartotta a lelket s a gátat a zsidó szociáldemokrata s intellektuell özönvíz ellen”, s ahol szavai szerint át kellett élnie a fővárosi értelmiségnek a keresztény és nemzeti gondolat képviselői iránti megvetését. Prohászka-napló, 2013. (1919.11.14.)
- ²¹ Jánosi, 2022. 37.
- ²² Bangha, 1940. 225–226. (Egykorú utalások is szólnak arról, hogy nem katolikusok is látogatták Prohászka konferencia-előadásait, bár olykor megütközést keltett soraikban, amikor a püspök a katolicizmus egyedül üdvözítő voltáról és a reformáció kritikájáról beszélt. Ld. pl. EÖR 1918.05.04. 141. Juhász Gyula részvételéről és a – különösen az index-ügy miatt érzett – szimpátiájáról: JGYÖM VII. 427., 446.)
- ²³ Csunderlik, 2017/a. 230–231.
- ²⁴ Hatos, 2018. 76. Krúdy Gyula később olyan megjegyzést is tett, miszerint Prohászkával együtt küzdött a Pázmány Egyesület „klerikális irányzatba való fordulása ellen”. Krúdy Gyula: A tegnapok ködlovagjai. 7. VI 1925.03.01. 9–10.
- ²⁵ Bangha, 1940. 268.
- ²⁶ Szekfű, 1936. 597.
- ²⁷ A korszakról: Gergely J., 1994. 156–167.; Szabó F., 2007. 117–118.
- ²⁸ Balázs, 2016. 143.
- ²⁹ Szigeti, 2014.; Galántai, 2001. 165.
- ³⁰ Részletes bemutatására ld.: Balázs, 2016. 147–148.; Turbucz P., 2016. 87–89.
- ³¹ Balázs, 2016. 149.; vö. pl.: Jánosi, 2022. 43.
- ³² Frauhammer, 2018. 317.
- ³³ Ld.: Mózessey, 2009.; Reichmann, 2015. 107–166.; Mózessey, 2015/c.; Fejérdy, 2017.; Frenyó, 2017. Prohászka *A háború lelke* c. cikkgyűjteménye: POÖM X. 165–277. (a gyűjteményben szereplő *Ember a viharban* c. pástortlevele külön: POÖM IX. 185–199.), további háborúval foglalkozó írásai: POÖM X. 278–324., valamint a háború idején keletkezett karácsonyi gondolatai: POÖM XXV. 167–180., utóbbiakat a Szociális Missziótársulat körleveleként is terjesztették: PMKL V.43. 3. dob. N 323/6.
- ³⁴ Ld. pl. Fejérdy, 2017. 330–331.

- ³⁵ Ld. pl. Fejérdy, 2017. 336.
- ³⁶ Frauhammer, 2018. 322.
- ³⁷ Jászi Oszkár: Prohászka püspök háború bölcselete. VI 1915.02.07. 1–3.
- ³⁸ Schöpflin Aladár: A háború lelke. NY 1915. 6. sz. 317–319.
- ³⁹ Lendvai István: Korrektúrák. NY 1915. 8. sz. 446–452.; Lendvai István: „Roma non locuta”. NY 1916. 3. sz. 186–187. Utóbbiakról ld.: Kosztolánczy–Nemeskéri, 2013. 290–291. *A háború lelke* fogadtatásáról: Mózes, 2015/c. 72–73.
- ⁴⁰ Migray József: Keresztény lelkiismeret a háborúban. HUSZ 1918. 2. sz. 257–262.
- ⁴¹ BAV 1916.01.23. 2–3. Ld. még 62. sz. jegyz.
- ⁴² Szabó F., 2012/a. 55–56.
- ⁴³ Balázs, 2017/a. 8–9.
- ⁴⁴ MO 1915.05.31. 5–6.; BH 1915.05.31. 5–7.; PH 1915.05.31. 5–7. Az esemény későbbi katolikus nagygyűlésekkel kapcsolatos mintaadó szerepére: Klestenitz, 2015/c. 58–60.
- ⁴⁵ Prohászka Ottokár: Elüljáróban. In: Landauer, 1916. 5–7.
- ⁴⁶ Ez a felfogás elterjedtnek mondható Prohászka szűkebb környezetében is, Mátrai Rudolf például 1915 szeptemberében arról beszélt iskolai előadásában, hogy „másodszor ragyogja be az őszi napsugár mezőinket, mióta az első ágyúlövés Szerbia határán eldördült”, és a veszteségek ellenére „a mi katonáink kardjának villogásában azonban nemzeti lelkünk legmélyebb, legősebb, örök tüze szikrázik. A srapelek zúgásában, a gránátok bűgésében a magyar faj ős energiájának halhatatlan ereje muzsikál.” OszkKt Fol. Hung. 2502. 14r–15r.
- ⁴⁷ AEÚ 1916.12.24. 4. (Fontos még megemlíteni, hogy Prohászka a hadviselő hatalmak háborús uszításáért jelentős részben a sajtót tette felelőssé, ld. erről: Klestenitz, 2019. 303.)
- ⁴⁸ I. Ferenc József emlékezete. AC 1916.12. 721–729.(= POÖM XII. 292–299.); egyházmegyéjéhez intézett körlevele Ferenc József halálakor: POÖM XX. 227–229. Fejér vármegye december 4-i közgyűlésén is ő mondott emlékbeszédet az elhunyt uralkodóról: FVHL 1916.11.30. 349.
- ⁴⁹ Prohászka-napló, 2013. (1916.12.09.)
- ⁵⁰ PH 1915.09.09. 9.; Vizi, 2015. 100–102.
- ⁵¹ BH 1916.09.09. 7.; PN 1916.09.09. 8.; PMKL V.43. 3. dob. N 1059/2.
- ⁵² Szabó Dániel, 1994. 75.; L.Juhász, 2010. 16. Részletesen ld.: Vizi, 2015.
- ⁵³ Balázs, 2017/a. 12–13. (Prohászka utólag úgy nyilatkozott, hogy nem tudott Bányai szabadkőművességéről, a hősnak adta meg a neki járó tiszteletet. Uo. 15–16. Prohászka gyászbeszéde egyébként bekerült az elhunyt emlékére készült *Zuboly könyve* c. gyűjteménybe, melynek többek között Ady Endre, Krúdy Gyula, Kunfi Zsigmond, Schöpflin Aladár és Szép Ernő is munkatársai voltak.) A temetési szertartásról a tömeg és Prohászka kapcsolatát jól megörökítő fénykép: AEÚ 1915.10.03. 49.
- ⁵⁴ TVL 1917.08.02. 4.; Kaba, 2017. 365.
- ⁵⁵ AZAE 1917.04.01. 42–45.
- ⁵⁶ Fraknói Vilmos: A béke érdekében. Nyílt levél Prohászka Ottokár püspök és Giesswein Sándor preláthus urakhoz. ALK 1917.09.08. 1.
- ⁵⁷ Prohászka Ottokár Fraknói Vilmosnak. Székesfehérvár, 1917.09.16. – OSzKKt Levelestár. Csernoch szeptember 13-i beszédében általánosságban beszélt a béke ügyéről, nem mulasztotta el hangsúlyozni, hogy „a mi háborúnk [...] kezdettől fogva védelmi háború volt”, melybe a monarchia kényszerből sodródott bele, de Fraknói kezdeményezését ő sem említette. FN. 1910–1918. V. 25–27.; ALK 1917.09.14. 1. Prohászka alighanem értelmetlennek is tartotta Fraknói békekonferencia-javaslatát, ahogy egyébként a parlamenti felszólalást ugyan vállaló, továbbá a nemzetközi béketárgyalások, valamint a háború befejezéséhez a demokratikus átmenet iránt elkötelezett Giesswein is. PN 1917.09.19. 3. Giesswein béketörekvéseire: Jánosi, 2022. 94–106.
- ⁵⁸ Ld. erről részletesen: Gyáni, 2017/b.; röviden: Balázs, 2017/a. 109–110.
- ⁵⁹ Mózes, 2015/c. 74–75. 1916 szeptemberében így írt naplójában: „Ez a háború kinyilatkoztatás... apokalypsis... egymás után tárulnak föl a nyomorúság s vadság örvényei... s pattannak ki mélységekből, melyek bennünk nyílnak, vörös, fekete, fehér lovakon száguldó lovasok, kik egyre csak bajt hoznak...” Prohászka-napló, 2013. (1916.09.22.)
- ⁶⁰ BH 1918.02.08. 6.
- ⁶¹ Kerék, 1939. 139–140.
- ⁶² Ld. 41. sz. jegyz.; ALH 1916.01.23. 2.
- ⁶³ MGSz., 1916. 23–33. (= POÖM XXII. 164–172.)
- ⁶⁴ Galántai, 2001. 209–210.
- ⁶⁵ Balogh M., 1998. 69–71. Az alapelvek annyira Malcomestól származhattak, hogy amikor 1917-ben Prohászka földreform-tervének részletesebb kifejtésére kérték, ő a Bécsben, a Monarchia külügyminisztériumában élő Malcomeshez utasította a megkeresést, mondván, „ő vállalkoznék a mi álláspontunk megvilágítására [...] s magyar ember”. Prohászka Ottokár Czettler Jenőhöz. Székesfehérvár, 1917.05.24. – SzPSzL IX.09. a.) Damaschke munkájának magyar kiadásában is írt a püspökkel való együttműködéséről, a földbirtokreform kivitelezésének

módozatairól folytatott eszmecsereikről. Damaschke, 1916. 178.; később is kapcsolatban álltak, ld. pl. Lukács Géza Prohászka Ottokárnak. Berlin, 1918.06.17. – SzPSzL IX.09. b.)

⁶⁶ Kerék, 1939. 140–143.; Salamon, 2001. 23–25.; Gergely J., 2005. 74.; Tengely, 2011. 156–157.; Sipos J., 2014. 110–111.; Fehér, 2015. 24–25. A téma részletes áttekintése: Balogh M., 1998.

⁶⁷ Kerék, 1939. 141. (Czettler Jenő ezzel szemben később is meg volt arról győződve, hogy Prohászka 1916-os javaslata jobb és megvalósíthatóbb volt, mint a végül elfogadott Nagyatádi Szabó-féle földtörvény, nem véletlen, hogy az örökbérleti rendszer ötlete az 1930-as évek elején is előkerült. AN 1921.05.25. 4. ill. Czettler, 1931. 10–11.)

⁶⁸ A fogadtatásról részletesebben: Czettler Jenő: Prohászka, az agrárius. MGSZ 1927. 5–6. sz. 193–197., 194–196.; Balogh M., 1998. 75–77. (Prohászka rendkívül lehangolón érintette, hogy Rómában már „földosztó szocialistaként” tekintettek rá.) Érdekes jellemző lehet, hogy még a *Borsszem Jankó* élclap is támogatta, népszerűsítette a kezdeményezést: Mózessy, 2012. 69–94.

⁶⁹ Szabó F., 2007. 119–120.

⁷⁰ Kovács É., 2012. 316.

⁷¹ Prohászka-napló, 2013. (1916.04.25.); Balogh M., 1998. 69.; Juhász A., 2009. 41.

⁷² KEN 1916.05.05. 2–3.; 1916.05.06. 2.; 1916.05.07. 2.; 1916.05.09. 2.

⁷³ 8Ó 1916.11.15. 3., illetve: VI 1916.11.15. 10.; DT 1916.11.15. 2.

⁷⁴ Nyilatkozatának ezt a részét kritika tárgyává is tették a sajtóban, hiszen valóban lehetett úgy érteni, hogy ha Prohászka szerint ez a háború sem járult hozzá a társadalmi egyenlőtlenségek kiegyenlítéséhez, akkor talán nem tartotta elég súlyosnak az emberiség megpróbáltatásait. Ld. EGYEN 1916.11.18. 5.

⁷⁵ Prohászka Ottokár: „Békesség a földön” földreform által. PH 1917. jan. 6. 10. (= POÖM XXII. 172–174.)

⁷⁶ Ez a kiszólás azért is érdekes, mert Prohászka ritkán hozta összefüggésbe az általa nagyon is fontosnak tartott zsidókérdést a földreformmal, a háború második felében feléledő közéleti antiszemitizmusnak pedig erre nagyon is volt igénye, amint a neológ zsidóság lapja már Prohászka első földreform-javaslatára kapcsán megjegyezte: EGYEN 1916.04.30. 2.

⁷⁷ 8Ó 1917.04.10. 3.

⁷⁸ Prohászka interjúja válasz volt Ghillány Imre két nappal korábbi nyilatkozatára, amelyben a miniszter azt mondta, hogy a háború alatt felmerült birtokpolitikai reformok bármelyikét hiba volna a békekötés következményeinek ismerete nélkül megvalósítani – ezt a püspök akár neki címzett üzenetnek is vehette. AÚ 1917.04.08. 18.; Hatos, 2018. 429.

⁷⁹ Tóth László Prohászka Ottokárnak. Bp., 1917.04.09. – SzPSzL IX.09. b.)

⁸⁰ Célzás Apponyi Albert 1917-es törvényjavaslatára a katolikus autonómiáról, ld.: Anka, 2021. 25–33.; Sarnyai, 2022. 81. Nyilvánvaló, hogy Prohászka sokkal radikálisabb formában képzelte az autonómia megteremtését, korábbi koncepciójára részletesen: Sarnyai, 2022. 74–96.

⁸¹ „A szomszéd Ucalegon háza ég.” (Vergilius *Aenas*ából származó szállóige, jelentése: „közel van a veszedelem”.)

⁸² Prohászka Ottokár Lutter Jánosnak. Székesfehérvár, 1917.12.27. – OszKKt Levelestár.

⁸³ Prohászka Ottokár: Mi volna a birtokpolitika első feladata? AC 1918.02. 2–11. (= POÖM XXII. 174–184.) Kézirata: PMKL V.43. N 323/5. Vö. László, 2005. 148. *A Cél* c. folyóirattal amúgy is szoros kapcsolatban álló – 1917-ben kibővített szerkesztőségében szerepet is vállaló – Prohászka ezt a tanulmányát alighanem a folyóirat azon felkérésére foglalta össze, amelyben a „keresztény magyarság” háború utáni feladatairól kérték összefoglaló, útmutató tanulmányát. Farkas Zoltán Prohászka Ottokárnak. Bp., 1917.12.29. – SzPSzL IX.09. b.) *A Cél* szerkesztőségének kibővítéséről: Gergely J., 1994. 162.; Bihari, 2008. 212–213.; Jánosi, 2022. 38.

⁸⁴ BH 1918.04.20. 10.; KT 1918.04.20. 632.

⁸⁵ Prohászka Ottokár Lutter Jánosnak. Székesfehérvár, 1917.08.03. – OszKKt Levelestár.

⁸⁶ ALK 1918.09.22. 10.; BH 1918.09.24. 3.; ASZ 1918.10.05. 4. (Utóbbi azt a jellemző kommentárt is fűzte a tudósításhoz, hogy „hasonló cselekedeteket szeretnénk hallani a zsidó nagybirtokosokról is, akiknek elfelejti szemére vetni a zsidó sajtó, hogy semmit sem tesznek a népért”.)

⁸⁷ Pl. Köllő Ignác (Maros-Torda vármegye alispánja és a megyei gazdasági egyesület elnöke) Prohászka Ottokárnak. Marosvásárhely, 1918.05.12. ill. 1918.07.15. – SzPSzL IX.09. b.) (Utóbbi azért is érdekes, mert Prohászka figyelmét nyomatékosan felhívta Bethlen István személyére, aki „tudása, jelleme, akaratereje, államférfiúi bölcsességénél fogva az ország egyik leghivatottabb fia”.)

⁸⁸ Varga L., 2004. 46–49.

⁸⁹ FN. 1910–1918. IV. 393.

⁹⁰ AE 1917.07.04. 3.

⁹¹ A választójogi küzdelemről részletesen ld. Varga L., 2004.

⁹² FN. 1910–1918. V. 212–216. (= POÖM XIII. 309–317.; Frenyó, 2005. 384–394.); NÉPÚ 1918.08.11. 2.

⁹³ Varga L., 2004. 260. Az 1918. évi 17. tc. szeptemberben emelkedett törvényerőre, értelemszerűen lényegi befolyást már a politikai rendszer arculatára nem gyakorolt.

⁹⁴ Ld. erről alább, 134. sz. jegyz.

⁹⁵ Galántai, 2001. 334.

⁹⁶ FN. 1910–1918. V. 219–220.

⁹⁷ BH 1918.08.01. 3–4.

⁹⁸ A primadonna püspök. VI 1918.08.01. 1–2.

⁹⁹ FN. 1910–1918. V. 209.

¹⁰⁰ Prohászka nemzetiségi kérdéshez, illetve a háborús propagandához való ekkori viszonyáról jelzés értékű lehet az a történet, amikor Széchényi Viktor főispán 1917-ben arra kérte Prohászkát, hogy egyházmegyéje területén tegyen lépéseket a szerb nyelvű istentiszteletek megszüntetésére, mert „a szerbek – az egész titáni világháború felidézői – igazán nem érdemlik meg, hogy mi itt Magyarország kellős közepén nyelvüket kiváltságokban részesítsük. Végtelen türelmünket úgyis mindig gyöngeségnek tekintették.” Prohászka azonban nem tett eleget a kérésnek, mert a szerbek számára is törvény biztosította az egyház keretei között az anyanyelv használatát. Farkas–Kállay, 1968. 7–8.

¹⁰¹ Vö. Schlett, 2018. 355. Ugyanakkor valószínűbb, hogy itt csak az MSZDP radikalizálódásától való félelem foglalkoztatta a püspököt, a bolsevizmust Magyarországon Prohászka – legalábbis egy szemtanú emlékezése szerint – még 1918 decemberében sem tartotta elképzelhetőnek egy közszereplése során, határozottan tiltakozott a feltételezés ellen is. Szabó L., 1928. 85–86.

¹⁰² Ráczné Horváth, 1991. 106., 113.

¹⁰³ Prohászka Ottokár Gyertyánffy Istvánhoz. Székesfehérvár, 1917.04.07. – OSzKKt Levelestár.

¹⁰⁴ Szűcs-Novák, 2021. 26–27. A feminizmus értelmezésében Gyertyánffy két típust különböztetett meg, a hagyományos és a harcias formát, értelemszerűen utóbbit ellenezte, s úgy vélte, a szavazati jog nem lehet része az egyenjogúságért folytatott küzdelemnek.

¹⁰⁵ AÚ 1917.07.14. 5.; MO 1917.07.15. 14.

¹⁰⁶ Prohászka beszédét üdvözte az egyébként Gyertyánffyval kapcsolatban álló, a női választójog és egyenjogúság iránt elkötelezett pedagógus: Perczelné Kozma Flóra: A nők választójoga és a vallás. AÚ 1917.07.29. 21.

¹⁰⁷ VI 1917.11.13. 5.; MO 1917.11.13. 5.

¹⁰⁸ Ld. erről részletesen: Balázs, 2023. 75–76. Általánosságban: Belláné, 2006.

¹⁰⁹ A Szociális Missziótársulathoz intézett körlevele, ld.: BH 1918.01. 24. 6.

¹¹⁰ AE 1918.06.04. 6.

¹¹¹ Prohászka Ottokár: Szózat a nem-művészekhez. In: Báthoryné, 1916. 5.

¹¹² Turi Béla: Prohászka Ottokár politikája. In: Brisits, 1927/a. 159–179., 176.

¹¹³ Bihari, 2008. 209.

¹¹⁴ A zsidókérdés mindig is fontos témája volt Prohászka közszerepléseinek, de kétségtelen, hogy az 1890-es évek elejétől az érdeklődése hullámzást mutat, egy-egy időszakban nagyon sokat, máskor kevesebbet foglalkozott a témával (ld. pl. III.1. alfejezet 5. sz. jegyz.), kétségtelen, hogy a 19. század végének heves érdeklődése (a kapitalizmuskritika nyomán tematizálódó antiszemitizmus), majd az 1910-es évek első felében tapasztalható háttérbe szorulás után 1918 májusában ez az érdeklődés a legmagasabb szintre hágott. Bihari, 2008. 221.; Gergely J., 2001/b. 63.; K.Farkas, 2010. 17.

¹¹⁵ Szabó Miklós, 2015. 400., 411. Vö. 83. sz. jegyz.

¹¹⁶ Csunderlik, 2017/b. 101.

¹¹⁷ Ld. pl.: Sipos, 1997. 44. A korszakkal foglalkozó történeti munkák, illetve Prohászka-életrajzok többsége leszögezi, hogy a püspök által használt kifejezésnek semmi köze nincs a Szálasi-féle hungarizmusához. Gergely J., 1996/a. 122.; Gergely J., 2004. 32.; Szabó F., 2007. 246.; Paksa, 2013. 120. (Más megközelítésre: Zoltán, 2018. 41.)

¹¹⁸ Gyurgyák, 2012. 14., 73. Szálasi Ferenc hungarizmusának tartalmáról legutóbb részletesen: Karsai L., 2016. 141–143., 200.

¹¹⁹ Talán erre az esetre is alkalmazható Gyurgyák János találó hasonlata, miszerint az 1920-as évek fajvédői és az 1930-as évek nyilas szélsőjobboldala között nem a kontinuitást kell keresni, hanem úgy tekinteni, mint ugyanannak a fának két eltérő ágát. Idézi: Szénási, 2019. 1302.

¹²⁰ Paksa, 2013. 11.

¹²¹ A folyamat bemutatására, Prohászka tevékenységére és vezető szerepére részletesen: Bihari, 2008. 230., 234–238. Vö. Hanebrink, 2006. 56–57. Prohászka meghatározó szerepére az első világháború végi antiszemitizmusban: Bihari, 2016. 80–81.; Bihari, 2019. 19.

¹²² Gárdonyi, 2005. 195.; Paksy, 2013/a. 19–20. Részletes feldolgozása: Paksy, 2013/b.

¹²³ Bihari, 2008. 213.

¹²⁴ Kövér, 2006. 127–128.

¹²⁵ Ld. II.2. alfejezet 23. sz. jegyz.

¹²⁶ Gergely J., 1977. 70–74., 88.

¹²⁷ Ld. pl. Huszár Károly: A háború élvezői – és a háború kárvallottjai. NÉPÚ 1918.05.12. 1–2.; Galántai, 2001. 334.

¹²⁸ Balázs, 2017/b. 153–154. Prohászka és Bangha közeledése 1916-tól vált jelentősebbé. Paksy, 2013/b. 294.

¹²⁹ Prohászka Ottokár: Pro iuventute catholica. ALK 1918.05.26. 1–2. (= POÖM XXII. 184–186.) A zsidóellenessége miatt a közfigyelem középpontjába került írásának motivációját, vagy inkább apropóját amúgy a katolikus ifjúság szervezkedése, különösen a Szent Imre Kör aktivizálódása adta, Prohászka is támogatta ugyanis a fiatalok anyagi megsegítésének ösztönzését. A püspök maga is köszöntötte a kezdeményezést, de már ekkor is a kereszténységgel szemben álló szellemi és politikai erők elleni küzdelem fontosságára figyelmeztetett, pl.: „A hitnek s hitetlenségnek, a hazafiságnak s a nemzetköziségnek harca kiterjedt most már az élet egész vonalára, s folyik minden fegyvernemmel.” Arról is beszélt, hogy a szabadkömüvesség minden követ megmozgatott, hogy kihasználja a fiatalok anyagi kiszolgáltatottságát, ezért felszólította a keresztényeket, hogy hozzanak pénzügyi áldozatot a fiatalokért és a keresztény sajtóért, „a betűk ólomkatonáiért”. A katolikus ifjúságért. ALK 1918.05.23. 6. Prohászka maga jó példával járt elől, 1000 koronás adománya feltűnően több volt, mint a többség 2–300 koronás adományai: ALK 1918.05.24. 9. Ld. erről: Paksy, 2013/b. 295.; Csiky, 2018/b. 53–54. (A Szent Imre Kör célkitűzéseit is Prohászka dolgozta ki, még 1906-ban, uo. 63–65.)

¹³⁰ Paksy, 2013/b. 288. Ld. még: Pelle, 2001. 18–19.; Bihari, 2008. 152.; Reichmann, 2015. 101–106.; Gergely A., 2016. 93–94.; Tamás Á., 2017. 130.; Hantos-Varga, 2023. 363.

¹³¹ Magyar Lajos: Az ezredes úr hazudott. EGYEN 1918.06.08. 1–2. (Prohászka az új vérvádat tette magáévá és „beállt vérvád-mesternek” – írta.); ill. EGYEN 1918.07.13. 2.; 1918.07.27. 4–5. stb. Vö. Szalay, 2015. 306–307.

¹³² Mezey Sándor: Levél Prohászka Ottokárnak. EGYEN 1918.06.01. 1–3. („Eminenciád elhagyta püspöki, apostoli és fejedelmi székét és leült az antiszemita tömegének porába.” „Prohászka Ottokár az antiszemita izgatók táborában: olyan látvány lenne, amelytől csalódva és szégyenkezve kellene elfordulnia mindenkinek, aki még tudott hinni néhány ember kiválasztott voltában.”); Glosszák a hétről. EGYEN 1918.06.15. 7. (Válasz Turi Béla *Alkotmányban* írt Prohászka melletti kiállására, ld. következő jegyz.); Magyar Lajos: Nihil obstat. EGYEN 1918.06.22. 1–2. (A jezsuita Martinovich Sándor *A zsidókérdés* c. röpirata ekkor jelent meg, de már alapvetésként építette bele Prohászka május 26-i cikkét, Magyar Lajos válaszában jellemzően így fogalmazott: „Azokat a húrokat, amelyeket ő ököllel csapkod, Prohászka püspök lágy, fehér keze pendítette meg, és ha egy olyan püspök, mint Prohászka, kapható arra, hogy hazug statisztikáival lépjen a nyilvánosság elé, akkor nem csodálkozom, ha az ilyen Martinovich-féle szerzetesek ilyen kedves röpiratokat hazudnak össze a zsidókról, zsidóságról.”)

¹³³ A Prohászka cikkét megjelentető *Alkotmány* folyamatosan közölte a Prohászka melletti kiállásokat és cikkeket, pl.: Koudela Géza: Pro iuventute catholica! ALK 1918.05.30. 7.; Turi Béla: Hogy fizet a zsidó? Prohászka püspök megtámadtatása. ALK 1918.06.04. 1. (Úgy fogalmazott, hogy a zsidók erkölcselenségükről adtak bizonyosságot, amikor „belemartak a nemzet egyik legnagyobb, de mindenesetre legideálisabb fiába”, „nem azért zsidó a zsidó, hogy ne üzletet szimatoljon ott is, ahol magasabb s erkölcsi értékekről van szó” stb.); Turi Béla: Újabb zsidó támadás. ALK 1918.06.08. 2–3.; Turi Béla: A felvetett zsidókérdés. ALK 1918.06.22. 1. stb. De a többi jobboldali lapban is heves indulatokkal álltak a püspök mellé. Ld. pl.: Okvetetlenkedés. ESZT 1918.06.16. 1–2. (Azt írta, Prohászka cikkére „felszisszent a zsidó sajtó, mint akinek a tyúkszemére hágtak”; „Ahelyett, hogy meglapulnának a zsidó fajiság szövívői, természetüknek megfelelő műfelháborodással zajongnak.” A zsidóságot csak úgy minősítették, mint az „áruzsora vérszopó ördöge” stb.); A legnagyobb kérdés. NÉPÚ 1918.06.16. 1. („A nagyhirű és messzire előrelátó főpap [...] a nemzetnek kíméletlenül feltárta a jövőnd szomorú kilátásait [...] A zsidóság olyan hirtelenül vagyonosodik a világháborúban és gyermekeit olyan tömegekben zúdítja a felső iskolákba, hogy ma-holnap arra ébredünk, hogy a magyar intelligencia tervszerűen kicserélődik. [...] Az egyetemen abszolút többségben vannak a zsidó fiúk és leányok. Mi lesz a hazából, ha ebből a sok kis zsidóból, mind nagy zsidó lesz? Ezek lesznek a mi parancsoló uraink és mi az ő rabszolgáik és jobbágyaik.”); A zsidók nem férnek a bőrtükbe. NÉPÚ 1918.06.23. 1. Ld. még: Felhőrdülés. ÉL 1918.06.23. 577.; Ein Weckruf des Bischofs Prohászka. NPO 1918.05.28. 1. (Orosz, 2018. 167.); CHV 1918.06.01. 1.; 1918.06.26. 1. (Fischer, 1988. 122–123.) Az antiszemita agitációt elítélő Baltazár Dezső református püspök jobboldali megítélésére példa: Zsidó-protestáns szövetség. ALK 1918.06.29. 12. Az egyre hevesebb vitában Rákosi Jenő próbált középutas véleményt megfogalmazni, amikor úgy vélekedett, hogy mind Prohászka, mind Baltazár (illetve az utóbbit támogató izraelita sajtó) szűklátókörű és veszedelmes agitációt folytat. „Kultúra és terror”. BH 1918.06.18. 1. Hasonló publicisztika, amely főleg arról szólt, hogy épp azok támadták Prohászka, akik korábban modernizmusa miatt ünnepezték: Miért zúg a tömeg? BH 1918.07.02. 6. A pro és kontra sajtóvitáról részletesebben: Paksy, 2013/b. 289–291. A kor kedvelt élclapja többször is foglalkozott Prohászka antiszemita fordulatával és cikkeivel, ld. erről: Mózes, 2012. 70–73., 94–98.

¹³⁴ Prohászka Ottokár: Pro re christiana. ALK 1918.06.30. 1. (= POÖM XXII. 186–188.), ASZ 1918.07.13. 2.; A főrendi házban július 31-én elhangzott beszédére ld. 92. sz. jegyz.

¹³⁵ Prohászka parlamenti fellépését a „pozitív keresztény állampolitika” megnyilvánulásaként üdvözölte: Turi Béla: Prohászka politikája. ALK 1918.08.01. 1. Prohászka beszédének hangsúlyairól: Bihari, 2008. 234., a nyári sajtóvitáról: Bihari, 2008. 236–239.

¹³⁶ ASZ 1918.07.06. 1–2.

¹³⁷ Például: ASZ 1918.07.06. 2–3. (Katolikus Népszövetség rendezvénye a VIII. kerületben); ALK 1918.07.02. 8., ASZ 1918.07.13. 3. (tiltakozó gyűlés Sopronban); ASZ 1918.07.20. 4. (szlovák katolikusok kiállása); BH 1918.07.23. 9. (budapesti keresztényszocialista gyűlés); ALK 1918.07.24. 8. (Nyitra); ASZ 1918.07.27. 4. (tiltakozások Háromszéken, Kispesten, Izsákon); ALK 1918.07.27. 8. (keresztényszocialista gyűlés); ALK 1918.08.07.

7. (Sárvár); ASZ 1918.08.17. 5. (Kőbánya); ASZ 1918.09.07. 5. (Csákvár) Stb. Prohászka-hoz továbbá rengeteg szimpátia-levél, kiállása, „megtámadása” miatti bátorítás érkezett magánszemélyektől, de jellemzően keresztény társadalmi egyesületektől (Mária kongregációk, katolikus olvasóköri, a Katolikus Népszövetség helyi szervezetei stb.), espereskerületek papságától is: SzPSzL IX.09. b.)

¹³⁸ Ld. pl. izraelita oldalról: Szabolcsi Lajos: Prohászka. EGYEN 1918.07.06. 1–2.; Mezei Ernő: Próféta vagy demagóg? EGYEN 1918.07.13. 1–2.; Mezei Ernő: Legyen sötétség! EGYEN 1918.08.03. 1–2. Keresztény politikai oldalról: Andor József: Prohászka. ÉL 1918.07.07. 601.; Marosi Arnold: A háború és fajunk biztosítása. ÉL 1918.07.21. 658–659.; Túri Béla: Keresztény politikára van szükség! ALK 1918.07.24. 1.; Andor József: Antisemitizmus. ÉL 1918.08.04. 697.; NAK-GY 1918.08.11. 3.; DTH 1918.08.08.23. 1–2.; A második lépés. ESZT 1918.08.25. 1. stb. Bangha Béla lapjainak Prohászka melletti kiállításáról, az ellene folyó „zsidó hajsza” elítéléséről: Paksy, 2013/b. 294–295.

¹³⁹ EGYEN 1918.09.05. 1–2.

¹⁴⁰ Prohászka Ottokár: Elég volt-e? ALK 1918.09.11. 1–2. (= POÖM XXII. 189–194.); FN 1918.09.15. 1–2.; AC 1918.10. 624–628. (*A Cél* szerkesztőségi jegyzetben köszöntötte Prohászka-t, aki „úgy a háború előtt, mint a háború tartama alatt a magyar állameszme, a magyar faj, kultúra és keresztény erkölcsi világrend érdekében kifejtett rendkívüli és nagy hatású munkásságáért.”) Prohászka cikkének fogadtatására például: Van-e nap az égen? Prohászka püspök, bizonyos zsidók és Vázsonyi. ASZ 1918.09.21. 1.; ESZT 1918.09.22. 1.; A keresztény magyarság és a zsidóság. NÉPÚ 1918.09.22. 1–2.; Altenburger Gyula: Elég volt! AC 1918.10. 577–582.

¹⁴¹ Gyurgyák, 2007. 151.

¹⁴² Ennek kapcsán érdekes, hogy korábban Prohászka valóban igyekezett egyes zsidó személyekkel való jó személyes kapcsolatát is demonstrálni (1916-ban például részt vett egy gazdag és filantróp székesfehérvári zsidó temetésén: EGYEN 1916.10.28. 3.), 1918-tól azonban ilyen megnyilvánulásával nem találkozunk. (Vö. III.2. alfejezet 217. sz. jegyz.) Sőt, inkább annak vannak jelei, hogy Prohászka szemében önmagában a zsidó származás 1918 őszén már elfogadhatatlanná tette egy-egy közhivatal betöltését, ilyen ügyben még Csernoch János esztergomi érsek közbenjárását is kérte. Bihari, 2008. 222.

¹⁴³ Olosz, 2021. 78.

¹⁴⁴ Hungarizmus. ÉL 1918.09.22. 885.

¹⁴⁵ Vass József: A nagy kérdés. ALK 1918.09.22. 1–2. Vass korábban úgy fogalmazott, hogy a „zsidó térfoglalással” szemben, a keresztény egyetemi ifjúságért vállalt küzdelemben milyen óriási hatása volt Prohászkanak, mint mondta, „megcsodálva tapasztalhattuk a »pro juventute« cikkek hullámverését és hatását”. A keresztény ifjúságért! FN 1918.09.14. 1. E cikk címét később úgy is kommentálták, hogy a püspököknek jól hangzó, mozgósító jelszót sikerült találnia, amely el is érte célját. A keresztény ifjúságért. FN 1918.09.27. 2.

¹⁴⁶ Protestánsok a hungarizmusért. FN 1918.09.26. 1. Prohászka-hoz hasonlóan Raffay is bekerült *A Cél* folyóirat szerkesztőségébe. Bihari, 2008. 220. Vö. 83. sz. jegyz.

¹⁴⁷ Pl.: A Nagy Hazugság. EGYEN 1918.09.21. 2–3.

¹⁴⁸ A hungarizmus programja. Beszélgetés Prohászka püspökkel. ALK 1918.09.24. 1. (Anka János interjúja.) A programcikket más jobboldali sajtótermékek is átvették, pl.: DT 1918.09.25. 2.; FN 1918.09.29. 1.; ASZ 1918.09.28. 1. stb. A hungarista program megfogalmazását a szakirodalom kevésbé emlegette, bár nem is volt teljesen ismeretlen. Idézi (forrásmegjelölés nélkül): Turi Béla cikke (ld. fentebb 112. sz. jegyz.); Pethő, 1929. 139.; Gergely J., 1987. 75.

¹⁴⁹ A Társadalmi (1919-től: Népegészségügyi) Múzeumot 1901-ben a kereskedelemügyi miniszter alapította azzal a céllal, hogy az egészséges életmóddal, higiéniaiával, betegségmegelőzéssel, gyermekvédelemmel, alkoholizmussal, baleset-megelőzéssel stb. kapcsolatos információkat közérthető formában a nép minél szélesebb tömegeihez eljuttassa. A jórészt ingyenesen látogatható tárlatokon gyakorlatias bemutatók, előadások, filmvetítések követték egymást. (A múzeum a második világháborúban megsemmisült.) Ld. erről: Bódy, 2010. 30.; Öze, 2020. (Prohászka 1911-ben a szociális gondoskodás fontosságáról cikket is írt a *Társadalmi Múzeum Értesítőjébe*, ld. uo. 60–61.)

¹⁵⁰ FN 1918.09.24. 1.; FN 1918.09.25. 1.; ALK 1918.09.26. 1–2.; DTH 1918.09.22. 1.; AC 1918.10. 630–632. A Győr városi és megyei Keresztény Szociális Néppárt külön is kifejezte Prohászka, „mint a keresztény szervezkedés bátor harcosa” eszméihez való ragaszkodását. FN 1918.09.10. 1.

¹⁵¹ A győri kiállítás külön sajtóvitát is kavart, az *Egyenlőség* véleménycikke „vérengző püspököknek” nevezte Prohászka-t, aki a szerző szerint nem a magyarság valódi érdekeiért, hanem éppen azok ellen fejt ki közéleti tevékenységét, stílusban egyik válaszcikk sem maradt adós, aki azért üdvözölte a püspököt, mert rávilágított, hogy „a zsidóság nem asszimilálódik a keresztény magyarsághoz, mert hiszen csak a magyar nyelvet veszi fel”, és még azt a hírt is fontosnak tartotta cáfolni, hogy Prohászkanak zsidó orvosa lett volna. Ballagi Ernő: A méreg. EGYEN 1918.09.28. 6–7.; Hajós [József]: „A méreg”. FN 1918.10.02. 1.

¹⁵² Olosz, 2021. 79–81.

¹⁵³ Mezei Ernő: Hungarizmus? Megjegyzések az új magyar inkvizíciós hadjáratához. EGYEN 1918.10.05. 1–2.

¹⁵⁴ MN 1918.10.12. (Prohászka-különszám) 1. Vö. pl. még: Hungarizmus. ÉL 1918.10.27. 1013.

¹⁵⁵ Reichmann, 2015. 95–101.

¹⁵⁶ Paksy, 2013/b. 296–297.; Fischer, 1988. 154.; Sipos B., 2004. 199.

- ¹⁵⁷ Szabó Miklós, 2015. 408–409.; Bihari, 2008. 238.
- ¹⁵⁸ Wassermann, 2014/a. 41.
- ¹⁵⁹ A botrányról ld. pl.: Csunderlik, 2020.
- ¹⁶⁰ ALK 1916.01.30. 1–2.; BH 1916.01.30. 9. A Pázmány Egyesület elnöki tisztsége rendszeresen adott lehetőséget már ekkor is arra, hogy Prohászka kifejtse a sajtóval és a kultúrával kapcsolatos álláspontját, s ennek ő is tudatában volt. Ld. pl.: Prohászka Ottokár Mihályfi Ákosnak. Székesfehérvár, 1916.06.14. – OSzKKt Levelestár.
- ¹⁶¹ Ld. pl.: Ignótus: A Nyugat körül. NY 1916. 4. sz. 246–248.
- ¹⁶² AE 1917.11.09. 3.
- ¹⁶³ Köhalmi B., 1918. 66.
- ¹⁶⁴ Prohászka későbbi közszereplései során a teológiai és filozófiai irodalomra gyakran hivatkozott, de a természettudományos olvasmányai is szolgálták mondanivalója illusztrációját olykor, ld. pl. POÖM XXII. 326–327.; VPOK 188., 250., 294., 352.; a „barátjának” nevezett Hörbigerről később: Prohászka-napló, 2013. (1920.05.14.); korábbi személyes találkozásokról: Horváth K., 2009. 105., 127.
- ¹⁶⁵ Ld. erről pl.: BH 1918.03.19. 7.
- ¹⁶⁶ Gergely J., 2010/a. 21.; Klestenitz, 2018. 272.
- ¹⁶⁷ Sipos B., 2004. 198–199.
- ¹⁶⁸ Prohászka Ottokár: A kereszténységért s a magyarságért. KSV Ért. 1918.07. 1.
- ¹⁶⁹ EGYEN 1916.08.05. 5.; Bihari, 2008. 169.
- ¹⁷⁰ BH 1918.05.16. 9.
- ¹⁷¹ Prohászka Ottokár: Útravaló. In: Gonda, 1917. 5–7. (A könyvre és Prohászka fiataloknak szóló útmutatójára – egyébként egészen más körülmények között – később is felhívták az olvasók figyelmét, ld. pl. PN 1921.01.05. 6.)
- ¹⁷² Pl.: NSZ 1918.02.16. 5–6.
- ¹⁷³ Az ügyről ld.: Töttösy–Horváth, 2021. 67–69. (Bár még 1919 végén is volt, hogy emlegették az egyházzal és a papokkal szemben kritikus kontextusban, ld. pl. KAM 1919.12.25. 1.)
- ¹⁷⁴ Mindenesetre Prohászka megkönnyebbülve értesült 1919-ben arról, hogy az író újra férjhez ment, és elhagyta az országot, ezáltal megszabadult a további zaklatás lehetőségétől. Prohászka-napló, 2013. (1919.08.02.) Prohászka nőkkal való kapcsolatáról elemzően: Belláné, 1996.; Belláné, 2006.; Szabó F., 2007. 263–266.; a témáról ld. még: Veszprémy, 2021/a. 68–69.
- ¹⁷⁵ MNL FML IV.401.b.) 43. dob. 68. t.; SzPSzL IX.09. b.); Szabó Miklós, 2015. 302.
- ¹⁷⁶ VLKI IV.1402. a.) 1918.05.31. 163. sz. Egyes hozzá közel álló személyek a háborús viszonyok közötti valódi elismerésnek tekintették a cím adományozását, ld. pl.: Mátrai Rudolf Prohászka Ottokárnak. Székesfehérvár, 1918.04.09. – OSzKKt An. 4044. 2. sz.
- ¹⁷⁷ Budapest Székesfőváros Tanácsa Prohászka Ottokárnak. Bp., 1917.04.03. – SzPSzL IX.09. b.)
- ¹⁷⁸ BH 1918.09.11. 5.
- ¹⁷⁹ Például a Katolikus Népszövetség alelnöki pozíciójában: BH 1918.03.12. 9.
- ¹⁸⁰ ALK 1918.09.03. 3–4.; BH 1918.09.03. 7.; FN 1918.09.05. 1.; Bihari, 2008. 238. A beszéd méltatására pl.: Az eszmék hete. NÉPÜ 1918.09.15. 1.
- ¹⁸¹ Cs.Péterffy–K.Molnár, 1918. 4–5.
- ¹⁸² FN 1918.10.06. 1.
- ¹⁸³ BH 1918.10.09. 6.
- ¹⁸⁴ Például a Pázmány Egyesület igyekezett Prohászka ünneplését széles körben előkészíteni: ALK 1918.10.04. 9. Más előkészületekről pl.: FN 1918.10.05. 1.; MN 1918.09.28. 1.; VLKI IV.1402. a.) 1918.10.21. 316. sz. stb.
- ¹⁸⁵ BH 1918.10.11. 6.; ALK 1918.10.11. 8–9.; ASZ 1918.10.12. 5.; FN 1918.10.13. 1.; Schütz, 1929. 98. A püspök nyilvánosan köszönetet mondott mindazoknak, akik az árvaház ügyét segítették: ALK 1918.10.16. 10.
- ¹⁸⁶ Ld. pl.: FN 1918.10.10. 1.; MN 1918.10.12. 2–3. stb.
- ¹⁸⁷ ÉL 1918.10.13. 955. (= POÖM XII. 300–302.); FN 1918.10.18. 2.; Szénási, 2011. 67.
- ¹⁸⁸ ÉL 1918.10.13. 960–966.; Szabó F., 2011. 144–145.
- ¹⁸⁹ ÉL 1918.10.27. 994–995.; Szénási, 2011. 67.
- ¹⁹⁰ Szász Zoltán: Prohászka Ottokár. ESZ 1918.11. 93–122.
- ¹⁹¹ Ld. I.2. alfejezet 2. sz. jegyz.
- ¹⁹² ASZ 1918.10.05. 4.
- ¹⁹³ Rákosi Jenő Prohászka Ottokárnak. Bp., 1918.09.14. ill. 1918.09.18. – SzPSzL IX.09. b.); BH 1918.10.08. 9.
- ¹⁹⁴ PH 1918.10.26. 8.
- ¹⁹⁵ POÖM XI. 233–325.
- ¹⁹⁶ Ld. erről részletesen: Schlett, 2018. 331–356.; rövidebben pl.: Egresi, 2008. 27. A Horthy-rendszer elméleti alapvetéseinek elsősorban Szabó Dezső: *Az elsodort falu*, Bangha Béla: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*, illetve Szekfü Gyula: *Három nemzedék* c. műveit tekinthetjük (vö. III.5. alfejezet 2. sz. jegyz.), bár van olyan értelmezés is, amely Prohászka művét is ide sorolja (pl. Raffay A., 2019. 442–443.), annak ellenére, hogy az még az őszirózsás forradalom előtt jelent meg, ezért nem reagálhatott az első köztársaság és a proletárdiktatúra időszakra, valamint a trianoni békeszerződésre.

¹⁹⁷ POÖM XI. 239.

¹⁹⁸ POÖM XI. 241., 249.

¹⁹⁹ POÖM XI. 257–258., 263–264.

²⁰⁰ POÖM XI. 271–272.

²⁰¹ POÖM XI. 302–303., 313–314.

²⁰² A keresztény radikalizmus erőteljes mozgalommá, intézményekké (pártokká, egyesületekké) szervezése 1918 őszén másokat is foglalkoztatott, ld. pl.: Altenburger Gyula: Gazdasági és társadalmi szervezkedés. AC 1918.09. 534–541.

²⁰³ Benedek Marcell: A szükséges rossz. HUSZ 1919. 1–2. sz. 108–110.

²⁰⁴ Smohay András: Budapest–Csepel. In: Beke, 2013–2019. II. 1147–1166., 1150.

²⁰⁵ Prohászka Ottokár Keményfy K. Dánielnek. Székesfehérvár, 1918.10.25. – SzPSzL IX.09. a.)

²⁰⁶ ALK 1918.10.30. 5.; BH 1918.10.30. 5.; Móricz, 1929. II. 284.

²⁰⁷ ALK 1918.10.31. 7.

²⁰⁸ Gyurgyák, 2012. 42. Ld. még: Gergely J., 1977. 80–82.; Godinek, 2014. 43–44.; Szabó Miklós, 2015. 410–411.; Hatos, 2018. 136.

II.2. Prohászka az első köztársaság korában

¹ Prohászka Ottokár Kriegs-Au Emilnek. Székesfehérvár, 1918.11.01. – SzPSzL IX.09. a.)

² Gergely J., 1994. 167–172. Az időszakról részletesen: Tengely, 2006.; a katolikus egyházzal általában részletesen: Tengely, 2011.; rövid, tartalmas összefoglalásként: Tengely, 2022. A helytörténeti feldolgozások közül: Farkas G., 1968/a.; Buzás, 1971.

³ Tengely, 2019/a. 29–30., 177–179. Csernoch János esztergomi érsek nemcsak maga nevében jelentette be a csatlakozást, erre utasította a papságot is. ALK 1918.11.03. 2.; Tengely, 2011. 55–61. A következő napokban ez az egyház egész szervezetében lényegében – többé-kevésbé őszinte lelkesedéssel – megtörtént (vö. pl. Tengely, 2020/a. 274–275.; Jánosi, 2022. 44.), még a katolikus egyesületekkel is, például a Katolikus Népszövetség, vagy – a Prohászkaéhoz közel álló – Szociális Missziótársulat (MN 1918.11.09. 1.), a székesfehérvári Keresztény Nők Szövetsége (Tengely, 2011. 85.) stb. esetében is. A püspöki kar is ilyen értelemben foglalt állást november 20-án. Beke, 2018. 610. Giesswein Sándor is lelkesen fogadta a fordulatot, s úgy fogalmazott, hogy az új politikai rendszert az egyház szellemiségének kell áthatni, úgy, ahogy keresztvíz alá tartják az újszülöttet. Giesswein Sándor: Az új világrend s a mi teendőink. EKÖ 1918.11.05. 281. (Továbbá úgy foglalt állást, hogy egyházpolitikai modell szempontjából az angolszász – angol és amerikai – minta volna kívánatos a demokratikus Magyarország számára, szemben a francia vagy olasz szekularista megközelítéssel.)

⁴ FN 1918.11.03. 1.; FN 1918.11.05. 1.; ALK 1918.11.06. 9.; BH 1918.11.06. 3.; BH 1918.11.07. 3–4.

⁵ A püspöki kar 1918. november 20-i állásfoglalása pl.: Kovács A.Z., 2017. 450–451. A köztársasági államforma elfogadásáról: Hatos, 2018. 251. Ld. még: Salamon, 2001. 45–52.; Ormos I., 2016. 131. stb. Prohászka nemcsak egyházi körlevelekben, hanem nyilvános felszólalásaiban is az új viszonyok elfogadását hangoztatta november elejétől, következetesen. Szabó L., 1928. 82–83.

⁶ Koncz, 1990. 205.

⁷ Juhász V., 1927. 28. Székesfehérvár város törvényhatósági bizottsága lelkesen, a „nagy idők szellemétől áthatott hazafiassággal” köszöntötte a köztársaság kikiáltását is, és biztosította Károlyi Mihályt a támogatásáról. VLKI IV.1402. a.) 1918.12.22.

⁸ Tengely, 2011. 86.; Hatos, 2018. 247. (Kifejezetten a székesfehérvári egyházmegye Nemzeti Tanácsához való csatlakozásáról szóló dokumentumot nem ismerünk, de Prohászka szerepvállalása és megnyilatkozásai ezt eléggé egyértelművé teszik. Vö. Tengely, 2022. 89–90.

⁹ Prohászka Ottokár Lutter Jánosnak. Székesfehérvár, 1918.11.08. – OszKKt Levelestár. (= Koncz, 1990. 209.); FN 1918.11.03. 1.

¹⁰ Juhász V., 1927. 28.; Gergely J., 1977. 89–91. A székesfehérvári keresztényszocialista pártszervezés nyomán vidéken is alakultak szervezeteik, pl.: Keresztényszocialista Párt Intéző Bizottsága Prohászka Ottokárnak. Rácalmás, 1919.01.23.

¹¹ Farkas G., 1968/a. 53.

¹² Farkas G., 1972. 152.

¹³ Giczi, 2005. 222.; Tengely, 2006. 101.; Tengely, 2011. 445–446.; Giczi, 2021. 222.

¹⁴ Bangha Béla Prohászka Ottokárnak. Bp., 1918.12.08. – SzPSzL IX.09. a.) (Prohászka válaszfogalmazványa: Székesfehérvár, 1918.12.11. – Uo.); Gergely J., 1994. 169–170.; Gergely J., 1996/a. 186–187.; Tengely, 2006. 101–102.; Klestenitz, 2020/a. 189–190.

¹⁵ Gergely J., 2010/a. 25–26.

¹⁶ Bangha Béla például azt írta naplójába november 12-én, hogy „Finis Hungariae!”, és keserűen állapította meg, hogy az ennek megakadályozására általuk szervezett mozgalmak (például a Nemzetvédelmi Szövetség) mennyire elégtelennek bizonyultak. Molnár–Szabó, 2010. 236.

¹⁷ Prohászka Ottokár: Bizalommal az új világ felé. ÉL 1918.11.24. 1090–1092. (= POÖM XXII. 199–202.) Megjegyzem, novemberben számos konzervatív, jobboldali újságcikk jelent meg, melyek a demokratikus fordulat elfogadása mellett, a régi rendszer lerombolása és a háború vége feletti öröm, valamint a forradalmi vívmányok melletti elköteleződés megnyilatkozásait szolgáltatták meg. Pl. Vass József: Új világ küszöbén. ÉL 1918.11.10. 1041. A forradalmat üdvözlő katolikus közvéleményről ld. pl. Lőkös, 1973. 90.

¹⁸ Prohászka Ottokár: Az új idők áramában. ALK 1918.11.19. 1. (= POÖM XXII. 202–205.)

¹⁹ Érdekességgéppen megemlítem, hogy Vass József pontosan ugyanezeknek a gondolatoknak adott hangot, vagyis az egyház különböző politikai rendszerekkel való együttélési képességeit ecsetelte: „[Az egyház] Nem csinálta a feudalizmust, de tudott együttthatójaként működni, s nagy erkölcsi értékeket kicsihozni belőle; nem csinálta a modern szocializmust, de okvetlenül együtt kell hatnia vele, s már most meg kell ismernie benne a jövő formáját, hogy nemesítő, igazító hatását közölhesse vele.” „[Az egyház] Együtt dolgozott a katonáállammal, megfért a jogállammal, miért ne volna mód arra, hogy belevigye nagy értékeit a készülő népállamba?” „A katolikus magyarság a szociális és demokratikus fejlődés zavaros folyamatával konkrét célgondolatok idegszálain kapcsolódják. A múlt értékeit, s a jelen valóságos igényeit szintetikus módon kell kezelünk, hogy a jövő szociális és demokratikus életformáit meghatározhassuk.” Vass József: Kereszténység és társadalmi élet. In: Anno 1919. 23–32.

²⁰ Prohászkanak az autonómia mielőbbi megteremtésével kapcsolatos álláspontja ekkor pontosan megfelelt a püspöki kar stratégiájának, ahol egyetértés alakult ki abban a tekintetben, hogy addig kell kihasználni a Károlyi-kormány által biztosított mozgásteret, amíg lehet, mert a helyzet rosszabbra fordulása reális alternatíva. Tengely, 2020/b. 16.

²¹ A demokrata püspök. I–II. FN 1918.11.29. 2–3., 1918.12.01. 2–3.

²² Prohászka Ottokár Lutter Jánosnak. Székesfehérvár, 1918.12.24. – OSzKKt Levelestár.

²³ PMKL V.43. 3. dob. N 323/3.

²⁴ Ld. pl.: A forradalom zsidókérdése. EGYEN 1919.02.15. 1–2.

²⁵ Czettler Jenő: Prohászka, az agrárius. MGSZ 1927. 5–6. sz. 193–197., 196.; Balogh M., 1998. 78–79.

²⁶ Utóbbiról ld. részletesen: Kerék, 1939. 149–161.

²⁷ Tengely, 2011. 165.; Fehér, 2015. 26–27.

²⁸ Tengely, 2011. 159–160.; Beke, 2018. 611–618.; Tengely, 2019/a. 71.

²⁹ Tengely, 2011. 161.; Tengely, 2020/a. 280–281. Az egyház földreform ügyében legfontosabb megbízottja, Rott Nándor veszprémi püspök a fokozatos reformot, Prohászka mielőbbi földosztást sürgetett, előbbi minden nagybirtokot felosztott volna, Prohászka – főleg a „többtermelés” szempontjaira tekintettel – jelentős részt meghagyott volna, Rott fontosnak tartotta a megváltás módjainak tisztázását, püspöktársa erre nem helyezett hangsúlyt stb. Tengely, 2011. 159.

³⁰ Tengely, 2020/b. 29.

³¹ Prohászka Ottokár Nemes Dezsőnek. Székesfehérvár, 1918.11.25. – PMKL V.43. 3. dob. 1059. sz.

³² BH 1918.12.01. 8.; FN 1918.12.03. 1.

³³ 8Ó 1918.11.27. 6. (A riportot ugyanaz a Tóth László újságíró készítette, aki az 1916–1917-ben megjelenteket is, ld. 73., 77–79. sz. jegyz.); FN 1918.12.04. 2.

³⁴ Fehér, 2015. 26–27.

³⁵ Ld. III.5. alfejezet 89. sz. jegyz.

³⁶ Prohászka Ottokár Méhely Kálmánnak. Székesfehérvár, 1918.11.17. – MNL OL P 1759. 2. dob. 6. t. 109. sz. (Mehely Kálmán írásai nagy hatással voltak Prohászka, előző, *A munkáskérdés lényege* c. füzetét a *Kultúra és terror* írásakor fel is használta és hivatkozott rá.)

³⁷ Prohászka Ottokár ismeretlenhez [Hanuy Ferenchez]. Székesfehérvár, 1918.09.08. – OSzKKt Levelestár.

³⁸ BH 1918.11.26. 2.; FN 1918.11.27. 1.; Juhász V., 1927. 56.; Tengely, 2019/a. 111.

³⁹ Prohászka valóban konkrétan bírta a püspöki kar jóváhagyását az autonómiát előkészítő tanács megalakításához, és ennek bejelentéséhez. Tengely, 2020/b. 20–21. Az autonóm egyházközségek szervezését különösen Budapesten támogatták, sok helyen a lelkipásztorok saját kezdeményezésként meg is valósították. Szabó L., 1928. 83–84.

⁴⁰ Prohászka Ottokár: Megalakítjuk az egyházmegyei autonómiai tanácsot! FN 1918.12.01. 1.

⁴¹ NSZ 1918.11.27. 1–2.; Heltaira: Hatos, 2018. 139., 212.

⁴² Ld. pl. ASZ 1918.12.07. 2.

⁴³ Megalakult az egyházmegyei kath. autonómiai Tanács. FN 1918.12.10. 1.; Juhász V., 1927. 67.; Erdős–Nyáry, 1996. 109. Megjegyzés: Prohászka autonómia-felfogása és gyakorlati lépései ekkor pontosan találkoztak Giesswein Sándor felfogásával, ld. pl.: Giesswein Sándor: Tette föl az autonómiáért! DT 1919.01.04. 2.

⁴⁴ Utóbbi például felszólalt a szekularizáció ellen, vö. Demeter, 2019. 71.

⁴⁵ BH 1918.12.12. 4.; KÖÜ 1918.12.12. 4.; Kovács A.Z., 2017. 510.

⁴⁶ Prohászka Ottokár Lutter Jánosnak. Székesfehérvár, 1918.12.24. – OSzKKt Levelestár. Vö. 22. sz. jegyz.

⁴⁷ Prohászka Ottokár Radványi Miklóshoz. Székesfehérvár, 1919.01.11. – OSzKKt Levelestár.

⁴⁸ Tengely, 2020/b. 23. (Persián Ádám visszaemlékezése szerint, aki Prohászka egyértelműen a demokratikus irányzathoz sorolta.)

⁴⁹ Tengely, 2020/b. 36.

⁵⁰ Beke, 2018. 619.

⁵¹ FN 1918.11.13. 1.

⁵² Ld. pl.: Potyondy Imre: A papitanács. FN 1918.11.17. 1–2. Vö. pl.: A papok esküje. FN 1918.11.15. 1.

⁵³ Ld. pl.: Mikes János szombathelyi püspök Zichy Gyula pécsi püspöknek. Bp., 1919.01.08. – PEL I.1.a. 276/1919. sz.; ill. hasonlóról az egri főegyházmegyében: EFLAN 1804. 1324/1919. PE.; EFLAN 2636. 226/1919.

⁵⁴ Tengely, 2011. 372–373.

⁵⁵ ALK 1919.01.16. 5.; BH 1919.01.16. 5.; FN 1919.01.18. 1.; EKÖ 1919.01.18. 17.; Jánosi, 2022. 113. Később Vass József nyilatkozott úgy, hogy ő kérte Prohászka, ne vegyen részt a Papi Tanácsban, mert „püspöki köntösével” fedezi a botrányos szervezet tevékenységét, de a püspök nem hallgatott rá. AE 1921.03.10. 6. (Vass József hozzáállása azért érdekes, mert azok közé tartozott, akik 1918–19-ben a Papi Tanács kongresszusa előtt, alatt és után is lelkesen támogatták a szervezetet. Ez mondható el Giesswein Sándorról, valamint olyan egyházi személyekről is, akik később közel álltak Prohászka, és egész másként foglaltak állást egyház és állam viszonyát illetően, mint az első köztársaság korában, pl. Keményfy K. Dániel, Kriegs-Au Emil, Griger Miklós stb. Miért csatlakoztam én a Papi Tanácshoz? EKÖ 1918.11.24. 297–298.; Mit várunk a Papi Tanácstól? EKÖ 1918.12.01. 307–309.; Mihez van joga a Papi Tanácsnak? EKÖ 1918.12.08. 313–316.; Vass József: Havete Fratres! EKÖ 1919.01.11. 9.; EKÖ 1919.01.18. 17.; Kongresszus után. EKÖ 1919.01.25. 25–27.)

⁵⁶ Várossy, 1921. 85.

⁵⁷ Beke, 1992. I. 36–37. Volt azonban ennél markánsabb vélemény is. Rott Nándor úgy vélte, a nyilvánossághoz csak nagyon is tompított információk jutottak el, a Papi Tanács gyűlése valójában „viharos, csúf jelenetektől torzítva volt”, amiért a püspöki karnak jóval erélyesebben kell élni a „visszautasítás fegyverével”, a papságnak a tanács veszélyességére való figyelmeztetésével. Rott Nándor Zichy Gyula pécsi püspöknek. Veszprém, 1919.01.22. – PEL I.1.a. 783/1919. sz. (Mint írta: „Ha ezek után is hallgatunk, a papságban azt a téves benyomást keltjük, hogy ez a féktelen izgatás a mi jóváhagyásunkkal történik.”); Liebner János: Rott püspök és a Papi Tanács. EKÖ 1919.02.21. 43. A pécsi püspök egyetértett, sőt, úgy vélte, a Papi Tanács „szabad szellemének” terjedése egyre súlyosabb mértéket öltött. Zichy Gyula Rott Nándornak. Pécs, 1919.02.11. (fogalmazvány) – PEL I.1.a. 783/1919. sz.; Tengely, 2019/a. 165–166.; Tengely, 2020/a. 286. (Zichy nem sokkal korábban még teljes támogatásáról biztosította a Papi Tanácsot: Zichy Gyula Szalay Mátyásnak, a Papi Tanács elnökének. Pécs, 1918.12.03. – Uo. 4890/1918. sz.; nyilvánosan is így foglalt állást más püspökökhöz hasonlóan: Főpásztorok a Papi Tanácsról. EKÖ 1918.12.15. 323.)

⁵⁸ Érszegi, 2016. 356., 370.

⁵⁹ Prohászka Ottokár: Mi lappang a szociáldemokrácia mögött? FN 1919.01.01. 1. (= POÖM XXII. 149–152.)

⁶⁰ Egy logikátlan radikális Dr.-nak. FN 1919.01.05. 5. 1.

⁶¹ Prohászka Ottokár: Amire a forradalomnak is szüksége van. KSZ 1919. 1. sz. 3–13. (= POÖM XXII. 152–163.)

⁶² Gábor Emil: Ottokár püspök takarodót fúj a forradalomnak. VI 1919.01.07. 8. A Prohászka által megfogalmazott „hamis demokrácia” tézisének és az egyház szerepének fenntartását méltatta pl.: [Hajós József:] Gyöngyök a sertés-vályuban. FN 1919.01.09. 1.; átvételére pl.: KEN 1919.01.17. 1–2.

⁶³ Kovács A.Z., 2017. 509.

⁶⁴ FN 1919.02.07. 1.

⁶⁵ Prohászka Ottokár Festetics Taszilónak. Székesfehérvár, 1919.01.19. – MNL OL P 253. 1. dob. 2. t.

⁶⁶ PH 1919.01.17. 2.; FN 1919.01.19. 3.

⁶⁷ A párt ezt maga is programként vallotta, ld. pl.: Zichy Aladár és Haller István Csernoch Jánosnak. Bp., 1919.01.15. – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 758/1919. sz. A párt programját: Tengely, 2019/a. 185–187.

⁶⁸ BH 1918.12.22. 7.; MO 1918.12.22. 4.; FN 1918.12.22. 2. Megjegyzés: Az újabb és újabb keresztény, keresztényszocialista stb. szervezetek megalakulásukkor mind Prohászka, látta az útmutató személyiséget. Ld. pl. Keresztényszocialista diákok szabad szervezete Prohászka Ottokárnak. Kassa, 1918.12.27. – SzPSzL IX.09. b.)

⁶⁹ FN 1919.02.05. 1–2.; Gergely J., 1977. 95.; Farkas G., 1968/a. 59–61., 65–66.; Demeter, 2019. 71.; Nagy Sz., 2022. 144–145. Az eseményekről részletesen: Demeter, 2022., az indítvány közlése: Erdős, 1996. 171–172.

⁷⁰ Vö. pl. ALK 1919.02.06. 5.

⁷¹ ÚN 1919.11.04. 1–2.

⁷² ALK 1919.02.04. 3.; AÚ 1919.02.05. 1.; BH 1919.02.05. 2. Általában elmondható, hogy míg egyes püspökökkel a köztársasági kormányzat élesen konfrontálódott, Prohászka esetében súlyos konfliktushelyzetről nem beszélhetünk. Mikes János szombathelyi püspök esetében ld.: Bakó, 2020.

⁷³ VI 1919.02.19. 4.

⁷⁴ ALK 1919.02.05. 2–3.; FN 1919.02.07. 1.; NYIV 1919.02.05. 1.; [Juhász Gyula:] Vendée. DM 1919.02.12. 1. (= JGYÖM VI. 595.)

⁷⁵ Prohászka Ottokár Lutter Jánosnak. Székesfehérvár, 1919.02.07. – OSzKKt Levelestár.

⁷⁶ BH 1919.02. 21. 4.; VI 1919.02.21. 4.; Farkas G., 1968/a. 65–66.

⁷⁷ BH 1919.03.05. 4.; VI 1919.03.05. 5.; DM 1919.03.05. 2. A köztársaságra vonatkozó hűségesküt Csernoch érsek, és általában a papság is letette ebben az időben, ld. pl. Csernoch János Vass János vallásügyi miniszternek.

Esztergom, 1919.02.28. – Csern. 10A/2. Cat. B.; az egri főegyházmegyében: EFL AN 1804. 1485/1919. PE.; EFL AN 2636. 4293/1919.

⁷⁸ FN 1919.02.20. 1.

⁷⁹ FN 1919.02.27. 1.

⁸⁰ Ld. pl. Róbl János Prohászka Ottokárnak. Csepel, 1919.02.24. – SzPSzL IX.09. b.)

⁸¹ Prohászka Ottokár: Vallásoktatás és modern szabadság. ALK 1919.03.06. 1. (= POÖM XX. 78–81.; Frenyó, 2005. 395–399.)

⁸² AE 1919.03.07. 2.; NSZ 1919.03.07. 4.; Donáth, 2008. 282.; Tengely, 2011. 247–248.; Varga L., 2018. 63. Batthyány Tivadar szerint Prohászka javaslata „idősebb” és az adott helyzetben „a legjobb” megoldást kínálta. Kovács A.Z., 2017. 511–512.

⁸³ BH 1919.03.13. 2.; FÜ 1919.03.13. 2. (A püspökök 1919 első heteiben gyakran szenteltek nagyobb beszédeket az iskolai vallásoktatás kérdésének, például Rott Nándor veszprémi püspök is: VFL VIII.11. B/III/C.) Protestáns egyházi oldalon is megütközéssel és ellenérzéssel fogadták Prohászka javaslatát, ld. pl. Fakultatív vallásoktatás. EÖR. 1919.03.15. 79.

⁸⁴ AÜ 1919.03.13. 5.; BH 1919.03.13. 2.; MO 1919.03.13. 6.

⁸⁵ NSZ 1919.03.13. 4.

⁸⁶ Prohászka-napló, 2013. (1919.05.16.)

⁸⁷ Prohászka Ottokár Raffay Sándornak. Székesfehérvár, 1919.03.07. – EOL VIII.087. 5. dob.; vö. Giczi, 2021. 222.

⁸⁸ BH 1919.03.11. 2.

⁸⁹ Csizmadia E., 2009. 19.

⁹⁰ Huszár Károly: Életem legérdekesebb élménye. PH 1924.09.21. 33. A Keresztény Szociális Párt jelentős szervező munkát fejtett ki, és számított a püspöki kar anyagi támogatására. 1919 januárjában agitáló levelükben úgy fogalmaztak, hogy „a forradalmi átalakulás végső céljai nem ismeretlenek”, s a keresztényszocialisták pártja bebizonyította, hogy „elszánt képviselője a keresztény világfelfogásnak és a demokratikus haladásnak”, majd így folytatták: „A világnézetek, az ellentétes gazdasági felfogások, a kommunista és a magántulajdoni rend híveinek összeütközése van folyamatban. A győzelem azé lesz, aki nagyobb szervezettséggel és nagyobb agilitással mehet bele a küzdelembe. Ez azonban elsősorban anyagi kérdés.” Haller István és Zichy Aladár Szmrecsányi Lajos egri érseknek. Bp., 1919.01.15. – EFL AN 1781. 538/1919.

⁹¹ BH 1918.12.01. 9.; FN 1918.12.12. 1. (Az olaszországi magyar hadifoglyok ügyével az 1918. november 20-i püspökkari értekezlet is foglalkozott, Csernoch János esztergomi érsek a pápánál is közbenjárt az ügyben. Beke, 2018. 620–621.)

⁹² KÖÜ 1918.12.07. 6.

⁹³ ÉL 1918.12.22. 1186. (= POÖM XIX. 54–57.)

⁹⁴ BH 1919.02.21. 5.; VÁH 1919.02.23. 2.

⁹⁵ BH 1919.02.14. 5.

⁹⁶ Kodolányi, 2022.

⁹⁷ Erdős-Nyáry, 1996. 111.

II.3. Prohászka a Tanácsköztársaság korában

¹ Gergely J., 1994. 172–179. Az időszakot átfogóan feldolgozó tanulmányok: Gergely J., 1998.; Mózes, 2022/b. Röviden, régebbi szemléletű ismertetés: Pesti, 1969.; vö. még pl.: Szabó F., 2013. 118–121.

² Jellemző lehet, hogy – Jászi Oszkár naplójának tanúsága szerint – március 21. után az a hír is elterjedt, hogy Prohászka megölték. Litván, 2001. 24.

³ Prohászka Ottokár Stoffer Micinek. Székesfehérvár, 1919.07.27. – SzPSzL IX.09. a.) A megpróbáltatások ellenére környezetének is az volt a benyomása, hogy kifejezetten határozott tartással, lehangoltság vagy lelki törés nélkül élte a diktatúra mindennapjait. Ld. pl. Mózes, 2022/a. 68.

⁴ Ld. erről részletesen: Nagy, 2022.

⁵ Hatos, 2021. 311.; június végén ismét elterjedt Prohászka letartóztatásának híre: EGY 1919.06.29. 1. Vö. IV.1. alfejezet 111–112. sz. jegyz.

⁶ Prohászka Ottokár Schletter Ödönnek. Székesfehérvár, 1919.03.21. – SzPSzL IX.09. a.) (= Koncz, 1990. 209.); Gergely J., 1998. 89–90.; Mózes, 2020. 190.

⁷ Prohászka Ottokár az egyházmegyei espereseknek. Székesfehérvár, 1919.03.31. – SzPSzL IX.09. a.) (A viszonyokhoz való rugalmas, ugyanakkor elkötelezett alkalmazkodást várta el a plébánosoktól is: Prohászka Ottokár a plébánosoknak. Székesfehérvár, 1919.04.20. – Uo.)

⁸ A „hogyan tovább” kérdésében hozzáfutó papjaival is igyekezett folyamatosan tartani a kapcsolatot. Ld. pl. Kisteleki István plébános Prohászka Ottokárnak. Székesfehérvár, 1919.06.07. – SzPSzL IX.09. b.); Pohl Rezső egyházközségi elnök Prohászka Ottokárnak. Tinnye, 1919.07.01. – Uo. (Utóbbi a püspöknek gyűjtött adományról is szól, ez nagyon megérintette Prohászka-t, vö. Prohászka-napló, 2013. 1919.07.08.); Prohászka Ottokár Preiner Istvánnak. Székesfehérvár, 1919.07.03. – Belon, 1974. 830.; Prohászka Ottokár Griger Miklósnak. Székesfehérvár,

1919.05.17. ill. 1919.07.14. – Mózessey, 2022/a. 68.; levele az espereseknek, 1919.04.10.: Horváth K., 2009. 175–176.

⁹ Gergely J., 1977. 114.; Gergely J., 1998. 84–85.

¹⁰ Prohászka-napló, 2013. (1919.07.29.)

¹¹ Juhász V., 1927. 182–183.; Horváth K., 2009. 28. sz.; részletesebben: Bekő, 2022. küln. 164–165.

¹² Juhász V., 1927. 183–185.; Gergely J., 1998. 83–86.; Mózessey, 2022/b. 189.

¹³ Ld. pl. VI 1919.01.19. 5–6.

¹⁴ Juhász V., 1927. 151. Nagy Károlyból a későbbi pártállami történetírás alkotta meg az egyház által üldözött, a dolgozó népért kiálló katolikus pap figuráját, valódi szerepét és tevékenységét a későbbi feldolgozások pontosan tisztázták, ld.: Demeter, 2002. 59–62.; Varga M., 2020. 53.; részletesebben: Mózessey, 2020. (Egy régebbi írásom pontatlan megfogalmazására is felhívta a figyelmet: Uo. 191.) A törvényszék illetékességének Prohászka általi el nem ismeréséről és a tárgyalásról: Prohászka-napló, 2013. (1919.06.28.)

¹⁵ A Forradalmi Kormányzótanácsnak és több népbiztossághoz intézett, június 10-én kelt memorandum legutóbbi közlése: Csonka–Fiziker, 2019. 201–205.

¹⁶ Ugyanez volt a helyzet, amikor a ferences rendház kisajátítása ellen tiltakozott a diktatúra helyi szerveinél: Prohászka Ottokár a Székesfehérvári Munkás- és Katonatanácsnak. Székesfehérvár, 1919.07.08. – SzPSzL IX.09. a.); Gergely J., 1998. 86.

¹⁷ POÖM XX. 229–232. (= Koncz, 1990. 205–208.)

¹⁸ Gergely J., 1998. 86–89.; Varga M., 2020. 45–46.; Horváth K., 2009. 526. sz.

¹⁹ Ezeket a rendkívül korlátozott egyházi fórumok adta lehetőségek között más püspökök is igyekeztek érvényesíteni, ld. pl. Rott Nándor: Beszéd a néphez! Kislőd, 1919.05.16.; Ősi, 1919.05.24. – VFL VIII.11. B/III/C.

²⁰ Gergely J., 1998. 89–96. Magánleveleiben is megfogalmazta a kialakult helyzettel kapcsolatos téziseit, például eljutottak hozzá a *Das Neue Reich* lapszámai (ld. erről III.1. 9. sz. jegyz.), pl.: Prohászka Ottokár Concha Győzőnek. Székesfehérvár, 1919.07.19. – MTAKKt Ms. 4811/529–536. (= Frenyó, 2005. 529–530.)

²¹ Prohászka-napló, 2013. (1919.05.16.), ld. még Uo. (1919.07.14.) stb.

²² Prohászka-napló, 2013. (1919.05.26.)

²³ Prohászka-napló, 2013. (1919.06.19.)

²⁴ Prohászka-napló, 2013. (1919.06.23.) A naplójegyzetekben foglalt zsidóság-értelmezéséről vö.: Gergely J., 1998. 90–92.; Mózessey, 2022/b. 192–195., azok „viszolyogtató” jellegéről: Hatos, 2021. 311.

²⁵ Prohászka-napló, 2013. (1919.07.31.)

²⁶ Ld. pl. az említett Nagy Károly-ügyben: NSZ 1919.04.12. 9.; ld. még: A könyörület püspök. VÖÚ 1919.05.24. 5.

²⁷ Megjegyzem, Prohászka ekkori naplójegyzetei helyenként szövegszerű formában bukkannak fel a diktatúra bukása után megjelent cikkeiben, például arról, hogy a szociáldemokrácia egy olyan elefánt, amelynek a hátára felültek a zsidók és a kommunisták: Prohászka-napló, 2013. (1919.07.14.), vö. Ottokár Prohászka: Das Schicksal Ungarns. DNR 1919.11.23. 115–117. (= VPOK 46–52.) stb.

²⁸ Prohászka-napló, 2013. (1919.07.07.); Hatos, 2021. 302. (Prohászka általában rossz érzéssel tapasztalta, hogy nagy tömegek nem álltak az egyház mellé a proletárdiktatúra alatti megpróbáltatások idején, ld. erről: Klestenitz, 2010/c. 85–86.)

²⁹ Prohászka-napló, 2013. (1919.07.20.)

³⁰ Prohászka-napló, 2013. (1919.07.20.)

³¹ Vö. Gergely J., 2007/a. 127.

III. Tematikus rész

III.1. Prohászka és a numerus clausus

¹ A Prohászka antiszemitizmusát cáfolni igyekvő irodalomból ld.: Barlay, 2003.; László, 2005. 149–157.; Orvos, 2006. (ennek kritikájára ld.: Spannenberger, 2007.; Ungváry, 2012. 241–242.); Szabó F., 2007. 238–252.; Szalay, 2015.; Katus, 2021. stb. Illetve az ellenkező álláspontról: Gárdonyi, 2005.; Ungváry, 2012. 239–243.; Kovács M., 2012. 89–100. Vö. még: Gyurgyák, 2001. 295–299.; összefoglalás: Csíky, 2021/d. 312.; Jakab, 2021. 60–61. A közélet értékelés (miszerint Prohászka antiszemita volt, de felhozhatók erre mentő körülmények) pl. Rónay, 1994. 229.

² Ld. pl. Balázs–Molnár, 2019. 320–322.; a zsidókérdés faji kérdés jellegéről pl.: Horváth Sz., 2006. 107.

³ Szabó I., 2006. 219.; Szabó I., 2009. 78.; Zsigmond, 2007. 67.; Bihari, 2016. 89–90.

⁴ Ld. pl. Kovács M., 2012.; Paksa, 2014/a.

⁵ Gyurgyák, 2007. 150. Századfordulós írásából ld. pl.: A zsidó recepció a morális szempontjából. (1893) (= POÖM XXII.) 1–14.; Keresztény szocialista akció. (1894) (= POÖM X.) 69.; Gépek és szabad verseny. (1896) (= POÖM X.); Miért gazdag a zsidó s koldus a magyar? (1901) (= POÖM XXI.) 166.; Mázsálás. (1901) (= POÖM XXI.) 183.

⁶ Vö. II.1. alfejezet 129–135. sz. jegyz.

⁷ Prohászka Ottokár a felebaráti szeretetről, nemzetvédelemről és a sajtóról. ÚN 1919.10.12. 3. (= VPOK 33–35.) Ld. erre, illetve a következő cikke IV.1. alfejezet 48. sz. jegyz. (Megjegyzés: 1919 őszén a jobboldali sajtóban gyakran és világosan fogalmazódott meg az „iskolát a magyar faj szolgálatába állító” numerus clausus követelése, ld. pl.: Reformok útján. GON 1919.10.16. 3–7.; Madarász Antal: Az egyetemi kérdés. ISZ 1919.11.30. 6–7.; Numerus clausus? ÉMO 1919.11.23. 5–7.; A galíciai pestis ellen. NAK 1919.09.25. 3. stb.)

⁸ FLH 1919.10.30. 6–9. (= VPOK 43–46.)

⁹ Ottokár Prohászka: Das Schicksal Ungarns. DNR 1919.11.23. 115–117.; Die Judenfrage in Ungarn. DNR 1919.12.7. 150–152. (= VPOK 46–52., 60–63.) Utóbbi cikket a magyar jobboldali és katolikus sajtó is ismertette: Prohászka Ottokár a zsidókérdésről. GON 1920.01.01. 8.; ÚN 1920.01.04. 8.; ŐRÁ 1920.02.14. 8. Előbbi cikk egyébként pontosan nevezte meg Prohászkaiban azt a személyt, „akinek súlyos szavára ma milliók figyelnek”, ezáltal a püspök programját tekintette kizárólagosan irányadónak. A *Das Neue Reich*-ről: Madarász É., 1988. 38.; a lap és Prohászka kapcsolatáról említés: Frenyó, 2005. 529., 555. (Prohászka cikkét más sajtótermékek is átvették, például: WZ 1919.12.10. 1.) Prohászka cikkeinek keletkezéséhez hozzájárulhatott, hogy 1919 nyarán a püspök nem volt elégedett azzal, ahogy a *Das Neue Reich* az európai, azon belül a magyarországi helyzettel foglalkozott, és Concha Győzött akarta rábeszélni egy ilyen esszé megírására (Prohászka Ottokár Concha Győzöttnek. Bp., 1919.07.19. – MTAKKt Ms. 4811/534. = Frenyó, 2005. 529.), aztán a Tanácsköztársaság bukása után maga is vállalkozott egy ilyen feladatra.

¹⁰ Az angol változat: Prohászka, 1920/b. (Hogy Prohászka mennyire fontosnak tartotta zsidókérdésben vallott nézeteinek terjesztését, népszerűsítését, mutatja, hogy ugyanerre a szövegre egy amerikai katolikus lap hasábjain is rábukkanhatunk: DAT 1920.11. 3–4.) A német változat egy szélsőjobboldali, militáns szervezet (Deutschvölkischer Schutz- und Trutzbund) kiadásában jelent meg: Prohászka, 1921/a. (Ld. erről: Reichmann, 2015. 204–208.; Hanebrink, 2006. 85., a német változatnak a magyar sajtóban való ismertetésére: ÚB 1920.10.20. 3.; ZK 1921.02.18. 1.; erőteljes kritikájára és a zsidóellenesség szellemi megalapozásában való szerepére: BMÚ 1920.11.28. 1.) Megjegyezzük, a füzetnek bizonyosan létezett egy francia nyelvű kiadása is (*La question juive* címmel), a korabeli sajtó ismertette, és – nyilván nem teljesen elfogulatlanul – méltatta franciaországi népszerűségét: Egy francia lap Prohászka püspökről. FN 1921.07.22. 1. További híradások szerint a *Revue Internationale* c. francia lap 1921. március 12-i számában is megjelent Prohászka zsidókérdésről írott munkája: MG 1921.03.30. 1.; NÚ 1921.04.03. 7. A francia lap cikke egyelőre nem hozzáférhető, a sajtó- és propagandaügyeket már ekkor irányító Kozma Miklós részére készült beszámoló, illetve fordítás alapján viszont egyértelmű, hogy Prohászka zsidókérdéssel foglalkozó esszéjének francia változatáról volt szó: MNL OL X 66. 48423. tek. 99r–101v. (Az említett magyar lapok ismertették és üdvözölték Prohászka esszéjének franciaországi publikálását, már csak azért is, mert a fehérterrorral kapcsolatos külföldi híreket kizárólag a zsidóság nemzetközi „destrukciójának” tulajdonították.) A füzet anyagát magyar fordításban kiadta: Barlay, 2003. Ennek sajtó alá rendezője, az antiszemitizmusvadászt számos írásában cáfolni igyekvő Barlay Ö. Szabolcs azt írta, hogy tudomása szerint a szöveget ő jelentette meg először teljes magyar fordításban, ez azonban nem így van. A Prohászkaiban szellemi útmutatást találó, 30-as évek végi szélsőjobboldalon Bosnyák Zoltán már lefordította és közzétette a szöveget: Prohászka Ottokár: Zsidókérdés Magyarországon. ÚMG 1937.12.25. 27–28. (Új Magyarország I. karácsonyi melléklete.) Ennek kapcsán egyetértek azzal a minősítéssel, miszerint Prohászka röpirata „lényegében a hazai antiszemita kurzus politikai apológiájának tekinthető”, a Barlay-féle szövegkiadás pedig épp azt erősíti meg az olvasóban, hogy „Prohászka gondolatmenete oly mértékben antiszemita, hogy teljességgel védhetetlen”. Gárdonyi, 2005. 197.

¹¹ Vö. Szalay, 2017. 258–259.

¹² Prohászka Ottokár Lutter Jánosnak. Székesfehérvár, 1920.02.02. – OszKKt. Levelestár.

¹³ Paksa, 2014/a. 148.

¹⁴ Prohászka-napló, 2013. (1919.09.16.)

¹⁵ NN. 1920–1922. I. 62–65. (= POÖM XXII. 225–233.; Barlay–Kiss, 2006. 27–32.) Ld. részletesebben: IV.1. alfejezet 197. sz. jegyz.

¹⁶ A „tarnopoli cionista karaván” kifejezés kapcsán ld. Szalay, 2017. 213–214.

¹⁷ A MEFHOSz-t 1920. február 9-én hozták létre a „faji öntudat ébren tartása, a keresztény nemzeti ébredés ápolása, s ezzel párhuzamosan az ifjúság szociális, kulturális és gazdasági érdekképviselete” céljából. MEFHOSz, 1935. 5.; vö. Gergely J., 2004/a. 16–17. A numerus clausushoz vezető folyamatban a diákok kezdeményező szerepéről: Haller, 1926. 32–33.; a diákegyesületekről összefoglalóan: Ujváry, 2020. 22–29.; leginkább alapos összefoglalás: Kerepeszki, 2012.

¹⁸ BH 1920.03.16. 5. (= VPOK 91.)

¹⁹ MNL OL K 636. 58. dob. 4. t. ad 15.298/1920.

²⁰ Megjegyzés: Jellemző lehet Szabó Dezső véleménye, aki azzal vádolta a keresztény egyetemi vezetőket, hogy nem elég erősek az „országrontó” zsidósággal szemben, így a diákszervezetek tettei csak az anarchia és előidézői elleni tiltakozásnak foghatók fel. GON 1920.03.11. 14–15. (Szabó cinikusan arról is beszélt, hogy a numerus claususra azért van szükség, hogy eleget tehessenek az antant azon kívánságának, hogy egyetlen „faj” se legyen elnyomott, mert szerinte a zsidók nyomták el a magyarokat.)

²¹ Az egyetemi „igazoló bizottságokról”: Kerepeszki, 2012. 41–42. (1920 tavaszán az Ébredő Magyarok Egyesülete csoportjai is aktívan részt vettek az egyetemekre való belépések ellenőrzésében, ld. pl. Szabolcs, 1965. 191., vö. III.2. alfejezet.) Az egyetemi beiratkozások kapcsán a MEFHOSz és a Turul között is kialakult nézeteltérés, ld. erről: Kerepeszki, 2012. 94. A Turul Szövetségnek a numerus claususban játszott szerepéről átfogóan: Kerepeszki, 2011/a. Prohászka Ottokár a numerus clausus ügyében egyértelműen az ekkor egyetemi „csúcsszervezetnek” számító MEFHOSz kezdeményezéseit támogatta.

²² EGYET 1920.05.29. 1.

²³ Zsidó Magyar Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége Haller István miniszterhez. Bp., 1920.04.19. – K 636. 57. dob. 4. t. ad 40.346/1920. sz. A szervezet augusztusi beadványában ugyanerre, valamint további, közben felmerült antiszemita érvek tarthatatlanságára hivatkozott (adatokkal cáfolták, hogy a zsidók „elfoglalták” volna az egyetemeket, állították, hogy ugyanúgy kivették a részüket a háborúból, magyar nemzeti elkötelezettségüket hangoztatták stb.): Zsidó Magyar Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége a nemzetgyűléshez. Bp., 1920.08. (Sándor Pál képviselő nyújtotta be a parlamentnek, 1920.08.12.) – MNL OL K 2. 689. cs. sz.n.; A későbbiekben ld. pl.: Pesti izraelita hitközség Bethlen Istvánnak. Bp., 1922.03. – MNL OL K 468. 9. cs. 8. t. (*A magyar zsidóság és az integritás* c. füzetet küldték a miniszterelnöknek az antiszemita vádak ellensúlyozására.) A zsidóság reakcióiról a Horthy-rendszer formálódása időszakából részletesebben: Sipos P., 2002.; Lazaroms, 2019.

²⁴ Paksa, 2014/a. 141.; Zinner, 1989. 81.

²⁵ MNL OL K 2. 689. cs. sz.n.

²⁶ Könczöl Imre Prohászka Ottokárnak. Ercsi, 1920.03.25. – SzPSzL IX.9. b.) Korábbiakból: Sztankay Ivády Antónia Prohászka Ottokárnak. Óbarok, 1919.10.17. és 18. – Uo.

²⁷ L.Nagy, 1981. 33.; Bodó, 2022. 286–291. (A szélsőjobboldal is azt hangoztatta, hogy az antiszemita önbíráskodás azért bontakozhatott ki, mert a parlament nem csinált semmit, megalakulásától hónapokig nem fogadott el zsidóellenes törvényt, ld. pl.: Utcai antiszemitizmus. GON 1920.06.10. 3–4.)

²⁸ Ladányi, 1979. 144.; Kovács M., 2012. 225.

²⁹ NYIV 1920.08.15. 2.; MEFHOSz Szmrecsányi Lajos egri érseknek. Bp., 1920.09.30. – EFL AN 1781. 5366/1920. sz. (Mint írták, a diáknyomor „azzal fenyeget, hogy a kevésbé tehetős keresztény egyetemi ifjúságon erőt vesz a viharos időkben meggazdagodott, hazát nem ismerő, erkölcsöt lábbal tipró destruktív faj”. Ennek megakadályozását nemzeti létérdeknek minősítették, és kérték a papság támogatását. Az egri esetben ez meg is történt. Szmrecsányi Lajos Hanuy Ferencnek. Eger, 1920.12.07. – Uo.)

³⁰ NH 1920.06.13. 1–3. Ld. erről IV.2. alfejezet 161. sz. jegyz.

³¹ NÚ 1920.07.01. 2. (Ballagi Aladár rektor 1919 októberében még úgy nyilatkozott, hogy az egyetemi karok nem tudtak megállapodni a numerus claususról, és ezért a nemzetgyűlésnek kell majd erről dönteni, ekkori véleménye szerint, ha az egyetemek maguk szabályozták volna a kérdést, ugyanúgy az alkotmány fölé helyezték volna magukat, mint ahogy a kommunisták tették. GON 1919.10.16. 12–13., kicsit későbbiekre: TECH 1920. 3. sz. 91.; ANA 1920.07.01. 2.)

³² MNL OL K 636. 60. dob. 4. t. 129792/1920. sz.; vö. pl. Hoór, 1923/b. 8–9., 14–15.

³³ Pálfi, 2018. 39.; Haller, 1926. 43–49. (Egy másik, hasonló egyetemi előterjesztésről: Haller, 1926. 65–73., a fajvédő Magyar Orvosok Nemzeti Szövetsége augusztus 11-i beadványáról: Haller, 1926. 77–78.)

³⁴ Tíz pontozat a zsidókról. HA 1920.08.15. 7–8.; Kovács M., 2012. 86–89.; Ungváry, 2012. 94–96.; Paksa, 2014/a. 140.; Hollósi, 2018. 110–111. Budaváryról: Eöry, 2018. Budaváry szélsőségesen zsidóellenes javaslatait magáévá tette az augusztus 1-jei rákospalotai népgyűlés, ahol Budaváry nemzetgyűlési képviselő volt. MNL OL K 2. 689. cs. sz.n., különösen a vidéki radikális sajtóban üdvözölték a zsidókérdés drasztikus „megoldására” tett javaslatait, ld. pl.: BAF 1920.08.08. 2.

³⁵ Zinner, 1989. 86.; Gyurgyák, 2012. 209–211.

³⁶ Prohászka-napló, 2013. (1920.06.30.)

³⁷ Szabó F., 2007. 235.; László, 2005. 148.; Rónay, 2007. 74–75.; Frenyó, 2009. 24. stb.

³⁸ MNL OL K 636. 54. dob. 3. t.; Ablonczy, 2000. 47. (Teleki általánosságban beszélt az egyetemi beiratkozások ügyének szabályozásáról, és a „keresztény társadalom érdekeinek intézményes megvédéséről”.) Haller már 1919 őszén nyilatkozott a zsidókérdés fokozatos, erőszaktól elhatárolódó megoldásának szükségességéről. ÚN 1919.11.30. 5.

³⁹ Nagy Iván: A MEFHOSz első éve. Adatok egy készülő tanulmányhoz. ÚÉ 1925.01.28. 9–11. (Említi: N.Szegvári, 1988. 95.) Az egyértelműen az önigazolás szándékával készült visszatekintés büszkén említi, hogy a „keresztény blokk” győzelméhez az egyetemi ifjúság meghatározó módon járult hozzá, s ennek első állomása a numerus clausus kikényszerítése volt. Büszkén említették, hogy már 1919. augusztus 3–5. között megtisztították az egyetemeket a „kommunista, radikális, zsidó csöcseléktől”, s a spontán folyamat törvényes alapra helyezésének eszközeként tekintettek a numerus clausus megvalósítására. Ld. pl.: TECH 1920. 2. sz. 53. A numerus clausus genezisére: N.Szegvári, 1988. 93–97.; Kovács M., 2001. 76–78.; K.Farkas, 2010. 17–23.; Kovács M., 2012. 70–89. Értelmezésére (valamennyi alábbiakban felvetett szempontra, például Haller István tevékenységének értékelésére, a diákszervezetek szerepére stb.) ld. összefoglalóan: Gyurgyák, 2001. 117–123.

⁴⁰ Haller, 1926. 74–76.; Kovács M., 2012. 65. Utóbb visszatekintve Nagy Iván, a MEFHOSz meghatározó egyénisége egyszerűen azt állapította meg, hogy a Haller-javaslat „nem is az igazi numerus clausus” volt, majd csípősen szögezte le: „Haller István tehát megszolgáltatlanul viseli (ma már büszkén!) a »numerus clausus minisztere« odiosoos építethon ornanst, mert bizony annak idején nem volt bátorsága nyíltan és becsületesen az ifjúság kívánságait magáévá tenni.” Igaz, Haller maga elismerte, hogy az ifjúságé, illetve az egyetemké volt a kezdeményező szerep. Ld. pl.: Haller, 1926. 32–33.

⁴¹ Az augusztus 5-i ankétról még: Ladányi, 1979. 150–151. Gömbös Gyula más irányú elfoglaltsága miatt nem ment el, ahogy Hoór Károly egyetemi tanár sem, de mindketten támogatásukról biztosították a rendezvényt. A gyűlés alapidokumentumát Acsay Tivadar memoranduma jelentette.

⁴² Vasadi Balogh később a nemzetgyűlésben határozottan ellenezte a numerus clausus törvénybe iktatását.

⁴³ Kovács M., 2012. 89–90.

⁴⁴ Ld. 39. sz. jegyz. A MEFHOSz numerus claususra való visszatekintéseire ld. még: Sz. L.: A magyar egyetemi hallgatóság problémáiról. ISZ 1921.03.20. 5–7.

⁴⁵ Ladányi, 1979. 151–152.; Gyurgyák, 2001. 118–119.; Kovács M., 2012. 50–51., 90–91., 226–227.

⁴⁶ NÚ 1920.08.12. 2.

⁴⁷ A bizottsági előterjesztés Klebelsberg Kuno és Vass József munkája volt. MNL OL K 2. 530. cs. 28. t. 58–60.; VFL VIII.11. C/II. b.); Haller, 1926. 79–80.; Gergely J., 1977. 263.

⁴⁸ Kovács M., 2012. 90–91.; Hollósi, 2018. 109–110.

⁴⁹ NN. 1920–1922. V. 184–185.; Kovács M., 2012. 50–51. Bernolák motivációiról: Hollósi, 2018. 107–108.

⁵⁰ Ld. pl.: Gergely J., 2004. 32.; Szabó F., 2007. 251.

⁵¹ Ld. erről pl.: Herczl, 1995. 45–46.; Kovács M., 2005. 132.; Kovács M., 2009.; Kovács M., 2012. 95–100.; Balogh M., 2019. 366.

⁵² ÚMO 1920.06.17. 2.

⁵³ MNL OL K 2. 530. cs. 28. t. 73–74. Ld. N.Szegvári, 1988. 121–122.

⁵⁴ MNL OL K 2. 530. cs. 28. t. 55. (A kortárs, később a numerus clausus fenntartására irányuló politikai törekvések is első helyen említették Prohászka támogató aláírását, ld. pl.: Kik írták alá a numerus clausust? AN 1925.02.21. 4.)

⁵⁵ Ld. pl.: RH 1920.08.25. 1.

⁵⁶ Sajtónyilatkozatok a bottörvényről és a numerus claususról. VIR 1920.08.28. 3.

⁵⁷ ÚS 1920.08.31. 1. A beszámoló egyébként idézi az ekkor Balatonföldváron tartózkodó Apponyi Albert véleményét is, aki határozottan elítélte a numerus clausus kezdeményezését, és kijelentette, hogy kész Budapestre utazni és felszólalni a javaslat ellen. E felszólalás elmaradt, de Apponyi kezdettől a numerus clausus következetes ellenzője volt, és az is maradt. Kovács M., 2012. 174.

⁵⁸ 1920 decemberében az ifjúság tisztelt Prohászka előtt, kérve, hogy támogassa a szabad királyválasztást. A püspök itt elmondott szavaiban kifejtette, hogy a kormánypártnak – felfogása szerint – „a magyar öncélúságért” kell cselekednie. Kérte a fiatalok bizalmát, ő pedig határozott támogatásukról biztosította őket. Ld. NÚ 1920.12.09. 2.; SZ 1920.12.08. 1. (A MEFHOSz küldöttségét Mikecz Ödön, a későbbi Darányi- és Imrédy-kormányok igazságügy-minisztere vezette.) 1921. február 3-án Prohászka nyújtotta be a parlamentnek a MEFHOSz kérvényét a nemzet szabad királyválasztása tárgyában. NN. 1920–1922. VII. 341. Ld. III.3. alfejezet. Megjegyzés: A szélsőséges diákvezérek az 1930-as években a politika első vonalába lépve, például a zsidótörvények idején nem véletlenül emlegették, hogy a Prohászka által felkarolt numerus clausus kezdeményezését maguknak tulajdonítják, és Gömböséktől ugyanúgy elvárták a diákság véleményének figyelembe vételét. Ld. pl.: „Az egyetemi numerus clausus törvénybeiktatása alkalmával éppen a MEFHOSz tervezete és az ez alapon egybehívott képviselői értekezlet – Prohászka Ottokár elnökletével – fektette le az 1920. évi XXV. t.c. fajvédelmi rendelkezését.” MEFHOSz, 1935. 6. Ugyanezt kiemelten ismerteti: Lévai, 1948. 17.

⁵⁹ MO 1920.08.24. 1.

⁶⁰ AÚ 1920.08.25. 1.

⁶¹ PN 1920.09.07. 1. Ebből az is kiderül, hogy a numerus clausus vitáját legfeljebb 2–3 naposra tervezték, és ekkor a Prohászka–Bernolák-javaslat sikere egyáltalán nem volt biztosra vehető. Később szóba került, hogy Bottlik István képviselő más irányú módosításban szeretné a „nemzeti álláspontot” érvényesíteni, továbbá vita tárgya, hogy a Bernolák–Prohászka-féle, „percentuális számarány megállapítását” célzó javaslatot minden évfolyamra kiterjesszék-e vagy felmenő rendszert alkalmazzanak. MO 1920.08.26. 1. Úgy lehetett tudni, hogy a nyílt numerus clausus ügyében Prohászka, Bernolák és Bottlik is nagy beszédekre készül (PN 1920.08.26. 3.), végül utóbbi kettő a részletes vitában nem szólalt fel, Prohászka viszont nagy szónoklatot tartott. (Ld. alább.) Olyan értesülés is megjelent, miszerint Hermann Miksa műegyetemi tanár lesz az egyik vezérszónoka az ügynek (SZ 1920.08.25. 2.), de végül ő sem szólalt fel.

⁶² VI 1920.08.25. 1.

⁶³ VI 1920.08.26. 1.

⁶⁴ Gömbös Gyula: A zsidókérdés. SZ 1920.08.10. 1. (= Vonyó, 2004. 65–67.)

⁶⁵ Numerus clausus. ÚMO 1920.08.29. 1.

⁶⁶ A magyar intelligencia védelme. NÚ 1920.08.26. 1.; A középosztály iskolája. NÚ 1920.08.28. 1.; Magyar iskolapolitika. NÚ 1920.09.02. 1., ez utóbbiban például a nemzet élethalálharcának döntő eseményeként aposztrofálták a numerus clausust: „Harcról van szó, melynek sérültjeit és halottjait sajnáljuk s minden jogtalanságát őszintén fájlaljuk, – de hát c’est la guerre [ilyen a háború]! Élni akarunk, élni fogunk s nem érünk rá, hogy a reánk kényszerített háború sebesültjei és érzékenyei mellett sokáig állomásozzunk.”

⁶⁷ Ulain Ferenc: A numerus clausus. SZ 1920.09.08. 1.

⁶⁸ Előbbire pl. OSzKPKNy Kny.D 1918-20/559.

⁶⁹ A helyhatóságoktól, katolikus egyesületektől, ÉME alapszervezetektől érkező kérvény-özönben különösen érdekes, hogy nagyon sokan – miközben erőteljesen követelték a Bernolák–Prohászka-javaslatban foglaltak szerint a „nemzetiségi számarányok” szerinti zsidó hallgató felvételét – azt is leírták, hogy tudomásuk szerint 4% ez a számarány. (A dolog azért érdekes, mert az antiszemitizmus korabeli érvrendszere alapján a „túl sok zsidóval” történő érveléshez itt éppen egy minél alacsonyabb arányszám megadását követelték.) MNL K 2. 689. cs. sz.n.; K 636. 60. dob. 4. t. 122770/1920., 124297/1920., 124647/1920., 124648/1920., 127379/1920., 128052–128054/1920. A numerus clausus parlamenti vitája alatt, nagyjából a szeptember 10. utáni néhány napban mintegy 50 tiszántúli, továbbá csak Bereg megyéből 20 település küldött nagyon hasonló tartalmú, a Prohászka-féle módosítást támogató felterjesztést, illetve több szövegben megjelent a numerus clausus érvényesítésének igénye a teljes oktatásban az elemi iskoláktól az egyetemekig, de voltak további önálló ötletek a zárt számon kívül (például, hogy zsidó iskolák ne kaphassanak államsegélyt, ne honosítsanak külföldön szerzett diplomát, a galíciai zsidókat toloncolják ki, elítélték a zsidóság bel- és külföldi „aknamunkáját”, a fehérterrorral kapcsolatos „hamis” hírek terjesztését stb.). Uo. 127385/1920. Ismét érkeztek aláírásgyűjtő akciók eredményei (1920. szeptember 24. – Uo. 127560/1920. sz.), amelyben kifejtették, hogy „a keresztény magyarság faji szupremáciájáért folytatott nehéz küzdelemben a numerus clausus az első győzelem.” A kérvény- és távirat-kampányra ld. még: Gergely J., 1977. 263–265.; arra, hogy szervezett akció állhatott a háttérben: Ladányi, 1979. 157.

⁷⁰ NN. 1920–1922. V. 344–351. (= POÖM. XXII. 245–259.: csak a beszéd szövege, a hallgatóság reakciói nélkül; Barlay–Kiss, 2006. 33–43.)

⁷¹ Haller, 1926. 101–102.; Karsai L., 1992. 44–45.; Paksa, 2010/a.; Szegő, 2010.; Veszprémy, 2021/b. 152–160. stb. Ismertetésére: Ladányi, 1979. 153–156.; Gergely J., 1994. 196–197.; Gergely J., 1977. 263–265.; N.Szegvári, 1988. 114–129.; Gyurgyák, 2001. 117–123., 296–297.; László, 2005. 157–161.; Markó, 2006. 127–128.; Haneb-rink, 2006. 82–83.; Kovács M., 2012. 98–99.; Reichmann, 2015. 208–212.; Kerekes, 2018. 219–223.; Jakab, 2021. 43–44. stb.

⁷² Kovács M., 2012. 52.

⁷³ Hanák, 1984. 46–50.; Gyurgyák, 2001. 244–245.; a témáról: Szalay, 2017. 217–247.

⁷⁴ Ld. erről pl.: Löffler, 2018. 311–312.

⁷⁵ Kovács M., 2012. 45.; Karády, 2015. 12.

⁷⁶ Az alább hivatkozott tudósítások jelzeteit ld. a 77–78., 116. sz. jegyzetekben.

⁷⁷ BMÚ 1920.09.17. 1–2. (Pető és Prohászka szavait egyaránt eltérő kifejezésekkel adta vissza.); SZ 1920.09.17. 2.; ÚN 1920.09.17. 2.

⁷⁸ 8Ó 1920.09.17. 2.

⁷⁹ Ld. 25. sz. jegyz.

⁸⁰ Újpesti főiskolai hallgatók Carlyle Köre Prohászka Ottokárnak. Újpest, 1920.09.25. – SzfPL IX. 09. b.)

⁸¹ Vö. 25. sz. jegyz.

⁸² Hasonló volt a kispesti keresztényszocialisták köszönete Prohászkanak a „magyar fajiság védelmében” elmondott beszédéért. ÚN 1920.09.19. 4.

⁸³ Teleki egyébként nem vett részt a numerus clausus parlamenti vitájában, betegeskedett, viszont nagyon is egyetértett a numerus clausus indoklásával. Ablonczy, 2000. 53. Felfogásáról: Sulyok, 2011.; Ablonczy, 2009. 174–176. Teleki egyébként 1919 őszén elmondott beszédében már megfogalmazta azt, hogy teljes nyíltsággal kell a zsidókérdésről beszélni, a tervezett zsidóellenes intézkedéseket az önvédelemmel indokolta, amire azért volt szükség szerinte, „mert évszázadokon keresztül túlságosan liberálisak voltunk”. Teleki-beszéd, 1920. 3–4.; MTI. NH 1920.10.10.

⁸⁴ MTI. NH 1920.10.10.; NÚ 1920.10.12. 1–2.; KÉK 1920.10.19. 1140.; SZ 1920.10.12. 1. (Volt olyan konzervatív, jobboldali kommentár, mely kétségbe vonta Teleki beszédének jóhiszeműségét, és a radikálisok utcai erőszakban testet öltő megnyilvánulásait látva, azt is felvetette, hogy a kormánynak valójában nincsenek eszközei a szélsőségesek megfékezésére, inkább elébük menni igyekszik. MHE 1920.10.15. 524–526.)

⁸⁵ Későbbi részletes hivatkozások nélkül: NN. 1920–1922. V. 357–483. Egyes beszédek újraközlésére: Veszprémy, 2021/b. 160–175.

⁸⁶ Ld. erről pl.: Rovás. AÚ 1920.09.18. 1.

⁸⁷ Anka, 2020/a. 49–51.

⁸⁸ Anka, 2020/a. 109–123. Ugron Gábor felszólalásának hatására jellemző lehet, hogy az „ébredők” tüntettek a lakásánál és beverték az ablakait. L.Nagy, 1980. 33. Kosztolányi Dezső kommentárjában úgy fogalmazott, hogy

Ugron esélytelenül szállt szembe Prohászka „verhetetlen érveivel”, melyekkel eldöntötte a numerus clausus-vitát, továbbá teljesen félreértette a „fajért mindenkivel szembeszálló” püspök Julius Caesar-hasonlatát. Kosztolányi Dezső: Pesti művelt Ugron. ÚN 1920.09.19. 3. (= Arany, 2019. 221–222.) A *Budapesti Hírlap* vezércikke a liberalizmus kérdésében Prohászka mellé állt Ugronnal szemben, szemléletesen úgy fogalmazott, hogy a püspök bebizonyította, hogy a szabadelvűség olyan volt a magyar történelemben, mint a citrom: a magyarság már kicsavarta belőle, amire szüksége volt. Liberálizmus és demokrácia. BH 1920.09.18. 1. Maga Ugron egy interjúbán később a fajvédelem elutasításáról és az egyenjogúság eszméjének fontosságáról beszélt, továbbá arról, hogy valójában a fajvédők képviselik a destruktív, romboló közéleti magatartást: „Véleményem szerint a legrosszabb úton járnak, mert az általuk hirdetett eszközök megbontják a nemzeti egységet.” SZFFU 1922.12.31. 1.

⁸⁹ Vonyó, 2004. 68–76. Gömbösre egyébként nagy hatással volt Prohászka beszéde, későbbi közszerepléseiben pontosan követte a püspök szónoklatának zsidóellenes elemeit, például nagyon szembetűnő ez 1921 elején közzétett cikksorozatóban a cionizmus támogatása vonatkozásában. Gömbös Gyula: 1921 politikája. SZ 1921.01.01–29. (= Vonyó, 2004. 77–92.); Lévai, 1948. 18. A témáról átfogóan: Vonyó, 2011.

⁹⁰ Vö. Szabolcsi Lajos visszaemlékezésével, ld. 119. jegyz. A témáról részletesen: Frojimovics, 2011.; Szapor, 2019. (Sándor Pál beszéde kapcsán felmerült, hogy készítsenek pontos statisztikát a háborúban elhunytak felekezeti hovatartozásáról, a kezdeményezést bár Prohászka támogatta, a parlamenti többség nem. MO 1920.09.22. 4.)

⁹¹ Vö. 59–63. sz. jegyz.; Haller, 1926. 82–96. Bár már nyáron is szimpatizált a radikálisokkal (erre utalt a kormány ülésén is: MNL OL K 27. 1920.07.28.), a nyilvánosság előtt ekkor még lojális volt a végrehajtó hatalomhoz, viszont az ősszel demonstratív módon közeledett a szélsőséges szervezetekhez (belépett például az Ébredő Magyarok Egyesületébe, ld. ÚN 1920.09.21. 1.; VI 1920.09.21. 1.; VIR 1920.09.21. 2.; a lépését egyébként eleinte az ébredők is bizalmatlanul fogadták, ld. GON 1920.10.21. 13–15.; Haller igyekezett radikalizmusát demonstrálni: HA 1920.11.28. 1. stb.), a numerus claususra pedig később így tekintett vissza: „A folyton ismétlődő támadások fokozzák az önvédelmi ösztönt, amely őrt áll a törvény mellett. Harc ez, a magyar társadalmi rendért, a magyar faj hegemoniájáért. Harc a magyar hazában a magyar kultúra magyar szelleméért, az igazságos és becsületes munkamegosztásért. Ennek a kulturális és szociális önvédelmi harcnak a törvényes bázisa [az] 1920. évi XXV. törvény-cikk, amely éppen ezért integráns része marad a magyar törvénytárnak mindaddig, míg ezt a nemzetalkotó magyarság megköveteli.” Haller, 1926. 8. Haller István 1920. szeptember végére olyan gyorsan helyezte át magát a numerus clausus támogatóinak oldalára, hogy több szélsőséges szervezet ezért neki mondott köszönetet a módosító indítványért, és kérte a kvóta kiterjesztését például a középiskolákra is. MNL OL K 636. 60. dob. 4. t. 130131/1920. sz.; 134689/1920. sz.

⁹² Ld. 53. sz. jegyz.; N.Szegvári, 1988. 122.

⁹³ Ld. Nagy Iván emlékezését, 39. sz. jegyz.

⁹⁴ Vö. Ablonczy, 2000. 52.; Paksa, 2014/a. 141–142.

⁹⁵ NN. 1920–1922. V. 480.; MNL OL K 2. 530. cs. 28. t. 55., 75. A módosító indítványt jegyző radikális képviselő ezt úgy értelmezte, hogy a parlamenti többség meghátrált, jóval egyértelműbb és határozottabb törvényt szorgalmazott volna, saját leszavazását pedig a numerus clausus kisiklásaként értelmezte: Hornyánszky Zoltán: Numerus clausus. VKÚ 1920.11.28. 1.

⁹⁶ Paksa, 2010. 11.

⁹⁷ A katolikus lapokhoz általánosságban felhasználtam (későbbi részletes hivatkozások nélkül): Monori, 2003.; Orosz, 2018. A katolikus irányzatú lapok amúgy is, már 1918-tól élen jártak a numerus clausus követelésében. Ld. erről pl.: Klestenitz, 2009/b. 181. A sajtóvisszhangokról: Mózes, 2015/a. 27–30.

⁹⁸ A visszhangokról ld. általánosságban: Gali, 2018.

⁹⁹ Lenni vagy nem lenni: ez itt a kérdés. Prohászka hatalmas beszédéről. SZFÚ 1920.09.19. 1.

¹⁰⁰ FFH 1920.09.17. 1.

¹⁰¹ Okos beszéd. HAJ 1920.09.18. 1. Terjedelmi lehetőségei miatt csak kivonatossan ismertettem a beszédet: Prohászka Ottokár nagy beszéde a Házban. HAJ 1920.09.17. 1.

¹⁰² Numerus clausus. KAN 1920.09.22. 1.

¹⁰³ Ld. pl.: Őrszem. DTH 1920.09.24. 1.

¹⁰⁴ Ld. pl.: ÚS 1920.09.18. 1.; DFÚ 1920.09.17. 1.; RH 1920.09.17. 1. stb.

¹⁰⁵ Ld. pl.: ANA 1920.09.17. 6. A rövid cikk csak annyit állapított meg, hogy a vitának Prohászka és Rupert Rezső felszólalása új lendületet adott. Ld. még: VI 1920.09.16. 4.

¹⁰⁶ Állunk elébe. NÚ 1920.09.17. 1.

¹⁰⁷ Prohászka Ottokár a numerus claususról. ÚN 1920.09.17. 2.

¹⁰⁸ [Kosztolányi Dezső:] Tehetség és fűrgeség. ÚN 1920.09.18. 1. Újraközlésére és részletesen elemzésére: Lengyel A., 2013.; illetve: Arany, 2017. 242.

¹⁰⁹ Prohászka püspök beszéde a zsidókérdésről. ÚB 1920.09.19. II. (külön) kiadás. A különkiadás azért is érdekes, mert a lap előzőleg már bőséges terjedelemben foglalkozott a szónoklattal: Prohászka püspök a magyar faj védelméért. ÚB 1920.09.17. 1–2.

¹¹⁰ Kormányzópart a személyes hajsza ellen. ÚB 1920.09.16. 3.

¹¹¹ A numerus clausus győzelme a nemzetgyűlésben. ÚB 1920.09.17. 2.; Prohászka. ÚB 1920.09.17. 2.

- ¹¹² Mi újság a politikában? AN 1920.09.26. 1.; ld. még: Végre. ÚMO 1920.09.24. 1.
- ¹¹³ SZ 1920.09.17. 1–2.; Fehérvár püspöke. SZ 1920.09.17. 1.
- ¹¹⁴ Ld. pl. Fajvédelem. SZ 1920.09.18. 1. Gömbös viszont tovább is ment ezen az úton, 1923-ban például javasolta, hogy a kikeresztelkedett diákokat minősítsék vissza zsidónak. Kerekes, 2018. 227.
- ¹¹⁵ Ld. pl. M.A.: A főiskolai numerus clausus törvénybe iktatása után. TECH 1920–21. 1–2. sz. 34–35.
- ¹¹⁶ Prohászka püspök a numerus clausus mellett. NSZ 1920.09.17. 2.; Prohászka Ottokár védi a numerus clausust. VI 1920.09.17. 2.; Fehérvár püspöke a numerus claususért. MO 1920.09.17. 1.; Prohászka püspök a numerus claususról. AE 1920.09.17. 4.; PH 1920.09.17. 3.; Prohászka Ottokár a numerus clausus mellett. PN 1920.09.17. 2. Utóbbi például – a püspök népszerűségét illusztrálandó – hangsúlyozta, hogy beszéde kezdetén „minden figyelem feléje fordul, szinte lélegzetvisszafojtva hallgatják szavait”.
- ¹¹⁷ De...! EGYEN 1920.09.25. 2.
- ¹¹⁸ Vö.: Sipos B., 2005. 19.; Sipos B., 2011. 98.
- ¹¹⁹ Prohászka beszéde. EGYEN 1920.09.25. 3–4.; VI 1920.09.18. 4. Prohászka első világháborús statisztikáinak cáfolatára Szabolcsi Lajos széles körű adatgyűjtésbe is fogott, bizonyítva, hogy a püspök által elmondottak teljesen hamis adatok. Ld. erről és a numerus clausus történetéről: Szabolcsi, 1993. 312–315.; az ennek kapcsán kibontakozott per: BFL VII.18.d.) 1921. 05/0048. sz. Szabolcsi egy antiszemita nemzetgyűlési képviselővel, Avarffy Elekkel keveredett elhűzódó pereskedésbe (vö. Avarffy Elek: A zsidóság háborús vérvesztése. NÚ 1921.01.19. 1.), amelynek végén a bíróság is megállapította, hogy a képviselő hazudott. Ld. erről: Szabolcsi, 1993. 316–326.; Sipos B., 2011. 98.
- ¹²⁰ Hasonló megközelítésre ld. még az idézetek mellett, Prohászka beszédének részletes elemzésével és kommentálásával: Molnár Jenő: Prohászka és a zsidók. AH 1920.09.20. 433–434.
- ¹²¹ Ld. pl.: Prohászka Ottokár a zsidókérdésről. ÚK 1920.09.23. 1.; Gidó, 2009. 48. A témáról ld. átfogóan: Veszprémy, 2018/a.
- ¹²² Prohászka. ÚK 1920.09.24. 1. Az antiszemitizmus ilyen megnyilvánulásai döntő szerepet játszottak abban, hogy „az erdélyi zsidóság és magyarság útjai” elváltak egymástól. Gidó, 2009. 48., 51. Ld. még a témában: Wiess Sándor: Asszimiláció és fajvédelem. NK 1920.10.01. 119–120.
- ¹²³ Simon Lajos: Prohászka a cionizmus mellett? ZSSZL 1920.09.24. 1–3. (= Veszprémy, 2021/b. 176.)
- ¹²⁴ Elvégeztetett... EGYEN 1920.09.25. 1. (= Veszprémy, 2021/b. 176–177.)
- ¹²⁵ Veszprémy, 2021/b. 41–43.; ld. még: Veszprémy, 2017/a. Vagyis az antiszemita és a cionisták közötti „egyetértés” kimerült abban, hogy önálló nemzetnek („fajnak”) ismerték el a zsidóságot, és nem vallásfelekezetnek. (Erről beszélt kicsit később Szász Zoltán újságíró, hangsúlyozva, hogy mindkét irányzat vissza akarja zárni a gettóba a zsidóságot, és ezt azzal juttatta kifejezésre, hogy „az antiszemita Prohászka püspök és a cionisták kölcsönösen szerelmi ömlengéseket öblögetnek egymás felé”. ÚK 1922.05.30. 4.)
- ¹²⁶ Prohászka Ottokár a zsidókról. BH 1920.09.17. 2.
- ¹²⁷ [Rákosi Jenő:] Prohászka Ottokár. BH 1920.09.17. 1. (A cikk ugyan névtelenül jelent meg, de minden bizonnyal Rákosi írása. Ld. erről, illetve a cikkről röviden: Sipos B., 2005. 20., 27.) Érdemes megemlíteni, hogy az *Egyenlőség* publicisztikában hasonlította össze Rákosit és Prohászkat, s megállapította, hogy mindketten a „kereszténynemzeti” ideológia képviselői, ám közöttük súlyos különbség, hogy míg előbbi „minden idegen fajt és felekezetet a magyarság állócsillaga alatt akar összeforrva látni”, addig utóbbi „már osztályoz, kivételez, bebocsát és kirekeszt”. Molnár Jenő: Rákosi és Prohászka. EGYEN 1920.10.30. 4–5.; Sipos B., 2005. 18–19.; Sipos B., 2011. 97.
- ¹²⁸ Prohászka elismeri a zsidók érdemeit. AÚ 1920.09.17. 1.; A zsidó-probléma. AÚ 1920.09.17. 1. Ld. még hasonlóan: Prohászka püspök az egyetemi kérdésről. KÚ 1920.09.17. 1.
- ¹²⁹ Ha Prohászka püspök. 8Ó 1920.09.18. 1. (A cikk végét, konklúzióját a cenzúra törölte.)
- ¹³⁰ PLL 1920.09.16. 1–2.; PLL 1920.09.17. 1–2.
- ¹³¹ Ld. erről pl.: Paksa, 2014/a. 144.
- ¹³² Ld. pl.: Schandl und Prohászka. NPJ 1920.09.17. 1.; Aus der Nationalversammlung. Bischof Prohászka über die Judenfrage. NPJ 1920.09.17. 1–2.; Klare Reden. NPJ 1920.09.18. 1.; Ein Erfolg des Antisemitismus in Ungarn. NFP 1920.09.23. 4. stb.
- ¹³³ Numerus clausus. NAK-GY 1920.09.19. 2.
- ¹³⁴ Az egyetemi ifjúság. FFH 1920.09.25. 1. (Hasonlóan korábban: Numerus clausus. PH 1920.08.25. 1.)
- ¹³⁵ Antiszemitizmus hangfogóval. Prohászka óvatos beszéde a numerus claususról. BMÚ 1920.09.17. 1.
- ¹³⁶ BMÚ 1920.09.18. 1.; ld. még: ÚN 1920.09.18. 2. stb.
- ¹³⁷ Túri Béla: A harc komoly. NÚ 1920.09.18. 1.; Prohászka beszéde és a „magyar” sajtó. NÚ 1920.09.18. 2.; Konkolyhíntés. SZ 1920.09.21. 1–2.
- ¹³⁸ Ld. minderről többek között: Klestenitz, 2010/a.
- ¹³⁹ NN. 1920–1922. VII. 167–170.
- ¹⁴⁰ Ereky rendkívül durva antiszemita szónoklatokkal hívta fel magára a figyelmet, még az „ébredő magyarok” általános színvonalához képest is, ld. pl. DTH 1920.07.27. 1.; 1919 őszétől az egyik népszerű, radikális közszereplőnek számított a Dunántúlon: Gaál Gaszton kormánybiztos Pallavicini György kormánybiztosnak. Kaposvár, 1919.12.09. – MNL FML VI.1. 906/1919. sz.; ill. 1024/1919. sz.

¹⁴¹ Ezt egyébként Ereky más törvények kapcsán is állandóan hangoztatta, ld. pl.: NN. 1920–1922. VIII. 320., 332. (1921.03.02.) A numerus clausus „egész vonalon” való behozatalát korábban is szorgalmazta, követelte, hogy a „zsidó sajtótól” vonják meg a rotációs papírt, a kereskedelembe a zsidók áruit keresztények között osszák szét, a zsidókat bocsássák el a közhivatalokból, helyükre keresztényeket vegyenek fel stb. ÚN 1920.06.27. 2. A numerus clausus „kiterjesztésének” igénye más szélsőségesek programjaiban is visszaköszönt, az ÉME 1920. szeptemberi konferenciáján követelte a pénzügyi intézetek kapcsán: Somogyi István: Ébredő magyar pénzügyi politika. In: ÉME II. Eln. 1920. 24–29., 28.

¹⁴² Az ÉME nem egy megnyilatkozása továbbá arra utalt, hogy ha nem is azonnal, de fokozatosan minden foglalkozási ágban érvényesíteni akarták volna a kvótát, még „az eke szarvánál s az utcsepréknél is”. KAN 1920.09.01. 2.

¹⁴³ Vö. Ablonczy, 2000. 57. (Az Ereky-ügyről és tanulságairól továbbá ld. IV.2. alfejezet 43., 93–94. sz. jegyz.)

¹⁴⁴ ÚN 1920.12.03. 3.

¹⁴⁵ Ld. pl. liberális oldalról: AE 1920.12.02. 3.; NPJ 1920.12.02. 2.; keresztény-nemzeti oldalról: NÚ 1920.12.02. 2.; VIR 1920.12.04. 2.; ÚN 1920.12.02. 3.; ÚS 1920.12.02. 1. stb.

¹⁴⁶ Koalíció II. PN 1920.12.02. 1. Ld. még IV.2. alfejezet 113. sz. jegyz.

¹⁴⁷ [Kosztolányi Dezső:] Prohászka kisujja. ÚN 1920.12.03. 2. (= Arany, 2019. 246–247.)

¹⁴⁸ Megjegyzés: Bodó Béla egy tanulmányában hangsúlyozta, hogy Prohászka „nemcsak a parlamentben védte a [numerus clausus] törvényt, de ki akarta terjeszteni az alsóbb iskolákra is”. Ld.: Bodó, 2007. 421. Prohászkanak konkrétan ezzel a törekvésével nem találkozom eddigi kutatásaim során, az viszont kétségtelen, hogy – mint a fenti példa is mutatja – egyáltalán nem állt tőle távol a numerus clausus szélesebb körű alkalmazásának gondolata. (Az ekkoriban a zsidóság korlátozását szorgalmazó sajtócikkek, beadványok – ld. ezekről 25., 68–69. sz. jegyz. – szinte kivétel nélkül a közoktatásban is követelték a numerus clausust, továbbá annak valamennyi felsőoktatási intézményre való kiterjesztését.) A pontatlanság minden bizonnyal arra vezethető vissza, hogy átvette egyik forrásának szóhasználatát: Fischer, 1993. 890.

¹⁴⁹ NN. 1920–1922. IX. 444.

¹⁵⁰ Kovács M., 2012. 173–175. Bethlen már 1921. áprilisi parlamenti bemutatkozásakor is arról beszélt, hogy bár nem tagadta a zsidókérdés létezését, ellenezte a „lármás antiszemitizmust”, és konstruktív politikára törekedett. Romsics I., 2000. 124. Felfogásáról: Sulyok, 2011.; Ablonczy, 2009. 176–181. Az is igaz lehet ezzel kapcsolatosan, hogy Bethlen 1920-ban nem tekintette meghatározó súlyú közéleti kérdésnek a numerus clausust, s csak később alakult ki benne a meggyőződés, hogy nagyon is az, amely a konszolidáció, illetve az azt veszélyeztető szélsőjobboldal közötti szakítást is kifejezésre juttathatja. Kovács M., 2021. 56. (Felhívja a figyelmet arra is, hogy Prohászka, „a kvóta szellemi atyja” 1920. szeptemberi beszédében maga is utalt a numerus claususszal indult folyamat „elfajulásának” lehetőségére.)

¹⁵¹ Haller István kifejező szavaival: „A folyton ismétlődő támadások fokozzák az önvédelmi ösztönt, amely őrt áll a törvény mellett. Harc ez, a magyar társadalmi rendért, a magyar faj hegemoniájáért. Harc a magyar hazában a magyar kultúra magyar szelleméért, az igazságos és becsületes munkamegosztásért. Ennek a kulturális és szociális önvédelmi harcnak a törvényes bázisa [az] 1920. évi XXV. törvénycikk, amely éppen ezért integráns része marad a magyar törvénytárnak mindaddig, míg ezt a nemzetalkotó magyarság megköveteli.” Haller, 1926. 8. Vagy: „Vagy van a numerus clausus törvényének tanítási, nevelési, magyar nemzeti stb. tekintetből fontossága vagy nincs.” Hoór, 1923/a. 32. (Ugyanez a röpirat felsorolja a többi hasonló, a szélsőjobboldal identitás-erősítő elemének számító tényezőt, például, hogy nemcsak „megvédeni” akarták a numerus clausust, hanem kiterjeszteni a vidéki egyetemekre, megakadályozni a külföldön szerzett diplomák honosítását. Ld. még: Hoór, 1925.)

¹⁵² Kovács M., 2012. 154.

¹⁵³ Prohászka Ottokár nyilatkozata a cionizmusról. ZSSZ 1921.02.11. 2–3. (= VPOK 140–142.) Vö. IV.2. alfejezet 354. sz. jegyz.

¹⁵⁴ Kell-e numerus clausus? SZ 1922.02.19. 6. (= VPOK 175.)

¹⁵⁵ Nem sokkal később a MEFHOSz konferenciája küldött üdvözlőlevelet Prohászkanak, a „nemzeti reneszánsz kiváló bajnokának” megköszönve a numerus claususért folytatott küzdelmét, amely iránti elkötelezettségüket maguk is hangsúlyozták. SZ 1922.06.17. 2.

¹⁵⁶ Prohászka Ottokár püspök az időszzerű kérdésekről. SZ 1922.08.31. 1–2. (= VPOK 185–190.) A szélsőjobboldali sajtóban folyamatosak voltak a zsidóság faji jellegét sulykoló írások, amelyek célja nyilván a numerus clausus iránti elkötelezettség erősítése volt. Pl. Lendvai István: Faj-e vagy felekezet? AN 1922.10.22. 5.

¹⁵⁷ Ld. erről: Kovács M., 2012. 173–174. (A kérdés a kabinetet is megosztotta, egy alkalommal például az egyik zsidó folyóirat is azt állapította meg, hogy Bánffy Miklós külügyminiszter megróható ugyan a numerus clausus jelentőségének tagadása miatt, bár „ő a legkevésbé ludas, öneki a Haller Istvánok, Teleki Pálok és Prohászka Ottokárok antikulturális pogánykodásáért kellett lakolni” a Népszövetség előtt. MÚJ 1922.10.06. 4. Idézi: Major, 2014. 157.)

¹⁵⁸ A numerus clausus a zsidó ár zsillipje. AN 1923.01.30. 1. (= VPOK 211–212.)

¹⁵⁹ Prohászka Ottokár: A numerus clausus. SZÚN 1924.02.02. 1. (= VPOK 258–260.)

¹⁶⁰ Ld. erről: Ladányi, 1994.; Kovács M., 2012.; Paksa, 2014/a.

¹⁶¹ KN. 1927–1931. IX. 36.

¹⁶² Túri Béla nagy beszéddel cáfolta meg a numerus clausus módosításának érveit. NÚ 1928.02.15. 5–6.

¹⁶³ Schweitzer, 2002. 622–626.; Kovács M., 2005.; Ladányi, 2005.

¹⁶⁴ Kovács M., 2012. 52.; Jakab, 2021. 43–44.

III.2. Prohászka és a jobboldali radikalizmus

¹ Hanebrink, 2006. 94.

² Ld. pl. Giczi, 2005. 43.

³ Nemes, 1962. 156.; Kántás, 2022/a. 15., 19., 141. (A Kettőskereszt Vérszövetség titkos társaságokra jellemző esküt is elvárt tagjaitól, vagyis alighanem Prohászka sem zárkózott el ettől. Ld. Szabó–Pamlényi, 1963. 162–163.)

⁴ Mócsy, 1983. 159.; Sipos, 1993. Egyes adatok szerint Prohászka a „Feltámadás” csoport élén álló 50 „vezérharcos” egyike volt. Braham, 1997. I. 19–20.

⁵ Borsányi, 1967. 133.; Fodor, 2008. 134.; a radikális titkos társaságok között olykor fellépő belső ellentétekről: Pócs, 2022. 39–40.

⁶ Mócsy, 1983. 159.; Zakar, 2011. 53., 106.; Kántás, 2023/a. 596–597.

⁷ Gyurgyák, 2012. 187., 202–210.

⁸ ÚN 1919.12.30. 1–2.; NÚ 1919.12.30. 3.; Gergely J., 1996/b. 39.

⁹ Az EKNL nemcsak „lazább” szervezettségű és szalonképesebb volt az ÉME-hez és a MOVE-hoz képest, de sokkal inkább kifejezte a protestánsok és katolikusok összefogásával megvalósítható, felekezetek feletti, közéleti kereszténység eszmeiségét, mint Raffay Sándor evangélikus püspök írta: „Gyakorlati szempontból a keresztyén egyházak kölcsönös megértése és a köznyugalom biztosítása érdekében sokkal értékesebb” volt a működése, „amely nem az egyesülést, hanem csak ami elérhető és egy kis jóakarattal megvalósítható, a Krisztusban hívők egyházainak testvéri együttműködését tűzte ki céljául.” Raffay S., 1944. 31.

¹⁰ SZ 1920.07.09. 2.; NÚ 1920.07.09. 3.; Dósáné, 1972. 105.

¹¹ Szabó F., 2007. 253–254, 247, 256. Vö.: Ld. még: „hogy a harmincas években Bosnyák Zoltán és a fajvédők (»ébredő magyarok«) Prohászka zászlajukra tűzték, erről már a püspök nem tehetett”. Szabó F., 2006/a.

¹² Ld. pl.: Dósáné, 1972.; Sebestyén, 1981.

¹³ A teljesség igénye nélkül: Zeidler, 1997.; Fodor, 2008.; Szécsényi A., 2009.; Kerepeszki, 2009.; Kerepeszki, 2011/b.; Kerepeszki, 2012.; Gyurgyák, 2012. 9.; Kántás, 2022/a.; Kántás, 2023/a.; Kántás, 2023/b.

¹⁴ Zinner, 1989.

¹⁵ Ld. pl.: Kerepeszki, 2008.; Kádár–Vági, é.n.; Ámán, 2016. Stb.

¹⁶ Vö. pl.: „A példák azt mutatják, hogy a legszélsőségesebb antiszemitizmust, egyben az 1920-as évek legradikálisabb szélsőjobboldali eszmeiségét az ébredő magyarok képviselték, sőt itt találkozhatunk a radikális nemzeti gondolat faji megközelítésével is.” Paksy, 2013/a. 26. (Sokat lehetne idézni arról, hogy különösen a helyi ébredő szervezetek az antiszemitizmust, mint az ÉME lényegét nyíltan meg is fogalmazták, pl. a szarvasi szervezet vezetője szerint céljuk nem más, mint a „keresztyén, faji öntudat nevelése a zsidó vagyonnal, a zsidó politikával, a zsidó világhatalommal, a zsidó góggal szemben”. SZAÚ 1921.04.29. 3.)

¹⁷ A vonatkozó szakirodalom számos tételére való utalás mellett erre csak egy, de nagyon is jellemző társadalmi attitűdöt hoznék fel: az 1920-as évek köznyelvében a „sörházutcai” kifejezés közismerten az „antiszemita” szinonimáját jelentette, tekintettel arra, hogy az ÉME központi székháza a budapesti Sörház utcában volt. Zolnay–Gedényi, 1996. Szintén az egykorú szóhasználatkal kapcsolatosan idézhetjük, hogy „a korszakban az »ébredő« szó már önmagában is kifejezte a szélsőjobboldali mozgalmakkal és eszmékkel való szimpatizálást”. Ld. Kovács T., 2015. Azt is jellemzőnek gondolom, hogy az amerikai sajtó rendszeresen a Ku-Klux-Klan magyarországi megfelelőiként mutatta be az ébredő magyarokat, ld. pl. TWT 1921.11.06. 1. Az antiszemitizmus történetére vonatkozó számos szakirodalmi tétel közül ld. erre: Paksy, 2014.; Paksy, 2016.

¹⁸ Csíky, 2018. 302–303.

¹⁹ Ld. pl.: Ablonczy, 2000. 43.; Szabó F., 2009. 77–80.; Paksy, 2012. 44–59.; Vonyó, 2012. 237.; Gyurgyák, 2012. 206–210. stb. Felbukkan ugyan néhány relativizáló megjegyzés is az ÉME-vel kapcsolatosan, pl. épp Prohászka kapcsán egy lábjegyzetben „a Tanácsköztársaság bukása után alakult magyarságvédő szervezetként” került meghatározásra: Prohászka-napló, 2013. 1535. sz. jegyz. (Hasonló megközelítésre példa, az ÉME „szalonképessé” válásáról, arról, hogy nem is volt antiszemita szervezet stb.: Domonkos, 2018. 250–251., ennek kritikájára pl.: Paksy, 2019/b. 233.) Az ébredőkre vonatkozó irodalomból ld. még: Cselényi, 1991.; Ungvári, 1999.; Borbély, 2008.; Pelle, 2023.

²⁰ Zinner, 1979/b. 566.

²¹ Pelle, 2001. 25–26.

²² A szakirodalomban – vö. pl. Zinner, 1989. 84.; Gyurgyák, 2012. 206. – szereplő információk mellett megjegyzem, még az angol diplomácia is 255 helyi szervezetükről rendelkezett adatokkal. Ld. Lorman, 2006. 36–37. (Saját – minden bizonnyal túlzó – statisztikájuk szerint már 1919 végén 210 helyi szervezettel és 830 ezer taggal rendelkeztek. ÉMO 1919.12.07. 3–15.)

²³ Az ÉME plakátkampányaira ld. pl.: Gyurgyák, 2012. 161., 187., 196., 203.; Paksa, 2015. Jellemző, hogy nemcsak saját propagandaplakátjaik terjesztése iránt voltak elkötelezettek, nem riadtak vissza a plakáthamisítástól sem, például egy alkalommal a Budapesti Izraelita Hitközség „visszavándorlási irodája” nevében készítettek hamis tartalmú falragaszokat. Zinner Tibor: Az Ébredő Magyarok Egyesületének története. 1918–1923: a fénykor. Bölcsészdoktori disszertáció. Bp., 1978. – FSZEK Kézirattár. BQ 0910/450. 44.

²⁴ Ilyen presszionálási akció volt, amikor vidéki ébredő szervezetek összehangolt távirat-kampánnyal próbálták nyomást gyakorolni a kormányzatra, pl. a numerus clausus vagy egyéb, az ÉME-t érintő ügyekben, ld. III.1. alfejezet 25., 68–69. sz. jegyz. (1921 novemberében például a veszprémi ÉME-szervezet fordult beadvánnyal a nemzetgyűléshez, a „zsidó faj elnyomó uralma ellen” radikális megoldást szorgalmaztak, minden ügyvédi, orvosi, állatorvosi praxis felülvizsgálatát, a numerus clausus banki alkalmazásoknál, iparigazolványok kiadásánál stb. való érvényesítését szorgalmazták. Megmozdul az egész ország. GYÖN 1921.11.03. 1.)

²⁵ Ezek részletezésére nincs terünk, a „kávéházi akciók”, közszereplők elleni bombamerényletek, vagonlakók erőszakos beköltöztetése „zsidó” intézményekbe stb. az ÉME és a hatalom közötti kapcsolat történetének fontos csomópontjait jelentették, már csak a nyomozások, a perek, és a többnyire feltűnően enyhe ítéletek kapcsán is. Aligha véletlen, hogy az 1920-as évek legfontosabb erőszakos, halálos áldozatokat is követelő antiszemita akciói háttérben minden esetben az ÉME tagjai álltak, ilyen volt a Club kávéházi, az erzsébetvárosi, a solti, a csongrádi robbantásos merényletek, az ún. Soltra-gyilkosság, az 1923. januári színházi lövöldözés stb., ezekben az ÉME-tagok, illetve az ÉME kebelében működő „nemzetvédelmi osztályok” szervezésére és szerepére: Szabó–Pamlényi, 1963. 328–329.; Vargyai, 1971. 212.; Zinner, 1989. 70–76.; Ablonczy, 2000. 49–50.; Gratz, 2001. 147–148.; Vági, 2018.; Vonyó, 2018. 168.; Kántás, 2021/a. 9.; Kántás, 2022/b. 29–43.; Kántás–Sáfrány, 2021. 14–15., 35–36., 38–39., 40–44.; Bodó, 2022. 114–115. Kevésbé súlyos következményekkel járó, de nem ritka ébredő akcióknak számítottak, amikor az ÉME-nek nem tetsző pártok, szervezetek rendezvényeit bekiabálásokkal, rendzavarással próbálták lehetetlenné tenni, pl. Rassay Károly pécsi gyűlése esetén: SZFFÚ 1922.02.21. 1.

²⁶ Jellemző példa lehet az ébredők tevékenységének hatására, amikor 1923-ban Kmoskó Mihály, ekkor már a Fejér megyei Pusztazámor plébánosa arról írt, hogy a „falu zsidaja” félelmében a szentmise és a litánia alatt nem merte nyitva tartani a kocsmát (Ormos I., 2016. 222.), és aligha volt ritka az ilyen típusú félelem, különösen a vidéki zsidóság körében. Máskor az ébredők a zsidók megfélemlítése mellett azzal is büszkélkedtek, hogy a falusi lakosság a radikálisok fellépése hatására nem vásárol zsidó boltostól (pl. HVIR 1923.01.21. 1.), a vidéki ébredők folyamatos kampányt folytattak azért, hogy a lakosság ne vásároljon a helyi zsidóknál, ne vegye igénybe szolgáltatásaikat, ne tartson velük kapcsolatot, ld. pl. Veszprém, 2018/b. 614. (A kocsmák istentiszteletek alatti zárva tartásáról Prohászka is intézkedett a székesfehérvári egyházmegyében: SzPSzL Körlevelek. 1932/1921. sz.)

²⁷ MNL PML XIV. 2. 31. dob. 341. sz.; ÉME-alapszabály, 1919. 31. §.; MNL FML IV.401.a.) 9. dob. 53. kf.; OSzKPKNyt Kny.C1918-20/63.

²⁸ OSzKPKNyt Kny.D1918-20/542.

²⁹ Ilyen átfogó programnyilatkozatok például: Mit akarnak az ébredő magyarok? – OSzKPKNyt Kny.C. 1918–20/50.; ÉME-program, 1919. – Uo. Kny.C. 1918–20/54. Különösen vidéken egy ideig tudtak olyan képet kialakítani, hogy valójában csak a magyarság iránt elkötelezett, hazaszeretettel teljes egyesületről van szó (ld. pl. Move – Éme. BAF 1920.06.13. 1.), persze a durva antiszemita propaganda mindenütt hamar érvényesült.

³⁰ Alapszabály: MNL OL P 1354. 1. t.; OSzKPKNyt Kny.C. 1918–20/404.; ÉME-alapszabály, 1919. 5. §.; Az Ébredő Magyarok Egyesülete alapszabályai és fegyelmi rendtartása, 1924. – MNL FML IV.401.a.) 9. dob. 53. kf. Az ÉME antiszemita ideológiájáról lényegretörően: Zinner, 1989. 52–54.; Gyurgyák, 2012. 206–210.

³¹ Az ébredő magyarok programja. FKNN 1921. 31–32. (Az ÉME helyi irataiból úgy tűnik, hogy Székesfehérváron már 1919 őszén sokan csatlakoztak az ÉME-hez, de első helyi összejövetelükre csak 1920. május 30-án, alakuló ülésükre június 8-án került sor. VLKI IV.1405. b.) ad 9000/1920. sz., vö. Horváth K., 2009. 576. sz.) A vidéki szervezetek hasonló programjaira ld. pl. Győr esetében: HOM HTD 77.91.1.1–2. Ezek a vidéki programnyilatkozatok gyakran leképeződései, illetve konkrétabb megfogalmazásai voltak az ÉME központi célkitűzéseinek, mely az ezeréves keresztény magyarság tradíciói alapján követelték az iskolai nevelése keresztény erkölcsi alapokra való helyezését (törvényben való biztosítását annak, hogy csak ilyen szemléletű tanerők alkalmazhatók); a sajtóban, a társadalmi és kulturális intézményekben a keresztény magyarság elleni „métely” kiirtását; a magántulajdon biztosítását; földreformot („egészségtelen nagybirtok-viszonyainkat [...] nemzeti szociális birtokrendezéssel követeljük megszüntetni”, új birtokos réteg kialakításával, az agrárágazat elsőbbségét az iparral és a kereskedelemmel szemben); a szövetkezeti hálózat erősítését; italmérés felülvizsgálatát; adóreformot stb., értelemszerűen hangsúlyozva a zsidókérdés megoldását „a zsidóságot érintő kérdések külön faji és külön felekezeti jellegének törvénybe lefektetett megkülönböztetését”. ÉME-program, 1919. Különösen az első időszakban voltak olyan változatos programnyilatkozataik is, amelyek további követeléseket tartalmaztak, az 1920. januári választási kampányban budai szervezetük magáévá tette a Török Elemér vezette Antiszemita Párt programját, sőt, megvalósítását is ígérte. (Például az 1867. évi emancipációs törvény eltörlését, a zsidók teljes vagyonekbevonását és vagyonuk keresztények közötti újraosztását, zsidók kitiltását az oktatásból, bankszektorból, munkásszervezetekből stb.) OSzKPKNyt Kny.C1918-20/558.; ÉMO 1919.11.23. 9–12.; BUN 1920.02.14. 2.; BUN 1920.03.06. 2.; vö. Zinner, 1989. 150.

³² 1919 végén – 1920 elején gyakran előfordult, hogy a kormánypártok és az ÉME helyi szervezetei is nyilvánosan együttműködtek, például 1920. február 18-i, nagykanizsai rendezvényükön együttes támogatásukról biztosították Horthyt: MNL OL K 2. 689. cs.

³³ Kivételt csak az 1920. évi mozirendelet jelentett a radikálisok szemében, illetve a numerus clausus törvény, amelyről úgy vélték, hogy „a kereszténységhez néminemű köze van”. (Utóbbira ld. AN 1920.09.26. 1.) Ezzel a két országos hatáskörű jogszabállyal próbálta a Teleki-kormány tompítani az antiszemita közhangulatot, jöllehet például az ébredők szemében mindez csak a kezdetet jelentette a zsidóság jogfosztásának útján. Vö. 43. sz. jegyz.

³⁴ ÉM-HT 1921.04.15. 11. (Vö. Paksy, 2013/a. 28.) Ezt a célt egyébként az ÉME első programjai is tartalmazták (az egyesület úgy tekintette önmagát, mint „az állam végrehajtó hatalmának önkéntes, szervezett és hatalmas segítőtársa”, a vonatkozó törvényalkotás társadalmi úton való támogatása és betartásának ellenőrzője, ld. ÉME-program, 1919.), ehhez a későbbiekben is következetesen ragaszkodtak.

³⁵ ÉM-HT 1921.04.15. 11., 3.; VLKI IV.1402. a.) 1920.04.14. (A sajtóbizottság ügyéhez hozzátartozik, hogy a városi tanács csak úgy fogadta el a sajtóellenőrző grémiumra vonatkozó javaslatot, hogy az csak javaslatot tehet a polgármester számára. VLKI IV.1402. a.) 1920.05.27.)

³⁶ Zinner, 1989. 115.

³⁷ ÉME vidéki főosztálya a helyi szervekhez. Bp., 1921. – MNL PML XIV. 2. 31. dob. 341. sz.

³⁸ Egy kommentár szellemesen az ÉME-t a „keresztény kurzus keresztény magyar ellenzékének” nevezte. Őrszem. DTH 1920.07.28. 1. Rubinek Gyula földművelésügyi miniszter a kormány ülésén tett panaszt azért, mert sokallta az ÉME-hez köthető erőszakos akciókat, a hadseregbe és a közigazgatásba való beépülésüket, s az a meggyőződése alakult ki, hogy a szervezet „egy titkos társaság jellegét viseli magán”, ezért javasolta feloszlátásukat, amit egy hónappal később megismételt, mert tevékenységükkel a kormány és a nemzetgyűlés tekintélyét rombolták: MNL OL K 27. 1920.04.14.; MNL OL K 27. 1920.05.13. (Bár a minisztereket is megosztotta a javaslat, betiltásra ekkor nem került sor, úgy gondolták, olaj volna a tűzre egy ilyen lépés. Sőt, Simonyi-Semadam miniszterelnök a parlamentben is békülékeny hangot ütött meg az ÉME-vel kapcsolatban, elismerte a keresztény társadalom mozgósításában tanúsított érdemeiket, elszigetelt túlkapásoknak minősítve a tagjaik által elkövetett atrocitásokat. Ld. pl. SZ 1920.06.18. 1.)

³⁹ Ferdinandy Gyula belügyminiszter nemcsak a november 9-én történt ún. Soltra-gyilkosság miatt döntött így, hanem azért, mert „bebizonyosodott, hogy nevezett egyesület októberben tanácskozást folytatott a közhatalomnak puccsszerű átvétele felett”. MNL OL K 27. 1920.11.19. (Rubinek ekkor is a teljes feloszlátást követelte, mondván, az ébredőket ugyanolyan elvtelen és erőszakos társaságnak tartotta, mint a bolsevikokat. Kitérő: érdekes módon Oláh Gábor írónak is pont ugyanez volt a személyes benyomása az ébredőkről. Lakner, 2002. III.3. r.) Feloszlátásra ekkor sem tudták rászánni magukat a kormány tagjai, csak az ÉME alapszabályának felülvizsgálatáról és szorosabb hatósági ellenőrzéséről döntöttek. MNL OL K 27. 1920.12.01. Az ÉME mindezt elfogadta, vállalta az újabb tag- és alapszabály-revizíót (FN 1920.12.01. 1.), a gyakorlatban azonban ugyanúgy csinált tovább mindent, mint addig. Vö. pl. MH 1920.11.21. 3.; MH 1920.11.24. 1. (Különösen Haller István kultuszminiszter képviselt a kormányban az ÉME-t védő és mentegető álláspontot. MO 1920.11.14. 4.)

⁴⁰ ÉME Vidéki Csoportok Központi Vezetősége körlevele. Bp., 1920.11.16. – MNL PML XIV. 2. 31. dob. 341. sz.; ld. még: MH 1920.11.13. 3.; Vargyai, 1971. 211.

⁴¹ A Prohászka-hoz közel álló sajtó a magyarság ügyének elárulásaként, a nemzet elleni durva támadásként aposztrofálta az ÉME 1920 novemberi felfüggesztését, például a *Fejérmegyei Napló* szinte egész 1920. november 16-i lapszáma az egyesülettel szembeni hatósági eljárás miatti tiltakozással, valamint az egyetlen igazán hiteles társadalmi mozgalomként való beállítással volt tele. Pl.: „Óva intünk mindenkit, hogy a zsidó uszításnak felüljön, mert ennek célja csak az lehet, hogy az Ébredő Magyarok Egyesületét megrendítve a keresztény irányzatnak vessenek véget.” Marosi Arnold: Az ÉME tagjaihoz. FN 1920.11.16. 1.; „Hosszú éjszaka csüggött a magyarságra, ébren csak ők virrasztottak, az ébredők, a fiatal magyarok, kiknek szíven még égett a fajszeretet halvány tüze. [...] Az Ébredők, mint apostolok jártak titkos utakon közöttünk, szavuk vigasztalóan hatottak a magyar lélekbe és ébren tartották a hitet, hogy lesz még magyar feltámadás.” Ígéretet tettek a „magyar fajpolitika programjának” megvalósítására stb. A dögkeselyűk. FN 1920.11.16. 1. Ld. még más vidéki lapokban: Hajsza és terror az ébredők ellen. ÚMO 1920.11.25. 1.; SZAÚ 1920.11.26. 1. („A kereszténység és magyarság élő lelkiismeretét alkotó milliós egyesület munkájának megbénítása balkezes intézkedése volt a kormánynak.”) Stb.

⁴² ÉME központ a vidéki szervezetekhez. Bp., 1922.03.16. – MNL PML XIV. 2. 31. dob. 341. sz. Az ÉME és a pártpolitika viszonyáról: Zinner, 1989. 147–158.

⁴³ HOM PGy V.85.13.26.; DTH 1922.02.26. 1. Az 1922. évi plakát-ügyről és következményeiről részletesen: Zinner, 1989. 160–163. Az ébredők körében elterjedt volt az a nézet, hogy a választásokon csak két párt indul: magyar párt és zsidó párt, előbbibe értelemszerűen csak a jobboldali radikálisokat értették, utóbbiba mindenkit. Pl.: HVIR 1922.02.05. 1. Már 1921 májusában született lesújtó vélemény az ébredők vezetői körében a nemzetgyűlés tetteiről, és képviselőiről, amiből azt a következtetést vonták le, hogy a következő választásokon sokkal jobban oda kell figyelniük, kik nyerik el a törvényhozás mandátumait: „Az iparendélyek és italmérési engedélyek revíziójával a nemzetgyűlés még mindig késik. A parlamentben helyet foglaló tagjaink révén igyekeznünk a képviselő urakat emlékeztetni azokra az ígéretekre, melyeket megválasztásuk alkalmával tettek, azonban sajnos azt kell

tapasztalnunk, hogy az ígéretek beváltására a képviselők nagyon kis töredéke gondol komolyan.” Lukácsovich Lajos Endre Lászlónak. Bp., 1921.05.18. – MNL PML XIV.2. b.) 31. dob. 341. sz. Ugyanez az iparendélyekre vonatkozó kritika konkrétan a székesfehérvári ÉME-szervezettel kapcsolatosan is felmerült. Az Ébredőkhöz. FN 1921.08.20

⁴⁴ Szellemben jegyezte meg Feleky Géza, a *Világ* publicistája, hogy minden merénylet gyűjtőzsinórja a Sörház utcába vezet: VI 1925.03.05. 7. Korábban egy másik cikk szerzője tette fel a kérdést: „A belügyminiszternek ugyancsak igaza van, mondván, hogy a bűntetteket ébredő magyarok, de nem az egyesület követte el. Hány ébredőnek kell a cselekedeteket elkövetni, hogy végre az egyesület követte legyen el?” AÜ 1923.01.26. 1.

⁴⁵ Ld. pl. részletesebben: Turchányi Egon: Valók-e az ÉME ellen felhozott vádak? In: ÉME Almanach. 1925. 26–32. Vö. Vonyó, 2018. 170.

⁴⁶ Az ÉME vezetőségének társadalmi összetételére vonatkozóan ld. Zinner, 1989. 136–146. Az egyház helyi hálózata és az ébredők alapszervezetei között átfedésekre egykorúan pl.: Csak hangfogóval! SZÚN 1924.11.15. 1.

⁴⁷ Ld. pl. Kerekes, 2018. 217–218.

⁴⁸ Ormos I., 2016. 218. („Kmoskó antiszemita írásai rendkívül kellemetlen olvasmányok, amelyek tárgyukon túlmenően durva, visszataszító nyelvezetükkel is kitűnnek. Az is megfigyelhető, hogy stílusa fokozatosan egyre durvábbá, útszélibbé válik.” Uo. Ehhez csak azt tehetjük hozzá, hogy a durva, uszító zsidóellenesség már 1919 őszén is jellemezte az írásait, ld. pl.: Kmoskó Mihály: Ki a felelős a háború kitöréséért? GON 1919.12.04. 20–23., előadása az Antiszemita Pártban: NAK 1919.12.11. 2. stb. 1921-ben az első királypuccsot is a zsidóknak tulajdonította, akik szerinte azért hozták vissza Magyarországra IV. Károlyt, hogy eltereljék a figyelmet a zsidókérdésről. EGYEN 1921.04.30. 7.; máskor arról fantáziált, hogy a zsidó orvosok szándékosan pusztítanak el keresztény betegeket. Kmoskó tanár – „vádjai”. PN 1921.06.03. 1. Vagyis Kmoskó zsidógyűlölete még a jobboldali radikálisok köreiből is szélsőségesnek számított. Pusztázamori lelkipásztorként Prohászkanak küldött jelentéseiben is durva antiszemita összeesküvés-elméleteket fogalmazott meg, ld. Mózessy, 2008. 354–355.; saját ébredő múltjáról: Uo., 347.)

⁴⁹ Ismeretlen „ébredő” beszámolója, 1923. – PSzL IX. 685. 3. sz.

⁵⁰ ÉM-HT 1921.04.15. 10. Hédly egyes adatok szerint annyira lelkes ébredő volt, hogy 1923-ban, épp a „sörpucscsot” követő napokban még a német nemzetiszocialistákat is nyíltan támogatta, rendezvényükön még a diktatórikus megoldásoktól sem zárkóztak volna el. Újváry Géza Bethlen Istvánnak, Nagykanizsa, 1923.11.13. – MNL OL K 468. 1. cs. (1923) Prohászka 1920-ban Hédlyt a helyi közélet meghatározó személyiségének látta. Prohászkanapló, 2013. (1920.12.11.) Hédly az országos ébredő mozgalomban is szerepet játszott, 1921-ben például a kisgazdapárthoz akarta kapcsolni a szervezetét: BH 1921.04.08. 2.

⁵¹ Miklós, 2021. 185. (Maga a plébános fogalmazott úgy, hogy „az egyesület [ÉME] működésével föléledt a nép lelkében parázként szunnyadó zsidógyűlölet is”.)

⁵² Veszprémi, 2018/b. 610.

⁵³ Herkély Tibor, ÉME Országos Központi Intézőbizottsága Zichy Gyula pécsi püspöknek. Bp., 1923.07.25. – PEL I.1.a.1. 2419/1923. sz.

⁵⁴ Pl.: Zádor József: Az ébredő villamos alkalmazottak valláserkölcsei élete az 1925. évben. ÉVI 1925.12.22. 3–5. (A szélsőjobboldali szervezetekben való aktivitásra, valamint Prohászka zsidókérdésben vallott nézeteinek helyi közösségszervező plébánosok körében való követésére volt példa Pehm József zalaegerszegi működése is. Vö. Balogh M., 2019. 102.)

⁵⁵ Mit akarnak az Ébredő Magyarok? FN 1920.05.27. 1.

⁵⁶ Ébredő Magyarok. FN 1920.06.01. 1. Igyekeztek a megfélemlítésnek tettekkel is nyomatékokat adni, egyik első akciójukként felkeresték például a *Székesfehérvári Friss Újság* szerkesztőségét, és megfenyegették az újságírókat, hogy meg ne próbáljanak még egyszer az ÉME-vel szemben kritikus cikket megjelentetni. FN 1920.06.3. 1. Az akciót Marosi Arnold, a helyi szervezet későbbi elnöke nagyon sikeresnek tartotta. VLKI IV.1405. b.) ad 9000/1920. sz. (Ugyanekkor követelte, hogy távolítsák el az iskolából az egyik zsidó származású, menekültként érkezett matematikatanárt, és el akarta érni a kultuszminisztériumnál, hogy a helyi állami középiskolába ne kelljen zsidó tanuló felvenni.) Később volt rá példa, hogy a felheccelt ébredők beváltották a fenyegetésüket, tintával öntöttek le újságosstandot, dulakodtak és borogattak. FN 1920.09.18. 1. (Más vidéki „ébredők” hasonló akcióira: Bojkott a zsidó újságokra! KESÉ 1920.03.06. 3.; Kiss Menyhért: A szemétsajtó. HA 1921.03.20. 1.; KESÉ 1920.04.03. 3.)

⁵⁷ FN 1920.07.27. 1. A rendezvény egyfajta reakcióként is felfogható az ÉME-vel szembeni első kormányzati fellépésre, vö. Zinner, 1989. 66–67. (A kormány 1920. június 9-én rendelt el az ÉME országos és helyi szerveinek működésével kapcsolatosan felülvizsgálati eljárást az ÉME-tagok által elkövetett nagy számú köztörvényes bűncselekmény miatt. A székesfehérvári szervezetet is felfüggesztették, a város törvényhatósága és polgármestere kiállt az ébredők mellett, egyrészt arra hivatkoztak, hogy a helyi csoport csak nemrég kezdte meg működését, másrészt hangoztatták, hogy az ottani ÉME-tagok politikai szempontból megbízhatóak, és nem igaz az a velük kapcsolatosan felmerült vád, hogy szerencsejátékot üznének. VLKI 1405. b.) ad 9000/1920. sz.; MNL FML IV.401.b.) a. dob. 53. kf.) Egyes adatok szerint Prohászka az ÉME 1918–1919-es indulásakor is szerepet játszott az országos szervezet létrejöttében. Zinner Tibor: Az Ébredő Magyarok Egyesületének története. 1918–1923: a fénykor.

Bölcsészdoktori disszertáció. Bp., 1978. – FSZEK Kézirattár. BQ 0910/450. 12.; Zinner, 1979/a. 255. 1919 februárjában az állítólag Prohászkaival is kapcsolatban álló székesfehérvári ÉME-tagok hajtottak végre garázda akciót és lövöldözést. AE 1919.02.11. 6. Az ébredők ideológiájának kialakulásában és erősödésében Prohászka kezdeményező szerepére egykorú adatok is utalnak, például: Nagy Lajos: Az ébredő magyar. ÁPR 1919.02.05. (= József, 1959. 444–445.)

⁵⁸ FN 1920.08.3. 1. (= VPOK 109–110.) Ld. még IV.2. alfejezet 217–218. sz. jegyz.

⁵⁹ Ld. Zinner, 1989. 80–87. A szélsőjobboldali várakozásokat jól fejezte ki például az a megfogalmazás, miszerint az ÉME „kiegészíti és teljessé teszi a munkát, melyet a nemzetgyűlés végez, vagy melyet a nemzetgyűlésnek kell végeznie”, az ébredők a harcos magyar jövő katonái stb. K.L. [Kádár Lehel]: Az Ébredők. ÚN 1920.09.08. 1. A vidéki sajtóban pl.: Megkondult. KESÚ 1920.09.12. 1.; a székesfehérvári ÉME-szervezetre is igen inspiráló volt a rendezvény: Az Ébredő Magyarok parlamentje. FN 1920.09.15. 1–2.

⁶⁰ Prohászka Ottokár: Az Ébredőkhöz! In: ÉME II. Eln. 1920. 1. (= VPOK 116–117.); egykorúan önálló cikként való újraközlésére: FN 1920.11.18. 1.; VRÚ 1920.11.20. 1.

⁶¹ Az ÉME tagok által elkövetett erőszakos cselekményeket a jobboldali-konzervatív oldalon mások másként ítélték meg, a keresztény kurzus teljes félreértésének nevezték az antiszemita erőszak megnyilvánulásait (ld. pl. a Club-kávéházi merénylet kapcsán: MHE 1920.08. 314–315.), Prohászka esetében ilyen konkrét elhatárolódásnak nincs nyoma.

⁶² Csak a példa kedvéért: A zsidóság teljes jogfosztását követelő Budaváry kijelentette: „Vegyék tudomásul, hogy itt mától kezdve a legkíméletlenebb erővel megindul az igazi keresztény és nemzeti élet.” Héjjas Iván pedig arról beszélt, hogy a zsidóságot, mint fekélyt fogják levakarni a nemzet testéről stb. Gyurgyák, 2007. 243–244. Ld. még: Sipos B., 2005. 13–14.

⁶³ Zinner, 1989. 87. Az ÉME ekkor elfogadott 25 pontos programját plakátokon is népszerűsítették, méghozzá az országgyűlésre való nyomásgyakorlás igényével, az 1920 januárjában megválasztott képviselőket már szeptemberben megalkuvással, a keresztény-nemzeti gondolat elsikkasztásával vádolták, amely önmaguk számára a mozgósítás motivációját is jelentette: OSzKPKnyt Kny.D1918-20/544.; felkarolták a vidéki sajtóban, pl. FEH 1920.09.26. 2.; BAF 1920.09.26. 1.; KAN 1920.09.25. 1.; Mit kíván a magyar nemzet? KESÉ 1920.10.03. 1.; VKÚ 1920.09.19. 1–2.; 1920.09.26. 1. (Ez az 1848-as 12 ponthoz hasonlította jelentőségben az ÉME pontjait.); Klestenitz, 2019. 317. stb. Az ébredők a nagygyűlés kapcsán már egyenesen arról beszéltek, hogy „intranszigiens keresztény politikát követelnek a kormánytól, ha ezt nem fogja tenni, maguk fogják megtenni”. AN 1920.09.26. 1.

⁶⁴ VI 1920.09.22. 3.; VIR 1920.09.23. 2. Az egyesület novemberi felfüggesztésekor Teleki lényegében ugyanazt az álláspontját fogalmazta újra. FN 1920.11.14. 1.

⁶⁵ Marosi Arnold: Az ÉME. FN 1920.09.19. 1.

⁶⁶ FN 1920.09.21. 1–2.; FFH 1920.09.21. 1–2. (A székesfehérvári ÉME-gyűlés fő szónoka ekkor Budaváry László volt, a helyi keresztényszocialistákat vezető Ketskés Elek bejelentette, hogy pártjuk „az ÉME nemes munkáját mindenkor támogatja”, továbbá már ekkor jelezte, hogy Prohászka szívesen vállalja a helyi ÉME-csoport díszelnökségét.)

⁶⁷ VLKI IV.1405. b.) 15327/1920. sz.; MNL FML IV.401.a.) 33. dob. 44. t.; ÚB 1920.10.23. 3.; FFH 1920.10.20. 1.; FN 1920.10.20. 1. (Utóbbi tudósításban egyébként arról is szó van, hogy a püspök alapító tagja volt a helyi ÉME-csoportnak, jóllehet az 1920. június 8-i alakuló ülésről készült jegyzőkönyv ezt nem említette: VLKI IV.1405. b.) ad 9000/1920. sz.) Díszelnököt az ÉME szabályai szerint választhattak a helyi csoportok, dísztag azonban csak az országos központ döntése alapján lehetett valaki. – ÉM-HT 1921.01.1. 3.; Illetve: „Dísztagok lehetnek mindazok, akiket a központi választmány a nemzet, a kereszténység és az egyesület körül szerzett érdemeikért dísztagokul választ.” ÉME-alapszabály, 1919. 12. §. Horthy az ÉME már 1919 októberében dísztaggá választotta. ÉMO 1920.01.18. 27–28.

⁶⁸ FN 1920.10.24. 1., 1920.11.05. 3.

⁶⁹ Az ÉME missziója. FN 1920.10.21. 1.

⁷⁰ FN 1920.11.07. 1., 1920.11.09. 2.; FFH 1920.11.07. 2.

⁷¹ Zinner, 1989. 89–99. (A parlamentben és a kormány ülésein 1920 folyamán többször felmerült az ÉME elleni vizsgálat, sőt a betiltás szükségessége, nemcsak a zavart keltő felforgató események – garázdaságok, merényletek – miatt, hanem azért is, mert az akciók már a politikai rendszer stabilitását veszélyeztették.)

⁷² BH 1920.11.12. 4. Alighanem ezzel függ össze, hogy például a székesfehérvári ébredők 1920 decemberében a zsidóellenes aktivizmus helyett más akciókkal igyekeztek felhívni magukra a figyelmet, először határozott hangon követelték az éjszakai mulatozások betiltását (miszerint sértő a határon túlra került magyarságra nézve az itteni dorbézolás), azután jótékony célú adománygyűjtést folytattak hadiárva és özvegyek javára. VLKI IV.1405. b.) 18167/1920., 19009/1920. sz. (Azért az jellemző, hogy név szerinti kimutatást kértek arról, kiknek juttatták az ő adományait, de a polgármestertől csak általános tájékoztatást kaptak arról, hogy az árvaház, az idősek otthona és a szegény tisztviselők gyermekei.)

⁷³ Prohászka kéziratos feljegyzése a *Fejérmegyei Napló* 1920. október 23-i számán. – SzPSZL IX.09. Kézirattár. Az ébredőkkel kapcsolatos gondolatai: SzPSZL IX.09. Kézirattár. 1922-0264-65. stb.

⁷⁴ Prohászka Ottokár: Válasz Raffay Sándor püspöknek. NÚ 1920.11.27. 1. (= POÖM XXII. 260–264.)

⁷⁵ Somorjai, 2020. 58.; Az ÉME állítólagos ellenkormány-alakítási terveiről: FFH 1920.11.14. 1.

⁷⁶ Ld. pl. az ÉME külügyi osztályának a világ népeihez intézett kiáltványát: FN 1920.11.19. 1–2. (Az ÉME, „mint újjászületett keresztény országunk leghatalmasabb képviselője” elhatározta, hogy felvilágosítja a világ népeit: tiltakozzanak a „keresztény újjáébredés fészkeinek, Magyarországnak elpusztítása ellen”. „Alljatok tehát talpra és ne engedjétek, hogy a keresztény eszme legelső harcosát, Magyarországot saját elnyomóitok, a zsidó faj és annak lefizetett bérencei tegyék tönkre.”); VIR 1920.11.07. 1.

⁷⁷ Ld. pl.: ÚMO 1920.11.23. 1–2. (= VPOK 125–131.)

⁷⁸ Prohászka Ottokár: A nyugati kultúra. In: ÉME Almanach. 1926. 68–75. (1922-es ceglédi beszédének – ld. 127. sz. jegyz. – hasonló szándékból történt újraközlése: ÉME Almanach. 1925. 36–40.; Vértanú nemzet a magyar. SZUN 1925.10.06. 1.; MOH 1925.10.18. 2.; másik, 1922-es ébredő gyűlésen mondott beszéde esetén: MOH 1924.11.23. 1–2. stb.)

⁷⁹ ZK 1920.12.12. 1–2. (= VPOK 132–135.)

⁸⁰ Az ÉME számos egykorú propagandaanyagában felbukkan az az érvelés, miszerint a zsidók közéleti szereplése valósággal ingerli és kiprovokálja a magyarságot, s az antiszemitizmus csupán a „felébredt” magyarság válaszkérdése, önvédelmi ösztönének megnyilvánulása. Ld. pl. az ÉME kiadásában megjelent *Intelem a zsidósághoz* c. 1920-ban kiadott füzetet. Zinner, 1979/a. 281.

⁸¹ ZK 1920.12.19. 2. (A Prohászka-látogatás és az ÉME erre épülő mozgósítása eredményeként állítólag mintegy kétezren jelentették be a szervezethez való csatlakozásukat, ami, ha túlzásnak is tűnik, a szervezet népszerűsítéséhez a püspök hozzájárulása bizonyosan elmondható. Kovács B., 1955. 29.)

⁸² Prohászka Ottokár levele ismeretlennek (feltehetően Grosz Ferencnek). Székesfehérvár, 1920.12.25. – SzPSZL IX.09. a.) (= Prohászka-napló, 1997. 364–366.)

⁸³ Spannenberger, 2009. 196. Teleki számára különösen visszatetszőek voltak a radikálisok kalandor nemzetközi akciók iránti fogékonysága (nyugat-magyarországi akciók mellett korábban állítólag Kassa visszavételét is fontolgatták: MNL OL K 27. 1920.05.13.), valamint a kormány külpolitikájával szembeni „ébredő” tiltakozások intenzitása. Sakmyster, 2001. 72–74.

⁸⁴ Ld. pl. Zinner, 1989. 116., 147.

⁸⁵ Kiss Menyhért: Nyílt levél Prohászka Ottokár megyéspüspök úrhoz. HA 1921.03.13. 1–2.

⁸⁶ Prohászka Ottokár: Felelet Kiss Menyhért „nyílt levelére”. HA 1921.03.27. 1. (FN 1921.03.30. 1. = POÖM XXII. 271–272.)

⁸⁷ Kiss Menyhért: [Cím nélkül.] HA 1921.03.27. 1–2.; FN 1921.03.30. 1.

⁸⁸ A bethleni konszolidáció lassú kibontakozása (ezáltal a radikális szervezetek visszaszorításának határozott kormányzati lépései) mellett a társadalom hagyományosan elit csoportjai is egyre bizalmatlanabbak voltak a „rendte-remtésre” hivatkozó paramilitáris csoportokkal szemben, különösen a második „királypuccsot” követően. Ld. erről. pl. Bodó, 2015. 106–107. A radikálisok által elkövetett merényletek és gyilkosságok nyomán 1921 végétől a nemzetvédelmi felderítő és nyomozó tevékenység is a kormány irányítása alá került, a korábban ezt is ellenőrzése alá vonni akaró szervezetek (elsősorban az ÉME) háttérbe szorításával, kormányzati felügyelet alatt történő integrálásával. Paksa, 2019/b. 226–227.; Kovács T., 2019. 80–81.; Kántás-Sáfrány, 2021. 54–56.

⁸⁹ Zinner, 1989. 121.

⁹⁰ HA 1921.11.06. 6–7. (= VPOK 160–162.); ld. még IV.2. alfejezet 432. sz. jegyz.

⁹¹ Prohászka-napló, 2013. (1921.10.25.)

⁹² SZÚN 1921.11.08. 2. (= VPOK 162–164.) Ld. még IV.2. alfejezet 438. sz. jegyz.

⁹³ SZÚN 1921.11.08. 3.; Prohászka-napló, 2013. (1921.11.08.)

⁹⁴ HA 1921.12.22. 13–15.; NÉ 1921.12.25. 236–238. (A rendezvényen egyébként büszkén állapították meg, hogy „napirenden tartottuk és szétárasztottuk az antiszemita gondolatokat, s kitűztük célul a zsidómentes Nagy-Magyarországot”, valamint nagy szimpátiával viseltettek az olasz fasizmus iránt.) Vö. Zinner, 1989. 141. A központi választmány legalább 40 tagú testület volt, további 20 pótaggot is választottak. ÉME-alapszabály, 1919. 28. §.

⁹⁵ Dr. Prohászka Ottokár az ÉME közgyűlésén. FN 1922.01.01. 1. A székesfehérvári ébredőknek azért is volt különösen szükségük Prohászka támogatására, mert a helyi hatóságok vezetői (Zavaros Aladár székesfehérvári polgármester és Károlyi József megyei főispán) ekkoriban nagyon is bizalmatlanok voltak a helyi ÉME-szervezettel kapcsolatosan. Bodó, 2015. 163–164.

⁹⁶ Ld. pl. FN 1922.01.08. 1.; Mátrai Rudolf: Az ébresztő Prohászka. FN 1922.01.11. 1.; Keresztények! Magyarok! FN 1922.01.12. 3. stb.

⁹⁷ Az ÉME. nagygyűlése. FN 1922.01.17. 1.

⁹⁸ FN 1922.01.18. 1–2. (= POÖM XXII. 286–291., téves dátumozással vö.: POÖM XXII. 353.); FFH 1922.01.17. 2.

⁹⁹ Prohászka szónoklatainak szuggesztív és szemléletes elemeit gyakran vette a természet által nyújtott párhuzamokból, az állat-hasonlatok amúgy is jellemzőek voltak a szélsőjobboldali radikálisok köreiből. Ld. erről pl. Brahm, 2001. 11. A neológ zsidóság lapja nem is hagyta egykorúan kommentár nélkül, ld.: A görény és a tyúk. EGYEN 1922.01.21. 7. (Arról írt a cikk, hogy a görény-tyúk hasonlatot már Hajós József, a székesfehérvári

egyházmegye papja, a *Fejérmegyei Napló* szerkesztője is használta korábban, a püspök innen vehette át, továbbá a zsidóság lapja elfogadta Prohászkanak a megállapítását, miszerint ő nem olyan, mint a zsidók. „Szigorúan ragaszkodunk ahhoz, hogy élesen megkülönböztessenek Prohászka Ottokártól, aki a magyar zsidóságnak teljes kiszolgáltatásával úgy él vissza, hogy ragadozó állathoz hasonlítja.”)

¹⁰⁰ Ld. pl.: Ébredők. In: FFH 1922.01.17. 1. („Azok, akik az egyesületet eddig dorongpolitika vádjával illették, tegnap a legilletékesebb forrásból, Prohászka püspök szájából győződhetek meg arról, hogy itt csak jogos önvédelmi harcról van szó, és ez a harc [...] építőmunkát, a magyar faj fennmaradásának biztosítását” jelenti.)

¹⁰¹ NH 1922.01.22. 3. (= VPOK 173–175.) Ld. IV.2. alfejezet 500. sz. jegyz.

¹⁰² VI 1922.01.31. 8. (Ennek fő szónoka Budaváry László volt.)

¹⁰³ FN 1922.02.14. 3. Ez kifejezésre jutott a helyi ÉME-elnök szavaiban is: Marosi Arnold: Megnyitó beszéd az ÉME közgyűlésén. FN 1922.02.15. 1.

¹⁰⁴ FN 1922.03.15. 1–2. (Az eredeti program szerint Prohászka is tartott volna köszöntőt ezen a rendezvényen, de elfoglaltsága miatt nem tudott ott lenni. FN 1922.03.03. 3.; VLKI IV.1405. b.) 3163/1922. sz. Helyette Cholnoky Jenő beszélt arról, hogy idegen szív dobbanása nem zavarta meg a harmóniát a magyar fajiság ez ünnepélyes gyűlekezetében”.)

¹⁰⁵ Prohászka Ottokár: Ébredő s föltámadó magyarság. HA 1922.04.16. 1. (= POÖM XXII. 297–299.); FN 1922.04.19. 1. Ld. még IV.3. alfejezet 11. sz. jegyz.

¹⁰⁶ Ld. pl.: SZ 1922.02.25. 4.; NÜ 1922.02.25. 2. stb. Zinner, 1989. 154. Az ÉME ellen Klebelsberg Kuno ekkori belügyminiszter által indított vizsgálat fogadtatására egy helyi szervezet véleménye lehet jellemző, akik tiltakoztak „keresztény egységünk törhetetlen harcosainak meggyanúsítása” ellen, és azt fejtegették, hogy Klebelsberg ezzel az akciójával milyen károkat okozott a keresztény-nemzeti mozgalomnak: „Elégtétellel kérjük az ötlet felületes és a vidék keresztény magyarságát megmaszlagoló, destruktív irányú zsidó napilapok megjelenésének azonnali beszüntetését, mivel azok tendenciája ma is az, hogy az országot ismét egy új őszirózsás forradalomba, vagy a kommunizmus karjaiba hajtsa.” Ősapay Lajos (helyi ÉME csoport elnöke) Bethlen Istvánnak. Endrőd, 1922.04.15. – MNL OL K 468. 1. cs. (1922) Amikor az 1922. április 2-i erzsébetvárosi bombamerénylet nyomán vizsgálatot indított az ÉME ellen, a szervezet kemény hangú falragaszban reagált: A belügyminiszter lépését „a keresztény magyarság szégyenének” nevezték, „mellyel vérig sérti keresztény önértékünket, és ellenségeink cél-táblájául tűzi ki a meg nem alkuvó nemzeti gondolat harcosait”, Klebelsberget úgy jellemezték, mint aki „hermafrodita politikus kezével” az ÉME után nyúlt, „liberális ösztönének engedve mindenáron fojtogatni akarja a keresztény irányzatot”, nehezen tudták megbocsátani, hogy az ébredő mozgalmat a miniszter „múlófélben lévő politikai divatnak és szárazföldre dobott vízinövénynek” minősítette. Klebelsberget a keresztény-nemzeti irányzatot „koncert, bársonyszékért” eláruló figurának, az ÉME-t a „magyar faj boldogulásáért” meg nem alkuvóan, a mártíromság vállalásáig küzdő egyesületnek nevezték. OSzKPKnyt Kny.C1918-20/660. (A plakátot a belügyminisztérium elkoboztatta, az ÉME-nél történt házkutatás is atrocitásokba torkollott stb. AE 1922.04.09. 2.; JÖ 1922.04.09. 1–3.; később Klebelsberg is tanuskodott a plakát-ügy miatt elítélt ÉME-tagok perében, pl.: SOH 1924.02.09. 1.) Vö. Zinner, 1979/b. 567.

¹⁰⁷ VIR 1922.02.28. 3.; Az utolsó próba. HA 1922.03.05. 5–7. (Lukácsovich Lajos ÉME-vezetőt is idézte, aki tiltakozott az ellen, hogy „a zsidó sajtó össze merje hasonlítani a Goldzihereket, Molnár Ferenceket és Sándor Pálokat Istóczyval, Verhovayval vagy Prohászkaival”, a püspököt nyíltan és büszkén illesztve a 19. századi antiszemita előfutárok sorába.) Prónay Pál már egy februári ébredő gyűlésen kijelentette, hogy új és a korábbiaknál megbízhatóbb (vagyis még antiszemitább) parlamenti képviselőkre van szükség. SZ 1922.02.19. 14. („Csak egy kérdést ismerünk: a zsidókérdést. Olyan parlamentet kell teremteni, amely elhatározza, hogy mennyit tűrhettünk meg ebből a fajtából.”)

¹⁰⁸ SZ 1922.03.17. 8.; BMÚ 1922.03.18. 4. Lendvairól ekkoriban ld. Gyurgyák, 2012. 123–125, 215–217.; Veszprémy, 2018/b.; Kádár Lehelről: Veszprémy, 2020.

¹⁰⁹ SZ 1922.03.24. 6. („Az [ÉME] Igazgatóság[a] bajtársi szeretettel és együttérzéssel üdvözli Kádár Lehel és Lendvai Istvánt, akik a keresztény sajtó legnagyobb részétől is elhagyatva, nélkülözésekkel és csalódásokkal nem törődve, rendületlenül küzdenek az intranzigens keresztény gondolatért s ebben az ügyben is az ÉME szellemének harcosai voltak.”)

¹¹⁰ NÜ 1922.03.18. 5.; MG 1922.03.24. 6.

¹¹¹ PN 1922.04.01. 5. (A személyeskedésbe torkolló konfliktusról: JÖ 1922.03.18. 4.)

¹¹² Ld. pl. AÚ 1916.04.17. 3–4. Kitérő: Az 1920-as évek szélsőjobboldalának exponens figurái között érdekes módon összekötő kapcsot alkotott, hogy valamennyiükről elmondható: vehemens „keresztény-nemzeti” megnyilvánulásai, harsány fajvédő és antiszemita közszerepléseik ellentétben álltak 1919 előtti tevékenységükkel, azt mintegy neofita buzgalommal tagadni igyekeztek. Lendvai például a *Nyugaton* is publikált (II.1. alfejezet 39. sz. jegyz., kritizálta a pápaságot és Prohászka is, ezt az 1920-as években szóvá is tették, ld. pl. JÖ 1922.12.10. 5.); Kádár Lehel volt *Az Est* munkatársa is (vö. Veszprémy, 2020. 318–319.), és maga Prohászka is bőven tett olyan nyilatkozatokat 1919 augusztusa előtt, amelyeket utána mások esetében mélyen elítélt. (Fajvédelemmel kapcsolatos nézetei erőteljesen Prohászka hatását tükrözték, ld. pl.: Kádár Lehel: Katolicizmus és fajvédelem. SZ 1922.10.10. 1.) A fenti történet érdekessége, hogy főszereplői közül a radikális újságírók által megtámadott,

Prohászka által is kifogásolt Bonitz Ferenc volt az egyetlen, akinek konzervatív-katolikus lapoknál, valamint az állami sajtófelügyeletnél játszott szerepéért nem kellett volna valamiféle „elszámoltatástól”, vagy magyarázkodási kényszertől tartania. A többiek az 1919 előtti múltat az 1920-as évek szélsőjobboldalán leginkább mások esetében emlegették, sajátjukban inkább hallgatással vagy relativizálással viszonyultak ahhoz. Kádár és Lendvai amúgy nemcsak radikális antiszemita volt, hanem Prohászka rajongói, lelkes követői is, ennek kapcsán érdemes még megemlíteni az ugyanilyen jelzőkkel leírható Kiss Menyhértet is, aki az első köztársaság korában a Károlyi Mihályhoz közel álló Apáthy Istvántól kért pártfogást, hogy a *Pesti Hírlap* újságírója lehessen, a címzettet így győzködtte: „Alapító elnöke vagyok a magyar szocialista munkásoknak. [...] Politikai mozgalmakban mindig tiszta, becsületes irányban vettem ki részem, s ideális, a köz javaiért önzetlenül munkáló hírlapírói működésemet a nagyközönség elismeréssel honorálta.” Kiss Menyhért Apáthy Istvánnak. Bp., é.n. [valószínűleg 1918 vége] – OSZKKt Levelestár. Amikor a fordulat után Ravasz Lászlót kereste pártfogásért, erdélyi származását hangoztatta, s azért bízott a püspökké kinevezett Ravaszban, mert „lelked sugalma, agyad minden rezzenése egyformán a keresztény-keresztény nemzeti gondolat mellé áll”, s így próbálta elnyerni bizalmát: „Tudod, hogy katolikus lévén, becsületérzésem, hazafiságom sugallatára tettem a liberális zsidókkal paktáló destruktívokkal szemben, kik a magyarságnak akár keresztény, akár keresztény, halálos ellenségei.” Kiss Menyhért Ravasz Lászlónak. Gyón, 1921.07.24. – DREK RL C/141. 4. dob. (Budaváry László kapcsán is felmerült, hogy 1918 novemberében lelkes költeményben üdvözölte a köztársaságot, magát „népköztársasági költőként” definiálta. RÚN 1922.06.01. 1.; PN 1922.06.02. 3–4.) A Lendvai–Kádár–Bonitz–ügy a szélsőjobboldali radikálisok 1922 tavaszán tapasztalható útkeresésének is jele lehetett, vagyis bizonytalanok voltak a kormányzat politikájához való viszonyulás kérdésében. Kozma Miklós még a *Szózat* szerkesztőségében is ennek jeleit vélte felfedezni ekkoriban. Kozma Miklós ismeretlennek. Bp., 1922.03. (A címzett keresztneve Gyula volt, vagyis talán Gömbösnek írt.) – MNL OL X 66. 3923. tek. 4. cím. Vö. IV.4. alfejezet 114. sz. jegyz.

¹¹³ SZ 1922.04.01. 3. (= VPOK 181.)

¹¹⁴ Részletesen: FN 1922.05.03. 1., 1922.05.04. 1–2. (= VPOK 181–184.); MG 1922.05.04. 7.; HA 1922.05.14.; FFH 1922.05.03. 1. (Utóbbi szerint sok nagyszerű rendezvénye volt az ÉME-nek, de Prohászka beiktatása minden mást felülmúlt.) A díszelnökség éles kritikájára pl.: BMŰ 1922.05.05. 2.

¹¹⁵ MJ 1922.05.09. 3. A székesfehérvári ÉME-szervezet egy évvel később is büszkén emlékezett Prohászka díszelnöki beiktatására: A pusztuló magyarság kálváriája. FN 1923.02.27. 2.

¹¹⁶ AŰ 1922.04.12. 10–11.

¹¹⁷ Ld. erről. pl.: Héjjas Iván parancsára... MŰJ 1922.07.14. 1–2.

¹¹⁸ FN 1922.08.01. 1. Héjjas ügyében az ÉME vidéki szervezetei újabb agresszív táviratkampányt kezdtek: MNL OL K 468. 1. cs. (1922); A miniszterelnökséget ostromló ÉME-nyilatkozatok gyakran Héjjas melletti szimpátia-tüntetések határozatait fogalmazták meg, vagy csak kemény hangvételű határozatot írtak a központi kormányzerveknek. Az ÉME hajdúdorogi csoportja például „a keresztény-nemzeti gondolat megcsúfolását” látta „Héjjas Iván üldözésében”, s kijelentették, hogy Héjjas vezérüknek tekintik, „érte és vele akadályokat, elgáncsolásokat, halált nem tekintve küzdeni fog [az ÉME] a keresztény Nagymagyarország megteremtésén.” A hajdúböszörményiek így fogalmaztak: „A faji eszme lobogó vágya megsebezve horkan föl bennünk, amint látjuk a magyar kormányt a nemzet legnemesebbjeinek börtönbe hurcolásával az újraéledt keresztény magyar gondolatra végzetesen káros munkát teljesíteni.” Héjjas ügyében interveniált Bethlennél a MANSz elnöke, Tormay Cecile is, aki biztos volt abban, hogy a kormány a miniszterelnök „szíve sugallata ellenére” lépett fel Héjjassal szemben. (Héjjas egyébként először csak tanúként idézték be egy újabb nyugat-magyarországi felkelés szervezetésének gyanújával, pár napos vizsgálati fogság után szabadlábra helyezték.) Héjjas szűkebb pátriájából, Kecskemétre küldöttség utazott Bethlen miniszterelnökhöz a volt különítményes vezér kiszabadítását kérve, a parlamenti kupolacsarnokban – míg Bethlenre várakoztak – zsidó újságírókkal dulakodtak. ŰL 1922.07.27. 1.; Héjjas Iván. HOR 1922.07. 30. 1–2. (Megfogalmazása szerint Héjjasban a méltó vezért látták azok, akik „az elszennvedett kínzatosokért a bolsevista zsidó vámpirokat tette felelőssé és a magyar faj megmentése érdekében a magyar fajvédelem elszánt katonáivá szegődtek”); AN 1922.07.23. 1–2. stb. Héjjas személyére ld. pl.: Gyurgyák, 2012. 197–200.; ekkori tevékenységére: Bodó, 2010. 269.; Kántás, 2022/b. 49–53. A szélsőjobboldali sajtóban folyamatos volt Héjjas szuperlatívuszokban való méltatása, egyik kommentár szerint például a különítményes vezér csak Rákóczihoz, Kossuthhoz és Petőfihez mérhető hazafi: Héjjas Iván. HVIR 1923.01.28. 1. Héjjas általános népszerűségére a szélsőjobboldalon: Mülfeith, 1921. 3. sz. („A nyughatatlan, barangoló magyar néplelek csodálatos fia. [...] Ha fajtájához idegen vagy olyan elem kerül útjába, mely szerinte nemzetünk megrontója, szinte kövő fagy a szíve. [...] Mint a faji szabadság és fajvédelem titáni fala, úgy áll velük szemben.”)

¹¹⁹ FN 1922.09.30. 1.; 1922.10.01. 1.

¹²⁰ ŰN 1922.10.03. 8.; SZFŰ 1922.10.03. 2.; FN 1922.10.03. 1–2.; SZ 1922.10.03. 5.; SZFFŰ 1922.10.03. 2. (Lendvai sajnálkozott azon is, hogy az 1918 őszén hazatérő katonák fegyvereiket nem az „élősködők”, a belső ellenségek ellen fordították.) Megjegyzem: az ÉME és Prohászka püspök egyre szorosabb kapcsolata annyira nyilvánvaló volt, hogy az 1922. októberi katolikus nagygyűlés kapcsán született román diplomáciai jelentés is megemlítette ezt. Marchut, 2022. 219.

¹²¹ AÚ 1922.10.07. 2.; BMÚ 1922.10.08. 1–2.; FFH 1922.10.07. 2. (Héjjas a köszöntésére összegyűlt, lelkes tömeg előtt tartott beszédében szolt a nyugat-magyarországi harcokban hősies „rongyos gárdáról”, mely sikereit „a mindenre kész, elszánt magyar akaratnak” köszönhetette, Héjjas szerint attól „meghátrált a trianoni bölcsék hatalma”. A „rongyos gárda” elnevezésre vö. Veszprémy, 2021/a. 121.) Más alkalommal a szintén különítményes parancsnok és ÉME-vezető, Prónay Pál is felkereste Prohászka püspöki székhelyén, megvetéssel beszélgettek azokról a francia tisztekről, akikkel a nyugat-magyarországi felkelés idején Prónay kapcsolatba került, viselkedésükben Prohászka a nyugati kultúra válságjelenségeit vélte felfedezni. Prohászka-napló, 2013. (1922.04.29.)

¹²² NÚ 1922.11.22. 3.; NSZ 1922.11.21. 5.; BMÚ 1922.11.21. 3. Vö. 67. sz. jegyz. Az ÉME székesfehérvári elnöksége még februárban kezdeményezte a püspök dísztagságát (NÚ 1922.02.15. 6.), a nagygyűlés ezt a kezdeményezést karolta fel.

¹²³ Pl.: ÉME Csongrád megyei Nemzetvédelmi Osztálya Prohászka Ottokárnak. Csongrád, 1923.01.20. – SzPSzL IX.09. b.) Vö. 136., 162. sz. jegyz.

¹²⁴ Pl.: ÉME Országos Intéző Bizottsága (Prónay Pál, Turchányi Egon és mások) Prohászka Ottokárnak. Bp., 1923.07.18. – SzPSzL IX.09. b.)

¹²⁵ Például a Prohászka-hoz nagyon is közel álló Kmoskó Mihálynak a székesfehérvári egyházmegyében való elhelyezésekor is felmerült ez a motiváció. Ormos I., 2016. 245–246.

¹²⁶ Spannenberger, 2009. 200.

¹²⁷ AN 1922.11.14. 3–4. (= VPOK 204–208.) Ld. még IV.3. alfejezet 89. sz. jegyz.

¹²⁸ Lendvai az „ébredők” küldetését – Prohászka-hoz hasonlóan – sajátos történelmi háttérbe helyezte. A liberális („ötven évi alvásnak” minősített) korszak teljes elítélése, a háború és a sommásan „zsidóuralomként” aposztrofált Tanácsköztársaság, mint ellenpontok utáni „ébredés” feladatának a belső ellenséggel való leszámolást és egy új szabadságharc elindítását nevezte: „Addig nem nyugszunk, míg Magyarország a magyaroké nem lesz. Magyarország integritását csak akkor szerezhethetjük vissza, ha előtte leszámolunk belső ellenségeinkkel. Nemsokára eljön a cselekvés ideje, az új szabadságharc és akkor a legelső hívó szóra mindenki ott legyen.” Vö. Cselényi, 1987. 93.

¹²⁹ Vö. pl.: Hajsza Héjjas Iván ellen. SZ 1922.09.15. 1. stb. Prohászka Héjjas melletti demonstrációjáról külön megemlékezett: BMÚ 1922.11.15. 2.

¹³⁰ Lévai, 1945. 6.; Sakmyster, 2001. 125.; Lorman, 2006. 46–47.; Kántás, 2022/b. 42–43.

¹³¹ 7502/1923. ME. sz. rendelet. BEK 1923. 51. sz. 1974–1975.; Ungváry, 2014. 168.; Kántás, 2022/b. 49–53., 219–220.; Serfőző, 1976. A belügyminisztérium már 1922 nyarán szigorúan megrótt a törvényhatóságokat, amiért nem jártak el kellő gondossággal az egyesületek ügyében, érdekes módon a hivatalos kommunikációban a hivatkozási alapot az állam- és nemzetellenes csoportok jelentették. 1620/1922.BM.res. rendelet – VLKI IV.1405. b.) 9000/1920. sz. (Például arról írt, hogy nem szabad megfélemlíteni a közelmúlt szörnyű eseményeiről, „amelyek pedig kétségtelenné tették, hogy szerencsétlen hazánkat végromlásba döntő gyászos emlékű forradalmak és az ezek pusztításai nyomán keletkezett válságos gazdasági helyzet, hazánk szétdarabolása elsősorban a haza- és nemzetellenes egyesületek [...] évtizedes, céltudatos aknamunkájának következménye.”) Az említett, 1923 októberében kelt, a titkos társaságokba való belépést állami alkalmazottaknak megtiltó rendelet közvetlen előzménye alighanem az ÉME-hez vezet, amely 1923 márciusában alakította meg kebelében a közigazgatási tisztviselők csoportját, vagyis a „magyar állam gépezetének legfontosabb szerve, a közigazgatás” keretében kívánta beindítani az erőteljes szervezkedést, ami pedig veszélyt jelenthetett volna a kormányzat működésére. VLKI IV.1405. b.) 7608/1923. (Az ÉME közigazgatási tisztviselők csoportja is az érdekvédelem mellett arra törekedett, hogy a közigazgatás semmilyen szintjén ne alkalmazzanak zsidó származásúakat, vezessenek be numerus clausust az iparrendelvények kiadásakor, továbbá leszögezték, hogy erélyesek lesznek „a gonoszsággal és romlottsággal szemben, de keresztényszociális érzékenységgel lesz telve népünk nyomorúságával, tudatlanságával és bárdolatlansággal szemben. Főleg nem fog félni megvédeni népét a zsidósággal szemben.”) Kitérőként említem, hogy a szélsőjobboldalon ekkor is a dacos ellenállás hangján reagáltak a miniszterelnöki rendeletre, ld. erről pl. a pécsi ÉME változatlan folytatást ígérő kijelentéseit: PÉE 1923.10.27. 1.; vagy Friedrich István nyilatkozatát: RH 1923.10.27. 1. (Utóbbi cikk egyébként azt is megpendítette, hogy legalábbis érdekes, hogy állami alkalmazottak nem léphetnek be ilyen egyesületekbe, de egy katolikus püspök ÉME-tagsága nem számít összeférhetetlennek.) Az 1923. decemberi országos ÉME-kongresszus kijelentette, hogy céljaik nem változtak, továbbra sem folytatnak pártpolitikát, de „ez nem jelenti azt, hogy az ÉME megszűnt faktora lenni a politikának, megszűnt erőtenyező lenni”, éppen ellenkezőleg. Az ÉME megújodása. SZ 1923.12.18. 1–2.

¹³² Pelle, 2023. 67.

¹³³ Az Ébredő Magyarok Egyesületével kapcsolatosan általában megfontolásra érdemesnek tartom Paksy Zoltán elemzését, aki arról írt, hogy az ébredők antiszemitizmusa még koruk radikalizmusának is a szélsőségét képviselték. („[Az ÉME] teljesen zsidómentes, keresztény magyar államot és társadalmat kívánt létrehozni. Ebben az álamban már érvényesült volna a közösségi elv az individualizmussal szemben, bár szociális elgondolásait részletesen ez egyesület nem fejtette ki. Elképzelt államában a gazdaság alapját a kizárólag keresztény, magyar kézben lévő földbirtok alkotta volna, tőkés, piaci jellegű pedig különböző korlátozó intézkedések csorbították, elsősorban a banki tevékenység, a tőzsde és a kereskedelem területein.”) Ezáltal pedig egyfajta átmenetként is értelmezhető a tevékenységük az 1930-as évek radikálisai felé, tömegmozgalmi jellegük és fundamentalizmusuk a későbbi

„munkaállammal” kapcsolatos szélsőjobboldali felfogás egyes jellemzőit is felmutatta. Paksy, 2013/a. 30. Hasonló, szemléletesen megfogalmazott megállapításra jutott Hatos Pál, aki szerint Bethlen konszolidációs, szélsőséges csoportokat felszámoló politikája nyomán általában marginalizálódott az 1920-as évek fajvédelmi gondolata, amely a „politikai félvilág martalékává vált, de a hamu alatt ott izzott a parázs”. Hatos, 2017. 232.

¹³⁴ Ld. pl. Udvarvölgyi, 2004. 6.

¹³⁵ AN 1923.03.18. 5. (= VPOK 213–217.)

¹³⁶ Eckhardt Tibor Prohászka Ottokárnak. Bp., 1925.04.25. – SzPSzL IX.09. b.) (Eckhardt felkérte továbbá az év május 17-i nagygyűlésükön beszéd tartására, s bár az időpontot is módosították a kedvéért, nem tudott megjelenni elfoglaltságai és betegsége miatt, vö. IV.6. alfejezet.) Megjegyzem, a folyamatos belső viták, szakadások általában jellemezték a szélsőjobboldali radikális egyesületeket, az ÉME története is tele van ilyenekkel. Vö. Zinner, 1979/b. 567–568. (Országos szinten is feltűnő lett például a kilépések gyakoribbá válása, a vezetésben keletkezett zavarok, amelyek nyomán a megnyugtató sajtónyilatkozatok számának növekedése önmagában jelezte, hogy az ÉME elvesztette pár évvel korábbi lendületét és magabiztosságát. Ld. pl. ÚN 1926.02.04. 8. 1926 nyarán már a radikális Kiss Menyhért is kénytelen volt kilépni az ÉME-ből, mert a szervezetet „az ÉME mozgalmát a kormány a maga szekeréhez csatolta”, és úgy vélte, sokkal enyhébb politikai irányvonalat képviselt, például a zsidókérdésben is. Ld. pl. Kiss Menyhért. AR 1926.07.19. 7.) Székesfehérváron a zavart egyébként elsősorban az okozta, hogy a helyi ÉME-szervezet majdnem két éven keresztül nem tudta, vagy nem akarta szabályszerű működését igazolni, Zavaros Aladár polgármester öt ízben intézett hivatalos felszólítást az egyesülethez (mint egy helyen írta, szóban többször is kereste őket), végül 1925 áprilisában került erre sor, amikor a feloszlatast is foganatosítani akarták, az egyesületi tulajdont hatósági zár alá vették, Marosi Arnold elnök pedig saját kaotikus működésük miatt lemondásra kényszerült, a helyi csoportot újjá is kellett alakítani. A terjedelmes levelezést ld.: VLKI IV.1405. b.) ad 9000/1920. sz.; ill. MNL FML IV.401.a.) 9. dob. 53. kf. (Végül ez sem segített, a hazafias és antiszemita megnyilatkozások hangoztatása ellenére a székesfehérvári ÉME-szervezetnek is gyorsan ellaposodott a tevékenysége, 1924 őszén előfordult, hogy már nemcsak a hatósági akadályoztatások, hanem a csökkenő érdeklődés miatt is elmaradt a helyi nagygyűlése – FN 1924.10.05. 2.; FN 1924.10.07. 3. –, az újjáalakulási próbálkozások ellenére 1927-re lényegében meg is szűnt: Farkas G., 1980. 136.) Prohászka egyébként az 1925. április 18-i újjáalakuló székesfehérvári ÉME-gyűlésen nem vett részt. MNL FML IV.401.a.) 9. dob. 53. kf. Megjegyzés: a belügyminiszteri rendeletnek megfelelő, jóváhagyott alapszabály szerinti működés megteremtése más vidéki keresztény-nemzeti radikális szervezetnek is gondot jelentett, pl. a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége miskolci csoportja esetében: MNL BAZML 1906/b. 21421/1924. sz.

¹³⁷ ÚN 1924.06.08. 1–2. (= VPOK 267.) Ld. részletesen IV.5. alfejezet 24. sz. jegyz.

¹³⁸ Érdekes módon a „gyermekbetegségeken átesett”, de a változatlan „nemzeti munka” és a „keresztény Magyarország” iránt elkötelezett, hangvételében nem változó ébredő mozgalomról nagyon hasonló gondolatokat fogalmazott meg az ÉME elnöke is ekkoriban: Eckhardt Tibor: Az Ébredő Magyarok programja. In: ÉME Almanach. 1925. 61–62.; Eckhardt Tibor országos elnök jelentése az ÉME közgyűlésének az 1925. évről. Budapest, 1925.12.19. – MNL PML XIV. 2. 31. dob. 341. sz. Az ÉME ekkoriban folyamatos sajtóbeli jelenléttel, további nagygyűlésekkel igyekezett demonstrálni, hogy továbbra is a harcos keresztény radikalizmust képviseli, ld. pl.: Csatasorban. SZ 1925.12.22. 1. („Addig, amíg az ÉME él és lélegzik, amíg az ÉME gondolatának fanatikusai és harcosai vannak, nem kell tartanunk semmi meglepetéstől, nem kell tartanunk attól, hogy a zsidóság elérje nemzeti céljait, mert az ÉME és a vele együttérző magyarság nagy többsége az utolsó percben is cselekedetekkel fogja végrehajtani a szent parancsot: a magyarság életigényeinek érvényesítését a zsidó hatalom fölött.”); konkrétan Szeged esetében: Ébredők. SZÚN 1925.06.28. 1.; A szegedi magyarság ezrei vettek részt az Ébredő Magyarság vasárnapi nagygyűlésén. SZÚN 1925.07.01. 1.; A jövő útja: a hungarizmus. SZÚN 1926.01.01. 1. (Prohászka alkotta a fogalmat, melynek lényege a „a magyar öncélúság minden történelmi igényével kikristályosodott” nacionalizmus.) Stb.

¹³⁹ Eckhardt–Prohászka, 1925. (= POÖM XXII. 331–337.); Paksy, 2013/a. 22–23. Prohászka beszéde nagy visszhangot váltott ki az ÉME-ben, a szervezet országos elnöksége ezt kiemelte a kongresszusi beszédeket összefoglaló kötetek megküldésekor. Eckhardt Tibor Prohászka Ottokárnak. Bp., 1925.06.03. – SzPSzL IX.09. b.) Jellemző lehet továbbá, hogy az eredetileg más napokon tervezett kongresszus időpontját Prohászka kérésére jelölték ki, hogy neki bizonyosan megfeleljen. Eckhardt Tibor Prohászka Ottokárnak. Bp., 1922.10.31. ill. 1924.11.14. – SzPSzL IX.09. b.) (A rendezvény célját az ÉME elnöke ekkor így fogalmazta első időpont-egyeztető és felkérő levelében: „Kongresszusunk azt célozza, hogy az intranzigens keresztény gondolatot elvi és tudományos szempontból megvilágítsuk, és ezt a célt keresztény társadalmunk vezető egyéniségei által megtartandó tudományos előadásokkal óhajtjuk kongresszusunkon szolgálni.”) A nyári, ÉME-vel kapcsolatos elbizonytalanodására a sajtóban: BMN 1924.08.15. 3. („Prohászka Ottokár püspök, ki a szószéken. írásaiban törhetetlen harcosa volt az ébredő eszméknek, már egy év óta hallgat.” – Megjegyzem, az „egy év” önmagában túlzás, a püspök ébredőkkel kapcsolatos „hallgatása” egyáltalán nem tartott sokáig.)

¹⁴⁰ Méhely, 1925. Ld. még alább.

¹⁴¹ AN 1924.12.23. 3–4.; AN 1924.12.24. 3.; NÚ 1924.12.23. 4. A náci párt küldöttére is nagy hatást gyakorolt a magyarországi ébredő gyűlés, elismeréssel dicsérte Prohászka szónoki fellépését is. Ludecke, 1938. 243. (Ludecke később eltávolodott a náciktól.)

¹⁴² MG 1925.10.18. 5. Ld. részletesen alább 284–287. sz. jegyz.

¹⁴³ Ld. pl. az ÉME lapjában megjelent 1922-es írására (105. sz. jegyz.): SZÚN 1924.04.20. 1.; ill. ceglédi beszédre. (78. sz. jegyz.)

¹⁴⁴ ÉM-HT 1920. december 9. 4.

¹⁴⁵ Hegedüs György: Küzdelmek előtt. ZK 1922.02.26. 1.

¹⁴⁶ Paksy, 2013/a. 26.

¹⁴⁷ Pl.: Giessweinről otthon. HA 1921.04.24. 6. (Felszólították a Szent István Akadémia elnökségéről való lemondásra is, Baltazár Dezsőhöz hasonlították, mondván: „Pardon nincs, aki a kereszténységet kompromittálja és a zsidókkal és destruktív elemekkel szövetkezik, pusztuljon, de azonnal!”)

¹⁴⁸ Mi történik a Központi Sajtóvállalatnál. HA 1921.10.09. 1–3.; később: A K.S.V. pálfordulása. Az Új Nemzedék zsidó propagandát csinál. HA 1921.11.13. 5–6. Bangha többször is határozottan tagadta, hogy eladta volna a KSV részvényeinek többségét, vagy lapjaiban irányváltásra készülne. Személyes ellenlábasaiknak, „hamis testvérek gáncsvetéseinek” tulajdonította, hogy rossz hírért keltették, „akik az ilyen rosszakaratú s bárgyú mesékkal akarnak az Ébredők közül a gyengébb ítélőképességűeket fellevalni, s őket saját egyéni bosszújuk szekerébe fogni, s akik a keresztény-nemzeti irányt nyilván összetévesztik önmagukkal”. P.Bangha nyilatkozata. FN 1921.10.27. 1–2. Ld. a történetekről: Klestenitz, 2020/a. 246–249.; Klestenitz, 2020/c. 50–51.

¹⁴⁹ Ki a vezér? ... Hé! ... HA 1921.11.06. 2–4. Ld. erről: Veszprémy, 2017/b. 450., 453. Ld. még: A kurzus zöke-női. AC 1921.10. 258–264.; Kádár Lehel: Válasz Bangha Bélának. SZ 1921.10.27. 9.; Bangha páter és a zsidókérdés. SZ 1921.11.04. 5.; Quintus: A fajkérdés. SZ 1921.11.06. 9.; KÁSZ 1921.11.05. 371. Stb. Vö. még: Faj-e vagy nem faj. EGYEN 1921.11.05. 6. (Arról írt, hogy Bangha öröklődött annak eldöntésén, hogy a zsidók melyik népcsoporthoz is tartoznak, amit így kommentáltak: „Nekünk egészen mindegy, hogy az antiszemita minek tekintenek bennünket”, mert mindent megtettek, hogy a magyarsághoz való tartozásukat bizonyítsák.) Alighanem jellemző továbbá, hogy az „ébredő” Budaváry László 1921 májusában még antiszemizmusa miatt ünnepelte, novemberben pedig már mélyen elítélte Bangha Béla közszerepléseit. Ld.: Budaváry László: „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?” NÉ 1921.05.15. 35–38.; ill. A fajiság új elmélete. NÉ 1921.11.13. 205–207.

¹⁵⁰ Az összehasonlítás azért különösen érdekes, mert Bangha és Prohászka között sem a nemzetfogalom, sem a zsidóság megítélésében nem nagyon volt különbség az 1920-as évek elején. Tény viszont, hogy Bangha – Prohászkaival ellentétben – gyorsan veszített radikalizmusából, a restaurációt gyakorlatiasabb módon közelítette meg, nem annyira elméleti alapon, például így írt: „kereszténység alatt csak fajiságot értettünk; antiszemizmust, tehát negatívumot. Az antiszemizmus megfelelő módja és mértéke feltétlenül tartozéka a kereszténységnek, de nem lényege és még kevésbé teljessége. Pusztán negatívumokkal országot építeni, társadalmat gyógyítani, kultúrát teremteni nem lehet.” Idézi, ill. elemzi: Gárdonyi, 2007. 35–36. Prohászka antiszemizmusa más diagnózis szerint is közelebb állt a fajvédőkhöz, mint Banghához, pl.: Orosz, 2018. 160–161. Bangha Béla próbálta ugyan elmagyarázni álláspontját, például 1921. novemberi írásában hosszan érvelt amellett, hogy helyesnek tartja az „antiszemita harci riadókát” a keresztény társadalom zsidósággal szemben védekezésének felélesztésére – de csak harci riadókából szerinte nem lehet megélni, a keresztény sajtónak nemcsak zsidóellenesnek, hanem jól szerkesztettnek is kell lennie. Bangha Béla: Úti feljegyzések. I. MK 1922. 1. sz. 20–25., 22. Később pedig a kormányzat bírálatába is bocsátkozott, Prohászka a kormány nyílt kritikájától vagy megbélyegzésétől nagyon is tartózkodott. Érdekes például, hogy amikor Bangha arról írt, hogy „a magyar hivatalos kormányzás hosszú évtizedeken át liberális-szabadkőműves befolyás alatt állott”, ezt Prohászka maga is sokszor hangoztatta, Bangha azonban így folytatta: „újabbán pedig keresztény jelszavakkal erősített protestáns és félliberális vizeken evez”. (Ilyen éles vádat Prohászka nyilvánosan nem mondott.) Banghának ez a katolicizmus erősítéséből fakadó diagnózisa Prohászka közszerepléseiben nem fogalmazódott meg, pedig az egységet, az összefogás szükségességét lépten-nyomon hangoztatta ő maga is. Ld. Bangha Béla: A magyar katolikus szervezkedés kérdése. MK 1922. 12. sz. 705–718., 713. 1921 végén így alighanem téves volt a leginkább az októbristákhoz tartozó Czákó Ambró megállapítása, miszerint Prohászka Banghához igazodott volna (ld. erről Gergely J., 1977. 270.), útjaik ekkor inkább szétváltak a jobboldali radikalizmus megítélésében. (Egyfajta szellemi közeledésről ld. 375. sz. jegyz.) Prohászka és Bangha zsidókérdésben elfoglalt álláspontjának „árnyalatnyi” eltéréseiről: Csiky, 2005. 86–87.

¹⁵¹ DT 1923.02.27. 2.; PÉE 1923.02.27. 3.; MG 1923.02.27. 4. (Korábban, az ébredők 1922. október 26-i nagygyűlésén a távirati köszöntés megtiszteltetésében részesülők Prohászka, Ravasz László és Héjjas Iván voltak. PÉE 1922.10.27. 2.)

¹⁵² Továbbá Horthy egyébként szimpatizált az ébredők radikalizmusával, még ha ezt – különösen 1920 nyarától – nem is juttathatta nyilvánosan kifejezésre, sokkal inkább a hatósági jogköröket bitorló szélsőségesek elleni fellépésben vált érdekeltté. Sakmyster, 2001. 75–79.

¹⁵³ ENÚ 1923.05.15. 2. Baltazárral szembeni, Prohászka mellett kiálló későbbi, pécsi gyűlésről: BH 1926.11.09. 8. Baltazár és Prohászka szembeállítása gyakran fogalmazódott meg úgy, mint a zsidósághoz való viszony két ellentétes pontja, ld. pl.: NYIV 1925.04.25. 3.

¹⁵⁴ Ld. pl. Stark, 2019.; Veszprémy, 2021/a. 59–61.; Veszprémy, 2023. 111. Érdekesként említem, hogy a keresztény-nemzeti sajtó tág teret adott a liberálisnak számító Baltazárt a püspökségről azon az alapon lemondadni szándékozó kezdeményezéseknek, melyek a „politizálást” összeegyeztethetetlennek tartották az egyházi magatartással (ld. pl. ÚN 1921.03.10. 4.), ugyanakkor ezt a jobboldali radikális Prohászka esetében kifejezetten erénynek tartották. – Baltazár Dezső püspök valóban alapvetően más közéleti szerepvállalást képviselt, mint Prohászka, nem véletlenül hasonlították őket gyakran össze. 1922 decemberében például egy interjúban Baltazár arról beszélt, az antiszemitizmus minden formája távol áll a keresztény lelkiségtől, mely „mind az általános emberi, mind a hazafias vonatkozásokban szeretetet és békességet parancsol”. Baltazár Dezső nyilatkozik a Múlt és Jövőnek. MÚJ 1922.12.08. 4–5. (A riportban többször utaltak Prohászka, például amikor szóba került, hogy szabad-e szó nélkül túrni „az uszító kurzus-sajtó terrorizmusát, Prohászka véres kirohanásait”, vagy a Tanácsköztársaság zsidó származású vezetői miatt jogosak-e a „Prohászka útját” követő kirekesztő tendenciák. Baltazár az antiszemita megnyilatkozásokat – Prohászkaival ellentétben – mélyen elítélte, s meg volt arról győződve, hogy mindez „az ország különben is szomorú esélyű jövődjét veszélyezteti”. Ld. még: JÖ 1922.12.13. 7.)

¹⁵⁵ SZ 1925.11.10. 2.; MG 1925.11.10. 3. Más kérdés, hogy a három folyton együtt emlegetett püspök közül Ravasz elhatárolódó nyilatkozatot tett (vö. következő jegyz.), nem akart a „fajvédő irányzat” exponensének szerepében feltűnni, így viszont még látványosabb lett, hogy Prohászka és Raffay elfogadták a szélsőjobboldal köszöntését. AE 1925.11.25. 6.

¹⁵⁶ AN 1922.10.25. 5.; Harsányi Ferenc Prohászka Ottokárnak. Hajdúböszörmény, 1923.10.23. – SzPSzL IX.09. Kéziratár. 1923-0137. A gyűlésről: HVIR 1922.10.24.; AN 1922.10.25. 5. Lendvai egyébként Prohászka-hoz hasonlóan elítélte a „jogrendre” hivatkozókat, az ébredőket felelőtlenséggel vádolókat. „Mi azon az alapon állunk, amelyen Endre király korának nemesei, akik igazán felelős elem voltak s akik antiszemitizmust vittek az aranybullába” – mondta. A történethez hozzátartozik, hogy Ravasz ekkor Prohászkaival ellentétben – nem nyilvánosan, és nagyon is burkoltan, inkább szerényen, de – ódzkodott „szolidaritást vállalni” a hajdúböszörményi ébredők köszöntésével. Ravasz László Harsányi Ferencnek. Bp., 1922.10.26. (fogalmazvány) – DREK RL A/1. c. I/II-25. sz.

¹⁵⁷ Lendvai István például a szegedi fajvédők zászlóbontásakor, miközben arról szónokolt, hogy a zsidók miatt van antiszemitizmus, Prohászka gondolatát így kommentálta: „Elég ideig volt a szegény magyar csirke a vérszomjas zsidó görénnyel együtt, ki kell végre nyitni a ketrecet.” SZEG 1923.09.18. 1–2. Későbbi, mohácsi ÉME-gyűlésen ugyanezt emlegette Lendvai, sőt, tovább is gondolta, amikor arról beszélt, hogy a tetűt sem gyűlöli, csak nem akar azzal együtt élni, ezért tisztálkodik. MOH 1924.06.22. 1–2.; 1924. augusztus 20-i kiskundorozsmai gyűlésén ugyancsak elmondta: SZÚN 1924.08.22. 1.; Prohászka görény-tyúk példázatát Budaváry László a Diósgyőr-vasgyári munkásoknak idézte fel: MJ 1925.09.01. 1–2., ugyanez a lap vezércikkében is emlegette a számukra nagyon is kifejező hasonlatot: A csodarabbi. MJ 1925.09.03. 1. stb. Kitérőként érdemes megemlíteni, hogy Prohászka görény-tyúk hasonlatát a magyarság és a zsidóság együttélésének jellemzésére Szálasi Ferenc és hívei is átvették. Karsai L., 2016. 141–142. Vö. Sipos P., 1997. 44.

¹⁵⁸ PH 1925.02.17. 2.; EK 1925.02.17. 5.

¹⁵⁹ Kerepeszki, 2012. 123.

¹⁶⁰ Pl.: MG 1922.11.21. 4. (Mussolini esetében az ébredők ilyen köszöntésére a fasiszták olaszországi hatalomra kerülése előtt is sor került, ld. pl. HOR 1922.08.06. 2.)

¹⁶¹ A jövő a fajvédelemé. SZ 1925.12.12. 3.; SZ 1925.12.22. 1–2.; SZ 1925.12.30. 8.; MG 1925.12.20. 2.; Kund, 2020. 141–142. stb. (A kongresszuson Mihalovics Zsigmond katolikus pap beszélt a zsidókérdésről, Eckhardt Tibor elnök a numerus clausushoz való erőteljes ragaszkodást hangsúlyozta. A sajtóban az ÉME országos közgyűlését nem egy alkalommal „antiszemita kongresszusként” jellemezték. ÚN 1925.10.24. 8.) Raffay egyébként zászlószentelő beszédében Prohászka-hoz hasonló lelkesedéssel méltatta az ÉME tevékenységét, bibliai példázatok alapján: „Az ÉME feltartotta a nemzeti lobogót, melyen a múlt minden dicsősége és minden fájdalma, a jelen minden szégyene és minden reménysége, a jövő minden akarása és minden ígérete szent egységbe folyik, és azt mondja: ha lerombolták a magyar nemzet életének ezeréves templomát, én fel akarom azt építeni.” „Az ébresztésnek ezt a munkáját végzi az e zászló alá tömörült magyarok tábora.” EOL VIII.087. 9. dob. (Raffay már 1920-ban úgy vélte: „Hála legyen az Istennek, hogy a pusztító démonok helyett, ma már az ébredő magyarok serege áll körülöttünk.” VIR 1920.08.03. 2.; későbbiekre egy riportban: Raffay Sándor püspök a nemzeti gondolat diktatúráját követeli. AN 1923.04.01. 3.)

¹⁶² Ébredő Magyarok Egyesülete országos elnöksége Prohászka Ottokárnak. Bp., 1925.11.20. – SzPSzL IX.09. b.)

¹⁶³ ÚN 1924.05.09. 7.; SZEG 1924.05.09. 4.; NSZ 1924.05.09. 8.; AE 1924.05.09. 4. (Budaváryt ekkor felmentették, később, más ügyben első fokon három hónap börtönrre ítélték izgatásért. PN 1925.10.22. 10.) Budaváryra ekkoriban pl.: Gyurgyák, 2012. 209–211.; Paksy, 2013/a. 27.

¹⁶⁴ VI 1923.06.08. 6.

¹⁶⁵ MJ 1924.07.13. 1.

¹⁶⁶ SZ 1924.10.31. 5.

¹⁶⁷ NN. 1922–1926. XXVI. 274–275.

¹⁶⁸ Dr. Prohászka Ottokár. In: ÉME Almanach. 1927. 37–38.; ill.: Dr. Prohászka Ottokár gondolatai az ébredő magyarságról. In: ÉME Almanach. 1927. 38–47.

¹⁶⁹ A három említett főpap közösen is látott el védnöki szerepet ÉME-zászlószentelésen 1924-ben, ld. erről pl. OSzKPKNyK Kny.C. 13.707.; vö. 197. sz. jegyz.

¹⁷⁰ Egy 1921 májusában zászlószentelő ünnepélyre invitáló plakáton például: „Ébredő Magyar Testvéreink! [...] Mutassátok meg ennek a budapesti zsidó koncentrációs tábornak, milyen a vidéki erő, a vidéki dac, a vidéki lendület!” MNL PML XIV. 2. 45. dob. 6. c.)

¹⁷¹ A ritkább, kivételes esetek egyike volt például 1921 januárjában Csernoch János MOVE-ban tartott előadása, ahol a szervezetet például „szerencsétlen országunk és megalázott nemzetünk föltámadásának zálogának” minősítette és „forró szeretettel” támogatta a munkájukat. Csernoch János előadása a MOVE-ban. Bp., 1921.01.15. – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 179/1921. sz.

¹⁷² BH 1923.10.26. 4.

¹⁷³ NÚ 1923.10.26. 3.

¹⁷⁴ „A magyar katolikusok Prohászka Ottokárt fogják vezérüknek tartani vallásuk politikai vonatkozásaiban. Prohászka szavára fognak ügyelni és nem Mikesére, mert a Prohászka hirdette ígék azok, amelyek őket nemzeti újjászületéshez vezéreltik.” SZ 1923.10.26. 3. (A radikális antiszemita – írja a kommentár – örömmel keresik a kapcsolatot a keresztény egyházak főpapjaival, mert céljuk, hogy a magyar társadalmat „dekrisztianizált állapotából a kereszténységhez visszavezesse”, Mikes nyilatkozata azonban szerintük „csak a zsidó radikalizmussal harmonizál, de nem a magyarság életfeltételeivel”, és ellentét az akkor nemrég lezajlott katolikus nagygyűlés szellemiségével.) Más vélemények szerint a szélsőségesek hiába próbálták Míkest Prohászkaival szembeállítani, utóbbi ugyanis „sokkal nagyobb alak, semhogy sakkszerűen engedné magát felhasználni egy politikai ütközetben”. ZEM 1923.10.31. 2.

¹⁷⁵ NWJ 1925.01.01. 7.

¹⁷⁶ Rámutattak például a „közéleti kereszténység” nagyhangú hirdetőinek antiszemizmusa és az ettől elhatárolódó katolikus főpap közötti óriási (morális és politikai természetű) különbségre. Ekkoriban például Wolff Károly mohácsi beszédében úgy fogalmazott, hogy amit a 16. században a török jelentett Magyarország számára, azt jelentette a zsidó saját korában. Az *Esti Kurír* ennek kapcsán úgy vélte, a két „keresztény” magatartást (Csernoch toleranciáját, illetve „Wolffék és érdektársaik” „kufár-kereszténységét”) össze sem lehet hasonlítani. Ellentmondások. EK 1925.01.04. 3. Ráadásul az érsek nem a politikáról, hanem a kereszténység valláserkölcsei magatartásáról beszélt, amikor elhatárolódott az antiszemizmustól. A liberális lap rámutatott továbbá, hogy Csernoch mindenféle zsidóellenességet elutasított, akár az „antiszemizmus fehérkesztyűs lovagjai”, akár a „hivatásos antiszemizmus megfizetett vásári szónokai” képviselték. Az esztergomi érsek csak a becsületes és a tisztességtelen emberek között tudott megkülönböztetést tenni, ezért is elítélendő az érzelmekre apelláló antiszemita agitáció – írta egy másik. Ecce sacerdos! PH 1925.01.03. 1.; MO 1925.01.03. 1. („Nagy öröm és elégtétel látni ezt a férfiút, ezt az aggastyánt, aki itt áll előttünk a Régi Nagy-Magyarország minden erkölcsi javainak és hagyományos erényeinek tündöklő integritásában.”); MO 1925.01.04. 3–4. stb.

¹⁷⁷ AN 1925.01.06. 7.

¹⁷⁸ AÚ 1925.01.06. 2. Ezt az interpretációt más megvilágításba helyezi, hogy Csernoch máskor is adott úgy interjút, hogy valójában előzetes írásbeli kérdésekre levélben válaszolt, ami riport formájában jelent meg. Klebelsberg Kuno Csernoch Jánosnak. Bp., 1923.12.14. – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 4248/1923. sz. (Mellékelve a *Pesti Hírlap* 1923. december 25-i számában azután megjelent riport eredeti kézírata.)

¹⁷⁹ Hangsúlyozták például, hogy Csernoch véleményével szemben Raffay Sándor evangélikus püspök ekkor az Egyesült Keresztény Nemzeti Ligában tartott előadásában úgy vélte, hogy „a fajok küzdelme harc a kereszténység és a judaizmus között”, továbbá a radikális fajvédelem bármilyen gyengülése a magyar faj pusztulásához vezet és felszólította hallgatóit, hogy „ébredők és ébresztők” legyenek. AN 1925.01.09. 4. Később arról írtak, hogy a keresztény szeretetnek nincs köze a fajvédők mozgalmához, a zsidóellenességet – Prohászka nézeteivel összhangban – önvédelemnek, az „önfenntartási ösztön” megnyilatkozásának tartották. AN 1925.01.14. 8. A szélsőségesek a hercegprímás elítélésekor még nem magyar (szlovák) származását is a szemére vetették, amiben az volt az érdekes, hogy az általuk védett Prohászka ugyanúgy igaz volt, de esetében „elnézőnek” bizonyultak. Ld. erről pl. Czebe László: Magyar divatok – 1925-ben. BH 1925.01.04. 4.; Akadtak fenyegető megfogalmazások is, pl.: A hercegprímás és a zsidókérdés. SZ 1925.01.04. 3. („A magyarországi antiszemizmus hajtóerőit éppen a katolikus hívek tekintélyes része szolgáltatja, [és Csernoch] tisztában van azzal is, hogy igenis a magyar antiszemizmus vezérkarában erős meggyőződésű katolikus férfiak foglalnak helyet, a püspököktől kezdve egészen a legalsó rétegig.”)

¹⁸⁰ AE 1925.02.04. 5.; VI 1925.02.07. 4.; SZ 1925.02.04. 8.; RH 1925.02.04. 2.; EK 1925.02.04. 5.; KAÚ 1925.02.06. 4.

¹⁸¹ Vö. pl.: Zinner, 1989. 164–172.

¹⁸² Erről pl. egykorú kommentárban: „Semmirekellők”. SZEG 1925.01.04. 1.

¹⁸³ MÚ 1927.04.05. 4.; MÚ 1927. 04.07. 5.

¹⁸⁴ ÚN 1927.06.08. 7.

¹⁸⁵ (pj.) [Puskás Jenő]: Ébredő Magyarok. SZÚN 1927.06.12. 1.

¹⁸⁶ Farkas Edith: Emléksorok. In: ÉME Almanach. 1928. 21.; ÉME Almanach. 1928. 62–64.

¹⁸⁷ Dezséri Bachó, 1942. 22. (Így vélekedtek Prohászka: „Szavai bizonyították, hogy vallásosság és izzó fajszeretet nem tagadói, hanem kiegészítői egymásnak. A nagy püspök, aki meglátta, hogy a zsidóság hatalma és befolyása a magyarság nemzeti életének haláltokozó betegsége, látnoki hévvel helyezte egymással szembe a kereszténységet és az ellene harcoló bolsevizmust; sohasem állította, hogy a zsidó szellem ellen való harcot nem lehet összeegyeztetni a keresztény erkölccsel.”)

¹⁸⁸ Gyurgyák, 2012. 209.

¹⁸⁹ Pritz, 1990. 626.

¹⁹⁰ Zinner, 1989. 148.

¹⁹¹ Csernoch János Horthy Miklósnak. Esztergom, 1920.03.02. – EPL Csern. 10A/2. Cat. B. 469/1920.; Giczi, 2010. 25.

¹⁹² Horthy Miklós Csernoch Jánosnak. Bp., 1920.03.04. – EPL Csern. 10A/2. Cat. B. 469/1920.; Giczi, 2010. 25–26.

¹⁹³ Zinner, 1989. 148.

¹⁹⁴ Bakó, 2013. 141–144.

¹⁹⁵ Vö. I.2. alfejezet 11. sz. jegyz.

¹⁹⁶ Új püspök. SZ 1921.06.28. 1. (= Szalay–Zétényi, 2022. 246–247.) Ugyanezt állapította meg később a keresztény magyarság közös érdekeinek felekezeti határokat átvéelő összefogása kapcsán: Katolikusok és protestánsok. SZ 1921.11.20. 1–2. (= Szalay–Zétényi, 2022. 307–310., vö. IV.2. alfejezet 426. sz. jegyz.) A három főpap effajta méltatása általánosnak mondható később is, ld. pl.: Magyarország. SZOV 1925.05.17. 1. Az sem volt ritka, hogy például Ravasz Lászlót nevezték „református Prohászkanak”, ld. pl.: Farkas Sándor: A negyvenéves Ravasz László. SZ 1922.09.29. 1–2.; IV.6. alfejezet 25. sz. jegyz. E három püspök (vagy közülük kettő-kettő) gyakran lépett fel közös rendezvényeken, reflektáltak egymás tevékenységére (néha vitáik is voltak, Raffay és Ravasz között ld. erre pl. Gergely J., 2010/a. 69.), de az is előfordult, hogy hárman közösen vállaltak védnökséget az Ébredő Magyarok Egyesülete valamely demonstratív fellépésekor, például egy 1924. júniusi zászlószentelés alkalmával: DREK RL A/1.c. 913/1924. sz. Prohászka maga is úgy tekintett hármójukra, mint a keresztény-nemzeti gondolat iránt egyaránt elkötelezett, politizáló főpapok közösségére: VPOK 267., vö. IV.5. alfejezet 24. sz. jegyz. Hármójuk, mint a „magyarság lelki vezérei” méltatása a szélsőjobb oldali radikálisok körében elterjedtnek mondható, ld. pl. AN 1924.04.20. 13–14.

¹⁹⁷ Vö. III.1. fejezet 9. sz. jegyz., ill. Szabolcsi, 1993. 292.

¹⁹⁸ A hercegprímás újrbeszede a zsidósághoz. EGYEN 1920.09.18. 1.; Sipos B., 2005. 17–18. Csernoch 1920. szeptember 23-án, Szobon tett kijelentései ugyanezt a véleményt tartalmazták, ld.: Várossy, 1921. 145., 164. Ld. még a keresztény-nemzeti politika antiszemita felhangok nélküli megfogalmazására: Csernoch János: A keresztény politika. KN 1920. 3. sz. 7–10.; Uő: A keresztény és nemzeti alap. NN-MANSZ 1920. 2–3.

¹⁹⁹ Idézi: Szabolcsi, 1993. 311.; Vö. Sipos B., 2005. 17–18.; Sipos B., 2011. 95.

²⁰⁰ EGYEN 1920.10.02. 8.

²⁰¹ Például így fogalmazott: „Biztos vagyok benne, hogy a nem keresztények nem kívánják vissza a kereszténység ellenségeinek uralmát. Azért, ha gyakorolják is az objektív kritikát a hatalommal szemben, ne nyújtsanak segítséget a keresztény uralom megdöntésére.” Csernoch János Vészi Józsefnek. Esztergom, 1923.10.19. – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 3542/1923. sz.

²⁰² A katolikus főpapság akciója az antiszemita kurzus ellen. EGYEN 1921.06.18. 2–3. A további híradásokat ld. ugyanitt, ill. MZsL, 1929. 221. (Széchenyi Miklós nagyváradi püspök békéscsabai útján a zsidóságról hasonlóan nyilatkozott: EGYEN 1921.05.21. 11.) Az *Egyenlőség* később is kapcsolatban állt az esztergomi érsekkel (ellentétben Prohászkaival), például az 1895. évi recepció törvény évfordulója kapcsán: Szabolcsi Lajos Csernoch Jánosnak. Bp., 1925.11.11. – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 3785/1925. sz.

²⁰³ Megjegyzem, Rott püspök nem tett említést a deveçseri zsidókkal való találkozásáról amúgy rendkívül szűkszavú bérmálási feljegyzéseiben, például 1921. május 31-i jegyzetében. Körmendy–Rajczi, 2000. 34. Rott és Prohászka egyénisége közötti különbség később is témát szolgáltatott a sajtónak. Előbbi emberségét, pozitív személyiségét méltatta, a Prónayhoz és Héjjas Ivánhoz hasonlított Prohászkaival szemben: Zwei Bischöfe. PLL 1922.03.17. 1–2.; Rott ugyanis bőjt szövegében úgy fogalmazott, hogy „aki gyűlöletet hirdet és izgat más polgártársak ellen, abban nincs meg az igazi kereszténység”: VI 1922.03.16. 7. (Ez ekkor könnyen szembefordítható volt Prohászka emberi „fajok” szembenállását vizionáló megnyilatkozásaival. A szélsőjobb oldali radikálisok durva, antiszemita válaszcikkben reagáltak erre a felvetésre: Hamis szembeállítás. NÚ 1922.03.18. 8.; Prohászka Ottokár. SZ 1922.03.22. 1. Előbbi a „rég zsidó harcmódor” megnyilvánulásának nevezte a két főpap szembeállítási kísérletét, és Prohászka radikalizmusát csak annak tulajdonította, hogy Rott püspökkel ellentétben politikai téren is felvállalta a keresztény magyarság vezetését. Egy másik – kimondatlan – összehasonlítás Prohászka és Rott püspöki szerepfelfogása között: Veszprém püspöke. SZFFÚ 1922.11.09. 1.) Megjegyzem továbbá, a zsidóság megítélésével kapcsolatos különbség nem befolyásolta egyébként a két főpap viszonyát, Rott rendkívül pozitívan méltatta, egyik inspiráló mesterének tartotta Prohászka. Bíró, 1940. 43. Prohászka halálakor kivételes, lenyűgöző erejű egyéniségként, tekintélyes, ugyanakkor szerény főpapként jellemezte: „Bámulatos volt óriási tevékenysége

s munkabírása [...] bölcs, okos, fáradhatatlan, szóval tökéletes volt.” Ld.: Rott Nándor: Prohászka Ottokár egyénisége. – MTAKKt Ms. 6254/246. (= Brisits, 1927/a. 155–158.)

²⁰⁴ Ez utóbbiról beszámolt: Egy destruktív püspök. SZA 1921.05.14. 3. Amikor Hanauer arról beszélt, hogy templomaiban nem hirdethetnek gyűlöletet, a tudósító zárójelben hozzáfűzte: „talán csak a Prohászkaéban?” A cikke végén szintén felvetette, hogy vajon mit szólhat a váci püspök álláspontjához Prohászka.

²⁰⁵ Az egri izraelita hitközség levele Szemere Lajosnak. Eger, 1921.04.24. – EFLAN 1782. 2142/1921. sz.

²⁰⁶ Szemere Lajos Weinberger Zsigmond hitközségi elöljárónak. Eger, 1921.05.03. (fogalmazvány) – Uo.

²⁰⁷ Vö. a karcagi atrocitások esetében: Herskó, 2005. 109–112.

²⁰⁸ Sőt, Shvoy Lajos székesfehérvári püspökről, Prohászka utódáról is azt állapították meg, hogy nem mindenben osztotta a „még életében legendával övezett”, a keresztény-nemzeti gondolatot országszerte útjára indító előde nézeteit. Shvoy „többek között elhatárolta magát a faji gondolattól és mozgalmaktól is”, ellentétben az azokkal nyíltan szimpatizáló Prohászkaival. Ld. minderről: Gergely A., 2003. 202.

²⁰⁹ Ld. pl. bejegyzéseit: Prohászka-napló, 2013. (1921.05.18., 1921.06.26.) (Utóbbi bejegyzése szerint 63 falut keresett fel.)

²¹⁰ Egy jelentés például arról szólt, hogy Törökbálinton német nyelvű megnyitó beszéde állítólag visszatetszést keltett a helyi „magyar érzelmű” lakosság körében. MTI. BÉ 1921.06.10. 3.

²¹¹ Prohászka Ottokár Grosz Ferencnek. Székesfehérvár, 1921.07.09. – SzPSzL IX.09. a.) Beszédvázlataiban is ilyen gondolatokat vetett papírra: „Zsidóság: más erkölcsök, más vér.” „Ha a gazdag kaszinó legjobb kártyása összeül játszani egy hamiskártyással, biztos, hogy ez nyer.” SzPSzL IX.09. Kézirattár. 1919-0040. Máshol arról, hogy a zsidóság elveszítette a kapcsolatát az európai kulturális fejlődéssel, amelyet nem értett, és tőle teljesen idegen volt, vagy: „Magyarországon a zsidó érvényesülés nemzetpusztulást jelent. Máshol ez nem nyilvánvaló, ott meghúzza magát.” Uo. 1919-0200., 1920-0090. ill. 1920-0082 – 1920-0088. stb. Megjegyzés: Úgy tűnik, Grosz Ferencel, az Egyesült Államokban élő magyar katolikus pappal Prohászka szívesen osztotta meg itthoni belpolitikával kapcsolatos gondolatait, közel is állhatott hozzá, mert amikor Grosz – ismeretlen ok miatt – állás nélkül maradt a tengerentúlon, szeretett volna segíteni rajta, keresett is plébánosi helyet a székesfehérvári egyházmegyében az általa „elcsapott papomnak” nevezett Grosz Ferencnek. Prohászka Ottokár Grosz Ferencnek. Székesfehérvár, 1921.11.08. – SzPSzL IX.09. a.) Ez azonban évekkel később is sikertelen próbálkozás volt (Prohászka Ottokár Grosz Ferencnek. Székesfehérvár, 1925.07.05. – Uo.), ráadásul Grosz ügyeit nem lehetett egyszerűen megoldani, erre utal, hogy Prohászka 1925-ben így írt róla: „Szerettem volna Grosz Francist hazahozni, hogy ne csináljon botrányokat, azt gondoltam, elmehetne egy kis csendes parókiaira. Sajnálom a lelkét, úgy látszik, nem akarta!” Prohászka Ottokár Böhm Károlynak. Székesfehérvár, 1925.10.26. – Uo.

²¹² Az egyetlen ilyen – az eset súlyához képest nem véletlenül feltűnést keltett – eset az lehetett, amikor Lebovits József rabbi elküldte Prohászkanak az akkor megjelent *Zsidó hitéleti lexikont*, amelyet a püspök megköszönt. EGYEN 1926.07.10. 7.

²¹³ Ld. pl. EGYEN 1926.10.05. 2.

²¹⁴ Hevesi Simon Csernoch Jánosnak. Bp., 1923.12.12. – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 1923. 4114. sz.

²¹⁵ EGYEN 1926.07.31. 2. Csernoch a szélsőjobboldal által sokat támadott Sándor Pál képviselőt is rendkívül pozitívan méltatta. EGYEN 1926.09.18. 3.

²¹⁶ EGYEN 1924.11.15. 1.

²¹⁷ Igaza van Prohászkanak. EGYEN 1922.10.07. 8.; Stark, 2019. 478. (A kommentár megállapította, hogy Prohászkaival nincs értelme szóba állni az izraelitáknak, és még az efféle protokolláris kapcsolatokat sem érdemes fenntartani az ennyire nyíltan antiszemita nézeteket valló püspökökkel. Kitérő: Hevesi Ferenc ezt később nem fogadta meg, és Prohászka temetésén, mint „a nagy rekviem legérdekesebb vendége” vett részt. PN 1927.04.07. 11.) Hevesi beiktatási ünnepségére: EGYEN 1922.10.07. 5–6.

²¹⁸ Somorjai, 2020. 20.; Balogh M., 2020. 130.

²¹⁹ Máthé-Tóth, 1993. 44.

²²⁰ Gergely J., 1987.; Sipos P., 1990.; Hanebrink, 2006. 79–83.; Püski, 2006. 41–43.; Turbucz D., 2017. 241–242.

²²¹ Gergely J., 1977. 270.

²²² Püski, 2006. 43.; Klestenitz, 2020/b. 125.

²²³ Ormos M., 2003. 75., 86.

²²⁴ Turbucz, 2020. 191.

²²⁵ Csiky, 2021/b. 108.

²²⁶ Az államnemzet, illetve a kultúrnemzet fogalma közötti nyitottság megszűnéséről: Szabó I., 2006. 217.

²²⁷ Részletesebb körülírással: „A »magyar« fogalmába hangsúlyosan beemelődtek egyrészt a származásra, másrészt a magatartásra, minőségre, érzelmekre, tudatra, szellemiségre, nehezen definiálható előfeltevésekre utaló kritériumok.” Szabó I., 2006. 217–218.

²²⁸ Szabó I., 2010.; Spannenberger, 2009.

²²⁹ Pl. Somos, 2003. 73.

²³⁰ Stark, 2021. 134.

- ²³¹ Ld. erről pl. Ormos M., 2000. 85–86. (A politikai kereszténység egykorú összefoglaló kritikájára pl.: Czakó Ambró: A kurzus vallási mérlege. FÜSZ 1922. Rk. sz. 2–4.)
- ²³² Szabó I., 2009. 77–80., 83–86. A „keresztény-nemzeti” gondolat további elemeinek összegző áttekintésére: Agárdi, 2015. 39–44.
- ²³³ Vö. III.1. alfejezet 23. sz. jegyz., ill. a korabeli sajtóból például Hevesi Simon főrabbi nyilatkozata: „Zsidó vallását, fajtát és a magyar hazáját megtagadó néhány száz vörös rablógylkoshoz a magyar zsidónak semmi köze. Tőlük egy világ választ el!” Várossy, 1921. 23.
- ²³⁴ Várossy, 1921. 52–56. (A szerzőről és tevékenységéről: Vágfalvi, 2022.)
- ²³⁵ Markáns példaként ld. erre az ébredők és a kormány konfliktusait az 1922-es választások kapcsán, 106. sz. jegyz.
- ²³⁶ Ld. 24–26., 55. sz. jegyz.
- ²³⁷ 1919 őszén készült programjuk még tartalmazott egy olyan kitélt, amelyben követelték a katolikus autonómia törvénybe iktatását és azt, hogy „az egyházak az alapos újításokkal átalakuló magyar állammal együtt szintén megújodjanak, egymással összhangban szolgálhassák céljait”, a későbbi programnyilatkozataikból már az ilyen elemek is kimaradtak, lényegében csak a zsidósággal szembeni korlátozások, illetve a felekezeti határokat nem ismerő „keresztény magyar fajvédelem” általános követelése maradt. ÉME-program, 1919.; ill. vidéki ÉME szervezetek kapcsán vö. 31. sz. jegyz. (1921-ben az EKNL és a MOVE beadvánnyal fordult a püspöki karhoz, hogy az egyházi ingatlanok hasznosításánál a keresztény-nemzeti szempontokat helyezték előtérbe. Beke, 1992. I. 81.)
- ²³⁸ Balázs–Molnár, 2019. 198.; Gyurgyák, 2012. 213.
- ²³⁹ Budaváry László már 1922 februárjában arról beszélt, hogy „nekünk példát kell vennünk az olasz fasiszta testvéreinktől”. SZ 1922.02.19. 14.
- ²⁴⁰ FN 1919.10.14. 1–4. (= VPOK 37.)
- ²⁴¹ A magyar faj megmentése. NÚ 1919.10.18. 2.
- ²⁴² PH 1919.12.04. 6.
- ²⁴³ SZFFÚ 1920.01.13. 1.
- ²⁴⁴ Ezt a szemléletet mások is átvették, például a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja nyíregyházi csoportjának megalakulásakor az egyik szónok így beszélt: „Nem kell nekünk liberalizmus, demokratizmus, szocializmus, nekünk hungarizmus kell.” NYIV 1920.03.22. 3.
- ²⁴⁵ Ld. 82. sz. jegyz.
- ²⁴⁶ A magyar nép történelmi útja. AN 1922.08.02. 1. (A cikket az aznapi *Népszava* kommentárja egyértelműen Benárd Ágostonnak tulajdonította.)
- ²⁴⁷ NYIV 1922.08.05. 1.
- ²⁴⁸ Prohászka Ottokár püspök az időszzerű kérdésekről. SZ 1922.08.31. 1–2. (= VPOK 185–190.) Vö. III.1. alfejezet 156. sz. jegyz.
- ²⁴⁹ Ld. erről pl.: Vonyó, 2018. 207–208. Vö. 43. sz. jegyz.
- ²⁵⁰ A keresztény koncentráció: keresztény népfelkelés Magyarországon. AN 1922.10.15. 1–2. (= VPOK 194–198.)
- ²⁵¹ KÉK 1921.06.21. 554.; HA 1921.12.22. 13–15.; SZ 1922.01.24. 8.; KAN 1923.01.05. 1–2. A Prohászka szócsövének számító székesfehérvári sajtóban: Bády István: Magyar ébredés – olasz fascizmus. FN 1922.08.09. 1–2.; Az olasz ébredővezér: Mussolini. FN 1922.08.23. 2. A közvetlen kapcsolatfelvételekre az ébredők és a fasiszták között: Réti, 2003. 46.; Vonyó, 2012. 153–154.; Vonyó, 2018. 202. A budapesti nuncius szemében teljesen egyértelmű volt, hogy az „ébredők” mozgalma pontosan megfelel a fasiszták magyarországi változatának. Somorjai, 2020. 92., 138.
- ²⁵² ÚL 1922.10.31. 1.; A fasiszták győzelme. ÚB 1922.11.05. 1.; [Zsilinszky Endre:] A diadalmas Itália. SZ 1922.11.05. 1. (= Szalay–Zétényi, 2022. 379–382.; „Mi, magyarok jóleső érzéssel figyelhetjük Mussoliniék szárnybontását” – írta Bajcsy-Zsilinszky Endre.); A fascizmus és a magyarországi ébredés. FN 1922.11.05. 1. (A cikk szerint az olasz fasiszták és a magyar ébredők közötti összefogást ugyanaz a „törhetetlen nemzeti érzés” motiválta, s „ha Magyarországon nem a zsidóság képviselné az internacionális és nemzetellenes áramlatokat, egészen bizonyos, hogy az ébredők programja nem lenne egyúttal antiszemita program is.”) Vö. Bartha, 2016. 73.
- ²⁵³ Egy körkérdésre Eckhardt Tibor, az ÉME későbbi elnöke úgy fogalmazott, hogy „vannak körülmények, amikor a fascizmus szükséges. [...] A fascizmus egy társadalmi mozgalom, mely a törvényes rend megbontására irányuló törekvéseket társadalmi úton iparkodik minden eszközzel lehetetlenné tenni.” Friedrich István szerint a „magyar fascizmus” a keresztény-nemzeti gondolat hatékony megvalósítója lesz, Kiss Menyhért pedig úgy fogalmazott, hogy „a magyar fascizmust nem csinálják, hanem önmagától csínlódik”, azt a magyarság fokozódó „elnyomása” érleli. Ld.: AN 1922.09.28. 3. Ld. még: A magyar fascizmus rövidesen meg fog valósulni. ÚL 1922.09.14. 1. (Gömbös elhatárolódott a fasizmus szervezésétől, Friedrich István pedig úgy nyilatkozott, hogy „a fascizmust nem kell csinálni, mert benne van az emberek lelkében, [...] azok az ideálok, amelyekért az olasz fasiszták zászlót bontottak, nálunk még fokozottabb mértékben ösztökélik a politikusokat és a tömegeket ilyen szervezetek megalakítására.”) Gömbös Gyula 1922 őszén úgy nyilatkozott, hogy az olasz fasiszták sikeres módszereinek másolása nemcsak, hogy nem kívánatos, de egyenesen veszélyes volna Magyarország számára. Fontosnak tartotta

leszögezni, hogy nincs kapcsolat a hazai nacionalisták és az olasz fasiszták között, a magyar fasizmusról pedig kijelentette: „kategorikusan kétségre kell vonnom egy ilyen mozgalom létezését”. SZ 1922.11.11. 3., 1922.11.16. 4. Más kérdés, hogy a szélsőjobboldalon ettől függetlenül Gömböst szívesen emlegették a radikálisok „magyar Mussoliniként”. Ld. pl.: GYÖN 1923.11.03. 2–3. Később azonban, már a „fajvédő párt” vezetőjeként Gömbös nem utasította el a fasizmus magyar formájának emlegetését, igaz, ekkor már a kormányra kerülésük programját is megfogalmazta. SZ 1926.03.13. 3. Ld. még: A nemzeti erő politikája az egész világon zászlót bont. AN 1922.11.18. 3–4.

²⁵⁴ Nem fascista, hanem hungarista. AN 1922.11.12. 1–2. Wolff Károly először úgy nyilatkozott, hogy bár nem tartja magát fasisztának, a mozgalommal szimpatizál, amíg „egyetemes nemzeti alapon marad” és nem szolgál párt- vagy egyéni érdeket. („A fascizmus nem más, mint nacionalizmus, a nacionalizmus pedig megvan, ezt nem lehet elfojtani vagy megrendszabályozni, [...] ezé a jövő.”) Friedrich István fontosnak tartotta leszögezni, hogy a fasizmus nem egyesület, hanem olyan mozgalom, mely „a lelkekben mindinkább megerősödő irányzat”, ezáltal Magyarországon is sikerre számíthat. Első reakciója után megengedőbben fogalmazott a belügyminiszter is: „Ha a fascizmus magyar nacionalizmust akar jelenteni, semmi kifogásom nem lehet ellene.”

²⁵⁵ A megfogalmazás feltehetően Anka Jánostól származik.

²⁵⁶ A kormány előírta a törvényhatóságoknak, hogy a helyi sajtóban a fasiszta szervezkedéssel kapcsolatosan a kormány közleményeinek megjelentetésére koncentráljanak. Miniszterelnökség a főispánoknak. Bp., 1922.11.10. – MNL FML IV.401.a.) 14. dob. 61. t. Bethlen fasizmusához való viszonyának elemeiről: Ormos M., 2000. 115–116.

²⁵⁷ AE 1922.11.07. 5.; VI 1922.11.11. 1.; MG 1922.11.11. 3.; SZFFÚ 1922.11.12. 1.; ÚL 1922.11.12. 2.; AE 1922.11.12. 3.; AE 1922.11.14. 1.; AE 1922.11.16. 1.

²⁵⁸ A fascista hungaristák gyűlése. NSZ 1922.12.19. 5. Ungváry Krisztián számítása szerint a két világháború közötti Magyarországon 29 olyan párt lehetett, amely nevében a fasiszta vagy a nemzetiszocialista jelzőt viselte, ezek egyike volt az 1922 végén alakult formáció. Ld. Ungváry, 2003. 158.

²⁵⁹ MG 1922.11.08. 1–2.; SZ 1922.11.08. 2.

²⁶⁰ Az alakuló gyűlés szónokai többnyire zsidóellenes beszédeket tartottak, a magyar fasiszta szervezkedés szükségességéről elhangzottak lényegében Prohászka hungarizmus-konceptióját és az aktivitás, a mozgósítás szükségességét visszhangozták, s a hangadók olyan, az ébredőknél is felbukkant figurák voltak (Hornyánszky Zoltán, Kiss Menyhért), akik többször hangoztatták a székesfehérvári püspök iránti elkötelezettségüket. MG 1922.12.19. 2.; ÚN 1922.12.19. 1–2.; DTH 1922.12.21. 2.; GKT 1922.12.24. 10. (Utóbbi szerint „a fascista gondolat tulajdonképpen az ébredő gondolatnak tovább való kiépítése. Nem újdonság tehát a magyar közéletben.”); a tábor alakuló gyűléséről: Garai, 2003.

²⁶¹ A fajvédelmi politika első hirdetői. AN 1922.12.24. 15–17. Az összeállítás Prohászka cikke és interjúja (ld. II.1 alfejezet 129., 134., 140., 148. sz. jegyz.) mellett Vass József: *A nagy kérdés* c. írását (II.1. alfejezet 145. sz. jegyz.) közölte.

²⁶² AN 1923.01.06. 2.

²⁶³ JÖ 1922.11.24. 5.

²⁶⁴ Nagy Lajos: Mi a fasizmus? EK 1923. nov. 6. 6. (= Markovits, 1974. 539., 621.)

²⁶⁵ PN 1923.01.03. 3.

²⁶⁶ SZ 1922.11.21. 2.; Garai, 2003. 166.; Somorjai, 2020. 139.

²⁶⁷ A névkeresést érdekesen kommentálta: PN 1923.02.02. 3.; vitriolosan kritizálta: NSZ 1923.02.02. 5–6. Az első – ÉME-vel sok átfedést mutató – fasiszta pártokra pl.: Paksy, 2013/a. 59–63.

²⁶⁸ AN 1923.03.27. 3.; Lendvai István: Eja – eja – alala... AN 1923.05.13. 1–2.; Zinner, 1989. 176–177.; Veszprémy, 2021/a. 90. (az „ébredés” volt a leggyakoribb öndefiníció, de leginkább a „fajvédelem” fejezte ki a szélsőjobboldali radikalizmus tartalmát a legpontosabban); Kántás, 2023/b. 51–52.

²⁶⁹ A lap hivatalos tudósításaiban és gunyos glosszáiban egyaránt szinonimaként használta a fajvédő, ébredő, fasiszta és hungarista kifejezéseket. Előbbiekre: NSZ 1923.01.20. 7., 1923.02.08. 7., 1923.04.07. 5. Utóbbiakra: Halkabban. NSZ 1923.02.08. 7.; Bricse és pepita. NSZ 1923.04.10. 4. Kéthly Anna, az MSZDP képviselőjeként szintén élesen támadta a „fajvédő hungaristákat”: NSZ 1923.04.21. 5.

²⁷⁰ Ld. pl. ÚB 1922.11.15. 2.; később: ÚL 1925.11.25. 1.; ÚL 1926.03.14. 4. (Nem véletlenül próbálta felhívni a baloldalt a figyelmet az olasz fasiszták egyes egyházellenes megnyilvánulásaira, és szavá téve, hogy a magyar szélsőjobboldal – például Prohászka – erre miért nem reagál. Ld. erről pl.: Megbélyegzés – Rómából. NSZ 1924.09.13. 1.; Mussolini harca a pápával. NSZ 1926.01.29. 2–3.)

²⁷¹ Egy kormányzati feljegyzés (melynek szerzője jól ismerte az olasz fasiszta mozgalmat) már nem sokkal a „marcia su Roma” után arról szólt, hogy Mussoliniék feladták korábbi szekularizációs elképzeléseiket, s ebben az „ébredő magyarok” példáját vették figyelembe, védeni kezdték a katolikus egyházat a baloldaltól, üldözni a szabadkőműveseket, viszont – állapította meg a szerző – a zsidókérdést nem tartották fontosnak, melynek fontosságára ismét a magyar kapcsolatuk hívta fel a fasiszták figyelmét. Ismeretlen Kozma Miklósnak. Bp., 1922.11.03. – MNL OL X 66. 3923. sz. tek.

²⁷² AN 1923.04.13. 1.

²⁷³ Az olasz fasiszták magyar párhuzamokról való – elsősorban negatív – vélekedéséről: Andreides, 2012.; Hammerli, 2022.; a mozgalom szociális tartalmáról: Pisztora, 2003. 47. stb.

²⁷⁴ Ld. pl. Rónai Zoltán: Nyughatatlan Európa. BMÜ 1922.11.01. 1. („A fascismus, ha nem bukik meg, mielőtt programját beváltja, akkor csak háborút, az európai kultúra még nagyobb leromlását, s a magyarság fokozott vérvesztését, pusztulását, újabb nemzeti elnyomást s nemzeti harcokat hozhat. Vaksággal van az megverve, szörnyű vaksággal, aki még a világháború borzalmas tapasztalatai után sem látja, hogy a magyarság nyugalma csak az biztosíthatja, ami Európa nyugalma, a nemzetközi megértés, a nemzetközi béke szellemének diadala.”)

²⁷⁵ A magyar fascies. SZFFÜ 1922.12.23. 1.

²⁷⁶ A fascizmusról. AC 1923.01–02. 21–27.

²⁷⁷ AC 1923.08–09. 288.

²⁷⁸ Ld. pl.: Fascismus. GYÖN 1922.12.25. 1. („A fascizmushoz elsősorban fascisták kellenek. Olyan önzetlen hazafiak, kik életüket, vagyonukat, társadalmi állásukat, családjukat feláldozzák a magyar faj feltámasztására. Ezeket eddig az ébredőkön kívül nemigen látjuk. A magyar faj élet-halál kérdéseinek, a drágaságnak, a munkanélküliségnek, a tőke egyoldalú túltengésének eliminálására diktatorikus hatalmat, mint egyedüli eszközt, követelni nem szűnünk meg, akár antiszemitáknak, akár fascistáknak mondanak is érte a vörös szegfű nyilvános és titkos imádói.”); Schepács Gyula: Magyar fascizmus. VKÜ 1922.11.28. 1. (Eszerint a magyar fasizmus nem másolása az olasz példának, mert utóbbi csak nemzeti, míg a magyar keresztény-nemzeti alapon áll, de utóbbiak is felismerték a szervezkedésben rejlő erőt, s bár kormányt buktatni nem akarnak, céljuk, hogy „hogy megdöntsék az erkölcsi züllöttek, az elvhajhászok, az idegenek, a pénz- és vagyonimádók, sóvárgók hatalmát s uralmát, s trónusra emeljék a keresztény erkölcsöktől izzóvá nemesült magyar fajt. [...] Belátta a fascista tábor, hogy a szónoklásból, áldomásból elég volt. Tenni, cselekedni kell! Inkább ma, mint holnap [...] öntudatos, vasöklű, kemény, bátor, férfias s határozott fellépés által.” De azért nem zárta ki a kormánnyal szembeni fellépés lehetőségét sem: „Kormánybuktatás eltörlül, megsemmisül ama grandiózus, nagy, szent cél mellett, melyre a magyar fascista tábor tör.”) „Szinte forradalom”-ként méltatta az olasz „nemzetisztelező hazafiak” mozgalma: Gálócsy, 1924. 127.

²⁷⁹ Mussolini. FN 1924.04.12. 1–2. („A fekete ingesek nem a lassú, limonádézű szónoklatokkal kezdték meg ellenakciójukat”, hanem erőszakosan léptek fel, de ennek nyomán „a nemzet felébredt, és [...] széttörte a pacifizmus békjait, büszkén ragyogott, lángolt fel a nemzeti tűz, Mussolini [...] az erőszak fegyverével szerzett diadalra a nemzet imponánsan megnyilvánuló bizalma tette a koronát.”); A Galilei Kör és az Ébredők. ÚL 1924.12.03. 1. (Azt a jobboldali narratívát szövegezte meg, miszerint az 1918–19-es események utáni nacionalista felbuzdulás kíváncsú ellenhatásként jött létre, Magyarországon is mindenki érezte, hogy „az Ébredő Magyarok által képviselt sovinizmusra szükség van, s nem szabad engednünk ebből a nacionalista agitációból akkor, amikor egész Európában teljes uralomra jutott a nacionalizmus”, amire főleg az olasz, a török, a német és a spanyol példát hozta fel. „Az Ébredők szervezeti hibáin múltott csak, és – tegyük hozzá – a fiatalok egyes helytelen kilengésén, hogy nálunk is nem alakult ki belőlük a magyar fascizmus.” De ettől még az ÉME-t a hiteles kereszténység példaként, a „nacionalista eszme fejlesztőjeként” méltatta.); Mussolini. KAN 1925.01.17. 1. („Nézzetek rá, s vegyetek példát, ti parányok, ti Bethlenek, ti Rakovszkyak stb., kik a magyar hajó kormányát ide-oda ráncigáljátok.”) Stb.

²⁸⁰ AR 1925.12.07. 3. (Eckhardt Tibor jellemző nyilatkozata szerint: „Kénytelenek vagyunk a propaganda érdekében egyenruhába bújtatni az ébredőket, mert újabban elgyöngült a mozgalmunk, és azt hisszük, hogy az egyenruha nagy vonzerővel van a tömegekre, és ilyenformán több hívünk lesz, mint eddig volt. A fókusz szimbóluma és fegyvere lesz az ébredőknek. Éljen az új magyar ébredő jelvény!”) A fajvédők mellett (mintegy azok konkurenciájaként) megmaradó fasiszta kísérletek (Szittyák Tábor) a jobbkar-lendítéssel való köszöntést is meg akarták honosítani, ld. pl.: MÜ 1926.12.21. 4.

²⁸¹ AN 1922.11.29. 2.; 1922.12.31. 3.; 1924.06.08. 4.; 1924.12.20. 1–2.; 1925.03.05. 1–2.; 1925.04.22. 1–2. Illetve: MG 1923.02.25. 10.; HAJ 1924.08.23. 1.; KÉK 1923.10.07. 992. (Hitlert a „német Mussoliniként” népszerűsítette.) stb. Ld. még: Milotay István: A német antiszemitizmus. ÉME Almanach. 1925. 79–83. („Az a sajtó, amely Magyarországon a zsidó világszolidaritás helyi képviselője, a Hitler-puccs megghiúsulását olyan diadalordítással és olyan kárörömmel üdvözölte, amely mindennél ékeesebben beszél róla, mit érzett meg a müncheni események mögött.”) A német nemzetiszocialistákkal 1923 után is kapcsolatot igyekeztek tartani a magyarországi radikálisok, annak ellenére, hogy a „sörpucshoz” Ulain Ferenc vezetésével csatlakozni akaró konspirációk nyomán fokozódott Bethlen szélsőségeivel szembeni elkötelezettsége, és Horthy is elszánta magát a velük való szakításra. Sakmyster, 2001. 129–131.; az Ulain-ügyről részletesen: Kántás, 2020. (A magyar ébredők és a bajor nemzetiszocialisták „sörpucss” előtti kapcsolattartása kapcsán bizalmas megbeszéléseken elhangzott, hogy „az ébredő magyarok igen nagy súlyt helyeznek Münchenre és a Hitlerékkal való barátságra”, a Bethlen-kormány idején tapasztalt visszaesésnek szerintük a „szabadjára engedett zsidóság az okozója”, és felmerült köreikben is német mintájú puccskísérlés, nyugat-magyarországi területek újbóli elfoglalása stb. Ismeretlen „ébredő” beszámolója, 1923. – PSZL IX. 685. 3. sz.) A határon túli magyar sajtóban megjelent olyan cikk, amely magyarországi rendőrségi forrásokra hivatkozva azt állította, hogy az Ulain vezette puccsistáknak Prohászka jelentős, 20 millió koronás anyagi segítséget nyújtott (BMN 1923.11.14. 4.), ezt azonban egyelőre semmilyen más forrás nem támasztja alá, könnyen elképzelhető, hogy egy eredetileg Zadraveczzel kapcsolatos információ mintegy „gellert kapott”, vagy átszíneződött. Erről egykorúan: PH 1923.11.22. 1.

²⁸² Bár volt olyan elemzés, amely már ekkor igyekezett felhívni a figyelmet Hitler követőinek a katolikus egyházzal szembeni agitációjára, a német katolikusok és a nácik közötti ellentmondásokra. Zsidóbérencek. SZEG 1923.12.21. 1. (Megállapítása szerint a magyar radikálisok egyházzal való jó kapcsolatának épp Prohászka volt a legfontosabb jelzője.) Korábban a magyarországi szélsőjobboldal arról győzködte a közvéleményt (alighanem főleg önmagát), hogy a nácik „faji államukban” is biztosítani akarják majd a vallásszabadságot, sőt: „A párt maga a pozitív kereszténység alapján áll, felekezeti különbség nélkül, és könyörtelen harcot folytat a zsidó materialista szellem ellen.” Winkler Ferenc: A Nemzeti Szocialista Német Munkáspárt céljai. SZ 1923.04.27. 6.

De a puccskísérlet után is megjelent olyan, Hitler későbbi győzelmében reménykedő írás, hogy a nácik részei nacionalista-keresztény európai mozgalomnak: „Hitler azt mondja, hogy a kereszt harcat indította el a nemzetközi zsidó csillag ellen.” Hitlerék. ÚL 1923.11.10. 1.

²⁸³ Ld. erről pl.: Somorjai, 2020. 19. Schioppa nuncius jellemzően írta kapcsolódó jelentésében: „Ha ők [ti. a magyarországi radikálisok] kereszténységről, keresztény politikáról, keresztény kurzusról beszélnek, ezek a szavak nem jelentenek mást, mint a zsidók elleni kíméletlen, kegyetlen és könyörtelen harcot: ez a fajta antiszemitizmus, amely itt a zászlót jellemzi, minden politikus számára kényelmes, mert minden párt a zászlója alá bújhat romlott portékáival. Elég, ha valaki antiszemitának mondja magát, és máris kereszténynek hiszik, akkor is, ha ... zsidó!” Somorjai, 2020. 140. A „mozgalmi” jellegű politizálásról általában pl. Boda, 2013. 49.

²⁸⁴ Ld. részletesebben: Szinai, 1991.; Zakar, 2011. 92–94., 109.; Pelle, 2023. 70.

²⁸⁵ Az ÉME már korábban is nyitott volt az olasz fasisztákkal való kapcsolatok elmélyítésére, alakult például budapesti olasz fascio, majd az ÉME olaszbarát tüntetést tartott (AN 1923.06.06. 2.; AN 1923.09.25. 1.), később egyre erőteljesebb lépéseket tettek a Mussolini híveivel való kapcsolatfelvételle: Fascisták – Ébredők. AN 1925.07.29. 1.; A bajtársak római útja. SZÚN 1925.09.11. 2.

²⁸⁶ Az ÉME minden igyekezetével próbálta megmagyarázni a román (továbbá osztrák, német stb.) antiszemitákkal, valamint a numerus claususért küzdő radikális magyar diákszervezetek hasonló külföldi csoportokkal való együttműködését magyar nemzeti érdekként feltüntetni, Eckhardt Tibor ÉME-elnök több fórumon is ilyen irányú védekezésre kényszerült. ÉME igazgatósági ülésének jegyzőkönyve, 1925.10.07. – MNL OL P 1354. 2. t.; SZ 1925.10.15. 1–2.; MG 1925.11.24. 8.; MJ 1925.10. 28. 1. A Horthy-rendszer liberális és baloldali ellenzéke erőteljes kritikát fogalmazott meg az antiszemita alapon éppen Budapesten szerveződő nemzetközi összefogással, a jobboldali radikalizmus súlyos önellentmondásával kapcsolatosan (pl. Antiszemita internacionálé. VI 1925.10.14. 1.; Cuza professzor barátai. VI 1925.10.15. 1–2.; Szövetség. EK 1925.10.15. 2.), de még a jobboldali sajtóban is megszólaltak kritikus hangok. Egyikük úgy vélte például, hogy helyes dolog, ha az európai népek felismerik, hogy „nem ellenségei egymásnak, hogy minden nemzetnek egyformán csak egy ellensége van, a felforgató és népi erőket járombahajtó zsidó hatalom”. MG 1925.10.14. 6. Egyetértett azzal is, hogy a „zsidó bankkapitalizmus” és a bolsevizmus minden egészséges társadalom ellensége, mellyel szemben védekezni kell, akár másokkal összefogni is, hogy „eltanulják tőlük a védelem taktikáját”, viszont az „internacionális antiszemita” mozgalom – álláspontja szerint – nem fejlődhet odáig, hogy a magyar és román nacionalisták összefogjanak, velük tárgyalni a magyaroknak ugyanúgy hazafiatlan tett, mint szóba állni a „gyáva és rothadt pacifizmus híveivel”, az Alexandru Cuza vezette román antiszemiták egyszerűen kihasználták és átvették magyar vendéglátóikat. Utóbbi mellett szólt, hogy Cuza változatlanul mélyen megvetette a magyarokat, mint mondta, a románok csak politikai érdekeik miatt antiszemiták, míg magyar partnerei meggyőződésből, és tovább szorgalmazta az erdélyi magyarok kizorítását Romániából, ami miatt az ÉME akcióját erdélyi magyarok is elítélték. RH 1925.10.15. 2.; MO 1925.10.20. 7. (Az, hogy Cuza és az általa heccelt, véres tüntetéseket provokáló román radikálisok kapcsolatban álltak az ébredőkkel, korábban is ismert volt Magyarországon. RH 1925.01.24. 3.) Az ÉME mellett kiálló sajtó igyekezett Cuzát beállítani úgy, mint a magyarokkal együttműködni kész politikust, aki csak egy új, nacionalista alapú nemzetközi összefogás létrehozásán fáradozott az aktuális (szerinte zsidók által vezetett) Népszövetség helyett. SZ 1925.10.24. 1–2.; PN 1925.10.24. 2. Cuza politikájára és budapesti részvételére ld.: Blasen, 2022. 24., 44. Heves parlamenti szóváltásra is sor került (NN. 1922–1926. XXXV. 61–64.; MG 1925.10.21. 1–2.; SZ 1925.10.21. 2.), s a vitában az ÉME pozícióit gyengítette, hogy Eckhardt hol bagatellizálni akarta a nemzetközi antiszemita találkozó jelentőségét (mondván, csak megbeszélések folytak, RH 1925.10.14. 3.; EK 1925.10.14. 3.), vagy még eleinte a tényét is letagadni. (EK 1925.10.16. 1–2. Ez is inkább csak a zavart fokozó magyarázkodás volt, korábban ugyanis ő maga jelentette be a nacionalisták Budapestre szerveződő nemzetközi kongresszusát. AN 1925.04.28. 5.) Vázsonyi Vilmos a magyar kormány felelősségét is felvetette az egyesületi joggal való visszaélés miatt (PN 1925.10.25. 8.), illetve általában szóvá tették, hogy az ébredők pont olyan konspirációs úton szervezkednek, mint amit hevesen kifogásolnak a zsidóság vagy a szabaddóművesek esetében. (EK 1925.10.17. 2.) (A rendezvényt eredetileg „ornitológiai konferenciának” akarták álcázni. EK 1925.10.13. 3.; MO 1925.10.16. 1.) Eckhardtnak ekkoriban más jellemző ügyben is magyarázkodnia kellett, részt vett például a kikeresztelkedett Létay Ernő képviselő összejövetelén, ami miatt az ÉME-ben is felmerültek vele kapcsolatosan hitelességi kérdések. SZÉ 1925. 42. sz. 44.; VI 1925.10.24. 1–2.; ÚN 1925.10.25. 5. Eckhardt mindezt fokozott antiszemita agitációval próbálta ellensúlyozni, egy miskolci nagygyűlésen például bejelentette, hogy törvényt kezdeményez a zsidóság nemzeti kisebbséggé nyilvánítása érdekében, továbbá azért, hogy a kisebbségek tagjai csak saját nemzetiségükhöz tartozó jelöltekre szavazhassanak, ellenkező esetben akár erőszakos fellépéssel, a numerus clausus enyhítése esetében a felsőoktatás

megbénításával is fenyegetőzött. AR 1925.12.07. 3. (A nemzetközi antiszemita kongresszusokról ld. még pl. Lévai, 1945. 14–16.)

²⁸⁷ SZ 1925.10.15. 3.; RH 1925.10.16. 2.

²⁸⁸ SZ 1922.10.22. 12.

²⁸⁹ Pl. POÖM XXII. 291.; VPOK 172., 174.

²⁹⁰ Sakmyster, 2001. 128.

²⁹¹ Feladatuknak tekintették a „keresztény világszolidaritás felébresztését”, „katholikus internacionálé kiépítését”, amely a külföld felvilágosítását, a „zsidó és szabadkőműves” sajtó ellensúlyozását jelölte meg célkitűzésként. Ennek érdekében hazai és nemzetközi tudósító-hálózatot igyekeztek kiépíteni, konkrétan szoros kapcsolatot alakítottak ki Josef Eberlevel és a *Das Neue Reich* folyóirattal, valamint olyan radikális németországi egyesületekkel, mint a hamburgi Deutschvölkischer Schutz- und Trutzbund, mely „100 antiszemita és deutschvölkisch szellemű újságot lát el hírekkel”. EKNL-jelentés, 1922. 3., 17., 19.; Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga Katolikus Alosztálya Rott Nándornak. Bp., 1920.11.02. – VFL VIII.11. C/II. b.); ugyanez: EFL AN 2636. 5127/1920. sz.; EFL AN 1782. 1770/1921. (Mindkét említett elem kapcsolódott Prohászka Ottokárhoz, utóbbi német társaság adta ki a magyarországi zsidókérdéssel foglalkozó füzetét – ld. III.1. alfejezet 10. sz. jegyz. –, előbbi közölte vonatkozó publicisztikáját, ld. III.1. alfejezet 9. sz. jegyz., továbbá németre fordítva a numerus claususról tartott parlamenti beszédét is. EKNL-jelentés, 1922. 21. Továbbá a *Das Neue Reich* hirdetményében a kiemelt munkatársak közt említette Prohászka. CB 1922.12.10. 5. Eberlét Bangha Béla is nagyra értékelte. Gárdonyi, 2007. 28. Az EKNL magyar megfelelőjét a kortársak is a Deutschvölkischer Schutz- und Trutzbundban látták, vö. pl.: Zsilinszky Endre: Diagnózis. SZ 1920.10.26. 1–2. [= Szalay–Zétényi, 2022. 179–183.]; mások az ébredőkkel rokonították a német egyesületet: HA 1921.12.22. 7–8. A témával a püspöki kar is foglalkozott: Beke, 1992. I. 81.) Ez a szerveződés is erőteljes sajtótörvényt, a „destruktív” lapok elleni kíméletlen harcot szorgalmazott, figyelték nemcsak a sajtó híreit, hanem a művészetben tapasztalható folyamatokat, a „közjavak zsidókézre kerülésének jelenségeit”, keresztény mozisok pozicionálását, de még a „zsidó népfajhoz tartozó kocsmárosokat” is. Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga irányvonalára jellemző még, hogy a szervezet is kiadta az antiszemita összeesküvés-elméletekben központi szerepet játszó *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei* c. hamisítványt. Ld. minderről még: Egy esztendő a keresztény öntudat szolgálatában. AN 1923.05.06. 5.; az EKNL nemzetközi sajtószervező tevékenységéről 1920 novemberében: Gergely J., 1996/b. 30.; az EKNL-ben valóban megmutatkozó össz-keresztény (katolikusokat és protestánsokat összefogó) jellegéről: ÚB 1922.10.12. 2.; Raffay S., 1944. 28–29.

²⁹² Dósáné, 1972. 155. (Kozma Miklós egyébként ekkor azt a Gálócsy Árpádot javasolta ilyen propaganda folytatására, aki szélsőjobboldali röpirataival vált ismertté – ld. 278. sz. jegyz. –, illetve jellemző lehet, hogy az esztergomi érseknek írt javaslatában azt kezdeményezte, hogy minden negatív újságcikk esetén sajtóperek özönét keltené indítani minden, nem keresztény irányzatú lap ellen, s akkor „vagy tisztességes modor felvételére kényszerülne, vagy a sajtóperek özöne alatt egész nemzetrontó agitációja összeroppanna”. Gálócsy Árpád Csernoch Jánosnak. Bp., 1925.08.31. – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 2626/1926. sz.)

²⁹³ A parlamentarizmussal kapcsolatos kitérőként érdemes felidézni egy, a szélsőjobboldalt illető kortárs kritika gondolatait: „A parlament, ideális elgondolásában a nemzeti akarat hű tükre és kifejezője, ám a nacionalista gondolat zászlóvivői mindenütt első feladatuknak tartják, hogy félretolják vagy megbénítsák. A fajvédő politikusoknak tehát, akik hipokrita módon mindenütt a nemzeti akarat érvényesülését követelik, nincsen szükségük a nemzeti akarat nyilvánítására, sőt harcba szállnak ellene, mert tudják és érzik, hogy a politika, amelyet követnek, olyan távol áll a nemzetek igazi akaratától, mint erőszakos fegyvereik a politika tisztaság és eszményi eszközeitől.” Hatszáz ember... EK 1923.11.10. 1.

²⁹⁴ Ld. 248. sz. jegyz.

²⁹⁵ Ld. fentebb 135. sz. jegyz.

²⁹⁶ „Zsidódemokrácia” alatt nyilvánvalóan a liberális demokratákat értette. A magyar radikálisok egyébként példáulértékűnek tartották, ahogy Mussolini megfosztotta az olasz törvényhozást tényleges funkciójától, a kizárólag felesleges szófecsérlés fórumának tartott intézményről úgy gondolták, szerencsés dolog, hogy a parlament olyan lett az olaszoknál, mint a gyermeknél a szülő által meghagyott játékszer, amit nem akarnak elvenni a néptől. A parlamentet a magyar radikálisok is egyfajta megalkuvás intézményének tekintették, mivel szerintük az állam nem lehet semleges a nemzeti és a nemzetellenes erők közötti küzdelemben, ezért inkább a diktatórikus jellegű megoldásokkal szimpatizáltak. Ld. erről pl.: Zsilinszky Endre: Parlamenti csőd felé? SZ 1922.12.17. 1–2. (= Szalay–Zétényi, 2022. 389–391.); ill. Uő: Az olasz diktatúra. SZ 1923.03.11. 1–2. (= Szalay–Zétényi, 2022. 400–402.)

²⁹⁷ II. Alföldi katolikus nagygyűlés, 1923. 130–136. (= VPOK 231–232.; PÖÖM XXII. 317.); ÚN 1923.12.18. 3. (= VPOK 254–255.) Későbbiekben: Prohászka, 1927. (Pécs)

²⁹⁸ ÚN 1923.10.14. 3. (= VPOK 239–241.); ÚN 1923.11.23. 3. (= VPOK 247–250.) Ez utóbbi esetben ismét a keresztény „népfelkelés” szükségességéről beszélt.

²⁹⁹ Megyéspüspökünk a keresztény mozgalmakról. FN 1924.04.20. 2. (= VPOK 262–263.)

³⁰⁰ Megjegyzés: Prohászka hungarizmusának kezdettől jele volt, hogy nem pusztán elméleti útmutatásként, hanem elkötelezett, cselekvő magatartással, „aktivizmussal” párosult. Gergely J., 1969. 63.

³⁰¹ MG 1925.01.20. 1–6. (= VPOK 307–311.) Vö. IV.6. alfejezet 31. sz. jegyz.

³⁰² SZ 1925.11.21. 2.; MG 1925.11.20. 8. (= VPOK 342–345.)

³⁰³ Prohászka püspök politikai végrendelete. A legnagyobb magyar püspök utolsó interjúja a Magyar Újság számára. MÚ 1927.04.03. 1–2. (= VPOK 386–389.) Ld. IV.8. alfejezet 82. sz. jegyz.

³⁰⁴ Frey András: Az új fasiszta alkotmányreform. MSZ 1928. 3. sz. 274–277. Idézi: Lackó, 2007. 27–28.

³⁰⁵ König Antal: Az osztrák Heimwehr válságos órái. MSZ 1930. 8. sz. 375–378.

³⁰⁶ Ld. pl. fentebb 243–244. sz. jegyz.; és IV.3. alfejezet 49–51. sz. jegyz. Hasonló volt ehhez például Zákány Gyula felfogása, aki a zsidókérdés kapcsán a megbocsátás parancsát értelmezte rugalmasan, mondván, a zsidóknak a magyarság elleni tetteikért keresztény egyénként meg lehet bocsátani, de nemzetként nem. Kerekes, 2018. 217–218.

³⁰⁷ Klebelsberg Kuno: A nagy megtorpanás. PN 1931.12.20. In: Klebelsberg, 1933. („A véletlen problémája, a véletlennek viszonya az isteni gondviseléshez gyakran foglalkoztatta ezt a nagy magyar gondolkozót.”)

³⁰⁸ Ld. erről pl.: Gergely J., 1994. 216–217.

³⁰⁹ Ld. 139. sz. jegyz. A nemzet-fogalom használatában következetesnek mondható, egy 1920. decemberi napló-bejegyzésében hosszabban foglalkozott a témával, és nagyon hasonló gondolatokat fogalmazott meg, mint a későbbiekben. Ld. Prohászka-napló, 2013. (1920.12.06.)

³¹⁰ Gyurgyák, 2007. 217–238.; Prohászka esetében a nemzet és a fajvédelem kapcsolatáról: Zakar, 2011. 77.

³¹¹ Szabó I., 2006. 216.

³¹² A fajvédők konfrontatív nemzetfelfogására pl.: Gyurgyák, 2007. 220–221.

³¹³ Pl. Szabó Dezsőnél, Bajcsy-Zsilinszky Endrénél, Lendvai Istvánnál: Gyurgyák, 2012. 55–60., 143–144., 160–161. stb.

³¹⁴ Kitérőként említem, hogy Prohászka az 1890-es évektől következetesen elutasította a liberalizmust általában, és annak kereszténységgel kooperáló (liberális katolikus) változatait egyaránt. Ld. erről pl. Frenyó, 2021/b. 9–10.

³¹⁵ Magán feljegyzéseiben Prohászka már 1919 őszén elhatárolódott a demokráciáktól, például úgy fogalmazott, hogy csak akkor szabad gondolkodni a demokratikus rendszerek elemeinek érvényesítésén (pl. a sajtószabadságon), ha „megfelelő” emberek vezetik, és megfelelő „műveltségre” lehet építeni, márpedig ezt Magyarország esetében nyilván nem tartotta ekkor indokoltnak. SzPSzL IX.09. Kézirattár. 1919-0040.

³¹⁶ Prohászka demokrácia-értelmezése alapvetően párhuzamba volt állítható a fajvédők vonatkozó felfogásával, vö. pl. Pritz, 1990. 638. (Ernszt Sándor mérsékeltebb, de szintén szkeptikus véleményt vallott a demokráciát illetően, a nép által hozható rossz döntéseket hangsúlyozta, és azt, hogy mennyire megosztotta a demokratikus berendezkedés az európai társadalmakat. Ernszt, 1921. 30–32.)

³¹⁷ Szendrei Á., 2004. 43–44., 51–52.

³¹⁸ Paksy, 2013/a. 22–23. (A nemzet fogalmának 1920-as években bekövetkezett általános „átmoralizálódásáért” Szekfű mellett leginkább Prohászka felelősségét hangoztatja: Szabó I., 2010. 35.)

³¹⁹ Gárdonyi, 2007. 31.

³²⁰ Gyurgyák, 2012. (Életrajza kimaradt továbbá a fajvédelem egykorú összefoglalásából is: Bosnyák, 1942. – Bár a szerző nagyon is útmutatónak tartotta Prohászka fajvédelmi nézeteit, vö. alább 344. sz. jegyz.) Gyurgyák az 1920-as évek fajvédőinek vezető csoportját egy szociológiai szempontból jól körülírható társaságnak tekintette: Gyurgyák, 2012. 13., 107–108. E leírás néhány eleme nem vonatkoztatható Prohászka (nem számított teljesen „homo novusnak” a politikában stb.), de ami az ideológiai alapelemeket illeti, nagyon is vonatkoztatható rá az idézett elemzés szempontrendszere. (Antiliberalizmus, anti-parlamentarizmus, kapitalizmus-kritika és antiszemitizmus, Horthy támogatása, az alkotmányos módszerekkel szemben a „prompt, diktatórikus megoldásokkal” való szimpátia stb.)

³²¹ Pl. Gyurgyák, 2012. 213. Gyurgyák utalásai is megerősítik az olyan megközelítéseket, hogy 1918-as cikkeivel Prohászka lett „a fajvédelem első ismert propagálója, tulajdonképpeni atyja”, ld. Paksy, 2013/a. 19.

³²² Gyurgyák, 2012. 185.

³²³ Cselekedjünk, 1923.; Gyurgyák, 2012. 186–196. A füzetnek egyébként *A Cél* c. fajvédelmi folyóirat volt a kiadója.

³²⁴ Ld. pl. 93. sz. jegyz.

³²⁵ Ld. pl. 98. sz. jegyz.

³²⁶ Ld. pl. IV.5. alfejezet 76. sz. jegyz.

³²⁷ Például az ÉME 1921 januárjában indított nagyszabású pénzgyűjtési akciót a szervezet kommunikációjához szükséges anyagi háttér megteremtésére, ebben az ébredők hazafias kötelességének nevezte a sajtójuk aktív támogatását, azért, „hogy lerázzuk torkunkról a szíriai sakált”. OSzKPKNyt Kny.D1918-20/550 (A felhívásban szerepeltek az adakozás és pénzgyűjtés különböző formái mellett a célok is: könyvek publikálása, továbbá „nagy tömegű plakátot, szövegeset és képeset fogunk kiadni, valamint gondoskodunk arról, hogy főleg aktuális dolgokról röpiratokat készíttessünk”, központi sajtóosztály útján akarták folyamatosan hírekkel ellátni a budapesti és a vidéki lapokat, idegen nyelvű kiadványok útján a külföldet akarták tájékoztatni, valamint távlati célként önálló országos napilapot indítani. A célok megfogalmazása az ÉME-re jellemzően hangzatos lett: „Benn az országban megindítjuk a legélesebb gazdasági harcot az ellenfeleinkkel szemben, hogy ott sebezzenek őket meg, ahol az nekik a legjobban fáj.”) Az ÉME lapját illető, részvényjegyzésre buzdító körlevél: OSzKPKNyt Kny.D 1918–20/37.; az „Ébredő

Magyar Sajtóvédelmi Rt.” 1921. októberi felhívása: MNL PML XIV.2. b.) 31. dob. 341. sz.; vö. Ungváry, 2012. 152. (1921 januárjában a kormány még elutasította, hogy az ÉME szervezett pénzgyűjtésre kaphasson engedélyt, aztán mégis megengedték nekik. MNL OL K 27. 1921.01.12.) Az ÉME külföld tájékoztatását szolgáló idegen nyelvű propagandaanyagaira ld. pl.: OSzKPKNy Kny.C 1918–20/364., 677–678.; Antisemitism, 1920.; az EKNL kiadásában jelent meg: Das Neue Ungarn, 1920. Mindezek külföldiek részére történő terjesztésére: Kerekes, 2018. 227. Vö. 291. sz. jegyz.

³²⁸ Ld. erről fentebb, az ÉME kapcsán írottakat, ill. pl. 58., 98. stb. sz. jegyz.

³²⁹ Ld. pl. IV.2. alfejezet 324–333. sz. jegyz.

³³⁰ Ld. pl. IV.2. alfejezet 152–153. sz. jegyz.

³³¹ A korban nem volt ritka, hogy akár hatóságok, akár szélsőjobboldali szervezetek folyamatosan osztályozták a sajtótermékeket. Az idézett fajvédelmi útmutató az alábbi jellemző kategóriákat alakította ki: 1. Igazi fajvédő lapok. (*Szózat, A Nép, A Cél, Hazánk* – ez utóbbi a kiadvány publikálásakor már nem jelent meg.) 2. Keresztény, de „óvatossággal” kezelendő lapok, ide főleg a Központi Sajtóvállalat lapjai kerültek. (*Nemzeti Újság, Új Nemzedék, Magyarság, Képes Krónika, Új Lap, Új Barázda.*) 3. „Félzsidó”, de már tilalmazott lapok. (*Budapesti Hírlap, Új Idők, Érdekes Újság.*) 4. Nem vásárolható, tiltott lapok. (*Pesti Hírlap, Az Újság, Pester Lloyd, Magyar Hírlap, 8 Órai Újság.*) 5. Még ennél is rosszabb, „hazaáruló, zsidó szennylapok”. (*Világ, Pesti Napló, Az Est, Magyarország, Népszava, Egyenlőség, Múlt és Jövő.*) Gyurgyák, 2012. 190. A hatóságok részéről érkező sajtómegfigyelésre lehet példa a m.kir. csendőrség felügyelője, Csáky Zsigmond tábornok által 1921 elején készített feljegyzés, melynek szerzője szerint „a nemzeti és keresztény érzés megrontásának főtényezője a destruktív irányú sajtónak mérgező hatása az egyes emberekre és így végeredményben a társadalomra”. A tábornok úgy vélte, a csendőrségnek keresztény-nemzeti alapon kell állnia, az egyes „eltévelyedések [...] csakis ezen destruktív sajtó bomlasztó munkájának tudható[k] be”. A „legdestruktívabb [...] zsidó és nemzetellenes, mindenképp üldözendő” lapok közé sorolta *Az Estet*, a *Magyarországot* és a *Pesti Naplót*; veszedelmes, zsidó, liberális, szabadkőműves jelzöt kapott a *Világ*, a *Népszava*, *Az Újság*, a *Magyar Hírlap*, a *Hétfői Napló*, a *Friss Újság*, a *Pester Lloyd*, a *Neues Pester Journal*; részben elfogadható, de kritikus besorolást a *8 Órai Újság*, a *Budapesti Hírlap*, a *Pesti Hírlap*; pozitívet a keresztény-nemzeti sajtó (*Új Nemzedék, Magyarság, Nemzeti Újság, Új Lap, Kis Újság*); „legnemzetibb kereszténynek” a *Szózat* találtatott, hasonlóan *A Nép*hez. Csáky Zsigmond valamennyi csendőrkerület és tisztiiskola parancsnokságainak, a Honvédelmi és a Belügyminisztérium csendőrségi osztályainak. Bp., 1921. – MNL OL K 468. 1.cs. (1921)

³³² Ld. pl. IV.5. alfejezet 76. sz. jegyz.

³³³ Ld. pl. IV.2. alfejezet 172. sz. jegyz.

³³⁴ Sokszor beszélt a háború következtében elszegényedettek, menekültek, árván maradt gyermekek sorsának felkarolásáról (ld. pl. IV.1. alfejezet 79., 109. sz. jegyz.), és magán levelezésében nagyon is fontosnak tartotta az utódállamokból Magyarországra menekülők segítségét. Pl. egy erdőmérnök elhelyezése kapcsán: Prohászka Ottokár Eszterházy Mórinak. Székesfehérvár, 1920.09.25. – MNL OL P 195. I.B.2. 4. cs.

³³⁵ Ld. erről pl. IV.2. alfejezet 423. sz. jegyz.

³³⁶ Ld. erről pl. fentebb 74. sz. jegyz.; IV.2. alfejezet 270. sz. jegyz.

³³⁷ Magyar fajvédelem, 1923.

³³⁸ Az ÉME-hez hasonlóan az EKNL is alapelveként rögzítette, hogy tagjai között sem zsidók, sem kikeresztelkedettek nem lehetnek. Gergely J., 1996/b. 30.

³³⁹ Ld. pl. IV.3. alfejezet 29. sz. jegyz.

³⁴⁰ Ld. pl. IV.2. alfejezet 179. sz. jegyz.

³⁴¹ Ld. pl. IV.3. alfejezet 107. sz. jegyz.

³⁴² Például Ulain Ferenc 1924-es, *A rabszolgaság útján* c. írása is a püspökhöz hasonlóan részletezte, hogyan nyomult be a magyarok országába a zsidóság és tette tönkre a nemzet szellemi egységét, felemelkedésének lehetőségét stb. Ld. erről pl. Gyurgyák, 2007. 243–244.

³⁴³ Thomas Sakmyster a magyarországi ellenforradalmat olyan folyóhoz hasonlította, amelyet különböző mellékfolyók duzzasztottak naggyá, és „minden ellenforradalmár elfogadta ugyan a keresztény nemzeti eszmekör alap-tételeit, ám a különböző jobboldali csoportok különböző módszerekkel különböző célokat igyekeztek elérni”. Sakmyster, 2001. 65.

³⁴⁴ Gergely J., 1977. 269. A kisajátítási kísérletek már a püspök életében is szembeütőnek voltak, az 1930-as években jellemző módon felerősödtek. A szélsőjobb Prohászkaiban jelölte meg szellemi útmutatóját, például az első zsidótörvény elfogadásakor prófétai szereppel ruházták fel, akinek „politikai nézetei most érlelődnek megértett és helyesnek felismert nemzetpolitikai elvekké, a katolicizmus és a nemzethűség irányelveivé” (Rudai, 1938. I. 173.); Bosnyák Zoltán szemei előtt is az első zsidótörvény kapcsán kezdett körvonalazódni Prohászka „nemzetpolitikai végrendeletének megvalósítása” (Bosnyák Zoltán: Prohászka és a zsidókérdés. AC 1938.11. 306–323.; 1938.12. 340–358.; 1939.01. 22–32.; ill. Tompó, 2003. 7–66., 64–65.); ld. még I.2. alfejezet 22. sz. jegyz. Az 1930-as évek második felének radikálisai előfutárunknak tekintették Prohászkaét, hivatkoztak *A Cél*ban megjelent írásaira, s nemcsak a zsidókérdésben és általában a fajvédelemben, hanem a parlamentarizmus elutasításában is útmutatóként méltatták, sőt, a fasiszmus későbbi sikereinek ösztönös prófétáját látták személyében. Ld. pl.: F.Papp Zoltán:

Prohászka Ottokár hungarizmusa. AC 1936.12. 376–387., 377., 382. („A maró gúny korbácsával suhint végig a parlament siralmas látványt nyújtó képén. Mert ne áltassuk magunkat, hogy a feltámadás útját Prohászka a parlamentarizmus szüette hídján át, vagy a zsidó agy kitermelte demokrácián keresztül vezetőknek véli. Mind a kettőt a mai formájában idejét múltnak s ezért meddőnek és életképtelennek tartja, a szenilitás minden ismérveivel, pedig őt még akkor nem »mételvezhették« meg sem Hitler, sem Mussolini »ideológiái«.) De ugyanígy határozottan vállalt előfutárunknak vallották az 1930-as évek szociális reformmozgalmai (Petrás, 2008. 123.; az ilyen irányú elkötelezettséggel rendelkező értelmiségiek társaságuk névadójának is Prohászka választották: Gergely J., 2007/a. 130.; Csíky, 2021/c. 274–275.; Hantos-Varga, 2023. 348., mások épp ellenkezőleg vélekedtek: Uo., 362.); továbbá a hivatásrendiség elkötelezett hívei (Zachar, 2016. 180–182.; Romsics G., 2019. 40–41.) stb. Megjegyzem, általánosságban is igaznak gondolom, hogy Prohászka 1920-as évekbeli nézeteinek követése egyáltalán nem determinálta az ekkori közszereplőknek az 1930-as évekbeli szélsőjobboldalhoz, különösen a náciizmushoz való viszonyát. A Horthy-korszak elején szélsőségesen antiszemita és fajvédő közszereplők sorából kikerültek a náci és nyilasok hívei (Endre László, Héjjas Iván, Méhely Lajos), illetve kritikusai, sőt üldözöttjei (Bajcsy-Zsilinszky Endre, Budavári László, Lendvai István) is, és mindkét névsor hosszan folytatható. Utóbbi névsort kiegészíteném még Huszár Aladár jellemző példájával, aki miután végig harcolta az első világháborút, Nógrád vármegye főjegyzője, később kormánybiztos, majd főispánja lett, ő 1918-ban kifejezetten Prohászka „csüggedést nem ismerő” bátorítása nyomán kezdte meg a „keresztény Magyarorszáért” folytatott szervezkedését (Szabó-Horváth, 1969. 224.), a harmincas években is fontos pozíciókat töltött be, elkötelezetten szemben állt a szélsőjobboldali radikalizmussal, náciellenessége miatt a Gestapo letartóztatta és koncentrációs táborban halt meg.

³⁴⁵ Ld. pl. IV.7. alfejezet 127. sz. jegyz.

³⁴⁶ Ld. IV.4. alfejezet 158–160. sz. jegyz.

³⁴⁷ Gyurgyák, 2007. 220.

³⁴⁸ A lappal egyébként 1916 óta szoros kapcsolata volt a püspököknek. Gyurgyák, 2001. 371. Érdemes megjegyezni, hogy a folyóirat egyfajta folyamatosságot képviselt az antiszemitizmus 1918 előtti és utáni formái között. Fischer, 1988. 145.

³⁴⁹ Méhely munkásságáról ebben az időszakban részletesen: Paksy, 2011.; Kund, 2012., ld. még: Gyurgyák, 2012. 87–102.; Paksy, 2013/a. 52–58., egykorúan, az útmutatás és a példakövetés igényével: Bosnyák, 1942. 257–288. Prohászka és Méhely összehasonlító elemzésére: Paksa, 2014/b. 369–370.

³⁵⁰ Gyurgyák, 2012. 13., 73.

³⁵¹ *A zsidókérdés útja 1918-tól 1922-ig* címmel, ld. 262. sz. jegyz.

³⁵² Ld. pl. Gyurgyák, 2007. 262.; Gyurgyák, 2012. 88. Méhely – igaz, közvetlenül Prohászka halála után – viszonozta a minősítést, a püspökökben a „harcos magyarság fölkezt vezérét”, a fajvédők által magukénak vallott, „szeregett vezért” tisztelte. Méhely Lajos: Ottokár püspök. AC 1927.03. 65.

³⁵³ Méhely, 1926/a.; Méhely, 1926/b. Méhely 1926-ban vette át *A Cél* folyóirat szerkesztését, mely ezt követően egyértelmű fordulatot vett a fajbiológiai szemlélet felé, korábban (Altenburger Gyula irányítása alatt) is leginkább a zsidókérdést, ugyanakkor annak más, a keresztény-nemzeti gondolathoz közelebb álló formáját képviselte. Góndinek, 2014. 44. Ld. még erről: Gyurgyák, 2012. 42–45.

³⁵⁴ Méhely, 1925. Vö. 139. sz. jegyz.

³⁵⁵ Méhely, 1925. 7–8., 13–14., 19–21. Méhely ezeket a gondolatait rendszeresen a sajtóban is kifejtette, ld. pl.: Szerezzük vissza a magyar faj tisztaságát. AN 1922.05.28. 3–4.; Kultúra, magyarság és szelekció. AN 1922.11.19. 5–7.; Vissza a ghettóba. AN 1925.03.15. 7. (Utóbbi kapesán a következtetés: „Vagy a magyaroknak vagy a zsidóknak ki kell innen vándorolni.” AN 1925.04.09. 5.)

³⁵⁶ Vö. IV.1. alfejezet 66. sz. jegyz.; IV.3. alfejezet 50. sz. jegyz.; IV.6. alfejezet 177. sz. jegyz. Volt eset, hogy magán feljegyzéseiben nemcsak érintette, hanem részletesen ki is fejtette a vérséghez kapcsolódó faji tulajdonságokat, a keveredés veszélyét stb., ld. pl. IV.2. alfejezet 229. sz. jegyz.

³⁵⁷ Zoltán, 2018. 224. További különbség, hogy Méhely vállalta a rendszer prominens személyiségeinek nyílt kritikáját is (Prohászka soha nem tett ilyet, legfeljebb nagyon burkolt utalások formájában), például – igaz, később – Méhely Klebelsberg Kunoról is azt írta, hogy „hiábavalóságokra és naiv elgondolásokra valószínű művészettel szórta az ország pénzét, de a magyarság faji érdekeivel szemben a legteljesebb érzéketlenséggel viseltetett”. Idézi: Pintér, 1941. 226–227. (Klebelsberg és az ébredők 1922. évi konfliktusaira ld. 106. sz. jegyz.) Méhelyvel kapcsolatos akadémikus kritikára, Prohászka említésével is pl.: MO 1922.05.25. 4.

³⁵⁸ Paksa, 2016. 153. Részletesebben: Paksa, 2014/b. Egykorúan a fajvédelem teoretikus irodalmából az inkább a „vérközösségi” elmélethez, vagyis Méhelyhez közelebb álló értelmezés: Zsilinszky Endre: Fajvédelem a gyakorlati politikában. AC 1923.10–11. 310–313. (= Szalay-Zétényi, 2022. 706–709.); Uő: Fajvédelem. AC 1924.05. 144–150. (= Szalay-Zétényi, 2022. 710–716.); keresztény alapú, vagyis inkább Prohászkaéhoz közelebb álló értelmezés: Altenburger Gyula: Fajvédelem és katolicizmus. AC 1924.06. 161–164.

³⁵⁹ Csíky, 2018. 381. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy Bangha nem változtatott a zsidóság sajátosságaival, magyarságra jelentett veszélyeivel kapcsolatos felfogásán, ezt jól mutatja az általa írt szócikk az antiszemitizmusról: Bangha, 1931–1933. I. 85–86. Ld. erről: Hantos-Varga, 2022. 460–473.

³⁶⁰ Marosi, 1924.

³⁶¹ Marosi, 1924. 88–91.

³⁶² Stark, 2021. 134.

³⁶³ Griffin, 2007. 213. (A nemzetközi vonatkozásokkal nem tudok ezen a helyen részletesen foglalkozni, az idézettek kivül felhasználtam még: Kallis, 2003.; Pinto, 2012.; Reyes, 2021.)

³⁶⁴ A „klerikális” jelző a magyar nyelvben szorosabban összekapcsolódott a kommunista diktatúra vallásüldözésének rosszízű terminológiájával, a „fasizmus” pedig az 1920-as évek magyar politikai rendszerében legfeljebb csak erős körülírásokkal lenne alkalmazható, mert bár az ébredők és a fajvédők szívesen tetszelegtek az olasz fasizmus magyarországi változatának pozíciójában, a bethleni konszolidáció nem tette lehetővé ilyen névvel és ahhoz hasonló tartalommal való szerveződésüket, és a rendszer el is határolódott azoktól. (Ld. erről fentebb.) Ungváry Krisztián például „egyházi antiszemitizmusról” írt. Ungváry, 2012. 239–243.

³⁶⁵ Ld. erről I.2. alfejezet 56. sz. jegyz., ill. Griffin, 2007. 215.

³⁶⁶ Bodó, 2007. 418–419.

³⁶⁷ Bodó, 2007. 421. (Bodó Béla tanulmányára válaszul ld.: Csíky, 2021/c.)

³⁶⁸ Griffin, 2007. 218–219.; Szabó M., 2018. 888.; Kallis, 2020.; Kántás, 2021/b. 73.

³⁶⁹ Griffin, 2007. 219.

³⁷⁰ Griffin, 2007. 215.

³⁷¹ Griffin, 2007. 217.; Szabó M., 2018. 895.

³⁷² Griffin, 2007. 215.; Szabó M., 2018. 891–892.; Kallis 2007. 230.

³⁷³ Illusztrációként jegyzem meg, hogy többek között Mindszenty (ekkor még Pehm) József zalaegerszegi apát is úgy gondolta, hogy Trianon valójában Isten büntetése az elvallástalanodás, a liberalizmus, majd a kozmopolitizmus térnyeréséért. Balogh M., 2023. 45.

³⁷⁴ Hruboň, 2021. 132.

³⁷⁵ POÖM XXII. 339–349.

³⁷⁶ Ehhez érdemes megemlíteni, hogy egy időben keletkezhetett az olasz fasizmust dicsérő interjúval (ld. 303. sz. jegyz.), vagyis legfeljebb egy lassú fordulat első jele lehetett, vagy lehetett volna.

³⁷⁷ Egy ilyen, megalapozott töprengésre alkalmat adó kísérlet: Dupcsik, 2022. 86–87.

³⁷⁸ Paksa, 2016. 155.

³⁷⁹ A fentiekben idézett, illetve további közszerepléseiben alkalmazott megfogalmazásai alapján egyszerűen nem igaz, hogy Prohászka ne gondolkodott volna faji kategóriákban, vö. Csíky, 2021/c. 272.

³⁸⁰ Paksa, 2016. 156.

³⁸¹ Gergely J., 2006. 36–37.; Gergely J., 2007/a. 116–123.; Lendvai, 2018.; Hatos, 2018/b. 287.; Klestenitz, 2018. 273.

³⁸² Gergely J., 2006. 39.; Gergely J., 2007/b. 52.; Gergely J., 2007/a. 126–127. Naplójegyzeteiben is ilyen töprengéseket rögzített a rendszer első időszakában: Prohászka-napló, 2013. (1920.11.18.; 1921.04.14.)

³⁸³ Gergely J., 2001/b. 61. Giesswein demokrácia-felfogásáról: Gergely J., 2007/a. 123–126., Prohászka-való ellentétéről: Jánosi, 2022. 45., 51. Giesswein keresztényszocializmusáról részletesen: M. Szebeni, 2016.; Prohászka-való összevetésben: Hegyi, 1981.; Sarnyai, 2008.

³⁸⁴ Gergely J., 2001/b. 64.

³⁸⁵ Gergely J., 2007/a. 127.

³⁸⁶ Gergely J., 1977. 12.; Kovács K., 2017. 69–70.; Schlett, 2018. 303–304.; Bánkuti, 2019. 8–10.; Kiss, 2019. 240–241.; Jánosi, 2022. 88–90.; Dósa, 2023.; Rainer M., 2023. 30–31. Jellemző tartalmi fordulat jele lehetett, hogy az 1930-as évek elején már a keresztényszocializmus lényegét az elméleti összefoglalások is – amellet, hogy leszögezték: az irányzat „a társadalmi rend megoldatlan kérdéseire a krisztusi erkölcsen alapján” keres válaszokat – elsősorban a munkaadók és munkavállalók új típusú viszonyában, különösen a korporativizmusban jelölték meg. Ld. pl. K.Á. [Kerékgyártó Árpád:] Keresztény-szocializmus. In: Bangha, 1931–1933. III. 42. Prohászka vonatkozásában ld.: Szabó F., 2015/a. A Prohászka szövegeiből kirajzolódó korporatív tendenciák továbbá a későbbiekben a Salazar-féle portugál modellben is jól kimutathatóak voltak, a magyar katolikus gondolkodók számára is, ld. erről pl. Kiss, 2019. 229.

³⁸⁷ Gergely J., 2008. 83.

³⁸⁸ Bánkuti, 2019. 11.

³⁸⁹ SZFÜ 1919.09.07. 1. (= VPOK 31–33.)

³⁹⁰ Gergely J., 1996/c. 625–626. Ehhez persze hozzátartozik, hogy már 1918 októbere előtt sem tudott a keresztényszocializmus olyan átfogó, tömegeket megmozgató programmá válni, mely hatékonyan ellensúlyozni tudta volna a baloldali munkásmozgalmat, vagy épp átlényegíteni az állagörzésre irányuló keresztény politikát. Schlett, 2018. 355–356.

³⁹¹ Gergely J., 1969. 62.; Gergely J., 1977. 76., 79–80., 101., 185. Giesswein és Prohászka útjainak elágazódása már 1917–18-ban egyértelmű volt, utóbbi – ragaszkodva a demokrácia alapértékeihez – elképzelhetőnek tartotta a demokratikus alapon álló baloddallal való együttműködést, Prohászka élesen elhatárolódott a szociáldemokratáktól és hevesen támatta őket. Schlett, 2018. 329–330.; Jánosi, 2022. 39. (Ld. még 383. sz. jegyz.) Giessweintől egyre inkább elválasztotta az általános és titkos választójog követelésének intenzitása, illetve a béke melletti kiállás

kérdése is. Gergely J., 1977. 65. (Ld. még II.1. alfejezet 57. sz. jegyz.) A keresztényszocialisták radikalizálódása már 1918 nyarán és az első köztársaság korában is elmélyült. Jellemző példa lehet erre, hogy a Magyarországi Keresztényszocialista Párt lapja először annak szentelt cikket, hogy nem lehet tudni, pontosan mit akar az Ébredő Magyarok Egyesülete, csak gyanítják, hogy addigi megnyilvánulásai alapján „magyar testvéreikről” volt szó, egy hónap múlva pedig már arról cikkeztek, hogy teljesen megbizonyosodtak a szélsőségesen antiszemita egyesülettel való teljes szellemi rokonságukról. Az „Ébredő Magyarok”-hoz. KERSZ 1919.02.02. 1.; ill. Mit akarnak az ébredő magyarok? KERSZ 1919.03.02. 3.

³⁹² Gergely J., 1977. 175., 182., 227.

³⁹³ Gergely J., 1977. 266–267.

³⁹⁴ Az 1920. januári választási kampánybeszédeiben többször is határozottan és tudatosan vallotta magát, illetve megvalósítandó programját keresztényszocialistának, pl. NÚ 1920.01.04. 3. (= VPOK 71.)

³⁹⁵ Gergely J., 1977. 167.

³⁹⁶ FN 1925.02.01. Melléklet. 1–2. (= VPOK 311–314.) Ld. IV.6. alfejezet 34. sz. jegyz.

³⁹⁷ AÚ 1924.11.20. 8. (= VPOK 295.) Erről részletesen ld. IV.5. alfejezet 153. sz. jegyz.

³⁹⁸ Egresi, 2008. 17.

³⁹⁹ S.Szabó, 2003. 191., 196. A szociális gondolat és az 1920-as évek társadalompolitikai háttéréről összefoglalóan: Veszprémy, 2021/c.

⁴⁰⁰ Bangha, 1920. Bangha a kereszténység és a keresztény sajtó térfoglalásának szükségességével, a felszínes vagy névleges kereszténységgel kapcsolatosan a *Das Neue Reich*nek adott nyilatkozatában velősen jelentette ki: „Kereszténynek lenni ugyanis többet jelent, mint hogy kereszténynek nevezze magát valaki; a kereszténység több, mint antikommunizmus, több, mint faji öntudat és rendszeret; a kereszténység hit az emberiség természetfölötti rendeltetésében, evangélium és az evangélium szerinti élet.” Ld. erről: GON 1920.06.17. 11–12.; Gárdonyi, 2007. 25–28.; Klestenitz, 2020/a. 232–233.

III.3. Prohászka és a legitimizmus

¹ Gergely J., 1994. 199–200.

² Valamelyest az is érthető, hogy a szakirodalomban ezzel kapcsolatosan pontatlanságok is megjelentek. Például az, hogy Prohászka egyedül volt a királyság-párt elnöke. Farkas G., 2009. 95.

³ NSZ 1919.10.03. 1.

⁴ MJ 1919.10.16. 4.

⁵ PN 1919.11.02. 4. A *Mit akar a Magyar Királyság Pártja?* c. programot plakátokon is megjelenítették, ld. pl.: FSZEK Plakáttár. 16274. sz.; OSzKPKNy Kny.D.1918-20/713.; MNL FML IV.401.b.) 31. dob. 46. kf.

⁶ A Magyar Királyság Pártja a Horthy-korszak szakirodalmában ritkán kerül említésre. A párt ismertetésére ld. pl.: Major, 2014. 134–135. A legfontosabb forrásaink a párt „fénykorában” készült saját beszámolóik voltak: Neményi, 1921.; MKP (RP), 1922. (A nem hivatkozott adatok ezekből a kiadványokból származnak.) A legitimizmusra, a „királykérdésre” és a „királypuccsokra” vonatkozó szakirodalomból felhasználtam: Ormos M., 1990.; Kardos J., 1998.; Speidl, 2012.; Veszprémy, 2021/a. 175–228.

⁷ PN 1919.11.08. 4. Felröppent a hír, hogy a legitimizmusáról ismert ifj. Andrássy Gyula maga ajánlkozott a párt elnöki pozíciójára, amit a párt elutasított, mondván, nem akarnak pártpolitikával foglalkozni. Az Andrássyval kapcsolatos feltételezés azonban eleve alaptalannak bizonyult. PN 1919.11.15. 2.; PN 1919.11.16. 3.

⁸ KERSZ 1919.10.22. 1. (Somssich hozzátette még, hogy nem döntöttek támogatandó uralkodó személyéről, csak az államforma kérdését hangoztatták.)

⁹ Ld. erről legutóbb: Tóth O., 2020. 19.

¹⁰ Ld. pl.: OSzKPKNy PKG.1920/33. sz. (= HOM HTD PGy V.85.13.23. sz.); OSzKPKNy PKG.1920/69/a. sz. (= FSZEK Plakáttár. 9334. sz.); OSzKPKNy PKG.1920/36/a. sz. (= MNL FML. IV.401.b.) 31. dob. 46. kf.); OSzKPKNy Kny.D.1918-20/408. sz. Vö. Tóth O., 2020. 205, 215.

¹¹ PN 1919.11.07. 2.; SZ 1919.11.07. 3.

¹² Vörös, 2000. 159.

¹³ Érdekesség, és talán nem független a Magyar Királyság Pártjának határozott fellépésétől, hogy ugyanezeket a királysággal kapcsolatos elemeket – Esztergom vármegye átírata nyomán – Székesfehérvár Törvényhatósági Bizottsága is önálló határozat formájában juttatta el a magyar kormányhoz, határozatukban arra is hivatkoztak, hogy „a magyar alkotmányos királyságot soha semmiféle törvény meg nem szüntette” és a köztársaságot nem is ismerték el, már csak a várost a királysághoz kapcsoló történelmi hagyományai miatt sem. VLKI IV.1406. a.) (1919.12.18.) 175. sz.

¹⁴ AE 1919.10.05. 5.

¹⁵ Az államformáról esedékes népszavazásra a Magyar Királyság Pártja jó előre igyekezett felhívni a figyelmet, értelemszerűen a királyság melletti agitáció keretében. OSzKPKNy Kny.D.1918-20/596.

¹⁶ MNL OL K 27. 1919.12.04. 15. pont; Szabó István, 2019. 168–169.

¹⁷ PN 1919.12.24. 2.

¹⁸ AÚ 1919.11.23. 3.; Bakó, 2013. 141.; Katona, 2015. 77.

- ¹⁹ MKIR 1919.11.24. 2.; ÚN 1919.12.19. 7.; OSzKPKNy Kny.D.1918-20/598.
- ²⁰ VI 1920.01.07. 5.
- ²¹ ÚN 1919.11.25. 10.; BH 1919.12.28. 6.; Herczeg, 1930. 24.
- ²² AKÉ 1920. 01–05. 135.; ANA 1920.01.06. 2.; AÚ 1920.03.21. 7. A jogász értelmiséget megszólító pályázat ötletét lelkesen üdvözlötte: PH 1920.01.06. 1. A felhívásra összesen 19 pályamű érkezett, melyeket a neves tudósokból és közszereplőkből – Apponyi Albert, Berzeviczy Albert, Andrássy Gyula, Ballagi Aladár, Rákosi Jenő, Wlassics Gyula – álló bizottság csak több mint egy évvel később (!) értékelt. Ekkorra a kezdeményezés már nyilván okafogyottá vált, bár a testület inkább azt hangsúlyozta, hogy egyik törvényjavaslat sem volt elég átfogó jellegű. MTI. NH 1921.06.03. 1.
- ²³ AÚ 1919.11.22. 5.; a Magyar Nemzeti Királyság Pártja toborzóplakátjai: OSzKPKNy Kny.D.1918-20/791.; PKG.1920/34/a., illetve továbbiak egy honlapon: kiralyiudvar.lapunk.hu – 2021.05.15. Vö. Tóth O., 2020. 207., 211., 213–214.
- ²⁴ ÚN 1919.11.23. 2–3.
- ²⁵ AÚ 1919.11.23. 3.; Kovács T., 2009. 70.
- ²⁶ NAK 1919.12.08. 3.
- ²⁷ MKIR 1920.03.01. 2. A lap egyébként egyértelműen a szabad királyválasztók mellett köteleződött el, ld. pl.: Habsburg Károly bűnei. MKIR 1920.01.19. 1.
- ²⁸ Erről tanúskodnak például a Fejér megyei községek (Fehérvárcsurgó, Magyaralmás, Csókakő, Csákvár, Pusztaszabolcs, Nagyperkáta, Vértesacska) határozatainak szövegei: MNL FML IV.401.b.) 31. dob. 46. kf., ezekről ld.: Kállay, 1985. 281–282.; Kállay, 1990. 25.; Erdős, 2004. 89–90. Az egykorú sajtóból és további helytörténeti adatokból tudjuk, hogy az ország számos településén hoztak a községi testületek ilyen értelmű határozatot, pl. Pest megyében: RÁV 1920.01.11. 2.; Asztalos, 2000. 9. r.; Tolna megyében: Dobos, 2010. 177.; Nógrád megyében: NH 1920.08.29. 1. Stb.
- ²⁹ OSzKPKNy PKG.1920/45/a. sz. (= FSZEK Plakáttár. 16275. sz.)
- ³⁰ NÚ 1920.01.13. 3. (= VPOK 74–75.)
- ³¹ A sajtóban folyamatosan jelentek meg a királyi trón betöltésével kapcsolatos kombinációk, ld. pl.: Payr Hugó: Ki lesz a magyar király? PN 1919.12.25. 1–2.; Köveskúti Jenő: Nemzeti királyság. MKIR 1920.02.17. 1–2. Stb.
- ³² AÚ 1920.01.28. 3.
- ³³ Bartha Ábel a nemzetgyűlés elnökének, 1920.02.25. – MNL OL K 2. 689. cs.
- ³⁴ PH 1920.02.28. 2.
- ³⁵ OSzKPKNy PKG.1920/42.; Koch, 1959. 35. Az est bevételeit a párt a Nemzeti Hadsereg egyenruhái javára ajánlotta, a reprezentációra jellemző, hogy szinte a teljes politikai elit megjelent, még a vármegyék első emberei számára is elvárásnak számított a részvétel, ld. erről pl.: ESZT 1920.02.27. 1.; Dobos, 1987. 286.
- ³⁶ AE 1920.01.27. 6.
- ³⁷ Gergely J., 1994. 192., ld. IV.1. alfejezet 197. sz. jegyz.
- ³⁸ FVHL 1920.04.15. 83–84.; Szabó István, 2006. 177.; Olasz, 2009. 102.
- ³⁹ 8Ó 1920.02.15. 3. Vö. IV.1. alfejezet 69. sz. jegyz.
- ⁴⁰ Gergely J., 1977. 159.; Romsics I., 1991. 123.
- ⁴¹ Szabó István, 2006. 175.
- ⁴² Bár sejteni azért lehetett, hogy IV. Károly nem vetette el a visszatérés lehetőségét, például egy ekkoriban megjelent sajtónyilatkozatában kifejtette: „Jól tudom én, hogy a magyar nép nagy tömegei nem lettek hozzám hűtlenek.” ÚL 1920.03.26. 2. (A forradalmakat a tudósítás szerint a volt uralkodó is „a zsidóság sötét, galíciai rétegeinek” tulajdonította.)
- ⁴³ MKP (RP) alapszabályai, 1920. Az alapszabály idézett passzusa azért érdekes, mert ez egyetlen szóban tért el az 1919 őszi önmeghatározástól, akkor az „ösi” szó helyett még a „demokratikus” szerepelt. Vö. 5. sz. jegyz. Ld. még: Speidl, 2009. 457.; Katona, 2015. 77.
- ⁴⁴ ÚN 1920.03.28. 5–6.
- ⁴⁵ Uo.
- ⁴⁶ MKIR 1920.04.01. 1.
- ⁴⁷ Uo.
- ⁴⁸ NÚ 1920.04.11. 7.
- ⁴⁹ NÚ 1920.04.21. 6.; AE 1920.04.21. 6.
- ⁵⁰ VI 1920.12.24. 1. Bartháról egykorúan: Ki az a Bartha Ábel? NSZ 1920.09.10. 5.; ÚN 1920.09.10. 3.
- ⁵¹ PH 1920.10.02. 2.; OSzKPKNy Kny.C.1918-20/130.
- ⁵² A Szent Korona Ligája Prohászka Ottokárnak. Bp., 1920.04.15. – SzPSzL IX.9. b.)
- ⁵³ ESZT 1920.06.15. 1.
- ⁵⁴ PH 1920.06.25. 1.
- ⁵⁵ PH 1920.06.27. 3.
- ⁵⁶ MTI. NH 1920.10.15. 1.
- ⁵⁷ Grúz, 1977. 59.

- ⁵⁸ RH 1920.01.16. 4.; PÁK 1920.02.22. 1–2.; TMÚ 1920.07.03. 1.; KÖR 1920.10.03. 2.; RÁV 1920.08.08. 2.; Bárány, 1994. 347.
- ⁵⁹ Pl. Szabolcs megyében: NYIV 1920.07.31. 1.
- ⁶⁰ MNL FML IV.401.b.) 31. dob. 46. kf.
- ⁶¹ A Magyar Királyság Pártja elnöksége Károlyi Józsefnek, 1920. május 5. – Uo.
- ⁶² Uo.
- ⁶³ Neményi Imre Károlyi Józsefnek, 1920.05.29. – MNL FML IV.401.b.) 31. dob. 46. kf. A plakátokat kiragasztották az utcákon, az alapszabály-példányokat szétszotogatták, a kitűzők értékesítése azonban vélhetően nem felelt meg a várakozásoknak. Fejér megyébe például 1000 darabot küldtek, amelyből szűk fél év alatt csak 85-öt tudtak eladni. Neményi Imre Károlyi Józsefnek, 1920. november 5. – Uo.
- ⁶⁴ A Magyar Királyság Pártjának levelei Károlyi Józsefnek, 1921.02.25., 03.31., 05.09., 06.27. – MNL FML IV.401.b.) 31. dob. 46. kf. Károlyi József március 3-i leiratában kérte a községet a pártalakításra, sikertelenül. Uo. Szabadbattyán esetében ugyanez a történet: a Magyar Királyság Pártjának levelei Károlyi Józsefnek, 1921.06.04., 07.19., 09.02. – Uo.
- ⁶⁵ A Magyar Királyság Pártjának levelei Károlyi Józsefnek, 1921.03.05., 04.11., 06.07., 07.23. – MNL FML IV.401.b.) 31. dob. 46. kf. Tác jegyzője Károlyi Józsefnek, 1921.07.11., 07.18. – Uo.
- ⁶⁶ 8Ó 1920.11.09. 5.
- ⁶⁷ AÚ 1920.05.12. 3. (Prohászka személyes részvétele bizonytalan, de a nevét adta az elnökségi határozathoz.)
- ⁶⁸ NAK 1920.06.20. 1.; FEK 1920.06.27. 1.
- ⁶⁹ BH 1920.08.01. 2.
- ⁷⁰ Uo.
- ⁷¹ NN. 1920–1922. IV. 106.
- ⁷² Ferdinandy Gyula belügyminiszter a főispánoknak. Bp., 1920.10.04. – MNL FML IV.401.a.) 8. dob. 34. t. (Reális veszélynek minősítette a kisantant mozgósítását, s bár a legitimistákat is hazafiaknak tartotta, buzgóságukat az 1920/1. tc.-kel ellentétessnek és felforgatóknak minősítette.)
- ⁷³ Horthy Miklós beszéde Székesfehérváron. 1920.10.17. – MNL FML IV.401.a.) 4. dob. 13. t.
- ⁷⁴ MHE 1920.10.01. 487.
- ⁷⁵ Prohászka-napló, 2013. (1920.12.03.)
- ⁷⁶ VI 1920.12.03. 4.
- ⁷⁷ SZ 1920.12.08. 1.; vö. IV.2. alfejezet 293. sz. jegyz.
- ⁷⁸ Ünnepi harangszó, 1921. 5–10. (= POÖM XXV. 255–259.); vö. IV.2. alfejezet 296. sz. jegyz.
- ⁷⁹ AÚ 1920.12.10. 2.; BH 1920.12.10. 2.; ÚS 1920.12.10. 1.; MNL FML IV.401.b.) 31. dob. 46. kf. A határozat szövegének megküldése mellett további propagandaanyagokkal is ellátták Károlyi József főispánt, továbbá egy eszmeeserére Budapestre hívták, ez utóbbi körülmény is a párt irányvonalát illető elbizonytalanodásra utalhat.
- ⁸⁰ NN. 1920–1922. VII. 253–257.; Neményi, 1921. 16–17. Károlyi József legitimista politikai tevékenységéről ld. pl. áttekintően: Erdős-Nyáry, 1996. 119–126.; Anka, 2022. 24–26. (A IV. Károly melletti nyilvános kiállása miatt Károlyi József már 1921. október végén elhatározta a főispáni pozícióból való távozását. FN 1921.10.29. 1.)
- ⁸¹ VLKI IV.1402. a.) (1920.12.30.); ÚB 1920.12.31. 1. A második „királypuccsban” vállalt szerepéért Károlyi József lemondott főispáni megbízatásáról, búcsújára: FN 1921.11.30. 1–2.
- ⁸² PN 1920.12.10. 1.
- ⁸³ ZK 1920.12.15. 2. (= VPOK 132–137.) Ld. IV.2. alfejezet 299. sz. jegyz.
- ⁸⁴ Csernoch 1920. november végén arról tájékoztatta IV. Károlyt, hogy a budapesti antant missziók keményen ellenzik az uralkodó visszatérési terveit, információi voltak arról, hogy ilyen esetben kilátásba helyezték akár Magyarország megszállását is, már csak azért is, nehogy a példa más vesztes országokban (főleg Németországban) is követőkre találjon. Horthy szintén a visszatérési terv merev elutasításának álláspontját képviselte. Csernoch óvatossan bár, de teljes tájékoztatatlansággal vádolta a volt uralkodót, viszont biztosította, hogy mindent elkövetnek IV. Károlynak a valamikori jövőben való visszatérésének előkészítésére, valamint arról is, hogy az október 27-én tartott püspökkari értekezlet teljes egészében elkötelezetten a legitimizmus talaján állt, és ezt propagálták a katolikus hívek körében. – Csernoch János IV. Károlynak. Esztergom, 1920.11.18. – EPL Csern. 10A/2. Cat. B. 2443/1920. sz. Utóbbi IV. Károly megköszönte, és el is várta a püspökök lojalitását, viszont alaptalannak tartotta a Csernoch által leírt aggályokat, bízott abban, hogy a magyar nép elsöprő többsége lelkesen várja és támogatja visszatérését, ami meghátrálásra készteti majd az antantot is. IV. Károly Csernoch Jánosnak. Prangins, 1920.12.14. – Uo. Vö. 89. sz. jegyz. A király 1920 nyarától tervezett visszatérési szándékának híre szélesebb körben is elterjedt (ld. pl. Szenciné Kovács, 2006. 265–266.), bekövetkeztekor mégis váratlanul érte a magyar közéletet.
- ⁸⁵ PH 1921.01.20. 1.
- ⁸⁶ MNL FML IV.401.b.) 31. dob. 46. kf.
- ⁸⁷ BH 1921.04.09. 2.
- ⁸⁸ Prohászka-napló, 2013. (1921.04.11.) A püspököt nem ingatta meg a Fejér megyét jellemző legitimista légkör sem, pedig például a király – Teleki Pál ellenjegyzésével ellátott, Szombathelyen április 2-án kiadott – kiáltványát

Károlyi József főispán a megye településeire is megküldte, hogy mint kész helyzetet, hozzák nyilvánosságra. MNL FML IV.401.b.) 32. dob. 36. t.

⁸⁹ Bodó, 2015. 163–164. Az egyház vezetését IV. Károly kétszer is megnyilvánult visszatérési szándéka nehéz helyzetbe hozta, a volt uralkodó ugyanis határozottan számított a katolikus egyház személye mellett megnyilvánuló mozgósítására. Már 1920 őszén bizakodását fejezte ki, hogy „a püspöki méltóságok úgymint az összes papság vetélkednek abban a törekvésben, hogy a népet a megkoronázott apostoli király visszatérésére előkészítsék”. IV. Károly nyilatkozata. Prangins, 1920.09.09. – EPL Csern. 10A/2. Cat. B.; Martin Aurél Csernoch Jánosnak. Bp., 1920.10.28. – Uo.; Nemes D., 1956/a. 396–402. (Arról értesítette az érseket, hogy a király mindenképp visszatér, és elvárja, hogy a papok a szószerkekről és az iskolákban a népet „a királyhoz való hűségre neveljék és oktassák”, vigyék be a köztudatba a törvényes király személyével kapcsolatos álláspontot és az ahhoz való hűség alapelvét, melynek megtagadása akár polgárháborúhoz is vezethet.)

⁹⁰ Prohászka Ottokár ismeretlennek. Székesfehérvár, 1921.03.31. – SzPSzL IX.09. a.) (= Frenyó, 2005. 534–535.); idézi: Markó, 2006. 130.

⁹¹ NN. 1920–1922. X. 37–38.

⁹² FÜ 1921.11.23. 2.; MO 1921.11.23. 2.

⁹³ MKP (RP), 1922. 13.

⁹⁴ Halmay, 1931. 88.

⁹⁵ FN 1921.10.27. 1. (Nem említik az uralkodót fogadó helyi személyiségek között.)

⁹⁶ Prohászka-napló, 2013. (1921.10.25.)

⁹⁷ NN. 1920–1922. XIII. 419.

⁹⁸ Halmay, 1931. 89–93.

⁹⁹ SZÚN 1921.11.06. 3. (= VPOK 164.)

¹⁰⁰ SZ 1921.11.25. 1–2. (= VPOK 167.)

¹⁰¹ AN 1921.11.05. 6.

¹⁰² Egy bizonytalan sajtótudósítás ugyanakkor arról is szólt, hogy néhány püspök – köztük Prohászka – 1921 decemberében elrendelte a IV. Károlyért mondandó rendszeres imádságot (RH 1921.12.20. 2.), bár ez még önmagában nem utal legitimista elfoglaltságra.

¹⁰³ FN 1921.10.25. 1.; FN 1921.11.01. 1.

¹⁰⁴ Ld. pl. Bizalmas jelentés, 1921. – MNL OL X 66. 3923. tek. Megjelent olyan külföldi tudósítás is, amely – nyilvánvaló tévedésként – az első királypuccs előkészítői között említette Prohászka, ld. erről: MTI. BÉ 1921.04.01. 1.

¹⁰⁵ A székesfehérvári egyházmegyében kihirdetett változata (1921. december 13.): FN 1921.12.13. (= POÖM IX. 280–285.); vö. Gergely J., 1994. 199–200.; Mózes, 2000.; Mózes, 2002. 128.

¹⁰⁶ MKP (RP), 1922. 3–6. (= VPOK 176–177.); SZ 1922.02.25. 4.; NÜ 1922.02.25. 2.

¹⁰⁷ MKP (RP), 1922. 59. (Ez ellentmond Raffay későbbi visszaemlékezésében szereplő azon állításának, miszerint 1921-ben kilépett volna a Magyar Királyság Pártjából, vö. Gergely J., 2010/a. 69.)

¹⁰⁸ FN 1922.03.16. 1. (= VPOK 178.)

¹⁰⁹ Megjegyzem, Prohászka soha nem foglalkozott ennyire részletesen a kérdéssel, és nem tett ilyen nyilatkozatot, de nem is állhatott tőle távol a legitimistáknak egy olyan, kompromisszumos irányzata, mely elhatárolódva az Osztrák-Magyar Monarchia emléktől, elképzelhetőnek tartotta, hogy a Habsburg-házból származó uralkodót szabad királyválasztás útján emeljék a magyar nemzeti királyság államfői posztjára. Ld. pl. A királykérdés. I–II. VKÚ 1922.04.30. 1.; 1922.05.07.

¹¹⁰ MG 1922.04.08. 4.

¹¹¹ FN 1922.04.07. 1.; MG 1922.04.04. 4.; NÜ 1922.04.05. 4.; BH 1922.04.07. 2. IV. Károly halálakor az esztergomi érsekhez rengeteg gyászistentiszteletéről szóló jelentés futott be, Prohászkaé nincs ezek között – persze ez nem jelentette, hogy ne vette volna ki részét a gyász külsődleges kifejezésének országos jelenségéből. Csern. 10A/2. Cat. B. 1015/1922. sz. (Rott Nándor 1922 augusztusában is misét mondott IV. Károlyért. Csern. 10A/2. Cat. B. 2554/1922. sz.) A gyász külsődleges kifejezését egyébként a Bethlen-kormány sem ellenezte, sőt, 1923-ban a miniszterelnök kérte a katolikus egyházat hivatalos gyászistentisztelet tartására. Bethlen István Csernoch Jánosnak. Bp., 1923.03.16. – Csern. 10A/2. Cat. B. 872/1923. sz. Érdekes, hogy az uralkodó halála egy éves évfordulóján a székesfehérvári ferences templomban tartott gyászmisén Prohászka nem vett részt, pedig a helyi elit fontosabb figurái is megjelentek. FN 1923.04.11. 1. (Ez lehetett elvi alapú távolmaradás, de egyszerűen feltorlódtott tennivalói miatti program-ütközés következménye is, mindenesetre, ha nagyon fontosnak tartotta volna – akár azért, hogy legitimizmusát demonstrálja, akár pusztán protokolláris okokból –, bizonyosan megjelent volna.) Az egyházi szertartások ügye egyébként általában is megosztó hatású volt, az elkötelezetten legitimista Mikes János szombathelyi püspök Horthyért nem volt hajlandó misét engedélyezni. Mikes János Csernoch Jánosnak. Szombathely, 1924.03.20. – EPL Csern. 10A/2. Cat. B. 964/1924. sz.

¹¹² FN 1922.04.04. 1.

¹¹³ FN 1922.04.04. 2.

- ¹¹⁴ Miniszterelnökség Fejér megye főispánjának. Bp., 1922.04.04. res.27/1922. – MNL FML IV.401.a.) 14. dob. 61. kf. (Bethlen István miniszterelnöknek még a királypuccs kommunikációjáról szóló rendelkezése előírta, hogy a „lázadók” mellett agitáló közlemények azonnal törölendők, hasonlóan a kisantanttal, illetve a detronizációval kapcsolatos „egyéni álláspontok” is. Bethlen István a főispánoknak. Bp., 1921.10.30. – Uo.)
- ¹¹⁵ Nagy Pál a Miniszterelnökség Sajtóosztályának. Bp., 1922.07.01. res.65/1922. – MNL FML IV.401.a.) 14. dob. 61. kf.
- ¹¹⁶ Nagy Pál a Miniszterelnökség Sajtóosztályának. Bp., 1922.10.25. res.102/1922. – MNL FML IV.401.a.) 14. dob. 61. kf. A lap irányvonalának őrzését egyébként a kormány is fontosnak tartotta, később szavá tették a főispánoknak, hogy egy vezércikkben úgy foglaltak állást, miszerint a királykérdés nem aktuális, de erőteljes kritikával illeték a szabad királyválasztókat. A királykérdés újra-tematizálódásától való félelem érhető tetten abban, hogy a főispánt figyelmeztették az ilyen cikkek megjelenésének megakadályozására. A Miniszterelnökség Sajtóosztálya Nagy Pálnak. Bp., 1923.04.23. – Uo.
- ¹¹⁷ ÜN 1922.12.12. 5. Vö. IV.3. alfejezet 106. sz. jegyz.
- ¹¹⁸ MG 1924.11.19. 3.
- ¹¹⁹ MJSZ 1922. 7. sz. 446.; BH 1922.05.21. 14.
- ¹²⁰ FK 1922.05.26. 1457. Ezt meg is valósították, a párt ösztöndíjának elnyerésére pl.: Erdődi, 1922. 11.
- ¹²¹ NSZ 1926.02.10. 6.
- ¹²² Pl.: ÜN 1923.04.12. 6.; AÚ 1925.03.31. 5.
- ¹²³ Pl.: BH 1922.11.15. 4.; ÜN 1923.04.24. 5.
- ¹²⁴ Zichy János Prohászka Ottokárnak. Bp., 1924.11.12. – SzPSzL IX.9. b.) Prohászka korábban sem vett részt a székesfehérvári „II. Ottó” születésnapja alkalmából a székesfehérvári ferences templomban tartott misén. MG 1923.11.23. 5.
- ¹²⁵ BÉK 1925.02.07. 1.
- ¹²⁶ Az egyik első alapos, oknyomozó riport: VI 1922.03.11. 7.
- ¹²⁷ Pl.: PN 1926.04.25. 17.; MG 1926.06.24. 6.; AE 1927.12.06. 3.; MO 1927.12.30. 10.
- ¹²⁸ Neményi Imre Prohászka Ottokárnak. Bp., 1925.01.29. – SzPSzL IX.09. b.)
- ¹²⁹ A kormányzat meghatározó személyiségeinek álláspontjához Bethlen mellett: Ormos M., 2000. 92–94.
- ¹³⁰ Horváth K., 2009. 128.
- ¹³¹ Markó, 2006. 117., 124.
- ¹³² Gergely J., 1996. 120.
- ¹³³ Zulawski, 1932. 46.
- ¹³⁴ Horváth L., 2012. 139.
- ¹³⁵ Somorjai, 2020. 138.
- ¹³⁶ Kardos J., 1998. 73.
- ¹³⁷ FN 1918.11.27. 1.
- ¹³⁸ Prohászka Ottokár: Amire a forradalomnak is szüksége van. KSZ 1919. 1. sz. 3–13. (= POÖM XXII. 152–163.) 154. Vö. II.2. alfejezet 61. sz. jegyz.
- ¹³⁹ Pál F., 2012. 184–185.
- ¹⁴⁰ Romsics I., 1991. 132–134., 149.; SZEG 1921.02.05. 1. (Megjegyzés: Bethlennek ez következetes álláspontja volt, már a királypuccsok előtt is a királykérdés pragmatikus, az Osztrák-Magyar Monarchia, s azzal a pragmatica sanctio megszűnését tudomásul vevő véleményt hangoztatott, ld. pl. MHE 1920.10.01. 481–482.)
- ¹⁴¹ ÉME Országos Központi Intéző Bizottsága az ÉME helyi csoportjainak. Bp., 1921.04.12. – OSzKPKnyt Kny.D1918-20/551.; vö. Vargyai, 1971. 207.
- ¹⁴² Kitérő megjegyzés az ÉME következetességének kérdéséhez: 1919 februárjában a budapesti Gólyavárba tervezett nagygyűlésük antiszemita tüntetésekbe, garázdaságba és verekedésekbe torkollott (ld. pl. KEÚ 1919.01.21. 4.; KEÚ 1919.01.28. 5.; EKÖ 1919.01.25. 30.), s a hatóságok ezzel szembeni fellépését egy falragaszon azzal hátrították el, hogy az ébredők „a népköztársaság leglelkesebb híveinek” nevezték magukat, akik csak keresztények és a magyar népet szervezik. OSzKPKnyt Pksz.1918-20/845. Vagyis az antiszemitizmusban, a megfélemlítést célzó utcai jelenlétben és a plakátkampányban valóban volt következetesség a köztársaság-kori, illetve az 1920-as évekbeli ÉME között – az államforma megítélésében nem, és hasonló mondható el Prohászka véleményének változásairól is.
- ¹⁴³ Gyurgyák, 2007. 238. Az ébredők központjából küldött másik útmutató úgy fogalmazott, hogy a királykérdést mintegy „Erisz almáját” dobták „a ma még egységes keresztény táborba”. ÉME a vidéki szervezeteknek. Bp., 1921.04.14. – MNL PML XIV.2. b.) 31. dob. 341.; Lendvai István 1923. évi ceglédi kampányában hangoztatta, hogy csak akkor tartja megoldhatónak a királykérdést, ha helyreállították a teljes történelmi Magyarországot. MH 1923.07.16. 1.
- ¹⁴⁴ FH 1926.06.15. 1.; FH 1926.10.06. 1.; Ért. Székesfehérvár. 1925–1926. 6.
- ¹⁴⁵ NÚ 1926.08.14. 2.; ÜN 1926.08.15. 4.

III.4. Prohászka és a turanizmus

¹ Ablonczy, 2016. 151–152.; G.Merva, 2013. 8.

² Vági, 2002. 89.

³ Pócs, 2022. 66–67. Vági Zoltán előbbi jegyzetben idézett alapos tanulmánya végigkíséri Endre politikai pályafutását, rámutatva arra, hogy a zsidóságot engesztelhetetlenül gyűlölő, a zsidóknak mindenben keresztbe tenni akaró tisztviselő tudatosan épített arra, hogy az államfő gyakran tartózkodott Gödöllőn. Ennek egy – témájában és szóhasználatában – jellemző adalékát felidézem: Endre egy ízben határozottan szóvá tette, hogy a gödöllői kastély környékén „a többnyire zsidó fajú hadiszállítók és valuta spekulánsok autói oly örületes iramban vágatnak tova, hogy az általuk felvert, soha nem locsolt országút pora behúzódvá a park fái közé néha fél óra hosszáig száll a levegőben, miáltal nemcsak kellemetlenné, de egészségtelenné teszi a Főméltóságú Kormányzói Család ottartózkodását”. Endre ebben a körülményben is az 1922. tavaszi választásokban megmutatkozó hazafiatlan erők aknamunkáját, a zsidók által Horthynak okozott kellemetlenséget, sőt szándékos gondatlanságot látott, hazafias kötelességnek tekintette az út locsolását és közlekedési táblákkal való ellátását. Endre László a M. kir. kastélygondnokságnak. Gödöllő, 1922.08.18. – MNL PML XIV. 2. j) 1. cs. sz.n.

⁴ Vági, 2002. 87–88.

⁵ Kántás, 2022/a. 15.

⁶ Vági, 2002. 89., 131–32.; Ungváry, 2016. 130.

⁷ Ungváry, 2016. 280. Levelezésüknek Endre László, illetve Prohászka Ottokár jelenleg levéltárban lévő gyűjteményeiben nincs nyoma: MNL PML XIV. 2. a) – b.); SzPSzL: IX.9. a.) – b) 1936-ban Endre László Ravasz László református püspököt tisztelte meg azzal, hogy Ravaszt nemcsak „igazi” főpaprak, hanem Prohászka szellemi öröksége letéteményesének is tekintette, egyértelműen a zsidóellenességben vállalt szerepére célozva. Ungváry, 2012. 246.; Hatos, 2017. 213. (Endre László Ravasz Lászlóval élénk és kiterjedt levelezést folytatott, pl.: Ravasz László Endre Lászlónak. Bp., 1925.12.07. – MNL PML XIV.2. a.) 21. dob. 245. sz.) Maga Endre László is szoros kapcsolatban állt az önmagát Prohászka „szellemi hagyatéka folytatójaként” definiáló 1930-as évekbeli szélsőjobboldallal. Kerepeszki, 2011. 387.

⁸ Vági, 2002. 90–94.

⁹ Veszprémy, 2021/a. 44–45. Gödöllői munkásságára: G.Merva, 2013. 201.

¹⁰ Jellemző, hogy amikor 1923-ban Lendvai István könyve kiadásához próbált támogatókat találni, Bajcsy-Zsilinszky Endre Szépvízi példájának követését tanácsolta neki. Veszprémy, 2018/b. 612.

¹¹ Részletesen a témáról: Szendrei L., 2010; Ablonczy, 2016.

¹² Ablonczy, 2016. 151–152.

¹³ Veszprémy, 2021/a. 37, 106.

¹⁴ Az „ébredők” saját körleveleikben is népszerűsítették Szépvízi regényét. OSzKPKnt Kny.D1918-20/550.

¹⁵ Veszprémy, 2021/a. 45. (Mint a szerző találóan jellemzi, Szépvízi regénye „egyszerre próbálta kiszolgálni a zavaros östörténeti útkeresés és az antiszemita szennyirodalom iránti igényt”. Szépvízi foglalkozott – leginkább délibábos és gyakran áltudományos – történeti munkákkal is a székelyek és a csángók múltjával kapcsolatosan.

¹⁶ Megalakulásakor a Magyarországi Turán Szövetség deklarálta, hogy létrejöttük célja nemcsak a „fajrokonokkal” való kulturális és gazdasági kapcsolatok elmélyítése, hanem a magyarság erkölcsi alapjainak, öntudatának erősítése „a faji eszme által, mely fenséges, önfeláldozó idealizmusával [...] közel jár az igazi keresztény gondolat mindent besugárzó szeretetéhez”, s mindez Európa kíváncsán irányuló kulturális fejlődésének alapja lehet. Magyarországi Turán Szövetség Kozma Miklósnak. Bp., 1921.02.10. – MNL OL X 66. 3923. tek. (Ezek a gondolatok bizonyosan közelebb álltak Prohászka felfogásához, ld. következő jegyz.)

¹⁷ Az említett szervezetek részéről is lett volna igény arra, hogy Prohászka megnyerjék a turanizmus ügyének támogatására, ld. pl.: Dessewffy István Prohászka Ottokárnak. Bp., 1924.11.18. – SzPSZL IX.9. b.) Vö.: Dessewffy István: Turáni eszme – keresztény gondolat. ÚL 1924.02.02. 1.

¹⁸ Szépvízi turanizmus-felfogására: Szendrei L., 2010. 27–28. (Újraközölte Szépvízi *Mi a turáni gondolat?* c. programcikkét: Szendrei L., 2010. 147–151.; eredetileg: Napkönyv, 1925. 44–47.)

¹⁹ Az általa vezetett „Napsugár” vállalat adta ki az alábbi, jellemző című munkáit: *Megjósolt történelmünk, melyet Árpád urunknak mondott el a főtáltosa...* (1926), *A magyar nemzeti vallás. Kérdések, feleletek (káté) alakjában közölt legrövidebb kivonata az őshittannak és őstörténetnek* (1926), két füzetben: *Az ősmagyar vallás és öt nagy vallás bevezetése* (1925), melyek – „az ősmagyar vallás hit és erkölcstana” mellett imádságokat, jóslásokat, Habsburg-ellenes (ál)történeti fejtegetéseket is tartalmaztak.

²⁰ Ld. pl. a részletes kritikák közül: Czékus Géza: Vallásbántó regény Attiláról. MK 1923. 4. sz. 243–246.; a sajtóból: „Attila urunk” a fővárosi iskolákban. NÚ 1920.03.20. 4.; Ponyvaregény-e Szépvízi Balás vallásgyalázó regénye? ÚN 1923.03.22. 5.; Vallásgyalázó-e Szépvízi Balás? VI 1923.03.22. 4.; NÚ 1923.03.24. 5.; Epilógus Szépvízi Balás Béla regénynek nevezett ponyvájához. ÚN 1923.04.12. 6. Stb.

²¹ Az Új Nemzedék, a hunok és a Stádium. SZ 1923.03.23. 7. (Talán fontos adalék ehhez, hogy a *Szózat* is a Stádium Lapkiadó Vállalat révén jöhetett létre. Szalay-Zétényi, 2022. 49.)

²² Örökértékű iratok, 1924. 3–4.

²³ Kühár Flóris: Turendi-Amon és egy kis vallástörténet a Napkeletben. MK 1923. 6. sz. 355–357.

- ²⁴ A valódi magyar kultúra felé. MK 1923. 8. sz. 448. A fajvédelem és a turanizmus kapcsolatairól ld. pl.: Csaplár-Degovics, 2021. 184–188.
- ²⁵ Sebestyén Jenő: A turánizmus képtelenségei. KÁSZ 1924.04.05. 117.
- ²⁶ Az „Uj Nemzedék” magyargyalázása. AMV 1925.08.09. 1.
- ²⁷ Az „Uj Nemzedék” magyargyalázása. AMV 1925.08.16. 1.
- ²⁸ A fehér ló és a tehetetlenség. ÚN 1925.08.11. 4.
- ²⁹ AMV 1925.03.15. 4. Az eredeti cikk: Hegedűs Lóránt: A magyarok istene. PH 1925.03.08. 33–34.
- ³⁰ Illusztrációként megemlíthető például Galgóczy Ferenc vidéki színész esete, akinek „az új honfoglalást befejezni” képes, valamiféle „II. Árpád” uralkodását szorgalmazó írásának közlését a *Szózat* azért utasította vissza, mert a keresztény vallásokkal és egyházakkal szembeni ellenséges tendenciákat tartalmazott, hangsúlyozva: „Mi a keresztény erkölcs és a magyar faj érdeke között nem látunk semmiféle összeütközést.” *Szózat* szerkesztősége Galgóczy Ferencnek. Bp. 1922.01.28. – MNL OL K 468. 1. cs. 1922. (A címzett ezért még a miniszterelnöknél is panaszt tett. Galgóczy Ferenc Bethlen Istvánnak. Sarkad, 1922.02.12. – Uo.)
- ³¹ Paksa, 2012. 108–109.
- ³² A bombamerénylőkre Szépvízi Balázs Béla munkái hatottak. ÚN 1923.12.01. 3. A merénylettel és az elkövetők tárgyalásával kapcsolatosan ld.: Kántás, 2021.
- ³³ Napkönyv, 1925. 3, 28.
- ³⁴ Napkönyv, 1925. 30–35.
- ³⁵ Napkönyv, 1925. 36–43. (A megkérdezettek egy része Szépvízi személyes ismeretségi köréhez tartozott, mások finoman kritikával is illették turanizmus-koncepcióját, a szélsőséges Kiss Menyhért költőnek pedig a kérdés jó lehetőséget adott antiszemita kirohanások megfogalmazására, Mussolini és Kemal Atatürk iránti lelkesedésének kinyilvánítására stb.)
- ³⁶ Napkönyv, 1925. 48–52.
- ³⁷ Napkönyv, 1925. 83–88.
- ³⁸ Napkönyv, 1925. 62–63.
- ³⁹ Mikor sülyedt el Szodoma és Gomorra? VI 1924.11.13. 8.
- ⁴⁰ Napkönyv, 1925. 78–80., az ősi pogány hitvilág és a katolicizmus azonosításáról: Uo. 82.
- ⁴¹ Például Lázár István *Ősmagyar miatyánkja*: Napkönyv, 1925. 139.
- ⁴² Napkönyv, 1926. 31, 36–46.
- ⁴³ Napkönyv, 1926. 85.
- ⁴⁴ Napkönyv, 1926. 164.
- ⁴⁵ Szendrei L., 2010. 155.
- ⁴⁶ Schütz, 1929. 109. Példa lehet erre, hogy nagyon tetszett neki a korábbi délibábos turanizmusával szakító Zempléni Árpád magyar őstörténeti témájú *Vasfő és Ime* c. 1918-ban megjelent verses eposza. Prohászka Ottokár Zempléni Árpádnak. Székesfehérvár, 1918.11.07. – OSzKKt Levelestár.
- ⁴⁷ Idézi: Szabó F., 2007. 115.
- ⁴⁸ Prohászka-napló, 2013. (1920.11.18. Ld. még ugyanott: 1921.09.27.; 1921.11.10.; 1923.08.27.)
- ⁴⁹ Prohászka-napló, 2013. (1920.12.11.)
- ⁵⁰ Prohászka-napló, 2013. (1921.10.25.)
- ⁵¹ ÚMO 1920.11.23. 1–2. (= VPOK 125–131.); vö. IV.2. alfejezet 289. sz. jegyz. 1924-ben erről így beszélt: „Tudjuk meg, hogy mi már nem vagyunk Turánban, hanem Magyarországon vagyunk, hogy ájtóttünk, világok mentek el felettünk és minket Krisztussal oltottak be.” ÚN 1924.12.12. 3. (= VPOK 300–301.); vö. IV.5. alfejezet 156. sz. jegyz.
- ⁵² ZK 1920.12.12. 1–2. (= VPOK 132–135.); vö. IV.2. alfejezet 297. sz. jegyz.
- ⁵³ Prohászka Ottokár: Ébredő s föltámadó magyarság. HA 1922.04.16. 1. (= POÖM XXII. 297–299.); vö. IV.3. alfejezet 11. sz. jegyz.
- ⁵⁴ Prohászka Ottokár: Harc a magyar halál ellen. AC 1923.05. 131–138. (= POÖM XXII. 303–313.); vö. IV.4. alfejezet 58. sz. jegyz.
- ⁵⁵ Prohászka Ottokár: Karácsonyi testvériség. ÉL 1922. 26. sz. 610–611. (= POÖM XXV. 182–185.); vö. IV.3. alfejezet 110. sz. jegyz.
- ⁵⁶ Prohászka Ottokár: A budatétényi világítótorony! NÚ 1924.10.05. 10. (= VPOK 281–282.); vö. IV.5. alfejezet 191. sz. jegyz.
- ⁵⁷ POÖM IX. 327–334.; vö. IV.6. alfejezet 42. sz. jegyz.
- ⁵⁸ FN 1922.11.09. 1. (= VPOK 202–204.); vö. IV.3. alfejezet 98. sz. jegyz.
- ⁵⁹ SZ 1925.11.21. 2. (= VPOK 342–345.); vö. III.2. alfejezet 302. sz. jegyz. (Az előadáson egyébként Endre László is részt vett.)
- ⁶⁰ AN 1922.10.07. 1–2. (= VPOK 190–194.); vö. IV.3. alfejezet 48. sz. jegyz.
- ⁶¹ BH 1924.11.20. 7. (= VPOK 290–296.); vö. IV.5. alfejezet 153. sz. jegyz.
- ⁶² FN 1924.04.20. 3. (= VPOK 262–263.); vö. III.2. alfejezet 299. sz. jegyz.; ill. IV.5. alfejezet 13. sz. jegyz.
- ⁶³ Táltos: A germán nemzeti vallási mozgalom. In: Napkönyv, 1926. 179–180.

- ⁶⁴ „A Magyar Vidék” programja. AMV 1925.01.04. 1–2.
- ⁶⁵ „A Magyar Vidék” politikai programja. AMV 1925.06.28. 1.
- ⁶⁶ AMV 1925.01.11. 2. (Ld. III.2. alfejezet 139. sz. jegyz.)
- ⁶⁷ AMV 1925.01.25. 1–2. (Ld. III.2. alfejezet 301. sz. jegyz.)
- ⁶⁸ AMV 1925.02.22. 3. Az említett egyesület egyébként 1924 októberében alakult „a nemzeti eszmék híveinek egyesítése és Gödöllő társadalmi életének nemzeti alapon való fejlesztése” céljából, nyilvánvalóan Endre László főszolgabíró tevékenységével összefüggésben. NÚ 1924.11.05. 10.
- ⁶⁹ Prohászka püspök előadása Gödöllőn. AMV 1925.03.15. 3.
- ⁷⁰ POÖM XXII. 291.; VPOK 172., 174.
- ⁷¹ Megjegyzem, a Gödöllői Járási Közművelődési Egyesület ápolta is a turáni hagyományokat, Szépvízi megemlítette a tudósításában, hogy következő, április 5-i rendezvényükön regösök fogják a turáni dalok és megzenésített költemények előadásával az eszmét népszerűsíteni.
- ⁷² Prohászka mellett jó példa erre Mészáros Lajos 1926. augusztus 10-i gödöllői előadása: Mészáros, 1926/a.
- ⁷³ AMV 1925.03.15. 2.
- ⁷⁴ Nagy Sándor elnök (Gödöllői Járási Közművelődési Egyesület) Prohászka Ottokárnak. Gödöllő, 1925.04.04. – SzPSzL IX.9. b)
- ⁷⁵ AMV 1925.04.12. 1.
- ⁷⁶ Szépvízi Balás Béla Prohászka Ottokárnak. Gödöllő, 1925.04.12. – SzPSzL IX.9. b) Megjegyezzük, az energikus gödöllői szerkesztőnek valóban lehetett egyfajta üldözési mániája, más ismert személyiségekhez is folyamatosan intézett támogatást kérő, meg nem értettségről panaszkodó leveleket, melyekben gyakran úgy vélte, hogy a zsidósággal szembeni kritikáinak jogossága miatt érik támadások. Az 1920-as évek elején Gárdonyi Géza és Herczeg Ferencet is megkereste ilyen értelemben. Korompai, 1969. 337.
- ⁷⁷ Beke, 1992. I. 171–172.
- ⁷⁸ Uo. (Prohászka egyébként nem vett részt ezen a tanácskozáson.) Az értekezletről alapos feldolgozás: Tóth K., 2015/b.
- ⁷⁹ NÚ 1926.07.31. 7. Bár a protestáns egyházak igyekeztek ezt katolikus belügyként kezelni, a dologból jelentős visszhangot kiváltó esemény lett. Ld. pl. részletesebben: MO 1926.07.31. 3. (A felekezetek közötti viszony különösen az októberi katolikus nagygyűlés után éleződött ki, fentiek ennek mintegy bevezetését nyújtották. Ld. IV.7. alfejezet.)
- ⁸⁰ MG 1926.08.22. 2.
- ⁸¹ AR 1926.08.23. 3. (= VPOK 368–371.); vö. IV.7. alfejezet 108. sz. jegyz.
- ⁸² Megjegyzem, ez újabb állásfoglalás volt a német nemzetiszocialistákkal szemben, mert külön említette az ősi germán Votan-kultusz elhagyását, utóbbi elem pedig hangsúlyosan megjelent a kereszténységgel szembe forduló náci párt ideológiájában és szimbolikájában.
- ⁸³ Prohászkanak ebben a nyelvészeti elemzésben – mai ismereteink szerint is – igaza volt, ld. pl.: Pál Ferenc, 2012. Egyébként egykorú is ez volt a témában kialakult álláspont, pl.: Hegedűs Lóránt: Hadúr, Csongor, Tünde és társaik. PH 1926.09.30. 3–4. Más vélemény szerint az őszösvetségi „Seregek Ura” elem került át a magyar mitológiába is, innen származik a Hadúr kultusza. Büchler Sándor: Hadúr. EGYEN 1926.08.28. 2.
- ⁸⁴ Turbucz D., 2015. 94. A keresztény-nemzeti pártokban és mozgalmakban, valamint a szélsőségesek körében egyaránt szívesen tekintették Horthy Hadúrnak, az erőt és tekintélyt sugalló minősítést 1920-tól kifejezetten pozitív környezetben emlegették. Ld. pl.: Zsilinszky Endre: Hadúr. SZ 1920.01.01. 1–2. (= Szalay–Zétényi, 2022. 102–104.) Az első vitézzé avatási szertartásokat már a „Hadúr”-kultusz jegyében végezték, ld. pl. BH 1921.08.23. 5.
- ⁸⁵ Turbucz D., 2015. 118.
- ⁸⁶ Utóbbira egykorú is ld. pl. FÚ 1925.06.23. 6.; EK 1925.06.23. 9.
- ⁸⁷ MH 1924.12.23. 4.
- ⁸⁸ ÚN 1921.05.29. 1. (= VPOK 145.) Érdekességként említem, hogy Prohászkanak a korszak kezdetén erőteljesen mutatózó kultuszára, Horthyhoz és a rendszerhez való viszonyra jelent adalékot, hogy amikor az egységes kormányzópárt elnöke volt, egy jobboldali publicisztika úgy méltatta a püspök és a kormányzó kapcsolatát, mint a honfoglaló magyaroknál a törzsi és a vallási előjárót: „A nemzetgyűlés élén újra ott áll a Hadúr papja, a kormányzópárt elnöke, Prohászka püspök, aki az Úr szavával tartja össze a hétfelé húzó keresztény irányzatot. A nemzet pajzsára emelve, a kormányzói székben ül a nemzet kiválasztottja, a fejedelem, a kormányzó.” Pusztaszer. HOM 1920.09.07. 1.
- ⁸⁹ MG 1926.08.22. 2.
- ⁹⁰ Nyári politika. BH 1926.08.24. 1.
- ⁹¹ Mi lesz majd az eddigi esküvel? NSZ 1926.08.24. 9.

III.5. Prohászka, a falu és az agrárkérdés

¹ Sakmyster, 2001. 65.

² Az idézettekén kívül ld. még erről: Sipos B., 2005. 13.; Lackó, 2007.; Miklós, 2007.

- ³ Prohászka Ottokár Lutter Jánosnak. Székesfehérvár, 1921.02.12. – OszKKt. Levelestár.; Berzsenyi Zoltán: Prohászka Ottokár betegsége. In: Toldy, 1927. II. 170–171.
- ⁴ Szabó D., 1989.
- ⁵ Ld. erről pl.: Gyurgyák, 2012. 56–57.
- ⁶ Gyurgyák, 2012. 60.
- ⁷ Szabó D., 1989. 525.
- ⁸ A felfogását jellemző irodalomból ld. még: Szöcs, 2011. 239–241.
- ⁹ Bangha Béla naplójegyzete, 1919.05.20. – Molnár–Szabó, 2010. 240.
- ¹⁰ Molnár–Szabó 2010. 76.; Bangha, 1920. Bangha politikai nézeteire a Horthy-rendszer első időszakában: Gárdonyi, 2007.; Klestenitz, 2020/a. 233–250. Bangha művének a radikális jobboldalra gyakorolt hatására: Gyurgyák, 2012. 76–78.
- ¹¹ Bangha, 1920.; Klestenitz, 2020/a. 222.
- ¹² Bangha, 1920.
- ¹³ Bangha, 1920.
- ¹⁴ Bangha, 1920.
- ¹⁵ Ld. erről még: Klestenitz, 2020/a. 221–222.
- ¹⁶ Szekfű, 1920.
- ¹⁷ Gyurgyák, 2012. 62–63.
- ¹⁸ Például: „A nagy parasztvárosok lakói konzervatív tömeget alkottak, mely magára hagyva terméketlen sziklaként zárkózott volna el a liberalizmus idesodort magjai elől.” Szekfű, 1920. 72.
- ¹⁹ Szekfű, 1920. 216–217.
- ²⁰ Szekfű, 1920. 284.
- ²¹ Szekfű, 1920. 285.
- ²² Ld. erről pl.: Bertényi, 1998. 52.
- ²³ Szekfű, 1920. 285–286.
- ²⁴ Ld. 85. sz. jegyz.
- ²⁵ Gyurgyák, 2012. 139., 144.
- ²⁶ Vonyó, 2018. 78.
- ²⁷ FKNN 1920. 33. (A kiadványra ld. IV.1. alfejezet 75. sz. jegyz.)
- ²⁸ Ld. pl. Réday Lajos: Falu és város. MHE 1920.11.01. 584–588.; Csiky Jánosné: A falu és a város. NN-MANSZ 1925. 56–57. stb.
- ²⁹ SZÚN 1925.12.01. 1–2. (= VPOK 345–351.)
- ³⁰ Ld. pl.: A keresztény szövetkezetekről. ALK 1899. november 10. (= POÖM XXII. 44–50.)
- ³¹ ALK 1918.09.24.
- ³² Kormánybiztosi utasítás, 1919. október 18. MNL FML VI.1. 22/1919/eln.; ld. még: MNL FML VI.2. 10/1919/eln.
- ³³ MNL FML IV.401.b.) 31. dob. 33. t.
- ³⁴ Örgőfő Pallavicini György öexcellenciája összehívott, férfilakosság tömörítését célzó mozgalom megalakítását tárgyaló, Székesfehérvárott a vármegyeház kistermében 1919. évi december hó 18-án délelőtt 11 órakor megtartott gyűlés jegyzőkönyve. – MNL FML IV.401.b.) 31. dob. 33. t.
- ³⁵ Prohászka-napló, 2013. (1919.12.18.)
- ³⁶ Prohászka-napló, 2013. (1920.12.11.)
- ³⁷ Barlay, 2003. 67.
- ³⁸ Prohászka Ottokár: Keresztény nemzeti föltámadás. NÚ 1920.04.04. 1–2. (= POÖM XXII. 1929. 238–241.)
- ³⁹ VPOK 146–149.
- ⁴⁰ Ld. erről IV.2. alfejezet 325–333. sz. jegyz.
- ⁴¹ KT 1920.05.29. 402–404. (A vezetőségbe is beválasztották.) A püspök nemcsak erkölcsileg, hanem adományokkal is támogatta a szerveződést. KT 1920.07.10. 513.; püspöki körlevélben is támogatta azt: SzPSzL Körlevelek. 1012/1920. sz.
- ⁴² MNL FML IV.401.b.) 73. dob. 150. t. Ld. még: Marschall, 1921. Ld. még erről: Hámosi, 2004. A Falu Szövetség vidéki szervezkedésénél előkerültek antiszemita érvek is, miszerint a vidéken élő magyarságot meg kell szabadítani a zsidó orvos, ügyvéd, kocsmáros stb. jelenlététől, ld. pl.: BAF 1920.08.29. 2.
- ⁴³ Nagy Pál Fejér megyei főispánhoz intézett levél 1921. április 16-án, illetve mellékletként a belügyminiszteri leirat: MNL FML IV.401.b.) 73. dob. 150. t.
- ⁴⁴ MNL FML IV.401.a.) 14. dob. 61. t. Mayer János földművelésügyi miniszter 1925. szeptember 23-i levele is tartalmazta mindezt a „kisgazda társadalomban” nyugtalanságot előidéző „negatív sajtó” támadásainak kivédésével kapcsolatban. – Uo.
- ⁴⁵ Prohászka Ottokár: Tündér és karácsonyi angyal a faluban. AF 1920.12.20. (= VPOK 137–139.)
- ⁴⁶ Székesfehérvár püspöke a falu fejlesztéséről. ÚB 1921.03.23. 2.
- ⁴⁷ AF 1921.12.19. 263–264. (= VPOK 169–170.); BH 1921.12.08. 9.; NTL 1921.12.22. 45.; NÚ 1921.12.08. 5.

- ⁴⁸ 1922-ben a Falu Szövetség ún. „népakadémiák” szervezésébe fogott Prohászka intenciói alapján. ÚB 1922.05.07. 2.
- ⁴⁹ FN 1922.01.18. 1–2. (= POÖM XXII. 286–291.) Vö. III.2. alfejezet 98. sz. jegyz.
- ⁵⁰ SZ 1922.08.31. (= VPOK 185–190.) Vö. IV.3. alfejezet 29. sz. jegyz.
- ⁵¹ AN 1923.03.18. (= VPOK 213–217.) Vö. IV.4. alfejezet 52. sz. jegyz.
- ⁵² Az egyke ügyére ld. még: Prohászka-napló 2013. (1921. április 15.); 1922-ből: IV.2. alfejezet 492. sz. jegyz.; 1924-ből: IV.5. alfejezet 1–2. sz. jegyz.
- ⁵³ AN 1922.10.15. (= VPOK 194–198.)
- ⁵⁴ NNN 1924.11.01. 237–238. (= VPOK 287–290.)
- ⁵⁵ Prohászka Ottokár: A szociális munka, mint szervezet. KNÖ 1923.10.20. 1. (= VPOK 242–244.) Vö. IV.4. alfejezet 171. sz. jegyz.
- ⁵⁶ Az első világháborút követő magyar társadalom középosztály-felfogásáról, és megteremtésének különböző alternatíváiról – köztük a Prohászka által is képviselt, a zsidóságot háttérbe szorító, a keresztény vidéki lakosságot preferáló elméletéről – részletesebben: Kövér, 2006. 127–128. Mások is voltak ekkor hasonló véleményen, Apponyi Albert például azért is szorgalmazta egy méltányos földreform mielőbbi megvalósítását, hogy ezáltal elejét lehessen venni a falu és a város közötti ellentétek kiéleződésének. SZ 1920.06.08. 2.; Prohászka földbirtokreform-elképzeléseiről ld. még: Kuminetz, 2017. 154–156.
- ⁵⁷ *A Magyarország sorsa és a Zsidókérdés Magyarországon* című cikkek: VPOK 46–52., 60–63.; ld. III.1. alfejezet 9. sz. jegyz. Ezt a véleményét később, parlamenti képviselőként is határozottan fenntartotta, 1920 tavaszán a Tanácsköztársasághoz vezető utakat elemző tanulmányában az összeomláshoz vezető egyik állomásnak szintén a földbirtokviszonyok átalakításának elmaradását, ezáltal a társadalmi mobilitás lehetetlenné válását állapította meg. Prohászka Ottokár: A marxizmus csődje a tények világánál. In: Huszár, 1920. 212–219. (= VPOK 97–104.) Prohászkát ezért a diagnózisáért Adolf Damaschke német közgazdász, aki egyébként egyik inspirálója volt a püspök 1916-os földreform-tervezetének, „prófétának” nevezte, és külön méltatta a *Das Neue Reich*ben megjelentett cikkeket. Ld. ÚN 1923.02.18. 3.
- ⁵⁸ ÚN 1919.12.09. 1–2. (= VPOK 64–65.)
- ⁵⁹ MNL FML IV.401.b.) 31. dob. 33. t.; KT 1920.01.17. 40–41. Vö. fentebb 33–34. sz. jegyz.
- ⁶⁰ Megjegyzem, ezeket a törekvéseket nemcsak Prohászka hangoztatta, a Fejér megyében 1919 novemberében tartott nagygyűlés már indítványozta, hogy kerüljön sor – a kisbirtoktestek osztatlanságát garantáló – birtokreformra, valamint a falusi népoktatás „gyökeres újítására”, mely „a kispazdaosztályban a gazdasági szaktudást a legszélesebb alapon modern színvonalra emelje”. A gyűlésen Prohászka is jelen volt, támogatta a kezdeményezéseket. KT 1920.01.17. 40–41.
- ⁶¹ 8Ó 1919.11.29. 1–2. (= Fazekas Cs., 2021/a. 39–42.) Ld. még IV.1. alfejezet 69. sz. jegyz.
- ⁶² NÚ 1920.01.04. 3. (= VPOK 70–72.)
- ⁶³ NÚ 1920.01.13. 3. (= VPOK 73–79.)
- ⁶⁴ 8Ó 1920.02.15. 3. Ld. IV.1. alfejezet 189. sz. jegyz.
- ⁶⁵ Prohászka Ottokár: Nem fecsegést, hanem tetteket. ÚN 1920.02.29. 1. (= POÖM XXII. 234–236.)
- ⁶⁶ Prohászka Ottokár: Rokkantügy és földreform. FN 1920.04.08. 1. (= POÖM XXII. 241–243.)
- ⁶⁷ NN. 1920–1922. II. 101. (Schandl Károly felszólalása, 1920.04.20.)
- ⁶⁸ NÚ 1920.03.27. 3.; Gergely J., 1997. 393.
- ⁶⁹ Schütz, 1929. 108.; Csizmadia A., 1966. 171.; Gergely J., 1977. 236.; Gergely J., 1994. 190.; László, 2005. 148.; Juhász, 2009. 41.
- ⁷⁰ NÚ 1920.03.12. 3.; ÚN 1920.03.23. 4.
- ⁷¹ Kerék, 1939. 172.; Fehér, 2015. 29–31.; MNL OL Z 148. 8. 460. sz.
- ⁷² AE 1920.05.05. 1.
- ⁷³ Fehér, 2015. 44–45., 87–88.
- ⁷⁴ MNL OL Z 148. 5. 349. sz.
- ⁷⁵ VIR 1920.07.25. 2.
- ⁷⁶ Erre egyetlen példa: Pallavicini György tiltakozó levelet írt Nagyatádi Szabó István egyik, földreform ügyében tett nyilatkozata miatt, melyet nemcsak Rubinek Gyula korábbi földművelésügyi miniszterhez, hanem Prohászka Ottokárhoz is intézett. NÚ 1920.09.02. 2. A parlamenti vita során Prohászka útmutató szerepének igénylésére ld. alább.
- ⁷⁷ Czettler Jenő: Prohászka, az agrárius. MGSZ 1927. 5–6. sz. 193–197., 196.
- ⁷⁸ Kerék, 1939. 170–185.; Sipos J., 2014. 114–115.
- ⁷⁹ Sipos J., 2014. 114.
- ⁸⁰ Gergely J., 2005. 74.
- ⁸¹ Beke, 1992. I. 63.
- ⁸² NN. 1920–1922. VI. 519. (= Barlay-Kiss, 2006. 44.); AÚ 1920.11.13. 3.
- ⁸³ NN. 1920–1922. VI. 520.; BH 1920.11.13. 4.
- ⁸⁴ NN. 1920–1922. VI. 248.

⁸⁵ Kovács É., 2012. 328–333.

⁸⁶ Kovács É., 2012. 321.

⁸⁷ Griger Miklós a szegényeknek földet osztó Prohászkaról beszélt, akinek „nemcsak a címe kegyelmes, hanem a szíve is az”, Plósz István arról, hogy Prohászka szerint csak a földműves osztályra támaszkodva lehet újjáépíteni az országot, Czettler Jenő az 1916-os „látnoki” indítványáról, Schandl Károly pedig a földbérlőszövetkezeti mozgalom első számú pártolójaként hivatkozott a püspökre. NN. 1920–1922. VI. 267., 314., 320–321.; 410–411.; ÚB 1920.11.12. 1. Czettler Prohászka „látnoki” szerepét külön is méltatta, mondván, a püspök 1916-ban látta előre, hová jut 1920-ban az ország. Czettler Jenő: A birtokreform. MGSZ 1921. 3–4. sz. 213–227., 214–215. Ugyanerről ld. még: Ereky Károly: A mezőgazdasági nagyüzemek és a többtermelés. KÖSZ 1923. 2. sz. 617–632. (Más alkalommal a jobboldali radikális Ereky kritikát is megfogalmazott Prohászka 1916-os földreform-tervezetével kapcsolatosan, „szép költői elképzelésnek” nevezte, elsősorban azért, mert véleménye szerint egyszerűen nem volt annyi felosztható földbirtok, amennyit a püspök tervezete odaigért volna. VI 1923.06.12. 4.)

⁸⁸ VI 1920.11.05. 2.; a jegyzőkönyv nem öröközte meg külön Prohászkat, csak a helyeslők csoportját: NN.

1920–1922. VI. 238.

⁸⁹ Die ungarische Bodenreform. DIB 1920.11.11. 18.

⁹⁰ Somorjai, 2020. 70–71.

⁹¹ Sipos J., 2014. 114.

⁹² Kerék, 1939. 173.

⁹³ László, 2005. 233.

⁹⁴ Prohászka Ottokár: Jó karácsonyt a hitelszövetkezeteknek! OKHÉ 1920.12.25. 2–3. (= Fazekas Cs., 2021/a. 42–44.)

⁹⁵ A zömmel a 19. század végén alakult, Prohászka által mindig is támogatott szövetkezetek (Hangya, Országos Központi Hitelszövetkezet stb.) működésének egyébként egyértelműen volt társadalompolitikai (például a keresztény–zsidó elkülönülést hangsúlyosabban megjelenítő) következménye. Ld. erről. pl. Ungváry, 2012. 63.

⁹⁶ Prohászka Ottokárnak a szövetkezetekkel kapcsolatos felfogása megfelelt a korában elterjedt nézeteknek, melyek arra alapoztak, hogy a háború okozta gazdasági krízist sem az első köztársaság liberalizmusa, sem az állami centralizmust megvalósító kommunista diktatúra nem tudta enyhíteni, de a „manchesteri liberalizmus”, illetve az „állam szocializmus” közötti középúton kereső szövetkezeti mozgalom képes „munka és tőke összhangját helyreállítani”, a nincstelen földmunkás rétegek felemelkedésére reális alternatívát nyújtani. Ld. erről pl.: Schandl Károly: Földmunkásszövetkezetekről. – MNL OL Z 143. 1. cs. (1921.06.02.); Prohászka kapcsán: Világhy, 1942.; Kuminetz, 2017. 158–160.

⁹⁷ FN 1922.02.19. 1. (= POÖM XXII. 292–294.)

⁹⁸ SZ 1922.08.31. (= VPOK 185–190.)

⁹⁹ AN 1923.03.18. 5. (= VPOK 213–217.)

¹⁰⁰ NNN 1924. 21. sz. 237–238. (= VPOK 287–290.)

¹⁰¹ Czikora János: Boldog-e a paraszt? APÚ 1922.04.23. 1. A szerzőt (aki egyébként 1919 augusztusában a Peidl-kormány földművelésügyi államtitkára volt) feljelentették izgatás miatt, hosszú pereskedés végén felmentő ítélet született, érdekes, hogy jogi védelmét Buza Barna, az első köztársaság korának földművelésügyi minisztere, kisgazda politikus látta el. SZEG 1923.12.08. 3.; 8Ő 1924.03.04. 6.; NSZ 1924.03.05. 9.

¹⁰² Ld. erről pl.: Ungváry, 2012. 119.

¹⁰³ Ld. pl. karácsonyi témájú, bár jóval általánosabb kérdéseket elemző cikkét a *Hangya* c. lapban, IV.3. alfejezet 113. sz. jegyz.

¹⁰⁴ MTI. NH 1923.01.15. 4.; FN 1923.01.16. 1.; SZ 1923.01.16. 7.

¹⁰⁵ Mózesy, 2002. 143.; vö. Nemes D., 1956/b. 467.

¹⁰⁶ Prohászka Ottokár Hegedűs Lórántnak. Székesfehérvár, 1926.06.27. – MTAKKt Ms. 6278/148. (= Frenyó, 2005. 531.)

¹⁰⁷ Czettler Jenő: Prohászka, az agrárius. MGSZ 1927. 5–6. sz. 193–197., 197.; Balogh M., 1998. 78.

¹⁰⁸ Prohászka Ottokár: A húsvét és a szövetkezetek. HG 1924.04.20. 240. (= POÖM XXV. 210–211.)

¹⁰⁹ Prohászka Ottokár: A falu karácsonyfája. HG 1924.12.21. 765–766. (= POÖM XXV. 189–191.) Erről a cikkről egy gazdaszövetkezet úgy érezte, „úgy meghatotta, átölelte lelküket”, hogy újraközzölték saját lapjukban, és megköszönték a püspök útmutatását. Bakonyaljai Gazdák Szövetkezete Prohászka Ottokárnak. Pápateszér, 1924.12.21. – SzPSzL IX.09. b.)

¹¹⁰ Prohászka Ottokár: A Hangya betlehemi fénye. HG 1925.12.20. 847. (= POÖM XXV. 193–195.)

¹¹¹ Prohászka Ottokár: A mezőgazdasági szövetkezetek egyik föladata. HG 1926.04.04. 2–3. (= POÖM XXII. 337–339.)

¹¹² Prohászka Ottokár: A Hangya karácsonyfája. HG 1926.12.25. 3. (= POÖM XXV. 195–197.)

¹¹³ Ld. erről: Csizmadia A., 1966. 171., 334.; Tóth K., 2019. 108–109.

¹¹⁴ Shvoy Lajos Bethlen Istvánnak. Székesfehérvár, 1928.09.29. ill. 1928.10.25. – MNL OL K 468. 9. cs. 8. t.

¹¹⁵ Klebelsberg Kuno Bethlen Istvánnak. Bp., 1928.11.14. – Uo.

¹¹⁶ Bethlen István Serédi Jusztiniánnak. Bp., 1928.12.01. – Uo.

¹¹⁷ Ld. erről a Magyar Jövő Rt. ügyét 1925-ben IV.6. sz. alfejezetben.

III.6. Prohászka és az irodalom

¹ Barlay, 2005.

² Prohászka, 1923.

³ Szénási, 2018. 164.

⁴ Balogh Cs., 2015. 79.

⁵ Szabó F., 2011. 144–145.

⁶ Rónay, 1994. 226.

⁷ Szabó F., 2007. 295.

⁸ Ld. erről pl.: Szilárdfy, 2006.; Szénási, 2009.; Rónay, 2015. 33–41.

⁹ Prohászka szépirodalmi hatása kétségtelenül jelentős, méltatásai közül ld. pl.: „misztikai közvetlenségű áhítatosság, mely lánggra lobban az életnek vagy természetnek, meghatározott helyeknek vagy a kultúrának egy-egy jelenésén és azután ezeket a természet- vagy életszerű kiindulásokat és a rajtuk költ mélységes vallási gondolatokat és élményeket a legnemesebb és leggazdagabb költészet szín-, hang- és tűztengerébe meríti.” W.Balassa, 2008. 12–13. (A kötet Prohászka irodalom- és művészettörténeti jelentőségéről szóló tanulmányok gyűjteménye.)

¹⁰ Pethő, 1929. 132–133.; Rónay, 1994. 228.; ld. még egykorúan: PH 1922.02.13. 3–4. („Amint beszél, megnő, lenyűgöz, a hangja csengővé lesz, csilingel lágyan, zűg vészesen, ez az igazi egyházi harang. Azonnal megérti az ember, miért voltak Prohászkanak lelkes hívei az ellenfelei közt, miért voltak ellenfelei a saját táborában is.”); Luttor, 1925. 13–15. Utóbbiról: Váth János Prohászka Ottokárnak. Balatonalmádi, 1925.12.23. – SzPSZL IX.09. b.)

¹¹ Adamik–A.Jászó–Aczél, 2005. 155–156., 171.; Szénási, 2011. 152–153.

¹² Csányi, 1991. 93.

¹³ Adamik–A.Jászó–Aczél, 2005. 171., 175.

¹⁴ Ld. erről részletesen: P.Dombi, 2002. Más szövegstilisztikai elemzés árnyalta a prózája barokk/neobarokk jellegével kapcsolatos megállapításokat, viszont rámutatott, hogy „Prohászka mindenütt a világ végtelen különbözőségeinek a harmóniáját mutatja föl”. Bencze, 1998. 156–158.

¹⁵ Prohászka-napló, 2013. (1919. november 8.)

¹⁶ Ld. erről pl.: Bors, 2015.

¹⁷ Róna, 2014. 657.; Arany, 2017. 227.

¹⁸ Rákosi Jenő Pitroff Pálhoz. Budapest, 1920.04.01. – Bánkúty, 1934. 393.

¹⁹ Kollarits, 2009. 446., 448.; Dénes I.Z., 2015. 250–251.

²⁰ Ld. pl. KN 1920.03. 1. Pedig Prohászka a *Kelet Népe* szerkesztőségétől kapott konkrét felkérést is cikk küldésére, ezt – alighanem elfoglaltságai miatt – nem tudta teljesíteni, egy munkatársát viszont kérte, hogy mivel nála vannak korábbi írásai, küldjön egyet azokból a folyóiratnak, de a lapszámokban ennek sincs nyoma. Ld. Prohászka Ottokár Némethy Ernőnek. Székesfehérvár, 1924.01.04. – SzPSZL IX.09. a.)

²¹ Rónay György: Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. században. [Recenzió] MK 1937. 12. sz. 123–124. Vö. Széchenyi, 2022. 408.

²² Pintér, 1941. 165–184. Vö. 68. sz. jegyz.

²³ Alszegehy, 1923. 246. (Pl.: „Prohászka a modern léleknek a természettel való nagy közösségét egy még nagyobb közösségbe olvasztotta: az ég és föld egyetemességébe.”) Egy másik kortárs elemzés írta róla jellemzően: Prohászka „maga is az impresszionizmus fegyvereivel küzdött az impresszionista esztéta életforma enyészítő hatása ellen”. Baránszky-Jób, 1937. 144.; vö. Szabó Miklós, 2015. 299.

²⁴ Szénási, 2011. 70–73.; Káplár, 2015. 325–326.

²⁵ Szénási, 2011. 13. (Van olyan vélemény is, miszerint a kort a szemben álló irodalmi irányzatok lapjai, az Ady által megjelenített *Nyugat*, illetve a Prohászka szellemi irányításával megjelenő *Élet* eltérő szellemiségével, ellentétes pólusokként való értelmezésével lehet megközelíteni. Szabó F., 2011. 144., 485. Vö. Szénási, 2011. 73–77.)

²⁶ Szénási, 2011. 73.; Káplár, 2015. 327.

²⁷ Szénási, 2001. 577.; Szász, 2005. 110.; Szénási, 2011. 14., 68., 88.; Káplár, 2015. 332. (Ld. még összegzően: „Az így kibontakozó kultúrharc [...] a szellemi és lelki vezetőnek számító Prohászkanál és követőinél összekapcsolódott egy olyan nemzeti fajvédő retorikával, mely nemcsak az irodalmi modernség befogadását korlátozta, de az első világháború után – mintegy a regnáló »keresztény kurzus« ideológiai megalapozójaként – tragikus módon futott bele e történelem zsákutcájába.” Szénási, 2011. 64.) Fontos, hogy ez nem egyszerűen utólagos értékelés, a kortárs követői is azt emelték ki Prohászka művészetszemléletéből, hogy „a konzervatív művészek erkölcsi súlyt, benső értéket adnak ahhoz a politikához, amit fajvédelemnek neveznek, s teljesen érthetetlen e művészi erőkhanyagolása éppen keresztény oldalról”. Kiss Menyhért: Mihálovics Zsigmond. AN 1925.01.11. 9. (Prohászka-hoz ezen a téren hasonlóak voltak más kortárs püspöki vélemények is, Rott Nándor veszprémi püspök szerint például: „A képzőművészetnek tehát óvakodnia kell, nehogy letérjen az igaz szép, a valóban szép kultuszának útjáról.” Szerinte a nem keresztény tematikájú festészet többnyire más országokban a „bűnös idegeknek, torz szenvedélyeknek, megromlott fantáziának, vásáros élvhajhászatnak kívánságai és kedvtelése”. Kiállítás megnyitó beszéd.

Veszprém, 1921.12.15. – VFL VIII.11. C/III.3.) Prohászka saját eszmefuttatása a művészetnek kizárólagos esztétikai értéket adó vallásosságról: Prohászka-napló, 2013. (1923.08.31.)

²⁸ S.Szabó, 2003. 184. Magán feljegyzéseiben még erőteljesebben fogalmazott, mint nyilvánosan, egy alkalommal például azon dohogott, hogy „ugyan mit ettek ezen a Romain Rollandon? Nekem semmi élvezetet nem nyújt.” Prohászka-napló, 2013. (1924.06.05.)

²⁹ Prohászka Ottokár Fekete Józsefnek. Székesfehérvár, 1916.02.29. – OSzKKt Levelestár

³⁰ Prohászka Ottokár Keleti Artúrnak. Székesfehérvár, 1916.05.31. – OSzKKt Fond 117/555. Később is őszintén mondott köszönetet, ha olyan verseskötetet vagy egyéb irodalmi művet kapott a szerzőktől, melyben „lelkiségből fakadó énekeket” olvashatott. Prohászka Ottokár Lám Frigyesnek. Székesfehérvár, 1925.12.14. – OSzKKt Fond 13/97. Vagy: „Nagy kegyelem, ha az élet titokzatos lüktetéseitől meg-megremeghetünk s azokat átélhetjük s nekik öntudatunkban valamiféle formát adhatunk.” Prohászka Ottokár Fekete Józsefnek. Székesfehérvár, 1924.12.28. – OSzKKt Levelestár.; „A pogány szépséget érezzük és szeretjük, de azt krisztusi lélekkel telítjük s azzal megelevenítjük.” Prohászka Ottokár Toldy Lászlónak. Székesfehérvár, 1925.11.28. – Uo. Ugyanez volt a helyzet a képzőművészekkel is, szívesen adott meleg hangú ajánlást számára kedves festőkről is, ha a személyüket nagyra értékelte, pl.: Prohászka Ottokár ajánlása Jobbágyi Gaiger Miklós festőművészről ismeretlennek, 1921.09. – OSzKKt An. 4969.

³¹ PÉE 1919.07.20. 3. (Vö. IV.2. alfejezet 199. sz. jegyz.; IV.5. alfejezet 9–10. sz. jegyz.)

³² Szénási, 2011. 132. Ez az igény ugyanakkor az első világháború második felének erősödő zsidóellenességében már pontosan megjelent, ld. pl.: Kiss Sándor: Irodalmunk elzsidósodása. AC 1918.08. 449–460.

³³ Az *Új Nemzedék*ben 1920-ban megjelent *A magyar irodalom és az ő irodalmuk* c. cikksorozat ezt pontosan kifejezésre juttatta (szerzője egyesek szerint Kosztolányi Dezső, mások szerint Lendvai István), vö. pl. Arany, 2017. 242., 560. Ld. III.1. alfejezet 108. sz. jegyz. Ez a fajta – személyekre szabott – felosztás, és a „rossz” irodalomtól való eltiltás igénye az Ébredő Magyarok Egyesületében is gyakran megfogalmazódott. Ld. pl. Magyar irodalmárok tükre. ÉMO 1919.11.23. 29.

³⁴ Prohászka Ottokár Herczeg Ferencnek. Székesfehérvár, 1923.09.23. – OSzKKt Levelestár.

³⁵ Prohászka-napló, 2013. (1919.11.13.) Korábban is megfogalmazott ilyen véleményt az „echt zsidó-vidékként” jellemzett kulturális szféráról, „mely az írók izzadmányából táplálkozik, kik írnak, írnak, de a lelki megmozdulásokat itatópapirosra szűrik át”. Prohászka-napló, 2013. (1919.10.06.)

³⁶ BK 1919.08.13. 2.; SZFÚ 1919.08.15. 2.; KK 1919.08.20. 4–5.; DT 1919.09.02. 2.; Nagy, 1964. 242.; Babus, 2002. 37–38.; Arany, 2017. 224–225. (Prohászka vezetőségi tag lett a hasonló ideológiai megfontolásból alakult Magyar Képzőművészek Nemzeti Szövetségének is. MO 1920.04.25. 5.)

³⁷ Arany, 2017. 224–225. Szabó Dezső és Kosztolányi ennek ellenére Rákosit továbbra is a díszelnökeik között tartotta nyilván (NÚ 1919.10.19. 6.; ÚN 1919.10.21. 5.), holott Rákosi élesen elhatárolódott a Magyar Írók Szövetségétől: PF 1919.10.17. 5–6.

³⁸ Róna, 2014. 611. (Babits Magyar Írók Szövetségének írott levelét a szélsőjobboldali sajtó gúnyosan kommentálta, ld. pl.: GON 1919.10.05. 19. = Sipos L., 1999. 354–356.)

³⁹ Babus, 2002. 37–38.

⁴⁰ ÚN 1919.10.09. 5. Ld. erről alább 162. sz. jegyz.

⁴¹ ÚN 1919.10.12. 3. (= VPOK 35.)

⁴² Szabó Dezsőnek decemberben konfliktusa támadt Pekár Gyulával, a kultuszminisztérium államtitkárával, később Kosztolányival is, a szervezet elnökségét később Milotay István vette át, akinek irányítása alatt 1921-ben még tiltakoztak a Központi Sajtóvállalatnál történt változások miatt (vö. III.2. alfejezet 148–149. sz. jegyz.), de a szövetség rohamosan veszített jelentőségéből. Vö. AN 1921.10.15. 6.; MG 1921.10.13. 3–4. Szabónak korábban a szintén az ő tevékeny részvételével létrejött Magyar Nemzeti Szövetséggel már 1920 elején támadt hasonló konfliktusa. Ld. pl.: ÚN 1920.02.12. 5.; GON 1920.03.11. 14–15. (Szabó Dezső úgy vélte, a Magyar Nemzeti Szövetség sem eléggé ellenálló a zsidókkal és a szabadkőművesekkel szemben, sőt, azt is feltételezte, hogy a *Szózat* szerkesztőségében is ilyenek dolgoznak.); illetve: BMÚ 1920.03.09. 3.

⁴³ Szabó F., 2011. 149.

⁴⁴ Szabó D., 1998. 668–669.; Gróh, 2020. 20., 55. Prohászka mellett a Bangha Bélával kapcsolatos – hasonló – viszonyról: Szabó Dezső nyílt levele Bangha Bélához. VIR 1920.11.09. 1–2.

⁴⁵ NÚ 1920.10.16. 2–3. (= VPOK 117–120.) Ld. 240–242. sz. jegyz.

⁴⁶ Ld. erről még: Szénási, 2020. 12.; Nyerges András: Ady Endre. In: Nyerges, 2016. 83–109., 98. *Fidibusz*: 1905–1922 között megjelenő „erotikus élclap” Heltai Jenő szerkesztésében. Shylock: Shakespeare *Velencei kalmár* c. drámájában szereplő zsidó uzsorás, a pénzsóvár, gonosz zsidó szinonimája. *Husadik Század*: 1900–1919 között a Társadalomtudományi Társaság, illetve általában a polgári radikálisok folyóirata, 1906-tól Jászi Oszkár szerkesztette.

⁴⁷ 1920. október elején az egri Nőegylet színpadra állította Lengyel *Charlotte kisasszony* c. darabját, amelyből – elsősorban a szerző zsidó származása miatt – botrány kerekedett, az Ébredő Magyarok Egyesülete is tiltakozott a színmű bemutatása ellen, durva antiszemita sajtótámadás is indult a szerző ellen: NÚ 1920.10.17. 3. Az egri

Nőegylet cáfolta, hogy szervezője lett volna a műkedvelő előadásnak: ENÚ 1920.10.19. 2.; vö. ENÚ 1920.09.24. 1.; 1920.10.12. 2.

⁴⁸ Ld. erről pl.: A mi íróink. HOM 1920.10.28. 2.

⁴⁹ Csak jellemző példaként említem, hogy az ÉME 1923-ban azzal a kéréssel fordult Pekár Gyulához, hogy villamosvasúti szakcsoporthoz szegény („sem a főváros nyomorúságától, sem a zsidó nemzetközi agitációtól meg nem fertőzött”) tagjai részére eszközölje ki valódi magyar szellemi élményeket jelentő színházi előadások látogatását, mint írták: „Szinte fáj a lelkünk, ha halljuk, hogy egyik másik »színházban volt«, és valami zsidó gyerek zsendült hülyeségét kellett végig élveznie.” Igazi magyar kultúrának tartották például a Pekár novellájából készült *A hamburgi menyasszony* c. 1922-ben bemutatott operettet, mely főleg *Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország* c. betétdaláról vált ismertté. Ébredő Magyarok Egyesülete Pekár Gyulához. Bp., 1923.07.14. – OSzKKt Levelestár. Az ÉME még 1927 októberében a katolikus püspöki karnál is kezdeményezte, hogy tiltakozzanak a vallás- és közoktatásügyi miniszternél Szomorú Dezső darabjának Nemzeti Színházban való bemutatása ellen. Beke, 1992. I. 209.

⁵⁰ Szerb, 1940. 494. (A kérdés külön pikantériája, hogy Prohászka Ottokár Szerb Antalnak a keresztapja volt. Ld. erről pl. Wágner, 2002. 221.)

⁵¹ Ady közéleti magatartására, felfogására átfogóan ld. legutóbb: Gyurgyák, 2021.

⁵² 1903 januárjában Ady két, *Nagyváradi Napló*-ban publikált cikkében is elítélte Prohászka fellépését, kritizálta rajongóit. („Nem fogunk a Vészi József hűbájába esni, s nem fogjuk kivételes nagy embernek deklarálni Prohászka Ottokárt csak azért, mert merészebbnek s intellektusban gazdagabbnak látszik, mint többi fegyverese az ecclesia militansnak” – írta.) Korábban, az 1902. évi katolikus nagygyűlést követően vitriolos stílusban támadt a népszerű egyházi személyre. („Prohászka úr, akinek hellyel-közzel korcsmai stílusú beszédje kéjes gyönyörűséggel töltötte el a megjelent mágnás dámákat és urakat – neki rúgtatott a humanizmusnak is.” stb.) Ld.: AEÖM 3–4. Ady véleménye szerint Prohászka egyszerűen egy „reakciós agitátor” volt, és véleményét annak tudatában sem árnyalta, hogy az akkor még csak teológiai tanár Prohászka népszerű volt a polgári radikálisok köreiben. Ld. erről: N. Pál, 2022. 50. Ld. még: Kozák, 2015. 207–210. Arról, hogy Ady lényegében egyetlen egykorú kritikus volt Prohászkanak, pl.: Horváth Z., 1961. 265., idézi: Tauber, 2001. 189. Prohászka nemcsak néhány nyilvános megnyilatkozásában, de magánkörben is hangot adott Adyval szembeni ellenszenvének. Vö. pl. Horváth 2009. 231.

⁵³ Ld. pl.: Prohászka Ottokár: Sajtószabadság. ALK 1914.01.30. (= POÖM XXII. 96–99.); Prohászka a nyugatosokról és a kultúra válságáról. BH 1916.01.30. 9. Ld. erről: Szénási, 2006. 29.

⁵⁴ Sík, 1929. 135., 341–342., 402–403. stb. Pl. így írt Ady nemzedékéről: „van – igaz, hogy nem nagy számú, de egyre növekvő – még egy generáció, amely Adyénál nem kevesebb világossággal látta, nem kevesebb gyötrelmmel szenvedte és szenved a magyar bűn és a magyar sors tragédiáját, de amely töretlen gerinccel és töretlen hittel tudott és tud megállni a romokon”. Uo. 402. Sík Sándor munkájáról már kortársa is találóan állapította meg, hogy „sok gondolatot fölvet, még többet, mint amit kielégít; mindenesetre nagy hatásra képes munka”. Négyessy, 1932. 285.

⁵⁵ Sík, 1929. 342.

⁵⁶ Schöpfung Aladár fel is figyelt arra, hogy Sík Sándor maga is eltérően viszonyult a három általa egy kötetben megörökíteni kívánt személyhez, Gárdonyival könnyen azonosult, a számára ideálnak tekintett Prohászka-hoz magasztalással közelített, míg Ady egyértelműen problémát jelentett számára. Széchenyi, 2022. 204.; ld. még Máté, 2007. 55–57.

⁵⁷ Érdemes megemlíteni, hogy Sík Sándornak az Adyt és Prohászka-t összeegyeztetni próbáló elmélete mellett volt olyan előadása is, amelyben éppen, hogy szembeállította őket, mint mondta, előbbi is lehet – kritikus szemmel – olvasni, de az igazi költészetet Sík számára Prohászka testesítette meg. Szénási, 2020. 15.

⁵⁸ Ld. pl.: „Ady nagysága egy nemzedékhez kötött nagyság s maradéktalanul mutatta meg kora elesettségét. Prohászka nagysága azonban nem is annyira ténylegességében, történeti formájában, mint inkább magjában, lehetőségében, időközön túli mivoltában feszül. Úgy is mondhatnók, hogy Ady szocializmusában is magyar. Tehát szolgálatában inspiráló, eligazító jelentőségében pedig fajhoz és korhoz kötött valaki. Prohászka pedig hungarizmusában, tehát nemzethez kötött mivoltában is »szociálista«: örök eszmények letéteményese.” Waitsch, 1933. „Az új évszázad küszöbén a mind elevenebb társadalmi érdeklődés már a magyar szellemi életnek olyan vezéregyéniségeit is égbekiáltó társadalmi bajaink szószólójává avatja, mint volt két ellentétes fronton Prohászka és Ady.” Sándor, 1939. 534.

⁵⁹ Hatvany Lajos találó szavait idézi: Szabó F., 1969. 79.

⁶⁰ Ld. pl.: „Gyónó verseiben Ady Endre is azt átkozta, amit Prohászka elítélt és azt dicsérte, ami a püspökben valóság volt, de a szegény költőnek hiányzott.” Vargha L., 1958. 99.; „Az, ami e két példaképet – minden ellentét ellenére – összeköti: a vitalitás és a magyar sorsforduló átérzésének képessége. A XX. század életkultusza – más előjellel ugyan – egyformán áthatotta Ady és Prohászka munkásságát. A költő egzisztencializmusa gyökerében rokon a püspök »keresztény vitalizmusával«. Ady az élet totalitására vágyott, Prohászka a mozdulatlan keresztény totalitás életre keltéséért küzdött. Forradalmian újat akartak, s valamiképpen mindketten indexre kerültek. A másik közös pont: magyarságtudatuk. Mindketten a nemzet megújulásáért léptek fel. Égő lelkiismeretű váteszek voltak, kik más-más oldalról indulva akarták ugyanazt.” Ocskay, 1994. 570. Illetve: „Bármennyire is ellentétes póluson

helyezkednek el, van valami hasonlóság Ady és Prohászka magyarságféltő, a magyarokat ostromozó-védő magatartásában.” Szabó F., 2011. 147–148.; Szabó F., 2015/b. 216. Ld. még részletesebben: Rónay, 2000. 40–46.

⁶¹ Ld. pl.: „Kiváltképpen helytelennek éreztük, hogy az irodalomtörténet váratlanul nagy magasságba emelte Prohászka püspököt. »A forradalmi szellem elsikkadása mellett még két főbenjáró hibája van e résznek. Az egyik a Prohászka-fejezet, a másik a Babits áttolása a következő korszakba. Az a tizenegy oldal, amely a nagynevű püspökkel foglalkozik, iskolai példája annak, hogyan lehet elfogult belelátással megduzzasztani egy-egy jelenség értékét. Prohászka nem foglalhat el centrális vagy akár csak számottevő helyet is a háború előtti magyar irodalomban. Irodalmunkra gyakorolt hatása sem nem mély, sem nem kiterjedt. Lehetett mestere a szónoklatnak, lehetett eszményi pap, nagyvonalú ember, de irodalmunkban csekély szerepet vitt. A szimmetria szeretete, amely a szerzőket arra készíti, hogy a modern magyarság két tartó pólusát az Ady–Prohászka párban lássák, torzképre vezet.«” Kardos–Kardos, 1930. Idézi: Kardos L., 1976. 662. Egy másik Ady–Prohászka-vitára ld. pl.: Demény, 1964. 41.

⁶² Ferencz, 2009. 177–181.

⁶³ Ferencz, 2009. 177. Bár Ferencz Győző is ír Prohászka antiszemitizmusáról (Ferencz, 2009. 178–179.), munkájának egy kritikusa erőteljesebben hangsúlyozza, hogy „Sík sem tudott teljesen mentes maradni Prohászka vagy általában a korszak antiszemitizmusától”, ami az Ady–Prohászka problémakörnek (is) egyik leginkább neuralgikus pontja. Szénási, 2010. 105.

⁶⁴ Szénási, 2006. 27. Ld. még: Szénási, 2001. 579. Vö. Prohászka „közismerten rossz véleményéről” Adyt illetően: Gergely J., 1997. 384.

⁶⁵ Szénási, 2006. 22., 32. 39–40. (Rövidebben: Szénási, 2011. 71.) A témáról összefoglalóan: Szénási, 2001. Hasonló konklúziókat tartalmazó, Sík Sándor álláspontját kritikusan elemző, részletesebb összefoglalás, mely szintén kiemeli, hogy Prohászka mindig elítélően viszonyult Ady Endréhez: N.Pál, 2008. küln. 22.

⁶⁶ Szekfü, 1920. 314–315.

⁶⁷ Ld. pl. Kőszegi László: Az Ady-kultusz bűne. AC 1923.01–02. 38–53.; Zulawski, 1924.; Bartha–Kuszkó–Kovách–Kőszegi, 1941. stb.

⁶⁸ Pintér, 1941. 489–688. (Prohászkanak a magyar irodalom „elzsidósodásával” kapcsolatos – alább ismertetendő – tézisének is magáévá tette, ld. pl. Uo. 621., 625.)

⁶⁹ Máté, 2007. 59.

⁷⁰ Hartha József: Az Ady-kérdés. Válasz Makkai Sándor Ady-tanulmányára. AC 1927.06. Vö. Folyóiratok szemléje. IT 1927. 5–6. sz. 245. A cikk elítélte Makkai Sándornak Ady istenes verseit pozitívan méltató álláspontját, s úgy vélte, a költő tevékenysége közvetlen előidézője volt az 1918–1919. évi eseményeknek, továbbá igazat adott Tormay Cecile-nek, aki híres *Bujdosó Könyvében* így fogalmazott: „A bűn, amelyet e daloló sírásó [ti. Ady Endre] elkövetett saját nemzedékén, ki tudja hány nemzedéket temet majd sírba, míg jóváteszik a nemzet szerencsétlenségét.”

⁷¹ V. [Várdai Béla]: Ifj. Zulawski Andor: Írás Adyról. [...] KSZ 1924. 8. sz. 511–512. A szerző egyébként azért recenzálta Zulawski kötetét, mert a *Katholikus Szemlében* nem sokkal korábban jelent meg Prohászka tanulmánya az erkölcsi válságról (ld. 91. sz. jegyz.), s ebben a püspök Zulawskit „az idézés tisztességében részesítette”, vagyis nagyon is egyetértett az Adyt vehemensen elítélő elemzés tartalmával. Zulawski kritikájára ld. még: Grosz Ernő: A sajtószabadságról. TYP 1924.12.19. 3.

⁷² Szíj, 2000. 170–171. (Érdekeséggé vált megjegyzem, hogy a szerzőnek ezzel a kifejezetten zsidóellenes álláspontjával polemizáló vélemény sem vitatta például Prohászka Ottokárnak a magyar irodalom „elzsidósodásával” kapcsolatos tézisének, és abban Ady Endre felelősségét – ugyanakkor tagadta, hogy mindez „antiszemitizmusnak” volt-e tekinthető: Barlay, 2003.)

⁷³ Vö. Szénási, 2006. 31. (Szénási, 2011. 65.); Szabó F., 2015/b. 216. stb.

⁷⁴ NN. 1920–1922. V. 363.; Anka, 2020. 109–123.

⁷⁵ [s.a.]: Ady és Prohászka. BMÚ 1920.09.21. 3.

⁷⁶ Molnár Jenő: Heine és Ady. EGYEN 1920. szeptember 25. 6.

⁷⁷ Gyurgyák, 2021. 997.

⁷⁸ Ez a megközelítés összefügghet azzal a szélsőjobboldalon megjelent narratívával, amely szerint Adyt halála után sikerült „leválasztani” a zsidóságról, Bajcsy-Zsilinszky Endre is ezt képviselte. Gyurgyák, 2021. 991.

⁷⁹ Kacziány Géza: Ady Endre magasztalása. VIR 1920.10.27. 2. (Hangvételére jellemző lehet, hogy még a lap szerkesztője egy lábjegyzetben meg is jegyezte, hogy Ady költői nagyságát illetően nem osztotta a szerző álláspontját.) Vö. pl. Ormos M., 2000. 87–88.

⁸⁰ Résen. AM-SZ 1920.10.27. 3. (Juhász Gyula szerzőségének kérdésére: JGYÖM VI. 654.)

⁸¹ Ld. IV.1. alfejezet 15–16. sz. jegyz.

⁸² Prohászka Ottokár: Segítsük az ébredő magyar öntudatot! FKNN 1921. 21–23. (= VPOK 107–109.)

⁸³ Megjegyzés: Ady 1907-ben írt, *A Duna vallomása* c. versében eredetileg a „hol” szó helyett „ahol” szerepelt. Ld. még alább.

⁸⁴ A keresztény koncentráció: keresztény népfelkelés Magyarországon. AN 1922.10.15. 1–2. (= VPOK 194–198.)

⁸⁵ Gyurgyák, 2021. 1015., 1022.

⁸⁶ Megyéspüspökünk a keresztény mozgalmakról. FN 1924.04.20. 2. (= VPOK 196.)

- ⁸⁷ Az utalás ismét Adynak *A Duna vallomása* c. költeményének egy versszakára vonatkozott, mint fentebb idézett cikkében: „A Duna-táj bús villámhárító, / Fél-emberek, fél-nemzetcskék / Számára készült székely-kaloda. / Ahol a szárnyakat lenyesték / S ahol halottasak az esték.” Vö. 83. sz. jegyz.
- ⁸⁸ Közlte pl.: A keresztény eszmeiség magaslatairól lezuhantunk. AN 1924.05.08. 7.; A dekadencia. NÚ 1924.05.08. 9. (= VPOK 266.)
- ⁸⁹ Ld. pl.: Mit köszönhetünk Ady Endrének? VI 1924.05.07. 10.
- ⁹⁰ A püspök úr jó példája. NSZ 1924.05.08. 6.
- ⁹¹ Prohászka Ottokár: Az erkölcsi válság. KSZ 1924. 6. sz. 321–333. (= POÖM XXII. 318–330.) Vö. IV.5. alfejezet 19. sz. jegyz.
- ⁹² POÖM XXII. 328.
- ⁹³ POÖM XXII. 326.
- ⁹⁴ Vö. pl. Szénási, 2006. 31.; Nyerges András: Ady Endre. In: Nyerges, 2016. 83–109., 92–93.
- ⁹⁵ A részlet Ady *A megunt csatazaj* c., 1912-ben, a *Nyugat*-ban megjelent költeményéből származik. Prohászka eléggé szelektíven idézte a költemény utolsó két versszakát, négy sort is kihagyott. A költemény eredeti szövege: „Mit helyeslek, csak az igaz / S amit kedvelek, az a jó, / Dajkamese-vagyon a másé / S csak az én birtokom való. // Mit sem vett el tőlem a Sors / S minden érdemest meghozott, / Megtelvén buzgó áhitattal, / Szent Magamhoz imádkozok.” (1924 tavaszán jellemző módon pozitív példaként Szabolcska Mihály hazafias versét idézte, ld. erről IV.5. alfejezet 40. sz. jegyz.)
- ⁹⁶ POÖM XXII. 328–329.
- ⁹⁷ Különb nemzedék, mely Istentől születik. NÚ 1924.10.04. 7. (= VPOK 283–286.) Ld. részletesen IV.5. alfejezet 116–117. sz. jegyz.
- ⁹⁸ Képzelt óriások. PN 1924.10.14. 10.
- ⁹⁹ Lynkeusz [Wallasz Jenő]: Vértbajos Génusz. EK 1924.10.14. 3.
- ¹⁰⁰ Az *Esti Kurír*, illetve – a közben megszűnt – szélsőjobboldali lap, *A Nép* szerkesztőségei közötti, párbaj-provokáción és kölcsönös sértegetéseken át futó sajtóper egészen 1926-ig húzódott. Ld. pl.: Egy püspöki beszéd epilógusa. PH 1926.01.01. 18.; NSZ 1926.01.01. 13. Ld. erről IV.5. alfejezet 145–146. sz. jegyz.
- ¹⁰¹ A.L.: A hét. AÚ 1924.10.19. 28.
- ¹⁰² Idézi: Gróh, 2020. 233–234.
- ¹⁰³ AMV 1925.03.15. 3. Ld. IV.6. alfejezet 65. sz. jegyz.
- ¹⁰⁴ ÚN 1927.03.27. 2.; ÚB 1927.03.27. 5. Vö. IV.8. alfejezet 77. sz. jegyz.
- ¹⁰⁵ Prohászka Széchenyi Istvánnal kapcsolatos felfogására: Kőrösiné Merkl, 2012.; Sarnyai, 2015.
- ¹⁰⁶ Margócsy, 2011. 297–298.
- ¹⁰⁷ Sipos L., 2010. 464. Az említett parlamenti emlékülésről ld. alább, a magyar állam által szervezett külföldi Petőfi-ünnepségek olykor botrányokhoz vezető eseményeiről: Nyerges András: Petőfi Sándor. In: Nyerges, 2016. 28–54., 45–48.
- ¹⁰⁸ Nyerges, 2016. 43.
- ¹⁰⁹ Gyarmati, 2021. 226–227.
- ¹¹⁰ NN. 1922–1926. VII. 339–341.
- ¹¹¹ Szekfű Gyula: Petőfi-centenárium. NK 1923. 1. sz. 21–25., 21–22.
- ¹¹² Arról nem is beszélve, hogy például a szélsőjobboldali radikálisok számára Petőfi vagy március 15. emléke nem is felidézhető történeti emlékkép, narratívák megfogalmazására sarkalló példát jelentett, hanem pusztán az apropót saját közéleti tevékenységük megjelenítéséhez. Az ÉME 1922. évi rendezvényén például Budaváry László, Lendvai István és Héjjas Iván szónokolt, a rendezvénytől pedig azt várták, hogy segít egybekovácsolni azt a „titáni erőt, mely minden akadályon keresztül fel fogja támasztani az ezeréves Magyarországot”. OSzKPKnyt Kny.C1918-20/668. (Vö. III.2. alfejezet.)
- ¹¹³ POÖM XIII. 356–357. Vö. Jancsó–Jambrik–Mózessy, 2012. 111.
- ¹¹⁴ Ld. II.1. alfejezet 163. sz. jegyz.
- ¹¹⁵ Prohászka Ottokár a Petőfi Társaságnak. Székesfehérvár, 1910. december 26. – OSZKKt Levelestár; AÚ 1910.12.29. 12.
- ¹¹⁶ POÖM VIII. 146–158.
- ¹¹⁷ FN 1920.03.17. 1.
- ¹¹⁸ TMN 1921.08.17. 1. (= VPOK 154.) Ugyanerre később: FN 1923.11.01. 1. (= VPOK 246.)
- ¹¹⁹ AF 1921.12.19. 263. (= VPOK 169–170.); A hazahívó karácsonyi furulyaszó. AMA 1921.12. (= POÖM XIX. 57–59.); Betlehemi furulyaszó. FN 1921.12.24. 1. (= POÖM XXV. 180–182.; Koncz, 1990. 203–204.); Prohászka e cikkének részletét karácsonyi jókívánságként is terjesztették: PMKL V.43. 3. dob. Ld. még IV.2. alfejezet 484. sz. jegyz.
- ¹²⁰ A Horthy-rendszer kezdetén naplójában: Prohászka-napló, 2013. (1920.12.28.); illetve egy Szegeden, 1925-ben tartott előadásában: SZÚN 1925.12.01. 1–2. (= VPOK 347.)
- ¹²¹ Előadás a Nemzeti Hadsereg tisztjei számára rendezett „védelmi tanfolyamon”, 1920. február: VPOK 87. Ld. IV.1. alfejezet 182. sz. jegyz.

- ¹²² Prohászka Ottokár a Petőfi Társaságnak. Székesfehérvár, 1922. október 31. – PIM Kt. V. 4559/291. sz. 3. dob. N 1059. sz.
- ¹²³ PN 1922.11.09. 2.
- ¹²⁴ NÚ 1922.11.28. 3.
- ¹²⁵ VPOK 204–207. Ld. IV.3. alfejezet 89. sz. jegyz.
- ¹²⁶ Ld. 134. sz. jegyz. (Az említettek végül nem jelentek meg a rendezvényen.)
- ¹²⁷ AN 1923.01.05. 3.
- ¹²⁸ Ld. fentebb 84. sz. jegyz.
- ¹²⁹ Farkas Sándor: Hol maradnak a pénzvilág Petőfi-obulusai? AN 1922.12.22. 4.
- ¹³⁰ SZ 1922.12.12. 7.; NÚ 1922.12.17. 5.
- ¹³¹ AMA 1922.12. 1–2. (= VPOK 210–211.)
- ¹³² Prohászka Petőfi-imádsága népszerű lett, különösen radikális „keresztény-nemzeti” körökben, újraközölték más lapokban is (HOR 1922.12.31. 1.), a székszárdi Petőfi-ünnepségen pedig el is szavalták. (TMÚ 1923.01.27. 2.)
- ¹³³ Ld. AN 1922.12.28. 6.
- ¹³⁴ Mi tesz magyarrá? ÚN 1923.01.05. 1. (1919 előtt még Prohászka is a „nyelvében élő nemzetről” elmélkedett, vö. 115. sz. jegyz.)
- ¹³⁵ FFH 1923.01.03. 1.; SZFFÚ 1923.01.03. 3.
- ¹³⁶ Az utalás leginkább Petőfi *Egy gondolat bánt engemet...* c. versére vonatkozott.
- ¹³⁷ Vö. 154. sz. jegyz.
- ¹³⁸ FN 1923.01.03. 2.; MG 1923.01.03. 3.; NÚ 1923.01.03. 3.
- ¹³⁹ MTI. NH 1923.01.18.
- ¹⁴⁰ AN 1923.01.21. 9. (A cikkben egyébként Farkas azt írta, hogy az országos Petőfi-ünnepséget is *A Nép* c. radikális lap kezdeményezte.)
- ¹⁴¹ PIM Kt. Any.74.71.
- ¹⁴² NÚ 1923.01.23. 3.; ÚN 1923.01.23. 5–6.
- ¹⁴³ Prohászka-napló, 2013. (1923.01.21.)
- ¹⁴⁴ AN 1923.01.23. 3–4.
- ¹⁴⁵ MG 1923.01.28. 3.; MG 1923.01.30. 5. (Ld. erről IV.4. alfejezet 38. sz. jegyz.) A távolmaradás oka lehetett még az is, hogy ebben az időszakban tényleg egymást érték a Petőfire való megemlékezések, képtelenség lett volna minden meghívásnak eleget tenni, Csernoch érsek például Hubay Jenő február 26-án bemutatott Petőfi-szimfóniájára nem tudott – előzetes ígéretével ellentétben – elmenni, csak a védnökséget vállalta. EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 387/1923. sz.
- ¹⁴⁶ Ld. erről pl.: NÚ 1923.03.08. 5.
- ¹⁴⁷ SZ 1923.03.08. 4.; MO 1923.03.08. 1. A bizottság ekkor úgy döntött, a parlament március 15-i ünnepségét inkább el kell halasztani, mert féltek, hogy a szociáldemokraták saját politikájuk, illetve a forradalmi hagyományok melletti demonstrációra használnák. NSZ 1923.03.08. 7.
- ¹⁴⁸ NÚ 1922.12.30. 3.
- ¹⁴⁹ PIM Kt. Any.5540.
- ¹⁵⁰ PN 1923.02.22. 4–5.; SZ 1923.02.22. 4.; MG 1923.02.22. 5.
- ¹⁵¹ Szinte pontosan ugyanezt a felfogást képviselte: Mátrai Rudolf: Petőfi forradalmisága. 1923.03.15. – OSzKKt Quart. Hung. 3496. 183–209.; a szélsőjobboldali sajtóban pedig széles körben elterjedt, valósággal súlykoltta vált a Petőfi forradalmiságának, nemzetköziségének tagadására irányuló narratíva, ld. pl. HOR 1923.01.07. 3.
- ¹⁵² Prohászka és Petőfi. JÖ 1923.02.24. 4.
- ¹⁵³ Prohászka-napló, 2013. (1923.02.21.) Vö. Szénási, 2018. 70. A német idézet: „Úr[am] a birodalomban. Ott nekem is ujjonganom kell!” (A *Prohászka-napló*t sajtó alá rendező Felsővályi Ákos jegyzete.) A vége Horatius *Ódák* c. művére való utalás (Carm. IV.2. 49–50. sor): „teque, dum procedis, io Triumphe! / non semel dicemus, io Triumphe!” („És amíg ott jársz elől; »Éljen! Éljen!« / hosszan ujjongunk veled: »Éljen! Éljen!«”) Bede Anna fordítása, idézi: Gábor, 2016. 72. Ebben a formában való idézése Prohászka részéről egyértelműen a Petőfi nagyságán való gúny kifejezése.
- ¹⁵⁴ Korábban nyilvánosan a jó családapa ideális figuráját rajzolta meg Petőfiből, vö. 113. ill. 137. sz. jegyz.
- ¹⁵⁵ NNN 1925. 14. sz. 194.
- ¹⁵⁶ Prohászka Ottokár. Harc a magyar halál ellen. AC 1923.05. (= POÖM XXII. 303–313.) 306–307.
- ¹⁵⁷ Schütz, 1929. 101.
- ¹⁵⁸ Gintli, 2022. 139.
- ¹⁵⁹ NH 1920.06.13. 1–3. Ld. erről IV.2. alfejezet 161. sz. jegyz.
- ¹⁶⁰ ÚN 1920.06.22. 3. Prohászkat amúgy is érték impulzusok ekkoriban Bródyval kapcsolatosan, 1920 szeptemberében például arról panaszkodott neki egy – „nemes célokat valósító, fehér erkölcsű és fehér gyémántfényű színház” iránt elkötelezett – szimpatizánsa, hogy még a Központi Sajtóvállalat lapjában is dicsérték Bródyt, aki olyan „szennyet” is képes volt papírra vetni, mint az *Orgonavirág* c. színdarab. Koroda Pál Prohászka Ottokárnak.

Bp., 1920.09.17. – SzPSzL IX.09. b.) További megjegyzés: Az „istállólámpás” hasonlat Prohászka kedvelt fordulata volt, a halvány fényű, tájékozódást alig nyújtó világító eszközt a ragyogó fényt és biztos útmutatást adó kereszténységgel szembeni más ideológiákra alkalmazta párhuzamként.

¹⁶¹ Bródy Sándor: Levél Gárdonyi Gézához. Padova, 1921. január 1. HAL 1947.04.24. 1–2.; Csiffáry, 2003. 287–296.; Z.Szalay, 2005. 133–143.

¹⁶² Bár Gárdonyi valóban kiállt a „keresztény-nemzeti ébredés” mellett (ld. alább), az írószövetségnek egyik díszelnöke volt, az elnökséggel kapcsolatos hír pontatlanul jutott el Bródyhoz.

¹⁶³ Új könyv régi ismerősökkel. NÚ 1921.02.24.; Z. Szalay, 2005. 134. Ld. még: FN 1921.03.23. 1. Megjegyzés: Gárdonyi halálakor Bródy nekrológiájában nem említette korábbi nézeteltérésüket, személyes hangon búcsúzott egykori barátjától: Bródy Sándor Gárdonyi Gézáról. BMÚ 1922.11.24. 5.

¹⁶⁴ MTI NH 1921.06.28. 11. (= VPOK 146–149.) Ld. IV.2. alfejezet 370–372. sz. jegyz.

¹⁶⁵ Dévényi, 1970. 22.

¹⁶⁶ Ld. pl.: Gárdonyi Géza a zsidókérdésről és egyebekről. GON 1920.07.08. 13–14.; Gárdonyi Géza: Népkultúrát Magyarországon. AN 1922.11.05. 5. (Utóbbi egy korábbi, a lap által a „fajvédelem” egyik előhírnökeként méltatott írása.)

¹⁶⁷ Ld. erre pl.: AN 1923.12.25. 7.

¹⁶⁸ SZÚN 1925.12.01. 1–2. (= VPOK 345–351.); VI 1925.11.29. 2. Vö. IV.6. alfejezet 206. sz. jegyz. A Szabó Dezső iránt megváltozott véleménye alighanem összefügg a nehéz természetű író konfliktusaival, illetve Szabó említett 1925-ös regényében (vö. 102. sz. jegyz.) Prohászkaról kialakított képpel.

¹⁶⁹ NÚ 1923.12.20. 10.

¹⁷⁰ 1924-ben egy Somogy megyei község plébánosa betiltotta Gárdonyi *Annuska* c. színdarabjának bemutatását, mert erkölcsstelennek és vallásgyalázonak minősítette, ugyanekkor az író spiritizmushoz való vonzódását is emlegették. EK 1924.06.11. 5.

¹⁷¹ Ld. 34. sz. jegyz.; ill. IV.8. alfejezet 13. sz. jegyz.

¹⁷² Prohászka Ottokár: „Az ember tragédiája” és a pesszimizmus. KSZ 1923. 4. sz. 193–201. (= POÖM. XII. 340–347.) Részletesebb elemzésére ld. pl.: Balogh Cs., 2015.; Nyerges András: Madách Imre. In: Nyerges, 2016. 55–61.; ld. még: Máté, 2004. 11.; Máté, 2007. 61. stb.

¹⁷³ Vö. pl. Frenyó, 1998. 140–143.

¹⁷⁴ Balogh Cs., 2015. 82.

¹⁷⁵ Pintér többek között így fogalmazott Madách művéről: „Vallási érzése itt-ott ingatag, megoldása csak engedmény a kereszténységnek, mert a történeti képek nem igazolják a bizalmat. Ha az összeütközés jelenetét a kereszténység tanításainak alapján bíráljuk, Lucifer magatartása elfogadhatatlan. Az utolsó szín egyházellenes irányzatossággal terhes szellem jegyében pereg le.” Idézi: Nyerges, 2022. 297.

¹⁷⁶ Balogh Cs., 2015. 85.

¹⁷⁷ Ld. erről pl. Máté, 2004. 75.; Miklós, 2018. 63–64.; Sirató, 2019. 8., 11–12.

¹⁷⁸ Ld. erről: DREK RL A/1.c. III/III. sz.n.

¹⁷⁹ Karl Sebestyén: Emerich Madách und Ottokár Prohászka. PLL 1923.04.14. 1–2.

¹⁸⁰ Ld. pl.: Hamvas József: „Az ember tragédiája” és a kereszténység. BH 1923.04.05. 12.

¹⁸¹ Székesfehérvár, Sztregova. NSZ 1923.04.06. 5. Szintén inkább a gunyoros hangvételt választotta: Új Madách. VI 1923.04.05. 3.

¹⁸² Szerdahelyi Sándor: A pesszimizmus tragédiája. SZOC 1923.05.01. 5. sz. 231–234.

¹⁸³ „Az ember tragédiájá”-nak a tragikum. EGY 1923.04.19. 2.

¹⁸⁴ Ld. 84. sz. jegyz.

¹⁸⁵ Ez a radikális jobboldal publicisztikáját is általában jellemezte, ld. pl.: Hornyánszky Zoltán: Petőfi, Madách kultusza. VKÚ 1923.02.04. 1.

¹⁸⁶ Prohászka-napló, 2013. (1922.04.30.)

¹⁸⁷ NÚ 1924.11.11. 7.; ELL 1924.11.17. 2. (A Rákosi Jenő elnökletével alakult testület tagja volt még – többek között – Andrássy Gyula, Herczeg Ferenc, Pekár Gyula, Raffay Sándor, Ravasz László is.)

¹⁸⁸ ÚN 1925.01.04. 2.

¹⁸⁹ FN 1925.02.19. 2.; 1925.02.20. 7.

¹⁹⁰ Prohászka-napló, 2013. (1888.10.29.)

¹⁹¹ Ld. pl. a Dantéről szóló akadémiai székfoglalójában: POÖM XII. 317., 320.; ill.: VPOK 157., 222., 275. stb.

¹⁹² Ld. erről részletesen: Pál J., 2022. 360–361.

¹⁹³ Prohászka, 1921/c.; AE 1921.09–12. 234–254. (= POÖM XII. 309–331.); ill.: REL 1921. 2. sz. 121–144. Ennek részletes elemzésére ld.: Rosta, 2022.; Szabó F., 2022. Egykorú illusztráció: KÉK 1921.05.17. Címlap.

¹⁹⁴ A pacsi és a gramofon. AE 1921.05.10. 4.

¹⁹⁵ [Juhász Gyula:] Résen. AM-SZ 1921.05.12. 1. (= JGYÖM VI. 672.) (Megjegyzés: Még a korabeli legnépszerűbb vicclap is azon poénkodott, hogy Goethe, Madách és Dante egyaránt arra kérték Prohászkat, hogy inkább ne foglalkozzon velük. BSZJ 1921.05.22. 4.; Mózesy, 2012. 73., 99–100.)

¹⁹⁶ MN 1921.05.28. 3.

¹⁹⁷ Forintos, 2006. 306.; Pál J., 2022. 359.

¹⁹⁸ 8Ó 1922.02.14. 5.

¹⁹⁹ Reiner, 1924. 7–21. (= POÖM XII. 332–339.); az esemény programja: EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 292/1922. sz.

²⁰⁰ Prohászka Ottokár: Dante. KNSZ 1922. 1. sz. 1–4. (= POÖM XX. 233–237.)

²⁰¹ FN 1922.03.18. 1.; ÚN 1922.03.18. 7.; MG 1922.03.21. 9.

²⁰² FN 1921.09.17. 1. Ld. még IV.2. alfejezet 457. sz. jegyz.

IV. Kronologikus rész

IV.1. 1919. augusztus 1. – 1920. március 1.

¹ Schütz, 1929. 107.

² Vö. Sármási, 2020. 155–156.

³ Gergely J., 2002. 277.

⁴ Drozdy Győző Prohászka Ottokárnak. Bp., 1920.03.23. – SzPSzL IX.09. b.)

⁵ Prohászka-napló, 2013. (1919.08.10.); Gergely J., 1977. 139.

⁶ Ld. pl. Nemes D., 1956. 261.; Csizmadia A., 1966. 103.; Huszár Károly Szmrecsányi Lajosnak. Bp., 1919.08.18. – EFL AN 1804. 2972/1919. MC. sz. Ilyen volt még a szentszéki nunciatúra szinte azonnali felállításának biztosítása is, ld.: Friedrich István Csernoch Jánosnak. Bp., 1919.08.23. – MNL OL K 467. 18. cs.

⁷ FN 1919.08.17. 1–2. (= POÖM IX. 260–264.); CLD 1919. (= POÖM IX. 265–272.; Prohászka-napló, 1997. 351–363.; Gergely J., 1984. 320–324.; Frenyó, 2005. 468–477.; Frenyó, 2020. 121–130.) Vö. pl. Farkas G., 1980. 44–45.; Mózessy, 2000.; Csíky, 2021/c. 273. A Tanácsköztársaság megítélésére más egyházmegyében hasonlóan pl.: Rott Nándor veszprémi püspök beszéde. Devecser, 1919.11.02. – VFL VIII.11. B/III/C.

⁸ A régi közigazgatási apparátus visszaállítása, a Nemzeti Hadsereg jelenléte mellett Prohászka megnyilatkozásai bizonyosan szerepet játszottak a proletárdiktatúra utáni időszakban a közbiztonság lassú, de megvalósult rendezésében. Ld. erről: Forró J., 2011. 46. (Károlyi József a Tanácsköztársaság bukása után már szeptember 7-én visszatért Fejér vármegye és Székesfehérvár főispáni tisztségébe, a megyeszékhely közgyűlése 1919. november 20-án Zavaros Aladárt megválasztotta a város polgármesterének, a közigazgatás legfőbb személyi garanciáit ők jelentették. Erdős-Nyáry, 1996. 111.; Demeter, 2019. 73.; Anka, 2022. 23.; VLKI IV.1402. a.) 1919.11.20. 138. sz.)

⁹ Beke, 1992. I. 40.; Gergely J., 1977. 106., 140.

¹⁰ SZFÜ 1919.08.14. 1.

¹¹ FN 1919.08.22. 1.; SZFÜ 1919.08.22. 1. Prohászka szűkszavú jegyzetei is erről szólnak: Prohászka-napló, 2013. (1919.08.20.)

¹² A nagytakarítás. FN 1919.08.23. 1.

¹³ PÉ 1919.09.10. 7. (A tudósítás szerint ezt az augusztus 20-i beszédében mondta, könnyen elképzelhető, hogy az egyházmegyei pásztorlevelének felolvasásáról, és nem a beszédről volt szó, a lényeg szempontjából tulajdonképp mindegy.)

¹⁴ PÉL 1919.09.13. 3. (Az egyébként zsidó származású szerkesztőről, Roboz Imréről a keresztény-nemzeti sajtó nem volt épp jó véleménnyel, lapját „szennyiratnak”, őt magát „sajtóbetyárnak”, „tollkufárnak”, általában hiteltelen személynek minősítették, és hevesen támadták. Ld. pl. KERSZ 1919.09.12. 5.; ISZ 1919.09.28. 3–4.; GON 1919.10.16. 18–20.); László, 2005. 152.; Szabó F., 2007. 254.

¹⁵ Juhász Gyula: Prohászka Ottokárhoz. DM 1919.09.14. 1. (= JGYÖM VI. 232–234.)

¹⁶ Később ugyanerről: Juhász Gyula: A józanság nevében. DM 1919.09.25. 1. (= JGYÖM VI. 237–239.)

¹⁷ Kabdebó, 1979. 162., 332.; Róna, 2014. 640.

¹⁸ JGYÖM VI. 616.; ld. még: Kiss Menyhért: Politika. SZEÜ 1919.08.13. 1.

¹⁹ REH 1919.09.12. 1–2.

²⁰ VRÚ 1919.09.13. 1.

²¹ Prohászka-napló, 2013. (1919.08.06., 1919.08.08., 1919.08.20.) Ugyanez volt a véleménye az őszirózsás forradalomról is, amelytől ekkor már a forradalmi jelleget is elvitatta (ellentétben 1918. őszi véleményével, ld. erről II.2. alfejezet), úgy vélte, „aki itt forrt, az néhány bőrébe nem férő zsidó volt, akik felbéreltek s előlegekkel szerződtek zsidókat, betyárokat, gyilkosokat”, úgy vélte, az igazi forradalom valójában az egészséges nemzeti szellem „tisztító tűz” jellegű megnyilvánulása. Prohászka-napló, 2013. (1919.10.08.)

²² Csernoch János esztergomi érsek például a párizsi érsekhez 1919. szeptember elején intézett levelében is hangsúlyozta, hogy a magyar kormány elítélte az atrocitásokat, a proletárdiktatúra főbűnöseit törvényes eljárás keretében vonják felelősségre, és marginális jelenségeként említette a társadalmi felháborodás miatt érthetőnek beállított, „szórványosan előfordult zsidóüldözéseket”, amelyek azonban szerinte nem öltöttek pogrom-jelleget, „inkább kevésbé veszedelmes elverések voltak, mint üldözések”. Csernoch János esztergomi érsek Leon-Adolphe Amette párizsi érseknek. Esztergom, 1919.09.03. – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 2385/1919. sz.; Szekeres, 1972. 18–20. (Prohászka és az esztergomi érsek nyilvános megnyilatkozásai között ugyanakkor nagyon fontos különbség volt, hogy Csernoch ekkor sem a zsidóság „bűneiről”, a zsidókérdés „megoldásának” szükségességéről, az áttérítésről stb., hanem olyan, antiszemitizmustól mentes keresztény politika szükségességéről beszélt, amelyet a konzervatív

zsidók is támogatni tudnának. ÚN 1919.10.18. 3. Vö. IV.2. alfejezet 428. sz. jegyz.) 1919 szeptemberében Csernoch sem akart nyilvánosan elhatárolódni a fehérterrortól, pedig a budapesti antant missziót vezető Guido Romanelli tábornok megbízásából Bonaventura Cerretti bíboros útján is felkérték, hogy ítélje el a fehérterrort, és szorgalmazza a felelősök megbüntetését, a magyar egyházi válasz azonban az volt erre, hogy olyan súlyos esetek nem fordultak elő, amelyek ezt a fellépést szükségessé tették volna. Ld. erről: Madarász István Csernoch János esztergomi érseknek. Bp., 1919.09.01. – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 2404/1919. sz. (Csernoch válaszfogalmazványa: Esztergom, 1919.09.08. – Uo.) Hasonló gondolatokat fogalmazott meg Csernoch a Clerk-misszió részére készített, Magyarország állapotát bemutató memorandumában: „Nem lehet a népre ráerőszakolni, hogy most újra zsidók uralkodjanak rajta, ha ezek egyenkint nem is hibáztak. Nincs szó zsidóüldözésről vagy pogromokról, amelyeket mindenki elítél, hanem a zsidók nemzetietlen és kereszténygyűlölő törekvéseinek korlátozásáról, amely nélkül a keresztény Magyarország nem állhat fenn.” Csernoch arról is írt, hogy az egyház sosem hirdetett antiszemitizmust, és a papok kivétel nélkül védik a zsidókat (ez azért ebben a formában alapos túlzás volt az érsek részéről), majd így fogalmazott: „Ha a papság vezetné a népet a zsidók ellen, akkor a végpusztulás várna a zsidókra. Magyarország pszichológiáját csak az érti meg, aki végigélte a commune borzalmait, a szociáldemokraták és zsidók nemzeti és vallásos érzést gátló barbárságát.” Csernoch János feljegyzése. Esztergom, 1919.10.29. – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 2776/1919. sz.

²³ FN 1919.08.30. 2. A Tanácsköztársaság után újjászerveződő közigazgatás kétarcú tevékenysége adta a fehérterror egyik hátterét, nevezetesen egyrészt határozottan próbálták tiltani az önbíráskodást és az erőszakot (eszközök híján általában kevés sikerrel), valamint a – Nemzeti Hadsereggel is együttműködve – a nép felvilágosítását és tájékoztatását célzó propaganda előadásokat szervezni, a keresztény-nemzeti ideológiát népszerűsíteni, s utóbbiak óhatatlanul váltak az antiszemitizmust igazoló vagy épp támogató fórumokká. Ld. pl. Kerületi kormánybiztosi rendelet. Győr, 1919.11.17. – VLKI IV.1405. b.) 12012/1919. sz.; A Dunántúli Központi Kormánybiztosság rendelete. Siófok, 1919.10.02. – MNL FML VI.2. 10/1919/Eln. sz.; MNL FML VI.2. 109/1919/Eln. sz. Az Ébredő Magyarok Egyesületének rendezvényein elhangzott, durva antiszemita uszítások sem voltak ismeretlenek, ld. pl. Beszámoló az ÉME győri nagygyűléséről. Győr, 1919.12.14. – MNL FML VI.2. 1782/1919. sz.

²⁴ Prohászka-napló, 2013. (1919.08.31.)

²⁵ Ez utóbbi elemet Prohászka nem örököltette meg a naplójában. Az összes többi, uszító antiszemita sztereotípiát viszont igen, s bár lehet feltételezni, hogy nem a saját véleményét, hanem Szabó Dezsőt írta le (ezt képviseli pl.: Prohászka-napló, 1997. 86., 1. sz. jegyz.; Prohászka-napló, 2013. 1320. sz. jegyz.), az feltűnő, hogy a püspök nem fűzött azokhoz elítélő véleményt, sőt, ekkor nyilvánosan publikált cikkeiben e szöveg számos elemét maga is feltűntette. (Például a *Das Neue Reich*-ben publikált cikkében, vö. 71. sz. jegyz., ill. VPOK 48–49.) A Szabó Dezső antiszemitizmusát nyíltan vállaló szélsőjobboldalon már a Horthy-korszakban is az volt a vélekedés – a 20. század végi relativizálókkal szemben –, hogy Prohászka egyetértően tapsolta meg Szabó antiszemita kirohanásait, ld. pl.: F. Papp Zoltán: Prohászka Ottokár hungarizmusa. AC 1936.12. 376–387., 385. A zsidóság legyilkolására vonatkozó felszólítás nemcsak bizalmas hivatali iratokban jelent meg, ld. pl. EGYEN 1919.09.18. 2. Szabó Dezső székesfehérvári – valamint további antiszemita kirohanásokkal tarkított – előadásairól ld. pl.: Nagy P., 1964. 240–242., Bodó, 2022. 281. Oláh Gábor egykorúan igen aprólékos leírásban örököltette meg Szabó Dezső uszító, antiszemita előadását, az Ébredő Magyarok Egyesülete fulmináns zsidóellenességét: Lakner, 2002. III.3. r. Szabó Dezső személyének egykorú megítélésére, székesfehérvári előadására és Prohászka-val való kapcsolatára: Ádám Andor [Persián Ádám]: Furioso oratore. ATO 1929.10.27. 11–14. Szabó Dezső antiszemita előadásainak ügyét az *Egyenlőség* később is napirenden tartotta, egyik cikkéből (Gyilkos. EGYEN 1921.02.05. 2.; vö. A „gyilkos”. FN 1921.02.12. 1.) sajtóper is keletkezett, melynek során többször felmerült Prohászka tanúkénti kihallgatása is (8Ó 1922.02.04. 3.; NÚ 1922.02.04. 7.; EGYEN 1922.11.04. 2.; Szabolcsi, 1993. 320.), a püspök azonban kimentette magát, nem akart az 1919. augusztus 31-i székesfehérvári előadás kapcsán vallomást tenni, ld. IV.4. alfejezet 117. sz. jegyz.; ill. BFL VII.18.d.) 1921. 05/0064. sz. Pedig az is elhangzott a tárgyaláson, hogy Szabó Dezső előadása nyomán félelem uralkodott a székesfehérvári zsidóság körében, akik küldöttség útján kérték – az állítólag Szabó kijelentéseire megbotránkozó – Prohászka-t, hogy ítélje el az ilyen uszítást, a püspök állítólag meg is ígérte ezt. VI 1922.11.03. 3–4.; 8Ó 1922.11.03. 2. (Nincs nyoma annak, hogy Prohászka bármilyen, különösen nyilvános formában konkrétan elítélte volna Szabó Dezső előadását.) Bizonyos utalások szerint Szabó olykor radikálisabbnak akart bizonyulni Prohászkanál, pl. amikor 1922-ben arról beszélt, hogy a zsidóság „nem destruktív, hanem ellenség”. MÚJ 1922.03.17. 10. Prohászka is gyakran került kapcsolatba a korszakban sajtóperekkel, de mindig csak mint potenciális tanú. A sajtóperek alapjairól a korszakban (pl. később az 1921. évi 3. tc.-ről): Sipos, 2011. 113–114.

²⁶ A pesti izraelita hitközség Friedrich István miniszterelnöknek. Bp., 1919.09.07. – ad MNL FML VI. 2. 285/1919. sz. (Ebben kifejezték, hogy a „hetek óta tartó féktelen antiszemita izgatás” külföldön és belföldön nagy károkat okozott a magyarság ügyének, a fehérterror nyomán összeomlott a jogbiztonság, s a zsidók kárára elkövetett rémtettekkel szemben a belügyminisztérium utasításai ugyan megnyugtatóak, de foganat nélküliek voltak, s azt nem is remélték, amíg a „Hadügyminisztérium és a hadseregfőparancsnokság analóg rendeleteket nem ad ki az ügynevezett »fehér gárdáknak«, amelyek a mi megbízható értesüléseink szerint azon atrocitások legnagyobb részének elkövetői, amelyek a Dunántúl számos helységéből izraelita vallású honpolgárok által felpanaszoltattak, és

kezdeményezői az összes általuk megszállott községek zsidó lakosai elűzésének és kifosztásának.” Elpanaszolták, hogy egyes településekről a zsidók elűzése „immár intézményszerűleg történik”, s nemcsak a hitközségekről volt szó, hanem „Magyarország törvényes rendjéről, melyet súlyosan kompromittál az ilyen módon elharapódzó önkényeskedés és vérengzés”). A témáról ld. átfogóan pl.: Koródi, 2020.

²⁷ 1104/1919. res. sz. rendelet alapján Belügyminisztérium a dunántúli kormánybiztosoknak. Bp., 1919.08.24. – ad MNL FML VI. 2. 285/1919. sz.

²⁸ Székesfehérvári rendőrkapitányság a Belügyminisztériumnak. Székesfehérvár, 1920.03.01. – ad MNL FML VI. 2. 285/1919. sz. (Az eset illusztrációja lehet annak az általános megfigyelésnek, miszerint a magyar hatóságok – ellentétben Ausztriával és Németországgal – hajlamosabbak voltak szemet hunyni az antiszemita erőszak, illetve gyűlöletbeszéd esetei felett, ld. erről pl. Gerwarth, 2018. 87.)

²⁹ Üssük-e a zsidót? FN 1919.09.14. 1–2.; ld. még pl.: G. L. [Gárdonyi Lajos]: Sajtóvasárnap. KESÚ 1919.11.16. 1. (Megjegyzés: Az izraelita felekezet nyilatkozatai amúgy is szinte alig voltak hallhatóak, például amikor Hevesi Simon főrabbi arról nyilatkozott, hogy ők is sokat szenvedtek a proletárdiktatúra alatt, a kommunistává lett zsidók motivációja pedig a kirekesztettség érzéséből fakadó helykeresés, és távolról sem a vallásosság volt. Ekkor reményét fejezte ki, hogy hamarosan elül az antiszemita hullám, mint tudjuk, ennek még a csillapodása is hosszabb időt vett igénybe. KERSZ 1919.10.17. 1–2.)

³⁰ Turbucz D., 2009. 169–170.; Turbucz D., 2015. 67. A közrend megőrzéséről és a kilengések megakadályozásáról, ezáltal az önbíráskodás és népitételek megelőzéséről: Horthy Miklós utasítása a katonai kerületi parancsnokságoknak és a megyei kormánybiztosoknak, Siófok, 1919.08.28. – MNL FML IV.401.b.) 24. dob. 89. t.; Turbucz D., 2021. 423–424.

³¹ Ld. II.2. alfejezet 61. sz. jegyz.

³² Donáth, 2008. 526.

³³ A fehérterror megközelítéseiről elméleti alapként ld.: Bödök, 2018.; Paksa, 2019/b. 234–236.; Bodó, 2022. külön. 293–330.; az antiszemita agresszió elemzéséről pl.: Pisztor, 2003. 49.

³⁴ Ld. erről pl. ELŐ 1919.09.30. 6.

³⁵ AK 1919.10.11. 1.

³⁶ AK 1920.01.10. 1. Prohászka említett cikkét ld. alább 66. sz. jegyz.

³⁷ MIN 1920.03.04. 3. (A témáról általános összefoglalásként ld.: Lazaroms, 2019.) De nemcsak az amerikai magyarok, a *Bécsi Magyar Újság* is megkereste Prohászka, hogy fizessen elő a lapjukra, valamint azzal a nyilvánvaló céllal, hogy ítélje el a fehérterror során elkövetett törvénytelenégeket. Bécsi Magyar Újság Kiadóhivatala Prohászka Ottokárnak. Bécs, 1920.01. – SzPSzL IX.09. b.) (A kezdeményezés nyilván annak reményében történhetett, hogy a püspök határozottabban kiáll az erőszakkal szemben, de erre nem került sor, ld. fentebb.) A bécsi emigráns lap irányvonalára még az amerikaiak is felhívták a figyelmét: Alexander Mihók Prohászka Ottokárnak. Youngstown, 1920.10.03. – Uo. (Kérte továbbá, hogy írjon cikkeket az amerikai magyar katolikusok lapjainak.)

³⁸ Részletesen: Vizi, 2016.; ill. uo. 41., 52. Ld. még: Vizi, 2022/a. 263., 269.

³⁹ Prohászka-napló, 2013. (1919.08.10.)

⁴⁰ Prohászka Ottokár: Zászlóbontásra. SZFÚ 1919.09.07. 1. (= VPOK 31–33.) A helyi keresztényszocialista csoportra ekkor: Gergely J., 1977. 149.; Farkas G., 1980. 48–49. Ekkoriban jött létre a Teleki Pál vezette Keresztény Nemzeti Pártnak is önálló helyi szervezete. FN 1919.09.02. 1. Országosan két keresztényszocialista párt is megalakult, egy mérsékeltabb (Gergely–Glatz–Pölöskei, 1991. 13–17.), és egy, az ÉME-vel jelentős átfedést mutató radikális (Uo., 20–22.; Gergely J., 1972.).

⁴¹ Prohászka Ottokár: Reakció! MN 1919. 8. sz. 1. (= POÖM XXII. 205–207.)

⁴² Maga Prohászka is így volt ezzel a későbbiekben, amint azt egyes beszédeiben maga is elmondta – ld. pl. frankfurti beszédében, IV.2. alfejezet 409. sz. jegyz. –, illetve feltűnő tiszteletéről és támogatásáról biztosította az olyan különítményes vezéreket, mint Héjjas Iván, ld. III.1. alfejezet 121., 129. stb. sz. jegyz.

⁴³ Prohászka Ottokár: Nőket a parlamentbe! MN 1919. 9. sz. 1. (= POÖM XXII. 210–211.); FN 1919.10.16. 1.; Belláné, 2006. 240.

⁴⁴ FN 1919.10.23. 1–2. (=VPOK 37–41.)

⁴⁵ Prohászka Ottokár: A magyar ifjúsághoz. ZÁ 1919.10.15. 1. (= POÖM XXII. 207–210.) Vö. 73., 155. sz. jegyz. A lap megjelenéséről: NÚ 1919.10.25. 6.

⁴⁶ Látogatás Prohászka Ottokárnál. SZ 1919. október 15. 5.

⁴⁷ Prohászka-napló, 2013. (1919.09.10.)

⁴⁸ Ld. ezekről III.1. alfejezet, 7–8. sz. jegyz.

⁴⁹ Az irodalmi egyesületekkel kapcsolatosan az interjúban kifejtett gondolatokra ld. III.6. alfejezet 41. sz. jegyz.

⁵⁰ Vö. erről Hantos-Varga, 2022. 460.

⁵¹ Ld. pl. II.1. alfejezet 134. sz. jegyz.

⁵² A magyar faj megmentése. NÚ 1919.10.18. 2. Korábban is jelent meg ilyen publicisztika, amelynek szerzője éppen Vázsonyi Vilmosmal vitatkozva, nagyon is Prohászka emlékeztető stílusban és statisztikákkal így érvelt: „A keresztény magyarság olyan célból szervezkedik politikailag és társadalmilag, hogy a történelmi mellett a szellemi és gazdasági hegemoniát is magának biztosítsa, illetőleg visszahódítsa, ezt nemcsak Vázsonyi úrra, de az

egész világ ítéletére is nyugodtan bízzuk reá! Ez nem antiszemitizmus, hanem »hungarizmus«, vagyis jogos és kötelességszerű nemzetvédelem. Valóban a »hungarizmus«, magyar fajunk történelmi jövője kívánja meg, hogy keresztény magyarságunkat szellemi és anyagi javaink élvezetében olyan arányban részesítsük, amilyen arányban az számarányainál fogva joggal megilleti.” Katona Imre: Válasz Vázsonyi Vilmosnak. KERSZ 1919.08.26. 6–7. (Vö. II.1. alfejezet 140. sz. jegyz.)

⁵³ Prohászka-napló, 2013. (1919.11.09.)

⁵⁴ További, egyértelműen „zsidózó” megjegyzései: Prohászka-napló, 2013. (1919.11.15.)

⁵⁵ Turbucz D., 2015. 61–62., 67.

⁵⁶ NAK 1919.10.28. 1., később is folytonosan tagadta, hogy fehérterror volna az országban. KESÚ 1920.02.01. 3.

⁵⁷ OSzKPKnyt Kny.D1918-20/381. sz.; Vizi, 2022/a. 272–273.

⁵⁸ Ld. erről egykorú értékelésként pl.: Kovács–Soós, 2018. 233. Az események, a köszöntő beszédek és demonstratív felvonulások krónikáját: Horthy-naptár, 1920. 82–83.; Juhász V., 1927. 384–392.; Farkas G., 1980. 44.; részletesen: Vizi, 2022/a.

⁵⁹ Sakmyster, 2001. 40–41.

⁶⁰ MNL FML IV.401. a.) 4. dob. 13. t.; MNL FML IV.401. a.) 27. dob. 116. t. (= Erdős, 1996. 172–174.); Vizi, 2022/a. 277–278.

⁶¹ FN 1919.10.14. 1–3. (=VPOK 35–37.); Vizi, 2022/a. 280. Az eseményről: KÉK 1919.10.18. 67., 71.

⁶² Prohászka elégedetten örökölte meg a Nemzeti Hadsereg bevonulásának napját. Prohászka-napló, 2013. (1919.10.08.)

⁶³ SZFÚ 1919.10.22. 1.; VLKI IV.1402. a.) (1919.10.23.) 86. sz. (Érdekes és jellemző lehet, hogy ugyanekkor a helyi zsidóság képviselője megköszönte Károlyi József főispánnak a közösség megnyugtatóra szánt gondolatait.) Az oszlop megvalósításának munkálatairól később: VLKI IV.1402. a.) (1920.03.29.)

⁶⁴ Tevékenységéről összefoglalóan: Ligeti, 2022. Huszár Károly miniszterelnök a kormánya megalakulásáról és irányvonaláról: MNL FML IV.401. a.) 27. dob. 116. t.

⁶⁵ Prohászka Ottokár: Tisza. ÚN 1919.11.01. 1. (= POÖM XXII. 211–212.)

⁶⁶ Prohászka Ottokár: Mi, magyarság és kereszténység. NÚ 1919.11.12. 1. (= POÖM XXII. 213–216.)

⁶⁷ BH 1919.10.12. 4. A kormányhoz intézett kérelmet ld.: MNL OL K 2. 689. cs. (A kezdeményezéshez számos jobboldali keresztény szervezet, illetve helyhatóság is csatlakozott, illetve fogalmazott meg hasonló tartalmú megkeresést. – Uo.)

⁶⁸ Prohászka-napló, 2013. (1919.11.13.)

⁶⁹ 8Ó 1919.11.29. 1. (= Fazekas Cs., 2021/a. 39–42.); TSZFÚ 1919.11.30. 1.

⁷⁰ Ld. erről részletesen a III.5. alfejezet 61. sz. jegyz.

⁷¹ Ottokár Prohászka: Das Schicksal Ungarns. DNR 1919.11.23. 115–117.; Die Judenfrage in Ungarn. DNR 1919.12.7. 150–152. (= VPOK 46–52., 60–63.)

⁷² Ld. III.1. alfejezet 9. sz. jegyz.

⁷³ TÖR 1920. jan. 2–3. (= VPOK 55–57.); FN 1919.12.02. 1.

⁷⁴ Prohászka Ottokár: Életföltételeink. FKNN 1920. 35–37. (= VPOK 41–43.)

⁷⁵ A naptárt egyébként Hajós József, a *Fejérmegyei Napló* szerkesztője állította össze, és mindent elkövettek, hogy minél több helyre eljuttassák, szétosztották állami hivatalok alkalmazottai, a Nemzeti Hadsereg katonái stb. között is. A vonatkozó terjedelmes levelezés: MNL FML IV.401. b.) 35. dob. 51. t.; a szétosztásra és tiszteletpéldányok küldésére, pl. Horthynak, Huszár Károly miniszterelnöknek stb.: MNL FML IV.401. d.) 1. köt. 22., 50. sz. Érdeklenség még, hogy az egyébként papírhiánytól szenvedő időszakban Károlyi József – kormánybiztosi felhatalmazás alapján – 3500 ív újságpapírt „igénybe vett”, méghozzá Löwi Jenő móri papírkereskedőtől. Károlyi József Pallavicini Györgynek. Székesfehérvár, 1919.10.25. – MNL FML VI.1. 446/1919. sz. A kiadvány fontosságát mutatja továbbá, hogy bevezető gondolatokat írt ahhoz Horthy Miklós (ld. III.5. alfejezet 27. sz. jegyz.), továbbá önálló írással tisztelte meg az 1919 őszén egymást váltó két miniszterelnök: Huszár Károly: Szózat a magyar szülőkhöz. FKNN 1920. 38–39. (Zsidóellenes hangvételére és stílusára jellemzően: „Csak a magyar családok tűzhelyén élt tovább a nemzeti gondolat és a keresztény hitélet, mert másutt mindenütt üldözték a zsidó zsarnokok, akik kommunistáknak nevezték magukat, holott valójában nem voltak egyebek, mint csirkefogók, futóbolondok és gonosztevők. Ha összetartott volna a magyar társadalom, úr és nép egyaránt, ha a keresztény felekezetek nem egymást gyengítették volna, akkor sohase következhetett volna be itt a bolsevizmus purim-bálja.” Illetve: Friedrich hadügyminiszter Székesfehérvárról. FKNN 1920. 39–40. („Az utat, amelyen mi haladunk, a nemzet jelölte ki, csak a nemzetnek van tehát joga hozzá, hogy a célt és az irányt megváltoztassa. Ezt nem akarják belátni azok, akik a keresztény és nemzeti Magyarország jelszavában kihívást, provokációt látnak maguk ellen, s el akarják hitetni az európai közvéleménnyel is, hogy a mi programunk hadüzenet a nyugati kultúrának s műveltségnek. Mintha Európa nem volna keresztény, s a nyugat államaiban a nemzeti gondolat nem volna mindenhatóbb, mint valaha is volt. Elenfeleink azonban összetévesztik magukat – persze teljesen indokolatlanul a nyugati kultúrákkal s anélkül, hogy Európa valódi közszellemét ismernék, állandóan annak a nevében támadnak.”)

⁷⁶ Prohászka Ottokár: Magyarország éledése. KNSZN 1920. 11–13. (= VPOK 57–60.)

⁷⁷ Ld. erről fentebb, 41. sz. jegyz.

⁷⁸ Prohászka Ottokár: A nők modern hivatása. KNN 1920. 2–3. (= POÖM XXII. 219–221.) Ld. erről: Papp, 2004. 190.

⁷⁹ Prohászka-napló, 2013. (1919.12.06.; 1919.12.09.); a beszéd: ÚN 1919.12.09. 1–2. (=VPOK 64–65.); NÚ 1919.12.09. 9. A beszéd részletének újraközlése bekerült továbbá a korai Horthy-kultuszt ápolni hivatott reprezentatív kiadványba is: Horthy-naptár, 1920. 109–110. A kiadványról és jelentőségéről részletesen: Turbucz D., 2015. 83–86. Egykorú népszerűsítéséről továbbá pl.: PH 1919.12.25. 9.; PLL 1919.12.25. 13. stb.

⁸⁰ Megjegyzés: Ez a vélemény a kor politikai elitjében általánosnak mondható, ld. pl.: Apponyi Albert: Magyar nemzeti hadsereg. KN 1919.11. 2–3.

⁸¹ Érdekes lehet például, hogy pár nappal később Horthy miskolci látogatásán már mint példaadó gondolatot idézte Prohászka mondását: MJ 1919.12.13. 5. Egy bő hónappal később Horthy Kalocsán is megismételte Prohászka szívérványhidas hasonlatát, ekkor hozzátette: „Aki ilyenkor akar izgatni, az akasztani való. Ha mi keresztények egymás ellen akarunk dolgozni, feküdjünk a sírba és temessük be magunkat.” KK 1920.01.27.; később Hódmezővásárhelyen: FRH 1920.08.31. 2.; vö. Veszprémy, 2023. 111. A gondolat Raffay Sándor evangélikus püspökre gyakorolt hatásáról: Raffay S., 1944. 29–30. A „szívérványhidas” prohászkai útmutatás átvételére és méltatására egykorúan pl.: NÚ 1920.04.06. 2. (Vass József); Zsilinszky Endre: Debrecen. SZ 1920.04.15. 1–2. (= Szalay-Zétényi, 2022. 141–145.; ennek kommentálására: Pannonhalma és Debrecen. KÁSZ 1920.04.25. 2–3.); [Kosztolányi Dezső:] A borús gróf. ÚN 1920.10.26. 3. (= Arany, 2019. 232.); (tb.) [Turi Béla:] Lesz egyetértés. NÚ 1921.03.10. 1.; Magyar egység. NÚ 1921.05.24. 1.; „Szabad kálvinisták...” MJ 1922.03.24. 3. Stb. A témáról ld.: Mózessey, 2017. 26–28.

⁸² Prohászka-napló, 2013. (1919.11.22.)

⁸³ ÚN 1919.12.11. 2.; NÚ 1919.12.10. 6.

⁸⁴ A beszéd mozgósító hatására ld. pl.: Felekezeti harc? NÚ 1919.12.11. 1. (Megjegyzés: A beszédek helyett valódi gyakorlati intézkedések erőteljes követelése a szélsőjobboldali sajtó vissza-visszatérő eleme volt, ld. pl.: Könyörtelen tisztogatást kérünk! GON 1919.11.01. 3–6.)

⁸⁵ FN 1919.12.12. 1.

⁸⁶ NÚ 1919.12.13. 5.

⁸⁷ FN 1919.12.16. 1. (=VPOK 66–67.)

⁸⁸ MNL FML IV.401. a.) 31. dob. 33. t.; AÚ 1919.12.20. 5.; NÚ 1919.12.20. 3.; PLL 1919.12.20. 6.; TMÚ 1919.12.24. 2.; Dósáné, 1972. 94–95., 124. Vö. III.5. alfejezet 34. sz. jegyz.

⁸⁹ Prohászka-napló, 2013. (1919.12.18.)

⁹⁰ Prohászka Ottokár: Ami örök minden kultúrában. HAR 1920.01.01. 1–2. A lapot valóban a keresztény nők meghatározó fórumának szánták, plakátokon is hirdették, remélve, hogy a lap cikkeire „magyar nők lelkéből fakadjon a válasz”. Ld. pl. HOM PGy V.85.13.39.1–2. Maga a szerkesztőség biztos volt abban, hogy a kiadására létrehozott „Harangszó” Lapkiadó Rt.-nek rendelkezésére áll a keresztény írók (Prohászka mellett Tormay Cecile, Szabó Dezső, Czettler Jenő, Lendvai István stb.) által biztosított szín- és irányvonal (HAR 1920.01.15. 2.), azonban az anyagi forrásokat kezdettől sem tudták előteremteni, hiába kérték az olvasókat előfizetők toborzására és részvényjegyzésre (HAR 1920.04.01. 2.), mindössze nyolc szám után a lap nem tudott megjelenni. Ld. még: ESZT 1920.04.18. 2. (A katolikus sajtóban ekkoriban gyakran felmerülő kérdés volt, hogy bizonyos típusú folyóiratból több is volt a piacon, bizonyos rétegeket pedig nem tudták vallásos irányú, nekik szóló irodalommal megszólítani, ld. erről pl.: Klestenitz, 2020/c. 65.)

⁹¹ Vö. Prohászka-napló, 2013. (1919.12.16.)

⁹² Prohászka Ottokár: Szép karácsony csúnya világban. NA 1919.12. 50. Egykorú újraközlése: Karácsonyi novellák. Bp., é.n. [1921] (A Magyar Jövő Leánykönyvtára, 1.) 3–5.

⁹³ Prohászka Ottokár: Magyar karácsony. NÚ 1919.12.25. 1. (= POÖM XXII. 216–219.)

⁹⁴ Ellentétes vezércikkek. FN 1919.12.28. 1.

⁹⁵ Prohászka Ottokár: A magyar békesség. TSZFÚ 1919.12.25. 1. (= VPOK 67–69.)

⁹⁶ Ld. pl. Szirmák Imre Rott Nándornak. Zalaegerszeg, 1920.10.11. – VFL VIII.11.; Turánszky Vendel Rott Nándornak. Zalaegerszeg, 1920.10.25. – Uo.

⁹⁷ Gergely J., 1994. 188. Ld. pl.: Migray József Prohászka Ottokárnak. Bp., 1919.10.23.; 1919.12.21.; 1920.01.07. – SzPSzL IX.09. b.); (A levelekből kiderül, hogy Prohászka válaszolt is a gyűjtőfogházban ülő férfinak.) A későbbiekből: Szilágyi Erzsébet Prohászka Ottokárnak. Bp., 1920.11.12. és 1920.11.25. – Uo.

⁹⁸ Levél Prohászka püspökhöz. EMB 1919.11.20. 23–24.

⁹⁹ Drozdy, 1920. 3–6. (Drozdyról és politikai pályájáról ld.: Paksy Zoltán: Drozdy Győző politikai pályája. In: Paksy, 2007. 7–16.; Eöry, 2011.)

¹⁰⁰ Farkas G., 2001. 124.

¹⁰¹ FN 1919.10.04. 1.; ÚN 1919.10.04. 6.; NÚ 1919.10.03. 5.; AE 1919.10.04. 4.; EÉV 1919.10.09. 1.; Juhász V., 1927. 382.

¹⁰² Vö. Széchenyihez való viszonyáról: Körösiné Merkl, 2012.; Samyay, 2015.

¹⁰³ Prohászka-napló, 2013. (1919.09.30.)

¹⁰⁴ FN 1919.09.02. 1.

¹⁰⁵ FN 1919.10.09. 1–2.; Virt, 2015. 32.

¹⁰⁶ Prohászka-napló, 2013. (1919.11.09.)

¹⁰⁷ A katolikus élet megszervezéséről. In: POÖM IX. 273–279.; Glósz, 1998. 108–109. Az egyházközségek fontosságáról Prohászka pályafutásában pl.: Hévízi Józsa: Katolikus iskolák a Ratio Educationis kiadásától az államosításig. (1777–1948) In: Beke, 2013–2019. III. 41–56., 51.

¹⁰⁸ Kitérőként említem, hogy a katolikus egyházközségek autonóm szerveződésével kapcsolatos tervek is háttérbe szorultak az 1920-as évek elejétől, vagyis a rendszer fokozatosan megvalósuló konszolidációjával párhuzamosan. Székesfehérvár Törvényhatósági Bizottsága 1921 júniusában például szóvá tette a még mindig meg nem valósult katolikus autonómia ügyét, azt, hogy az akkor már Bethlen István vezette kabinet sem foglalkozott a kérdéssel, pedig meggyőződésüket fejezték ki, hogy „Magyarország keresztény mivoltának megvédelmezése katolikus önkormányzat nélkül elképzelhetetlen”. A Törvényhatósági Bizottság jegyzőkönyve. Székesfehérvár, 1921.06.23. – EPL Csern. 10A/2. Cat. B.

¹⁰⁹ FN 1919.11.30. 1.

¹¹⁰ NÜ 1919.12.23. 4.; BH 1919.12.23. 4. Az eseményről: KÉK 1920.01.06. 7. Prohászka maga is sikeresnek minősítette az akciót: Prohászka-napló, 2013. (1919.12.23.)

¹¹¹ DT 1919.12.19. 2.

¹¹² Vö. II.3. alfejezet 5. sz. jegyz. (Prohászka Tanácsköztársaság alatti szerepét, kereszténység melletti kiállását más írások is felidéztek ekkoriban, ld. pl.: A székesfehérvári ellenforradalmi mozgalmakról. Szélfegyverek. GON 1919.11.27. 18–20.)

¹¹³ Prohászka Ottokár: Tájékoztatásul s ajánlásul. In: Donin, 1919. 3–5. (= Toldy, 1927. II. 167–168.; Fazekas Cs., 2023/b. 121–122.) (Az eredetileg németül megjelent kötetet Bilkei Ferenc, Székesfehérvár-Felsőváros esperes-plébánosa fordította, illetve rendezte sajtó alá. A szerző személyesen kötődött Prohászka-hoz, papjaként, lapszerkesztőként és a Székesfehérvári Katolikus Kör elnökeként gyakran került vele kapcsolatba, mintegy apjaként tisztelte püspökét. Horváth K., 2009. 349. sz.)

¹¹⁴ Prohászka Ottokár: Elüljáróban. In: Tóth Tihamér, 1919. 3–5. (= Fazekas Cs., 2023/b. 122–123.)

¹¹⁵ Prohászka, 1920/c. 84., 88.

¹¹⁶ BH 1919.11.18. 6–7.; PH 1919.11.18. 4–5.

¹¹⁷ BH 1919.11.28. 5.; PH 1919.11.28. 2–3.

¹¹⁸ ÚN 1919.12.07. 7–8.; VI 1919.12.07. 8.; PH 1919.12.07. 9. Naplójában december 8-át említette, valamint azt, hogy Horthy feleségével hosszan beszélgetett. Prohászka-napló, 2013. (1919.12.10.)

¹¹⁹ NÜ 1919.12.13. 5. Hasonló helyzet 1920 január elején és végén: AÜ 1920.01.09. 5.; BH 1920.01.28. 6.

¹²⁰ NÜ 1919.10.01. 5.; EÉV 1919.10.11. 1.; Gergely J., 1977. 144.; vö.: Gergely–Glatz–Pölöskei, 1991. 22–31.

¹²¹ ÚN 1919.10.29. 2.

¹²² Püski, 2019. 386. (Ebben az irányban befolyásolta a keresztény politikusok magatartását a püspöki kar is, amely az egyházi és keresztény érdekeket egy erős politikai erőtlől várta, ez juthatott kifejezésre abban, hogy később a képviselővé választott Prohászka-t megbízták: védje „az egyháznak érdekeit, hogy azoknak a nemzetgyűlésen hatalmas szószólója legyen”. Beke, 1992. I. 44.) A Friedrich-kormány még 1919 szeptemberében szorgalmazta, hogy jöjjön létre egy, a protestánsok felé is nyitott, integráló keresztény párt, hogy elkerülhessék a keresztény politikai tábor esetleg megosztó ellentéték felszínre jutását, kérte Csernoch érseket egy erre irányuló előkészítő értekezlet összehívására, legalább a választásokon követendő eljárás érdekében, erre azonban nem került sor. Friedrich István Csernoch Jánosnak. Bp., 1919.09.22. – MNL OL K 467. 18. cs. A keresztény pártok fúziójából kimaradó, önálló keresztényszocialista irányzattal kapcsolatosan jellemző véleményt fogalmazott meg Ernst Sándor: „Giesswein ismét rontja dolgainkat, de eddig nem sok kárt okozott.” Ernst Sándor Csernoch Jánosnak. Bp., 1919.10.30. – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 2700/1919. sz.

¹²³ Gergely J., 2001/a. 90.

¹²⁴ Ld. pl. nyilatkozatát: KERSZ 1919.10.26. 1.; illetve: Giesswein Sándor: Keresztény és szociális kurzus. KERSZ 1919.11.16. 1.; vö. Gergely J., 1977. 184. Prohászka-tól több ponton is eltért Giesswein diagnózisa a keresztény kultúra, illetve a trianoni sérelmeket orvosolni képes politikai rendszer iránya szempontjából is, ld. ezekről pl.: Giesswein Sándor: A keresztény kultúra lényege. KN 1920. 4. sz. 14–21.; Uő: Magyarország restaurálása és Európa restaurálása. KN 1920. 5. sz. 15–20. (Ebben például a trianoni béke kapcsán arról írt, hogy olyan béke lehet tartós, amelyet „jogi életet élő államok fognak egymás közt megkötni”, vagyis a mai szóval jogállamiságnak nevezett rendszereket tiszteletben tartják.)

¹²⁵ Turbucz D., 2009. 193.; Spannenberger, 2009. 191.

¹²⁶ Prohászka-napló, 2013. (1919.11.09.) Prohászka hívei a Giessweinrel szembeni ellenérzéseit rendszerint még fokozták is, kapott például vitriolos hangvételű levelet, amelyben Giessweint a „Galilei-páholly nagy elméjű kültagjaként”, a „zsido sajtó” kiszolgálójaként stb. nevezték. Áldor Imre Prohászka Ottokárnak. H.n., é.n. – SzPSZL IX.09. b.)

¹²⁷ Spannenberger, 2009. 194.

¹²⁸ TSZFÜ 1919.10.21. 1–2.

¹²⁹ FN 1919.12.05. 1. (Friedrich jelölésére később nem került sor.) Maga Prohászka számolt be arról (ld. 148. sz. jegyz.), hogy Hadik János neve is felmerült konszenzusos jelöltként, de ezt a keresztényszocialisták nem fogadták el.

¹³⁰ SZFÜ 1919.12.18. 1.

¹³¹ Prohászka Ottokár Lutter Jánosnak. Székesfehérvár, 1919.12.19. – OszKKt Levelestár.

¹³² Ld. erről III.2. alfejezet 8–9. sz. jegyz.

¹³³ Ld. erről pl.: Boros, 2008. 242., 252–258.; részletesen pl.: Gergely J., 2010/b. A Friedrich-féle választójogi rendeleteket felhasználtam: 1919. évi 5985., 5987., 5988. sz. rendelet. (1919.11.17.)

¹³⁴ Belügyminisztérium a törvényhatóságoknak. Bp., 1920.01.05. – MNL FML IV.401.a.) 11. dob. 60. t.

¹³⁵ Huszár Károly Festetics Taszilónak. Bp., 1920.01.05. – MNL OL P 253. 1. dob. 2. t.

¹³⁶ FN 1920.01.06. 1. (Érdekes módon ennek szövege jól felismerhetően szerepelt például Rott Nándor veszprémi püspök hasonló rendelkezésében is. – Választási felhívás, 1920.01. – VFL VIII.11. C/II.b.) A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja kiemelten számított az egyház mozgósító tevékenységére, egy alkalommal Rott Nándornak tettek panaszt, amiért jelöltük ellen egy pap is indult egy választókerületben, kérték a püspök beavatkozását. KNEP Rott Nándornak. Bp., 1920.01.17. – VFL VIII.11. C/II.b. Rott püspök ugyanakkor, amikor a liberális nézeteiről ismert, kiscsapatpárti jelöltként indult Rupert Rezső panaszt tett, hogy a papok ellene agitálnak, a püspök úgy reagált, hogy nem akarja a papjait befolyásolni, csak arra visel gondot, hogy a keresztény elveket tartsák szem előtt. Rott Nándor Berecki Gyulának. Veszprém, 1920.01.13. – Uo. Az is előfordult, hogy a KNEP mintegy számon kérte a veszprémi püspökök, hogy az egyházmegye felügyelete alatt megjelenő helyi hírlap szerintük nem mozgósított elég lelkesen a keresztény párti jelöltek mellett. KNEP Rott Nándornak. Veszprém, 1919.12.29. – VFL VIII.11. C/II.b. („Az a fényűzés nem engedhető meg, hogy mikor a vidéki keresztény szellemű közvélemény kialakítását és irányítását van hivatva szolgálni a keresztény szellemű sajtó, a mi orgánunkunk egyszerűen csak a mindennapi események szürke, lélektelen krónikása legyen.” Arról írtak, hogy ha nem nyernek a választáson, az csak a sajtó miatt történhet, a választás tétjét így jelölték meg: „Ma nem egyoldalú pártküzdelembe való beállításról van szó, hanem a keresztény világnézet élethalálharcáról, melyben még cselekvési képességünk szabadságát sem használjuk ki eléggé.” Rott igazat adott a kritikusoknak, és megígérte, hogy fel fog lépni a lapszerkesztőségénél. Rott Nándor a KNEP-nek. Veszprém, 1920.01.01. – Uo.) A papok politikai szerepvállalását, választási küzdelemben való aktív részvételét Pehm (később: Mindszenty) József zalaegerszegi plébános is természetesnek tartotta, ld. erről: Balogh M., 2019. 75–76. Prohászka ez nemcsak a választási küzdelemben volt igaz, olyannyira, hogy később egyik adminisztrátorát felmentette az egyházi tevékenységek végzése alól, és „neki a keresztény nemzeti szervezkedési munkában való részt vevésre szabadságot” adott. Prohászka Ottokár Kéri Nándornak. Székesfehérvár, 1920.06.26. – SzPSzL IX.09. a.) A püspök általában nagyra értékelte, ha a papok aktív közéleti tevékenységet folytattak, világosan kiderül ez a később a helyi ciszterci gimnázium igazgatóját szentszéki bírává kinevező leveléből, mint írta, nemcsak a címzettnek szól az elismerés, hanem „honorálni akarom azt a sokoldalú s fáradhatatlan tevékenységet, melyet Nagyontisztelendőséged a kath.[olikus] társadalmi mozgalom terén kifejt. Örülök, hogy alkalmam van némileg elismerni áldozatos lelkesedését. Ezúton fejezem ki köszönetemet az egész rendnek azért, hogy a kommun alatt oly hős lélekkel s elvhűen viselkedett, hogy most a restauratio első nehéz munkájában aktívan részt vesz és szerencsés kézzel buzgólkodik.” Prohászka Ottokár Mátrai Rudolfnak. Székesfehérvár, 1920.10.30. – OszKKt Levelestár.; Prohászka Ottokár Némethy Ernőnek. Székesfehérvár, 1921.01.10. – SzPSzL IX.09. a.) („Az ily sereg a lélektől, a szellemtől veszi jellegeit: a papságban így kellene lenni az egész vonalon.”)

¹³⁷ Farkas G., 1980. 53–54.

¹³⁸ SZFFÜ 1920.01.03. 1. („[Prohászka] jelöltsége kizár minden választási küzdelmet és jelöltségével szemben elnémul minden ellenvetés és még azok is megnyugvással veszik tudomásul, akik nem azt a programot vallják, amelynek alapján a jelöltséget vállalta.”)

¹³⁹ Prohászka-napló, 2013. (1920.01.01.) Találkozó megfogalmazás szerint „szinte erőszakosan” kellett kérlelni Prohászka-t a képviselőség elvállalására. Rónay, 2007. 74.; Horváth K., 2009. 29. sz.

¹⁴⁰ Az esemény hangulatára: Horváth K., 2009. 29. sz.

¹⁴¹ Még újkor is úgy nézett ki, hogy Prohászkanak lesznek kihívói. NSZ 1920.01.02. 1.; PN 1920.01.02. 2.

¹⁴² FN 1920.01.03. 1. (= VPOK 69–70.)

¹⁴³ Megjegyzés: Ez volt az egyetlen eset, amikor Prohászka vállalta a közéleti megmérettetést, s az elszenvedett – általa az ellene irányuló kormányzati nyomással magyarázott – kudarc rendkívül mély nyomokat hagyott benne, erről többször is írt önmaga számára. Prohászka-napló, 2013. (1919.01.01.)

¹⁴⁴ Ez meg is történt, a keresztényszocialista jelölt nyilatkozatban jelentette be visszalépését és Prohászka támogatása mellett kötelezte el magát. TV 1920.01.06. 1.

¹⁴⁵ Farkas G., 1980. 48–49.

¹⁴⁶ Cseh István, a Székesfehérvári Keresztényszocialista Párt ügyvezető igazgatója Károlyi Józsefnek. Székesfehérvár, 1920.01.08. – MNL FML IV.401.b.) 33. dob. 48. t.

¹⁴⁷ Prohászka-napló, 2013. (1919.01.12.) A püspök miniszterelnökségével kapcsolatos elképzelés február közepén újra felmerült, de Horthy környezetében „elejtették” az ötletet, nyilván azért, mert nem vállalta volna. Zeidler,

2017. 118., 243. Február végén újra megjelent Prohászka miniszterelnökségével kapcsolatos találgatás. 8Ó 1920.02.29. 3.

¹⁴⁸ NÚ 1920.01.04. 3. (= VPOK 70–72.)

¹⁴⁹ Vö. III.5. alfejezet 62. sz. jegyz.

¹⁵⁰ Nem sokkal később ennek pont az ellenkezőjét vallotta, ld. pl. IV.2. alfejezet 66–67. sz. jegyz.

¹⁵¹ Gergely J., 1977. 153.

¹⁵² MNL FML IV.401.a.) 11. dob. 59. t.

¹⁵³ Uo.; ill. MNL FML IV.401.b.) 61. dob. 239. t.

¹⁵⁴ Ugyanez volt a helyzet a sajtóban a választások után, sok helyen keresztényszocialistaként jelent meg képviselői pártállása, holott Prohászka a nemzetgyűlés megalakulásakor hivatalosan a KNEP politikusának számított. Ld. pl. BH 1920.01.27. 3. A szélsőjobboldali radikálisok ugyanakkor lelkesen emelték ki Prohászka keresztényszocialista öndefinícióját, s azt is, hogy ezzel mennyire különbözik a püspöki kar többi tagjától, vagyis mennyire magukénak érezhették már ekkor is. Ld. pl.: Prohászka Ottokár, keresztényszocialista. AN 1920.01.11. 1.

¹⁵⁵ NÚ 1920.01.13. 3. (= VPOK 73–79.); TV 1920.01.13. 1.; SZFFÜ 1920.01.13. 1.; ÚN 1920.01.13. 5.; MO 1920.01.13. 3. Vö. Prohászka-napló, 2013. (1920.01.11.) Az eseményről: KÉK 1920.01.20. 59., 79. Prohászka programismertető beszédét összekötötték a Magyarország feldarabolására irányuló tervek elleni tiltakozó gyűléssel is, az erre való mozgósításra: OSzKPKNyC.1918-20/348. A választási kampánygyűlések rendezésére a helyi hatóságok egyébként jelentős előkészületeket tettek, ld. erről pl.: Károlyi József főispán Pallavicini György dunántúli kormánybiztosnak. Székesfehérvár, 1919.11.29. – MNL FML VI.1. 62/1919/el.; ill. 63/1818. eln. (Ugyanakkor érkeztek olyan előírások is, melyek a „keresztény blokkba tömörült pártok” szervezkedésének támogatását kérték a helyi hatóságoktól: MNL FML VI.2. 31/1919/el.; Zavaros Aladár székesfehérvári polgármester arról számolt be, hogy erre a városban különös figyelmet fordítottak: MNL FML VI.2. 59/1919/el.)

¹⁵⁶ Ld. III.3. alfejezet 30. sz. jegyz.

¹⁵⁷ TV 1920.01.13. 4. (= VPOK 79–80.); vö. Papp, 2004. 141.

¹⁵⁸ Mona, 1997. 47. Prohászka ekkor így vélekedett Slachtáról: „Szeretem ezt a finom, gyengéd, zseniális leányt, igazi finom lélek; csak nagyon radikális és az alacsonyabb néposztályok életmódját és szokásait könnyen felveszi.” Prohászka-napló, 2013. (1919.01.11.)

¹⁵⁹ NÚ 1920.01.13. 3–4.

¹⁶⁰ NÚ 1920.01.01. 3.

¹⁶¹ Prohászka Ottokár. NÚ 1920.01.10. 1–2.

¹⁶² Orbán Dezső: Prohászka Ottokár – képviselőjelölt. ÉMO 1920.01.11. 1–3. („Keresztény lovagok állnak az élre, egy főpap vezet, megint, mint régen, amikor Székesfehérváron koronázták az Árpádok hercegeit. [...] Harcol! A mellén kereszt lesz, de a kezében kard. Mert Keresztény és Úr!”)

¹⁶³ Programbeszéd. MJ 1920.01.15. 1. Vö. Hanák, 1984.

¹⁶⁴ Rovás. AÚ 1920.01.13. 1.

¹⁶⁵ Liberálisok és nem liberálisok. AÚ 1920.01.13. 1. (A régi törvényekre épülő magyar közjogi rendszer jogfolytonossága és a forradalmak általi megszakítottága kapcsán felmerült ellentmondásban később Szász Zoltán fogalmazott meg szellemes véleményt: „Az ezeréves Magyarország hagyományainak megtagadása a vád szerint az »ellenséges« bécsi sajtó vezetői gondolata, bár nem emlékszem, hogy a kurzusnak nagy értékű, konstruktív alkotásai, mint pl. a rendtörvény, a numerus clausus, a moizrendelet stb. akár Könyves Kálmán törvényei, akár a Tripartitum, vagy a 48-as törvényhozás rendelkezéseiben gyökereznek. Egyedül talán a botbüntetés az, amelyben a jelenleg uralkodó irány kongruensebb a hagyományokkal, mint a kurzust támadó sajtó.” PSzL VI. 686. 206. sz. 2. A botbüntetésről ld. IV.2. alfejezet 44–46. sz. jegyz.) Az alkotmányosság helyreállításáról szóló 1920/1. tc. és a „történelmi alkotmány” viszonyáról átfogóan: Szabó István, 2019.

¹⁶⁶ NSZ 1920.01.27. 3.

¹⁶⁷ MNL FML IV.401.d.) 19. dob. 1. köt. 20. sz.; BH 1920.01.18. 7.; NÚ 1920.01.18. 3.

¹⁶⁸ PN 1920.01.24. 1.; NSZ 1920.01.24. 4.; VI 1920.01.24. 2.

¹⁶⁹ NÚ 1920.01.25. 3.; NÚ 1920.01.27. 6.; PN 1920.01.27. 4.

¹⁷⁰ Haraszi Zoltán: Amik tisztázódnak fognak. AH 1920.02.05. 81–83. Ld. még: NSZ 1920.01.28. 3.; a kritikákra válaszul: Három találós kérdés. ÚN 1920.01.29. 3. (= Arany, 2019. 140.)

¹⁷¹ FN 1920.01.27. 1–2. (= VPOK 80–82.); BH 1920.01.27. 5. A beszéd alap gondolatait naplójában is megörökítette: Prohászka-napló, 2013. (1919.01.25.) (Például azt, hogy a katolikus naptár szerint „Pál fordulásának napja” volt, melyet a magyar nemzet életében bekövetkező fordulathoz hasonlított.)

¹⁷² Ld. erről: Anka, 2020/b. 224.

¹⁷³ Prohászka Ottokár Fraknoi Vilmosnak. Székesfehérvár, 1920.01.30. – OszKKt Levelestár. (= Balogh–Tóth, 2001. 445.)

¹⁷⁴ Prohászka Ottokár Kriegs-Au Emilnek. Székesfehérvár, 1920.01.13. – SzPSzL IX.09. a.)

¹⁷⁵ Prohászka Ottokár: Nyílt levél Magyarország miniszterelnökéhez. NÚ 1920.01.21. 1. (= POÖM XXII. 221–222.); PN 1920.01.22. 5.; MO 1920.01.22. 5.; Petrás–Schlachta, 2022. 113.

¹⁷⁶ Prohászka Ottokár: Aranyat kenyérért. NÚ 1920.02.01. 1. (= POÖM XXII. 222–225.)

- ¹⁷⁷ Prohászka Ottokár: Aranyat a haza oltárára. MOVE 1920.04.25. 1. (= VPOK 95–97.); EÉV 1920.05.21. 1.
- ¹⁷⁸ Ld. pl. AN 1922.01.15. 9.; BH 1920.02.12. 6.
- ¹⁷⁹ Ld. pl. Aranyat kenyérért! NSZ 1920.02.03. 2.; OMKE 1920.02.05. 1.; A.L.: A Hét. AÚ 1920.02.22. 6. (Mint írta, amióta Prohászka felkarolta az akciót, „azóta senkinek nincsen tudomása arról, vajon több ilyen megajánlás is történt-e. Szó sincs róla, a hallgatás is arany. De ez már nem olyan arany, a mely ércfedezetül, avagy valuta-megjavításul szolgálhatna.”) Mások támogatták (ld. pl.: Amit sokan éreznek, de csak Prohászka mondja ki. ZK 1920.02.22. 1.); vagy még 1920 tavaszán is igyekeztek adakozásra biztatni, pl.: KÖR 1920.04.24. („Vajon pusztában kiáltó szó legyen-e a nagy főpásztor szózata? Nem hihetjük.”); sőt, egy nyíregyházi egyesület 1921 második felében is gyűjtött nemesfém-adományokat, elküldte Prohászkának, aki ezért meleg hangú köszönőlevelet intézett a lelkes híveinek. NYIV 1921.10.11. 3. A nyomorenyhító adománygyűjtési akciónak ugyanakkor még az Egyesült Államokban is volt visszhangja, ottani magyar egyházak gyűjtésüket Prohászkához juttatták el, hogy segítsen annak szétosztásában. Amerikai magyar lelkészek Prohászka Ottokárnak. Detroit, 1920.04.20. – SzPSzL IX.09. b.)
- ¹⁸⁰ NSZ 1920.02.17. 5.; MO 1920.02.17. 9.; BH 1920.02.17. 10.; AÚ 1920.02.17. 6.; Veszprém, 2021/a. 68.
- ¹⁸¹ Hermán, 2012. 288. Prohászka beszédének támogató visszhangjai közül ld. pl.: Torta és kenyér. ÚN 1920.02.19. 1.
- ¹⁸² Védelmi tanfolyam, 1920. 1–16. (= VPOK 82–90.) Az előadás szövegét később a püspök három részes önálló cikként is megjelentette: Prohászka Ottokár: A vallás mint a nemzet megújódásának tényezője. FN 1920.12.04. 1–2., 12.05. 1., 12.07. 1.
- ¹⁸³ NÚ 1920.02.01. 7.
- ¹⁸⁴ FN 1920.02.20. 1.
- ¹⁸⁵ MO 1920.02.01. 6.
- ¹⁸⁶ MJ 1920.01.22. 2.
- ¹⁸⁷ ÚB 1920.01.06. 2.
- ¹⁸⁸ NÚ 1920.01.28. 1.
- ¹⁸⁹ Prohászka Ottokár a nemzetgyűlés feladatairól. 8Ó 1920.02.15. 3. (A korábbi interjúkra ld. II.2. alfejezet 33. sz. jegyz.) A riport legitimizmussal kapcsolatos részeire ld. III.3. alfejezet 39. sz. jegyz., a földreformra III.5. alfejezet 64. sz. jegyz.
- ¹⁹⁰ MO 1920.02.19. 3.; KÚ 1920.02.19. 2.
- ¹⁹¹ Prohászka Ottokár: Nem fecsegést, hanem tetteket. ÚN 1920.02.29. 1. (= POÖM XXII. 234–236.)
- ¹⁹² Ld. erről III.5. alfejezet 65. sz. jegyz.
- ¹⁹³ NSZ 1920.02.21. 3.; BH 1920.02.21. 3.; AÚ 1920.02.21. 2.; VI 1920.02.21. 1. (A *Népszava* fehérterrort leleplező újságíróinak meggyilkolásáról és kontextusáról ld. pl.: Kántás, 2022/b. 54–60.; Horthy szerepéről: Turbucz D., 2014. 89.)
- ¹⁹⁴ MO 1920.02.17. 3.; AÚ 1920.02.17. 2.; BH 1920.02.17. 3.; PN 1920.02.17. 2.; 8Ó 1920.02.17. 3.
- ¹⁹⁵ NN. 1920–1922. I. 13.; AÚ 1920.02.19. 3.; Turbucz D., 2014. 91–92.
- ¹⁹⁶ NSZ 1920.02.18. 2.; MO 1920.02.27. 2.; 8Ó 1920.02.18. 3. A kormányzó jogkörrel kapcsolatos vitákról és döntésekről részletesen: Olasz, 2009.; Olasz, 2020.
- ¹⁹⁷ NN. 1920–1922. I. 62–65. (= POÖM XXII. 225–233.; Boros, 2006. 1. 161–167.; Barlay–Kiss, 2006. 27–32.); Olasz, 2020. 242. Vö. III.1. alfejezet 15. sz. jegyz.; III.5. alfejezet 63. sz. jegyz.
- ¹⁹⁸ Ld. pl. MO 1920.02.27. 3.; PN 1920.02.27. 3.; FÚ 1920.02.27. 2. Ld. még publicisztikában: Átlátszó taktika. NÚ 1920.03.06. 1–2.
- ¹⁹⁹ Szabó István, 2018. 387.
- ²⁰⁰ Turbucz D., 2009. 193.
- ²⁰¹ NN. 1920–1922. I. 69–70. A támogató megnyilatkozásokra ld. pl.: NN. 1920–1922. I. 144. (Lovász János, 1920.03.18.)
- ²⁰² Ld. pl. 8Ó 1920.02.27. 3.; MO 1920.02.27. 3.; BH 1920.02.27. 2. FN 1920.02.28. 1., a publicisztikák elemezték a kiterjesztett kormányzói jogkörrel kapcsolatos álláspontját, ld. pl. Rovás. AÚ 1920.02.27. 1.; Munkára föl! DM 1920.03.03. 1. (= JGYÖM VI. 632.) stb. Maga Prohászka is jól sikerültnek tartotta saját szónoki beszédét: Prohászka-napló, 2013. (1920.03.06.)
- ²⁰³ NN. 1920–1922. I. 105.; Karsai E., 1964. 44.
- ²⁰⁴ MO 1920.03.02. 2. (= VPOK 90.); VI 1920.03.02. 3.
- ²⁰⁵ Paksy, 2007. 180.
- ²⁰⁶ A március 1-jén történekről pl.: Szabó–Pamlényi, 1963. 175–177.; Sakmyster, 2001. 61–62.; Sipos P., 2017. 171.; részletesen: Olasz, 2022. (A díszsorfal szerepéről: Paksa, 2019/b. 225.)
- ²⁰⁷ NÚ 1920.03.02. 2.
- ²⁰⁸ BH 1920.01.04. 3.; ANA 1920.01.04. 1.; TV 1920.01.04. 1.; MO 1920.01.04. 2.
- ²⁰⁹ Fejér megyei katonai parancsnokság Pallavicini György kormánybiztosnak. Székesfehérvár, 1920.01.03. – MNL FML IV.401.a.) 4. dob. 8. t.
- ²¹⁰ NÚ 1920.01.16. 5.; ÚB 1920.01.16. 3.; DM 1920.01.18. 1. (vö. JGYÖM VI. 277., 630.); NÚ 1920.01.21. 5.; KÚ 1920.01.22. 2. Az ekkor tartott vármegyei közgyűlésen Károlyi József főispán indítványozta, hogy ezentúl

január 21-ét tekintsék nemzeti gyásznappal, és egészen Magyarország „felszabadulásáig” tartsanak gyászisten-tiszteletet, aminek pártolására Prohászka felkérték. VLKI IV.1402. a.) (1920.01.21.) 99.; BH 1920.01.22. 4. (Az évente ismétlődő gyász-megemlékezéseket a trianoni béke aláírásának napja háttérbe szorította, június 4. lett a vonatkozó megemlékezések központi dátuma.) Más egyházmegyékben is hasonló püspöki intézkedésekre került sor, pl.: VFL VIII.11. B/III/C.

²¹¹ 8Ó 1920.02.13. 5.; BH 1920.02.13. 5.

²¹² NÚ 1920.02.02. 11.

²¹³ BUN 1920.02.21. 2.; NÚ 1920.02.20. 5.; BH 1920.02.20. 5. A katolikus körök Prohászka által kíváncsún tartott mozgósítására érkezett reakciók közül ld. pl.: ÓRA 1920.02.28. 10.

²¹⁴ SZÉ 1920.02.29. 6.; Székely, 2001. 888–889.

²¹⁵ ÚN 1920.03.02. 7.; NÚ 1920.03.02. 7. A Magyar Jövő Rt.-ről ld. részletesen a IV.6. alfejezetben.

²¹⁶ 8Ó 1920.02.01. 4.

²¹⁷ VI 1920.02.28. 7.; ÜL 1920.03.01. 2.

²¹⁸ BH 1920.03.02. 7.

²¹⁹ Ld. pl. NÚ 1920.01.21. 6.

IV.2. 1920. március 1. – 1922. március 31.

¹ Talán jele lehet ennek az általa leadott parlamenti képviselői önéletrajzának összeapott, csupán egy-két életrajzi adatot rögzítő összefoglalása is: Csiffáry, 2005. 267.

² Ld. erről III.2. alfejezet 296. sz. jegyz.

³ Prohászka-napló, 2013. (1920.01.29.)

⁴ Ld. erről IV.5. alfejezet 171., 174. sz. jegyz.

⁵ Raffay Sándor: A lélek embere. In: Toldy, 1927. II. 66–67.

⁶ Prohászka-napló, 2013. (1920.04.01., 1920.04.19.)

⁷ Prohászka Ottokár Mandorff Gézájának. Székesfehérvár, 1920.04.23. – SzPSzL IX.09. a.)

⁸ Prohászka Ottokár Metzker Józsefnek. Székesfehérvár, 1920.03.16. – SzPSzL IX.09. a.)

⁹ NN. 1920–1922. I. 20–22.

¹⁰ NN. 1920–1922. VI. 43.

¹¹ NN. 1920–1922. VIII. 9–10.

¹² NI. 1920–1922. XII. 271–275. (Az általa vezetett bizottsági ülésekről rendszerint csak annyi adattal rendelkezünk, hogy milyen törvényjavaslatot tárgyalt a testület, ld. pl.: PN 1921.12.30. 6.; PÉE 1922.01.01. 1.)

¹³ Pl. a „lökivitel ügyében” felállított bizottság: NI. 1920–1922. VIII. 120.

¹⁴ Pl. egy alkalommal, 1921 júliusában a közoktatásügyi bizottságban a testneveléssel foglalkozó törvényjavaslat-hoz is hozzászolt. MTI. NH 1921.07.08. 10.; NTL 1921.08.11. 15–16.; VI. 1921.07.23. 6.

¹⁵ NN. 1920–1922. VII. 341., 395., XIII. 419. Vö. III.3. alfejezet 77. sz. jegyz.

¹⁶ NN. 1920–1922. XV. 547. Ld. még alább 307. sz. jegyz.

¹⁷ VLKI IV.1405. b.) 9270/1920. (1920.05.27.); a városi tanács köszönetét fejezte ki: VLKI IV.1402. a.) (1920.05.27.) 480.; FN 1920.05.29. 1.; FH 1920.06.05. 4.

¹⁸ 8Ó 1920.04.02. 2.

¹⁹ Összehasonlításként: Slachta Margit ugyanebben a nemzetgyűlési ciklusban 22 beszédet tartott, ld.: Petrás–Schlachta–Szabó, 2021. 26–136.; az első női képviselőnek erről az időszakáról ld. részletesebben: Balogh M., 2000.; ill. Slachtáról: Mona, 1997.; Nyáry, 2017.

²⁰ NN. 1920–1922. XI. 515–517. (= POÖM XXII. 276–280.; Barlay–Kiss, 2006. 45–47.); KN 1920. 8. sz. 6–13. Huszár Károly azt javasolta, hogy a magyar nemzetgyűlés intézzen kiáltványt a világ népeihez, kérve támogatásukat a még mindig hadifogságban szenvedők sorsának enyhítése, hazatérésük elősegítése érdekében. Prohászka a hadifoglyok ügyében egyébként is aktív volt, a Szentszék támogatását is igyekezett elérni, vö. NN. 1920–1922. XII. 31. (1921.07.18.) Lorenzo Schioppa nuncius Prohászka felszólalása nyomán ígéretet tett, hogy támogatni fogja a kezdeményezést, ahogy korábban is tette: ÚB 1921.07.19. 1. A Prohászka-beszéd pozitív visszhangjai közül ld. pl.: Gondolatok. KÖR 1921.07.16. 2.

²¹ Ld. erről IV.1. alfejezet 176–177. sz. jegyz.

²² Püski, 2014. 58–59., külön a hárszabály-reform ügyéről: Püski, 2022.

²³ NN. 1920–1922. I. 298. (Usetty Ferenc, 1920.03.29.)

²⁴ NN. 1920–1922. I. 388. (1920.04.13.)

²⁵ NN. 1920–1922. I. 407. (1920.04.14.) Ld. erről pl. Klestenitz, 2013. 211.; részletesen: Giczi, 2014. 111–114. Az ügy egyik előzménye Raffay Sándor evangélikus püspök protestánsok viszonyait elemző cikke volt, Prohászka részben erre is reagált a nemzetgyűlési hozzászólásában, ld. erről: NÚ 1920.04.16. 4. Csernoch tervezett római útja a magyar kormány diplomáciai mozgástere szempontjából is fontos volt, ld. erről: EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 1483/1920.; 1734/1920. sz. Érdekes ennek kapcsán megjegyezni, hogy a Szentszékkel jó kapcsolatok kialakítására való törekedés mellett a magyar katolikus egyház ellenezte XV. Benedek pápának az új, illetve utódállamokkal kötendő konkordátumokra irányuló (ezáltal a Párizs környéki békékkel létrejött új államokat nyíltan elismerő)

egyházpolitikáját. A budapesti érseki helynökség átírata a fővárosi egyházközségek központi tanácsa gyűléséről. Bp., 1920.06.24. – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 1920. sz.n. (Például azzal is rá akarták venni Csernoch érseket, hogy a pápánál érje el a konkordátumokkal kapcsolatos törekvései feladását, hogy „nincs a földkerekségen nemzet, mely a kebelében lakó nemzetiségekkel szelídebben, liberálisabban bánt volna”, mint a magyarság.)

²⁶ NN. 1920–1922. IV. 277. (Mahunka Imre, 1920.08.07.)

²⁷ NN. 1920–1922. IV. 515. (1920.08.17.); Gergely J., 2001/a. 55.; Gyurgyák, 2012. 104.

²⁸ NN. 1920–1922. V. 167. (1920.09.02.)

²⁹ NN. 1920–1922. XI. 287., 290. (Szterényi József, 1921.07.02.)

³⁰ Ld. még III.1. alfejezet 141. sz. jegyz.; a tudósító szerint Prohászka ekkor valóságos mellékvitában is részt vett a numerus clausus emlegetésekor. 8Ó 1921.05.08. 4.

³¹ NN. 1920–1922. IV. 510. (1920.08.17.); a közbeszólásra: NSZ 1920.08.18. 3.

³² NN. 1920–1922. XI. 385. (1921.11.07.)

³³ MO 1921.07.08. 3.; MG 1921.07.08. 3.; ZK 1921.07.08. 1.

³⁴ Ld. még III.5. alfejezet 88. sz. jegyz.

³⁵ Orbók Attila: Prohászka Ottokár a folyosón. In: Toldy, 1927. II. 163–165. (Prohászka parlamenti jelenlétét egyébként gyakran emlegette a sajtó, hogy kinek a társaságában látták, egyszer például Gömbös Gyulával és Huszár Károllyal beszélgetett: AÚ 1921.12.10. 3. Stb.)

³⁶ Pl. NN. 1920–1922. II. 32. (Hermann Miksa, 1920.04.17.); NN. 1920–1922. II. 114., 117. (Griger Miklós és Ereky Károly, 1920.04.21.); NN. 1920–1922. III. 484. (Huber János, 1920.06.21.)

³⁷ NN. 1920–1922. II. 221. (Patacsi Dénes, 1920.04.24.)

³⁸ NN. 1920–1922. VI. 143. (1920.10.26.) Vö. III.1. alfejezet 42. sz. jegyz.

³⁹ NN. 1920–1922. VIII. 77. (1921.02.22.) Vö. Hantos-Varga, 2022. 454–455.

⁴⁰ NN. 1920–1922. VIII. 258. (1921.02.28.)

⁴¹ NN. 1920–1922. XIV. 269. (1921.12.31.) Vö. II.2. alfejezet 81. sz. jegyz.

⁴² NN. 1920–1922. XIV. 310. (1922.01.03.)

⁴³ Ld. III.1. alfejezet 139. sz. jegyz. Ld. még alább.

⁴⁴ NN. 1920–1922. III. 517. (1920.06.22.); VI 1920.06.23. 2.; DT 1920.06.25. 1.; AÚ 1920.06.23. 2.; NSZ 1920.06.23. 1.

⁴⁵ NN. 1920–1922. V. 34–36. (1920.08.26.); BH 1920.08.27. 1. (Prohászka ezúttal is megtapsolták igen szavazatának bejelentésekor. VI 1920.09.01. 2.; BH 1920.09.01. 1.)

⁴⁶ VIR 1920.08.15. 5. (Prohászka azzal sem nagyon törődött, hogy az ekkor éppen általa vezetett kormánypártot a testi fenytés törvénybe iktatása nagyon is megosztotta, bár igyekeztek hangoztatni, hogy nem „pártkérdés” annak megszavazása, ld. pl. VIR 1920.08.19. 2.; SZ 1920.08.31. 2. Még az a találgatás is megfogalmazódott, hogy a kormánypárt megosztottsága miatt nem is szavazzák meg a botbüntetést. RH 1920.08.26. 1. A témáról összefoglalóan: Szinai, 1992.)

⁴⁷ Ld. pl. FN 1920.03.10. 1.; a témáról pl.: Ablonczy, 2000. 51.

⁴⁸ PN 1920.05.15. 1.

⁴⁹ Prohászka-napló, 2013. (1920.10.22. ill. 1920.12.04.) 1921 elején úgy vélte, hasznosabb lenne, ha a képviselő-társai mezőgazdasági kistermelő munkát végeznének a parlamenti tevékenységük helyett. Prohászka Ottokár Folli-nuszné Darnay Margitnak. Székesfehérvár, 1921.01.09. – SzPSzL IX.09. a.)

⁵⁰ Prohászka-napló, 2013. (1920.11.18. ill. 1921.02.06.)

⁵¹ Prohászka-napló, 2013. (1922.02.17.)

⁵² Prohászka-napló, 2013. (1921.04.11.)

⁵³ Ld. pl. II.1. alfejezet 88–111. sz. jegyz., IV.1. alfejezet 43–44. sz. jegyz.

⁵⁴ NÚ 1920.03.24. 3.; AE 1920.03.25. 2.; BH 1920.03.24. 4.; Petrás–Schlachta, 2022. 120. (Schlachta tevékenységéről a Szociális Missziótársulatban pl.: Papp, 2004. 184–185.) Választási győzelmről: BUN 1920.04.03. 1.

⁵⁵ Országos érdek, hogy legyen nőképviseelő! – OSzKPKNyrt Kny.C.1918-20/148. Felfogásának változására ld. IV.5. alfejezet 3. sz. jegyz.

⁵⁶ Ld. pl.: RH 1920.07.14. 1.

⁵⁷ VIR 1920.07.25. 2. Ld. IV.5. alfejezet 75. sz. jegyz.

⁵⁸ FN 1920.10.10. 1. (= VPOK 113–116.)

⁵⁹ A Keresztény Nők Szövetsége a nemzetgyűlésnek. Székesfehérvár, 1920.10.20. – MNL OL K 2. 690. cs. sz.n.

⁶⁰ Az ÉME igazgatósága Teleki Pál miniszterelnöknek. Bp., 1920.10.27.; Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga a női nagygyűlések szervezőinek. Bp., 1920.10.26. – MNL OL K 2. 690. cs. sz.n.

⁶¹ Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen (Prohászka Ottokár elnök és Latinovits Rózsa főtitkár) Teleki Pál miniszterelnöknek. Bp., 1920.10.27. – MNL OL K 2. 690. cs. sz.n. (A szöveg egyértelműen Prohászka munkája.)

⁶² ESZT 1920.11.04. 2.; PN 1920.10.28. 1.; BH 1920.10.29. 3. (Az előzetes tervek szerint a megnyitót és a zárszót is Prohászka tartotta volna. ZK 1920.10.21. 1.)

⁶³ A választójogi törvénnyel, Bethlen rendeleti úton életbe léptetett választási rendszerével kapcsolatos vitákról ld. pl.: Boros, 2006. 190–251.; Boros, 2008. 239–240. Prohászkanak az 1922-es választójogi reformról nem volt

különösebb véleménye, mint ez naplójegyzetéből kiderül, a téma inkább arra volt jó számára, hogy a sajtó szerepével kapcsolatos kritikáit ismét megfogalmazza. Prohászka-napló, 2013. (1922.01.31.) A nyilvánosság fórumait általában úgy minősítette, mint „sajtókulikat”, „fejletlen, éretlen hadonázó tökmagokat”, akik érzéketlenek a „nagy problémák” meglátására. (Nyilvánvalóan nem a keresztény-nemzeti irányzatú lapokról vélekedett ekként, hanem a választójog tervbe vett szűkítését kritizáló baloldali és liberális sajtóról.)

⁶⁴ A Keresztény Női Tábor a nemzetgyűléshez. Bp., 1922.02.14. – MNL OL K 2. 690. cs. sz.n. Prohászka való hivatkozás formájában címlapon: KÉK 1922.02.12. Slachta sajtónyilatkozataiban is hangoztatta, hogy mennyire igazságtalan a női választójog tervezett szigorítása a férfiakéhoz képest, ugyanekkor Andaházy-Kasnya Béla egyenesen „új numerus claususnak” minősítette a választójogi reformot. Ld. pl.: MÚJ 1922.02.10. 6.

⁶⁵ A Keresztény Nők Szövetsége a nemzetgyűléshez. Székesfehérvár, 1922.02.04. – MNL OL K 2. 690. cs. sz.n.

⁶⁶ SZ 1922.08.31. 1–2. (= VPOK 185–190.) Vö. IV.3. alfejezet 29. sz. jegyz.

⁶⁷ Idézi: Belláné, 2006. 240. (Nem sokkal korábban még példaként is használta a szüfrasset mozgalmat, vagyis alapvetően fordult meg a véleménye, vö. IV.1. alfejezet 78. sz. jegyz.) Női szerepekkel kapcsolatos felfogásának megváltozásáról (a hagyományos szerepek hangoztatásához való visszatéréséről) ld. pl. IV.5. alfejezet 67. sz. jegyz.

⁶⁸ Ld. pl. március elején: AE 1920.03.02. 3.; TÜK 1920.03.14. 3. (utóbbi egyenesen azt írta, hogy Prohászka a legesélyesebb a kormányfői posztra, ez nyilván alapos túlzás volt); júniusban: MO 1920.06.25. 1. (Prohászka kategorikusan kijelentette, hogy nem vállalja); FN 1920.06.26. 1.; KÜ 1920.06.25. 2. Egy ilyen felkérést naplójában is megörökített, a visszautasítás mellett csak annyit jegyzett meg: „No, szépen vagyunk.” Prohászka-napló, 2013. (1920.07.07.)

⁶⁹ Gergely J., 1977. 156–157.

⁷⁰ Ablonczy, 2000. 44–45.; Boros, 2008. 193–194. A politikai erők polarizáltságáról 1920 első felében: Paksy, 2010. 84. A közel azonos súlyú frakciók közös kormányzásában, mellettük kis létszámú ellenzékben már a kortársak sem az együttműködés kényszerét, sokkal inkább az elkerülhetetlen féltékenykedés forrását látták. Szenciné Kovács, 2006. 259.

⁷¹ Előbbire átfogóan: Vizi, 2022/b.; utóbbira pl.: Ablonczy, 2000. 44–63.

⁷² Ujváry, 2014. 62–63.; Püski, 2019. 386.

⁷³ Ld. alább 145. sz. jegyz. Csernoch érsek már a Horthyval való március 13-i megbeszéléséről azt jegyezte fel, hogy nem igazán találtak megfelelő miniszterelnök-jelöltet (Prohászkaival kapcsolatos találgatásról ekkor nem írt), viszont a békeszerződés aláírása után, a „nem egészséges pártalakulás” megszüntetésére egyértelműen a KNEP-kiszagzdpárti fúzió kivitelezését döntötték el. Csernoch János feljegyzése, 1920.03.13. – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 546/1920. sz.

⁷⁴ NN. 1920–1922. I. 409–410. (Kovács J. István; 1920.04.14.)

⁷⁵ NFP 1920.03.31. 3–4. (Más alkalommal Rubinek a KNEP-et kritizálta a kíváncsú egység megbontására irányuló lépések vélelmezése miatt. BH 1920.03.24. 4.; a kormányzó pártok közötti ellentétek elsimítására több egyeztető bizottságot is létrehozta, ld. pl.: ANA 1920.03.25. 1.) Az első egységes párti szándéknyilatkozat aláírói között még nem szerepelt Prohászka neve. ÚN 1920.05.18. 2.

⁷⁶ PN 1920.06.09. 3.

⁷⁷ Gömbös Gyula: A nagypárt. SZ 1920.06.29. 1. (= Vonyó, 2004. 63–64.); MO 1920.07.01. 1.

⁷⁸ SZ 1920.07.02. 1.; SZ 1920.07.08. 2.

⁷⁹ ÚN 1920.07.10. 1.; BH 1920.07.09. 1.; VI 1920.07.09. 1.; SZ 1920.07.09. 1.; KÉV 1920.07.10. 1.; ÚS 1920.07.10. 2.; EGYET 1920.07.10. 1. Egy tudósítás szerint Haller István is kijelentette, hogy a keresztényszocialista program megvalósítására is nyílik lehetőség az egységes párt keretei között: AÚ 1920.07.09. 1. Bethlen – bár végül a miniszterelnökséget ekkor nem vállalta – szintén elkötelezte magát az egységes kormánypárt szükségessége mellett. ÚN 1920.07.06. 2.

⁸⁰ Ld. pl. SZ 1920.07.13. 1.; Gergely–Glatz–Pölöskei, 1991. 50–52. (A program tartalma: erőteljes kormányzati politika, a „jogrend biztosítása”, az adózás rendjének kialakítása, földbirtokreform, a közalkalmazottak helyzetének javítása, a „keresztény társadalom érdekeinek intézményes megvédése”, az 1914 óta szerzett állampolgársági jogok revíziója, idegenek kiutasítása, katolikus autonómia, házszabály-revízió, a választási rendszer és a törvényhatóságok reformja, szociális és ipartörvények, a nemzeti kisebbségek helyzetének rendezése a „magyar államegység kebelén belül”.)

⁸¹ PH 1920.07.23. 3.; PH 1920.07.30. 1.

⁸² BH 1920.07.31. 1.; SZ 1920.07.31. 2.; PH 1920.07.31. 2.; ÚN 1920.08.01. 3. Magának úgy magyarázta az elnökké választását, hogy igyekszik segíteni, amiben csak tud. Prohászka-napló, 2013. (1920.07.31.)

⁸³ Vizi, 2010. 72.

⁸⁴ Szinai, 1990. 423., 448.

⁸⁵ Ld. pl. címlapon: KÉK 1920.10.05. 1069. A személyével kapcsolatos bizalomról és várakozásokról pl. DTH 1920.08.08. 2–3.

⁸⁶ Gergely J., 2001/a. 92. Vö. Schütz, 1929. 113.

⁸⁷ PN 1920.08.28. 3. (Gaál Gaszton)

⁸⁸ Például október végén a radikális Budaváry László (BH 1920.10.27. 4.; M–P 1920.11.03. 8.); novemberben Szmrecsányi György, Homonnay Tivadar, Somogyi István, Beniczky Ödön (AÚ 1920.12.22. 2.; BH 1920.12.23. 2.), decemberben Windischgrätz Lajos (PH 1920.12.02. 1.) stb. Belépésről jóval ritkábban értesülhettek az újság-olvasók, pl.: PH 1920.11.04. 1.

⁸⁹ A kisgazdák már novemberben leplezetlenül próbáltak új polgári és agrárdemokrata pártot szervezni: FH 1920.11.16. 2. (Érdekes módon arról is tudósított a lap, hogy a királykérdésben Prohászka is az új kisgazda alakulattal szimpatizált.) Jellegetes volt az a megfogalmazás, amely már októberben úgy vélte, hogy csak „bizonyos állampolitikai tapintat” tartotta össze a kormánypártot, amelyben például a kisgazdák és a keresztényszocialisták olyanok voltak, mint az összeöntött olaj és víz, ha nem keverik az elegyet folyamatosan, az alkotórészek elválnak egymástól. Új pártalakulás előtt. MHE 1920.11.01. 589. November közepén megpróbálták még egy programnyilatkozatban egységben tartani a kormányzó pártot, olyan közös programelemek felsorolásával, amelyek a kisgazda- és a kereszténypárti képviselők, illetve azokon belüli csoportosulások számára egyaránt elfogadhatóknak tűntek, egyben üzeni a nyughatatlan, belülről bomlasztó „extrém” politikusoknak is: „Ki kell tehát válniuk úgy jobbról, mint balról a szélső politikai felfogást valló elemeknek.” Ld. erről: ÚN 1920.11.24. 1.; ÚN 1920.11.30. 2.; mindennek alapja: István Bethlen: Kriesengerüchte. PLL 1920.11.28. 1–2. A pártfegyelem szigorú megkövetelése sem hatott, ld. később egy jellemző publicisztikából: „Gyökerében beteg ez a fa, egészségtelen talajban nőtt és ma már hiábavaló lenne megnyirbálni a fát, lenyesni az elfonnyadt ágakat: itt tabula rasa kell csinálni.” A válság. 8Ó 1920.12.03. 1. Amikor az *Új Nemzedék* arról tudakozódott a magyar politika számos „vezérénel”, hogy „mi jót hozott és mit hibázott a keresztény irányzat”, a körkérdéssel Prohászka meg sem keresték, jöllehet az is igaz, hogy ekkoriban vidéki meghívásoknak tett eleget. ÚN 1920.12.08. 1–2.

⁹⁰ Már augusztusban voltak ilyen jellegű hírek, pl. Pártegység ellentétekkel. ANA 1920.08.03. 2.; ANA 1920.08.04. 1.; VIR 1920.08.03. 1.; VIR 1920.08.25. 2. Szeptemberben tényként közölték, hogy előbb-utóbb visszaállítják a keresztény- és a kisgazdapártok önállóságát. VIR 1920.09.15. 1.; ld. még: Új kormánypártot. VIR 1920.10.03. 1.

⁹¹ Ld. pl. KÚ 1920.09.03. 3.; KÚ 1920.09.25. 3.

⁹² AÚ 1920.11.05. 2.; PN 1920.11.05. 1.

⁹³ Ld. III.1. alfejezet 140–147. sz. jegyz. A Friedrich István körül csoportosuló szélsőjobboldali ellenzék nemcsak megéljenizte a kormány ellen szavazó Prohászka, hanem a kormány mellett voksoló keresztényszocialistákat a „zsidókkal” való kooperálással vádolták (nyilván azzal a céllal, hogy önmaguk hiteles keresztény politikáját szokolják). VI 1920.12.02. Ereky külön sajtónyilatkozatban fejezte ki örömet a történetek miatt („Az a kormánypolitika, amelyik a keresztény társadalom érdekeinek teljes mellőzésével egyenesen zsidó-liberális pénzügyi és gazdasági politikát inaugurált: elsősorban neveltségessé tette a keresztény jelszavakat.” VIR 1920.12.03. 1.), és hónapokkal később is büszkén említette, hogy Prohászka együtt szavazott vele a pénzügyminiszter-buktató parlamenti akciója alkalmával. NN. 1920–1922. VIII. 280. (1921.02.28.) Ereky az Ébredő Magyarok Egyesületének is éles, antiszemita kirohanásokról ismertté vált szónoka lett, ld. pl. FN 1921.09.15. 1–2.

⁹⁴ Ablonczy, 2000. 57–58.; Pogány, 2019. 102–106.

⁹⁵ MNL OL K 27. 1920.12.01.

⁹⁶ Ablonczy, 2000. 59. Érdekes megjegyezni, hogy Kozma Miklós a kormányválság megoldását egyértelműen Horthy érélyes fellépésének tulajdonította, a királykérdés kapcsán kibontakozott helyzetet szerinte Teleki ügyesen túlélte, és az új miniszterek (Hegedűs mellett Belitska Sándor, a Sréter Istvánt váltó honvédelmi miniszter) nyitottabb szellemiségűek, különben is úgy vélte: „a keresztény nemzeti irány lármás megnyilvánulásai eltűnőben vannak”. Nem tartotta veszélyesnek, hogy Haller és Rubinek („két hólyag, mellyel Teleki úszni tanult”) kimaradtak a kormányból, híveik rosszallása ellenére. Kozma Miklós naplója, 1920.12. 33. – MNL OL X 66. 48423. tek.

⁹⁷ AE 1920.12.03. 1.

⁹⁸ 8Ó 1920.12.03. 3.; ÚN 1920.12.03. 3.

⁹⁹ PH 1920.12.02. 1.

¹⁰⁰ MO 1920.12.02. 1.

¹⁰¹ AÚ 1920.12.02. 1.

¹⁰² BH 1920.12.02. 1.

¹⁰³ Ld. erről III.3. alfejezet 99. sz. jegyz.

¹⁰⁴ AÚ 1920.12.03. 1.; VI 1920.12.03. 3.

¹⁰⁵ BH 1920.12.04. 2.; Kormányzói Kabinetiroda Prohászka Ottokárnak. Bp., 1920.12.03. –SzPSzL IX.09. b.) (Horthy értesítése arról, hogy a válság megoldása érdekében feltétlenül fogadni kívánta.)

¹⁰⁶ Kovács J. István állítólag keményen kritizálta Prohászka, mindennek nyomán a keresztény-kisgazda kormánypártot már leginkább „vadházasságként” lehetett csak jellemezni. Ld. erről: Kormánypárt és kormányválság. BMÚ 1920.12.03. 1. (Még Prohászkahez lojális lapban is megjelent olyan kommentár, miszerint nem Korányi bukott meg, hanem: „Megbukott azonban az a lehetetlen pártfegyelem, amely eddig dühöngött a kormányzópártban.” Parlamenti lecke. UB 1920.12.02. 1.)

¹⁰⁷ MG 1920.12.21. 3.; BH 1920.12.21. 3.

¹⁰⁸ Hegedűs Lóránt is jó véleménnyel volt Prohászkaról, 1921 januárjában alighanem nemcsak a parlamenti támogatás miatt nyilatkozott úgy, hogy a „legnagyobb magyar lelkeknek” Apponyi Albertet és Prohászkat tartotta. BH 1921.01.20. 2.

¹⁰⁹ Prohászka Ottokár: Se nem félni, se meg nem ijedni! ÚN 1921.01.01. 1. (= POÖM XXII. 266–268.) Prohászka iránti kiemelt figyelemre utal, hogy vidéki sajtótermékek is újraközölték, ld. pl.: VRÚ 1921.01.04. 1., a reakciókra pl.: A múlt politikusai a keresztény kurzus ellen. SZ 1921.01.01. 3.

¹¹⁰ A vezércikk. BSZJ 1921.01.09. 5. (Nem említi: Mózesy, 2012.)

¹¹¹ [Kosztolányi Dezső:] Tud-e Prohászka magyarul? ÚN 1921.01.11. 2. (= Arany, 2019. 264–265.)

¹¹² A politika és a kereszténység. BH 1920.12.19. 1.

¹¹³ Koalíció II. PN 1920.12.02. 1.

¹¹⁴ Ld. még: Új hangok. PN 1920.12.22. 1. („A keresztény kurzus szembenézett a kurzus-kereszténységgel.”)

¹¹⁵ VIR 1920.12.25. 2.

¹¹⁶ Prohászka Ottokár levele ismeretlennek (feltehetően Grosz Ferencnek). Székesfehérvár, 1920.12.25. – SzPSzL IX.09. a.) (= Prohászka-napló, 1997. 364–366.) Vö. III.2. alfejezet 82. sz. jegyz.

¹¹⁷ Bizalma még 1921 márciusában is tartott, azt írta Hegedűsről, hogy „jól hangolja a húrokat, s gondolom, ki is vágja a nótát”. Prohászka Ottokár ismeretlennek. Székesfehérvár, 1921.03.31. – SzPSzL IX.09. a.) (= Frenyó, 2005. 534–535.)

¹¹⁸ Prohászkanak ez a felfogása pontosan megfelelt a szélsőjobboldali radikálisok nézeteinek. Utóbbiak egyik győri szervezete például úgy fogalmazott, hogy a nemzetet „rágják ezek a férgek [ti. Magyarország külföldi ellenségei], melyek a nemzeti újjáébredés elől idegen államokba menekültek, s onnan igyekeznek a külföld előtt hazánkat, nemzetünket bemocskolni”, hazug hírekkel árasztják el a külföldet, miszerint „Magyarországon fehérterror van, hogy Magyarországon a legsötétebb balkáni állapotok uralkodnak, hogy itten mészárszékre hurcolják a zsidóságot, holott egyetlenegnek még a haja szála sem görbült meg a »terror« alatt”. Győr városi és megyei keresztényszocialista párt körlevele a püspökökhöz. Győr, 1920.06.01. – EFL AN 2636. 2259/1920. sz. (Utóbbi elem már rendkívül szélsőséges vélekedést fejezett ki, nemcsak a fehérterror alatt elkövetett tetteket relativizálta, hanem teljesen le is tagadta.) A fajvédők külföldi országokkal kapcsolatos felfogásának párhuzamaira ld. pl. Pritz, 1990. 626.

¹¹⁹ Ld. pl. a jobboldali sajtóból hasonlóan: „A magyar demokrácia eddig csak kettőt teremtett: a zsidóliberalizmus nyeregbejutását, s a keresztény irányzat idején a hozzá nem értők, az akarnokok, a tucatemberek, a jó svádájú, vékony értelmiségű hozzánemértők hatalomra csődítését.” ÚN 1920.12.02. (= Várossy, 1921. 52.)

¹²⁰ Az újrán nyilatkozatok. BH 1921.01.04. 2., vö. AE 1921.01.04. 4.; PH 1920.12.29. 2. (A későbbiek ismeretében akár ironikus is lehetett, hogy a kisgazdapártban volt, aki a kormánypárttól, mint „egységessé olvadt és a politikai viszonyok által elválaszthatatlannak kovácsolt táborról” beszélt újrán köszöntésében. PH 1921.01.04. 2.; sőt február elején – épp a felbomlás előtti napokban – mások arról cikkeztek, hogy egységes marad a kormánypárt. ÚB 1921.02.01.

¹²¹ MG 1921.01.21. 2.

¹²² SZEG 1921.01.22. 2.; MG 1921.01.23. 1–2.; VI 1921.01.23. 1.

¹²³ NÚ 1921.02.05. 2–3.; Ablonczy, 2000. 63.; Ujváry, 2014. 62–63.

¹²⁴ NÚ 1921.02.02. 2.

¹²⁵ Új pártalakulások. MH 1921.02.06. 1.; Püski, 2019. 382., 384., 400. A pártok önálló újjászerveződéséről: PH 1921.02.11. 1–2.

¹²⁶ Ld. pl.: Egy percig sem. 8Ó 1921.02.05. 1.; NSZ 1921.02.05. 2. („A mesterségesen összekalapált kormánypárt háromnegyed évi kínos együttlét után fölbomlott.”)

¹²⁷ Politika. AN 1921.02.06. 1–2. („A fájdalomában vért izzadó nemzet egy év előtt példátlan megfeszítéssel összekovácsolt egy nagy keresztény pártot, azzal az egyenes parancsal, hogy legyen egy erős, összefüggő törvényhozási erő, amely majd a poklokban keresztül is szolgálni fogja a nagy keresztény ügyet.”) Volt olyan kommentár, amely egyenesen Prohászkanak az 1920. júniusi, a keresztény kurzus „kisiklásával” kapcsolatos prognózisának beigazolódását látta az egységes kormánypárt felbomlásában: A keresztény „kurzus”. VKÚ 1921.02.13. 1.

¹²⁸ FFH 1921.01.30. 1.; FFH 1921.02.8. 1–2.; FN 1921.02.08. 1. (Friedrich amúgy Prohászka tanácsát kérte, felkeresse-e Fejér vármegye székhelyét, a püspök ezt határozottan javasolta neki.) Vö. 24. sz. jegyz.

¹²⁹ Ld. erről monografikus összegzésként: Sipos J., 2020.

¹³⁰ Boros, 2008. 194.

¹³¹ Csizmadia E., 2021. 226.; (A KNEP-ben az erős kezű, tekintélyes pártvezető egyéniségek hiányáról ld. pl.: Lorman, 2006. 28–29.) Megjegyzem, már ekkoriban is volt olyan kommentár, amely a párt bomlásának megállításhoz szóba hozta, hogy ha nem is a kormányfő vezeti a kormánypártot, lehetne fordítva is, vagyis, hogy a párt vezetői vállaljanak legalább miniszteri szerepet a kormány és a mögötte álló párt hatékonyságának, vagy legalább működőképességének biztosítása érdekében. MH 1920.11.25. 2. Érdemes felidézni a kérdéssel kapcsolatosan Bethlen István 1922. február 16-i szavait: „Pártok egyesülésével és összefogásával kormányt alakítani nem lehet. Koalíciós kormányzatok Magyarországon mindig halálra voltak ítélve. Egységes párt kell, hogy hordozza Magyarországon a kormányzat terhet, csak akkor élvezheti annak előnyeit is.” ÚN 1922.03.08. 1. Bethlen esetében a

kormánypárt valóban a „kormány pártja” volt (ellentétben Prohászka 1920–21-es elnökségének időszakával), ld. erről pl.: Vonyó, 2018. 198.

¹³² Szenciné Kovács, 2006. 267.

¹³³ Prohászka Ottokár: A kereszténységnek sajátos kultúrhivatása. MKÖZÉP 1919. 1–12. sz. 3–10. (Megjelenéséről: NÚ 1920.03.14. 11., FN 1920.04.03. 1.; részleteit közölte: Brisits, 1927/b. 34–35.)

¹³⁴ Prohászka Ottokár: Miért nem segít a kormány? FN 1920.03.10. 1. (= POÖM XXII. 237–238.)

¹³⁵ Prohászka Ottokár: Szenvedtünk sokat, de bízunk nagyon. GH 1920.03.31. 1. (=VPOK 93–94.)

¹³⁶ Prohászka Ottokár: Keresztény nemzeti feltámadás. NÚ 1920.04.04. 1. (= POÖM XXII. 238–241.)

¹³⁷ Ld. ezekről III.5. alfejezet 66. sz. jegyz., és IV.1. alfejezet 176–177. sz. jegyz.

¹³⁸ Ld. ezekről III.5. alfejezet 68. sz. jegyz.

¹³⁹ AÚ 1920.04.18. 2. (= VPOK 94–95.) A „keresztény kurzus” időszakáról és eszmei alapjairól ld. pl.: Gergely J., 2000.; Veszprémy, 2023.

¹⁴⁰ A Prohászka-hoz közel álló ÉME propagandája nem csinált titkot különösebben abból, hogy számukra az antiszemitizmus jelentette a „keresztény kurzus” egyetlen lényegi elemét. Ld. pl.: Kenedy Géza: A kurzus. HA 1920.07.25. 2–3.

¹⁴¹ BH 1920.03.16. 6–7.; NÚ 1920.03.16. 6.; AE 1920.03.16. 7.; ÚN 1920.03.16. 8.

¹⁴² AE 1920.03.16. 3.; BH 1920.03.16. 6.; ÚN 1920.03.16. 5.; NÚ 1920.03.16. 5.; FN 1920.03.17. 1. (Ritka volt ekkoriban, hogy bármilyen módon negatív színben tüntették fel a püspököt a jobboldali sajtóban. Ekkor olyan értelemben tették kritika tárgyává, hogy a Prohászka előadását kísérő kultúrműsorban fellépett az a Hettyey Aranka művésznő is, aki a Tanácsköztársaság kulturális programjain is részt vett. KÉK 1920.03.23. 299.)

¹⁴³ A *Népszava* nem is hagyta szó nélkül (egy olvasói levél közlése formájában), hogy Prohászka a nemzet fogalmát és a hazaszeretet érzését jobboldali-keresztény (vagyis ebben a formában kirekesztő) értelemben használta: A hazáról. NSZ 1920.03.20. 5.

¹⁴⁴ Ld. részletesen III.1. alfejezet 18. sz. jegyz., ill. AÚ 1920.03.16. 4.; AE 1920.03.16. 8.; NSZ 1920.03.16. 4.; MO 1920.03.16. 8.

¹⁴⁵ BH 1920.03.21. 5. (= VPOK 92–93.)

¹⁴⁶ Ld. IV.1. alfejezet 168–170. sz. jegyz.

¹⁴⁷ FN 1920.04.13. 1.; BH 1920.04.13. 7.

¹⁴⁸ Pritz, 2022. 286.

¹⁴⁹ Erre egy magánlevelében is utalt, amikor a Szociális Missziótársulat egyik vidéki telephelyének a sorsa kérdéssé vált, a püspök úgy foglalt állást, hogy az aktuális helyzetben minden intézményre és „lélekfésülő munkára” szükség van, „most mikor a keresztény nemzeti kultúrára kellene hathatósabban rávezetni s ránevelni a népet”. Prohászka Ottokár Manndorff Gézánénak. Székesfehérvár, 1920.10.27. – SzPSzL IX.09. a.)

¹⁵⁰ Ld. pl. 54–55. sz. jegyz.

¹⁵¹ A keresztény nőszervezetek rivalizálását maguk is próbálták tompítani (pl.: Károlyi Józsefné: Kérő szó. FN 1920.04.14. 1.), ennek ellenére sokáig megmaradt, ld. erről IV.6. alfejezet 197. sz. jegyz. A püspök még év végén is arról írt, hogy a politika „a ker.[esztény] női táborban is össze-vissza kavargat, mindenhol nehéz a lelkek egyensúlyát biztosítani.” Prohászka Ottokár Bán Mária Scholasztikának. H.n., 1921.12.23. – SzPSzL IX.09. a.) A rivális keresztény nőszervezetek közötti viszony 1922 elején szorult háttérbe átmenetileg, amikor a női választójog szűkítésére irányuló tervek hasonló fellépésre sarkallták őket, ld. erről pl. AN 1922.01.29. 8.; AN 1922.02.04. 5. Egy visszaemlékezés szerint Prohászka a székesfehérvári MANSz szervezetnek is díszelnőke volt, legalábbis 1926-ban ez volt a helyzet. Horváth K., 2009. 920. sz. (A református Ravasz László püspök is határozottan támogatta a MANSz törekvéseit, ld. pl.: Barabás Istvánné Ravasz Lászlónak. Hódmezővásárhely, 1923.02.19. – DREK RL A/1.c. IIa/51.; Ravasz László: A láthatatlan és a látható MANSZ. NN-MANSZ 1922. 30.)

¹⁵² FN 1920.05.04. 1. (A közönség soraiból hozzászóló püspököt a lap így méltatta: „A nagy férfiú ezzel is bebizonyította, hogy nemcsak lelki vezére, de a város politikai és gazdasági életének is hű képviselője.”)

¹⁵³ Állomásparancsnokság Károlyi Józsefnek. Székesfehérvár, 1920.05.04. – MNL FML IV.401.a.) 9. dob. 47. t.

¹⁵⁴ Ld. erről összefoglalóan pl.: Bödök, 2022.

¹⁵⁵ FN 1920.06.06. 1.; FVHL 1920.05.27. 126.; MNL FML IV.403.b.) (1920.06.05.) (Utóbbi határozata kimondta: „Fejérvármegye közönsége mély honfiúi bánattal veszi tudomásul a »magyar béke« aláírását, melyre a magyar kormány az európai kényszerhelyzet nyomása alatt határozta el magát. A kényszerhelyzet előtt meghajolunk: ugyanakkor azonban tiltakozunk Magyarországot ért e nagy jogtalanság ellen, - kifejezést adunk törhetetlen életakaratunknak, melynél fogva ezer éves jogainkról le nem mondunk, hanem azokat egy boldogabb Magyarország megteremtésében érvényesítjük.”)

¹⁵⁶ Belügyminisztériumi leirat a törvényhatóságoknak. Bp., 1920.07.15. – MNL FML IV.401.b.) 32. dob. 43. t.; FVHL 1920.08.19. 213.

¹⁵⁷ FN 1920.06.06. 1.; FÚ 1920.06.12. 3.; 8Ó 1920.06.12. 3.; BMÚ 1920.06. 13. 4. 1918 őszén, 1919 elején az egyébként radikális, de a kommunistákkal szemben álló Pajzs Prohászka-val való ellentétéről: Nagy Sz., 2022. 142–143. Pajzsról a régebbi irodalomban részletesebben: Farkas G., 1968/b.

¹⁵⁸ Pajzsot végül a bíróság bűnösnek találta „a reakciós főispán-kormánybiztos eltávolítása miatti büntett” elkövetésében, és öt évi fegyházbüntetésre, tíz évi hivatalvesztésre és közügyektől való eltiltásra ítélte. MNL FML VII.1. 2. dob. 1332/1919. sz.; a per egyes töredékei: BFL VII.18.d.) 1920. 13/8320. sz.

¹⁵⁹ NÚ 1920.06.09. 2.; KÚ 1920.06.09. 3.

¹⁶⁰ NH 1920.06.06. 1.

¹⁶¹ NH 1920.06.13. 1–3. (Korábbi balassagyarmati előadására vonatkozó korrekcióra vö. VPOK 28–29.) Ld. még III.1. alfejezet 30. sz. jegyz., ill. III.6. alfejezet 159. sz. jegyz.

¹⁶² Vö. MCS 1920.07.01. 12. Korábban májusban más közszereplőkkel – Horthy Miklóssal, Apponyi Alberttel, Haller Istvánnal stb. – együtt megjelent a Magyar Cserkész Szövetség ünnepségén is. BH 1920.05.21. 4. 1922 tavaszától a székesfehérvári cserkészkerület díszelnöke is lett: FN 1922.05.09. 1.; Forintos, 2006. 306. (A cserkészhez fűződő viszonya már-már folklorisztikus történeteket is ihletett, ld. pl. CZKH 1922.07.30. 3.)

¹⁶³ A balassagyarmati látogatást naplójában is megörökítette, amiből úgy tűnik, a zsidóellenesség nemcsak beszéde megtartásakor, hanem ekkor általában lekötötte a gondolatait: „Láttam Cseh-Szlovákiát az Ipoly mentén. Szomorú látvány! Rendkívül kies, kedves ez a nógrádi világ; csak a sok dzsentrí a baja; no azokat a zsidó eszi!” Prohászka-napló, 2013. (1920.06.09.)

¹⁶⁴ ÚN 1920.06.22. 3.; BH 1920.06.22. 2. Vö. III.6. alfejezet 161. sz. jegyz. A Magyar Jövő Ifjúsági Irodalmi Rt. működéséről részletesebben ld. IV.6. alfejezet.

¹⁶⁵ Ld. pl. ÚS 1920.07.03. 2. Érdekes és jellemző szála a Magyar Jövő Rt. történetének, hogy a keresztény-nemzeti felbuzdulás nyomán Debrecenben is megalakították a vállalkozás helyi csoportját, szerettek volna együttműködni az ifjúsági irodalom kiadásában, erről 1920. december 14-én emlékiratot juttattak el a vállalat központjához, de sokáig semmilyen választ nem kaptak. Milotay István közbenjárására végül Prohászka 1922 januárjában válaszolt, amiben elfogadta az együttműködési szándékot, viszont bizalmatlanságának is hangot adott, például azért, mert úgy tudta, a debreceni protestánsok meg akarják szüntetni a Magyar Jövő által kiadott *Zászlónk* c. lapot – ez utóbbi alaptalan feltételezés volt. Ld. minderről: Medveczky, 1934. (Az epizód arra utal, hogy Prohászka a felekezeti együttműködés mellett a magyar ifjúság ideológiai nevelését és irodalommal való ellátását inkább katolikus irányba szerette volna befolyásolni.) Ilyen vidéki szervezetek máshol is alakultak a keresztény-nemzeti felbuzdulás, vagy épp Prohászka biztatásai nyomán, pl. Pécsen: PÉE 1921.12.03. 4.; Mi is az a Magyar Jövő? DTH 1922.01.29. 4. stb. Prohászka neve „húzta” a Magyar Jövő Rt. vidéki propaganda munkáját, sikeres nagygyűléseket, részvényjegyzésre buzdító rendezvényeket tartottak (pl. PÉE 1922.03.07. 2.; PÉE 1922.04.07. 3.), valamint a püspökhöz kapcsolódó keresztény-nemzeti lelkesedés támasztott igényt a szervezet iránt. (Egy alkalommal pl. így interpretálták a Magyar Jövő küldetését: „A vesztett háború s az azt követő forradalmak ellanyhították a lelkekben a nemzeti érzést. [...] A jövőben azonban tényleg sovínisztáknak kell lennünk, nem abban az értelemben, hogy a nemzetiségeket elnyomjuk, hanem, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel keltegessük és tartsuk ébren a nemzeti érzést. Ha Franciaország 43 éven át tudta gyermekei lelkében szítani a revans lihegő bosszújának izzó parazsát, nekünk akár száz éven át kelljen, de ki kell váltani a jövő nemzedék lelkéből az öntudatos hazafiságot, a jogtalanul, igazságtalanul letiport nemzet elégtétel utáni, jogos igényét és követelését, a határaink visszaszerzésére irányuló izzó irredentizmust.” MOH 1922.04.16. 2–3.) A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium elrendelte, hogy minden iskolában tartsanak „Magyar Jövő napot” (FN 1922.03.28. 1.), és erre Székesfehérváron is sor került, ahol Mátrai Rudolf tartott nagy beszédet Prohászka szellemiségének megfelelően az ifjúság erkölcsi nevelésének fontosságáról. FN 1922.04.5. 1–2. A váci hasonló rendezvényre: VKÚ 1922.04.02. 2.; VÁH 1922.04.02. 1. A Magyar Jövő Rt. a püspök intencióinak megfelelően 1921 elejétől indította el *Magyar Tavasz* címmel a „magyar földművelő ifjúság lapját” (eredeti címe *Falusi Ifjúság* lett volna, NTL 1920.11.11. 39.), mivel a kiadó meggyőződése szerint a „hitéhez, hazájához hű, derék falusi nép a legerősebb támasza a szebb magyar jövőnek”. MT 1921. 1. sz. 8. A szerveződés gyarapodásának jeleként 1922-től 1925-ig minden évben a hazafias érzelmeket elmélyítő országos dalversenyt hirdettek az iskolásoknak, melyeknek valóban volt visszhangja (ld. pl. ESZT 1922.06.14. 1.; KAK 1922.06.30. 45.), a Magyar Jövőnek saját himnusza is lett, melynek zenéjét Dohnányi Ernő szerezte. Dalos, 2020. 280.

¹⁶⁶ NÚ 1920.06.22. 3. Az egyesületről ld. még részletesebben: IV.5. alfejezet 86. sz. jegyz.

¹⁶⁷ Graf Stefan Tisza an den Bischof Ottokar Prohászka. Eine Polemik aus dem Grabe. PLL 1920.06.23. 1.

¹⁶⁸ (tb.) [Turi Béla:] Tisza – Prohászka-hoz. „Hangok a kriptából”. NÚ 1920.06.24. 1. („Prohászka Ottokár éppen a legválságosabb és a nemzeti élet sorsdöntő perceiben mutatkozott vátesznek és ezzel bizonyította be még jobban, hogy méltán tekintett reá a nemzet úgy, mint aki a jégcsúcon áll. Semmi síri hangok nem is fognak tehát ártani annak a szellemnek, melyben a nemzeti élet igényei törnek elő és fognak diadalmaskodni.”)

¹⁶⁹ Ld. erről pl.: Csávossy, 1920. 3. (A szervezet valóban harci feladatként kezelte az erkölcstelenség elleni küzdelmet, tagjai gárdistáknak nevezték magukat, felhívásaikat „csatariadónak” tartották, folyamatosan „harcba indultak”, tagjaik ünnepélyes esküvel léptek az egyesületbe stb. Uo., 6–7.) A kezdeményezés indoklása pontosan találkozott Prohászka közérkölcsök megújítására irányuló nézeteivel, például azzal, hogy Csávossy diagnózisa szerint a keresztény szellem súlyosan el volt nyomva („Az antikrisztusi szellemmel szembe kell állítani a keresztény szellemet, kereszténnyé kell tenni és erkölcsössé a nyilvános életet, kereszténnyé a kereskedelmet, kereszténnyé a politikát, kereszténnyé a művészetet, kereszténnyé a tudományt. Ki kell irtani az antikrisztusi szellemet

az egész vonalon, minden téren, szembeszállni vele, ahol csak mutatkozik.”), továbbá, hogy a 16. századi reformáció óta harapózott el a közerkölcsök romlása. Ld. Csávossy Elemér SJ: *Harc az erkölcstelenség ellen*. In: Csávossy, 1920. 11–25., 16–17. A keresztény erkölcsök védelméért indított küzdelem már alakulásakor is zsidóellenes, megfogalmazásuk szerint az „ősi keresztény, magyar erényeinket kiölő kultúráramlat elleni” zsidó szellemiséggel kapcsolatos tartalmat is kapott. Például az alakuláskor úgy fogalmaztak, hogy „az erkölcstelenség bűzhödt mocsarában” fuldokló keresztény magyarságnak „keresztes háborút” kell indítania: „De hát mit tegyünk? Bosszuljuk meg magunkat a fő méregkeverőkön? Irsunk ki szent haragunkban minden zsidót? Nem! Pusztá antiszemitizmus-sal az országot megmenteni nem lehet. Nem védem én a zsidókat, mert a zsidókat védeni nem lehet, hanem csak azt mondom: Ne a zsidókat pusztítsuk ki először, hanem a mérgüket; ne a zsidókat száműzzük először az országból, hanem dalaikat, írásaikat, újságjaikat, könyveiket, divatjaikat és egyéb piszkukat.” Lafranco István SJ: *A Zrínyi Gárda hivatása*. In: Csávossy, 1920. 26–54., 17–29.

¹⁷⁰ BH 1920.06.23. 3.; ÚN 1920.06.24. 3.; KÚ 1920.06.19. 3. (Az eseményről: KÉK 1920.06.29. 711.) A Zrínyi Gárda egyébként azért is alakult, mert értelmezésük szerint az „erkölcsi lerongyolódás és leromlás” vezetett a június 4-i trianoni békéhez, ami szerintük nem következett volna be, „ha erkölcsi érzékét meg nem gyöngítik gyalázatos lélekkufárok bámulatos rafinériával s ördögi gonoszsággal kieszelt tervszerű mótelyezéssel”, ezért nemzetpolitikai feladatnak, a lelki újjáépülés zálogának tekintették az erkölcstelenség elleni küzdelmet, amelynek fenyegető jeleit, a korábbi időszak folytatódását a keresztény kurzus első évében is észlelni vélték. BÉK 1920.07.03. 1. A „gárdisták” militáns fellépése még konzervatív oldalon is bizonyos aggodalomra adott okot, de ezeket a véleményeket is azzal nyugatták, hogy Prohászka (valamint Csávossy) személye a garancia az erkölcstelenség elleni küzdelem sikeres eszközökkel való megvívására. MHE 1920.07.01–15. 223.

¹⁷¹ Az előbb idézett kezdeményezés ezt így fogalmazta meg: „Magyart a magyarnak! [...] Magyar dalt akarunk hallani akáclobb falvainkban, és nem Zerkovitz-féle héber ömlengéseket; magyar művészetet akarunk látni színpadjainkon, és nem tingli-tangliba sem való Szomori-Weisz-féle mocskos operettek; tisztességes magyar táncot akarunk látni, és nem a Dob utca fokhagymaillatos tánctermeiben nagy divatra licitált onestepet, twostepet és foxtrotot! Fehér, keresztény, magyar szellemet bevinni a moziba, színházba, művészetbe, sportba, irodalomba, újságsajtóba, ez a Zrínyi Gárda célja és feladata.” Lafranco István SJ: A Zrínyi Gárda hivatása. In: Csávossy, 1920. 26–54., 38.

¹⁷² ASZ 1920.08.14. 1.; FEH 1920.08.22. 3. Prohászka személyes véleménye egyébként rendkívül szigorú volt, úgy vélte, hogy alapvetően minden társas tánc a szexualitással függ össze, még ha el is tudta képzelni, hogy lehetnek annak ártalmatlan, bájos formái is. „Különben itt is minden a szellemen fordul, mellyel táncolnak” – írta. Prohászka-napló, 2013. (1919.12.15.) Érdekes ugyanakkor, hogy nemesnek tartott célok érdekében a püspök ekkor is el tudott vonatkoztatni a személyes véleményétől, áprilisban például elvállalta az egyetemi csendőr tartalékszázalóaljnak a szibériai hadifoglyok hazahozatalának céljából rendezett táncmulatságának fővédnöki tisztét. PH 1920.04.11. 10. Az „erkölcsös” és „erkölcstelen” táncok közötti határvonal meghúzásában sokan Prohászka álláspontját próbálták meg követni, ld. pl. Kegyed szava nem talál. ASZ 1920.08.28. 2.

¹⁷³ FEH 1920.11.07. 3. A Zrínyi Gárda egyébként igyekezett országos hatáskörű szervezetté válni (ld. pl. Küzdelem az erkölcsi élet tisztaságáért. KÉV 1920.07.08. 1.; FEH 1920.09.19. 3.), és kiterőként megjegyzem, hogy az 1920-as években több akcióval is felhívták magukra a figyelmet: kifogásolták például a – későbbi – Fővárosi Operettszínház nyitó előadásának (Földes Imre–Buttykay Akos: *Olívia hercegnő*) „szeméremsértő díszleteit” és párbeszédeit (AÜ 1923.01.26. 3.), Molnár Ferenc: *Az üvegcipő* c. darabjának bemutatását (ÚN 1924.11.25. 3.), később műalkotásokat kínáló kirakatokból akartak aktképeket és egyéb festményeket eltávolíttatni, olyan alkotókét is, mint Iványi-Grünwald Béla, Vaszary János, Prihoda István, rendőrségi feljelentéseket is tettek ilyen ügyekben (EK 1925.07.28. 7.; ÚJ 1925.07.30. 2.) stb.

¹⁷⁴ NÚ 1920.06.25. 2.; MO 1920.06.25. 2.

¹⁷⁵ Prohászka, 1920/b.; Prohászka, 1921/a. (= Barlay, 2003.), ld. erről III.1. alfejezet 10. sz. jegyz.

¹⁷⁶ Gárdonyi, 2005. 197.

¹⁷⁷ Prohászka Ottokár: A marxizmus csődje a tények világánál. In: Huszár, 1920. 212–219. (= VPOK 97–104.) Vö. III.5. alfejezet 57. sz. jegyz.

¹⁷⁸ 1920. május 1-jén, vagyis a Tanácsköztársaság nagy ünnepének évfordulóján is sokat foglalkoztatta a proletárdiktatúra, vagy ahogy ő nevezte, a „zsidó-orosz vérbaj”, és az, hogyan fordulhatott elő mindez Magyarországon. Prohászka-napló, 2013. (1920.05.01.) A kapitalizmus-kritikáról általában: Kuminetz, 2017. 117–129.

¹⁷⁹ Prohászka Ottokár: Az új honfoglalókhöz. In: Prohászka, 1920/a. 4–5. (= VPOK 2019. 104–106.) E cikkének hatására jellemző, hogy a szélsőjobboldali sajtó iránymutató vezércikként is újraközölte (FEÚ 1921.03.27. 1–2.), Prohászka halála után bekerült az iskolai oktatásban felhasznált, a magyar prózairodalom kiválóságait felvonultató tankönyvbe is: Kómíves, 1929. Függelék. (Prohászka szövegeinek tankönyvi felhasználásáról ld. pl.: Joború, 1972. 140–141.) Újabb kiadására: Barlay, 2006/a. A kötet koncepciójáról a Magyar Jövő Rt. részéről a sajtó alá rendező Radványi Kálmán írta a püspöknek, hogy korábbi írásait úgy válogatta ki, hogy az aktuális körülmények között is „a könyvnek lesz tengelye és egységes alapgondolata”, az esetlegesen átirrt címek ellenére, a kötet címének pedig az *Útjelzések*-et is szóba hozta, az *Iránytű* így feltehetőleg Prohászka döntése volt. Radványi Kálmán Prohászka Ottokárnak. Bp., 1920.04.22. – SzPSzL IX.09. b.)

¹⁸⁰ Ld. IV.1. alfejezet 45. sz. jegyz.

¹⁸¹ Prohászka Ottokár: A keresztény kurzus kisiklása. NÚ 1920.06.20. 1. (= POÖM XXII. 243–245.); Jakab, 2021. 42.

¹⁸² Ekkoriban ez nagyon foglalkoztathatta, naplójában is az „általános választójogból kikerülő demokrácia” következményeként rendkívül bosszantotta, hogy ilyen, „fuvalkodó békának” nevezett képviselők „szópuffancsait” kellett hallgatnia. Prohászka-napló, 2013. (1920.06.14.)

¹⁸³ Az Internacionálé mozgósít. NÚ 1920.06.20. 1. (Voltak persze negatív ismertetések is, pl. AZTG 1920.06.23. 3.) Prohászkanak a „kisiklással” kapcsolatos véleménye azért is érdekes, mert pontosan tükrözte a szélsőséges radikálisok türelmetlenségét a kurzus csekély elért eredményeivel kapcsolatosan, olyannyira, hogy utóbbiak is rá hivatkoztak, talán a püspök ennek az igénynek is meg akart felelni a cikkének megírásakor. Ld. pl. NAK 1920.05.06. 3. („Ma már csaknem héthónapos lovaglás után hovatovább azt vesszük észre, hogy a kizsákmányoló zsidó kapitalizmus maholnap fölfalja az egész keresztény kurzust.”); A keresztény „kurzus” válságban? ÚN 1920.06.26. 1.; Hódy Árpád: Keresztény kurzus, szociálpolitika, keresztényszocializmus. RÚN 1920. 08.08. 1–2.; Hilbert Vilmos: A nemzetgyűlési választásoktól a községi választásokig. BKÚ 1920.08.08. 1–2. („Kiábrándultunk és elvesztettük a bizalmunkat, mert csalódtunk a keresztény és nemzeti irányzat vezetőiben, csalódtunk az eddigi keresztény kormányokban, csalódtunk a keresztény magyarok által megválasztott nemzetgyűlésben. Csalódtunk a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja vezetőségében is.”) stb.

¹⁸⁴ Klestenitz, 2015/a. 137.

¹⁸⁵ Prohászka-napló, 2013. (1920.06.30.) Ld. erről III.1. alfejezet 36. sz. jegyz.

¹⁸⁶ PLL 1920.03.18. 4.; BH 1920.03.17. 6.

¹⁸⁷ ÚN 1920.03.24. 6.

¹⁸⁸ AE 1920.01–05. 25–31.; bírálatáról: Prohászka Ottokár Concha Győzőnek. Székesfehérvár, 1920.03.14. – MTAKt Ms. 4811/534. (= Frenyó, 2005. 530.)

¹⁸⁹ AE 1920.06–12. 184.; BH 1920.05.07. 4. (A – Concha Győző, Forster Gyula és Kornis Gyula által jegyzett – tagajánlásban nemcsak 1909, vagyis levelező taggá választása óta kifejtett filozófiai munkásságát, köztük az indexre tett műveinek erényeit emelték ki, hanem azt is, hogy Prohászka úgy „a szoros szakszerűség, mint a tudományoknak az Akadémián kívüli gyarapítása tekintetében fényesen eleget” tett a rendes tagtól elvárható követelményeknek. MTA. TA 1920. 12–13.)

¹⁹⁰ NÚ 1920.07.01. 3.; PH 1920.07.01. 1. (A helyi keresztényszocialisták megtiszteltetésnek tartották, hogy a püspök által megszentelt zászlajukkal vehettek részt esztergomi zárándoklaton.)

¹⁹¹ A katonai városparancsnokság helyzetjelentése. Bp., 1920.07.31. – Szekeres, 1972. 54.

¹⁹² MJ 1920.04.21. 1.; Sipos B., 2011. 91.; Klestenitz, 2019. 324. Hasonló javaslattal Turi Béla is előállt, szerinte is numerus clausus alapján kellett volna a sajtó rendelkezésére bocsátani a lapkiadáshoz szükséges papírt. Klestenitz, 2009/b. 185–186.

¹⁹³ AE 1920.03.25. 3.; FÚ 1920.03.25. 1. Később a jogi vitákba is bonyolódó, szélsőséges Friedrich mentelmi jogának felfüggesztésekor – a kormánypárt túlnyomó többségéhez hasonlóan – Prohászka is igen-nel szavazott a nemzetgyűlésben. BH 1920.08.13. 3.

¹⁹⁴ Szinai, 1990. 423., 455.; a hozzá közel állók szerint Friedrich volt a méltatlanul sokat üldözött „igazi keresztény hős” (Friedrich István. RÚN 1921.07.24. 1.); kormányalakítási terveiről pl.: Szenciné Kováts, 2006. 258.

¹⁹⁵ PH 1921.07.14. 4.; NYIV 1921.07.12. 1.

¹⁹⁶ ÚN 1920.04.04. 5–6.

¹⁹⁷ Ld. IV.7. alfejezet 123. sz. jegyz.

¹⁹⁸ PH 1920.04.18. 6.

¹⁹⁹ ASZ 1920.06.12. 4. Prohászka bérmautjáról: FN 1920.05.28. 1.; Prohászka-napló, 2013. (1920.05.12.; 1920.06.02.)

²⁰⁰ NÚ 1920.03.23. 7.; BH 1920.03.23. 7.

²⁰¹ Prohászka, 1920/c. 14–15., ugyanerről ld. még pl.: NÚ 1920.03.28. 11.; BH 1920.04.02. 4.

²⁰² NÚ 1920.03.21. 8. Az előadásokat látogató közönségre egyébként valóban nagy hatást gyakoroltak Prohászka szónoklatai, ld. erről pl.: Ottokár püspök szószéke előtt... ÚN 1920.03.28. 7. A Szociális Missziótársulat kültagjainak fogadalomtételéről és Prohászka részvételéről: KÉK 1920.05.18. 543. A konferencia-beszédekről általában: Török József: A Központi Papnevelő Intézet. In: Beke, 2013–2019. III. 201–217., 212.

²⁰³ NÚ 1920.04.28. 2.

²⁰⁴ NÚ 1920.06.16. 2.

²⁰⁵ BH 1920.03.07. 6.

²⁰⁶ NÚ 1920.07.16. 1.

²⁰⁷ NÚ 1920.06.26. 3. Később ugyanilyen tevékenysége: NÚ 1920.11.24. 4.; a hollandiai gyermeküdtetés akcióról ld.: Mezösi, 2001.

²⁰⁸ Honszeretet Nevelőintézet Prohászka Ottokárnak. Bp., 1920.06.09. – SzPSzL IX.09. b.)

²⁰⁹ Ld. erről III.6. alfejezet 36. sz. jegyz.

²¹⁰ PN 1920.04.28. 2.

²¹¹ DM 1920.05.16. 3.; DM 1920.05.20. 3.; illetve: ÚN 1920.08.03. 3.

²¹² NÚ 1920.04.18. 9.

²¹³ ASZ 1920.05.01. 1.

²¹⁴ BH 1920.06.27. 3.; ÚN 1920.07.18. 4.; NÚ 1920.08.24. 2.

²¹⁵ Ld. pl. III.1. alfejezet 45–49. sz. jegyz.; III.3. alfejezet 43–44. sz. jegyz. stb.

²¹⁶ Ld. pl. III.2. alfejezet 57., 60. stb. sz. jegyz. A szélsőjobboldalon a „tehetetlen” és lassú kormánypolitikát látva, amúgy is erősödött a vélemény, miszerint „akik csalódtak a kormány beigért keresztény irányzatában, nap-nap után csatlakoznak az Ébredő Magyarok táborához. Ma az Ébredő Magyarok képviselik a legnagyobb társadalmi hatalmat, ma ők úgyszólván az egyedüli megszervezett társadalmi erő, amelyre nagy és fontos hivatás vár a keresztény Magyarország kiépítésében.” (Friedrich István) VIR 1920.09.30. 1. (Az efféle közvélekedés hatása alól bizonyára Prohászka sem tudta kivonni magát.)

²¹⁷ MO 1920.08.01. 5.; BH 1920.08.03. 3–4. A Vérmezőn tartott évfordulós megemlékezés főleg az „ébredőknek” kínált lehetőséget a Tanácsköztársaság „zsidó” jellege miatti antiszemita kiszólásokra, a sajtóban például nevezték „jomkipur-diktatúrának” is. ÚMO 1920.08.05. 3.; ld. még: VIR 1920.08.03. 2. Összességében az ÉME augusztus 1-jei demonstrációja inkább súlyos kudarc volt, a remélt százezres tömeg helyett jóval kevesebben, mintegy kétezeren vettek részt. Szinai, 1990. 455.

²¹⁸ FN 1920.08.04. 1. (= VPOK 190–110.); AN 1920.08.08. 4. (Prohászka számára az ügy fontosságát mutatta, hogy a keresztényszocialista szakszervezetek kőbányai sajtónapjának védnökségét is elvállalta Raffay evangélikus püspökkel együtt. ÚN 1920.08.01. 4.) A számos vidéki helyszínen megtartott sajtónap nemcsak *A Nép*, hanem általában a szélsőjobboldali radikálisok propagandarendezvényei voltak, ld. erről pl.: Gondolatok „*A Nép*” sajtónapján. AN 1920.08.01. 2. *A Nép* napilappá fejlesztését célzó mozgalomban a radikálisok számítottak Prohászka, a győri sajtónapra is őt akarták megnyerni szónoknak. GYH 1920.08.31. 2. (A sajtónap „műfaját” leginkább Bangha Béla honosította meg, ld. ekkoriban ilyenre pl.: A KSV sajtógyűléseire: CZKÚ 1920.03.11. 1.; Bangha megnyilatkozásaira a keresztény sajtóról: ÚS 1920.10.12. 1.; a későbbi időszakból: KAN 1921.09.21. 1.; A Központi Sajtóvállalat Szmrecsányi Lajos egri érseknek. Bp., 1921.08.08. – EFL AN 2637. 4480/1921. sz. Az érsek ennek nyomán minden október harmadik vasárnapját „sajtóvasárnapnak” nyilvánította. A „sajtóvasárnap” megtartására Prohászka is mindenkor nagy hangsúlyt fektetett, pl.: SzPSzL Körlevelek. 1301/1922. sz.)

²¹⁹ FN 1920.09.17. 1 (= VPOK 112–113.); SzPSzL Körlevelek. 1612/1920. sz. (1920.09.12.) A körlevél kiadásában szerepet játszhatott, hogy *A Nép* szerkesztősége, illetve a keresztényszocialista szakszervezetek arra kérték Prohászka, hogy ismétlje meg az augusztusi sajtónapot, mert úgy ítélték meg, hogy rendkívül hasznos volt a szociáldemokrata sajtó elleni harcban, *A Nép* napilappá fejlesztésében. Kocsán Károly és Székely János Prohászka Ottokárnak. Bp., 1920.08.31. – SzPSzL IX.09. b.); Klestenitz, 2009/a. 220. (A hasonló akciók végül sikerrel jártak, *A Nép* 1921. április végétől napilapként jelent meg, ami a radikális jobboldali sajtó számára fontos eredmény volt, a vonatkozó híradások megemlégették, hogy a szélsőséges lap vezető munkatársai, támogatói között tudta Prohászka is, ld. pl. KÖR 1921.04.27. 2.; DPL 1921.05.08. 75.) A napilappá fejlesztett, az ÉME-re jellemző radikális plakátkampánnyal népszerűsíteni próbált *A Nép* finanszírozási problémái viszont ezzel nem szűntek meg, továbbra is intenzív pénzgyűjtő tevékenységet folytattak, rendszerint azzal az érveléssel, hogy a lap „nehéz anyagi körülmények között vette fel a harcot a destruktív sajtó ellen és kifejezett célja, hogy a magyar ipari munkásságot kivonja a szociáldemokrata vezetőség alól, s amely egyike a legjobban szervezett keresztény napilapoknak”. MNL OL Z 144. (1921.08.31.) Még a KSV-nek is volt olyan időszaka, amikor finanszírozási problémákkal küzdött, ennek kapcsán érdekes lehet megjegyezni, hogy – az Országos Központi Hitelszövetkezet megállapításai szerint – ennek oka a rosszul megválasztott üzleti modellben keresendő. MNL OL Z 144. (1921.09.30.) Ld. erről: Klestenitz, 2019. 313. Maga Bangha is arról írt 1919 szeptemberében: „utóbb sült ki, hogy nincs is annyi pénzünk, mint kellene”. Molnár–Szabó, 2010. 243.; ugyanerről: Központi Sajtóvállalat Károlyi József főispánnak. Bp., 1919.10.20. – MNL FML IV.401. d.) 19. dob. 1. köt. 13. sz. Később is folyamatosak voltak a Bangha-vezette sajtóvállalkozás finanszírozási segítségről tájékoztató, azt kérő és indokoló kezdeményezései, ld. pl. A Központi Sajtóvállalat Prohászka Ottokárnak. Bp., 1921.08.09. – SzPSzL IX.09. b.)

²²⁰ Ellentétben például az egri főegyházmegyével. A „vörös áradat elleni harcban” önmagának nagy szerepet tulajdonító *A Nép* céljaira kért támogatáshoz Szmrecsányi Lajos egri érsek csak jókívánságokkal járult hozzá, az anyagiakra azt válaszolta, hogy „az igény nincs arányban az én tehetőségemmel”. Keresztényszocialista Szakszervezetek Központi Irodája Szmrecsányi Lajos egri érseknek. Bp., 1920.12.18. EFL AN 1781. 5692/1920. sz.; Szmrecsányi válaszfogalmazványa. Eger, dátum nélk. – Uo. (Más alkalommal ő sem volt ennyire elzárkózó, a *Magyar Irredenta* c. lapra például jelentős összeget adott. EFL AN 1781. 2275/1920. sz.)

²²¹ Prohászka Ottokár: Ami kell Zalának s Magyarországnak. ZK 1920.08.01. (= VPOK 110–112.)

²²² Különösen a numerus clausus ügyében mondott beszéde kapcsán, ld. III.1. alfejezet 70–71. sz. jegyz.

²²³ CLD 1920. Melléklet.; Mózessy, 2000.

²²⁴ Ld. 58. sz. jegyz.

²²⁵ A Prohászka-beszédet támogató, a női választójogot a keresztény radikalizmus érdekében álló kommentárok közül ld. pl.: Karvaly Jani: Adalékok az új községi törvényhez és a nők választói joga. RÚN 1920.10.17. 2–3.; A nők választójoga. ÚMO 1920.10.08. 2.

- ²²⁶ 8Ó 1920.10.19. 3.; MO 1920.10.19. 2.; PH 1920.10.19. 2. Ekkor avatták fel azt az emlékoszlopot, amelyről korábban a városi törvényhatóság döntött. (Ld. IV.1. alfejezet 63. sz. jegyz.) KÚ 1920.10.19. 2.; FFH 1920.10.19. 1–3. (Utóbbiak – bizonyára nem értesülve a püspök betegségéről – Prohászka részvételét is említették, tévesen.)
- ²²⁷ VLKI IV.1402. a.) (1920.10.30.); BH 1920.10.31. 2.; FÜ 1920.10.31. 1.; PH 1920.10.31. 1.; FN 1920.11.03. 1–2.
- ²²⁸ Vö. Gianone–Klestenitz, 2017. 205. (Apponyi egyébként valóban törekedett egy új, konszolidációhoz szükséges többségű formáció szervezésére, később, a kormányzópárt válságának időszakában tárgyalt erről Zichy Jánossal és Prohászkaival is. 8Ó 1921.02.01. 3.; SZFFÜ 1921.02.02. 1. Apponyi pártvezetői szerepére szélesebb körben is lett volna igény, ld. pl.: Halmay Elemér: Nyílt levél gróf Apponyi Alberthez. KN 1921. 4–5. sz. 1–7.)
- ²²⁹ Prohászka-napló, 2013. (1920.10.30.) Később szintén elítélően írt Apponyi liberalizmusáról, és szerinte nem elkötelezett kereszténységéről: Uo. (1920.12.26.) Naplójában Prohászka ekkoriban Rákosi Jenőt is élesen bírálta, amiért az ismert lapszerkesztő a korábbi időszakban liberális nézetekkel párosította hazafiasságát, s a püspök nagyon elítélte, amiért Rákosinak úgymond „mindegy volt, hogy ki micsodás, hogy milyen a lelke; még az is mindegy volt, hogy milyen a vére; elég, ha magyarul beszélt s ha Magyarországért lelkesülni látszott”. Uo. (1920.10.24.) A „hit és a faji tisztaság” erényeit hiányolta belőle, és durva antiszemita klisékkel bélyegezte meg, mondván, Rákosinak látnia kellett, hogy „az idegenség igenis a vérből sugárzik, [...] hogy vérrel vért rontani s idegen faji géniusszal magyarságot rontani hogyan lehet; mikor láthatta, hogy az általa kilátásba helyezett magyar impérium helyett egy elzsidósodott Magyarország mászik ki a gazdasági fejlődés méhéből: akkor is zsidó liberalizmusában bent rekedt; lapja a zsidót védi s szolgálja; azt mondhatnám: zsidó menedékhely sovén magyar cégér alatt”. Rákosi Jenőről is másképpen vélekedett nyilvánosan. 1920. őszi elítélő véleményében szerepet játszhatott a lapszerkesztőnek a numerus claususról, illetve később a katolikus nagygyűlésen elhangzott Prohászka-beszédekkel kapcsolatos kritikája. Ld. III.1. alfejezet 127. sz. jegyz., vö. fentebb 112. sz. jegyz.; alább 252. sz. jegyz. Apponyi és Rákosi együttes elítéléséről: Prohászka-napló, 2013. (1920.12.14.) Apponyiról egyébként a szélsőjobboldali radikálisoknak is az volt a véleménye, hogy ugyan elismerték nemzeti elkötelezettségét, hódoltak a nagysága előtt, de nem értették, miért „nem látja” a zsidóság által okozott veszélyeket, és nem fogadták el, hogy Apponyi elítélően nyilatkozott az antiszemitizmusról, inkább azt várták volna, hogy élére áll a radikálisok mozgalmának. Ld. pl. Gyöngyösi díszpolgárrá választásakor: Apponyi Albert. GYÖN 1921.05.21. 1.
- ²³⁰ Szögi, 1992. 509.; összefoglalóan: Gianone–Klestenitz, 2017. 202–206., 213–216.
- ²³¹ Gergely J., 1997. 125.
- ²³² Országos Katolikus Nagygyűlés. ESZT 1920.10.12. 1.
- ²³³ Zichy János és mások Szmrecsányi Lajos egri érseknek. Bp., 1920.10.27. –EFL AN 1781. ad 4076/1920. sz.
- ²³⁴ Szmrecsányi Lajos az Országos Katolikus Szövetségnek. Eger, 1920.10.02. (fogalmazvány) – Uo.
- ²³⁵ Vö. MKÖZÉP 1920. 7–12. sz. 104.
- ²³⁶ Katolikusok táborba szállása. ÚN 1920.10.24. 1.; ugyanerről: ÚL 1920.10.11. 1.
- ²³⁷ Marosi Arnold: A katolikus kongresszus. FN 1920.10.24. 1.
- ²³⁸ Scholtz Ödön: Protestáns nagygyűlést! SZ 1920.10.23. 1.; Klestenitz, 2015/c. 70.
- ²³⁹ BH 1920.10.23. 2.
- ²⁴⁰ NÚ 1920.10.26. 2–3. (= VPOK 117–120.; Gianone–Klestenitz, 2016. 49–51.); ÚN 1920.10.26. 1–2.; SZ 1920.10.26. 4.; FN 1920.10.27. 1.; Mózes, 2013. 119–121. Az esemény megőrkítésére ld. pl.: VAS 1920.10.31. 3.; VÚ 1920.11.14. 246.
- ²⁴¹ Ld. erről, a „mi irodalmunk” – „ő irodalmuk” téziséről: III.6. alfejezet 45. sz. jegyz.
- ²⁴² Megjegyzem, Prohászka valamennyi országos katolikus nagygyűlésen elhangzott beszédével kapcsolatosan megfogalmazódott olyan kritika, hogy csak nagy elméleti útmutatásokat nyújtott, nem szorgalmazott gyakorlati tetteket, cselekvést – ezzel szemben magam is úgy gondolom, hogy ennek nagyon is az ellenkezője az igaz (ld. erről Mózes, 2013. 114.), már csak azért is, mert gyakran ostorozta az ellankadás, megfáradás jelenségét, vagyis a gyakorlati tettek hiányát.
- ²⁴³ Hindy Zoltán és mások Szmrecsányi Lajosnak. Bp., 1920.12.27. – EFL AN 1781. ad 4076/1920.
- ²⁴⁴ Gergely J., 1996/b. 29.
- ²⁴⁵ Szmrecsányi Lajos az Országos Katolikus Szövetségnek. Eger, 1921.10.17. (fogalmazvány) – EFL AN 1782. ad 4909/1921. A nagygyűlés ekkor – elsősorban a királypuccsok miatt kiélezett belpolitikai helyzet miatt – elmaradt, viszont 1922-ben újra összehívták, s az előzetes várakozások hasonlóak voltak az egy évvel korábbihoz. Ld. pl. Szmrecsányi Lajos az Országos Katolikus Szövetségnek. Eger, 1922.09.04. (fogalmazvány) – EFL AN 1783. ad 4088/1922.
- ²⁴⁶ Bangha Béla: Nagygyűlésünk és a katolikus papság. EL 1920.11.01. 1–2.
- ²⁴⁷ Ezt egyébként a püspöki kar is felismerte, ezért 1922. októberi konferenciáján bizottságot is felállított – éppen Prohászka Ottokár elnökletével – hogy dolgozza ki egy „életképes központi végrehajtó szerv” alapelveit. Gergely J., 1997. 126.; Gianone–Klestenitz, 2017. 210–213.
- ²⁴⁸ A katolikus kongresszus utóhangjai. MH 1920.10.29. 2.
- ²⁴⁹ Tarka sorok. Két karcolat a katolikus nagygyűlésről. ESZT 1920.10.31. 1.
- ²⁵⁰ Katolikus nagygyűlés. AN 1920.10.31. 1–2.

²⁵¹ Katolikus nagygyűlés. EÉV 1920.10.28. 1.

²⁵² [Rákosi Jenő:] A katolikus nagygyűlés. BH 1920.10.26. 1.

²⁵³ Ld. még hasonló megközelítésben: A katolikus kongresszus utóhangjai. MH 1920.10.29. 2. (A „ma keresztény politikusai messze eltávolodtak azoktól az alapoktól, amelyekre a keresztény politikát annak idején gróf Zichy Nándor lefektette” – állapította meg.) Ld. még: Résen. AM-SZ 1920.10.27. 3.; JGYÖM VI. 654.

²⁵⁴ MN 1920. 10. sz. 3. (= VPOK 120–123.); BH 1920.10.26. 4.; Klestenitz, 2015/a. 134.; Gianone-Klestenitz, 2017. 205.; Mona, 1997. 52.

²⁵⁵ A Pilis szerepére Prohászka gondolkodásában ld. pl. IV.8. alfejezet 45. sz. jegyz.

²⁵⁶ Beöthy, 2020. 51. (A párhuzam azért is érdekes, mert Prohászka egyébként kiemelt érdeklődést tanúsított a pálos rend visszatelepítése iránt is, 1922-ben felajánlotta számukra az egyik plébániát. BUN 1922.09.28. 4.; részt vett a visszatelepítés előkészítésének munkálataiban: MG 1923.02.17. 6.; Damásdi, 2016. 100. 1925-ben szóba került, hogy a következő évben a rend alapításának 700. évfordulóján tartandó ünnepségeken is részt vesz. DT 1925.08.08. 4.)

²⁵⁷ REL 1920. 1. sz. 1–6. (= POÖM XII. 303–308.; VPOK 123–125.); NÚ 1920.10.27. 4.; ÚN 1920.10.28. 3.; Klestenitz, 2015/a. 134–135.

²⁵⁸ Prohászka püspökmondotta. FN 1920.10.30. 1. („Nem »szeretetteljes« szabadelvűség kell nekünk, hanem igazságot követelünk.”)

²⁵⁹ Prohászka püspök a pázmányi szellemért. M–P 1920.11.05. 2.; ld. még: Pázmány. SZEG 1920.10.29. 3.; JGYÖM VI. 655.

²⁶⁰ AÚ 1920.10.26. 2.

²⁶¹ BH 1920.10.29. 3.; PH 1920.10.29. 4.; MTI. NH 1920.10.28. 6.

²⁶² KAK 1921.03.01. 2–3.

²⁶³ Ld. erről III.2. alfejezet 67–70. sz. jegyz.; III.5. alfejezet 89. sz. jegyz.

²⁶⁴ Ld. erről pl. Vizi, 2020. 263–270.

²⁶⁵ IP 1920.11.15. 3.; KÚ 1920.11.04. 2. Prohászka is lesújtotta a békeszerződés becikkelyezése, az „ország lenyakazásaként” írt önmagának az eseményről, valamint arról, hogy abban valami módon a magyar nép „káromkodó” természetéért kiszabott isteni büntetést látott. Prohászka-napló, 2013. (1920.11.17.) A ratifikáció kapcsán Prohászka nagyra értékelte Teleki Pál miniszterelnök tárgyilagos, realitásokat tudomásul vevő álláspontját. Uo. (1920.11.13.)

²⁶⁶ Megjegyzés: Prohászkanak a középosztállyal kapcsolatos elveit átvette és részletesebb formában kidolgozta: Verebély, 1922. 22.

²⁶⁷ Prohászka Ottokár: Válasz Raffay Sándor püspöknek. NÚ 1920.11.27. 1. (= POÖM XXII. 260–264.); FN 1920.11.30. 1–2.; Klestenitz, 2015/c. 70.; Mózes, 2017. 28–31. Vö. III.2. alfejezet 74. sz. jegyz.

²⁶⁸ Raffay Sándor: A keresztény kurzusról. MHE 1920.11.15. 613–617.

²⁶⁹ Vö. pl. Mikes János: A katolikus mozgalmak egységesítése. MHE 1920.11.01. 558–561. (Raffay ekkoriban is, mint nyilvánosan mindig nagyon pozitívan, a keresztény-nemzeti eszme irányadó személyiségeként méltatta Prohászka, 1920 októberében például a Pozsonyból elmenekült evangélikus lelkészek székesfehérvári rendezvényén. BH 1920.10.23. 4.; HAR-E 1920.10.31. 246.; HAR-E 1920.11.14. 262.)

²⁷⁰ Vö. III.2. alfejezet 74. sz. jegyz. (A vita egykorú ismertetésére pl.: HAR-E 1920.12.05. 286.); Prohászka válasszikkét lelkesen üdvözölte pl.: [Kosztolányi Dezső:] „A buta liberalizmus”. ÚN 1920.11.28. 3. (= Arany, 2019. 243–244.)

²⁷¹ A célzás Göndör Ferencre, a Tanácsköztársaság sajtódirektóriumának vezetőjére vonatkozik, aki a bukás után Bécsbe emigrált.

²⁷² Turi Béla: A keresztény kurzus félrehajlásai. NÚ 1920.11.21. 1.

²⁷³ Raffay Sándor: A keresztény kurzushoz. NÚ 1920.11.30. 1.

²⁷⁴ Prohászka Ottokár: Az egységes keresztény front. NÚ 1920.12.25. 1. (= POÖM XXII. 264–266.)

²⁷⁵ Vö. IV.1. alfejezet 40. sz. jegyz.

²⁷⁶ Ld. erről fentebb 96. sz. jegyz.

²⁷⁷ PH 1920.12.25. 1. A Prohászka-hoz közel álló sajtó próbálkozott is azzal, hogy az egység fenntartása érdekében a keresztény kurzus elért eredményeire próbáljon koncentrálni, például arra, hogy már kevesebben vásárolnak zsidóknál. Ld. pl.: Mit köszönhetünk a keresztény kurzusnak? FN 1920.12.30. 1. Megértőbb volt kicsivel később visszatekintő összegzésében Ernszt Sándor is, aki az ország súlyos 1919–1920-as helyzetét hangsúlyozta, s azt, hogy nem lehetett nagy csodát tenni, a nemzetgyűlés a lehetőségeihez képest megtette, ami tőle tellett. Ernszt, 1921. küln. 20–23. („Sokaknak nem tetszik a nemzetgyűlés összeállítása, másoknak a nemzetgyűlés nívója, másoknak a kormányzó pártok; nagyon feledékeny urak ezek a bírálók, elfelejtik, hogy milyen állapotokból keveredtünk ki.”) Másoknál inkább negatív volt a mérleg, ld. pl.: A keresztény „kurzus” mérlege. ÚN 1920.12.12. 1. (Különösen a szociális törvényeket hiányolta, illetve azt tette szóvá, hogy bár volt haladás, semmilyen téren – még a zsidókérdésben sem – sikerült számottevő eredményt felmutatni. „Kereszténység annyi, mint nagy evangéliumi eszmék átvitele a valóságba, annyi, mint szeretet az elnyomottak és éhezők iránt, annyi, mint példás kötelességteljesítés és önzetlen segíteni-készség az egész vonalon, annyi, mint szociálpolitika, annyi, mint erkölcsi kultúra”

– írta, és az átalakított Teleki-kabinetből a teljes keresztény kurzus kiépítését várta.); a vidéki „ébredők” 1921-ben is inkább elégedetlenek voltak, és a nagy szélsőjobbfordulatra való készülődésről írtak, pl.: Két éves a „kurzus”! KESÚ 1921.07.31. 1.

²⁷⁸ Prohászka Ottokár: Segítsük az ébredező magyar öntudatot. FKNN 1921. 21–23. (= VPOK 107–109.) A *Fejérmegyei Keresztény Nemzeti Naptár* kiadását 1920-ban is ugyanolyan erőteljes hatósági támogatás és akció jellemezte, mint egy évvel korábban. MNL FML VI.2. 500/1920. sz., 575/1920. sz. Vö. IV.1. alfejezet 75. sz. jegyz.

²⁷⁹ Ld. erről III.6. alfejezet 82. sz. jegyz.

²⁸⁰ Prohászka Ottokár: Lelket s szívet mindenbe! ÚBN 1921. 27–28. (= VPOK 131–132.); megjelenése: ESZT 1920.08.31. 2.

²⁸¹ Ld. 141. sz. jegyz.

²⁸² Ld. ezekről III.6. alfejezet 45., 94. sz. jegyz.

²⁸³ Prohászka Ottokár: Kétféle amnesztia. NÚ 1921.01.16. 1–2. (= POÖM XXII. 268–270.); FN 1921.01.19. 1–2. Egész pontosan három kategóriára vonatkozott: azokra, akikre az első köztársaság korában végzett tevékenységért öt évnél kevesebb büntetést szabtak; akik a Tanácsköztársaság időszakában távol álltak a bolsevizmus eszméitől és csak félelemből vagy egzisztenciális kényszerből álltak a szolgálatába; valamint az új nemzetgyűlés megalakulásáig eltelt időszakban (vagyis a fehérterror idején) „a proletárdiktatúra feletti elkeseredésben keletkezett bűncselekmények elkövetői” voltak. Gratz, 1935. 340. Horthy 1920. december 24-i intézkedése mintegy megelőlegezte az 1921. november–decemberi, jóval általánosabb amnesztia-rendeleteket. Bodó, 2022. 20–21.

²⁸⁴ VI 1921.12.31. 2.; BMÚ 1922.01.03. 4. Kerekest elítélte a törvényszék igazgatója: VI 1922.02.05. 7.

²⁸⁵ Ld. pl. Prohászka Ottokár – a hajthatatlan. NSZ 1921.12.31. 7.; A szeretet két útja. VI 1921.12.31. 1.

²⁸⁶ ÚN 1921.12.14. 1.

²⁸⁷ POÖM IX. 286–294. A püspöki körlevél önálló cikként is megjelent az utolsó bekezdés, valamint a megszólítások kivételével: Prohászka Ottokár: Feketevasárnapi világosság. FN 1921.03.13. 1., 03.14. 1. Hasonló gondolatokról prédikált egy évvel később a szabadlábra helyezett rabok előtt is, erről: Prohászka-napló, 2013. (1921.12.25.)

²⁸⁸ HAJ 1920.11.23. 2. Csak röviden ismertette, hogy Prohászka mintegy háromnegyed óráig beszélt a nemzeti és keresztény kultúra elválaszthatatlanságáról, a liberális „zsidó” sajtó rombolásáról stb., és nagy ünneplésben részesült. Oláh Gábor író ott volt az előadáson, kiemelte a helyszínválasztás – színház – újszerűségét, és nagyon nem értett egyet a püspök által a magyar kultúráról mondottakkal: Lakner, 2002. III.3. r.

²⁸⁹ ÚMO 1920.11.23. 1. (= VPOK 125–131.); FEÚ 1920.11.28. 3–5. Vö. III.2. alfejezet 77. sz. jegyz. Debreceni látogatásáról egyébként nyomasztó élményeket szerzett, úgy az alföldi táj egyhangúsága, mint a debreceni nép „keverék”, kevés magyarságot magában foglaló jellege miatt. Prohászka-napló, 2013. (1920.11.21.)

²⁹⁰ A történet szerint Clemenceau francia miniszterelnök Strasbourgban mondta azt, hogy hallgatósága bizonyára megértette, mert franciául beszélt, ez nagyon tetszett Prohászkának, mert gyakran emlegette (természetesen a magyar nyelv „ismeretével” kapcsolatosan adaptálva), ld. pl. POÖM XXII. 291.; VPOK 135., 164., 194.

²⁹¹ ÚS 1920.11.28. 2.; ÚS 1920.11.30. 1.; ŐRSZ 1920.11.28. 1–2.; FN 1920.12.02. 2–3.; Prohászka-napló, 2013. (1920.12.02.) A püspök látogatásával és Prohászka személyének helyi megítélésével kapcsolatosan ld. pl.: Babay József: Prohászka Ottokár. ŐRSZ 1920.11.27.; Ligethy Béla: Prohászka Ottokár. ÚS 1920.11.28. 1.

²⁹² A beszédében elhangzottak kritikára indították az ekkor Kaposváron élő Bernáth Aurél festőművészt, aki bár szóvá tett bizonyos ellentmondásokat, sokmindent elgyetértett a püspökkel, például a szellemi nyomorral, a társadalmi egyenlőtlenségekkel stb. kapcsolatosan. Bernáth Aurél Prohászka Ottokárnak. Kaposvár, 1920.11. – SzPSzL IX.09. b.)

²⁹³ SZ 1920.12.08. 1.; PH 1920.12.08. 2., NWJ 1920.12.09. 2.; vö. III.3. alfejezet 77. sz. jegyz.

²⁹⁴ Prohászka-napló, 2013. (1920.12.12.)

²⁹⁵ GV 1920.12.12. 1.

²⁹⁶ Ünnepi harangszó, 1921. 5–10. (= POÖM XXV. 255–259.); PH 1920.12.11. 3.; NÚ 1920.12.11. 2. (Az eredetileg november közepére tervezett ünnepséget a trianoni békeszerződés parlamenti ratifikációja miatt kellett elhalasztani. NÚ 1920.11.16. 3.)

²⁹⁷ ZK 1920.12.12. 1–2. (= VPOK 132–135.) Vö. III.2. alfejezet 79. sz. jegyz.; III.4. alfejezet 52. sz. jegyz.

²⁹⁸ Ld. erről pl. 423. sz. jegyz.

²⁹⁹ ZK 1920.12.15. 2.; ZK 1920.12.16. 2. (= Paksy, 2006. 237–240.; VPOK 135–137.)

³⁰⁰ Magyarország 1922-ben kérte felvételét a Népszövetségbe.

³⁰¹ Naplójában is a feszített programjáról, valamint a nagykanizsai zsidóság súlyáról emlékezett meg. Prohászka-napló, 2013. (1920.12.11.)

³⁰² FN 1921.01.04. 2. (= VPOK 139–140.) A témáról ld. pl. Kuminetz, 2017. 130–143.

³⁰³ Hasonlóan vélekedett Rott Nándor veszprémi püspök is, aki szerint a középkorban ideálisnak volt tekinthető, hogy az iparosok vallási alapon szerveződő testületekbe tömörültek, amit a modernizáció felszámolt, s ezért újra be kell vinni a kereszténység szellemét az ipari tevékenységekbe. Beszéd a katolikus legényegylet újraindulásakor. Veszprém, 1919.11. – VFL VIII.11. C/II.b.

³⁰⁴ Érdekesként megjegyzem, hogy hat évvel később szinte ugyanezeket a gondolatokat mondta el az Iparoskörben, vagyis ez alatt az idő alatt ezen a téren nem érzékelhetett semmilyen változást. Ld. IV.8. alfejezet 16. sz. jegyz. A munka és a tőke kapcsolatáról ld. IV.1. alfejezet 40. sz. jegyz.

³⁰⁵ SZFÜ 1920.09.26. 2.; FFH 1920.09.23. 1.; NÜ 1920.09.22. 4.; ugyanerről: Szabolcs, 1965. 74., 176. (A közalkalmazottak panaszai nem nyertek orvoslást, másfél évvel később Fejér vármegye főispánja például azzal továbbította a miniszterelnökségre a KANSz beadványát, hogy az érintettek súlyos anyagi helyzete általános elégedetlenségre utal, továbbá „azokra az aggasztó tünetekre és jelekre, amelyek veszedelmes, sőt talán végzetes eshetőségek közeli bekövetkezésével fenyegetik alig megszilárdult államrendünket”. Nagy Pál Bethlen Istvánnak. Székesfehérvár, 1922.04.27. – MNL FML IV.401. a.) 8. dob. 52. t.)

³⁰⁶ NÜ 1920.08.06. 1.; NYIV 1920.08.07. 2.; HAR-E 1920.08.29. 206.

³⁰⁷ PH 1920.11.04. 1.; KÜ 1920.11.04. 2. A szervezet később szeretne volna elérni március 15. állami ünnepé nyilvánítását, az erre irányuló kezdeményezést is Prohászka karolta fel. MO 1921.02.04. 5.

³⁰⁸ NÜ 1920.11.16. 3. Magánúton is kapott megkereséseket, egyik őt különösen tisztelő törvényszéki bíró közvetlenül kereste meg, hogy hajlandó-e felkarolni a nemzetgyűlésnek benyújtandó, a bírói státuszrendezéssel kapcsolatos beadványát. Murakeözy Árpád Prohászka Ottokárnak. Ráckeve, 1920.08.28. – SzPSzL IX.09. b.)

³⁰⁹ Bács-Kiskun esetében: HOM 1920.09.26. 2.; Békés esetében: BÉK 1920.10.02. 3.

³¹⁰ FN 1920.08.17. 1–2.; SZFÜ 1920.09.18. 1.; Forintos, 2006. 305.

³¹¹ Ebben az időszakban sokat foglalkozott például a törökbálinti Notre Dame zárda ügyeivel, ld. pl.: Prohászka Ottokár Zichy Gyulának. Székesfehérvár, 1920.08.08. – PEL I.1.a. 1955/1920. sz.; ill. 1828/1920. sz.

³¹² ÚMO 1920.09.19. 2.

³¹³ SZFFÜ 1920.11.07. 2.

³¹⁴ Prohászka, 1921/b. 97.

³¹⁵ Prohászka-napló, 2013. (1920.11.14.) Utóbbi bejegyzésében arról is tudósított, hogy megpróbált tájékozódni a kormánypárton belüli ellentétek elsimítására vonatkozóan, de nem kapott segítséget, vö. fentebb 70. sz. jegyz.

³¹⁶ KÜ 1920.09.28. 3.

³¹⁷ NÜ 1920.09.25. 4.; később egy sikeres előadásukon is részt vett Lorenzo Schioppa pápai nunciussal együtt: NÜ 1921.02.04. 6.

³¹⁸ BH 1921.01.16. 4.; MTI. NH 1921.01.15. 2.

³¹⁹ Ld. erről: HOM 1920.09.05. 2.; KK 1920.09.14. 2.; KK 1920.09.23. 2.; Ó 1920.09.26. 2. A püspök személyével kapcsolatos méltató vezércikkek: Fehérvár püspöke. KK 1920.09.19. 1.; Prohászka. KÉV 1920.10.06. 1.; a tervezett látogatást megelőző napokban a fokozódó várakozásra: HOM 1920.10.05. 1.; KÉV 1920.10.05. 1.; KK 1920.10.05. 2. (Az ÉME és a helyi keresztényszocialista „összmunkásság” mozgósítása a Prohászka-látogatásra.) Az elmaradt kecskeméti látogatás okaként az is megjelent a sajtóban, hogy „közbejött fontos politikai okok miatt” (KK 1920.10.06. 1.) történt, de az is, hogy Prohászka megfázásos betegség döntötte ágynak. (MO 1920.10.06. 1.) Mivel ekkoriban valóban betegeskedett, és október elején nem volt más, jelentősebb programja, alighanem az egészségi állapotával kapcsolatos indok állt közelebb az igazsághoz. Prohászka egyébként egyik védnöke volt a kecskeméti egyesületnek. KÉV 1920.05.21. 3. (A kecskemétiiek nem akarták feladni, újabb és újabb megkeresésekkel bombázták a püspököt, annyira szerették volna, hogy meglátogassa egyesületüket, vagy vegyen részt a város egyik ünnepségén, látogatásának időpontját hónapokon keresztül, 1921 első felében is folyamatosan tologatták. KÉV 1920.11.11. 2.; KK 1920.11.12. 2.; KÉV 1921.01.06. 1.; KK 1921.02.12. 2.; KÉV 1921.02.12. 2.; KÉV 1921.03.24. 2.) A betegségről pl.: Prohászka Ottokár Folliuszné Darnay Margitnak. Ercsi, 1920.10.10. – SzPSzL IX.09. a.)

³²⁰ PH 1920.09.28. 2.

³²¹ OEZ 1920.08.08. 2.

³²² TMÚ 1920.10.09. 3.; TMÚ 1920.11.10. 2–3.

³²³ MO 1920.12.02. 5.; ÚB 1920.12.08. 2.

³²⁴ KT 1920.03.06. 173–174.; NYIV 1920.05.19. 3–4.; ZK 1920.03.30. 2.

³²⁵ MJ 1920.02.19. 2.; EÉV 1920.02.25. 1.; KESÚ 1920.02.22. 2.; ZK 1920.04.27. 2.

³²⁶ KÖR 1920.07.06. 3.; NÜ 1920.09.19. 7.; EÉV 1920.10.05. 2.; FH 1920.10.06. 4.; FH 1920.10.10. 2.

³²⁷ FN 1920.02.29. 1. A bank alakuló közgyűléséről: ÚN 1920.06.01. 4.

³²⁸ FN 1920.02.14. 1.; NÜ 1920.01.17. 8.; MNL OL Z 144. (1919.12.17.) Megjegyzés: nem minden püspök volt ilyen aktív, Zichy Gyula pécsi püspök kifejezetten szkeptikusan állt az Első Keresztény Biztosító Rt. megalakításához, mint írta, az egyházmegye és papjai biztosításai megnyugtatóan rendezettek voltak az új keresztény biztosító cég nélkül is. Zichy Gyula az Első Keresztény Biztosító Rt. Igazgatóságának. Pécs, 1920.09.02. – PEL I.1.a. 2003/1920. sz. (A biztosító a későbbiekben is folytatta a potenciális ügyfelek egyházmegyéken keresztül történő megszólítását, ld. pl.: Uo. 4244/1922. sz.) Székesfehérvár törvényhatósága ugyanakkor határozottan felkarolta a biztosító intézet ügyét, mondván, a többi biztosító társaság jelentős részben nem magyar tőkével dolgozik, ezért „ezen fontos gazdasági ágazatban is a keresztény nemzeti felfogásnak kell érvényesülni”. VLKI IV.1402. a.) (1920.03.19.)

³²⁹ A Nemzeti Hitelintézet válsága például már két évvel később témát adott a sajtónak (ld. pl. AN 1922.06.10. 4.), a Prohászka-hoz kötődő Magyar Jövő Rt. és mások bukásáról pedig ld. IV.6. alfejezet.

³³⁰ ZK 1920.06.03. 3.

³³¹ NÜ 1920.11.10. 4.; KÉK 1920.11.09. 1204.; ZK 1920.12.10. 1.; MJ 1920.12.01. 3. (Utóbbi nemcsak – többek között – Prohászka nevével buzdított részvényjegyzésre, hanem azzal is, hogy „ne vigye magyar ember zsidó bankba a pénzét, már csak azért se, mert egyik zsidó bank se fizet annyi kamatot, mint a Magyar Gêniozus részvényei”.)

³³² KÉV 1920.11.30. 2.

³³³ Ld. erről pl. III.6. alfejezet 36. sz. jegyz. Ritkábban, de előfordult, hogy egy katolikus főpap kritikát fogalmazott meg, például Szmrecsányi Lajos egri érsek kifogásolta, hogy a kultuszárca által pártolásra ajánlott Keresztény Zene- és Színművészek Nemzeti Szövetségének az ideológiai elvek hangoztatása mellett megalapozatlanok és zavarosak voltak a szerveződés alapelvei. („Együgyűbb alapszabályokat már régen olvastam” – írta, és kifogásolta a pénzügyi alapok rendezetlenségével, az alapító zenészek és színészek kilétével, illetve valódi tehetségével kapcsolatos információkat.) Haller István Szmrecsányi Lajosnak. Bp., 1920.03.15. – EFL AN 1781. 1040/1920. sz.; Szmrecsányi válaszfogalmazványa. Eger. dátum nélkül. – Uo. (Később, egy-egy esetben Prohászka is figyelmeztette a katolikus intézményeket alapítani kívánó híveit, hogy nagyon támogatja a kezdeményezéseiket, de figyeljenek oda a pénzügyi szempontból reális megvalósíthatóságra. Egy katolikus óvoda tervezett indítása kapcsán: Prohászka Ottokár Metzker Józsefnek. Székesfehérvár, 1922.03.16. – SzPSZL IX.09. a.)

³³⁴ MO 1921.02.04. 6.; NÜ 1921.02.04. 5.; ÚB 1921.02.04. 3.

³³⁵ BH 1921.02.04. 3.; PN 1921.02.05. 1.; AÜ 1921.02.04. 2. Ld. fentebb 123. sz. jegyz.

³³⁶ NN. 1920–1922. VII. 393.

³³⁷ NN. 1920–1922. VIII. 43.; ÚS 1921.02.22. 1. A püspöki kar február 10-i tanácskozásáról is kimentését kérte. Beke, 1992. I. 68.

³³⁸ Február közepén a műtét sikerességéről, gyors felépüléséről érkeztek hírek. FN 1921.02.15. 2.; FFH 1921.02.16. 2.; NÜ 1921.02.16. 4.; ÚN 1921.02.20. 3. A püspök maga is elfogadta a műtét és a lábadozási időszak szükségességét, ld. pl.: Prohászka Ottokár Némethy Ernőnek. Székesfehérvár, 1921.02.15. – SzPSZL IX.09. a.); Prohászka Ottokár Concha Győzőnek. Székesfehérvár, 1921.03.02. – MTAKt Ms. 4811/535. (= Frenyó, 2005. 530–531.); kezelőorvosának rendkívül hálás volt: Prohászka Ottokár Berzsenyi Zoltánnak. Székesfehérvár, 1921.03.26. – SzPSZL IX.09. a.) Orvosának visszaemlékezései az időszakról: Berzsenyi Zoltán: Prohászka Ottokár betegsége. In: Toldy, 1927. II. 170–171., számos levelet kapott gyógyulásra vonatkozó jókívánságokkal, ld. pl.: Szociális Missziótársulat Prohászka Ottokárnak. Bp., 1921.02.17. – SzPSZL IX.09. b.) A püspök maga is biztos volt abban, hogy március 15. után már Budapesten lesz. Prohászka Ottokár Gallauner Károlynak. Székesfehérvár, 1921.02.28. – Uo. A püspök betegségekkel nem törődő, aszketikus természetéről ld. pl. Horváth K., 2009. 1121. sz.; Sármási, 2020. 138.

³³⁹ Ld. a vonatkozó hírekből: 8Ó 1921.02.10. 3.; MG 1921.02.11. 2.; FÜ 1921.02.10. 1.; ÚS 1921.02.18. 1.; FFH 1921.02.11. 1. stb. A KNEP-en belüli helyezkedés olykor követhetlenné is vált ebben az időszakban, a zavart Prohászka félreállása is fokozta, ld. pl. ÚK 1921.03.15. 4.

³⁴⁰ NÜ 1921.02.11. 1.

³⁴¹ PH 1921.02.26. 2.; BH 1921.02.26. 2.; EGY 1921.02.26. 1.; NYIV 1921.02.26. 1. (A KNEP vezetői ugyanakkor számítottak Prohászka, a gyakorlati politikától átmenetileg elhatárolódó püspökkel is felvették a kapcsolatot, amikor a keresztény pártból többségi kormánypártot akartak alakítani néhány kisgazda átcsatolásával. ÚS 1921.04.09. 1.; NYIV 1921.04.09. 1.)

³⁴² Ellenzéki körökben meg is fogalmazódott az a feltételezés, hogy a visszavonulás bejelentése az újjáalakuló KNEP-nek sem volt épp ellenére, nem felejtették el, milyen szerepet játszott decemberben a pénzügyminiszter megbuktatásában. JÖ 1921.02.26. 3.; állítólag pártvezetői, politikusi stílusa sem volt sokak ínyére: JÖ 1921.03.23. 2. stb. (A pécsi szocialisták lapja elemzés helyett durva szavakkal minősítette csak a visszavonulásról szóló első híreket. M–P 1921.03.01. 3.) A mértéktartóbb kommentárok közül: Résen. AM-SZ 1921.30.30. 1–2. (= JGYÖM VI. 669.) A magas egyházi méltóság és a pártpolitika össze nem egyeztetettségére való hivatkozás nemcsak azért érdekes, mert 1920 januárjában ez a szempont szóba sem került, hanem azért is, mert 1922-es „végleges” visszavonulása idején vették elő újra az érvet (vö. IV.3. alfejezet 7. sz. jegyz.), az addig eltelt egy évben szintén nem.

³⁴³ Naplójegyzeteinek szóhasználata arra utal, hogy ezt maga is komolyan gondolta. „Hazajöttem a nagy tragikomedióból, amit nemzetgyűlésnek hívnak [...] A parlament a legmulatságosabb kabaré.” Prohászka-napló, 2013. (1921.02.06.) Március elején szemléletes képekkel hasonlította össze az általa megismert „politikai üzem” hitványosságát a szellem emelkedett kultúrájával, a lélek titkainak megismerése szépségével – mintha valóban utóbbira cserélte volna az előbbieket. Prohászka-napló, 2013. (1921.03.02.) („Emberaprólék fortyogása! Üres fejek döntése, mikor egymásba ütköznek. [...] pelyva, szemét, moslék, kóc és fűrészpör. Csupa hulladék! Ezt mind kavarja, keveri, rágja és falja s okádja a legbutább pártszenvedély.”) Áprilisban súlyos jelzőket írt a nemzetgyűlésről, „bolondháznak” minősítette, főleg a kisgazdapártot szidta („a kisgazdák szemétdombján a kakasok verekednek, s aztán szélkakasoknak mutatkoznak be”), a parlamentet pedig „nagy ketrec-palotaként” említette, és örömet fejezte ki, hogy oda nem kell többet mennie, a demokrácia számára csak az „ostobaság és hazugság” szinonimája volt

ekkor. Prohászka-napló, 2013. (1921.04.11.) Kicsit később: „Facér vagyok, nincs nemzetgyűlés, felborult a helyzet; a hangyaboly sűrű, a vezérhangyák izzadnak mérget. Tisztára komédia; s ez az a híres demokrácia. Látni ott is, az embernek van verekedési ingere; vagy a kocsmában adja ki, vagy pl. a nemzetgyűlésben. [...] A demokrácia mint ellenőrzés a kény ellen s mint szükséges kielégülése az ember önrendelkezési vágyának, érthető; de tele van lehetetlenséggel, mert az uralomra való képességből semmi sincs benne. – Nekem ez a belátás szükséges ellensúly a túlságos embertisztelem mérséklésére. Az az igazi demokrácia, mely az embert, szabadságait tiszteli s mely jobbá s boldogabbá akarja tenni.” Prohászka-napló, 2013. (1921.04.14.)

³⁴⁴ ÚB 1921.03.16. 2. (= VPOK 142–143.); FN 1921.03.18. 2.

³⁴⁵ Vázsonyival volt már éles közéleti vitája, ld. erről II.1. alfejezet 139–140. sz. jegyz.

³⁴⁶ A törvény iránti támogatását később is emlegették: FH 1923.03.21. 2. A „rendtörvényként” is elhíresült, a bal- és jobboldali szélsőségekkel, az állam rendjének megdöntésére irányuló tevékenységekkel szembeni szabályozásról ld. pl. részletesebben: Lehotay, 2023.

³⁴⁷ NÚ 1921.03.22. 2.

³⁴⁸ Ld. erről még: ÚN 1921.03.20. 4.

³⁴⁹ ÚB 1921.03.23. 1. Ezt a narratívát a hozzá közel álló sajtó erőteljesen képviselte, volt amelyik korábban arról írt, hogy „csahos hírforrások” csak szabadulni akarnának Prohászkaótól, „a lenyűgöző szellemnek a súlya alól” (ÚB 1921.03.16. 2.), a *Fejérmegyei Napló* pedig a politika világa és a püspök viszonyát a bűzhöd, fertőzést terjesztő mocsár és a tavoríza kapcsolatához hasonlította: „Nemzetmentő, történelmi szerepét teljesítve leszállott a gerinctelen véglények és tiszalegyek közé, hogy megmentse a keresztény nemzeti eszmét a destrukció áradatával szemben, hogy igazságos szociálpolitikájával kenyeret biztosítson a dolgozó szegényeknek.” FN 1921.03.30. 1.

³⁵⁰ FÚ 1921.03.22. 2.; MO 1921.03.22. 1. (Utóbbiban megjelent Haller István nyilatkozata is, melyben a volt miniszter elmondta, hogy Prohászka nem változott, nem vonult vissza, viszont elismerte, hogy az egységes kormánypart elnökeként egyáltalán nem foglalkozott „adminisztratív és ezzel kapcsolatos kérdésekkel”. Reményét fejezte ki, hogy a püspök részt fog venni a KNEP újraindulásában.)

³⁵¹ Kelemen Imréné Prohászka Ottokárnak. Bp., 1921.02.27. – SzPSzL IX.09. b.) (Azért kérte a püspököt, hogy ne vonuljon ki a közéletből, mert csak benne látott garanciát arra, hogy a zsidókat további korlátozásokkal sújtják.)

³⁵² Kiss Menyhért: Nyílt levél Prohászka Ottokár megyéspüspök úrhoz. HA 1921.03.13. 1–2. Ld. erről részben III.2. alfejezet 85. sz. jegyz. (Kiss Menyhért nem sokkal korábban vette át a *Hazánk* szerkesztését, radikális antiszemita programalkotással is igyekezett felhívni magára a figyelmet, ld. pl.: Kiss Menyhért: Mi az Ébredők politikája? HA 1921.02.20. 1–2.)

³⁵³ Prohászka Ottokár: Felelet Kiss Menyhért „nyílt levelére”. HA 1921.03.27. 1. (FN 1921.03.30. 1. = POÖM XXII. 271–272.); BH 1921.03.13. 4. Nyílt levél-váltásukról pl. PH 1921.03.27. 3.

³⁵⁴ ZSSZL 1921.01.11. 2–3. (= VPOK 140–142.; Veszprémy, 2017. 107–109.; Szalay, 2017. 264–266.) Elemzése: Szalay, 2017. 250–256. (Megjegyzés: Csernoch János esztergomi érsek érdekes módon inkább kitért a cionizmus kérdésében a nyilvános állásfoglalás elől. Ld. erről: Rudolf Stein Csernoch Jánosnak. Mödlung bei Wien, 1924.03.08. – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 878/1924. sz.) Prohászka cionizmussal kapcsolatos felfogására ld. még III.1. alfejezet 11., 123., 153. sz. jegyz.

³⁵⁵ Ld. erről III.5. alfejezet 46. sz. jegyz.

³⁵⁶ Prohászka Ottokár: Húsvéti hangok. AF 1921.03.20. 49.

³⁵⁷ Prohászka Ottokár: Magyar föltámadás. ÚB 1921.03.27. 1.

³⁵⁸ Ld. erről részletesen III.3. alfejezet 88–90. sz. jegyz. A nemzetgyűlés királypuccs miatt összehívott ülésén Prohászka is részt vett. BH 1921.04.02. 1.; később: MO 1921.04.22. 1.

³⁵⁹ Ld. erről, illetve az 1921-ben kibontakozott sajtóellenes kampányról: Klestenitz, 2019. 317–322. (A kormányzat számára készült előterjesztések is a sajtó területén a zsidóság elleni harc fontos szerepéről, „a gazdasági életnek és a gazdasági eszközökkel megközelíthető szellemi hatalmi pozícióknak lassú és megállíthatatlannak látszó teljes birtokbavételéről”, valamint egy nagy és egységes keresztény kiadvállalatnak a szükségességéről szóltak, ld. pl.: A keresztény sajtó helyzete és jövője. Memorandum, 1921.02.16. – MNL OL X 66. 3923. tek. 2. cím, vö. Ormos M., 2000. 85–90.; és ugyanezt fogalmazták meg a második nemzetgyűlési ciklusra való felkészülés időszakában: Az Egységes Párt sajtópolitikai programjáról, 1922.05.20. – Uo.) Az újságíró-utánpótlással kapcsolatosan ekkor jelentek meg hírek arról, hogy a Turán Szövetség által felkarolt „sajtófőiskola” kurzusai az ősszel kezdődnek, és a felkért előadók között volt Prohászka is. AN 1921.06.19. 6.

³⁶⁰ Prohászka Ottokár: Destruktív sajtó és magyar tisztesség. MN 1921. 4. sz. 1. (= POÖM XXII. 272–274.); ZK 1921.05.11. 1.; SZÚN 1921.05.14. 1.; KESÚ 1921.06.05. 2.

³⁶¹ Prohászka sajtóval és sajtótörvénnyel kapcsolatos felfogása megfelelt a keresztény-nemzeti oldal tollforgatóinak más formában, részletesen is kifejtett gondolatainak. Ld. pl.: Turi Béla: Sajtóreform és sajtóetika. KSZ 1921. 7. sz. 385–394. (Például arról írt, hogy a sajtó „egész mivoltában: eszméiben és organizációjában elszakadva a kereszténységtől, egyúttal a leggonoszabb erők szabad játéka, majd a lelketlen hatalmak szócsöve, lelkiismeretlen eszköze lett”; illetve: „Még ha a sajtójogi reform terén a nagy nemzeti gondolattól hajtva és a liberális frázisoktól nem félve odáig is elmegyünk, hogy nemzetvédelmi szempontokból a sajtót szinte gyámság alá helyezzük, akkor

se értünk el többet, minthogy némi rosszat megakadályoztunk, de nem tettük a sajtót a mi eszményeink szerinti haladás lendítő kerekévé.”); B.B. [Bangha Béla:] A mi sajtónk. MK 1921. 6. sz. 355–359. Stb.

³⁶² Pehm (később: Mindszenty) József osztotta Prohászka nézeteit, miszerint „szent papok kellenek, akik képesek kivonni magukat az erkölcsiséget is lazító liberalizmus hatása alól”, és az újságírás a lelkipásztorkodás kiemelten fontos területe, publicisztikájában követte Prohászkát, aki az 1918–19-es eseményeket az „anyagias zsidó szellem eluralkodásával és a keresztény értékek visszaszorulásával magyarázta”. Balogh M., 2019. 30–31., 42–43., 97. (vö. Orvos, 2009/b.; Prohászka mondását – miszerint „az új hittérítők: a keresztény sajtó munkásai” – mások is gyakran idézték, pl. MKET 1923.03.01. 41.); Mátrai Rudolf előadása a székesfehérvári Katolikus Körben, 1919.11.23. – OSzKKt Quart. Hung. 3519. 139r. („Az újság a modern világ prédikálószeke, mellyel legtöbb társadalmi rétegek gondolkozásmódját, világnézetét, erkölcsi felfogását irányíthatjuk. Ezt az irányítást eddig azok végezték, akiket a keresztény társadalomtól egy egész világ választ el.”); Katona Jenő: Prohászka Ottokár, a publicista. ÉL 1934. 34. sz. 614–615. (Wilhelm Emmanuel von Ketteler egykori mainzi püspökre hivatkozva írta, hogy ha Pál apostol újra eljönne a földre, újságíró lenne.)

³⁶³ REL 1921. 1. sz. 1–7. (= POÖM XIV. 271–277.); BH 1921.05.05. 7.; NÚ 1921.05.05. 7. Megjegyzés: Az Aquinói Szent Tamás Társaságban tartott beszédeiről, illetve a vonatkozó filozófiai kérdésekről összefoglalóan ld.: Orvos, 2015.; Frenyó, 2018/b. Az említett Alexander Bernát-vitáról: Turbucz P., 2020. 177.

³⁶⁴ Ld. III.6. alfejezet 193. sz. jegyz. Ennek ellenére ebből is lett sajtóvita, ugyanis volt, aki kifogásolta a székfoglaló előadásban Goethe és Madách lekicsinylő minősítését Prohászka részéről (A pacsirta és a gramofon. AE 1921.05.10. 4.; Goethe gramofonon, Lucifer autón. BMÚ 1921.05.11. 3.), amit a keresztény-nemzeti sajtó a püspök személye és vezető közéleti szerepvállalása elleni durva támadásnak minősített, ld. pl.: Hogyan bánik el „Az Est” a magyarság vezéreivel? ÚB 1921.05.10. 3.

³⁶⁵ Prohászka Ottokár: „Ne szomorítsátok meg a Lelket”. ÚN 1921.05.15. 1. (= POÖM XXII. 274–276.)

³⁶⁶ Ezt kritika tárgyává tette és egy évvel korábbi, a „kurzus örökkévalóságát” hirdető Prohászkával összevetette pl.: Recseg-ropog a kurzus fundamentuma. JÖ 1921.05.18. 1.

³⁶⁷ BH 1921.05.29. 2. (= VPOK 144–146.); MO 1921.05.29. 3–4.; Sz 1921.05.29. 3.; ÚN 1921.05.29. 1. Az ünnepekről összefoglalóan: Anka, 2019., Prohászka beszédéről: Uo., 13.

³⁶⁸ 8Ó 1921.06.04. 2.

³⁶⁹ „Én szívből tisztelem; bár politikai és liberális szerepéért nem lelkesülök.” Prohászka-napló, 2013. (1921.05.28.) Vö. fentebb 229. sz. jegyz.

³⁷⁰ MTI. NH 1921.06.28. 11. (= VPOK 146–149.); AN 1921.06.29. 4.; NÚ 1921.06.29. 1–2.; VI 1921.06.29. 3.; NSZ 1921.07.01. 2–3.; Vizi, 2010. 75.

³⁷¹ Benárd a KNEP képviselője volt, de annak jobbszárnyához tartozott, nem sokkal később az ÉME egyik alelnöke is lett. Zinner, 1989. 138. Közszerepléseiben megfogalmazott gondolatai erős Prohászka-hatást tükröznek, ld. pl. III.2. alfejezet 184., 246. sz. jegyz.

³⁷² Ld. III.6. alfejezet 164. sz. jegyz.

³⁷³ JÖ 1921.06.30. 4.

³⁷⁴ Homokóra. SZEN 1921.07.01. 1.

³⁷⁵ FN 1921.03.16. 1–2.; ÚB 1921.03.17. 4. (Prohászka köszönő és buzdítószavakat szolt a megjelentekhez, akiknek Sik Sándor tolmácsolta a laudációját, ebben például arról neszelt, hogy a városban az „Árpádok dicsősége világolt, Székesfehérváron most is a tudománynak, a kiválóságnak egy olyan hatalmas lámpása ég, mint Prohászka Ottokár!”)

³⁷⁶ NÚ 1921.04.06. 5.; BH 1921.04.06. 4.; ÚN 1921.04.06. 5. Czermann Antal parlamenti képviselő kifejezetten Prohászka személyes útmutatásai alapján lett a budafoki Keresztény Ifjak Egyesületének későbbi alapítója, a helyi jobboldali közélet energikus szervező alakja. Hévízi, 2008. 280. (Prohászka az egyesület védnöke is lett.) Vö. Milcsinszky, 1998. 114.

³⁷⁷ NÚ 1921.05.18. 5.

³⁷⁸ JÖ 1921.06.10. 3. Prohászkának a német kisebbségi híveihez való viszonyáról: Grósz, 2018. 73., 77–78., 85., 100.; Csíky, 2021/a. 29–30.; összefoglalóan: Grósz, 2017. A hozzá, valamint a keresztény-nemzeti eszméhez közel álló német nemzetiségieket Prohászka mindig igyekezett megvédeni a magyarellenes magatartás vádjá ellen, például a móri iskola tanárait ért kritikák kapcsán: Prohászka Ottokár Károlyi József főispánnak. Székesfehérvár, 1920.12.17. – MNL FML IV.401.a.) 18. dob. 78. t. (A béрмаútján egyébként egy súlyos, de szerencsésen megúszott balesete is bekerült a híradásokba: AN 1921.06.02. 6.; ZK 1921.06.04. 3. A béрмаútjának egy állomásáról beszámoló: KÉK 1921.05.31. 502.)

³⁷⁹ NÚ 1921.06.12. 7.; az eseményről: KÉK 1921.06.21. Címlap. (Ekkori konferencia-beszédeiben is használt néha közéleti utalásokat, pl. amikor 1921. március 21-én arról beszélt, hogy „ha a Vatikán folyosóin járhatnék, nem kíváncznék egy lengyelzsidó város utcáiba”. Prohászka, 1921/b. 39.)

³⁸⁰ Ért. Székesfehérvár. 1921–1922. 6.

³⁸¹ ESZ 1921.05.21. 1.; Forintos, 2006. 306. Vö. IV.3. alfejezet 100–104. sz. jegyz.

³⁸² Szász Zoltán: A gyűlölet főpapja. JÖ 1921.03.09. 1–2. (A korábbi, 1918 őszén készült elemzésére ld. II.1. alfejezet 190. sz. jegyz.); ÚK 1921.03.19. 5.

³⁸³ Megjegyzés: Ez ekkoriban nemcsak Prohászka meggyőződése volt, az Ébredő Magyarok Egyesülete ilyen „missziós” szándékkal vett részt egy nemzetközi antiszemita kongresszus előkészítésében. Ld. pl.: „Az ébredő eszme”. FN 1921.04.02. 2. („Azzal, hogy a keresztény világmozgalomnak első összefogható megnyilvánulása Budapestről indul ki, Magyarország a nemzetközi viszonylatokban újabb vezérszerephez jut.”)

³⁸⁴ Ld. pl. Hogyan ír Szász Zoltán Prohászka Ottokárról. ÚN 1921.03.10. 4.; KÉV 1921.03.30. 1.; KÉV 1921.04.17. 1–2. (Utóbbi szerint „a zsidók görbe fájából sarjadt” Szász „nyálcsordító kéjjel, orfeumi szellemességgel ront Prohászka Ottokárra, aki le merészelte írni az ő és az egész magyar nép igaz gondolatát.”) Kitérőként jegyzem meg, hogy Szász Zoltán valóban szinte minden fontosabb közéleti kérdésben az ellenkezőjét képviselte annak, amit Prohászka, nem véletlenül foglalkozott többször is a püspök közszerepléseivel. Később az 1921/3. tc. alapján helyezték vád alá, például azért, mert „Szent István keresztény Magyarországa jelszavát teljesen elveti”, amire Szász azt válaszolta, hogy Szent István német lovagok segítségével lépett fel a magyar „Koppány serege, az akkori Ébredő Magyarok ellen”, továbbá tulajdonképp nem kereszténnyé akarta tenni Magyarországot, hanem bekapcsolni a nyugati kultúrába (az ellene lázadókat akkor is leverte, ha felvették a kereszténységet), s úgy vélte: „Ma az cselekszik Szent István szellemében, aki a nyugati demokráciát és nyugati felvilágosultságot akarja uralomra juttatni.” (Vö. 407. sz. jegyz.) Szinte Prohászkanak címzett diagnózisa volt: „Keresztény eszme számomra nem zsidóüldözést, numerus clausust és derest jelent, hanem Krisztus tanításának követését az egyéni és közéleti erkölcsben, jogegyenlőséget, önzetlenséget és emberszeretetet.” Ld. minderről: PSzL VI. 686. 206. sz. 3–6. Ld. még ekkoriban pl.: Szász Zoltán: Keresztény és nemzeti. JÖ 1921.02.23. 3.

³⁸⁵ Ld. pl.: JÖ 1921.03.16. 4.; Prohászka az októberi forradalomról. FÜSZ 1921. 5. sz. 215.; A papság a forradalomban. JÖ 1921.05.05. 6. Nemcsak politikai közszerepléseit olvasták a fejére, hanem filozófiai vagy vallási, inspiráló hatású korábbi cikkeit a numerus clausus és a botbüntetés mellett kiálló magatartásával vetették össze, pl.: Pünkösdi Lélek. AÜ 1921.05.15. 5. Prohászkanak „mohó lángként”, vele szemben Csernoch érseknek „lassú vízként” való jellemzéséről: Az élet maszkja. BMÜ 1921.02.05.

³⁸⁶ Ld. pl.: Rágalom-hadjárat. BH 1921.05.14. 2.

³⁸⁷ AE 1921.01–05. 90–91. (A bizottság elnöke Csánki Dezső, tagjai Concha Győző, Rákosi Jenő, Angyal Dávid és Ferenczi Zoltán voltak.)

³⁸⁸ AÜ 1921.03.12. 2.; VI 1921.03.11. 4.; AE 1921.03.10. 6. Májusban az hangzott el a tárgyaláson, hogy a vallás-oktatás tekintetében 1919 márciusában Prohászka még tovább is ment Kunfi Zsigmondnál. VI 1921.05.13. 4.; PN 1921.05.13. 5.; JÖ 1921.05.14. 6.

³⁸⁹ VI 1921.03.27. 3.

³⁹⁰ Ld. II.2. alfejezet 18. ill. 81. sz. jegyz.

³⁹¹ Prohászka Ottokár a liberáлизmusról. SZA 1921.04.23. 3.

³⁹² Prohászka Ottokár Nagy Józsefnek. Székesfehérvár, 1921.04.24. – SzPSzL IX.09. a.); „A cél szentesíti az eszközt.” ESÜ 1921.05.14. 1.

³⁹³ PLL 1921.05.25. 5.; Kurzustanok – gyakorlatban. JÖ 1921.05.28. 5.

³⁹⁴ FN 1921.02.04. 1.; FN 1921.02.16. 1.; SZFFÜ 1921.02.17. 2.; PN 1921.02.17. 5.; Forintos, 2006. 305. Magán a kiállításon – gyengélkedése miatt – nem tudott részt venni, viszont a szervezők meglátogatták betegágyánál a püspököt, aki továbbra is biztosította a Falu Szövetséget, hogy számíthatnak „a falu emelkedésére irányuló terveire és gondolataira”. AF 1921.03.20. 50–52.

³⁹⁵ BUN 1921.05.14. 5.

³⁹⁶ PH 1921.04.19. 3.; NTL 1921.04.28. 15–16.

³⁹⁷ AN 1921.06.28. 6.

³⁹⁸ NÜ 1921.03.24. 4.; MG 1921.03.24. 3.

³⁹⁹ HK 1921.03.17. 44.

⁴⁰⁰ NÜ 1921.05.08. 4.; BH 1921.05.08. 4.; ÚB 1921.06.15. 3.

⁴⁰¹ ÚB 1921.02.15. 3.; CZH 1921.02.20. 1.; CZH 1921.02.27. 1.; CZKÚ 1921.02.20. 2.; CZKÚ 1921.02.27. 2.

⁴⁰² Prohászka Ottokár püspök nyilatkozik A Nép-nek az aktuális politikai kérdésekről. AN 1921.07.03. 1. (= VPOK 149–150.); MJ 1921.07.03. 2.

⁴⁰³ Ld. erről pl.: Ferber, 1987.; Nagy J., 2007. 302–303. A végül több oldalról mérsékelt tartalmú, például a progresszív adóztatás elvét is érvényesítő, „az ingatlanok, a felszerelési tárgyak, az áruraktárak, az ipari üzemek és egyéb jóságok vagyonváltásáról” szóló 1921/45. tc.-t a nemzetgyűlés 1921 augusztusában fogadta el, kiegészítve a bankbetéteket és értékpapírokat már megadóztató 1921/15. tc.-et.

⁴⁰⁴ Ld. erről pl. ÚB 1921.06.23. 1. (Júliusban nagy gazdatüntetésre is sor került.) Az adóterhek növekedése amúgy is foglalkoztatta a püspököt, ld. erről pl.: Prohászka Ottokár Grosz Ferenchez, Székesfehérvár, 1921.07.09. – SzPSzL IX.9. a.) Az adóterhek növekedése később, még az Egységes Párt egyes képviselői számára is „bizonyos kedvetlenséget” okozó körülménynak számított, ezért a kormány a törvényhatóságokat kérte felvilágosítás útján a kormány politikájának támogatására, az adóztatás kedvezőtlen társadalmi hatásainak ellensúlyozására. Rakovszky Iván belügyminiszter a főispánoknak. Bp., 1922.08.09. – MNL FML IV.401. a.) 8. dob. 37. t. (Fejér megye főispánja azt válaszolta, hogy a helyi közvélemény bár súlyosnak tartja a terheket, ez alapvetően nem befolyásolta a kormány általános megítélését. Nagy Pál a Belügyminisztériumnak. Székesfehérvár, 1922.08.15. – Uo.)

⁴⁰⁵ ÚN 1921.07.03. 4.

⁴⁰⁶ A kormány 1921 júniusában készült el a sajtótörvény tervezetével, mely jóval mérsékeltabb volt, mint az ébredők és más radikálisok – főleg „zsidó sajtó” ellen – megfogalmazott igényei, de annál szigorúbb, mint amit az újságírók általában el tudtak volna fogadni. A KNEP inkább kritikus, a kisgazdapárt inkább támogató álláspontot foglalt el, az előbbiben Lingauer Albin által kidolgozott tervezet – például a sajtókamara ötletével – egyértelműen a kormány ellen irányult. A Bethlen-kormány végül pártpolitikai ellentétek miatt nem nyújtotta be a nemzetgyűlésnek. Klestenitz, 2019. 319–322. Lingauer-ről: Békés, 2006. (Érdekességként megjegyzem, hogy a különböző eszmeiségű újságíró-szervezetek ekkoriban keresték a kapcsolatfelvételt, például abban a közös nyilatkozatban, amelyben külföldi sajtóegyesületeket közösen kérték, hogy rendszeres és hiteles tájékoztatással segítsék Magyarországot. MTI. NH 1921.07.08. 7.; PH 1921.07.19. 5. A Pázmány Egyesület képviselőjében Prohászka is aláírta a dokumentumot, mely az oroszországi magyar hadifoglyok ügyében külön felhívást is megfogalmazott.)

⁴⁰⁷ Prohászka Ottokár: Szent István nemzedéke. TMN 1921.08.17. 1. (= VPOK 152–154.) A lap egyébként – bár Prohászka hosszú időtartamot és sok sikert kívánt beköszönő cikkében – nem volt hosszú életű, 1922 júniusáig tudott megjelenni.

⁴⁰⁸ Prohászka-napló, 2013. (1921.08.20.); vö. FN 1921.08.23. 2.

⁴⁰⁹ AN 1921.09.03. 1–2. (= VPOK 154–160.); FN 1921.09.04. 1–2.; FN 1921.09.06. 1–2.; MG 1921.09.03. 4. Megjegyzés: A frankfurti katolikus nagygyűlés hivatalos szövegkiadása alapján Prohászka beszéde modern magyar fordításban is megjelent: Klestenitz, 2015/b. 155–165. A közszereplés elemzésekor mindkét szövegváltozatot, az egykori és a modern fordítást figyelembe vettem (utóbbi valamivel rövidebb, épp a politikai szempontból kényes részek kimaradása szembetűnő), azért, mert a magyar közéletben, a magyar olvasók minden bizonnyal nem elsősorban a hivatalos német emlékkönyv, hanem a magyarországi sajtó közlései alapján szereztek arról tudomást, az itthoni lapokban megjelentek szolgáltatott okot pro és kontra vélemények kialakítására. (Prohászka maga nem nyilatkozott semmilyen formában arról, hogy külföldi beszédét itthoni radikális hívei bármilyen módon „kiegészítették” vagy torzították volna, továbbá a magyar közélettel kapcsolatos megállapításai más közszerepléseiben is felbukkantak, így összességében az eredetiséget kétségbe vonni egyik szövegrész esetében sem indokolt.) További ismertetések a nagygyűlésről pl.: NÚ 1921.09.03. 4.; ÚN 1921.09.03. 8.; MJ 1921.09.03. 2. Sőt, Prohászka nem sokkal később az egyházmegyei egyesületek központi bizottságának ülésén is elnöki teendőket látott el, megerősítette a frankfurti nagygyűlésen elmondott beszédében foglaltakat: FN 1921.09.16. 1.; EL 1921.10.01. 204. (Dicsérte például a „nagy német szellemben” tapasztalt egységet, és megfogalmazta következtetését: „Mi is választóúton állunk: élet vagy halál, nyomor vagy gazdasági fejlődés, éjszaka vagy hajnalodás között vergődünk.” Az egységes „front” fontosságát ecsetelte, továbbá frankfurti tapasztalata alapján, „a hivatás megérzését”, a szerinte csődbe jutott és bolsevizmusba torkollott liberalizmus kritikájával együtt. Nem lankadó, buzgó munkálkodásra biztatott.) Az egyházmegyei egyesületek koordinációjáról, szoros keresztény-nemzeti szellemiségű együttműködéséről: OSZKKt Fol. Hung. 2555. 44r–45r.

⁴¹⁰ Az eseményekről és a nagygyűlés háttéréről részletesen: Klestenitz, 2015/b. 147–150.; Nyerges András: Kis magyar rágalmozástörténet. In: Nyerges, 2022. 79–86., 80–82.

⁴¹¹ Megjegyzés: Prohászkanak a fehérterrorral, és a Horthy-rendszer stabilitást és jogrendet megvalósító állapotával kapcsolatos, főleg a külföld felé kommunikált felfogása nagyon közel állt az ekkori hivatalos narratívához. Maga a kormányzó úgy vélekedett, hogy 1919 augusztusa után „a zsidókat nem mint zsidókat támadták meg, hanem mint kommunistákat. Kun Béla zsidó volt és zsidók voltak a népbiztosok legtöbbjei. És így természetes, hogy erős volt a hangulat a zsidók ellen. [...] Ma már nincs erős antiszemitizmus és a magyar zsidókkal szemben nem tesznek különbséget.” 8Ó 1921.10.07. 1.

⁴¹² Ld. pl. ÚN 1921.09.03. 8. Maga Prohászka is foglalkozott naplóbejegyzésben frankfurti élményeivel, konkrétan azt jegyezte meg, hogy a német etnikum szerencsésnek tekinthette magát, mert megfogalmazása szerint a német „fajnép” volt, ellentétben a keveredéstől sújtott „balkáni törmelék” népekkel. Prohászka-napló, 2013. (1921.09.08.) A középkori keresztény egyházzal egy apró, de talán érdekes adalék, hogy ismerősének küldött képeslapján egy gótikus katedrálisról azt jegyezte meg: „Nézze a képet, hogy mit bírtak ezek!” Feltételezem, nemcsak építészeti értelemben gondolta ezt, hanem általában a középkori egyház stabilitására és hatalmára célzott. Prohászka Ottokár Némethy Ernőnek. Rothenburg, 1921.09.02. – SzPSzL IX.09. a.)

⁴¹³ Ld. pl. JÓ 1921.09.04. 6.; Király György: Prohászka Ottokár Frankfurtban. FÜSZ 1921. 12. sz. 456–457. (Gyönyörös glossza Prohászka beszédének ellentmondásairól, például arról, hogy a püspök által hangoztatott magyarországi jogbiztonságot a numerus clausus és a bottörvény fémjelezte, vagy arról, hogy a liberalizmus vezetett a bolsevizmushoz éppen a cári Oroszországban, „mely tudvalévőleg az egyéni függetlenség, a demokrácia és a szabadság glorifikálása.”) A neológ zsidóság lapja arról írt, hogy Prohászka exportálni akarta a magyarországi antiszemitizmust frankfurti beszédével. EGYEN 1921.09.17. 5. („A spanyol inkvizíció korának nyelvén, heves antiszemita kifakadásokkal nekiment a zsidóságnak.”) „A maga vidékies, napi politikai beszédeiből próbálta meg a vallás egyetemes gondolatát és a katolicizmus évezredes szellemét a mai magyar politika szolgálatába állítani.” Ez utóbbira durva antiszemita érveléssel reagált pl.: A zsidók hetilapja. FN 1921.11.23. 1. (Az Egenlőséget „pajesz-orgánumnak”, „volt galicianerek hagymaszagú hetilapjának” nevezte, és azzal a Prohászkatól származó – hamis – „statisztikával” érvelt, miszerint a világháború frontjain alig voltak zsidók.) Az év végén a *Nyugatban* is

megjelent egy kritikus megjegyzés a püspökkel kapcsolatosan, egyértelműen olyan személyként utalva rá, mint aki nem a közéleti vagy tudományos teljesítmény, hanem a (zsidó vagy nem zsidó) származás alapján osztályozza az embereket. Zsadányi Henrik: Egy holttest körül. NY 1921. 23. sz. 1767–1768.

⁴¹⁴ Tiszai ev. jkv. 1921.09.15. 19.; VIR 1921.11.11. 5.; HAR-E 1921.10.16. 334. Még a jobboldali sajtóban is úgy jelent meg, hogy Geduly püspök az ellen tiltakozott, hogy Prohászka „a reformáció és a bolsevizmus eszmei kapcsolatát fejtegette”. NÜ 1921.11.11. 3–4.

⁴¹⁵ Prohászka és a reformátusok. FFH 1921.11.12. 1.; Történelmi tanulságok. FN 1921.11.12. 2. A személyeskedő és kölcsönös sértegetésektől sem mentes sajtóvitára: Hajós [József]: Gonoszság vagy butaság?? Válasz egy tökfű telefonjelentőnek. FN 1921.11.13. 1. (Elképzelhetetlennek nevezte, hogy – a szerinte köztudottan ökumenikus elkötelezettségű – Prohászka mondta volna a neki tulajdonított mondatot, szerinte a reformáció csak kormeghatározás volt a beszédben – a korabeli sajtó közlései alapján nem ez történt, a püspök nem a reformáció koráról, hanem magáról a reformációról beszélt.); Hajós támad – Hajós bánja. FFH 1921.11.15. 2. (A *Nemzeti Újság* övével megegyező tudósítása alapján utasította vissza laptársa uszító és rágalmozó megfogalmazásait.) A továbbiakra: FN 1921.11.16. 2. (Védelmébe vette Prohászka, akit a „magyar katolikusok vezérfőpapja és a keresztényszocializmus apostola” címmel illetett.); FN 1921.11.17. 1.; válaszként: Ki a rágalmozó? A gyűlölet Prófétája. FFH 1921.11.17. 2. („Fennköltlelkű megyéspüspökünk magasabban áll, mintsem, hogy rászorulna Hajós úr védelmére, különösen, amikor arra semmi szükség nincs.”) Más katolikusok is egyszerűen letagadták, hogy Prohászka ilyet mondott volna, ld. pl.: Újabb protestáns támadás. ASZ 1921.12.20. 1. (Ami pedig a helyi sajtót illeti, a *Fejérmegyei Napló* nemcsak azzal reklámozta önmagát, hogy a térség legelterjedtebb napilapja, hanem azzal is, hogy alapítása óta „küzd a korrupció, a vörös szocializmus és a destruktív zsidó uralom ellen”. FKNN 1922. Belső borító.)

⁴¹⁶ Ld. pl. Koncz, 1995. küln. 594–595.; Szabó F., 1999. 81.; Szabó F., 2007. 338–339.; ellentétes értékelésre pl.: Klestenitz, 2010/c. 89. (eszerint a püspök nem volt az ökumenizmus előfutára, csak – bár saját korában ezt is ambiciózus törekvésnek értékelve – „a többi felekezettel való pragmatikus, kölcsönösen előnyös együttműködést sürgette”); a kérdéstről átfogóan: Mózessy, 2017. 33–34.

⁴¹⁷ Ld. erről fentebb 257., és 297. sz. jegyz. Vö. még 169–170. sz. jegyz.

⁴¹⁸ Ld. erről pl.: Hanebrink, 2006. 110–115.; Balogh M., 2020. 130–131. (Találó megfogalmazásokkal a „politika részéről erőltetett nemzeti egység, vagy a nemzeti alapon elvárt keresztény egység” belső konfliktusairól.); Veszprémy, 2021/a. 49–67.; Veszprémy, 2023. 109–111.; részletesebben: Giczi, 2010. (A kölcsönös félelmekre és féltékenységekre jó példa lehet 1923-ban Bangha Béla rákosszentmihályi lelkigyakorlatának példája, amikor hosszan beszélt arról, hogy az ország romlásának okai a protestánsok voltak, engedték beszivárogni a magyarok közé az „idegeneket”, ellentétben a mindig hazafias katolikusokkal, és szóvá tette a protestánsok „túlsúlyát” mindenhol az iskolaigazgatói posztoktól a vármegyei és városi előljárókon át minden fontosabb hivatalban. Az erről készült feljegyzés református készítői ugyanakkor kérték, hadd ne kelljen felfedni kilétüket „tekintettel a jezsuiták óriási befolyására, amelyet minden hivatalban a Mária kongreganisták révén gyakorolnak [...] nehogy a biztos bosszú kellemetlenségeinek fontos ok nélkül ki legyenek téve”. Helyi lakosok feljegyzése. Rákosszentmihály, 1923.06. – DREK RL A/1.c. III/III-30. sz.) Féltékenység és rivalizálás olykor a két történelmi protestáns egyház között is felütötte a fejét, ennek kapcsán Raffay Sándor (egy áttérési ügy kapcsán) jellemző szavakkal írt Ravasz Lászlónak: „Íme itt az első eset, melyben testvéri és baráti támogatásodra számítok. Nem szép és nem helyes, hogy a kath.[olikus] egyház módszerét a ref.[ormátus] atyafiak is divatba akarják hozni.” Raffay Sándor Ravasz Lászlónak. Bp., 1921.10.01. – DREK RL C/141. 4. dob.

⁴¹⁹ Ld. pl. HAR-E 1921.10.16. 334.

⁴²⁰ A tábori püspök szózata a magyar királyi nemzeti hadsereg katolikus katonáihoz. II. (1921.07.22.) – PSzL VI. 686. 300. sz. I. 147–158. A sajtóban például a protestáns tiltakozásra: A pápa és a magyar nemzeti hadsereg. KÁSZ 1921.07.17. 239.; a katolikus válasza: A Kapisztrán-ügy és a protestánsok. MK 1921. 4. sz. 251–252. Élénken tiltakozott Raffay Sándor evangélikus püspök is, aki a rekatolizálás súlyos jelének, a kíváncsított nemzeti harmóniát megbontó lépésnek tartotta Zadravecz kezdeményezését, és arra hivatkozott, hogy a Nemzeti Hadsereg az egész magyarságé, nemcsak a katolikusoké. Raffay Sándor a „Kapisztrán János hősi emlékének országos bizottsága” Elnökségének. Bp., 1921.07.11. – PSzL VI. 686. 300. sz. I. 178–179. A *Szózat* fejleces levélpapírján tiltakozott Bajcsy-Zsilinszky Endre is, aki úgy vélte, a „zsidó sajtó” akarja a katolikusokat összeugrasztani a protestánsokkal, és Zadraveczről azt hallotta, hogy a kurzus jövője szempontjából a protestánsokat tartotta a legnagyobb veszedelemnek. Zsilinszky Endre Zadravecz Istvánnak. Bp., 1921.12.17. – Uo., 212–214. Zadravecz ezt tagadta, ő csak a keresztény (katolikus) elköteleződés fontosságát hangoztatta – válaszolta. Zadravecz István Zsilinszky Endrének. Bp., 1921.12.20. (fogalmazvány) – Uo. Júliusban a Honvédelmi Minisztérium a tiltakozások hatására elhalasztotta a Kapisztrán-ünnepet, és a védőszent-kérdést is inkább levette a napirendről. A Honvédelmi Minisztérium Zadravecz Istvánnak. Bp., 1921.07.23. – Uo. 170. Zadravecz a püspöki karhoz intézett beadványában új mozgalmat is akart indítani „Szent István Szövetsége” néven, mert úgy látta, hogy a protestánsok követelőzése miatt „vallási tülekedés, avagy nyíltabban a küszöbön álló vallásháború réme” fenyegetett, szerinte a katolikusok „naiv böcsületességgel” hittek a felekezeti összefogásban, s jóhiszeműen ezt hirdették, „e hang dominált a katolikus pénzen megcsinált sajtóban is”, de a reformátusok és evangélikusok ezzel szerinte súlyosan visszaéltek. Zadravecz István a püspöki karnak. Bp., 1921.11.15. – Uo., 51. (Bangha Béla is úgy vélte ekkoriban, hogy a „zsidó sajtó” 1921

elejétől erőre kapott, támadásaik valódi súlyát pedig a kigazdák és a protestánsok fokozták, „akik jobban gyűlölik a katolikust, mint a zsidót s folytonos veszekedést idéznek fel a keresztények között”. Molnár–Szabó, 2010. 244.) Raffayra visszatérve megjegyzem, hogy ekkoriban valóban igyekezett a katolikusokkal közös pontokat keresni és felmutatni, decemberben például az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga győri rendezvényén nemcsak elítélte „a felekezeti konkolyhíntőket”, de a sokat vitatott jelkép-használatban is igyekezett a gesztusok használatával állást foglalni: „Mind hazaáruló az, aki a kultúrharc földidézésének lehetőségével megbénítja a nemzet egységét. Nekünk protestánsoknak szintén szent a kereszt, amely minket is megváltott.” SZ 1921.12.10. 5. (A kereszt, mint szimbólum ügyét érdekes módon Ravasz László árnyaltabban ítélte meg, például, amikor egy községi iskolára kitétték a keresztet, a református püspök így fogalmazott: „Az említett ügy nagyon kellemetlen. Tipikus esete annak a tολakodó magatartásnak, amellyel a klerikalizmus minden parányi résen befurakodni és tért hódítani kíván. Nekem az álláspontom a következő: Az állami iskola nem egy felekezeté, hanem a felekezeten felül álló magyar államé. A feszület egy felekezetnek a jelvénye, mely egyik-másik felekezetet sérti, a protestánsokat kellemetlen emlékekkel bántja, de ha közömbös volna is, akkor se volna szabad állami iskolában elhelyezni, mert feltétlenül egyik felekezet prepotenciájának lesz a szimbóluma.” Ravasz László a főispánnak. Bp., 1923.03.08. – DREK RL A/1.c. III/III-12.) Zadravecz István egyébként valóban képes volt ekkoriban minden közéleti eseményben a katolicizmus elnyomatásának jelét felfedezni. Az 1921. augusztusi vitéz-avatáson – ld. pl. III.4. alfejezet 88. sz. jegyz. – szerinte „arcpirító mellőzés érte a magyar katolikum fejét, az ország legelső zászlósúráját és közjogi méltóságát”, mert nem megfelelő helyre ültették, s a tábori püspök ezt úgy értékelte, hogy beleillett egy általános tendenciába: „E nagy felekezeti tülekedésben és protestáns prepotenciában már oly sok jogról mondottunk le, és oly sok mellőzés ért bennünket, katolikusokat.” Zadravecz István Csernoch Jánosnak. Bp., 1921.08.30. – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 2814/1921. sz.

⁴²¹ Prohászka Ottokár Zadravecz Istvánnak. Bp., 1921.07.23. – PSzL VI. 686. 300. sz. I. 135–136. (= Borsányi, 1967. 66.); erről, illetve a szövegközlés pontosításáról: Mózes, 2017. 32.

⁴²² Ld. erről IV.1. alfejezet 81. sz. jegyz., ill. POÖM XX. 311.; Szabó F., 2007. 337–338.

⁴²³ Prohászka-napló, 2013. (1922.01.18.) Elemzésére: Klestenitz, 2010/c. 89.; Hatos, 2010. 247.; vö. Hatos, 2017. 208. Prohászka protestantizmussal kapcsolatos kétarcú – vagyis a nyilvánosság előtt a keresztény összefogást hangoztató, magán véleménye szerint kritikus és a katolicizmus „igazi” kereszténységét valló – egyébként már korábban is megfogalmazott (vö. IV.1. alfejezet 82. sz. jegyz.) álláspontját később is fenntartotta. Ld. erről pl. Prohászka-napló, 2013. (1923.05.14.); Prohászka protestánsokkal szembeni akcióban való részvételi szándékáról ld. IV.8. alfejezet 41. sz. jegyz. (Más, nem keresztény vallásokkal való összehasonlításban a püspök még kevésbé volt elfogadó, meg volt győződve a kereszténység felsőbbrendűségéről, ld. erről pl.: Szabó P., 1997. 328–329.)

⁴²⁴ Prohászka Ottokár: Keresztény felekezetek együttműködése. FKNN 1922. 33–34. (= VPOK 151–152.)

⁴²⁵ Alighanem a különböző egyházak közötti kapcsolatfelvételt igyekezett demonstrálni azzal is, hogy az 1921 nyarán Magyarországra látogató Egyházak Békesszövetsége küldöttségével is találkozott. DPL 1922.01.15. 11.

⁴²⁶ Ld. Zsilinszky Endre: Katolikusok és protestánsok. SZ 1921.11.20. 1–2. (= Szalay–Zétényi, 2022. 307–310., vö. III.2. alfejezet 196. sz. jegyz.) („A katolicizmus és a protestantizmus egyetemes nemzeti szempontból egymás mellett csak színe, árnyalata, az egyetlen és töretlen magyar népleleknek és örök kereszténységnek.”) Ezt megerősítette a katolikus részről érkezett, ugyanezt az érvelést megfogalmazó álláspont: Krüger Aladár: Protestánsok és katolikusok. SZ 1921.11.22. 1–2. (Szerinte is a közös ellenség a „zsidó liberalizmus” volt, Prohászka, Ravasz és Raffay sem akarták „sérlemi politikával örölni fel a nemzeti újjászületéshez teljes mértékben megkívánt nemzeti erőket”, a felekezeti kérdést csak kívülről akarták rájuk erőltetni „a veszekedők született vámszedői, agyafúrt settenkedők.”) A korábbi időszakban ugyanerről: Egységes keresztény frontot. SZ 1921.10.26. 1.; ugyancsak Prohászka, Raffay és Ravasz közös, liberalizmus- és zsidóellenességben kifejeződő politikai kereszténységét ünnepelte (Baltazár Dezső tiszántúli református püspökkel szembeállítva): „Szabad kálvinisták...” MJ 1922.03.24. 3.

⁴²⁷ Horthy Miklós Csernoch Jánosnak. Bp., 1921.11.03. – EPL Csern. 10A/2. Cat. B. 3511/1921. sz.; Giczi, 2010. 25–26.

⁴²⁸ Csernoch János Horthy Miklósnak. Esztergom, 1921.11.06. – EPL Csern. 10A/2. Cat. B.

⁴²⁹ Prohászka-napló, 2013. (1921.10.27.)

⁴³⁰ Prohászka Ottokár: Sötétben biztos út. ZÚ 1921.09.04. 1. (= POÖM XXII. 280–282.); FN 1921.09.04. 1.

⁴³¹ RÁV 1921.09.25. 1–2.; RÚN 1921.09.25. 2. (Prohászka „minden szavával tanított, vigasztalt és gyógyított”, útmutatása nyomán a hallgatói úgy érezték, „becsületes és tettekhez kész hitbuzgó generációt nevelhetünk.”); Varga Lajos: A Rákosszentmihályi Szent Mihály Plébánia. In: Beke, 2013–2019. II. 991–1014., 1003. (Eredetileg Szent István napjára tervezték a látogatását, el kellett halasztani, ld. RÁV 1921.08.21. 3.) A helyi közvéleményre itt is nagy hatást gyakorolt Prohászka látogatása: RÁV 1921.10.03. 3.

⁴³² HA 1921.11.06. 6–7. (=VPOK 160–162.); SZ 1921.10.23. 10.; MG 1921.10.23. 3.; VI 1921.10.23. 3.; PH 1921.10.23. 6. Ld. még III.2. alfejezet 90. sz. jegyz. (Érdekes, hogy Prohászka ismét akkor demonstrálta az „ébredőkkel” való szoros kapcsolatát, amikor a szélsőjobb oldali szervezetet rendszeresen megrázó botrányok egyike zajlott. Bárdossy Gyula, a szervezet korábbi főtitkára, az ÉME közlekedési szakcsoport elnöke egyfajta belső puccsra készült, nyílt levelekben az eredeti céloktól való eltéréssel, karrierizmussal vádolta az ÉME vezetőit, ezért kizárták. Prohászka annyiban is érintette a dolog, hogy Bárdossy szerint Prohászka révén került az ÉME a

kelleténél szorosabb kapcsolatba a pártpolitikával. Ld. erről: PN 1921.11.29. 4.; PN 1921.11.30. 8.; SZEN 1921.11.30. 1–2.; Ébredők egymás közt. NSZ 1922.11.15. 5.; Zinner, 1989. 136–137. Később Prónay Pál is – kissé összeesküvés-jellegű értékelésében – úgy látta, hogy az ÉME visszaszorulását elsősorban nem a kormányzati nyomásgyakorlás okozta, hanem az, hogy tettek helyett csak beszéltek, továbbá az ébredő vezérek megvesztegethetőnek, erélytelennek bizonyultak, mivel „intranszigensek ennek a Bethlen-rendszernek nem kellettnek – csak megalkuvók”, gyakorlatilag a kormány kedvében járva szándékosan gyengítették az egyesületet. Szabó–Pamlényi, 1963. 322–330.; (Prónay egyébként valóban nem volt jó szónok, ezt maga is hangoztatta később, ld. pl. ENÚ 1923.05.15. 1–2.)

⁴³³ A bécsi emigráns sajtóban kemény szavakkal írtak arról, hogy az ÉME kulturális estjén a kultúrát Prohászka „véresszájú antiszemita előadása jelentette”, továbbá ismertették, hogy Lendvai István erősen megtámadta a szerinte „a keresztény sajtót lezüllesztő” Bangha Bélát. JÖ 1921.11.01. 5. Prohászka beszédét kemény szavakkal ítélte el a neológ zsidóság lapja is. EGYEN 1921.10.29. 9. („Vajon, akad-e pap Amerikában, aki úgy beszél az igazi kulikról, mint ahogyan rólunk, zsidókról szónokol a püspök, ki vezére annak az antiszemitizmusnak, amellyel minden politikai tényező megtagadott immár minden közösséget, amelynek pogromok és panamák, korrupció és uszítás jelzik az útját, s amelyet nemcsak inaugurált, de ma is propagál Prohászka Ottokár, a gyűlölet püspöke?”)

⁴³⁴ MNL OL K 2. 689. cs. sz.n.; a szegedi ÉME csoport 1921. május 23-i ülésének jegyzőkönyve is erről tanúskodik: PSzL VI. 686. 300. sz. I. 100–104. A harciasabb fellépést követelő sorok között feltűnő, hogy a zsidókérdés „megnyugtató megoldását” követelték a „látszatintézkedések” helyett, továbbá a numerus clausus és a botbüntetés határozottabb érvényesítését, éles szavakkal keltek ki a zsidó árdrágítók mellett az újságírók ellen is. Mindezt azonban egy sajátos, csecsemővédelmi törvény követelésével is kiegészítették: „keresztény anya csak saját gyermekét táplálhassa, a zsidó gyereket szoptassa az anyja, mert nem tűrjük tovább, hogy magyar anyatejen neveljék a gaz zsidókat, ez nem antiszemitizmus, de nemzetvédelem”. (Utóbbi kijelentést – mint látható volt –, Prohászka is gyakran hangoztatta.)

⁴³⁵ Ld. pl.: Kiss Menyhért: Ébredő ünnepnap. SZÚN 1921.11.06. 1. A várakozásokat fokozta, hogy szegedi látogatásának eredeti időpontját is kénytelenek voltak halasztani, ld. pl. SZÚN 1921.08.27. 3., 1921.10.02. 3.

⁴³⁶ SZÚN 1921.11.06. 2.

⁴³⁷ Kmoskó Mihály – mondhatni, szokása szerint vö. III.2. alfejezet 48. sz. jegyz. – a zsidókérdésről, a zsidók által Magyarországra jelentett veszélyről szónokolt, ezt megerősítették Hegedűs Györgynek a keresztény politikai egységről vallott szavai. Az „ébredő” mozgalom fontosságát hangsúlyozta, melynek zászlaja „zsidó forradalomban született”, és nem is tudták ledönteni. Budaváry László is azonosult a szervezőkkel (a „mi, ébredő magyarok” formulát is hangsúlyozva), és ő is kitért a zsidókérdésre, a szélsőjobb felfogásának megfelelően ítélve el a keresztény egység megbontóit, „nyomorult árulóknak” minősítve az „ébredőkkel” szemben kritikus vagy szkeptikus megnyilatkozásokat. Ld. következő jegyz.

⁴³⁸ SZÚN 1921.11.08. 2. (= VPOK 162–164.); HA 1921.11.13. 11.; MTI. NH 1921.11.07. 1.; SZEN 1921.11.07. 1.; NÉ 1921.11.20. 212. Ld. még ugyanerről: III.2. alfejezet 92–93. sz. jegyz.

⁴³⁹ Korábban önmaga számára készített feljegyzésében is az egyik legnagyobb veszélyt az 1918–19-es események, különösen a zsidóságnak tulajdonított szerep kollektív emlékezetben való háttérbe szorulásában látta, feljegyzése a *Dunántúli Hazánk* 1920. október 29-i lapszámán: „Nem szabad feledni! Ignórus feledni akar. [...] Tudjuk, kik dörögtek a vallás, klerikalizmus ellen. Beszéltünk mi valamikor a népbetűtő sakterek ellen?” SzPSZL IX.09. Kézirattár.

⁴⁴⁰ SZÚN 1921.11.09. 2. A neológ zsidóság lapja viszont mélyen elítélte nemcsak Kmoskó Mihály, hanem Prohászka szegedi beszédét is: Kmoskó tanár úr megőrült. EGYEN 1921.11.12. 7. (Mint írták, Prohászka „úgy látszik, még mindig meg próbálja valósítani azt a kereszténységet, amellyel Frankfurtban kudarcot vallott és amelyet már Bangha és Martinovich [Sándor] páterek is megtagadtak. Prohászka tovább izgat. A katonai statisztikák és a cionizmus csődje után áttért az ébredésre. Mit fog tenni, ha ez is csődbe kerül egyszer?”)

⁴⁴¹ SZÚN 1921.11.08. 3. (= VPOK 166–169.); VIR 1921.11.12. 2.

⁴⁴² Vö. III.2. alfejezet 92–93. sz. jegyz.; III.3. alfejezet 99. sz. jegyz.

⁴⁴³ Az Ébredő Magyarok Egyesülete országos alelnöke, Hegedűs György is úgy fogalmazott ekkoriban, hogy „veszélyben a keresztény irányzat, mert a liberális áradat megint felütötte a fejét”. AN 1921.12.20. 2.

⁴⁴⁴ SZ 1921.11.25. 1–2. (= VPOK 166–169.)

⁴⁴⁵ Vö. III.3. alfejezet 100. sz. jegyz.

⁴⁴⁶ Megjegyzés: 1921 végén volt egyfajta várakozás a szélsőjobboldali radikálisok körében is, hogy Bethlen számukra kedvező politikát fog folytatni, ld. pl.: Budaváry László: Bethlen kormánya. HA 1921.12.22. 11–12. (Ez a várakozásuk nagyon nem igazolódott be, ld. pl. III.2. alfejezet 43. sz. jegyz.)

⁴⁴⁷ FN 1921.10.16. 1–2. (= POÖM XXII. 282–286.)

⁴⁴⁸ AF 1921.12.19. 263. (= VPOK 169–170.) Ennek részletes ismertetésére ld. III.5. alfejezet 47. sz. jegyz.

⁴⁴⁹ A kortárs közvéleményben volt is egy ilyen erős vélemény, Batthyány Tivadar a Függetlenségi és 48-as Kossuth Párt rendezvényén a keresztény kurzus kritikája sorában például megemlítette, hogy „Prohászka püspök már rég félreállott” (PN 1921.10.06. 6.); az átfogó politikai változások biztos jelének nevezte Prohászka visszavonulását: Új kormány, jobb program. FÜ 1921.11.08. 1.

⁴⁵⁰ 8Ó 1921.07.30. 3.; AE 1921.07.30. 6.

⁴⁵¹ ÚN 1921.11.15. 1.; Sipos J., 2001. 156. (Horthy a nemzetgyűlés elnöke után Prohászka fogadta: MTI. NH 1921.11.14. 18.)

⁴⁵² SZFFÚ 1921.11.30. 1.; FN 1921.12.01. 1. (Már korábban is írt ilyesmiről a püspökhöz közel álló sajtó: Az egységes politikai pártot. FN 1921.10.04. 1. (Félre kell tenni a pártpolitikai feszültségeket, önérdékeket, „megkeresni az egységes cél körül az egység eszközeit”); Egységes párt felé. FN 1921.10.25. 2. Később Prohászka tárgyalásokat is folytatott képviselők különböző csoportjaival, nyilván egy újabb egységes kormánypárti kezdeményezés ügyében. MO 1922.01.25. 2.)

⁴⁵³ NÚ 1921.11.30. 3.; MG 1921.11.30.; PN 1921.11.30. 3.; AÚ 1921.11.03. 2.; PH 1921.11.03. 2.

⁴⁵⁴ ÚS 1921.12.01. 1.; VHÚ 1921.12.01. 1.; NYIV 1921.12.01. 1. (Utóbbiak Prohászka – nyilván a korábbi állapot miatt megszokásból, illetve a püspök tekintélye alapján – már a KNEP elnökének nevezték. Az erre való igény konkrétan is megfogalmazódott, ld. pl.: 8Ó 1921.02.20. 3.) Bethlen mindazonáltal a későbbiekben nem a Prohászka által vizionált irányba indult el, és a kisgazdapárton alakította ki a későbbi Egységes Párt bázisát. Ld. erről részletesen: Sipos J., 2020.

⁴⁵⁵ MJ 1921.12.24. 1.

⁴⁵⁶ Prohászka Ottokár: A kántorok nemes ügyekezete. KAK 1921.07.15. 53. (A kántorszövetségnek egyébként ügyvezető elnökként a székesfehérvári Ketskés Elek volt az egyik leginkább lelkes szervezője. KAK 1921.07.15. 54–59.)

⁴⁵⁷ FN 1921.09.17. 1.; NNN 1921. 19. sz. 160–161. Ld. még III.6. alfejezet 202. sz. jegyz. Prohászka ettől kezdve minden évben mondott beszédet a megyei tanítógyűlésen, néha országos pedagógus szervezetek rendezvényén is, ahol aktualizált formában fejtette ki a tanítói, tanári hivatással kapcsolatos gondolatait, utóbbiakról ld. összefoglalóan: Körösiné Merkl, 2006.

⁴⁵⁸ Prohászka Ottokár: A jóindulatról. MN 1921. 9. sz. 1–2.

⁴⁵⁹ AN 1921.10.11. 2.; PH 1921.10.11. 5.; KAN 1921.10.12. 2–3.; KÉV 1921.10.12. 1.; KÉK 1921.10.25. 1011. (Később egyik védnöke lett a Kalocsai Diákok Országos Szövetségének is. NÚ 1922.02.01. 6.; ÚN 1922.02.04. 6.) A témáról összefoglalóan: Szabó F., 2012/b.

⁴⁶⁰ Egy ellenzéki vélemény szerint Kalocsán Prohászka kifejezetten barátságos hangvételű beszédet tartott, melynek alapján a publicista úgy gondolta, hogy ez lehet a kurzus „szelídülésének” egyik jele, s szerinte Prohászka és Zadravec is készek voltak annak irányvonalához igazodni. A megennyhült fuvola. JÖ 1921.10.12. 5. (Ez azután nem bizonyult teljesen pontos jóslatnak, bár tény, hogy Prohászka – számos szélsőjobboldali közszereplése mellett – a Bethlen-kormányról rendszerint támogatóan nyilatkozott.)

⁴⁶¹ KÉK 1921.10.25. Címlap.

⁴⁶² NÚ 1921.12.11. 9.

⁴⁶³ MNL FML IV.401. b.) 33. dob. 45. t.

⁴⁶⁴ Prohászka Ottokár: Bevezetésül. In: Altenburger, 1921. 9–11. (= Fazekas Cs., 2023/b. 123–124.) Megjelenésére pl.: NÚ 1921.12.30. 8.; AC 1921.12. 352.; Prohászka támogatására: SZ 1922.02.23. 6.

⁴⁶⁵ Ld. III.2. alfejezet 353., 358. sz. jegyz., illetve ekkori karácsonyi publicisztikájában is szélsőséges antiszemitizmusról tett tanúbizonyságot: Altenburger Gyula: Keresztény gazdasági élet. AN 1921.12.25. 7.; Uő: Nemzeti politika. AN 1922.01.29. 6. Korábbiakban pl.: Altenburger Gyula: Fajiság a művészetben. AC 1921.03. 53–60. (Konkrétan is hivatkozik Prohászka szellemi útmutatására.); ill. A Cél állásfoglalása a zsidókérdésben. AC 1921.04. 95. („Lapunk nem teológiai lap, hanem a magyar fajvédelem orgánuma. Védekezik a zsidó faj ellen, felekezeti és vallási kérdésekkel csak annyiból törődik, amennyiben azokat harci eszközéül felhasználhatja. A kereszténység teológiai megalapozására nincs szüksége annak, aki a fővárosban egymás mellett látja a pusztuló magyar keresztény középosztályt és a zsírjában pöffeszkedő zsidóságot. [...] Mi csak végtelen naivitást látunk abban az elfogultságában, hogy még mindig vallási kérdéseket keres a zsidógyűlölet mögött. Faji kérdés ez, uram, és ne csodálkozzék azon senki, ha mindazok, akik a legkülönbözőbb okból is egy célra törekcsenek, összefognak közös ellenségük ellen.”); Altenburger Gyula: A zsidókérdés mint nemzeti és világprobléma. AC 1923.06–07. 191–200.; előadása a zsidókérdésről a Magyar Tudományos Fajvédő Egyesületben: SZ 1923.03.18. 2. Stb.

⁴⁶⁶ SZEN 1921.07.07. 3.

⁴⁶⁷ NNN 1921. 14. sz. 117–118.

⁴⁶⁸ NÚ 1921.09.28. 6.

⁴⁶⁹ Előbbi esetre: MJ 1921.08.10. 4. (Prohászka távolmaradására: JÖ 1921.08.19. 5.); utóbbira: NÚ 1921.08.10. 7.; ill. NÚ 1921.08.14. 4.

⁴⁷⁰ KÉV 1921.11.05. 2.; KK 1921.11.05. 1. (A püspök helyi népszerűségére példa a születésnapjára időzített meleg hangú köszöntő: Prohászka. KÉV 1921.10.09. 2.); később: KÉV 1921.12.03. 1.; KÉV 1921.12.06. 1.; KÉV 1921.12.07. 2.; KÉV 1921.12.13. 1.; KK 1921.12.07. 2. (Utóbbi azt is megírta, hogy „a katolikus hierarchia tünevényes szónoki képességű vezérő alakja a magyar ifjúság nevelése problémájával fog foglalkozni”).

⁴⁷¹ NSZ 1921.11.22. 3.

⁴⁷² NÚ 1921.09.08. 6.

⁴⁷³ AE 1921.10.20. 2.; AE 1921.10.23. 5.; VI 1921.10.20. 2.; VI 1921.10.23. 6. (= Tengely, 2019. 196.)

⁴⁷⁴ AE 1921.12.22. 8.; JÖ 1922.01.01. 3.

⁴⁷⁵ Ld. pl. BH 1921.10.23. 5.; NÚ 1921.11.06. 6. stb. Az 1921-es nagygyűlés elmaradására részletesen ld. Gianone–Klestenitz, 2017. 207–209.; ill. egykorúan: ÚN 1921.11.09. 5. Különösen a vidéki közvéleményben volt jellemző az a meggyőződés, hogy a nagygyűlés elmaradását a rendezvény közéleti-politikai orientáló hatása miatt fájalták, ld. pl. H. D. [Horváth Dénes]: Gondolatok. SAV 1921.11.17. 2–3. („Szerettük volna látni a »kurzus« beszámolóját, mert sajnós be kell vallanunk, hogy sokan bizony csak jelszónak használták ezt, s bizonyosan lettek volna, akik rámutattak volna a kurzus bajaira.”)

⁴⁷⁶ FN 1921.10.20. 3.; PH 1921.10.23. 12. Vö. IV.7. alfejezet 109. sz. jegyz. Decemberben is részt vett a székesfehérvári színház rendezvényén, egy Vörösmarty-emlékesten: SZFFÚ 1921.12.03. 1.

⁴⁷⁷ FN 1921.10.16. 1. (Prohászka latin nyelvű beszéddel köszöntötte a nunciust, kifejezte „Szent István egyházmegyéje klérusának hagyományos ragaszkodását az apostoli szék iránt”, történelmi visszatekintésében arról beszélt, hogy ez a hűség a török hódoltság időszakában is megvolt, valamint örömet fejezte ki, hogy nem bécsi, hanem budapesti nunciust üdvözölhetett.)

⁴⁷⁸ NÚ 1921.12.21. 5.

⁴⁷⁹ PN 1921.10.18. 4.; FK 1921.10.21. 1759–1760.

⁴⁸⁰ BH 1921.07.31. 7.; MTI. NH 1921.07.30. 7.

⁴⁸¹ BH 1921.12.06. 7.

⁴⁸² FN 1921.12.13. 1.; 1921.12.14. 1.; 1921.12.15. 1. (= POÖM IX. 280–285.); a sajtóban is közltek, főleg a közéleti vonatkozású részeket: NÚ 1921.12.16. 6.; NÚ 1921.12.17. 5.; ASZ 1921.12.27. 1.

⁴⁸³ Érdekességgént megemlítem, hogy az ünnepi cikkeket szívesen jegyző Csernoch János érsek időhiányra hivatkozva országos lapok megkeresését is kénytelen volt ekkor visszautasítani. Lendvay Károly Csernoch Jánosnak. Bp., 1921.12.12. és válaszfogalmazvány. Esztergom, 1921.12.21. – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 4101/1921. sz.

⁴⁸⁴ Prohászka Ottokár: A hazahívó karácsonyi furulyaszó. AMA 1921. 5. sz. 1–2. (= POÖM XIX. 57–59.); Uő: Betlehemi furulyaszó. FN 1921.12.24. 1. (= POÖM XXV. 180–182.; Koncz, 1990. 203–204.); GKT 1921.12.25. 1.; TMN 1921.12.21. 1. Vö. III.5. alfejezet 119. sz. jegyz. Csak az újév első napjaiban jelent meg, de a karácsonyhoz kapcsolódott: Uő: A legszebb ajándék. FN 1922.01.06. (= POÖM XIX. 59–60.)

⁴⁸⁵ Prohászka Ottokár: Adjunk... ne kérjünk. MTÖ 1921.12.24. 1. (= VPOK 170–171.)

⁴⁸⁶ Prohászka Ottokár: Karácsonyi lelket a Szövetségnek! KPT Közl. 1921.12.15. 109–110. (= Toldy, 1927. II. 81–86. – kézirat faksimiléje.) A cikk keletkezésének körülményeiről: Cselényi Pál: „Exegit monumentum...” In: Toldy, 1927. II. 79–80. (Prohászka először visszautasította a felkérést, mert nem akart kifejezetten szakmai folyóiratba írni, de mikor meggyőződött arról, hogy keresztény-nemzeti elkötelezettségű szervezetről volt szó, egyből küldött egy cikket.)

⁴⁸⁷ Prohászka Ottokár: Élni, nem okoskodni, – tenni, nem nyögni. In: Emléksorok, 1921. 31–32.

⁴⁸⁸ Ld. részletesen III.6. alfejezet 191–193. sz. jegyz.

⁴⁸⁹ Prohászka Ottokár: A tudomány immanens korlátjai. REL 1922. 1. sz. 1–7. (= POÖM XIV. 278–284.); BH 1922.03.14. 6.; ÚN 1922.03.15. 3.

⁴⁹⁰ VI 1922.01.17. 9.; MTI. NH 1922.01.16. 1.

⁴⁹¹ VI 1922.02.16. 3.

⁴⁹² „Gyilkos anyák.” ÚB 1922.01.01. 2.

⁴⁹³ MG 1922.01.04. 5. (= VPOK 171–172.); FN 1922.01.03. 1.; NÚ 1922. 01.04. 6.; AN 1922.01.05. 5.; PH 1922.01.04. 2.; VI 1922.01.04. 10.; PMKL V. 43. 3. dob. N 323/7.

⁴⁹⁴ Előbbire pl.: NÚ 1922.01.04. 6.; utóbbira: Mit akar a gyűlölet főpapja? JÖ 1922.01.06. 5. Hasonló toborzó körlevelet adott ki Kapi Béla evangélikus püspök is: VIR 1922.01.26. 4.

⁴⁹⁵ FN 1922.01.18. 1–2. (= POÖM XXII. 286–291.); NÉ 1922.02.05. 25–26.; a hallgatóság reakcióit (az antiszeMITA gondolatok helyeslését) is visszaadó szöveggközlés: HA 1922.01.26. 6–8. Ld. erről részletesebben: III.2. alfejezet 98. sz. jegyz. Országos visszhangjára pl.: GYÖN 1922.01.26. 1. („Alszanak az Ébredők és nincs, aki felélessze őket. Pedig ma nem szabad engedni a keresztény társadalomnak, hogy legerősebb pillérje megroppanjon. A zsidók kezébe nem adhatjuk a jogokat, mert nincs garanciát képező múltjuk a hatalom birtoklására.” Bizalmát fejezte ki, hogy vannak, akik többet adnak Prohászka szavaira, mint a „zsidószabadkőműves korifeusok liberális maszlagolásaira.”)

⁴⁹⁶ A hét. AÚ 1922.01.22. 12.

⁴⁹⁷ Állatmese a jogrendről. PH 1922.01.18. 5.

⁴⁹⁸ Prohászka hasonlata. NSZ 1922.01.18. 6.; BMÚ 1922.01.18. 6. (Utóbbi megfogalmazása szerint a görényes hasonlat azért sem volt szerencsés, mert a „prohászka rabulisztika szintén elég rossz illatú.”)

⁴⁹⁹ Szinte resteljük. AE 1922.01.18. 1. (Prohászka „a féktelen gyűlölet csóvját veti a magyar államiság épületére. Ahelyett, hogy magához emelné föl híveit és hallgatóit, alászáll a legalacsonyabb indulatok színvonalára, ahol ellenőrizetlenül, a tiszta öntudat békítő, belátó intelmétől nem korlátozva törnek ki érvényesülésre a nyers ösztönök. A Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja [ekkor már valójában rendes] megtagadja egykori tudományát, amely mindnyájunk szemében magasra emelte, a melynek jobb időkben magunk is készséges heroldjai voltunk. És szól azon a nyelven, amely a hordók tetejéről szokott dörgő hangon vért kavarni.”) Vitriolosan elítélő

kritikára ld. még pl.: Prohászka tyúkidillje. JÖ 1922.01.19. 2.; ill. JÖ 1922.01.18. 5. (Utóbbiban az a feltételezés fogalmazódott meg, hogy Prohászka alighanem elégedetlen volt a kurzus teljesítményével, talán inkább a „Héjjas–Prónay-vonalat” akarja támogatni.) A „görényes” hasonlat állítólag a nemzetgyűlés tagjai között is megütöztetést váltott ki. VI 1922.01.17. 4.

⁵⁰⁰ NH 1922.01.22. 3. (= VPOK 173–175.); SZ 1922.01.24. 9.; AN 1924.01.24. 5.; PH 1922.01.24. 5.; MG 1922.01.24. 8.; MÚJ 1922.02.03. 8–9. (Ennek kommentárja szerint: „Az egyetemen ma éppúgy éjszaka van, mint Balassagyarmaton, Orgoványon épp oly nagy a sötétség, mint a numerus clausus bölcse kitalálóinak a fejében.”); Ethei, 1977. 334.

⁵⁰¹ Ld. erről III.1. alfejezet 154. sz. jegyz.

⁵⁰² Prohászka Ottokár: Magyar keresztény irányzat a kereskedelemben. MKK 1922. 5–6. sz. 1–2. (= POÖM XXII. 295–297.); AN 1922.02.12. 2.; FN 1922.02.21. 1.; Kuminetz, 2017. 171.

⁵⁰³ Prohászka Ottokár: Székesfehérvár választó közönségéhez. FN 1922.02.19. 1. (= POÖM XXII. 292–294.)

⁵⁰⁴ Prohászka részvételéről a Bethlen által tartott alkotmányjogi (választójogi) értekezleten nem volt szó, a katolikus egyházban az erre való meghívás csak érsekeknek szólt, de ők is kimentésüket kérték, Ravasz László és Raffay Sándor viszont ott voltak. MO 1922.02.22. 1.; SZ 1922.02.28. 1–4. Az új választójogról rendelkező 2200/1922. ME sz. rendeletről, valamint az 1922. évi választásokról ld. pl. részletesebben: Boros, 2008. 258–262.; Paksy, 2010. A Bethlen által keresztülvitt választójogi reformról egykorúan pl.: Szenciné Kovács, 2006. 274–275.

⁵⁰⁵ 8Ó 1920.03.08. 1.; PN 1922.03.08. 2.; KÚ 1922.03.08. 1–2.; BMÚ 1922.03.08. 2.; Gergely J., 1977. 165. Hogy miért vállalt ilyen szerepet, miért lebegtette a KNEP-pel kapcsolatos szerepvállalását, nem tudjuk, hiszen maga már január végén meg volt arról győződve, hogy a párt fel fog bomlani szervezetlensége, és a határozott vezetés hiánya miatt. Prohászka-napló, 2013. (1922.01.31.) A parlamenti képviselőket kicsinyes, ostoba, szájhösködő társaságnak látta, s már ekkor megfogalmazta önmaga számára a gondolatot, miszerint „dehonesztáló papnak a képviselőség”. Ld. erről 515. sz. jegyz.

⁵⁰⁶ Ld. részletesen: Sipos J., 2020.; a párt programjára: Gergely–Glatz–Pölöskei, 1991. 64–67.

⁵⁰⁷ A KNEP többségi pártjának programjára: Gergely–Glatz–Pölöskei, 1991. 80–82.; a kisebbségi (keresztényszocialista) pártéra: Uo. 85–86. A KNEP-et a Prohászka vezette egységes kormányzópárt 1921. februári felbomlása óta is folyamatosan feszítették a belső ellentétek (ld. pl. 8Ó 1921.12.29. 1.), amelyeket sokáig csak elodázní sikerült, áthidalni nem. A KNEP meghatározó személyiségei közül többeket megkérdezett a kialakult helyzetről, Prohászka nem: MH 1922.03.09. 1.

⁵⁰⁸ Ld. pl. EGY 1922.03.09. 1.

⁵⁰⁹ Ld. pl. Tükör. SZEN 1922.03.09. 1.; FN 1922.03.22. 1. (a püspök visszavonulására tekintettel indokolatlannak nevezte így nevezni a pártot); a pártnév-használatra ld. még: Lorman, 2006. 49. (Volt kisebbséjta sajtóvíta is arról, hogy melyik irányzat képviseli hitelesebben pártként a kereszténységet, pl. MG 1922.03.08. 1.)

⁵¹⁰ Megjegyzés: Bethlen Egységes Pártjának formálódásával párhuzamosan a keresztény politika szervezeti formájának kérdése egyre élesebb formában merült fel. Az önálló keresztény párt(ok) alternatívája kevésbé bizonyult vonzóknak, a társadalmi egyesületi forma – az ekkor szintén visszaszoruló – radikálisok terepének számítottak. Jól mutatta ezt a dilemmát a keresztényszocialisták útkeresése, akik újra a szakszervezeti formát próbálták erőltetni. Vezetőik 1922 februárjában így fogalmaztak: „Mély szomorúsággal látjuk, hogy a két évvel ezelőtt alkotott keresztény politikai front összeomlófélben van. Ezzel szemben a liberális, szabadkőműves és szociáldemokraták tábora egységesebb, mint valaha volt.” Úgy látták, az egységes és céltudatos keresztény-nemzeti mozgalom csak a szakszervezetekben tud testet ölteni, ezért újult erővel akartak szerveződni. (És értelemszerűen kérték a főpapok anyagi támogatását.) Székely János és Szabó József (Keresztényszocialista Országos Szakszervezetek Központja) Zichy Gyula püspöknek. Bp., 1922.02.03. – PEL I.1.a. 888/1922. sz.; ugyanez: Uők Szmrecsányi Lajos érseknek. Bp., 1922.02.03. – EFL AN 1783. 746/1922. sz.

⁵¹¹ Gratz, 2001. 143–144.

⁵¹² AE 1922.02.23. 2.; AÚ 1922.02.23. 2.; SZFFÚ 1922.02.23. 1.

⁵¹³ MG 1922.03.03. 3.; MG 1922.03.15. 3. (Utóbbi arról is szólt, hogy a helyi politikai csoportok kormánypárti, de nem Egységes Párti jelöltet szeretnének támogatni, ami Prohászka is vonatkozhatott, illetve Károlyi Józsefre is vonatkoztatható volt.)

⁵¹⁴ AÚ 1922.03.08. 2. (Kilenc potenciális jelöltről szóltak a hírek, akik között Károlyi Józsefet tartották a legesélyesebbnek, Prohászka távolmaradását népszerűség-vesztésével is indokolták.) A sajtó találgatásai közül érdemes kiemelni, hogy Székesfehérváron országosan ismert politikusok – Klebelsberg Kuno, Vass József – indulása is felmerült, ami a sokak által támogatott Károlyi Józseffel való feszültségek lehetőségét is felvetette. PN 1922.03.21. 7.; BH 1922.03.28. 5.; KÚ 1922.03.31. 2. Prohászka számára a politikai verseny éleződését jelezte, hogy egy székesfehérvári helyhatósági választások a keresztény pártok visszaszorulásának komoly lehetőségét jelezték (FÚ 1921.12.24. 3.), ami erősíthette benne a versenytől való távolmaradás szempontját. A március 15-i székesfehérvári egyeztető fórum célja az izgatások, pártoskodások megelőzése is volt, amit leginkább Prohászka (vagy legalábbis egy közös és „erős” jelölt) személyében való megállapodás céljából hívtak össze: OSzKKt Fol. Hung. 2555. 51r.

⁵¹⁵ FN 1922.03.16. 1. (= VPOK 177–178.); SZFFÚ 1922.03.16. 3.; ÚN 1922.03.17. 2.; AÚ 1922.03.17. 1.; MG 1922.03.17. 3.; NÚ 1922.03.17. 3.; Horváth K., 2009. 30. sz. Az 1922. évi választások helyi vonatkozásairól ld. pl.: Farkas G., 1972. 156.

⁵¹⁶ Ld. fentebb 139. sz. jegyz.

⁵¹⁷ Erről egykorúan: Búcsúzik. AE 1922.03.18. 1. (Megfogalmazódott olyan vélemény is, hogy a „kurzus hangos szavú lovagjai” között Prohászka lehet az, akinek valóban jó megérzése volt, hogy mikor kell a politika első vonalából visszalépnie. JÖ 1922.03.18. 5. A *Bécsi Magyar Újság* úgy fogalmazott, hogy Prohászka egyike volt a kurzus első időszaka „legvéresebb szájú szónokainak”, másfél évig „írta és szónokolta, hogy Krisztus keresztjét kalapácsul kell felhasználni és karddá kell kovácsolni a destruktív elemek kiirtására”. Az 1921 februárja óta bekövetkezett „hallgatását” a püspök újabb fordulatként értelmezte: „A Károlyi-forradalom idején Ottokár forradalmár volt, a kurzus elején horthysta, most pedig a neo-horthyzmus és az álliberalizmus időszakában legitimistának vallja magát.” További közszerepléseit egyháza szempontjából sem tartotta kívánatosnak. Prohászka püspök visszavonul. BMÚ 1922.03.18. 2.)

⁵¹⁸ NÚ 1922.02.22. 5.; PN 1922.02.22. 6.; MG 1922.02.22. 6.; Szőke, 2019. 146. A Regnum Marianum Templom-építő Egyesületnek is Prohászka volt az elnöke: Balogh Margit: A Regnum Marianum Plébánia. In: Beke, 2013–2019. II. 768–775., 768. A püspök és a Regnum Marianum kapcsolatáról általában ld. pl.: Györgyovich, 2006.

⁵¹⁹ NÚ 1922.02.25. 5.; MG 1922.02.25. 5.

⁵²⁰ Ld. erről részletesen III.3. alfejezet 106. sz. jegyz.

⁵²¹ ÚN 1922.03.29. 2.; ÚN 1922.03.30. 4.; PH 1922.03.30. 6.; PH 1922.03.31. 6.; PH 1922.04.01. 5.; SZ 1922.03.29. 5.; SZ 1922.03.30. 5.; SZ 1922.04.01. 5.; NÚ 1922.03.29. 5.; NÚ 1922.03.30. 5.; NÚ 1922.04.02. 9. Beszédeinek hatását a lelkes kommentárok is tükrözték, pl.: Csűrös Zoltán: Közelebb hozzád, Jézus! Prohászka Ottokár lelkigyakorlatai. SZ 1922.03.28. 3.

⁵²² BH 1922.01.25. 5.; MG 1922.01.26. 7.

⁵²³ NÚ 1922.02.12. 4.; MTI. NH 1922.02.13. 1.

⁵²⁴ EGY 1922.02.18. 4.

⁵²⁵ MTI. NH 1922.03.17. 10.

⁵²⁶ ASZ 1922.03.18. 1.

⁵²⁷ Mezei Ernő: Apostol vagy színművész. MÚJ 1922.02.03. 4–5.

⁵²⁸ Ébresztő támadás. NÚ 1922.02.08. 1–2.

⁵²⁹ NÚ 1922.02.14. 7.

⁵³⁰ Pimasz támadás Prohászka Ottokár ellen. SZ 1922.02.09. 3. (Hasonló attitűd, valamint az antiszemitizmus jogosságát a zsidók efféle „támadásával” indokló vidéki kommentárokból: Mi tartja ébren az antiszemitizmust? KÖR 1922.02.12. 1.)

⁵³¹ SZ 1922.02.11. 3.

⁵³² Az ÉME lelkesen üdvözölte Prohászka nyilatkozatát, és nyíltan megfenyegette a *Múlt és Jövő* szerzőjét: HA 1922.03.22. 13–14.

⁵³³ VI 1922.02.14. 9.

⁵³⁴ PÉE 1922.02.19. 2. (A gyűlés hangulatára jellemző, hogy Geosits Lajos, helyi vezetőjük arról tartott előadást, hogy a világ zsidó vezetői minden száz évben összegyűlnek a prágai zsidó temető mellett, és eldöntik, hogy a következő időszakban hogyan uralkodjanak az emberiségen. Ezt a szélsőséges összeesköves-elméletet azzal illusztrálta, hogy a népszerű modern táncokat is a zsidók terjesztették el az erkölcsi rend aláaknázására.)

⁵³⁵ Mezei Ernő: Mezei Ernő nevű egyén. (Válasz a pergőtűzre.) EGYEN 1922.02.18. 5.

⁵³⁶ A görény, a kuli, a védőbástya és a páncél. EGYEN 1922.02.25. 5.

⁵³⁷ Bagyó János: Szelíd kritika a volt papképviselelőkről. AÚ 1922.02.22. 2. Hasonló kritikára, a Prohászka korábbi önmagától való eltávolodás diagnózisára pl.: Sub strige [Supka Géza]: Prohászka Ottokár. FÜSZ 1922. 4. sz. 125. (Például arról írt, hogy bár a darabont kormány nevezette ki püspökké 1905-ben, „de kétségtelen, hogy a hívők százezreinek óhaját teljesítette”, s míg korábban a többi püspök irigy volt Prohászka sikereire, ő hitelesen képviselte egyháza tanításait, de az 1920-as években szerint Prohászka már „tapsért beszél és nem az eszméért”, „összszeszugorodott”, mert a politikától lehet „büntetlenül” visszavonulni, az evangéliumtól nem.)

⁵³⁸ VI 1922.02.18. 2.; ÚN 1922.03.22. 5.

⁵³⁹ PH 1922.03.22. 4. Prohászka ismertségére, továbbá a Horthy-korszakban a liberális sajtóval szembeni jogi eljárásokra is adalékot szolgáltat az az apróság, hogy a vádat képviselő ügyész később a püspök iránti hódolata és támogatása kifejezése mellett tájékoztatásul elküldte a vádirat rá vonatkozó részét. Miskolczy Ágost Prohászka Ottokárnak. Bp., 1924.09.12. – SzPSzL IX.09. b.) (Prohászka továbbá egyébként valóban foglalkoztatta a bécsi emigráció tagjait, nemcsak elemző cikkeikben jutott ez kifejezésre, hanem pl. Jászi Oszkár naplójában is: Litván, 2001. 256.)

⁵⁴⁰ BH 1922.03.12. 9.; MTI. NH 1922.03.11. 22.

⁵⁴¹ MNL FML IV.403. b.) (1922.02.25.); VLKI IV.1402. a.) (1922.02.25.); FN 1922.02.26. 1–2.; SZFFÚ 1922.02.26. 1–2.; BH 1922.02.26. 6.; Farkas G., 1980. 70–71.

⁵⁴² KK 1922.01.10. 1.; KÉV 1922.01.01. 2. (Vö. fentebb 319. és 470. sz. jegyz.)

⁵⁴³ BH 1922.03.14. 3.

⁵⁴⁴ Előbbiről: ÚN 1922.02.19. 12.; ÚN 1922.02.28. 1–2.; utóbbiról: PÉE 1922.03.01. 3.

⁵⁴⁵ BUN 1922.03.01. 2. (Kellemetlennek számított, hogy az esemény elmaradását a szervezők nem közölték a nyilvánossággal. BUN 1922.03.15. 2.)

⁵⁴⁶ PN 1922.03.03. 8. (Farkas és a legitimista Slachta között ekkor már egyértelműen ellentét feszült a közéleti szerepvállalás kérdésében, mely később szakításukhoz is vezetett, ld. IV.4. alfejezet 21–25. sz. jegyz.) Prohászka igyekezett ebben az időszakban instrukciókkal ellátni a Szociális Missziótársulat tagjait, ld.: Prohászka Ottokár: Kedves munkatársak! KNŐ 1922.02.20. 4.; KNŐ 1922.04.20. 1.; KNŐ 1922.05.20. 1.

⁵⁴⁷ MO 1922.03.14. 2.; BMÚ 1922.03.14. 2.

IV.3. 1922. április 1. – 1922. december 31.

¹ Ld. pl. Schütz, 1929. 115–115.; Szabó F., 2007. 312.

² Rónay, 2007. 75.

³ Gergely J., 2004. 35.

⁴ Szabó F., 1999. 82.

⁵ Katus, 2021. 106.

⁶ Ld. pl. Spannenberger, 2009. 199.

⁷ Prohászka Ottokár – visszavonulásának okairól. SZ 1922.04.01. 3. (= VPOK 179–181.)

⁸ Megjegyzés: Az *Újság* közölt részletesebb beszámolót a székesfehérvári jelöltekről, mely például – Havranek József alispán nyilatkozata alapján – megerősítette, hogy Károlyi Józsefet maga Prohászka javasolta képviselőnek. Leírta továbbá, hogy a püspökkel szemben volt egy olyan vélekedés a városban, hogy ha ragaszkodik a képviselőséghez, „a legszélsőbb irányzatok kerekedtek volna felül Fehérváron”. Károlyi személyében ezzel a tendenciával szemben Prohászka nagyságával leginkább összevethető személyiséget, ugyanakkor „fékező” erőt is láttak. AÚ 1922.04.02. 10–11.

⁹ Megjegyzés: Ez a kormányt kívülről támogató, de a kormánypártban szerepet nem vállaló attitűd Székesfehérváron amúgy is népszerű lehetett, feltételezhetjük, hogy Prohászka tekintélyétől nem függetlenül. Az 1922. évi választásokon Székesfehérváron az Egységes Párt, a liberálisok és a szociáldemokraták is állítottak jelöltet, a pártok kívüliként fellépő Károlyi József így is jelentős fölényrel győzött. A választások után Károlyi József a helyi pártpreferenciákkal kapcsolatosan érdekes (továbbá finoman fogalmazva is álszerény) álláspontjának adott hangot: „Nem hallgathatom el azonban azokat a nehézségeket, amelyek egy politikai párt szervezése tekintetében Fejér vármegyében fennállanak, ahol a választó közönség pártkeretekbe szorítható sohasem volt és amely képviselőjét inkább annak egyénisége, egyéni kiválóságai, mint politikai állásfoglalása szerint választja.” Károlyi József Gömbös Gyulának. Székesfehérvár, 1922.10.09. – MNL FML IV.401. a.) 8. dob. 37. t. (Előzménye Gömbösnek az Egységes Párt helyi szervezésére buzdító levele volt: Gömbös Gyula Károlyi Józsefnek. Bp., 1922.09.18. – Uo.; ld. erről általában: Vonyó, 2018. 194–195.)

¹⁰ Ld. erről III.2. alfejezet 113. sz. jegyz.

¹¹ Prohászka Ottokár: Ébredő s föltámadó magyarság. HA 1922.04.16. 1. (= POÖM XXII. 297–299.); FN 1922.04.19. 1.; GYÖN 1922.04.29. 2. Ld. még III.2. alfejezet 105. sz. jegyz. Erős antiszemita érzelmekre utalt ekkoriban az, hogy naplójában megörökített egy hallomásból tudomására jutott történetet, miszerint a zsinagógában az uzsoráskodás tilalmáról prédikáló vallásanitól a zsidó közösség felháborodottan megvonta a bizalmat és a fizetést, mondván, nem hagyja őket gazdagodni. Prohászka-napló, 2013. (1922.04.03.) „Ó, Izrael, te vén tetű, már patkány se vagy az én szememben. S ezekről mondják, hogy a vallás tartja őket. A vallás nem tart, mert nincs!” – kommentálta az esetet önmaga számára a püspök.

¹² FN 1922.05.03. 1. (= VPOK 181–184.); BH 1922.05.04. 7.; SZ 1922.05.04. 3. Ld. még III.2. alfejezet 105. sz. jegyz.

¹³ VKÚ 1922.05.14. 2.; 1921.06.04. 2.; 1922.06.11. 3.; 1922.06.18. 2–3.; VÁH 1922.04.30. 1. Prohászka váci látogatása a helyi közélet fontos eseménye volt, a helyi sajtóban ki is alakult polémia arról, hogy a jobboldali radikális Hornyánszky Zoltán képviselő, vagy a mérsékeltebb, kormányhoz közel álló tábor és lapjaik lelkesebb rajongói-e a székesfehérvári püspöknek, mindegyik arról számolt be, hogy hetekkel később is a lenyűgöző hatása alatt álltak. Ld. pl. VÁH 1922.05.07. 2.; a helyi közletről: Forró, 2000. 12–13.

¹⁴ PH 1922.04.26. 8.; SZ 1922.04.26. 7. Prohászka élénk érdeklődéssel támogatta a hadiárvak ügyét, 1922-ben például az első, árvaházból kikerülő nők családi nevelésének kérdését. Mivel megfelelő tapasztalatok még ekkor nem álltak rendelkezésükre, azt írta, hogy „ezt is – gondolom – nem program szerint, hanem az alkalmak felhasználása s az adott körülményekbe az arra valóknak való beállítása által lehet célszerűen fogatosítani”. Prohászka Ottokár Vass József miniszternek. Székesfehérvár, 1922.09.11. – SzPSzL IX.09. a.)

¹⁵ Prohászka Ottokár: A divatförtelenről. AMAD 1922. 2. sz. 2. (= VPOK 184–185.)

¹⁶ Törekvéseiket ekkor még áttételesen a Klebelsberg Kuno vezette Belügyminisztérium is támogatta, rendeletben buzdított a lapjukra való előfizetésre. Klebelsberg Kuno leirata a vármegyékhez, 1922.05.06. – MNL FML IV.401. b.) 35. dob. 51. t.; BEK 1922.05.21. 1105.

¹⁷ MG 1922.05.27. 5.

- ¹⁸ VI 1922.06.10. 8.; PN 1922.06.10. 7.; SZ 1922.06.10. 8.
- ¹⁹ SZFFÚ 1922.06.27. 1.; MG 1922.06.27. 8.
- ²⁰ FN 1922.07.08. 1. Prohászka nagy gondot fordított a tanítókkal való kapcsolattartásra, egyikük 25 éves jubileumán hasonló gondolatokkal köszöntötte. NÚ 1922.06.07. 8.
- ²¹ POÖM IX. 295–302.; a témával foglalkozó irodalomból ld. részletesen: Fejérdy, 2021.
- ²² Ld. erről IV.2. alfejezet 515. sz. jegyz.
- ²³ Pl. KÖV 1922.05.31. 1. (Rakovszky Iván a községi kerület választóihoz.)
- ²⁴ Ld. erről pl.: Bethlen István Csernoch Jánosnak. Bp., 1922.02.12. – MNL OL K 468. 1. cs.; Bethlen István Ravasz Lászlónak. Bp., 1922.03.27. – Uo.
- ²⁵ Farkas G., 1980. 76–78.
- ²⁶ Kard és – kötél. FN 1922.08.22. 1.
- ²⁷ NSZ 1922.08.26. 8.
- ²⁸ Megjegyzés: Ebből a szempontból Prohászka hasonlít a radikális közszereplők többségéhez, sokuk számára az 1922. évi választások, a bethleni konszolidáció kibontakozása hasonló, útkereséssel kapcsolatos dilemmát jelentett, ld. erről pl. Püski, 2019. 395.
- ²⁹ Prohászka Ottokár püspök az időszerű kérdésekről. SZ 1922.08.31. 1–2. (= VPOK 185–190.); FN 1922.09.02. 1.; FN 1922.09.03. 1. Egyes gondolataira ld. III.1. alfejezet 156. sz. jegyz.; III.2. alfejezet 248. sz. jegyz.; III.5. alfejezet 50. sz. jegyz.; IV.2. alfejezet 66. sz. jegyz.
- ³⁰ Ld. IV.2. alfejezet 344–345. sz. jegyz.
- ³¹ „Az uzsorabírósról és az árdragító visszaélések esetében követendő eljárásról” szóló 1920. évi rendeletet módosító, illetve szigorító 6.780/1922. M.E. sz. kormányrendelet. MRT 1922. 181.
- ³² SZ 1922.08.19. 1–2.
- ³³ A nemzetgyűlésből való távozása után a demokráciával szembeni, amúgy is erős bizalmatlansága tovább fokozódott. A törvényhozást immár kívülről szemlélve figyelt fel arra, hogy „mennyi a hiúság az ilyen gyülekezetekben. Hiúság vezeti a főlshózalók átlagát. Hiúság az a sok szófosztás, az a sok egyéni érvényesülési vágy, az a mindenféle fészkelődés, sok üres fejnek piedesztálra-állítása. [...] A parlamentek a hiúság színpadjai s vén rókák s irreális idealisták s cégért kereső vagy mázoló fiskálisok s mindenféle üres ember köt itt csokorba pipacsot és csalányt.” Prohászka-napló, 2013. (1922.05.05.) Az egyházi intézmények lelki felsőbbrendűségét méltatta, melyek nagyszerűségével szerinte a parlament egy lapon sem volt említendő. Vö. IV.2. alfejezet 52. sz. jegyz.
- ³⁴ Ld. pl. SZ 1922.10.21. 2.
- ³⁵ Ld. pl. Antiszemitizmus vagy keresztény politika? SZ 1922.10.22. 1–2.
- ³⁶ Még egy példa: Bethlen elítélte konkrétan *A Nép* c. radikális lapban kifejtett uszítást (ld. pl. SZFFÚ 1922.10.06. 1.), Prohászka többször is egyik kedvelt lapjának minősítette (ld. fentebb 29. sz. jegyz.), a székesfehérvári ébredők is lelkesen tüntettek a szerintük az igazságot egyedül kimondó radikális újság mellett. AN 1922.12.21. 3.; más helyen ld. pl. később: HOR 1923.08.12. 1.
- ³⁷ Ld. pl. A bizonyíték. ÚN 1922.09.01. 1.; Jelenits István: Kívül-belül. KK 1922.09.03. 1.
- ³⁸ Ld. pl. Buchinger Manó: Segítség Apponyinak. JÖ 1922.09.01. 1.; Prohászka püspököknek szüksége van az erőszakra. BMÚ 1922.09.01. 2.; Az erőszak történelmi feladatai és más öröletek. NSZ 1922.09.01. 1. („A tudós egyházfejedelem, az irgalom atyja a fascista példát ajánlja vezérszavakul a magyarság számára”. A cikkben foglaltak miatt az újságírók később sajtó útján elkövetett kormányzósértés miatt elítélték, ld. erről: NSZ 1923.03.01. 3–4.) Pikler Emil szociáldemokrata politikus székesfehérvári gyűlésén is támogatta a püspök nyilatkozatát. NSZ 1922.09.06. 7. *A Népszava* – nemcsak Prohászka, hanem a Horthy-rendszert is kritizáló – vezércikkét vitriolos ríposztok fogadták a jobboldalon, pl. ÚN 1922.09.02. 3.; SZ 1922.09.02. 3.; KÖR 1922.09.02. 2.
- ³⁹ Ein Schlachtruf des Bischofs Prohászka. PLL 1922.08.31. 1–2.
- ⁴⁰ Jászi Oszkár: Apponyi jogrendje. BMÚ 1922.09.02. 1.; MTI. BÉ 1922.09.02. 2. (Jászi meg volt arról győződve, hogy Olaszországban ilyesmi – vagyis katolikus püspök kiállása a fasiszták mellett – ekkor elképzelhetetlen lett volna.) Jászi egyébként ekkoriban más alkalommal is lesújtó véleménnyel volt a püspökről, egy másik írásában arról szólt, hogy a kereszténység valódi értékeit „a Prohászka és Zadravecsek züllött, idegen népe” tiporja sárba. Jászi Oszkár: Apáthy István halálára. BMÚ 1922.09.29. 1. (= Litván–Varga, 1982. 492–496.) Általában a Horthy-korszak keresztény ideológiájának kritikájára ekkoriban: Jászi Oszkár: Keresztény szocializmus és szocialista kereszténység. BMÚ 1922.12.24. 1.
- ⁴¹ Szatmári Mór: Ottokár püspök tanítása. EGYEN 1922.09.09. 5.
- ⁴² Prohászka püspök az „időszerű” kérdésekről. MÚJ 1922.09.08. 3.
- ⁴³ Singer Leó: Nyílt levél Prohászka püspök úrhoz. MÚJ 1922.09.15. 1–2.
- ⁴⁴ A zsidó psziché. FN 1922.09.26. 1.
- ⁴⁵ A magyar igazság a világ szeme előtt. AN 1922.09.01. 1.
- ⁴⁶ Az Interparlamentáris Unió a különböző nemzeti törvényhozások közötti informális egyeztető fórumként működött. A bécsi tanácskozásra Magyarország is népes (kormánypárti és ellenzéki honatyákból álló) delegációt küldött, amely a magyar kormánynak lehetőséget adott a nemzetközi megjelenésre, a szociáldemokrata ellenzékkel összefogó nyugati magyar emigrációnak pedig arra, hogy a Horthy-rendszerrel kapcsolatos kritikáját megjelenítse.

Károlyi Mihály és Jászi Oszkár részletes memorandumban fejtegette, hogy a Horthy-rendszerben milyen jogseresések történnek, a rendszer mennyire nem demokratikus stb., amelyet Eduard Bernstein ismertetett a tanácskozáson. Vádjaira jórészt Apponyi Albert próbált a magyar kormányt és politikai rendszert védő beszédben megfelelni. Ld. erről. pl. Hajdu, 1990. 420.

⁴⁷ FN 1922.10.03. 1–2.; SZ 1922.10.03. 5.; ld. erről III.2. alfejezet 120. sz. jegyz. (Lendvai István például arról beszélt, hogy a világháború a zsidók által rendezett pogrom volt valójában, és a fegyvert is a zsidók vették ki a magyarok kezéből, az államnak nem szabadna elismernie az izraelita felekezetet, „Héjjas Ivánban a magyar nemzetet ünnepeljük” stb.)

⁴⁸ AN 1922.10.07. 1–2. (= VPOK 190–194.); SZ 1922.10.07. 2.; NÚ 1922.10.07. 3.; ÚN 1922.10.07. 2.; ÚN 1922.10.08. 4.; AE 1922.10.07. 3.; MG 1922.10.07. 3.; MO 1922.10.07. 5.; FN 1922.10.08. 1.; FFH 1922.10.08. 2. Prohászkanak ezt a beszédét – a vonatkozó források, további sajtócikkek bevonásával – részletesen bemutatta és elemezte: Szalay, 2022. (Hogy a püspök milyen sokrétű közszereplésekre, hányféle szerepvállalásra képes volt, jól mutatja, hogy ugyanezen a napon az egyetemisták nagygyűlése mellett részt vett a Szent István Akadémián Alszeghy Zsolt székfoglaló előadásán is. NÚ 1922.10.07. 4.)

⁴⁹ AN 1922.10.04. 1. (Műegyetemi diákok nagy tiltakozó gyűlése volt, amelyet azért tartottak, mert egyes gyárak külföldi oklevéllel rendelkező mérnököket szívesebben alkalmaztak a hazai diplomások helyett.); AN 1922.10.06. 3. (A MEFHOSz, a Turul és a Hungária gyűlése, ahol az ellen emelték fel szavukat, hogy a numerus clausus behozatala óta sajnálatos események a mozgalmukat „fajvédő és nemzeti politikájában gátolták”, a MEFHOSz elnöke pedig arról beszélt, hogy „ugyanazokból az alapelvekből kifolyólag, melyek szükségessé tették a numerus clausus behozatalát, törvényjavaslat terjesztésük elő az oklevelek nosztrifikálásánál is a faji arányszám betartásáról. Kéri a numerus claususnak az összes főiskolákra való kiterjesztését.”) Ugyanerről, továbbá egyetemi zsidóverésekről, a radikális diákszervezetek erőszakosságáról a másik oldalon: BMÚ 1922.10.06. 3.; BMÚ 1922.10.07. 4.

⁵⁰ A „vérközösség” említésével kapcsolatosan vö. III.2. alfejezet 354. sz. jegyz.

⁵¹ Korábban ugyanerről ld. pl. IV.2. alfejezet 267. sz. jegyz.

⁵² Szalay, 2022. 137–140.

⁵³ A vidéki sajtóban azért megjelent egyetértő publicisztika, ld. pl.: „A haza mindennek fölött munka”. M-P 1922.10.10. 1.

⁵⁴ Ld. pl.: Mire tanítja Prohászka püspök az ifjúságot? NSZ 1922.10.07. 5. (Gunyaorosan írt arról, hogy a szeretet „pozitív, el nem csúcsavarható parancsa” újraértelmezésével megreformálta a bibliát, „gyanus az a »szeretet«, amely magyarázatokra szorul”; azzal kapcsolatban pedig, hogy a „szíriai” felfalja a turánit, úgy vélte, Prohászka beleszuggérálja a „faji gyöngeséget” az ifjúságba, s ez az igazi, valódi destrukció.); Jobb időkben. 8Ó 1922.10.08. 1. („Prohászka püspök pedig az emlékezetes fekete szószerékén harcot és gyűlöletet hirdetett, izzó szavakkal sütötte a szégyen bélyegét a szabadelvűsége, [...] megkorrigálja még Krisztus örök tanát is, amely szerint »szeresd felebarátodat, mint tenmagadat«. Reménytelen lenne minden vita a püspökkel, aki még a Megváltó szavait is javítani tudja.”); De profundis. BH 1922.10.07. 1. (Ez is arról írt, hogy Prohászka „átírta” a Biblia szeretettel kapcsolatos parancsolatát, de elismerte, hogy saját nemzetünket jobban kell szeretnünk, mint másokét, viszont leszögezte: „A Szentírás csak embert állít szembe emberrel, nem fajt fajjal, nemzetet nemzettel, felekezetet felekezettel.”); Az eredetiséget. PN 1922.10.07. 1. (Sajnálta, hogy az ünnepek kapcsán alig szólt az aradi vértanúkról, különösen annak fényében, hogy a liberalizmust ostromozta, valamint véleménye szerint Prohászka, a „vérbeporult szemű szónok” és a keresztény kurzus exponensei hiába számúzték a liberalizmust a közéletből, a gyűlölködés és a megosztottság nagyon is megmaradt. – Utóbbira Batthyány Tivadar is felhívta a figyelmet, és jellemző módon így szólt: „Megjelent Budapesten az én tisztelt barátom, Székesfehérvár aranyászú püspöke, Prohászka Ottokár, és azon a napon, amikor a szabadelvű 1849 mártírjait ünnepeljük, a nemes püspök gyűlést tart, és nekitör annak a liberalizmusnak, amelyért tizenhárom hős szemrebbenés nélkül adta oda az életét.” BMÚ 1922.10.08. 2.); A Prohászka eszméje. AÚ 1922.10.07. 1. („Ezt az antiszemizmust nem vállalja mindenki, de érti” – fogalmazott, és belső ellentmondásokat igyekezett a Prohászka-beszédben kimutatni, arról írt, hogy a liberalizmus önmagában nem vezet hitetlenséghez.); A liberalizmus. SZFFÚ 1922.10.10. 1. (Prohászkaival ellentétben a jogrendet kiemelten fontos közéleti jelenségnek minősítette, továbbá: „Ha a liberális korszak teremtett és idézett fel közöttünk egyenletlenséget, akkor visszakívánjuk azt az egyenletlenséget liberalizmusával együtt, de nem kérünk abból az egyetértésből, amely a kurzuspolitikának gyümölcse.” Arról is írt, hogy a jövő szerinte nem Prohászka fogja igazolni: „A jövő a liberalizmusé, amely egyenlővé teszi az embert, és amely liberalizmus zászlaján az emberiség legszentebb kincsei, a szabadság, testvériség és egyenlőség ragyognak.”); Új antiszemizmus. KAÚ 1922.10.22. 1. Stb. A „szeresd felebarátodat” parancsolat proházkai értelmezését a kor vicclapja is kifigurázta: BSZJ 1922.10.15. 7.; Mózessey, 2012. 74., 100–101. (Nem sokkal később a vicclap arra figyelmeztette Prohászka, hogy jobb lett volna csendben maradnia: BSZJ 1922.10.22. 2.; Mózessey, 2012. 74., 101.)

⁵⁵ Pardon. ÚN 1922.10.10. 7.

⁵⁶ Keresztény világ. SZ 1922.10.11. 2.; Ld. még hasonlóan: A Népszava és Püspökünk. FN 1922.10.13. 1.

⁵⁷ Hevesi Simon válaszol Prohászkanak. EGYEN 1922.10.14. 6–7.; Adler Illés dr. főrabbi beszéde Prohászkaéról és a kiutasításokról. Uo. 7. Hasonlóan reagált a másik izraelita lap elemzése is: „A magyar a gyöngébb, a szíriai

az erősebb”. MÚJ 1922.10.18. 1–2. („Mi csak mosolygunk. Kacagunk szívből és őszintén tudós Prohászka Ottokáron, mint ahogy kacagunk a javíthatatlan naivokon, – mert még mindig hajlandók vagyunk azt hinni, hogy Prohászka püspök úr nem tudatosan mondotta azokat a hallatlan gyermektehetségeket. [...] A Prohászkanak annyit illenék tudnia, hogy egy ország iparának, kereskedelmének, hitelügyének megteremtése és föllendítése van legalább akkor munkateljesítményt, mint – féktelen gyűlölet hirdetése egy üzött, rágalmozott, istenhez és bibliához hű fajta ellen, amely ebben az országban hazát nyerve, talán több évszázad óta szolgálja azt, mint az ál-fajmagyarok származási demagógusai.”); ÚK 1922.10.25. 3.

⁵⁸ Betrachtungen des Mannes auf der Strasse. PLL 1922.10.08. 1–2.

⁵⁹ FN 1922.10.17. 1. („Hihetetlen, hogy piszkos kis zsidógyerekek, akiknek meg kellene előbb mosakodniuk, mielőtt Püspökünk nevét kiejtik, mily szemérmes és szemtelen pökhendiséggel mernek írni.” A kritikát közlő német lapot pedig köpöcséséhez hasonlónak, „a pesti zsidó sajtódzsungel” részének minősítették.)

⁶⁰ Jól kifejezte mindezt az esztergomi érsek nagygyűléssel kapcsolatos publicisztikája: Csernoch János: A katolikus nagygyűlés előtt. ÚL 1922.10.08. 1. („Ünnepélyes és nyilvános találkozás Krisztussal” – írta rendezvényről, amelyet a testvéri megújulás, összefogás fórumának, Magyarország újjáépítése jelentős állomásának minősített.); a cikk előzményeire: Új Lap szerkesztősége Csernoch Jánosnak. Bp., 1922.09.30. – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 3161/1922. sz.

⁶¹ NÚ 1922.10.10. 4. (= POÖM XIII. 260–272.; Frenyó, 2005. 315–330.; Gianone-Klestenitz, 2016. 74–77.); FN 1922.10.11. 1–2.; Mózesy, 2013. 121.; Gergely J., 1994. 212–213.; az eseményről: KÉK 1922.10.22. 1204.

⁶² Korábban naplóbejegyzésében is elmélkedett erről, lesújtó következtetése szerint az európai kultúra „lelkének” elvesztése már be is következett, mert „az európai emberiség már nem hisz, s nincs a szentségek vételében s nincs a törvény megtartásában”. Prohászka-napló, 2013. (1922.06.01.) A „lélekvesztésre” vonatkozó véleményét megerősítve látta abban a tendenciában, hogy teret nyert Európában két általa mélyen elítélt jelenség, a demokrácia és a parlamentarizmus, utóbbiak szerinte „gyűlölködésen, pártoskodáson, tömegösztönökön, hiúságon” épülő rendszerek, ezért a kereszténységgel ellentétes tendenciájúak voltak.

⁶³ Ld. pl.: Nagygyűlés után. ÚB 1922.10.11. 1.; Eredmények és hiányok. ÚN 1922.10.14. 1.

⁶⁴ Ld. pl.: 8Ó 1922.10.14. 7.; Savonarola Bernát. NSZ 1922.10.14. 3. Nem hagyta szó nélkül Prohászka udvarias, de a protestánsokkal szemben elzárkózó gondolatait az evangélikus sajtó sem: HAR-E 1922.10.22. 332. („Nem akarjuk hinni, hogy Székesfehérvár nemes püspöke ezeket a szavakat úgy értelmezné, hogy csak az elbódult tömeg elleni frontszolgálatra óhajtja a protestánsokkal való barátságos együttműködését.”) A katolikusok és protestánsok kölcsönös féltékenysége és bizalmatlansága – ld. erről IV.2. alfejezet 418–420. sz. jegyz. – amúgy 1922 folyamán, ha lehet, még tovább erősödött. Jele lehet ennek az a felháborodás, amellyel Raffay Sándor az újonnan választott nemzetgyűlés megnyitásának koreográfiáját fogadta, a Mátyás-templomba tervezett ünnepélyes megnyitó egyházi rendezvényt a felekezeti egyenjogúságot súlyosan sértő eljárásnak minősítette. „Én ezt nem akarom elhinni. De ha így tervezik, akkor föltétlenül tiltakoznom kell ellene” – írta a „protestantizmus megszegényítéseként” kezelt ünnepséget, és felidézte, hogy 1920-ban ezt Huszár Károly sokkal kiegyensúlyozottabban bonyolította le: „Mert a nemzetgyűlés palotájában folyt le [a megnyitó istentisztelet], s ki volt domborítva, hogy az a nemzetgyűlés nem egy felekezeté. S ha itt sem tudunk békésen megférni egymással, mit áltatjuk még egymást a testvérkedés hangoztatásával.” Raffay Sándor Bethlen Istvánnak. Orosháza, 1922.06.13. – MNL OL K 468. 9. cs. 8. t. (1921–1922)

⁶⁵ Ld. pl.: Disszonáns hangok. NÚ 1922.10.14. 3.

⁶⁶ Borsányi, 1967. 113–114.

⁶⁷ Prohászka Ottokár Zadravec Istvánnak. Bp., 1922.12.21. – PSzL VI. 686. 300. sz. I. 257–260.; Borsányi, 1967. 114.

⁶⁸ KOL 1922.10.17. 3.

⁶⁹ Somogyi, 1929. I. 181.

⁷⁰ ÚN 1922.10.11. 2.; Klestenitz, 2015/a. 135.

⁷¹ NÚ 1922.10.10. 5.

⁷² SZ 1922.10.12. 3.

⁷³ A keresztény koncentráció: keresztény népfelkelés Magyarországon. AN 1922.10.15. 1–2. (= VPOK 194–198.)

⁷⁴ Ld. erről részletesen III.6. alfejezet 84. és 128. sz. jegyz.

⁷⁵ Ld. erről részletesen III.2. alfejezet 250. sz. jegyz. (Érdemes megjegyezni, hogy Prohászka nyilatkozata nem sokkal Mussolini hatalomátvétele, a „marcia su Roma” előtt született.)

⁷⁶ A Szózat nagy megtiszteltetésnek tartotta a püspök elismerését, és biztosította, hogy továbbra is közösen küzdenek a közéletben: Prohászka Ottokár és a Szózat. SZ 1922.10.15. 6.

⁷⁷ Ld. pl.: Mit kíván az egyetemi ifjúság? VI 1922.02.12. 4.

⁷⁸ Ld. erről részletesen: Nagy L., 1982. 356–357. A ceglédi ÉME megalakulásáról: Zinner, 1979. 279–280.; Zinner, 1989. 50.

⁷⁹ A ceglédiek alaposan kivették a részüket a kormányzatra nyomást gyakorló táviratkampányból, ld. erről III.1. alfejezet 25. és 69. sz. jegyz.; Zinner, 1989. 81.

⁸⁰ Héjjas kecskeméti és ceglédi beszédei olyan uszítóak voltak, hogy a kormány jórészt ezek nyomán fontolgatta már 1920 tavaszán az ÉME felfüggesztését. Ld. erről: Zinner, 1989. 63.; III.2. alfejezet 39. sz. jegyz.

⁸¹ A „katonai nyomozó alakulatok” visszaállításának követeléséről a sajtó is úgy számolt be, mint Cegléd város képviselő-testülete és az ÉME ceglédi csoportja közös kezdeményezéséről. A határozatot nemcsak a kormányhoz terjesztették fel, hanem országos akció keretében hasonló állásfoglalásra kérték a helyi hatóságokat is. Ld. pl. EÉV 1920.07.25. 2. A ceglédi „ébredők” részvételéről a fehérterrorban: Pásztor, 1985. 224–225.

⁸² Ungváry, 2012. 104. (Zsidók csak hétfői napon használhatták az intézményt, ami után minden alkalommal kiűritették a medencéket.)

⁸³ ÉM-HT 1921.01.15. 11.

⁸⁴ Ld. a „keresztény-nemzeti szellem harcosaként” aposztrofált püspökről pl.: Dr. Raffay Sándor. CZKÚ 1920.02.22. 1. A Területvédő Liga által szervezett nagygyűlésen Raffay Trianon gyors revíziójáról beszélt, amelynek feltételét a minél aktívabb „nemzeti” összefogásban jelölte meg. CZKÚ 1921.02.26. 2.

⁸⁵ Vasárnapi sajtógyűlések. CZKÚ 1920.03.11. 1.

⁸⁶ Ld. erről IV.2. alfejezet 401. sz. jegyz.

⁸⁷ ÚN 1922.10.20. 7.; CZKH 1922.11.05. 2. A helyi közösség valósággal istenítette Prohászka, a keresztény-nemzeti mozgalom vezérét és ideológusát, ld. pl.: Hunyady Ferenc: Prohászka Ottokár. CZKH 1922.11.12. 1.

⁸⁸ A magyar föld a magyaroké legyen. CZK 1922.11.12. 2.

⁸⁹ AN 1922.11.14. 3–4. (= VPOK 204–208.); MG 1922.11.14. 4.; SZ 1922.11.14. 1–2.; BH 1922.11.14. 4.; Cselényi, 1987. 93. A sajtó beszámolója szerint az 1922. november 12-i ceglédi nagygyűlésen mintegy 8–10 ezer ember vett részt. (Meglehet, az adat túlzó, a tömeg minden bizonnyal rendkívül jelentős méretű volt az alföldi városban.) Prohászka beszédéről továbbá részletesen ld. III.2. alfejezet 127. sz. jegyz.

⁹⁰ Ennek kapcsán konkrétan hivatkozott Kovács Alajos statisztikus, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke 1922-ben megjelent *Zsidóság térfoglalása Magyarországon* c. munkájára, amellyel a zsidóság vagyonsodásával, foglalkozási szerkezetben bekövetkezett előretörésével kapcsolatos társadalmi sztereotípiákat kívánta igazolni. Vö. pl. Ungváry, 2012. 27.

⁹¹ Például a helyi „keresztény” sajtó ezzel az alcímmel üdvözölte Prohászka beszédét: „A zsidóság odúba húzódott vissza – Meg kell kezdődnie a komoly nemzetmentő munkának.” Az Ébredő Magyarok népgyűlése. CZKH 1922.11.19. 1–3. (A kommentár szerint a beszédek arra ébresztették rá a hallgatóságot, hogy „a katasztrófákból a nemzet s a vezérek keveset tanultak, a zsidó nagyobb úr, mint valaha, a keresztény intelligencia könyörtelenül pusztul”). Hasonlókat emelt ki *A Nép* tudósításának szalagcíme is, Prohászka beszédéből egyértelműen antiszemita következtetéseket vont le: „Egy rettenetes idegenség vesz körül minket – A zsidóság rettenetes, égető és méltelyező befolyást gyakorol a lelkekre – Szent kötelességünk a nemzet felébresztése.” AN 1922.11.14. 3–4. A *Szózat* ilyen címmel tudósított: „Intézményesen kell biztosítani a magyar faj uralmát.” SZ 1922.11.14. 1–2. A *Nemzeti Újság* kommentárjában szintén úgy foglalta össze Prohászka beszédének lényegét, miszerint a „pozitív kereszténység és az alkotó hazaszeretet szellemében vívjuk napról-napra a vezető szerepéről leszorított magyarság küzdelmét”, és a „tényekkel” felfegyverkezve kell a jól szervezett „ellenséggel” a keresztény magyaroknak szembeszállniuk. Hungaristák vagyunk. NÚ 1922.11.15. 3.

⁹² Ld. pl.: A ceglédi szó. ÚN 1922.11.15. 1.; Mit kíván a City? ÚN 1922.11.16. 1. (Arról írt, hogy a zsidóknak Vázsonyi és City kell, a magyaroknak pedig Cegléd és Prohászka.); Jelenits István: Visszatérés Krisztushoz. KK 1922.12.24. 1.

⁹³ Ld. pl. előbbire: Hang. EGYEN 1922.11.18. 2–3. („A népgyűléseknek s az agitációnak kétféle közönsége van. Az antiszemiták, akik jelen vannak s a zsidók, akik nincsenek jelen, de a lapokból szintén értesülnek arról, ami ezeken a gyűléseken végbemegy. Az intranzigens kurzuspolitika legfőbb célja és vágya az, hogy úgy a zsidókat, mint az antiszemitákat meggyőzze afelől, hogy a zsidók nem magyarok.”); UK 1922.11.24. 4.; utóbbira: Öngyűlölet. AÚ 1922.11.15. 1. (Ez főleg a liberalizmus elleni támadást ítélte el, mondván, nem a liberális gazdaságpolitika hozott nélkülözést az országra, a „keresztény” elveken felépülő gazdasági rendszer sem hatékony; illetve arra próbálta felhívni a figyelmet, hogy Prohászka az önszeretet és öngyűlölet téziseit fejtegette ismét, de saját zavaros hasonlataiból ezúttal sem tudott jól kijönni.)

⁹⁴ Ld. erről III.2. alfejezet 128–129. sz. jegyz.

⁹⁵ CZKÚ 1922.11.19. 1. (Ennek tartalma sajnos nem ismert.) Kitérőként említem, hogy Cegléd a későbbiekben is gyakran volt az „ébredők” szélsőséges, uszító hangvételű nagygyűléseinek helyszíne. 1923 júniusában Prónay Pál, Héjjas Iván, Kiss Menyhért, Zsirkay János, Kádár Lehel, Anka János és Lendvai István, 1924 januárjában Lendvai, Prónay, Eckhardt Tibor és Ulain Ferenc szónokolt a városban – a gyűlések lefolyása és a beszédek hangvétele hasonló volt a Prohászka 1922. novemberi látogatásakor tapasztaltakhoz: AN 1923.06.05. 4.; SZ 1924.01.29. 5. Lendvait 1923 júliusában időközi választáson fajvédő programmal Cegléd nemzetgyűlési képviselőjévé választották, amit az „ébredők” nagy győzelemként, a szélsőséges eszmék előretörése jeleként értékelték. ÉME-jelentés, 1923. Egy kampánybeszédében kijelentette, hogy csak azért akart képviselő lenni, hogy „széjjel repessze a politikai süketek dobhártyáját”, a fórumán fellépett Ulain Ferenc és Héjjas Iván is: MH 1923.07.16. 1. Szintén az ÉME-re általában jellemző ceglédi adalék lehet, hogy ebben a szervezetben is felütötte a fejét belső – a túlfűtött nacionalizmusra gyakran jellemző – rivalizálás (vö. III.2. alfejezet 136. sz. jegyz.; IV.2. alfejezet 432. sz. jegyz.), 1924 elején lemondott alelnöki tisztségéről Dobos Sándor, döntését azzal indokolva, hogy az ébredő mozgalom már nem olyan, mint alapításakor volt, szerinte a fajvédő párt hátszágává süllyedt. 8Ó 1924.01.11. 4.; SZÚN

1924.01.15. 2. (Utóbbi „kiderítette”, hogy Dobos voltaképp korábban októbrista volt, aztán antiszemita lett, majd bomlasztani kezdte az ébredők egységét, és még azt is felemlítették neki, hogy nagy megtiszteltetésként 1922-ben ő köszönthette a ceglédi ÉME nevében Prohászkt.)

⁹⁶ Ld. erről III.2. alfejezet 122. sz. jegyz.

⁹⁷ FN 1922.11.01. 1.; 11.03. 1. (= VPOK 198–202.)

⁹⁸ FN 1922.11.09. 1. (= VPOK 202–204.) Érdekes ugyanakkor, hogy az ekkoriban Székesfehérváron az Aranybulla 700. évfordulója tiszteletére rendezett történelmi megemlékezésen a püspök nem exponálta magát, pedig a jelentősége, az esemény országos jellege talán indokolta volna. Vö. VLKI IV.1402. a.) (1922.11.19.) Prohászka Székesfehérvár helytörténete kapcsán megfogalmazódó történelemszemléletéről ld. pl.: Mózessy, 2019. 289.; általában: Sármási, 2020. 139–143. (Talán ennek az előadásnak a kézírata került be *Múlt és jelen* címmel az összegyűjtött munkák sorozatba – ld. POÖM XXV. 269–272. –, Schütz Antal sem tudta keletkezési idejét megállapítani, ld. erről: Mózessy, 2019. 289.)

⁹⁹ Ld. pl. fentebb 50. sz. jegyz.

¹⁰⁰ Utóbbiról ld. pl. Mózessy, 2007.

¹⁰¹ NÚ 1922.11.23. 3.; ÚN 1922.11.24. 5.; vö.: Ujváry, 2020. 38–39. Prohászka később is elkötelezetten ellátta a Foederatio Emericana védnöki tisztségét, ld. pl. ÚN 1924.03.23. 9.; fogadta a Szent Imre Kör Székesfehérvárra látogató delegációját: ÚN 1924.11.18. 4. stb.

¹⁰² Prohászka Ottokár: Pro juventute catholica! NÚ 1922.11.29. 1. (= Rónay, 2012. 39–41.; VPOK 208–210.) 1918-ban ugyanezzel a címmel írta meg az akkori antiszemitizmus-vitát elindító cikkét. (ALK 1918.05.26. 1. = POÖM. XXII. 184–186.) Vö. II.1. alfejezet 129. sz. jegyz. – ezúttal azonban más tematikát társított a „katolikus ifjúságért” megfogalmazott aggodalmaihoz.)

¹⁰³ Ld. pl. III.1. alfejezet 29. sz. jegyz. Későbbi adakozásra való buzdításaira és adományaira pl. ÚN 1923.10.24. 5.; ÚN 1924.02.19. 6.; IV.6. alfejezet 62. sz. jegyz.; adományai a Szent József Diákokthorára: Biró Aurél: A kalazantinusok nevelési intézményei. In: Beke, 2013–2019. III. 494–497., 496. Stb.

¹⁰⁴ Decemberben a Katolikus Diákszövetség tagjai részére Prohászka lelkigyakorlatokat is hirdetett. MG 1922.12.14. 4.; a jobboldali sajtóban az Emericana ügyében kifejtett erőfeszítéseit is lelkesen kommentálták: Reiner János: Az ifjúság. NÚ 1922.12.14. 1.

¹⁰⁵ NÚ 1922.11.28. 3.; ÚL 1922.11.28. 4.

¹⁰⁶ ÚN 1922.12.12. 5.; MG 1922.12.12. 4.; SZ 1922.12.12. 5.; ÚL 1922.12.12. 1.; FN 1922.12.12. 1. A legitimizmussal kapcsolatos részekre ld. III.3. alfejezet 117. sz. jegyz.

¹⁰⁷ Egy részét közölte: POÖM XX. 232–233.; továbbiak közlése egykorán: SZ 1922.12.30. 3.; KK 1923.01.03. 1.

¹⁰⁸ Szellemesen reagált a szélsőjobboldali sajtó támogatására buzdító egyházi körlevélre: Prohászka püspök levele. NSZ 1922.12.31. 6. (Mondván, ha a „rossz sajtót” szidta Prohászka, jobb lett volna, ha körülnéz a „keresztény” lapok piacán.); ld. még: BMÚ 1922.12.31. 2.; a „zsidó fajjal” szembeni kitételeket ítélte el határozottan: Szatmári Mór: Ne csüggedjünk. EGYEN 1923.01.06. 4.; talán ennek szólt továbbá egy evangélikus kritika, mely egy régebbi Prohászka-idézetet hozott fel arra vonatkozóan, hogy a politikát semmilyen módon nem szabad a vallásba keverni, ld.: HAR-E 1923.01.07. 9.

¹⁰⁹ Prohászka Ottokár: A novemberi temető-járóknak. ÉL 1922. 22. sz. 524–525. (= POÖM XIX. 215–218.)

¹¹⁰ Prohászka Ottokár: Karácsonyi testvériség. ÉL 1922. 26. sz. 610–611. (= POÖM XXV. 182–185.); vö. III.4. alfejezet 55. sz. jegyz.

¹¹¹ Prohászka Ottokár: Világfoglalás, testvéresülés. FN 1922.12.24. 1. (= POÖM XXV. 185–187.)

¹¹² Prohászka Ottokár: A mi karácsonyunk. ÚL 1922.12.24. 1.

¹¹³ Prohászka Ottokár: Karácsony a „Hangyá”-ban. HG 1922.12.24. 1. Vö. III.5. alfejezet 103. sz. jegyz.

¹¹⁴ MTI. NH 1922.10.28. 20.; FN 1922.11.07. 1.; TUL 1922. 12. sz. 125.; Forintos, 2006. 306. A természetjárás Prohászka számára valóságos vallásos élményt jelentett, isteni élmények részesének érezte magát az erdőkön, mezőkön, hegyeken járva, amelyet olykor meg is örökített, pl.: Prohászka-napló, 2013. (1921.10.20.; ill. 1922.09.10. stb.)

¹¹⁵ SZFFÚ 1922.11.20. 1.; SZ 1922.11.26. 5.; Prohászka védnöki tisztelet is vállalt a székesfehérvári hallgatók egyesületében. Forintos, 2006. 306.

¹¹⁶ MNL OL K 27. 1922.09.22.; SZ 1922.10.08. 6.; Szabolcs, 1965. 60–61.

¹¹⁷ Székesfehérváron öt tanulókat biztosított ellátást a püspöki palotában (Ért. Székesfehérvár. 1921–1922. 24. – a későbbi években is 6–7 tanuló számára biztosította ezt a lehetőséget: Ért. Székesfehérvár. 1922–1923. 26.; Uo. 1923–1924. 26.); más diákjóléti célokra is adakozott (MKET 1922.04.01. 58.); Sipőcz Jenő főpolgármester nyomorenyhító akciójára szintén (MG 1922.01.17. 8.); de ötvenezer koronával járult hozzá Inota község tűzvészben elpusztult katolikus iskolájának újjáépítéséhez (ÚB 1922.11.26. 3.) stb. Hozzájárult újabb birtokadománnyal a vitézi telkek kialakításához is: KÚ 1922.04.21. 4.; SZ 1922.04.23. 13. Fejér vármegye ekkoriban rendkívüli közgyűlésen alakított bizottságot a Horthy-akció céljainak támogatására. FN 1922.10.18. 1. (Erre szükség is lehetett, mert más sajtóértéslések szerint a jótékonyasági akció Székesfehérváron is egyre lanyhuló érdeklődést váltott ki. SZFFÚ 1922.10.31. 2.)

¹¹⁸ SZ 1922.10.21. 2.

¹¹⁹ NÚ 1922.12.15. 3.; NÚ 1922.12.16. 3.; ÚL 1922.12.16. 3.; AN 1922.12.16. 5. Előadásainak lelkesítő, mozgósító hatása volt, ld. erről pl.: Magyar advent. ÚN 1922.12.16. 1. (A lelkigyakorlatok ügyében megjegyzem, hogy a Szociális Missziótársulat tagjai részére rendszeresen tartott konferencia-beszédek mellett Prohászkaótól általában nem állt távol, hogy időnként egyes társadalmi vagy foglalkozási csoportoknak is hirdessen vallásos előadásokat, az említett diákok mellett például tábort lelkészeknek is (vö. Borsányi, 1967. 38–39.), szeptemberben meleg szavakkal méltatta a Csobánkán tartott lelkigyakorlatokat stb. Prohászka-napló, 2013. (1922.09.17.)

¹²⁰ Prohászka Ottokár: [Előszó.] In: Zulawski, 1922. 5. (= Fazekas Cs., 2023/b. 124–125.) Zulawski is Prohászka elkötelezett hívei, tulajdonképp rajongói közé tartozott, erre utal, hogy a püspök előszaváról még egy évtizeddel később is áhítattal emlékezett, sőt, faksimilében újra is közölte azt. Zulawski, 1932. 5.

¹²¹ Ld. erről III.6. alfejezet 67. sz. jegyz.

¹²² PÉE 1922.09.20. 4. A püspök Geosits könyvéről úgy vélte: „friss, világos dikciójú írás ez, amelyet az ember szívesen olvas. Az egész fogása rávall a tárgy ismeretére s annak sok oldaláról való átkutatottságára.” A közgazdasági fejtegetéseket tartalmazó tanulmány egyébként erőteljes Prohászka-hatást tükröz, például amikor a szerző határozottan kritizálta a liberalizmust, mint amit „a pogány szellemű kapitalista rendszer hozott nyakunkra”, más-
hol konkrétan is hivatkozott a püspökre. Geosits, 1922. 11., 90.

¹²³ Pl. NN. 1922–1926. II. 287–288. (Várnai Dániel; 1922.07.21.); NSZ 1922.07.22. 4.; NN. 1922–1926. VII. 282–283. (Pikler Emil, 1922.12.21.) De ugyanígy beszélt róla a Rassay Károly liberális pártjához csatlakozott Drozdy Győző is: NN. 1922–1926. VII. 13. (1922.12.15.) Hasonló, Prohászka-vel kapcsolatos kritika az év végén: A hét. AÚ 1922.12.31. 7.; de rendszeresek voltak a püspökre példaként hivatkozó vezércikkek is, az említettek mellett ld. pl.: Nyugtázás. ÚN 1922.12.14. 1.

¹²⁴ NN. 1922–1926. VII. 77. (1922.12.18.); SZ 1922.12.19. 2.

¹²⁵ SZ 1922.05.31. 7.

¹²⁶ ESZT 1922.12.24. 2.

¹²⁷ Előbbiekre pl. NÚ 1922.04.29. 5.; SZ 1922.04.29. 7. (Széchényi Viktor ezüstlakodalma); SZ 1922.09.21. 9.; utóbbira pl. NÚ 1922.11.16. 3.

¹²⁸ MG 1922.11.14. 3.

¹²⁹ NÚ 1922.05.16. 7.; BUN 1922.05.17. 3.

¹³⁰ MTI. NH 1922.09.04. 22.; NS 1922.09.06. 1.; SZ 1922.09.07. 8.

¹³¹ NS 1922.09.09. 3.; SZ 1922.09.10. 10.

¹³² KÉV 1922.06.08. 2.

¹³³ Ld. III.6. alfejezet 130. sz. jegyz.

¹³⁴ Prohászka Ottokár Szunyogh Xav. Ferenchez. Székesfehérvár, 1922.11.10. – SzPSzL IX.09. a.)

¹³⁵ A fentebb említetteken túl ld. pl.: Minerva Társaság pártoló tagja (MG 1922.06.02. 7.); az első alföldi katolikus diáknagygyűlés (Szeged, 1922.09.08.) védnöke (EFL AN 1783. 3833/1922. sz.); Országos Stefánia Szövetség védnöke (ÚN 1922.10.03. 2.); a kecskeméti Magyar Ifjúságot Védő Egyesület díszelnöke (KK 1922.12.15. 2.); a Katolikus Patronage Egyesület védnöke (Katolikus Patronage Egyesület Prohászka Ottokárnak. Bp., 1922.05.20. – SzPSzL IX.09. b.); Forintos, 2006. 306.) stb.

¹³⁶ PH 1922.11.24. További tartalmas ismertetésekre ld. pl.: Reményik Sándor: Prohászka Ottokár: Elbeszélések és útirajzok. PÁT 1922.12.17. 746–749.; Brisits Frigyes: Az ifjú Prohászka. ÉL 1923.02.15. 74–75. stb. (Vö. Kles-
tenitz, 2017.)

IV.4. 1923

¹ Ezeket részletesen ld. III.6. alfejezetben.

² Ld. pl. Az Aquinói Szent Tamás Társaságban tartott megnyitó beszédét: REL 1923. 2. sz. 85–96. (= POÖM XIV. 285–296.); EÚ 1923.03.25. 3.; ill. vonatkozó tanulmányát: Prohászka Ottokár: Aquinói sz. Tamás hatszázados emlékünnepe. ÉL 1923. 13. sz. 290–291. (= POÖM XII. 181–185.)

³ Károlyi József a Miniszterelnökség sajtóosztályának. Székesfehérvár, 1920.09.30. – MNL FML IV.401.a.) 14. dob. 61. t.; Farkas G., 1980. 75. A lapok között gyakori volt a helyi sajtóvita, ld. erről pl. IV.2. alfejezet 415. sz. jegyz.; SZFFÚ 1921.02.15. 1–2. (Nem akartak örömet szerezni laptársuknak azzal, „hogy érdemben foglalkoztunk volna támadó cikkeivel”) Stb. Prohászka városában például hangsúlyos lehetett, amikor arról írt a lap, hogy nem szabad a nemzetből kirekeszteni senkit, a zsidókat sem, ezért elutasították a fajvédelem gondolatát, s leszögezték: „Mi jobban szeretnénk nemzetvédelemről beszélni”. Fajvédelemtől. SZFFÚ 1923.01.05. 1. Ezen a ponton jegyzem meg, hogy szinte minden vidéki városban a helyi sajtót ez a fajta kettősség jellemezte, vagyis megélt a lappiacon egy „keresztény”, jobboldali és egy liberális vagy baloldali lap, amelyek helyi vagy országos ügyek megítélése mentén szinte folyamatos sajtóvitában álltak egymással. Ld. erről pl. IV.3. alfejezet 13. sz. jegyz. (Vác); alább 48–49. sz. jegyz. (Sopron); IV.6. alfejezet 1–2. sz. jegyz. (Miskolc) Stb.

⁴ Eckhardt Tibor, a Miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője a főispánoknak. Bp. 1921.05.30.; ill. 1921.06.10. – MNL FML IV.401.a.) 14. dob. 61. t.; vö. Nemes D., 1956/b. 282.

- ⁵ Ébredő Magyarok Egyesülete Károlyi József főispánnak. Székesfehérvár, 1921.08.04. – MNL FML IV.401.a.) 14. dob. 61. t.
- ⁶ Ld. erről: Miniszterelnökség sajtóosztálya Nagy Pál főispánnak. Bp., 1922.04.17.; 1922.05.11.; 1922.05.17. – Uo.; Nemes D., 1956/b. 282.; Sipos J., 2020. 218. A *Fejérmegyei Napló* legitimizmusáról ekkoriban ld. részletebben III.4. alfejezet 103. sz. jegyz.
- ⁷ Nagy Pál a Miniszterelnökség sajtóosztályának. Székesfehérvár, 1922.10.25. – MNL FML IV.401.a.) 14. dob. 61. t.; ÚN 1922.10.25. 6.
- ⁸ Klestenitz, 2010/c. 89. A régi-új lap ebben a szellemben kívánt még inkább a vidéki keresztény-nemzeti sajtó meghatározó orgánumává válni. Ld. erről: Monory-Kovács Ferenc: Egyesülünk. FN 1923.01.11. 1.; ill. Uő: FFH 1923.01.14. 1. (Az utolsó lapszám vezércikke.) Erről, illetve Prohászka szerepvállalásáról máshol pl. PÉE 1923.01.17. 3.
- ⁹ Nagy Pál a Miniszterelnökség sajtóosztályának. Székesfehérvár, 1923.09.03. – MNL FML IV.401.a.) 14. dob. 61. t.; az 1920-as minősítésére ld. fentebb 6. sz. jegyz.; segélyezésére: Miniszterelnökség Nagy Pál főispánnak. Bp., 1923.06.05. Uo.
- ¹⁰ Ld. erről pl. Klestenitz, 2013. 241–244., 247–249.; Zichy János Csernoch Jánosnak. H.n., é.n. [Bp., 1923.02. eleje] – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 365/1923. sz. A pénzühiány, illetve az arra való panaszkodás, pénzügyűjtő akciók mindazonáltal ezt a konszolidációs időszakot is jellemezték. A Stádium Sajtóvállalat októberben, az országos katolikus nagygyűlés hatására – ld. erről alább – írt levelet Prohászkanak, mint a fajvédelem iránt elkötelezett püspöknek, és támogatását kérte. Feilitzsch Bertold Prohászka Ottokárnak. Bp., 1923.10.12. – SzPSzL IX.09. b.)
- ¹¹ Tóth K., 2020. 856.
- ¹² Tóth K., 2022. 38.; Vass Józseffel kapcsolatos kombinációkról: Taschek, 2019. 26.
- ¹³ Ld. pl. RH 1923.05.06. 4. (Volt olyan értesülés, amely már korábban arról szólt, hogy esélytelen a kinevezése. AE 1923.04.01. 6.) Prohászka és a kalocsai érseki szék betöltése közötti kapcsolat történetének részletes feldolgozását ld.: Tóth K., 2017. Rövidebb összefoglalásokra pl.: Csizmadia A., 1966. 278–301.; Gergely J., 1997. 22.; Szabó F., 2007. 193.; Horváth K., 2009. 501. sz.; Dudás-Udvarvölgyi, 2021. 30.; Csibi, 2022. 519–520. stb. (Április közepén váratlanul Esztergomba utazott, látogatásának célját nem hozták nyilvánosságra, de feltételezhető, hogy összefüggött a kalocsai érseki szék betöltésével kapcsolatos egyeztetésekkel. Vö. EÉV 1923.04.26. 2.)
- ¹⁴ Megyéspüspökünk lesz a kalocsai érsek? FN 1923.02.24. 1.
- ¹⁵ SZFFÚ 1923.02.25. 3.
- ¹⁶ SZFFÚ 1923.04.21. 2.; SZFFÚ 1923.05.16. 2.; SZFFÚ 1923.05.26. 1. (Utóbbira ld. még pl. PN 1923.05.15. 1.)
- ¹⁷ ÚB 1923.02.23. 2.; 8Ó 1923.02.23. 3.; MG 1923.02.25. 2.
- ¹⁸ Ld. pl. PÉE 1923.03.28. 3.
- ¹⁹ Ld. pl. ÚB 1923.03.17. 2.
- ²⁰ Ld. erről alább, *Soproni Hírlap*ban megjelent nyilatkozatát 50. sz. jegyz.
- ²¹ A két egyesület ismertetésére, különbségeire ld. pl.: Gergely J., 1997. 200–201.; az okok elemzésére: Gergely J., 1994. 208–209.
- ²² Ld. erről pl. Borsányi, 1967. 264–265.; Bakó, 2013. 209.; Belovári, 2020. 116–118. Erről szóltak a korabeli sajtó részletesebb, tényfeltáró riportjai is: PN 1923.05.15. 2. (= Petrás–Schlachta, 2022. 225–227.); AÚ 1923.05.16. 2. A kiváláshoz vezető út egyházi dokumentumaival ld. még erről: Mona, 1997. 87–92.
- ²³ Magyarázatuk szerint erre csupán a szociális felelősségvállalás még inkább előtérbe helyezése miatt volt szükség (Belovári, 2020. 114–115.), ez azonban nyilván csak a közéleti stratégiaváltással és a személyi ellentétekkel összefüggő valódi okok elfedésére szolgált.
- ²⁴ SZMT, 1928. 16. Slachta már 1923 tavaszától szoros kapcsolatot tartott fenn az ellenzéki keresztényszocialista párttal, ld. pl. Gergely J., 1990. 676–677.
- ²⁵ Beöthy, 2020. 103.
- ²⁶ Ld. pl. Szabó F., 2007. 273–277.
- ²⁷ Rövid összefoglaló jelentés a Szociális Testvérek Társaságáról, 1932.10.10. – MNL OL X 724. 3276. tek., ad. EPL Csern. Cat. 22. 3563/1933. sz. 6. sz. mell.
- ²⁸ A Szociális Testvérek Társasága alakuló ülésének jegyzőkönyve, 1923.05.12. – Uo. 4. sz. mell.
- ²⁹ Prohászka Ottokár Mandorff Géjánának. Székesfehérvár, 1923.06.28. – SzPSzL IX.09. a.)
- ³⁰ Prohászka Ottokár Oppenhauser Elvirának. Székesfehérvár, 1923.09.09. – SzPSzL IX.09. a.) Ld. még hasonló biztatásra pl.: Prohászka Ottokár Lukáts Klárának. Székesfehérvár, 1923.10.28. – Uo.
- ³¹ ÚS 1923.06.03. 2. (Megjegyzem, Prohászkanak a Szociális Missziótársulat tagjaihoz intézett üzeneteit a vidéki közösségekben mindenkor úgy kezelték, mint a követendő út kinyilvánítását, ld. pl. a közösség szakadása előtt a mohácsiak esetében: DV 1923.03.04. 3.)
- ³² Prohászka Ottokár Mikes Jánosnak. Székesfehérvár, 1923.12.23. – SZEL III.1.j.; Mikes János Prohászka Ottokárnak. Szombathely, 1923.12.26. – Uo. (Ld. minderről: Pál F., 2012. 185.)
- ³³ Prohászka Ottokár Mikes Jánosnak. Székesfehérvár, 1923.12.31. – SZEL III.1.j.
- ³⁴ Ld. erről: Bakó, 2013. 209. Megjegyzés: A Szociális Missziótársulattal kapcsolatos konfliktus egyébként nem befolyásolta később a két püspök egyházkerületi kérdésekben való együttműködését, valamint személyes

kapcsolatukat sem. Ld. pl. Prohászka Ottokár Mikes Jánosnak. Székesfehérvár, 1924.12.25. – OSzKKt Levelestár; IV.5. alfejezet 84. sz. jegyz.

³⁵ Ld. erről részletesebben III.5. alfejezet 104. sz. jegyz. Talán közrejátszott ez a beszéde is abban, hogy ekkoriban többször felidéztek 1916-os örökbérlet-javaslatát, ld. pl.: A nagy hagyaték. MO 1923.01.23. 1. A parlamentben: NN. 1922–1926. X. 2–3. (Giesswein Sándor; 1923.02.20.); Uo. 287. (Czettler Jenő; 1923.03.07.) Giesswein ugyanerről egy pártrendezvényen: VI 1923.02.21. 4.

³⁶ EKNL-előadások, 1925. 25–49. (= POÖM XX. 298–311.); HAR-E 1923.02.04. 41–42. (Az előadások teljes szövegének egykorú publikálása „megcsúszott”, csak 1924 decemberében tudták megkezdeni a nyomdai előkészítést, de elhatározták, hogy így is széles körben terjesztik, például középiskolákban is osztogatni fogják az előadás-sorozat füzetait. Ld. erről: Németh Rudolf, az EKNL Országos Központjának igazgatója Ravasz Lászlónak. Bp., 1924.12.10. – DREK RL A/1.c. 1883/1924. sz.)

³⁷ A Szózat 1923. február 14-i számán ekkoriban jegyezte fel: „Az októberi forradalmat a zsidó-radikális mentalitás alapján csinálták meg.” SzPSzL IX.09. Kézirattár.

³⁸ NÚ 1923.01.30. 5.

³⁹ Ld. erről részletesen III.1. alfejezet 158. sz. jegyz.

⁴⁰ Prohászka-napló, 2013. (1923.02.17.)

⁴¹ FN 1923.02.04. 1. (= VPOK 212–213.); SZFFÚ 1923.02.04. 1–2.; NÚ 1923.02.04. 8.; MG 1923.02.04. 9.

⁴² Ld. pl.: Prohászka Ottokár. SOH 1923.02.28. 1. (A modern apostolok mintaképének nevezte, óriási szellemi várakozással tekintett soproni programja elé.) Négynapos programja: Uo. 2.

⁴³ Beszédeire ld.: SOH 1923.03.01. 1.; SOH 1923.03.03. 2.; SOH 1923.03.04. 2.; SV 1923.03.02. 2.; SZ 1923.03.04. 6.

⁴⁴ Ért. Sopron. 1922–1923. 8. („Lánglelke itt is újabb impulzust adott a szebb nemzeti jövőért folytatandó harcra.”)

⁴⁵ SOH 1923.03.07. 3.

⁴⁶ OEZ 1923.03.02. 2.

⁴⁷ SOH 1923.03.06. 4.

⁴⁸ Prohászka püspök és a Sopronvármegye. SV 1923.03.03. 4. (Eszerint a rivális, keresztény napilap „ránkripakodásaival csak azt árulja el, hogy átfestett cégére alatt a régi dohos borát méri: a pártpolitika piszkos pókhálójával lefátyolozott májfoltos ábrázatával vizsgálhatja ma is még a Sopronvármegye szeplőtlen tiszta arcát. Csak cselekedje.”)

⁴⁹ Ld. erről: Lehet-e Prohászka kisajátítani? SV 1923.03.06. 2.; ill. SV 1923.03.09. 4. Hasonló konfliktusra ld. pl. váci látogatása esetén, IV.3. alfejezet 13. sz. jegyz.

⁵⁰ Beszélgetés Prohászka püspökkel. SOH 1923.03.02. 1. Országos sajtóban részletei újraközlésére: SZ 1923.03.04. 6.; ÚB 1923.03.06. 2.

⁵¹ Vö. pl. IV.7. alfejezet 125. sz. jegyz. A liberális gazdasági elméletek bírálatáról pl. Kuminetz, 2017. 115–117.

⁵² „Örülök rajta, hogy az ellenzék izgatást lát a keresztény sajtó munkájában”. AN 1923.03.18. 5. (= VPOK 213–217.) Egyes részeire ld. III.2. alfejezet 135. és 295. sz. jegyz.; III.5. alfejezet 51. sz. jegyz.

⁵³ Bódy, 2010. 31., 132.

⁵⁴ Megjegyzem, Prohászka – ahogy annak a korábbiakban is lépten-nyomon hangot adott – valóban nagyra értékelte a rászorulókat érdekében a társadalom adakozókedvének mozgósítását, az egyéni jótékonykodást, ugyanakkor nem szólt a munkanélküliek intézményes, állami megsegítéséről. Ez talán azzal is összefüggésben lehetett, hogy ekkoriban is vita folyt a társadalombiztosítási rendszer kiépítéséről, benne például a munkanélküli segély megteremtéséről. Jóllehet, a püspök halála után a társadalombiztosítás rendszerét megalkották, a munkanélküli segély nem került akkor sem bevezetésre. A még a 19. században gyökerező doktriner keresztényszocialista felfogás elutasította a munkanélküliek segélyezését, viszont szorgalmazta a rászorulókat iránti együttérzésből fakadó segélyakciókat és az alkalmi, közcélú foglalkoztatást – a püspök véleménye ebben a kérdésben minden bizonnyal ezzel volt összefüggésben. Ld. erről pl. Cora, 2019. 249.; a társadalombiztosításokról pl.: Romsics I., 2022. 160–161. Prohászka egyébként ebben az időszakban is folyamatosan példát mutatott a jótékony célú adakozásra, áprilisban a Székesfehérvári Urak Kongregációjának diákszegély-mozgalmát pártfogolta (FN 1923.04.04. 1.), később jelentős összeggel támogatta a katolikus tanítók üdülőjének működtetését (NNN 1923. 5. sz. 75.) stb.

⁵⁵ Ld. erről IV.2. alfejezet 346. sz. jegyz. Prohászkanak ez az interjúrészlete önállóan is átvételre került más lapok részéről, ld. pl. FRH 1923.03.21. 2.

⁵⁶ Prohászka Ottokár: Keresztény nemzeti föltámadás. ÚL 1923.04.01. 1. (= VPOK 217–219.)

⁵⁷ Ld. IV.2. alfejezet 136. sz. jegyz.

⁵⁸ Prohászka Ottokár: Harc a magyar halál ellen. AC 1923.05. 131–138. (= POÖM XXII. 303–313.)

⁵⁹ Ld. erről III.2. alfejezet 308–309. sz. jegyz.

⁶⁰ Katolikus nap Székesfehérvárott. FN 1923.04.06. 2.; korábban: A katolikus kör közgyűlése. FN 1923.04.18. 1.; A katolikus nap. FN 1923.05.04. 1.

⁶¹ Prohászka Ottokár Székesfehérvár város tanácsának. Székesfehérvár, 1923.04.30. – VLKI IV.1405. b.) 7608/1923.

⁶² Székesfehérvárott. ÚL 1923.05.13. 1.

- ⁶³ FN 1923.05.15. 1. (= VPOK 219–220.); SZFFÚ 1923.05.15. 2.; ÚN 1923.05.15. 4.; AN 1923.05.15. 4.; AÚ 1923.05.15. 2.; ÚL 1923.05.15. 1. Vö. Prohászka-napló, 2013. (1923.05.14.)
- ⁶⁴ A katolikus seregszemle. FN 1923.05.16. 1. (Az önálló lelkeszség létesítésének fontosságáról olykor a hívők spontán kezdeményezései is meggyőzték, illetve inkább megerősítették Prohászkat, ld. erről pl.: Madaras G., 2021. 110.)
- ⁶⁵ Prohászka Ottokár: Világfejlesztő pünkösöd. AN 1923.05.20. 1. (= POÖM XXV. 218–222.)
- ⁶⁶ MG 1920.04.20. 7.
- ⁶⁷ NÚ 1923.04.25. 5.; BH 1923.04.25. 5.; FK 1923.05.04. 1052. A programsorozatra ld.: PIM Kt. Any.5890. sz. Az őszi Szent Gellért zárandoklaton Prohászka vezette az egyesület körmenet-szertartását. BUN 1923.10.20. 3.
- ⁶⁸ NÚ 1923.05.08. 3.; ÚN 1923.05.08. 4.; 8Ó 1923.05.08. 7.; Gaálné Barcs, 2022. 172–173.; Prohászka-napló, 2013. (1923.05.06.); az eseményről: OV 1923.05.20. 244.
- ⁶⁹ NÚ 1923.05.29. 5.; KÉK 1923.06.10. 586.
- ⁷⁰ AMA 1923. 5–6. sz. Melléklet. 2–5. (= VPOK 220–223.); NÚ 1923.05.29. 4.; MG 1923.05.29. 3.; NTL 1923.06.01. 21.
- ⁷¹ Zichy Rafael felesége, Pallavicini Eduardina grófnő jelenléte azért is érdekes, mert két évvel későbbi pereskedésük során Zichy nejét a szintén jelenlévő Tormay Cecile-hez fűződő állítólagos intim viszonya miatt támadta. Ld. erről pl.: Kurimay, 2016.
- ⁷² Gonda Béla: A mi nagyasszonyaink. SZ 1924.06.22. 11. (Vö. II.1. alfejezet 105–106. sz. jegyz.)
- ⁷³ NÚ 1923.05.18. 1–3.; ÚN 1923.05.19. 4.; MG 1923.05.18. 7.; BUN 1923.06.07. 2.; Klestenitz, 2009/a. 220.
- ⁷⁴ Rovás. AÚ 1923.05.18. 1.; ld. még: Pax. PH 1923.05.18. 1.
- ⁷⁵ Pardon. ÚN 1923.05.19. 2.
- ⁷⁶ NÚ 1923.06.05. 5.; PN 1923.06.05. 4.; AÚ 1923.06.05. 4.; VI 1923.06.05. 4.
- ⁷⁷ „Nem lesz” – de van. NSZ 1923.06.06. 5.
- ⁷⁸ MTI. NH 1923.07.01. 11.; 8Ó 1923.07.03. 9.; BH 1923.07.03. 4.
- ⁷⁹ MG 1923.08.14. 5.
- ⁸⁰ POÖM IX. 303–314.; PMKL V. 43. 3. dob. N 323/7.
- ⁸¹ Nem Prohászkatól származik, de nagyon az ő nézeteit visszhangozza részletesebb formában a mozi témájában: Mátrai Rudolf: Iskolai mozgósínház. OSzKKt Fol. Hung. 2502. 11r–13r. (A szerző úgy vélte, a mozgókép mint eredetileg nevelő célzatú, hasznos találmány ekkorra már a „tapasztalatlan képzelet csillapíthatatlan izgatója, a gyenge lelkek szuggesztív tanácsadója, modern furfangok és bűnök népszerűsítője, a betörő hősök, a genialis csálók, a moráltalan cinikusok nevelője” lett. Úgy vélte, a mozifilm – ne feledjük, ekkor a fekete-fehér némafilm – valósággal hipnotizálta a fiatalokat, s a haza, a vallás, a tudás stb. értékeit „veszélyeztetik a bűnös mozihősök, az erkölcs nélkül lévő filmslágerek, a lelket és az értelmet nem tápláló, csak az érzékeket csábító és a fantáziát izgató mozgósínházak. A mozgósínházak csábító ingere, édes mérge nem jó nevelője az ifjúságnak. Könnyen hozzáférhetősége, ellenőrizhetetlensége, olcsósága miatt nagy aggodalmat okoz a szülőknek, pedagógusoknak és a közigazgatás embereinek.” Épp ezért szigorú hatósági felügyeletet és ellenőrzést szorgalmazott, a kiskorúaknak még szülői felügyelet mellett is tiltotta volna a filmek nézését.)
- ⁸² Prohászka fürdőzéssel kapcsolatos előírásai hivatkozási alapként jelentek meg nem sokkal később a szombathe-lyi strandfürdő megnyitásakor. Az ottani városi közgyűlés vitájában hivatkoztak a püspök körlevelére, végül arra a megoldásra jutottak, hogy külön időpontokat jelöltek meg férfiak és nők számára, hogy megnyugtassák a keresztény erkölcsök miatt aggodalmaskodókat. A vitában Rogács Ferenc kanonok Prohászka állásfoglalása alapján kijelentette: „Erkölcsei testület az erkölcs rovására nem csinálhat üzletet. Ez az akció nem a papok okvetetlenkedése, hanem komoly társadalmi mozgalom.” Ld. erről: Katona, 2010. 209–210.; VVM 1923.08.03. 2.; ill. Bakó, 2013. 174–175.
- ⁸³ Júniusban megjelent a sajtóban, hogy Prohászka melegen üdvözölte és olvasásra ajánlotta Kun Kálmán pécsi iskolaigazgató *A házasság titkai* c. füzetét, amely a püspökhöz nagyon hasonló keresztény valláserkölcsei útmutatásokat igyekezett adni a házassággal, párvalasztással, családi életre neveléssel kapcsolatosan. PÉE 1923.06.16. 3.
- ⁸⁴ Fölhívás a keresztény társadalomhoz. FN 1923.02.18. 2. (= POÖM XXI. 288–290.) Prohászka táncokkal kapcsolatos korábbi állásfoglalására ld. IV.2. alfejezet 172. sz. jegyz., a témára később: IV.7. alfejezet 189. sz. jegyz. A farsangi időszakban a keresztény főpapok, és lelkesek számára különösen fontos volt, hogy a modern táncokkal kapcsolatosan megpróbáljanak valamiféle következetes, a keresztény erkölcsiség előírásait érvényesíteni próbáló álláspontot kialakítani. A keresztény-nemzeti közvélemény gyakran hördült fel a modern táncokkal kapcsolatosan, ld. pl. a shimmy nevű táncsal kapcsolatosan: „Az Antikrisztus uralmának rettenetesebb megnyilatkozását nem tudom elképzelni, mint aminő ma súlyosodik a keresztény lelkekre. [...] a lelkek és kereszténység válságát éljük.” A kereszténység válsága. FN 1923.02.11. 1. (Ezzel szemben a régi magyar táncokat próbálták népszerűsíteni, s úgy vélték, azokkal elkerülhető a „halálharang kongása”. Ld. pl. A Katolikus Kör és Keresztény Nők Szövetségének estélye. FN 1923.02.14. 2. Ez utóbbi megemlítette, hogy „legelőkelőbb és legilletékesebb helyről fog kiindulni a kezdeményezés, elhangzani a komoly figyelmeztetés, hogy: emberek, álljunk meg” – ez minden bizonnyal Prohászka lapban közölt levelére vonatkozott.) Az erkölcsös táncok problémája azonban távolról sem oldódott meg, ld. pl.: Balogh Béla: A farsang és a tánc. FN 1924.01.26. 2. Maga Prohászka is éles hangú levélben tette

szóvá, hogy egyes községekben állítólag még hamvazó szerdán is táncoltak a falu tekintélyes személyiségei, a plébánosnak pedig meghagyta: „Arra kérem, hogy az ilyeneket akadályozza meg, tekintsék a botrányt, s az egyházi parancsot, no meg a nép gyűlöletét a léha mulatozás s mulatókkal szemben!!!” Prohászka Ottokár Chay Antalnak. Székesfehérvár, 1924.01.24. – SzPSzL IX.09. a.); Milcsinszky, 1998. 115. A határok pontos kijelölésének lehetetlenségét, a keresztény erkölcsvédelem „rugalmasságát” mutatja, hogy Prohászka maga is vállalt védnökséget (Ravasz Lászlóval és Raffay Sándorral együtt) az Ébredő Magyarok Egyesületének olyan rendezvényén, amelyet táncmulatsággal is egybekötöttek, ld. pl. III.2. alfejezet 196. sz. jegyz.

⁸⁵ A székesfehérvári kongregációk tevékenységére ld.: Surányi, 2015.

⁸⁶ Ld. erről pl. KK 1923.02.20. 2.; VRÚ 1923.02.21. 3. (Ravasz László állásfoglalásában szerepe lehetett egy kisebb botrányban. Az Alföldi Magyar Közművelődési Egyesület a Józsefvárosi Körrel Petőfi ünnepséget szervezett 1923 januárjában, amelyet „reggelig tartó táncsal” kívántak összekapcsolni, nyilván közönség- és bevétel-növelés céljából, ami a modern táncok iránt amúgy is bizalmatlan református püspök rosszallását váltotta ki, amint az egyesület hozzá intézett magyarázkodó leveléből kiderül: Alföldi Magyar Közművelődési Egyesület Ravasz Lászlónak. Bp., 1923.01.17. – DREK RL A/1.c. III-a/12. 1923.)

⁸⁷ FN 1923.06.05. 1–2.; FN 1923.06.06. 1–3.; SZFFÚ 1923.06.05. 1–3.; MNL FML IV.401. a.) 4. dob. 13. t.; Prohászka-napló, 2013. (1923.06.04.)

⁸⁸ AÉ 1923. 09–12. 206.

⁸⁹ UB 1923.02.21. 2.

⁹⁰ MG 1923.05.10. 7.

⁹¹ NÚ 1923.08.19. 10.

⁹² NÚ 1923.04.22. 6.; FN 1923.05.23. 1. A kongregációkra ld. fentebb 85. sz. jegyz.

⁹³ KNEV 1923.02.01. 2. sz. 45. Ide kapcsolódóan megjegyzem, hogy a püspök személyesen vett részt minden tanévben a székesfehérvári gimnázium hittani vizsgáin, vagyis valóban nagy jelentőséget tulajdonított a fiatalok megfelelő vallási ismereteinek biztosítására. Ld. erről pl. Ért. Székesfehérvár. 1921–1922. 21.; Ért. Székesfehérvár. 1922–1923. 27.; Ért. Székesfehérvár. 1923–1924. 27.

⁹⁴ UN 1923.05.13. 6.; NÚ 1923.05.15. 2.; NÚ 1923.06.12. 4.; MG 1923.07.04. 3.; Zsembery István (Országos Katolikus Szövetség ügyvezető elnöke) Prohászka Ottokárnak. Bp., 1923. 05.05. ill. 1923.05.07. – SzPSzL IX.09. b.)

⁹⁵ Gianone–Klestenitz, 2017. 211–212.

⁹⁶ Ld. pl. UB 1923.03.13. 2.; UB 1923.03.16. 3.; UB 1923.03.18. 4. (Ld. pl. az ilyen gondolatait: „Az anyaszent-egyház nem törődik a milliókat harácsoló úrgazdagok gondolatkörével, ő azt mondja, gyere hozzám, én tudom, hol a te helyed, az oltár mellett a helyed. Legyünk keresztény férfiak, legyünk keresztény társadalom, amely az élő Krisztus hasonmásaiból áll.”)

⁹⁷ BH 1923.03.16. 4.; BH 1923.03.17. 4.; BH 1923.03.18. 5.

⁹⁸ BH 1923.03.15. 6.

⁹⁹ NÚ 1923.03.13. 4.; VRÚ 1923.03.15. 2.

¹⁰⁰ Megyéspüspökünk budapesti konferenciájáról. FN 1923.03.27. 2.

¹⁰¹ NÚ 1923.07.06. 5.

¹⁰² UB 1923.03.02. 2.; FN 1923.06.24. 1.; ill. BK 1923.09.14. 3.

¹⁰³ UB 1923.02.01. 3.; JÖ 1923.02.01. 4.

¹⁰⁴ NN. 1922–1926. VIII. 441. (Pikler Emil; 1923.01.19.); NN. 1922–1926. XVII. 424. (Várnai Dániel; 1923.12.11.)

¹⁰⁵ Dr. Pajzs Pál. FN 1922.07. 22. 1. Pajzs peréről IV.2. alfejezet 157. sz. jegyz., 1918–19-es tevékenységéről: Farkas G., 1968/b.

¹⁰⁶ NN. 1922–1926. XI. 79–84. (1923.03.21.); BH 1923.03.22. 2.

¹⁰⁷ NN. 1922–1926. XI. 330–335. (1923.04.18.)

¹⁰⁸ A tízezerholdas proletár. FN 1923.04.21. 1–2.; ld. még: Rupert Rezső legjobb barátja... AN 1923.05.19. 5.

¹⁰⁹ Tiltakozás a liberális aknamunka ellen. FN 1923.04.29. 2.

¹¹⁰ Az Ébredő Magyarok gyűlése. FN 1923.05.12. 2.

¹¹¹ VLKI IV.1402. a.) (1923.05.25.); FN 1923.05.03. 1.; SZFFÚ 1923.05.03. 2.

¹¹² OSZKKt Fol. Hung. 2555. 41r–42r.; Pajzs a határozat után felhagyott praxisával, külföldre költözött, szanatóriumát megvásárolta az állam. FN 1923.06.22. 1.

¹¹³ Ld. II.2. alfejezet 61. sz. jegyz.

¹¹⁴ Memorandum a szellemi munkásoknak egységes szervezetbe való tömörítése tárgyában. Készítette a javaslat tevő Dr. Pajzs úrral történt megbeszélés alapján Mátrai Rudolf. Székesfehérvár, 1918.12.04.; ez alapján: Felhívás a szellemi munkásokhoz! Székesfehérvár, 1918.12. – OSZKKt Fol. Hung. 2555. 37r–37v. A dokumentumok a „Szellemi Munkások Tanácsának” megalakításáról és működéséről szólnak, amelynek célja (hasonlóan az egyéb foglalkozási ágakat tömörítő munkás-, katona- stb. tanácsokhoz) a demokratikus köztársaság eszméje mellett elkötelezett értelmiségiek érdekvédelmi szervezetének megalakítása volt, fő céljuk az anyagi megbecsülésük javítása, amíg a „boldoggá tevő idealizmus nem tud gyökeret verni”. Vö. III.2. alfejezet 112. sz. jegyz.

¹¹⁵ Nem védekezünk. SZFFÚ 1923.05.03. 1.

¹¹⁶ 8Ó 1923.07.01. 12.; EGYEN 1923.07.07. 4. (Vö. III.1. alfejezet 75. sz. jegyz.; a folytatásra például IV.6. alfejezet 100. sz. jegyz.)

¹¹⁷ SZFFÚ 1923.04.28. 2.; AE 1923.04.27. 6.; EGYEN 1923.05.05. 13. (Vö. IV.1. alfejezet 23–27. sz. jegyz.)

¹¹⁸ MO 1923.06.17. 5.

¹¹⁹ VI 1923.03.08. 2. (Veért első fokon felmentették, az új eljárásban is azzal védekezett, hogy korábban Prohászka levelezőlapon köszöntötte őt, és Isten áldását kívánta irodalmi működésére. VI 1923.10.04. 4.)

¹²⁰ Dénes L., 1923. 192.; ld. ugyanerről Buza Barna véleményét: Pritz, 2022. 122.

¹²¹ NÚ 1923.08.07. 10.

¹²² AE 1923.05.13. 8.; Védő Ligák Szövetsége Csernoch Jánosnak. Bp., 1923.05.04. – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 1779/1923. sz.; a festmény történetéről részletesen: Reisz, 2013.; ugyanerről és leírásáról egykorán: PSzL VI. 686. 300. sz. II. 414–416.

¹²³ Zadravec István tábori püspök kifogásolta is, hogy olyan személyek is rákerültek a tablóra, akik nem vettek részt az eseményen, vagy nem voltak olyan elkötelezettek, mint ahogy azt a kompozíció sugallta. Vö. Borsányi, 1967. 245.

¹²⁴ FN 1923.07.12. 2.

¹²⁵ Erre utalnak a régóta várt kecskeméti látogatásával kapcsolatos kommentárok: KK 1923.09.04. 3.; KK 1923.09.08. 1.; Kecskemét és Pécs. ÚN 1923.09.08. 1. (Mint fogalmazott, a katolikusok „toborzást, jobban mondva nagygyakorlatot tartanak” Kecskeméten és a Dél-Dunántúlon is.)

¹²⁶ Ld. erről részletesen: Gianone–Klestenitz, 2017. 213–219.

¹²⁷ Ld. az 1923. évi alföldi katolikus nagygyűlésről: Gianone–Klestenitz, 2017. 220–223.

¹²⁸ II. Alföldi katolikus nagygyűlés, 1923. 126–128. (= VPOK 223–225.); ÚN 1923.09.09. 2–3.; NÚ 1923.09.11. 3.; Klestenitz, 2015/a. 136. az eseményről: KÉK 1923.09.30. 970. (A fórumon Schioppa nuncius is részt vett, Czapik Gyula – ekkor pápai kamarásként – az országot megmérgező durva beszédmodot ítélte el.)

¹²⁹ II. Alföldi katolikus nagygyűlés, 1923. 130–136. (= VPOK 226–233.) Prohászka beszéde más lejegyzésű szövegezéssel jelent meg a nagygyűlés hivatalos emlékkönyvében, illetve a helyi sajtóban: KK 1923.09.11. 2–3.; KL 1923.09.12. 1. (Utóbbiról ld.: Miklós, 2010.; a hivatalos kiadások, illetve a napisajtó lejegyzései közötti különbségről ld. még pl. IV.2. 409. sz. jegyz.; IV.7. 123. sz. jegyz.) Kissé rövidített, cikké formált változata, mint önálló esszé is megjelent: Prohászka Ottokár: Az ifjú nemzedékhez! AC 1923.10–11–12. 306–310. (= POÖM XXII. 313–318.) Ld. még erről: Gergely J., 1994. 213–215.; Klestenitz, 2015/a. 136–137.

¹³⁰ Például Héjjas Iván 1922. évi lefogására, Prohászka is demonstrált a különítményes vezér mellett, ld. erről III.2. alfejezet 117–121. sz. jegyz.

¹³¹ Ld. erről III.2. alfejezet 297. sz. jegyz.

¹³² Amikor Prohászka kecskeméti beszéde megjelent *A Cél*-ban, a radikális egyetemi ifjúság lapja köszönetet mondott, hogy a fajvédelmi folyóiratban a püspök kétszer is üzenetet küldött a magyar fiataloknak: Prohászka Ottokár. ÚÉ 1923.11.27. 1. (Első írására ld. fentebb 129. sz. jegyz.) Nagyon hálásak voltak ezért a püspöknek („Köszönjük Néked a lelked tüztét, szíved lángját, bölcs, okos és mégis nekünk való mondanivalód.”), és lelkes szavakkal tettek ígéretet, hogy Prohászka útmutatását fogják követni a szebb magyar jövőért való harcban, kifejezték hálájukat, amiért felrázta és megerősítette a radikális fiatalokat. 1924 január elején az öt éves fennállását ünneplő MEFHOSz oklevéllel tüntette ki a „politizáló” püspököket (Prohászkt, Raffayt és Ravaszt), vagyis azokat a főpapokat, akik a radikális diákszervezetet aktívan támogatták. AÚ 1924.01.16. 5.

¹³³ Vö. IV.2. alfejezet 422. sz. jegyz.

¹³⁴ „...hiszen atyafiak volnánk!” KK 1923.09. 12. 1. Távolsági sajtóban is volt ugyanilyen vélemény: Szakáts István: „... hiszen atyafiak volnánk!” GYV 1923.09.16. 1.

¹³⁵ NÚ 1923.10.05. 4.

¹³⁶ NÚ 1923.10.09. 7.

¹³⁷ NÚ 1923.10.07. 3–4. Vö. IV.2. alfejezet 169–170. sz. jegyz.

¹³⁸ ÚN 1923.10.09. 1. (= VPOK 236–237.); NÚ 1923.10.09. 1.

¹³⁹ NÚ 1923.10.09. 4. (= POÖM XIII. 273–279.; Frenyó, 2005. 331–339.; Gianone–Klestenitz, 2016. 100–105.); Mózes, 2013. 121–122.

¹⁴⁰ Prohászka bizonyosan hitelt adott a szabadkőművességgel kapcsolatos szélsőjobboldali összeesküvés-elméleteknek is, sőt, teljes egészében osztotta is, erre utal, hogy az országos nagygyűlés utolsó napján lemondott a Magyar Vöröskereszt Egyesületben viselt alelnöki tisztségéről, mert úgy tudta, hogy ez a nemzetközi egyesület is a szabadkőműves páholyok befolyása alatt végzett titkos tevékenységet, a betegápolással, mentéssel stb. kapcsolatos egészségügyi munkát csak álcának használta. Az egyesület elnöke válaszában ennek képtelenségéről győzködte Prohászkt, aki később vissza is vonta lemondását. Széchényi Emil (Magyar Vöröskereszt elnöke) Prohászka Ottokárnak. Bp., 1923.10.10. ill. 1924.01.18. – SzPSzL IX.09. b.) 1924. január 30-án a Magyar Vöröskereszt Egyesület közgyűlése megerősítette Prohászka alelnöki pozícióját, és a választmány tagjává is megválasztotta a rendezvényen személyesen is megjelent püspököt. SZ 1924.01.31. 8.; BOÚ 1924.02.07. 100. Abban, hogy Prohászka meggondolta magát, talán szerepe volt Csernoch János esztergomi érseknek is, aki nagyra értékelte a Vöröskereszt

tevékenységét, 1924 nyarán a nemzetközi szervezet kitüntetését szavazott meg számára, amit el is fogadott. Nemzetközi Vöröskereszt Csernoch Jánosnak. Bp., 1924.07.30. – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 3736/1924. sz. Sőt, nem sokkal később Prohászka is megkapta és átvette a Német Vöröskereszt I. osztályú kitüntetését. BH 1924.11.20. 8.; FN 1924.11.25. 2.; Forintos, 2006. 306.

¹⁴¹ Az evangélikusok lapja rezignáltan jegyezte meg, hogy hiába beszélt szép szavakkal az együttműködésről Raffay Sándor és Prohászka is, a „keresztény kurzus” képtelen volt annak megteremtésére. Szilávik Mátyás: A keresztényen vallásfelekezetek együttműködése csonka hazánkban. HAR-E 1923.12.02. 361. A Horthy-kor kereszténynemzeti ideológiájában folyton vissza-visszatérő katolikus–protestáns viszony, félreértésekkel, féltékenységekkel, ugyanakkor a „keresztény” együttműködés folyamatos hangoztatásával (vö. pl. IV.2. alfejezet 423. sz. jegyz.) kapcsolatosan Gergely Jenő konklúzióját érdemes még felidézni: „Szinte az egész korszakra érvényesen megállapítható, hogy a kormánytól eltérő, külön keresztény politika katolikus ügy volt, és a protestáns egyházak sem a pártpolitikában, sem a szociális kérdések megoldásában, tehát a keresztényszocializmus hazai interpretálásában nem vállaltak részt. Ennek nemcsak doktrinális okai voltak, hanem az, hogy ők inkább a meglévő keretekben, elsősorban a kormánypártban és az államapparátusban találták meg az érdekérvényesítés instrumentumait.” Gergely J., 1990. 672.

¹⁴² De Baltazár úr!... ÚN 1923.10.24. 1.

¹⁴³ RH 1923.11.06. 5.

¹⁴⁴ Megjegyzem, Prohászka vonatkozásában érdekes nyilatkozatot tett ekkoriban Eszterházy Mór Miklós is, aki – miközben elítélte református vallású legényeknek egy falusi plébános háza előtti sértő énekeit – „Prohászka szellemében” való megegyezést sürgetett protestánsok és katolikusok között, emlegette a püspök „szivárványhíd”-hasonlatát, majd hozzátette: „Ennek a hídnak pilléreit ne veszélyeztesse folytonosan a reformátusok hatalmi politikája.” NÚ 1923.10.12. 5.

¹⁴⁵ Dobó Sándor: Liberálizmus. TAL 1923.10.20. 1–2.

¹⁴⁶ A liberálizmus. FN 1923.10.10. 1.

¹⁴⁷ Ld. pl. Kézfogó. ÚN 1923.10.18. 1.

¹⁴⁸ Ld. pl. A katolikus nagygyűlés. BH 1923.10.10. 1–2.

¹⁴⁹ A püspök igazsága. AU 1923.10.09. 1. (Heinrich Ferenc liberális politikus pártja rendezvényén kifogásolta, hogy a püspök szerint a kereszténység és a szabadelvűség kizárja egymást. SZ 1923.10.17. 4.)

¹⁵⁰ Ld. pl.: A demagógia. FÚ 1923.10.09. 1. (Eszterint Prohászka, a „harcos katolicizmus modern prédikátora” „fajvédő szélsőségeivel régen egyedül áll a magyar főpapság körében, s akit hiúsága régen minden egyházi kérdésben is szélsőségekre ragad”. Szóvá tette még hogy egyáltalán mit keres „a fajvédő agitáció, a felekezeti gyűlölet hirdetése” egy katolikus nagygyűlésen, Prohászka miért érzi keresztény hitéleti célú rendezvényen ostromozni a parlamentarizmust, hirdetni a reakciót stb.)

¹⁵¹ Igék és szónoklatok. NSZ 1923.10.09. 7. (Megállapította, hogy a nagygyűlés „kövér-Bertája [= nagyágyúja] a sovány Prohászka volt”, s azt is, hogy a katolikus magyarok is nélkülözések között élnek.); A püspök úr már megint temet. NSZ 1923.10.14. 6. (Prohászka szélsőjobboldali radikálisok körében tapasztalt népszerűségét tette szóvá, mondván, „a kurzus virágjában a Sörház utcai [= ÉME székházbeli] hordók adták meg az aranyszáj visszhangját”, a püspök által kínált politikai receptről pedig ezt írta: „Közvetlenül az emberi jellem titokzatos ösztönűjtjain oldjuk meg a kielégítőbb társadalmi rend kívánságait.”); A kenyeret a szájból... NSZ 1923.10.18. 7. (Arról írt, hogy Prohászka elítélte a szabadkőművesek jótékonyági akcióit, majd megállapította: „Csak a püspök által engedélyezett püspökfalatot szabad ezentúl az éhezők elé odahelyezni.”); ez utóbbiról ld. még: A vagonlakók. SZEG 1923.10.19. 1.

¹⁵² Prohászka Ottokár. EGYEN 1923.10.13. 3. Ez utóbbi vitriolos kritikája a jobboldalon: Gaál József: Szemelve nyek az izroindián sajtó dzsungelből. NÉ 1923.12.16. 404–405. („Vajon miféle pánjudeista lap emelkedhetnék fel arra az eszményi magaslatra, ahol Prohászka Ottokár van, és vajon lehet-e érdemes a tintahéber egy ilyen nagy szent magyar sarut is megoldani?”)

¹⁵³ ÚN 1923.10.09. 6. (= VPOK 237–238.); NÚ 1923.10.09. 6; Klestenitz, 2015/a. 137–138.

¹⁵⁴ NÚ 1923.10.09. 7.

¹⁵⁵ NÚ 1923.10.10. 6.

¹⁵⁶ CLD 1924. Melléklet. (= POÖM IX. 315–326.; Frenyó, 2005. 400–414.; Frenyó, 2020. 55–68.); Gergely J., 1994. 215–216.; Mózes, 2000.; Mózes, 2002. 129.

¹⁵⁷ Fontos, hogy Prohászka számos vonatkozásban ostromozta a kötelező polgári házasságról szóló törvényt, a „kereszténység törvényekben kifejezett megtagadásának” minősítette, de nem kezdeményezte nyilvánosan a jogszabály megsemmisítését vagy módosítását, hozzáállása pontosan megfelelt a katolikus püspökök 1920-as években megfigyelhető magatartásának. (Mélyen elítélték, sorolták erkölcstelenséggel kapcsolatos következményeit, de nem akarták az 1890-es évek társadalmi és politikai vitáit újragenerálni, egészen az 1930-as évek közepéig. Ld. erről részletesen: Csiky, 2009.

¹⁵⁸ Prohászka püspök nyilatkozik a magyarság legégetőbb lelki, szociális és politikai problémáiról. ÚN 1923.10.14. 3. (= VPOK 239–241.); rövidítve: NÚ 1923.10.14. 5.

¹⁵⁹ Vö. fentebb 50. sz. jegyz.

¹⁶⁰ A Gömbös-vezette fajvédő csoport 1923. augusztus elején az Egyeséges Pártból történt kiválásáról ld. pl.: Romsics I., 1999. 230.; Bartha, 2016. 69.; Vonyó, 2018. 186.; Schlett, 2018. 581.; Fábíán, 2021. 126.; Romsics I., 2022. 127–128. stb. Részletesen: Paksa, 2005. Bethlen és Gömbös között a viszony már az 1922. évi választások után sem volt felhőtlen, s egyre több jel utalt konfliktusukra. 1923 tavaszán például Bethlen egy – egyébként *Szózatot* és *A Népet* olvasó – ismerőse így írt a miniszterelnöknek: „Nem tudom, mennyire nélkülözhetetlen Neked Gömbös, de ez sokak szemében [...] vörös posztó. Valami módot kellene találnod, hogy őt – ha már nem lehet teljesen mellőzni – legalább neutralizálni.” Ismeretlen Bethlen Istvánnak. H.n., 1923.03.13. – MNL OL K 468. 1. cs. Májusban Gömbösnek a kormánypártból való „kibeszélése” már odáig fajult, hogy kétségessé vált a párt egységének megőrzése: Kozma Miklós feljegyzése az Egységes Párt értekezletéről, 1923.05.11. – MNL OL X 66. 3923. tek. 4. c. (vö. korábbi időszakból erről: Ormos M., 2000. 90–92.)

¹⁶¹ Klebelsberg Kuno Csernoch Jánosnak. Bp., 1923.08.03. – EPL Csern. 10A/2. Cat. B. 2887/1923. sz.

¹⁶² Volt olyan sajtókommentár, amely ezt világosan meg is fogalmazta, mondván, „a fajvédő tábor élén most már Prohászka Ottokár püspök hurcolja körül a véres keresztet, hirdetve, hogy a középút politikája hazaárulás”. Szolnok előtt. FÜ 1923.10.14. 1.

¹⁶³ Vö. Vonyó, 2018. 169–170.

¹⁶⁴ Gergely J., 1990. 671–673.; Gergely J., 1993. 16–20.; Egresi, 2008. 28–29.

¹⁶⁵ Gergely J., 1990. 679–680.; Gergely J., 1993. 20–22.

¹⁶⁶ Ez utóbbit alátámasztja, hogy bő egy évvel később felvállalta a (keresztényszocialisták által túl liberálisnak, a szociális jogalkotásban lassúnak minősített) kormánnyal szemben ellenzéki alternatíva melletti – rá jellemzően körületekintő és a rendszert vagy a kormánypártot nem bíráló – kiállást, ld. IV.6. alfejezet 34. és 38. sz. jegyz. Bátorítás lehetett számára az, hogy a keresztényszocialista párt stabil közéleti formációnak bizonyult, 1924 tavaszán székesfehérvári szervezete is létrejött. Koródi-Katona János főtitkár a székesfehérvári államrendőrségnek. Bp., 1924.04. – MNL FML IV.401. b.) 33. dob. 48. t. Az Országos Keresztényszocialista Párt és a fajvédők törekény együttműködését ekkor leginkább a Bethlen-kormánnyal szembeni ellenzéki pozíció és az antiszemitizmus alapozta meg. Gergely J., 1990. 678. Megjegyzem még, hogy a keresztényszocialisták és a Keresztény Nemzeti Gazdasági Párt újabb, 1926 februárjában bekövetkezett fúziója (a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt nevű egységesnek szánt keresztény párti formációja) után is megmaradt a Haller István vezette keresztényszocialista platform önálló arculata, a liberalizmus elleni határozottabb, illetve a kormány keresztény-nemzeti politikát úgy-mond feladó magatartásával szembeni fellépés. Ld. erről pl. Gergely J., 1990. 694.; Gergely J., 1993. 30–32. Az „egységes keresztény” párt jól hangzó, a gyakorlati politikában lényegében soha meg nem valósuló gondolatát ekkor is sokan hangoztatták, ld. pl.: Fröhwrth Mátyás: Egységes keresztény front. NÉPÜ 1923.02.18. 1.

¹⁶⁷ Ld. pl. Keresztény Gazdasági Párt. ÚN 1923.12.20. 1.

¹⁶⁸ Prohászka Ottokár: Fölényes öntudatunk. AMA 1923. 9–10. 193–195. (= POÖM XXV. 260–262.); NN-MANSZ 1924. 19–21.

¹⁶⁹ Prohászka Ottokár: Mit köszönünk a katolikus egyháznak? KNSZN 1924. 20–24. (= POÖM XX. 311–316.) Megjelenésére: ÚN 1923.10.17. 5.

¹⁷⁰ Prohászka Ottokár: Eligazítás a szociális munka körül. KNÖ 1923.09.20. 1. (= VPOK 233–235.)

¹⁷¹ Prohászka Ottokár: A szociális munka, mint szervezet. KNÖ 1923.10.20. 1. (= VPOK 242–244.)

¹⁷² Ld. erről III.5. alfejezet 55. sz. jegyz.

¹⁷³ SZ 1923.10.23. 7.; MG 1923.10.23. 6.; NÜ 1923.10.25. 5. (A beszédre egyébként az eredetileg felkért, de elfoglaltságai miatt a beszédet lemondó Vass József népjóléti miniszter helyre „ugrott” be.) Nem meglepő módon, a Szociális Missziótársulat tagjainak tartott szokásos konferencia-beszédeinek is ez volt a témája, vö. pl. NÜ 1923.10.21. 7.

¹⁷⁴ FN 1923.10.30. 1. (= VPOK 244–245.)

¹⁷⁵ NNN 1923. 10. sz. 167.

¹⁷⁶ FN 1923.11.01. 1. (=VPOK 246–247.); SZFFÜ 1923.10.21. 3. A rendezvény meghívója: OSzKKt Fol. Hung. 2502. 112r. ill. 115r.

¹⁷⁷ NÜ 1923.10.24. 7.

¹⁷⁸ Az efféle – nemcsak Prohászka-hoz kötődő – politikai szónoklatok feltűnően megnövekedett számát a szélső-jobboldal megújult mozgósítási igényével magyarázták, ld. pl.: „Nincs kibékülés.” NSZ 1923.11.28. 8.

¹⁷⁹ ÚN 1923.11.23. 3. (= VPOK 247–250.); AN 1923.11.23. 3. Vö. III.2. alfejezet 250. sz. jegyz.

¹⁸⁰ Prohászka éles társadalomkritikája azért is érdekes, mert az október 6–7-én Borsod megyében tartott agárversenyen megjelent a megyében tartózkodó Horthy Miklós kormányzó, valamint Rakovszky Iván belügyminiszter is a térség számos előkelőségének kíséretében, és egyébként ezek az események – az ország többi efféle vadászati jellegű rendezvényéhez hasonlóan – a társadalmi és politikai elit reprezentatív találkozóhelyei is voltak. MG 1923.09.20. 5.; AE 1923.09.30. 7.

¹⁸¹ Gömbös Gyula hasonlóan vélekedett ekkor a sikertelen müncheni puccsról: „A német nacionalista mozgalomnak magyar vonatkozásban is megvolt a politikai haszna. Megtanulták, hogy nem jó a sok vezér, mert az a megálapodás, amelyet nem teljes őszinteséggel hoznak, arra vezet, hogy Kahrnak kell Ludendorffra és Hitlerre lövetnie.” MG 1923.11.23. 3.

¹⁸² Ld. erről alább, székesfehérvári „sajtódélutánon” megfogalmazott gondolatait.

¹⁸³ Sajgó sebek. PH 1923.11.23. 4. (Egy későbbi publicisztika is úgy fogalmazott, hogy ekkori beszédeiben a püspök nem gyűlöletnek, hanem a kultúra iránti őszinte aggodalmának adott hangot. Tallózás. FH 1923.12.12. 1.)

¹⁸⁴ Hadakozás? NSZ 1923.11.23. 6.

¹⁸⁵ Magyar összeesküvők. ÚB 1923.11.23. 1.

¹⁸⁶ FN 1923.11.25. 1–2. (= VPOK 250–253.); NÚ 1923.11.24. 4.; EK 1923.11.25. 2.

¹⁸⁷ FN 1923.11.24. 2.

¹⁸⁸ Ld. erről II.1. alfejezet 164. sz. jegyz.

¹⁸⁹ Ekkoriban naplójában pontosabb töprengést is megfogalmazott a „jó” (vagyis keresztény) és a „rossz” sajtó viszonyáról: „A modern világban a legfertőzőbb tényező a sajtó: egy-egy kiadóhivatal és nyomda valóságos mocsár, melyből a maláriás szúnyogok rajai emelkednek ki s szállnak szerteszéjjel. A jó, tisztességes sajtónak ezzel szemben szérumnak, oltóanyagának kellene lennie. Annál inkább, mert az élet, az agyegészség, a gondolatvilág tisztasága gyöngye hatalom, mely alig védekezhetik s állhat meg, ha magára marad. Nagyon sok a tévedés forrása s erők a beszűrőnközések; sok az elhomályosodás lehetősége.” Prohászka-napló, 2013. (1923.11.15.) Érdekes, hogy megértően, pozitív kontextusban írt az előző korokban alkalmazott cenzúráról, illetve sajtószabadságot korlátozó eljárásokról is, mondván, a kereszténység védelmét akarták ellátni, „védeni akarták az igazságot, a lelki egészséget a baktériumok ellen, először cenzúra által, aztán elnyomás által, rendőri úton. Ez nem sikerült, vagy csak alapvető tanok s tételek körül.”

¹⁹⁰ SZ 1923.11.28. 6.

¹⁹¹ MTI. NH 1923.12.11. 26.; VRÚ 1923.12.12. 1. (Prohászka hódmezővásárhelyi látogatását egy helyi lelkes szervező, Skoumál Jenő gyógyszerész hozta össze, ahogyan korábban Zadravecz Istvánét is. Fejérváry, 1929. 186.) Később Ravasz László is eleget tett a helyiek meghívásának, az ő előadását is hasonló ünneplés fogadta. VÁN 1924.02.05. 1.

¹⁹² Ld. erről: VRÚ 1923.12.12. 3. Prohászka helyi fogadtatása – minden vidéki látogatásához hasonlóan – óriási esemény volt, a személyét egymást felülmúlni próbáló jelzőkkel illették. A helyi lap írt például a püspök látogatására várva arról, hogy Prohászka olyan főpásztor, akit „az élő Isten ruházott fel különös tudással, lelkesedéssel és a lelkesíteni tudás sok-sok gyönyörű bizonyosságával” (VRÚ 1923.12.01. 3.); vagy arról, hogy az előadásának meghallgatása mindenki számára kötelesség „a nemzeti eszme, a keresztény erkölcs és magyar fajszeretet nevében” (VRÚ 1923.12.08–09. 1.); vagy teljesen el volt ragadtatva, amikor a vasútállomáson a vonattal érkező püspök a részére átadott ibolyacsokrot így fogadta: „Az ibolya, amit neki adtak, a tavasz virága és azért jött Vásárhelyre, hogy a tavasz reményét a lelkekben is felébressze, hogy jobb jövőt érthessünk mi, egymást oly sokszor meg nem értő magyarok, oly sokszor meg nem értő keresztények.” (VRÚ 1923.12.11. 1.)

¹⁹³ ÚN 1923.12.18. 3. (= VPOK 254–255.); NÚ 1923.12.18. 3.; ÚL 1923.12.18. 1. A Regnum Marianum („Mária Ország”) mozgalom 1898-ban Mária Kongregációként kezdte működését, 1901-ben Mailáth Gusztáv erdélyi püspök vásárolta meg számára a budapesti Városliget közelében álló, Damjanich utcai épületet, melyben nagy hatású közösségi mozgalom fejlődött ki, a fiatalok nevelésével, kulturális és lelkesítő programok szervezésével, lapkiadással foglalkoztak.

¹⁹⁴ NÚ 1923.12.20. 6.; MG 1923.12.21. 8.; ÚN 1923.12.23. 6.

¹⁹⁵ SZ 1923.12.22. 3.

¹⁹⁶ Prohászka Ottokár: Harc a társadalmi föloszlás ellen. NTL 1923. 48–49. sz. 1–3. (= POÖM XXII. 299–303.)

¹⁹⁷ NÚ 1923.11.20. 5.; NÚ 1923.11.24. 5.; MG 1923.11.25. 10.

¹⁹⁸ NÚ 1923.11.27. 7. Sajnos elhangzott beszédéről a lapok nem tudósítottak, viszont érdekes megjegyezni, hogy ezt a hangversenyt a szervezők „táncmulatsággal” is összekötötték, hogy növeljék a templomalapba befolyó összegeket. A táncos estélyek általában kiváltotta Prohászka rosszsallását, ezúttal nem tudunk arról, hogy – mint a rendezvény védnökének és fő szónokának – bármi kifogása lett volna. Ugyanez volt a helyzet Székesfehérváron is, ott korábban a Katolikus Legényegylet szüreti multságának védnöki tisztségét vállalta. FN 1923.09.21. 3.; Forintos, 2006. 306.

¹⁹⁹ FN 1925.12.25. 1.

²⁰⁰ Prohászka Ottokár: [Előszó.] In: Vargha D., 1924. 3. (= Fazekas Cs., 2023/b. 125.)

²⁰¹ 8Ó 1923.11.18. 5.

²⁰² ÚN 1923.12.05. 3.; AE 1923.12.05. 4.

²⁰³ BH 1923.12.11. 1.

²⁰⁴ MTI. NH 1923.12.19. 14.; BH 1923.12.20. 4.

²⁰⁵ ÚN 1923.11.17. 6.

²⁰⁶ Prohászka Ottokár Veress Endrénének. Székesfehérvár, 1923.11.05. – MNL OL P 1758. 2. dob. 6. t. 109. sz.

²⁰⁷ Ld. pl. Prohászka Ottokár: A karácsonyi öröm, karácsonyi fények. ÉL 1923. 13. sz. 545–546. (= POÖM XIX. 60–62.); Ottokár Prohászka: Die Weihnacht der Muttergottes. KST 1923.12.23. 1.

²⁰⁸ Prohászka Ottokár: Karácsonyi öröm, édes íz. AMA 1923. 11–12. sz. 233–234. (= POÖM XIX. 63–64.) Az 1921. évi börtönlátogatására ld. IV.2. alfejezet 283. sz. jegyz.

²⁰⁹ Prohászka Ottokár: Az igazi karácsony. HG 1923.12.23. 647. (= POÖM XXV. 187–189.)

- ²¹⁰ Prohászka Ottokár: Karácsonyi hit és remény. ÚÉ 1923.12.20. 1. (= VPOK 255–257.); FN 1923.12.25. 1.
²¹¹ VÁH 1923.03.04. 3.; VÁH 1923.04.15. 1.
²¹² Ld. pl. MTI. NH 1923.09.22. 10.; PL 1923.09.27. 1.; BH 1923.09.30. 2.
²¹³ ZK 1923.10.02. 1.; ZÚ 1923.10.02. 1–2. (Vö. Balogh M., 2019. 260.)
²¹⁴ SV 1923.10.03. 2.
²¹⁵ AE 1923.10.30. 5.; Keresztény Magyarok! GYÖN 1923.10.27. 3. („A fajvédelmi gondolat apostolai fáradhatatlanul róják a megcsonkított ország területét, hogy felrázzák a végső pusztulás szélén álló haza keresztény magyar népét” – írták előzetesen az október 28-i, szélsőséges, antiszemita uszítással terhelt nagygyűlésről.)
²¹⁶ AM-S 1923.12.08. 3.; EÚ 1923.11.08. 3.; EÚ 1923.12.12. 3.
²¹⁷ Ld. erről III.2. alfejezet 157. sz. jegyz.
²¹⁸ Számonkérés. PN 1923.09.18. 4. Ld. még erről pl.: Az őrző Lendvai. FH 1923.09.18. 1.
²¹⁹ Öt év múltán. VI 1923.10.31. 5. (Az évfordulóval kapcsolatosan ld. fentebb 120. sz. jegyz.)
²²⁰ Rovás. AÚ 1923.11.23. 1.
²²¹ Bajor-magyar mozgalmi r.t. EK 1923.11.14. 4.
²²² 8Ó 1923.12.11. 8.

IV.5. 1924

- ¹ Az „egyke” oka és ellenszerei. (A „Társadalomtudomány” körkérdése.) TT 1924. 1. sz. 27–28. (= VPOK 257–258.) A lap többeknek feltett kérdései az alábbiak voltak: „1. Mi az egyke voltaképpeni oka? 2. Meg lehet-e az egykét szüntetni s ha igen, mi módon? 3. Ha nincs ellene orvosság, hogyan lehetne terjedésének gátat vetni?”
² Ld. erről IV.2. alfejezet 492. sz. jegyz.
³ Prohászka Ottokár: A magyar nőkhöz. AMA 1924. 1. sz. 18. (= Belláné, 2006. 241.) (Ezt az üzenetét egyébként feltehetően még 1921-ben, vagy korábban fogalmazta meg, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége szórólapként, képeslapként is terjesztette, legalábbis egy aukciós kínálatban felbukkant változata erre utal: Online: www.darabanth.com, 2022.10.12. – 2023.11.15. Sajtócikként – tudomásom szerint – 1924 januárjában publikálták először. Egykorú újraközlésére: MJ 1924.06.15. 9.)
⁴ NÚ 1924.01.23. 5.
⁵ Prohászka Ottokár: Magyar nő – magyar hivatás. KNŐ 1924. 4. sz. 1. (= VPOK 260–261.)
⁶ Talán nem független Prohászka ekkori útmutatásaitól, hogy a Szociális Missziótársulat kaposvári gyűlésén már határozottan úgy foglaltak állást, hogy a magyar nő „ne politizáljon”, nem az a feladata, nem is méltó hozzá. ÚS 1924.04.12. 2.
⁷ Prohászka Ottokár: Magyar becsület, magyar kötelesség. ÚL 1924.01.27. 1. A cikk talán azért is született, mert a magát „egyetlen katolikus napilapként” reklámozó (ld. pl. ÚL 1923.01.05. 1.), valójában a kereszténynemzeti gondolat populárisabb és radikálisabb változatát képviselő újság az előző év végén emlékeztette Prohászka Ottokár egy korábbi felszólítására, miszerint a püspök azt kérte, jelentessék meg a lapot vasárnaponként, iránymutató publicisztikákkal, ezért arról írtak neki, hogy küldjön nekik cikkeket, ha már az ő ötlete volt. Új Lap szerkesztősége Prohászka Ottokárnak. Bp., 1923.10.31. – SzPSzL IX.09. b.) (Csernoch János esztergomi érsekkel kapcsolatosan ugyanezt az igényt fogalmazták meg: Új Lap szerkesztősége Csernoch Jánosnak. Bp., 1923.12.18. – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 4231/1923. sz.)
⁸ Prohászka Ottokár: A numerus clausus. SZÚN 1924.02.02. 1. (= VPOK 258–260.); PÉE 1924.02.10. 1. Ld. erről részletesen III.1. alfejezet 159. sz. jegyz.
⁹ SZ 1924.02.26. 10.; NÚ 1924.02.27. 8.
¹⁰ Ld. erről III.6. alfejezet 31. sz. jegyz.; IV.7. alfejezet 109. sz. jegyz. Ekkoriban naplójában durva kirohanásra indította a szerinte erkölcstelenséget terjesztő színházi kultúra: „Hallom, hogy mily piszok darabokat adnak itt s tele a színház; csak úgy csödülni röfögve a »kultúrközönség« a fekete léjű s bűdös mocsárba! Ez nem birkaúsztató, ez malacdelelő; ott vakaróznak s ott pöffög a testiség s a pokol gázait eregeti az agyvelőkre.” Prohászka-napló, 2013. (1924.02.06.)
¹¹ SOH 1924.03.11. 2.; SV 1924.03.11. 1–2.; TAGB 1924.03.11. 2. (A cserkészek részvételéről: Ért. Sopron. 1923–1924. 12.; MCS 1924.06.01. 94.)
¹² SOH 1924.03.11. 1.
¹³ Megyéspüspökünk a keresztény mozgalmakról. FN 1924.04.20. 2. (= VPOK 262–263.) Ld. erről az interjúról részletesen: III.2. alfejezet 299. sz. jegyz.
¹⁴ Prohászka Ottokár: A húsvét és a szövetkezetek. HG 1924.04.20. 240. (= POÖM XXV. 210–211.) Ld. erről részletesen: III.5. alfejezet 108. sz. jegyz.
¹⁵ Prohászka Ottokár: Jobb magyar jövő. PÉE 1924.04.20. Melléklet. IV.
¹⁶ AN 1924.05.07. 2. (= VPOK 263–264.); MTI. NH 1924.05.06. 2.; AN 1924.05.7. 2.; NÚ 1924.05.07. 6.; BH 1924.05.07. 7.
¹⁷ Az igazi gyermekvédelem. NSZ 1924.05.07. 7.

- ¹⁸ Bernát István, az EKNL társelnöke Prohászka Ottokárnak. Bp., 1924.04.30. – SzPSzL IX.09. b.); Németh Rudolf, az EKNL Országos Központjának igazgatója Ravasz Lászlónak. Bp., 1924.01.19. – DREK RL A/1.c. 112/1924. sz.
- ¹⁹ Prohászka beszéde: AN 1924.05.08. 7. (= VPOK 264–266.); NÚ 1924.05.08. 9.; VI 1924.05.07. 10.; BH 1924.05.07. 7.; FN 1924.05.09. 3. Tanulmányra formált változata: Prohászka Ottokár: Az erkölcsi válság. KSZ 1924. 6. sz. 321–333. (= POÖM XXII. 318–330.)
- ²⁰ A kultúra fogalmával kapcsolatos ekkori töprengéseire ld. Prohászka-napló, 2013. (1924.01.30.)
- ²¹ Ld. erről részletesebben III.6. alfejezet 91–93. sz. jegyz.
- ²² A *Népszava* erről a Prohászka-beszédről is vitriolos hangvételű kommentárban emlékezett meg (vö. fentebb 17. sz. jegyz.): A püspök úr jó példája. NSZ 1924.05.08. 6. (Ady Endre emlékének védelmezése mellett arról írtak például, hogy – bár politikai ellenfelei a püspöknek – sosem éltek volna ekkoriban olyan lenéző és megvető megfogalmazásokkal, amelyeket Prohászka használt a nem vagy szerinte nem eléggé keresztényekkel kapcsolatosan.) A katolikus közvéleményben viszont lelkes fogadtatásra talált Prohászka erkölcsökkel kapcsolatos beszéde, illetve tanulmánya, a nem sokkal később tartott kispesti katolikus nap szónoka például szinte pontosan az ő gondolatait visszhangzó beszédet tartott. ÚN 1924.06.11. 6.; NÚ 1924.06.11. 5. Az EKNL előadásait (Prohászkaét is) látogatta Halász Lajos főügyész, akit emiatt parlamenti interpellációban vontak kérdőre, az igazságügyi tárca nem látott összeférhetetlenséget, mondván, a liga nem politikai testület. NN. 1922–1926. XXIV. 111., 120.; SZ 1924.05.22. 3.
- ²³ Prohászka Ottokár: A kereszténység s a renaissance májusa. ÉL 1924. 10. sz. 181–183. (= POÖM XXV. 263–267.)
- ²⁴ A községi választás kérdése a nemzeti erők megmentésének problémája. ÚN 1924.06.08. 1–2. (= VPOK 266–269.); SZ 1924.06.08. 3.
- ²⁵ Sporttal kapcsolatosan vö. alább 50–53. sz. jegyz.
- ²⁶ Ld. erről III.2. alfejezet 137. sz. jegyz.
- ²⁷ MG 1923.11.20. 5. A hangzatos kijelentésnek lettek visszhangjai a keresztény egyházak politikai összefogása szempontjából, ld. pl.: Zsilinszky Endre: „Keresztények egy táborba!” SZ 1923.11.21. 1.
- ²⁸ A célzás az ekkoriban elfogadott, „a székesfőváros törvényhatósági bizottságának újjászervezéséről” szóló 1924. évi XXVI. tc.-re vonatkozik, mely átvette az 1922. évi választójogi rendelet kritériumait, bizonyos további szigorításokat is tartalmazott, így ettől kezdve a fővárosban választójoggal rendelkezők aránya 30 % körül mozgott. Vö. pl.: Ignác, 2007. 204.; a helyhatósági választásokról a főváros vonatkozásában részletesen: Ignác, 2013.
- ²⁹ Ld. erről pl. IV.4. alfejezet 51. sz. jegyz.; ill. IV.7. alfejezet 125. sz. jegyz.
- ³⁰ El kell végre következni a lelkek szanálásának. AN 1924.06.08. 1–2. (= VPOK 269–271.)
- ³¹ Mózessy, 2016/a. 47–48.; FN 1924.06.24. 1. Ld. erről még: Mózessy, 1998.
- ³² Mózessy, 2016/a. 76–82.
- ³³ A papok kötelességévé tette például a népművelést, az egyesületi élet koordinálását és szervezését, különös tekintettel az iparos osztályra, a gyermekvédelemre, és határozottan a „jó”, vagyis keresztény szellemiségű sajtó támogatására, az erkölcstelen sajtótermékek terjesztését pedig a papoknak a hatóságokkal való együttműködésben is üldöznie kellett, a folyamatos sajtófigyelést és befolyásolást fontos lelkipásztori feladatnak tekintette. Mózessy, 2016/a. 114–117.; külön a sajtóról: Klestenitz, 2009/a. 223–225.
- ³⁴ ÚN 1924.01.24. 7.; Horváth K., 2009. 1033. sz. (Később, a börtönben lévőekkel összefüggésben megfogalmazott gondolataira: KAL 1924.04.06. 7.)
- ³⁵ ÚN 1924.01.29. 7. A Foederatio Americana-ról ld. IV.3. alfejezet 100–104. sz. jegyz. Ennek kapcsán jelentősebb adományt juttatott el a diákokat segítő szervezet menzája javára (ÚN 1924.02.19. 6.), de védnökséget vállalt a Fejér megyei szegény gyermekek javára szervezett adománygyűjtés ügyében is. (ÚB 1924.01.11. 3.)
- ³⁶ NÚ 1924.02.15. 6.
- ³⁷ NÚ 1924.03.07. 8.
- ³⁸ ÚN 1924.03.18. 6.; NÚ 1924.03.18. 6.
- ³⁹ 8Ó 1924.03.23. 10.; NÚ 1924.03.22. 4.
- ⁴⁰ FN 1924.04.03. 2.
- ⁴¹ FN 1924.04.12. 2.; SZ 1924.04.12. 6.; NÚ 1924.04.16. 7.
- ⁴² DT 1924.04.15. 2.; NÚ 1924.04.16. 7.
- ⁴³ 8Ó 1924.07.01. 4.
- ⁴⁴ ÚN 1924.05.13. 8.
- ⁴⁵ FN 1923.05.27. 1.; AN 1924.05.28. 3.; ÚN 1924.05.29. 8.
- ⁴⁶ Ld. erről pl.: A kereszt. FN 1924.05.28. 1.
- ⁴⁷ ÚN 1924.06.14. 2.; NÚ 1924.06.13. 5.
- ⁴⁸ KÉK 1924.06.29. 600–601.
- ⁴⁹ 1924. március 24–28. közötti nagybőjti konferencia beszédei: PMKL V. 43. 3. dob. N 323/4.; a sajtóban röviden: VI 1924.03.25. 2.; AÚ 1924.03.25. 4.; SZ 1924.03.25. 9. („A szónok a kereszténység elpusztíthatatlanságát bizonyította.”); áprilisi beszédei: Prohászka, 1924. A kettő között április 3–5-én a katolikus főiskolai diákszövetség

szervezésében is tartott konferenciákat, ld. pl. 8Ó 1924.03.23. 7.; SZ 1924.03.23. 11.; MG 1924.04.02. 7.; későbbiekre: MG 1924.05.24. 7. Stb.

⁵⁰ Feljegyzés Zavaros Aladár polgármester részére. Székesfehérvár, 1924.05.24. – MNL FML IV.401. a.) 26. dob. 113. t.; ill. Tájékoztató a fejérvármegyei és székesfehérvári sport és testnevelési viszonyokról. Székesfehérvár, 1931. – Uo.

⁵¹ FN 1924.03.29. 2.

⁵² FN 1924.04.01. 2.

⁵³ Farkas G., 1980. 136.

⁵⁴ SPH 1924.05.10. 3.; BH 1924.05.11. 21.; FN 1924.05.13. 1–2.

⁵⁵ ÚN 1924.05.13. 6.

⁵⁶ ESZ 1924.04.30. 2.; EÉV 1924.05.01. 1.; Forintos, 2006. 306.

⁵⁷ Szerepi, 2011. 36. (Más kérdés, hogy a püspök ezért túlzottan nem lelkesedett, decemberben például érezhető megkönnyebbüléssel konstataálta, hogy a társaság ülését elnapolták. Prohászka Ottokár Lutter Jánosnak. Székesfehérvár, 1924.12.14. – OszKKt Levelestár.)

⁵⁸ DREK RL A/1.c. 913/1924. sz.; ld. III.2. alfejezet 196. sz. jegyz.; SZ 1924.05.10. 8.

⁵⁹ MG 1924.06.12. 7.; SZ 1924.04.11. 12.; MO 1924.05.28. 4.

⁶⁰ Ld. NÚ 1924.01.08. 6.; SZ 1924.02.12. 7.

⁶¹ PÉE 1924.02.26. 3.; PÉE 1924.04.06. 1.

⁶² NÚ 1924.03.16. 10.

⁶³ Legyen világosság. VI 1924.01.08. 1.; VI 1924.01.09. 2.; VI 1924.01.22. 2.; A türelmetlen fiatalember. VI 1924.01.31. 1. (Prohászka 1919-es emlékezetes szavairól, miszerint nem akart „fehér Lenin-fiúkat” látni ld. IV.1. alfejezet 7., 13., 193. sz. jegyz.) A hivatkozás előkerült Felek Gyula perében is. VI 1924.03.19. 5–6.

⁶⁴ Ld. pl. Diószeghy Miklós: Oktobristák, forradalmárok – az egységes pártban. VI 1924.06.08. 3–4.

⁶⁵ EGYEN 1924.06.14. 2.

⁶⁶ AN 1924.05.23. 5. (A Nemzetvédelmi Szövetségről ld. II.1. alfejezet 206–208. sz. jegyz.)

⁶⁷ KNÓ 1924. 9. sz. 1.; BH 1924.07.04. 7.; NÚ 1924.07.04. 2.

⁶⁸ BH 1924.07.05. 6.; NÚ 1924.07.05. 6.

⁶⁹ SZ 1924.07.08. 8.

⁷⁰ FEH 1924.07.27. 1–2. (= VPOK 273–275.) A Klebelsberg Kuno vezette tárca fontosnak tartotta a vidéki tanítók folyamatos továbbképzésének biztosítását, Prohászka mellett más neves előadókat (például a Pápán tartott tanfolyamra Ravasz Lászlót) is felkértek. KÖR 1924.07.16. 2. A miniszter külön hálás volt Prohászkanak a szerepvállalásáért: Klebelsberg Kuno Prohászka Ottokárnak. Bp., 1924.11.20. – SzPSzL IX.09. b.)

⁷¹ Prohászka Ottokár: A magyar sors föntézője. ÚL 1924.07.10. 1.

⁷² Prohászka Ottokár: Amit mi akarunk. KÖR 1924.08.10. 1. (= VPOK 271–273.); SZOV 1924.08.10. 1–2.

⁷³ Prohászka gyulai fellépése azért is bírt fontossággal, mert az ekkor ottani plébánosként szolgáló Apor Vilmosra nagy hatással volt a püspök munkássága, illetve az alföldi kongresszuson személyes találkozásuk is. Farkas S., 1997. 43.; Erdmann–Merényi–Metzger, 2000. 28–29.; Szabó F., 2009. 87–93; Soós, 2022. 49.

⁷⁴ III. Alföldi katolikus nagygyűlés, 1924. 82–83. (= VPOK 275–276.); MG 1924.08.17. 5.; SZÚN 1924.08.19. 1.; BÉK 1924.08.20. 1–3.; Gianone–Klestenitz, 2017. 223–224.

⁷⁵ Ld. erről pl. Varsányi, 1988. 134–163.

⁷⁶ III. Alföldi katolikus nagygyűlés, 1924. 110–115. (= VPOK 277–281.); a sajtóban más szövegváltozatok, más megfogalmazások is napvilágot láttak: NÚ 1924.08.19. 5–6.; ÚN 1924.08.19. 6.; MG 1924.08.19. 3.; Prohászka Ottokár: Egyek legyetek! AMA 1924. 9. sz. 213–214. (Ugyanez: NN-MANSZ 1925. 24–25.) Prohászka beszédéről és központi jelentőségéről, hatásairól: Erdmann–Merényi–Metzger, 2000. 49., 193.; Farkas S., 1997. 51., 55.

⁷⁷ A harangköteles hasonlat protestáns körökben is kedvező visszhangokat kapott, ld. pl.: EH-SZ 1924.09.27. 6–7. Megjegyzés: A történelmi keresztény egyházak közötti féltékenység és rivalizálás korábbi formái (ld. pl. IV.2. alfejezet 418. sz. jegyz.) nem változtak, továbbra is jellemző maradt a közös keresztény fellépés szükségességének hangoztatása, emellett az attól való félelem, hogy a katolikusok a protestánsok rovására terjeszkednek és viszont. Csak a példa kedvéért: épp az országos katolikus nagygyűlés időszakában kezdte meg a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egy új népoktatási reform előkészítését, amire a katolikus püspöki karon belül az első reakció a katolikus érdekek háttérbe szorításának vélelmezése volt, Klebelsberg próbálta megnyugtatni a püspököket, hogy a Katolikus Tanügyi Tanács nélkül nem alkotnak új jogszabályokat. Hanauer Á. István Csernoch Jánosnak. Vác, 1924.10.23. – EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 3776/1924. sz.; Csernoch János Klebelsberg Kunonak. Esztergom, 1924.10.31., ill. 1924.11.28.; Klebelsberg válasza. Bp., 1924.12.04. – Uo., 3401/ 1924., 3776/1924. sz. Későbbi protestáns érzékenységre volt példa, amikor Raffay evangélikus püspök „a nyilvánvaló kultúrharc kezdetének” minősítette, hogy tömegközlekedési járműveken elhelyezett falragaszokon „nem katolikus keresztényeket” invitáltak a helyorségi templom előadásaira, mire a plakátokat azonnal eltávolították, a honvédelmi miniszter pedig a tábort püspököt kérte, hogy tegyen meg mindent a felekezetek közötti békesség biztosítására. Raffay Sándor a Budapesti Közlekedési Vállalatnak. Bp., 1925.05.12. – PSzL VI. 686. 300. sz. II. 540., 542.; Csáky Károly

Zdravec Istvánnak. Bp., 1925.07.01. – Uo., 511. (A miniszter így nyilatkozott: „Meggyőződése, hogy ezen éretlen, gyerekesnek látszó vallási villongások, mint a forradalom maradványai, mesterségesen lettek szítva.”)

⁷⁸ BÉH 1924.08.20. 4. (Megjegyzés: Hevesi Sándorral – úgy tűnik – Prohászkanak nem voltak problémái amiatt, hogy Hevesi kikeresztelkedett zsidó családból származott, talán a vallásváltoztató családi háttér jó példájának is tarthatta, igaz, Hevesi szindarabjai és színházigazgatói tevékenysége során nem is tanúsított olyan magatartást, amelyre a püspök olyan módon reagálhatott volna, mint mások esetében. Vö. IV.7. alfejezet 64–66. sz. jegyz.)

⁷⁹ BÉK 1924.08.20. 3.

⁸⁰ FN 1924.08.22. 2.

⁸¹ „Aranyszáj” keserű vijjogása. NSZ 1924.08.19. 10.

⁸² Ottokár – az uszító. NSZ 1924.08.20. 8.

⁸³ Ld. pl.: Küzdenünk kell a felforgató liberalizmus ellen. FN 1924.08.20. 2.; Prohászka Ottokár. PÉE 1924.08.23. 1.; SZÚN 1924.08.27. 1.; Verhetetlen gondolat. ÚN 1924.09.10. 1.

⁸⁴ MTI. NH 1924.09.18. 24.; MG 1924.09.19. 6., 8.; ÚB 1924. 09.19. 3.; FN 1924.09.20. 3.

⁸⁵ A vonatkozó irodalomból: Zimmermann, 1999.

⁸⁶ Ld. minderről részletesen: Mókné, 1935. A nővédelemmel foglalkozó egyesületi mozgalom tevékenységével és jellegével, a prostitúció szabályozásával foglalkozó irodalomból ld. pl.: Köhalmi L., 2000.; Sárai Szabó, 2013.; Bokor, 2015.; Lengyel N., 2018. stb.

⁸⁷ A szervezet működéséről, éves kongresszusairól és a nemzeti bizottságokról ld. pl.: Pliley, 2010.

⁸⁸ Ld. erről pl.: Köhalmi L., 2000. 98.

⁸⁹ A prostitúció történetével foglalkozó irodalomból ld.: Szécsényi M., 1999.

⁹⁰ E felfogását 1919-től több naplójegyzetében is megörökítette, 1924-es grazi beszédének több gondolatát például már 1919 nyarán (vagyis még a Tanácsköztársaság időszakában megfogalmazott töprengéseiben) papírra vetette. Prohászka-napló, 2013. (1919.07.03.; 1919.07.14.); továbbá: Uo. (1920.12.08.; 1921.02.22.) stb.

⁹¹ FEHK 1924. 4. sz. 7–8. Érdekes, hogy az egyházi figyelemfelhívások után a média csak később számolt be a szeptemberi grazi kongresszusról, elsőként: MTI. NH 1924.05.02. 2.

⁹² Congress, 1924. 7–10.

⁹³ AÚ 1924.09.04. 6.; ÚN 1924.09.06. 6.; FÚ 1924.09.07. 6.; MG 1924.09.07. 12.

⁹⁴ A vasúti misszió valóban rendkívül fontos volt, 1925-ben más keresztény nőszervezet (Katholikus Háziasszonyok Országos Szövetsége) is csatlakozni akart ahhoz. Prohászka Ottokár Latinovits Róának. Székesfehérvár, 1925.05.29. – SzPSzL IX.09. a.) (Az 1908-ban létrehozott háziasszony-szövetségnek is Prohászka látta el az egyházi felügyeletét, 1910-ben a székesfehérvári szervezetük alapítója is volt. Ld. erről KHOSz-jelentés, 1932.; Gyáni, 1983. 422.)

⁹⁵ Congress, 1924. 36–38.

⁹⁶ Congress, 1924. 62–63.

⁹⁷ Congress, 1924. 77–78.

⁹⁸ A grazi kongresszusról összefoglalóan (Prohászka beszédének említésével): Mókné, 1935. 74–75.

⁹⁹ Congress, 1924. 50.

¹⁰⁰ Congress, 1924. 152–157. (= Fazekas Cs., 2022/a. 154–160.); GVB 1924.09.23. 4–5. A beszédet eredetileg németül tartotta Prohászka, jelentőségét mutatja, hogy mintegy négyezres tömeg előtt szónokolt, amelyről utána még sokáig beszéltek. Ld. erről: ÚN 1924.10.11. 1. („Valósággal megbűvölte a hallgatóságot.”); Reichenhallerné Pethő Irén: Ude János. BH 1925.01.14. 4. Az osztrák sajtóban való megjelenéséről: SCH 1924.09.20. 3.; Klestnitz, 2022. 56.

¹⁰¹ BH 1924.09.23. 5.; MG 1924.09.23. 6.; PLL 1924.09.19. 6. E közlések alapja bizonyára: MTI. NH 1924.09.20. 27.

¹⁰² A forró kása. BH 1924.09.25. 6.

¹⁰³ ÚB 1924.10.12. 3. (Azt inkább csak érdekességgként említem, hogy a Kecskeméten megjelenő egyházi hetilap, miközben Prohászka nagy tetszést kiváltó grazi beszédét méltatta, megjegyezte: „Talán mégis több becsületet szerez Magyarországnak az ilyen szereplés, mint az, amit a párisi olimpiászon magyarnak elnevezett és rengeteg pénzen kiküldött futballistáink betöltöttek!” KAL 1924. 15. sz. 14. A megjegyzés arra vonatkozott, hogy az esélyesnek tartott magyar futballválogatot az 1924. évi párizsi olimpián megalázó, 3-0-s vereséget szenvedett Egyiptomtól.)

¹⁰⁴ VI 1924.10.05. 20.

¹⁰⁵ VI 1924.10.10. 9.

¹⁰⁶ MTI. NH 1924.10.09. 19.

¹⁰⁷ AÚ 1924.10.10. 4.

¹⁰⁸ Beke, 1992. I. 140.

¹⁰⁹ PLL 1924.10.22. 9.; NÚ 1924.10.23. 8.

¹¹⁰ Kacér értekezlet. NSZ 1924.10.23. 8–9.

¹¹¹ 220.902/1924. B.M. sz. ill. 29.032/1925. I.M. sz. rendeletek: BEK 1925. 30. sz. 652., 32. sz. 693–694. A következő nagy sikert pedig a 160.100/1926. B.M. sz. rendelettel érték el, melynek 28.§-a kimondta, hogy újabb

bordély-engedély nem adható ki, a meglévő engedélyeket pedig legkésőbb 1928. május 1-ig vissza kellett vonni – vagyis a bordélyházakat (legalábbis hivatalosan) felszámolták Magyarországon. Ld. erről pl.: Császtvay, 2010. 42.

¹¹² Csernoch János: Veni Sancte. ÚL 1924.10.12. 1.; ld. még pl.: Katolikus seregszemlék. FN 1924.10.12. 1. („Elindul a hadsereg a vértelen nagy háborúra, a lelkek visszahódítására. Fegyverük a szeretet, pajzsuk a béke, hogy visszaszerezzék a magyar lélek integritását – a vallásban, erkölcsben és egységben erős Magyarországot.”)

¹¹³ Ld. pl.: ÚL 1924.10.12. 1–3.

¹¹⁴ Az ügynek egyébként diplomáciai hullámverései is lettek. A román szenátus november 17-i ülésén kérdést intéztek a kormányhoz azzal kapcsolatosan, hogy Schioppa a budapesti katolikus nagygyűlést a magyar „irredenta” imádság zárószóval köszöntötte. Ion G. Duca román külügyminiszter azonban azon az állásponton volt, hogy ettől még az Apostoli Szentszék elfogulatlan a román-magyar viszony kérdéseiben, mindazonáltal a román külügy tájékozódni kezdett ebben az ügyben Budapesten, a Vatikán figyelmét pedig nagyobb körültekintésre igyekezett felhívni. Ld. MTI. NH 1924.11.17. 31. Ld. alább 170. sz. jegyz.

¹¹⁵ Klebelsberg, 1927. 623–627.

¹¹⁶ NÚ 1924.10.14. 7. (= VPOK 282–286.; Gianone-Klestenitz, 2016. 147–149.); AN 1924.10.14. 3.; ÚN 1924.10.14. 4.; SZ 1924.10.14. 3.; FN 1924.10.15. 1.; Mózesy, 2013. 122.

¹¹⁷ Ld. erről III.6. alfejezet 97. sz. jegyz.

¹¹⁸ ÚN 1924.10.17. 7.

¹¹⁹ A katolikus nagygyűlés. SZ 1924.10.14. 1. Hasonlóan ld. pl.: A magyar szimbólum. AN 1924.10.15. 1.; A kereszt hadserege. ÚL 1924.10.15. 1. stb.

¹²⁰ A megváltó hatalom. SZ 1924.10.14. 1.

¹²¹ Turi Béla: A seregszemle után. NÚ 1924.10.16. 1.; ld. még külön Prohászka Ottokár: Dr. Prohászka Ottokár, Székesfehérvár püspöke. KAL 1924.10.19. 12–13.

¹²² Ld. pl.: Reményeink éneke. 8Ó 1924.10.14. 1. („A katolikus nagygyűlés nagy erkölcsi imperatívusza politikai és társadalmi életünk porfelhőjén tör át, melyben alantas indulatok, sötét szándékok, bűnös meggondolatlanságok forgószele kavargatja fel még mindig a békétlenkedés, a gyűlölködés, a türelmetlen, sötét célú tervek, az egyéni érdekek érvényesülésének szennyes levegőjét.”)

¹²³ Vasárnap. BH 1924.10.14. 1.

¹²⁴ Czapik Gyula: A Katolikus Nagygyűlés után. EL 1924.10.01. 109–110.

¹²⁵ Somorjai, 2020. 70–71., 190.

¹²⁶ Ugyanezt az észrevételt „világi” oldalon is megfogalmazták: Esti levél. Lányok és fiúk. PH 1924.10.24. 6.; MH 1924.10.14. 2. (Arról írt, hogy Prohászka a nőket vádolta, hogy öltözködésükkel felkorbácsolják a férfiak nemi vágyait.)

¹²⁷ Rovás. AÚ 1924.10.14. 1.

¹²⁸ Politizálás – egyházi zászlók alatt. NSZ 1924.10.14. 1.; Ecclesia militans. Uo., 5.; Csengő szónok. Uo., 9.

¹²⁹ Lynkeusz [Wallasz Jenő]: Vértörő Génusz. EK 1924.10.14. 3. Ld. erről részletesen III.6. alfejezet 100. sz. jegyz. Az *Esti Kurír* állásfoglalása egyébként beleillett abba, hogy a lap szerkesztője, Rassay Károly demokrata politikus ekkoriban indított éles támadásokat a szélsőjobboldal, a fajvédők ellen. Ld. erről: L.Nagy, 2006. 55.

¹³⁰ Ld. például: Hitvallás vagy politika? ÚL 1924.10.16. 1.; Támadások. ÚN 1924.10.17. 1.; Radikális önleleplezés. NÚ 1924.10.14. 8.; Tót génusz – zsidó génusz. SZ 1924.10.15. 6.

¹³¹ A destruktív. FN 1924.10.17. 1.

¹³² Virágosbőben zárta be a hercegprímás a katolikus nagygyűlést. ÚN 1924.10.16. 2.; FN 1924.10.17. 1.; MG 1924.10.15. 5.

¹³³ Ld. pl.: Az igazi program. EK 1924.10.22. 1.; Kurzustámadás Rassay Károly ellen a nemzetgyűlés mai ülésén. EK 1924.10.23. 3. Ld. még: Orgovány – pártta alakul. NSZ 1924.10.19. 1.

¹³⁴ Ld. pl.: Egy nagygyűlésről. ÚN 1924.10.29. 1. (Nagyon hasonló megközelítésben: Zsidók kongresszusa. ÚL 1924.10.30. 1. *A Nép* is arról írt, hogy „a forradalmi sajtó [...] megafonja a zsidó arcon elcsattanó pofont ágyúörgéssé növeli a külföldön”, s a „keresztény” politika melletti harcos kiállást sürgetett. AN 1924.10.30. 4.)

¹³⁵ Ez utóbbi egyébként nem volt igaz, ld. ugyanazon szerkesztőség részéről: Volt-e okuk titkolódzásra, vagy sem? ÚN 1924.11.01. 3. Az eseményt más oldalról elemezte: Vázsonyi Vilmos az emberi egyenlőségről és szabadságról [...] EK 1924.10.28. 5.

¹³⁶ A kezdeményezés minden bizonnyal Lóskay István kongregációi prefektustól, később a Credo és az Actio Catholica tiszviselőjétől származott.

¹³⁷ Pl. Az ország kereszténysége tüntet Megyéspüspökünk mellett. FN 1924.10.29. 1.; Felhívás a katolikus egyházközségek és egyesületek tagjaihoz. ÚN 1924.10.30. 7.; Tiltakozógyűlés a Prohászka püspököt ért támadások miatt. ZK 1924.10.29. 3. stb.

¹³⁸ A keresztény társadalom tüntetése Prohászka mellett. AN 1924.10.30. 9. (Eszerint a forradalmi sajtó „hitvány hangon írni bátorkodott” „a nemzet Génuszáról”, vagyis Prohászka Ottokár, a keresztény tömegek eddig csak t ürték, hogy „a vörös forradalmak odúiból előbújt sajtósakalakok” úgymond ócsárolják a magyarságot, a szimpátiatüntető „fajunk életösztone” megnyilvánulásának nevezte, és különvonalat indítását szorgalmazta Székesfehérvárról.); vidéki ÉME-szervezetek külön is hasonló nyilatkozatot tettek közzé, pl. PÉE 1924.10.30. 1.; más pécsi keresztény

szervezetek tiltakozásáról: DT 1924.10.30. 4.; PÉE 1924.11.01. 3. A november 1-jén Siófokon tartott katolikus nap szónokai – antiszemita beszédek sorozata közben – szintén Prohászka mellett demonstráltak. SÚ 1924.11.04. 2.

¹³⁹ A Prohászka mellett tartott (tízezresnek, tomboló hangulatúnak leírt) szimpátiatüntetésről részletesen (helyenként szöveges átfedésekkel) beszámoltak a „keresztény-nemzeti” sajtótermékek: FN 1924.11.01. 1–2.; NÚ 1924.10.31. 7.; SZ 1924.10.31. 5.; AN 1924.11.01. 3.; ÚL 1924.11.01. 4.; MG 1924.10.15. 5. Más politikai megközelítésű tudósítást közölt a közvetlenül érintett lap: EK 1924.11.01. 3.; ld. még: RH 1924.11.01. 8. Érdekes módon még a *Népszava* sem tudósított az eseményről, pedig a lap cikkét az *Esti Kurírral* együtt a kiváltó okok között emlegették. Nem, vagy csak alig foglalkozott az eseménnyel a legtöbb napilap (*Az Est*, *Budapesti Hírlap*, *Magyarország*, *Magyar Hírlap*, *Magyarság*, *Pesti Hírlap*, *Új Barázda*, *Világ* stb.) is.

¹⁴⁰ Lendvai beszélt az ekkoriban a közéletet tematizáló Tremmel-síremlék ügyéről is. Az ügy: 1923 decemberében történt, hogy a Dob utca sarkán lévő Lázár kávéházban tartott jótékonyági rendezvényt részeg katonák zavarták meg, s a dulakodásban Löbl József zsidó libakereskedő bicskájával leszúrta Tremmel Mátyás örvezetőt. A szélső-jobboldali sajtóban Tremmel a zsidók szervezett magyarellenos agressziójának szimbóluma, Löbl bicskaja „sakterkés” lett stb., a Tremmelnek állítandó síremlék pedig a „keresztény-nemzeti” oldal tervezett zárandókhelyének számított volna. A másik, szélsőjobboldalt ebben az időszakban mozgósító ügy volt a soproni főiskolán zsidó diákok kitiltásával kapcsolatos, radikális hallgatók által szervezett tiltakozás-hullám volt, ld. erről pl. SZ 1924.10.14. 8.; részletesen: Fazekas Cs., 2012/a.

¹⁴¹ K.Török Miklós: Prohászka Ottokár. AN 1924.10.31. 5.; Prohászka Ottokárért. ÚN 1924.11.01. 8.

¹⁴² FN 1924.11.05. 2.

¹⁴³ Glosszák. EK 1924.11.01. 7.

¹⁴⁴ Miért „rosszak”? NSZ 1924.11.01. 10.

¹⁴⁵ Ld. erről részletesen, a levélváltások közlésével: Lovagok a túlsó parton. EK 1924.11.07. 7.; SZ 1924.11.04. 8.

¹⁴⁶ NÚ 1924.11.08. 10.

¹⁴⁷ Prohászka Ottokár Székesfehérvár tanácsához. Székesfehérvár, 1924.11.04. – VLKI IV.1405. b.) 14668/1924. SZ.

¹⁴⁸ ÚN 1924.10.14. 9.

¹⁴⁹ NNN 1924. 20. sz. 221–229. (A folyóiratról és a tanító egyesületről részletesen ld. Joó, 2006.)

¹⁵⁰ NNN 1924. 21. sz. 237–238. (= VPOK 287–290.); ÚN 1924.10.14. 8.; MO 1924.10.14. 3.

¹⁵¹ Tallózás. NSZ 1924.10.15. 1–2.

¹⁵² Prohászka Ottokár Lutter Jánosnak. Székesfehérvár, 1921.02.12. – OszKKt Levelestár. (Albert Einstein 1921-ben kapta meg a fizikai Nobel-díjat, relativitáselmélettel kapcsolatos munkái is megjelentek ekkoriban magyarul is.)

¹⁵³ BH 1924.11.20. 7. (= VPOK 290–296.); SZ 1924.11.20. 1.; AÚ 1924.11.20. 8.; FN 1924.11.21. 1.; MG 1924.11.20. 13.; NÚ 1924.11.20. 8.; VI 1924.11.20. 4. Vö. III.2. alfejezet 397. sz. jegyz. (A „sajtófőiskola” hangzatos nevű intézményét a radikális jobboldal újságíró-utánpótlást képző tanfolyamainak szánták – vö. IV.2. alfejezet 359. sz. jegyz. –, de csak nehezen tudott megfelelni az elvárásoknak, sokkal inkább az ilyen elköteleződésű közszereplők számára jelentette a nyilvánosság újabb fórumát, Prohászka mellett Eckhardt Tibor, Méhely Lajos és mások is tartottak előadásokat. (Prohászka után például Raffay Sándor *Gondolatok a sajtóról* címmel. SZ 1924.12.04. 6. Ld. erről, illetve Prohászka előadásának kritikájáról: AÚ 1924.11.20. 8.; NSZ 1924.11.21. 12.; a későbbi időszakból: EK 1925.02.01. 5.) További megjegyzés: *A Nyugat alkonya* egyébként sokakat foglalkoztatott ekkoriban, például Ligeti Pál műépítész is tartott egy nyilvános előadást *Spengler filozófiája művészettörténeti megvilágításban* címmel: Előadás Spengler filozófiájáról. MG 1924.11.01. 13.

¹⁵⁴ SZ 1924.12.10. 10. Méhelyvel való kapcsolatáról, fajvédelemmel kapcsolatos eltérő megközelítéseikről ld. III.2. alfejezet 351–359. sz. jegyz.

¹⁵⁵ FN 1924.12.12. 2.; NÚ 1924.12.11. 8.

¹⁵⁶ ÚN 1924.12.12. 3. (= VPOK 300–301.); AN 1924.12.12. 6.; FN 1924.12.14. Vasárnapi melléklet. 1.

¹⁵⁷ Prohászka konkrétan meg is nevezte a java-t, az 1920-as években Európában is elterjedt társastáncot, melyet egyébként gyakran kifogásoltak az erkölcsvédők, ennek ellenére különösen az éjszakai életben divattá vált. Ld. erről pl.: A verseket írta Heltai Jenő... SZÉ 1924.08.24. 8.

¹⁵⁸ Püspöki sajtópropaganda. NSZ 1924.12.12. 9.

¹⁵⁹ ÚN 1924.12.23. 8.; SZ 1924.12.23. 5.; AN 1924.12.23. 7.

¹⁶⁰ A marxi politikáról. NSZ 1924.12.23. 11.

¹⁶¹ Eckhardt–Prohászka, 1925. 51–61. (= POÖM XXII. 331–337.) Részletes ismertetésére ld. III.2. alfejezet 139., 309. sz. jegyz.

¹⁶² Maguk az ébredők is így készültek az eseményre, ld. pl.: Sorakozó az ébredő gondolat mellett. AN 1924.12.19. 6.; PÉE 1924.12.04. 2.

¹⁶³ AN 1925.05.29. 11.

¹⁶⁴ Excellenciás demokraták. ÚN 1924.12.24. 1.

¹⁶⁵ A magyar feltámadás útján a keresztény nemzeti gondolat jegyében. SZ 1924.12.23. 1. Megjegyzés: A szélső-jobboldalon is voltak kritikus hangok, ld. pl.: Az ébredők. MG 1924.12.23. 1. („Amennyire igazság az, hogy egy nagy és tiszta tömegmozgalom elemi fölgerjedései termelték ki a magyarság önvédelmének harcos szervezetét, épp oly kétségen kívül áll ma már az is, hogy az Ébredő Magyarok Egyesülete teljesen félreismerte a követendő taktikát, s alig szolgáltak még nemesebb célt alkalmatlanabb eszközökkel és gyarlóbb módszerekkel, mint a keresztény risorgimento első éveiben az ébredők vezérei.” A cikk szerzője úgy vélte, a kongresszus is épp azt bizonyította, hogy az ÉME megértette: a „zsidó hatalom” elleni győzelmet nem egyetlen rohammal, hanem szisztematikus építő munkával és erkölcsi tartással szerzett népszerűség útján lehet elérni.)

¹⁶⁶ Ejha! NSZ 1924.12.24. 7. Másik tudósításukban röviden írtak „a bombavető és atrocitásrendező szakszervezetének” kongresszusáról. Az ébredők „kongresszusa”. NSZ 1924.12.23. 11.

¹⁶⁷ Prohászka Ottokár az osztrák kancellárválasztásról és az oláhoknak Schioppa nuncius elleni támadásáról nyilatkozik A NÉP-nek. AN 1924.11.23. 5.

¹⁶⁸ Ignaz Seipel, egyébként keresztényszocialista párti katolikus pap volt osztrák kancellár 1922 óta, lemondása után Rudolf Ramek foglalta el a kormányfői posztot, akit a szociáldemokraták is támogattak, Seipel kifejezetten a baloldal visszaszorítására törekedett. Ld. pl. egykorúan: NÚ 1924.11.09. 2.; NÚ 1924.11.18. 1.

¹⁶⁹ Ld. erről fentebb 114. sz. jegyz.

¹⁷⁰ A román diplomácia Prohászka interjújára is felfigyelt, december elején *A Népb*ben megjelent nyilatkozatát Bukarestbe is megküldték. Marchut, 2022. 285.

¹⁷¹ „Ne felejtsetek el soha, hogy micsoda érték békében és háborúban a magyar föld népe...” Beszélgetés Prohászka Ottokárral. AN 1924.12.25. 1. (= VPOK 301–304.)

¹⁷² Ld. erről fentebb 74–75., 82. sz. jegyz.

¹⁷³ A Horthy-korszak első éveiben súlyos költségvetési problémát jelentett a köztisztviselők, közalkalmazottak magas száma, amelyet irányított létszámleépítésekkel próbáltak orvosolni, ezt nevezték általában „b-listázásnak”. A Bethlen-kormány „a közszolgálatban álló tisztviselők és egyéb alkalmazottak létszámának csökkentéséről és egyes kapcsolatos intézkedésekről” szóló 1923. évi 35. tc. elfogadtatásával próbálta a célt elérni, amelyben igyekeztek ugyan szociális szempontokat is érvényesíteni, a közalkalmazottak részére viszont esetenként súlyos megpróbáltatást jelentett. Vö. pl. Szabolcs, 1965. 100–101.

¹⁷⁴ A nyáron egy magánlevelében a kertészkedést sokkal hasznosabb és fontosabb foglalatosságnak nevezte a képviselők munkájánál. Prohászka Ottokár Gothard Sándornak. Székesfehérvár, 1924.06.10. – SzPSzL IX.09. a.)

¹⁷⁵ Ld. erről fentebb 90., 100. sz. jegyz.

¹⁷⁶ SZ 1924.11.04. 6.

¹⁷⁷ Vö. III.5. alfejezet 24., 78. sz. jegyz.

¹⁷⁸ Ld. erről fentebb 24. sz. jegyz.

¹⁷⁹ Ld. pl.: Székesfehérvár keresztény népéhez. FN 1924.04.25. 2.; FN 1924.04.29. 2. (Koródi-Katona János szerint a keresztényszocializmus „több, mint pártprogram: világnézet, világáramlat, Krisztus akaratának revelációja az állami és gazdasági életben”, megígérte, hogy „ahová a lábunkat betesszük, a vörös szociáldemokrácia butító terrorizmusa szertefoszlik”); A keresztényszocialista tábor vezetői. FN 1924.05.01. 1.; Keresztényszocialisták zászlóbontása. FN 1924.05.06. 2. (Elhangzott, hogy „Kun Béla, Peyer, Sütő között nincs különbség, mindhárman zsidó járszalagján járnak”, Lendvai István így beszélt: „Felekezeti izgatásnak minősítik feljajdulásunk. Izgatni most kötelességünk. Jézus Krisztus a templomban korbáccsal a kezében izgatott.” A párt városi szervezetének megalakítására ld. IV.4. alfejezet 166. sz. jegyz.; ld. még fentebb 72. sz. jegyz.

¹⁸⁰ ÚN 1924.09.10. 5–6.; NÚ 1924.9.10. 9.; MG 1924.09.10. 6.

¹⁸¹ Keresztes háború. NSZ 1924.09.10. 6.

¹⁸² Prohászka Ottokár: Életismeret, mely nem fecsegés. KSZN 1925. 17–20. (= VPOK 296–299.) A naptár megjelenésére: ÚN 1924.09.04. 7. Az ekkor aktivizálódó Országos Keresztényszocialista Párt útkereséséről és programjáról ld. pl.: Koródi-Katona János: A magyar keresztényszocialistapárt, 1903–1924. NÚ 1924.10.12. 13.

¹⁸³ A technikai találmányok, gépesítés kérdéséről ld. pl. Kuminetz, 2017. 143–144.

¹⁸⁴ Vass József Prohászka Ottokárnak. Bp., 1924.12.16. – SzPSzL IX.09. b.) (= Frenyó, 2005. 537–539.); Gergely J., 1994. 217–218.; Taschek, 2019. 23–24.

¹⁸⁵ NNN 1924. 20. sz. 230.; FN 1924.10.03. 2.

¹⁸⁶ FN 1924.08.27. 1.

¹⁸⁷ Prohászka Ottokár székesfehérvári megyéspüspök beszéde a Máriaremetei harangszentelési ünnepen, 1924. augusztus hó 31-én. – OSzKPKNy Kny.C 13.693.; az eseményről ld.: KÉK 1924.09.14. 875. A rendezvény előkészítését már tavasszal megkezdték, végső időpontját is Prohászka igényei szerint alakították ki, ld. pl. Gallauner Károly alelnök (Máriaremetei Kisegítő Kápolnaegylet) Prohászka Ottokárnak. Bp., 1924.05.20. – SzPSzL IX.09. b.); Prohászka Ottokár Gallauner Károlynak. Székesfehérvár, 1924.07.16. – SzPSzL IX.09. a.) (Az a vicces eset is előfordult, hogy Prohászka – nyilván nem tudva fejben tartani ennyi kötelezettségét, egy ismerőst arra kérte, hogy mint kívülről érdeklődő a rendezvény időpontjáról, aztán titokban közölje vele is, mert már nem emlékszik. Prohászka Ottokár Stoffer Micinek. H.n., 1924.07.24. – Uo.)

¹⁸⁸ Dr. Prohászka Ottokár v. b. t. t., székesfehérvári megyéspüspök szentbeszéde a Mária-Remete kegytemplom felszentelésének 25 éves jubileumán, 1924. október 5-én. – OSzKPKNyt Kny.C 13.694.; az eseményről ld.: OV 1924.10.12. 299.; 1924-es máriaremetei beszédeiről: Török József: A Máriaremetei Kisboldogasszony Bazilika Plébánia. In: Beke, 2013–2019. I. 301–310., 306–308. (A püspök egyben a „Mária-remete Boldogasszony-kápolna egyesület” örökös díszelnöki tisztét is betöltötte.) Ekkor is feszített programjaira jellemző, hogy arra kérte a szervezőket, október 5-én reggel menjenek érte, és vigyék ki a rendezvényre, mint érdekesen fogalmazott: „Ezzel is csak kifejezést akarok adni elismerésemnek mindnyájuk iránt.” Prohászka Ottokár Gallauner Károlynak. Székesfehérvár, 1924.09.24. – SzPSzL IX.09. a.)

¹⁸⁹ FN 1924.10.29. 1.

¹⁹⁰ MG 1924.09.16. 8.; BH 1924.09.16. 7.

¹⁹¹ Prohászka Ottokár: A budatétényi világítótorony! NÚ 1924.10.05. 10. (= VPOK 281–282.); MG 1924.10.05. 13.; BH 1924.10.05. 7.; AN 1924.10.05. 1. Az 1875-ben alapított, elsősorban külföldi missziók végzésére létrehozott Isteni Ige Társasága (Societas Verbini Divini) tagjai 1924-ben nyitották első magyarországi Názáret nevű misszióházukat Budatétényben. A missziós ház avatásának programjáról: MG 1924.10.04. 7. A püspök missziókkal kapcsolatos tevékenységéről ld. még IV.6. alfejezet 42., 123. sz. jegyz.; ill. cikkéről III.4. alfejezet 56. sz. jegyz.

¹⁹² MG 1924.10.21. 4.; BUN 1924.10.29. 2. (Prohászka egyébként az Iparoskör rendezvényének egyházi védnöki posztját is betöltötte.)

¹⁹³ NÚ 1924.10.16. 8. (A rendezvényen egyébként a cserkészlet szerepét is sokoldalúan méltatták.)

¹⁹⁴ NÚ 1924.12.02. 9.

¹⁹⁵ FN 1924.09.12. 1.

¹⁹⁶ MG 1924.10.19. 14. Prohászkanak az intézménnyel és új pedagógiai módszereikkel való kapcsolatáról összefoglalóan: Szigetiné Tamás, 2006.

¹⁹⁷ MG 1924.12.21. 12.; AÚ 1924.12.20. 6.

¹⁹⁸ ÚN 1924.11.04. 8.

¹⁹⁹ FN 1924.11.11. 1–6.; Ért. Székesfehérvár. 1924–1925. 10., 38–39., 49. (Az ünnepélyt kiegészítette, hogy Horthy akkor nevezte ki Mátrai Rudolf iskolaigazgatót a tankerület vezetőjének.); ÚN 1924.11.11. 5–6.; BH 1924.11.11. 7.; az eseményről: KÉK 1924.11.23. 1120–1121.; 1128–1129.

²⁰⁰ FN 1924.10.26. 1.

²⁰¹ FN 1924.12.10. 2.

²⁰² NÉL 1924. 41–42. sz. 24.

²⁰³ NÚ 1924.11.19. 7–8. (= POÖM XXV. 267–272.); FN 1924.11.20. 1.; ÚN 1924.11.19. 3.; ÚL 1924.11.19. 1. Vö. III.3. alfejezet 118. sz. jegyz. A Csernoch-ünnepségeken Prohászka beszédének kritikájára: Rovás. AÚ 1924.11.19. 1.

²⁰⁴ A Csernoch-ünnepségek másnap, 19-én is folytatódtak, például letették egy új Magyarok Nagyasszonya templom alapkövét, ahol Prohászka résztvevőként jelent meg, illetve eleget tett Horthynak az eseményhez kapcsolódó diszlakomára vonatkozó meghívásának is. MTI. NH 1924.11.19. 10.; BH 1924.11.20. 5. Prohászka egy gépkocsiban utazott az esztergomi érsekkel, kisebb (szerencsés kimenetelű) balesetnek is résztvevői voltak. TAGB 1924.11.21. 3.

²⁰⁵ Prohászka Ottokár: A tisztelet levegőjében. AMA 1924. 12. sz. 293–295. (= POÖM XX. 237–239.)

²⁰⁶ Ld. pl. NÚ 1924.10.18. 8.; NÚ 1924.11.20. 9.; NÚ 1924.12.20. 6. stb.

²⁰⁷ AÚ 1924.11.21. 8. (Spenglerrel ld. fentebb 153. sz. jegyz.; Csernoch aranymiséjéről ld. 203. sz. jegyz.)

²⁰⁸ RH 1924.08.03. 9.; ugyanerről: RH 1924.11.23. 8.

²⁰⁹ PN 1924.11.19. 10.; AÚ 1924.11.19. 7.; MO 1924.11.21. 15.; BH 1924.11.21. 8.

²¹⁰ VI 1924.11.22. 10.; VI 1924.11.23. 9.; MO 1924.11.23. 12.; RH 1924.11.23. 2.

²¹¹ BH 1924.07.06. 6.; BH 1924.09.16. 7.; PH 1924.09.17. 8.; MG 1924.09.14. 11.

²¹² Prohászka Ottokár: [Előszó.] In: Vargha D., 1926. 3. (= Fazekas Cs., 2023/b. 125.)

²¹³ Előbbire ld. fentebb 205. sz. jegyz.; utóbbira IV.6. alfejezet 104. sz. jegyz.

²¹⁴ Ld. III.5. alfejezet 109. sz. jegyz.

²¹⁵ Prohászka Ottokár: Dicsőség – békesség! ÉL 1924. 24. sz. 465–466. (= POÖM XXV. 191–193.) Ugyanez megjelent: PÁT 1924.12.25. 281. (Érdekes, hogy az erdélyi folyóirat mint Prohászka által kifejezetten számukra írott karácsonyi cikket jelentette meg az írást, pedig a püspök ugyanezt az *Életben* is publikálta.)

²¹⁶ Prohászka Ottokár: Betlehem és a mi kötelességünk. FN 1924.12.25. 1–2. (= VPOK 304–307.)

²¹⁷ NN. 1922–1926. XXII. 122. (Pikler Emil; 1924.03.29.); NN. 1922–1926. XXVI. 390–391. (Uő; 1924.10.22.), utóbbi esetben Kiss Menyhért igyekezett védelmébe venni a püspököt, mondván, ő 1918-ban csak egy bizonyos határig akart elmenni.

²¹⁸ NN. 1922–1926. XXVI. 350–351. (Farkas István; 1924.10.22.)

²¹⁹ NN. 1922–1926. XXVII. 535. (Griger Miklós; 1924.12.01.)

²²⁰ NSZ 1924.11.10. 14.; VI 1924.11.19. 7.

²²¹ NÚ 1924.12.07. 23.; EGYEN 1924.12.06. 2.; EGYEN 1924.12.13. 3–6.

²²² SZ 1924.07.05. 2.

- ²²³ Dánér Béla: Faj-e vagy felekezet? SZ 1924.10.29. 2.
- ²²⁴ Ld. pl. FN 1924.11.05. 2. („Ragaszkodásunk meleg szeretetével ünnepeljük a Vezért.”)
- ²²⁵ Ld. pl.: Gonda Béla: Nyílt levél a Felvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületéhez. SZ 1924.12.19. 4.
- ²²⁶ Október 31. ÚN 1924.11.01. 1.
- ²²⁷ Takács József: Mennyit kerestek a részes aratók? NSZ 1924.09.14. 3. (Arról szólt, hogy a székesfehérvári egyházmegye birtokain becsapják, kihasználják és fenyegetik a földmunkásokat. Ld. még korábbi beszámoló formájában: NSZ 1924.07.12. 4.)
- ²²⁸ Ld. pl.: A fajvédő püspök! NSZ 1924.11.25. 11.
- ²²⁹ Szablya [Gombos Lajos]: Református pap kryptokatolikus könyve. KÁSZ 1924.08.16. 258–259. (A könyv kritikájára ld. még: Szász Károly: „Nupra forgok”. BH 1924.07.23. 2–3.)
- ²³⁰ Ld. a részletes oknyomozó cikkek közül: RH 1924.08.31. 8.; KAÚ 1924.09.3–4. 1–2. A későbbiekre ld. IV.6. alfejezet 245. sz. jegyz.; IV.8. alfejezet 96. sz. jegyz.
- ²³¹ SZ 1924.11.18. 7. Vö. IV.7. alfejezet 193. sz. jegyz.
- ²³² MG 1924.12.10. 8.
- ²³³ SZÉ 1924.12.28. 66.; Heltai, 2004. 170–171.
- ²³⁴ MJ Ért. 1924. 4. sz. 2., 11.
- ²³⁵ MJ Ért. 1924. 4. sz. 13.; MJ Ért. 1924. 6. sz. 6–11.
- ²³⁶ Tolna megye például ekkor egymillió korona közpénzt juttatott a Magyar Jövő Rt.-nek. TMÚ 1924.11.07. 2.
- ²³⁷ Szemák, 1924. 83–84.; 92–99. (A szerző Prohászka-hoz hasonlóan látta, hogy a háború és a forradalmak időszakában egyben „ifjúsági irodalmunknak hanyatlási kora” is volt, romlottak a közérkölcsek stb., s nemcsak a „jó” ifjúsági irodalmat kell támogatni, hanem üldözni a „szennyirodalmat” is.)
- ²³⁸ A magyar ifjúsági irodalom jövője. NÚ 1924.05.10. 5.
- ²³⁹ NÚ 1924.12.21. 31.
- ²⁴⁰ NÚ 1924.12.23. 3.; ÚN 1924.12.23. 2.
- ²⁴¹ Ld. erről IV.6. alfejezet; a Magyar Jövő Rt. csődje.
- ²⁴² Illetve az sem volt ritka ekkoriban a levelezésében, hogy nehezen tudta személyes találkozóit megvalósítani, gyakran kényszerült magyarázkodásra vagy újabb egyeztetés kérésére. Ld. pl.: Prohászka Ottokár Kriegs-Au Emilnek. Székesfehérvár, 1924.11.26. – SzPSzL IX.09. a.)
- ²⁴³ TMÚ 1924.08.30. 1–2.; BH 1924.09.18. 5.; VI 1924.09.18. 8.
- ²⁴⁴ ÚN 1924.10.30. 7.; FSZ 1924.10.30. 2.
- ²⁴⁵ BH 1924.09.19. 5.
- ²⁴⁶ MG 1924.10.16. 12.; KNŐ 1924. 10. sz. 2.
- ²⁴⁷ BUN 1924.09.06. 1.
- ²⁴⁸ Münzer M. Ilona tartományfőnök Prohászka Ottokárnak. Zsámbék, 1924.11.04. – SzPSzL IX.09. b.)
- ²⁴⁹ Székely János (Keresztényszocialista Országos Szakszervezetek Szövetsége) Prohászka Ottokárnak. Bp., 1924.12.01. – SzPSzL IX.09. b.)
- ²⁵⁰ Shvoy Lajos és mások (Regnum Marianum Egyházközség) Prohászka Ottokárnak. Bp., 1924.11.12. – SzPSzL IX.09. b.)

IV.6. 1925

¹ A *Magyar Jövő* kezdeteinek legaprólékosabb feldolgozása: Thurzó Nagy, 1928. 136–140. Munkája végén külön fejezetben foglalkozott a miskolci újságírás viszonyaival: Uo. 138–140. A szerző a lap kapcsán megduplázódott példányszámról írt, illetve arról, hogy „nívó tekintetében is a Magyar Jövő ma a vidék vezető lapja”. Bár utóbbi megjegyzés forrása elfogultság is lehet, hisz a szerző maga is az újság munkatársa, a kiadóhivatal igazgatója volt. Az 1920-as években volt még egy harmadik napilap is a városban, a *Miskolczi Napló*, azonban ennek feltűnően alacsony volt a példányszáma, nem bírta a két nagyobb lap versenyét, ráadásul a *Reggeli Hírlaphoz* hasonló profillal rendelkezett, később azonos tulajdonosi körbe is került. Ahogy a kortárs éles szemmel fogalmazott: „hangja túlságosan óvatos, programja tartózkodó és bátortalan”. Zsedényi, 1929. 108.

² Ezt már a *Magyar Jövő* egyik programcikke is nyíltan felvállalta: Zsidó sajtó – keresztény sajtó. MJ 1919.10.07. 4. Az országos sajtóperek mellett érdekes, hogy a helyi lapok között is gyakran torkollott a politikai vita bírósági tárgyalásokba, leginkább a zsidóság elleni izgatás témaköre miatt. Ld. pl. MJ 1924.08.05. 3–4.; MJ 1925.02.11. 2.; MIN 1926.01.26. 2.; MIN 1926.07.13. 6.; MJ 1926.10.17. 3. stb.

³ Ld. pl.: Sipos, 2004.; Sipos, 2011.; Klestenitz, 2013.

⁴ Vö. Klestenitz, 2013. 244–246.

⁵ Zimonyi, 1986. 36. 1927 elején jött létre például a jobboldali politikai színezetű Magyarországi Vidéki Lapok Országos Egyesülete, és az ekkori munkák a vidék konzervatívizmusában rejlő erőről írtak, amelyre úgy vélték, alapozni kell. Ld. pl. Fröhvirth Mátyás előszava: Thurzó Nagy, 1928. ill. uo. 12.

⁶ Zsedényi, 1929. 109.; Fazekas Gy., 1976. 49.

⁷ Thurzó Nagy László: Miskolci lexikon. II/A. 115. – RFMK HGy.; Fülöp, 1964. 196; Fazekas Gy., 1976. 31.

⁸ MJ 1925.01.18. 5–6.

⁹ Ld. erről részletesen: Godzsák, 2015.

¹⁰ MPC 1923. II. 1200–1201.; MPC 1924. II. 378.; MPC 1927. II. 370.

¹¹ MNL BAZML 1906/b. 5042/1925. sz. (Végül csak 4 megnyitását engedélyezték.)

¹² Borbély-Maczkya és az 1920-as évek miskolci politikai viszonyaira ld. részletesen: Fábán, 2020. 97–115.

¹³ Borbély-Maczkya számos szélsőséges szervezetben, pl. az Ébredő Magyarok Egyesületében is vezető személyiség (kerületi felügyelő) volt. Máday, 1929. 333.

¹⁴ MJ 1924.10.21. 1–3.; MJ 1924.11.25. 1–2.

¹⁵ MJ 1924.12.14. 3.

¹⁶ Az urnák előtt. RH 1924.12.04. 1.

¹⁷ RH 1924.12.05. 1.

¹⁸ RH 1924.12.10. 1.

¹⁹ RH 1924.12.12. 1.

²⁰ Thurzó Nagy László: Miskolci lexikon. I. 26. – RFMK HGy. A fajvédők – mint Gömbös kifejtette – kifejezetten a megkezdett politikájuk erőteljes folytatására buzdító tényezőnek tekintették a választási vereséget. HAJ 1924.12.25. 1–2. 1926-ban Borbély-Maczkya vissza tudott vágni, az ekkor már listás választáson – a fajvédő politikusok egyikeként – szerzett mandátumot. Ld. pl. Vonyó, 2018. 218. A miskolci választásokról általában: Dobrossy, 2004.

²¹ MNL BAZML 1906/b. 13424/1925. sz.

²² Ld. pl. MJ 1924.10.18. 5. A lap egy másik – feltehetően Puskás által jegyzett – vezércikke nagyon elítélte a Nagyatádi Szabó István fémjelzett földreformot, a Bethlen-kabinetet a magyar föld kiárúsításában érdekelt „idegen érdekek” kiszolgálásával vádolta. Szempontunkból érdekes, hogy a kormány földbirtok-politikáját a lap szembeállította a szélsőjobb megalkuvást nem tűrő „keresztény” politikájával (a „magyar lelkek megnyilatkozásaival”), benne hangsúlyosan az ő radikális táborukhoz sorolt „Prohászka Ottokár pozitív agrárdemokráciájával”. Ld. Nagyatádi Szabó István tizenhat pontja. MJ 1924.10.26. 1.

²³ A Magyar Jövő beköltözött új székházába. MJ 1924.11.01. 2.

²⁴ Puskás Jenő levele Ravasz Lászlónak. Miskolc, 1924. december 29. — DREK. RL. A/1.c. 1925. 9. sz.

²⁵ Balázs Győző levele Ravasz Lászlónak. Miskolc, 1924. december 29. — DREK. RL. A/1.c. 1925. ad 9. sz.

²⁶ Prohászka Ottokár dr. a Magyar Jövő székházavatásán. MJ 1924.11.23. 2.

²⁷ Az esemény programja: HOM HTD 75.658.1.

²⁸ MKET 1925. 2. sz. 19., 25., 28., 30. (Prohászka útjának szervezéséből kivette a részét a Miskolci Katolikus Népszövetség is, mely 1922 óta feladatának tekintette a helyi közéletben „hitvalló, egyházunkhoz öntudatosan ragaszkodó, s szerencsétlen hazánk újjáépítését áldozatosan szolgáló polgároknak a nevelését”. Szmrecsányi Lajos egri érsek Zábráczy Gyulának. Eger, 1922.12.22. — EFL AN 1783. 6427/1922. sz.)

²⁹ Ld. még: MJ 1925.01.13. 5.; MJ 1925.01.17. 5.

³⁰ A Magyar Jövő székházavatása. MJ 1925.11.13. 3.

³¹ A székházavatás történéseit, Prohászka Ottokár beszédét, és az azt követő eseményeket elsősorban a *Magyar Jövő* és a *Magyarság* 1925. január 20-i lapszámai több oldalas tudósításai alapján ismertetem. (= VPOK 307–311.) Ld. még: FN 1925.01.21. 1–2.; NÚ 1925.01.20. 7–8.; AN 1925.01.20. 7.; SZ 1925.01.20. 3–4. Az eseményre ld. még III.2. alfejezet 301. sz. jegyz.

³² Az utolsó szó minden bizonnyal elírás, helyesen: „hazafias érzésre”.

³³ MIN 1925.01.22. 5. Miskolci látogatása alkalmával egyébként nemcsak a reformátusokról, hanem a görögkatolikusokról is nagyon pozitív szavakkal emlékezett meg, ld. erről: GKT 1925.01.25.

³⁴ FN 1925.02.01. Melléklet. 1–2. (= VPOK 311–314.) Ld. még: SZ 1925.01.22. 4. p.; AN 1925.01.23. 4.; NÚ 1925.01.22. 2. (= Rónay, 2012. 75–76.); ÚN 1925.01.23. 5.; BH 1925.01.23. 7.; 1925.02.01. 3–4. Prohászka beszédét mint vezércikket közölte: SÚ 1925.02.15. 1. A január 21-i rendezvény előtt kezdte meg jelentős számú közönség előtt konferencia-előadásait is: NÚ 1925.01.21. 11.; március 23–28. között: PMKL V. 43. 3. dob. N 323/4.

³⁵ A párt ekkori tevékenységére, programjára, arculatára ld. részletesen: Gergely J., 1993. 23–29.; ld. erről IV.4. alfejezet 179–180. sz. jegyz.; a keresztényszocialisták közötti programviták miatt szükség is volt a Prohászka által képviselt egység teremtésére, vö. Gergely J., 2008. 88.

³⁶ SZ 1925.01.23. 8.

³⁷ Tea mellett. AN 1925.01.25. 14. A keresztény(szocialista) ellenzékhez tartozó Szabó József képviselő a parlamentben is megemlékezett Prohászka nagyszerű, útmutató előadásáról, konkrétan is hivatkozva az általa elmondottakra. NN. 1922–1926. XXVIII. 290. (1925.01.23.)

³⁸ MG 1925.02.15. 15.

³⁹ NÚ 1925.02.08. 12.; ÚN 1925.02.10. 6.

⁴⁰ A látogatásról nagy ismertetés: ZK 1925.02.10. 1–2.; ld. még: FN 1925.02.12. 2. Az előzetes várakozásokról: Molnár P. Arkangyal: Prohászka. ZK 1925.02.08. 1. („Méltán képezi Ő ma a magyar katolicizmus büszkeségét, kinek az előadó asztaloknál megjelenő alakja önkéntelenül is a leglelkesebb ovációra, ünneplésre szokta készíteni a megértő hallgatóságot.”)

- ⁴¹ MG 1925.03.13. 8.
- ⁴² PÖÖM IX. 327–334.; PMKL V. 43. 3. dob. N 323/7. Vö. III.4. alfejezet 57. sz. jegyz.
- ⁴³ BH 1925.03.04. 5. (= VPOK 317–320.); NTL 1925.03.16. 29.; FN 1925.03.08. Vasárnapi melléklet. 1–2.
- ⁴⁴ A középiskolai tanárság helyzete és a magyar kultúra jövője. OKTK 1925. 1. sz. 2–3. (= VPOK 328–329.)
- ⁴⁵ FN 1925.04.05. 5. (= VPOK 321–322.) Előtte a püspök részt vett még a Szent István Társulat közgyűlésén is, ezúttal ott nem látott el semmilyen feladatot, nem tartott beszédet stb. NÚ 1925.03.20. 6.; AN 1925.03.20. 3.
- ⁴⁶ Ld. erről pl.: Kántás–Szabó, 2023. 139.
- ⁴⁷ AN 1925.03.17. 12.; ÜN 1925.03.17. 8.; SZ 1925.03.17. 5. Jászai Mari színésznőt és Prohászka Ottokárt ebben az időben az is összekapcsolta, hogy a Berlinben élő Paczka Ferenc festőművész őt képét a Szépművészeti Múzeumnak adományozta, köztük a püspök és a művésznő portréit is. NÚ 1926.04.16. 10.; vö. Salacz, 1974. 133.
- ⁴⁸ REL 1925. 2. sz. 97–112. (= PÖÖM XII. 186–202.); AN 1925.03.10. 2.; NÚ 1925.03.10. 5–6. Felkérésére: Országos Magyar Katolikus Főiskolai Diákszövetség Prohászka Ottokárnak. Bp., 1925.02.13. – SzPSzL IX.09. b.)
- ⁴⁹ NÚ 1925.04.24. 8. (A május 6-án folytatódó közgyűlésen már Prohászka nem tudott részt venni. REL 1925. 2. sz. 182.)
- ⁵⁰ Részletesebb ismertetésére ld. III.4. alfejezet 69. sz. jegyz.
- ⁵¹ AN 1925.03.10. 10. (Ez azért is érdekes, mert egy Prohászka halála után megjelent visszaemlékezés szerint az „elragadó beszéd” megtartásakor a püspököt „nem a gyűlölet vezette [...], hanem a gyenge védelme, az elesett felemelni akarása, a kifosztott védelembe vevése, az erkölcsi kötelesség”. Stuhlmann Patrik: Prohászka Ottokár. In: Toldy, 1927. II. 98–100. – A sajtóban megjelent közlemények alapján nem, vagy nem elsősorban erről volt szó.)
- ⁵² BMK 1925.03.10. 2.; BH 1925.03.11. 7.
- ⁵³ BMK 1925.03.11. 2.
- ⁵⁴ BMK 1925.03.13. 2.; BMK 1925.03.14. 2.; BMK 1925.03.15. 3.; BÉH 1925.03.15. 1. Gyulai látogatásáról: ÖRSZ 1925.03.15. 1–2.; az említett színdarab sikeréről: BÉK 1925.04.01. 2.
- ⁵⁵ BH 1925.05.03. 10. Prohászka nagyon készült a számos konferencia-előadásból és rendezvényből álló szolnoki programjára, ld.: Prohászka-napló, 2013. (1925.04.26.) Nagy volt a szolnokiak várakozása is, ld. pl. KÉL 1925. 8. sz. 127. („Örömmel várjuk a nagy vendéget, mert bizton reméljük, hogy szavai nyomán sok lelkesedés lángol fel és sok lélek merít erőt a bátor és meggyőződéses katolikus életre.”)
- ⁵⁶ SZOV 1925.05.03. 2–3.
- ⁵⁷ Utóbbi festő Károlyi Lajos volt, aki felkereste korábban Székesfehérváron Prohászka Ottokárt, megfestette portréját, és mesélt a püspöknek a Tolsztojjal való találkozásáról. Prohászka-napló, 1997. (1921.09.16.; 1922.01.27.); Szelesi, 1960. 160.
- ⁵⁸ Ld. pl.: Hálával. SZOV 1925.05.03. 1.; Dr. Prohászka Ottokár. KÉL 1925. 10. sz. 159. („Egy szava elég volt, hogy öntudatra keltse a bizonytalanságban botorkáló lelket.”) Az eseményről: MGM 1925.06.24. 16.
- ⁵⁹ SZOV 1925.04.30. 2–3.; 1925.05.14. 1–2.
- ⁶⁰ Fényes László: Az apostol egy szolnoki autón. NSZ 1925.05.14. 5.
- ⁶¹ Ez utóbbi megjegyzés miatt az érintett beperelte Fényes Lászlót, akit hosszú pereskedés után a bíróság el is ítél a cikkében foglaltak miatt. Ld. pl. AE 1925.12.11. 6.; NSZ 1926.09.30. 7.
- ⁶² BH 1925.03.20. 8.; MG 1925.03.20. 7.; AN 1925.03.22. 14.; AN 1925.03.27. 10. A későbbiekéről: 1925.04.07. 9.; AN 1925.05.01. 9. stb. Egyik konferencia beszédéről megjelent személyes tudósítás: NÚ 1925.04.10. 8. A Foederatio Americana felkéréséről: Szommer Viktorin OSB Prohászka Ottokárnak. Pannonhalma, 1925.01.21. – SzPSzL IX.09. b.) Prohászka ekkoriban is jelentős pénzadománnyal is segítette az egyesület munkáját: PJC 1925–1926. V. 4.
- ⁶³ Prohászka Ottokár: [Előszó] In: Raics, 1925. 3–4. (= VPOK 320–321.) Raics Károly katonai neveléssel kapcsolatos munkásságáról ld.: Boda M., 2022.
- ⁶⁴ FÚ 1925.03.18. 1.; 8Ó 1925.03.20. 6.; MG 1925.03.20. 7. (Az előadások második napján, 19-én Prohászka nem tudott személyesen részt venni, helyette Melly Béla ny. árvaszéki ülnök látta el az elnöki teendőket. BH 1925.03.20. 10.)
- ⁶⁵ AMV 1925.04.12. 1.
- ⁶⁶ Prohászka Ottokár: Társadalmi feltámadás. FN 1925.04.12. 1. (= VPOK 323–325.); BRL 1925.04.12. 1. (Utóbbi érdekessége, hogy szerkesztői jegyzet szerint ezt a cikket kifejezetten a *Brassói Lapok* felkérésére írta, de a szöveg – kisebb eltérésekkel – megegyezik a *Fejérmegyei Napló*ban megjelent vezércikkkel.)
- ⁶⁷ NÚ 1925.01.24. 7. (= PÖÖM XVIII. 281–282.)
- ⁶⁸ Az elhunyt és Prohászka korábbi közéleti-politikai kapcsolatairól: Várkonyi, 2022. 316.
- ⁶⁹ AN 1925.06.24. 9.
- ⁷⁰ Ld. III.6. alfejezet 189. sz. jegyz.
- ⁷¹ FN 1925.02.04. 2.
- ⁷² FN 1925.05.10. Vasárnapi melléklet. 1.
- ⁷³ FN 1925.03.20. 1.
- ⁷⁴ FN 1925.02.17. 1–2.; Forintos, 2006. 306.

- ⁷⁵ MG 1925.05.20. 9.; AN 1925.05.21. 3.
- ⁷⁶ Magyar Külügyi Társaság Apponyi Emlékkönyvbizottság Prohászka Ottokárnak. Bp., 1925.11.26. – SzPSzL IX.09. b.) (Erről és a Magyar Külügyi Társaság nevében válaszoló Berzeviczy Albert leveléről: Anka, 2023. 147–148.)
- ⁷⁷ NÚ 1925.05.07. 8.
- ⁷⁸ NÚ 1925.05.07. 8.
- ⁷⁹ AU 1925.06.01. 10–11.
- ⁸⁰ FN 1925.05.21. 3.
- ⁸¹ FN 1925.05.26. 5.; FN 1925.05.28. 5.; AN 1925.05.28. 8.; BH 1925.05.29. 11.; SZ 1925.05.29. 10.; Schütz, 1929. 116.
- ⁸² Kosztolányi Dezső Prohászka Ottokárnak. Bp., 1925.05.25. – MTAKKt. Ms. 4624/435–436. – A 6584/I. – A 6585/I. (= Vass, 1981/b. 394–395.); Prohászka Ottokár Kosztolányi Dezsőnek. Székesfehérvár, 1926.05.26. – Uo. Az esetről ld. még: Réz, 1998. 509., 974. (Kosztolányi Ravasz Lászlót is megkereste, ld.: DREK RL A/1.c. 914/1925. sz.) Maga Prohászka is úgy érezhette, hogy hosszú időre kiesik a munkából, egy emléktábla-leleplezési ünnepségre való felkérésre azt válaszolta, hogy orvosai tilalma miatt legfeljebb ősszel vállalhatja. Prohászka Ottokár Gallauner Károlynak. Székesfehérvár, 1925.05.28. – SzPSzL IX.09. a.) Pár nappal később pedig már arról írt, hogy június 6-án újra Budapesten lesz. Prohászka Ottokár Dienes Valériának. Székesfehérvár, 1925.06.02. – Uo.
- ⁸³ FN 1925.06.03. 3.; AN 1925.06.03. 9.; Horváth K., 2009. 635. sz.
- ⁸⁴ SZ 1925.06.20. 3.
- ⁸⁵ AN 1925.05.14. 2.
- ⁸⁶ SZFÚ 1925.04.10. 1.; 8Ó 1925.04.21. 12.; Forintos, 2006. 306.
- ⁸⁷ MG 1925.02.18. 12.; SZ 1925.05.26. 12. (Később Prohászka védnöki tiszteletet vállalt a férfikórusok augusztus közepén Sopronban tartott országos dalversenyén, és a díjazásokat anyagilag is támogatta. BH 1925.07.24. 9.; SV 1925.08.05. 3. Bár a püspöknek nem volt hozzá köze, később épp a díjazások kapcsán alakult ki kisebbfajta botrány, sok résztvevő fejezte ki elégedetlenségét. SV 1925.08.22. 1.)
- ⁸⁸ Ld. pl. CSÚ 1926.08.29. 2.
- ⁸⁹ Mátrai Rudolf Prohászka Ottokárnak. Bp., 1925.06.09. – SzPSzL IX.09. b.)
- ⁹⁰ Saád, 1989. 261–262.; BH 1925.01.27. 9.; SZFFÚ 1925.01.28. 2.
- ⁹¹ 8Ó 1925.04.15. 6.; MKÖZ 1925.04.16. 1. Előzetes tájékoztatására: Országos Gyermekvédő Liga Prohászka Ottokárnak. Bp., 1925.03.19. – SzPSzL IX.09. b.)
- ⁹² SZ 1925.03.24. 5. Eredetileg a díszvacsorával egybekötött gyűlésen való beszéd megtartására Prohászka Ottokárt kérték fel. Egyesült Keresztény Nemzeti Liga Prohászka Ottokárnak. Bp., 1925.03.12. – SzPSzL IX.09. b.)
- ⁹³ DPL 1926.06.07. 68.
- ⁹⁴ PN 1925.01.28. 12. A MEFHOSz egyik vezetője két héttel később az ÉME nagygyűlésén emlékezett meg a szervezetük és Prohászka közötti szoros kapcsolatáról, ld. erről III.2. alfejezet 158. sz. jegyz.
- ⁹⁵ AN 1925.06.05. 6.; Horváth K., 2009. 793. sz.
- ⁹⁶ KÖV 1925.06.28. 2. (Rövid ideig balatonfüredi gyógykezelésen is tartózkodott. Némethy Ernő: Prohászka Ottokár dr. életrajza. In: Brisits, 1927/a. 5–44., 37.)
- ⁹⁷ Karlinszky, 2015. 367.
- ⁹⁸ Ld. erről III.2. alfejezet 175–182. sz. jegyz.
- ⁹⁹ VI 1925.03.05. 7. (A hivatkozás nem volt egészen pontos, mert Prohászka arról beszélt, hogy nem akar „fehér Lenin-fiúkat” látni – a lényeg természetesen ugyanarra vonatkozott.)
- ¹⁰⁰ EK 1925.06.26. 4. (A per későbbi folytatásában Koródi-Katona arról is beszélt, hogy Prohászka nyugtatta meg a statisztikák átadásának esetleges következményei kapcsán. AE 1925.10.09. 3.; EK 1925.10.09. 5.) Ekkoriban történt továbbá, hogy letartóztatták az *Esti Kurír* szerkesztőjét, Boross Lászlót, aki Prohászka ellen is kritikát fogalmazott meg. NÚ 1925.07.08. 12.; AN 1925.07.08. 2.; ÚL 1925.07.12. 4. Boross később elítélte a bíróság, a liberális sajtó kommentárjai szerint csak azért, mert Koródi-Katona „Prohászka talárja” mögé bújt a per során. 8Ó 1926.01.01. 6.; EK 1926.01.01. 7.)
- ¹⁰¹ Püspökök helyett – mezítlábas apostolok. NSZ 1925.04.21. 13.
- ¹⁰² BSZJ 1925.06.25. 11.
- ¹⁰³ NN. 1922–1926. XXX. 163–169. (1925.02.20.); Uo. XXXII. 248. (Pikler Emil; 1925.05.27.)
- ¹⁰⁴ Prohászka Ottokár: Az ezidei szentév. KNSZN 1925. 20–22.
- ¹⁰⁵ Prohászka Ottokár: A Szentév szelleme. MK 1925. 1. sz. 1–7. (=POÖM XII. 14–21.; Frenyó, 2005. 52–61.)
- ¹⁰⁶ Pl. SZÚN 1925.02.19. 1.
- ¹⁰⁷ FN 1925.07.24. 2.
- ¹⁰⁸ ÚN 1925.08.27. 9. Paulovits, 1926. 230.
- ¹⁰⁹ Prohászka Ottokár: Az engesztelődés világünnep. In: Paulovits, 1926. 13–14.
- ¹¹⁰ Ld. alább 179. sz. jegyz.
- ¹¹¹ Prohászka Ottokár ajánlása, 1925.04.25. – OSzKKt An. lit. 4968.

¹¹² MG 1925.07.01. 10.

¹¹³ Prohászka Ottokár: Ész és szív. KSZ 1925. 6. sz. 321–329. (= POÖM XIV. 297–304.)

¹¹⁴ Prohászka Ottokár: Szerénység és hősiesség. ÉL 1925. 12. sz. 225–227. (= POÖM VIII. 253–257.)

¹¹⁵ FN 1925.06.27. 1.; BH 1925.06.27. 3.

¹¹⁶ FN 1925.07.01. 5.; FN 1925.07.02. 2.; MG 1925.07.03. 14.; NNN 1925. 15. sz. 217. (Prohászka nemcsak szellemi iránymutatással támogatta a katolikus tanítók munkáját, országos szervezetüknek korábban jelentős pénz-adományt is juttatott. NNN 1925. 1. sz. 7.)

¹¹⁷ NNN 1925. 14. sz. 194. (Hasonló gondolatokat fogalmazott meg korábban a szigetközi tanítók gyűléséhez intézett levelében. AN 1925.06.21. 11.; SZ 1925.06.21. 10.)

¹¹⁸ FN 1925.07.05. 1.; MG 1925.07.07.14.; NTL 1925.07.13. 15.

¹¹⁹ FN 1925.07.28. 1–2.; BH 1925.07.28. 5.; SZ 1925.07.28. 4.

¹²⁰ BH 1925.07.31. 7.; SZÚN 1925.07.31. 2.

¹²¹ NYIV 1925.06.14. 3. (A rendezvényen ennek ellenére hivatkoztak szellemi útmutatására és példaadására. NYIV 1925.07.11. 4.) A szervezők rendkívül sajnálták, hogy személyes részvételét le kellett mondania. Néveri János Prohászka Ottokárnak. Nyíregyháza, 1925.06.02. – SzPSzL IX.09. b.)

¹²² SZ 1925.08.22. 4.; KNŐ 1925. 9. sz. 1. (= VPOK 35–328.) (Arra, hogy a püspököknek ismét sűrűbbé váltak a programjai, mutatja, hogy még augusztus 19-én is megjelent egy hír, miszerint 20-án a Pomáz és Budakalász között épült Szent István-telep felszentelési ünnepségén fog részt venni Vass József miniszterrel együtt, végül egyikük sem tudott megjelenni. NÚ 1925.08.19. 10.; ÚN 1925.08.22. 12.) (Előtte – legalábbis a hagyomány szerint – augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján a Csobánka-Szentkúti kápolnánál tartott három – magyar, német, szlovák – nyelvű szentbeszédet, ld. erről pl.: Egri vár, szívcsakra és retró. *Magyar Nemzet. Erdőkerülő*, 2015.10.01. 17.)

¹²³ NÚ 1925.08.22. 7.; PH 1925.08.22. 7.; NTL 1925.09.05. 24.

¹²⁴ A Magyar Jövő Ifjúsági Irodalmi Rt.-nek semmi köze nem volt a Miskolcon megjelenő *Magyar Jövő* című napilaphoz. Az 1950-es évek „klerikális fasizmust” ostromozó történetírásában volt olyan elemzés, amely a nevük alapján azonosnak gondolta a kettőt, ld.: Karácsonyi, 1953. 269–271. A Magyar Jövő Rt. bukásának történetét ld.: Gergely J., 1994. 209–210.; Nyerges András: Magyar Jövő, kilóra. [2007] In: Nyerges, 2014. 108–112.

¹²⁵ MTI. NH 1925.05.22. 10.

¹²⁶ MPC 1923. I. 566.; MPC 1924. I. 650.; MPC 1926. I. 667.

¹²⁷ MJ Ért. 1923. 2. sz. 1.

¹²⁸ A „Magyar Jövő” karácsonya. MJ Ért. 1923. 2. sz. 1–3.

¹²⁹ MJ Ért. 1924. 3. sz. 1.

¹³⁰ MJ Ért. 1924. 3. sz. 11.

¹³¹ Mi a Magyar Jövő? MJ Ért. 1924. 4. sz. 1.

¹³² MJ Ért. 1924. 4. sz. 2.

¹³³ Ld. pl. 1922. évi 178,201. sz. VKM-rendelet, 1923.03.17. HK 1923.05.01. 123.; 1924. évi 90.990. V. sz. VKM-rendelet, 1924.10.16. HK 1924.11.01. 257. stb. 1925. áprilisában külön rendeletben buzdították a tankerületeket és az iskolákat a Magyar Jövő kiadásában megjelenő, falusi ifjúság részére készült *Magyar Tavasz* c. folyóirat előfizetésére (HK 1925.04.01. 66–67.), de nem sokkal később a lap már meg is szűnt. Nemcsak a VKM, hanem a Belügyminisztérium is folyamatosan támogatta a Magyar Jövő Rt-t, még Rakovszky Iván belügyminiszter még 1925. májusában is arra hívta fel a törvényhatóságok figyelmét, hogy például a községi könyvtárak részére szerezék be az olcsó és hazafias tartalmú kiadványokat. BEK 1925.05.17. 472. (Ezt például Fejér megye következetesen végre is hajtotta. FVHL 1925.06.11. 165.)

¹³⁴ MJ Ért. 1924. 5. sz. 8., 10.

¹³⁵ Gyomlay László: A Magyar Jövő új központi épülete. MJ Ért. 1924. 6. sz. 3–4.

¹³⁶ MJ Ért. 1925. 8. sz. 29.

¹³⁷ MNL OL K 27. 1925.07.24. 37. pont.

¹³⁸ AR 1925.08.24. 4.

¹³⁹ Pintér Jenő Prohászkaival való szoros kapcsolatára utal, hogy utóbbi egy alkalommal egy székesfehérvári testnevelő érettségije ügyében kifejezetten bizalmas protekciót kért a tankerületi vezetőtől. Prohászka Ottokár Pintér Jenőnek. Székesfehérvár, 1924.04.26. – OSzKKt Levelestár.

¹⁴⁰ AE 1925.08.25. 5–6.

¹⁴¹ NSZ 1925.08.26. 7.; NSZ 1925.09.05. 7.

¹⁴² VI 1925.09.13. 1.

¹⁴³ Prohászka Ottokár Mikes Jánosnak. Székesfehérvár, 1925.08.13. – SZEL III.1.j. Vö. Pál F., 2012. 185. (A pénz-nemre és összegre vonatkozó pontatlan hivatkozással.)

¹⁴⁴ Idézi: Az irkát áruló püspök. NSZ 1925.09.16. 9.

¹⁴⁵ AE 1925.09.16. 3–4.

¹⁴⁶ PSZL 1925.09.18. 37. sz. 3–4.

¹⁴⁷ A magyar vidék Prohászka Ottokár mellett. Adakozzunk a Magyar Jövő megmentésére. SZ 1925.09.23. 4.

- ¹⁴⁸ AE 1925.09.30. 6.; DM 1925.09.29. 2.; SZÚN 1925.09.29. 2.; VI 1925.09.29. 4.; 8Ó 1925.09.30. 11. (Utóbbi „jellegzetes kurzusészjárásnak” nevezte a gödöllői kezdeményezést.) A külföldi visszhangokra pl.: AZTG 1925.10.04. 3.
- ¹⁴⁹ KÉB 1925.11.15. 6. Ld. még: Egy keresztény vállalat körül. SZÚN 1925.10.02. 1.
- ¹⁵⁰ Ld. még: KÉB 1925.11.22. 6.
- ¹⁵¹ KK 1925.09.30. 3.; KK 1925.10.24. 2. (Prohászka később meleg szavakkal köszönte meg a kecskeméti önkormányzat támogatását. KK 1925.12.13. 5.)
- ¹⁵² FVHL 1925.10.08. 275–276.
- ¹⁵³ MO 1925.10.07. 3.
- ¹⁵⁴ Ld. pl. a Katolikus Tanáregyesület felhívását: NÚ 1925.09.20. 9.
- ¹⁵⁵ Ld. pl. Komócsy István Zichy Gyula püspöknek. Pécs, 1925.08.18. – PEL I.1.a. 2486/1925. sz.
- ¹⁵⁶ Haller István szerkesztő Endre Lászlónak. Bp., 1925.09.22. – MNL PML XIV. 2. a) 11. dob. 113. sz.
- ¹⁵⁷ Sakáljárás. SZ 1925.09.18. 1.
- ¹⁵⁸ Ld. még: Ármin és Józsi. SZ 1925.09.30. 7.
- ¹⁵⁹ Hasonlítsuk csak össze... ASZ 1925.09.26. 1. (Az említett rabbi, Friedländer Herman végül egyébként ártatlannak bizonyult és a bíróság felmentette az ellene felhozott vádak alól. Ld. MZsL, 1929. 661.) Az ilyen állásponatokra – annak elismerésével, hogy történhetek pénzügyi szabálytalanságok vagy hűtlen kezelés a vállalatnál – ld. még pl.: KÖR 1925.09.17. 2.
- ¹⁶⁰ Ld. pl. De profundis... PN 1925.09.16. 6.; A nagy panama. FÚ 1925.09.17. 1.; Prohászka. DM 1925.08.01. 1.
- ¹⁶¹ MO 1925.10.07. 3.
- ¹⁶² VI 1925.10.01. 3.
- ¹⁶³ Prohászka Ottokár ismeretlennek. Székesfehérvár, 1925.09. – SzPSzL IX.09. b.) Az ügy a továbbiakban is érezhetően nyomasztotta Prohászkát, a „felszámolás” miatt később is sok elfoglaltsága volt. Prohászka Ottokár Brisits Frigyesnek. Székesfehérvár, 1925.11.10. – MTAKK Ms. 6242/102. (= Frenyó, 2005. 536.) Kitérőként említem, hogy joggal alakulhatott ki ekkoriban Prohászkáról az elkedvetlenedés, vagy akár depresszió képze is (ld. erről pl. Mózessy, 2013. 122.), nyilván a Magyar Jövő ügy megviselte, akármennyire is igyekezett magabiztosnak, energikusnak látszani.
- ¹⁶⁴ AE 1925.09.25. 4.; 8Ó 1925.09.25. 2., 10.; AE 1925.10.02. 10.
- ¹⁶⁵ MO 1925.09.24. 1. (A vállalat nevéből képzett szójátékot egyébként Prohászka kritikusai is szívesen használták, például amikor arról írtak, hogy a magyar emberek a „magyar jövőben – nem a Magyar Jövőben bíznak sziklaszilárdan”. AE 1925.09.17. 6. Ld. még: Nincs jövője a „Magyar Jövőnek”. FRH 1925.09.30. 3.)
- ¹⁶⁶ VI 1925.10.02. 2.; BH 1925.10.02. 2.; MO 1925.10.02. 1.
- ¹⁶⁷ AE 1925.10.14. 4.; NSZ 1925.10.20. 11.
- ¹⁶⁸ MTI. NH 1925.10.27. 16.; AE 1925.10.28. 9.; MO 1925.10.20. 4.; DM 1925.10.20. 5. (Az Egyetemi Nyomda azután felvette ajánlott ifjúsági könyvjegyzékébe a Magyar Jövő kiadványait is, immár a korábbi pénzügyi kockázat nélkül. A vonatkozó hirdetések közül ld. pl. HK 1926.04.01. 95.; NTL 1925.11.01. 64., utóbbiban a Magyar Jövő Rt. könyvsorozata már mint az Egyetemi Nyomda kínálata jelent meg.)
- ¹⁶⁹ Beke, 1992. I. 159.; Mózessy, 2002. 140. (Más kérdés, hogy a Magyar Jövő Rt. ügye bizonyára ártott volna Prohászkának a későbbiekben például más egyházmegye főpásztori székére vonatkozó aspirációi esetén. Vö. pl. EK 1925.10.01. 4.)
- ¹⁷⁰ Prohászka Ottokár Klebelsberg Kunonak. Székesfehérvár, 1925.10.19. – OSzKKt Levelestár. (A levelében idézte még Haynald Lajos kalocsa érsek egykori mondását is, miszerint „Magyarország oly ország, hol semmit nem jutalmaznak s semmit nem büntetnek” – a Magyar Jövő Rt. ügyében ez nagyon is különösen hangzott.) A levél előzménye: Klebelsberg Kuno Prohászka Ottokárnak. Bp., 1925.10.12. – SzPSzL IX.09. b.)
- ¹⁷¹ Prohászka Ottokár Keményfy K. Dánielnek. Székesfehérvár, 1925.10.09. – SzPSzL IX.9. a)
- ¹⁷² Ld. pl. Kurzus koma. AE 1925.09.30. 1.; Egy kis különbség... AE 1925.10.01. 6. (Más, például a – Prohászkát is alapító tagjai között tudó – Nemzeti Hitelintézetet is érintő esetről ld. pl.: Nyerges András: Garancia kisembereknek. In: Nyerges, 2022. 57–60.; a köztisztviselők takarékpénztárának ekkor bekövetkezett csődjéről: AE 1925.10.03. 10.; EK 1925.10.03. 4. Utóbbinak 1911-ben Prohászka alapító elnöke volt, később már nem vett részt a pénzintézet működésében.)
- ¹⁷³ DM 1925.10.17. 3.
- ¹⁷⁴ FH 1925.10.21. 5.
- ¹⁷⁵ Hetty Richárd Prohászka Ottokárnak. Bp., 1925.01.05. – SzPSzL IX.09. b.)
- ¹⁷⁶ Kállay, 1980. 320.
- ¹⁷⁷ A kapitalizmusnak a liberalizmus az ortodoxiája. Prohászka Ottokár a magyarság égető problémáiról. SZ 1925.09.27. 3. (= VPOK 330–332.); FN 1925.10.11. Vasárnapi melléklet. 4–5. Érdekes módon, mint „az Új Nemzedék kiküldött tudósítójától” származó interjú – több ponton rövidítve, kérdések, Prohászkától származó mondatok, illetve kommentárok elhagyásával – megjelent: Prohászka püspök nyilatkozik a magyarság aktuális problémáiról. ÚN 1925.09.27. 7.

¹⁷⁸ Prohászka Ottokár Keményfy K. Dánielnek, ld. 171. sz. jegyz. Prohászka jól látta a helyzetet, *A Nép* október elejétől nem jelent meg (ld. 156. sz. jegyz.), a *Szózat* azonban 1926 márciusáig kitartott, utána egy-egy rövid életű feltámasztási kísérlete volt (rövidebb terjedelemben, változott lapformátumban), végül szeptember 5-én Kádár Lehel szerkesztésében *Magyar Újság* néven szerveződött újjá. *A Nép* (majd a *Szózat*) megszűnését nemcsak Prohászka, hanem a radikális jobboldal általában súlyos veszteségként élte meg, pedig alighanem esetükben is arról volt szó, hogy az ilyen irányzatú lapok egyszerűen nem tudtak nyereségesen működni, állami támogatás, vagy folyamatos mecenatúra hiányában elsorvadásuk törvényszerű volt. (Ld. erről pl.: Klestenitz, 2013. 223.; Ungváry, 2014. 169.) A liberális sajtó – miközben nem nagyon sajnálkozott „az ortodox fajvédelmi lapocska”, „kurzusújság” névvel illetett *A Nép* (vagy később a „latrinaújságként” emlegetett – ld. pl. Lázár Miklós: Válaszom a „Szózat”-nak. ARE 1924.06.02. 9. – *Szózat*) megszűnése fölött –, azt is megemlítette, hogy a lap mintegy „önmagát szüntette meg” megfelelő pénzügyi háttér és működési modell nélkül. *A Nép*. MO 1925.10.03. 3. A jobboldali radikálisok hangzatos kiállításokkal, támogatásokkal próbálták operálni a „legintranszigensebb magyar lap” érdekében, amely „megalkuvást nem ismerően harcolt a kormány aranyközéputas, szintelen politikája ellen”, de ezek is pusztá deklarációk maradtak. *A Nép* munkatársai birtokukba vették a lapot. MJ 1925.10.03. 2–3.; Nem szűnhetik meg „*A Nép*”. SZÚN 1925.10.3. 3. Stb. (A szerveződő fajvédő párt már 1924 tavaszán a szélsőjobboldali radikalizmus elleni támadásként, a Bethlen-kormány megalkuvónak, „újabb Trianonhoz” vezető politikája részeként ostromozta a *Szózat* és *A Nép* elleni kormányzati támadásokat. Ld. pl. a fajvédők kiáltványát: A magyar néphez! 1924.04.26. – MNL OL X 66. 3923. tek.; SZ 1924.05.06. 1.; AN 1924.05.06. 6.) A *Szózattal* kapcsolatosan is érdemes megemlíteni, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre már 1924 nyarán is súlyos fizetési nehézségekről számolt be Kozma Miklósnak, a hátralékok átütemezésének kérésekor pedig a keresztény-nemzeti jobboldal melletti mindenkori harcos kiállítására hivatkozott, a címzett azonban ekkor nem segítette a lap gondjainak megoldásában. Zsilinszky Endre Kozma Miklósnak. Bp., 1924.06.16. – MNL OL X 66. 3924. tek.; Kozma Miklós válasza: Bp., 1924.06.21. – Uo. Kozma egy évvel később szövé tette, hogy egész dunántúli útján nem találkozott a *Szózat* utcai terjesztésével Szombathelyen, Nagykanizsán, de – Prohászka szempontjából érdekes módon – Székesfehérváron sem. Kozma Miklós Zsilinszky Endrének. Bp., 1925.06.18. – Uo. (Kozma Miklós 1924-es összesítése szerint egyébként a *Szózat* és *A Nép* 9–10 ezres példányszámot ért el, míg a *Magyarság* 22 ezret, miközben a szintén jobboldali *Új Nemzedék* és a *Nemzeti Újság* 5–6 ezerrel is működőképes tudott maradni. Néhány további adat: *Pesti Hírlap* 36, *Az Újság* 32, a *Világ* 20 ezerrel szerepelt ebben a statisztikában. – Uo. Prohászka folyamatosan értesült a lelkipásztori jelentésekből, hogy az egyházmegyéjéhez tartozó településekre hány példány érkezett az egyes lapokból, ld. erről: Mózessey, 2008.) A *Szózat* megszűnéséről pl.: Szalay-Zétényi, 2022. 49–50.; 1924-es viszontagságairól: Bódy, 2010. 151–152. *A Cél* is finanszírozási gondokat görgetett maga előtt: Godinek, 2014. 45. A korábbi időszakról ld. IV.2. alfejezet 219. sz. jegyz.

¹⁷⁹ A jubiláns Prohászka megcáfolja a visszavonulásáról terjesztett híreket. MG 1925.10.18. 5. (= VPOK 335–339.)

¹⁸⁰ Erre azután nem került sor. A vállalkozást 1926 elején jogutód nélkül elején felszámolták, kisebb utólagos perek miatt az ügy sokáig elhúzódott. VI 1926.01.22. 31.; VI 1926.04.11. 6.; PN 1926.04.11. 4.

¹⁸¹ Megjegyzés: A püspökhöz közel álló sajtó korábban is gyakran adott hírt arról, hogy Prohászka egészsége helyreállt. ÚN 1925.09.20. 8.

¹⁸² A Somogy megyei Nagyszakácsi községben 1925 nyarán néhány gyerek állítólag látta megjelenni Szűz Máriát és a szenteket egy tő tükrében, illetve egy híd alatt, majd csodás eseményekről, gyógyulásokról szóló hírek kaptak szárnyra. Az egyházi és világi hatóságok egy ideig tehetetlennek bizonyultak, nem tudták eldönteni, hogy támogatassák vagy inkább akadályozzák a csodák hírére kialakuló közhangulatot, például a községbe irányuló zárandoklatokat stb. Aztán egyértelműen a tiltás mellett foglaltak állást, a csodák sem nyertek egyházi igazolást, ennek ellenére tömeges zárandoklatokra került sor, melynek során még halálos áldozatot követelő csendőri fellépésre is sor került. Rott Nándor veszprémi püspök, illetve a hatóságok felvilágosítással próbálták leszerelni a tömeghangulatot. Ld. pl. RH 1925.08.22. 1.; AE 1925.09.10. 1–2.; 8Ó 1925.09.12. 1.; SZÚN 1925.09.11. 3. Részletes feldolgozása: Récsei, 2009.; ld. még: Pezenhoffer, 2009. 151–152.

¹⁸³ Utóbbiról ld. III.2. alfejezet 284–286. sz. jegyz.

¹⁸⁴ Eredetileg volt arról szó, hogy ezúttal is nagy beszédet tartson: Zichy János (Országos Katolikus Szövetség) Prohászka Ottokárnak. Bp., 1925.08.29. – SzPSzL IX.09. b.) Végül a védnöki felkérés maradt: Zichy János (Országos Katolikus Szövetség) Prohászka Ottokárnak. Bp., 1925.09.05. – Uo. Prohászka utólag viccesen kommentálta a helyzetet, a nagygyűlést nagyon sikeresnek minősítette, hozzátéve: „de én nem szerepeltem, néha u.i. [ugyanis] Schvindler vagyok, v.i. [vagyis] fővédnök!” Prohászka Ottokár Böhm Károlynak. Székesfehérvár, 1925.10.26. – SzPSzL IX.09. a.)

¹⁸⁵ RH 1925.10.03. 1.

¹⁸⁶ NÚ 1925.10.11. 24. (= VPOK 332–333.); MG 1925.10.11. 5.; MG 1920.10.11. 5.; ÚN 1925.10.13. 1–2.; VI 1925.10.11. 2.

¹⁸⁷ NÚ 1925.10.13. 21. (= VPOK 333.); SZ 1925.10.14. 3.

¹⁸⁸ NÚ 1925.10.13. 22. (= VPOK 334–335.); SZ 1925.10.14. 3.

¹⁸⁹ Ld. pl. FN 1925.10.14. 1.; NÚ 1925.10.11. 24.; ÚB 1925.10.11. 7. Prohászka jubileumának székesfehérvári ünnepségeire 1926 januárjában került sor, a beiktatás évfordulóján, 1925 őszén ezt is fontosnak tartották megemléteni, csak egy fogadásra került sor a püspöki palotában. MG 1920.10.20. 8.

¹⁹⁰ Pl. az esztergomi főkáptalan üdvözlétére és Prohászka válaszára: EÉV 1925.10.18. 2.; FN 1925.10.21. 1.; EÉV 1920.10.22. 1. Az Egységes Keresztény Nemzeti Liga köszöntésére: SZ 1925.10.13. 6. A Katolikus Tanító-Egyesületek Országos Szövetségének köszöntésére: NNN 1925. 21. sz. 33. („Úgy állunk szemben, mint régi ismerősök, mint régi bajtársak és harcosok, kik egy zászló alatt a szent ügyért küzdünk” – írta Prohászka október 23-án kelt válaszában.); Prohászka egy középiskolai tanárok szervezetének köszöntésére adott válaszában az oktatók munkáját „az egyház egyik legfontosabb szolgálataként” méltatta: KNEV 1926.02.01. 2. sz. 70. stb.

¹⁹¹ Ld. pl. Töredékes jegyzetek Prohászka püspökről. FN 1925.10.11. Vasárnapi melléklet. 3–4.; Prohászka Ottokár dr. HEK 1925.10.23. 1.; Jubiláló egyházfejedelmek. PH 1925.10.17. 7.; Brisits Frigyes: Prohászka Ottokár. ÚN 1925.10.11. 5. (Utóbbi magvas megállapítása: „Püspökségének története egyenlő a magyar szellemi világnak a kereszténységhez való visszatérésével.”); Zichy Gyula gróf érsek és Prohászka Ottokár püspök jubileuma. ÚL 1925.10.11. 5. (Ez utóbbi szerint az első világháború előtti, „rég” Prohászka már elhalványult, helyét a harcos Prohászka vette át, aki „hazáját prófétai keménységgel és izzással szerető, öntudatát felsikoltó tűz-ember” lett.); Luttor, 1925. 16. („Prohászka Ottokár tisztelete a magyar földön egységesítő fogalom. Vallásfilozófiai és szónoki munkája kétségtelenül korszakalkotó. Egyénisége programot jelent, a legsúlyosabb válság napjaiban küldötte az Úr vigasztalásunkra, vezetésünkre.”) Stb.

¹⁹² Prohászka Ottokár. NSZ 1925.10.18. 10.

¹⁹³ CLD 1925. Ld. erről: Csizmadia A., 1966. 120.; Fazekas Cs., 1996. 45–47.; Glósz, 1998. 110–111.; Mózes, 2000.; Mózes, 2002. 129–130.; Csíky, 2005. 37.; Jakab, 2017. 64. A püspöki kar október 14-i értekezletéről: Beke, 1992. I. 165. Zdravetz István is foglalkozott a szektaügyekkel: PSzL VI. 686. 300. II. 323.

¹⁹⁴ Ld. fentebb 48. sz. jegyz.

¹⁹⁵ BH 1925.10.28. 5. (= VPOK 339–340.) Vö. 43., 45. sz. jegyz. (A Templomépítő Bizottság létrehozását egyébként még Prohászka kezdeményezte 1921-ben. Orbán, 2013.)

¹⁹⁶ FN 1925.10.31. 1. (= VPOK 341–342.)

¹⁹⁷ A sajtótudósításból (ld. előző jegyz.) kiderül, hogy a keresztény nőszervezetek között kisebbfajta rivalizálás is kibontakozott, a Keresztény Nők Szövetsége például kifogásolta, hogy a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége az ő potenciális tagságuk között is toborzó munkát folytatott. A MANSz székesfehérvári szervezete – talán emiatt is – csak 1927-ben alakult meg formálisan. MNL FML IV.401.b.) 9. dob. 55. kf.

¹⁹⁸ FN 1925.11.08. 1.; NTL 1925.12.01. 25.

¹⁹⁹ SZ 1925.11.21. 2.; MG 1925.11.20. 8. (= VPOK 342–345.) Részletes ismertetését ld. III.2. alfejezet 302. sz. jegyz.

²⁰⁰ Ottokár püspök fajvédelve. MJ 1925.11.21. 1.

²⁰¹ Mit ér a jogrend?... AE 1925.11.22. 9.

²⁰² Prohászka Ottokár tücskei és bogarai. NSZ 1925.11.21. 7–8.

²⁰³ BH 1925.11.04. 3. (Egy másik tudósítás – PN 1925.11.04. 5. – megjegyezte, hogy az akadémiai ünnepségen Prohászka az első sorban ült Klebelsberg kultuszminiszter mellett, és nagyon jól elbeszélgettek, csak feltételezhető, hogy a Magyar Jövő Rt. ügye is szóba került közöttük, ld. fentebb 165. sz. jegyz.)

²⁰⁴ BH 1925.11.17. 4.

²⁰⁵ FH 1925.11.24. 1.; MG 1925.11.24. 8. Az esemény programja: OSzKKt Quart. Hung. 3496. 264–265. (A Fejérmegyei Széchenyi Szövetség később nyilvánosan köszönetet mondott az impozáns ünnepségen való részvételért Prohászka kívül Czettler Jenőnek, Raics Károlynak, Milotay Istvánnak és másoknak. FH 1926.01.13. 3.)

²⁰⁶ SZÚN 1925.12.01. 1–2. (= VPOK 345–351.); KÉB 1925.12.06. 3–4. Már a fogadása is impozáns volt a vasútállomáson, ld. pl. SZÚN 1925.11. 29. 1.; Ért. Szeged. 1926. 20. Előadása olyan gondolatébresztő volt, hogy ismeretlen szegedi tisztelője részletes magánlevélben kommentálta. Erdei [?] Sándor Prohászka Ottokárnak. Szeged, 1925.12.22. –SzPSzL IX.09. b.)

²⁰⁷ Ld. pl. DM 1925.11.29. 2.; VI 1925.11.29. 2. Nem volt ilyesmiről szó a Prohászka érkezése elé felfokozott várakozásokkal tekintő megnyilatkozásokban sem, pl. Salve Sacerdos Magnus! SZÚN 1925.11.28. 1. (Úgy várták Prohászka, „mint azt a köszölet, melyen megtörik a vörös vihar, mint olyan Köszölet, akinek tanításaira fölépíthetjük a mi keresztény, magyar országunkat.”) Hasonló volt a helyzet a november 5-i székesfehérvári tanítógyűléssel kapcsolatosan is, azt is úgy hirdették, hogy a „Magyar Jövőről” fog beszélni (ld. pl. ÚN 1925.11.07. 9.), aztán akkor sem esett szó a vállalkozásról, ld. erről fentebb. December elején Kaposváron tartott lelkigyakorlati kapcsán is felmerült, hogy a Magyar Jövő érdekében vállalna vidéki előadásokat, ekkor ezt már határozottan cáfolták az ottani szervezők. ÚS 1925.12.06. 5.)

²⁰⁸ Ld. pl. Széchenyi lelke. SZÚN 1925.11.29. 1.; Reggeli levél. SZÚN 1925.11.29. 4.; A kis rongyosok. SZÚN 1925.12.02. 1.

²⁰⁹ ÚS 1925.12.03. 1.; 1925.12.05. 3.; 1925.12.06. 4.

²¹⁰ Prohászka Ottokár. SÚ 1925.12.22. 1.

²¹¹ FH 1925.12.08. 3.

- ²¹² FH 1925.12.11. 1–2. (= VPOK 351–352.); A szoboravatató ünnep összefoglalása: MNL OL X 66. 3924. tek. 48423. tek. Az eseményről: MHIR 1925. 96. sz.; Sávolgy, 2015. 156. Az emlékműről és Prohászka beszédéről: Demeter, 2015. 43.
- ²¹³ BH 1925.12.11. 6. (Mackensen tábornok halálából képet küldött a szoboravatás résztvevőinek, Prohászkanak is. MG 1926.02.13. 9.)
- ²¹⁴ Prohászka Ottokár az ünnepéről és a hétköznapiokról. BH 1925.12.25. 3–4. (= VPOK 353–356.)
- ²¹⁵ A célzás arra vonatkozik, hogy az 1925-ben tartott stockholmi egyetemes keresztyén világkongresszus megfogalmazott egy általános felhívást egy „keresztyén internacionálé” létrehozására, mely – az oly sok különböző, szocialista, szabadkőműves stb. internacionálé példája alapján – közösen vette volna fel a küzdelmet a „hitetlenség (ateizmus) nemzetközi és világ-szervezettségével” szemben. Ld.: A keresztyén internacionálé. KÁSZ 1925.10.24. 421.
- ²¹⁶ Minden bizonnyal azért, mert a nemzetgyűlés 1925. december 18-i ülésén több szociáldemokrata képviselő szóvá tette az egyházak első világháborút támogató magatartását, különösen heves szócsta alakult ki: NN. 1922–1926. XXXVIII. 247–261.; korábban: MO 1925.11.12. 7.; NSZ 1925.11.22. 4.
- ²¹⁷ 8Ó 1925.09.22. 7.; AN 1925.09.23. 4.; MG 1925.09.22. 11.; AN 1925.09.29. 8.
- Az eseményről: MGM 1925.10.01. 11.
- ²¹⁸ FN 1925.10.06. 2.; NÚ 1925.10.06. 5.; HEK 1925.10.08. 7. A rendezvény programja: OSzKKt Quart. Hung. 3496. 262–263.
- ²¹⁹ SCHZ 1925.10.11. 51.; vö. Madaras É., 1988. 38. A *Schönere Zukunft* lényegében kiszorította a *Das Neue Reichet*, amely addig a radikális politikai katolicizmus legfontosabb orgánuma volt. (Prohászka is publikált benne, ld. III.1. alfejezet 9. sz. jegyz.; III.2. alfejezet 291. sz. jegyz.) A népszerűvé váló és egyre gyarapodó példányszám-ban kiadott folyóirat Joseph Eberle szerkesztésében radikális hangvételűnek számított, lényegében a konzervatív katolicizmus nacionalista szárnyának egyik orgánuma lett, Magyarországról Prohászka mellett Bangha Béla is munkatársa volt. Eppel, 1980. 148–149.; Wassermann, 2014/b. 87.
- ²²⁰ FN 1925.12.20. 1.; FH 1925.12.20. 1.
- ²²¹ BH 1925.12.20. 17.
- ²²² Prohászka Ottokár: Bevezetés. In: Czike, 1925. 5. (= Fazekas Cs., 2023/b. 126.)
- ²²³ Prohászka Ottokár: A tűrő és kitartó szeretet. In: Egy darabka kenyérért, 1926. 4–5. (= VPOK 356–357.)
- ²²⁴ Prohászka Ottokár: Mit ad nekünk a vallásos hit? KNSZN 1926. 29–31. (= POÖM XX. 176–180.)
- ²²⁵ Prohászka Ottokár: Karácsonyi hit. AMA 1925. 12. sz. 409–411. (= POÖM XIX. 64–66.); Uő: Nagy hit, új erő. FH 1925.12.25. 1. (= POÖM XIX. 66–70.); Uő: A Krisztus-arc most és régen. ÉL 1925. 26. sz. 505–506. (= POÖM XIX. 70–74.)
- ²²⁶ Ld. erről részletesen: III.5. alfejezet. 110. sz. jegyz.
- ²²⁷ BH 1925.09.15. 6.; Lukács György: Prohászka. In: Toldy, 1927. II. 75–77. (Lukács szerzett 4 napos beutazási engedélyt a püspököknek, azzal a kikötéssel, hogy csak egyházi szertartásra szorítkozhat.); Horváth K., 2009. 802. sz.
- ²²⁸ AN 1925.09.15. 8.; NYIV 1925.09. 25. 1.; Lukács György („Az Ember” Nemzetközi Embervédelmi Kiállítás) Prohászka Ottokárnak. Bp., 1925.09.08. – SzPSzL IX.09. b.) Petrovác Gyula országgyűlési képviselő 1927-ben arról írt, hogy Prohászka részt vett 1925. szeptember 13-án a herminamezői búcsún tartott nagygyűlésen, és hatásos beszédet is tartott Petrovác Gyula: Találkozás. In: Toldy, 1927. II. 41.), de a vonatkozó sajtótudósításokban ennek nincs nyoma, a rendezvényen számos katolikus méltóság és közéleti személyiség (Cesare Orsenigo nuncius, Bangha Béla, Haller István stb.) megjelent, de a püspök nem. NÚ. 1925.09.15. 8.; ÚN 1925.09.15. 8.
- ²²⁹ FH 1925.12.10. 1.; MGM 1925.11.26. 7.; FH 1925.12.03. 1.
- ²³⁰ AN 1925.09.16. 9.; 1925.11.26. 7.
- ²³¹ MJ 1925.09.01. 2–3.
- ²³² NSZ 1925.10.03. 6–7.; Keresztényszocialista Országos Szakegyesületek Szövetségének Kerületi Titkársága Prohászka Ottokárnak. Salgótarján, 1925.08. – SzPSzL IX.09. b.); MNL PML XIV. 2. 6. c.) 3. sz.
- ²³³ ANE 1925.06.01. 385. (Vö. a „Nemzeti Élet Alap” említésével: Forintos, 2006. 307.)
- ²³⁴ ÚN 1925.11.22. 7.
- ²³⁵ ÚN 1925.12.05. 8.; P.Olasz Péter SJ: Canisius Szt. Péter. PÁT 1926.02.14. 70.
- ²³⁶ ZÁ 1925.12.25. 104.; Horváth K., 2009. 535. sz.
- ²³⁷ Ld. III.2. alfejezet 180. sz. és 162. sz. jegyz.
- ²³⁸ Ld. pl.: Katolikus vagy protestáns néppárt? SZ 1925.10.16. 1. („Mi féltve őriztük a keresztyén egység gondolatát. A keresztyén felekezetek közti békét Prohászka, Raffay és Ravasz szellemében hirdettük s valljuk ma is, mert a múlt hibáin okulva, világosan látjuk: a zsidóság elleni küzdelemhez a hitéletben katolikus és a hitéletben protestáns magyart politikailag lehet és kell egyesíteni.”); Schandl Károly: A keresztes hadjárat. ÚB 1925.10.11. 1. („A keresztyén egyházak nem féltékenyek egymásra, hanem párhuzamosan dolgoznak a vallásosság terjesztése érdekében. A Prohászka, Ravaszok és Raffayak társadalmi összefogása a keresztyén szellem diadaláért új légkört hozott, amelyben nem tudnak megélni többé a széthúzást szítók.”)
- ²³⁹ NSZ 1925.12.08. 9.

²⁴⁰ Akik 5 év alatt eltűntek a politika süllyesztőjében. AÚ 1925.12.25. 71. („Az ő [Prohászka] szava döntötte el a mérleget a numerus clausus ügyében.”); Persián Ádám: A numerus clausus születésétől – a numerus clausus törvénybeiktatásáig. VI 1925.12.25. 2. („[Prohászka] szellemi pályafutásának egykori megírói részére értékes dokumentum lesz az a papírlap, amelyen ceruzával fogalmazta meg a székesfehérvári püspök Haller István törvényjavaslatának [...] módosítását.”)

²⁴¹ A numerusz klauzusz. SZÚN 1925.12.16. 1.; Az a numerus clausus. ÚL 1925.11.07. 1.; Még egyszer a numerus clausus. ÚL 1925.11.13. 1. stb. Vö. III.1. alfejezet.

²⁴² PH 1925.11.04. 7.

²⁴³ ÚN 1925.12.16. 5. (Prohászka azonosítására ld. még: VI 1925.12.12. 5–6.; a témáról: Gróh, 2020. 227.; Szabó Dezső nézőpontjának változásáról továbbá: Ungváry, 2002. 732.) Később ugyanerről: PÉN 1926.08.10. 1–2.; EK 1926.08.11. 11.

²⁴⁴ BH 1925.12.11. 11. (Prohászka iránymutató szerepére hivatkozott a „vallás- és nemzetgyalázás” miatt feljelentett, majd felmentett, *A Magyar Vidék* korábbi, később a *Szózat*-ba író másik publicista is. AE 1925.12.04. 2.)

²⁴⁵ ÚN 1925.09.13. 10.; a későbbiekben ugyanerre: NÚ 1926.02.19. 10. Vö. IV.5. alfejezet 229–230. sz. jegyz. (Hogy Prohászka valóban finanszírozta-e Ván Benjámin könyvét, nehéz lenne kideríteni és megállapítani, a gyakori cáfolatok mellett ugyanis más alkalmakkor komolyan felmerült ez a lehetőség, sőt, olyan konkrét formában is, hogy részletekben fizetett. NÚ 1926.10.19. 13.; ÚN 1926.10.19. 2.) A nyilvánosság előtt nem, Prohászka-hoz intézett magánlevelek alapján úgy tűnik, a külön kiskunhalasi református lelkésznek valóban szoros kapcsolata volt a püspökkel, bizonyos utalások alapján a finanszírozás sem zárható ki. 1926 júniusában Krywald Ottó, a Regnum Marianum korábbi igazgatója, a hitoktatás érseki megbízottja támogató levelet írt Ván ügyében Prohászkanak, amiből az derül ki, hogy katolikus elfogultságai miatt Vánt a lelkészi szolgálat alól felfüggesztették a református egyházban, egyre nyilvánvalóbb volt, hogy készült elhagyni a református egyházat és katolikus hitre térni, de ezt csak akkor akarta megtenni, ha „tisztá katolikus álláspontot” kifejtő új könyve megjelenhet. Mint írta, Bangha is támogatta a kiadását, viszont előző, *Napra forgok* c. kötete miatt is finanszírozási problémákkal küzdött, pénzt kellett gyűjtenie, a hiányzó 30 millió koronából tízmilliót a kalocsai érsek már elvállalt, és ugyanerre kérte Prohászkat is, továbbá arra, hogy járjon közbe az ügyben Rott Nándor veszprémi püspöknél is. „Igazságot szomjúhozó, lángoló fiatalemberként” jellemezte Vánt, Prohászkat arra kérte: „Segítsen kiszabadítani őt az anyagi gondok bilincseiből, hogy követhesse a kegyelem hívó szavát, s Krisztus igaz egyházának apostolává lehessen.” Krywald Ottó Prohászka Ottokárnak. Bp., 1926.06.07. – SzPSZL IX.09. b.) De hasonló derül ki magának Vánnak Prohászka-hoz intézett leveléből is, amelyben készülő, katolicizmus mellett érvelő könyvének tartalmi vázlatát is elküldte. A katolizáláson hezitáló református segédlelkész – mint írta – nem akart Ravasz Lászlónak kellemetlenséget okozni, de *Passio* c. vallásos elmélkedéseket, az egyház és a kereszténység átfogó elemzését célzó könyvének kiadását komolyan tervezte. (Ellentétben Krywald információjával, potenciális kiadónak nem a Pallast, hanem az Élet kiadóhivatalát nevezte meg.) A kéziratnak csak tartalmi vázlata ismert, ebben nagyon is Prohászka hatását tükröző fejezetcímek találhatók (pl. a liberalizmus bírálata, „fönt hangos jelszavak – lent csöndes rothadás” stb.), valamint kitűnik belőle a kálvinizmus kritikája, Assisi Szent Ferenc „igazi reformátorként” való ábrázolása, a tékozló fiú bibliai példázata alapján az ősi egyházba való visszatérés motivációja stb. Ván Benjámin Prohászka Ottokárnak. Kiskunhalas, 1926.08.12. – SzPSZL IX.09. b.) Végül Ván könyve nem jelent meg, és nem is hagyta el a református egyházat sem, ami alighanem összefügg Prohászka halálával. Az ügy szempontomból inkább azért érdekes, mert Prohászka felkarolta a katolicizmus iránt az átlagosnál jobban érdeklődő kiskunhalasi református segédlelkész érdeklődését, és nem zárható ki, hogy anyagilag is támogatta törekvéseit. A téma fontos adaléka, hogy Ván Benjámin testvére, Zsuzsanna Prohászka hatására elhagyta a református egyházat, katolikus hitre tért, sőt, egy vallásos társulat buzgó, meghatározó egyénisége is lett. Némethy Zsolt: Szűz Mária Társasága. In: Beke, 2013–2019. IV. 734–739., 734.

²⁴⁶ 8Ó 1925.09.03. 8.

²⁴⁷ NN. 1922–1926. XXXVI. 63–64. (Dénes István; 1925.11.11.); Uo. XXVII. 59. (Kiss Menyhért; 1925.11.27.)

²⁴⁸ Zichy Gyula Prohászka Ottokárnak. Pécs, 1925.11.14. – PEL I.1.a. 3385/1925. sz. Nagy Károly ügyére ld. II.3. alfejezet 14. sz. jegyz.

²⁴⁹ EK 1925.10.31. 4.; ARÚ 1925.10.31. 3.; KAÚ 1926.04.24. 7.; AE 1926.05.01. 7.

²⁵⁰ BSZJ 1925.09.20. 1.

²⁵¹ Klestenitz, 2013. 245.; Zavaros Aladár polgármester Nagy Pál főispánnak. Székesfehérvár, 1925.01.15.; ill. 1925.06.22. – MNL FML IV.401.a.) 14. dob. 61. t. (A városi törvényhatóságnak már 1924 végétől feszült volt a viszonya a *Fejérmegyei Napló*-val a polgármester elleni támadások miatt. VLKI IV.1402. a.) (1924.12.22.) 429/1924. sz. Hogy Prohászkanak mi volt ezekről a véleménye, nem tudjuk, viszont korábban hasonló ügyben kiállt Zavaros polgármester mellett, sőt, még a részére indítandó gyűjtést is támogatta. Bilkei Ferenc: A polgármester elleni rágalmakról. FN 1924.04.03. 1.)

²⁵² Klestenitz, 2009/a. 221. Vö. IV.4. alfejezet 8. sz. jegyz.

IV.7. 1926

¹ FH 1926.01.17. 3. Csak röviden megemlítem, hogy mind 1925 október – 1926 február között valósággal elárasztották a köszöntő levelek egyesületektől, intézményektől, magánszemélyektől, amelyekre igyekezett is válaszolni, megköszönni a figyelmességet, egy alkalommal úgy fogalmazott, hogy őt „túlságosan megbecsülő ünnepségben” részesítették. Prohászka Ottokár a budafoki Oltáregyletnek. Székesfehérvár, 1925.12.22. – SzPSzL IX.09. a.)

² FH 1926.01.22. 8. (= VPOK 358–361.); VLKI IV.1402. a.) (1926.01.21.) 42–45.; FN 1926.01.22. 5.; NÚ 1926.01.22. 3.; SZ 1926.01.22. 3.; NNN 1926. 20. sz. 43.; MKA I. 1927. 593–594. (A *Fejérmegyei Hírlap*, 1926. január 22-i száma nyolc oldalon számolt be a Prohászka-ünnepségekről, s a beszámoló még a másnapi lapszámban is folytatódott. A városi tanács jegyzőkönyvében 22 oldalt tett ki a Prohászka-köszöntő beszédek leírása: VLKI IV.1402. a.) (1926.01.21.) 24–46.) Érdemes megemlíteni, hogy a január 20–21-i Prohászka-ünnepségek komoly bevétellel is jártak, melynek jelentős részét jótékony célokra fordították. VLKI IV.1405. b.) 828/1926. sz. A városi tanács az évforduló alkalmából Bory Jenőné festőművésztől Prohászka-portrét is rendelt. Uo. 910/1926. sz.; ld. ugyanerről a Műcsarnok téli tárlata kapcsán: ARE 1926.03.03. 4.

³ FN 1926.01.22. 5. (= VPOK 361–362.)

⁴ BH 1926.01.22. 7.

⁵ Prohászka Ottokár Lutter Jánosnak. Székesfehérvár, 1926.02.05. – OSzKKt Levelestár.

⁶ Ld. pl. Prohászka. NÚ 1926.01.21. 1–2.; Ottokár püspök jubilál. ÚN 1926.01.22. 8.; Turi Béla: Prohászka Ottokár. FH 1926.01.22. 1.; Keményfy K. Dániel: Prohászka Ottokár, 1906–1926. EÉV 1926.01.24. 1.; Ottokár püspök. SZ 1926.01.22. 1. („Ő volt a legelső, akik megértették az ellenforradalmi gondolat jelentőségét, akik észrevették, hogy a magyarság a nagy összeomlás után új történelmi mesgyéken és utakon keresztül a régi nagy Szent Istváni tradíciók és alkotások felé tör a maga erejéből, a nemzeti erők összefogásával, [...] felismerte a nacionalizmus nagy erejét és jelentőségét.”); A lánglelkű püspök. ÚL 1926.01.22. 1. („Mélységes, mint Arisztotelész, széles látókörű, mint Dante, költői, mint Goethe, és szárnyaló lelkű, mint Assisi Ferenc. Mintha nem is a földön élne, úgy érezzük, ha szavait hallgatjuk.”) stb. Még versek is születtek az ünnepségre: Bakács György: Prohászka Ottokárhoz püspökségének húszéves jubileuma alkalmából. NÚ 1926.05.13. 3.

⁷ Strommer Viktorin: Prohászka Ottokár. Gondolatok püspöki jubileumával kapcsolatban. PASZ 1926. 1. sz. 18–27. Vö. Gergely J., 2002. 278.

⁸ Egy magyar katonatisztet és társát hamisított francia bankjegyek terjesztése miatt letartóztattak Hollandiában. Hamarosan más európai országokban is feltűntek a hamis pénzek. Előállítói így próbálták megingatni a trianoni békeért elsősorban felelősnek tartott Franciaország gazdaságát, továbbá segíteni Magyarország revíziós propagandáját. A lebukást követően perbe fogottak (Windischgraetz Lajos, Nádosy Imre országos rendőrfőkapitány stb.) feltűnően enyhe ítéleteket kaptak, s a frankügy szálai a legmagasabb politikai körökig (Bethlen István, Teleki Pál) vezettek, belekeveredett a legyártott hamis bankjegyeket egyházi áldásban részesítő Zadravecz István tábori püspök stb. A jobboldali magyar közvélemény többnyire nemzeti lelkesedéssel, megértéssel fogadta az ügy kipattanasát, külföldön viszont komoly károkat okozott a gazdasági konszolidáción munkálkodó magyar kormány szavahihetőségének. Ld. részletesen pl.: Ablonczy, 2008.

⁹ Ld. pl. NSZ 1925.12.29. 3–4.

¹⁰ Ld. pl. Miért nem halljuk a püspökök szavát? NSZ 1926.01.06. 10. (Az is előfordult, hogy egy-egy sajtócikk egyszerűen összekeverte Zadraveczet Prohászkaival, azt állítva, hogy utóbbit nevezte meg büntársaként a fő vádlott, Windischgraetz Lajos. ÚKÖZ 1926.01.09. 1.)

¹¹ Prohászka Ottokár Zadravecz Istvánnak. Székesfehérvár, 1926.01.26. – PSzL VI. 686. 300. II. 592–593.; vö. Borsányi, 1967. 200. (Érdekes összevetés, hogy egy évvel korábban Csernoch János esztergomi érsek állítólag „denunciátornak” nevezte és lemondásra akarta rábírn Zadraveczet a püspöki kar ülésén, vagyis nem rejtette véka alá vele kapcsolatos elítélő véleményét. PSzL VI. 686. 300. sz. 563–564.)

¹² MNL FML IV.402.a. (1926.02.01.) 6–10.; FN 1926.02.02. 1.; FH 1926.02.02. 3.; RH 1926.02.02. 2.; BH 1926.02.02. 7.; EK 1926.02.02. 7.; SZ 1926.02.04. 5.; NFP 1926.02.08. 2.; Farkas G., 1980. 85.; Dobrossy, 2004. 394. stb.

¹³ A nemzetgyűlés 1926. január 19-i viharos ülésén több szociáldemokrata és illetve liberális képviselő követelte Bethlen miniszterelnök lemondását, vagy legalábbis a Magyarországnak súlyos károkat okozó büntett felelőseinek példás megbüntetését. Bethlen a sok közbeszólástól alig tudta elmondani beszédét, amelyben elhatárolódott a büntettől, és az igazság részleteit feltáró nyomozást, valamint a valódi bűnösök példás megbüntetését ígérte, és ő is sokat idézett a külföldi sajtó híreiből, úgy tűnik, Prohászka figyelmét elsősorban ezek a gondolatok ragadták meg. A parlamenti vitát ld.: NN. 1922–1926. XXXVIII. 271–321. Prohászka minden bizonnyal orientálta, hogy a jobboldali sajtó 1926 januárjában durva stílusban, hosszan írt a „nemzetközi zsidó rágalomszervezet” Magyarország-ellenes tevékenységéről. SZ 1926.01.13. 3.

¹⁴ Vilmos Vázsonyi: Was ist in der fälscher affäre noch aufzuklären? Der parlamentarische Untersuchungsausschuss und die Opposition. NFP 1926.01.24. 1–2. Visszhangjára pl.: NÚ 1926.01.26. 2.; BH 1926.01.26. 3.

¹⁵ Konkrétan említette Jules Sauerwein francia újságíró, aki a *Le Matin* c. lap külpolitikai szerkesztőjeként járt Magyarországon, részletes cikkekben számolt be a frankhamisítás ügyéről. Interjút közölt például Károlyi Józseffel, amelyről később Károlyi azt állította, hogy más színben tálalta – a pénzhamisítást elítélő, a bűnösök

megbüntetését szorgalmazó – szavait. Sauerwein bár tiszteletét fejezte ki Károlyi iránt, ragaszkodott ahhoz, hogy riportalányának szavait foglalta írásba. BH 1926.01.22. 7. A magyar jobboldali lapokban az ügyet a külföldi sajtó eszközökben nem válogató magyarellenességének bizonyítékeként tárgyalta. Ld. pl.: ÚN 1926.01.27. 2.; NÚ 1926.01.28. 4.; NÚ 1926.01.30. 5. Még az a hír is elterjedt, hogy Sauerwein mögött Károlyi Mihály szervezkedése áll: ÚN 1926.01.29. 1.; azt pedig gyakran említették, hogy a „kisantant sajtóügynökei” zsidók, pl.: SZ 1926.01.26. 10.

¹⁶ FN 1926.02.21. 1.

¹⁷ A belső ellenség és sajtója. ÚN 1926.02.04. 1.; SZ 1926.02.02. 1. A vidéki sajtóból hasonló felfogásban: Prohászka püspök szózata. TMÚ 1926.02.06. 1.

¹⁸ Leplezés, leleplezés. EK 1926.02.04. 1.

¹⁹ FÚ 1926.02.02. 1.; Teljes világosságot! PN 1926.02.02. 1.

²⁰ Végre ismét. MO 1926.02.04. 11. A szociáldemokraták lapja csak rövid glosszában ítélte el a „gyűlölködéstől tajtékozó” Prohászka-indítványt. NSZ 1926.02.02. 10–11.

²¹ Vilmos Vázsonyi: Konservativer Bukkurs für die ungarische Opposition. NFP 1926.02.06. 2.; AÚ 1926.02.07. 8.; EK 1926.02.07. 1–2.; PN 1926.02.09. 4.; MO 1926.02.07. 1–2.; ÚJ 1926.02.07. 8.

²² Emerich Károlyi: Betrachtungen über die durch den Frankfälschungsskandal hervorgerufene politische Situation. PLL 1926.02.06. 1.

²³ ÚN 1926.02.10. 1. Ld. még: A fejmegyei vétó. SZ 1926.02.04. 1. („Nem védjük a frankügy bünöseit [...] De újra odakiáltunk a magyarságnak: hallgassatok a magyar lelkiismeret kifejező püspöki szóra, és ne vállaljátok a frankügy mögött meglapuló országrontók bünét.”)

²⁴ RH 1926.01.13. 2.; PH 1926.01.13. 7.; KAÚ 1926.01.20. 5.

²⁵ MG 1926.01.17. 14.; FH 1926.01.15. 1. (Az értesülést közlő *Pesti Napló*ról így írt: „Úgy a lap, mint tudósítója analfabéta a kinevezés jogi kérdésében, a székesfehérvári nagypréposti állás betöltésének mozzanatáról közölt értesülései pedig minden alapot nélkülöző koholmányok.”)

²⁶ Prohászka Ottokár Zadravecz Istvánnak. Székesfehérvár, 1926.04.10. – PSzL VI. 686. 300. II. 594–595.

²⁷ Persián Ádám: A kurzus Kapisztránja. VI 1926.01.17. 5–6. Vö. Tengely, 2019/b. 280.

²⁸ AE 1926.01.09. 5–6.

²⁹ FN 1926.02.23. 2.; A kurzus lelke. NSZ 1926.02.28. 11.; SÚ 1926.03.04. 1.; Székesfehérvár. SZ 1926.03.02. 1.

³⁰ Januárban először csak nyolc napig függesztették fel a *Világot*, arra hivatkozva, hogy a frankhamisítással kapcsolatos nemzetközi hírek tálalásával súlyosan veszélyeztette az ország érdekeit (BEK 1926.01.17. 59–60.), mivel ennek végrehajtásával, valamint a lap irányvonalával a kormány továbbra is elégedetlen volt, május 1-től végleg leállították a megjelenítését „az ország belső rendjét és közbiztonságát, valamint külső politikájának érdekeit veszélyeztető közleményei miatt”: BEK 1926.05.09. 360–361. A *Világ* betiltásáról részletesebben: Sipos B., 2004. 53–60.

³¹ A Világ betiltása. FN 1926.05.08. 1.; FH 1926.05.28. 1.

³² OV 1926.02.07. 47.; NÚ 1926.02.04. 9.

³³ KNEV 1926.02.01. 2. sz. 68.; BH 1926.02.10. 7.; Glósz, 1998. 111.

³⁴ FN 1926.02.10. 2. (= VPOK 367–368.) A katolikus egyesületi élet szervezésére ekkoriban is különös gondot fordított, „apostoli munkaként” jellemezte az egyházmegyéjébe tartozó papok buzgó szervező tevékenységét. Prohászka Ottokár Poós Rezsőnek. Székesfehérvár, 1926.02.16. – SzPSzL IX.09. a.) (= Frenyó, 2005. 540.) Ennek előzményeire: Mózessy, 2008. 74–81.

³⁵ FN 1926. február 20. 5. (= VPOK 368.); NÚ 1926.02.19. 2.

³⁶ BH 1926.02.23. 7.; NÚ 1926.02.23. 7.; FN 1926.02.23. 2.; VI 1926.02.23. 9.; PLL 1926.02.23. 10.

³⁷ Prohászka a Tomcsányival kapcsolatos elvárásai később beigazolódtak, októberben írt levelében köszönetet mondott „azért a remek s elszánt föllépésért, hogy a szemérmetlen tanok ellen miniszteriális rendeletet hoztak s az erkölcsrendészetet ez ellen a mótely ellen akcióba helyezték”. Prohászka elismerte ebben a levelében, hogy az erkölcsös élet megteremtésében szükség volt a hatósági szigorra, csak példamutatással és neveléssel nem tudták volna a kívánt hatást elérni. Tomcsányit azért is dicsérte, mert a belügyminisztériumi tisztviselő a „veszélyeztetett, szent, s ugyanakkor nemzeti ügyet” magáénak vallotta, a püspököt pedig lenyűgözte fellépésének határozottsága. („Itt látom az erős kéz markolását, melyet eszményiség vezet, s a nemzet sorsáért aggódó szeretet inspirál.”) Prohászka Ottokár Tomcsányi Kálmánhoz. Székesfehérvár, 1926.10.23. – OSzKKt Levelestár. A Prohászka-hoz közel álló sajtó is elégedettséggel számolt be az erkölcsöket védő (például a bálozást korlátozó, a női ruházatot ellenőrizni próbáló) kezdeményezésekről, és ennek követését várta el a magyar kormánytól is. Ld. pl.: FH 1926.05.29. 1.

³⁸ Az erkölcs és a kurzuspolitika. NSZ 1926.02.24. 10.

³⁹ PH 1926.02.21. 9. (Sajnos az általa elmondottakról egyelőre nem rendelkezünk további forrásokkal.)

⁴⁰ BH 1926.02.23. 8.; BUN 1926.02.27. 1.

⁴¹ AÚ 1926.03.09. 6.; VI 1926.03.09. 9.; FN 1926.03.16. 3. (Még afelől is megnyugtatták az érte aggódókat, hogy a püspöknek nincs baj a szívével, veséjével, nem cukorbeteg stb., lábfájdalmát a sok túrázás okozta, illetve az, hogy írópultot használt az íráshoz, rendszerint állva dolgozott. Ld. Megyéspüspökünk egészségi állapota. FN

1926.04.04. 4.) Április elején maga a püspök írta, hogy a májusi bérmaútjára fel fog épülni, ld. erről: Prohászka Ottokár Manndorff Gézájának. Székesfehérvár, 1926.04.05. – SzPSzL IX.09. a.)

⁴² FN 1926.04.14. 5.; NÚ 1926.04.15. 8.; MG 1926.04.15. 6.; PN 1926.04.15. 12.; NÚ 1926.04.20. 8. Júniusban már újra sokat ingázott a főváros és Székesfehérvár között, ahogy az korábban is megszokott volt, a megszokott időpont-egyeztetési nehézségeivel együtt ld. erről pl.: Prohászka Ottokár Oppenhauser Elvirának. Székesfehérvár, 1926.06.21. és 1926.06.22. – SzPSzL IX.09. a.)

⁴³ Prohászka Ottokár: A feltámadás s a közvélemény. FH 1926.04.04. 1–2.

⁴⁴ Prohászka Ottokár ismert volt hívei előtt az a tulajdonsága, hogy nem foglalkoztatták sem a személyével kapcsolatos dicsérő, sem elmarasztaló megjegyzések, ld. pl. Luttor, 1925. 6. Megjegyzés: A „jó sajtó – rossz sajtó” kérdésével 1926. márciusi ülésén a püspöki kar is foglalkozott, Zichy Gyula kalocsai érsek javasolta, hogy kérjenek kormányzati segítséget a „rossz sajtóval” szemben, továbbá szóba került a Központi Sajtóvállalatnak és az *Új Lap*nak az a kezdeményezések, hogy az egyházközségeket terheljék külön adóval a keresztény sajtó számára. Beke, 1992. I. 176. (1926.03.17.; 24. pont.) A püspöki kar azonban úgy döntött, hogy „céltalan és káros izgalmakat kiváltó lépésnek tartja a kormánynál való fölszólamlást”, mondván: „a rossz sajtóval szemben leghatásosabb eszköz a jó sajtó”, és az országos egyházi adó kivetését sem támogatták, ezt a gyűjtést a püspökökre bízta.

⁴⁵ Prohászka Ottokár: Atyámfiai! Krisztus föltámadott! ÉL 1926. 7. sz. 121–122. (= POÖM XIX. 124–126.)

⁴⁶ Ld. III.5. alfejezet 111. sz. jegyz.

⁴⁷ Ottokár Prohászka: Fronleichnam. WKB 1926.05.30. 16–17.

⁴⁸ Vö. erről korábban IV.6. alfejezet 42. sz. jegyz.

⁴⁹ Levél egy püspöki városból. PN 1926.04.11. 5.

⁵⁰ Megjegyzés: Az egyházmegyei szeminárium működése az 1920-as években nagyon is akadozott, Prohászka tett komoly erőfeszítéseket a beindítására, és igaz, hogy a káptalan a püspök kérése ellenére intézményesen nem, a kanonokok viszont magánvagyonukból jelentős összegeket fordítottak erre a célra. 1926 őszén megkezdhetette munkáját a szeminárium, amit Prohászka körlevélben jelentett be a papságnak. NÚ 1926.09.17. 8.; BH 1926.09.17. 9. Ld. erről: Glósz, 1998. 111.; Mózes, 2004. 326–327.; Tóth K., 2019. 108–109.

⁵¹ NÚ 1926.04.18. 7. és MG 1926.04.18. 10. (székesfehérvári egyházmegye esperesi értekezlete); NÚ 1926.04.22. 8. (Pázmány Egyesület budafoki kulturális estje); FN 1926.04.23. 1. (VOGE tiltakozása); FH 1926.04.27. 1. (katolikus kulturális nap Csákváron); FH 1926.04.27. 4. (Pátkán) Stb.

⁵² dg. [Dvihally Géza]: Vonít a sátán kutyája... FH 1926.04.15. 1.

⁵³ A beteg püspök támadói. MG 1926.04.13. 7.

⁵⁴ Idézi: Miért támadja a liberális sajtó meggyéspüspökünket? FN 1926.06.13. 3.

⁵⁵ Papi talár. VI 1926.04.16. 1.

⁵⁶ FH 1926.04.27. 2.

⁵⁷ FN 1926.04.27. 1.

⁵⁸ FN 1926.04.25. 2.; FN 1926.04.27. 2.

⁵⁹ VLKI IV.1405. b.) 4876/1926. sz.; VLKI IV.1402. a.) (1926.04.29.) 108–110.; BH 1926.05.01. 11.; FN 1926.04.30. 5.; FN 1926.05.01. 1. (A vonatkozó napirendi pontot ismertető Farkas Sándor városi tanácsos is úgy fogalmazott felvezetőjében, hogy „a magyar nemzet ma titáni harcát vívja”, és „átok legyen az aljas kézen”, mely ilyen cikkeket írt.)

⁶⁰ FH 1926.05.01. 1.; FH 1926.05.04. 2.; FN 1926.05.04. 3.

⁶¹ Vö. erről IV.6. alfejezet 159. sz. jegyz. (Bacher Emil malomipari nagyvállalkozó volt, aki ellen ekkoriban folyt nagy sajtóérdeklődést kiváltó jogi eljárás, azzal a váddal, hogy súlyos milliókkal károsította meg a részvényeseit. Emellett a pesti izraelita hitközség életében is tevékeny szerepet játszott, így nagyon is alkalmas volt a gatlásokat nem ismerő zsidó pénzember figurájának megjelenítésére. 1926 októberében elhunyt. Elképzelhető, hogy Prohászka a rabbinövéndéket jelentő „bocher” kifejezést használta, de mivel személyekről beszélt, ez a kevésbé valószínű, amúgy a gondolat antiszemita élen ez nem változtat.)

⁶² FH 1926.05.04. 1.; FN 1926.05.04. 1.; MG 1926.05.06. 7.

⁶³ 8Ó 1926.01.03. 9.; 8Ó 1926.01.10. 5. (A javaslatban az az érdekes, hogy Kozma Andor a századfordulón Ady és Móricz Zsigmond méltatója volt, 1919 után elfordult a keresztény-nemzeti kurzus megnyilvánulásaitól, de Prohászka változatlanul tisztelte.); NÚ 1926.01.05. 11. Fontos támogatója volt még Négyesy László irodalomtörténész is, ld.: Prohászka Ottokár Négyesy Lászlónak. Székesfehérvár, 1926.02.14. – SzPSzL IX.09. a.)

⁶⁴ EK 1926.01.06. 7.; EK 1926.01.15. 10.

⁶⁵ BH 1926.02.04. 12.

⁶⁶ NÚ 1926.02.04. 11.; FN 1926.02.05. 3.

⁶⁷ FÚ 1926.02.04. 6.

⁶⁸ MG 1926.01.20. 12.

⁶⁹ MG 1926.02.05. 10.

⁷⁰ 8Ó 1926.01.05. 5.; KT 1926.01.10. 33.

⁷¹ BH 1926.05.30. 9.

- ⁷² Prohászka Ottokár: Előszó. In: Lintnerné Fittler–Héjj, 1926. 5. (= Fazekas Cs., 2023/b. 126–127.) Különösen Héjj Erzsébet elméleti és gyakorlati óvodapedagógiai munkásságával tűnt fel, modern, ugyanakkor a magyar nemzeti sajátosságokra és a vallásosságra építő nevelésméletét igyekezett terjeszteni, később *Magyar Gyermeknevelés* címmel nagy hatású lapot szerkesztett, 1940-ben a szerzőpáros kézikönyvet is írt *A magyar gyermeknevelés könyve* címmel. Munkásságukról ld. pl.: Kovács-Bárdi, 2016.
- ⁷³ PN 1926.03.16. 23.; AÚ 1926.03.19. 5.
- ⁷⁴ NÚ 1926.03.19. 8.; BH 1926.03.12. 6.
- ⁷⁵ MG 1926.03.12. 13. Pedig Prohászka nem sokkal korábban úgy tervezte, hogy ott lesz, ld.: Prohászka Ottokár Dienes Valériának. Székesfehérvár, 1926.03.05. – SzPSzL IX.09. a.)
- ⁷⁶ MG 1926.02.17. 7. (A szervezők az egész rendezvényt törölték, mert Prohászka beszéde lett volna az esemény fénypontja. Tóth Gy. Béla Prohászka Ottokárnak. Veszprém, 1926.03.06. – SzPSzL IX.09. b.)
- ⁷⁷ SÚ 1926.03.11. 2.
- ⁷⁸ TMÚ 1926.04.03. 1.
- ⁷⁹ KL 1926.02.12. 2.
- ⁸⁰ FH 1926.06.08. 1–3.; EK 1926.06.08. 13.
- ⁸¹ Más püspökök is hűvösen viszonyultak az új formációhoz, például anyagi helyett egyelőre csak erkölcsi támogatását helyezte kilátásba a pécsi püspök is. Zichy János Virág Ferenc pécsi püspöknek. Bp., 1926.11. – PEL I.1.a. 3401/1926. sz.
- ⁸² NÚ 1926.01.09. 9.
- ⁸³ FN 1926.02.14. 3.
- ⁸⁴ SV 1925.12.23. 4.; TAGB 1926.01.05. 3.
- ⁸⁵ NÚ 1926.05.27. 9.; FH 1926.06.10. 1.; TVL 1926.07.07. 15.
- ⁸⁶ BH 1926.06.16. 7.
- ⁸⁷ Országos Gárdonyi Géza Irodalmi Társaság Prohászka Ottokárnak. Bp., 1926.04.16. – SzPSzL IX.09. b.)
- ⁸⁸ KT 1926.02.14. 206.
- ⁸⁹ FN 1926.05.04. 1. (Csóron harangot szentelt.); BH 1926.05.05. 8.; BH 1926.05.16. 12.; ÚN 1926.05.06. 8. (Majkon Eszterházy Mór volt miniszterelnököt is felkereste.); FH 1926.05.11. 2. (Károlyi József fehérvárcsurgói kastélyában nagy fogadást rendeztek a tiszteletére, ahol a püspök méltatta a gróf hazafias érdemeit.); FH 1926.05.20. 2. (Az Alap községben tartott díszében is elítélték a *Pesti Napló* cikkét.); FN 1926.05.04. 1.; FH 1926.05.27. 1. (Adonyban fáklás felvonulással köszöntötték.); FH 1926.06.01. 2. (Csákváron Prohászka avatott fel egy, a háborúban elesettek tiszteletére emelt emléktáblát, erről ld. még: BH 1926.06.01. 8.; MG 1926.06.03. 11.; MGM 1926.06.06. 11.); BH 1926.06.11. 7. (Nagytétényben átadott egy pápai kitüntetést a helyi egyházközségi elnöknek, harangot szentelt, ld. Dindi, 2015. 169., 231.)
- ⁹⁰ Ld. II.1. alfejezet 13. sz. jegyz. (Lehet, csak véletlen vagy figyelmetlenség volt a püspök részéről, de érdekes, hogy Prohászka egy ekkor kelt adatszolgáltatásában felsorolta az addig megjelent önálló műveit, viszont az indexen lévőket kihagyta a bibliográfiai felsorolásból. Prohászka Ottokár a Petőfi Társaságnak. Székesfehérvár, 1926.02.11. – PIM Kt. V. 4559/291. sz.)
- ⁹¹ Sós Endre: Prohászka Ottokár püspök művei még mindig pápai indexen vannak [...] EK 1926.03.18. 7.
- ⁹² Magyar könyvek az Indexen. PN 1926.03.02. 6.; KAÚ 1926.03.14. 8.
- ⁹³ NN. 1922–1926. XLIII. 43. (1926.05.12.)
- ⁹⁴ NN. 1922–1926. XLIV. 379. (1926.06.02.); PH 1926.06.03. 8. Ugyanerről később: NN. 1922–1926. XLV. 410. (1926.10.25.); NN. 1922–1926. XLVI. 187. (Propper Sándor; 1926.11.06.)
- ⁹⁵ Ld. pl. PN 1926.03.31. 3.
- ⁹⁶ Nyílt levél Hevesi Simon főrabbi úrhoz. ÚN 1926.04.16. 3.
- ⁹⁷ Az Új Nemzedék. NÚ 1926.04.06. 1.
- ⁹⁸ Ld. még ugyanerről: ENÚ 1926.04.01. 2.
- ⁹⁹ A Sátán. NSZ 1926.02.10. 12. (Csak érdekességként említem, hogy az amerikai magyarság radikálisan baloldali lapja a *Népszavánál* sokkal erősebb minősítéseket használt Prohászka esetén, például az ellenforradalom „legvéresebb szájú püspökeként”, a frankhamisításban vétkes „álnok papként” jellemezték, amiben nemcsak a durva minősítések érdekesek, hanem az is, hogy a püspök nem vett részt a botrányban, mégis úgy kezelték. ÚE 1926.05.04. 6.; 1926.05.21. 4.) Egy dunántúli espereskerületi gyűlésen hangzott el a Lendvai István beszédét helyeső állásfoglalás, miszerint Baltazár Dezsőnek inkább Prohászkaival kellene együtt tartania és nem a rabbikkal. SOH 1926.11.11. 2.
- ¹⁰⁰ VI 1926.04.04. 7.
- ¹⁰¹ Gömbös a katakombákban. PN 1926.04.10. 4.
- ¹⁰² DT 1926.07.07. 1.
- ¹⁰³ FH 1926.06.05. 1.
- ¹⁰⁴ NÚ 1926.06.10. 6. Vö. 89. sz. jegyz.
- ¹⁰⁵ FH 1926.06.08. 3.

¹⁰⁶ MG 1926.06.29. 5.; BH 1926.06.29. 9.; NÚ 1926.06.29. 9.; TVL 1926.07.14. 27.; MKA I. 1927. 597. (Az ünnepségen a keresztény közélet fontos személyiségei is részt vettek, pl. Wolff Károly, Frühwirth Mátyás, Haller István.)

¹⁰⁷ ÚN 1926.07.01. 7.; BH 1926.07.01. 9.; BUN 1926.07.09. 3.; MO 1926.07.01. 8.

¹⁰⁸ MG 1926.08.22. 2.; AR 1926.08.23. 3. (= VPOK 368–371.); FN 1926.08.24. 1.; FH 1926.08.24. 2. Ld. erről részletesen III.4. alfejezet 81. sz. jegyz.

¹⁰⁹ Prohászka Ottokár: Van tisztességes színház is. In: Alapi, 1926. 196–198. (= VPOK 371–372.) A szerkesztő, Alapi Nándor színész, rendező, dolgozott Székesfehérváron is lapszerkesztőként, illetve színházigazgatóként is, személyére és Prohászkaival való viszonyára ld. pl.: Horváth K., 2009. 576. sz.; Prohászka színházzal kapcsolatos cikkének ismertségére: Lakner, 2002. IV.3.

¹¹⁰ 8Ó 1926.08.04. 4.; BH 1926.08.04. 6.

¹¹¹ BH 1926.07.03. 4.; MTI. NH 1926.07.02. 1.

¹¹² BH 1926.08.17. 4.; FN 1926.07.10. 2.; Forintos, 2006. 307.

¹¹³ FN 1926.05.04. 3.; FN 1926.06.18. 3.; Forintos, 2006. 307.

¹¹⁴ NÚ 1926.07.30. 10.; MG 1926.07.30. 9.

¹¹⁵ NSZ 1926.07.03. 7.; FK 1926.07.09. 1666.

¹¹⁶ PH 1926.08.22. 3.

¹¹⁷ Lovas István: Miért lanygulunk? SÚ 1926.08.08. 1.

¹¹⁸ FH 1926.06.25. 2.

¹¹⁹ Vass, 1981.

¹²⁰ FH 1926.09.22. 1–2.; FN 1926.09.22. 1–2.; NÚ 1926.09.22. 5.; Móricz, 1929. II. 347.; Jancsó, 1929. 32.

¹²¹ MÚ 1926.10.10. 2. (= VPOK 372–373.)

¹²² Ld. pl. Ignác, 2013. 38.

¹²³ MKA I. 1927. 437–448.; NÚ 1926.10.12. 15–16. (= POÖM XIII. 280–292.; Frenyó, 2005. 340–356.; Gianone-Klestenitz, 2016. 216–221.); FN 1926.10.12. 1.; ÚN 1926.10.12. 4.; MÚ 1926.10.12. 3.; SZÚN 1926.10.24. 1.; AE 1926.10.12. 6.; Mózy, 2013. 122.; Gergely J., 1994. 218–222. (Megjegyzés: A *Magyar Katolikus Almanach*-ban, és annak nyomán a POÖM XIII.-ban megjelent beszédváltozat jelentősen eltér a sajtóban publikált változatoktól.)

¹²⁴ Ez a gondolat annyira megihlette Milotay Istvánt, hogy ennek szentelte karácsonyi vezércikkét: A cölöpösök. MG 1926.12.25. 1.

¹²⁵ A magántulajdon kérdéséről vö. Kuminetz, 2017. 148–150.

¹²⁶ Ormos M., 2001. 79–80.

¹²⁷ AÚ 1926.10.13. 5.; MJ 1926.10.13. 1. (A Prohászka-ra való hivatkozást megismételte egy október végi pártrendezvényen is, akkor a püspököt nemcsak fajvédőként, hanem a magyar kereszténység ökumenikus összefogásának első személyiségeként is méltatta. BH 1926.10.29. 3. Gömbös Prohászka-ra való hivatkozásait illetően vö. Vonyó, 2018. 236–237.)

¹²⁸ A választási eredményt – alig néhány képviselőjük került a törvényhozásba – a fajvédők súlyos vereségként, csalódásként értékelték. Ld. pl.: Vonyó, 2018. 217–219. Bár nyilvánvaló volt, hogy a Bethlen István által stabilizált, az Egységes Párt kényelmes törvényhozási többségét konzerváló rendszerben nem tudnak a hatalom közelébe kerülni, és megkezdődött lassú felmorzsolódásuk, jellemző attitűdjük maradt, hogy elveiket fel nem adva akarták tovább képviselni az eszméiket, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre írta: „Akkor is tovább fogom [...] szervezni a fajvédő mozgalmat, nem engedhetem, hogy a szegénység ismét visszazökkenjen a régi nemzetköziségbe, de megéppen elég tisztogatható van az ottani rothadó közéletben.” „A fajvédelem pedig minden gazságon, minden korrupción és minden szolgáson keresztül győzni fog.” Zsilinszky Endre Kozma Miklósnak. Bp., 1926.12.23. – MNL OL X 66. 48422. tek. (Vö. Bartha, 2016. 69.) A Cegléden induló fajvédő, Lendvai István szintén csalódott volt, amiért nem őt választották képviselőnek, ezért ő nem a kormányt hibáztatta elsősorban, „hanem a kommunista zsidókkal és szabadkőművesekkel szövetkezett” helyi polgárok csoportját. Lendvai István Endre Lászlónak. Bp., 1926.12.14. – MNL PML XIV.2. a.) 16. dob. 178. sz. (Arra kérte Endre Lászlót, hogy lobbizzon a kormánynál a két helyen is megválasztott Egységes Párti Erdélyi Aladár ceglédi visszaléptetése érdekében, ő utóbb mégis azt a mandátumot vette át.)

¹²⁹ AÚ 1926.10.12. 2.; PN 1926.10.12. 5.

¹³⁰ Ez utóbbi célzás nem Prohászka beszédére vonatkozott, hanem Zichy Gyula kalocsai érsekére, aki nyíltan beszélt arról, hogy „dacára az uralmon lévő keresztény irányzatnak”, a katolikusok nem bírnak olyan súllyal az állam vezetésében, amely őket megilletné, kifejtette: „A konzervatív katolikus vallás az állam egyedüli támasza, mert a többi vallásfelekezetek többnyire liberális alapokon állnak, s forradalom esetén nem állhatnak biztosan az állam mellett. Követeljük, hogy a katolikusság számaránya alapján jusson vezető szerephez. Minden eszközzel harcolni fogunk jogainkért és követeljük a bennünket megillető szerepet az állam vezetésében.” HRÚ 1926.10.11.

¹³¹ A nacionalizmus. FN 1926.10.16. 3. (Ez a lap a katolikus nagygyűlés előtt is lelkes köszöntését juttatta kifejezésre: Megyéspüspökünk. FN 1926.10.10. 1.)

¹³² ÚN 1926.10.12. 1.

- ¹³³ Róma és Assisi – vagy Moszkva. ÚN 1926.10.13. 1.; ld. még: KÖR 1926.10.13. 2.
- ¹³⁴ A mi értékeink. Prohászka Ottokár. MG 1926.10.17. 6.
- ¹³⁵ Ld. pl.: EK 1926.10.12. 9.; BH 1926.10.12. 2.; Prohászka és – Ford. DM 1926.10.13. 1.; Béla Földes: Religion und Politik. PLL 1926.10.13. 1.; Rákosi Jenő: A katolikus nagygyűlés. PH 1926.10.12. 1. (vö. Klestenitz, 2015/c. 73–74.)
- ¹³⁶ Álpróféták Szent Péter hajóján. NSZ 1926.10.12. 1. (Később a *Népszava* azzal is próbált reagálni Prohászka kritikáira, hogy megjelentetett egy oknyomozó anyagot arról, hogy milyen szegények a székesfehérvári egyházmegye birtokain élő cselédek, szociális érzéketlenséggel vádolva az annak ellenkezőjét hirdető püspököt. A püspök mint cseléd tartó. NSZ 1926.10.22. 12. Hasonlóra korábban is volt példa, egy szeptemberi publicisztika például arról szólt, hogy nagyon kevés a gyerek pont Székesfehérváron, ahol Prohászka püspök szorgalmazza a keresztény családmódellet. Az aranyházú püspök városában. NSZ 1926.09.21. 8.)
- ¹³⁷ Szász Zoltán: Laikus kultúra és egyebek. PN 1926.10.14. 5.
- ¹³⁸ Nem hisz, mert nem remél. AÚ 1926.10.12. 1.
- ¹³⁹ Arany Lipót: A hét. AÚ 1926.10.17. 8.
- ¹⁴⁰ Ld. pl.: AÚ 1926.10.24. 33.; PN 1926.10.13. 8. A püspök halála után spiritiszták azt terjesztették, hogy titokban Prohászka is közéjük tartozott, sőt, „szellemét” többször meg is idézték. Pezenhoffer, 2009. 126–127.
- ¹⁴¹ PH 1926.10.22. 15.
- ¹⁴² NÚ 1926.10.09. 5.
- ¹⁴³ NÚ 1926.10.10. 5., 7.
- ¹⁴⁴ NÚ 1926.10.22. 7.; ÚN 1926.10.23. 7.
- ¹⁴⁵ BH 1926.10.21. 7.; NÚ 1926.10.22. 7.
- ¹⁴⁶ FN 1926.10.24. 1.; FN 1926.10.26. 3. (= VPOK 374–375.); FH 1926.10.24. 1–2.
- ¹⁴⁷ NÚ 1926.10.24. 8.; MG 1926.10.24. 12.; SZÚN 1926.10.24. 4.
- ¹⁴⁸ FH 1926.11.20. 1.; FH 1926.11.21. 1–2.; BH 1926.11.21. 16.
- ¹⁴⁹ Nyolc boldogság, 1927. 18–21. (= POÖM XVIII. 282–287.; Fuchs, 2013. 120–123.); NÚ 1926.12.14. 10.; BUN 1926.12.14. 2.; Horváth K., 2009. 873. sz.; Fenyves–Pethő, 2017. 106. Prohászkanak Dienes Valériával való kapcsolatáról ld. pl.: Tamás E., 1996.; Tamás E., 1998. Prohászka úgy vélekedett, hogy Dienes misztériumjátékának bemutatása vidéken is „igazi apostolság volna”. MKET 1927.04.15. 13.
- ¹⁵⁰ KOL 1926.12.18. 9.; NÚ 1926.12.16. 8.; FH 1926.12.18. 2.
- ¹⁵¹ Ld. erről IV.8. alfejezet 17. sz. jegyz.
- ¹⁵² PH 1926.12.18. 13.
- ¹⁵³ Ottokár Prohászka: Christentum, Kapitalismus und Sozialismus. SCHZ 1926.12.05. 193–194.; Ottokár Prohászka: Christentum, Indifferenz, Sektiererei und Geisterglaube. SCHZ 1926.12.19. 238–239. Vö. röviden: KSZ 1927. 1. sz. 49–50.; KSZ 1927. 3. sz. 172. Az, hogy Prohászka eszméi német nyelven és a külföldi sajtón keresztül is eljussanak az olvasókhoz, bizonyosan sikerült, vö. pl. Joseph Grobbel Prohászka Ottokárnak. Köln, 1927.01.26. – SzPSzL IX.19. b.)
- ¹⁵⁴ Prohászka Ottokár: Jézus, az Irgalmas Szamaritánus. FH 1926.12.25. 1.; vö.: Barlay, 2011. 13.
- ¹⁵⁵ A témáról részletesen ld. pl.: Oslay, 1933.; Serényi, 1996.
- ¹⁵⁶ Idézésére pl.: SZÚN 1926.08.03. 1.
- ¹⁵⁷ FH 1926.10.05. 1.
- ¹⁵⁸ Prohászka Ottokár: Szent Ferenc jubileumára. ÉL 1926. 20. sz. 393–396. (= POÖM XII. 147–153.); Horváth K., 2009. 872. sz. Beszédének szövege nem jelent meg egykorúan, csak a halála utáni gyűjteményben: Prohászka Ottokár: Hűlő világ. In: POÖM XII. 154–167. Vö. BH 1926.11.23. 11.; NÚ 1926.11.23. 7.; FN 1926.11.24. 1.; MKA I. 1927. 578.
- ¹⁵⁹ Prohászka Ottokár: Szent Ferenc áhítata. In: Szent Ferenc nyomdokain, 1926. 35–39. Vö.: PH 1927.01.04. 5.
- ¹⁶⁰ Kende, 2010. 122.
- ¹⁶¹ Ld. erről egykorúan pl.: PN 1926.11.10. 4.; ill. Zinner, 2021. 48–49. (A pécsi egyházmegyében hasonló ügyekre: Vass József Virág Ferenc pécsi püspöknek. Bp., 1926.11.14. – PEL I.1.a. 3402/1926. sz.) Prohászka egyházmegyében is előírás volt, hogy a papoknak a katolikus politikát támogatniuk kell, viszont tartózkodniuk a pártpolitikai szerepvállalástól és a korteskedéstől, a plébániája területén kívüli tevékenységhez, különösen a képviselőjelöltséghez pedig püspöki engedélyt kellett kérnie. (Mind saját püspökétől, mind attól, akinek az egyházmegyében volt a választókerület. Mózessey, 2016/a. 89–90.)
- ¹⁶² Mózessey, 2022/a. 73. (Prohászka ragaszkodott ahhoz, hogy Griger kövesse meg a káptalant, amiért még 1920-ban megsértette azzal, hogy egy beszéde szerint „zsidóknak adják bérbe a birtokaikat”.)
- ¹⁶³ FH 1926.11.21. 1.; Noszlópy Ferenc Kozma Miklósnak. Székesfehérvár, 1926.11.22. – MNL OL X 66. 48422. tek. (Az ajánlásokat folyamatosan nyomon követő helyi választási bizottsági elnök rendszeresen nyugtatta a kormánypártot, hogy Károlyi győzelme nem forog veszélyben. Noszlópy Ferenc Kozma Miklósnak. Székesfehérvár, 1926.11.26.; 1926.12.04. – Uo.)
- ¹⁶⁴ FH 1926.12.14. 1.; PH 1926.12.04. 3.; AE 1926.12.14. 8.
- ¹⁶⁵ Prohászka Ottokár Doroszlai Bélának. Székesfehérvár, 1926.11.20. – SzPSzL IX.09. a.)

¹⁶⁶ Az is előfordult, hogy a miniszterelnök főpapi beavatkozás hatására meggondolta magát és mást indított az Egységes Párt jelöltjeként. (Például a hatvani választókerület esetében először Klebelsberg Kuno értesítette Bethlent, hogy Szmrecsányi érsek nem vette jó néven, hogy nem az unokaöccse, Szinyei-Merse Jenő volt „a párt” jelöltje. Szmrecsányi – mint írta – „öt községben mint főpásztor érdekelve” volt, Klebelsberg javasolta, hogy ezzel hálálják meg az érsek kormány iránti lojalitását, és Bethlen elfogadta a javaslatot. Klebelsberg Kuno Bethlen Istvánnak. Bp., 1926.10.30.; Szmrecsányi Lajos Bethlen Istvánnak. Eger, 1926.11.14.; Bethlen István Szmrecsányi Lajosnak. Bp., 1926.11.20. – MNL OL K 468. 2. cs. 1926.; Nagy N., 2007. 16. A későbbi egri pótválasztás kapcsán: Szmrecsányi Lajos Bethlen Istvánnak. Eger, 1927.01.19.; Bethlen István Szmrecsányi Lajosnak. Bp., 1927.01. – MNL OL K 468. 2. cs. 61–63/1927. sz. A barcsi választókerületben pedig az történt, hogy Bethlen kifejezetten felszólította Rott Nándor veszprémi püspököt, hogy beszélje le Bán Ignác babócsai plébánost az indulásról, aki hiába írta a miniszterelnöknek, hogy az illető „igazi kisgazda pap s ilyen programmal óhajtott fellépni, azt híván, hogy a kormánynak is kedvez jelöltsége”, Bethlen ragaszkodott ahhoz, hogy az egyház is az Egységes Párt jelöltjét, Görgey Józsefet támogassa, de Bán így is az átlagosnál szorosabb eredménnyel lett a második a voksoláson. Bethlen István Rott Nándornak. Bp., 1926.11.17.; Rott Nándor Bethlen Istvánnak. Veszprém, 1926.11.19. – MNL OL K 468. 2. cs. 1926. Bethlen amúgy nemcsak az egyházak főpapjait, hanem a nagybirtokosokat is igyekezett konkrétan instruálni a kormánypárti jelöltek támogatását illetően, ld. pl. a nagyatádi kerület esetén: Bethlen István Festetics Taszilónak. Bp., 1926.11.18. – MNL OL P 253. 1. dob. 2. t.; Festetics Tasziló Bethlen Istvánnak. Keszthely, 1926.11.21. – MNL OL K 468. 2. cs. 751/1926. sz. Hasonló ügyek Ravasz László református püspökkel kapcsolatosan: Tombor, 1997. 218.) A választásról és a kampány hangulatáról általánosságban ld.: Forró K., 2000.; Boros, 2008. 262–266.; Kende, 2010.; Ignác, 2018. (A kormánypárt összességében úgy tűnik, „túlbiztosította” jelöltjei sikerének előkészítését, mert a kormányzati agitáció, nyomásgyakorlás, a történelmi egyházak „mozgósítása”, a nyílt szavazás túlsúlya stb. mellett Bethlen pártjának elsöprő sikere nem volt ellentétes a közhangulattal, épp ellenkezőleg. Boros, 2008. 196.)

¹⁶⁷ Püski, 2014. 70.

¹⁶⁸ FH 1926.12.17. 1–3.; Demeter, 2019. 74. (A jó viszonyra pl. Széchényi Viktor lelkesen támogatott templom-építési és felújítási kezdeményezéseket, pl. Prohászka Ottokár Széchényi Viktornak. Székesfehérvár, 1923. – MNL OL P 623. B-III.-1.-27.-55. sz.)

¹⁶⁹ NÚ 1926.09.02. 8.

¹⁷⁰ 1926.09.10. 8.

¹⁷¹ BH 1926.09.14. 8.; NÚ 1926.09.14. 10.; Horváth K., 2009. 1072. sz.

¹⁷² FN 1926.11.09. 1.; BH 1926.11.10. 9.

¹⁷³ FH 1926.11.18. 2.; FN 1926.11.18. 1.; MG 1926.11.19. 6.; az eseményről: Toldy, 1927. II. 141.

¹⁷⁴ Prohászka Ottokár: Bevezető. In: Böszörmény, 1926. 3. (= Fazekas Cs., 2023/b. 127.)

¹⁷⁵ MH 1926.11.28. 14.

¹⁷⁶ Szécsényi M., 2014. 412.

¹⁷⁷ Kövesdi–Marton–Szilágyi, 1990. 53.

¹⁷⁸ BH 1926.12.24. 11.

¹⁷⁹ Prohászka Ottokár Reményik Sándornak. Székesfehérvár, 1926.03.25. – PIM Kt. V. 4557/196. sz. Előzményére: Reményik Sándor Prohászka Ottokárnak. Kolozsvár, 1925.10.11. – SzPSzL IX.09. a.) (= Frenyó, 2005. 536–537.)

¹⁸⁰ Prohászka Ottokár: A karácsonyi mosoly. AMA 1926. 12. sz. 337–339. (= POÖM XIX. 74–76.); Prohászka Ottokár: Karácsonyi ajándékok. KNÖ 1927.01. 1–2. (= POÖM XIX. 77–79.)

¹⁸¹ Ld. III.5. alfejezet 112. sz. jegyz.

¹⁸² PÉN 1926.10.23. 3.

¹⁸³ Prohászka Ottokár Mikes Jánosnak. Székesfehérvár, 1926.06.15. – SZEL III.1.j.; Bakó, 2013. 210. Vö. IV.4. alfejezet 32–34. sz. jegyz.

¹⁸⁴ Prohászka Ottokár Mikes Jánosnak. Székesfehérvár, 1926.07.21. – SZEL III.1.j.

¹⁸⁵ Ld. pl. FH 1926.10.01. 1–2.; ill. AÚ 1926.10.26. 3.

¹⁸⁶ AM-S 1926.10.23. 2.

¹⁸⁷ 8Ó 1926.09.05. 7.; ÚN 1926.09.21. 9.; FH 1926.09.22. 2.; AR 1926.09.20. 9.

¹⁸⁸ NÚ 1926.10.07. 5.; SOH 1926.11.11. 2.

¹⁸⁹ ÚB 1926.09.19. 3.; SZÚN 1926.09. 19. 5.; HRÚ 1926.09.20. 2.; NNN 1926. 20. sz. 314–315. (Megjegyzés: A kor szinte valamennyi papjának, főpapjának továbbra is gondot okozott, hogyan viszonyuljanak a fiatalság szórakozásában népszerűvé vált táncestélyekhez. Vö. IV.4. alfejezet 84. sz. jegyz. A merev tiltás népszerűtlenséget hozhatott az egyháznak, a támogatás pedig a vallásos erkölcsöknek nem megfelelő összejövetelek tudomásul vételét sugallhatta – ezért a püspökök hol így, hol úgy próbáltak állást foglalni. Jól példázza ezt Csernoch János esztergomi érsek dilemmája, amikor a Felvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete táncestélyük fővédnökének kérte fel, és azt a választ adta, hogy ilyen védnökséget nem vállalhat, de segélyalapjuk céljára felajánlott egy nagyobb összeget. EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 555/1924. sz. Máskor Shvoy Lajos, a Regnum Marianum plébánosa kérte ugyanilyen szerepvállalásra az érseket, az „idős és ifjabb generációi összetartása” céljából, de ami a papnak elfogadható lett volna, arra az érsek nem-et mondott: „Nem tartom megfelelőnek sem általában, de különösen a

mostani szomorú és nehéz időkben nem, hogy mint főpásztor táncestélyek fővédnökségét vállaljam.” Mint írta, addig sem tette meg, ezután sem akarja, sőt: „Nem akarok ilyen vállalással a jövőre nézve sem precedenst alkotni.” EPL Csern. 10A/3. Cat. C. 3880/1924. sz.)

¹⁹⁰ BMN 1926.10.03. 9.; OEZ 1926.10.03. 4.

¹⁹¹ MRÚ 1926.10.03. 30.

¹⁹² BH 1926.09.07. 7.; NÚ 1926.11.16. 10.; FN 1926.11.17. 1.; NÚ 1926.11.17. 10.; Keresztény Ifjak Egyesülete Prohászka Ottokárnak. Budafok, 1926.11.17. – SzPSzL IX.09. b.) A budafoki programot maga is kiemelten fontosnak minősítette: Prohászka Ottokár Császár Elemérnek. Székesfehérvár, 1926.11.09. – MTAKKt Ms. 402/43. – A 185/V. (= Frenyó, 2005. 542.) Prohászka e szavakkal fejezte ki a templomépítés fontosságát Budafokon: „Testvérek, a templom nemcsak pénzből, téglából és márványból épül, ahhoz emberi vágy és emberi szívek is kellenek és főleg sok ima.” Bíró Aurél: A Budafok-Felsővárosi Jézus Szíve Plébánia. In: Beke, 2013–2019. I. 459–469., 460–461.

¹⁹³ BH 1926.11.21. 15.; SZÚN 1926.11.21. 4. (A numerus clausus megvédésére ekkor is felerősödő megnyilatkozásokról: ÚL 1926.09.19. 1–2.) A Turul elismerésére ld. IV.5. alfejezet 231. sz. jegyz.

¹⁹⁴ ÚN 1926.12.21. 3.; MG 1926.12.21. 4.

¹⁹⁵ Terméketlen antiszemitizmus. NÚ 1926.12.03. 5.

IV.8. 1927

¹ Erről az időszakról részletesebben: Barlay, 2011.

² Prohászka Ottokár: A mi királyunk. BSZEEN 1927. 29–31. A kiadványról a sajtóban úgy vélekedtek, hogy „valóságos katolikus útmutató”, ld.: NÚ 1927.01.12. 11.

³ Prohászka Ottokár: Pretiosa Margarita. AKNL 1927. 1–2. sz. 1–2., vö. NÚ 1927.01.16. 9.

⁴ Megjegyzem, hogy ezt a gyöngy-szerepet Prohászka egy korábbi elmélkedésében nem Boldog Margitnak, hanem Szűz Máriának tulajdonította, ebben a cikkében a példázat erősebben nemzeti látószöveget kapott. Vö. POÖM XVII. 194. (Margit szentté avatására csak 1943-ban került sor.) Ez az álláspont vélhetően azzal is összefügg, hogy a cikkhez fűzött szerkesztői jegyzet nemcsak megköszönte Prohászkanak a cikk közléséhez való hozzájárulását, hanem azt is leszögezte, hogy „az Úristen legnagyobb kegyelme hazánk számára a nemzet szentjei”.

⁵ Ottokár Prohászka: Laizismus und Laienapostolat. SCHZ 1927.01.30. 353–355. Vö. röviden: KSZ 1927. 3. sz. 172.

⁶ Vö. 21. sz. jegyz.

⁷ Prohászka Ottokár: Jubiláris reflexiók. NTL 1927. 1–2. sz. 10–11.

⁸ Ld. pl. Sorozás. MO 1922.03.05. 1. („Az új nemzetgyűlés csak gubó, amelyből szárnyrakeltné fog kifejlődni a kétkamarás országgyűlés. Ez a terv.”)

⁹ Ld. pl.: PN 1927.01.09. 8–9.; PH 1927.01.04. 5.

¹⁰ NÚ 1927.01.04. 2.; BH 1927.01.04. 3.; BH 1927.01.30. 6.

¹¹ FH 1927.01.11. 1.

¹² ÚB 1927.01.30. 1. Megjelent olyan téves tudósítás is, miszerint nem volt jelen a megnyitón, ld. pl.: EK 1927.01.29. 2. (A felsőházi tagsággal kapcsolatban felekezeti ellentétek is felmerültek, Raffay Sándor evangélikus püspök például igazságtalanságról és személyes sérelemlről írt Bethlennek, a miniszterelnök igyekezett megnyugtatni, hogy semmi ilyen szándék nem volt. Raffay Sándor Bethlen Istvánnak. Bp., 1927.01. – K 468. 2. cs. 83/1927. sz.)

¹³ NÚ 1927.01.30. 7.

¹⁴ PN 1927.01.30. 7. Prohászka és Ravasz utolsó személyes találkozására tévesen: Barlay, 2011. 17.

¹⁵ 8Ó 1927.01.11. 3.

¹⁶ FH 1927.01.18. 1–2. (= VPOK 376–380.) Röviden: Barlay, 2011. 15.

¹⁷ Ld. erről IV.7. alfejezet 150–151. sz. jegyz.

¹⁸ A vonatkozó irodalomból ld. pl.: T.Molnár, 2008.; Ujváry, 2014. 138–146.

¹⁹ Vass József miniszter szociálpolitikai intézkedéseinek köszönhetően az 1927. évi 21. tc. állította fel az Országos Társadalombiztosító Intézetet.

²⁰ FH 1927.01.25. 1.; ÚN 1927.01.22. 8.; röviden: Barlay, 2011. 16. A tárlaton egyébként olyan jelentős művészek képeit is kiállították, mint Csók István és Bory Jenő. Érdekességgént jelent meg a sajtóban, hogy az intézmény egy évvel korábban végzett, tehetséges zsidó diákjainak képei is kiállításra kerültek. EGYEN 1927.02.05. 16.

²¹ FH 1927.01.26. 2.; röviden: Barlay, 2011. 16.

²² A vallásosság mibenléte nagyon foglalkoztatta Prohászkat ekkoriban, erről a témáról szól egyetlen 1927. évből fennmaradt naplójegyzete: Prohászka-napló, 2013. (1927.01.15.)

²³ Prohászka Ottokár: Krisztus királysága. In: POÖM IX. 335–344.; PMKL IV.53. 3. dob. N 323/7. sz. Egykorú ismertetések: NÚ 1927.03.04. 7.; BH 1927.03.05. 8.; ÚB 1927.03.05. 6.; ill.: Barlay, 2011. 16–17. Vö. Glósz, 1998. 111–112.

²⁴ Ld. 2. sz. jegyz.

²⁵ Vö. IV.6. alfejezet 193. sz. jegyz.

- ²⁶ Mindez nagyon hasonló fent idézett cikkének gondolatmenetéhez, ld. fentebb 5. sz. jegyz.
- ²⁷ Vö. alább 60. sz. jegyz.
- ²⁸ Vö. IV.6. alfejezet 37. sz. jegyz. Nyilván egyetértésével találkozott, amikor a Belügyminisztérium ekkoriban rendelkezett a káromkodók, a botrányokozók, a nőkkel szemben toladó magatartást tanúsítók, érzékiséget sugalló tartalmakat megjelenítő, „természetellenes fajtalanságra” felhívók, ilyen öltözetet viselők ellen, s e tevékenységek elkövetőit kétheti börtönnel rendelte el sújtani. Ld. pl. FH 1927.02.15. 1.
- ²⁹ Vö. fentebb 5. sz. jegyz.
- ³⁰ A technikai újításról már egy évvel korábban is úgy beszélt Prohászka, hogy „az ember feszítse ki a kegyelem felé a maga speciális szerveit a lelkében, amint a rádió a távoli országokat, úgy fogjuk fel a Szentlélek üzeneteit”. Horváth K., 2009. 597. sz. Prohászka rádióval kapcsolatos gondolatmenetének sajátos háttérét ad, hogy idézett körlevélnek megírása után pár nappal döntött úgy a Magyar Rádió Társulat igazgatósága, hogy mikrofonnal szereli fel a budapesti Egyetemi templomot, ahonnan hamarosan megkezdtek az istentiszteletek rendszeres közvetítését, ami „az ország katolikusai körében nagy örömet fog kelteni”, s egyházi vezetők is nagy reményeket fűztek a kezdeményezéshez. A helyszínválasztást nemcsak technikai feltételek indokolták (ez volt a legközelebb a rádióhoz), hanem az is, hogy Prohászka rendszeresen itt tartotta nagy érdeklődéssel várt konferencia-előadásait és lelkigyakorlatait. Ld. pl.: BH 1927.02.10. 8.; MG 1927.02.10. 6. További sajátos adalék, hogy Prohászka április 2-án bekövetkezett haláláról épp a rádió híradása nyomán értesült leggyorsabban az ország katolikus közönsége. Horváth K., 2009. 886., 1172. sz.
- ³¹ Érdekességgéppen megemlíti, hogy Prohászka ugyanazoknak a gondolatoknak adott hangot a téma kapcsán két nagyon is eltérő műfajban: az egyházmegyei körlevélben, illetve pár nappal később egy társadalomtudományi vita hozzászólásában, vö. 65. sz. jegyz.
- ³² NÚ 1927.01.08. 10.; PH 1927.01.08. 3.
- ³³ BH 1927.01.09. 15. (A társasággal való kapcsolatára ld. III.6. sz. fejezet.)
- ³⁴ NÚ 1927.01.11. 11.
- ³⁵ ÚN 1927.01.13. 5.
- ³⁶ NÚ 1927.02.02. 11.; MG 1927.02.02. 13.; BH 1927.01.20. 10. Az előkészületekre: NÚ 1927.01.16. 11. (Beszédének tartalma nem ismert.)
- ³⁷ SZFÚ 1927.01.20. 3.; Forintos, 2006. 307.
- ³⁸ NÚ 1927.01.26. 8.
- ³⁹ Horváth K., 2009. 154. sz.
- ⁴⁰ Prohászka Ottokár Norberta nővérnek. Székesfehérvár, 1927. január 16. – Horváth K., 2009. 875. sz.; Prohászka Ottokár Metzker Józsefhez. Pápa, 1927. március 16. – Toldy, 1927. I. 57.
- ⁴¹ Hargitay, 1981. 416–418.
- ⁴² KTEL 1924–1928. 364–365.
- ⁴³ Berzeviczy Albert: Irodalmunk és a Kisfaludy-társaság. KTÉL 1924–1928. 76–81.
- ⁴⁴ ÚJ 1927.02.08. 5.
- ⁴⁵ Prohászka Ottokár: A Pilis hegyén. Székfoglaló értekezés. KTÉL 1924–1928. 84–96. Megjelent még egykorúan: BSZ 1927. 596. sz. 1–17.; (= POÖM. VIII. 78–92.); újabb kiadásai: Koncz, 1990. 228–238. Elemzésére ld. pl.: Tóth S., 2017. Ld. még: FN 1927.02.09. 1.
- ⁴⁶ NÚ 1927.02.08. 11.; a közzöntő teljes szövege: KTÉL 1924–1928. 96–97.
- ⁴⁷ Rákosi Jenő: Értsük meg jól egymást. PH 1927.02.08. 1.
- ⁴⁸ BH 1927.02.08. 10.
- ⁴⁹ NÚ 1927.02.08. 4.; MG 1927.02.08. 7. TMÚ 1927.02.12. 3.
- ⁵⁰ Részletesen: KNŐ 1927.03. 68–71.; ill.: NÚ 1927.02.17. 7.; ÚN 1927.02.17. 7.; BH 1927.02.17. 7. Vö.: Horváth K., 2009. 874. sz.
- ⁵¹ Prohászka Ottokár: A Szociális Misszió Társulat hajnala. KNŐ 1927.02. 35–36.
- ⁵² Vö.: Klestenitz, 2017.
- ⁵³ ZÚ 1927.02.15. 1. (= VPOK 380–382.); KNŐ 1927.02. 65–66. Rövidebben: NÚ 1927.02.15. 9.; ZK 1927.02.16. 4.; ZV 1927.02.15.; MTI NH 1927.02.14. 17.; Barlay, 2011. 18.
- ⁵⁴ Balogh M., 2019. 190., 471.
- ⁵⁵ 1927 februárjában például nem 20-án, hanem 19-én került sor erre a rendezvényre, ld. pl.: NÚ 1927.02.13. 10.; NÚ 1927.02.18. 10. stb. (Ezek egyébként csak társulati tagok részére voltak hirdetve.)
- ⁵⁶ NÚ 1927.02.16. 8.; BH 1927.02.16. 8.; Barlay, 2011. 18.
- ⁵⁷ BH 1927.02.16. 12.; MG 1927.02.16. 7.; ASA 1927.03. 46.; Barlay, 2011. 18. Vö. IV.7. alfejezet 155–156. sz. jegyz.
- ⁵⁸ UB 1927.02.24. 5.; BH 1927.02.24. 9. Az előadó egyébként Marosi Arnold volt.
- ⁵⁹ FN 1927.02.22. 1. Egy másik helyi kommentár jellemzően úgy fogalmazott, hogy „főleg itt, Székesfehérváron, dr. Prohászka Ottokár püspök városában” van helye az ilyen keresztény politikai kezdeményezéseknek: FH 1927.02.20. 1.
- ⁶⁰ FH 1927.03.01. 1–2.; Barlay, 2011. 18–19.

⁶¹ Vö. fentebb 16. sz. jegyz.

⁶² NÚ 1927.03.04. 9.; FH 1927.03.05. 3.

⁶³ Prohászka Ottokár Arady Ignáchoz. Székesfehérvár, 1927.02.27.

⁶⁴ Az ankét előzményeként Bernát István agrárközgazdász, közíró tartott előadást még 1926-ban, amelyet önálló füzet formájában is publikált. A széles körű statisztikai összesítéseket értékelő, az általános társadalmi krízisek morális hátterét is boncolgató vitaindítót követően a Magyar Statisztikai Társaság körkérdéssel fordult a kor jelentős közszereplőihez, hogy nyilvánosan fejtsék ki álláspontjukat az okokról és a megoldási lehetőségekről. Ld. erről: Bernát István: Elválók és öngyilkosok. BH 1927.02.12. 3., 1927.02.20. 11. Vö. még: NÚ 1927.02.12. 7.; PN 1927.02.15. 11.

⁶⁵ Laky, 1927. 37–39. (= VPOK 382–383.)

⁶⁶ Prohászka a századfordulón, esztergomi éveiben több alkalommal is élesen kikelt az 1894–1895. évi egyházpolitikai törvények ellen. Ld. pl.: Prohászka, 1893.; Prohászka Ottokár: A zsidó recepció a morális szempontjából. In: POÖM XXII. 1–14. stb.

⁶⁷ PH 1927.03.09. 16. A rendezvényt előadásokkal is kiegészítették, először nem kisebb név, mint Bangha Béla tartott előadást a lelkigyakorlatoknak otthont adó intézmény jelentőségéről, másnap Büttner Ferenc plébánosnak a szentmise dogmatikájáról szóló előadását hallgathatták az érdeklődők.

⁶⁸ NÚ 1927.03.08. 10.; BUN 1927.03.19. 2.

⁶⁹ Vö. fentebb 3. sz. jegyz.

⁷⁰ NÚ 1927.03.08. 6.; PH 1927.03.08. 11. A beszéd egykorú – a sajtótudósításoktól helyenként eltérő – közlése: Prohászka Ottokár: A középkori skolaszticizmus keletkezéséről. REL 1927. 1. sz. 1–5. (= POÖM. XIV. 305–308.) Megjegyezzük, Aquinói Szent Tamás sokat foglalkoztatta Prohászkát, ez így volt halála előtti hónapokban is, ld. pl.: Prohászka Ottokár Erdei Ferenchez. Székesfehérvár, 1927. január 18. – Toldy, 1927. II. 148–150.

⁷¹ Idézi: Koncz Lajos – Vass Péter: Prohászka pályája és személyisége Naplóinak tükrében. In: Koncz, 1990. 15–43., 42.

⁷² Pápán pl. tornateremben tartották a rendezvényeit az érdeklődés miatt. Horváth K., 2009. 1095. sz.

⁷³ Pápán például a helyi középiskola diákmenzáján tett látogatást: Ért. Pápa. 1926–27. 11. Pécsen már megérkezése is nagyon ünnepélyes volt, az ottani előadásait egyébként Vargha Damján, az egyetem irodalomtörténet-professzora szervezte. Vö. NÚ 1927.03.23. 9.

⁷⁴ Prohászka, 1927. (Veszprém); Barlay, 2006/b.; Prohászka, 1927. (Pécs)

⁷⁵ Ld. pl.: Barlay, 2011. 19–37.; ill.: Horváth L., 2012. 187–203.

⁷⁶ A célzás az olasz fasiszta induló refrénjére vonatkozik („Giovinezza, giovinezza, primavera di bellezza” = „Ifjúság, ifjúság, szépség tavasza”), amely máskor is foglalkoztatta Prohászkát. Vö. III.2. alfejezet 297. sz. jegyz.

⁷⁷ DT 1927.03.27. 4. (= VPOK 384–386.); ÚN 1927.03.27. 2.; ÚB 1927.03.27. 5.

⁷⁸ B. e. Prohászka Ottokár püspök utolsó Konferencia Beszéde, melyet a Szociális Missziótársulat tagjainak 1927. évi március 19-én tartott az Egyetemi templomban. Bp., 1928. – OSzKPKNy Kny.B. 2.649. (A lelkigyakorlat szövegét Prohászka Angéla, a missziótársulat kültagja jegyezte le, aki ezt a munkát „szent misszióknak” tartotta. Vö.: Horváth K., 2009. 256. sz., jellemző felhívás a rendezvényre: NÚ 1927.03.19. 8.)

⁷⁹ KNÖ 1927.04. 99–100. Utolsó, március 28.–április 1. közötti beszédeiről: Horváth K., 2009. 222–223., 334. sz.

⁸⁰ Prohászka, 1927. (Vasvári) (= POÖM. XVIII. 287–290.) Ld. még: ÚN 1927.03.29. 8.; ÚB 1927.03.29. 8. Részvételének hatását fokozta, hogy a sajtótudósításokban számos fénykép is megjelent az eseményről, ld. pl.: AE 1927.03.29. 4.; PH 1927.03.29. 12.; ÚI 1927.04.03. 371. Sőt, egy rövid híradórészlet is megőrizte a szónokló főpapot: MHIR 1927. 164. sz. A vidéki lapok is beszámoltak az eseményről, különösen Szabolcs megyében, amelynek szülőtte volt Vasvári, ez is felértékelte számukra Prohászka „váteszi erejű igéit”: NYIV 1927.03.29. 2–3. Az eseményről összegzően: Prohászka L., 2022. (Az eredeti felkérésben érdekes módon még nem szerepelt, hogy a püspök lesz az esemény fő szónoka. Krajnyák Gábor Prohászka Ottokárnak. Bp., 1927.02.26. – SzPSZL IX.09. b.)

⁸¹ 8Ó 1927.03.29. 4.

⁸² Prohászka püspök politikai végrendelete. A legnagyobb magyar püspök utolsó interjúja a Magyar Újság számára. MÚ 1927.04.03. 1–2. (= VPOK 386–389.)

⁸³ Az interjút tartalmazó lapszámot bizonyára nagy sietséggel kellett tördelni és nyomdába adni, ez magyarázhatja, hogy a felvezető szövegben az újságíró olyan megállapításai is benne maradtak, miszerint „a székesfehérvári püspök, aki most már a Gondviselés kegyéből nemsokára betölti hetvenedik életévét, egészségesebb, jobbkedélyű, mint valaha”. (Miközben a lapszám már Prohászka halála után, annak részletes ismertetésével együtt jelent meg.)

⁸⁴ III.2. alfejezet 303. sz. jegyz. A Bethlen-látogatás előtt a sajtó széles körben foglalkozott az olasz fasiszmus sikereivel, a Prohászkához közel álló sajtótermékek is tele voltak ilyen tudósításokkal, pl.: FH 1927.02.27. 2. (Ebben az európai államok vezetőit az udvarokon uralkodó kakasokhoz hasonlították, ahol Mussolini a legérdekesebb, legjobb, s ellentétben másokkal, kifejezetten harcias.)

⁸⁵ Ld. erről: Hamerli, 2016.; Császár, 2016.; Ujváry, 2014. 177–179. Illetve: Hangodi, 1998.

⁸⁶ Bethlen István miniszterelnök április 4-én érkezett Rómába, az olasz-magyar közeledésről és megállapodásról részletesen ld. pl.: Romsics I., 1999. 260–262.

- ⁸⁷ Klebelsberg felsőoktatás-politikájáról ld.: Ujváry, 2014. 106–111.
- ⁸⁸ Vö. fentebb 18. sz. jegyz.
- ⁸⁹ Vörös zászló vagy a kereszt? NSZ 1927.01.06. 7. (Vö. II.1. alfejezet 33. sz. jegyz.)
- ⁹⁰ Jogot, szabadságot! NSZ 1927.01.06. 13.
- ⁹¹ Ld. erről: Mózesy, 2012. 101–102.
- ⁹² Az erkölcsrendelet a pedagógia szempontjából. ZK 1927.03.20. 2.
- ⁹³ MO 1927.01.08. 9.; NSZ 1927.01.08. 6.
- ⁹⁴ MO 1927.02.24. 10.; NSZ 1927.02.24. 6.; 8Ó 1927.02.24. 10.
- ⁹⁵ Kiss György tevékenységéről, általában a Jehova Tanúi elleni hatósági fellépésekről ld.: Jakab, 2017. 125. ill. passim.
- ⁹⁶ NÚ 1927.02.17. 13. Vö. IV.5. alfejezet 230. sz. jegyz.; IV.6. alfejezet 245. sz. jegyz.
- ⁹⁷ ÚJ 1927.03.06. 11. Nagy Lajos személyére: Farkas G., 1980. 121. Ván Benjámín református és Nagy Lajos evangélikus lelkész példái arra utalnak, hogy Prohászka valóban nagy hatást gyakorolhatott a protestánsokra, hiszen mindketten a katolicizmus felé fordultak, amint ez Nagy esetében már 1922-ben kiderült. Nagy Lajos Prohászka Ottokárnak. Gyűró, 1922.01.23. – SzPSzL IX.09. b.)
- ⁹⁸ KN 1927–1931. 367–368.; MO 1927.03.10. 5.; ÚJ 1927.03.10. 4. Griger idézetének forrása egyébként Prohászka 1918-ban megjelent *Kultúra és terror* c. könyvéből származik: POÖM. XI. 265.
- ⁹⁹ NÚ 1927.04.01. 4. A Pázmány Egyesületben egyébként – Prohászka korábbi törekvéseivel teljes összhangban – „a katolikus társadalom, illetve elsősorban a katolikus írók fokozottabb megszervezése” és műveik kiadása mellett kötelezték el magukat.
- ¹⁰⁰ FN 1927.03.16. 1.
- ¹⁰¹ FN 1927.03.20. 5.; Forintos, 2006. 307.
- ¹⁰² Horváth K., 2009. 976., 1073. sz.
- ¹⁰³ KNÓ 1927.03. 75.
- ¹⁰⁴ FH 1927.03.31. 2. Az életút utolsó napjairól részletesen pl.: Schütz, 1929. 123–124.
- ¹⁰⁵ ZK 1927.03.27. 4.

V. Prohászka Ottokár közszerepléseinek katalógusa, 1919–1927

V.1. Lista

- ¹ Ld. pl. IV.4. alfejezet 129. sz. jegyz.; IV.7. alfejezet 153. sz. jegyz.
- ² Ld. erről az esetről: III.1. alfejezet 10. sz. jegyz.
- ³ Ld. pl. 1921. január elsején megjelent írása (IV.2. alfejezet 109. sz. jegyz.) esetén: AK 1921.01.29. 1. Stb.
- ⁴ Ilyen újraközlések voltak az Ébredő Magyarok Egyesületében elhangzott beszédek, sajtójukban megjelent Prohászka-cikkek (ld. pl. III.2. alfejezet 60., 78., 143. sz. jegyz.), továbbá: IV.2. alfejezet 179. sz. jegyz., IV.5. alfejezet 3. sz. jegyz., vezércikként újraközölt beszéde: IV.6. alfejezet 24. sz. jegyz. Ld. még 1922-es cikke (III.2. alfejezet 105. sz. jegyz.) esetén: SZÚN 1924.04.20. 1.; 1924-es beszéde (IV.5. alfejezet 156. sz. jegyz.) esetén: FN 1926.07.07. 3. Stb.
- ⁵ Prohászka Ottokár: Bemenőm s kimenőm. ANE 1925.05.15. 283–284. (= POÖM. VIII. 122–126.; eredetileg 1911-ben megjelent szöveg; ezt egyébként angolul is újraközlötték: Ottokár Prohászka: Ingress and Egress. THN 1922. No. 3–5. 47–48.); Uő: Pünkösdi lélek. ANE 1925.06.01. 339–340. (= POÖM XX. 133–137.; eredetileg 1909-ben megjelent szöveg); Uő: Így éljete! ANE 1925.08.01. 557. (= POÖM XIX. 115–118.; eredetileg 1910-ben megjelent szöveg); Uő: A kenyérillatú csókról. ANE 1925.09.01. 651. (= POÖM VIII. 185–188.; eredetileg 1910-ben megjelent szöveg); Uő: Halottak estéjén. ANE 1925.11.01. 794. (= POÖM XX. 212–215.; eredetileg 1909-ben megjelent szöveg) (Megjegyzés: *A Nemzet* esetében e sorozatos újraközlések oka lehetett, hogy nem kaptak elegendő új kéziratot, pedig a lap szerkesztői úgy gondolták, hogy „a vallásos világnézet terjesztésére soha nagyobb szükség nem volt, mint éppen napjainkban”, szinte könyörögtek a meghatározó keresztény-nemzeti közszereplőknek, hogy két hetente, de legalább havonta írjanak iránymutató cikkeket, mert ilyenek hozzájuk nem nagyon érkeztek. Ld. erről: Szegedy László, *A Nemzet* felelős szerkesztője Ravasz Lászlónak. Bp., 1925.01.10. – DREK RL A/1.c. 71/1925. sz.)
- ⁶ Prohászka Ottokár: A betlehemi jászol titka. ZÁ 1924.12.15. 50. (= POÖM VI. 83–85.; eredetileg *Bethlehem* című, az *Elmélkedések az evangéliumról* kötetben megjelent szöveg); Uő: A szentek községe. ZÁ 1925.11.15. 49–50. (= POÖM VII. 175–178.; eredetileg *Mindenszentek és Hiszem a szentek közösségét* című, az *Elmélkedések az evangéliumról* kötet cikkeiből összeállítva); Uő: A szentjé cherubja – a szent szűz. ZÁ 1925.12.15. 73. (= POÖM VI. 87–88.; eredetileg *A szentjé kerubja* című, az *Elmélkedések az evangéliumról* kötetben megjelent, a végén kicsit módosított szöveg); Uő: Az eszmék hegyei s fősíkjai – a szentek. ZÁ 1926.11.15. 65. (= POÖM VI. 178–179.; eredetileg *A hadak útja* című, az *Elmélkedések az evangéliumról* kötetben megjelent szöveg); Uő: Március Idusán. ZÁ 1927.03.15. 193–194. (Ez is újraközlés, eredetileg: Prohászka, 1907. 11–13.) Prohászka *Elmélkedések az evangéliumról* c. könyve először 1908-ban jelent meg, 1924-ben már 4. kiadásban látott napvilágot, talán ez is inspirálta, hogy a *Zászlónk* szerkesztősége ebből válogatott.

⁷ Ld. pl.: Prohászka Ottokár: Járatlan utakon. A Szociális Missziótársulat Országos Szervezetéről. NN-MANSZ 1922. 22–23. (= POÖM I. 253–254.; ez 1914. márciusi missziós körlevelének eredetileg *Töretlen utak* címmel megjelent szövege); Uő: Ne így szeress, Valéria! ERD 1921.12.22. 1–3. (= POÖM V. 100–103.; eredetileg az először 1903-ban megjelent *Diadalmas világnézet* c. kötet szövegrésze); Uő: Az igazi szeretet. ESZIN 1927. 27–30. (= POÖM VIII. 170–173.; eredetileg megjelent a *Szent Ferenc Hírnöke* c. lap 1903. évfolyamában); Uő: Hűsvéti hit. MJ 1924.04.20. 1. (= POÖM XIX. 111–113., eredetileg megjelent: ALK 1905.04.23. 1.) Stb.

⁸ Ld. pl.: Prohászka Ottokár: Karácsonyi világ. MOH 1924.12.21.; továbbá: ISZÓ 1924.12.21. 2–3. (= POÖM XIX. 48–50.; eredetileg megjelent: ALK 1913.12.25. 1.) ez előfordult frissebb karácsonyi elmélkedése újraközlésével is pl.: Prohászka Ottokár: Karácsonyi öröm, karácsonyi fények. KÉL 1924. 5. sz. 1–4. (első megjelenése: ÉL 1923. 13. sz. 545–546. = POÖM XIX. 60–62.)

⁹ Ld. pl.: Prohászka Ottokár: A szociáldemokrácia ellenségeskedése a kereszténységgel. I-II. AM-S 1925.05.09. 1., 1925.05.16. 1. (= POÖM XI. 257–267.; vö. Schneider, 1972. 229.); Uő: A szociáldemokratikus etika fogyathatósága. AC 1924.04. 97–103. (= POÖM XI. 276–283.) Stb.

¹⁰ Ld. III.2. alfejezet 261. sz. jegyz.

¹¹ Ld. erről: KEÚ 1920.12.31. 5.

¹² A listában a közszereplés időpontjaként beszédnél, illetve rendezvényen való részvételnél a történés, cikknél és interjúnál a sajtóban való megjelenés napját tüntettem fel. A forrás feltüntetésénél (amennyiben több is volt, jellemzően beszédekénél) csak egy fontosabbat tüntettem fel, a többit az adott esemény ismertetésénél a főszöveg jegyzeteiben helyeztem el. Az esetek valamivel kevesebb, mint felénél (587 tételből 264 esetben, mintegy 45%-ban) beszélhetünk arról, hogy Prohászka egykori közszereplésének újabb, hozzáférhető forráskiadása is megtörtént (figyelembe véve, hogy jónéhány esetben csak a közszereplés ténye ismert, lényegi tartalma nem, vagy csak alig), ebből 102-t tartalmaznak a POÖM I–XXV. kötetei, 150-et a VPOK gyűjtemény, a többi más szövegkiadásokban látott napvilágot. Négy közszereplés-műfajt különböztettem meg: beszédek, cikkek, interjúk (és rövidebb sajtónyilatkozatok), valamint az „egyéb” kategóriában azok, ahol leginkább résztvevő volt csak a püspök. A táblázat C jelű oszlopában szereplő besorolás kétségtelenül szubjektív: a „kiemelten fontos”, „fontos” és „egyéb” besorolást minden esetben aszerint alakítottam ki, hogy milyen volt az adott közszereplés tartalma, fóruma, visszhangja, illetve mennyire ismerhető meg belőle Prohászka egy adott közéleti kérdéssel kapcsolatos álláspontja, s ezek egy-máshoz hogyan viszonyíthatók.

V.2. Prohászka Ottokár közszerepléseinek dinamikája – Összegzés

¹ Csányi, 1991. 86.

² Életrajzírói mintegy 15 ezer leveléről tesznek említést, a kivételes energiákról tanúskodó munkabírás egyéb jellemzői mellett. Ld. pl. Schütz, 1929. 133.; Frenyó, 2005. 523–524.; Sármási, 2020. 137–138.

³ Bangha Béla 1919. december – 1923. március között 86 cikket publikált (ld. Klestenitz, 2013. XXIV–XXVI.), Prohászka ugyanekkor „csak” 65-öt, és Bangha is rendkívül sok beszédet tartott, amiről önmagának is folyamatosan listát vezetett, ld. Molnár–Szabó, 2010. 245. Slachta Margit beszédeinek gyakoriságáról az első nemzetgyűlési ciklusban ld. IV.2. alfejezet 19. sz. jegyz.

⁴ Prohászka esetében ez már 1918 októberé előtt is kimutatható volt, 1916–1917–1918 folyamán az évente írott publicisztikáinak száma: 7, 6, illetve 14 volt, ráadásul a közéleti tartalom aránya is megnőtt az első világháború időszakának utolsó hónapjaira. Ld. erről: Bihari, 2016. 80.

⁵ Megjegyzés: A korabeli politikai beszédekre vonatkozóan általában kitűnő módszertant alkalmazó szakirodalomként használtam: Turbucz D., 2020.

⁶ Vö. I.2. alfejezet 22–24. sz. jegyz.

⁷ Romsics I., 2022. 160.

⁸ Ld. pl. IV.2. alfejezet 181. sz. jegyz.

⁹ Ld. pl. III.1. alfejezet 36. sz. jegyz.

¹⁰ Találó megfogalmazás szerint: az egyetemes katolicizmus helyett egyfajta sajátos „nemzeti katolicizmus” alapvetését végezte el. Gyurgyák, 2012. 73.

¹¹ Ld. pl. a numerus clausus esetét, az Ereky-ügyet 1920 decemberében (ld. III.1. alfejezet) stb.

¹² Ld. pl. IV.2. alfejezet 57. sz. jegyz. stb.

¹³ Ld. pl. IV.4. alfejezet 166. sz. jegyz. stb.

¹⁴ Ld. III.5. alfejezet stb.

¹⁵ Ld. IV.8. alfejezet 82. sz. jegyz.

¹⁶ Orvos, 2009/a. 16.

¹⁷ Gyurgyák, 2012. 73.

¹⁸ Klestenitz, 2010/c. 79. (A katolikus reneszánsz jól hangzó címkéje mellett valójában helyesebb a „második felekezeti képződés” koráról, a szekularizáció hullámainak ellensúlyozási kísérleteiről beszélni.)

¹⁹ Csak két példa: „Ő maga elég erős és gazdag ahhoz, hogy egyszerre költő, szónok, tudós és életművész legyen, s ne annyira támadjon, mint inkább kifejlessze a katolikus világnézet új renaissance magyar alakját. Prohászka Ottokár voltaképpen világnézet-kultúrát teremtett Magyarországon.” Brisits Frigyes: Húsz püspöki év. ÉL

1925.10.11. 405.; „Ő volt a modern katolicizmus megteremtője Magyarországon, nemcsak egyházi értelemben, hanem egy ország szellemi útjainak kijelölésében, az új világnézet megteremtésében és szociális hatásokban való érvényesülésében is.” Nyíró József: Prohászka Ottokár. PÁT 1927.04.10. 145.

²⁰ Szekfü, 1935. 436.

²¹ Másik találó megfogalmazás később: „A misztikus Prohászka bement a napi politika csapdájába, s így a mulandósággal szövetkezett.” „Számára a győzelem volt a fontos, nem a megbékélés.” Csányi, 1991. 93.

²² Vonyó, 2018. 560.

²³ Ld. erről III.2. alfejezet 344. sz. jegyz.

²⁴ Vö. Balogh M., 2015. 1400.

Mellékletek

¹ Források: BCL 1923.; MPC 1924.; MPC 1926.; MKA 1927. 629–640.; Forintos, 2006. 305–307.

² Források: SZFN 1922., 1923., 1925., 1926.; Szarka, 2003. 313–324.; Forintos, 2006. 305–307.; Szili, 2022. 201–203.

³ MNL OL K 753. 2.cs. 151–180. sz. ülések jegyzőkönyvei, 1922–1927. (A bizottságba Prohászka a katolikus püspöki kar 1920. október 27-i ülése delegálta. Beke, 1992. I. 63.)

⁴ A pártok történetével kapcsolatos adatok forrása: Gergely J., 1977.; Gergely J., 1993.; Spannenberger, 2009.; Vida, 2011.; Ujváry, 2014. 62–63.; Balogh M., 2019. 508.

Források és irodalom

I. Források

I.1. Levéltári források

BFL — Budapest Főváros Levéltára

VII.18. d.) (= Budapesti Királyi Ügyészség iratai)

DREK RL — A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára

A/1.c. (= Püspöki levéltár. Elnöki iratok)

C/141. (= Ravasz László iratai)

EFL — Egri Főegyházmegyei Levéltár

AN (= Archivum Novum)

EOL — Evangélikus Országos Levéltár

VIII.087. (= Raffay Sándor hagyatéka)

EPL — Esztergomi Prímási Levéltár

Csern. 10A/2. Cat. B. (= Rex apostolicus...)

Csern. 10A/3. Cat. C. (= Primas regni...)

FSZEK — Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár

Kézirattár

Plakáttár – A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár első világháborús plakátgyűjteménye. Dátum nélkül.

Online: <http://library.hungaricana.hu> – 2021.05.15.

HOM — Herman Ottó Múzeum (Miskolc)

HTD (= Helytörténeti Dokumentáció)

PGy (= Plakátgyűjtemény)

MNL BAZML — Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

IV.1906. b.) (= Miskolc Város Tanácsának iratai. A Polgármesteri Hivatal iratai)

MNL FML — Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára

IV.401. a.)–b.) (= Fejér vármegye és Székesfehérvár törvényhatósági jogú város főispánjának iratai. Bizalmas és általános iratok)

IV.402. a.) (= Fejér Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek)

IV.403. b.) (= Fejér Vármegye Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának iratai. Országgyűlési választások iratai)

VI.1. (= Dunántúli Központi Kormánybiztosság iratai)

VI. 2. (= Székesfehérvári Kerületi Kormánybiztosság)

VII.1. (= Székesfehérvári Királyi Törvényszék iratai)

MNL OL — Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K 2. (= Országgyűlési Levéltár. Elnöki és általános iratok)

K 27. (= Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Online: <http://www.digitarchiv.hu> – 2010.12.01.)

K 428. (= Sajtólevéltár. Az MTI iratai. Könyvmegosztók. Online: <http://www.mol.arcanum.hu/mti> – 2010.08.01.)

K 467. (= Miniszterelnökök félhivatalos levelezése)

K 468. (= Bethlen István miniszterelnök iratai)

K 636. (= Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Egyetemekre, főiskolákra, tudományos intézetekre vonatkozó iratok)

K 753. (= Katolikus Vallás- és Tanulmányi Alapokra Felügyelő Bizottság iratai)

P 195. (= Eszterházy Mór iratai)

- P 253. (= Festetics [II.] Tasziló iratai)
- P 623. (= Széchényi család levéltára)
- P 1354. (= Ébredő Magyarok Egyesülete)
- P 1759. (= Veress család iratai)
- X 66. (= Kozma Miklós iratai. Mikrofilm)
- X 724. (= Esztergomi Primási Levéltár. Archivum Ecclesiasticum, 1911–1945. Mikrofilm)
- Z 143. (= Országos Központi Hitelszövetkezet. Közgyűlési iratok)
- Z 144. (= Országos Központi Hitelszövetkezet. Igazgatósági iratok)
- Z 148. (= Országos Központi Hitelszövetkezet. Okmánytár)

MNL PML — Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára
XIV.2. (= Endre László iratai)

MTAKKt — Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára

OSzKKt — Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
An. — Analecta
Levelestár

OSzKPKNyt — Az Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtára

PEL — Pécsi Egyházmegyei Levéltár
I.1.a.1. (= Egyházkormányzati iratok)

PIM — Petőfi Irodalmi Múzeum
Kt. — Kézirattár
Knyt. — Kisnyomtatványtár

PMKL — Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára
V.43. (= Prohászka Ottokár gyűjtemény)

PSzL — Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár
VI. 686. (= Személyi gyűjtemények, visszaemlékezések. Kis személyi gyűjtemények)
IX. 685. (= Vegyes eredetű iratok. Szélsőjobboldali mozgalmakra és szervezetekre összegyűjtött iratok)

RFMK HGy – II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár (Miskolc) Helyismereti Gyűjtemény

SZEL — Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár
III.1.j. (= Gróf Mikes János iratai)

SzPSzL — Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár
IX.09. (= Prohászka-gyűjtemény)
a) Prohászka Ottokár által írt levelek
b) Prohászka Ottokárhoz intézett levelek
Kézirattár. Digitalizált másolatok

VFL — Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár
VIII.11. (= Rott Nándor hagyatéka)

VLKI — Városi Levéltár és Kutatóintézet (Székesfehérvár)
IV.1402. a.) (= Székesfehérvár város Törvényhatósági Bizottsága. Közgyűlési jegyzőkönyvek)
IV.1405. b.) (= Székesfehérvár város Tanácsának iratai. Tanácsi iratok)
IV.1406. a.) (= Székesfehérvár város Polgármesteri Hivatalának iratai. Elnöki iratok)

(Az intézmények megnevezése a kutatás időpontjában érvényes állapot szerint.)

I.2. A felhasznált sajtótermékek (napi-, heti- és havilapok, folyóiratok és naptárak):

8Ó – 8 Órai Újság
AC – A Cél
AE – Az Est
AÉ – Akadémiai Értesítő
AÉÚ – Az Érdekes Újság
AF – A Falu
AH – A Hét
AK – A Kereszt
AKÉ – Akadémiai Értesítő
AKNL – A Katolikus Nők Lapja
ALH – Alsólendvai Híradó
ALK – Alkotmány
AM-S – A Munka (Salgótarján)
AM-SZ – A Munka (Szeged)
AMA – A Magyar Asszony
AMAD – A Magyar Asszony Divatlapja
AMV – A Magyar Vidék
AN – A Nép
ANA – A Nap
ANE – A Nemzet
APÚ – Alföldi Paraszt Újság
AR – A Reggel
ARE – A Rend
ARÚ – Aradi Újság
ASA – A Sajtó
ASZ – A Szív
ATO – A Toll
AÚ – Az Újság
AZAE – Az Aero
AZTG – Arbeiter Zeitung
AU – Autó
ÁPR – Április
BAF – Balatonfüred
BAV – Balatonvidék
BEK – Belügyi Közlöny
BMÚ – Bécsi Magyar Újság
BÉH – Békésmegyei Hírlap
BÉK – Békés
BH – Budapesti Hírlap
BK – Budapesti Közlöny
BKÚ – Budai Keresztény Újság
BMK – Békésmegyei Közlöny
BMN – Bácsmegyei Napló
BOÚ – Budapesti Orvosi Újság
BRL – Brassói Lapok
BSZ – Budapesti Szemle
BSZEEN – A budapesti Szent Erzsébet Egyházközség naptára
BSZJ – Borsszem Jankó
BUN – Budai Napló
CB – Correspondenz-Blatt für den Katholischen Klerus Österreichs
CHV – Christliches Volksblatt
CZH – Czeplédi Híradó
CZKH – Czeplédi Keresztény Hírlap

CZKÚ – Czeplédi Keresztény Újság
 CSÚ – Csongrádi Újság
 DAT – Daily American Tribune
 DIB – Die Börse
 DFÚ – Debreczeni Független Újság
 DM – Délmagyarország
 DNR – Das Neue Reich
 DPL – Dunántúli Protestáns Lap
 DT – Dunántúl
 DTH – Dunántúli Hírlap
 DV – Dunavidék
 EÉV – Esztergom és Vidéke
 EGY – Egyetértés
 EGYEN – Egyenlőség
 EH-SZ – Egyházi Híradó (Szeged)
 EK – Esti Kurír
 EKÖ – Egyházi Közlöny
 EL – Egyházi Lapok
 ELL – Ellenzék
 ELŐ – Előre
 EMB – Az Ember
 ENÚ – Egri Népújság
 EÖR – Evangélikus Órálló
 ERD – Erdély
 ESÚ – Esti Újság
 ESZ – Esztendő
 ESZIN – Esztergomi Szent István Naptár [...] közönséges évre
 ESZT – Esztergom
 EÚ – Egri Újság
 ÉL – Élet
 ÉM-HT – Ébredő Magyarok Egyesülete. Vidéki Főosztály. É.M.E Hivatalos Tudósító (Ébredő Magyarok Egyesülete. Vidéki Főosztály. Havi tájékoztató)
 ÉMO – Ébredő Magyarország
 ÉVI – Ébredő Villamos
 FEH – Félegyházi Hírlap
 FEHK – Félegyházmegyei Hivatalos Közlemények
 FEK – Félegyházi Közlöny
 FEÚ – Fehér Újság
 FFH – Fejérmegyei Friss Hírek
 FH – Fejérmegyei Hírlap
 FK – Fővárosi Közlöny
 FKNN – Fejérmegyei Keresztény Nemzeti Naptár
 FLH – Fényes László Hetilapja
 FN – Fejérmegyei Napló
 FRH – Friss Hírek
 FSZ – Felső-Szabolcs
 FÚ – Friss Újság
 FÜSZ – Független Szemle
 FVHL – Fejér Vármegye Hivatalos Lapja
 GH – Gödöllői Híradó
 GKT – Görögkatholikus Tudósító
 GON – Gondolat
 GV – Gödöllő és Vidéke
 GVB – Grazer Volksblatt
 GYH – Győri Hírlap

GYÖN – Gyöngyösi Néplap
GYV – Győrvármegye
HA – Hazánk
HAJ – Hajdúföld
HAL – Haladás
HAR – Harangszó
HAR-E – Harangszó (evangélikus folyóirat)
HEK – Heti Krónika
HG – Hangya
HK – Hivatalos Közlöny
HOM – Homok
HOR – Hortobágy
HRÚ – Hétfői Rendkívüli Újság
HUSZ – Huszadi Század
HVIR – Hajdúsági Virradat
IP – Ipar
ISZ – Ifjak Szava
ISZÓ – Igaz Szó
IT – Irodalomtörténet
JÖ – Jövő
KAK – Katholikus Kántor
KAL – Katholikusok Lapja
KAM – Kassai Munkás
KAN – Kalocsai Néplap
KAÚ – Kassai Újság
KÁSZ – Kálvinista Szemle
KEN – Kecskeméti Napló
KERSZ – Keresztény Szocializmus
KESÉ – Keszthelyi Ébredő
KESÚ – Keszthelyi Újság
KEÚ – Keleti Újság
KÉB – Katholikus Ébredés
KÉK – Képes Krónika
KÉL – Katholikus Élet
KÉV – Kecskemét és Vidéke
KK – Kecskeméti Közlöny
KL – Kecskeméti Lapok
KN – Kelet Népe
KNŐ – Keresztény Nő
KNEV – Katholikus Nevelés
KNN – Keresztény Nők Naptára
KNSZ – Katholikus Népszövetség
KNSZN – A Katholikus Népszövetség Naptára
KOL – Komáromi Lapok
KÖR – Körösvidék
KÖSZ – Közgazdasági Szemle
KÖÚ – Köztársasági Újság
KÖV – Kőszeg és Vidéke
KPT Közl. – A Keresztény Pénzügyi Tisztviselők Országos Szövetségének Közlönye
KST – Katholisches Sonntagsblatt
KSV Ért. – A Központi Sajtóvállalat Részvénytársaság Értesítője
KSZ – Katholikus Szemle
KSZN – Keresztényszocialisták Naptára
KT – Köztelek
KTÉL – A Kisfaludy-társaság évlapjai

KÚ – Kis Újság
M-P – Munkás (Pécs)
MCS – Magyar Cserkész
MG – Magyarság
MGM – Magyarság Melléklete
MGSZ – Magyar Gazdák Szemléje
MH – Magyar Hírlap
MHE – Magyar Helikon
MHIR – Magyar Híradó (Online: www.filmhiradokononline.hu – 2019.04.15.)
MIN – Miskolczi Napló
MJ – Magyar Jövő
MJ Ért. – Magyar Jövő Értesítője
MJSZ – Magyar Jogi Szemle
MK – Magyar Kultúra
MKET – Miskolci Kath.[olikus] Egyházi Tudósító
MKIR – Magyar Királyság
MKK – Magyar Külkereskedelem
MKÖZ – Magyar Közigazgatás
MKÖZÉP – Magyar Középiskola
MN – Magyar Nő
MO – Magyarország
MOH – Mohácsi Hírlap
MOVE – MOVE
MRÚ – Magyar Rádió Újság
MSZ – Magyar Szemle
MT – Magyar Tavasz
MTA. TA – Magyar Tudományos Akadémia. Tagajánlások
MTI. BÉ – MTI. Bizalmas értesítés
MTI. NH – MTI. Napi Hírek
MTÓ – Magyar Tőzsde
MÚ – Magyar Újság
MÚJ – Múlt és Jövő
NA – Nagyasszonyunk
NAK – Népakarat
NAK-GY – Népakarat (Győr)
NÉ – Nemzeti Élet
NÉPÚ – Népújság
NFP – Neue Freie Presse
NPJ – Neues Pester Journal
NPO – Neue Post
NH – Nógrádi Hírlap
NK – Napkelet
NN-MANSZ – Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége. Népnaptár a [...] közönséges évre
NNN – Nemzetnevelés (Népnevelő)
NS – Nemzeti Sport
NSZ – Népszava
NTL – Néptanítók Lapja
NÚ – Nemzeti Újság
NWJ – Neues Wiener Journal
NY – Nyugat
NYIV – Nyírvidék
OEZ – Oedenburger Zeitung
OKHÉ – Országos Központi Hitelszövetkezeti Értesítő
OKTK – Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny
OMKE – OMKE

OV – Ország–Világ
ÓRÁ – Órálló
ÓRSZ – Órszem
PASZ – Pannonhalmi Szemle
PÁK – Pápai Közlöny
PÁT – Pásztortűz
PÉE – Pécsi Est
PÉL – Pesti Élet
PÉN – Pécsi Napló
PF – Pesti Futár
PH – Pesti Hírlap
PJC – Pro Juventute Catholica. Szent Imre Kör
PL – Pécsi Lapok
PLL – Pester Lloyd
PN – Pesti Napló
PSZL – Papír–Szaklap
RÁV – Rákos Vidéke
REH – Reggeli Hírek
RH – Reggeli Hírlap
REL – Religio
RÚN – Rákosvidéki Új Nemzedék
SAV – Salgótarján és Vidéke
SCH – Salzburger Chronik
SCHZ – Schönerer Zukunft
SOH – Soproni Hírlap
SPH – Sporthírlap
SÚ – Somogyi Újság
SV – Sopronvármegye
SZ – Szózat
SZA – Szabadság
SZEFE – Szegedi Friss Újság
SZEG – Szeged
SZEN – Szegedi Napló
SZÉ – Színházi Élet
SZFN – Székes–Fejérvári Naptár
SZFFÚ – Székesfehérvári Friss Újság
SZFÚ – Székesfehérvári Újság
SZOC – Szocializmus
SZOV – Szolnok és Vidéke
SZÚN – Szegedi Új Nemzedék
TAGB – Tagblatt
TAL – Tanítók Lapja
TECH – Technikus
THN – The Hungarian Nation
TMN – Tolnamegyei Nemzedék
TMÚ – Tolnamegyei Újság
TÖR – Törekvésünk
TSZFÚ – Testvér. Székesfehérvári Újság
TT – Társadalomtudomány
TUL – Turisták Lapja
TÜK – Tükör
TV – Testvér
TVL – Tolnai Világlapja
TWT – The Washington Times
TYP – Typographia

ÚB – Új Barázda
ÚBN – Új Barázda Naptár
ÚE – Új Előre
ÚÉ – Új Élet
ÚI – Új Idők
ÚJ – Újság
ÚK – Új Kelet
ÚKÖZ – Új Közlöny
ÚL – Új Lap
ÚMG – Új Magyarország
ÚMO – Új Magyarország
ÚN – Új Nemzedék
ÚS – Új Somogy
ÜL – Ügyvédek Lapja
VAS – Vasárnap
VÁH – Váczi Hírlap
VÁN – Vásárhelyi Napló
VHÚ – Vásárhelyi Újság
VI – Világ
VIR – Virradat
VKÚ – Váczi Keresztény Újság
VÖÚ – Vörös Újság
VRÚ – Vásárhelyi Reggeli Újság
VÚ – Vasárnapi Újság
VVM – Vasvármegye
WKB – Wiener Kirchenblatt
WZ – Welser Zeitung
ZÁ – Zászlónk
ZEM – Zemplén
ZK – Zalai Közlöny
ZSSZ – Zsidó Szemle
ZÚ – Zalamegyei Újság
ZV – Zalavármegye

I.3. Internetes sajtó adatbázisok:

Arcanum, Digitális Tudománytár: <https://adt.arcanum.com/hu/>

Hungaricana Könyvtár, Helyi lapok, helytörténet: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/helyi_lapok_helytortenet/

Országos Széchényi Könyvtár, Elektronikus Periodika Adatbázis Archívum: <https://epa.oszk.hu/>

Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár (Győr) Digitális Könyvtár: <https://edok.gyorikonyvtar.hu>

Halis István Városi Könyvtár (Nagykanizsa) Digitalizált zalai folyóiratok: <https://www.folyoiratok.nagykar.hu/>

Somogyi Könyvtár (Szeged) Digitalizált folyóiratok: <http://virtualis.sk-szeged.hu/periodika/>

Österreichische Nationalbibliothek, ANNO Historische Zeitungen und Festschriften: <https://anno.onb.ac.at/>

The National Library of Israel, Historical Jewish Press: <https://www.nli.org.il/en/discover/newspapers/jpress>

Library of Congress, Chronicling America. Historic American Newspapers: <https://chroniclingamerica.loc.gov>

I.4. Egykorú kiadványok:

- II. Alföldi katolikus nagygyűlés, 1923. — A Kecskeméten, 1923. szeptember 8–9. napjain megtartott II. alföldi katolikus nagygyűlés emlékkönyve. Összeáll.: Királymezey Tibor. Kecskemét, 1923.
- III. Alföldi katolikus nagygyűlés, 1924. — A Gyulán, Békésvármegye székhelyén 1924. évi augusztus 15., 16. és 17. napjain végbement III. alföldi katolikus nagygyűlés emlékkönyve. Összeáll.: Apor Vilmos – Megyesy Ágoston. Gyulán, 1925.
- Alapi, 1926. — Alapi Nándor: Vándorlásunk. 1. Emlékkönyv az Országos Kamaraszínház ezredik előadására. Bp., 1926.
- Anno 1919. — Anno 1919. Rendes tagjai számára kiadja a Szent István Társulat. Bp., 1918.
- Altenburger, 1921. — Altenburger Gyula: Hiszekegy. Bp., 1921.
- Antisemitism, 1920. — Antisemitism in Hungary. Association of Awakening Hungarians. Bp., 1920.
- Bangha, 1920. — Bangha Béla SJ: Magyarország újjáépítése és a kereszténység. Bp., 1920. Online: Magyar Elektronikus Könyvtár: <https://mek.oszk.hu/05300/05387/> – 2020.06.10.
- Bangha, 1931–1933. — Katholikus Lexikon. Szerk.: Bangha Béla. I–IV. Bp., 1932.
- Bangha, 1940. — Bangha Béla S.J.: Világhódító kereszténység. A társadalom visszavezetése Krisztushoz. Módszertani tanulmány. Bp., 1940.
- Báthoryné, 1916. — Báthory Nándorné: Asszonyi életművészet. Bp., 1916.
- BCL 1923. — Budapesti cím- és lakásjegyzék, 1922–1923. Bp., é.n. [1923]
- Bosnyák, 1942. — Bosnyák Zoltán: A magyar fajvédelem úttörői. Bp., 1942.
- Böszörmény, 1926. — Böszörmény Zoltán: A gálya prédikátora. Bp., 1926.
- CLD [...] — Circulares literae dioecesanæ anno [...] ad clerum Archidioecesis Strigoniensis a Joanne Cardinale Csernoch principe primate regni Hungariæ et archiepiscopo dimissæ.
- Congress, 1924. — Sixth International Congress for the Suppression of the Traffic in Women and Children held at Graz (Austria) from Thursday, September 18th to Saturday 20th September, 1924 in the Kammermusiksaal. [H.n., é.n.] [Graz, 1924]
- Cs.Péterffy–K.Molnár, 1918. — Cs.Péterffy József – K.Molnár Jenő: A gazdasági oktatás reformja. A Gazdasági Szaktanítók Országos Egyesületének programja. Debrecen, 1918.
- Csávossy, 1920. — Csávossy Elemér SJ: Zrínyi-gárda. Liga az erkölcs védelmére. Kalocsa, 1920. (Összetartás, 4–5.)
- Cselekedjünk, 1923. — Cselekedjünk! Magyar fajvédelmi útmutató. Bp., 1923.
- Czettler, 1931. — Czettler Jenő: Kommunizmus vagy szolidaritás? In: Válasz gróf Károlyi Imrének „A kapitalista világrend válsága” című könyvére. Bp., 1931. 3–23.
- Czike, 1925. — Czike Imre: Jézus születése és gyermekkor. Prohászka Ottokár püspök előszavával. Bp., 1925.
- Damaschke, 1916. — Damaschke Adolf: A földreform. Ford.: Déry Imre. Bp., 1916.
- Das Neue Ungarn, 1920. — Das Neue Ungarn. Ein Sieg des völkischen Gedankens. Von einem Deutschungarn. München, 1920.
- Dezséri Bachó, 1942. — Dezséri Bachó László: A zsidóság térfoglalása Gyöngyösön 1919-től napjainkig. Adalékok a magyarországi zsidóság történetéhez. Gyöngyös, 1942.
- Dénes L., 1923. — Dénes Lajos: Emberi dokumentumok. In: Öt év múltán. A Károlyi-korszak előzményei. Bp., é.n. [1923] 181–206.
- Donin, 1919. — [Donin Lajos:] Az oltáriszentség élő csodája. Lateau Lujza élete. (Született 1850. jan. 30-án; – meghalt 1883. aug. 25-én.) Ford.: Bilkei Ferenc. Székesfehérvár, 1919.
- Drozdy, 1920. — Drozdy Győző: Harc a rágalommal. Bp., 1920.
- Egy darabka kenyérért, 1926. — Egy darabka kenyérért... Bp., 1926.
- Erdődi, 1922. — Erdődi Kálmán: A budapesti I. kerületi Iskola-téri községi leánygimnázium harmincadik értésítője, 1921–1922. Bp., 1922.
- Ernszt, 1921. — Ernszt Sándor: A keresztény nemzeti politika egy éve. Bp., 1921.
- EKNL-jelentés, 1922. — Jelentés az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga Külügyi Bizottsága Katholikus Alosztályának 1920–21. évi működéséről. (1920. február 1-től 1921. dec. 31-ig.) Bp., 1922.

- EKNL-előadások, 1925. — A keresztény gondolat védelme. Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga által rendezett előadás-sorozat. II. Bp., 1925.
- Emléksorok, 1921. — Emléksorok hazánk nagyjaitól a „Barátok” 700 éves jubileumára, 1221–1921. Bp., 1921.
- ÉME II. Eln. 1920. — Az Ébredő Magyarok Egyesületének II. Országos elnöki konferenciája Budapesten, 1920. évi szeptember hó 7., 8. és 9-én. Bp., 1920.
- ÉME Almanach. — Ébredő Magyarok Almanachja. Szerk.: Liszt Nándor. Debrecen.
- ÉME-alapszabály, 1919. — Az Ébredő Magyarok Egyesületének alapszabályai. H.n., é.n. [Bp., 1919.]
- ÉME-jelentés, 1923. — Az Ébredő Magyarok Egyesülete orsz. központi vezetőségének 1923. évi jelentése. Szerk.: Freiszperger Béla. H.n., é.n. [Bp., 1923.]
- ÉME-program, 1919. — Az Ébredő Magyarok Egyesületének programja. H.n., é.n. [Bp., 1919.]
- Ért. Szeged. — A kegyesrendiek vezetése alatt álló szegedi városi Róm. Kath. Dugonics András Gimnázium értesítője. [...] iskolai év. Szeged, [...]
- Ért. Székesfehérvár. — A ciszterci rend székesfehérvári Szent István Reálgimnáziumának [...] értesítője az [...] iskolai évről. Székesfehérvár, [...]
- Ért. Pápa. — A Pápai Szentbenedekrendi Szent Mór Kath. Reálgimnázium Értesítője az [...] iskolai évről. Szerk.: Niszler Teodóz. Pápa, [...]
- Ért. Sopron. — A soproni Szentbenedekrendi Szt. Asztrik Kath. Főgimnázium értesítője az [...] iskolai évről. Sopron, [...]
- FN. 1910–1918. — Az 1910. évi június 21-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója. I–V. Bp., 1912–1919.
- Gálócsy, 1924. — [Gálócsy Árpád:] Egyszerű igazságok. A Közérdekű Levelek I. évfolyamából ki-szedve. Bp., 1924.
- Geosits, 1922. — Geosits Lajos: Szociális világnézet. Pécs, 1922.
- Gonda, 1917. — Gonda Béla: Fiúk könyve. Bp., 1917.
- Haller, 1926. — Haller István: Harc a numerus clausus körül. Bp., é.n. [1926.]
- Halmay, 1931. — Halmay Elemér: Revízió, választójog, királykérdés. Bp., 1931.
- Herczeg, 1930. — Herczeg Jenő: Jótékony magyar asszonyok a világháború előtt. Szokolay Kornélné feljegyzései. Bp., é.n. [1930]
- Hoór, 1923/a. — Hoór Károly: A numerus clausus a szegedi és pécsi egyetemen. – Külföldi orvosdoktori oklevelek honosítása. – A nők orvoscépzése. – Szabad volt-e és szabad-e négy orvosi fakultást fenntartani? Bp., 1923.
- Hoór, 1923/b. — Kar Hoor: Der Numerus clausus an den ungarischen Universitäten und Hochschulen, insbesondere an der medizinischen Fakultät der Budapester Pázmány Péter Universität. Leipzig, 1923.
- Hoór, 1925. — Hoór Károly: A numerus clausus. Bp., 1925.
- Horthy-naptár, 1920. — Horthy-naptár az 1920-iki szökő évre. A magyar nemzet újjászületésének emlékére. Bp., 1919.
- Huszár, 1920. — A proletárdiktatúra Magyarországon. A bolsevista rémuralom hiteles története. Szerk.: Huszár Károly. Bp., 1920.
- KHOSz-jelentés, 1932. — A Kath. Háziasszonyok Országos Szövetsége működési jelentése az 1932. évről. Bp., é.n. [1932]
- KN. 1927–1931. — Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. I–XXXVII. Bp., 1927–1931.
- Klebensberg, 1927. — Gróf Klebensberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai, 1916–1926. Bp., 1927.
- Klebensberg, 1933. — Klebensberg Kuno: Utolsó akkordok. Bp., é.n. [1933] Online: Magyar Elektronikus Könyvtár: <https://mek.oszk.hu/09700/09758> – 2023.01.15.
- Kóhalmi B., 1918. — Könyvek könyve. 87 magyar író, tudós, művész, közéleti ember és kiadó vallo-mása kedves olvasmányairól. Szerk.: Kóhalmi Béla. Bp., 1918.
- Kőmíves, 1929. — Irodalmunk költői remekei. Iskolai segédkönyv a magyar nyelv és irodalom tanítá-sához. Szerk. Kőmíves Kolos. Szombathely, 1929. Online: Magyar Elektronikus Könyvtár: <https://mek.oszk.hu/09400/09407> – 2023.08.24.
- Laky, 1927. — Az elválások és az öngyilkosságok okai és leküzdésüknek eszközei. Szerk.: Laky Dezső. Debrecen, 1927. (A Magyar Statisztikai Társaság kiadványai, 3.)

- Landauer, 1916. — Landauer Béla: A népek csatája. A nagy háború húszhónapos históriája. Bp., 1916.
- Lintnerné Fittler-Héjj, 1926. — Gyermeklélek virágai. Imádságok, köszöntők, apró versek, színdarabok és mesék. A magyar család, iskola és óvoda használatára. Szerk.: Lintnerné Fittler Vilma – Héjj Erzsébet. Székesfehérvár, 1926.
- Ludecke, 1938. — Kurt G. W. Ludecke: I Knew Hitler. The story of a Nazi Who Escaped the Blood Purge. London, 1938.
- Luttor, 1925. — Luttor Ferenc: Prohászka Ottokár. In: Vidéki írók. Írói arcképek, cikkek, szemlék. I. füz. Szerk.: Váth János. Veszprém, 1925. 4–16.
- Magyar fajvédelem, 1923. — Magyar fajvédelem. A keresztyén nemzeti gondolat érvényesülésének programja. Debrecen, 1923.
- Marosi, 1924. — Marosi Arnold: Átöröklés és fajvédelem. Bp., 1924.
- Marschall, 1921. — Marschall Ferenc: A falu gondozása. Jelentés a Falu Országos Szövetség 1920–21. évi működéséről. Bp., 1921.
- MPC — Magyar pénzügyi compass, [...]. Szerk.: Kormos Gyula. Bp., [...]
- MEFHOSz, 1935. — A MEFHOSz emlékirata a magyar országgyűléshez és a magyar királyi kormányhoz. Bp., 1935.
- Méhely, 1925. — Méhely Lajos: A magyarság legnagyobb baja. In: Méhely Lajos – Kletz Sándor: Fajunk védelméről. Két beszéd. Bp., 1925. 1–21.
- Méhely, 1926/a. — Méhely Lajos: Néhány szó a magyar fajvédelemről. Bp., 1926.
- Méhely, 1926/b. — Méhely Lajos: A magyar fajvédelem irányelvei. Bp., 1926.
- MGsZ, 1916. — Agrártörékvések és birtokpolitika. A Magyar Gazdaszövetség 1916. ápr. 13-iki közgyűlésének naplója. Darányi Ignác elnök Károlyi-emlékbeszédével és Prohászka Ottokár igazgatóválasztmányi tag birtokreform-javaslatával. Bp., 1916.
- MKA I. 1927. — Magyar Katholikus Almanach. I. Szerk.: Gerevich Tibor. Bp., 1927.
- MKP (RP) alapszabályai, 1920. — A Magyar Királyság Pártjának (Royalista Párt) alapszabályai. H.n., é.n. [Bp., 1920.]
- MKP (RP), 1922. — A Magyar Királyság Pártja. (Royalista Párt) Bp., 1922.
- MRT [...] — Magyarországi rendeletek tára. Bp., [...]
- Műlfeith, 1921. — Műlfeith János: Prónay, Zadravec, Héjjas. 1921. Eredeti fametszetek a nemzeti megújulás jegyében. 19 kép szöveggel. Bp., 1921.
- MZsL 1929. — Magyar Zsidó Lexikon. Szerk.: Ujvári Péter. Bp., 1929.
- Napkönyv, 1925–1926. — Napkönyv. Turáni képes naptár és évkönyv. Szerk.: Szépvízi Balás Béla. Gödöllő, 1924–1925.
- Neményi, 1921. — Neményi Imre: Jelentés a Magyar Királyság Pártjának (Royalista Párt) másfél éves működéséről. Bp., 1921.
- NI. 1920–1922. — Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés irományai. I–XIII. Bp., 1920–1922.
- NN. 1920–1922. — Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. I–XVII. Bp., 1920–1922.
- NN. 1922–1926. — Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. I–XLVI. Bp., 1922–1926.
- Nyolc boldogság, 1927. — A nyolc boldogság misztérium. Székesfehérvár, 1927.
- Örökértékű iratok, 1924. — Örökértékű iratok Atilla Urunk szerzőjéhez, Szépvízi Balás Bélához. Bp., 1924.
- Paulovits, 1926. — Szentévi magyar zarándoklatok. Visszaemlékezések a jubileumi év eseményeire. Olasz, francia és spanyol földön, Róma, Lourdes, Limpias, Szentföld. Szerk.: Paulovits Sándor. Bp., 1926.
- Prohászka, 1893. — Prohászka Ottokár: Sz[ent]beszéd a polgári házasságról. Pozsony, 1893.
- Prohászka, 1907. — Konferencia beszédek, melyeket a budapesti Egyetemi templomban tartott dr. Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök. – 1907. március 11–16. Bp., 1907. Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, ppek.hu 872. sz. – 2019.04.15.
- Prohászka, 1920/a. — Prohászka Ottokár: Iránytű. A magyar ifjúság számára. Bp., 1920. (A Zászlónk diákkönyvtára, 1.)
- Prohászka, 1920/b. — Ottokár Prohászka: The Jewish Question in Hungary. Hague, 1920.

- Prohászka, 1920/c. — Dr. Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök konferencia beszédei, melyeket a budapesti Egyetemi Templomban mondott 1920. március 28-tól 31-ig a Szociális Missziótársulat és az Országos Kath. Nővédő-Egyesület lelkigyakorlatain. Prohászka Angéla feljegyzése nyomán. H.n., é.n. [Bp., 1920.]
- Prohászka, 1921/a. — Ottokár Prohászka: Die Judenfrage in Ungarn. Hamburg, 1921.
- Prohászka, 1921/b. — Dr. Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök konferencia beszédei, melyeket a budapesti Egyetemi Templomban mondott 1921. március 19-től 29-ig a Szociális Missziótársulat lelkigyakorlatain. Prohászka Angéla feljegyzése nyomán. H.n., é.n. [Bp., 1921.]
- Prohászka, 1921/c. — Prohászka Ottokár: Dante. Székfoglaló értekezés. Bp., 1921.
- Prohászka, 1923. — Prohászka Ottokár: Elbeszélések és útirajzok. Bp., 1923.
- Prohászka, 1924. — Dr. Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök konferencia beszédei, melyeket a budapesti Egyetemi Templomban mondott 1924. április 12-től a Szociális Missziótársulat lelkigyakorlatain. Prohászka Angéla [...] feljegyzése nyomán. H.n., é.n. [Bp., 1924.]
- Prohászka, 1927. (Pécs) — Boldogemlékű Prohászka Ottokár pécsi egyetemi ifjúsági lelkigyakorlatai. Pécs, 1927. Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, ppek.hu 575. sz. – 2019.04.15.
- Prohászka, 1927. (Veszprém) — Jegyzetek Ottokár püspök 1927. március hó 9–12-ig Veszprém-ben tartott lelkigyakorlatáról. Veszprém, 1927. Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, ppek.hu 576. sz. – 2019.04.15.
- Prohászka, 1927. (Vasvári) — Emlékbeszéd Vasvári Pálról. Elmondta az 1927. március 27-én, a Nemzeti Múzeum kertjében rendezett országos emlékünnepe: Dr. Prohászka Ottokár. Bp., 1927.
- Prohászka–Eckhardt, 1925. — Prohászka Ottokár – Eckhardt Tibor: A nacionalizmusról. Bp., 1925. (ÉME kiadás, ÉME 1924. évi konferenciájának különnyomata.)
- Raffay S., 1944. — Ötven év távlatából. D. Raffay Sándor püspöknek, a Magyarországi Evangélikus Lelkeszek Egyesülete elnökének visszaemlékezései. Bp., 1944.
- Raics, 1925. — Raics Károly: A nemzeti feltámadás felé. I. A nemzeti felemelkedés erkölcsi tényezői. Székesfehérvár, 1925.
- Reiner, 1924. — Dante emlékkönyv. Szerk.: Reiner János. Bp., 1924.
- Somogyi, 1929. — Somogyi István: A szabadkőművesség igazi arca. I–II. Bp., 1929.
- Szabó L., 1928. — Szegény ember gazdag élete. Szabó László emlékezései. Bp., 1928.
- Szekfű, 1920. — Szekfű Gyula: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Bp., 1920.
- Szekfű, 1935. — Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Bp., 1935.
- Szemák, 1924. — Szemák István: A magyar ifjúsági irodalom története. Bp., 1924.
- Szent Ferenc nyomdokain, 1926. — Szent Ferenc nyomdokain, 1226–1926. Bp., 1926.
- SZMT, 1928. — A 20 éves Szociális Missziótársulat, 1908–1928. Bp., 1928.
- Teleki-beszéd, 1920. — Gróf Teleki Pál Programbeszéde, melyet Szeged első választó kerületének Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja alakuló és képviselőjelölő nagygyűlésén mondott el, Szegeden, a Tisza-szálló nagytermében 1919. év december havának 14. napján. Szeged, é.n. [1920]
- Tiszai ev. jkv. — Tiszai Evangélikus Egyházkerület jegyzőkönyve.
- Tóth Tihamér, 1919. — Tóth Tihamér: Levelek diákjaimhoz. A tiszta férfiúság. Bp., 1919. (2. kiad.)
- Ünnepi harangszó, 1921. — Ünnepi harangszó. [Beszéd] az 1920. december 10-én tartott Horthy-ünnepélyen. Bp., 1921.
- Vargha D., 1924. — Kis Jézusom, örömöm. Imádságos és énekes könyv. Szerk.: Vargha Damján. Bp., 1924. (9. kiadás)
- Vargha D., 1926. — Vargha Damján: Adoremus Dominum. Katolikus imádságos és elmélkedő könyv a serdültebb ifjúság és a művelt nagyközönség számára. Székesfehérvár, 1926.
- Várossy, 1921. — Várossy Gyula: Hazaáruló vagyok-e, mert A hazafias zsidókat védtem? Korrajz és öngizolásom a kommunista és új kurzus világából, s a zsidók miatti sajtóperem titkaiból. Szeged, 1921.
- Verebély, 1922. — Verebély Géza: A keresztény középosztály nemzetgazdasági szerepe. Bp., 1922.
- Védelmi tanfolyam, 1920. — A vallás, mint a nemzet megújulásának tényezője. – A család és az otthon nemzetfenntartó szerepe. Bp., 1920. (Védelmi tanfolyam, 8.)
- Zulawski, 1922. — Zulawski Andor: Anyák a Mester lábainál. Elmélkedések és imák. Bp., 1922.

I.5. Forráskiadások:

- AEÖM 3–4. — Ady Endre: Újságcikkek, tanulmányok. 1902. március – december. Szerk.: Koczkás Sándor – Vezér Erzsébet. Bp., 1964. (Ady Endre összes művei, 3.); Ady Endre: Újságcikkek, tanulmányok. 1903. január – december. Szerk.: Vezér Erzsébet. Bp., 1964. (Ady Endre összes művei, 4.) – Elektronikus kiadás: Ady Endre összes prózai művei. CD-ROM. Bp., 1999.
- Arany, 2019. — Pardon... Az Új Nemzedék rovata Kosztolányi Dezső szerkesztésében, 1919–1921. Szerk.: Arany Zsuzsanna. Bp., 2019.
- Balogh–Tóth, 2001. — Magyar Leveleskönyv. II. Szerk.: Balogh József – Tóth László. Bp., é.n. [2001]
- Barlay, 2005. — Prohászka Ottokár: Az ondavai vámos. Székesfehérvár, 2005. Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, ppek.hu 424. sz. – 2019.04.15.
- Barlay, 2006/a. — Prohászka Ottokár: Iránytű a magyar ifjúság számára. Szerk.: Barlay Ö. Szabolcs. Székesfehérvár, 2006.
- Barlay, 2006/b. — Prohászka utolsó szentbeszédei. Pápa, 1927. március. Szerk.: Barlay Ö. Szabolcs. Székesfehérvár, 2006. Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, ppek.hu 516. sz. – 2019.04.15.
- Barlay–Kiss, 2006. — Prohászka Ottokár parlamenti beszédei. Szerk.: Barlay Ö. Szabolcs – Kiss Antal. Székesfehérvár, 2006. Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, ppek.hu 478. sz. – 2019.04.15.
- Bánkúty, 1934. — Bánkúty Ernő: Levelek a Kisfaludy Irodalmi Kör letéteiből. In: *Győri Szemle*, 1934. 390–393.
- Beke, 1992. — A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I–II. Szerk.: Beke Margit. Bp., 1992. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, XII–XIII.)
- Beke, 2018. — A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1892–1918 között. Szerk.: Beke Margit. Bp., 2018.
- Belon, 1974. — (b.g.) [Belon Gellért:] Prohászka leveleiből. *Vigilia*, 1974. 12. sz. 829–831.
- Borsányi, 1967. — Péter Zadravecz titkos naplója. Szerk.: Borsányi György. Bp., 1967.
- Csiffáry, 2003. — Tisztelt Uram...! Nyílt levelek gyűjteménye. Szerk.: Csiffáry Gabriella. Bp., 2003.
- Csiffáry, 2005. — Születtem... Magyar politikusok önéletrajzai. Szerk.: Csiffáry Gabriella. Bp., 2005.
- Csonka–Fiziker, 2019. — Proletárdiktatúra alulnézetben. Válogatott levéltári dokumentumok a Magyarországi Tanácsköztársaság időszakából. Szerk.: Csonka Laura – Fiziker Róbert. Bp., 2019.
- Erdmann–Merényi–Metzger, 2000. — Apor Vilmos Gyulán. Válogatott dokumentumok. Szerk.: Erdmann Gyula – Merényi–Metzger Gábor. Gyula, 2000. (Gyulai Füzetek, 11.)
- Erdős, 1996. — Károlyi József: Madeirai emlékek. Szerk.: Erdős Ferenc. Székesfehérvár, 1996. (Fejér Megyei Levéltár közleményei, 20.)
- Frenyó, 1998/a. — Élő kereszténység, Prohászka Ottokár indexre került művei. Szerk.: Frenyó Zoltán. Bp., 1998.
- Frenyó, 2005. — Prohászka Ottokár: Modern pünkösöd. Szerk.: Frenyó Zoltán. Bp., 2005.
- Frenyó, 2020. — Gyakorlati kereszténység. Prohászka Ottokár 15 útmutató írása. Szerk.: Frenyó Zoltán. Bp., 2020. (Iránytű)
- Fuchs, 2013. — Fuchs Livia: Dienes Valéria három misztériumának és egy mozdulatjátékának szövegei. In: *Források a magyar színpadi táncművészet történetéhez*. Bp., 2013. (Táncművészet és tudomány, 1.)
- Gergely J., 1984. — A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásainak jegyzőkönyveiből, 1919–1944. Bp., 1984.
- Gergely J., 2004/a. — Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása, 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai. Szerk.: Gergely Jenő. Bp., 2004.
- Gergely–Glatz–Pölöskei, 1991. — Magyarországi pártprogramok, 1919–1944. Szerk.: Gergely Jenő – Glatz Ferenc – Pölöskei Ferenc. Bp., 1991. (Politikai pártok programjai Magyarországon)
- Gianone–Klestenitz, 2016. — Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások. Szerk.: Gianone András – Klestenitz Tibor. Bp., 2016. (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti források.)
- Hajdu, 1990. — Károlyi Mihály levelezése, II. 1921–1925. Szerk.: Hajdu Tibor. Bp., 1990.

- Hanák, 1984. — Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon. Szerk.: Hanák Péter. Bp., 1984.
- Horváth K., 2009. — Horváth Kálmán: Prohászka a szívekben. Magyar Fioretti. Székesfehérvár, 2009. (Prohászka Ottokár jubileumi sorozat, 2–3.) Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár: <http://www.ppek.hu> 550. sz. – 2021.05.15.
- JGYÖM VI. — Juhász Gyula összes művei. Prózaírói írások, 1918–1922. Szerk.: Péter László. Bp., 1969. (Juhász Gyula Összes Művei, 6.)
- JGYÖM VII. — Juhász Gyula összes művei. Prózaírói írások, 1923–1926. Szerk.: Péter László. Bp., 1969. (Juhász Gyula összes művei, 7.)
- József, 1959. — „Mindenki újakra készül...” Az 1918/1919-es forradalmak irodalma. Szöveggyűjtemény I. Szerk.: József Farkas. Bp., 1959. (Irodalom – szocializmus)
- Kabdebó, 1979. — Érelő diákevek. Napló, levelek, dokumentumok, versek Szabó Lőrinc pályakezdésének éveiből, emlékezések az 1915–1920-as évekről. Szerk.: Kabdebó Lóránt. Bp., 1979.
- Karsai L., 1992. — Kirekesztők. Antiszemita írások, 1881–1992. Szerk.: Karsai László. Bp., 1992.
- Kántás, 2023/a. — Kántás Balázs: A fehér mélyállam. Forráskiadvány a „Mellékkormány, árnyékhad-sereg, másik államhatalom?” című monográfiához. A két világháború közötti magyar radikális jobboldali, titkos félkatonai szervezetek okmánytára. Bp., 2023.
- Kántás-Sáfrány, 2021. — A csongrádi kézigrántos terrortámadás. Források a Horthy-korszak egyik legsúlyosabb antiszemita terrorcselekményének kontextusához. Szerk.: Kántás Balázs – Sáfrány Péter. Bp.–Csongrád, 2021.
- Kindelmann, 2020. — Prohászka Ottokár: Az igazi karácsony. Esszék és elmélkedések a legszentebb éj titkairól. Szerk.: Kindelmann Győző. Bp., 2020.
- Kodolányi, 2022. — Kodolányi János: Süllyedő világ. [1940] Bp., 2022. Online: Digitális Irodalmi Akadémia: <https://opac.dia.hu/record/-/record/PIMDIA42484> – 2023.12.15.
- Koncz, 1990. — Modern katolicizmus. Válogatás Prohászka műveiből. Szerk.: Koncz Lajos. Bp., 1990.
- Kovács A.Z., 2017. — Batthyány Tivadar: Beszámolóm. Szerk.: Kovács Attila Zoltán. Bp., 2017.
- Kovács–Soós, 2018. — Gróf ifjabb Andrassy Gyuláné Zichy Eleonóra: Napló, 1917–1922. Szerk.: Kovács Attila Zoltán – Soós Viktor Attila. Bp., 2018.
- Körmendy–Rajczi, 2000. — Rott Nándor veszprémi püspök bérmálási feljegyzései, 1921–1938. Szerk.: Körmendy József – Rajczi Pál. Veszprém, 2000. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 17.)
- Lakner, 2002. — Oláh Gábor: Naplók. Szerk.: Lakner Lajos. Debrecen, 2002. Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, <https://mek.oszk.hu/01300/01327> – 2023.01.15.
- Litván, 2001. — Jászi Oszkár naplója, 1919–1923. Szerk.: Litván György. Bp., 2001.
- Litván–Varga, 1982. — Jászi Oszkár publicisztikája. Válogatás. I–III. Szerk.: Litván György – Varga F. János. Bp., 1982.
- Marchut, 2022. — Kisebbségi kérdések a magyar–román diplomáciai kapcsolatokban. (1920–1931) (Dokumentumok.) Szerk.: Marchut Réka. Pécs–Bp., 2022.
- Mózessy, 2008. — Lelkipásztori jelentések, 1924–1926. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2008. (Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből, III.)
- Mózessy, 2016/a. — A Székesfehérvári egyházmegye zsinatai a 20. század első felében. Szerk.: Mózessy Gergely. Bp., 2016. (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti források, 5.)
- Mózessy, 2022/a. — Griger Miklós feljegyzései. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2022. (Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből, V.)
- Nemes D., 1956/a. — Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon, 1919–1921. Szerk.: Nemes Dezső. Bp., 1956. (Iratok az ellenforradalom történetéhez, I.)
- Nemes D., 1956/b. — A fasiszta rendszer kiépítése és a népnomor Magyarországon, 1921–1924. Szerk.: Nemes Dezső. Bp., 1956. (Iratok az ellenforradalom történetéhez, 1919–1945. II.)
- Paksa, 2010/a. — Paksa Rudolf: Szemelvények a numerus clausus törvény országgyűlési vitájából, 1920. szeptember 2–21. *Rubicon*, 2010. 4–5. sz. Online: <https://rubicon.hu/cikkek/szemelvenyek-a-numerus-clausus-torveny-orszaggyulesi-vitajabol-1920-szeptember-2-21> – 2023.12.01.
- Paksy, 2006. — Politikai küzdelmek Zala megyében. I. 1918–1931. Szerk.: Paksy Zoltán. Zalaegerszeg, 2006. (Zalai Gyűjtemény, 62.)
- Paksy, 2007. — Elvett illúziók. Drozdy Győző emlékiratai. Szerk.: Paksy Zoltán. Bp.–Zalaegerszeg, 2007.

- Petrás–Schlachta–Szabó, 2021. — Slachta Margit beszédei a magyar parlamentben. Szerk.: Petrás Éva – Schlachta Boglárka Lilla – Szabó Róbert. Bp., 2021.
- POÖM I. — Prohászka Ottokár: Isten és a világ. Missziós levelek. Szerk.: Schütz Antal. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, I.) Bp., 1928.
- POÖM V. — Prohászka Ottokár: A diadalmas világnézet. Szerk.: Schütz Antal. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, V.) Bp., 1928.
- POÖM VI. — Prohászka Ottokár: Elmélkedések az evangéliumról. I. Szerk.: Schütz Antal. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, VI.) Bp., 1928.
- POÖM VII. — Prohászka Ottokár: Elmélkedések az evangéliumról. II. Élő vizek forrása. Szerk.: Schütz Antal. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, VII.) Bp., 1928.
- POÖM VIII. — Prohászka Ottokár: Magasságok felé. Szerk.: Schütz Antal. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, VIII.) Bp., 1928.
- POÖM IX. — Prohászka Ottokár: Világosság a sötétségben. Pásztorlevelek. Szerk.: Schütz Antal. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, IX.) Bp., 1928.
- POÖM X. — Prohászka Ottokár: Korunk lelke. Szerk.: Schütz Antal. Bp., 1928. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, X.)
- POÖM XI. — Prohászka Ottokár: Kultúra és terror. A társadalmi kérdés. Szerk.: Schütz Antal. Bp., 1928. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, X.)
- POÖM XII. — Prohászka Ottokár: Ünnepek. Emlékezések. Szerk.: Schütz Antal. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, XII.) Bp., 1928.
- POÖM XIII. — Prohászka Ottokár: Élet Igéi. Beszéd. I. Szerk.: Schütz Antal. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, XIII.) Bp., 1928.
- POÖM XIV. — Prohászka Ottokár: Az elme útjain. Bölcséleti dolgozatok. Szerk.: Schütz Antal. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, XIV.) Bp., 1928.
- POÖM XV. — Prohászka Ottokár: Hit és ész. Hitvédelmi dolgozatok. Szerk.: Schütz Antal. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, XV.) Bp., 1928.
- POÖM XVIII. — Prohászka Ottokár: Élet Igéi. Beszéd. III. Szerk.: Schütz Antal. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, XVIII.) Bp., 1929.
- POÖM XIX. — Prohászka Ottokár: Új elmélkedések. Szerk.: Schütz Antal. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, XIX.) Bp., 1929.
- POÖM XX. — Prohászka Ottokár: Az Úr házáért. Szerk.: Schütz Antal. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, XX.) Bp., 1929.
- POÖM XXI. — Prohászka Ottokár: Az igazság napszámában. Szerk.: Schütz Antal. Bp., 1929. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, XXI.)
- POÖM XXII. — Prohászka Ottokár: Iránytű. Szerk.: Schütz Antal. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, XXII.) Bp., 1929.
- POÖM XXV. — Prohászka Ottokár: Sion hegyén. Szerk.: Schütz Antal. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, XXV.) Bp., 1929.
- Pritz, 2022. — Ritoók Emma: Évek és emberek. Szerk.: Pritz Pál. Bp., 2022.
- Prohászka-napló, 1997. — Prohászka Ottokár: Naplójegyzetek. III. (1919–1927) Szerk.: Frenyó Zoltán – Szabó Ferenc SJ. Bp., 1997.
- Prohászka-napló, 2013. — Prohászka Ottokár: Napló. III. 1919–1927. Szerk.: Felsővályi Ákos. Székesfehérvár, 2013. (Prohászka Ottokár jubileumi sorozat, 8.) Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, <http://www.ppek.hu> 800. sz. — 2019.04.15.
- Réz, 1998. — Kosztolányi Dezső: Levelek – naplók. Szerk.: Réz Pál. Bp., 1998. (Osiris klasszikusok.)
- Romsics I., 2000. — Bethlen István: Válogatott politikai írások és beszéd. Szerk.: Romsics Ignác. Bp., 2000. (Millenniumi magyar történelem. Politikai gondolkodók.)
- Petrás–Schlachta, 2022. — Slachta Margit a sajtó nyilvánosságában. Szerk.: Petrás Éva – Schlachta Boglárka Lilla. Bp., 2022.
- Sipos L., 1999. — „Engem nem látott senki még.” Babits-olvasókönyv. I. Szerk.: Sipos Lajos. Bp., 1999. (Babits könyvtár, 4.)
- Somorjai, 2020. — Dai rapporti del primo nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Lorenzo Schioppa, 1920–1925. / Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, 1920–1925. Szerk.: Somorjai Ádám OSB. Bp., 2020.

- Somorjai, 2021. — Dai rapporti politici del nunzio apostolico in Ungheria Cesare Orsenigo, 1925–1930 / Cesare Orsenigo magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, 1925–1930. Szerk.: Somorjai Ádám OSB. Bp., 2021.
- Szabó D., 1989. — Szabó Dezső: Az elsodort falu. Regény egy kötetben. [1919] Debrecen, 1989.
- Szabó D., 1998. — Szabó Dezső: Életeim. Születéseim, halálaim, feltámadásaim. I–II. [1935] Bp., 1998.
- Szabó–Pamlényi, 1963. — A határban a halál kaszál Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből. Szerk.: Szabó Ágnes – Pamlényi Ervin. Bp., 1963.
- Szabolcsi, 1993. — Szabolcsi Lajos: Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei. (1881–1931) Emlékezések, dokumentumok. Szerk.: Szabolcsi Miklós. Bp., 1993. (Hungaria Judaica, 5.)
- Szakács, 2023. — Prohászka Ottokár: A szeretet mint erő. Naplójegyzetek a világháborútól a vörös diktatúrán át 1921-ig. Szerk.: Szakács Árpád. Bp., 2023.
- Szalay–Zétényi, 2022. — Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Szózat. Szerk.: Szalay László – Zétényi Zsolt. Bp., 2022.
- Szekeres, 1972. — Források Budapest történetéhez, 1919–1945. Szerk.: Szekeres József. Bp., 1972. (Források Budapest múltjából, 3.)
- Szenciné Kováts, 2006. — Kováts J. István: Egy élet prédikációja. Önéletrajz. Szerk.: Szenci Győzőné Kováts Zsuzsanna. H.n., é.n. [Bp., 2006.]
- Szendrei Á., 2004. — Asztalos Miklós: A korszerű nemzeti eszme. A nemzetiségek története Magyarországon. [1933–1934] Szerk.: Szendrei Ákos. Máriabesnyő–Gödöllő, 2004. (Historia Incognita. Történettudomány, 12.)
- Tengely, 2019/a. — Kereszt és forradalom. Persián Ádám katolikus egyházügyi kormánybiztos emlékirata. (1918. november 1. – 1919. március 21.) Szerk.: Tengely Adrienn. Bp., 2019.
- Toldy, 1927. — Prohászka Ottokár emlékalbum. Szerk.: Toldy László. Bp., 1927.
- Tompó, 2003. — Prohászka Ottokár: Az én antiszemitizmusom. Összegyűjtött zsidó tárgyú írásai és beszédei Bosnyák Zoltán bevezető tanulmányával. Szerk.: Tompó László. Bp., 2003.
- Világhy, 1942. — Idézetek Prohászka püspök szövetkezeti gondolataiból. Bp., é.n. [1942.]
- Vonyó, 2004. — Gömbös Gyula: Válogatott politikai beszédek és írások. Szerk.: Vonyó József. Bp., 2004.
- Veszprémy, 2021/b. — Veszprémy László Bernát: „Soha ilyen tragikus időket...” Források és adalékok a cionizmus és zsidókérdés-diskurzus történetéhez az összeomlástól a korai Horthy-korig. (1917–1922) Bp., 2021.
- VPOK — Válogatás Prohászka Ottokár közszerepléseiből, 1919–1927. (Cikkek, interjúk, beszédek) Szerk.: Fazekas Csaba. Miskolc, 2019.
- Zeidler, 2017. — A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly – Versailles – Budapest. Szerk.: Zeidler Miklós. Bp., 2017.

I.6. Elektronikus jogszabály-gyűjtemények:

A kötetben szereplő, forrásmegjelölés nélküli jogszabályok (törvények, rendeletek):

Ezer év törvényei. Wolters Kluwer jogszabálygyűjtemény. Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei> – 2023.11.15.

Vokscentrum. A választás szabadsága. Online: www.vokscentrum.hu – 2011.04.14.

II. Szakirodalom

Tanulmánykötetek rövidítései:

GBIK — Gróf Bethlen István és kora. Bp., 2014. (Tudományos konferenciák az Országházban)

HLV — Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. I–III. Főszerk.: Marinovich Endre. Szerk.: Anka László – Hollósi Gábor – Tóth Eszter Zsófia – Ujváry Gábor. Bp., 2016.

JEKM — Jubileumi esztendők és katolikus megújulás. Csíky Balázs válogatott írásai. Szerk.: Somorjai Ádám OSB. Bp., 2021.

JF90 — Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról. Szerk.: Molnár Judit. Bp., 2011.

- KI — Küzdelem az igazságért. Tanulmányok Randolph L. Braham 80. születésnapjára. Szerk.: Karsai László – Molnár Judit. Bp., 2002.
- MJH — A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948. Szerk.: Romsics Ignác. Bp., 2009.
- ÖTT — Összeomlás, terror, Trianon. Szerk.: Miklós Péter – Vizi László Tamás. Bp.–Székesfehérvár, 2022.
- PE — Prohászka Ottokár – püspök az emberért. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Bp., 2006.
- PÉ — Prohászka ébresztése. I–II. Szerk.: Szabó Ferenc SJ. Bp., 1996–1998. Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, ppek.hu 330. ill. 365. sz. — 2019.04.15.
- POMAT — Prohászka Ottokár, Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmevilágáról. Szerk.: Szabó Ferenc SJ – Mózessy Gergely. Szeged, 2002.
- PT — Prohászka-tanulmányok, [...] A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2009–2022.
- RNK — Rott Nándor és kora. A katolikus egyház 1918–1919-ben és a veszprémi püspökség a két világháború között. Szerk.: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László. Veszprém, 2020. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 36.)
- SZKMM — Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon, 1919–1945. Szerk.: Szilágyi Csaba. Bp., 2008. (Agóra, 6.)
- SZMNH — Egy ezred év viharában meg nem rendült törhetetlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború. Szerk.: Szakály Sándor. Bp., 2015.
- TBÉ — A történelem bennünk él. Tanítványi tisztelettel Romsics Ignácnak. Szerk.: Bödök Gergely – Gali Máté. Bp., 2022.
- TMF — Trianon és a magyar felsőoktatás. I–V. Szerk.: Ujváry Gábor. Bp., 2018–2022.
- VFAN — „Valami fáj, ami nincs”. A Trianoni békekötés előzményei és következményei. Szerk.: Anka László. Bp., 2020.

II.1. Felhasznált irodalom

- A Horthy-korszak vitatott kérdései, 2020. — A Horthy-korszak vitatott kérdései. Konferencia. MTA Székháza, Díszterem. 2020. szeptember 14–15. Bp., 2020.
- Abdi, 2016. — Ali A. Abdi: The Location of the Public Intellectual: Historical and Contemporary Analyses. In: Assembling and Governing the Higher Education Institution. Democracy, Social Justice and Leadership in Global Higher Education. Ed.: Lynette Schultz – Melody Viczko. London, 2016. 113–130. DOI:10.1057/978-1-137-52261-0_7
- Ablonczy, 2000. — Ablonczy Balázs: Teleki Pál. (Egy politikai életrajz vázlata.) Bp., 2000. (Élet-Kép.)
- Ablonczy, 2008. — Ablonczy Balázs: A frankhamisítás. Hálók, személyek, döntések. *Múltunk*, 2008. 1. sz. 29–56.
- Ablonczy, 2009. — Ablonczy Balázs: Bethlen István és Teleki Pál konzervativizmusa. In: MJH. 167–185.
- Ablonczy, 2016. — Ablonczy Balázs: Keletre, magyar! A magyar turanizmus története. Bp., 2016.
- Adamik–A.Jászó–Aczél, 2005. — Adamik Tamás – A.Jászó Anna – Aczél Petra: Retorika. Bp., 2005. (Osiris tankönyvek)
- Adriányi, 2002. — Adriányi Gábor: Prohászka és a római index. Bp., 2002.
- Agárdi, 2015. — Agárdi Péter: Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások, 1847–2014. Bp., 2015.
- Alszegehy, 1923. — Alszegehy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Bp., 1923.
- Andreides, 2012. — Andreides Gábor: „Az olasz fascio egyáltalán nem zsidóellenes.” A fasizmus antiszemizmusa. I. *Múlt és Jövő*, 2012. 3. sz. 29–40.
- Anka, 2019. — Anka László: Apponyi Albert kultuszának első felvonása: a 75. születésnap. *Közép-Európai Közlemények*, 2019. 4. sz. 9–24.
- Anka, 2020/a. — Anka László: Rendszerváltások szemtanúja. Ifjabb Ugron Gábor élete. Bp., 2020.
- Anka, 2020/b. — Anka László: A békekötés témája az 1920-as januári nemzetgyűlési választási kampányban. In: VFAN. 213–235.
- Anka, 2021. — Anka László: Apponyi Albert 1917-es törvénytervezete a katolikus autonómiáról. *Egyháztörténeti Szemle*, 2021. 2. sz. 21–33.
- Anka, 2022. — Anka László: A királyi család szolgálatában. Károlyi József gróf élete és politikai pályafutása. In: ÖTT. 15–30.

- Anka, 2023. — Anka László: Apponyi Albert kultuszának második felvonása: a 80. születésnap. *Közép-Európai Közlemények*, 2023. 1. sz. 145–162.
- Arany, 2017. — Arany Zsuzsa: Kosztolányi Dezső élete. Bp., 2017.
- Aronowitz, 1990. — Stanley Aronowitz: On Intellectuals. In: *Intellectuals: Aesthetics, Politics, Academics*. Ed.: Bruce Robbins. Minneapolis, 1990. (Cultural Politics, 2.) 3–56.
- Asztalos, 2000. — Tura története. Szerk.: Asztalos István. Tura, 2000. Online: https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Tura/ – 2021.05.15.
- Ámán, 2016. — Ámán Ildikó: A Szegedi Turul Szövetség és testvérszerveinek, a Werbőczy Bajtárs Egyesületnek ideológiai vonatkozásai a két világháború között. *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Publicationes Doctorandorum Juridicorum*, 2016. 5–18.
- Babus, 2002. — Babus Antal: Fülep Lajos az 1918–1919-es forradalmakban. IV. *Új Forrás*, 2002. 6. sz. 27–46.
- Bajzik, 2015. — Bajzik Zsolt: Iparvédelem és a Tulipánkert mozgalom Vas megyében. *Vasi Szemle*, 2015. 1. sz. 30–50.
- Bakó, 2013. — Bakó Balázs: Gróf Mikes János, a szombathelyi egyházmegye püspöke. Bp., 2013. (PhD-disszertáció, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola)
- Bakó, 2020. — Bakó Balázs: A Mikes János szombathelyi püspök elleni eljárás és fogsága a kommun idején. In: *RNK*. 161–178.
- Balayan, 2011. — Alexander Balayan: Intellectual Elite: Identification Problem and Influence on Socio-political Processes in Europe by the Example of France and Poland. *International Journal of Business and Social Science*, 2011. Nr. 2. 236–240.
- Balázs, 2016. — Balázs Eszter: A magyar társadalom önmozgósítása az első világháború elején: a budapesti háborús előadássorozatok és a „háború kultúrái”. In: *Propaganda – politika, hétköznapi és magaskultúra, művészet és média a Nagy Háborúban*. Szerk.: Bertényi Iván – Boka László – Kátona Anikó. Bp., 2016. 143–165.
- Balázs, 2017/a. — Balázs Eszter: Az első világháborús nekrológiai diskurzus sajátosságai Bányai Elemér író, újságíró halála, temetése és kultusza kapcsán. *Aetas*, 2017. 1. sz. 7–28.
- Balázs, 2017/b. — Balázs Eszter: Szellemi remobilizáció Magyarországon az 1916-os erdélyi román támadást követően. In: *1916 – A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy Háborúról*. Szerk.: Egry Gábor – Kaba Eszter. Bp., 2017. 109–156.
- Balázs, 2023. — Eszter Balázs: Exploring Domestic Disorder on the Hungarian Home Front during WW1: Avant-Garde Women’s Responses to War. In: *Avantgárd nőírók, nő alkotók*. Szerk.: Földes Györgyi. Bp., 2023. (Reciti konferenciakötetek, 22.) 57–82.
- Balázs–Molnár, 2019. — Balázs Zoltán – Molnár Csaba: Irányzatok a magyar politikai gondolkodásban. Jelen és múlt. Bp., 2019.
- Balogh Cs., 2015. — Balogh Csaba: Az ördög tűrhetetlen pökhendisége. Prohászka Ottokár Madách-kritikája. *Magyar Művészet*, 2015. 4. sz. 78–86.
- Balogh M., 1998. — Balogh Margit: Örökbérlet vagy verkli? (Prohászka Ottokár örökbérlet-javaslat.) In: *PÉ II*. 69–79.
- Balogh M., 2000. — Balogh Margit: Slachta Margit a nemzetgyűlésben, avagy az első női képviselő. (1920–1922) In: *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére*. Szerk.: Csapó Csaba – Dobszay Tamás – Zeidler Miklós. Bp., 2000. 29–38.
- Balogh M., 2015. — Balogh Margit: Mindszenty József, 1892–1975. I–II. Bp., 2015.
- Balogh M., 2019. — Balogh Margit: Az apát úr. Pehm (Mindszenty) József zalaegerszegi évei. Zalaegerszeg, 2019.
- Balogh M., 2020. — Balogh Margit: A Horthy-korszak egyházpolitikai jellegzetességeiről. In: *A Horthy-korszak vitatott kérdései*, 2020. 126–131.
- Balogh M., 2023. — Balogh Margit: Pehm (Mindszenty) József és Trianon. In: *A magyar katolicizmus és Trianon*. Szerk.: Sági György. Bp., 2023. (Collectanea Studiorum et Textuum, I.5.) 43–99.
- Baránszky-Jób, 1937. — Baránszky-Jób László: A magyar széppróza története szemelvényekben. Bp., 1937. (A tanítás problémái, 18.) Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, <https://mek.oszk.hu/01300/01387> – 2021.06.30.
- Barlay, 2003. — Barlay Ö. Szabolcs: Hitvédelem és hazaszeretet, avagy antiszemita volt-e Prohászka? Székesfehérvár, 2003. (Írások Prohászkról, 2.) Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, pek.hu 488. sz. — 2019.04.15.

- Barlay, 2011. — Barlay, 2011. Barlay Ö. Szabolcs: „...és az üstökös eltűnt szemünk előtt...” Prohászka életének utolsó hónapjai. Székesfehérvár, 2011. (Írások Prohászkról, 6.) Online: PPEK. 577. sz.
- Barzó, 2020. — Tímea Barzó: Politically Exposed Persons and the Right to Privacy. In: Modern Researches: Progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union. Part 1–2. Ed.: Tímea Barzó – Csilla Csák – Dmitro Bielov – Yaroslav Lazur – Sibilla Buletsa. Miskolc – Riga, 2020. 12–23.
- Bartha, 2016. — Bartha Ákos: „Organikus rend” az „önvédelmi övezet”-ben. Bajcsy-Zsilinszky Endre birodalmi regionalizmusa. *Kommentár*, 2016. 3. sz. 68–94.
- Bartha, 2019. — Bartha Ákos: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet. Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Értékezések)
- Bartha–Kuszkó–Kovách–Kőszegi, 1941 — Bartha József – Kuszkó István – Kovách Géza – Kőszegi László: Ady-kultusz: magyar öngyilkosság! Bp., 1941.
- Baumgardner, 2020. — Paul Baumgardner: Intellectuals in Politics. *New Political Science*, 2020. Nr. 1. 109–119. DOI: 10.1080/07393148.2020.1719466
- Bánkuti, 2019. — Bánkuti Gábor A keresztényszocializmus. In: Eszmetörténet. Szerk.: Dévényi Anna – Gözsy Zoltán. Pécs, 2019. (Árkadia kiskönyvtár, történelem 1.) 69–89. Online: http://arkadiafo-lyoirat.hu/images/ok_pdf/ok_eszme_bankuti.pdf – 2023.08.25.
- Bárány, 1994. — Bárány Ferenc: Politikai küzdelmek a rendszer konszolidálása időszakában. In: Szeged története, 4. 1919–1944. Szerk.: Serfőző Lajos. Szeged, 1994. 343–363.
- Bárdos, 1983. — Bárdos István: Gazdaság-, társadalom- és közművelődéspolitikai Esztergomban. (1920–1930) In: Esztergom évlapjai, 1. Esztergom, 1983. 195–259.
- Beke, 2013–2019. — A katolikus Budapest. I–IV. Szerk.: Beke Margit. Bp., 2013–2019.
- Bekő, 2022. — Bekő Tamás: A Fabik-csoport működése Fejér megyében és környékén, 1919. április – augusztus. In: ÖTT. 164–183.
- Belláné, 1996. — Bella Lászlóné: Prohászka Ottokár, a nőknek írt levelek fényében. In: PÉ I. 153–166.
- Belláné, 1998. — Bella Lászlóné: Prohászka és a Szociális Misszió Társulat. In: PÉ II. 25–40.
- Belláné, 2006. — Bella Lászlóné: Prohászka és a nőkérdés. In: PE. 233–241.
- Belovári, 2020. — Belovári Anita: A katolikus női rendek szerepvállalása a szociális és népnevelő munkában a két világháború között Magyarországon. *Tanulmányok*, 2020. 2. sz. 111–123. DOI: 10.19090/tm.2020.2.111-123
- Bencze, 1998. — Bencze Lóránt: Prohászka-elmélkedés kultúrtörténeti háttérű, szövegstilisztikai szempontokon alapuló megközelítése és értelmezése. In: Stilisztika és gyakorlat. Szerk.: Szathmári István. Bp., 1998. 153–165.
- Beöthy, 2020. — Farkas Edith jött, szólott és gyűjtött. Örökségünk. Olvasókönyv a Szociális Misszió-társulat karizmájához. Szerk.: Beöthy Zsuzsanna Cecília SM. Bp., 2020.
- Berger, 2019. — Stefan Berger: Történetírás és közéleti szerepvállalás – egy szimbiotikus kapcsolat. Ford.: Törő László Dávid. *Aetas*, 2019. 2. sz. 142–162.
- Bertényi, 1998. — Bertényi Iván: Szekfű Gyula. In: Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953. Szerk.: Romsics Ignác. Bp., 1998. 51–69.
- Bertényi, 2009. — Bertényi Iván: A századelő politikai irányzatai és Tisza István. In: MJH. 34–72.
- Békés, 2006. — Békés Márton: Egy vidéki „újságkirály” sorsa. *Vasi Szemle*, 2006. 1. sz. 15–34.
- Békés, 2009. — Békés Márton: A legitimisták és a legitimizmus. In: MJH. 214–242.
- Bihari, 2008. — Bihari Péter: Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon. Bp., 2008.
- Bihari, 2016. — Péter Bihari: Aspects of Anti-Semitism in Hungary, 1915–1918. *Quest*, 2016. Nr. 9. 58–93.
- Bihari, 2019. — Bihari Péter: A központi hatalmak összeomlása 1918-ban. In: Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország összeomlása 1918-ban. Konfliktusok és megoldási kísérletek. Szerk.: Barta Róbert – Kerepeszki Róbert – Pintér Zoltán Árpád. Debrecen, 2019. 9–26.
- Bíró, 1940. — Bíró Vencel: Székhelyi gr. Mailáth G. Károly. Kolozsvár, 1940.
- Blasen, 2022. — Philippe Henri Blasen: A.C. Cuza, German Antisemitism, and the Swastika. *SUBB – Historia*, 2022. Nr. 1. 21–58. DOI: 10.24193/subbhist.2022.1.02
- Boda M., 2022. — Boda Mihály: A katonai erények a két világháború között Európában és Magyarországon. *Hadtörténelmi Közlemények* 135/1, 2022, 165–199.

- Boda Zs., 2013. — Boda Zsolt: Legitimitás, bizalom, együttműködés. Kollektív cselekvés a politikában. Bp., 2013.
- Bodó, 2007. — Béla Bodó: “Do not Lead us into (Fascist) Temptation”. The Catholic Church in Interwar Hungary. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2007. Nr. 2. 413–431. DOI: 10.1080/14690760701321452
- Bodó, 2010. — Béla Bodó: Iván Héjjas: The Life of a Counterrevolutionary. *East Central Europe*, 2010. 247–279. DOI: 10.1163/187633010X535477
- Bodó, 2015. — Béla Bodó: Heroes or Thieves? Nepotism, Clientage and Paramilitary Violence in Hungary, 1919–1921. *Střed*, 2015. Nr. 1. 66–114.
- Bodó, 2022. — Bodó Béla: A fehérterror. Antiszemita és politikai erőszak Magyarországon, 1919–1921. Bp., 2022.
- Borbély, 2008. — Borbély János: Gránát a bálteremben. *Élet és Tudomány*, 2008. 46. sz. 1454–1455.
- Bokor, 2015. — Bokor Zsuzsa: Nők a nemzetben, nemzet a nőkben. A Magyar Egyesület a Leányke-reskedelem Ellen eugenikai olvasata. *socio.hu*, 2015. 2. sz. 86–100. DOI: 10.18030/socio.hu.2015.2.86
- Boros, 2006. — Parlamenti viták a Horthy-korban. 1–2. Szerk.: Boros Zsuzsanna. Bp., 2006. (Rejtjel politológia könyvek, 25.)
- Boros, 2008. — Boros Zsuzsanna: Parlamentarizmus a Horthy-korszakban. (1919–1944) In: Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon. (1867–1944) Parlament, pártok, választások. Bp., 2008. (ELTE Jogi Kari Tankönyvek, 1.) (2. kiad.) 161–386.
- Bors, 2015. — Bors Anikó: A „diadalmas világnézet” hatása a modern katolikus lírára a századfordulón. In: Válság és kultúra. A doktoriskolák IV. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai. Szerk.: Bene Sándor – Dobos István. Bp., 2015. 48–61.
- Botos-Fekete, 2022. — A megőrzés parancsa. Mai magyar konzervatív szerzők esszéi meghatározó könyvekről. Szerk.: Botos Máté – Fekete Balázs. Bp., 2022.
- Bozóki, 2019. — Bozóki András: Gördülő rendszerváltás. Az értelmiség politikai szerepe Magyarországon. Bp., 2019.
- Bódy, 2010. — Bódy Zsombor: Az ipari munka társadalma. Szociális kiívások, liberális és korporatív válaszok Magyarországon a 19. század végétől a második világháborúig. Bp., 2010.
- Bödök, 2018. — Bödök Gergely: Vörös- és fehérterror Magyarországon. (1919–1921) Eger, 2018. (PhD-disszertáció, Eszterházy Károly Egyetem BTK Történelemtudományi Doktori Iskola) DOI: 10.15773/EKE.2018.008
- Bödök, 2022. — Bödök Gergely: Békétlen nap. A trianoni békeszerződés aláírásának napja(i) Budapesten. In: TBE. 151–172.
- Braham, 1997. — Randolph L. Braham: A népiirtás politikája. A Holocaust Magyarországon. I–II. Bp., 1997.
- Braham, 2001. — Randolph L. Braham: Magyarország keresztény egyházai és a holokauszt. In: Tanulmányok a holokausztról, I. Szerk.: Randolph L. Braham. Bp., 2001. 9–36.
- Brisits, 1927/a. — Prohászka. Tanulmányok. Szerk.: Brisits Frigyes. Bp., 1927.
- Brisits, 1927/b. — Prohászka breviárium. Szerk.: Brisits Frigyes. Bp., 1927. (A Zászlónk diákkönyvtára, 7–8.) Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, <http://www.ppek.hu> 631. sz. — 2019.04.15.
- Buzás, 1971. — Buzás József: Székesfehérvár és Fejér vármegye közigazgatása az 1918–19. évi polgári demokratikus forradalom idején. Bp., 1971. (Jogtörténeti értekezések, 2.)
- Chomsky, 1967. — Noam Chomsky: The Responsibility of Intellectuals. *The New York Times. Review of Books*, A Special Supplement. 23 February 1967.
- Conner, 2014. — Tom Conner: The Dreyfus Affair and the Rise of the French Public Intellectual. Jefferson, 2014.
- Cora, 2019. — Cora Zoltán: A szociálpolitika és a társadalombiztosítás fejlődése a két világháború közötti időszakban. In: Fejezetek a magyarországi társadalom- és szociálpolitika történetéből. Tanulmányok és szövegek a kiegyezéstől a rendszerváltásig. I. A kiegyezéstől a második világháború végéig. (1867–1944) Szerk.: Cora Zoltán – Kiss Mária Rita – Olasz Lajos. Szeged, 2019. 245–267.
- Cloutier, 2016. — David Cloutier: Jacobs’ Lament: Can Christians be Public Intellectuals? *Catholic Moral Theology*, 8 September 2016. Online: <https://catholicmoraltheology.com/jacobs-lament-can-christians-be-public-intellectuals/> – 2023.01.15.

- Csaplár-Degovics, 2021. — Csaplár-Degovics Krisztián: Eszmék és impériumváltások kereszteződésében. Egy Balaton-parti értelmiségi életútja. László Zoltán (1881–1961). Balatonfüred, 2021. (Tempevölgy könyvek, 44.)
- Csányi, 1991. — Csányi László: Küldetés és szerep. (Prohászka Ottokár, 1858–1927.) *Tekintet*, 1991. 1. sz. 85–92.
- Császár, 2016. — Császár Ildikó: Az 1927. évi magyar-olasz barátsági szerződés előzményei. *International Relations Quarterly*, 2016. 1. sz. 1–12.
- Császtvay, 2010. — Császtvay Tündre: Sietős lesifotók. *Budapesti Negyed*, 2010. 69. sz. 15–49.
- Cselényi, 1987. — Feketéné Cselényi Zsuzsanna: A fajvédők szervezkedési kísérletei. (1919–1924) *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Történelem*, XVIII/6. 1987. 89–102.
- Cselényi, 1991. — Cselényi Zsuzsanna: Az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME) működése, 1918–1920. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series. Sectio Historiae*, XX. 1991. 51–68.
- Csibi, 2022. — Csibi Norbert: A pécsi egyházmegye Trianon árnyékában. (1918–1923) In: Trianon és az egyházak. Szerk.: Zombori István. Bp., 2022. 493–528.
- Csizmadia A., 1966. — Csizmadia Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Bp., 1966.
- Csizmadia E., 2003. — Csizmadia Ervin: A politika és az értelmiség. Pártok, agytrösztök, hálózatok. Bp., 2003.
- Csizmadia E., 2008. — Csizmadia Ervin: Két értelmiség Magyarországon. Az intellectual és a policy elit. *Politikatudományi Szemle*, 2008. 3. sz. 135–138.
- Csizmadia E., 2009. — Csizmadia Ervin: A magyar pártfejlődés történelmi perspektívában: új hipotézisek. *Politikatudományi Szemle*, 2009. 4. sz. 7–33.
- Csizmadia E., 2021. — Csizmadia Ervin: Jelenkortörténeti és történeti perspektíva. In: Uralkodó párt. Szerk.: Csizmadia Ervin – Lakatos Júlia – Novák Zoltán. Bp., 2021. 201–235.
- Csíky, 2005. — Csíky Balázs: Nyisztor Zoltán életrajza. In: Adriányi Gábor – Csíky Balázs: Nyisztor Zoltán. Bp., 2005. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, 17.) 9–296.
- Csíky, 2009. — Csíky Balázs: Serédi Jusztinián házassági törvényjavaslata. In: Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok a 19–20. század történelméből. Szerk.: Gergely Jenő – Csaplár-Degovics Krisztián – Tornyai Anna. Bp., 2009. 197–213.
- Csíky, 2018/a. — Csíky Balázs: Serédi Jusztinián, Magyarország hercegprímása. Szerk.: Tóth Krisztina. Bp., 2018. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések / Collectanea studiorum et textuum. I,3.)
- Csíky, 2018/b. — Csíky Balázs: A Szent Imre Kör, 1888–1946. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2018. 3–4. sz. 35–75.
- Csíky, 2021/a. — Csíky Balázs: Nemzetiségi konfliktusok és liturgikus nyelvhasználat a XIX–XX. században. Elemzési kísérlet Piliscsaba példája alapján. [2003] In: JEKM. 21–38.
- Csíky, 2021/b. — Csíky Balázs: A magyarországi szélsőjobboldal és a katolikus egyház viszonya az 1930-as években. [2013] In: JEKM. 107–118.
- Csíky, 2021/c. — Csíky Balázs: Alkalmazható-e a „klerikális fasizmus” fogalma Magyarországgal kapcsolatban? Észrevételek Bodó Béla cikkéhez. [2008] In: JEKM. 271–278.
- Csíky, 2021/d. — Csíky Balázs: A zsidótörvényektől a holokausztig. Keresztyén egyházi vezetők szerepe és felelőssége Magyarországon. [2015] In: JEKM. 307–339.
- Csunderlik, 2017/a. — Csunderlik Péter: Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör története, 1908–1919. Bp., 2017.
- Csunderlik, 2017/b. — Csunderlik Péter: „A háború mint óriási átfogó gondolat” – Kultúra és a „háború kultúrája” Magyarországon. In: Háborús mindennapok – mindennapok háborúja. Magyarország és a Nagy Háború – ahogy a sajtó látta. (1914–1918) Szerk.: Kaba Eszter. Bp., 2017. 87–156.
- Csunderlik, 2020. — Csunderlik Péter: „Kényelmes odújából becsmérő”, „nem szobatiszta dadogó” – Babits Mihály és a *Játszottam a kezével* botránya. In: Csunderlik Péter: Csupa hajdani eszelős. Írások az 1900–1945-ös Magyarországról és emlékezetéről. Bp., 2020. 64–71.
- Dalos, 2020. — Dalos Anna: A Turultól a népdalig. A szélsőjobboldali mozgalmak és a magyar zeneélet kapcsolatai. (1938–1944) In: Járdányi Pál és kora. Tanulmányok a 20. századi magyar zene történetéből. (1920–1966) Szerk.: Dalos Anna – Ozsvárt Viktória. Bp., 2020. 271–290.
- Damásdi, 2016. — Damásdi Zoltán: Pálos emlékek a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban. In: Pálosaink és Pécs. Szerk.: Sarbak Gábor. Bp., 2016. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák, 4,4.) 93–132.

- Demeter, 2002. — Demeter Zsófia: „Ország lappangott itt, mikor nem vala ország”. A református és a római katolikus felekezet Zámolyon. *Alba Regia*, 31. 2002. 47–83.
- Demeter, 2015. — Demeter Zsófia: Száz éve történt. Emlékezés a 10-es húszárookra. In: SZMNH. 43–62.
- Demeter, 2019. — Demeter Zsófia: Széchenyi Viktor, a politikus. In: Széchenyiek Sárpentelén. Széchenyi Viktor – Széchenyi Zsigmond. Szerk.: Bödő István. Székesfehérvár, 2019. 43–88.
- Demeter, 2022. — Demeter Zsófia: „Múltjához híven, elszánva a jelenben és bízva a jövőben”. Fejér megye bizalmatlansági indítványa a Berinkey-kormány ellen. In: ÖTT. 31–46.
- Demény, 1964. — Demény János: Válasz Petőcz Pál bírálatára. *Kritika*, 1964. 11. sz. 40–43.
- Desch, 2016. — Michael C. Desch: Public Intellectuals: An Introduction. In: Public Intellectuals in the Global Arena: Professors or Pundits? Ed.: Michael C. Desch. Notre Dame, 2016. 1–36. DOI: 10.2307/j.ctvpj77nd.4
- Dénes I.Z., 2015. — Dénes Iván Zoltán: A történelmi Magyarország eszménye. Szekfü Gyula a történetíró és ideológus. Pozsony, 2015.
- Dévényi, 1970. — Dévényi Iván: Kernstok. Bp., 1970. (A művészet kiskönyvtára, 55.)
- Dindi, 2015. — Dindi István: Nagytétény a 20. század hajnalán. Helytörténeti krónika, 1885–1930. Bp., 2015.
- Dobos, 1987. — Dobos Gyula: Ellenforradalom és konszolidáció. (1919–1924) *Tanulmányok Tolna megye történetéből*, XI. 1987. 241–342.
- Dobos, 2010. — Dobos Gyula: Tengőd évszázadai. In: Tanulmányok. Politika-, gazdaság-, egészségügy-, egyház- és kultúrtörténet. Szerk.: Dobos Gyula. Szekszárd, 2010. (Tolna Megyei Levéltári Füzetek, 13.) 5–244.
- Dobrossy, 2004. — Dobrossy István: Miskolc politikai arculatának alakulása az 1920–1939 közötti országgyűlési képviselőválasztások tükrében. *A miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyve*, XLIII. 2004. 387–418.
- Domonkos, 2018. — Domonkos László: A Héjjas-nyárfa árnyékában. Bp., 2018.
- Donáth, 2008. — Donáth Péter: A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből, 1868–1958. Bp., 2008.
- Dósa, 2023. — Hanna Zoé Dósa: The continuous progress toward God. Social development in a transcendent theology – How Ottokár Prohászka saw the position and future of Hungarian Christian socialism? *Danube Papers*, 2023. Nr. 12. 1–10.
- Dósáné, 1972. — Dósa Rudolfné: A MOVE. Egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet. Bp., 1972.
- Drakulic, 1999. — Slavenka Drakulic: Intellectuals as Bad Guys. *East European Politics & Societies*, 1999. Nr. 2. 271–277. DOI: 10.1177/0888325499013002006
- Drezner, 2009. — Daniel W. Drezner: Public Intellectuals 2.1. *Society*, 2009. Nr. 46. 49–54. DOI: 10.1007/s12115-008-9158-5
- Drezner, 2017. — Daniel W. Drezner: The Ideas Industry. New York, 2017.
- Dudás–Udvarvölgyi, 2021. — Dudás Róbert Gyula – Udvarvölgyi Zsolt: Az önálló Magyarország második nunciusa: Cesare Orsenigo. In: Somorjai, 2021. 15–32.
- Dupcsik, 2022. — Dupcsik Csaba: A magyar szociológiai gondolkodás története 1990-ig. Bp., 2022. (Károli könyvek)
- Egresi, 2008. — Egresi Katalin: Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények, 1919–1939. Bp., 2008.
- Ehret, 2011. — Jean Ehret: The Catholic Intellectual Tradition and its Dynamics. In: The Challenge of the Catholic Intellectual Tradition: Making a Difference in Contemporary Academic Settings. Ed.: Jean Ehret – Erwin Möde. Wien–Berlin, 2011. 109–134.
- English–Kenny, 2001. — Richard English – Michael Kenny: Public Intellectuals and the Question of British Decline. *British Journal of Politics and International Relations*, 2001. Nr. 3. 259–283.
- Eöry, 2011. — Eöry Áron: Fluctuat, nec mergitur. Egy politikai argonauta, Drozdy Győző emlékére. *Kommentár*, 2011. 1. sz. 108–121.
- Eöry, 2018. — Eöry Áron: „A pestújhelyi pogromhős”, majd „detronizált apostol”. Budaváry László képviselővége Rákospalota, Pestújhely és környéke országgházi küldöttként, 1920–21. *Helyem, Házam, Palotám*, 2018. 9. sz. 20–27.

- Eppel, 1980. — Peter Eppel: Zwischen Kreuz und Hakenkreuz. Die Haltung der Zeitschrift „Schönere Zukunft“ zum Nationalsozialismus in Deutschland, 1934–1938. Wien–Köln–Graz, 1980. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs)
- Erdős, 2004. — Erdős Ferenc: Két világégés között. In: Dakó Péter – Erdős Ferenc – Viték Gábor: Fehérvárcsurgó története. Székesfehérvár, 2004. (Fejér Megyei Levéltár közleményei, 31.) 89–100.
- Erdős, 2006. — Erdős Ferenc: Gróf Károlyi József, a politikus. (1884–1934) *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv*, XVII. 2006. 509–520.
- Erdős–Nyáry, 1996. — Erdős Ferenc – Nyáry Zsigmond: Károlyi József, a politikus. In: Erdős, 1996. 71–161.
- Ethei, 1977. — Ethei Lajos: Az ellenforradalmi rendszer negyedszázada. In: Balassagyarmat története, 896–1962. Főszerk.: Balogh Sándor. Balassagyarmat, 1977. 327–396.
- Érszegi, 2016. — Érszegi Márk Aurél: Magyarország helyzete 1918 őszén a pápai nuncius szerint. In: Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára. Szerk.: Somorjai Ádám OSB – Zombori István. Bp., 2016. (METEM Könyvek, 85.) 353–372.
- Farkas G., 1968/a. — Farkas Gábor: Politikai irányzatok és küzdelmek Fejér megyében az őszirózsás forradalom idején. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 1. 1968. 39–72.
- Farkas G., 1968/b. — Farkas Gábor: Pajzs Pál a forradalomban. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 1. 1968. 97–101.
- Farkas G., 1969. — Farkas Gábor: Az ellenforradalmi rendszer első évei Fejér megyében. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 2. 1969. 357–362.
- Farkas G., 1972. — Farkas Gábor: Politikai mozgalmak Székesfehérváron a két világháború közötti időben. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 6. 1972. 151–163.
- Farkas G., 1974. — Farkas Gábor: Székesfehérvár törvényhatósági bizottsága, 1919–1929. *Levéltári Közlemények*, 1973–1974. 163–186.
- Farkas G., 1980. — Farkas Gábor: Politikai viszonyok Fejér megyében, 1919–1945. Bp., 1980.
- Farkas G., 2001. — Farkas Gábor: Településtörténeti tanulmányok. A Fejér megyei Vál múltjából. *Alba Regia*, 30. 2001. 101–138.
- Farkas G., 2009. — Farkas Gábor: Várostörténeti tanulmány. *Alba Regia*, 38. 2009. 81–127.
- Farkas S., 1997. — Farkas Sándor: A jó pásztor és övéi. Legendák, elbeszélések, életképek, emlékek dr. báró Apor Vilmosról, a mártírhaltalt halt győri megyéspüspökről, volt gyulai apátplébánosról. Gyula, 1997.
- Farkas–Kállay, 1968. — Farkas Gábor – Kállay István: Fejér megye az első világháború idején. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 1. 1968. 5–16.
- Fazezas Cs., 1996. — Fazezas Csaba: Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban. Bp., 1996. (Látószög könyvek)
- Fazezas Cs., 2012/a. — Fazezas Csaba: Adalékok a soproni Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola történetéhez. Vitális István levele ifj. Chorin Ferenchez, 1924. október 15. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*, 2012. 1. sz. 177–188.
- Fazezas Gy., 1976. — Fazezas György: Miskolci toronyóra. Bp., 1976. (Tények és tanúk)
- Fábián, 2020. — Fábián Máté: Egy fajvédő főispán a Horthy-korszakban. Borbély-Maczky Emil, 1887–1945. Pécs–Bp., 2020. (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok)
- Fábián, 2021. — Fábián Máté: Bethlen István és Gömbös Gyula viszonyának alakulása a húszas években mikrotörténeti perspektívában. In: Akit Clio elbűvölt. In honorem Romsics Ignác. Szerk.: Pap József – Verók Attila. Eger, 2021. 121–134. DOI: 10.46403/AkitClioelbuvolt.2021.121
- Fehér, 2015. — Fehér György: Darányi Ignác birtokpolitikai elképzelései. (1896–1920) In: Föld – parasztság – agrárium. Tanulmányok a XX. századi földkérdésről a Kárpát-medencében. Szerk.: Varga Zsuzsanna – Pallai László. Hajdúnánás, 2015. 9–36.
- Fejérdy, 2017. — Fejérdy András: A világháború problematikája Prohászka Ottokár műveiben. In: PT 2015–2017. 358–373.
- Fejérdy, 2021. — Fejérdy András: Prohászka elmékedései az Eucharisziáról. In: Élet az élet kenyereiből. Szerk.: Puskás Attila – Laurinyecz Mihály. Bp., 2021. 261–282.
- Fejérváry, 1929. — Fejérváry József: Vásárhely története családok tükrében. Hódmezővásárhely, 1929.
- Fenyves–Pethő, 2017. — Fenyves Márk – Pethő Villó: Dienes Valéria és Bárdos Lajos misztériumjátékai. Orkesztika és kórusmozgalom, hatások, intézményesülési lehetőségek. In: Továbbélő utópiák

- magyar életreform-törekvések és nemzetközi recepciók hatások. Szerk.: Németh András – Vincze Beatrix. Bp., 2017. (Neveléstudomány-történeti tanulmányok) 81–121.
- Ferber, 1987. — Ferber Katalin: Takarékosság, forgalmi adó, vagyonváltság. Stabilizációs kísérlet 1921-ben. *História*, 1987. 4. sz. 28–29.
- Ferencz, 2009. — Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz. Bp., 2009. (Osi-
ris monográfiák)
- Fischer, 1988. — Rolf Fischer: Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn, 1867–1939. Die Zerstörung der magyarischen-jüdischen Symbiose. München, 1988. (Südosteuropäische Arbeiten 85.)
- Fischer, 1993. — Rolf Fischer: Anti-Semitism in Hungary, 1882–1932. In: Hostages of Modernization. Studies on Modern Antisemitism, 1870–1933/39. Austria – Hungary – Poland – Russia. Ed.: Herbert A. Strauss. New York, 1993. (Current Research on Antisemitism, 3/2.) 863–892.
- Fodor, 2008. — Fodor Miklós Zoltán: Az Etelközi Szövetség története. *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, XXXI. 2008. 118–156.
- Forget–Goodwin, 2011. — Evelyn L. Forget – Craufurd D. Goodwin: Intellectual Communities in the History of Economics. *History of Political Economy*, 2011. Nr. 1. 1–23. DOI: 10.1215/00182702-2010-042
- Forintos, 2006. — Forintos Attila: Adattár. Prohászka Ottokár társadalmi kapcsolatai. In: PE. 297–307.
- Forró J., 2011. — Forró János: A székesfehérvári csendőrkerület küzdelme Fejér vármegye közbiztonságáért, 1884–1945. *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 2011. 24. sz. 32–72.
- Forró K., 2000. — Forró Katalin: Az 1926-os váci mandátum. Korteshadjárat és sajtópropaganda a kampány szolgálatában. In: Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben. II. Szerk.: Püski Levente – Timár Lajos – Valuch Tibor. Debrecen, 2000. 11–19.
- Földesi–Szerencsés, 2011. — Földesi Margit – Szerencsés Károly: Prohászka Ottokár. In: Keresztény közéleti személyiségek a XX. században. Szerk.: Földesi Margit – Szerencsés Károly. Bp., 2011. 147–153.
- Frauhammer, 2018. — Frauhammer Krisztina: A katona imája. In: A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására. Szerk.: Glässer Norbert – Mód László. Szeged, 2018. (A vallási kultúrakutatás könyvtára, 35.) 310–328.
- Frenyó, 1998/b. — Frenyó Zoltán: Patrisztika és skolasztika Prohászka Ottokár műveiben. (Adalékok a keresztény kultúra kérdéséhez.) In: PÉ II. 126–144.
- Frenyó, 2009. — Frenyó Zoltán: Prohászka Ottokár és a keresztény nemzeti újjászületés. In: PT 2007–2009. 23–32.
- Frenyó, 2011. — Frenyó Zoltán: Prohászka Index-ügye száz év távlatából. Bp., 2011. Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, <http://www.ppek.hu> 585. sz. — 2019.04.15.
- Frenyó, 2017. — Frenyó Zoltán: Prohászka Ottokár eszmevilága a nagy háború idején. Római lelkület, keresztényszocializmus, magyar valóság. In: PT 2015–2017. 374–384.
- Frenyó, 2018/a. — Frenyó Zoltán: Prohászka Ottokár és a keresztény nemzeti újjászületés. Összegyűjtött írások. Bp., 2018.
- Frenyó, 2018/b. — Frenyó Zoltán: „Egyre inkább thomista leszek.” Aquinói Szent Tamás jelentősége Prohászka Ottokár keresztény filozófiájának kereteiben. *A Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság Közleményei*, V. 2018. 119–127.
- Frenyó, 2021/a. — Frenyó Zoltán: Prohászka Ottokár. In: Konzervatív arcképek. Szerk.: Frenyó Zoltán. Bp., 2021. 382–388.
- Frenyó, 2021/b. — Frenyó Zoltán: Lord Acton és a liberális katolicizmus zsákutcája. Baráti ellenvetés Gájer László írásaira. *Valóság*, 2021. 4. sz. 1–22.
- Frojimovics, 2011. — Frojimovics Kinga: „Mételyes már közéletünk, és fojtó-fullajtó lett levegője.” A numerus clausus magyarországi rabbik templomi beszédeiben”. In: JF90. 233–243.
- Fülöp, 1964. — Fülöp Attila: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája, 1842–1963. Miskolc, 1964. (Könyvtári füzetek, 1.)
- G. Merva, 2013. — G. Merva Mária: Írók és múzsák Gödöllőn. Gödöllő, 2013.
- Gaálné Barcs, 2022. — Gaálné Barcs Eszter: Zászlószentelések a két világháború között. *Turul*, 2022. 4. sz. 170–175.
- Galántai, 2001. — Galántai József: Magyarország az első világháborúban. Bp., 2001.

- Gali, 2018. — Gali Máté: A magyar közélet reflexiói a numerus claususra 1920-ban. In: TMF I. 115–128.
- Garai, 2003. — Garai Ildikó: A fasiszta hatalomra jutást megelőző és azt követő olasz külpolitika összehasonlítása. *Külgügyi Szemle*, 2003. 3. sz. 153–183.
- Gazdag, 1977. — Gazdag Ferenc: Giesswein Sándor részvétele a Huszadik Század vitáiban, 1904–1918. *Századok*, 1977. 2. sz. 329–361.
- Gábor, 2016. — Gábor Dávid: „Szárnyim növének, s átröpültem / A levegőt, a végtelent.” Petőfi két versének horatiusi előzményei. In: Syrinx. A Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiorum Philologiae Classicae X. országos konferenciáján elhangzott előadások. Szerk.: Harcz Klaudia. Bp., 2016. 59–74.
- Gárdonyi, 2005. — Gárdonyi Máté: Az antiszemitizmus funkciója Prohászka Ottokár és Bangha Béla társadalom- és egyházképében. In: A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Szerk.: Molnár Judit. Bp., 2005. 193–204.
- Gárdonyi, 2007. — Gárdonyi Máté: A keresztény kurzus programja Bangha Bélánál. *Studia Wesprimensia*, 2007. 1–2. sz. 25–36.
- Gianone–Klestenitz, 2017. — Gianone András – Klestenitz Tibor: Katolikus nagygyűlések Magyarországon. Bp., 2017. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.)
- Gidó, 2009. — Hidó Attila: Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek. (1918–1940) Csíkszereda, 2009.
- Gergely A., 2003. — Gergely Anna: A székesfehérvári és Fejér megyei zsidóság tragédiája. (1938–1944) H.n., é.n. [Bp., 2003.]
- Gergely A., 2016. — Gergely Anna: Hóman Bálint pályája a mai hatalmi és emlékezetpolitika tükrében. *Múlt és Jövő*, 2016. 3. sz. 92–122.
- Gergely J., 1969. — Gergely Jenő: Keresztényszocialisták az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalomban. *Történelmi Szemle*, 1969. 1. sz. 26–65.
- Gergely J., 1972. — Gergely Jenő: A Magyarországi Radikális Keresztényszocialista Párt. (1919 szeptember – 1920 július) Adalékok a magyarországi keresztényszocialista mozgalom történetéhez. *Századok*, 1972. 4–5. sz. 1043–1074.
- Gergely J., 1977. — Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon, 1903–1923. Bp., 1977.
- Gergely J., 1982. — Gergely Jenő: Prohászka Ottokár és a „keresztény kurzus”. *Műhely*, 1982. 2. sz. 58–75.
- Gergely J., 1987. — Gergely Jenő: A „keresztény-nemzeti” ideológia, 1919–1944. In: Egy letűnt korszakról. Szerk.: Sánta Ilona. Bp., 1987. 71–92.
- Gergely J., 1990. — Gergely Jenő: A politikai katolicizmus átrendeződése a bethleni konszolidáció első felében, 1923–1926. *Századok*, 1990. 5–6. sz. 670–707.
- Gergely J., 1993. — Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon, 1924–1944. Bp., 1993.
- Gergely J., 1994. — Gergely Jenő: Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember.” Bp., 1994.
- Gergely J., 1996/a. — Gergely Jenő: Prohászka Ottokár közéleti működése. In: PÉ I. 109–124.
- Gergely J., 1996/b. — Gergely Jenő: Adatok a magyarországi katolicizmus helyzetéről a két világháború között. *Levéltári Szemle*, 1996. 3. sz. 22–41.
- Gergely J., 1996/c. — Gergely Jenő: A keresztény pártok és a választások, 1920–1947. *Századok*, 1996. 3. sz. 613–638.
- Gergely J., 1997. — Gergely Jenő: Egyházak és népi mozgalom. In: A népi mozgalom és a magyar társadalom. Tudományos tanácskozás a szárszói találkozók 50. évfordulója alkalmából. Szerk.: Sipos Levente – Tóth Pál Péter. Bp., 1997. 383–399.
- Gergely J., 1998. — Gergely Jenő: Prohászka és a Tanácsköztársaság. In: PÉ II. 80–97.
- Gergely J., 1999. — Gergely Jenő: Prohászka Ottokár politikai nézetei a századfordulón. In: Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Szerk.: Hegedűs András – Bárdos István. Esztergom, 1999. 165–176.
- Gergely J., 2000. — Gergely Jenő: A keresztény kurzusról. *Távlatok*, 2000. 48. sz. 280–289.
- Gergely J., 2001/a. — Gergely Jenő: Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Bp., 2001.
- Gergely J., 2001/b. — Gergely Jenő: Prohászka visszavág. In: A történelem visszavág. Szerk.: Dalos Rimma – Kiss Endre. Bp., 2001. 59–64.
- Gergely J., 2002. — G.J. [Gergely Jenő:] Prohászka Ottokár. 1858–1927. In: Gergely Jenő – Izsák Lajos – Pölöskei Ferenc: Századformáló magyarok. (Arcképek a XX. századból.) Bp., 2002. 271–278.

- Gergely J., 2004. — Gergely Jenő: Főpapok, főpásztorok, főrabbi. Arcélek a huszadik századi magyar egyháztörténetből. Bp., 2004.
- Gergely J., 2005. — Gergely Jenő: Az egyházak és a földkérdés. In: „... a birtokolt föld ... a szabadság maga”. Tudományos ünnepi konferencia az 1945. évi földreform 60. évfordulója alkalmából. Szerk.: Fűrj Zoltán – Jávor András. Debrecen, 2005. 71–80.
- Gergely J., 2006. — Gergely Jenő: Prohászka Ottokár kereszténydemokráciája. In: Gergely Jenő: Being Hungarian, Christian, European. Bp., 2006. (TDI. Könyvek, 3.) 33–39.
- Gergely J., 2007/a. — Gergely Jenő: A kereszténydemokrácia Magyarországon. *Múltunk*, 2007. 3. sz. 113–154.
- Gergely J., 2007/b. — Gergely Jenő: Prohászka Ottokár kereszténydemokráciája. In: Az élő hagyomány. Barankovics István és a magyarországi kereszténydemokrácia öröksége. Szerk.: Mészáros József – Hámori Péter – Gergely Jenő. Bp., 2007. (Barankovics könyvek, 3.) 42–53.
- Gergely J., 2008. — Gergely Jenő: A keresztényszocializmus a legújabb kutatások tükrében. In: SZKMM. 79–98.
- Gergely J., 2010/a. — Gergely Jenő: A Keresztény Községi (Wolff) Párt. (1920–1939) Bp., 2010. (Pártok és politika)
- Gergely J., 2010/b. — Gergely Jenő: Titkos választás és ellenforradalom – 1920. In: Parlamenti választások Magyarországon, 1920–2010. Szerk.: Földes György – Hubai László. Bp., 2010. (3. kiad.) 46–82.
- Gergely–Szabó–Vadász, 2007. — Gergely Jenő – Szabó Ferenc SJ – Vadász Sándor: Prohászka ébresztése. [1997] In: Vadász Sándor: Rádiós történelem. Bp., 2007. 115–125.
- Gerő, 2011/a. — Gerő András: Nem bírom ki, hogy bele ne szóljak a dolgokba. Riporter: Szilágyi Aladár. *Erdélyi Riport*, 2011. 16. sz. 10–14.
- Gerő, 2011/b. — Rádióinterjú Gerő Andrással, 2011. május 11. Online: <https://www.geroandras.hu/hu/interju-2011-majus-11/> – 2023.01.14.
- Gerő, 2012. — Rádióinterjú Gerő Andrással, 2012. február 2. Online: <https://www.geroandras.hu/hu/interju-2012-februar-2/> – 2023.01.14.
- Gerwarth, 2018. — Robert Gerwarth: Harc a Vörös Szörnyeteggel: ellenforradalmi erőszak Közép-Európa vereséget szenvedett államaiban. In: Robert Gerwarth – John Horne: Háború béke idején. Paramilitáris erőszak Európában az első világháború után. Ford.: Váradi Péter. Bp., 2018. 71–92.
- Giczi, 2005. — Giczi Zsolt: Egy evangélikus püspök kora magyar társadalmáról és állami vezetőiről. Raffay Sándor önéletrajzi írásaiból. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 2005. 41–61.
- Giczi, 2010. — Giczi Zsolt: Felekezeti viták a katolikusok és a protestánsok érvényesülési lehetőségeiről a Horthy-korszakban. *Aetas*, 2010. 1. sz. 24–42.
- Giczi, 2014. — Giczi Zsolt: A katolikus-protestáns vegyes házasságok és a reverzálisok ügye az 1920-as évek Magyarországon. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica*, 2014. 107–120.
- Giczi, 2021. — Giczi Zsolt: Raffay Sándor politikai vonatkozású tevékenysége püspöksége kezdetén. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 2021. 215–226.
- Gintli, 2022. — Gintli Tibor: Egy toleráns szerzetes a numerus clausus évéből. A hatyú. In: „Ha gitt van, akkor...” Tanulmányok Molnár Ferenc műveiről. Szerk.: Bengi László – Imre Zoltán. Bp., 2022. (MIT-konferenciák) 131–141.
- Glósz, 1998. — Glósz Ervin: Prohászka Ottokár püspöksége körleveleinek tükrében. In: PÉ II. 98–104.
- Godinek, 2014. — Godinek Ibolya: Fajvédő eszme *A Cél* című folyóiratban. *Valóság*, 2014. 2. sz. 40–58.
- Godzsák, 2015. — Godzsák Attila: Hubay Kálmán ifjúkora és miskolci újságírói pályája. *Széphalom*, 25. 2015. 463–474.
- Gratz, 1935. — Gratz Gusztáv: A forradalmak kora. Magyarország története, 1918–1920. Bp., 1935.
- Gratz, 2001. — Gratz Gusztáv: Magyarország a két háború között. Szerk.: Paál Vince. Bp., 2001. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok)
- Griffin, 2007. — The “Holy Storm”. “Clerical Fascism” through the Lens of Modernism. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2007. Nr. 2. 413–431. DOI: 10.1080/14690760701321130
- Gróh, 2020. — Gróh Gáspár: Szabó Dezső. Kivezetés a szépirodalomból. Bp., 2020.
- Grósz, 2017. — Grósz András: Prohászka Ottokár és a német nemzetiségi kérdés. In: PT 2015–2017. 201–211.

- Grósz, 2018. — Grósz András: Keresztutakon. Adalékok a katolikus egyház és a magyarországi német-ség két világháború közötti kapcsolatához. In: A magyarországi németek elmúlt 100 éve. Nemzetiségpolitika és helyi közösségek. Szerk.: Eiler Ferenc – Tóth Ágnes. Bp., 2020. 65–86.
- Grúz, 1977. — Grúz János: Heves vármegye törvényhatósági bizottságának tevékenysége, 1919–1929. Eger, 1977. (Tanulmányok Heves megye történetéből, 2.)
- Gyarmati, 2021. — Gyarmati György: Herczeg Ferenc Márciusai a világháborúk közötti *Új Időkben*. In: Gyarmati György: Bibó István – kortársi környezetben. Portrék, sziluettek – szemből, profilból. Pécs, 2021. 223–242.
- Gyáni, 1983. — Gyáni Gábor: A budapesti házicseléd-munkapiac működési mechanizmusai, 1890–1941. *Századok*, 1983. 2. sz. 404–433.
- Gyáni, 2017/a. — Gyáni Gábor: Historical agency – a szubjektív cselekvő középpontba állítása a történettudományban. In: Vonyó–Csukovits–Gyarmati, 2017. 46–56.
- Gyáni, 2017/b. — Gyáni Gábor: Augusztus és október között félúton. In: 1916 – A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy Háborúról. Szerk.: Egry Gábor – Kaba Eszter. Bp., 2017. 13–26.
- Gyorgyovich, 2006. — Gyorgyovich Miklós: Prohászka Ottokár lelkisége és a Regnum Marianum. In: PE. 61–74.
- Gyurgyák, 2001. — Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet. Bp., 2001.
- Gyurgyák, 2007. — Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története. Bp., 2007.
- Gyurgyák, 2012. — Gyurgyák János: Magyar fajvédők. Eszmétörténeti tanulmány. Bp., 2012.
- Gyurgyák, 2021. — Gyurgyák János: Ady-dilemmák. In: Ady Endre prózai munkái. Szerk.: Gyurgyák János. Bp., 2021. (Osiris klasszikusok) 935–1029.
- Hamerli, 2016. — Hamerli Petra: Kultúrdiplomáciai közeledés Magyarország és Olaszország között. (1926–1928) *Közép-Európai Közlemények*, 2016. 4. sz. 52–65.
- Hamerli, 2022. — Hamerli Petra: Epizódok az olasz fasizmus és az egyház kapcsolatából. In: *Ecclesiae et historiae servus infatigabilis*. Tanulmányok Somorjai Ádám 70. születésnapjára. Szerk.: Zombori István. Bp., 2022. 379–385.
- Hanebrink, 2006. — Paul A. Hanebrink: In Defense of Christian Hungary. Religion, Nationalism, and Antisemitism, 1890–1944. Ithaca–London, 2006.
- Hanebrink, 2013. — Paul A. Hanebrink: The Memory of the Holocaust in Postcommunist Hungary. Part 1: The Politics of Holocaust Memory. In: Bringing the Dark Past to Light. The Reception of the Holocaust in Postcommunist Europe. Eds.: John-Paul Himka – Joanna Beata Michlic. Lincoln, 2013. 261–291. DOI: 10.2307/j.ctt1ddr8vf.14 272.
- Hangodi, 1998. — Hangodi Ágnes: Az úgynevezett modenai kódexekről az Ujság 1927-es évfolyamában. In: *Magyar Könyvszemle*, 1998. 2. sz. 165–171.
- Hantos-Varga, 2022. — Hantos-Varga Márta: Avítt antijudaizmus és modern fajelmélet között. Katolikus szerzők zsidóellenes argumentációjának szürke zónája. *Történelmi Szemle*, 2022. 3. sz. 447–479.
- Hantos-Varga, 2023. — Hantos-Varga Márta: Ankét a zsidókérdésről az Új Kor katolikus folyóirat hasábjain. (1936) *Századok*, 2023. 2. sz. 341–380.
- Hargitay, 1981. — Hargitay Gábor: A kalocsai érsekség a politikai katolicizmus szolgálatában. *Bács-Kiskun megye múltjából*, 3. 1981. 347–429.
- Hatos, 2010. — Hatos Pál: Szekfű katolicizmusa. *Múltunk*, 2010. 1. sz. 232–257.
- Hatos, 2017. — Hatos Pál: Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete. Bp., 2017.
- Hatos, 2018/a. — Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története. Bp., 2018. (Modern magyar történelem)
- Hatos, 2018/b. — Hatos Pál: A protestáns liberalizmus válsága és a politikai protestantizmus jövőképei 1890–1921 között. In: Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon. Szerk.: Csibi Norbert – Schwarczwölder Ádám. Pécs, 2018. 283–304.
- Hatos, 2021. — Hatos Pál: Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története. Bp., 2021. (Modern magyar történelem)

- Hámori, 2004. — Hámori Péter: Kísérlet a magyar falu lakásügyének rendezésére a két világháború közötti Magyarországon. Az Országos Falusi Kislakásépítési Szövetkezet története. *Aetas*, 2004. 1. sz. 49–73.
- Heft, 2005. — James L. Heft: Catholic Intellectuals: No Ivory Tower. In: *Believing Scholars: Ten Catholic Intellectuals*. Ed.: James L. Heft. New York, 2005. 1–10.
- Hegyi, 1981. — Hegyi Béla: Giesswein és Prohászka. [1978] In: Hegyi Béla: *Hitek, választások*. Bp., 1981. 149–181.
- Heltai, 2004. — Heltai Gyöngyi: Fedák Sári, mint „emlékezeti hely”. A bulvárszínházi kulturális örökség átértékelése. *Korall*, 2004. 17. sz. 167–192.
- Hendrix, 2012. — Burke A. Hendrix: Political Theorists as Dangerous Social Actors. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 2012. Nr. 1. 41–61. DOI: 10.1080/09692290.2010.517980
- Herczl, 1995. — Moshe Y. Herczl: Christianity and the Holocaust of Hungarian Jewry. New York, 1995.
- Hermán, 2012. — Hermán M. János: Adalékok a hollandiai magyar gyermekmentés történetéhez. *Református Szemle*, 2012. 3. sz. 279–312.
- Herskó, 2005. — Mose Herskó: A karcagi zsidók története. Karcag, 2005. (2. kiad.)
- Hévizi, 2008. — Hévizi Józsa: Szociális és karitatív tevékenység – autonóm egyházszervezetben – a Fehérvári Egyházmegyében, Budafokon. (1919–1945) In: SZKMM. 275–299.
- Hollósi, 2018. — Hollósi Gábor: Kvótával vagy kvóta nélkül? Bernolák Nándor a numerus clausus nemzetgyűlési vitájában. In: TMF I. 103–113.
- Horváth L., 2012. — Horváth László: Lelkigyakorlat és közéleti szereplés. Prohászka Ottokár és a pécsi egyházmegye kapcsolata. In: PT 2009–2012. 132–143.
- Horváth P., 2016. — Horváth Pál: Szellemi alternatívák a magyar katolikus gondolkodásban a 20. század elején. Dudek, Prohászka, Schütz. In: Régiók, határok, identitások. (Kelet-)Közép-Európa a (magyar) filozófiatörténetben. Szerk.: Mester Béla. Bp., 2016. (Ergo) 286–302.
- Horváth Sz., 2004. — Horváth Sz. Ferenc: Az *Erdélyi Lapok* ideológiája. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzetiszocializmus Erdélyben. *Regio*, 2004. 3. sz. 101–142.
- Horváth Sz., 2006. — Horváth Sz. Ferenc: Népcsoportpolitika, szociális kompenzáció és gazdasági jóvátétel. A holokauszt Észak-Erdélyben. *Múltunk*, 2006. 3. sz. 102–143.
- Horváth Z., 1961. — Horváth Zoltán: Magyar századforduló. A második reformnemzedék története, 1896–1914. Bp., 1961.
- Hruboň, 2021. — Anton Hruboň: Pioneers of Clerical Fascism? Mythical Language of Revolutionary Political Catholicism in Slovakia and Visions of a “New Nation”. *Konštantínove Listy*, 2021. Nr. 1. 131–145. DOI: 10.17846/CL.2021.14.1.131-145
- Hubbard, 2004. — R. Glenn Hubbard: The Economist as Public Intellectual. *The Journal of Economic Education*, 2004. Nr. 4. 391–394. DOI: 10.3200/JECE.35.4.391-394
- Ignác, 2013. — Ignác Károly: Budapest választ. Parlamenti és törvényhatósági választások a fővárosban, 1920–1945. Bp., 2013.
- Ignác, 2018. — Ignác Károly: Választói magatartás 1926-ban. A kormánypárt választási gépezetének működése és egy statisztikai felmérés tanulságai nyílt szavazású választókerületekben. *Múltunk*, 2018. 1. sz. 87–134.
- Jakab, 2017. — Jakab Attila: A Jehova Tanúi Egyház és magyarországi történetük 1939-ig. In: A Magyarországi Jehova Tanúi Egyház története a kezdetektől napjainkig. Bp., 2017. 17–164.
- Jakab, 2021. — Jakab Attila: Magyar és keresztény ország. Keresztény felekezetek és antiszemitizmus a Horthy-korszakban. Válogatott tanulmányok. Bp., 2021.
- Jancsó, 1929. — Jancsó Sándor: A székesfehérvári m. kir. Vass József dr. hadi árvaintézet története. In: A magyar állami hadiárvagondozás 10 éve, 1919–1929. Szerk.: Pettkó-Szandtner Aladár. Bp., 1929. 26–35.
- Jancsó–Jambrik–Mózessy, 2012. — Jancsó Árpád – Jambrik Tímea – Mózessy Gergely: Prohászka más élelapokban. In: PT 2009–2012. 103–112.
- Jánosi, 2022. — Jánosi Gyula OSB: Új idők küszöbén. Giesswein Sándor élete és műve. [1977] Szerk.: Somorjai Ádám OSB. Bp.–Győr, 2022.
- Jennings, 2002. — Jeremy Jennings: Deaths of the Intellectual. A Comparative Autopsy. In: *The Public Intellectual*. Ed.: Helen Small. Oxford – Malden, 2002. 110–130.

- Joó, 2006. — Joó Adrienn: Az elemi népoktatás és a tanítóképzés reformja. A Nemzetnevelés tükrében. *Iskolakultúra*, 2006. 9. sz. 3–23.
- Jóború, 1972. — Jóború Magda: A köznevelés a Horthy-korszakban. (Alsó- és középfokú oktatás.) Bp., 1972.
- Juhász A., 2009. — Juhász Annamária: Prohászka Ottokár kora szociális problémáiról. *Valóság*, 2009. 8. sz. 16–45.
- Juhász V., 1927. — Juhász Viktor: A proletárdiktatúra és előzményei Székesfehérvárott. Székesfehérvár, 1927. (Közlemények Székesfehérvár város történetéből, I.)
- K.Farkas, 2010. — K.Farkas Claudia: Jogok nélkül. Zsidó lét Magyarországon, 1920–1944. Bp., 2010. (Politikatörténeti füzetek, 32.)
- Kaba, 2017. — Kaba Eszter: „Azt akarjuk, hogy olyan segínyt adjanak, hogy megélhessünk belőle”. A hadigondozás rendszerének működése a háború éveiben. In: Háborús mindennapok – mindennapok háborúja. Magyarország és a Nagy Háború – ahogy a sajtó látta. (1914–1918) Szerk.: Kaba Eszter. Bp., 2017. 351–410.
- Kaczor, 2022. — Christopher Kaczor: A Catholic Intellectual: A Contradiction in Terms? *Word on Fire*, 7 September 2022. Online: <https://www.wordonfire.org/articles/fellows/a-catholic-intellectual-a-contradiction-in-terms/> – 2023.01.15.
- Kallis, 2003. — Aristotle A. Kallis: “Fascism”, “Para-fascism” and “Fascistization”: On the Similarities of Three Conceptual Categories. *European History Quarterly*, 2003. Nr. 2. 77–104. DOI: 10.1177/02656914030332004
- Kallis, 2007. — Aristotle A. Kallis: Fascism and Religion: The Metaxas Regime in Greece and the “Third Hellenic Civilisation.” Some Theoretical Observations on “Fascism,” “Political Religion” and “Clerical Fascism.” *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2007. Nr. 2. 229–246. DOI: 10.1080/14690760701321148
- Kallis, 2020. — Aristotle A. Kallis: Working across bounded entities: fascism, “para-fascism”, and ideational mobilities in interwar Europe. In: Beyond the Fascist Century. Essays in Honour of Roger Griffin. Ed.: Constantin Iordachi – Aristotle A. Kallis. London, 2020. 73–99. DOI: 10.1007/978-3-030-46831-6_4
- Kamel, 2021. — Onsi Aaron Kamel: The Power of the Catholic Intellectual Ecosystem. *Ad Fontes*, 3 November 2021. Online: <https://adfontesjournal.com/web-exclusives/the-power-of-the-catholic-intellectual-ecosystem/> – 2023.01.15.
- Karácsonyi, 1953. — Karácsonyi Béla: A stabilizáció. In: A klerikális reakció a Horthy-fasizmus támasza. I. 1919–1930. Szerk.: Balázs Béla. Bp., 1953. 241–288.
- Karády, 2015. — Karády Viktor: A magyar nemzetiségi statisztika a „zsidó térfoglalásig” és az „örségváltásig”. *socio.hu*, 2015. 2. sz. 6–16. DOI: 10.18030/socio.hu.2015.2.6
- Kardos J., 1998. — Kardos József: Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világ-háború között. Bp., 1998.
- Kardos L., 1976. — Kardos László: A Panoráma-háború emlékeiből. *Irodalomtörténet*, 1976. 3. sz. 654–664.
- Kardos–Kardos, 1930. — Kardos László – Kardos Pál: Az új magyar irodalom története francia nyelven: Hankiss János és Juhász Géza „Littérature Hongroise” c. könyvének bírálata. Debrecen, 1930. (Kritikai Füzetek, I.)
- Karlinszky, 2015. — Karlinszky Balázs: Szerzetesrendek a veszprémi egyházmegyében 1914–1950 között. In: Szerzetesrendek a veszprémi egyházmegyében. Szerk.: Karlinszky Balázs. Veszprém, 2015. 349–374.
- Karsai E., 1964. — Karsai Elek: A budai Sándor-palotában történt, 1919–1941. Bp., 1964. (2. kiad.)
- Karsai L., 2009. — Karsai László: Görények a tyúkólban. Prohászka Ottokár szélsőjobb recepciója, 1927–1944. *Élet és Irodalom*, 2009. április 30. 17.
- Karsai L., 2016. — Karsai László: Szálasi Ferenc. Bp., 2016.
- Katona, 2010. — Katona Attila: „Nem volt olyan ügy, amely ennyi harci zajongással, ... csatazajjal járt volna az erkölcsvédelem tekintetében.” Hatalmi harc, közerkölcs és fürdőhasználat Szombathelyen az 1920-as években. *Előadások Vas megye történetéről*, V. 2010. 207–218.
- Katona, 2015. — Katona Attila: „Nekem a politika nem a hivatásom.” Mikes János püspök közéleti szerepvállalásairól. In: Tanulmányok gróf Mikes János szombathelyi megyéspüspökről. Szerk.: Bakó Balázs – Pál Ferenc. Szombathely, 2015. (Géfin Gyula kiskönyvtár, 2.) 69–82.

- Katus, 2021. — Katus László: Prohászka Ottokár. (1858–1927) [1999] In: Katus László: *Ecclesia semper reformanda et renovanda. Egyháztörténeti tanulmányok*. Szerk.: Gözsy Zoltán – Varga Szabolcs – Vértési Lázár. Pécs, 2021. 95–106.
- Kádár-Vági, é.n. — Kádár Gábor – Vági Zoltán: Egyetemi zsidóverések, antiszemita merényletek, etnikai tisztogatás a Horthy-korszakban, 1923–1942. Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont. é.n. Online: http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=147 – 2019.06.30.
- Kállay, 1980. — Kállay István: Bodajk. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 14. 1980. 293–333.
- Kállay, 1985. — Kállay István: Fehérvárcsurgó. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 16. 1985. 249–316.
- Kállay, 1990. — Kállay István: Magyaralmás. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 21. 1990. 7–41.
- Kántás, 2020. — Kántás Balázs: Egy lehetséges „magyar sörpuccs” gondolata? Ulain Ferenc nemzetgyűlési képviselőnek és társainak a német szélsőjobboldal segítségével elképzelt államcsínyterve. *Archivnet*, 2020. 1. sz. Online: <https://archivnet.hu/egy-lehetsleges-magyar-sorpuccs-gondolata-ulain-ferenc-nemzetgyulesi-kepviselonek-es-tarsainak-a> – 2021.06.20.
- Kántás, 2021/a. — Kántás Balázs: A bombaper. A Horthy-korszak első éveinek egyik legnagyobb büntetőpere és politikai kontextusa, 1922–1926. Bp., 2021. Online: Magyar Elektronikus Könyvtár: <https://mek.oszk.hu/21700/21710/> – 2022.06.10.
- Kántás, 2021/b. — Balázs Kántás: Radical right-wing, quasi-state paramilitary formations in Hungary, 1919–1921. An outline. *International Journal of History*, 2021. Nr. 2. 74–84. DOI: 10.22271/27069109.2021.v3.i2b.103
- Kántás, 2022/a. — Kántás Balázs: A Kettőskereszt Vérszövetség. Egy titkos irreguláris katonai szervezet tevékenysége az 1920-as évek Magyarországon. Bp., 2022.
- Kántás, 2022/b. — Kántás Balázs: Héjjas Iván. Vázlat egy magyar radikális jobboldali katonatiszt-politikus életrajzához és kapcsolatrendszeréhez. Bp., 2022.
- Kántás, 2023/b. — Kántás Balázs: Egy radikális jobboldali félkatonai szervezet a hatalom közelében, majd árnyékában. A Fehér Ház mozgalom rövid története. Bp., 2023.
- Kántás-Szabó, 2023. — Kántás Balázs – Szabó Piroska: Szabadkőművesség és ellen-szabadkőművesség. A magyar szabadkőműves mozgalom és a Horthy-korszak titkosszolgálati szerveinek és kormánypárti, jobboldali titkos társaságainak kapcsolata. Bp., 2023.
- Káplár, 2015. — Káplár András: Tükör által homályosan. Prohászka Ottokár művészetszemléletének egy lehetséges olvasata. In: *Hiszek, hogy megértsem*. Konferenciakötet. Szerk.: Gér András László – Jenei Péter – Zila Gábor. Bp., 2015. 325–332.
- Keane, 2016. — James T. Keane: Where have all the Catholic intellectuals gone? *America. The Jesuit Review*, 3 October 2016. Online: <https://www.americamagazine.org/issue/writers-and-reconcilers> – 2023.01.15.
- Kende, 2010. — Kende János: Egy túlnyert választás – 1926. In: *Parlamenti választások Magyarországon, 1920–2010*. Szerk.: Földes György – Hubai László. Bp., 2010. (3. kiad.) 110–132.
- Kenyeres, 2001. — Magyar életrajzi lexikon, 1000–1990. Bp., 2001. Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, mek.oszk.hu/00300/00355 – 2023.01.15.
- Kerekes, 2018. — Janet Kerekes: Álarcosbál a Fehér keresztben. A zsidó asszimiláció. Ford.: Farkas Nóra. Bp., 2018.
- Kerepeszki, 2008. — Kerepeszki Róbert: A zsidókérdés és az egyetemi bajtársi egyesületek a két világháború közötti Magyarországon. In: *Tradíció és modernizáció a XVIII–XX. században*. Szerk.: Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor. Debrecen, 2008. 224–237.
- Kerepeszki, 2009. — Kerepeszki Róbert: A Turul Szövetség. In: *MJH*. 341–376.
- Kerepeszki, 2011/a. — Kerepeszki Róbert: A numerus clausus és a Turul Szövetség. In: *JF90*. 247–266.
- Kerepeszki, 2011/b. — Kerepeszki Róbert: A politikai és társadalmi élet határán. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége a Horthy-korszakban. In: „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*. Szerk.: Gebei Sándor – Bertényi Iván – Rainer M. János. Eger, 2011. 373–388.
- Kerepeszki, 2012. — Kerepeszki Róbert: A Turul Szövetség, 1919–1945. Egyetemi ifjúság és jobboldali radikalizmus a Horthy-korszakban. Máriabesnyő, 2012.
- Kerék, 1939. — Kerék Mihály: A magyar földkérdés. Bp., 1939.
- Kiss, 2019. — Kiss Mária Rita: Politika és társadalompolitikai koncepciók a Horthy-korszakban. In: *Fejezetek a magyarországi társadalom- és szociálpolitika történetéből*. Tanulmányok és szövegek

- a kiegyezéstől a rendszerváltásig. I. A kiegyezéstől a második világháború végéig. (1867–1944) Szerk.: Cora Zoltán – Kiss Mária Rita – Olasz Lajos. Szeged, 2019. 223–244.
- Kleisz, 2011. — Kleisz Teréz: Minőségi mércék, eligazodási pontok keresése a kulturális modernitás-diskurzusokban. *Kultúra és Közösség*, 2011. 2. sz. 57–66.
- Klestenitz, 2009/a. — Klestenitz Tibor: Prohászka Ottokár sajtószervező tevékenysége. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2009. 1–4. sz. 209–226.
- Klestenitz, 2009/b. — Klestenitz Tibor: Sajtó, felekezet, politika. A Központi Sajtóvállalat első éve. (1919–1922) *Múltunk*, 2009. 3. sz. 171–201.
- Klestenitz, 2010/a. — Klestenitz Tibor: A tördőfés és az újságírók. Sajtóellenesség a keresztény-nemzeti kurzus éveiben, 1919–1922. *Médiakutató*, 2010. 2. sz. Online: https://mediakutato.hu/cikk/2010_02_nyar/07_kereszteny_nemzeti_kurzus_sajtoellenesség – 2023.12.01.
- Klestenitz, 2010/b. — Klestenitz Tibor: A katolikus sajtómozgalom történetének forrásai. In: „Alattad a föld, fölötted az ég...” Források, módszerek és útkeresések a történetírásban. Szerk.: Balogh Margit. Bp., 2010. 141–159.
- Klestenitz, 2010/c. — Klestenitz Tibor: Prohászka Ottokár egyháztörténeti szerepe a „második felekezeti képződési korszak” elméletének fényében. In: A székesfehérvári egyházmegye ünnepi névtára Spányi Antal megyés püspök születésének 60. évében, az Úr 2010. esztendejében. Szerk.: Mózy Gergely – Pestiné Paics Marianna – Smohay András – Smohay Péter. Székesfehérvár, 2010. 76–91.
- Klestenitz, 2013. — Klestenitz Tibor: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon, 1896–1932. Bp., 2013.
- Klestenitz, 2015/a. — Klestenitz Tibor: Mellékszerepben. Prohászka Ottokár fellépése a katolikus nagygyűlések szakosztályi és egyesületi ülésein. In: PT 2012–2015. 121–139.
- Klestenitz, 2015/b. — Klestenitz Tibor: Prohászka Ottokár az 1921-es német katolikus nagygyűlésen. In: PT 2012–2015. 144–166.
- Klestenitz, 2015/c. — Klestenitz Tibor: A katolikus nagygyűlések mint médiaesemények az 1920-as években. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2015. 1–2. sz. 57–75.
- Klestenitz, 2017. — Klestenitz Tibor: „Az anyaszentegyház Amerikában imponált nekem legjobban.” Prohászka Ottokár képe az Egyesült Államokról. In: PT 2015–2017. 182–200.
- Klestenitz, 2018. — Klestenitz Tibor: Modern katolicizmus? Vallási megújulás és politikai törekvések a dualizmus korában. In: Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon. Szerk.: Csibi Norbert – Schwarczwöldecker Ádám. Pécs, 2018. 263–282.
- Klestenitz, 2019. — Klestenitz Tibor: Sajtó és újságírás Trianon árnyékában. In: Háborúból békébe. A magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán. Szerk.: Bódy Zsombor. Bp., 2019. 301–336.
- Klestenitz, 2020/a. — Klestenitz Tibor: Pajzs és kard. Bangha Béla élete és eszmeisége. Bp., 2020.
- Klestenitz, 2020/b. — Klestenitz Tibor: A keresztény kurzus az észak-magyarországi régió keresztény sajtójában. In: Vörös és fehér. Társadalmi-politikai átmenetek Északkelet-Magyarországon a 19–20. század fordulójától. Szerk.: Berecz Anita – Gál Máté – Péterffy Gergely. Eger, 2020. 125–138.
- Klestenitz, 2020/c. — Klestenitz Tibor: Fejezetek az egyházi sajtó történetéből. Bp., 2020. (Médiatudományi könyvtár, 39.)
- Klestenitz, 2022. — Klestenitz Tibor: Prohászka Ottokár alakja az osztrák sajtó tükrében. In: PT 2018–2022. 43–58.
- Koch, 1959. — Koch Lajos: A budapesti Operaház műsora, 1884–1959. (Adattár) Bp., 1959. (Színház-történeti Füzetek, 29.)
- Kollarits, 2009. — Kollarits Krisztina: „Tormay Cécile-nek igaz rokonérzéssel Babits Mihály”. Adalékok Babits Mihály és Tormay Cécile kapcsolatához. *A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve*, XXXI. 2009. 439–464.
- Koncz, 1995. — Koncz Lajos: Prohászka és/vagy a II. Vatikánum. *Vigília*, 1995. 8. sz. 588–595.
- Koncz, 1999. — Koncz Lajos: A Prohászka-kutatások sorsa és áramlatai. [1996] In: Prohászka önmagáról. Szerk.: Szabó Ferenc SJ. Szeged, 1999. 97–112.
- Korompai, 1969. — Korompai János: Gárdonyi Géza levelezése Gárdonyi Sándor hagyatékában I. *Az Egri Múzeum Évkönyve*, VI. 1969. 333–360.

- Koródi, 2020. — Koródi Máté: Adattár a Magyar Nemzeti Hadsereg tiszti különítményes csoportjai és más fegyveres szervek által elkövetett gyilkosságokról, 1919. augusztus 3. – 1921. október 23. Bp., 2020. (Clio kötetek)
- Kosztolánczy–Nemeskéri, 2013. — Kosztolánczy Tibor – Nemeskéri Erika: Festő a fronton. In: Esemény és narratíva. Történetiség – elbeszélés(ek) – interpretáció. Szerk.: Kötél Emőke – Rainer M. János. Bp., 2013. (Bibliotheca scientiae & artis) 288–304.
- Kovács B., 1955. — Kovács Béla: Zalamegye munkásmozgalmának története 1867-től 1945-ig. H.n., é.n. [Zalaegerszeg, 1955.]
- Kovács É., 2012. — Kovács Éva: Az agrárius beszédmód rekonstrukciója az 1920-as földbirtokreform parlamenti vitája alapján. In: A tudomány és az oktatás vonzásában. Tanulmánykötet Tóth Tibor professzor emlékére. Szerk.: Kaposi Zoltán – Lendvai Tamás – Oroszi Sándor. Pécs, 2012. 311–333.
- Kovács K., 2017. — Kovács K. Zoltán: Giesswein Sándor és a keresztényszocialista mozgalmak. In: Egy élet a kereszténydemokráciáért. Kovács K. Zoltán válogatott írásai. Szerk.: Szabó Róbert – Gyorgyevics Miklós. Bp., 2017. 69–76.
- Kovács M., 1995. — Kovács M. Mária: A numerus clausus és az orvosi antiszemitizmus a húszas években. *Budapesti Negyed*, 1995. 2. sz. Online: Elektronikus Periodika Archivum: www.epa.oszk.hu – 2010.12.01.
- Kovács M., 2001. — Kovács M. Mária: Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között. Bp., 2001.
- Kovács M., 2005. — Kovács M. Mária: A numerus clausus és a zsidótörvények összefüggéséről. In: A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Szerk.: Molnár Judit. Bp., 2005. 128–139.
- Kovács M., 2009. — Kovács M. Mária: Szavak és tettek. Prohászka Ottokár, a numerus clausus és a zsidótörvények. *Élet és Irodalom*, 2009. június 19. 16.
- Kovács M., 2012. — Kovács M. Mária: Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945. Bp., 2012.
- Kovács M., 2021. — Kovács M. Mária: Bethlen István a zsidókérdésről, a numerus claususról és a zsidótörvényekről. In: Tanulmányok a holokausztról, XI. Szerk.: Molnár Judit – Tibori Szabó Zoltán. Bp., 2021. 37–58.
- Kovács T., 2009. — Kovács Tamás: Az ellenforradalmi rendszer politikai rendszetének genezise, 1919–1921. *Múltunk*, 2009. 2. sz. 64–92.
- Kovács T., 2015. — Kovács Tamás: Egy hamis igazolvány nyomában. *Archivnet*, 2015. 4. sz. Online: https://www.archivnet.hu/kuriozumok/egy_hamis_igazolvany_nyomaban.html – 2019.06.30.
- Kovács T., 2019. — Kovács Tamás: Variációk egy témára. Az elhárító munka változatai az 1918-as összeomlástól a bethleni konszolidáció kezdetéig. In: A magyar elhárítás fejlődése. Tanulmányok a katonai és polgári nemzetbiztonsági elhárítás múltjáról, jelenéről, jövőjéről. Szerk.: Drusza Tamás. Bp., 2019. 71–82.
- Kovács-Bárdi, 2016. — Kovács-Bárdi Renáta: A székesfehérvári Mancz János Óvoda története. *Neveléstörténet*, 2016. 3–4. sz. 98–110.
- Kozák, 2012. — Kozák Péter: Duellum. Balázs Béla és Prohászka Ottokár összeclapása. (1905) In: PT 2009–2012. 132–142.
- Kozák, 2015. — Kozák Péter: Kinek a pártján áll Krisztus? Prohászka Ottokár Nagyváradon. In: PT 2012–2015. 199–210.
- Kókay, 2006. — Kókay György: Prohászka és a sajtó. In: PE. 223–232.
- Kövesdi–Marton–Szilágyi, 1990. — Megfúvom fűzfalantomat. Szórakoztatóan rossz versek antológiája. Szerk.: Kövesdi Péter – Marton Péter – Szilágyi Márton. Bp., 1990.
- Kövér, 2000. — Kövér György: Biográfia és történetírás. *Aetas*, 2000. 3. sz. 150–156.
- Kövér, 2006. — Kövér György: A magyar középiskola-teremtés programjai és kudarcai. Fogalomtörténeti áttekintés a reformkor végétől a nagy válság kezdetéig. In: Zsombékok. Középiskolák és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Szerk.: Kövér György. Bp., 2006. 77–160.
- Kövér, 2014. — Kövér György: Biográfia és társadalomtörténet. Bp., 2014.
- Kőhalmi L., 2000. — Kőhalmi László: Leánykereskedelem. *JURA*, 2000. 1–2. sz. 98–103.
- Kőrösiné Merkl, 2006. — Kőrösiné Merkl Hilda: „Idealizmus és realizmus párosult életrevalósága”. Prohászka neveléséről vallott nézetei. In: PE. 243–252.

- Kőrösiné Merkl, 2012. — Kőrösiné Merkl Hilda: „A külön élet vágya.” Prohászka Ottokár gróf Széchenyi István vallásosságáról. In: PT 2009–2012. 256–264.
- Kristóf, 2011. — Kristóf Luca: Politikai nézetek és reputáció az értelmiségi elitben. *Politikatudományi Szemle*, 2011. 2. sz. 83–105.
- Kristóf, 2015/a. — Kristóf Luca: Közéleti értelmiség és hírnév. *Századvég*, 2015. 2. sz. 97–127.
- Kristóf, 2015/b. — Kristóf Luca: Véleményformálók. Hírnév és tekintély az értelmiségi elitben. Bp., 2015.
- Kuminetz, 2017. — Kuminetz Géza: Prohászka Ottokár püspök gazdaságbölcseleti felfogása és aktualitása. In: PT 2015–2017. 52–181.
- Kund, 2012. — Kund Attila: Méhelÿ Lajos és a magyar fajbiológiai kísérlete. (1920–1931) *Múltunk*, 2012. 4. sz. 239–289.
- Kund, 2020. — Kund Attila: „Ha olyan férjet választana, akinek a vére zsidó vérrrel keveredett...” Faji antiszemitizmus és családi botrány dr. Bársony János végrendelete körül. *Múltunk*, 2020. 3. sz. 126–163.
- Kurimay, 2016. — Kurimay Anita: A Tormay-affér mentalitástörténeti tanulságai. *Aetas*, 2016. 2. sz. 70–86.
- L.Balogh, 2022. — L.Balogh Béni: A gondviselés küldötte, vagy a szerencse kegyeltje? – Ion I.C. Brătianu politikai pályaképe. In: TBÉ. 289–322.
- L.Juhász, 2010. — L.Juhász Ilona: Vaskatona, vaskorona, vasturul. A nemzeti áldozatkészség szobrai az első világháborúban. *Acta Ethnologica Danubiana*, 12. 2010. 11–38.
- L.Nagy, 1980. — L. Nagy Zsuzsa: Bethlen liberális ellenzéke. (A liberális polgári pártok, 1919–1931.) Bp., 1980.
- L.Nagy, 2006. — L. Nagy Zsuzsa: Egy politikus-polgár portréja. Rassay Károly. Bp., 2006.
- Lackó, 2007. — Lackó Miklós: Válságkorszak – válságelméletek. Három alpmű a 1920-as évek magyar szellemi életéből. *Múltunk*, 2007. 3. sz. 4–39.
- Ladányi, 1979. — Ladányi Andor: Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben. Bp., 1979.
- Ladányi, 1994. — Ladányi Andor: A numerus clausus-törvény 1928. évi módosításáról. *Századok*, 1994. 6. sz. 1117–1148.
- Ladányi, 2005. — Ladányi Andor: A numerus clausustól a numerus nullusig. *Múlt és Jövő*, 2005. 1. sz. 56–74.
- Lazaroms, 2019. — Ilse Josepha Lazaroms: As the Old Homeland Unravels: Hungarian–American Jews’ Reactions to the White Terror in Hungary, 1919–24. *Austrian History Yearbook*, 2019. 150–165. DOI: 10.1017/S0067237819000080
- László, 2005. — László T. László: Egyház és állam Magyarországon, 1919–1945. Bp., 2005.
- Lehotay, 2023. — Lehotay Veronika: Adalékok az 1921. évi III. törvénycikk alapján indított büntetőperre. *Diké*, 2023. 1. sz. 77–89. DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.07
- Lendvai, 2018. — Tamás Lendvai: Ottokár Prohászka’s conception about democracy. *Bölcészeti, műszaki és társadalomtudományi kutatások az Eötvös József Főiskolán*, 2008. 176–182.
- Lengyel A., 2013. — Lengyel András: A „nagy viadal”. Egy Kosztolányi-cikk és tanulságai. [2006] In: Lengyel András: A mindennapok szemüvegkészítői. Sajtótörténeti tanulmányok. Bp., 2013. (Magyar esszék) 196–205.
- Lengyel N., 2018. — Lengyel Nóra: A szürke testvérek láthatatlan tevékenysége. A Szociális Testvérek Társasága Romániai Kerületének vasúti missziója. (1921–1949) *Sic Itur ad Astra*, 2018. 67. sz. 61–85.
- Lévai, 1945. — Lévai Jenő: Horogkereszt, kaszáskereszt, nyilaskereszt. Bp., 1945.
- Lévai, 1948. — Lévai Jenő: Zsidósors Magyarországon. Bp., 1948. (2. kiadás)
- Ligeti, 2022. — Ligeti Dávid: A keresztényszociális út. Huszár Károly miniszterelnöksége. In: ÖTT. 375–385.
- Lightman, 1999. — Alan Lightman: The Role of Public Intellectual. *MIT Communications Forum*, 1999. Online: <https://web.mit.edu/comm-forum/legacy/papers/lightman.html> – 2023.01.14.
- Lipset, 1959. — Seymour Martin Lipset: American Intellectuals: Their Politics and Status. *Daedalus*, 1959. Nr. 3. 460–486.
- Lorman, 2006. — Thomas Lorman: Counter-revolutionary Hungary, 1920–1925. István Bethlen and the Politics of Consolidation. New York, 2006. (East European Monographs)

- Löffler, 2018. — Löffler Tibor: Politikai demográfia. Vázlatok a politikai tudományok egy új ágának megértéséhez. In: Ünnepi kötet dr. Katona Tamás egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szerk.: Kovács Péter. Szeged, 2018. 309–320.
- Lőkös, 1973. — Lőkös István: Miroslav Krleža és a magyar forradalmi törekvések. In: Meghallói a törvényeknek. Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből, III. Szerk.: Szabolcsi Miklós – Illés László. Bp., 1973. 74–99.
- M.Szebeni, 2016. — M.Szebeni Géza: Giesswein Sándor keresztényszocializmusa. Bp., 2016. (Magyar Szemle könyvek)
- Madaras É., 1988. — Madaras Éva: Az osztrák keresztényszocializmus első évtizedének historiográfiájához. *Egyetemes történeti tanulmányok*, XIX. 1988. 25–68.
- Madaras G., 2021. — Madaras Gábor: Hitélet a 200 éves Albertfalván. In: Albertfalva 200 éves, 1819–2019. Fejezetek Albertfalva életéből. Szerk.: Máté Róbert. Bp., 2021. 108–120.
- Mah, 2016. — Harold Mah: The Intellectual in Public Sphere: Projections, Contradictions and Dilemmas since the Enlightenment. In: *New Public Spheres: Recontextualizing the Intellectual*. Ed.: Peter Thijssen – Walter Weyns – Christiane Timmerman – Sara Mels. London, 2016. 13–26. DOI: 10.4324/9781315598062-2
- Major, 2014. — Major Zoltán: Siker és eredmény – Bánffy Miklós, a külügyminiszter tevékenységének mérlege. In: Bánffy Miklós emlékkonferencia. Szerk.: Papp Endre. Bp., 2014. 119–158.
- Margócsy, 2011. — Margócsy István: Kultikus ünnep és hatalom. In: Margócsy István: Petőfi-kísérletek. Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről. Margócsy István válogatott munkái. Pozsony, 2011. 290–302.
- Markovits, 1974. — Markovits Györgyi: Honi hontalanok és hontalan honiak – az új Magyarorszáért. (1919–1945) *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1974–1975. 539–633.
- Markó, 2006. — Markó Csaba: Prohászka politikai és közéleti szerepvállalása 1920 és 1922 között. In: PE. 113–133.
- Markó, 2010. — Markó Csaba: Katolicizmus és politika a Horthy-korszak elején. Prohászka Ottokár és a „keresztény kurzus”. In: Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Szerk.: Miklós Péter. Szeged, 2010. 214–222.
- Markó, 2012. — Markó Csaba: A liberalizmus ellen Prohászka Ottokár közéleti szerepvállalása. In: PT 2009–2012. 35–42.
- Máté-Tóth, 1993. — Máté-Tóth András: Nemzet – kereszténység – erkölcs. Adalék a keresztény-nemzeti gondolkodás jelenéhez. *Valóság*, 1993. 9. sz. 44–57.
- Máté, 2004. — Máté Zsuzsanna: Madách Imre, a poeta philosophus. Miskolc, 2004. (Magyar filozófiatörténeti könyvtár, VI.) Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, <https://mek.oszk.hu/04800/04875/> – 2019.06.30.
- Máté, 2007. — Máté Zsuzsanna: Megérthető műalkotás? Esztétikatörténeti és befogadásesztétikai tanulmányok. Szeged, 2007. Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, <https://mek.oszk.hu/05700/05700/> – 2019.06.30.
- McDavid, 2011. — Carol McDavid: From “Public Archaeologist” to “Public Intellectual”: Seeking Engagement Opportunities Outside Traditional Archaeological Arenas. *Historical Archaeology*, 2011. Nr. 1. 24–32.
- Medveczky, 1934. — Medveczky Károly: Emlékirat a Magyar Jövőért és Prohászka Ottokár válasza. (Adalékok az összeomlás utáni keresztény–keresztény együttműködés történetéhez.) *Protestáns Szemle*, 1934. 4. sz. 211–214.
- Mezősi, 2001. — Mezősi Kamilla: A hollandiai magyar gyermeküdtetés az 1920-as években. *Honismeret*, 2001. 2. sz. 78–92.
- Miklós, 2007. — Miklós Péter: Konfliktus és szolidaritás. Szempontok Horthy Miklós és a katolikus egyház kapcsolatának értelmezéséhez. *Egyháztörténeti Szemle*, 2007. 2. sz. 205–212.
- Miklós, 2010. — Miklós Péter: Ideológiai és politikai tendenciák egy vidéki hírlap hasábjain a Horthy-korszakban. A Kecskeméti Lapok a két világháború között. In: Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Szerk.: Miklós Péter. Szeged, 2010. 255–272.
- Miklós, 2018. — Miklós Péter: Az ’i’ tétje. *Az ember tragédiája* hetedik színének esztétörténeti háttéréhez. In: XXV. Madách Szimpózium. Szerk.: Máté Zsuzsanna – Varga Emőke. Szeged–Balassagyarmat, 2018. (Madách–Könyvtár. Új folyam, 102.) 63–72.

- Miklós, 2021. — Miklós Péter: Kereszténységért és magyarságért. A történelmi egyházak szerepe a konszolidációban. In: Talpra állás Trianon után. Szerk.: Kása Csaba – Vizi László Tamás. Bp., 2021. (A Magyarságkutató Intézet kiadványai, 39.) 181–193.
- Milcsinszky, 1998. — Milcsinszky Alajos: Prohászka papjaihoz írt levelei. In: PÉ II. 113–116.
- Molnár–Szabó, 2010. — Molnár Antal – Szabó Ferenc SJ.: Bangha Béla S.J. emlékezete. Bp., 2010.
- Mona, 1997. — Mona Ilona: Slachta Margit. Bp., 1997. Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, ppek.hu 418. sz. – 2019.04.15.
- Monori, 2003. — Monori Áron: A numerus clausus és a magyar katolikus sajtó, 1919–1920. In: *Médiakutató*, 2003. nyár. Online: https://mediakutato.hu/cikk/2003_02_nyar/03_numerus_clausus – 2023.12.01.
- Mócsy, 1983. — István I. Mócsy: The Effects of World War I. The Uprooted: Hungarian Refugees and Their Impact on Hungary’s Domestic Politics, 1918–1921. New York, 1983. (East European Monographs, CXLVII.)
- Mókné, 1935. — Mók Ferencné: A „Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen” negyedévszázados munkássága. In: *Küzdelem a leánykereskedés és a prostitúció ellen*. Szerk.: Doros Gábor. Bp., 1935. 50–102.
- Móricz, 1929. — Móricz Pál: Ottokár püspök szívérványhídján. Vass József nagyprepost-miniszter élete-munkája. I–II. Bp., 1929.
- Mózessy, 1998. — Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár és a székesfehérvári egyházmegyei zsinatok. In: PÉ II. 98–104.
- Mózessy, 2000. — Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár és a püspökkari pásztorlevelek. *Távlatok*, 2000. 49. sz. 460–469. Online: https://www.tavlatok.hu/49_elottiek/tavlatok49.htm – 2023.10.21.
- Mózessy, 2002. — Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár a püspöki kar tanácskozásain. In: POMAT. 119–151.
- Mózessy, 2004. — Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár és a székesfehérvári papnevelés. In: *Laudatio et salutatio*. Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára. Szerk.: Csurgai Horváth József — Deme-ter Zsófia — Vizi László Tamás. Székesfehérvár, 2004. 315–331.
- Mózessy, 2006. — Mózessy Gergely: Adalékok Prohászka Ottokár egyházkormányzati munkásságának értékeléséhez. In: PE. 83–96.
- Mózessy, 2007. — Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár és Szent Imre. In: *Szent Imre 1000 éve*. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából. Szerk.: Kerny Te-rézia. Székesfehérvár, 2007. 152–153.
- Mózessy, 2009. — Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár és a „nagy háború”. In: PT 2007–2009. 33–45.
- Mózessy, 2012. — Mózessy Gergely: Egy liberális élclap, a Borsszem Jankó Prohászka-képének válto-zásai. In: PT 2009–2012. 61–102.
- Mózessy, 2013. — Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár a katolikus nagygyűléseken. *Magyar Egyház-történeti Vázlatok*, 2013. 3–4. sz. 105–132.
- Mózessy, 2015/a. — In: Mózessy Gergely: Főpapi életmű a cenzúra szorításában. In: PT 2012–2015. 12–46.
- Mózessy, 2015/b. — Mózessy Gergely: Az akadémikus történetírás Prohászka-képének változásai. In: PT 2012–2015. 370–388.
- Mózessy, 2015/c. — Mózessy Gergely: A „nagy háború” hatása Prohászka Ottokár életművére. In: SZMNH. 63–76.
- Mózessy, 2016/b. — Mózessy Gergely: „Állítólag Prohászka egyszer...” In: *Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae*. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára. Szerk.: Somorjai Ádám OSB – Zombori István. Bp., 2016. (METEM Könyvek, 85.) 381–392.
- Mózessy, 2017. — Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár és a protestantizmus. [2016] In: PT 2015–2017. 12–35.
- Mózessy, 2019. — Egy püspök, mint a múlta építő városi modernizáció programadója. In: *Laborator assiduus*. A 70 éves Zombori István köszöntése. Szerk.: Somorjai Ádám OSB – Somorjai Gabi. Bp., 2019. 285–291.
- Mózessy, 2020. — Mózessy Gergely: Nagy Károly ügyének historiográfiája. In: RNK. 179–195.
- Mózessy, 2022/b. — Mózessy Gergely: „Tévely volt...” Prohászka Ottokár a Tanácsköztársaság rend-szerűről. In: ÖTT. 184–198.

- N.Pál, 2008. — N.Pál József: Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady-Rákosi vita. Egy konfliktusos eszmetörténeti pozíció természete és következményei. Jyväskylä – Pécs, 2008. (Spectrum Hungarologicum, 2008. Vol. 1.) Online: <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/19856> – 2023.12.01.
- N.Pál, 2022. — N.Pál József: Ady – az irodalmi modernség és a progresszió viszonya. In: N.Pál József: „Ha reménytelen a Lehetetlen...” Bp., 2022. 29–101.
- N.Szegvári, 1988. — N.Szegvári Katalin: Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon. A zsidó és nőhallgatók főiskolai felvételéről. Bp., 1988.
- Nagy J., 2007. — Nagy József: Hitbizományok Magyarországon a 20. században. *Acta Academiae Paedagogiae Agriensis. Sectio Historiae*, XXXVI. 2007. 297–312.
- Nagy L., 1982. — Nagy Lajos: Cegléd a Horthy-korszakban. In: Cegléd története. Szerk.: Ikvai Nándor. Szentendre, 1982. 355–385. (Studia Comitatus, 11.)
- Nagy N., 2007. — Nagy Nándor: Hatvan parlamenti képviselői. (1901–1990) In: Hatvani arcképcsarnok. Szerk.: Bacsa Tibor. Hatvan, 2007. 11–21.
- Nagy P., 1964. — Nagy Péter: Szabó Dezső. Bp., 1964. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 16.)
- Nagy Sz., 2022. — Nagy Szabolcs: A Tanácsköztársaság „esélyei” Székesfehérváron. In: ÖTT. 139–163.
- Nemes D., 1962. — Nemes Dezső: Az ellenforradalom története Magyarországon, 1919–1921. Bp., 1962.
- Négyessy, 1932. — Négyessy László: Hat esztendő magyar kritikai irodalma. *Budapesti Szemle*, 1932. 650–652. sz. 282–287.
- Németh E., 2006. — Németh Erzsébet: Közszerelés. A társadalmi szintű kommunikáció kézikönyve. Bp., 2006.
- Németh J., 1964. — Németh József: Történelemszemlélet a szabadoktatás 1907. évi pécsi kongresszusán. *Történelem*, 1964. 3. sz. 33–68.
- Nyáry, 2017. — Nyáry Krisztián: „A hallgatás lelkiismeretünk szerint bűn volna.” Slachta Margit az első női képviselő. In: Nyáry Krisztián: Igazi hősök. 33 magyar. Bp., 2017. 225–240.
- Nyerges, 2014. — Nyerges András: Makó szomszédja Jeruzsálem. Történelem, politika, sajtó, irodalom, 1993–2013. Pécs, 2014.
- Nyerges, 2016. — Nyerges András: Színünk és viszálunk. Írások magyar írókról. Pécs, 2016.
- Nyerges, 2022. — Nyerges András: A falra hányt borsó esete az erkölcsi tökével. Esszék, glosszák, színreállítások, 2010–2022. Pécs, 2022.
- Ocskay, 1994. — Ocskay Gyula: Szeretnék lenni: költő, próféta. Gondolatok Mécs László magyarságverseiről. *Irodalomtörténet*, 1994. 4. sz. 570–584.
- Olasz, 2009. — Olasz Lajos: A kormányzói jogkör. In: MJH. 102–137.
- Olasz, 2020. — Olasz Lajos: Viták az államfői hatalom gyakorlásáról 1920-ban. In: VFAN. 236–251.
- Olasz, 2022. — Olasz Lajos: Horthy Miklós kormányzóvá választása. In: ÖTT. 386–403.
- Olosz, 2021. — Olosz Levente: A zsidó nemzeti mozgalom a nyugat-dunántúli zsidóság életében, 1904–1919. *Múlt és Jövő*, 2021. 2. sz. 71–88.
- Orbán, 2013. — Orbán Éva: Összefogás a Regnum Marianumért! A magyar nemzet feltámadásáért. *Kapu*, 2013. 1. sz. 81–82.
- Ormos I., 2016. — Ormos István: Egy életút állomásai. Kmoskó Mihály, 1876–1931. Bp., 2016.
- Ormos M., 1990. — Ormos Mária: „Soha, amíg élek!” Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben. Pécs, 1990.
- Ormos M., 2000. — Ormos Mária: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában. (1919–1944) I–II. Bp., 2000.
- Ormos M., 2001. — Ormos Mária: Körkép válság idején. *Mozgó Világ*, 2001. 11. sz. 72–90.
- Ormos M., 2003. — Ormos Mária: Politikai ideológia a két világháború között. In: Társadalom és kultúra a 19–20. században. Tanulmányok. Szerk.: Vonyó József. Pécs, 2003. 75–87.
- Orosz, 2018. — Orosz László: A numerus clausus a Bangha-féle katolikus sajtóirodalom lapjaiban. In: TMF I. 159–174.
- Orvos, 2006. — Orvos Levente: Prohászka Ottokár és a zsidókérdés. In: PE. 135–220.
- Orvos, 2009/a. — Orvos Levente: A „közéleti kereszténység” eszme tartalma Prohászka Ottokárnál. In: PT 2007–2009. 13–22.
- Orvos, 2009/b. — Orvos Levente: Prohászka hatása Mindszenty bíboros életművére. In: PT 2007–2009. 95–104.

- Orvos, 2015. — Orvos Levente: Prohászka filozófiai felfogása kora neotomizmusának tükrében. In: PT. 2012–2015. 242–255.
- Oslay, 1933. — Oslay Oswald OFM: Az élet trubadúrjai. Prohászka Assisi Szt. Ferencről. Újpest, 1933. Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár: <http://www.ppek.hu> 508. sz. – 2021.05.15.
- Őze, 2020. — Őze Eszter: Társadalmi Múzeum. A szociális és egészségügyi nevelés intézménye. *Korall*, 2020. 80. sz. 54–78.
- P.Dombi, 2002. — P.Dombi Erzsébet: Szecessziós stílus és barokk eszmény Prohászka írásművészetében. In: „Arany-alapra arannyal”. Tanulmányok a magyar irodalmi szecesszió stílusáról. Szerk.: Szabó Zoltán. Bp., 2002. 44–64.
- Paksa, 2005. — Paksa Rudolf: A Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt megalakulása és a fajvédők programja. *Sic Itur ad Astra*, 2005. 3–4. sz. 59–88.
- Paksa, 2010/b. — Paksa Rudolf: Háttéranyag a numerus clausus-kiállításához. Bp., 2010. Online: https://www.academia.edu/6912906/Háttéranyag_a_Numerus_clausus_kiállításához – 2023.01.15.
- Paksa, 2012. — Paksa Rudolf: A magyar szélsőjobboldal története. Bp., 2012.
- Paksa, 2013. — Paksa Rudolf: Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalmá, pártjai, politikusai, sajtója. Bp., 2013.
- Paksa, 2014/a. — Paksa Rudolf: A numerus clausus és módosítása. In: GBIK. 137–157.
- Paksa, 2014/b. — Paksa Rudolf: Szélsőjobboldal és antiszemitizmus. In: A megértés mint hivatás. Köszöntő kötet Erdélyi Ágnes 70. születésnapjára. Szerk.: Bárány Tibor – Gáspár Zsuzsa – Margócsy István – Reich Orsolya – Vér Ádám. Bp., 2014. 364–377.
- Paksa, 2015. — Paksa Rudolf: Ellenforradalmi korhangulat. In: A tankönyvön túl. 2015. november 29. Online: <https://atankonyvontul.wordpress.com/2015/11/> – 2019.06.30.
- Paksa, 2016. — Paksa Rudolf: A számontartott kisebbség. Antiszemita érvrendszerek intézményesülése a Horthy-korban. In: HLV II. 153–164.
- Paksa, 2019/a. — Paksa Rudolf: Prohászka Ottokár. In: Magyar politikai enciklopédia. Főszerk.: Pásztor Péter. Bp., 2019. 488–489.
- Paksa, 2019/b. — Paksa Rudolf: A fehérterror „logikája”. Események, olvasatok, kontextusok. In: Terror, 1918–1919. Forradalmárok, ellenforradalmárok, megszállók. Szerk.: Müller Rolf – Takács Tibor – Tulipán Éva. Bp., 2019. (Modern magyar történelem) 217–245.
- Paksy, 2005. — Paksy Zoltán: A nyilaskeresztes mozgalom tevékenysége és társadalmi bázisa a Dunántúlon 1932 és 1935 között. In: Az antiszemitizmus alakváltozatai. Tanulmányok. Szerk.: Paksy Zoltán. Zalaegerszeg, 2005. 106–167.
- Paksy, 2010. — Paksy Zoltán: Választások Bethlen-módra – 1922. In: Parlamenti választások Magyarországon, 1920–2010. Szerk.: Földes György – Hubai László. Bp., 2010. (3. kiad.) 83–109.
- Paksy, 2011. — Paksy Zoltán: A numerus clausus meghaladása: Méhely Lajos és a „tudományos” fajvédelem Magyarországon az 1920-as években. In: JF90. 121–134.
- Paksy, 2013/a. — Paksy Zoltán: Nyilas mozgalom Magyarországon, 1932–1939. Bp., 2013.
- Paksy, 2013/b. — Paksy Zoltán: A zsidóság bűnbakká válása és az antiszemita hisztéria kezdete Magyarországon az első világháború végén. In: Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben. Szerk.: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József. Pécs–Bp., 2013. 285–297.
- Palló, 2010. — Palló Gábor: Tudományos nacionalizmus. A természet történeti megközelítése a 19. század Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 2010. 4. sz. 472–480.
- Papp, 2004. — Claudia Papp: „Die Kraft der weiblichen Seele”. Feminismus in Ungarn, 1918–1941. Münster, 2004.
- Pál F., 2012. — Pál Ferenc: Adalékok Prohászka Ottokár és a szombathelyi egyházmegye kapcsolatához. In: PT 2009–2012. 124–131.
- Pál Ferenc, 2012. — Pál Ferenc: „Hadúr” szavunk nyomában. In: *PoLiSz*, 2012. 11. sz. 16–21.
- Pál J., 2022. — Pál József: Dante 1921 Magyarországon: politika és vallás. In: Dante emlékkönyv, 2021. Tanulmányok Dante halálának 700. évfordulója alkalmából. Szerk.: Draskóczy Eszter – Mátyus Norbert. Szeged, 2022. 351–368.
- Pálfí, 2018. — Pálfí István: Adalékok egy jogtipráshoz. Méhely Lajos bölcsészeti előterjesztése a numerus clausus ügyében. *Neveléstörténet*, 2018. 1–2. sz. 32–46.
- Pásztor, 1985. — Pásztor Mihály: A fehérterror néhány jelensége. Pest megye, 1919–1920. Bp., 1985.

- Patai, 2009. — Daphne Patai: Public Intellectuals as Propagandists. *Society*, 2009. Nr. 46. 129–136. DOI: 10.1007/s12115-008-9179-0
- Pelle, 2001. — Pelle János: A gyűlölet vetése. A zsidótörvények és a magyar közvélemény, 1938–1945. Bp., 2001.
- Pelle, 2023. — Pelle János: Ébredők, fajvédők, nyilasok és a „néplélek”. *Hitel*, 2023. 4. sz. 62–77.
- Pesti, 1969. — Pesti János: A katolikus egyház a forradalmak időszakában. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 2. 1969. 141–162.
- Pethő, 1929. — Pethő Sándor: „Viharos emberöltő”. Hét portrait. Bp., é.n. [1929]
- Petrás, 2008. — Petrás Éva: Társadalmi tanítás és szociális kérdés. A Quadragesimo anno enciklika recepciója a katolikus újságírásban, 1931–1938. In: SZKMM. 113–130.
- Petrás, 2019. — A modern magyar katolikus politizálás arcképcsarnoka. 75 éves a Kereszténydemokrata Néppárt. Szerk.: Petrás Éva. Bp., 2019.
- Pezenhoffer, 2009. — Pezenhoffer Antal: A katolikus hit igazsága. (Hitvédelem.) Apologetika. II. Krisztus. Pilisszentlélek, 2009.
- Pintér, 1941. — Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. A magyar irodalom a huszadik század első harmadában. VIII/1. Bp., 1941.
- Pinto, 2012. — Antonio Costa Pinto: The Nature of Fascism Revisited. New York, 2012. (Social Science Monographs)
- Pires, 2009. — Maria Laura Bettencourt Pires: Public Intellectuals: Past, Present and Future. *Comunicação & Cultura*, 2009. Nr. 7. 115–130. DOI: 10.34632/comunicacaoecultura.2009.478
- Pisztora, 2003. — Pistora Ferenc: Politikai indíttatású terrorhullámok Magyarország XX. századi történetében. Kitervelők, felbujtók és végrehajtók lélektani, valamint kórlélektani elemzése és értékelése. 2. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 2003. 4. sz. 46–58.
- Pliley, 2010. — Jessica R. Pliley: Claims to Protection: The Rise and Fall of Feminist Abolitionism in the League of Nations’ Committee on the Traffic in Women and Children, 1919–1936. *Journal of Women’s History*, 2010. Nr. 4. 90–113. DOI: 10.1353/jowh.2010.a405411
- Pogány, 2019. — Pogány Ágnes: Az állami pénzpólitika Magyarországon, 1918–1924. In: Háborúból békébe. A magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán. Szerk.: Bódy Zsombor. Bp., 2019. 81–150.
- Posner, 2003. — Richard A. Posner: Public Intellectuals: A Study of Decline. Cambridge – London, 2003.
- Pócs, 2022. — Pócs Nándor: Varjúserreg. Kováts Tivadar és a magyar fajvédelem láthatatlan útjai. Pécs–Bp., 2022. (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok)
- Pók, 2003. — Pók Attila: Bűnbakkeresés és antiszemitizmus az első világháború utáni Magyarországon. *Mozgó Világ*, 2003. 7. sz. Online: Elektronikus Periodika Archívum: <https://epa.oszk.hu/01300/01326/00041/05pok.htm> – 2023.12.01.
- Pók, 2013. — Pók Attila: Eszmetörténeti kutatások a nemzetközi és a hazai történettudományban. *Századok*, 2013. 1. sz. 205–214.
- Pritz, 1990. — Pritz Pál: A fajvédők külpolitikai nézetei. *Századok*, 1990. 5–6. sz. 617–669.
- Prohászka L., 2022. — Prohászka László: Vasvári Pál budapesti emléktáblájának avatása. In: PT 2018–2022. 161–167.
- Pusey, 2010. — Michael Pusey: The Struggles of Public Intellectuals in Australia: What Do They Tell Us About Contemporary Australia and the Australian “Political Public Sphere”? *Thesis Eleven*, 2010. 81–88. DOI: 10.1177/0725513609360615
- Püski, 2002. — Püski Levente: Demokrácia és diktatúra között. A Horthy-rendszer jellegéről. In: Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Szerk.: Romsics Ignác. Bp., 2002. 206–233.
- Püski, 2006. — Püski Levente: A Horthy-rendszer, 1919–1945. Bp., 2006.
- Püski, 2009. — Püski Levente: Választási rendszer és parlamentarizmus a Horthy-korszakban. In: MJH. 73–101.
- Püski, 2014. — Püski Levente: A bethleni politikai berendezkedés az 1920-as években. In: GBIK. 57–74.
- Püski, 2019. — Püski Levente: Végjáték és kezdet. Az első nemzetgyűlés pártstruktúrája 1922 első felében. *Századok*, 2019. 2. sz. 379–402.

- Püski, 2022. — Püski Levente: Egy elmaradt házszabályreform az első nemzetgyűlés idejéből. In: TBÉ. 377–388.
- Rainer M., 2023. — Rainer M. János: Újratervezés. Szocializmus Magyarországon a 20. században. Bp., 2023.
- Raffay A., 2019. — Raffay Andrea: Bangha Béla S.J. és a keresztény nemzeti kurzus. *A Magyarságkutató Intézet Évkönyve*, 2019. 431–454.
- Ráczné Horváth, 1991. — Ráczné Horváth Ágnes: A keresztény nőmozgalom a XX. század elején Magyarországon. *Az Egri Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola tudományos közleményei*, XX. 1991. 105–114.
- Reichmann, 2015. — Bettina Reichmann: Bischof Ottokár Prohászka. (1858–1927) Krieg, christliche Kultur und Antisemitismus in Ungarn. Paderborn, 2015. (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte Reihe B. Forschungen.)
- Reisz, 2013. — Reisz T. Csaba: „Eskü a Vérmezőn”. *Magyar Nemzeti Levéltár. A hét dokumentuma*, 2013. május 17. Online: https://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/esku_a_vermezon.html – 2019.11.15.
- Reyes, 2021. — Stefan Roel Reyes: “Christian Patriots”: The Intersection Between Proto-fascism and Clerical Fascism in the Antebellum South. *International Journal for History, Culture and Modernity*, 2021. Nr. 1. 82–110. DOI: 10.1163/22130624-00219121
- Récsei, 2009. — Récsei Balázs: Egy „csodahely” kialakulása es annak hatósági kezelése. Az 1925-ös nagyszakácsi látomások és következményei. *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv*, 39. 2009. 115–128.
- Réti, 2003. — Réti György: A Palazzo Chigi és Magyarország, 1932–1936. *Levéltári Szemle*, 2003. 2. sz. 43–63.
- Romsics G., 2019. — Romsics Gergely: Reform a keresztény nacionalizmus jegyében: egy neokatolikus kísérlet transznacionális vonatkozásai. *Aetas*, 2019. 4. sz. 27–48.
- Romsics I., 1991. — Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Bp., 1991. (A magyarságkutatás könyvtára, VIII.)
- Romsics I., 1999. — Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Bp., 1999. (Millenniumi magyar történelem. Életrajzok.)
- Romsics I., 2022. — Romsics Ignác: A Horthy-korszak. Válogatott tanulmányok. Bp., 2022.
- Rosta, 2022. — Rosta István: Prohászka Ottokár akadémiai székfoglalója Dantéről. In: Dante emlékkönyv, 2021. Tanulmányok Dante halálának 700. évfordulója alkalmából. Szerk.: Draskóczy Eszter – Mátyus Norbert. Szeged, 2022. 347–350.
- Róna, 2014. — Róna Judit Ágnes: Nap nap után. Babits-kronológia, 3/B. Bp., 2014.
- Rónay, 1994. — Rónay László: Prohászka Ottokár és az irodalom. In: Feltáratlan értékek a magyar irodalomban. Bp., 1994. (ELTE Magyar Irodalomtörténeti Tanszék füzetei, 2.) 223–230.
- Rónay, 2000. — Rónay László: Sík Sándor. Bp., 2000.
- Rónay, 2007. — Harcok az új „világnézet” körül. Katolikus irodalomszemlélet, 1890–1920. Szerk.: Rónay László. Bp., 2007. (Új Magyar Múzeum)
- Rónay, 2012. — Rónay László: Egyenes gerinccel. A magyar katolicizmus Trianontól a világválságig. Bp., 2012.
- Rónay, 2015. — Rónay László: Katolikus reneszánsz. Arcképek a magyar katolikus megújulás korából. Bp., 2015.
- Rudai, 1938. — Rudai Rezső: Prohászka Ottokár keresztény nemzeti politikája. I–IV. *Magyar Kultúra*, 1938. 6. sz. 173–176., 7. sz. 201–204., 8. sz. 239–243., 9. sz. 271–274.
- S.Szabó, 2003. — S.Szabó Péter: Prohászka Ottokár társadalomfelfogása és a szociális enciklikák tartalmának összehasonlítása. In: Pécsi politikai tanulmányok. I. Szerk.: S.Szabó Péter. Pécs, 2003. 182–197.
- Saad, 1989. — Saád József: Társadalomtudomány. A Magyar Társadalomtudományi Társaság munkássága. Repertórium és történeti feldolgozás. Bp., 1989. (Magyar Szociológiatörténeti Füzetek, 4.)
- Said, 2002. — Edward W. Said: The Public Role of Writers and Intellectuals. In: The Public Intellectual. Ed.: Helen Small. Oxford – Malden, 2002. 19–39.
- Sakmyster, 2001. — Thomas Sakmyster: Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944. Ford.: Romsics Gergely. Bp., 2001.

- Salacz, 1974. — Salacz Gábor: Paczka Ferenc élete és művészete. *Művészettörténeti Értesítő*, 1974. 2. sz. 128–136.
- Salamon, 2001. — Salamon Konrád: Nemzeti önpusztítás, 1918–1920. Bp., 2001.
- Sarnyai, 2008. — Sarnyai Csaba Máté: A világi hívek szerepe az egyházban és a szociális kérdés Prohászka Ottokár és Gisswein Sándor értelmezésében. In: SZKMM. 163–178.
- Sarnyai, 2015. — Sarnyai Csaba Máté: „Széchenyi Istvánnak ilyen, a világon túlira beállított lelke van.” Megjegyzések Prohászka Ottokár Széchenyi-képéhez. [2013] In: PT 2012–2015. 224–227.
- Sarnyai, 2022. — Sarnyai Csaba Máté: Katolikus autonómiakoncepciók. (1848-tól 1920-ig.) Bp., 2022.
- Sándor, 1939. — Sándor István: Regény és szociográfia. *Katholikus Szemle*, 1939. 9. sz. 533–540.
- Sárai Szabó, 2013. — Sárai Szabó Katalin: Az egyházi „társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása”. Nők a református egyházban a 19–20. század fordulóján. *Médiakutató*, 2013. 1. sz. 41–52.
- Sármási, 2020. — Sármási Zoltán: Prohászka Ottokár mint Schütz Antal iránymutató példaképe. *Egyháztörténeti Szemle*, 2020. 4. sz. 131–158.
- Sávoly, 2015. — Sávoly Tamás: A székesfehérvári 10-es huszárok a közmédiában. In: SZMNH. 141–166.
- Schlarp, 2005. — Karl-Heinz Schlarp: Das ungarische Numerus-clausus-Gesetz von 1920 als erste judenfeindliche Gesetzgebung in Europa. Ursachen und Folgen. In: Südosteuropa. Festschrift für Edgar Hösch. Hrsg.: Konrad von Clewing – Oliver Jens Schmitt. München, 2005. (Südosteuropäische Arbeiten, 127.) 349–382.
- Schlett, 2018. — Schlett István: A politikai gondolkodás története Magyarországon. 3. Bp., 2018.
- Schneider, 1972. — Schneider Miklós: Salgótarján az ellenforradalmi korszakban: 1919–1945. In: Salgótarján története. Szerk.: Szabó Béla. Salgótarján, 1972. 201–256.
- Schütz, 1929. — Schütz Antal: Prohászka pályája. In: POÖM XXV. 1–152.
- Schweitzer, 2002. — Schweitzer Gábor: Képviselőházi olvasónapló – anno 1938. (Avagy kikre hivatkoztak az első zsidótörvény tárgyalásakor felszólaló képviselők?) In: KI. 603–626.
- Sebestyén, 1981. — Sebestyén Sándor: A Bartha Miklós Társaság, 1925–1933. Bp., 1981.
- Serényi, 1996. — Serényi Antal: Szent Ferenc és Prohászka. In: PÉ I. 167–174.
- Serfőző, 1976. — Serfőző Lajos: A titkos társaságok és a konszolidáció 1922–1926-ban. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica*, 1976. 3–60.
- Sipos B., 2004. — Sipos Balázs: A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében. Bp., 2004. (Critica)
- Sipos B., 2005. — Sipos Balázs: Az (ellen)propaganda. Rákosi Jenő és a „keresztény kurzus”, 1919–1942. *Múltunk*, 2005. 3. sz. 3–37.
- Sipos B., 2011. — Sipos Balázs: Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat. Bp., 2011.
- Sipos J., 2001. — Sipos József: Nagyatádi Szabó István és a második Bethlen-kormány megalakítása. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv*, XV. 2001. 155–186.
- Sipos J., 2014. — Sipos József: A földkérdés. In: GBIK. 109–120.
- Sipos J., 2020. — Sipos József: A bethleni kétharmad. A Kiszgazdapárt kormányzópárttá bővítése és az 1922-es választások. Szeged, 2020.
- Sipos L., 2010. — Sipos Lajos: Az esszé-, tanulmány- és kritikáiról Babits Mihály. In: Babits Mihály: Esszék, tanulmányok, kritikák, 1900–1911. Babits Mihály műveinek kritikai kiadása. Szerk.: Hibsch Sándor – Pienták Attila. Bp., 2010. 463–470.
- Sipos P., 1990. — Sipos Péter: A „kurzus” és a keresztény-nemzeti ideológia kialakulása. *Eszmélet*, 1990. 6. sz. 109–111.
- Sipos P., 1993. — Sipos Péter: A konspiráció mítosza. *Beszélő*, 1993. 29. sz. Online: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-konspiracio-mitosza> – 2023.12.15.
- Sipos P., 1997. — Sipos Péter: Egy politikai eszmerendszer kialakulása. In: Szálasi Ferenc börtönnaplója, 1938–1940. Szerk.: Csiffáry Tamás. Bp., 1997. 9–46.
- Sipos P., 2002. — Sipos Péter: A zsidóság viszonya a Horthy-rendszerhez. In: KI. 627–642.
- Sipos P., 2017. — Sipos Péter: Horthy Miklósról. In: Sipos Péter: Horthytól Rákosiig. Írások Magyarország 20. századi történetéből. Bp., 2017. 103–216.
- Sirató, 2019. — Sirató Ildikó: Egy halhatatlan mű óceánja. *Nemzeti*, 2019. 8. sz. 7–15.
- Sík, 1929. — Sík Sándor: Gárdonyi, Ady, Prohászka. Lélek és forma a századforduló magyar irodalmában. Bp., é.n. [1929]

- Small, 2002. — Helen Small: Introduction. In: *The Public Intellectual*. Ed.: Helen Small. Oxford–Malden, 2002. 1–18.
- Somos, 2003. — Somos Róbert: Filozófia és politika Kornis Gyula munkásságában. *Valóság*, 2003. 2. sz. 63–78.
- Soós, 2022. — Soós Viktor Attila: Apor Vilmos győri megyéspüspök tevékenysége 1944–1945-ben. Embermentés a vészidőszak idején. In: *Mártírok és embermentők*. Szerk.: Szelke László. Bp., 2022. 45–70.
- Sowell, 2012. — Thomas Sowell: *Intellectuals and Society*. New York, 2012. Online: books.google.com – 2022.12.10.
- Spannenberger, 2007. — Spannenberger Norbert: Prohászka Ottokár – a püspök az emberért. Szerk.: Mózessy Gergely. [Recenzió.] *Levéltári Szemle*, 2007. 3. sz. 83–87.
- Spannenberger, 2009. — Spannenberger Norbert: A politikai katolicizmus. In: MJH. 186–213.
- Speidl, 2008. — Speidl Zoltán: A királykérdés és a sajtó. (1919–1921) *Vasi Szemle*, 2008. 4. sz. 453–462.
- Speidl, 2012. — Speidl Zoltán: Végállomás: Madeira. A királykérdés Magyarországon, 1919–1921. Bp., 2012.
- Stark, 2019. — Stark Tamás: Egy református „másként gondolkodó”. Baltazár Dezső püspök. In: HIT 2018. Hagyomány, Identitás, Történelem. Szerk.: Kiss Réka – Lányi Gábor. Bp., 2019. 471–480.
- Stark, 2021. — Stark Tamás: Viták az első magyarországi deportálásról. In: *A háború sodrásában Európa, 1944–1945. Konferenciakötet*. Szerk.: Virányi Péter. Bp., 2021. 127–138.
- Stern, 2009. — Charlotta Stern: European Professors as Public Intellectuals. *Society*, 2009. Nr. 46. 110–118. DOI: 10.1007/s12115-008-9177-2
- Sulyok, 2011. — Sulyok Izabella: Teleki Pál és Bethlen István a zsidókérdésről. In: *Tanulmányok a holokausztról, V*. Szerk.: Randolph L. Braham. Bp., 2011. 15–51.
- Surányi, 2015. — Surányi István: A Mária-kongregációk története Székesfehérvár középiskolaiban. (1878–1948) *Neveléstörténet*, 2015. 1–2. sz. 100–115.
- Szabolcs, 1965. — Szabolcs Ottó: Köztisztviselők az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisában, 1920–1926. Tisztviselőkérdés Magyarországon az első világháborút követő infláció és a szanálási válság éveiben. Bp., 1965.
- Szabó Dániel, 1994. — Szabó Dániel: A nemzeti áldozatkészség szobra. (Avagy fából vaskatona). *Budapesti Negyed*, 1994. 1. sz. 59–84.
- Szabó F., 1969. — Szabó Ferenc SJ: Az istenkereső Ady. *Katolikus Szemle*, 1969. 1. sz. 77–80.
- Szabó F., 1999. — Szabó Ferenc SJ: Prohászka Ottokár püspök, az ország apostola, 1905–1927. In: *Prohászka önmagáról*. Szerk.: Szabó Ferenc SJ. Szeged, 1999. 61–96.
- Szabó F., 2006/a. — Szabó Ferenc SJ: „Prohászka ébresztése”. Egy tudományos konferencia margójára. *Távlatok*, 2006. 72. sz. Online: <https://www.tavlatok.hu/72kultura.htm> – 2023.12.01.
- Szabó F., 2006/b. — Szabó Ferenc SJ: A Prohászka-kutatás története. In: PE. 13–22.
- Szabó F., 2007. — Szabó Ferenc SJ: Prohászka Ottokár élete és műve, 1858–1927. Bp., 2007.
- Szabó F., 2009. — Szabó Ferenc SJ: Három szociális apostol. Prohászka Ottokár – Kerkai Jenő – Apor Vilmos. [2008] In: PT 2007–2009. 81–93.
- Szabó F., 2011. — Szabó Ferenc SJ: Prohászka hatása a két háború közötti katolikus irodalomra. In: Szabó Ferenc SJ: *Új távlatok. Válogatott irodalmi, művelődéstörténeti és teológiai tanulmányok*. Bp., 2011. 144–158., 485–486.
- Szabó F., 2012/a. — Szabó Ferenc SJ: A történelem Istene. Prohászka Ottokár történelemteológiájához. In: PT 2009–2012. 43–60.
- Szabó F., 2012/b. — Szabó Ferenc SJ: Prohászka Ottokár és Szent Ignác lelkigyakorlatai. A jezsuita neveltetés befolyása Prohászka lelkiségére. In: PT 2009–2012. 206–217.
- Szabó F., 2013. — Szabó Ferenc SJ: Magyarország kálváriája 1918–1919-ben. Prohászka Ottokár és Bangha Béla az ország feltámasztásáért. In: „nem csak a magam terhét hordom”. Tormay Cecile és a Napkelet. Szerk.: Kollarits Krisztina. Bp., 2013. 116–126.
- Szabó F., 2015/a. — Szabó Ferenc SJ: Prohászka Ottokár és a keresztényszocializmus. [2012] In: PT 2012–2015. 189–198.
- Szabó F., 2015/b. — Szabó Ferenc SJ.: Prohászka – Ady – Kosztolányi. [2012] In: PT 2012–2015. 211–223.

- Szabó F., 2022. — Szabó Ferenc SJ: Prohászka Ottokár: Dante (1921). Akadémiai székfoglalója – száz év után. In: PT 2018–2022. 97–116.
- Szabó I., 2006. — Szabó Ildikó: Nemzetfogalom és nemzeti identitás a dualizmus korában és a Horthy-korszakban. *Politikatudományi Szemle*, 2006. 1. sz. 201–250.
- Szabó I., 2007. — Szabó Ildikó: Nemzeti szocializáció a két világháború között Magyarországon. *Iskolakultúra*, 2007. 2. sz. 50–70.
- Szabó I., 2009. — Szabó Ildikó: Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon, 1867–2006. Bp., 2009. (Posztmodern politológiák)
- Szabó I., 2010. — Szabó Ildikó: Az egyházak közreműködése a nemzeti identitás formálásában a Horthy-korszakban. *Iskolakultúra*, 2010. 2. sz. 33–52.
- Szabó István, 2006. — Szabó István: A királyi trón betöltése körüli viták a két világháború közötti Magyarországon. *Iustum Aequum Salutare*, 2006. 1–2. sz. 171–189.
- Szabó István, 2018. — Szabó István: Az első nemzetgyűlés és a jogfolytonosság. In: Bonus Iudex. Ünnepi kötet Varga Zoltán 70. születésnapja alkalmából. Szerk.: Molnár Gábor Miklós – Koltay András. Bp., 2018. 383–398.
- Szabó István, 2019. — István Szabó: Law I of 1920 and the Historical Constitution. In: A History of the Hungarian Constitution. Law, Government and Political Culture in Central Europe. Eds.: Ferenc Hörcher – Thomas Lorman. London–New York, 2019. 160–183. DOI: 10.5040/9781788315814
- Szabó M., 2018. — Miloslav Szabó: “For God and Nation”. Catholicism and the Far-Right in the Central European Context. (1918–1945) *Historický časopis*, 2018. Nr. 5. 885–900. DOI: 10.31577/histcaso.2018.66.5.4
- Szabó Miklós, 2015. — Szabó Miklós: Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története, 1867–1918. Bp., 2015.
- Szabó P., 1997. — Szabó Péter: A Krisztus-központúság szerepe Prohászka Ottokár etikájában. In: Végső szavak – Letzte Worte. A kaposvári erkölcsfilozófiai és nevelési konferencia előadásai. Szerk.: Czirják József – Jávorszki András – Szabóné Gondos Piroska. Kaposvár, 1997. 325–332.
- Szabó T., 2018. — Szabó T. Csaba: A történész mint közértelmiségi. *Civil Hetes*, 2018. július 9. Online: <https://civilhetes.net/t-szabo-csaba-a-tortenesz-mint-kozertelmisegi> – 2023.01.14.
- Szabó–Horváth, 1969. — Szabó Béla – Horváth István: Nógrád megye története, 1849–1919. II. Salgótarján, 1969.
- Szalay, 2015. — Szalay László: Zsidó sajtóorgánumok Prohászka-nekrológiáiból. In: PT 2012–2015. 302–319.
- Szalay, 2017. — Szalay László: Prohászka Ottokár és a cionizmus. In: PT 2015–2017. 212–266.
- Szalay, 2022. — Szalay László: „Fald fel felebarátodat...” Jegyzetek egy Prohászka-beszédről. In: PT 2018–2022. 117–141.
- Szapor, 2019. — Judit Szapor: Between Self-Defense and Loyalty: Jewish responses to the Numerus Clausus in Hungary, 1920–1928. *Shoah: Intervention Methods Documentation*, 2019. Nr. 1. 21–33. DOI: 10.23777/SN0119/ART_JSZA01
- Szarka, 2003. — Szarka Géza: A székesfehérvári belvárosi plébánia története. Szerk.: Csurgai Horváth József – Kovács Eleonóra – Mózessy Gergely. Bp., 2003.
- Szász, 2005. — Szász Péter Domokos: Hagyományelvűség és haladás Prohászka Ottokár gondolkodásában. In: A hagyomány elmélete. Tanulmányok a konzervativizmus tárgyköréből. Szerk.: Békés Márton – Majoros István. Bp., 2005. 107–118.
- Szegő, 2010. — Szegő Iván Miklós: Mementó 1920: a numerus clausus születése. *hvg.hu*, 2010. szeptember 27. Online: https://hvg.hu/tudomany/20100924_numerus_clausus_evfordulo_memento – 2023.12.01.
- Szekfü, 1936. — Szekfü Gyula: Tizenkilencedik és huszadik század. In: Hóman Bálint – Szekfü Gyula: Magyar Történet. V. Bp., 1936. 145–604.
- Szelesi, 1960. — Szelesi Zoltán: Károlyi Lajos. *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve*, 1958–1959. 1960. 143–190.
- Szendrei L., 2010. — Szendrei László: A turanizmus. Definíciók és értelmezések 1910-től a II. világháborúig. Máriabesnyő–Gödöllő, 2010.
- Szerb, 1940. — Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. H.n., é.n. [Bp., 1940.] (2. kiad.)

- Szerepi, 2011. — Szerepi Sándor: A „Magyar Külpolitika” című folyóirat szemlélete 1920 és 1929 között. Debrecen, 2011. (PhD-disszertáció, Debreceni Egyetem BTK Történettudományi Doktori Iskola)
- Széchenyi, 2022. — Széchenyi Ágnes: Ő a magyar kritika. Schöpflin Aladár. Bp., 2022. (Osiris Irodalomtörténet. Monográfiák.)
- Szécsényi A., 2009. — Szécsényi András: A Turul Szövetség felépítése és szerepe a két világháború közötti ifjúsági mozgalomban. In: Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok a 19–20. század történelméből. Szerk.: Gergely Jenő – Csaplár-Degovics Krisztián – Tornyai Anna. Bp., 2009. 214–232.
- Szécsényi M., 1999. — Szécsényi Mihály: A bordélyrendszer Budapesten. *Rubicon*, 1999. 93–94. sz. 77–82.
- Szécsényi M., 2014. — Szécsényi Mihály: Az első magyar náci párt. Fejezetek Böszörmény Zoltán vezérelnök néptárs és a Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt életéből. In: Eszme és történet. A Molnár Tamás Kutató Központ tanulmánykötete. Szerk.: Ekert Mária – Molnár Attila Károly. Bp., 2014. 406–428.
- Székely, 2001. — Magyar színháztörténet. II. (1873–1920) Főszerk.: Székely György. Bp., 2001.
- Szénási, 2001. — Szénási Zoltán: Prohászka Ottokár kultúramodellje. *Vigilia*, 2001. 8. sz. 572–579.
- Szénási, 2006. — Szénási Zoltán: A szavak sokféleségétől a Szó egységéig. (Közelítés a 20. századi magyar katolikus irodalom problémájához.) Bp., 2006. (PhD-disszertáció, ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola)
- Szénási, 2009. — Szénási Zoltán: Prohászka Ottokár művészetfilozófiája. In: PT 2007–2009. 141–150.
- Szénási, 2010. — Szénási Zoltán: „Én nem vagyok magyar?” A zsidó és a katolikus identitás problémái Radnóti Miklós és Sík Sándor életművében. *Irodalomtörténet*, 2010. 1. sz. 103–108.
- Szénási, 2011. — Szénási Zoltán: A szavak sokféleségétől a Szó egységéig. Tanulmányok a 20. századi magyar katolikus irodalom témaköréből. Bp., 2011. (Irodalomtörténeti füzetek, 170.)
- Szénási, 2018. — Szénási Zoltán: Néma várostrom. Népnemzeti tradicionalizmus és konzervatív kritika a magyar irodalmi modernség kontextusában 1920 előtt. Bp., 2018.
- Szénási, 2019. — Szénási Zoltán: Egy írói életmű „fehér” foltjai. *Jelenkor*, 2019. 2. sz. 1300–1304.
- Szénási, 2020. — Szénási Zoltán: Az Új Nemzedék Ady-képének változása 1919 és 1929 között. *Médiakutató*, 2020. 4. sz. 7–18.
- Szigeti, 2014. — Szigeti Jenő: A megáldott fegyverektől a kiürülő templomokig. *Tempevölgy*, 2014. 2. sz. 52–56.
- Szigetiné Tamás, 2006. — Szigetiné Tamás Erzsébet: Prohászka és a budai Új Iskola. In: PE. 253–261.
- Szilárdfy, 2006. — Szilárdfy, 2006. — Szilárdfy Zoltán: Prohászka művészetszemlélete. In: PE. 263–272.
- Szili, 2022. — Szili Csaba Gergely: A székesfehérvári egyházmegye egyesületei, mozgalmai a katolikus reneszánsz idején. In: Múlt nélkül nincs jövő. Doktorandusz-konferenciák, 2019–2020. Szerk.: Bank Barbara – Berek Patrícia – Domján Dániel – J. Újváry Zsuzsanna. Bp., 2022. 193–204.
- Szinai, 1990. — Szinai Miklós: Az első Teleki-kormány megalakulása, 1920. június 26. – 1920. szeptember 15. *Századok*, 1990. 5–6. sz. 423–461.
- Szinai, 1991. — Szinai Miklós: Antiszemita internacionálé. Az „első” nemzetközi antiszemita kongresszus Budapesten. (1925) *Múlt és Jövő*, 1991. 3. sz. 14–23.
- Szinai, 1992. — Szinai Miklós: A hetvenöt centiméter hosszú mogyorófa bot története. Politika és igazságszolgáltatás 1920–21-ben. *Kritika*, 1992. 3. sz. 17–19.
- Szítás, 2020. — Szítás Katalin: Értelmiség és politika. Bp., 2020.
- Szj, 2000. — Szj Rezső: Prohászka Ottokár. In: Prohászka Ottokár: Kultúra és terror. Bp., 2000. (Új kincsestár, 7.) (2. kiad.) 153–194.
- Szögi, 1992. — Szögi László: A katolikus nagygyűlések Magyarországon. In: Egyházak a változó világban. Szerk.: Bárdos István – Beke Margit. Tatabánya, 1992. 509–512.
- Szőcs, 2011. — Szabó Dezső enciklopédia. Szerk.: Szőcs Zoltán. Bp., 2011.
- Szőke, 2019. — Szőke Mária: A Halálfiat első állomásán. Babits Mihály világa 1921 eleje és 1923 augusztusa között. Bp., 2019.

- Szűcs-Novák, 2021. — Szűcs-Novák Rita: A nőnevelés és feminizmus dilemmája Gyertyánffy István pedagógiájában. In: Tantárgy-pedagógiai kaleidoszkóp, 2021. Pedagógiai, neveléstudományi és szakmódszertani tanulmányok. Szerk.: Medovarszki István. Békéscsaba, 2021. 15–30.
- T.Molnár, 2008. — T.Molnár Gizella: Klebelsberg Kuno iskolareformjai a közoktatásban. In: *Módszertani közlemények*, 2008. 1. sz. 3–10.
- Talshir, 2005. — Gayil Talshir: The Intellectual as a Political Actor? Four Models of Theory/Praxis. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 2005. Nr. 2. 209–224. DOI: 10.1080/13698230500108884
- Tamás Á., 2017. — Tamás Ágnes: Propagandakarikatúrák ellenségképei Szarajevótól Párizsig. Bp., 2017.
- Tamás E., 1996. — Tamás Erzsébet: Prohászka Ottokár és Dienes Valéria rejtélyes barátsága. In: PÉ I. 142–152.
- Tamás E., 1998. — Tamás Erzsébet: Prohászka Ottokár és Dienes Valéria „másik élete”. In: PÉ II. 160–171.
- Tamás P., 2015. — Tamás Pál: Szépszó–sebész. A kritikai közírás válsága a mai Magyarországon. *Kritika*, 2015. 11–12. sz. 21–26.
- Tamás P., 2018. — Tamás Pál: A Jeremiás-modell és alternatívái: a közértelmiségi szerepek új politikai gazdaságtana. In: Siófokról indultam... Farkas János 1933–2016. Szerk.: Tóth Pál Péter. Bp., 2018. 174–198.
- Taschek, 2019. — Taschek Zoltán: „Az ország szolgálatában megmaradni a legfőbb erkölcsi kötelesség.” Vass József miniszterelnök-helyettesi szerepe a Bethlen-kormányban. Bp., 2019. (Clio műhelytanulmányok, 4.)
- Tauber, 2001. — Tauber Gabriella: Prohászka Ottokár közírói működése az Esztergom című hetilapban 1896–1905 között. *Limes*, 2001. 45–46. sz. 189–200.
- Tauber, 2002. — Tauber Gabriella: Prohászka Ottokár és az Esztergom című havilap 1896–1905 között. In: POMAT. 65–84.
- Tefner, 2020. — Zoltán Tefner: Ottokár Prohászka und die ungarische Politik. I–II. *Sonntagsblatt*, 2020. Nr. 1. 15–19., Nr. 2. 13–19.
- Tengely, 2006. — Tengely Adrienn: Prohászka és az Őszirózsás Forradalom. In: PE. 97–112.
- Tengely, 2011. — Tengely Adrienn: A magyar egyházak a forradalmak korában. Eger, 2011.
- Tengely, 2019/b. — Tengely Adrienn Egy elfeledett egyházpolitikus. Persián Ádám, a katolikus ügyek kormánybiztosa. (1918–1919) Laborator assiduus. A 70 éves Zombori István köszöntése. Szerk.: Somorjai Ádám OSB – Somorjai Gabi. Bp., 2019. 271–284.
- Tengely, 2020/a. — Tengely Adrienn: Pro lege et grege – A törvényért és a nyájért. Rott püspök tevékenysége az őszirózsás forradalom időszakában. In: RNK. 273–292.
- Tengely, 2020/b. — Tengely Adrienn: A Katolikus Autonomia megvalósításának kísérlete 1918-ban. In: A Tanácsköztársaság és az egyházak. Egyházpolitika, keresztényüldözés, egyházi útkeresés. Szerk.: Fejérdy András. Bp., 2020. 13–43.
- Tengely, 2022. — Tengely Adrienn: A katolikus egyház az őszirózsás forradalom idején. (1918. október 31. – 1919. március 21.) In: ÖTT. 87–95.
- Thijssen–Weyns–Timmerman, 2016. — Peter Thijssen – Walter Weyns – Christiane Timmerman: Introduction New Public Spheres: Recontextualizing the Intellectual. In: New Public Spheres: Recontextualizing the Intellectual. Ed.: Peter Thijssen – Walter Weyns – Christiane Timmerman – Sara Mels. London, 2016. 5–12.
- Thurzó Nagy, 1928. — A vidéki sajtó. Miskolc, 1928.
- Tompson, 2022. — Robert J. Tompson Jr.: Anti-Intellectualism to Anti-Rationalism to Post-Truth Era. The Challenges for Higher Education. Lanham, 2022.
- Todorova, 2015. — Maria Todorova: On Public Intellectuals and Their Conceptual Frameworks. *Slavic Review*, 2015. Nr. 4. 708–714. DOI: 10.5612/slavicreview.74.4.708
- Tombor, 1997. — Tombor László: Az 1926-os országgyűlési választások Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében. In: Fuga temporum. Ünnepi kötet Eperjessy Géza 70. születésnapjára. Szerk.: Závodszy Géza. Bp., 1997. 207–229.
- Tóth K., 2015/a. — Tóth Krisztina: A szombathelyi egyházmegye története Grósz József egyházkormányzása idején, 1936–1944. Bp., 2015. (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae 2. / Collectanea studiorum et textuum 2.)

- Tóth K., 2015/b. — Tóth Krisztina: Modernkori katolicizmus vs. neobarokk államegyház. Mi vezetett Cesare Orsenigo nuncius felszólalásához egy magyar püspökkari konferencián? In: *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára*. Szerk.: Kleszenitz Tibor – Zombori István. Bp., 2015. 243–255.
- Tóth K., 2017. — Tóth Krisztina: Prohászka Ottokár jelöltsége a kalocsai érseki székre. A püspökkinevezések gyakorlatának próbája a király nélküli királyságban vatikáni levéltári források alapján. In: *PT 2015–2017*. 320–355.
- Tóth K., 2019. — Tóth Krisztina: Az Apostoli Szentszék átfogó felmérése a magyarországi egyházi javakról. (1925–1927) *Aetas*, 2019. 1. sz. 97–120.
- Tóth K., 2020. — Tóth Krisztina: A pécsi püspöki szék 1926-os betöltése. *Századok*, 2020. 4. sz. 855–879.
- Tóth K., 2022. — Tóth Krisztina: Nagypréposti kinevezés a kalocsai székesfőkapitán élére 1923–1924-ben. *Egyháztörténeti Szemle*, 2022. 3. sz. 20–51. DOI: 10.54231/ETSZEMLE.2022.3.2
- Tóth L., 1942. — Tóth László: A vallásos szellem. In: *Az új Magyarország*. Szerk.: Miskolczy Gyula. Bp., 1942. (Magyar művelődéstörténet, V.) Online: Magyar Elektronikus Könyvtár: <https://mek.oszk.hu/09100/09175/html/81.html> – 2022.06.10.
- Tóth O., 2020. — Tóth Orsolya: Plakátok az utcákon, 1918–1921. Gyűjteményi katalógus. Bp., 2020.
- Tóth S., 2017. — Tóth Sándor: Transzcendens tájmodell – avagy új humanizmus Prohászka Ottokár esszéiben. (Irodalmi esszé) In: *Lelkiség és irodalom. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*. Szerk.: Bajáki Rita – Báthory Orsolya – Bogár Judit – Déri Eszter – Kónya Franciska – Maczák Ibolya – Szádóczki Vera. Bp., 2017. (Lelkiségtörténeti tanulmányok, 17.) 460–467.
- Tóth T., 2008. — Tóth Tibor: A hungarista mozgalom emigrációtörténete. Az „Út és cél” és a „Hungarista tájékoztató” című sajtótermékek tükrében. Debrecen, 2008.
- Töttösy–Horváth, 2021. — Steven Töttösy de Zepetnek – Horváth Györgyi: Perifériakusságok: „Kisebb” irodalmak, nőirodalom és Csicserei Orosz Adrienne regényei. *Társadalmi Nemek Tudománya. Interdiszciplináris eFolyóirat*, 2021. 1. sz. 61–74. Online: <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/tntef/article/view/39157> – 2023.11.15.
- Trádlér, 2019. — Trádlér Henrietta: A Hankiss-jelenség, az Emberi jelenség. *Kultúra és Közösség*, 2019. 2. sz. 101–108. DOI: 10.35402/hek.2019.3.8
- Turbucz D., 2007. — Turbucz Dávid: A politikai rendszer jellege a Horthy-korszak első tíz évében. *Múltunk*, 2007. 4. sz. 228–254.
- Turbucz D., 2009. — Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz kezdetei. *Múltunk*, 2009. 4. sz. 156–199.
- Turbucz D., 2014. — Turbucz Dávid: Horthy Miklós. Bp., 2014.
- Turbucz D., 2015. — Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz. Bp., 2015. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések)
- Turbucz D., 2020. — Turbucz Dávid: Horthy Miklós beszédei 1919 és 1923 között. *Századok*, 2020. 1. sz. 183–208.
- Turbucz D., 2021. — Turbucz Dávid: Horthy Miklós és a fehérterror. Az erőszak szerepe Horthy Miklós hatalomra jutásában 1919–1920-ban. In: *Történelem és erőszak*. Szerk.: Margittay Linda – Tomka Béla. Szeged, 2021. (Rendi társadalom – polgári társadalom, 33.) 417–431.
- Turbucz P., 2016. — Turbucz Péter: Háborús előadások szervezése Magyarországon 1914-ben. Történeti vázlat. *Jel–Kép*, 2016. 1. sz. 81–96. DOI: 10.20520/Jel-Kep.2016.1.81
- Turbucz P., 2020. — Péter Turbucz: Why is not Bernhard Alexander One of the Best-known Hungarian Philosophers? Possible Answers. In: *Lords and Boors Westernisers and ‘Narodniks’*. Ed.: Béla Mester – Rafał Smoczyński. Bp., 2020. 171–183.
- Udvarvölgyi, 2004. — Udvarvölgyi Zsolt: Fejezetek a magyar szélsőjobboldal korai történetéből: fasiszták, kékingesek és a Meskó-párt. Bp., 2004. Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, <https://mek.oszk.hu/02100/02105/> – 2019.06.30.
- Ujváry, 2014. — Ujváry Gábor: „Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno. (1875–1932) Pécs–Bp., 2014. (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok)
- Ujváry, 2020. — Ujváry Gábor A katolikus egyetemi ifjúság útkeresése a 20. század első két évtizedében. A Foederatio Emericana megalakulásának előzményei. In: *TMF III*. 7–43.
- Ujváry, 2021. — Ujváry Gábor: Prohászka Ottokár. In: *Történelmünk aláírásokon*. Szerk.: Rokolya Gábor. Bp., 2021. 249–251.

- Ungvári, 1999. — Ungvári Tamás: A „zsidókérdés” Trianon árnyékában. *Európai Szemle*, 1999. 3. sz. 103–135.
- Ungvári, 2002. — Ungvári Krisztián: Antiszemizmus és németellenesség – a kétfrontos harc. In: KI. 731–750.
- Ungvári, 2003. — Ungvári Krisztián: Egy magyar intézmény. A „Zsidókérdéskutató Magyar Intézet” keletkezéséhez. In: Évkönyv XI. – 2003. Magyarország a jelenkorban. Szerk.: Ständeisky Éva – Rainer M. János. Bp., 2003. 147–163.
- Ungvári, 2012. — Ungvári Krisztián: A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemizmus Magyarországon, 1919–1944. Pécs–Bp., 2012.
- Ungvári, 2014. — Ungvári Krisztián: A szociálpolitika etnicizálása. In: GBIK. 167–184.
- Ungvári, 2016. — Ungvári Krisztián: A Horthy-rendszer és antiszemizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon, 1919–1944. Bp., 2016. (3. bőv. kiadás)
- Varga L., 2004. — Varga Lajos: Kormányok, pártok és a választójog Magyarországon, 1916–1918. Bp., 2004. (Politikatörténeti füzetek, XXI.)
- Varga L., 2018. — Varga Lajos: Szociáldemokraták kormányzati szerepben a demokratikus forradalom idején. *Múltunk*, 2018. 3. sz. 43–87.
- Varga M., 2020. — Varga Mátyás: 1919 a székesfehérvári egyházmegye *Historia Domusok* tükrében. In: RNK. 43–58.
- Vargha L., 1958. — Vargha László: Prohászka küldetése. *Katolikus Szemle*, 1958. 3. sz. 97–101.
- Vargyai, 1971. — Vargyai Gyula: Katonai közigazgatás és kormányzói jogkör. (1919–1921) Bp., 1971.
- Varsányi, 1988. — Varsányi Erika: Weltner Jakab életútja. Bp., 1988.
- Vass, 1981/a. — Prohászka Ottokár végrendelete. Közli: Vass Péter. *Új Ember*, 1981. március 29. 4.
- Vass, 1981/b. — Vass Péter: Prohászka Ottokár és Kosztolányi Dezső levélváltásának margójára. *Vigilia*, 1981. 6. sz. 391–395.
- Vági, 2002. — Vági Zoltán: Endre László. Fajvédelem és bürokratikus antiszemizmus a közigazgatási gyakorlatban, 1919–1944. In: Tanulmányok a holokausztról, II. Szerk.: Randolph L. Braham. Bp., 2002. 81–153.
- Vági, 2018. — Vági Zoltán: Antiszemita erőszakhullámok Magyarországon, 1848–1948. Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont. 2018. Online: http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=373:2018-04- -mj 2023.06.30.
- Vágfalvi, 2022. — Vágfalvi Zoltán Csaba: Egy sértődött pap hazaszeretete. Várossy Gyula igazságküzelmei. *Szeged*, 2022. 5. sz. 3–12. Online: <http://szegedfolyoirat.sk-szeged.hu/2022/08/05/vagfalvi-zoltan-csaba-varossy-gyula-igazsagkuzdelmei> – 2023.04.03.
- Várkonyi, 2022. — Várkonyi Gábor: „Porszemek vagyunk...” Gróf Esterházy Mór (1881–1960) életrajzi vázlat. In: „A jövőnek urai vagyunk...” Tanulmányok Csorba László tiszteletére. Szerk.: Kárpáti Attila István – Pásztor Katalin – Sóti Lajos – Várkonyi Gábor. Bp., 2022. 313–320.
- Verovšek, 2022. — Peter J. Verovšek: Jürgen Habermas and the Public Intellectual in Modern Democratic Life. *Philosophy Compass*, 2022. Nr. 4. 1–10. DOI:10.1111/phc3.12818
- Veszprémy, 2017/a. — Veszprémy László Bernát: Prohászka Ottokár és a keresztény cionizmus kérdései. *Egyháztörténeti Szemle*, 2017. 2. sz. 93–109.
- Veszprémy, 2017/b. — Veszprémy László Bernát: Egy avított jezsuita antijudaista Bangha Béla SJ a zsidókérdés útvesztőiben. *Történelmi Szemle*, 2017. 3. sz. 439–462.
- Veszprémy, 2018/a. — Veszprémy László Bernát: A numerus clausus fogadtatása a zsidó sajtóban. (Egyenlőség, Zsidó Szemle, Múlt és Jövő, Új Kelet, Zsidó Újság) In: TMF I. 129–158.
- Veszprémy, 2018/b. — Veszprémy László Bernát: Adalékok a fajvédelem történetéhez. Levelek Lendvai István hagyatékából. Szerk.: Kincses Katalin Mária. In: Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére. Bp., 2018. 609–614.
- Veszprémy, 2019. — Veszprémy László Bernát: „Hungarista nagy papunk”? Közéleti viták Prohászka Ottokár szellemi örökségéről a harmincas-negyvenes évek Magyarországon. *Múlt és Jövő*, 2019. 3. sz. 99–111.
- Veszprémy, 2020. — Veszprémy László Bernát: Eszmék és győzedelmek. Ecsetvonások Kádár Lehel publicisztikai pályaképéhez és emlékeztetéhez. In: „A kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá”. Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapja tiszteletére. Szerk.: Dubniczky Zsolt – Hermann Róbert – Kocsis Annamária – Ligeti Dávid – Orosz László. Bp., 2020. 317–330.

- Veszprémy, 2021/a. — Veszprémy László Bernát: 1921. A Horthy-rendszer megszilárdulásának története. Bp., 2021. (Modern magyar történelem)
- Veszprémy, 2021/c. — Veszprémy László Bernát: Mindenki érzi, hogy itt valamit csinálni kell. A cselekvő szociálpolitika gondolata a magyar jobboldalon a '20-as évek elején. *Kommentár*, 2021. 3. sz. Online: <http://www.kommentar.info.hu/cikk/2021/3/mindenki-erzi-hogy-itt-valamit-csinalni-kell> – 2023.12.15.
- Veszprémy, 2023. — Veszprémy László Bernát: Keresztény kurzus a '20-as évek elején. *Kommentár*, 2023. 2. sz. 106–114.
- Viczián–Szabó, 2006. — Viczián János – Szabó Ferenc SJ: Prohászka Ottokár. In: Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk.: Diós István. XI. Bp., 2006. Online: <https://lexikon.katolikus.hu/P/Prohászka.html> – 2023.01.15.
- Vida, 2011. — Magyarországi politikai pártok lexikona. (1846–2010) I. Parlamenti választásokon jelöltet állító pártok. Főszerk.: Vida István. Bp., 2011.
- Virt, 2015. — Virt László: A katolikus autonómia két magyar apostola. (Prohászka Ottokár és Shvoy Lajos.) *Studia Theologica Transsylvaniensia*, 2015. 1. sz. 21–61.
- Vizi, 2010. — Vizi László Tamás: A trianoni békediktátum aláírója: a miniszter Benárd Ágoston. *Közép-Európai Közlemények*, 2010. 3. sz. 67–79.
- Vizi, 2015. — Vizi László Tamás: „Felállítottuk ezen emlékművet...” A nemzeti áldozatkészség székesfehérvári szobra a terv megszületésétől, az 1915-ös megvalósításig. In: SZMNH. 77–107.
- Vizi, 2016. — Vizi László Tamás: Székesfehérvár és Fejér vármegye román megszállása 1919-ben. In: HLV II. 35–52.
- Vizi, 2020. — Vizi László Tamás: A keserű pirulák. In: VFAN. 252–270.
- Vizi, 2022/a. — Vizi László Tamás: A Nemzeti Hadsereg bevonulása Székesfehérvárra, 1919. október 12. In: ÖTT. 262–282.
- Vizi, 2022/b. — Vizi László Tamás: Konszolidációs kormányprogram Trianon árnyékában. A Simonyi-Semadam-kormány politikai útkeresése. In: ÖTT. 404–421.
- Volf–Croasmun, 2019. — Miroslav Volf – Matthew Croasmun: For the Life of the World. Theology that Makes a Difference. Grand Rapids, 2019. Online: books.google.com – 2023.01.15.
- Vonyó, 2011. — Vonyó József: Gömbös fajvédő csoportja és a numerus clausus. In: JF90. 106–120.
- Vonyó, 2012. — Vonyó József: Jobboldali radikálisok Magyarországon, 1919–1944. Bp., 2012.
- Vonyó, 2018. — Vonyó József: Gömbös Gyula és a hatalom. Egy politikussá lett katonatiszt. H.n. [Pécs] 2018.
- Vonyó–Csukovits–Gyarmati, 2017. — Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történeti életrajz módszertani kérdései. Szerk.: Vonyó József – Csukovits Enikő – Gyarmati György. Pécs–Bp., 2017.
- Vörös, 2000. — Vörös Boldizsár: Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. *Budapesti Negyed*, 2000. 3–4. sz. 114–172.
- W.Balassa, 2008. — Prohászka, a költő. Tanulmányok és szöveggyűjtemény a püspök születésének 150. évfordulójára. Szerk.: W.Balassa Zsuzsa. Bp., 2008.
- Waitsch, 1933. — Waitsch István: Örök harc. (Ady és Prohászka világnézete) *Magyar Kultúra*, 1933. 13–14. sz. 1–9.
- Wassermann, 2014/a. — Janek Wassermann: Black Vienna: The Radical Right in the Red City, 1918–1938. Ithaca, 2014.
- Wassermann, 2014/b. — Janek Wassermann: *Österreichische Aktion: Monarchism, Authoritarianism, and the Unity of the Austrian Conservative Ideological Field during the First Republic. Central European History*, 2014. Nr. 1. 76–104. DOI: 10.1017/S0008938914000636
- Wágner, 2002. — Akitől ellopták az időt. Szerb Antal emlékezete. Szerk.: Wágner Tibor. Bp., 2002. (2. kiad.)
- Whitfield, 2010. — Stephen J. Whitfield: Franz Boas: The Anthropologist as Public —Intellectual. *Society*, 2010. Nr. 47. 430–438. DOI: 10.1007/s12115-010-9355-x
- Wolfe, 2003. — Alan Wolfe: An intellectual in public. Ann Arbor, 2003.
- Z.Szalay, 2005. — Halhatatlan csillagok. In memoriam Gárdonyi Géza. Szerk.: Z. Szalay Sándor. Bp., 2005.
- Zachar, 2016. — Zachar Péter Krisztián: A hivatásrendi eszme a két világháború között Magyarországon. In: HLV II. 179–191.

- Zachar, 2018. — Péter Krisztián Zachar: The concept of vocational orders in Hungary between the two world wars. *Estudos Históricos*, 2018. Nr. 64. 257–276. DOI: 10.1590/S2178-14942018000200008
- Zakar, 2011. — Zakar József: Fajvédők az 1920-as évek Magyarországon. In: Tanulmányok a holokausztról, V. Szerk.: Randolph L. Braham. Bp., 2011. 52–109.
- Zeidler, 1997. — Zeidler Miklós: A Magyar Revíziós Liga. Trianontól Rothermere-ig. *Századok*, 1997. 2. sz. 303–352.
- Zimmermann, 1999. — Susan Zimmermann: A magyar nőmozgalom és a „szexuális kérdés” a XX. század elején. *Eszmélet*, 1999. 42. sz. 49–66.
- Zimonyi, 1986. — Zimonyi Zoltán: A klebelsbergi kultúrfölény. Miskolci folyóiratok a 20-as években. *Napjaink*, 1986. 5. sz. 36–39.
- Zinner, 1979/a. — Zinner Tibor: Adatok az Ébredő Magyarok Egyesületének 1918. november – 1920. március közötti történetéhez. *Budapest Főváros Levéltára Közleményei*, ’78. 1979. 251–284.
- Zinner, 1979/b. — Zinner Tibor: Adatok a szélsőjobboldali egyesületek megalakulásának körülményeihez. In: *Történelmi Szemle*, 1979. 3–4. sz. 562–576.
- Zinner, 1989. — Zinner Tibor: Az ébredők fénykora, 1919–1923. Bp., 1989. (Értekezések a történeti tudományok köréből, 110.)
- Zinner, 2021. — Zinner Tibor: Az egykori milánói ismeretség után fél évtized a Dísz téri nunciátúrán. In: Somorjai, 2021. 33–60.
- Zolnay–Gedényi, 1996. — Zolnay Vilmos – Gedényi Mihály: A régi Budapest a fattyúnyelvben. Szerk.: Fazekas István – Kis Tamás. Bp., 1996. Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://mek.oszk.hu/01600/01690/> – 2019.06.30.
- Zoltán, 2018. — Zoltán Gábor: Szomszéd. Orgia előtt és után. Bp., 2018.
- Zulawski, 1924. — Zulawski Andor: Írás Adyról. Bp., é.n. [1924] (2. kiad.)
- Zulawski, 1932. — Zulawski Andor: „A diadalmas világnézet”. Tanulmányok Prohászka Ottokárról. Bp., 1932. Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár: <http://www.ppek.hu> 725. sz. – 2021.05.15.
- Zsedényi, 1929. — Zsedényi Béla: Miskolc szellemi élete és kultúrája. Miskolc, 1929. (Miskolci Ev. Jogakadémia tudományos értekezéseinek tára, 33.)
- Zsigmond, 2007. — Zsigmond Anna: Jogászok a „jogállamban”. *Múlt és Jövő*, 2007. 1. sz. 63–71.

II.2. A szerző témában megjelent tanulmányai:

- Fazekas Cs., 1998. — Fazekas Csaba: Ismeretlen Prohászka-dokumentum a Tanácsköztársaság korából. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*, 1998. 4. sz. 147–163.
- Fazekas Cs., 2002. — Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár és Mayer Károly káptalani nagyprépost tiltakozása az egyházi birtokok „likvidálása” ellen. (1919. június 10.) In: POMAT. 97–117.
- Fazekas Cs., 2004. — Csaba Fazekas: Collaborating with Horthy: Political Catholicism and Christian Political Organisations in Hungary, 1918–1944. In: *Political Catholicism in Europe, 1918–1945*. Eds.: Wolfram Kaiser – Helmut Wohnout. London, 2004. 195–216.
- Fazekas Cs., 2008. — Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár zsidóellenességéről. *Egyháztörténeti Szemle*, 2008. 4. sz. 71–86.
- Fazekas Cs., 2011. — Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár és a numerus clausus. In: JF90. 78–105.
- Fazekas Cs., 2012/b. — Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár a XIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1920. október. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk.: Baráth Magdolna – Molnár Antal. Bp., 2012. 417–430.
- Fazekas Cs., 2012/c. — Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár a XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1924. október. In: PT 2009–2012. 153–174.
- Fazekas Cs., 2012/d. — Fazekas Csaba: Egy epizód Prohászka Ottokár közéleti pályafutásából. In: Zsidóság: tradícionális és modernitás. Tisztelgő kötet Karády Viktor 75. születésnapja alkalmából. Szerk.: Bíró Zsuzsanna Hanna – Nagy Péter Tibor. Bp., 2012. 255–265.
- Fazekas Cs., 2012/e. — Csaba Fazekas: „Numerus clausus represents a strong national ideology”. Bishop Ottokár Prohászka and the closed number law in Hungary. In: *The numerus clausus in Hungary. Studies on the First Anti-Jewish Law and Academic Anti-Semitism in Modern Central Europe*. Ed.: Victor Karady – Peter Tibor Nagy. Bp., 2012. 165–175.
- Fazekas Cs., 2013. — Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár és a Magyar Jövő székházavatása Miskolcon. (1925) *A miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyve*, LII. 2013. 277–293.

- Fazekas Cs., 2014. — Fazekas Csaba: A főpapok, a keresztények és az antiszemiták. In: Sík Sándor eszmekörei. Szerk.: Miklós Péter. Szeged, 2014. 159–170.
- Fazekas Cs., 2015/a. — Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár és a „hungarizmus” fogalmának genezise. *Múltunk*, 2015. 2. sz. 4–34.
- Fazekas Cs., 2015/b. — Fazekas Csaba: Adalékok Prohászka Ottokár és a *numerus clausus* kapcsolatához. In: Zsidók és keresztények az évszázadok sodrában. Interpretációk egy témára. Szerk.: Horváth Zita – Sz. Halász Dorottya. Miskolc, 2015. 241–252.
- Fazekas Cs., 2015/c. — Csaba Fazekas: The Genesis of “Hungarism”. Bishop Ottokár Prohászka and the Extremist Right in 1920s Hungary. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 2015. Nr. 5. 41–66.
- Fazekas Cs., 2015/d. — Csaba Fazekas: The “Christian” Ideology of the early Extreme Right Movements in Hungary in the 1920’s. In: Theory and Reality. Image of a man in the social sciences. Ed.: Martina Schneiderová. Ostrava, 2015. 100–108.
- Fazekas Cs., 2016/a. — Fazekas Csaba: Főpapok és antiszemiták az 1920-as években. Prohászka Ottokár beszéde tükrében. In: A nagypolitikától a hétköznapiakig. A magyar holokauszt 70 év távlatából. Tanulmányok. Szerk.: Molnár Judit. Bp., 2016. 107–124.
- Fazekas Cs., 2016/b. — Fazekas Csaba: Adalékok Prohászka Ottokár Ady-kritikájához. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*, 2016. 1. sz. 69–89.
- Fazekas Cs., 2017/a. — Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár életrajzának problémái. In: Vonyó–Csukovits–Gyarmati, 2017. 330–340.
- Fazekas Cs., 2017/b. — Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár a katolikus tanítók feladatairól 1924-ben. In: PT 2015–2017. 406–413.
- Fazekas Cs., 2019/a. — Fazekas Csaba: Keresztény kultúra és közszereplés Prohászka Ottokár „hattyúdalaiban”. In: Tudomány, oktatás, kultúra a két világháború közötti Magyarországon. Szerk.: M. Pelesz Nelli. Szeged, 2019. 228–277.
- Fazekas Cs., 2019/b. — Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár és az Ébredő Magyarok Egyesülete. In: Tanulmányok a magyarországi zsidóság történetéből. Szerk.: Gecsényi Lajos – Fazekas Csaba. Bp., 2019. 140–163.
- Fazekas Cs., 2020/a. — Fazekas Csaba: A „történeti közszereplés” kutatása – Prohászka Ottokár példáján. In: Te mit tettél hozzá? Szerk.: Berkő Péter – Patkó Gyula – Fazekas Csaba. Miskolc, 2020. 181–183.
- Fazekas Cs., 2020/b. — Fazekas Csaba: Adalékok a falu szerepének megítéléséhez a Trianon utáni magyar politikai gondolkodásban. *Agrártörténeti Szemle*, 2020. 1–4. sz. 163–175.
- Fazekas Cs., 2021/a. — Fazekas Csaba: Újabb adatok Prohászka Ottokár közszerepléseihez. *Egyháztörténeti Szemle*, 2021. 3. sz. 37–44.
- Fazekas Cs., 2021/b. — Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár és a Magyar Királyság Pártja. In: A trianoni határokon kívül és belül. Tanulmányok a magyarság XX. századi történetéből. Szerk.: Miklós Péter. Szeged, 2021. 53–76.
- Fazekas Cs., 2022/a. — Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár beszéde a leány- és gyermekkereskedelem elleni nemzetközi kongresszuson. (Graz, 1924. szeptember 21.) In: PT 2017–2022. 143–160.
- Fazekas Cs., 2022/b. — Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár és a Petőfi-centenárium 1923-ban. In: Műfordítás és más extrém sportok. Írások Kappanyos András 60. születésnapjára. Szerk.: Földes Györgyi – Major Ágnes – Szénási Zoltán. Bp., 2022. 121–133.
- Fazekas Cs., 2022/c. — Fazekas Csaba: Fraknoi Vilmos béketerve 1917 őszén. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*, 2022. 3. sz. 84–95.
- Fazekas Cs., 2022/d. — Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár Gödöllőn. A püspök és a turanizmus. *Gesta*, 2022. 1. sz. 65–77.
- Fazekas Cs., 2023/a. — Fazekas Csaba: A *public intellectual* mibenlétéről. In: Ünnepi tanulmányok Csizmadia Ervin 65. születésnapjára. Szerk.: Fazekas Csaba. Miskolc, 2023. 46–63.
- Fazekas Cs., 2023/b. — Fazekas Csaba: Az előszókat író Prohászka Ottokár, 1919–1927. In: Ünnepi tanulmányok Gyulai Éva 70. születésnapjára. Szerk.: Fazekas Csaba. Miskolc, 2023. 112–127.
- Fazekas Cs., 2024/a. — Fazekas Csaba: Prohászka-vita a magyar közéletben, 1990–2023. In: A Mindenség megismerése. Tanulmányok a 70 éves Gábor György tiszteletére. Szerk.: Fenyves Katalin – Vörös Kata. Bp., 2024. 352–382.
- Fazekas Cs., 2024/b. — Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár és a *numerus clausus*. In: „Más faj, más vallás, más sors.” A magyar holokauszt története. (Tanulmánykötet) Szerk.: Jakab Attila. Bp., 2024. 72–91.
- Fazekas Cs., 2024/c. — Csaba Fazekas: Ottokár Prohászka and the *numerus clausus*. In: „Different Race, Different Religion, Different Destiny.” The History of the Hungarian Holocaust. (Collected Studies) Ed.: Attila Jakab. Bp., 2024. 70–89.

Tartalom

Köszönetnyilvánítás	3
I. Bevezetés	4
I.1. <i>Public intellectual</i> / értelmiségi közszereplő a modern politikában.....	4
I.2. Prohászka Ottokár, mint <i>public intellectual</i> – történeti életrajz és közszereplés-kutatás.....	12
II. Előzmények, 1916–1919	22
II.1. Prohászka az első világháború második szakaszában.....	24
Prohászka a háborúról	24
Prohászka agrárpolitikai indítványai	29
A választójog kérdése	35
A „hungarizmus” programhirdetése	40
Adalékok további közszerepléseihez 1918. október 31. előtt.....	49
II.2. Prohászka az első köztársaság korában	58
A fordulat értékelése, 1918. november.....	58
Prohászka és a földbirtokreform.....	63
A katolikus autonómia kezdeményezése és a Papi Tanács.....	65
Prohászka fordulata az első köztársaság rendszerének megítélésében	69
Adalékok Prohászka további közszerepléseihez.....	75
II.3. Prohászka a Tanácsköztársaság korában	76
III. Tematikus rész.....	81
III.1. Prohászka és a numerus clausus	81
Prohászka véleménye a zsidókérdésről 1919 őszén	82
„Csak etikai alapon” – Prohászka-töprengés a numerus claususról, 1920. február.....	86
Prohászka első nemzetgyűlési beszéde.....	87
Az elkötelezettség kialakulása 1920 első felében.....	88
Az elkötelezettség megszilárdulása, 1920. augusztus	91
Prohászka és a módosító indítvány „szerzőségének” kérdése	93
Prohászka parlamenti beszéde a numerus claususról	96
A Prohászka-beszéd felépítése	96
A Prohászka-beszéd elemeiről, érvelés- és hatásvizsgálatáról	97
A Prohászka-beszéd közvetlen következményei	100
„El is van döntve.” A Prohászka-beszéd hatása a parlamenti döntéshozatalban.....	101
A Prohászka-beszéd hatása a sajtóban. A szimpatizánsok	104
A Prohászka-beszéd hatása a sajtóban. A kritikusok.....	108
Prohászka és a numerus clausus 1920 szeptembere után	115
A numerus clausus „kiterjesztésének” ügye a parlamentben.....	115
Prohászka a numerus claususról 1920 után	117
III.2. Prohászka és a jobboldali radikalizmus.....	121
Az ébredők „keresztény” közéleti tevékenységéről általában	123
Az ÉME Prohászka Ottokár közéleti tevékenységében.....	127
Prohászka – az ébredők szemében.....	141
Prohászka radikalizmussal kapcsolatos politikai nézetei és a keresztény egyházfők.....	149
A „keresztény-nemzeti” ideológia és szélsőjobboldali változata általában.....	153
Prohászka nézetei a Horthy-rendszer első időszakának politikai gondolkodásában	157
A nemzet fogalma Prohászkanál	171
Prohászka és a fajvédelem.....	175
Prohászka Ottokár és a további eszmeáramlatok.....	185
III.3. Prohászka és a legitimizmus.....	189
A Magyar Királyság Pártjának létrejötte	189
Prohászka Ottokár és a Magyar Királyság Pártja 1920-ban	194
Prohászka Ottokár és a Magyar Királyság Pártja 1921-ben	202
Prohászka Ottokár és a Magyar Királyság Pártja 1922-ben, illetve később.....	205

Prohászka ingadozásának összetevői a legitimizmus kérdésében	209
III.4. Prohászka és a turanizmus.....	212
Endre László Gödöllője az 1920-as években és Prohászka Ottokár.....	212
Gödöllő, mint a turanizmus egyik szellemi műhelye	213
Prohászka Ottokár turanizmus-fogalma	217
A gödöllői turanisták és Prohászka Ottokár	220
Prohászka elhatárolódása a szélsőséges turanizmustól.....	224
III.5. Prohászka, a falu és az agrárkérdés	227
A falu képe a Horthy-rendszer születését meghatározó művekben	227
Prohászka Ottokár felfogása a magyar faluról és a parasztságról.....	231
Prohászka és a földbirtok-politika 1919 után	236
III.6. Prohászka és az irodalom	249
Prohászka hivatkozásai Ady Endrére	254
Prohászka hivatkozásai Petőfi Sándorra	267
További példák a közszerepléseiben megjelenő irodalmi utalásokra	276
IV. Kronologikus rész	284
IV.1. 1919. augusztus 1. – 1920. március 1.	284
Helyzetértékelés és cselekvési tervek, 1919. augusztus	284
Prohászka és a fehérterror.....	286
Programcikkek és nyilatkozatok, 1919. szeptember – október.....	290
Prohászka és a Nemzeti Hadsereg bevonulása Székesfehérvárra, 1919. október 12.	295
Programcikkek és nyilatkozatok, 1919. november – december	297
Karácsonyi publicisztikák, 1919.	308
Kisebb közszereplések 1919 utolsó hónapjaiban.....	310
Prohászka képviselővé „választása”, lehetséges motivációk, kampány és politikai programhirdetés	314
A nemzetgyűlés első napjai és további közszereplések, 1920. február	322
Prohászka nemzetgyűlési beszéde az alkotmányosság helyreállításáról és szerepe Horthy kormányzóvá választásában	327
További közszereplések, 1920. január – február	330
IV.2. 1920. március 1. – 1922. március 31.	333
Prohászka Ottokár, mint politikus, 1. A parlamenti képviselőség.....	333
Prohászka Ottokár, mint politikus, 2. A választójog kérdése	339
Prohászka Ottokár, mint politikus, 3. A pártelnökség	341
Közszereplések a parlamenti képviselőség mellett – pártelnökség előtt, 1920. március – július.....	350
Esszék és programcikkek.....	359
Kisebb közszereplések 1920 első felében.....	364
Közszereplések a parlamenti képviselőség mellett – pártelnökség alatt, 1. 1920. augusztus – októ- ber	367
Közszereplések a parlamenti képviselőség mellett – pártelnökség alatt, 2. 1920. október (Pro- hászka a XIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen)	371
Közszereplések a parlamenti képviselőség mellett – pártelnökség alatt, 3.1. Cikkek, 1920. novem- ber – 1921. január	377
Közszereplések a parlamenti képviselőség mellett – pártelnökség alatt, 3.2. Beszédek, 1920. nov- ember – 1921. január	383
Kisebb közszereplések 1920 második felében.....	388
Fontosabb gazdasági és kulturális vállalatokban és egyesületekben való szerepvállalás, 1920	390
A kormányzó párt felbomlása, kiábrándulás, „visszavonulás” – a közszereplés útkeresése, 1921. február – március	391
Fontosabb közszereplések, 1921. április – június.....	396
Kisebb és végtelen közszereplések 1921 első felében.....	401
Fontosabb közszereplések, 1921. július – augusztus.....	404

Fontosabb közszereplések, 1921. szeptember – december	413
Kisebb, meg nem valósult és vétlen közszereplések 1921 második felében	419
Karácsonyi cikkek, 1921.	422
A parlamenti képviselőség és a pártpolitika utolsó időszaka, 1922. január – március	424
Kisebb, meg nem valósult és vétlen közszereplések, 1922. január – március	430
IV.3. 1922. április 1. – 1922. december 31.	434
„Visszavonulás”, újrakezdés és folytatás, közszereplések 1922. április – augusztus	434
Prohászka-nagyinterjú, augusztus 31.	438
Jelentős közszereplések időszaka, különös tekintettel a XIV. Országos Katolikus Nagygyűlésre – október	442
Tovább a jobboldali radikalizmus útján, Prohászka Ottokár Cegléden	449
További fontosabb közszereplések, október – december	452
Ünnepi cikkek 1922 végén	455
Kisebb, meg nem valósult és vétlen közszereplések, 1922. április – december	457
IV.4. 1923	459
A közszerepléseket közvetetten érintő, fontos ügyek 1923 első felében (a helyi sajtó átalakulása, a kalocsai érsekség betöltése és a Szociális Missziótársulat szakadása)	459
Fontosabb közszereplések, 1923. január – augusztus	463
Kisebb közszereplések, 1923. január – augusztus	476
Vétlen közszereplések, 1923. január – augusztus	483
Nagygyűlési beszédek, 1923. szeptember – október	486
Prohászka-nagyinterjú, október 14.	495
További közszereplések, 1923. szeptember – október	499
Tovább a radikalizmus útján, vagyis fontosabb közszereplések, 1923. november – december	503
További közszereplések, november – december	509
Meg nem valósult és vétlen közszereplések 1923 utolsó időszakában	511
IV.5. 1924	513
Fontosabb közszereplések 1924 első felében, január – június	513
Nagyinterjúk napja, június 8.	520
Kisebb, vétlen és meg nem valósult közszereplések az év első felében	522
Fontosabb közszereplések július – augusztus folyamán, különös tekintettel a III. Alföldi Katolikus Nagygyűlésre	527
Prohászka Ottokár beszéde Grazban	532
Prohászka a XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésen – erkölcstelenség elleni küzdelemben és a szélsőjobboldal védjegyeként	539
A radikalizmus teoretikusaként – kiemelt közszereplések novemberben és decemberben	551
További fontosabb közszereplések, szeptember – december	557
További kisebb, vétlen és meg nem valósult közszereplések az év második felében	563
IV.6. 1925	568
Prohászka Miskolcon, 1925. január	568
Beszédek a keresztényszocializmusról, 1925. január–február	576
Közszereplések 1925 tavaszán	578
Kisebb, főleg Székesfehérvárhoz és környékéhez kötődő közszereplések 1925 első felében	584
Meg nem valósult, egyéb és vétlen közszereplések 1925 első felében	586
Prohászka és az 1925. évi szentév	587
Közszereplések, 1925. nyár	589
A Magyar Jövő Ifjúsági Irodalmi Rt. csődjének ügye	591
Közéleti interjúk, 1925. szeptember – október	599
Fontosabb közszereplések, 1925. szeptember – december	602
Kisebb közszereplések 1925 második felében	609
Meg nem valósult, egyéb és vétlen közszereplések 1925 második felében	611
IV.7. 1926	614
Prohászka püspöki beiktatásának 20. évfordulója	614
Prohászka Ottokár és a frankhamisítási botrány	615

További közszereplések 1926 elején	620
Betegség, átmeneti visszavonulás és „megtámadásának” ügye.....	622
Egyéb, meg nem valósult és vétlen közszereplések 1926 első felében	627
Közszereplések 1926 nyarán	630
Fontosabb közszereplések 1926 utolsó hónapjaiban, különös tekintettel a XVIII. Országos Katolikus Nagygyűlésre	633
Prohászka Ottokár Szent Ferencről 1926-ban	642
Kisebb, egyéb és vétlen közszereplések 1926 utolsó hónapjaiban.....	643
IV.8. 1927.....	647
Újságcikkek, egyéb írások 1927 elején	647
Prohászka a felsőházban	649
Beszéd Székesfehérváron, január.....	650
Kisebb közszereplések, január.....	656
A Kisfaludy Társaság tagjává választása és beiktatása, február 6.	657
A Szociális Missziótársulat rendezvényein, február.....	659
Kisebb közszereplések, február	662
Prohászka társadalmi kérdésekről, február közepe.....	663
Kisebb közszereplések március elején.....	665
Prohászka előadásai és lelkigyakorlatai márciusban	666
Beszéd a Vasvári Pál emlékünnepeken, március 27.	669
Prohászka utolsó interjúja.....	670
Prohászka vétlen közszereplései 1927-ben.....	673
V. Prohászka Ottokár közszerepléseinek katalógusa, 1919–1927.	676
V.1. Lista	676
V.2. Prohászka Ottokár közszerepléseinek dinamikája – Összegzés	702
Mellékletek.....	715
Fontosabb társadalmi egyesületek, amelyekben Prohászka 1919–1927 között vezető szerepet töltött be	715
Prohászka Ottokár részvétele a magyar katolikus püspöki kar értekezletein, 1919–1927.	716
Prohászka Ottokár részvétele a Katolikus Vallás- és Tanulmányi Alapokra Felügyelő Bizottság ülésein, 1922–1927.	716
A kötetben szereplő fontosabb személyek.....	717
A kötetben szereplő fontosabb egyesületek és pártok	726
Jegyzetek	730
Források és irodalom	876